De Tijdspiegel. Jaargang 26

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 26. D.A. Thieme, Arnhem 1869

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008186901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

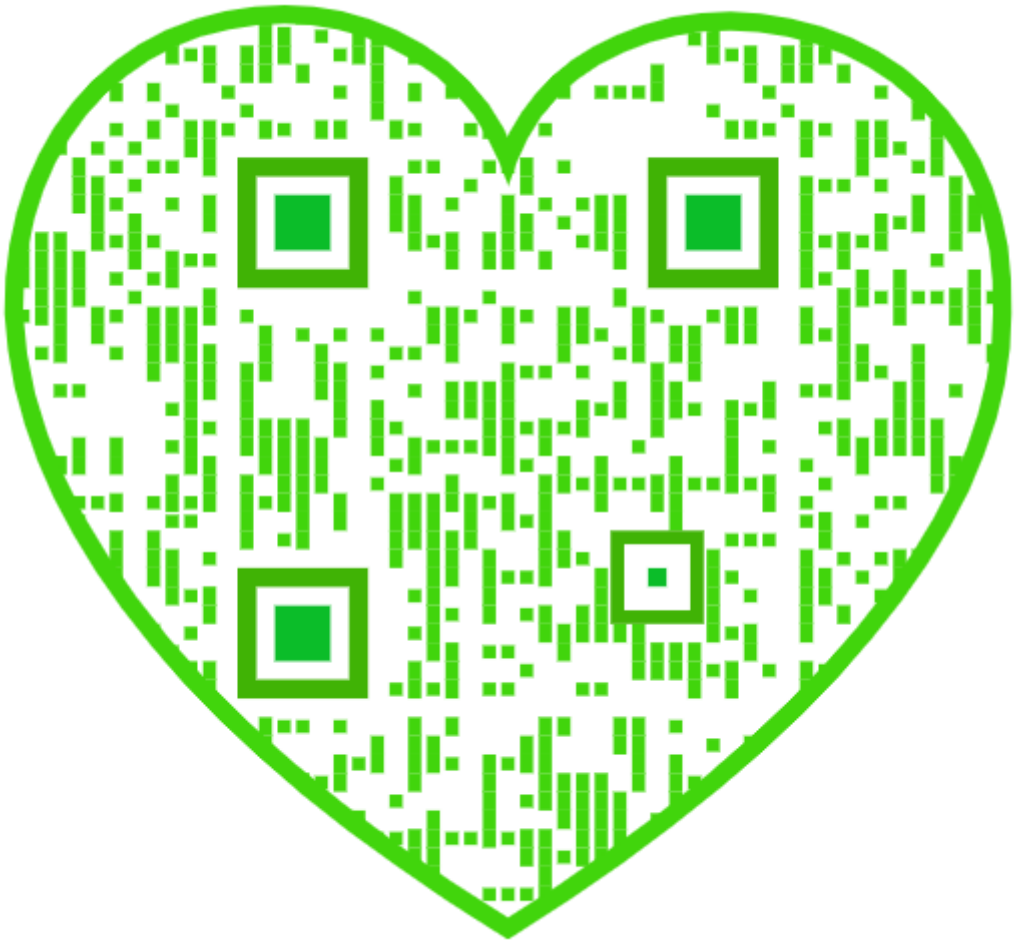

[Eerste deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Eene question brûlante.

Onze werkkring, door Agatha. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1868.

Het bespreken in een gezelschap van eene novelle, waarvan een niets doend, kwaad gehumeurd, zenuwachtig meisje de heldin is, en een uitval van zekeren majoor Hasti over de wijze waarop vele meisjes uit den fatsoenlijken stand, ‘niets uitvoerende dan op een man te wachten,’ haren tijd verknoeijen, geven aanleiding tot een gesprek over de positie der genoemde meisjes, waarbij de majoor ten laatste zegt:

‘Ik begrijp eigenlijk niet hoe men zoo weinig hoort van zelfmoord onder de vrouwen in ons land.’

‘Van zelfmoord? Maar, majoor, hoe komt ge daar toch bij?’ vroeg mevrouw Hoogen, vol verbazing.

‘Wel, omdat hare positie zoo onmogelijk is,’ zeide de majoor en somde op, toen zijne buurvrouw gezegd had dat zij dit niet inzag: ‘de helft, of althans een derde, trouwt niet en bereikt dus hare bestemming niet. Van haar die huwen komen er velen zoo onbeslagen op het ijs, dat zij haar echtgenooten diep ongelukkig maken, en toch zijn zij er nog beter aan toe dan die ongehuwd gebleven zijn, want deze hebben niet alleen geen levensdoel, maar mogen ook slechts onder ééne voorwaarde blijven leven, als zij namelijk fortuin genoeg hebben, want anders....’

‘Moeten zij 't maar verdienen,’ vulde zijne buurvrouw aan.

‘Op welke wijze?’ vroeg de majoor, ‘vooral wanneer ze eens gewoon zijn geraakt aan het *far niente* van die Auguste uit de novelle?’

Mevrouw Hoogen dacht even na, haalde hare schouders op en zeide toen: ‘ja, dat weet ik niet, inderdaad, majoor, dat is ‘quite puzzling.’

Ja zeker: *quitte puzzling*!

Welke is de werkkring der vrouw? Hoe moet zij worden opgeleid, ook met het oog op het lot dat haar te wachten staat wanneer

zij ongehuwd moet blijven? Welken weg kan zij in dit geval inslaan, welk doel moet zij zich voor oogen stellen? Deze en andere daarmede zamenhangende vragen worden in het aangekondigde boekje besproken.

Wij wenschen van dat boekje geen overzigt, en ook niet eene eigenlijke beoordeeling van zijn inhoud te geven. Wij wenschen niemand in de gelegenheid te stellen om er over meê te praten zonder het gelezen te hebben; integendeel, wij wenschen dat het zelf in veler handen kome en door velen gelezen en overdacht worde. Eene beoordeeling van wat men er in vinden zal te geven, gaat ook niet; het gansche boekje is eene tamelijk onzamenhangende reeks van gesprekken tusschen zeer verschillende personen, waarin ieder zijne opinie over de kwestie bloot legt en verdedigt, zonder dat men tot een algemeen, afdoend resultaat komt. Die opiniën aan eene kritiek te onderwerpen, het verkeerde er van in het licht te stellen, het goede en houdbare er van aan te wijzen en langs dien weg misschien tot eene bevredigende oplossing der vraag te geraken, zou eene verhandeling, een boekdeel vorderen. Liever willen wij hier het een en ander van onze meening over de zaak mededeelen, minder om op die wijze al dadelijk te geraken tot zulk eene volledige oplossing, als wel om te trachten een draad te vinden, die ons bij het bestuderen en overdenken dezer '*question brûlante*' voor het gevaar behoeden kan om van den regten weg af te dwalen, en ons te verliezen in eene woestijn van onmogelijkheden en onnatuurlijkheden.

Dat wij met Agatha's arbeid ingenomen zijn, kan reeds uit het gezegde worden opgemaakt. Wij zijn het, niettegenstaande die arbeid niet regtstreeks tot een bevredigend resultaat leidt, wat de schrijfster zelve ook zeer goed gevoelt, - niettegenstaande het gemis van een geregelden gang in de gansche behandeling en het vage en onuitgewerkte der gedane voorslagen, - gebreken, waarvan de schuld niet aan Agatha, maar aan het onderwerp ligt; - niettegenstaande wij het met den heer X (zie den achter aan geplaatsten recenserenden brief) betreuren, dat in een boekje, gewijd aan een onderzoek aangaande den werkkring der *vrouw*, het godsdienstig element te zeer wordt gemist. Ligt dit laatste aan de overtuiging der schrijfster? Of is het 't gevolg van zekere in onzen tijd soms noodig geachte omzigtigheid, die zich over godsdienstige onderwerpen liefst niet uitlaat, of van eene overdreven fijngevoeligheid, die terugbeeft voor de sarcasmen en profanatiën van zekere zich noemende verlichten? Wij weten niet wat er de oorzaak van is, maar wij betreuren het.

Agatha verdient onzen dank, dat zij de kwestie onder de oogen heeft durven zien, en er niet voor is terug gedeinsd haar aan een onderzoek te onderwerpen; zij verdient dien ook dáárom, omdat zij, hoewel haar arbeid zich tot het *zoeken* naar eene oplossing dier kwestie bepaalt en, gelijk wij nu weten, tot geene volledige oplossing leidt,

toch dien arbeid aan het publiek niet onthouden heeft. Wij prijzen dan ook de lezing van haar geschrift aan allen, maar vooral aan beschaafde vrouwen en moeders, ten sterkste aan, - de lezing niet alleen, maar ook de ernstige overweging van al wat er in vervat is. Alleen door over de zaak ernstig en aanhoudend na te denken, de verschillende opiniën en voorslagen met elkander te vergelijken, kan men - en zal men ook - tot eene bevredigende uitkomst geraken. En tot zulk een nadenken en vergelijken geeft Agatha's boekje eene uitstekende aanleiding, - daargelaten nog dat vele der daarin gegevene wenken van dien aard zijn, dat zij, zonder op het te verkrijgen eindresultaat te wachten, al dadelijk behartigd en gebruikt kunnen worden.

Als schrijfster is Agatha overigens te gunstig bekend, dan dat wij zouden behoeven te verzekeren, dat wij hier een in gemakkelijken en goeden stijl geschreven en wezenlijk onderhoudend boekje voor ons hebben.

Wanneer wij over de vraag aangaande den werkkring der vrouw, zoo als Agatha die stelt, nadenken en redeneren, niet alsof wij de oplossing er van reeds gekregen hadden, maar daar naar jagende, of wij haar ook krijgen mogten, dan hebben wij, gelijk wij reeds aanduidden, behoefte aan een leiddraad, die ons, als de draad van Ariadne in den Kretaschen doolhof, behoedt voor afdwalingen ter regter of ter linker zijde, - aan een beginsel namelijk, dat in de natuur zijnen grond heeft, en ons terughoudt van het broeijen over chimères, van het bouwen van onmogelijke luchtkasteelen en van het najagen van onnatuurlijkheden.

Zulk een leiddraad, zulk een beginsel, kan niets anders zijn dan een gezond begrip van de natuurlijke bestemming der vrouw, van den werkkring, die haar *door de natuur* is aangewezen, om 't even of zij, de vrouw, die bestemming, in eene van de natuur veelzins afgeweken maatschappij, al dan niet bereikt.

Kennen wij die, dan weten wij al reeds hoe wij onze meisjes moeten opvoeden. Want er behoort weinig nadenken toe om in te zien, dat eene opvoeding slechts dán goede vruchten zal kunnen dragen, wanneer zij in overeenstemming is met de natuur, m.a.w. den *aard* van het op te voeden voorwerp. Alleen eene *natuurlijke* ontwikkeling kan iets goeds leveren; een ontwikkelingsgang, die onnatuurlijk is, levert niet dan erbarmelijke producten; - dit is eene doorgaande wet in de gansche levende natuur. De natuur, de aard van het voorwerp bepaalt den aard van zijne bestemming; opvoeding tot hare natuurlijke bestemming zal dus steeds de *eenige* goede opvoeding der vrouw blijven, omdat daardoor alléén hare vermogens, hare vatbaarheden, haar aanleg tot eene gezonde en volledige ontwikkeling kunnen

komen. Zij zal om dit laatste ook dán nog de éénige goede opvoeding blijven, al ware het ook dat de vrouw die bestemming *niet* bereikte. Bovendien weet men ook te voren nooit met zekerheid dat zij die niet bereiken zal.

Maar welke is de natuurlijke bestemming der vrouw?

Het zal misschien menigeen vreemd dunken, die zoo tallooze malen nagenoeg gelijkluidend beantwoorde vraag nog eens te hooren doen. Maar behalve dat, gelijk wij straks hopen te doen gevoelen, eene beknopte, maar juiste formulering van het bekende antwoord op die vraag nog geen overdaad is, omdat veel hier afhangt van het standpunt waarop men die vraag doet, zoo hebben in den nieuweren tijd de vrienden en vriendinnen van de zoogenaamde ‘emancipatie der vrouw’ hun uiterste best gedaan, om de denkbeelden over de vrouwelijke bestemming in de war te brengen. Hoor b.v. maar eens wat Miss Becker in hare in den laatsten tijd door de dagbladen vaak vermelde speeches verkondigt!

Ons antwoord op de bovengestelde vraag loopt tegen de beschouwingswijze dier emancipatie-vrienden en vriendinnen lijnregt in. Maar physiologie en psychologie, het gezond verstand, de algemeene opinie van alle tijden en volken verkondigen luide, dat de bestemming der vrouw *verschilt* van die des mans, en dat de hare in het bijzonder die is, *huisvrouw*, *echtgenoot* en *moeder* te zijn.

In de toepassing van die meening heerscht en heerschte zeker veel verschil. Ieder weet, dat de positie der vrouw eene andere was en is bij de oude en hedendaagsche Oostersche volken, eene andere bij de Grieken, weêr eene andere bij de Romeinen, nog wêer eene andere bij de Germaansche volken, en dat bij de laatsten die positie zich ook in den loop der tijden gewijzigd heeft. Wij weten, dat nog heden bij de Amerikaansche Indianen de vrouw weinig meer dan de slavin, bij vele Oostersche volken dan de bijzit des mans is. Maar het gronddenkbeeld: ‘de eigenaardige taak der vrouw is het bezorgen der huisselijke zaken, het helpen van haren man, het verzorgen harer kinderen,’ - is overal hetzelfde, - even als overal het behartigen der openbare belangen nevens de uitwendige belangen des huisgezins, het beschermen zijner vrouw en kinderen, het behulpzaam zijn bij de opvoeding van het kroost gerekend worden de natuurlijke werkkring des mans uit te maken.

Wij hebben hier echter het oog op de beschaafde Europeesche maatschappij, en daarin - ik zeg het hier reeds dadelijk en druk daarop, - op den beschaafden middenstand. Met het oog daarop laat zich de reeds aangegevene bestemming der vrouw onzes inziens ten naaste bij op de volgende wijze uitvoeriger formuleren. Het is de bestemming, de natuurlijke roeping der vrouw, de bezorging van alle détails der huishouding op zich te nemen, die toch waargenomen moeten worden, maar die den man in het opvolgen van *zijne* roeping

noodzakelijk zouden belemmeren, - voorts haren man bij te staan in alles, ook in die zaken die meer tot *zijnen* werkkring behooren, niet door een deel zijner taak op zich te nemen, maar door belangstelling te toonen in wat hem belang inboezemt, hem te bemoedigen bij bezwaren, te troosten bij teleurstellingen, en niet minder door hem in velerlei omstandigheden bij te staan met dien raad, die eene verstandige en liefhebbende vrouw vaak zoo uitmuntend weet te geven, - eindelijk om hare kinderen, niet alleen hare dochters, maar ook hare zonen, op te voeden en te helpen opvoeden tot nuttige leden der maatschappij en waardige burgers van het rijk Gods.

Laten wij nu, evenmin als wij ons bij de emancipatie ophielden, ons ook niet ophouden bij die laffe praatjes over de tobberij, waartoe de vrouw bij deze opvatting van haren werkkring gedoemd zou zijn. Alsof de man in zijn werkkring als burger van den Staat (zie de omschrijving en verheerlijking daarvan in de emancipatie-geschriften, die door dames geschreven zijn) *niet* had te tobben en te kampen met duizenden bezwaren, - doorgaans niet van die groote, tot krachtsinspanning nopende, door krachtige vrouwen wel eens benijde bezwaren, - maar alledaagsche en ellendige, die iemand ergeren en neerdrukken en ontmoedigen! Alsof de man ook geene pligten jegens zijn huis, zijne vrouw en zijne kinderen te vervullen had!

Is die werkkring der vrouw als huisvrouw, echtgenoot en moeder onbeduidend en vernederend, gelijk wij hebben hooren beweren? Die het reeds daarover gezegde nog eens overleest en overdenkt, heeft alleen gezond menschenverstand noodig om te beseffen dat zij hoogst gewigtig en edel is.

Er is gezegd: ‘de toekomst der maatschappij en der menschheid hangt af van de vrouw.’ Wij herinneren ons niet wie het gezegd hebben, - maar het is meermalen gezegd. Dit is echter zeker, dat het een waar woord is. En, let wel, met dat zeggen werd volstrekt niet bedoeld dat de vrouw op die toekomst invloed oefenen zou door haren werkkring ver buiten den huisselijke uit te breiden, door mannelijke beroepen op zich te nemen, zelfs niet door boeken te schrijven, als spreekster op te treden of zoo iets; men bedoelde niets meer dan de vrouw, die zich bepaalt tot den zoo even door ons omschreven werkkring.

Hoe nu de vrouw, door te doen wat wij bij die omschrijving haar tot taak aanwezen, op de toekomst der maatschappij en der menschheid zoo krachtigen invloed oefenen kan, - ten goede of ten kwade, naarmate zij hare taak goed of slecht vervult, - van die vraag laten wij de oplossing gerust aan het doordringend oordeel mijner lezeressen (zoo wij die hebben) en lezers over.

Alleen schiet ons hier betrekkelijk de opvoeding iets te binnen, dat wij niet kunnen terug houden. Een zeer verstandig en bekwaam onderwijzer zeide ons eens: ‘wanneer ik nieuwe leerlingen (jongens van

10, 11, 12 jaren) op mijne school krijg, dan weet ik na verloop van drie of vier maanden nog niet, van welken geest hun vader is, - maar hunne moeder ken ik, al heb ik haar nooit gezien of iets van haar gehoord. Ik heb mij in het dan over haar gevelde oordeel nooit bedrogen.'

'Maar,' zal iemand zeggen, 'heeft dan niet de vrouw evenzeer regt op hoogere intellectuele ontwikkeling en op bevrediging van hare zucht naar kennis en wetenschap, als de man? En is het dan niet voor haar zeer te betreuren, dat haar werkkring geene hoogere verstandelijke ontwikkeling, geen kennis en wetenschap vordert, - dat zij dus niet, zooals bij den man het geval is, juist in haren werkkring eene aanleiding, een drang vindt tot oefening en studie, en deze dus steeds voor haar bloote liefhebberijen blijven?'

Wij ontkennen dat regt der vrouw niet alleen niet, maar wij strijden er voor. De vrouw is dan ook niet alleen vrouw, d.i. onderscheiden van den man, maar zij is, en boven alles, *mensch* even als hij. Naar den geest heeft zij dezelfde vermogens als de man; het verschil ligt in het betrekkelijk overwigt van de onderscheiden eigenschappen van den geest, in de verschillende rigtingen, waarin zij zich openbaren. Daarop grondt zich haar regt om te eischen, dat ook haar gelegenheid worde gegeven die vermogens te ontwikkelen.

Maar wat wij wel ontkennen is, dat voor de vrouw, die zich in haren eigenen werkkring alleen bewegen wil, geen hoogere intellectuele ontwikkeling en kennis en wetenschap noodig zou wezen, m.a.w. dat die ontwikkeling en die kennis en wetenschap bij het vrouwelijk beroep niet te pas zouden komen.

Kan eene verstandelijk slecht ontwikkelde en algemeene kennis ontberende vrouw eene goede huisvrouw, echtgenoot en moeder zijn in den zin als wij haar geschetst hebben? Ons dunkt, neen!

Is de huishouding, waarop men zoo laag nederziet, geene *industrie*, die, even goed als elke andere industrie, op physische en chemische en natuurhistorische grondslagen berust, en die men, even als deze, niet *zoo goed als geschieden kan* - en dit wenscht toch eene goede huishoudster, - kan drijven, indien men vreemdeling is in de wetenschappen waarop zij berust? Is zij zelfs niet eene zeer gecompliceerde industrie, die industrie van huis en tuin, van keuken en kelder, van linnenkast en naaimachine, en van wat al meer? En ligt hierin niet reeds opgesloten, dat de huisvrouw, al ware het alleen om den wil der huishouding, geene vreemdeling mag zijn op het gebied der wisen natuurkundige wetenschappen?

Dat de studie daarvan bovendien krachtig bijdraagt tot vorming van het verstand en opscherping van het oordeel, behoeft geen betoog. Bepaalde eene vrouw zich echter alleen tot die studie, dan zou zij, even als de man, die dit doet, eenzijdig en bekrompen worden. Zij moet, even als ieder waarlijk goed ontwikkeld, beschaafd mensch,

veelzijdig, m.a.w. *in haar geheel*, ontwikkeld worden. En het is juist die *geheele* ontwikkeling, die haar zoo geschikt zal maken om niet alleen eene goede huishoudster te zijn, maar ook en vooral om hare taak als echtgenoot haars mans en opvoedster harer kinderen waardiglijk te vervullen. Wij geven hier nog geen opvoedingsplan voor meisjes, en bepalen ons slechts tot de bloote herinnering van den invloed, dien de studie der geschiedenis op de inzigten der vrouw in de zaken des levens en des tijds, die der letterkunde op haren smaak, die der dichters in 't bijzonder op hare hoogere aspiratiën moeten uitoefenen.

Gaarne erkennen wij dat er vrouwen zijn, aan wie niemand den lof betwisten zal van goede huisvrouwen, echtgenooten en moeders te zijn, en die toch de ontwikkeling en de kennis niet bezitten, waarover wij spreken. Maar er zijn er oneindig veel meer, aan wie die lof geheel niet toekomt, andere, die niet zulke goede huisvrouwen enz. zijn, als zij wezen moesten en konden, nog andere die b.v. goede huishoudsters, maar geene goede echtgenooten en moeders of omgekeerd zijn. En wat die eersten, die waarlijk in alle opzigten goede, betreft, - dat in sommige gevallen een onbedorven gezond verstand, gepaard aan door oplettendheid en ondervinding verkregene, heldere inzigten in gewone zaken, gepaard vooral aan een voor 't geen goed en edel is ontvangbaar gemoed en aan godsdienstigen zin, veel gebrek aan verkregen kennis en aan daarop gegronde ontwikkeling vermag te vergoeden, is zeker. Maar even als de genoemde eigenschappen van hart en gemoed ook bij de hoogste intellectuele ontwikkeling noodzakelijk blijven voor de vrouw, die hare driedubbele taak van huisvrouw, echtgenoot en moeder op de meest waardige wijze wil vervullen, zoo zullen omgekeerd die achtenswaardige vrouwen, die wij hier op 't oog hebben, er volstrekt niet slechter, maar wel nog veel beter om zijn, indien zij zich zoodanige kennis en ontwikkeling weten te verschaffen.

Kan dan de bewering: dat, om eene goede huisvrouw, echtgenoot en moeder te wezen, hoogere verstandelijke ontwikkeling en kennis overbodig, ja zelfs iets belemmerends zijn, - wel in ernst worden volgehouden?

Wij zullen nu gaan zien, waartoe ons deze wat lange, misschien wat langdradige, beschouwing van den natuurlijken werkkring der vrouw leiden zal.

In het vorig jaar gaf eene Duitsche dame, Minna Pinoff, een boekje uit over de opleiding der vrouw tot arbeid, waarin over de verbetering van de sociale stelling der vrouw gehandeld wordt(*). Wij nemen hier

(*) *Die Erziehung der Frau zur Arbeit. Breslau*, 1867

een gedeelte over van de beoordeeling van dat werkje in een geacht tijdschrift.

‘*Der erstrebenswerthe oekonomische Zustand der Gesellschaft*, *der Zielpunkt der Socialreform*, *ist offenbar der*, *in welche jede Kraft sich da entfalten kann*, *wo sie den meisten Werth hat; wo jeder Arbeit so lohnend ist*, *dass sie eine behabige Existenz und genügende Musse sichert; wo jeder berechtigte Trieb nach Familiengründung befriedigt werden kann. Die Kraft der Frau aber gestattet die höchste oekonomische Verwerthung im Inneren des Hauses; die behabige Existenz der Familie verschafft der Frau den entsprechenden Wirkungskreis; bei ungehinderte Familiëngründung ist keine Frau wider ihrem Willen von solchem Wirkungskreise ausgeschlossen.... Danach handelt es sich im Grunde nicht um Arbeit sondern um Nicht-Arbeit der Frauen ausserhalb ihres natürlichen Berufs*, *und die erstere ist nicht an sich erstrebenswerth*, *sondern nur ein nothwendiger Uebel des gegenwärtigen Gesellschaftzustandes*’(*).

De maatschappelijke toestand, waarnaar men streven moet, is die, waarin elke kracht dáár gelegenheid heeft tot werken en ook inderdaad werkt, waar zij naar haren aard met den besten uitslag werken kan en het meeste zal opbrengen.

De vrouw is naar haren aard het meest geschikt om te werken in den huisselijken kring, als huisvrouw, echtgenoot en moeder. Het belang der maatschappij gebiedt dus, dat zij daar *blijve* werken en niet tot andere werkkringen overga.

Het belang der maatschappij gebiedt dan ook, dat het sluiten van huwelijken en het oprigten van huisgezinnen bevorderd worde, te meer omdat ook de normale toestand des mans die van huisvader (hier zou het duitsche *Hauswirth* best passen), echtgenoot en vader is, en ook hij zijne verpligtingen jegens de maatschappij beter in dien toestand dan in den abnormale van célibataire vervullen zal.

Gelukt dit, dan zullen weinige vrouwen van haren normalen werkkring tegen haren wil zijn uitgesloten, en zij zullen slechts bij uitzondering noodig hebben een andere te zoeken.

Zoo lang de maatschappij nog niet in dien toestand verkeert, moet men zich het zoeken voor vrouwen naar andere beroepen, naar andere kostwinningen, of hoe men het noemen wil, getroosten, maar.... alleen als een redmiddel in den nood, als een noodzakelijk kwaad. Elk beroep buiten het eigenlijke, natuurlijke beroep der vrouw is voor haar een *pis-aller*, een gedwongen maatregel, en moet steeds als zoodanig beschouwd blijven. Nooit moet die treurige noodzakelijkheid worden verheven tot een *beginsel.*

(*) *Literarisches Centralblatt für Deutschland.* 1867, S. 384.

Trekken wij nu uit al het gezegde eerst eenige algemeene beginselen voor de opvoeding van meisjes.

Bij die opvoeding houde men, in de eerste plaats, zonder regts of links te zien, steeds dit hoofdbeginsel in het oog, dat de meisjes *moeten* worden opgeleid tot goede huishoudsters, waardige echtgenooten en zorgdragende moeders.

Men trachte haren geest zoo veel en veelzijdig mogelijk te ontwikkelen. Zij hebben op die ontwikkeling *regt*, om de eenvoudige reden dat zij een ontwikkelbaren geest bezitten, even goed als de jongelingen, - en zij hebben die ontwikkeling *noodig*, om in den meest uitgestrekten en edelen zin goede huisvrouwen, echtgenooten en moeders te worden. Dit laatste, die werkkring der vrouw als zoodanig, moet dan ook steeds bij alle onderwijs en opleiding worden in het oog gehouden. De opvoeding moet dus steeds geheel daarheen leiden, om de meisjes te vormen tot degelijke en met zaakkennis werkende huishoudsters, tot waardige gezellinnen van hare mannen (voor wier opvoeding thans zoo veel gedaan wordt), tot verstandige opvoedsters van hare kinderen, - in één woord, om haar te leeren zich in haren natuurlijken werkkring zóó te bewegen, als men regt heeft van eene wèl opgevoede en ontwikkelde vrouw te eischen.

Eindelijk, *last but not least*, bestede men de meest mogelijke zorg aan de vorming van haar zedelijk karakter, aan het opwekken en leiden van haar gemoedsleven, aan het verlevendigen en aankweeken van haren godsdienstigen zin.

Maar wanneer een meisje nu eens niet trouwt?

Er kunnen dan twee gevallen plaats hebben.

In het eerste geval is het meisje bemiddeld, en kan ook na den dood harer ouders blijven leven, gelijk men het noemt, m.a.w. zij behoeft naar geene middelen te zoeken om in haar onderhoud te voorzien. Hier is de zwarigheid niet groot. Is zij opgevoed, zoo als wij dat wenschen, en heeft zij daarbij leeren inzien, dat iedereen, zonder uitzondering, *werken moet* en *ernstig* werken, dan zal zij haren weg wel vinden.

Erger is het, wanneer een meisje, dat niet huwt, geene of niet genoegzame middelen van zich zelve bezit om in haar onderhoud te voorzien, en hare ouders haar op den duur niet bij zich kunnen onderhouden, of zij, wat 't meest gebeurt, door den dood van den vader of van beide ouders alleen blijft staan. Dan *moet* zij een werkkring - neen, eene kostwinning - zoeken.

Maar dan ook heeft het meisje, dat *naturgemäss*, dat is voor haren boven omschreven natuurlijken werkkring opgevoed is, en zóó daarvoor opgevoed, als wij dit wenschen, *veel* voor. Zij is, gelijk wij vroeger

aanduidden, *natuurlijk* ontwikkeld; zij is vrouw gebleven, en geen erbarmelijk, onbruikbaar middending tusschen man en vrouw geworden; - maar toch zijn alle vermogens van haren geest goed en normaal ontwikkeld, en de door haar opgedane kennis op het gebied van wetenschap en letteren zal haar niet alleen in alle levensbetrekkingen te stade komen, maar haar ook een goeden grondslag aanbieden om daarop voort te bouwen in de rigting, die noodig is voor den werkkring, dien zij zich nu kiezen zal.

Wat nu dat zoeken naar een werkkring aangaat, indien wij ons nu ook hier laten leiden door het algemeen beginsel, dat wij hebben aangenomen, te weten dit, dat de natuurlijke bestemming der vrouw die van huisvrouw, echtgenoot en moeder is, - dan moeten wij hier in de allereerste plaats het oog vestigen op die vrouwelijke beroepen, die het minst van het natuurlijke beroep der vrouw afwijken, of liever die gewijzigde gedeelten van dat laatste zijn.

Een meisje kan huishoudster worden, modiste, en welke er van die gewone vrouwelijke beroepen meer zijn. Wij weten zeer goed, dat die betrekkingen niet altijd even aangenaam zijn, dat zij niet alle zeer in aanzien staan, dat men er vaak met veel moeijelijkheden in te kampen heeft. Maar in de eerste plaats heeft *elk* beroep zijne zwarigheden en onaangename zijden, en daarbij gelooven wij dat het, voor men naar nieuwe beroepen voor vrouwen zoekt, wel de moeite waard zou zijn eerst te onderzoeken, of men de reeds voor haar aanwezige niet zou kunnen opheffen en verbeteren. Ook zien wij niet in, dat eene beschaafde huishoudster, eene verstandelijk goed ontwikkelde modiste ondingen zijn zouden, en gelooven wij integendeel, dat juist deze goede kans zouden hebben om wél te slagen.

Kan eene vrouw niet de gezellin van eenen echtgenoot worden, zij kan het welligt worden van eene andere vrouw. Indien elk bemiddeld, beschaafd, doch ongehuwd blijvend meisje, dat geene in hetzelfde geval verkeerende zusters had, een onbemiddeld, doch beschaafd en mede ongehuwd meisje koos tot gezellin en welligt tot mede-arbeidster in den door haar gekozen werkkring, dan zouden beide partijen daardoor zeer gebaat zijn.

Een voor eene vrouw zeer passende werkkring is het geven van onderwijs. Om van den laagsten trap af te beginnen, zoo heeft men hier eerst het onderwijs op de bewaarscholen, dat geheel uit den aard der zaak door vrouwen *moet* worden gegeven, omdat vrouwen de natuurlijke opvoedsters der jonge kinderen zijn. Die opvoeding zal echter alleen dan goed kunnen uitvallen, indien de onderwijzeressen eene zekere ontwikkeling en zekere mate van kennis bezitten. Hooger staat het onderwijs op de gewone lagere school, en wij zien er geen bezwaar in, dat ook op jongensscholen het onderwijs in de laagste klassen door bekwame hulponderwijzeressen gegeven wordt, gelijk in den laatsten tijd is voorgesteld. In de hoogere komt dit o.i.

niet te pas. Nu volgen de meisjesscholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, ook wel fransche scholen genoemd. Het ware te wenschen dat men deze verouderde en halfslachtige inrigtingen, waar bovendien in den regel (enkele loffelijke uitzonderingen bestaan er,) slecht en onvoldoend onderwijs gegeven wordt in alle vakken, met uitzondering - en dan nog niet altijd - van de vreemde *talen*, - het ware, zeggen wij, te wenschen dat deze vervielen en dat het meisjes-onderwijs gegeven werd eerst op scholen voor gewoon lager onderwijs, met toevoeging van de beginselen van het fransch, en daarna op scholen voor middelbaar onderwijs. Maar zoo lang zij er zijn, is de betrekking van onderwijzeres aan zulk eene school voor meisjes zeer geschikt, en het ontbreekt dan ook, gelijk bekend is, aan kandidaten daarvoor niet. Wel is waar is het lot van menige secondante, vooral aan eene school waar kostleerlingen zijn, niet benijdenswaardig, doch ook hierin zou wel eenige verbetering te brengen zijn(*).

Meisjesscholen voor middelbaar onderwijs, openbare of bijzondere, maar ook in 't laatste geval onder bij de wet gestelde voorwaarden ingerigt, zijn onzes inziens de scholen, van welke men voor eene degelijke opvoeding van het vrouwelijk geslacht het meest verwachten kan. Daar wij hier geene verhandeling over de opvoeding schrijven, kunnen wij de voordeelen, die het middelbaar onderwijs boven het meer uitgebreid lagere aanbiedt, niet uiteenzetten, en bepalen ons hier slechts tot den wensch, dat het voorbeeld, door Haarlem gegeven, alom worde

(*) Wat de kostscholen aangaat, nemen wij de vrijheid hier eene opmerking in te voegen. Kostscholen zijn, naar onze wijze van zien, een noodzakelijk kwaad, - maar in elk geval een kwaad. Wij zullen niet beweren, dat er volstrekt geene goede kostscholen zijn, aan welke goed en degelijk onderwijs gegeven en de morele opvoeding wezenlijk goed behartigd wordt. Maar zij zijn zeldzame uitzonderingen, *ares rarissimae.* Is het reeds moeijelijk de opvoeding van kinderen uit één huisgezin, bij het reeds bij dezen zeer uiteenloopen van karakters, aanleg en behoeften, goed te besturen, - tot het leiden van de opvoeding en het onderwijs van een groot aantal kinderen uit verscheidene huisgezinnen zijn een buitengewoon groot talent en een zeldzame takt noodig, die men slechts bij uiterst weinigen vindt. Daarom zijn op verreweg de meeste kostscholen het onderwijs en de geheele opvoeding slechts dressuur, en kunnen niet anders wezen, zal de school ordelijk haren gang gaan. Met de moraliteit, waartoe de kinderen opgeleid worden, ziet het er (tegen de bedoeling der onderwijzers en onderwijzeressen) over 't geheel ook niet best uit. De geldigste verontschuldiging voor het zenden van kinderen naar eene kostschool is deze, dat op de plaats waar men woont, geen voldoend onderwijs te krijgen is, of dat de invloed van den huiselijken kring, waarin die kinderen behooren, schadelijk zou kunnen zijn voor hunne verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, - terwijl aan den anderen kant de middelen ontbreken om het kind op eene andere plaats bij fatsoenlijke lieden in den huiselijken kring te doen opnemen. Welligt kan nog de eene of andere omstan ligheid meer als verentschuldiging gelden. Maar die zonder zulk eene noodzakelijkheid, alleen omdat het mode is, of om een bluf te slaan, zijn kind naar eene kostschool stuurt, bezondigt zich aan dat kind. Het kind behoort in huis, in den kring van het huisgezin; jongens moeten dien kring eenmaal verlaten; dit is voor hen noodig, namelijk dan wanneer de tijd van voorbereiding voor een beroep komt. Meisjes moeten echter zoo weinig mogelijk buiten dien kring worden opvoed. De ondervinding leert, dat op kostscholen opgevoede kinderen, onder overigens gelijke omstandigheden, in alles, vooral in algemeene ontwikkeling, zeer ten achter staan bij kinderen die in den kring van een beschaafd huisgezin en verder op de gewone school zijn opgebragt. Daarvoor bestaan dan ook zeer goede redenen.

nagevolgd, - maar tevens, dat bij eene eventuele ampliatie der Wet op het Middelbaar Onderwijs de inrigting enz. der middelbare meisjesscholen nader worden omschreven, dan thans het geval is. Wij wenschen die algemeene oprigting van middelbare meisjesscholen niet slechts - ofschoon in de eerste plaats, - om den wil der daar te onderwijzen kinderen, maar ook om den wil van haar, die zich aan het onderwijs wijden. Want het behoeft wel niet aangetoond te worden hoe veel aangenamer, minder afmattend en beloonender de werkkring eener onderwijzeres aan eene zoodanige school is, dan die eener gewone secondante. Gedurende zekeren tijd zal men aan zulke scholen de hulp van mannelijk personeel voor eenige vakken niet kunnen ontberen. Maar wij zien volstrekt niet in, waarom later niet het onderwijs in *alle* vakken, ook zelfs dat in de wis- en natuurkundige wetenschappen, aan vrouwen zou kunnen worden opgedragen. Nu kan dat zeker nog niet. Maar wij zijn overtuigd dat, wanneer een beschaafd meisje van goeden aanleg zich met lust op die wetenschappen toelegt (en er zijn meer, die er lust en geschiktheid voor hebben, dan men meent), zij groote kans zal hebben goed te slagen en eene goede onderwijzeres daarin voor meisjes te worden. Eén ding houden wij echter voor noodzakelijk, dat namelijk de opleiding van de onderwijzeressen zelve door mannen moet geschieden.

Het onderwijs aan meisjes in muzijk en teekenen moet o.i. steeds en uitsluitend door vrouwen worden gegeven, om 't even of het onderwijs daarin school- of huisonderwijs is. Natuurlijk zonderen wij hier de gevallen uit, wanneer meisjes, die bijzonder grooten aanleg voor een dier vakken bezitten, zich later onder de leiding van een uitstekend meester tot den voor haar hoogst bereikbaren trap wenschen te ontwikkelen en te volmaken; in die gevallen zou men zich niet altijd aan onderwijzeressen kunnen en mogen binden.

De meisjes-gymnastiek moest altijd onder vrouwelijke leiding worden onderwezen.

In den laatsten tijd zijn, nevens de genoemde beroepen, nog andere ter spraak gekomen, en gevraagd, of men deze niet voor vrouwen toegankelijk zou moeten maken. Geen van allen zijn van dien aard, dat men ze, gelijk de reeds genoemde, waarlijk vrouwelijke beroepen noemen kan. Het eene is echter in mindere mate onvrouwelijk dan het andere, en, voor zoo ver inderdaad de noodzakelijkheid dringt om raad te zoeken voor zoo vele meisjes, die een beroep *moeten* hebben, mag men in de keuze niet al te keurig zijn. Evenwel zal men, èn in het belang der vrouwen zelve, èn in dat der maatschappij, steeds moeten zorgen die beroepen uit te kiezen, die, - wij zeggen niet van het eigenlijk vrouwelijk beroep afwijken, want dit doen ze allen, - maar die met den aard en aanleg der vrouw het minst in bepaalden strijd zijn.

Er blijft dan nog over te beslissen, hoe men de gekozene beroepen voor de vrouwen toegankelijk maken zal!

Verder kunnen wij thans niet gaan. Dunkt u, dat ons resultaat onbevredigend is, of welligt wel, dat wij eigenlijk tot geheel geen resultaat gekomen zijn, althans niet tot zulk een als gij regt hadt te verwachten? Wij willen u niet tegenspreken; het is al naar men het neemt. Wij verbeelden ons echter iets te hebben gewonnen, wanneer het ons gelukt is te doen begrijpen dat, indien de éénige *normale* werkkring der vrouw die is van huisvrouw, echtgenoot en moeder, ook dán, wanneer eene vrouw dien werkkring zich ontzegd ziet en genoodzaakt is een andere te zoeken, - die andere werkkring steeds des te geschikter voor haar zal zijn en zij er des te beter in slagen zal en zich gelukkig gevoelen, naarmate hij, getoetst aan den normale, daarvan minder afwijkt, terwijl zij eene des te slechtere en ongelukkiger keuze zal doen, naarmate deze valt op een beroep, dat én naar zijn aard én in de uitoefening onvrouwelijker is.

Op een paar beroepen moet ik nog de aandacht vestigen.

De dames, die de ‘emancipatie’ van haar geslacht wenschen, schijnen bijzonder gecharmeerd van het beroep van geneesheer. Wij weten dan ook dat eenige jonge jufvrouwen in Noord-Amerika en in Rusland (beide juist geen landen, waar men de meeste voorbeelden der edelste vrouwelijkheid zoeken zal) tot geneeskundigen bevorderd zijn. Of aan die dames de praktijk nog bijzonder bevalt, weten wij niet; maar dit weten wij, dat wij het voor *onze* dames zeer gelukkig vinden, dat zij hier te lande nog geen diploma als medicinae doctor of als arts kunnen magtig worden. Wij zouden daarover vrij wat kunnen zeggen, zoo de ruimte het toeliet.

Maar toch is er thans voor vrouwen eene baan geopend die vroeger voor haar gesloten was; zij kunnen leerling-apothekers worden. Men stelle zich dit echter niet al te mooi voor. Leerling-apotheker is niet, zoo als de naam zou schijnen aan te duiden, iemand die voor apotheker studeert. Hij is apothekers-bediende, die in den winkel drankjes, pillen en poeders klaar maakt, - niets meer. De toekomstige apotheker is de hulp-apotheker. Nu is het zeker den leerling-apotheker niet verboden om voor apotheker te studeren; maar om apotheker te worden, moet hij eerst examen als hulp-apotheker afleggen. Tot dit examen nu worden geene vrouwen toegelaten, evenmin als tot dat van apotheker.

Dit neemt echter niet weg dat het leerling-apothekerschap voor verscheidene meisjes, die geene groote eischen aan hare toekomst doen, eene uitstekende toevlugt kan worden, en wij juichen het toe, dat te Amsterdam thans voor de opleiding van vrouwelijke leerling-apothekers gezorgd wordt.

Maar worden wij gestadig gewezen op de vrouwelijke geneeskundigen in Amerika en Rusland, en hoorden wij wel eens den wensch uiten dat ook bij ons gelegenheid bestond dit te worden, tot onze verwondering hoorden wij nooit gewagen van een zeker gedeelte van

het beroep des geneesheers, dat reeds nu door vele vrouwen wordt uitgeoefend. En gewaagden wij zelven er van, dan schenen de aanwezige vrouwen en meisjes *tant soit peu* gegêneerd te zijn. Dat beroep is dat van vroedvrouw. Dit is inderdaad, voor zoo ver geene eigenlijke geneeskundige hulp of kunstbewerkingen noodig zijn, een essentieel vrouwelijk beroep, dat beter aan eene vrouw, dan aan een man past, en dat dan ook van de alleroudste tijden af, eerst uitsluitend, daarna bijna uitsluitend, door vrouwen werd uitgeoefend, tot in den nieuweren tijd het gebruik meer en meer in zwang kwam, althans bij den zich fatsoenlijk noemenden stand, zich van mannelijke verloskundigen te bedienen. Het ware echter in sommige opzigten wel te wenschen dat hierin verandering kwam. Beschaafde, wel onderwezen vroedvrouwen - de tegenwoordige zijn, gelijk men weet, meestal uit den minderen stand, - zouden onbegrijpelijk veel nut kunnen stichten, ook door toezigt te houden op de bakers, en door jonge moeders met raad en hulp bij de eerste opvoeding harer kinderen bij te staan.

De groote zaak is echter en zal wel blijven de wegneming der oorzaken, die bewerken dat zulk een groot aantal meisjes ongehuwd blijft, - natuurlijk voor zoo ver dit niet kan liggen in eene onevenredigheid tusschen het aantal der mannen en dat der vrouwen. Die oorzaken op te sporen en de middelen tegen haar te vinden, moeten wij aan anderen overlaten. Maar noodig is het dat die arbeid verrigt worde; want het betreft eene der kwalen, waaraan onze hedendaagsche maatschappij ziek is.

Slechts ééne dier oorzaken willen wij hier noemen, omdat zij inderdaad eene der belangrijkste is, en toch hare opruiming geheel en al van de vrouwen zelve afhangt. Wij bedoelen de reeds hoog gestegene, maar nog steeds hooger stijgende luxe bij het vrouwelijk geslacht. Het is de luxe in kleeding, hoe hoog ook die moge opgevoerd zijn, niet alléén, maar de luxe in het gansche leven, in dat overlaten van alles aan betaalde handen, in dat zelve niets doen, in dat najagen van vermakelijkheden, in nog zoo veel meer. Wij willen niet ontkennen dat er veel gegronds is in de door onbemiddelde vrouwen wel eens aangeheven klagten over het jagt maken op rijke vrouwen door de jonge mannen. Maar er zijn onder deze laatsten ook wel die zeer goed weten, dat men met eene verstandige, huishoudelijke en overleggende vrouw, die niets bezit, vaak veel verder komt, dan met menige andere die een klein kapitaaltje medebrengt. Maar wat zal iemand, die een beperkt inkomen en geene middelen van zich zelven bezit, uitvoeren met eene vrouw, als ik hier bedoel, en als u dagelijks bij honderden op straat tegenkomen? Voeg daar dan nog bij

de énorme pretentiën van sommige jonge dames, wat betreft den rang en het inkomen van hen, aan wie zij zich verwaardigen zouden hare hand te reiken, - en vraag dan nog, hoe het komt, dat zoo vele meisjes ongetrouwd blijven.

Wij herhalen hier, dat wij alleen het oog hadden op de meisjes uit den fatsoenlijken middenstand. Van die, welke zich op de hoogste sporten van de maatschappelijke ladder geplaatst zien en aan wie, schoon onbemiddeld, 'het werken verboden is', gelijk Marie de Fuldau beweert, en van wie zij zegt: '*quand la pauvreté leur impose le travail pour subvenir à l'entretien de leur vie*, *leur orgueil de naissance se révolte tout aussi vivement que se révolterait la fierté du patricien lorsque*, *pour unique ressource à son dénuement*, *celui-ci n'aurait plus que le labeur du prolétaire*'(*) - van die spreken wij niet, omdat zij toch niet te helpen zijn. Van de vrouwen uit de lagere klassen spreken wij *nu* niet, ofschoon ook over deze vrij wat te zeggen en te beraadslagen valt.

Maar nog eens raden wij ten slotte de lezing en overweging van Agatha's boekje ten ernstigste aan, - in de eerste plaats aan ouders, die dochters hebben, en de toekomst van deze soms zwaar inzien; vervolgens ook aan meisjes, die zich in hetzelfde geval bevinden als sommige der in het boekje geschetste, - dat zijn verstandige meisjes, maar die met hare gewone levenswijze, met hare uitzigten voor de toekomst, met zich zelve ontevreden zijn. Wij raden die lezing en overweging niet minder hun aan, die in de daar behandelde kwestie als sociale kwestie belang stellen. Welligt dat er uit al die overwegingen iets goeds geboren wordt. Hoeden wij ons echter altijd voor die onnatuurlijkheden, die de voorstanders en voorstandsters der vrouwenemancipatie, *mir nichts*, *dir nichts*, soms op uiterst naïve wijze, voor den dag brengen, en houden wij steeds vast aan het beginsel, dat de pogingen, om aan de vrouwen andere werkkringen te verschaffen dan die ééne waarvoor zij van nature bestemd is, een noodzakelijk kwaad zijn, - even als het kappen van de masten van een vaartuig in zwaren storm, dat men niet doet omdat op een zeilschip geene masten te huis behooren, maar omdat men niet anders *kan*, en waarbij men zich voorbehoudt het schip weder van masten te voorzien, wanneer het gevaar voorbij en men in de veilige haven is.

PHILODEMUS.

(*) *Un drame du coeur*, *par Marie de Fuldau. Bruxelles*, 1865; *pag.* 23.

Over het onderwijs in mineralogie.

Naar aanleiding van:
De Mineralogie. Populaire voordragten door Franz von Kobell. Uit het Hoogduitsch vertaald door H.M.D. van Riemsdijk. Breda, Broese & Comp. 1868.

Met genoegen zien wij ‘de schetsen uit het steenenrijk’ van von Kobell in een populair Nederduitsch kleed verschijnen.

De werken van v. Kobell zijn zoo algemeen, als, in vele opzigten, gunstig bekend, dat eene aanbeveling bijna overbodig schijnt.

De wijze waarop het werk in het Nederlandsch is overgebragt, en de vorm waarin het aan ons volk wordt aangeboden, laat niets te wenschen over. Den prijs *f* 1,90 voor een werk van 279 pag. met houtsneefiguren tusschen den tekst, op zwaar velijn papier gedrukt, kan men evenmin te hoog noemen.

Bijzonder verdienstelijk schijnt in onze oogen de figurenreeks van pag. 16 tot 26, waar tusschen den tekst op duidelijke wijze gedemonstreerd is, hoe uit de kern-vormen de andere kristal-vormen en hemeïdrische vormen worden afgeleid, door symmetrische veranderingen aan die kernvormen aan te brengen.

Dit laatste is bovenal vruchtbaar voor hem, die een werk over mineralogie gaat bestuderen, omdat hij daardoor een gezond begrip verkrijgt van de beteekenis van een kristalsysteem.

Behalve in het uitstekende leerboekje van v. Kobell, ‘die Mineralogie’, vinden wij in geen beknopt handboek deze hoofdzaak zoo duidelijk uiteengezet.

Hoe gemakkelijk is het met behulp van de figuren van bovenvermeld werk uit stukken zeep of aardappel de hoofdvormen te snijden, en die veranderingen daaraan aan te brengen, waardoor wij tot de nevenvormen komen.

Op pag. 44 vind ik op zeer heldere en populaire wijze tevens verklaard, hoe door de blaaspijp de chemische kenmerken van delfstoffen worden bepaald. Een onderwerp, welks behandeling, insgelijks in vele boeken veel te wenschen overlaat.

De indeeling van pag. 51 tot 65, kon weggelaten zijn.

Vooreerst, deze indeeling kan de kritiek niet doorstaan, en is uitsluitend van v. Kobell uitgegaan.

Wij veroorloven ons die van Leonhard veel natuurlijker en praktischer te noemen, en zijn er gerust op dat geen mineraloog van naam ons dit tegen zal spreken.

Buitendien geeft de schrijver ons eene andere zeer populaire classificatie in:

edelgesteenten,
gewone steenen,
edele metalen,
gewone metalen en ertsen.

waarom bovengenoemde lijst, in zeker opzigt overbodig genoemd kan worden.

Van veel waarde is de opgave op pag. 49 en 50 omtrent den historischen en letterkundigen oorsprong van de voornaamste mineralen, en de tabellen van pag. 272 tot 275, waar een vergelijkend overzigt van de Nederlandsche, Duitsche en Fransche benamingen der steensoorten gegeven wordt.

Het eerste gedeelte ‘de algemeene beschouwingen’ is wat beknopt, zooals trouwens door den schrijver zelf in de voorrede bekend wordt. Welligt had men hier een korte en heldere beschrijving, met figuur toegelicht, van den reflexie-goniometer aan kunnen toevoegen, bij de vermelding van de optische kenmerken.

Nogtans is het misschien gewaagd, hierover een beslissend oordeel uit te spreken.

Bij de behandeling van de mineralen in de volgende hoofdstukken, is in alle opzigten de aesthetische vorm bewaard.

Bloemrijk en opwekkend, kernachtig en algemeen beschouwend, zonder in het minst of geringst de wetenschap te kort te doen, behandelt de popularisator het doode rijk der natuur, en weet dat zoo te bezielen dat ongetwijfeld de lectuur van dit werk iederen oningewijde nieuwe levenskracht en liefde voor het ware en schoone zal schenken, aanzienlijk den kring zijner voorstellingen zal uitbreiden, en licht voorhem zal werpen op het innige verband, dat tusschen alle verschijnselen in het zigtbare rijk der natuur bestaat.

De geschiedenis der menschheid is ingeweven in de reeks van voorlezingen over delfstoffen. De rol van het doode rijk der natuur, in betrekking tot den mensch, is met breede philosophische trekken geschilderd.

Voorzeker, geen hand, waaraan die taak beter was toevertrouwd, dan aan die van v. Kobell.

Wij mogen het veilig verklaren, dit werk verdient een plaats naast Tyndall's populaire voordragten, naast Helmholtz' voorlezingen, de populaire geologie van Leonhard, of de lezingen van Odling over organische scheikunde.

Aan ieder oningewijde kan dit boek worden aanbevolen. Aan ieder docent die veel werk wenscht te maken van zijn onderwijs in de delfstofkunde, en die wetenschap ook beschouwt als een grondslag van de aesthetische vorming zijner leerlingen, zoo als zij ook inderdaad is.

Geen boek is meer geschikt, om met historische bijzonderheden en belangrijke zaken, betrekking hebbende op het gebied van land- en volkenkunde dat onderwijs op te sieren, dan het bovengenoemde.

Het behoeft geen betoog, dat een reeks van populaire voordragten, die met elkander een geheel vormen, iets geheel anders is dan een leerboek.

Aan discipelen zal men als leerboek nooit den cursus van v. Kobell in handen geven. Het spreekt van zelf dat hier wordt gevorderd, dat de nuchtere wetenschap, in weinig bewoordingen, kort en duidelijk uiteengezet zij.

Zoo zoude men dan hier een compilatie, zoo ineengedrongen mogelijk, van de oryktognosie van Blum, de afleiding der nevenvormen en de overige algemeene bepalingen der kenmerken volgens v. Kobell, en de systematiek van Leonhard kunnen vereenigen. Dit leerboek zou in omvang niet veel grooter dienen te zijn dan het hoofdstuk over Mineralogie van Schoedler in ‘Das Buch der Natur.’

Voor den leeraar en den dilettant alleen kan de uitstekende arbeid van den Duitschen hoogleeraar als vruchtbaar beschouwd worden.

Wij laken het niet, dat op het tegenwoordige standpunt der beschaving, de wetenschap in populairen zin, zonder vulgarisering, in dezen vorm wordt verklaard.

Dr. C.H.T. Jr.

Staatkunde en geschiedenis.

Vreemde opvatting van geschiedenis.
Mr. H.J. Koenen, over de beide staatspartijen in de voormalige Republiek der Vereenigde Nederlanden, uitgegeven ten behoeve der oprichting van een Gedenkteeken op het slagveld van Heiligerlee.

Het ligt in den aard der zaak, dat het bovenstaande werkje, hoewel als vlugschrift uitgekomen bij gelegenheid van de feestviering te Heiligerlee, iets meer dan dat wil zijn en ook met der daad moet zijn. De naam des schrijvers, de titel van 't werk en de omstandigheid, dat het twee voordragten zijn, in de Koninklijke Akademie van wetenschappen gehouden, die de 170 bladzijden van 't boekje vullen, doen terstond vermoeden, dat het eene bijdrage van blijvende waarde voor de wetenschap poogt te wezen. Het onderwerp der eerste voordragt is Cornelis Pietersz. Hooft, dat der tweede Reinier Pauw. In Hooft zal men de beginselen der staatsgezinde partij aanschouwen, Pauw is de vertegenwoordiger der stadhouderlijke partij. Achter elke dezer beide levensbeschrijvingen komt eene reeks Bijlagen.

Onmiddellijk na het uitspreken der eerste redevoering heeft Prof. R. Fruin in de zitting der Akademie van Wetenschappen van 17 Junij 1867 eene bedenking geopperd, die deze historische bijdrage den doodsteek toebrengt. ‘Om Hooft en andere staatslieden juist te beoordeelen, zeide hij, moet men zich niet in algemeene beschouwingen begeven, maar hen op zichzelven beschouwen. Men dwaalt, als men de staatsgezinde partij van 1584 tot 1797 als steeds dezelfde grondbeginselen volgend beschouwt.’ Deze bedenking toont ten eerste aan, dat de gekozen titel geen regt heeft van bestaan, dat hij veel te algemeen is. Vervolgens doet zij zien, dat de inhoud van 't geschrift het tegendeel moest zijn van 't geen hij is. Op blz. 120 staat als motto: ‘Une bonne biographie c'est l'histoire d'un temps roulant autour de l'histoire particulière d'un homme.’ Dat is wel, maar het doel van den schrijver had behooren te zijn, de geschiedenis van den tijd te doen kennen,

voor zoover deze kennis kan voortspruiten uit de navorsching van 't leven van den persoon. Nu is het omgekeerde gebeurd. De algemeene beschouwingen zijn aan de personen opgedrongen.

De heer Koenen blijkt te behooren tot hen, die eene vreemde opvatting van de Geschiedenis der Nederlandsche Republiek voorstaan. Zij spreken, alsof er in 't geheel geene georganiseerde regering bestond en alsof er, gedurende den ganschen tijd van 't bestaan der Republiek, eene doorgaande worsteling was tusschen de beide partijen. Zij doen Oldenbarnevelt, Johan de Witt en anderen voorkomen als staatsmisdadigers, die zich vergrijpen aan de majesteit van den vorst. De schrijvers, welke voor ieder, die de zaken begeert te kennen, zoo als zij zijn, de bronnen der kennis moeten wezen, verwerpende, trachten zij eigene denkbeelden, die allen grondslag missen, ingang te doen vinden.

Zoolang men deze wijze van doen geen vaarwel zegt, is eene zuivere wetenschap van de Historie van 't Vaderland eene onmogelijkheid. Al wie over deze geschiedenis, hetzij in 't algemeen, of in bijzonderheden, het woord wil voeren, moet uitgaan van de eerbiediging van zekere algemeene waarheden. Zoo behoort men de unie van Utrecht te erkennen als een verbond, tusschen vrije steden en edelen gesloten, de staten der gewesten als den wettigen souverein, de staatspartijen niet als van den beginne aanwezig, maar als in langzame wording begrepen. Dit leert men uit Bijnkershoek, van Pestel, Janiçon, Kluit en wie men verder wil. En dit zijn mannen van wetenschap en niet allen aanhangers der anti-stadhouderlijke partij. Wat men uit hen leert, is geheel in overeenstemming met de doorgaande denkwijze dier dagen, zoo als zij zich in allerlei geschriften openbaart. Sla b.v. welk deel gij wilt open van de Resolutiën der staten van eenig gewest, en merk op, of gij niet doordrongen wordt van 't besef, dat zij met volle regt, als de souverein, over de hoogste magt beschikken. Verschillende beschouwing - het is waar - blijft ook op het gebied van de Historie van 't vaderland mogelijk, doch met zekere grenzen. Zóó kan de een b.v. Willem III als het toonbeeld van een' groot staatsman hoogschatten, een ander, met evenveel regt, meenen, dat hij de belangen van Nederland te weinig in aanmerking heeft genomen tegenover die van Europa, waarvoor hij zich geroepen achtte te waken. Het staat den een' vrij, te denken, dat Oldenbarnevelt beter had gedaan, zich op sommige punten wat inschikkelijker te betoonen, een' ander, het er voor te houden, dat hij niet anders heeft gedaan, dan de regten van den wettigen souverein handhaven. Doch, zoo als wij zullen zien, is het verschil tusschen de zienswijze van den heer Koenen en de in mijn oog wetenschappelijke waarheid van geheel anderen aard.

De heer Koenen gaat van de veronderstelling uit, dat ‘over de wording, den aard en de beginselen der twee groote staatspartijen, die onze voormalige Republiek verdeeld hielden, nog altoos een zeker waas

ligt van onbestemdheid' (al weder dat Germaansche woord). Hij meent, dat de Historie, voor zoo ver zij met de partijschappen in verband staat, geenszins de zuivere waarheid bevat, maar eene soort van overlevering is, voortgevloeid uit de pen van schrijvers der staatsgezinde partij. Volgens hem is het althans onbetwistbaar, dat een aantal als historisch zeker aangenomen feiten enkel op autoriteitsgeloof aan het onbetwijfeld gezag van Uyttenbogaert en Gerard Brandt berusten.

Wat mij betreft, naar mijn oordeel wordt, zoo er eenig waas over die partijen ligt, dit nog veel digter door het geschrift, hetwelk ik thans poog te doen kennen. Ik voor mij heb, bij het bestuderen van Kluit en Wagenaar b.v., nimmer iets van die eenzijdigheid bespeurd, maar steeds in stilte bij mijzelven hulde gedaan aan hunne objectiviteit. Aan Uyttenbogaert en Brandt blijve men niet hangen. Mogen zij eenig vergif bevatten, het tegengif levert Trigland. Daarenboven, waar is de schrijver te vinden, door wien niet een enkel feit verkeerd is voorgesteld? Tot op zekere hoogte kan, over 't geheel bij de geschiedenis, het autoriteitsgeloof niet worden gemist.

Nog ééne algemeene opmerking, en de heer Koenen gaat tot de beschrijving van 't leven van den burgemeester van Amsterdam Hooft over.

Tegen de strekking dier algemeene opmerking heeft de helaas te vroeg overleden Hoogleeraar O. van Rees in dezelfde zitting van de Akademie gewaarschuwd. Met hem, wiens dood door niemand meer dan door mij wordt betreurd, stem ik ten volle overeen. De opmerking van den heer Koenen is, dat in schier alle Christenstaten van Europa de staatspartijen oorspronkelijk kerkelijke partijen zijn. Met verlof van den schrijver zij daartegen aangevoerd, dat men in ons land in zekeren zin wel een ineenloopen der beide soorten van partijen ontwaart, doch meer dan dit niet.

In 't voorbijgaan wordt aan het bovenstaande toegevoegd, dat 'onze Broes' heeft bewezen, dat er overeenkomst bestaat tusschen de Hollandsche stadhoudersgezinde en de Britsche Parlementspartij, even als tusschen de Remonstrantschgezinden en de Koningsgezinden. Het wordt, zoo als ik zeide, in 't voorbijgaan opgeteekend, doch in de Bijlagen komt de heer Koenen op dezelfde vergelijking terug. Men zal het, hoop ik, goedkeuren, dat ik, niet het boek van den heer Broes, maar dat van den heer Koenen, in oogenschouw nemende, mij niet inlaat met een diep onderzoek naar 't eerstgenoemde. Doch nu ik er opmerkzaam op ben gemaakt, kan ik mij niet weerhouden, te verklaren, dat ik nimmer gedwongener vergelijking heb gezien. Het is waar, omnis comparatio claudicat, doch deze inzonderheid. Men vindt ze in het werk, getiteld: De invloed van de Engelsche hervormde kerk op de Nederlandsche, II, blz. 39 vlg. Juist in de hoofdzaak, dit erkent Broes, verschillen de Remonstrantschgezinden van de Engelsche koningsgezinden; doch hij beschouwt die hoofdzaak als bijzaak. Verder schijnt

hij niet te weten, dat het juist de independenten zijn, die voor de omwenteling van 1649 aansprakelijk zijn te stellen. Wie, deze of de puriteinen, eigenlijk zoo gelijken op de Remonstranten, komt niet genoeg uit. In 't kort, het is een verward betoog. Vermits ik over den heer Koenen spreek, mag ik bij deze gelegenheid niet nalaten, er op te wijzen, dat hij, toch zeker niet uit zucht om onpartijdig te zijn, bij 't overschrijven eener plaats uit een ander werk van Broes, ‘Over de vereeniging der Protestanten’, één woord heeft veranderd. Broes zegt, dat de middelen der Gomaristen *wel* alle afschrikkend voorkomen van onwettigheid en roerigheid hebben, enz. De heer Koenen stelt daarvoor in de plaats, dat zij *meestal* dat voorkomen hebben.

Dat nu het werkje van den heer Koenen m.i. meer duisternis dan licht aanbrengt, komt in de eerste plaats, doordien hij van eene staatsgezinde partij gewaagt in een' tijd, toen zij er nog niet was. In den waren zin des woords is die partij eerst ontstaan in 1650. De heer Koenen haalt op blz. 9 eene plaats uit Wagenaar aan, die ik eenige moeite had weer te vinden. Even als de heer de la Bassecour Caan, verzuimt hij de Editie van 't werk aan te wijzen. Hetgeen hij bedoelt, staat in de Beschrijving van Amsterdam, Dl. XI, blz. 238, d.i. in de Editie van Tirion, IJntema en Tieboel, Amsterdam, 1760 en 1767, stuk 3, blz. 209. Dáár vermeldt Wagenaar, dat, niet lang na 't overlijden van Hooft, de grondregels, welke hij had voorgestaan, voor 't grootste gedeelte, als tot bestendige voorschriften om deze stad wel te regeeren werden opgenomen. Klaarblijkelijk wil de heer Koenen daarin zoeken een tegenstreven van den stadhouder. Het is noch het voornemen van Wagenaar, dit te doen verstaan, noch bestaanbaar met het regt begrip van dien tijd, dit uit die woorden te willen halen. Het kan niet betwist worden, dat Hooft zich in de vroedschap van Amsterdam tegen de opdragt der grafelijke waardigheid aan den prins van Oranje verzette. De heer Koenen verklaart zich tegen het gevoelen van hen, welke van oordeel zijn, dat Hoofts tegenkanting hieruit voortsproot, dat hij wenschte, dat men slechts in overeenstemming met Zeeland tot dien maatregel overging. ‘Wanneer men, zegt hij, geheel het redebeleid van den spreker in zijne redevoering, te dier zake gehouden, gadeslaat, blijkt, dat Hooft dat uitstel enkel aanried, omdat de geheele zaak hem tegenstond.’ Een zonderling gebruik maakt hier de heer Koenen van 't woord beleid, zooals anderen dikwijls op verkeerde wijze van het ‘beleid’, in plaats van 't leiden, eener vergadering spreken. Ten einde het booze opzet van Hooft te beter in 't licht te stellen, heeft de schrijver in de Bijlagen de bewuste rede uit Bor doen overdrukken.

Voorzeker, gepaster middel was er niet, om de wezenlijke bedoeling van Hooft te openbaren. Doch wat ziet men nu in de geheele rede doorstralen? Niets anders, dan de doorgaande zienswijze van het meerendeel der gegoede burgers uit die dagen. Zij is deze. Men had niet

alleen onder Philips II, maar ook vroeger zooveel wrange vruchten geplukt van de vorstelijke heerschappij, dat men over 't geheel gestemd was tegen de uitzetting van de perken der magt, toevertrouwd aan een' persoon. De republikeinsche neiging had het overwigt. Dit nu is datgene, dat Hooft doet uitkomen. Hij had, zegt hij, aan lieden van aanzien, die hem gezind schenen, het hoofd zijner Excellentie met de grafelijke kroon te versieren, gevraagd, welk voordeel, naar hun inzigt, het ‘gemeene land’ uit die verheffing kon trekken. Op deze vraag had hij geen voldoend antwoord bekomen. Hierom was hij er tegen en niet minder om de verhouding tot Zeeland. Duidelijk bewijst hij, dat, indien Holland, tegen den zin van Zeeland, tot 's prinsen bevordering overging, het ontrouw zou worden aan het eerste artikel der unie van Utrecht, houdende dat de provinciën ten eeuwigen dage bij elkander zullen blijven. Stellig verzekert hij, dat de openbare meening niet voor den maatregel is, er bij voegende, dat Willem juist in de genegenheid der gemeente zijne kracht heeft te zoeken. Op blz. 15 teekent de heer Koenen aan, dat Amsterdams tegenstand voor een goed deel aan Hooft is te wijten. Zelf weerlegt Hooft dit in zijne redevoering door er op te wijzen, hoe nieuw het denkbeeld is van de opdragt der grafelijke waardigheid. Tevens merkt hij zeer juist aan, dat hij, thans eerst lid der vroedschap zijnde, niet vroeger over dit punt het woord heeft kunnen voeren.

Hooft was alzoo tegen de opdragt: dit betwist niemand. Is hij daarom een voorlooper der staatsgezinde partij? In 't geheel niet. Gelijk ik boven zeide, de strijd tusschen die partij en hare tegenstanders komt eerst in 1650 op. Toen had men aan twee stadhouders, tegelijk kapitein-generaal zijnde, gezien, hoe gemakkelijk het hun, die deze beide ambten bekleedden, viel, een onwettigen greep naar de almagt te doen. Vandaar het verzet om deze beide posten in ééne hand te brengen. Zoo lang Willem leefde, kwam deze gedachte bij niemand op. Zelf moest hij dikwijls tegengaan, dat men de zaken te zeer aan hem overliet. Wat Maurits betreft, hierover beneden.

Op de blz. 16-31 komt vooral sterk uit datgene, wat Prof Fruin heeft gewraakt, het geven van zoogenoemde karaktertrekken der partij (die, wel te weten, nog niet bestaat) in plaats van een getrouw verhaal van Hoofts leven. In vijf afdeelingen is de uiteenzetting dier hoofdtrekken gesplitst. Sub 2 stuit men wederom op een algeheel misverstand. Bij herhaling wordt dáár beweerd, dat de staatsgezinde partij de eenheid van den Staat niet naar behooren in acht nam. Welke eenheid van welken Staat? Er waren immers zeven Staten. Uitweidende over latere gebeurtenissen, voegt de Heer Koenen er bij, dat hetzelfde streven in 1650 heeft geleid tot het geïsoleerde standpunt van Amsterdam tegenover het centraal gezag. Quot verba, tot errores. Er was immers geen centraal gezag voor de gansche Republiek. Het was immers een geschil, niet met, aan de ééne zijde,

Amsterdam, maar met de staten van Holland, d.i. met den geheelen staat Holland. Den Heer Calkoen neemt de Schrijver het verder ten onregte kwalijk, dat hij aan enkele steden het regt toekent, om met andere steden of met buitenlandsche mogendheden tractaten van onderlinge bescherming en vrijen handel te sluiten. De ‘onderlinge bescherming’ laat ik daar. Doch reeds de beroemde Deductie van Johan de Witt legt uit, dat het ieder gewest, op zichzelf, vrijstond verdragen met andere mogendheden aan te gaan, mits daardoor geen nieuw lid aan de Unie werd toegevoegd. En naar de meer en meer veld winnende begrippen, was, in de eeuw van Calkoen, aan elke stad geoorloofd, wat in de dagen van de Witt één gewest mogt doen. Een vervaarlijk blijk van miskenning van den aard der Unie ligt eindelijk hierin, dat de Heer Koenen aan de stadhoudersgezinden, als onloochenbaar beginsel, toeschrijft het vasthouden aan ‘de Unie onder één gezag.’

De Heer Koenen tracht bij zijne lezers hier en daar de overtuiging te wekken, dat hij, zelf geheel onpartijdig zijnde, elke partij slechts wil voorstellen in 't licht harer eigene beginselen. Wat evenwel op deze en gene bladzijde, b.v. op blz. 22 vlg., sub 3, voorkomt, draagt die kleur volstrekt niet. Daar is sprake van den invloed van den Staat op de Kerk. Het gaat te ver, wanneer men, zooals de Hr. Koenen doet, zegt, dat het slagen van den opstand tegen Spanje, voor een vrij aanmerkelijk deel, aan de predikanten en de consistoriën is dank te wijten. Het gaat te ver, wanneer men, met hem, de Kerk als gelijkgeregtigd tegenover den Staat plaatst. Ook is het niet genoeg, elke partij, zoo als het heet, in 't licht harer eigene beginselen voor te stellen; die beginselen zelve behooren te worden getoetst aan den maatstaf van 't regt en de billijkheid, aan hetgeen het welbegrepen belang van 't vaderland vereischte. Bij de voorstelling zelve behoort men bovendien wel toe te zien, of de beginselen, die men eene partij leent, wel hare beginselen zijn. En hierover zullen allen het thans wel eens zijn, dat in vorige eeuwen, zoowel in andere landen, als in Nederland, de Kerk te veel magt heeft uitgeoefend, tot groot nadeel voor de tegenwoordige, welligt ook voor de toekomende wereld. Er behoefde toen inderdaad weinig vrees te bestaan voor ‘het verlagen der bedienaars van Gods woord tot werktuigen van den Magistraat (blz. 25).’

Op zonderlinge wijze spreekt de heer Koenen blz. 26, sub. 4, van de kerkelijke rigting van Hooft zelven. ‘Hij stond de zeer gematigde hervorming voor, die, waar het pas gaf, ook Roomschgezinden in de regeering wilde zien benoemen.’ Wat leert ons dit nopens 's mans denkbeelden op 't stuk van den godsdienst? Beter worden deze op blz. 37 gekenschetst. Aan Hoofts kerkelijke rigting schrijft de heer Koenen den tegenstand toe, dien de burgemeester van Amsterdam aan den Britschen landvoogd bood. Ik ben steeds van meening geweest, dat voor dien regt-

matigen tegenstand de geheele gedragslijn van Leicester veeleer de degelijke gronden aan de hand had gedaan. Het schijnt, dat de heer Koenen eenigermate betwijfelt, of Leicester in de laatste dagen van zijn verblijf in deze landen geweld in den zin had tegen de hoofden zijner tegenpartij in Holland. Hooft, de zoon van den burgemeester, meldt dit in zijne Historiën als zeker. Ware dit niet voldoende, dan heeft men immers bovendien bewijzen genoeg van den lagen aanslag, dien de Engelschman voorbereidde. Te vergeefs heb ik een paar deelen dier Historiën op nieuw doorgebladerd, om te ontdekken, of deze historieschrijver zoo veel ongunstiger jegens Leicester gestemd is, dan anderen, hetgeen de heer Koenen in de noot op blz. 27 beweert. Ik ken er wel, die zich veel scherper over hem uitlaten, dan Hooft. De puriteinsche geest zat in Leicester, zegt de heer Koenen. Dit strijdt met de getuigenis van Jacobus Lydius, bedienaar des goddelijken woords te Dordrecht, die in zijn 'Verheerlijkt Nederland' verklaart: 'Gelijk Leicester een groot veinzer was van de religie en godzaligheid, zoo was hij in der daad ook een groot verachter van dezelve. Nooit heeft iemand hem in eenzaamheid zien bidden,' enz. Wie begeerig is naar eene tegelijk oorspronkelijke en volledige beschrijving van een volleerden booswicht, leze bladz. 135 vlg. van dit werk (Uitgave van Cornelis Schalken, 1668). Hij wordt er door bevestigd in het vasthouden aan hetgeen Motley zegt, volgens wien aan Leicester misdaden werden te laste gelegd, die voldoende zouden zijn geweest, om twintig boosdoeners van lager rang naar de galg te zenden.

De heer Koenen heeft het in 't bijzonder op Gerard Brandt verzien. Hij kan niet gelooven, dat Brandt de ware oorzaak opgeeft, weshalve Hooft in de latere jaren zijns levens uit het burgemeesterschap werd geweerd. Uit echte stukken is hem niets gebleken van die oorzaak, welke hierop neerkwam, dat Hooft zich eenige zijner mederegenten tot vijanden maakte, wien hij had verweten, dat zij hunne eigene belangen boven die der stad stelden. Men kan, zoo men wil, aan alles gaan twijfelen. Doch hoe de heer Koenen uit echte stukken kan aantoonen, dat Hooft sedert 1615 geen burgemeesterschap is aangeboden uit hoofde van het neigen der bevolking naar de zijde der Contra-Remonstranten, is mij een raadsel. Van 'veroordeeling der Remonstranten' kan men in dien tijd nog niet spreken. En men verbloeme toch niet, dat na 1618 en 1619 het niet de vraag was, of het heerschend gevoelen was veranderd, maar kome er open voor uit, dat de hand des gewelds het Remonstrant zijn belette. Moge Broes hier 'berispelijke partijdigheid' in Brandt zien, ik zie ze elders.

Eer ik van de eerste verhandeling scheid, heb ik nog eenige losse opmerkingen, die ik, hoewel niet kunnende uitweiden, geenszins wil achterhouden. Gaarne vernam ik, op welken grond het beweren steunt, voorkomende op blz. 20, dat Amsterdam in 1650 een speelbal van Cromwell is geweest, die de stad 25 schepen en 10,000 man had be-

loofd. Het kan zijn, dat de belofte gedaan is, doch, ook zonder haar, sprak 't vanzelf, dat Amsterdam niet lijdelijk het hoofd boog voor den gewelddadigen aanslag, waarmede zij werd bedreigd. Dat de stad alzoo niets was, dan een speelbal in de hand van een' vreemdeling, is eene moeijelijk te regtvaardigen uitdrukking.

Evenzeer als het mij verwondert, dat de heer Koenen dit zoo gaaf aanneemt, bevreemdt het mij van een anderen kant, dat hij, niet dan onder zeker voorbehoud, gelooft, dat Willem II op het punt was, den vrede van Munster te verbreken. Met de heeren Vreede, Tydeman en Groen van Prinsterer ben ik van 's prinsen toeleg ten volle overtuigd. Wat het geschil der jaren 1649 en 1650 zelf betreft, zie ik niet in de regtmatigheid der toepassing van den term ‘stijfhoofdigheid’ op hen, die een paar vaandels krijgsvolk meer wilden afdanken, zoo men deze qualificatie aan de tegenpartij onthoudt, welke even goed of beter op dit punt had kunnen toegeven.

Op blz. 38 wordt burgemeester Hooft als een geestverwant voorgedragen van Frederik den groote, Franklin en Mirabeau. De vergelijking vooral met den laatstgenoemde vind ik nog al bedenkelijk.

Onder de landen, waarheen zich in 1567 de Nederlandsche emigranten begaven, had, nu op blz. 12 van Duitschland wordt gewaagd, Engeland ook wel mogen genoemd zijn. In een stuk, geplaatst in de Revue des deux mondes van 1 April 1868 en getrokken uit een werk van Samuel Smiles, zegt Esquiros, dat een groot aantal van hen, die uit Nederland uitweken, naar Engeland gingen. Zóóvelen waren het, dat Philips, ook daarom, later de armada uitrustte, ten einde zich op Engeland te wreken. Aan Vlaamsche koloniën hadden, gedurende de eerste jaren van Elizabeths regering, Sandwich, Norwich, Yarmouth en andere steden hare opkomst te danken. De lakenfabrieken, het werken in metaal, de tuinbouw, de visscherij - deze alle waren bedrijven, door Nederlanders in Engeland ingevoerd of krachtig bevorderd.

Op blz. 63 komt m.i. eene naïveteit voor. Dáár staat, dat Carleton een der hoofden was der Engelschgezinde partij, die in de eerste jaren na den dood van Willem I in de Republiek opkwam en waartegenover eene Franschgezinde partij bestond. Of men wèl doet, reeds in die jaren van zulke *partijen* te spreken, laat ik daar. Maar dat de gezant van den koning van Engeland tot geene andere partij - aangenomen dat zij bestaat - kon behooren, dan tot de Engelsche, zal ieder wel inzien, die eenigzins bekend is met de stellige bevelen, hem door Jakob I verstrekt.

Doch laten wij tot de tweede verhandeling overgaan. Zij voert Reinier Pauw ten tooneele. In het leven van dien man beslaat het jaar 1618 eene breede plaats. Het ligt dus in den aard der zaak, dat de Heer Koenen vrij uitvoerig spreekt over de historie van dat jaar. Om de oorzaken van den val van Oldenbarnevelt in 't regte licht te stellen,

begint hij met eene beschrijving der handelspolitiek van dien tijd. Naar 't mij voorkomt, heeft gebrek aan kennis op dit veld den Heer Koenen hier tot eene geheel verkeerde beschouwing geleid.

Reeds de aanvang is zeer te laken. ‘Welke groote verplichting ons vaderland ten aanzien der handelsbetrekkingen onzer voorvaderen met Oost-Indië aan de gebroeders Frederik en Cornelis Houtman gehad heeft, wordt sedert het verdienstvolle werk van wijlen den Utrechtschen Hoogleeraar Moll: “Over eenige vroegere Zeetochten der Nederlanders” algemeen erkend’. Juist het tegendeel heeft plaats. Sinds Moll is aangetoond, dat men de gebroeders Houtman op een te hoog voetstuk heeft geplaatst. Zij, die de overdreven verdiensten, voorheen inzonderheid aan Cornelis Houtman toegekend, tot de regte mate hebben teruggebracht, zijn Van der Chijs in zijne dissertatie, door den Heer Koenen gebruikt, en de Jonge, de Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. In weerwil dat de Schrijver het stukje van Van der Chijs heeft geraadpleegd, schijnt het hem verborgen te zijn gebleven, dat er vrij wat valt af te dingen op de ‘grootsche ontdekking,’ die men, volgens hem, aan de gebroeders verschuldigd is. De Jonge, die Cornelis Houtman zal voorstellen, zoo als hij was, kenschetst hem niet als den man, die het eerst de grootsche gedachte tot die onderneming heeft opgeworpen en ze ingang heeft doen vinden, maar eenvoudig als den persoon, die met anderen, doch die kundiger waren dan hij, slechts het werktuig is geweest, waardoor de verkregen kennis van een denkend geleerde in praktijk is gebragt en de stoute en wel overlegde plannen van eenige moedige handelaren ten uitvoer zijn gelegd. Een paar bladzijden verder wijt de Jonge voor een goed deel aan Houtmans gemis aan beleid het mislukken van den eersten togt.

Ik heb, het vervolg nagaande, geaarzeld het voor mijzelven als zeker aan te te merken, dat datgene, wat ik met mijne eigene oogen las, er werkelijk stond. Het komt, in een paar woorden omschreven, hierop neer, dat Oldenbarnevelt eerst voor, later tegen de oprigting der Oost-Indische Maatschappij zal zijn geweest en dat deze compagnie het gewrocht is geweest van Reinier Pauw. Dat is ongetwijfeld iets nieuws. Ik laat in 't midden het ongewone der bewerìng, dat iemand, die geijverd heeft voor de oprichting der compagnie, wanneer zij is opgerigt, tegen die oprichting is. Ik begrijp niet, waarom de Heer Koenen op blz. 85 ‘O.I. Maatschappij’ zet, waar W.I. Maatschappij moet staan, en ook in 't verder beloop zijner redenering op deze blz. in die dwaling volhardt. Doch ik mag vragen, waarom de eer van de vader der Compagnie te zijn wordt onthouden aan Oldenbarnevelt, die het is, en wordt toegekend aan Pauw, die het niet is. Dat Oldenbarnevelt de man is, getuigen Van der Chijs en de Jonge, om van andere bewijzen te zwijgen. Het wordt bekrachtigd door het Tweede Deel der Gedenkstukken van 's lands Advokaat, uitgegeven door Van Deventer.

Het is thans, in 1868, toch waarlijk eens tijd, zoo men niet, met

Prof. Vreede en anderen, den naam van Oldenbarnevelt naar waarde wil verheerlijken, de asch van dien grooten man in vrede te laten rusten. In allen gevalle behoorde hij, die ons argwaan tracht in te boezemen tegen historische bronnen, waaruit men langer dan eene eeuw heeft geput, in plaats van eigen onbekookte denkbeelden te verkondigen, zelf liever de bronnen te raadplegen. In de Verhooren van Oldenbarnevelt kan men, als in een' spiegel, de leidende beginselen van zijn beheer aanschouwen. Op blz. 72 vlg. dier Verhooren treft men de uiteenzetting zijner gedachten aan omtrent de Oost- en de West-Indische compagnie. Het behaagt den Heer Koenen echter niet, hiervan grondig kennis te nemen. Had hij het gedaan, hij zou niet van verandering van meening op dit punt bij den grijzen staatsman hebben gerept, maar naar waarheid hebben vermeld, dat zijn gevoelen onwrikbaar hetzelfde bleef, doch, zoo als passend is, zich tijdelijk wijzigde naar de omstandigheden. Had hij het gedaan, hij zoude niet hebben ontkend, dat Oldenbarnevelt eenigermate een voorlooper was geweest van Adam Smith. De aanhef van 't breedvoerig antwoord, op de aangehaalde blz. 72 te vinden, toont dit. 's Lands regenten, zegt hij, zijn steeds tegen alle monopolie geweest op het gebied van handel, zeevaart en nijverheid. Had eindelijk de Heer Koenen gedaan, wat ik zeg, hij zou niet hebben verzekerd, dat de advokaat de West-Indische compagnie hevig had bestreden. Immers, de advokaat verklaart zelf, op zekeren tijd een voorstander van 't oprigten ook dezer compagnie te zijn geweest, maar later te hebben bespeurd, dat de staten van Holland, toen hij eenige opening der zaak deed, noch ingenomen waren met hem, van wien de plannen uitgingen, noch met het ontwerp zelf. Tegen den man waren zij, omdat hij zeer vele schulden had. Voorzeker heeft men regt te vragen, of het nog niet genoeg is, dat de onsterfelijke Landsadvokaat wederregtelijk is gekerkerd en onthoofd. Mag hij nu in het jaar, dat de smaad, hem aangedaan, het tweehonderd vijftigjarig feest kan vieren, althans niet voor miskenning zijner ware bedoelingen worden gevrijwaard?

Komende tot de omwenteling zelve van het jaar 1618, vervalt de Schrijver wederom in eene reeks van dwalingen. ‘De staatsomwenteling van 1618, zoo vangt hij aan op blz. 88, ging uit van eene verandering der regeering door den stadhouder, op last der Staten-Geneneraal tot stand gebracht.’ Op nieuw eene onjuistheid (in den zin van ‘onwaarheid’). De omwenteling ging uit van het afdanken der waardgelders, eerst in Utrecht, toen in Holland. Daarop volgde het uitschrijven der nationale synode. De verandering der regering geschiedde later. Zij had volstrekt niet plaats op last der Staten-Generaal. Na de bewuste onjuistheid gaat de Heer Koenen over tot het omschrijven van de uiteenloopende denkwijze der beide staatspartijen nopens de magistraatstelling. Hij spreekt eerst van Willem I. Dit alles had moeten achterwege blijven. De eerste stadhouder van Holland in de geves-

tigde Republiek is Maurits, en daar het artikel, rakende de verzetting der wet, in de commissie, aan dezen verstrekt, was opgenomen, heeft men, ten opzigte van het jaar 1618, slechts hiernaar te vragen. De leden der vroedschappen gelijk te stellen met ministers van een' constitutioneel vorst, acht ik een' der ongelukkigste grepen van den heer Koenen. Voor 't overige heeft hetgeen hier wordt aangevoerd over 't verschil van opvatting der beide partijen geene waarde. Op blz. 90 haalt de schrijver Wagenaars Verhandeling over het stadhouderschap aan. Men leest er geen woord van hetgeen er, volgens den heer Koenen, zal staan, die zich, op zijne beurt, zeer wacht, te veel van Wagenaar over te nemen. Ik herhaal het, de bladzijden, door den heer Koenen aan dit onderwerp gewijd, hebben geene waarde. Van verschil van denkwijze over de verzetting der wet kan geen sprake zijn. De commissiën der stadhouders wezen hunne bevoegdheid hieromtrent uit. Wagenaar houdt de verandering van 1618 voor onwettig, voor een overschrijden der perken van zijn gezag door den stadhouder. Het was een ‘coup d'état,’ niets meer en niets minder.

Het is een stokpaardje van den schrijver, telkens te drukken op de groote beteekenis der O.I. Compagnie voor de omwenteling van 1618. Mijnenthalve mag hij zich hiermede vermaken, doch het is in strijd met de historische waarheid. De Verhooren beslaan, buiten het vonnis, 316 blz. Slechts in 't voorloopig onderzoek wordt de Compagnie herdacht. In 't vonnis gaat men ze met stilzwijgen voorbij. Te regt, niemand is meer voor de Compagnie geweest dan Oldenbarnevelt.

Het getal der ontdekkingen van den heer Koenen op het veld, dat wij thans betreden, wordt nog met ééne vermeerderd. Den kenners van 't vak is het niet uit het geheugen gegaan, welk belangrijk nieuws mr. H. Vollenhoven in 1842 in ‘Broeders gevangenisse’ heeft aan den dag gebracht. Het heeft betrekking op de vraag, krachtens wiens last Oldenbarnevelt en de beide pensionarissen door Maurits in hechtenis zijn genomen. Dit is n.l. geschied op een geheim bevel der Staten-Generaal, zoo als de heer Vollenhoven met het echte document in de hand aantoont. Dit geheim bevel is - iets, dat, zoo ver men kan nagaan, nimmer heeft plaats gehad, - niet door den griffier der Staten-Generaal opgesteld, maar, in zekeren vorm gebracht, aan hem overgegeven, om het te boek te stellen in 't Register der geheime Resolutiën. Hieruit alleen kan men reeds opmaken, dat het een besluit is, wel verre van door de gansche Staten-Generaal te zijn genomen, slechts door eenige leden vastgesteld. De datum van 't bevel, zijnde de 29ste Augustus, de dag der gevangenneming zelf, voert tot dezelfde meening. Bovendien wordt men in dit gevoelen bevestigd, doordien zelfs geen van de andere, n.l. van de openbare besluiten der Staten-Generaal over de bekende zaak te dier tijde in eene voltallige vergadering werd genomen. Eindelijk weet men van elders, dat het slechts een zeven- of achttal heeren waren, van wie de meeste maatregelen ten nadeele van Oldenbarnevelt en de

zijnen uitgingen. Die zeven of acht zijn ongeveer dezelfden, welke Maurits vergezelden op de reis, naar Utrecht ondernomen, ten einde de waardgelders af te danken. Men verneemt dit, alsmede hunne namen, uit de Voorrede van Hugo de Groots Verantwoording en uit dit stuk zelf, uit de Waarachtige Historie, uit Brandts Geschiedenis der Reformatie, enz. Dit alles is alzoo sinds lang bekend.

Welke is nu de ontdekking van den heer Koenen? Dat Velius in zijne kronijk van Hoorn berigt, dat de drie heeren niet met advies van de geheele Staten-Generaal, maar alleen van eenige weinigen, in verzekerde bewaring werden gesteld. Slechts ware er bij te voegen geweest, dat men het sedert jaren wist en dat eene menigte menschen, te beginnen b.v. met Brandt, het ook in Velius hadden gelezen. Ook ware de aanwijzing niet overbodig geweest, dat het niet in alle Editiën van Velius staat, wel in de Vierde. De heer Koenen schrijft de acht namen uit Velius over, doch laat weg, dat een paar van die acht zich van alle deelneming aan de zaak onthielden. Boven alles staat iets vast, dat de schrijver evenmin doet uitkomen, dat men hier niet de Staten-Generaal, als ligchaam, tegenover Oldenbarnevelt heeft te stellen. Er is niets anders geweest, dan eene heimelijke zamenspanning van eenige heeren tegen 's lands advokaat. Toen zij den slag geslagen hadden, hebben zij de magtiging der Staten-Generaal gevraagd en bekomen.

Datgene, waarover ik in de laatste paar bladzijden heb gesproken, wordt bij den Heer Koenen sub 3 gevonden. Op dat Nummer behoud ik mij voor nog even terug te komen. Doch wat het behelst, staat in te naauw verband tot N°. 4, om ook niet hiervan iets te zeggen. Het onderwerp van N°. 4 wordt in dezer voege ingeleid: ‘De groote vraag was, of de Vereenigde Nederlanden te beschouwen waren als een statenbond, gelijk de Zwitsersche kantons, dan wel als een bondstaat, waarin de stadhouder benevens de Staten-Generaal met de hoogste magt bekleed zijn. Dit laatste was het gevoelen der stadhoudersgezinden, zoodat de Staten-Generaal door hen beschouwd werden als het lichaam, uit welks boezem alle machtsoefening gerekend werd af te vloeijen. Hiertoe behoort het bekende gezegde van Barnevelt: ‘“Ik wil de rechters niet beschuldigen, maar ik kom in eenen tijd, waarin men andere grondregels volgt dan men placht”’, waarop de prins, dit naderhand hoorende, antwoordde: ‘“De Advokaat heeft die grondregels niet in den staat gevonden, maar zoeken in te voeren”’. - Met alle mogelijke schrijvers over de stof, waarop deze woorden betrekking hebben, in de hand beweer ik, dat dit alles ten eenen male onjuist is. Ik had mogen hopen, dat ook mijn eigen geschrijf, ten deele vóór jaren in menig opstel over de geschillen van 1618, later in ‘de Tijdspiegel’ van 1865 over de vraag rakende de souvereiniteit der provinciën ten tijde van de Republiek, dergelijken nevel, als dien, waarin het werkje van den Hr. Koenen is gehuld, eeniger-

mate had doen opklaren. Zeer duidelijk was ook wat de Heer T. in der tijd in de Spectator van 1865 hieromtrent heeft gezegd.

Neen, dat is niet de vraag, dat is niet het verschil van zienswijze. De vraag kan alleen loopen over datgene, wat de provinciën, bij de unie van Utrecht, wel van hare souvereiniteit hebben willen afstaan. Wie heeft ooit gehoord, dat de zeven gewesten een bondstaat waren? Wie heeft er immer aan gedacht, dat de hoogste magt zou zijn bij den stadhouder? Hoe kunnen de Staten-Generaal de souverein wezen, zij, die hun aanzijn verschuldigd zijn aan de staten der provinciën, zonder welke zij in 't niet verzinken en zonder welker opzettelijke magtiging zij in gewigtige aangelegenheden niets vermogen? Zelfs in het handboek van Mr. Groen van Prinsterer wordt deze leer niet verdedigd. De bladzijde alleen, waarop deze stof bij den Heer Koenen wordt behandeld, het is blz. 99, geeft mij regt, staande te houden, wat ik op blz. 20 heb gezegd omtrent het niet-eerbiedigen van algemeen erkende waarheden. Het woord van Oldenbarnevelt is diep gedacht en juist. Het hiermede in strijd zijnde gezegde van Maurits drukt den werkelijken stand der zaken geenszins uit. Immers Oldenbarnevelt heeft geijverd voor hetgeen de zienswijze was der meerderheid van de staten van Holland. De minderheid dier staten heeft zich toen, door middel van een paar afgevaardigden uit andere gewesten ter Staten-Generaal, den steun verschaft van hetgeen zij de Staten-Generaal geliefde te noemen. Hoe Willem Lodewijk daartoe heeft medegewerkt, is de moeite waard om na te sporen. Hoewel men nu verkeerd handelt met, in den strijd van 1618 en 1619, den prins tegenover den advokaat te stellen, en wel omdat de eerste geen regeringsbeginsel vertegenwoordigt, is het van den anderen kant onloochenbaar, dat juist de tegenpartij van Oldenbarnevelt nieuwe grondregels in den staat heeft zoeken in te voeren.

Terugkeerende tot No. 3, heb ik na te gaan, in hoe ver er iets valt af te dingen op hetgeen Brandt in zijne Historie der Reformatie, III, blz. 696 verhaalt. Dààr is sprake van een onderhoud, in eene Vergadering der Staten-Generaal gevoerd o.a. tusschen Pauw en twee Remonstrantsche predikanten, Dwinglo en Niëllius, die op 't punt stonden van als ballingen uit het land te worden gezet. Hun voegt Pauw bitse en harde woorden toe. De bron, waarop Brandt zich beroept, is ‘Het historisch verhaal’. De schrijvers van dit boek zijn dezelfde Dwinglo en Uyttenbogaert. De Heer Koenen, niet kunnende denken, dat Pauw, destijds zitting hebbende in de Staten-Generaal, zich zoo ver zou hebben vergeten, heeft hieromtrent het gevoelen gevraagd van den Heer Glasius. Deze geeft een antwoord, hetwelk den Heer Koenen niet zal hebben mishaagd. Vermits Uyttenbogaert in zijne Kerkelijke Historie (1646, V, blz. 1157) het hatelijkste gedeelte van Pauws gezegde uitlaat, n.l. dat aan de duizenden zielen, die de predikanten door hunne leer verleidden, meer gelegen was, dan aan de

familiën dier predikanten, is het twijfelachtig, of dit wel door Pauw is gezegd, en rijst de vraag op, wie der verhalers de zaak met naauwkeurige historische trouw heeft voorgedragen. Met verlof van den heer Glasius acht ik dit eene zonderlinge historische kritiek.

Er is maar één zegsman, d.i. hij, die oog- en oorgetuige is geweest, alzoo Dwinglo. Niemand anders, dan hij, heeft het dus in 't Historisch verhaal gezet. Staat het eenigzins anders in Uyttenbogaerts Kerkelijke Historie, dan is dit toe te schrijven aan de vrijheid, welke ieder auteur heeft, om aan zijne bron zooveel te ontleenen, als hij wil. Ook de woorden, door een ander lid der Staten-Generaal, Muis van Holy, tot de predikanten gesproken, worden niet geheel op dezelfde wijze door Uyttenbogaert vermeld, als door Brandt. In allen gevalle verzwijgt de eerstgenoemde schrijver volstrekt niet, dat de beide Heeren veel te hevig waren. Het is zonderling, den heer Koenen te hooren verkondigen, dat Uyttenbogaert, voor wiens Remonstrantsche overlevering vroeger, op blz. 45, is gewaarschuwd, thans geneigd zou zijn eene zachte voorstelling te geven. Wil men de getuigenis van Dwinglo ontzenuwen, dan behoort men er eene andere, evenzeer van een' oog- en oorgetuige afkomstig, aan tegenover te stellen. Voor 't oogenblik ben ik, in plaats van hiertoe, tot het tegendeel in staat. In Brandts ‘Historie van de rechtspleging’ (Rotterdam, 1723), blz. 256, Noot, wordt door Niëllius in een' brief aan Hogerbeets geschreven: ‘Toen wij in den Hage onze sententie kregen, was er niemand, die zulke vinnige en beestachtige onbeschaamdheid toonde, als hij (d.i. Pauw), drijvende zijn spot met al hetgeen wij uit Gods woord voorstelden. Hij voerde propoosten, daar Ploos de president zich over schaamde en die beter een' fielt van de straten of een overgegeven atheïst zouden gepast hebben, als een' persoon van zulken staat en ouderdom.’ - Alle waarheid berust in den mond van twee getuigen.

Maar was Pauw dan zoo zachtmoedig als een schaap? Het tegendeel schijnt veeleer aan te nemen. De regerende burgemeester eener groote stad, een heer van groote achtbaarheid, voorzienigheid en wereldkunde, die in Aug. 1618 den advocaat zoo beleefd bejegende in de vergadering der staten van Holland, kan wel geen andere, dan Pauw, zijn geweest. Zie Brandt, Reformatie, II, blz. 806. De beleefdheid bestond daarin, dat hij Oldenbarnevelt toevoegde, dat het nu geen tijd was, veel van 's lands privilegiën te spreken. Ik erken intusschen, dat dit slechts eene gissing is. Onwraakbare bewijzen levert daarentegen het dagboek van Willem de Groot, het werk van den heer Vollenhoven, die hem op blz. 110, Noot 4, zelf ‘den beruchten Pauw’ noemt. Men zie blz. 120 van dat dagboek, doch vooral blz. 141, alwaar Willem heeft opgeteekend, dat hij den 10den December 1620 op het Binnenhof te Gravenhage Pauw en Muis ontmoette. ‘Hebbende Pauw, die mij de naaste was, eens gegroet, doch niet zeer solemnel, heb hetzelve nog eens gedaan, waarop Muis zijn hoed afdeed, maar

Pauw raakte daar niet aan. En op den 11den is hetzelve weder gebeurd, dan heb verstaan, dat zulks zijne manier is.'

Het is het vaste voornemen van den heer Koenen, om, wat anderen ook mogen zeggen, Pauw voor een' groot man te doen doorgaan. De Remonstrantsche schrijvers beweren, dat hij op het laatst zijns levens in minachting zoude zijn vervallen. Daarvan is den schrijver alweder uit echte oorkonden niets gebleken. Op nieuw verwart de heer Koenen de tijden. Pauw is in 1626 overleden. Waarschijnlijk om aan te duiden, waarin de reden, weshalve de man zijne laatste dagen in ambtelooze rust doorbracht, moet worden gezocht, zegt de heer Koenen, dat met den dood van Maurits eene staatkunde, aan de zijne tegengesteld, de heerschende werd. Tegenover de stellige zegswijze van meer dan één' auteur schijnt het mij nog al moeijelijk, te betwisten, dat Pauw op het laatst zijns levens in minachting verviel. Doch daarop wensch ik niet te komen. Maar vermits de minachting begonnen is met het jaar 1620 (zie Wagenaar, *Amsterdams Geschiedenissen*, 1760, I, blz. 487), kan men de oorzaak toch niet willen opsporen sinds 1625. Wil men voor 't overige nog een blijk van de mate achting, die hij genoot, men vindt er een bij Mr. H. Vollenhoven in *Broeders Gevangenis*, blz. 142, Noot 2. Den 21sten December 1620 hadden de staten van Holland eene voordragt op te maken voor het lidmaatschap van den hoogen raad. Pauw kreeg 5 stemmen, Koorn, secretaris van Alkmaar, 17(*). Dat desniettemin Pauw door Maurits werd verkozen, zal wel niet hebben gevoerd tot vermeerdering der algemeene hoogachting voor zijn' persoon.

Op de laatste bladzijde van zijn werk betuigt de heer Koenen, aan zijne sympathie voor de Groot en andere van diens medestrijders het gevoel van regt en de waarheid eener critisch onderzochte geschiedenis niet te kunnen ten offer brengen. Wat onder die 'critisch onderzochte geschiedenis' moet worden verstaan, weet ik niet. Zeker geenszins de beide verhandelingen. Immers van kritiek bespeurt men er niet veel in. Hiervan ten overvloede nog een paar bewijzen. 'Aerssen was, staat op blz. 110, met groote goedkeuring van Lodewijk XIII van zijn gezantschap in Frankrijk teruggekeerd.' Eene fraaije goedkeuring, van een kind. Bovendien leeren de volgende boeken het tegendeel: van der Kemp, III. *Maurits van Nassau*, blz. 317 volg., G.W. Vreede, *Lettres et Négociat. de Busanval*, etc., p. 463 vlg. en G.W. Vreede, *Nederl. Diplomat.* I, blz. 155 vlg. - In de Bijlagen op Pauw komt eene Aanteekening voor over het karakter van koning Jacobus I. Dit karakter wordt, volgens den heer Koenen, veelal verkeerd voorgesteld. Inzonderheid wordt den koning ten onregte 'ongelijkheid aan zichzelven' verweten. Hierop volgt eene beschrijving van dit karakter

(*) Men ziet alzoo, dat bij het opmaken dezer voordragt eene persoonlijke stemming plaats had.

van de hand van den Schrijver. In weerwil van de klaarblijkelijke bedoeling is zij, dunkt mij, niet gunstig. Ieder weet, dat niets moeijelijker is voor een' historieschrijver, dan eene juiste karakterschildering te geven. 't Ware daarom voorzigtig geweest, zoo de heer Koenen de zijne aan die van Engelands geschiedschrijvers had getoetst. Dan zou hij hebben gezien, dat bij hen, bij Rapin Toyras, bij Hume, bij Macaulay, de ongelijkheid juist de grondtrek is van Jakobs karakter. En bij Ranke, op wien Mr. Koenen zich beroept, is dit niet minder het geval.

De taal, waarin de beide verhandelingen zijn geschreven, biedt ook menige gelegenheid, om er een' haak achter te slaan. Blz. 13 lees ik: '*in* het vaderland teruggekeerd'; 'in meer dan éénen staats*handel* gebezigd,' blz. 14: 'hij was verdacht (voor bedacht) op een verbond.' Met de plaatsing van het voornaamwoord 'zich' schijnt de schrijver voortdurend verlegen te zijn geweest. Onverstaanbaar is, ten gevolge van 't verkeerd gebruik van 't werkwoord 'te kennen geven', een zin op blz. 15. Op blz. 19 vind ik: 'was gehandhaafd geworden', vgl. ook blz. 142. Tegen de leer der geslachten is op blz. 24 en 25 gegehandeld. De uitdrukking: 'er zijn mij nog een paar bijzonderheden te vermelden', op blz. 31, is een Latinismus, die op blz. 32: 'hij is van de schrijvers begroet,' een Germanisme. Het zelfstandig naamwoord 'gekantheid', zie blz. 63, is geheel nieuw. 'Omwending', in den zin van omwenteling, dat meermalen voorkomt, was mij althans vreemd. In 't kort, ook van die zijde bezien, heeft het werkje zijne zwakke zijde.

Dr. J.A. WIJNNE.

Much ado about nothing - veel geschreeuw en weinig wol.

Onder de dingen welke wij met eenigen grond in het aangevangen jaar verwachten, behoort ook een sedert drie eeuwen ongezien schouwspel, het algemeen concilie, dat tegen het einde des jaars te Rome zal worden gehouden, zij ook bij de uitschrijving Jak. IV:13-16 en het woord van den psalmist 'groote lieden missen ook' wel een beetje vergeten, en ligt ook misrekening daaromtrent op het gebied der mogelijkheid. Maar ook toegegeven, dat het 'óf de hooge kerkvergadering zal plaats hebben', geen vraagstuk meer is, ook niet of het te Rome en nog onder Pio IX zal plaats hebben, zoo blijft het hoé? wáártoe? en met welken uitslag? nog immer *the question.* Men kon, de

teekenen des tijds aanschouwend, vragen: is het een noodschot, of zal het een signaal der overwinning zijn, de viering van een triumf?

Bij onze vraag hóe? dachten we minder aan de plegtigheden die er zullen worden gevierd, aan den luister die daaraan zal worden bijgezet, aan het tal van grootwaardigheidbekleeders in de Kerk, dat naar de eeuwige stad zal stroomen, aan het praesidium van den Paus in persoon of door commissie; - hoe prachtig dat alles ook om te aanschouwen zal wezen, wij achten dat het lak en verguldsel van de zaak, eene theatrale opvoering voor de bewoners der stad die reeds vóór negentien eeuwen brood en renspelen vroeg, en voor zoo vele geloovigen en ketters als daar zullen komen kijken.

Dat hóe? geldt meer den geest waarin, de bedoelingen waarmede dat concilie zal worden gehouden. Volgens de bul daaromtrent uitgevaardigd zal het dienen ter bevordering der eere Gods en de eeuwige zaligheid der menschen [het *ad majorem Dei gloriam et in salutem aeternam animarum* heeft juist geen goeden klank in een kettersch oor], verbetering der zeden, terugbrenging der verstrooide schapen [*persequar et impugnabo,* door de geschiedenis bloedig gecommentariëerd], handhaving der tucht onder de geestelijkheid [nóg meer dressuur en dieper subordinatie?], veroordeeling van dwalingen, bevestiging van den onderlingen vrede enz., terwijl de Protestanten zijn uitgenoodigd om in den schoot der Kerk terug te keeren. Licht dat stuk ons in omtrent de bedoelingen bij genoemd concilie; er zijn nog een paar *indices*, aanduidingen, die in dezen niet onverschillig kunnen worden geacht, maar als wenken beschouwd.

Het is uitgeschreven als zullende plaats hebben te Rome en geopend worden op den 8st n December van dit jaar. Het is dan het feest der onbevlekte ontvangenis van Maria, het punt dat jaren lang bestreden, vóór een paar eeuwen reeds opgeworpen, onlangs in den zin der Jezuiten beslist is, dat men als een soort van Schibboleth van het ultramontanismus kan beschouwen. Paolo Sarpi, de geschiedschrijver der kerkvergadering te Trente, mogt zeggen, ‘dat zulke vergaderingen wel een plooi kregen naar mate van de plaats waar zij werden gehouden;’ hiér vereenigen zich plaats en tijd. Dat het bevestigen van den onderlingen vrede zal uitloopen op een erkennen van het recht der protestantsche en grieksche Kerken om te bestaan, is naar die symptomen weinig te verwachten, gelijk dit dan ook noch door den griekschen Patriarch te Konstantinopel, noch door althans een zestiental gallikaansche bisschoppen als zoodanig wordt beschouwd.

Mogen wij de berichten vertrouwen, dan zou genoemde Patriarch Zijne Heiligheid fatsoenlijk en kalm, waardig en niet onwaar, de les hebben gelezen en zich op even beleefde als pikante wijze bij twee abten, die tot dat einde aan hem waren gezonden, hebben geëxcuseerd, dat hij van de invitatie geen gebruik kon maken, ja deze ignoreren moest, uithoofde hij den Paus de bevoegdheid niet kon toekennen om een al-

gemeen concilie uit te schrijven; terwijl de genoemde bisschoppen daarin bij voorraad een aanslag tegen de gallikaansche vrijheden, gelijk men ze tegenover Rome significant genoeg noemt, hebben willen erkennen. Voor ons Protestanten verwachten wij van dat concilie zeer weinig, gelijk wij er over het geheel weinig en dan nog weinig begeerlijke vrucht van te gemoet zien.

Dat het niets zal te weeg brengen gelooven wij ook niet, al ware het ook maar om reden, dat wij de aanleggers als te welervaren beschouwen, mogen zij ook niet altijd hunnen tijd en zijne teekenen verstaan. Vele en groote veranderingen evenwel kunnen er niet komen; dat zou bereids tegen Rome's natuur en tegen het concilie van Trente en zijne besluiten in zijn. Daarenboven de tijden waarin Rome, gewapend met zijn geestelijke magt, aan de spits van vorsten en volken stond, zijn voorbij. Het woord van den Paus geldt niet zoo veel meer, wordt allerwege flaauwelijk, ja niet meer gehoord. Het kerkelijke is niet meer zoo de alles dekkende grootheid, de alles be- en overheerschende magt; het godsdienstig verschil beheerscht niet meer zoo alles, ja wordt niet eens meer zoo op den voorgrond gesteld. Daar waaijen andere winden over - daar loopen andere stroomen door den oceaan der gebeurtenissen. Door velen, getuigen zulks jonge en jongste gebeurtenissen, zelfs in de vroeger meest katholieke landen, zal er weinig worden gevraagd naar wat te Rome be- of veroordeeld, vastgesteld of geëxcommuniceerd wordt. Men zal tegen Syllabus en alle mogelijke decreten des noods in, zich niet laten opdringen, dat ‘vrijheid van geweten en godsdienst eene dwaling zou wezen en als zoodanig te veroordeelen.’ Het zullen niet maar alleen de protestantsche vorsten en volken wezen, die van het concilie en het daarop gedecreteerde weinig notitie nemen en daaraan althans geen gevolg geven zullen.

Dit was bij de uitschrijving van het concilie te Trente, of wil men, bij de hervatting van dat concilie, anders. Men was het nog niet ontwend om Rome te beschouwen als het hoofd- en middenpunt, waarom magten en dingen zich bewogen, en er ging ook tot de Duitsche protestantsche vorsten een uitnoodiging of aanschrijving tot bijwoning van dat concilie uit, waarvan de geschiedenis ons, volgens de daarvan bewaarde acten, in eene brochure dezer dagen in het licht verschenen, wordt medegedeeld. Daarin is het een en ander wat ons voorkwam nog wel eenige aandacht te verdienen.

In December 1560 had paus Pius IV door een bul de voortzetting van het concilie te Trente afgekondigd, hetgeen volgens de Thou den 29sten November plaats had. Twee legaten, volgens denzelfden geschiedschrijver, Zacharias Delfino, bisschop van Taro, en Jean François Comendon, bisschop van Zante, kwamen te Weenen met de pauselijke breves aan den keizer en de vorsten. Op raad van Ferdinand en door drie gemagtigde graven of baronnen begeleid, begaven zij zich, ondanks het bezwaarlijke van eene reis in den winter, door de wouden van Bo-

heme, naar Naumburg, waar de protestantsche vorsten nog vergaderd waren, en stelden dezen de pauselijke uitnoodigingen ter hand. Op de adressen stond '*dilecto filio*' - aan mijn beminden zoon! - naar sommige geschiedschrijvers willen, ietwat verborgen en niet duidelijk in het oog vallend. Naauwelijks hadden de Vorsten dat opschrift bespeurd, of zij zonden de pauselijke breves ongeopend aan de legaten terug, met de opmerking, dat zij, omdat zij den Roomschen bisschop niet als Vader konden erkennen, ook niet diens zonen genoemd wilden worden. Aan den Keizer lieten zij weten, dat naar hun inzigt, de Paus geen recht had om kerkvergaderingen uit te schrijven. In het algemeen vonden zij het vreemd, dat de Paus zich opwierp als scheidsrechter in kerkelijke twistpunten, alzoo hij de voornaamste oorsprong was van dwalingen, en dat hij een rechter der waarheid wilde wezen, terwijl niemand de waarheid erger aantastte en onderdrukte dan hij. Zij achtten het dwaasheid, onbillijk en onchristelijk, dat de Paus het hoofd, de voorzitter en rechter op het concilie wilde zijn, terwijl hij inderdaad partij was. Dit was zelfs in wereldsche zaken ongeoorloofd. Zij erkenden niemand voor hun opperhoofd en scheidsrechter dan den Keizer, terwijl zij met den Paus niet te doen wilden hebben. Zij konden het door Pius IV uitgeschreven concilie niet als een christelijk, onpartijdig en algemeen erkennen. Inderdaad kwam de bijeenroeping den paus naar goddelijk noch wereldlijk recht toe. Dit stond slechts aan den Keizer, met instemming der keurvorsten, vorsten en stenden des rijks en der overige christelijke magten. Zoo was het geweest onder de oude keizers Constantijn, Theodosius, Marcianus, Justiniaan en anderen. Overigens hadden de latere pauselijke conciliën bij verdeeldheden en twisten in de Kerk nooit iets goeds te weeg gebragt: maar hadden die aanleiding gegeven tot erger verwarringen, scheuringen, krijg en bloedvergieten. De pausen hadden daarmede slechts de vergrooting hunner magt en verheffing van hun stoel in het oog gehad, en het op de onderdrukking en het verderf der wereldlijke heerschers aangelegd. Dit leerde de geschiedenis. Paus Adriaan mogt het diep bederf der geestelijkheid hebben erkend naar leer en leven, zijne opvolgers hadden niets tot herstel gedaan. Met een regtschapen, vrij en onpartijdig concilie was het geen ernst, zoo lang slechts den aartsbisschoppen, bisschoppen, monniken en geestelijken discussie, besluit en uitspraak werden toegestaan.

Zij rekenden daarmede echter nog niet genoeg te hebben gedaan, maar lieten een protest uitgaan op hunne volgende vergadering, waarvan de wat ouderwetsche tekst luidde: *Recusationschrift uf dem tage zu Erffurdt durch etzlicher Chur und Fürsten verordnete Theologen und politische Räthe bedacht und verfasst*, *wie diselb wider das vermeint angestelt Trientisch Concilium furzuwenden. Anno* 1561.

Zij geven daarin te kennen, dat zij, Keurvorsten, Vorsten, Stenden en Steden, reeds hadden opgegeven, waarom zij ten jare 1546 aan

het toenmaals naar Trente uitgeschreven concilie geen deel konden nemen, omdat het, namelijk, geen vrij, gemeenschappelijk, christelijk noch oecumenisch, maar een partijdig, gevaarlijk, verdacht concilie moest worden.

Dat de Paus zich de bijeenroeping aanmatigde, was in strijd met het recht en het gebruik, volgens Gods woord en in de oude Kerk. Reeds onder het O.T. hadden Mozes en niet Aäron, Josua en niet Eleazar, de Richteren en niet de priesters dergelijke zamenkomsten belegd en de priesters en levieten en anderen daartoe ontboden, en daarop de valsche gebruiken en inmengselen afgeschaft, en eene regte hervorming ingesteld, volgens het woord en bevel Gods. Zoo deden ook David, Salomo, Asa, Zerubabel, Nehemias. Uit Christus' mond heette het: ‘vorsten en wereldlijke kerken heerschen, maar gij niet alzoo!’ Het was dan ook inderdaad tegen het oorspronkelijk kerkelijk regt.

Ook zou men nergens vinden, dat Petrus, hoezeer dan de eerste onder de apostelen genoemd, zich daarop iets had laten voorstaan of eenig bijzonder gezag uitgeoefend. De Synode te Karthago 451, en de daaropvolgende, te Konstantinopel, waarop de toenmalige bisschop van Rome zich het recht had aangematigd om de bisschoppen te ontbieden, konden ten bewijs daarvoor strekken. Wat nu in den beginne onbillijk was kon door verloop van tijd niet gerechtvaardigd worden en van kracht. Het was daarenboven een misbruik, dat men naliet wat zelfs de apostelen hadden gedaan, die de uit Antiochië gezondenen niet in 't bijzonder hadden gehoord, maar de oudsten der gemeente daarbij geroepen en alzoo beraadslaagd en besloten hadden. Zooals het nu ging was het geen oecumenisch, geen *algemeen* concilie.

Het was ook niet *vrij*. In Trente waren vorsten noch hunne onderzaten veilig. Zij hadden bereids gewezen op Huss. De paus en de zijnen waren partij en rechters. De vorsten lagen onder den ban, dien Leo X, Paulus III en Paulus IV over hen hadden uitgesproken, terwijl de bisschoppen geboden allen te vervolgen, die de kettersche leeringen beleden. Beleid en uitslag des concilies zouden in magt en handen van bisschoppen zijn, gelijk zij zich alle gezag hadden aangematigd, zoodat zij den lieden Gods woord onthielden en hun verboden te bidden in hunne moedertaal. Daarentegen drongen zij met gruwelijke wreedheid aan op het eerbiedigen en nakomen van gedeeltelijk heidensche, van onchristelijke inzettingen en leerstellingen, die vooral ten doel hadden om het priesterlijk gezag te stijven.

Zij gaan verder voort met aan te toonen, hoe des Pausen hoog standpunt als hoofd en heer der Kerk, diens onfeilbaarheid en magt om nieuwe geloofsartikelen uit te vaardigen, hoe mis en heiligenvereering, onderscheid van spijzen, kloostergeloften en ongehuwde staat der priesters, wereldlijke heerschappij van den bisschop te Rome en zijne voorgewende bevoegdheid om zonden te vergeven, hoe biecht en aflaat

streden met Gods woord, waarbij zij telkens ter zake dienende bewijsplaatsen uit dat woord aanhalen.

Zij eindigen met eischen, welke onze lezers mogen beproeven, hadden en hebben deze ook welligt in de ooren van Roomschen iets naïefs. Het zijn deze:

1. Het concilie moet op Duitschen bodem ('s Keizers land) onder het Duitsche volk gehouden worden, en mag niet door den Paus worden uitgeschreven.
2. De paus moet de aartsbisschoppen, bisschoppen, prelaten en anderen, die door plicht en eed aan hem verbonden zijn, tijdelijk van al deze banden ontslaan.
3. Alleen Gods woord en de heilige, goddelijke, apostolische schriften, niet de Paus of wetten van andere menschen, geen oude gewoonten, die grootendeels tegen den bijbel indruisen, ook geen leereenheid der pauselijke Kerk mag rechter wezen op zulk een algemeen concilie.
4. De stenden en godgeleerden der Augsb. conf. moeten op dit concilie niet enkel gehoord worden, maar zij zullen mede eene beraadslagende en beslissende stem hebben.
5. Zij moeten tot - en op - en na hetzelve vrijgeleide hebben.
6. De beraadslagingen, overwegenigen en de beslissing moeten niet, gelijk in wereldsche zaken, bij enkele meerderheid, maar vooral volgens Gods woord plaats vinden.
7. Voordat een zoodanig concilie gehouden wordt, moet alles wat op het bereids vroeger gehouden te Trente (het gezag der traditie, de erfzonde, de rechtvaardigmaking, de twijfel des menschen, of hij deel had aan de genade) is aangenomen, voor opgeheven en krachteloos verklaard en de zaak van nieuws opgevat en behandeld worden.
8. In geval men tot geen vergelijk en overeenkomst mogt geraken, moet niettemin het bij den godsdienstvrede en het verdrag te Passau bepaalde van kracht blijven.

Zij verlangden ook, dat de pauselijke gemagtigden en bijzitters op het concilie als hinderlijke, verdachte en gevaarlijke rechters, zich van deelneming en beslissing zouden onthouden.

Zoo ging het, dat deed men in 1561; hoe zal het in 1869 zijn en gaan? Ziet men op de bestaande toestanden, dan is er zoo veel in acht te nemen, er vertoonen zich zoo strijdige elementen, dat ook maar eenige prognosticate gewaagd blijft. - Van de vorsten verwachten wij geene openlijke stappen, mogen ook enkelen zich daar laten vertegenwoordigen meer welstaanshalve. Zij vreezen Rome's ban niet meer, mogen zij er ook mede en soms op rekenen. Welligt neemt Frankrijks keizer de gelegenheid waar om zich op de eene of andere wijze nog wat meer beschermer te toonen des geloofs. In Frankrijk zelf zal de scheiding tusschen Ultramontanen en Gallicanen scherper worden, het ongeloof zich niet laten bekeeren. In Oostenrijk en Spanje

zullen de regeringen, zoo veel de staat van zaken daar bestendig mogt blijken, met geestelijken en corporatiën en dezer aanhang nog meer te doen krijgen, naarmate dezen in hunnen tegenstand zullen worden gestijfd. In Pruissen, Baden, België en elders zal veel daarvan afhangen, of men er de Broglios en Droste-Vischerings zal vinden, of niet. Engeland kan, en dit niet enkel in Ierland, den schok voelen. De bisschoppelijke Staatskerk, een magtig onding en geestelijke hermaphrodiet, wordt gemineerd. De klove tusschen deze en Rome is, althans naar uiterlijk en vormen, ook wat naar geest, al is het niet naar leer - de klove, zeggen we, is niet zoo wijd, getuigen zulks onderscheidene overgangen in de latere dagen. Met eenige concessiën welke Rome in zijn magt heeft, b.v. het toestaan van den kelk aan de leeken, was er welligt veel te winnen, mogten duizenden ook hun: '*no popery!*' aanheffen. Het zou ons benieuwen, welke uitwerking eene groote uitbreiding der roomsche Kerk in Engeland, bij den geest van vrijheid en besef van zijne persoonlijke rechten die onder dat volk heerschen, op den duur zou hebben. Wij houden het er voor, dat die Kerk menige roomsche veer zou laten zitten, en van zelf meer katholiek worden. Aan de uitnoodiging om in den schoot der Kerk terug te keeren, zal door de Protestanten in massa bezwaarlijk worden voldaan.

Om een en ander voeden wij van het aanstaande concilie, weten ook de aanleggers gewoonlijk wel wat zij drijven, geene te groote verwachtingen. Rome kan niet vele zaken veranderen, en gelijk het is en vooral wil wezen, past het minder voor onzen tijd, gelijk onze tijd minder voor Rome. Het kan der algemeene ontwikkeling niet gunstig zijn. Ideaal opgevat heeft zijn heerschappij iets verhevens. Waardige priesters kunnen op hun standpunt veel goeds verrichten en deden het ook. De Moederkerk, allen leidende, allen bewarende en zegenende, is een grootsch, een subliem, een verteederend idée. Zoo velen, en daaronder sieraden der menschheid, deden, streden, leden voor haar, door eeuwen heen. Zij komt, rustbrengend, vrede gevend, hoop, ja verzekerdheid schenkend den geloovigen. Zij moge hun van het aardsche wat vragen, zij geeft daarvoor den hemel. Zij heeft wat den eenvoudige bevredigt, wat den aesthetischen mensch streelt, den grove met het grovere, met het fijne den fijnere en beschaafde. Zij heeft tucht voor de massa, conniventie voor den aanzienlijke, gemak voor den trage: van al die kanten wel berekend voor een in vele opzigten verzinnelijkten, van zedelijken ernst vervreemden tijd. Het moge in werkelijkheid, wat echte godsdienstigheid betreft, dikwerf meer *sauver les apparences* wezen, met het *de occultis non judicat ecclesia* [over de verborgen dingen oordeelt de Kerk niet], kan zij naauw toezien, door de vingers zien, ook niet zien. Adres de gewijde roos aan de gewezen koningin van Spanje, Isabella, geschonken.

Wij zullen overigens gaarne zien, dat de wezenlijk goede bedoelin-

gen die tot het concilie deden besluiten, worden bereikt. Wij passen op de protestantsche en de roomsche Kerk het woord toe: ‘laat ze zamen wassen, tot den oogst toe’, zonder aan ééne zijde al de tarwe, aan de andere al het onkruid te zoeken. Laat de Protestant erkennen, dat de Kerk veel goeds deed, dat zij een geest van opofferende liefde in duizenden edele harten voedde, dat het even weinig wenschelijk als mogelijk is te achten, dat voor als nog haar hoog gezag verviel. Moet hij als Protestant vrijheid laten om naar eigen overtuiging te leven, zoo lang daarmede niet in de rechten van anderen wordt gegrepen; de Katholiek vindt gronden, die hem verdraagzamer kunnen doen denken omtrent den Protestant. Sedert het ontstaan van het protestantisme is de kerkelijke druk verligt, betere en edeler mannen hebben den pauselijken zetel bekleed, de geestelijkheid is beter gevormd en waardiger. Mogen beide Kerken zich nevens- en aan- en des noods tegen elkander ontwikkelen, veredelen, en zoo het hier nooit bereikte ideaal naderen!

In zulke verwachtingen of ook niet-verwachtingen van dat algemeen concilie worden wij niet geschokt, ook door hetgeen Mgr. Manning daarvan opgeeft als te voorziene uitwerkselen, al doet hij dit in uitdrukkingen, die wel eens, wat de matiging betreft, iets te wenschen overlaten. Mogelijk was het ook met een oog op ons land, dat hij, volgens de ‘Katholiek’ van Augustus j.l. schreef: - ‘In verscheidene staten zijn de Katholieken het offer van eene tirannieke, liberale minderheid; maar de voortdurende strijd schenkt aan de verdrukte partij meer kracht, wekt een hooger leven op en heeft aan velen, die vroeger als in een toestand van verblindheid verkeerden, de oogen doen opengaan. Laat het Algemeene Concilie verklaren, wat de Staat kan, wat de Kerk moet eischen, en alle Katholieken zullen, door het hoogste gezag onderrigt, met kracht voor de rechten der Kerk strijden, elke onnatuurlijke betrekking met den Staat verbreken, en dezen dwingen om, wil hij de hulp der Kerk voor het welzijn des volks niet inroepen, der Kerk althans een vrij en onbelemmerd veld van handelen over te laten’. - Dat is wel het: *nous agirons chez vous*, *de vous*, *sans vous;* 't is alsof Hildebrand kwam spoken.

Het wordt niet beter, als wij verder lezen: ‘Bovendien zal het Concilie een krachtig woord over de Kerkelijke goederen doen hooren. De Kerk heeft het regt om te bezitten [o ja, mits eerlijk], en dit niet volgens een menschelijken wil, die ingetrokken kan worden, maar volgens den wil van haren goddelijken Stichter [noch beurs, noch male? - gij hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet - huizen van weduwen.... door lange gebeden], waartegen geen verjaring, noch geweld, noch list iets vermogen.’ - De tijd zal 't leeren. -

Intusschen mogen we èn voor de Scylla van Groen's politieke orthodoxie, èn voor de Charybdis van het cynisch klerikalisme van Alberdingk Thijm bewaard blijven! - Dat het geluk van elk rijk grootendeels, zoo

niet geheel, afhangt van eene opregte en eerlijke zamenwerking met de Katholieke (naar het geheele verband gelijk ook van zelf spreekt, Roomsch Katholieke) Kerk, zullen we nog niet zoo glad en gaaf toegeven. Grootelieden missen ook, en zelfs Msgr. Manning kan missen - adres aan zijne illusie omtrent de vereeniging tusschen de Grieksche en Oostersche Kerken. Wij moesten onwillekeurig soms denken aan een woord, dat wij reeds vóór dertig jaren, we meenen in de *Kirchenzeitung* lazen: - '*Rom hat nicht verhindern können*, *dass das neunzehnte Jahrhundert ein manngewordenes sei*, *aber es will es nun wenigstens castr*.....

C.

De Nederlandsch-Indische spoorweg-maatschappij en haar invloed op den verderen aanleg van spoorwegen op Java.

Reeds vijf jaar zijn er verloopen sints een *Amsterdamsch Beursman* in een brochure getiteld: '*De spoorweg Samarang- Vorstenlanden*' een waarschuwende stem verhief tegen de deelneming in de Nederlandsch Indische Spoorweg-Maatschappij. De minister had in de Kamers gezegd: 'het geld is er'. Welnu, thans weten wij waarvan daan het moest komen, en hieronder zullen wij zien op wat deugdelijke gronden de berekening van het gevorderde kapitaal berustte. Toen bij het verleenen der concessie en den aanvang der werken, door meerdere deskundigen het toereikende van het aanleg-kapitaal werd betwijfeld, waren groote woorden en plechtige verzekeringen te overvloedig in den mond van het bestuur om eenigen twijfel te laten blijven.

Nochtans - de tijd gaat voort en de waarheid moet eindelijk blijken. Hoe plechtig eene verzekering omtrent de toekomst ook moge zijn, die toekomst zelf zal ze logenstraffen als zij valsch is en een ieder waarschuwen zich voor dergelijke gemoedelijkheid en plechtigheid in acht te nemen.

Doch ter zake. Achtereenvolgens willen wij eenige aanhalingen doen uit de verslagen van het bestuur der Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij, waarbij wij opmerken dat wij eenige gezegden, als vooral van belang, hebben onderschrapt.

In het verslag van 22 Junij 1865 wordt gezegd:

'De belangrijke stukken daarop (d.i. op het geheele ontwerp) betrekkelijk, maken een geheel uit met de gedetailleerde ramingen der kosten van iedere sectie en met de algemeene begrooting der kosten

voor den aanleg van den weg, waaronder ook die voor het materieel van vervoer zijn begrepen.'

'De reeds vermelde circulaire aan aandeelhouders deelde het totaal cijfer op die begrooting voorkomende mede, ten bedrage van *f* 13.578.569.'

'Het is wellicht overbodig te herinneren, dat de waarborg van 4½ percent rente 's jaars, door den staat der Nederlanden verleend, is toegezegd voor een kapitaal van hoogstens 14 millioen. *Deze gedetailleerde begrooting is alzoo voor de Maatschappij een stuk van zeer groote waarde.* De finantiëele toekomst harer aandeelhouders, waarover niet zelden hoogst ongunstige voorzeggingen zijn geuit, wordt, na kennisname daarvan, verre van zorgelijk. In de gedetailleerde ramingen der sectie-ingenieurs zijn voor de meeste werken en daaronder speciaal voor de grond- en kunstwerken 15 à 20 percent voor onvoorziene uitgaven in rekening gebragt, terwijl in de algemeene begrooting van den hoofd-ingenieur nogmaals eene som van *f* 1.031.420. - voor onvoorziene uitgaven is uitgetrokken. *In de circulaire werd mede te regt door het bestuur opgemerkt, dat de cijfers dezer stukken niet op holle stellingen berusten*, *maar het gevolg zijn van eene bij het aanleggen van het eerste gedeelte der eerste sectie verkregen ondervinding.*'

De begrooting bedroeg dus op 22 *Juni* 1865 *f* 13.578.569 - *en berustte niet op holle stellingen*, *maar op de verkregen ondervinding.*

Dat noem ik bout spreken voor een Maatschappij die haar werk pas opvat, en dat nog wel in een land welks abnormale toestand alle kostenvergelijking met andere streken zeer moeijelijk, zoo niet onmogelijk maakt. Intusschen ziet men het meer dat de ijver voor eene zaak de bezwaren wel eens doet over het hoofd zien en de toekomst wat vrolijker wordt opgekleurd dan zij wellicht zal uitvallen. Het zou dus niets vreemds zijn en de eerlijkheid der bestuursverslagen zou door niemand betwijfeld worden, als de snorkende verzekeringen van '65 in '66 ietwat getemperd werden. En wat lezen wij nu in het verslag der vergadering van 19 Junij 1866?

'De hoofd-ingenieur intusschen heeft het werk dadelijk weder in eigen beheer opgevat. *Aan het cijfer zijner oorspronkelijke begrooting, ten vorigen jare vermeld*, *blijft hij vasthouden.* Zijn schrijven van 24 Januarij j.l. aan den raad van beheer gerigt, eindigt dan ook met *de ondubbelzinnige verklaring dat zijne overtuiging in niets is geschokt*: '*dat de weg voor de begrooting kan worden gemaakt*'.

Na twee kostbare jaren van ondervinding, *blijft dus de raming f* 13.578.569.

't Is zeker dat de meer kalme toon dezer verklaring, gevoegd bij de meerdere wetenschap van een vol jaar ondervinding, velen aan het wankelen bracht, die vroeger meenden dat de geraamde som te laag was. Maar gesteld dat eenige twijfel overbleef, dan vraag ik, wie nog bij die

meening zou persisteren na kennisname der verklaring van het bestuur, opgenomen in het verslag van 27 Juni 1867 en luidende als volgt:

'In het berigt, onder dagteekening van 1 Januari dezes jaars, aan heeren aandeelhouders toegezonden, werd reeds opgemerkt, *dat door de ondervinding is bewezen dat de raming der kosten voor de werken op Java gevorderd, over het algemeen vrij juist is geweest.* Onlangs is van den hoofd-ingenieur een geheel nieuwe begrooting ontvangen, gegrond op de nu verkregen ervaring bij den aanleg van drie sectiën, van welke eene over eene lengte van 35 mijlen nagenoeg voltooid is, terwijl van de beide anderen voor de helft het aardewerk gereed is. *Het totaal cijfer dezer nieuwe begrooting is nog ongeveer f* 130.000 *lager dan dat der oorspronkelijke raming van* 1864.'

*Na drie jaar werkens komt men dus langs praktischen weg tot de overtuiging dat de oorspronkelijke begrooting f*130.000 *te hoog is en moet worden teruggebracht tot f* 13,448.569.

Resumeren wij het bovenstaande, dan zien wij dat de hoofd-ingenieur de Bordes, zoodra hij met de terreinsbezwaren en locale omstandigheden eenigermate bekend was, eene begrooting opmaakte tot een totaal bedrag van *f* 13.578.569. -, met prijzenswaardige voorzichtigheid zijn daaronder begrepen ruim *f* 1.000.000. - voor onvoorziene uitgaven, boven en behalve de 15 à 20 percent, die reeds op de onderdeelen der begrooting waren gebracht. Dit resultaat kwam niet overeen met de voorspelling van velen, die het beter meenden te weten, doch het nu aan de toekomst moesten overlaten te bewijzen wie gelijk had.

En die toekomst kwam. Reeds het volgend jaar berichtte de Heer de Bordes dat zijne cijfers vuurproef waren bevonden. Niettegenstaande de ontbinding van het contract Drossaers-Verloop en andere tegenspoeden bleek het *dat de weg voor de begrooting kan gemaakt worden.*

Maar het volgend jaar, op den 27 Juni 1867 moesten de betweters tot hun beschaming vernemen dat niettegenstaande aardbevingen en wat niet al, het thans - na zoovéél en zoovéél ondervinding - duidelijk was gebleken dat de oorspronkelijke begrooting *f* 130.000 te hoog was en dus ten volle gerechtvaardigd waren de vroegere opgaven van den heer de Bordes.

Waarschijnlijk zijn op dit bericht, dat na *zoovéél* ondervinding niet van ongeloofwaardigheid mag verdacht worden, de aandeelen in de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij belangrijk gerezen en met beschaamde kaken konden de slechte profeten toezien hoe hunne voorspellingen door de ondervinding werden gelogenstraft, want tegen zulke en zooveel ondervinding valt niet te redeneren. Men moet wel alle geloof aan eerlijkheid en goede trouw verloren hebben om na die telkens en steeds sterker herhaalde verklaringen nog eenigen twijfel omtrent de toekomst te voeden.

En nu zullen wij een jaar verder gaan en zien wat het verslag van 30 Juni ons meldt.

Wij zien daaruit dat geen buitengewone rampen de werken getroffen hebben. Alleen de tragere toezending van gelden uit Europa maakte dat het werk niet zoo krachtdadig werd voortgezet als de hoofd-ingenieur dit wenschte, terwijl een afschuiving van grond en eenige andere kleine rampen vermeld worden, zooals die bij alle werken van dien aard voorkomen, en - als ze niet voorzien waren - gedekt worden door den post van ‘onvoorziene uitgaven’ door den heer de Bordes met overdreven voorzigtigheid op meer dan 1 millioen gulden geschat.

En nu lezen wij in bovenbedoeld verslag verder woordelijk het volgende:

‘Het kapitaal waarover de Maatschappij te beschikken heeft zal niet voldoende zijn om den spoorweg in zijn geheel in exploitatie te brengen. De oorzaken hiervan zijn reeds genoemd; zij zijn voor een gedeelte de tegenspoed bij het werk ondervonden, en vooral de opofferingen welke wij ons hebben moeten getroosten om de noodige geldmiddelen te vinden, toen de opgevraagde stortingen op het grootste gedeelte der aandeelen tijdelijk onvoldaan bleven. De invloed van de verliezen in Europa geleden konden wij voorzien en met meer of minder naauwkeurigheid schatten. *Niet alzoo hetgeen ten slotte blijken zou voor het werk zelf meer noodig te zijn dan de vroegere opgaven van het technisch personeel deden vermoeden*’.

(Opmerking. Hier verdwijnt de hoofd-ingenieur de Bordes met zijn jaarlijks vermeerderde en hoog gewaardeerde ondervinding om plaats te maken voor een mistastend technisch personeel en - zooals men hieronder zal zien - voor de laatstelijk opgedane ondervinding.)

‘Thans echter is de onderneming zoover gevorderd en de verdeeling der werkzaamheden zoo geregeld, dat een overzicht van het geheel en eene raming *waarop staat te maken is*, mogelijk is geworden. Het bestuur heeft zich dan ook bevlijtigd den waren staat van zaken nauwkeurig te onderzoeken.’

‘Het inwinnen van velerlei inlichtingen tot dat werk vereischt, was den Heer Groll opgedragen. Zoo is het dan ten slotte gebleken dat tot voltooijing van het gansche werk eene som van ongeveer *f* 2.400.000 boven het oorspronkelijke kapitaal van *f* 14.000.000 zal vereischt worden.’

De nieuwe ondervinding van het laatste jaar verhoogt dus het geraamde aanlegkapitaal met drie millioen gulden.

En nu vraag ik een ieder, die de opvolgende verzekeringen in de jaarlijksche verslagen gelezen heeft, wie aan dit cijfer geloof *durft* slaan. Vroegere bestrijding is door grootspraak - om geen slechter woord te gebruiken - verdacht gemaakt en buiten gevecht gesteld; maar nu de ondervinding van het laatste jaar heeft bewezen dat de

ondervinding der drie voorgaande jaren, of althans de conclusie waartoe die geleid heeft, valsch is, zal men wèl doen met de ondervinding der nog komende jaren te raadplegen voor men geloof slaat aan de thans voorgelegde cijfers, en ik geloof dat het schaamrood op de kaken der betweters thans het recht heeft plaats te maken voor het rood der verontwaardiging, waar zij ontdekken, met welke wapenen zij sints drie jaren en langer bestreden werden.

Waarlijk, de eerste Indische spoorweg is niet gelukkig met zijne cijfers. Het tracé dat men in den Haag er van opmaakte berustte op onjuiste cijfers, de aangenomen lengte bleek onvoldoende te zijn; de djattibosschen die aan de Tweede Kamer zijn voorgespiegeld en een bron van welvaart voor de onderneming zouden zijn, moeten nog grootendeels geplant worden en, *last not least*, het maatschappelijk kapitaal, dat men nog ten vorigen jare in Juni als voldoende opgaf, blijkt thans plotseling onvoldoende te zijn en ook al het schoone wat daarvan is voorgespiegeld is valsch.

Met recht mocht dan ook de heer Stieltjes in de vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van den 11 Juni j.l. constateren, dat zijne vroegere bewering thans waarheid was geworden, namelijk dat de lijn, die door de Kamers was aangenomen, niet zou gemaakt worden:

1e in de vastgestelde richting,

2e in den vastgestelden tijd,

3e met het vastgestelde kapitaal.

Verder zegt die bevoegde beoordeelaar: ‘Stuitende op bezwaren, die niet door het trekken eener zwarte streep op eene kaart zijn weg te nemen, heeft men in eene geheel andere dan de voorgestelde rigting een spoorweg van 209 kilometers in uitvoering gebragt, in plaats van den voorgestelden van 168 kilometers. - Met den tijd van opening der 1e sectie (tot Tempoeran) en der 4e (tot Ambarawa) is men ten achter. - Eindelijk blijkt het kapitaal onvoldoende te zijn.’

Wij hebben hierboven, door de woorden van het bestuur zelf aan te halen, ieder in de gelegenheid gesteld de waarde der bestuursverslagen op finantieel gebied te schatten. Die hoogdravende verzekeringen der eerste jaren hebben voor kalmer toon plaats gemaakt, nu het holle geluid eener ledige kas den toon geeft aan de muzijk, waarop de aandeelhouders jaarlijks vergast worden.

Het zal daarom niet vreemd voorkomen dat ook op technisch gebied de illusies niet minder schipbreuk hebben geleden. Stieltjes had gewaarschuwd voor de lijn Kedoeng-Djatti-Ambarawa en de bezwaren die men daar zou ontmoeten. Die indruk moest weggenomen worden en daarom werd in het verslag van 20 Juni 1864 het volgende opgenomen:

‘Reeds onder dagteekening van 22 Febr. j l. schreef hij (de hoofdingenieur de Bordes) dat hij na al wat daarvan in Europa en op Java beweerd was geworden, zich voorgesteld had een terrein te zullen zien

met diepe kloven, steile rotsen, enz. overeenkomende met de woeste natuur van de Sömmering of wel van de Bhore Ghaut. Tot zijne verwondering zag hij wel is waar een heuvelachtig terrein, maar toch een schoon, alom bebouwd land, frissche sawavelden en welige koffijtuinen met djattibosschen afwisselend.'

'Nergens die steile naakte rotsen, die scherp afgesneden bergen, welke aan bovengemelde landschappen dat wilde en ruwe aanzien geven.'

'Hij beschreef den rijweg als sterke hellingen hebbende, maar nergens in den berg uitgehouwen en zelfs niet diep ingegraven. Van daar dan ook dat hij, na raadpleging tevens van het voorloopig ontwerp van den heer Henket, als zijn vaste overtuiging te kennen geeft, dat deze bergspoorweg geene groote moeijelijkheden zal opleveren en dat de aanlegkosten, toen nog moeijelijk te ramen, niet overdreven of naar de finantieele krachten onzer maatschappij te groot zullen zijn.'

Het is de heer de Bordes die hier de vergelijking maakt tusschen den zijtak naar Willem I en de Sömmering- en de Bhore Ghaut-baan. Hij spreekt natuurlijk niet als schilder of als gemsjager, maar als ingenieur, en daar van dat standpunt het meer of minder moeijelijke van bergspoorwegen beoordeeld wordt naar de *hellingen* die men gedwongen is aan te nemen, kan het zijn nut hebben thans te zien wat de onverbiddelijke uitkomst zegt. De grootste hellingen bedragen namelijk

op de Sömmering 1/46,5
op de Bhore Ghaut 1/38
op de Zijtak Willem I 1/30

De helling op de lijn van den heer de Bordes is dus ruim 20% steiler dan die op de Bhore Ghaut- en ruim 35% steiler dan die op de Sömmering-baan, en het blijkt dat noch het lagchende landschap, noch de verzekeringen van den heer de Bordes er iets toe vermochten van een berg een heuvel te maken.

Om de geheele dwaasheid der ontworpen en thans in uitvoering zijnde berglijn aan te toonen, weten wij niet beter te doen dan aan te halen wat de heer Stieltjes daaromtrent in de Instituuts-vergadering van 11 Juni jl. zeide:

'Men vond het ontwerp der berglijn van den heer Henket gereed, met hellingen van 1:40 (Sömmering-hellingen), en tegenhellingen van 1:100. In plaats van dat te volgen, wat met het oog op den grooteren *afvoer* dan *opvoer* wenschelijk zou zijn geweest, komt men (na geld aan een nutteloozen tunnel verspild te hebben) tot een ontwerp met *hellingen* niet alleen, maar met *tegenhellingen* van 1 op 30. Dus zullen nu de, gedurende korten tijd van het jaar, zware treinen uit het binnenland, die tegenhellingen van 1 op 30 opgesleept moeten worden, waartoe zeer zware locomotieven noodig zullen zijn.'

'Men is nu tot het dwaze resultaat gekomen, dat men mijne directe lijn met geene grootere hellingen dan van 1 op 60 (één punt bij Sakarang uitgezonderd), en tegenhellingen van 1 op 70 heeft verworpen,

om te komen langs een grooten omweg tot hellingen en tegenhellingen van 1 op 30, tot nadeel van iedereen, ook van het rijk, dat nu een grooten, nutteloozen omweg moet betalen, voor de zeer groote massa goederen uit de Kadoe, Ambarawa, Salatiga, enz. terwijl Oengarang geheel is afgesneden.'

De lezer, die mij tot hiertoe goedgunstig gevolgd is, beschuldigt mij wellicht, wel wat veel van zijn aandacht te vorderen voor eene zaak die gebeurd en toch niet te herroepen is. Daartegen zou ingebracht kunnen worden het belang dat ieder Nederlander heeft bij eene spoorweglijn, waarvan de renten door den Staat zijn gegarandeerd. Ook het slagen of mislukken der eerste groote finantieele industrieele onderneming op Java kan een licht verklaarbaren invloed uitoefenen op de denkbeelden omtrent particuliere ondernemingen op Java en daardoor van staatkundige beteekenis worden.

Maar er is meer. De hoofdaanleiding tot dit schrijven ligt in het verhandelde in de laatste algemeene vergadering van aandeelhouders der Ned. Ind. Spoorw. Maatschappij waarvan, vreemd genoeg, door geen enkel blad eenig bericht is gegeven. Daarin werd toch besloten tot bekrachtiging van de aanvaarding der concessie voor den aanleg en de exploitatie van den spoorweg Batavia-Buitenzorg, voor het geval dat:

'*a.* de rentegarantie hij de concessie voor den spoorweg Samarang-Vorstenlanden verleend en *f* 630.000 's jaars bedragende, worde verhoogd tot eene som van *f* 765.000 's jaars, over een tijdvak eindigende den 31sten December 1906, overeenkomende met eene vergrooting van het gegarandeerde kapitaal van *f* 3,000.000.

b. De rentebetaling en aflossing van de geldleening, door de spoorwegmaatschappij aan te gaan, ten einde zich de noodige fondsen voor de voltooiing van den spoorweg Samarang-Vorstenlanden en voor den aanleg van den spoorweg Batavia-Buitenzorg te verschaffen, door de Nederlandsche regering onvoorwaardelijk worden gewaarborgd, met dien verstande echter, dat hetgeen uit dezen hoofde door den Staat wordt voorgeschoten in mindering kome van de sub. *a* vermelde som van *f* 765.000, en overigens door de maatschappij worde terug betaald op den voet van art. 76 alinea 2 der concessie, terwijl bij overname van den spoorweg de waarde der verbindtenis, welke de Staat uithoofde van dezen waarborg op zich heeft genomen, worde afgehouden van hetgeen wegens die overname aan de maatschappij alsdan verschuldigd zal zijn.'

Nu weet men dat voor de lijn Batavia-Buitenzorg herhaalde aanvragen om concessie zijn geschied, zonder dat daarbij eenig offer van den Staat verlangd werd, en vreemd zal het dus klinken dat achter de boven besproken voorstellen het volgende wordt gezegd:

‘NB. De Regeering heeft bij beschikking van 17/18 November aan de maatschappij te kennen gegeven, dat zij genegen is onder voorbehoud van goedkeuring bij de wet, omtrent de aangegeven verhooging en verbetering van de rente-guarantie voor den spoorweg Samarang-Vorstenlanden overeen te komen, ingeval de concessie Batavia-Buitenzorg wordt aanvaard. De redactie der wijzigingen, welke sommige artikelen der concessie zullen moeten ondergaan, maakt echter nog een punt van onderhandeling uit, en kan daarom thans nog niet worden medegedeeld.’

Het is dus waarschijnlijk dat eerlang door de Kamers beslist zal moeten worden, of de Staat verplicht is onder *slechter* voorwaarden een *grooter* kapitaal te guaranderen, terwijl zij de maatschappij daarenboven de concessie verleent voor de lijn Batavia-Buitenzorg. Als men de verwerping der voorstellen omtrent de exploitatie-maatschappij daarbij vergelijkt, kan er wel geen twijfel bestaan of de Kamers zullen vooral hier begrijpen dat de Nederlandsche Staat moeijelijk de bankier kan zijn van ondernemingen die door eigen toedoen in discrediet zijn.

Wij hebben getracht in het bovenstaande de punten te verzamelen, die bij de beoordeeling der voorstellen noodig kunnen zijn, die wij evenwel hopen dat nimmer door een vrijzinnig ministerie aan de goedkeuring der wetgevende macht zullen onderworpen worden.

A., 10 Dec. 1869.

BETOEL.

Naschrift.

Onder het afdrukken ontwaar ik uit de dagbladen dat werkelijk het wetsvoorstel is ingediend, en lag het voorstel met de memorie van toelichting niet voor mij, ik zou meenen dat hier aan vergissing moet gedacht worden. Dit is echter helaas! niet zoo, en mij blijft dus alleen over in een paar woorden samen te vatten de verdere bedenkingen die ik meen dat tegen dit wetsontwerp moeten worden ingebracht.

De memorie van toelichting begint met de naïve verklaring dat het te kort van *f* 3.000.000 een uitvloeisel is van het feit, dat in 1863 hier te lande in de concessie werd opgenomen de zijtak tot Willem I, zonder dat de raming der kosten van aanleg eene evenredige verhooging onderging. Ergo: de bestuursverslagen van 22 Juni 1865, 19 Juni 1866 en 27 Juni 1867 stellen den finantiëlen toestand der Maatschappij valsch voor, terwijl de ware toestand aan dat bestuur reeds in 1863 bekend was. En verder: het is hier niet het bestuur der Maatschappij die schuld heeft aan het te kort van *f* 3.000.000 maar de Tweede Kamer, en dus is het niet meer dan billijk dat die ook de ontbrekende gelden toestaat. Zeer logisch! Verder wordt gewezen op de bekwaamheid tot uitvoering waarvan die Maatschappij blijken gaf,

doch die hier voor het eerst en waarschijnlijk ook voor het laatst in dien zin zal besproken zijn.

Wij zien dus officieël door de regering geconstateerd, dat het bestuur, na *alle* middelen beproefd te hebben en daarbij zelfs niet geschroomd te hebben den waren toestand tot Juni 1868 voor de aandeelhouders verborgen te houden en onware voorstellingen omtrent de finantiële uitkomst te hebben gegeven, geen kans ziet ergens meer geld te krijgen, waarom het zich thans tot de Tweede Kamer wendt met verzoek te helpen en als belooning voor de ongeloofelijke zaken die het heeft uitgericht den rente-waarborg thans *onvoorwaardelijk* te verklaren en het de concessie Bahania-Buitenzorg te verleenen.

Wij eindigen met den oprechten wensch dat de Kamers in deze geen besluit nemen zonder de geheele geschiedenis der zaak te hebben onderzocht. Nu zij als het ware aansprakelijk wordt gesteld voor de misrekening der Maatschappij, kan het zijn nut hebben ernstig na te gaan, wie hier de bedrieger en wie de bedrogene is. Alleen afgaande op de aangehaalde zinsnede uit de memorie van toelichting, zou de Tweede Kamer dit aan hare waardigheid verschuldigd zijn, daar hare handeling ten opzichte der Ned. Ind. Spoorw. Maatschappij in 1863 thans voor verkeerde uitlegging schijnt vatbaar te zijn.

A. 18 Dec. 68.

B.

Letterkunde.

Tweede proeve uit mijn woordenboek der frequen-tatieven.

De Tijdspiegel van April 1864 bracht aan belangstellenden het bericht, dat het *eerste* gedeelte van een onder handen zijnde Woordenboek der Frequentatieven, namelijk de werkwoorden op *elen,* door mij was afgewerkt. Van de behandelde woorden gaf ik tevens eene alphabetische lijst, met uitnoodiging, om mij opgave van het ontbrekende te doen toekomen. Die oproeping was niet geheel vruchteloos. Zoowel door hetgeen mij werd medegedeeld - waarvoor hier openlijk dank zij betuigd! - als door wat mij zelven sedert voorkwam, was ik in staat, het eerste gedeelte mijns Woordenboeks aan te vullen met de volgende artikelen:

> *Bakelen* (nog ééne bet.), *bibbelen*, *bokkelen*, *dremelen*, *duikelen*, *fribbelen*, *hokkelen* (nog ééne bet.), *karnispelen*, *karrelen*, *kentelen*, *kiezelen*, *klepelen*, *koefelen*, *krasselen*, *kwabbelen*, *leffelen*, *mijmelen*, *muggelen*, *muichelen*, *pranselen*, *rabbelen* (nog twee bet.), *rakkelen*, *riebelen*, *rikkelen*, *robbelen*, *schagchelen* (nog ééne bet.), *schrosselen*, *smeuzelen*, *smigchelen*, *stoffelen*, *strunkelen*, *stubbelen*, *stubelen*, *tingelen* (nog ééne bet.), *tjangelen*, *tjengelen*, *tjokkelen*, *tottelen*, *tribbelen*, *waffelen*, *wertelen*, *wiewaauwelen*, *zwierelen.*

Het *tweede* gedeelte des werks, de verklaring inhoudende van onze frequentatieve werkwoorden op *eren*, heb ik thans mogen voltooijen. Van de daarin behandelde artikelen bied ik hier wederom een tweetal als proeve aan.

Vooraf laat ik ook thans hier mijne lijst van werkwoorden volgen, met vriendelijke uitnoodiging om mij - liefst door boekverkoopers- of andere gelegenheid - te doen toekomen wat mij ter aanvulling zou kunnen worden verstrekt, hetzij uit door mij niet geraadpleegde schrijvers, hetzij uit onze volkstaal of dialecten. Ter voorkoming van noodelooze moeite doe ik daarbij opmerken:

Vooreerst. In het *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, waarmede het wakkere leuvensche genootschap *Met tijd en vlijt* loffelijk voortgaat onze taalliteratuur te verrijken, komt uit de volkstaal het een en ander voor, dat in mijn werk ontbreekt. Zoodra dat Idioticon zal compleet zijn, ben ik zelf voornemens het te doorloopen en hetgeen mij dienen kan, daaruit over te nemen.

Ten andere. Niet alle werkwoorden, die er den vorm van hebben, zijn frequentatieven. Om tot die klasse van afleiding te behooren wordt vereischt, dat het werkwoord ontstaan zij uit een ander werkwoord, dat zijn *primitief* heet. *Slimmeren* b.v. is een frequentatief, omdat er tevens een werkwoord *slimmen* bestaat; *beteren* is zulks niet, omdat er geen primitieve werkwoordvorm van aanwezig, althans bekend is. *Hameren*, *meesteren*, *schipperen* zijn geen frequentatieven, omdat zij, wat ook hunne beteekenis uitwijst, zijn ontstaan door de zelfstandige naamwoorden *hamer*, *meester* en *schipper.*

De door mij behandelde werkwoorden op *eren* zijn de volgende:

> ‘Angsteren, ankeren (in 2 beteekenissen), argeren. Bageren (2), baggeren, bakeren, balderen, banderen, batteren, beenderen, beijeren (2), betweteren, beuteren, bibberen, biberen, bijsteren, bikkeren, blaasteren, bladderen, bladeren, blakeren, blakkeren, blateren, bleekeren, bleisteren, bletteren, bleukeren, blikkeren, blinkeren, bluisteren, bobberen, boenderen, bolderen, bolteren, borderen, bulderen (2), bulkeren. Daaijeren, dakeren, dammeren, dapperen, daveren, deemsteren, deisteren, denderen, detteren, dibberen, dimmeren, dinneren, disteren, dobberen, dodderen, doggeren, domperen, donderen. Enteren (2), ergeren. Fateren, fepperen, flabberen, fladderen, flaggeren (2), flakkeren, flateren, flatteren (3), fledderen (2), fleisteren, flenteren, fletteren, flibberen, fliggeren, flikkeren (2), flinkeren, flitteren, flobberen, flodderen, floesteren, flokkeren, flonkeren, fluisteren, fluiteren, fluteren, fonkeren. Gaaisteren, gabberen, gaderen, galveren, gasteren, gateren, geesteren, geinsteren, geisteren, gelderen, gensteren, gigcheren, ginsteren, gleisteren, glensteren, glibberen, glidderen, glijsteren, glimmeren, glinsteren, glipperen, glisteren, gluijeren, gluisteren, gnisteren, gnutteren, godderen, golveren, gopperen, gudderen, guiteren, gunteren, gupperen, gutteren. Haderen, hakkeren, hankeren, haperen, happeren, harderen, hateren, heerschapperen, heideren, heigeren, heisteren, heitsteren, hengeren, herbergeren, hergeren, heukeren (2), hobberen, hodderen, hoederen, hoenderen, hokkeren, honderen, hongeren, honkeren, hotteren, huggeren, huiveren, hulsteren, hunkeren. Ikikkeren, inneren. Jakkeren, jammeren, jeukeren, jodderen, joechteren, joekeren, jongeren, juchteren, juiteren. Kabasseren, kadodderen, kageren, kalfateren, kalveren, kanteren, kauwetteren, keilderen, kekeren (2), kenteren, keperen, kerteren, ketteren, keveren, keuteren, kieperen, kikkeren (2), kinderen, kipperen, kladderen (2), kladiteren, klaferen, klakkeren, klammeren, klapperen, klateren (2), klatteren (2), klauteren, klaveren, klawetteren, klawsteren, kledderen, klefferen, kleinderen, kleinsteren (2), kleisteren, klemmeren, kleuteren (2), klepperen, kleteren, kletteren (2), kleuteren, kleveren, klijsteren, klipperen, klodderen, kloesteren, kloeteren, klommeren, klonderen, klonteren, klooteren, klotteren, klummeren, klunderen, klutteren,

knapperen, knatteren, kneisteren, knetteren (2), kneuteren, knieteren, knipperen, knisteren, knitteren, knoteren, knutseren, knutteren, koderen, koekeren, koeneren, koesteren, koeteren, kokkeren (2), kolderen, kolveren, kommeren,

koosseren, kopperen (2), kosteren (2, koteren (2), kruideren, kudderen, kuideren, kuijeren (2), kuiperen, kuiteren, kniveren, kwalsteren, kwakeren, kwedderen, kwekkeren, kweteren, kwetteren (2), kwikkeren, kwisteren, kwitteren. Labberen (3), lachteren, lammeren (2), langeren, lanteren, lasteren, lateren, lauteren, legeren, lemmeren, lengeren, lenteren, lepperen, leukeren, leuteren, lijmeren, linderen, lipperen, lobberen, lodderen, loeijeren (2), loeveren, loteren (2), louteren, looveren, luchteren, luijeren, luimeren, luisteren (2), lukkeren, lunderen, lunteren, lusteren. Mangeren, masscheren, meerderen, mekeren, mekkeren, mijmeren, mijteren, miksteren, milderen, milveren, mimmeren, minderen, modderen, molferen, molsteren, mommeren, moeijeren, moorderen, mopperen (2), morteren, moderen, mouteren, muijeren, muisteren, murmeren. Naderen, nederen, neuteren, nieuweren, nooijeren, nosteren. Oekeren, oorkonderen, oosteren, opperen, orderen, ouderen. Panjeren, parlesanteren, parteren, paveren, peinsteren, peisteren, peuteren (2), peteren, petteren, peueren, peuteren, pienderen, pieperen, pieteren, pijperen, plaasteren, pladeren (4), plammoteren, plapperen, plauderen, pledderen, pleisteren, pleteren, pletteren (3), plodderen, ploeteren (2), plonderen, pluisteren, plunderen, poeperen, polderen, polijsteren, polteren, ponderen, pooijeren (3), poperen, poteren, potteren, pragcheren, pramperen, pronderen, punteren, putteren. Raderen (2), rantanteren, rasperen, rasteren, redderen, rederen, reijeren, reiteren, ridderen, rijeren, rijzeren, ringeren, roeijeren, roesteren, roosteren, ruisperen, ruiteren, rusperen. Schaderen, schagcheren, schakeren, schamperen (2), scharlookeren, schateren, schatteren, schelferen, schemeren, schetteren (2), scheukeren, scheveren, schijteren, schijveren, schikkeren, schilderen (2), schilferen (2), schimmeren, schinderen, schinneren, schinsteren, schinteren, schitteren (2), schoeveren, scholderen, scholferen, schomperen, schotteren, schreuderen, schudderen, schuijeren, schuiveren, seuteren, sidderen, simmeren, simperen, sinteren, slabberen, sladeren, slakkeren, slammeren, slankeren, slaperen, slateren, sledderen (2), sleggeren, slekkeren, slemperen, slenderen, slenteren (2), sleteren, sletteren, sleuteren, sleuveren, slibberen, slidderen, slifferen, slijferen, slijmeren, slikkeren, slimmeren, slinderen (2), slingeren, slipperen, slobberen (2), slochteren, slodderen, sloeijeren, sloesteren, slofferen, slommeren (2), sludderen, sluijeren, sluimeren, smeijeren, smiesperen, smikkeren, smodderen, smokkeren, smuisteren, smuusperen, snakkeren, snaperen, snapperen, snateren, snelleren, sneteren, sneukeren, snikkeren, snipperen, snisteren, snoesteren (2), snooderen, snoteren, snotteren, snuisteren, snutteren, sobberen, sokkeren, sopperen, souteren, spaanderen, spalkeren, spalteren; spanderen, spatteren, speijeren, speteren, spetteren, spinderen, splinteren, splitteren, sporteren, spotteren, sputteren, staggeren, stameren, stauweren, steeneren, steigeren, stelkeren, steperen (2), stijgeren, stijveren, stikkeren, stoeteren, stolkeren, stotteren, stuiteren, stunteren, stuperen, sudderen. Taggeren, talteren, taperen, tateren, teisteren, teteren, teuteren, tijferen, tikkeren, tipperen, tjanteren, tjetteren, tjeuteren, tjonkeren, tjuiteren, tjutteren, todderen, toeteren, tonderen, tooveren, toteren, totteren, touteren, treiteren, tudderen (2), tuijeren (2), tuiteren, tukkeren, twijgeren.

Uiteren, unkeren. Vakeren, vanderen, verderen, verlepperen, verloveren, veteren, vichteren, vlaggeren (2), vlakkeren (2), vlederen, vleggeren, vliggeren, vlikkeren (2), vlinderen, vlunderen, vodderen, voederen (2), voedsteren, volderen, volkeren, vonkeren, vorderen (2). Waaijeren, wabberen, wakkeren, wanderen, wapperen, weelderen (2), weerderen, weigeren, weisteren, welkeren, welteren, wemeren, weteren (2), wijderen (2), wilderen, wimperen, wingeren, wipperen, wisperen, woekeren, woelteren, woesteren, wouteren, wuisteren, wuiteren. Zabberen, zalveren, zangeren (2), zeeuweren, zeeveren, zeugeren, zibberen, zijgeren, zijperen, zonderen, zujeren, zwabberen, zwadderen, zwateren, zwijmeren.'

Ook deze opgave geeft, aangaande den rijkdom onzer taal, een gunstig getuigenis. Wie zou zich vooruit kunnen voorstellen, dat zij, alleen van de werkwoorden op *eren*, meer dan zeshonderd frequentatiefvormen bezit?

Met de twee afgehandelde klassen is nu mijn Woordenboek zijne voltooijing nabijgekomen. Het getal der nog overige klassen, t.w. op *enen*, *chten* en *igen*, is betrekkelijk gering. Worden mij nog eenige jaren levens, met gezondheid en lust tot arbeid van dien aard, vergund, dan zal het mij een genoegen zijn, de vrucht van veeljarige navorsching mijnen landgenooten aan te bieden.

De proeve, die thans hier wordt medegedeeld, betreft de werkwoorden *inneren* (*herinneren*) en *wapperen.*

Inneren - innen.

Het ww. *innen* heeft meer dan ééne beteekenis. De meest gewone is die van (geld) inkrijgen, ontvangen; en ik erken, dat deze van ouder dagteekening is, dan ik vroeger (zie mijne Lat. Verscheid. 480) meende. Zoo leest men reeds in stukken van de jaren 1388 en 1389, Bijdragen tot de Oudheidk. en Geschied. van Zeeuwsch-Vlaanderen, door Janssen en Van Dale, VI 375: *datte voorseide scoutheeten tvoorseide ghelt uplegghen mochten ende betalen (den weercliden) ende* innent *voort metten twivouden op die ghone diere of in gebreke wesen souden... ende* innent *voort metten viervouden.* D. IV. 69: *dien cost halen ende* innen *op de stede van der Sluus ende op de persone van der stede.* En D. VI. 168, in een document van 't jaar 1441: *dat deken ende vinders vanden vors. amb. machtich zijn alle de boeten te* innene, *die men verbeurt int vors. amb.* Zoo ook in Serrures Vaderl. Museum, V. 228, een handvest van 1462: *zo sullen de dekin ende den gheswoernen alle dese vorschreven boeten* innen *ende byeenbrenghen ten oirbore ende proffite vander gulde* (d.i. *van het gild*). Dus ook bij Kausler, Denkmäler, III. 72:

> *Gracie ne sal niet ghedoghen*
> *Dat hi sneve, maer queeken, zoghen,*
> *Ende den loen doen* innen,
> *Die gheens zins mach dinnen.*

Dinnen is *dunnen*, d.i. klein, gering worden, verminderen.

Onze rederijkers brachten het inzamelen van het geld over op andere zaken, als Constthoonend Juweel, 420:

> (*die*) *nu moghen behertighen ende bequamelijck* innen *alle het tuchtich berecht, dat haer hier is voorgheset.*

d.i. ontvangen, aannemen, t.w. al het leerzaam onderricht. Springhader aller Kinderen Gods, 143:

> *Och! of Godt gaf dat d'onreden most wijcken,*
> *Men soude hier woonen als int beloofde Lant:*
> *Maer soo langh d'onreedlijckheyt boven steeckt als brant,*
> *Sal den Vyant met den sijnen haer ghenoeghen* innen.

ald. 211:

Sy is een reden Godts, *Godts wil en welbehaghen*,
Die ons leert aenroepen en deucht innen.

Leydsch Vlaemsch Orangien Lelyhof, 119:

- yder
Wilt blijtschap innen
Mit danckbaer sinnen.

De Casteleyn, Konst van Rethor. 133:

Wilde dieren vrientschap met vrientschap innen.(*)

Dus wederom minder figuurlijk, bij Huydecoper, Hekeld. 26:

Den vrekken Ruzo, *die*, *onbuigelijk van zinnen*,
Op d'eersten dag der maand zijn interest loopt innen,
En prompt betaalt wil zijn. -

Van Wijn, Nal. op Wagenaar, II. 241: *De Gaarder moest*, *na verloop van iedere maand*, *van elken Persoon of hoofd... twaalf stuivers* innen. Nog bij Bilderdijk, Odilde, 123:

- arbeid, *die vernuft en zinnen*
En brein, *en bloed*, *en merg verteert*,
Op dat wy 't handvol nooddruft innen,
't Geen leven, *stand en rang begeert.*

en Najaarsbl. II. 139:

- Ik huis en goed regeeren?
Ik weten, *hoe het ga met* innen *of verteeren?*

Uit al deze plaatsen - en men voege daar nog de twee bij Van Hasselt op Kil. en de ééne uit Hooft bij Weiland aan toe - blijkt duidelijk, dat het ww. *innen*, zoowel vroeger als later, den zin had en heeft van inkrijgen, ontvangen, inzamelen, inoogsten, hetzij eigenlijk, hetzij overdrachtelijk. Ook vind ik *inner* voor invorderaar, ingaarder; bij Van Alkemade en Van der Schelling, Beschr. van den Briel, II. fol. 205. De heer Leendertz heeft beweerd, dat ik mij in deze meening vergis, en dat *innen* beteekent ‘binnenbrengen’; zie De Navorscher, D. VIII. 367 en volgg. Ik behoef slechts op de zoo even beroepen getuigen te wijzen, en te vragen, of de schouts het geld op de nalatige schuldenaars moeten verhalen en *inbrengen* of *inkrijgen;* of de kosten op de stad Sluis door denzelfden persoon moeten worden verhaald en *ingebracht* of *ingekregen;* of de deken en vinders van het ambacht de verbeurde boeten moeten *inbrengen* of *inkrijgen;* of het onderricht door denzelfden persoon moet worden behartigd en *aangebracht* of *ontvangen;* of de vijand over de onheilen zijner tegenpartij genoegen zal *aanbrengen* of *inoogsten;* of Ruzo den intrest van zijn kapitaal, en de Gaarder zijn twaalf Stuivers *binnenbrengt* of *binnenkrijgt;* of Bilderdijk belijdt onbekwaam te zijn tot verteren en geld *inbrengen* of *ontvangen*, enz. Niemand

(*) Deze plaats werd mede aangevoerd in mijne Verscheid. 267, doch aldaar min juist verklaard door ‘herdenken, vergelden.’ De vergelijking met andere door mij aangetroffene uit hetzelfde tijdperk doet zien, dat ook De Casteleyn bedoeld heeft: inzamelen, inoogsten, ontvangen.

heeft ooit anders begrepen, dan dat telkens het laatste wordt bedoeld. Men raadplege onze voornaamste woordenboeken. Bij Kil. is *innen* colligere, cogere, recipere; bij Mellema: recevoir, collecter; bij Casp. van den Ende: recevoir, colliger; bij Corleva: recevoir peu à peu; bij Halma en Van Moock: invorderen; bij Kramers: invorderen en ontvangen, encaisser etc; bij Holtrop: invorderen; bij Bomhoff: to gather in, to receive; bij Hannot en Van Hoogstraten: invorderen, ontvangen; bij Weiland: invorderen; enz. Altijd en overal is *innen* de daad van dengene die *ontvangt*, nimmer van hem die *betaalt*; van dengene, die *binnenkrijgt*, nimmer van hem die *binnenbrengt.* De analogie met *uiten* van *uit* moge voor de beteekenis van binnenbrengen pleiten: zij is in strijd met het volstandig gebruik van bijna vijf eeuwen lang.

Eene enkele maal gaven de Rederijkers aan *innen* eenen anderen zin, namelijk van binnengaan of binnentreden; dus in de Rotterd. Spelen van Sinne, 236, waar (moet men weten) 'Duyster Verstandt' eene soort van herberg is:

> *Hier in duyster verstandt wilt tzamen binnen* innen,
> *En u aldaer met ons dranck en spijs voet.*

Dezelfde beteekenis kan het woord hebben in Houwaerts Lusthof der Maechden, I. 843:

> *Als die Griecken uyt waren om Troyen te* innen,
> *Hetwelcke daer naer ghebeurde veel jaeren* enz.

Men heeft hier waarschijnlijk willen vertolken het fransche *entrer*, lat. *intrare*, en van daar, doch in bedrijvenden zin, bij Kil. de beteekenis van invoeren, inleiden, doen ingaan; eene beteekenis, die zooveel mij bekend is, bij onze schrijvers niet voorkomt, en op den klank van het woord af schijnt aangenomen.

Noch in den zin van inkrijgen of ontvangen, noch in dien van intreden of doen intreden, is *innen* het primitief van *inneren;* dat moet elders worden gezocht. Men vindt het in het middel- en oudhoogduitsch. Bij Benecke komt *innen* en *erinnen*, en bij Graff, I. 298, *innon*, voor in de beteekenis van gedachtig of opmerkzaam zijn, of zooals het Wtb. van Benecke te recht zegt: (ich) *erinne* = (ich) *werde inne.* Het middelhd. verbond namelijk - men zie altijd hetzelfde Wtb. - het adverb. *inne* met verschillende werkwoorden; *inne werden* (met den gen. *eines dinges*) duidde aan gewaarworden, leeren kennen; *inne brengen* (insgelijks met den gen.) gewaar doen worden, doen leeren kennen; men zie dit nader gestaafd in mijne Verscheid. 265.

Hetzelfde gebruik van *in* met een werkwoord had, en veelvuldig, bij onze Ouden plaats; zie t.a. p. 263-6. Een paar voorbeelden voeg ik daaraan toe. In de eerste plaats van *inne worden;* Lancelot, B. II. vs. 31371:

> *(hi) peisde dat hi niet doe*
> *Sonder sake en peisde soe;*
> *Der ghelike die coninginne*
> Warts *bi sire manieren* in inne,
> *Ende si peisde alsoe houde* enz.

ald. vs. 36935:

> *Die goede man trac achterward*
> *Ende* werd *daer wel doe* in inne,
> *Dat Lanceloet was uten sinne.*

Maerl. Spieg. Hist. (4to) II. 245:

Want hi warts *daer bi* in inne
Dat hi neven den duerpel vant
Crumen liggende int sant.

ald. 387:

Gontymara die coninghinne
Hort dies mare ende werts in inne,
Dat haer man es inden lande.

Horae Belgicae, V. 53:

Ywe stont ten tinne
ende wert *der ridders* in inne.

d.i. werd gewaar. - Voorts van *inne maken*, dat beantwoordt aan het middelhd. *inne brengen*, en derhalve beteekent gewaar doen worden, indachtig maken; Lancelot, B. III. vs. 11925:

Her Keye, *dat ic u dit* make in inne
Dat doet mi di starke minne
Daer ic om hem af ben gevaen.

Maerl. Spieg. Hist. (4to) II. 293:

- *berecht mi doch*
Eene dinc, *die ic vraghe noch*,
Ende dan salic u maken in inne
Al dat leit in minen zinne.

Al verder *inne doen*, in gelijken zin; Kausler, Denkm. III. 55:

Verstant, *ik sal di* doen in inne.

En eindelijk ook van *inne wezen*, 't welk mij zoomin als *inne doen*, vroeger was voorgekomen; Der Leken Spieghel, II. 326:

Helena, *die Keiserinne*,
Woude nu wesen in inne
Waer dat cruce ware ghedaen,
Daer Cristus aen hadde ghestaen.

d.i. kennis dragen. Deze verschillende uitdrukkingen hebben bij ons niet, zooals in het hoogduitsch, een ww. *innen* doen ontstaan, tenzij in het dialect van den Teuthonista, die *er-innen* heeft voor leeren en vernemen, beteekenissen, welke met die van kennis dragen en kennis nemen vrij wel overeenkomen. Geen wonder derhalve dat ook het frequent. *erinneren* of *herinneren* te onzent veel later voorkomt, dan bij onze naburen. Reeds het oude hoogduitsch bezat *inneron*, zie Graff, t.a.p. en het middelhoogd. evenzoo *sich innern* en *geinnern*, een' ander of zich indachtig maken. Van daar dan vervolgens het hoogd. *erinnern* en *sich erinnern*, werkwoorden, ten tijde van Hooft, naar ik meen, ook bij ons in zwang geraakt en sedert gebleven. Dat zij daarom germanismen zouden zijn, behoeft niet te worden toegegeven. Wij hebben,

het is zoo, het primitief *innen* in den hier bedoelden zin niet opgenomen; de reden daarvan ligt vermoedelijk in de

omstandigheid, dat dit woord bij ons in andere beteekenissen gebruikelijk was, wat in het hoogduitsch geen plaats had; doch de wortel des werkwoords, het adverbiale *in* (d.i. indachtig, inwendig bekend) bezat het middelnederlandsch evenzeer als het middelhoogduitsch, en het vermogen, om zelve daaruit een werkwoord, ook in den frequentatieven vorm, af te leiden, zal onze taal door niemand betwist worden.

Minder wellicht gaf echter het gebruik van het w.w. *erinneren* bij ons aanstoot, dan de beheersching, die men er naar het hoogduitsche taaleigen somwijlen aan toekende. Ik heb elders mijne gedachten over die beheersching ontvouwd(*) en behoef dus daarbij niet wederom stil te staan. De heeren Leendertz en Te Winkel deden mij het genoegen, mijne gronden te overwegen, en mij hunne bedenkingen niet te onthouden; zie De Navorscher, t.a.p. en De Taalgids, IV. 7 en volgg. De laatstgenoemde Geleerde, van wien het mij bevreemdt, dat hij in de opgave van de gevoelens onzer taalkenners aangaande het onderwerp van zijn vertoog het getuigenis onbesproken en zelfs onvermeld heeft gelaten, door den Hoogl. De Vries zoo duidelijk als krachtig afgelegd(†), gaf wederom een blijk van scherpzinnigheid, door de oorzaak van de tweederlei beheersching (*iemand aan iets* en *zich iets herinneren*) te zoeken in een wezenlijk verschil, tusschen deze uitdrukkingen bestaande. Ik voor mij zou niet durven aannemen, dat zij, die er zich van bedienden, zoo diep hebben gedacht, en kan, althans van één der aangevoerde schrijvers, het tegendeel staven. Dr. Te Winkel haalt, bl. 9, van Feith de volgende plaats aan, als pleitende voor het gebruik van een' vierden naamval:

> Herinnert *ge u*, *vriendin*, *wanneer de zon heur stralen*
> *Om 't brandend middaguur meer lijnrecht neer doet dalen*,
> *Hoe we in een koele grot enz.*

Intusschen is er reden om te twijfelen, of de taalkundige grond, op welken Feith hier ‘den vierden naamval’ bezigde, bij hem wel zeer vast was; want dezelfde auteur gebruikte elders herhaaldelijk eene andere beheersching; Oden en Ged. (uitg. in kl. 8vo) I. 197:

> *Ach! ieder stille maneschijn*
> Herinnert *mij* aan eedle vrinden,
> *Die thans een prooi der wormen zijn.*

D. III. 44:

> Herinner *u* aan Alba's woede
> *Op wier herdenking 't hart nog beeft.*

De Eenzaamheid en de Wereld, 150:

> Herinnert *ge u* aan nog zoo menig stil gebrek,
> *Dat ons toen boeijen kon aan dien vertrouwden plek?*

(*) Zie Verscheidenh. 263 en volgg., Nalez. op het Gloss. van Prof. Lulofs' Handboek, 54, en Latere Verscheid. 480. In het laatsaang. w. 481 wees ik op de verschillende beheersching van *indachtig*, dat wij bezigen voor het oude *in*; met *van* vindt men het w. bij Huygens, Korenbl. I. 242: *Wy sullen malkanderen* indachtigh *houden* van *alle deser dingen gedaente.*

(†) Zie het Glossarium op Der Leken Spieghel, o.h.w.

en in de Verlustiging van mijnen Ouderdom zette de Dichter, bl. 111, als opschrift: *Herinnering* aan *het oude Nederland* - zoodat, als zijn gezag op het taalgebied gel-

den mag, het eer tegen dan vóór de beheersching met den vierden naamval pleiten zou.

De afwijking intusschen bij onze schrijvers van de aloude wijze van beheerschen, die in het hoogduitsch ten aanzien der ww. *innen*, *erinnen* en *erinnern* plaats had of nog heeft, is volstrekt niet bevreemdend. Bij tal van werkwoorden is de beheersching in de verschillende tijdvakken, ja zelfs in hetzelfde tijdvak, niet steeds dezelfde. En wat ons *herinneren* betreft, komt daar nog de omstandigheid bij, dat zijne beheersching met den tweeden en derden naamval alleen begrijpelijk was voor hen, die het gebruik en de beteekenis der middelnederl. wn. *inne worden*, *inne maken* enz. hadden leeren kennen, en dat het veelmeer voor de hand lag, het woord af te leiden van het bij ons niet onbekende *innen*, hetwelk zich, met eenigen schijn zoo al niet van juistheid, dan toch van regelmatigheid, door 'inbrengen' liet verklaren. De redeneering, die men, naar ik meen, voor het eerst breedvoerig ontwikkeld vindt in den Konst- en Letterbode, no. 8 van 1803, was zoo natuurlijk: *herinneren* = een herhaald *herinnen; innen* = te binnen brengen; dus *herinneren* = een herhaald te binnen brengen, en wel, *van* de zaak *aan* den persoon, en geenszins *van* den persoon *aan* de zaak. Er haperde slechts één punt, of liever twee punten: men vatte een verkeerd primitief *innen* bij het hoofd en nam dan dit nog in eene verkeerde beteekenis.

De beheersching van den vierden naamval van de zaak, bij ons eenmaal gevestigd, te willen gaan weren, zou dwaasheid zijn. Doch men zegge niet, dat zij de eenig ware is, en late aan bevoegde schrijvers de vrijheid om het oude en eigenlijke taalgebruik te volgen.

Ten aanzien van *herinneren* zij vooreerst nog opgemerkt, dat sommigen - Huydecoper zegt 'op eene kluchtige wijze' - er een' vreemden uitgang aan gegeven en *erinnéren*, *herinnéren* gespeld hebben; zie mijn Taalk. Mag. I. 48, en voeg daarbij nog uit Pels, Mengelzangen, 12:

> *Gy moet u* erinneren, *dat groote Heeren*
> *Die al te streng zijn*, *niet zeer lang regeeren.*

Ten andere, dat het voorvoegsel *her* van lateren tijd is, en almede heeft bijgedragen, om het werkwoord minder juist op te vatten. *Her* toch is zoowel in uitspraak als in beteekenis sterker dan *er. Herdoen* is op nieuw doen, en zoo heeft men dan ook *herinneren* opgevat als: op nieuw te binnen brengen; zie b.v. Lulofs, De Declamatie, 22. Gelijk in *erkennen*, *ervaren* enz. had men *er* bij ons in *erinneren* zeer wel kunnen of liever moeten behouden. Dit voorvoegsel moge in het nederlandsch niet zoo veelvuldig voorkomen als in het hoogduitsch: wij kunnen niet zeggen, dat het onzer tale vreemd is, en niemand zal lichtelijk verkiezen te zeggen: eene weldaad *herkennen*, voor *erkennen.* Dr. Te Winkel vergist zich, met bl. 12 te meenen, dat onze woorden met *er*- slechts vijf in getal zijn, en dat men buiten de spreekwijze *mijns erachtens* het ww. *erachten* bij onze schrijvers te vergeefs zal zoeken. Eenmaal bij de bearbeiding van het Nederl. Woordenboek tot de aanvangsletters *er* gevorderd zijnde, zal de geleerde Bewerker ontdekken, dat onze taal veel meer dan vijf werkwoorden met dat voorvoegsel bezit, en dat *erachten* ook buiten de genoemde zegswijze voorkomt.(*)

(*) Niet zonder een gevoel van weemoed neem ik dezen volzin uit mijn HS. over. Weinig kon ik, dien ternederschrijvende, vermoeden, dat 'de geleerde Bewerker,' zijne taak slechts tot de helft van de eerste letter des alphabets zou brengen.

Wapperen - wappen.

Het ww. *wappen* beteekent heen en weêr bewegen, slingeren, niet alleen in

het middelhd., maar ook in het angels. *wapean*, waarvan in het eng. bij Halliwell *to wap*, slaan, kloppen, en ook fladderen met de wieken; het subst. *wap* is ald. een slag.

Dezelfde bet. heeft het frequent. *wapperen;* zij wordt intusschen op verschillende wijze toegepast. Meest gewoon zegt men het w. van den wind of van eenig door den wind bewogen voorwerp, inzonderheid van de vlag. Dus b.v. Bilderdijk, Mengelp. II. 106:

Het windtjen wapperde *af en aan*
Met zacht en lieflijk bruizen.

Bogaers, Togt van Heemskerk, 15:

Hij, *van wiens boord de standervlag*
Waar ieder vaan voor buigt, *zou* wappren.

Feith zingt, Oden en Ged. (kl. 8vo) I. 35:

Natuur lacht vrolijk allerwegen
De wapperende *lente tegen.*

en II. 54:

De lente wappert *door zijn dreven.*

Men zal hier te verstaan hebben: de *windjes* der lente; doch zoodanige overdracht is den dichter geoorloofd.

Bij vroegere schrijvers werd *wapperen* niet in dien beperkten zin, maar met toepassing op allerlei beweging gebruikt. Dus Gheschier, Proefsteen, 295:

Noch Parijs, *noch d'hooghe scholen...*
Maken van een esel peerdt,
Hoe hy wappert *met den steert.*

Cats' Wercken, II. fol. 595:

En wappert *met u voeten niet.*

Bloemkrans van Versch. Ged. 500:

- *slingert met een losse Rist*
Van Kerkelijke Quakken;
Maar t'wijl gij wappert *heen en weer*, enz.

Coster, Tijsken v.d. Schilden, 35:

- *je* wappert *nae 't Gasthuys.*

d.i. loopt of drilt, zooals wij zeggen met een woord, aan *wappen* allernauwst verwant, *heenwipt.* Van de Venne, Belacch. Werelt, 220:

- *gaet*, wappert *dan na 't Hoff.*

Cats' Wercken, II. fol. 434:

Sy wappert *na het Hof*, *ja beelt haar krachtig in*,

Dat sy eens worden sal een groote Koningin.

In de gr. 8vo. uitgaaf (van 1852) VI. 34, vatte prof. De Vries het w. alhier onjuist op als ‘streven, verlangen’. Cats wil zeggen, dat het meisje, voor wie de herderinnensfeer te laag is, in hare gedachten hofwaarts ijlt. Ogier, de Seven Hooftsonden, 112:

Die d' onrust achten lust, *en* wappren *aen den schrick*
Des Eeuwighs Herts-gecnaegh -

d.i. naar 't mij voorkomt: *trillen* of *sidderen* op den schrik.

Het w. werd ook toegepast op de beweging van den mond des snappers of eters, dus Van Rusting, Werken, I. 95:

Maar of ik hier al sta, *en snap*
En wapper, *als een Laz'rus klap.*

en de samenstelling *wapperkaken*, de kaken dapper bij het eten bewegen; Van Beaumont (door Tideman) Ged. 96:

Als hy wat heeft, *dat hem wel smaeckt*,
'*t Is wonder*, *hoe hy* wapper-kaeckt.

Bredero heeft het subst. *waperkaak*, Jerolimo, 7:

De Gouverneur van 't slot die minden haar wel dwaselayck.
'*t Was zulcken* waperkaack *een*, *g'en hebt ou leven.*
Hoe dickwils heeft hy haar een keurs en een veurschoot ghegheven
Voor een bay-slopen. -

d.i. in verband met het voorgaande werkwoord, een lekkerbek, een snoeper, en in zooverre een wellusteling, zooals de heer Oudemans het uitlegt, doch niet langs den door hem aangewezen gang.

Tot *wapperen* in den gemelden zin van snappen, behooren ook de uitdrukkingen *wipper-wapper spelen* voor druk babbelen, *wipperwap* en *wipperdewap* voor mond; zie mijne Verscheid. 187. En tot *wapperen* voor slaan hetzelfde mede ald. vermelde *wipper-wapper spelen* voor klappen geven, anders *van de wapper geven;* De Gelyke Twélingen (Amst. 1715) 40:

Hy zei, *hy wou me van daag eens ekselent trakteeren;*
Maar ik vrees, *hy geeft* me van de wapper, *en wil me wat scheeren.*

De *wapper* was van ouds meer dan één werktuig om te slaan, zie Kiliaan. Dus Van Velthem, fol. 159, van ‘mijn heer Godevard’:

Die sijn ors sloech op tie verd
Met enen wappere *so op 't hoeft*
Dat omme keerde al verdoeft.

Hier heeft men te denken aan een strijdkolf; dus ook Van Heelu, vs. 5462, die om het rijm de slot *r* in *n* verwisselt:

Hine liet den aerm niet verslappen;
Want hi sloech met ere wappen
Des graven ors op thoeft alsoe enz.

Elders aan een stuk lood of ander metaal, aan een touw bevestigd; Marieken van Nijmegen, 41:

Hoe wil ic doorgoyt sijn met gloeyende wappers!

Passionael Somerstuck, 33 verso: *hi dede urbaen ende al sijn gesellen slaen met loten* (l. *loden*) wappers. Ald. 103: *Doe dede hi hem met* wappers *slaen.* En 106: *Doe dede hise voor ypolitus slaen met* wapperen *so lange dat sy haren geest gaf.* Men zie voorts mijne Verscheid. t.a.p.

Aan de bet. van snappen en slaan acht ik te moeten verbinden die van ‘wawelen, talmen, beuzelen’, van ‘stoeijen’, en van ‘pret maken’, welke het ww. *wapperen* nog te Krommenie heeft volgens de - wellicht niet al te nauwkeurige - omschrijving in De Navorscher, VII. 321, VI. 332 en X. 153. In het eng. bij Halliwell is *to wapper*, en in het nassausch dialect volgens Kehrein *wappeln*, zich trillend bewegen, en ook het angels. kent het frequent. *wapelian* voor slingeren, her- en derwaarts bewegen.

Met voorzetsels hebben wij *aanwapperen*, door Tollens gebezigd, zie het Wdb. der Ned. Taal. Voorts *bewapperen*, Baardt, Deugdenspoor, 205:

- *den Veeder moet*
Bewapperen *der Schroeven Hoet.*

Dat in bet. nabijkomt aan *omwapperen*; Bilderdijk, Wit en Rood, I. 178

Ja, '*t harte volgt die grootsche standers*,
Omwapperd *van den oorlogsroem.*

In hetzelfde Deel, 130, zingt de Gade des Dichters, met scheidbaar voorzetsel:

Roep vrij de zangsters uit het woud
Door uwen adem wakker;
Ach, *hijgend*, *angstig* wappren *ze* om
Langs d' overplaschten akker.

Ik zou *fladderen* hier eigenaardiger keuren dan *wapperen.* Bilderdijk heeft ook *toewapperen;* Nieuwe Uitspr. 131:

Wapper *met uw hemelpennen*
Aan mijn ziel die kalmte toe.

Bij latere dichters eindelijk vindt men ook *uitwapperen*; Van Zeggelen, Licht en Bruin, 117:

Het dundoek wappert uit, *en 't feestgroen hangt in 't rond.*

Dit ww. is gesmeed naar het gewone *uitwaaijen*, 't welk onzijdig is; mijns inziens is niet aan te bevelen het bedrijvend gebruik er van, dat Schimmel heeft, Verspr. Ged. 22:

Waar boven 't vorstlijk vaandel klappert,
Dat, *door de winden* uitgewapperd, enz.

Aug. 1868.

Dr. A. DE JAGER.

Mengelwerk.

Eene eerste liefde. Drama in drie Bedrijven, door J. Hoek.

Personen.

WILLEM VAN DEVENPORT, negentienjarig jongeling van fatsoenlijken huize; zoon eener weduwe; Aspirant Notaris te Almelo.
De heer VAN DEVENPORT, Willems Oom, Oud-Controleur der belastingen, Ridder van den Ned. Leeuw en, als gewezen Majoor bij de Schutterij, versierd met het Metalen kruis en het eereteeken van langdurige Schutterlijke dienst; woont te 's Gravenhage.
THEODOOR MULDER, vriend van Willem; 25 jaar oud, op reis voor zijn vader, aanzienlijk Industrieel te Almelo.
VEDELAAR, tooneelspeler van het rondreizende Tooneelgezelschap van Wassenberg; man van boven de 50 jaar.

(Een Drama zonder vrouwenrollen, oorspronkelijk bestemd om gespeeld te worden door Rederijkers of liefhebberij-komediespelers. Eenige Heeren, voor wie ik het opstelde en die het ten tooneele voerden, oogstten zooveel bijval in dat ik het in de Tijdspiegel durf plaatsen. Liefst had ik dit anonym gedaan, omdat de vinding van wat men de intrigue zou kunnen noemen niet van mij is. Wie Thackerays Pendennis gelezen heeft zal terstond de bron herkennen waaruit ik putte. Even spoedig zal hij echter zien, dat mijne personen volstrekt niet naar die van dezen eersten Engelschen Romanschrijver gecopieerd werden, al hebben zij hier en daar onwillekeurig een *faux air* behouden van de meesterlijk geteekende spelers in het kleine drama uit Arthurs jeugd. Ik nam slechts het feit zijner verliefdheid op eene zeer middelmatige actrice, om gelegenheid te hebben, de nog, helaas, te veel toegejuichte wijze van acteeren onzer Hollandsche Tooneellisten te persifleeren, iets, wat ik meende zeer goed te kunnen toevertrouwen aan de Heeren, voor wie ik het stukje schreef. Bij gemis van een medespeler, die het met Willem over de kunst van declameeren eens is, verliest de opvoering zeker het grootste deel van het effect Hij, die als Vedelaar optreedt, moet zelf in den conventioneelen theatertoon spreken, een type zijn van onnatuur en hoogdravende, opgeschroefde declamatie, en zoowel door zijn persoon als door taal en spel belagchelijk maken. wat bij vele van onze Acteurs inderdaad belagchelijk is.
J.H.)

Het stuk speelt in eene der kleine steden van ons vaderland, waar het gezelschap van Wassenberg voorstellingen geeft, in Januari 1868.

Eene kamer op de eerste verdieping in een logement; aan de eene zijde de deur van een slaapkabinetje. Op eene tafel liggen boeken en papieren van WILLEM, die hier tijdelijk logeert.

Eerste bedrijf.

1ste *Tooneel.*

WILLEM.

(Hij komt op, gaat naar de tafel, neemt een couvert op, haalt een phothografisch portretje er uit en beschouwt het aandachtig.)

Heerlijk! Verrukkelijk! frappant! Ja, dat is ze.... Net zoo keek zij mij aan, toen zij gedaan werd.... Engelachtig gezicht.... Toch nog niet zooals op 't Tooneel.... Die *Pose*?.... Dat vuur, waarmee ze speelt!.... Neen, dat is niet weer te geven. - Als hij nu maar zijne belofte houdt.... De vent had het zoo druk.... 'k Moet anders zeggen: hij is pront. Hij had 't mij niet eer beloofd. - Heb ik niets op de proef aan te merken?

(Hij houdt het portretje op armslengte van zich af, bekijkt het nauwkeurig, gaat er mee naar 't raam, knikt het weltevreden toe en drukt het met vervoering aan zijn hart.)

Neen, 't is zoo goed, als 't kan. - 'k Zal hem een stuk of wat laten maken.... Hij moet mij de cliché verkoopen of ze vernietigen.... Maar er bestaan al portretten van haar, meer dan een, vertelde haar vader. Hier in de stad heb ik ze niet gezien. Bij ons ook niet....

2de *Tooneel.*

WILLEM en THEODOOR.

THEODOOR.

(Hij doet de deur open en wil binnen komen, maar ziet WILLEM, die met den rug naar hem toe gekeerd staat.)

Pardon, Mijnheer!

(Binnensmonds.)

Stomme vergissing.

(Hij wil teruggaan, doch als WILLEM *zich omkeert en zij elkander aanzien vervolgt hij:)*

Wat deksel, WILLEM! ben jij daar? - 'k Dacht, dat ik in mijne kamer.... Hoe ben jij hier verzeild? Ben je hier al lang?

WILLEM.

(Hij bergt het portret in het couvert en steekt het in zijn borstzak.)

Je ziet, dat ik er ben... Hoe staat het leven? Ben je hier voor zaken? Zeker wel.

THEODOOR.

Als altijd, natuurlijk! Dan hier, dan daar. Ik dacht, dat gij goed en wel op 't kantoor zat. Wat voer je hier uit? Ook voor je patroon?

WILLEM.

Toevallig niet. Och, wat zal ik je zeggen?.... We zijn te goede vrienden, om geheimen te hebben.... 't Komt eerdaags toch uit. Wensch mij geluk, Theodoor! 'k Ben boven de wolken! 'k Ben geengageerd!

THEODOOR.

Wat blief? Geëngageerd? Gij? Hier? Met wie?

WILLEM.

Hadt je er nog niets van gehoord?... Wanneer ben je 't laatst in *Almelo* geweest?.... Maar dat is waar. Je bent weggegaan, toen zij er pas was. Herinner je dien avond je niet, toen we samen naar de komedie zijn geweest?

THEODOOR.

Om *Emilia Galotti* te zien? Toen je zoo verrukt waart over LOUISE VEDELAAR? Toen je niet velen wildet, dat ik lachte om dien troep? Ja.... je bent toch niet...? Neen maar, ze is hier ook!... Ben je haar waarachtig nagereisd?

WILLEM.

Ja!... Zij is een Engel! Ik ben met haar verbonden, zij wil de mijne worden!... O, 't is een onuitsprekelijk geluk!... Gij hebt haar zien spelen, maar....

THEODOOR.

't Is toch niet waar?

(met klimmende verbazing)

Je bent toch niet in ernst verliefd op dat schepsel? Kerel! Hoe heb ik het met je?... Maar 't is nonsens! 't Is onmogelijk! 't Is....

WILLEM.

Wat meer respect, als je blieft, voor het edelste wezen dat ik ken! 't Is niet alleen waar, maar ook.... onverbrekelijk! Voor eeuwig! - Gij kent dat goddelijke gevoel niet. Gij zijt een man van zaken, prozaïsch. Voor eenige weken was ik ook nog net zoo: 'k wist niet wat liefde was.... Wie kan zich ook een denkbeeld vormen van de verrukking, van de zaligheid, die 's menschen borst doorstroomt, die hem overweldigt, die hem buiten zich zelf brengt.... ik weet er geen woorden voor.... als hij gevoelt, dat een edel, een grootsch, een voor al wat schoon is gloeijend vrouwenhart enkel en alleen voor hem klopt! Je moet haar zien, haar hooren als ze van het tooneel af is!...

THEODOOR.

Mijn God, kerel! 'k geloof, dat je razend bent! LOUISE VEDELAAR een edel, grootsch vrouwenhart? Jij met zoo'n Theaterprinses op den loop?

WILLEM.

Niet op den loop! Volstrekt niet! Wij zijn met toestemming van haar vader verloofd. Ze is hier gelogeerd, net als ik; hier achter aan 't eind van den gang. Van avond treedt ze weer als EMILIA op. 't Is op mijn verzoek. - Gisteren heeft ze mij tot den gelukkigste aller stervelingen gemaakt.. Kijk, hier heb je hare photographie!

(Hij laat hem het portretje zien, dat hij in den zak heeft gestoken.)

Niet beelderig? Lijkt het niet frappant? - Zeg eens, dat je ooit onschuldiger, lieftalliger, beminnelijker wezen gezien hebt? Wat een oogopslag! Welk een geest spreekt uit die bezielde blikken!

THEODOOR.

(Terwijl hij het portret, dat hij vluchtig bekeek, terug geeft.)

'k Zie er niets van. Bespottelijk! Maar dat behoeft ook niet. Ik ken haar gezicht van buiten, al wel voor zes jaar.... Maar 't is ver met u gekomen, man!... Ten minste als 't ernst is; en dat zou ik haast gaan gelooven. Had ik dat gedacht, toen ik u overhaalde om mee te gaan? Heere bewaar ons! Weet je nog wel, dat je volstrekt niet mee wildet? - De antipathie tegen Hollandsche Komedianten is nu zeker uitbundige bewondering geworden? En dat iemand, wien ik zoo dikwijls die snaken hoorde parodieeren! Hoe is 't mogelijk!

WILLEM.

Dat was voordat ik haar had zien spelen.

THEODOOR.

'Haar'?... Och wat! Ze heeft net zooveel gevoel van hare rol als die stomme tafel daar! Weet je dan niet, dat het alles ingestudeerd, alles gemaakt bij haar is? Alles vooraf geleerd van.... ja, hoe heet hij ook weer?....

WILLEM.

Praatjes!... Schei toch uit, als 't u belieft! Gij kent haar niet. Gij waart bevooroordeeld; dat zijt gij nog, dat zie ik wel. Gij moet haar zien, zooals *ik* haar gezien heb. 't Is verrukkelijk zooals ze speelt.... Nog nooit had ik wezenlijk goed acteeren gezien. 'k Dacht, dat wij er iets van begrepen, dat ik zelf er iets van wist. Onder onze Rederijkers zijn er, die 't onverbeterlijk doen. Maar 't beteekent niets, het haalt niet bij haar verrukkelijk spel. Dat is natuur, dat is de ware, de hoogste kunst. Als zij speelt, vergeet men, dat het kunst is.

THEODOOR.

'k Zie het wel. 't Is mis met je. Heere mijn tijd! Wie had dat gedacht!

(Hij neemt hoofdschuddende een stoel, zet dien bij de tafel, haalt zijn sigarenkoker uit den zak en steekt eene sigaar op, terwijl WILLEM *spreekt.)*

WILLEM.

Maar wat praat je toch van 'mis'? Weet je iets op haar te zeggen? - Ze is Actrice, dat is waar. In onze ellendige maatschappij wordt ze met den nek aangezien. Akelig! De priesters en priesteressen der schoonste kunst, ze zijn paria's, door ieder veracht en geschuwd.... Ellendige boel! 't Is niet anders. In ons land vooral, waar de koopmansgeest alle gevoel voor 't schoone heeft uitgedoofd, loopt de kunst bedelen. Juffrouw VEDELAAR zou in Engeland, in Frankrijk, door de heele wereld geëerd en gevierd, ja aangebeden worden....

THEODOOR.

In *Utrecht* is ze ook genoeg aangebeden, hoor! Dat verzeker ik je. Eene massa heeren zijn er geweest, die er al hun lieve geldje aan spandeeren wilden. Jaren geleden, toen

ik nog student was, maakte ze *Furore* onder de jongelui. Ze was toen nog maar figurante of zoo iets.... Maar 't was gauw uit. Vader VEDELAAR maakte er een eind

aan. 'k Zal 't hem altijd ter eere nageven: hij waakte over haar als een bulhond. We namen hem mee naar de Societeit, lieten hem een vest aan drinken... maar mis! Hij mocht zoo dronken zijn als een kartouw, op dát punt was hij altijd nuchter. Zijne LOUISE? Neen, daar mocht je alleen maar naar kijken als ze op 't tooneel kwam....

WILLEM.

Precies! Laat VEDELAAR wezen wie hij wil, hij is een ware vader. Zijn kind is zijn oogappel, zijn een, zijn alles.

THEODOOR.

'Kind,' zeg je? Weet je wel hoe oud dat kind al is? - Laat eens zien. 'k Ben nu drie jaar van de Academie af, neen.... ja, met Juni is 't net drie jaar geweest. In 't voorlaatste winter.... dat is dus haast vijf jaar.... Begrijp je dat? Voor vijf jaar was ze al aardig in de twintig....

WILLEM.

Iemand als zij blijft altijd jong. Haar diep gevoel, haar verheven geest verouderen niet. - En wat doet het er toe? Laat ze een jaar of wat ouder zijn, dan ik....

THEODOOR.

'Een jaar of tien,' wil je zeggen. - 'k Ben altijd zeven jaar ouder geweest dan gij; dus ben je nu achttien....

WILLEM.

Negentien; verleden week geweest. Maar ik zeg nog eens, wat doet het er toe? Dat zijn dingen, die je niet begrijpt. Gij weet niet wat liefde is. - Het edele schepsel maakte zelf geen geheim van haar leeftijd. Met eene oprechtheid, met eene kieschheid, die hare innerlijke beschaving verried, maakte zij zelve er mij opmerkzaam op. Maar ik zeide, dat dit niets afdeed. Hare meerdere ervaring, hare levenswijsheid zoude mij te stade komen...

THEODOOR.

Prachtig! Kerel! ik vind u subliem!

(hij staat op en loopt de kamer op en neder al sprekende.)

Mijn hemel, hoe is 't mogelijk!... - En wat zegt uwe Mama? En Oom in den Haag?... Die vinden het zeker een onuitsprekelijk geluk met de familie VEDELAAR in connexie te komen?... Geld? Dat heb je zelf, hé?... Maar toe, wat zeide Mamaatjelief?

WILLEM.

Dat kun je wel begrijpen! Die ellendige vooroordeelen, die het lieve mensch nog heeft, maken haar blind voor wezenlijke verdienste....

THEODOOR.

Heeft ze haar gezien? Is zij met u naar de komedie geweest?

WILLEM.

Zeker! zij vond, dat ze ontzaglijk mooi speelde. LOUISE overtrof dien avond zich zelve. Mama schreide, toen zij in elkander zonk. Gij weet wel, als zij de hand van ODOARDO zoekt, om die te kussen....

Den toon, waarop zij de woorden: ‘eene roos, afgebroken eer de storm haar ontbladerde’ uitspreekt.... 't gaat u door merg en been.

THEODOOR.

Ze schreide zeker ook van plezier, toen je haar verteld hebt, dat die ‘afgebroken roos’ hare schoondochter zou worden? Arme vrouw! En dat met hare ideeën van afkomst en fatsoen!

WILLEM.

Bespottelijke idees! VEDELAAR is geen haar minder dan wij. Zijn grootvader was Doctor, zijn vader Ontvanger. Hij zelf was voor de rechten bestemd. Eerst als student gevoelde hij roeping voor de kunst....

THEODOOR.

Ha ha! roeping voor de kunst? Neen die vind ik mooi! 't Is me een kunstenaar! Ik wenschte, dat je indertijd eens met ons op de Societeit waart geweest, als hij daar door ons getracteerd en ridderlijk voor den gek gehouden werd.... De vent.... maar pardon! 't moet je schoonvader worden. Een koopje, waarachtig, een koopje! - En wat zegt Oom? Onze deftige Controleur en Schutter-majoor zal wel verrukt wezen, als hij 't hoort!... Nu, ik wilde er wel eens bij zijn, als gij haar aan uwe familie presenteert. - Je blijft zeker zoo lang hier, als ze nog spelen, hé? Voor de grap ga ik van avond eens kijken. Maar ik moet weg; bonjour! Ik logeer hier op N°. 13; 'k geloof hier vlak naast. Adieu!

(af.)

3de *Tooneel.*

WILLEM

alleen.

Zoo zullen ze allemaal praten. Plat proza. Gevoellooze, materieele menschen! Precies zooals ze mij gezegd heeft. 't Lieve, edelaardige schepsel! Zij wilde hare liefde ten offer brengen, als ik om harentwil moeijelijkheden moest hebben met mijne familie. Wat is ze verstandig! Wat een doorzicht heeft ze! - Maar laat ze hun gang gaan! Ik ben de eerste niet en zal de laatste niet zijn, die een van haar stand, eene ware kunstenares releveert. Ik breng haar op hare rechte plaats in de maatschappij. - Wat zijn tegenover haar en hare kunst het gros der jonge dames? Ze weten alleen te praten over haar toilet en een roman! Een genie tegenover ginnegappende modepoppetjes! Laat ze ook eens probeeren den hartstocht zoo weer te geven, de natuur zoo na te bootsen!... - Maar hoe laat is 't?

(hij kijkt op zijn horlogie.)

Elf uur? O dan kan ze mij ontvangen

(hij gaat in 't kabinetje en komt met den hoed op terug.)

Wat zal ze verrast geweest zijn, toen ze mijn cadeautje ontving.... 'k Hoop maar, dat het naar haar zin is. Zij vond hare eigen *broches* zoo leelijk.... Wat zal 't haar beeldig staan! 't Lieve schepsel!

(Al sprekende af.)

4de *Tooneel.*

De Heer VAN DEVENPORT *en* THEODOOR.
(Er wordt aan de deur getikt. Een oogenblik daarna doet THEODOOR *de deur open en laat den Heer* VAN DEVENNOORT *binnen.)*

THEODOOR.

Gaat u binnen als je blieft, Mijnheer! Hier is zijne kamer. Zooeven was hij er nog.... Misschien is hij wel in 't kabinetje

(hij tikt aan de deur van 't kabinetje, luistert, doet de deur open en kijkt naar binnen.)

Neen, hij is hier ook niet. Laat ik dan de honneurs voor hem waarnemen. Neem plaats, als je blieft!

De Heer VAN DEVENPORT.

(Hij heeft vluchtig rondgekeken; zet zijn hoed op een stoel, treedt voor den spiegel, strijkt zijn naturelletje glad, trekt zijne boorden op en gaat vervolgens deftig zitten op een der stoelen, die bij de tafel staan.)

'k Ben blij u daar juist ontmoet te hebben, Mijnheer MULDER!.... U is bevriend met mijne familie te Almelo, niet waar? Als ik mij niet bedrieg, met mijn neef WILLEM nog al intiem?

THEODOOR.

'k Heb hem reeds als kind gekend, Mijnheer! Een patente jongen! Een beetje opgewonden; wat dichterlijk, weet u? Maar *un coeur d'or!*

VAN DEVENPORT.

Een nobele jongen! Dat meende ik ook. - Gij reist voor de zaken van uw Oudeheer? Hoe gaat het Mijnheer MULDER? En uwe familie?

THEODOOR.

Dank u, Mijnheer! perfect. En met u gaat het ook nog goed?

VAN DEVENPORT.

O ja, zoo redelijk! - 't Is mij aangenaam te hooren, dat het met mijn ouden vriend alles in orde is. Menig genoeglijken avond met uwe familie doorgebracht, als ik bij mijne schoonzuster logeerde. - Heeft u WILLEMS vader nog gekend?

THEODOOR.

Pardon, Mijnheer! dien herinner ik mij niet. Ik was zeker nog te jong....

VAN DEVENPORT.

't Is ook al jaren geleden, dat hij stierf. - WILLEM werd geheel door zijne Mama opgevoed. Eenig zoontje! Verwend kindje!

THEODOOR.

O maar hij is een juweel van een jongen. Hij is geboren dichter. Allerliefste verzen maakt hij. Gij moet ze hem hooren reciteeren!... Knap is hij ook; hij weet zijn weetje heel goed. Jammer, dat hij niet is gaan studeeren in plaats van mij....

VAN DEVENPORT.

Ge hebt er de studie geheel aan gegeven, niet waar?

THEODOOR.

Ik? Al lang, Mijnheer! Neen, met boeken moet men mij niet aankomen. WILLEM zit er altijd in te snuffelen. Al als kind had hij daar liefhebberij in. Ik nooit. De gelukkigste dag van mijn leven was die, waarop ik de studie vaarwel zeide. Neen, rondreizen, de wereld zien, zaken doen, om de dubbeltjes, weet u? dat is mijn *fort.*

VAN DEVENPORT.

En gedraagt mijn neef zich altijd goed?... Hoe is hij onder jongelui? Hij is nog zoo jong....

THEODOOR.

Dat is hij, Mijnheer! Maar de soliditeit op een prentje.... nog vreeselijk groen.

VAN DEVENPORT.

'Groen'? Hoe meen je dat?

THEODOOR.

Met de vrouwen, meen ik.... u begrijpt m i j wel.

VAN DEVENPORT.

En hij is hier om eene Actrice? Zijne Mama schrijft, dat hij met haar is doorgegaan.... Hoe legt gij dit dan uit? Groen?

THEODOOR.

Ja zoo.... ik dacht wel, dat u 't reeds wist. 'k Meende zelfs, dat uwe komst er mee in verband stond, toen ik u zag.... Wat zal ik zeggen, Mijnheer?... 't Is gedeeltelijk mijne schuld. Ik heb hem met dat schepsel in kennis gebracht. Van 't geheele geval ben ik de aanleidende oorzaak. Zoo gek kan een mensch er inloopen....

VAN DEVENPORT

Hoe meen je dat? Vertel mij eens! Ge begrijpt wel, dat ik er belang bij heb alles te weten....

THEODOOR.

Er is ook geen eene reden, Mijnheer! om u niet mee te deelen wat ik er van weet. De zaak is zoo *ridicule*, omdat WILLEM ze in ernst opneemt! - Hij is er de jongen niet naar om eens eene kleine aardigheid met een Theaterpopje te hebben. - Verbeeld u, een week of wat geleden kwam de troep van WASSENBERG bij ons te Almelo. Ze waren er verleden jaar ook geweest en WILLEM had altijd laag afgegeven op hunne ellendige manier van spelen. Hij is zelf een eerste Piet in 't declameeren en acteert als een geboren komediant. Ik vertelde hem, dat er nieuwe sujetten bijgekomen waren, onder anderen VEDELAAR en zijne dochter LOUISE, een mooi meisje. O, ik had er volstrekt niet aan gedacht, dat hij daarnaar kijken zou! - Enfin, ik haalde hem over om mee te gaan. Zij gaven, nota bene! *Emilia Galotti*! 't Was curieus, ze het stuk te hooren radbraken. - Ik dacht, dat hij dit verschrikkelijk zou vinden; maar neen, onze WILLEM was terstond gecharmeerd van EMILIA.... hij had geen oog van haar af. Er waren nog meer jongelui; wij spotten een beetje met zijn enthusi-

asme; ja wel, mis! De jongeheer was verliefd, in eens doodelijk verliefd!.... Zoolang ze er geweest zijn sloeg hij geen avond over. Hij bad en smeekte mij, ik zou hem met VEDELAAR, LOUISES vader, in kennis brengen.... Och Mijnheer! ik dacht, dat het *passagère* zou zijn, dat hij wel terstond *renonce* zou krijgen, als hij haar maar eens bij daglicht of onder hare karnuiten zag; maar neen! Die VEDELAAR is een slimme vos. Hij logeerde heel netjes met zijne dochter apart.... Hij heeft slag van praten; en onze vriend is van warm kokend geworden.... Wat ik ook zeide, hij luisterde naar geen rede meer. - Ik moest weer op reis; eerst gisteravond kwam ik hier; en waarachtig! straks heeft hij mij verteld, dat hij zich met de lieve Engel geëngageerd heeft....

VAN DEVENPORT.

En wat is ze voor een meisje? Ze is mooi, zeg je....

THEODOOR.

Mooi?... O ja wel, Mijnheer! Vooral op 't tooneel.... Maar ze is wel tien jaar ouder dan hij. Ze acteert schijnbaar heel goed. - 'k Hou er wel van eens achter de coulisses te kijken, en zoo ben ik toevallig er achter gekomen, waarin 't geheim van haar wezenlijk mooi spelen bestaat. Er is bij den troep een soort van Regisseur, een nietig kereltje met een hoogen rug. Zelf komt hij nooit op de planken; maar de kunst van komedie-spelen verstaat hij zoo goed als de beste. 't Mannetje moet dol verliefd op haar zijn; en nu geeft *hij* haar les. Hij getroost zich de grootste moeite om haar voor iedere rol, die zij spelen moet, klaar te maken. Van het heele stuk weet ze niets, begrijpt ze niets; want ze is zoo dom als eene koe; hare eigen rol alleen kent ze; en al de *poses*, die ze moet aannemen, al de *mines* en *gestes*, die ze moet maken, waar ze den klemtoon zetten, waar ze lagchen of schreijen moet, dat alles doet hij haar voor, laat hij haar nadoen, met het grootste geduld; eerst als ze geheel afgericht is, mag ze optreden.

VAN DEVENPORT.

En weet WILLEM dat niet?... Is hij dan door zijne verliefdheid stekeblind?

THEODOOR.

Als een mol, Mijnheer! 'k Heb het hem gezegd; maar dat was niet waar, dat was vooroordeel van mij.... Haar spelen is verrukkelijk, 't is de hoogste kunst.... hij raakt in vuur, als hij begint over haar ‘uniek talent!’

VAN DEVENPORT.

Arme jongen! Eene eerste liefde! Een treurig verschijnsel, eene wezenlijke ziekte bij een jong mensch, zooals hij. - En 't gedrag van het meisje? 't Zal toch zeker *hare* eerste liefde niet zijn?

THEODOOR.

'k Weet niet, of ze wel voor veel liefde vatbaar is. Vroeger was zij

bij een anderen troep, en in Utrecht.... ze was toen nog veel jonger.... courtiseerden haar allerlei heeren. Maar haar vader paste op. Hij wil van niets weten, tenzij men haar trouwt. Een van de studenten was een beetje ernstiger aangeschoten, dan de rest. Net als WILLEM leide hij 't met haar aan. Hij kwam op hare kamer; hield het acht dagen vol; en vertelde mij toen, dat zij niet de moeite waard was, om er twee straten voor om te loopen. - Haar vader had eene conversatie in alle eer en deugd toegelaten, in de hoop hem in 't net te krijgen. 't Was echter mis; en zoo gaat het altijd. Mijnheer VEDELAAR kan maar niet slagen in zijne speculatie op een schoonzoon. Zijne LOUISE voldoet bijzonder op 't tooneel, maar op den platten grond beteekent ze niets en is ze zoo koud als ijs. - Die student vertelde mij, dat zij nooit las, schrijft als eene keukenmeid, en geen flauw idee heeft van hare kunst. BARBAS, ja, dat wist ze, die was de auteur van MARIA STUART; van SCHILLER en GÖTHE vroeg ze, ‘of het óok komedianten waren?’... en zulke staaltjes meer....

VAN DEVENPORT.

'k Moet zeggen: mijn neef valt mij erg tegen. 'k Had gedacht, dat hij de dupe was van eene afgerichte coquette; hij is nog zoo jong! Maar, naar alles wat u mij daar verteld heeft, is 't heel wat anders, eene wezenlijke passie, en het dwaze plan haar te trouwen....

THEODOOR.

Hij kan dit toch niet doen zonder permissie van zijne Mama, Mijnheer!

VAN DEVENPORT.

Die hem nooit iets weigert! Ik vrees, dat zij zich door hem zal laten overhalen. Hij zal net zoo lang dwingen totdat zij toegeeft, als we hem niet van die gekheid kunnen afbrengen.

THEODOOR.

't Zal een toer zijn hem er af te krijgen....

VAN DEVENPORT.

Dat vrees ik ook; hoogst moeijelijk! - Hoor eens, Mijnheer MULDER! wil u mij helpen?.... Ik stel vertrouwen in u. U doet mij gedurig denken aan uw Oudeheer, een practisch man.... misschien wat veel behebt met allerlei nieuwe idees. Dat is iets wat ik altijd ernstig betreur.... Maar dat is nu eenmaal niet anders. Ik geloof evenwel, dat hij in dit geval er al net zoo over denken zou als ik.... 'k Ben zeker, dat hij u zeer ongaarne met eene Actrice zag trouwen. Bij zulke dingen houden die hoog geroemde liberale begrippen van gelijkheid en broederschap gewoonlijk op.... Maar laat ik u vertellen. Mijne schoonzuster, Mevrouw VAN DEVENPORT.... Gij begrijpt, ik spreek nu geheel in vertrouwen en reken op uwe discretie?...

THEODOOR.

Alles wat u mij mededeelt, Mijnheer! en geheim moet blijven gaat met mij in mijn graf.

VAN DEVENPORT.

Geef mij hierop de hand. Zie zoo! Wij maken eene kleine conspiratie, een of- en defensief verbond. Wij zullen eens zien, of wij die goede, lieve Mevrouw VAN DEVENPORT niet kunnen vrijwaren voor de harde noodzakelijkheid van eene oude Actrice tot schoondochter te krijgen. Zij schrijft mij een lamentabelen brief over zoontje, die zijne *belle* is nagereisd. Zij bidt en smeekt mij, hem te gaan opzoeken en te detourneeren van zijn dollemansstreek. 'k Ben dan ook terstond op reis gegaan. Ik verzeker u, dat zegt wat voor een man van mijne gewoonten en relaties, en dat in den winter! Van middag had ik een diner bij den Minister van financiën, morgen avond eene partij aan 't Hof.... U weet toch, dat ik in den Haag woon?

THEODOOR.

WILLEM had het mij verteld, Mijnheer!

VAN DEVENPORT.

Mijn vriend van Oorlog had mij tegen Zaturdag op een soupertje gevraagd. 'k Heb nog met hem gediend en was reeds bevriend met hem toen wij nog Luitenants waren. In de campagne van 30 en 31.... maar dat doet niets ter zake. 'k Sta op een zeer goeden voet met alle notabiliteiten in de Residentie en heb mij langzamerhand los gemaakt van alle families, die men in den Haag niet ziet. Ik ken alle voorname leden van de Kamers en met die van de Eerste ben ik geheel *en pays de connaissance.* U zoudt niet gelooven, hoe ik overal in getrokken en over van alles geraadpleegd word. Onlangs had ik nog een lang discours met een hoog geplaatst persoon over een belangrijk onderwerp. Men vroeg mijne opinie over de uniform van de scherpschutters.... 'k Ben zeker, dat ik geconsulteerd zal worden over wien ze tot Commissaris des Konings in Uwe Provincie zullen benoemen. Ze weten, dat ik er relaties heb en zoo'n beetje op de hoogte ben, wie hier geschikt zou wezen.... Als gewezen Majoor der Schutterij, die in 30 al diende, ken ik iedereen....

THEODOOR.

't Gaat u net als mij. Als men reist voor zijne zaken komt men overal en heeft men 't heele land door kennissen.

VAN DEVENPORT.

Ja, maar zoo bedoel ik het niet. Kennissen en kennissen is twee, Mijnheer MULDER! - Maar we dwalen af. *Revenons à nos moutons.* Ik wilde maar zeggen, dat het eene groote opoffering voor mij was, al die invitaties in den steek te laten en op reis te gaan. 'k Ben de toeziende voogd van mijn neef WILLEM. Op zijn sterfbed beloofde ik mijn broeder voor zijne weduwe en haar kind te zorgen; en ik weet niet beter, of ik heb dezen plicht getrouw vervuld. Dat zal ik blijven doen en daartoe ben ik ook hier.... Nu is eenvoudig de vraag: hoe leggen wij 't aan, om neefje van die dwaze *liaison* los te maken? Uwe renseignementen zijn goud waard; maar weet je niets van haar

leven hier? En die vader, wat is dat voor een man? VEDELAAR noemt u hem, niet waar? Is 't hem om geld te doen?

THEODOOR.

Altijd *argent court*, Mijnheer! 't Is een liefhebber van wijntje.... Zijne LOUISE moet hem dikwijls naar bed helpen, als hij na eene representatie met de maats of elders gesoupeerd heeft. Hij is evenwel van zeer fatsoenlijke afkomst, maar geheel verloopen, altijd vol schulden. De geëerde Mama van LOUISE was, geloof ik, eene eenvoudige dienstmeid; maar die is al gestorven toen zij nog een kind was.

VAN DEVENPORT.

Als wij dien VEDELAAR eens zochten om te koopen?

THEODOOR.

Dat zal niet gaan, Mijnheer! - De vent is zoo slim als drie anderen. Hij weet zeker wel, dat WILLEM aardig wat te wachten heeft....

VAN DEVENPORT.

Wisten we maar iets van het meisje. Heeft zij geen antecedenten?

THEODOOR.

Die heb ik u verteld.....

VAN DEVENPORT.

Konden we hem wijs maken, dat zij eene andere amour heeft, dat zij hem ontrouw is....

THEODOOR.

'k Ben sints gisteravond pas hier. Ze zijn hier al veertien dagen, en 't zou mij volstrekt geen moeite kosten, alles te weten te komen wat ze hier uitgevoerd heeft. Dat zal niet veel wezen, want, zooals ik u zeide, op het punt van heeren is zij zoo koud als marmer. Ze speculeert met den pipa mee en zal er alleen een nemen, die geld heeft....

VAN DEVENPORT.

Als 't in den Haag was stuurde ik er den Tamboer-Majoor van de Grenadiers op af. Dat ijskoude van die dametjes is meestal niets anders dan.... ‘speculatie,’ zooals ge zegt. 't Rechte van haar gedrag is gewoonlijk een mysterie. Maar heeft u niet gezegd, dat zij schrijft als eene keukenmeid? Zou WILLEM ook brieven van haar hebben?

THEODOOR.

Misschien wel.... Hij heeft, zooals ik u verteld heb, 't ijzer gesmeed terwijl 't heet was. Voor zes weken kende hij haar nog niet. Op zijn hoogst zijn ze een veertien dagen van elkander af geweest. Zeker kon hij 't niet langer uithouden, waarom hij haar is nagereisd. In dien tusschentijd kunnen ze elkander geschreven hebben.

VAN DEVENPORT.

Zijn er ook nog andere vrouwelijke wezens bij den troep, die iets beteekenen? Ik ken dien WASSENBERG met zijn personeel volstrekt niet.

THEODOOR.

Er zijn Dames genoeg bij. Meestal oud en getrouwd. Daar heb je de jongste, Mevrouw VAN TJALBERT....

VAN DEVENPORT.

Ja, daarom vraag ik het niet. 't Is maar om te weten of er ook eene andere is, die hare brieven schrijft; verondersteld, dat ze niet met eene keukenmeidenhand gekrabbeld zijn, dat we eerst dienen te onderzoeken. - Weet je wat je doen moest? Eens zien op te loopen, of er ook 't een of ander gebeurd is, waarvan we partij konden trekken. Waar logeert die VEDELAAR?

THEODOOR.

Hier. In 't zelfde Logement, waar WILLEM zijn intrek genomen heeft... U zeker ook? 't Is 't beste dat hier is. - Hij zeide, dat ze hier achter zijn, aan 't eind van den gang.

VAN DEVENPORT.

Ik kwam juist uit mijne kamer toen ik u tegenkwam. - 'k Ga er nu eens op uit, om een paar vrienden hier op te zoeken. Misschien verneem ik dan wel iets. Als ik terug kom, zal WILLEM wel thuis zijn. Waar vind ik u, als ik u spreken wil?

THEODOOR.

Op N°. 13. Of anders in 't Koffijhuis van PETERS. Als ik daar niet ben weet JAN het wel. 'k Zal 't hem zeggen, als u dat wil. U vind ik hier, of...?

VAN DEVENPORT.

Op N°. 9. Anders op de Societeit op de markt.

THEODOOR.

Heel goed! Dan neem ik nu afscheid. Adieu Mijnheer! 't Is mij hoogst aangenaam u ontmoet te hebben. Als ik in staat ben, iets voor u of voor Mevrouw VAN DEVENPORT te doen, ben ik geheel tot uwe dienst.

(hij buigt beleefd en wil heen gaan).

VAN DEVENPORT.

Ik dank u. Ik ga mee, laat ons samen gaan.

(Beide af.)

Tweede bedrijf.

1ste *Tooneel.*

WILLEM.

(Hij komt op, is eenigszins verstoord en zet zijn hoed driftig op een stoel.)

Ellendige bogchel! Altijd komt hij ons storen! Eeuwig repeteeren en nog eens repeteeren! De vent meent misschien, dat zij zonder zijne lessen niet kan. Wat weet hij er van? - 't Lieve schepsel! Hoe kiesch, hoe fijn, dat zij geen les wil nemen als ik er bij ben....

(Hij gaat zitten, neemt uit zijn brieventasch een papier, ontvouwt het en begint te lezen.)

Akelige, lamme regels!.... Wie is ook in staat in schrift te brengen, wat hier brandt en bruist? 'k Heb honderden verzen gemaakt, van alles bezongen; maar dat goddelijke gevoel, dat mij geheel heeft overweldigd..... neen, dat te bezingen gaat boven mijne kracht, dat is onmogelijk!... De taal is te arm voor den rijkdom der gedachten, woorden zijn te koud voor den gloed, dien de liefde ontsteekt. Oneindige liefde is niet saam te vatten in enkele klanken; 't onuitsprekelijke brengt men niet onder woorden.... Liefde is hemelsche muziek, die de fijnste snaren van 't gevoel doet trillen. Ze is 't ruischen van eene aeoolsharp, ze is 't losbarsten van een monsterorchest, ze is.... Onzin, WILLEM! Al die beelden gaan mank! Nonsens!.... Zoo min als je een prachtig opgaan van de zon op den Rigi met toonen schilderen, of eene Symphonie van BEETHOVEN op doek kunt brengen, even min kun je waarachtige, innige, diep gevoelde liefde in versregels, op de maat of in rijm laten spreken....

(Er wordt aan de deur geklopt.)

Binnen!

2de *Tooneel.*

WILLEM EN VEDELAAR.

VEDELAAR.

(Hij komt op met zekere vrijpostigheid, welke hij onder beleefde buigingen zoekt te verbergen.)

Onderdanige dienaar, Mijnheer! Hoe gaat het u?... 'k Heb u te vergeefs op mijne kamers gezocht.... Mijne dochter zeide, dat gij waarschijnlijk hier waart....

WILLEM.

Ga zitten, Mijnheer! Hoe is 't met u?... Mag ik u eene sigaar offreeren?

VEDELAAR.

(hij gaat zitten, neemt eene sigaar uit den hem aangeboden koker en steekt haar aan, al pratende.)

Dank u!....

(Hij rookt.)

Geurige sigaar!... Zeker weer aan 't verzenmaken? Heerlijke kunst! Poëzie! Goddelijke verpozing na ernstige bezigheid!... Toen ik nog jong was, heb ik er ook aan gedaan. Erotische poëzie, minnedichten, minneliedjes, minneklachten, minnekout.... Er is een tijd, dat ze u uit de pen vloeijen die liederen der liefde, ‘als alles lacht en alles speelt!’ Vellen vol van de geurigste, keurigste bloemen en juweeltjes. Liefde leert zingen, Mijnheer! 'k Weet er alles van! - Ja waar is die tijd!.... Zou u wel gelooven, Mijnheer! dat ik u benijd? Ja, uit grond van mijn hart benijd?....

WILLEM.

Dat ik 't geluk heb de liefde van uwe dochter....

VEDELAAR.

Zeker, zeker, dát ook! Maar neen! Uwe jeugd, uw levenslust,

uwe toekomst, uw alles benijd ik u. - Ach, wat is een man op mijne jaren? Mijnheer! ik vraag u: wat is iemand, die de vijftig achter den rug, die de waarde van den wissel genoten heeft, die meer dan half op is?

WILLEM.

Gij vergeet de kunst, Mijnheer! Wie voor haar leeft, leeft werkelijk, leeft altijd! Hij heeft een ideaal, waarvoor hij leeft, een doel, waarnaar hij streeft, eene edele, eene heerlijke levenstaak. De uwe is schoon, Mijnheer! Is er edeler, verhevener roeping, dan die van den kunstenaar, dan mede te werken aan de verlichting en beschaving van zijn tijd, aan de opvoeding der menschheid? Als Acteur is u een deel hiervan toevertrouwd. 't Tooneel is een der beste middelen, om zedelijkheid en deugd te prediken, om gevoel op te wekken voor 't goede, voor 't schoone.... Nu de kerken leeg loopen, moeten de Theaters zich vullen! Daar is de plaats voor de predikers der negentiende eeuw!

VEDELAAR.

Uitstekend! Verrukkelijk! Ik hoor den dichter, ik voel den rhythmus uwer woorden....

WILLEM.

Dat is mijne bedoeling niet, Mijnheer! - Ik kan mij niet begrijpen, hoe iemand zooals u - neem mij niet kwalijk, dat ik 't zeg! - aan een tooneel verbonden, waarbij draaglijk goede sujetten zijn.... 'k Spreek natuurlijk niet van uwe dochter, die staat boven allen, die is meesteres in de kunst, de éénige geniale kunstenares van het gezelschap....

VEDELAAR.

Ik dank u, o, ik dank u! Gij spreekt naar mijn hart, gij streelt mijn vaderlijk gevoel! - 'k Erken gaarne, dat ik alleen voor ondergeschikte rollen nog deug. Er was een tijd!.... Maar 'k heb mijn tijd gehad, ik kan niet meer.

WILLEM.

Gij kunt nog best. Gij kunt beter zelfs.... Gij moet nog beter kunnen.... Ik begrijp volstrekt niet waarom gij uwe dochter de kunst niet afziet, gij en al de andere heeren en dames van 't gezelschap met u.... 't Is altijd die hoogdravende manier van spreken, dat verwringen van de stem, die onnatuurlijke, galmende uitspraak.... Gij spreekt op 't tooneel zooals niemand spreekt; gij loopt alsof gij bang zijt de beenen te breken, nu eens met bespottelijk lange passen, dan weer houdt gij u in, alsof gij te hard zoudt gaan loopen. Wie doet dat in 't werkelijke leven? 't Is alles gemaaktheid, onnatuur, nonsens! 't Is tegen niemand meer van pas dan tegen onze Acteurs te zeggen: ‘geeft ons natuur en waarheid weer!’

VEDELAAR.

(Hij slaat WILLEM met de vlakke hand op de knie en kijkt hem vriendelijk lagchende aan.)

Gij zijt de man, die ons dat alles leeren moet. Gij zijt geboren

kunstenaar. 't Genie zit er in; maak, dat het voor den dag komt! Als ik u hoor declameeren, zooals op dat avondpartijtje te *Almelo*, denk ik: zoo moet het wezen! Dat is de ware manier! - Gij moet Acteur worden, beste jongen! Niemand is zoo daarvoor in de wieg gelegd, als gij....

WILLEM.

Daar heb ik ook al lang over gedacht. Nu ik 't geluk heb met uwe dochter geëngageerd te zijn, denk ik er sterker over, dan ooit.

VEDELAAR.

Uitstekend! Verrukkelijk! Dat zou heerlijk zijn! 'k Zie u al debuteeren.... als LEICESTER bijvoorbeeld! - Heb je LOUISE al eens voor MARIA STUART zien spelen?.... Ze doet het niet gaarne. 't Is zoo heel treurig, zegt ze.... 't Gevoelige schepsel! 't Doet haar te veel aan....

WILLEM.

Eere op haar hand! Neen, 'k heb het haar wel gevraagd. Zij maakte er zich van af. Ja.... nu herinner ik mij! Zij houdt niet van *chose*.... hoe heet hij ook weer? van VAN TJALBERD, die voor LEICESTER speelt....

VEDELAAR.

Een bespottelijke schreeuwer! Hemel beware ons! Toen hij de laatste maal LEICESTER was, trapte en schopte hij in de laatste scène, sloeg hij met zoo veel geweld op de coulisses, dat de heele boel ondersteboven ging en naar beneden kwam.... 't Was grotesk, verschrikkelijk, excentriek! We dachten dat de zaal in den brand stond! We kwamen allen tegelijk weer op. Dol! LEICESTER lag te spartelen onder een scherm, dat boven op hem gevallen was; ridicule, Mijnheer! Compromettant, Mijnheer!.... 't Was goed, dat 't gordijn maar viel. 't Publiek trok lagchende op en wij hebben hem vreeselijk geplaagd.... 't Pedante standje! 't Was goud waard, ha ha!....

WILLEM.

'k Heb MARIA STUART eenmaal gezien.... 't Is jammer, dat we zoo weinig goede acteurs hebben. De actrices zijn in den regel minder slecht.... Maar al wordt MARIA'S rol goed vervuld, de overigen bederven het toch weer! Dat was toen ook 't geval. De LEICESTER was onuitstaanbaar, beneden alle kritiek.... Neen, zooals ik zeide, het tooneel heeft in ons land behoefte aan eene totale hervorming. Kleine, eenvoudige stukken tot oefening eerst. Niet die groote Tragédies. Daar waagt gij u veel te spoedig aan. Begin met tooneelspelen, niet al te lang, vooral niet te hoogdravend. Blijspelen zijn ook goed, mits geen laffe kluchten. *De Neven*, zulk soort; hier en daar nog wat ingekort, later in zijn geheel. Wij Rederijkers zouden zoo gaarne een goed voorbeeld geven aan de Acteurs van beroep. Maar we zijn dikwijls verlegen om geschikte stukken. Onze schrijvers wagen er zich niet aan; ze willen niet door slechte spelers verknoeid worden; en het geeerde publiek waardeert hen niet, zal hen niet waardeeren, zoolang

het nog behagen heeft in spectakelstukken, die het mooi vindt, als ze maar leven maken, vol horreurs of onmogelijke intrigues....

VEDELAAR.

Ik zeg maar, mijn beste Mijnheer: een vader mag zich gelukkig achten, die u tot schoonzoon krijgt.... Welk eene kennis! Welk een doorzicht!.... Gij spreekt eene taal, deployeert eene levenswijsheid....

WILLEM.

O, als je blieft! Gij wilt mij toch niet door uwe vleitaal in de hoogte steken?.... 'k Ben nog jong, 'k ben ijdel; dat weet ik wel. 'k Vind het dolprettig toegejuicht te worden. 'k Ben meer dan eens met onze Rederijkers op 't tooneel geweest voor eene volle zaal; dat is een genot!.... Maar 'k zou mij schamen, ooit op te treden, als 't mij alleen om toejuiching te doen was. 't Is de kunst, de schoone, de verheven kunst van declameeren, waarvoor ik ijver. 't Gaat mij daarom zoo aan 't hart, als ik eene mooije passage uit een vers hoor bederven, eene prachtige scène van een treurspel zie verknoeijen. Dolgaarne zou ik onze tooneelspelers eens eene les willen geven! Dat conventioneele, die heele oude manier, die men met een schimpwoord 'theatraal' noemt.... 't moet weg! Gij ook!.... Neem 't mij niet kwalijk!.... Gij zijt veel te theatraal; gij neemt veel te zware rollen.... Daar hadt ge donderdag-avond.... Is dat eene manier van ACHILLES voor te stellen?

VEDELAAR.

Eene moeijelijke rol, mijn vriend! 'k Geef het toe: ze is zwaar! 'k Was er zelf ook tegen.... Maar ze vinden, dat 't nog eene van mijne besten is, zoo niet de allerbeste.... Deed ik het dan zoo verkeerd? 'k Dacht, dat het zoo goed ging....

WILLEM.

Och, ik wenschte, dat ik u duidelijk kon maken wat ik bedoel.... Hebt gij er wel eens over nagedacht, dat niemand in de werkelijke wereld zoo spreekt als gij en uwe confraters op 't tooneel? Wie, in 's hemels naam, zal tegen zijn buurman zeggen:

(hij staat op en declameert met veel pathos, al gesticuleerende:)

'Mijnheer! 'k heb overlast van 't water uit uw goot!
Misschien is 't hout verrot of hapert het aan 't lood....
Gij moet hierin voorzien en 't spoedig laten maken.'

VEDELAAR.

Ha ha! Neen, zóó moet het niet! Ridicule, excentriek! Neen, zóó moet het zeker niet. Wie zou zoo iets eenvoudigs zóó uitgalmen?

WILLEM.

Niet waar? 't Is bespottelijk! - De taal moet dienen, om de gedachte uit te drukken; de toon van spreken wijzigt zich van zelf naar de bewegingen van 't gemoed. Probeer het zelf eens!.... Och ja toe, laat mij u eens even aanwijzen wat ik op uw spel heb aan te merken. Reciteer eens, als je blieft, uit de *Achilles:* 'Ik kan ook zonder u

wel leven.'.... Hoe begint het ook weer?.... Ja! 'Ik heb u wederom doen keeren.' Gij kent 't wel, anders zal ik souffleeren.

VEDELAAR.

Met genoegen!

(hij staat op, neemt eene gemaakt-deftige houding aan en reciteert met eene geheel andere dan zijne eigen natuurlijke stem, op de manier van vele pseudo-tooneelisten.)

'Ik heb u wederom doen keeren,
Hoe zeer 't u smartte, o schoone vrouw!
Uw vriendelijk gezigt te ontbeeren
Strekt mijner ziel ten bittren rouw.
Ik zag wanneer wij moesten scheijen
Uw minlijke oogen droevig schreijen....'

WILLEM

souffleert:

'Ik hield mijn smart in'....

VEDELAAR.

'Ik hield mijn smart in en ontveinsde mijn verdriet.
Met droefheid heb ik u den dwingland weêr gegeven;
Doch ik kan zonder u wel leven,
Maar zonder eer leeft held ACHILLES niet!'

WILLEM.

(heeft moeite zijn lagchen in te houden, maar zet een leuk gezicht als hij hem hier in de rede valt.)

Zoudt gij nu waarachtig meenen, dat een werkelijke ACHILLES zoo schreeuwde, zoo'n misbaar maakte? Ik kan mij niet begrijpen, dat gij 't niet gevoelt. Wie zegt ooit van een vrouwelijk wezen op zoo'n toon:

(hij tracht hem na te doen.)

'o schoone vrouw'? of praat op zoo'n manier van zijn 'bittren rouw'?

VEDELAAR.

Doe gij het eens! Laat mij eens hooren, hoe ik wel moet doen...

WILLEM.

Ja, ik geef mij niet uit voor een model. 'k Weet wel, hoe men declameeren moet, maar daarom kan ik het zelf nog niet. De opgeschroefde taal van HUYDECOPER is ook niet gemakkelijk. Vooral dat telkens wederkeerende: 'maar zonder eer leeft held ACHILLES niet!' maakt het moeijelijk. 'k Wil 't wel eens probeeren.... Maar daar schiet mij nog iets in, wat ik van u hoorde. Zeg nog eens iets van uwe rol op van den *Pelgrim* in *De profecy der starren.* Hier heb ik het,

(hij neemt een boek van de tafel en slaat het bedoelde tooneel op.)

waar de Abt zegt: ‘Geeft mij de daad.’ Dan begint gij: ‘Ik ben van fier geslacht.’

VEDELAAR.

Wacht! Ja, ik weet het al.

(hij gaat voor WILLEM staan in demoedige houding, het hoofd diep buigende, en declameert weder op galmenden toon:)

‘Ik ben van fier geslacht, en draag een naam,
Reeds op de lippen van den tijd vergrijsd.

(met toenemenden pathos.)

'k Beminde, en 'k werd met wedermin gezegend.
Haar, die ik als geliefde vierde, aanbad ik,
Toen zij mijn gade was. En (of 't geluk
Der aard alleen voor mij geschapen was!)
Toen werd zij moeder, en zij schonk me een zoon.'

3de *Tooneel.*

De vorigen en THEODOOR.

THEODOOR

(is onder het uitspreken der laatste regels opgekomen. Hij geeft door houding en gebaren zijne spotachtige bewondering te kennen en zegt half luid:)

Prachtig! Subliem!

VEDELAAR.

(vervolgt zonder THEODOOR *te bemerken:)*

'God had mij rijk gemaakt'

(hij ziet om en bemerkt hem.)

THEODOOR.

Dat zou heerlijk zijn! 'k Wenschte dat het waar was. Hoe vaar je, Mijnheer VEDELAAR? Is't soms zoo? Of is 't geweest?

WILLEM.

Gekheid! We oefenen ons....

VEDELAAR.

Mijn jeugdige vriend is wel zoo goed, mij les te willen geven. Hoe gaat het u, Mijnheer MULDER?... 'k Zag u niet weer na ons vroolijk partijtje te *Almelo*...

THEODOOR.

't Gaat mij goed. Mij dunkt 't schikt met u ook nog al. 'k Hoor dat je alle avonden eene mooije recette hebt. En hoe vaart Juffrouw LOUISE?

(hij fluistert hem toe, den rug naar WILLEM *gekeerd:)*

Wie zal 't wezen van de twee? Hij of de ander?

VEDELAAR.

(overluid met verontwaardiging:)

Mijnheer MULDER! 'k Verzoek vriendelijk van uwe aardigheden verschoond te blijven!

WILLEM.

Wat heeft hij? Hij durft toch niets van uwe dochter zeggen?

THEODOOR.

Ik zeg niets kwaads van haar. Hoe zou ik kunnen? Een vader en een erkende aanbidder?... 'k Wilde slechts weten, of ik Mijnheer openlijk geluk mocht wenschen met haar engagement.

VEDELAAR.

(met gemaakte waardigheid en op theatralen toon:)

Dat kunt, dat moogt gij, Mijnheer! Als vader stel ik den hoogsten prijs op het geluk van mijn kind; en is het de grootsche bestemming der vrouw, dat zij echtgenoote en moeder wordt.... dan, dan....

THEODOOR.

Dan ben je blij, dat je een man voor haar in 't vizier hebt?... Precies! - 'k Heb waarachtig haast spijt, dat ik mij niet als mededinger opgeworpen heb.... Weet je nog wel, voor een jaar of zes, zeven, te Utrecht? Dat was een leventje! - Wat was ik toen nog een vlasbaard! Hoe stom heb ik toen mijn kans verkeken! 'k Zag je beminnelijke dochter elken dag; ik kon haar bewonderen op de planken; 'k hield menig praatje met haar achter de coulisses...

WILLEM.

'k Weet niet wat je bedoelt met dien sarcastischen toon! Juffrouw VEDELAAR is geen meisje, waarover ik iemand laat badineeren.... Zelfs u niet!

THEODOOR.

Bedaar!.... 'k Zeg immers niets in haar nadeel. 'k Verzeker je, 'k heb onder hare bewonderaars behoord.... een van hare aanbidders!... Maar 'k was jong, bedeesd, timide, al te bescheiden.... Er waren er zoo veel, minder groen en beteuterd....

WILLEM.

Nog eens! Niet verder! Als wij niet van kind af bevriend geweest waren....

THEODOOR.

Zou ik het niet wagen, meen je, den lof te bezingen van de uitverkorene uwer ziele? Hoe heb ik het met je? Wat zegt gij, Mijnheer VEDELAAR! heb ik iets miszegd?

VEDELAAR.

Gij vergeet, jong mensch! dat een voorwerp van oprechte, diep gevoelde en diep gewortelde genegenheid een teeder punt is. Als de snaar der liefde in 's jongelings borst eenmaal aan het trillen is, dan.... dan....

THEODOOR.

Dan trilt hij onophoudelijk door?

VEDELAAR.

En ieder andere toon, die er niet mede in harmonie is, is een wanklank!...

THEODOOR.

Prachtig! Subliem! - Wat hebt gij, priesters van de kunst! toch een boel voor boven ons, prozaïsche, alledaagsche menschen!... Och, ik was daar eventjes in 't *Beijersche Bierhuis*.... Ik moest iemand spreken. Er waren een paar van de Heeren van WASSENBERG; maar zij lachten mij uit, toen ik vroeg, of Juffrouw VEDELAAR met Mijnheer VAN DEVENPORT geengageerd was.

VEDELAAR.

Die onbeschaamden!

WILLEM.

(te gelijk)

Wat vertel je daar?

THEODOOR.

Op mijn woord!... Gij hadt het mij straks zoo stellig verzekerd. Ik dacht, dat het eene publieke zaak was.... En wat misdoe ik nu, als ik het aan haar vader en u zelven vraag? Kan ik het helpen, dat anderen niet goed zijn ingelicht?... - Weet je wat ik deed, WILLEM! als ik in uw geval was? 'k Haalde haar dadelijk af. 'k Ging met haar wandelen langs 't IJs.... Of, nog beter, ik huurde eene slee en ging met haar arren....

WILLEM.

Een mooi iets! Waartoe zou dat dienen? 'k Behoef toch niet met mijn geluk te koop te loopen?

VEDELAAR.

Bravo! Zoo mag ik het hooren! Neen, Mij heer MULDER! echte, zuivere liefde is bescheiden!

(theatraal.)

Zij is tevreden met de bewustheid van het bezit van het beminde voorwerp. Ware liefde behoeft geen publiek. Zij roept geen getuigen bij het onuitsprekelijke gevoel dat zoo zalig maakt. Gij kent zeker dat gevoel nog niet!... - Maar ik moet weg.

(tegen WILLEM.)

Hebt gij ook iets aan haar te zeggen?

WILLEM.

Ja! Zeg haar, als die verwenschte bogchel weg is, dat ik dadelijk terug kom.

VEDELAAR.

'k Beloof het u! Bonjour, mijn waarde! tot ziens!.... Onderdanige dienaar, Mijnheer MULDER!

WILLEM.

Bonjour! Duizend groeten!

(VEDELAAR af.)

4de *Tooneel.*

WILLEM en THEODOOR.

THEODOOR.

Een prachtexemplaar van een schoonpipa! - Heb je hem niets gepresenteerd? Altijd op een droogje? Dat zal hem slecht bevallen.

WILLEM.

Neen, dat doe ik niet! 'k Wil zien, of ik hem dat drinken niet kan afleeren. 'k Zal het ten minste niet bevorderen. - Maar zeg nu eens... We zijn onder vier oogen.... Wat beduidt het, dat je in mijne tegenwoordigheid en wel met haar vader er bij, zoo over mijn meisje begint te spreken? Je gelooft toch, hoop ik, dat het ernst, volle ernst met mij is?

THEODOOR.

Ik moest eens zien, of er iets van waar was van 't geen VAN TJALBERD vertelde en de anderen allemaal bevestigden.

WILLEM.

En wat was dat dan?

THEODOOR.
Och, WILLEM! 'k ben zoo bang, dat je de dupe wordt van de intrigues van....

WILLEM.
Van wie?

THEODOOR.
Van dien VEDELAAR!... Weet je zeker, dat zij 't oprecht met u meent? *Sans badinage*, ben je overtuigd van hare wezenlijke liefde voor u?

WILLEM.
Als van mijn eigen bestaan. Eer twijfelde ik aan alles, eer.... ja.... eer zou ik gelooven, dat mijne Mama niet meer van mij hield, dan dat mijne goddelijke LOUISE niet met hart en ziel de mijne is.

THEODOOR.
Prachtig! 't Is sterk! 'k Moet zeggen, dat ik zoo goed van vertrouwen niet zou zijn. - Ken je hier in de stad Jonkheer DE WOLFF VAN BIEZENDAAL? Een Indische Oudgast.... Als je hier nog wat anders deedt, dan aan je verliefdheid denken, moest je hem kennen.

WILLEM.
'k Heb zijn naam nooit hooren noemen. Maar wat zou die?

THEODOOR.
't Is een schatrijke weduwnaar. 'k Had van morgen nog geen tien menschen gesproken of ik hoorde van hem. Natuurlijk, hij is rijk en dus zeer gezien! VAN TJALBERD zeide, dat hij, zooals zooveel van die Indische Suikerlords, een papegaai uit een boom geschoten, er den staart afgedraaid en zoo er eene vrouw van gemaakt had, die gelukkig gauw dood ging....

WILLEM.
Nu ja, wat beduidt die flauwe aardigheid?

THEODOOR.
Dat hij eene rijke inlandsche vrouw getrouwd heeft en nu mooi weer speelt hier in Holland van háar geld....

WILLEM.
En wat heb ik hiermede te maken?

THEODOOR.
Maar heb je hem stellig niet gezien? Ook niet gehoord, dat hij 's avonds vast man is in de komedie; achter de coulisses komt; Juffrouw VEDELAAR openlijk het hof maakt?...

WILLEM.
'k Weet er niet alleen niets van, maar 't kan mij ook niets schelen, niets hoegenaamd. Voor mijn part mag ieder mijne LOUISE bewonderen, aanbidden, haar zien te naderen.... Sedert *ik* in 't bezit ben van haar hart, vrees ik voor niemand.

THEODOOR.

'k Heb 't altijd gezegd: je bent een juweel van een vent! Je kunt

je zelfs geen valschheid voorstellen!... Wist ik maar met meer zekerheid.... Maar toch, waarachtig WILLEM! 'k raad je ten beste. Wees niet al te goed van vertrouwen! Zoo'n rijke Suikerlord.... of neen, dat is hij eigenlijk niet. 't Doet er ook niet toe. Zoo'n Nabob biedt een, twee, drie ton, een half millioen, waar gij met uwe vijftigduizend, of misschien nog met veel minder aankomt...

WILLEM.

Alsof geld hier iets afdoet! Jongens, wat zijt gij kooplui toch akelige, prozaïsche menschen! Mijne LOUISE gelijk te stellen met het gros van jonge dames, wier eerste vraag altijd is: heeft hij geld? hoeveel heeft hij? Neen, je miskent, je beleedigt haar vreeselijk.

THEODOOR.

Maar haar Papa? Zou die ook zoo poëtisch, zoo belangeloos zijn?... Geld is plat proza, *connu*; maar eet eens van poëzie!

WILLEM.

Hoor eens, THEODOOR! als wij goede vrienden willen blijven, praten we dan niet langer hierover. Ik heb mij met haar verbonden uit zuivere, belangelooze liefde. Zij denkt over mij, zooals ik over haar....

THEODOOR.

Maar dat is waar ook, heb je uw Oom nog niet gesproken? Wat zegt die er wel van?

WILLEM.

Mijn Oom? Is die dan hier?

THEODOOR.

Wel zeker....

(er wordt aan de deur getikt.)

Zag je hem nog niet?

WILLEM.

Binnen!

THEODOOR

(te gelijk).

Wacht! Daar zul je hem hebben! Als je spreekt van den vent is hij bij of omtrent. Ik groet je. Ik wil je niet storen.

5de *Tooneel.*

De Vorigen en de Heer VAN DEVENPORT.

VAN DEVENPORT.

(komt op, deftig, statig, en groet de beide Heeren zeer beleefd, maar eenigszins uit de hoogte.)

Hoe varen de Heeren? Mijnheer MULDER!

(na tegen THEODOOR even gebogen te hebben, tegen WILLÈM:)

Hoe gaat het, man?

WILLEM.

Hé, dag Oom! Is u hier? Hoe is 't met u? Een goed teeken! In dezen tijd op reis!

THEODOOR.

U neemt mij niet kwalijk, Mijnheer VAN DEVENPORT! dat ik heen

ga? U jaagt mij niet weg; maar zaken gaan voor. 'k Heb de eer uw dienaar te zijn. Bonjour WILLEM! *Au revoir!*

(Af.)

6de *Tooneel.*

WILLEM en de Heer VAN DEVENPORT.

VAN DEVENPORT.

(hij gaat zitten, na WILLEM de hand gegeven en THEODOOR gegroet te hebben.)

't Was een heel ding voor mij, op reis te gaan! Ik hoop dat je er uit ziet, hoeveel belang ik in u stel. Uwe Mama meende, dat je misschien mijn raad en voorlichting kondet noodig hebben.....

WILLEM.

'k Vind het allerliefst van u, Oom! - Die goede moeder! Heeft zij u geschreven, dat ik om raad verlegen was?.... Zij zal nu wel weten, dat ik dien niet meer behoef. Van middag krijgt zij mijn brief.... 'k Heb er ook een aan u afgezonden.... die is zeker gekomen na uw vertrek.

VAN DEVENPORT.

En wat is de inhoud?.... 'k Geloof, dat ik het wel raden kan. Je schrijft zeker, dat je uw uitstapje naar hier in een onberaden oogenblik ondernomen hebt en van plan zijt, zoo spoedig mogelijk terug te keeren.....

WILLEM.

Volstrekt niet, Oom! Niets onberaden. 'k Heb rijpelijk gewikt en gewogen. 't Is na ernstig met mijn hart en mijn geweten te rade te zijn gegaan, dat ik tot het plan ben gekomen, waarvan ik Mama en u kennis geef.

VAN DEVENPORT.

En dat is?

WILLEM.

Dat ik geëngageerd ben.

VAN DEVENPORT.

Zoo!... En dat zeker met de toestemming uwer moeder?... Mijne toestemming hebt gij niet noodig. Ik ben maar uw toeziende voogd. Al heb ik uw Oudeheer op zijn sterfbed beloofd een tweede vader voor u te zijn; mij behoef je niet om permissie te vragen....

WILLEM.

Dat doe ik toch wel, Oom! In mijne brieven verzoek ik u beide, mijn geluk niet in den weg te staan....

VAN DEVENPORT.

En wie is degene, die dat geluk u zal aanbrengen?

WILLEM.

Juffrouw VEDELAAR, mijne LOUISE!

VAN DEVENPORT.
Toch niet de dochter van dien dronken VEDELAAR van den troep van WASSENBERG?

WILLEM.
't Is der dochter niet te wijten, Oom! dat de vader zich wel eens te buiten gaat.

VAN DEVENPORT.
Wel neen! Ook niet, dat zij het kind is van eene keukenmeid. Toegestemd voor een oogenblik. Ik zal haar ook geen verwijt hiervan maken. Maar 't is eene andere vraag, of zulk een sujet een waardig lid zou zijn voor de familie VAN DEVENPORT. *Noblesse oblige*, Mannetje! en fatsoen ook. De VAN DEVENPORTS werden altijd onder de fatsoenlijke, hoogst fatsoenlijke familles geteld. Uw vader was een geacht Notaris. Uw grootvader ook. Onze voorouders hebben altijd tot de regeerende familles behoord....

WILLEM.
'k Stel weinig prijs op de eer, af te stammen van mannen, die zich verrijkten ten koste van het volk, het onderdrukten en alle verlichting en beschaving tegen hielden. - De tijden zijn voorbij, Oom! dat men de waarde van iemand afmeet naar de bedenkelijke verdiensten van zijne brutale voorzaten....

VAN DEVENPORT.
Dat wist ik niet. Zoo? In uw oog is misschien de afstammeling van een schoenpoetser of scharenslijper even veel als....

WILLEM.
.... Die van een op 't kussen gezeten onderdrukker van zijn volk! Ja, Oom! even veel; meer, veel meer zelfs, als die zoon van een schoenpoetser een edel mensch, een man van talent, een kunstenaar is. Verdienste verheft, de deugd adelt, 't genie maakt groot....

VAN DEVENPORT.
Phrases! Hol klinkende woorden, die je nog van een schrijfvoorbeeld uit je schooltijd onthouden hebt, of die je de een of andere liberaal ingeblazen heeft. Verderflijke denkbeelden van de Negentiende Eeuw. Och, WILLEM! word toch niet de dupe van die socialistische en communistische begrippen van onze radicalen. Je ziet het immers, dat ze tegenover de oude beproefde denkbeelden van alle bezadigde mannen niets vermogen. Je zult je zelven maar in 't licht staan, als je 't met de zoogenaamde vrijzinnigen houdt.

WILLEM.
Ik doe niet aan politiek, Oom! Maar ik vraag ook niet, of mijne denkbeelden van eer en fatsoen, van verdiensten en adeldom van den geest mij in den weg zullen staan of niet. Wij, van het jonge Nederland, willen vooruit. In de eerste plaats in waarachtige verlichting en ware beschaving, in kennis en kunst! Ik ben niet in de wieg gelegd, om de wetenschap te helpen bevorderen. Ook

niet, om als staatsman op te treden. 'k Gevoel roeping voor de kunst! Zij moet mede het hare doen, om het menschdom vooruit te brengen. 't Is hare taak, 't gevoel voor al wat schoon en goed, zedelijk goed is, op te wekken bij het lang, veel te lang onmondig gehouden en in smaak bedorven volk.... Als priester van de kunst, en alle flinke, knappe jongelui met mij, willen wij opkomen tegen de immoraliteit van allen, die invloed kunnen uitoefenen op de natie. 't Opkomende geslacht wil waarheid, eerlijkheid en goede trouw; en als die door mannen van aanzien en macht worden met voeten getreden, willen wij ze in eere herstellen. Van het tooneel willen wij de tribune maken, om zedelijkheid en deugd te prediken. Op de planken willen wij alle onzedelijkheid schandvlekken, de partijzucht in hare ellendigheid ten toon stellen, de huichelarij het masker aflichten, den sectehaat, het bijgeloof, de valsche godsdienstigheid brandmerken met het woord ‘onjuist,’ dat is: leugen, gepréméditeerde leugen en bedrog!....

VAN DEVENPORT.

(hij heeft WILLEM met klimmenden angst aangekeken en nu en dan de handen vol verbazing in de hoogte geheven, als om hem tegen te houden.)

Houd op, houd op! Is dat eene taal? Verschrikkelijk! Verfoeijelijk!.... En dat de zoon van mijn bezadigden broeder! Geen eerbied voor oude beproefde denkbeelden, geen ontzag voor de bestaande machten! Alles omverwerpen, alles vernieuwen, verbeteren naar die afgrijselijke nieuwmodische begrippen!!... Jongetje, jongetje! 't Is ver met je gekomen! Ik beklaag je uit den diepsten grond mijner ziel. Wat moet er van je worden!?

WILLEM.

Oom! Ik beklaag ieder, die *niet* met ons samenstemt en meewerkt.

VAN DEVENPORT.

Waan, waanzin, waanwijsheid, verwaandheid! 'k Weet niet, hoe ik 't noemen moet. Jij, een jong mensch, een opgeschoten knaap, bijna nog een kind, jij ook al besmet met den heilloozen eigenwaan, dat je beter zijt en 't beter weet, dan mannen van ondervinding!... Mijn hemel! Wat zou er van ons worden, waar bleef het onderscheid in standen, de voorrechten van afkomst en adeldom, het *prestige* van macht en gezag, als aan die dwaze ideeën vrij spel gelaten werd? Waarheid en zedelijkheid voorstaan? Mooije woorden! Neen! Sloopen, afbreken, nivelleeren, alles gelijk maken, niet waar? Dat is de bedoeling, dat willen die revolutionairen, die akelige radicalen! Aanspraken op het gezag van mannen van aanzien en geboorte? Weg er mee! De regeering bij de hooggeplaatsten in den lande? 't Moet alles weg, opdat mannen uit de heffe des volks heerschen en zich verrijken kunnen!

WILLEM.

Maar Oom! Ik ben geen revolutionair. Wie praat van revolutie

maken? U is zoo vol van die miserabele kibbelarijen om het gezag, u denkt aan niets dan aan de knoeijerijen van de politiek. *Ik* praat van geen staatkundige, maar van sociale hervorming, van geestelijke ontwikkeling, van redelijken en zedelijken vooruitgang! Is u ook al van het domme idee, dat alle vrijzinnige, verlichte jonge mannen republikeinen zijn, die 't op de omverwerping....

VAN DEVENPORT.

Wat meer respect als je belieft, jongetje! 'Domme idees' is eene qualificatie, die niet te pas komt. Dat is juist de verwaandheid van je soort, de arrogantie van de tegenwoordige jongelui. *Zij* weten het alleen; *zij* hebben de wijsheid in pacht; wie niet met hen overeenstemt is dom, is een reactionair, een behoudsman, een oud wijf.... Zeker, onze staatslieden moeten bij de jongeheeren komen; aan de voeten van melkmuilen en vlasbaarden gaan zitten, om hunne wetenschap te leeren, om van hen levenswijsheid, regeerkunst, diplomatie op te doen....

WILLEM.

Volstrekt niet, Oom! Onze idees hebben we van mannen met grijze hoofden en tweemaal daags te scheren baarden. Wij zijn de kinderen van onzen tijd, van de Negentiende Eeuw. Ze wordt al mooi oud, maar ze gaat nooit achteruit, ze staat nooit stil, ze gaat altijd vooruit en wij met haar....

VAN DEVENPORT.

Ja, ja! Zulke oude sukkels en dompers als uw Oom, weten er niets van, staan stil, gaan achteruit.... Ach, wat is 't naar! Wat is 't akelig! wat moet er van het dierbare vaderland worden, als 't jongere geslacht zoo voortgaat!.... En die kostelijke idees van vooruitgang wil je op de planken brengen? Met uwe DULCINEA achter de voetlichten gaan staan, om te verkondigen: hier, boeren, burgers en buitenlui! hier heb je de ware wijsheid?.... Een VAN DEVENPORT op het tooneel! Een VAN DEVENPORT bij den kermistroep van WASSENBERG!!

WILLEM.

Dat behoeft juist niet, Oom! Als ik Acteur word, ga ik niet bij hen. Mijne LOUISE hoort eigenlijk ook niet bij hen te huis....

VAN DEVENPORT.

'Mijne LOUISE'? Maar 't is immers niet waar? 't Is immers gekheid, een losse streek van u?.... Kijk, WILLEM! Je hebt door uwe zotte praatjes ons van de zaak afgebracht, waarover ik spreken wilde. Ik meende, dat je, zooals ieder fatsoenlijk jong mensch, dat zijne vleugels begint uit te slaan, ook eens met de maats wildet meedoen, ook eens een amourettetje hebben.... Vroeger dacht ik, dat je hiertoe te poëtisch, te verdiept waart in uwe.... nu ja, in uwe kunstenaars-idees. Waarlijk, 't viel mij mee, toen ik hoorde, dat je hier waart. 'Zie zoo, dat belooft wat!' zeide ik tegen mij zelven, toen Mamaatje mij schreef, dat zoontje met een mooi Actricetje was gaan drossen. 'Hij is dan

toch niet zoo'n fantast, zoo'n idealist of ideoloog als ik giste, maar een jongen van vleesch en bloed, net als wij allen geweest zijn.'.... 'k Ben hierheen gekomen, om u te zeggen: ''t Is nu wel, vriendje! gij hebt nu eens een proefje genomen van het jongeheeren-leven, maak het nu niet al te grof; denk aan uwe Mama; zeg het meisje adieu, en ga stilletjes weer naar huis.' - Neen, val mij niet in de rede.... Uw vriend MULDER, dien ik toevallig hier op den trap tegen kwam, heeft mij evenwel anders ingelicht. Hij vertelde, dat ik mij toch vergist had; dat 't niet maar eene kleine *échappade* was, een liefdesavontuurtje, maar satansche ernst; dat je waarachtig plan hadt zoo'n schepsel te trouwen!

WILLEM.

Ja, dat heb ik, Oom! 't Is mij ernst, volle ernst! Daar heeft u juist het onderscheid tusschen mij en de maats van u en uwe jeugd. Voor zulke *échappades* en gemeene liefdesavontuurtjes, als u bedoelt, bewaren ons die zelfde door u zoo versmade idees! Al wat onzedelijk is, al wat, met een mooi woord, jeugdige amourettes genoemd wordt, maar inderdaad liederlijk, gemeen is, in openbaren strijd met het hoogere, veredelde gevoel van den echten kunstenaar, met de streng zedelijke beginselen van vrijzinnige en rechtschapen jongelui.....

VAN DEVENPORT.

Bedaar! Begin nu niet weer je dolle denkbeelden uit te kramen.... 'k Zie nu duidelijk in, dat ik mij deerlijk in je bedrogen heb. 'k Hoor het zelf. 'k Heb geen vrienden meer noodig, om mij in te lichten....

WILLEM.

Als u meende, Oom! dat ik een losbol, een ligtmis, een doordraaijer geworden was, ja dan hebt gij u, Goddank! colossaal in mij vergist!

VAN DEVENPORT.

Neen, gij zijt een brave HENDRIK, een GRANDISON, he? Met een Theaterprinses 't aan te leggen.... met een lief rotje, dat de dertig friseert en al menige campagne heeft meegemaakt..... met zulk eene *cocotte* op den loop te gaan, noemt gij fijne zedelijkheid?

WILLEM.

Zij is zoo rein als de zon! Voor de onschuld van mijne LOUISE sta ik in!

VAN DEVENPORT.

Ben je gek jongen?

(hij staat op, bekijkt WILLEM, die ook opstaat en hem fier aanziet van top tot teen.)

Scheelt het je nu in je bovenste verdieping? LOUISE VEDELAAR, de dochter van dien verloopen komediant, van een vent, die haar sints jaren geëxploiteerd heeft, om geld te slaan, zij rein als de zon? Onschuldig?.... 'k Geloof waarachtig, dat ik naar den Officier moet om de macht u naar *Meerenberg* te brengen....

WILLEM.

Oom! Ik herhaal: LOUISE VEDELAAR is *mijn* meisje, zij is zoo rein als de zon! Bij God! Ik duld niet, dat iemand zie zóó veel van haar zegt. Van u zoo min als van een ander, al zijt gij honderd maal mijn Oom!

VAN DEVENPORT.

En wat zoudt gij doen, als ik volhield, dat zij een....

WILLEM.

(driftig op hem toeloopende met gebalde vuist.

Spreek niet uit, Oom! of ik bega een ongeluk!

VAN DEVENPORT.

(Uiterst bedaard.)

Ga uw gang, mannetje! Dacht gij, dat ik bang voor u ben? Dacht gij iemand, die den tiendaagschen veldtocht heeft meegemaakt, met dreigen tot zwijgen te brengen? Of meent gij hare eer.... Och, wat is de eer van zoo'n schepsel? Meent gij die te herstellen door mij een pak slaag te geven? misschien wel den ouden man dood te slaan?

WILLEM.

Maar u beleedigt mij, u maakt mij razend met uwe lasterlijke beschuldigingen. LOUISE is een onschuldig, rein, edel, verheven wezen. Zij is mijn een en mijn alles! Ik kan, ik wil niet dulden, dat zij belasterd wordt....

VAN DEVENPORT.

Kom! 't Is nu lang genoeg.... 'k Ben een gek, dat ik mij emporteer.... 'k Zal er last van hebben. Van avond dolle hoofdpijn. Ik zie wel, met redeneeren komen wij er niet. 'k Zou nu van mijn recht als voogd, of als gevolmagtigde van uwe Mama, kunnen gebruik maken en zeggen: je pakt dadelijk in en wij gaan van middag nog naar *Almelo;* maar dat wil ik niet. Je bent krank, ziek, half zinneloos van dwaze verliefdheid. Eene treurige jeugdige ziekte! Wij moeten u genezen. Oef!.... 'k wenschte, dat uw vriend MULDER maar terug was. Wacht! Hij logeert op No. 13. 'k Ga hem opzoeken of een beetje op mijne kamer.... Foei! je hebt mij moei gemaakt. - Maar in allen ernst.... Ben je zoo zeker van uwe.... LOUISE? Ben je werkelijk de éénige, die....

WILLEM.

Begin niet op nieuw, Oom! *Ik* kan mij niet zoo terstond weder bedwingen! Mijn bloed kookt nog! U heeft mij in 't diepst mijner ziel aangerand.... Uwe beleedigende taal kan ik alleen verdragen omdat gij haar niet kent, omdat men u verkeerd heeft ingelicht....

VAN DEVENPORT.

Stellen wij dit dan voor een oogenblik. Juffrouw LOUISE VEDELAAR van den kermistroep van WASSENBERG is de onschuld in persoon. Zij verdient de eer Mevrouw

VAN DEVENPORT te worden.... Neen, 't is eene eer voor ons, dat zij zoo genadig wil zijn tot onze famille te behooren. Enfin! We zullen zien. - Je gaat zeker uit?.... Ik logeer

op No. 9. Wij zien elkaar van daag wel weder. Ik dineer aan de *table-d'hôte* hier. Gij ook?

WILLEM.

Neen Oom! ik eet met haar....

VAN DEVENPORT.

Magnifique! Op hare kamer?.... Dan weet ik, waar ik je vinden kan. Adieu!

(Af.)

7de *Tooneel.*

WILLEM,

alleen.

Ellendige oude zondaar!.... Ja, als ik dat was, wat gij en uws gelijken in uwe jeugd geweest zijt! Als ik mij ophield met ligtekooijen en 't uitvaagsel van 't vrouwelijke geslacht, zoudt gij mijne jeugdige uitspattingen goedkeuren, toejuichen zelfs, mits ik met u instemde en het *Dagblad* las, mits ik levenswijsheid putte uit de staatkunde en het zedelijk wetboek van pruiken en hovelingen. Wat weten zulke vereerders van het gezag, zulke aanbidders van 't gouden kalf en vleijers van Ministers van ware zedelijkheid? Wat weten ze van de vrije kunst, van 't licht der wetenschap?.... 't Reine genot van oprechte belangelooze liefde? ze zijn er onvatbaar voor! Neen, LOUISE! wat wij gevoelen, wat onze reine harten verheft boven 't lage peil hunner domme zelfzucht, is te fijn, te edel, te grootsch voor mannen zooals hij!.... En de laster zou ons vaneen scheiden, den band verbreken, die voor eeuwig ons verbindt?.... Omdat ze geen begrip, geen besef hebben van onschuld, niet gelooven aan vrouwelijke deugd, niet weten wat de ware eer der vrouw is, daarom wordt gij....? Neen, mijn Engel! Neen! Al kwamen alle ooms, al kwam mijne moeder, al kwam de heele wereld, de liefde van u en van mij is tegen iederen aanval bestand. Meer dan ooit gevoel ik het, sterk ben ik, sterk zal ik zijn in de bewustheid van uwe en mijne onschuld, sterk, omdat de heiligste liefde ons vereent.... Laat ze razen; laat ze doen wat ze willen; laten ze mij onterven, uitstooten, ik blijf u trouw! Ja, ik kom tot u, 'k vind bij u vergoeding voor al den smaad en al den hoon, die mij om uwentwil kan worden aangedaan.

(Hij neemt al sprekende zijn hoed en verlaat het tooneel.)

Derde bedrijf.

1ste *Tooneel.*

Er wordt aan de deur getikt.

VEDELAAR.

(hij komt op, niet geheel nuchter; ziet rond, kijkt in 't kabinetje en blijft vervolgens midden in de kamer staan.)

Is hij hier niet?.... Waar zou hij wezen?.... LOUISE was alleen.... Maar 't is misschien beter, dat ik hem niet spreek.... Arme jongen!

(hij schudt bedenkelijk het hoofd.)

't Was zoo echt meenens.... Heb

je ooit van je leven zoo'n liefde gezien? Zoo'n passie, zoo'n dwepen met eene teerbeminde? - Wat zal hij woedend, razend wezen als hij 't merkt.... Is 't ook te grof?.... Zou hij zich ook....

(hij maakt het gebaar van iemand die zich de keel afsnijdt.)

He?.... zou hij daar de jongen voor zijn?.... 'k Geloof 't niet. Hij is zoo braaf! Negentien jaar, zegge ne-gen-tien, en dan nog zoo onschuldig als een pas geboren kind! En dat in onzen tijd!.... Hoe is 't mogelijk! Zoo'n *Almelo* moet een paradijs zijn, als 't jonge volkje daar zoo blijven kan.... Maar die ander? Hij komt daar ook vandaan. Een slimme klant! Een koopman, een reiziger, hm!.... 'k Ben ook niet dom. We zullen zien, vriend MULDER!.... Gij moest nog eerst met zijne familie spreken.... Een suikeroompje uit den Haag is overgekomen om neefje te halen.... Zou hij dokken willen?.... Sakkerloot VEDELAAR, oude jongen! 'k geloof dat je je zaakjes eens kostelijk hebt behandeld. Laat eens kijken. Mijne ergste beeren dadelijk afbetaald; dat is nommer een. En dan? Een Jonkheer tot schoonzoon, die mijne stoutste verwachting overtreft. Die vlasbaard van een WILLEM was goed, zoo lang ik geen betere had.... 't Is aardig! Twintig maal had ik beet; twintig maal meende ik, dat ik er een aan 't lijntje had, en telkens was 't fut, daar gaat ie!.... Maar deze twee? De jongeheer DEVENPORT was verliefd op 't eerste gezicht; hij slikte pardoes haak en alles in; hij zit nog zoo vast aan 't snoer alsof hij er nooit weer af moest. Arme jongen, 't zal hem zeer doen.... De Jonkheer was voorzichtiger. Maar ik heb hem! Neen Mijnheer DE WOLFF VAN BIEZENDAAL! 'k laat u niet weer los! En mijne LOUISE ook niet! 'k Beloof het u; gij zit aan 't haakje, man! we palmen u netjes in!.... Uw dierbare persoon?.... Nu ja! Dien neemt ze op den koop toe. Ze wordt mevrouw DE WOLFF, Mevrouw VAN BIEZENDAAL! Onderdanige dienaar!

(hij neemt den hoed af en salueert er mede.)

Maar wat het mooiste is?....

(hij doet alsof hij geld telt.)

Die ton of wat, die echt Oost-Indische duiten!.... Puh, dat zal een leventje wezen!.... 'Waar is VEDELAAR?'.... 'Mijnheer VEDELAAR', als 't u belieft. 'Mijnheer logeert op de villa van Mevrouw zijne dochter te *Arnhem;* 'k zag hem gisteren nog in haar rijtuig'.... Adieu WASSENBERG! Adieu TJALBERD en consorten! Vermaakt het geëerde publiek met uwe tooneelkunsten! Ik groet je!

(hij wuift met den hoed,)

Ik rook mijne sigaar, ik drink mijne fijne flesch op de villa van mijne dochter! Jenever? Bah! *Liqueur de canaille!....* En ik zou dien WILLEM, dien goeden, braven jongen kiezen boven dat fijne leventje met Mijnheer en Mevrouw DE WOLFF?.... Neen, neen, ik maak hem los van 't haakje en geef hem zijne vrijheid weer!.... Maar daarom moet ik hem zoeken.... 'k Moet hem een klein, klein beetje voorbereiden. 'k Houd niets van standjes, niets van theatrale scènes.... alleen op de planken, maar niet in mijn kwartier.

(Er wordt aan de deur geklopt.)

Binnen!

2de *Tooneel.*

VEDELAAR en THEODOOR.

THEODOOR.
Zoo oude jongen! Ben jij hier? Waar is DEVENPORT? Is hij niet thuis?

VEDELAAR.
'k Zocht hem hier. Maar hij was er niet. Ook niet achter....

THEODOOR.
Hij heeft toch nog niets van VAN BIEZENDAAL ontdekt?

VEDELAAR.
'k Weet het niet, 'k geloof het niet. Maar ik moet weg. 't Blijft bij de afspraak, niet waar? Als Oompje over den duim komen wil, zal hij van ons geen last meer hebben.

THEODOOR.
Ja, 'k heb u 't geld beloofd; dat zult gij hebben. Maar zorg nu ook, dat WILLEM er niet bij is, als VAN BIEZENDAAL komt. Laat hem eerst met uwe dochter alles heel klaar hebben, dan stuur ik DEVENPORT naar achteren.

VEDELAAR.
Afgesproken! Adieu! Tot ziens.

(Af.)

3de *Tooneel.*

THEODOOR

alleen.

Waar vind ik nu dien prachtigen Oom? Op zijne kamer was hij niet.... Misschien wel met neefje uit.... Arme, dwaze jongen! Heer in den Haag! 't Idee, om op zoo'n antiquiteit verliefd te worden!.... Mijn deftige vriend van de Ministers zal tevreden zijn over mijne ‘renseignementen’. Onbetaalbare oude snaak met zijn *pays de connaissance* en zijne intimiteit met hoog geplaatste personages!.... Maar ik sta hier te soezen, ik moet hem vinden.

(hij gaat heen, ontmoet den Heer VAN DEVENPORT even buiten de kamer en komt met hem terug.)

4de *Tooneel.*

THEODOOR *en de Heer* VAN DEVENPORT.

Laat ons binnen gaan, hier in WILLEMS kamer. Hij is er niet. 'k Heb een zak vol nieuws! We zijn er uit, Mijnheer! Glad uit!

VAN DEVENPORT.

Ik heb niet veel opgedaan. Hebt gij wat goeds? Foei, ik ben nog niet weer bekomen.... Die malle jongen heeft mij geheel uit mijn centrum gebracht. Willen we ook liever naar mijne kamer gaan?

THEODOOR.

Neen, neen, Mijnheer! Dat is maar tijdverlies. Gaat u zitten. Alles is in vollen gang. 't Gaat boven verwachting! 'k Weet nu zeker, dat die oude VEDELAAR twee pezen op zijn boog heeft. Onze

WILLEM is het lokkebrood, of.... hoe zal ik zeggen? Zijn quasi engagement is niets anders dan om den Jonkheer lekker te maken....

VAN DEVENPORT.

Dien DE WOLFF VAN.... ja, hoe heet hij ook weer?

THEODOOR.

.... VAN BIEZENDAAL, ja wel. Gij weet het dus ook?

VAN DEVENPORT.

O ja! *C'est le sécrèt de Polichinel.*

THEODOOR.

Des te beter. Ik weet zeker, dat die oude weduwnaar geheime bijeenkomsten heeft met LOUISE; hij is zoo gek op haar als een rad en wil per force met haar trouwen. VEDELAAR houdt WILLEM nog maar aan 't lijntje totdat hij zeker is van den ander. LOUISE aarzelt nog, maar zal zich misschien door 't geld laten verblinden.... Maar ik heb nog iets. WILLEM heeft wel degelijk brieven van haar. En wie denkt u, dat ze voor haar geschreven heeft?

VAN DEVENPORT.

Ja, hoe kan ik dat weten?

THEODOOR.

Neen, dat is waar ook. U kent dien troep niet.... Niemand anders dan Mevrouw van TJALBERD, een zot, coquet wijf. O 't is curieus! LOUISE, vertelde ik u, schrijft als eene keukenmeid. Kijk, hier heb ik twee autographen van haar

(hij haalt een paar, op slecht papier geschreven, knoeirig toegevouwen briefjes voor den dag en rijkt hem die over.)

U moet weten, Mevrouw VAN TJALBERD en zij waren vriendinnen als olifanten. Zij zijn totaal gebrouilleerd om dien zelfden ouden Nabob, die het vroeger wel met haar wist. *Eine schlüpfriche Geschichte!* De Jonkheer heeft haar laten zitten om LOUISE....

VAN DEVENPORT.

En nu heeft zij het geheim der correspondentie aan u verraden? Zeker niet uit afkeer van u....

(hij bekijkt de brieven en leest ze.)

Magnifique stukken! Hoe is 't mogelijk, dat mijn neef dupe werd van zulk een onbeschaafd schepsel!

(hij leest:)

'kom van afend, 'k mot je spreken als dat i weer geschreven heit en een antwoorbreef verzoek'....

THEODOOR.

Ja, de ander is nog mooijer. Hoor maar!

(hij leest:)

‘hij zanikt weer om een breef en nouw mot jij hum wat langer schrieven van emillea kalottie dat i zoo mooi zeg dat ik vertoon’....

VAN DEVENPORT.

Overheerlijke documenten! 'k Verwacht evenwel meer effect van Mijnheer DE WOLFFS concurrentie, dan van deze authentieke stukken.... Konden we WILLEM eens een *tête-à-tête* laten afluisteren of bijwonen; konden we hem het lieve paartje laten betrappen....

THEODOOR.

Dat was mijn plan ook. En weet u, wat ik nu gedaan heb? Ik weet niet, of 't réusseeren zal, maar ik heb Mevrouw VAN TJALBERD een brief laten schrijven aan Mijnheer DE WOLFF alsof hij van LOUISE komt, waarin zij hem heden vóór 't eten bij zich noodigt. Over een minuut of wat moet hij komen....

VAN DEVENPORT.

Maar dat is gevaarlijk! Hij zal WILLEM bij haar vinden....

THEODOOR.

Ja, daar heeft het slimme wijf ook op gerekend, en ik heb haar in dat idee gelaten. Zij wilde de beide vrijers bij elkander brengen, opdat de een door den ander afgeschrikt werd, om de zaak verder te pousseeren. Bij slot van rekening zou LOUISE dan geen van beide krijgen.... O 't is zoo'n ondeugende intrigante!.... Maar weet u, wat ik nu gedaan heb? 'k Heb VEDELAAR gewaarschuwd en gezegd, dat, als hij Mijnheer DE WOLFF VAN BIEZENDAAL tot schoonzoon wil hebben.... U begrijpt wel, dat ik hem eerst ingelicht heb omtrent u en den tegenstand, dien hij van WILLEMS familie zou ondervinden?.... Hij is slim genoeg, om te bedenken, dat een onmondige zoon toch vooreerst niet met zijne dochter trouwen kan, als zijne mama of voogd neen zegt.... Dat begreep hij heel goed. Maar ik ben nog verder gegaan. 'k Ben zoo vrij geweest, hem een klein fortuintje te beloven, als hij ons hielp; hij zit erg in de beeren.... U begrijpt mij wel. Een beetje geld zal 't moeten kosten....

VAN DEVENPORT.

Magnifique! U is een man, die mij bevalt. Ik honoreer al uwe afspraken en beloften.... Als je dien dwazen jongen maar helpt overtuigen, dat hij zich allerdolst heeft laten beet nemen....

THEODOOR.

Dat volgt van zelf. VEDELAAR zal WILLEM wegtroonen, en hier naar zijn of uwe kamer brengen. Wij wachten hem op en houden hem aan de praat.... De rest begrijpt u wel.

VAN DEVENPORT.

Excellent! Magnifique! Zonder verdere vermoeijenis! Ons diner....

THEODOOR.

De heele zaak kan afgeloopen zijn voordat wij gaan dineeren. U eet zeker hier? Ik ook!.... Uitmuntende *table-d'hôte* voor zoo'n binnenstad!

VAN DEVENPORT.

Al besteld. Natuurlijk.... WILLEM dineerde ‘bij haar’, zeide hij!

THEODOOR.

Dat zal wel misloopen. Maar dat is niets. Dan nemen we hem tusschen ons in, om hem te troosten. Hij zal wel vreeselijk kwaad zijn! De arme Jongen, met zijne idees van waarheid, oprechtheid en goede trouw, zoo schandelijk dupe gemaakt te worden....

VAN DEVENPORT.

Allergekste idees heeft hij. Onpractisch, nog volstrekt niet geschikt om in de wereld op te treden. Een volslagen dweper. 't Is niet om aan te hooren voor een man van ondervinding....

THEODOOR.

Sjuut! Daar komen ze, geloof ik, aan.... Ik meende dat ik ze hoorde....

VAN DEVENPORT.

Is 't dan al tijd voor dien DE WOLFF?

THEODOOR.

Neen! VEDELAAR heeft WILLEM van LOUISE gehaald....

5de *Tooneel.*

De vorigen, WILLEM en VEDELAAR.
(terwijl WILLEM en VEDELAAR opkomen, spreken THEODOOR en de Heer VAN DEVENPORT met elkander alsof zij zeer verdiept zijn in hun gesprek:)

THEODOOR.

't Zijn zeker allerliefste partijen, zulke dinertjes en soupertjes bij de Heeren Ministers?

VAN DEVENDORT.

Allercharmantst! Daar in den Haag weten we te leven, Mijnheer! 'k Ben desolaat, dat ik zooveel verzuim....

WILLEM.

Oom! 'k heb de eer u Mijnheer VEDELAAR te presenteeren, een van de Heeren tooneelisten van het Gezelschap van den Heer WASSENBERG. Mijnheer VEDELAAR! mijn Oom, Mijnheer VAN DEVENPORT.

VEDELAAR.

(hij buigt eerbiedig voor den Heer VAN DEVENPORT, die is opgestaan.)

Onderdanige dienaar, Mijnheer DEVENPORT! Hoe vaart u?

VAN DEVENPORT.

't Is mij aangenaam uwe kennis te maken. Dank u. Ook wel?

WILLEM.

Bonjour THEODOOR! wat brengt gij voor nieuws?

THEODOOR.

Niet veel bijzonders. Zaken gedaan. Er is niet veel aan de hand. Slappe tijd...

WILLEM.

Gaat zitten, Mijne Heeren!

(allen zetten zich neder.)

VEDELAAR.

Mijnheer DEVENPORT! U is toch geen familie van de beroemde Gebroeders DAVENPORT, de groote spiritisten?

VAN DEVENPORT.

Vraag excuus, Mijnheer! Dat is geen familie van mij; mijn naam is VáN DEVENPORT....

WILLEM.
Ha ha! 't Idee! Dat heb je mij ook eens gevraagd. Dacht je, dat wij aan spiritisme deden?

VAN DEVENPORT.
Dat is geen zaak om mee te badineeren, mijn waarde Neef!

WILLEM.
Och kom, Oom! Gelooft u aan die gekheid nog? Weet u dan niet, dat een Duitscher.... HARTMANN of HANSMANN.... 'k ben zijn naam vergeten, een Instrumentmaker, hunne goocheltoeren allen heeft nagedaan?

THEODOOR.
Mijnheer uw Oom heeft gelijk, WILLEM! Dat is geen zaak, om mee te spotten. Als iemand daaraan wel gelooft, is hij in zijn recht. 't Is nooit liberaal een ander om zijne gevoelens uit te lagchen.

WILLEM.
Neen, men moet eerbied hebben voor iemands gevoelens, he? Ook voor het grofste bijgeloof....

VEDELAAR.
Onze jeugdige vriend, Mijnheer VáN DEVENPORT! heeft zeker nog nooit den invloed ondervonden.... den indruk, dien een opgeroepen geest op iemand maken kan. Ik wel, Mijne Heeren! Ik heb den geest van mijn Vader.... Br!.... 'k Word nog koud als ik er aan denk!... De man zeide mij ongezouten de waarheid.

VAN DEVENPORT.
'k Weet het bij ondervinding, Mijnheer! We hebben in den Haag seances genoeg gehad. Als ik mij dat herinner krijg ik nog kippevel....

WILLEM.
't Is dan toch wel waar, Oom! dat de levenden zich niet door die opgeroepen dooden laten bekeeren.... Ze schermen over de al of niet onsterflijkheid van de ziel. Welnu! Die geesten hebben het pleit beslist.... Maar heeft het wat geholpen? Zijn degenen, die door die teruggeroepen geesten werden gewaarschuwd, beter er door geworden? In den Haag, waar ze 't meest aan die fraaijigheid gedaan hebben.... hoe is 't daar met de publieke moraliteit? Kan u merken, Oom! dat 't er sedert Christelijker toegaat?

THEODOOR.
Je hebt je carrière gemankeerd, WILLEM! je hadt Dominé moeten worden.

WILLEM.
Dank vriendelijk! Men kan wel het goede voorstaan, al is men geen Predikant. Ik wil het tooneel maken tot een preekstoel. Van achter de voetlichten willen we....

THEODOOR.
En de Acteurs maken tot brave jongens, tot voorbeelden van zedelijkheid en deugd?

WILLEM.
Waarom niet?

VAN DEVENPORT.
'k Moet zeggen, mijn neef is een ware enthusiast. 'k Verwacht alles van zijne grootsche plannen tot verbetering der wereld. Hij heeft gelijk! Men praat over verlichting, men schermt met allerlei nieuwe idees. 't Oude geloof moet opgeruimd, 't gezag van vroegere waarheden op zij gezet worden.... Men twist en schrijft, men slaat elkaar met brochures en courant-artikelen dood... Hij zal 't anders aanvatten. Hij wil wat doen, niet waar?

WILLEM.
Zeker, Oom! Wat ik als goed voorsta, wil ik van het tooneel den volke verkondigen en zoo de kunst dienstbaar maken aan de veredeling der maatschappij. Maar wat ik anderen voorpredik, wil ik natuurlijk zelf in practijk brengen.... U zegt, dat ik wat 'doen' wil? Weet u wat wij zullen doen, ik en mijne geestverwanten met mij? Te velde trekken tegen al wat laag en gemeen is, en door ons voorbeeld toonen, dat wij levenslustige, vroolijke jongelui kunnen zijn zonder gehuichelde vroomheid, maar ook zonder zoogenoemde jeugdige *échappades*....

VAN DEVENPORT.
We gaan een heerlijken tijd te gemoet, als 't jonge Nederland ons, oude paaijen, maar eerst vervangen zal hebben....

WILLEM.
Oom! Ik geloof aan de toekomst, aan den vooruitgang, aan toenemen in waarachtige humaniteit. Ik wil mijn best doen, om zelf wat te worden, om zoo anderen voor te lichten en voor te gaan....

VEDELAAR.
'k Hoor mijn jeugdigen vriend zoo gaarne uitweiden over zijne grootsche idees. Het spijt mij, dat ik niet langer luisteren kan; maar ik moet mij verontschuldigen; ik moet weg.

VAN DEVENPORT.
Maar WILLEM! je presenteert ons ook niets. Behoort dat ook tot je verbeteringsplannen, dat je je gasten op een droogje laat zitten?

WILLEM.
Neen, Oom! Mag ik u iets presenteeren?.... Mijnheer VEDELAAR! Wat wil je gebruiken? We zijn in een logement. 'k Zal bellen....

VEDELAAR.
Neen, dank u. Ik moet wezenlijk weg.... Mijnheer VAN DEVENPORT! 'k Heb de eer u mijn compliment te maken. 't Is mij lief uwe kennis gemaakt te hebben. 'k Recommandeer me wel.

VAN DEVENPORT.

Insgelijks Mijnheer VEDELAAR! 't Is mij aangenaam u gezien te hebben.

(zij buigen voor elkander; VEDELAAR steekt de hand uit, doch deze wordt niet aangenomen; hij groet vluchtig de beide andere Heeren en vertrekt.)

6de *Tooneel.*

De Heer VAN DEVENPORT, WILLEM en THEODOOR.

THEODOOR.

Schoonpapa is bijzonder nuchter van morgen....

WILLEM.

O, ik krijg hem er wel van af! Laat ik maar eens eerst wezenlijk zijn schoonzoon zijn!..

VAN DEVENPORT.

(hij is weder gaan zitten en heeft de briefjes van LOUISE voor den dag gehaald.)

Wij willen nu al die diepzinnige questies eens daarlaten. 'k Heb mij eens geïnformeerd op uw meisje, WILLEM!.... 'k Vrees, beste jongen! dat je nog wel een beetje de hulp van uw ouden Oom of van bezadigde mannen noodig hebt. We moeten zien, dat we u uit een warnet verlossen, waarin je door je goed vertrouwen geraakt zijt.... Neen, laat mij uitspreken! Je hebt zeker wel eens brieven van uwe belle gekregen? Je kent haar schrift?

WILLEM.

Natuurlijk, Oom! Ik kan ze u niet laten zien. Maar die brieven alleen zijn in staat, al den laster te weerleggen.... 'k Ben zeker, dat u haar zoudt lief krijgen, als u ze gelezen had.

VAN DEVENPORT.

(hij reikt hem een der briefjes over.)

Is dit van hare hand?

WILLEM.

(na het aangeboden schrift nagezien te hebben, met verontwaardiging:)

Hou je me voor den gek, Oom? Dat kattebel, dat knoeischrift zou van mijn LOUISE zijn?

VAN DEVENPORT.

Bedaar! Kijk eerst eens goed! Lees eerst eens!... Je zult toch wel overtuigd zijn, dat ik als man van eer in deze met u handel?

(terwijl WILLEM leest.)

'k Verzeker u op mijn woord, dat 'Uwe LOUISE' en niemand anders....

WILLEM.

't Is een leugen! Een vervloekte leugen! Een domme, gemeene streek, om mij tegen haar in te nemen....

THEODOOR.

Wees voorzichtig, WILLEM! Gebruik je verstand, man! Als je

nog eenig vertrouwen in mij stelt, dan verzeker ik je ook, dat zij werkelijk deze prachtige stukken heeft gecomponeerd en met eigen hand op schrift gebracht....

WILLEM.

Onmogelijk! Hoe kom je er aan? Aan wie zouden die nesten wezen?

(hij kijkt op 't adres en leest:)

'aan WILLEMIEN VAN TJALBERD'.... Zit die er mee onder? Dat satansche wijf!....

THEODOOR.

Mevrouw VAN TJALBERD en niemand anders is de schrijfster.... niet van deze fraaije stukken, maar van de brieven die jij hebt. Zal ik u eens vertellen wat er alzoo in staat? Of laat ik je nu nog beter overtuigen. Hier

(hij geeft hem eenige bladen geschreven schrift, die WILLEM gretig aanneemt en bekijkt.)

heb je haar rol in de *Emilia Galotti*, die zij voor zich afgeschreven heeft.... Geloof mij! De zaak is dood eenvoudig. LOUISE kan niet schrijven. In die kattebelletjes zie je zelf, dat zij 'WILLEMIEN' verzoekt 't voor haar te doen, als je 'zanikt' om eenig schrift.

WILLEM.

Maar hoe weet je dat? Hoe kom je er aan?.... 't Is om dol te worden.... Je begrijpt toch wel, dat dit eene vreeselijke beschuldiging is?

THEODOOR.

Volkomen! 'k Heb 't een en ander van Mevrouw VAN TJALBERD zelve.... Waarachtig, kerel! je bent de dupe van eene ellendige intrigue. Op mijn woord, je bent veel te goed, om door dat komediantenvolk meegenomen te worden. Ik kan nog meer zeggen....

WILLEM.

Maar 't is niet waar. 't Kan niet waar zijn! - Mijne LOUISE! 't Lieve, eenvoudige, argelooze schepsel!.... Zoo geestrijk, kunstenares, geboren kunstenares! Haar heerlijk spel!... Ik kan, ik wil 't niet gelooven l.... 't Is onmogelijk!

THEODOOR.

Ook niet als ik je zeg.... neen, bewijs, dat zij op dit oogenblik alleen met Jonkheer DE WOLFF VAN BIEZENDAAL op hare kamer is? Ook niet, als ik je verzeker, dat zij hem reeds het jawoord gegeven...

WILLEM.

Kerel! Je maakt mij razend! 't Is alles opgestemd, afgesproken met mijn vaderlijken Oom daar! Eene gemeene, lage streek....

VAN DEVENPORT.

Uw vaderlijke Oom heeft stilletjes op zijne kamer zitten uitrusten en is toen een paar goede vrienden in de stad gaan opzoeken. Maar ga zelf kijken. Geef uw vriend

MULDER een *démenti...* Ziedaar! als je uwe teergeliefde alleen vindt, of als zij voor uwe oogen schrijft, zooals de brieven, die je van haar hebt, breng haar dan hier!....

THEODOOR.

(Is opgestaan terwijl de heer VAN DEVENPORT spreekt, heeft buiten de kamer geluisterd, komt terug en zegt met den vinger op den mond:)

WILLEM! Sluip stilletjes naar achteren. Als de deur op slot is, forceer je de vesting en kijk goed toe!

(WILLEM haastig af.)

7de *Tooneel.*

THEODOOR en de Heer VAN DEVENPORT.

THEODOOR.

Maar ze zal hem niet verstoppen! Voor mijn rekening!... - 'k Had dien BIEZENDAAL al voorbij hooren stappen.... 'k Heb evenwel diep medelijden met uw neef, Mijnheer! Zag u wel, dat die brieven hem toch niet bevielen? Hij was, dunkt mij, al wat minder zeker van zijne zaak....

8ste *Tooneel.*

De vorigen en VEDELAAR.

VEDELAAR.

(Loopt zonder plichtpleging naar THEODOOR, terwijl hij achterom naar de deur ziet, of hij ook vervolgd wordt. Dit herhaalt hij gedurig en heeft, vooral in 't begin, iets gejaagds over zich.)

Ze zijn met elkander slaags!... Ik stond te luisteren... Gij moet mij helpen, hoor!... Hij zal razend wezen!... Neem mij niet kwalijk, Mijnheer DEVENPORT!

(Hij buigt zeer beleefd.)

Ik heb de eer u te salueeren!...

(Tegen THEODOOR.)

Maar ik kon waarachtig niet anders.... Mijne dochter wil nu eenmaal liever dien Jonkheer! Ik kan haar toch niet dwingen.... En was uw neef nog niet wat heel jong, Mijnheer DEVENPORT? LOUISE is... maar dat doet niets tot de zaak. Dames willen niet, dat men haar ouderdom kent. Ze zijn altijd van onzekeren leeftijd....

VAN DEVENPORT.

U behoeft geen excuses te maken, Mijnheer! Ik stel mij geheel in uw geval. Ik préféreerde ook ver dien weduwnaar.... De famille van mijn neef vindt wel degelijk, dat hij nog veel te jong is, om aan trouwen te denken. Hare toestemming kreeg hij nooit....

THEODOOR.

Wat ik je gezegd heb van die zaak, oude jongen! Je weet wel? Heb je de briefjes bij je? Geef ze mij! Ik zal 't wel in orde brengen.

VEDELAAR.

Ach, Mijne Heeren! 'k Hoop niet, dat gij aan iets illoyaals bij mij denkt! Op mijn woord niet!... Een vader van eene volwassen dochter.... van eene mooije, geniale dochter, heeft het zoo moeijelijk...

We zijn ‘priesters van de kunst’, zooals uw neef en vriend altijd zegt;

(hij kijkt schuw naar de deur.)

Maar er is geen ondankbaarder metier, dan dat van Acteur of Actrice. Te weinig om van te leven, te veel om te sterven! En dan een kind, een bekoorlijk, lief kind! Gij kent al die zorgen niet!... 'k Zag haar zoo gaarne gelukkig getrouwd!...

(hij vervolgt op zijn gewonen toon van spreken, terwijl hij THEODOOR eenige papieren geeft:)

Als gij deze zaakjes voor mij in orde wilt brengen.... 'k Zal u eene promesse geven.

THEODOOR.

Is volstrekt niet noodig! Als je in uwe rijke dagen komt.... als schoonpipa van Mijnheer DE WOLFF VAN BIEZENDAAL bij voorbeeld....

VEDELAAR.

Neem mij dan niet kwalijk, dat ik heenga.

(hij kijkt weder schuw naar de deur.)

'k Ben zoo bang als een wezel, dat hij terug komt.... Als hij mij vond.... 'k Kan u niet zeggen, hoe dankbaar ik u ben. Wat zaligheid, als ik eenmaal mijne schuld kan afdoen met het geld mijner LOUISE! Zeg aan uw principaal, dat ik mij als eerlijk man trouw zal kwijten van mijne *dure* verplichting. Ik reken het eene eereschuld!... Gij zult zien!... En nu, bonjour, Mijnheer MULDER! Dag Mijnheer DEVENPORT!... Ik kan toch niet laten aan de beroemde Gebroeders Spiritisten te denken.... Nogmaals hoogst gelukkig uwe kennis gemaakt te hebben.

(Af.)

9de *Tooneel.*

De Heer VAN DEVENPORT en THEODOOR.

VAN DEVENPORT.

't Is al net zoo'n schoelje als allen van zijne soort.

THEODOOR.

Toch niet Mijnheer! Hij is veel minder, dan onze tegenwoordige Acteurs. Ik ken genoeg confraters van hem, die zich ver boven hem gevoelen en niets, hoegenaamd niets met hem te maken willen hebben. Hij is van fatsoenlijker afkomst dan de meesten; alleen door zijn slecht gedrag is hij tot die laagte gezonken. Waarlijk, zulke sujetten als hij, van deftige familie, zijn wel een bewijs, dat men dezelfde ondeugden vindt onder het hooge als onder het lage gemeen.

VAN DEVENPORT.

Mijnheer! Permitteer me! Dat is eene qualificatie, die ik niet toelaat. Gemeen is gemeen....

THEODOOR.

We willen hierover niet twisten, Mijnheer! 't Was volstrekt mijne bedoeling niet u te kwetsen.... Maar 't duurt daar achter langer dan ik dacht.... Pas op! Daar komt bij aan....

10de *Tooneel.*

De vorigen en WILLEM.

WILLEM.

(komt op met weifelende schreden, verwarde haren en al het voorkomen van wanhoop.)

't Is waar! O God, 't is waar!.... Bedrogen.... Schandelijk, laaghartig bedrogen!....

(hij valt op een stoel, bedekt het gezicht met beide handen, 't hoofd voorover gebogen, en barst in snikken en tranen los.)

VAN DEVENPORT.

(wenkt THEODOOR, *dat hij stil moet blijven. Beide zien* WILLEM *met deernis aan en laten hem een oogenblik aan zich zelven over.)*

Ik kan mij begrijpen, beste jongen!.... Gij moet hevig geschokt....

WILLEM

springt op.

Zwijg!.... Ik een 'beste jongen'? Ik 'geschokt'?.... 'k Ben.... Och, laat mij razen, laat mij 't uitschreeuwen! Wie is in staat te gevoelen wat *ik* gevoel?.... O valsch, valsch, valsch schepsel!.... Ik had haar zoo lief.... Ik vertrouwde.... Neen, 't *is* niet waar, 't *kan* niet waar zijn! Mijne LOUISE eene valsche slang? Zij?.... 't Is onmogelijk! Dien Jonkheer zou zij kiezen boven mij? Dien ellendeling, dien verdoemden, uitgemergelden, ouden gek boven mij? Neen, neen! Zij zal tot bezinning komen.... Zij zal inzien, dat zij het oprechtste, eerlijkste hart heeft weg geworpen voor een nieteling, een aterling, een gek! LOUISE!.... Neen, neen!.... Ze is valsch, valsch, valsch! Die brieven, o die brieven!....

THEODOOR.

Maar wees man, WILLEM! Wees blij, dat gij er af zijt. Wezenlijk, ze is uwer niet waard....

WILLEM.

Ze was in mijn oog een Engel! Een Engel van onschuld en reinheid! Hoe kon ze anders zoo spelen?.... O, ik zie haar als EMILIA; ik zie haar.... God God! 't Is verschrikkelijk! Geveinsd, gehuicheld, gelogen, alles valsch, valsch!....

VAN DEVENPORT.

Maar beste WILLEM! Bedaar nu toch....

WILLEM.

Weg! Laat mij met rust, laat mij alleen! Gaat heen! Gij huichelt ook! Gij zijt allen net zoo valsch als zij! Gij lacht mij uit! Gij spot met mijne smart. O, dat ik dat moet

beleven! LOUISE! Mijne LOUISE!.... Ik hield zoo oneindig veel van haar!.... Zij was mijne eerste liefde! Nooit, neen nooit had ik dat gevoel gekend!.... 'k Had anderen gezien..... gemeend, dat ze mij bevielen; maar neen! Eerst toen ik haar zag, haar hoorde.... toen eerst gevoelde ik wat liefde

is.... Met al den gloed, met al de kracht van het zuiverste, heiligste gevoel hechtte zich mijne ziel aan haar vast! Zalig gevoelde ik mij, zalig! Uit millioenen had ik haar gevonden, uit millioenen was zij mijn!.... mijn, ja, mijn!.... Zij beminde mij weer; zij leefde alleen voor mij.... 't Is weg, alles weg, gehuicheld, gelogen, alles valsch, valsch!.... O rampzalige!....

VAN DEVENPORT.

't Is een harde les, jongen!.... We kennen dat. We hebben dat ook doorgestaan. Je bent de eerste niet en zult de laatste niet zijn. Vrouwenliefde? vrouwendeugd?

(hij schudt bedenkelijk het hoofd.)

WILLEM.

Och zwijg!.... je mengt bitteren alsem in den vergiftigden beker!.... 'Vrouwendeugd?' Ja, 'k heb aan haar geloofd! 'k Heb gewaand, dat het hart eener vrouw rein, belangeloos, van zuivere liefde kon gloeijen. Maar neen! De vrouw is valsch!

THEODOOR.

En omdat ééne u bedroog, zoudt gij aan allen gaan twijfelen? Hoe kun je toch meenen, dat zoo'n oud schepsel, dat zoo lang in de onreinste atmosfeer geademd heeft, zelve rein....

WILLEM.

Dat begrijpt gij niet, hé? Dat is boven uw brein! Dat was het juist, wat mij in haar zoo bekoorde. 't Was de kunst, die haar beveiligde. 't Genie, dat ontoegankelijk maakt voor den verpestenden adem der onzedelijkheid.... O bittere, bittere teleurstelling! 'k Zie het nu!.... 'k Ben bedrogen.... Vernis was het, valsch, alles valsch, opgeplakt,.... klatergoud!....

THEODOOR.

Wel ja! Precies: 'klatergoud!'.... Zij heeft geen genie. Dat schepsel? Ze is zelfs geen kunstenares. Alleen door 't bedrieglijke glas uwer liefde gezien beteekende ze wat.... Kom, wees een man, luister naar ons! Ga met uw Oom mee en vertel aan Mama, dat gij de wereld eens een beetje van nabij bekeken hebt. Een losse inval....

WILLEM.

Miserabel denkbeeld! Ik dát aan mijne moeder vertellen?.... Ik haar voorliegen en bekennen, dat ik met onzedelijke bedoelingen...? Ik?... Die gloeide voor al wat goed en schoon is?... 'k Veracht mij zelven schier, dat ik mij zoo misleiden liet. Ik, die geen argwaan kende, het slachtoffer van de lompste berekening, de dupe van de laagste geldzucht!....

THEODOOR.

Precies! Die VAN BIEZENDAAL is een rechte *wolf*.... hij ontsteelt je.... waarempel geen lammetje. Neen, hij heeft hooger bod gedaan! Laat hem den koop! 'k Verzeker je, dat hij bekocht is.

VAN DEVENPORT.

Wees dankbaar, WILLEM! dat je niet meer leergeld hebt moeten geven en er zoo afkomt! Leer meteen van een ouden bewonderaar van het schoone geslacht, van een ervaren célibatair..... je hebt het voor niemendal! Leer van mij, dat er geen dwazer leidsvrouw is, dan 't gevoel. Liefde is een heel aardig uitspanningje, *un passe-temps pour la jeunesse;* maar ze moet geen levensquestie worden....

WILLEM.

Nooit!.... Neen Oom! dat leer ik nooit!.... Och kwel mij niet met uwe verfoeijelijke theorie van levenswijsheid! Ontneem mij 't geloof niet aan mij zelven, aan de deugd, aan mijn ideaal, aan 's menschen grootsche bestemming.... 'k Heb gefaald! 'k Ben jammerlijk bedrogen! 'k Had mij alles voorgesteld van 't geluk, met haar verbonden, mij te kunnen toewijden aan ons beider vorming voor hooger.... om ook 't mijne toe te brengen aan de veredeling der maatschappij, aan de bevordering der ware humaniteit.....

THEODOOR.

En gij zijt ontnuchterd! Gij ziet nu aan de werkelijkheid, dat droomen droomen zijn....

WILLEM.

Mijn eerste droom van liefde, ja! 'k Ben op de vreeselijkste manier wakker geschud! 't Is eene verschrikkelijke, eene grievende teleurstelling!.. Ik kan ter nauwernood gelooven dat het waar is.... O 't is afgrijselijk! Dien gek, dien gemeenen, zedeloozen geldwolf, dien ellendigen Jonkheer aan het hart mijner LOUISE! Zij, met die zelfde oogen, waarin ik vroeger mijn hemel zag.... zij mij lagchende toewenkende, dat zij zijne bruid is, dat zij.... God, hoe is 't mogelijk! Ik kan 't mij niet voorstellen nog....

VAN DEVENPORT.

Gemakkelijk genoeg! Mijnheer DE WOLFF bood zoo veel meer en Mijnheer WILLEM VAN DEVENPORT kreeg zijn congé. De eenvoudigste zaak van de wereld.... Kom, laat ons aan tafel gaan en eene fijne flesch.....

WILLEM.

Gij zijt ongevoelig, Oom! Ontzaglijk ongevoelig! Gij hebt nooit reine, ware liefde gekend; gij kunt u niet verplaatsen in mijn toestand.... Gij en uws gelijke.... die alleen weet van vulgaire liefde en lage driften.... gij zoudt mij aan de menschheid kunnen doen twijfelen....

THEODOOR.

Stil! Word nu niet bitter!...

VAN DEVENPORT.

Neen, laat hem! 'k Mag dat wel eens hooren.... Hij zal wel anders worden. Als hij wat ouder wordt, zal 't er wel afgaan....

WILLEM.

Nooit! 'k Hoop nooit zoo oud te worden, dat ik niet meer aan mij zelven, niet meer aan 't eeuwig ware en goede zou gelooven.... 'k Heb nu eene harde les geleerd.... 'k ben gevoelig wakker geschud!.... Gij zegt, THEODOOR! 'wees man!'.... Goed, ik zal man zijn! 'k Wil winst doen met mijn duur gekochte ondervinding. Daar!

(hij verscheurt de brieven van LOUISE, die hij uit zijn borstzak haalt.)

'k Verbreek de laatste banden, die mij hechten aan het wezen, dat ik lief had.

(hij zoekt in zijn zak, haalt LOUISE'S portret te voorschijn en bekijkt het.)

Valsch schepsel! Alles huichelarij, alles gelogen! Die sprekende, groote oogen, dat betooverende lachje, valsch, alles valsch! Weg, Slang! weg!!

(hij verscheurt het portret.)

Weg, arglistig, uitgerekend schepsel! Zoo werp ik u en alles van u verre van mij!!! Maar, wat gij niet uitwisschen, wat gij niet uitdooven kunt, wat ik bewaren, koesteren, aankweeken wil, 't is de kunst, 't is de poëzie van 't leven, 't is 't streven naar hooger doel, 't is 't leven voor mijn ideaal!... Gij zult het zien, Oom! Deze mijn diepe val zal mijne opstanding, mijn grievende vernedering mijne verhooging zijn! Een jong mensch kan misleid, bedrogen, op 't hart getrapt worden; als een grootsch idee dat hart vervult, als de dorst naar vrijheid, naar 't vrij worden van den geest, de dorst naar 't ideale hem voortdrijft op de baan van waarachtigen vooruitgang, als 't *Excelsior* zijne keus en zijne leus is, dan gaat hij niet onder, al werpt wat dan ook hem neer! Je zult het zien, THEODOOR! hoe ik mij wijd aan de kunst, hoe ik worstelen en strijden wil voor de goede zaak der menschheid, voor de humaniteit! Je bent jong, net als ik! Je moet hetzelfde levensdoel, hetzelfde ideaal hebben, dat ieder niet geheel geesteloos jong mensch voor oogen staat. Laat de mannen van gisteren 't oog op 't verleden richten, en van verouderde begrippen en vormen heil verwachten. Wij vestigen den blik op de toekomst, wij strijden voor alles wat waar, schoon is en goed.

THEODOOR.

Prachtig! Ik strijd mee.... voor de zaken van den Oudeheer! Maar nu aan tafel! Want ik heb een honger als een paard.

VAN DEVENPORT.

Wij zullen de jeugd laten dwepen. Wij houden vast aan 't oude, aan 't geen wij hebben, en vergenoegen ons met een schildpadsoepje en wat *côte-rôtie!*

('t Gordijn valt.)

Schetsen uit het leven van Vermeulen Krieger.
door W.A. van Rees.

XIV.

De overgang van het stille, eentoonige dorpsleven, dat zich slechts eigende om de slagen van het noodlot des te gevoeliger te maken, tot een werkzaam bedrijvig leven in de residentie, oefende een gunstigen invloed op Krieger uit. Van stonde aan zag men hem de meeste geestkracht ontwikkelen en bewijzen geven dat het hem ernst was de eervolle taak hem door den Koning opgedragen naar eisch te vervullen.

Reeds vroeger had Krieger een concept-formatie van een bataillon Rijdende Jagers ingezonden. Dat korps, 920 man sterk en met buksen gewapend, zou een soort van bereden infanterie zijn, bestemd om op Java zich snel van het eene punt naar het andere te begeven en de vijandelijke strijdbenden in het diepste der voor andere troepen ontoegankelijke schuilhoeken op te zoeken. De diensten die een dergelijk korps kon presteren hingen evenwel geheel af van den persoon die het zou aanvoeren; de kommandant behoorde niet alleen de geschiktheid te bezitten zijne manschappen voor den kleinen oorlog af te rigten, hun ijver in hooge mate op te wekken en een goeden geest te onderhouden, hij moest bovendien volkomen op de hoogte zijn van de eigenaardige vechtwijze des vijands. Daar Krieger al die hoedanigheden in zich vereenigde, werd hem bij koninklijk besluit opgedragen ‘alles bijeen te brengen wat noodig was om op Java een korps Jagers te paard uit te rusten geschikt tot opsporing der muitelingen in de bosschen.’

Terwijl het departement van oorlog op zich nam een driehonderdtal geoefende kavalleristen te vereenigen die de kern zouden uitmaken van het op te rigten korps, hield Krieger zich onledig met de wapening in orde te brengen. Onder zijn opzigt werden te Luik honderden buksen met slagtoestellen voorzien; maar hoe hij de werkzaamheden ook bespoedigde, het duurde lang voordat al de administratieve moeijelijkheden en de tallooze formaliteiten waren doorgeworsteld. Aan lust om dienst te nemen bij ‘de Jagers van Krieger’ ontbrak het waarlijk niet, want vol ongeduld wachtten honderden vrijwilligers op de order tot vertrek. Eindelijk kwam die order, voor een gedeelte althans, en ofschoon de winter van 1829 reeds was ingevallen, scheepte de eerste afdeeling Jagers zich aan het Nieuwediep in, vol geestdrift, vol ver-

wachting en vol vertrouwen op de toekomst. Krieger, die inmiddels tot luitenant-kolonel was bevorderd, werd met het bevel van het eerste detachement belast.

Ten tweeden male ondernam onze held dus de groote reis, thans wel is waar met geheel andere gewaarwordingen dan veertien jaren geleden, doch met hetzelfde bepaalde voornemen om zijn pligt, om meer dan zijn pligt te doen. Lachte eertijds het onbekende tropische Oosten den vurigen krijger, den trouwen minnaar zoo vriendelijk toe, bouwde hij toenmaals de schoonste luchtkasteelen en wachtte hem bij terugkeer naar Nederland de rijkste belooning, thans tot rijperen leeftijd gekomen, maakte hij zich geen illusiën meer. Indië had voorzeker zijne sympathie verworven, was hem zelfs lief geworden; maar ook dáár was niet alles goud wat er blonk, en de ondervinding had hem geleerd dat zonder groote opofferingen er niemand zijn weg baande. Die opofferingen getroostte hij zich voor zijn kroost, voor de telgen zijner ontslapen Alida; kwam hij te vallen, welnu, koning Willem I zou voor zijne kinderen zorgen, hij had het hem bij zijn vertrek beloofd. Hoewel ontroostbaar over het verlies van zijn echtgenoot, ging hij kalm en berustend de toekomst te gemoet; en was het al niet de opgewonden, naar roem dorstende luitenant van 1815 die het dek van het fregat de Maria betrad, bij den eersten aanblik herkende ieder in den overste den bezadigden, krachtvollen chef, gewoon te bevelen en gewoon gehoorzaamd te worden.

Dat de reis per koopvaardijschip zooveel aangenamer was dan de vorige met een oorlogsvaartuig, had twee goede redenen. Vooreerst geschiedde de overtogt in ruim honderd dagen, en ten tweede wist Krieger zijne manschappen, in weerwil hunner gegronde klagten over de schrale verpleging, het leven aan boord dragelijk te maken. Zelf langen tijd in ondergeschikten rang gediend hebbende, kon h i j zich veroorloven, wanneer de gelegenheid zich daartoe aanbood, hen te onderhouden met verhalen over het land werwaarts men zich begaf. In het vooruitzigt later de gevaren van den krijg met hen te deelen, rigtte hij zijne verhalen altijd zoo in, dat zij ongemerkt tot leering strekten; en daar zijn jagers hem, die den regten toon zoo wist aan te slaan, met de meeste belangstelling aanhoorden, was de band tusschen hen en hun chef reeds naauw aangehaald voor dat de helft der reis was volbragt.

Na eenige stormachtige dagen zeilde de Maria met halfgereefde zeilen ter hoogte der Canarische eilanden. Bij het aanbreken van den dag op dek komende, ontwaarde Krieger een vaartuig dat op grooten afstand in dezelfde rigting zeilde. Het was opvallend hoeveel dat vaartuig won op de Maria, die toch ook als een goed zeiler bekend stond; toen echter de stuurman van de wacht zijn kijker voor den dag haalde en ontdekte dat het schip alle zeilen had bijstaan, verklaarde het feit zich van zelf. Zonder er verder over na te denken,

schoof de stuurman zijn kijker digt, in zich zelf brommende: ‘ze lijkenen daar wel gek,’ en gaf last om met het dekwasschen te beginnen. Krieger evenwel, wien dat stoute zeilen verdacht voorkwam, liet zijn eigen verrekijker ophalen en tuurde er eenige minuten aandachtig door.

‘Roep den kaptein’, riep hij, en toen deze op het dek verscheen, reikte hij hem zijn kijker over, zeggende:

‘Het wemelt van volk aan boord van dat schip, ik zie duidelijk de geopende geschutpoorten. Tien tegen één, dat het een algerijnsche zeeroover is.’

De scheepskaptein verbleekte en wilde dadelijk zeil bijzetten.

‘Halt! riep Krieger, niets daarvan, eerder zeil bergen; maar het beste van alles is hoegenaamd geen verandering te maken, noch in de vaart, noch in den koers. - Sergeant van de wacht! laat appèl slaan, tusschendeks aantreden.’

Na een kort onderhoud met den kaptein, begaf Krieger zich naar beneden en deelde den soldaten mede dat er een kaper kwam opzetten die lust in de Maria scheen te hebben en haar slechts voor het nemen hield. Hij, Krieger, wilde hem evenwel eens toonen dat de Maria zich niet aan den eerste den beste overgaf. Men had slechts stiptelijk te doen wat gelast zoude worden, en dan kon ieder jager er op rekenen te Batavia met een moorschen slaaf achter zich aan wal te stappen.

Met een luid gejuich werd die toespraak beantwoord. Vlug en ordelijk had de uitdeeling van wapens en munitie plaats; de geschutpoorten werden inmiddels door de matrozen geopend en de vier carronades met scherp geladen; vijf en zeventig jagers met slagbuksen achter de verschansing bedekt opgesteld, met streng verbod zich te vertoonen; dertig man achteruit in reserve gehouden om te gebruiken dáár en wanneer het noodig zou zijn.

Een kwartier later knalde een kanonschot, en een kogel, van top tot top over de golven springende, verdween op een paar kabellengten van de Maria onder de wateroppervlakte. Dit bevel om bij te leggen verstond de Maria niet, of zij wilde het niet verstaan. Een tweede kogel, op veel korteren afstand geschoten, vloog achter het roer langs; - dezelfde onverschilligheid van den kant der Maria. Werd daardoor de argwaan van den Algerijn opgewekt? misschien wèl; elk ander koopvaardijschip zou immers getracht hebben door kracht van zeilen het gevaar te ontvlieden! Of had de kaper boven uit de mars de soldaten achter de verschansing ontdekt? 't Was te vermoeden; want voorbijzeilende, wendde hij kort daarna den steven en verwijderde zich voor den boeg der Maria om, in oostelijke rigting, alwaar zich een ander zeil aan den horizon vertoonde.

‘Hij durft ons niet aan’, sprak Krieger zich onder de soldaten begevende. ‘Vertoon u nu maar, en jouw hem eens ferm uit.’

Daarna de lont vattende, brandde hij achter elkander twee carrona-

des los, terwijl op hetzelfde oogenblik de jagers zich boven de verschansing vertoonden en een luid hoera aanhieven.

‘Uw kijker heeft heden goede dienst gedaan, Overste!’ zeide de scheepskaptein. ‘Het is een uitmuntend instrument, waaraan wij misschien ons leven te danken hebben.’

‘Die kijker heeft al wat bijgewoond, antwoordde Krieger; die kijker is al eens begraven geweest op den bodem der zee en weêr uit het graf opgehaald’; en ziende dat de soldaten nieuwsgierig naderbij traden, als verwachtten zij weêr een belangrijk verhaal te hooren, vervolgde hij pratenderwijze:

‘Zijn eerste bezitter was een braaf zeeofficier, de luitenant Munter, die bij een landing in de Molukko's een barkas kommandeerde. De vijand had zich op het strand in de struiken verborgen, en toen de landingsvaartuigen in de branding kwamen, kregen ze onverwachts een geducht vuur. Er was weêr niet verkend, het oude gebrek! Buitendien deed men verkeerd juist dáár te ontschepen; maar dat kon Munter niet helpen. Die het gelast had, betaalde de fout ook duur genoeg.

Munter wordt doodelijk getroffen op het oogenblik dat zijn vaartuig in de branding kantelt; een aantal voorwerpen, de verrekijker ook, valt overboord en verdwijnt onder de schuimende golven.

Van die expeditie kwam niet veel teregt. Weinigen zagen Ambon terug, en dáár had bijna ieder het verlies van een vriend te betreuren.’

De laatste woorden sprak Krieger op lagen toon, snel uit. Na eenige oogenblikken van somber zwijgen hervatte hij:

‘De overwinnaar was een gewezen schutter-sergeant van de Engelschen - die daar een blaauwen maandag den baas speelden -, een verwaande schoolvos, wien nu de wereld te klein werd en die zich beurt om beurt sulthan en gouverneur-generaal liet noemen. Na afloop van het gevecht gelastte hij dat al de wapens der gesneuvelde Hollanders werden opgezocht, zelfs van hen die in zee afgemaakt waren. De pistolen van den adelborst 't Hooft vond men echter niet; *die* lagen te diep! Weet ge wat 't Hooft er mede gedaan had? Hij had de vlag, die hem was toevertrouwd om op de wallen te planten, er omgewikkeld en die op den bodem der zee laten zinken toen hij achtervolgd werd en, belast en beladen, moê van 't zwemmen geraakte. Die 't Hooft was een brave! hij kreeg ook het kruis.

De kijker van luitenant Munter, door een duiker opgevischt, werd met de rest van den buit naar het hoofd der opstandelingen, den nieuwen sulthan gebragt. Sedert verscheen deze niet anders in het publiek dan versierd met de majoors-epauletten van den gesneuvelden expeditie-kommandant op zijn zwakke schouders en met een kapiteins-epaulet op zijn verraderlijke borst; achter hem liepen dan, met den verrekijker en een goud horlogie in de handen, de twee éénige europesche soldaten die opzettelijk gespaard waren, de een om den

kijker naar sulthans oog te zetten, den ander om het horlogie op te winden.

Zes maanden later had ik het geluk het leger van dien zwarten gouverneur-generaal in verschillende gevechten te helpen verslaan. Onze gesneuvelde kameraden werden behoorlijk gewroken, dat verzeker ik u! In de laatste ontmoeting met de kern zijner soldaten werd ik wel is waar zelf door twee kogels gewond, maar van het vijandelijk leger bleef nagenoeg niets meer over, en wat niet gedood werd ontvlugtte met den sulthan in het gebergte. Ik zond een officier met vijf en twintig man de vlugtelingen achterna; en acht dagen later kwam die officier terug, niet alleen met den gevangen gouverneur-generaal, maar ook met den verrekijker en het horlogie. Tot aandenken aan die gebeurtenis heb ik den kijker toen voor mij gehouden; en als ik hem eenmaal niet meer noodig zal hebben, dan krijgt hem mijn zoon Bernard.'

'Hola! een man in zee!' schreeuwde eensklaps een matroos.

'Op je roer! riep de stuurman tot den roerganger. 'Sloep strijken, gaauw wat!'

In een oogenblik was alles aan boord van de Maria in rep en roer. Geen twee minuten later zaten er reeds eenige matrozen in de sloep die met alle kracht in de aangewezen rigting roeiden. Gelukkig was de zee kalm geworden. Op eenigen afstand zag men nu duidelijk een man zwemmen, wien de golven wel gedurig over het hoofd rolden, maar die toch telkens weder boven kwam. Dat zijn krachten bijna uitgeput waren, was voor ieder zigtbaar. De hoop op redding scheen hem echter nieuwen moed te geven, ofschoon hij, toen de sloep naderde, geen enkele poging meer deed om vooruit te komen, maar zich bepaalde om slechts boven water te blijven. Tien minuten daarna werd hij behouden aan boord van de Maria gebragt; zijn taal - de spaansche - verstond niemand; al wat men er van begreep, was dat hij van den kaper ontvlugt was toen deze vóór de Maria om van koers veranderde.

'Hij moet het daar aan boord wel benaauwd gehad hebben', zeide Krieger toen de drenkeling naar voren was geleid om van kleederen te verwisselen, 'om zijn leven aan de golven toe te vertrouwen met de kans, na een half uur zwemmens, niet eens door ons opgemerkt te worden. Een goed zwemmer is hij stellig; ik heb nog maar één persoon gekend die hem in de kunst van zwemmen de baas was; en dat was nog wel een vrouw.'

'Zekere Cornelia Jacobson', vervolgde hij, opmerkende dat de aandacht algemeen was, 'de dochter van een kapitein-luitenant ter zee, huwde in het jaar 1813 te Grissee met een koopman - zijn naam valt mij nu niet te binnen - die tevens koopvaardij-kaptein was. Innig gehecht aan haar echtgenoot, had zij de gewoonte hem op zijne handelstogten in de Indische zee te vergezellen. In het jaar 1817,

toen de kaptein een lading van zestig duizend spaansche matten waarde aan boord had, die op verschillende plaatsen van den archipel aan den man zoude gebragt worden, werd het vaartuig door een zwaren storm uit den koers geslagen en stootte op een onzigtbare klip, een halve mijl van het zoogenaamde Kalkoensche eiland. Het schip begon dadelijk te zinken; en daar de sloepen reeds daags te voren door den storm waren weggeslagen, bleef er geen ander middel tot redding over dan te trachten zwemmende het eiland te bereiken. De inlandsche matrozen bedachten zich ook niet lang, maar sprongen dadelijk in zee.

'De kaptein kon niet zwemmen; Cornelia daarentegen had het, even als de meeste indische dames, in haar jeugd bij uitstek goed geleerd.

Dáár stond zij, met haar echtvriend, met hare kinderen, twee en drie jaren oud, op het wrak dat onder hare voeten wegzonk, door ieder verlaten! Het komt niet bij haar op, een keus te doen; maar bezield door dien wanhopigen moed, dien men een vrouw in doodsgevaar soms aan den dag ziet leggen, besluit zij èn haar man èn haar kinderen te redden. Het jongste wicht, een engelachtig meisje, bindt ze zich achter op haar hals, het knaapje op haar rug vast; met den linkerarm omvat ze haar man, en springt in zee.

Een half uur zwemt ze met dien driedubbelen last zonder ophouden door; doch nu schijnt het haar toe, dat naar gelang zij nadert, het strand terugwijkt. Zij voelt hare krachten afnemen en begrijpt eindelijk dat de last dien zij torscht te zwaar, hare worsteling te vergeefs is. In Gods naam den band om haar hals los gemaakt, en.... daar glijdt haar jongste lieveling in de diepte!

Iets verligt, zwemt ze met nieuwen moed door; maar ach! ze vordert niet. Zelfs met de grootste inspanning, heeft zij moeite zich boven water te houden; telkens dreigen de golven haar te verzwelgen. 't Is het jongske dat haar te zeer drukt. O God! zou zij ook dit pand moeten prijs geven! Ja, het moet!.... Ook de tweede band is geslaakt!

En nog is het Cornelia die, eenige oogenblikken op den rug uitrustende, haar echtvriend moed inspreekt; want ook hem dreigen de krachten te ontzinken om het hoofd boven te houden. Hij hoort evenwel nog haar stem, en klemt zich vaster, steeds vaster aan haar arm; want door het onwillekeurig inzwelgen van zeewater meent hij telkens te zullen stikken.

Nu een laatste inspanning... De hemel zij gedankt! zij voelt grond; zij waadt door de branding, steeds het volle gewigt van haar man dragende. Eindelijk is het strand bereikt, maar o wanhoop! wat ziet ze? een ontzield ligchaam! ze heeft slechts een lijk in de armen. Den aangebeden man, om wien te redden zij haar kinderen één voor één, met eigen hand, levend in het graf wierp, ook hem heeft ze verloren!!

Dat was te veel. Met een gil stortte ze buiten kennis naast het lijk op den vochtigen bodem neêr. In dien toestand vonden haar de inboorlingen. Gedurende veertien dagen in ijlende koortsen, half waanzinnig door zóó vele gruwelijke slagen, aan den rand van het graf verkeerende, herstelde ze echter en werd later, beroofd van alles wat haar dierbaar was, naar Grissee teruggebragt.

Dáár heb ik die heldhaftige vrouw leeren kennen. De luitenant ter zee Hoffmeijer maakte toen het hof aan de schoone jonge weduwe.'

XV.

Tot in het begin der negentiende eeuw had op het schoone, uitgestrekte eiland Sumatra de inheemsche bevolking volgens de oude landsinstellingen, vrij van allen dwang, tevreden, gelukkig geleefd.

Was Sumatra inderdaad zoo schoon? - Ja! nog schooner dan Java, dat een Eden is, en veel grooter bovendien. 't Was een prachtig land met een ongelooflijk vruchtbaren bodem, die zich hier zacht, elders stout boven de oppervlakte der zee verhief en op onderscheidene plaatsen zelfs de wolken kuste; een heerlijk land met lagchende dalen, vol leven en zonneschijn, rijk aan allerlei levensbronnen; met onafzienbare wouden, trotsche rotsmassa's en vuurspuwende bergen, hier en daar afgewisseld door peillooze meeren van een verrassende schoonheid.

En de Sumatraan, kon die waarlijk zoo gelukkig heeten? - Ongetwijfeld. Wat kon hij meer verlangen? Hij was immers vrij in den volsten zin des woords. De kampong dien hij bewoonde maakte een zelfstandige, onafhankelijke republiek uit; het hoofd dat regt sprak had hij zelf gekozen; en het regt dat gesproken werd steunde op aloude maleische gebruiken die hij liefhad, die hem heilig waren. Maakte zijn kampong eenig deel uit van een landschap dat uit meerdere kampongs bestond, vrijwillig, door een bondgenootschap dat het algemeen belang bevorderde, had men zich tot één geheel vereenigd.

Dat de Maleijer het geluk van vrij te zijn waardeerde, dat hij er trotsch op was, kon men hem aanzien als hij daar heen ging met oprigten hoofde, met de fijne hand aan den klewang die nooit aan zijn gordel ontbrak. Was hij niet te trotsch om te arbeiden, althans om op het veld te gaan werken, hij de vrije Sumatraan! Waarvoor had hij dan zijne vrouwen! Hard werken behoefden die vrouwen ook niet. Bloeiden de boomen en rijpten de vruchten niet van zelf; viel er niet rijkelijk regen uit den hemel als de tijd van zaaijen gekomen was; en waren de karbouwen niet dáár, om den drassigen bodem met hunne logge pooten om te ploegen. Had ieder zijner vrouwen geen afzonderlijke woning, en was het doorgaans niet haar eigen schuld als hij eens afweek van zijn gewoonte om telkens van slaapplaats te verwisselen!

Ja, vrij was de fiere Sumatraan! Moest hij als jongeling nog een

plaats zoeken in de maatschappij, of behoorde hij tot de min gegoeden, welnu! dan verzamelde hij ijzererts dat overal te vinden was, en dan smolt hij dat erts en smeedde het tot taaije klewangs of tot lange vuurroeren; dan rigtte hij hanen af tot het gevecht, begaf zich naar het dorpsplein en ging weddingschappen aan. Dàt waren bezigheden die den man niet ontsierden!

Zich dagelijks in het schieten oefenen, met een sirie-pruim tusschen de gladgeslepen tanden op de mat zitten te dobbelen, hanengevechten bijwonen, 's avonds palmwijn of opium met volle teugen gebruiken, en 's nachts half bewusteloos in de woning van een zijner vrouwen op de bali-bali neêrvallen, dàt was het gelukkig leven van den vrijen Sumatraan - in tijd van vrede.

Maar als er twist ontstaan was tusschen twee naburige kampongs of landschappen, een twist die slechts door de wapens beslecht kon worden, dan waren de bezigheden van den Maleijer oneindig belangrijker. Het twistzoeken en het grijpen naar de wapens viel trouwens geheel in den smaak van mannen, die zich dagelijks in den wapenhandel oefenden en altijd hanen lieten vechten. En wèl beschouwd, bezat de Sumatraan, in spijt van die veelwijverij en dat palmwijn drinken en dat opium rooken - anders de gewone kenteekenen van ontzenuwing - een krijgszuchtig karakter. Eigenlijk trad hij eerst in zijn volle waarde op, als de oorlog was verklaard; want het gevecht schonk hem het hoogste levensgenot, en al het overige was maar tijdverdrijf, zoo niet voorbereiding tot den strijd.

Die een blik wierp op den omtrek van een kampong of van eenige bondgenootschappelijke kampongs, werd niet weinig in die meening versterkt. Immers het grondgebied, groot of klein, van elk gemeenebest was omringd door een wal, een uitgestrekten, soms uren langen wal, over de scherpste bergruggen en door de diepste ravijnen loopende; een wal die slechts door een rivier, een meer, een loodregte rots of door een volkomen ontoegankelijk terrein werd afgebroken. Het bovenvlak van dien wal was beplant met ondoordringbare doornbamboe-struiken die de hoofdverdediging uitmaakten. Want met het kapmes van den wortel gescheiden, kon de doornbamboe nog niet opgeruimd worden, zóó hadden de takken zich in één gestrengeld, zóó venijnig staken de puntige doornen in het vleesch. Door het vuur liet de levende plant zich niet verteren, en kanonskogels er door heen gedreven bleven zonder uitwerking, maakten er althans geen opening in. Achter dien wal neêrgehurkt, wachtte de Sumatraan zijn vijand op en belette hem met zijn lange lans of met zijn vuurroer elke poging om te naderen.

Daar nu iedere kampong of elk distrikt op dezelfde wijze versterkt was, trof men overal twee zulke liniën op geringen afstand van elkaâr aan. De ruimte daartusschen was meestal grond die aan niemand toebehoorde en - daar één der beide oorlogvoerende partijen toch hare linie tot den aanval moest verlaten - tot kampplaats diende.

Gaven in den regel onbeduidende zaken aanleiding tot den krijg, bijv. het stelen van een karbouw, het opnemen van een gevlugten misdadiger, van de gevechten zelven moeten we ons ook geen te groot denkbeeld maken. Veel bloeds behoefde er doorgaans niet te stroomen om den twist bij te leggen; gelukte het geen der partijen zijn tegenstander door list te overvallen, waren er reeds eenige slagtoffers gevallen of was men den oorlogstoestand moede, dan werd de zaak bijgelegd, dan hield men verbroederingsfeesten, dan proclameerde men eenige helden en.... liet de hanen weder vechten.

Tot in het begin, der negentiende eeuw, zeiden wij, had de inheemsche bevolking op die wijze tevreden en gelukkig geleefd.

In het jaar 1813 evenwel, toen drie maleische priesters van een bedevaart naar de heilige stad met den titel van hadji in hun land terugkwamen, was het met het geluk der Sumatranen gedaan. In de plooijen van hun lang pelgrimsgewaad toch hadden die hadji's een weinig bedorven lucht overgebragt, een noodlottige verpestende lucht die de geheele atmosfeer besmette en een epidemie van tweedragt, godsdiensthaat en schijnheiligheid in de harten der Sumatranen deed ontstaan; een epidemie, erger dan de cholera, die ieder aantastte en de geheele maatschappij dreigde te verwoesten.

In den loop der tijden had de mahomedaansche godsdienst, sedert eeuwen door de bevolking beleden, eenige wijzigingen ondergaan die het noodwendig gevolg waren van blijvende aartsvaderlijke zeden en gewoonten, van vroegere staatsinstellingen, van invloeden van het land, van het klimaat, van de natuur; wijzigingen die van lieverlede in elke godsdienst, bij welk volk ook, ontstaan. Tot nu toe had de Sumatraan vrede gehad met zijn godsdienst; hij betaalde den priester en deze bad voor hem; men maakte elkander het leven aangenaam.

De drie hadji's, op Sumatra teruggekeerd, hielden zich alsof zij te Mekka de gewoonten van hun land geheel vergeten hadden, en namen den schijn aan, hun gelukkige landslieden uit den grond van hun hart te beklagen. Wat zagen zij toch?

Niemand die de voorschriften van den koran opvolgde! geen lid hunner eigen familie zelfs, dat mettertijd het paradijs van Mahomed deelachtig zou worden! de geheele bevolking, zooals zij dáár was, zonder genade verdoemd! Arm volk, dat weddingschappen aanging, dat palmwijn dronk en zich de kruin van het hoofd niet liet kaalscheren! Rampzalig volk, dat hanen liet vechten en naliet zich vijf malen daags te reinigen! Ellendig volk, dat onderling krijg voerde en geen baard droeg! Vervloekt volk, dat de tanden afsleep en geen tulband om het hoofd rolde!

Waarom zagen *zij* de misbruiken, die niemand scheen te zien? Was het geen wenk van den grooten profeet om er een einde aan te maken? De pelgrimstogt had hun de oogen geopend, hen gelouterd; misschien waren zij wel heilig, in ieder geval konden zij er voor door-

gaan; de titel van hadji gaf hun reeds aanspraak op buitengewone achting. Op dus, de zuivere leer verkondigd! eerst zijn naastbestaanden bekeerd, daarna in den kampong het woord verkondigd; en als dat bijval vindt, dan het land doorgetrokken en met heiligen ijver de misbruiken aangetast en met wortel en tak uitgeroeid, niet meer met het zalvend woord, maar met het scherpe zwaard!

En zoo geschiedde het. De nieuwe, d.i. de zuivere oude leer werd verkondigd en aanvankelijk door de naaste betrekkingen der hadji's omhelsd. Bidden, gelooven, zich onthouden, zich reinigen, een bepaalde tenue dragen - de mannen witte mantels die tot op den voet reiken, de vrouwen in het openbaar het aangezigt bedekt, - dat waren de teksten waarover dagelijks gepreekt werd. Zooals het gewoonlijk gaat, ging men in den beginne uit nieuwsgierigheid de hadji's hooren. Sommigen werden onwillekeurig medegesleept, en overtroffen, door het heilig vuur der dweepzucht aangetast, vaak in ijver hunne bekeerders zelven; de meesten echter lachten er mede en hielden zich bij het oude. Dat kon niet geduld worden. Naar gelang de aanhang toenam, werden de hadji's bovendien meer aanmatigend, en om een voorbeeld te geven dat het een ernstige zaak was, doorstak een hunner, Toeankoe nan Rintjeh, met eigen hand zijn moeder en wierp haar ligchaam voor de wilde dieren, omdat..... zij tabak gebruikt had tegen het verbod van Mahomed in!

Dit voorbeeld miste zijn uitwerking niet; nu waagde men het niet meer de heiligheid der zaak in twijfel te trekken. Schrik en vrees sloegen in de harten der eenvoudige kampongbewoners; het aantal proselieten nam met den dag toe, en zoo ontstond de secte der Padries. Gedaan was het nu met het onbezorgde gelukkige leven der Sumatranen! de nieuwe godsdienst immers zaaide tweedragt tusschen man en vrouw, tusschen broeders en zusters; die geen vroomheid huichelde, was verloren; onder het masker van godsdienstijver beschuldigde men zijn buurman, wiens vrouw of bezitting men begeerde, van overtreding der geboden; onder dat verfoeijelijk masker werd menige oude wrok gekoeld, menige schanddaad gepleegd. Weldra stroomden geheele scharen fanatieken de kampongs uit, tastten met het zwaard in de vuist hunne naburen aan, dwongen hen, zooal niet om toe te treden, althans om schatting te betalen; kortom, al de ellende aan een godsdienstkrijg eigen, werd thans door den vroeger zoo gelukkigen Sumatraan ondervonden.

Vijftien jaren later bukte het meerendeel der bevolking van de bovenlanden onder den ijzeren schepter der Padries.

(*Wordt vervolgd.*)

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr van Westrheene.
Een misdeelde.

Ik had een engagement als *première amoureuse* bij het tooneel eener kleine provinciestad, alle groote rollen te spelen, mijne moeder en twee zusters te onderhouden, een hart vol eerzucht en geestdrift voor mijne kunst; ik was jong en zag er niet kwaad uit.

Dat ik mooi was, wist ik niet zoo zeer omdat het mij dagelijks gezegd werd, of door de verzen waarmede ik werd vereerd; want de poëzie is geen wetenschap; men kan er minder op afgaan dan op mathematica; ik kon mijne schoonheid nauwkeurig taxeeren naar hetgeen er mij dagelijks voor geboden werd. Het zou bespottelijk zijn als ik op mijne deugd ging roemen; ik reken mij mijne deugd niet als verdienste toe; ik was te trotsch om slecht te zijn.

Ik leefde in armoede, liep naar de repetitiën, leerde altijd van voren af aan nieuwe rollen, naaide en vermaakte mijne tooneeltoiletten, en was dikwijls hongerig en koud.

Wanneer het buiten zeer guur was, de wind in den schoorsteen huilde, de sneeuwjagt tegen de gebarsten ruiten sloeg, die ieder oogenblik dreigden in te slaan, dan wierp ik uit den hoek van mijn versleten canapétje een smachtenden blik naar den ijskouden haard, trok huiverig mijn half verstijfde voeten op de canapé, dook in elkander en las mijne rol over of - sloot mijne oogen en liet mij door mijne phantasie de fraaiste geschiedenissen vertellen, waarvan ik zelve altijd de heldin was. Dan droomde ik mij rijk, trotsch en aanzienlijk; maar daarbij edelmoedig, menschlievend, hulpvaardig, en - *hony soit qui mal y pense* - altijd verliefd. Mijn mannenideaal was volmaakt; begaafd met alle mogelijke deugden; een held, een Adonis, een genie; daarenboven ik bezat altijd de prachtigste toiletten en het kostbaarste bontwerk. Terwijl ik beefde van de koû, zat ik, in sabelbont gehuld, in mijn kostbaar rijtuig, of in een geurig *boudoir*, voor den knappenden haard, in een smaakvol wintertoilet, waaraan al weder geen bontwerk ontbrak. Bontwerk was in mijn verkleumden toestand het ideaal van alle pracht, alle weelde, alle geluk, en ik gevoelde mij in die zachte omhulsels mijner droomen onbeschrijfelijk zalig en warm.

Maar och, de werkelijkheid was altijd sterker dan het heerlijke bontwerk mijner phantasie; ik bibberde en klappertandde en wanneer de koû mij letterlijk ondragelijk werd, dan wikkelde ik mij in een ouden witten ruitersmantel, waarin mijn vader eens den don Juan had gezongen, en ik declameerde Maria Stuart.

Dat was mijn lievelingsrol; de rampen der ongelukkige Schotsche Koningin brachten mijn bloed zoo zeer in beweging, dat ik spoedig de koude in mijn armoedig kamertje vergat; ik sloeg den mantel naar achteren en riep juichende uit:

'Hoort gij den jachthoorn? Hoort ge het klinken dier prachtige stemmen door bosch en landouw?'

Op zekeren dag werd er zacht aan de voordeur geklopt. Wrevelig over die stoornis (mijne moeder en zusters waren uit, en ik was alleen te huis), deed

ik open. Daar zag ik een bleek en mager man, met ingevallen wangen, lange haren en een scheven rug voor mij staan. Hij zag er armoedig, bijna zou ik zeggen verwaarloosd uit.

Ik keek den man vragend aan.

'Ik ben Frans Zeeveld, die de rollen uitschrijft, met uw verlof,' begon hij verlegen, als wilde hij zich over zijne komst verontschuldigen.

Ik liet hem binnen komen, bood hem een stoel aan en vroeg: 'Waarmede kan ik u van dienst zijn?'

'Ik kom u om hulp vragen,' antwoordde hij, zoo zacht, dat ik hem nauwelijks verstond.

Ik dacht treurig aan mijne ledige beurs, tastte nog met eene flauwe hoop in mijn zak, waarin misschien nog eene kleinigheid verborgen kon zitten; doch ik haalde ongetroost mijne hand weder te voorschijn en antwoordde blozende:

'Mijn goede man, ik heb zelf honger en ben koud; misschien verrast mijne moeder ons straks met een kop warme koffie, als gij wilt...'

'Neen, neen, dat is het niet,' viel hij mij, weemoedig glimlachende, in de rede. 'Ik heb... ik heb... een drama geschreven, in verzen. Lach mij niet uit, zooals de anderen; spot er niet meê; het zou mij zoo zeer doen!'

'Zeker niet, mijn vriend! Waarom zou ik u uitlachen? Ik hoor u vol belangstelling en deelneming aan.'

'Mag ik dan zeggen wat ik te vragen heb?' riep de jonge man, koortsachtig opgewonden. 'Maar ik moet het wat hooger ophalen, eer ik u zeg waarom ik hier gekomen ben. Ik zal u mijne geschiedenis vertellen als gij er naar luisteren wilt.'

'Ik zal met de grootste belangstelling luisteren; ik verzoek er u zelfs om,' hernam ik.

Hij leunde een oogenblik tegen den rug van zijn stoel, streek met zijne hand over zijne oogen, haalde diep adem en begon met zachte stem zijne geschiedenis te vertellen:

'Ik was de jongste onder zes broêrs en zusters; een ziekelijk, gebrekkig kind; mijn vader was ambtenaar, met een klein inkomen; mijne moeder heb ik niet gekend; zij stierf toen ik twee jaren oud was. Mijne broêrs en zusters waren bloeiende, gezonde kinderen, op wie mijn vader trotsch was en wie hij opschik, lekkernijen en genoegens bezorgde, zoo veel als zijn karig inkomen het hem vergunde. Hij streelde hun de wangen, kuste hen en zeide: 'Gij zijt mijn trots, mijne éenige vreugde; voor Frans alleen ben ik bezorgd; wat zal er van den jongen worden als ik er niet meer ben? God gave dat hij daarginds bij zijne moeder lag; dat zou beter zijn, voor ons en voor hem'.

De anderen huppelden na zulke liefkozingen juichende naar den tuin, of de straat op, terwijl mijn vader zuchtende heenging en ik mijn mager gezicht in mijne handen verborg en bitter schreide.

Ik had al verstand genoeg om mijn ongeluk te begrijpen en voelde mij na zulk een tooneel in mijne verlatenheid dubbel ongelukkig.

Zoo werd ik elf jaren. Toen kwam er op zekeren dag eene kleine vrouw bij ons, met vriendelijke oogen en eene zeer aangename stem; zij was eene bejaarde tante van ons, de oudste zuster van mijn moeder; zij was sedert kort weduwe geworden en kwam nu, na den dood van haren man, bij ons logeeren. Mijn vader stelde haar vol fierheid zijne vijf mooie, frissche kinderen voor; daarna wees hij op mij, kind der smarte, en zeî op bitteren toon: 'Er is geen geluk volmaakt op de wereld.' Ik

sloop naar een hoek van de kamer en zou mij gaarne onder den grond verborgen hebben, om door niemand gezien, door niemand beklaagd te worden. Het viel mij altijd harder dan iemand begrijpen kon, ieder gelaat dat mij aanzag, een traan of eene beweging van afkeer te ontlokken.

Ook nu sloeg ik mijne oogen neder.

Daar voelde ik eene zachte liefkozende hand op mijn hoofd, er brandde een kus op mijn voorhoofd, een traan, dien ik niet had geschreid, bevochtigde mijne wang.

‘Geef mij het kind, Zeeveld,’ sprak eene stem, die mij als muziek in de ooren klonk. - ‘Wilt gij met mij meêgaan, Frans? Ik heb geen kinderen, wilt gij mijn zoon zijn?’ vroeg mijne tante mij.

‘Ik keek vol verbazing in het goedige oude gelaat, waarin ik in dat oogenblik geen enkelen rimpel zag. Nog nooit had iemand mij, na den dood van mijne moeder, zóo liefderijk aangezien: nooit had iemand op zulk een goedigen toon tot mij gesproken. Ik sloeg snikkende mijne armen om den hals der oude vrouw, en schreide voor het eerst van mijn leven tranen van blijdschap.

‘Maar ik verveel u, jufvrouw Rozen; ik laat mij door mijne herinneringen meêsleepen; duid het mij niet ten kwade!’

‘O, neen, neen!’ antwoordde ik levendig; ‘ga voort, als 't u blieft!’

Ik had tranen in mijne oogen en in mijne stem.

De jonge man ging voort:

‘Mijne tante keerde korten tijd daarna met mij naar hier, naar B. terug.

‘In de kleine bovenkamer, naast het kamertje waar ik sliep, heb ik mijn gelukkigsten tijd beleefd. Mijne tante leerde mij lezen en schrijven; want ik had niets geleerd, wijl ik te zwak was om naar school te gaan en privaatlessen mijn vader te kostbaar waren. Ik maakte, ondanks mijne ziekelijkheid, snelle vorderingen, want de liefde had de brug gemaakt waarover de lessen van mijne tante tot mij doordrongen.

‘Des morgens, terwijl de goede vrouw onze kleine huishouding behartigde, voorzag ik het kooitje van de kanarie, begoot de bloemen, veegde het stof van het tafeltje waaraan zij las of naaide, maakte mijn werk, haalde water uit de pomp, dekte de tafel en bewees al de kleine diensten die mijne krachten en mijn gebrekkig lichaam toelieten. Tot belooning voor die geringe moeite vertelde mijne tante mij, als zij haar middagslaapje gedaan had, de geschiedenis van alle beroemde mannen, van alle groote daden uit den ouden tijd. Mijne tante was eene beschaafde vrouw, veel rijker aan kennis dan aan aardsche goederen. Zij had in hare jeugd grooter rijkdom gekend dan nu. Over hetgeen zij mij vertelde, maakte ik dan den volgenden dag een opstel, en voegde er mijne eigene gedachten en beschouwingen bij. Och! wat was ik gelukkig, als mijne tante mij dan de wangen streelde en zeî:

‘Frans, gij hebt talent; gij wordt misschien nog een groot dichter!’

‘De goede vrouw had mij zoo lief, moet gij bedenken,’ voegde hij er glimlachend bij. ‘Zij wilde mij pleizier doen.

‘Intusschen vond ik in mijne boeken en in de zucht om mijne gedachten neer te schrijven eene rijke vergoeding voor al de ontberingen welke mijn ziekelijk gestel mij oplegde; de verhalen van mijne tante waren mij een bron van genot. Dikwijls peinsde ik over het geluk van een dichter te worden; ik schreef en stelde altijd door; ik las met geestdrift Shakespeare, Goethe, Schiller en Lessing. Toen ik ouder werd, ging ik meermalen naar de comedie; de kassier, die met ons in hetzelfde huis woonde, gaf mij kaartjes voor alle klassieke stukken. Daar zwelgde ik dan in geluk bij het zien en hooren van de tot vleesch en bloed geworden figuren onzer grootste dichters, en al mijn streven richtte zich naar het tooneel.... Ik nam mij voor zelf een stuk te schrijven....’ voegde hij er verlegen bij.

‘Nu, en dat stuk?’ vroeg ik.

‘Jufvrouw Rozen, dat stuk, die hoop van mijne jeugd, die worsteling van mijne

ziel, de droom van mijn halve leven, reist sedert drie jaren van het eene tooneel naar het andere en vindt nergens een woord van aanmoediging.

‘Mijne oude tante rust sinds lang onder den groenen heuvel op het kerkhof; ik zal haar spoedig volgen, en dat stuk, dat ik met mijn hartebloed geschreven heb, dat met geheel mijne ziel samenhangt, dat stuk zal niet opgevoerd worden, als...

Hier bleef hij steken en keek mij schroomvallig aan.

‘Nu, ga voort, zeg mij onbeschroomd wat gij zeggen woudt.’

‘Als gij, jufvrouw Rozen, u niet over mijn werk ontfermt, als gij niet voor de opvoering wilt pleiten. Gij zijt bij iedereen in gunst,’ zeide hij hartstochtelijk, ‘bij den Directeur, bij de journalistiek, bij het publiek. Wie kan u zien zonder van u te houden? Neem mij niet kwalijk,’ voegde hij er, zich herstellende bij. Hij keek mij smeekend aan en sprak: ‘Vergeef mij, jufvrouw Rozen, dat ik uitsprak, wat ik nauwelijks durf wagen te denken.’

‘Geef mij uw stuk, ik zal het lezen en, als ik kan, zal ik er in meêspelen. Maar ik kan u niets zeker beloven; ik geef u niets dan eene geringe hoop.’

‘Maar een hoop die mij als uit den hemel komt,’ riep de arme jonkman en vatte opgewonden mijne hand en kuste ze.

‘Mag ik u nu om het stuk vragen?’ hernam ik verlegen; ‘wees verzekerd dat ik voor u doen zal wat ik kan.’

De jonge man wilde spreken, doch zijne bleeke lippen weigerden hem den dienst; hij wilde nog eens mijne hand vatten, doch bedacht zich en trad met een pijnlijken glimlach beschaamd terug.

Ik stak hem mijne hand toe en zeide:

‘Ik wil u niet door eene valsche voorspelling misleiden; keur ik uw stuk goed, dan zal ik er in spelen, zoo niet, dan zult gij mij danken dat ik u eene bittere ervaring bespaard heb, niet waar?’

‘Ik zal u danken en zegenen tot aan mijn dood!’ antwoordde hij. ‘Mag ik u mijn manuscript laten?’

‘Weet gij wat? Ik behoef morgen avond niet te spelen; kom dan bij mij en lees mij zelf het stuk voor!’

‘Duizendmaal dank voor die vergunning! Ik zal komen.’

Den volgenden avond zat ik weder in een hoek van mijn canapétje; de mismaakte dichter zat tegenover mij. Half door nieuwsgierigheid gedreven, half door mijne belofte gebonden, luisterde ik terwijl hij las. Het was een wonderlijk stuk, vol ongerijmde idéen. Eene wilde, onbeteugelde phantasie had de stof bij elkander gebracht; het was vol fantastische, verrassend geniale, doch te plotselinge overgangen, maar de taal was vol wegslepende poëzie: de wijze van opvatting en behandeling getuigde van dichterlijke oorspronkelijkheid, van groot talent. Tusschen het gruis schitterden tallooze diamanten van het zuiverste water, die slechts gepolijst en geslepen behoefden te worden.

Ik herkende er het genie in van een ziekelijken, door uiterlijke omstandigheden gedrukten geest; die geest wekte mijne belangstelling op en boeide mij. Dat was niet meer de leelijke mismaakte man die onze rollen afschreef; dat was niet meer zijne holle teringachtige stem die tot mij sprak; al die gebrekkigheid verdween voor de macht van het genie, dat alles als door tooverkracht om mij heen herschiep. Mijne armoedige kamer, met de onaanzienlijke meubelen, werd eene andere, ik zelve voelde eene hooger kracht in mij, een hooger vlucht. Eene kunstenaarsziel ontvangt alle

indrukken met sneller polsslagen; wat andere menschen slechts behaagt, vervult den kunstenaar met onbedwongen verrukking.

Ik was vol geestdrift, al de figuren van het drama schenen voor mij te leven. Op de bleeke, koude, vervallen gelaatstrekken van den misdeelde, blonk eensklaps eene geheele ziel vol sterken, machtigen hartstocht; een stroom van ge-

voel dat jaren lang teruggedrongen was, kwam nu ontboeid over zijne bleeke lippen en lichtte uit de schitterende oogen des dichters. Het grootste meesterstuk van het geheel, eene idylle vol liefelijke geuren, onberispelijk tot in de kleinste bijzonderheden, was een tooneel tusschen gelieven.

De lezer zweeg, het stuk was uit, hij keek mij zwijgend, angstig, vol verwachting aan.

'Kunt gij nog twijfelen?' riep ik uit. 'Zie mij aan! Moet ik, kan ik nog meer zeggen?'

Hij keek mij aan met oogen vol diepe aandoening; zijne dwergengestalte scheen reusachtig groot te worden; het was alsof hij den hemel in zich opgenomen had, met al zijne zonnen en sterren!

Ik werd bang voor dien man, voor mij zelve, ik huiverde toen hij mijne hand vatte en aan zijne lippen bracht, ik haalde ruimer adem toen de deur zich achter hem sloot.

'Is het mogelijk,' vroeg ik mij af, 'dat ik, zij het dan ook een oogenblik, voor de betoovering buk van dien mismaakte! Is dan de geest, het genie, zoo machtig, dat hij zelfs het leelijkste omhulsel adelt? Clara, gij droomt, gij zijt waanzinnig, kom tot u zelve, ontwaak!'

Boos op mij zelve, op hem, op het geheele tooneel van dien avond, slingerde ik het manuscript in een hoek en nam mij voor dien afzichtelijken mensch niet weder te zien, zijn stuk niet weder aan te raken!

Weken gingen er voorbij. Ik had dien avond, den dichter en zijn stuk bijna geheel vergeten. Mijne studiën kostten mij veel tijd, materieele zorgen, die onafscheidelijk aan het acteurs-leven verbonden zijn, allerlei tegenspoeden bovendien, maakten dat ik nauwelijks ooit tot rust kwam.

Op zekeren avond speelde ik voor Julia; ik had in de balconscène mijn hoofd in mijne hand laten rusten en keek voor mij. Daar zag ik, tegen een pilaar geleund, in een hoek van het parterre, mijn vergeten dichter, die zijne donkere oogen onafgebroken op mij gericht hield. Ik meende er een stom verwijt in te lezen; hij zag er nog bleeker, nog magerder uit dan voorheen. Ik raakte in de war en speelde slecht. Mijn medelijden met den ziekelijken, armen man ontwaakte weder even levendig als te voren, ik verweet mij mijne dwaasheid, mijn onrechtvaardigheid, die een onschuldige voor de excentrieke opwellingen van mijne kunstenaarsluimen had laten boeten.

Toen ik te huis gekomen was, las ik het stuk nog eens over, maakte er kleine veranderingen in en gaf het aan den directeur. Hij lachte mij uit. Ik pleitte voor het stuk bij de gewone verslaggevers van ons tooneel, met wie ik bevriend was; zij stemden mij toe dat de dichter talent bezat, doch beweerden dat dit stuk slechts eene uiting was van ontembaren hartstocht, dat het niet op te voeren was.

Ondanks al die tegenwerpingen bleef ik op de opvoering van het drama aandringen; doch men opperde mij schijnbaar onoverkomelijke bezwaren in betrekking tot het personeel, de decoratiën, enz.

Ik werd boos om de onrechtvaardigheid der menschen, die een jong talent wilde onderdrukken. 'Zou zulk een sukkel geest en genie bezitten?' wierp men mij tegen. 'Dat zou wel een wonder zijn!' Onze wijze gezeten luî geloofden niet aan wonderen. De man voor wien ik in de bres sprong, was een wezen met een scheven rug, een bleek vermagerd gelaat en een versleten kale jas. Men schold hem voor een dweeper, en zij, die zijn talent erkenden, bezaten geen invloed, of hadden geen lust, om zich

voor hem in te spannen. Ik was dus zijn éenige steun; doch ik had mij voorgenomen, ondanks allen tegenstand, het stuk te geven en koos het eindelijk voor mijn benefiet. De andere actrices noemden mij spottende de vriendin van den scheven dichter; de directeur trok be-

denkelijk zijne wenkbrauwen op, mijne vrienden zochten mij angst aan te jagen; maar het stuk zou gaan; ik wilde het, en legde mij met mijne geheele ziel op de titelrol toe.

Ik ontveinsde mij echter het hachelijke mijner onderneming niet; ik stond alleen met mijne overtuiging, tegen de gansche stad, en de strijd tegen vooroordeelen is een strijd op leven en dood. Een oogenblik vóor de voorstelling begon mijn moed te wankelen, ik kreeg berouw over mijn trotsche volharding. Daar ging het gordijn op, alle handen kwamen in beweging om mij vriendelijk welkom te heeten; nogmaals werd ik door eene fiere zekerheid bezield, ik keek in de oogen van het publiek en dacht: 'Gij hebt mij lief, gij gelooft aan mij!'

En zoo was het. De bijval, de toejuiching nam gedurig toe, voor den dichter en de speelster beiden. Wat was ik blijde, wat was ik gelukkig! Ik wist dat er nu in een stillen hoek van de zaal een ziekelijk man zat, wien de vreugdetranen over de wangen vloeiden, wiens lippen mij zegenden, die zenuwachtig zijne hand aan zijn hart bracht om het sterke kloppen te doen bedaren, dat hem toeriep: 'Gij zijt toch dichter!'

Het gevoel dat ik iets had bijgedragen tot het geluk van mijn armen beschermeling, woog mij zwaarder dan de schitterendste triomf. Wat is het heerlijk iemand wèl te doen, zegen te verspreiden, een mensch gelukkig te maken!

Den volgenden avond, toen de schemering was aangebroken, werd er weder aan de voordeur geklopt, het was mijn dichter.

'Zoo laat!' riep ik hem te gemoet.

'Ik schuw het licht,' was zijn antwoord; 'ik was bang dat iedereen mij met den vinger zou nawijzen en mij uitlachen.'

'Gij zijt ondankbaar, mijn vriend. Is het succès van het stuk niet schitterend geweest? Zijt ge niet tevreden?'

'Laten wij ons niet misleiden, jufvrouw Rozen! Dat sussès gold u, uwe talenten, uwe wegslepende kunst! Ik dacht van daag in alle couranten te lezen, uit uwen mond te hooren, dat gij mijn stuk voor fiasko hebt gered. Daarvoor kom ik u danken; daarvoor alleen.'

'Gij zijt dwaas, mijn vriend; gij zult en moet carrière maken.'

'Neen; mijn stuk is slecht; het is ruw, hoekig, woest en onnatuurlijk.'

'Woest is het, mijn vriend, maar onnatuurlijk niet. De hartstochten zijn goed en naar waarheid geteekend. Denkt gij dat het publiek zich door iets onnatuurlijks tot toejuichingen zou laten meêslepen? Neen, mijn vriend, slechts de waarheid pakt; voor het genie moeten alle geesten buigen. Nu nog één strijd, nog één zegepraal; schrijf nu nog een stuk, opdat het publiek, dat gij door uw talent toejuichingen hebt afgeperst, u die uit volle overtuiging geve en gaarne erkenne dat gij een dichter zijt!'

'Och, gij zijt zoo goed, zoo boven alle beschrijving lief en vriendelijk. Hoe anderen ook over mij mogen oordeelen, het grootste geluk dat mij kon te beurt vallen, heb ik genoten; ik heb u in mijn stuk zien spelen. De herinnering gaat met mij in het graf. Ik neem nooit weder eene pen in handen; ik maak geen verzen meer...'

'En waarom niet, mijn vriend? Iemand met uw talent; uw uitstekend talent!'

'Zegt gij dat in ernst? Gelooft gij dat waarlijk? O, herhaal die woorden; misleid mij niet uit medelijden; het zou wreed zijn!'

'Neen, neen; ik zeg u de volle waarheid; ik heb mijne rol met geestdrift bestudeerd en gespeeld. Gij zijt wel waarlijk dichter!'

De oogen des jongen mans straalden van geluk.

‘Ik ben tevreden,’ sprak hij, ‘ik wil gelaten sterven; ik heb niets meer te wenschen op aarde.’

Ik was nog nooit zoo diep ontroerd geweest. Eindelijk hernam ik: ‘Beloof mij, dat gij uwen genius trouw zult blijven; beloof mij dat gij zult blijven werken...’

‘Er vloog een mat licht over zijn gelaat, en hij antwoordde: ‘Ik ben ziek; ik kan niet lang meer leven. Ik ga naar buiten om er eene betere lucht in te ademen dan hier in de stad. Twee uren van hier heb ik kamers gehuurd, op den Runderhof. Mijne tante was peet van de boerin. Ik leer hare kinderen lezen en schrijven en zij geeft mij daarvoor de versche melk van hare koeien, een weinig rust en misschien spoedig een graf. Het is zoo heerlijk buiten; zoo stil, zoo kalm, zoo onbeschrijfelijk weldadig voor mijne uitgeputte krachten. Bosch en land, eene blauwe lucht en schilderachtige bergen! O, en achter die bergen de opgaande zon, eerst bloedrood, dan verguld, dan gloeiend, de koningin van het heelal!

‘Voor de armen zijn er in eene stad slechts nauwe donkere straten, rookende schoorsteenen, en er dringt daar zoo zelden een streepje blauwe lucht tusschen de huizen door. Ziet gij, jufvrouw Rozen, dat is het beeld van mijn leven; alles donker en ellendig; slechts dat smalle streepje licht daar boven was voor mij de hoop, die mij alles leerde verdragen, de hoop dat ik een groot dichter worden zou, dat ik mijne tijdgenooten door mijn talent mijn leelijkheid zou doen vergeten. Maar die hoop heb ik nu ook verloren, ik ben een stervende.’

Met die woorden drukte hij zijn gelaat tegen zijne handen en schreide als een kind.

‘Och, had ik u vroeger gekend,’ zeî ik: ‘dan zou ik u aangemoedigd, uwe verzen gelezen, u raad gegeven, uwe stukken gespeeld hebben.’

‘O, nu wil ik sterven!’ riep hij vol geestdrift.

‘Neen, neen, gij zult niet sterven, gij zult niet sterven.’

‘Ik weet wat mij wacht en ik vrees den dood niet. Ik heb het leven nooit lief gehad, dan in de weinige jaren die ik met mijne oude tante heb geleefd; en nu ik ook haar heb moeten missen, sta ik weder alleen.’

‘Niet alleen,’ troostte ik... ‘gij hebt uwe poëzie.’

‘Dat heb ik ook geloofd; maar niet altijd vertrouwde ik mijne gaven, somtijds wanhoopte ik of ik ooit iets goeds zou scheppen en liet de pen rusten; maar wat was het dan dat mij dreef tot scheppen, tot dichten, tot schilderen, tot spreken - was het niet de poëzie?’

‘Ja, het was een goddelijke vonk die in u brandt, die velen verwarmd en verlicht zou hebben, indien haar tijd gelaten was om te ontbranden!’

‘Gij gelooft er aan;’ antwoordde hij zwaarmoedig, ‘anders zoudt gij het in dit heilige oogenblik niet zeggen. Ja, ik ben dichter, maar ik moet sterven en zal vergeten worden.’

De jonge man stond op, vatte mijne hand tot afscheid en, toen ik hem in het aangezicht zag, was het alsof ik een hemelglans in zijne oogen lichten zag.

‘Vaarwel,’ sprak ik, door aandoening overmand en zwijgend en zacht verliet hij mij.

Een oogenblik daarna keerden mijne moeder en mijne zuster van eene wandeling terug en haar luide vrolijke lach klonk mij bijna als heiligschennis in de ooren, zoo geheel vervuld was ik van een afscheid dat ik als een afscheid voor het leven beschouwde.

Het was reeds laat en ik wilde mij juist te rusten leggen, toen ik mijne zusters op het portaal met elkander hoorde spreken; terstond daarop trad een van haar mijne kamer in en legde een pakje op mijne tafel.

‘Ziedaar, Clara,’ riep zij mij schertsende toe; ‘gij hebt daar een prachtigen aanbidder! Uw dichter is er weer geweest! Gij waart juist naar boven toen hij mij die papieren overgaf. En wat was hij zonderling! Hoor eens, Clara, uw omgang met dien man maakt mij bezorgd; ik zou bang voor u worden!’

‘Scherts niet, Emma! Hij is een deerniswaardige verlatene op de wereld; hij heeft een hart dat nooit iemand leed zou willen doen, hij is een verheven geest, die niemand vrees behoeft aan te jagen.’

‘Gij zijt eene komische meid, Clara! Nu eens dol van uitgelaten dartelheid, dan weder zoo ernstig en plechtig als een heilige; gij zijt eene ware artiste! - Goeden nacht, onbegrijpelijke!’

De winter was voorbij, de arme Frans Zeeveld was heengegaan; niemand scheen te weten waarheen, en ik had zoo veel te spelen en te studeeren, dat de tijd mij ontbrak om hem op te zoeken. Maar ik wist dat hij naar het dorp gegaan was waarvan hij mij gesproken heeft.

De lente had hare eerste frischheid reeds verloren. De voorjaarsbloemen waren verwelkt, de Julizon drong brandend door de vensters mijner bovenkamer en maakte er de hitte bijna ondragelijk. Het waren dagen en nachten waarin ik niet van hermelijnen mantels droomde. Het ijs der Noordpool mengde zich in mijne phantasie. Ik smachtte naar de zuivere lucht onder Gods vrijen hemel, ik haakte naar wiegelende, goudgele korenvelden, naar groene weiden, naar de versterkende lucht van het majestueuze woud met zijne ruischende boomtoppen, naar het gezang der vogels, het murmelen der beekjes, naar alles wat men zich in eene idylle denkt, zelfs het gekwaak der kikvorschen niet uitgesloten.

Ik koos een vroolijken vrijen middag en ging met moeder en zuster naar buiten, om te zien hoe het den armen dichter ging, die mij misschien reeds lang had gewacht en mijne deelneming reeds pijnlijk gemist had.

Hoe heerlijk kwam mij het eenvoudige natuurschoon, de stille ongestoorde vrede te gemoet; hoe hartelijk zou de groet zijn van mijn armen vriend!

Daar kwam ons een boeren knaap tegen, op de brug die over de beek gespannen was.

Ik sprak hem aan.

‘Hier woont immers sedert eenige maanden een heer uit de stad, de heer Frans Zeeveld, niet waar? Kunt gij mij den weg wijzen naar de boerderij waar hij woont?’

De knaap keek mij verwonderd aan, dacht een oogenblik na en zeide toen:

‘O ja, de zieke heer; kom maar meê, jufvrouw. Gij komt misschien nog juist bij tijds.’

Ik durfde niet vragen wat hij met die laatste woorden bedoelde. Wij volgden den knaap. Hij leidde ons het dorp door; hier en daar zaten de bejaarde bewoners voor hunne deuren en keken ons nieuwsgierig na; half naakte kinderen buitelden over den weg, anders was alles stil en verlaten; de arbeiders waren nog buiten op het veld.

De knaap geleidde ons om het stille kerkje heen, een kleinen heuvel op; daar kwam ons een predikant tegen aan het hoofd van een kleinen begrafenisstoet, door eenige nieuwsgierigen gevolgd. In den toren luidde de doodsklok.

‘Gij komt te laat,’ zeide de knaap; ‘het is afgeloopen.’

Met die woorden bracht hij ons naar een graf, waarbij eene jonge boerenvrouw stond en schreide, terwijl twee blozende kinderen bloemen staken in het zand van den heuvel.

‘De kinderen hebben hem lief gehad, den goeden man,’ zeî de vrouw, toen ik haar vragend aankeek.

‘Zijt gij misschien de boerin bij wie mijn vriend Frans Zeeveld is gaan wonen?’ vroeg ik met bevende lippen.

Zij kon niet antwoorden van aandoening, de tranen biggelden haar langs de wangen, terwijl zij bevestigend met haar hoofd knikte.

Wij bleven zwijgende eenige oogenblikken op het graf staan.

Eer wij heen gingen, bestelde ik bij den doodgraver een eenvoudig kruis, waarop de naam des armen dichters gegriffeld, zou worden, en wij verlieten het kerkhof, met de boerin die mij op den weg naar huis de bijzonderheden uit de laatste levensdagen van den gestorvene vertelde.

De vrouw keek mij een oogenblik met hartelijke, eerlijke deelneming aan en zeide toen:

'De arme jongen verviel van dag tot dag, van het oogenblik af waarop hij bij ons kwam. Hij was altijd zacht en onderworpen en vriendelijk; eenige dagen geleden maakte hij eenige laatste beschikkingen omtrent de kleinigheden welke hij naliet; want hij wist dat het spoedig gedaan zou zijn.

Wij hadden diep medelijden met hem; wij wisten dat we hem niet helpen konden en moesten hem toch moed inspreken en troosten.

Veertien dagen te voren was hij 's morgens zijne kamer uitgekomen, met oogen waarin een onnatuurlijke glans lag, en hij zeide:

Vrouw Hanna, ik word weer gezond! Ik heb van nacht een heerlijken droom gehad.'

'Van dat oogenblik af werd hij opgeruimder en spraakzamer, hoewel zijne krachten zichtbaar afnamen.

Verleden zondag, nog maar vier dagen geleden, is hij nog naar de kerk geweest, en toen hij te huis kwam, zeide hij:

"Moedertje,"' zoo noemde hij mij altijd als hij blij te moede was, 'gij moet van avond eens aan mij denken. Ik ga naar de stad terug en daar hoop ik iemand weer te zien die mij zeer dierbaar is; van nu af zal ik gelukkig zijn!'

'Ik keek den goeden jongen ontsteld aan; want hij was doodsbleek en zijne oogen schitterden zoo zonderling. Na den eten scheen hij aan zijn plan om naar de stad terug te keeren, niet meer te denken. Hij ging langzaam en bijna waggelend naar het prieel, achter in den tuin.

Onrustig verrichtte ik mijne bezigheden in huis; ik had een akelig voorgevoel, alsof er een ongeluk gebeuren moest.

Eindelijk kon ik het niet langer in huis uithouden en liep den tuin in, naar het prieel. Daar was hij ingeslapen, de goede jongen; er lagen een paar bloesems op zijn voorhoofd en de zon scheen op zijn bleek en glimlachend gezicht. Het is eene groote genade van God, zoo stil en kalm naar den hemel te mogen gaan, als die goede man!'

Het was donker geworden toen ik met mijn familie in de stad terug keerde.

Het lachen mijner vroolijke zusters deed mij zeer, maar zij hadden hem niet gekend; haar was geen blik in die dichterlijke ziel gegund geworden.

Voor haar lag daar een arme, gebrekkige sukkel begraven, die met moeite zijn dagelijksch brood had verdiend.

Suum cuique.

Nevelen.

De nevelen, die over de schoolkwestie hangen, zijn meer verdikt dan weggevaagd.

Een langdurige beraadslaging in de Tweede Kamer heeft bewezen, dat de tegenstanders der Onderwijswet beter agiteren dan formuleren willen of kunnen.

Wat men niet wil, blijkt; wat men wel wil, schuilt nog altijd in het duister.

De godsdienstige begrippen acht men nog niet geëerbiedigd, wanneer ze niet aangetast worden; er moet niet maar van gezwegen worden.

Moeten ze dan onderwezen worden? De Roomsche begrippen, en die van de Clerezy, de Luthersche, de Gereformeerd-confessionele en -gematigd-liberale en -moderne, de Remonstrantsche en Doopsgezinde; moeten al die begrippen van Staatswege op de school onderwezen worden?

Er is niemand, die dezen eisch durfde formuleren.

Wat dan? Men hult zich in den ruimen mantel der algemeenheden en laat de trompet der klinkende frase schetteren.

Dr. Pierson, wiens politieke brochure bij de HH. Saaymans Vader en Van Nispen weerklank mogt vinden, heeft zijne meening ietwat willen verduidelijken (Arnh. Cour. van 24 Dec.). De bekwame stijlist was niet gelukkig geweest in zijne brochure. Nu zal blijken, wat hij eigenlijk wil.

Hij verlangt de Kerk niet op de school terug. ‘Maar kan men dan die soort van godsdienst die thans op de neutrale school geleerd wordt, niet bezwarend achten voor de streng-kerkelijken zonder den schijn op zich te laden van ‘“hun eisch te willen toewijzen?”’

‘Die soort van godsdienst, die thans op de neutrale school geleerd wordt’?

Zou deze uitdrukking wel bijzonder geschikt zijn om het misverstand weg te nemen? Is de godsdienst en nog wel een bepaald soort van godsdienst een der leervakken op de lagere school? Heeft de Staat een bepaalde Staatsgodsdienst geformuleerd, met last aan de onderwijzers om de jeugd in die godsdienst te onderrigten?

Of moet die formule uitdrukken, dat het onderwijs dienstbaar moet gemaakt worden aan de opleiding tot maatschappelijke en christelijke deugden? Is die opleiding tot christelijke deugden een ‘soort van godsdienst, die thans op de neutrale school geleerd wordt’? Zal deze formule niet - tegen des schrijvers bedoeling zeker - het vooroordeel voeden, dat op de Staatsschool een Staatsdogmatiek onderwezen wordt, waaruit men heeft geschift al wat de bijzondere dogmatieken kenmerkends hebben?

‘Tegen eene waarlijk neutrale school zou ik nooit mijne stem verheffen,’ verklaart Dr. Pierson.

Een waarlijk neutrale school?

Dat zou dan moeten zijn eene school, waar het onderwijs n i e t werd dienstbaar gemaakt aan de opleiding tot christelijke deugden.

Eene school, waarin alle opvoedend element, alle zedelijke strekking ontbrak.

Wil Dr. Pierson d i e school?

Maar in zijne brochure verklaarde hij: ‘Onze scholen kunnen niet godsdienstloos zijn. Immers is geen allesomvattend onderwijs zonder opvoeding, geen opvoeding zonder een godsdienstigen tint denkbaar..... Waren onze scholen godsdienstloos, zij

zouden niet populair zijn. Het is niet de godsdienstlooze school die onze natie liefheeft.'

Maar als hij nu verzekert: ‘Tegen eene waarlijk neutrale school zou ik nooit mijne stem verheffen,’ blijkt het, dat hij toch zijn eigen wensch uitsprak, toen hij in zijne brochure schreef: ‘In het afgetrokkene schijnt de belofte’ (eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen) ‘alleen te kunnen worden nagekomen, wanneer geheel neutrale, godsdienstlooze scholen worden opgericht.’

Godsdienstlooze scholen wil Dr. Pierson dan.

Godsdienstlooze - dat wil zeggen - want een andere godsdienst kent de school niet - het onderwijs zal niet dienstbaar mogen gemaakt worden aan de opleiding tot christelijke deugden.

Tot vaderlandsliefde en eerbied voor de wet, tot matigheid en ijver, tot menschenliefde en vergevensgezindheid zal de onderwijzer zijne leerlingen niet mogen opwekken? Opvoeder zal hij nooit, steeds machine tot het aanleeren van kundigheden moeten zijn? Van al wat godsdienst en zedelijkheid is zal de onderwijzer moeten zwijgen en stelselmatig miskennen, dat het Christendom gedurende elf eeuwen een element van het volksleven geworden is?

Maar in de brochure heette het, dat de godsdienstige begrippen niet worden geëerbiedigd, wanneer men er van zwijgt: ‘Men spele niet met woorden. Is het om iemands godsdienstige begrippen te eerbiedigen, voldoende dat ik ze niet bespottelijk maak? Eerbiedig ik u, als ik u niet uitlach? Uwe begrippen, ik ondermijn ze, want ik maak hunne overtolligheid voelbaar, ik zwijg ze dood.’

En nu zal de godsdienst geëerbiedigd worden door een zwijgen als van 't graf! Nu zullen ieders godsdienstige begrippen geëerbiedigd worden, wanneer de gemoedelijke overtuiging gekrenkt wordt niet van eene of andere partij, maar van de overgroote meerderheid des Nederlandschen volks, dat onderwijs zonder opvoeding een onding is? Mag die meerderheid niet eischen, dat ook haar overtuiging geëerbiedigd worde?

Wat men door die godsdienstlooze d.i. hier zedelooze school zou winnen, het zou de toejuiching zijn der twee partijen die dan het doel bereikt zouden hebben om de openbare school als heidensch te schandvlekken en zoo de natie te drijven naar hare sectescholen, die het volk niet wil, maar waaraan het als *pis aller* toch de voorkeur zou geven boven een onzedelijke Staatsschool.

Kan Dr. Pierson het een of het ander willen: de godsdienst dood zwijgen, of de natie naar de secte-schelen jagen?

Zoo neen, en mag hij niet geacht worden ‘“beneden”’ de onderwerpen te blijven die hij behandelen wil,’ hij schijnt er dan zoo hoog boven te staan, dat zwarte wolken en ondoordringbare nevelen hem voor onze oogen bedekken.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Kijkjes in het regerings-verslag van den staat der lagere scholen over 1866/1867.

I.

Wie heeft er in den laatsten tijd niet bij voortduring hooren spreken over bezwaren en grieven bij en tegen het Lager Onderwijs; wie heeft er in enger en ruimer kring geen deel genomen aan den heftigen strijd, die daarover gevoerd wordt; wie is er vreemd aan dat alles - gewis, niemand, wien de toekomst zijns vaderlands ter harte gaat. Indien men echter dien kamp bedaard volgt, dan valt het bepaald in het oog, dat er met dat woord *bezwaren* geducht geschermd wordt; dan blijkt het duidelijk, dat zij, die bezwaren en grieven opperen, in hunne aanduiding hoogst onbestemd en onbepaald zijn, ja, dan komt men tot de overtuiging, dat het den bezwaarden zelven nog veel bezwaar geeft, zoo niet onmogelijk is, om ze duidelijk aan te geven en diensvolgens nog veel meer moeite kost om den gepasten en kortsten weg aan te wijzen om die te verhelpen of op te heffen.

Maar bestaan er dan toch geen bezwaren bij het Lager Onderwijs? Voorzeker, en ook van groot gewigt, en zoodanig, dat uit hunne opheffing groot heil voor het gansche volk zou voortvloeijen. De strijd dezer dagen maakt er de menschen echter blind voor, en als een groot jammer, dat ook uit de tegenwoordige spanning voortvloeit, kan beschouwd worden, dat de wezentlijke bezwaren op den achtergrond geschoven worden, zoodat men in vele opzigten stil staat om met de wet van 1857 in de hand ons vaderlandsch schoolwezen te verbeteren en te volmaken. Op gevaar van over die bezwaren mogelijk niet gehoord te worden, wagen wij het echter hoogst belangrijke punten ter sprake te brengen, om zóó velen te wekken tot belangstelling en onderzoek en ook tot een strijd, dien wij voor die zaken gepast en gewenscht rekenen. Wij zullen echter ook wel gelegenheid hebben om daarbij op de groote kwestie terug te komen en onverholen onze in-

zigten daaromtrent mede deelen, terwijl wij bij deze en volgende beschouwingen het Regerings-Verslag over de scholen over 1866 ten grondslag zullen leggen.

Tien jaren geleden schreven wij in een tijdschrift, gewijd aan onderwijs en opvoeding, deze opmerking, dat het in ons oog schoone en goede woorden zijn en eene voortreffelijke bepaling, welke wij in Art. 16 van de Wet op het Lager Onderwijs lezen: ‘In elke gemeente wordt lager onderwijs gegeven in een voor de bevolking en de behoefte voldoend getal scholen.’ Nog hebben die woorden al hun glans voor ons bewaard - en wat men ook zegge, en wat men ook schrijve, en hoe men ook strijde, wie er in dat onderwijs voorzien zal - algemeen verlangt men toch, op eene enkele uitzondering na, dat dit beginsel gehandhaafd worde en dat ieder kind naar eene school kunne opgaan. Dit duidt op krachtige wijze aan, dat men algemeen overtuigd is van de behoefte aan onderwijs, en dat men het kind ongeschikt acht om eenmaal als lid der maatschappij op te treden, tenzij het daartoe door de school voorbereid zij geworden. Reist men dan ook in Nederland rond, dan ziet men, dat allerwege scholen zijn gesticht geworden, en dat het aantal daarvan na 1857 nog belangrijk vermeerderd is en nog steeds toeneemt. Hoe aanzienlijk die vooruitgang echter zij, hoezeer die ook op prijs verdient gesteld te worden, wij zijn er echter nog verre van verwijderd, dat het tijdperk voor verdere stichtingen zou gesloten zijn, zooals wij lager zien zullen.

Doch al verrijzen er nu nog meer lokalen, al worden de gelegenheden tot onderwijs met den dag vermeerderd, daarmede is de zaak nog niet in het reine, zoo lang Nederland gebukt gaat onder een geducht bezwaar, in ons oog wel het grootste, dat bestaat en aller aandacht waardig, zoo lang namelijk het noodlottig schoolverzuim in al zijne vormen bij duizenden aan de school ontrukt. Sticht scholen, zoo veel gij en waar gij wilt, zij dienen bevolkt te worden, en men moet geen vrede hebben, zoolang er nog kinderen gevonden worden, die van het onderwijs geen gebruik maken. Te dien opzigte is het echter zeer treurig gesteld, en inderdaad nog neemt ons volk eene droeve plaats in de rij der beschaafde staten van Europa, wat het getrouw schoolbezoek zijner toekomstige burgers en burgeressen betreft, en wij mogen er niet blind voor zijn, dat dit eene smet is, die tot groote schande in hooge mate aan ons volk kleeft.

De cijfers, hier wel zeer droeve, mogen in deze spreken en getuigen, of onze beschuldiging te zwaar is.

Stellen wij ons eens voor, dat op één oogenblik al de scholen te Amsterdam, te Rotterdam, te 's Gravenhage, te Leiden en te Delft gelijktijdig òf opgeheven, òf gesloten en alzoo alle kinderen in die steden plotseling van onderwijs beroofd werden - wat zou er dan niet een kreet in het gansche land opgaan; wat tal van stemmen zouden er niet gehoord, wat woorden gewisseld worden; hoe zouden de ver-

gaderzalen van Gemeenteraden, Provinciale Staten en de Staten-Generaal niet weêrgalmen van redevoeringen over zulk een schandaal bij eene beschaafde natie. Men zou zich dan haast schamen Nederlander te zijn, en teregt zouden alle krachten onmiddellijk ingespannen worden om in zulk een toestand te voorzien, en niet lang zou het duren, of die vlek zou grootendeels uitgewischt zijn en op land en stad niet meer kleven.

Doch welk onderscheid is er nu toch in, of er 100,000 kinderen in die steden zonder onderwijs rondloopen, of dat men hetzelfde getal over ons gansche vaderland verspreid vindt - zou dit dan al niet zoo wat hetzelfde zijn? Het kind van den heidebewoner in Gelderland, of van den fabriek-arbeider in Overijssel, of van den daglooner uit de landbouwende streken - zij hebben toch dezelfde behoefte - en wij zeggen het met opzet - dezelfde aanspraak op onderwijs als de kleinen in onze groote steden of dorpen. En wat leert nu de ondervinding in deze? Tot schande voor het verlichte Nederland van de laatste helft der negentiende eeuw moet de Hooge Regering in haar Verslag over de scholen van 1866 getuigen, dat er in Januarij, April, Julij en October meer dan HONDERD DUIZEND kinderen van 6-12 jaar waren, die geen school bezochten en dus op kleine uitzondering na, geen onderwijs genoten. Wie noemt dat nu geen bezwaar, een knellend, hoogst ernstig bezwaar, en wie moet er niet schaamrood worden bij de gedachte, dat zulk een geducht cijfer niet krachtiger spreekt, niet grooter uitwerking heeft, en, jaarlijks herhaald, geen honderden van stemmen doet opgaan om zulk een toestand met alle kracht te bestrijden? Wat zou toch wel de reden zijn, dat er niet meer van gehoord, dat er niet meer voor gedaan wordt en dat men er het hoofd als het ware bij neêrlegt? Zou men dien droeven toestand als zoo verouderd beschouwen, dat hij voor geen herstel vatbaar is? Wij kunnen het ten minste vooralsnog niet aannemen, dat het waarheid zou zijn, wat ons dikwerf te gemoet gevoerd werd, dat zoo eens, wat God verhoede, weêr honderd duizend runderen door veetyphus aangetast werden, de schrik voor de beurzen en den nationalen rijkdom wel meer hoofden en pennen in beweging zou brengen dan de aanblik dier naar geest en ligchaam verwaarloosden vermag, wier waarde bij geen guldens kan berekend worden; of dat men zwijgen zou, omdat het maar kinderen geldt en nog wel kinderen uit het volk. Zulk eene verschrikkelijke stelling durven wij nog niet voetstoots aannemen. Doch onbetwistbaar schijnt het ons toe, dat wij toch de schande niet kunnen ontgaan van slavenhoudende natie genoemd te worden, zoolang er nog zoo openbaar slavernij naar ligchaam en geest in ons vaderland gedreven wordt. Tot arbeid toch gedoemd van den oogenblik, dat de handpalm en de enkels bevestigd zijn, en dat zonder ophouden, de gansche langere of kortere levensreize, tot aan het graf, zonder speeltijd, zonder ontwikkeling, met een duister hoofd, een ledig hart, een' onbestuurden

wil - gewis, wie dat geen slavernij noemt, hij heeft een gering besef van de waarde der menschheid. Wettelijk moge zij dan afgeschaft zijn, feitelijk bestaat zij nog om ons heen, even goed als in Oost en West. Maar, wat dan; wil men dan geen algemeen schoolbezoek? Op uitzonderingen na verlangt men het vurig. Wij zoeken de oorzaak van die werkeloosheid en onverschilligheid vooreerst daarin, dat men niet algemeen met het kwaad bekend is. Vraagt een Amsterdammer, hoeveel kinderen gaan er hier niet school, en vraagt het een bewoner van het kleinste dorp - tien tegen één, dat zij het niet weten. - Zij kunnen het trouwens ook niet weten, want men geeft wel opgaven van cholera, veetyphus, longziekte - inderdaad een loffelijk werk - maar wie heeft er nog om gedacht om dit voor de kinderen te doen, die geen onderwijs genieten? Daarbij is het eene treurige waarheid, dat er vaak gebrekkige en hoogst afkeuringswaardige toestanden in de maatschappij zijn, aan wier gezigt men zich gewent en waarop men den stempel der noodzakelijkheid zet - en zoo is het ook met dit gebrek. Nog ten laatste komt er dit bij, dat bij de gansche natie nog niet tot in merg en been het gevoel van behoefte aan ontwikkelend onderwijs is doorgedrongen. Al die oorzaken werken onzes bedunkens mede tot die slapheid, die werkeloosheid, die onverschilligheid, welke er te veel voor deze zaak bestaat.

Maar zouden zij ons mogelijk niet van overdrijving in de opgaven van het cijfer kunnen beschuldigen? Wij gelooven het niet, ja, wat meer is, wij maken ons, des gevorderd, sterk om te bewijzen dat het opgegevene nog altijd te laag is. Nemen wij een oogenblik het Verslag in handen. De Regering geeft voor de bevolking met 1 Januarij 1866 een aantal van 3,532,446 zielen en zegt, dat het vermoedelijk getal schoolpligtige kinderen van de 6 tot de 12 jaren 449,752 bedroeg, van welke in Januarij 110,255, in April 124,858, in Julij 135,196 en in October 142,437 van de dagschool geen gebruik gemaakt hebben. Al nemen wij nu het gunstigste cijfer van Januarij slechts aan, dan krijgen wij toch reeds een verzuim van bijna 25 per cent; want dat de overige cijfers nog ongunstiger zijn, vindt zijne oorzaak daarin, dat er boven dat voortdurend te kort in de overige maanden des jaars nog zooveel meer kinderen meest tot den landarbeid gebezigd worden. Droeven indruk moeten die cijfers maken op elk, die het met de Nederlandsche jeugd wel wil, en nog droever wordt men te moede, als men ontwaart dat het kwaad nog eerder toe- dan afneemt. De Regering zelve zegt, dat tegen eene vermeerdering van 18384 kinderen van 6-12 jaren, in de jaren 1863-1866, slechts eene verhoogde schoolbevolking staat van 8618, hetwelk dus al weder een' achteruitgang van 10000 kinderen aanwijst, waarvan de aanleiding bepaald gezocht moet worden in verminderde gelegenheid tot kosteloos onderwijs, eene heillooze vrucht van den onzaligen twist dezer dagen, terwijl de duurte der levensmiddelen ook niet voorbij ge-

zien mag worden. Het ongunstigst kenmerken zich de provinciën N.-Holland, Zeeland en Noord-Braband - het allergunstigst het kleine Drenthe, hetwelk gevolgd wordt door Overijssel, Groningen en Friesland. Wij hebben voorshands echter genoeg aan die cijfers en hopen ze later nog eens opzettelijk te beschouwen, vooral in betrekking tot de meisjes van 6- tot 12jarigen leeftijd. Wij stellen echter nogmaals het feit op den voorgrond, dat er in Nederland meer dan *honderd duizend* kinderen zijn, welke, geen lager onderwijs ontvangen.

Het zal dan nu toch wel niet mogen ontkend worden, dat er op die wijze een geduchte kanker aan Neêrlands welzijn knaagt, en dater geen sprake zijn kan van algemeene volksbeschaving en volksverlichting, zoolang men op zulk een droeven toestand wijzen kan. Er wordt dan ook vaak te onbedacht met die woorden gespeeld. Men trede het volksleven eens in en onderzoeke met een belangstellend en naauwlettend oog naar den graad van ontwikkeling bij de groote massa, en inderdaad, van de tien gevallen zal men zesmaal met een verslagen gemoed huiswaarts keeren. Hoe zou het anders kunnen zijn, daar het vierde gedeelte van de kinderen, en dat juist uit het volk, de plaats niet bezoeken, waar zij eenig en alleen eenige ontwikkeling erlangen kunnen. Men vergete toch niet, dat deze ongelukkigen meest kinderen van ouders zijn, die zelven onontwikkeld dan ook voor de vorming hunner kleinen niets kunnen doen, en dat hetgeen de jeugdige menschen nog worden bloot toeval is, of uit het verkeer met anderen voortvloeit, een boom echter, waaraan soms wrange en kwade vruchten wassen. Men behoeft dan ook niet lang naar de oorzaak te zoeken van die lage politieke en godsdienstige ontwikkeling van duizenden uit ons volk; men behoeft niet te vragen, hoe het komt dat de verschillende godsdienstleeraars als tot dooven prediken en dat hunne woorden over de hoofden van velen hunner hoorders vliegen; men behoeft gansch niet verlegen te wezen met de oplossing van het vraagstuk, waarom de leiders op staatkundig en godsdienstig gebied, die jagt maken op de onkunde, zoo gemakkelijk eene groote menigte volgelingen vinden. Inderdaad, er woont nog diepe onkunde onder de groote menigte, en de grofste vormen van bijgeloof en onwetendheid mogen eenigermate weggezonken zijn, nog vloeijen die beide vuile bronnen van menschelijke ellende te zeer onder ons en blijven duizenden als in nevelen voortleven, en dat eenig en alleen, omdat zij geen onderwijs genoten of nog genieten. Velen hunner zien niet, en hooren niet, en vatten niet, en soms al mannen in kracht, zijn zij nog armer in verstand dan het kind, dat eenigen tijd in den zegen van goed onderwijs heeft mogen deelen. Zullen wij hier schetsen, wat leger van jammeren uit dien ongelukkigen toestand voortkomt? Wij wijzen uit veel op enkele punten. Onkunde en onbekwaamheid voor het werk, dat nadenken en overleg vereischt, gaan meestal hand aan hand, en juist daarom kunnen over het algemeen onze ambachtslieden en onze fabriekarbeiders in den

grooten strijd der concurrentie niet voldoende mededingen, en bij honderden hunner zijn alleen geschikt om even als een bepaald deel van een werktuig al de dagen huns levens steeds het zelfde werk te verrigten. Van vinding en overleg kan er bij hen geen sprake zijn, en dat zij zich door de daartoe onmisbare kunde en bekwaamheid een waarlijk onafhankelijk standpunt zouden kunnen verwerven tegen over hunne heeren of meesters, de gedachte daaraan behoeft bij hen niet op te komen. Wie kan er ons dan ook op wijzen, dat onze werklieden in het buitenland optreden, om daar hunne meerderheid te handhaven of te staven; neen, verre van daar worden wij overstroomd door vreemdelingen, die onze arbeiders zoo al niet het brood uit den mond nemen - dan toch meestal als hunne meerderen optreden. Daarbij komt, dat velen van de vroegste jeugd en in het tijdperk van ligchamelijke ontwikkeling reeds tot arbeid genoopt, zwak, gebrekkig, krachteloos en voor hun leven ongeschikt en onbekwaam blijven om tot flinken arbeid gebezigd te worden, en de vele kwijnende gezigten in den bloeitijd des levens, de vele mismaakte gestalten en dat groot aantal ongeschikten voor de krijgsdienst, die gewenschte oefenschool voor orde en ondergeschiktheid bij velen uit den lageren stand - zij komen daaruit voort, dat menig kind in de jaren bestemd tot onderwijs en opvoeding daarin niet deelt, doch reeds tot zwaren arbeid gebezigd wordt. Men kan en behoort daarbij de zaak ook wel degelijk van de finantiëele zijde eens te bezien. Of moet het geen belangrijk verschil voor de welvaart eens lands opleveren, of men arbeiders, werklieden en ambachtslieden, of hoe men ze ook noeme, heeft, welke goed ontwikkeld en in elk opzigt goed onderwezen zijn, en die dus in zich zelven de gegevens bezitten om veel, en goed, en degelijk werk te verrigten, de voortbrenging te verhoogen, de waarde der door hen bewerkte grondstoffen aanzienlijk te doen toenemen en zoo èn voor zich zelven, èn voor den fabriekant of landbouwer of ambachtsman, èn voor den staat welvaart te scheppen, terwijl men de hoop mag koesteren dat hunne kinderen op de schouders der ouders staande nog verder zullen zien. - Stellen wij tegenover dezen nu eens een geslacht, door vroegtijdigen arbeid of verwaarloozing ontzenuwd, krachteloos en traag, dat nooit of te kort op de schoolbanken gezeten heeft, zonder een hoofd, geschikt tot denken of tot het besturen der hand, wat vrucht zal dier arbeid geven; welke waarde zal hun fabriekaat erlangen; welk overleg zal men van dezulken, bij welken arbeid ook, mogen verwachten? Zij, die bij dezen welvaart, vreugde, opgeruimdheid, licht op hun pad zoeken, zij kunnen even goed gaan maaijen op akkers, die niet bezaaid zijn, of vruchten gaan plukken op boomen en struiken, die niet gebloeid hebben. Wat deze ongelukkigen nog verrigten, doen zij onder den invloed van de stalen wet der gewoonte; wat zij nog weten en kennen, het toeval heeft het hun aangebragt - maar zoekt bij hen geen zelfstandigheid, degelijkheid of heldere begrippen.

Moet er nu niet noodwendig uit dat alles voortvloeijen, dat de armoede onder dezulken bij voorkeur huizen zal; dat de minste stoornis in het werk hen, die zich slechts in ééne rigting hebben leeren bewegen, bij scharen tot de armenkas voert; dat het verdiende loon bij hen wel het minst met zorg en naauwgezetheid zal besteed worden, en dat er zoo bij duizenden, wat zeggen wij, bij millioenen guldens jaarlijks moeten verloren gaan, niet aan bedeeling slechts alleen, maar aan het te kort in de algemeene productie op veld en in fabriek, terwijl zij nog de bloedzuigers zijn, die hun gansche leven door eene groote hoeveelheid van de beste sappen van den staat verteren. Wie dus waarachtige volkswelvaart wil, moet ontwikkeling des volks willen, en wie volksontwikkeling wil, moet algemeen en getrouw schoolbezoek willen, als het eerste en beste middel om dien welstand te scheppen. Wij hebben het boven toch reeds gezegd, dat de ontwikkeling, die het kind in die kringen erlangt, waar het schoolverzuim het sterkste heerscht, toch bijna niet in rekening kan of mag gebragt worden. Ook mag in het geheel niet uit het oog verloren worden, dat bij het onmetelijk verlies in stoffelijke welvaart, daardoor veroorzaakt, dat duizenden handen niet door heldere hoofden bestuurd worden, eene onontwikkelde volksmassa steeds een groot gevaar voor het land aanbiedt. Zij, die onbestemd denken en gevoelen, weten den wil toch niet te besturen, en der natuurlijke goedhartigheid en der zucht tot orde, ons volk eigen, en daarbij het geluk, dat die onkundigen niet opgehoopt maar over het gansche vaderland verspreid leven, moet men het dank weten, dat men van tijd tot tijd niet meer tooneelen van verzet en wanorde zich ziet voordoen. Vrij moge men dan ook voortgaan, en wij zegenen het dat het geschiedt, om bronnen van welvaart te openen in kanalisatie, spoorwegen, bevordering van handelsverkeer, fabrieken, landbouw en wat dies meer zij, men zal toch zien, dat dit in alle klassen der maatschappij geen welvaart verspreiden zal, zoolang men te worstelen heeft met zulk een groot gedeelte des volks, dat alle ontwikkeling mist en dat dus grootendeels ongeschikt is om de waarde dier werken te verhoogen of de vruchten te plukken, die hun daarin aangeboden worden.

Maar wij willen hier van stoffelijke welvaart niet maar alleen spreken, doch een nog ernstiger toon aanslaan. Wie zal er bij onontwikkelden eene waardige maatschappelijke en christelijke pligtsbetrachting op overtuiging steunende kunnen verwachten, bij hen, die niet hebben leeren denken, die een onbestemd en vaak overdreven of misplaatst gevoel bezitten en bij wie de wil niet of slecht geleid wordt, dewijl er geen de minste poging aangewend is om harmonie in hunne zielen te kweeken? Wij houden het vol, dat het christendom een wel toebereiden akker verlangt, en dat het zich daarop in al zijn glans en eenige waarde vertoonen kan en zal.

En zijn dat alles nu gevolgen van het schoolverzuim, hooren wij

ons vragen. Wij twijfelen er geenszins aan, en wel omdat de school juist de plaats is, die steeds ontwikkeling bedoelt en bejaagt, en ook omdat het eene droeve waarheid is, dat zij voor duizenden en tienduizenden daartoe de *eenige* plaats is. Een degelijk en bloeijend schoolwezen, waarvan door allen een waardig en gepast gebruik gemaakt wordt, staat gewis boven aan bij de middelen om vrede, welvaart en ware deugden te kweeken.

Maar wordt er dan niets tegen zulk een kwaad gedaan? Wij zouden ondankbaar en onbillijk zijn, als wij dat wilden beweren. Het regt op onderwijs voor iedereen wordt niet betwijfeld en dikwijls krachtig gehandhaafd; met milde hand zijn en worden nog subsidiën verstrekt tot het stichten van scholen; nog wordt op menige plaats het onderwijs kosteloos verstrekt en op de meeste plaatsen staat de schooldeur voor armen en minvermogenden kosteloos open; bij velen van het schooltoezigt behoort het tot eene zaak van ijverige bemoeijing, en over het algemeen wijden de meeste onderwijzers veel zorge aan dit punt. Dan mogen ook volstrekt de edele pogingen niet vergeten worden van de grootsche stichting van Vader Nieuwenhuizen, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die bij herhaling in hare algemeene vergaderingen hare stem tegen het schoolverzuim verhief, en zoo als het ware den afgevaardigden de gewigtige taak opdroeg om toch in hun kring als kampers tegen het kwaad op te treden, en die daarbij in naauwgezet onderzoek en door belangrijke geschriften tot de Regering en tot duizenden in het land over het euvel gesproken heeft en nog spreekt. De Maatschappij van Nijverheid staat in den laatsten tijd haar daarin ter zijde, en eere en dank zij die vereeniging daarvoor gebragt, die al menige opwekking gaf, om het kind niet te exploiteeren ten koste van de ontwikkeling, daar dit op de lange baan ten nadeele der nijverheid strekt. Bovenal moeten wij nog hen noemen, die heeren fabriekanten in Overijssels nijver gedeelte, die de kinderen wel op hunne fabrieken gebruiken, doch zelven scholen stichten en onderwijzers betalen om op sommige uren van den dag een goed onderwijs te verstrekken. Zoo zijn er nog vele bijzondere vereenigingen en personen, die gansch niet werkeloos tegenover de kwaal verkeeren; doch het kan en mag niet ontkend worden, dater veel te weinig gedaan wordt, en dat er tegenover een weinig leven zooveel levenloosheid en tegenover een enkel lichtend punt nog zooveel duisternis staat. Zij, die gestadig nagaan, wat er in deze verrigt wordt, worden pijnlijk aangedaan, dat men bijna nooit in Gemeenteraden, of bij de Staten der Provinciën, of bij de Hooge Vergaderingen des lands bij zooveel debatten over het onderwijs stemmen hoort opgaan over die algemeene kwaal, zoodat men bijna tot het besluit moet komen, dat het Regeringsverslag of de Gemeente-opgaven niet of zonder belangstelling ingezien en bloot voor kennisgeving aangenomen worden. In die vergaderingen behoorde toch wel het eerst de vraag te rijzen, hoe het toch komt,

komt, dat meer dan 100,000 toekomstige staatsburgers en staatsburgeressen nog daarheen blijven leven, alsof Nederland nog in het geheel geen scholen bezat. Het is lofwaardig, dat men angstvallig te korten op staats-, provinciale- en gemeente-begrootingen zoekt te vermijden, en waar ze bestaan, die met behoorlijke voorzorgen voor de toekomst tracht te dekken; doch het bloed kleurt ons toch het gelaat, als wij een te kort van 100,000 kinderen op de lagere school van jaar tot jaar ongemerkt zien voorbijgaan, en wij gelooven vast, dat zoo het *f* 100,000 gold op den post onderwijs, er wel meer beweging over gemaakt zou worden. Wij zouden zoo hartelijk wenschen dien goeden en edelen wedijver te zien, inderdaad de belangstelling van alle weldenkenden waardig, dat men elkander niets toegaf om alle kinderen in ons land in den zegen van onderwijs te doen deelen; wij zouden het een heilig en heerlijk streven noemen, zoo men er naar joeg om allen kleinen dat onmisbaar voedsel voor den geest te zien genieten, zonder hetwelk zij geen gezonde bestanddeelen van de maatschappij worden kunnen; dat zou een werk zijn, waarvan bepaald vruchten van geluk en welvaart te wachten zouden wezen. Waarlijk, indien tot dat doel in elke gemeente vereenigingen gesticht werden, wij zouden denzulken met volle gerustheid den schoonen haar passenden naam van *nationale christelyke* toekennen. Het moet toch niet vergeten worden, dat het een werk is, dat men met billijkheid niet alleen van de Regering wachten kan, en dat de wet der liefde ieder dringen moet om deze daarin ten dienste te staan en hare voorschriften en bedoelingen plaatselijk toe te passen. Maar al is dit eene waarheid, die volstrekt niet op den achtergrond mag geschoven worden, het is niet minder waar, dat op de Regering de dure pligt rust om voor te gaan, opdat de zaak eene volkszaak worde, en dat zij daartoe verpligt is, omdat aan *haar* opgedragen is om het onderwijs tot het voortdurend voorwerp harer zorgen te maken. Al stond die bepaling ook al niet in de grondwet, dan zou de wet der menschelijkheid en het welbegrepen staatsbelang haar daartoe nog moeten dringen. Betreurenswaardig is het echter, dat welke rigtingen sedert 1857 aan het staatsbestuur geweest zijn, zij allen met de schuld bezwaard staan van openlijk te weinig aan dat onderwerp gedaan en volstrekt geen degelijken stoot aan de zaak gegeven te hebben. Het is gewis prijselijk, dat zij jaarlijks voortgaat met statistische opgaven over het schoolbezoek; doch het moest reeds lang in het oog gevallen zijn, dat die opgaven nog niet eens de regte waarheid kunnen openbaren, en wij vragen bescheiden doch vrijmoedig, zouden wij van haar in zulk een aangelegen onderwerp niet meer hebben mogen verwachten dan vriendelijke opmerkingen en algemeene aanwijzingen aan de Besturen, die deze al of niet kunnen opvolgen, naardat zij er lust toe gevoelen of hun vermeend eigenbelang er niet mede gemoeid is. Vraagt men, of zij er meer aan zou kunnen doen - wie er ook aan twijfelen moge, wij ganschelijk niet - en dat zelfs

zonder de groote kwestie van *schoolpligtigheid* thans ter sprake te brengen, een hoogst belangrijk vraagpunt, doch waarover nu bij de bestaande crisis geen bedaarde discussie zou kunnen gevoerd worden. Wij houden het er voor, dat er behalve dat middel nog veel voor de hand ligt, waardoor de ziekte zoo al niet opgeheven, dan toch zeer beperkt zou worden. De Regering beginne maar met naauwkeurig elke drie maanden te laten opgeven, niet alleen hoeveel kinderen er op de schoollijsten staan of ter school komen, twee zeer verschillende zaken, maar ook hoeveel er *niet* komen en late, zoo goed mogelijk de redenen van verzuim opgeven; zij zorge, dat in elke gemeente het juiste cijfer van verzuim bekend gemaakt worde; zij late plaatselijk door mannen met de kwestie van het schoolverzuim bekend, de brandpunten van de kwaal onderzoeken; zij wake met onverbiddelijke gestrengheid, dat men haar juiste cijfers geve, en bovenal zij ze niet blind voor het aandeel, dat Besturen, Gemeenteraden, Onderwijzers en Schooltoezigt aan het kwaad hebben. Dit laatste verdient alle behartiging en ligt op den weg der Hooge Regering. Mogen ook al in de eerste plaats de ouders genoemd worden als de oorzaken, dat de kinderen de school niet bezoeken, bij sommigen omdat dit eene erfelijke kwaal geworden is, bij anderen omdat zij geen waarde aan de schoolvrucht hechten, bij honderden, omdat zij de weinige stuivers door de kinderhand verdiend niet kunnen missen voor de behoeften des gezins, men zal bij een gepast onderzoek tot de ervaring komen, dat vele, zeer vele Gemeente-Besturen en Gemeenteraden met eene zware schuld te dien opzigte bezwaard zijn.

Zal men kunnen getuigen, dat er overal onbekrompen en mild de gelegenheid tot onderwijs verschaft wordt; worden de onvermogenden en armen nergens van de school teruggestooten; worden de achterblijvenden allerwege opgewekt en ophefbare hindernissen uit den weg geruimd; ontbreekt het nergens meer aan voldoende lokaliteit; vindt men allerwege een genoegzaam personeel, en zou het onmogelijk zijn om plaatsen aan te wijzen, waar de schoollijst opzettelijk laag en de toegang met voordacht moeijelijk gemaakt wordt om de vermeerdering van hulppersoneel op te houden; is men overal van de kwaal vrij om de belangen van de school op te offeren voor een laag cijfer op de gemeente-begrooting? Waar men voor beperkten kring ongunstig op al die vragen antwoorden moet, wat zou er dan niet ontdekt kunnen worden, als men den blik overal vrij in het ronde kon slaan. Men onderzoeke slechts stipt en bedaard en met ernst, waarom zoo velen ondanks zich zelven van de school verwijderd blijven, en men zal bevinden, dat er nog bij scharen derwaarts kunnen en willen opgaan, ook zonder schoolpligtigheid.

Ook het schooltoezigt heeft in deze zaak nog veel te verantwoorden. Art. 64 der wet bepaalt onder andere, dat de schoolcommissiën aanteekening moeten houden van het getal leerlingen. Wat doode letter,

zoo dit niets anders bedoelt dan eene eenvoudige telling der leerlingen bij hun schoolbezoek; doch, wat voortreffelijke bepaling, als wij er de strekking in zien om de commissiën te wekken toch vooral kennis te nemen van hen, die geen onderwijs ontvangen en krachtdadig mede te werken, dat in hun kring een getrouw gebruik van de school gemaakt worde. Wij zullen hier niet beslissen, hoe het daarmede gelegen is en even weinig, of er geen schoolopzieners zouden aan te wijzen zijn, die zich de zaak niet aantrekken en er geen onderzoek naar doen, of de gelegenheden tot onderwijs niet dienen vermeerderd te worden. Al worden er onder de voortreffelijke en hoogst verdienstelijke mannen, die wij in deze betrekking bezitten, maar enkele nalatigen gevonden, dan zijn deze reeds in staat om veel kwaad te doen.

Moeten en kunnen wij de onderwijzers ook geheel vergeten? Och, dat het zoo ware! Wij wekken bij de dankbare erkentenis, dat de moesten voor de zaak strijden, allen bij vernieuwing op en roepen hun broederlijk toe: ‘Laten wij niet vertragen, maar een ieder in zijn kring al het mogelijke doen om het kwaad fiksch onder de oogen te zien en het dengenen, die boven ons staan, onophoudelijk als met den vinger aanwijzen, en zoo tot leven en werkzaamheid wekken.’

Hoog tijd wordt het, dat men zich meer algemeen de zaak aantrekke, en zonneklaar schijnt het ons, dat het de ernstige pligt van de Regering en van alle gewestelijke en plaatselijke Besturen, ja, van ieder weldenkende is om er niet langer onverschillig onder te verkeeren.

Men moet behalve dat ook nog wel begrijpen, dat de kwestie maar niet alleen bepaald is tot de honderd duizend kinderen, die in het geheel geen onderwijs ontvangen, maar dat er zelfs nog eene rekening moet vereffend worden met hen, die onderwezen worden. Wij hebben tot nog toe maar alleen over geheel verzuim gesproken; doch wij willen nog even de snaar roeren van te kortstondig of afgebroken onderwijs en daartoe slechts één voorbeeld noemen. Door den lofwaardigen ijver van den Districts-Schoolopziener te Delft is het kenbaar geworden, dat in zijn District, waartoe de stad Delft, het prachtige Westland met de dorpen Naaldwijk, 's Gravesande, Rijswijk en Voorburg behooren, in het jaar 1867, 720 leerlingen voor goed de school verlieten, van welke slechts 326 den leertijd wel volbragt hadden, en dat er 125 waren, die geen noemenswaardige vrucht van het onderwijs genoten hadden. Zoo stijgt het cijfer van honderd duizend nog aanzienlijk door zulke schoolgangers, en wordt in een beschaafd gedeelte des lands, te midden van de brandpunten der beschaving het te kortstondig en ongeregeld schoolbezoek in zoo erge mate gevonden, wat zal het allerwege anders zijn?

Eene ontzettende ziekte woedt er dus in geheel Nederland, en geen enkele plaats verkeert in gezonden toestand. 100,000 kinderen genieten in 't geheel geen onderwijs, en een even groot getal maakt er afgebroken of te kort en dus onvoldoend gebruik van. Doch men is er blind voor, en het getal dergenen, die de krankheid bestrijden, is

uiterst gering. Wij noemen het echter een bezwaar niet minder noodlottig dan cholera, runderpest of dijkbreuk; wij noemen het een verlies zoo groot als eenig wezen kan, daar het hoofden en harten en handen doet verloren gaan. Mogten alle partijen toch begrijpen, dat die toestand tegen ieder even sterk getuigt.

Wat zal de toekomst echter voor dit bezwaar opleveren? Zal men over de spijze blijven twisten en intusschen duizenden bij duizenden laten verhongeren of wegkwijnen? Wie zal daarop antwoorden? Zij, die hopen, dat de commissie die belast is geweest met het onderzoek naar den toestand der fabrieks-kinderen licht scheppen zal, vleijen zich onzes bedunkens met eene ijdele hoop, want haar onderzoek gold slechts zijdelings de school. De zaak verdient evenwel een zelfstandig onderzoek, dat alleen van de Regering kan uitgaan.

Wij wenschen en hopen, dat er toe besloten worde. Dankbaar verheugen zich duizenden in den lande, dat de Minister Fock pal staat voor de handhaving der onderwijs-wet; wij verblijden ons, dat hij in de afgeloopene week een goedkeurend votum op zijne gedragingen mogt erlangen - doch gewis uiten nu velen met ons den wensch, dat hij moed moge hebben dit bezwaar eens ernstig ter harte te nemen. Hij heeft gezegd, dat hij *werkelijke* bezwaren zal trachten op te heffen en zoo mogelijk te keeren; moge hij zich eene eerzuil stichten door den grooten strijd te aanvaarden tegen het monster: Schoolverzuim. Hij zal er zijne tegenstanders op kunnen wijzen. Wel zal het een werk zijn, welks voltooijing jaren eischen zal; doch hij, die dit werk aanvat, voortzet en er slechts een gedeelte van afwerkt, hij schept met ieder tiental kinderen, dat hij in onderwijs doet deelen, volksgeluk. Iedere school, die verrijzen zal, en wij behoeven er nog honderden, wordt eene kweekplaats van zegen.

Wij bidden vurig, dat wij spoedig zien mogen, dat er door alle rigtingen een zware strijd gestreden worde tegen dien geduchten vijand van ons volksgeluk, wiens nederlaag bronnen van heil voor Nederland openen zal.

Moordrecht, 15 Dec. 1868.

G.B. LALLEMAN.

Is eene levensbeschrijving van Jezus mogelijk?

Jezus van Nazareth, volgens de historie geschetst door Dr. J.P. Stricker. 2 Deelen. Amsterdam, Gebroeders Kraaij, 1868.

Belangrijk is ongetwijfeld de vraag: hoedanig was het leven van Jezus? Natuurlijk is zij dat niet, zelfs niet in de geringste mate, voor

hem, die niet eens gelooft aan het bestaan van Jezus; maar het getuigt, dunkt mij, van groote onkunde en verregaande oppervlakkigheid dit te loochenen.

Zouden wij echter, ingeval we toestemmen, dat er een Jezus is geweest en dat de menschheid veel aan hem verplicht is, niet genoeg hebben aan deze erkenning en aan de waardeering van den geest, die van hem is uitgegaan? Maar, als het waar is dat die Jezus op godsdienstig en zedelijk gebied de eerste is geweest, en als aangenomen mag worden dat van dien edelste onder alle edelen eene levensbeschrijving kan geleverd worden, waarvan op voldoende gronden mag worden getuigd dat zij ons zijn leven voorstelt, zooals het in de werkelijkheid heeft bestaan, wie gevoelt niet dat zulk eene beschrijving allerweldadigst voor de bevordering van godsdienst en zedelijkheid zou zijn? Getuigt ook niet de reeks van biographiën van Jezus, die verschenen zijn, dat men daaraan voortdurend behoefte gevoelde?

Zou echter misschien de poging om eene levensbeschrijving van Jezus te leveren eene ijdele zijn te heeten, en eene biographie van Jezus tot het gebied der onmogelijkheden behooren?

Wij behoeven wel niet te zeggen, dat deze vraag niet door allen toestemmend wordt beantwoord.

Onder zulk een levensbeschrijving, als waarvan wij hier spreken, verstaan we toch niet eene eenvoudige aanwijzing van de beginselen, waarvan Jezus is uitgegaan en van den geest, waarin hij is werkzaam geweest, maar een meer of min uitvoerige voorstelling van zijn leven. En nu is, vooral sedert Strauss zijn bekend boek in het licht heeft gegeven, het getal van hen allengs toegenomen, die van oordeel zijn, dat ons zeer weinig met genoegzame zekerheid bekend is omtrent het leven van den stichter onzer godsdienst. Strauss zelf betitelde zijn werk ook niet eenvoudig: ‘Das Leben Jesu’, maar hij voegde er bij: ‘kritisch bearbeitet’. Derhalve, zooals de titel zelf aanduidt, het was geen *leven van Jezus*, dat hij gaf, maar eene *kritische bewerking er van*, en dit was zijn doel, niet om in breede trekken het leven van Jezus te schetsen, maar om de verhalen aangaande dat leven in de Evangeliën aan den toets der wetenschap te onderwerpen. Hoedanig zijn resultaat was is bekend. Ook weet men, dat hij ons wel heeft doen zien wat, naar zijn gevoelen, *niet*, maar geenszins wat, volgens hem, *wel* met Jezus is gebeurd. En te oordeelen naar zijn boek moet het voor onmogelijk verklaard worden een eenigzins uitvoerige voorstelling van het leven van Jezus te leveren.

Velen hebben hem dit toegestemd.

Maar na zijn werk, dat zoo groote verwoesting had aangericht, kwam de reactie. Men was ijverig in de weer om als historisch te handhaven wat door Strauss tot het gebied der mythe was verwezen. De geloofwaardigheid der Evangelisten werd verdedigd en meer dan een ‘leven van Jezus’ verscheen, hetwelk het bewijs scheen te leveren dat

zelfs een eigenlijk gezegde levensbeschrijving van Jezus kon gegeven worden.

Anderen betraden een middelweg. Zij konden dit laatste niet toestemmen, maar waren van oordeel dat toch wel eenigzins uitvoerig het beeld van Jezus kan worden geschetst.

Onder dezen behoorde de niet minder dan Strauss bekende Dr. Schenkel, die, in hetzelfde jaar, waarin gene zijn Leben Jesu, maar nu voor het volk bewerkt, op nieuw uitgaf, een werk over Jezus in 't licht deed verschijnen. De titel was dan ook anders dan die van het boek van Strauss. Hij gaf het niet den naam van 'Das *Leben*'; maar 'das *Charakterbild* Jesu'. 'Allerdings', zegt hij zelf, 'müssen wir auf die Hoffnung verzichten, ein "Leben Jesu" im strengen Sinne des Wortes zur Darstellung zu bringen. Wir bedürfen auch eines solchen nicht; uns genügt ein *Charakterbild* von dem Erlöser'. - Die Aufgabe, welche wir uns hier gestellt haben, besteht nicht darin, das 'Leben Jesu' darzustellen. Unsere Absicht geht nicht weiter, als ein Bild von dem *Charakter Jesu* zu entwerfen, so weit dies nach zuverlässigen Urkunden möglich ist.' En vraagt men nu wat hij hieronder verstaat, hij laat er dit op volgen: 'Wie Jesus das geworden, was er gewesen; unter welchen Bedingungen, Anfechtungen, Kämpfen er sich entwickelt und zur Vollendung hindurchgerungen; was er gewollt, erstrebt, vollbracht, und in welcher besonderer Weise; worin die bestimmte Eigenthümlichkeit seines Lebens und Strebens, seiner Person und seines Werkes sich ausgeprägt; das nach bestem Vermögen zu zeigen, haben wir hier versucht.'

Ook in ons vaderland is omstreeks den aanvang van dit jaar een werk verschenen, waarvan de schrijver van het beginsel uitgaat, dat er wèl een biographie van Jezus kan geleverd worden. Wij bedoelen dat, waarvan wij aan het hoofd dezes den titel afschreven. Reeds uit dien titel: *Jezus van Nazareth*, *volgens de historie geschetst*, kan dit eenigzins blijken; en de inhoud bevestigt dit vermoeden. Herhaaldelijk spreekt de schrijver met het oog op dit zijn boek van 'een leven' of van 'een biographie van Jezus'. Echter heeft hij dat in geen anderen zin bedoeld dan Dr. Schenkel. Wat zegt hij zelf? 'Indien', hooren wij hem verklaren, 'men ons opdroeg een geregeld verhaal te schrijven van hetgeen Jezus, van zijne jeugd af tot aan zijn dood toe, merkwaardigs gezegd, gedaan en ondervonden heeft, en ons daarbij tevens verplichtte aan te wijzen hoe zijn inwendige mensch zich trapsgewijze zóó in hem ontwikkeld heeft, dat wij langzamerhand in hem den man zien groeien, dien het laatste tijdperk zijner geschiedenis te aanschouwen geeft, wij trokken ons verlegen terug. Al konden wij er zelfs toe komen om alles, wat de nieuw-testamentische schriften aangaande hem vermelden, voor zuiver historische berichten te houden, wij hadden er veel te weinig aan.' En bovendien, wanneer wij zijn boek met dat van Schenkel vergelijken, dan blijkt ontegenzeglijk dat beiden dezelfde beschou-

wing in dit opzicht deelen. Wij hooren Dr. Stricker dan ook, waar hij zijn werk in 't oog heeft, niet alleen gewagen van een levensbeschrijving van Jezus; maar ook van een *beeld* van Jezus, als hetwelk hij wilde leveren.

Nu is het echter de groote vraag, of zelfs zulk een beeld wel kan geschetst worden?

Heeft Dr. Stricker dit bewezen? Bestaat er voldoende grond om ons, al is het dan slechts voor het oogenblik, bij zijne resultaten neer te leggen? Mogen wij, wat hij wenscht, *zijn* Jezus voor den onze verklaren?

Ik meende dat ik, de opdracht der Redactie van dit Tijdschrift om eene beoordeeling van zijn boek te leveren aanvaardende, niet beter kon doen dan door dit in het licht te stellen.

Ik zal het beproeven naar mijn beste vermogen. Ik hoop daarbij onpartijdig te werk te gaan en wil mij slechts door liefde tot de waarheid laten leiden.

Het is ook mij geenszins onverschillig, welk een antwoord op de vraag, waarmede wij deze critiek openden, moet gegeven worden.

Men kan daarom van mij verwachten dat ik mij met al den ernst, welken zij vordert, van mijne taak zal trachten te kwijten.

Het spreekt daarbij van zelf dat ik niet alles kan bespreken wat den inhoud dezer biographie uitmaakt. Daartoe is de ruimte veel te beperkt, waarover wij hebben te beschikken.

Wij willen ons bepalen tot hoofdzaken.

Deze orde zullen we volgen.

1°. bespreken wij de regelen, die Dr. Stricker zich voor zijne biographie heeft gesteld;

2°. vestigen wij de aandacht op het beeld van Jezus, door hem geschetst;

3°. beantwoorden wij de vraag: welke waarde aan dit zijn boek is toe te kennen?

1°. Te recht heeft de heer S. zich regelen gesteld om ze in zijne biographie te volgen.

Wat nu deze regelen betreft, wij kunnen niet *alle* hier uitvoerig ter sprake brengen, maar willen slechts enkele ietwat nauwkeurig beschouwen.

Als hoofdbronnen voor het leven van Jezus beschouwt hij onze drie eerste evangeliën.

Van hen zegt hij dat wij ‘wat deze ons bieden, zoo lang moeten trachten te handhaven, als het ons aan genoegzame gronden outbreekt om naar het gebied der legende te verbannen, wat ons als historie wordt voorgehouden.’

Niet alles echter wat zij als historie voordragen, mag, volgens hem, als zoodanig worden geëerbiedigd. Hij heeft zich dezen regel gesteld:

'*Naar het gebied der legende moet verwezen worden wat met het christelijk godsbegrip*, *de bekende natuurwet en de gewone menschelijke ervaring in onverzoenlijken strijd bevonden wordt.*'

Ik heb tegen dezen regel, zoo als hij hier geformuleerd is, bezwaren.

Wat verstaat de schrijver onder dat: *het christelijk godsbegrip?* Is dat het godsbegrip van *Jezus?* Maar hij zelf gaat uit van het beginsel dat Jezus een kind van zijn tijd was en derhalve dat als mogelijk moet worden aangenomen dat zijn godsbegrip niet juist was. Maar dan kan niet als regel worden gesteld dat als onhistorisch moet worden uitgemonsterd wat met het godsbegrip van *Jezus* in strijd is. Of is het christelijk godsbegrip, het godsbegrip van de *Christenen?* Maar dat kan ook zijne bedoeling niet zijn; daar toch het godsbegrip van hen, die Christenen heeten, zoo onderscheiden is.

De schrijver zal zich dus hier minder juist hebben uitgedrukt. Ongetwijfeld heeft hij hetzelfde bedoeld wat hij vroeger een *aannemelijk* of ook een *welgestaafd* godsbegrip heette, en waarvan hij verklaarde, dat de wijsbegeerte ons daartoe leidt. En hij zal er, dunkt mij, zelf niet tegen hebben, dat wij er een dezer praedicaten voor in plaats stellen.

Voorts spreekt hij niet alleen van de bekende natuurwet, maar ook van *de gewone menschelijke ervaring.*

Ik vraag al weder, wat heeft de schrijver hier onder verstaan: *de gewone menschelijke ervaring?* Eene gewone ervaring staat tegenover eene ongewone of buitengewone, en deze laatste, waaraan de schrijver bij tegenstelling moet gedacht hebben, zal dan eene ervaring zijn, die niet elken dag, niet dikwerf wordt opgedaan, waaruit zou volgen, indien de uitdrukking: gewone menschelijke ervaring als staande tegenover zulk eene ongewone of buitengewone moet beschouwd worden, dat deze laatste en al datgene, waaromtrent zij getuigt, door den S. buiten aanmerking is gelaten. Maar dat mogen wij niet aannemen; daar hij zelf in zijne biographie aan Jezus genezingen toekent en hij zulke feiten toch wel niet onder de gewone zal rangschikken; terwijl we hem, waar hij die feiten als zoodanig handhaaft, hooren zeggen, dat 'te willen beweren, dat er door Paulus niets hoegenaamd verricht is, hetwelk onder het buitengewone gerangschikt moet worden, toch wel al te gewaagd zou zijn.' Gewone menschelijke ervaring zou ook kunnen zijn eene ervaring zooals die door gewone menschen, d.i. menschen van den gewonen stempel, wordt opgedaan. Maar zoo zullen we toch ook wel niet zijn regel hebben op te vatten, daar hij toch niet van oordeel zal zijn dat de ervaring van hen, die tot de zeldzaamheden behooren, niet in rekening mag worden gebracht.

Wij willen derhalve ook hier aannemen dat de schrijver niet gelukkig geweest is in de keuze zijner woorden, en dat hij zelf ons zal toe-

stemmen dat hij hier eenvoudig, zooals hij vroeger had gedaan, van *de ervaring* had moeten spreken.

Hier, waar hij zijne regelen opgaf, had hij zich echter nauwkeuriger moeten uitdrukken.

Tot die regelen behoort ook deze:

'*Van het vierde evangelie*, *als zijnde een dogmatisch geschrift in historischen vorm*, *kan geen gebruik worden gemaakt*'.

Mocht hij dit tot regel stellen? Ik erken volgaarne dat het vierde Evangelie niet een historisch, maar een dogmatisch boek is en dat het doel van den auteur van dit N.T. geschrift geenszins was: historie te leveren. Maar kan er daarom geen gebruik van worden gemaakt? Zou de bewering van Dr. S., eenige bladzijden vroeger: 'dat het veiliger is, dit evangelie, bij de samenstelling van een leven van Jezus, stil te laten liggen' niet te ver gaan? Kan het dan niet strekken tot bevestiging van het gevoelen dat we dit of dat, hetwelk de Synoptici bevatten, als historisch hebben aan te merken; al kan aan dit Evangelie op zich zelf beschouwd geen bewijs voor het historisch karakter van een feit worden ontleend?

Heeft dan niet, zooals schrijver zelf toestemt, de auteur van dit boek des N.T., uit de mondelinge traditie geput? En al 'gebruikte hij' wat hij uit zijne bronnen putte 'naar willekeur', al 'plaatste hij het waar hij het goedvond en vervormde het om het met zijn oogmerk in overeenstemming te brengen', dit neemt toch niet weg dat er historisch gehalte in zijn geschrift kan gevonden worden. Dat dit laatste zoo is wordt door S. zelven aangenomen. Maar zou het dan niet tot gezegd einde goede diensten kunnen bewijzen? Zou het billijk zijn zoo groot een vertrouwen aan de Synoptici te schenken, als de schrijver, zooals we zagen, doet, en dan tevens als regel te stellen: van dit Evangelie kan geen gebruik worden gemaakt? Geen gebruik? Maar waarom wordt dit dan door den schrijver zelven gedaan? Waarom verwijst hij dan herhaalde malen in zijne aanteekeningen naar dit Evangelie? Waarom laat hij het dan niet 'stil rusten'? En hij zelf wijst er meermalen heen om de realiteit van 't geen door hem uit de Synoptische evangeliën geput is, te handhaven!

Ik zou hier kunnen vragen of S. zelfs niet zóó zeer met zijn eigen regel in strijd is gekomen, dat hij uit dit boek des N.T. in zijne schets van het beeld van Jezus heeft opgenomen, wat alleen door dit Evangelie vermeld wordt; daar hij toch van het opschrift boven het kruis van Jezus zegt dat het 'geschreven' was 'in het grieksch, in het hebreeuwsch, en in het latijn'; iets wat alleen door den 4^{den} Evangelist wordt medegedeeld(*); maar dit zal een lapsus memoriae

(*) Wat wij toch in onze Staten-Overzetting van Lucas (XXIII:38) lezen, dat er een opschrift met grieksche en romeinsche en hebreeuwsche letters boven Jezus was geschreven, is, zooals Dr. S. zal toestemmen, onecht; terwijl het bovendien nog de vraag is, of hiermede hetzelfde wordt getuigd wat wij in het 4e evangelie aantreffen.

zijn; en ik wil ook maar niet op een paar andere bladzijden uit zijn boek wijzen, waar hij wel degelijk uit het 4de evangelie alleen schijnt te putten, daar hier misverstand mogelijk is.

Liever willen we nog eens de vraag doen of, zooals S. beweert, van genoemd evangelie geen gebruik kan worden gemaakt en of door eenige hoogleeraren en predikanten, die tot zijne stadgenooten behooren, in hunne bekende voorlezingen(*) zoo geheel ten onrechte aan dit boek des N.T. een hooge waarde voor de kennis van Jezus is toegekend?

Op den regel het laatst door ons aangehaald laat hij dezen volgen:

'*Wat de Synoptici uit de gemeenschappelijk gebruikte oorkonde hebben is van groot gewicht*, *met uitzondering van hetgeen volgens regel* 1, 2 *en* 3(†) *ter zijde gelegd moet worden*'.

'*Het evangelie naar Mattheus heeft groote waarde met opzicht tot de redenen des Heeren*, *voor zoover deze gerekend kunnen worden uit het oorspronkelijk geschrift van den apostel te zijn overgenomen.*'

'*Het tweede evangelie heeft*, *bij strijd*, *de eerste*, *ofschoon niet altijd de beslissende stem*'.

'*Het derde*, *als het minst betrouwbare*, *moet met voorzichtigheid gebruikt worden. Zijne berichten moeten aan die der overige worden getoetst. Wat het alleen heeft*, *kan*, *als het de kenmerken der waarschijnlijkheid in zich draagt, opgenomen worden*'.

Hieruit ziet men dat, naar het gevoelen van den Schrijver, aan de 3 eerste evangeliën een gemeenschappelijke oorkonde ten grondslag ligt. Ik moet hier bijvoegen dat hij vroeger had gezegd dat die oorkonde een evangelie uitmaakte door Marcus geschreven en dat dit, 'zoo niet geheel, dan toch grootendeels in ons Marcus-evangelie is opgenomen'. Laat ik hier duidelijkheidshalve nog bij opmerken, dat ook door hem was beweerd, dat door den Apostel Mattheus een geschrift is vervaardigd, hetwelk *redenen* van Jezus bevatte en dat dit 'een belangrijk deel' van ons eerste Mattheus-evangelie 'uitmaakt'.

Blijkt hieruit niet terstond dat de voorlaatste van de aangehaalde regels wederom niet juist geformuleerd is: 'het tweede evangelie heeft, bij strijd, de eerste, ofschoon niet altijd de beslissende stem'? Had dit niet moeten zijn: wat betreft de *feiten* uit het leven van Jezus?

Volgt er ook niet uit dat hij op zijn standpunt, nu hij toch eenmaal zoo aan 't detailleeren was, er nog een regel had bij moeten voegen: het eerste evangelie heeft, voor zoover het redenen van Jezus bevat, aan het oorspronkelijk geschrift van Mattheus ontleend, de beslissende stem?

(*) Voorlezingen over de bijbelsche berichten aangaande het leven van Jezus enz. (Amsterdam, 1866); dezelfde die wij vroeger in dit Tijdschrift hebben aangekondigd.

(†) De eerste dezer regels is die, welke wij op bl. 144 vermeld hebben.

Bevreemden mag het ook wel dat wij onzen S., die eenige weinige bladzijden vroeger had gezegd dat Lucas (die volgens hem, de schrijver is van ons 3e evangelie, van welk N.T. geschrift hij zegt, dat wij het 'uit de eerste hand' hebben) '*zich vlijtig* van de oorkonde' oorspronkelijk door Marcus geschreven 'heeft bediend' en dat de 'goede trouw' van dezen schrijver van dit evangelie 'boven alle verdenking is'(*), en wiens hierboven geciteerde regel het was: 'wat de Synoptici', en derhalve ook Lucas, 'uit de gemeenschappelijk gebruikte oorkonde hebben is van groot gewicht enz.' dat we hem, zeg ik, dit in een volgenden regel omtrent het 3e evangelie in het algemeen hooren verklaren: 'het derde, als het minst betrouwbare, moet met voorzichtigheid gebruikt worden.'

Ofschoon hij voorzichtigheid omtrent laatstgenoemde evangelie noodzakelijk acht, hij heeft het toch vertrouwen waardig geacht; terwijl het 2e in zijne schatting, volgens de aangegeven regels, bovenaan staat.

Wij vragen nu echter: waarop steunt dat vertrouwen en dat zijn gevoelen omtrent ons Marcus-evangelie, alsmede dat aangaande het eerste boek van ons N.T., waarmede wij den lezer hebben bekend gemaakt?

Wat zijne waardeering van ons Lucas-evangelie betreft, hij beweert, zooals we reeds deden zien, dat als schrijver van dit boek werkelijk Lucas, de 'medgezel en vriend van Paulus', moet beschouwd worden; en dit is voor hem een van de hoofdredenen om dit evangelie vertrouwen te schenken. Dat hij tot die bewering recht had, tracht hij ook in het licht te stellen. Maar nu heeft hij zich die taak al heel gemakkelijk gemaakt; daar hij niet eens acht heeft gegeven op de groote bezwaren, die tegen dat gevoelen zijn ingebracht, en die, o.i., ons verbieden om Lucas voor den schrijver van ons 3e evangelie te houden.

Wat aangaat zijne opinie omtrent het 1e en het 2e evangelie: naar zijn gevoelen zijn, zooals wij reeds opmerkten, redenen van Jezus, door Mattheus zelven te boek gesteld, in ons eerste evangelie vervat, en is een oorspronkelijk Marcus-evangelie voor het minst 'grootendeels in ons 3e evangelie opgenomen'. Ook deze zijne beschouwing onzer eerste twee evangeliën heeft hij getracht te rechtvaardigen. Hij beroept zich daarvoor op de bekende getuigenissen van den Presbyter Johannes en van Papias bij Eusebius(†). Maar nu moet ik eerlijk bekennen dat ik mij verwonder zoo dikwerf ik in een wetenschappelijk werk of in een boek, dat de resultaten van weten-

(*) Vreemd is de redeneering van S. over den schrijver van het 3e evangelie; daar hij dezen, wat zijne historische trouw betreft, nu eens hoog verheft, dan weer laag doet zinken.

(†) Euseb. Hist. Eccl. III cap. 39. Stricker citeert, gelijk ook Schwegler, cap 40. Toch zijn er maar 39 Hoofdstukken in dit 3e boek van Euseb. Kerkel. Geschied.

schappelijk onderzoek mededeelt, die patristische getuigenissen als zulke krachtige argumenten voor de gezegde beschouwing van het Mattheus- en van het Marcus-evangelie zie aanvoeren.

Hoe luidt de verklaring van den presbyter Johannes, die wij bij Eusebius aantreffen en waarvan deze zegt, dat hij (Eusebius) ze geeft *op grond van de verzekering van Papias?* Ze is van dezen inhoud: 'Mattheus heeft de *redenen* (van Jezus) in het hebreeuwsche dialekt (de arameesche taal) in schrift bijeengebracht en iedereen ze, zoo goed hij kon, vertolkt (in het grieksch)'(*).

Wij zouden reeds het recht hebben tot de vraag: of we nu eenvoudig omdat *Eusebius* ons dit, op grond, zooals hij zegt, van de verklaring van *Papias*, mededeelt, moeten aannemen dat werkelijk de presbyter dit getuigd heeft?(†)

Maar wij willen op de getuigenis zelve alleen letten.

Mattheus heeft dan, volgens haar, de redenen van Jezus in het hebreeuwsch te boek gesteld en iedereen ze, zoo goed hij kon, vertolkt.

Maar is dit nu, aangenomen ook, dat die getuigenis in haar geheel waar is, een bewijs dat wij in ons Mattheus-evangelie een gedeelte van het werk van Mattheus bezitten?

Omdat het 'een schat van redenen' van Jezus bevat? Maar waar het bewijs dat werkelijk die redenen van Jezus zijn? In het evangelie van Lucas worden ook redenen van Jezus aangetroffen, en het is de groote vraag of Lucas, om ons hier kortheidshalve zoo uit te drukken, niet wat betreft meer dan één gezegde van Jezus, oorspronkelijker is dan Mattheus? En is dit het geval, waarom dan niet liever gezegd: in ons Lucas-evangelie bezitten wij op de bedoelde plaatsen redenen van Jezus door Mattheus in schrift gebracht?

En al is het dat ons eerste evangelie werkelijk woorden van Jezus bevat, volgt hieruit dat Mattheus ze heeft te boek gesteld, of dat ze ontleend zijn aan een boek door Mattheus geschreven, ook al moeten we aannemen dat Mattheus redenen van Jezus in schrift heeft gebracht? De schrijver zegt: 'Wij vinden als iets eigenaardigs en kenmerkends, dat' in het 1e evangelie 'het soortgelijke bijeen is gebracht. Het heeft allen schijn, dat Mattheus alles wat hij zich herinnerde òf zelf òf door anderen van Jezus gehoord te hebben, zóó geordend heeft, dat hieruit "redenen" van eenigen omslag ontstaan zijn.' Maar

(*) Wij geven hier en bl. 149 (de getuigenis van Papias) de vertaling van S. zelven terug.

(†) Wat getuigt Eusebius t.a.p. zelf omtrent Papias? Hij zegt dat Papias, na een *wonder*, hetwelk met Justus (Hand. 1:23) zou gebeurd zijn, als die namelijk een doodelijk gift had gedronken, zonder dat hem dit eenige schade had veroorzaakt, te hebben medegedeeld, sommige *vreemdsoortige parabelen* en *leeringen* des Heeren en eenige *vrij fabelachtige dingen* verhaalt, onder welke van het 1000jarig rijk van Christus, dat na de opstanding uit de dooden zal komen en hetwelk een uitwendig (lichamelijk) rijk zal zijn, en verder dat hij (Papias) tot dit gevoelen is gekomen, omdat hij de apostolische verhalen verkeerd begreep; daar hij, zooals blijkt uit zijne geschriften, kennelijk *zeer klein van verstand* is.

ik kan even goed zeggen: het heeft allen schijn alsof *iemand* wat hem als redenen van Jezus was bekend geworden zóó heeft gerangschikt, dat enz.

'Mattheus', zoo luidt het bericht in kwestie, 'heeft in het hebreeuwsch geschreven.' Maar 'ons Mattheus-evangelie is,' zooals S. zelf zegt, 'geene vertaling, maar, zooals het daar ligt, in het grieksch geschreven.' En dan toch ons Mattheus-evangelie voor 'een belangrijk deel' het evangelie van Mattheus! Ja; want, zooals S. opmerkt, 'het laat zich zeer goed hooren, dat eene van die vertalingen' (waarvan de presbyter, volgens Eusebius, gewaagt en derhalve eene der vertalingen in het grieksch) 'den schrijver bij zijn arbeid ten dienste heeft gestaan.' Nu ja! dat laat zich hooren. Maar het bewijs? Wat waarde hebben we aan zulke mogelijkheden toe te kennen?

Ik wil hiermede van de getuigenis omtrent Mattheus afstappen.

Wij bezien wat van naderbij die omtrent het 2e boek des N.T. door Papias, volgens Eusebius, afgelegd. Hij zou namelijk dit hebben verklaard: 'Markus, tolk van Petrus geworden zijnde, heeft voor zooveel hij het zich herinnerde, nauwkeurig opgeschreven, echter niet in orde (van tijd), hetgeen door den Christus òf gezegd òf gedaan is; want hij zelf heeft den Heer niet gehoord en is hem niet gevolgd. Doch later volgde hij Petrus, die zijne onderwijzingen inrichtte naar de behoeften (zijner hoorders), doch niet alsof hij een samenstel wilde leveren van de redenen des Heeren. Zoo is het gekomen, dat Markus zich in het geheel niet vergist heeft, ofschoon hij slechts het een en ander opteekende, zooals hij het zich herinnerde; want voor één ding droeg hij goede zorg, dat hij van hetgeen hij hoorde niets oversloeg, of daaronder iets mededeelde dat een leugen was.'

Ik ga uit van de onderstelling dat Papias dat alles werkelijk getuigd heeft. Maar ook dan vraag ik: of wij op dit testimonium ons mogen verlaten?

Marcus wordt hier de tolk van Petrus genoemd. Wat beteekent dat? Gewoonlijk wordt hierover heengeloopen. Waarom, zoo vraag ik, zou Marcus hier als de tolk van Petrus voorkomen? Zou die bewering niet zijn ooorsprong te danken hebben aan de meening dat Petrus het evangelie te Rome heeft gepredikt(*) en dat hij dààr een tolk behoefde?

Er wordt gezegd dat Marcus opteekende wat Petrus predikte. Maar is het niet duidelijk dat deze verzekering en wat er verder aangaande de samenstelling van het Marcus-evangelie wordt beweerd ontstaan is uit de zucht om op ons 3e evangelie het apostolisch zegel te drukken, om het te verheffen tot een boek, dat het evangelie bevat, zooals het door den Apostel Petrus is verkondigd? Het 1e evangelie: het evangelie van Mattheus; het 2e dat van Petrus; het 3e dat van Paulus;

(*) Iets wat men vrij algemeen als onhistorisch beschouwt.

het 4e van Johannes. Dat klinkt recht apostolisch. Zie, ik wil niet beweren dat hier opzettelijk bedrog in het spel is geweest, maar ik zie in al die verzekeringen van de kerkvaders omtrent het verband dat er bestaan zou tusschen onze evangeliën en genoemde 4 Apostelen, te veel het streven doorschemeren, waarop ik de aandacht vestigde, om niet ook reeds daarom hunne getuigenissen te wantrouwen.

Om tot de getuigenis van Papias terug te keeren: met allen ernst doe ik hier de vraag, of wij, op grond van zulk eene verklaring, die zooveel onwaarschijnlijks in zich bevat, mogen vaststellen, dat in ons 2e evangelie grootendeels een Marcus-evangelie schuilt? Om niet eens te zeggen, dat wij, zooals Dr. S. zelf toestemt, ‘deze getuigenis op het Marcus-evangelie, zooals wij het thans kennen, niet kunnen toepassen.’

En dan: wij zullen reeds alleen op de verzekering van Eusebius hebben aan te nemen dat Papias zoo heeft getuigd; terwijl het bekend is hoe oncritisch de eerste bij zijne aanhalingen is te werk gegaan!

Diezelfde Eusebius verhaalt elders(*), dat Marcus het door Petrus gepredikte evangelie in schrift gebracht heeft, op verzoek van Petrus' toehoorders en dat de h. geest dezen Apostel dit openbaarde, en dat hij zich daarover zeer heeft verheugd en Marcus' boek met zijn gezag heeft bekrachtigd. En hij voegt er bij dat Clemens dit heeft medegedeeld. Maar op eene andere plaats(†) haalt hij die woorden van Clemens aan, en daar zegt diezelfde Clemens alleen dat Petrus het voornemen van Marcus had ontwaard en dat hij hem noch in de uitvoering er van heeft belemmerd, noch er hem toe heeft opgewekt!

Diezelfde Eusebius beweert ook(§) dat Marcus het eerst het evangelie 't welk hij had te boek gesteld in Egypte heeft gepredikt.

En nu zullen wij, op grond alleen of hoofdzakelijk van 't geen we bij dezen kerkvader lezen, voor waar houden dat werkelijk Marcus de prediking van Petrus heeft te boek gesteld en alzóó een evangelie is ontstaan, of ten minste dat Marcus zulk een geschrift heeft vervaardigd en dat Mattheus in het hebreeuwsch een soortgelijk heeft opgesteld?

Wanneer zullen we toch verlost worden van het gezag der kerkvaders, waardoor nog zoovelen zich laten beheerschen?

Zou 't niet beter zijn dat we dergelijke verklaringen, als we hierboven aanhaalden, stil lieten rusten?

Ten minste er zich alleen of schier alleen op te beroepen, zooals Dr. S. gedaan heeft, dat kan niet worden gebillijkt.

Maar misschien herinnert hij ons hier dat hij een ‘populair boek’ heeft willen geven, waarin hij kort moest zijn. Maar waarom dan niet alles wat hij aan de patristiek ontleende eenvoudig weggelaten? Of liever: waarom heeft hij het betrekkelijk zoo breedvoerig besproken?

(*) H.E. II: 15.
(†) VI: 14.
(§) II: 16.

Zooals het nu in zijn boek staat, is het daar misplaatst. Het is voor een echt wetenschappelijke deductie te weinig en voor een populaire beschouwing nog te veel.

Maar laat ons aannemen de verhouding van ons 1e evangelie tot Apostel Mattheus en van ons 2e evangelie tot Marcus en van het 3e tot Lucas is die, welke hij opgeeft, hebben wij dan nog wel machtig veel aan de regelen, die hij op deze verhouding gegrond heeft?

'Wat de Synoptici uit de gemeenschappelijk gebruikte oorkonde hebben is van groot gewicht.'

Maar zal dit werkelijk een regel zijn, die mij de gewenschte diensten voor een biographie van Jezus bewijst, dan moet ik toch eerst weten *wat* hebben dan de Synoptici uit de gemeenschappelijk gebruikte oorkonde? Toch wel volgens S. niet wat zij gemeenschappelijk hebben? Neen! want hij verwerpt ook wat door alle drie vermeld wordt.

Die regel geeft dan nog niet veel.

'Het evangelie van Mattheus heeft groote waarde met opzicht tot de redenen des Heeren, voor zoover deze gerekend kunnen worden uit het oorspronkelijk geschrift van den apostel te zijn overgenomen.'

Maar juist dat *voor zoover* beneemt al de waarde aan dezen regel; zoo lang het *hoe ver* niet vaststaat.

'Het tweede evangelie heeft bij strijd, de eerste, ofschoon niet altijd de beslissende stem', maar wat baat mij dit alles, zoolang ik dit: *niet altijd* mag schrappen? Het licht mij niet genoegzaam in wat betreft de kwestie: waar ik *wel*, en waar ik *niet* aan gezegd evangelie een beslissende stem mag toekennen.

'Wat het' 3e evangelie 'alleen heeft, kan, als het de kenmerken der waarschijnlijkheid in zich draagt, opgenomen worden.' Wederom dat onzekere *kan*, dat mij niets verder brengt en dezen regel alle beteekenis doet missen zoolang het niet met *moet* mag verwisseld worden.

Regelen, als waarvan hier sprake is, moeten dienen, om ons een vasten grond onder de voeten te geven, om ons een waarborg te leveren, dat wij, bij de getrouwe inachtneming er van, niets onhistorisch in onze levensbeschrijving zullen opnemen. Maar ik kan niet zeggen, dat van zulk een aard al de regelen zijn door Dr. S. voorop gesteld. Evenmin als men na de lezing der Introduction van Renans bekend boek met een gunstige verwachting aan de volgende bladzijden de aandacht kan gaan wijden, boezemt zijn Inleiding een goed vertrouwen in. En na de kennisneming er van is de vrees niet ongegrond dat men niet anders dan een *subjectieve* voorstelling van Jezus' leven zal vinden, wier *objectiviteit* hoogst questieus is.

2o. En hoedanig is nu het beeld van Jezus door hem geschetst?

Het zou ons niet moeilijk vallen, dat beeld in 't kort terug te geven. Maar waartoe zal het dienen? Daarom zullen wij liever den lezer, die er mede bekend wenscht te worden, naar het boek van S. zelf ver-

wijzende, op *enkele* trekken in dat beeld de aandacht vestigen, en deze aan de critiek onderwerpen.

Met recht wordt door S. deze eisch aan een werk als het zijne gedaan, dat het leven, welks beschrijving het bevat, een organisch geheel uitmake.

Maar als we nu hieraan toetsen wat wij hem bij zijne voorstelling van den doop van Jezus en vroeger en later aangaande Jezus' *persoonlijkheid* hooren zeggen, kan het dan dien toets doorstaan?

Jezus is, naar zijne uitspraak, de ideale mensch. 'Hij is geen spanbreedte beneden den hem door God geschonken aanleg gebleven. In hem aanschouwen wij het volmaakte, zooals wij het voor ons begeerlijk en tevens bereikbaar achten. In ieder tijdperk zijns levens zal hij zoo verstandig en zedelijk geweest zijn, als iemand binnen de grenzen van een zuiver menschelijke ontwikkeling, in die onderscheidene levensperioden zich vertoonen kan.'

Toch heeft diezelfde Jezus, dien hij zoo teekent, zich door Johannes laten doopen. Maar hoe nu? Die doop was toch, naar de meening van S., 'de doop der bekeering of van bekeering tot vergeving van zonden.' zooals Marcus, zegge Marcus, hem betitelt. Die doop noemt S. zelf 'het zinnebeeld van de afwassching d.i. de vergeving' der 'zonden,' en 'er lag', zegt hij, 'tevens het denkbeeld van reiniging des levens in opgesloten, dewijl de ervaring van Gods vergevende liefde opleidt tot de vreeze van zijn heiligen naam' Die doop was, ook zoo stelt hij hem voor, de bezegeling van de vooraf gegane belofte dat men zich zou bekeeren.

Derhalve, die zich liet doopen beleed daardoor vergeving te behoeven en zich aan tekortkoming te hebben schuldig gemaakt.

Maar als dan nu Jezus aan dien doop zich heeft onderworpen, even als de schare, waarvan getuigd wordt, dat zij zich lieten doopen 'belijdende hunne zonden', moet hij dan ook niet zich zelven onder het aantal van hen hebben gerangschikt, die zich zelven van afdwalingen hadden aan te klagen, al was het getal van zijne overtredingen nog zoo klein en al waren zijne tekortkomingen nog zoo gering?

S. tracht die zwarigheid uit den weg te ruimen, door te zeggen dat Jezus 'zonde in den zin van afwijking van God en minachting van zijn gebod' (is er nog een andere zonde?) 'niet kende' en te vragen of 'Jezus ook meerdere heiliging des levens voor zich onnoodig zou hebben geacht', alsmede door tusschen zondeloosheid 'd.i. afwezigheid van zonde en heiligheid d.i. 'volkomenheid in het zedelijk goede' te onderscheiden. Jezus, zoo bedoelt hij het, als ik het goed heb begrepen, was wel zondeloos, d.i. vrij van afdwaling en overtreding, maar toch tevens zedelijk onvolkomen, in het zedelijk goede voor toeneming vatbaar.

Maar als hij zonder zonde was, mocht hij dan een doop ondergaan,

waaraan vooraf ging belijdenis van zonden en die het zinnebeeld was van de vergeving der zonden?

Wat zegt S. zelf: 'Daar nu iedere erkenning van zedelijke onvolkomenheid van zelf de belijdenis insluit, dat men voor dat gebrekkige - wel van zonde, d.i. afdwaling en overtreding, te onderscheiden - verschooning van Gods wege behoeft en verlangt, heeft Jezus, ook in den staat der gerechtigheid, dien wij hem toekennen, den doop van Johannes kunnen ondergaan, zonder de eigenlijke beteekenis en het hoofddoel dezer symbolische handeling uit het oog te verliezen en te miskennen.' Men lette nu wel op de woorden *verschooning* en *eigenlijke beteekenis* dezer symbolische handeling. Die eigenlijke beteekenis kan toch wel op het standpunt van onzen schrijver geen ander zijn geweest dan dat de doop het zinnebeeld was van *de vergeving der zonden*, en hoe kon Jezus, zoo hij zonder zonde was, zonder afdwaling en overtreding, *verschooning* behoeven en verlangen? Waar men verschooning vraagt, erkent men schuld. En waar schuld aanwezig is, bestaat zonde.

En dat is diezelfde Jezus, die 'geen spanbreedte beneden den hem door God geschonken aanleg is gebleven!'

En hij vraagt verschooning?

Waarvoor?

En hij die *verschooning* vraagt, hij is 'het ideaal van een mensch'?

Is de schrijver hier ook met zich zelven in strijd gekomen door dat hij de zondeloosheid van Jezus wilde redden?

En diezelfde Jezus is later, al is het dan maar één oogenblik, toen hij in Gethsemane toefde, naar de voorstelling wederom van S., al is het dan maar één oogenblik, maar dan toch 'één oogenblik,' maar dan toch inderdaad 'aan het wankelen' geraakt 'in zijne overtuiging, of het wel de wil des hemelschen Vaders' was, 'hem reeds nu zulk een bitteren dood te doen smaken'; ja hij heeft er één oogenblik, hoe kort ook, maar dan toch 'één oogenblik,' maar dan toch werkelijk 'aan gedacht, om, terwijl het nog tijd' was, 'het lijden, dat hem wachtte, te ontvlieden,' terwijl hij volgens S. zelven, zoo hij die gedachte ware opgevolgd, 'ontrouw zou zijn geweest aan zijne roeping en ongehoorzaam aan zijnen God'!

En aan het kruis heeft, altijd volgens Dr. S., 'het gruwelijk lijden' zijne 'anders altijd zoo levendige bewustheid van de nabijheid des hemelschen Vaders onderdrukt' en hij voelde zich toen van God verlaten.

Is deze Jezus de volmaakte mensch, zooals onze biograaf hem had voorgesteld?

Is hier die eenheid, die hij zelf zich ten regel heeft gesteld?

Waarlijk, ik behoef niet nog te vragen of een zondelooze Jezus ook buiten het gebied der 'gewone menschelijke ervaring' ligt?(*)

(*) S., die de zondeloosheid van Jezus tracht te handhaven, stelt hem overigens als een mensch voor van gelijke beweging als wij. Hij was, zooals we reeds opmerkten, volgens hem, een kind van zijn tijd. Zijne uitlegging, zoo luidt het verder, van het O.T. was niet altijd onberispelijk. Hij heeft in Judas zich vergist. Mogelijk ook wel in andere van zijne Apostelen. Er had ontwikkeling plaats in zijn Messiasbegrip.

Ik ga de aandacht vestigen op dien trek in het leven van Jezus, zooals S. het schetst, welke zeker reeds bij velen, die zijn boek lazen, bevreemding heeft gewekt. Hij stelt toch Jezus voor als den *geneesmeester* niet alleen van geestelijk-, maar ook van *lichamelijk-kranken.* 'Even stellig', hooren wij hem verklaren, 'als wij de wonderen voor onhistorisch houden, beschouwen wij de *genezingen* als feiten, die tot de geschiedenis van Jezus' leven behooren, met dien verstande', dit voegt hij er echter bij, 'dat, gelijk aan de wonderverhalen veelal een historisch feit ten grondslag ligt, zoo ook dikwijls van de verhalen van genezingen afgescheiden moet worden wat de overlevering er later heeft bijgevoegd, om er het karakter van wonderen aan te geven.'

Een aantal genezingen in het N.T. aan Jezus toegekend worden dan ook door hem voor historisch gehouden.

Nu moet ik - terwijl ik hierover mijn oordeel wil uitspreken - met de opmerking aanvangen dat het betoog over de wonderen, hetwelk hij aan de beschouwing van de genezingen, die hij Jezus toekent, laat voorafgaan, onze volle sympathie wegdraagt.

Ook moeten wij toestemmen dat wel niemand met recht zal kunnen ontkennen dat Jezus in zeker opzicht genezingen heeft kunnen doen; in zoo ver hij namelijk door zijne houding, zijn blik, zijn woord een calmeerenden invloed op hen, wier zenuwleven overspannen was, kon uitoefenen.

Maar hieruit volgt nog geenszins dat zulke genezingen ook werkelijk hebben plaats gehad.

Wat de schrijver voor de stelling, onbepaald genomen, dat Jezus genezingen heeft bewerkstelligd aan voert, waaruit zou volgen dat hem zekere genezingen moeten worden toegekend, bewijst dit, meen ik, niet.

Hij vestigt de aandacht op de eenparige en herhaalde getuigenis van de Synoptici dat Jezus een aantal kranken heeft gezond gemaakt, en vraagt of men ooit *zoo vele* genezingen aan Jezus zou hebben toegeschreven, indien hij er geene enkele had verricht. Maar, vóór wij het gewicht van zulk een getuigenis recht kunnen beoordeelen, moet eerst de onderlinge verhouding der Synoptici volkomen in 't licht zijn gesteld; daar het de groote vraag is, of waar wij bij alle drie iets vermeld vinden, niet de een van den ander, en de derde van dezen wat zij vermelden heeft overgenomen, of twee van een; zoodat het testimonium van drie voor niet meer dan van één geldt. En zou het verschijnsel dat vele genezingen aan Jezus worden toegeschreven zich niet laten verklaren uit den hoogen dunk, dien men aangaande hem koesterde? In den apostolischen tijd hadden, zegt de schrijver zelf, vele genezingen plaats. Deze werden als werkingen van den h. geest beschouwd (I Cor. 12:9).

Is 't wonder, dat men er van zelf toe kwam om zich hem, van wien men geloofde dat hij met den h. geest boven allen was gezalfd, voor te stellen als iemand, die bij uitnemendheid de gave der gezondmaking bezat?

Ook zegt hij: ‘De genezingen moeten te eer als feiten worden aangemerkt, omdat de gezondmaking van zieken in het algemeen, en de démonen-banning in het bizonder, tot het gewone werk van elken rabbi behoorde, die zich ook maar eenigszins boven het middelmatige verhief.’ En ‘Indien men nu aan Jezus, die het evenzeer van zijne roeping kon achten de geneesmeester der kranken te zijn, het vermogen daartoe ontzegt, dan plaatst men hem beneden zulken onder zijne tijdgenooten, die onder soortgelijke omstandigheden als waarin hij verkeerde, met een goeden uitslag aan het tijdelijk welzijn hunner natuurgenooten gearbeid hebben.’ Maar ik zie volstrekt niet in dat men Jezus zóó beneden die rabbi's plaatst; daar dit toch wel in ieder geval niet zijne éénige grootheid heeft uitgemaakt dat hij zieken genas, en ook niemand meent dat daarin zijne verhevenheid het meest gelegen was.

Hij beroept zich ook op Jezus' Messias-begrip. Maar behalve dat hier eerst bewezen moet worden dat Jezus zich werkelijk voor den Messias heeft gehouden, moet hier bovendien, vóór dit argument kracht heeft, voldoende blijken, dat het tot *zijne* voorstelling van den Messias behoorde: ziekten te genezen.

Maar laat ons aannemen dat Jezus genezingen heeft verricht.

Hierin ligt echter nog niet opgesloten dat *al die genezingen*, *die door S. aan Jezus worden toegekend*, hebben *kunnen* plaats grijpen. En dit moet men, hoe men ook over de genezingen denkt, toestemmen dat dit zijn groote fout is, dat hij, ongetwijfeld omdat hij zoo veel mogelijk de historische trouw der evangeliën wilde handhaven, in ieder geval veel te ver is gegaan.

Hij gelooft dat *koortslijders* reeds daardoor dat iemand over hen zich heenbuigt, hen vriendelijk aanziet, bij de hand grijpt, opricht, eensklaps de koorts kan worden ontnomen, en beroept zich op de ervaring als die getuigt dat dit mogelijk is, en kent Jezus zulk eene genezing toe(*). Maar nu is het de vraag, of dat wat voor ervaring is uitgegeven ook werkelijk dien naam verdient. Dat iemand op een koortslijder door zijne toespraak of iets anders een weldadigen invloed kan uitoefenen en dit voor zijne ongesteldheid heilzaam kan werken, zal wel niemand loochenen, maar dat een ongesteldheid als de koorts enkel door de werking der fantasie van den lijder of door den wil van een ander eensklaps kan wijken, ik geloof niet dat dit door de ervaring wordt bewezen. En dat te minder, daar men toch zoo vaak het post hoc met het ergo propter hoc heeft verwisseld.

Maar de Synoptici getuigen immers *eenparig* dat Petrus' schoonmoeder door Jezus op eens van de koorts bevrijd werd en dat alleen door

(*) Matth. VIII:14, 15 en de parall. plaatsen.

hare hand aan te raken, zooals Matth., of door haar bij de hand te vatten en haar op te richten, zooals Marcus, of door zich over haar te buigen en de koorts te bestraffen, zooals Lucas getuigt; in ieder geval zóó dat hier slechts aan de werking der fantasie of van den wil te denken valt. Maar, om niet te herhalen wat wij reeds hebben gezegd aangaande de kracht gelegen in het eenparige hunner getuigenis, en zonder te doen gelden het verschil, dat er in hunne mededeelingen bestaat, wil ik hier vooral op iets doen letten wat ook op andere verhalen van ziektegenezingen door Jezus in onze evangeliën van toepassing is. Er wordt hier namelijk wel gesproken van de koorts, maar het is altijd de vraag of de ziekte, waarvan hier melding wordt gemaakt, ondersteld dat wij hier niet geheel op het gebied der legende zijn, juist beschreven is. Wij moeten vooral niet voorbij zien dat, om over beschreven ziektegevallen later goed te kunnen oordeelen, elke ziekte goed waargenomen en goed beschreven moet zijn. En nu zal men wel toestemmen dat de omstanders in het geval in kwestie niet goed konden waarnemen, tenzij zij deskundigen waren en genoegzaam op de hoogte der wetenschap stonden, en dat hier noch het een, noch het ander plaats vond. Dr. S. zal mij, dunkt mij, toegeven dat het geen deskundigen waren, die deze en andere ziekten geboekt hebben; iets wat trouwens uit hunne geheele beschrijving blijkt, en dat ze niet op de hoogte van de wetenschap konden zijn, omdat de geneeskunde nog slechts in hare kindsheid verkeerde. En zegt hij zelf dat de ziekteverhalen in het N.T. opgesierd zijn, door dat er veel wonderbaarlijks aan is toegevoegd, dan moet hij te eerder toestemmen, dat wij niet zeker zijn dat ons eene juiste beschrijving der ziekten en dus genezingen, die feiten zijn, door de Synoptici zijn overgeleverd.

Hij beweert dat Jezus *kreupelen*, *geraakten* of *lammen* heeft genezen en onderstelt daarbij dat ‘de machteloosheid den hoogsten graad noch niet bereikt’ had. Maar, behalve dat er volstrekt geen bewijs hiervoor bestaat, is het bovendien de vraag, waardoor die machteloosheid ontstaan is? Is zij het gevolg van eene ziekte, dan kan zij niet, zooals ieder deskundige, dunkt mij, zal toestemmen, op die wijze zijn weggenomen, waarop hij het voorstelt. Hij spreekt van ‘gevallen, dat kreupelen en verlamden bij de graven van heiligen, of bij de beelden van Madonna's hunne krukken hebben weggeworpen en dat er springende zijn heengegaan, die kruipende gekomen waren’ en van ‘herstellingen’ van dien aard ‘door tusschenkomst van het magnetisme volbracht.’ Maar gelooft hij dan in ernst aan de werkelijkheid daarvan? Weet hij dan niet dat het magnetisme door de mannen der wetenschap voor charlatanerij wordt verklaard? Bijna zou ik hem vragen, of hij ook aan tafeldans en klopgeesterij geloof slaat?

Hij haalt ook *voorbeelden* aan van zulke genezingen of van andere, die niet minder miraculeus zijn.(*)

(*) Wij geven ze natuurlijk dezen naam op ons standpunt.

Een *geraakte*, zooals de evangeliën verhalen(*), zou Jezus genezen hebben. Die man zou, naar zijne bewering, door eene beroerte getroffen, verlamd zijn. En nu zouden wij hier de vraag kunnen herhalen: welk bewijs kan hiervoor geleverd worden? maar laat mij liever opmerken, dat, zoo dit waar is, die mensch niet door *een woord,* zooals beweerd wordt, kon genezen worden. Het is mogelijk dat door een beroerte de krachten worden uitgeput; maar in dit geval kan men niet door een enkel woord op eens worden hersteld. De schrijver zegt zelf dat organische gebreken door Jezus niet konden hersteld worden, en nu ben ik geen man van het vak, maar ik veroorloof mij toch de vraag of een beroerte geen organisch gebrek is, of liever, of bij een beroerte geen orgaan gekwetst wordt? Springt er geen vat? Stort zich geen bloed uit in de hersenen? Wordt zoo de hersenzelfstandigheid niet gedrukt of ten deele vernietigd en is dat niet de oorzaak der verlamming? Zullen we dat geen organisch gebrek noemen? Zou dat dan door een woord kunnen genezen worden?

Een *doove*, die eerst op rijpen leeftijd doof zou geworden zijn, en tengevolge daarvan gebrekkig sprak, zou Jezus het gehoor hebben teruggegeven, door zijn vinger in de ooren van dien ongelukkige te steken; terwijl hij daarop tot hem zeide: ‘word geopend’(†). Maar nu kan Jezus toch wel niet met zijn vinger tot den gehoorgang zijn doorgedrongen, hij kon immers alleen in de oorschelp komen. En wanneer het kwaad zoo oppervlakkig was gezeten, zou de man het dan niet zelf of anderen het reeds hebben weggenomen?

Een vrouw, die reeds 12 jaren aan *bloedvloeiing* had geleden, zou eensklaps hersteld zijn, doordat zij Jezus' kleed aanraakte(§); een *bezetene*, die ten gevolge van dezen treurigen toestand *stom* was, zou door hem hiervan zijn verlost, door dat hij hem van zijne bezetenheid genas(**); een man met eene *lamme hand* zou door hem hersteld zijn, doordat hij hem eenvoudig toeriep: ‘strek uwe hand uit’(††); een *blinde* zou hij het gezicht hebben teruggegeven, door hem in de oogen te spuwen, ze daarop tweemaal met de vingers aan te raken(§§). Ik meen hier te kunnen volstaan met de eenvoudige opmerking dat ieder deskundige zal zeggen dat dergelijke genezingen tot de onmogelijkheden behooren.

In één woord, genezingen van dien aard als waarvan we nu het laatst gewag maakten, ze zijn door Jezus, naar onze meening, niet verricht. En de schrijver, die zich eerst op het rechte standpunt had

(*) Matth. IX:1-8 en de parall. plaatsen.
(†) Marc. VII:31-87.
(§) Matth. IX:20-22 en de parall. plaatsen.
(**) Matth. IX:32-34 en de parall. pl. bij Lucas.
(††) Matth. XII:9-14 en de parall. pll.
(§§) Marc. VIII:22-26.

geplaatst, heeft dat helaas! verlaten en is zóó op den doolweg geraakt(*).

Voor dat ik nu op iets anders de aandacht vestig, moet ik eerst nog opmerken, dat S., om toch zooveel mogelijk de verhalen der Synoptici, die wonderen aan Jezus toekennen, of ten minste aangaande hem berichten wat geheimzinnig klinkt, in hunne historische trouw te redden, er het wondervolle en geheimzinnige geheel aan ontneemt, om wat er dan overblijft of wat hij er voor in plaats stelt, als historisch te handhaven. De lezer heeft dit reeds uit het voorgaande kunnen opmaken; maar wij willen nog andere proeven leveren.

Zoo heeft Jezus, volgens hem, den jongeling te Naïn niet opgewekt, maar alleen ‘eene bedroefde weduwe aldaar, die het lijk van haar eenig kind ten grave bracht, op wonderzoete wijze getroost’(†). De spijziging van eenige duizenden bestond hierin dat ‘toen de avond tot den maaltijd riep, Jezus zorgde, dat het niemand hunner aan het noodige ontbrak’, en wel, zooals dit nader wordt verklaard, door dat, ‘op het voorbeeld van Jezus, ieder die leeftocht bij zich had, heeft medegedeeld aan hen, die niets hadden, of het hunne reeds hadden opgeteerd.’ Dat Bartimeus in den eigenlijken zin blind was, en hem door Jezus het gezicht werd hersteld, is, naar zijne bewering niet gebeurd, maar wij zouden hier eenvoudig te denken hebben aan een geestelijk blinde, die van Jezus het ware licht ontving. Wat betreft het verhaal van den storm op zee, naar zijne voorstelling, ‘bedaarde schier onmiddellijk op het woord van Jezus, “hoe zijt gij zoo vreesachtig, hebt gij dan geen geloof?” op dat nukkig meer de bui en week het gevaar.’ Dat volgens hem, Jezus met een zijner bekenden eene afspraak zou hebben gemaakt om te Bethphage een ezel voor hem gereed te houden, iets wat, o.i., in het evangelisch verhaal(§) wordt gelegd, en bij het verhaal van den man met de kruik(**) ook aan eene afspraak zou moeten gedacht worden, hoewel hier niets van in 't verhaal voorkomt, zal dan ook wel niemand, na het opgemerkte, bevreemden.

Men ziet het: de zoogenaamde natuurlijke of rationalistische verklaring is hier in vollen gang.

Maar mag dan de biograaf zulk een gebruik maken van zijne teksten en zoo als historisch in zijne levensbeschrijving opnemen, wat toch louter fantasie is en voor de realiteit waarvan hij volstrekt geen ge-

(*) Wij hadden nog kunnen opmerken dat de schrijver spreekt van menschen, die ‘aan zielsziekten lijden en soms tot razernij toe krankzinnig zijn,’ maar dat door de mannen der wetenschap heden elke wezenlijke krankzinnigheid als een ziekte van 't lichaam wordt beschouwd.

(†) S. had ook heel goed, volgens zijne methode, kunnen aannemen, dat die jongeling slechts schijndood was en, toen Jezus de baar aanraakte, herleefde.

(§) Matth. XXI:1-11 en de parall. pl.

(**) Marc. XIV:13 verv. en de parall. pl. bij Lucas. (Mattheus heeft den waterdrager niet).

noegzamen waarborg bezit? Wat waarde bezitten toch al die mogelijkheden?

Doch wij moeten tot iets anders overgaan.

Volgens S. heeft Jezus aangaande zich zelven de overtuiging gekoesterd dat hij de *Messias*, d.i. de persoonlijke Messias, was. Dat bewustzijn is echter, naar zijn gevoelen, bij hem eerst ontwaakt, toen hij gedoopt werd door Johannes.

Dit wordt nu echter wel door hem beweerd, maar het is mij niet gebleken, dat hij daarvoor een genoegzaam bewijs heeft geleverd.

Jezus, nadat Johannes gevangen was genomen, opgetreden in Galilea, verklaart zich, naar zijne voorstelling, niet voor den Messias, maar volgt den regel: om door als Messias werkzaam te zijn, en daardoor te toonen dat hij het was, zijne tijdgenooten van zelf tot het geloof aan hem als zoodanig te brengen. De groote menigte komt echter niet tot dat inzicht. Alleen zijne 12 apostelen, die, in de nabijheid van Caesarea Philippi, bij monde van Petrus, Jezus als zoodanig belijden(*). De dag, waarop dit voorviel was voor hem een der gelukkigste zijns levens. Want nu bleek het hem 'dat hij in zijne discipelen menschen had gevonden, in wie het geestelijk beginsel genoeg ontwikkeld was, om hun de taal des geestes te doen verstaan en hun de overmacht van het zedelijke te doen gevoelen.'

Maar hoe kan de schrijver dat aannemen, daar diezelfde jongeren, volgens hem, nog zoo aardschgezind aangaande den Messias bleven denken?

Hen zou Jezus, zoo stelt hij het verder voor, kort daarop twee aan twee, hebben uitgezonden. Want, nu zijne jongeren hem voor den Messias hadden verklaard, was het tijd, dat hij in Judea als zoodanig zich ging openbaren. En nu moesten zij de Galileërs, tot wie zij gezonden werden 'opwekken tot *bekeering*'; terwijl 'zich niets eerder liet verwachten, dan dat zij overal de welgezinden zouden aansporen om hun voorbeeld' d.i. hunne erkenning van Jezus als den Messias 'te volgen.'

Maar was Jezus dan niet, naar de bewering van S. zelven, zelf opgetreden met de opwekking tot de bekeering? Waarom dit nu aan zijne discipelen opgedragen?

En *hen* zou hij hebben uitgezonden om als Messias door de Galileërs gehuldigd te worden, hen, die, naarde eigene voorstelling van S., nog zulke verkeerde begrippen aangaande den Messias koesterden?

Jezus gaat, dit beweert hij al verder, na de terugkomst van zijne jongeren met hen naar Judea en, na hier eenigen tijd vertoefd te hebben, naar Jeruzalem.

Waarom trekt hij daarheen?

(*) Matth. XVI:13 verv. en de parall. pl. De beperkte ruimte, waarover wij slechts te beschikken hebben, verhindert ons om, gelijk over zoo menige andere bijzonderheid in de evangeliën, waarvan wij geheel hebben moeten zwijgen, over dit verhaal ons gevoelen mede te deelen.

Als hij zich niet derwaarts begeeft, dan zullen, meent hij, zijne discipelen, die hem als den Messias eerbiedigen, van hem afvallen, en bovendien Jezus draagt niet alleen het voorgevoel in zich om, maar hij weet het dat hij in Jeruzalem moet lijden en gedood worden; hij weet het, want dit kent hij als het in Gods raad besloten lot van den Messias, en 'zijn dood zal', naar zijne overtuiging, 'zijn werk niet vernietigen, maar integendeel den goeden uitslag er van bevorderen.'

Maar zou ook deze voorstelling van Jezus wel juist zijn, daar toch ieder, die hem als den Messias huldigde, zelfs niet één van zijne apostelen uitgezonderd, tot aan zijn dood toe aardschgezinde verwachtingen aangaande den Messias bleef koesteren? Kon hij verwachten dat door zijne apostelen, door hunne prediking, het godsrijk, d.i. het rijk van waarheid en gerechtigheid, zou komen? En hij was toch om dat rijk te stichten, volgens S., opgegaan naar de tempelstad!

Voorzeker, zoo als de schrijver Jezus voorstelt, valt het moeilijk om harmonie tusschen zijn streven en zijn gedrag te vinden.

En is een der hoofdvereischten waaraan eene biografie van Jezus moet voldoen, dat er eenheid heerscht in het leven, hetwelk daarin geschetst wordt, dan gevoelen wij ons gerechtigd tot de bewering dat de Schrijver Jezus hier niet naar de werkelijkheid heeft geteekend.

3^{e}. Welk antwoord wij nu geven op de vraag, waarbij wij nog ten slotte willen stilstaan: welke waarde aan het boek van Dr. Stricker moet worden toegekend? Men zal reeds vermoeden dat het niet gunstig is.

De schrijver begint zijne voorrede met de woorden: 'Een leven van Jezus, welk een vraagstuk!' En wel mag het een waagstuk worden geheeten: nadat reeds zoo vele levens van Jezus zijn verschenen, een nieuw in het licht te geven, waarvan verwacht mag worden, dat het beter dan zijne voorgangers zal bevredigen, en dat terwijl wij, om de eigen woorden van onzen schrijver te gebruiken, 'nog midden in een vloed van critische vraagstukken liggen', en nog zoo menige kwestie, die in verband staat met het leven van Jezus, naar eene voldoende oplossing wacht! Ja, 't is wel een stoute onderneming.

De schrijver tracht haar te rechtvaardigen door te wijzen op de behoefte, die er bestond aan eene levensbeschrijving van Jezus. 'Onder de denkende en lezende leden der gemeente zijn er' toch 'niet weininigen, die door allerlei opmerkingen, bedenkingen, bezwaren en ontkenningen in geschriften, gesprekken en preeken tot hen gebracht, geschokt en geslingerd, weemoedig hebben uitgeroepen: zij hebben mijnen Heer weggenomen en waar zal ik hem wedervinden?' En gewacht mocht er niet worden met het leveren eener biographie van Jezus 'totdat het onderzoek naar den oorsprong en het gehalte der evangeliën tot meer stellige uitkomsten geleid en de wijsbegeerte wel niet haar laatste woord gesproken, maar toch bevredigender resultaten opgeleverd heeft'; want 'zoo zullen de christenen, die er toch

zoo veel belang bij hebben, te weten, hoe zij over den stichter van hunnen godsdienst moeten oordeelen, inmiddels onverzadigd moeten blijven. - En zij het ook, dat men zich vooreerst nog niet bij machte vinde den hongerige volkomen te verzadigen, er is toch reeds genoeg bijeengezameld, om hem voor den hongerdood te bewaren'.

Maar was er dan zoo groot gevaar voor hongerdood? Bestond dan niet reeds het werk van Dr. Schenkel, Ook een modern theoloog, waarmede het boek van Dr. S., bij al het verschil, zulk een groote overeenkomst heeft(*)? En daar van dit boek eene overzetting in onze taal is verschenen, zie ik niet in waarom het zoo noodzakelijk was dat S. het zijne uitgaf.

'Ik schreef', hooren wij hem verklaren, 'dit leven van Jezus vooral met het oog op de leden der gemeente, die der moderne richting zijn toegedaan en die verlangen te weten wat zij omtrent het woord en werk van Jezus voor waar kunnen houden.' Indien nu Dr. S. is opgetreden als woordvoerder der moderne theologen om in hunnen naam te verkondigen hoedanig zij zich het leven van Jezus voorstellen, dan vraag ik hem, wie hem daartoe heeft aangesteld? Ik voor mij geloof dat weinige moderne godgeleerden zich met zijne voorstelling zullen vereenigen. En ik geloof ook niet dat vele moderne leden der gemeente daarmede vrede zullen hebben. Ze zullen zich ten minste maar zoo niet neerleggen bij zijne resultaten.

Voor denkende en lezende *leden der gemeente* is dit boek geschre ven. 'Naar zijne eigenlijke bestemming is het wat men een populair boek pleegt te noemen.' Maar daarom te meer betreur ik het dat de vorm dikwerf weinig behagelijk is, dat er op vele bladzijden uitdrukkingen in voorkomen, die alles behalve fraai zijn en vooral dat dit boek zoo weinig bezielend is. Ook wanneer men het oog geopend heeft voor al de gebreken, die 't boek van Renan ontsieren, moet men toch hulde doen aan den vorm en toestemmen dat het veel oorspronkelijks bevat, van eene buitengewone gave der intuitie getuigt, en dat het boeiend is van het begin tot het einde. En al kunt gij u niet vereenigen met de resultaten van Strauss, gij moet toch erkennen dat men zijn werk in zijn geheel leest met ingespannen aandacht, ja! met genot, voor zoo ver het en omdat het een echt wetenschappelijk werk is. Ik durf zulk een getuigenis niet aangaande het boek van Dr. S. geven. Het voldoet noch aan uw aesthetisch gevoel, noch aan uwen wetenschappelijken honger, noch aan de eischen van uw gemoed.

Veel geloof ik, moet hier op rekening gezet worden van de inrich-

(*) Om niet te kort te doen aan de eer van Dr. S., merken we hier op dat we volstrekt niet hebben bedoeld dat zijn boek voor het grootste gedeelte niet meer dan eene herhaling van dat van Schenkel zou zijn. Maar toch mochten wij wel van groote overeenkomst spreken. Zoo vindt men bij beiden dezelfde beschouwing van de Synoptici (niet van het 4e evangelie) en ook Schenkel doet beroep op de vermelde getuigenissen bij Eusebius. Beiden volgen dezelfde methode bij het gebruik maken van hunne teksten. Op het punt van de genezingen verschillen zij slechts in bijzaken. En zoo is er, bij al het verschil, meer overeenkomst.

ting van zijn boek. Ik geloof dat die een andere had moeten zijn. Waarom b.v. niet dat betoog over de wonderen en over de genezingen, waarmede het II deel wordt geopend, verwezen naar de Inleiding, waar hij reeds het recht der critiek had trachten te handhaven en tegen hypercritiek was opgetreden. Want het is toch wel zoo aangenaam voor den lezer en het is ook belangrijk voor het doel, waarmede een biographie van Jezus wordt geschreven, dat namelijk de lezers met den schrijver dezelfde voorstelling van Jezus deelen, wanneer in eens door, zonder allerlei excursen, zijn leven wordt beschreven! En hiervoor heeft, dunkt mij, de schrijver niet genoeg gezorgd.

In ieder geval had hij, naar ons oordeel, ook ik ga hier uit van het standpunt van den schrijver zelf, Jezus' grootheid en zijne onmiskenbare verdiensten jegens de menschheid veel meer kunnen doen uitkomen.

Maar als ik alles wilde opsommen wat ik op deze biographie heb aan te merken, dan zou ik verre de grenzen moeten overschrijden, die ik mij hier gesteld zie.

Ik mag echter niet eindigen, voor ik nog dit heb in het midden gebracht.

In den aanvang van deze onze beoordeeling hebben wij de vraag gedaan: of S. door zijn boek heeft bewezen dat eene biographie van Jezus, ook tot die grenzen beperkt, binnen welke hij haar alleen mogelijk acht, *kan* geleverd worden?

Hij zou dat hebben gedaan, wanneer er voldoende gronden bestonden om aan te nemen, dat zijn Jezus de Jezus der historie is geweest.

Maar wie vindt daartoe vrijmoedigheid?

Hoe vaak ontlokt zijne biographie ons de vraaag: hoe weet de Schrijver dit! Hoe vele trekken in het leven van Jezus door hem geschetst, die louter fantasie zijn! Hoe dikwerf draagt hij voor als integreerend deel van het leven van Jezus, voor welks realiteit hij zelfs geen grond in zijne teksten heeft! Hier neemt hij aan wat al de Evangelisten getuigen en beroept zich op hunne eenparigheid, maar elders verwerpt hij als onhistorisch wat door ieder van hen verhaald wordt. Nu eens is hem de getuigenis van Lucas geen genoegzame waarborg om iets als historisch aan te nemen, dan vult hij zijne biographie aan met wat slechts door Lucas wordt vermeld. Hier hooren wij hem zeggen: ‘De bizonderheden in dit verhaal’ in de evangeliën ‘geboekt, zijn te karakteristiek, dan dat het geheel uit de lucht gegrepen zou zijn’; en elders: ‘Het eenparig verhaal der Synoptici is, wat teekening en karakteriseering betreft, te degelijk, om het in zijn geheel als onhistorisch te verwerpen’[(*)]. Nu eens laat hij iets weg van zijn tekst, of ver-

(*) Ik voor mij vind het gewaagd om op het karakteristieke en het aanschouwelijke van een bericht veel te bouwen. Hoevele verhalen, wier inhoud karakteristiek en wier voorstelling aanschouwelijk zijn, en die toch slechts behelzen wat onhistorisch is. Wordt niet b.v. juist om het aanschouwelijke er van het verhaal in het 4e evangelie van de opwekking van Lazarus, voor geschiedkundig verklaard? En Dr. S. beschouwt immers dit verhaal *in zijn geheel* als onhistorisch?

zacht hij de uitdrukking, dan voegt hij er wat hij. Zoo combineert hij wat de teksten hem aan de hand geven of ook niet leveren, en uit dat geheel heeft hij zijn Jezus gevormd.

Zullen wij dan hooge waarde aan zijne schets van dat leven toekennen?

Ik voor mij gevoel mij gedrongen allerernstigst protest tegen zijne methode aan te teekenen. Zij leidt tot niets dan tot een ijdel spel der verbeelding en brengt ons geenszins tot de gewenschte zekerheid. Al licht verleidt zij ons tot den waan dat wij haar reeds hebben erlangd en is zoo werkelijk een hinderpaal om tot haar te komen.

Waarlijk, ik zie kans om, op dezelfde wijze te werk gaande als Dr. S., eene voorstelling van Jezus te geven, maar die weder verschillen zal van de zijne, gelijk deze van die van Schenkel, die dezelfde methode in praktijk heeft gebracht, bij al de overeenkomst in de hoofdmomenten, onderscheiden is.

Wat waarde zal daaraan echter zijn toe te kennen, indien ik ten minste geen meer voldoende waarborgen voor de werkelijkheid van mijne beschrijving weet te leveren, dan S. heeft gegeven?

Op het gebied van de geschiedenis wordt *de hoogste waarschijnlijkheid* gevorderd en de mogelijkheid is daar niet toereikend.

En zoo wij het niet verder kunnen brengen dan tot deze laatste, laat ons dan toch ons onvermogen belijden en zoo lang nalaten het leven van Jezus te beschrijven!

Toch durf ik niet beweren dat wij bij dit onvermogen, hetwelk wij nu nog ootmoedig hebben te belijden, het hoofd moeten nederleggen.

Het blijve onze vraag, of het niet mogelijk is eene biographie van Jezus te leveren, al zij het dan ook geen levensbeschrijving in den strengen zin van dit woord, en het zij ons voortdurend streven om daartoe te geraken.

Prof. Scholten heeft in 't licht gegeven een boek over het oudste evangelie (heeft, zoo vragen wij hier ter loops, de uitgever dat werk niet ter beoordeeling bij ‘de Tijdspiegel’ ingezonden en is het daarom in dit Tijdschrift nog niet aangekondigd?) en heeft een nieuw beloofd over het Lucas-Evangelie. Zal dat de vrucht zijn van deze studiën, dat een eenigzins uitvoerige beschrijving van Jezus' leven, waarmede men meer vrede zal kunnen hebben dan met die, welke tot nu verschenen zijn, zal kunnen gegeven worden?

Indien dit het geval mocht zijn, wij zouden er ons zeer over verblijden.

Olst, Juli 1868.

H.E. STENFERT KROESE.

Voor het middelbaar onderwijs.

Wissel-arbitrage, ten behoeve van het Middelbaar onderwijs, door Mr. J. Léon, advocaat te 's Gravenhage. Arnhem. D.A. Thieme. 1868.

Of niet of zeer onvolledig en stiefmoederlijk is in de zeer weinige boeken over Koopmansrekenen die in ons land het licht zagen, de *wisselarbitrage* behandeld. Daarom achtten wij het een gelukkig denkbeeld van den Heer Léon, dat hij er zich toe zette, om dienaangaande heldere begrippen te verspreiden en den jongelieden, die zich op de hoogte wenschen te stellen van de wijze, waarop de koopman gewoon is te rekenen, die studie gemakkelijk te maken. Over het algemeen meenen wij dat de Schrijver zeer gelukkig is geslaagd, zij het dan ook dat er enkele gebreken in het werkje voorkomen, waarop wij willen opmerkzaam maken.

In het eerste Hoofdstuk vinden wij een uiterst heldere verklaring van den wisselkoers, waaraan wij alleen dezen algemeenen regel zouden wenschen toe te voegen, die voortvloeit uit het door den Schrijver gezegde in § 12, ‘dat bij die noteeringen, waarbij de veranderlijke koers in binnenlandsch geld is uitgedrukt, de wissels goedkooper zijn als de koers lager is, terwijl het tegenovergestelde plaats vindt bij die noteeringen, waarbij de veranderlijke koers in vreemd geld is genoteerd.’

Het tweede Hoofdstuk bevat de koersnoteeringen van de voornaamste wisselplaatsen van Europa. De Schrijver zegt daarbij dat Rotterdam onder anderen ook noteert op Leipzig, dit is echter niet zoo. Wij zijn ook niet toegedaan zijn meening, dat Rotterdam zoo overbodig en omslachtig is in zijn koersnoteeringen; in dit en in het volgende Hoofdstuk beweert hij, dat het v o l l e d i g e r is, om den koers te bepalen van één ‘zicht’, dan van meerdere ‘zichten’, omdat het disconto er bij wordt vermeld en men dus gemakkelijk de overigen kan berekenen. Juist dat g e m a k k e l i j k berekenen wordt bevorderd door die noteering van meerdere ‘zichten’, want niet altijd worden de wissels juist op één, twee of drie maanden getrokken. Bovendien houdt de trekker of de houder zijn wissels meermalen eenigen tijd in portefeuille, ten einde een voor hem gunstiger koers af te wachten, waardoor er bij het verkoopen dier wissels gewoonlijk rente te berekenen valt over termijnen, verschillend van één, twee of drie maanden.

Bij de Amsterdamsche koersnoteering wordt gezegd, dat die plaats alleen voor Londen en Bordeaux meer dan één wisselzicht noteert, daarbij behoorden echter ook nog Parijs en Hamburg genoemd te worden. Het bij de Amsterdamsche noteering opgegeven ‘Disconto 3’ beteekent niet, dat wissels, ‘te Amsterdam betaalbaar,’ met 3% ge-

disconteerd worden, maar wissels, b e t a a l b a a r i n e e n i g e p l a a t s i n N e d e r l a n d.

In de noot, op pagina 18 voorkomende, vinden wij een verklaring van d i s c o n t o, die naar ons inzien den lezer geen juist denkbeeld daarvan geeft.

Wèl is disconto, de intrest, dien de kooper van een niet vervallen wissel minder betaalt dan het bedrag in dien wissel genoemd, en dat in verhouding tot het bedrag van dien wissel, de dagen die hij nog loopen moet en de op de beurs vastgestelde rente, maar uit de verklaring des schrijvers zou men moeten opmaken, dat de schuldenaar, dat is hier de b e t r o k k e n e, den wissel disconteert. Dit geschiedt slechts zeer zelden, meestentijds worden de wissels gedisconteerd door personen, die in geenerlei betrekking tot den betrokkene staan, en dus zonder dat de betrokkene er iets van weet, en zelfs meer dan eens gaat dezelfde wissel, door disconteering, van de eene hand in de andere over.

Aangaande de minder taalkundige juistheid van het woord v e r d i s c o n t e e r e n dient, dat het een in den handel geijkt woord is, waarom men er niet uit schroomvalligheid een ander woord voor in de plaats behoeft stellen, dat minder juist weergeeft wat met v e r d i s c o n t e e r e n wordt bedoeld. Met betrekking tot wissels in Hollandsch geld bedoelt de handel met g e d i s c o n t e e r d, g e k o c h t, en met v e r d i s c o n t e e r d, v e r k o c h t, even als g e a s s u r e e r d gezegd wordt van hem a a n wien iets wordt verzekerd, en v e r a s s u r e e r d van hem d o o r wien iets wordt verzekerd.

De berekeningen op pagina 20-23 komen ons voor te veel in 't breede te zijn besproken zoodat de duidelijkheid daardoor heeft geleden. Liever gebruike men zooals in den handel geschiedt, de formule:

$$\frac{\text{Kapitaal} \times \text{tijd} \times \text{rentevoet}}{100 \times 360}$$

Niet het bedrag des wissels kan verminderd worden naarmate de dagen, die hij nog loopen moet, maar wel de koers.

In de noot op pagina 22 zegt de Schrijver ons, dat men in Nederland, bij het koopmansrekenen, het jaar op 360 dagen rekent. Dit is alleen waar, bij het berekenen van intrest in Rekening-Courant en den wisselkoers, niet echter bij het disconteeren van wissels. Dáár wordt de maand gerekend, zooals zij werkelijk is en de vervaldag één dag later gesteld, dan in den wissel wordt vermeld, omdat de betrokkene den volgenden dag nog betalen kan, bij wissels, die op Zaturdag vervallen, zelfs twee dagen, omdat de betaling dan nog des Maandags kan geschieden. Waar men dus de maand rekent, zooals zij werkelijk is, daar moet ook het jaar op 365 of 366 dagen worden gesteld, en dit geschiedt ook, zoo niet altijd dan toch meestentijds.

Hetgeen op pagina 23 over de evenredigheden voorkomt, is naar

ons inzien niet te verdedigen. Het is beter de evenredigheid n i e t te gebruiken, dan o n j u i s t, vooral daar men haar kan ontberen.

Op pagina 56 zegt de Schrijver ‘dat bij den kettingregel elke nieuwe vergelijking d e n z e l f d e n *naam* moet dragen, waarmede de vorige eindigt’; hiervoor zouden wij liever in de plaats stellen: ‘dat in elk dier vergelijkingen, de grootheid van het tweede lid, dezelfde moet zijn als die van het eerste lid in de volgende vergelijking.’

Onjuist is wat er staat op pagina 82, namelijk: ‘wanneer ik iets vermenigvuldig met: Bremer thaler enz.’ Men kan niet met Bremer thalers vermenigvuldigen.

Ondanks de kleine fouten die dit werkje aankleven, is het zeer bruikbaar en zeker het beste, wat in onze taal over *wissel-arbitrage* is geschreven.

Wij wenschen den Schrijver, die zijn taak blijkbaar met ernst heeft opgevat, dat hij spoedig in de gelegenheid kome de genoemde onjuistheden te herstellen, en twijfelen dan ook niet of dit werkje, dat bovendien netjes gedrukt en zeer handzaam van vorm is, zal een goed onthaal genieten.

Rotterdam.

L. DROOGLEEVER FORTUIJN.

Staatkunde en geschiedenis.

Losgescheurd en zaâmgeknoopt.

Mr. W.B.S. Boeles. De voorloopige organisatie der Nederlandsche Hervormde Kerk aangaande het beheer der kerkelijke goederen bij hare gemeenten en het toezigt daarop. Groningen, J.B. Wolters, 1868.

Scheiding van Kerk en Staat: een der moeijelijkste vraagstukken van onzen tijd, hetwelk zijne beslissing, voor zooveel het beheer der goederen van de Hervormde Kerk betreft, schijnt te naderen.

Het geschrift, welks titel hierboven is geplaatst, behelst een verhaal van hetgeen in de laatste jaren ten opzigte dezer zaak is voorgevallen en eene verdediging van de maatregelen door het Algemeen Collegie van Toezigt genomen. Wil men met kennis van zaken een oordeel vellen over die handelingen, dan is het volstrekt onmisbaar, dewijl het opheldering geeft, omtrent verschillende punten, die anders onbegrijpelijk zijn.

Wij willen het boekje op den voet volgen en tegelijk onze bedenkingen daaraan toevoegen.

Na de herstelling van ons volksbestaan in 1813 was het oude Kerkbestuur verlamd. Het had zijne kracht, welke grootendeels in den Staat zetelde, verloren. Niettegenstaande alle vroegere pogingen bestond er geene eigenlijke Nederlandsche Hervormde Kerk, wel afzonderlijke Provinciale Kerken, die bestuurd werden door de Provinciale Synoden.

Zoowel in het staatkundige als in het kerkelijke wilde men zooveel mogelijk éénheid. Van de Kerk was niet te verwachten, dat zij ze tot stand zoude brengen. Het bijeenroepen eener Algemeene Nationale Synode, hetgeen eerst was voorgeslagen, werd door den Raad van State niet wenschelijk geacht. De laatste Nationale Synode, die van Dordtrecht, had dan ook weinig goeds uitgewerkt en voor de éénheid niets gedaan.

Er moesten spoedig doortastende maatregelen worden genomen, en deze kon men van zulk eene Synode niet verwachten. Door de regering werd daarom besloten zelve de handen aan het werk te slaan, en van daar werd het Algemeen Reglement van 1816 bij Koninklijk besluit ingevoerd.

Was deze handeling al niet volkomen wettig te keuren, ze is zeer goed te verklaren uit hetgeen vooraf was gegaan, en werd daarbij door de omstandigheden dringend gevorderd. Wel was toch na 1795 de scheiding van Kerk en Staat als een voldongen feit beschouwd, doch herhaaldelijk daarop inbreuk gemaakt. Art. 6 der Constitutie van 1806 gaf aan den Koning het regt om te bepalen, al hetgeen noodzakelijk werd geoordeeld betreffende de organisatie, de bescherming en uitoefening van alle eeredienst. Onder de Fransche heerschappij werd door den Staat het bestuur der kerkelijke goederen geregeld. En later werd in de meeste landen door de vorsten de Kerk georganiseerd. Zoo kwam ook Willem I, die als Prins van Oranje in het vorstendom Fulda dat reeds had gedaan, er toe, om buiten de Kerk om, alleen in overleg met eenige door de regering gekozene predikanten, een reglement te doen vervaardigen en af te kondigen. Wel verhieven zich daarop eenige stemmen tegen dit reglement en tegen de wijze, waarop het was tot stand gebragt, doch het aantal van deze was gering, en weldra kon men verklaren, gelijk ook later de Hooge Raad in zijn bekend arrest van 2 Januarij 1846 aannam, dat de Hervormde Kerk *rebus ipsis et factis* die organisatie als wet had aangenomen en deze daarom voor die geheele Kerk geldend was.

Het bestuur der Kerk was daardoor tot eene éénheid gebragt, gelijk zij vroeger nooit had gekend, en de Staat nimmer had kunnen verkrijgen, niettegenstaande zijn voormalig grooter gezag over de Kerk en de herhaalde pogingen bij haar met dit doel aangewend.

In de artikelen 90, 91 en 92 van dit reglement leest men, dat het in de administratie der verschillende kerkelijke goederen geene veranderingen maakt, maar dat de classicale moderatoren verpligt zijn, om ontdekte misbruiken in de administratie ter kennis te brengen van het provinciaal kerkbestuur, ten einde door dit collegie daarvan kennis worde gegeven aan het Departement voor de zaken van Hervormde Eeredienst. Dit Departement zou, na de gedachten der provinciale kerkbesturen te hebben ingewonnen, en na voorafgaande raadpleging met de Staten der provincie, over die onderwerpen de noodige voordragten doen aan Z.M. den Koning.

Dientengevolge werden bij onderscheidene koninklijke besluiten de reglementen op de administratie der kerkelijke fondsen bij de Hervormde Kerk in de verschillende provinciën vastgesteld.

Of ook hier geene redenen zouden wezen, om aan de wettigheid van het ontstaan dezer reglementen te twijfelen, zouden wij niet durven ontkennen. Het doen van voordragten aan den Koning sluit niet in,

dat de Koning het regt heeft, om bij eenvoudig besluit zulke voordragten wettig verbindende te maken voor de geheele Kerk.

Doch hoe dit ook zij, al moge dit twijfelachtig zijn, *eius est interpretare*, *cujus est condere.* Die de wet gemaakt heeft, heeft ook het regt ze uit te leggen. De Koning deed dit door die reglementen in te voeren. En wat alles in dezen afdoet, de Kerk of beter gezegd, de verschillende gemeenten, welke de Kerk uitmaken, hebben die reglementen opgevolgd, of wanneer zij dit niet wenschten te doen, overeenkomstig die zelfde reglementen dispensatie gevraagd, en door zich alzoo op die reglementen te beroepen, ze mede als voor haar verbindende erkend.

De schrijver acht die reglementen als een uitvloeisel van het Algemeen Reglement voor de geheele Kerk verbindende. Onzes inziens minder juist.

Het Algemeen Reglement toch is door de verschillende kerkelijke collegiën als het statuut voor de gansche Kerk ontvangen en aangenomen, doch die aanneming kon niet verder gaan dan de magt, welke zij zelve bezaten, namelijk voor zooveel het bestuur en de regeling der Kerk in den ruimsten zin betrof. Omtrent het beheer der kerkelijke fondsen hadden die collegiën nimmer eenige magt gehad. Door hunne aanneming van een reglement op het beheer alleen konde het daarom nooit als wet voor de Kerk verbindende worden.

Naar onze meening berust dus de wettigheid dier Provinciale reglementen niet op het Algemeen Reglement en het aannemen daarvan door de geheele Kerk, vertegenwoordigd door hare besturen, maar alleen op het *rebus ipsis et factis* aannemen van die reglementen door de verschillende gemeenten.

Een praktisch verschil levert deze onderscheidene meening dus niet op, en de gelijkluidende slotbepalingen van alle reglementen, dat geene veranderingen daarin mogen gemaakt worden dan door den Koning, nadat de gedachte van het Provinciaal Collegie van Toezigt daarover zullen zijn ingewonnen, is dus voor alle gemeenten en alzoo voor de geheele Kerk geldend.

Een tal van Koninklijke Besluiten is daar, om te bewijzen, dat van deze bevoegdheid herhaaldelijk gebruik is gemaakt. *Facto* bezit dus de Koning de wetgevende bevoegdheid omtrent het beheer der kerkelijke goederen ten gevolge van dat artikel, en hij oefent dat *jure* uit, ten gevolge der aanneming van dit reglement door de verschillende gemeenten, welke de Kerk uitmaken.

Allengs ontstond nevens de meer vrijzinnige ontwikkeling van ons staatsregt de overtuiging, dat de Kerk minder afhankelijk behoorde te zijn van den Staat.

Bij ministerieel schrijven aan de Synode van 1 Julij 1842 werd daarmede geheel overeenkomstig verklaard, dat de regering zich geenerlei *Jus in sacra* wilde aanmatigen, of eenig *Jus circa sacra* uitoe-

fenen, buiten de bestaande reglementaire verordeningen en de algemeene bevoegdheid en verpligting der Regering, om te waken voor de goede orde en veiligheid van den Staat, en dat mitsdien alle veranderingen in de bestaande Kerkorde voortaan alleen van de Kerk kunnen uitgaan buiten eenigen invloed der Hooge Regering, die, wanneer hare bekrachtiging werd gevorderd, alleen zoude hebben toe te zien, dat daarbij niets toegelaten werd, strijdig met de Grondwet of met de rust en veiligheid van den Staat.

Kennelijk sloeg dit alleen op het Algemeen Reglement van 1816. Het vijftiende artikel, dat bepaalde, dat geene veranderingen daarin mogten worden gemaakt dan door den Koning, op voorstel of na voorafgaande overweging bij de Synode, werd zoodanig gewijzigd, dat voortaan geene veranderingen mogten gemaakt worden dan door de Synode, welke daarop de bekrachtiging des Konings zoude vragen.

Het slotartikel der Provinciale Reglementen bleef evenwel onveranderd, en zoolang daarin geene wijziging was gebragt, kon de Synode niet als wetgever optreden omtrent hetgeen daarbij was voorbehouden.

De Synode dacht hier echter anders over, en reeds in 1848 werd een nieuw Algemeen Reglement provisioneel gearresteerd en daarin mede bepalingen gemaakt omtrent het beheer der kerkelijke goederen.

Over het algemeen vond echter het denkbeeld, om het beheer der bijzondere kerkelijke goederen te vereenigen met het bestuur der Kerk geen bijval. In 1849 werd daarom de Synodale Commissie belast omtrent eene verbeterde inrigting van het beheer der kerkelijke goederen met de Regering in overleg te treden, en een nieuw reglement op het kerkelijk beheer der kerkelijke goederen te ontwerpen.

De Regering liet zich niet duidelijk omtrent hare bedoelingen uit: zij wilde de banden van Kerk en Staat op den voet der bestaande reglementen, voor zooverre zij met de tegenwoordige instellingen niet overeen komen, met voorzichtig beleid los maken en niet los scheuren; zij had geene bedenkingen tegen het concipieren en arresteren van een Kerkelijk Reglement en vereenigde zich alzoo met het denkbeeld van eene meer kerkelijke regeling van het beheer, doch erkende tevens de noodzakelijkheid van deugdelijke waarborgen voor eene geregelde en zorgvuldige administratie, ook in het belang van den Staat, en reserveerde zich altoos het eindoordeel na naauwlettend en volledig onderzoek.

Zóó voorgelicht werd werkelijk nevens een nieuw Algemeen Reglement, een Reglement op het beheer der fondsen en goederen van de Nederl. Herv. Kerk ontworpen, doch ook dit mogt de algemeene goedkeuring niet verwerven, voornamelijk, omdat men ten zeerste de bevoegdheid der Synode daaromtrent betwistte.

Het Algemeen Reglement op het bestuur der Kerk kwam daarentegen wel tot stand, en werd bekrachtigd bij Koninklijk Besluit van 23 Maart 1852.

Het 65ste artikel luidt: ‘Omtrent de administratie der bijzondere kerk-, pastorij- costorij- en andere gemeentefondsen en de betrekking tusschen derzelver bestuurders en de kerkeraden zullen nadere bepalingen worden ontworpen.’ Bij de bekrachtiging van dit reglement werd dit artikel door de Regering afgekeurd en verklaard, dat het vaststellen van bepalingen omtrent de administratie der bijzondere Kerk-, Pastorij-, Kosterij- en andere gemeentefondsen niet als eene bevoegdheid der Synode wordt erkend.

Onzes inziens volkomen juist, zoolang niet vooraf de intrekking van de slotbepaling der Provinciale Reglementen was verkregen en de magt daarbij aan den Koning voorbehouden aan de Synode was overgedragen.

Niettemin heeft de Synodale Commissie nogmaals een ontwerp ingediend, hetgeen buiten behandeling is gebleven.

De behoefte aan hervorming bleef echter levendig. Vooral zag de Kerk in de zoogenaamde *membres de droit* een gemis van waarborgen voor onpartijdige behartiging harer regten en belangen.

De in 1861 opgetreden Minister van Herv. Eeredienst wilde de herziening van staatswege ten uitvoer doen leggen en benoemde met dit doel eene commissie, van welke de schrijver van dit boekje een der leden was. Aan deze commissie werden verschillende vragen voorgelegd omtrent wijzigingen, welke in de reglementen noodig zouden zijn. Als grondslag werd gesteld, dat bij het beheer dier kerkelijke goederen het staatsgezag niet mogt worden buitengesloten.

Dit als beginsel aannemende, aanvaardde deze commissie hare taak.

Zij sprak als haar gevoelen uit, dat de tegenwoordige grondwet bepaaldelijk staatstoezigt omtrent dit beheer veronderstelt, doch geenszins het regt van den Staat, om zich in het daadwerkelijk beheer te mengen, uitspreekt. Zij verklaarde, dat de Synode noch uit de latere reglementen, noch uit den vroegeren regtstoestand vóór 1795, bevoegdheid tot regeling van dat beheer konde ontleenen, en dat er ook geen ander kerkelijk orgaan bestond, hetwelk die bevoegdheid bezat, en dat wanneer dus de Staat zich aan die regeling onttrok, ten einde haar aan de Kerk over te laten, daardoor een toestand van anarchie en verwarring zoude ontstaan.

Zij stelde daarom voor, overeenkomstig hetgeen van oudsher was geschied, dat de regeling van het beheer door den Staat geschieden moest, en dat het aanbrengen van de noodige veranderingen als een aan den Koning voorbehouden regt moest bewaard blijven. Ook diende dit Staatstoezigt niet alleen meer bepaald en duidelijk omschreven, maar vooral krachtiger geregeld te worden.

Aan de Kerk moest meerdere invloed op de benoeming van de leden der collegiën van toezigt worden verzekerd. De zoogenaamde *membres de droit* zouden daartoe vervallen, en aan de Provinciale Kerkbesturen de bevoegdheid tot het aanbieden van een dubbeltal voor de leden dier collegiën worden verleend.

Het bij het rapport dier Commissie gevoegd Ontwerp-Reglement was verdeeld in twee afdeelingen, Staatstoezigt en Beheer. Volgens art. 12 konden in het eerste deel geene veranderingen worden gemaakt dan door den Koning, den Raad van State, de Algemeene Synode en de Provinciale Collegiën van Toezigt gehoord. Veranderingen in de tweede afdeeling konden worden vastgesteld door eene vergadering van afgevaardigden uit de Provinciale Collegiën van Toezigt, de kerkvoogden gehoord. Op deze wijze zoude er een eigen orgaan der Kerk in zake het beheer dier goederen worden verkregen.

Het rapport werd ingediend, der commissie dank gezegd en haar werk ter zijde gelegd.

De Minister Olivier toch had bij missive van 1 November 1864 aan de verschillende Collegiën van Toezigt verklaard, dat bij de Regering het stellige voornemen bestond, om zich aan alle rechtstreeksche tusschenkomst in het beheer der kerkelijke goederen van de Hervormde gemeenten en aan het toezigt op dat beheer te onttrekken. Zij wenschte dit echter te doen, zonder daardoor die administratie aan de verwarring en het nadeel bloot te stellen, welke van een plotseling terugtreden van den Staat, zonder eenigen, zij het ook tijdelijken, maatregel het gevolg zouden wezen. Met dat doel werd een ontwerp van besluit aan de verschillende Collegiën van Toezigt ter overweging aangeboden.

Dit ontwerp wordt door Mr. Boeles eenigzins uitvoerig medegedeeld, en met juistheid aangewezen, hoe het geheel andere beginselen toepaste, dan die, van welke het zeide uit te gaan.

De regering toch wilde op hetzelfde oogenblik, dat zij verklaarde eene inmenging in het beheer, ja zelfs het staatstoezigt daarover voor ongrondwettig te houden, bij Koninklijk besluit voorschrijven, hoe de Kerk dat toezigt zal uitoefenen. Van haar standpunt mogt de regering slechts tijdelijk werkende maatregelen nemen, om de gelegenheid aan de Kerk te geven het beheer en het toezigt daarop onder het oog en de leiding van den Staat te regelen.

Dit ontwerp-besluit werd ten gevolge der gevallene aanmerkingen zeer gewijzigd en daarna onder Minister Pické, weinige dagen na zijne optreding, bij Koninklijk besluit van 13 Februarij 1866 uitgevaardigd. Dit besluit, door Mr. Boeles in zijn geheel medegedeeld, gaf aanleiding tot zeer uiteenloopende beschouwingen; welke was toch de bevoegdheid, welke daarbij werd gegeven aan het zoogenoemd Algemeen Collegie? Heeft de Koning de bevoegdheid, welke ontleend werd aan die slotbepaling der Provinciale Reglementen, nu daaraan overgedragen?

Deze en ook andere vragen werden door het Koninklijk besluit niet beantwoord. Eene commissie, door het Algemeen Collegie benoemd, om daarop rapport uit te brengen, verklaarde, en hiermede vereenigde zich de meerderheid, dat het Algemeen Collegie alleen een deel uit-

maakte van het gewijzigd staatstoezigt, hetwelk de Regering nog drie jaren in stand wilde houden, en dat alzoo aan dat Collegie geenerlei wetgevende magt was opgedragen, alleen de bevoegdheid nopens het beheer der kerkelijke goederen en van het toezigt daarop, hetwelk aan den Koning bij de provinciale reglementen was voorbehouden of aan een zijner ministers toegekend.

De Regering had, zoo redeneerde men verder, kennelijk geen ander doel, dan om aan de Kerk gedurende die drie jaren gelegenheid te geven, zelve het onderwerp te regelen. Het Algemeen Collegie was als het ware aangewezen, om die regeling te leiden, doch over de wijze, hoe zij dit zoude doen, was weder groot verschil. Allerbelangrijkst zijn de beschouwingen van den schrijver omtrent deze zaak, en de behandeling daarvan bij de Regering.

Na langdurige en herhaalde besprekingen, zoo wel in den boezem van het Collegie zelf als met de Regering, verklaarde eindelijk Minister van Lijnden bij missive van 2 Junij 1868 aan het Algemeen Collegie, dat krachtens het niet ingetrokken slotartikel der Provinciale Reglementen, de wetgevende magt omtrent het beheer en het daarop uit te oefenen toezigt aan den Koning was verbleven. Eene definitieve regeling van het kerkelijk beheer was in het belang der zaak zelve noodig voor dat de Provinciale Reglementen werden ingetrokken. De minister wenschte daarom, dat vooraf, onafhankelijk van den Staat, zulk eene regeling werd voorbereid door de thans het kerkelijk beheer voerende of op dat beheer toezigt houdende collegiën, ten einde bij bekrachtiging dier regeling door de Regering de reglementen in te trekken en zoo de Kerk voor anarchie te bewaren.

Twintig dagen later schreef daarentegen een nieuw Minister, Mr. van Bosse, dat de bevoegdheid bij de Provinciale Reglementen aan den Koning opgedragen, bij het besluit van 1866 geenszins was voorbehouden, noch aan iemand overgedragen, maar aan de Kerk overgelaten. De Minister verklaarde daarom onmogelijk te kunnen medewerken, dat nog eens de Koning in eene regeling van het kerkelijk beheer betrokken werd.

Niet zonder bitterheid zegt de schrijver ‘zich haastende om eene van het vorig kabinet verschillende zienswijze te uiten,’ deelde de Minister aan het Algemeen Collegie dit mede. Dat Collegie toch ondervond in de ruimste mate het nadeel, dat aan die gedurige wisselingen van Ministeriën verbonden was. Zijn werking, toch reeds lang niet gemakkelijk, werd door de telkens gewijzigde inzigten der elkander opvolgende regeringen uiterst moeijelijk. Moeijelijk vooral, dewijl de tijd reeds zoo verre was verloopen, en de Minister verklaard had tot geene verlenging van den bepaalden termijn van drie jaar te kunnen medewerken.

Het Koninklijk besluit van 1866 hield geene overgangsbepalingen in, en evenwel zouden in April 1869 alle reglementen, waarop het bestuur

der Kerk gebouwd was, vervallen, en wanneer dus geene regeling had plaats gehad, de geheele Kerk aan regeringloosheid ter prooi zijn.

Gelukkig voor de Kerk heeft het Algemeen Collegie, onafhankelijk van zijne bevoegdheid uit het Koninklijk besluit van 1866 voortspruiten de, gemeend in het belang der Kerk te moeten optreden. In het besef, dat er geen ligchaam vooralsnog in de Kerk bestond, hetwelk in deze met wetgevend gezag kon optreden, meende het, ofschoon ongeroepen, als *negotiorum gestor*, dat is, vrijwillig zonder lastgeving, de zaak van de Kerk met of zonder haar medeweten te moeten waarnemen.

De schrijver deelt dan vervolgens mede, hoe door hem een plan tot voorloopige organisatie in dien geest was ontworpen, en door het Algemeen Collegie met eenige wijzigingen goedgekeurd.

Dit ontwerp werd daarna onderworpen aan het oordeel der Provinciale Collegiën van Toezigt en na, ten gevolge van de aanmerkingen dier Collegiën, weder eenige veranderingen te hebben ondergaan, door het Algemeen Collegie vastgesteld, onder den naam van ‘Besluit ter voorloopige organisatie der Nederlandsche Hervormde Kerk ten aanzien van het beheer der kerkelijke goederen en fondsen en van het toezigt daarop.’

Praktisch is welligt voor deze beschouwing, dat het Algemeen Collegie als *negotiorum gestor* voor de Kerk optrad, veel te zeggen, doch theoretisch is zij onzes inziens minder juist. *Negotiorum gestio* verbindt hem, wiens belangen behoorlijk zijn waargenomen, om de verbindtenissen door den waarnemer aangegaan, na te komen.

De Kerk zoude dus daartoe ook jegens derden verpligt zijn. Geenszins kan dit echter zóó uitgelegd worden, dat de waarnemer het regt daardoor zoude erlangen, om aan te wijzen, welke personen en op welke wijze voortaan het beheer en het toezigt op dit beheer, al is het dan ook voorloopig, worde geregeld, want hier ontbreekt de derde persoon, jegens wien de Kerk zoude zijn verbonden.

Gesteld eens, dat de eene of andere kerkvoogdij of de eene of andere gemeente na 1 April 1869 weigerde zich te onderwerpen aan de bepalingen door het Algemeen Collegie ingevoerd, en geene notabelen koos op de voorgeschrevene wijze, er zoude, wanneer dat Collegie alleen zich kon beroepen op *negatiorum gestio*, geen middel bestaan, omde wederspanningen tot gehoorzaamheid aan de bevelen van den *negotiorum gestor* te dwingen. Alleen het *rebus ipsis et factis* aannemen door elke gemeente, welke de Kerk uitmaakt, zoude dit reglement verbindende kunnen maken.

Tot heil der Kerk is gelukkig evenwel de Regering niet geheel consequent geweest en, niettegenstaande hare verklaring, heeft zij toegestemd in artikel 22 van dit zoo even genoemde besluit van voorloopige organisatie. Daarin is bepaald, dat het Algemeen Collegie, door de hooge Regering daartoe gemagtigd, namens den Staat de zorg voor het beheer der kerkelijke goederen en fondsen en het toezigt daarop

aan het nieuw optredend Collegie plegtig zal overdragen. Ten gevolge van deze bepaling kan nu het nieuw Collegie, waaraan de Staat de regten, welke de Kroon bezat, afstaat, optreden als eene magt, aan welke al de gemeenten, welke de Hervormde Kerk uitmaken, zijn onderworpen.

Het ontleent dus niet meer zijne regten aan eene *negotiorum gestio* van het vroeger Collegie, hetgeen theoretisch en praktisch beiden groote bezwaren kon met zich voeren, maar eenvoudig aan eene overdragt van regten door den daartoe bevoegde: wil men evenwel van *negatiorum gestio* blijven spreken, dan bestaat er veel meer reden, om het er voor te houden, dat het Algemeen Collegie als zoodanig heeft gehandeld voor den Staat dan voor de Kerk.

De Staat toch verlangde, had dus belang bij de scheiding van Kerk en Staat, en dat deze zonder schokken plaats vond. Het Algemeen Collegie heeft die belangen nu waargenomen door eene voorloopige organisatie te ontwerpen, en dat vrijwillig, zonder daartoe last te hebben bekomen. Het heeft daardoor den Staat verbonden, om de verbindtenissen na te komen, welke het in naam van den Staat met derden heeft aangegaan, dat is in dezen, om aan het nieuw Algemeen Collegie, door die organisatie in het leven te roepen, de zorg voor het beheer der kerkelijke goederen en fondsen en het toezigt daarop plegtig over te dragen.

Doch hoe dit ook zij in theorie, practisch heeft het Algemeen Collegie, door niettegenstaande alle teleurstellingen, weder op nieuw aan den arbeid te gaan, regt op den dank der geheele Hervormde Kerk.

Het Algemeen Collegie, zoo verhaalt ons verder de schrijver den oorsprong der verschillende bepalingen, meende in het kerkregt de oplossing te moeten zoeken, nopens de vraag, met wie het moest raadplegen, of met andere woorden, wie als stembevoegden moesten gerekend worden. Wat het geestelijk bestuur aanbelangt, waren de meerderjarige mansledematen als kiesbevoegden bij de kerkelijke reglementen aangewezen. Het achtte daarom, bij gemis van stellige wetsbepalingen, het minst willekeurig ook van dezen het oordeel over het finantieel bestuur te vragen.

De bedenkingen, die daartegen worden ingebragt, acht de schrijver onvoldoende. Wij erkennen, dat het bezwaar, dat daardoor de orthodoxe partij op den troon zoude worden geplaatst, hierbij geenszins in aanmerking mag komen, doch achten deze bepalingen evenwel om eene andere reden minder juist en minder gewenscht. Het geestelijk en het finantieel bestuur gaan van geheel verschillende gezigtspunten uit. Het is dan ook steeds van elkander afgescheiden. Van daar de tegenstand, welken het ontwerpen van een reglement op het beheer door de Synode steeds ondervond.

Het komt ons daarom voor, dat eene zoo ingrijpende wijziging der

thans bestaande Provinciale Reglementen, waaraan het Algemeen Collegie zich overigens, zoo veel slechts mogelijk was, heeft gehouden, niet kan verdedigd worden, alleen, omdat ze bij het geestelijk bestuur is ingevoerd. Wel is waar is, gelijk de schrijver beweert, de tegenwoordig bestaande stembevoegdheid alleen gegrond op reglementen, welke in het staatsgezag hun wortel hebben, doch dit bezwaar heeft het met bijna alle bepalingen van het besluit van het Algemeen Collegie gemeen en welke toch zeer teregt uit de bestaande reglementen zijn overgenomen. Dat Collegie, dat slechts eene voorloopige organisatie op het oog had, was meer consequent geweest, wanneer het zich ook omtrent de stembevoegdheid van zulke diep ingrijpende veranderingen had onthouden en liever de bestaande bepalingen, des noods met eenige kleine wijzigingen, om meerder eenvormigheid te verkrijgen, had behouden.

Wij vreezen, dat de bepaling, gelijk zij daar thans ligt, niet alleen velerlei onrust zal verwekken en den vrede in de Kerk verstoren, maar het beheer der kerkelijke goederen ligtelijk in verkeerde handen zal kunnen doen vallen, dewijl de onontwikkelde meerderheid der kiezers ligtelijk te leiden is, en op die wijze gemakkelijk door enkelen met laakbare bedoelingen personen kunnen worden aanbevolen en dientengevolge gekozen, welke minder geschikt zijn. Het bijvoegen van het woordje *gegoed* als vereischte van notabelen en kerkvoogden heeft veel te onbestemde beteekenis, om in dezen veel te kunnen afdoen.

Eindelijk werd nog als hoofdbeginsel bij het vaststellen der tijdelijke organisatie door het Algemeen Collegie bepaald, dat daarbij de zoo wenschelijke éénheid der Kerk moest worden bevestigd.

De schrijver verdedigt de noodzakelijkheid dier eenheid en haar zelve op gronden, welke wij geenszins als juist mogen aannemen, ofschoon wij het streven naar die éénheid praktisch hoogst noodig en theoretisch juist achten.

Mr. Boeles namelijk houdt het er voor, dat de Hervormde Kerk onder de fundatiën moet worden gerekend, en dat, met betrekking tot de kerkelijke goederen, de leden der kerkelijke gemeenten wel eene blijvende aanspraak hebben op de bestemming der fundatie ten hunnen behoeve, maar geen eigendom in privaatregtelijken zin. Het eigendom berust alleen bij de fundatie zelve.

Hieruit schijnt te blijken, dat onze schrijver meent, dat alle kerkelijke goederen in eigendom toebehooren aan de stichting genaamd de Nederlandsche Hervormde Kerk, en dat de gemeenten ze, als het ware, alleen in vruchtgebruik bezitten.

Deze beschouwing deelen wij niet, maar houden het er voor, dat de Kerk en elk der gemeenten, welke haar te zamen vormen, niet onder de fundatiën of stichtingen kunnen gerekend worden, en dat men daardoor haren waren aard, zooals die blijkt uit haren oorsprong en verdere ontwikkeling, miskent.

Bij de stichting (de zoogenaamde *universitas rerum*) maakt het doel, waarmede zij is opgerigt, den regtspersoon uit, bij den *universitas personarum* doet het de vereeniging van personen, welke eene ideale éénheid uitmaakt, afgescheiden van de individualiteit van elk der leden.

De eerste kan geen onafhankelijken wil uiten. De wil van den stichter door de wet bekrachtigd is hare wet, hiervan kan niet worden afgeweken. De bestuurders zijn slechts uitvoerders van dien wil; waar die wil niet kan worden opgevolgd, of niet is geuit, zal de Staat moeten beslissen. Zoo is het bijv. met vele gestichten van weldadigheid, als oude-mannen- en vrouwenhuizen, beurzen voor studie, enz. De goederen daaraan behoorende zijn het eigendom, noch van de verpleegden, of de daarmede begunstigden, noch van de bestuurders of van wie anders, maar alleen van de stichting zelve, van het doel namelijk, waarmede zij zijn opgerigt, hulp aan oude lieden of studerenden, enz.

Was werkelijk de Kerk eene stichting, eene fundatie, in welker beheer moest voorzien worden, dan bestond er even weinig grond, om de lidmaten daarover te doen beslissen, als om van de bestedelingen in de gestichten over het beheer der goederen daaraan behoorende eene uitspraak te vragen. De Staat was dan alleen de bevoegde magt en de geheele voorgestelde organisatie was juridisch onjuist.

Het zoude ook geheel strijden met de geschiedenis van den oorsprong der Kerk. De geloovigen toch hebben zich tot de uitoefening hunner godsdienst vereenigd en fondsen voor dat doel bijeengebragt. De eigendom behoorde daarom ook aan die vereeniging zelve. Zij is dus ook de bevoegde persoon, om daarover te beschikken en die naar haar goeddunken te doen beheeren.

Maar hieruit volgt ook, dat aan de gemeente zelve het eigendom der kerkelijke goederen toebehoort en niet aan de vereeniging van al die gemeenten te zamen, de Kerk.

Wel is waar hebben die gemeenten in ons vaderland zich in elke provincie vereenigd onder een opperbestuur van provinciale Synoden, doch dit strekte zich niet verder uit dan tot het geestelijk bestuur. Eerst tengevolge van het Algemeen Reglement van 1816, in verband met de latere Provinciale Reglementen, is er centralisatie ook in het beheer der kerkelijke goederen ontstaan en kon men spreken over de goederen der Nederlandsche Hervormde Kerk, doch alleen in den zin van goederen, welke aan elke der gemeenten, welke de Kerk zamenstelden, toebehoorden en stonden onder het toezigt van Staatswege daarover ingesteld en door de Kerk aangenomen.

Door die aanneming der reglementen is alleen het regt der gemeenten eenigzins beperkt. Zij hebben daardoor zich onderworpen aan zeker toezigt door den Staat over haar ingesteld, aan het regt des Konings, om veranderingen in die reglementen te maken; uit geene enkele bepaling blijkt het, dat de gemeenten ook hare eigendomsregten daarbij hebben afgestaan aan de Kerk. De Staat zelf heeft het

ook blijkens verschillende regeringsstukken nooit anders beschouwd en de kerkelijke goederen als eigendommen der kerkelijke gemeenten erkend.

Ons komt het voor, dat door de aanneming dier reglementen, vooral om het voorbehoud daarbij gemaakt, dat geene veranderingen daarin kunnen gebragt worden dan door den Koning, de autocratie der gemeenten blijvende beperkt wordt. De magt des Konings wordt nu toch overgedragen op het nieuwe Algemeen Collegie, onder de bepalingen in het Besluit van voorloopige organisatie gemaakt, waarin juist centralisatie en een toezigt op het beheer in de geheele Kerk wordt verordend.

Praktisch komt ons gevoelen met dat des heeren Boeles overeen, alleen de gronden, waarop dat steunt, zijn verschillende.

Evenmin kunnen wij hem toestemmen, dat wanneer de kerkelijke goederen aan de gemeente toebehooren en deze geene stichting is, gehuchten, die zich afscheiden van eene bestaande gemeente, het regt zouden hebben, een eisch tot scheiding en deeling in te stellen, of dat bij het vervallen eener gemeente, de laatst overblijvenden het regt zouden hebben, de goederen zich toe te eigenen.

Beide stellingen schijnen mij onjuist te zijn. De goederen behooren niet aan de individueele leden, maar aan de geheele vereeniging als éénheid, afgescheiden van de personen, welke haar zamenstellen. Die éénheid alleen heeft het eigendom; die dus uit die eenheid treedt, enkele personen of zelfs geheele gehuchten, verliest zijne regten, welke hij door lid te zijn dier eenheid, daarop had. Vervalt de vereeniging door het verlies van al hare leden, dan worden hare goederen, welke geen eigenaar meer bezitten, omdat deze heeft opgehouden te bestaan, heerloos en komen aan den Staat. Minder consequent is evenwel in ons Burgerlijk Wetboek bepaald, dat de laatst overblijvende leden bij ontbinding zich de goederen van zulk eene vereeniging mogen toeëigenen. Hierin zoude echter wel op de eene of andere wijze door de kerkelijke reglementen kunnen worden voorzien.

Wij eindigen hiermede ons verslag. Het besprokene boekje is voor de geschiedenis van het kerkelijk regt onzer dagen zeer merkwaardig. Het levert tevens het bewijs op, hoe het dikwijls gemakkelijker is banden vast te knoopen, dan die zonder stoornis weder te ontbinden, vooral wanneer men daarbij niet altijd strikt wettig heeft gehandeld.

Wageningen.
Mr. F.C.W. KOKER.

Politiek overzicht.

‘De sphynx heeft gesproken!’

Hoe dikwerf zijn die woorden, sedert Lodewijk Napoleon in Januarij 1849 voor het eerst, als hoofd der Fransche natie, het woord tot hare vertegenwoordigers rigtte, bij soortgelijke gelegenheden herhaald geworden?

Thans weder, nadat de Keizer gisteren de nieuwe zitting der beide Kamers opende, zal wel niet elkeen, bij het lezen van ieder onderdeel der Fransche troonrede, even gelukkig als Oedipus wezen, doch het is niet te ontkennen, dat ons reeds bij den aanhef van dat stuk eene zekere atmospheer van ongekunstelde openhartigheid schijnt tegen te waaijen.

't Is waar, dat inzonderheid staatsstukken als deze schier uitgedacht schijnen te zijn, om eene ruime toepassing te vinden voor de woorden van Talleyrand, volgens welke de Voorzienigheid den mensch niet juist met het spraakvermogen heeft begiftigd, opdat hij zijne gedachte vrij en open kunne uiten. Maar de soberheid reeds, waarmede de Keizerlijke redenaar zich omtrent de conferentie betrekkelijk het Turksch-Grieksche conflict uitdrukt, moet den lezer ditmaal noodzakelijk inschikkelijker dan ooit stemmen.

Of wel, zou die bijeenkomst reeds vóór zij haren arbeid geheel volbragt, zoodanig in discrediet zijn geraakt dat, zelfs zonder de hinderpalen die zij op haren weg heeft ontmoet, men het niet gewaagd zou hebben de door haar tot stand gebragte schikking als een *geneesmiddel* voor te stellen, terwijl reeds het plan daartoe, met vrij wat meer regt, door een geestig publicist ‘een stukje Engelsche pleister’ werd genoemd?

De diplomatie, en mogten wij het gevoelen van het journalismus naar het onze afmeten dan zouden wij er dat bijvoegen - de diplomatie, zeggen wij, roert slechts noode het vraagstuk aan, dat men gemakshalve de Oostersche questie noemt, - een naam die reeds eene concessie, ten gunste van de loerende erfgenamen van den ‘kranken man’ in zich sluit.

Krachtens die concessie, bestaat er dan een Oostersch vraagstuk, en 't moet blijven bestaan, tot de verschillende mogendheden, die ter gelegener tijd middellijk of onmiddellijk eenig voordeel uit de verbrokkeling van het Ottomanische Rijk hopen te putten, open kaart gespeeld, of het besluit genomen zullen hebben, te verklaren, dat er evenmin eene Turksche questie in het Oosten, als eene Protestantsche questie te Rome, of eene Katholieke questie in Groot-Brittanje bestaat.

Het daaruit geboren stelsel van palliatieven heeft noodzakelijk de vruch-

ten moeten dragen, die het werkelijk heeft voortgebragt. Vooreerst werd de Porte allengs, zonder dat iemand weet krachtens welk werkelijk regtvaardig beginsel, onder de voogdijschap van het overige Europa geplaatst en op het gebied van het volkenregt, om zoo te zeggen, vogelvrij verklaard. En zelfs zonder de heimelijke inblazingen van enkele mogendheden, moest die staat van zaken Turkijes suzereinen aansporen het hoofd op te steken. Griekenland bekleedde daarbij nog een bijzonder standpunt. Vooral sedert dat land in 1792 onafhankelijk van den pacha van Janina werd verklaard, had Rusland geene gelegenheid laten voorbijgaan, om, even als de diplomatie in 't algemeen dat later omtrent dat land, en sedert 1830 omtrent België had gedaan, Griekenland tot haar bedorven kind te maken.

Wat in 't dagelijksch leven in soortgelijke gevallen plaats grijpt, greep ook hier plaats.

Het kind groeide zijn pleegvaders over het hoofd. Europas inschikkelijkheid heeft tot den overmoed gevoerd, waarvan het Grieksche blaauwe boek zoo menigvuldige sporen draagt. En hoe kon 't anders? Indien toch ook het Fransche woordenboek eene schreeuwende onregtvaardigheid beging, met het aangeven van het woord *Grec* voor eenen valschen speler, en men dus *in casu* geen overoud Nederlandsch spreekwoord zou mogen toepassen, volgens hetwelk de mensch geneigd zou wezen zijne eigene gebreken ook bij anderen te vermoeden, dan nog is het niet te verwonderen dat Griekenland nog meer reden dan Europa hebbe, om in de conferentie niets anders dan valsch spel, dan eene komedie te zien, zooals die reeds zoo dikwijls werd opgevoerd, om den onnoozele aan Europas belangstelling in Turkijës lot te doen gelooven. En wie werkelijk een meer ernstig karakter aan de conferentie had toegekend, behoefde zich slechts te herinneren dat het voorstel daartoe van Pruissen, Ruslands traditioneelen medestander, was uitgegaan.

Om al die redenen hebben wij althans nimmer groote waarde aan de nieuwe Parijsche conferentie gehecht, hetzij dat de Heer Rangabé, de Grieksche vertegenwoordiger, met of zonder regt van stemming, of in het geheel niet in die bijeenkomst werd toegelaten. Zij voegde een nieuw palliatief bij die, vroeger reeds aangewend, niettegenstaande dat stelsel gaandeweg slijten en ten laatste geheel werkeloos blijven moet.

En inderdaad, Petropoulaki en zijn zoon, de aanvoerders der Grieksche vrijwilligers, die met Griekenlands hulp naar het eiland Creta werden afgezonden, mogen zich aan de Turksche autoriteiten hebben overgegeven; Hubart Pacha moge, onder voorwendsel van op de Grieksche stoomboot *Enosis* jagt te maken, Syra blokkeren en zoodoende Griekenlands handel in zijne hartader treffen, wij betwijfelen schier of dat alles, indien Europa ook werkelijk in ernst de vuisten balt, den overmoed van het bedorven kind zal kunnen doen buigen.

Die twijfel is nog meer geregtvaardigd, wanneer wij in de jongst-

verschenen nieuwsbladen lezen - want officieel zijn de resultaten der conferentie, terwijl wij dit schrijven, nog niet bekend gemaakt - dat die vergadering van de onderteekenaars van het verdrag van 1856 zich heeft bepaald bij de opstelling der verklaring, dat elke Staat, die zijne handen tot het aanstoken van opstand in een anderen staat leent, zich aan eene schending van het internationale regt schuldig maakt.

En daartoe was eene conferentie noodig!

Zóó ver is het met het volkerenregt in Griekenland en met de Europesche staatkunde omtrent de Porte gekomen, dat de diplomatie zich zelve aan dat elementaire voorschrift moet herinneren en men desniettemin allezins regt heeft te vragen of zij voornemens is, zelfs de les, die zij zich zelve geeft, met opregtheid na te leven.

Doch wat er ook moge gebeuren, men zal aan Turkije het regt moeten laten wedervaren te verklaren, dat het in deze met de grootste gematigdheid te werk ging. En die gematigdheid, wij constateeren het niet zonder voldoening omdat het voor de ontwikkeling van het gevoel van regtvaardigheid onder de menschheid pleit, die gematigdheid, zeggen wij, verloochende zich zóó weinig, dat die, zoover men weet, zelfs door den plenipotentiaris van Czaar Alexander, dien humanen beschermer der verdrukte nationaliteiten - in Turkije, niet werd betwist.

De verkiezingen voor de Spaansche Cortes zijn sedert eenige dagen in vollen gang. Ziedaar zeker een heugelijk berigt voor geheel Europa. De vrienden toch der voorloopige regering moeten jubelen, nu er uitzigt bestaat dat de generaal Prim c.s. weldra van eene taak zullen worden ontslagen, die klaarblijkelijk te zwaar was om door hen te worden getorscht. En de tegenstanders van dat bewind hebben zeer zeker geene redenen om tranen wegens zijne aftreding te storten. De generaal Prim schreef weleer aan een Fransch nieuwsblad, om Europa's ongeduld te doen zwijgen, dat de voltooijing eener omwenteling volstrekt geene gemakkelijke taak is en daarvoor vrij wat tijd wordt gevorderd. Wij gelooven 't gaarne. Maar had men daarop niet Gerontes woorden, als wedervraag kunnen stellen:

Que diable allait-il faire dans cette galère?

Behalve toch, dat de militaire omwentelingen dikwerf ook hare uitkomsten met den onuitwistbaren stempel harer geboorte merken, kan men zeker op de hoofden der Spaansche regering het Duitsche spreekwoord *Mehr Glück als Verstand* toepassen.

Het verstand ontbrak, toen het voorloopig bewind, zooals wij vroeger reeds deden opmerken, de nationale werkplaatsen van 1848 weder in het leven riep, en de geheele natie, rijp en onrijp, en dat nog wel te midden van een zoo veelbewogen tijdvak, van wapens voorzag, zonder in te zien dat men noodzakelijk op beide maatregelen zou moeten te-

rugkomen en zoodoende het voorwendsel tot onlusten scheppen. Deze grepen dan ook werkelijk plaats, nadat daartoe het signaal toevalligerwijze juist was uitgegaan van de stad Cadix, waar het eerst de vaan der omwenteling was opgestoken. En die betreurenswaardige botsingen werden begunstigd door het voedsel, dat de aanhangers der gevallen regering noodzakelijk voor hunne woelingen moesten putten uit de weinige overhaasting, waarmede de regering tot de bijeenroeping der Constituante overging.

Het verstand ontbrak verder, toen de voorloopige regering - en zij behoefde het werkelijk niet te doen om aan hare sbirren arbeid te verschaffen, - maatregelen van gestrengheid tegen zamenzweerders gebood.... in een land waar geene regering bestaat en waar de Constituante met evenveel regt - hoewel het niet waarschijnlijk is - tot de terugroeping der ex-koningin, als tot de aanwijzing van een nieuwen kandidaat voor den troon kan besluiten.

Maar zoo vat de voorloopige regering haar taak niet meer op, gelijk nog uit haar jongst manifest blijkt, waarin zij als conclusie van al hare vroegere handelingen, de vorming van een monarchale regering in vrij warme uitdrukkingen aanbeveelt.

Het geluk diende het voorloopige bewind, daarentegen, vrij wat beter dan het verstand bij de verkiezingen. Niettegenstaande de woelingen der republikeinen en hunne coalitie in sommige plaatsen met de Isabellijnen en Carlisten, heeft die partij bij de keuze der leden voor de Constituante, die thans op den 11^{den} Februarij zal worden geopend, nog minder voordeelen dan bij de Ayuntamiento-verkiezingen behaald, te oordeelen althans naar de resultaten, die op het oogenblik, dat wij dit overzicht schrijven, reeds door de monarchalen zijn verkregen.

Daarmede is, althans gedeeltelijk, eene zeer gewigtige questie afgesloten, hoewel de teederste van allen - de keuze van den toekomstigen vorst - nog ter oplossing overblijft. 't Zij toch dat Spanjes toekomst weinig vertrouwen inboezemt, 't zij dat de Europeesche gebeurtenissen der laatste jaren de regeerlustigheid niet hebben aangewakkerd, zeker is het dat de lijst der kandidaten ditmaal uiterst beperkt is; en zelfs op die beperkte lijst bevindt zich geen enkele naam die niet òf door een groot deel der natie, òf door deze of gene der Europeesche mogendheden meer of minder krachtig moet worden gewraakt. De hertogen van Aoste, of van Genua, de prins van Asturië, de hertog van Montpensier, allen gaan zij aan dat euvel mank. Van Henri van Bourbon, den broeder van Isabellas echtgenoot, gewagen wij niet. Zijn schrijven aan het voorloopig bewind riekte dan ook al te sterk naar het gelijksoortige schrijven, dat de prins Napoleon, thans Napoleon III, in Februarij 1848, naar Parijs rigtte, om het voorloopig bewind van ‘de zuiverheid zijner bedoelingen en van zijne vaderlandsliefde’ te verzekeren - dan dat er ernstig aan zijne candidatuur kon worden gedacht.

En bij al die beslommeringen komt nog het voortduren van den op-

stand op het eiland Cuba - de parel der Antilles en der schatkist, aangezien dat kleinood verreweg het grootste gedeelte der 13 millioen kroonen moest opbrengen, die als ontvangsten der koloniën op de begrooting van 1868-1869 zijn gebragt.

Disraelis verwachting is teleurgesteld geworden. Hij zal in het jaar 1869 evenmin den nieuwen lord-mayor toespreken, als aan het *white-bait-dinner* deelnemen. De verkiezingen, die het aantal der in het Huis der Gemeenten zetelende whigs van 366 op 386 en de meerderheid van 74 op 115 stemmen bragten, waren nog niet geëindigd, toen het ministerie Disraeli het veld ruimde. Kabinetten die zich tot elken prijs aan hunne zetels vastklemmen, hebben het voordeel bij hun aftreden eene zekere verrassing te doen ontstaan, die dikwijls tot bewondering gaat. Zoo natuurlijk het eerste, zoo onregtvaardig is het laatste gevoel, vooral met betrekking tot Disraeli.

Hij is met krijgsmanseer in 't harrenas gestorven.

Zeker. Maar wat bleef den *premier* anders over? Indien in de oude Kamer 292 torys tegenover 366 whigs stonden en Disraeli zich desniettemin, dank zijne vooral in Nederland inheemsche balanceer-politiek, staande wist te houden, dan was dat langer onmogelijk geworden, nadat de verkiezingen op het terrein der Iersche staatskerk geplaatst waren en aan zijne tegenstanders eene zege hadden geschonken schitterender dan zij mogten verwachten. Eene nieuwe evolutie naar de zijde der whigs, aangenomen zelfs dat Disraeli daar andermaal in genade opgenomen ware geworden, ware onmogelijk geweest, zonder den steun van zijne eigene vrienden op het spel te zetten. En dat zijne bestrijders reeds dadelijk een votum van wantrouwen zouden uitlokken was bekend. Kortom, in Disraelis aftreden zelf zoeken wij althans te vergeefs naar eenige grootheid. Maar wij vinden die daarentegen in de wijze, waarop hij zijne eigene gebreken en de hoedanigheden zijner tegenstanders, in zijne redevoering tot de kiezers van Buckinghamshire, regt liet wedervaren. Misschien treft ons die trek in Disraeli wel het meest, omdat men er ons in Nederland aan heeft willen gewennen, bij de optreding van een nieuw ministerie, stelselmatig op de groene tafel het zondenregister van het voorafgegane kabinet te zien openleggen. 't Is mogelijk. Doch hoe het ook zij, toch is b.v. de graaf van Zuylen in onze oogen, door de bekende brievenhistorie, evenmin een groot politicus geworden, als Disraelis *mea culpa* dien staatsman in Europas achting heeft doen dalen.

Wij zouden eenigzins laat komen, indien wij heden nog de opmerkingen trachtten op te sommen, waartoe de Britsche verkiezingen aanleiding geven. Eene echter mogen wij, om haar meer algemeen karakter, niet onderdrukken. Wij bedoelen dat de uitslag der Britsche verkiezingen van 1868, vooral thans, nu zich bijna overal eene meer of minder sterke beweging ten gunste der uitbreiding van het kiesregt

openbaart, die manifestatiën slechts in de hand kunnen werken. Men herinnert zich toch, hoe zich ook hier weder de vrees voor het onbekende, die nachtmerrie der kortzichtigen, openbaarde. Indien men *hunne* voorspellingen voor goede munt had aangenomen, dan was de verkiezing van het schuim der reform-liga en der *trade-unions* niet alleen zeker, maar ware reeds door de benoeming van een dier lieden, de troonsverheffing van socialismus en ultra-demokratie in Engeland onvermijdelijk geworden. Alsof b.v. de aanwezigheid van Dr. Schweizer in het Noord-Duitsche parlement Lasalles leerlingen in Duitschland niet veeleer belagchelijk maakte en hunne onmagt bewees, dan der zoogenaamde sociale democratie van eenig nut te wezen. En wat was werkelijk het resultaat? Dat de social-demokraten in Groot-Brittanje nog ongelukkiger dan die in den Duitschen Bond waren en zelfs geen enkelen hunner kandidaten op den parlementairen zetel konden brengen.

En nu het nieuwe ministerie, dat eigenlijk nog den 29sten Januarij in het Huis der Gemeenten en den 11^{den} der volgende maand in het Heerenhuis voor het eerst optreden zal. Individueel beschouwd, bevat het nieuwe kabinet verscheiden elementen van groote staatkundige en intellectueele waarde, die grootendeels een schoon verleden tot steunpunt bezitten. Hoe zal echter de zamenwerking tusschen die verschillende, dikwijls vrij heterogene bestanddeelen wezen? Aangenomen zelfs dat het den nieuwen premier gelukke zijne negatieve denkbeelden, omtrent de *established church*, in een positieven, aannemelijken vorm over te gieten, zal de heer Gladstone er dan in slagen die denkbeelden bij al zijne ambtgenooten mede ingang te doen vinden? Zal het inzonderheid mogelijk wezen het vroegere antagonisme tusschen den kanselier van den *Exchequer* Lowe en den voorzitter van de *Trade-Office* Bright te doen zwijgen, indien de oppositie ook niet trachtte die vroegere vijandschap te exploiteeren? Trouwens de tory-partij zal niet noodig hebben zoo spoedig tot dat alledaagsche huismiddeltje hare toevlucht te nemen. Zij beschikt over vrij wat geduchter wapenen, vooral in het Huis der Lords. Daar kan zij den afgetreden lord kanselier Cairns tegenover lord Hatherley - juist de zwakste zijde van het nieuwe kabinet, en dat nog wel in de vergadering plaatsen, van welke Gladstone het minste, vooral in de Iersche questiën schijnt te mogen verwachten.

Doch het is beter geduld te oefenen, tot het eerste debuut van het nieuwe ministerie in het Parlement plaats hebbe. Waarschijnlijk met het oog daarop en op de aanstaande optreding van generaal Grant, als president der Vereenigde Staten (4 Maart 1869), heeft lord Clarendon nog fluks met den heer Reverdy Johnson eene overeenkomst, tot regeling der *Alabama*-questie gesloten. De vraag is echter, of de Amerikaansche senaat zijne antipathie jegens den tegenwoordigen president Johnson misschien niet tot de verwerping van de bedoelde overeenkomst zal drijven. Men moet de beide Kamers van het congres toch het regt laten wedervaren, dat zij niets verzuimen om het den president John-

son onaangenaam te maken, even als men moet erkennen dat deze geene gelegenheid verwaarloost, om dat te verdienen. En dat is zoo waar, dat er b.v. geene betere regtvaardiging zou kunnen worden aangehaald voor het besluit van den Senaat, om de boodschap van den president niet aan te hooren, maar eenvoudig *ad acta* te leggen, dan de inhoud van dat stuk zelf, dat aan zekeren ter dood veroordeelde herinnert die, om het zijnen regters lastig te maken, van het privilegie des galgenmaals gebruik maakt, om spijzen te verlangen, die hem niet kunnen worden voorgezet.

Vrij opmerkelijk - of misschien mogen wij zeggen 't opmerkelijkst der boodschap is wel, dat daarin niet alleen met geen woord van de *Alabama*-questie, maar zelfs niet van Groot-Brittanje wordt gesproken, vooral als men let op de luidruchtige wijze, waarop de heer Reverdy Johnson in Groot-Brittanje met de noodzakelijkheid eener goede verstandhouding tusschen dat land en het Witte huis te koop loopt. Of zou de president het hebben willen doen voorkomen, als hechtte hij er geen gewigt aan, zijn loopbaan met het verbeteren dier verstandhouding te besluiten, nadat de Kamer van volksvertegenwoordigers het voorstel van een harer leden om den heer Reverdy Johnson van Londen terug te roepen, aan het comité voor buitenlandsche zaken heeft verzonden?

De kunstgreep is zeker vrij na, vooral na hetgeen wij zoo even van de gedragslijn van den Hr. Reverdy Johnson en van de sluiting der *Alabama*-overeenkomst hebben gezegd. Maar is dat dan welligt minder het geval met het voorstel van den president om tot de amortisatie der staatsschuld, door middel van een staatsbankroet, te geraken? En dat voorstel werd niet slechts, zooals te verwachten was, verworpen, maar zelfs de groote meerderheid der democratische leden van het Congres schaarde zich in beide Kamers bij de tegenstanders van dien maatregel. Andrew Johnson gevoelde dan ook zoozeer de behoefte om vóór zijne aftreding nog een gewigtig besluit te nemen, dat hij eene algemeene amnestie ten gunste der rebellen van het Zuiden uitvaardigde - welken niemand meer een haar wilde krenken. En de Kamer van Volksvertegenwoordigers beantwoordde dat besluit weder, door met 117 tegen 47 stemmen de *Tenure of office bill* te herroepen, die, naar men zich zal herinneren, vroeger werd uitgevaardigd, om den president Johnson te beletten ambtenaren naar zijn goedvinden te ontslaan. En wegens de aanstaande optreding van generaal Grant, is dat besluit even zoo beleedigend voor Andrew Johnson, als vereerend voor zijnen opvolger.

De Pruissische Kamer van Volksvertegenwoordigers heeft zich, sedert wij ons jongste overzicht voltooiden, schier uitsluitend met de begrooting voor 1869 bezighouden en dat wetsontwerp ten slotte met schier algemeene stemmen bekrachtigd. Het nieuwe jaar ving echter aan, vóór die discussiën ten einde waren geloopen. En 't is niet te verwonderen. Die arme Pruissische volksvertegenwoordigers! Even als de oppositie in het Fransche Wetgevende Ligchaam, hebben zij zeer veel op

het hart en uiterst weinig gelegenheid om het te berde te brengen. En de zamenstelling van het Heerenhuis, aan de eene, benevens de zonderlinge bepalingen der constitutie, aan de andere zijde, volgens welke eene, eenmaal door de Kamers vastgestelde heffing zoo lang geheven wordt, tot beide Kamers krachtens eene afzonderlijke wet het tegenovergestelde besluiten - dat alles maakt dat een besluit bij de begrooting genomen èn gewoonlijk een *vox clamans in deserto* blijft, èn daarenboven den ijver der volksvertegenwoordiging prikkelen moet, om immer op hetzelfde terug te komen. Thans b.v. is de afschaffing der belastingen op het geslacht en het gemaal, op voorstel van den Hr. Löwe c.s., en hare vervanging door een *income-tax*, wie weet voor de hoeveelste maal, niettegenstaande de oppositiën der regering, aangenomen. Men voege daarbij het overwigt der nationaal-liberalen, die nog altijd voor het grootste deel bij hunne vroegere dwaalleer: 'vrijheid door eenheid' volharden en die, reeds door het eenigzins krachtig aantasten van een der ambtgenooten van den Hr. von Bismarck, de verwezenlijking hunner verwachtingen denken te schaden.

Een en ander maakt dat men het Pruissische parlementaire leven in het algemeen het best met de woorden: 'veel gedruisch en weinig beweging' zou kunnen qualificeeren.

De jongste discussiën regtvaardigen die qualificatie reeds op meer dan voldoende wijze. Zoo iemand, dan heeft de minister van eeredienst, de Hr. von Mühler, de kunst verstaan, alle partijen, behalve de orthodoxe kerkelijke partij, voor het hoofd te stooten. Gedurende vier dagen werden de voornaamste handelingen des ministers met eene naauwgezetheid nagepluisd, die waarlijk een ander resultaat, dan de aanneming van zijn budget zou hebben verdiend. De lagere school, de schijnbare autonomie der Kerk, de invoering van het verpligte gebruik van het Flüggesche leesboek, in Hanover, het ellendigste piëtische fabrikaat dat men zou kunnen uitdenken, niets werd vergeten.

Indien de beraadslagingen over het laatstgenemde punt bewezen dat het gezegde van Frederik den Groote: '*In meinem Reiche kann Jeder nach seiner Façon selig werden*' in onze eeuw niet meer geldt, dan heeft de discussie over het voorstel van den Hr. von Guérard er de Pruissische natie aan kunnen herinneren, dat ook het gezegde van den molenaar van Sans-Sauci dat er nog regters te Berlijn zijn, evenmin in onze dagen eene waarheid is.

Wij hebben vroeger(*) het vraagstuk der *Redefreiheit* vrij uitvoerig uiteengezet en tevens het voorstel van den Hr. von Guérard ter loops besproken. Het strekte om eenvoudig art. 120 der Bondsconstitutie in de plaats van de eerste alinea van art. 84 der Pruissische grondwet te stellen. De laatste bepaling luidt: '*Sie (die Mitglieder beider Häuser) kônnen für ihre Abstimmungen im Landtag niemals, für ihre darin ausgesprochenen Meinungen nur innerhalb des betreffen-*

(*) *De Tijdspiegel*, 1868, D. II, p. 391.

den Hauses auf Grund der Geschäftsordnung desselben zur Rechenschaft gezogen werden.'

Door de aanneming van het voorstel von Guérard zou die alinea daarentegen bepalen: '*Kein Mitglied des Landtages darf zu irgend einer Zeit wegen seiner Abstimmung oder wegen der in Ausübung seines Berufes gethanen Aeusserungen gerichtlich oder disciplinarisch verfolgt, oder sonst ausserhalb der Versammlung, zur Verantwortung gezogen werden.*'

De beraadslaging was kort, zooals te verwachten was. Na de houding, die door de officieuse pers inden laatsten tijd omtrent dat vraagstuk was aangenomen, stond van de zijde der regering geen verzet te vreezen. En inderdaad kwam de minister van binnenlandsche zaken, de graaf Eulenburg verklaren, dat bij het gouvernement wel nog altijd dezelfde bedenkingen omtrent het verleenen der onbegrensde *Redefreiheit* bestonden, doch in den tegenwoordigen staat van zaken kwam het der regering ongeraden voor, daarom het voorstel von Guérard te bestrijden. De minister spoorde zelfs zijne staatkundige vrienden aan denzelfden weg te kiezen, terwijl hij er de verklaring bijvoegde, dat de ministers, die leden van beide Kamers zijn, in beiden voor het voorstel zouden stemmen. En het werd inderdaad met bijna algemeene stemmen aangenomen.

Helaas, de vreugde was kort. Zij duurde.

ce que durent les roses,

ja minder zelfs. Het besluit der Tweede Kamer draagt den datum van den 20 November, en in de helft van December gaf het Heerenhuis haar reeds de les zich voortaan niet, even als Perette, te vroeg te verblijden, zelfs indien die vreugde schijnbaar door eene belofte der regering werd gewaarborgd. In de eerste Kamer werd het voorstel von Guérard namelijk met 71 tegen 31 stemmen verworpen. De Hr. von Bismarck die middelerwijl van Varzin was teruggekeerd, nam, wel is waar, het voorstel in deze vergadering in bescherming, doch de houding van zijnen ambgenoot van justitie Leonhardt, die minstens aan den regel: *Mieux vaut un sage ennemi* herinnerde, en eindelijk de taal van mannen als von Manteuffel en zur Lippe, die anders toch niet gewoon zijn eene absolute onafhankelijkheid tegenover de tegenwoordige regering te toonen, dat alles zou schier doen vermoeden dat het gouvernement eene ellendige komedie speelde - of, voor 't minst, dat het Heerenhuis zekere velleiteiten van onafhankelijkheid aan den dag begint te leggen, die wel eens zeer lastig voor den minister-president zouden kunnen worden. Gelukkigerwijze houdt von Bismarck het bestaan dier Kamer in handen, en zoo hij haar ook niet wil dooden, heeft hij de magt haar te paralyseeren, zooals het hem toegedichte voornemen bewijst, om thans, nu het voorstel von Guérard in het

Heerenhuis niet kon worden doorgezet, het beginsel der *Redefreiheit*, als algemeene maatregel voor de Kamers der Bondstaten, door de Bondsvergadering te doen verkondigen. Voor den oogenblik is dat niet meer dan een voornemen, waarvan de verwezenlijking echter des te wenschelijker is, omdat, indien het hof van cassatie thans andermaal op het ongelukkige denkbeeld mogt komen, andere kamerleden, zooals vroeger de Heeren Twesten en Lasker te vervolgen, voor redevoeringen in de Kamer uitgesproken, de regter zich zal kunnen beroepen op de stilzwijgende erkentenis van de Kamer van Afgevaardigden, dat art. 84, zooals het daar ligt, de straffeloosheid der gedeputeerden niet verzekert.

Bovendien moest de Kamer van Volksvertegenwoordigers noodzakelijk des te gevoeliger door het besluit van het Heerenhuis getroffen zijn geworden, nadat de minister van justitie Leonhardt, eenige dagen vroeger, in de eerstgenoemde vergadering, zijne meening omtrent de zoogenaamde *Hülfsarbeiter* bij het *Obertribunal*, op zóó onhandige wijze deed kennen, dat zij slechts zou kunnen worden verschoond door de laatdunkendheid die dezen minister eigen schijnt te wezen en hem in eene onoverdachte onstaatkundige verklaring, als deze, een bewijs van energie en in zijn ultra-conservatisme een blijk doet zien, dat hij den koning van Pruissen getrouwer dan zijnen vroegeren meester, den koning van Hannover, dient. Men weet welligt niet waartoe de *Hülfsarbeiter*, die variatie op het even eerlijke stelsel van '*le roulement*' in Frankrijk, bestaat. Daarin namelijk dat de minister van justitie den invloed van 'verdachte' regters van het *Obertribunal* door toevoeging van *Hülfsarbeiter*, krachteloos maakt. Deze worden in eene of andere regtbank gekozen, en tot aanvulling van de vacatures in het *Ober-tribunal* tijdelijk aangesteld. Door dat systeem, door de medewerking van die noodhulpen van het despotismus stelt de regering zich in de plaats van Themis-priesters - en juist door middel van dat stelsel heeft zij de bekende interpretatie van art. 84 der Constitutie, omtrent de *Redefreiheit*, zoo al niet bewerkt, dan toch verkregen.

Bij de behandeling van het budget van justitie nu, had de Hr. Windthorst eene motie voorgesteld, den wensch uitdrukkende, dat bij de aanstaande organisatie van het hoogste geregtshof - er bestaan in Pruissen n.l. nog altijd twee dier hoven, niettegenstaande art. 92 der Constitutie van 1850 formeel bepaalt dat er slechts één zal wezen - de plaatsvervanging van regters door anderen, die niet tot het bedoelde hof behooren, niet meer zal worden geduld.

Wij hebben straks reeds doen opmerken hoe weinig gewigt een formeel besluit der Kamer heeft. Door de uitdrukking van eenen wensch ware de regering dus nog minder gebonden geweest. Doch de minister Leonhardt wilde zich zeer ijverig toonen. Hij kende misschien zeker gezegde van Talleyrand niet - en zeide dat de wensch van den Hr. Windthorst en zijner vrienden, indien die ook door de meerderheid der vergadering werd gedeeld, niet vervuld zou worden. Laat

u, omtrent mijn persoon, niet door de nieuwsbladen misleiden, voegde de minister er bij, terwijl hij zich tot de linkerzijde wendde. Ik heb volstrekt geene liberale neigingen. En (hier herinnerde Dr. Leonhardt zich waarschijnlijk Bismarcks eclectisch stelsel), ik houd er nog minder van, met staatkundige partijen te knipoogen. De verontwaardiging, die door des ministers verklaringen, waarvan wij helaas! slechts enkele punten kunnen aanstippen, werd te weeg gebragt, was onbeschrijfelijk. De Hr. Twesten vooral was indrukwekkend door de ergernis die men, om zoo te zeggen, in ieder zijner woorden voelde trillen. En inderdaad, zelfs ten tijde der grootste oneenigheid tusschen Kamer en regering, had men, zooals die redenaar teregt deed opmerken, zulke bedreigingen en uitdagingen niet van eenen minister gehoord.

De uitslag was niet moeijelijk te voorzien: Met 160 tegen 192 stemmen streek de Kamer de 1000 thaler, die voor de bezoldiging van *Hülfsarbeiter* op de begrooting waren gebragt, terwijl het voorstel Windthorst met groote meerderheid werd aangenomen.

Den anderen dag reeds was von Bismarck van Varzin te Berlijn teruggekeerd. Zijn invloed op het nieuwe conflikt deed zich voors'hands alleen daardoor bemerken, dat zijn orgaan, de *Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung*, het der *Kreuzzeitung* overliet den brooddronken uitval van den minister van justitie te vergoelijken. Doch toen bij de definitieve beraadslagingen over het budget van justitie, door den graaf Wintzingerode c.s. werd voorgesteld 7,800 thaler voor de benoeming van drie nieuwe raadsheeren te bestemmen - hetgeen de *Hülfsarbeiter* overbodig moest maken - sloeg de Hr. Leonhardt een geheel anderen toon dan vroeger aan. Thans vereenigde hij zich niet slechts met dat voorstel, maar wijdde hij zelfs uit over den nadeeligen invloed, dien de benoeming dier nood-magistraten op het aanzien van het *Obertribunal* had uitgeoefend. Moest hij de vroeger door hem te hulp geroepen geesten - de conservatieven - niet weder tot bedaren brengen? En hij slaagde, want het voorstel Wintzingerode werd ten slotte met groote meerderheid bekrachtigd.

Nog twee andere parlementaire incidenten hebben regt op eene plaats in dit gedeelte van ons overzigt. Wij bedoelen, vooreerst, het nieuwe voorval met de beide volksvertegenwoordigers van Noord-Sleeswijk en, ten andere, het besluit der Kamer nopens Lauenburg.

Men kent, uit ons vorig overzigt, den inhoud der brieven van de Heeren Krüger en Ahlmann aan de Kamer, en de verzending dier documenten aan eene commissie. Deze stelde voor, dat de president der vergadering de bedoelde gedeputeerden zou uitnoodigen, den eed van getrouwheid aan de Constitutie te komen afleggen, en dat, ingeval zij niet verschijnen of den eed weigeren mogten, de beide bedoelde heeren zouden worden beschouwd, als geen regt hebbende om hunne zetels te komen innemen en de regering, dientengevolge zou worden verzocht eene nieuwe verkiezing uit te schrijven. De vraag ontstond

echter nu, niet of de Heeren Krüger en Ahlmann zonder het afleggen van den eed niet behoorden te worden geweerd - daarover scheen men het vrij wel eens te zijn -, maar of de Kamer het regt had de voorgestelde vervallenverklaring van hun mandaat uit te spreken. Want de ijver verblindde ook hier weder het verstand: wat men het meest meende te moeten duchten was dat de kiezers andermaal de beide Denen naar de Kamer zouden zenden. En de groote meerderheid onderschreef die onhandige bekentenis, d.i. de questie werd in dien zin opgelost. Maar zij had buiten den waard, of liever buiten de beide Sleeswijksche afgevaardigden gerekend. Toen namelijk, drie dagen later, eene tweede stemming dat punt in denzelfden geest had beslist, kwam een brief in van de Heeren Krüger en Ahlmann, houdende dat zij, ten gevolge der bestaande tractaten en met het oog op de bedoeling hunner kiezers, den eed niet zouden afleggen en hun mandaat nederleiden, zoodat de regering *nolens volens* gedwongen is, de, voor haar vrij pijnlijke comedie der nieuwe herkiezing van de beide bedoelde gedeputeerden op nieuw te helpen opvoeren.

Het incident omtrent het hertogdom Lauenburg, waarvan wij zoo even in het voorbijgaan gewaagden, kwam daarop neder, dat de Hr. Twesten de beraadslagingen omtrent de begrooting over de middelen te baat zocht te nemen om een einde aan den abnormalen toestand van die landstreek te maken. Welligt is het niet onnoodig aan den oorsprong van dien toestand te herinneren. Op het oogenblik namelijk dat Oostenrijk het hertogdom Lauenburg aan Pruissen, tegen betaling eener schadeloosstelling afstond, was het oude conflict tusschen het Pruissische kabinet en de Tweede Kamer nog niet beslecht. Di schadeloosstelling werd dus niet van de Kamer verlangd, maar uit de kas van het kroondomein geput. Zoo werd Lauenburg het persoonlijk eigendom der kroon. Na die echt-Pruissische schikking, had men nog Pruissischer gehandeld en Lauenburg geene lasten voor de delging der schuld van de hertogdommen opgelegd, niettegenstaande eene wet van 23 Maart 1868, en dat wel met de toestemming der regering, juist het tegenovergestelde had bepaald. Dientengevolge verlangde de Hr. Twesten nu, dat eene som van 130,500 thalers, zijnde Lauenburgs bijdrage voor 1868 en 1869 in de delging der bedoelde schuld, op de begrooting zou worden gebragt. Bismarck toonde echter eene ongewone weekhartigheid: tegenover Lauenburgs zwakte achtte hij het onregtvaardig door het sterke Pruissen naar maatregelen van geweld (waarvan niemand had gewaagd) te doen grijpen, ten einde het hertogdom tot betaling te dwingen, zelfs thans, nu Lauenburgs volksvertegenwoordiging (die eerbied kwam ons niet minder verdacht voor) eenmaal van oordeel is dat het hertogdom niets in de bedoelde schuld zou hebben te dragen. De minister-president scheen echter ten laatste te begrijpen dat hij, even als de vos, de passie predikte. Hij veranderde toch plotseling van batterij, om den vrijzinnigen alleen voor oogen te houden, dat zij langs eenen

omweg Lauenburgs inlijving bij de monarchie zochten te bewerken, terwijl hij vrij duidelijk gaf te verstaan, dat zulk eene poging den koning onaangenaam zou wezen.

Waarom had hij dat niet dadelijk gezegd? Toen de Kamer toch, na die verklaring tot stemming overging, hadden noch de oud-liberalen, noch een deel van het centrum of der national-liberal en den moed de zienswijze van den Heer Twesten te ondersteunen. En zijn voorstel viel.

Behalve door het Grieksch-Turksche conflict en de nieuwe Parijsche conferentie, die er het gevolg van was, heeft de 'Oostersche questie' nog in andere opzigten, sedert eenige weken eene zekere rol op het staatkundige wereldtooneel vervuld. Vooreerst in den officieusen pennestrijd tusschen Pruissen en Oostenrijk. Indien men die polemiek toch niet als eene eenvoudige *querelle d'Allemand* wil beschouwen, een serieus staatsman, en nog meer eene groote mogendheid onwaardig, dan kan zij alleen onder het hoofdstuk 'Oostersche questie' worden gerangschikt. En toch, wie dien strijd van den beginne af aandachtig heeft gevolgd, zal hebben moeten ontwaren, dat deze volstrekt niet daarin, maar in de openhartige, werkelijk gemoedelijke verklaring van den Heer von Beust in het roode boek, over de wenschelijkheid der eind-oplossing van het bekende vraagstuk van Noord-Sleeswijk zijnen oorsprong nam. Waar eindigde de strijd daarentegen, want ook in geschillen tusschen mogendheden schijnt men van het uitgangspunt te kunnen afdwalen? In Roumanië en te Constantinopel. Hier zou Pruissen zich van den Landrath..... wij bedoelen van den prins Karel hebben bediend, om den krijg in het Oosten te doen ontbranden en zoo Ruslands plannen in het Oosten te begunstigen. Volgens Pruissen daarentegen zou Oostenrijk hetzelfde hebben gedaan, om te trachten in troebel water een deel van het in 1866 verlorene terug te vinden. 't Is waar, dat de Oostenrijksche nieuwsbladen dikwijls met kwalijk verborgen *Schadenfreude* zekere wonden in het Oosten openlegden, en dat in het roode boek herhaaldelijk op Pruissens ondersteuning van Ruslands politiek in het Oosten werd gewezen; doch in plaats van tegenbewijzen aan te halen, legde von Bismarck eene zekere naïve verwondering aan den dag over Oostenrijks vijandelijke taal. Inderdaad, hoe had men te Weenen, 't zij in de gebeurtenissen van 1866, 't zij in de befaamde nota van den Heer von Usedom, reden tot gemelijkheid kunnen vinden!

't Is duidelijk dat Oostenrijks tegenwoordige militaire organisatie die mogendheid reeds belet aan eenen krijg te denken. En wij onderzoeken nog niet eens, of haar financieele toestand haar niet nog meer staatkundige omzigtigheid, dan aan eenigen anderen Staat oplegde, omdat een of andere grappenmaker aan zeker spreekwoord zou kunnen herinneren, naar luid van 't welk zekere natiën het vrolijkst zijn als hare beurs ledig is.

Hoe geheel anders is het echter met Pruissens voorgewende vlekke-

loosheid gesteld. Behalve dat Europa moeijelijk den, zoo even door ons herinnerden oorsprong van Roumaniës tegenwoordigen souverein kan hebben vergeten, coïncideerde het oogenblik dat de *Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung* aan Oostenrijk de tanden toonde, vrij goed met de waarschuwing, die de Heer von Beust, zoo in het roode boek, als in de zitting der delegatiën te Pest tegen de woelingen in Roumanië deed hooren. En toen de groote mogendheden, door die waarschuwing oplettend gemaakt, vertoogen te Bucharest indienden, werd de Pruissische vertegenwoordiger daarbij te vergeefs gezocht. Wel werd dat verzuim later, zoo goed mogelijk, door eene nota van de *Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung* ingehaald, die schijnbaar althans eene zeer grove stem trachtte op te zetten, om Pruissens gemelijkheid wegens het gedrag van den Heer Bratiano aan den dag te leggen, doch de Europesche diplomatie schijnt zich daardoor niet te hebben laten overtuigen.

In ieder geval waren Oostenrijks waarschuwingen geregtvaardigd. Minder gemakkelijk echter is het Pruissens houding tegenover die mogendheid te verklaren, of het moest daardoor zijn, dat de Heer von Bismarck werkelijk in de reorganisatie van Keizer Frans Jozefs leger het voorteeken van diens wederwraak jegens Koning Wilhelm, of van de mogelijkheid hebbe gezien, dat Oostenrijk zich tegen de overschrijding der Mein-linie door Pruissen zou kunnen verzetten en daarom Hongarije hebbe willen polsen omtrent de gedragslijn die, in dat geval, door dat land zou worden gevolgd. Was dat het doel, dan werd het kwalijk bereikt. De officieuse Hongaarsche nieuwsbladen zondigden, zooals dat met soortgelijke bladen wel eens meer gebeurt, niet juist door overvloed van consequentie, doch hunne laatste meening was dan toch, dat de verzoening tusschen Oostenrijk en Hongarije volkomen is, dat de overschrijding der Mein-linie noodzakelijk een Europeschen oorlog zou moeten na zich slepen en laatstgenoemd land dien niet onverschillig zou kunnen toezien. Doch '*man sagt das*, *aber denkt nicht dabei.*' Hongarijë's rol bij zulk eene botsing moet toch noodzakelijk worden bepaald door de houding, die èn Rusland èn Roumanie, Hongarijës weerwolven, in dat geval zouden aannemen. En *a priori* mag men aannemen, dat die houding veeleer Pruissens dan Oostenrijks belangen zou moeten dienen. En in dat geval zou Hongarijë zich reeds gelukkig moeten rekenen, indien die beide mogendheden het pas herboren koningrijk vergunden neutraal te blijven en zijne onzijdigheid eerbiedigden. Doch het is niet te voorzien dat het vooreerst zoo ver kome. En wat de polemiek tusschen de Pruissische en Oostenrijksche regeringsbladen betreft, de wijze waarop zij eenige dagen geleden door de *Nord-Deutsche Zeitung* werd gesloten, bewees dat zelfs Pruissen het niet scheen te beklagen, eindelijk een voorwendsel te hebben gevonden, om het zwaard weder in de schede te kunnen steken, zonder zich belagchelijk te maken, hetgeen dikwerf vrij wat moeijelijker is dan het met zwier voor den dag te halen. Het regeringsblad verklaarde

dat, zoo de Oostenrijksche regering ooit weder in hare verzameling van diplomatieke stukken vertrouwelijke documenten mogt mededeelen, waardoor Pruissen in een scheef daglicht kon worden gesteld, de betrekkingen tusschen Berlijn en Weenen zouden worden afgebroken. Er is dus vooreerst geen *periculum in mora.*

Indien de Heer von Bismarck echter in den afloop dezer zaak geene groote reden tot voldoening vond, dan werd hem die elders, wij bedoelen in Wurtemberg, verschaft. De Eerste Kamer van dat koningrijk had reeds vroeger bepaald de troonrede onbeantwoord te laten. De Tweede Kamer besloot daarentegen tot het rigten van een Adres tot den troon. De commissie *ad hoc* had een ontwerp voorgesteld, waarin omtrent de Duitsche kwestie hoofdzakelijk het volgende werd gezegd: De ontwikkeling van de instellingen des lands, hoe gewigtig ook, wordt overtroffen door het belang der vraagpunten, die met de betrekkingen tusschen Zuid-Duitschland en het Noorden in verband staan. Het vredesverdrag van Praag staat den Zuid-Westelijken Staten van Duitschland het regt tot stichting van een internationalen onafhankelijken Bond toe. Die stichting is, vooral thans, met moeijelijkheden verbonden, doch deze ontheffen de Zuid-Duitsche regeringen niet van de verpligting, naar overeenstemming en eene zoo naauw mogelijke verbinding onder elkander, tot handhaving der onaf hankelijkheid harer Staten, te streven. Desniettemin is de natie overtuigd, dat het geene offers voor eene militaire eenheid behoort te dragen en die eenheid integendeel dient te bestrijden, ten einde den weg voor eene federatie open te houden.

Wij behoeven waarschijnlijk evenmin op de eigenlijke beteekenis dier verklaringen te wijzen, als te doen opmerken dat zij het programma der Volkspartij uitdrukken. Vier zittingen werden aan de beraadslagingen, en wel voornamelijk over de aangeduide punten gewijd. Want bij dat ontwerp kwamen later voorstellen van geheel andere strekking, zoowel van de Duitsche partij, ten gunste van naauwere betrekkingen met den Noord-Duitschen Bond, als van de vrienden der regering, ten behoeve van de getrouwe naleving der militaire, met Pruissen gesloten verdragen. Het oorspronkelijke ontwerp was bij de algemeene beraadslagingen, met 46 tegen 41 stemmen, als grondslag der verdere deliberatiën, aangenomen. Maar tengevolge der latere aanneming van verschillende amendementen, beantwoordde het Adres in zijn geheel aan het programma van geene der partijen, en werd het dientengevolge met 49 tegen 38 stemmen verworpen. Daardoor was de feitelijke uitkomst geheel gelijk aan het straks door ons aangeduide besluit van het Wurtembergsche Heerenhuis.

't Was eigenlijk slechts eene betrekkelijke zege voor Pruissen. Doch die mogendheid werd weldra eenigzins schadeloos gesteld, door het besluit van den Koning van Wurtemberg, waarbij de kroonprins in Pruissische dienst trad.

Bovendien werd Pruissens onderhandsche toepassing van het *Divide et impera* elders met schitterender uitslag dan in de Wurtembergsche Kamer bekroond. Geholpen door Baden, is het dier mogendheid gelukt, niet de stichting van een Zuidelijken Bond - wij houden het er voor dat de vruchten van den Nooder Bond reeds toereikend waren om dat plan gehaat te maken -, maar zelfs de oprigting van gemeenschappelijke consulaten der Zuidelijke staten te verijdelen.

Het *Divide et impera* schijnt ook nog in andere opzigten vruchten te hebben gedragen. Wij bedoelen namelijk dat de, hiervoren breedvoerig door ons uiteengezette pennestrijd tusschen Berlijn en Weenen, alsmede de, daarbij door den Hr. von Bismarck aan Hongarijë toegeworpen lonkjes, de overeenstemming tusschen den Oostenrijkschen staatskanselier en den graaf Andrassy, den Hongaarschen premier, schijnen te hebben gestoord. Wij, voor ons, kunnen toch moeijelijk gelooven dat de laatstgenoemde staatsman, zooals van Oostenrijksche zijde wordt beweerd, werkelijk begeerige blikken naar den zetel van den staatskanselier werpe en daaruit veeleer die storing zou zijn ontstaan. Niet dat wij een zeer hoogen dunk van de bescheidenheid der Hongaarsche natie en van hare staatslieden hebben. Hare plotselinge wedergeboorte, na den strijd dien zij gedurende 20 jaren met waarlijk bewonderenswaardige volharding tegen Cis-Leithanië heeft gestreden, heeft de natie noodzakelijk over het paard moeten tillen, want:

l'appetit vient en mangeant.

Maar al zou die eigenwaan ook tot het geloof gaan, dat Cis-Leithanië den beker der vernedering tot op den bodem ledigen en door eenen Magyaar als staatskanselier te dulden, het stelsel van den Hr. von Bismarck, tot verlegging van het zwaartepunt der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie naar Hongarijë, zou willen bezegelen, dan kan het voor den oogenblik, bij het naderen der algemeene verkiezingen in Trans-Leithanië, althans niet in het belang der ambtgenooten van den Hr. Andrassy en der Deak-partij liggen, aan het compromis tusschen beide rijkshelften te tarnen. De handhaving toch van dat compromis is de vlag waaronder de Deak-partij vaart, terwijl de vervanging dier regeling door eene *Personal-union* ongeveer het éénige positieve punt vormt, 't welk men op het programma der uiterste linkerzijde aantreft, die zich gereed maakt om bij de aanstaande verkiezingen met digte drommen tegen Deak en zijne troetelkinderen: de tegenwoordige ministers, op te trekken. Wordt dus ook door de regeringspartij het compromis over boord geworpen, dan is, naar ons bescheiden inzien, de uitslag der verkiezingen niet moeijelijk te voorspellen. In dat geval zal toch noodzakelijk eene aanzienlijke fractie der kiezers van Deak, die den *Ausgleich* wenschen te handhaven, omdat zij de natie teregt nog niet rijp genoeg achten om geheel op eigen beenen te

kunnen staan, en daarom menig vergrijp van het kabinet Andrassy-Lonyany tegen het liberale programma, ja zelfs tegen de alledaagsche zedelijkheid, door de vingers zien, noodzakelijk tot de uiterste linkerzijde moeten overloopen. En aangezien dat evenmin in het belang der Deak-partij, als van het Cis-Leithaansche kabinet ligt, zou het in dat geval niet onmogelijk wezen, dat Deak en von Beust zich achter Andrassys rug, tegen de uiterste linkerzijde, tegen Tisza, Jokay en Ghikzy de hand reikten.

Naar buiten heeft zich die storing der goede verstandhouding intusschen, gelukkigerwijze, nog niet doen bemerken. Integendeel is, èn van Oostenrijks èn van Hongarijës zijde, in den laatsten tijd veel geschied, dat zelfs aan de gegrondheid van dat magere zegebulletin van den Pruisischen premier zou doen twijfelen. Wij wijzen slechts op het gelukkige denkbeeld van Keizer Frans Jozef om den aartshertog Jozef, den zoon van den zoo populairen Hongaarschen palatijn van dien naam, tot opperbevelhebber der honveds (landwehr) te benoemen en op de uitbundige vreugde, waarmede die keuze in Trans-Leithanië werd begroet. Inderdaad lag in het herstel der honved-armee, wier naam reeds aan haar verzet tegen Oostenrijk in 1848 herinnert, een der meest afdoende bewijzen van de zucht des Keizers, om ten eenemale met het verleden te breken.

Die gezindheid tot opregte verzoening moest noodzakelijk eenen, wel is waar ontastbaren, maar daarom niet te minder gevoeligen invloed op den gang der parlementaire werkzaamheden in Hongarijë uitoefenen. En dat had werkelijk plaats. Beide Kamers bekrachtigden de legerwet, zooals die door den Oostenrijkschen Reichsrath was vastgesteld. Het netelige vraagstuk der regten van de verschillende, in Hongarijë gevestigde nationaliteiten werd op niet minder gelukkige wijze geschikt. Hoe moeijelijk die oplossing was, moge uit het volgende blijken: Eene commissie *ad hoc* was oorspronkelijk met het indienen van een wetsontwerp belast. Zij ging van het beginsel uit, dat ieder, behoudens enkele uitzonderingen, zich in zijne moedertaal tot de regering zou kunnen wenden. De Serviërs en Roumanen dienden nu een tegen-ontwerp in, waarbij het geheele land naar de nationaliteiten werd verdeeld, waarvan elke het volstrekte regt zou hebben zich van hare eigene taal te bedienen. Dat stelsel was even onmogelijk, als de voltooijing van Babels toren. De aanneming van het oorspronkelijke ontwerp kon dan ook als zeker worden beschouwd. Doch Deak achtte het teregt onraadzaam, dat de meerderheid haar overwigt zou misbruiken. Hij bewerkte de indiening van een midden-voorstel, krachtens hetwelk de regering en de hooge regterlijke autoriteiten de Hongaarsche taal zouden gebruiken. *The rest is silence.* Het overige wordt aan de keuze der gewestelijke en gemeentelijke overheden overgelaten.

Nog een ander gewigtig vraagpunt, wij bedoelen het lager onderwijs, werd, naar ons inzien, wel niet opgelost, maar althans op den weg der

verbetering gebragt: de uiterste linkerzijde dreef het beginsel der godsdienstlooze school niet door, doch men verkreeg de toepassing van drie andere gewigtige beginselen, namelijk het verpligte schoolbezoek, de verplichting der gemeenten tot oprigting van scholen, en *last not east*, het oppertoezigt van den Staat over de instellingen van onderwijs.

Vóór hare sluiting was de Hongaarsche Kamer nog het tooneel eener, zoowel voor de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie in het algemeen, als voor Hongarijë en Croatië in het bijzonder, zeer gewigtige manifestatie: de installatie namelijk van de 29 Croatische afgevaardigden, waardoor - tegelijk met de benoeming van den baron von Bedekovich tot minister, en van baron Rauch tot banus van Croatië, de verzoening tusschen de beide koningrijken werd bezegeld.

Kortom, er was ruime stof tot voldoening - en dat moge zijne breedsprakigheid bij die gelegenheid ietwat vergoelijken - toen de Keizer den 10^{den} December de eerste driejarige zitting van den Hongaarschen rijksdag sloot. Arme souvereinen, wij hebben u dikwijls beklaagd, bij het lezen van soortgelijke redevoeringen, wanneer, om zoo te zeggen, uit iederen regel scheen te blijken, met hoeveel wee en smarte die gebaard was en het minst beteekenende onderwerp, *pour faire nombre*, tot een kolossus was opgeblazen. In hoe geheel verschillende omstandigheden bevond zich echter Oostenrijks monarch, op het aangeduide tijdstip. Met hoeveel wettigen trots - wettig zoowel voor de natie als voor hem zelven - kon Frans Jozef op den afgedanen arbeid terugzien. Behalve het gewigt der hervormingen, die door den Hongaarschen rijksdag waren tot stand gebragt, was de eerste driejarige proefneming met het dualisme gelukkig ten einde gebragt. En men herinnere zich Hongarijë's toestand onder het ministerie Bach en de verhouding van het land tegenover Oostenrijk, gedurende dat noodlottige tijdperk, om te kunnen overzien wat men van beide zijden heeft moeten vergeven en, 't geen vrij wat moeijelijker is, - vergeten. En al erkennen wij ook, dat er nog vrij wat te doen valt, om de zedelijke en stoffelijke sporen van den invloed dier wanregering uit te wisschen, en al had Hongarijës driejarig parlementair leven geen ander dan het zooeven aangeduide, zedelijke resultaat voortgebragt, dan nog zouden wij meenen niet te dwalen, wanneer wij beweren dat de sluiting van de eerste zitting van den Landdag een der gewigtigste tijdperken der geschiedenis van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie heeft afgesloten.

Zal echter de toekomst aan het tegenwoordige beantwoorden, dan is voor Oostenrijk, meer dan voor eenige andere mogendheid, het behoud des vredes eene eerste noodzakelijkheid. Teregt ving de Keizer dan ook de dagorde aan het leger, waarmede hij de voltooijing der nieuwe militaire wetgeving kroonde, met de verklaring aan: '*Die Monarchie bedarf des Friedens. Wir müssen ihn zu erhalten wissen.*' 't Is vrij zonderling eene armee op die wijze te hooren aanspreken, hoeveel geweld ieder van de mogendheden reeds der logica hebbe aangedaan, om

even behoorlijk gepantserd en uitgerust als de overige geciviliseerde natiën voor den dag te kunnen komen. Maar men moest wel eene gelegenheid vinden, om Europa te doen begrijpen, dat Oostenrijk, zoowel in de Kamers, als in de delegatiën, volgens de gebruikelijke wijze, de krijgstrompet had moeten steken, om de volksvertegenwoordiging regt vrijgevig met geld en *food for powder* te stemmen.

En ook in de delegatiën, het teederste punt in soortgelijke questiën, omdat zij den sleutel der schatkist bewaren, gelukte dat volkomen, zoowel wat het budget van oorlog, als de Oostenrijksch-Hongaarsche begrooting in het algemeen betreft, en wel zonder dat eene vereenigde zitting, die door den *Ausgleich* gereserveerde *Deus ex machina* noodig was, om de besluiten der wederzijdsche delegatiën met elkander te verzoenen. Van daar eene nieuwe bron van voldoening voor het gemeenschappelijke gouvernement en een nieuw voorwendsel tot het zoo wijd mogelijk openstellen der sluizen van de officieele welsprekendheid. En, ernstig gesproken, er bestond reden te over. Ook de delegatiën hadden eene nieuwe, gewigtige proef doorstaan, des te gewichtiger, omdat het de eerste maal was dat zij in de Hongaarsche hoofdstad zetelden.

En die belangrijke uitkomsten waren allen verkregen, zonder dat Frans Jozef, noch zijne ministers, een oogenblik hunnen eed vergeten, of aan de regten der volksvertegenwoordiging te kort gedaan hadden. De heer von Bismarck moge dan ook den heer Virchow, die hem in de Kamer aanried Oostenrijks voorbeeld te volgen, geantwoord hebben, dat het met het liberalismus der regeringen even als met de dames gaat, nl. dat de jongsten immer het meest behagen, maar in die woorden reeds ligt de logenstraffing opgesloten van hetgeen de Pruissische premier er op liet volgen, nl. dat Oostenrijk door zijne vroegere conservatieve staatkunde in staat is goede sier met hetzelfde liberalismus te maken, 't welk sedert 20, en in sommige opzigten reeds sedert 50 jaren in Pruissen is toegepast. Die laatste woorden toch zijn, naar ons bescheiden inzien, even beleedigend voor de *Weltgeschichte* als voor het *Weltgericht*.... indien ze werkelijk anders moeten worden opgevat, dan als een dier onbeschaamde drogredenen, waarmede von Bismarck nu en dan schijnt te willen peilen, hoe ver de ontaarding van de hersenen der National-liberalen reeds is gevorderd. Indien hij toch waarheid sprak, dan zou, afgezien zelfs èn van Europa's eenstemmig oordeel over Oostenrijks tegenwoordige, staatkundige superioriteit, vooral in Duitschland, èn van de erbarmelijke twisten, waarvan wij in Pruissen, al ware het slechts in de laatste zes jaren, ja gisteren nog getuige waren, òf Europa sedert 50 jaren geenen stap voorwaarts hebben moeten doen, òf b.v. de regering van den 3^{den} en den 4^{den} Frederik Wilhelm en, met nog meer regt, die van den tegenwoordigen koning van Pruissen, idealen van een uitmuntend beheer hebben moeten wezen, naast welken men het hedendaagsche Oostenrijk onmogelijk zou mogen plaatsen. En men herinnere zich slechts de strekking der Oostenrijksche interconfessio-

nele wetten, aan de eene zijde, en den compromittanten zegezang, die aan de andere zijde, voor eenige dagen door de godsdienstige verdraagzaamheid werd aangeheven, omdat, voor het eerst sedert het bestaan der Pruissische monarchie, een Israeliet tot openbaar aanklager bij eene regtbank werd benoemd. Want in Pruissen kan men zelfs de zoo betrekkelijke lofrede niet toepassen, die eenige dagen geleden door den heer Hollaender in zijn uitmuntend werkje *Dix huit siècles de préjugés chrétiens* werd nedergeschreven: '*Ce n'est plus le gouvernement de tel ou tel pays qui persécute les Juifs*, *maís c'est la populace.*' In Pruissen vervullen beiden gezamenlijk die rol.

Dat wij overigens het regt hadden, gelijk wij zoo even deden, in Oostenrijk, souverein en regering te vereenzelvigen, bewijzen de onderscheidingen, die aan verschillende ministers en inzonderheid aan den staatskanselier von Beust van de zijde des Keizers te beurt vielen.

En toch wij hechten minder aan de verheffing van den voortreffelijken staatsman tot den rang van graaf. De eerzucht der potentaten neemt dikwerf zeer zonderlinge vormen aan.

Die van Keizer Frans Jozef bestond welligt daarin, dat hij, even als zijn 'beminde broeder' te Berlijn, een graaf als hoofd der regering wilde bezitten. Doch het schrijven, waarvan die verheffing vergezeld ging, is even vereerend voor den vorst die het opstelde, als voor hem die het ontving of verblijdend voor de geheele natie. Sprekender getuigenis voor des Keizers constitutioneele gezindheid en voor zijne ingenomenheid met het, door von Beust op de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie toegepaste stelsel, kon wel niet worden gegeven, vooral op het oogenblik dat de delegatiën hare taak afgesponnen hadden en de klerikale partij het gerucht zocht te verspreiden, dat de katholieke souverein zich slechts schoorvoetend onder het juk van zijnen protestantschen staatskanselier boog.

Het kabinet logenstrafte die nieuwe toepassing van den klerikalen stelregel dat het doel de middelen wettigt, door vervolgingen te doen instellen, èn tegen het ultramontaansche *Volksblatt* van Tyrol, dat een brief van den Paus aan den hoofdredacteur van dat blad had medegedeeld, èn tegen de bladen die dat schrijven hadden overgenomen. Die missive, oorspronkelijk geschreven in 't Latijn - en welk Latijn! - bedankte dien publicist voor de door hem, ten voordeele van den Pieterspenning, ingezamelde bijdragen, en spoorde hem aan - hij werd namelijk onlangs wegens verzet tegen de wetten des lands veroordeeld - voor 'de heilige regten en de vrijheid der Kerk te blijven kampen', niettegenstaande hij zich daardoor reeds aan de straf had blootgesteld 'van hen die van den weg der waarheid zijn afgeweken.'

Trouwens wat meer veerkracht der regering tegenover de klerikalen was geen overdaad, nadat, gelijk het roode boek had bewezen, zelfs de onbeschaamde taal van den H. Stoel Oostenrijks traditioneele *Gemüthlichkeit* niet had gestoord.

De gebeurtenissen in Roumanië werpen op hare beurt een zeer zonderling licht op Pruissens voorgewende neutraliteit in het Oosten. Eerst na de verschijning van het artikel in de *Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung*, waarvan wij straks bij de vermelding van den officieusen pennestrijd tusschen de kabinetten van Berlijn en Weenen gewaagden, eerst nadat Pruissen langs dien weg had verklaard dat het geenszins in de bedoeling dier mogendheid ligt, den Europeeschen vrede door Roumanië te laten storen, had er een volkomen ommekeer te Bucharest plaats. Wel een bewijs dat men zich niet alleen te Weenen, maar zelfs dáár omtrent Pruissens bedoelingen had 'vergist', om ons in den zin van den Hr. von Bismarck uit te drukken. En die ommekeer was des te welsprekender, om het tijdstip waarop die plaats greep.

Den 27sten November werd de zitting der Kamers door den vorst geopend. De troonrede was naar het gewone model van het ministerie J. Bratiano geknipt: *Tout était pour le mieux dans le meilleur des mondes.* De betrekkingen met het buitenland werden als uitmuntend voorgesteld; de regering betreurde (even opregt als de slagting onder de Israelieten), den inval der benden uit Roumanië in Bulgarijë; zij was, zooals zij zeide, doordrongen, èn van de verpligtingen die de onzijdigheid haar oplegde, èn van de noodzakelijkheid der onderhouding van eene goede verstandhouding met Turkijë. En den volgenden dag reeds diende Bratiano zijn ontslag in en werd de prins Demeter Ghika met de vorming van een nieuw ministerie belast. Tusschen den 27sten en den 28sten Nov. was namelijk de nota der *Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung* te Bucharest bekend geworden.

Het nieuwe kabinet heeft vooruitzigten geopend die even schoon zijn als het tafereel dat in de troonrede werd opgehangen. Doch aangezien Bratiano later erkende, dat, niettegenstaande die verlokkelijke schildering, wapens van Pruissen in Roumanië waren binnengevoerd, gelooven wij wel te doen met voorloopig Demeter Ghika en Cogalnitscheano voor even geloofwaardig als hunne voorgangers te houden. Want wat nog meer aan eene comedie doet denken, is, dat twee der afgetreden ministers n.l. Bratiano en Nicolaas Golesco met zeer groote meerderheid tot voorzitters der beide Kamers werden benoemd, waardoor die staatslieden, geholpen door de meerderheid, die hen benoemde, het kabinet Ghika-Cogalnitscheano zullen kunnen verwijderen, wanneer zij dat oorbaar achten. Overigens is ons reeds daarom die eventualiteit even onverschillig als Bratianos val. Het staatkundig verleden van dat land leert toch dat men daar op schier elke kabinetswisseling met eene kleine wijziging de woorden van den graaf d'Artois, of liever van den minister Beugnot kan toepassen: '*Rien n'a été changé, il n'y a qu'un cabinet de plus.*'

Met meer voldoening blikken wij naar Servië. De vergadering van notabelen, die belast was met het ontwerpen der grondslagen eener

nieuwe Constitutie, heeft hare taak afgesponnen. Daar de regering zich voorbehouden heeft die grondslagen te onderzoeken en zich vervolgens eerst over de mogelijkheid hunner toepassing te verklaren, is het onnoodig, indien plaatsgebrek dat al niet belette, de besluiten op te sommen, die door de buitengewone Skuptschina worden voorgesteld.

Men neme dus genoegen met de vermelding, dat het regentschap, bij de opening dier vergadering, de uitbreiding van het aantal leden der Eerste Kamer, en van de bevoegdheid der gewone Skuptschina, als Tweede Kamer, de ministerieële verantwoordelijkheid en de vrijheid van drukpers, als de hoofdtrekken van het toekomstige regeringsstelsel heeft aangeduid.

Indien Frankrijk ons gedurende de laatste maanden slechts vrij zelden stof voor het staatkundig overzigt van *De Tijdspiegel* heeft geleverd, dan zullen wij weldra onze schade kunnen inhalen. De opening der beide Kamers heeft namelijk gisteren plaats gehad, zooals wij in den aanhef van ons opstel deden opmerken.

De regering verlangt, wel is waar, dat de nieuwe zitting eene '*session d'affaires*' zij, doch men moet haar het regt laten wedervaren dat zij alles heeft gedaan, wat strekken kon om dat doel niet te bereiken.

Er is toch niet veel doorzigt toe noodig, om te voorzien, dat de schim, die Napoleon III op zijnen troon deed sidderen, wij bedoelen die van Baudin met al den aanhang van dien, bij de aanstaande beraadslagingen, onder menigerlei vorm, in het *Palais-Bourbon* zal spoken.

Wel hebben de ontevredenen den even vervolgzieken als overdreven omzigtigen minister Pinard tot zoenoffer ontvangen; doch behalve dat zijne vervanging door den Hr. Forcade de la Roquette daarom nog de gevolgen van zijne gedragslijn, vooral tegenover de periodieke pers niet heeft weggenomen, is de smet die op de gansche natie door het ontslag van den procureur des Keizers bij het hof van Toulouse, den Hr. Séguier, werd geworpen, noch uitgewischt, noch zelfs bemanteld geworden. Trouwens, wanneer men, zooals de Keizer in zijne troonrede herinnert (in welke, tusschen twee haakjes zij het aangestipt, geen woord van den jammerlijken toestand der koloniën wordt gerept), den boom naar zijne vruchten moet beoordeelen, dan behoort men zich reeds een zeer zonderling denkbeeld èn van regering èn van natie te vormen, als men in een harer officieuse bladen leest: 'Indien de Heer Séguier een soldaat ware, zou men het regt hebben te zeggen, dat hij door het indienen van zijn ontslag verraad heeft gepleegd.'

Of mag men van een volk, tot hetwelk men uit de hoogste kringen zulk eene taal durft te voeren, niet zeggen, dat het de eerste notiën der staatkundige moraliteit moet hebben vergeten, en dat het werkelijk verdient als '*scrophulöses Gesindel*' behandeld te worden?

Om dezelfde reden hechten wij zeer weinig wezenlijke waarde aan het financieele rapport van den Heer Magne. Soortgelijke, Fransche rapporten vooral, maken op ons immer den indruk van de draaijende, met stukjes spiegelglas opgesierde toestellen, waarmede de vogelvangers gewoon zijn den leeuwerik in hunne netten te lokken.

Om dezelfde reden hebben wij niets dan een medelijdenden glimlach over gehad voor de voldoening, waarmede de nieuwsbladen van Italië en zelfs van andere, gewoonlijk minder optimistische natiën, de vervanging van den markies de Moustier in Frankrijk, door den Heer. Lavalette hebben begroet. Zonderling voorwaar. Aan de circulaire van dien staatsman van den 16^{den} September 1866 aan de Fransche vertegenwoordigers in het buitenland, over de onwederstaanbare magt door welke de kleine staten van de wereldkaart moesten verdwijnen, dacht men niet meer.

Evenzoo had men al de precedenten van het tweede Keizerrijk vergeten. En alsof b.v. de befaamde brief van den toenmaligen president der republiek aan Edgar Ney, van den 18^{den} April 1849, de expeditie van Mentana belette, geloofde men werkelijk, vooral in Italië, dat thans het laatste uur der wereldlijke magt van den H. Stoel was geslagen.

En zoo ergens, dan was het in Italië op dat oogenblik ongeoorloofd zich aan illusiën over te geven. Behalve hetgeen zoo even te Rome was voorgevallen, en waarop wij aanstonds terugkomen, naderde namelijk het tijdstip, waarop eindelijk de gehate belasting op het gemaal zou worden toegepast. En de regering, en bij gevolg ook de natie, wisten zoo goed welk onthaal dien nieuwen financieëlen last te wachten stond, dat de eerste reeds bij voorbaat verklaarde voorloopig slechts de helft dier belasting te zullen heffen, en de nieuwsbladen van het gouvernement, alsmede een zwerm, van wege hetzelve, verspreide vlugschriften, de ondankbare taak moesten vervullen het den plattelandsbewoner aan het verstand te brengen, dat de nieuwe belasting het brood goedkooper zou moeten doen worden - even als in Nederland een nieuwsblad moet bewijzen, dat de afschaffing der even hatelijke belasting op de couranten deze in prijs moet doen stijgen. En het kabinet Menabrea bedroog zich zoo weinig, dat men, ten laatste, nadat het boerenverstand hardnekkig geweigerd had dat nieuwe economische stelsel te omhelzen, tot het afdoende bewijs van *bersaglieri* en staat van beleg zijn toevlugt moest nemen, en den generaal Cadorna, treuriger vermaardheid, moest gelasten de weerspannigen in Emilia door middel van geweerschoten - die *schlagenden Beweise* der regeringen, wier bewijskracht is uitgeput - te overreden. De laatste berigten herhalen onveranderlijk: *L'ordre règne partout* of anders gezegd, indien die woorden waarheid en geene bloote parodie van het befaamde gezegde van Louis Philippe bevatten: dat generaal Cadorna, zooals weleer het Chassepot-geweer te Mentana, wonderen heeft verrigt.

Daardoor is echter de financieele zijde van dat beklagenswaardige geschil, de gewigtigste volgens den Italiaanschen staatkundigen catechismus, niet uitgemaakt, wij bedoelen de vraag, of de weerspannigen nu het nieuwe regt op het gemaal zullen voldoen en, zoo ja, op welke wijze de controle zal worden uitgeoefend. Het daartoe strekkende wetsontwerp van den minister Cambray-Digny heeft namelijk met dat doel, gelijk men zich zal herinneren, een toestel (*contatore*) uitgedacht, maar hij heeft vergeten, te gelijk zulk een toestel zamen te stellen, waardoor het getal wendingen der molensteenen naauwkeurig kon worden aangetoond. In afwachting nu dat die uitvinding gedaan zij, wil de regering dat de molenaars zich zullen abonneeren. Doch deze verschuilen zich niet ten onregte achter de letter der wet, waarin alleen van *contatore* en niet van de storting van een vast, vooruit bepaald bedrag wordt gewaagd. Indien die gebeurtenissen reeds zeer te betreuren zijn - al ware het slechts voor de houders van Italiaansche fondsen, die daardoor de berekeningen van den Heer Cambray-Digny in duigen zien vallen -, dan zijn zij het des te meer, omdat de partij der Bourbons die gelegenheid niet laat voorbijgaan, om andermaal het hoofd op te steken. Wegens al die redenen is het niet te verwonderen, dat reeds verscheiden interpellatiën over dat punt in de Kamer van Volksvertegenwoordigers zijn aangekondigd. De regering scheen de beantwoording zoolang mogelijk te willen uitstellen. Doch de meerderheid stelde den dag van overmorgen voor de opvoering van het parlementaire naspel van 't bloedige drama vast.

Want de Kamer der Afgevaardigden heeft sedert de maand November hare werkzaamheden hervat, doch zonder dat de manifestatiën, die de uiterste linkerzijde voor die gelegenheid had beraamd, op iets uitliepen. Noch de heer Crispi, noch de heer Ferraris slaagden er in de heeren Mari en Mordini van hunne zetels van voorzitter en vice-voorzitter der Kamer te verdringen. De *émotions inséparables d'un premier début*, althans op parlementair gebied in Italië, hebben desniettemin niet ontbroken en wel tengevolge der executie van Monti en Tognetti, twee Romeinsche *italianissime*, die wegens hunne deelneming aan het helsche plan, dat in 1867 te Rome werd beproefd, ten einde namelijk de caserne Serristori in de lucht te doen springen, aldaar ter dood waren veroordeeld. De heer Bertani, der uiterste linkerzijde, verlangde dat de Kamer hare afkeuring wegens die teregtstellingen aan den dag zou leggen. Indien, vooral elders, eene soortgelijke inmenging in de handelingen der justitie, vooral in een ander land, uiterst misplaatst zou wezen, en indien het ook klaarblijkelijk in de voornaamste plaats in de bedoeling der Italiaansche oppositie schijnt te hebben gelegen, het kabinet Menabrea te treffen, dan gelooven wij - zonder daarom, zooals elders geschiedde, als verdedigers van de beide veroordeelden op te treden - dat in deze menige verzachtende omstandigheid voor de Italiaansche Kamer kan worden ingeroepen. Wij herin-

neren daartoe opzettelijk niet aan het gebod: ‘Gij zult niet dooden’, omdat het te Rome met zoo menig ander goddelijk bevel in onbruik is geraakt. Wij roepen evenmin de omstandigheid in, dat het doodvonnis werd uitgevoerd, nadat Frankrijk van den H. Stoel de verzekering scheen te hebben ontvangen, dat daartoe niet zou worden overgegaan - aangezien die omstandigheid nimmer met onwraakbare bewijzen werd gestaafd. Maar wij hebben het oog, zoowel op de zamenstelling der Romeinsche regtbank (uit priesters), als op de wijze waarop die lieden regt spreken. Of wat zou men te Rome wel hebben gezegd, indien eene regtbank van Israelitische geestelijken door Europa geroepen ware geworden, om te beslissen, of de H. Stoel, toen deze eenige jaren geleden het kind Mortara, met miskenning van de heiligste regten der natuur, aan zijne ouders deed ontstelen, het gebod: ‘Gij zult niet stelen,’ al of niet had geschonden?

De Kamer vergenoegde zich met de aanneming eener motie, waarbij zij, na de verklaringen van den minister-president Menabrea te hebben gehoord, verklaarde over te gaan tot de orde van den dag. Voorts bekrachtigde zij eene wet, waarbij aan de Romeinsche onderdanen de burgerregten in Italië werden verleend. Verder weigerden meerderheid en regering te gaan. Zij wezen het voorstel om aan de gezinnen van Monti en Tognetti pensioenen te verleenen, reeds in den schoot der commissie af, even als zij later hare ondersteuning weigerden aan dat tot staking der betaling van den interest van het Italiaansche deel in de Pausselijke schuld. Beide besluiten waren zeer wijs. Rome schijnt er toch op uit te zijn Italiës geduld uit te putten en dat koningrijk zoodoende tot eene of andere onoverlegde daad te verlokken. Welligt is dat wel eene der voornaamste redenen van het uitvoeren der vonnissen van Monti en Tognetti. Maar meer dan waarschijnlijk is het, dat Ajani en Luzzi, twee andere Romeinsche *italianissime*, die wegens soortgelijke feiten als de beide teregtgestelden ter dood zijn veroordeeld, Italiës al te groote teederheid voor dezen met den dood hadden moeten bekoopen. Thans schijnen Frankrijk en Italië althans de belofte van den Paus te hebben kunnen erlangen, dat het leven van Ajani en Luzzi gespaard zal blijven. Zulk eene pausselijke belofte is weinig, maar 't is althans iets.

De tweemaandelijksche winterslaap, dien wij door het tegenwoordige overzigt afbreken, heeft ons ten opzigte van ons vaderland ontheven van de vervulling eener taak, zóó lastig, dat sommigen onzer lezers zouden kunnen onderstellen, dat zij daarom in de vorige aflevering van *De Tijdspiegel* te vergeefs naar onzen maandelijkschen arbeid hebben uitgezien.

Hoeveel stof tot opmerkingen van allerlei aard leverden de beraadslagingen der Tweede Kamer, over de staatsbegrooting voor 1869, toch niet op!

Waar hadden wij geschikte uitdrukkingen van bewondering van daan

kunnen halen, voor het geduld, waarmede de oppositie, voornamelijk in de schoolwetquestie, immer stereotyp, met dezelfde, zoogenaamde bezwaren voor den dag kwam - eene bewondering waarop hoogstens slechts zekere virtuozen aanspraak mogen maken, die met ééne melodie geheel Europa rondreizen, zonder eene poging aan te wenden om zich van hun eigene, vervelende tegenwoordigheid te verlossen.

Wat hadden wij niet al moeten zeggen van de 27 der 68 aanwezige kamerleden, die zich, grootendeels ter wille der 'politieke moraliteit', tegen de begrooting van finantiën verklaarden?

En nu, welk een onverwachte ommekeer! Al de hoofdstukken der begrooting, ja zelfs het budget van koloniën door de Eerste Kamer met algemeene stemmen of op enkelen na, bekrachtigd.... zonder dat er door de conservatieve pers op nieuw met de guillotine werd gedreigd.

En dan brengt de Hr. Daniel Koorders - want wij hopen van harte dat wij zijnen naam hier ter plaatse niet voor het laatst aanhalen - bij zijne terugkomst in de Tweede Kamer welligt nieuwe denkbeelden mede, waaraan onze oppositie zoo zeer behoefte heeft, of volgen de Heeren Saaijmans Vader, Haffmans of Messchert van Vollenhoven zijn voorbeeld....

Neen, 't is ontegenzeggelijk: *Der Himmel ist mit Flöten und Geigen behängt.* Indien nu slechts onze minister van koloniën, de Hr. de Waal, zijne gewone onwrikbare vastheid van beginselen aan den dag *blijft* leggen, dan staat het meest schitterende tijdperk onzer parlementaire geschiedenis op het punt geopend te worden.

19 Januarij 1869.

M. LEVANÉ.

Mengelwerk.

De toekomst van het spoorwegreizen.
Door C. Hooijer.

Wij zijn geboren in de eeuw der uitvindingen en zouden gaarne nog een honderdtal jaren langer willen leven, om te zien, wat de magtige geest des menschen al verder ontdekken zal. Het is zeker, dat de volgende eeuw, wie weet hoeveel, aan het licht zal brengen waarvan wij nu nog geen denkbeeld hebben. Maar het zijn niet alleen de uitvindingen waardoor onze leeftijd zich onderscheidt. Het is vooral hare toepassing op het leven der menschen. Vroeger bleven de ontdekkingen der geleerden in hunne boeken bewaard, maar nu treden zij in de maatschappij en brengen daar veranderingen aan, die tot voordeel en genoegen van duizenden en honderdduizenden verstrekken. Denk maar aan den stoom. Het is nog zoo vele jaren niet geleden dat zijne kracht ontdekt en toegepast werd, en welke verbazende omkeeringen en verbeteringen heeft hij sedert dien tijd overal aangebragt ten profijte van het fabriekwezen en den handel, in het bijzonder ook tot snel en gemakkelijk vervoer van goederen over de wijde zee en het vaste land. Maar dit staat ook vast, dat de meeste der uitvindingen nog veel meer winsten voor de menschenwereld opleveren zullen, als men maar tijd heeft gehad om haar hoe langer zoo meer in toepassing te brengen. Het is ontwijfelbaar, dat onder andere het spoorwegvervoer nog veel meer uitgebreid en ten nutte van het algemeen geëxploiteerd worden kan.

Een Engelschman, Rafaël Brandon, heeft in zijn belangrijk geschrift '*Railways and the public*' er op gewezen en met cijfers aangetoond, hoe het spoorwegreizen nog veel toegankelijker voor het algemeen en tevens nog oneindig voordeeliger voor de administratiën kan worden gemaakt. Hij heeft dat kort en bondig uiteengezet, en het is te verwachten, dat zijne voorstellen open ooren vinden in zijn practisch vaderland

en daarna voor alle landen nieuwe voordeelen aanbrengen zullen. Reeds heeft het veelgelezen Duitsche tijdschrift, *die Gartenlaube*, zijne berekeningen op ons vaste land onder aller oogen gebragt, en het is zeer waarschijnlijk, dat wij hier een begin zien van groote dingen.

Voor eenigen tijd verscheen een Engelschman op een der postkantoren van Parijs, verzoekende, dat men hem wegen en vervolgens opgeven zou, hoeveel hij aan port betalen moest, als hij bij wijze van brief naar Londen werd geëxpedieerd. De postbeambten namen de zaak op als een grap en dachten dat hier eene weddingschap in het spel was. Zij wogen den vrij dikken man en berekenden, dat een brief gelijk aan zijne zwaarte achtduizend en eenige honderden franken aan port zou kosten. Maar toen de lijvige John Bull nu zijn brieventasch opende om die som in banknoten neer te leggen, tevens verzoekende dat men de noodige postzegels op hem kleven en hem onverwijld naar Engeland overzenden zou, begon men te begrijpen dat men met een krankzinnige te doen had.

Deze anecdote heeft rondgeloopen in sommige kringen van Parijs, en het is wel mogelijk, dat zij een bloot verzinsel is. Het is eene dier aardigheden welke men daar dikwijls uitdenkt om de excentriciteit van vele Engelschen bespottelijk te maken. Maar de gedachte die er in ligt, om namelijk den reiziger als een postartikel te behandelen, is door den Engelschman Brandon in vollen ernst ter uitvoering aanbevolen, en ieder die zijn *Railways and the public* aandachtig lezen wil, zal spoedig bemerken, dat hij waarlijk met geen krankzinnige te doen heeft.

Zijn plan strekt om het bekende, door Rowland Hill uitgedachte pennyportsysteem, dat voor en na in alle beschaafde staten een geheel nieuw tijdperk geopend heeft voor den belangrijksten tak van het postwezen, ook op het vervoer van personen langs de spoorwegen toe te passen. Hij geeft het plan aan de hand om den passagier te behandelen als een brief en hem, hoe nabij of hoe veraf het doel zijner reize zij, door het geheele grondgebied van het vereenigd koningrijk tot denzelfden uiterst lagen prijs te vervoeren. Een kaartje van 3 pence zou den reiziger van Londen naar het nabijgelezen glazen paleis van Sydenham, en even zoo naar het uiterst einde van Schotland in de derde klasse doen reizen. Die zich van de tweede klasse bediende zou zes pence betalen, en die zich de luxe van de eerste klasse wilde verschaffen, zou een shilling moeten geven. Bij den eersten opslag zouden wij in verzoeking komen dit plan te rangschikken onder dezelfde categorie als die van den lord te Parijs, maar elke bladzijde die wij van de aangehaalde brochure lezen, doet ons het voorstel aanmerken als gansch geen hersenschim van een phantastieschen plannenmaker. Scherpzinnig, helder en kalm legt de schrijver ons zijne overtuiging voor, dat zijn systeem allen belanghebbenden ten goede komen moet, zoowel den actionarissen als het publiek en den Staat, en daarenboven eene

magtige opwekking der werkkrachten op elk gebied ten gevolge hebben zal. Hij bewijst, hetgeen hij uiteenzet, met het meest positieve, namelijk met cijfers.

'Voor alles, gaat Brandon voort, is het noodig dat de Staat alle spoorwegen zonder uitzondering tot zijn eigendom maakt, zooals dit met de brievenpost en de telegrafen het geval is. Hierdoor zouden al dadelijk eene menigte directeurschappen vervallen en jaarlijks een half millioen pond sterling worden uitgespaard. Doch dit is bij zulk veruitziend plan nog maar eene kleinigheid. De hoofdzaak is de gemakkelijkste en goedkoopste wijze van vervoer te bezorgen, waardoor dan oogenblikkelijk het personenvervoer tot eene ongekende hoogte stijgen zou. Het goedkoope brievenvervoer heeft de correspondentiën verhonderdvoudigd. Wegens het goedkooper en gemakkelijker personenvervoer reizen tegenwoordig zoo veel duizenden als vroeger dozijnen. Maar toch wordt tegenwoordig op verre na zooveel niet gereisd, als men reizen zou, wanneer het tarief van de spoorwegen even als dat van de brievenport op een eenparigen en zeer lagen tax gereduceerd was. Ook voor fabriekwezen en armenbedeeling zou deze maatregel heilzaam werken. Het gebeurt menigmaal dat in groote fabriekdistricten de arbeid van duizenden werklieden moet worden gestaakt, die dan ten laste van de gemeenten komen. Bij de tegenwoordige duurte van het spoorwegvervoer wordt het hun onmogelijk gemaakt om zich naar andere, ver verwijderde plaatsen te begeven, waar gebrek aan handen is en de arbeidsloonen stijgen. Zoodra men zich goedkooper verplaatsen kon, zou aldus een krachtig middel tegen de verarming zijn gesteld. Iedereen zal reizen, als dat reizen bijna niets meer kost. Maar dit is alleen mogelijk als alle spoorwegen uitsluitend door den Staat worden beheerd.'

Het door Brandon voorgeslagen passagiersport, zooals hij het noemt, klinkt belagchelijk klein, maar in de werkelijkheid blijft het toch niet zoo ver beneden de opbrengst van de tegenwoordige spoorwegvrachten, als men meenen zou. De schrijver berekent in ronde getallen, dat iedere afzonderlijke trein bij de tegenwoordig bestaande vrachten gemiddeld met 14 pence per hoofd betaald wordt. 'Willigt mij nu in, zegt hij, dat voor iedere spoorreis een personengeld van 3 pence wordt gegeven, dan durf ik een zesmaal sterker verkeer dan het tegenwoordige voorspellen, zoodat de gezamenlijke inkomst van de Engelsche spoorbanen vier millioenen pond sterling meer bedragen zal, dan nu, zonder dat de kosten van vervoer noemenswaardig behoeven verhoogd te worden. Maar met waarschijnlijkheid laat zich ook onderstellen, dat niet alle passagiers voor 3 pence in de derde klasse zullen reizen, doch dat alligt een zevende in de eerste klasse voor een shilling en twee zevenden in de tweede klasse voor 6 pence plaats zullen nemen. Hierdoor kan men het jaarlijksch bedrag van het personenvervoer op de spoorwegen op twee-en-dertig millioenen pond sterling

berekenen, terwijl het tegenwoordige niet meer dan ruim veertien millioenen bedraagt.' Al ware het, dat Brandon te ruim gerekend heeft, als hij stelt, dat door de invoering van zijn plan het personenverkeer zesmaal grooter worden zou, en al verminderde men het op de helft, dan bleef er nog eene groote vermeerdering van inkomsten over, gezwegen nog van de besparing, die door de eenheid van beheer over al de spoorwegen onfeilbaar zou worden verkregen.

Zijn al de data en cijfers aan Engelsche verhoudingen ontleend en heeft het plan alleen het Engelsche spoorwegnet op het oog, zoo bestaat er nog geen grond om andere landen van de verwezenlijking van Brandons idée uit te sluiten; zonder eenige bedenking verklaren wij veeleer zijn plan op alle digt bevolkte landen toepasselijk en noemen het de kern van het spoorwegwezen der toekomst. Dat hij reeds voor vier jaren de grondtrekken van zijne tegenwoordige brochure aan het Engelsche Parlement heeft medegedeeld en dat men zijne berekeningen eenvoudig heeft ter zijde gelegd, bewijst niets tegen de uitvoerbaarheid van zijn idée. Is het Rowland Hill niet evenzoo gegaan, toen hij vóór ruim dertig jaren den Engelschen wetgevers en gezaghebbers het plan van zijn *post office reform* voorlegde? Het toenmalig hoofd van het Engelsche postwezen, lord Lechfielt, verwierp dat toen als het dolzinnigste van alle dolle plannen, en tegenwoordig is het de spil, om welke zich het geheele postwezen van den nieuwen tijd beweegt. Het is op deze gronden, dat de *Gartenlaube* hooge ingenomenheid met Brandon betuigt en in hem den Rowland Hill van de spoorwegen voorspelt.

Mogt het waarlijk gebeuren, dat zijn plan in uitvoering kwam, en hetzelfde succes voor Engeland niet alleen maar ook voor andere landen als het pennyportsysteem verkreeg, welken zegen zou Brandon dan hebben aangebragt, een zegen, waarvan de vermeerderde inkomsten wel het minst gewigtige deel zullen uitmaken, maar vooral in aanmerking komen de vermeerderde communicatie tusschen gewesten en koningrijken en de daaruit voortvloeijende verbroedering en eenparigheid van beschaving der volken.

Rust- en berusting.
Twee gedichten van Minna von Mädler.(*)
Uit het Hoogduitsch vertolkt door J.P. Heije.

I.
Twee kruisteekens.

1.

'k Zag een kruis- een gouden kruisstift -
op de borst der kloostermaagd,
En ik heb, bij 't peinzend staren,
uit mijn oog een traan gevaagd;
Want ik wist, wat schat van liefde,
stille hope en zaâlge smart,
Er, voor eeuwig, werd begraven
in de grafkuil van dat hart,
En dat, ach! die jonge dooden
daar niet sluimren, stil en zacht,
Neen! dat ze, als gedoemde Geesten
weêr ontwaken elke nacht,

(*) Mevr. Minna von Mädler geb. Witte, de Gade van den beroemden astronoom, den Staatsraad von Mädler, wiens 'Wunderbau des Weltalls' eene Europeesche vermaardheid heeft (in 1867 verscheen de 6de uitgave), is een der begaafdste en beschaafdste Duitsche dichteressen.
Na reeds lang met haar in briefwisseling te zijn geweest, bepaald ook over Hollandsche poëzy, waarin zij levendig belang stelt, en waarvan ze mij voortreffelijke vertolkingen had toegezonden (vertolkingen, evenzeer getuigende van hare ernstige studie onzer taal, als van haar fijn gevoel voor het karakter onzer dichterlijke gedachten en vormen), mogt ik haar en haren Echtgenoot dezen zomer persoonlijk in Bonn ontmoeten.
De omgang met haar en met professor Delius (den hooggevierden commentator van Shakespeare), die óok een kenner en bewonderaar onzer taal en letteren, en insgelijks een verdienstelijk Dichter is, opende mij niet alleen de aangenaamste uitzigten op het eenmaal verwezenlijkt zien van mijn lievelingsstreven in de laatste jaren: 'Neêrlands taal en kunst in Duitschland tot eere te brengen'; maar voerde tevens tot (een werkelijk boeijenden) wedstrijd, om weerkeêrig onze gedichten in elkanders taal over te brengen.
Later deel ik welligt meerdere daarvan mede. Nu moge alvast eene proeve uit Mevr. von Mädler's poëzy een denkbeeld geven niet slechts van hare gave, maar ook van hare levensbeschouwing: die, even rijp als frisch, het kenmerkende van tweeërlei geloofsleven in deze bladzijden afspiegelt en weêrkaatst.
H.

En, bij 't kleppen van de vroegmis,
als een welke bloesemkrans,
Op der droomen adem dwarlen
in een wilden doodendans,
En (in schrikbren koorzang) klagen
van verloren jeugd en heil,
Van onheelbre rouw en wroeging
zonder maat en zonder peil...
Tot... der Rozenkrans gemurmel,
en een wenk der blanke hand,
Weêr die Geesten in hun grafsteê
onder 't gouden kruisstift bant;
't Graf... van kuisch, maar lévend marmer
dat, met ernste stemme, spreekt:
Wèl is hier, o Dood! uw stilte -
doch uw ruste, o Dood! ontbreekt.

2.

'k Zag een kruis - een houten kruisstift -
op een pas gesloten graf,
En ik vaagde, bij het staren,
thans een traan van vreugd mij af;
Want ik wist, dat, óverleden,
nu der bleeke kloostermaagd
Enkel, bij des Hemels vroegmis,
's Hemels zaâlge Ruste daagt.

II.
In de dorpskerk.

1.

Door het kleine kerkevenster,
Dringt het licht van de' ochtendglans,
Spelend om der Heil'gen beelden
En der Dooden dorre krans.

't Kust het blonde hair des Leeraars,
Die, door 't gouden licht omspeeld,
Met zijn zachte, bleeke trekken,
Zelf daar staat als Heil'genbeeld.

En, als met gewijde klanken,
Nu des Orgels toon vervloeit,
Houdt, van zijn bezielde lippen,
't Godlijk Woord de Schaar geboeid.

2.

En hij spreekt van 't Christenharte,
Dat, berustend, Gode leeft,
Als het Leven àl zijn hopen,
Al zijn heil vernietigd heeft.

En het lijden, dat hij afmaalt
Met een stem, die trilt van smart,
En die strijd en dat berusten...
Weêrklank zijn ze, uit e i g e n hart!

Sints hij menig nacht van worstling
Heeft doorkampt, tot stervens moê,
Roept (gij voelt het!) dàt Geloove
Hem, met Godes troostwoord, toe:

‘Komt tot Mij, ter dood vermoeiden,
Zwaar belaadnen, komt tot Mij!
Werpt op Mij uw last en lijden,
Ik maak u van de Aarde vrij.’

Zeegnend wijdt hij zijn Gemeente
Met dien troost de' Alzegenaar...
En, bij juichende Orgelklanken,
Gaat getroost der Vromen schaar.

3.

Doch Hij toeft - en knielt ootmoedig
Op des Altaars trappen neêr:(*)
‘Wees mijn zwakheid in deze ure
Met Uw kracht nabij, o Heer!’

En - terwijl hij 't hoofd omhoog heft
Uit de natbeschreide hand,
Flikkert het gewijde waslicht
Heller op des Outers rand.

Zie! - daar knielt, in zalig beven,
Aan zijn voet een jeugdig paar,
En de Jonkvrouw draagt een Bruidskroon
In het goudgelokte hair!

Ach! de Leeraar drukt zijn handen
Pijnlijk op zijn krimpend hart...
Doch, met diepgevoelde woorden
Vraagt hij (kampend met zijn smart):

(*) Men herinnere zich, dat ook in de E v a n g e l i s c h e Duitsche kerken een Altaar is.

‘Jonkvrouw! kiest uw zin en ziele
Hèm, voor immer, tot uw Gâ?’...
En gelijk een stem des Oordeels
Treft zijn oor haar fluistrend ‘Ja!’

Siddrend wanklen hem de knieën -
Doch... verwinnend door gebeên,
Legt hij zegenend hun handen
Tot den eeuw'gen band ineen!...

4.

Dan - als achter 't zalig Bruidspaar
Zich de deur der Kerke sloot,
Stort hij snikkend neêr bij 't Altaar,
Murm'lend... moede tot ter Dood.

‘Komt tot Mij, ter dood vermoeiden,
Zwaar belaadnen, komt tot Mij!
Werpt op Mij uw last en lijden,
Ik maak u van de Aarde vrij.’

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.

Laurens en Laura.
Naar Paul Heyse.

In het jaar 1854, op den 15den Juli, des avonds om elf uur, hield eene diligence stil voor het aanzienlijkste logement eener kleine stad van Midden-Duitschland. Die aankomst werd niet, als anders, aangekondigd door den horen des postiljons; evenmin snelden stalknechts en bedienden naar buiten, om de reizigers te ontvangen. De cholera heerschte in de stad. Zij heerschte er in zulk eene mate, dat zelfs de handels-reizigers, die in grooten getale in 'De Post' hun intrek plachten te nemen, reeds sedert weken hunne beste klanten verwaarloosden, om de azijn - en chloorlucht te ontvluchten die dag en nacht over huizen en straten hing. De diligence had in vele dagen geen passagiers meer mede gebracht; integendeel, er was menige bijwagen noodig geweest om de stedelingen naar de hooger liggende plaatsen van het gebergte over te brengen. De zwarte rouwkleederen en de rood beschreide oogen dier vluchtenden, deden den postiljon den lust tot blazen bij wijlen vergaan.

Op den avond van den 5den Juli, werden de teugels gehanteerd door iemand die blijkbaar de kunst van rijden niet verstond; een jongen man, met een zwarte jas en een grijzen vilten hoed; die, als éénige reiziger, aan het voorlaatste station de plaats van den postiljon had overgenomen, toen deze plotseling ongesteld geworden was en er niemand anders gevonden werd die de met pestlucht vervulde stad wilde naderen. De jonge man was bij den postmeester bekend en deze vertrouwde hem, op zijne verzekering dat hij noodzakelijk nog dienzelfden avond in de stad moest wezen, de oude rommelkast met de paarden toe.

Menigeen die de diligence in de schemering op den straatweg tegen kwam, toen zij daar in sneller draf dan naar gewoonte, voortrolde, voelde eene rilling door de leden, nu hij, in plaats van het met rood afgezette buis en de gele kaplaarzen des postiljons, eene zwarte gedaante op den bok zag zitten; alsof de dood zelf den post van koetsier overgenomen had, omdat het sterven hem te langzaam ging.

Ook den jongen man werd het eng om het hart, toen het al stiller en donkerder werd en hij eindelijk niets meer onderscheiden kon dan de dampende paarden en de palen langs den kant van den weg. Hij was blijde toen de beesten, die blindelings waren voortgedraafd, eindelijk voor het posthuis halt hielden; hij gaf den slaperigen knecht het rijtuig met den brieventas over; beloofde den volgenden dag weder te komen om den postmeester de noodige inlichtingen te geven en sloeg daarna, met zijn reistasje in de hand, den weg in, die naar het huis zijner ouders voerde.

Zijn vader was een klokkengieter, reeds in de zeventig, en die eenige jaren geleden zijne zaak had verkocht en stil van zijne renten leefde; eene stilte die nu en dan aangenaam werd afgewisseld door een bezoek zijner beide kinderen. Zijne dochter, die op eenigen afstand woonde, was met een predikant gehuwd, en zijn zoon was sedert een half jaar, leeraar aan het gymnasium eener naburige stad. De moeder, eene predikantsdochter, had hare kinderen eene opvoeding gegeven, boven den handwerksstand en ook bij haren man de ruwe hoeken afgeslepen, en het oude paar leidde in die laatste jaren van rust, een gelukkig leven.

De oude man, die nog altijd zijn krachtig hoofd met grijze haren, recht op de breede schouders droeg, had den geheelen dag in zijne ruime heldere huiskamer iets te knutselen of te herstellen, hij vervaardigde modellen voor allerlei kunstig huisraad en luisterde onderwijl naar hetgeen zijn net vrouwtje hem voorlas. Kwam hunne dochter met haren man, of soms alleen met hare kinderen, een paar dagen bij hen doorbrengen, en kon hun zoon in zijn studententijd ook in de vacantie zijne beenen weder eens onder zijn ouders' tafel steken, dan was er in de gansche stad geen gelukkiger gezin dan dat van den klokkengieter; dan was de dochter, die den humor haars vaders had geërfd, blijde dat zij hare pastorale waardigheid eens kon afleggen om weer het dartele, lachende kind te zijn van weleer, zoodat zij ook haar ernstiger broeder door hare luim medesleepte.

Die zonnige dagen waren eensklaps verduisterd geworden, toen de vreeselijke ziekte in de stad uitbrak. Van het begin af had de jonge predikantsvrouw hare ouders gebeden om bij haar, in de hoogere berglucht, waar het spook zich nog niet had laten zien, eene toevlucht te zoeken. Doch de oude man had steeds blijven weigeren zijne stadgenooten en buren in de algemeene ramp te verlaten; hij had veeleer hulp gebracht waar hij helpen kon en door eene matige, gezonde levenswijs zich en zijne vrouw lang tegen de kwaal verdedigd. Doch nu had de jonge man sedert zes dagen geen brief van zijne moeder ontvangen, en in de onrust wat dat beteekende, had hij eensklaps besloten zelf naar de stad te gaan en zijne ouders, indien het ergste gebeurd mocht zijn, zoo goed mogelijk te helpen. De knecht uit ‘De Post,’ was eerst sedert eenige dagen in de stad en kende den ouden klokkengieter zelfs niet bij naam en, terwijl de jongeman door de donkere straten voortsukkelde, kwam hem geen sterveling tegen, die hem onder weg vertellen kon hoe het in zijn ouderlijk huis gesteld was. Hij begon al haastiger en haastiger te loopen; het zweet gudste hem in groote druppels van het voorhoofd en telkens hoorde hij uit een open venster het kermen van een zieke of het schreien eener arme vrouw, die waakte bij het lijk van man of kind; en op al dien jammer keken de sterren in den zomernacht fonkelend neder, een contrast van hemelsche rust met aardschen jammer dat het hart des eenzamen reizigers nog erger beklemde.

Nu stond hij voor het oude hooge huis waarin zijne ouders woonden, en hij haalde diep adem toen hij zag dat alle vensters gesloten waren. Er brandde nergens licht; er werd dus niet gewaakt. Nu eerst bedacht hij dat de oude luî zouden schrikken, als hij zoo laat in den nacht, onverwachts te huis kwam. Maar weer heen te gaan om in een logement te gaan slapen en tot den volgenden morgen in spanning te blijven, kon hem niet van het hart.

Hij trok dus zacht aan de bel; zij klonk nog even diep en zuiver als ooit, doch zij scheen de macht verloren te hebben om een gastvrijen weerklank in het huis op te wekken. Ook op zijn tweede bellen bleef alles stil - ‘doodstil?’ - dacht de late gast,

en zijne hand beefde toen hij haar ten derden male naar de bel uitstrekte. Nu trok hij er aan met zulk een geweld, dat de geheele straat er van weerklonk; het was als droeg hij de koperen tong de vraag op, of er dan geen levende ziel meer achter die donkere ramen ademde. Dit schelle geluid was nog niet weggestorven, toen hij op de tweede verdieping, niet van zijn ou-

derlijk huis, maar van het huis aan den overkant, een venster hoorde open duwen, en eene stem roepen:

'Wie belt daar zoo laat? Voor den doodgraver is daar boven niets te halen; hij moet morgen terug komen en dan maar hier aankloppen; verstaan?'

'Zijt gij daar, Laura?' riep de jonge man. 'Goddank, dat gij nog wakker zijt en mij zeggen kunt....'

'Mijn hemel,' viel de stem hem in de rede, 'zijt gij daar, Laurens? En wat wilt gij hier? Waarom komt gij hier, nu wij allen sterven moeten?'

'Kom beneden, Laura,' bad hij, doe de deur voor mij open en zeg mij...'

Zij liet hem niet uitspreken. 'Waar denkt ge aan, Laurens?' hernam zij. 'Wat hebt gij in dit doodenhuis te maken? Maak dat gij de stad uit komt, eer gij aangetast wordt. Sterven is geen gekheid, als men nog zoo jong is. Tante is gestorven en mijn kleine Christiaan ook; het eerst van allen de gebochelde kleermaker, die in het onderhuis woonde; nu komt de beurt aan mij; maar daar behoeft niemand bij te zijn; want het ziet er akelig uit en er is toch niets aan te doen. Maak dus dat ge weg komt, hoort ge; het doet mij pleizier dat ik u nog eens goeden nacht heb mogen wenschen, lieve Laurens, en als ge Sophie ziet....'

'Om Gods wil, Laura,' viel de jonge man haar in de rede, 'wat is er toch van mijne ouders geworden? Waarom wordt de deur niet open gedaan? Al moest ik het ergste hooren, ik moet het weten; ik sterf van angst!'

'Wees gerust!' antwoordde de stem. 'Uwe ouders zijn sedert drie dagen vertrokken, naar Sophie, de dominésvrouw; zij heeft er lang om gesmeekt en gebeden en toen uw vader volstrekt niet wilde toegeven, heeft uwe moeder zich gehouden alsof zij het ook voelde aankomen, toen heeft hij eindelijk toegegeven. Zij wilden mij ook meenemen; maar ik kon tante niet alleen laten; die is gisteren begraven. Alles gaat zoo maar weg. Weet gij dan nergens van? Uwe moeder heeft u toch een langen brief geschreven om u te zeggen dat gij gerust kondt zijn.'

'Ik heb geen letter ontvangen sedert verleden Zaterdag; wie weet waar die brief gebleven is! Nu, Goddank dat het niet erger is. Maar hoe staat het met u, Laura? Zijn uwe tante en uw broertje wezenlijk dood? - Wat moet gij uitgestaan hebben!'

'Ja,' antwoordde het meisje, met eene bedaardheid die hem nu eerst trof; 'het was vreeselijk, maar men went er aan. Ik ben er niets akelig meer over dat ik nu aan de beurt kom. Ik ben blij dat ik gauw ergens zal aanlanden waar ik slapen kan en geen azijn meer behoef te ruiken en niet altijd meer behoef te hooren kermen. Ik heb niemand op de wereld die over mijn dood zal treuren; het komt dus op hetzelfde neer of ik op mijn achttiende, of op mijn tachtigste jaar sterf. Maar ik heb wel gewenscht dat ik u nog eens mocht zien. Het is zoo donker dat ik niets dan uw grijzen hoed kan onderscheiden; maar ik hoor uwe stem toch. Weet ge nog wel hoe wij op de bruiloft van Sophie samen gezongen hebben? Dat was een aardige tijd. Wij zullen nooit weer zamen zingen. De goede God zal er zijne reden wel voor hebben. Vaar recht wel, lieve Laurens, en vergeet mij niet geheel.'

'Houd nu toch eens op, met al dien verwarden praat, Laura!' riep de jonge man, half knorrig, half medelijdend. 'In plaats van mij hier te laten staan en over sterven te malen, hadt gij mij al lang in huis moeten laten en mij als een oud vriend moeten welkom heeten. Hier kan ik niet in komen, in "De Post" slapen ze al lang en ik ga buitendien niet gaarne op een bed liggen waarop gisteren misschien iemand gestorven is. Als ik dus niet in de open lucht overnachten zal, moet gij mij herbergen, Laura;

en mij ook een brokje te eten geven; want de onzekerheid hoe ik het hier vinden zou, heeft mij op weg den honger verdreven. Doe open, kind; eer wij de buren uit hun bed praten.'

Een oogenblik heerschte er stilte; daarna zeide de stem weder: ‘Het gaat niet, Laurens; ik ben alleen in huis, het past dus niet; maar dat nog daargelaten, wie weet of ik van nacht niet al sterf, en dat doe ik liever alleen. Ga dus een ander nachtverblijf zoeken, misschien kunt gij bij den dominé terecht, waar nog niemand gestorven is.’

‘Ik sta er op, dat gij mij open doet,’ zeide hij nu, met zachter stem, doch zeer nadrukkelijk. ‘Dat sterven zal nog wel losloopen, als gij u niet door uw angst den dood aanjaagt, in die eenzaamheid. Of het past of niet, dat vraagt in zulk een tijd geen mensch; bovendien behoeft niemand het te weten. Als gij geen lust tot slapen hebt, ik ben volstrekt niet moede; dan kunnen wij tot morgen in de vroegte bij elkander blijven zitten en gij vertelt mij wat ge beleefd hebt. Dan ga ik voor dag en dauw weer heen en kom later met een wagentje terug, om u bij mijne ouders te brengen. Dat is veel verstandiger en waarschijnlijk Gode welbehagelijker dan dat ik een nachtverblijf ga zoeken en u met uw akelige verbeelding alleen laat.’

‘Goed,’ antwoordde zij. ‘Gij hebt groot gelijk, Laurens; het doet er ook niets toe; geen mensch zal er ook over praten, als ik morgen misschien al in den hemel ben; zooals de kleermaker altijd zeî: Die begraven is, voelt geen speldenprikken meer. Wacht even, ik zal u open doen, maar ik moet eerst licht maken.’

Het venster werd weer dicht getrokken en Laurens bleef eenige minuten alleen op de straat staan, in de zonderlingste stemming.

Hij kende dat huis zoo goed als dat zijner ouders; met het meisje dat er nu alleen in overgebleven was, had hij altijd als met eene jongere zuster omgegaan. Nu had de dood hem van alles vervreemd; het huis kwam hem somberder en bouwvalliger voor en de stem van het meisje klonk bijna even oud als die harer tante; het speet hem bijna dat hij gedwongen had om binnen gelaten te worden.

Terwijl hij daar zoo stond, werd de grendel van de deur geschoven en Laura kwam, met hare hand de vlam van haar lampje tegen den wind beschermend, op de stoep. Zij was sedert hij haar het laatst had gezien, nog een half hoofd gegroeid; maar ook haar gezicht was langer geworden; zij was slanker, hare wangen waren magerder. Daarbij zag zij er uit, alsof zij inderhaast, naar de eerste kleedingstukken gegrepen had die haar voor de hand kwamen; alles wat zij aan had, was haar veel te wijd en scheen uit de kleerkast harer tante afkomstig te zijn. De half belachelijke, half treurige indruk dien zij maakte, werd nog zonderlinger door den grooten kater die op haren schouder zat en zijne geelachtig groene oogen tegen haren hals drukte; zij scheen niet te merken welken indruk zij op den jongen man maakte; doch knikte hem, toen zij hem inliet, zoo bedaard toe, alsof alles van zelf sprak.

‘Hij is het wel’, - mompelde zij voor zich heen. ‘Ik dacht al half dat ik het mij verbeeld had. Goeden avond, Laurens.’ Met die woorden gaf zij hem hare hand, die mager en koel was, en ging hem, nadat zij de deur gesloten had, langzaam, alsof zij doodmoede was, op den trap voor.

Op de eerste verdieping bleef zij een oogenblik stil staan en zeide; ‘Waar wilt ge nu heen, Laurens? In iedere kamer is er iemand gestorven en boven is mijne sterfkamer, daar moogt ge niet in. Nu, wij zullen in de huishoudkamer gaan; daar riekt het nog het beste, omdat ik er jeneverbessen gebrand heb, dat had tante liever dan azijn. Ziet ge’, - en zij deed de deur der alkove open, ‘hier is zij gestorven, maar alles is al weer opgeruimd. Als ik er uit gedragen word, zullen de menschen niet van mij zeggen dat ik hier slordig heb huis gehouden.’

‘Laura,’ antwoordde hij, hare hand grijpende, ‘ik kan u niet zeggen, hoe ake-

lig gij mij maakt; en waarom noemt ge mij zoo deftig *u;* zijn wij niet van onze kindsheid af speelmakkers geweest?'

'Dat had ik mij voorgenomen nadat...' hier bleef zij steken en er vloog een klein blosje over haar gelaat. 'Maar zoo als ge wilt, Laurens; het komt nu toch alles op hetzelfde neer. Ga daar op de canapé zitten en geef mij uw reiszak. Het is de oude nog, die Sophie geborduurd heeft, toen gij naar Erlangen gingt, en deze roos heb ik geborduurd; dat zulke onnoozele dingen op de wereld blijven, terwijl de menschen weg moeten!...'

'Nu,' antwoordde hij glimlachende, 'wij beiden zijn er toch nog, Laura, en ik begrijp niet waarom gij zulk een haast maakt om te komen waar men geen zon of maan of sterren meer ziet; weet ge wel dat ik geloof dat ge, na versche lucht, het meest behoefte aan eten en drinken hebt? Ik kan mij wel voorstellen dat gij bij al de akeligheid die ge hier gehad hebt, vergeten moest wat er noodig is om te blijven leven. Maar nu moet ge doen wat ik u zeg, hoort ge, en zorgen dat ge wat eten krijgt; ik denk u met een goed voorbeeld voor te gaan en u weer eten en drinken te leeren.'

'Het is waar,' antwoordde zij, 'ik heb sedert tien dagen niets anders gegeten dan 's middags een lepelvol soep, die de meid mij opdrong. Maar zij is van morgen het huis uitgegaan, en niet terug gekomen; God weet waar zij aan haar eind gekomen is; waarschijnlijk in het hospitaal, om mij ook niet onder de handen weg te sterven. Zij was gisteren al niet goed in orde; de dood van tante heeft haar te sterk aangedaan. Zoo heb ik hier den geheelen dag gezeten met de poes op mijn schoot, om mijne maag te verwarmen en toch iets levends bij mij te hebben; zoo is het eene uur na het andere omgegaan, en heb ik den dood zitten afwachten.'

'In plaats van de dood is er nu iemand gekomen die die verbeelding verjagen, zal,' zeî de jonkman. 'Ik heb hier in mijn reiszak een flesch ouden portwijn, dien had ik mijn vader eens willen laten proeven; hij helpt beter om de maag te verwarmen dan een kattevel, en is uitstekend om sombere gedachten te verdrijven, die het ongeluk zoo dikwijls meebrengt. Haal een paar glazen, Laura, en wat gij voor eten in huis hebt. Kom dan naast mij zitten en stort eens goed uw hart uit.'

Zij staroogde, als dacht zij aan geheel andere dingen, naar het vlammetje der keukenlamp; zuchtte, stond huiverend op en ging eindelijk langzaam de kamer uit, nog altijd met de kat op haren schouder.

De jonkman keek in de groote kamer rond; het lamplicht drong niet in de hoeken door. Alles was er nog als van ouds; de portretten van Laura's ouders hingen nog boven den schoorsteenmantel; daar de spiegel, tusschen de ramen, het werktafeltje van tante, waarop nog haar breimandje stond, met een verdroogden bloempot. Wie had, in die weken van angst, tijd en gedachten gehad om bloemen te begieten! Ook de klok, naast de alkove, was niet opgewonden. Wat bekommert men zich om een paar uren, als men de eeuwigheid ingaat? De oude piano stond nog open, met de muziek op den lessenaar open geslagen. Eene rilling liep den jonkman door de leden, toen hij de gordijnen van gebloemd meubelsits voor de alkove bekeek, en bedacht hoeveel daar achter geleden moest zijn. Hoe meer hij daarover nadacht, hoe vreeselijker het denkbeeld hem werd, dat de buren en bekenden het jonge meisje in dat huis van rouw alleen hadden kunnen laten. Hij deed zich geweld aan om zijne oogen van de alkove af te wenden, naar het licht en de tafel, en nu begon hij aan de vroolijke avonden te denken, welke hij, jaren geleden, aan die zelfde tafel met tante en kleine Laura doorgebracht had, toen hij haar had voorgelezen,

riddergeschiedenissen en zeeavonturen, en later treurspelen en verzen. Tante was er dikwijls onder ingeslapen, doch de oogen van kleine Laura plachten hoe langer zoo grooter te worden,

hoe langer hij las, en als het dan uit was en vreeselijk akelig was geweest, hadden zij toch, als lichtzinnige kinderen die zij waren, vijf minuten later weer samen gelachen. Nu sliep de goede tante haar laatsten slaap, en hun was de lust tot lachen vergaan.

Hij was blijde toen Laura terugkwam. ‘Er is niets in huis dan een paar eieren en oudbakken brood, behalve de rauwe provisie. Ik zou u wel een pannekoek kunnen bakken, maar ik ga niet gaarne naar de keuken; daar is tante er door overvallen, toen zij bezig was een warme pap voor Christiaan te maken. Maar wacht, daar in de kast zijn nog beschuiten; die kunt ge in den wijn doopen; dat zal u geen kwaad doen.’

Zij deed eene ouderwetsche kast open, met koperen beslag, waaruit tante menigen peperkoek of appel gehaald had om haren jongen voorlezer te beloonen. Zij nam er een bord met beschuit uit en een geslepen glas, en zette beide voor Laurens op de tafel neder.

‘Kom Laura,’ zeide hij, terwijl hij inschonk; ‘gij moet mij bescheid doen; wij zullen op nieuwen levensmoed met elkander drinken.’

‘Drink gij maar,’ antwoordde zij; ‘ik heb het niet meer noodig. Integendeel, het zou mij het sterven nog moeielijker maken, als ik het leven nog even te voren weer lief kreeg.’

‘Gij moet drinken, Laura,’ zeide hij ernstig en hield haar het glas aan de lippen, zoodat zij haars ondanks eenige druppels drinken moest. ‘Ik heb u al eens gezegd dat ik dien praat niet weer hooren wil; dat het goddeloos is, zich moedwillig door angst den dood op het lijf te jagen, te vasten en te waken, tot dat men zich eindelijk van kant heeft geholpen. Gij ziet er niet zoo blozende uit als toen ik u het laatst gezien heb; maar ik geloof dat een paar weken in de buitenlucht wel weer de oude Laura van u maken zullen; al is het niet de wilde Laura, met wie ik roovertje gespeeld heb, in den tuin achter de gieterij.’

Zij was op een stoel gezonken, die naast het kastje, half in de schaduw stond en hield de kat nog altijd op haren schoot. Zoo bleef zij een paar oogenblikken zitten, als hadden die weinige droppels wijn haar slaperig gemaakt. En eerst toen Laurens uitgesproken had, sloeg zij met moeite hare oogen weder op.

‘Zoo kunt gij praten, Laurens, omdat ge niet weet hoe alles gegaan is. Met den kleermaker beneden is het begonnen; tante en onze meid hebben hem opgepast, zij wilden niet dat ik hielp, omdat het mij te veel zou aandoen. Ik had nog nooit een stervende, niet eens een doode gezien. Want toen, in vroeger tijd, de tijding kwam dat mijne moeder doodziek was, was ik nog te jong om aanstonds alleen op reis te gaan, en toen tante eindelijk ging, was zij al begraven. Mijne goede tante had gemeend dat zij hare zuster van een last onthief toen zij mij tot zich nam en haar Christiaan alleen liet; maar nu had zij haar ook den laatsten troost ontnomen hare *beide* kinderen voor haren dood nog eens te zien. Zoo is het gekomen dat ik een groot meisje geworden ben zonder ooit een lijk te zien; want mijn vader is, zoo als gij weet, op reis verongelukt. Ik had altijd een schrik voor den dood, en als ik iets akeligs hoorde vertellen, droomde ik 's nachts altijd dat ik in de kist lag en dat mijn vriendinnen maar altijd bloemen op mij strooiden, zoo lang totdat ze als een molensteen op mijn hart lagen en ik met een schreeuw wakker werd. Maar ik wilde toch den kleermaker in de kist zien; ik schaamde mij, dat ik, uit laffe vrees, niets goeds aan hem gedaan had. Hij was niets veranderd, en ik dacht: nu, als dood zijn niet erger is, waarom zijn de menschen er dan zoo bang voor? Och Heer, toen sprong mijn kleine Chris nog,

met zijn atlas, fluitende in huis, het was vacantie, riep hij; hij wist niet hoe lang, en hij was zoo blij, dat ik hem nog beknorde, omdat hij zoo vroolijk kon zijn, terwijl de goede man die hem zoo veel mooie kleeren gemaakt had, nog pas gestorven was.

‘Het duurde niet lang of het was uit met die blijdschap; hij klaagde over hevige pijn en moest te bed gaan en nu begon de ellende. Ik wil er niet meer aan denken, Laurens, want ik zou er gek van worden. Gij hebt hem niet gekend, want hij is tot op zijn tiende jaar bij een halven broer van mijne moeder geweest, buiten. Maar tante had er op aangedrongen om hem ook bij zich te hebben; dan kon hij beter school gaan en dan waren wij bij elkander, zeide zij. Dat is nog geen half jaar geleden. Hij was zulk een goede jongen; veel beter en zachter dan ik, en ik hield zoo veel van hem, alsof ik alles weer moest inhalen wat ik zeven jaar lang aan hem verzuimd had. Toen hij daar nu zoo pijnlijk lag en altijd maar kermde, en ik dag en nacht niet van zijn bed week, greep hij op eens mijne beide handen en riep: ‘Laura, gij zult mij toch niet alleen laten sterven? Het is zoo donker voor mijne oogen. Gij moet mijn hand vasthouden’!

‘Wees gerust, Chris’, zeî ik, ‘het zal gebeuren zoo als God wil’.

‘Neen,’ riep hij, ‘gij moet er om bidden, en zeggen dat gij mij niet alleen wilt laten. Beloof mij dat, Laura, anders kan ik niet gerust sterven’. ‘Ik beloof het u, Chris,’ zeî ik; daarop werd hij rustiger; maar toen zijn laatste uur kwam, hield hij nog altijd mijne hand vast en zeî nog met gebroken stem: ‘Kom Laura, kom mee! Gij hebt het mij beloofd, nu laat gij mij toch alleen’! Dat waren zijn laatste woorden.’

‘Ik zou den toon waarop Christiaan die laatste woorden sprak, en ook zijn laatsten blik, wel weer van mij afgezet hebben, als ik maar had kunnen schreien; maar zelfs toen tante ook aan de beurt kwam, die toch altijd als eene moeder voor wij geweest was, zouden er nog eer tranen uit een keisteen hebben kunnen komen dan uit mijne oogen. En bij tante was het nog zoo afschuwelijk er bij, dat men het treurige van het sterven er door vergat. O, Laurens, zoo als zij aanhoudend hare kin op en neer liet gaan; dan weer lachte en met hare vingeren pianospeelde op het dek. Ik kan u zeggen dat de haren mij soms te berge rezen; ik voelde niets meer; geene warmte en geene kou, en ik zag overal dat vreeselijke gezicht, dat eerst met haar laatsten ademtocht zijne kalmte terug kreeg. Nauwelijks had ik haar de oogen toegedrukt, en lag ik half bewusteloos, doodmoê, wijl ik in geen negen dagen te bed was geweest, op de canapé, omdat de meid zeî dat ik moest zien te slapen, of er kwam een soldaat, de oppasser van mijn aanstaande.’

‘Uw aanstaande, Laura? Zijt gij geëngageerd?’ riep Laurens en sprong op. ‘En hoor ik dat nu voor het eerst?’

‘Ik wist niet dat gij er belang in stellen zoudt,’ hernam zij, altijd op denzelfden, half luiden, onverschilligen toon; ‘daarom heb ik er u niets van geschreven, en niemand anders kon het u vertellen, omdat het nog een geheim was. Tante wilde het zoo gaarne, zijne moeder was eene goede vriendin van haar. ‘Ik houd niet van hem, tante’, zeî ik, ‘als ik hem neem, is het enkel om u niet langer tot last te zijn, wijl gij nu voor Christiaan ook te zorgen hebt’. Daarop sprak zij lang met mij om mij te beduiden dat ik daarom geen ja moet zeggen, maar omdat hij zulk een braaf mensch was, algemeen bij zijne chefs en zijne onderhoorige geacht, en omdat hij mij al twee jaren bemind had. Dat was alles goed en wel, maar hij beviel mij niet. Hij was geen kwaad mensch, maar hij had zulke groote voeten, zulke uitpuilende blauwe oogen, hij sprak door zijn neus en hij verwde zijn haar, dat eigenlijk rood was, pik zwart; hoe kon ik op zoo iemand verliefd zijn? Daar kwam nog bij dat hij Leo heette, een naam die mij ondragelijk was, omdat tante een leelijken hond had gehad die ook zoo heette en ook zulke uitpuilende oogen had. Ik zeî hem, in het eerste uur, waarin ik

hem alleen sprak, dat hij mij geheel onverschillig was, en dat ik nog jaar en dag wilde wachten en er niet over gesproken mocht worden. Dat vond hij heel goed; hij was al tevreden als hij maar nu en dan bij ons aan huis mocht ko-

men. Hij was ook zoo bescheiden, dat hij mij nooit anders dan een hand gaf als hij kwam of weer heenging; zoo bleef het, maanden lang, en als tante er niet op aangedrongen had dat ik hem een ring zou geven, en den ring zou aannemen dien hij mij zond - en dien ik trouwens nooit gedragen heb - zou ik niet gemerkt hebben dat ik geengageerd was. 's Avonds als hij kwam, en eerst een poosje praatte en dan het een of ander voorlas - niet zulke mooie geschiedenissen als gij placht te lezen - zat ik hier, met de kat op mijn schoot, dacht aan de oude tijden en viel meermalen in slaap. Dan las mijn goede tante mij later de les, maar ik kon er niets aan doen. Ik dacht ook nooit in ernst dat ik zijne vrouw zou worden; er zal wel iets tusschen beide komen dat mij van hem verlost, dacht ik. En nu kwam er iets: en in het eerste oogenblik, toen zijn oppasser zeî: 'De groetenis van den kapitein, en hij is van nacht om twee uren gestorven, voer het mij door mijne leden, als of iemand tegen mij zeî dat ik schuld had aan zijn dood, omdat ik menigmaal gewenscht had dat hij niet bestond. Ik hoorde ook nauwelijks wat de man van zijn sterven vertelde; maar kwam er eerst weer met mijne gedachten bij, toen hij er bij voegde: 'Hier is de ring, jufvrouw, dien gij aan den kapitein gegeven hebt.'

'Geef hier,' zeî ik haastig, en stak hem aanstonds aan mijn vinger.

'De kapitein heeft mij verzocht u nog een laatsten groet over te brengen, jufvrouw, en laat de jufvrouw verzoeken hem niet geheel en al te vergeten.'

Ik schrikte; daar had ik den ring van eene doode hand aan mijn vinger gestoken; nu was ik met den dood verloofd en mijn verloofde moest mij tot zich trekken!'

Zij zweeg, alsof zij van afschuw niet meer spreken kon en zat daar met zulk een treurige, wanhopige uitdrukking op haar gelaat, dat Laurens diep ontroerd voor haar staan bleef.

'Laura,' begon hij, en streelde haar zacht de ijskoude wangen, 'dat kunt gij niet gelooven. Zijt ge niet altijd zulk een verstandig meisje geweest, dat ik, hoewel ik zes jaren ouder ben dan gij, over alles met u praten kon, waarin ik belangsteldet? Hebben wij niet zelfs de philosophie bestudeerd; tot de logica van Hegel toe, die u trouwens niet scheen te smaken? En nu praat ge daar bijgeloovigen onzin, als een boerinnetje dat naar eene kaartlegster gaat en aan tooverij gelooft. De arme kapitein is dood, en dat is een geluk voor u, en misschien ook voor hem. Als hij u waarlijk lief gehad heeft, zou hij u geen kwaad willen doen, en u althans uw jonge leven niet willen ontnemen. Al die verbeelding is een gevolg van uwe ontstelde zenuwen; het zal morgen wel beter zijn. Daar, drink nog eens, zulk een slaapdrank helpt tegen alle bijgeloovige droomen. En dan zeggen wij elkaar goeden nacht en praten niet meer over al die akeligheden.'

Hij bood haar het glas aan, en nu dronk zij, altijd met gesloten oogen, een paar goede teugen.

'Dank u, Laurens,' zeide zij. 'Die wijn doet mij goed; hij heeft mijn hart nog eens verwarmd, al zijn mijne handen en voeten bijna alsof zij dood waren. Ik voel duidelijk dat ik sterven zal; niet om dien ring, of omdat Christiaan mij geroepen heeft, maar mijn levenskracht is uitgeput. Waart ge vroeger gekomen, dan... maar neen, dat zou toch niet geholpen hebben. Het is al begonnen toen gij den laatsten keer thuis geweest zijt, en gij er u niet om scheent te bekommeren of ik nog leefde of niet.'

'Wat zegt ge daar?' vroeg hij getroffen. 'Zou ik niet aan u gedacht hebben toen ik met Kerstmis hier was? Ge weet immers dat ik ziek thuis kwam, en moeder mij niet uit wou laten gaan?'

‘Ge waart verkouden, heeft de meid gezegd; er was volstrekt geen gevaar bij; als gij er op gesteld geweest waart, mij te zien, hadt gij het wel zoo kunnen

overleggen dat uwe moeder niet knorren kon. Als ik ten minste na jaar en dag in de stad gekomen was waar gij woondet, zou ik door het vuur gegaan zijn, om u een hand te geven en te zeggen: 'Hoe gaat het, en hebt gij mij nog niet vergeten?' - Maar dat was het juist; ge hadt mij vergeten en daarom liet ge mij, toen ge weggingt, goeden dag zeggen, met de boodschap dat het te vroeg was om zelf te komen. Sedert dien tijd is het niet goed met mij geweest; en alles wat er bij gekomen is, mijn engagement, de dood van Christiaan en van tante, heeft alleen maar verhaast wat toch gekomen zou zijn; en al kwam er nu iemand om mij een drank te geven die mij van den dood zou kunnen redden, dan zou ik er toch niet van willen gebruiken; want waartoe dient het leven als men geen levenslust meer heeft?'

Hij stond voor haar en kon, terwijl zij, als in een droom, of door eene magnetische kracht gedwongen, die zonderlinge bekentenis deed, zijne oogen niet van haar afwenden.

Hij werd diep ontroerd, toen hij bedacht hoe lang dat jonge leven hem reeds had toebehoord, terwijl hij in de wereld had omgezworven, met hoofd en hart vol nieuwe indrukken, waartusschen het beeld van de speelgenoot zijner jeugd maar zelden bij hem opkwam. Dat beeld was trouwens nog half dat van een kind geweest, en had nog niets van dat bekoorlijke gehad dat hem nu trof in haar teer en bleek gelaat.

Hoe langer hij haar beschouwde, hoe teerder en levendiger zijn verlangen werd om haar aan die strakheid van eene slaapwandelaarster te onttrekken. Hij moest zich bedwingen om haar niet in zijne armen te sluiten en haar met liefkozingen te overladen, als een verkleumd bloohartig kind.

'Liefste Laura,' zeide hij eindelijk, en hij dacht iets zeer troostrijks te zeggen: 'ik heb het waarachtig niet geweten dat ge zoo veel om mij gaaft. Hadt ge mij maar een briefje gezonden en eene wenk gegeven dat ge mij gaarne zien woudt...

'Ja wel,' viel zij hem in de rede, en knikte zacht met haar hoofd, en hare stem klonk niet verwijtend, maar alsof ze over iets treurigs sprak, waaraan niets te doen geweest was, 'dat was het juist, dat gij niet begreept, hoe het met mij stond; dat gij mij, in al die jaren, waarin wij samen gespeeld, en later zoo veel ernstigs met elkaar besproken hadden, niet beter hadt leeren kennen dan een vreemde. Niet dat ik er boos om geweest ben, Laurens; ik heb nooit veel verbeelding van mij zelve gehad, en al was de kapitein als een gek op mij verliefd en al maakten anderen mij mooie complimentjes, ik vond mij daarom niet zoo onweerstaanbaar dat gij tot over uwe ooren op mij zoudt moeten verlieven. Maar, al hadt gij ginds ook mooier en liever meisjes gevonden dan ik ben, daarom had ik toch niet verdiend dat gij mij wegwierpt als een ouden bal, waarmêe ge als kind hadt gespeeld; dat is mij als een koud mes in mijn hart gedrongen. Wat zou het mij geholpen hebben, of ik mij bij u beklaagd had; zou het daardoor anders geworden zijn? Nu doet het er toch niet meer toe, en het doet mij goed dat ik mijn hart uitgestort heb eer ik sterf. Ge weet niet, Laurens, hoe goed ge mij doet, door zoo vriendelijk en bedaard naar mij te luisteren; ik kan nu alles zoo zeggen alsof gij er niet bij waart, of ik al lang in mijne kist lag en mijne oogen nog eens opsloeg, nu gij kwaamt. Of het past of niet, het is mij onverschillig; gij zult het aan niemand oververtellen, niet waar? Toen ik u daar straks op straat zag, schoot het mij aanstonds door mijn hoofd: 'Goddank, nu kunt gij het hem nog mondeling zeggen'. Ik heb het u trouwens ook al geschreven; gister avond, toen ik voor het eerst geheel alleen in huis was, en ik het zoo akelig vond. Dien brief kunt gij daar, in tante's secretaire, vinden, en een papier er bij waarop ik geschreven heb

dat ik u alles nalaat wat ik bezit; ik dacht dat de wet er niet tegen zou opkomen, al was het niet in den vorm. Nu

heb ik u niets meer te zeggen, Laurens, dan goeden nacht. Ik ben moê; laat mij nog eens drinken; ik geloof dat ik dan zal kunnen slapen zonder pijn; dan behoef ik nooit weer wakker te worden.'

Zij stond met moeite op en ging als slaapdronken naar de tafel, waartegen hij leunde zonder een woord te kunnen spreken.

'Wilt ge mij inschenken?' vroeg zij, 'ik ben bang dat ik storten zou, ik kan bijna niet meer uit mijne oogen zien.'

'Ga gij nu ook slapen,' hernam zij, nadat zij gedronken had. 'Ik kan u geen bed aanbieden, want op ieder bed is er een gestorven. Maar op de canapé kunt ge goed liggen en u met dezen doek toedekken om niet te koud te worden. Als ik morgen ochtend niet beneden kom, kom dan boven even naar mij omzien, dan kunt ge mij de oogen toedrukken en zorgen dat ik begraven word. Neen, laat mijne hand los. Ik ben wezenlijk te moede om te staan en als ik nog meer praatte, zou het onzin worden, vrees ik. Goeden nacht, Laurens, denk nog eens aan Laura, als ge gelukkig zijt. Ik dank u nog eens dat ge gekomen zijt. Het was toch aardig in onze kinderjaren, toen wij met elkander speelden, en die avond heugt mij nog als gisteren dat gij de Roovers voorlaast en mij onder de tafel telkens de hand druktet als Karl den naam Amalia uitsprak. Daar aan die tafel was het; ik zie het nog. Maar nu ga ik heen en laat u slapen.'

Zij wendde zich met een laatsten matten hoofdknik van hem af, hield de kat vaster in haren arm en ging naar de deur.

'Laura!' riep hij haar na. 'Ga nog niet! Mijn hart is zoo vol en het uwe ook; hoe zullen wij slapen!'

'Het zal wel gaan,' mompelde zij; 'ik ben dood moê. Gij moogt mij niet lichten en ook niet achterna komen; dat laatste verzoek moogt ge mij niet weigeren. En nu, voor het laatst, goeden nacht.'

Met die woorden deed zij zacht de deur open en verdween in den donkeren gang.

(*Vervolg en slot in het volgende nommer.*)

Brievenbus.

I.
Aan haar kleinzoon - van de grootmoeder van Droes.

Mijn beste Mephisto!

Naar ik uit uw brief opmaak, schijnt het in de wereld nog al wel naar uw zin te gaan, en voelt gij u daarin niet enkel losgelaten, maar ook vrij uitgelaten. Het is dan ook een lief leventje op dat stukje aarde, dat papa u, sedert hij er niet meer zoo resideert, *en apanage* gaf, en er is een boel, waarbij gij u met duivelenpleizier moogt verkneukelen. Bij sommige uwer mededeelingen kon ik, oude sloof, nog haast verlangen, dat ik het met mijne oogen zien, met mijne ooren hooren mogt. Leugen, onderdrukking, geweld, list, farizeïsme en kuipe-

rij, oorlog en vrede, verknoeijing van het heiligste - *alles durch einander*, *Mäusedreck und Koriander* - het was een *polenta* die het oude lijf nog goed deed. Ik misgunde het u, dat ge er pleizier aan hadt, nog meer dan dat gij het mogt zien. Bij nader bedenken begreep ik toch, dat het zooveel zaaks niet was; en had ik eerst willen zeggen ‘leepe d.....’, al gaauw begon ik in gedachten ‘domme d.....’ en ten laatste ‘arme d.....’. van en tot u te zeggen.

Ik weet wel, dat er een boel lak en onverstand en beroerdheid is te vinden in dat mierenhoopje, waar kleine luî zich zoo gaauw groot rekenen; maar vroeger had ik in dat nestige ding toch nog meer pret. Wat is in 's hemels naam [gij merkt dat ik nog al het kind van den sleur ben] een zoo bitter beetje overtreding van al de tien- en nog een stuk of wat geboden, waarvan gij zoo'n ophef maakt, bij hetgeen we weleer mogten beleven? Het zij zoo, dat men wat verdrukt, wat beliegt en bedriegt, wat met onzen lieven Heer coquetteert, een millioen of wat Javanen en Hindoes uitzuigt; dat men het heilige niet den honden wil geven, maar het als lokaas gebruikt om het volk achter zich te krijgen; dat weggeloopen dominé's hun ziel verkoopen, uitgespuwden zich in hooge vergaderingen wringen, - mijn jongen, dat alles is ellendig knutselwerk en beunhazerij, bij de zaken gehouden, welke papa dreef.

Ik was bij het lezen van uw brief eerst nog al opgetogen; maar mijn moed zakte en de oude oogen liepen mij over, toen ik aan de vorige dagen dacht.

Ga het maar eens even na! Weleer deed men al die dingen nog veel krasser; maar geen haan kraaide er naar, terwijl men ze nu terstond aan de klok hangt. Ik dacht, bij hetgeen gij mij schreeft, natuurlijk terstond aan allerlei luî, en in mijn eerste vervoering had ik [Albion en Hamburg zijn, ook per stoomboot of spoortrein - dat Joost ze hale, en den telegraaf op den koop toe! wat ver] den reconstrueerenden B. wel om den hals willen vliegen, ik had A. die het medelijden met slagtoffers van geweld zoo juist als lamzalige sentimentaliteit qualificeerde, wel willen omhelzen, ik zou G. als hij niet zoo'n groot populair heer was, hebben kunnen kussen, aan V. en F. een van mijn liefste lonkjes geven; doch per slot van rekening vond ik dat satanisch politiek en kerkelijk leven, zooals gij 't noemt, toch zoo satanisch pleizierig niet, dat wil zeggen, voor den satan en zijn moêr zoo pleizierig niet. Gij moogt veel daarvan mooi uitgevonden en in uwe schatting een aardigen heksensabbath aangelegd hebben; zooals ik zeg, gij hebt u daarmede en door uwe *Freude dran* een dommen d..... getoond. Het is waarlijk geen koren op onzen molen, althans niet waard, dat wij den vang ophalen.

Neen, ouwe jongen, de sop is de kool niet waard, en indien iemand, dan mogen wij van den goeden ouden tijd spreken. - Gij haalt pijnbanken, paperij zooals die onder Roomschen en Protestanten wordt gedreven, orthodoxie en femelarij aan, voeg er nog wat godloochening en krengenliteratuur bij; doch ik vraag u: wat is daarvan in vergelijking van de dagen van weleer? Ze heugen mij nog de dagen [gij laagt nog in de luijers en moest uw kwaêjongensspel met Faust nog drijven] van die lieve duimschroefjes en gespekte haasjes, toen men nog geen lawaai maakte om een wat langdurige preventieve gevangenis, de dagen van de kruistogten met Jodenjagt, van verkettering en *auto-da-fés*, van synodes met banvonnissen en al de ap- en dependenties van dien, van die psalmennaseerende mannen van Cromwell, die hun kruid droog hielden en Gods lof zingende doodsloegen. En dan is het mij, alsof ik nog eens het finaal gereutel van een straks verzopen heks mag hooren, of den geur van den een of anderen gebraden ketter mag opsnuiven. Vraag even een exemplaar

van het Pijnelijk Halsgerigt te leen, of neem een kijkje in een *Registre des Condamnés;* en de tranen van leedvermaak en spijt zullen u over de wangen loopen. Toen maakte men zoo veel leven niet over een gestolen Jodenkind of een paar doodgeschoten heele

of halve boeven. Men is daar boven, op uw speelballetje, te philanthropisch, te philosophisch, te kleinzeerig voor anderen, te lamzalig en vol van allerlei humaniteitsbedenkingen geworden, en de luî die nog goed zouden willen en zulke sentimenteele bezwaren wel over boord verlangden te smijten, kunnen en durven niet zoo als weleer. Alleen in het veinzen en in wat farizeëndeugd schijnt men het verder te hebben gebragt. Men moordde en martelde en tiranniseerde vroeger meer ter goeder trouw, terwijl nu alles meer in 't geniep gaat. Dat is nu wel naar mijn zin; maar 't snijdt geen hout.

Wilt gij een goeden raad van mij aannemen, bederf dan, als 't mogelijk is, een paar vorstenhuizen, maak van den een of anderen minister die nu den vrede van Europa bewaart een de Richelieu, fabriek van B. een Hildebrand, die nog beter wist wat men van de historie moet maken, hokuspokus van A. een Torquemada, en geef zoodoende de regte plaatsen aan de regte mannen. Laat V. en de zijnen voor Bogerman *c.s.* figureren en vooral ageeren en agiteeren; dan zal de d..... los wezen. Voor gebrek aan gecommitteerden van wege de hooge regering behoeft men niet bezorgd te wezen. Er zijn groote luî genoeg ter dispositie. Het oude geloof en de oude praerogatieven mogen een mensch zachts zooveel ter harte gaan als oud blauw, dat immers steeds gezocht blijft. Gij moest u niet zoo boos hebben gemaakt tegen die jonkertjes en freuletjes. Als ik zoo'n freuletje was, zou ik de middeneeuwen terug wenschen met burgttin en voorgeborchte en tournooi; en als ik in de middeneeuwen had geleefd, wel te verstaan als mensch en op aarde, had ik gewenscht zoo'n freuletje te wezen.

Maar ik ben u ook het bewijs schuldig, waarom ik uw taktiek niet leep keurde, en waarom ik u dom noemde. Verheug er u waarlijk niet in, dat er van roomsche zijde wordt gestreefd en gewoeld, gelijk van de orthodoxe gewerkt en gemanoeuvreerd. Het is niet kwaad, zoo als vaak bleek, dat men wat gehaspel in de leer aan den gang maakt, om zoodoende wat godsdiensthaat te voeden; doch daarmede rigtte men vroeger vrij wrat meer uit dan tegenwoordig. De politiek heeft elders haar zwaartepunt gekregen. Uw uitvindingen van vernielingsmiddelen in den oorlog zullen ten laatste den oorlog zelf dood maken. - Dat gij uw best deedt om ultramontanen en orthodoxen één lijn te doen trekken, is ook maar tijdelijk leep. Dat houdt op den duur toch niet, en dan woorden beiden koppig tegen elkander, en nog koppiger op hun meeningen en zaak. De gematigde Katholieken en liberale Protestanten zouden wel elkander, maar ook ons minder hebben geschaad. Die beiden doen zoo veel niet, althans voorshands niet; maar veroorloven zich ook zulke helsche kunsten niet voor hetgeen zij voorstaan. Die zijn meer als de guerilla's, terwijl de beide andere, die kerkelijken, de geregelde troepen zijn, die hunne vanen en organisatie, en daarmede veel meer kracht en vastheid hebben. Al worden zij geslagen, dan trekken zij zich in hun leerbegrip en letter, als in onneembare sterkten terug; nog onneembaar, ook wanneer massa's van de bezetting deserteren, om de onduldbare discipline en dwang.

Van die zijde ben ik veel banger voor die orthodoxen, terwijl de liberalen geen lor om ons, en sommigen onder hen om meerdere dingen en wezens dan wij geen lor geven. Het zou mij benieuwen, of er niet althans wel velen van hen, op hunne vreemde aberratiën, nog in het vroeger vijandelijke kamp te regt komen. Op den duur is het de wetenschap die ons het meeste kwaad doet. Die maakt helder licht, en daartegen kunnen wij niet; maar dat is van later zorg. Voorshands moet dit onze politiek zijn: Neutraliseer de natuurkunde, reconstrueer de Geschiedenis, roep om Vrij onderwijs, d.i. domheid!

Over 't geheel heb ik in dat geharrewar op theologisch en burgerlijk-maatschappelijk terrein, als het niet tot moord en doodslag komt, geen zin, en zie liever, dat de kat in 't donker wordt geknepen. Zoo doende, en met al die publiciteit, bewaakt men elkander om wat te vitten te krijgen, er wordt naijver geboren, de

geleerden zetten zich schrap en worden knap tegen elkander, men vermijdt schandalen e.z.v. Het gaat een ergerlijken boel beter toe op de aarde dan vóór een honderd jaar of drie. Als men het zoo ver kon brengen, dat er nog eens weder brandstapels opgerigt, dragonnades in het werk gesteld, wat volken uitgemoord konden worden, was het nog iets; hoewel zelfs dat ons op den duur weinig goeds heeft gedaan. Maar daarvoor zijn de menschen te teergevoelig en te kleinzeerig geworden, zoo als ik zeide. Als die philanthropie niet tusschen beide vrij gekke dingen deed, dan was zij ons al lang de dood geweest, en op den duur bakt zij het ons nog. Doe daarom trouw hetzelfde wat men vroeger met eenige munt en later met bank- en staatspapieren deed, die men wilde depreciëeren, en laat uwe helpers veel van die dingen in diskrediet brengen, door ze na te maken of na te apen. - Zaai wat trots en wantrouwen, breng er farizeïsme in, maak grooten en hoogen zoo aanmatigend en vermetel mogelijk, en ga vooral met één ding voort, dat gij in uw brief wél, in uw '*Thun und Treiben*' gelukkig niet vergeet. - Maak de wereld zoo duivelsch pleizierig mogelijk, door de pronkzucht, den vermaakhonger, den wellust te voeden en te prikkelen. Dat is uw beste lokaas, waarnaar zij hunkeren. Geef hun dat maar in overvloed. Wie dat binnen hebben mogen later vroom en fijmelig worden; zij zijn toch de uwen. Maak het tot mode om ongodsdienstig of heel kerkelijk vroom te zijn!

Lukt dat niet, dan zijt en wordt ge een arme duivel. Gij zult uw rijk, dat toch al liefjes is ingekrompen, al ontveinst ge het voor u zelf, kleiner en kleiner zien worden. Of het der orthodoxie zal gelukken om u weer glad vrije hand te geven om in menschen of beesten te varen, betwijfel ik. Zij durft er niet voor uit komen en schaamt zich, dat zij er vroeger aan heeft gedaan, als menig vroom zusje, die haar achteraf gezette kaptafel met alle ap- en dependenties, dat tuighuis van wereldzin en koketterie, onverwacht wederziet. - Maar ik word weemoedig, als ik mij die dagen van weleer voorstel, en ik voel mijns ondanks, dat onze tijd voorbijgaat. Ik zou zeggen: het ga u goed, beste Droes! als ik u dat regt kon gunnen, en ik kan het u alleen toewenschen, omdat het dan der wereld slecht gaat.

Wat is uw stijl liefelijk, pleizierig, kwaadaardig, en dichterlijk ook! Men kan bespeuren, dat gij in uw nopjes zijt. Dat poëtische zal er met de jaren wel wat afgaan. Anders is dat wel eens goed, om de diplomatie wat te verbergen. Het geeft *poids* en een *air* alsof men het degelijk meent.

Met zoo veel liefde als een duivel of duivelin ooit kan hebben,
Uw Grootje.

II.
Misstelling in eene tekstverbetering van vondel.

Op bl. 115 van De Tijdspiegel, December 1868, maakte ik op de plaats uit Vondels *Noah:*

> '- daer een leck
> Of berst, of balckbreuck of *vergaering*, na het sloopen,
> Het water inliet.'

eene gissing, om haar te doen verstaan. Een kundig vriend, beter dan ik met de termen van den scheepsbouw bekend, heeft mij onder het oog gebracht, dat Vondels tekst

juist is en geene verbetering behoeft. Het woord *vergaring* namelijk duidt nog tegenwoordig de plaats aan, waar de uiteinden van twee planken, aan den buitenkant van het schip, elkander ontmoeten. Zulk een naad kan dus, even als een lek of berst, het water inlaten.

A.D.J.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Kijkjes in het regerings-verslag van den staat der lagere scholen over 1866/1867.

II.

De discussiën over het Lager Onderwijs, die in de Eerste Kamer der Staten-Generaal zijn gehouden bij de behandeling der begrooting voor 1869, waren zeer belangrijk. Op uitstekende wijze verdedigden de Heeren Hein en Duymaer van Twist de staatsschool en bewezen klaar en krachtig, dat zij niet alleen *niet godsdienstloos* is, maar dat het gebiedend voorschrift der wet zelfs eischt dat het onderwijs eene godsdienstige strekking hebben *moet.* En toen de Heer Messchert van Vollenhoven, de man, die zich in de gelederen schaart van hen, die voorgeven bovenal de godsdienstige belangen der natie ter harte te nemen, met den ontzettenden eisch kwam, dat de school *godsdiensteloos* mogt zijn, hetwelk hij veel beter achtte, dan den tegenwoordigen toestand, en hetwelk hij dood onschuldig vroeg, toen verklaarde de Minister Fock open en onbewimpeld dat zoo die eisch ooit ingewilligd werd, de staatsschool, naar zijne meening, dan gerust te grond kon gaan. Alleszins gewigtig waren èn de verdediging, èn de eisch, èn de verklaring, en zij geven ruime stof tot belangrijke beschouwing, die wij echter hier niet houden zullen. Ons doel is evenwel om op eene andere verklaring in dezelfde zitting door den Minister van Binnenlandsche Zaken afgelegd, meer bepaald het oog te vestigen, en de ernst, waarmede die gegeven en uitgesproken werd, geven ons de vaste overtuiging, dat zij geuit werd in het gevoel van het hoog gewigt der zaak en met de opregte bedoeling om ze van wege de Hooge Regering meer dan als een blooten wensch, ja, als een vurig verlangen te doen beschouwen. Toen de Minister zijn standpunt tegenover de onderwijs-kwestie kort en klaar had aangewezen, besloot hij met deze zoo hoogst belangrijke woorden: ‘Maar laat ons toch ééne zaak niet

vergeten, laten wij alle krachten vereenigen, die er beschikbaar zijn bij het lager en bijzonder onderwijs, want er zijn er nog *zoo velen*, *die van alle onderwijs verstoken zijn en blijven.* Laten wij ons daarom liever vereenigen om te trachten den grooten kanker van de maatschappij te bekampen - van de onkunde, die helaas! nog bij zoovelen bestaat.'

Ieder, die deze woorden aandachtig leest en overweegt, bemerkt dadelijk, dat de Minister hier het oog heeft op de groote kwaal, waarop wij in onze eerste beschouwing de aandacht vestigden: het Schoolverzuim. Wij uitten aan het slot daarvan den vurigen wensch, dat hij het kwaad onder de oogen mogt zien, en dat *werkelijk* bezwaar met moed aanpakken, en na deze betuiging door hem in de Eerste Kamer afgelegd, hebben wij goeden moed, dat hij den kamp aanvaarden zal tegen dat zevenhoofdig monster, dat jaarlijks bij duizenden van de kinderen van Nederland meêdoogenloos verslindt. Wij bidden hem kracht en wijsheid toe om den veldtogt deugdelijk en goed te beramen, en daar alle partijen toch gelukkig één zijn in het verlangen naar algemeen en getrouw schoolbezoek, koesteren wij de hoop, dat zij, als fiere krijgers, zoo als zij gewisselijk zouden doen, zoo een buitenlandsch vijand onze onafhankelijkheid belaagde, gemeenschappelijk de wapenen zullen opvatten en broederlijk hierin naast elkander zullen staan en strijden voor het regt op onderwijs voor ieder kind in Nederland. Wij brengen den Minister dank, dat hij bij den fellen strijd in de Kamers eene treffende aanwijzing gegeven heeft, dat de krachten tot edeler en beter doel kunnen en moeten aangewend worden, dan elkander te verscheuren; terwijl het beeld, dat hij gekozen heeft, alleszins waar is, dat de onkunde door schoolverzuim gekweekt een kanker is aan het nationaal welzijn.

Wij willen in onze tweede beschouwing dat schoolverzuim nog eens van nabij bezien en weder van eene zeer treurige zijde: namelijk hoofdzakelijk in betrekking tot de meisjes. Wij koesteren het vaste vertrouwen, dat wij deze snaar niet zullen aanroeren, of wij zullen bij vele weldenkenden gehoor vinden op de vraag: Helpt ons om den gruwel, zoo onteerend en schadelijk voor ons volk met al de kracht, die in u is te bestrijden; terwijl het ieder, die het met Neêrlands jeugd wel wil, met blijdschap vervullen zal, dat de man, aan wien in het bijzonder de zorg voor het onderwijs is opgedragen, in de Staten-Generaal gevraagd heeft - dat men hem helpen zal in den strijd voor dit staatsbelang. Doch ter zake.

Wij beleven een tijdperk, dat de vraag over de emancipatie der vrouw ook in ons vaderland en zeer te regt aan de orde van den dag is. Allerwegen hoort men dat onderwerp met meer of minder klem behandelen, en vraagt men, tot hoever en waarin zal zich die emancipatie uitstrekken? Hij, die zou ontkennen dat de vraag zeer belangrijk is en eene gezette overweging verdient, hij zou bewijzen, dat hij een vreem-

deling in deze eeuw is, en de man, die de vrouw eene ondergeschikte stelling in de maatschappij zou willen geven of zien behouden - hij zou de verdenking op zich laden van nog nooit nagedacht te hebben over de hooge waarde van het vrouwelijk geslacht.

Wij voor ons gelooven, dat èn de man èn de vrouw hunne eigenaardige stelling hebben en dat zij die moeten blijven innemen; wij zouden ongaarne zien, dat de huismoeder geheel in den werkkring des mans trad; doch in ons oog is het onbetwistbaar, dat aan de vrouw in vele opzigten een ruimer deel kan en moet gegeven worden in den maatschappelijken werkkring. Wij zullen echter het punt van de emancipatie der beschaafde vrouw hier niet behandelen; wij matigen ons zelfs het regt niet aan om in die belangrijke zaak beslissend mede te spreken; maar wij treden hier op voor een ander deel der Nederlandsche vrouwen en meisjes en vragen met al den ernst, dien het hoog belang der zaak vordert, voor deze eene groote, volkomene *Emancipatie.* Duizenden en tienduizenden leven er nog in de diepste onkunde en in de ergste duisternis, en daarvan moeten die dochteren onzes lands geëmancipeerd en de ketenen van haren geest losgemaakt en weggenomen worden. Wij vragen dit met klem en met heilige belangstelling in het lot der vrouw; want het lot dier vrouw is het lot van het land onzer geboorte en inwoning. Haar onmiskenbaar regt op verstandelijke en zedelijke ontwikkeling moet dus gehandhaafd, hare billijke aanspraak op geregeld onderwijs in de noodigste kundigheden niet langer miskend, en de schandelijke en onteerende uitspraak: De vrouw behoeft niet veel te leeren; de vrouw behoeft zooveel ontwikkeling niet als de man, moet niet langer over de lippen komen, noch van die van de mannen des volks en nog veel minder van de mannen uit die standen, die door hunne ontwikkeling en maatschappelijke stelling beter en helderder hadden moeten leeren denken. Het zijn toch niet anders dan ellendige drogredenen, wier opvolging slechts leed en jammer kweekt.

Openen wij dan met moed de bladen der koele, doch zoo ernstige statistiek, welke ook deze gedachten in ons gewekt heeft, en moge zij met hare onverbiddelijke cijfers ook velen hier eene geduchte les geven. Leert zij vaak kort doch afdoend, hoeveel jammer, hoeveel onkunde, hoeveel armoede vaak daar nog wonen, waar men niet dan heil, verlichting en welvaart meende te vinden, dat zij ook in deze spreke. En wat getuigt de statistiek dan in betrekking tot het onderwijs en diensvolgens tot de ontwikkeling der meisjes in ons vaderland? Zij openbaart twee treurige waarheden, als dat er in ons land duizenden meisjes de school *nooit bezoeken* en dus geen onderwijs ontvangen, en dat de meesten, die er komen, daar te kort verwijlen.

Wij noodigen onze lezers, wij hopen ook lezeressen, uit om de volgende tabel eens met aandacht en zorge na te gaan.

Schoolverzuim Meisjes in 1866.

PROVINCIËN.	Vermoedelijk getal meisjes van 6-12 jaar.	Getal, welke de dagschool niet bezochten.	*Aanmerkingen.*
Noord-Brabant	24624	6920	
Gelderland	27079	7355	
Zuid-Holland	42469	11230	
Noord-Holland	36634	12215	
Zeeland	11432	4020	
Utrecht	10321	2722	
Friesland	18981	4797	
Overijssel	15511	3503	
Groningen	14608	3208	
Drenthe	6565	1478	
Limburg	13560	3600	
	221424	61048	

Moet men het nu niet eene zeer bedroevende uitkomst noemen, dat van de 221524 meisjes, van 6- tot 12jarigen leeftijd in ons vaderland, in 1866 een getal van 61058 volstrekt geen onderwijs ontvingen, volgens de opgaven der Regering zelve? Wij treffen daarbij geen toestand van uitzondering aan; want de statistiek der vorige jaren geeft even bedroevende uitkomsten, zoodat wij hier op een regel staren. Gaan wij na in welke gewesten de ziekte het ergst heerscht, dan staat Zeeland boven aan, en dan behaalt Groningen den palm; doch; neen, een palm is het nog niet, als men daar ook nog een tekort heeft van 22 ten honderd; Zeeland wijst intusschen op een tekort van 35 ten honderd. De volgende vergelijkende staat geeft de volgorde der provinciën van de gunstigste tot de ongunstigste.

Schoolverzuim Meisjes in 1866.

PROVINCIËN.	Getal leerl. die school konden gaan.	Getal, die de school bezochten.	*Aanmerkingen.*
Groningen	200	156	
Drenthe	200	155	Om geen gebroken te hebben, is het getal 200 genomen.
Overijssel	200	155	
Friesland	200	151	
Utrecht	200	148	

Zuid-Holland	200	147	
Limburg	200	147	
Gelderland	200	146	
Noord-Brabant	200	144	
Noord-Holland	200	141	
Zeeland	200	130	
	2400	1620	Er bestond dus een tekort van 27½ ten honderd.

De noordelijkste gewesten staan dus het gunstigst aangeschreven, hetwelk ook voor de jongens het geval is; doch de reden daarvoor is gegemakkelijk aan te wijzen. Vóór de invoering der wet van 1857 bestond daar, ten minste bepaald in Groningen, Friesland en Drenthe, de verpligte schoolgeldheffing, zoodat er schoolgeld moest betaald worden, of de leerling de school bezocht of niet, en dewijl men nu genot van zijn geld wilde hebben, zond men er de kinderen trouwer ter school dan ergens anders. Die heffing is thans opgeheven; doch men is in die gewesten tot meerdere prijsstelling van de school, tot zelfs in de laagste standen gekomen, en als eene heerlijke vrucht daarvan kan er gewezen worden op een standpunt van kennis en beschaving bij den man uit het volk, hetwelk eene vergelijking met dat in de andere provinciën gerust kan doorstaan. Noord-Holland maakt ook reeds eene droeve vertooning; doch op het gezigt van het cijfer voor Zeeland wordt het iederen vriend van verlichting en beschaving eng om het hart, terwijl de uitkomst, dat er 55 meisjes van de 200 in ons land in het geheel geen onderwijs genieten bedroevend en hoogst beschamend is voor Regering en volk, welke reeds jaren lang werkeloos gestaan hebben tegen zulk eene schuld. De opmerking, dat het verzuim in die gewesten het ergst zou zijn, waar men de meeste fabrieken heeft, blijkt voor de meisjes niet door te gaan, daar het landbouwende Zeeland met eene zwartere kool geteekend staat dan Overijssel, dat volstrekt de ongunstigste plaats niet inneemt.

Wij vragen echter met bescheidenheid, welk gevoel moeten die cijfers nu toch wel wekken? Gewis toch wel dit, dat het gansch wat anders is om zich den naam van beschaafd volk te laten geven, of toe te eigenen, dan dien met regt te dragen. Waar van 200 meisjes 55 in den zegen van onderwijs, voor haar bijna het éénige middel van beschaving, niet deelen, daar moge Nederland fier het hoofd willen opsteken, het zal bij het aanhouden van dit gebrek, hoe langer hoe meer, eene lager plaats innemen in de reeks de recht beschaafde staten. Men moet zulke uitkomsten met verontwaardiging lezen, en ieder voor zich, die iets had kunnen doen om dien toestand te wijzigen, zal moeten erkennen, dat een opregt liefdebetoon tot den naaste in dat opzigt in ons land nog weinig aan den dag komt. O! die droeve cijfers van 61048 meisjes, die in de schooljaren zonder onderwijs daarheen leven, dat zij spraken van Noord tot Zuid, van Oost tot West, en dat zij velen wekten om als goede boden en liefdevolle geleiders en geleidsters uit te gaan om voor die ongelukkigen den weg te effenen naar de plaatsen der verlichting en beschaving en veredeling. Men hoort elk oogenblik spreken van ‘Inwendige Zending’; maar hij, welke die ongelukkigen ter schole leidt, wijdt zich inderdaad aan eene grootsche Inwendige Zending; mogt iedere beschaafde man en vrouw dit zich een duren pligt rekenen; inderdaad, dan had men een edel, voortreffelijk en lofwaardig doel, waarnaar men streven mag en waar-

uit met volle stroomen geluk, kennis en godsdienstzin kunnen voortvloeijen.

Maar wij hebben nog niet eens al het bedroevende en beschamende van de cijfers in het volle licht gesteld; wij zullen ze nu nog vergelijken met het verzuim der jongens, en dan zullen zij ons getuigen, hoe zeer de vrouw in ons land in haar regt op onderwijs en opvoeding wordt achter gesteld; dan zullen zij ons toeroepen, in hoe weinig zorge de dochters in Nederland deelen, wat hare verstandelijke en zedelijke opvoeding betreft; dan zullen zij ons nog met te grooter schuld bezwaren en uitspraak doen, of onze vraag onbillijk is, dat er voor deze emancipatie met belangstelling gestreden worde. Wij laten de statistiek weder getuigenis afleggen. Den 15^{den} Januarij 1866 gingen er 35655 meer jongens dan meisjes school: den 15^{den} April 24629; den 15^{den} Julij 20438 en den 15^{den} October 18953, bijgevolg zijn er gemiddeld altijd 25000 jongens meer dan meisjes van 6 tot 12 jaar ter school. Is het niet ontzettend bedroevend, dat men bij het groote verzuim nu nog zulk een stuitend verschil opmerkt voor de vrouwelijke leerlingen, en hebben wij niet hierin het onwederlegbaar bewijs van de achteruitstelling van het vrouwelijk geslacht? Moge het verschil in April, Julij en October ook al niet zoo groot zijn als in Januarij, de gunstigste opgave, die van October klaagt ons volk toch nog krachtig aan, want zijn er al in October 54000 jongens minder ter school dan in Januarij, een natuurlijk gevolg van den veldarbeid, in datzelfde kwartaal zijn er toch ook 18000 meisjes minder op de schoolbanken gezeten, een droef bewijs, dat de meisjes op jeugdigen leeftijd ook reeds tot werken geroepen worden, zoodat hare hand ook geenszins gespaard wordt bij zwaren arbeid. Wat wij voor tien jaren reeds schreven, is dus nog droeve waarheid: ‘Niemand zal er wel zijn, die hieruit niet de droeve gevolgtrekking maakt, dat de meisjes in Nederland nog veel meer veronachtzaamd worden, wat het onderwijs betreft dan de jongens, terwijl het ook bepaald in de tabellen aan het licht komt, dat voornamelijk dit droeve lot drukt op den minderen en burgerstand, daar de verhouding op de bijzondere scholen, welke meest door den hoogeren of gegoeden burgerstand bezocht worden, gelijk staat, ja, nog ten voordeele van het vrouwelijk geslacht uitvalt.’ Dat het akelig lot van het schoolverzuim ook thans nog het meest op den middel- of lageren stand drukt, kan uit de statistische opgaven nagegaan worden. Daar in de meeste plaatsen nog geen scholen bestaan, die van gemeentewege voor de meisjes uit de hoogere standen zijn opgerigt, bezoeken deze ook nog bijna bij uitsluiting niet gesubsiëerde bijzondere scholen. Juist deze geven nu een gunstig cijfer voor de meisjes, zelfs boven dat der jongens, hetwelk gereedelijk daaruit te verklaren is, dewijl deze laatsten gemeentescholen kunnen bezoeken, of door vroegtijdigen overgang tot eenigen maatschappelijken werkkring of tot het middelbaar onderwijs aan de lagere school onttrokken zijn. Hier geeft de statistiek bijna voor elke

drie maanden een gelijk cijfer aan en wel van ongeveer 35000 meisjes tegen dat van 26000 bij de jongens. Het aantal meisjes van 9, 10 en 11 jaar, op die scholen is ook belangrijk grooter dan dat van 6, 7 en 8 jaar, hetwelk kennelijk bewijst, dat er bij de meer gegoeden de zucht tot een langduriger schoolbezoek bestaat, terwijl het met de meisjes uit den minderen en lageren stand daarmede zoo droevig gesteld is, dat menige school bijna geen leerlingen telt boven de twaalf jaren, en dat men wel schoollijsten zou kunnen toonen, die tegen 70 jongens in de middelste en hoogste klasse slechts 25 meisjes tellen, een bewijs, dat de meisjes veel vroeger dan de jongens de school verlaten.

In Januarij 1866 gingen er 81620 van 6, 7 en 8 jaar en slechts 78746 van 9, 14 en 11 jaar; in April 81581 van 6 tot 8 jaren, slechts 72650 van 9 tot 12 jaren; in Julij 82,638 van 6 tot 8 jaar en 67,651 van 9 tot 12 jaar; en in October 80,371 van 6 tot 8 jaar en slechts 66,672 van 9 tot 12 jaar.

Wij stappen hier echter van de cijfers af, en wij gelooven, dat wij de waarheid voldoende in het licht gesteld hebben, dat er in Nederland te weinig meisjes de school bezoeken; dat het schoolbezoek bij die uit den lageren en middelstand veel te kort duurt; dat er bij een vergelijk met de jongens nog een ontzettend tekort voor de meisjes bestaat en dat er diensvolgens door onze vrouwen en meisjes volstrekt niet geroemd kan worden op de achting, die men tot heden het vrouwelijk geslacht in Nederland toedraagt. Dit roemen kan met te minder grond geschieden, daar men niet ziet, dat er buitengewone pogingen in het werk gesteld worden om in dat gebrek te voorzien en het gerustelijk kan gezegd worden, dat men de zaken haar gewonen loop laat.

De slaap moet echter ophouden; hij kan niet langer geduld worden, en wij vragen emancipatie van onkunde voor 50,000 jongens, maar niet minder voor 61,000 meisjes. Of zou die vraag geen ernstige behartiging verdienen; zou zij niet veler inspanning waardig zijn? Wij hebben dit vroeger reeds aangewezen; doch wij willen het nog eens meer bepaald met het oog op de meisjes aantoonen. Niet, omdat wij ook niet voor den knaap zouden strijden; wij gloeijen van leed en soms van verontwaardiging, als wij diens heilige regten ook in duizenden zien vertrappen; - doch als wij de zwakke vrouw nog meer zien miskennen, dan eischt deze nog krachtiger hulp. Maar wij zullen hier niet fijn behoeven te schetsen om gevoel van medelijden en lust tot het bekampen van het kwaad te wekken; wij hebben goeden moed en hoop, dat de roede der statistiek niet te vergeefs gezwaaid is. Waarlijk, wij houden het toch voor geen onwil, dat er tot heden nog niet meer gehandeld is, maar schrijven het aan onkunde toe met den toestand. Wie neemt er ook zoo druk statistische tabellen ter hand; dit geschiedt zelden, en niemand wordt hiervan een verwijt gemaakt; doch men begrijpe wel, dat als men eene kleine rekening heeft in een kleinen kring, het een zorgwekkend bedrag wordt in ruime

omgeving, en die kleine rekening had ieder wel vroeger kunnen opmaken. Maar laten wij de nadeelen van het schoolverzuim voor de meisjes eens nagaan. Treden wij daartoe de woningen binnen, waar wij de ongelukkige dochters vinden kunnen, wier voet nimmer den schooldrempel betrad. Gewoonlijk treft men ze in de woningen der behoeftigen aan, en dan nog wel voornamelijk bij die, welke niet alleen arm zijn naar de wereld, maar ook arm naar den geest. Die beklagenswaardigen hebben ouders, die zelven niet in den zegen van onderwijs gedeeld hebben, zelven dus onontwikkeld zijn en dan ook niet voor hun kind naar den schat trachtten, dien zij ook nooit als schat hebben leeren kennen. Mogelijk hebben zij maar eene enkele maal in hun leven behoefte gevoeld aan wat lezen en schrijven; doch zij hebben het zonder gedaan, en nu kunnen de hunnen dit ook wel. Hunne kleinen werden geboren, groeiden meer of minder voorspoedig op, zoo zij al niet in de vaag des levens bezweken; op vijfjarigen leeftijd speelden zij soms de rol reeds van kindermeid over jongere broertjes of zusjes, of bewaakten de woning bij afwezendheid van moeder, en werd er al eens gedacht over de school of werd de kleine er wel eens heengebragt - het huishouden nam reeds vroeg de meisjeshand in beslag, zoodat de speel- en leeftijd door den Schepper aan ieder kind toegekend, blijkbaar in de langzame ontwikkeling van ligchaam en geest, hier meedoogeloos veranderd werd in werktijd. Nu was en bleef het arbeiden, het zij in de ouderlijke woning, het zij op het land, het zij in de fabrieken, hetzij als dienstbode, om later een huwelijk te sluiten, ook moeder te worden en haar kroost denzelfden bangen en donkeren weg te zien opgaan. Wat kan nu het levensdoel van die ongelukkigen wel anders zijn, dan: laat ons werken, opdat wij eten, drinken en ons kleeden kunnen, zoo lang ons dit mogelijk is - te halverwege wacht ons toch de armenkas of eenige liefdadige stichting. Zoo leven er bij duizenden, wier geschiedenis dezelfde is, die zonder vorming en ontwikkeling de groote bane opgestuwd werden en die ouders bezeten hebben of bezitten, die in uiterlijke gedaante van de dieren des velds verschillen, doch die in veel opzigten niet veel meer voor hunne kinderen gedaan hebben of doen dan de vogelen des hemels of de wouddieren voor hunne jongen: zij voedden ze, bewaarden hen in de eerste jaren voor hetgeen hun ligehaam in grove mate schade kon, leerden hun een bedrijf en meenden zich daarmede van hunne ouderpligten gekweten te hebben. Denken en gevoelen en goed willen leerden zij hunne kinderen niet, en ja, zij wekten bij hen een denkbeeld aan een Hooger wezen, maar dit was gewoonlijk onder de grofste en treurigste vormen en verre van geschikt om hen op de reis te sterken en te bemoedigen. De school is voor dezen eene doellooze stichting, en omdat zij de vruchten dier inrigting niet genoten hebben en te huis volstrekt niet gevormd zijn, blijft de kerk voor de meesten eene plaats van wier rijke zegeningen zij niets of weinig genieten kunnen. Neen, wij overdrijven

niet - dat is het droevig lot van duizenden jongens, die huisvaders worden zullen; dat is het nog meer, dat is het nog sterker, bij duizenden van meisjes, die de moeders worden zullen van het volgend geslacht, dat met onze kinderen zal moeten leven en werken. Denken wij, die de zegeningen der beschaving en ontwikkeling kennen, ons nu eens in dien toestand! Waardoor wordt er licht en leven geschapen op ons levenspad; waardoor krijgen wij moed en geloof en hope in den strijd des levens; waardoor wordt ons een groote kring geopend om tot maatschappelijk welzijn te geraken? In groote mate daardoor, dat wij al de zegeningen van het onderwijs genoten hebben door ouders, die zelven geleerd en ontwikkeld zijn, ons tijdig en langdurig genoeg lieten opgaan naar de schoone kweekplaatsen van kunde, beschaving en deugd. Waardoor trekken onze woningen ons aan na den arbeid des daags, na den zonneschijn of de stormen des levens? Omdat wij er moeders en vrouwen vinden met heldere hoofden en harten, die warm kloppen voor al, wat edel, goed en schoon is. Waarom beschouwen wij, die in het geluk der beschaving deelen, de kinderen als een waren zegen? Omdat wij vrouwen en dochters hebben, die bij de kleinen, van de eerste weken des levens af, reeds licht en leven en geest door ontwikkeling weten te wekken. Men behoeft dus niet met groote inspanning naar de redenen te delven, waarom menig man uit het volk zoo weinig tot zijne woning getrokken wordt, als hij zijne levensgezellin gekozen heeft uit de rij dergenen, wien het geheel aan ontwikkeling en beschaving ontbreekt. De vrouw moet hare woning weten te herscheppen in eene plaats van waarachtig levensgenot; zij moet door orde, zindelijkheid, werkzaamheid, liefdevollen zin, kennis en deugd, daar welvaart, licht en vreugde wekken en onderhouden. Zij bezit daarin eenig en alleen het groote middel om den man innig en duurzaam aan haar te verbinden; zij zwaait daardoor een tooverstaf, die duurzame kracht bezit om den man tot haar te trekken; zij herschept daardoor hare woning tot zijne dierbare rustplaats na de vermoeijenissen van den dag en boezemt hem moed en kracht in om den strijd des levens vol te houden, dewijl hij in een gelukkig gezin, de kroon ziet op zijn werk, de vergoeding voor zijne inspanning.

Dit zijn geene idealen - neen, dit behoort ten volle tot het gebied der werkelijkheid, en wij kunnen ze met den vinger aanwijzen, die, hoe nederig in stand en hoe eenvoudig van afkomst, dat volle geluk genieten; wij zouden u de woningen kunnen toonen, waar zoo de welvaart, de liefde en de vreugde troonen, en wij zouden ze u kunnen laten zien, waar de vrouw door al die goede eigenschappen bij verstandige volharding de ijskorst van onverschilligheid, gevoelloosheid bij den man heeft weten te ontdooijen en dezen als het ware heeft weten te vervormen en aan haar en haar gezin te boeijen. Het is eene treurige waarheid, dat de geest der uithuizigheid in deze eeuw sterk, ja zeer sterk begint te heerschen; maar men wete wel, dat onder de

stevigste dammen, welke men tegen dezen stroom kan opwerpen, inderdaad de *echte* beschaving en de ware ontwikkeling der vrouwen behooren. Zij zullen daarmede het beste den verderfelijken loop van dien vloed weten te keeren; zij zullen den ontwikkelde aan zich weten te binden en den onontwikkelde weten te leiden, en zóó eene zeer gezegende magt uitoefenen. Uit dat oogpunt reeds worde het onderwijs der meisjes toch meer behartigd, en het zal ook geen droombeeld zijn, dat de kroeg er bij verhezen en de som van waar levensgeluk en volksheil er bij winnen zal. Maar hoe zal, hoe mag men dien invloed nu wachten van die duizenden, die geheel onvoorbereid, geheel onontwikkeld het leven intreden; hoe zal Nederland die gevolgen van vrouwelijken invloed kunnen ondervinden, als nog 70000 meisjes, jaar in jaar uit volstrekt niet voor hare bestemming geschikt gemaakt worden? Waar toch niet gezaaid is, zal en kan niet geoogst worden. Maar ook waar het graan half rijp gemaaid wordt, is de korrel ook niet geschikt om voedzaam brood te geven. Zoo zullen dus even weinig zij, die in het geheel niet, als zij die een onvolledig en te kortstondig onderwijs genoten hebben, geschikt zijn om ten volle aan de eischen te beantwoorden, welke de maatschappij regt heeft haar te doen. Men ruste dus niet vóór dat eene geheele of eene halve onthouding van onderwijs in ons land tot de verkeerdheden en zonden van den vorigen tijd zal gerekend worden. Mogt die dag maar spoedig daar zijn; doch ook hierin gelooven wij vastelijk, dat hij komen, zeker komen zal.

Doch wij hebben nog een hoogst belangrijk punt laten rusten; maar willen het nu toch aanvoeren tot een te grooteren aandrang om de dochteren van Nederland, van de laagste tot de hoogste standen, een voor ieder geschikt onderwijs te doen erlangen. Men bedenke dat het eene waarheid is, dat de meeste groote mannen datgene, wat zij geworden zijn, hoofdzakelijk te danken hadden aan hunne moeders; doch wat in beperkten zin waarheid is, geldt hier in het algemeen ook, dat de moeder namelijk den meest beslissenden invloed uitoefent op de toekomst des kinds. Wie anders dan de moeders kwijten zich het meest van de opvoeding van het kind en slaan dit het meest in zijn ontwikkelings-tijdperk gade? Zij wijden toch alle zorg aan de ligchamelijke verpleging en geven het voedsel en omringen het met licht en lucht. Zij vangen zijn eersten lach op en bespieden het in alle bewegingen en handelingen; zij zijn het best in staat zijne behoeften te raden en te voldoen. Zij wekken opmerkzaamheid; zij weten den kleine bezig te houden; zij oefenen spraak en gang; zij geven het stof en aanleiding tot spel; zij leeren het orde, gehoorzaamheid en liefde; zij wekken het geestelijk leven en brengen het kind het eerst in betrekking tot Hem, die aller Vader is. Doch wij behoeven niet verder te gaan: de moeder is de ware en eerste opvoedster des kinds, en wordt door haar die heilige pligt verwaarloosd, ongelukkig de kleine, die haar den moedernaam geven moet. Wat wij daar flaauw geschetst hebben, kan van de be-

schaafde, goed ontwikkelde vrouw gewacht worden, en zoo het al niet door allen geschiedt, zij kregen er toch den aanleg en de geschiktheid voor door hare opleiding. Maar wat zal er nu van dat opvoedingswerk tot stand komen bij die duizenden, die geen het flaauwste begrip bezitten, wat opvoeding beteekent; die bijna geen ander denkbeeld hebben, dan van het stoffelijke; die geen ander genot kennen dan zinnelijken lust en spijze en drank; die met de gansche ziele aan de aarde kleven en geheel aardsch zijn en die niet verder zien dan den volgenden dag? Grenst het niet aan waanzin, als men van zulke ongelukkigen overleg, kunde, degelijkheid, heldere godsdienstige begrippen en besef van de ware bestemming des menschen zou verwachten? Men kan met meer vertrouwen den blinde de zamenstelling van het kunstigst werktuig toevertrouwen dan aan die moeders de opvoeding harer kinderen, met de hoop op goed gevolg. Waarlijk, wat hare kinderen nog worden, zij behoeven de ouders er vaak niet voor te danken; zij hebben ze soms te danken, dat zij hen niet nog ongelukkiger gemaakt hebben dan zij zijn. Wat spreekt men dan van volksheil en volksbeschaving in ons vaderland, als duizenden en duizenden moeders bezitten, die de eerste grondslagen niet leggen kunnen voor dat heil en voor die beschaving? Wat spreekt men dan van deugd en godsdienstzin, als duizenden en tienduizenden moeders bezitten, die niet weten de zaden daarvan met zorge en gepastheid uit te strooijen in het tijdperk, dat het kinderlijk gemoed daarvoor zoo ontvankelijk is; wat klaagt men over de saturnaliën en bacchanaliën bij jaarmarkten en feesten, als de groote massa nog zoo schandelijk verwaarloosd wordt; wat brengt men zijn offers altijd in den vreemde, als het voor duizenden en tienduizenden in zijne omgeving nog stikduistere nacht is; wat gaat er een eeuwig geklag op over weinig ijver, weinig trouw, weinig orde van den dienstbaren stand, als men het bij klagen laat en haar, die later zullen moeten dienen, niet door behoorlijk en degelijk opvoedend onderwijs tracht te verbeteren? Maar wij houden op met vragen; wij roepen ieder nog eenmaal ernstig toe: Nederland gaat gebukt onder een groot kwaad, dat moet en kan opgeheven worden, en het is en blijft eene ware schande, dat de vrouw uit het volk in Nederland bovenal zoo zeer miskend wordt. Ieder kind, het zij jongen, het zij meisje, heeft regt op onderwijs, en zonder dat onderwijs loopen zij het grootste gevaar, ja, zijn er bijna zeker van eene plaats in de maatschappij in te nemen, die de echte en ware niet is, welke hun toekomt. Wil men dus verstandige huismoeders en goede opvoedsters ook in de laagste standen des volks, dan voede men eerst haar goed op, die moeders worden zullen. Zouden de dochteren des volks dan geen onderwijs behoeven; zij hebben er even groote behoefte aan als de zonen.

Het geeft ons leed, dat wij zoo den staf over ons vaderland moesten breken - doch wij gelooven, dat de pligt tot spreken gebiedt, vooral omdat er verbetering mogelijk is.

Zou zij dit inderdaad wezen? Wij wanhopen niet, als men slechts doordrongen is van het gewigt der zaak; als men maar begint te beseffen, dat het hier een algemeen belang geldt, ja, meer dan dit een Christenpligt. De Regering heeft gesproken: zij *kan* en *mag* en *zal* het bij dat woord niet laten; zij *kan* dit te minder, als haar de hulp geboden wordt, die zij vraagt. Op de onderwijzers kan zij rekenen; zij vermogen veel, wat het onderwijs en de opvoeding betreft; zij zullen ook wel helpen om nog veel in het onderwijs der meisjes te wijzigen; doch zij kunnen al de hinderpalen niet effenen, die de school voor velen versperren. De Regering dus voor: de Gewestelijke-Besturen zullen wel volgen en vele Plaatselijke Besturen niet minder; de kwade, die er zijn, moeten door het voorbeeld gedwongen worden.

Maar met die hulpe is de strijd nog niet gewonnen; wij behoeven ook die van alle weldenkenden en bovenal van de vrouwen. Ja, Nederlandsche vrouwen! uwe hulp roepen wij ernstig en plegtig in voor deze heilige zaak. Hebt deernis met uwe ongelukkige zusters, die in duisternis door onkunde leven. Wij weten het dat gij bezield zijt met den geest der reddende en helpende liefde; wij maken u geen verwijt, dat gij niet eerder u tot tot het werk geleend hebt, want gij wist niet, dat zij zoo ongelukkig zijn; maar nu gij het weet, zult gij wel uitgaan om vereenigd hare kinderen tot de school te leiden. Gij vermoogt gelukkig zeer veel; maakt van die magt dan hierin een waardig gebruik. Doet het door opwekking; doet het door hulp; doet het door invloed op uwe echtgenooten, zoo zij kunnen bijdragen tot de verwezenlijking van onzen wensch, die Neêrlands heil bedoelt. Gij moet en zult het niet langer gedoogen, dat de toekomst van duizenden verwoest wordt, en dat zij, die u dagelijks dienen moeten, die vaak een deel van de zorge voor uwe kleinen op zich nemen, ongevormd, onontwikkeld en onbeschaafd tot u komen. De scholen staan open om haar te ontvangen, en waar zij niet zijn, daar moeten zij gebouwd worden. Gij hebt dus niets te doen dan ze derwaarts te leiden en de baan te effenen. Wij bidden u dan, helpt in deze: het is eene taak, waaraan ieder zich wijden mag; ja, die de aanzienlijksten uwer, zelfs Neêrlands Vorstin, ten volle waardig en tot eere zijn zou.

Wij strijden voor de Emancipatie van onkunde van duizenden toekomstige vrouwen en moeders in Nederland; wij strijden voor het geluk van duizenden huisgezinnen, en wij zullen dankbaar juichen, zoo Neêrlands beschaafde vrouwen en dochters ons daarin trouw ter zijde staan.(*)

Moordrecht, 15 Febr. 1869.

G.B. LALLEMAN.

(*) Het onderwijs der meisjes in betrekking tot het maatschappelijk leven zal later opzettelijk beschouwd worden.

Natuurkunde.

De natuur en haar vrienden.

‘De Nederlandsche Boomgaard, enz.’ Groningen, J.B. Wolters, 1868.

Thans, nu dit werk kompleet is, of, om mij misschien beter uit te drukken, nu de schrijvers en uitgever van den ‘Boomgaard’ den tijd gekomen achtten, de in 1864 door hen opgevatte taak te eindigen, komt het ons niet overbodig voor, de aandacht der lezers van ‘*de Tijdspiegel*’ nog eenmaal op dat werk te vestigen. En wij doen zulks met te meer genoegen, omdat het even gelukkig ten einde gebracht is als het begonnen werd, en dan ook den keurigen tooi ten volle verdient, waarmeê de uitgever het kompleete boek heeft uitgedost. Een salonwerk als ‘de Nederlandsche Boomgaard’, welks chromo-lithografiën, voor het meerendeel zóó onberispelijk, uit de werkplaats van Severeijns te voorschijn zijn gekomen, en waarvan papier en druk geheel in overeenstemming zijn met de keurig uitgevoerde platen, was wel een prachtband waardig; nu echter de Hr. Wolters de zelfde gedachte gehad en haar daarenboven heeft uitgevoerd, komt hem, naar wij meenen, de lof toe, ook in dit laatste gedeelte zijner taak met uiterst veel smaak te zijn te werk gegaan. In twee 4° deelen, in stevig karton besloten en met groen linnen bekleed, op den rug prijkend met een keurig vergulden titel en op de platte bovenzijde met eene dito allegorische voorstelling, waaruit Pomona, rijk beladen, U vriendelijk tegenlacht, ligt ‘de Nederlandsche Boomgaard’ nevens ons, en als wij hem zoo aanschouwen, dan behoeft hij inderdaad voor vele andere prachtwerken niet onder te doen.

Het eerste deel, dat de appelen bevat, prijkt met het gekleurde borstbeeld van Z.M. Willem III, 't welk beter gelijkend had kunnen wezen, als titelplaat; het tweede, aan de peren en het steenooft gewijd, met eene allegorische voorstelling: twee kinderen, waarvan er een aan een zittend vrouwenbeeld, met een opengeslagen boek op den schoot, eene mand met ooft komt brengen, en een ander den strik

in de hand houdt, waaraan de beide keerzijden der bronzen medaille zijn opgehangen, den Hr. Wolters op de in 1868 te Parijs gehouden internationale tentoonstelling toegekend. Een index besluit het geheel.

In een bericht, aan het tweede deel door de schrijvers toegevoegd, lezen wij, ‘dat zij van voornemen zijn, op den Nederlandschen Boomgaard een vervolg te leveren’.

En hiermede nemen wij afscheid van een werk, dat aan het aanzienlijke getal van 1200 inteekenaren werd afgeleverd, en waarvan wij niet twijfelen of het zal aan allen, die in de kultuur van pit- en steenvruchten in ons vaderland belang stellen, groote diensten kunnen bewijzen.

C.A.J.A. OUDEMANS.

Amsterdam, 1 Febr. 1869.

In 't lommer, door H. Witte. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1868.

Het geschrift, hierboven genoemd, sluit zich, wat zijne strekking betreft, aan een vroegeren arbeid van denzelfden schrijver aan, en wie met dien arbeid kennis gemaakt heeft, neemt gewis het hier aangekondigde boek met eene zekere voorkeur in handen. Die praatjes over planten zijn gewis in de handen van velen gekomen en zeker zullen zij bij menigen lezer het verlangen opgewekt hebben, om meer voortbrengselen van zoo bekwame hand te ontvangen. Zoo ooit, dan is dus ook hier wel de vroegere lettervrucht de beste en meest afdoende aanbeveling voor een later geschrift.

Ook hier kan men zeggen, dat het vooral de plantenwereld is waarin de lezer wordt rondgeleid. In of onder 't lommer bevindt men zich ook te midden van die wereld, rust de blik in de eerste plaats op boomen en kruiden en bloemen, en houden zij ons dus vóór alle andere dingen bezig. Maar zoo ergens, dan kunnen de gedachten dáár ook verre afdwalen, dan heeft dáár de verbeelding vrij spel, want in het lommer kan men droomen en peinzen over zoo veel. Ten slotte echter komt men weder tot het klare bewustzijn van de plaats, waar men is, en waar zoo veel schoons en liefelijks ons tegenlacht, en laten wij met zekere ontevredenheid op ons zelven, al die mijmeringen varen, om ons oog weder uitsluitend en onverdeeld te vestigen op de natuur rondom ons en het genot, dat zij ons aanbiedt.

Zoo gebeurt het in de werkelijkheid, en in dit boek vinden wij in zekere mate een beeld van die werkelijkheid terug.

Daarom is die titel ‘in 't lommer’ voorzeker ook niet zonder beteekenis, heeft de schrijver dien ongetwijfeld niet zonder een bepaald doel

gekozen. Laat het lommer aan de verbeelding vrij spel, ook voor zijnen gedachtenloop wilde hij vrijheid, de meest onbeperkte vrijheid, die van geene slaafsche banden hooren wil. Wel staat bij hem het denkbeeld op den voorgrond den lezer meer bekend te maken met die plantenwereld, die hij zoo lief heeft, maar zijne gedachten zijn niet beperkt tot dat gebied, zij dwalen ook af en vestigen zich op andere voorwerpen en zaken, en ook daarvan kan hij niet zwijgen.

Toch bespeurt ook hij ten slotte, dat hij zich in 't lommer, onder boomen, kruiden en bloemen bevindt, en zoo laat ook hij telkens weder al die beelden varen, die in bonte volgorde voor zijnen geest zweefden, om terug te keeren tot de beschouwing der plant.

Met die strekking nu van dit geschrift hebben wij tot op zekere hoogte geheel vrede. Toch kunnen wij ééne opmerking niet geheel terughouden. Goed keuren wij het uitsluiten hier van zulk eene stelselmatige behandeling, waarbij de zaken meer naar eene bepaalde volgorde worden voorgedragen, want dat is volkomen in overeenstemming met den kring van lezers, zoo als de schrijver zich dien voorstelt.

Dorheid en stijfheid moesten hier noodzakelijk vermeden worden, en ongaarne zouden wij het losse en ongedwongene missen, waarvan dit geschrift de getuigenis aflegt.

Ons komt het intusschen voor, dat de schrijver in dit opzicht wel eens wat verre gaat. Zeker toch zal hij toestemmen, dat bij eene wijze van behandeling als de zijne, men, ook bij alle mogelijke vrijheid, nooit zóó verre van de hoofdzaak afdwalen mag, dat de lezer eenigszins verlangend uitziet naar het weder opvatten van het eigenlijk onderwerp. Nu laten wij aan den schrijver zelf over, te beoordeelen, of hij daartegen in dit geschrift wel altijd genoeg heeft gewaakt. Zeker zal hij deze opmerking niet euvel duiden, die niet uit vitzucht voortvloeit, maar veel meer uit belangstelling in eenen arbeid, die zich in menig opzicht aanbeveelt en allezins geschikt is, om mede te werken tot de vervulling dier groote taak, waaraan zoo velen hunne beste krachten wijden, de meer algemeene verspreiding namelijk van kennis.

Dat de onderwerpen, achtereenvolgend in dit geschrift behandeld, zeer in aard en strekking afwisselen en op zeer verschillend gebied gekozen zijn, dat wordt bij de lezing spoedig duidelijk. Hier wijst de schrijver op het gebruik van verschillende planten en op hare nuttige of schadelijke eigenschappen, of geeft verklaring van het samenstel van hare bloemen, of maakt opmerkzaam op de vele kleurschakeringen van het blad. Daar weder verrijzen voor zijnen geest de beelden van het verleden, de herinneringen zijner jeugd, de ontmoetingen van een vroegeren leeftijd, en nog ziet hij de plekjes, waar hij als knaap ronddwaalde, voor zich, zóó, als zij toen waren, maar thans niet meer zijn. Dan weder mijmert hij over geheimenissen, tot een verleden behoorende, dat in zoo vele opzichten nog in duisteren nacht voor ons bedolven ligt, en waarvan alléén de in het gesteente bewaarde over-

blijfselen van planten en dieren ons getuigenis geven. Elders zet hij daarentegen den voet op het gebied eener latere geschiedenis, die van het menschdom, en vestigt de aandacht op deze of gene personen en op hetgeen zij voor de wetenschap gedaan hebben. Zoo veelsoortig zijn de zaken, die men hier behandeld vindt, zooals dit ook dadelijk bij het lezen der inhoudsopgave blijkt.

Onder de onderwerpen, die in dit boek worden behandeld, waren ons vooral welkom en verdienen bijzonder de aandacht *gras*, *vergiftige planten* en *onkruid.* En gewis zal men zich niet verwonderen, dat wij de keuze van den schrijver hier toejuichen.

Geen kind wel is waar, dat niet gras kent, maar kent men ook de grassen? Ook behoeft men zich over is de mindere bekendheid met de grassen niet zoo te verwonderen. Schitterende kleuren toch vindt men hier niet voor den oppervlakkigen beschouwer, daarentegen eene zekere eentoonigheid. Maar die zienswijze verandert bij nadere kennismaking, bij onderzoek der bloeiwijzen en bloempjes. Te recht beveelt de schrijver het plukken van een grasbouquet aan op een hooiland en te recht voegt hij er bij, dat dan de fraaiheid, de sierlijkheid en de ontwikkeling van de meeste dier grassen den beschouwer treffen zullen. Dan zal het ook duidelijk worden, dat het opgroeiend grasgewas, dat dáár in de weide voor onzen voet opschiet, niet bestaat uit eene verzameling van éénerlei planten, maar zal men integendeel tot het besluit komen, dat ook hier veelsoortigheid heerscht en eene verscheidenheid, die men nimmer zou hebben vermoed; dan zal men overtuigd worden, dat men hier voor zich heeft een tal van vroeg en laat, hoog en laag groeiende grassen, waarvan elke soort hare eigene vormen, hare eigene groei- en bloeiwijze heeft. En nu heeft men nog maar alleen eens in de weide rondgekeken, maar waar is de plek, waar men geene grassen vindt? Of zien wij in dat riet, dat, in sloten en poelen opschietende eene zoo nuttig grondstof ons oplevert, iets anders, dan een vorm van gras, dien wij reusachtig noemen, ofschoon hij dwergachtig klein is, vergeleken bij het in zuidelijker streken te huis behoorende bamboesriet. En wat anders dan grassen zijn vooral ook onze granen, wat anders is de rijst en de maïs? Inderdaad, wanneer men dit alles indenkt, welke plantengroep verdient dan meer en beter gekend te worden, dan die der grassen? En dat de schrijver hier bij de vele stoffe die zich aanbood, eene goede keuze gedaan heeft, daar mag men zich van verzekerd houden, evenzeer als van de duidelijke voorstelling der zaken, onverschillig of hij met den lezer de bloem der haver nagaat of de bevruchting der maïs, welke laatste vooral hier zeer schoon wordt geschetst, zie blz. 53 en volgende.

Niet minder aangenaam was het ons hier een hoofdstuk toegewijd te zien aan de vergiftige planten, waarbij eerst van buitenlandsche, daarna ook van inlandsche vergiftige gewassen gesproken wordt. Dat wij vooral dit laatste gedeelte van groot belang achten, ligt in den

aard der zaak. Zeker is het, dat de schrijver met het geven van dit overzicht een zeer nuttig werk heeft verricht, waarvoor wij hem dank verschuldigd zijn. Vergiftigingen langs dien weg komen wel niet dagelijks voor, maar de voorbeelden, door den schrijver aangehaald, bewijzen reeds genoeg, dat zij niet ontbreken. En te meer zijn zijne aanwijzingen van belang, omdat, zooals hij te recht aanmerkt, vergissing hier dikwerf zeer mogelijk is. Geene plantenfamilie voorzeker, die als zoodanig gemakkelijker algemeen te herkennen is, dan die der schermbloemige planten, met hare veelal zeer fijn ingesneden bladeren, holle stengels, tot schermen vereenigde bloemen en eigenaardig gevormde dopvruchtjes. Niemand, die ze niet dadelijk onderkent. Maar wanneer men nu de verschillende geslachten en soorten van elkander wil onderscheiden, dan is de zaak moeielijker. En toch behooren tot deze familie zoowel zeer nuttige voedingsplanten als zeer vergiftige gewassen, telt men er onder zoowel de waterscheerling en dolle kervel, als de selderij, de peterselie en andere nuttige moesplanten. Reden dus genoeg, om in deze tot voorzichtigheid op te wekken, en is het eene zeer gelukkige gedachte van den schrijver te noemen, om dit onderwerp te behandelen in dit voor een meer algemeen publiek bestemd boek.

Zeer welkom ook was het ons den schrijver hier die planten eens te zien behandelen, die zeker door den mensch wel het minst met onderscheiding worden bejegend, de onkruiden namelijk.

Wat is intusschen eigenlijk onkruid? ziedaar eene vraag, waaraan de schrijver meerdere bladzijden wijdt, en waarop werkelijk het antwoord niet zoo gemakkelijk is, als het oppervlakkig schijnt. Alles hangt hier toch af van het gekozen standpunt. Voor den landman is eigenlijk elke plant, ook de nuttigste niet uitgezonderd, onkruid, zoodra zij aan de opzettelijk gekweekte planten hinderlijk wordt. Maar het standpunt der wetenschap is een ander, en te recht zegt de schrijver, dat zij de rubriek onkruid eigenlijk niet kent. Of zou er wel ééne enkele plant zijn, die niet eene zekere bestemming heeft, die niet in het groot geheel, dat wij rondom ons aanschouwen, eene bepaalde plaats heeft, zij het ook, dat zij voor den mensch geene waarde bezit? Te recht wijst de schrijver op dit alles als op eene omstandigheid, die ons nopen moet, om wat minder minachtend neder te zien op zoo vele planten, die voor den mensch, in den zin, dien wij aan dat woord hechten, onkruid zijn.

Wij nemen hiermede afscheid van dit geschrift. Zeker deed het aangevoerde de overtuiging ontstaan, dat het zeer geschikt is, om meer algemeene kennis te verspreiden op een gebied, waarop men nog te veel vreemdeling is. Wij wenschen den geachten schrijver geluk met dezen voltooiden arbeid en de voldoening, die voortspruit uit het bewustzijn van nuttig werkzaam te zijn geweest.

X.

't Groote in 't Kleine. Praatjes over Planten, door H. Witte. - Groningen. J.B. Wolters, 1867.
Natuurstudiën. - Schetsen uit de Planten- en Dierenwereld, - naar het Hoogduitsch van Dr. H. Masius, door A. Winkeler Prins. - met platen. - Leeuwarden, G.T.N. Suringar - 1868.
De Duinen en Bosschen van Kennemerland. Bijdragen tot de kennis van het Landschap en den Plantengroei in een gedeelte der Provincie Noord-Holland, door F.W. van Eeden. Groningen, Gebroeders Hoitsema, 1868.

Telken jare verheugt het ons op nieuw, wanneer de natuur ontwaakt; haar te beschouwen wordt de mensch nooit moede - de gelegenheid zijn kennis omtrent haar te vermeerderen, gemeenlijk gretig aangenomen. Wij vertrouwen, dat de verschijning der drie genoemde boekwerken met welgevallen zal zijn begroet, want wij allen beminnen de natuur, van 't begin der schepping af, tot nu toe - het zit ons in 't bloed. Het menschdom heeft de natuur lief - eerbied er voor tot buitensporig-wordens toe; dan, wanneer het haar goddelijke vereering wijdt: de zon, het vuur, den boom, den krokodil aanbidt. Het *fond* is onmiskenbaar, en het komt er maar op aan, hoe opvoeding en vorming zijn; van deze hangt het af, of - b.v. - de mensch voor het onweer beeft en vreest, dan het met eerbiedige verrukking aanstaart.

Wat dit laatste verschijnsel betreft, de mensch durft den bliksem aan. Verzekerd, dat hij voor zich zelf een veiligen weg der vreeslijken vonk heeft bereid, lokt hij haar met stalen staven naar zijn woning; valt het vernielende vuur er op neêr, even snel glijdt het af en smoort in den grond, zonder schade te kunnen doen. De mensch heeft met den bliksem kennis gemaakt en zijn overmacht is er het gevolg van.

Zoo doet de wetenschap het verschijnsel een deel van zijn vreeslijkheid verliezen. Evenwel wordt de verheven majesteit van het onweêr meer dan vroeger gevoeld. Door het penseel van den dichterlijken schilder? - zeker! en nog meer door het woord van den schilderenden dichter! Maar sinds hoeveel eeuwen noopt de dichter de harten van wie naar hem luisteren, tot vereering der natuur, als hij de beminnelijke macht der lente, de pracht van de roos, de fierheid des leeuws of de kunstvaardigheid der spin bezingt. Verleenden sommigen - velen die liederen een welwillend gehoor en hadden die liederen het vermogen bij dezen voor altoos belangstelling in het onderwerp te wekken, voor een groot getal andere toehoorders waren het daarentegen niets meer dan exclamatiën - misschien van een oogenblik genot.

Sedert heeft de natuurdichter zich nieuwe eigendommen verworven; hij heeft iets van de wetenschap in zich opgenomen, en nu het blijkt,

dat hij daardoor in veel uitgebreider kring belangstelling voor de natuur weet te wekken, wordt uit dien kring de vraag naar meerder kennis vernomen.

Mannen van wetenschap hebben de oorzaak van dit verschijnsel niet voorbijgezien, wanneer zij genoopt werden het publiek te gerieven, en de wetenschappelijke geschriften die meer of min door dichterlijken vorm, tot het algemeen afdalen - dit klinke paradoks, zoo ge wilt! - vinden gereeden aftrek.

De boekwerken, wier titels aan 't hoofd dezer aankondiging zijn afgeschreven, meenen wij onder dergelijke lectuur te mogen rangschikken. Daarom, en de opmerking is overbodig, is het boekje ‘'t Groote in 't kleine’ geen gedicht - noch zijn schrijver een dichter. Neen, maar de heer Witte.... doch zijn eigen woorden dienen onze meening omtrent hem als schrijver: hij, ‘vol van liefde voor den schoonen tooi der aarde, zou gaarne zien, dat onder velen eenige kennis van 't plantenrijk verspreid mogt worden, wijl men zich daardoor een niet vermoede maar rijke bron van genot zou openen.’ Werklijk, het straalt telkens door, waar hij in zijn boek met u *over planten* spreekt, dat hij vol belangstelling is voor zijn wetenschap en dat hij gaarne u er eenige kennis van wil inprenten, opdat zij u, als hem, een bron van genot zal zijn; hij heeft zijn onderwerp lief, en deze verhouding van auteur en te behandelen stoffen herkennen we in menig gedicht, dat een goede ontvangst genoot, als de voornaamste kracht. Niettegenstaande de heer Witte innig vertrouwd is - misschien met de geheele geschiedenis van het plantenleven in al haar bijzonderheden, voor zoo verre de wetenschap die is machtig geworden, - hebben de toestanden op hem een blijvenden indruk, we zouden zeggen, de frischheid van het nieuwe, die de zucht tot mededeeling prikkelt. Het gevolg daarvan is, dat hij met een soort opgetogenheid, - met warmte zijn mededeelingen neêrschrijft, hetgeen ontwijfelbaar zijn lezers moet boeien. Hij ziet zoo gaarne, dat ge als hij genieten zult van de rijke bron, dat hij u, het liefst in den conversatietoon, nadert en zich naast u plaatst: spoedig geraakt hij dan op slag om in warmer en degelijker toon de verborgenheden der natuur te ontvouwen. In zijn toeleg zoekt hij uw verbeelding, uw gevoel tot bondgenooten te maken, en bij zijn verhaal van de ontkieming, ontwikkeling, en van den zonderlingen bloei van sommige planten, met al wat aan dit hoogtijdsleven vast is, gaat zijn verrassing met die van zijn toehoorder saam - is hij even verrukt en blijft hij met evenveel spanning verhalen, als zijn toehoorder naar hem luistert. Hierdoor is zijn geschrift inderdaad dikwijls een onderhoudende lektuur en zal de lezer het boek niet licht in 't midden van een hoofdstuk uit de handen leggen, of het medegedeelde vergeten - zoo al niet voor altoos in eigendom behouden. Wij achten het om diezelfde reden bij uitstek geschikt, om de plantenwereld onder velen te doen kennen, en 't is een gelukkige keus der Maatschappij

‘tot Nut van 't Algemeen’, de verspreiding van dit werkje met haar invloed bij te staan.

Wij mogen echter niet achterwege laten den wensch, dat de schrijver zijn ‘praatjes’ bij planten had laten blijven. 't Boekje ware dan beknopter geweest, en schrijvers boeiende mededeelingen waren niet afgebroken - niet hier en daar vervangen geworden, door woorden, die minder of in het geheel niet boeien. Toen wij, bij voorbeeld, het werkje in handen namen, kostte het ons moeite door de eerste acht paginaas heen te komen - het zou ons niet verwonderen indien eenige lezers het zoover niet bragten. Wij lazen echter voort en het genoegen, dat we ons toen zagen bereid, deed ons 't verduurde leed vergeten, tot we door de twee laatste ongelukkige woorden op bladzijde 30 er aan werden herinnerd. Toen deden de eerste paginaas zich aan ons voor, als de bergketen van flauwe spijze, die, volgens een bijna vergeten legende, zeker fabelachtig land omringt. Wij hebben, om van het intermezzo niet te spreken, hier en daar nog met heuvelen van dien aard moeite gehad, voornamelijk vonden wij ze aan het begin van eenige hoofdstukken opgeworpen. In de onderstelling dat ze ook andere lezers niet bevallen, besloten wij den heer Witte in bedenking te geven, die dingen vooraf weg te ruimen, indien, hetgeen wij van harte wenschen, een tweede druk van zijn geschrift noodzakelijk blijkt. Maar dat zijn nu de kleine schaduwen bij de groote lichtzijde van ‘'t Groote in 't Kleine,’ en ze minder dan praatjes achtende, taxeeren wij zijn mededeelingen over planten hooger dan ‘praatjes.’ Het zijn zeer duidelijke voorstellingen, als alleen een man, der zake kundig, geven kan; zij worden medegedeeld met een aanschouwelijkheid en in een gemoedelijken toon, als alleen bij een man, die de natuur en den mensch innig lief heeft, en beide in betrekking wil brengen, mogelijk is.

Dr. Masius is in de eerste plaats dichter. Warm voor het schoone en verhevene, tast hij rond naar een onderwerp en kiest de natuur. Of de menigte naar hem zal luisteren, ligt buiten zijn rekening, en zoo zij komt, hij zal niet tellen uit hoevelen zij bestaat. ‘Hij heeft het kostbaar goud der wetenschap tot grondstof gebruikt zijner aesthetische beschouwingen,’ zegt zijn vertaler, wien wij, voor de overbrenging van dit heerlijk werk in onze taal, dankbaar zijn - dichters, schilders en al wat prijs stelt op beschaving kunnen er genot van hebben en hun voordeel meê doen.

Zonderlinge indruk, wanneer we den heer Witte, die ons hoofdzakelijk met het intime leven der planten van zijn hortus bezig hield, verlaten en ons onder het geleide van Dr. Masius begeven. Al terstond zien wij in breede trekken een landschap voor onzen geest verrijzen en dan volgen wij den schrijver door het donker woud, waar hij de vervlogen eeuwen terug roept en wij de stemmen hooren der oude vereerders eener poëtische natuurdienst. De boomen, die rijzige, karak-

teristieke gestalten deelen ons zwijgend gedachten mede. ‘Bij zulk een voorstelling’, en hierin herkennen wij de grondgedachte van Masius, ‘is de boom geenszins het doode lichaam, waarop de plantkundige zich in het ontleden oefent, maar een levend schepsel, met den dichterlijken levensadem der natuur bezield. Zulk een voorstelling geeft ons geene natuurkundige, maar eene aesthetische beschouwing, - in elk geval een zoodanige, die de snaren doet trillen van ons gemoed. Ook aan deze moeten wij recht laten wedervaren, want zij is de grondslag van het aesthetische natuurgenot.’ Dat beginsel doorvoerend, geleidt Masius ons over den aardbol en wijst ons in de Keerkringslanden op de edele gedaante van den palmboom - den weldoener van het Oosten, op de zonderlinge vormen en den weelderigen groei der cactusplanten. In het zuidelijk Europa wandelen wij langs geurige oranje- en sappige vijgeboomen, zien den grijsachtig groenen olijf op de heuvelen van Korsika, en den cypres en pijn het Italiaansche landschap versieren.

Maar het lachend Italië is geen blijvende plaats; naar Californië, Louisiana en Virginia! - daar vereenigen zich de duizendjarige cypressen tot uitgestrekte wouden. ‘Daar klimt hun karakter van verheven grootheid tot dat eener alles omverwerpende heerschappij. De bijl heeft die oorspronkelijke wouden nog niet uitgeroeid - de kunst die poelen nog niet drooggelegd, die onder den naam van moerassen der cypressen berucht zijn.’ Indien ge u een huivering getroost steek een fakkel aan, en zoeken we een weg tusschen die driehonderd voet hooge boomen, ‘tusschen die geweldige stammen, die in gesloten gelederen hunne takken door elkander slingeren, en terwijl de volle dag hunne kruinen beschijnt, hier langs hun voet een donkeren nacht doen heerschen. Woest op elkaar gestapelde takken en stammen verheffen er zich half vermolmd uit het bodemlooze slijk,’ neem u in acht: ‘alligators, slangen en scherptandige schildpadden liggen op den loer en voeren heerschappij in dit somber rijk.’

Wilt ge van hier - naar een ander oord - een andere schildering? kiezen we die van de spar in 't Ertsgebergte: ‘Eenzaam Ertsgebergte met uw donkere kloven en met uw begroeide toppen, in het zachte blauw van een helderen hemel gehuld! Om mij heen verheffen de boomen met fierheid hunne stammen. Alleen de beek, die bruisend van de rotsen daalt, verbreekt de stilte. Reeds heeft de nacht zijn schaduwen uitgerold over de dalen, maar op de bergen verheft zich de spar en baadt haar hoofd in den zonnegloed, als ware zij een priesteresse des Allerhoogsten, die haren zegen geeft aan de vermoeide aarde. Daar rijst de maan uit de nevelen omhoog, en werpt zilveren stralen in de takken, en alle hoogten, alle hellingen drijven in een tooverachtig licht. De wind ontwaakt en beroert de duizenden snaren der groote woudharp. Het is ons of de verheven rust, die op het sluimerende gebergte troont, met de gave der taal wordt bedeeld. We hooren zonderlinge stemmen, al onze wenschen, al onze hartstochten zwij-

gen, en uit het diepst der ziel, als uit een gewijden stroom, verheft zich de engel des gebeds.' Er is een sterke overeenkomst van den indruk dezer schildering met dien der kunstwerken van Calame.

Van de groote opstellen - uitvoerige schilderijen - geven die van 'de weide' en 'het korenveld' ons den indruk eener idylle, die van 'de naald- en loofboomen' den indruk dien een avontuurlijk heldendicht te weeg brengt. Welk een meesterlijk kolorist moet het zijn, die ons met zijn kunst een aanschouwelijker tafereel geeft, dan de schrijver in het hoofdstuk 'Aan het Meir' ons schildert?

Even schilderachtig als zijn pen de ruimte van het landschap, het karakter van woud- en bergstreken ons voor den geest roept, brengt zij ook enkele voorwerpen sterk naar den voorgrond, zoodat zij los worden van de omgeving - het voornaamste, het éénig voorwerp van behandeling, dat met geestige lijnen en toetsen wordt geteekend. Wij zien immers den berk in een aantrekkelijk licht voor ons. als wij Masius hooren: 'Volgens een bevallige golvende lijn rijst de lichtroode stam omhoog. Grijze, met mos begroeide groeven verscheuren aan het benedeneinde de gladde schors, met hare zijdeachtige witte opperhuid heenschemerende door de groene bladeren. Geen enkele dikke tak reikt uit den taaijen stam, maar een net van sierlijk rijs daalt van alle kanten in lange vlechten naar beneden, welke in den vorm eener kaskade er gedurig losser over elkander golven, en eindelijk in de kroon als in een pluimbundel eindigen. Het bladerkleed is er overheen gehangen als een dunne, doorschijnende sluijer, die altoos opwaait en golft en daarbij een specerijachtigen geur in den dampkring uitstort. Is het niet of een beeldschoone woudnimf zich uit den aardbodem verhief?'

Na dergelijke voorstellingen, dunkt ons, zal de lezer een nog belangstellender blik om zich heen slaan op zijne wandelingen, - zijn genoegen veelzijdiger zijn geworden en hooger wijding verkrijgen.

Even schilderachtig zijn de tafereelen der merkwaardige dieren. Een streven, om in den toon van het verhaal het eigenaardige te leggen, dat met het karakteristieke van het dier overeenkomt, is doorgaand gelukt, en verleent een groote aanschouwelijkheid aan de voorstellingen. Het luimige van de huisselijke en brave, maar bekrompene en onnoozele hoenders; - de kluchtige deftigheid van den vuur- en vlamkleurigen strijdhaftigen haan; - de majesteit van den fieren, statigen zwaan; - het geestige van de schrandere en vlugge zwaluw, zijn tevens de verschillende eigenschappen van den stijl der respectieve artikelen. Dit is mede bij uitnemendheid het geval met de hoofdstukken 'over den kikvorsch, den vos, de kat, de vlooi' en andere, zij ontleenen daaraan voor een belangrijk deel hunne hooge letterkundige waarde.

't Is verwonderlijk met hoeveel kunst Dr. Masius het dichterlijk waas over zijn tafreelen verspreidt en hoe schilderachtig aanschouwelijk

de natuur onder zijn verhaal voor onze verbeelding verrijst. Of de waarheid der werkelijkheid daarbij wordt ingeboet?... Maar wie dit toestemt, zal te gelijk de Natuurstudiën niet een boeiende en nuttige lectuur achten. Het boek wekt krachtig sympathie en liefde voor de natuur en biedt aan den zin voor het schoone een fijn en tevens degelijk voedsel. Is het leven een geschenk en van veelzijdige waarde, dan is er voor een belangrijk deel onder begrepen: de vatbaarheid van het gemoed om het reinste genot te smaken in het aanschouwen der schepping. Die vatbaarheid ontwikkelen is het genot verhoogen en wellicht meteen: aan onze bestemming beantwoorden. Voor die ontwikkeling mogen we u het werk van Masius aanraden; geef het uw zonen, geef het uw dochteren - wij kennen in onze taal geen beter boek voor dat doel.

Wij wagen een voorspelling: de ‘Natuurstudiën’ zullen bij eenige der lezers van dat werk den wensch doen ontstaan naar 't bezit van een dergelijk boek, dat de natuurtafereelen van ons land schildert.

Wij vermoeden, dat de heer F.W. van Eeden veel in zich vereenigt, om in staat te zijn, aan dat verlangen te voldoen. Zou ‘De Duinen en Bosschen van Kennemerland’, uit het Natuur Album genomen, in een sober fatsoenlijk kleedje gestoken en op zich zelf de wereld ingezonden, de voorlooper zijn? Zouden wij eens al de artikelen van Van Eeden, die in het ‘Album der Natuur’ (vervelende titel van iets intressants) van tijd tot tijd opgenomen en zoo gunstig door het publiek zijn opgenomen, gelezen, herlezen en besproken, in een netten bundel zien aangeboden? Zullen wij eens den dag begroeten, dat onze literatuur met een werk verrijkt wordt, van een soort, die elders verscheidene nummers, hier slechts weinige telt? Wij kunnen op deze vragen het antwoord niet geven, en verwachten met de daad eens het gunstigste van de welwillendheid des schrijvers en van den ondernemingsgeest der uitgevers.

Onze fantasie blijft ons de mogelijkheid voorspiegelen. Wijzende op het artikel ‘Tessel’ in genoemd Tijdschrift, dat even dichterlijk, frisch en boeiend wetenschappelijk spreekt van het vergeten schoone eiland, dat slechts zoo dicht bij Londen als nu bij Amsterdam moest liggen, om een lustoord te zijn - met de aanduiding van dat artikel als argument, fluistert zij: van Eeden completeert een reeks opstellen, hij zal nog in verschillende oorden van ons rijk een aandachtigen blik om zich heen slaan en dan...

Wij roepen de fantasie tot de orde, zij wordt onbescheiden. Sedert het jaar der beruchte beoordeeling van de Aurora is de onbescheiden kritiek voor dood verklaard, wij laten ze rusten. Behalve dat, wij hebben ons slechts voorgesteld een aankondiging te schrijven, en zien in werkelijkheid voor ons liggen, naast de bevallige editie - met dat juweel van een vignet op den omslag - van ‘Natuurstudiën,’ de eenvoudige van ‘De Duinen en Bosschen van Kennemerland.’

De inhoud van Van Eedens boekje is in menig opzicht nog aanbevelenswaardiger dan de 'Natuurstudiën'. Van Masius vernemen wij *zijn* poësie, zij valt als een groot complement in zijn uitwendige aanschouwing en blijft doorgaand overwichtig. Een psycholoog zou uit zijn boek den dichterlijken geest van den schrijver volkomen leeren kennen, maar niemand zóo de onderwerpen die hij behandelt. Van Eeden, uitgaande van de wetenschap, stelt de natuur voor ook in haar aesthetisch aanzien, waardoor zijne voorstelling niet alleen de verbeelding gaande maakt, maar tevens aandoeningen wekt, die tot de dichterlijke moeten gerekend worden. Wordt de lezer gewezen op een kleine plant, hij kent dan alreeds de wegen die men moet inslaan ten einde de plaats te vinden waar het plantje zich weet te onderhouden. Met weinige woorden worden vorm en kleur van het gewas bevallig geschilderd en evenzoo de omgeving geschetst. Dikwijls sluit zich aan dat alles de opmerking, wat deze plek in den loop der eeuwen heeft ondergaan en, te midden van zonlicht en schaduw, van kleuren en geuren der bladeren en bloemen, bemerken wij dat het kleine kruidje ook beelden uit het lang verleden voor onzen geest heeft geroepen - ja, dat met verwijzing naar andere plaatsen waar het voorkomt, het de macht heeft, bewijzen te leveren van groote veranderingen die in de gesteldheid van ons land hebben plaats gehad. Op blz. 63 en 64 vindt men daarvan een voorbeeld - niet als ge het boekje daar openslaat, maar als ge lezende deze paginaas nadert. Het geringste plantje zoowel als de kloekste boom krijgen de volkomen beteekenis, die de schrijver er aan hecht, door ze in verband met het geheel te zien. Want de twee stukken waaruit het werkje bestaat zijn twee tafereelen - twee schilderijen; getiteld 'De Flora der Hollandsche Duinen' en 'De Bosschen van Kennemerland'.

We gaan onder de lectuur van het eerstgenoemde met den florist op weg en bereiken onze duinen, dan volgen we hem heuvelen op en heuvelen af, over groene glooiingen, kale toppen, begroeide hellingen, bemoste vlakten, door bloem- en houtrijke duinpannen, over een blinker, een doornig veld, eindelijk lage, dorre duinen, en daar ligt de zee - en hiermede is de schilderij afgewerkt. Wanneer nu door den zeer onderhoudenden gids, onder anderen, de gele Onagra en de witte Duinroos aan den voet der landduinen, op de noordelijke hellingen het Wintergroen, in de vochtige duinpannen een ontzettende menigte Parnassiaas en veelkleurige Orchideën en eindelijk op de dorre laatste duintoppen de harde, stekelige zee-kruisdistel zijn aangewezen, dan, dunkt ons, krijgen voor den lezer die planten een belangrijker aanzien, dan zij hem vroeger, toen hij ze wetenschappelijk gerangschikt leerde kennen, toeschenen te bezitten. Daarbij, zooals de plaats der plant in het landschap is aangewezen, tracht de schrijver het landschap in den tijd te plaatsen - doet hij opmerken hoe, gedeeltelijk

nog bestaande oorzaken sinds een lang verleden groote veranderingen hebben bewerkt.

'De natuuronderzoeker is oudheidkenner bij uitnemendheid' zegt v. E. Dat wij dit niet in gewonen zin hebben op te vatten, bewijst ons het een en ander wat wij in zijn 'Aanteekeningen' lazen. Op dat veld zij den geachten schrijver omzichtigheid aanbevolen. Evenwel 'De Bosschen van Kennemerland' hebben een zoodanig encadrement, en wij zouden het historische element niet gaarne in dit tafereel missen. Hij, tot wien bij de aanschouwing onzer landschappen het verleden niet spreekt, geniet maar ten halve. Wandel langs onze zeekust, het verledene is terstond naast u; zoo niet, ge hebt slechts een afgebroken volzin. Heeft het daar een krachtige stem, in het liefelijke en, mogen wij niet zeggen - het vond nog in onze dagen zijn minstreel - romantische Kennemerland komt het tot ons met wegslepend gefluister. Brederode, Egmond, Aelbrechtsberg - zooveel andere plekjes waar het landschap ons boeit, men kan er den voet niet zetten, zonder met den geest in het verledene te treden. Pluk nu een muurbloem van Breroo's of Egmonds bouwvallen, of word genoopt stil te staan, door het weelderig aanzien van een plant met breede zeegroene bladeren, het purperen huislook, die zich aan u voordoet, wanneer ge langs een boschpad wandelt, v. E. zal u op een geologisch verleden wijzen, en u zijne redeneering volgende aantoonen, 'dat Nederland geologisch en botanisch een even zelfstandig en karaktervol land is als Zwitserland. Als wij het niet wisten', zegt hij, 'zou de *Sedum purpurascens* (het purperen huislook) het ons kunnen leeren'.

'Een mooi duin-landschap, amice!'

We bevonden ons op een top der land-duinen en zagen over een weelderig begroeide duinpan naar een smetteloozen blinker. Amice had straks van 't tafeltje, beneden, onder de schaduw der beuken, tusschen den inboedel der carabisen, waarvan de jeugdige eigenaressen ginds in de vallei herbariseerden, het boekje van Van Eeden opgedoken, zich nu eenige minuten met den schrijver onderhouden en onze wijsheid verwaarloosd. Mede niet vleiend voor ons: toen hij zijn landsheerlijk bruin gelaat tot ons wendde ging hij nog niet buiten het boekje - blijkens zijn antwoord:

'Er is onder den invloed van v. E's eigenaardige opvatting, voor mij een oorspronkelijke - om niet te zeggen, kinderlijke - frischheid in ons landschap, die onwillekeurig in verbond treedt met het eenvoudigste en daardoor algemeene denkbeeld van den Schepper. Zoo het uit die eigenaardige opvatting voortkomt, dat de schrijver de eenvoudige natuurdienst van voorhistorische volken in de namen van eenige plaatsen en planten leest' - we hebben dit vooral in zijn 'Tessel' opgemerkt - 'dan is het onder zijn invloed, dat de beelden van zulk een verleden voor ons een gemoedelijke aantrekkelijkheid heb-

ben. Ik ben niet vreemd van het denkbeeld, dat men het menschdom wel eens van de strijdschriften dezer dagen kon verlossen en, door lectuur als dit boekje, nu eens een tijd lang in de woestijn der natuur moest doen verkeeren, om het de eenvoudige waarheden helder voor den geest te brengen, die, na een dergelijke omgeving van slechts veertig dagen, onzen grooten Voorganger zoo helder voor den geest stonden. Ergo: ik verklaar mij een voorstander van lectuur over de dingen der natuur.'

De beide jonge dames stonden op eens met verhoogde blosjes op het gelaat en een hand vol bloemen voor ons, terwijl ze het zand van hare nette hooge schoeisels - zeer doelmatig voor duinwandelingen - verwijderden.

'Mijnheer! wij hebben de Onagra gevonden, zie hier!'

'Wel neen!' viel Amice met zijn zware stem en lachende in, 'wel neen, Jenny; dat is 't Donderkruid!'

'Oh!' zeide het meisje - nog iets anders dan teleurgesteld; terwijl haar vriendinnetje lachte.

Amice had gelijk, al klonk het wat forsch. Wij hadden de Onagra in het knoopsgat, en lieten de half verflenste bloem zien.

'Nu.... maar Betsy! gij dacht het toch ook.'

''t Is waar, melieve! Maar het instituut hield daarover geen cursus; schamen we ons onze onkunde dus niet. Indien de heer Van Eeden dan ook afbeeldingen bij zijn werkje had gevoegd! Oom, gij moest het hem eens vragen.

'Ik heb niet het voorregt hem pensoonlijk te kennen; excuus dus, nichtje!'

'Nu ja..... maar oom.... er doet zich wel eens een gelegenheid voor....'

'En gekleurde afbeeldingen, niet waar? als men 't toch voor 't vragen heeft. En indien ge mij dan weêr een Spar voor een Den aanwijst?' Dit gold Jenny.

'Excuus, mijnheer! nu weet ik dat u plaagt,' luidde de degelijke repliek, 'die dwaling kwam door het onderschrift der plaat in het prachtig boek van Masius. Daar was', glimlachend en alsof zij iets opzeide vervolgde ze: 'de duitsche vertaling *Tanne* van *Abies* verhollandst, wij hebben daarvoor *Spar.* Heb ik uw opheldering goed onthouden, mijnheer?' Dit was aan 't adres van Amice.

'Welzeker, ik dank u, en de eerste gelegenheid de beste, als ik onzen secretaris van Nijverheid spreek, zal ik hem met uw rechtmatig verlangen aan boord klampen; al kost het mij voor u beiden twee pracht-exemplaartjes'.

Staatkunde en geschiedenis.

Een gedenkboek van Neêrlands wapenroem.

Neêrlands Heldendaden te land van de vroegste tijden af tot in onze dagen, door J. Bosscha. Herziene en verbeterde uitgaaf. Leeuwarden, Suringar 1868. 32 afl. à 40 cents. 1e - 3e aflevering.

Het Nederlandsche volk is, naar de traditioneele voorstelling, uitsluitend een volk van koophandel en zeevaart, van den oorlog niet alleen zeer afkeurig, maar ook zeer weinig tot oorlogvoeren geschikt. En deze meening, dat de Nederlander uit zijn aard weinig krijgshaftigheid en geene militaire hoedanigheden bezit, is zoo algemeen verbreid en zoo vast geworteld, dat het schier een onbegonnen werk kan heeten een ander oordeel daar tegenover te stellen. Wij zijn nu eenmaal, inzonderheid in de oogen van den vreemdeling, een volk van kooplieden, alleen gevoel hebbende voor handelswinsten en de kunsten des vredes, en geen redeneringen zullen vermogend zijn om dat vooroordeel weg te nemen. Daartoe zijn *daden* noodig; en vooral uit dat oogpunt is het zoo zeer te betreuren dat de vrijwillige wapening, in stede van te worden eene *nationale* beweging - een protest tegen onze beweerde vreedzaamheid en tegenzin in den krijgsdienst - op zoo vele plaatsen ontaardt is in ijdel vertoon en daardoor niet die algemeenheid verkregen heeft, welke alleen aan de manifestatie kracht en beteekenis kon geven.

De geringe dunk, die zoo algemeen omtrent onze krijgshaftigheid gekoesterd wordt, strekt zich echter bij velen niet uit tot onze geschiktheid en neiging voor den oorlog ter zee. Van onze vloot, althans van onze zeelieden, heeft men hier en in het buitenland, betere verwachting. Een Hollandsch *soldaat*: de spotprenten in het buitenland vertoonen ons hem met koffijpot, schaatsen en parapluie, en in zulke ongelukkige positiën, dat men waarlijk medelijden krijgt met zijn gewapenden landgenoot; maar de karikatuur waagt zich niet aan den Hollandschen *matroos.* Voor ‘Janmaat’ schijnt men alzoo nog eenig ontzag te hebben, en dit verklaart zich gereedelijk uit het schitterend verleden, waarop onze oorlogsmarine kan bogen en uit de overtuiging

der natuurlijke geschiktheid van een deel der bevolking voor den dienst en den oorlog ter zee. In Nederland zelf geniet de zeemacht, als bij alle handeldrijvende natiën, eene zekere mate van populariteit, en hierin ligt wellicht voor hen, die geroepen zijn over de inrichting van het krijgswezen te oordeelen, eene vingerwijzing om het zwaartepunt van onze weerbaarheid meer in de marine dan in de landmacht te zoeken, - om althans niet, door bovenmatig groote sommen voor de laatste te besteden, de goede inrichting der eerste onmogelijk te maken. Doch al moge het waar zijn dat onze volksaard ons meer tot zee- dan tot landmogendheid stempelt en het uit dien hoofde beter is naar ‘veel schepen’ dan naar ‘veel soldaten’ te streven, het is daarom nog niet billijk op den Nederlander, als landsoldaat, laag neder te zien en hem voor te stellen als ongeschikt voor een oorlog, waarbij het leger de voornaamste rol te vervullen zou hebben. Onze geheele geschiedenis logenstraft dergelijke voorstelling, waarvan de onjuistheid vooral in 't oog springt, wanneer men let op de eischen waaraan de krijgsman in ons land, bij de oorlogen, die wij te voeren zullen hebben, moet voldoen.

Het is reeds meermalen gezegd, en het schijnt niet overbodig het telkens te herhalen, dat de hoofdkracht van onze verdediging aan de landzijde gezocht moet worden in de eigenaardige gesteldheid van de lage landen, gelegen in de provinciën Utrecht en Holland en in de nabijheid onzer groote rivieren. Leger tegen leger te willen stellen; veldslagen te willen leveren; den aanvaller te willen tegenhouden aan de grenzen, dat is een stelsel, vernietigend voor onze finantiën, en uitnemend geschikt om den vijand in weinige dagen tot voor de poorten van Amsterdam te brengen. Wij moeten ons verdedigen in onze polderlanden, achter onze rivieren en inundatiën, en daarvoor is een betrekkelijk klein leger - uit infanterie, artillerie en de hulpwapens (pontonniers, mineurs, cavalerie) bestaande - voldoende. Heeft de oorlog eenigen tijd geduurd, zijn alzoo de troepen meer strijdvaardig geworden en heeft de volkswapening of schutterij een meerderen graad van bruikbaarheid verkregen, dan kan deze laatste de verschillende stellingen en posten bezetten en kan het leger gebezigd worden tot het doen van aanvallende operatiën - eene hoofdzaak bij elken verdedigenden oorlog; het is, hoe vreemd het klinke, een krijgskundig axioma, dat bij elke verdediging de aanval op den voorgrond moet staan en dat eene zuiver lijdelijke verdediging onmisbaar tot een spoedigen ondergang voert. Dergelijke aanvallende operatiën, die men strategische uitvallen zou kunnen noemen, kunnen echter niet met het geheele leger geschieden; daarvoor zullen eenige afdeelingen (de meest bruikbare korpsen en hoofdzakelijk infanterie en artillerie) worden aangewezen, en van veldslagen, zooals die in den grooten oorlog plaats vinden, kan hierbij geen sprake zijn; evenmin van de stoute ingevingen en de grootsche combinatiën, die op andere oorlogsterreinen, bij den strijd tusschen groote legermachten, kunnen voorkomen en die alleen met goede, beproefde,

voor den oorlog geheel gevormde soldaten tot uitvoering zijn te brengen. De strijd zal in ons land altijd behouden het karakter van een postenoorlog op grooter of kleiner schaal, en voor dergelijken oorlog kan de Nederlander geacht worden vele zeer te waarderen hoedanigheden te bezitten. Het aangeboren phlegma van onze natie; de geest van volharding, die ons in zoo hooge mate eigen is; de niet minder merkwaardige karaktertrek om, vooral in moeilijke oogenblikken, de leiding der erkende machten onvoorwaardelijk, soms zelfs met te groote gedweeheid te volgen, al deze eigenschappen maken, zoo wij ons niet bedriegen, den Nederlandschen burger, die geroepen wordt zijn vaderland als soldaat te dienen, voor den verdedigenden oorlog in vele opzichten zeer geschikt. Van de Fransche natie sprekende, zeide onlangs een uitstekend Fransch generaal in een werk dat een buitengewonen opgang heeft gemaakt, dat de Franschen wel waren eene *strijdlustige*, maar geen *militaire* natie, en tot bewijs voerde hij aan, dat de groote *militaire* deugden, geest van orde en ondergeschiktheid en volharding ook in tegenspoed, bij zijne landslieden maar al te zeer gemist werden. Van de Nederlanders kan wellicht met evenveel waarheid het tegenovergestelde gezegd worden. De Nederlandsche natie is geen strijdlustige, maar in vele opzichten eene militaire natie. Men moet het woord 'militair' echter in gezonden zin opvatten. De groote massa van ons volk houdt niet van vertooningen, van uniformen en parades; wij zijn moeilijk in beweging te brengen of in geestdrift te ontsteken, en die levendigheid, dien geest van initiatief, dat '*entrain*', bij de Fransche troepen in zoo hooge mate aanwezig, zal men bij ons te vergeefs zoeken; ook eischt de opleiding onzer soldaten bijzondere zorg en hebben zij behoefte aan leiding, aan eene besturende hand. Maar indien bedaardheid, volharding en geest van orde en ondergeschiktheid kenmerken zijn van den goeden soldaat, dan staat voorzeker de Nederlander, door zijne militaire hoedanigheden, bij andere natiën niet ten achteren. Goed onderricht en goed aangevoerd vooral, zijn onze soldaten volkomen berekend voor hunne taak, en hoe onjuist de voorstelling is, die aan ons volk de geschiktheid voor den oorlog te land ontzegt, dat bewijzen, schier dagelijks, onze dapperen in Indië, dat getuigen zoovele bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche oorlogen.

Aan die oorlogen, aan den heldenmoed, daarin betoond, heeft de heer Bosscha het werk gewijd, waarvan de heer Suringar ons thans eene herziene, door den heer Ising met verschillende aanteekeningen vermeerderde uitgave aanbiedt. De aanleiding tot dit gedenkboek is bekend. Het plan dagteekent van 1831, van die dagen toen, zooals de schrijver zich uitdrukt, 'duizenden van onze mannen en jongelingen, uit voorname huizen en burgergezinnen en onaanzienlijke stulpen, vrijwillig te velde waren getrokken om voor den smaad, door de Dynastie en de Natie ondergaan, met de wapenen voldoening te eischen en de rust te gaan herstellen in onze Nederlandsche gewesten.' Dien volks-

geest wakker te houden, ook nadat de opwinding van het oogenblik voorbij zou zijn, en bij de natie het besef levendig te doen blijven der verplichtingen, die in tijden van oorlogsgevaar op den burger rusten, ziedaar het schoone doel, dat de schrijver van *Neêrlands Heldendaden te land* zich toen voorstelde en waaraan hij gedurende het beste deel zijns levens onverpoosd gearbeid heeft. Eene beoordeeling van dit magistrale werk te geven mag, ook indien wij ons daartoe bevoegd konden rekenen, wel geheel overbodig worden geacht. *Neêrlands Heldendaden te land* heeft een welkom onthaal gevonden in den ruimen kring van hen, die prijs stellen op onzen vroegeren wapenroem en gaarne met de gedachten verwijlen bij de groote daden van het voorgeslacht. De menigvuldige belangrijke aanteekeningen, de rijke opgaaf van bronnen, de groote zorg waarmede de verschillende tafereelen zijn uitgewerkt, maken het daarenboven onmisbaar voor wien een der menigvuldige oorlogen, waarin wij betrokken zijn geweest, tot het onderwerp zijner studie heeft gekozen. Bosscha's werk is een monument van onzen nationalen roem en mag aan niemand vreemd blijven die genoegen vindt in de studie onzer vaderlandsche historie.

De lof, dien wij aan dit uitstekende werk gegeven hebben, zou eenigszins verdacht kunnen schijnen, wanneer onze ingenomenheid ons de kritiek deed verzwijgen, waartoe *Neêrlands Heldendaden te land*, ofschoon zeldzaam, aanleiding heeft gegeven. De meening is vrij algemeen dat de eerste gedeelten het best zijn geslaagd en dat de latere tijdvakken, met name het verhaal der krijgsgebeurtenissen in de 18de en 19de eeuw, onberispelijk wat den vorm betreft, uit het oogpunt van historische kritiek te wenschen overlaten. Zeker is het dat soms feiten worden vermeld van zoo weinig beteekenis en zoo weinig invloed op den algemeenen gang van zaken, dat ze hoogstens in het kader van eene monographie of van eene korpsgeschiedenis schijnen te passen. Ook valt het niet te ontkennen dat het woord ‘heldendaden’ niet zelden in een zeer ruimen zin is opgevat, en dat enkele tafereelen, aan den tijd van verval en verwaarloozing van het krijgswezen gewijd, in een gedenkboek van Neêrlands wapenroem veilig achterwege hadden kunnen blijven. Daarbij maakt de rijke opsomming van namen van personen, die met al hun voornamen en titels statiglijk worden vermeld, geen aangenamen indruk; zeer vleiend voor de eigenliefde van al de helden, die zich in het verhaal vereeuwigd zien, en voor de eigenliefde hunner betrekkingen, schijnt echter dergelijke opsomming met de waardigheid van het strenge geschiedverhaal, dat op de zaken en niet op de personen heeft te letten, kwalijk vereenigbaar. Met onverdeeld genoegen daarentegen moet, dunkt ons, een ieder verwijlen bij de eerste afleveringen, vooral bij de ‘Tafereelen uit den Oorlog tegen Spanje,’ hetzij dat de schrijver ons ‘Willem I en zijne Broeders’ en ‘de Mannen van Oranje’ in hunne handelingen en drijfveeren schetst of dat hij onze aandacht vraagt voor die roemruchtige stedenverdedigingen, waarbij

‘de bewoners dezer landen, eenvoudig en als landlieden of bootsgezellen in het voorkomen, het leger van den bekwaamsten veldheer van Europa, de overwinnaars van Pavia en Mühlberg, van hunne wallen wisten te keeren; en, toen de vijand verdreven was, het mikroskoop, den verrekijker en den thermometer uitvonden, wiskundige voorstellen oplosten, plassen en meren droog maakten en de zee beteugelden, zoodat zij met regt *scheppers hunner velden* genoemd wierden.’ Later was het minder het volk dan wel het leger, door Maurits gevormd en tot een hoogen graad van volkomenheid gebracht, door Frederik Hendrik in den geest zijns broeders bestuurd en verbeterd, dat de strijd voor onze onafhankelijkheid te voeren had. En ofschoon in de legers der Republiek het vreemde element niet zelden de grootste plaats innam, bij menige krijgsverrichting zien wij toch sterke afdeelingen, uit Nederlanders zamengesteld, een belangrijk aandeel nemen aan de overwinningen der Stadhouders en den Nederlandschen naam op het oorlogsveld roemrijk handhaven.

De verwaarloozing, waaraan de krijgsmacht der Republiek na den Munsterschen vrede heeft blootgestaan, is oorzaak geweest dat de Nederlandsche Landmacht in de eerstvolgende oorlogen juist geen grooten wapenroem verworven heeft. Er behoort althans eene groote mate van goedwilligheid en vooringenomenheid toe om de Nederlandsche troepen in den Munsterschen oorlog en den aanvang van den oorlog van 1672 van plichtverzuim en lafhartigheid vrij te spreken; heldendaden althans vallen daarin niet te ontdekken. Dat de schuld niet lag aan de menschen, maar aan de omstandigheden, aan de ellendige wijze, waarop het krijgswezen beheerd was geworden, bleek later toen de vaste hand en de bezielende geest van Willem III aan de Nederlandsche Landmacht weder een nieuw leven gaf. Aan den vijf-en-twintigjarigen kampstrijd, die de Republiek der Vereenigde Nederlanden, met Engeland verbonden, tegen de veroveringszucht van Lodewijk XIV voerde, namen de Nederlandsche troepen een roemrijk aandeel, en in de nauwkeurige beschrijvingen, welke Bosscha ons gegeven heeft van de krijgsbedrijven onder Willem III, heeft hij meer dan eens gelegenheid gehad met billijken lof van de Nederlandsche troepenafdeelingen te gewagen en een lauwerkrans te vlechten om het hoofd van Nederlandsche bevelhebbers. In den Oostenrijkschen successie-oorlogen in de jaren 1794 en '95 moge de rol der Landmacht van de Republiek hoogst bedroevend zijn geweest, wie zal de inwerking van een verslapt Staatsbestuur en van onze staatkundige twisten op de inrichting en de plichtsbetrachting der troepen ontkennen? Terecht vraagt Bosscha, sprekende over de droevige houding der Nederlandsche krijgsmacht in den successie-oorlog, ‘of men dan in eenig land ter wereld van den krijgsman heldendaden heeft te wachten, waar hij veracht en verwaarloosd wordt door de Regering en de Natie, en waar een man als Willem van Haren, in zijn *Lof des Vredes*, zeker met instemming van het grootste deel der Natie, den krijgsman durfde toeroepen:

O grijze krijgsman! gij, die met uw braaf gemoed
Voorhenen kwaamt te pas; nu, dat de vrede ons voedt
En koestert, hebben we uw beleid niet meer van nooden:
't Is even veel door wien ons leger wordt geboden.
Ga heen, verveel ons niet met uw aloud verhaal
Hoe 't volk van Lodewijk omzwermde met het staal,
Noch hoe g' op 't bloedig veld van Malplaquet gevonden
Onkenbaar waart door 't tal van uw' ontvangen wonden.'

Waar zulk eene zoutelooze spotternij weêrklank vindt; waar het krijgswezen stelselmatig verwaarloosd wordt, daar heeft men, wordt 's lands vrijheid bedreigd, niets dan oneer en nederlaag te wachten; de grootste tegenstanders der krijgsmacht zijn, in zulke tijden, de ondervinding heeft het bewezen, de meest radeloozen en de meest vertwijfelden en roepen dan het hardst om het leger, dat zij te voren op allerlei wijzen ondermijnd en tot machteloosheid gedoemd hebben. Dan is een ieder tot alle opofferingen voor het leger bereid en heeft men tal van millioenen en bergen van beloften voor het krijgswezen veil. Maar legers laten zich niet improviseeren, en geen millioenen en geen beloften zijn dan vermogend den ondergang des lands te voorkomen en helden te maken van mannen, in wien men alle gevoel van zelfvertrouwen en eigenwaarde opzettelijk heeft uitgedoofd.

Later, in den Franschen tijd, onder Fransche legerhoofden en onder een bestuur dat groote zorg aan het krijgswezen wijdde, herwonnen de Nederlandsche troepen spoedig hun vroegeren naam en zoowel bij de landing der Engelschen en Russen in 1799 als in Duitschland, Spanje en Rusland, deden zij zich overal door stipte plichtsbetrachting en rustig moedbetoon kennen. Elk volk heeft zijn eigenaardigheden, die men in den soldaat terug vindt. Onze soldaten zullen, wat initiatief en geestdrift betreft, nooit bij de Fransche soldaten te vergelijken zijn; zij hebben ook niet die muurvaste houding, waardoor de Engelsche infanterie zich zoozeer onderscheidt; maar de geschiedenis leert dat de Nederlander, meer naderend tot het type van den Duitschen soldaat, zich, goed aangevoerd, ten allen tijde door nauwgezette plichtsbetrachting, volharding en bedaarden moed als een zeer bruikbaar soldaat heeft doen kennen. Dit te hebben aangetoond en aan een ieder, wiens vaderlandlievende zin niet gaarne miskenning duldt van vaderlandsche deugden, de wapenen te hebben geleverd tot bestrijding van het dwaze vooroordeel als zou de Nederlander, groot ter zee, ongeschikt zijn voor den dienst bij het leger, ziedaar de groote verdienste van '*Neêrlands heldendaden te land*'. Voor het leger is Bosscha's werk de eerste aanleiding en aansporing geweest tot zelfstandige beoefening van de vaderlandsche krijgsgeschiedenis, en de sierlijke voorstelling, welke daarin van zoo menig hartverheffend tafereel uit onze vroegere oorlogen gegeven is, heeft krachtig bijgedragen tot verheffing van het nationaal gevoel en opwekking van vaderlandsliefde bij het geheele volk.

Eene nieuwe uitgave werd reeds lang door velen gewenscht en was vooral noodig geworden, omdat nieuwe gegevens een ander licht over sommige gebeurtenissen hebben doen opgaan en enkele gedeelten daardoor herziening en omwerking behoefden. De geëerde schrijver heeft, niettegenstaande zijn hoogen leeftijd, niet geaarzeld dezen arbeid te ondernemen en zich daardoor nieuwe aanspraken verworven op de blijvende dankbaarheid van elk vaderlandlievend burger. Moge het hem noch aan den lust noch aan de krachten ontbreken om het aangevangen werk te voltooien, opdat '*Neêrlands Heldendaden te land*', in dezen nieuwen vorm, bij een jonger geslacht in even hooge waarde gehouden worde als de tijdgenoot daaraan heeft toegekend.

J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT.

De toekomst onzer dagbladpers.

De afschaffing van het zegel op de dagbladen zal denkelijk, als deze bladzijden het licht zien, althans voor zoover de Tweede Kamer betreft, een voldongen zaak zijn. En er is alle reden om aan te nemen dat ook de Eerste Kamer hare goedkeuring aan het wetsontwerp niet zal onthouden. De tijd is voorbij waarin dit achtbare Staatslichaam terecht beschouwd werd als eene verzameling van oude 'pruiken', die van geen ontwikkeling of vooruitgang wilden weten. De zamenstelling heeft in de laatste jaren groote wijzigingen ondergaan; het cijfer der bekwame, liberale en eerlijke mannen is daar, betrekkelijk, misschien grooter dan in de Tweede Kamer. Zeker althans is het dat daar geen menschen gevonden worden, die, in hun hart anti-jezuiten en anti-groenianen, toch medewerken om de schoolwet te discrediteeren en de heilige zaak van het volksonderwijs tot het bereiken van politieke bedoelingen bezigen. Elke verstandige liberale maatregel, voorgedragen door een minister, die vertrouwen inboezemt, en goed toegelicht en verdedigd, kan bij onzen Senaat, zooals die thans is zamengesteld, op een gunstig onthaal rekenen. Zelfs op koloniaal gebied is de grondtoon der Eerste Kamer veeleer liberaal dan conservatief, en er is alle reden om aan te nemen dat de groote meerderheid harer leden elken voorzichtigen stap zal toejuichen, die gedaan wordt om te breken met het oude stelsel van dwang en monopolie.

Binnen weinige weken zal de dagbladpers alzoo, naar men verwachten mag, vrij zijn van alle banden. Wat zal ze met dat kostelijke geschenk der vrijheid doen? Zij, die zeer slechte gedachten hebben van ons volk, verwachten van de afschaffing van het zegel weinig

anders dan de opkomst van een tal van kleine schandbladen, die slechts een *succès de scandale* beoogen en lezers zullen trachten te trekken door insinuatiën, verdachtmaking en persoonlijke aanvallen. Wij zijn eene geheel tegenovergestelde meening toegedaan. Wij verwachten wel de verschijning van een menigte kleine bladen, onedel van gedachte en onwelvoegelijk van toon, maar wij gelooven dat die schandblaadjes het op den duur niet zullen kunnen houden en overvleugeld zullen worden door de goede bladen. In strijd met de Schrift, die ons de weinig troostrijke stelling voorhoudt, dat ‘het gedichtsel van 's menschen harten boos was van den beginne af aan,’ zijn wij de meening toegedaan dat in de wereld het goede element ten slotte het slechte, dat Ormuzd Ahriman zal overheerschen, en dat ook in ons land de toekomst zal zijn aan die bladen, die zich door degelijkheid van inhoud, waardigheid van toon en beschaafde wijze van voorstelling onderscheiden. Dat een blad als het *Haagsche Dagblad* zoo lang heeft kunnen bestaan, is voor een groot deel te wijten aan de gunstige omstandigheden, waaronder dat blad het licht heeft gezien, en moet vooral ook worden toegeschreven aan de zegelwet, die aan de bestaande bladen een monopolie verzekert en de oprichting van nieuwe bladen bijna ondoenlijk maakt.

Toen het, door den tegenwoordigen redacteur van het *Haagsche Dagblad* geredigeerde *Nieuwe Dagblad*, na het bestaande liberale *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* voor anderhalve ton gouds te hebben gekocht, in 1864 in den vorm van een groot blad verscheen, was een goed deel van het publiek de andere groote bladen eenigszins moede. Die bladen, meest allen liberaal, waren, steunend op hun monopolie, niet genoeg op verbetering van hun gehalte bedacht geweest en werden door velen eentoonig en vervelend genoemd. Het Dagblad bracht nieuw leven in de couranten-wereld. De redacteur van dat blad, vroeger een werktuig der liberalen, - staatkundige partijen kunnen niet altijd overdreven keurig zijn in de keuze der personen, en de man was toen nog weinig bekend - was later tot de tegenpartij overgegaan en bestreed sedert met al de vinnigheid van een nieuwelings bekeerde, de oude afgoden. Volleerd in al de kunstgrepen van zijn vak, wist hij, met al de behendigheid aan velen zijner geloofsgenooten eigen, uitstekend te werken op de slechte en kleine passies der menschen. Het Dagblad begon al dadelijk eene felle, woedende oppositie te voeren tegen al wat liberaal was in de politiek en in de pers, en deze nieuwe oppositie trok, als elke oppositie en als elke nieuwigheid, zeer spoedig vele lezers. Daarbij bracht het Blad eene taktiek van stelselmatige vleierij in toepassing ten aanzien van alle anti-liberalen en van allen, die men voor de partij wenschte en hoopte te winnen. De onbeduidendste conservatieven werden tot groote staatslieden en redenaars verheven, en zij, die niet onvoorwaardelijk tot de liberale partij schenen te behooren, werden juist zoo lang bewierookt totdat het bleek dat

zij voor den reactionairen hemel niet te winnen waren. Niet alleen de personen maar ook de richtingen en de *côteries* werden gevleid. Vooreerst de Kerkelijke richtingen, de Orthodoxen, de Protestanten, de Groenianen, de Katholieken, en zelfs de Ultramontanen, zoo ver als men ten minste gaan kon zonder de Haagsche lezers, die voor het meerendeel vrij strenge Protestanten en bovenal anti-jezuiten zijn, tegen zich in te nemen; dan de conservatieven op koloniaal gebied en allen, van wien men verwachten mocht dat zij het koloniaal monopolie-stelsel met al den aankleve van dien zouden steunen; eindelijk de hof-côterie en het leger en de marine, welke laatsten, volgens de zuiver reactionaire taktiek, steeds tot in de wolken verheven en tegen de liberalen opgezet werden.

Alle anti-liberale neigingen en opvattingen werden met rusteloozen ijver opgewekt en geëxploiteerd, hetzij in het Dagblad zelf, hetzij in de verwante blaadjes, die uit het bureau van het Dagblad gevoed werden en op hunne beurt weder strekten om het Dagblad te voeden. Geen insinuatie, geen scheldwoord, dat slechts even buiten het bereik van de strafwet viel, geene onwaarheid, die niet aan de liberalen werd toegevoegd. Omdat de liberalen het geld van het volk niet in den blinde willen geven voor de meestal zeer slecht gemotiveerde uitgaven ten behoeve van het krijgswezen, werden zij voorgesteld als vijandig aan het leger en de marine, en werd hun geen mindere beschuldiging naar 't hoofd geworpen dan dat zij het land in handen van den vreemdeling wilden spelen. Omdat de liberalen de grondwettige rechten der natie handhaafden tegen ministerieelen overmoed en aristocratische aanmatiging, heetten zij vijanden van het Huis van Oranje en Republikeinen. En omdat zij de godsdienst beschouwd wilden zien als eene zaak tusschen den mensch en zijn geweten, waarmede de Staat zich niet heeft in te laten, werden zij vijanden van alle godsdienst genoemd!

De toon en de taal van het Haagsche blad overtrof alles wat tot hiertoe, in ons land en elders, in de dagbladen, althans in een groot blad, was gezegd, en het is dan ook onlangs bekend geworden dat aan het blad een rechtsgeleerde, thans in eene andere, meer eervolle betrekking geplaatst, verbonden was, wiens hoofdtaak daarin bestond dat hij had na te gaan of de artikels van den hoofdredacteur en zijne *compères* ook aanleiding konden geven tot eene rechterlijke veroordeeling. Geen woord scheen te gemeen, geen beschuldiging te laag, geen insinuatie te verachtelijk, wanneer men slechts zeker was dat de artikels geen vat konden geven aan den officier van justitie. En van zulk een blad achtten zoogenaamde fatsoenlijke menschen het niet beneden zich als *Commissaris* te fungeeren, en voor zulk een *groot blauwboekje*, aan de libellen van den beruchten *Apeker* c.s. herinnerende, gaven de eerste mannen uit het land hun geld!.....

De geldelijke opofferingen, welke sommige vrienden van de Dagblad-polemiek zich in het belang van dat blad hebben getroost, moeten buitengemeen groot en eene betere zaak waardig zijn geweest. Toch zou

het blad zich niet hebben kunnen staande houden wanneer het niet een redacteur hadde gehad, die, vrij van de vooroordeelen van gewone menschen, voor niets terugdeinsde wat aan het blad lezers kon bezorgen. Met een talent, dat men erkennen moet, ook wanneer men het niet achten kan, werd op de kleine en slechte hartstochten van onze natie gespeculeerd. Niet alleen de mindere klassen, maar zelfs de hoogere standen zijn bij ons van kleine schandaaltjes en hatelijk gekibbel niet afkeerig. Zelfs onder de beschaafden en ontwikkelden blijven velen hangen aan een woord en denkt men er niet aan om de zaak te onderzoeken en zich een eigen oordeel te vormen. Voor ons vooral gelden de woorden van Pascal: *le monde se paie de paroles*, *peu approfondissent les choses.* De oppervlakkigheid, die men bij zoo velen uit onze hoogere standen aantreft, wordt slechts geëvenaard door de verwaandheid, waarmede diezelfde menschen spreken over zaken, waarvan zij het eerste woord niet kennen. De redactie van het Dagblad, voorgelicht door hare hooggeplaatste beschermers, heeft met die onbeduidendheid en oppervlakkigheid van haar publiek meesterlijk haar voordeel gedaan. Het Dagblad heeft nooit de moeite genomen een eenigszins grondig of verstandig advies over eenige zaak of eenig wetsontwerp te geven. Het trachtte nimmer te schrijven voor de menschen van studie en zaakkennis, die hunne eigene zienswijze hebben en de redenen van anderen toetsen en overwegen. Van daar ook dat de meest verwoede betoogen van het Dagblad nooit eenigen invloed hebben gehad op onze Vertegenwoordiging, die bijna altijd aangenomen heeft wat, naar het Dagblad beweerde, 's lands ondergang zou zijn en zich altijd zeer afkeerig heeft betoond van de weldaden, waarmede dat blad, dat zich bij uitnemendheid het nationale blad noemde, de Nederlandsche natie wilde begiftigen. Maar dat was het Dagblad ook om 't even. De redactie wist zeer goed dat voor haar blad bij het ontwikkelde gedeelte der natie, bij de wetenschappelijke mannen, bij de keur der bevolking, geen succès te wachten was. Zij schreef dus uitsluitend met het oog op de massa, zij schreef voor de bekrompenen van geest, voor de onkundigen, voor de oppervlakkigen, voor '*le monde qui se paie de paroles*'. Sophismen werden op sophismen gestapeld; onwaarheden op onwaarheden; de meest gedrochtelijke redeneringen werden aan het goede, maar eenigszins botte Nederlandsche publiek te verduwen gegeven; en men weet waarlijk niet waarover men zich het meest verwonderen moet, over de domheid van het publiek, dat waarde hechtte aan al dat geschrijf, of over de onbeschaamde stoutmoedigheid waarmede het blad, door zóó te schrijven, zijne diepe minachting voor zijn publiek zoo openlijk aan den dag legde. Intusschen, de hatelijkheden, de insinuatiën, de schandaaltjes, waarmede de spijze werd gekruid, verschaften het blad een grooten kring van lezers; *Gros Jean* nam alles voor goede munt op en begon gaandeweg te gelooven dat een liberaal eigenlijk niet veel anders was dan een landverrader, een republikein en een Godloochenaar.

Door die onedele polemiek heeft het Dagblad in de vier of vijf jaren van zijn bestaan ontzettend veel kwaads gedaan. Nimmer werkende op het verstand en op de betere gevoelens in de menschen, maar altijd op de lage en slechte hartstochten, heeft het de partijen tegen elkander opgezet veel meer dan goed en noodig is, en hij een deel van het onnadenkend publiek de meening gevestigd dat onze staatslieden, onze groote mannen niet de bevordering van het publiek belang tot drijfveer hunner handelingen hebben, maar dat zij allen - behalve de Dagbladmannen - lage intriguanten zijn, wien het slechts te doen is om hun eigen belang of het belang van hunne partijgenooten te bevorderen. Dienzelfden geest heeft het in andere conservatieve dagbladen overgebracht, die vroeger onder de fatsoenlijke dagbladen genoemd konden worden en zich thans dikwerf dezelfde insinuatiën als het Dagblad veroorloven en den ongemanierden, trivialen toon van dat blad geheel hebben overgenomen; ook sommige liberale bladen, tot verdediging genoopt, zijn van tijd tot tijd in dien toon vervallen. Die plompe, onwelvoegelijke manier van schrijven heeft echter aan het Dagblad geen goed gedaan. Men zou die veeleer verwacht hebben in eenig ultra-democratisch blaadje dan in de courant der aristocraten en reactionairen. De beginselen dezer partij moeten door een fijnen aristocratischen ultramontaan worden verdedigd, maar eigenen zich volstrekt niet voor zulk een ruwe polemiek. En daardoor, door die ongepolijste wijze van schrijven, door zoo rondweg de wenschen der reactionaire partij aan den dag te brengen, heeft het Dagblad aan zijne eigene vrienden nog meer kwaad gedaan dan aan de liberalen. De Dagblad-mannen, de vijanden van onze Grondwet bestonden vóór dat het Dagblad bestond, maar men wist niet wat zij in het schild voerden. Thans weet men welke denkbeelden en welke bedoelingen bij zekere klassen van personen bestaan en welke taktiek zij aanwenden om hun streven te bereiken. Die taktiek is: den Koning voorop te zetten en, gedekt door den koninklijken mantel, met behulp van de jezuiten (de mannen van de Tijd c.s.) en de Groenianen, de liberalen ten val te brengen. Dergelijke taktiek moet een ieder tegen de borst stuiten, die eenigszins liberaal en eerlijk denkt, en daarom gelooven wij dat de reactie nooit meer terrein verloren heeft dan juist in de laatste jaren. De aanvallen op de schoolwet hebben de oogen van vele conservatieven geopend en de eenvoudigste burger begint te begrijpen dat, wanneer men den Koning voorstelt als den vriend der reactionairen, de Koning ook aansprakelijk wordt voor de handelingen der reactionairen, en elke oppositie, tegen deze partij gericht, eene *dynastieke* oppositie wordt. Het kan dan ook niet lang uitblijven, dat conservatieven en liberalen zich nauw aaneensluiten tegen de politieke reactie en de uiterste kerkelijke partijen.

De heftige, kwaadaardige polemiek van het Dagblad had tot natuurlijk gevolg dat bij velen de wensch levendig werd in de residentie een liberaal blad daar tegenover te stellen. Een politiek blad, te 's Hage

verschijnende, heeft altijd veel voor; het is spoediger en beter ingelicht en kan over gegevens en hulpmiddelen beschikken, die een blad, elders uitkomende, mist. Wilde men den invloed van het Dagblad tegengaan, dan was het noodig eene liberale courant te 's Hage op te richten; maar de herhaalde pogingen, daartoe beproefd, mislukten allen omdat de drukkende zegelbelasting een zeer groot kapitaal noodig maakte. Eindelijk hebben drie van onze grootste en meest bekende uitgevers en een gunstig bekend papierfabriekant het initiatief genomen en besloten de zaak, op eigen risico, te ondernemen. Weldra zal, ook al blijft het zegel bestaan, een groot liberaal blad te 's Hage verschijnen, en van achteren gezien is het zeer gelukkig voor de liberale zaak, dat de vroegere pogingen niet gelukt zijn. Want nimmer is voor de oprichting van een nieuw blad en voor de bestrijding van den slechten invloed van het Haagsche Dagblad het oogenblik zoo gunstig geweest als het tegenwoordige.

Eigenlijk heeft het Haagsche Dagblad zich zelf reeds vermoord. Het publiek is dat eindelooze razen en schelden, dat insinueeren en denigreeren en al dien *humbug* moede. De kunstjes en de taktiek van het reactionaire orgaan zijn nu bekend. Men weet dat een liberaal een radicaal en een radicaal een domkop en een landverrader is; dat alle liberalen werktuigen van Thorbecke zijn; dat Rochussen blaakt van liefde voor den Javaan en dat Van de Putte alle Javanen verkoopen wil aan de Chinezen en aan roofgierige industrieelen; dat Wassenaer, Nierstrasz, Casembroot groote geleerden en groote staatslieden zijn, die met de bliksems van hunne welsprekendheid dagelijks een geheelen hoop radicalen in 't stof doen bijten; dat de Roo van Alderwerelt het land present wil geven aan Pruisen en dat Haffmans het land reeds eenige keeren heeft gered; dat Schimmelpenninck een groot financier is en van Bosse van de finantiën niets begrijpt. Niemand is meer de dupe van al die groote woorden, die versleten beschuldigingen, die belachelijke overdrijvingen, die huichelachtige betuigingen van gehechtheid aan den Koning en van liefde voor het huis van Oranje. Iedereen weet dat dit alles humbug en comedie is, en onze goede Hollanders, boos dat zij zoo lang de dupe zijn geweest van een behendig goochelaar, beginnen, in stede van al die holle phrases, naar verstandige taal en goede argumenten te vragen. Maar aan dien wensch kan ongelukkig het Dagblad niet voldoen. Vraag wat ge wilt; vraag een artikel tegen Thorbecke, het ligt gereed in de zooveelste lade van de zooveelste kast, hetzij ge hem beschuldigd wilt zien van despotisme of van vijandschap tegen den Koning of van valschheid en oneerlijkheid; vraag een artikel tegen Geertsema, daar ligt er nog een van het vorige jaar, waarin hij beschuldigd wordt van misbruik van vertrouwen; met eenige veranderingen is het zeer geschikt om aan te toonen dat hij zijne stem verkocht heeft aan den heer Van de Putte; vraag een artikel tegen Stieltjes, men zal u de lofrede van '62 geven en daaruit door enkele wijzigingen de meest valsche en kwaadaardige acte van

beschuldiging ontleenen, die gij ooit onder de oogen hebt gehad; vraag artikels ten behoeve van Rochussen, Heemskerk, Schimmelpenninck, Nierstrasz c.s., de fabriek levert ze u in een oogwenk volgens een vast model tegen den vasten prijs. Vraag wat ge wilt, maar vraag niet naar politieke eerlijkheid, naar zaakkennis of naar fatsoen, want deze zijn onbekend in de werkplaats der reactionairen. Daarvan begint het publiek meer en meer overtuigd te worden en, bedriegen wij ons niet, dan ziet menig lezer van het Haagsche blad reeds verlangend uit naar de nieuwe Courant, ten einde daaraan de plaats van het Dagblad te geven. En nu juist op dit beslissende oogenblik, nu het Dagblad vol kracht en moed moest zijn, schijnt de koortsachtige inspanning, die den redacteur gedurende eenige jaren heeft staande gehouden, door de gewone reactie en verzwakking gevolgd te worden, terwijl de financieele krachten van het Blad in even bedenkelijke mate als de physieke krachten van den redacteur uitgeput schijnen te raken. De proef met een aristocratisch- reactionair ministerie is slecht gelukt en op de zegepraal der liberalen uitgeloopen; er is alle reden om te vertrouwen dat de proef met eene aristocratisch-reactionaire courant evenzeer spoedig eene mislukte proeve zal blijken en dat het nieuwe liberale Blad in de residentie en wellicht ook elders toongevend zal worden.

Dit resultaat is echter niet in weinige maanden te bereiken en kan ook slechts bereikt worden wanneer het nieuwe blad een geheel andere weg dan het Dagblad inslaat. In tegenstelling van het reactionaire orgaan moet het - zoolang geen bewijs van het tegendeel bestaat - van de onderstelling uitgaan, dat een ieder en vooral dat elk minister, elk volksvertegenwoordiger, elk persoon geroepen om de algemeene belangen te bevorderen, hij zij conservatief of liberaal, het goede wil en het publiek belang, naar zijn beste weten, tracht te behartigen. Het moet, terwijl het de liberale beginselen met kracht verdedigt, zich bevlijtigen meer de punten van *overeenkomst* dan van *verschil* tusschen de verschillende partijen op den voorgrond te brengen, ten einde de scherpe lijn van afscheiding te doen verdwijnen en zoodoende het tot stand komen van nuttige maatregelen te bevorderen; het moet dus *conciliant* zijn, ofschoon niet in den zin van den heer de Bosch Kemper, die zeer weinig conciliant is wanneer het den heer Thorbecke geldt en zich zeer conciliant betoonde ten aanzien van een ministerie, dat de grondwet verwrong, een onwaardig spel met de vertegenwoordiging speelde en de belangen der koloniën en van het openbaar onderwijs aan de zucht om te regeeren opofferde. Het nieuwe blad moet het publiek tot billijke waardering van alle meeningen en handelingen van tegenstanders opleiden, en krachtig reageeren tegen die ongelukkige neiging van ons volk om de zaken van de ‘kleine zijden’ te bezien en de personen òf op de meest losse gronden te vergoden, òf op even ondoordachte wijze te verkleinen en te discrediteeren. Het houde zich vrij - en de namen van

den redacteur en van de uitgevers zijn ons daarvan reeds een waarborg - van alle personaliteiten en insinuatiën en van alle polemiek met de bestaande bladen, die in den regel een ieder verveelt en niemand tot leering strekt. Het ga zijn eigen weg met langzamen maar zekeren tred, en trachte door zaakkundige adviezen van erkende specialiteiten, door degelijke betoogen van bekwame medewerkers, door nuttige mededeelingen op het gebied van handel en nijverheid, van kunst en wetenschap, met der daad te voldoen aan de schoone roeping om het volk te beschaven en te ontwikkelen, het publiek op eerlijke wijze voor te lichten, oude vooroordeelen weg te ruimen en degelijke kennis en juiste inzichten bij het algemeen te verbreiden. Dus handelende, zal het misschien met groote bezwaren hebben te kampen en zich althans zeker niet dadelijk in een grooten opgang hebben te verheugen; onze oppervlakkige couranten-lezers, vooral zij, die aan de opgeschroefde vertoogen van het Dagblad gewend zijn, zullen wellicht het nieuwe blad aanvankelijk te geleerd en vervelend vinden. Maar de nieuwe onderneming, die, zijn wij wel onderricht, over een groot kapitaal beschikt, behoeft niet te speculeeren op een oogenblikkelijk succès. Het nieuwe blad kan derhalve zijn tijd afwachten en zal, indien de inhoud degelijk en onderhoudend is, ten slotte zegevieren. Het getal van zijne lezers zal langzaam, maar gestadig toenemen; het zal een blijvenden invloed verkrijgen op den publieken geest, op onze vertegenwoordigers en onze regeerders; het zal een autoriteit kunnen worden voor allen, die de publieke zaak met eerlijkheid willen dienen.

Het nieuwe Haagsche blad zal het eerste groote blad zijn, dat, na de afschaffing van de zegelbelasting, zal zijn opgericht. Van de richting, waarin het zich beweegt, van de wijze waarop het zijne taak opvat, zal voor de toekomst zeer veel afhangen. Men erkent algemeen dat het Haagsche Dagblad den meest ongunstigen invloed heeft gehad op den toon en den geest van de overige, inzonderheid van de conservatieve bladen; men kan aannemen dat het nieuwe blad, wordt het goed geredigeerd, een even grooten invloed doch in tegengestelden zin zal uitoefenen op de liberale bladen, die later zullen ontstaan - vooral op de kleine provinciale couranten die na de zegelafschaffing, wel even als nu, door de groote couranten zullen worden geïnspireerd. In de geschiedenis onzer dagblad-litteratuur kan derhalve met de afschaffing van het zegel een nieuw tijdperk beginnen. Moge de dagbladpers zich de verworven vrijheid waardig betoonen en steeds indachtig zijn aan de schoone uitdrukking van Victor Hugo: *c'est quand on a toute liberté qu'il importe de garder toute mesure.*' Alleen door dien weg te volgen, door zelfbeperking en gematigdheid, zal de dagbladpers, tot hiertoe bij ons zoo weinig geëerd, ook in ons land kunnen worden wat ze in Engeland en elders is: een machtige hefboom voor al wat goed en edel is en een vierde macht in den Staat.

15 Februari 1869.

Politiek overzicht.

Niet waar, goede lezer, wanneer wij eenen blik op de laatstverloopen maand werpen, mogen wij met regt den regel herhalen:

'*Nous l'avons*, *en dormant*, *Monsieur*, *echappé belle*'

Niet alleen zijn wij aan eenen dreigenden krijg ontsnapt, maar langs hoeveel kronkelwegen heeft de publicist, die met zijnen lezer in dagelijksche betrekking staat, dezen niet moeten leiden? Hoeveel malen heeft hij hem, gedurende die 31 dagen, niet, *nu* eens de handhaving, *dan* weder het storen des vredes in het Oosten, en hoe dikwijls niet beiden te gelijk aan den gezigteinder moeten toonen?

Even als Gretchen, bij het raadplegen van de bladeren der bloem, was de publicist dikwijls gedwongen, het ja en neen in éénen adem uit te spreken, niettegenstaande de bron van eindeloos lijden, die de eene, de bron van voldoening, die de andere dier uitdrukkingen in zich sloot.

En niettegenstaande die aanhoudend afwisselende gemoedsbewegingen, niettegenstaande dat vervallen van Scylla in Charybdis, van het kabinet Bulgaris-Delyannis in Bulgaris en later in Delyannis, na van dezen op Kanaris, van Kanaris op Drossos te zijn gekomen, bevindt zich de staatkundige wereld eigenlijk thans op hetzelfde punt, waarop de gelukkiger schrijver van het maandelijksch overzicht van *De Tijdspiegel* reeds eene maand geleden stond. Alleen heeft koning George eindelijk het kabinet Zaïmis kunnen zamenstellen, en zoodoende ministers gevonden, die de aanneming van de verklaring der Parijsche conferentie wilden contrasigneeren.

De staatkunde onzer dagen heeft allezins regt, zooals Borger, iederen dag gewonnen te rekenen, die den grooten vervaltijd met 24 uren verlengt. Wij zijn reeds voldaan, omdat de wonde die men den moed - en vooral de openhartigheid niet heeft, met vaste hand te peilen, met een vleeschkleurig pleister werd bedekt. Daarom, maar daarom alleen - en de groote hinderpalen die de Grieksche souverein bij de zamenstelling van het nieuwe ministerie ondervond, stellen ons reeds in 't gelijk - heeft Europa de optreding van dat kabinet met voldoening begroet.

Die voldoening vond toch juist voedsel in de overtuiging, dat de Parijsche conferentie slechts een palliatief was geweest. Ieder begreep dat de Hr. Zaïmis de rol van Curtius had te vervullen en zich zelven moest offeren, om den gapenden afgrond te sluiten; maar ieder blijft er tegelijk van doordrongen, dat die sluiting, helaas, slechts eene voorloopige kan wezen.

Niet dat wij al te veel gewigt hechten aan de motieven, waarmede het ministerie Zaïmis in zijne, zooeven verschenen, proclamatie de aanneming der verklaring van de conferentie voor zijne opgewonden landgenooten smakelijk, of liever, zoo verteerbaar mogelijk trachtte te maken; doch behalve hetgeen wij van de antecedenten der Oostersche questie, van het zorgvuldig openhouden dier bron van verwikkelingen door sommige groote mogendheden weten, is het zeker niet zonder gegronde redenen, dat b.v. de Hr. Gladstone, in het huis der Gemeenten, bij de opsomming der gouvernementen, die het meest tot den gunstigen afloop der conferentie hebben bijgedragen, Frankrijks naam verzweeg.

En toch was het Napoleon III die het meest voor die bijeenkomst scheen te ijveren. Trouwens, een reeks openbaar gemaakte diplomatieke stukken werpt een zeer zonderling licht op de tegenwoordige politiek des Keizers in het Oosten.

Indien Frankrijk toch nu ook schijnbaar ernstig ten gunste der conferentie in de weer was, dan belet dat toch niet dat die mogendheid nog een jaar geleden der Porte aanried, Creta ten offer te brengen. De heer de Moustier - en welligt heeft Frankrijks houding van toenmaals eene zekere rol bij de vervanging van dien minister door den heer de Lavalette gespeeld - verklaarde den 27sten December dat Creta voor Turkijë als verloren was te beschouwen en dat het verleenen, door de Porte, van nieuwe regten aan de bevolking van dat eiland, dat verlies niet alleen niet voorkomen, maar zelfs het eischen derzelfde regten door de overige Turksche provinciën ten gevolge hebben zou. Kortom, toenmaals was Frankrijk niet alleen van oordeel dat het eiland Creta aan Griekenland behoorde te worden afgestaan, maar dat Turkijë zelfs het bezit van Thessalië diende op te geven. Die zienswijze bestond nog den 13^{den} Maart 1868, en toen de Porte die raadgevingen in den wind had geslagen, weigerde Frankrijk zelfs zijne zedelijke ondersteuning aan de Turksche regering, in hare pogingen tot pacificatie der bevolking van Creta.

En indien men dan in aanmerking neemt, dat noch Griekenland, noch Rusland met de aangeduide zienswijze van het hof der Tuileriën onbekend kunnen zijn geweest, dan zeker heeft men vrij wat meer regt om Griekenlands politiek, gedurende de laatste jaren, op Frankrijks rekening, dan op die der hoven van St. Petersburg of Athene te stellen.

Die stukken zou men natuurlijk te vergeefs in het zoogenaamde ‘gele boek’ der Fransche regering zoeken(*). Al zijn soortgelijke bundels ook bestemd om de staatkunde van het gouvernement voor de natie ‘open te leggen’, toch ondergaan die verzamelingen, gelijk men weet, niet alleen eene zorgvuldige schifting, maar enkele malen zelfs

(*) Zij zijn echter te vinden in de aflevering van *Le Correspondant* van 25 Januarij j.l. door welk tijdschrift die documenten uit de vroeger verschenen Engelsche *blue-books* zijn vertolkt.

de noodige verminkingen. Getuige het voorgevallene met de stukken betrekkelijk het koningrijk Italië.

Daarom reeds, al kon het 'gele boek' ook niet hoogstens slechts tot retrospectieve beschouwingen aanleiding geven, gaan wij dat werk, als voor ons zonder praktische beteekenis, met stilzwijgen voorbij.

Uit denzelfden grond zouden wij, bij het bespreken der gebeurtenissen op parlementair gebied in Frankrijk, zeer kort kunnen wezen. Hoofdzakelijk liepen de beraadslagingen der beide Kamers toch over interpellatiën, waarvan, zooals gewoonlijk, de meest belangrijke niet werden veroorloofd. Maar die discussiën vergunnen zulk een diepen blik, al ware het slechts juist in het zooeven aangeduide verlof, te slaan, dat wij gedwongen zijn die meer uitvoerig te bespreken.

Drie aanvragen tot het rigten van interpellatiën tot het gouvernement waren bij het Wetgevend Ligchaam ingekomen. Twee daarvan (respectievelijk ingediend door de heeren Bethmont en Buffet der linkerzijde), hadden de binnenlandsche politiek tot onderwerp. De derde interpellatie was door den heer Benoist, een lid der regterzijde, onderteekend, en zou over het gebruik loopen dat van de nieuwe wet op het regt van vereeniging werd gemaakt. Het eerstbedoelde verzoek werd zonder genade door de afdeelingen afgewezen. Men kan niet straffeloos eene vergadering, van het gehalte der Fransche Tweede Kamer, aanhoudend speldeprikken toebrengen. Het verzoek van den heer Buffet werd door twee bureaux goedgekeurd, terwijl drie der negen bureaux hadden behooren toe te stemmen. Doch in twee der afdeelingen van de laatste categorie was het aantal voor- en tegenstemmers gelijk. De markies d'Andelarre wierp nu de vraag op, of de beide laatste bureaux niet tot eene tweede stemming hadden behooren over te gaan. En de uitslag der stemming, die na vrij onstuimige discussiën plaats had, bewees de gegrondheid der opmerking. Met eene meerderheid van slechts 12 stemmen werd de regering in het gelijk gesteld en hare meer bekrompen interpretatie van het reglement van orde aangenomen.

Het was niet alleen de eerste maal dat de regering op zoo weinig glansrijke wijze zegevierde, maar eene beraadslaging, die eenige dagen vroeger was ontstaan door de vraag, of de betrekking van kamerheer des Keizers vereenigbaar moet geacht worden met die van afgevaardigde, gaf aan dat resultaat eene nog belangrijker beteekenis. De meerderheid had toen besloten de Kamerheeren niet uit te sluiten, en teregt, want die titel zou voor de meeste Fransche gedeputeerden beter dan die van Kamer*leden* passen. Maar thans berekende men dat, zonder de aanwezigheid van de zeven officieren van het keizerlijk huis, die in het Wetgevend Ligchaam zetelen, de regering zelfs die kleine meerderheid niet zou hebben verkregen. Of liever - en ook dit werpt een zonderling licht op het parlementaire stelsel, zooals dat in Frankrijk wordt toegepast - de regering ware dan met de meerderheid van slechts 3 stemmen meesteres van het terrein gebleven. De graaf van

Las Cases rigtte toch een schrijven aan het *Journal Officiel*, om te verklaren, dat hij de stemming niet bijwoonde en zijn naam dus ten onregte onder de voorstemmers werd geplaatst, maar dat hij zich, ware hij tegenwoordig geweest, voor de meest ruime interpretatie van het reglement van orde zou hebben verklaard. De heer Rouher zou dan ook met regt hebben kunnen uitroepen: *Encore une victoire comme celle-là et nous sommes perdus.*

Ja, wat meer is, indien de minister van staat vooraf den keer zou hebben gekend, dien de beraadslagingen over de interpellatie van den heer de Benoist later namen, zou hij welligt die van den heer Buffet de voorkeur hebben gegeven. 't Is toch niet onmogelijk, dat, gelijk een onzer Nederlandsche nieuwsbladen, door de taal, waarvan het zich gegewoonlijk bedient, de door hetzelve bepleite onmisbaarheid eener betere wetgeving op onze drukpers schijnt te willen bewijzen, de ongebonden taal, die in de volksvergaderingen van *le vieux Chêne*, *les Folies-Belleville* en elders wordt gevoerd, juist door de Fransche overheid wordt aangegeven, ten einde der vreesachtige *bourgeoisie*, bij het naderen der algemeene verkiezingen, den noodigen angst voor den terugkeer der tooneelen van Junij '48 in te boezemen. Maar indien men naar het bestaan van *dien* valstrik slechts kon gissen, dan had althans de interpellatie van den heer Benoist niets anders ten doel dan de uiterste linkerzijde te verlokken, om als verdedigster der redenaars dier volksvergaderingen op te treden. Doch men had zich misrekend. De oppositie liet het aan regering en meerderheid over hare '*querelle de menage*', zooals de heer Pelletan de discussie bestempelde, ten einde te brengen. Alleen de heer Ollivier beproefde die verdediging, doch dat voormalige lid der 'vijf' van weleer, is reeds sedert lang van de lijst der oppositie geschrapt. De beraadslagingen moesten in die omstandigheden wel opleveren wat zij werkelijk hebben opgeleverd, namelijk het antwoord - niet van den heer Rouher, maar van zijnen ambtgenoot Baroche, dat het gouvernement de hand aan de uitvoering der wet, d.i. aan de daarin opgenomen strafbepalingen zou blijven houden. En een schrijven, dat drie dagen geleden door den minister van binnenlandsche zaken aan den prefect van policie werd gerigt, bezegelde die verklaring.

De bedoelde beraadslaging had bovendien het negatieve nut, hen gerust te stellen die het bestaan der nieuwe wet, door de interpellatie van den heer de Benoist, in gevaar achtten. Om diezelfde reden zou men de interpellatie van den heer de Maupas over de nieuwe wet op de drukpers, in den Senaat, een tegenhanger van die van den evengenoemden gedeputeerde kunnen noemen. Zooals in het *Palais Bourbon*, werden op het *Luxembourg*, èn de wantrouwige gemoederen, èn het gouvernement teleurgesteld. De eerste duchtten eene poging tot reactie, het laatste hoopte klaarblijkelijk, ook dáár eene gelijksoortige comedie, als in het Wetgevend Ligchaam, te kunnen opvoeren en met de getrouwheid der regering aan de eens vastgestelde drukperswet te kun-

nen paradeeren. Doch zij had, met de hulp der meerderheid, het paard van Troje ingehaald. In plaats van op het sterker knevelen der drukpers aan te dringen verhief de heer de Maupas, (in 1852 met de Morny, de Persigny, Fleury, Saint-Arnaud en Magnan de vertrouwden die met den president der republiek het krijgsplan voor den staatsgreep beraamden en uitvoerden), zijne stem ten gunste der ministerieele verantwoordelijkheid in het belang der kroon zelve. *Tempora mutantur.* Wie had in dien tolk der ministerieele verantwoordelijkheid den man herkend, die, volgens een zijner bewonderaars, den moed had 'zonder aarzeling, in vredestijd het bevel te geven tot arrestatie van generaals en volksvertegenwoordigers die als Frankrijks uitstekendste mannen op militair en parlementair gebied werden beschouwd?'(*) Wie had bovendien ondersteld, dat die stem zou opgaan, juist in dezelfde vergadering, die weleer met zoo groote ingenomenheid het besluit bekrachtigde, waarbij de beoordeeling der Constitutie van 1852 in de wetgevende vergadering des lands, ten strengste werd verboden, en zich daar een ander (de heer de Sartiges) ooit als verdediger zou opwerpen der leer, weleer door de Tocqueville verdedigd, dat de drukpers slechts dáár zelfs in hare uitspattingen gevaarlijk is, waar hare ontwikkeling wordt belemmerd?

De Maupas sprak zoodoende, welligt zonder het juist te willen, den vloek over zijn eigen werk uit. Dat is de eerste straal van den dag der vergelding, voor hen, die sedert 17 jaren nimmer opgehouden hebben te beweren, dat, ook in dit opzigt, sedert zijne geboorte, het tweede Keizerrijk de kiemen zijner ontbinding in zich zelf draagt.

En zooals de interpellatie van den senator Maupas, moet men eveneens tot de Fransche staatsregeling opklimmen, om den eigenlijken oorsprong eener anlere interpellatie in het Wetgevend Ligchaam te ontdekken. Wij bedoelen die van den gemoedelijken Jules Simon, over den opstand op het eiland Réunion.

In 1848 namelijk deed men ook vertegenwoordigers der koloniën in de Wetgevende Vergadering zetelen, terwijl de koloniale raden, door Louis Philippe ingesteld, bleven voortbestaan. De staatsgreep beroofde de overzeesche gewesten van het een en het ander. De gouverneur werd alleenheerscher, en indien men de koloniale raden ook deed voortbestaan, dan rigtte men hunne wijze van zamenstelling toch zoo in, dat zij, zooals een van Schillers tooneelhelden zegt, tot de schaduw werden herleid van hetgeen zij vroeger waren. Wat der regering in het moederland wedervoer, geschiedde ook met het persoonlijke gouvernement der koloniën. Het geloofde te kunnen regeren zonder de openbare meening te raadplegen. En het regeerde, doch even als Napoleon III. Van daar geldverspilling en eene verregaande ontevredenheid, die, de gewone veiligheidsklep der moderne staatsregeling missende, den weg der onwettigheid moest kiezen, om zich te doen hooren. De dis-

(*) P. Mayer, *Histoire du* 2 *décembre* p. 55.

cussie eindigde, zooals, vooral in de laatste jaren, discussiën in ons eigen land over koloniale aangelegenheden eindigden.... *in piscum:* De regering zal onderzoeken op welke wijze de toestand der overzeesche gewesten kan worden verbeterd.

Niet alleen Turkijë en Griekenland, maar ook Roumanië hebben er in den laatsten tijd voor gezorgd, dat het Oosten de noodige verrassingen aan Europa gunde. Wij hebben vroeger reeds de zonderlinge positie der 'rooden' en 'witten', in de Kamer van dat vorstendom, na den val van het ministerie Bratiano uitvoerig besproken. De jongste gebeurtenissen schenen te bewijzen dat men dwaalde, toen men in het kabinet Ghika een vervolg op het vroegere ministerie Bratiano onder eene andere firma meende te bespeuren. Bij de volgende opsomming der voorvallen in de Roumaansche Kamer, zullen wij dat punt van zelf op onzen weg ontmoeten.

Reeds op het einde der maand Januarij was te Bucharest het gerucht verspreid - want zelfs in Roumanië schijnt het volk gezonder begrippen van het parlementaire leven dan zijne staatslieden te bezitten - dat de Tweede Kamer zou worden ontbonden. De heer Jonesco interpelleerde het kabinet in den Senaat, omtrent de gegrondheid dier beweringen. De regering gaf hem verlof zijne interpellatie te ontwikkelen en antwoordde ontkennend.

Maar de mensch wikt alleen. Weldra werd zij op nieuw in dezelfde vergadering ondervraagd. Ditmaal gold het de questie, of de regering werkelijk, zooals men beweerde, voornemens was de Fransche commissie van officieren naar haar vaderland terug te zenden, die vroeger met het onderwijs des legers werd belast, en die taak geheel aan eene Pruissische commissie op te dragen. Het gouvernement trachtte in zijn antwoord klaarblijkelijk de behandeling der eigenlijke vraag te vermijden. Het herhaalde die taktiek, toen eene gelijke interpellatie in de Tweede Kamer werd gesteld. Doch, die taktiek hielp weinig. De beraadslaging eindigde toch met de bekrachtiging met groote meerderheid eener motie, waarbij de vergadering haar leedwezen aan den dag legde, wegens het middelerwijl gebleken voornemen der regering om het Roumaansche leger op Pruissische leest te schoeijen. Tengevolge van die nederlaag, en de aanhoudende schermutselingen moede, stond de minister-president Demeter Ghika den volgenden dag, onmiddellijk na de opening der zitting van de Tweede Kamer op, om te verklaren dat, terwijl eene fractie der Kamer zich van het kabinet wenschte te bedienen, als werktuig, om zich te wreken jegens de partij over welke zij zich sedert twee jaren heeft te beklagen, eene andere fractie daarentegen blinde onderwerping der regering aan haren wil zocht te bewerken. Dientengevolge had het kabinet zijn ontslag ingediend.

Inderdaad had het ministerie - juist door dat het alle partijen had zoeken te bevredigen - zooals dat wel eens meer geschiedt, integendeel allen tegen zich in het harnas gejaagd.

Doch vorst Karel verlangde dat het kabinet Ghika nogmaals zou onderzoeken of het werkelijk het vertrouwen der Kamer had verloren. Den 9^{den} February verzocht de heer Ghika dientengevolge, dat die vergadering, door middel eener stemming, zou antwoorden, of zij in de toekomst het kabinet wenschte te ondersteunen. Hoezeer waren de hekken sedert den vorigen dag verhangen! Men kon trouwens uit den loop der crisis reeds opmaken, dat de vorst, vooral in de tegenwoordige omstandigheden - de groote mogendheden zochtten toen juist het vuur in het Oosten te dooven - onder geenerlei voorwaarde den heer Jan Bratanio, of welk lid der uiterste linkerzijde ook, aan het hoofd van het bewind wenschte te zien. De uitnoodiging van den heer Ghika deed dus wel eenige discussie ontstaan, doch, op voorstel van den heer Bernesco, werd desniettemin, ten slotte met 89 tegen 4 stemmen (6 leden weigerden deel te nemen aan de stemming), uitgemaakt, dat het ministerie het vertrouwen der Kamer bezat. Doch de zege was van zeer korten duur. Vier en twintig uren later wreekten zich Jan Bratiano, Rosetti en hunne vrienden reeds, èn voor de wijze waarop zich Demeter Ghika den vorigen dag over hen had uitgelaten, èn wegens de pressie, waardoor men terzelfder tijd der Kamer een votum van vertrouwen had weten af te persen. Zij deden daartoe de regering door den heer Bresco interpelleeren, wegens de benoeming van den gepensioneerden generaal Macedonski tot kommandant der hoofdstad. Het ministerie verdedigde zich zoo goed het dat kon. Doch het zocht te vergeefs de aanneming te beletten van eene, door Jan Bratiano en 23 zijner staatkundige vrienden voorgestelde motie, waarbij die benoeming onwettig werd verklaard. Acht en zestig leden verklaarden zich vóór en 42 tegen dat voorstel.

Na die nieuwe nederlaag diende het kabinet andermaal zijn ontslag in, dat ditmaal evenmin aangenomen, en door de ontbinding der Tweede Kamer gevolgd werd. Vooraf echter werd de begrooting, overeenkomstig een voorstel der regering, *en bloc* bekrachtigd en de zitting gesloten. De Senaat bleef ongedeerd. Het kabinet deinsde voor de ontbinding dier vergadering terug, waarschijnlijk om dezelfde reden als de wondheeler, die den arm van zijnen patient niet op eenmaal wilde amputeeren om hem niet te veel smart te veroorzaken. En dat besluit ware welligt des te noodzakelijker geweest, aangezien de kiezers zoo even werden opgeroepen, om eerst in het begin der maand April a.s. eene nieuwe Kamer te kiezen. De gemoederen hebben dus den noodigen tijd om te bedaren en de rooden om het gebeurde in Griekenland te overwegen. En indien dat werkelijk plaats heeft en het kabinet Ghika aan het bewind blijft, dan zal de ontbinding van den Senaat toch moeten volgen.

Het is, gelooven wij, overbodig op het groote gewigt der bedoelde verkiezingen te wijzen. Er zijn toch waarlijk reeds brandbare stoffen genoeg in het Oosten opgehoopt, dan dat men daarbij nog een kabinet

Bratiano of Rosetti hebbe te voegen. Men heeft gezien dat de vorst die meening deelt, en juist daarom is voor den algemeenen vrede het tijdperk des te belangrijker, 't welk Roumanië op dit oogenblik doorloopt.

En zoo zijn wij van zelven genaderd tot de vraag, of men zich inderdaad bedroog, toen men in het kabinet Ghika-Cogalnitscheano niets anders dan eene voortzetting van het daaraan vooraf gegane ministerie meende te zien. Zoolang de groote mogendheden, en vooral Rusland, zich nog niet omtrent de opportuniteit der weder-opdelving van de Oostersche questie hadden verklaard, maakte Roumanië natuurlijk toebereidselen voor den naderenden, grooten dag. Het kabinet Bratiano werd wel verwijderd, nadat het al te duidelijk had getoond waaraan het arbeidde, doch hetgeen men zijdelings hoorde, gaf allezins regt te vermoeden, dat het nieuwe kabinet dien arbeid even ijverig, doch met meer omzichtigheid voortzette. Na de bijeenkomst der conferentie moest men echter te Bucharest weten, hoe weinig men van de zijde der groote mogendheden had te hopen, en dat het kabinet Ghika een anderen weg behoorde in te slaan, indien het niet tusschen het drijven der rooden en den tegenstand der mogendheden wilde vermorzeld worden. Het bondgenootschap werd dus verbroken, en zoo laat zich, naar onze bescheidene meening, te gelijk de plotselinge opening der vijandelijkheden van Jan Bratiano en *tutti quanti* tegen het ministerie Ghika verklaren.

Het parlementaire leven in Pruissen heeft sedert de verschijning van ons jongste overzigt, een vrij bewogen tijdvak doorloopen. In de allereerste plaats - èn de chronologie, èn het gewigt der gevallen besluiten eischt dat - behooren wij te gewagen van de maatregelen tegen de beide *Depossedirten* (zoo noemt men sedert 1866 in Duitschland de, op buitengewone wijze van hunne bezittingen beroofden). Men herinnert zich waarschijnlijk nog al wat wij daarvan vroeger zeiden, en inzonderheid den tegenstand dien de schikking der regering met den ex-koning van Hanover en den ex-keurvorst van Hessen bij de Nationaal-liberalen ontmoette. Die oppositie had vooral haren oorsprong genomen in de aanzienlijke gelden en bezittingen, die daarbij aan die, van het purper beroofde souvereinen werden..... teruggegeven - de bedoelde partij scheen namelijk mede het oude spreekwoord te huldigen *quand on prend..... on ne saurait prendre trop.* De koninklijke besluiten, waarbij die gelden en bezittingen onder sequester werden geplaatst, verwierven evenmin de goedkeuring dier ijveraars. Zij bekenden wel niet zeer luide in de nieuwsbladen, die hun tot orgaan strekken, dat Pruissen beter zou hebben gehandeld, indien het de beide *Depossedirten* eenvoudig had beroofd, maar zij wierpen het over een anderen boeg, en gispten de bevoegdheid, die koning Wilhelm zich had voorbehouden, om het sequester op te heffen, zoodra hij dat oorbaar achtte. Die bevoegdheid wenschten zij op de Pruissische Kamers te zien overbrengen. Zij wisten toch dat von Bismarck niet dan met groote moeite er in geslaagd was des Konings teêrgevoeligheid voor de beide souverei-

nen te overwinnen, die zich toch, met evenveel regt als hun ‘geliefde broeder’ van Berlijn, op een sprankje van *Gottes Gnaden* beroepen. En die teêrgevoeligheid des Konings kon hem, zoo dachten zij, tot eene ontijdige opheffing van het sequester medeslepen.

Maar de heer Bismarck en zijne *Helfershelfer* kunnen thans met Sganarelle herhalen: ‘*Nous avons changé tout cela.* Door de beide wetsontwerpen, die dezer dagen der Kamer van Afgevaardigden tot wettelijke regeling van het sequester werden voorgelegd, zou vooreerst het daarin gelegen correctief voor de vroegere vrijgevigheid van den koning door die vergadering bekrachtigd worden. En hoe onfeilbaar dat correctief is, bewijst de verklaring, door den Pruissischen premier afgelegd, dat men waarlijk niet kan verlangen dat de schatkist van koning Wilhelm tot de spaarkas der *Depossedirten* worde - of met andere woorden, zooals wij dat reeds eenige maanden geleden deden voorzien, dat de Pruissische administratie wel zorgen zou de inkomsten der bezittingen van den ex-koning van Hanover en den ex-keurvorst te *ver*-administreeren. Beter middel om een rouwkoop krachteloos te maken, kon dan ook moeijelijk worden uitgedacht.

En dat is de zachtste uitdrukking, die men tot qualificatie van den besproken maatregel zou kunnen vinden, indien men niet de uitdrukking kwade trouw wil bezigen, hoe ligt die ook zou zijn te regtvaardigen, vooral ten opzigte van den maatregel die tegen koning George werd genomen. Men verlieze toch niet uit het oog, dat die souverein immer heeft geweigerd van zijne regten op den troon der Guelfen afstand te doen, hoe groot de voordeelen ook waren, waarop men hem te Berlijn het uitzigt opende. Zijne regeling met Pruissen had dan ook niets gemeen met zijne vroegere souvereine regten. Te dien opzigte is dus door den blinden vorst geenerlei overeenkomst aangegaan. Is dat zoo, en de officieele stukken zijn daar om 't te bewijzen, dan was het reeds in 1866 te voorzien dat koning George, zelfs buitenslands middelen zou beproeven, om weder in het bezit van zijn vroeger koningrijk te komen. Is ook dat juist, dan kan de bedoelde overeenkomst van Pruissens zijde slechts met het geheime doel zijn gesloten, om, zoodra Europa's aandacht door andere gebeurtenissen afgetrokken, en vooral Groot-Brittanje's meewarigheid met het lot van koning George bedaard zou zijn, met de linkerhand weder te nemen wat hem met de regterhand was teruggegeven.

En hoezeer dat doel werdt bereikt, moge daaruit blijken, dat beide wetten van kracht zullen blijven tot de beide onttroonde souvereinen stellige waarborgen hunner onderwerping zullen hebben gegeven. Na hun dood - althans indien de Pruissische beheerders iets van het vermogen van den ex-koning en den ex-keurvorst zullen hebben overgelaten - erlangen de agnaten daarvan wederom het onbeperkte vruchtgebruik.

Voorts kan, krachtens de nieuwe wetten, de opheffing van het sequester slechts door de Pruissische Kamers worden bevolen.

Van welken aard de beraadslagingen waren, die over de beide wetsontwerpen werden gevoerd, laat zich, na hetgeen wij zoo even zeiden, gemakkelijk raden. Boileau moge van oordeel wezen, dat geene zaak te slecht is om eenen verdediger te vinden, toch worden zulke verdedigingen niet straffeloos beproefd. Hier bestond de vergelding in de logenstraffing, zoowel in, als vooral buiten de Kamer, van een aantal feiten, die door den *premier* werden aangevoerd, om die vergadering tot aanneming te bewegen. Zij bestond verder in de poging van de Heeren Virchow en Bender om door de Kamer te doen verklaren, dat hare medewerking voor de uitvoering van den voorgestelden maatregel, omtrent koning George, onnoodig was, maar vooral in de uitmuntende gronden die door enkele Hanoversche en andere afgevaardigden tegen dat ontwerp werden aangevoerd. Het, helaas weinig talrijke der schare werd, zooveel mogelijk, door de bondigheid hunner argumenten opgewogen. Maar wat helpt 't, daar, waar, zoo als hier, een vrijzinnig lid der vergadering (von Waldeck), gelijk de toejuichingen der Kamer aanduidden, de meening der meerderheid uitdrukt, als hij zegt: ‘Men moet eene groote fout weder goed maken; het is dus onverschillig hoe wij ons geld terug nemen. De constitutie verbiedt ten eenenmale het plaatsen van bezittingen onder sequester, als straf. Maar staat de voormalige koning van Hanover niet geheel buiten de Pruissische constitutie?’ En Bismarck wenschte dien National-liberaal op even drieste wijze geluk, als hij de uitbreiding van het aantal verklikkers als gevolg der beschikking over een fonds van een half millioen thalers, door de inbeslagneming van de inkomsten van den ex-keurvorst, na een variante op het *Ich liebe das Verrath*, *doch hasse die Verräther* van den grooten Frederik, bemantelde met de verklaring, dat de oppositie slechts moest beproeven of men met pek kon omgaan, zonder zich er mede te besmetten.

Deze staaltjes volstaan. De ruimte waarover wij beschikken, ons geduld, en, niet het minst, ons zedelijk gevoel verbieden ons meerdere aanhalingen. Het wetsontwerp omtrent Koning George vond slechts 70 tegenstanders onder de 336 aanwezige leden; dat, betrekkelijk den ex-keurvorst, werd met eene nog grootere meerderheid bekrachtigd.

Thans lag de behandeling der beide ontwerpen in het Heerenhuis aan de beurt. Wel had ook deze vergadering vroeger, even als de Tweede Kamer, de verdragen met de *Depossedirten* aangenomen, die nu door de inbeslagnemingen weder krachteloos moesten gemaakt worden, wel staat dáár natuurlijk *Gottes Gnade* vrij wat meer in eere dan bij de eigenlijke volksvertegenwoordiging; doch desniettemin ontmoetten de beide wetsontwerpen hier nog minder tegenstand dan in de Tweede Kamers, en wel zoo dat daar zelfs niet de vraag werd gesteld, zooals dat in de Kamer der Afgevaardigden bij herhaling was geschied, waarom de regering niet eenvoudig de inkomsten der *Depossedirten* terughoudt en dan den eisch van dezen voor den burgerlijken regter

afwacht, ten einde zoo de zaak aan eene regtbank te kunnen onderwerpen. Doch de heer von Bismarck had ook hier, *et pour cause*, niettegenstaande de bekende onderwerping der Pruissische magistratuur, moeten weigeren den weg te betreden, op welken de denunciatiën van dezen of genen spion niet toereikend zijn. Het Heerenhuis heeft het dan ook waarschijnlijk daarom niet oorbaar geacht den heer von Bismarck gemelijk te maken - vooral nadat de minister-president kort te voren nog, bij de behandeling der kieswet in de Tweede Kamer, had geven te verstaan, dat hij, zoo noodig, korte metten met de Eerste Kamer zou maken. Beide wetsontwerpen werden dus, ook door het Heerenhuis, met groote meerderheid bekrachtigd.

Doch zoo de afloop dier beraadslagingen in het Pruissische parlement in zoo menig opzicht stof tot treurige overdenkingen biedt, dan vindt men althans eenige reden tot voldoening, vooral in de wijze waarop Pruissens handelswijze jegens de beide *Depossedirten* elders werd beoordeeld. Het voor Pruissen weinig vleijende oordeel der Fransche regeringsbladen op dat punt, die den verkoop der bezittingen van het Huis van Orleans vergaten, schijnen, om overigens ligt te bevroeden redenen, den heer von Bismarck zeer te hebben getroffen. Althans zij alleen werden door de *Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung* een antwoord waardig gekeurd, waarin de penvoerder Brass zich zoozeer zocht te overtreffen, dat de Fransche officieuse nieuwsbladen, wel verre van zich zeer gebelgd te toonen, dat stuk, als afkomstig van een lijder aan hersenziekte bestempelden. Verdere gevolgen had die twist tusschen de penneknechten der Pruissische en Fransche regeringen echter niet.

Maar ook in Pruissen zelf schijnt er groote behoefte aan te hebben bestaan, na de door ons besproken besluiten der Kamer van Volksvertegenwoordigers, Bismarcks populariteit, zoodra doenlijk, ietwat op te warmen. Zonder dat, begrijpt men kwalijk de oppervlakige, onbekookte revelatiën, omtrent de ontdekking van een, tegen den heer von Bismarck beraamden moordaanslag, waarmede de *Kreuz-Zeitung* - die het ‘grove werk’ in het officieuse Pruissische pershuishouden verrigt - onmiddellijk na dat besluit voor den dag kwam. Dat berigt, welks oorsprong men, indien het althans werkelijk niet in 't bureau van de *Kreuz-Zeiting* werd uitgebroed, waarschijnlijk aan de spiën verschuldigd is, die zulk eene aanzienlijke rol in de zaak van den ex-koning van Hanover en den ex-keurvorst vervulden, dat berigt, zeggen wij, maakte dan ook zoo weinig indruk, dat men later van den geheelen aanslag niets meer hoorde, en zelfs de vlijtigste nieuwsbladlezer heden nog niet in staat is te zeggen wie van het plan zwanger ging, waar hij zich bevindt en wie eigenlijk het helsche plan ter kennis van het kabinet van Berlijn bragt. Of zou Pruissen thans zoo sterk aan Oostenrijks vriendschap hechten, dat het tegen wil en dank van von Beust, Bismarcks redder wenscht te maken? In het berigt van de *Kreuz-Zeitung* werd de oorspronkelijke mededeeling toch aan den staatskanselier toegeschreven.

Die zaak liep dus al zeer weinig glansrijk af. Met het plan der regering tot opheffing van art. 25 al. 3 der constitutie ging het niet beter.

Zie hier den oorsprong en het doel van dat wetsontwerp: Eenigen tijd geleden diende de Minister von Mühler namelijk drie wetsontwerpen, tot regeling van het openbaar lager onderwijs in. Zij strekten om, evenals in de bestaande wetgeving, de indeeling der leerlingen naar hunne godsdienstige belijdenissen, alsmede het dadelijke toezigt der geestelijkheid van ieder van deze, over die inrigtingen, te behouden. Daar waar het aantal kinderen van iedere belijdenis voor eene afzonderlijke school te klein is, of het onderhouden van eene school voor iedere belijdenis te bezwarend mogt wezen, kan eene gemengde inrigting voor lager openbaar onderwijs bestaan, in welk geval de onderwijzer moet behooren tot de godsdienstige gezindheid, welke bij de opening der school het talrijkst is vertegenwoordigd. De gemeenten onderhouden hare scholen en onderwijzers. Tegelijk bepaalt de wet 200 Thaler als het minimum (voor de gemeenten van minder dan 10,000 zielen) van het tractement des onderwijzers. De geldelijke belooning der onderwijzers ten platten lande wordt door de *Provincialständе* vastgesteld, behalve woning, een tuin en eene zekere hoeveelheid brandhout, door de gemeenten aan den schoolmeester uit te reiken. Het jaargeld des onderwijzers wordt uit de daartoe bestaande stichtingen, de opbrengsten der renten *in natura* en uit de bijzondere bezittingen van iedere school, bestreden. Voorts zou een pensioenkas voor onderwijzers in de hoofdplaats van ieder gewest worden ingesteld, waartoe de gemeenten eveneens het hare zouden bijdragen.

De eerste voorwaarde echter voor de toepassing dier wet scheen te bestaan in hare bepaling, dat het aangeduide voorschrift der constitutie zou worden opgeheven. Althans op voorstel der commissie, in wier handen de drie wetsontwerpen waren gesteld, werd de voorgestelde afschaffing het allereerst, en wel als een afzonderlijk wetsontwerp, aan het oordeel der Kamer onderworpen.

Misschien was zij wel van meening dat het afzonderlijk ontwerp door die vergadering zou worden verworpen, en zij zich alsdan van de onnoodige behandeling van het geheele onderwijs-vraagstuk kon onthouden.

Art. 25 al. 3 der constitutie bepaalt dan, dat het onderwijs in de openbare volksschool kosteloos wordt gegeven. Zooals zoo menig andere bepaling dier wet, is ook deze, heden, na 20 jaren, nog niet algemeen toegepast. In sommige gemeenten des lands wordt tot 30 thaler per jaar van iederen leerling geheven. In plaats nu van te trachten het voorschrift der constitutie tot eene waarheid te maken, wenschte de Minister von Mühler het artikel, èn wegens de nieuwe lasten, die de voorgestelde wetten op de gemeenten zouden laden, èn om den Staat van diens pligt tot eventueele ondersteuning der gemeenten te ontslaan, art. 25 al. 3 geheel te schrappen, inzonderheid omdat, zooals hij vrij naïf bij

de beraadslagingen erkende, de belastingen, die nu reeds vooral op de burgerklasse drukken, niet hooger konden worden opgevoerd.

Een aantal leden trokken tegen de voorgestelde afschaffing te velde. Zij gaven toe dat de bepaling der constitutie in vele gemeenten des lands een illusoir voorschrift was gebleven, doch, aan de andere zijde, was men in verschillende gemeenten meer en meer tot het geven van kosteloos *o*nderwijs genaderd. Het schoolgaan kon daarenboven, naar hunne meening, alleen dan verpligtend blijven, indien de scholen kosteloos opengesteld bleven.

De Minister von Mühler, die reeds na eens eerste redevoering zoo uitgeput was, dat hij zich gedwongen zag een beroep op de zucht der meerderheid tot handhaving van de autonomie der gemeenten te doen - evenals de vos de passie predikt - mengde zich verder niet in de beraadslaging, wier afloop trouwens niet moeijelijk was te voorzien. Vóór de Kamer tot de stemming zou overgaan, stond hij dan ook op om te verklaren, dat hoe deze ook mogt uitvallen, zij eene latere behandeling der questie van inkrimping of gedeeltelijke opheffing van het schoolgeld zou noodig maken en dus, in ieder geval, eene schrede nader tot de oplossing van dat vraagstuk zou vormen. Kortom, reeds daaruit kon men zien dat de Minister van Eeredienst ook niet geheel vreemd aan de philosophie is. En die philosophie was geen overdaad; want het voorstel werd met 202 tegen 134 stemmen verworpen. Daarna zal vooreerst wel geene sprake van wijziging der onderwijswet wezen. De gemeenten kunnen namelijk niet meer opbrengen dan thans. En de Staat is wel rijk genoeg *pour payer sa gloire*, maar niet om een welingerigt onderwijs te bekostigen; vooral thans nu het budget van het loopende jaar een deficit schijnt te zullen achterlaten, dat, volgens de meest matige berekeningen, die der regering namelijk, op 200 millioen wordt geschat.

De poging der regering, tot wijziging der kieswet, liep even ongelukkig af. Want, even als in het leven der individuën, zijn er ook tijdperken in het bestaan der kabinetten, gedurende welke niets wil medeloopen.... vooral als zij elementen, zooals de Ministers von Mühler en von Eulenburg, in hun midden bezitten.

De inlijving der nieuwe provinciën had namelijk reeds gedurende het vorige zittingjaar der Kamer, eene nieuwe verdeeling der kiesdistricten noodzakelijk gemaakt. De regering diende een daartoe strekkend ontwerp in, dat echter wegens de ongelijke verdeeling van het aantal afgevaardigden over de verschillende provinciën, zoozeer werd gegispt, dat het werd ingetrokken. Eenige maanden geleden kwam de heer von Eulenburg alsnu met een nieuw ontwerp voor den dag, dat der meerderheid echter niet meer vertrouwen scheen in te boezemen. Het doel dat hij zocht te bereiken was dan ook al te duidelijk. In de vrijzinnige districten zouden tot 90,000 inwoners noodig wezen om eenen gedeputeerde te kiezen, terwijl dat cijfer in de *rotten bo-*

roughs, in het Pruissische Utrecht of Gorinchem, tot 27000 daalde. En toch zou op 55688 inwoners één afgevaardigde behooren te komen.

Reeds het eerste artikel werd met aanzienlijke meerderheid verworpen, (tengevolge waarvan de Minister van Binnenlandsche Zaken verklaarde den Koning de intrekking der geheele wet te zullen voorstellen), en daarentegen een voorstel van den Heer Hanel met kleine meerderheid aangenomen, waarbij de bestaande wet eenvoudig op de nieuwe provinciën toepasselijk wordt verklaard. Het geringe dier meerderheid is klaarblijkelijk het gevolg van hetgeen zoo duidelijk bij de beraadslagingen uitkwam, namelijk dat men vrij algemeen van oordeel is, dat het tegenwoordige electieve en parlementaire raderwerk in Pruissen allezins vereenvoudiging eischt, zonder dat iemand het eigenlijke geneesmiddel schijnt te hebben gevonden. Zoo verlangde de heer Berger de invoering van het algemeene, directe en geheime stemregt. De heer von Kardorff stelde daarentegen voor, de kieswet met die voor het Noord-Duitsche Parlement in overeenstemming te brengen. De heer von Hennig wil ongeveer hetzelfde, doch met de uitdrukkelijke aanduiding der nadere aaneensluiting (zamensmelting?) der beide vergaderingen.

En te midden van die verwarring, verklaarde de heer von Bismarck wel niet zeer ingenomen te zijn met het wetsontwerp van zijnen ambtgenoot, maar kon hij slechts aanduiden wat hij niet in de plaats der tegenwoordige organisatie wenscht te stellen. Hij scheen het meeste over te hellen naar de meening van hen, die eenvoudig de Pruissische afgevaardigden bij het Bondsparlement, tegelijk tot leden der Pruissische Kamer wilden maken, doch later weder achtte de bondskanselier dat weder gevaarlijk, omdat men zoodoende van de vertegenwoordiging een beroep zou maken, zooals dat van geneesheer of pleitbezorger. Kortom, de uitslag der geheele beraadslaging was volkomen negatief.

Eigenlijk nam de Kamer van Volksvertegenwoordigers, behalve die omtrent de *Depossedirten*, slechts twee gewigtige besluiten, gewigtig vooral omdat zij Bismarck's vroegere, eene maand geleden door ons aangehaalde verklaring, omtrent Pruissens liberalismus, op zoo zonderlinge wijze illustreeren. Zij hief namelijk de voorschriften op, waarbij aan Israëlieten bijzondere formaliteiten, bij het afleggen van eenen eed, werden opgelegd, en voor huwelijken tusschen adellijken en niet-adellijken de toestemming der overheid werd vereischt. Daardoor zijn weder twee bouwvallen der middeneeuwen onder den voet gehaald, of liever ze zullen het welligt, want, niettegenstaande het zoo hoog geroemde ‘Pruissische liberalismus,’ is het volstrekt niet zeker of het Heerenhuis niet ook nu, vooral de hemeltergende vermenging van ‘het roode’ bloed der aristocratie, met ‘het zwarte’ van het proletariaat, even als weleer, zal trachten te beletten.

De Kamer ontving voorts nog mededeeling van een nieuw ontwerp,

tot regeling der, nog altijd tusschen Pruissen en de voormalige vrije stad Frankfort hangende geldquestiën. Het ontwerp is door het, uit den Sleeswijk-Holsteinschen krijg bekende kroonsyndicaat opgemaakt. Dat moge zijne strekking aanduiden. Het heeft dan ook eigenlijk ten doel, zooals de vroegere voorstellen van dien aard, het *vae victis* op breede schaal toe te passen, zoo dat zelfs de commissie der Kamer voor het budget werd vermurwd. Zelfs zij stelt die vergadering voor der gemeente Frankfort 756,000 gulden meer uit te keeren als het syndicaat voorstelt. Men geloove echter niet dat Pruissen te ver zou gaan indien het dat voorstel aannam. Alleen in 1857 moest Frankfort reeds eene bate van een half-millioen guldens aan de Pruissische schatkist afstaan. De Frankfortsche gemeenteraad heeft eene deputatie tot aanknooping van nieuwe onderhandelingen naar Berlijn gezonden. En wij durven wedden dat er nieuwe negociatiën zullen plaats hebben. Zoo iets schaadt toch Pruissen evenmin, als het de kat schaadt de rat niet dadelijk, in éénen slag te dooden. De onnoozele zou dat voor meêwaardigheid van den overmagtige jegens het slagtoffer kunnen houden. Niettegenstaande Bismarck's geveinsde inschikkelijkheid zal dan ook wel iedere regeling met de voormalige vrije stad daarop nederkomen, dat den berooide alleen de lastposten zullen worden overgelaten, zoo zelfs, dat in de tegenwoordig ontworpen regeling Frankfort van zijne bezittingen en inkomsten wordt beroofd en men die stad bovendien nog de verpligting oplegt, een fraai hotel voor den *hochgebietenden Herrn Polizeipräsidenten* op te rigten, daar het bestaande gebouw te slecht verlicht is. Waarlijk, de heer von Bismarck schijnt nog altijd niet zijn belagchelijk figuur op het Rijks-parlement van 1848, noch de trotsche wijze te kunnen vergeten, waarop de Senaat van Frankfort, in 1866, antwoordde op zijnen eisch dat de drukpers aldaar aan knellender banden behoorde te worden gelegd. En toch zouden, volgens Pruissens herhaalde belofte van 1866, de *Eigenthümlichkeiten* in de nieuwe gewesten geëerbiedigd worden.

In Oostenrijk bevindt zich het kabinet Taaffe - want er is nog altijd niet ernstig sprake van de vervanging van dien interimairen president - nog steeds tegenover een aantal moeijelijke questiën geplaatst, die eene meer of minder spoedige oplossing verlangen. En indien die oplossing reeds in geheel andere omstandigheden eene groote mate van staatsmanswijsheid zoude eischen, dan is dat zeker thans in de Oostenrijksche monarchie nog meer het geval.

Wat daar in het verleden werd gezaaid, wordt thans gemaaid. De overheersching der Kerk, met welke de overheid dikwijls bij de minstbeteekenende handelingen, om zoo te zeggen, gearmd optrad, heeft, wel is waar, de noodzakelijkheid dier innige verbroedering, bij een groot deel der natie tot een dogma verheven, doch, aan de andere zijde, tegelijk aan een ander deel des volks zooveel afkeer, niet alleen van die vereeniging, maar zelfs van de Kerk ingeboezemd, dat het slechts

in het kamp der uiterste tegenstanders van deze heul meent te kunnen vinden. Van daar eene uiterst diepe klove tusschen beide fractiën der natie, tusschen welke de regering is geplaatst, die niet alleen geacht moet worden beiden te vertegenwoordigen, maar naar wier persoonlijke overtuiging alleen eene scheiding tusschen Kerk en Staat de monarchie van den rand des afgronds kan redden, op welks bodem zich juist hetzelfde versleten regeringsstelsel bevindt, waardoor Oostenrijk ten verderve werd gesleept.

De toestand, waarin zich de regering te midden van dat alles moet bevinden, behoeft schier niet nader aangeduid te worden. Aan de eene zijde moet zij de verdedigers van den goeden, ouden tijd bestrijden, zonder hen te zeer voor het hoofd te stooten, terwijl zij, aan de andere zijde, de verwijten der ongeduldigen heeft te verduren en zorgen moet, zich niet door dezen te laten medeslepen. Die reeds zoo gevaarlijke toestand wordt nog vergroot, door het gemis aan parlementaire en staatkundige ondervinding des volks en het meerendeel zijner vertegenwoordigers. Deze meenen dat Oostenrijks verleden in éénen slag met wortel en tak kan worden uitgeroeid, en b.v. door eene eenvoudige afschaffing van het Concordaat, een betere toestand zou worden geboren, terwijl zij het noodige doorzigt missen, om te bevroeden dat slechts eene sterke, eendragtige regeringspartij in de Kamer perken kan stellen aan het ongeloof, dat de natie nog altijd in de duurzaamheid der nieuwe *Aera* blijft aan den dag leggen. Na de ondervinding in het verleden, is dat ongeloof allezins begrijpelijk. Maar daarom zou eene middellijke poging tot reactie, in den aangeduiden zin, des te noodzakelijker zijn, al ware het slechts om den invloed, dien de geestelijkheid en de klerikale partij juist uit dat gebrek aan vertrouwen putten.

Indien wij de gedragslijn van het Cis-Leithaansche ministerie van dat standpunt beschouwen, dan zeker moet ons oordeel vrij wat gunstiger wezen, dan wanneer men die van het absolute oogpunt onzer moderne staatsbegrippen onderzoekt. Maar dan is de houding der Oostenrijksche liberalen des te onvergeeflijker.

Die beschouwingen werden ons inzonderheid ingegeven door de misnoegdheid, waarmede de verklaringen der Ministers Herbst en Hassner, omtrent de invoering van het burgerlijke huwelijk, door een deel der vrijzinnige Oostenrijksche nieuwsbladen werden ontvangen. Tot heden namelijk heeft het bewind zich, naar men zich zal herinneren, bij de invoering der *Noth-civilehe* bepaald: zoodra de geestelijkheid hare medewerking tot sluiting van een huwelijk weigert, kan de echt, zonder hare tusschenkomst, door de burgerlijke overheid worden voltrokken. De afgevaardigde Sturm diende in den *confessionnelen Ausschuss*, waarvan hij deel uitmaakt, een wetsontwerp tot invoering van het burgerlijke huwelijk in. De regering werd uitgenoodigd haar oordeel over dat plan, in den boezem der commissie te komen ontwikkelen. Dat

oordeel was ongunstig. Volgens hare meening is de bevoegdheid der belanghebbenden, om, ingeval van weigering der geestelijkheid, buiten deze te kunnen huwen, voldoende. En welligt ware deze verklaring oneindig minder ongunstig opgenomen geworden, indien de beide leden van het kabinet niet de onhandigheid hadden begaan, om, in plaats van zich bij deze verklaring te bepalen, het burgerlijke huwelijk met de katholieke leerstelling der onontbindbaarheid van den echt in verband te brengen. Daardoor toch hebben de Heeren Herbst en Hassner, niet alleen zich zelven den terugweg afgesneden, zoolang de H. Stoel dat dogma niet zal hebben opgegeven, waarop toch zeker niet te rekenen valt, doch zij hebben tegelijk eene onnoodige concessie aan de R.C. Kerk gedaan, waarvan de minst schadelijke zijde deze is, dat zij het beweren van hen schijnt te bevestigen, die van een, tusschen het burger-ministerie en de geestelijkheid tot stand gebragten wapenstilstand mompelen. En Oostenrijk weet helaas, dat soortgelijke overeenkomsten niet juist den Staat het meeste voordeel aanbrengen.

Wij hechten dan ook weinig geloof aan die bewering. En wij meenen deze overtuiging te mogen putten uit de wijze, waarop de Minister van justitie Herbst de interpellatie van den Heer Weichs, in de Tweede Kamer, omtrent het voortdurend bestaan der *Ehegerichte* - de geestelijke huwelijksregtbanken - beantwoordde. Indien toch zulk eene wapenschorsing werkelijk gesloten ware, dan zou die reeds door het antwoord des Ministers gestaakt zijn: ‘De beslissingen dier regtbanken hebben opgehouden van bindende kracht te zijn; en indien sommige dier regtbanken desniettemin mogten voortbestaan, dan zal de regering maatregelen weten te nemen, opdat de wet geeerbiedigd worde, tenzij de uitspraken uitsluitend met de gewetensvrijheid in verband staan.’

Ook de namen en het karakter der negentien personen, die daarna door den Keizer tot leden der Eerste Kamer van den Reichsrath werden benoemd, duiden nog nader den weg aan, dien het kabinet Taaffe wil blijven bewandelen, hoewel, niettegenstaande het verblijdende karakter van dien maatregel zelven, daardoor tegelijk wordt bewezen, hoezeer ook de zamenstelling der Eerste Kamer op beteren en breederen grondslag zou behooren te worden geregeld. Wat zou toch b.v. eenen Bach of eenen Belcredi, indien zij ooit weder aan het bewind kwamen, kunnen beletten, den invloed der vrijzinnige meerderheid van het Heerenhuis, door de benoeming van eene nieuwe lijst van feodalen of klerikalen, te neutraliseeren?

Trouwens, ook de zamenstelling der Tweede Kamer eischt verbetering, zooals wij ons veroorloofden reeds vroeger te doen opmerken en de regering dat middelerwijl zelve zijdelings heeft erkend.

Even als eenige andere provinciale landdagen, had namelijk die van Neder-Oostenrijk, eenige maanden geleden, den wensch uitgedrukt, dat

de leden der Tweede Kamer voortaan, niet meer door die vergaderingen, maar door regtstreeksche verkiezing zouden worden aangewezen. In plaats echter van het bij dien wensch te laten, besloten de leden, die de bedoelde provincie in de Kamer vertegenwoordigen, eene opzettelijke bijeenkomst te houden, ten einde te beraadslagen, over de wenschelijkheid, om eene interpellatie, betreffende dat onderwerp, tot de regering te rigten. Daar nu kwam de Minister Berger verklaren, dat de regering reeds een wetsontwerp voorbereidde, krachtens hetwelk de provinciale landdagen het hun verleende regt tot verkiezing der gedeputeerden op de kiezers zelven zouden kunnen overdragen en het aantal afgevaardigden zal worden uitgebreid. Dientengevolge besloot de vergadering voorloopig de bedoelde interpellatie niet te doen plaats hebben.

De verklaring is zeker verblijdend. Terwijl toch Pruissen, zooals wij straks zeiden, één vertegenwoordiger op 55,688, België één op 40,000, Nederland één op 45,000 inwoners telt, is de verhouding in Oostenrijk 1 op 700,000 kiezers en bestaat de geheele Kamer slechts uit 203 leden, voor eene bevolking van p.m. 19 millioen zielen. Nu schijnt men het aantal gedeputeerden op 303 te willen brengen. Bovendien zal de nieuwe wet althans eene eerste poging wezen, om de gedeputeerden der gewestelijks volksvertegenwoordigingen (welk karakter hun reeds door de wijze hunner benoeming werd gegeven en hetgeen trouwens wel met het decentralisatie-stelsel van weleer, maar niet met het tegenwoordige regeeringstysteem strookt), werkelijk tot vertegenwoordigers der natie te maken. Of de voorgestelde weg echter de ware is om daartoe te geraken, wagen wij niet te beslissen. Men begrijpt - en ook hier doet de bijzondere positie van het kabinet, waarvan wij straks spraken, haren invloed gelden - dat de regering in de tegenwoordige omstandigheden geene wijziging in de constitutie wil brengen, zelfs indien zij de zekerheid mogt hebben, de ⅔ van het geheele aantal gedeputeerden, zooals die constitutie dat eischt, voor zulk eene wijziging te kunnen doen stemmen. Doch onwillekeurig moet, behalve dat, ook deze bedenking rijzen: Van het standpunt des Oostenrijkschen wetgevers is slechts ééne fictie mogelijk: óf dat de gedeputeerden, door de provinciale landdagen gekozen, òf dat die door de kiezers dadelijk, krachtens het algemeene stemregt benoemde Kamerleden, de ware uitdrukking van den volkswil zijn. En indien die stelling redelijkerwijze niet kan worden betwist, wat wordt dan door eene volksvertegenwoordiging uitgedrukt, die krachtens het ontworpen facultatieve stelsel zou zijn gekozen?

Men zal toch niet onderstellen dat alle provinciale landdagen van hun stemregt afstand zullen willen doen. Integendeel, zal men zich moeten herinneren, dat de wensch om van de Tweede Kamer eene ware vertegenwoordiging der natie, in plaats der gewestelijke regeringen te maken, juist bij die enkele provinciale landdagen is geboren, die paal en perk wilden stellen aan den invloed, dien zich de autonomische

plannen van enkele andere gewestelijke landdagen, juist door die wijze van verkiezingen der gedeputeerden, in de Tweede Kamer wisten te verschaffen, 't welk de onvruchtbaarheid dier vergadering voor de ontwikkeling des lands noodzakelijk moest ten gevolge hebben. En welke landdagen nu van de ontworpen faculteit, tot het overdragen van het regt van verkiezing op de bevolking gebruik zullen maken is niet moeijelijk te voorzien, vooral omdat, ingeval van afstand, de gedeputeerden, krachtens het algemeene stemregt zullen worden benoemd.

Zeker toch niet de landdagen van Tyrol, Bohemen of Gallicië? En dezen maken het der regeering juist het lastigst.

Het gouvernement heeft dan ook reeds getracht juist den autonomischen invloed van den landdag der laatstgenoemde provincie te kortwieken. Het betrof het vroeger door ons tot vervelens toe besproken adres aan den Keizer, omtrent de noodzakelijkheid tot wijziging der constitutie, met het doel om aan Gallicië eene meer uitgebreide onafhankelijkheid te verzekeren. Het adres werd later, naar men zich zal herinneren, in een voorstel aan de regering gewijzigd. De Poolsche fractie der Tweede Kamer was nu van meening, dat het Kabinet verpligt was het bedoelde voorstel aan het oordeel dier vergadering te onderwerpen. Daarop werd echter door den heer Giskra geantwoord, dat de regeering daartoe geenszins verpligt is en het reglement van orde alleen van voorstellen der regeering of van afgevaardigden gewaagt, terwijl de regeering niet geneigd is het bedoelde voorstel over te nemen.

Entweder - oder. Door die laatste woorden was de weg aangewezen, die alleen nog voor de Poolsche fractie overbleef. En zij koos dien natuurlijk. Het voorstel werd naar de commissie voor de grondwettige aangelegenheden verzonden, op wier voorstel de Kamer besloot niet toe te geven aan het verzoek van de heeren Ziemialkowski c.s., maar daarentegen de regeering te verzoeken het voorstel van den landdag aan de vergadering voor te leggen. Het gouvernement had zich vooraf met die conclusie vereenigd, en de Kamer volgde bijna eenstemmig dat voorbeeld. Dat is meer dan de Poolsche fractie hoopte. Die uitslag beteekent toch klaarblijkelijk, dat het voorstel van den landdag plegtstatig door de Kamer zal worden begraven - na eerst zijnen vollen wasdom te hebben verkregen. R.I.P.

De quaestie van Dalmatië is daarentegen definitief opgelost, of liever, zij werd eigenlijk reeds vóór hare geboorte uit de rij der levenden geschrapt.

Men veroorlove ons desniettemin haar zoo kort mogelijk te verklaren.

Weleer dan behoorde dat gewest tot de kroon van den H. Stephanus. Vandaar het, bij velen aan gene zijde van de Leitha ontstane verlangen, dien ouden toestand te herstellen en een besluit der Hongaarsche Kamers, om Dalmatië voorloopig, even als Croatië, bij Hongarijë te voegen. Tengevolge van 't gerucht, dat tusschen de kabinetten der beide rijkshelften over eene formeele inlijving werd onderhandeld, interpelleerde

de heer Sturm het Cis-Leithaansche bewind over datpunt. De interimaire voorzitter van het kabinet ontkende echter, vooreerst, het bestaan der beweerde onderhandelingen en verklaarde, ten andere, dat het bedoelde besluit van de Hongaarsche Kamers geenerlei invloed op den constitutioneelen toestand van Dalmatië tegenover Cis-Leithanië kon, of zou uitoefenen. Graaf Taaffe zeide ten overvloede dat, mogten hem openingen door de Hongaarsche regeering worden gedaan, hij, alvorens te handelen, het oordeel der Cis-Leithaansche Kamers zou inwinnen. En die laatste woorden zullen graaf Andrassy wel reeds den lust hebben benomen, om ernstig aan het hechten van Dalmatië aan de kroon van den H. Stephanus te denken.

Men mag dat inzonderheid onderstellen, nadat de minister-president in zijne redevoering tot de kiezers von Abya Ujhely zoo uitvoerig op het gewigt der goede verstandhouding tusschen Cis-Leithanië en Trans-Leithanië heeft gewezen. Bij diezelfde gelegenheid bestreed die redenaar ten stelligste dat die verstandhouding zou zijn gestoord.

Wij mogen van Oostenrijk niet afstappen, zonder nog te vermelden, dat beide Kamers thans de wet hebben bekrachtigd, waarbij de jury voor persdelicten wordt ingesteld, al ware het slechts om, in het voorbijgaan, voor Nederland te vragen, wat de heer Pelletan weleer voor Frankrijk verlangde: *La liberté comme en Autriche.*

In Hongarijë zijn de algemeene verkiezingen in vollen gang. Vooral de waarschijnlijke uitslag in de hoofdstad houdt de gemoederen zeer bezig. Twee feiten dragen daartoe inzonderheid bij. Vooreerst heeft zich in een der districten van Pesth de populaire romanschrijver Jokay als kandidaat der uiterste linkerzijde, tegenover den handelsminister Govone gesteld, wiens herkiezing zoodoende zeer twijfelachtig is geworden.

Ten tweede, heeft een der aftredende afgevaardigden voor den Israelitischen bankier Wahrmann het veld geruimd. Dit geschiedde op aanraden van Deak, het beroemde hoofd der gematigde liberalen, die met zooveel regt den aanhef der ode *In avarum* van Horatius, door een Belgisch dichter zoo uitmuntend vertolkt, op zich kan toepassen:

> Non, l'ivoire pas plus que l'or
> Ne brille aux noirs plafonds de ma simple retraite,
> Nul portique n'y mêle encor
> Le marbre de l'Afrique au marbre de l'Hymette.
> Content de mon humilité,
> Je n'ai point envahi le palais d'un Attale,
> De nobles mains ne m'ont doté
> D'aucun de ces tissus où la pourpres' étale.

Op Deak's raad stelde zijn staatkundige vriend Falk, een hoogstbevoegd staathuishoudkundige, zich niet weder herkiesbaar, ten einde den kiezers gelegenheid te geven, om, door het benoemen van den eersten Israelitischen volksvertegenwoordiger de gelijkheid aller godsdienstige

belijdenissen, ook ten opzigte der zamenstelling van de wetgevende vergadering in toepassing te brengen.

Dat Deak, d.i. het cabinet Andrassy-Eötvös de zege zal behalen, kan overigens als vrij zeker worden beschouwd, nadat hunne tegenstanders bij de verkiezing der leden van de kiescomité's, in verreweg de meeste kiesdistricten, erbarmelijk werden geslagen.

Indien onze voorouders van 39 jaren geleden, die niet lang genoeg hebben geleefd, om zich, even als de onvergetelijke van Lennep, van hunne belgophobie te bekeeren en met hem te zingen:

> Oude veten,
> Zijn vergeten. -

indien de schimmen dier mannen uit hunne graven konden verrijzen, zouden zij verbaasd staan over den diepen indruk, die ook bij ons te lande door den dood van den hertog van Braband, België's vermoedelijken troonsopvolger, werd teweeggebragt. Gelukkig oordeelen wij anders. Het *Weltgericht* heeft middelerwijl uitspraak gedaan en wij hebben het vonnis hooren uitspreken. Wij waren daar, toen in 1848 aan Nederland werd geschonken, wat België 25 jaren te voren reeds, tengevolge der revolutie van 1830, kon tot stand brengen. En wanneer wij ons dan te binnen brengen, met hoeveel geestdrift weleer het besluit tot herziening onzer vrij vermolmde grondwet, overal in den lande werd ontvangen, dan was òf die geestdrift gehuicheld, òf de belangstelling waarin men, ook bij ons te lande, België's lotgevallen volgt, is waarlijk opregt.

En zij kan, zij moet het wezen. Niet alleen dat het ons, patriotten, niet onverschillig kan zijn dat tusschen onze grenzen een bolwerk tegen eenen inval van Fransche staatkundige denkbeelden en invloed, een stootkussen blijft bestaan, maar de geschiedenis der laatste jaren zou welligt kunnen bewijzen, hoe er een wederzijdsch verband tusschen iederen keer naar regts of naar links, aan deze en gene zijde der Nederlandsch-Belgische grenslijn bestaat Indien dat reeds verklaart waarom, onze vrijzinnigen vooral, den gang van zaken in België met zooveel gespannenheid moeten volgen, dan wordt deze nog meer geregtvaardigd, door de onmiskenbare solidariteit, onmiskenbaar vooral door de onwederstaanbare kracht waarmede zij zich aan ons opdringt - die tusschen de verdedigers der vrijheid onder alle hemelsbreedten bestaat.

Op welke plek der aarde het ‘toeval der geboorte’ ons toch moge hebben heengeworpen, het kan ons niet onverschillig wezen, op België als een der voorbeelden te meer voor de levensvatbaarheid van den vrijzinnigen, constitutioneelen regeringsvorm te kunnen wijzen. En wanneer men terugziet op het verleden, op de wijze hoe Leopold II dien regeringsvorm begreep en het voorbeeld zijns vaders volgt, dan schijnt ons gevoel van zelf een breedere grondslag te zoeken en

zich niet meer met het uitsluitend betreuren van den dood des hertogs van Braband voor zijn vaderland en de Belgische dynastie te willen tevreden stellen, maar zich, in de hoogere uitdrukking van een traan voor het zoo diep getroffen vaderhart lucht te willen geven. En die hulde - de hoogste die men, naar wij gelooven, den zoo hoog geplaatste kan brengen - is des te onbaatzuchtiger, omdat, al mogt Belgiës moderne geschiedenis geen waarborg wezen, de toekomst door den dood des hertogs van Braband nog niet in gevaar wordt gebragt. De jeugdige leeftijd èn van het koninklijk paar, èn van den graaf en de gravin van Vlaanderen, protesteeren zelfs tegen zulk eene kansberekening voor de tijden die nog moeten komen. En voor den oogenblik bestaat dat gevaar nog minder.

De Belgische Constitutie laat toch geen twijfel omtrent de troonsopvolging. Bij ontstentenis van een koningszoon, gaat de kroon op den broeder des konings en zijne afstammelingen over. De geheele vraag, die, tengevolge des doods van den hertog van Braband rijst, is, of de tegenwoordige *eventueele* troonopvolger, namelijk de graaf van Vlaanderen, al of niet, zooals de meerderjarige *vermoedelijke* troonopvolger, regtens lid der Eerste Kamer wordt. En die vraag heeft eigenlijk geen gewigt voor België en nog minder voor het buitenland.

Wat wij straks omtrent het gewigt van Belgiës onafhankelijkheid voor ons eigen land deden opmerken, moet in de jongste dagen, naar aanleiding van de behandeling der wet, tot verhindering van het eventueel overgeven van spoorwegconcessiën aan andere (lees buitenlandsche), maatschappijen, bij velen onzer lezers zijn opgekomen, hoewel de minister van financiën, de heer Frère-Orban, bij het toelichten van het daartoe strekkende wetsontwerp, juist de gewigtigste, de strategische en staatkundige zijde der questie met zeldzaam doorzigt, zeldzaam zelfs bij dien uitstekenden staatsman, geheel onaangeroerd liet. Hij bewoog zich uitsluitend op staathuishoudkundig en handelsterrein, terwijl hij met groote behendigheid, en juist van dat terrein, voor de verpligting van alle partijen, om de regering te helpen de eer des lands op te houden, wist partij te trekken voor het plan, waardoor veeleer staatkundige en strategische overwegingen moesten worden ingegeven. Door die behendige taktiek, werd hij, zonder de eigenlijke wonde plek aan te roeren, zoowel in als buiten de Kamer begrepen en werd het ontwerp slechts tegen eene minderheid van 16 stemmen tot wet verheven.

Ook de Fransche regeringspers - en bij gevolg het kabinet der Tuileriën - bleek uitstekend te hebben gevoeld, dat het er den Belgischen minister oneindig minder om te doen was, de overgave der lijn van Brussel naar het groothertogdom Luxemburg en van Luik naar Eindhoven aan de Fransche spoorwegmaatschappij *de l'Est*, wier armen nu reeds tot de grensplaats Givet reiken, om economische redenen te verhinderen, dan wel om de Fransche regering te beletten in het bezit van een stel strategische wegen te komen, die èn België, èn het

geheele groothertogdom Luxemburg doorsnijden en zelfs tot Trier reiken.

Hoezeer reeds daardoor het Belgische wetsontwerp van het standpunt der regering voldoende wordt geregtvaardigd, zou toch de gestrenge staathuishoudkunde het regt hebben vrij wat daartegen in te brengen. Maar men herinnere zich de bedreigingen, die tot vervelens toe door de Fransche regeringsbladen tegen Belgiës onafhankelijkheid werden geuit. Die bedreigingen hebben zich op nieuw, en welligt sterker dan ooit, sedert de bekrachtiging der wet doen hooren, want, in het vuur van hunnen ijver, vergaten de officieuse dagbladschrijvers dat zij, juist daardoor, de redevoering, van den heer Frère-Orban aanvulden, dat zij zoodoende juist het wantrouwen van het Belgische kabinet regtvaardigden en zelfs de bedenkingen der onverbiddelijke staathuishoudkundigen tot zwijgen moeten brengen.

De woede der Fransche regeringspers is middelerwijl wat bedaard. Misschien heeft zij eindelijk ingezien, dat het kabinet der Tuileriën niet anders zou hebben gehandeld, indien eene Belgische maatschappij de lijnen van de Fransche compagniën *du Nord* of *de l'Est* had willen aankoopen.

Een ander vraagstuk, hoewel naar ons inzien van niet minder groot gewigt, werd met vrij wat minder haast door de Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers afgedaan. Wij hebben het oog op de hoogstbelangrijke questie van de regeling des arbeid, vooral van vrouwen en kinderen, in fabrieken en mijnen. De geschiedenis der laatste jaren heeft geleerd, dat het bedoelde vraagstuk in zekeren zin in de wetgevende vergaderingen wordt behandeld, zooals de diplomatie gewoon is met de Oostersche questie om te springen. Niet dan hoogst ongaarne zetten zij den voet op dat terrein. Zij gevoelen dat het brandt, dat onder die dunne oppervlakte een geheele reeks van vragen bedolven ligt, die men niet wil aanroeren, òf omdat men den moed mist om hare oplossing zelfs te beproeven, òf omdat de eventueele oplossing lijnregt tegenover het individueel belang van den regter zelven, van den volksvertegenwoordiger staat *Après nous le déluge.* Want de brand woedt middelerwijl voort en zal welligt voortwoeden tot de bodem ineenstort. De Kamer besloot die aangelegenheid later *au fond* te behandelen. 't Is weinig, maar 't is reeds veel, dat zelfs de vertegenwoordigers van 't kapitaal niet eenvoudig tot de orde van den dag durfden over te gaan. 't Is veel, als die gewigtige aangelegenheid zich reeds met zooveel kracht aan de wetgevende magt eens lands opdringt - al ware het slechts om het daardoor geleverde bewijs dat de materieele maatstaf voor de verkiesbaarheid de ware niet is, aangezien zij den volksvertegenwoordiger, in de zoogenaamde sociale questie en die van den arbeid, en dat wel met uitsluiting van den klager, tegelijk tot partij en regter maakt. En waarschijnlijk is het daaraan toe te schrijven dat instinctmatig, in sommige landen, de volksvertegenwoordiging zich zelve

het regt betwist om in den strijd tusschen arbeid en kapitaal op te treden. Maar dan is het besluit der Belgische Kamer, hoe schijnbaar onbelangrijk ook, des te belangrijker. Stilzwijgend stapte zij toch heen over die *question préalable.* De wetgevende magt kan dus den arbeid regelen, maar dan *kan*, neen, dan *moet* zij ook de overige punten in overweging nemen, die de questie van den arbeid in haar gevolg voert.

De opening der Cortes heeft eenige dagen geleden het eerste tijdvak der Spaansche omwenteling afgesloten. Vooraf echter moest de beschaafde wereld, helaas, nog van een diep betreurenswaardig tooneel getuige zijn, vrij wat droeviger dan de gebeurtenissen van Cadix en Malaga. Daar toch kon de noodzakelijkheid der herstelling van de openbare wet en orde, als grond worden ingeroepen. En behalve dat hetzelfde voorwendsel te Burgos niet kon worden gebruikt, maakte het vermoorden van den burgerlijken gouverneur aldaar een des te dieperen indruk, omdat zoo even nog, namens Spanje, beginselen waren verkondigd, die dat land eindelijk op dezelfde lijn als de overige beschaafde Staten van ons werelddeel schenen te stellen - en juist een dag te voren de evangelische godsdienst-oefening in het voormalige rijk van Isabella was gehouden geworden. En wij zijn dikwijls onnoozel genoeg om te gelooven, dat zulk eene proclamatie van beginselen voldoende zou wezen, om de gevolgen eener eeuwenoude wanregeering en priester-heerschappij met éénen streek uit te wisschen. Weldra vernam men de oorzaak van dien gruwelijken moord. De minister Zorilla had namelijk, om een einde te maken aan de verspillingen dier voorwerpen door de geestelijkheid, bevolen dat de boeken, zeldzaamheden, archieven enz., die in kerken en kloosters worden *bewaard*, maar dezen niet toebehooren, door den gouverneur zouden worden geïnventariseerd. Het besluit was geheim en kon dus alleen aan de geestelijkheid bekend zijn. Daardoor en door een aantal andere omstandigheden bleek het dat zij de hand in het spel had gehad. De Aartsbisschop van Burgos - *diese Männer erscheinen immer zu spät*, zooals Crabbes Faust zegt - achtte het eerst verscheiden dagen later noodig eene circulaire aan zijne kudde te rigten, ten einde tegen den moord te protesteeren, nadat de geestelijkheid had geweigerd zelfs het stoffelijk overschot van haar slachtoffer te volgen. De bedoelde circulaire bewijst dan ook alleen, dat de indruk door den aanslag te weeg gebragt, zelfs Burgos' fanatieke en onwetende bevolking - die beide kinderen van ééne moeder - niet ongevoelig had gelaten. De gisting te Madrid moest dus natuurlijkerwijze nog grooter wezen. Een volkshoop begaf zich naar de woning van den pausselijken vertegenwoordiger en hief daar vijandige kreten aan, terwijl het Pausselijk wapenschild aan de vlammen werd prijs gegeven. De woede van het gepeupel had zoodoende tevens gelegenheid gevonden, om zich op den Paus te wreken, die kort te voren geweigerd had den heer

Posada Herrera, den nieuw benoemden Spaanschen gezant, te ontvangen, niettegenstaande het voorloopige bewind te Madrid zelfs het vroegere besluit eerbiedigde, waarbij het jaargeld van den nuncius te Madrid ten laste der Spaansche schatkist werd gebragt. De bevolking der hoofdstad verlangde daarom van de regering, èn dat die maatregel ingetrokken èn het beginsel der vrijheid van eeredienst afgekondigd zou worden. Het voorloopig bewind antwoordde met het afleggen der verklaring, dat de nuncius te Madrid op dezelfde wijze als de Spaansche vertegenwoordiger, door den H. Stoel zou worden behandeld; dat de vrijheid van eeredienst door de Cortes behoorde te worden geregeld en die questie daartoe op het programma dier vergadering zou worden geplaatst. En dat heeft werkelijk plaats gehad, gelijk middelerwijl is gebleken uit de zoo bezadigde redevoering, die de maarschalk Serrano bij de opening der Cortes heeft uitgesproken. Ook hier weder zal de R.C. geestelijkheid dus hebben bevorderd wat zij wilde beletten.

De invloed van den moord op den heer Guttierez de Castro begaan is echter niet alleen op dat punt te ontdekken. Men bespeurt eveneens dat die wandaad der regering is te stade gekomen, om de door haar te Cadix en te Malaga genomen maatregelen te bemantelen. Zij had een antwoord noodig op de vraag, krachtens welk regt die werden genomen, tegen wien de zoogenaamde zamenzweerders in die beide steden zich hadden verbonden, en de moord van Burgos heeft haar juist het antwoord op die vraag geleverd, de ernstigste die de volksvertegenwoordiging haar zou hebben kunnen stellen. Nu heeft ze slechts naar het crucifix te wijzen, in welks schaduw het ligchaam, ja zelfs het lijk van haren vertegenwoordiger, op de mensch-onteerendste wijze werd verminkt, om op een indemniteitsbill voor haar geheel verleden, met zijn goede en kwade zijden, te kunnen rekenen - zooals die gebeurtenis de aanhangers van het voorloopig bewind er van ontslaat, naar een antwoord op de verbeterde, maar daarom niet minder onbeschaamde uitgave van Isabella's manifest te zoeken.

Het was overigens tijd dat de Cortes hunnen werkkring openden. Behalve dat de openbare orde in de koloniën nog altijd niet blijkt hersteld te wezen, worden in den jongsten tijd weder nieuwe woelingen van Carlisten en Isabellijnen waargenomen, die niet alleen krachtige maatregelen, maar ook de oplossing van de gewigtige questie van den toekomstigen regeringsvorm vorderen.

Mogt men op den uitslag der verkiezingen en der benoeming van het bureau der Kamer afgaan, dan ware de zege der monarchisten verzekerd. Doch nog altijd ziet men te vergeefs naar eenen kandidaat voor den troon uit. De hertog van Montpensier heeft wel nog immer de grootste kansen, de Fransche regering heeft door haar officieuse orgaan *en titre* doen verkondigen dat men haar ten onregte verdacht hield diens benoeming te willen beletten, terwijl zij zich daartegen

niet zou verzetten.... '*indien* hij werd benoemd'; doch behalve dat men niet algemeen geloof aan die zuurzoete vriendschapsbetuiging hechtte, is de hertog niet in geheel Spanje *een persona gratissima.* Van daar dan ook waarschijnlijk het oplaten in de *Epoca* van Madrid, van den proefballon, want meer was het niet, om den maarschalk Serrano, generaal Prim en den heer Figueras als vertegenwoordigende de vrijzinnige Unie, de progressisten en de republikeinen, tot een triumviraat te vereenigen en aan het hoofd des lands te stellen.

In de aangeduide omstandigheden ware dat een voortreffelijke uitweg... althans in een ander land dan Spanje, waar zelfs eene definitieve regering, van welke kleur ook, met zooveel hinderpalen heeft te kampen. Maar hoe zou het dáár, bij het volslagen gemis bij de bevolking aan eene staatkundige opvoeding, met die onbepaalde verlenging van het voorloopige bewind gaan? Of zou die vereeniging van de oppermagt, in de handen der vertegenwoordigers van de drie voornaamste partijen des lands, grootere waarborgen dan een eenhoofdig koningschap voor de duurzaamheid van het gouvernement aanbieden? Of wel, zou juist die vereeniging van meer hoofden, en bijgevolg van veel zinnen, de kiem eener ontbinding in zich dragen? Moeijelijke vragen voorwaar, doch die wij gelukkigerwijze eerst zullen hebben te onderzoeken, als zij aan de Cortes mogten worden gesteld. Maar waarop het minst moet worden gerekend, is het herstel van Isabella op den troon, niettegenstaande hare klaagliederen over 'het vertreden der wetten en de omverwerping van de tempelen van Jezus Christus.' Die vrome, die arme vrouw! Arm inderdaad, nu zelfs een gedeelte harer getrouwen openlijk verklaren moeten, dat de inhoud van het manifest hun belet de onttroonde koningin langer te verdedigen.

Na de beweging ten gunste eener herziening der cantonnale constitutiën, gaan thans in Zwitserland krachtige stemmen voor eene herziening der Bonds-constitutie op. En, door een spel des toevals, werd het teeken tot die nieuwe beweging juist in dezelfde stad gegeven, vanwaar het signaal der eerste beweging opging. Wij bedoelen Zurich. Reeds waren daar mannen uit bijna alle cantons van het gemeenebest vergaderd, ten einde de punten vast te stellen, waarover de revisie behoort te loopen. Indien de Zwitsersche Protestanten even onverdraagzaam en bekrompen als de Catholieke geestelijkheid aldaar waren, zouden wij de aanhangers van beiden kunnen tevreden stellen en bij hen allen genade voor de 'liberale afbrekers' van Zurich kunnen verwerven. Maar helaas - tweemaal helaas - nu zal het alleen den vrijzinnigen in 't algemeen genoegen doen te vernemen, dat de hoofden der beweging inzonderheid de vrijheid van godsdienst en van onderwijs, niet langer aan de cantons willen overlaten, maar, integendeel, door de Bonds-constitutie als algemeen beginsel verlangen te doen verkondigen.

Maar wij hebben ook eene compensatie voor onze ultramontanen.

De coadjutor van het aartsbisdom Freiburg in het groot-hertogdom Baden heeft den burgemeester Stromeyer van Constance in den ban gedaan, en hem zoodoende onbekwaam voor de vervulling der betrekking van lid der commissie willen maken, die belast is met het toezigt over de studiebeurzen. De excommunicatie was uiterst gestreng. Men waande Gutzkows Santos te hooren:

> Bei uns bist du dem Bannfluch heimgefallen,
> Gebet aus deinem Munde fährt ins Leere
> Der Athem, den du athmest, ist die Pest.
> Gift ist der Blick aus deinem Auge....

Doch het kabinet Jolly hield den gevloekte de hand boven het hoofd. De regering betwistte der geestelijkheid het regt om invloed op de zamenstelling der commissie uit te oefenen. Huldebewijzen stroomden, van overal, ja zelfs uit Beijeren en Zwitserland toe; de bevolking van Mannheim besloot schier eenstemmig krachtens de nieuwe wet op 't onderwijs, waarvan wij onlangs spraken, dat het openbaar onderwijs aldaar voortaan godsdienstloos zou wezen.... maar de heer Stromeyer was althans geexcomuniceerd,.... zooals Victor Emanuel door Pius IX of de Jezuïtenorde door Clemens XIV.

Op het oogenblik dat wij deze regelen schrijven houdt de Beijersche Kamer van Volksvertegenwoordigers zich met eene wet bezig, welker lot, in meer dan één opzigt, verdient, met belangstelling door onze lezers te worden gevolgd.

Wij spreken van de voorgestelde regeling van het lager onderwijs. Zelfs in dat, schier uitsluitend door Catholieken bewoonde land, heeft men, gelijk onze lezers zullen weten, de behoefte gevoeld om het openbaar onderwijs geheel aan den invloed der geestelijkheid te onttrekken. En zeer waarschijnlijk zal het kabinet van Hohenlohe dat doel bereiken, niettegenstaande het petitionnement, dat door de klerikalen, met dezelfde middelen als weleer de Nederlandsche conservatieven tegen het herstel der bisschoppelijke hierarchië, reeds maanden geleden werd georganiseerd om dat te voorkomen.

Wij willen de gebeurtenissen niet vooruit loopen en liever het einde der beraadslagingen afwachten, doch onze profecy is gegrond op de nederlaag, die de klerikalen eenige dagen geleden reeds, in dezelfde Kamer, bij de behandeling der kies-questie hebben geleden.

Twee jaren geleden werd ter regterzijde dier vergadering, de poging der democraten, om de invoering van het algemeene stemregt te erlangen, het hardnekkigst bestreden. Thans echter wordt dat kiesstelsel, juist van die zijde, het krachtigst verdedigd. Het ‘gemeene lood’ is in ‘zuiver goud’ veranderd, sedert de verkiezingen van het Tolparlement hebben bewezen, dat de klerikalen alleen bij de uitoefening van het algemeene stemregt nog iets van de kiezers hebben te hopen. De Heer Jörg, een der aanvoerders van de klerikale partij, was dan ook

ditmaal, bij zijne verdediging, even welsprekend, als hij het in 1867 bij de bestrijding was geweest. De demokraten spraken in denzelfden geest. En niettegenstaande die stilzwijgende coalitie, stemden slechts 48 van de 140 aanwezige leden voor het algemeene stemregt. Wij hebben ons dus niet al te zeer gewaagd, toen wij voorspelden, dat ook in Beijeren weldra de geestelijkheid van de openbare school zal zijn uitgesloten.

De laatste formaliteit, die de optreding van den generaal Grant als president en van den heer Colfax, als staatssecretaris der Vereenigde Staten, nog in den weg stond, is thans vervuld. In eene vereenigde zitting der beide Kamers is beider verkiezing bekrachtigd geworden.

Voorts heeft de houding van den Staat Georgië, gedurende den laatsten tijd, de staatslieden der Unie bij herhaling bezig gehouden. 't Is bekend dat de wetgeving van dien Staat, niettegenstaande diens *reconstruction*, voortgaat de leden uit haar midden te weren, die geene blanken zijn. De verkiezing van den heer Hill tot Senator van Georgië gaf den Senaat de eerste aanleiding om zijne aandacht aan die zaak wijden. De bedoelde vergadering besloot, naar aanleiding der houding van de wetgeving van Georgië, den heer Hill niet toe te laten. Daarop volgde een voorstel van den Senator Stewart, niet te verwarren met den zieltogenden staats-secretaris, strekkende om een amendement aan de Constitutie toe te voegen, krachtens hetwelk de bevoegdheid van ieder burger, om aan de verkiezingen deel te nemen of een openbaar ambt te bekleeden, hem noch door de Unie, noch door een bijzonderen Staat, onder voorwendsel van zijn kleur, zijn ras of zijne vroegere dienstbaarheid, kan worden ontnomen. En beide Kamers van het Congres bekrachtigden dat amendement.

Ook heeft de *New-York Tribune* te verstaan gegeven, dat generaal Grant niet gezind zou wezen de *Alabama*-overeenkomst goed te keuren. Doch aangezien voorbarige voldoening - wij hebben namelijk zulk eene weigering doen voorzien - even misplaatst is als ontijdige vreugde, behouden wij ons liever voor later meer uitvoerig op dat punt terug te komen, zoodra van de gezindheid van den nieuw-benoemden president op meer stellige gronden zal zijn gebleken.

Welligt is het aan dezelfde reden toe te schrijven, dat de troonrede, waarmede het Britsche parlement den 16^{den} dezer, namens de koningin, door eene commissie werd geopend, slechts op vrij oppervlakkige wijze van de voorgestelde regeling der *Alabama*-questie melding maakte, hoewel die rede reeds buitendien vrij onbelangrijk is, altijd de Iersche aangelegenheden uitgezonderd, die daarin de voornaamste plaats innemen. Dat zal trouwens ook zeer waarschijnlijk met de beraadslagingen gedurende het pas geopende zittingjaar het geval wezen. Behalve de regeling toch van het vraagstuk der *established church*, waartoe Gladstone, naar hij beloofde, reeds binnen eenige dagen een voorstel hoopt aan te bieden, wordt voorts nog in de troonrede eene herziening der

Iersche kieswet toegezegd. En wie weet welke questiën nog door den loop van zaken op die korte, maar desniettemin vrij rijke lijst van werkzaamheden zullen worden geplaatst. En nu spreken wij nog niet eens van de overige vraagstukken, zooals het onderwijs in Schotland en Engeland, de afschaffing van den lijfsdwang enz. waarvan de troonrede nu reeds gewaagt.

Van de belasting op het gemaal is in Italië geen sprake meer. Niet dat de regeering, tengevolge der ongeregeldheden in Bologne, Parma en Emilië van die heffing hebbe afgezien, maar de kreten der plattelandsbewoners zijn zoo goed door de *bersaglieri* overschreeuwd geworden, dat de generaal Cadorna, bij koninklijk besluit, van zijne zending naar die provinciën kon worden ontheven. En het langgerekte parlementaire spiegelgevecht werd door de aanneming van een voorstel van den heer Ricasoli, om eenvoudig over te gaan tot de orde van den dag, voorloopig althans, gesloten.

De regering had daarbij slechts eene meerderheid van 50 stemmen op 362 aanwezige afgevaardigen aan hare zijde, doch zij was althans gelukkiger dan hare weinig afdoende verdediging verdiende. Welke der motiën, die van elf verschillende zijden werden voorgesteld, zij ook zou hebben aangenomen, zij zou immer in meer of mindere mate schade aan het gezag der wet, en dat is toch ook aan het gezag der Kamers, hebben toegebragt. Of heeft deze de wet op de *macerato* niet zelve helpen tot stand brengen? Zij waren wel is waar vreemd gebleven aan de zending van generaal Cadorna, maar zij werden gewroken, èn door de redevoering die de heer Ricasoli tot ontwikkeling zijner motie uitsprak, èn door de onmagt der regeering, zelfs van den meest begaafde der ministers, den heer Cambray-Digny, om zich tegenover Ricosalis verwijten op voldoende wijze te regtvaardigen.

Van ons eigen land hebben wij weinig mede te deelen. Het is mogelijk, of liever het moet zoo wezen, dat een valsche weegschaal (en bij gevolg ook eene onjuiste gasmeter) den Heer een gruwel is, maar eene beraadslaging, als de zoo even in onze Tweede Kamer over de maten, gewigten en weegwerktuigen gevoerde - en waarschijnlijk hebben wij hier een aantal handdeldrijvenden op onze zijde - komt ons voor een nog grootere gruwel te wezen. Niet dat wij dat uitsluitend op de vrij traditioneele saaiheid onzer parlementaire beraadslagingen zouden willen stellen, maar het onderwerp ligt er nu eens toe.

Zelfs de heer Wintgens, dien de Haarlemsche kiezers, evenmin als den heer van Lijnden van Sandenburg hebben gekozen, waarschijnlijk om beider vrienden niet tegen elkander in het harnas te jagen, noch zelfs wijlen Mr. Daniel Koorders zouden daarin wijziging hebben kunnen brengen.....

Hier verwacht onze lezer, nu wij dien naam hebben uitgesproken, zeer waarschijnlijk, dat ook wij onze stem zullen voegen bij hen, die

aan het pasgesloten graf van dien volksvertegenwoordiger het woord hebben gevoerd.

Doch het doet ons leed die verwachting, zoo zij bestaat, te moeten te leur stellen.

Wij zijn noch aanhangers van het *De mortuis nil nisi bene* noch van de verderfelijke leerstellingen die een Dumas door mad. d'Aubray doet verkondigen. Evenmin als het huwelijk, kan de dood het gebeurde ongebeurd maken. 't Is waar dat die laatste leer welligt gevaarlijker voor het sociale leven, dan de eerste is, maar het is zeker niet minder onbetwistbaar, dat hij die in meerdere of mindere mate de pretentie kan hebben, het zijne voor de geschiedenis zijns lands, en dat daarenboven niet als vertegenwoordiger van deze of gene fractie des volks, maar der Nederlandsche natie te hebben geleverd, door dezelfde geschiedenis, door diezelfde natie mag en moet worden gerigt.

Wij weten 't wel, niet ieder deelt ons gevoelen. En daarom zullee wij spreken, zooals men dat bij zulk een teeder vraagstuk behoort te doen. Wij zullen zwijgen....

19 Februarij 1869.

M. LEVANÉ.

Mengelwerk.

Schetsen uit het leven van Vermeulen Krieger.
Door W.A. van Rees.

XVI.

Tijdens die gebeurtenissen in de binnenlanden voorvielen, bepaalde zich onze heerschappij op Sumatra tot het gebied van eenige strandplaatsen, die zich niet verder dan tot aan den voet van het Barissan-gebergte uitstrekten.

Gedurende het engelsche tusschenbewind was er in dien staat van zaken nagenoeg geen verandering gekomen, zoodat tot de overname der kolonie in het jaar 1819 een magt van 160 militairen onder een kapitein voldoende werd geacht. Niet lang daarna was de resident van Padang en onderhoorigheden du Puy evenwel verpligt versterking van Batavia aan te vragen.

Eenige maleische hoofden uit de bovenlanden, door de Padries overwonnen en onttroond, hadden namelijk op nederlandsch grondgebied een wijkplaats gezocht. Zich zelfs dáár nog niet veilig achtende tegen de vervolgingen hunner magtige vijanden, lieten zij niet af bij den resident aan te dringen op het bezetten van Samawang, een kampong aan het meer van Singkawang gelegen, waar de Engelschen indertijd een versterkten post hadden, maar die door de Hollanders was ingetrokken. Du Puy verkreeg een versterking van honderd bajonetten en plaatste die te Samawang; het gevolg daarvan was, dat de omliggende kampongs, die de partij der Padries waren toegedaan, een vijandige houding aannamen; dat de kommandant dit niet duldende den eersten kampong den beste ging tuchtigen; dat de Padries op hunne beurt Samawang aanvielen, en dat er een oorlog ontstond die met eenige tusschenpoozen

twintig jaren duurde, die stroomen bloeds en tonnen gouds kostte, en die eindigde met de annexatie van geheel Sumatra.

Het toeval wilde, dat de persoon die in het laatst van 1821 met het bevel der troepen op Sumatra werd belast, een uitstekend officier was, volkomen opgewassen tegen de moeijelijkheden die zich, in den ongelijken strijd van eenige honderden soldaten tegen duizenden dweepzieke Padries, onverwachts voordeden. De acht-en-twintigjarige overste Raaff, die zijne riddersporen reeds bij het groote leger van Napoleon had verdiend, kwam op Sumatra in de gelegenheid om al zijn militaire deugden ten toon te spreiden. Op dat tijdstip kende men de kracht, het karakter en het fanatisme der tegenpartij nog even weinig als het land zelf; al wat men bepaald wist, was dat men te doen had met een inlandschen vijand die een goed gebruik van het terrein wist te maken en voor wiens listen en lagen men op zijne hoede moest zijn; een vijand, die ja een groot overwigt op den Maleijer had weten te verwerven, maar dien men, wat moed, krijgstucht en bewapening betrof, ver beneden den Europeaan stelde. Toen het bleek, wie de Padries waren en hoeveel moeijelijkheden het land opleverde dat zij voet voor voet verdedigden, was het een geluk dat juist een talentvol krijgsman als Raaff aan het hoofd der troepen stond, een officier die de grootste onversaagdheid met het meeste beleid paarde.

Meermalen reeds zijn de schitterende wapenfeiten van den sumatraanschen oorlog met evenveel naauwkeurigheid als geestdrift geboekstaafd. Ieder Nederlander die over indische krijgsgeschiedenis las, voelde het bloed sneller door de aderen stroomen, en verheft nog trotsch het hoofd als hij de namen hoort noemen van een aantal landgenooten die zich dáár met onsterfelijken roem bedekten. In ons kader past slechts een korte aanhaling van enkele gebeurtenissen.

Raaff opende de rei der helden. In de eerste vijandelijke ontmoetingen het karakter zijner tegenpartij leerende kennen, begreep hij van de weinige hulpbronnen die hem ten dienste stonden, geen enkele ongebruikt te mogen laten. De inwoners van iederen kampong waar hij als overwinnaar binnentrad, wist hij tot zijne bondgenooten te maken. Deze, van het juk der Padries bevrijd, namen de bescherming der bajonetten aan, schaarden zich onder de vanen der Nederlanders en ondersteunden den aanval op volgende kampongs.

Snel breidde de oorlogsvlam zich uit over de ligt ontvlambare binnenlanden; want geen zes maanden na de komst van Raaff stonden geheele legers tegenover elkander. Duizenden en tienduizenden Maleijers, door de Padries in onafzienbare liniën geschaard, wachtten den aanval af van duizenden landgenooten, die, met een paar honderd bajonetten versterkt, door Raaff ter overwinning werden geleid. Voorzeker waren allen, die dáár met het lange vuurroer of met speer en klewang in de hand heuvels en dalen bezetten, geen krijgslieden van beroep, hunkerend naar den strijd; immers beide legers telden velen, die er op rekenden dat

hier de onkwetsbare Padries, dáár de overmoedige Europeanen het pleit zouden beslissen, en die gereed stonden bij den minsten tegenspoed het hazenpad te kiezen; maar voor beide partijen was het ook zeker, dat de overwinnaar geen genade kende. Stond de strijdmagt van Raaff bijna altijd in nadeelige verhouding tot die des vijands, zijn persoon deed gewoonlijk de schaal naar onze zijde overhellen. Heden dwong hij door een schoone taktische manoeuvre den vijand zijne sterke stelling te verlaten en die aan hem prijs te geven; morgen, als de tegenstand te hardnekkig, zijn magt te gering, zijn soldaten uitgeput, zijn munitie verschoten was, kortom als een nederlaag onvermijdelijk, een totale ondergang nabij scheen, plaatste hij zich zelf aan het hoofd zijner Europeanen, bezielde hen door een enkel woord met nieuwen moed en joeg de kern der vijandelijke strijders uiteen.

Maar niet altijd was het geluk op zijne zijde; meermalen zelfs stootte Raaff het hoofd op onoverkomelijke hinderpalen. Dàn schitterde echter zijn krijgsmanstalent het meest. Als de hulptroepen op de vlugt sloegen, als het geschut in een hollen weg bleef steken of in een ravijn stortte, als hij met een handvol braven op het slagveld alléén bleef staan en terug *moest* trekken, dan wekte hij zelfs de bewondering van den vijand op. Dan wierp hij de wapens niet weg of zocht zijn heil in de vlugt, zooals de overwonnen Maleijers dit gewoon waren te doen, o neen! dan week hij langzaam, pas voor pas, en altijd dreigende, gelijk de wilde stier die gewond zijn schuilhoek opzoekt. Dàn was hij het gevaarlijkst.

Toen Raaff later ook met het civiel bestuur belast werd en ingevolge het verlangen der regering met de Padries van Bondjol een vredesverdrag sloot, wist hij binnen korten tijd in het uitgestrekte landschap, dat hij met de wapens veroverd had, de noodige orde te brengen. Zijn dood, die kort daarop volgde, was een onberekenbaar verlies; want toen zijn opvolger te vergeefs alles in het werk stelde om de rust te bestendigen en het nieuwe wingewest productief te maken, verhieven de Padries andermaal het hoofd. Gelukkig, dat de geest van Raaff nog onder de troepen voortleefde! Te Soeroasso toch zag men een Veltman, die zich bij den Marapalm reeds als een held deed kennen, vijftien uren achtereen het hoofd bieden aan een groote overmagt, die eerst beproefde hem te overrompelen en, toen dit mislukte, bij herhaling op zijn kleine versterking storm liep. Maar noch het breken van de affuit van het éénige stuk geschut, noch de brand die in het gebouw binnen de sterkte ontstond, noch de overmagt was in staat hem den moed te doen verliezen. Door Veltman aangevuurd, werd ieder soldaat een held, en moest de vijand met groot verlies afdruipen. - Op een ander punt, te Ayer-Bangies, was het een flankeur Bernard die, nadat de kommandant was gevallen, met twintig man zijn post gedurende vier etmalen verdedigde tegen drie duizend vijanden!

Aan dergelijke voorbeelden was de oorlog op Sumatra rijk.

XVII.

Toen Krieger met zijne jagers te Batavia aan wal stapte, was de Java-oorlog juist geeindigd. Dipo Negoro, het hoofd der opstandelingen, die met veel beleid en weinig middelen vijf jaren achtereen den strijd tegen de nederlandsche troepen had volgehouden, zat op het stadhuis gevangen!

Het natuurlijk gevolg van dien staat van zaken was, dat de oprigting van het korps rijdende jagers onnoodig werd. Zoowel voor den chef als voor de jagers was de teleurstelling groot en werd alleen verzacht door het vooruitzigt om bij de aanstaande reorganisatie van het leger tot één korps vereenigd te worden. Aanvankelijk verkreeg Krieger het bevel over een bataillon der 19de afdeeling, dat later het 1ste bataillon werd van de acht waaruit de infanterie van het leger werd zamengesteld, het bataillon dat naar zijn vroegere bestemming en naar zijn chef, lang bekend heeft gestaan onder den naam van ‘de jagers van Krieger.’

Doch ook in andere opzigten ondervond Krieger bittere teleurstelling. In de weinige jaren die hij in Nederland had doorgebragt, was het personeel van het indisch leger nagenoeg vernieuwd en hij er bijna een vreemdeling geworden; van de 5450 officieren en manschappen die van 1815 tot 1817 te Batavia ontscheepten, waren er nog slechts 385 in leven; zoovele slagtoffers had voornamelijk de Java-oorlog gekost! Ook de gouverneur-generaal en de legerkommandant waren heengegaan en hunne vervangers schenen de verdiensten van den man, dien men vroeger een der uitstekendste officieren noemde, niet op prijs te stellen; althans zij zonden hem niet naar het oorlogsterrein, naar Sumatra. Hoeveel hij daaronder ook leed, het belette hem niet met onverflaauwden ijver het kommando te voeren over zijn korps, dat weldra boven alle andere bataillons door geoefendheid, krijgstucht en goeden geest uitblonk. Immers na verloop van weinige maanden was het reeds een eer tot ‘de jagers van Krieger’ te behooren.

Een jaar na aankomst te Batavia kwam de order tot vertrek naar Sumatra van drie kompagniën van het 1e bataillon onder bevel van.... den majoor Michiels! Dit viel Krieger hard; de helft van zijn korps naar het oorlogsveld te zien vertrekken en zelf achter te moeten blijven, 't was iets ongehoords! Maar toen hij reclameerde, werd hem gezegd dat een officier van zijn rang daar niet paste, dat hij moest berusten in de beschikkingen van het militair departement.

Lang duurde het niet, of, men vernam dat de jagers van Krieger in het vuur waren geweest en zich dapper gedragen hadden; Michiels, die zich in den Java-oorlog reeds een naam maakte, had met den besten uitslag zoowel op de kust als in de padangsche bovenlanden tegen de Padries geägeerd. Drie maanden later kwam hij alleen te Batavia terug, om der regering mondeling verslag te geven van den staat van

zaken; daarna vertrok hij ten tweeden male naar Padang, thans met twee kompagniën van het 7de bataillon. Toen volgde de verovering van Katiagan, waarbij o.a. een van Kriegers officieren, de bekende luitenant Poland, zich weder bijzonder onderscheidde. Krieger juichte over den roem door *zijne* soldaten ingeoogst, maar gevoelde niettemin al het grievende van zijn eigene werkeloosheid. De inwendige strijd tusschen pligtgevoel en eerzucht werd gedurig heviger; het berusten in de beschikking van hooger hand viel hem iederen dag zwaarder.

Eindelijk breekt er in het naburige Krawang een opstand uit; de chinesche arbeiders moorden, plunderen en verbranden huizen en fabrieken. Krieger verwacht niet anders dan dat nu zijn beurt gekomen is, dat men hem zal opdragen de rust in de residentie te herstellen. Maar neen! juist is de majoor Michiels weêr te Batavia aangekomen, en 't is Michiels die dadelijk naar Krawang wordt gezonden! Michiels dempt werkelijk zonder veel moeite den opstand; hij laat zelfs 170 Chinezen ophangen of doodschieten, en keert met de afgesneden haarstaarten, als zegeteekenen aan de vaandels bevestigd, zegepralend te Batavia terug; hij wordt daarvoor bevorderd tot luitenant-kolonel en voorgedragen tot ridder der orde van den Nederlandschen leeuw!

Dat was te veel voor Krieger! thans is zijn geduld ten einde. Hij, de vurige krijger, had immers getoond zelfverloochening te bezitten, toen men zijn beste soldaten onder de bevelen van een ander naar Sumatra zond; maar rustig in het garnizoen te moeten blijven, als op eenige uren afstands de oorlogsvaan is opgestoken, dat is te veel gevergd. Niet om soldaten te drillen waarmede een ander lauweren gaat plukken, is hij naar Indië teruggekeerd! Buitendien, hij keurt de wijze van handelen van dien gevierden majoor ten hoogste af; hij noemt die executie van chinesche werklieden, die slechts door knevelarij en mishandeling tegen hunne meesters in verzet kwamen, een wreede, een onmenschelijke daad; en zulke zegeteekenen als Michiels vertoonde, versierden in zijne oogen het vaandel niet, deden het veeleer schande aan!

Krieger zond een verzoekschrift in, om uit de dienst te worden ontslagen!

Bij den bevelvoerenden generaal ontboden, lichtte hij zijn verzoek toe en gaf onbewimpeld de redenen op waarom hij niet langer wilde dienen. De generaal de Stuers hoorde hem aan, beloofde hem eerlang naar het oorlogsterrein te zullen zenden als hij onder de bevelen van den luitenant-kolonel Elout wilde dienen, en verzocht hem zijn aanvraag om ontslag te willen terugnemen. Het vooruitzigt zelf nog eens zijn jagers in het vuur te brengen, was den ouden veldsoldaat te aanlokkend. Hij nam dus zijn verzoekschrift terug, en ontving veertien dagen later de order om met zijn korps naar Padang te vertrekken.

Langs het smalle, kronkelende voetpad dat naar den top van den

vier duizend voet hoogen Ambatjang voer de, bewoog zich in den morgen van den 5den Julij 1832 een lange sleep ruiters en voetgangers. De felle zonnestralen, die eerst zoo vrolijk de open plekken van den boschrijken berg verlichtten, werden gedurig meer opgevangen door het digte bladerendek en ten laatste volkomen onzigtbaar. Naarmate de sleep hooger steeg, werd het pad onbegaanbaarder, het woud ondoordringbaarder, de rotsen steiler. Afgestegen, vervolgden de ruiters te voet hun weg, en lieten de ontzadelde paarden behoedzaam aan de hand leiden; terwijl de maleische koelies de vrachten, die zij op hoofd en schouders torschten, slechts met moeite in evenwigt hielden. Een verward geschreeuw van apen en het eentoonig gefluit van roofvogels, honderd maal door de echo herhaald, talrijke sporen van wild gedierte, was alles wat men waarnam. Gehuld in een digten nevel, die zich langzamerhand over het woud uitspreidde, ging men zwijgend verder.

Een uur later kondigde het gehinnik der paarden de nabijheid eener rustplaats aan, en toen kort daarop de zonnestralen weder doorbraken en de nevels verjoegen, bleek het inderdaad dat men den top had bereikt. Een onderofficier met tien man bewaakte daar den kleinen versterkten post, die de gemeenschap met de bovenlanden daarstelde.

Reeds drie dagen achtereen was de stilte, die gewoonlijk op den top van den Ambatjang heerschte, door de drukte van marcherende troepen afgebroken. Ook thans werd het er weder levendig, nu Krieger met zijn staf, op weg naar Pagar-Roejong of - zoo als het thans heette - naar het fort van der Capellen, daar eenige oogenblikken verpoosde. Opgewekt door de frissche berglucht, staarde Krieger met belangstelling om zich heen. Aan zijne voeten spreidde zich in alle rigtingen een verrukkelijk schoon landschap uit. Was dat niet de Oceaan, daar ginds, die lange streep achter Kajoe-Tanam? En hier beneden, die zilveren plek, dat moet het meer Singkara zijn, is 't niet, sergeant?

‘Ja wel, overste! die kampong dáár is Samawang, en hier links Batipo. Verderop, aan den voet van den Merapi, den berg waaruit zooveel rook opstijgt, loopt de weg naar Agam. Pagar-Roejong ligt achter gindsch gebergte; die plaats is van hier niet te zien’.

‘Dus al dat land behoort ons reeds? Kan men van hier geen enkele plaats zien die nog door de Padries bezet is?’

‘Neen, overste! omgekeerd wel. De Padries zien van alle kanten op ons gebied; en wat zij willen weten, vernemen ze ook. Ik ben er zeker van, dat uw komst al geen geheim meer voor hen is.’

‘Des te beter! Ik denk mij ook niet te verschuilen, en hoop hen spoedig van nabij te zien.’

‘Wel de moeite waard, overste! Mooije kerels, met zwarte baarden en witte tulbanden! De lange witte jassen die zij dragen, doen de kleinsten zelfs reuzen schijnen, vooral als zij op hun hooge borstweringen staan te tandakken’.

Het fort van der Capellen werd den volgenden dag bereikt. Krieger gunde zich den tijd niet, zich behoorlijk in zijn bamboewoning interigten, maar liet dit aan de zorg van zijne bedienden over. Van meer belang achtte hij het, zoo spoedig mogelijk kennis te maken met het karakter van het land dat in de laatste jaren veroverd, van de bevolking die aan ons gezag onderworpen was.

Vergezeld van zijn adjudant, den 1sten luitenant Perk van Lith, en van den kapitein de Quay die met het civiele gezag der bovenlanden belast was, begaf hij zich naar het vier uur verwijderde Tandjong-Alam, en van daar naar kampong Kamang, waar de kapitein Schenk met een kompagnie zijner jagers benevens de Ali-Bassa Sentot met een afdeeling javaansche hulptroepen gekampeerd lag. Ook de luitenant-kolonel Elout, resident en militair kommandant van Sumatra's Westkust, bevond zich daar. In de nabijheid van die plaats, te Boekit Kamang, lag de vijand achter een versterkte linie. Krieger wachtte den volgenden dag niet af om de positie te gaan verkennen. Die veldwerken waren geducht! en dat zij goed bewaakt werden leed geen twijfel; want toen Krieger te ver ging om de padriesche wachtposten meer van nabij op te nemen, floten hem een paar kogels langs de ooren.

Langs vruchtbare dreven en door sterk bevolkte kampongs den weg vervolgende kwam men over Koriri en Bjerro te Fort de Kock, waar ook een kompagnie jagers in garnizoen lag. Van daar werd Goegoer-Sigandang en, den voet van den Merapi steeds volgende, over Goerong het fort van der Capellen weder bereikt. In drie dagen had Krieger dus den vuurberg geheel omgegaan, overal groote welvaart opgemerkt en de overtuiging gekregen dat Sumatra mettertijd voor Nederland een bezitting van onschatbare waarde zou worden. Hij achtte zich gelukkig tot de uitverkorenen te behooren die bijdroegen tot de verovering van dat rijke gewest; hij brandde van verlangen om zijne krachten te meten met de Padries, die welligt nog schooner land achter hunne onmetelijke liniën verborgen hielden.

Lang liet de gelegenheid zich niet wachten. Elout zelf wenschte niets liever dan de grenzen van zijn gebied uit te breiden; na de aankomst van Krieger meende hij de vijandelijkheden met gunstigen uitslag te kunnen hervatten.

In den vroegen morgen van den 16den Julij bestegen de beide hoofdofficieren, slechts van hunne adjudanten vergezeld, het steile gebergte dat de uitgestrekte vallei van Lintau aan hun oog onttrok. Kort voor het opkomen der zon had een hevige ontploffing van den krater, als een geweldige donderslag, den omtrek doen weergalmen; de grond had gedreund, de geheele natuur gesidderd. Toen was er uit den krater hoog in de lucht een dikke, vale rookkolom opgestegen, die door den morgenwind voortgedreven, zich langzaam in een fijnen aschregen oploste en tot op een afstand van vier uren den omtrek als met een sneeuwlaag bedekte. In sprakelooze bewondering over dit on-

verwachte natuurtooneel had men de bestijging van den Marapalm eenige oogenblikben gestaakt, doch toen met vasten tred voortgaande de aandacht uitsluitend gevestigd op de woeste streek die men vóór zich had. Weldra werd de plaats bereikt waar ruim negen jaren geleden de dappere Raaff het hoofd gestooten had. Dáár lagen de heuvels waarop het hem gelukt was zijne zesponders in batterij te brengen; ginds hadden Veltman en van Geen pal gestaan met een handvol braven tegen honderden Padries; hier moest de plek zijn waar Raaff met den degen in de vuist zich alléén op een drom vijanden wierp en door zijn voorbeeld de kolonne van een volkomen ondergang redde. Iets verder, op zeven duizend voeten boven de oppervlakte der zee, nabij het hooge punt waar nu onze uiterste post stond, herkende men de overblijfselen der ontzaggelijke versterkingen, waar de vijand waarlijk lang genoeg van zijne overwinning genoten had; want eerst in het vorige jaar was het gelukt door list te verkrijgen wat door geweld onmogelijk scheen. Gebruik makende van 's vijands onachtzaamheid nam dezelfde Veltman, met de Quay aan het hoofd van honderd bajonetten, de linie bij verrassing. Van den bergpas teruggeslagen, bezetten toen de Padries een andere linie op de grenzen van Lintau, aan de helling van het gebergte; een linie, ook verbazend sterk door de natuur en door tallooze aangebragte chicanes, maar - zoo als later bleek - niet onneembaar.

Thans gold het, onopgemerkt de vijandelijke stelling te verkennen. De borstwering, drie palen lang en minstens twaalf voeten dik, was geheel met doornbamboe begroeid en telde op een onderlingen afstand van twee honderd passen veertien met lilla's bewapende bentings, die elkander met haar vuur ondersteunden en de veertig voet diepe gracht bestreken. Het voorliggend terrein was door randjoes en vijftien voeten diepe wolfskuilen, door het hooge gras verborgen, onbegaanbaar gemaakt. Bovendien stroomde langs een gedeelte van het front een riviertje, wel is waar doorwaadbaar, maar toch moeijelijk over te gaan door de steilte der wanden en de menigvuldige klipsteenen op de bedding. Acht jaren lang hadden de Padries aan die linie gearbeid en haar een ontzettend wederstandsvermogen gegeven. Van een frontaanval kon dus geen sprake zijn; daarom vestigde Krieger voornamelijk zijn aandacht op de vleugels, onderzocht daar het terrein naauwkeurig, en toen hij dat opgenomen had, twijfelde hij niet aan den goeden uitslag eener omtrekking bij nacht.

Op het fort van der Capellen teruggekomen, gelastte Elout nu openlijk aanstalten te maken tot een aanval op de linie van Boekit-Kamang; en terwijl dáár in het gezigt des vijands, dien men wilde misleiden, troepen van het eene punt naar het andere togen, trokken ongemerkt zeven honderd bajonetten en vier duizend man inlandsche hulptroepen zamen achter onzen post op den Marapalm.

XVIII.

Het was een gure nacht. Met ongewone vaart dreven de wolken, door een geweldigen stormwind voortgezweept, over den top van den Marapalm. Uit de rotsspleten en kloven, met zaâmgeperste lucht opgevuld, klonken loeijende, klagende toonen. Doffe slagen van ontwortelde boomen, die krakende in de ravijnen stortten, deden gedurig den grond daveren. Er heerschte een groote duisternis. Alles liep zamen om dien nacht voor een geheime onderneming geschikt te maken.

Digt opgesloten en min of meer gedekt door een rotswand, staan 250 jagers van Krieger het teeken tot den afmarsch af te wachten. Omstreeks twee ure na middernacht, als de wind iets in kracht begint af te nemen, komt er beweging in dien drom. Zonder eenig gerucht te maken, ontwikkelt hij zich in een langen sleep, die de rots omzwenkt, in een ravijn afdaalt, de helling aan de tegenovergestelde zijde beklimt, en in dezelfde rigting voortgaande ten laatste geheel uit het gezigt verdwijnt. Drie uren achtereen beweegt die sleep zich zonder rusten door de wildernis, door moerassen, rivieren en beekjes. Nu breekt de dag aan. Hij die aan het hoofd gaat, tuurt bij elke nieuwe flikkering met meer oplettendheid om zich heen; een uitdrukking van blijdschap wordt op zijn gelaat zigtbaar. Hij heeft de zekerheid de goede rigting gevolgd te hebben, en dat zonder hulp van een enkele lichtende ster! - ‘Halt dus! een oogenblik adem gehaald. Geen man ontbreekt er? de wapens zijn nog in orde? Opperbest! Schoenen verloren, kleeren gescheurd! dat komt er niets op aan, dat zal u vergoed worden; weest maar gerust. - Kapitein Schenk! wij zijn reeds achter de linie; binnen een uur zullen we de Padries tusschen de oogen zien, ik sta er voor in! De vraag is nu alleen maar, of zij lang slapen en wij hen overvallen zullen.’

Na een korte rust wordt de marsch in stilte hervat. Ginds ontwaart men reeds een hoog wachthuisje, zoo als er boven elke benting één uitsteekt. Een geweerschot knalt; men is ontdekt! Daar vallen een aantal schoten, waarmede de vijand onder luid geschreeuw de kolonne begroet, juist op het oogenblik dat zij tot aan de knieën door een moeras waadt.

‘Niet vuren!’ roept Krieger, ‘vooruit maar! bedaard!’

Eindelijk voelt men vasten bodem onder de voeten. Snel, maar ordelijk worden de gelederen hersteld; Krieger plaatst zich aan het hoofd, laat den stormmarsch blazen en loopt, zonder een enkel schot te doen, op de voorste benting storm.

De vijand heeft zijne vuurwapens nog niet kunnen herladen, is in verwarring en wijkt. Uit een tweede, een derde benting, ja tot uit zes bentings wordt achtereenvolgens de overvallen bezetting verdreven. Maar in de zevende, in de grootste benting denkt men niet aan vlugten; integendeel, dáár wordt krachtige weêrstand geboden. Twin-

tig priesters hebben een duren eed gezworen, van te overwinnen of te sterven. Om de bezetting een bewijs van hun moed te geven, vertoonen zij zich nu en dan in hunne volle lengte op de borstwering, schelden de ‘ongeloovige honden’ uit en vuren hunne geweren af. Maar de Maleijers schijnen minder vertrouwen op hun geluk te stellen; zij zagen hunne makkers reeds vlugten uit de linksche bentings; zij ontwaren nu ook bajonetten in front van de linie, bajonetten die nader komen en reeds in de gracht afdalen. De schrik slaat hun om het hart en met dozijnen ontvlugten zij de versterking, die elk oogenblik naauwer wordt ingesloten, om daarbuiten door bukskogels getroffen te worden vóór dat het beschermend woud is bereikt.

De bezetting der benting bestaat alleen nog uit de twintig voorvechters. Krieger roept hun toe zich over te geven; hij zal hun leven sparen. Tot antwoord krijgt hij scheldwoorden en kogels.

‘Ik zal hun tien minuten geven om zich te bedenken’, zegt hij tot Schenk. ‘Stel uwe kompagnie tegenover de andere face op, en bestem een peloton om storm te loopen zoodra ik van hier het teeken zal geven.’

Tien minuten later klinkt het signaal ‘ophouden met vuren.’ Aan twee kanten staan de stormpelotons gereed en op het eerstvolgend signaal snellen beiden gelijktijdig vooruit. Niettegenstaande de grond met randjoes bezaaid is, bevindt Krieger zich in weinige seconden bij den versperden ingang en rukt reeds de doornbamboes weg die hem den toegang beletten, toen een angstig geroep van ‘Overste! Overste!’ uit den mond van eenige jagers die achter hem zijn, hem doet opzien. Dáár staat een Padrie met vonkelende oogen boven op de borstwering; hij heeft zijn geweer op hem aangelegd en is bezig het lontslot in beweging te brengen. Het dreigend gevaar jaagt Krieger een koude rilling door de leden, maar doet hem zijn tegenwoordigheid van geest niet verliezen. In de linkerhand houdt hij een buks met overgehaalden haan,... *zijn* schot valt eerder, en de Padrie stort ontzield neêr. Twee minuten later dringt men van deze zijde in de benting.

Gelijktijdig wordt ook aan de andere zijde met woede, man tegen man gevochten. De dappere Schenk is met hulp zijner manschappen op de borstwering geklommen en heeft reeds twee Padries in 't stof doen bijten. Nu er eenige jagers naast hem staan, springt hij in de binnenruimte; van dit oogenblik maakt een priester gebruik om hem zijn lans diep in het ligchaam te stooten. De brave Schenk kan nog opstaan, de lans uit de wond trekken; maar zijn jagers aanvoeren, helaas! dat is voor altijd gedaan. Verbitterd over het lot van hun geliefden kapitein, vallen de soldaten als razenden op de Padries, maken ze in weinige oogenblikken af en hakken ze in stukken!

Krieger herstelt de orde, laat de gewonden naar buiten brengen en daarna het wachthuis binnen de benting in brand steken. Dit is voor Elout het signaal om in front op te rukken; zonder tegenstand te ont-

moeten dringt deze nu ook met het centrum zijner magt binnen de linie en vereenigt zich met Krieger. Een zestigtal lijken van gesneuvelde Padries ligt hier en daar op den bodem verspreid; een veel grooter aantal is door de vlugtelingen medegesleept en in het woud verborgen. De aanraking met onbesneden Kafirs verontreinigt immers nog na den dood! De vijand is in noordelijke rigting aftrokken en meent het gevaar reeds ontkomen te zijn. Maar eensklaps ziet hij bajonetten tusschen het geboomte flikkeren, en bijna op hetzelfde oogenblik knalt een geregeld tweegelederen vuur. Het is Veltman, die den regtervleugel der linie met zijne kolonne omtrok en nog juist bij tijds komt om den terugtrekkenden vijand op het lijf te vallen en geheel uit een te slaan. Nu is de overwinning volkomen; men vervolgt de vlugtelingen tot aan den versterkten maar onverdedigden kampong Kawé en betrekt het bivak. Dáár klinken nog lang, in weerwil der doorgestane vermoeijenissen, de vrolijke liederen der vreugdedronken jagers, totdat eindelijk de natuur hare regten doet gelden en alleen de schildwachten, die voor de rust hunner makkers zullen zorgen, wakker blijven.

Alleen? Neen, nog één persoon bragt den nacht slapeloos door. Hoe verheugd ook met de nieuw bevochten lauweren, hoe dankbaar gestemd door den goeden afloop van het gevecht, hoe gelukkig met de zekerheid dat op het oorlogsveld de fortuin hem nog steeds toelacht, gevoelde Krieger zich toch diep getroffen door het verlies van den braven kapitein Schenk. Van al zijne officieren had hij in Schenk het meeste vertrouwen gesteld; aan Schenk zou hij gerust het kommando over zijne jagers toevertrouwd hebben, als hij zelf gevallen of elders geroepen was; Schenk, die het ridderkruis reeds te Palembang had verworven, beloofde zulk een uitstekend hoofdofficier te worden, en nu was zijn levensdraad afgesneden! En de soldaten zijner kompagnie, die toch zoo innig aan hem gehecht waren, die zijn dood zoo schrikkelijk wreekten, ze zongen zoo even, ze sliepen nu! - 't Was goed zoo als 't was, ongetwijfeld. Vroeger had hij zelf immers bij grootere rampen, die hem geweldig troffen, evenveel onverschilligheid aan den dag gelegd en kunnen slapen. Waarschijnlijk was het de ongewoonte, de lange rust, die nu veroorzaakte dat de droefheid meester bleef en de slaap hem ontweek.

Bij het krieken van den dag zag men Krieger, slechts van een paar man vergezeld, den Marapalm weder opgaan, om bij de begrafenis van kapitein Schenk tegenwoordig te zijn. En toen de treurige plegtigheid was afgeloopen, gaf hij last de plaats te teekenen, ten einde er later een grafnaald te kunnen oprigten.

Op den huidigen dag wijst nog - dank aan Krieger - een eenvoudige steenen zuil boven op den Marapalm de plek aan waar Schenk's asch rust.

XIX.

Op den versterkten kampong Tappi-Sello, de onneembaar gewaande hoofdplaats van het landschap Lintau, had het verslagen leger der Padries zich teruggetrokken. Volgens ingewonnen berigten stonden te Tappi-Sello, behalve een groot aantal lilla's van inlandsch fabrikaat, ook de vier zware stukken geschut in batterij die Raaff bij zijn aanval op den Marapalm had verloren; te Tappi-Sello waren alle levende en doode strijdkrachten, waarover de Lintauërs konden beschikken, vereenigd; naar Tappi-Sello voerde dus de weg der overwinnende kolonne.

In aanmerking nemende den hardnekkigen weêrstand dien men van een dapperen vijand, in zijn laatsten schuilhoek teruggedreven, verwachten kon, oordeelde Krieger het raadzaam ook van zijn kant alle krachten gelijktijdig aan te wenden en tevens de voorzigtigheid geen oogenblik uit het oog te verliezen Daarom droeg hij Veltman op, met een deel der kolonne, versterkt met vijf duizend man hulptroepen, de plaats in front te naderen, maar niet tot den aanval over te gaan voor dat hij, Krieger, haar had omgetrokken.

Die omtrekking (ofschoon bij dag geschiedende) met het grootste deel zijner jagers en zes duizend gewapende Maleijers, ging met ontzaggelijke bezwaren gepaard, daar het niet genoeg was een weg door de wildernis te kappen, maar het bovendien de grootste inspanning eischte de houwitsers over berg en dal met zich te voeren. Toen het vijandelijk geschut begon te bulderen en men daaruit kon afleiden dat Veltman reeds voor Tappi-Sello stond, werd Kriegers geduld op nog zwaarder proef gesteld. Zeer langzaam vorderend, bereikte de kolonne eindelijk tegen tien ure in den morgen den kampong. Juist wilde Krieger de noodige bevelen tot den aanval geven, toen een geweldige ontploffing in Tappi-Sello den bodem deed daveren en den kampong in dikke rookwolken hulde. Dadelijk daarop sloegen de vlammen op verschillende punten omhoog, en zag men de verdedigers naar de wildernis vlugten. 's Vijands buskruidmagazijn was in de lucht gesprongen! De maleische hulptroepen juichten en werden nu dapper; doof voor de bevelen der officieren, liepen zij in het wilde op den kampong toe, vermoordden eenige vlugtende vrouwen en kinderen, plunderden de huizen en staken die daarna in brand. Een prachtige tempel, een kunstig zamengesteld en met snijwerk versierd gebouw, opgerigt buiten den kampong en omringd door een vischrijken vijver, een tempel waaraan zeven jaren gearbeid was, onderging hetzelfde lot en lag spoedig in asch. Toen geen bevelen hielpen om dit verwoestingswerk te stuiten, liet Krieger met geweld de hulptroepen tot hun pligt brengen. Aan dien harden maar noodzakelijken maatregel, die aan twee Maleijers het leven kostte, was het nog te danken, dat althans een tiental huizen gespaard bleven waarin later de europesche troepen zich konden legeren.

Uit een brandende woning hoorde men noodkreten opgaan. Krieger stuurt er dadelijk een jager in; na eenige oogenblikken van ernstige spanning, komt deze weêr te voorschijn met een kind in de armen. 't Is een jongske van vier jaar, dat er haveloos, vermagerd en ziekelijk uitziet. De overste beveelt het zijn jagers aan, die den knaap reinigen, voeden, kleeden, en zóó goed verzorgen, dat hij na verloop van eenige weken een flinke gezonde jongen werd, die onder den naam van Tappi-Sello, tot bataillons-kind werd aangesteld.

Zonder één schot te lossen, viel alzoo de hoofdplaats van Lintau en daarmede het geheele landschap in Kriegers handen. Daarenboven werden twee-en-veertig stukken geschut van verschillende kalibers - de vier zesponders indertijd op den Marapalm verloren hieronder begrepen - buit gemaakt. In twee ontmoetingen had Krieger de Padries nu twee malen geslagen, de kennis was dus gemaakt. Reeds ging de naam van den overste, die onlangs over den Ambatjang in de bovenlanden aankwam, van mond tot mond en deed bij het uitspreken menigen Padrie het voorhoofd fronsen. De jagers daarentegen waren niet weinig trotsch op hun chef en brandden van verlangen om zich andermaal onder zijne oogen te kunnen onderscheiden.

Van dien goeden geest der troepen en van den indruk der laatste gebeurtenissen op den vijand gebruik makende, liet Elout de kolonne van Krieger onverwijld van Lintau naar Agam marcheren, met het plan de linie van Koriri aan te tasten. In drie marschdagen, opgevrolijkt door een blijde gemoedsstemming, door het schoone land dat werd doorgetrokken, en door het vooruitzigt van weldra weder slaags te geraken, bereikte de kolonne eerst Tandjong Alam, toen over ‘de zeven oorlammen’ - zooals de soldaten de zeven bergen noemden die achtereenvolgens moesten worden overgetrokken - Bjerro, en eindelijk het nieuw opgerigte fort te Boekit Koriri, bezet door een afdeeling van Sentot's legioen, onder bevel van den Ali-Bassa Prawiro Dirdjo.

In de stelling des vijands, reeds den 11^{den} jer maand door Krieger verkend, was geen verandering gekomen; de beschikkingen tot den aanval waren dus spoedig genomen. Ditmaal wilde Krieger zonder maleische hulptroepen uitrukken; hij had genoeg van die ongeregelde benden, die hem slechts in zijne bewegingen belemmerden, die bij ernstigen tegenstand op de vlugt sloegen en zich in het algemeen alleen onderscheidden door een onbedwingbare zucht tot plunderen en brandstichten.

Met niet meer dan drie honderd man geregelde troepen, voor de helft Javanen onder aanvoering van Prawiro Dirdjo, verlaat Krieger in het holle van den nacht het fort (29 Julij 1832). Een paar gidsen zullen hem naar den top van den berg voeren, die den linkervleugel der linie uitmaakt en de geheele stelling beheerscht. In volslagen duisternis worden twee riviertjes doorwaad; langs ongebaande wegen

bereikt men den voet des bergs. De helling is steil en digt begroeid; slechts met het kapmes in de hand is de bestijging mogelijk; men vordert uiterst langzaam, van boom tot boom, van rots tot rots, maar men vordert. Nu eens zijn de soldaten verpligt zich vast te klemmen aan de struiken om niet in de diepte te storten, dan weder door het toereiken van het geweer elkander omhoog te trekken; toch gaat het steeds voorwaarts. Eindelijk breekt de dag aan, en men is nog maar halverwege den top gekomen!

Het kraken van brekende takken, het rollen van steenen doet de vijandelijke schildwachten ontwaken. Alarmkreeten worden aangeheven, geweerschoten vallen; men is ontdekt! Maar het daglicht begunstigt ook de beweging der kolonne, en bovendien, naarmate men hooger stijgt, wordt het bosch meer begaanbaar.

Tegen zes uur is de top nagenoeg bereikt; tot nu toe heeft men het onschadelijk geweervuur met geen enkel schot beantwoord, maar nu men zich verzamelt, in rijen en gelederen schaart en niet meer door de struiken gedekt is, nu 's vijands vuur in hevigheid toeneemt, nu duizenden slingersteenen en werplansen door de lucht gonzen en reeds eenige manschappen zijn getroffen, nu opent Krieger op geringen afstand een vernielend vuur. De uitwerking is groot; de meeste voorvechters vallen en in den digten drom der verdedigers ontstaat verwarring.

‘Ophouden met vuren! de geweren geveld!’ roept Krieger en voorwaarts gaat het, ‘leve de Koning!’ - Wie is er bestand tegen zulk geweld?

De vijand wijkt. Drie bentings zijn genomen. Halt nu! Gaat men op deze wijs voort, zonder twijfel zullen alle volgende bentings in onze handen vallen, maar de vijand zal ontkomen. Halt dus!

Aan het hoofd van honderd jagers maakt Krieger thans een wending regts en daalt in de vlakte af, met het doel de Padries van den weg naar de kampongs af te snijden en in den rug te bestoken, terwijl Prawiro Dirdjo met de hoofdmagt langzaam voorwaarts gaande, hen uit de linie verdrijft.

Men heeft evenwel met een stoutmoedigen vijand te doen; want naauwelijks is Krieger uit het gezigt, of de Padries staan weder pal, verzamelen zich op nieuw en trachten de verloren bentings te hernemen. Die onverwachte offensieve beweging verrast Prawiro Dirdjo een oogenblik; hij herstelt zich echter spoedig en houdt zijn tegenpartij door geweervuur in bedwang. Eerst toen de Padries vernemen dat reeds drie hunner kampongs in Kriegers bezit zijn, geven zij de verdediging der linie op. Tegen één uur na den middag wordt het laatste schot op den vlugtenden vijand gelost; tegen één uur is ook de linie van Koriri genomen!

Den verlaten kampong Bangsah, gelegen in het midden der schil-

derachtige vallei, die aan alle zijden door hooge bergen is ingesloten, heeft Krieger tot bivak gekozen. Sedert twee ure van den vorigen nacht is men ter been geweest, de behoefte aan rust algemeen. Nu de vijand verslagen is belooft de rust dubbel aangenaam te zijn; thans is evenwel de bedrijvigheid nog groot.

Ziet! in gindsch gebouw, in den ruimen mesdjid, worden de gewonden voorzigtig neêrgelegd, gelaafd en verbonden. Er zijn er veel, meer dan veertig! verscheidene met diepe, gevaarlijke wonden, maar allen met den glimlach op het bleeke gelaat. De ruwe, maar welgemeende woorden hunner makkers worden met geen enkelen klaagtoon beantwoord. Daarnaast, in de woning van den priester, waar het nu zoo stil is, rusten de gesneuvelde jagers kalm en zacht; voor dat de nacht zijn sluijer andermaal over de vallei zal hebben uitgespreid, zullen ze nog eenmaal gestoord en verplaatst worden naar den kaneeltuin buiten den kampong, waar reeds een breede groeve in gereedheid wordt gebragt. De officieren hebben hun bivak te zamen opgeslagen in het open raadhuis, in het midden van den kampong. In elk huis ziet men het flikkeren der vuren waarop de rijstpotten reeds staan te dampen. Overal wordt lustig jagt gemaakt op pluimgedierte, en zelfs den dappersten vechthaan zonder vorm van proces de hals omgedraaid. Van den karbouw, die een kwartier geleden met de bajonet werd afgemaakt, hakt ieder naar zijn smaak een stuk af; kortom, 't is alles nog vol leven en drukte. Maar luister! wat is dat? - geweerschoten, krijgsgeschrei! - Te wapen, te wapen!!

De geslagen, maar niet verslagen vijand heeft zich in stilte verzameld en is langs hem al te goed bekende sluipwegen ongemerkt tot nabij den kampong genaderd. Onverhoeds werpt hij zich op den schildwacht, klooft hem het hoofd met een enkelen klewangslag, tast daarna de veldwacht zelve met het blanke wapen aan, en dringt in den kampong. Hij heeft zich gevleid de kolonne te zullen verrassen en in de pan te hakken; hij verrast haar werkelijk, maar daar op het eerste alarm ieder naar de wapens grijpt en de veldwacht ter hulp snelt, is hij het, die het meeste verlies lijdt.

De aanval is afgeslagen, de rust hersteld, de voorpostenketen versterkt. Drie zwaar gewonde jagers zijn naar de mesdjit gedragen, en in het stille huis daarnaast rust één doode meer bij zijne slapende makkers.

(*Wordt vervolgd.*)

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.

Laurens en Laura.
Naar Paul Heyse.
(Vervolg en slot van Blz.* 226.*)

Nadat Laura de kamer verlaten had, bleef Laurens achter in eene gemoedsgesteldheid zooals hij nooit te voren had gekend. Blijdschap en rouw, huivering en zaligheid, wisselden elkander af. Hij hoorde Laura langzaam en om zich heen tastende, den trap opgaan en hare kamerdeur achter zich sluiten.

'Laura,' riep hij, alsof zij hem nog hooren kon, 'is het waar, hebt ge mij zoo trouw en zoo lang liefgehad?'

En hij peinsde voort; honderd, half kinderachtige tooneelen kwamen hem voor den geest, en traden op als getuigen van de waarheid der zooeven ontvangen biecht. Zijn hoofd gloeide; hij stiet een venster open en keek in de donkere straat. Juist hield er eene lijkkoets voor een huis aan den overkant stil. Hij hoorde dat er iets naar buiten gedragen werd, hoorde het zachte schreien der achterblijvenden en daarna het voortrollen van de koets. Zoo hield de dood zijn oogst vlak in zijne nabijheid en op dat groote kerkhof was er voor hem eene bloem ontloken, welke hij slechts in zijn eigen tuin had over te planten om haar opnieuw te zien bloeien.

De slaap was van hem geweken; doch zijne leden, die acht uren lang in eene diligence geschud hadden, verlangden naar rust. Hij sloot het venster en, nadat hij de tafel met de lamp van de canapé afgeschoven had, strekte hij zich op de breede zitting uit, nam een kussen onder zijn hoofd, den grooten shawl van tante over zijne voeten en begon bij het flauwe licht wakende te droomen.

Nog geen kwartier uurs had hij daar zoo gelegen, of hij hoorde een zacht kraken op den trap, alsof er iemand naar beneden kwam. Hoe wijs hij ook, eenige oogenblikken geleden, tegen bijgeloof had gepredikt, nu werd hij zelf zijns ondanks door eene huivering overvallen. Zou dat Laura zijn? Maar zij had immers zoo nadrukkelijk en zoo herhaalde malen afscheid genomen! Zoo veel te grooter was daarom zijne verbazing toen hij eindelijk nadat men een poos buiten de deur geluisterd scheen te hebben of hij sliep, de kruk hoorde omdraaien en Laura inderdaad binnentrad.

'Slaapt ge nog niet?' zeide zij, in de half geopende deur blijvende staan. 'Neem mij niet kwalijk dat ik u nog eens stoor. Ik kan het niet uithouden boven; ik werd zoo koud in mijn donker bed: zou men in zijn graf ook zulk eene koû voelen? dacht ik; mijne krachten namen hand over hand af en ik hoorde met iedere hartklopping hoe de eene bloeddruppel na de andere in mij verstijfde. Toen vond ik het eensklaps zoo vreeselijk zoo alleen te moeten sterven, dat ik opstond en mij nog eens naar beneden sleepte. Ik dacht dat gij al slapen zoudt, en wilde in een hoek gaan zitten, om uwe ademhaling maar te hooren. Laat mij hier maar even warm worden, dan ga ik weêr heen. Voel eens hoe koud ik ben. Blijf stil liggen; ik zal aan het voeteneinde gaan zitten en mijne voeten in den shawl wikkelen. Och, Laurens, zou ik wezenlijk moeten sterven?'

Hij had zich half opgericht en hare koude hand gevat om haar in de zijne te verwarmen. ‘Gij zult nog lang leven, en gelukkig zijn, Laura’, zeide hij.

‘Neen’, antwoordde zij. ‘Dat verg ik ook niet. Hoe veel anderen gaan ook heen zonder dat zij ooit recht gelukkig geweest zijn! Was tante zoo gelukkig? En welk geluk heeft mijn arme Christiaan gekend, behalve nu en dan een stuk koek en eene goede kaart op school? Toch moest hij al weg. Maar al moet men er zich al in schikken, het blijft toch treurig; vooral als men weet welk geluk men voor zich gewenscht zou hebben, en men dan in het koude graf moet, zonder ooit eigenlijk te hebben geleefd.’

Zij huiverde en dook in elkander en trok hare ijskoude voeten omhoog onder hare rokken. Daarbij leunde zij met haren schouder tegen hem aan, terwijl hij haar met zijn rechter arm steunde.

‘Warm u,’ zeide hij. ‘Hebt ge pijn?’

‘Hier alleen,’ antwoordde zij, en legde hare hand op haar hart.

Eensklaps sprongen haar groote tranen in de oogen en zij begon zoo hevig te schreien, alsof al de verstijfde smart, die haar zoo lang op het hart had gedrukt, door zijn warmen adem en onder het streelen zijner hand, ontdooide.

‘Mijn liefste Laura!’ fluisterde hij, troostend.

‘Het is te laat, Laurens,’ zeide zij, haar hoofd schuddende; ‘maar het doet toch goed. De kramp verdwijnt, als gij mij liefderijk toespreekt. Weet ge wel,’ fluisterde zij nauwelijks hoorbaar, ‘waarom ik boven niet heb kunnen slapen en sterven? Ik dacht dat ik niet tot rust zou kunnen komen, als ik u geen afscheidskus gegeven had. Mij dacht dat ik nog uit mijn graf terug zou moeten komen als ik dat had verzuimd. Daarom kwam ik zacht, in 't donker, binnen sluipen, om u een kus te geven en dan weêr heen te gaan.’

Diep ontroerd hief hij haar hoofd op, wat zij lijdelijk toeliet, en gaf haar een kus.

‘Nu is het goed,’ zeide zij, nauwelijks hoorbaar. Toen liet zij hare armen van zijn hals glippen en zonk naast hem op de canapé, met haar hoofd op het kussen; haar eene arm hing naar beneden, zoodat haar fijne handje den grond bijna raakte. Hij durfde zich niet bewegen, toen hij hoorde hoe hare ademhaling met ieder oogenblik kalmer werd. Na verloop van een paar minuten was zij vast in slaap.

Nu stond hij voorzichtig op, stapte over haar heen, van de canapé op den grond en deed zijn best om haar gemakkelijk te leggen. Zacht richtte hij haar een weinig omhoog en liet haar recht uit liggen, zonder dat zij wakker werd. Toen wikkelde hij hare voeten zorgvuldig in den wollen shawl en legde ten overvloede zijn eigen jas over haar heen. Het was hem zoo benauwd, dat hij het eene verademing vond, in zijn overhemd naast de canapé te zitten, zelfs nadat hij het raam weder open geschoven en versche lucht binnen gelaten had.

Een paar uren bleef hij zoo bij het slapende meisje waken en had, nu de eerste ontroering voorbij was, de liefelijkste gedachten en visioenen. Dat zij hem toebehoorde en hij haar scheen hem zoo natuurlijk, zoo van zelf te spreken, alsof zij het elkander honderd malen gezegd hadden; één ding verwonderde hem slechts, dat hij zoo lang had kunnen leven, zonder er aan te denken dat het niet anders zijn kon. Bij de gedachte aan den gestorven kapitein, die zich verbeeld had Laura de zijne te mogen noemen, bekroop hem werkelijk jaloezie. Geen haar van haar hoofd zou aan een ander behooren dan aan hem. Toen keek hij naar het blanke oortje, dat die liefdesbetuigingen had aangehoord, maar er standvastig doof voor gebleven was.

Het viel hem hard dat hij haar moest laten slapen. Wat had hij haar veel te zeggen; en hoe geschikt was daartoe tijd en plaats! Maar dan dankte hij den Hemel weder dat zij sliep en, na alles wat zij geleden had, misschien gelukkige droomen droomde. Want meermalen glimlachte zij in haren slaap, zooals zij het in geen maanden had kunnen doen.

Zoo ging het grootste gedeelte van den nacht voorbij. De lamp ging uit en eindelijk werden ook de oogleden van den jongeling zwaar als lood. Hij bedacht zich niet lang; legde zijn reiszak als hoofdkussen op den grond, naast de canapé en ging op het tapijt liggen, zoo, dat ieder die Laura had willen storen, over hem heen had moeten stappen. Zoo sliepen de beide speelgenooten van voorheen, na zooveel lijdens, rustig en onschuldig naast elkander, en de zwarte kat, die zich aan de voeten van de vrouw had neergevleid, snurkte vredig, als de derde in hun verbond.

Ook ontwaakte Laurens noch door de zonnestralen die door het venster schoten, noch door het, trouwens zeer gedempte gedruis, waarmede handel en bedrijf zich op straat verkondigden.

Eerst toen er een mandewagen met twee sterke schimmels, voor de deur bij Laura stil hield en onmiddellijk daarop de zware klopper zich hooren deed, wreef Laurens den slaap uit zijne oogen, en sprong, eenigszins verstijfd, overeind. Zijn eerste blik viel op Laura, die nog volmaakt in dezelfde houding lag, als waarin hij haar had nedergelegd. Hij hoorde echter aan hare geregelde ademhaling dat zij rustig sliep, en wilde juist met zich zelven overleggen wat hem nu te doen stond, toen het kloppen luider en haastiger herhaald werd.

Snel en zacht ging hij de kamer uit en den trap af, om te zorgen dat de rust der slaapster niet wierd verstoord. Daar zag hij een oud man, in boersche kleederdracht, met zweep en teugels in de hand, voor de deur staan, en herkende den halven broeder van Laura's tante, den pleegvader van Christiaan, die hem op zijne beurt als een ouden bekende groette.

Na de begrafenis van Laura's tante had de predikant terstond aan dien wakkeren man geschreven, en deze had gedacht niet beter te kunnen doen dan terstond zijn wagen in te spannen en het verlaten meisje naar buiten te halen. eer ook zij als het slachtoffer der heerschende ziekte bezweek. Den vorigen avond had hij den brief van den predikant ontvangen, en reeds te middernacht was de goede man op reis gegaan, wijl hij geen rust had eer hij zich het lot der wees had aangetrokken. Hij had rijtuig en paarden genomen om, met het jonge meisje, ook het een en ander uit de stad te kunnen medebrengen, wijl hij in zijne eenvoudige woning niet op de ontvangst eener steedsche dame was ingericht.

Laurens vertelde hem, op straat nog, hoe hij alles in huis gevonden had, natuurlijk zonder te spreken van hetgeen hem alleen aanging. Hij had gezorgd, zeide hij, dat Laura, die door alles wat zij geleden had dood mager was geworden en nu reeds tien dagen lang, zonder slaap en zonder voedsel had geloopen, aanstonds was gaan liggen en van zijn versterkenden wijn gedronken had. Nu lag zij vast te slapen, zeide hij, en er kon bezwaarlijk heilzamer geneesmiddel bedacht worden om hare overspannen zenuwen te herstellen; zij mocht dus om geen geld ter wereld wakker gemaakt worden. Aan den anderen kant achtte hij het ook van het grootste belang haar zoo spoedig mogelijk in eene andere lucht te brengen. Niet, zooals de predikant en haar oom begrepen, naar de boerderij van dezen laatste, maar veeleer naar zijne eigene ouders, in het huis zijner zuster, dat wel is waar een paar uren verder van de stad verwijderd, doch in de gezondste streek van het gebergte lag. Hij stelde dus aan Laura's oom voor, terstond hare kleederen en linnengoed in te pakken en in den wagen te brengen. Werd zij dan intusschen wakker, dan kon zij er ook ingaan; sliep zij voort, dan konden zij haar achter in, in het ruime, door een zeil overdekte gedeelte van den wagen, eene

gemakkelijke ligplaats maken van haar eigen bed: haar zacht naar beneden dragen en dan in Godsnaam de reis met het slapende meisje naar het gebergte aanvaarden.

Dat plan kwam den goeden man, die in zijne eerste droefheid over den dood zijner zuster en meer nog over dien van Christiaan, niet best in staat was om

goed te overleggen, insgelijks het raadzaamste voor, wat er in de gegeven omstandigheden te doen viel en, zonder veel woorden te verspillen, wijl het binnentreden in dat sombere uitgestorven huis zijne borst beklemde, volgde hij Laurens den trap op in de huiskamer, waar hem, toen hij het bleeke slapende meisje, en de ledige alkove zag, de tranen over de wangen rolden.

Inmiddels ging Laurens, die hoe eer zoo liever het huis en de geheele stad vaarwel wilde zeggen, naar de tweede verdieping, naar Laura's kamertje, dat hem nog uit zijne kinderjaren, bekend was. Terwijl hij het beddegoed bij elkander pakte, om het in den wagen te brengen, keek hij met weemoedige en toch vergenoegde oogen in het nette kamertje rond. Het was er niet veel veranderd, sedert zij beiden hier zoo menig uur met allerlei kinderstreken hadden doorgebracht. Toen hij het kastje opende om de noodzakelijkste kleederen bijeen te pakken, meende hij nog de kleur van een doekje te herkennen dat zij eens om zijn hoofd gebonden had, toen hij een gewonden roover moest verbeelden. En daar hing de oude witte sluier, door de jaren grijs geworden, die altijd als bruidssluier had gediend als het spel uit was en de geschaakte prinses met den rooverhoofdman ging trouwen. Ook dien nam hij als een aandenken mede. Daarna viel zijn oog op een kistje van ingelegd hout, dat onder in het kastje stond. De sleutel stak er op en wijl er dingen in konden zijn welke zij misschien gaarne bij zich zou hebben, nam hij de vrijheid het te openen. Er was niets in dan allerlei prulletjes, zoo als kleine meisjes opzamelen; een koralen ketting, een oude almanak, losse blaadjes met prentjes en spreuken, waarin suikerwerk was geweest, een gebroken mesje, en meer van dien aard. Maar toen hij zich even bedacht, herinnerde hij zich dat het mesje hem zelven had toebehoord, dat hij den ketting, acht jaren geleden op de kermis had gekocht en aan kleine Laura gegeven had, en in het almanakje stond zijn naam met zijn eigen schooljongenshand geschreven. Geheel onder in lag een versleten boek, dat hij aanstonds herkende. Het was zijn oude exemplaar van ‘Die Raüber’ van Schiller, en toen hij het er uitnam en er in bladerde, vielen er een half dozijn brieven uit, de éénige welke hij in zijn studententijd aan haar geschreven had. Al die brieven waren nog in hunne couverten; zij had met potlood dag en uur opgeteekend waarop zij ze ontvangen had. Terwijl hij dat aandoenlijke schatkistje eener verborgen liefde in de hand hield, bleef hij een oogenblik werkeloos, om in te denken hoe hij zich gevoelen zou, indien dat alles aan eene doode had behoord, en hij niet eer gekomen ware dan om, te laat, de nalatenschap van een trouw hart in bezit te nemen. Doch onmiddellijk daarop werd hij doordrongen van het zalige gevoel, dat hij nog juist bij tijds gekomen was, en slechts behoefde te wachten totdat zij de oogen weder opsloeg, om het liefderijke hart, dat hem zoo vroeg en zoo trouw had behoord, met beide handen vast te houden en nooit weêr los te laten. Hij sloot het kistje zorgvuldig weder toe, zette het in de kast en nam den sleutel mede.

Toen hij eindelijk met alles wat hij ingepakt had, op de stoep kwam, vond hij behulpzame handen genoeg om hem te helpen om alles spoedig in den wagen te bezorgen, en had hij tevens gelegenheid om van alle kanten te hooren, hoezeer men den moed en de opofferende zorgen van het jonge meisje wist te prijzen, en hoe hartelijk allen er zich in verheugden dat zij nu aan die treurigheid en aan het gevaar ontrukt zou worden. Een buurman, een achtenswaardig man, lid van den raad, wien Laurens gerust het toezicht over het ledige huis kon vertrouwen, hielp hem achter in den wagen een zacht bed maken en vertelde hem, met tranen in de oogen, hoe veel

zijne, nu ook overledene, vrouw van Laura gehouden had. Hij ging zelf mede naar boven, om het slapende meisje zoo voorzichtig den trap af te helpen dragen, dat zij niet wakker wierd.

Toen zij haar dan zacht in den wagen getild en met kussens omringd hadden, opdat het schokken van den wagen haar niet hinderlijk mocht zijn, werd het linnen

weder over de hoepels gespannen, zoodat zij even goed voor zon en stof beveiligd lag als in haar ledekantje.

De kater was haar nageloopen tot op de stoep; daar scheen hij bij zich zelven te overleggen of hij blijven zou, of mede gaan; doch, naar zijn ongevoeligen kattenaard, besloot hij liever thuis te blijven en keek den langzaam heen rollenden wagen met groote onverschilligheid na.

Eerst toen zij buiten de poort waren en de wagen niet meer over de straatkeien hotste, maar op den gelijken grond van den weg voortrolde, keerde Laurens, die naast Laura's, als koetsier fungeerenden oom zat, zich naar de slaapster om en loosde een diepen zucht, alsof hem een last van de borst genomen werd, toen hij meende te merken dat hare wangen nu reeds weder begonnen te blozen, en dat de angstige trek tusschen hare wenkbrauwen verdween.

En hoe liefelijk lag zij daar, in dat gouden, gedempte licht, dat onder het door de zon beschenen geele linnen heerschte. Laurens moest zich geweld aandoen om zijne oogen weder van haar af te wenden; en als de voetgangers die hun onder weg tegenkwamen, nieuwsgierig in den overdekten wagen gluurden, zou hij hun wel hebben willen toeroepen: ‘Ja, het is de moeite waard, om te zien wat wij daar bij ons hebben; een schat, een hart van goud, een juweel van een meisje; wier geheele waarde eerst in het vuur der zwaarste beproeving aan den dag is gekomen!’

Met den oom sprak hij weinig De oude man scheen geheel in zijn droefheid verdiept te zijn, keek stom voor zich, en scheen niets te vermoeden van de gemoedsgesteldheid waarmede zijn jonge reisgenoot het slapende meisje beschouwde.

Zoo verliep het eene uur na het andere, zonder dat Laura een enkelen keer hare oogen opsloeg, of, al was het maar in den droom, een enkel geluid gaf. Dat aanhoudende slapen maakte den jongen man bijna angstig, en toen zij tegen den middag een paar uren halt hielden, wijl de paarden rusten moesten, en zij zelven honger kregen, trad hij naar den wagen toe, lichtte een punt van het zeil op, en riep haar zacht bij haren naam. Of zij niet iets eten wilde, vroeg hij, en streek haar zelfs zacht met de hand over haar voorhoofd. Zij bleef echter gerust doorslapen, en hare frissche kleur en geregelde ademhaling toonden duidelijk dat zij vooralsnog aan niets behoefte had dan juist aan slaap. De oom wist allerlei gevallen te vertellen van menschen die na hevige beproevingen of zware ziekte, of bovenmatige inspanning, drie dagen en nachten, en meer, achter elkander geslapen hadden en daarna frisch en gezond wakker geworden waren. Laurens moest dus geduld oefenen, hetgeen hem zwaarder viel dan hij voor zich zelven weten wilde. Want, wat hem kwelde was niet de vrees dat zij misschien niet meer zou ontwaken, maar het verlangen om te weten te komen of zij, bij klaarlichten dag, nog weten zou wat zij hem in den nacht had bekend.

De avond begon reeds te vallen en de wagen was van binnen reeds in diepe schemering gehuld, toen zij aan het dorp kwamen, met welks predikant de zuster van Laurens, Sophie, gehuwd was. Juist toen de wagen voor den tuin stil hield, kwam de vrouw van den predikant naar buiten en was niet weinig verwonderd haren broeder zoo geheel onverwacht weder te zien. Die verwondering werd nog grooter, toen hij haar, nog op zijne plaats in den wagen, een teeken gaf om alle luide blijken van zusterlijke blijdschap te onderdrukken, wijl er iemand in den wagen sliep.

Op het geluid van de wielen kwam ook hunne moeder toeschieten en ontving den zoon, dien zij zoo lang had moeten missen, met tranen van blijdschap; beiden

luisterden nu met hartelijke deelneming naar het fluisterend uitgesproken verhaal hoe alles zich toegedragen had en wie er achter in den wagen lag.

Nadat de eerste schrik over al het treurige dat Laurens te vertellen had, voorbij was, kreeg de opgeruimde geest zijner zuster weldra weder de overhand. Zij

sloeg zelve het linnen van den wagen op en kon Laura, die blozende als een kind in hare kussens lag, niet genoeg bekijken.

‘Wie zou gedacht hebben,’ fluisterde zij haren broeder toe, ‘dat die wilde meid zoo mak, en die magere stok zulk eene bloeiende roos zou worden? Ligt ze daar niet om te in bijten; en zie eens hoe nuffig zij haar mondje optrekt voor de vlieg, die er op wil gaan zitten. Hoor eens, welk een diepe zucht; het is alsof ze van al de akeligheden droomt die zij heeft doorgestaan. Dat is nu, hopen wij, alles voorbij, arm kind, en ge zult hier goede dagen hebben. Wij zullen haar beneden in de groote tuinkamer leggen, dunkt u ook niet, moeder? Dan heeft zij, als zij wakker wordt, dadelijk het gezicht op den tuin en verbeeldt zij zich misschien dat zij al in het paradijs is. Ik zal van nacht bij haar slapen, om aanstonds bij de hand te zijn, als zij soms in 't donker de oogen opslaat en niet weet waar zij is. Laurens heeft een prijsje verdiend, omdat hij zoo verstandig geweest is het kind terstond in te pakken en bij ons te brengen. Wat zullen onze mans groote oogen opzetten, als zij thuis komen en hier de Schoone Slaapster vinden! Ik sta er niet voor in, moeder, dat vader niet nog op zijn ouden dag op haar verlieft. Hij sloeg toch al altijd een oogje naar den overkant, op het lieve gezichtje, en hier buiten, waar hij niets te doen heeft, kan hij uit verveling wel eens op eene slechte gedachte komen. Dan moet Laurens maar zien hoe hij de onheilstichtster het huis weêr uitkrijgt.’

Bij die woorden wierp zij haren broeder, die, met eene hooge kleur zijn gelaat afwendde, een ondeugend spottenden blik toe en ging schielijk heen om de tuinkamer tot logeerkamer in te richten, en de kinderen stilte te bevelen, die luidruchtig in den tuin speelden.

Eerst toen alles in orde was, riep zij Laurens en den oom van Laura te hulp, en even voorzichtig als zij het slapende meisje in den wagen gelegd hadden, werd zij er nu uitgenomen en in huis gedragen. Toen zij in het nieuwe bed lag, scheen het een oogenblik dat zij wakker zou worden. Zij vroeg om drinken, doch sloeg, terwijl Sophie haar een glas water aangaf, hare oogen niet op, en terstond nadat zij gedronken had, zonk haar hoofd weder in de kussens en zij sliep weêr.

Zoo troffen de te huis gekomen heeren haar aan; en de voorspelling van Sophie scheen vervuld te zullen worden. De oude heer was althans eerst nadat hij een half uur lang zoo nauwkeurig op het slapende meisje had neêrgezien, alsof hij haar moest uitteekenen, de kamer uit te krijgen, en ook de predikant, een eenvoudig, bijna schroomvallig en niet zeer spraakzaam man, werd welsprekend toen 's avonds aan tafel, waar Laura's oom mede aanzat, het gesprek natuurlijk weder op haar kwam.

‘Moeder,’ zeî Sophie koddig, ‘de kleine heks moet weêr weg, hoe eer zoo liever. Wij waren tot nog toe toch ook zoo kwaad niet; althans dat hebben onze mans ons in zwakke oogenblikken betuigd Maar nu vallen wij geheel in het niet. Ik hoop maar dat zij het niet enkel op getrouwde heeren gemunt zal hebben, maar ook eens een vrijgezel beheksen zal, en dat die maken zal dat zij het huis weêr uitkomt.’

Laurens liet niet merken dat hij begreep dat die pijl op hem gemunt was, of dat hij er zich althans door getroffen voelde. Hij was opgeruimder dan gewoonlijk, had veel te vertellen; schoolverhalen en guitenstukken uit zijn jongenstijd, waarbij Laura altijd eene rol speelde. Eindelijk ging hij zoo vroolijk en zoo vermoeid naar bed, als iemand die met een zwaar hoofd en een luchtig hart van eene vroolijke partij komt.

Toen hij den volgenden morgen, later dan gewoonlijk, wakker werd, was zijne eerste gedachte, hoe het 's nachts gegaan zou zijn en of Laura eindelijk hare oogen opgeslagen zou hebben.

Hij vond zijne ouders, zijn zwager en den oom van Laura beneden in de tuinkamer bij elkander, nog in het onzekere hoe het ging. Zij hadden Sophie in de vroegte met Laura hooren praten en verwachtten nu ieder oogenblik de beide dames in de ontbijtkamer te zien verschijnen.

Doch, in plaats daarvan kwam, nadat er nog een geruime tijd verloopen was, de vrouw van den predikant alleen, en dat niet met zulk een opgeruimd gelaat als waarmede zij hare huisgenooten den vorigen avond goeden nacht had gewenscht, doch getroffen en nadenkend. Tegen den morgen, vertelde zij, was Laura, toen de hanen buiten luid waren gaan kraaien, met een diepen zucht ontwaakt en had zij zich in bed opgericht. Sophie was aanstonds bij de hand geweest, had haar goeden morgen gewenscht, en haar, op bare verbaasde vraag hoe zij hier kwam en waarom zij niet meer bij hare tante was, langzamerhand onder duizend troostwoordjes en liefkozingen, verteld hoe alles zich toegedragen had.

Of Laura haar geheel begrepen had, wist Sophie niet; want zonder eenige aanmerking te maken of een woord over het gebeurde te spreken, was het arme kind eensklaps bitter begonnen te schreien en dat had een paar uren lang geduurd. Dat was nu zeker wel goed voor haar geweest, en Sophie had zich ook wel gewacht die verlichtende tranen door redeneeren te willen stuiten; ook was er van zelf aan dat schreien een einde gekomen; maar in plaats van dat nu, zoo als Sophie gehoopt had, het gevoel van redding en de weldaad van in eene zuivere lucht, bij vrienden geborgen te zijn, haar zacht en spraakzaam had gemaakt, was zij zoo strak en stom geworden, dat de liefderijkste zorgen er op afstuitten. Laura was wel is waar opgestaan en had gezegd dat zij zich volmaakt wel gevoelde, behalve eene zwaarte in de leden; ook had zij trek getoond om iets te gebruiken; maar was niet te bewegen geweest om aan het ontbijt te komen en zij had dringend verzocht dat niemand, moeder zelfs niet, bij haar mocht komen, omdat zij zich niet in staat gevoelde om een woord met iemand te spreken.

De oude klokkengieter, die er altijd gauw bij was om op vrouwenkuren te smalen, en zich bovendien zeer veel overmacht op kranke gemoederen toeschreef, wilde aanstonds naar het zonderlinge meisje toe gaan, en maakte zich sterk haar terstond tot rede te brengen. Daar kwam zijne dochter nogtans bepaald tegen op.

‘Als ik haar tegenwoordig gedrag vergelijk,’ zeide zij, ‘met den toestand waarin Laurens haar gevonden heeft, zou ik bijna vreezen, dat hetgeen zij in die vreeselijke dagen geleden heeft, sterker indruk op haar heeft achtergelaten dan wij dachten, en dat er veel zorg en oppassing noodig zullen zijn eer wij den somberen toestand van haar geest overwonnen hebben. Zij spreekt geen enkel verward woord, maar houdt hare oogen onophoudelijk op den grond geslagen, alsof zij vreest, wanneer zij opkeek, den dood in lichamelijke gedaante of het eene of andere spook voor zich te zien. Ik heb haar niet eens kunnen bewegen door het venster naar de bloemen in den tuin te zien en zij is niet van den stoel naast haar ledekant af te krijgen Toen ik zeide dat haar oom van morgen al weer dacht te vertrekken en haar vroeg of zij hem niet althans goeden dag wilde zeggen eer hij heen ging en hem voor zijne hulp wilde bedanken, schudde zij met haar hoofd en zei: ‘Ik kan niet! waarlijk niet, Sophie, ik kan niet. Zeg gij hem dat ik hem laat bedanken; maar ik kan geen mensch zien!’ Ik heb haar dus alleen moeten laten om haar ontbijt te halen. Misschien zal haar geest kalmer worden als hare lichaamskrachten zich eenigszins hersteld hebben.’

Laurens had dat alles mede aangeboord, zonder er een woord over te zeggen; hij had er het zijne bij gedacht. Hij begreep zeer goed dat de vrees om hem weder te zien na hetgeen er den vorigen nacht gebeurd was, Laura zoo menschenschuw maakte. Wat zij hem gebiecht had in de meening dat zij met die bekentenis afscheid nam van het leven, moest haar nu, wijl zij in het leven bleef,

eene schending harer heiligste geheimen zijn; moest haar eene ongeneeslijke inbreuk op de maagdelijke zedigheid schijnen, vooral omdat zij niet wist, zelfs niet vermoedde, hoe het thans met zijn hart gesteld was, maar meende dat zijn hart zich sedert lang van de speelgenoot zijner kindsheid had afgewend. Daarom achtte hij het allernoodzakelijkst haar uit dien waan te helpen en haar te overtuigen dat hare aandoenlijke gehechtheid, wel verre van hem onvrouwelijk te schijnen, hem onuitsprekelijk gelukkig had gemaakt, als een geschenk waarop hij nooit had durven hopen.

Toen de dag derhalve zonder nadere bijzonderheden afliep en Sophie het bericht bracht dat hare liefderijke oppassing blijkbaar weldadig op de gemoedgesteldheid van Laura begon te werken, nam Laurens op eens een snel besluit en, zonder er iemand iets van te zeggen, trad hij in Laura's kamer.

Toen Laura de deur hoorde open gaan, keerde zij haar hoofd een weinig om, in de meening dat zij Sophie zou zien binnen treden. Doch nauwelijks herkende zij Laurens, die nog op den drempel bleef dralen, of zij liet haar werk van haren schoot vallen en vluchtte, met een gebaar van doodelijke ontsteltenis, naar den versten hoek van het vertrek.

'Och, ik bid u, ga heen!' was alles wat zij, met de éene hand voor haar gelaat, terwijl zij met de andere eene afwerende beweging maakte, kon uitbrengen.

'Laura!' riep hij, 'moet het leven dan weêr scheiden wat de dood vereenigd heeft? Ben ik u eensklaps zoo hatelijk geworden dat gij mij niet eens wilt aanzien? Wat heb ik u gedaan, dat alles nu vergeten moet zijn, wat ons tot elkander heeft gebracht? Zie mij toch eens aan, dan kunt ge zien dat ik de oude gebleven ben; neen, niet de oude, die u niet begreep en u niet wist te waardeeren, maar een ongelukkig mensch, als gij u van mij af wendt, en alles weêr ontkent wat in die donkere uren den hemel voor mij geopend heeft.'

Hij zweeg en hoopte dat zij bedaarder zou worden en eindelijk naar hem zou op zien. Doch het was alsof zij geen woord had verstaan van alles wat hij gesproken had en zij herhaalde slechts de smeekende beweging harer hand en de angstige bede: 'Ga toch heen! Ga toch heen!' En zoo ging hij eindelijk radeloos bedroefd heen, uit vrees dat hij haren toestand verergeren zou, terwijl hij trachtte haar te genezen.

Ook na die ervaring kon hij nog niet besluiten iemand van de zijnen in zijn vertrouwen te nemen. Hij meende het aan Laura verplicht te zijn niemand te laten weten wat haar zoo diep berouwde hem bekend te hebben. Doch toen de week op dezelfde wijze verliep, zonder dat men een stap verder kwam, en Laura, hoe zij in andere opzichten ook scheen te herleven, stijfhoofdig in hare menschenschuwheid volhardde, begreep hij dat er te veel op het spel stond, dan dat hij niet een beslissenden stap moest wagen.

Des Zaterdag's avonds dus, nadat de kinderen naar bed gezonden waren, en de familie in gedrukte stemming bij elkander zat, beraadslagende of zij geneeskundige hulp zouden inroepen dan of zij nog eene week geduld zouden hebben, zeide Laurens eensklaps dat hij besloten had heen te gaan, omdat hij de overtuiging had, dat Laura om zijnentwil zich zoo hardnekkig van alle menschen bleef afzonderen.

Daarop vertelde hij, tot in de kleinste bijzonderheden, alles wat er in dien bewusten nacht gebeurd en besproken was, en hij voegde er bij dat hij zich overtuigd hield dat zij zich haar nachtelijk bezoek veel erger voorstelde dan het geweest was; dat zij zich dat niet vergeven kon, en zich verbeeldde dat het een donkere schaduw op haar

leven moest werpen. Daarom wilde hij haar vooreerst uit den weg blijven en het aan den tijd en aan den verstandigen omgang zijner moeder en zuster overlaten om haar de zaak langzamerhand minder donker te doen inzien.

Toen Laurens uitgesproken had en de anderen na die opheldering getroffen zwegen, vroeg zijne zuster hem eindelijk, of hij zeker was van zijne liefde voor Laura, of dat hem mogelijk slechts medelijden en eene soort van ridderlijk plichtgevoel jegens haar bezielde.

'Neen, waarachtig,' antwoordde Laurens met luider stem, en keek daarbij zijn vader aan; 'ik voel dat ik geen ander meisje tot vrouw kan nemen; dat ik niets liever wil dan het haar te zeggen en mijne ouders om hunne toestemming vragen.'

'Die hebt ge,' zeide de oude man en stond ontroerd op om zijn zoon te omhelzen, en toen hij hem los liet, stond ook zijne moeder naast hem, verlangend om hem aan haar hart te drukken, waarna hij zwijgend ook zijne zuster en zijn zwager de hand toestak.

Maar toen de eerste ontroering, die allen stom maakte, voorbij was, en Sophie, zooals zich denken laat, Laurens beknord had, dat hij die gewichtige opheldering zoolang voor zich gehouden had, werd er, tot diep in den nacht, druk overlegd wat er nu gebeuren zou, om op de meest kiesche en zekere wijze den pijnlijken knoop los te maken.

Eindelijk waren zij het allen met een voorslag van Sophie eens geworden; een voorslag waartegen nog slechts haar man eenige bedenkingen opperde, wijl hij er zelf eene rol bij spelen moest. Hij kon echter de vroolijke welsprekendheid van zijn verstandig vrouwtje geen weerstand bieden en hij gaf zich over; waarna zij, met de beste verwachtingen voor den volgenden morgen, uiteengingen.

Die volgende morgen was, zooals wij reeds zagen, een Zondag en daarop had de predikantsvrouw haar plan gebouwd. Toen zij namelijk te gelijk met Laura, naast wie zij nog altijd sliep, was opgestaan, vroeg zij, terwijl Laura voor het eerst hare rouwkleederen aantrok, of zij van daag niet met hen te kerk wilde gaan; het zou haar zeker goed doen, en haar kalmte geven, voegde zij er bij.

Laura, die de gewoonte had aangenomen, op alle vragen eerst te antwoorden nadat zij zich even bedacht had, schudde droefgeestig haar hoofd en antwoordde:

'Ik verlang zelve sterk om eene goede preek te hooren, maar het is mij onmogelijk van daag al onder menschen te komen; gij moet nog wat geduld met mij hebben, Sophie.'

'Dat hebben we,' antwoordde Sophie. 'Maar het spijt mij om mijn broêr, die van daag weêr weg moet en zijne lessen niet langer aan anderen kan overlaten, en die nu heen gaat met de gedachte dat gij zulk een hekel aan hem hebt, dat gij zijn gezicht niet kunt uitstaan en om zijnentwil iedereen vermijdt, terwijl hij u zoo hartelijk liefheeft.'

Terwijl Sophie dat zeide, wendde het arme meisje zich van haar af, om te verbergen dat zij rood werd van schaamte.

'Waarom zou ik een hekel aan hem hebben?' antwoordde zij eindelijk aarzelend. 'Ik heb hem veel te danken en mijne gezindheid jegens hem is volstrekt niet veranderd, dat zou ik hem willen bewijzen, al moest ik mijn leven er voor opofferen. Maar verg niet van mij hem te zien; vraag ook niet waarom, laat hem heen gaan en mij vergeten. Ik ben niet waard dat hij naar mij vraagt.'

'Nu, dan zullen wij er maar niet meer over praten,' antwoordde Sophie, met gemaakte onverschilligheid, terwijl zij heimelijk juichte over de bevestiging van het vermoeden van Laurens. 'Gij zijt een ziek kind, dat men zijne kuren vergeven moet; met den tijd zullen wij u wel weêr gezond krijgen. Maar wilt ge gaarne eene preek

hooren, zonder in de kerk te komen, dat kan gebeuren, kind. Ziet ge daar, aan het einde van den tuin, het koepeltje, met die drie trappen? Daar van daan ziet men, over den tuinmuur heen op het kerkhof, en het koor van de kerk ligt er niet meer dan tien voetstappen af. Als in den zomer, zooals nu, de kerkdeuren openstaan, kan men den dominé, in den koepel, woord

voor woord hooren. Daar kunt ge gaan zitten en ongezien de godsdienstoefening bijwonen, en als de preek uit is, hier weêr in uw schuilhoek zitten eer wij een van allen weêr thuis zijn.'

Met die woorden nam Sophie het hoofd van het jonge meisje tusschen hare beide handen, gaf haar een hartelijken kus en liet haar alleen.

Spoedig daarop begon de klok te luiden en nu zag Laura, achter de gordijnen van het opengeschoven raam verborgen, al de huisgenooten, de kinderen vooruit, door den tuin gaan, naar het poortje dat op het kerkhof uitkwam. Laurens liep naast zijne moeder; hij hield zijn gelaat naar den grond gericht; Laura meende een treurigen trek om zijn mond te ontdekken, en verbeeldde zich dat hij bleeker was dan hij placht. Zij werd er zoo weemoedig van, dat de tranen haar in de oogen sprongen.

Toen er nu behalve haar geen levende ziel meer in huis was, vatte zij moed en ging, met onzekere schreden, als een zieke die voor het eerst in de buitenlucht komt, den gang door, naar den tuin.

Zij was zoo zalig en toch weemoedig gestemd, alsof zij uit het graf weder in de goddelijke lucht was teruggekeerd, welke zij bijna verleerd had in te ademen. De resida en de heliotropen bedwelmden haar bijna door hare geuren; de morgenzon stortte zulk eene warmte en gloed over haar uit, dat zij na elke tien voetstappen genoodzaakt was te blijven staan en de oogen te sluiten.

Zij haalde eerst weder vrij adem toen zij in den koepel gekomen was, waarin, door de gesloten jaloeziën, eene liefelijke, groene schemering heerschte.

Zij zette zich met bevende knieën op eene bank neder, vouwde de handen op haren schoot en luisterde met vromen zin, hoe het klokkengeluî wegstierf en terstond daarop het orgel inviel.

Even weldadig als een warm bad den reiziger, die vele dagen door hitte en koude, op onbegaanbare wegen heeft gezwoegd, al het stof en alle vermoeienis van zijne ledematen spoelt, zoo werkte op haar de plechtige muziek en nam den last weg die haar op de ziel drukte. Daarna hoorde zij de diepe, kalme stem van den leeraar en verstond hem inderdaad, woord voor woord. Hij had tot tekst gekozen: 'Dengenen die God liefhebben, moeten alle dingen medewerken ten goede.' Eerst gaf hij eene algemeene verklaring van die veelbeteekenende woorden die, door gedachteloos gebruik, even als die van zoo menige andere spreuk, vaak hare kracht schijnt verloren te hebben; daarna paste hij haar toe op de ervaringen van de laatste tijden. Even als eene aardbeving, die vreedzame dorpen verwoest, dikwijls eene warme bron, of verborgen schatten aan het licht brengt, wier ontdekking het geteisterde oord tienvoudig het geledene vergoedt, zoo ook zou de zegen der jongste beproevingen nog op vele geslachten rusten en het zaad der droefheid zou vruchten der blijdschap opbrengen.

Dat en nog veel meer predikte de dienaar Gods, en weinigen onder zijne toehoorders werden dieper door zijne hartelijke woorden bewogen, dan het verweesde meisje, dat er, over het kerkhof heen, naar luisterde.

Toen de predikant gebeden had, nam hij nog eens het woord op; hij had de gemeente nog mede te deelen dat de zegen des Heeren zich in dezen tijd van beproeving geopenbaard had aan twee trouwe harten die, in het aangezicht van den dood, een verbond voor het leven gesloten hadden, en daardoor op nieuw eene getuigenis hadden afgelegd van de waarheid der woorden, dat hun die God liefhebben alle dingen medewerken ten goede. Ook hun had de beving der aarde, waarop zij tot

nog toe, zonder elkander te erkennen, naast elkaar hadden voortgewandeld, de warme bron aan den dag gebracht, en hunne kinderen en kindskinderen zouden eenmaal de zware beproeving nog zegenen, waaruit, onder den goddelijken zegen, eene gelukkige toekomst ontsproot.

Tot hiertoe had Laura geluisterd, met kloppend hart wel is waar, wijl zij aan

hare eigene liefde dacht, maar toch zonder eenig vermoeden dat hetgeen zij hoorde, haar betrof. Doch toen de predikant nu de gemeente opriep tot het gemeenschappelijk gebed, en toen nu de naam die haar het liefst op de wereld was, met haar eigen naam van den kansel klonk, was de indruk daarvan zoo sterk, dat Laura een oogenblik haar bewustzijn verloor en haar hoofd tegen den vensterpost zonk waarachter zij gezeten had. Zij hoorde niets van den zegen dien de predikant uitsprak, niets van het orgel dat bruisend inviel en den nazang begeleidde, en eerst toen zij voetstappen naar den koepel hoorde komen, keerde haar bewustzijn terug.

'Waar zit dat koppige ding?' hoorde zij den klokkengieter roepen. 'Wat, niet in de kerk te komen, als men onder de geboden staat! En nu wegkruipertje te spelen met haar eigen schoonvader! Fraaie manieren! Maar nu zal zij tot hare straf eerst den ouden man een zoen geven, eer wij haar bij haren bruidegom laten.'

Met die woorden opende de oude man de deur en kwam juist bij tijds binnen, om Laura, die opgestaan was, om hem te gemoet te komen en nu door aandoening overmand weder in flauwte viel, in zijne armen op te vangen.

Toen zij hare oogen weder opsloeg, vond zij zich op de bank zittende, alleen in het zonnige schemerlicht, met hem, dien zij haar leven lang niet weder in de oogen had willen zien, en van wien nu slechts de dood, die hen vereenigd had, haar weder scheiden kon.

Brievenbus.

III.
Een feit uit de geschiedenis van het 'Christelijk onderwijs.'

Mijnheer de Redacteur!

Er bestaat hier ter stede een kweekschool van onderwijzeressen. Op die school plaatste, in het najaar van 1867, een mijner kennissen, door de medewerking van eenige welwillende stadgenooten daartoe in staat gesteld, een meisje wier ouders, leden van mijne gemeente, hoewel tot den fatsoenlijken stand behoorende, geen genoegzame middelen hadden om de kosten der opleiding van hun kind te bestrijden.

Toen mijn vriend mij zijn plan mededeelde, gaf ik de vrees te kennen dat hij zich zou zien teleurgesteld. De zeer 'confessioneele' geest toch, dien ik reden had op die school te veronderstellen, scheen mij toe weinig waarborgen op te leveren zoowel voor de algemeene ontwikkeling van het meisje, als voor de degelijkheid van het onderwijs. Mijn vriend meende evenwel dat ik mij vergiste; de Directrice toch nam meisjes van alle confessies op; zij had niet de minste zwarigheid gemaakt zijne beschermeling, sinds kort bij mij ter catechisatie, toe te staan mijne lessen te blijven volgen; daarbij, de prijs van opname was matig, de onderwijzer, belast met de opleiding der meisjes, bekend als een kundig man.

Zoo werd dan mijne catechisante onder de kweekelingen van Mej. N. opgenomen. Weldra zou het echter blijken dat mijne vrees niet zoo geheel ongegrond was geweest. Als eerste maatregel tot het behoud van de ziel der nieuwe kweekeling, werd haar het bezoeken der walsche kerk ontzegd. Iederen Zondag moest zij ten gehoore bij de predikanten der Ned. Herv. gemeente. Die maatregel bleef toegepast, niettegenstaande de ouders van het het meisje herhaaldelijk vergunning vroegen haar Zondag's met zich naar de walsche kerk te nemen.

Eenigen tijd later volgde een tweede maatregel. Een der predikanten der Ned. Herv. gemeente kwam de kweekelingen aan het opleidingshuis catechiseren. Nieuw verzet van de ouders die, naar mijn niet 'confessioneel' begrip, met te meer *délicatesse* hadden moeten behandeld worden, naarmate zij minder vrij waren hun kind op een anSere school te plaatsen. Eindelijk wist men het zoover te brengen, dat de ouders toegaven, of beter, hun verzet staakten. Ik begreep toen echter aan de goede zaak die ik dien, verschuldigd te zijn, niet te dulden dat het volgen mijner lessen als een noodzakelijk kwaad werd beschouwd, welks nadeelige invloed zooveel mogelijk door de prediking en de catechisatie mijner Ned. Herv. collega's moest worden geneutraliseerd. Ik gaf dus de ouders kennis dat pligtgevoel mij verbood hunne dochter, in die omstandigheden, langer les te geven; ik mogt tegenover mijne collega's niet den schijn aannemen, als liet zich een 'modern' predikant het stelselmatig tegenwerken van zijn invloed stilzwijgend welgevallen, als nam hij de vergunning om, onder die vernederende voorwaarden, het kind van leden zijner gemeente te blijven catechiseren, ootmoedig en dankbaar aan. Ik had dan ook het genoegen te zien dat de ouders mijne handelwijze waardeerden. Waren zij volkomen vrij geweest, zij hadden niet toegegeven. Nu bukten zij voor de noodzakelijkheid, en niet de Staat, niet de moderne rigting, maar de bijzondere, de *christelijke* school deed indirect maar feitelijk hun geweten dwang aan.

Intusschen scheen het behoud van het vijftienjarig kind nog niet genoeg verzekerd, en in 't laatst van het vorige jaar kwam de Directrice persoonlijk in de ouderlijke woning met den dringenden eisch: 'het meisje zou door een der Ned. Herv. predikanten worden aangenomen; op hare school kon en mogt zij geen kweekelingen van de rigting van Ds. Nolst Trenité dulden.'

Een kweekeling van mijne rigting!... Het goede kind was een korten tijd op mijne catechisatie geweest, zette sinds langer dan een jaar geen voet in de walsche kerk, woonde sinds Aug. 1867 elken morgen en elken avond de door de Directrice zelve geleide godsdienstoefening bij, werd daarenboven door een der Ned. Herv. predikanten geregeld gecatechiseerd - wat was die moderne rigting er spoedig ingekomen, en wat zat ze er diep in! Maar ook, *aux grands maux les grands remèdes:* het kind worde door een der leden der confessioneele vereeniging aangenomen, en dan is alle gevaar gekeerd, dan is èn haar eeuwig heil verzekerd èn de school van alle moderne besmetting gezuiverd.

Wederom verzet van de zijde der ouders. Herhaald en onstuimig aandringen van de zijde der Directrice. Ten einde raad, zoeken de ouders hulp bij den man, die zich het lot van hun kind zoo edelmoedig had aangetrokken. Tevens doen zij mededeeling van enkele andere grieven, o.a. van de weinige vorderingen door het meisje gemaakt. En welk was het gevolg van dien stap, waartoe de ouders, door het geweld dat men hun geweten poogde aan te doen, gedrongen werden? Naauwelijks was de Directrice bekend gemaakt met de klagten der ouders, of het meisje werd, in het bijzijn der

overige kweekelingen, het langer verblijf op de school ontzegd, terwijl aan deze tevens werd medegedeeld dat dit ondankbare kind voor rekening van vreemde weldoeners was opgenomen.

Vrijdag had deze treurige executie plaats. Zaturdag moest het meisje de school verlaten. Eerst Maandag kon de moeder het lijfgoed van haar kind krijgen;

Zondag toch was de dag des Heeren, die op een Christelijke kweekschool, door het afgeven van een koffer, niet mogt ontwijd worden.

Deze dingen hebben hier in Utrecht plaats gehad in de eerste maand van het 1869ste jaar onzer christelijke jaartelling; slechts enkele weken vóór dat de christelijke gemeente haar bijzondere aandacht wijdt aan het lijden van hem die sprak: 'God wil barmhartigheid en niet offerande;' van hem die viel als slagtoffer van dat in daden omgezet woord, een gruwel niet alleen in de ooren van de Sadduceeuwsche priesters maar ook in die van de Fariseeuwsche schriftgeleerden.

Waartoe, vraagt men welligt, de mededeeling van dit fragment uit de geheime geschiedenis der confessioneele propaganda? Niet alleen een gevoel van verontwaardiging over zulk een verregaande verloochening van de allereerste beginselen der christelijke godsdienst dreef er mij toe. Ik achtte het hier te Utrecht gebeurde een leerzame en waarschuwende bijdrage voor wat het Nederlandsche volk te wachten staat, als eenmaal de openbare school, de 'moderne secteschool' volgens den Pierson van 1868, overvleugeld zal zijn door de christelijk nationale, d.i. confessioneel bijzondere school. Het onderwijs aan de door mij bedoelde kweekschool is slecht; de treurige uitslag van de examens, waaraan de daar gevormde kweekelingen zich tot dusverre onderwierpen, bewijst dit maar al te zeer. Men heeft dan ook in den laatsten tijd een onderwijzer van een der openbare scholen te hulp geroepen, om hierin verbetering te brengen. En zal het dat niet in den regel zijn, waar altijd min of meer de door de R.C. bisschoppen uitgesproken gedachte gehuldigd wordt: de godsdienst - beschouwd als een zamenstel van leerstukken en voorschriften - hoofdzaak, het onderwijs bijzaak?

En nu die hoofdzaak, die godsdienst zelve, voor welke te agiteren thans door velen in den lande pligt wordt geacht, voor welker verbreiding men verlangt dat de Staat niet alleen geen hinderpalen in den weg stelle, maar alle, zelfs wettelijk bestaande bezwaren opheffe? - De Directrice der Utrechtsche kweekschool is bekend als een achtingwaardige vrouw, die met belangelooze liefde en onverdroten ijver werkzaam is voor wat zij het heil harer medemenschen acht. En toch die vrouw, gedreven door den onzaligen geest van het confessionalisme, komt er toe eerst een meisje op te nemen, waarvan zij weet dat het bij mij ter catechisatie gaat en bestemd is door mij als lidmaat te worden aangenomen; dan een onzedelijke pressie op de ouders te oefenen, ten einde die te bewegen hun kind door een der Ned. Herv. predikanten te laten aannemen; eindelijk, als het gemoed der ouders tegen dien dwang in opstand komt, het kind smadelijk weg te jagen, na het de genoten - niet door haar bewezen - weldaad in 't bijzijn der andere leerlingen voor de voeten te hebben geworpen!

Voorwaar! de geest die uit zulke handelingen spreekt - en op dien geest alleen, niet op de personen, wil ik de aandacht gevestigd hebben - is een booze, een afschuwelijke geest. Tegen dien geest te strijden, ook door het openbaar maken van zijne vruchten, acht ik een deel van het ijveren voor ware godsdienst, acht ik den pligt van ieder wien de zaak dier godsdienst, en daarmede het waarachtig heil van zijne medemenschen ter harte gaat. En waar telkens wederom algemeene, door geen feiten gestaafde beschuldigingen tegen den geest van het openbaar onderwijs worden gehoord, schijnt het wijzen op *feiten*, waarin zich de geest van het zoogenaamd 'Christelijk onderwijs' openbaart, een waardig en regtmatig antwoord.

Utrecht, Febr. 1869.
Uw Dv. Dienaar,
J.G.L. NOLST TRENITÉ.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een nieuw weeshuis te Amsterdam.

I.

Een mijner vrienden heeft mij een werkje, getiteld: ‘Het weeshuis der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam,’ toegezonden, en ik ben hem er dankbaar voor. Ik stel altijd levendig belang in alles, wat betrekking heeft op onze hoofdstad,

- - Stad van mijn jeugd, stad van mijn vaadren,
Mijn woonplaats lang niet meer, - mijn liefde altijd!

En 't geen op 't gebied der liefdadigheid gedaan wordt, en gedaan moet worden, is mij niet onverschillig. Reeds geruimen tijd, mijn betrekking noopt er mij toe, heb ik mij op dat gebied bewogen, en de vragen aangaande armverzorging, verpleging van verwaarloosden, volksopvoeding enz. houden mij vaak onverdeeld bezig. Onder die vraagstukken bekleedt dat, betreffende de opvoeding der weeskinderen eene voorname plaats, en menigmaal had ik met mijn vriend daarover gesproken. Bij het opsporen der bronnen, het verzamelen van gegevens, het bijeenbrengen van inlichtingen en van al hetgeen vereischt wordt, tot een grondig onderzoek van dit zoo belangrijk onderdeel der liefdadigheid, was het mij toegezonden boekje mij een uitnemend geschenk, dat ik op hoogen prijs stel. Ik heb het met groote belangstelling gelezen en herlezen; de warmte, waarmede het geschreven is, doet den lezer goed. De schrijver is met een edelen geest bezield: het lot der weezen gaat hem ter harte, en ik zou de talrijke weeshuizen in ons vaderland gelukkig achten, wanneer al hunne regenten van denzelfden ijver blaakten, dien de schrijver der brochure aan den dag legt.

Maar mij werd geen lofrede op den schrijver gevraagd. ‘Deel mij eens uw oordeel over het plan mede,’ luidde het verzoek, en daaraan wil ik gaarne voldoen. Ik zal met openhartigheid mijn oordeel zeggen, ik zal het doen met eene zekere gerustheid, want waar ik naar mijn inzien gewichtige bedenkingen moet opperen tegen het plan, ken

ik mij ten eenemale vrij, van de geheime bedoeling een grootsch ontwerp tegen te werken en ben ik mij ten volle bewust, dat alleen waarachtige belangstelling in het lot der weezen mij de pen besturenzal, en met vrijmoedigheid mij bedenkingen zal doen ter sprake brengen, om anderen tot een nauwkeurig onderzoek van het belangrijk vraagstuk te bewegen.

Een enkel bezoek, en zoo men dat niet kan brengen, de eenvoudige lezing van hetgeen de geachte schrijver aangaande het oude Gereformeerde weeshuis te Amsterdam meedeelt, zal ieder overtuigen, dat het ten eenemale ongeschikt is om 800 weezen te huisvesten, en het is alleszins lofwaardig, dat men in dien treurigen staat van zaken verandering wil brengen. Waardoor?... eenvoudig door een nieuw weeshuis te bouwen, dat ruimte genoeg moet bevatten tot doelmatige verpleging van 1000 weezen. - Werd nu de verzorging der weezen hoofdzakelijk bepaald door de meerdere of mindere ruimte van een gebouw, wie zou tegen het plan van een nieuw weeshuis te stichten eenige bedenking kunnen te berde brengen? 't Oude gesticht is veel te klein voor 800 weezen; slaapzalen, schoollokalen, enz. deugen in geenerlei opzicht, ergo... een nieuw gebouw opgetrokken, met ruime zalen, luchtige en lichte schoolvertrekken, met aangename speelplaatsen,... en de tonnen schats, die men voor een nieuw gesticht behoeft, heeft men slechts bijeen te brengen, en men is, waar men wezen wil; men heeft zijn stad verrijkt met een gebouw van grootsche afmetingen, eenvoudig, maar bekoorlijk voor het oog, een statig gedenkteeken van den weldadigheidszin der tijdgenooten, waarop den vreemdeling met ingenomenheid kan gewezen worden.

Maar, voor krankzinnigen, voor gevangenen, voor militairen of zieken kan men groote gestichten bouwen, die ruimte genoeg moeten bevatten, ter *doelmatige* verpleging, bewaring, huisvesting, verzorging van 1000 en meerderen... doch wat is het *doel* van een weeshuis? Aan dat doel moet het plan getoetst worden.

De geachte schrijver van de bovengenoemde brochure weet het even goed, zoo niet beter, dan ik, dat een weeshuis is, althans wezen moet: een *opvoedingsgesticht,* dat de weezen, die van moederliefde en vaderzorg werden beroofd, niet slechts moeten worden gevoed en gekleed, maar ook gevormd en opgevoed. Het weeshuis, voor zoover dit mogelijk is, moet zijn een plaatsvervanging van het *ouderlijke huis*. - Ik neem hier geen notitie van de bewering van sommigen, die zeggen: ‘het weeshuis is goed genoeg, want de meeste kinderen hebben het beter dan vroeger, in de ouderlijke woning!’ en daarmede een slecht en ondoelmatig weeshuis in bescherming nemen. Toegegeven, dat vele weezen uit een slecht en armoedig gezin zijn voortgekomen, en zij het allicht beter hebben, dan toen hun ouderlijk huis nog bestond, het doel van een weeshuis kan en mag geen ander wezen, dan de vervanging van de *goede ouderlijke* woning. ‘Men beweert’(*), zegt de schrijver

(*) Bl. 19 en 37 zijner Brochure.

te recht, ‘dat het voldoende is, voor die ongelukkigen even goed, of iets beter te zorgen, dan in de ouderlijke woning, maar dan zou voor velen een kinderpakhuis, waar (om een koopmansterm te gebruiken) de levende waar werd opgeslagen, voldoende zijn.’

‘Wie kinderen heeft, of er liefde voor gevoelt, wie in het hart wordt gegrepen bij de gedachte, dat ook zijne lievelingen eens zoo hulpbehoevend zouden kunnen worden, gewis, zij allen zullen één of meerdere steenen aandragen, om voor die ongelukkigen een doelmatig toevluchtsoord te stichten.’

‘Ik zeg een doelmatig, want wie zóó gestemd is, (en voor onverschilligen schrijf ik niet) zal niet voldaan zijn met hun alleen voedsel en deksel te verschaffen; hij zal wenschen dat de weezen een billijk aandeel krijgen in de hedendaagsche ontwikkeling en beschaving, om den strijd daar buiten met goed gevolg te kunnen volhouden.’

‘Hij zal begeeren, dat zij naar lichaam en geest zoodanig worden toegerust, dat zij eenmaal Kerk en Staat tot eer verstrekken.’

Juist ingezien; het weeshuis mag geen kinderpakhuis zijn, maar daarom heb ik ook groote bedenking tegen het plan van den schrijver, om een gesticht voor 1000 kinderen te bouwen. Materieel, ik wil het niet ontkennen, en ik acht het ook niet gering, zal de toestand der weeskinderen verbeteren, wanneer gij ze uit een te klein gebouw verplaatst naar een gesticht, dat voldoet aan alle eischen der hygiène; - maar daarmede hebt gij te weinig gewonnen. Uw gesticht, - ik neem voor een oogenblik aan, dat verzorging in een gesticht het doelmatigst is -, uw gesticht moet tot eene *inrichting van opvoeding* geschikt zijn, en bij de opeenhooping van zulk een getal, zal wel van *opvoeding* geen sprake kunnen zijn.

Roepen wij ons geen overdreven eischen, maar slechts de eerste beginselen der opvoeding voor den geest, en men zal mij moeten toegeven, dat hij, die meent de kinderen te kunnen *opvoeden*, wanneer zij bij honderdtallen vereenigd, in een gesticht aan zijn zorg zijn toevertrouwd, zich overgeeft aan eene colossale illusie.

Een achthonderdtal kinderen van verschillenden leeftijd, kan ik, bijgestaan door eenige suppoosten, misschien drillen, dresseren, op de maat leeren loopen, op commando leeren eten, naar bed gaan, opstaan, morgen-, middag- en avondgebed leeren opzeggen, laten wasschen en poetsen op zijn tijd enz. maar onder opvoeding wordt nog iets anders verstaan, naar ik vertrouw.

Ware opvoeding is de vorming van den geheelen mensch naar verstand, gemoed en wil. Gij meent immers niet, dat gij als vader u reeds van uw pligt hebt gekweten, wanneer gij uwe zonen en dochters in een goed pak hebt gestoken, wanneer gij ze aan een zekere tucht en orde hebt gewend, wanneer gij hun verstand met eene zekere kennis hebt verrijkt of laten verrijken, en aan hun hand die vaardigheid en bedrevenheid geschonken hebt, waardoor zij een kunstge-

wrocht, of eenig ander werk kunnen leveren? Neen, gij legt er u op toe, hen bij het intreden in de wereld met iets van nog edeler gehalte, iets dat hun tot stut en steun kan dienen, uit te rusten. Gij beijvert u, ze als het ware een zout mede te geven tegen het bederf, waaraan zij later zullen zijn blootgesteld, met één woord, de vorming van het karakter is het doel van de opvoeding.

Maar laat ik het mij gemakkelijker maken en de schoone woorden herinneren van dien uitnemenden weesvader te Bern, Jäggi geheeten, die op de vergadering van armen- en weesvaders, den 24 September 1866 te Biel gehouden, over de vorming van het karakter in opvoedings-gestichten treffend gesproken heeft:

'De kiem, de wortel des karakters ligt ontwijfelbaar in de natuur van het individu, in zijne lichamelijke bewerktuiging, en deze geeft niemand zich zelven, maar hij brengt ze, nevens zijne voornaamste vermogens, mede ter wereld. Nog eer de mensch zich zelven daarvan bewust is, vertoonen zich neigingen ten goede en ten kwade in hem, welke bij gevallen van overeenkomstigen aard altijd op dezelfde wijze op den voorgrond treden, en alzoo reeds de richting aanduiden, welke de uitingen van den wil zullen nemen; daarop volgt dan de overlegging, het overwegen, of het wikken van het voor- en tegen, vervolgens het kiezen, het besluiten, of het voornemen; daarna, onder gelijksoortige voorwaarden, altijd een gelijksoortig besluit, alzoo de consequente handeling, of de gewoonte; hierop volgen eindelijk de vaste regels of grondslagen, van wier zedelijken inhoud de zuiverheid des karakters en van wier kracht de sterkte daarvan afhankelijk is. Indien men de juistheid dezer ontleding erkent, zoo vloeit daaruit dan van zelf voort, welke de taak der christelijke opvoeding zij; en wel 1°. wanneer wij vóór alle dingen nooit vergeten, dat het karakter niet iets is, wat de opvoeder voor zijnen kweekeling te kiezen heeft, maar dat onverstoorbaar in de natuur van dezen is ingeprent, dat de beginselen en de kiem des karakters daarin gelegd zijn, ja, om zoo te zeggen, de individuëele eigendom, bijna het aangeboren recht des menschen is, dan mogen wij er ons volstrekt niet op toeleggen, die eigenaardigheid der individualiteit te vernietigen, maar wel haar te leiden, te verlichten, haar rein en vrij te maken van het booze, dat haar aankleeft. Als wij ieder, naar ons goedvinden, een karakter konden geven, dan was onze taak zeer gemakkelijk en eenvoudig, namelijk eene bestendige, gelijksoortige africhting of dressuur en daarnevens het inprenten van altijd dezelfde grondregelen of hoofdregels. Dit heeft helaas! in verscheidene gestichten, nog maar al te veel plaats; bij zwakken van gemoed verkrijgt men daardoor een uiterlijk ingetogen en onberispelijk gedrag, terwij terken van natuur, zoodra zij uit het oog van den opvoeder zijn, het aangenomene en aangeleerde als een ouden schoen wegwerpen.'

2°. 'Moet de opvoeder zich alzoo naar den aard van den kweekeling

richten, zoo volgt natuurlijk daaruit als tweede vereischte, dat wij dien aard in zijne eigenaardigheden nauwkeurig leeren kennen, dat wij trachten met onzen blik door te dringen in die geheime, wonderbare werkplaats der menschelijke gedachten, waar het karakter ontkiemt, en wel door eene verstandige stipte achtgeving op den leerling, zonder dat men, wat ik ten sterkste moet afkeuren, als luisteraar aan den wand, te spionneren heeft.'

Uitnemend, niet waar? maar aan dat doel, aan dien plicht der opvoeding getoetst, wordt immers de opeenhooping van honderdtallen van kinderen in een gesticht, ten eenemale als ondoelmatig veroordeeld?

Een klein getal kan men met nauwlettende zorg gadeslaan, met onverdroten ijver zal men ze kunnen opvoeden; maar waar is de weesvader, die aan het hoofd van een gesticht van honderdtallen geplaatst, iets zal kunnen verrichten wat naar opvoeding zweemt?

En toch dat toezicht, dat met de pupillen meêleven, om ze te vormen en op te voeden is te noodiger, 'want', zegt de schrijver van de brochure, naar waarheid (pag. 19):

'Daaronder zijn er, die op straat zijn opgegroeid en niets anders kennen dan de losbandige vrijheid, die daar heerscht, en de geheime zucht om overlast aan te doen. Daaronder zijn er, die nooit ernstig zijn onderhouden over het verkeerde van snoepen en stelen, van liegen en vloeken. Daaronder zijn er bij wie, met of zonder weten hunner betrekkingen, de eerste gronden (zoo niet meer) der ontucht zijn gelegd. En waar zou ik eindigen zoo ik wilde opsommen, wie daar al onder gevonden worden.'

Wil men alzoo niet, dat de weeskinderen als levende waar in een pakhuis - zij 't dan ook ruim, luchtig, net - worden opgeslagen; maar verlangt de Amsterdamsche gemeente (en wie zou er aan twijfelen?) dat hare weezen zich zooveel mogelijk zullen ontwikkelen tot krachtige en gezonde menschen, tot werkzame leden der maatschappij;

verlangt de gemeente, dat hare weezen zich zullen trachten te ontworstelen aan de armenzorg en armenbedeeling, en er met vasten wil naar zullen streven het eigen verdiend brood te eten;

in één woord: wenscht men, dat de weezen worden opgevoed, opdat zij eenmaal op lateren leeftijd 'Kerk en Staat' tot eer zullen verstrekken, *dan bouwe men geen kazernen....* want eenige honderden bijéén kan men voeden, maar van opvoeding kan bij zulk een groot aantal en bij de thans vigeerende inrichting ook van het schoonst gebouwde weeshuis, geen sprake zijn.

II.

Vóór ik er toe overga, uitéén te zetten wat men naar mijne bescheiden meening in het belang van de weezen der Gereformeerde gemeente te Amsterdam in het bijzonder, en der weezen in het algemeen zou moeten doen, moet ik eerst nog mijne bedenking in het midden

brengen tegen het alternatief dat de geachte schrijver der bekende brochure stelt.

'Nog blijft eene gewichtige vraagt er bespreking over', zoo schrijft hij namelijk, 'wat voor de opvoeding der weezen het meest doelmatig moet geoordeeld worden: *verpleging in een gesticht* of *uitbesteding bij vreemden*,' en daarop laat hij zich over de uitbesteding, al wil hij over haar niet onvoorwaardelijk den staf breken, toch op zulk eene wijze uit, dat men, moetende kiezen, zeker zijn voornemen zal toejuichen en een gift tot stichting van een groot weeshuis zal schenken.

Maar ik wensch mijn' lezers te doen opmerken, dat ter gunste van het gevormde plan, de teleurstellingen van het systeem der *uitbesteding* te sterk zijn gekleurd en de wrange vruchten van het systeem der *opvoeding* (?) *in groote gestichten* met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

'Een groot deel der gemeente', zoo verklaart hij, 'heeft zich door zijne aanzienlijke bijdragen reeds feitelijk voor het eerste stelsel (opvoeding in een groot gesticht) stellig verklaard' (zie pag. 30 der brochure), en dan worden ter weerlegging van het gevoelen van hen, die niet afkeerig zijn van de verzorging bij uitbesteding, geschiedenis en ervaring geraadpleegd.

Wagenaar wordt opgeroepen. 'Hij schreef', zoo lezen wij, 'voor meer dan 200(*) jaren over de uitbesteding der weezen:

'Dat de kosten zoo hoog liepen en de opvoeding van velen zoo gebrekkig was, dat de broederschap der gemeente daardoor genoopt werd een weeshuis te stichten.'

Ook Izaäk Commelin moet getuigen. 'Deze ouderloze kinderen', verklaart hij, 'pleghen ze noch voor eenighe weynig jaren hier en daar bij bijzondere burgers voor een sekere somme gelts jaarlijx in de kost te besteeden. Doch vermits deze kinderen bij luyden raakten, daar ze honger leden en de buyck pas ten halve vol kregen, en weder bij anderen daarse veeltijds in alle ongebondentheden en ongeregeltheden opgetrokken wierden, zoo werd' enz.

en dan volgen eenige verklaringen uit brieven van bevoegde personen uit Alkmaar, Groningen, Koog a./d. Zaan, Delden, Delft, waarvan geen enkele de uitbesteding aanbeveelt.

Tegenover die getuigenissen der geschiedenis en ervaring wil ik ook een bewijs van het tegendeel in herinnering brengen.

Ik verwijs slechts naar het uitnemend werkje van den heer N.S. Calisch, getiteld: *Liefdadigheid te Amsterdam* en naar hetgeen hij op bladz. 60 meedeelt. De zaak komt hierop neder. Het oude Aalmoezeniers weeshuis werd in 1810 door de omstandigheden gedrongen een 1000tal kinderen in verschillende plaatsen ten platten lande uit te besteden.

De weinige bijval dien deze maatregel bij regenten vond was niet zeer geschikt het goede te doen uitkomen dat hij opleverde. Twee punten blijken echter duidelijk bij de inzage van de staten, die de heer Calisch meedeelt: 1°. dat van de nagenoeg 2000 kinderen, gedu-

(*) Wagenaar stierf 1773.

rende een tijdvak van 14 jaren uitbesteed, slechts 37 zijn overleden, (dus het hongerlijden was zoo erg niet) dat is 1 op de 300 per jaar, en 2o. dat in genoemd tijdvak verreweg de meeste dier kinderen *met uitzet zijn ontslagen*, en, zooals wij veilig mogen aannemen, grootendeels op de plaats der uitbesteding zijn gebleven en op de een of andere wijze duurzaam hun brood hebben gevonden; dus dat 'veeltijds in alle ongebondentheden en ongeregeltheden opgetrokken worden' was mede niet zoo erg.

Dit getuigenis der geschiedenis en ervaring kan toch ook gelden, en ik zou het alleszins wenschelijk achten, dat vóór men tot een geheel verwerpen van het beginsel der uitbesteding de vrijheid neemt, men eerst eens de mededeelingen inwon van de weesvoogden der kleinere gemeenten en plaatsen, die, geen weeshuis hebbende, de kinderen bij particulieren hebben gehuisvest.

Een weesvoogd van een der kleine gemeenten in ons vaderland, wien ik dienaangaande om inlichting vroeg, deelde mij mede, dat van de 20 weezen, 16 in particuliere gezinnen hun opvoeding erlangd hebben. Het resultaat blijkt uit de volgende tabel:

'N°. 1.	bij de opname oud	4 jaar, 1836,	werd boekbinder en stedelijk ambtenaar, thans gehuwd, Amst.
N°. 2.	bij de opname oud	18 jaar, 1845,	werd onderwijzeres op een bewaarschool, nu gehuwd.
N°. 3.	bij de opname oud	12 jaar, 1846,	werd onderwijzeres, bewaarschool, nu gehuwd.
N°. 4.	bij de opname oud	16 jaar, 1846,	is later met een stuurman gehuwd.
N°. 5.	bij de opname oud	18 jaar, 1846,	thans zeevarend in O.I.
N°. 6.	bij de opname oud	10 jaar, 1846,	landbouwersknecht.
N°. 7.	bij de opname oud	9 jaar, 1846,	zeevarend, thans 3^{e} stuurman O.I.
N°. 8.	bij de opname oud	17 jaar, 1847,	timmermansknecht.
N°. 9.	bij de opname oud	15 jaar, 1847,	onderwijzeres.
N°. 10.	bij de opname oud	12 jaar, 1847,	overleed 1857 als hulponderwijzer.

N°. 11.	bij de opname oud	8 jaar, 1847,	militair te Kampen, thans gehuwd in Zeeland.
N°. 12.	bij de opname oud	6 jaar, 1847,	huishoudster.
N°. 13.	bij de opname oud	13 jaar, 1850,	overleden 1851.
N°. 14.	bij de opname oud	21 jaar, 1850,	wegens ligchaamszwakte zoo oud nog aangenomen en tot 23 jaar als wees verzorgd.
N°. 15.	bij de opname oud	6 jaar, 1857,	zeevarend.
N°. 16.	bij de opname oud	13 jaar, 1862,	werd dienstbode, maar deze laatste beloonde luttel.

Bovendien werd ééne op 21jarigen leeftijd in 1857 als wees aangenomen, in 1868 naar Talitha Kumi gezonden, omdat zij bij eene groote geneigdheid tot onwaarheid, gestadig in het oog moest gehouden worden.

'Eene andere, na vele jaren besteed en daarna in een dienst geholpen te zijn, werd later als helpster naar Talitha Kumi gezonden, daar bleekzucht en klieren verandering van lucht voor haar noodzakelijk maakten. De diaconie dier gemeente, met de weesvoogdij belast, zorgt dat de weezen hun aanspraak op het Burger weeshuis niet verliezen. Een op zesjarigen leeftijd in 1856 in dat gesticht opgenomen, geeft geen reden tot klachten, terwijl een ander in het vorig jaar aldaar geplaatst, er nog te kort is, om er reeds over te kunnen oordeelen.'

'Over het algemeen,' schrijft die weesvoogd mij, 'meen ik na 40jarige ervaring de voorkeur aan uitbesteding in particuliere gezinnen, waar het kan, te moeten blijven geven; al wil ik niet ontkennen, dat er persoonlijkheden zijn, voor wie eene disciplinaire opleiding met meerderen in een gesticht beter werkt. De gevaren echter van verkeerde indrukken te ontvangen zijn daar grooter dan in gezinnen, met eenige zorg gezocht en tot die taak aangewezen.'

Maar al leerde nu ook aller ervaring in dit opzicht tot hiertoe niets anders als dat uitbesteding 't treurigste is, wat zich denken laat, dat zou naar mijne meening nog niet bewijzen dat de verzorging in een *gesticht* de éénig doelmatige - de verzorging *bij uitbesteding* ten eenemale te verwerpen is.

Waar toch ligt de fout? in het systeem zelf, of in zijne toepassing?

Waarom wraakt Wagenaar het?

De *kosten* liepen zoo hoog! - Doch bij het liefdewerk mag het ''t voor een koopje gedaan krijgen' niet op den voorgrond staan. Gesteld: dat de plaatsing in gezinnen beter is te achten, maar duurder, de verzorging in een gesticht slechter, maar goedkooper... mag men dan de voorkeur aan het goedkoope geven?

En van daar die vele teleurstellingen! God gaf de weezen ter verzorging: men belastte zich met het werk der liefde - en dat werk werd uitbesteed: aan den minstvragende werd een zeker getal van vaderzorg en moederliefde beroofden toevertrouwd, maar dat bleek op den duur kostbaar.

'Wanneer men nu hutje met mudje bij elkander deed, dan kon men ze ten minste 10% goedkooper voeden. Dat was te verkiezen.'

Maar hier blijve de mammon toch buiten het spel! De ware godsdienst is, weezen te verzorgen.... niet ze voor een koopje te voeden.

Beter is het 100 arme weezen *goed* op te voeden, te vormen tot nuttige leden der maatschappij 'tot eer der Kerk', dan het dubbeltal voor gelijke som en op dezelfde wijs een ondoelmatige opvoeding te geven. De zuinigheid heeft de wijsheid vaak bedrogen.

'Doch vermits de kinderen bij luyden geraekten, daar ze honger leden en de buyck pas ten halve vol kregen, en weder bij anderen

daar ze veeltijds in alle ongebondentheid en ongeregeldheden opgetrokken wierden', zegt Commelin.

Maar aan wie de schuld?

De huisvader, die zijn jongen op een kostschool besteden wil en aan school A de voorkeur geeft omdat het kostgeld *f* 25. - in het kwartaal minder is dan school B, kan voorzien dat zijn jongen soms rammelen zal van den honger en klagen over de boonen, die zoo dikwijls worden opgedischt. En als het hem later blijkt dat zijn zoon op de kostschool 'in alle ongeregeldheden en ongebondentheden wordt opgetrokken', dan is dat zijn schuld, want dan heeft hij niet goed uit zijn oogen gezien, niet genoeg geïnformeerd, maar in den blinde zijn kind toevertrouwd aan ongeschikte handen.

Langs dien weg kan men niet anders dan teleurstelling inoogsten.

Neen, geen verdeeling der weeskinderen eener gemeente onder huisvaders, *die gedwongen worden* ze in hun gezin op te nemen, zooals vroeger in Noorwegen het geval was; - geen uitbesteding bij afslag aan den minst eischende, zooals vaak geschiedde en nog, naar ik meen, in sommige streken van Zwitserland(*) gebeurt; - maar opvoeding in het huisgezin, bij personen, die zich vrijwillig daartoe aanbieden, en zonder het uitzicht op winst, zonder speculatie, alleen uit vrije, ware liefde en alleen uit waarachtige barmhartigheid één of meerdere weeskinderen tot zich nemen.

Och! had men vroeger een anderen weg ingeslagen, men zou andere uitkomsten verkregen hebben en menigeen zou beter te recht zijn gekomen!

Maar dat heeft men, voor zoover mij bekend is, nooit gedaan. Men deed wel een beroep op de beurs der Christenen, niet op den christelijken geest der gemeente om te zien, wie zich vrijwillig met de opvoeding der verlatenen zou hebben willen belasten. Ik houd mij overtuigd, men zou ten allen tijde wel kinderloozen, wel kleine en welvarende gezinnen onder de verschillende standen der gemeente gevonden hebben, waarin men, niet tegen tegemoetkoming, maar uit waarachtige liefde voor het weeskind, een vader of moeder zou hebben willen zijn en een plaatsje zou hebben willen inruimen. Maar het christelijk bewustzijn heeft men in dezen niet wakker gemaakt of wakker gehouden.

Men heeft de leden der gemeente te veel dat 'zich zelven geven' afgeleerd en de meerderheid het werk der liefde ontwend.

Men heeft door van de gemeente slechts geld te vragen, opdat de weeskinderen zouden kunnen uitbesteed worden bij vreemden of verzorgd in gestichten, de meerderheid in den waan gebracht, dat men al zeer barmhartig is, wanneer men voor ongelukkigen jaarlijks wat geld afzondert, opdat anderen het werk verrichten. Ik zou wel wenschen dat men in dat opzicht de conscientie uit den slaap en bij de gemeente het bewustzijn wekte, dat de verzorging der weezen het werk is, dat de ware Christen zelf op zich neemt; en waaraan hij zich

(*) en Nederland. *Red.*

niet onttrekt, dan wanneer de middelen of de gelegenheid daartoe hem ten eenemale ontbreken. Ik zou in ernst wenschen dat men, waar in de een of andere gemeente een of meerdere kinderen door den dood hunner ouders weezen werden, eerst moeite deed, om ze in huisgezinnen van gemeenteleden geplaatst te krijgen zonder eenige belooning, aangenomen als kinderen des gezins. Want men zal het mij moeten toestemmen, dat er niets haalt bij de opvoeding in een goed en liefderijk huisgezin, en dat het weeskind nergens beter geplaatst is, dan in dat gezin, waarin hij uit hooger bewustzijn met liefde wordt opgenomen.

Ik ben geen utopist en verlies ook geen oogenblik uit het oog, dat het getal der gezinnen, daartoe bereid, aanvankelijk uiterst gering zou zijn. Ja, al ben ik ook overtuigd, dat het hoe langs hoe meer zou toenemen, wanneer maar in dit opzicht aan de gemeente hare roeping werd voorgehouden, men toch nog jaren aanéén een aantal weezen zou hebben, in wier verzorging men op andere wijze zou moeten voorzien.

Dezen alzoo verzameld in groote gestichten?

Ik heb reeds gezegd, dat ik in de tweede plaats zou doen opmerken, dat de schrijver ter wille van zijn plan, de nadeelen der opvoeding in groote gestichten te veel verzwegen heeft.

Naar mijne overtuiging zijn ze nog veel grooter, dan bij de verzorging bij uitbesteding, vooral wanneer die uitbesteding niet met een karige hand geschiedt en degelijke personen met het patronaat over de weeskinderen, bij particulieren besteed, zijn belast.

Volgens de opgave in het ‘staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje’ voor 1868 (pag. 156-157) bedroeg het getal weeskinderen in ons vaderland in het jaar 1865, 11988. - Dat getal zal, na de cholera, die sedert geheerscht heeft, thans wel niet kleiner zijn, zoodat ik het gerust op 12000 kan stellen. Rekenen wij nu de verplegingskosten voor ieder kind *f* 110. - zooals ook de schrijver van de brochure doet, dan geeft dit een jaarlijksche uitgave voor opvoeding en verzorging van *f* 1,320,000.

Ware nu de opvoeding der weezen in groote gestichten doelmatig geweest, onze maatschappij zou er de vruchten van geplukt hebben. Daar de weezen in den regel worden opgevoed voor den handwerks- en dienstbaren stand, zou zich door de weezen een kern van bruikbare, kloeke, ontwikkelde dienstboden en handwerkslieden gevormd hebben. Ons werkvolk, - de klacht is algemeen en zeker niet ongegrond, - is achterlijk, en zij die als weesjongens hunne opleiding gehad hebben, maken zij daarop eene uitzondering? Onze dienstboden, zij worden niet geprezen, en al wil ik gaarne toegeven, dat men vaak onbillijk is en overdreven in zijne eischen, zijn de weesmeisjes als dienstbaren het meest gezocht, zijn zij gewillig, bescheiden, bekwaam in huiselijk werk? -

Wanneer de opvoeding in groote gestichten doelmatig ware, dan zou men immers een lijst van meesters en patronen en van huismoeders hebben, dingende naar het voorrecht om den weesjongen, die in

de termen viel, als leerling of knecht, het meisje als dienstbode te mogen erlangen. Ik geloof dat het tegenovergestelde in den regel nu plaats heeft, en dat de weeskinderen niet gezocht worden, maar dat men vaak werk heeft een plaats voor de jongens en meisjes te vinden. Zij onderscheiden zich door niets, en wanneer men eens nauwkeurig naging, wat er terecht was gekomen in de maatschappij van het aantal kinderen dat gedurende eenige jaren in de weeshuizen hunne opleiding had erlangd, men zou tot ontdekkingen komen, die het opvoedings-systeem der groote gestichten in al zijne verkeerdheid zouden openbaren.

Men vergunne mij hier een getuige uit vroegere tijden aan te halen. Waar men tegen het systeem der uitbesteding Wagenaar en Commelin heeft doen optreden, zal men mij toestaan, dat ik een der regenten van het vroegere Aalmoezeniers-weeshuis aanhaal, die in zijn werkje: *Iets over het Aalmoezeniers-weeshuis te Amsterdam*, in 1815 door hem uitgegeven, het volgende meedeelt:

'Van de 342 kinderen in 1792 in het gesticht gebracht, waren in 1814 slechts 64 in leven. - Van dit getal werden nog acht uithoofde van hunnen lichamelijken of zedelijken toestand in het weeshuis onderhouden, en bleven waarschijnlijk ten laste van het gesticht. Tien anderen bevinden zich in het werkhuis; twee zijn in publieke huizen. Van de overige vier en veertig zijn de jongens meestal in militaire dienst, en de meisjes dienstboden en werksters voor gering loon of leiden een zwervend leven.'

'Wil men eene andere proeve, zoo vestige men het oog op de jongens, welke in Mei 1814 op den gewonen tijd het huis hebben verlaten; zij waren 15 in getal. Van deze 15 winnen (in 1815) slechts drie als handwerkslieden behoorlijk den kost, één is soldaat, een ander vaart ten oorlog, een ander ter koopvaardij; drie zitten in een werkhuis, een ander loopt met spelden langs den weg, een bedelt, vier anderen zijn armoedig en hebben zich bij hunne armoedige naastbestaanden gevoegd.'

Ik weet wel, bij een nauwkeurig onderzoek, zou men in onzen tijd, wat de sterfte betreft, een gunstiger cijfer erlangen en ik zie ook niet voorbij, dat het oude Aalmoezeniers-weeshuis tevens een vondelinggesticht was.

Maar zouden de kinderen, thans in onze groote gestichten opgevoed, in grooter aantal behouden en als nuttige leden aan de Maatschappij worden afgeleverd?

Hoe velen vindt men later in het werkhuis terug?

Hoe velen zijn armlastig?

Hoe velen worden in de gevangenissen bewaard?

Later hoop ik al die vragen nauwkeuriger te kunnen beantwoorden; maar nu zelfs durf ik verzekeren dat het antwoord diep bedroevend zal zijn.

Op dit oogenblik ben ik nog maar in staat het volgende mede te deelen:

Te Leiden zijn in het Militaire Detentiehuis van de 347, waaronder nog verscheidene vreemdelingen, die hier in rekening komen, 21 vroegere weesjongens.

In de maand Juli 1868 waren van de 458 vrouwen, die in Amsterdam als geprostitueerden bekend zijn, 59 die haar opleiding in een weeshuis ontvangen hebben.

Van die 59 waren 11 uit het Diaconie-weeshuis te Amsterdam.

Iedereen zal mij toestemmen dat dit cijfer ontzettend is, en mij niet van pessimisme beschuldigen, wanneer ik beweer, dat het getal dergenen, die zich aan hetzelfde kwaad in het geheim overgeven, ten minste even groot zal zijn.

Met het oog op dat cijfer, kan ik wel eenigermate berekenen, tot welke gevolgtrekking de andere cijfers mij recht zullen geven en mij met volle verzekerheid doen uitroepen: dat men toch geen weeshuis bouwe als een paleis; het is onmogelijk dat men kinderen bij honderdtallen te zamen brengende, ze zou kunnen opvoeden tot nuttige burgers, ‘tot sieraden der Kerk.’ Zulke gestichten, hoe sierlijk voor het oog, zijn voor de meerderheid gepleisterde graven. In den aard der inrichting ligt de oorzaak der bittere mislukkingen en ontelbare teleurstellingen.

III.

Wat ik alzoo wenschen zou, dat de regenten van het Gereformeerde weeshuis te Amsterdam zouden doen?

Dat zij het plan om een groot gesticht voor 1000 kinderen te bouwen lieten varen en dat zij daarvoor in plaats

1°. *opvoedingshuizen* stichtten en

2°. het oude weeshuis tot een *doorgangshuis* hervormden.

1°. Dat zij opvoedingshuizen stichtten.

Missen de weezen het ouderlijk huis en kan men bij de tegenwoordige gesteldheid der gemeente niet verwachten, dat voor een 800tal weezen de woningen van beschaafde en liefderijke gemeenteleden zich openen zullen, men beijvere zich aan het weeskind eene opvoeding te geven, die zooveel mogelijk de opvoeding in een goed geordend ouderlijk gezin nabij komt. Daarvoor neme men tot beginsel aan, niet meer dan hoogstens 50 kinderen bijeen te brengen. De weeskinderen uit dezelfde gezinnen late men bij elkander; voor de scheiding van jongens en meisjes, in de kindsheid en jeugd bestaat geen grond, integendeel zij doet kwaad. God doet in het huisgezin broeders en zusters met elkaâr door de ouders opvoeden, dit worde ook bij de opvoeding der weezen in het oog gehouden.

Aan het hoofd van een vijftigtal worde een kloeke vader en moeder geplaatst, menschen die kinderen hebben of gehad hebben; want waar ik niet ontkennen wil, dat men kinderlooze echtgenooten zal kunnen

aanwijzen, die uitnemenden opvoedkundigen tact hebben, zal men het mij toch moeten toegeven, dat zij tot de uitzonderingen behooren, en dat in den regel zij slechts kunnen opvoeden, die door eigen kroost met de kinderwereld bekend zijn. Voeg aan zulke weesouders voor het huiselijk werk een paar dienstboden toe; maar voor het overige worde 't als het huisgezin ingericht, en waar het oog van vader en moeder over allen gaat, daar leeren de oudere broeders en zusters over de kleine en jongere waken en ze helpen.

Even als de kinderen der huisgezinnen moeten ook de weeskinderen gebruik maken van de gewone inrichtingen voor onderwijs, die alom bestaan. Ik kan met geen mogelijkheid gissen, welke gegronde redenen men voor het bestaan der weeshuisscholen bijbrengt. - Alleen dan wanneer het onderwijs op de een of andere plaats allerellendigst ware, zou men op eene bijzondere wijze daarin moeten voorzien.

Tot dertien- à vijftien-jarigen leeftijd, naarmate de vatbaarheid en vlugheid is, moeten de weezen in het opvoedingshuis bijeen blijven, en eerst wanneer zij grondig onderricht in de vakken van het lager onderwijs ontvangen hebben, kan er van beroepskeuze en de opleiding daartoe sprake zijn.

Voor de opleiding tot maatschappelijk bedrijf moet het *doorgangshuis* (waarover straks nader) ingericht zijn.

Die opvoedingsgestichten moeten niet in de groote steden gevestigd zijn. Hoe weldadig voor de kindsheid en jeugd het buitenleven is, behoeft geen betoog. Ziet de kinderen onzer kleine steden en dorpen in het onwaardeerbaar Gooiland, in Gelderlands dreven, en sommige streken van het Sticht. Dààr de opvoedingsgestichten geplaatst en men doet de weezen leven en tieren in een onwaardeerbaren dampkring.

Misschien zal men om mijn voorstel meesmuilen en zeggen, welke enorme sommen zullen noodig zijn voor een aantal opvoedingsgestichten, want voor een 500tal kinderen beneden de 15 jaar hebben wij te zorgen; en dan slechts 50 in een gesticht, dat zou ons noodzaken, een tiental opvoedingshuizen te openen.

Veroorloof mij te doen opmerken, dat erin zeer gezond gelegen stadjes en dorpen weeshuizen gevonden worden, die tegen betrekkelijk geringe kosten te vergrooten zijn tot inwoning van een 50tal. Zou men met hunne regenten en regentessen over die zaak niet kunnen raadplegen?

Of zoo dit bezwaar heeft, en zoo men voor de weeskinderen der Amsterdamsche Gereformeerde Gemeente op zich zelf staande opvoedingshuizen wil stichten, worden er dan niet vaak in de kleine steden en welvarende dorpen, uitnemende woningen gevonden, gemakkelijk voor zulk een personeel in te richten?

Ik zou ten minste in een onzer kleine steden een huis met hardsteenen gevel kunnen aanwijzen, dat in de beroemde bocht van de Heerengracht geplaatst, daar zijne buren geen oneer zou aandoen en in de Hoofdstad zeker *f* 40.000 zou hebben opgebracht: bij den laatsten

verkoop is het gebouw, dat niets te wenschen overlaat, voor *f* 7000 verkocht.

Het zou waarlijk geen moeite kosten om een 10tal uitnemend geschikte woonhuizen, een gelijk getal kleine buitenplaatsen met een paar bunders gronds daarnevens te krijgen voor een som minder groot dan het enorme kapitaal, dat men nu vraagt ten einde een gebouw te stichten, voor de *opvoeding* der weezen ten eenemale ongeschikt.

Vijf tonnen gouds!

Ja, al moest men een tiental gebouwen eenvoudig en doelmatig ingericht voor opvoedingshuis voor een 50tal kinderen van den grond opbouwen, men kon voor *f* 50.000 toch nog al iets stichten juist in die streken, waar de kinderen voor hunne ontwikkeling het best geplaatst zijn.

'Maar door zulke gestichten, buiten den rook der stad, wordt de administratie vreeselijk omslachtig en het toezicht der regenten bezwaarlijk, zoo niet ten eenemale onmogelijk.'

Mag ik doen opmerken dat menige bedenking door den schrijver der brochure (pag. 14) tegen de uitbesteding in dit opzicht opgesomd, reeds vervallen is; dat men bovendien in iedere gemeente, hoe klein of groot dan ook, een personeel heeft van predikanten, notabelen, bestuurders, ja in de meesten weesvoogden, die dat dagelijksch toezicht zouden kunnen houden. En hoevele zaken en inrichtingen, in onderdeelen verdeeld, worden door een centraal bestuur geadministreerd, zonder dat de zorgen van dat beheerde leden al te zeer drukken of doen bezwijken.

2°.

Tot omstreeks hun vijftiende jaar zouden de weezen in die opvoedingsgestichten moeten blijven, en het lager onderwijs genieten. De jongens en meisjes, die lust en aanleg voor het onderwijs openbaarden zouden, als kweekelingen op de gewone scholen geplaatst, in de opvoedingsgestichten hun gewoon tehuis moeten blijven vinden. Zij die na ontvangen onderwijs slechts aanleg voor gewone dienstboden aan den dag leggen, kunnen in den eersten tijd uitnemend door de weesmoeders in het huisgezin de opleiding daartoe erlangen. De jongen voor landof tuinbouw geschikt, kan lichter, bij de plaatsing der gestichten elders, onder goede leiding gebracht worden dan in Amsterdam mogelijk is. Ja, men zou een paar der opvoedingshuizen zóó kunnen inrichten, dat zij gelegenheid tot opleiding voor den toekomstigen landbouwer of tuinman aanboden.

Voor de anderen moet men het oude weeshuis tot *doorgangshuis* hervormen.

De jongens stuurt men thans, als zij de gewone school in het weeshuis doorloopen hebben, op een ambacht uit; de meisjes worden dan in de naaikamer onderwezen.

Groeien zij op tot kloeke ambachtslieden, tot menschen, later in staat door bekwaamheid en vaardigheid hun eigen brood te verdienen,

zich een onafhankelijk bestaan te verwerven of de lasten van het huishouden te verlichten?

Ons ambachtsvolk is achterlijk, onze huismoeders bij de geringe en burgerklasse zijn over het algemeen te onbekwaam; maar wij hebben geen recht ze er bijzonder hard om te vallen; zoolang ambachts- en vrouwelijke industrieschool geen integrerend deel van het volksonderwijs uitmaken, zullen wij immer stof tot klagen, maar geen recht van verwijten hebben.

Nu verlaat de jongen de school en gaat naar het ambacht, dat is: hij wordt bij een timmerman, bij een smid, bij een schoenmaker, bij een zadelmaker enz. in de leer gedaan en gedurende een drietal jaren van zijn ontwikkelingstijdperk leert hij langs de straat zijn tijd verluieren met boodschappen loopen, met de krullemand vullen, of een plank vast te houden, met pekdraad of aan den blaasbalg trekken, enz.

Nu verlaat het meisje de school en zij wordt in de naaikamer gekerkerd en opgeleid tot eene specialiteit in het linnennaaijen; want de weeshuizen hebben in dat opzicht eene groote renommée en de aanzienlijken in den Haag en elders laten gaarne hun huwlijksuitzet in die gestichten in gereedheid brengen. De naaikamer is dan ook voor het gesticht geen onaardig middel van inkomen. ‘Wij zouden hetgeen zij afwerpt, niet kunnen missen!’ werd mij eens toegevoegd. ‘Ook niet wanneer de verblijftijd in het gesticht een half of geheel jaar werd ingekort?’ verstoutte ik mij te vragen. Het antwoord was bevestigend. En waarlijk, liever die inkomsten prijs gegeven, en door de aangeduide wijze het nadeel vergoed, dan iets in stand gehouden, dat voor de kweekeling schade is. Ik wil niets afdingen op de verdienste van: ‘op den draad te kunnen naaien’; maar het weesmeisje heeft aan hare volmaaktheid in die edele kunst, als toekomstige dienstbode, als huisvrouw luttel of niets. Gesteld dat die bedrevenheid met de naald een middel of hulpmiddel van bestaan zou kunnen geacht worden, wat zou het haar baten, daar het gesticht voor het ontslagen weeskind een concurrent is, waartegen de individu niet aan kan. - (Ook in het belang dier talrijke naaisters, die van den ochtend tot den avond met noeste vlijt moeten ‘pieken’ om een schamel stukje broods te verdienen, zou ik wel wenschen, dat gestichten van liefdadigheid niet lieten arbeiden op eene wijze, die ten nadeele komt van de personen, die zich zelven helpen moeten.)

In het belang der weesjongens en weesmeisjes, die de kinderschoenen uitgetrokken, den 14jarigen leeftijd bereikt en het lager onderwijs doorloopen hebben, moet dat onderwijs worden uitgebreid tot onderricht in mannelijke en vrouwelijke ambachten en industrie.

Daar ligt de oorzaak der voortdurende en toenemende armoede onzer geringe klassen, dat zij tot hiertoe van dat onderwijs grootendeels verstoken waren Gelukkig, dat men hier en daar reeds een enkele school van dien aard in ons vaderland heeft opgericht. Ik behoef dan ook

niet in het breede te betoogen van welken aard zulke scholen moeten zijn, maar onverholen mag ik als mijne overtuiging uitspreken, dat het op den weg der weesvoogden ligt, hunne pupillen door zulk een onderricht tot bekwaam en degelijk werkvolk op te leiden. Huiselijke omstandigheden, geringe verdiensten kunnen helaas! den huisvader, die onder den zegen van een talrijk gezin gebukt gaat, in de droeve noodzakelijkheid brengen zijn jongen vroegtijdig op een ambacht te sturen, zijn dochtertjes te dwingen tot het droevig bestaan van loop- of kindermeisjes, opdat zij met hunne geringe verdiensten van 20 cts. 's weeks, den halven kost en ‘een boterham mee’ de zorgen van het gezin wat verlichten en de inkomsten stijven, - (ik wenschte wel dat men den huisvader, die tot zoo iets gedwongen wordt, te gemoet kwam, opdat hij niet zoo spoedig genoodzaakt worde zijne kinderen in de leerjaren productief te maken en daardoor voor goed te bederven); - maar de weeshuizen zijn over het algemeen tot zulke treurige maatregelen niet verplicht. Nu althans kan men van het gewone lager onderwijs voor de weeskinderen gebruik maken en de kosten die men zich voor de weeshuisscholen getroost, aanwenden tot het organiseren van zulk een onderwijs als voor den toekomstigen handwerksman en dienstbode noodig is. De regenten van het grootste diaconie-weeshuis in ons vaderland, wier ijver en liefde voor de weezen boven mijn lof verheven zijn, kunnen in dezen een uitnemend voorbeeld geven. Ik wensch van harte dat de vijf tonnen gouds die ze vragen, spoedig bijeen zullen zijn gebracht. Ik twijfel er geen oogenblik aan of 't zal spoedig zoo zijn, want voor het werk der liefde heeft men in Amsterdam schatten over. Met □ gedeelte van dien schat kunnen zij een getal weeshuizen stichten, voor de weeskinderen oneindig geschikter dan de prachtigste kaserne op een der buitensingels; en van hetgeen overblijft, voor *f* 100,000 zouden zij van het oude gesticht eene inrichting kunnen maken, waarin de opvoeding van het weeskind tot maatschappelijk bedrijf voltooid zou kunnen worden en men het in staat zou stellen op zestien- of zeventien-jarigen leeftijd in de maatschappij onder hun toezicht op te treden op zulk eene wijze, dat hij met inspanning zijner krachten en met gebruikmaking der bekwaamheden waarmee men hem heeft toegerust, zeer spoedig een nuttige plaats zou kunnen innemen.

Ik ben overtuigd, dat wanneer men eens de zaak op nieuw ernstig in overweging nam, naauwkeurig liet onderzoeken wat men in den vreemde op het gebied der weeshuis-opvoeding heeft verricht, wanneer men eens een paar der weesvoogden en regentessen verzocht in oogenschouw te nemen het Rummelberger weeshuis in de nabijheid van Berlijn, men licht iets krijgen zou, dat beter is dan 't geen men nu bedoelt.

Dockum, Februari.

M.W. SCHELTEMA EZ.

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek overzicht.

Onze inleiding kan ditmaal vrij beknopt den algemeenen staat van zaken aanduiden. Regt beschouwd, bevindt zich de politieke wereld toch, krachtens de wet van het *à chaque jour selon sa peine*, en die zich thans meer dan ooit moet doen gelden, na de onzinnige proportiën die de begrootingen van oorlog schier overal hebben aangenomen - in den toestand van het individu dat, hoewel zoo even aan een gevaar ontsnapt, reeds een ander ziet naderen.

Naauwelijks zijn de diplomatieke betrekkingen tusschen Turkijë en Griekenland, althans ten deele hersteld, en is aan de Grieksche natie door de ontbinding der Kamers, tot de maand Mei het stilzwijgen opgelegd, of de Belgische spoorwegaangelegenheid, die vroeger vrij uitvoerig door ons werd besproken, heeft een dreigend karakter aangenomen. Haasten we ons echter er bij te voegen, dat op het oogenblik dat wij dit schrijven, alle vrees, ten minste voor eene bloedige botsing is verdwenen. Of België echter daarom aan het gevaar is ontsnapt, waartoe de veelbesproken wet in het leven werd geroepen, is eene andere vraag.

Zonder toch in de rol van den journalist te willen treden, d.i. zonder op het gerucht af te gaan, dat België eindelijk zou hebben toegestemd in het overnemen, door de Fransche Maatschappij *de l'Est*, van de beide spoorweglijnen, wier afstand door die wet moest worden belet, is het duidelijk dat eene schikking toch alleen door toegevensgezindheid van het kabinet van Brussel kan worden tot stand gebragt. En even duidelijk is het, naar wij gelooven, dat in deze elke concessie, èn uit den aard der zaak zelve, èn wegens Frankrijks kwalijk verborgen nevenbedoelingen (en inderdaad zijn in deze politiek en staathuishoudkunde één), feitelijk gelijk staat met het verscheuren der wet. De eerste stap daartoe is het aannemen van Frankrijks eisch tot het onderwerpen der questie aan eene Fransch-Belgische commissie. Trouwens - want ook in de staatkunde bestaat de vloek der booze

daad daarin, dat zij hare straf in zich draagt - wat kon België antwoorden, nadat het weleer weigerde in de benoeming eener internationale commissie voor de Schelde-kwestie, eene interventie van den vreemdeling in Nederlands binnenlandsche aangelegenheden te zien?

Ons land zal zich gelukkigerwijze, te oordeelen naar het antwoord van onzen minister van binnenlandsche zaken op de interpellatie van een Amsterdamsch afgevaardigde, voorloopig althans, geheel buiten de zaak kunnen houden. Of zou het antwoord van den heer Fock, dat ons gouvernement geen verdrag tot fusie onzer spoorweglijnen met die eener Fransche maatschappij heeft bekrachtigd, eigenlijk beteekenen, dat die ratificatie is geweigerd? Want dat is toch wat de Fransche officieuse nieuwsbladen hebben beweerd.

Niet alleen wegens het internationale vraagstuk van den afstand van spoorwegconcessiën, zonder magtiging der regering - waartegen de Nederlandsche wetgever reeds door de wet van 26 Augustus 1859 waakte - ook ten gevolge van zekere binnenlandsche gebeurtenissen, is Belgiës naam, gedurende het laatste maandelijksche tijdperk, menigwerf uitgesproken geworden. Wij hebben het oog op de verwerping van het budget van justitie door de Eerste Kamer van dat land. Dat de klerikale partij aldaar den minister Bara eigenlijk geene bepaalde grieven kan ten laste leggen, hebben de beraadslagingen over het nieuw ingediend budget in den Senaat bewezen. 't Is waar, dat de minister over het bezwaar heenstapte, 't welk voor het gehalte der magistratuur voortvloeide uit het beginsel der onbeperkte onschendbaarheid en dat hij herstelde, wat de grondwetgever had verzuimd, door den ouderdom te bepalen boven welken de magistraatspersonen regtens van hunne functiën zouden zijn ontheven, doch de minister kon zich beroepen op het schema van eene gelijksoortige wet, hetwelk zijne klerikale voorgangers Malou en d'Anethan, thans zijne hardnekkigste bestrijders, bij hunne aftreding in de dossiers van het departement van justitie hadden achtergelaten. Maar zelfs indien men van die wet, of wel van de verdediging, door den minister Bara, van die op de studiebeurzen, dezen eene eigenlijken grief had kunnen maken, dan moest men niet vergeten, dat hij het was, die in 1866, bij de herziening van het strafwetboek, overeenstemming tusschen de beide Kamers tot stand bragt, omtrent het moeijelijke vraagstuk der grenzen, binnen welken de geestelijke, bij de beoordeeling der handeling van de overheid in de Kerk, zou kunnen gaan.

Eigenlijk was die vergeetachtigheid te vergeven. De oppositie der behoudende partij in België tegen den minister Bara is toch veeleer uit vrees voor de toekomst, dan uit de herinnering aan het verledene geboren: die vroegere hoogleeraar der Brusselsche Universiteit behoort tot de meest vrijzinnige fractie van het kabinet. Hij is bereid om het wetsontwerp van zijnen voorganger Tesch te verdedigen, waarbij, door instelling eener controle, paal en perk aan de geldverspillingen

der kerkbesturen zal worden gesteld. En de heer Bara toonde, bij het afleggen der belofte daartoe, slechts een stukje van zijn programma. Wie weet wat hij nog *in petto* houdt, zonder dat men nog behoeft te denken aan zijne sympathie voor de godsdienstlooze school, voor den tijd dat België eindelijk eens tot de herziening zijner ellendige wet op het lager onderwijs van 1842 zal overgaan.

Vergeleken bij den einduitslag der poging van de conservatieve partij in den Senaat, die zeer behendig - al te behendig welligt, want zij was met hare overwinning even verlegen als de persoon die een olifant bij eene verloting won - van de afwezigheid van eenige leden der regeringspartij gebruik maakte, om den minister van justitie van zijnen zetel te stooten, hebben wij ons welligt reeds te lang bij dat voorval opgehouden. Eigenlijk toch was het slechts een storm in een glas water, althans voor de klerikalen. Deze bewerkten door hunne houding in den Senaat alleen, dat de meerderheid der Kamer van Volksvertegenwoordigers in het harnas werd gejaagd en weêrwraak jegens de klerikalen oefende, door de geldelijke tegemoetkoming te strijken, die op nieuw voor de voortzetting der *Acta sanctorum*, door de orde der Bollandisten, vermomde neefjes van de Jezuïtenorde, op het budget van den minister van binnenlandsche zaken was gebragt. Wij belijden even nederig, als openhartig, dat wij nimmer hebben begrepen, welk nut de geleerde wereld b.v. uit de wetenschap kon trekken, dat de H. Jambonus iederen ochtend, zoodra hij opstond, ongekleed, wij weten niet meer hoe ver liep, om zijne badkuip - wij bedoelen om een put te vinden, waarin hij zich tot over het hoofd dompelde. Dat was

sa manière à lui d'honorer le Seigneur.

De geleerde wereld beoordeele dus het besluit der Belgische Kamer, en *wij* behooren haar oordeel te eerbiedigen, al ware het slechts om zelfs de vereerders van den H. Jambonus niet te kwetsen.

Een ander gevolg van de verwerping der begrooting van den minister Bara bestond daarin, dat de Kamer met groote meerderheid besloot, dadelijk na de afdoening der begrootingen, de wet nopens het toezigt op de kerkbesturen te behandelen, waarvan wij zoo even gewaagden. Doch dat is slechts een voornemen, en, even als de hel, is ook de Belgische Kamer met goede bedoelingen geplaveid. Doch hoe het ook zij, wij herhalen dat de verwerping van het budget van justitie alleen hare bewerkers trof, want weldra was die begrooting zonder eenige wijziging op nieuw ingediend en door de beide Kamers bekrachtigd. De leden der linkerzijde van den Senaat hadden immers gezorgd, ditmaal beter op hunnen post te wezen en te toonen, dat zij werkelijk eene meerderheid, hoewel slechts van 4 stemmen, in die vergadering bezitten.

Niet alleen de zaak zelve, wij bedoelen de redding van den minis-

ter van justitie Bara, had die manifestatie noodig gemaakt. Het kwam er tevens op aan stilzwijgend het besluit der regering te regtvaardigen, om niet tot de ontbinding van den Senaat over te gaan. In de tegenwoordige omstandigheden toch, nu het kabinet in beide Kamers eene min of meer talrijke meerderheid bezit - en met het oog op de omstandigheid dat het ministerie Frère Orban-Pirmez thans eene geheel andere leer omtrent de ministeriëele homogeniteit schijnt te huldigen, als toen de eerstgenoemde dier ministers eenige jaren geleden alleen het kabinet verliet, wegens de aanneming van het voorstel, waarbij aan het Fransche goudgeld wettige koers in België werd verleend - thans, zeggen wij, stond der regering toch alleen die weg open.

Welk een toestand zou zij toch hebben geschapen, indien die liberale meerderheid in den Senaat eens door die ontbinding minderheid ware geworden? In dat geval ware eene ontbinding ook der Tweede Kamer, wier meerderheid in volkomen overeenstemming is met het ministerie, onvermijdelijk geweest. Een nieuw kabinet had zich aan die harde noodzakelijkheid evenmin kunnen onttrekken. En ware de nieuwe Kamer andermaal voor het meerendeel uit liberalen zamengesteld geweest, dan zouden de opvolgers van het ministerie Frere Orban-Pirmez in dezelfde moeijelijkheden zijn geplaatst, die de aftreding dier staatslieden hadden gemotiveerd.

Gister zou in het Britsche Huis der Gemeenten, dat in de jongste dagen menig belangrijk teeken van leven heeft gegeven, de *Desetablishing*-bill van den heer Gladstone voor de tweede maal worden gelezen. Misschien wel is het wetsontwerp reeds in derde lezing (door die vergadering althans), aangenomen, vóór dit overzigt onder de oogen onzer lezers komt. De heer Disraeli moge, na de indiening der langverwachte bill hebben gezegd, dat de aanhangers der scheiding tusschen Kerk en Staat zich op eenen dwaalweg bevinden, doch

> *Der Mensch wenn er nur Worte hört*,
> *Glaubt es muss dabei sich auch was denken lassen.*

Ook Disraelis verklaring heeft geene andere, diepere beteekenis, dan de protestatie van andere onttroonden, van de ex-koningin Isabella, den voormaligen koning van Hanover of den gedegradeerden hertog van Nassau. Veeleer is men geneigd te gelooven, en de taal der nieuwsbladen die den torys tot *mouth-pieces* strekken bewijzen het schier, dat de oppositie nu tot de overtuiging schijnt te komen, dat zij de optreding van het kabinet Gladstone-Bright vrij wat meer duchtte, dan het blijkt eigenlijk wel te hebben verdiend. Misschien wel was die vrees slechts eene ‘bangmakerij’ - dat woord werd in de jongste dagen in onze Tweede Kamer zoo dikwijls gebruikt, dat wij het ook wel eens mogen bezigen -, doch zeker is het dat Gladstones voorstellen eigenlijk het gevaar eener waarlijk opregte scheiding tusschen

Kerk en Staat nog voor eene tijdruimte van 10 jaren van de hoofden des torys afwendt. Na verloop van dat tijdperk zal de commissie, die met de verdeeling der goederen van de *established church* moet worden belast, hare taak hebben afgesponnen. 't Is waar, de waarde der goederen, die dan nog in 't bezit der Anglicaansche Kerk zullen blijven, zal dan met bijna 10 millioen p. st. zijn verminderd, waarvan overigens 4/5 aan inrigtingen van liefdadigheid in Ierland zullen worden toegewezen, doch de Kerk blijft dan toch nog in het bezit van 6½ millioen p. st., zonder een aantal vaste eigendommen onder dat cijfer te begrijpen. En de aanhangers der *established church* zullen zich daarvoor gemakkelijk troosten, omdat deze haar vermogen èn door liefdegaven, èn door die eigendommen, èn door de inkomsten van het fonds der lijfrenten, èn door de dotatiën aan de Kerk van na 1660, misschien weldra weder tot het tegenwoordige cijfer zal zien stijgen.

Men vergelijke nu die stoffelijke en zedelijke uitkomsten bij de zoo dikwijls door de *whigs* beloofde *gelijkstelling* der Anglicaansche Kerk met de overige genootschappen in Ierland, en men zie dan of men de verklaring niet zal hebben gevonden der houding van de organen der oppositie, waarop wij zoo even wezen, en waardoor tegelijk de zege der bill schijnt te zijn verzekerd.

En men kan dat resultaat met des te meer vertrouwen te gemoet zien, omdat, even als de *torys* noodzakelijk zullen moeten begrijpen, dat de bill het minimum bevat van hetgeen hun, na het krijgsrumoer der laatste maanden door hunne staatkundige tegenpartij kon worden geschonken, de *whigs* moeten inzien, dat de voorgestelde regeling althans een grooten stap op den weg der verwezenlijking van hun ideaal vormt en eene verwerping die realisatie nog langer zou verschuiven. Want in ieder geval, zal, ingeval van aanneming, toch reeds op 1 Januarij 1871 de Kerk ophouden een bijzondere, door den Staat erkende instelling te wezen; de geestelijke regtbanken zullen hare rol hebben uitgespeeld en de bisschoppen van Ierland niet meer beurtelings als zoodanig, in het Huis der Lords zetelen.

Houdt men dat alles in het oog, dan zal men welligt ook beginnen in te zien, waarom de heer Gladstone het Huis der Gemeenten van 5 tot 8 ure aanhoudend met de ontwikkeling van zijne *au fond* vrij eenvoudige voorstellen heeft moeten bezig houden. Voltaire verschoonde zich eens wegens een al te uitvoerigen brief: ‘Ik had den tijd niet een korteren brief te schrijven,’ zeide hij. Maar mag men niet ook onderstellen, dat de Britsche *premier* vrij wat beknopter in zijne toelichting had kunnen wezen, indien hij niet genoodzaakt ware geweest zijne eigene vrienden te doen gelooven, dat zijne bill eene vrij wat diepere strekking had, dan zij eigenlijk wel heeft?

Toch, wij herhalen het, duidt de nieuwe bill, even als dat eenige maanden geleden reeds met de verkiezingen het geval was, een wezen-

lijken vooruitgang op 't godsdienstig-staatkundig gebied in Groot-Brittanje aan, waarvan wij overigens ook elders de sporen terugvinden.

De discussie, die door den hertog van Somerset in het Huis der Lords, over de zendelingen in China, werd uitgelokt, had wel is waar geen dadelijk practisch gevolg, maar, naar onze bescheiden meening, is het reeds op zich zelf een gewigtig feit, dat men in die vergadering dat onderwerp heeft durven ter sprake brengen. Wij weten niet of zelfs een onzer pseudo-liberalen den moed zou hebben openlijk de leer van den hertog van Somerset te verdedigen, volgens welke Engeland evenmin het regt heeft zendelingen naar China te sturen en daar de bevolking in gisting te brengen, als het de lankmoedigheid zou hebben, dat b.v. te Birmingham te dulden. En toch, zelfs een bisschop, die van St. Divids, trok tegen de missionnarissen te velde. Zijn ambtgenoot van Petersborough was daarentegen van oordeel, dat de Britsche bijbelverkoopers voor 't minst evenveel regt op bescherming als de Engelsche kooplieden in katoen bezitten. Doch reeds die vergelijking regtvaardigde, naar ons inzien, den hertog van Somerset. Door toch de missionarissen met kooplieden (waarom niet dadelijk met '*marchands de soupe*'?) op ééne lijn te stellen, werd de tegenwerping ontweken, dat die zoogenaamde 'kooplieden' die qualificatie niet verdienen. Inderdaad, wij gelooven niet dat men voorbeelden kent van opstanden onder de Chinezen, omdat een koopman hun een monster katoen voorlegde. Daarentegen herinnert men zich de *Gesprekken tusschen de Gebroeders Dag en Nacht* van den begaafden Junghuhn, en liggen de gebeurtenissen op het eiland Madagascar nog te versch in ieders geheugen, dan dat het noodig zou wezen, ons nog langer bij dat teedere vraagstuk op te houden. Maar ieder heeft het regt van de al te ijverige voortplanters van het christendom te verlangen, dat zij het voorbeeld geven, èn van het gepaste gebruik van de godsdienstige belijdenis, die zij verkondigen, opdat die in hunne handen niet tot een voorwerp van minachting en spot, in plaats van vereering worde, èn van de naleving der goddelijke les, die ons verbiedt aan anderen dat te doen, waarvan wij niet zouden willen dat men het ons deed.

De officieele welsprekendheid heeft gedurende de laatste weken andermaal in Pruissen feest gevierd. Na de sluiting der beide Kamers door den heer von Bismarck, is de Noord-Duitsche Landdag door den koning geopend geworden. Het ligt geenszins in ons voornemen die Pruissische breedsprakigheid te wraken, en wel te minder, omdat ieder rustpunt van dien aard in het parlementaire leven van de monarchie of van den Bond, den lezer onwillekeurig een blik achter zich moet doen werpen. Gewoonlijk echter geeft die terugblik tot opmerkingen aanleiding, die even weinig vleijend voor het kabinet van Berlijn, als voor den Bondsraad moeten wezen. Ook nu is dat het geval. Men zoekt toch te vergeefs in de sluitingsrede van den Pruissischen *premier* naar de vermelding van een, door de wetgeving genomen besluit van

eenige beteekenis. De regeling van de financieele moeijelijkheden met de voormalige vrije stad Frankfort maakt daarop, wel is waar, eene uitzondering, doch men ga den loop dier aangelegenheid van 1866 tot heden slechts na, om te zien of Pruissen wel redenen heeft om zich daarover al te zeer te verheugen.

Men herinnere zich toch den oorspronkelijken eisch van dat land, om betaling eener *Kriegscontribution* - in vroegere tijden zou men dat eene brandschatting hebben genoemd - van 40 millioen gulden. De bevolking van Frankfort kwam in verzet, voor zoo ver dat onder Pruissens schepter mogelijk is, doch toonde zich bereid althans de helft dier som te betalen. Maar te Berlijn bleef men op de voldoening der geheele som staan. En 't gevolg was, dat Pruissen later niet alleen van de geheele *Kriegscontribution* afstand moest doen, doch ten laatste gedwongen was der voormalige republiek nog eene schadevergoeding van 2 millioen aan te bieden. De regering had verklaard dat het haar 'laatste woord' was. Maar de stad Frankfort deed door de deputatie, waarvan wij in ons vorig overzicht gewaagden, haar laatste woord tegenover dat van de heeren von Bismarck en von der Heydt plaatsen: '3 millioen; en geen *heller* minder.' En het gouvernement moest andermaal toegeven. Of liever het bleef bij zijn aanbod, maar de traditioneele mildheid des konings kwam te hulp. Hoewel de vorst eenige dagen te voren nog van zijne deelneming had doen blijken met het lot der personen, die bij het verbranden van het Keulsche stadstheater, positie, have en goed hadden verloren.... door zijn leedwezen over die ramp door de koningin, in een eigenhandig schrijven te doen uitdrukken, voegde hij uit eigen middelen bij de voorgestelde 2 millioen een '*Gnadengeschenk*', zooals de heer von der Heydt in de Kamer zeide, van 1 millioen gulden. De vernedering, die in dat 'geschenk' voor het voormalige gemeenebest lag, trachtte men van de zijde der bewindslieden achter het voorwendsel te verbergen, dat de Pruissische *premier* van de som van 2 millioen eene cabinetsquestie had gemaakt. Doch de uitvinders van het kunstmiddeltje geloofden zelven zoo weinig aan zijn invloed, dat zij het wetsontwerp, na het met de noodige lofredenen op des konings weldadigheid, - niettegenstaande deze aan de barmhartigheid van St. Krispijn herinnert - in beide Kamers te hebben besausd, met meer dan buitengewone haast door de wetgeving deden bekrachtigen. De Frankfortsche bevolking protesteerde; zij beweerde dat de deputatie eene schadevergoeding van 3 millioen, doch geen '*Gnadengeschenk*' geregtigd was aan te nemen; dat, gelijk het later ook door sommigen in de Kamers werd gezegd, zulk een persoonlijk geschenk in geen constitutioneelen staat te huis behoort, doch de heer von Bismarck en zijne ambtgenooten wezen eenvoudig op het *fait accompli*, op den *Staatsanzeiger*, in welken de wet is afgekondigd. En zoo was de Frankfortsche gemeenteraad wel genoopt de 3 millioen aan te nemen. De minderheid, die toch nog ⅓ der geheele vergadering be-

droeg, kon alleen gedaan krijgen, dat, bij de aanvaarding dier som, tegen de uitdrukking '*Gnadengeschenk*' werd geprotesteerd. Maar dat zal wel geen grijs haar meer op het '*sieggekrönte*' hoofd des konings doen wassen.

Buiten de afdoening van dat vraagstuk, vinden wij weinig of niets van beteekenis op de maandelijksche balans van het Pruissische parlement, of het moest de bekrachtiging door de Eerste Kamer wezen van het wetsontwerp, waarbij de eed *more judaïco* werd afgeschaft, niettegenstaande de bestrijding van den baron von Senfft-Pilsach, den door den *Kladderadatsch* vereeuwigden *Junker*, die tot staving van zijn betoog tot den hoogepriester Kajaphas moest opklimmen.

De opening van het derde zittingjaar van den Noord-Duitschen Rijksdag werd - wij zeiden het reeds - door den Koning zelven uitgesproken. Zooals de heer von Bismarck alleen op de regeling met Frankfort kon wijzen, was het den vorst gegund tot regtvaardiging der voldoening, waarmede hij bij deze gelegenheid zijnen blik over het verleden deed weiden, alleen de bondswet, omtrent de vrijheid van het sluiten van huwelijken, en van nederzetting aan te halen, als de voornaamste van de resultaten door den Rijksdag bewerkt. En tegenover die magere uitkomst, kon de doorluchtige redenaar slechts beloften - en daaronder vooral die plaatsen, dat eene vermeerdering der bondsinkomsten zou moeten worden beproefd. Elders zou men dat eene verhooging van belasting noemen.

Bij de zoo even summarisch aangestipte beloften des Konings, behooren wij echter meer bijzonder de toezegging te vermelden: dat de vertegenwoordiging van de Pruissische monarchie en van den Bond in het buitenland in 1870 zullen worden vereenigd, omdat daardoor een groote stap op den weg van Duitschlands unificatie zal zijn afgelegd - en die, dat eene wet, bestemd om de verschillende kieswetten der bondsregeringen door eene eenvormige wetgeving te vervangen, aan den Rijksdag zal worden onderworpen, omdat de indiening daarvan middelerwijl inderdaad heeft plaats gehad.

Dat laatste ontwerp ademt bovendien een vrij ruimen, liberalen geest. Ieder Noord-Duitscher van onbesproken gedrag, die den ouderdom van 25 jaar heeft bereikt, is kiezer. Zij, die in werkelijke dienst bij het leger of bij de vloot staan, kunnen het kiesregt niet uitoefenen. Om afgevaardigde te kunnen worden, behoeft men slechts kiesgeregtigd te wezen. Gemiddeld wordt in iederen Bondsstaat 1 afgevaardigde op 100,000 inwoners gekozen. Tevens wordt de geheime stemming ingevoerd. Alleen, en dat is wel eene der zwakke zijden van het ontwerp, stelt de Bondsraad de verdeeling der kiesdistricten vast. Inderdaad werd de bondskanselier, om deze bepaling, bij de eerste lezing in den Rijksdag, het hardst gevallen. De heer von Bismarck verklaarde wel ten slotte, dat de Bondsraad omtrent dat punt nog geen definitief besluit had genomen; maar het vroegere veto van dien raad - om

slechts één voorbeeld te noemen - tegen het besluit van den Rijksdag omtrent de *Redefreiheit* heeft bewezen met welken geest dat ligchaam is bezield.

Dat veto heeft de linkerzijde echter niet afgeschrikt. De afgevaardigde Lasker heeft hetzelfde, door den Bondsraad krachteloos gemaakte besluit van den Rijksdag, als een nieuw voorstel bij die vergadering ingediend. Na de herinnering van zoo even aan de antecedenten van het bedoelde vraagstuk, is het schier onnoodig te vermelden, dat de Rijksdag het voorstel andermaal en wel met nog grooter meerderheid dan vroeger aannam; het eerste voorstel werd toch den 3^{den} April 1868 met 119 tegen 65 stemmen bekrachtigd, terwijl die verhouding thans 140 tegen 51 was. Toch is ook nu weder de tegenstand van den Bondsraad - vooral na de verklaring van den heer von Bismarck, dat die vergadering geheel onafhankelijk van de besluiten van den Rijksdag behoort te blijven - naar ons bescheiden inzien, als onvermijdelijk te beschouwen.

Maar *gutta cavat lapidem.* Het heugelijke besluit onzer Tweede Kamer, omtrent de afschaffing van het zegelregt heeft het onfeilbare dier les van Ovidius op nieuw bewezen.

Welligt zal de eind-lezing van het voorstel omtrent de *Redefreiheit* ook de bespreking van de organisatie van den Bond ten gevolge hebben. En eene beraadslaging over dat punt zou (theoretisch althans), niet zonder gewigt wezen, vooral in verband met het voorstel van den heer Twesten dat, naar de namen zijner mede-onderteekenaars te oordeelen, door al de fractiën der liberale partij zal worden ondersteund. Dat voorstel strekt tot het aanstellen van verantwoordelijke Bondsministers voor de departementen van oorlog en marine, koophandel en nijverheid, alsmede voor buitenlandsche zaken. Na de bestrijding door den rijkskanselier, wiens vleugelen daardoor aanmerkelijk zouden worden geknot, doch waarover de meerderheid van den Rijksdag waarschijnlijk zonder gewetensbezwaar zal heenstappen, staat ook hier weder het veto van den Bondsraad te vreezen. En dat is juist de reden, waarom wij voorzien, dat de voorstellen Lasker en Twesten zeer waarschijnlijk tot beraadslagingen over de organisatie van den Bond zullen moeten voeren. Wat kan toch zelfs de aanneming van het voorstel Lasker uitwerken, indien de bondskanselier overantwoordelijk blijft, en von Bismarcks leer der onafhankelijkheid van den Bondsraad gehandhaafd wordt?

Tot de gebeurtenissen in de Zuid-Duitsche Staten overgaande, ontmoeten wij vóór alles de, sedert zoo lang aanhangige schoolquestie in Beijeren, die thans eindelijk - althans in de Tweede Kamer - tot oplossing is gebragt. Gelijk bekend is, liep in dit koningrijk de strijd over de vraag: kerkelijke of gemeentescholen, inrigting van het lager onderwijs naar de moderne begrippen of handhaving van het bestaande? En het beginsel zegevierde, dat door den afgevaardigde Kolb zoo geestig werd uitgedrukt, toen hij zeide: ‘De Kerk en de

school streven, elk voor zich, naar een bijzonder doel: de eerste moet het kind voor den hemel, de laatste voor het praktische leven voorbereiden. En zooals in alle dingen, is ook hier - dat was zijne conclusie - verdeeling van den arbeid het verkieslijkst.'

Dr. Völk, een ander aanvoerder der vrijzinnige partij, beantwoordde de opmerking der Ultramontanen, dat de school ten allen tijde de teeder beminde dochter der Kerk was - met te wijzen op den toestand, waarin zich dat dierbare pand der Kerk in Spanje, Italië, Tyrol en den Kerkelijken Staat, d.i. juist dáár bevindt, waar de R.C. geestelijkheid ongehinderd den schepter zwaait.

De strijd concentreerde zich inzonderheid op art. 3. De regering verlangde aan de Protestantsche en R.C. geestelijken de leiding op te dragen, èn van het godsdienstig onderwijs, èn van de godsdienstigzedelijke opvoeding - eene zeer veel of zeer weinig beteekenende uitdrukking, wier verdwijning uit de wet door de commissie der Kamer werd verlangd. En die laatste zienswijze behield de bovenhand. De inrigting van het godsdienstig onderwijs moet bovendien door den geestelijke aan de goedkeuring der burgerlijke overheid worden onderworpen, en in ieder geval beantwoorden aan de tijdruimte, die daaraan volgens het leerplan mag worden besteed. Toch ging de nieuwe wet in veler oog niet ver genoeg, zooals de klerikalen meenden dat zij te ver reikte.

Daaraan moet het worden toegeschreven, dat de meerderheid bij de stemming over art. 3 slechts 22 stemmen (80 tegen 58) bedroeg. Van daar ook de vrees bij velen, dat de verdeeldheid der vrijzinnige partij op eene zege der klerikale partij zou uitloopen, of dat het ontwerp hoogstens met eene zoo geringe meerderheid zou worden goedgekeurd, dat zijne bekrachtiging door de Eerste Kamer althans twijfelachtig zou worden. Doch die dubbele beduchtheid werd door de eindstemming geheel weggenomen. Daarbij klom namelijk de meerderheid tot 116 en smolt de minderheid tot 26 stemmen ineen.

In Hessen-Darmstadt hebben de Kamers wel vroeger de, met Pruissen gesloten militaire verdragen bekrachtigd, doch nu de Tweede Kamer de *carte à payer*, d.i. den hoogen prijs (ruim 3 millioen gullen) kende, waarop de eer van de Pruissische cocarde te mogen dragen te staan komt, weigerde zij met 24 tegen 22 stemmen dien te voldoen. Doch zij kwam bij de eindlezing, van de verwerping terug en besloot alsnu, hoewel met eene meerderheid van slechts 3 stemmen, tot betaling. 't Is gelukkig; zonder dat zou de *Feldjäger*-diplomatie weder eene zware taak te vervullen hebben gehad, zooals weleer in Keurhessen.

Sedert wij ons in ons jongste overzigt met de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie bezig hielden, hebben de beide rijkshelften een ijdperk doorloopen, 't welk wij het geschiktst met den naam van voorbereidend tijdperk zouden kunnen bestempelen. In Cis-Leithanië werden wel de begrootingen door de beide Kamers vastgesteld, maar

aangezien de hoofdtrekken van die wetsontwerpen reeds in de jongste vergadering der delegatiën waren bepaald, kon dat onderwerp moeijelijk tot eene belangrijke gedachtenwisseling aanleiding geven. En zonder de bedoelde vaststelling, zouden wij behalve het later te vermelden besluit omtrent de *landwehr*, geen enkel votum van beteekenis uit het plenum van een der beide Kamers van den Reichsrath hebben te vermelden.

Doch 't is de kalmte die het onweder voorafgaat. Eerlang toch zullen de Kamers een, middelerwijl door den minister Hasner ingediend wetsontwerp hebben te onderzoeken, waarbij de grondtrekken van het openbaar lager onderwijs worden vastgesteld. De inhoud van dat projekt is tot heden niet naauwkeurig bekend geworden, doch, te oordeelen naar hetgeen uitgelekt is omtrent de onderaardsche voorbereiding - wij bedoelen het onderzoek in den *confessionnellen Ausschuss* - en met het oog op de levendigheid, waarmede soortgelijke aangelegenheden in de Oostenrijksche Kamers gewoonlijk worden besproken, kan men aldaar een hardnekkigen strijd te gemoet zien.

Wat wij zoo even zeiden, is nog dezer dagen gebleken, nadat de regering eene wet had uitgevaardigd, om het toezigt op het onderwijs te regelen, in de provinciën, welker Landdagen de bekrachtiging van den Staat, voor de, door hen vastgestelde wetsontwerpen op dat stuk, niet hadden kunnen erlangen. Dit veroorzaakte eene interpellatie, die nog bij tijds door de linkerzijde door middel van sluiting der discussie - de gewone parlementaire verstikkingsmethode - werd geslagtofferd, zonder dat men het tot eene stemming kon brengen, welke uitkomst de regering des te meer moet hebben verheugd, omdat de bedoelde geoctroyeerde wet gemakkelijker krachtens den regel ‘nood breekt wetten,’ dan zelfs door de meest gematigde verdedigers der Constitutie kon worden geregtvaardigd.

Het kabinet Taaffe was even gelukkig met het wetsontwerp omtrent de inrigting der *landwehr.* Niettegenstaande de hardnekkig door velen verdedigde leer, dat die gewapende magt zoo onafhankelijk mogelijk van het leger behoorde te wezen, is dat ontwerp, gelijk zoo even door den telegraaf werd berigt, door de Kamer aangenomen.

Nu blijft nog de organisatie van den *landsturm* over. De meerderheid der militaire commissie heeft besloten de regeringsvoorstellen niet aan te nemen, maar de minderheid - 3 der 10 leden - is voornemens het gouvernement in het plenum te blijven verdedigen en zijn projekt door te drijven. Welligt mogen wij die laatste uitdrukking zonder aarzelen gebruiken, nadat de minister ook bij de *landwehr* zegevierde.

Eene andere interpellatie, die voor het kabinet Taaffe evenmin als die omtrent de geoctroyeerde schoolwet gelegen komt, moet nog worden behandeld. Zij betreft de wijziging der kieswet in ruimeren zin. Want het ministerie schijnt het later, na de vroeger vermelde, schitterende beloften op dat punt, van de daken - *in casu* door de geheele offi-

cieuse pers - te hebben doen verkondigen, oorbaar te achten, dat vraagstuk voorloopig maar te laten rusten.

In Hongarijë - welks verzoening met Croatië door des konings reis naar laatstgenoemde provincie werd bezegeld - zijn de algemeene verkiezingen in vollen gang. De daarmede in dat land onafscheidelijk verbonden bloedige botsingen - *ländlich sittlich* - zouden den kiesstrijd schier vóór de opening der stembus hebben beslist, indien het gouvernement niet bij tijds een wet had uitgevaardigd, ten einde de kiezers door stembriefjes, in plaats van door het onthalzen der kandidaten uitspraak te laten doen.

Men kan dus weder de normale gegevens tot grondslag voor de voorspellingen omtrent den waarschijnlijken uitslag der verkiezingen nemen. En dan blijft de zege der regering nog altijd zeker.

Na de beraadslagingen, die gedurende de jongste weken in de Spaansche Cortes werden gevoerd, mag men met meer regt dan ooit zeggen, dat door de opening dier vergadering een nieuw en gewigtig tijdperk van Spanjes moderne geschiedenis is aangebroken. Men is inschikkelijk jegens het kind, dat, na zoo even eerst te zijn ontslaan van den leiband die het ligchaam snoerde, bij de eerste vrije beweging over een stroohalm struikelt. Daarentegen is de voldoening des te grooter, als het door vasten, onverschrokken tred bewijst, dat zijn krachtsontwikkeling het verder handhaven van voorzorgmaatregelen overbodig maakte.

En dat bewijs is, enkele vlekjes uitgezonderd, èn door het bewind, èn door de meerderheid der Cortes geleverd, niettegenstaande de verleidelijke valstrikken, waardoor beiden van alle zijden waren omringd. Reeds dadelijk na de opening der wetgevende vergadering, wisten de maarschalken Serrano en Prim, benevens de schout-bij-nacht Topete (in Spanje heeft, naar men weet, schier ieder een militairen graad, even als in de republiek Venezuela een generaal is belast met het uitoefenen van toezigt op den invoer der varkens) - de bedoelde drie krijgslieden wisten de discussiën op zulk een uitmuntend terrein te plaatsen, dat onmiddellijk door de heeren de los Rios y Rosas c.s. een voorstel kon worden gedaan, om der voorloopige regering dank te betuigen voor het gevoerde beleid, en den hertog de la Torre (Serrano) met de vorming van een ministerie te belasten, dat als uitvoerend bewind zou moeten fungeeren. Slechts 37 van de 208 aanwezige leden stemden tegen het in overweging nemen van dat voorstel, terwijl eene motie, door den heer Orense, namens de republikeinsche fractie ingediend, en strekkende om te verklaren, dat er geene redenen voor die *prise en considération* zouden bestaan, met groote meerderheid werd afgewezen. De republikeinen onderwierpen zich na die nederlaag desniettemin niet. De heer Orense en zijne vrienden rukten op nieuw, ditmaal met grof geschut, aan, doch zij konden niet beletten dat het voorstel van den heer Rios y Rosas c.s. met 180 tegen 62 stemmen werd bekrachtigd. Eigenlijk was het een spiegelgevecht, zooals dat door 't leger tot oefening

wordt gevoerd en waarvan het zegebulletin reeds vóór het begin van den slag kan worden vastgesteld. Ieder moest toch voorzien, en dat maakte de poging der republikeinsche partij des te belagchelijker, dat, indien ook het voorstel Orense werd aangenomen, alles bij het oude zou blijven.

So viel Arbeit um ein Leichentuch?

De aanneming van het voorstel Rios y Rosas c.s. had in allen gevalle deze goede zijde, dat het op één punt althans een einde maakte aan een provisorium, dat welligt reeds al te lang had geduurd. Die aanneming werd bovendien geregtvaardigd, al ware het slechts door de waarlijk uitmuntende redevoering, waarmede de hertog de la Torre zijne nieuwe functiën aanvaardde. Wij weten 't zeer goed, redevoeringen als deze hebben velen uiterst ongeloovig gemaakt en van de overtuiging doordrongen, dat de bewindsman even zoozeer gehouden is tot het afleggen van schitterende beloften, als de godsdiensthervormer, welke ook zijne inzigten mogten wezen, tot het verkondigen van de zedeleer. Maar de gemoedelijke openhartigheid, die u uit Serrano's woorden schijnt tegemoet te komen, moet desniettemin velen, zelfs van die sceptici, hebben medegesleept. De optreding van het voorloopig kabinet als uitvoerend gezag werd andermaal door eene redevoering van den hertog de la Torre gevolgd, die hoofdzakelijk ten doel had te verklaren, dat het programma van het bewind - wat overigens vrij natuurlijk was - door zijne naamsverwisseling geene wijziging had ondergaan.

Even als het incident, dat door den heer Garrido werd opgeworpen, die de voorloopige staking der conscriptie verlangde, (al schijnen de nieuwe onlusten te Xeres ook daardoor te zijn ontstaan), niettegenstaande de Cortes eene week te voren het zonderlinge voorstel van den republikein Blanc, tot opheffing der *quinta* in overweging namen, en wij daarop dus later zullen moeten terugkomen, gaan wij de onstuimige discussiën - over de toelating van sommige nieuwbenoemde volksvertegenwoordigers met stilzwijgen voorbij. Zij had toch eigenlijk geene andere practische uitkomst, dan dat zij op nieuw de onmagt der republikeinsche partij bewees en, tengevolge eener redevoering van den minister van binnenlandsche zaken Sagasta, regt geeft tot het vermoeden, dat de heer Castelar en, zijne republikeinsche vrienden niet geheel vreemd zijn gebleven aan de zoogenaamde reactionaire schildverheffingen, die op sommige plaatsen des lands werden waargenomen.

De gewigtige vraag, wie de nalatenschap der omwenteling, uit de handen van de tegenwoordige bewindslieden - hare executeuren testamentair - zal ontvangen, is nog ver van opgelost. Doch de beraadslagingen, die incidenteel over dat punt werden gevoerd, veroorloven althans met vrij groote zekerheid in de toekomst te zien. En zelfs zonder die gedachtenwisseling zou dat misschien reeds het geval zijn geweest. Al mogt toch het denkbeeld der Iberische eenheid ook nog aanzienlijk meer aanhangers tellen, dan het heden bezit, zou men toch ook,

meenen wij, op de toestemming van den vorst behooren te letten, die in dat geval de dubbele kroon op zijne slapen zou moeten zetten. En van Luis I komt juist de grootste tegenstand.

't Is niet te verwonderen, dat Portugal, welks wedergeboorte dagteekent van het oogenblik dat Pedro V door eene fusie der staatkundige partijen een treurig verleden voor goed sloot, niet door eene middellijke of onmiddellijke aanhechting van Spanje, op nieuw, een gelijk tijdperk zou willen openen. En de vader des regerenden konings, Ferdinand, had dat verleden van al te nabij gekend, en zich later te zeer aan het leven van den onbezorgden burger, van den weduwnaar en kunstliefhebber gewend, dan dat van die zijde iets voor de Iberische eenheid ware te verwachten geweest. Op de republiek - de zamenstelling der Cortes bewijst het reeds - was evenmin te hopen. En zoo moest men natuurlijk weder op het uitgangspunt: den hertog van Montpensier terugkomen. Het verwonderde dan ook niemand, dat, toen de heer Figueras in de Cortes vroeg, of al de ministers hetzelfde gevoelen zijn toegedaan, omtrent den persoon die den Spaanschen troon zal moeten beklimmen, de minister Ayala toestemmend met het hoofd knikte. Zijne ambtgenooten pasten beter op, en bleven bewegingloos, doch wanneer men nagaat dat de schout-bij-nacht Topete zich later, bij eene interpellatie van den heer Cars, liet ontvallen, dat hij, indien hij tusschen den republikeinschen regeringsvorm en den hertog van Montpensier had te kiezen, den laatste de voorkeur zou geven, en dat maarschalk Serrano teregt op de vraag, of de Bourbons bij de aanstaande benoeming van Spanjes opperhoofd volstrekt zouden zijn uitgesloten, met de wedervraag antwoordde: of de Cortes zich zouden willen zelfmoorden, dan weet men ten minste vrij zeker wie den Spaanschen troon *niet* zal beklimmen, niettegenstaande de uitdrukkelijke verklaring van den maarschalk Serrano, dat die aangelegenheid eerst na de beraadslagingen over de nieuwe Spaansche constitutie - de hoeveelste? - kan worden behandeld.

't Is waar, dat die beraadslagingen nog maanden kunnen duren, en er in dien tusschentijd nog veel kan gebeuren. Eene commissie van 15 leden is met het uitwerken van 't projekt belast. Dat getal maakt ons ietwat huiverig. Maar wij rillen bij de gedachte, dat de regering later aan twee leden der hooge geestelijkheid vergunde aan de beraadslagingen der commissie deel te nemen. Twee bisschoppen! Maar dat is twintigmaal meer dan de reactionairen behoeven, om door hunnen invloed aan de omwenteling van September 1868 haar algemeen, humaan karakter te ontnemen, door namelijk de vrijheid van eeredienst te gronde te rigten. Want ook in Spanje - of daar het allermeest - heeft zelfs de geestelijkheid zich nog niet tot de leer van Ormuzd, den schepper van al het goede, kunnen verheffen: ‘Wie op eene, den Hemel waardige wijze handelt, wie uit adel des gemoeds niet zijn, maar anderer geluk wenscht, hetzij hij thans leve,

of niet meer zij, of nog komen moge, zijne ziel zal doordringen tot den zetel der onsterfelijkheid.'

De Fransche Tweede Kamer heeft zich met een gewigtig vraagstuk bezig gehouden. Men moge dat de financiën der stad Parijs noemen, toch verbergt zich onder dat municipale kleed een deel, een zeer gewigtig deel der regering van het Keizerrijk. Behalve den dadelijken invloed des Keizers op het beheer der hoofdstad, en tot welks regtvaardiging men vroeger opgaf dat het den bodem betrof, waarop de troon des lands is geplaatst, heeft men, krachtens hetzelfde beginsel, de stad Parijs buiten de wet geplaatst en naar het evenbeeld van geheel het land ingerigt. Alleen kon men hier, even als te Lyon en te Marseille, juist op de plaatsen waar de staatkundige hartaderen des lands het sterkst kloppen, de nabootsing van den vorm niet tot het uiterste drijven. Aan de voorstelling van officieele kandidaten voor de gemeenteraden was niet te denken. Men offerde dat raderwerk dus op. Maar de practische uitkomst was dezelfde. Of zouden de municipale commissiën gedweeër dan de meerderheid van het Wetgevend Ligchaam kunnen wezen?

Wie het nog zou kunnen gelooven, brenge zich juist den loop der discussie voor den geest terug, die wij zoo even aanstipten. De heer J.E. Horn berekende onlangs dat de prefect der Seine, de heer Haussmann, in de laatste jaren gemiddeld over 265 millioen francs had beschikt, hetgeen, tusschen twee haakjes zij het gezegd, 125 francs per inwoner uitmaakt. In 17 jaren tijds werden dan ook 18000 huizen onder den voet gehaald, hetgeen, ieder daarvan op 200,000 francs gerekend, 3,600 millioen francs moet hebben gëeischt.

Tusschen zulk een geldelijk beheer en een tekort is de afstand even klein als tusschen dat en eene leening, vooral als men door deze tegelijk niet alleen het verleden in evenwigt brengen, maar tegelijk nog eenige millioenen voor de toekomst ter zijde leggen kan, hoewel, naar men berekent, alleen voor de voltooijing der aangevangen gebouwen 500 millioen zal worden gevorderd. Het tekort bedroeg slechts 465 millioen, terwijl de stedelijke regering, met goedkeuring der Kamer, 500 millioen van het *Crédit foncier* wenschte te leenen. De uitslag beantwoordde, practisch althans, even weinig aan de groote aanstalten, die zelfs aan de regterzijde der Kamer voor de discussie waren gemaakt, als aan den tijd die er aan werd gewijd. Alleen moet voortaan de begrooting der hoofdstad jaarlijks aan de bekrachtiging van het Wetgevend Lichaam worden onderworpen.

Maar die overwinning *à la Pyrrhus* werd duur genoeg betaald. Ieder, die er toe medewerkte, had eene zware zedelijke krijgsschatting te voldoen. De regering, die zich met de verdediging van den heer Haussman had belast, opdat deze er geen aanspraak op zou kunnen maken, om, even als de minister Roucher, als vice-keizer, zooals de heer Thiers hem nu reeds noemde, in de Wetgevende Kamer te zetelen,

de regering, zeggen wij, moest zich in jammerlijke bogten wringen, nadat zij zich eenmaal in de plaats van den Seine-prefect had gesteld. Beurtelings werd nu eens de minister van binnenlandsche zaken door zijnen ambtgenoot van staat, dan weder de laatste door den eerste, dan weder eens de heer Haussman door beiden gedesavoueerd, zooals een aantal afgevaardigden zich zelven desavoueerden. Na met warmte de terugzending van art. 1 der wet, waarin deze eigenlijk geheel was nedergelegd, aan de commissie te hebben bepleit, schaarden zij zich vervolgens aan de zijde der verdedigers. Toch was het den heer Rouher - want aan diens persoonlijke tusschenkomst was die ommekeer te wijten - niet mogelijk de minderheid tot een lager cijfer dan 69 stemmen te herleiden. Doch wat deed dat tot de eigenlijke zaak, nu zich tegenover dezen 187 andere stemmen plaatsten? Behalve dat, kromp bij de eindstemming de minderheid niet tot 41 ineen, terwijl het aantal voorstemmers tot 192 aangroeide?

Kortom, geen der strijders, behalve de leden der uiterste linkerzijde, traden heelshuids uit den kamp, die in allen gevalle de natie in de gelegenheid stelde, een diepen blik in het beheer van den heer Haussman te werpen en zich, bij analogie, een denkbeeld van de toekomst der keizerlijke geldmiddelen te vormen. Ook hier toch moet de stelregel waarheid bevatten. ‘Gelijke oorzaken, gelijke gevolgen.’

Indien Buffon ook nimmer de woorden: *le style c'est l'homme*, noch in dien vorm, noch met de beteekenis hebbe gebezigd, die men daaraan gemeenlijk hecht, dan zou men dat gezegde voor den nieuwen president der Vereenigde Staten, voor Ulysses Grant moeten uitdenken.

Zooals de redevoering, door hem in het Amerikaansche Congres, na het afleggen van den eed uitgesproken, de weergalm was van zijn vroeger schrijven aan de conventie van Chicago, geven beiden, om zoo te zeggen, in scherpe, duidelijke omtrekken, het beeld van het binnenste des gemoeds van den gelauwerden krijger weder. Die soberheid in de uitdrukking, zóó groot dat zij de grenzen der alledaagsche gepolijstheid schijnt te overschrijden - naast zooveel kracht in den vorm, en dat alles van het begin tot het einde doorsneden door die loodregte lijn die een overtuigd en naauwgezet gemoed kenmerkt - dat is wel Ulysses Grant, zooals oog- en oorgetuigen hem hebben beschreven. Tegelijk is die rede, hoe betrekkelijk kort, en hoe eenvoudig ook, eene even welsprekende, verpletterende veroordeeling van de willekeur, als eene warme verdediging van den representatieven regeringsvorm. En schaamden we ons niet bijna het te erkennen, wij zouden zeggen, dat het ons, na de lezing van dat merkwaardige stuk voorkwam, als ware juist niets gemakkelijker dan eerlijk en regtvaardig te regeren. Of welligt is integendeel niets moeijelijker, omdat daartoe zelfverloochening, die zeldzaamste aller menschelijke hoedanigheden, in de allereerste plaats wordt vereischt. En deze bezit Ulysses Grant in zoo hooge mate. Hadden we 't niet reeds in zijn verleden bij herhaling gelezen,

wij zouden het te over ontdekken in zijne zoo innig ware woorden, die een geheelen catechismus van staatsmanswijsheid verbergen: ‘Ik ken geen beter middel om de opheffing van schadelijke wetten te verzekeren, dan hare getrouwe toepassing.’

Na die handeling, bestond Grants eerste daad in de benoeming van zijne ministers. De heer Waschburne werd tot secretaris van staat, generaal Schofield tot secretaris van oorlog benoemd, de heeren Stewart, Cox, Borien en Hoare traden respectievelijk als secretarissen der schatkist, der binnenlandsche zaken, der vloot en van justitie op. Maar naauwelijks gevormd, heeft het kabinet reeds eenige niet onbelangrijke wijzigingen ondergaan - belangrijk vooral, omdat daardoor geijkte, door vrij wat minder bekende staatslieden werden vervangen.

O heavens, *is 't possible*, *a young maid's wits*
Should be as mortal as an old man's life?

Washburne, een der oudste en welsprekendste leden van het Huis der Volksvertegenwoordigers, waar hij Illinois vertegenwoordigde, een vertrouwd vriend van den president Grant, werd later door den heer Hamilton Fish, gouverneur van New-York, vervangen, Stewart moest het veld ruimen voor den heer Boutwell, gouverneur van Masachusetts, krachtens de wet die de vereeniging eener handelsbetrekking - Stewart kwam als een behoeftig jong mensch uit Ierland naar Amerika en klom tot den rang van New-Yorks voornaamsten koopman op - met eene openbaar ambt verbiedt. De generaal Rawlins eindelijk, weleer de aanvoerder van Grants staf, verving zijnen krijgsmakker Schofield, die reeds in het vorige kabinet zetelde. De heeren Cox en Hoare worden als warme republikeinen afgemaaid, doch behalve de benoeming van den nu vervangen generaal Schofield, bewijst ook die van de generaals Sheridan, tot luitenant-generaal, en Sherman tot opperbevelhebber van het leger, dat tot heden geen ostracisme bij de handelingen van generaal Grant heeft voorgezeten.

Onze vermoedens omtrent het lot van de Alabama-conventie zijn reeds ten deele bevestigd geworden. Het comité voor buitenlandsche zaken concludeert tot verwerping van het verdrag. Wel is waar moet die conclusie nog door den Senaat worden bekrachtigd, doch dat ligchaam zal zoo gemakkelijk niet de kroon, door Johnson gevlochten, op diens hoofd zetten, en wel te minder omdat de bekrachtiging van een tractaat 2/3 der stemmen eischt.

De aanneming van het 15de amendement op de constitutie - dat omtrent de toelating van kleurlingen tot openbare betrekkingen - vordert eveneens 3/4 der stemmen, maar der verschillende staten. Doch behalve dat reeds eenige van dezen daartoe zijn toegetreden, wordt die ratificatie in laatsten aanleg door niemand betwijfeld, hoewel sommige volstrekte radicalen zich in den Senaat, zoowel tegen deze

wijziging, als tegen het 16de amendement verklaarden, dat ten doel heeft overal de benoeming der kiezers voor het presidentschap, voortaan aan de natie zelve toe te vertrouwen, in plaats van daartoe den omweg der wetgevende vergaderingen te blijven volgen.

Ziedaar ongeveer de éénige aangename herinnering die Johnson van het *whitehouse* medebrengt. Want, behoeven wij te zeggen, dat men tot zijne meest inschikkelijke vrienden moet behooren, om het afscheidsadres van drie kolommen door te worstelen, dat hij zoo even, bij middel van het New-Yorksche nieuwsblad *The World.* aan de natie heeft gerigt.

Niet zonder voldoening zien wij op de jongste parlementaire beraadslagingen in onze Tweede Kamer terug.

Vooreerst hebben wij het oog op de aanneming van het wetsontwerp tot goedkeuring der gewijzigde concessie voor den spoorweg Samarang-Vorstenlanden. Onze vreugde is des te grooter, door de *impasse*, waarin de regering door de verwerping der motie Fokker (het verstrekken van eene leening of een voorschot aan de N.I. spoorwegmaatschappij) werd gebragt. Bovendien herinnerden we ons dat eenige jaren geleden de concessie voor een paarden-spoorweg van Batavia naar Meester-Cornelis werd geweigerd.... omdat het zien der rails van den *tramway* de bevolking op de gedachte zou kunnen brengen, dat, indien zulk een vervoermiddel reeds zoo ver boven een gewoon rijtuig is te verkiezen, de locomotief nog vrij wat grootere diensten zou kunnen bewijzen. Glimlach vrij, geduldige lezer, dat ras is nog niet uitgestorven. Vooral onze Nederlandsche hoog-torys hebben het, juist bij de behandeling van het aangeduide onderwerp, wederom bewezen.

Ook de beraadslaging over het wetsontwerp tot afschaffing der hatelijke zegelwet van 1843 heeft daarvan blijken in overvloed gedragen. De heeren van Kuyk en Wassenaer Catwijk b.v. staan nog altijd met beide voeten te midden van het tijdperk, toen de Duitsche Keizer Leopold I, den 10den Mei 1672, de (toenmaals nog geschreven) nieuwsbladen verbood, op grond dat '*darinnen Vielmahlen gar ongereumbte*, *auch wohl unwahrhafte und solche Sachen mit einkommen*, *welche bey dehnen ausslendischen schädliches nachdencken und gefährliche Confusiones veruhrsachen*, *und erwecken können*, *und Wir nun dergleichen ferner zu verstatten*, *und die Leuth darnebens also liederlich*, *und vorsorglicher Weiss umbs geldt bringen zu lassen keineswegs gemeinet sindt.*'

Anderen, zooals de heer Heemskerk Az., bevinden zich nog met éénen voet in dat tijdperk. Zoo blijft de laatste, niettegenstaande het tegendeel sedert het Gentsche congres van 1867 zoo herhaaldelijk werd aangetoond, beweren dat '*het zegel op de nieuwspapieren* in het vereenigd koningrijk meer dan 100,000 p. st. 's jaars' opbrengt. Zelfs de pers ter landsdrukkerij schijnt die 'onjuistheid' al te grof te hebben gevonden. Vooral het cijfer is immers zóó onduidelijk in de HANDELINGEN

afgedrukt, dat men zou zeggen: zij heeft geaarzeld. Toch ligt de dwaling niet zoozeer in het cijfer. Integendeel bragt de facultatieve frankering - en deze kon alleen door den voormaligen minister worden bedoeld - in 1864 117,547 p. st. op, maar behalve dat de heer Heemskerk Az. niet zegt dat de, in 1860 afgeschafte *paper duty*, in 1859 nog 1,281,023 p. st. opleverde, werden voor die 117,547 p. st.: 45½ millioen nieuwsbladen, minstens dubbel zoo uitgebreid als onze 'groote bladen,' gedurende veertien dagen, zonder verdere betaling, naar alle oorden des lands, ja zelfs naar de koloniën, heen en weder, zooveel malen vervoerd, als die tijdsruimte dat toeliet. Daarentegen werd op het oogenblik der afschaffing van de wet van 13 Augustus 1836, krachtens welke alle bladen moesten worden gezegeld, maar alsdan eenmaal kosteloos per post binnenslands mogten worden verzonden, alleen voor dat regt bijna 400,000 p. st. 'sjaars geind. Buitendien, terwijl het aantal nieuwsbladen en het cijfer hunner exemplaren voortdurend rijst, daalt daarentegen de opbrengst van het facultatieve postregt aanhoudend en bedroeg die vermindering alleen van 1855 tot 1864 eene som van 861,134 p. st.(*)

Maar waartoe eene wederlegging te beproeven? Kan men aan het gros onzer conservatieven, en 'bekeerde' liberalen vooral, niet vragen:

Seid Ihr nicht wie die Weiber, welche stets
Zurück nur kommen auf ihr erstes Wort,
Wenn man Vernunft gepredigt stundenlang!

Het ligt dan ook evenmin in onze bedoeling de argumenten der oppositie aan de werkelijkheid te toetsen, of naast de divagatiën van zeker Haagsch verdediger der zegelbelasting te leggen (wiens huldiging door den heer van Voorthuysen wat al te ironisch was), als wij voornemens zijn te beproeven, een verzuim te herstellen, door bij de redevoeringen van enkele sprekers der 'overzijde van de Kamer', de bladzijden der Nederlandsche afschaffingsliteratuur aan te duiden, waaraan zij zijn ontleend.

Wij zien liever op de uitmuntende rede van den minister van financiën, waardoor de verdenking op zoo uitnemende wijze werd te niet gedaan, als wilde de heer van Bosse slechts door een schijnmanoeuvre de voorstanders der bevrijding onzer periodieke pers voorloopig het stilzwijgen opleggen.

Wij wenden vervolgens liever den blik naar de toekomst, naar den tijd, waarop onze nieuwsbladen de werkelijke uitdrukking der openbare meening, '*la voix de la nation*', zooals Thiers zeide, zullen worden. Wie de geschiedenis der drukpers in Groot Brittanje, d.i. haar martelaarschap van anderhalve eeuw, heeft nagegaan, zal, zooals wij, hebben geconstateerd, dat de achting van het publiek voor de nieuwsbladen en van dezen voor zich zelven rees, naarmate de volksvertegenwoor-

(*) Miscellaneous Statistics of the U.K. part. I p. 143 & VI p. 179.

diging haar met meer eerbied behandelde. Zoo werd de Britsche periodieke pers gelouterd. Moge dat ook hier, na de opmerkelijke discussie van 1869, die zoo gunstig, ook voor wat betreft betere kennis van het onderwerp, bij die van 1850 en 1862 afsteekt, het geval wezen. Moge ook hier de periodieke drukpers '*the great engine*' worden, zoo als Tackeray die in Groot-Brittanje noemde, en tegelijk de treurige voorspelling worden beschaamd, van den man, op wiens verdediging van het zegelregt men met zooveel regt de vraag zou kunnen toepassen, die onlangs door zeker Fransch schrijver werd gesteld:

'*Pourquoi Victor Hugo*, *dans ses* MISERABLES, *n'a-t-il pas dépeint ces araignées humaines avides d'argent et de scandale, qui denudent leur mère pour montrer ses infirmités*, *et ne les trouvant pas assez laides*, *la couvrent de haillons ignobles*, *infects*, *qu'ils font payer aux imbeciles?*'

19 Maart.

M. LEVANÉ.

Letterkunde.

Hoe werd Rome eene republiek?
Een drama.

Brutus und Collatinus. Trauerspiel von Albert Lindner. Berlin, G. Reimer, 1866.

Misschien zal menig lezer reeds dadelijk een gevoel van walging of afkeer moeilijk kunnen onderdrukken, wanneer door een schrijver nogmaals wordt gewezen op een der duizenden teekenen van ‘onzen tijd’. Geschetst, geteekend en geschilderd is onze eeuw immers met potlood en inkt, met water- en olieverf, door een tal van kleuren heeft men hare trekken willen doen uitkomen, zonder dat het beeld, waaraan zoovele stumpers en kunstenaars arbeiden, ons daarom in helder licht of in scherp uitkomende vormen voor oogen staat. Eerst onze nakomelingschap zal zich goed rekenschap willen en kunnen geven van ons werken en wroeten, eerst zij zal kunnen uitmaken of wij, wat velen beweren, inderdaad met ons verleden hebben gebroken; te midden van al de belangrijke gebeurtenissen, welke in stoomsnelle vaart elkaar opvolgen, kunnen wij dit zelf niet. Alle vraagstukken, heeft een talentvol schrijver opgemerkt, worden als 't ware losgeschroefd, alle organismen worden als 't ware uiteengenomen om een scherp onderzoek te ondergaan, en veel, zeer veel wordt verwijderd en als onbruikbaar ter zijde gezet wat, nog kort geleden, waarlijk levenskracht scheen te bezitten. Niet alleen hebben denkbeelden ingang gevonden, wier belijders vroeger verketterd en uit de maatschappij gebannen werden, maar men is zelfs bij het uitspreken van gedachten niet blijven staan: werkelijkheid wil men in alles en, schijnt ook zelfs de gedachte maar goed, dadelijk worden er pogingen in 't werk gesteld om haar te verwezenlijken, al ware 't slechts om hare deugdelijkheid te beproeven.

Dit geldt in 't bijzonder van de denkbeelden omtrent den staat, de staatsvormen en de staatsregelingen.

Wel liet in het midden der zeventiende eeuw Engeland het hoofd van zijn wettigen vorst onder de bijl vallen en verrichtte in het laatste, revolutionaire tijdperk der achttiende, de guillotine haar bloedig werk

aan Louis Capet; voor onze 19de eeuw was het bewaard, niet alleen om een spruit uit het oude Habsburgsche huis met inachtneming van wettige (?) formaliteiten van kant te maken, maar ook om zoo vele koningen, hertogen en vorsten te verjagen, dat men in haren associatie-geest zou handelen door eene maatschappij van onttroonde potentaten op te richten, welke zeker een aanzienlijk ledental zoude tellen onder hen die, vroeger machtig, nu in ballingschap rondzwerven en hun brood in den vreemde moeten eten. Wat hunne nog heerschende medebroeders ook verkondigen mogen, de volken gelooven op verre na niet alle meer aan een koningschap, dat zijn oorsprong heeft in den wil der Godheid, en waar zij eene constitutioneele monarchie verkiezen boven den republikeinschen regeeringsvorm, daar doet zich de vraag op, hoe ver gaan de rechten van den vorst en hoe ver niet alleen de verplichtingen maar ook de aanspraken van het volk, hoe moeten de zaken geregeld worden, opdat de publica salus inderdaad de summa lex moge heeten.

Op al deze vragen het antwoord te geven, wie zal het wagen?

Ook het staatsrecht ondergaat het algemeene louteringsproces.

De holle boektheoriën bleken al minder en minder bestand tegen den aandrang van het sterke leven, en wat de eene of andere school leerde, bezweek dikwijls reeds aleer het in praktijk was gebracht. Daarom neme men het leven zelf, de geschiedenis der menschheid, ook hierin tot leidsvrouw. Aan hare hand moeten wij voortgaan, of neen, aan hare voeten moeten wij eerbiedig nederzitten en luisteren. Hare verhalen zij hebben voor ons zooveel betooverends! Zij spreekt ons van onze voorouders, en niet enkel van hun verleden, maar ook van dat der menschheid, eeuwen, eeuwen terug, van geslachten, die als bladeren zijn afgevallen, nadat zij het hunne hadden gedaan, tot wie wij, na weder onze rol afgespeeld te hebben, eens zeker zullen vergaderd worden, opdat anderen onze plaats kunnen innemen.

Onze leermeesteres voert ons steeds verder achteruit tot dagen die zij zich zelf bijna niet meer herinnert, tot toestanden die, hoe ruw ook, echter de kiemen van onze beschaving in zich bevatten: dus steeds hooger op, totdat der grijze vrouw het geheugen begeeft en de historie, zooals Aristoteles het zoo schoon heeft uitgedrukt, moet wijken voor de poëzie. Dan schijnt zij ons, in plaats van zuivere waarheid, verhaaltjes op te dischen, gelijk grootmoeders die aan hare kleinkinderen plegen te doen, wij luisteren naar sagen en legenden, in welke wij moeilijk de kern van het omhulsel weten te scheiden.

De verhevene gedachte, dat de vorst er is in 't belang van zijn volk, dat hij zijne onderdanen moet besturen om ze gelukkig te maken, niet om ze te verdrukken en uit te zuigen, dat de burger het slavenjuk verdient, voor wien zijne vrijheid en staatkundige mondigheid niet goederen zijn, welke hij weet te verwerven en, zoo zij aangerand worden, met geweld durft verdedigen, komt onder allerlei vormen en inkleedingen voor.

Groote geesten, die alles hebben opgeofferd ter wille van hun vaderland, schetst de oudheid ons bijna op elke bladzijde en zij roept ons, zonder juist zede- of staatkunde te prediken, luide tot onzen plicht. Zelfverloochening behoort onder de eerste eischen, welke zij aan ieder stelt die waarlijk staatsburger wil heeten. Dit is voornamelijk bij de Grieken en Romeinen het geval. Bij hen vinden wij het denkbeeld, dat in onze dagen te zeer op den achtergrond is geschoven, de burger is er om den staat, in dezen lost zich de individu op. Wij komen er wel niet rechtstreeks voor uit, maar inderdaad is de toestand van zaken thans deze: de staat lost zich op in de individuën. Eigen eer, eigen voordeel zijn bovenal de drijfveeren niet alleen van de lagere, maar ook van de hoogere klassen der maatschappij. Zich opofferingen te getroosten in 't belang van 't vaderland, dat willen slechts enkelen, het woord ‘vaderland’ zelf heeft voor hen geen diepen zin: waar zij het goed hebben daar is hun vaderland. Het zal wel aan geen twijfel onderhevig zijn of het is de schuld van de burgers, wanneer zij van eene regeering vragen wat zij zich zelf kunnen geven, en dwaasheid is het zeker aan den regeeringsvorm een gebrek te wijten welks oorsprong in ons zelf is te zoeken. Geen opstand of revolutie maakt den toestand dan ook beter, verbetering is slechts te hopen van eene verbeterde gezindheid. Onze bekrompene zelfzucht is de oorzaak dat vele volken in onze dagen nog op lange na zoo ver niet zijn als men van de algemeen verspreide beschaving konde verwachten. Daardoor lijden èn het geheel èn de deelen. Waar de verschillende ledematen van 't lichaam der maag niet willen dienen, omdat zij weigeren een deel uit te maken van het organisme, komt het nadeel op hen zelf terug. Zij deelen natuurlijk zelf in 't verval van 't geheel. Waarin ook de Grieksche en de Romeinsche wereld moge voorbijgegaan zijn, in dit opzicht behoorde zij zeker op onze tijden nog wel een grooteren invloed uit te oefenen. Immers aan beelden van edele zelfopoffering ontbreekt het in haren rijken tempel niet. Wel sloeg de vaderlandsliefde soms tot razernij over en deed de blinde vereering daden goedkeuren, die wij verafschuwen; wel werd het bloed, dat aan zwaard of dolk kleefde, ten onrechte beschouwd, als terecht gestort en werden zij die de bestaande orde van zaken in 't belang van de verdrukte menigte wenschten te veranderen, op vaak zeer onbewezene beschuldigingen ongevonnisd onthalsd; wel werden tyrannen, wier regeering een zegen was, verdreven of uit den weg geruimd; maar het beginsel, al zij het niet het onze, is verheven: boven alles wat wij liefhebben, boven vrouwen, kinderen, ouders of vrienden, staat het vaderland, dat al onze dierbare betrekkingen als 't ware omvat en omsluit.

En dit gevoel uitte zich niet in galmende bewoordingen en gezwollen verzen, niet in vervloekingen tegen landverraders, zooals bij ons Bellamy, Helmers en Tollens hunne vaderlandlievende harten lucht gaven,

om later door nutsredenaars te worden nagegalmd - verre van daar, steeds hebben zoowel Grieken als Romeinen gedurende hun bloei juist daarin hunne grootheid gezocht, dat zij de vrijheid van hun vaderland boven hunne individueele stelden en gene, om deze te behouden, tegen elken binnen- of buitenlandschen vijand verdedigden.

Het is, dunkt mij, eene goede poging, wanneer men met dien ouden, maar nog niet verouderden zuurdeesem het volk weder een weinig tracht te doortrekken. Hoe dit kan geschieden? Door vele andere middelen, maar bovenal door het tooneel, dat staat tusschen het doode schrift en de levende werkelijkheid. In den schouwburg kan de kunst ook in dit opzicht gunstig op het volk werken, onder ééne voorwaarde, dat het volk verkiest te komen zien en hooren. Wil het dit, dan kan de kunstenaar zijne edele roeping volgen en grooten invloed uitoefenen op de publieke opinie door het schetsen van beelden, die uit het rijk der verdichting voortgekomen of uit de galerij der historie opgeroepen, de geestdrift gaande maken voor vaderlandsliefde en zelfopoffering.

Het best leenen zich zonder twijfel tot dat alles de geschiedverhalen der genoemde volkeren. Hunne poëzie treft ons. Wij zijn immers niet geroepen om slechts de grafmonumenten der voorgeslachten te bouwen of te bewonderen, en hunne historie heeft voor ons toch zeker meer nut dan een museum van opgezette dieren, wier uitgedroogde huid slechts hooi en ander opvulsel bedekt! Straks sprak ik van eene voorwaarde, die voor het succes van elk tooneelstuk noodzakelijk is, dat namelijk het publiek behagen vinde in de schepping des kunstenaars, en daarbij rijst de vraag: in hoe verre de smaak van het publiek mag wegen bij den dichter en of hij zich moet schikken naar dit luimige, verwende, veelhoofdige monster. De kwalijkgeplaatste eerzucht van vele dichters heeft reeds het leven gegeven aan menig op effect vervaardigd, halfslachtig stuk. Vooral Frankrijk levert ons in dit opzicht treurige voorbeelden. Allerlei dwaze, onmogelijke zaken worden op het tooneel mogelijk. In sommige opera's bereikt de dwaasheid haar hoogste punt. Men denke slechts aan den tekst van Meijerbeers Africaine. Het behoeft zeker geen betoog dat kunstenaars, die zoo handelen, hunne roeping niet verstaan en alle wetten der kunst met voeten treden. Hunne scheppingen herinneren aan een menschenromp met een paardekop of aan een gedrochtelijke sfinks.

Dus het publiek moet smaak leeren vinden in iets beters en edelers.

Het kan daarin lust krijgen, mits de vorm er op berekend zij om dien lust op te wekken, want op den vorm komt alles aan. Treffend waar zijn, ook voor den dramatischen dichter, in dit opzichte de woorden van Schiller (Die Künstler):

> Der freisten Mutter freie Söhne,
> Schwingt euch mit festem Angesicht
> Zum Strahlensitz der höchsten Schöne!
> Um andre Kronen buhlet nicht!

Erhebet euch mit kühnem Flügel
Hoch über euren Zeitenlauf!
Fern dämmre schon in eurem Spiegel
Das kommende Jahrhundert auf.

In het laatst van het jaar 1865 koos de vereeniging van Philologen, welke te Heidelberg bijeenkwam, Brutus und Collatinus, een treurspel van Albert Lindner, voor hare feestvoorstelling en te Carlsruhe werd het stuk opgevoerd. Verschillende bladen en tijdschriften gaven eene kritiek van het werk des jeugdigen kunstenaars en vooral de eersten beschouwden het als eene soort van ‘Academische Poëzie’; men be- en veroordeelde het werk volgens de geschiedkundige stof, zegt de schrijver in zijn ‘Vorwort’ bij de uitgave, die eerst in Nov. 1866 plaats had.

Er zijn velen, gaat hij voort, die beweren dat de dramatische dichter zich moet bepalen tot onderwerpen, welke geene bijzondere studie vereischen en dus onder het bereik van het publiek vallen. Deze stelling is niet alleen valsch maar ook noodlottig voor alle kunst. Sedert Aristoteles immers is het reeds door de meest bevoegde kunstrechters bewezen dat het ‘Hoe’ en niet het ‘Wat’ als hoogste beginsel in de kunst moet gelden. Schiller, Göthe en Lessing hebben dit eveneens geleerd en zij hebben naar de hoogste wet gezocht, die als eene ster moet staan boven de in nevelen gehulde wereld van telkens wisselende meeningen: de stof moet door den vorm als 't ware vernietigd worden, slechts de waarheid, de natuur mag invloed uitoefenen en den maatstaf aan de hand doen. Vraagt de kritiek thans naar deze regels? Of houdt ook zij zich aan de banale spreuk: slechts de levende heeft recht? Het publiek betaalt en dus - het publiek heeft het recht om zijn smaak, hoe bedorven ook, gehuldigd te zien, al brengt men het daardoor ook allengskens verder op het hellend vlak, dat leidt tot de onzedelijkste, grofste, dierlijkste kluchtspelen. Hoe diep ook in dit opzichte de kritikus zinken kan, blijkt o.a. uit eene beoordeeling voorkomende in het Berlijnsche tijdschrift ‘Museum’, (jaargang 1866): Nicht oft genug kann man die dramatischen Dichter auf dieses Stiefkind und Asschenbrödel des Theaters aufmerksam machen, die Posse. Es komme nur der rechte Mann und dieses Aschenbrödel verwandelt sich in die strahlendste Fee. Wie die Gegenwart nun einmal ist, wird sie sich auch der erschütterndsten Tragedie gegenüber kalt und sceptisch zeigen; die Posse, die Erhabenheit und Thorheit mischt, wird sie fesseln und hinreiszen u.s.w. Wordt deze aanbeveling gevolgd, dan hebben Shakspere, Lessing en Göthe zonder twijfel uitgediend en wordt de tooneeldichter der toekomst zeker de slaaf van 't publiek. Hij zal geen invloed op de menigte meer kunnen uitoefenen, hij zal geleid worden door het monster, dat slechts genotzucht, winstbejag en eerzucht kent. Dat is het zeker wat de Latijnsche dichter verstaat door zijn: Tempori inservire!

Neen, met het oog op de behoeften, op de nooden, op de gebreken van zijne eeuw moet de tooneeldichter deleeraar en de tuchtmeester van zijne tijd- en landgenooten zijn, en vindt hij geen gehoor, dan zij het geschrift van zijne hand een wissel getrokken op de toekomst, hij stelle zich tevreden met een steen, hem geschonken door het nageslacht, als het heden hem geen brood en nog veel minder roem of eer gaf. Daarom ga hij den weg, dien de genius der kunst hem wijst en deze zij hem de vriendelijke engel, wiens troost hem bemoedigt, onder wiens leiding hij, om met Longfellow te spreken, sporen nalaat in 't zand van den tijd.

Bij de keuze van een historisch onderwerp dient de dichter, om een kunstwerk te scheppen, in de eerste plaats te vragen: Heeft het levenskracht, vitaliteit, lebensfähigheit in zich zelf? Zijn de omstandigheden, die ik tracht weer te geven, de strijd, het lijden, dat ik wensch te schilderen, van dien aard, dat zij de belangstelling niet alleen kunnen wekken maar ook levendig houden? Tracht ik niet een lijk te bezielen, electriseer ik misschien zonder leven te doen ontstaan? Bestaat er een verband tusschen den tijd of het volk, waaraan ik mijn stof ontleen en den tijd waarin of het volk waarvoor ik schrijf?

Zoo zullen gruwelen uit een turksch paleis, romantische toestanden uit Indië, hoezeer de dichter zich ook inspanne, bij ons geene voortdurende belangstelling kunnen wekken.

Geheel anders is het gelegen met al wat in Griekenland of te Rome te huis behoort. Onze geheele beschaving heeft haren grond in de fondamenten, welke daar gelegd zijn en, hoezeer ook ons denken en gevoelen thans hemelsbreed verschille van dat der Grieken en Romeinen, toch zijn wij geene vreemdelingen in de galerij hunner kunstwerken. Wij moeten woekeren met de schatten ons door de oude wereld nagelaten, onze tijd moet trachten zooveel mogelijk van haar over te nemen, hij moet al het grootsche, eeuwig ware en schoone, dat de oudheid heeft gewrocht verwerken.

Er is misschien geen tijdvak uit de geschiedenis van eenig volk, dat zich zoo goed voor dramatiseering leent als het einde van het Romeinsche koningschap, het begin der groote republiek. Voor het tooneel is het bovenal geschikt, omdat het verhaal, zooals het ons is overgeleverd, zonder twijfel zijn oorsprong heeft in volkszangen, wier grondtoon is: verheerlijking van zelfopoffering, medelijden met de onteerde onschuld, geestdrift voor vrijheid en afkeer van slavernij, aandoeningen, die de fijnste snaren van onze ziel doen trillen. Wel zijn wij het met Mommsen(*) eens dat de ware, historische grond van de verdrijving der koningen slechts te zoeken is in de vereeniging van twee groote staatkundige partijen, die, even als de Engelsche Tories en Whigs in 1688, zich slechts een oogenblik vereenigden om zich terstond daarop weder te scheiden; maar wij nemen het verhaal, zooals het bij onderscheidene schrijvers der oudheid zonder eenige belangrijke wijziging voorkomt en

(*) Röm. Gesch. Dl. I p. 165.

de gebeurtenis, zooals zij eeuwen lang door oud en jong waarschijnlijk bezongen, betreurd en bewonderd is. Het is maar jammer dat wij van een tragedie, Brutus getiteld, afkomstig van een der weinige goede treurspeldichters, die de Romeinen bezeten hebben, L. Attius(*), slechts nog enkele fragmenten bezitten. Schoon is het onderwerp behandeld door Ovidius(†) en al te lang is het uitgesponnen door Dionysius van Halicarnassus(§). Wij meenen te kunnen volstaan met een kort verhaal van de volksoverlevering, zooals die bij Livius, den meest bekenden auteur, gevonden wordt.

Zwaar drukt de hand van den tyran Tarquinius op het romeinsche volk. Moesten de burgers vroeger hard werken aan den opbouw van nieuwe tempels, dit was nog te dulden, maar nu verrichten zij morrend zware heerendiensten bij de reusachtige werken van openbaar nut, welke de dwingeland onderneemt, terwijl de armen uit hun vaderland verwijderd en naar de koloniën gezonden worden.

De koning ziet een vreeslijk gezicht. Hij zendt zijne twee zonen, Titus en Aruns, naar het wereldberoemde orakel te Delphi, om raad te vragen. Hen vergezelt L. Junius Brutus, de zoon van 's konings zuster Tarquinia, een man, bij wien zeker de schijn bedrog mocht heeten. De argwanende oom had de hoofden van vele aanzienlijken doen vallen en ook dat van Junius' vader, zijn broeder. Geen gevaarlijker gaven bestonden er voor een burger, van welken stand of rang ook, dan eigenschappen, die den koning reden tot vrees of tot nijd gaven. Om zich dus te dekken, waar het recht hem niet beschermen konde, gaf Junius zich prijs aan de bespotting zijner medeburgers en wachtte hij door den domkop of idioot (brutus) te spelen, veilig den tijd af, waarop hij zijne geheimste zielsgedachte kon verwezenlijken, om nl. als redder van zijne vaderstad op te treden. Bij 't volk heette hij dan ook in de wandeling eenvoudig Brutus.

Te Delphi richtten de jongelingen de vraag tot het orakel, wie van hen te Rome zou regeeren. Toen een stem uit den afgrond antwoordde die het eerst zijne moeder zal kussen, liet Brutus zich op den grond vallen en kuste de aarde, aller stervelingen moeder, terwijl zijne neven wachtten, tot dat zij in 't vaderland teruggekeerd waren en zoo den tijd verspilden. Later vindt Brutus de gelegenheid om het plan, dat hij jaren lang wel verborgen maar niet vergeten had, uit te voeren. De aanleiding gaf te kwader ure een spruit uit den vorstelijken stam, Sextus Tarquinius.

Het Romeinsche leger lag voor Ardea, de hoofdstad der Rutulers. Eene poging om de stad te overrompelen was mislukt, men moest zich de moeite en verveling van eene langdurige insluiting getroosten. De jonge officieren slijten den tijd met drinkgelagen. Zoo is ook op ze-

(*) Vgl. Cic. de Divin. I. 22.
(†) Fasti II. 685 vv.
(§) IV. 64 vv.

keren avond in de tent van Sextus Tarquinius een recht vroolijk gezelschap bijeen, waaronder zich de echtgenoot van eene der edelste Romeinsche vrouwen bevindt, Tarquinius uit Collatia (Collatinus). Men geraakt in twist, omdat ieder der aanwezigen zijne echtgenoot ophemelt en voor de beste en zedigste huisvrouw wil doen doorgaan.

Eindelijk besluiten allen om te paard te stijgen en zich met eigen oogen te overtuigen. Nu gaat het met loshangenden teugel naar Rome, waar zij reeds vroeg in den avond de vorstinnen aan weelderige gastmalen gezeten vinden, terwijl Lucretia, de gemalin van Collatinus, te midden van hare slavinnen nog in 't holle van den nacht bezig is met spinnen en weven. Zij behaalt dus den prijs, maar duur komt deze haar te staan. Sextus Tarquinius heeft liefde voor haar opgevat, hij wil haar de zijne noemen. Daarom keert hij later terug en dreigt haar met eene eeuwige schande, zoo zij weigert hem ter wille te zijn. Hij zal een slaaf, als op overspel betrapt, in hare kamer doorsteken en wanneer men dit lijk in de nabijheid van het hare vindt, dan -.

Om kort te gaan, de wellust zegeviert over de eerbaarheid en de lage Sextus keert naar de legerplaats terug. In allerijl zendt de diep gekrenkte vrouw boden naar haren vader, Spurius Lucretius, en naar haren echtgenoot; beide verzoekt zij om onverwijld tot haar te komen. De eerste verschijnt met Publius Valerius (later Publicola geheeten), de laatste met onzen Brutus. Zij vinden Lucretia diep bedroefd in hare kamer zitten. Tranen beletten haar bijna te spreken: toch deelt zij hun mede wat er geschied is en doet hen zweren dat zij bloedige wraak zullen nemen over den eerroover. Te vergeefs tracht zoowel haar vader als haar echtgenoot te bewijzen dat zij onschuldig is: geene troostreden baten; ‘wel spreek ik mij vrij van schuld, van de straf echter niet,’ luidt haar antwoord, ‘geene vrouw zal later, tot behoud van haar leven, zich op Lucretia's voorbeeld kunnen beroepen.’ Zij steekt zich daarop het mes, dat zij in haar kleed verborgen had, in 't hart en valt stervende ter aarde.

Terwijl Lucretius, Collatinus en Valerius zich aan rouwmisbaar overgeven, trekt Brutus het bebloede mes uit de gapende wond en spreekt: ‘Bij dit bloed, dat rein was, voordat iemand uit 's konings huis het onteerde, zweer ik en U, Goden, roep ik tot getuigen dat ik Tarquinius Superbus en zijne misdadige echtgenoot en geheel zijn stam met staal, met vuur, met alle mogelijke middelen zal vervolgen en dat ik niet zal dulden dat of zij of anderen, wie het dan ook zijn mogen, als koningen te Rome heerschen!’

Vol verbazing luistert het drietal naar de woorden van den gewaanden dwaas en ook zij zweren wraak en straf. Men brengt het lijk op de markt, de gruweldaad wordt ruchtbaar en allen barsten in tranen los. Daarmede is Brutus evenwel niet tevreden; niet weenen, maar zich wapenen, dat past den man. Zijne bezielde taal vindt weerklank en van Collatia gaat de tocht naar Rome. Daar roept Brutus

het volk bijeen, ook daar heerscht eerst groote verbazing, nu men zulk eene wandaad, in zulke woorden, uit zulk een mond hoort, doch spoedig worden alle vroegere en latere grieven opgehaald, ook de krijgslieden in de legerplaats voor Ardea sluiten zich bij de ontevredenen aan en Rome is vrij. Ja wel vrij, maar nog moest er een hevige strijd worden gestreden. Van buiten dreigde de overmacht, van binnen verraad. Al de verbonden, die, volgens de overlevering, door het verdreven vorstelijk geslacht met naburige volken en vorsten gesloten werden, al de oorlogen, die den jeugdigen staat met een wissen ondergang dreigden, zij behooren niet tot ons bestek en daarom gaan wij ze met stilzwijgen voorbij. Van de twee hoogste overheidspersonen, die gekozen werden, Brutus en Tarquinius Collatinus, moet de laatste de stad ruimen, omdat hij behoort tot het gehate geslacht. Zijn ambtgenoot eischt het van hem in 't belang van de algemeene rust. Na het consulaat te hebben neergelegd, vestigt de ongelukkige man zich met der woon te Lavinium. Grooter was evenwel nog het offer, dat van Brutus gevraagd werd. Adellijke jongelingen begon het te verdrieten dat de vrijheid van anderen hun op slavernij te staan kwam. Vroeger hadden zij met de prinsen omgegaan en al de voordeelen en genoegens, welke eene hofhouding oplevert, gesmaakt. Elkander klagen zij hun nood. Een koning is een mensch, van hem kan men nog eens iets gedaan krijgen, zonder dat er steeds gevraagd wordt naar recht of onrecht, hij kan genade schenken en weldaden bewijzen, hij kan toornig worden niet alleen, maar ook vergeven, hij kent het onderscheid tusschen een vriend en een vijand. De wet daarentegen is doof en onverbiddelijk, zij is heilzamer en beter voor den zwakke dan voor den machtige, zij kent geene vermindering van straf noch vergiffenis, wanneer men zich te buiten gaat: toch is het uiterst gevaarlijk te midden van zoo vele dwalingen, waaraan de mensch bloot staat, enkel door zijne onschuld te leven.

Zoo spreken zij morrende en klagende onder elkander, en de gezanten, die in de stad gekomen zijn om het vermogen van den verjaagden vorst op te eischen, gebruiken hun tijd maar al te wel.

Zij winden de ontevredenen meer en meer op en trachten hen over te halen om de poorten des nachts voor Tarquinius en de zijnen te openen. Weldra wordt er eene zamenzwering gesmeed en de eedgenooten ontvangen in een schrijven het verzoek om een brief van hunne hand terug te mogen ontvangen. Zij voldoen aan den wensch van hun vroegeren meester, maar de geheele zaak wordt door een slaaf aan 't licht gebragt.

De wet vordert natuurlijk den dood van de landverraders en - onder hen bevinden zich twee zonen van den bevrijder, van Brutus. De lictoren geeselen en onthoofden Titus en Tiberius, terwijl de vader met onafgewenden blik (zoo verhalen ten minste de meeste schrijvers) zijn vreeslijk offer aan den jongen staat brengt![*]

(*) Men vergelijke de schoone verzen bij Virgilius, Aen. 1. VI, 817-823.

Wel valt het moeilijk te bepalen in hoeverre de eene gebeurtenis meer dan de andere geschikt is voor het treurspel, maar ik aarzel evenwel niet te herhalen wat ik boven opmerkte, dat deze stof, zooals zij bij de ouden voorkomt, rijk, zeer rijk is aan tragische tooneelen, die ook voor onze dagen nog geschikt zijn; misschien wordt zij alleen door 'Medea' overtroffen, bij wie moederliefde en ijverzucht, de sterkste drift en de hevigste hartstocht, om den voorrang kampen. Wij vinden in de Brutussage elementen gelijk aan die welke bij de Grieken het begin en het einde van hunne poëzie vormden. Wat anders toch schiep bij hen het Epos en het Drama dan de lauweren, door het edele gevoel voor recht en de gloeiende zucht naar vrijheid behaald in den hachelijken strijd tegen de roofzucht en den slaafschen zin der barbaren? De overwinning, in de velden van Troje over Azië's vrouwenroovers bevochten, gaf den oorsprong aan het Epos, uit de nederlaag der Perzische vrijheidroovers ontstond het Drama(*). Wij vinden te Rome dezelfde toestanden, slechts met dit verschil dat in Griekenland de roover uit verre landen komt, terwijl in Italië het gevaar binnen de grenzen zelve dreigt.

Maar het wordt tijd om na te gaan hoe onze schrijver zijne stof verwerkt heeft.

In het eerste bedrijf worden de hoofdpersonen ten tooneele gevoerd, het terrein, waarop het gebouw zal worden opgetrokken, wordt afgebakend en geëffend. Men gevoelt het: een onweer komt op, de gevolgen van de door het koninklijk huis bedreven gruwelen naderen wel langzaam maar toch zeker. Somber is de stemming van het volk en ook in het paleis heerscht een huiveringwekkend voorgevoel van de rampen die komen zullen. Vol wantrouwen luistert zoo wel de misdadige koningin als de tyrannieke koning naar alles wat er om hen gebeurt en vol angst verbeiden zij den uitslag der voorteekenen. Onzekerheid en gebrek aan vastberadenheid doen den vorst weifelen en zelf den kuil graven, waarin hij en de zijnen zullen neerstorten.

Door de vermomming van Brutus heen ziet Tullia de waarheid. Zij heeft haren echtgenoot vermoord, om Tarquinius over 't lijk zijner gemalin heen hare hand te kunnen reiken; op haar hart brandt het bloed van haren vader, zij wil op den ingeslagen weg voortgaan. In de eerste plaats moet Collatinus uit den weg geruimd worden, juist omdat Lucretia wegens hare deugden zoo hoog bij 't volk staat aangeschreven. Hij moet een Uria's brief ontvangen.

Zij zegt tot haren zoon Aruns:

> Wir müssen uns den Römer wohl verpflichten
> Desz Gattin so viel Herzen wirbt im Volk.
> Doch sprich, gibt sie auch alle redlich ab?

(*) Vgl. Dr. Ed. Munk, Geschichte der Griech. Poesie p. 120 vv.

Vergiftets dir den Schlummer nicht, zu denken,
Sie unterschlug dir manches, was sie braucht
Zum eigenen Bedarf?

Waarop Collatinus haar toevoegt:

O nein, sie ist
Ein lieb unschuldig Weib, Frau Tullia,
Wird ihren ersten Gatten nicht vergiften.

Tarquinius stelt Brutus niet eens op één lijn met een kind; volgens hem is de gek meer dier dan mensch.

Tullia ziet verder: hij is, zegt zij, meer vos dan haas, hij moet uit den weg geruimd worden. Tarquinius weigert:

Kein unnütz Blut mehr, Tullia,
Auf des Gewissens Blättern übrig ist
Nicht viel mehr Raum für Mord, und dahinein
Soll manch ein römscher Kopf noch von Bedeutung.

Tullia.
Bist du wirthschaftlich worden mit der Sünde?

Tarquin.
Mein Haar beginnt zu bleichen, und es sind
Die kleinsten Schuldensummen nicht, die ich
Dir danke, Tullia. Gattendoppelmord
Und Königsmord stehn obenan. Ich bin
Des Blutes satt.

Tullia.
Umsonst! Was du mit Blut erwarbst,
Wirst du mit Blute nur behaupten können.
Und zagst du vor der hundertsten Gewaltthat,
Hätt'st du die erste unterlassen müssen.
Entmannt die eine dich, versuch die andre,
Denn Blut hat seltsam stärkende Gewalt. -

De koning neemt het besluit, waarvan wij reeds boven gesproken hebben, om zijne zonen met Brutus naar Delphi te zenden en hij blijft bij dit plan, niettegenstaande de Sibylle van Cumae hem voor 1000 talenten drie rollen aanbiedt, die de voorspellingen van den God behelzen. Twee worden door haar op het vuur geworpen, terwijl zij de overblijvende aan Brutus ten geschenke geeft met de woorden:

Junius Brutus,
Der Rom zum zweiten Male gründen wird:
Nimm hin! Dir schenkts Apollo!

Het tweede bedrijf speelt te Collatia. Sextus Tarquinius komt met

Volesius van Ardea, hij ziet Lucretia en - het hoofd duizelt hem. Hij vertrekt, zij denkt aan haren droom van den afgeloopen nacht: een razende priester zwaaide haar een offermes boven het hoofd, Sextus gelijkt sprekend op dien priester. Haar vader Lucretius heeft het onderhoud gehoord, hij raadt haar om, nog voordat zij slapen gaat, een sneeuwwit lam aan Quirinus, den beschermgod van Rome, te offeren. De tijd nadert waarop de Tarquiniers zullen vallen, zegt hij. Slechts eene aanleiding en de vonk zal in de opgehoopte brandstof vallen.

> Wen sie auch treffe, diese That, er acht' es
> Für Götterwillen, aber klage nicht.
> Um diesen Frevel bete, denn du betest
> Um Roms Befreiung.

Lucretia.

> Ich wil beten, Vater,
> Will um den Frevel beten zum Quirin -
> Von der Tarquinier Hand - der Rom befreie -

Uit Delphi teruggekeerd heeft Brutus intusschen te Rome, waarheen wij verder verplaatst worden, niet stil gezeten. Men zag hem op den Capitolijnschen heuvel, omgeven door eene menigte burgers, wien de arbeid verdroot; een vat diende hem tot troon, als kroon droeg hij een menschenschedel, gedoopt in bloed. Den een betaalde hij met stokslagen, terwijl hij daarbij voegde:

> Das bring nach Haus,
> Das stopft den Mund der Buben wenn sie hungern.

Een ander beloofde hij eene kudde, die thans nog wel te Ardea weidde, maar op welke ieder hem toch gaarne geld zou leenen. Zoo wierp hij het zaad des oproers onder het volk. Tarquinius stelt den nar op nieuw op de proef. Tiberius en Attus, ofschoon zonen van Brutus, worden in zijn paleis opgevoed. Nu neemt de koning den schijn aan alsof hij Attus verdenkt, een dolk en een kostbaren steen uit zijn schatkamer te hebben gestolen en hij wil hem om die reden laten geeselen. Wel werpt de jongeling zich aan Brutus' voeten met de woorden:

Erbarmet

> Kein Gott sich, so erbarme sich der Narr!
> Hilf bitten für mein Leben, armer Mann,
> Man sagt, du seist mein Vater.

maar de nar speelt zijn rol ten einde toe! Hij smeekt niet om genade en de koning is gerust gesteld. De dwaas verbergt onder zijn mom geen hart, dat nog iets voor kinderen gevoelt, hij is niet meer te helpen of te vreezen! Zijn gedrag te Delphi bewijst niets, hij gaf

der godheid slechts een houten stok ten geschenke en daarom deed de vertoornde Apollo hem ter aarde storten. Hij kuste dus zijne moeder niet en hij zal daarom niet over Rome regeeren! De dwaze koning wist niet dat de houten stok gevuld was met goud!

Sextus treedt op met zijne moeder. Hij schildert haar zijne liefde, zijn hartstocht. Wat te doen? Haar raad, haar hulp behoeft en vraagt hij, hij, de fiere vorst, thans der wanhoop ten prooi. Zij zegt:

> Ich helfen dir, der an sich selbst verzweifelt?
> Der Mann geh an die Spindel, der sich nicht
> Zutraut zu siegen, wo er liebt. Denn immer
> Bleibt noch ein letztes Mittel für den Willen,
> Wovor der Schwächling sich entsetzt, weil es
> Zu nah mag streifen an das Recht der Götter.
> Sperrt Zaun und Riegel dir den Weg zum Haus,
> Wohin du muszt - wirf Feuer in die Sparren!
> Das Haus in Schutt; das wird den Weg dir bahnen!

Men gevoelt het: deze duivelsche raad wordt opgevolgd, maar tevens: de brand van dat huis zal ook het vorstelijk paleis in asch leggen.

In het derde bedrijf nadert het uur der wraak: de zoon heeft maar al te zeer geluisterd naar de helsche woorden zijner moeder. Wij zien Lucretia met loshangende haren in een zetel liggen; bij haar bevindt zich de grijze Lucretius. Collatinus, Valerius, Volesius en Brutus zijn in allerijl uit de legerplaats toegesneld. De mishandelde vrouw ligt in zwijm; eindelijk komt zij tot zich zelf. Zij deelt de aan haar gepleegde misdaad mede, duidt den misdadiger aan, doet, behalve haren echtgenoot, Valerius en Volesius wraak zweren en stoot zich het staal in de borst. Ook Brutus treedt tot het eedgenootschap toe, maar het is niet meer de dwaas, Junius is opgestaan!

> Nun schwör auch ich! *zegt hij*, Ihr zeuget!
> In Blut und Wunden winkt der Gott zur That,
> Und meine Zeit ist da!
> (*en tot Collatinus*) Du tröste dich!
> Hier walten andre Götter als der Tod.
> Der Freiheit Morgenroth ist dieses Blut,
> Der Freiheit Pforte diese Wunde!

Nu werpt hij zijne vuile toga op het lijk, zoodat dit voor 't grootste gedeelte bedekt wordt, en staat zelf daar in 't pantser.

> Zu diesem Leichnam leg ich, der ich war,
> Bei diesem Blut ruft euch ein Neuerstandner.

Nog steeds blijven voor Tarquinius de slechte voorteekens aanhouden, de Penaten zijn gebroken, weldra barst de opstand uit. Tullia vlucht met haren echtgenoot, zij zegeviert nog bij de nederlaag, de gek was de oorzaak van hun val! Deze plukt eindelijk de vruchten van zijne jarenlange zelfopoffering, het volk noemt hem den bevrijder, den redder van Rome.

Overal klinken de kreten victorie en vrijheid! Rome zit aan den feestdisch, en toch verhongert de gastheer, want zijne zonen Tiberius en Attus erkennen hem niet als hun vader. Hebben zij hunne makkers steeds al spottende hooren zeggen dat *de Brutus* hun vader was en hebben zij zich daardoor telkens ten diepste gekrenkt gevoeld, nu hun de keuze gelaten wordt tusschen ballingschap en Rome, kiezen zij wel het laatste, maar zonder hunnen vader. Wel mocht deze daarom tot Collatinus, wien zijn aartsvijand ontkomen is, zeggen:

> Verlierer auch wie ich
> Unter den tausend Gewinnern dieses Tags.

en wij weten het reeds, nog zwaardere offers zal Rome's vrijheid hem kosten. Natuurlijk schikken zijne zonen zich slecht in den nieuwen toestand van zaken.

> Mich, *zegt Attus*, brütete der Königsstrahl zu warm,
> Als dasz ich dieser Freiheit kühler Mondlicht
> Behaglich fänd. Man schickt sich in die Zeit,
> Bis sie sich schickt in uns.

Velen zijn er te Rome, die denken als hij en de Lucumo, het hoofd van een door Tarquinius gezonden gezantschap, zal weldra vertrekken met een rol, waaruit zijn meester zal zien hoezeer de edelste romeinsche jongelingen voor 't koningschap op nieuw zijn geworven.

De aediel (men vergeve den dichter zijn anachronisme) Vitellius en de zonen des consuls behooren onder de eerste onderteekenaars. Ongelukkig heeft een slaaf Vindicius de verraderlijke plannen ontdekt en zijn besluit is:

> Ich wills verrathen. Beim Merkur, ich thu's nur,
> Den Staat zu retten. 's Ist 'ne edle That
> Von ächtem Bürgersinn, ich musz sie loben -
> Wenn sie was einträgt. Füllt mir meine Mütze
> Mit rothem Gold und gebt mir meine Freiheit.

Evenmin als de jeugdige adel heeft ook het volk nog vrede met den staat van zaken. Aan 't hoofd staat, behalve Brutus, nog Tarquinius Collatinus, en toch was er eens besloten en door een plechtigen eed bezworen dat de naam der Tarquinii gebannen zou zijn uit ieders mond en spoorloos van het Romeinsche grondgebied moest verdwijnen:

hij die ooit weer zou trachten het koningschap in te voeren, zou deze poging met den dood boeten, met duizend dooden zou hij gestraft worden, al bezat hij duizend levens, hij zou van de Tarpejische rots gestort worden en zijn gebeente den honden ten prooi strekken.

Geen wonder dat men, waar de naam Tarquinius gelijk gesteld werd met slavernij, den eenen consul steeds bleef wantrouwen. Het volk besluit eindelijk in zijne vergadering, hem het eens opgedragen ambt weer te ontnemen. Wel heeft hij reeds veel opgeofferd en veel geleden, maar de argwaan laat zich door zijn edel gedrag en zijne getrouwe plichtsvervulling niet sussen. Hij moet wijken voor den aandrang van hen die door zijne naamlooze, huiselijke ellende zooveel gewonnen hebben.

De Senaat is op 't Capitolium bijeen.

De zaak der teruggave van de vorstelijke goederen is afgedaan. Vindicius heeft zijne aanklacht ingediend, Valerius is vertrokken: hij zal trachten den gezant, met het door den slaaf aangewezen dokument, in handen te krijgen.

Collatinus keert van eene zending naar Ardea terug. Hij is, tot zijne niet geringe verbazing, door 't volk met kreten van afkeer ontvangen. In het volle gevoel van zijne onschuld en van zijne liefde voor de goede zaak kan hij zich volstrekt geen denkbeeld vormen van hetgeen men toch wel van hem wil. Langzaam nadert de storm, dien hij vruchteloos tracht te bezweren. Brutus herinnert hem den gezworen eed. Hij kent dien - Collatinus zal zijn ambt moeten neerleggen en Rome verlaten!

Dat begrijpt hij niet; zoo straft men immers hoogverraad!

> Unbegründet ist, *dit geeft Brutus toe*,
> Des Volkes Furcht, wir wissens, Collatin.
> Doch wer den Staat erziehn will, wisse selbst
> Zuerst sich streng zu beugen dem Gesetz.
> *Dasz* so geschworen ward, betrauern wir,
> Damits erfüllt sei, *weils* geschworen ward,
> Hat man zu Consuln uns gemacht.

Collatinus wil zich evenwel door het kinderachtige gepeupel niet als een veer naar boven en naar beneden laten blazen. Hij heeft het ambt, dat hem is opgedragen, eerlijk verdiend, het is slechts de voldoening eener schuld, want had men 't eene gunst, een geschenk genoemd, hij zou 't weggeworpen, ja er op gespuwd hebben! Immers

> Wer Gnade nimmt vom Pöbel
> Besteigt ein Schiff von Erd' und Lehm: die Flut
> Zerweichts ihm unterm Fusz. Wer bei dem Pöbel
> Zu Gaste geht, mag satt zu Haus sich essen,
> Eh sich der Wirth verwandelt zur Harpye,
> Die ihm den Tisch besudelt. -

Brutus blijft den ongelukkige wijzen op zijn plicht, om zich zelf in 't belang van zijn vaderland op te offeren:

> Dein Selbst erfüllt dich, *roept hij hem toe*, darum ist kein Raum
> Für's Vaterland in deines Herzens Falten.

Toch kan Collatinus dit grootsche denkbeeld niet vatten, veel minder bezit hij de kracht om het te verwezenlijken. Hij barst los in de woorden:

> Mach kein Geschöpf aus mir, das lächerlich,
> Unfertig schwanke zwischen Gott und Mensch.
> Ich trag ein irdisch Fühlen in der Brust,
> Dass will sein Recht. Und darf ein Gott mich schelten,
> So muszt er mirs nicht geben.

In zijne wanhoop wendt hij zich eindelijk tot zijn hoogbejaarden schoonvader, den man die hem herinnert aan de edele vrouw, wier gemis hem reeds zulk eene diepe wonde heeft geslagen. Bij een vaderhart meent hij te moeten aankloppen, wil hij nog hulp en steun vinden, bij dat hart, waarin de dochter nog leeft. De grijsaard staat op en raadt zijn zoon voor 't oog der Goden, die alles zien en alles hooren:

> Zerbrich dein Herz! Wirfs hin ans Vaterland!
> Mein lieber Sohn,
> Das ist das herrlich fürchterliche Vorrecht
> Der ersten Führer neugeborner Staaten,
> Dasz nie mehr solche Spannkraft ihres Muths,
> So viel Verleugnen ihres eignen Selbst
> Gefordert wird von kommenden Geschlechtern.
> Willst du der erste sein im Staat, so lerne
> Zuerst dich opfern. Lerne dich erhöh'n
> Indem du niedersteigst. Der Eine leide
> Für All', eh' Alle leiden durch den Einen.

Collatinus buigt niet, maar breekt door den slag, hem eindelijk ook door Lucretius toegebracht. Daar heeft hij nu het verlangde antwoord, dat hem alles kost wat hij bezat. Hij had eens eene vrouw, een vriend, eer en een vaderland - nu heeft hij niets meer. Wanneer hij vertrekt, zal de zwaarte van den bundel, dien hij draagt, hem den rug niet wonden. Met zijn zoontje aan de hand kan hij nu vroolijk den landweg volgen, hij zal zich daar in de zon koesteren, terwijl zijn jongske naar het dorp gaat, om te bedelen. Vraagt men u, (voegt hij den knaap toe) naar uwen naam, mijn kind, zeg dan: ‘Ik ben de zoon van Collatinus, geef ons toch eene kleinigheid’ en ‘die koningen verjaagt, ruilt honderd meesters in plaats van één in: wees niet dwaas!’

Volesius merkt op, dat men hem zijn have en goed zal laten behouden en dat Rome hem voor gebrek zal behoeden, maar deze onhan-

dige troost maakt zijn toorn nog meer gaande. Het geld zal hij hun stuk voor stuk in 't aangezicht werpen, tot dat het rood opgezwollen is, want tot blozen - neen, zoo ver komt het bij hen niet meer.

Eindelijk spreekt Brutus hem van den eed, dien zij eens beiden, als knapen, bij 't altaar van Quirinus zwoeren en met hun bloed bezegelden. Toen hadden zij beloofd alles voor Rome's vrijheid te zullen veil hebben en de schande van den een, daartoe hadden zij zich verbonden, zou ook komen over het hoofd van den ander. Helaas! hij heeft zich in zijn vriend bedrogen, Collatinus is geen Romein, maar een Aziatisch despoot.

Eindelijk bezwijkt de rampzalige, maar afscheid kan hij van Brutus niet nemen, - want wat zal hij hem zeggen? Zal hij woorden van haat of van liefde spreken? Zonder te weten hoe spoedig zijn wensch vervuld zal worden, voegt hij hem het volgende toe:

> Doch höre. Naht auch dir die Prüfung einst,
> - Und alle Götter will ich darum flehn! -
> Dann lasz mich hören, dasz du selbst gekönnt,
> Wozu du mich zwangst. Lasz michs hören, Brutus!

Na zelf den zegen van Lucretius over zijn hoofd ontvangen en de verzekering te hebben gegeven dat zijn zoontje tot een Romein zal opgroeien en dit blijven zal, verlaat hij de raadzaal en kort daarop Rome. Dadelijk na zijn vertrek komt Valerius met de rol binnen. De consul beveelt dezen de namen der verraders voor te lezen. Eerst hoort men die van Vitellius, den aediel, en van de Aquilii, daarop blijft de lezer steken, ziet Brutus aan en richt tot de raadsheeren de woorden:

> Ist hier ein Manu, dem die Natur vergasz
> Ein Herz zu setzen in die Brust, so nehm' er
> Und lese weiter. Jammer über Jammer!

Hij laat den brief vallen, dien Brutus opraapt en leest. Het is alsof 't hoofd der Gorgone hem heeft doen versteenen, zoo stijf en star is zijn blik op de vreeselijke letters gevestigd, eindelijk barst hij los:

> Aber das ist Hohn, o Jupiter!

en geeft de rol ter lezing aan Lucretius, die, ziende dat de zonen van den diep rampzaligen vader tegen hun vaderland hebben samengespannen, aan een gruweldaad denkt, welke Brutus voor de menschen heeft weten geheim te houden; anders zouden de Goden zeker niet zoo met hem in het gericht treden. Wel wenscht de consul dat over zijn schuldig kroost op staanden voet door den senaat het vonnis zal worden geveld, maar Lucretius antwoordt, in naam der zwijgende raads-

heeren, dat ook de wet hare grenzen heeft: hier treedt het eeuwige woord op den achtergrond om het rechterambt aan het menschelijk erbarmen af te staan. Aan den consul alleen blijft het oordeel, al is het ook eene bede om genade; de staat, aan wiens hoofd dit lichaam geplaatst is, zal zwijgend het recht van den vader in zijn consul eeren. En - de consul zegeviert over den vader, hij oordeelt en veroordeelt. Lucretius roept den bijstand van Jupiter in, hij ziet slechts den overwinnaar, niet den worm, die zich pijnlijk kromt, nu Collatinus zoo vreeslijk gewroken is.

In de slotacte wordt het vonnis aan Tiberius en Attus voltrokken. De consul wil zelf de strafoefening leiden. Hij luistert niet naar de stem van den vriend, die zijne daad afkeurt, omdat meer dan mensch te zijn van menschen niet kan gevorderd worden en omdat de Onsterfelijken niet dulden dat menschen aan Goden gelijk zijn. Evenmin stoort hij zich aan de afkeuring van het volk, dat den man, die volgens de wet te streng heerscht, nog meer voor een tyran houdt dan dengene, die zich volstrekt aan geen wet houdt.

In wanhoop werpen de zonen zich den vader te voet. ‘Helpt mij bidden,’ zegt Attus tot de omstanders, ‘al blikt hij ook nog zoo duister op ons neer, hij heeft toch liefde in den boezem.’ De strijd tusschen plichtbesef en liefde heeft zijn toppunt bereikt. Brutus wil door een zelfmoord het vreeslijk vraagstuk oplossen, hij zet het zwaard tegen de borst, toen uit het volk de kreten hem in de ooren klinken: ‘Weg met den consul! Weg met zijn eed! Hij is een tyran, wij eischen genade, consul!’ Nu moet hij leven, opdat sterve wat hem het liefste is! De stoot, die hem zelf de vrijheid moest geven, zou de vrijheid van Rome treffen, die stoot zou zijn eigen leed wel doen ophouden, maar doodelijke wonden aan latere geslachten toebrengen. Daarom beveelt hij den lictoren hun plicht te doen en de jongelingen te verwijderen. Het volk wordt woedend. Lucretius plaatst zich tusschen den consul en de opdringende menigte. Brutus weet maar al te goed dat de republiek de inzet is bij 't gewaagde spel dat hij speelt, terwijl den eisch van 't volk in te willigen gelijk staat met hoogverraad. Hij geeft het teeken - en weldra verschijnt een heraut met het bericht dat de verraders hunne straf ondergaan hebben. In bittere tranen geeft de vader zijne smart lucht: hij wil nog slechts de asch zijner ongelukkige zonen versamelen, toen het bericht tot hem komt dat de troepen der Tarquiniërs naderen en de vijand zich in het Arsische woud bevindt. Hij gevoelt het: dat is een boodschap van Jupiter, om hem te melden dat zijne rechters roepen.

Nu eindigen al zijne martelingen en er zal uit dien doolhof voor hem een uitweg gevonden worden - in den dood.

In 't straks genoemde woud vinden wij ons eindelijk verplaatst.

Daar leeft de man, wiens wapenen nu rustend roesten, om alleen nog weer aangegord te worden als hij Sextus Tarquinius ontmoet -

de balling Collatinus. Toch tracht hij in zijn zoontje de liefde tot het land, dat hen beide verstiet, levendig te houden:

Ob du verbannt bist, *roept hij hem toe*, Rom gehörst du zu,
Obs dich gezüchtigt, Rom will deine Liebe!
Lern denken, nichts auf Erden sei dein Eigen,
Desz Vorrecht nicht besäsz dein Vaterland.
Der Mensch nur gilt als dienend Glied auf Erden,
Sein eigner Herr sein, heiszt sein eigner Sclav.
Wohl dem, der seinen Herrn erkennt im Staat.
Sei dies schon jetzt, denn -

(zuchtend)

schwerer lernts der Mann.
Und wie die Wasser eilen all zum Meer,
Und aus dem Meer zur Wolke, die zuletzt
Der Ströme Bett von Neuem füllt, so flicht
Die ewge Ordnung deine Lebenswurzeln
Ans Vaterland, das sie erhalten helfen,
Damit es dich erhalte.
Denn um die Menschheit is der Mensch gemacht.

Intusschen wordt in 't zelfde woud de strijd gevoerd tusschen Brutus, den aanvoerder van 't romeinsche heir, ter eenre en Sextus en Aruns Tarquinius ter andere zijde. Collatinus wordt door de kreten ‘Voor Brutus en de republiek’ weder ten strijde geroepen, hij hoopt dat de ure der wraak eindelijk voor hem zal zijn aangebroken en het bloed van Sextus verft zijn zwaard.

Ook Aruns sneeft door Brutus' hand, maar de consul zelf wordt doodelijk getroffen. Slechts één wensch hoopt hij vóór zijn dood vervuld te zien: Collatinus verlangt hij nog te spreken om dezen te verhalen wat offer ook hij voor 't vaderland gebracht heeft, ten einde dan, met de hand geslagen om de urn, die het overschot der zijnen bevat, den laatsten adem uit te blazen.

Het noodlot staat hem de vervulling zijner laatste wenschen toe en nu -

Das Schiff ist flott, der Führer sinkt - was thut's!
Steuer' hin ins Meer der Zeiten, ewges Rom.

Men denkt bij het lezen van dit drama onwillekeurig aan de Lucrèce, het eerste, en aan de Galilei, het laatste stuk van den voor korten tijd overleden Ponsard. De waarde van dezen dichter is, naar aanleiding van de Galilei, in ‘de Gids’ door den Heer Zimmerman besproken en ik onthoud mij daarom van elke uitvoerige vergelijking. Slechts wil ik nog wijzen op eene treffende opmerking, voorkomende in de Revue Britannique van Maart 1867, pag. 254: Il était à désirer, heet het daar van P.

qu'il nous fît applaudir quelques beaux vers de moins et quelques scènes tragiques ou comiques de plus, ou que, consideré comme poëme dialogué, le poëte ne devait pas laisser çà et là certaines négligences par trop prosaiques, semblables à des fils grossiers melés à la trame d'un drap soie et or.

Het vierde gedeelte een er eeuw ligt er tusschen de beide dramaas.

De Galilei is het einde eener loopbaan, die geopend werd door de Lucrèce, het stuk, dat de kroon zette op 't hoofd van den nieuweling, wiens pogingen om de romantiek het veld te doen ruimen voor 't klassicisme zoo schitterend gelukten. De reden van dit succes is, volgens A. de Vigny, evenwel niet zoo zeer in de klassieke als wel in de romantische eigenschappen van dit treurspel te zoeken, waarbij nog details van het huislijk leven en eenvoudigheid van taal te voegen zijn, even schoon als wij die bij Shakspere in zijn Coriolanus en Julius Caesar vinden(*). Inderdaad, het is den dichter gelukt in dit drama het huisgezin en den staat zoo te verbinden dat daaruit op het tooneel een goed geheel is ontstaan. In dit opzichte staat hij zeker boven Lindner, dat er in de Lucrèce meer eenheid heerscht dan in de Brutus en Collatinus. Het laatste drama immers zou men ook Collatinus en Brutus kunnen noemen, omdat in 't eerste gedeelte de huislijke omstandigheden van Lucretia's echtgenoot, in 't tweede Brutus en zijne verhouding tot den staat geschetst worden.

Te vergeefs heeft de dichter getracht den persoon van Brutus als 't ware tot het middelpunt van de handeling te maken, zijne geveinsde dwaasheid, de spot, dien hij verdraagt ter wille van zijn grootsch doel, de eed, dien hij zweert bij 't lijk van Lucretia, de verdrijving van Collatinus en eindelijk de terechtstelling zijner zonen met de vervulling van zijn laatsten wensch, den dood voor 't vaderland, hebben geen raison d'être.

Immers reeds bij in het begín van de eerste akte zien wij dat het geslacht van Tarquinius de regeering zoo goed als verloren heeft en dat er geene zoo groote offers vereischt worden, om den wankelenden troon omver te stooten. Enkele scènes op zich zelf leveren zeker zeer tragische momenten op, maar even zeker is de eene door de andere niet voldoende gemotiveerd.

Daarenboven is er nog eene andere vraag opgeworpen. Heeft Lindner goed gehandeld met den Staat te maken tot een Moloch, wien wij onze heiligste aandoeningen moeten opofferen, zoodat er voor den individu tegenover het algemeen welzijn geen volkomen recht en geene zedelijke verplichting bestaat?

De bij de Romeinen en Grieken zoo geliefkoosde idée van vaderland, die Brutus zelfs tot den beul van zijne eigene zonen maakt, heeft bij de Germanen nooit ingang gevonden en zal 't nooit vinden, dit beweren velen en zeker niet ten onrechte.

(*) Vgl. Unsere Zeit, 1867, p. 941.

Is het dus eene geschikte stof voor het tooneel? Zie ik goed, dan loopen wij hier weder gevaar in een ander uiterste te vervallen. Boven merkte ik op, dat de Staat zich dreigt op te lossen in de individuën. Zou 't zijn nut niet kunnen hebben om ook het ander beginsel, dat der oude wereld, die ons zeker niet vreemd is, ten tooneele te voeren? Wel huiveren wij terug voor eene daad, zoo als Brutus die pleegt, en toch bewonderen wij den dader, al is 't ons onmogelijk om iets dergelijks te doen, al weigeren wij al ons gevoel ten offer te brengen; zelf onze kinderen te slachten, dat kunnen, dat willen, dat mogen wij niet.

Toch is het denkbeeld ons niet vreemd om het leven voor 't vaderland, voor onze eer ten beste te geven: hoe vele van onze zeehelden hebben niet, alleen om de eer van hunne vlag te redden, de lont in het kruid gestoken?

Wanneer ik

> ‘Dulce et decorum pro patria mori’

in 't Nederlandsch vertaal:

> ‘'t Is zoet en schoon voor 't vaderland te sneven,’

dan verstaat en begrijpt nog menig land- en tijdgenoot wat de oude dichter wil. Dan noemt hij het geen gevolg van kunstmatig à la Bismarck opgevoerde vaderlandsliefde, dat onzen Lindner in Pruisen de prijs van 1000 thalers werd geschonken, welke volgens de beschikking van den koning om de drie jaren aan het beste dramatische gedicht wordt toegekend.

Maar er is een ander bezwaar tegen Lindner ingebracht.

Men beschuldigt hem van diefstal(*), en al is doodslag, volgens Rubens' stoute uitdrukking, in de kunst ook geoorloofd, diefstal blijft altijd zonde.

Om van de enkele plaatsen uit de Lucrèce niet te spreken, welke wij in de Brutus en Collatinus terugvinden, de geheele verdeeling en gang van Shakspere's Julius Caesar is ook die van Lindners drama.

Eene vergelijking, door een kundig duitsch beoordeelaar gemaakt, schrijven wij ter wille van de curiositeit over:

Eerste Acte bij Shakspere: Volksscene. Twee tribunen bevelen de doelloos rondloopende burgers, naar huis te gaan. Cassius klaagt dat Brutus, de beste bevrijder, slaapt. Caesar en zijne gemalin treden op; de eerste voedt argwaan tegen Cassius.

Bij Lindner. Volksscene. Lucretius en Collatinus vermanen de burgers om naar huis te gaan. Collatinus klaagt dat Brutus de bevrijder dood (waanzinnig) is. Tarquinius en Tullia treden op, de laatste voedt argwaan tegen Brutus.

Derde akte bij Shakspere: Caesar wordt vermoord. Groote scene bij zijn lijk. Oproer.

(*) Vgl. Die Grenzboten, 1867. No. 6 p. 229 vv.

Bij Lindner. Lucretia brengt zich zelf om het leven. Groote scene bij haar lijk. Volksbeweging.

Vierde akte bij Shakspere: Strijd tuschen Brutus en Cassius.

Lindner: Strijd tusschen Brutus en Collatinus

Vijfde akte bij Shakspere: Slag bij Philippi.

Lindner: Slag in 't Arsische woud.

De tweede akte verschilt wel van de shaksperiaansche, maar komt des te meer met de tweede van de Lucrèce overeen. Brutus herinnert aan Thoms in de King Lear, Tullia gelijkt op Lady Macbeth, in Tarquinius heeft men, hetzij dan te recht of ten onrechte, den koning uit de Hamlet wil terug vinden: waar bij Shakspere Ophelia klaagt over Hamlet, betreurt Collatinus den waanzin van Brutus, en de beden van Volumnia tot Coriolanus zijn die, welke Brutus in de vierde akte tot zijn vriend richt.

Maar genoeg. Misschien heb ik reeds te veel van het geduld mijner lezers gevergd en ben ik, zonder het te willen of te weten, voor hen een tweede Tarquinius of Brutus geworden.

De vraag omtrent de opbeuring van het nationale tooneel is thans aan de orde. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en het Letterkundig congres wenschen het hunne te doen: allen die belangstellen in het volksgeluk begrijpen dat de schouwburg voortzetten kan wat de school begon. Enkele denkbeelden over dit onderwerp heb ik, naar aanleiding van Lindner's drama, op het papier gebracht. Misschien lokken zij eenige gedachtenwisseling uit.

NIJMEGEN.

J.B. KAN.

Over bewegingen en nog iets.

***Nederduitsch Tijdschrift* onder het bestuur van Emanuël Hiel. Vijfde jaargang, 2de en 3de deel. Brussel.**

***Uit het Studentenleven en andere gedichten* door Julius Vuylsteke, Antwerpen, 1868.**

***De plannen van Peerjan*, door Sleeckx, goedkoope romanbibliotheek, N°. 1, Antwerpen, 1868.**

***De Roodgieter meester Lamp en zijne dochter*, naar het platduitsch van Klaus Groth, overgedicht door C.J. Hansen, Antwerpen, 1868.**

***Het maatschappelijk leven onzer vaderen in de zeventiende eeuw*, beschreven door Dr. G.D.J. Schotel, met platen van C. Rochussen en D. van der Kellen. Haarlem, A.C. Kruseman, 1868.**

***De Muiderkring of vijftien jaren van den bloeitijd onzer letterkunde*, 1623-1637, door P. J Andriessen. Tweede druk. Amsterdam, Jan Leendertz.**

'Eene letterkunde, wil zij waar zijn, moet de trouwe weerspiegeling van een volk zijn, en al te dikwijls levert de onze [*de Vlaamsche*]

een v a l s c h (†) beeld op van wat wij zijn en wat wij willen. - Voor al wie zonder ons te kennen onze boeken in de handen neemt, moeten wij al sterk den zweem hebben van eenen aartsvaderlijken stam, getrouw gebleven aan zijne landelijke en plaatselijke gebruiken en onbewust van het booze, die niet verder de wereld inblikt dan waar de schaduw van zijnen d o r p s t o r e n reikt; die geene andere drijfveer zijner daden kent, dan eene smachtende liefde vooreene blauwoogige en blondlokkige maagd; die zich weinig of niet bekreunt met wat er b u i t e n zijnen engen levenskring in de wijde wereld omgaat, met wat al vraagstukken van wetenschap en godsdienst en staatkunde er daar gesteld en opgelost worden.

Is dit of mag dit onze eenige eerzucht zijn? Wij meenen neen. - Nevens het eenvoudige, stille, landelijke Vlaanderen is of moet er een zijn dat meer grond voor zijne wortels, meer lucht voor zijne takken zoekt.

Eene letterkunde, die zich beperken zou tot het aankweeken van nederig veldkruid, zou voorzeker in dit slach malsch en sappig groen, rijk gekleurde en z o e t w a s e m e n d e b l o e m p j e s opleveren, maar zich ten laatste toch veroordeelen tot het v e r s t i k k e n op haar eng plekje, in haren lagen dampkring; zij zou speeltuig en tooisel voor k i n d e r e n opleveren maar door rijperen in leven en denken over het hoofd gezien worden.

En ontbrak het niet te dikwijls in onze jonge letterkunde aan zulke k l o e k e r e planten en stevigere stammen tusschen de geurige kruiden en de bloeiende struiken? - Vindt iedere k u n s t s maak bevrediging in zulke voortbrengsels? Z i j n wij, dat eenvoudige, zachtmoedige, lijdelijke volk waarvan onze boeken spreken? - Wij meenen van neen.

Zooals de redding van onze beschaving en letterkunde eischt, en d r i n g e n d eischt, dat wij in geen vak van kunst of wetenschap vreemdeling blijven, opdat wij aan het volk brood voor zijnen geest, licht voor zijne ziel zouden kunnen mededeelen, opdat zij die meer weten willen niet altoos dat meer bij v r i e n d e n zouden moeten gaan zoeken, zoo ook leeft er tusschen ons en moet er leven een andere geest dan de eenvoudig kinderlijke, de zacht gedweeë.

Wij zijn dan toch in den waren zin van het woord een volk dat strijdt, onafgebroken strijdt voor zijn bestaan, dat bedreigd wordt met geestelijke onderdrukking en vernieling. Bij dien strijd hoeven de zielen wakker geschud, niet in slaap gesust, hoeven er mannen, geene kinderen tusschen ons, mannen die spreken kunnen en durven waar het past, die geen gevaar ontzien noch ontwijken.

En waar blijft de k r a c h t i g e r e letterkunde, de weerkaatsing van dien strijd voor recht en rede, het krijgslied van die geuzen?

Die zijn nog al ver te zoeken.’

(†) De spatieering is van mij.

Wie de schrijver is die, onder het pseudoniem: PETRUS COMESTOR, in het, aan de bevordering der Vlaamsche letterkunde gewijde, '*Nederduitsch Tijdschrift*,' (waarvan weer twee afleveringen vóór mij liggen) dat 'bestuurd' wordt door Emanuel Hiel, 'de letter-scheikunde' beoefent en aan een van wiens geregelde litterarische Overzichten ik dit lijvig citaat (tot aanloop dienende voor een bij uitnemendheid gunstig, hoewel toch gemotiveerd en volstrekt niet bloemzoet oordeel over de Muze van den Redacteur zelven) heb ontleend - doet weinig ter zake. Genoeg: waar het den letterarbeid ook van 'geestverwanten' geldt rond en open voor zijne meening uit te komen en duidelijk de puntjes op de i's te zetten, schijnt, ook bij onze Zuidelijke broeders, een min of meer splinterige zaak te zijn; getuige althans de schampere, schoon geestige en puntig gestileerde '*Antikritiek*' van Dr. J. Nolet de Brauwere van Steeland te Brussel, die, met verwijzing naar zekere welbekende *Gids*-kritieken, gemelden beoordeelaar zijner schriften 'een mislukt Vlaamsch konterfeitsel van het over-Moerdijksch oorspronkelijke' noemt en hem, als Medicus, den vriendschappelijken raad op 't hart drukt om te zorgen ('C o m e s t o r vertolken de woordenboeken door *grand mangeur*, *goinfre*, *gourmand;* 't geen ik - zegt Nolet - in 't Nederlandsch translateer door *veelvraat*, *slokop*, *zwelgbalg*') - 'dat letter-indigestie niet eenmaal den dood verhaaste van wie zich Comestor noemt.'

Deze liefelijkheden in 't voorbijgaan. Op mij maakt de zich noemende COMESTOR den indruk van op een goeden weg te zijn; trouwens de zichtbare geraaktheid van partij bewijst, dunkt mij, dat hij de voegen van het harnas hier of daar heeft weten te vinden. Mijn oogmerk overigens met deze aanhaling was geen ander dan om, met de eigen woorden van den Vlaamschen criticus, te doen zien hoe sommigen onder zijn landgenooten *zelve* over het heerschend karakter hunner letterkunde oordeelen, en op het verschil opmerkzaam te maken tusschen zijn toon en dien van onvoorwaardelijken lof, waarmeê doorgaans *pêle-mêle* alles wat van Vlaamschen bodem komt, hier te lande pleegt te worden begroet.

Of en in hoeverre laatstgenoemde geest van bewondering en van *factice* opwinding eenigzins 'Congres-matig' in het leven is geroepen en wordt gehouden, waag ik niet te beslissen. Zeker is het dat hij al bitter weinig bevorderlijk is ter aankweeking van 'die soort van letter-scheikunde, bij middel van welke het zoete van het zure en het smakelooze van het smakelijke wordt gesplitst'. (Nederd. Tijdschrift; vijfde jaargang, 3de deel bl. 155) en waaraan, blijkens de uitingen van de besten der medewerkers van dat Tijdschrift zelve, ten hunnent dringend behoefte bestaat.

'*Uit het Studentenleven en andere gedichten*' door J u l i u s V u y l-

s t e k e ; zoo luidt het opschrift van een bundeltje ‘jongelings-poëzie’ van den welbekenden, heftigen en luidruchtigen voorvechter der Vlaamsche beweging, een boekje welks inhoud reeds eenigermate gekarakteriseerd wordt door den ‘*Voorzang*’ die een flauwe overeenkomst biedt met de ‘Snikken en Grimlachjes’ van Piet Paaltjens, vooral met diens liedje over de zeven kikkertjes en den boer die ze zoo onbarmhartig dood trapte. Ook hier toch beginnen wij met een studenten-ideaal:

Geluk, roem, macht en liefde
beglansen 's jongelings hoofd:
hij komt; hij denkt zich een roeping,
een roeping waaraan hij gelooft.

't Verlangen baart hem schimmen,
begoochling hitst zijn bloed;
hij schept zich een wonderwereld,
die hem als haar' heer begroet.

Dan volgt de gewone ontgoocheling en de twijfel:

.....
‘Waartoe dat vruchteloos pogen?
ziet gij nog niet dat het doel
slechts leeft in uw dwaze verbeelding
en in uw nog dwazer gevoel?

‘Gij kunt het wezen niet vatten
dat voor uwe oogen vliegt, -
en kunt nu dien schijn niet weer scheuren,
dien schijn die uwe oogen bedriegt!

‘Die valsche schijn is uw meester;
die zotte dwaze droom,
hij groeide aaneen met uw ziele
gelijk het klimop met den boom.

.....
‘En zie, zoo ge 't voort laat groeien,
helaas, wat droevig lot!
zoo wringt zich 't klimop in uwe ziele,
en nijpt en zuigt ze *kapot* (sic!).’

Het besluit echter wint het in tragisch en ironisch knal-effect ver van dat van den dichter der ‘Snikken’. - Vuylsteke toch vat zijn MORAAL aldus samen:

Zalig wie zich van kinds af
aan 't alledaagsche gewent,
eet, drinkt, vrijt, slaapt en vet wordt,
en droomen noch eerzucht kent!

Karakteristiek noemde ik dien ‘Voorzang’, omdat wij er als 't ware een voorproefje in ontvangen, zoowel van de slordige versificatie des heeren Vuylsteke, van zijn geringe heerschappij over den vorm, zijn soms ondichterlijken humor en brusken overgang van verhevenheid tot platheid, alsook min of meer van den doorgaanden geest die het geheele bundeltje kenmerkt. Hoedanig over 't algemeen die geest is, proeve men nog beter uit de navolgende strophen, ontleend aan het gedichtje:

Mijn meisje.

Mijn meisje is schoon, mijn meisje is goed;
Wat zou ik meer verlangen?
Steeds pinkt een lachje in 't ooglijn zoet,
en o! haar donzige wangen!
En o! de tintlende blanke hals!
en o! de gloed van haar mondje!
En vroolijk als een vogellijn
en trouw gelijk een hondje!

.....
.....
Mijn meisje is dom en ongeleerd,
doch dàt is mij onverschillig;
Ze is toch zoo schoon, zoo goed, zoo zoet,
zoo mollig en *zoo gewillig.* (!)
En zie, zij vraagt maar *iets* van mij,
die beste en schoonste der meiden,
dat is, dat ik haar op Carnaval
naar 't bal der komedie zal leiden.

O meisje schoon, o meisje goed,
ge ontlokt mij *jubelzangen.* (?)
Uw schoonheid en uw goedheid heeft
mij als een slaaf gevangen.
Ook blijf ik u trouw, dat zweer ik luid
ja, 'k zal u beminnen en streelen
u kussen, en kozen, mijn hartelust!....
totdat het mij zal vervelen.

Dit alles is niet zeer fijn, niet zeer verheven, en, ook uit een bloot dichterlijk oogpunt bezien, niet zeer keurig.

't Is waar, wij hebben hier eenvoudig met studenten-poëzie te doen, en aan deze stelt men gewoonlijk geen zeer hooge eischen, maar uit de omstandigheid, dat de auteur ze ‘afzonderlijk’ en eerst op later leeftijd in 't licht heeft gegeven, mag worden afgeleid, dat hijzelf er nog iets meer dan een bloot ephemerische waarde aan heeft toegekend. Gaarne erken ik dat hij hier en daar blijken geeft, van aan zijn speeltuig nog andere tonen te kunnen ontlokken, getuige b.v. *kleine Bron-*

nen, of de tweede afdeeling: '*Heilig vuur*', waarin o.a. een gedichtje: '*Bemoediging*' voorkomt, dat de volgende strophe bevat:

> Alzoo, wanneer de zonnegloed
> na storm en regenvlagen
> de korenairen weer begroet
> die neergebogen lagen, -
> het blonde koren heft zich op
> en schudt den laatsten regendrop, -
> alzoo, na lange schande en smart
> zal ook weer rijzen 't Vlaamsche hart.

zoo mede die liedekens, waarin hij het voor de 'Flaminganten' opneemt en tegen 'Papen en Walen' dapper te velde trekt. Ook den lof van frischheid, zangerigheid en 'Teniers-achtigheid' wil ik aan zijn Muze niet geheel ontzeggen, indien althans laatstgemelde uitdrukking 's dichters bijzondere voorkeur voor het beschrijven van bierkneipen, herbergtafereelen, vastenavondbals, en soortgelijke zaken moet te kennen geven. Over 't geheel genomen echter is de behandeling dier onderwerpen, stof zoowel als inkleeding, vrij wel *au niveau* van het aangehaalde liedje: '*Mijn meisje*'.

Nu heb ik er op zich zelv' hoegenaamd niets tegen, dat ieder vogeltje zingt zooals het gebekt is; integendeel! Ook acht ik het een groote deugd, indien een dichter er naar tracht eenvoudig, waar en natuurlijk te zijn; mits slechts - hoe triviaal de kringen ook zijn, waarin hij ons binnenleidt - hijzelf ons den indruk geve van tot de 'gevleugelde soort' te behooren en zijn dichterhand het vulgaire wete te adelen. 'Wat schoon is', zegt Beets, en ik geloof dat de door dezen gepredikte les hier een woordje juist op zijn pas bevat:

> Wat schoon is moet eenvoudig wezen,
> Maar eenvoud mag geen *ruwheid* zijn;
> Eenvoudig zij 't gevoel, maar 'fijn',
> Eenvoudig 't woord, maar 'uitgelezen.'

Hier en daar, gelijk wij zagen, veel sterker nog in het dramatische gedichtje: '*de arte amandi*' grenst inderdaad 's heeren Vuylsteke's natuurlijkheid aan het ruwe en ongelikte, indien zij die grens niet duchtig overschrijdt (zie. blz. 180 e.a.).

Voorts - dat een oud-student vurig en op legio wijzen den lof bezingt van: '*Wein, Weib und Gesang*', ook dit zal niemand, tenzij een of ander uitgedroogde philister, hem euvel duiden, mits hij 'met gratie' kwele: maar wat er, b.v. geestigs mag schuilen in regelen als de navolgende...?

> Wijn en wijf! men riekt in die spreuk
> een orthodoxen monikenreuk.

En met woord en daad trachtte ik ze te volgen,
al heeft het mijn vader soms verbolgen.

Al voelde ik mij zelf, ja wel eens bedroefd
om rimpels te vroeg in 't gelaat gegroefd.

Ik kon toch niet voor heel mijn leven
mij aan de domheid overgeven... -

De *pointe* steekt hier namelijk in de ontdekking van het bedroevend feit, dat

... wie bemint wijn, wijf en gezang,
die blijft *student* zijn leven lang.

En daar het nu natuurlijk het doel van den Akademieburger niet is ten eeuwigen dage ongepromoveerd te blijven, zoo luidt de toepassing:

... 'halt!' sprak 't examen, 'gij zijt mijn slaaf:
een tijd voor alles! gedraag u braaf.

Voortaan moet zij platonisch blijven,
uw liefde voor wijn, gezang en *wijven*...'

Aesthetischer gevoelens verraadt Vuylsteke's Muze, als zij naar buiten treedt in het vrije veld; en 't fierst tintelt haar oog wen ze haar bekende krijgsleuze aanheft, als, b.v. in:

Wie niet met ons is, zal
bij ons geen vriendschap vinden;
wij zeggen: 'Niet of al!'
als rechte Vlaamschgezinden.
Geen franskiljons hier bij
die liberaal zich hieten;
geen kinderen der jezuieten
die roepen: Vlaamsch zijn wij!
Hij slechts die brandt voor taal en land
en trouw den *voortgang* dient,
Vrijgeest en tevens flamingant,
slechts hij is onze vriend.

al steekt ook bij zulk een programma eenigszins zonderling af 's dichters minachting - elders geuit - voor den Vlaamschen boerenstand:

... hoe jammer dat er, te midden van al die pracht,
Ook *Vlaamsche boeren* wassen, dat treurig kroost der nacht!

Hoewel - deze ketterij kan licht in een studentikooze bui aan zijn pen zijn ontsnapt.

In weerwil intusschen ook van deze krijgshaftige tint en van vele, door mij niet ontdekte of aan mij misschien niet geopenbaarde schoonheden, moet ik eerlijk bekennen vruchteloos te zijn blijven zoeken naar strophen, die mij de weelderige, maar zoetvloeiende liedekens van een Starter, of de hoofsche, geestige zangen van den Drost voor den geest tooverden; - even vruchteloos als ik heb gezocht naar een overeenkomst tusschen Auerbach en Sleeckx...!

'*De plannen van Peerjan*', eene *Novelle* van laatstgenoemde, is een eenvoudige 'dorpsvertelling' in dien welbekenden trant, waartoe Conscience den eersten stoot heeft gegeven, en weer een van de onuitputtelijk vele halmen op dat vruchtbare veld geoogst.

Hoewel de naam des schrijvers als novellist goeden klank heeft, zoo versterkte - ik houd mij aan het geschrevene door *Comestor* - ook dit verhaaltje mij weer in de meening, hoe wenschelijk het ware, indien de *novellistiek* mede eens beproefde een nieuwen, meer breeden, onafhankelijk gekozen weg in te slaan. Niet hier alleen, - maar altoos toch maakt op iedereen onwillekeurig deze telg der Vlaamsche letterkunde min of meer den indruk van welbezien eigenlijk een kind der réactie en met oorlogzuchtige bedoelingen in 't leven geroepen te zijn. Oogenschijnlijk zou men hem dit allerminst aanzien. Oppervlakkig beschouwd heeft hij veeleer een kinderlijk naïef, overgevoelig, soms zelfs een weinig onnoozel voorkomen. Met zijn 'moleken', 'plaatsken', 'hoeveken', 'kerksken', 'hutteken', 'meideken' enz. en meer andere eigenaardigheden van zijn landelijk idioom, schijnt inderdaad zijn blik niet veel verder te reiken dan zijn dorpstoren. 't Behoeft echter nauwelijks te worden herinnerd, dat juist *in* dat overdreven goelijk karakter zelv' der Vlaamsche Novellen-muze haar geheime strekking ligt verscholen; dat dit waas van onschuld slechts een masker is, waarachter zij den verderfelijken en verpestenden invloed van de Fransche romantiek poogt te keer te gaan, een wapen 't welk zij zwaait ter verdediging van vaderlandschen geest en zeden tegen de dreigende Gallische overheersching.

Ongelukkigerwijze echter - en zeer zeker tegen de bedoeling van de toongevende schrijvers in - ontgaat zoodoende de novellistiek slechts Scylla om op Charibdis te stranden; m.a.w. vervalt zij in een tegenovergesteld uiterste van gemaniereerdheid - en ook deze onnatuur komt om haar loon! Hun litteratuur weerkaatst slechts een onnoozel gedeelte van de werkelijkheid. Er valt toch in waarheid nog wel iets meer in het ruime, maatschappelijke leven te zien en op te merken, dan datgene waarvan de Vlaamsche novellistiek zich ten spiegel stelt. Er trilt en er woelt nog iets anders in de hedendaagsche lucht, dan 't geen hun vredige, kalme, bloot door het spel van zeer alledaagsche hartstochten bewogen, tafereelen zouden doen vermoeden.

Bij den heer Sleeckx gebleven - ik meen hem naar een zinsnede

van zijn eigen voorrede (geplaatst vóór de hier aangekondigde novelle), te mogen verwijzen, waarin hij op het doorluchtig voorbeeld van auteurs als: Cervantes, Lesage, Fielding, Dickens, Auerbach, Goethe, George Sand, Balzac enz. ter staving van het goed recht der realistische school zich beroept. Een zeer merkelijk verschil toch bestaat er, dunkt mij, tusschen de soort van realisme der hier opgenoemde meesters en die - de zijne niet te na gesproken - der Vlaamsche novellistiek; ja! zeer wenschelijk ware het juist, dat deze laatste over 't geheel zich meer die meesters ten voorbeeld stelde, opdat (om de beeldspraak van den reeds meer aangehaalden criticus te bezigen) ‘tusschen de geurige kruiden en bloeiende struiken op haren bodem ook kloekere planten en stevigere stammen verrezen’. - Een Vlaamsche Dickens of George Sand zou, naar ik mij verbeeld, ongekende goudmijnen exploiteeren en der novellistiek juist datgene geven wat haar in spijt van al haar realisme m.i. te veel ontbreekt.

‘C'est le *fond* qui manque le moins.’

is nl. het volmaakt tegenovergestelde van den regel, dien ik op haar zou willen toepassen. Dat deze opmerking niets aan de waarde der hier genoemde, in haar soort bevallige, novelle ontneemt, meen ik reeds gezegd te hebben. Nevens en boven dit *genre* zou men echter van lieverlede een andere, hoogere, meer wijsgeerige romansoort zich willen zien verheffen, gebouwd op den stevigen grondslag der hedendaagsche, algemeen-menschelijke beschaving. Dit juist - te weten het opnemen van de resultaten der belangrijke ontwikkeling van den jongsten tijd op schier elk levensgebied, kunst, wetenschap, godsdienst enz. in de letterkunde van den dag - zou, indien ik mij niet bedrieg, krachtiger en doeltreffender wapen zijn in den strijd tegen die ‘geestelijke onderdrukking en vernieling’, waarmede het Vlaamsche volksbestaan wordt bedreigd, dan dat eeuwigdurend gefleem van ‘blauwoogige maagdekens’. Er zou dan een frisschere, breedere golfslag komen, ook in den stroom der poëzie. Reeds hebben enkelen op dien weg hun schreden gezet. Moge vooral het *Nederduitsche Tijdschrift*, met zijn wakkeren bestuurder aan het hoofd, 't zich ten taak stellen (gelijk het gedeeltelijk reeds doet) om de Vlaamsche letterkunde in dat diepere spoor te leiden! 't Heeft dan een edel doelwit en de Novellistiek misschien - eene toekomst!

Eer ik van de Vlaamsche letterkunde afscheid neem, een woord nog over het boekske, 't welk er eenigszins zijdelings mede verwant is: ik bedoel de kleine, huiselijke idylle, getiteld: ‘*de roodgieter* (‘koperslager’, zouden wij zeggen) *Meester Lamp en zijne dochter*, naar het platduitsch van KLAUS GROTH overgedicht door den Aptwerpschen dichter C.J. Hansen.

Groth is ten onzent minder bekend dan zijn gevierde mededinger, de auteur van de '*gedroogde kruiden*'.

Ik geloof echter dat op velen mijner lezers, als ze er kennis meê zullen hebben aangeknoopt [waartoe ik hen aanmoedig] ook dit eenvoudige, maar met een draad van echte poëzie doorweven, gedichtje, zoo stil en zuiver van toon - een liefelijken indruk zal maken.

Mij althans dunkt 'zijn laatste en schoonste idylle', gelijk de vertaler GROTH'S '*Roodgieter*' betitelt, een schilderachtig *genre*stukje; de beeldjes, - vooral de beide hoofdfiguren, - zijn vol uitdrukking, terwijl het warme koloriet inderdaad soms aan onze Oud-Nederlandsche schilderschool doet denken. Neem [ik geef deze regels tevens als proeve van de over 't geheel vrij vloeiende vertolking] b.v. eens dit vriendelijk morgentafereeltje: (bl. 88.)

Ja, een morgen kan lachen!
   Langs deuren en vloeren het huis in!
Wekt in 't geboomte de vogels,
   en wekt het gebloemte in de blâren,
Richt hun vrolik het hoofd
   omhoog, als hij lustig voorbijgaat,
Wekt de vreugd in de borst
   en wischt de zorg uit alle oogen.
Waar er menschenvolk huist,
   beschijnt hij hun gevels en arkels,
Al de krochtjens en kantjens
   en wat zich verschuilt in de hoeken,
Schamele huiskens en huizen,
   verbrokene luiken en sloten,
Mos en pan op het dak,
   achter looden vensters den bloempot;
Schijnt in ieder klein keukentje',
   op ieder klein ding in de werkplaats,
Op een' verdrukte arme ziel,
   een verbroken hart of een leven,
Op een oud vrolik gemoed
   achter bril en blindachtige oogen -
Ook nu een kindergezicht -
   daar strijkelt hij over met fleeming,
En van alles wat leeft,
   dankt dàt hem met lachen het beste.

Intusschen - '*Le feu couve sous la cendre*'. Immers (en, indien gij 't mogelijk niet wist, de Vlaamsche dichter heeft de goedheid het u te vertellen) ook Groth staat aan 't hoofd van een 'Beweging'.... de '*platduitsche*'. Alweer dus een letterkunde die een strijdleuze in haar banier voert.

'Wij schrijven' - zegt Groth - 'om de eer van het platduitsch te redden. De tijd is nabij dat men schande spreken zal over dengene die de taal verloochent, welke bij zijn wieg geklonken heeft. Het platduitsch kan zoo deftig als kluchtig zijn. Wij Platduitschers

zijn geene verworpene caste.... maar wij hebben een gansch (!) menschenhart in 't lijf. Wij willen onze plaats bewaren, al blijven wij Duitschers - de dietsche taal beheerscht nog de zee; - heiren beveelt zij niet meer als ten tijde van Wittekind, maar wanneer de storm bruist en de golven klotsen, zijn het nog altijd *platduitsche* woorden, die gangspil en roer leiden, die rust en vastheid wekken in menig braaf mans harte! Wij willen niet veroveren doch behouden. Een hoogduitsch stamelende boer is een caricatuur. Wij willen spreek-vrij heid!'

Ziehier dus vooral de reden, waarom de Vlaamsche dichter met zooveel gulheid zijn platduitschen broeder de hand reikt; en geen wonder! te meer daar Groth zelf betuigt middellijk althans tot zijn onderneming 't eerst vooral door de Belgische '*Sprachbewegung*' te zijn opgewekt geworden.

Beide '*Bewegings*'-mannen zijn de aangewezen lieden alzoo om elkander meer nadrukkelijk nog te apprecieeren.

Dat echter wij Noord-Nederlanders - al hebben wij een oud, natuurlijk familie-zwak voor hun wederzijdsch streven - in geen van beide bewegingen, allerminst in de platduitsche, ons rechtstreeks betrokken gevoelen, (een terughouding waarover de heer Hansen zich min of meer schijnt te verbazen), dit feit heeft zijn oorzaak in dienzelfden lust om te 'behouden' wat w i j in misschien vermetelen volkswaan als òns welverworven eigendom beschouwen; in de omstandigheid dat, zoo goed als de Hoogduitsche, ook de Nederlandsche taal, reeds lang, op wetenschappelijk en weg, zich ontworsteld heeft aan het vroeger zeer zeker gemeenschappelijk volksidioom; in het krachtig bewustzijn m.a.w. van onze, ook op taalgebied eervol verkregene zelfstandigheid.(*)

'*Waartoe*' - zegt de heer Hansen in zijn voorrede - *indien het platduitsch ons zoo nabij ligt* (anders gezegd indien dit bijkans gelijkluidend is met het 'dietsch') *dan deze vertaling*?'

Ik erken dat ik nieuwsgierig was het antwoord op de gestelde vraag te vernemen.

'Het dialectisch verschil', zoo luidt zijn verklaring (en deze bewering past dan zeker in verdubbelde mate op het verschil tusschen platduitsch en de Nederlandsche taal) 'is grooter in het s c h r i f t (†), dan in de mondelinge uitspraak. Een platduitsch b o e k is moeilijk te verstaan, en het wordt d à n mooglik (lees: noodzakelijk) van eene overschrijving, ja vertaling te spreken.'

Hij meent echter tevens dat de tijd kan aanbreken, waarin gemeld dialect 'in Oost en West gelezen wordt.' In afwachting intusschen dat die periode - voor mij nog in een zeer nevelachtig verschiet - werkelijk daar zij, geef ik mijn landgenooten, tenzij zij

(*) Niet onbelangrijk is, met het oog op deze kwestie, het zeer onlangs nog door een *Duitscher* geschrevene, naar aanleiding van Vondel's Lucifer, in het *Magazin für die Litteratur des Auslands*; Febr. 1869, N° 3; hij laat ons Nederlanders te dezen aanzien, *mirabile dictu!* volkomen recht weervaren.

(†) De spatieering is van mij.

zich speciaal hebben toegelegd op de kennis van platduitsch, in alle bescheidenheid den raad, om de hulp van een 'glossarium' of van een 'overdichting' voorshands nog niet als overtollige weelde te versmaden.

Na al die 'Bewegingen' gevoelt men behoefte om tot kalmte en rust te komen. Een uitnemende gelegenheid daartoe biedt het jongste werk van Dr. Schotel [althans wat gang en methode betreft]: '*Het maatschappelijk leven onzer Vaderen in de zeventiende eeuw*', een vervolg op zijn: '*Het Oud-Hollandsch Huisgezin*', welken arbeid van den geleerden schrijver ik een vorige maal het genoegen had onder de oogen mijner lezers te brengen.

Hier ademt alles vrede; hier dwalen wij met onzen blik rond in het stoffig verleden, en luisteren vol aandacht naar den hupschen en spraakzamen Cicerone, die in zijn Museum van oudheden en rariteiten zoo uitnemend den weg weet, en wiens hand niet moede wordt al de voorwerpen van zijne, inderdaad bewonderingswaardige, verzameling stuk voor stuk voor ons in 't licht te plaatsen. Een eerbiedwekkende schat van *curiosa!* Tegenover menigen ouden bekende hier en daar, ook niet weinige, wier namen u volslagen vreemd waren.

De verzameling zelve is overigens bont en woelig genoeg: '*De Taverne*, *de Tabagie*, een overzicht van de oud-vaderlandsche *Spelen*, *Straatverlichting*, *Nachtwachts* c.a., *de Gilden*, *Apothekers en Chirurgijns*, *Winkels*, *Kantoor en kantoor-behoeften*, *Marsdragers*, *Geld*, *Wisselhandel*, *Titels in brieven*, *de Post*, *de Kermis*, *Kwakzalvers*, *Policie*, *Rederijkers*, *Schouwburg*, *Dichtgenootschappen*, *Tijdschriften*, *Romans*, *Stichtelijke lectuur*, *Predikanten*, *Doctoren*, *Notarissen*, *Volksvermakelijkheden* [ik geef de volgorde weêr van den heer Schotel] enz. - ziet hier, behoudens enkelen dien ik misschien oversloeg, de opschriften in de negen eerste afleveringen vervat.

Liefhebbers, wier 'goeste' (om nog eens met onze Vlaamsche broeders te spreken) tot zulk een soort van onderzoekingen overhelt, vinden hier licht elk iets van zijn gading. Het gros der lezers daarentegen voelt zich door een meer dramatische inkleeding, als b.v. Hofdijk in zijn '*Ons Voorgeslacht*' heeft beproefd, ongetwijfeld meer aangetrokken.

In Hoofdstuk XV: '*koekebakkers*-, *spiegelmakers*-, *kleer- en schoenmakerswinkel*' zet de heer Schotel even den voet op het jachtveld, dat door de schrijvers der '*Uithangteekens*' meer uitvoerig is geëxploiteerd. Keurig is - als bijdrage tot kennis van de kerkelijke richtingen des tijds - zijn opsomming van: 'de conventiculen der heele- en halve-ernstige-, utrechtsche- en leidsche-, of heldere, cordate- en draaijende Coccejanen, der oude en nieuwe brakelsche, markiaansche en lampiaansche Voetianen, Groenewegianen, of van de ernstige-, cordatedraaijende-, later slijmerige rigting;' - vooral dat van de 'Oefeningen' der zoogenoemde Pietisten en de reeks van namen, waaronder

deze bij het volk te boek stonden, of ook die ze zich zelven soms plachten te geven, als: ‘Vlockskens aan het velleke van het lammeken’, ‘broertje, susje, zieltje, wegje’ enz.; zoomede de zonderlinge betiteling hunner vleeschelijke zwakheden, als: ‘eygenheytjes, vleeschelijke bijblijvertjes, inkrimpseltjes en kwispelzondetjes’; altegader een oogst van fraaiigheden, aan wier nalezing Wolff en Deken, gelijk men weet, zich niet onbetuigd hebben gelaten. Wat overigens de zoo geroemde ‘godsdienstigheid’ onzer 17de eeuwsche vaderen betreft, waaraan de geachte schrijver ook in dit werk bij vernieuwing hoogen lof toezwaait, ‘die (naar hij zegt) de aandacht der vreemdelingen die ons vaderland bezochten trok, en door hen in hunne schriften werd geroemd,’ - ik zal niet in herhaling treden van wat ik vroeger daarover reeds heb gezegd; vreemdelingen zijn trouwens lang niet altoos de beste beoordeelaars van een volk. Ik vergenoeg mij met eenvoudig eenige plaatsen van den heer Schotel zelven af te schrijven, ten bewijze, dat wij over het zedelijk verval onzer natie, in vergelijking met toen, toch onze hoofden nog niet met zak en assche behoeven te bedekken.

1o. Uit hoofdstuk XVII, dat ten opschrift voert: ‘*Het kantoor*’, waarin hij gewaagt van de geschiedenis der O.I. Compagnie, van de ‘*briefwisselingen*, die thans van het stof der eeuwen zijn ontdaan,’ van de menigte drama's waarin de deugden en gebreken van het voorgeslacht ten spiegel werden voorgesteld.

‘Doorbladert men (schrijft hij) de registers er van, niet weinig zal men zich teleurgesteld vinden, bij het lezen van zooveel titels, die het vermoeden doen oprijzen of niet juist *oneerlijkheid* een der gebreken onzer vaderen was. En leest men de drama's zelve, dan werpt men met afkeer het boek van zich af, bij die grove en zwarte voorstellingen van ondeugden, wier namen het papier verontreinigen. Ik wil niet gewagen van de lage en schandelijke bedriegerijen der kantoorbedienden of klerken omtrent hunne meesters gepleegd, van hun liederlijk leven, ten koste hunner weldoeners, want dan zouden wij de grenzen van ons bestek te buiten gaan.’

2o Uit de rubriek: *Justitie.* ‘Het strafregt was hun (den *schouten* en *baljuwen* nl.) een punt van financie geworden; willekeur en insolentie kenmerkten dikwijls hunne beslissingen, en hunne *hebzucht*, die tot een spreekwoord geworden was, deed hen overal voordeel in zoeken, en wist uit de kleinste vergrijpen, door boeten en confiscatiën een bron van winst voor zich te vormen. - Waar zij geen misdadigers vonden, *maakten* zij ze. Verscheidene hunner hielden met de befaamdste ligtekooijen geheime verstandhouding, stonden haar niet alleen het verblijf in de stad toe en bezorgden haar huisvesting, maar beloofden haar zelfs bescherming en belooning, ja wat nog erger is, *dwongen* haar onder bedreiging van weggejaagd, in het spinhuis gezet of *gegeeseld* te zullen worden, om rijke, gehuwde

heeren tot zich te lokken en te verleiden, ten einde die dan onmiddellijk aan hen te verraden; zoodat hij [de schout] ze betrappen en *naar welgevallen* rantsoeneren kon. De listen, door sommige baljuwen daartoe in het werk gesteld, gaan alle palen te buiten. Nog zoude ik kunnen gewagen van hunne partijdigheid, omkoopbaarheid, van de onbeperkte dwingelandij, de *pijniging* naar ligchaam en ziel, waaraan zij niet zelden geheel onschuldigen onderwierpen, de wreedheid dezer *geldgierige en hardvochtige beulen*; doch wij waren reeds te uitvoerig' enz.

Dit ter illustratie van de 'algemeene' godsdienstigheid in ons land.

Steller dezes zou voorts nog willen wijzen op de 'zeden' gelijk ze worden afgeschilderd in de *kluchtspelen* van dien tijd, uitstekende 'bronnen', gelijk D^{r}. Schotel terecht beweert, voor de geschiedenis van den heerschenden volksaard en van welke hij zegt dat ze 'even zouteloos als plat en prozaïsch zijn en *op poëzij lijken als een kat op een vijg.* -' Doch genoeg om mijne vroeger geuite meening, dat de heer Schotel van de specieele vroomheid onzer vaderen zich eene te optimistisch gekleurde voorstelling vormt, vooralsnog niet prijs te geven. Dank zij de vruchten zijner zeldzame belezenheid en zijner ijverige nasporingen, neêrgelegd in dit werk zelv', is trouwens ieder genoegzaam in staat, om, zoowel ten aanzien van deze als van andere eigenaardigheden van ons voorgeslacht, zijn weetlust te kust en te keur te verzadigen.

'Bewegingen', gelijk men bemerkt, heerschten er toen ook al - te over; zij droegen echter een ietwat ander karakter. Alles wel bezien houden wij het toch maar liefst met de hedendaagsche....!

'*De Muiderkring of vijftien jaren van den bloeitijd onzer letterkunde*, 1623-1637 van den heer Andriessen komt juist nog even van pas zich aansluiten bij deze zeventiende-eeuwsche lectuur. Dat dit aardig geschreven boekske van den auteur die zich reeds, door het geestvol inkleeden van zoo menige vaderlandsche episode, de genegenheid en den dank van het aankomende geslacht heeft weten te verwerven, een 'tweeden druk' heeft mogen beleven, verwondert mij niet. Op eene onderhoudende wijze brengt hij de jeugd hier in kennis met de *élite* onzer vaderen in gemelde eeuw, en voert hij deze sprekend en handelend ten tooneele; - ook papa's en mama's zullen er misschien niet zonder vrucht een oogje aan kunnen wagen.

Een weemoedigen indruk maakt de '*opdracht*' van dit boekske: aan 'den Nestor onzer letterkundigen, den oprakelaar van den Muiderkring, Mr. J. van Lennep.'

Wie kan van den Muiderkring, wie van Joost van den Vondel hooren gewagen, zonder met smart te gedenken aan de ledige plaats in ons midden opengelaten door Vondel's warmsten vereerder, en onvergetelijken tolk....!

Dec. 1868.

P. BRUIJN.

Vertalingen en herdrukken.

De kinderen des wouds. Hunne gesternten, wegen en lotgevallen. Een roman van Wilhelm Raabe (Jacob Corvinus). Naar het Hoogduitsch, door den vertaler van Mejonkvrouw ‘La Quintinie.’ Utrecht, druk en uitgave van L.E. Bosch en Zoon, 1868. 2 Dln. gr. 8o.

Er staan heel wat letters op dezen titel! Mooi vind ik dit niet. En die omschrijving van ‘gesternten’ enz. komt mij voor tamelijk pleonastisch te zijn. Wil men iemands lot zijn gesternte noemen, of zijne lotgevallen bij wegen vergelijken, welke hij afleggen moest, het is mij wel; maar eigenlijke en oneigenlijke spreekwijzen zoo maar naast elkander te plaatsen heeft weinig voor zich.... Maar ik verzuimde nog iets van den titel over te schrijven. Er staat ook nog een motto op: ‘Het eene mes scherpt het andere, zoo scherpt ook de eene mensch den anderen (Spreuken van Salomo; 27:17. Naar de Luthersche vertaling.)’ Een veelbelovend uithangbord, dacht ik, toen ik het mij ter aankondiging toegezonden boek bekeek, en toen ik het titelblad omsloeg, om met de lezing te beginnen, strandde ik op een ‘Voorwoord voor ieder, die het lezen wil.’ Ik wenschte wel, dat ik het niet had willen lezen of dat de vertaler het in de pen gehouden had. Ik bedoel dat ‘voorwoord’ en natuurlijk niet het boek. Hindert mij altijd dat ‘voorwoord’, als een nutteloos germanisme, en is het eene flauwe aardigheid bij iets, wat men laat drukken, de opmerking te voegen, dat dit geschiedt ‘voor ieder die het lezen wil,’ daar niemand schrijft voor hen, die niet lezen w i l l e n ; de inhoud van dat woord vooraf stemde mij minder gunstig voor den Roman, en ik vrees, dat dit met anderen na mij of waarschijnlijk reeds vóór mij, ook het geval zal zijn of reeds geweest is.

Wel neen, Mijnheer de Vertaler! om die spreuk van Salomo zal niemand zeggen: ‘Hm, dat zal wat vrooms zijn.’ Daar zit noch iets piëtistisch noch iets pieus in die zeer algemeene opmerking van den spreukenschrijver. 't Is eene dood eenvoudige waarheid; en alleen omdat ze uit den bijbel genomen is, nu maar terstond dezen Roman aan te zien voor een boek, ‘waarin godsdienst, moraal, theologie, bijbelplaatsen e tutte (*i*) quanti (ik vraag: quali quanti?) als met een paplepel worden ingegeven,’ zal geen sterveling invallen.

Maar al ware dit het geval; al kwam iemand bij het zien van dat nuchtere spreukmatige gezegde op de gedachte, dat hij hier een tendenz-roman en wel een godsdienstigen roman in handen kreeg; wat zwarigheid? Gij laat op den titel afdrukken, dat gij ook, niet Mejonkvrouw ‘La Quintinie,’ maar *Mademoiselle La Quintinie*, of het boek dat in 't Fransch zoo heette, vertaald hebt. Mij dunkt, dat in dit werk van George Sand vrij wat ‘godsdienst, moraal en theologie’ - niet met den paplepel ingegeven wordt; het is geen boek voor papkindertjes! maar - op meesterlijke wijze ter sprake komt. Als gij dus daarvoor zoo bang waart, zoudt gij deze aanduiding wel weggelaten hebben. Waartoe dan in uw ‘voorwoord’ die flauwe tirade over ‘vroom’ in kwade en goede beteekenis? Waartoe dan die schimpscheut op ‘dierbare preken’?.... Waarlijk, gij hebt Raabe hiermede geen dienst gedaan! Maar er is van dezen aard nog meer!

Gij houdt, naar mijne bescheiden oordeel, eene te overdreven lofrede op de degelijkheid, op de, naar uwe meening, echte vroomheid en ware moraal van het door u vertaalde werk. Gij belooft hierdoor te veel en wekt eene verwachting op, die niet vervuld wordt. Deels door uwe zinspeling op met paplepels in te geven zaken en op dierbare preken, deels door uwe overdrijving, hebt gij althans op mij een indruk gemaakt, dien het boek zelf niet weggenomen heeft.

Er behoort ook heel wat kunst toe, om een Roman te schrijven zoowel ‘voor iedereen’, als ‘voor hem, die degelijk en krachtig voedsel begeert voor zijn geest.’ Van het laatste heb ik weinig in deze bladen gevonden, en dat weinigje vermengd met zooveel onbeduidends, soms zelfs flauws en lafs, dat ik dacht: ja, voor het vulgaire soort van romanlezers mogen deze kinderen des wouds vermakelijk zijn, tot ‘een reeks van nieuwe gedachten’ of tot ‘nadenken en peinzen’ stemmen zij niet. Of moet misschien dat telkens herhaalde ‘zie op naar de sterren!’ hiertoe dienen? Moet dat leeren ‘het leven van een hooger, een beter standpunt te beschouwen, dan waarop, helaas, zoo menigeen zich plaatst’?.... Ik geloof werkelijk, dat de Schrijver met zijn opzien naar de sterren iets van dien aard bedoeld heeft. Hij spreekt nooit over God en zijn invloed op den mensch, maar altijd over de sterren, alsof die, niet 's menschen geest en hart, maar zijn lot in handen hebben. Hij personificeert ze, en allerlei aandoeningen, tot ‘zachtaardigheid’ en ‘geduld’ toe, dicht hij haar toe. Nemen wij voor een oogenblik aan, dat dit zijn nut kan hebben voor romanlezers, die liever niet van God en godsdienst hooren, die niet willen, dat ze zoo overal bij gehaald worden, en die dan ook veel liever zeggen: ‘de hemel beware mij!’ ‘dat geve de hemel!’ dan ‘God beware mij!’ enz. Maar lezers van deze soort zullen toch wel niet door den Vertaler geteld worden onder de bij uitnemendheid ‘degelijk en krachtig voedsel’ begeerenden?

Ook heeft men, althans in mijn oog, nog geen bijzonder hoog standpunt ingenomen, als men geleerd heeft, het leven, of eigenlijk de levensomstandigheden, te beschouwen als van eene hoogere macht afhankelijk, het zij dan, dat men die macht God of de Goden, het Noodlot of de sterren noemt. Als men alleen 's menschen lotgevallen en niet ook zijn innerlijk leven onder deze afhankelijkheid begrijpt, zou ik dit een zeer laag standpunt noemen. Zelfs wordt dit standpunt niet veel hooger door er bij te voegen, dat ‘de eene mensch den anderen scherpt.’ Hoe waar dit moge zijn, én menschen én lotgevallen, in één woord: a l l e s wat invloed op iemand uitoefenen kan, aan te merken als van boven komende en dienstig tot zijne vorming, acht ik het éénige ware standpunt, waaruit men het leven moet beschouwen; terwijl ik niet begrijp, hoe er van een hooger dan dat, ‘waarop, helaas, zoo menigeen zich plaatst,’ sprake kan wezen, als men den geestelijken invloed van die hoogere macht wegdenkt. Moge nu Raabe in zijn boek veel spreken over den invloed der gesternten op het lot zijner personen, of hunne levensomstandigheden onder hooger leiding plaatsen, ik mis bij hem de diepte van den, noem het godsdienstigen of philosophischen, denker, die aanwijst, hoe het geestelijke bestaan des menschen, onder allerlei wederwaardigheden en onder de wrijving met anderen, zich ontwikkelt, zijn karakter zich vormt en hij tot zekere hoogte van zedelijke volkomenheid opklimt.

De held van het verhaal wordt door den Schrijver uit het Winselwald genomen en midden in de wereld geworpen, om hem door allerlei wederwaardigheden, met behulp van een paar goede vrienden, uit hetzelfde Wald of woud afkomstig, te laten worden, - wat? De man van een lief meisje en de eigenaar van een oud adellijk landgoed,

NB.! door goud, dat hij in Californië zelf gegraven heeft, gekocht! Maar van zijn zedelijk en redelijk of geestelijk gehalte, van zijne levenstaak en zijn levensdoel vinden wij niet veel meer, dan dat de sterren hem geleerd hebben, ‘de ellende van anderen in hare verschrikkelijkste schuilhoeken op te sporen;’ waarbij wij maar moeten denken aan het

plan, om een beter grondeigenaar of goedsheer voor zijne onderhoorigen te willen worden, dan de baronnen van Poppen geweest waren.

Nu zou ik misschien de lotgevallen van dezen boschwachtersknaap en van de andere bosch-kinderen met hem, met meer genoegen gelezen hebben, als de Vertaler mij niet zulke gouden bergen beloofd had. Ik vond van al dat ‘degelijke en krachtige voedsel’ weinig of niets en heb mij onder lang gerekte levensbeschouwingen en hoogklinkende maar weinig beteekenende opmerkingen en aanmerkingen meer verveeld, dan tot ‘nadenken en peinzen’ opgewekt gevoeld. De belofte van ‘nooit de grenzen der waarschijnlijkheid te zien overschrijden’ werd ook niet vervuld; want in mijn oog is het bijvoorbeeld al zeer onwaarschijnlijk, dat een meisje zonder eenige opvoeding, zonder eenig idee van zedelijkheid, zou ik haast zeggen, in de atmosfeer van een ligtzinnigen, grootsteedschen theatertroep, waarvan zij, als de schoonste, de meest aangebedene en begeerde is, zich geheel rein bewaart, en eene taal spreekt als.... als een Duitsch romanschrijver. Onwaarschijnlijk maakt juist de wijze waarop de helden en heldinnen van Raabe redeneeren en praten het geheele verhaal. Natuur en waarheid? Neen, zoek die hier niet! Het meerendeel der ten tooneele gevoerde personen is hiervoor veel te dichterlijk en te fantastisch. Beeldspraak, vol gezochte of vernuftig gevonden vergelijkingen, is hunne dagelijksche taal.

Het is zeer geestig de menschen zoo te laten praten, en dikwijls zeer vermakelijk voor den lezer, maar och! het beneemt zoo de illusie, dat men werkelijk gebeurde zaken en wezenlijke menschen voor zich afgeschilderd ziet. De scherpzinnige en vernuftige romandichter kijkt gedurig als over de bladzijde heen, of tusschen de regels door, u aan, alsof hij u vragen wil: ben ik niet aardig? Heb ik geen slag van vertellen?.... Zeker, slag van vertellen heeft mijnheer Raabe Corvinus wel. Lezers, die niets meer van een Roman vorderen, dan ‘ontspanning na moeijelijke bezigheden,’ zullen hier hunne gading vinden. *De kinderen des wouds* mogen dan ook gerust hunne wandeling door de leesgezelschappen en leesinrichtingen voortzetten, kwaad zal niemand er uit leeren en menigeen zich met hen amuseeren.

Over den smaak, die deze soort van boeken mooi doet vinden, zou nog veel te zeggen vallen, maar ik meen reeds voldoende te hebben aangetoond, dat ze niet in mijn smaak vallen. Misschien heeft mijn smaak, iets geheel individueels, mij wel wat veel tot afkeuring, wat weinig tot aanbeveling laten zeggen. Maar ik verzoek den lezer van ‘de Tijdspiegel’ in aanmerking te nemen, dat de Vertaler mij had opgeschrikt door zijne opmerkingen over het zedelijk-godsdienstige gehalte van dezen Roman. Wat ik vreesde, na het lezen van zijn ‘voorwoord,’ vond ik gegrond. De waardeering van de godsdienst door den Schrijver is alles behalve aanprijzenswaardig. Wat hij zegt op bl. 5 van het IIe Deel vergunt ons een diepen blik te werpen in zijne opvatting van geloof en liefde, met hoop toch zeker wel hoofdbestanddeelen van al wat voor Christenen godsdienst heeten mag. Daar zegt hij: ‘Wanneer de godsdienst versteent en een dogmen-stelsel wordt, dan kan zij, ja, nog op akademische leerstoelen onderwezen worden, maar zij is toch iets anders geworden, en de theologie weet dikwijls het minst wat godsdienst is.’ Deze zinsnede spreekt duidelijk voor 's mans vrees voor dogmatisme of zoogenaamde leerstellige godsdienstigheid, die alles van het voor waar houden of aannemen van begrippen enz. afhankelijk maakt. Deze vrees is alleszins gegrond, en, dat de dogmatiek onnoemelijk veel kwaad heeft gedaan en nog doet, zal ieder toestemmen, die onder geloof iets anders verstaat dan voor waar houden of aannemen eener leer. Maar als

nu deze vrees zoo ver gaat, dat men het godsdienstige geloof met dat voor waar houden geheel gelijk stelt en over beide als identisch spreekt, als men uit vrees voor het eene het andere ook maar geheel weg denkt, of van beide zegt: ‘wat heden geloof heet wordt morgen bijgeloof genoemd,’ dan geeft men, dunkt mij, bewijs, dat

men de kracht en den invloed van wezenlijk geloof miskent, misschien zelf niet kent. Op dezelfde bladzijde, die eigenlijk eene lofrede op de liefde geeft als het éénige onveranderlijke, worden Zeus en Krischna, de verheven godheid der Indiërs, aangehaald, om te bewijzen, dat 'in het heelal alles aan haar (de liefde) vastgeregen is, "als de paarlen aan een parelsnoer;"' maar dat er 'overigens al niet veel meer van te zeggen is.' In verband met het verzwijgen van alle godsdienstige spreekwijzen, die onder Christenen gangbaar zijn, bevestigde mij dit in het vermoeden, dat de Schrijver het Christendom slechts kent onder den een of anderen dogmatischen vorm, en omdat hij dien vorm afkeurt het geheele Christendom ignoreeren wil. Op diezelfde 5e bladzijde ware anders de schoonste gelegenheid geweest, om te doen uitkomen, dat als alles in 't heelal aan de liefde is vastgeregen, het geloof in die liefde wel de parel moet zijn, die ook den mensch aan dat snoer rijgt, of dat er onder menschen van geen onderlinge liefde sprake kan zijn als die menschen niet in elkander gelooven, zoo min als er van liefde voor het goede iets wezenlijks te verwachten is, als men niet aan het goede gelooft. Er zou dus van liefde nog oneindig veel 'te zeggen zijn,' als men bijvoorbeeld eens naging, hoe bij een Jezus, een Paulus, een Luther geloof en liefde samen als één ondeelbaar levensbeginsel gewerkt hebben, te krachtiger, te meer veredelend, naarmate zij minder met dogmen-stelsels zich bemoeiden. Maar om hunne dogmen-stelsels Paulus of' Luther of wie ook godsdienst of liefde te ontzeggen, gaat niet aan. Naar den totaal-indruk van dezen Roman, is het mijne meening, dat Raabe uit vrees voor dogmatiek zich menschen heeft voorgesteld, of fantasie-beelden zich schiep, die door niets van al wat men gewoonlijk godsdienstige beginselen noemt zich in beweging lieten brengen, en, daar toch de mensch bij brood alleen niet leven kan, de sterren of het geloof aan het gesternte te hulp riep, als een surrogaat van dat bij ieder eenigermate aanwezig levenselement; wel te verstaan niet hooger gaande of dieper werkende dan het vulgaire geloof aan eene onpersoonlijke Voorzienigheid, een onbewust Noodlot of eene onbekende Macht, waarvan ieder zich afhankelijk gevoelt. In onze dagen hebben jonge lieden, voor wie toch eigenlijk zulke Romans geschreven worden, behoefte aan meer; en, bij de nog altijd voortdurende verwarring van Godgeleerdheid met Godsdienst, ware het te wenschen, dat in de beelden ook van verdichte verhalen de invloed van het gemis of het bezit van wezenlijk godsdienstig-zedelijke beginselen voorgesteld werd. Ik vrees dat het opzien naar de sterren, zooals Ulex wil, weinig baten zou tegen de kracht der verzoeking en zeker niet zeer hoog opvoeren kan.....

De Vertaler heeft zich bij het overbrengen in onze moedertaal goed van zijne taak gekweten. Men merkt ter nauwernood dat het oorspronkelijke Duitsch was. 'Schrok' voor 'schrikte' zal hem wel uit de pen zijn gevloeid, even als 'ontvleeschende messen' voor 'ontvleezende', hoewel ook dit altijd een leelijk woord blijft..... Maar zoo vittende zou er nog wel meer te vinden zijn, en dat is niet noodig. De uitgave kon, wat papier betreft, beter zijn. In mijn exemplaar althans is een deel van het papier reeds geel van ouderdom, een ander deel blauwachtig wit.

Kampen.

J. HOEK.

De Claverings, door Anth. Trollope. Uit het engelsch door Dr. J.C. van Deventer. Drie deelen, bij P.K. Braat, te Dordrecht, 1867.

Een keurig boek, en zoo keurig vertaald, dat men alleen aan de onvertaalbare engelsche titels en namen de buitenlandsche afkomst herkent. Het laat zich dan ook lezen, niet als of het geboekt, maar los en vloeijend gesproken was. De stijl is bondig en klaar zonder de minste langwijligheid, puntig en geestig hier en daar, en altijd in overeenstemming met het onderwerp dat behandeld wordt of met den persoon die spreekt. De inhoud is belangrijk en waar, geheel uit het leven gegrepen. Personen en toestanden zijn opgevat en geschilderd met eene juistheid, die uit diepe karakterstudie moet geboren zijn en met een humor als van Dickens of Thackeray, en van den laatste vooral. De roman in dezen roman is zeer eenvoudig, eene alledaagsche geschiedenis, zonder eenige intrigue. Al de leden der familie Clavering, een oud engelsch geslacht, worden voor ons afgebeeld. Die onder hen op wie het helderste licht valt, zijn de bewoners der pastorie, en de voornaamste held is de zoon uit dat huis. Hij is een jongmensch zoo als er duizenden gevonden worden, die verliefd is en bemind wordt. Het meisje zijner keus is zeer schoon en van even aanzienlijke afkomst als hij, maar onbemiddeld. Reeds in het eerste hoofdstuk geeft zij hem zijn afscheid, omdat zij het in hare positie praktischer vindt, om in plaats van een jongmensch zonder middelen, die zijn weg nog maken moest, een wel niet bejaarden, maar toch reeds door losbandigheid en dronkenschap uitgeleefden schatrijken lord tot man te nemen. Het groote *sangfroid*, waarmede zij de zaak geheel als eene handelsactie en zich zelve als verpligt tot stipte naleving van de voorwaarden van verkoop beschouwt, wordt alleen geëvenaard door de koelheid, waarmede de schrijver het verhaalt. Zij trouwt, reist met haar echtgenoot buitenslands en slijt daar haar huwelijksleven. Trollope heeft te goeden smaak om ons de rampzaligheden van dat leven voor oogen te plaatsen. Wij komen er slechts iets, als ter loops, in later gehouden gesprekken van te weten, maar genoeg om te begrijpen, hoe door en door gemeen en slecht die lord Ongar was, aan welken zich de schoone, schitterende Julia Brabazon had verkocht. Zij blijft hem getrouw tot aan zijn dood, ofschoon hij zelf pogingen aanwendt, om haar tot ontrouw te tarten, en langs dien weg het middel zoekt om haar te kunnen verstooten. Als weduwe keert zij in Engeland terug, jong, schoon, schatrijk, maar met een naam, die door de schuld van haar man bevlekt is, ofschoon zij altijd rein en onschuldig gebleven was, zooals dat dan ook een voorwaarde van het koopcontract geweest was. Maar de prijs, die haar nu regtmatig wordt uitbetaald, zal haar die nu al het geledene vergoeden? Neen, hij vergoedt het haar niet, helaas, al had zij hem eerlijk gewonnen! Zie haar op haar vorstelijk landgoed Ongar-park. ‘Zij had de plaats nooit gezien voor dat zij er dien dag kwam. Dadelijk na haar huwelijk was zij met haar man op reis gegaan, en nu is zij als weduwe teruggekomen, om deze buitenplaats te betrekken. Zij was nu in het vrij en volkomen bezit. Het ameublement in de vertrekken, de boeken in de kasten, de prachtige pendules en groote spiegels in de zalen, de vreemde gewassen en planten in de tuinen, het koorn in de voorraadschuren en de hooibergen daarnaast, de paarden in den stal en de koeijen in de weiden - alles is haar eigendom - het onbetwist eigendom van haar, van haar alleen. De koopconditiën had zij trouw vervuld en nu is de groote prijs in hare handen. Het was haar, als of eene nieuwe wereld voor haar was opengegaan, eene wereld,

die haar eene ware belangstelling inboezemde en haar geheel toebehoorde. Zij beschouwde ze met verbazing en wist daarbij dat het een eer-

lijk en moeilijk verdiende prijs was. De strijd was kort geweest, en nu had zij het loon in handen. Zij was geheel alleen en kon niemand vinden met wien zij spreken kon, maar het gevoel, dat het rijtuig, waarin zij zat, het hare was, troostte haar welligt. Den volgenden morgen ging zij, nadat zij al vroeg ontbeten had, naar buiten. Zij had zich vast voorgenomen de zaken nauwkeurig te onderzoeken, zij wilde op de hoogte komen van de boerderij, zij wilde de landbouwers leeren kennen, zij wilde de armen behulpzaam zijn, zij wilde eene school oprigten, en bovenal zou zij trachten te toonen, dat zij en zij alleen de meesteres van alles was. Had zij het loon niet in handen en zou zij er dan geen gebruik van maken? Zij vond het een groot genot, behalve haar fortuin nog zoo'n bestier te hebben. Wat het bloote geld haar niet had kunnen geven, zouden haar nu deze beschikkingen verschaffen. Daar, meende zij, zou zij allerlei vruchten van plukken. Daarom ging zij reeds zoo vroeg op haar wandeling om alles in oogenschouw te nemen en haar ganschen eigendom te overzien. Terwijl zij aan het ontbijt zat, ze zeî tot zich zelve, dat zij met zoo'n leven tevreden kon zijn, dat zij haar geluk daarin wel zou kunnen vinden. Zij had met open oogen den koop aangegaan en wilde niet om dingen vragen, die bij het verkoopcontract niet bedongen waren. Het was zoo zij was alleen en de geheele wereld draaide haar den rug toe. De betrekkingen van haar overleden echtgenoot had zij nooit gezien. Het sprak van zelf dat dezen zich in zeer ongunstigen zin over haar zouden uitlaten. Ook haar eigene familie stond ver van haar verwijderd, bijna even zoo ver. Van de Brabazons had zij, behalve hare zuster, alleen neven en nichten in den derden en vierden graad, menschen, waar zij zich nooit om bekommerd had en die waarschijnlijk even weinig om haar zouden geven. Van haar éénige zuster en van den man van deze was zij evenzeer vervreemd als van de Ongars - - Zij deed maar haar best om gedurig te denken hoe rijk zij was, rijk in paarden, in zijden gordijnen, in goud, terwijl zij daar zoo eenzaam voor de ontbijttafel zat. Maar telkens dwaalden hare gedachten af en kwelden haar met onnoodige ellende en nuttelooze verontwaardiging. Hoe dikwijls had men haar verteld, dat boeken den zekersten en besten troost aan bedroefden van harte gaven. Zij zou druk gaan lezen, niet dien dag alleen, maar als eene afleiding voor een tal van dagen, maanden, jaren. Maar de boekenkamer gaf haar geen lucht, en zij hoopte die te vinden onder de boomen van het park. Althans voor den eersten tijd zou zij haar besten troost buitenshuis in de vrije natuur gaan zoeken. Links en regts rondziende besloot zij achter den stal om, die aan het woonhuis grensde, naar een hek van de boerderij te wandelen, en alzoo te komen in het hoofdkwartier van alle levende dieren. Zij ging er echter niet door, maar zag over het hek heen, bij zich zelve denkende, dat al die schuren en loodsen, die rijke voorraad van hooi en koorn, die slapende biggen en droomende kalveren, dat dit alles haar eigendom was - - zij schreef aan den dominé een briefje met beleefd verzoek, dat hij haar zou komen bezoeken. Den volgenden morgen kwam de dominé en luisterde, onder warme dankbetuiging voor hare belangstelling, naar hare plannen in het belang zijner gemeente, en nam hare milde giften aan. Hij was getrouwd maar zeî niets van zijne vrouw, en ook in de volgende week ontving zij van die dame geen bezoek. Het scheen dus bepaald, zij zou eenzaam en verlaten voortleven, omdat de wereld logens omtrent haar had verspreid. Zij had het loon in hare handen, maar zij gevoelde een sterken aandrang, om te doen zoo als Judas deed. - Zij heeft haren vroegeren minnaar, Harry Clavering, ontmoet. Hij is de éénige, die zich harer nog aantrekt. Hij is geëngageerd met een lief meisje uit den fatsoenlijken burgerstand, dat hij acht en bemint. Maar

toch ontwaakt de oude vlam weder in zijn hart en geraakt hij in een moeijelijken strijd, daar de jonge weduwe, onbekend met zijne verbindtenis, maar al te goed laat merken, hoe lief zij hem nog heeft,

en hoe gaarne zij hem de vroeger aangedane teleurstelling vergoeden en hem met de zuur verdiende penningen, die zij door haren onzaligen verkoop overgewonnen heeft, en met den hoogen rang, waartoe zij hem door een huwelijk verheffen kan, zou willen beloonen voor de trouwe jongelingsliefde haar vroeger gewijd, en die zij niet ten onregte meende nog in zijn geheele voorkomen te bespeuren. De strijd waarin Harry hierdoor gebragt is wordt zonder eenige sentimentaliteit met zulk eene waarheid van opvatting beschreven in de tooneeltjes, die daarmede in verband staan, zoo geestig getoetst, dat het moeite kost ze niet allen weêr te geven. Maar wij mogen niet verder verhalen om den lezer zijn genot niet te bederven. Al de personen, die nu meer of min op den voorgrond treden, zijn voortreffelijk geteekend, en met eene goedhartige ironie worden de dwazen geschilderd, met een bijtend sarcasme de slechten ten toon gesteld, met een verschoonenden glimlach de zwakken beschouwd, terwijl al gaande weg het karakter der rijke weduwe zich heerlijk ontplooit. De menschenkennis in dit boek ten toon gespreid, is geheel van een echten Engelschman, die met zijn gezond en nuchter verstand de menschen heeft waargenomen zooals zij zijn, zonder te veel of te weinig van hen te verwachten. Alles in dit verhaal is *quite English*; de maatschappij waarin men zich beweegt, de toestanden, waarin de personen leven met hunne vooroordeelen en dagelijksche gewoonten, alles is Engelsch, maar toch zijn het menschen, zooals men ze overal vindt en waarvan onze eigen kring vol is; echte menschen met menschelijke aandoeningen, deugden en zwakheden, zooals wij die terugvinden in onzen eigen boezem. En is het waar, dat *the proper study of mankind is man*, dan kan dit boek tot die studie eene gewigtige bijdrage leveren, terwijl het zelfs voor hen, die in dergelijke lectuur niets dan verstrooijing zoeken, hoogst amusant is.

Mengelwerk.

Schetsen uit het leven van Vermeulen Krieger.
Door W.A. van Rees.

XX.

Nadat de bevolking van Agam in onderwerping was gekomen en zelve hare versterkingen had gesloopt; nadat de hoofden den eed van trouw aan het gouvernement hadden afgelegd, en een officier met het civiel bestuur was belast, keerde de kolonne naar het fort van der Capellen terug.

Na zooveel inspanning hadden de vermoeiden rust, de zieken verpleging, en de gewonden tijd noodig om te genezen. Op Krieger schenen evenwel de vermoeijenissen geen vat te hebben. De grootste werkzaamheid van ligchaam en geest paste het meest bij zijn krachtig gestel, was geheel in overeenstemming met zijn aard. Nimmer genoot hij meer van het leven dan bij het volvoeren van een zware taak. Wat vermoeijenis was, wist hij nog even weinig als vroeger; vooral in het heerlijke, koele klimaat der bovenlanden gevoelde hij zich bijzonder opgewekt, en terwijl zijne jagers zich gedurende de maand Augustus geheel aan de rust wijdden, doorkruiste hij den omtrek in alle rigtingen, maakte met het jagtgeweer in de hand dagelijks uitstapjes, en leerde zoodoende land en volk meer van nabij kennen.

Den bewonderaar van schoone natuurtooneelen bood dit deel van Sumatra inderdaad alles aan. Hier vond hij in de werkelijkheid meer, dan zijne levendige verbeelding ooit in staat was te scheppen. Overal bergen en dalen, maar welke? Tien duizend voet hooge vuurbergen, die iederen dag, ieder uur, naar gelang lucht en licht veranderden, zich op een andere wijs aan zijn oog voordeden. Valleijen, zoo afwisselend van vorm, zoo bekoorlijk, dat men vleugels of hooger ont-

wikkelde zintuigen zou wenschen te bezitten, om alles te gelijk te kunnen waarnemen.

Bestijgt ge het gebergte, dat zich ten zuiden van het fort van der Capellen zoo stout verheft, dan wacht u op het hoogste punt een nieuwe verrassing. Van een hoogte van vijfduizend voeten ontwaart ge een spiegelglad meer, rondom door groene bergen ingesloten. Dat meer, vijf mijlen lang en twee breed, staat in onderaardsche verbinding met den Merapi en is onpeilbaar - als gij ten minste den inlander gelooft. Kleine vaartuigen met sneeuwwitte zeilen bewegen zich over de oppervlakte en onderhouden de gemeenschap tusschen een aantal kampongs, de een nog schilderachtiger gelegen dan de ander. Vrees niet teleurgesteld te worden als gij den berg afdaalt en u op een praauwtje inscheept; van nabij is het meer nog veel schooner. In het kristal-heldere water dartelen millioenen zilveren visschen zoo digt om het vaartuig, dat gij soms meent ze met de hand te kunnen vangen. Bevolkte dorpen, meestal aan de uitwatering van een bergstroom gelegen, altijd omringd door vruchtbare graanvelden en tallooze vruchtboomen, getuigen van een groote welvaart. De inwoners zelven trekken uwe aandacht, de mannen door hun forschen ligchaamsbouw en fiere houding, de vrouwen door een ongewone bevalligheid, mannen en vrouwen door de kleur der huid, zooveel lichter dan die van andere oosterlingen. En hoe vriendelijk ontvangen zij u aan den oever, en hoe gastvrij noodigen zij u uit om een verfrisschende teug te gebruiken in hunne hooge houten woningen, zoo rijk aan kunstig snijwerk, zoo veelkleurig beschilderd.

Is die gastvrijheid wel gemeend, of zijn er minder edele drijfveeren in werking bij de beleefde ontvangst van den geduchten overste? De tijd zal het leeren.

Hoe veel de laatste overwinningen ook hadden bijgedragen om den toestand te verbeteren, zoolang Bondjol niet genomen was, konden de Padries nog niet ten onder gebragt heeten.

Bondjol was van den beginne af de plaats geweest waar de hoofden der Padries hun zetel vestigden, en waar de instellingen van het islamismus voorbeeldig gehandhaafd werden. Te Bondjol leefden de ijverigste en kundigste priesters; dáár ontvingen de dweepzieke jongelingen hun opvoeding, hunne wijding. Van Bondjol gingen alle bevelen uit over het gansche land, welks bevolking door het zwaard onderworpen en tot het geloof aan den waren God en diens éénigen profeet bekeerd was; uit Bondjol stroomden de voorvechters naar de plaats waar gestreden werd of gevaar dreigde. Maar niet alleen als woonplaats van de hoogepriesters stond Bondjol in een reuk van heiligheid, ook als versterking had het groote vermaardheid verworven. Te midden van het gebergte van Alahan-Padjang op een moeijelijk te genaken punt

gelegen, voortdurend versterkt, en, als het noodig werd, verdedigd door een energieke bevolking, had Bondjol niet ten onregte den naam van ‘onneembare vesting’ verkregen.

Om tot Bondjol door te dringen moest evenwel, na de onderwerping van het distrikt Agam, nog menige versterkte linie in de landschappen XII Kota en VII Loerah veroverd worden. Het banen van den weg naar het geduchte Bondjol werd aan Krieger opgedragen.

Reeds in het begin van September is hij te Bjerro geweest om eenige voorbereidende maatregelen te treffen. Hij heeft zich op de hoogte gesteld van al hetgeen de maleische hoofden kunnen of willen mededeelen omtrent de sterkte en de stelling der verdedigers van Matoeä; daarna heeft hij zijn jagers in hunne verschillende standplaatsen opgezocht, geïnspecteerd en voorbereid op een nieuwen krijgstogt; eindelijk, den achtsten September, is hij met een deel zijner magt naar het fort de Kock gemarcheerd. Van daar rukt hij 's anderendaags aan het hoofd van driehonderd bajonetten het gebergte in.

De dag is heet; maar als de avond gekomen is, valt het marcheren in de koelte gemakkelijk. Er moet véél gemarcheerd worden, zonder rusten; want de gidsen verzekeren dat, wanneer men zich niet ophoudt, de linie aan de grensscheiding vóór den dageraad zal omgetrokken zijn. En zoo geschiedt het ook; zonder slag of stoot wordt het grondgebied van Matoeä bereikt.

Iets verder op ligt echter een tweede versterkte linie. Zal die ook onbewaakt zijn? de gidsen verwachten het. Goed, maar eerst een uur gerust en frissche krachten opgedaan.

Naauwelijks is de dag aangebroken of alle twijfel houdt op. Duizenden gewapenden, over een breed front verspreid, openen reeds op grooten afstand het vuur. Door de golving en begroeijing van den bodem kan Krieger bezwaarlijk den vorm der schansen noch de opstelling gissen; de gelegenheid om te verkennen heeft hem ontbroken, Nu hij gezien is, zal hij maar op goed geluk doormarcheren en door stoutheid trachten aan te vullen wat hem aan terreinkennis ontbreekt. Nabij de linie gekomen, gaat hij zonder dralen tot de bestorming over; de luitenant de Witte van Haemstede zal een peloton links, hij zelf regt voor zich uit een ander peloton geleiden, terwijl kapitein Gennet moet zorg dragen dat, tijdens het afdalen in de gracht, de vijand zich niet ongestraft op de borstwering waagt.

Het buitentalud van den hoofdwal is zeer steil; toch is het Krieger reeds gelukt dien halverwege te beklimmen, toen hij zich eensklaps bij de beenen voelt omlaag trekken. 't Is Schaik, een zijner jagers, die de punt eener lans in een verborgen schietgat heeft zien glinsteren, juist boven het hoofd van zijn chef; was deze nog slechts één voet hooger geklommen, hij had den doodsteek ontvangen.

‘Zie, overste!’ roept Schaik als 't ware tot zijn verschooning. ‘Busch is aan de lans geregen; hij beweegt zich zelfs niet meer.’

Krieger drukt hem de hand.

Daar glijdt de Witte van Haemstede ook omlaag. Gelukkig! drie lansspitsen waren op hem gerigt.

De helling is te steil om van de wapens gebruik te kunnen maken; daarom moet er raad geschaft worden. Gereedschappen heeft men niet; met de sabel dus aan den gang, en trapjes in het buitentalud gegraven. Krieger geeft reeds het voorbeeld.

Zie zoo! nu staat men vast, nu kan men onder het beklimmen de lansen afweren; nu wordt de plongée bereikt, de doornbamboe gekapt, de vijand teruggedreven. Hoera!

Op één punt binnengedrongen, rukt ook de reserve snel op, en weldra is men meester van de linie. Maar ver trekken de Padries niet terug; op vijfhonderd passen maken ze reeds halt, scharen zich in slagorde, schijnen dus aan vlugten niet te denken. Die houding wekt den argwaan op. Welligt staat de vijand daar gedekt door een terrein-afscheiding die van de linie onzigtbaar is? welligt wil hij de kolonne in een hinderlaag lokken. Daarom opgepast!

De troepen worden in drie afdeelingen gesplitst; twee daarvan zijn bestemd om vooruit te gaan, de derde blijft in reserve staan. Aan het hoofd van één afdeeling rukt Krieger tegen 's vijands linkervleugel op; deze wacht den aanval niet op de plaats af, maar voorkomt dien door zelf voorwaarts te gaan. Tot driemalen poogt hij Krieger te overvleugelen, maar wordt tot driemalen genoodzaakt terug te trekken. Reeds is Krieger door een schampschot in den schouder gewond, toen een tweede kogel hem in de heup treft. Het gevecht, dat reeds drie uren duurde, moet nu tot een beslissing komen, want door het bloedverlies zullen de krachten van den bevelhebber spoedig bezwijken. Daarom gelast deze dat de tweede afdeeling om 's vijands linkervleugel zal heen trekken, terwijl hij zelf door een achterwaartsche beweging den vijand tot avanceren zal uitlokken.

De krijgslist gelukt volkomen. Zoodra Krieger regtsomkeert maakt en afmarcheert, gaat de vijand onder het aanheffen van een doordringend geschreeuw, in wilde vaart op hem los. Twee honderd passen afgelegd hebbende, kommandeert Krieger eensklaps halt! regtsomkeert! pelotonsvuur! De uitwerking van dit salvo op geringen afstand is verschrikkelijk. Een aantal Padries vallen; de overigen worden door een krachtigen bajonet-aanval op de vlugt gedreven.

Een uur later viel er geen vijand meer te bestrijden. Ook van het schoone land van Matoeä en Andalas was men meester geworden.

Toen de troepen weêr verzameld waren en in den naastbijgelegen kampong rust en verkwikking zouden gaan zoeken, beproefde Krieger te vergeefs hen te volgen. Zoodra de strijd beslist was, had hij zich op den grond gezet en zelf zijne wonden verbonden, zeggende ‘dat zij niets te beduiden hadden;’ doch toen hij wilde opstaan, ontbraken hem de krachten. Opgenomen door zijne jagers, werd hij naar de

mesdjit gebragt, waar de officier van gezondheid Kirst de wonden onderzocht, een insnijding in de heup deed en te vergeefs beproefde het projectiel er uit te ligten. De pijnen namen dermate toe, dat Krieger zich verpligt gevoelde het kommando der troepen aan den kapitein Gennet over te geven.

De verwonding van den hooggeschatten chef spreidde een somber waas over de vreugde van den dag. Men had andermaal gezegevierd, en toch juichten de soldaten niet. Eigen vermoeijenis en behoeften vergetende, wachtten zij aan den ingang der mesdjit de uitspraak van den arts af, en toen het bekend werd dat de overste geëvacueerd moest worden, boden allen zich vrijwillig aan om hem te begeleiden. Er werd een draagbaar van bamboe gemaakt en daarover een mantel uitgespreid; er werden Maleijers tot dragers en twintig jagers tot geleide uitgekozen; en toen de gewonde was neêrgelegd op den harden tandoe, dien hij ‘zoo zacht als een veeren bed’ verklaarde, toen hij met een pijnlijken glimlach vrolijk afscheid had genomen, zagen die ruwe jagers den kleinen stoet, die zich onder de leiding van Kirst langzaam verwijderde, met vochtige oogen en vol bekommering na.

Toch was die tandoe, dat éénige middel van transport, een waar pijnigingstoestel, die bij het op- en afgaan van hoogten den lijder onophoudelijk dooreenschudde en de ondragelijkste smarten opwekte. De eerste bewoonde kampong werd tegen middernacht bereikt en in een ledige hut de dageraad afgewacht. Toen men den volgenden dag te Fort de Kock aankwam, zond Krieger den officier van gezondheid Kirst met de twintig jagers dadelijk naar Matoeä terug, waar immers nog zoo vele makkers zijn hulp met smart verbeidden.

Te Fort de Koek ontbrak het Krieger waarlijk niet aan hartelijke deelneming en zorgvuldige verpleging; de pogingen der officieren om hem over te halen aldaar vooreerst te blijven, leden evenwel schipbreuk. Na één nacht onophoud, een nacht vol onrust en kwelling, liet hij zich naar Fort van der Capellen transporteren, alleen vergezeld van zijn oppasser, den jager Zeller, die zelf ligt gewond was door een lanssteek aan het hoofd. 's Avonds laat aankomende, werd hij buiten kennis op zijn bed gelegd. Hevige wondkoortsen bragten daarop zijn leven in gevaar, en algemeen vreesde men den dappere te verliezen. Gelukkig evenwel behielden zijne krachten de overhand, en toen de koortsen afnamen, was het Krieger zelf die den arts telkens verzocht op nieuw naar het projectiel te zoeken. Eindelijk, na herhaalde insnijdingen, na de pijnlijkste operaties, gelukte het den chirurgijn Quartero den kogel uit de wond te ligten, juist een maand na de verwonding. Toen de oorzaak van het kwaad was weggenomen, twijfelde de patient geen oogenblik aan zijn herstel en liet zijn jagers weten, ‘dat hij weêr spoedig aan hun hoofd zou staan.’

XXI.

Twee maanden verliepen er, voordat Krieger van het ziekbed kon opstaan. Droeg zijn uiterlijk de onmiskenbare sporen van veel doorgestaan leed, het vuur dat uit zijne oogen straalde getuigde voor het behoud van zijn gewone geestkracht. Wat beteekende ook bloedverlies en ligchaamsfoltering bij de zelfvoldoening van iets goeds verrigt te hebben? Stierf hij geen schoonen, voor den soldaat natuurlijken dood; stierf hij niet als overwinnaar, in het volle bewustzijn van zijn pligt betracht te hebben? Zijn geweten was in rust. Zijne kinderen.... 't is waar, hij zou ze gaarne teruggezien hebben; maar als dit niet mogt, dan liet hij hun toch het schoonste erfdeel na: een onbevlekten naam, de herinnering aan een vader, wiens leven onberispelijk, wiens dood benijdenswaardig was. Onverzorgd zouden de weezen immers niet zijn. Zijn vriend, de generaal Snouckaert van Schauburg, vervulde nu reeds zijn plaats als vader, en koning Willem zou als voogd optreden. Die troostrijke gedachte was Krieger in de heetste koortsen bijgebleven en droeg veel tot zijne genezing bij. Eenmaal weêr ter been, bevorderde hij die door ligchaamsoefeningen.

Reeds den 2^{den} November (1832) steeg hij weder te paard en reed, vergezeld van eenige kavalleristen, over Boekit Pau naar Boeä. Bij het hoofd dier plaats rustte hij één dag uit en gevoelde zich toen weêr in staat om verder te trekken. De tweede kompagnie jagers, dáár in bezetting, moest medegaan; waarheen? dat begreep niemand, want het distrikt was rustig, en voor een krijgstogt op eenigen afstand was de overste nog te zwak. Men marcheerde door den afgebranden kampong Tappi-sello, nog steeds een toonbeeld van verwoesting, naar den nieuw opgerigten post te Kebong-Betongkat. Na een paar uren rust ging het verder bergopwaarts naar den Marapalm. De overste was stil en teruggetrokken; geen wonder, het besteigen van het steile bergpad moest hem, zelfs te paard, wel vermoeijen; maar dat zwijgen, die sombere uitdrukking op dat gewoonlijk zoo heldere, levendige gelaat deelde zich onwillekeurig aan de soldaten mede; geen gezang, geen vrolijk gesnap, geen kwinkslag werd er gehoord en in stilte de in een digten nevel gehulde top bereikt.

Toen het kommando van halt klonk, bevond men zich bij het graf van hem, aan wien ieder jager gedacht had van het oogenblik dat de weg naar den Marapalm was ingeslagen; van hem, wiens beeldtenis Krieger in zijne wondkoortsen steeds voor den geest had gezweefd; van den goeden vriend, van den braven kapitein Schenk!

Dáár stond zijne kompagnie bij de eenvoudige grafnaald en bragt hem zwijgend een bezoek. Zwijgend; want woorden zouden hier, waar het hart zóó sprak, wanklanken zijn. Daar rustte het stof, maar de geest van Schenk leefde voort bij zijn kompagnie. Zie slechts de vlag die aan een lans gehecht door den oudsten jager gedragen wordt, de

vlag waarop onwillekeurig ieder een blik werpt. De bergwind houdt haar ontplooid en toont u een schoonen naam, den naam van Schenk; de lans, die tot vlaggestok dient en thans trilt in de hand des bewogen dragers, is het wapen waarmede Schenk gedood werd. Van den dag waarop Schenk den heldendood stierf, is de kompagnie nooit onder de wapens gekomen zonder dat doek, dat is zonder zich te herinneren aan de verpligting om zich in de ure des gevaars als Schenk te gedragen.

Ook Krieger sprak niet, maar zijn zwijgen was welsprekend.

Men droeg het geweer gepresenteerd, ik geloof, zonder kommando. De oogen waren vochtig, ik geloof, niet door den nevel.

En nu een krijgsmanssalut ter eere van den onvergetelijke, een salut met scherp, dat door het gebergte weêrgalmt en van hartelijkheid getuigt. Nu een dronk op de nagedachtenis van den held, en dan: vaarwel kapitein! dan verder gemarcheerd, de kompagnie naar haar standplaats, de overste naar het Fort van der Capellen terug!

Met dat bezoek naar het eenzame bergplat had Krieger niet alleen een lang gekoesterden wensch bevredigd, maar ook een proef genomen met zijn physiek. Nu hij die goed doorstond, ging hij voort met zich dagelijks te oefenen en zijn verzwakt ligchaam te harden tegen vermoeijenissen; want tijdens hij aan het ziekbed gekluisterd lag, was de strijd met de Padries voortgezet, en elk berigt eener nieuwe overwinning door zijne kameraden bevochten, deed zijn verlangen toenemen om andermaal het oorlogstooneel te betreden.

Geen beter en tevens aangenamer middel kennende dan de jagt, toog hij dag aan dag de wildernis in, gewoonlijk vergezeld van de luitenants Perk van Lith en Lutzow, beide goede schutters. Meermalen duurden die jagttogten eenige dagen. Dan werden er gidsen mede genomen, maar verdwaalde men toch; dan werd er op herten gejaagd en schoot men tijgers; dan kampte men over dag met bloedzuigers en bragt den nacht door in het leger van een wild zwijn. Dat avontuurlijk leven in de wildernis had, in weerwil der veelvuldige ontberingen, zeer veel aantrekkelijks; en met dezelfde onverflaauwde belangstelling waarmede Krieger voor twintig jaren in de steppen van Afrika wandelde en kruiden en vlinders verzamelde, dwaalde hij thans door de wouden van Sumatra en bewonderde hij den rijkdom der tropische natuur.

In December zich te Padang bevindende tot het houden eener inspectie, ontving hij een aanschrijving om gedurende de afwezigheid van den majoor de Quay ook het civiel gezag der bovenlanden waar te nemen. Met zijn eigenaardige voortvarendheid begaf hij zich zonder verwijl op marsch en woonde reeds den 20sten December te Tandjong Alam een groote vergadering van inlandsche regenten bij, gepresideerd door den resident Elout, die Krieger als hun militair en civiel hoofd plegtig voorstelde.

Voor dat wij onzen held als bestierder van een uitgestrekt landschap laten optreden, is het echter noodig een blik achterwaarts te werpen,

ten einde ons min of meer op de hoogte te stellen der gebeurtenissen die sedert de verovering der linie van Matoeä plaats grepen.

Wel moest het vertrouwen op de sterkte dier stelling groot, het verlies aan hoofden en voorvechters aanzienlijk geweest zijn, om de paniek te verklaren die op de verovering volgde. Dat vertrouwen was gebleken uit de stoutheid waarmede de vijand in het open veld stand hield, nadat de aanvaller op één punt de linie doorgebroken had. De zwakte van aaneengeschakelde liniën tegen europesche troepen was voor de Padries geen geheim meer; daarom hadden zij hunne maatregelen zoo genomen, dat de aanvaller achter de linie den grootsten weêrstand moest vinden. Twee duizend gewapenden, voorafgegaan door de uitverkorenen die zich aan den dood hadden gewijd, zouden immers die driehonderd aanvallers gemakkelijk verpletteren! In dier voege was dus het plan vastgesteld.

Wáárop men echter niet had gerekend, was de voortreffelijkheid der buksen, die nooit weigerden en wier projectielen op grooten afstand het doel troffen, vuurwapens in alle opzigten zoo veel beter dan de onhandelhare lontgeweren; wát men voorzeker niet verwacht had, was de kwetsbaarheid der onkwetsbaren die als gewone stervelingen vielen; en het allerminst was men voorbereid geweest op krijgslisten zooals Krieger er met den besten uitslag aanwendde.

Zóó groot was de paniek, dat niet alleen een aantal versterkte plaatsen zonder slag of stoot in onze handen vielen, maar dat ook van heinde en ver kampongshoofden de onoverwinnelijke kolonne, thans aangevoerd door kapitein de Quay, te gemoet gingen en hunne onderwerping aanboden, ja dat zelfs het heilige Bondjol door de hoogepriesters werd verlaten.

Op last van den resident werd te Soengei-Poeä een versterking opgerigt en daaraan de naam van Fort Vermeulen Krieger gegeven; toen plaatste Elout zich zelf aan het hoofd der troepen die zich inmiddels hadden vereenigd met de kolonne van den luitenant Engelbert van Bevervoorde - langs de Massangrivier het binnenland ingedrongen -, en marcheerde er mede naar Bondjol. Dáár stelde hij een regent aan, regelde het bestuur en plaatste er, even als te Pisang, halverwege het Fort Vermeulen Krieger en Bondjol, een kleine bezetting.

Tot zoo ver was alles goed. Het zedelijk gewigt der plaats, in de oogen der bijgeloovige bevolking zoo heilig, was te groot om haar onbezet te laten. Bondjol, meende Krieger, moest zelfs sterk, veel sterker dan thans het geval was, bezet worden; maar verder had Elout niet mogen gaan. In aanmerking nemende de geringe magt waarover men beschikken kon, had men zijns inziens zich reeds te ver uitgebreid, waren de troepen reeds te veel versnipperd. Reeds den 16^{den} October had hij, in een particulieren brief aan den gouverneur-generaal Van den Bosch, niet onduidelijk op den verkeerden gang van zaken ge-

wezen. ‘Ik durf Uwe Excellentie mijne opinie over het inwendige beheer dezer gewesten niet mede te deelen, schreef hij, daar dit niet tot mijne taak noch tot mijne verantwoording behoort. Alleen zij het mij vergund op te merken, dat het ligter valt landen te veroveren, dan die met beleid en naar vaste beginselen te regeren. Mijns bedunkens is hier met te groote overhaasting te veel land in bezit genomen, land dat door een ongunstige ligging achter hooge bergen, door onze geringe militaire magt en vooral door gebrek aan bekwame ambtenaren, slechts gebrekkig georganiseerd en niet zonder gevaar bezet kan worden. Door Uwer Excellentie's maatregelen zal echter in het ontbrekende wel voorzien en de vruchten ingeoogst worden die werkelijk in de veroverde landen overvloedig te vinden zijn.’ Dat hij juist gezien had bleek maar al te spoedig.

Hoe moeijelijk het den veroveraar valt het ‘tot hiertoe en niet verder’ uit te spreken, heeft de wereldgeschiedenis reeds menigwerf aangetoond. Ook Elout kon de verzoeking niet weêrstaan om de noordelijke landschappen Rau en Mandaheling te bezetten, toen deze op het berigt dat Bondjol ontruimd was, het juk der Padries afwierpen en de bescherming der Nederlanders inriepen. Bovendien, hij meende in den geest der hooge regering te handelen door partij te trekken van de gelegenheid om zonder bloedvergieten onze magt uit te breiden. Zonder bloedvergieten! helaas, de tijd leerde het anders.

Achtereenvolgens werden de Tandjong-Waringin, Loender- en Padaman-Tinggi versterkingen aangelegd, terwijl op laatstgenoemde plaats, in het nieuw op te rigten fort Amerongen, de luitenant Engelbert van Bevervoorde als militair en civiel gezaghebber optrad.

Ofschoon door die nieuwe bezettingen in het Noorden de beschikbare magt weder met een paar honderd man verzwakt was, werd niettemin in het begin van October een expeditie zamengesteld om in oostelijke rigting tegen de L Kota te ageren. Tot dat einde was de Quay reeds met eenige troepen van Bondjol naar Agam vooruitgegaan. Het ligt evenwel niet in ons bestek van dien krijgstogt ook zelfs een beknopte beschrijving te geven. Genoeg zij het te vermelden, dat er bij herhaling dapper gestreden, verscheidene versterkte liniën bemagtigd, en twee uitgestrekte landschappen ingelijfd en met posten verrijkt werden.

(*Wordt vervolgd.*)

Suum cuique.

Een vreemdsoortig ideaal.
Dr. A. Kuyper, de werking van art. 23, in de *Vereeniging: christelijke stemmen*, Febr. 1869. H. Pierson, de heerschappij der bourgeoisie in de Nederlandsche Hervormde Kerk, in de *Gids*, Maart 1869.

De heeren Kuyper en Pierson dwingen ons door bovengemelde opstellen om de vleugelen der verbeelding aan te doen en ons te verplaatsen in een kerkelijken toestand, van welks heerlijkheden wij nu en dan een voorsmaak genieten kunnen, den toestand, waarin wij verkeeren zullen, wanneer het volk de baas wordt, de kerkeraadsleden zitting nemen en houden door de gunst des gepeupels, en die predikanten het meest *carrière* zullen maken, die in den smaak vallen der menschen, wien het moeilijk valt om hun naam te schrijven. Pierson spiegelt ons dien toestand als een paradijs voor, Kuyper wil dien slechts als periode van overgang in het leven roepen.

Beide verhandelingen hebben veel kans om opgang te maken. Daarom is het noodig, dat zij openlijk besproken en weersproken worden; want velen loopen gevaar om medegesleept te worden.

Immers medeslepen - weinigen kunnen dat zooals de bovengenoemde Utrechtsche predikant. Hij is in zijne geschriften - en alleen daarin kent hem het groot publiek - een forsch man. Wanneer hij naar aanleiding der bekende kerkvisitatie-historie aan de Kerk haar innerlijke onwaarheid, het gemis aan overeenstemming van hare vormen en gebruiken met hetgeen daarbij wordt gedacht en geloofd, verwijten wil dan barst er een donder der wrake over haar los en doet hij klewangwettende strijdzangen hooren. Ook uit zijn leerredenen blijkt, dat hij volstrekt niet behoort tot de profeten die ‘vrede, vrede! geen gevaar!’ roepen. Hij pakt de gemeente fiks aan, zegt haar vierkant in 't gezicht, dat zij niet veel deugt, geeft aan de rechtzinnigen vele harde pillen te slikken en geeft hun zelfs niet onduidelijk te verstaan dat de modernen, wier richting hem hetzelfde als heidendom is, dikwijls veel betere lui zijn dan zij. Zelfs over het beheer der kerkgoederen spreekt hij met hartstocht. Met groote kracht handelt hij ook over de werking van art. 23. Daarenboven ligt er over hetgeen Kuyper schrijft een waas van onpartijdigheid. Niemand komt er bij hem zoo slecht af als de partij der orthodoxen, die hij kort en goed van gewetenloosheid beschuldigt, omdat zij vóór de invoering der nieuwe wijze van verkiezing meerendeels tegen art. 23 was, maar het ophemelt, nu zij er voor zichzelve baat bij vindt; hij geeselt de gelegenheids-politiek (immers ook door zijn eigene gemeente gevolgd?) om de oude verkiezingswijze te behouden, waar men zelf het hecht in handen heeft, hij waarschuwt zeer welsprekend voor het overmoedig triumf-roepen, nu de meeste gemeenten in handen der ‘zich orthodox noemenden’ gekomen zijn, en geeft daardoor aan zijn opstel een kleur van liberaliteit, die medewerkt om den lezer te verblinden, terwijl de toon van beslistheid, waarop hij de zaak bespreekt, menigeen in het net zou laten loopen en doen instemmen met zijn gevolgtrekkingen en voorstellen.

Dr. Kuyper schijnt uiterst rechtvaardig en onpartijdig. Hij gaat zelfs zoo ver, dat hij het betreurt, dat eene verkiezing bij meerderheid altijd onbillijk is voor de minderheid. Wel is hem de moderne zienswijze een steen des aanstoots en een

ongeloovig (lees: modern) predikant een onmogelijke figuur, maar nu eenmaal een stemming der lidmaten, welke hunne belijdenis ook is, moet uitmaken, wie tot predikanten zullen beroepen worden, nu is het hard, dat de meerderheid de min-

derheid zal berooven van het recht om het woord haars harten te hooren. Daarbij ziet hij zeer goed in, welk ontzettend gevaar er dreigt, wanneer de orthodoxie geheel meester van het veld wordt, èn omdat zij dan het fariseïsme als bondgenoot behoeft om staande te blijven, èn omdat vele voorvechters zullen bekoelen na de overwinning.

Dat klinkt zeer onpartijdig.

Intusschen is die rechtvaardigheid niets dan schijn en dr. Kuyper bewijst in zijn voorbeeld, hoe onmogelijk het is voor iemand, die met geweld de belijdenis in de Kerk wil handhaven, om eenigszins rechtvaardig te zijn tegenover andersdenkenden. Uit het opstel spreken twee menschen, waarvan de één zegt: 'het koste wat wil, de Kerk moet haar belijdenis handhaven; de modernen moeten zich bekeeren of anders er uit;' terwijl de andere erkent: 'de modernen zijn nu eenmaal leden en hebben dus hun recht.' Die laatste, die den schrijver zulke liberale bladzijden in de pen gaf, zwijgt geheel, wanneer het er op aankomt om vast te stellen, wat nu te doen. In het laatste deel van het opstel is van die rechtvaardigheid niets meer te vinden. Hij vermaant de rechtzinnigen om niet te gaan inslapen, want art. 23, zooals het nu ingevoerd is, kan ons nooit tot een beteren toestand brengen. Immers zoo krijgen wij vooreerst geen rechtzinnige synode. Wel is waar toch heeft de orthodoxie de overwinning behaald in de meeste groote steden, maar dit baat niet genoeg, zoolang deze niet naar evenredigheid van haar zielental op de classicale vergaderingen, waar de leden der hoogere kerkbesturen verkozen worden, vertegenwoordigd zijn. Utrecht b.v. met haar 36000 zielen brengt daar slechts 22 stemmen uit, terwijl de overige gemeenten dier classis, met slechts ongeveer 20000 zielen, 52 stemmen hebben. Dat moest zijn: Utrecht 44, de overige 30 stemmen. Daarenboven, ieder predikant heeft een stem; die brengt hij, hoe ook zijn kerkeraad gezind is, zonder mandaat uit. Dat moest niet zijn. Ter classicale vergadering moesten alleen afgevaardigden van den kerkeraad komen, welke zijner leden deze daartoe ook verkiezen wilde. Zoo zou men weldra een orthodoxe synode verkrijgen, en heeft men die eenmaal, dan worde art. 23 buiten werking gesteld.

Waar is in dit voorstel de rechtvaardige mensch van daar straks? Niemand zal beweren, dat de tegenwoordige wijze van vertegenwoordiging der Kerk zuiver is. Niemand zal het, op de basis van het stemregt, billijk noemen, dat Limburg met een groote 3000 zielen evenveel te zeggen heeft als Zuid-Holland met 500.000. Maar is er in deze wijze van vertegenwoordiging niet een tegenwicht tegen de onbillijkheid der minderheid aangedaan, die, soms met een klein getal stemmen, overstemd wordt? Stel b.v., dat in Utrecht de orthodoxen aan de stembus maar juist de overwinning behielden over de modernen, dan werd toch de geheele kerkeraad langzamerhand orthodox en had de stad Utrecht de verkiezing der leden van het classicaal en provinciaal bestuur geheel in haar hand, al waren ook al de overige gemeenten der classis onvermengd modern, al was dus het getal der moderne stemgerechtigden in de classis veel grooter dan dat der orthodoxgezinden. Dat moest iemand, die het betreurt, dat der minderheid onrecht wordt aangedaan, toch ingezien hebben.

De wijze, waarop nu de leden der Synode verkozen worden, is een heilzaam middel om te verhinderen, dat de invloed van art. 23 oogenblikkelijk beslissend gevoeld wordt, en dr. Kuyper, die, waarlijk niet ten onrechte, bevreesd is voor den overmoed der triomfeerende rechtzinnigen en den invloed van het fariseïsme, had zich moeten verblijden, dat zijn partij niet aanstonds het roer geheel in handen krijgen kan.

Kuyper heeft te helder oordeel om niet goed in te zien, dat het in de rechtzinnigen niet alles goud is wat blinkt; hij weet zeer wel, dat de meeste stemgerechtigden volstrekt de geschiktheid niet hebben om te oordeelen over de zaken, die beslist worden volgens hunne stemmen; hij erkent dat met nadruk; hij zegt

het zijner partij in het aangezicht. En toch speelt hierin de partijman, die *parforce* de Kerk wil zuiveren en de belijdenis handhaven, hem zulke parten.

Wij willen voorloopig de zaak niet bespreken van kerkrechtelijk standpunt, maar haar alleen uit een praktisch oogpunt bezien, en dan komt het ons voor dat het gebrekkig mecanisme der Kerk een dam vormt tegen een der ergste rampen, die een Staat of een Kerk treffen kunnen, de tyrannie van de weinig ontwikkelde volksmassa.

Een ramp? vraagt de heer H. Pierson, een ramp? Wel, dat zal juist de grootste zegen zijn. Zóó komen wij eerst tot een gelukkigen toestand der Kerk; want van het onontwikkeld volk moeten wij leeren, wat eigenlijk geloof is. De menschen, die over vele dingen te denken hebben, die over staatkunde en wetenschap, handel en nijverheid boeken lezen, onder wier aandacht door tijdschriften en couranten allerlei dingen gebracht worden, die moeten daarvoor hun vroomheid inboeten. Hun godsdienstigheid is grootendeels verstandswerk, ten minste een mengelmoes van filosofie en uitingen der zielsbehoeften. Zij kunnen niet zoo innig gelooven, niet zoo hartelijk bidden als die onontwikkelde menschen, die niet vele onderwerpen hebben om over te denken en die zich in hun godsdienst bewegen als visschen in het water; de menschen, die openbaringen hebben ontvangen, gezichten hebben gezien en op de herinnering daaraan teren hun leven lang, altijd sprekend en handelend onder den indruk van Gods tegenwoordigheid. In de handen van deze menschen moet de Kerk komen, opdat de kalme, gemoedelijke, zedelijke, philanthropische - maar niet religieuse - burgerij van hen leere, wat eigenlijk geloof is.

Even medeslepend als dr. Kuyper's geschrift over de werking van art. 23 is ook dit opstel. Het boeit, en is men halverwege, dan roept men: prachtig! maar is men aan 't eind dan zegt men: wel aardig... maar..., en als het gelezene een dag bezonken is, dan vraagt men: heeft hij dat werkelijk gezegd? en gaat men het daarop ontleden, dan blijkt het - onwaar te zijn. Schoon, in menig opzicht waar, is de beschrijving van de richting der bourgeoisie, conservatief, vredelievend, ras voor zichzelve gelooven en weten in een positief resultaat, verzoenend, en vooral prijsstellend op een zedelijk gedrag. De godsdienst-overtuiging der burgerij heeft van de beginselen der moderne theologie slechts eenige resultaten overgenomen. Die beginselen zelve verstaat zij niet. En men kan nu reeds voorzien wat haar theologie wezen zal, als eenmaal de moderne richting rechtzinnig zal heeten. Ik geloof, dat Pierson den geest der burgerij, die tot nog toe in vele gemeenten, met name in alle die liberaal heetten, het recht in handen heeft gehad, goed heeft gekenschetst. Maar den geest van ‘het volk achter de kiezers’, van den arbeidersstand, heeft hij m.i. niet goed beschreven. Is hij daarbij in ernst geweest? Zeker wel. Maar dan heeft hij een wonderlijk gekleurden bril op gehad. Hij heeft eenige menschen ontmoet, die door eene verschijning van Jezus bekeerd waren en voor wier piëteit hij eerbied heeft, in wier geestdrift hij de proeven van het echte geloof ziet. Laat het voor een oogenblik waar zijn! Is dat het karakter van het volk? Zulke menschen zijn in sommige streken misschien talrijk, in andere gewesten zeldzaam. Hartstochtelijke bekeeringen schijnen besmettelijke dingen en aan een mode onderworpen te zijn. Ziet Pierson, door een paar vrome woorden verblind, geheel voorbij, dat de menschen uit de lagere standen over het algemeen zoo vroom niet zijn? Ja, zij spreken zeer gemakkelijk over godsdienstzaken, veel gemakkelijker dan meer ontwikkelden; maar hunne woorden komen ook gewoonlijk van de oppervlakte hunner ziel en zij voelen er juist niet altijd evenveel bij. Het is wellicht wat ouderwetsch van mij, maar ik hecht nog al veel aan de waarheid, dat

men den boom uit zijn vruchten kent, en wanneer de heer Pierson zelf begint met te zeggen, dat de lagere standen bij de burgerij, niet slechts in verstandsontwikkeling, maar ook in zedelijkheid verre achter staan,

dan geeft mij die ervaring niet veel goeden dunk van het gehalte der daar inheemsche godsdienstigheid. Wanneer iemand bekeerd is, dan mag ik verwachten, dat zijn oogen geopend zijn voor het verschil van goed en kwaad en God hem geleerd heeft, b.v. wat eerlijkheid en oprechtheid is. Nu heeft mij mijn omgang met werklieden en dienstboden geleerd, dat zij gewoonlijk in dit opzicht niet zeer fijn van gevoel en begrip zijn. Zij zullen zonder schaamte u verhalen, hoe zij gelogen hebben, of niet zeer verschrikt zijn, wanneer zij daarop betrapt worden. Dat al te goed buurmans gek is en het hemd nader is dan de rok, zijn ook uitspraken der volkswijsheid, die ik meen, dat niet geheel in overeenstemming met Jezus' geest zijn. Daarom zal ik de kinderen des volks niet te streng veroordeelen. Zij hebben weinig geleerd en het leven is vaak hard voor hen. Maar ik schat daarom hun vroomheid niet zeer hoog en vertrouw hun de bezorging mijner heiligste belangen liefst niet toe. - Maar de warme uitingen van vroomheid dan? die gloeiende bekeeringsgeschiedenissen? zijn die alle vruchten van huichelarij? - Wel neen! wie denkt daaraan? Maar acht ze niet te hoog en laat u niet overbluffen door de hartstochtelijkheid der menschen. Wie heeft niet menigmaal met verwondering, ergernis en medelijden gadegeslagen, op hoe vreemde wijze zich de smart bij menschen van den minderen stand openbaart. Het eene oogenblik maken zij een leven van geweld, snikken, schreeuwen, raken van stuur; vijf minuten later lachen zij weêr, soms als halve dwazen, om weldra weêr te schreien. Met de vreugde gaat het eveneens; zij kennen bijna geen andere vreugd dan de uitgelatene, snel verwisseld met ontevredenheid. Dat is geen geveinsdheid, maar eenvoudig het gevolg daarvan, dat - zooals Kuyper het uitdrukt - ‘de gemoedsbewegingen der massale volksrangen te heftiger zijn, naar mate ze minder door diepte van gedachte worden geleid.’ Zoo is hun godsdienstigheid ook hartstochtelijk; maar niet diep naar evenredigheid.

Met behulp dier onontwikkelde, ook in zedelijkheid niet hoog staande, schare heeft de orthodoxie in de groote steden de overwinning behaald, òf op de modernen, òf op de liberalen van gisteren met de modernen vereenigd. Waarlijk! de uitslag der kerkelijke verkiezingen is een treurig getuigenis voor het gehalte van de macht der ‘zich orthodox noemenden.’ Zij hebben overwonnen; waar? Het minst op de dorpen en in de kleine steden, het meest in de groote steden. Maar daar bestaat juist de talrijkste volksmassa, een grootendeels herderlooze schare, onkundig, onontwikkeld, hartstochtelijk. Daar zijn honderden, die lidmaat geworden zijn na een driemaands onderricht bij een catechiseermeester, die hen soms voor eenige guldens africhtte voor het examen, lidmaat geworden, òf omdat het zoo behoort, òf ‘omdat men nooit weten kan, wat een mensch kan overkomen’, m.a.w. omdat de diakonie-bedeeling nog iets beter is dan die van de stad. Natuurlijk zal niemand beweren, dat allen, die te platten lande of in kleine steden aan de gemeente worden toegevoegd, ideaal-lidmaten zijn, noch ook dat zij, die na langdurig onderricht zich aansluiten, allen sieraden der gemeente worden. Maar nergens is de zwerm van nieuwe leden, waarvan hij die ze aanneemt moet erkennen, dat hun kennis beneden alle kritiek is, zoo dicht als in onze groote steden, terwijl zij ook verder grootendeels aan hun lot worden overgelaten en er voor hunne ontwikkeling niet veel gedaan wordt. Al die menschen, voor zoover zij min of meer kerkelijk blijven, zijn natuurlijk orthodox. Zij hebben eenige klanken opgevangen: de Bijbel is Gods woord, Jezus is de zoon van God, door genade zalig worden. Nu hooren zij, dat de modernen den bijbel weggooien, in Jezus niet gelooven, leeren dat de mensch zichzelven maar in den

hemel moet brengen, ja, dat zij niet in God en eeuwig leven gelooven, en eenige der visionarissen uit de achterbuurt - Pierson's model-geloovigen - leiden een paar honderd van zulke lidmaten tegen de modernen ten strijde. Met behulp van deze troepen heeft de rechtzinnigheid in de groote steden overwonnen.

Daarvan maak ik haar geen verwijt. Een stem is een stem. Of het is die van een materialist of van een geloovige, van een aartsschelm of van een rechtschapen man, van een theoloog of van een die de gelijkenis van den verloren zoon niet kent - alles hetzelfde. Aan de stembus wordt niet gewogen, slechts geteld. Maar al verwijten wij het de rechtzinnige partij niet, dat zij van dat bondgenootschap heeft gebruik gemaakt zij roeme op zulk een zegepraal niet.

Waar de moderne richting door een ernstigdenkend en ijverig predikant vertegenwoordigd is, daar heeft zij een goed deel der ontwikkelde, rechtschapen leden voor zich gewonnen.

Hoe komt Pierson er toe om zich te verblijden, dat deze met behulp der domme massa overstemd zijn, en de macht hun ontglipt? Al was de vroomheid der zich noemenden-bekeerden tien maal grooter en onvervalschter dan zij werkelijk is, hun moet de heerschappij niet worden toevertrouwd, noch de predikantenkeus opgedragen. Wie alleen met behulp des gepeupels overwinnen kan, moet naar de pijpen van het gepeupel dansen, en wat soort van predikers valt het meest in den smaak van de onontwikkelde en hartstochtelijke schare? Zij, die het hardst schreeuwen - de anecdote der stokjes-stekende boeren heeft alle innerlijke kenmerken der waarheid -, die met hel en verdoemenis schermen, dat men er wee van wordt, die op de zenuwen hunner hoorders werken, zoodat zij beginnen te schreien, en kunnen de sprekers zelven wat snikken, dan snijden zij bepaald het woord zooals het behoort. Of er wat onzin onder loopt, doet minder ter zake, ja, trekt soms de schare machtig aan. Onder de predikanten der Afgescheidenen zijn er ettelijken, die alles behalve in den smaak hunner gemeente vallen, alleen omdat zij eenige ontwikkeling hebben, hun verstand gebruiken en hunne gemeenteleden tot nadenken opwekken. O, lieflijk ideaal! De Kerk krijgt uit de handen van een paar visionarissen uit de achterbuurt haar predikers, en de ontwikkelde, rechtschapen burgerij zal van hen leeren, wat eigenlijk geloof is. Ik voor mij bedank voor het lesje, want mijn zinnelijke natuur lacht er bij en mijn beter Ik ergert zich en walgt er van. Neen maar, zegt Pierson, een ontwikkeld mensch kan het met de onmogelijke redeneeringen van een oefenaar in een schuur natuurlijk niet goed vinden; en evenwel is daarin het eigenlijke geloof te zien. De pedanterie van dat geloof moet gebroken worden; de middelklasse moet aan den minderen stand iets overdoen van haar kennis en zedelijkheid; maar intusschen moet zij van haar leeren, wat geloof is. Wat verstaat Pierson toch onder ‘geloof’? Eenige hartstochtelijke gemoedelijkheden, die geen vruchten van zedelijkheid dragen? Waarlijk, de Kerk behoeft niet te bestaan om een ziekteverschijnsel aan te preeken als teeken van gezondheid. Maar als wij ‘geloof’ in een gezonderen zin nemen, en toestemmen, dat er *eenig* geloof is in de heftigheid, waarmee de separatisten-oefenaar spreekt en zijn hoorders naar hem luisteren, dan meen ik, dat het geloof daar nog meer ontluisterd en verstikt wordt door geestelijken hoogmoed, fariseïsme en dweeperij, dan in de middelklasse door nuchterheid en levenspraktijk. Waarlijk, de zoogenaamd liberalen, Groningers en gematigd orthodoxen, die de leuze voeren: liever orthodox dan modern! mogen zich nog wel eens bedenken, voordat zij, op den ingeslagen weg voortgaande, de Kerk in handen der volksmassa geven en in haar het methodisme (het zoogenaamd ‘schreeuwend methodisme’) doen zegepralen.

Velen der modernen hebben met kracht gestreden voor de invoering van art. 23, omdat zij op de macht der waarheid vertrouwden en aan de ontwikkelden genoeg invloed toeschreven om te verhinderen, dat de volksmassa de baas werd. Dat er eene

reactie ten gunste der orthodoxie zou plaats hebben, hebben zij zeer goed voorzien; maar zij wilden den gemeenteleden hun recht geven. Of zij het weer zouden doen, wanneer hun de gelegenheid eens gegeven werd, ik betwijfel het. Maar het is ijdel om daarover te redeneeren. Wij zitten er meê. Waar het nu heen te sturen?

Art. 23 zoo spoedig mogelijk te laten doorwerken en het dan op te heffen - gelijk dr. Kuyper wil - beteekent: de zaak in der haast zoo gek mogelijk te maken en dan af te wachten, of de Kerk dat uithoudt. Een gevaarlijke proef!

Wanneer over een paar jaar de vraag, of men de nieuwe verkiezingswijze wil behouden of niet, invoeren of achterwege laten, weer aan de gemeenten wordt voorgesteld, dan vrees ik, dat er weer veel utiliteitspolitiek zal gezien worden.

Nu art. 23 eenmaal is ingevoerd, en als het niet kan gewijzigd worden, dan moet het m.i. overal in werking treden.

Maar kan het niet gewijzigd worden? Er is in art. 23 veel goeds. Wel wordt de waarheid niet met meerderheid van stemmen uitgemaakt, maar de leden eener gemeente hebben toch het recht om, als hun verschillend geestelijk voedsel geboden wordt, te kiezen, evenals zij de vrijheid hebben om ter kerk te gaan, waar zij het wenschen.

De éénige praktische vraag is: hoe kan men het best gewaarborgd worden, dat de vertegenwoordigers eener gemeente naar den zin van het beste deel der gemeente zijn?

Door het stemrecht te beperken tot de meer ontwikkelden. Niet omdat alleen onder dezen de geloovigen te vinden zijn, maar omdat het geloof ons nog niet geschikt maakt om een gemeente te besturen of over verschillende zienswijzen in zake van godsdienst te oordeelen. Daartoe is kennis noodig. Het geval is denkbaar, dat in eene gemeente de burgerij, òf door een hyper-orthodoxen geest, òf door naturalisme besmet is, zoodat de heerschappij der volksklasse daar een weldaad zou zijn. Maar zeldzaam is dit zeker het geval. In den regel zal de keus der burgerij de beste zijn. Is zij vaak wat nuchter, wat ongevoelig voor de uitingen van een innig geloofsleven, dat schaadt niet veel; want de burgers behoeven zelven niet te prediken, zij kiezen slechts predikers en zijn geenszins afkeerig van de taal des geloofs, al kunnen zij die niet overnemen, noch geheel waardeeren.

Het stemrecht moet beperkt worden. Kon men het afhankelijk maken van zekere mate van kennis, kon men den eisch stellen en handhaven, dat ieder stemgerechtigde ten minste vlot moest kunnen lezen en duidelijk schrijven, het ware voortreffelijk, maar het is praktisch onuitvoerbaar. Over de mate van verstandsontwikkeling der menschen kan wel gemakkelijker geoordeeld worden dan over hun zielstoestand, maar de maatstaf kan toch bezwaarlijk billijk genomen worden.

Daarom blijft er niet anders over dan om, wat de heer Adama van Scheltema onlangs voorstelde, een census voor de kerkelijke verkiezingen in te voeren. Niet omdat iemand, die een plaats in de kerk heeft gehuurd, daarom een beter mensch is dan een arme, die het niet kan doen en zich met een plaats op de vrije banken moet vergenoegen. Geenszins. Maar het is de beste weg, waarlangs men van den grooten hoop hen kan afzonderen, die het meest geschikt zijn om de vertegenwoordigers der gemeente te kiezen.

Verder worde de getrapte verkiezing afgeschaft. De stemgerechtigden kunnen regelrecht de ouderlingen en diakenen verkiezen. De kerkeraad beroept de predikanten.

Maar voorloopig zijn dit *pia vota.* Nu art. 23 volgens het Maart-Reglement wordt uitgevoerd, nu ligt de toekomst der Kerk voor een groot deel in de hand der zich-noemenden-Evangelischen, Groningers of liberalen. Blijven die bij de leus: liever orthodox dan modern! zij mogen bedenken, dat zij den stroom niet weerhouden kunnen, dien zij aldus ontboeien, zoodat, als zij zeggen: een orthodoxe! het volk

zegt: ja, maar dan ook een echte! en dat zij alzoo hun eigen graf graven met het graf der Kerk.

Harlingen, 12 Maart 1869.

H. OORT.

Een dagblad in normalen toestand.

‘Op den normalen toestand van eene vrije drukpers rekenende, dus zonder zegelbelasting’. - Zoo de uitgevers van het nieuwe dagblad, dat, met spanning verwacht, dezer dagen zal verschijnen onder den titel: HET VADERLAND.

De normale toestand van eene vrije drukpers is zonder zegelbelasting.

Dat is een waarheid, waarvoor men in Nederland zoo lang blind kon zijn.

Die belasting van den geest was doodend voor het publieke leven, een schreeuwend onregt tegenover letterkundigen en uitgevers.

Toch vond ze nog hardnekkige verdedigers: het *Dagblad* aan hun hoofd. *De Tijd* heeft het motief dier verdediging - trouwens voor niemand een geheim - beleden.

Na die belijdenis is de zegelbelasting eene onmogelijkheid.

Wie haar nog handhaven wilde, zou openlijk erkennen, dat hij tegenstander is van het vrije woord, van de vrije wetenschap, van de volksvrijheid.

De Eerste Kamer?

Zij is de *Nederlandsche* Senaat.

Zij heeft de verdenking niet verdiend van te heulen met duisterlingen en geestverdrukkers.

Met volkomen gerustheid wachten wij hare beslissing af.

Gunstig zal zij zich onderscheiden van de oppositie in de Tweede Kamer, waar een afgevaardigde durfde verklaren, dat de Nederlandsche tijdschriften, schoon ongezegeld, toch meestal niet dan vertalingen bevatten.

Van een volksvertegenwoordiger mogt men toch verwachten, dat hij zijn kennis van de Vaderlandsche Letterkunde niet uitsluitend uit het ‘Stuiversmagazijn’ zou putten.

Moge ‘Het Vaderland’ een nieuw tijdperk openen in de geschiedenis der Nederlandsche journalistiek. In den normalen toestand der vrije drukpers ontluikende, bestuurd door mannen, die in wetenschappelijke ontwikkeling voor niemand behoeven te wijken (Mr. Maas Geesteranus, Dr. L'Ange Huet, Van der Kulk [onze Benoni], kan het, zijn titel waardig, van het Vaderland een waardig vertegenwoordiger worde in de journalistiek.

De schoolkwestie

wordt op een kalmen, waardigen toon behandeld in de brochure van den heer De Meijïer(*), die ons zoo even in handen komt. Voor menigeen, die verward en vervaard wordt door het geroep om schoolwetsherziening, die in zijn angst misschien begint meê te roepen, is dit boekje boven anderen aan te bevelen. De zaak wordt er zeer klaar uiteengezet: wat de wettelijke toestand is, waarom die de beste, de éénig mogelijke is in ons Vaderland, en welke waarde men te hechten hebbe aan de bezwaren, die er tegen ingebragt worden - men kan het hier, zonder eenige declamatie en zonder verdachtmaking, flink en overtuigend zien behandelen. Vooral op de wederlegging van de beschuldiging, dat de Staatsschool een moderne secteschool

(*) Schoolwetsherziening niet wenschelijk, door W. de Meijïer. Krommenie, I. de Haan, 1869.

zou zijn, en op het betoog, hoe onontvankelijk de ultramontanen in hun eischen zijn, vestigen wij ernstig de aandacht.

Bij zoovele stoute eischen, holle declamatiën, tegenover liberalistische drijverij, die van onpardigheid blijk wil geven door de meest ongegronde beschuldigingen der wederpartij gaaf toe te stemmen - achten wij de verspreiding van dit goede en ware woord alleszins wenschelijk: tegen den dag der verkiezing, wanneer men menig brein zal willen verhitten, zij dit bescheiden boekje in veler handen.

Met het oog op het naderend concilie

zegt een veelgelezen duitsch blad: ‘Wenn hier nicht die Anzeichen trügen, so dürfte man dann auf der andern Seite die Frage doch etwas schärfer ins Auge fassen, inwieweit ein System geduldet werden darf, das zunächtst Gleichberechtigung, dann Alleinherrschaft und, wenn diese erlangt ist, Aufhebung jeder Gleichberechtigung für andere mit Hülfe der politischen Reaction durchzusetzen sucht. Es könnte hier heiszen: ‘alzu scharf macht schartig’, und etwas weniger Klugheit wäre klüger gewesen.

Aan zichzelven zouden de ultramontanen het te wijten hebben, wanneer ook in Nederland die vraag ernstig aan de orde gesteld werd. Zelfs van Nederlandsche verdraagzaamheid kan te veel gevergd worden.

Onkunde en godsdienst

als onafscheidelijke bondgenooten voor te stellen en in den dommen dweeper den waren tolk der godsdienst te erkennen - het is een zeer schrale lof, die aan de godsdienst wordt gegund, een zeer dubbelzinnige hulde, die aan de waarheid wordt gebragt, een zeer twijfelachtige dienst, die aan de maatschappij wordt bewezen.

Domperslied.

Met ons geen vrede!
Neen! 't zwaard uit de scheede!
Dompers zien leede
Het licht!
Leve d' agitatie,
Zij beroere de natie,
De nacht houd' gerigt!

Wee u, Staatsscholen,
Die het kind leert dolen
En 't voert door holen
Van 't kwaad.
Het modern beginsel,
Dat heidensch verzinsel,
Zij eeuwig gehaat!

Het brood des levens,
Catechismus tevens,
En meer daarnevens,
Zij spijs,
Met een heilig beven,
Den kind'ren gegeven
In ons onderwijs.

Weg de Synode!
Zij, onze antipode,
Zoo zwak en bloode
Ga heên!
Aan ons straks 't regeeren!
Haar accommoderen
Bragt ons op de been.

Zusters en Broed'ren,
Vrome gemoederen,
Zijn óns de goed'ren
Der Kerk,
Niets dat dan ons keere,
Wij tijgen, ter eere
Van God, aan het werk.

Weg Liberalen!
Uw toon in 's Lands zalen
Zal weldra dalen;
Uw staf,
Hij worde verbroken,
En Neêrland gewroken
Door 't zien van uw graf.

Weg met verlichting,
(Moderne verdichting,)
In elke richting!
De nacht
Daalt neder vol zegen
En lacht ons reeds tegen
Met stikdonk're pracht.

Met ons geen vrede!
Neen, zwaard uit de scheede!
Dompers zien leede
Het licht!
Leve d' agitatie,
Zij beroere de natie
De nacht houd' gerigt!

19 Maart 1869.
V.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het wetsontwerp op het hooger onderwijs van den minister Fock vergeleken met dat van den oud-minister Heemskerk, door A.J. Vitringa.

Een jaar is verloopen, sinds het ontwerp van den minister Heemskerk de pennen van belangstellenden en belanghebbenden in de zaak van 't hooger onderwijs in beweging bragt. In couranten, tijdschriften, brochures werd de belangrijke zaak van alle kanten bezien en besproken. Zelfs een dagblad voor 't hooger onderwijs verrees er. 't Gebeurt wel eens meer, dat enkele zwaluwen, meenende, dat de zomer reeds daar is, te vroeg komen, maar weldra door gebrek en koude een jammerlijk einde vinden.

Al dat geschrijf getuigde van het reikhalzende verlangen, waarmede eene regeling van 't hooger onderwijs wordt te gemoet gezien. De Heer Naber, die wenschte, ‘dat tusschen de indiening en de openbare behandeling in de Tweede Kamer een tamelijk geruime tijd verliep[*],’ stond, voor zoover mij bekend is, op een standpunt, waar geen zijner collega's hem gezelschap hield. Zelfs verklaarde tegenstanders van het ministerie Heemskerk, zooals Dr. van Vloten, uitten den wensch ‘dat dit ontwerp zoo spoedig mogelijk tot wet verheven werd’[†], natuurlijk *mutandis mutatis.* Ieder, die òf in de zaak betrokken òf niet onkundig was van de tegenwoordige omstandigheden, bezat de sinds lang gekoesterde overtuiging, dat de toestand vooral van het gymna-

(*) Gids, 1868, No. 6.

(†) Als ik mij goed herinner, waren dit de woorden, die mijn geachte voormalige collega in zijne courant bezigde.

ziaal onderwijs zóó niet langer kon blijven, dat door voortdurende verwaarloozing van dezen tak van 't onderrigt de hoogere beschaving gevaar loopt en achteruitgang op 't gebied van wetenschap en kunst onze natie bedreigt.

En, waarlijk, in het ontwerp van den Heer Heemskerk was veel, zeer veel voortreffelijks. Slechts onkunde of blinde partijzucht kan dit ontkennen. 't Was niet slechts een verblijdend verschijnsel, dat door een eindelijk ingediend wetsvoorstel een begin met handelen was gemaakt, maar dit begin was bovendien van dien aard, dat het een hoeksteen des gebouws kon worden. De Heer Heemskerk gaf een stoot aan de zaak, die opvolgende ministers niet zou veroorloven haar te laten rusten, en, wat meer is, door dien stoot was de rigting aangewezen, die, volgens den geest des tijds en de wenschen en behoeften der natie, noodzakelijk moest gevolgd worden. Wij willen niet hopen, dat, zooals een geestig schrijver fantazeerde, over eene eeuw het ‘zevende’ wetsontwerp zal ingediend zijn. Maar, al ware dit zoo, dan zou die zevende wetgever toch nog dankbaar de verdiensten van den heer Heemskerk moeten gedenken.

Ook de heer Fock aarzelt niet dit te doen. Met dat al heeft hij gemeend een nieuw ontwerp te moeten indienen, ‘omdat hij op verschillende punten zich met de zienswijze van de vorige regeering niet kon vereenigen’(*). Hierin moet ieder den minister gelijk geven. Er waren van alle zijden door bevoegde beoordeelaars aanmerkingen gemaakt, zooals alleen lieden van 't vak die kunnen maken, aanmerkingen van zoo praktische strekking, dat zij bij wijze van amendementen moeijelijk staande de kamerzitting waren op te nemen, zonder de eenheid en de leidende beginselen der wet te bederven. Wie zich niet aan de aanmerkingen en bezwaren van de toekomstige uitvoerders eener wet stoort, bezit niet de zelfverloochening, die noodzakelijk vereischt wordt in den man, wiens hooge roeping is al zijne krachten te wijden aan de belangen van zijn vaderland,

De heer Fock heeft met het ontwerp-Heemskerk vóór zich vlijtig aanteekening gehouden van 't geen de publieke opinie alzoo over de zaak dacht. Van hier, bij groote overeenstemming tusschen beide ontwerpen - indeelingen, niet alleen enkele artikels, maar geheele titels ja, volzinnen uit de memorie van toelichting, zijn bijna woordelijk over genomen - toch doortastende wijzigingen.

Als zoodanig noemen wij de verwijdering van 't militaire onderwijs, het behoud der godgeleerde studiën aan onze hoogescholen, eene behoorlijke indeeling van de vakken der bespiegelende wijsbegeerte, de instelling van rijks-gymnasia, - het vervallen der indeeling in fakulteiten durf ik naauwelijks onder de doortastende maatregelen op te sommen. In het plan van den heer Heemskerk was zekere angstvallige zuinig-

(*) Memorie van toelichting, p. 29 van de uitgave van Gebroeders Belinfante.

heid te bespeuren. 't Was alsof hij grond had om te vermoeden dat de staat niets over heeft voor 't hooger onderwijs; alsof hij vreesde, dat zijn ontwerp schipbreuk zou lijden, als hij aan de volksvertegenwoordiging boven de morele medewerking ook nog geld vroeg. Ten opzigte van de gymnasia gebruikte hij zelfs het lokaas, dat er kans is om de subsidiën, thans ruim *f* 40,000, met eenige duizenden te verminderen. 't Kan wel waar zijn, dat de heer Heemskerk de zaak van den waren kant beschouwde: dat het werkelijk gemakkelijker is eenige duizenden van de volksvertegenwoordiging los te krijgen voor industriële ondernemingen, ja zelfs voor een oorlogschip of regiment cavallerie dan voor onderwijs, en met name voor dat onpraktische hooger onderwijs. Toch hopen wij, dat weldra moge blijken, dat de heer Heemskerk in dit opzigt een pessimist is. De tegenwoordige minister durft om geld aankloppen, al zijn de sommen juist zoo heel groot niet. Voor het gymnaziale onderwijs durft hij, bij de tegenwoordige veertig duizend, er nog negentig duizend vragen - al te groote welvaart op eenmaal bederft den mensch: ik stel dus voor, dat de Spectator de hooggespannen verwachting van sommigen tot de juiste maat terugbrenge, door den toestand eener hoogere burgerschool van 20 à 30 duizend gulden nevens dien van een toekomstig rijks-gymnasium van 10 duizend gulden in levendige beelden aanschouwelijk te maken - en voor de hoogescholen eischt hij 80 duizend gulden extra. Zelfs in ondergeschikte punten straalt de denkwijze der beide mannen door: de heer Heemskerk vond, dat een professor kan leven van *f* 2500, en dat *f* 4000 't hoogste moet zijn, waartoe hij 't ooit kan brengen. De heer Fock stelt het minimum daar, waar de ander eindigt, en drijft de hoogste bezoldiging op tot *f* 6000. De vorige minister wilde de studenten *f* 200 per jaar laten betalen. De tegenwoordige minister stelt de wetenschap goedkooper: *f* 450 is, dunkt hem, genoeg.

Wij zeiden straks, dat de heer Fock zijn ontwerp klaarblijkelijk heeft opgesteld naar aanleiding van dat van Mr. Heemskerk. Wij raden dan ook aan ieder, die zich een juist inzigt wil verschaffen in de bedoelingen en leidende beginselen van het tegenwoordige voorstel, het vorige er naauwkeurig mede te vergelijken: dan eerst wordt het waarom der punten van verschil duidelijk. Wij zelven zullen, ten einde niet nogmaals hetzelfde te herhalen, de vrijheid nemen gedurig te verwijzen op hetgeen door schrijver dezes naar aanleiding van het ontwerp Heemskerk geplaatst werd in de Mei- en Junij-afleveringen van den vorigen jaargang van dit tijdschrift.

In het algemeen zij nog aangemerkt, dat het voor ons liggende wetsontwerp reeds aanstonds op den lezer een gunstigen indruk maakt door de afkeerigheid van reglementeren en centralizeren, die er duidelijk in doorstraalt. Zoo veel mogelijk wordt overgelaten aan individuele krachten en aan lokale regelingen der inrigtingen van onderwijs.

Definitie van hooger onderwijs.

Aan den heer Heemskerk is meermalen verweten, dat het 'utiliteitsbeginsel' schering en inslag was van zijn ontwerp; dat hij geene andere wetenschap kende en waardeerde dan die, welke voorbereidt tot het vervullen van maatschappelijke beroepen. Naar ons inzien was dit verwijt ten hoogste onbillijk. Stond niet uitdrukkelijk in de Memorie van Toelichting: 'Beoefening der wetenschap uitsluitend om en ter wille van de wetenschap, mag voor de groote meerderheid der studerenden onder de idealen worden gerekend. Slechts weinigen verkeeren in die gelukkige omstandigheden, dat zij zich zonder bijoogmerken aan de beoefening der wetenschap kunnen wijden. De meesten zijn verplicht in het hooger onderwijs eene opleiding te zoeken, die hen geschikt maakt voor het bekleeden eener maatschappelijke betrekking. Maar daarom schijnt *het meer verheven doel van dat onderwijs* niet geheel te mogen worden voorbijgezien. Beide moeten alzoo worden vermeld met voorrang aan de zuiver wetenschappelijke en onbaatzuchtige beoefening.' Maar ook hiermede vonden sommigen zich niet tevreden gesteld. Dat woord 'beoefening' scheen meer op de studenten te slaan dan wel op de professoren. Eene hoogeschool moet, meenen zij, in de allereerste plaats een wetenschappelijk ligchaam zijn, eene inrigting, waaraan de wetenschap om haars zelfs wille, niet in belang der studenten, door den staat wordt gevoed en onderhouden in de personen van een zeker aantal geleerde professoren - eene akademie laat zich dus ook denken *zonder studenten.* Om den wensch van hen, die deze rigting voorstaan, te bevredigen, geeft de minister Fock aan het universitair onderwijs eene tweeledige strekking: de eerste is hetzelfde verafschuwde utiliteits-beginsel; de andere het ideale: 'beoefening der wetenschap om haar zelve te bevorderen en alzoo ons vaderland tot haren vooruitgang te doen medewerken.' Wij achten deze toevoeging niet slecht geformuleerd en overigens vrij onschuldig. Er zijn van die zaken, waaraan wetten en vooral definitiën niets kunnen doen, zaken, die van omstandigheden en van den geest, waarmede het gouvernement tijdelijk bezield is, geheel afhangen. Onder het eene ministerie zullen leerstoelen worden opgerigt voor vakken, waarvan het te voorzien is, dat zij zeer enkele, misschien geene beoefenaars onder de studerende jongelingschap zullen vinden, dus: geheel en alleen ter wille van de wetenschap zelve. Maar volgende ministeriën gaan wellicht van een ander standpunt uit: zij beschouwen de akademiën als inrigtingen ter vorming van aanstaande beroepslieden. Wat gebeurt er dan? Die niet renderende leerstoelen laat men uitsterven of men maakt zulke omvangrijke kombinatiën bij de wedervervulling er van, dat de wetenschap er zeer slecht mede gebaat is.

Dit alles zijn uitvloeiselen van den oppermagtigen geest des tijds, niet van eene wetgeving. Dat intusschen uit eene wet op 't hooger

onderwijs een ideale geest spreekt, dat zij als 't ware de nakomelingschap er op wijst, dat de wetenschap, al levert zij ook geene zigtbare vruchten op, door den Staat moet worden beschermd en aangekweekt, dit is niet anders dan hoogst prijzenswaardig, - zelfs al stoort men er zich later niet aan. Misschien ook kan het geen kwaad, aan de nakomelingschap een certificaat na te laten, dat wij in 1869 geen materialisten waren.

De minister heeft gemeend, het gymnaziaal onderwijs afzonderlijk te moeten omschrijven. Misschien kan dit tot regt begrip der zaak meewerken. Onzes inziens ware het echter niet noodig geweest. Mij dunkt de eerste alinea der definitie van het universitair onderwijs sluit reeds alles in zich. Met dat ‘opleiden’ en ‘vormen’ wordt immers reeds een aanvang gemaakt aan de gymnasia en wel met hetzelfde doel als later aan de hoogeschool?

Eene wetgeving op eenigen tak van 't onderwijs is even goed zonder definitie. Zij kan, even als de wet op 't middelbaar onderwijs, volstaan met op haar eigen inhoud te verwijzen. 't Komt ons echter voor, dat de bepalingen door den heer Fock gekozen, naauwkeurig en omvattend genoeg zijn, om onvruchtbare discussiën op dit punt af te snijden.

Progymnasia.

Ook in dit ontwerp progymnasia met hetzelfde doel als 't welk de heer Heemskerk opgaf; zelfs de woorden hieromtrent in de beide memoriën van toelichting zijn eensluidend(*), dat: ‘de progymnasia alleen de tot eene beschaafde opvoeding meest onmisbare, de gymnasia al die vakken zullen omvatten, welke vereischt worden tot voorbereiding voor het universitair onderwijs.’

Een wetgever mag misschien voor 't bestaan der progymnasia geen ander doel aangeven dan dit. Ons echter komt het voor, dat het publiek der 19de eeuw die ‘tot eene *beschaafde* opvoeding meest *onmisbare* vakken’ liever op de hoogere burgerschool zal zoeken en deze veeleer dan de progymnasia ‘als kweekscholen voor algemeene beschaving’(†) zal begroeten. Eene eeuw geleden was het anders: toen was Latijn werkelijk een onmisbaar vak der beschaafde opvoeding; maar thans....? Wij vermoeden nog steeds, dat het ware doel is, de kleinere inrigtingen langzamerhand op te ruimen. Deze regering toch vindt, even als de vorige, dat ‘het behoud van al die gymnasia niet wenschelijk is’(§). Desniettemin bood het ontwerp Heemskerk meer waarborgen voor het in stand blijven en den bloei der progymnasia aan dan het onderhavige.

(*) Ontwerp Heemskerk (uitgave Kemink), p. 23; ontwerp Fock, p. 34.
(†) Ontwerp Fock, p. 30.
(§) Ontwerp Heemskerk, p. 10; Fock, p. 32.

1°. In mijne beschouwingen over het vorige ontwerp(*) trok ik eene vergelijking tusschen progymnasia en gymnasia met de athenaea en akademiën, volgens 't besluit van 1815. Als voornaamste oorzaak van den ondergang der athenaea gaven wij toen aan, dat zij het *jus examinandi* van den beginne af misten, dat de aan deze inrigtingen gevormden steeds het dobbelspel moeten wagen van zich in drie kwartier-uren tijds in minstens vier vakken door vreemde examinatoren te laten beoordeelen - immers de professoren aan de akademiën weigeren meestal de zoogenaamde tentamina aan anderen dan hunne eigene leerlingen. Als de heer Heemskerk nu aan de progymnasia het regt schonk om een diploma van wèl afgelegd eindexamen af te geven, waarop zij ‘zonder nader examen in die vakken, tot zoodanig studiejaar aan een gymnasium moeten worden toegelaten, als waarvoor zij... blijken de vereischte kundigheden te hebben’(†), dan waarborgde hij hierdoor hun zelfstandig bestaan en onttrok hen aan willekeur of misplaatsten naijver der leeraren van het gymnasium. Dit doet de heer Fock niet. Wel laat hij (art. 8) al hetgeen de toelating tot de rijksgymnasia betreft, over aan algemeene maatregelen van inwendig bestuur; wel wordt dus aan de gymnasia de vrijheid gelaten om leerlingen der progymnasia, op vertoon van een testimonium, zonder examen, over te nemen in de klasse, waartoe zij bevorderd waren; maar 't is niet waarschijnlijk, dat de gymnasia van deze vrijheid gebruik zullen maken. 't Is ook niet wenschelijk. Immers nu er geene inspektie zal zijn, is het geval niet ondenkbaar, dat de kleinere latijnsche scholen dezelfde faciliteit, als thans meestal plaats heeft, zullen blijven toepassen. Op den duur, zult gij zeggen, berokkenen zij zich zelven daardoor 't verlies van haar goeden naam! Maar is dit thans bij de aankomst harer leerlingen aan de hoogeschool ook niet het geval? En merkt gij, dat dit haar tot een spoorslag verstrekt om strenger toe te zien? Nu dient wel in aanmerking te worden genomen, dat het gymnasium een soort van morele verantwoordelijkheid heeft voor den uitslag, waarmede zijne leerlingen het staatsexamen, dat toegang tot latere akademische examina verleent, afleggen. En die verantwoordelijkheid zou voorzeker al te groot zijn, wanneer zij zich in twee jaren *moesten* belasten met het teregtbrengen van slecht onderlegde kweekelingen eener andere inrigting. 't Is dus noodig, dat de gymnasia toelatingsexamen afnemen van hen, die van de progymnasia hunne opleiding tot de hoogeschool komen voortzetten.

Maar hiermeê is, naar onze bescheidene meening, tevens het doodvonnis over de progymnasia geveld. In theorie klinkt alles even fraai als bij de instelling der athenaea: gemakkelijk maken der studie voor hen, die in kleinere plaatsen wonen, minkostbaarheid, algemeene verspreiding van wetenschap -, maar in het werkelijke leven bezoeken de jongelui

(*) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 588 vgg.
(†) Ontw. H. art. 12.

liefst dadelijk die inrigtingen, waar zij, met de minste moeijelijkheden en stribbelingen kunnen ‘klaar komen’.

2°. De progymnasia, zooals zij in de bedoeling van den heer Fock liggen, zullen meer kosten, dan volgens de inrigting van den heer Heemskerk. De eischen van den laatstgenoemde waren zeer laag gesteld: ‘een *drietal* docenten zal in den regel voldoende zijn’(*). De heer Fock: ‘De kosten van een progymnasium behoeven niet hoog te loopen. Een *vijftal* docenten zal in den regel voldoende zijn’(†). Van waar dit verschil? Vergelijken wij de tabellen der vakken, waarin progymnasia verpligt zijn onderwijs te verstrekken, in beide ontwerpen met elkander, dan zien wij, dat volgens dat van Mr. Fock (gymnastiek en oefening in den wapenhandel niet meegeteld) er drie vakken meer zijn opgesomd, en wel fransche, hoogduitsche en engelsche taal en letterkunde.

't Was voorzeker een bevreemdend verschijnsel, dat het ontwerp Heemskerk deze drie talen verzweeg.

Wij somden destijds(§) de bezwaren op, die deze weglating volgens onze meening heeft, en trachtten eene gezonde verklaring van de zaak te geven, zooveel mogelijk in den geest des wetgevers. Ons rezultaat was, dat de heer Heemskerk, bedoelende de kleinere latijnsche scholen zooveel mogelijk in stand te houden, de gemeenten met de minste kosten wilde bezwaren. 't Onderwijs in die vakken moest, meenden wij, dan maar door burgerschool of meer uitgebreid lager onderwijs worden aangevuld. De gemeenten waren er wel niet toe verpligt, maar 't was toch in 't wel begrepen belang harer inrigtingen. Anders denkt de heer Fock er over. En, inderdaad, als het ideaal zal verwezenlijkt worden, dat zich in de progymnasia kweekscholen van algemeene beschaving voorspiegelt, dan mag het onderwijs in deze vakken allerminst ontbreken en moet het zelfs tot behoorlijke hoogte worden opgevoerd. En dan zijn vijf docenten niet te veel. Voor de oude talen zal men het bij vierjarigen cursus met niet minder kunnen redden dan met twee. Voor wiskunde is één leeraar onontbeerlijk. Dan schieten nog over: Nederlandsch, Fransch, Duitsch, Engelsch, aardrijkskunde, geschiedenis: daaraan kunnen twee docenten de handen vol werks hebben, en, al komt eene hoogere burgerschool te hulp, zullen zij hun leven nog niet in ledigheid behoeven door te brengen.

Onzes inziens staan de beide ministers, bij groote overeenstemming in woorden, toch op geheel verschillend standpunt. Den heer Heemskerk was het werkelijk ernst de kleine gymnasia in stand te houden. Bij den heer Fock schemert, zoo wij ons niet al te zeer vergissen, de meening door, liefst een heel groot deel van het zestigtal op te

(*) Ontw. H. p. 23.
(†) Ontw. F. p. 34.
(§) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 595 vgg.

ruimen. Beide standpunten: centralizatie en decentralizatie zijn in zake van hooger onderwijs zeer goed verdedigbaar. Onze voorouders hadden liefst vele kleinere inrigtingen, opdat het licht der wetenschap elk hoekje van het land mogt beschijnen. De verlichting werd meer gelijkmatig verdeeld, maar was op alle punten ook wat flaauwer. Wij concentreren 't licht liever op enkele punten. Het brandt helderder, en wie er van gediend wil zijn, moet er maar naar toe komen. En dat ‘naar toe komen’ is tegenwoordig vrij wat gemakkelijker dan in vroeger tijd, toen men zich niet dan met groote inspanning en tijdverlies van de eene plaats naar de andere kon begeven. Bovendien is het aantal van hen, die van *dit* licht der wetenschap gediend willen zijn, op lange na zoo groot niet meer als voorheen. Eindelijk moet men wel in aanmerking nemen, dat dit wetsontwerp niet zooals het vorige inspekteurs voorstelt. En, men moet het bekennen, waar inspektie ontbreekt, zijn vele inrigtingen op al te bekrompen schaal dubbel gevaarlijk. Meer dan ooit zal art. 7 moeten gehandhaafd worden: ‘de reglementen en statuten worden aan onzen minister van binnenlandsche zaken medegedeeld.’

3°. De bedoeling, die wij den heer Fock ten opzigte van de progymnasia toeschrijven, wordt nog versterkt door de wijze, waarop hij zich over de subsidia uitlaat(*): ‘Omtrent het voortdurend subsidiëren door den Staat van latijnsche scholen of gymnasia, die thans in het genot daarvan zijn, is deze Regering ook een ander gevoelen toegedaan. Eene zoo algemeene verbindtenis bij de wet, als in art. 10 van het vorig ontwerp voorkwam, acht de regering gevaarlijk. Daarmede zou het slechte onderwijs, hier en daar aan gebrekkige latijnsche scholen gegeven, bestendigd worden. Zijn echter voor enkele plaatsen daarbij verkregen regten betrokken, ontleend aan vroegere toestanden, aan makingen of anderzins, de Regering zal door de weglating van alle bepaling zich niet ontheven rekenen en het ook niet zijn, van de verpligting om tot dusverre genoten subsidiën uit te keeren.’ Het aangehaalde art. 10 van het vorige ontwerp luidde: ‘De gemeenten, dusverre in het genot van Rijks-subsidiën ten behoeve harer latijnsche scholen of gymnasia, blijven in dat genot, *voor zooveel* die inrigtingen *overeenkomstig deze wet* tot progymnasia of gymnasia hervormd worden.’ Mij dunkt, de woorden, die wij onderstreepten, nemen veel weg van het ‘gevaarlijke’, dat de heer Fock er in ziet. Nu is het waar, dat, zooals wij straks zagen, de eischen van den heer Heemskerk niet hoog gingen. Maar die latijnsche schooltjes met één onderwijzer voor de oude talen, somtijds geadsisteerd door één of twee onderwijzers eener fransche school, somtijds ook niet, waarvan er nog wel een goede twintig bestaan, zouden, zelfs met behoud van rijkssubsidiën, wel verdwenen zijn, als zij aan de eischen van een goed geïnspekteerd onderwijs hadden moeten voldoen. Thans, nu hare leer-

(*) Ontwerp F. p. 36 vg.

lingen na het vierde jaar zich toelating moeten verwerven op een gymnasium, dat door een staatsexamen wordt opgezweept, zullen de subsidie-lievende gemeenten de concurrentie wel eveneens opgeven, vooral wanneer ze allen even gul zijn als bv. Helmond, dat bij het rijkssubsidium à *f* 800 toelegt: ‘een hoogst ongeschikt lokaal en *f* 12 voor prijzen’[*].

Hoe 't ook zij, wie tusschen de regels van 't ontwerp Fock wil lezen, springt, dunkt ons, niet onduidelijk in 't oog, dat hij minder genegen is dan de heer Heemskerk om 't bestaan van kleine inrigtingen te rekken. *Noodzakelijk* zijn ze in onzen tijd ook zeker niet. Buitendien is en blijft zulk een progymnasium eene gebrekkige inrigting. Daarom uitten wij vroeger[†] reeds den wensch, dat de instelling dezer scholen een soort van overgangsmaatregel moge zijn òf tot afschaffing er van òf - liever nog - tot hare hervorming in volledige gymnasia. Wil de heer Fock dit proces bespoedigen, wij zijn hem er dankbaar voor.

't Kan zijn, dat de bedoeling ten opzigte van deze halve inrigtingen even goed is als zij was ten opzigte van de athenaea en hoogere burgerscholen met driejarigen cursus. Maar bij de eerste heeft de ondervinding geleerd en bij de laatste leert zij dagelijks, dat het publiek er niet mede gediend is. Ook het lot der pruissische progymnasia kan ons tot leering verstrekken.

Onzes inziens handelt eene gemeente dwaas met de oprigting van zulk eene school, die, evenals de voormalige athenaea, volgens de maatregelen van den heer Fock, alle zelfstandigheid en daarmee ook levensvatbaarheid zal missen. Haar doel kan moeijelijk een ander zijn dan mingegoeden de studiekosten gedurende de eerste vier jaren wat te verligten. Zouden dus de gemeenten niet oneindig wijzer handelen als zij met de som, die zij aan een progymnasium wenschen te besteden, beurzen stichtten om enkelen zonen harer burgers, die een gymnasium willen bezoeken, 't verlies der stads-latijnsche school te vergoeden?

Uit dit oogpunt kunnen wij onzen bijval niet betuigen aan 't plan des ministers om vier progymnasia van rijkswege als ‘modellen’ te stichten. Wij verlangen immers geene modellen van half-bakken werk! En tien gymnasia zijn in ons landje wèl voldoende, als men in aanmerking neemt, dat grootere gemeenten het voorbeeld van het rijk wel zullen volgen door de oprigting van volledige gymnasia.

Onze meening zou dus deze zijn: Sticht van rijkswege 10 gymnasia en besteed daarvoor de aangevraagde *f* 140,000; dàn veranderen de gemiddelde *f* 10,000 in *f* 14,000; ze kunnen dus beter zijn. Laat de progymnasia, even als de athenaea, in de wet staan; sticht er geene

(*) Naamlijst der leden van het genootschap van leeraren enz. 1867 p. 24.

(†) Tijdsp. 1868, No. 5. p. 590. Wij wezen er daar op, dat ook in Pruissen de progymnasia geen stand kunnen houden.

van rijkswege; laat die zaak, als overgangs-maatregel aan de gemeenten over. Maar dat intusschen op die scholen naauwkeurig toezigt worde gehouden, opdat de gemeenten, welke op al te karige wijs het hare tot de instandhouding bijdragen, met verlies van het rijks-subsidium gestraft worden.

Op de tabel der vakken van onderwijs aan de progymnasia ontmoeten wij al weder de romeinsche oudheden. Onzes bedunkens is deze wetenschap gedurende de vier eerste jaren der opleiding volkomen overbodig te achten. De redenen hiervoor gaven wij vroeger(*) op.

Gymnasia. - Tabel der vakken van onderwijs.

Zoo wordt dan, goddank, de stichting van *rijks*gymnasia voorgesteld! Hiermede zal een vurige wensch vervuld worden van velen. Reeds vroeger(†) spraken wij het als onze gevestigde overtuiging uit, dat de beste wetgeving op het gymnaziaal onderwijs zal blijken ijdel te wezen, wanneer zij moet ten uitvoer gelegd worden door gemeenten, zonder concurrentie van rijkswege. De denkwijze der gemeentebesturen omtrent het hooger onderwijs is van dien aard, dat zij door het verrijzen van goed ingerigte rijksgymnasia moeten *gedwongen* worden òf hare bedelaarsdoelens, die zij gymnasia noemen, op te heffen òf ze te hervormen, totdat ze een waardige plaats bekleeden naast de hoogere burgerscholen. En dan wilde de heer Heemskerk gemeenten boven de 20000 zielen nog wel dwingen om een gymnasium te onderhouden! Gij zoudt onder dien dwangmaatregel vreemde dingen hebben zien gebeuren. 't Postje van inspekteur zou niet een leven zonder strijd en gehaspel geweest zijn! De vrees om aan 's lands vertegenwoordigers iets ten behoeve van 't hooger onderwijs te vragen had den wijzen staatsman naar dit slecht gekozen redmiddel doen grijpen.

De lijst der vakken van onderwijs aan de gymnasia heeft in dit ontwerp twee wijzigingen ondergaan. De eene is van minder aanbelang; het Hebreeuwsch, de gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland, en de beginselen der staathuishoudkunde zijn thans als verpligt voorgeschreven. De andere wijziging is werkelijk eene verbetering. In het ontwerp Heemskerk stond:

i. de beginselen der natuurkunde;
k. de beginselen der scheikunde;
l. de beginselen der stof-, aard-, plant- en dierkunde.

Thans lezen wij:

k. de *eerste* beginselen der natuurkunde;

zoo ook, onder *l* en *m* telkens de *eerste* beginselen derzelfde vakken.

De termen van den heer Heemskerk veroorzaakten eenige duisterheid. Wij trachtten(§) die zoo goed als wij konden op te helderen. De zaak

(*) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 592 vg.
(†) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 614 vgg.
(§) Tijdsp. 1868, No. 5, p, 606 vgg.

was namelijk deze: de heer Heemskerk had zich uitdrukkelijk uitgelaten(*), dat de docenten der hoogere burgerscholen ook aan de gymnasia werkzaam konden zijn. De heer Fock zegt hiervan niets bepaalds(†).

Nu werd de vraag: zal het onderwijs in deze fyzische wetenschappen voor aanstaande medici en natuurfilozofen gelijk staan met dat van eene hoogere burgerschool met drie- of met dat van eene met vijfjarigen cursus? Voor de eerste schrijft de wet op het middelbaar onderwijs voor *eerste* beginselen van natuur- en scheikunde, benevens *beginselen* van plant- en dierkunde. Voor de laatste eenvoudig: *de* natuurkunde en hare voornaamste toepassingen; *de* scheikunde en hare voornaamste toepassingen, en *de beginselen* der delfstof-, aard-, planten dierkunde.

De wijze, waarop de heer Heemskerk geformuleerd had, zweefde dus wel wat te zeer tusschen beide soorten van hoogere burgerscholen. Thans weet men bepaald, waaraan zich te houden: de eischen voor het eindexamen der gymnasia gaan niet hooger dan 't geen op eene hoogere burgerschool met driejarigen cursus gewoonlijk onderwezen wordt; voor plant- en dierkunde zelfs nog een weinig lager.

Men zegge niet: *te* laag! Immers de geheele berekening schijnt, even als bij 't onderwerp Heemskerk, hierop(§) gebazeerd, dat dezelfde vakken voor medici en filozofen nogmaals terugkomen bij het eerste examen aan de hoogeschool. 't Gymnasium wordt dus voorondersteld niets meer te geven dan eenige voorloopige notiën in deze vakken. Leerlingen van een gymnasium, bij welke, volgens den aard en de strekking van 't hooger onderwijs, de humaniora hoofdzaak moeten blijven, kunnen de leerlingen eener hoogere burgerschool, die in het vijfde studie-jaar zijn, in deze vakken niet bijhouden. De gymnaziasten van het vijfde en zesde jaar zullen dus kunnen zamen werken met het derde en vierde jaar eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus; de noods kunnen zij voldoende voorbereid worden tegelijk met de leerlingen eener dusdanige school met driejarigen cursus. Alle twijfel is met deze formulering van den heer Fock opgeheven, en het stelsel van den vorigen ontwerper gebillijkt, dat één eind-examen van zulk een grooten omvang zou zijn, dat het geraden is het in vier termijnen te splitsen. Uit de termen van het eerste examen aan de hoogeschool blijkt, dat de heer Fock voor natuur-, schei-, planten- en dierkunde ligtere

(*) Ontwerp Heemskerk; p. 6.

(†) De woorden der Memorie van Toelichting p. 35, geven niet duidelijk te kennen, wat de minister in dit opzigt meent: ‘met het oog op het bezwaar *aan het vinden van bekwame onderwijzers* en *het aanschaffen van de benoodigde*, *zeer kostbare* hulpmiddelen.... verbonden,... is het onderwijs tot de eerste beginselen beperkt.’ Uit de onderstreepte woorden zou men kunnen opmaken, dat de minister voornemens is aan de gymnasia afzonderlijke docenten in de fyzische wetenschappen te geven. Doch wanneer men daarentegen denkt aan *de gemiddelde f* 10000 voor elke inrigting, komt men weder tot een ander besluit.

(§) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 609

eischen stelt dan Mr. Heemskerk wilde(*). Hierover, alsook over afwijkingen in het verkrijgen van diplomata in de overige vakken der natuurwetenschappen, mogen zaakkundigen oordeelen.

Examen ter toelating aan de gymnasia. Vrijstelling van onderwijs in enkele vakken.

Art. 8. ‘Al hetgeen de toelating tot de Rijks progymnasia en Rijks gymnasia... betreft, wordt... bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur vastgesteld.’

In het ontwerp Heemskerk (art 11) waren de vereischten tot toelating aan de gymnasia naauwkeurig omschreven. Zij bepaalden zich tot die mate van kennis, welke in den regel gevorderd wordt van jongelieden, die eene hoogere burgerschool wenschen te bezoeken. Wij betuigden luide onzen bijval tot dezen maatregel(†).

De minister Heemskerk *kon* bij zijn systeem, dat de gymnasia geheel tot eene gemeentezaak maakte, niet anders handelen. Had hij niet de vereischten ter toelating aldus beperkt, men zou weldra 't verschijnsel hebben kunnen waarnemen, dat de lang niet hoogeronderwijs-lievende gemeentebesturen er wel 't een of ander op verzonnen hadden om de gymnaziasten eerst eenige jaren in naam op het gymnasium, maar inderdaad op de hoogere burgerschool te doen doorbrengen, en zoo den zesjarigen cursus feitelijk tot een drie- of vierjarigen te doen inkrimpen. Welligt waren er ook andere uitvindingen gedaan om door zware toelatingsexamens de wet te ontduiken en 't getal der leerlingen van de geliefde burgerschool te doen stijgen door elk gymnaziast te verpligten er vóór zijne toelating aan deel te nemen, zooals dit o.a. te Nijmegen geschiedt. Alles maatregelen, die, zooals wij toen betoogden, den ondergang van 't hooger onderwijs eenmaal na zich moeten slepen.

Bij 't stelsel van den heer Fock is dergelijke maatregel niet noodig. Als de gymnasia door 't rijk worden onderhouden, bestaat er geen reden, waarom de toegang er toe zou bemoeijelijkt worden(§). Integendeel, de kollegiën, die dergelijke maatregelen van inwendig bestuur zullen moeten verordenen, zijn zedelijk verpligt den bloei van hun gymnasium te bevorderen en mogen de eischen ter toelating dus niet zoodanig stellen, dat jongelieden, die uit plattelandsgemeenten komen, er niet aan kunnen voldoen. Er bestaat ook geen enkele reden, waarom de toelating aan een gymnasium zwaarder zou gemaakt worden dan de heer Heemskerk voorstelde, nu zes jaren voor 't onderwijs bestemd zijn

(*) Vgl. art. 97 Ontw. Fock met art. 120 Ontw. Heemskerk.

(†) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 599 vgg.

(§) Wij betoogden vroeger, op de aangehaalde bladzijden van den Tijdsp., dat een hoogopgedreven admissie-examen tot het Gymnasium alleen is aan te bevelen als maatregel van *zuinigheid.* Wij hadden er moeten bijvoegen: als maatregel om het getal der discipels van de gemeente-hoogere burgerscholen, die meer kosten en minder leerlingen hebben dan men verwacht en den gemeenteraad bij de oprigting voorgespiegeld had, wat te vergrooten.

en geene finantiële belangen der gemeenten langer in 't spel zijn om partijgangers te werven tot het verderfelijke stelsel, dat de studie der oude talen niet grondslag, maar slechts een aanhangsel moet zijn tot wetenschappelijke vorming(*). Bedenkt men, dat de discipelen der *vijfde* en *zesde* klasse van een gymnasium, wat de fyzische wetenschappen betreft, gelijken gang zullen moeten houden met de leerlingen der *derde* en *vierde* klasse eener hoogere burgerschool, dan is het waarlijk niet te wenschen, dat eerstgenoemde hunne inrigting te laat bezoeken. Wanneer in deze zaak de rijksscholen naar plaatselijke omstandigheden(†) de juiste maat aangeven, zullen de gemeente-gymnasia, om de concurrentie te kunnen volhouden, in geen geval zwaardere eischen kunnen doen.

Dit zelfde art. 8 heeft eene tweede alinea: ‘de leerlingen zijn echter niet verpligt het onderwijs in al de vakken, bij de artt. 4 en 5 genoemd, te volgen, maar het staat den ouders vrij de vakken aan te wijzen, waarin zij voor hunne zonen geen onderwijs verlangen.’ - De *vrijheid om aan te wijzen* zal toch wel beteekenen, dat de rector van het gymnasium gehouden is zich naar die aanwijzing te gedragen? Deze bepaling kan, onzes inziens, in de praktijk zeer bedenkelijke gevolgen hebben. Wie met jongelui heeft omgegaan, weet, dat er onder de honderd misschien niet één gevonden wordt, die het gewigt eener algemeene ontwikkeling beseft. Vraag al de discipels van een gymnasium op de rij af, of zij ook wenschen van enkele vakken ontslagen te worden; en 't antwoord zal bij allen zonder twijfel bevestigend zijn. Reeds in de eerste jaren van het onderwijs heeft bij hen de heimelijke overlegging plaats: wat heb ik tot het vak mijner keuze noodig, wat niet? Hierom zal reeds dadelijk de aanstaande medicus zich met ijver op wiskundige vakken toeleggen, terwijl de toekomstige jurist, literator of theoloog stijf en sterk staande houdt, dat hij met die zaken zoo moeijelijk teregt kan. Het vooruitzigt op examens alleen drijft de meesten om zich toch ook te bemoeijen met vakken, die *zij* meenen niet noodig te hebben. 't Staat ons te wachten, dat b.v. alle toekomstige medici en filozofen hun verlangen te kennen zullen geven om noch geschiedenis noch Grieksch te leeren.

Hierbij komt nog iets: wij hebben met jongens te doen. En hoe ligt gebeurt het, dat een knaap 't zij wegens disciplinaire maatregelen, 't zij omdat de methode hem minder bevalt, verzoekt ontslagen te

(*) De zonderlinge dwaasheid van dit stelsel heb ik getracht uiteen te zetten in mijn opstel: ‘de ziekte van ons hooger onderwijs’, Tijdsp. 1867, No. 10. - Vgl. 1868, No. 5, p. 601. -

(†) *Naar plaatselijke omstandigheden*: zoo zou het raadzaam en billijk zijn aan gymnasia, die ten gevolge hunner ligging een druk bezoek te wachten hebben van jongelieden eener plattelands-hevolking, hij welke nagenoeg geene inrigtingen van meer-uitgebreid lager onderwijs bestaan, geen admissie-examen af te nemen over 't Fransch. De eischen voor de wezenlijke grondslagen, waarop wij hebben voort te bouwen, behoorlijke verstandsontwikkeling door moedertaal en rekenen, behoeven hierom niet lager te worden gesteld.

worden van de lessen van den heer A of B? Wegens persoonlijke grieven, om oogenblikkelijk voldoening te hebben, zal hij alligt zijne belangen voor de toekomst over 't hoofd zien.

Maar de ouders moeten aanvragen, zult gij zeggen! Geen onderwijzer, of hij heeft met ouders moeten haspelen en de ervaring opgedaan, dat vele onder hen niet verstandiger zijn, vooral niet in zake van hooger onderwijs, dan hunne kinderen; dat menigeen onder hen slechts al te genegen is, om aan dwaze wenschen toe te geven.

En wat moet er bij deze willekeur van door knapen geadvizeerde ouders van 't gymnaziale onderwijs worden? 't Is, men bedenke dit wel, slechts *opleiding* en *voorbereiding tot* zelfstandige studie. Algemeene geestontwikkeling, die tot denken en studeren geschikt maakt, is het doel der gymnasia. 't Zijn geene dresseerscholen tot eenige examen-vakken.

De student moge uit eigen aandrift kiezen - 't is veelal nadeelig, maar voor hem wordt het tijd om *zelfstandig* te studeren - de knaap op het gymnasium kan en mag het niet doen. Wijzeren dan hij moeten voor zijne toekomstige belangen zorgen. Hierom is de inrigting *eene school*, waar onderwijs gepaard gaat met *verantwoordelijkheid* van hen, die aan 't hoofd er van staan. Het gymnasium mag niet ontaarden in een soort van kleine akademie.

Hierom zouden wij van meening zijn, dat deze alinea moet worden weggelaten. Immers 't gebeurt thans reeds meermalen, dat curatoren op advies van den rector in bijzondere omstandigheden den een of anderen leerling van enkele vakken ontslaan. Wil men bepalingen hieromtrent maken, die behooren beter bij de maatregelen van inwendig bestuur. De wet moet niet als 't ware uitnoodigen en verlokken om de opleiding tot zelfstandige studie eenzijdig en daardoor gebrekkig te maken.

Eindexamens der gymnasia.

Zoo is dan het stelsel van zoogenaamde staatsexamens bij het hooger onderwijs algemeen toegepast. De Minister Heemskerk heeft op de schaduwzijde van het stelsel gewezen(*). Zijn argument tegen de algemeene toepassing er van was de verbazende toeneming van daartoe bestemde kommissiën en de moeijelijkheid om in een klein land als het onze steeds, vooral in den tijd der vakantiën, de geschikte personen er toe te vinden. Hierom stelde hij voor alleen de eindexamina aan de hoogeschool aan staatskommissiën op te dragen. De tusschen-examens zouden door de fakulteiten en de eindexamens der gymnasia door de docenten zelven en, zoo noodig, door andere deskundigen worden afgenomen, onder toezigt eener door den gemeenteraad benoemde kommissie en van een door den Minister gezonden inspekteur.

(*) Ontw. H. p. 72.

Wij voegden(*) aan dit bezwaar van materiëlen aard andere toe van paedagogische strekking: dat het gewone gebrek van staatskommissiën is, dat te weinig onderscheid wordt gemaakt tusschen hoofd- en bijvakken. Ieder examinator beschouwt zijn vak te veel als hoofdzaak, 't zij uit voorkeur voor zijne wetenschap, 't zij uit minder loffelijke maar toch zeer menschelijke zucht om bij zijne mede-examinatoren te schitteren. Hierdoor worden zulke examens, wanneer zij over vele vakken loopen, eene aanleiding tot dressuur en oppervlakkige veelweterij bij hem, die bestemd is zich er aan te onderwerpen;

dat bij zulke examens niet kan gelet worden op individuelen aanleg van den examinandus, die terwijl hij door de gaven van zijn geest in eenige vakken tekort schiet, door andere toch zoodanige mate van ontwikkeling kan bereikt hebben, dat hij een uitstekend beoefenaar der wetenschap kan worden. Zoo tracht men de geesten in een uniform te steken, die voor menigeen een dwangbuis wordt, dat zijne ontwikkeling belemmert.

Hierom juichten wij het toe, dat de heer Heemskerk het in sommige gevallen noodzakelijke kwaad in zoo geringe mate, als mogelijk is, toepaste.

Toch zijn andere lokale examens ook niet zonder bezwaar. Zoo wezen wij(†) op de onbillijkheid, dat, wanneer de tusschen-examens aan de hoogeschool door de fakulteiten werden afgenomen, studenten van een athenaeum zeer zouden benadeeld worden tegenover eigen kweekelingen der hoogescholen.

En wat betreft de eindexamens der gymnasia zij vooraf aangemerkt, dat het door den heer Heemskerk geopperde bezwaar wegens 't vermenigvuldigen der kommissiën gedeeltelijk vervalt, omdat er, behalve de examina aan de gymnasia zelven, toch, volgens art. 16, eene rijkskommissie zou benoemd worden om jaarlijks hen te examineren, die hunne opleiding niet aan een gymnasium hebben genoten.

't Kan zijn, dat de heer Fock zelf een voorstander is van staatsexamens. 't Kan ook zijn, dat hij zich niet geroepen gevoelt om deze manie van onzen tijd te weerstreven. Doch zooveel is zeker, dat de kwestie omtrent het eindexamen van 't gymnasium ten naauwste zamenhangt met het al of niet instellen van inspekteurs. *Zonder inspekteurs* is het bijna ondenkbaar, dat de examens aan verschillende gymnasia bij voortduring met dezelfde gestrengheid zullen worden afgenomen.

In de eerste jaren moge 't alles goed gaan; maar weldra zullen er vooral onder de minder bezochte scholen gevonden worden, waar, even als thans, een diploma zonder heel veel hoofdbreken te bemagtigen valt. Tegen dit kwaad had de heer Heemskerk naauwlettende voorzorgen

(*) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 604 vgg.
(†) Tijdsp. 1868, No. 6, p. 695 vg.

beraamd(*), en onder deze bekleedde eene eerste plaats de bemoeijing van een inspekteur.

De tegenwoordige minister meent het zonder inspekteurs te kunnen redden. Wij kennen de inrigting der afdeeling onderwijs van het ministerie van binnenlandsche zaken niet genoeg - dewijl wij in onze betrekking nooit eenig bewijs van haar bestaan ontvingen - om te kunnen beoordeelen of zonder dergelijken nieuwen ambtenaar of ambtenaars in de noodzakelijke administratie voldoende kan voorzien worden. Zoo ja, dan wordt voorzeker 't geld beter besteed aan verbetering der gymnasia zelven dan aan een of meer ambtenaars. Kan het gemis van inspekteurs er toe leiden om de gymnasia te onttrekken aan de ramp der voogdijschap van bureaucratie, dan juichen wij dezen maatregel zelfs toe.

Hoe 't ook zij, zonder inspekteurs *moet* het jus promovendi aan de gymnasia ontnomen worden. Staatsexamens oefenen dan, door de gelegenheid tot het maken van vergelijkingen tusschen de leerlingen der verschillende scholen, eene heilzame contrôle uit.

Tevens zij in 't algemeen aangemerkt, dat de heer Fock er zich op schijnt te hebben toegelegd om het bezwaar, dat zich jaarlijks bij staatsexamens laat gevoelen: het stellen van te groote eischen in datgene wat als bijvakken kan beschouwd worden, zooveel mogelijk uit den weg te ruimen door niet in alle vakken, waarin onderwijs is ontvangen, examen te laten afnemen. Bij de vakken van dit eindexamen komen punten voor, waarop wij de aandacht wenschen te vestigen.

Eindexamen der aanstaande juristen en literatoren.

Het eindexamen voor hen, die zich op de studie der regten, der staatswetenschappen of der letteren zullen toeleggen, omvat acht hoofden drie bijvakken.

In de letters, waarmede de hoofdvakken worden aangeduid, is een drukfout ingeslopen: in plaats van *c* (hebreeuwsche taal en letterkunde) zal moeten staan: *d* (grieksche en romeinsche oudheden).

't Bevreemdde ons eenigzins onder deze vakken te missen de *wiskunde*, en daarentegen er onder aan te treffen: aardrijkskunde, de gronden van de gemeente-, provinciale- en staatsinrigting van Nederland, benevens de beginselen der staathuishoudkunde.

't Spreekt wel van zelf, dat hierom voor aanstaande juristen en literatoren de wiskunde niet als studievak vervalt. Bij jaarlijksche examina aan de scholen zelven kan van de vorderingen er in blijken, ja, 't overgaan tot eene hoogere klasse kan er zelfs om geweigerd worden, - er zijn dus aan de school zelve dwangmiddelen genoeg om tot dit niet altijd geliefkoosde vak te dwingen -; maar toch, wij moeten het bekennen, nu zij niet is opgenomen onder de vakken van het eindexamen, daalt de wiskunde in de publieke opinie altijd eenige sporten

(*) Ontw. H. artt. 13-16. Vgl. Tijdsp. 1868, No. 5, p. 604.

af van het hooge standpunt, dat zij vroeger als algemeen en onontbeerlijk middel ter verstandsontwikkeling bekleedde. Intusschen is deze achteruitzetting geheel schijnbaar. De minister heeft, dunkt ons, de wiskunde voor jurist, literator en theoloog uit het regte standpunt beschouwd en die beschouwing in 't ontwerp toegepast. 't Is immers een erkend feit, dat wiskunde voor *deze* studenten louter formeel nut heeft; dat zij hun ten behoeve hunner latere studiën niet te pas komt. Waarop komt het dus bij hunne beoefening van de wiskunde aan? Niet op het weten van vele specialiteiten, niet op het doordringen in alle onderdeelen dezer wetenschap. Dit is wel 't geval bij den aanstaanden medicus en filozoof: de wetenschappen, met welke zij zich 't eerst zullen bezig houden, steunen gedeeltelijk op de wiskunde. Bij genen echter komt het hierop aan, dat zij de algemeene gronden der wetenschap goed kennen; dat zij door die kennis heldere voorstellingen krijgen; dat zij leeren, hoe algemeene wetten moeten worden gebruikt en toegepast.

Wanneer men de wiskunde uit dit oogpunt beschouwt, wordt niets te kort gedaan aan 't verheven begrip, dat men zich sinds eeuwen van haar ontwikkelend en vormend nut maakte. Maar juist omdat dit nut slechts vormend, niet van praktische toepassing voor *deze* studenten is, wordt, dunkt ons, in het ontwerp van den heer Fock niet onduidelijk aangewezen, hoe hij wenscht, dat zij beoefend worde. De jonge mensch, die eenige jaren lang het vormende nut der wiskunde heeft genoten, - waarvan bij jaarlijksche overgangsexamina kan blijken - moet, als het eindexamen in aantogt is, niet geplaagd worden met de zorg en het tijdverlies om al het behandelde nog eens weder door te werken en te herhalen.

Voor hem is 't genoeg, dat hij wiskundige waarheden heeft beschouwd en begrepen; dat hij met die waarheden heeft gewerkt en ze dus heeft leeren toepassen; dat hij, in 't kort, op het abstrakte gebied der wiskunde *heeft leeren denken.* Of hij dat alles, bij 't einde van zijn schooltijd, nog in alle bijzonderheden weet, of hij elke stelling bewijzen, elk vraagstuk oplossen kan, doet er voor hem niet toe. Hij *heeft* zich op 't gebied der wiskunde bewogen; dat is voor hem genoeg.

Zulke maatregelen geven stof tot nadenken. Onwillekeurig rijst dan de reeds vaak geopperde vraag met vernieuwde kracht op, of zij, die niet voor fyzische wetenschappen bestemd zijn, 't ook zonder wiskunde zouden kunnen redden? Uit ondervinding weten we 't niet; want er zal wel geen wetenschappelijk gevormd mensch zijn, die niet met de gronden dezer wetenschap bekend is. Ons voornaamste argument voor het onontbeerlijke dezer kennis is dus: sints eeuwen heeft men er altijd zoo over gedacht, dat het niet anders kon! Doch zie eens; vroeger dacht men ook, dat een wetenschappelijk mensch noodzakelijk formele logica moest aanleeren. En thans is de ondervinding daar om te bewijzen, dat niet die wetenschap, maar wel het door onverschillig

welke wetenschap ontwikkelde denken ons leert juist te redeneren. Al wat menschelijk aanschijn draagt is nog steeds een rommelkamer van verroeste vooroordeelen. Het doet ons goed, als de een of ander eens aan die rommelzoô roert. Dat doet thans de heer Fock, als hij aan de wiskunde haar officiëel karakter een weinig ontneemt. 't Is intusschen te wenschen, dat vooreerst nog, nu de kwestie over hare onontbeerlijkheid verre van beslist is, aan de gymnasia zelven bij de overgangs-examens de hand er degelijk aan worde gehouden. Dit geschiedt thans reeds vrij wel: wij zien niet in, waarom 't zoo niet blijven zal, al staat zij niet op de lijst van 't eindexamen.

Waarom hierentegen aardrijkskunde, staathuishoudkunde, gemeente-, provinciale- en staatsinrigting van Nederland juist als *examenvakken* zijn opgenomen, beseffen wij niet regt. Of dacht de heer Fock, dat deze voor elk burger bijna onontbeerlijke kennis, waarvan de beoefening bij 't gymnaziaal onderwijs meerendeels eene ‘nieuwigheid’ is, als zoodanig wat al te slordig en al te zeer ter loops zal aangeleerd worden, als het eindexamen er niet meê bedreigt? 't Is waar, zulke ‘nieuwigheden’ worden gewoonlijk niet met den meesten ijver aangevat; maar een examen er in is, dunkt ons, wel wat bezwarend. 't Is jammer dat eene wet niet kan bepalen, dat er gedurende de vijf eerste jaren na hare invoering examen in zal worden afgenomen, om die vakken, als men zich eenmaal heeft aangewend ze als een werkelijk noodzakelijk element in de opvoeding te beschouwen, niet langer door middel van het eindexamen te controleren.

De maatregel, dien deze minister ten opzigte van de drie nieuwe buitenlandsche talen voorstelt, noem ik eene uitnemende oplossing van een lastig vraagstuk. De student moet met gemak boeken in die talen verstaan; dit is elk oogenblik een onverbiddelijk vereischte om zelfstandig te kunnen studeren. Maar hij behoeft die talen niet op dezelfde wijze te kennen als hij, die eene hoogere burgerschool verlaat. 't Is voor den student wel wenschelijk, dat hij die talen ook kan spreken en schrijven; maar voor zijne verdere studiën is het niet een vereischte. Voor den leerling der burgerschool zijn de nieuwe talen het middel om te leeren wat grammatica is en om het denken door grammatikale studiën te ontwikkelen: de gymnaziast doorloopt in dit opzigt een oneindig betere leerschool in de studie der oude talen. 't Is wenschelijk, dat de student volkomen te huis zij in de letterkunde der hedendaagsche volken; maar 't is bij hem toch een ander geval dan bij den leerling van het middelbaar onderwijs: deze leert geene andere letterkunde dan de moderne; door deze moet zijn smaak gevormd, zijn gevoel gelouterd worden; voor hem is juist de moderne letterkunde het tegenwigt tegen eenzijdige geestontwikkeling door enkel realia. Anders is 't bij den aanstaanden student: zijn geheele cursus aan het gymnasium is eene vorming van smaak en gevoel geweest door middel van de grieksche en romeinsche letterkunde. Hij is in staat om later,

uit liefhebberij, de nieuwere auteurs met vrucht te lezen; want hij weet *wat* letterkunde is en *hoe* zij moet beoefend worden. Den leerling der burgerschool moet dit juist door middel van de nieuwere literatuur zelve aan 't verstand worden gebragt(*).

Wat nu te doen? Dezelfde kennis van taal en letterkunde bij 't eindexamen van hoogere burgerschool en gymnasium te vorderen is onbillijk en onnoodig. De heer Heemskerk, dit evenzeer inziende, stelde voor examen af te nemen in ééne der drie talen. Wij vermoedden(†), dat deze maatregel zwarigheden zou opleveren, en stelden hierom voor geen examen er in te houden.

Thans echter heeft de heer Fock een maatregel getroffen, op welken niemand aanmerking kan maken en door welken volkomen wordt uitgedrukt, wat *het minimum van kennis is*, dat de aanstaande student in deze vakken *noodzakelijk moet* bezitten: ‘hij moet met gemak de schrijvers in de fransche, hoogduitsche en engelsche talen verstaan.’ 't Is natuurlijk te wenschen, dat hij meer wete; dat hij ook in die talen zijne gedachten met woord en schrift kan uitdrukken; dat hij ervaren zij in hare letterkunde. Maar wanneer de wet dit alles eischt, vervallen de examinatoren - de ondervinding bij de examina van 't middelbaar onderwijs leert het - in zoo vele specialiteiten, dat de examinandus in de laatste jaren er bijna zijn hoofdvak van moet gemaakt hebben.

Ons dunkt, het hoofddoel der studie van de moderne talen *bij het hooger onderwijs* kan met mogelijkheid niet beter geformuleerd worden.

(Wordt vervolgd.)

(*) Deze punten uitvoeriger: Tijdsp. 1868, No. 5, p. 595 vgg. en 601 vgg.
(†) Tijdsp. t.a.p., p. 603.

Kijkjes in het regerings-verslag van den staat der lagere scholen over 1866/1867.

III.

Wij hebben in de beide vorige Kijkjes bedroevende toestanden in het licht moeten stellen, die - wij vernamen het met blijdschap - algemeene belangstelling gewekt hebben, waarvoor wij dankbaar zijn en die wij op grooten prijs stellen; die belangstelling is echter niet genoegzaam, zoo zij niet wekt tot de aanvaarding of de voortzetting van den strijd tegen dien geweldige, die met ijzeren vuist den geest van zoovele duizenden in ons dierbaar vaderland in onkunde en daaruit voortvloeijend ongeluk geketend houdt. Het is echter eene onbetwistbare waarheid, dat ieder in zijn kring reeds zeer veel tegen het schoolverzuim doen kan, waarom dan ook niemands hulpe versmaad moet worden; hoewel eerst van eene algemeene medewerking afdoende verlossing van zulk eene overal heerschende kwaal te wachten is. Vraagt men ons echter: ‘Wachter, wat is er van den nacht?’ dan antwoorden wij dat wij eene ligte schemering begroeten. Zij is echter gelijk aan de eerste schemering in de poolstreken, welke nog niet spoedig gevolgd wordt door het opgaan der zon; doch die de blijde hoop en de vaste verwachting geeft, dat zij langzamerhand in kracht zal toenemen, al doen donkere wolken haar somtijds minder helder schijnen, zoo dat zij gevolgd zal worden door den vollen lichtstroom uit de liefelijke zon, die voor dood, leven scheppen zal. Die schemering is voor ons de belangstelling, welke de zaak wekt; die schemering is voor ons de verontwaardiging, welke de droeve cijfers baren; en de blijde hoop, ja de vaste verwachting, dat er licht komen zal, is de ijver, welke ons van vele belangstellenden geopenbaard wordt om het niet bij klagen te laten, maar ten koste van tijd, rust en gemak uit te gaan om den vijand onder de oogen te zien en de waarheid in het licht te stellen voor hunnen kring of voor hunne gemeente.

Wanneer men toch tot een naauwlettend plaatselijk onderzoek geraakt, heeft men reeds hoogst gewigtige schreden gezet op de goede baan.

Een treffend blijk van hooge belangstelling in de zaak van het schoolverzuim heeft het Departement Rotterdam der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen gegeven; een blijk, hetwelk velen moge wekken en tot voorbeeld zijn, dewijl het duidelijk in het licht stelt, dat de mogelijkheid bestaat om zelfs binnen betrekkelijk korten tijd de waarheid ook in de grootste steden te leeren kennen. Eene door het Departement benoemde commissie heeft toch in 1867 de moeijelijke opdragt aanvaard om in de gansche stad juist na te gaan hoeveel kinde-

ren geen onderwijs genoten, terwijl men te gelijkertijd zou trachten, zoo mogelijk, de redenen te leeren kennen, die daartoe aanleiding gaven. Waarlijk reeds het besluit tot die edele daad was vermelding en eere waardig geweest, en wordt er dikwijls en te regt met ophef gewag gemaakt van hetgeen er te Rotterdam groots verrigt wordt, om den stoffelijken bloei dier stad steeds te verhoogen; de togt dier mannen langs stegen en straten, hun bezoek tot in de afgelegenste en minst aantrekkelijke woningen, hun edele bemoeijing - met één woord hun moeijelijk werk om het ware cijfer te leeren kennen van hen, die in hunne jeugd niet opgeleid worden om van de vruchten van de welvaart dier stad te kunnen genieten of daaraan bevorderlijk te zijn, moet dankbare erkentenis wekken. Wij brengen hun en het Departement onzen ongeveinsden dank daarvoor. Zij hebben het ware besef, en meer dan dat zij betoonen er wat voor over te hebben, dat de stad hunner inwoning duurzaam bloeijen kan, indien de grondslag daartoe ook gelegd wordt in goed volksonderwijs.

Alleszins merkwaardig is het rapport, dat de Commissie heeft uitgebragt. Daaruit blijkt, dat men de stad in 15 afdeelingen heeft verdeeld, die elk door verschillende leden zijn bezocht, terwijl de uitslag een zeer bemoedigende mag genoemd worden, daar van een aantal, van naar onze berekening 17500 kinderen, eigentlijk slechts 405 geen onderwijs genoten. Niet dat wij vrede hebben met dat kleine cijfer; ook dat moet zoo mogelijk geheel wegvallen en tot nul gebragt worden, doch Rotterdam kan er teregt trotsch op wezen, dat tegen het evenredig cijfer van 3500, die er zouden kunnen gevonden worden, dat getal slechts 405 bedraagt. Waar men met zulk een goeden geest bezield is, dat men niet schroomt een onderzoek in te stellen over eene bevolking van 115,000 zielen, daar kan men met grond verwachten, dat men niet rusten zal voor dat de groote kamp volstreden is en men getuigen kan: Wij kennen hier geen schoolverzuim meer. Wij verwachten inderdaad uit Rotterdam binnen betrekkelijk korten tijd dat blijde berigt, en die dag mag in de jaarboeken der stad als een der schoonste opgeteekend en de stad alsdan in feestdosch getooid en vlag en wimpels ontplooid worden. Waar men tot zulk eene uitkomst geraakt, kan een der schoonste feesten der menschheid, een waar beschavings-feest, gevierd worden.

Men leere echter uit het voorbeeld van Rotterdams Departement, dat waar men over 115,000 inwoners een rigtig onderzoek kan instellen, de mogelijkheid daartoe allerwegen bestaat; terwijl zij, die meer bijzonderheden willen weten, bij mannen, die met zulk een flinken geest bezield zijn, ongetwijfeld niet te vergeefs om goeden raad en voorlichting zullen vragen.

Moge Neêrlands hoofdstad nu maar niet langer achterblijven!

Dat hopen wij te meer, omdat het kwaad daar gewis sterker heerscht en derhalve verbetering dringend noodig is. Al moet het cijfer dan

ook droever zijn, men schame zich niet het te zoeken en te openbaren; hij die waarheid bejaagt, verdient lof en is de man, die helpen kan; hij, die bemantelt en verduistert, dient den naaste niet. Aan strijders voor volksheil ontbreekt het ook in Amsterdam niet; dat bewijst het waardig Hoofdbestuur der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen; dat betoont zoo menig lid der Plaatselijke Schoolcommissie; dat getuigen in de laatste maanden de wakkere mannen, die uitgingen om de bewaarplaatsen of liever bewaarhokken te leeren kennen, waar honderden kleinen als het ware wegkwijnen. Amsterdams afdeelingen van de Maatschappij mogen het voorbeeld harer Rotterdamsche zuster volgen en mannen in haar midden vinden, die mogen uitgaan om de droeve wonde te peilen, die aan het welzijn der grootsche stad zoo zeer knaagt en wier genezing stoffelijk en zedelijk voordeel opleveren en in Amstels achterbuurten vreugde en waar leven brengen zal.

Wij zullen echter nu van dit punt afstappen en een ander hoogst belangrijk punt ter sprake brengen, waartoe wij door de vorige schetsen gekomen zijn.

Bedroevend is inderdaad de toestand hoe weinig er nog aan de ontwikkeling van Neêrlands toekomstige vrouwen en moeders gedaan wordt. Dat cijfer van 60048 meisjes geheel van onderwijs en dus bijna geheel van opzettelijke vorming uitgesloten; daarbij nog die duizenden, welke maar een zeer gering gedeelte van den benoodigden leeftijd op de schoolbank doorbrengen, zij blijven groote zorgen baren, omdat er van de opvoeding des volks in de meeste gevallen niets of weinig verwacht kan worden, zoolang die ongelukkigen niet geëmancipeerd worden van de onkunde, bij velen gelijkluidend met en verbonden aan ondeugd en ellende.

Zoo zij later voor de ligchamelijke voeding harer kinderen, hoe gebrekkig ook, zorg dragen en instinctmatig belangrijke stoornissen weten tegen te houden, dan zullen zij inderdaad reeds veel doen. Het diep treurige van dien toestand ligt echter voornamelijk ook nog daarin, dat bij zijne voortduring het ééne ellendige geslacht het andere zal opvolgen, dat te droever zal uitsteken naarmate de andere standen thans te vlugger en te hooger in ontwikkeling vooruitsnellen, zoodat in dezen tijd, waarin de eischen aan ieder individu steeds hooger worden om eene waardige plaats in de maatschappij in te nemen, eene volksmassa onder ons zal blijven bestaan, die onafgebroken ontstemmen en hoe langer hoe meer schaden zal aan algemeene welvaart.

Wij leven toch in een tijd, waarin nu reeds algemeene ontwikkeling eene eerste behoefte is, en wij gaan met reuzenschreden het tijdperk te gemoet, waarin het gemis daaraan aanleiding geven zal tot de geduchtste schokken en de gevaarlijkste volksberoeringen.

Wat moet er nu in dezen toestand gedaan worden om de kleinen reeds in het eerste levenstijdperk aan den schadelijken invloed te ontrukken van die onontwikkelde moeders, die nu om ons leven, en ook van

die, welke haar nog bij duizenden volgen zullen? Al mogt men zich binnen korten tijd reeds in algemeen schoolbezoek verheugen, zoo heeft men nu toch te kampen en zou men nog jaren lang te kampen hebben met een onontwikkelde menigte uit den lageren stand, die in hare kinderen onbeschrijfelijk veel kwaad zullen stichten. Wat kan er dus gedaan worden om die ongelukkigen in de vervulling harer moederlijke pligten te steunen of gedeeltelijk te vervangen? Zietdaar eene vraag, wier juiste beantwoording alle zorg en aandacht verdient.

Indien wij nu den blik in het rond slaan en nagaan of er ook inrigtingen bestaan, die gerekend kunnen worden als plaatsvervangsters op te treden voor de ouders in het werk der eerste ontwikkeling van het kind, dan ontmoeten wij al dadelijk de aan ieder bekende Bewaarschool. Onder de liefdadige instellingen, waaraan deze eeuw zoo rijk is, bekleedt zij gewis eene eerste plaats. Zij heeft veler warme genegenheid gewonnen en telt meer dan dat in alle beschaafde landen van Europa en Amerika zeer groote voorstanders in woord en daad. Zij berust op het beginsel dat men de ouders steunen moet in het werk der opvoeding en vorming der kleinen in die eerste levensjaren, waarin dezen zich reeds vrij kunnen bewegen, maar wanneer nog aan geen opzettelijk onderwijs kan of mag gedacht worden. Zij is echter bepaald voor die volksklasse bestemd, welke door de slechte opvoeding, die zij zelve genoten heeft, niet in staat is om zich van dien pligt jegens hare kinderen te kwijten, of ook voor haar, die door den nood gedrongen worden om hare woningen te verlaten om door arbeid in fabriek, op het veld of de woningen van anderen eenige penningen te gaan verdienen tot voorziening in de dringende en klimmende behoefte van het gezin. Men verlieze hier gansch niet uit het oog, dat bij den hoogen prijs van de eerste levensbehoeften het aantal dezer laatsten bij den dag vermeerdert en dat er tegenwoordig gansche scharen vrouwen tot arbeid buiten hare woningen gedrongen worden, die zich vroeger aan de zorg voor haar gezin konden toewijden.

Dit is ook een zeer bedroevend verschijnsel, dat de volle aandacht van alle menschenvrienden verdient. De klassen, die wij daar genoemd hebben, vinden dus in de bewaarschool eene inrigting tot ontwikkeling voor hare kinderen en voor haar is zij uiterst nuttig en weldadig. Wij hebben voor die moeders, altijd echter uit nooddwang, er dan ook vrede mede, mits zij goed ingerigt worde; hoewel wij het diep treurig noemen, dat die gebrekkige ontwikkeling en die maatschappelijke toestand er toe dringen om den moeders eene taak uit de handen te nemen, die als de heiligste pligt op haar rust; wier volbrenging haar zaligheid zou kunnen en moeten schenken en die zij om geen prijs zouden moeten willen afstaan. Ja, het genot zou haar nog grooter moeten zijn om den geest harer kinderen te vormen en te veredelen dan de kleinen te voeden met de moedermelk. Waarlijk, het is in onze zoo hoog geroemde beschaafde maatschappij en dat in de ver-

lichte negentiende eeuw een bedroevend verschijnsel, dat men, wil men duizenden kinderen niet even diep laten zinken als hunne ouders reeds gezonken zijn, de vorming dier kinderen reeds op drie of vierjarigen leeftijd moet overnemen en bepaalde instellingen daartoe vestigen. Naar onze beschouwing is zulk een toestand de ware niet, en ofschoon wij ten volle gevoelen, dat het ideaal is, dat alle huismoeders zich zelven met de eerste vorming harer kinderen zouden bezig houden, zoo doet het ons toch smart, dat wij van dat ideaal nog zoo verre verwijderd staan, als dit het geval is. Wanneer wij echter onze ondervinding raadplegen, dan spreken wij met volle overtuiging het gevoelen uit, dat voor de meeste moeders uit den lageren stand en ook om redenen uit den maatschappelijken toestand, waarin wij geplaatst zijn, voor velen uit den minderen burgerstand, inrigtingen dringend noodig zijn tot de vorming en ontwikkeling van kinderen op jeugdigen leeftijd, en dan houden wij onzen wensch gansch voor niet overdreven, dat zij allerwegen, ook zelfs in de kleinste plaatsen van ons land spoedig mogten gevonden worden, hetwelk echter zooals wij later zien zullen, volstrektelijk het geval niet is. Hoe zij ingerigt moeten zijn, bespreken wij later.

Hoogst belangrijk is echter nu de vraag, of zulke inrigtingen nu ook noodig en wenschelijk zijn voor de kinderen uit den hoogeren burger- en den zoogenaamden hoogeren stand. Wij aarzelen geen oogenblik om hierop ook uit volle overtuiging te antwoorden, dat wij het voor die standen een bedroevend en vernederend verschijnsel achten dat men op zoogenaamde bewaarscholen ook voor die kringen wijzen kan.

Wordt de arme moeder des morgens de deur uitgezweept om ten koste van hare eigene huiselijke bezigheden enkele stuivers met een stuk brood en voeding voor den dag te gaan verdienen; mag zij het niet laten om die penningen bij het loon des mans te voegen tot onderhoud of liever tot gebrekkige voeding en kleeding van een vaak talrijk gezin; wordt menige zuigeling vaak zoo gedoemd om den ganschen dag moederlijke verpleging te derven; wordt hare eigene woning zoo soms een tooneel van wanorde en onzindelijkheid om voor een karig loon de zalen der grooten te helpen verfrisschen en reinigen - wij vallen die moeder niet hard. Wij billijken het in haar als zij met genot verneemt, dat hare groote bezorgdheid voor hare twee-, drie- en vierjarigen, als zij buiten's huis is, zal ophouden, daar men eene bewaarplaats voor zulke kinderen stichten zal, waar men niet alleen op hen passen maar hen ook aangenaam bezig houden zal. - Dat de daglooner en zijne vrouw, wien het beiden in hunne jeugd aan vorming ontbroken heeft, maar die handen en lust hebben om in het zweet huns aanschijns van den opgang der zon tot aan haren ondergang voor eerlijk brood te arbeiden, doch geen het flaauwste begrip hebben van de ontwikkeling hunner kinderen, dat die door gehechtheid aan hun

kroost, dat zij toch liefhebben er naar haken om hunne lievelingen naar de plaats te brengen, waar het den kinderen zoo pleizierig gemaakt wordt en waar men hun het een en ander leert en geeft, wat zij hun niet leeren of geven kunnen - wij wraken het niet. - Dat de onverschillige en ruwe uit het volk, die bij den dag leeft, voor wie de volgende dag en week tijdperken zijn, die eerst in aanmerking genomen en waarvoor gezorgd zal worden, als zij er zijn; die geen ander genot kent, dan dat van het oogenblik - dat die om vrij te zijn met gretigheid eene plaats zoekt, waar het haar genoeg is, als haar kind maar goed bewaard is - wij vinden het verklaarbaar. Ja, wij willen ons in reiner en beter kring plaatsen - en dat nu de brave huismoeder uit den lagen en fatsoenlijken burgerstand, meestal gezegend met een talrijk gezin, hetwelk zij met haar echtgenoot in ‘eere en deugd groot wil brengen’, dat zij er toe overgaat om hare kleinen dagelijks eenige uren uit den huiselijken kring te verwijderen, omdat zij alsdan beter gelegenheid heeft zich onverdeeld aan de behartiging van huiselijke verpligtingen te wijden en stuivers kan verdienen, waarvoor zij evenveel centen niet mag uitgeven - wij vallen er haar niet hard om. Wij hebben er smart van, als zij hare lievelingen met een traan in het oog den eersten morgen zelve wegbrengt, met een traan bij het gevoel, dat er zich nu reeds een vreemde tusschen haar en hare kinderen komt plaatsen; doch wij roepen haar toe: gij kunt niet anders; hoewel wij echter altijd met eerbied het hoofd ontblooten voor de vrouwen in die standen, die liever wat ontberen of uren aan de nachtrust ontrooven om toch zelven zich aan het heilig werk van de eerste ontwikkeling der kleinen toe te wijden.

Inrigtingen tot vorming van de kinderen des volks en des minder aanzienlijken burgerstands zijn dus gansch niet te versmaden en mogen onmisbaar geacht worden - doch onze vraag of zij even noodig en wenschelijk zijn voor die uit den hoogeren stand is daarmede nog niet beantwoord. Wij willen als vriend der waarheid dat antwoord echter gansch niet ontwijken. - Noodig zijn zij, helaas! voor velen, en in zoo verre ook wenschelijk; maar dat zij nog noodig en wenschelijk zijn, is inderdaad al een allertreurigst verschijnsel. Met vreugde erkennen wij echter, dat er in die kringen nog in grooten getale moeders gevonden worden voor welke zij dit niet zijn, die er rein genot in vinden en het als een duren pligt beschouwen goede en trouwe zorge te dragen voor den ligchamelijken en geestelijken welstand harer kinderen; die het tot hare gelukkigste uren rekenen, als zij zich met dat werk kunnen bezighouden; die door gesprek, spel, gezang en waardig voorbeeld al het mogelijke doen om leven, liefde en deugd te kweeken bij haar kroost, en die geene moeite te groot, geen inspanning te zwaar achten als dit het wezentlijk belang harer kinderen geldt. Wij zijn er trotsch op, dat die echt Nederlandsche zin bij velen, zeer velen in die standen nog leeft, de zin, die in den ouden dag

het kenmerk onzer moeders was, om *bij* en *onder* en *met* hare kinderen te leven, zoodat zij daartoe huiselijke zorgen gaarne aan anderen overlieten, en wij willen het gansch niet gering achten, dat bij velen de ernstige vraag en het vurig verlangen steeds rijzen voor het waar geluk des kinds en wat daarvoor reeds vroeg en bestendig kan gedaan worden. Doch die lichtende partij trekt ons oog volstrekt niet af van het duister, ja zwart gedeelte der schilderij.

Als men onderwijzers of onderwijzeressen, vooral met het onderwijs van kinderen uit dien stand belast, hoort, hoe het over het algemeen met de ontwikkeling van die leerlingen bij de intrede in de school gesteld is, dan antwoorden zeer velen, dat het bij een groot aantal daarmede bedroevend gelegen is, vooral als men opmerkt uit welke kringen zij gekomen zijn, waarin aan alle voorwaarden voor ontwikkeling in het eerste levenstijdperk voldaan had kunnen worden; en dat het gansch niet vreemd is dat de minste eisch van ontwikkeling vaak nog geen behartiging heeft gevonden. Als men bedaard rond ziet, zal men gevoelen, dat die klagt gegrond wezen moet.

Treedt de woning veler gegoede burgers en aanzienlijken maar binnen, en zoo er kinderen zijn, dan ziet gij al zeer spoedig onder het vrouwelijk hulppersoneel meestal eene meer jeugdige, dikwijls nog een kind naar het ligchaam; droevig genoeg den meesten tijd duister van hoofd doch niet zeldzaam geen kind meer in de zonde. Zij draagt bij sommigen den naam van kindermeisje; doch, wat deftiger klinkt, bij anderen den naam van bonne of kinderjufvrouw en is van de tien zes keeren gekozen uit den lageren stand. Moogt gij dan verder het huis eens vrij doorwandelen, dan treft gij dikwerf en meestal in een afgelegen hoekje, waar dit juist zoo uitkwam, een vertrekje, soms somber en domperig genoeg en betiteld met den naam van kinderkamer. Maar waartoe die jeugdige in dien huiselijken kring en waartoe dat vertrekje? Onnoozele vragen, men heeft daar kinderen en de mevrouw heeft geen lust en geen tijd om zich met hen veel te bemoeijen. Dat meisje is dus daar om de kinderen op dat kamertje op te passen, te kleeden, te reinigen en tot gezellin te zijn van dat zij de oogen open doen, tot dat zij zich ter ruste leggen, het waar verlossingsuur voor de dienende, indien zij zelfs nog niet tot bewaarster moet strekken in den nacht, als mevrouw hare partijen geeft of bezoekt. Sommige mijnheeren en mevrouwen, vaders en moeders noemen wij ze niet, al hebben zij kinderen, hebben, om in hun nachtelijke rust niet gestoord of bij feestelijke gelegenheden, die bij hen zeer dikwijls komen, niet gedrongen te worden om te vroeg te vertrekken of afscheid te geven, dan ook trouw gezorgd dat van hun eerstgeborene af, de nachtelijke hoede aan de kindermeid is opgedragen, en als zij nu hare kleinen maar eens een paar keeren elken dag zien, dan is hun dit genoeg. Men zal wel begrijpen, dat er dus eene gewigtige taak rust op dat jeugdig vrouwelijk wezen; want die bepaalt

zich nu maar niet alleen tot oppassen, kleeden, reinigen, zij moet de eerste hand aan de geestelijke ontwikkeling slaan. En wie zijn meestijds die kinderverzorgsters? Gelukkig in eenige gevallen vrij goed ontwikkelden en deugdzamen uit den minderen burgerstand, die van hare moeder geleerd hebben, hoe zij met kinderen moeten omgaan en van wie zeer dikwijls gezegd kan worden, dat zij het wel met de kleinen meenen; ook vele bonnes of kinderjufvrouwen uit goeden kring verdienen inderdaad onzen lof. Maar bij tal van onbevoegde en gansch niet onberispelijke bonnes en kinderjufvrouwen, komt nu het grootste aantal van die, welke dochters des volks zijn, en hoe is het over het algemeen met dezen gesteld? Treurig, diep treurig. Wel mag men ze, armelijk en ruw als zij er uitzagen, toen zij de woning binnentraden in een nieuw pak steken en de oude kleêren laten afleggen - doch zij mogen nu naar het uiterlijk presentabel zijn, hoofd en hart kan men daarmede niet reinigen en ontwikkelen en den wil de ware rigting niet geven, en toch als zij maar zoogenaamd fatsoenlijk in de kleêren steken, draagt men de geheele of gedeeltelijke zorg voor het heil der kinderen gerust aan haar op. Zorg voor het heil der kinderen - bittere spotternij - in de meeste gevallen is het zoo goed als of men haar de zorg gegeven heeft om naar ligchaam en ziel die kinderen te verderven, die geboren in de verblijven der gegoeden en grooten dezer aarde en gevoed en gekleed met het fijnste en eêlste, wat de wereld opleveren kan, reeds vroeg gekweekt worden tot dienaars en dienaressen der zonde.

En al zijn er nu vele ouders in de standen, die wij thans op het oog hebben, wier verachtelijke handelwijze zoo ver niet gaat en die, zoo het heet, hunne kinderen veel om en bij zich hebben, de kindermeid speelt bij hen toch dikwijls ook eene te groote rol in de opvoeding van het kind en, meer dan de moeder zelve, oefent zij den grootsten invloed op de kleinen, Ware zij nu goed gevormd en degelijk ontwikkeld en tot hare betrekking bekwaamd, men kon haar dan een gedeelte doch nog wel nooit anders dan onder streng toezigt toestaan; maar hoe zal de gansch onontwikkelde, de gansch ongeschikte met vrucht kunnen vormen en opvoeden? Zal eene duistere ziel licht scheppen; zal eene onreine reinheid, eene zedelooze zedelijkheid en eene onontwikkelde ontwikkeling kweeken? IJdele verwachting, valsche hoop, waar droombeeld!

Wij betreuren het als het kind uit den laags ten stand in onkunde en ellende voortdommelt; wij voelen diepe smart, als door de moeders der armen de blijdschap en het licht niet gekweekt worden bij drie en vierjarigen; wij verbleeken, als wij honderden kinderen aan den schoot zien staan van naar den geest doode moeders, wier oogen niet tintelen bij de opmerkingen en soms aardige vragen der kleinen; doch wij noemen deze kinderen nog gelukkig tegenover die der aanzienlijken, die voor hen ook *doode* ouders bezitten, welke voor eenige guldens in

het jaar, aan kindermeid of jufvrouw betaald, zich in hunne verbeelding vrij koopen van het schoonste werk op aarde, de opvoeding van een eigen kind; die den heiligsten pligt verzaken, welke op hen rust; die aan het einde des jaars wel gaarne de balans van hun aardsch vermogen opmaken en bij eene gunstige uitkomst juichen van vreugde, doch diep genoeg gezonken zijn om niet met de hand op het hart van tijd tot tijd de rekening af te sluiten, die aanwijzen moet of zij hunne schuld als ouders wel betaald hebben aan hun kroost, dat hun grootste en schoonste bezitting zijn moest. Hunne kleinen hebben met de voeten in het Beloofde land gestaan, want niets behoefde hun te ontbreken om tot verstandige, bekwame en goede menschen opgeleid te worden; doch door de nalatigheid van zulke ouders worden zij de woestijn in gejaagd om daar tot aan het einde der levensbaan te zwerven.

Zijn er zoo? Zij zijn er zelfs niet weinigen. Wie geen vreemdeling in de groote wereld is, kan ze, helaas! dagelijks in grooten getale aanwijzen. Menig jongeling en menige jonge dochter uit den hoogeren burger- en hoogst aanzienlijken stand zijn reeds reddingloos verloren gegaan door het zaad van ellende en ondeugd in hunne jeugd op die wijze in hunne harten gestrooid door kindermeiden of bonnes, die zonder zorge door de ouders gekozen en zonder opzigt met de kinderen mogten omspringen, zoodat terwijl mijnheer en mevrouw soms vol aandoening in den schouwburg staarden op de tooneelen van losbandigheid en zonde, als gevolgen van verwaarloosde opvoeding, men soms in hunne woning druk bezig was om hun in hun eigen kroost diezelfde toestanden in werkelijkheid voor te bereiden.

Waarlijk geen stand der wereld mag zich geheel vrij maken van de zorg voor zijne kinderen; maar als de arme moeder, die uitgaat om datgene te verdienen, wat haar voeden moet en wat zij hare kleine met volle teugen in de moedermelk zal terug geven, al let zij ook te weinig op de vorming van haar kind, nog vergiffenis bij ons vindt, wij vergeven het den aanzienlijken ganschelijk niet, als zij zich niet onverdeeld aan dat werk wijden, en wij mogen het hun niet vergeven, want zij staan en blijven zwaar strafschuldig voor God, hunne kinderen en de gansche maatschappij. Wie kan, hij drage deze waarheden toch rond en trachte zoo de oogen der verblinden te openen.

Moeders, uit welken stand, doch vooral gij, die in hoogeren stand geplaatst zijt, wij vragen u uit warme belangstelling in uw geluk en uwe vreugde; wij vragen tot het heil uwer woning, tot den zegen uwer kinderen, geeft aan geen ondergeschikten, ze mogen heeten, zoo ze willen, de geheele taak over om uwe kleinen in de eerste levensjaren te verzorgen, te ontwikkelen, te vormen, te veredelen en tot deugd en christenzin op te leiden, dat gij allen toch zoo gaarne bij hen verlangt. Doet het niet, omdat de meesten, wien gij het opdraagt, daartoe ongeschikt en niet meer dan huurlingen zijn, die als het geld verdiend is, niet vragen naar het werk. Staat dien arbeid niet af, al wilde

men u, in plaats van daarvoor geld te eischen, met goud daarvoor betalen; gunt geen ander het genot en de eere van het goede in uwe kleinen gekweekt te hebben, en laat elk goed beginsel eene goede plant zijn door u zelven onder hoogeren zegen gekweekt, en echte moedertrots u wijden en kracht en moed geven tot dat meer dan aardsche werk. Vordert de huiselijke kring uw dienst en roept te gelijk uw kind, neemt voor het eerste dan vreemde hulp en geeft daarvoor uw geld; doch staat zelven bij en voor uwe kinderen als *ware* moeders. Bedenkt het wel, dat het stof wel van uwe prachtige meubels kan afgenomen en de kreuk uit kleed of linnen weder glad gestreken worden; doch dat het vuil, waarmede vreemden de kinderziel besmetten en de kreuken, die het gemoed ontvangt, in de meeste gevallen niet of met zeer veel moeite kunnen weggenomen of geëffend worden. Wij verzoeken u dus dringend, dat gij zelven uwe kinderen in de eerste levensjaren zult opvoeden, en wij raden u dat gij u die taak steeds meer geschikt maakt door het staren op goede voorbeelden, door den raad van goede opvoeders en verstandige en bekwame onderwijzers en door het raadplegen van moeders, die rijp in ervaring zijn, terwijl de uitmuntende geschriften voor moeders niet maar op uw boekenhanger moeten pronken doch dagelijks door u geraadpleegd worden. Gij heet moeders - weet het dan ook, in den edelsten zin des woord waarlijk te zijn, en uwe kinderen, zij zullen u later dan niet alleen danken voor de voeding en verzorging des ligchaams, doch bovenal voor de voeding en veredeling des geestes.

Na alles, wat wij gezegd hebben, zal het wel duidelijk wezen dat wij gansch niet ingenomen zijn met zoogenaamde bewaarscholen voor den fatsoenlijken stand - en dat, zoo wij ze nu in sommige gevallen nog dulden, het slechts onder de bepaalde voorwaarde is, dat zij langzamerhand zullen verdwijnen en vervangen worden door de huis- of speelkamer in elk gezin, waarin de moeder als opvoedster, soms gesteund door eene daartoe bevoegd verklaarde, die onder haar opzigt en hare leiding mag arbeiden. De tijd moet dus niet verre meer zijn, dat men het niet meer hooren zal uit den mond van beschaafde moeders, dat zij niet weten, hoe hare kinderen te ontwikkelen, eene belijdenis die thans ongelukkig nog maar te zeer bewaarheid wordt. Wij mogen daarover zelfs alle moeders niet te hard vallen, want inderdaad er werd en wordt in het onderwijs en de opleiding onzer meisjes ook uit den beschaafden stand nog veel te weinig gedaan, wat haar tot goede opvoedsters vormen kan. Zij, die de hand aan dit werk eens zullen slaan, zullen een edelen en hoogst verdienstelijken arbeid opvatten. Elke ontwikkelde en beschaafde vrouw, wie de zaak echter nu al ernst is, kan en zal evenwel reeds veel kunnen doen om dat gebrek in hare vorming op te heffen, en zoo zij zich met ijver wijdt aan de ontwikkeling harer kinderen, zal de taak haar dagelijks gemakkelijker vallen, en zal zij het spoedig een ongekend genot vinden om niet van tijd tot

tijd maar elken dag de woonkamer vervormd te zien in eene ware ontwikkelingsplaats voor haar kroost. Wordt het zoo, dan zal de minder ontwikkelde het bij haar zien en leeren kunnen, wat de pligt der moeders is en er langzan erhand toe gebragt en opgevoed worden om niet altijd en ook hierin geene hulpe te zoeken bij hetgeen de philantropie haar schenkt.

Nog eenmaal dus, wij willen geen bepaalde inrigtingen voor den gegoeden of den hoogeren burgerstand, doch wel voor den lageren burgerstand en de lagere volksklasse.

De grootste zorg eischt het echter, dat zij behoorlijk en doeltreffend ingerigt worden en wij achten het daarom pligt om dat punt meer van nabij te beschouwen en daarover bescheiden onze meening te uiten, waartoe wij zulk eene inrigting in betrekking ook tot de volksschool willen beschouwen.

Wij mogen ons trots de aanvallen van sommige partijen te regt beroemen in het bezit te zijn van uitmuntend ingerigte volksscholen, die in de vruchten, welke zij geven, voor den onpartijdigen en billijken beschouwer het bewijs leveren, wat zij vermogen ter verspreiding van kennis en beschaving en hoezeer zij verdienen geschat te worden. Maar, wat zou die volksschool nog niet meer vrucht kunnen afwerpen, indien hare leerlingen voor hun leeftijd goed ontwikkeld tot haar kwamen, hetwelk, zooals wij boven aangewezen hebben, nu juist het geval niet is. Algemeen rijst van dag tot dag de klagt der onderwijzers, dat de meeste kinderen zoo slecht voorbereid tot de school opgaan, terwijl diegenen kennelijk gunstig afsteken tegen het algemeen, welke het voorregt genoten hebben van eene *goede* bewaarschool of ouderlijke zorg gevonden te hebben. De meeste kinderen nemen echter plaats in de school, doch hebben niet leeren *zien*, *voelen*, *hooren* of *spreken*; van leeren *opmerken* kan er geen sprake zijn, en den eersten tijd zijn zij gansch niet op hunne plaats. Wat weken arbeid en inspanning kost het den onderwijzers nu niet om hen goed geschikt te maken voor het eigentlijk onderwijs, terwijl veel, wat in de vorming had kunnen geschieden, veronachtzaamd en nu zelfs voor geen volkomen herstel meer vatbaar is; want de verloren jaren der jeugd zijn gelijk aan de woekerplanten, die niet geven, maar altijd blijven nemen. Dat gebrek aan opvoedkundigen zin, dat gemis aan opvoedkundige beginselen knaagt dus ontzettend aan de volksschool, en wat zou deze nog meer vruchtdragende takken kunnen uitschieten, zoo de grond, waarop zij groeijen moet, in de meeste gevallen niet volkomen, in andere gevallen voor een groot gedeelte onbebouwd was. De gebrekkige ontwikkeling van het kind bij de intrede der school rooft dus tijd en kracht, welke beter hadden kunnen besteed worden; maakt dat de vlugge en ontwikkelde om den achterblijver lijdt; doet den ijverigen onderwijzer soms gebukt gaan onder de verdenking of hij wel met inspanning genoeg arbeiden zou, nu zijn werk niet zooveel dadelijke uitkomst oplevert, als van hen, die in gelukkiger omgeving geplaatst zijn, ja, doet

hem wel eens smadelijke bejegening ondervinden, alsof hij zich met dwaze dingen bezig hield, juist dan, als hij den verwaarloosden akker bij het kind geschikt tracht te maken voor het eigentlijk onderwijs. Wij wenschen hartelijk dat Ouders, Schoolbestuur, Plaatselijke, Gewestelijke en Hooge Regering de oogen eens mogen openen voor dat algemeen gebrek aan ontwikkeling bij den jeugdigen schoolleerling en dat zij niet langer doof mogen blijven voor den algemeenen wensch der onderwijzers: Geeft ons de kinderen des volks, geeft ons alle kinderen beter ontwikkeld, en wij zullen u nog meer vruchten leveren van ons werk, en de school zal nog vrijer het hoofd kunnen verheffen.

Waarlijk, wij vinden hierin weder een treffend doch treurig bewijs, dat er bij het algemeen nog weinig wezentlijke belangstelling voor de waarachtige verbetering en volmaking van ons volksonderwijs bestaat, daar men die klagten slechts op weinige plaatsen buiten de school hoort en nu men nog zoo weinig de handen ineenslaat om ook hier een perk te zetten tegen een groot kwaad. Welk landman maakt zijn akker toch niet geschikt voor het zaad; welk reeder zorgt niet, dat zijn schip zeilbaar is, als het de lading inneemt; welk fabrikant waakt niet, dat zijne werktuigen in orde zijn, als hij zal gaan arbeiden - maar wie zorgt er nu voor, dat de kinderen des volks geschikt zijn tot het onderwijs, als zij de school binnen treden, nu de ouders het niet doen en ook niet kunnen; wie vraagt er naar, hoe het de onderwijzer daarmede zal aanleggen; wie klaagt er over, dat er dus zooveel tijd en kracht misbruikt wordt; wien hoort gij daarover als eene wettige grief bij het lager onderwijs? Onder duizenden gaan maar enkele stemmen op, en de groote leemte, die er in ons volksonderwijs bestaat, vindt geen behartiging, en of de duizenden guldens en de som, de krachten daaraan besteed meer renten zouden kunnen opleveren, daarop wordt niet gelet, en bij de mannen, die zich voorstanders noemen van onderwijs, als eene onverschillige zaak beschouwd; zelfs, wat wij ook gansch niet verzwijgen mogen, de Hooge Regering heeft vroeger nimmer en ook nu nog niet, in blijkbare daden ten minste, dit punt ernstig ter harte genomen. Wij zullen echter ook in deze niet ophouden te spreken en op het kwaad te wijzen, en blijde en dankbaar zijn wij, dat de grootsche Maatschappij, die algemeen nut bedoelt, ook daarin niet achterblijft.

Maar wat klaagt gij, roepen velen ons als om strijd toe; er verrijzen toch allerwege bewaarscholen; zij bieden toch hulp; weest toch erkentelijk voor hetgeen men daarin doet; hebt maar geduld, zij zullen zich weldra over het gansche land verspreiden. - Wij zijn gansch niet ondankbaar voor het goede, dat geschiedt; wij vangen gretig alle lichtpunten op; wij juichen, als wij goede bedoelingen en goede daden zien, die ijverig naar volksgeluk jagen; doch wij houden van geen half werk en wij hebben geen vrede met het kennelijk gebrekkige en onvolmaakte en onvoldoende. Hoe grooten lof wij dan ook brengen aan menige be-

waarschool, welke ten onregte dien ongelukkigen naam draagt; hoezeer wij den ijver en de goede werkzaamheid prijzen van menigen stichter en arbeider op dat gebied, wij kunnen en mogen niet tevreden zijn, als men slechts hier en daar inrigtingen en dan nog maar bewaarscholen oprigt. Wij willen iets beters, iets edelers, iets hoogers, iets wat afdoend strekken kan om die groote leemte uit de lagere school weg te nemen, dat de meeste kinderen, die haar bezoeken den eersten tijd nog ongeschikt tot onderwijs zijn. Wij rekenen hierbij zelfs bepaald op de hulp van velen, die op het gebied der bewaarscholen werkzaam zijn en wij willen hun bijstand niet gaarne missen, even weinig als zoo menige stichting, die geheel of gedeeltelijk reeds in de in ons oog ware rigting arbeidt.

Wij mogen volstrekt echter niet alles als goed aanvaarden, wat onder den naam en de leuze bewaarschool tot ons komt. Die naam is ons reeds onaangenaam, want hij berust op een onopvoedkundig beginsel; waarlijk de kleinen op jeugdigen leeftijd moeten meer dan bewaard worden, en de geest des kinds heeft van de eerste weken des levens reeds zijne sterk sprekende eischen. Kinderen zijn geen vleeschklompen, die men als zakken of balen in de minst mogelijke ruimte van tijd tot tijd wegstoppen kan. Maar wat zien wij nu onder den naam van bewaarschool al voor ons oog verrijzen? Gaat naar de hoofdstad des lands, en gij behoeft niet lang te zoeken naar die enge, benaauwde, lage, vaak donkere vertrekken of kelders, die tot stinkende, onreine bewaarplaatsen dienen voor zeer jeugdige kleinen, welke zeer dikwerf onder het alles behalve liefdevol toezigt eener door de zorgen des levens zwaar gedrukte staan, die geen ander bewijs van bevoegdheid heeft, dan het beroep op hare armoede. Ziet, hoe zij 's maandags morgens reeds angstig nagaat hoe hoog het product stuivers of centen die week zijn zal, en hoe het meer of minder bedrag verhoogd met de opbrengst van haar snoepwinkel, hare stemming jegens de kleinen voor alle volgende dagen bepaalt. Bij haar geen sprake van ontwikkeling - zij bewaart de kinderen, en of deze nu wegkwijnen als de bloemen in de duisternis, men geeft er zich geen rekenschap van, als zij maar voor plotselingen dood door water, vuur of wat ook bewaard worden. Zoo zijn ze hier en daar, vooral in de Amstelstad, waar Dr. Coronels verdienstelijke arbeid reeds voor geruimen tijd, met den vinger er op heeft gewezen, dat reeds genoegzaam had moeten zijn om ze te doen sluiten. Gelukkig, dat eenige waardige mannen weder uitgetogen zijn, om ze te gaan opnemen die plaatsen des verderfs, die holen der duisternis. Dr. Coronel en zijne navolgers mogen spoedig die voldoening smaken, dat zij paal en perk hebben weten te stellen aan den gruwel, dat men op groote schaal de kleine kinderen des volks ligchamelijk en zedelijk verderft. En toch dragen ook die plaatsen den naam van bewaarscholen, die hokken en holen, waar de landman zijn vee geen plaats zou willen geven. Wij wenschen vurig, dat weldra Neêrlands grond van de grootste

stad tot het kleinste gehucht op zulke bewaarscholen niet meer zal kunnen wijzen en dat de vervormde matressenschool moge wegzinken voor het licht der beschaving. Maar tegenover die jammerlijk ingerigte bewaarplaatsen staan nu prachtige en sierlijke lokalen, vol licht en lucht en helderheid en netheid, zeer dikwijls zelfs voorzien van tuin en speelplaats. De uiterlijke gedaante der gebouwen trekt aan, en de gouden letteren: Bewaarschool boven den ingang, of een prachtig beeld of eene schoone bijbelspreuk schijnen u vriendelijk uit te noodigen om die plaats binnen te treden. Adelijke jonkvrouwen, ernstige vrouwen uit de grooten der aarde, zusters der liefde, van verschillende belijdenis, vindt gij in verscheidene dier inrigtingen werkzaam; doch hoewel wij eerbied hebben voor de gemoedelijke overtuiging dier ijverigen, in de meeste dier bewaarscholen kunnen wij toch ook nog geen vrede vinden. Wij verkondigen het luide als onze vaste overtuiging, dat bij de eerste ontwikkeling des kinds reeds gestreefd moet worden, om reine en goede beginsels in het jeugdig gemoed te kweeken; dat wij het even noodig achten als de spijze van het ligchaam om het te omringen met al, wat het tot het edele wekken kan; dat wij het heilige pligt rekenen om het reeds vroeg den Vader in de hemelen te leeren kennen en liefhebben en dat Jezus aanminnig beeld voor het kind moet verrijzen; doch men sla daartoe de gepaste goede opvoedkundige wegen in. Laat de lieve zon; laat de prachtige bloemen, de bonte vlinders, de verschillende verschijnselen en vruchten en zooveel anders tot het kind van God spreken. Laat de trouwe zorg van ouders en onderwijzers voor hen een flaauw beeld worden van de zooveel hoogere liefde en zorgen Gods; doch men knakke de bloem niet, als zij nog in den knop staat, men store de kinderlijke blijdschap niet, die onbezorgd en onschuldig daarheen dartelt; men rukke de rozen niet uit op het levenspad der jeugdigen; men doove het zonlicht niet voor hun oog en men zette hun geen bril op den neus met bijna zwarte glazen en overdekke zoo alles met eene grafkleur. En dat doet men als men de hoofden der kleinen reeds volpropt met allerlei geheimzinnige en onverstaanbare spreuken of gezegden; dat doet men, als men met het kind reeds begint te dogmatiseren; dat doet men, als men het onder schuldbesef reeds wil doen wegzinken; dat doet men als men de groote les der liefde tot den naaste vergeet en reeds vroeg scheidsmuren oprigt; dat doet men, als men het kind reeds leert spreken van bevinding en genade; dat doet men, als men het reeds rondvoert in de doolhoven der geloofsbegrippen en het kinderlijk brein èn verwart èn verstompt met het inprenten van lange psalmen, gansche hoofdstukken uit de profetien en gebeden zonder zin en gloed. Wij gruwden er dan ook van, toen wij een onzer vrienden met weemoed voor het kind hoorden zeggen, hoe voor weinig weken een vijfjarige kleine voor hem Jesaïa LIII op dreunde, als proeve hoeveel goeds en schoons de bewaarschool hem geleerd had. Wie vrede hebben kan met zulke bewaarscholen -

wij niet; wie dat godsdienst moge heeten - wij niet; wie dat aankweeking van christelijke beginselen noemen mag - wij niet. Zoo zijn er, en zoo komen er helaas! dagelijks meer en meer, bewaarscholen in den reuk der heiligheid, doch enkel kweekplaatsen van een bloot vormelijken godsdienst, waar weinig gedaan wordt om den kinderlijken geest te ontwikkelen - maar ontzettend veel om dien te verstompen, en waar juist dat leeren van tal van onverstaanbare en duistere gebeden, psalmen en profetien de dagelijksche spijze voor de kinderen is, van welke velen op rijperen leeftijd de maatschappij zullen intreden als doffe, koele dweepers of tot oververzadigden in de kerkleer, die dan niet zelden met de leer wel eens alles wegwerpen, wat op God en godsdienst betrekking heeft. Waar dus de bewaarschool de vrucht is van die ziekelijk vrome zucht dezer eeuw, die het kind reeds voeden wil met het dogma, wij hebben er geen vrede mede, al vindt zij ook bescherming bij menig aanzienlijke - en ook zij is dus niet, wat wij voor het algemeen wenschen en bedoelen.

Zoo zouden wij de bewaarscholen kunnen schetsen, waar onderwezen wordt; ook zij smaken ons niet, doch genoeg hiervan. Maar, telt ons land dan gansch geen stichtingen, die naar uwe meening aan de billijke eischen voor het kind voldoen, wordt ons mogelijk gevraagd. Wij antwoorden met welgevallen, dat zij er zijn en dat de kennelijke zucht bij velen bestaat om ze in grooter getale te doen verrijzen. Wij willen echter thans met niet veel woorden bescheiden ons beginsel in deze aangeven, dat het geluk moge hebben bij velen ingang te vinden. Wij houden vast, dat de kinderlijke geest ook in de eerste levensjaren opzettelijke en gepaste hulp tot vorming en ontwikkeling behoeft; wij vragen dien voor elk kind, en waar de ouders, onkundig of niet bij magte zijn om die te schenken, moet niet voor enkelen maar voor allen daarvoor gezorgd worden. De lagere school kan, zonder dat daaraan voldaan wordt, niet volkomen aan hare roeping beantwoorden, hetzij die als bijzondere of openbare optreedt; zij zal echter te meer bloeijen en hare leerlingen naarmate beter hierop gelet wordt. Die vorming maakt ook deel van het onderwijs uit en behoort ook tot het gebied der lagere school. Wat tot het gebied van de lagere school en dus van het onderwijs behoort, mag de zorge der Regering niet ontgaan, en dus ook de plaats van de eerste vorming des kinds niet.

Zie daar, onze hoofdbeginselen, die wij niet thans maar bij ons volgend kijkje zullen uitwerken. Wij stellen er prijs op, dat men ze nu reeds in ruimen omvang begrijpe en daarom nog een enkel woord. Wij verlangen dus geen bewaarscholen, maar voorbereidingsscholen, plaatsen waar niet opzettelijk geleerd maar ontwikkeld wordt; waar men goede beginselen aankweekt, doch het hoofd niet verstompt of het hart verstijft; wij verlangen die niet op enkele plaatsen maar allerwegen, omdat er overal kinderen zijn, die onontwikkeld de school binnentreden; wij vragen die als deel of klasse van elke lagere school, hetzij

openbaar of bijzonder en wij nemen bepaaldelijk aan, dat zij, wordt de Wet van 1857 volkomen uitgevoerd, ook eene liefelijke en schoone vrucht dier wet worden kan, ja worden mag en moet.

Wij willen dan ook nader het regeringsverslag daarover raadplegen en naauwlettend nagaan, wat in 1866/1867 in ons land gedaan is om dat deel van de volksopvoeding te behartigen. Wij vreezen, ja zijn er zeker van, dat ook dit onderzoek geen blijde uitkomst zal opleveren. Waar men toch de jeugdigen in pestholen laat wegkwijnen en aan gansch onbevoegden en ongeschikten ongestoord overgeeft; waar men eene ziekelijke philantropie vrij spel laat om zich een groot gedeelte van het volksonderwijs toe te eigenen, ook door het kind tot acht-en negenjarigen leeftijd op de zoogenaamde bewaarschool te laten verblijven; waar men de naar echte opvoedkundige beginselen ingerigte voorbereidings-scholen of klassen nog zoo weinig in het licht stelt en ook niet tot hare oprigting wekt - daar mag en moet en kan in ons oog niet gezegd worden dat aan Art. 194 der Grondwet voor het Lager Onderwijs nog volledige uitvoering is gegeven. Wij zijn echter ook hierin niet zonder hoop en gelooven vast, dat wij eene goede toekomst te gemoet gaan, waarnaar wij ook voor den bloei van het Nederlandsch schoolwezen vurig verlangen.

Moordrecht, 15 April.

G.B. LALLEMAN.

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek overzicht.

In hoeveel opzichten men ook moge kunnen betwisten, dat de Fransche natie, vooral zoo als wij haar gedurende deze tweede helftder 19e eeuw hebben leeren kennen, de eerste der bewoonde aarde zij, toch verdient zij, sedert 1866, althans in één opzigt, dien eeretitel. Het Germaansche element moge toen op eenmaal, door eene overwinning, wier snelheid slechts door haren glans werd gëevenaard, gelegenheid hebben gevonden der wereld te verkonden, hoeveel levenskracht het in zijnen boezem bergt; die zelfde snelheid, die zelfde glans legden den Noord-Duitschen Bond de verpligting op, de zóo spoedig ingenomen stelling te ontwikkelen en te versterken, alvorens nieuwe veroveringen te beproeven.

Tegelijk heeft de krijg van 1866 een nieuw tijdperk der krijgswetenschap geopend. De tegenwoordige organisatie des Pruissischen legers is, wel is waar, niet nieuw - reeds den 3^{den} September 1814, nadat Koning Frederik Wilhelm zoo even de vruchten der algemeene volkswapening had geplukt, werd de wet door het ministerie von Hardenberg-Wittgenstein uitgevaardigd, waardoor die instelling tot eene blijvende werd gemaakt. Dreijses vinding dagteekende van 1835; doch de zamenwerking dier beide elementen en de grootsche, in 1866 verkregen resultaten - de Sleeswijk-Holsteinsche krijg van 1865 miste die laatste voorwaarde - was noodig om Europa de oogen te openen.

Van toen dagteekent de eigenlijke wedstrijd tusschen de groote en kleine mogendheden. *Fuimus Troes* riepen de eersten, en terwijl zij hunnen ouden rang trachtten te hernemen, sleepten zij de laatsten in hunne verderfelijke vaart mede, die onvermijdelijk tot uitputting der schatkamers moet voeren. Het is toch geoorloofd zich als een profeet voor te doen, zoodra de voorzegging reeds ten halve is verwezenlijkt. Of hebben wij niet nog kortelings, èn in Frankrijk, èn in Noord-Duitschland, èn in Pruissen gezien, hoede weigering van hervormingen, welker

wenschelijkheid door de bewindslieden zelven werden erkend, stoutweg door die uitputting moest worden vergoelijkt?

Doch die uitputting, wij hebben het reeds vroeger doen opmerken, heeft ook hare goede zijde; de noodzakelijkheid namelijk, waarin zich elke der mogendheden bevindt, om mede te helpen tot het behoud van den vrede. Indien toch heden ten dage eene andere taktiek, betere wapenen, *mitrailleurs* die den arbeid van tien kanonnen in gelijke tijdsruimte uitvoeren, eener beschaafde natie niet mogen ontbreken, dan kan zij evenmin de *nervus rerum* missen. Alleen voor Frankrijk is die uitputting geen onoverkomelijke hinderpaal. De opvoeding der natie werkte daartoe in de voornaamste plaats mede; de staatsman die eenmaal uitriep dat Frankrijk rijk genoeg is *pour payer sa gloire*, ontsluijerde den grondregel van Frankrijks historisch onderwijs. Eene andere overlevering, door de voorgangers van Napoleon III uitgedacht, maar door hem wellicht het ruimst toegepast, moest er noodzakelijk het hare toe bijdragen, dat men, zelfs zonder de uitputting aller overige Europesche Staten, van die zijde eene storing des vredes het meest duchtte. De Krim-oorlog en de Mexicaansche expeditie hadden het nog zoo kort geleden bewezen, dat Napoleon III zich om de verspilling van millioenen schatten, even weinig, als van millioenen menschenlevens bekreunde, zoodra het er op aankomt de aandacht zijner onderdanen zooveel mogelijk af te wenden van hetgeen hun het meeste aan het harte behoorde te gaan. En daarom had men die beide krijgsondernemingen, welligt met meer regt dan den Italiaanschen krijg, die ten minste Frankrijks grondgebied met Nizza en Savoye verrijkte, oorlogen voor een denkbeeld mogen noemen.

Door dat standpunt is Frankrijk thans werkelijk de eerste natie der wereld. Maar om dezelfde reden beheerscht de zoo vredelievende redevoering, die in het Wetgevend Ligchaam van de lippen van den markies de Lavalette vloeide, op dit oogenblik den algemeenen toestand.

Inderdaad zijn de verklaringen van den Franschen minister van buitenlandsche zaken dubbel bemoedigend. Zij hebben toch eene vrij wat diepere beteekenis, dan die eener eenvoudige poging tot geruststelling; eene beteekenis waarop de aandacht juist werd gevestigd door hen, die, welligt niet geheel ten onregte, daarin eene kies-manoeuvre meenden te bespeuren - zooals zeker blad der oppositie, bij ons te lande, die *étiquette*, sedert eenige weken, stelselmatig op ieder regeringsvoorstel vasthecht. Maar wat een onzer eigene, best geschreven nieuwsbladen op dat bezwaar antwoordde, kan men, met eene ligte wijziging, ook op de redevoering van den markies de Lavalette toepassen. Volney moge ieder onzer handelingen op rekening der zelfzucht stellen, toch brengt hij ons tegelijk, zonder het te willen, op den weg die *ons* naar de vertakkingen: goede en slechte zelfzucht, *zijn stelsel ad absurdum* voert. Wat raakt het ons, met welk doel de Heer Lavalette zóó

en niet anders, hebbe gesproken? of liever, het raakt ons wel, want wij weten nu door welken geest de Fransche natie op dit oogenblik wordt bezield.

'De vrede, zietdaar het doel waarnaar wij met al onze krachten streven, zeide de markies de Lavalette. Wij zullen dien handhaven, met de hulp des lands, met de medewerking der openbare magten en vooral onder de bescherming der Voorzienigheid, die ons bij het streven naar zulk een doel niet zal ontbreken.' En tot zulk een 'kies-manoeuvre 'moest zelfs de Fransche regering hare toevlugt nemen, die over zooveel andere, vrij wat minder lofwaardige middelen beschikt, om de stembus naar haren mond te doen spreken.

Want dat zij, minder dan ooit, voornemens is die wapens weg te werpen, zullen de antwoorden van den minister van staat, op de interpellatiën van de Heeren Jerôme David - dat model van den onhandigen bondgenoot - en van den Heer Picard wel duidelijk hebben bewezen.

En zietdaar, tegelijk, in weinige woorden, het voornaamste resultaat van dat gedeelte der beraadslagingen van het Wetgevend Ligchaam.

Dus, meer dan ooit is het Fransche gouvernement voornemens op de hem eigene wijze de bevolking voor te lichten en den bestrijders der overheid het hoofd te bieden. En toch is deze klaarblijkelijk niet zeer gerust omtrent de zege der personen, die zij bij de aanstaande, algemeene verkiezingen zal aanwijzen, als het meest geschikt om hare eigene handelingen te controleeren. De voorstellen des Keizers tot afschaffing der arbeiders-boekjes en tot het verleenen van een buitengewoon, levenslang jaargeld aan de strijders van het eerste Keizerrijk en der republiek - *qui hurlent de se voir ensemble* - bewijzen het, en vooral de *mise en scène*, waarmede zij werden uitgedoscht. Wie toch de redevoering van Napoleon III tot toelichting van het eerstbedoelde voorstel heeft gelezen, zou waarlijk gelooven, dat daardoor eindelijk de zoogenaamde sociale questie wordt opgelost: 'verzoening der tegenstrijdige elementen, waaruit de maatschappij is zamengesteld,' 'genezing van de wonden, van de onverdiende ellende, waaraan het volk lijdt' - hoeveel holklinkende woorden, om eindelijk te komen - tot wat? - tot de afschaffing der arbeiders-boekjes, - *quelle chute!* - de meest illusoire maatregel die ooit, niet door de zoogenaamde oude partijen, maar door Napoleon I werd hersteld na, niet door hem, maar door de eerste republiek te zijn afgeschaft.(*)

Hetzelfde kan van het tweede voorstel des Keizers worden gezegd. Na den toonladder van het Napoleonistisch fetichisme geheel te hebben

(*) Het *livret* dient namelijk om daarin *alleen* de dagteekening van den aanvang en het einde van den diensttijd eens werkmans op te teekenen. De patroons mogen slechts arbeiders met livretten aannemen, die door het gemeentebestuur worden afgegeven. Bewijzen van goed- of afkeuring mogen daarin echter niet worden uitgedrukt.

doorloopen en waaraan de tegenwoordige Keizer zijne '*eigene Wenigkeit*' ook nu weder zeer behendig heeft vastgemaakt, wordt ten slotte eene jaarlijksche schuld van een half millioen, niet op de civiele lijst, maar op de schatkist gelegd.

Wij zullen ditmaal het voorbeeld van het meerendeel der Fransche afgevaardigden volgen en ons met de overige, in de Wetgevende Kamers gevoerde beraadslagingen niet inlaten. Trouwens die debatten, hoe opmerkelijk ook in menig opzigt, hebben voor de praktijk weinig of geen nut opgeleverd. De verschillende amendementen worden stelselmatig na elkander verworpen, de begrootingen bekrachtigd, zooals de regering die had voorgesteld, en wel met zulk eenen spoed, dat men onwillekeurig aan Göthes *Erlkönig* wordt herinnerd. Tegelijk rijst echter de vraag of dat kind, 't welk door den ruiter wordt medegevoerd, ook de Fransche natie zou wezen.

Zeker is het, dat beiden, vader en kind, eene hoogst raadselachtige toekomst te gemoet gaan. Wij behooren niet tot hen, die den Franschen Keizer, sedert zijne troonsbestijging, in hunne verbeelding, iederen ochtend zien nederknielen, om den Hemel te danken dat hij den pasaangebroken dag op nieuw hebbe beleefd. Wij zijn zelfs geneigd toe te geven, dat de menigvuldige symptomen, die zich talrijker dan ooit onder de geringere klassen der Fransche bevolking hebben voorgedaan, de *bourgeoisie*, zoodra zij werkelijk een ernstig karakter mogten aannemen, veeleer naar den Napoleonistischen troon dringen, dan haar daarvan verwijderen zullen, doch alleen onder voorwaarde, dat die *bourgeoisie*, en vooral de hoogere burgerstand, van de voortreffelijkheid van het tegenwoordige regeringsstelsel overtuigd zij. En dat die overtuiging integendeel ontbreekt, mag men aannemen, zoodra de vertegenwoordigers der natie, die gisteren dat stelsel aanbaden, heden moeten bekennen dat de Fransche natie er 'uitgegroeid' is, en zelfs de bewindslieden niet weten te zeggen, waarheen zij het staatsschip voeren. Zij laveren aanhoudend. Maar vraagt hun niet, naar welken haven zij zich verlangen te wenden. En het gevaar dier onzekerheid is het meest door iedere regering te duchten.

Na de vermelding der redevoering van den markies de Lavalette, kunnen wij, zonder schroom, constateeren, dat de onderhandelingen tusschen België en Frankrijk sedert eenige dagen een minder gunstigen keer hebben genomen. Eene gelijkluidende nota werd in de officieele nieuwsbladen van beide gouvernementen geplaatst. *Il faut juger les écrits d'après leurs dates.* Houdt men dat ook hier in het oog, dan moet men het uiterst begrijpelijk vinden, dat die verklaring eene betrekkelijk groote kalmte in de vreesachtige gemoederen bragt. Eerst later ontwaakte men in beide landen uit de bedwelming van het oogenblik; eerst later zag men in, dat de nota de bakens der onderhandelingen, die tot daartoe door de bekende spoorwegquestie waren beperkt, ongemerkt aanzienlijk verder had uitgezet; en eerst nu

bevroedt men, dat, welke uitbreiding men ook aan het slagveld geve, de strijd dezelfde blijft en dat noodzakelijk eene schikking hoogst-moeijelijk moet wezen, daar, waar ieder der beide partijen een geheel tegenovergesteld doel zoekt te bereiken. Geene officieele nota, hoe kunstig ook opgesteld, hoe naauwlettend ook geschift, hoe smakelijk ook besausd, kan toch den scherpziende overtuigen, dat Frankrijk iets anders beooge, dan over twee gewigtige strategische lijnen te beschikken, of dat België iets anders in het schild voeren zou, dan dien toeleg te verijdelen.

't Is moeijelijk ditmaal de bespreking der Britsche aangelegenheden met iets anders aan te vangen, dan met de schitterende zege door het kabinet Gladstone in het Huis der Gemeente, op de beschermers der Iersche staatskerk behaald. Disraeli zelf zou die overwinning niet anders kunnen qualificeeren, indien hij althans, minder vergeetachtig dan andere staatkundige overloopers, zich nog herinnert, hoe de verwerping van zijne motie van wantrouwen jegens Lord Palmerston, in 1864, met eene meerderheid van slechts 19 stemmen, door zijne eigene partijgenooten een gevoelige nederlaag werd genoemd. Thans bedroeg die meerderheid 118, of ruim zesmaal dat cijfer; 368 whigs stonden tegenover 250 torys.

Bij de discussie in comité, toen Disraeli en de Heer Newdegate - welke laatste trouwens als voornaamste argument zijner bestrijding slechts kon opgeven dat zijne kiezers, die 400,000 inwoners des lands vertegenwoordigen, niet met den bill zijn ingenomen - achtervolgens poogden de hoofdbepaling der wet te doen verwerpen, of de behandeling van deze tot over zes maanden te doen uitstellen steeg die meerderheid zelfs tot 123 en 126 stemmen.

O mon fils, que tes jours coûtent cher à ta mère!

Ja, het karakter der discussie veroorlooft schier te vermoeden, dat vele leden der minderheid, indien zij niet nog zoo kort geleden, bij de algemeene verkiezingen, inzonderheid hun gevoelen omtrent den bill van den Heer Gladstone hadden moeten doen kennen, zich welligt gaarne van de verbindtenis, tegenover hunne kiezers aangegaan, zouden hebben willen ontslaan. Men leze slechts Disraelis uitgebreide redevoering. *Hij* is dan toch wel bij uitnemendheid de apostel der Iersche kerk. Nimmer welligt zag men minder afdoende argumenten, stootender drogredenen in schitterender gewaad. Men blikke naar den purperen, smaakvol met gouddraad en lovertjes versierden mantel, maar men ligte den slip van het kleed niet op. Want dan zal men, in plaats van den statigen, krachtig gespierden man, dien men onder het purperen hulsel vermoedde, slechts een door kunstmatige ligamenten bijeengehouden geraamte vinden. En dat geraamte toonden Lowe, Gladstone en Bright - om, even als wij bij de tegenstanders van den

bill deden, ook hier slechts van de voornaamste verdedigers te gewagen. Tegenover de jammerkreten van den voormaligen *premier*, plaatste de tegenwoordige *chancellor* een schets van de rol, die de Iersche staatskerk sedert het einde der 17e eeuw vervulde. Zij was toen, meer dan ooit, geroepen, geloof, hoop en liefde te prediken, en zij zag integendeel lijdelijk toe, hoe hare begunstigers de verdrukking hunner gemeenschappelijke slagtoffers volmaakten. Maar de plaats over welke wij beschikken, en vrij wat meer nog de zwakheid onzer krachten verbieden ons te beproeven, zelfs een zeer flaauw denkbeeld van de, in meer dan één opzigt zoo merkwaardige beraadslaging te geven, die aan de afkondiging van eene der belangrijkste hervormingen van het moderne Britsche staatsleven is voorafgegaan. Welke toch de uitkomst der pas aangevangen discussie bij de 3e lezing van den bill in het comité van het Huis der Gemeenten moge wezen; wat het Huis der Lords ook moge trachten daaraan te besnoeijen, èn de *disetablishment,* ja zelfs de *disendowment* der Iersche staatskerk is heden reeds eene uitgemaakte zaak.

Misschien zouden wij zelfs kunnen beweren, dat te gelijk de teerling is geworpen, die over het lot der Britsche staatskerk moet beslissen. Dat was, wel is waar, een der geliefkoosde schrikbeelden der oppositie, sedert de *whigs* de hand naar de *established church* in Ierland uitstrekten, maar het misbruik, dat daarvan werd gemaakt, ontneemt niets aan de gegrondheid van het argument. Zelfs indien de regel *vérité en deça*, *mensonge au delà,* in deze, steek hield, dan nog zal Groot-Brittanjes regering, òf uit vrije beweging, òf gedwongen, weldra hare blikken naar de bevoorregte plaats moeten wenden, die door de Britsche staatskerk wordt ingenomen. *Ceci tuera cela.* Naar ons inzien zou dat zelfs dan reeds onvermijdelijk wezen, wanneer de *disetablishment* der Iersche staatskerk niet in menig opzigt vrij wat moeijelijker zou zijn geweest. Ook hier zou men dan eenmaal te meer zien bevestigd, wat *das Weltgericht* reeds zoo menigwerf heeft uitgemaakt, en ongetwijfeld bij de zegelafschaffing in ons eigen land op nieuw uitmaken zal, namelijk, dat vele hervormingen, hoe grootsch ook, haar eigenlijk gewigt aan hare gevolgen ontleenen.

De meerderheid, waarover het kabinet Gladstone, blijkens den uitslag der stemming over den kerkbill beschikt, bewijst dat deszelfs bestaan nog voor geruimen tijd is verzekerd. Het overzigt van den staat der financiën, dat door den staatskanselier aan het Huis der Gemeenten werd gegeven, zal daartoe het zijne bijdragen. Wat men toch moge beweren, ook bij den hevigsten partijman, vormt de brandkast een gevoeligen plek. Het vorige dienstjaar laat een deficit van 380,000 p. st. over. Zelfs zonder de Abyssinische expeditie, zouden de uitgaven de ontvangsten hebben overschreden. De conservatieve partij - helaas, ook bij ons te lande hebben wij het kunnen leeren, - regeert niet *au rabais.*

C'est là son moindre défaut.

Men vreesde dus een buitengewonen financieëlen maatregel te zien voordragen. In plaats daarvan echter, leggen de ministers Cardwell en Childen het snoeimes moedig aan de budgetten van oorlog en marine, de wijze der heffing, van directe en indirecte belastingen wordt gewijzigd; zoo zal het tekort, in het volgende jaar, in een overschot van ruim 3 millioen p. st. getransformeerd, de regering tegelijk in de gelegenheid gesteld zijn, de *income-tax* met een penny per pond sterling inkomen te verminderen, en het inkomend regt van 1 shilling per quarter vreemd graan af te schaffen, om van andere, gelijksoortige, maar minder gewigtige maatregelen niet te gewagen. Of het echter met de lessen der staathuishoudkunde, die op dat punt met de philantropie ongemerkt ineenvloeit, overeen te brengen is, dat men telkens, gelijk de heer Lowe voorstelde, den belastingschuldige voor een geheel jaar, en dat nog wel vooruit doe betalen, wagen wij niet te beslissen. Dat bezwaar werd dan ook meer bijzonder, door de oppositie, in het Huis der Gemeenten, tegen de voorgestelde financieële maatregelen ingebragt. De meerderheid schaarde zich echter aan de zijde van den heer Lowe. Alleen de behandeling der afschaffing van het regt op vreemd graan werd tot later voorbehouden.

In Oostenrijk heeft de binnenlandsche toestand zoo even, in één opzigt althans, eene niet onbelangrijke wijziging ten goede ondergaan. De graaf Taaffe, de minister van policie en oorlog, is definitief met het voorzitterschap van het Cis-Leithaansche kabinet bekleed geworden. Alligt kan hier Figaro's gezegde, worden toegepast, dat men een redenaar noodig had, en daarom den post aan eenen danser toevertrouwde -, doch ieder gevoelde bovendien, dat het interim van den graaf Taaffe niet kon blijven duren. Geruchten zijn, over het algemeen, slecht te betrouwen kompassen voor den publicist. Doch wanneer zij telkenmale, niettegenstaande herhaalde officieëlen en officieusen tegenspraak, op nieuw worden in omloop gebragt, en voor goede munt aangenomen, dan duiden zij althans eene diepgewortelde overtuiging bij een groot deel der bevolking aan. Zoo ging het ook in Oostenrijk, ten opzigte van het ministerie.

De uitslag der beraadslaging in de Tweede Kamer over den *Landsturm* was daarbij niet juist geschikt om de zedelijke kracht van het kabinet te versterken. De commissie der kamer had eenvoudig voorgesteld omtrent het wetsontwerp tot de orde van den dag over te gaan, niettegenstaande het tot voltooijing van de, reeds ten deele bekrachtigde legerorganisatie moest strekken. Ingeval van nood namelijk, nadat het leger en de *Landwehr* tegen den vijand waren opgetrokken, zou de *Landsturm*, als laatste ban, worden opgeroepen. De geheele weerbare natie zou alsdan onder de wapens, maar tevens, indien die eventualiteit zich verwezenlijkte, onder den schepter van den minister van oor-

log hebben gestaan. En dat was het voornaamste bezwaar der oppositie, niettegenstaande de *Landsturm* in Hongarije op denzelfden voet is geregeld.

De ijver der regering bij de verdediging van het ontwerp kan reeds worden afgemeten, èn naar de gewigtige rol, die het had te vervullen, èn naar de klove, die hare bedoelingen van die der commissie scheidde. Doch die ijver was nutteloos. De wet werd met 76 tegen 50 stemmen verworpen.

En indien die vrij gevoelige nederlaag, nog maar de eindpaal vormde van den eigenaardig moeijelijken weg, dien het kabinet Herbst-Giskra heeft te bewandelen. Doch naauwelijks is die wonde vergroeid, of de vooravond van een nieuwen, belangrijken slag breekt voor het ministerie aan. Wel is in deze - wij bedoelen de Galicische questie - de overeenstemming, tusschen het gouvernement en de groote meerderheid der Kamers, en der natie zóó groot, dat men op beiden de woorden kan toepassen, die door Carlo Auersperg (Franz Halm), den voormaligen president van het kabinet, als motto, voor een zijner dramatische werken werden geplaatst:

> Zwei Seelen und ein Gedanke,
> Zwei Herzen und ein Schlag,

doch het ware vrij wat verkieslijker, indien de Galicische fractie der Kamer de derde in dien bond zou wezen. Nu is het volstrekt niet onwaarschijnlijk, dat de bedoelde partij, na alle middelen te hebben uitgeput om hare autonomische begrippen door de Oostenrijksche Kamers te doen omhelzen, het Parlement verlate. Het meest zal Galicië daardoor worden geschaad, doch 't is niet te ontkennen, dat zulk een besluit een gevoeligen, hoewel slechts zedelijken slag aan de regering zou toebrengen, des te gevoeliger, omdat die slag onvermijdelijk is. Hoe zou men toch hebben kunnen verwachten, een anderen weg te zien bewandelen, door het ministerie, welks eerste beginsel, welks *raison d'être* in de versmelting bestaat van de verschillende nationaliteiten, die deel van de zoo gevarieerde Cis-Leithaansche monsterkaart uitmaken.

Want - en dat vergaten we nog - het is nu gebleken, dat wij het verwijzen van het Galicische voorstel, met toestemming der regering, aan de Kamer-commissie voor de constitutionneele zaken teregt wantrouwden. *Timeo Danaos et dona ferentes.* Inderdaad had men den kranke doen gelooven dat men hem in een bed plaatste, terwijl de sponde een lijkkist was. De commissie besloot in de allereerste plaats, dat er, geene wijziging ten believe der Galicische autonomisten, in de grondwet des lands kon worden gebragt; alleen beval zij der regering en den Reichsrath, aan de Galicische ‘particulariteiten’ te eerbiedigen. En regering en Reichsrath zullen beloven. Maar mogen de

Galiciërs niet teregt vreezen, dat de regering later het gezegde van Paus Alexander VI herhale, als het op het eerbiedigen dier particulariteiten zal aankomen: ‘Ik heb u woorden, maar niet *mijn* woord gegeven.’

Dat enkele woord hebben zij slechts op één punt - natuurlijk het minst beteekenende, verkregen, namelijk voor wat betreft de regeling bij de wet van de zamenstelling der kamers van koophandel.

Ook in de algemeene staatkunde, of liever bij de commentariën, waartoe deze aanleiding gaf, heeft Oostenrijk, gedurende de laatste weken, eene vrij belangrijke rol vervuld. Niet zonder wantrouwen heeft men namelijk van vele zijden de eindelooze pligtplegingen tusschen de hoven van Weenen en Florence gade geslagen. Het ligt eenmaal in de menschelijke natuur de verklaring van de meest normale verschijnselen, zoover mogelijk te zoeken. De eeuwen-oude politiek, volgens welke een kampstrijd tusschen twee Staten slechts met een onverzoenlijken haat tusschen beiden mag eindigen, heeft het overige gedaan. Maar aan de even oude ondervinding, dat, zelfs in den tijd toen het nader bij elkander brengen aller natiën nog niet, zooals thans, de hoofdspil der politiek aller Staten vormde, die haat zeer dikwijls op het verderf van den Staat uitliep, die zich het minst verzoenlijk toonde, daaraan denken slechts weinigen. Of wel, die weinigen vervallen in een tegenovergesteld uiterste, en stellen het uitwisselen van eenige snuifdoozen of ridderkruizen gelijk, met het onderteekenen van een of- en defensief verbond. Ernstiger oorsprong heeft het gerucht, omtrent de sluiting eener alliantie tusschen Frankrijk, Oostenrijk en Italie toch niet. In het licht der werkelijkheid beschouwd blijft er dan ook niets van dat kaartenhuis over.

Wij hebben hierboven van de verklaringen van den markies de Lavalette gesproken. Doch hier behooren wij meer uitdrukkelijk te doen opmerken, dat de Romeinsche questie daarbij te zeer als een onbeteekenend onderdeel werd beschouwd, dan dat vooreerst op hare oplossing kan worden gerekend, terwijl deze de natuurlijke prijs voor Italië's deelneming aan zulk een bondge ootschap zou behooren te wezen.

Italië zelfs heeft zich, blijkens het groene boek, zoo gelaten het ‘*jamais*’ van den heer Rouher laten welgevallen, dat de uiterste linkerzijde in de Kamer der Afgevaardigden te Florence reeds nu, door den heer Miceli heeft doen aankondigen, dat zij den generaal Menabrea over dat punt, bij de behandeling van het budget van buitenlandsche zaken, denkt te interpelleeren.

En eindelijk Oostenrijk. Behalve dat het noodzakelijk, even als Italië, van de zucht moet zijn bezield, ongestoord zijne financieële en administratieve barensweën te kunnen voleindigen, is de reorganisatie des legers, zoowel in Cis- als in Traus-Leithanië naauwelijks op het papier voltooid

De uitslag der algemeene verkiezingen in Hongarijë moet bovendien

den rijkskanselier von Beust noodzakelijk dwingen, voortaan, bij de bepaling van Oostenrijks internationale staatkunde, de behoeften van die helft des rijks, vrij wat beter dan vroeger in het oog te houden. En die noodzakelijkheid is, naar ons oordeel, zoo onbetwistbaar, dat, hoewel Pruissen ook, zooals de heer von Bismarck door zijne organen in de periodieke drukpers, bij kris en bij kras heeft doen bezweren, geene agenten naar Hongarije hebbe gezonden, om de kansen der stembus tegen de Deakpartij te doen keeren, niemand nog regt is overtuigd.

En die grootere invloed moet aan Hongarijë worden toegekend, indien de courantenlezer ook, en teregt, niet is blijven staan bij de overdreven geruchten, die door de eerste kies-paniek in het leven werden geroepen. Eenige woorden in 't bijzonder over dat punt. Niemand kan loochenen, dat de rangen der Deak- of regerinspartij door verschillende, gevoelige verliezen werden gedund en zoowel het linker centrum als de uiterste linkerzijde numeriek in dezelfde mate hebben gewonnen. Doch men vergete niet, dat nu reeds, de 18 vacatures niet medegerekend die nog aangevuld moeten worden, 232 gedeputeerden tot de Deakisten, 109 tot het linker centrum en 50 tot de uiterste linkerzijde behooren. Dus in de ongunstigste eventualiteit, d.i. ingeval eener coalitie tusschen de beide laatstgenoemde fractiën, kan de regering nog 73 stemmen meer tegenover de gëallieerden plaatsen. En wij gewagen nog niet eens van de noodzakelijkheid, die zich, zooal niet permanent, dan toch dikwijls aan de leden van het centrum zal opdringen, om namelijk de Deakpartij meer nabij te komen, ten einde niet *met* de uiterste linkerzijde te worden geslagen, van welker programma zij bovendien vrij wat meer dan van dat der regering is verwijderd, vooral wanneer deze van zekere onzuivere elementen en verouderde begrippen zal zijn gelouterd. Kortom de toekomst kan welligt leeren dat de partij, die het meest bij de jongste algemeene verkiezingen schijnt te hebben gewonnen, eigenlijk het meeste verloor.

Toen wij ons in de laatste plaats met Spanje bezig hielden, hebben wij wel is waar de toekomst eenigzins vooruit geloopen, doch wij tastten althans niet mis. Het bewind heeft niet in de eerste weigeringen van Don Ferdinand berust, doch die herhaalde aanbieding der Spaansche kroon heeft dien koning niet doen wankelen. Eigenlijk zouden wij ons dus kunnen bepalen bij de herhaling der opmerkingen, die ons eene maand geleden door Ferdinands weigering werden ingegeven. Alleen toonde men te Madrid eene vrij bittere gevoeligheid over de depêche, die de Portugeesche minister van buitenlandsche zaken aan den graaf d' Alte, Portugals vertegenwoordiger aldaar, heeft gerigt, ten einde aan het Spaansche bewind te worden overhandigd. Het is eene nieuwe weigering, die der Spaansche natie niet veroorlooft, zonder schending harer waardigheid, nieuwe stappen bij Don Ferdinand te doen. Wat nu? Wel heeft de weigering van den hertog van Montpensier voor de kandidatuur veeleer den schijn eener aanneming, doch vooral de laatste weken

hebben in het licht gesteld, dat de hertog de man naar het harte van velen in den lande niet is. Ten opzigte van de troonsbeklimming staat Spanje dus eigenlijk weder op hetzelfde punt, waarop het zich na de Septemberdagen bevond. Of liever, de toestand is nog meer verwikkeld, en dat kan misschien de gevoeligheid verklaren, door de depêche aan den graaf d' Alte opgewekt.

Middelerwijl toch had de Commissie *ad hoc* de ontwerp-constitutie aan de Cortes voorgelegd. Het was een zware arbeid-*parturiunt montes* - zwaar, wegens de schermutselingen en gewigtige veldslagen, die tusschen de verschillende, in de commissie vertegenwoordigde opiniën voorvielen. Wij zouden zelfs het zoo even aangehaalde gezegde van Horatius kunnen volmaken. Bij de lezing van het projekt toch zou men niet veronderstellen dat Europa, vooral sedert 1848, zooveel grondstoffen voor zulk eenen arbeid hebbe geleverd, als werkelijk het geval is.

Die arbeid der commissie nu, moest noodzakelijk de gemelijkheid der Spanjaarden, wegens Ferdinands weigering vermeerderen. De Cortes mogen nog geen besluit hebben genomen omtrent Spanjes toekomstigen regeringsvorm, toch bemerkt men duidelijk dat de meerderheid der commissie in hare verbeelding die questie reeds opgelost waande. Ferdinands naam behoefde alleen in de Constitutie te worden neêrgeschreven, om haar pas-klaar te maken. En dat is zoo waar, dat men nu zoo even, nadat de aanhef der Constitutie door de Cortes is aangenomen, heeft besloten, niet met het einde, maar *daarmede* te beginnen, waarmede men had behooren aan te vangen, namelijk met het *in petto* houden van alle bepalingen, die met Spanjes toekomstigen regeringsvorm in eenig verband staan.

Wat wij straks van het ontwerp der Constitutie zeiden, beteekent volstrekt niet dat het niet in zekere opzigten aanbeveling zou verdienen. Integendeel; behalve het algemeen stemregt - hoewel dat welligt niet immer even waarlijk vrijzinnig, als onder het voorloopig bewind zal worden toegepast - bevat het een aantal voorschriften van zeer liberale strekking, die men elders in vrij wat beschaafder staten heden nog te vergeefs tracht te veroveren. Wij bedoelen b.v., dàt omtrent de onschendbaarheid van de leden der beide Kamers, het uitdrukkelijk aan ieder verleende regt, om de betaling te weigeren van belastingen, die niet op wettige wijze door de vertegenwoordiging der natie, van het gewest of der gemeente zijn vastgesteld, de onschendbaarheid der briefwisseling enz. Doch behalve dat den overzeeschen gewesten wel in artt. 107 en 108 ‘hervormingen’ worden beloofd - hetgeen eigenlijk den Staat tot niets verbindt - en men daarbij althans de uitdrukkelijke toezegging van de afschaffing der slavernij had mogen verwachten, hoopte men nog altijd, niettegenstaande de interventie van twee hoofden der Kerk en de bekende zienswijze der zoogenaamde Unionisten, op eene voldoende oplossing der godsdienstige questie.

Dat de geestelijkheid de staatskerk en het dulden der overige godsdienstige belijdenissen bepleit, we begrijpen het, niettegenstaande b.v. de Belgische klerikalen op de Constitutie van dat land wijzen, als een blijk dat zij, niettegenstaande den *Syllabus*, aan andersdenkenden regt weten te doen wedervaren.

Wie Belgiës geschiedenis kent, weet echter ook, waaraan de ontrouw der Belgische klerikalen aan de voorschriften der R.K. Kerk is ontsproten. Half uit plicht, maar meer nog door den drang der noodzakelijkheid, bragten zij bij het vaststellen der Constitutie, in ruil voor de privilegiën, hun door de liberalen, hunne bondgenooten, tegen den gemeenschappelijken vijand geschonken, een gedeelte van hun programma ten offer. Zij gaven de gelijkheid der eerediensten, doch zij ontvingen de vrije uitoefening van het regt van vereeniging en de vrijheid van onderwijs, of, met minder opgesmukte woorden, het regt om kloosters en scholen, die blokhuizen en geavanceerde wachtposten van de priesterlijke en kerkelijke heerschappij, waar het hun goeddunkte, te vestigen.

De Spaansche geestelijkheid was noch door halve verpligting, noch door volkomen dwang genoodzaakt dat voorbeeld te volgen. Zij had den leiders der September-omwenteling van den aanvang af den rug toegewend; zij had hen zelfs bestreden met den dolk van den sluipmoordenaar, en met nog geduchter wapens, want

> .... ich habe immer sagen hören, dass
> Geberdenspäher nnd Geschichtenträger
> Des Uebels mehr auf dieser Welt gethan,
> Als Gift und Dolch in Mördershand nicht könnten.

En het revolutionaire bewind had de geestelijkheid zijne magt doen gevoelen, zoodra zij die bezat, door de Jezuïtenkloosters te doen ontruimen.

Maar unionisten en progressisten hadden, naar wij gelooven, hunne verpligtingen jegens de revolutie niet mogen vergeten. De bondgenooten der Belgische klerikalen van 1830 waren thans- de hunne geweest. Wij zien geenszins voorbij, dat het welligt moeijelijk ware geweest, zonder transitie, van het wanbewind van pater Clary en de non Patrocinio - de eigenlijke ex-souvereinen van Spanje - tot de huldiging van het beginsel eener volmaakte gelijkstelling aller godsdienstige belijdenissen over te gaan, hoewel de commissie in zooveel andere opzigten stoutweg over zulke transitiën heenstapte. Doch in plaats van naar zulk eene te zoeken, is het nu reeds uitgemaakt, tenzij de Cortes daarin wijziging brengen, dat de voormalige heerschappij der Kerk zal blijven gehandhaafd. Men zal de andersdenkenden dulden. Maar die uitdrukking is gedemonetiseerd. Zij heeft eene andere strekking dan voorheen, sedert Rome haar b.v. tot verontschuldiging en voorwendsel gebruikte, om den Israëliet, zooals About zegt, eene plaats tusschen den hond en den mensch aan te wijzen.

Men zal overigens nog tijd hebben om rijpelijk over dat punt na te denken. Niemand kan toch berekenen wanneer art. 20 en 21, waarin het wordt geconsacreerd, aan de orde zullen komen. Met nog minder waarschijnlijkheid is het te voorzien, wanneer de Cortes de 112 artikels van het projekt zullen hebben doorgeworsteld. Wel begon de behandeling reeds verscheiden dagen geleden, maar de noodzakelijkheid om de toekomst van het land eindelijk voor goed te verzekeren schijnt evenmin eenigen invloed uit te oefenen op de spraaklustigheid van de leden der vergadering, als op de traditionneele zucht der Spaansche natie, om de betaling harer schulden niet alleen te verdagen. En daarbij komt nu nog Ferdinands weigering en de mogelijkheid der aanstelling van een directorium, waarover niet alleen vooraf nog vrij wat woorden zullen moeten worden versleten, maar hetgeen bovendien nog de omwerking der ontwerp-constitutie, op een aantal punten, noodzakelijk zal moeten medebrengen.

Toch heeft de indiening van het bedoelde ontwerp - al schijnen zij, die daarover tot heden het woord hebben gevoerd, voor het meerendeel eene ontzaggelijke moeite te hebben, om uit de algemeenheden te geraken - de negatief goede zijde gehad, dat zij den nieuwsbladlezer van een aantal schier belagchelijke parlementaire schermutselingen heeft bevrijd. Want men kan het de tegenwoordige leden der Cortes voor een goed deel aanzien, hoe gestreng koningin Isabella hun het spreken heeft belet. Buiten het aangeduide valt er dan ook weinig van Spanjes parlementaire geschiedenis te zeggen, of het moest wezen dat de wet op de aanwerving van het leger met 139 tegen 48 stemmen werd bekrachtigd. De sterkte der jaarlijksche ligting, die vroeger 40000 man bedroeg, zal nu 25000 man tellen. Dat is ongeveer het voornaamste practische resultaat der gevaarlijke pogingen, die door de republikeinen en de Madridsche dames zijn aangewend, om tot de afschaffing der ‘bloedbelasting’ te geraken.

Doch Beccarias volgelingen hebben, helaas, ook zelfs zulk eene betrekkelijke zege niet op te teekenen. De Fransche republiek van 1848 opende hare korte loopbaan met de afschaffing der doodstraf, althans voor staatkundige misdrijven. De Spaansche omwenteling begon de hare met de handhaving der R.C. Staatskerk en van de galg. Slechts 62 van de 174 afgevaardigden toonden geneigdheid, de echtscheiding uit te spreken, van het huwelijk, welks voltrekking de klerikalen ten onregte tot Genesis willen doen opklimmen, doch dat, in ieder geval, tegelijk met de scheiding tusschen wet en godsdienst werd ontbonden.

De Noord-Duitsche rijksdag heeft zijne werkzaamheden weder opgevat. Reeds zijn in die vergadering, sedert dat tijdstip, tal van redevoeringen uitgesproken en eenige besluiten, waaronder van gewigt, genomen. Toch, gelijk bekend is, ligt daarin niet altijd opgesloten dat er veel praktisch nuttigs is verrigt. Want uitgezonderd de aanneming

der kieswet, waarvan wij vroeger den inhoud in breede trekken hebben trachten weder te geven, zal de toekomst alras op nieuw bewijzen,' dat de leden van den rijksdag redevoeringen voor Pruissen, Duitschland en Europa kunnen houden, doch dat hunne besluiten geene beteekenis hebben, omdat die vergadering over geene middelen beschikt, om die door te zetten.'

Een boosaardige qualificatie niet waar, waartoe een verstokte tegenstander van den bondskanselier von Bismarck alleen in staat is?

Welnu, die verklaring is volstrekt niet de onze; zij is integendeel letterlijk ontleend aan eene redevoering van den heer van Blankenburg, lid van den Rijksdag en een der meest geijkte vrienden van den heer von Bismarck; eene redevoering die eigenlijk dienen moest om de tegenwoordige organisatie van den Bond tegen de aanvallen van de heeren Twesten en graaf Munster te beschermen - van de *afbrekers*, zoo genaamd, omdat zij naast, of misschien boven den bondskanselier of den bondsraad een verantwoordelijk ministerie wenschen *op te bouwen.* Duidelijk blijkt dat althans, noch uit het voorstel zelf, noch uit de gedachtewisseling, waartoe het aanleiding gaf.

Heeft dat gebrek aan klaarheid de discussie beheerscht of wilden, noch de bondskanselier, noch de verdedigers van het voorstel Twesten zich opzettelijk geen juist denkbeeld van diens ware strekking maken? men scheen toch 'schuilhoekje' te spelen. t' Is ten minste te vermoeden, niet te verzekeren. Naar het ons voorkwam, legde de heer von Windthorst den vinger op de wonde plek, toen hij zeide, dat de geheele questie zich in de vraag oploste, of de Bond in Pruissen, of Pruissen in den Bond zou opgaan. Wij worden nog meer in dat geloof versterkt, door de omstandigheid, dat zulk eene opmerking van Bismarcks zijde zeker niet onbeantwoord zou zijn gebleven, indien hij haar had kunnen aanroeren zonder zich zelven te bezeren. Hij had te voren schuchter van het vermoeden gesproken, dat welligt bij lieden, die den staat van zaken minder goed dan den Rijksdag kennen, zou kunnen bestaan, als ware hij '*irgend ein Particularist*' die den Bond tot eenigerhande nevenbedoeling, tot iets anders, dan tot de volmaaktste, breedste ontwikkeling der welvaart en der magt van Duitschland zou willen doen dienen. Doch toen een lid der vergadering, wij bedoelen den heer von Windthorst, de puntjes op de i zette, werd die questie, de eigenlijke, door den heer von Bismarck niet meer aangeroerd. Doch daarom hadden de heer Twesten en zijne mede-onderteekenaars toch den bondkanselier niets te verwijten. Ook in *hun* belang lag het hunne batterijen niet te ontmaskeren.

Misschien is dat wel de hoofdoorzaak van de scherpe contrasten, die men bij het nalezen der beraadslaging ontmoet. Tot een loyalen strijd, tot eerlijke, ongehuichelde uiteenzetting der wederzijdsche meeningen en doeleinden was toch in die omstandigheden moeijelijk te geraken. Tegenover Twestens zienswijze: dat de inwendige ontwikkeling

van den Bond alleen de minnelijke overschrijding der Meinlinie mogelijk kon maken, nu dat niet met geweld of dwang kon geschieden, stond Bismarcks oordeel dat de aanneming van het voorstel met eene uitsluiting van Zuid-Duitschland van den Noord-Duitschen Bond gelijk staat. Dezelfde afgevaardigde geloofde, dat de verantwoordelijkheid van een enkel persoon (den bondskanselier), noodzakelijk slechts eene nominale is, en de verdeeling van arbeid tusschen verschillende ministers onmisbaar is. Bismarck zeide daarentegen geen ernstiger misgreep, geen grooter fout te kennen, dan de verbrokkeling der verantwoordelijkheid en waarvan elke Staat zich zoo spoedig mogelijk zou behooren te ontslaan. Graaf Munster meende dat het voorstel met een votum van vertrouwen in den Bondskanselier gelijk staat - deze beweerde het tegendeel. Hij wil dan ook van geen vijfde wiel hooren, waardoor *(hear, hear!)* het reeds zoo gecompliceerde raderwerk van den Bond nog ingewikkelder zou worden. De Bondskanselier bedoelde daarmede de ministerieele verantwoordelijkheid, doch de Heer Schulze deed teregt opmerken, dat die verantwoordelijkheid reeds in beginsel in de Bondsconstitutie werd opgenomen en er alleen nog slechts middelen moeten worden vastgesteld, om aan die algemeene, en weinig nutaanbrengende bepaling meerdere beteekenis te geven. Hiermede had von Bismarck echter tegelijk den staf over zijne zoogenaamde verantwoordelijkheid gebroken, zooals hij dat zoo even over de gebrekkige organisatie van den Bond had gedaan.

En toch staart hij te gelijk met welgevallen op hetgeen de Bond heeft voortgebragt; toch heeft de machine, zooals hij zegt, sedert twee jaren zooveel, zoo goed gewerkt, dat die goede werking den Rijksdag reeds begint te vervelen en deze behoefte gevoelt, om het uurwerk eens open te maken en er een rad uit te nemen (nu was het weder eene vermindering van het aantal raderen), ten einde te zien of het nu welligt niet beter zou loopen. Doch dat deed den Heer Lasker zeggen: ‘Juist omdat de Bond zich goed en krachtig ontwikkelt en reeds zulk een aanzienlijk deel van het politieke organisme der verschillende staten omvat, dat het de krachten van een enkel persoon te boven gaat, zagen wij ons gedwongen ons voorstel te doen en zullen wij dat herhalen tot het zal zijn toegepast.’

En het werd aangenomen, en wel met 111 tegen 100 stemmen, d.i. door de nationaal-liberalen, de progressisten, en eenige leden der oudliberale en vrij conservatieve partijen, tegen de uiterste regterzijde, versterkt door eenige overloopers.

Maar behoeven wij te zeggen dat de heer Twesten c.s. nog menigmaal hun voorstel zullen moeten herhalen, al had de Heer von Bismarck ook niet gezegd, dat hij geen bondskanselier is die een ambtgenoot naast zich duldt?

Als nederlaag van den bondskanselier, als toetssteen voor het oordeel van den Bond over zich zelven, moge dus de beraadslaging en

het gevallen besluit van wezenlijk gewigt wezen, practische waarde bezitten zij echter geen van beiden.

Uit dat oogpunt moet het eigenlijke bestanddeel van het nieuwe zittingjaar van den Rijksdag nog volgen, namelijk de behandeling der financiën. De vroeger door ons ontlede troonrede heeft, wel is waar, reeds in een allerliefsten vorm verklaard, dat men voor het nieuwe dienstjaar aan 'het scheppen van nieuwe bronnen van inkomst' zal moeten denken, maar behalve dat men niet juist wist wat dat oratorische bloembed (invoering van nieuwe belastingen, of het verhoogen der matriculaire bijdragen van de Bondsstaten) verborg, vernam men eerst later dat deze thans van 19,837,000 thalers op 25,754,000 thalers gebragt, of dat verschil door nieuwe belastingen gedekt zou moeten worden.

Een aantal plannen - want geldgebrek maakt vernuftig - zijn, om dat laatste doel te bereiken, reeds ter sprake gebragt, doch de Bondsraad schijnt daaromtrent nog geen besluit te hebben genomen. De Rijksdag moest dan ook het budget van 1870 aannemen, zonder nog te weten waar die raad het daartoe noodige geld zou vinden.

Wel sloeg de Heer von Hoverbeck daarom voor, het ontwerp aan eene commissie te verzenden, doch reeds bij de indiening van dat voorstel verklaarde hij, dat hij zich geene illusie omtrent deszelfs lot maakte. En hij had juist gezien, want het werd afgewezen.

De beraadslagingen liepen dan ook eigenlijk over de vraag: verhooging van matriculaire bijdragen of vermeerdering of schepping van nieuwe Bondsbelastingen? Het laatste schrikt zelfs de nationaal-liberalen af. Maar de Heer von Bismarck heeft hun reeds in de officieuse *Provincial-Correspondenz* een lied doen voorzingen, in Luthers trant:

> Qui non habet in nummis
> Dem hilft nix, dass er frumm is.

De Bondskanselier heeft die partij doen beduiden, dat haar voornemen met het plegen van ontrouw aan zijne bondspolitiek gelijk staat. En de les zal welligt hare werking niet missen, hoewel de nationaal-liberalen uitdrukkelijk hebben verklaard, dat zij de noodzakelijkheid van het evenwigt tusschen de inkomsten en uitgaven volkomen inzien, doch dat zij dat doel niet door partieele verhooging van belasting, maar door eene volkomen reorganisatie van het belastingstelsel des Bonds wenschen te bereiken.

En na de oplossing van die aangelegenheid zal de lijst der altijd netelige geldquestiën nog niet zijn uitgeput. Dan zal de Bondsdag hebben te beraadslagen over het voorstel van den Bondskanselier, tot het aangaan eener leening van 6 millioen, ten behoeve der voltooijng der verdedigingswerken, die als 'onmisbaar voor de zekerheid van het Duitsche Vaderland' wordt voorgesteld. Waarlijk het woordenboek van

den Heer von Bismarck is onuitputtelijk, als het op 't vragen van geld aankomt.

De *tenure of office bill*, over welks invoering onder Johnsons bewind zooveel water werd troebel gemaakt, heeft een oogenblik gedreigd de wittebroodsweken van Ulysses Grant, en tegelijk de verstandhouding tusschen de beide wetgevende kamers der Unie te storen. De tweede van dezen verlangde die wet af te schaffen. Door dat bewijs van vertrouwen in den nieuwbenoemden president zou echter de Senaat beroofd zijn geworden van het aan dezen, bij den bedoelden bill toegestane regt, om de aanstelling en ontzetting van ambtenaren te bekrachtigen. En dat schijnt juist aan den Senaat het besluit te hebben ingegeven, niet naar de pijpen der Tweede kamer te dansen. Eene schikking was des te moeijelijker te bereiken, nadat de volksvertegenwoordiging geweigerd had de concessiën aan te nemen, die door den Senaat werden voorgeslagen. Men nam alsnu de toevlugt tot eene gemengde commissie. Deze slaagde er in de beide Kamers tot overeenstemming te brengen: De bill werd geschorst en wel voor onbepaalden tijd. Die schikking riekt wel wat naar een huismiddeltje van het Britsche parlement, dat daarin bestaat, om, als men eene voorgestelde belasting wil verwerpen, zonder der Regering, die haar voorstelde, een nederlaag te bezorgen, het cijfer der te heffen som door eene nul te vervangen.

De reconstructie heeft in de jongste weken eenige fiksche stappen voorwaarts gedaan. De elf uitgesloten rebellen-staten zijn tot drie zamengesmolten, namelijk Virginië, Mississippi en Texas. Doch men ducht dat deze zullen trachten, door onbuigbare hardnekkigheid, hun klein getal te compenseeren, tenzij dat de poging van den heer Butler slage, om den president te magtigen, zonder de tusschenkomst der plaatselijke overheden der drie Staten, de kiezers te raadplegen, omtrent de toetreding der bevolkingen tot de ontworpen constitutiën.

Il est avec le ciel des accomodements.

Ook van wetten en wetgevers kan men dat zeggen.

De Senaat heeft het *Alabama*-verdrag met schier algemeene stemmen verworpen. Slechts ééne gevolgtrekking is uit dat besluit op te maken, namelijk dat zelfs die vergadering aan den ex-president Johnson de eer dier schikking met Groot-Brittanje niet heeft willen gunnen.

De geringe indruk, dien de bedoelde verwerping in beide betrokken landen heeft gemaakt, schijnt aan te duiden, dat zelfs dáar die afwijzing niet anders wordt verklaard.

In Griekenland voortdurend rustige rust, in afwachting der algemeene verkiezingen, die op den 16^{den} der volgende maand zijn bepaald. En dan zullen de binnenlandsche politici zich op nieuw tot den 5^{den} Junij

kunnen uitrusten, want dan eerst zal de Kamer van Volksvertegenwoordigers, d.i. ongeveer 5 maanden na de sluiting, hare werkzaamheden weder hervatten.

Vroeger reeds wezen wij op het gewigt der verkiezingen van Roumanië voor het behoud des vredes in het Oosten en op het gevaar der woelingen van Bratiano, Rosetti c.s. - van de 'rooden' zooals hun collectieve naam luidt. De ontbinding der Tweede Kamer heeft dat gevaar, voorloopig althans, weggenomen. De partij, die om zoo te zeggen, gisteren nog de meerderheid bezat, kan voortaan slechts 10 stemmen tegenover die van 137 regeringsgezinde afgevaardigden plaatsen. Rosetti werd niet eens gekozen en J. Bratiano slaagde er met moeite in, ten laatste zijne benoeming te Crajova, een *rotten borough* des lands door te zetten. Indien onze Nederlandsche ontbindingslustigen van 1867 niet eenige dagen geleden nog hun hart hadden opgehaald, bij de overreiking van de gouden eerepenningen aan de mannen, waarvan de een het 'oorlogsvuur smoorde' en de ander 'de pest bezwoer,' zouden we hebben geaarzeld op de vruchten der kundigheid van het kabinet Cogolnitscheano te wijzen. Overigens kan men uit het resultaat der verkiezingen in Roumanië niet onwoorwaardelijk de slotsom trekken, dat het bestaan van het ministerie daarom nog voor langen tijd zou zijn gerekt. Te Bucharest volgen de staatkundige incidenten elkander dikwijls zoo snel, en in zulke verrassende orde op, dat men waant de Vertellingen der 1001 Nacht te lezen. Het partijhoofd waarover zich nu met moeite eenige boeren-kiezers ontfermden, fungeert welligt binnen eenige weken als voorzitter der wetgevende vergadering.

Weinig - en toch veel, valt er in dit overzicht van ons eigen land te zeggen.

De Eerste Kamer der Staten Generaal heeft het besluit van ons Lagerhuis, tot afschaffing van het zegelregt op nieuwsbladen en gedrukte stukken - en waardoor wij thans in dat opzigt zelfs hooger dan België staan - met 24 tegen 12 stemmen bekrachtigd.

Zietdaar een droog maar welsprekend grafschrift voor de wet van 3 October 1843.

Of omvat het niet tegelijk èn de qualificatie van het gedrocht, waarvan wij nu eindelijk zijn verlost, èn den schoonsten lofzang op regering, kamers, op allen die er toe hebben medegewerkt, om ons eindelijk te verschaffen, waarop wij sedert 21 jaren regt hadden: ONS '*couronnement de l'édifice?*'

19 April.

M. LEVANÉ.

Letterkunde.

Shakespeare's Hamlet
en Bara's Herstelde vorst.

Wat is er toch van den Hamlet? - Waarlijk een vraag die menigeen zal stellen, die zich nu en dan in Shakespeare's Hamlet en zijn verklaarders verdiept. Een vraag, die eervoller is voor den onbevredigden lezer, dan voor de critici die ze uitlokken. Men moet inderdaad een zekere zelfstandigheid van oordeel bezitten, om zich niet door de eerste de beste strategische beweging der Duitsche verklaarders te laten overrompelen. Gewoonlijk beginnen zij met eenige sobere en gegronde opmerkingen over het zedelijk denkbeeld dat ten grondslag ligt, maar hebben zij eenmaal den lezer ingepakt en zijn geest van oppositie in slaap gewiegd, dan komt langzamerhand de aap uit de mouw, en wordt Shakespeare de verkondiger van hun eigen denkbeelden over godsdienst, staatkunde, maatschappij, enz. Reeds meer dan eens heeft men de opmerking gemaakt, dat men met Shakespeare en Göthe als met den bijbel handelt: men legt er in, ‘man denkt hinein’ wat men er in vinden wil. Boven de meeste Duitsche Shakespeare-bespiegelingen dient men te lezen, ‘wat men uit Shakespeare kan halen,’ niet ‘wat Shakespeare bedoelde.’ Het gevaarlijkste voor den gemoedelijken lezer is nog, dat vele dier beschouwingen met een benijdenswaardig talent uiteengezet zijn; zoo zelfs, dat men, voorzien van een matige dosis zelfstandigheid en argwaan, dikwijls nog aan het slot van zulk een studie gekomen zijnde, uitroept: dit is nu toch bepaald de eenig en alleen juiste interpretatie van Shakespeare! Nog één stap verder, en men zal de nieuwe leer met hand en tand verdedigen, en de methode van den fijnspinnenden kritikus navolgen. De bekende waarheid, dat ook de maatschappij haar muizen en katten heeft, is vooral

op de letterkundige wereld in Duitschland van toepassing. Naauwelijks heeft een diepzinnig Duitscher lauweren geplukt op Shakespeare-terrein, of plotseling begint een ander hooggeleerde aan slapelooze nachten te lijden, steekt zijn lamp op, verdiept zich in Shakespeare's werken, ontdekt daarin het evangelie van zijn eigen systeem, en wederlegt alzoo dat van zijn collega. Gelukkig voor den lezer van het eerste werk, wanneer hij tevens met het tweede, en later met het derde en vierde, kennis maakt. Hij staat er verbaasd over hoe die eerste hooggeleerde hem bij den neus heeft gehad! Professor X. heeft immers duidelijk bewezen, dat Shakespeare heel anders dacht, want ‘hoe kon Shakespeare, dat wonder van wijsheid en verlichting, ook denken zooals mijn overigens geachte collega professor N.’ De nadenkende lezer begint van nu aan op zijn hoede te zijn, en wanneer hij ook de derde en vierde ideologische lucubratie heeft leeren kennen, zal hij onwillekeurig uitroepen: hebben nu die vier geleerden allen gelijk of ongelijk? Het laatste alleen is mogelijk; geen dier afgetrokken denkbeelden zal Shakespeare tot grondslag gesteld hebben van zijn dramaas, zij bestaan slechts in het hoofd van de critici, die hun ontdekkingen een schijn van waarheid wisten te geven door het kunstig ineenzetten van eenige hier en daar geplukte phrasen. Zoodra de lezer zoo denkt, dan is hij weder op het goede spoor. Inderdaad, Shakespeare's doel was een boeiend drama te schrijven, niet een naar de olie riekende dissertatie over zekere maatschappelijke of godsdienstige vraag. Ware dat het geval, - dán hoe eerder hoe liever een einde aan onze vereering; waarom een onmachtig kunstenaar, die zijn denkbeelden zoo onduidelijk en verward verkondigt, dat ontelbare hooggeleerde en scherpzinnige professoren er blijkbaar geen weg in weten, waarom dien onmachtige langer te bewierooken? Of zouden onze verstandelijke vermogens en kritiesche blik sedert Shakespeare's tijd met zevenmijlslaarzen achteruit gestapt zijn, en waren de dramaas van den Zwaan der Avon wel verstaanbaar voor zijn tijdgenooten, maar niet voor ons kortzichtigen? Wij negentiende-eeuwers hebben te veel eigenliefde om de mogelijkheid daarvan zelfs maar te onderstellen.

Het is niet te verwonderen, dat zich nu en dan, en vooral in den laatsten tijd, stemmen hebben doen hooren, die trachten het ongegronde aan te toonen in de kunstige speculaties der Duitsche ideologen. Is het ook niet bedroevend en ontmoedigend voor de warme vrienden en vereerders van den dichter, wier grootste geestelijk genot bestaat in het lezen van zijn werken, plotseling uit een redevoering of Shakespeare-studie te moeten ontwaren, dat zij nooit iets van Shakespeare begrepen hebben? - want dat men den Othello moet beschouwen als een tendens-stuk, en daaruit leeren dat een fatsoenlijk christenmeisje, een brave dochter, nooit met een Moor moet trouwen, wijl het paren van verschillende rassen vol gevaren is; of dat ongehoorzaamheid tegen onze ouders in zulk een gewichtige zaak als het huwelijk

gestraft wordt. De Merchant of Venice, roept men hem uit een anderen hoek toe, is een allegorie van de juridische stelling ‘niet de letter maar de geest van de wet moet worden opgevolgd.’ Huiverend vraagt de in twijfelingen neêrgeplofte lezer zich af, of hij dan wel ooit iets van den Hamlet heeft begrepen, die hem toch zooveel genotvolle uren heeft verschaft. Wat aanmatiging! Of hebt ge rijpelijk overwogen waarom Shakespeare Wittenberg en Parijs in den Hamlet noemt? Neen? Welnu, roept professor Gerth,(*) juist daarin ligt de sleutel van het gansche drama! Shakespeare had niets anders op het oog dan den strijd tusschen Protestantismus en Gallopapismus. ‘Es war,’ vervolgt hij, ‘der Katholizismus und der Protestantismus, nach ihren inneren und äuszeren Gegensätzen, nach der Verschiedenheit ihrer Denkund Handelnsprinzipien, innerhalb des naturbestimmten Antagonismus des romanischen und germanischen Volksthums, was Shakespeare in seinem Hamlet in Kampf gestellt hat. Es war die, mit Beider Naturgründe verwachsene Charaktereigenthümlichkeit, auf der einen Seite: die religiöse Gewissenhaftigkeit in Verbindung mit stolzer, trotziger Selbstgenugsamkeit, mit innerer Spaltung, Isolirtheit und rathlosester Unbeholfenheit im Handeln; auf der andern: der gewissenlose, pfaffenheilige Egoïsmus, im Bunde mit weltkluger Schmieg- und Biegsamkeit, mit raffinirter Schlauheit, Einigungsgabe und erfindungsreichster, gewandtester Fertigkeit im Handeln. Die Namen *Paris* und *Wittenberg* enthüllten somit auch die umfänglichere Beziehung der Handlung und es blieb mir hier nach nur der Wunsch noch übrig, dasz sich dieselbe auch noch durch bestimmte historische Andeutungen, sei es aus dem Drama selbst oder aus den Zeitverhältnissen des Dichters, begründet zeigen möchte.(†) Prof. Gerth vond wat hij zocht; zelfs de namen der dramatische personen in den Hamlet zijn symbolisch! Claudius, bijvoorbeeld, is niemand anders, dan de hertog van Aquaviva, die van 1581 tot 1615 ‘Jesuiten general’ was!! Vooral daarom ziet Professor Gerth in de dramatische personen historische personen, wijl de namen noch van Engelschen noch van Deenschen oorsprong zijn. Had de schrijver eens een kijkje in onze oude Nederlandsche dramaas genomen, dan zou hij gezien hebben hoe de personenlijst van een enkel stuk dikwijls aan een half dozijn talen ontleend is. Maar wie weet wat allegorische en symbolische pareltjes in onze oude dramaas schuilen, en wat rijke oogst er met de scherpzinnigheid en den goeden wil van Profossor Gerth te halen zou zijn! Nog een enkel staaltje van G.'s ontdekkingen, het neusje van den zalm, le moral de la fable: ‘nimmer wird der Protestantismus seinen Beruf erfüllen, so lange zich seine Bekenner begnügen der unerschöpflichen Gewalt und List seines alten bösen Feindes lediglich das Bewusztsein ihres guten Rechtes entgegenzuhalten; so lange sie nicht ler-

(*) Prof. Dr. A. Gerth. Der Hamlet von Shakespeare. Leipzig 1861.
(†) A. Gerth, der H. von Sh. pag. 208.

nen mit den Tugenden des Christen die leidenschaftslose, ruhige Besonnenheit und konsequente Energie des Mannes zu verbinden; so lange sie fortfahren die Kraft und Hülfe, welche in ihrem Schoosze liegt, in thörichter Verblendung zu zerstören statt zu nutzen.'(*) Is het te verwonderen, dat ook een Columbus aan de andere zijde opstond, en met de stukken in de hand dacht te bewijzen, dat Shakespeare een katholiek *pur sang* was? Die ontdekker heet A.F. Rio. Hij is een der schrijvers, die zich geroepen gevoelden een vrachtje waters bij te brengen tot den stortvloed van grootere en kleinere geschriften, die bij gelegenheid van het driehonderdjarig jubelfeest Europa overstroomden.

Zijn boekje(†) verscheen te Parijs, maar werd kort daarop in 't Duitsch vertaald door Karl Zell. Opmerking verdient dat de basis van dit werk, dat niet minder dan 354 bladzijden telt, bestaat in een paar magere argumentjes, opgevischt uit papieren waarvan sedert lang de onechtheid was bewezen!

Een ander criticus, ditmaal weder een Duitscher, meent, dat Shakespeare in den Hamlet heeft willen schilderen.... een talentvol komediant! Die stelling berust hoofdzakelijk op één enkel woordje, waaraan Rohrbach (zoo heet de nieuwe Columbus) opzettelijk een bijzondere beteekenis toekent. Wij zullen hem zelf 't woord geven: 'Fortinbras sagt (aan het slot van den *Hamlet* n.l.) Tragt den Prinzen auf die Schaubühne, um die Leiche dem Volk auszustellen, denn wär' er lebend, zu seiner Krönung, hinaufgelangt, so hätte er sich wahrscheinlich königlich bewährt ("stage" ist das englische Wort, das Shakespeare wählt, und heiszt Bühne, Schaugerüst). Das ist des Norwegers schlichte Meinung; er denkt von dem Prinzen nur Gutes, und nun er todt ist, um so mehr. Ich sehe dem Jüngling etwas fester und dichter in die Augen; da wendet er sich zur Seite und lüftet, als ob ihm heisz würde, den Helm. Er hat eine Maske vor, und da er glaubt, Niemand sehe es, so lüftet er jetzt auch diese - wen sehe ich? Shakespeare! schalkhaft lächelnd sieht er mich an - und rasch ist Maske und Helm wieder am alten Platze! Aber dieser Blick sagte unendlich viel. Sollte ich ihn in Worte bringen? Let four captains bear Hamlet like a soldier, to the stage, for he was likely, had he been put on, to have proved most royally. Tragt Hamlet, *gleich* einem Krieger (nicht: *als* einen Krieger) zur *Bühne*; denn wäre er dorthin gestellt gewesen, hätte ihn das Geschick dahin berufen, statt zum Throne, würde er sich königlich bewährt haben. Dafür war er geschaffen! - Das lächelte der Dichter hinter der Maske hervor! und wann? Am *Schlusz des Ganzen!* Es ist wie ein Siegel darunter gesetzt.'(§) Genoeg, roept de verstandige lezer, is het Rohrbach ernst

(*) A. Gerth. Der H. von Sh. pag. 223.
(†) A.F. Rio. Shakespeare, Paris, 1864.
(§) Shakespeare's Hamlet erläutert durch Carl Rohrbach. Berlin 1859 (pag. 28). Het cursieve is ook van Rohrbach.

met eerst Shakespeare's woorden te verkrachten, om daarna zijn eigen dolzinnigheden aan de markt te kunnen brengen; of hebben wij met een waanzinnige te doen? Ik moet waarlijk het antwoord daarop schuldig blijven; alleen kan ik tot nadere toelichting mededeelen, dat de schrijver zijn vondst ‘eine Perle’ noemt, en dat tegenover den titel van zijn boek te lezen staat: ‘Der Verfasser behält sich die Uebersetzung in fremde Sprachen vor’! Ik geloof niet dat Rohrbach's ‘Perlen’ door andere natiën geslikt zijn, maar in de onderhavige questie van smaak zou het waarlijk tot eer strekken, indien hij ons mocht tellen onder de zwijnen die niet van zijn paarlen believen gediend te zijn; wie weet of hij zich niet reeds zuchtend heeft getroost met Hamlet's woorden:

‘'t Is caviare to the general’!

Zelfs Gervinus heeft in een enkel woord - waaraan hij, expresselijk voor die gelegenheid, een andere beteekenis toekent - den sleutel van den Hamlet meenen te vinden; elders heb ik getracht het ongegronde daarvan aan te toonen.(*) Hoeveel schoons er ook in Gervinus' studiën moge zijn, telkens wordt de geest die het geheele drama bezielt, de leidende gedachte die ieder gevoelvol lezer ontwaart, op den achtergrond geschoven, en de lezer onthaald op extra-speculaties, die dikwijls op een enkel woord of een enkelen volzin berusten. Zou Shakespeare zijn roeping als tooneelschrijver niet gemist hebben, indien het goed verstaan van zijn werken bij de opvoering afhing van het in het oog houden en bijeenpassen van enkele woorden en phrasen in verschillende bedrijven? Alleen die gezegden, welke wij zonder navorschende kamerstudie, zonder zucht tot systematiseeren, direct, en als het ware onbewust in verband brengen met den hoofdindruk die het stuk ons geeft, alleen die mogen wij, mijns inziens, bij de verklaring van Shakespeare's dramatische werken doen gelden. Schrijvers die Shakespeare op de eene bladzijde verheerlijken als den geniaalsten en effectvolsten dramaticus, en kort daarop de beteekenis van zijn dramaas in een enkelen volzin zoeken, welks gewicht tot nog toe aan iedereen ontsnapte, die schrijvers verdienen met argwaan te worden gelezen.

Moest men inderdaad Shakespeare's dramaas als een legkaart beschouwen, waarvan het kunstig ineenpassen alleen voor Duitsche professoren was weggelegd, wat werd er dan van de getuigenis van Heminge en Condell, de eerste verzamelaars van Shakespeare's werken: ‘His mind and hand went together; and what he thought, he uttered with that easiness that we have scarce received from him a blot in his

(*) William Shakespeare. Hamlet, Prince of Denmark. Uitgeg. en verklaard. Utrecht, 1867. blz. 201-202.

papers'?(*) Dit is toch waarlijk niet *la manière de faire* van een legkaarten-fabriekant. Een dissertatie van een letterkundigen filigranewerker zou er ongetwijfeld zeer beduimeld uitzien van al het heen en weder bladeren, noodzakelijk tot het aaneenpassen van volzinnen en woorden in verschillende actes. Wat zou men dan ook moeten gelooven van Shakespeare's bedrijvig leven, zijn werkkring van tooneeldirecteur en zijn vaderschap over meer dan dertig tooneelstukken! Dat hij tevens druk verkeerde te midden van de wereld met al haar opwekkende en treurige verschijnselen, bewijst elk zijner gezegden. 'Maar Shakespeare schreef bij intuitie; wat een gewoon menschenkind eerst door berekeningen verkrijgt, dicteerde hem zijn genie,' hoor ik in gindschen hoek. Men zal toch niet beweeren, dat een geniaal wiskunstenaar als bij intuitie het product van twee groote getallen kan noemen? Er zijn resultaten die rechtstreeks uit het genie voortvloeien, anderen die slechts door kunstbewerking worden verkregen. Het weefsel dat de meeste Duitsche critici ons als de kern van Shakespeare's dramaas willen opdringen, zou slechts het gevolg kunnen zijn van tijdroovende en bijna bovenmenschelijke combinaties, die dan nog ten eenemale mislukt waren, en ons Shakespeare zouden doen kennen als een onhandig of onmachtig werkman, wiens bedoelingen zelfs voor scherpzinnige critici in 't duister liggen. Beweerde men inderdaad dat Shakespeare's dramaas de bewijzen dragen van angstvallige nauwkeurigheid in de samenstelling, dan zou zich de vraag opperen: en heeft de werkman toch zoo slecht voor zijn voortbrengselen gezorgd? Kunststukken die in het zweet des aanschijns zijn gevormd, worden door den werkman meer gekoesterd, op den voorgrond gesteld, liefst aan de vergetelheid ontrukt. Het tegendeel is ons van Shakespeare bekend. Gedurende de jaren van rust welke hij op zijn landelijk verblijf te Stratfort aan de Avon doorbracht, schijnt hij geen stap te hebben gedaan om zijn papieren kinderen onder zijn bescherming te nemen, ofschoon zij rondzwierven als nietige, dikwijls duchtig verminkte boekskens, door onwetende en speculatieve boekverkoopers aan de wereld overgeleverd. Indien ooit bij Shakespeare het plan had bestaan om zijn dramatische werken uit te geven, dan zouden Heminge en Condell, de bezorgers van de eerste folio-editie, daar wel op gezinspeeld hebben in hun 'address tho the great variety of readers,' of in hun opdracht aan Shakespeare's beschermers William Earl of Pembroke en Philip Earl of Montgomery. In het genoemde 'address' lezen wij slechts: 'It had been a thing, we confess, worthy to have been wished, that the author himself had lived to have set forth and overseen his own writings. But since it had been ordained otherwise, and he by death departed from that right, we pray you do not envy his friends the office of their care and pain to have collected and published them.'

(*) *Address tho the great variety of readers*, geplaatst voor de eerste uitgaaf der Folio editie (1623).

Vooral in Frankrijk heeft men dikwijls verzet aangeteekend tegen de ideologische kritiek der Duitschers, doch die opmerkingen vonden juist bij hen weinig gehoor wien ze golden; Shakespeare-kritiek uit Frankrijk, het land van Voltaire en Ducis, - wat goeds kon dat zijn? Het Romaansche ras zou Shakespeare nooit leeren begrijpen! - en met een Duitsch professoraal lachje werd haar de deur gewezen. Die onfeilbare Germanen zouden toch zooveel kunnen leeren uit de werken van Phil. Chasles, Mézières, Taine, Guizot, e.a. Het werd dus meer dan tijd dat zich in Duitschland zelf een stem verhief. Eindelijk verschenen in 1864 en 1865 in het *Morgenblatt für gebildete Leser* eenige artikels getiteld 'Shakespeare-Studien eines Realisten,' die later verzameld als 'Shakespeare-Studien von Gustav Rümelin, Stuttgart, 1866' bij Cotta werden uitgegeven. Het boekje maakte zeer veel opgang; menig hoofd geraakte op hol; een tweede Lessing is opgestaan, riep men van sommige zijden; de 'Professoren der Aesthetik' hebben een loopje met ons genomen, was de indruk die het op anderen maakte. De bestuursleden van het 'Deutsche Shakespeare Gesellschaft' te Weimar legden de hoofden bij elkaâr, ten einde te beraadslagen wat hun te doen stond. Menig lezer zal wellicht iets naders omtrent dit genootschap wenschen te vernemen.

Bij gelegenheid van het driehonderdjarig Shakespeare-jubelfest (1864) werd te Weimar een Duitsch 'Shakespeare-Gesellschaft' opgericht 'deren Zweck (zooals het programma luidt) sein sollte, die Pflege des britischen Dichters in Deutschland durch alle Mittel wissenschaftlicher und künstlerischer Association zu fördern.' Het eerste jaar telde de vereeniging 130 leden, in 1867 was het getal tot ruim 160 aangegroeid. Letterkundige kabalen en de politieke gebeurtenissen in Duitschland zijn reden, dat deze lofwaardige zaak niet meer ondersteuning vond. In 1865, 67 en 68 heeft de vereeniging een 'Jahrbuch' uitgegeven, onder redactie van Friedrich Bodenstedt (1865 en 67) en Karl Elze (1868). Men vindt er verslagen van redevoeringen over Shakespeare en van opvoeringen zijner stukken op het Duitsche tooneel; voornamelijk ook belangrijke stukken betreffende Shakespeare en zijn werken. Onder de medewerkers zijn Delius, von Friesen, Elze, Bodenstedt, Ulrici, Köhler, Leo, e.a. De voornaamste, of liever eenige arbeid, behalve de Jaarboeken, tot heden door de vereeniging tot stand gebracht, is een uitmuntende, herziene uitgaaf van de bekende Schlegel-Tiecksche vertaling, die nog steeds de meest klassieke blijft, ondanks de macht van vertalingen van later tijd; van de nieuwe uitgaaf zijn twee deelen verschenen. In het 'Jahrbuch' nu, dat tijdens de populariteit van Rümelin werd samengesteld, kan men duidelijk bemerken, dat een zenuwachtige overspanning zich van sommigen der leden had meester gemaakt. Twee op zeer verschillenden toon geschreven artikels behandelen den verraderlijken aanval van Rümelin op het kamp der Shakespeare vereerders quand-même; maar de genade-

slag, de volkomen vernietiging moest tot spijt van den uitgever Bodenstedt nog uitgesteld worden. Dr. Michael Bernays, die de rol van heer van den scherpen zwaarde zou vervullen, kon niet voor Paschen klaar zijn, zoodat het artikel op het volgende ‘Jahrbuch’ moest wachten.(*) Tot veler verwondering zeker bevat de voor eenige weken verschenen derde jaargang niets van Dr. Bernays, en indien ik juist gezien heb, wordt Rümelin's naam slechts in de noten genoemd. Waaraan het zonderlinge verschil toe te schrijven tusschen dit en het vorige Jaarboek, waar bijna in ieder artikel wordt gezinspeeld op de haverij door Rümelin toegebracht? Waarschijnlijk aan het twijfelachtige gewicht van Rümelin's geschrift. Alleen het beginsel en de strekking der ‘Studien’ waren belangrijk; jammer dat zij dikwijls op zeer onhandige wijze verdedigd werden en verkeerde grondslagen zochten. De schrijver gaf telkens blijken van een uiterst oppervlakkige kennis van Shakespeare en zijn tijd; op een valsche voorstelling van het oude Engelsche tooneel had hij zijn dikwijls juiste redeneeringen gegrond. Ik zou bijna gelooven dat het gezond verstand der mannen van het ‘Shakespeare-Gesellschaft’ bij de eerste lezing van Rümelin's frissche en flink geschreven studiën was wakker geschud, maar dat een tweede lezing hun deed bemerken dat zij slechts met een leek te doen hadden. Toen kwam hun waardigheid van ‘Professor der Aesthetik’ weder te voorschijn, en besloten zij over den heer Rümelin, wien reeds te veel eer geschied was, verder een diepzinnig stilzwijgen te bewaren. Rümelin is inderdaad een onhandig hervormer. Stel u voor een Luther die zijn denkbeelden bij schriftgeleerden moet verdedigen, maar geen weg in den bijbel weet! Zijn blik moge nog zoo helder en juist zijn, zelfs de jongens der catechisatie zullen hem voor een kwakzalver houden. Rümelin verdient noch voor een Lessing, noch voor een kwakzalver te worden uitgekreten:

> ni cet excès d'honneur, ni cette indignité;

al heeft hij de verdienste van met klem aan te dringen op het inslaan van een breederen kritieschen weg, toch is het niet geraden hem als een veiligen gids langs dat pad te beschouwen, en hem een onbeperkt vertrouwen te schenken.

Zijne *Studien* zijn een merkwaardige verschijning op het gebied der Shakespeare-kritiek, men moet ze als een teeken des tijds beschouwen, een protest van den denkenden leek tegen de anatomische lessen der Shakespeare-critici van beroep, of, zooals Rümelin de laatsten noemt, ‘Deutsche Professoren der Aesthetik, die die Auffindung seiner (Sh's) Grundidee für ihr Hauptgeschäft halten, die vor und rückwärts

(*) Shakespeare's Jahrbuch, II pag. 367.

blättern und aus den zerstreuten Reden jeder einzelnen Person ein abgeschlossenes Charakterbild zusammen lesen wollen.'

Rümelin's lievelingsdenkbeeld, dat Shakespeare 'scenenweise' schreef, zullen wij hem zelf laten verdedigen: 'De ondervinding moet Shakespeare reeds spoedig den volgenden praktischen grondregel voor den schouwburg-directeur geleerd hebben:

> Gebt ihr ein Stück, so gebt es gleich in Stücken.
> Was hilft's, wenn ihr ein Ganzes dargebracht?
> Das Publikum wird es euch doch zerpflücken.
>
> (Göthe's Faust, Prolog).

Hij wist dat de samenhang van 't geheel duidelijk moet zijn, maar ook, dat men aan kleinigheden niet te angstvallig moet hechten; wanneer ieder tooneel den toeschouwer boeit, dan vervalt van zelf de mogelijkheid of de lust de verstrooide draden aaneen te passen.

De toeschouwer stelt het meeste belang in het tegenwoordige, wenscht telkens nieuwe indrukken en een voortdurende spanning; wanneer slechts 't geheel luchtig te zamen is geknoopt, dan is het hem genoeg; daarom zal de bedreven tooneeldichter beproeven een zekere zelfstandigheid aan ieder tooneel te geven, zelfs ten koste van de stipte overeenstemming tusschen de verschillende deelen. In de opvolging van dien grondregel ligt duidelijk Shakespeare's kracht, maar nooit is dat genoeg op den voorgrond gesteld. Hij heeft duidelijk tooneel voor tooneel geschreven. In de historische stukken, Richard III uitgezonderd, wordt die zelfstandigheid der deelen overdreven, het zijn aaneengeregen tableaux, die op zich zelf vol leven en beteekenis zijn, maar onderling slechts losjes te zamen hangen. Bijna overal waar ondergeschikte personen, zooals bedienden, soldaten, matrozen, de doodgravers en tooneelspelers in Hamlet, eens aan het woord zijn, dan geven zij 't zoo spoedig nog niet op, en spreken meer dan de gang van 't stuk vordert, of zelfs duldt. Shakespeare heeft waarschijnlijk telkens nieuwe scènes in zijn stukken gevoegd. De matte en minder levendige plaatsen, die men bijna zonder uitzondering in alle dichtwerken aantreft, ontbreken bij hem. Uit alle poriën dringt de geest en het vuur des dichters te voorschijn. Zijn dictie is kernachtig en vloeit over van gelijkenissen, geest en zinspreuken; is overal even schitterend en vol. Onder die overlading der deelen moest echter het geheele gebouw noodwendig lijden. Bij een tweede omwerking zal het den dichter niet steeds gelukken zich in de stemming terug te denken waarin hij eerst schreef, hij is een ander geworden. Al de details staan hem niet meer zoo levendig voor den geest; hij doet in zijne karakters hier en daar een nieuwe drijfveer werken, maar vergeet dat zulks in tegenspraak kan zijn met een vroeger geschreven gedeelte dat onveranderd blijft; de nieuw ingeschoven scènes mogen in samenhang

zijn met de hoofddetails, maar daarom zullen alle kleine trekken nog niet met elkaar in overeenstemming zijn.

De toeschouwer zal daarvan minder bemerken, niet zoo de kritische lezer der volgende eeuwen. De laatste bemerkt dan die kleine tegenstrijdigheden, die aanleiding hebben gegeven tot de kolossale spitsvondigheden en vergezochte combinaties, welke de meeste kritiesche werken over Shakespeare kenmerken. De schrijvers vergeten de toevallige en zorgelooze omstandigheden waaronder een drama als dat van Shakespeare moest ontstaan. De stelregel van den schouwburg-directeur in Göthe's Faust kan men ten opzichte van de Duitsche Shakespeare-kritiek veilig omkeeren. Was schadet's, wenn ihr euer Stück nur in Stücken gebt? Die Deutschen Professoren machen euch doch ein Ganzes daraus zurecht und bringen eine frundidee heraus.'(*) Men ziet hieruit, dat het Rümelin vooral te doen is om Shakespeare's werken als dramaas en in de lijst van hun tijd te beschouwen, en, alvorens aan het beoordeelen te gaan, de vragen voorop te stellen: hoe zijn zij ontstaan en voor wie geschreven.

Wanneer ook inderdaad het verstaan van Shakespeare's drama niets anders is, dan het toepassen van de regels der moderne Duitsche Aesthetika, het zoeken naar een abstracte uitdrukking voor het hoofdidee, die uitdrukking tot gronddenkbeeld van den dichter verklaren, en daarmede alle losse gedachten, gezegden en enkele woorden in overeenstemming brengen, dan heeft men eigenlijk met de persoon, den tijd en de omgeving van den dichter niets te maken, en de kritische methode kon volmaakt dezelfde zijn, indien de stukken op zekeren dag uit de lucht waren komen vallen.

Het verdient opmerking, dat in het voorlaatste *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft* zelfs de zeer gunstig bekende Friedrich Vischer, de schrijver der *Kritische Gänge*, het goed recht van Rümelin's richting erkent, en zegt: 'Eine Erscheinung wie die Shakespeare-Studien von G. Rümelin musste einmal kommen, war längst Bedürfniss.' Ook de Dante-kritiek, beweert Vischer, gaat aan hetzelfde euvel mank: 'Ich wüsste gleich noch einen Dichter zu nennen, dessen blinde Verehrung auf eine Höhe gestiegen ist, dass nachgerade "Studien eines Realisten" auch Noth thäten; es ist Dante. Wo ist er wahrer Dichter? Wo ist er scholastisch, wo peinlich dunkel, wo abgeschmackt? das müsste bei dem grossen Wanderer durch Hölle und Himmel auch einmal genauer genommen werden, als bisher. Es bedarf keines Wortes weiter, dass wir hier ein bekanntes Gesetz nothwendiger Reaktion gegen Uebermaass einer Action vor uns haben, wie solches in aller Bewegung und Entwicklung wirkt. Aber auch das ist keine Neuigkeit, dass die Reaktion ihrerseits selbst in's Uebermaass zu fällen pfegt, dass sie gern das Kind mit dem Bad ausschüttet. Es ist ein sehr gefährliches Verhalten, wenn man einen Dichter mit dem

(*) G. Rümelin, Shakespeare-Studien. Pag. 39.

leitenden Gefühle des Widerwillens gegen seine blinden Verehrer und hochtrabenden künstlichen Ausleger zur Hand nimmt; nur zu leicht wird die Misstimmung gegen die Unnatur dieser Korybanten sich als eine zerpflückende, entblätternde, duftabstreifende, grobe Verstandesstimmung auf den Gegenstand selbst werfen.'(*)

Vooral het slot, waar Vischer bedenkingen oppert tegen sommige zijner eigene verhandelingen over Shakespeare, moet aan Rümelin een zekere zelfvoldoening gegeven hebben. Terecht moest ik mij verwonderen over het geheimzinnig stilzwijgen dat in het volgende deel van het *Jahrbuch* over Rümelin en zijn boek bewaard wordt. Was het Shakespeare-Gesellschaft plotseling bekrompen geworden, en handelde het nu even als de struisvogel die den kop in 't zand steekt ten einde het naderend gevaar niet te zien? Vreesden de leden, bij de moeilijkheden waarmede het 'Gesellschaft' reeds te kampen heeft, voor een nieuwe hinderpaal, en dachten zij die te ontduiken door een kunstmatig ignoreeren, en dat na het loyale artikel van Vischer in den vorigen jaargang? De beantwoording van deze vraag wil ik voorshands niet wagen. De opschudding die Rümelin's boek tijdelijk maakte, moge vervangen zijn door de kalmte na een onweêrsbui, de 'Studien' en haar ontvangst blijven een bewijs, dat in Duitschland de zaden voor een gezondere kritische richting voorhanden zijn.

Met de rotte schil tevens de gezonde kern aan te tasten is de zwakke zijde van de meeste hervormers. Dit bemerken wij weder bij Rümelin, en vooral in zijn beoordeeling van den Hamlet. Daar ik den lezer passages uit Rümelin heb medegedeeld, die in de hoofdzaak met mijn oordeel overeenstemden, zoo zal ik nu zijn denkbeeld over den Hamlet en over Göthe's bekende woorden afschrijven: 'Wij zonderen zelfs Göthe niet uit (nl. van de valsche beoordeelaars); want wanneer in den *Wilhelm Meister* gezegd wordt, dat Shakespeare in den Hamlet heeft willen schilderen "eine grosze That auf eine Seele gelegt, die der That nicht gewachsen ist, eine edle und reine Natur ohne die sinnliche Stärke, die den Helden macht", zoo ligt daarin geen sleutel voor het begrip van dat drama, maar een kritisch, en tevens afkeurend oordeel over de dramatische handeling in het stuk. De zaak mag ten slotte ongeveer zoo uitkomen als Göthe zegt, maar zeker is dat niet het doel van den dichter geweest'. De laatste volzin is geen wederlegging waard, het paradoxe er van springt van zelf in 't oog. Maar wanneer Rümelin in Hamlet geen dramatisch karakter kan zien, indien hij, volgens Göthe's woorden, meer denker dan held ware, dan oordeelt de schrijver der *Studien* al zeer oppervlakkig. Die man van gedachten voert zelfs een dubbelen strijd, tegen de omstandigheden en tegen zijn eigen karakter; - wanneer dat geen strijd met het noodlot mag heeten, welke voorstelling immers het meest verheven doel van het drama is, dan toone de heer Rümelin ons eens een specimen aan *zijne* eischen

(*) Shakespeare-Jahrbuch, II. pag. 133-134.

beantwoordend. Wanneer hij, na met het volste recht te ontkennen, dat aan ieder drama van Shakespeare een geheime strekking, in een of ander Duitsch stadje plotseling ontdekt, ten grondslag ligt, vervolgens overgaat ook de leidende gedachte van de stukken weg te cijferen, dan overschrijdt hij zijn taak. Wie ziet niet in Othello de ijverzucht, in Romeo en Julia de liefde, in Macbeth de eerzucht en evenzoo in Hamlet de weifelzucht geschilderd? Dat zijn toch waarlijk geen opvattingen, die alleen door geleerden en geniën zijn opgemerkt. Maar, voert men mij te gemoet, ontdekkingen wekken uw argwaan op, en Göthe was toch de eerste die den 'sleutel' tot Hamlets karakter gaf. Lang heb ik dat geloofd, maar toen ik mij voor eenigen tijd ten doel stelde de Shakespeare-kritiek van naderbij te bezien, moest ik dus redeneeren: Heeft Göthe het eerst Hamlet's karakter ontsluierd, en is het tegenwoordig alom gangbare oordeel over dat drama slechts een napraten van zijn beroemde passage in den Wilhelm Meister? Zoo ja, dan moet die opvatting onder de suspecte gerangschikt worden, hoe hoog het oordeel van Göthe ook boven dat van Gerth, Rohrbach e.a. moge staan. Eerst omstreeks 1795 zou men het karakter van Hamlet 'ontdekt' hebben? - Arme, miskende dramaticus!

En toch, die enkele regels van Göthe geven zoo juist weder wat men bij het lezen van den Hamlet ondervindt; zijn oordeel schijnt uit een geheel andere bron te wellen, dan die *sesame ouvre-toi's* der Duitsche Columbussen.

Wilde ik echter aan Göthe's oordeel een hooger gewicht toekennen, dan moest ik, om consequent te blijven, de nieuwheid van zijn ontdekking betwijfelen.

Welk oordeel zou een lezer, wiens hart op de rechte plaats zit en wiens geest een gewone ontwikkeling heeft, wel over Hamlet's karakter vellen? - zie daar de vraag die ik proefondervindelijk wenschte beantwoord te zien; eerst dan zou ik mogen besluiten of aan Göthe's bekende uitspraak al dan niet wederrechtelijk oktrooi was verleend. Het kostte mij moeite een drietal lezers te vinden, die den Hamlet gelezen hadden zonder kennis te dragen van Göthe's oordeel en andere kritieken over Shakespeare.

Eindelijk vond ik ze. De uitslag was bevredigend, en al kleedden zij hun denkbeelden ook niet in zulke keurige woorden, als die waarin het oordeel van Göthe is nedergelegd, toch kon ik aannemen dat de uitspraak van den grooten dichter geen bloot subjectieve meening mocht genoemd worden. Mijn eigen oordeel had ik bij deze proef niet vertrouwd, wijl ik niet beslissen durfde in hoever dat onbewust beheerscht werd door de vroegere lezing van kritische werken. De uitslag van mijn proef leidde mij natuurlijk tot het besluit, dat Göthe ook niet de eerste geweest kan zijn, die Hamlet's karakter begreep, en men hem dus verkeerdelijk den vinder van den Hamlet-sleutel heeft genoemd. Ware zijn bekende uitspraak ook een vondst geweest, en niet het oordeel van ieder denkend mensch, dan zou zij nu waarschijnlijk reeds

lang vergeten zijn. Ik schrikte voor de taak die mij nu te wachten stond: Bewijzen dat vóór de uitgaaf van Göthe's Wilhelm Meister de lezers van den Hamlet reeds zoo dachten, die taak was onuitvoerbaar voor iemand wien klopgeesten nooit te woord wilden staan. Maar geschriften over Shakespeare's Hamlet, verschenen vóór Göthes werk, die zouden mij toch inlichting geven! - en, moest ik er onmiddelijk op laten volgen, waarschijnlijk het ongegronde van mijn stelling bewijzen: het is toch niet denkbaar, dat zoowel Engelschen als Duitschers en andere bewoners van het Continent, als om strijd Göthe den stralenkrans van ontdekker zouden toekennen, indien dat bekende oordeel over den Hamlet reeds vroeger door anderen ware uitgesproken. Een drenkeling houdt zich echter aan een stroohalm vast: Het oordeel van Göthe was wellicht dat van ieder denkend lezer, maar even als de diamant eerst in al zijn glans en zuiverheid gezien wordt wanneer hij fijn geslepen is en in zilver gezet, evenzoo kunnen Göthe's woorden aan de algemeene en juiste opvatting van den Hamlet een onvergankelijken vorm hebben gegeven, en het werk van den fabrikant, het prestige van den grooten meester de letterkundige wereld hebben doen gelooven, dat zij met iets nieuws te doen had. Ik waagde het dus de oude kritische schriften over Shakespeare te raadplegen, waarbij ik mij natuurlijk tot de Engelschen moest wenden, daar vóór Göthe en zijn tijdgenooten in Duitschland het romantische drama minder in den smaak viel. De bekende strijd tusschen Lessing, Gottsched, Bodmer en Breitinger was het eerste teeken van een frisschere richting in de Duitsche letterkunde.

In de vorige eeuw liep men in Engeland hoog met een boekje getiteld ‘A philosophical Analysis and Illustration of some of Shakespeare's dramatic Characters. By William Richardson. Glasgow, 1774;’ het beleefde verscheidene drukken.

Later heeft men er minder gezag aan toegekend, omdat sommige kritische ketterijen den roem van den schrijver hadden doen tanen. Op het oogenblik zijn de bewuste essays in totale vergetelheid gezonken, en loopen zelfs de Engelschen hoog met de uitkomsten der Duitsche Shakespeare-kritiek. Gelukkig dat zij zich niet op hun voetspoor in dergelijke bespiegelingen gaan verdiepen, maar het meer duurzame deel, nl. bronnenstudie en tekstverklaring hebben gekozen. De vergetelheid waarvan ik sprak, was in zake Richardson minder verdiend, en ook hier is van toepassing de waarheid, dat uit een boek waaraan eens een zekere populariteit ten deel viel, voor den nakomeling veel te leeren valt. Mijn stoutste verwachting werd in dit opzicht overtroffen, want Richardson's analyse van den Hamlet overtuigde mij dat Göthe's woorden geen toevallige vondst waren, maar de juiste beteekenis van den Hamlet. Het oordeel van Richardson komt treffend overeen met dat van Göthe en het drietal lezers, die geen kennis droegen van de kritische werken over Hamlet. Het opmerkelijkste gedeelte van Richardson's analyse schrijf ik vertaald af, opdat de lezer zelf kunne oordeelen:

‘Ondanks de reinheid van Hamlet's zedelijk gevoel, zijn uitstekende bekwaamheden, smaakvolle en beschaafde manieren, en vurigen ijver in de uitoefening van iederen plicht, ondanks dat alles wordt de rampzalige prins gehaat, vervolgd en vernietigd. Onvereenigbaar met de zoogenaamde poëtische rechtvaardigheid is dat geenszins, al moge men op het eerste gezicht daaraan twijfelen. Hamlet's karakter wordt beheerscht door zwakheden, die belemmerend werken bij het volvoeren van stoute daden en volharding eischende plannen. Zijn beminnelijke weifelzin leidt hem nu eens tot besluiteloosheid, dan weder tot voorbarige en onbezonnen daden. Tot het laatste brengen hem het bewustzijn van zijn zwakheid, zelfverwijt en ontijdige en doldriftige bekeeringslust. Zijn tegenstanders lijden niet aan dien inwendigen strijd, zij volharden steeds met dezelfde kracht in het volvoeren hunner onwettige plannen. Daarom kunnen Hamlet en personen van zijn gemoedsgesteldheid in hun strijd met minder deugdzame tegenstanders slechts weinig kans tot slagen hebben. De dichter is in zijn ontknooping dus niet afgeweken van de wetten der natuur, noch heeft hij de poëtische rechtvaardigheid veronachtzaamd. Wij beminnen, ja, eerbiedigen bijna Hamlet's karakter, en gevoelen zelf zijn lijden. Maar terzelfder tijd bekennen wij, dat zijn zwakheden, beminnelijke zwakheden, oorzaak zijn van zijn teleurstellingen en vroegtijdigen dood. Wij zien uit dit treurspel, dat personen gevormd als Hamlet, zich buiten moeilijkheden en strijd moeten houden, of, wanneer zij tot den strijd genoodzaakt worden, hun geest harden, ten einde sterkte en geestkracht te verkrijgen, de veiligste wapenen tegen de vaardige boosheid.’

Zouden die vele woorden van Richardson juister en fraaier saamgevat kunnen worden, dan in die weinige woorden van Göthe: Shakespeare bedoelde met den Hamlet ‘eine Seele zu zeichnen, auf die eine That gelegt sei, der sie sich nicht gewachsen fühlt’! Maar mogen wij langer gelooven, dat Göthe een raadsel heeft opgelost, en zonder hem de Hamlet voor ons een gesloten boek zou zijn? Wij billijken den uitroep van Gervinus: ‘Nachdem diesz Räthsel von Göthe in seinem Wilhelm Meister gelöst worden ist, begreift Niemand mehr, dasz es je eines war,’ maar staan verbaasd dat de scherpzinnige denker niet één zeer geleidelijke schrede verder is gegaan en er op liet volgen ‘maar kan de Hamlet dan vóór dien tijd een raadsel geweest zijn?’ Zelfs de geest van Gervinus schijnt hier door de ijzeren banden der overlevering bekneld te zijn geweest.

Dr. van Vloten heeft onlangs(*) in een analyse van den Hamlet de juistheid van Göthe's oordeel in twijfel getrokken. Het komt hem voor, ‘meer op de onjuiste overdrijving ettelijker van Hamlets uitdrukkingen,

(*) Hamlet-Bespiegelingen, naar aanleiding der nieuwe Nederlandsche uitgave. De Levensbode III, blz. 51-66.

dan op een juiste waardeering zijner handelingen en geheel 't beloop van 't stuk te berusten.'

Hij sta mij toe een poging te doen zijn denkbeelden te wederleggen, na hem verzekerd te hebben dat ik daarmede geen anti-kritiek bedoel op zijn welwillende beoordeeling van mijn uitgaaf van den Hamlet - waarvoor ik oprechten dank schuldig ben - maar belangstelling in de questie. Ik zou de laatste zijn Hamlet's karakter te beoordeelen naar 'ettelijke zijner uitdrukkingen' maar die zelfbeschuldigingen bekleeden zulk een voorname en tevens uitgebreide plaats in het stuk, dat men ze voor meer dan een toevallige opwelling moet houden. Het heeft mij verwonderd dat Rümelin, die terecht Shakespeare als dramaticus beschouwd wil hebben, niet heeft nagegaan welken indruk Shakespeare den toehoorders na een hoofdgebeurtenis wenschte te geven. Had hij bemerkt hoe Hamlet na de geestverschijning en aan het slot van een tooneel afscheid van de toeschouwers neemt met de woorden:

> The time is out of joint: O cursed spite,
> That ever I was born to set it right!

had Rümelin op die woorden zijn theorie toegepast, nl. dat Shakespeare 'scenenweise' schreef, en zich daarna afgevraagd welken indruk die woorden bij de toeschouwers moesten achterlaten, dan zou hij reeds dadelijk de juistheid van Göthe's woorden erkend hebben. Immers, wat kan men er anders uit zien, dan Hamlets mindere ingenomenheid met de rol van wreker, waartoe hij reeds gevoelde dat hem de kracht ontbrak. Maar, meent de heer van Vloten, 'wilde men Hamlet onmiddelijk, in arren moede en zijn eerste drift, naar dien moordenaar doen snellen, en hem zelf den doodsteek geven; dan zou men zoowel tegen het noodwendige ontwikkelingsbeloop van 't stuk als, niet minder voorwaar, tegen de natuurlijke wetten van 't leven en den mensch in opstand komen.' Zeer waar! het stuk moest een zekere lengte hebben, en in 't leven gaat alles ook zoo vlot niet: maar is hiermede de knoop doorgehakt? Nu komt juist de vraag eerst: hoe heeft Shakespeare het aangelegd dat het stuk die ontwikkeling kreeg? Worden Hamlet door de andere personen onoverkomelijke hinderpalen in den weg gelegd, die hij trapsgewijze overwint, om ten slotte zijn doel te bereiken? Niets daarvan. Gaat Claudius op reis, en moet Hamlet dus om den tusschentijd aan te vullen zich vermaken met comediespelen en philosopheeren? Evenmin. Hij is steeds in de gelegenheid zijn wraak te volvoeren, maar komt er niet toe. De oorzaak van het dralen moet dus in Hamlet zelf liggen. Is Shakespeare nu inderdaad die groote kunstenaar dien wij in hem zien, dan zal hij in het karakter van zijn held elementen hebben gelegd, die het uitstellen der wraak verklaren, zoodat wij zelfs niet op het denkbeeld zullen komen te vragen, hoe het stuk zijn behoorlijke lengte gekregen heeft. Ik

ben van meening dat het Shakespeare volkomen gelukt is de uitgebreidheid van het stuk een raison d'être te geven, en dat niet alleen in de omstandigheden, maar voornamelijk in het karakter van den hoofdpersoon. De heer van Vloten merkt op, dat Hamlet's ‘teêrgeliefde moeder in de zaak gemoeid was’ en hij niet haastiger kon handelen; verder, dat men Hamlet's voortdurend zelfverwijt niet in rekening moet brengen. Waarlijk, die meeningen zouden ons het begrip van het stuk nog veel moeilijker maken; wij zouden Shakespeare's dramaas dan moeten beoordeelen niet naar hetgeen hun schrijver te kennen geeft, maar naar hetgeen hij niet te kennen geeft. Een dergelijke methode laat de Duitsche kritiek nog mijlen ver achter zich! Dit ‘out-Herods Herod!’ Indien Hamlet aarzelde uit liefde tot zijne moeder, dan zou de dramaticus dat lofwaardig kinderlijk gevoel ongetwijfeld meer hebben doen uitkomen, maar nergens voert Hamlet die liefde ter zijner verontschuldiging bij; wat meer is, alleen een Duitsch criticus zou kunnen aantoonen dat die liefde in Hamlet meer dan een zeer gewone ontwikkeling had. De tweede meening van Dr. van Vloten heeft, mijns inziens, evenmin recht van bestaan. Juist in de alleenspraken en ontboezemingen stellen de dramatici de toeschouwers in staat, een blik te slaan in het karakter- en zieleleven van de handelende personen; wanneer wij in den Hamlet die alleenspraken niet voor goede munt mogen aannemen, dan zullen wij in de kritiek nooit een voet grond vinden om op te kunnen bouwen. Ik dien hier Hamlet's zelfbeschuldigingen af te schrijven, opdat men kunne oordeelen hoe gewichtig ze zijn, niet alleen op zich zelf, maar vooral in verband met de omstandigheden waarbij ze worden uitgesproken. Op het gezegde van Hamlet na de geestverschijning

> The time is out of joint: - O cursed spite,
> That ever I was born to set it right (I, 5)

heb ik reeds de aandacht gevestigd. Met die woorden eindigt een tooneel; zij geven dus den laatsten indruk, die den toeschouwers voor het oogenblik van Hamlet's karakter zal bijblijven.

In het volgende bedrijf ziet Hamlet een gewoon komediant een tragisch vers voordragen. De eenvoudige man, wiens bloed sneller door de aderen loopt, en bij wien, verkeerde hij in Hamlet's geval, tusschen wil en daad zeker geen mijlen afstands zouden liggen, wordt alleen door denkbeeldig leed reeds zoo bewogen, dat Polonius bevreemd uitroept:

> ‘Kijk eens, of hij zijn kleur niet verloren, en tranen in de oogen heeft.’

De tooneelspelers vertrekken. Hamlet blijft alleen, en geeft zijn hart lucht in de volgende ontboezeming:

‘..... Thans zie ik mij alleen.
O, wat een schurk en boersche slaaf ben ik!
Is 't niet ontzettend, dat die speler hier
Reeds bij verdichtsel, in een droom van hartstogt
Zijn ziel naar eigen inzicht zoo kan dwingen,
Dat door de werking hem 't gelaat verbleekte;
De traan in 't oog, en somberheid in d'aanblik,
Gebroken stem, en al zijn doen gepast
Naar 't geen er in hem omgaat? En om niets!
Om Hekuba!
Wat 's Hekuba voor hem, of hij voor Hekuba,
Dat hij om haar zoo weent? Wat zou hij doen,
Had hij die grond en roeping tot het leed,
Die ik heb? O, geen twijfel, of hij zou
't Tooneel in al zijn tranen doen verdrinken,
En ieders oor door 't bang verhaal verscheuren,
De schuldigen tot waanzin doen vervallen,
Hem, die zich niets verwijt, toch doen verschrikken,
D'onkundige het brein verwarren; ja,
Bij ieder zien en hooren doen vergaan.
Ik evenwel -
Een zwakhoofd en een neêrgedrukt ellend'ling,
Een droomer, van de groote zaak ontledigd,
En die geen woord kan spreken voor een koning -
Geen woord, neen - op wiens have en dierbaar leven
Vervloekte roof begaan werd. Ben 'k een bloodaart?
Wie noemt me een schurk? Wie slaat mij 't hoofd door midden?
Rukt mij den baard uit, blaast mij dien in 't aanzicht!
Knipt voor den neus me? Heet me, door de keel
Te liegen tot de long toe? Wie, wie doet het?
Ha!
Ik zou 't wel dulden; want, het is maar zoo,
Ik heb een duivenlever, en geen gal
Die de onderdrukking bitter maakt, of 'k had
Reeds lang de voog'len van het land gemest
Met d' afval van dien slaaf! Boeleerder, bloedschelm!
Hardvochtig, valsch, ontuchtig onmensch, schurk!
O wraak!
Wat ezel ben ik toch! 't Is allerdapperst,
Dat ik, de zoon des dierbaren vermoorden,
Hel en Hemel aangezet tot wraak,
Gelijk een sloor mijn hart in woorden lucht geef
En aan 't verwenschen ga, gelijk een slet,
Een schoelje!
Wee, wee daarover!’

Men kan deze lange en gemotiveerde zelfbeschuldiging toch niet rekenen onder de ‘ettelijke uitdrukkingen van minder gewicht’? Doch, gaan wij verder. Nu Hamlet tot merg en been doordrongen is van de schuld van Claudius, zich zijn werkeloosheid verwijt, zal hij toch tot handelen komen? - De alleenspraak is nog niet geëindigd; Hamlet vervolgt:

‘Wee, wee daarover! Op, mijn brein dan, op! -
'k Heb vaak gehoord, hoe schuldigen, bij 't schouwspel,
Zóó, door den toeleg en 't vertoon der kunst,
De ziel getroffen werd, dat ze oogenblik'lijk
Hun gruweldaad in 't openbaar bekenden;
Want schoon de moord geen tong heeft, spreken zal hij
Met wonderbare stem. Die spelers nu
Zal 'k voor mijn oom iets laten spelen, dat
Den moord gelijkt, bedreven aan mijn vader.
Ik zal zijn blikken gadeslaan en hem
Tot op het leven tasten. Zoo hij schrikt,
Dan weet ik zeker, wat voor weg ik gaan moet.
De geest toch, dien 'k gezien heb, kon wel eens
De Duivel wezen, daar die Duivel macht heeft
Een houding aan te nemen, die bekoort;
Ja, 't kon wel zijn, dat hij mijn zwak- en matheid
(Wijl hij op zulke gees en veel vermag)
Misbruikte, om mij te doemen. Meerder vastheid
Verlang ik voor mijn zaak dan die van heden:
Het schouwspel zal het net zijn, waarin ik
't Geweten van den koning thans verstrik.’

‘Maar,’ zal zelfs de meest alledaagsche toeschouwer uitroepen, ‘wat wil Hamlet toch? In één adem neemt hij den moord aan als een feit, vervloekt hij zijn weifelzucht, betwijfelt den moord, en vervalt op nieuw in werkeloosheid, - die Hamlet is de besluiteloosheid in persoon!’

Zou Rümelin wel ooit die alleenspraak aandachtig gelezen hebben? Hier kan het geheugen of de zucht tot effect Shakespeare toch geen parten hebben gespeeld, de tegenstrijdigheden worden niet door de geringste tusschenruimte gescheiden. Wil Rümelin consequent zijn en zijn theorie van het ‘scenenweise arbeiten’ toepassen, dan moet hij in deze alleenspraak een staaltje van Shakespeare's dramatischen takt zien; maar of hij haar dan zou kunnen verklaren zonder Hamlet's weifelzucht in rekening te brengen, betwijfel ik. Wil men in deze alleenspraak niet den grofsten blunder zien, die ooit door dramaticus, van welken rang ook, begaan werd, dan kan men haar slechts dus verklaren: Shakespeare doet Hamlet zijn karakterfeilen verwenschen en op 't zelfde oogenblik, ten aanschouwe van 't publiek, op nieuw in zijn zwak vervallen; op niemand zijn de woorden ‘de geest is gewillig, maar het vleesch is zwak’ meer van toepassing dan op den edelaardigen, philosopheerenden, plannenmakenden, maar alleen bij toeval handelenden Prins van Denemarken.

Men wane niet, dat de ‘ettelijke uitdrukkingen van zelfbeschuldiging’ hier eindigen. De eerste maal dat Hamlet weder optreedt, zien wij hem niet vervuld van zijn krijgslist, de opvoering van het komediestukje, en verlangend naar den uitslag, maar bij zich zelf overleggend, of het niet gemakkelijker ware zelfmoord te begaan ten einde zich zoo aan

het noodlot te onttrekken. Is dat een kenmerk van een handelend en doortastend mensch, of de geheele alleenspraak een ontboezeming van minder belang? - dan moet men alle karakterkunde maar als onzin gaan beschouwen. De beroemde ‘to be or not to be’ alleenspraak volgt hier in haar geheel: iedere regel strekt tot verklaring van Hamlet's karakter, en tot bevestiging van de alom gehuldigde en eenig juiste meening daarover.

‘Te zijn of niet te zijn, ziedaar de vraag!
Of 't eedler voor 't gemoed is, om de pijlen
En steenworp van het wreed geval te dulden,
Of zich te waapnen tegen 't heir van plagen
En 't door verzet te vellen? Sterven - slapen -
Niets meer! en met dien slaap te zeggen, dat
Wij 't hartzeer en de duizend rampen einden,
Die 't vleesch ten erfdeel zijn; - 't is een voleinding
Op 't innigst af te smeeken. Sterven - slapen -
Maar slapen! - licht ook droomen! ja, daar zit het.
Wat droomen toch die doodslaap op kan leevren,
Wanneer ons 't sterflijk hulsel is ontgleden,
Dat moet ons wel doen aarslen. Daar ligt de oorzaak,
Die 't onheil en de ellend zoo oud doet worden;
Of wie verdroeg des noodlots hoon en geesel,
Des dwinglands woên, de bitterheid des trotschen,
De weeën van een wreed versmade liefde,
't Verkrachten van de wetten, d'overmoed
Van hen, die hoog in rang en ambt geplaatst zijn,
De martling, die de lijdzame verdienste
Steeds van onwaardigen te lijden heeft; -
Zoo hij zich-zelf de rust kon geven met
Een enklen priemstoot? - Wie het drukkend wee,
Om, 't leven moê, te kreunen en te zweeten,
Zoo niet de schrik voor ietwat na den dood,
Een onontdekt gebied, uit welks bereik
Geen zwerver weêrkeert, ons den wil verbijstert,
En 's levens jamren liever ons doet torschen,
Dan elders onbekende toe te vliegen?
't Geweten maakt dus bloodaarts van ons allen,
En de aangeboren frischheid van 't besluit
Verziekelijkt dus door gepeinzen-bleekte,
Elk onderwinden van gewicht en inhoud
Wijkt uit zijn baan, door dit besef alleen
En derft den naam van handling.’(*)

In het vierde bedrijf ontmoet Hamlet den hoofdman van den jongen maar krachtigen Fortinbras, die met een talrijk leger naar Polen

(*) De aanhalingen zijn ontleend aan de oordeelkundige en nauwkeurige vertaling van A.S. Kok, die, op het voetspoor van Schlegel en Tieck en onzen Jurriaan Moulin, terecht begrepen heeft, dat bij het vertalen van een dichter als Shakespeare, de zoetvloeiendheid dikwijls moet worden opgeofferd aan de waarheid.

trekt, om zijn rechten te doen gelden op een nietig lapje gronds. Hamlet wordt bewogen bij het samentreffen met dien jeugdigen held, wiens krachtige arm door de rede gesterkt en niet verlamd wordt, bij wien niet de rede door gebrek aan werking naar buiten, en overmatige inwendige werkzaamheid, in ziekte ontaard is. Hoe is het mogelijk, dat om het bezit van een stroohalm, volgens den hoofdman

‘- - - - - - een lapjen gronds,
Dat niets geen voordeel geeft dan slechts den naam;
Voor vijf dukaten, vijf, zou ik 't niet pachten;
Ook zal 't den Pool of Noorman nimmer meer
Opbrengen, zoo 't als erfleen wordt verkocht,’

dat om 't bezit daarvan zoo geijverd wordt! Hoe zou Fortinbras zich wel gedragen, indien hij een geliefden vader te wreken had! Is het wonder, dat Hamlet in deze ontmoeting aanleiding vindt tot zelfverwijt?

‘O, hoe beschuldigt ieder voorval mij
En scherpt mijn stompe weêrwraak. Wat's de mensch,
Als 't voordeel van zijn tijd, zijn hoogste goed,
Slechts voeding is en slaap? Een dier, niets meer!
Voorwaar, hij die ons schiep met zulk een geest,
Die toekomst en verleden door kan blikken,
Hij schonk ons niet dien staat van vatbaarheid,
Die goddelijke rede, om ze ongebruikt
In ons te doen beschimlen. Nu dan, zij het
Een dierlijke onnadenkendheid of wel
Een bloode schroom, die al te naauwgezet
Aan d'uitslag denken blijft: (ach! een gedachte,
Die uit één vierde wijsheid slechts bestaat
En uit drie vierde lafheid) 'k weet toch niet
Hoe 'k leven kan en zeggen: '*t moet geschieden!*
Ik heb toch reden, wil, en kracht, en middlen
Om 't uit te voeren. Menig voorbeeld tevens,
Zoo sprekend als 't maar zijn kan, spoort mij aan.
Getuige 't heir van zulk een macht en toeleg,
Door zulk een kiesch en teeder Prins geleid,
Wiens geest, door godlijke eerzucht opgevoerd,
D'onzichtbren uitslag in het aanzicht vliegt,
En 't sterflijke en onzeekre bloot durft stellen
Aan al wat kans, gevaar, en dood kan dreigen,
Zelfs voor een eyerschaal. - Ja, groot zijn is
Zich niet bewegen zonder machtig doel,
Doch zelfs een stroohalm fier en grootsch betwisten,
Als de eer op 't spel staat. O, hoe laat *ik* dan,
Die vadermoord en moederschande heb
Tot prikkel van de rede en van mijn bloed,
Elk in den slaap. Ik, die beschamend zie,
Hoe twintigduizend man den dood braveeren,

> En om een droombeeld, in een greep naar roem,
> Naar 't graf als naar hun bed gaan. 't Geldt een plaatsjen,
> Waarop 't getal den strijd niet kan beproeven,
> En dat geen graf, geen land genoeg bevat,
> Om allen, die verslagen zijn te bergen.
> Welaan dan, 'k denk van nu aan slechts aan bloed,
> Of ijdel is 't, al wat mijn binnenst voedt!

Ook hier weder gevoelt Hamlet zijn kwaal, legt hij den vinger op de wond, doch vervalt in spijt van zijn schoone plannen, als ware het onbewust, in de oude zwakheid. Was het hem ernst, dan zou zijn alleenspraak eindigen:

> "- - - - - O, from this time forth,
> My *deeds* be bloody or be nothing worth."

Nu zegt hij, onbewust zijn neiging gehoor gevend:

> My *thoughts* be bloody or be nothing worth.'

Ik zou de eerste zijn mijzelf te beschuldigen van de haarfijne analysen der Duitschers na te volgen, ware ik niet overtuigd dat de meest oppervlakkige toeschouwer zich hier moet verwonderen over Hamlet's in het oog loopende inconsequentie. Binnen het bestek van eenige regels veroordeelt hij zijn 'al te nauwgezet denken,' bewondert den cordaat handelenden Fortinbras, wiens geest zich niet in zich zelf verdiept, maar 'den onzichtbaren uitslag in het aangezicht vliegt,' en vergenoegt zich ten slotte met bloedige.... gedachten, die hij zich reeds sedert lang had ingeprent. Wil Rümelin consequent zijn, en in dit tooneel, afgescheiden van de rest, een proeve van Shakespeare's dramatische kracht zien, dan verklare hij de schijnbare tegenstrijdigheid in deze alleenspraak anders, dan door den weifelzin in rekening te brengen van hem die ze uitspreekt; - ik geloof niet dat hij er in zal slagen. Den *would-be* realist, den strijd niet willende opgeven, blijft nog één uitweg over: de bewering dat Shakespeare ook hier weder een *arch-blunderer* was, wiens geheugen iedere twee minuten uit wandelen ging. Betwijfelt men, dat het schijnbaar onbeteekenend optreden van Fortinbras en de zijnen dienen moest om Hamlet in aanraking te brengen met een handelend mensch, ten einde de alleenspraak uit te lokken die ons nogmaals een blik in Hamlet's zieleleven doet slaan, dan wordt dat geheele vierde tooneel ongemotiveerd. Maar, roept een consequent Rümeliniaan, het stuk moest een zekere lengte hebben! Ik antwoord daarop, dat de Hamlet 1500 à 2000 regels meer telt, dan de meeste stukken van Shakespeare; ongeveer 1700 regels langer is dan de Macbeth. Niet eens de looze schijn kan dus doen wanen, dat Shakespeare het liedje van verlangen zong. Indien hij het stuk had kunnen bekorten, zonder den zin er van te schaden, ongetwijfeld zou

het eenige bladzijden minder tellen. Men heeft wel eens in het doorsteken van Polonius en de handelwijze tegen Rosencrantz en Guildenstern bewijzen willen zien van Hamlet's ‘wakkere werkkracht.’ In het eene geval zie ik eer de onbesuisdheid van iemand, die, gewoon zijnde ieder plan haarfijn te overdenken, een onhandigheid begaat wanneer hij door opgewondenheid van die gewoonte afwijkt. De sluiksche aanslag op Rosencrantz en Guildenstern door middel van vervalsching van geschriften berust meer op slimheid dan moed of krachtdadigheid.

Ik hoop dat het mij gelukt is den lezer te overtuigen, dat de zelfbeschuldigingen van Hamlet niet alleen om haar uitgebreidheid, maar tevens om de plaats die zij in den bouw van het drama beslaan, van het grootste belang zijn, en geenszins los daarheen geworpen phrasen.

Het is jammer dat Rümelin, in spijt van zijn rechtmatigen eisch ‘Shakespeare's werken te beschouwen als dramaas, en in de lijst van hun tijd,’ zich meer heeft laten leiden door zijn vernietigingszucht, dan door een kalmen blik op het organisme van het drama.

Dr. van Vloten merkt in de reeds genoemde ‘Hamlet-Bespiegelingen’ op, dat men, door Hamlet ‘als een weifelaar af te schetsen, men slechts den weifelzin van later eeuw en karakters, te kwader uur, op hem heeft overgebracht.’ Het ware inderdaad te wenschen dat de weifelzin tot de ‘karakterfeilen der eeuw’ behoorde; men kon dien dan beschouwen als een tijdelijke kwaal, een bloedarmoede, die wellicht te overwinnen ware door voorlichting van kundige en hardvochtige geneesheeren en 't gebruik van staalpillen! jammer, dat de genoemde zwakheid nooit aan tijd of plaats gebonden was, en er geen buitengewone navorschingsgave vereischt zou worden, wilde men in de Geschiedenis eenige weifelaars aantoonen. Ik geloof dat Dr. van Vloten zijn *hobby-horse*(*) - zij het er dan ook een van edel ras - bereed, toen hij deze karakterfeil onder de nieuwe modes rangschikte. Wèl heeft men dikwijls de opmerking gemaakt, dat alleen Shakespeare een karakter als dat van Hamlet gekozen heeft voor den held van een drama, maar daaruit zou men kunnen besluiten, dat het niet iedereen gegeven is een meer denkend dan handelend tooneelheld tot een belangwekkende dramatische figuur te maken. De door een ieder herhaalde bewering, dat de gansche dramatische literatuur geen karakter oplevert eenigszins overeenkomend met dat van Hamlet, berust echter meer op onze beperkte kennis van dien tak van letterkunde, dan op nauwkeurig onderzoek. Men had bij die uitspraak de te recht bekende en gevierde Europesche dramaas op het oog, maar bedacht niet, dat een dergelijk beslissend oordeel ook moet berusten op de kennis van

(*) Het spreekt van zelf, dat ik dit woord niet in zijn gewone beteekenis gebruik. Een fier en steigerend *hobby-horse* behoort in deze dagen tot een zeldzamer en kostbaarder ras, dan de gladgekamde viervoeters, die men dagelijks langs 's heeren wegen in 't gareel kan zien. ‘The wisest of men, not excepting Solomon himself, have had their hobby-horses,’ zegt Sterne.

honderden, sedert lang in de vergetelheid verzonken dramaas. De enkele ontdekkingstocht, die ik ondernomen heb in de bijna onbekende streken van het zeventiende-eeuwsche Nederlandsche tooneelspel - ik bedoel natuurlijk dat van niet meer dan letterkundig-historisch belang, de werken van onze hoofddichters zijn reeds uit elk gezichtspunt beschouwd - heeft mij overtuigd van de gegrondheid van Halliwell's woorden: ‘the dramatic treasures of Holland are, indeed, so extensive that, considering the nearness of that country to England, and the probable circumstance that the early English actors visited it as well as Germany, I have long felt convinced that there must exist amongst them something illustrative of the works of our own great dramatist.(*). Tot de opmerkelijkste herinneringen aan Shakespeare, die ik tot heden in onze dramatische literatuur ontmoette, behoort ook een Nederlandsche Hamlet van 1650, getiteld: J. Bara, Herstelde Vorst, ofte Geluckigh Ongeluck. (volgt de spreuk) Tante molis erat caput eripuisse periclis, Quassatamque ratem tuto committere portu. t' Amsterdam, voor Lodewijck Spillebout (enz.) In 't jaer 1650. Het is hier, meen ik, de plaats niet om in een nauwgezet onderzoek te treden naar den aard der verwantschap, die tusschen Bara's en Shakespeare's werk kan bestaan; ik wensch het Nederlandsche stuk alleen te gebruiken ter verklaring van Hamlet's karakter.

Beschouwt men het als een navolging van Shakespeare, dan zal daaruit volgen, dat een tijdgenoot van de leden der ‘Nachtwacht’ en van den ‘Schuttersmaaltijd,’ van die welgedane, volbloedige, krachtige en levenslustige Hollanders, den weifelzin in den Hamlet even goed heeft kunnen begrijpen als wij, die met de ‘karakterfeilen der negentiende eeuw’ behebt zijn; 2° dat Bara's opvatting dan overeenstemt met de algemeen gangbare, - en dus mijn stelling ondersteunt dat die opvatting de juiste is, de door Shakespeare bedoelde.

Wil men daarentegen in den ‘Herstelde Vorst’ een geheel oorspronkelijk stuk zien, dan moet men toestemmen, dat de schepping van een tooneelheld overstelpt door rampen en daardoor traag in het volvoeren eener wraak, ook in het brein van een Nederlander uit de krachtige zeventiende eeuw heeft kunnen ontstaan, en wij dus het volste recht hebben onze overtuiging te volgen wanneer wij in Shakespeare's Hamlet hetzelfde karakter meenen te zien.

De lezer vergunne mij hem een blik te doen werpen in het merkwaardige gruwelstuk dat voor ons ligt. Reeds de ‘Inhoud’, d.i. het argument dat aan de meeste onzer oude dramaas voorafgaat, treft door de sprekende familietrekken die het met Shakespeare's Hamlet gemeen heeft.

Sterta, de hoofdstad van een Engelsch vorstendom, wordt door vij-

(*) The Athenaeum, April, 21, 1860. Sedert, en reeds vroeger, heeft men in archiven en in de Spelen van Bredero bewijzen gevonden, dat in de zestiende en zeventiende eeuw Engelsche komedianten ons land bezochten.

anden belegerd en ingenomen. Rasimo, vroeger door Forminius, koning van Engeland, tot vorst over bewuste provincie aangesteld, ziet zich genoodzaakt te vluchten. Zijn vader en twee broeders, Philips en Phocas, moet hij achter laten. Alleen gelukt het hem zijne zuster Metelle en haar kamenier Ramilte met zich te nemen tot buiten de stad, waar zij echter door soldaten worden overvallen en Rasimo van de anderen gescheiden raakt. ‘Hier klaecht hy over het verlies van Sterta, maer meest sijn achtergeblevene vader, roept den Hemel om hulp aen, ende dewijl hy de voorgaende rampen beschreyt, sie daer de geest van sijn vermoorde vader, die aen Rasimo sijn moordenaers betekent, ende verdwijnt; doch hij, door al te grote rouwe overstelpt sijnde, ruckt de dagge van leer, ende gereet wesende daer inne te vallen, hoort iemand in 't hout deerlijck suchten, dies begeeft hy sich binnewaert het bosch; maer vind daer, tot meerdering van smert, sijn Phocas gruwelijck gequetst, ende verstaet, uyt hem, de dood van Philips sijn jongste broeder, die in een hevig gedrang gebleven was, weent derhalven bitterlijck; Phocas, een weynich tijds machteloos blijvende, geeft het op, ende sterreft in de armen van sijn broeder Rasimo, die, hier door tot wraeck getergt, neemt het lijck op, ende begraeft het met sijn dode vader.’ Middelerwijl heeft Ferrugo, veldheer van Forminius, den koning ingeblazen, dat zijn zoon Lodewijck en prins Rasimo schuldig zijn aan het verraad in Sterta gepleegd, nl. de slechte verdediging der stad. Castreo, de andere zoon van Forminius wordt verliefd op Metelle, die gevankelijk wordt binnengebracht. Hij hoopt haar te bevrijden en raadt zijn broeder Lodewijck, door den koning, hun vader, ter dood veroordeeld, om te vluchten. ‘De vervalle prins Rasimo, bosschen ende bergen doordwalende, gemoet twee van sijne edelen, die den dans geluckelijck ontsprongen waren; by dese sich vindende, ende overpeynsende, hoe hij van vader, ende broeders ontbloot was, jae dat hy selfs niet en wist of sijne eenige suster nog leefde, werd heel ydel van breyn, merckende dat het wanckelbaer geluck hem t'enemael de rugge hadde toegekeert, ende valt in soo een diepe rasery, dat het de edelen gansch onmogelijck was hem daer uyt te helpen, nochtans blijven sy hem getrouwelijck by.’ Lodewijck ontmoet op zijn vlucht prins Rasimo en verhaalt hem dat Metelle zich in hechtenis bevindt.

‘Dewijl Rasimo den Hemel beschuldigt, ende met wreedheyd schelt, werden de moorders van sijn vader door Lodewijck ontdeckt, dies aerselen sy nae 't bosch, ende overvallen de drie rovers, die met hun eygene roers geharquebuzeert werden. De ongeluckige prins een weynigh bedaert sijnde, overmits de wraeck over sijns vaders ende broeders dood eenigsins vernoegt was, doet de lijcken in een put werpen, ende voorts raedtslaegt hij met Lodewijck door wat middel hy sijn Metelle soude konnen verlossen, gaen met haer vieren eenige boeren klederen kopen, op dat sy aen het hof onbekent mochten blijven.’ Fer-

rugo, die Lodewijck op last van den koning achtervolgde, komt dien op 't spoor; Rasimo en zijn edelen ontsnappen, maar Lodewijck wordt gevangen genomen en naar Londen teruggevoerd. ‘De vervalle Rasimo nu heel mismoedigh sijnde, werd over soo veel herde stoten gansch sinneloos, ende raeckt ysselijck aan 't rasen, uyt dese dulle mistroostigheyd werd hij geruckt door een stemme van den Hemel, die hem beveelt sijn voornemen te vervorderen; hij bedenckt een lose vond, ende kleet Celtinon (een zijner edelen) in gecks-klederen, treckt soo ten Hoof, ende bereyt eeu vuurwerck, met het welcke Celtinon sijn opset soude uytvoeren. Ondertusschen werd den Raed vergadert. De koning doet Lodewijck te voorschijn komen, ende versent Castreo, met sijn suster, nae Metelle toe, dewijle de onnosele Lodewijck, om sijn gerechtigh tegenstreven, de tonge wert uytgeruckt, onschuldigh geworgt, ende, uyt 's konings last, in den Teems geworpen. Castreo koomt in den Raed, ende uyt sijn vader niets konnende verstaen, roept Fridrich, dewelcke hem versonden hadde, die hem alle ding openbaert, ende werd, mits sijn schelden, ende uytvaren, tegens Lodewijck, met een sack-pistool van Castreo doorgeschoten, ende achter het tapijt verborgen. Dien gansche nacht werd Forminius van Lodewijcks nare geest vervolgt ende vervloeckt, die daerom den volgenden dagh sijne Raden by een roepen sal. Celtinon, op sijn gecks toegemaeckt, koomt des morgens aen de kercker, ende siende de cypier daer uyt komen, houd hem als een naturelijcken geck. De cypier neemt het vuurwerck, dat Celtinon by de deur nederset, in bewaring, ende scheyden boertigh van een. Prins Rasimo, heel benaut sijnde, koomt stilletjes, met Lamides, op het tooneel, daer Celtinon hem sijn avontuer vertelt; met springt het vuurwerck, de deuren raecken onder voet, de cypier om 't leven, ende Metelle werd van hare banden ontslaeckt.’ Door den geest van Lodewijck gedreven, vervoegen zich Rasimo en Castreo, als boeren vermomd, bij den koning en verzekeren hem dat Ferrugo hem misleid heeft en zijn eigen zoon onschuldig vermoord is. Rasimo moet met den veldheer vechten en het gelukt hem dien ter aarde te werpen. ‘De koning, die sijn capiteyn krachtigh beminde, belast hem op te staen, ende gebied hem dese vier te verseeckeren ende in de kercker te werpen; maer even als sy alle vertrecken souden, breeckt daar de vertoornde geest van Lodewijck in de sale, ende vervolgt soo lang den koning Forminius, totdat hij met een poock sich selven het leven beneemt. Prinz Rasimo maeckt hem (zich) aan koning Castreo bekent, ende levert sijn beminde Metelle; waer op den koning hadde gesworen hem de grootste heer van het Rijck te maecken. Rasimo, door euvele wraeck beseten, haalt C. Ferrugo, met een mes de strot af, die op de marckt, aan het buyten Hof gesleept werd, ende tot asschen verbrand. De Raden werden alle, op het gebod van Lodewijcks geest, in ballingschap versonden. De koning Castreo trout met Metelle, Rasimo met Flosandra, Celtinon met Ramilte, ende Lamides met Gluria.

Het spel vertoont de eerste scheuringen in Engeland, begint met den morgenstont, ende eyndight voor de tweemael vier-en-twintigh uuren.'

Ik heb een uitvoeriger uittreksel van den 'Inhoud' gegeven, dan voor mijn doel, Hamlet's karakter te verklaren, strikt noodig was, ten einde den lezer tevens een denkbeeld te geven van de gruwelstukken, die gedurende een gedeelte van de zeventiende eeuw schering en inslag waren van ons tooneel-repertoire. De 'Herstelde Vorst' hoeft in vertoon van avontuurlijkheid en bloeddorstigheid niet voor de dramaas van Shakespeare's tijdgenooten onder te doen. Het is een waardig specimen van den wansmaak, die gedurende een zekere periode zijn hulde bracht alleen aan de schaduwzijde van het Engelsche drama, en die zijn dichterlijkste vertegenwoordiger heeft gevonden in den glazenmaker Jan Vos.

Laat ons zien, of niet alleen de 'Inhoud' van het spel, maar ook het uitgewerkte stuk ons rechtigt Rasimo een Nederlandschen Hamlet te noemen.

Door den vijand uit Sterta verdreven en langs het veld ronddolende, verschijnt aan Rasimo de geest zijns vermoorden vaders:

'Geborsten uyt het diepst' der Styxe solpher-poelen,
Daer duysend schaduwen, en zielen, eeuwigh woelen,
Breeck ick door 't aerdrijck heen. Rijs op, mijn Sone rijs,
En sie wie voor u staet gedwongen door uw' eys!
Ontwaeckt, rijs Rasimo.
Rasimo. Ik bidde, treed niet nader,
Wie sijt ghy?
Geest. 'k Ben de geest van uw' vermoorden vader,
Die g' uyt sijn rust-kuyl roept.
Rasimo. De droefheyd breeckt my 't hert.
Mijn vader? ach! vermoort? ô duldelose smert!
Geest. Uw droefheyd is wel groot, getrouwe Soon, maer quader
Staet u voorhanden noch. Beschrey niet uwen Vader,
Wiens ademlose romp, door een verraders dagg'
Vermoort, op d'aerde leydt. Besie my.
Rasimo. Vader, ach!
Geest. Verpijnt uw' herten-wee, een deugdelijcke ziele
En laet sijn moedigh hert door rampen niet verniele.
De deughd in tegenspoed houd stant, en even trots.
Gelijck in d'Oceaen een toren-spitse rots.
't Geween is vruchteloos, en paste noyt aen Helden,
Die, sterck met stael gedost, haer selfs ten proye stelden
Aen 's vyands wrede muyl; de ware deugd liet noyt
Een edel-aerdigh man van moedigheyd beroyt.
Gae, help uw' Broeder, gae, mijn Phocas is in lijden.
Hermoedight u, en wilt, beminde Soon, bevrijden
Die ick het leven gaf. Zie Rasimo, ey! sie!
Het bloed mij zijpelen uyt d'aderen.
.....
Toont wie ghy sijt geweest, maer wacht u voor de stricken
Van 't goddelose hof, laet bloden haer verschricken

En blijven herteloos. Als 't bruyschend peeckel-nat
Neptuni golf op golf aen schuym en dropp'len spat
Op schippers boeg, door storm en winden-kracht genepen,
Die sijn gebroocke mast al achter aen laat slepen,
En schijnt heel reddeloos, dan siet men of die man,
Tot noodweer van het schip, sijn mackers moed'gen kan.
't En is geen kunst voor wind, in helder weêr te schuyven
Langs eene kalme zee, maar als de opper kuyven,
En klippe kimmen haer verschuylen onder 't juk
Der baren, dan is 't kunst te mijden 't ongeluck.
Uw' Broeders hebben beyd de dood al ingesogen,
De jongste is vergaen, en Phocas luyckt de ogen,
Indien ge hem niet helpt. Geef aan die moorders loon.
Voldoe mijn beê, op! wraeck! wraeck! ô bedruckte Soon!
Rasimo. Noyt donderde een galm soo vreess'lijck in mijn oren
Als dese.
Geest. Rasimo uw' broeder gaet verloren,
Ten sy uw' erm... maer hoor, het onder aerdsch gespuys
My bijd en roept, ick dael weêr naer mijn droevig huys,
Vaer eeuwighlijcken wel. Draegt sorrig voor uw' Suster,
Gelijck ick doe voor u, soo houd' ick veel geruster
Mijn ziel, die, ongerust om u, sijn waerde kind,
In d'een'ge rust-plaets niet dan groote onrust vind.
Hoor, hoor, het helsch gedrocht benijd mij 't lang vertoeven;
Ick gae, mijn Soon. Ey! straf die god-vergete boeven.
Rasimo. Is 't spoock of niet? sie daer, daer gaet de schaduw heen;
Een koude schrick omvangt en stijft mijn swacke leên;
Ick stae gelijck een eyck, omschorst met taye basten,
Of als een noordsche klip, die d'overswaere lasten
Des grijzen Water-Gods omheynen, heeft 't gemoed
Des Donderaers wel oyt op menschen soo gewoed?
Ken sulck een ongena het godd'lijck hert bewonen?
Wat reden hebt ghy Goôn soodaen' g'een smaet te tonen
Aen een rampsalig Prins, die, sonder heul of macht,
Is op de laeghste trap van 't ongeluck gebracht?
Heb ik wel oyt verdient dees al te felle slagen?
't Gewricht is my te swack om soo veel strafs te dragen.
Ick ben gansch sonder kracht, 'k verfoey dit aerdsche lijf,
En blijf heel radeloos; doch ghy, mijn tijd-verdrijf,
U neem ick tot mijn hulp, brengt ghy geluck in 't ende,
En kort, 'k heb al te lang geleden, mijn' ellende;
Ghy, die soo menighmael uw' vyand hebt verplet,
Gun dat ick uwe punt op mijne boesem set,
Weest ghy mijn laetste troost, ô meer dan waerde degen!
Verlost uw' droeve vorst, die deerlijck is verlegen;
Noyt sach men menschen hert dat soo veel rampen schraegt,
Vervalle Rasimo, al lang genoegh geplaegt,
Wel aen...
Phocas. Onluckigh! ach! ey my! ey!
Rasimo. Wat sal 't wesen?
Phocas. Ick sterf, helaes! ick sterf.
Rasimo. Ick koom, nieusgierig om te weten
Wie daer soo ysselijck gesucht heeft, en gekreten.

Zoowel de woorden van den Geest als die van Rasimo klinken op sommige plaatsen als een echo van Shakespeare's *Hamlet.*

De kunstige, fijne trekken waarmede Shakespeare den edelaardigen Hamlet zóó geteekend heeft, dat men niet licht in de verzoeking zal komen den weifelaar voor een lafaard of schreeuwer te houden, die fijnheid, zoowel van opvatting als van uitvoering, missen wij bij Bara.

Bij hem is alles plomp en overdreven geteekend, de kleuren zijn schreeuwend en kakelbont. De vorst van Sterta heeft nu eens van een weenend, dan weder van een schreeuwend en razend dronkaard. Als zoodanig staat hij ook op de "koperen titelprint," een curieuse gravure van Magdalena Rogmans, afgebeeld: een gekroonde held, die zijn wanstaltige armen en beenen wijd uitslaat tot verbazing van eenige bijstanders; de zonnestralen, die uit de donkere wolken schieten, en het tooneel verlichten, dragen de woorden "Prins Rasimo", welke naam bij Bara ongetwijfeld in etymologisch verband stond met *razen.* De ruwe manier van Bara doet ons reeds bij het eerste optreden van zijn held zien, dat wij te doen hebben met een man wiens besluiten ontzenuwd worden door te groote gevoeligheid voor de wereldsche rampen die hem overweldigen. Gevoelt Hamlet zijn zwakheid en spreekt hij zich moed in: "hold, hold, my heart; and you my sinews, grow not instant old, But bear me stifly up," niet minder beklaagt Rasimo 't gewricht dat hem te zwak is, om zooveel strafs en al die felle slagen te verduren'; en, even als de eerste, vat ook hij het plan op zich aan die 'sea of troubles' te onttrekken, 'rukt de dagge van leer', maar een gekerm in 't kreupelhout en zijn nieuwsgierigheid houden hem daarvan terug. Aan Rasimo als aan Hamlet verschijnt de geest van een vermoorden vader, die, ofschoon 'confined to fast in fires' tijdelijk de 'Styxe sulpher-poelen' verlaat, ten einde een zoon tot wraak aan te sporen. Het is opmerkelijk dat Rasimo, even als Hamlet na het hooren reciteeren van den komediant, zich van ongevoeligheid beschuldigt:

> Dat een barbaer, of moor, dees droeve dood moch schouwen,
> Wie twijfelt, of hij sou een beeck van tranen-douwen
> Neêrgieten, ach! mijn pijn die is gansch duldeloos,
> Hoe komt dan, Hemelen, dat ik geen tranen loos?
> O neen! ick ben verkropt, dees ramp stopt my de gangen,
> Hoe soud' ick 't silte vocht doen bigg'len langs mijn wangen?
> Het tranen-vat is toe-gesloten door dees druck.
> 'k En ben niet machtigh te beschreyen 't ongeluck,
> Daer ick soo onverhoeds ben plots'lijck in gedolven.
> Al storten ick een zee van bracke tranen-golven,
> 'k En sou ten halven niet betreuren 't ongeval,
> Dat mij nu overkomt.'

De felle slagen van het noodlot hebben Rasimo niet minder dan Hamlet een afschuw van de wereld ingeboezemd, en dikwijls uit de eerste gedachten, die volmaakt overeenstemmen met die van zijn overzeeschen geestverwant:

‘Vervalle vorst sie nu wat dat de wijde Wereld,
Hoe prachtigh in het ooch, hoe uyterlijck bepereld,
Rampsalige, sie nu wat 's menschen-vreugde is,
Niet anders dan een poel vol stancks en duysternis.’

Hamlet:

‘It goes so heavily with my disposition that this goodly frame, the earth, seems to me a sterile promontory, this most excellent canopy, the air, look you, this brave o'erhanging firmament, this majestical roof fretted with golden fire, why, it appears no other thing to me than a foul and pestilent congregation of vapours.’

Later gevoelt Rasimo zijn zwakheid zoo goed, dat hij zich vergelijkt bij een veer, ‘die de winden dan hier, dan daar, al waar 't hun lust, doen stuiven.’ Zijn geweten begint te knagen; eens meent hij zelfs den geest zijns vaders op nieuw voor zich te zien, hem aansporende tot het volvoeren van zijn taak:

- - - - ‘wie komt hier voor my waeren?
Het is sijn Geest, ick sweer, al sijt ghy afgeslooft,
Dat jae een hagelwolck my mort'len moet het hooft,
Als ick u weyg'ren sal, ô overwaerde Vader!
De eysch, die ghy my doet, soo lang in my een ader
Het leven gaende houd, ick sweer bij d'Opper-God
(Of dat een hete pest my doorbijt en verrot)
Dat ick u wraeck beloof, en wil den eed gaen schrijven
Met 't heyl-loos bloed, dat langs de velden heen sal drijven
Der genen die de poock u wrongen door de borst,
Soo vinnig hert en ziel naer euvel wreecken dorst.’

Eindelijk begint hij niet alleen zich op zijn ongeluk te beroemen, maar zelfs op zijn lijdelijke berusting in het noodlot te pochen: ‘Werd ooit iemand door het ongeluk heftiger bestormd? Alle elementen spannen saam, al wat maar droefheid is drijft aan op Rasimo, en glibbert nimmer mis:

Gae voort dan, spuw op my uw giftigh slangen-gal,
'k Ben 't lijden al gewend, ick tert uw' woede krachten,
Sie Hemelen, een mensch uw' moedwil kan verachten.’

Terecht merkt zijn vriend Lodewijck op: ‘Hoe Rasimo, sijn nu de reden uijtgeput?’ hetgeen den prins plotseling herinnert aan zijn nog steeds onvolvoerde wraak:

'k Ben gansch onwaerdigh dat ick 't licht des Hemels nut,
Oock hadd' ick lang de dood verrast in hare holen,
Maar Vaders-dood eyscht wraeck.’

Het aantal plaatsen aangevoerd om de geestelijke verwantschap tusschen Shakespeare's *Hamlet* en Bara's *Herstelde Vorst* in het licht te stellen, zou gemakkelijk met anderen van niet minder treffenden aard

kunnen worden vermeerderd; ik meen evenwel dat het medegedeelde voldoende is, om een denkbeeld te geven van het Nederlandsche stuk en zijn waarde voor de Hamlet-kritiek. Het is mij niet mogen gelukken te ontdekken uit welke bron Bara de stof tot zijn drama geput heeft; de aanwijzing daarvan zou, hoe onverschillig ook voor het onderzoek naar Hamlet's karakter, belangrijk zijn voor de kennis van het Nederlandsche stuk. De oude Engelsche kronieken welke ik heb kunnen inzien, maken volstrekt geen melding van de personen en toestanden door Bara beschreven. Evenmin mogen wij onderstellen, dat de schrijver Shakespeare's *Hamlet* of de kroniek van Saxo Grammaticus voor zich had. De overeenkomst tusschen de beide stukken bestaat dan ook minder in de intrigue, dan in het karakter van de hoofdrol. Wij zouden alleen mogen gissen, dat Bara vóór de vervaardiging van zijn stuk een voorstelling van den *Hamlet* door de Engelsche Komedianten(*) bijgewoond, of Shakespeare's drama vluchtig gelezen had. De bijzonderheid dat Bara's *Herstelde Vorst* in Engeland voorvalt, zou dat vermoeden ondersteunen: wanneer het stuk niets met de geschiedenis van Engeland te maken heeft, waarom heeft B. dan de handeling juist daar doen voorvallen? Even gaarne zou ik echter willen aannemen, dat het Hamlet-karakter, even als het Faust-karakter, eens tot die geliefkoosde typen behoorde, die wij in verschillende landen en tijden onder verschillende namen ontmoeten. De rol van een mensch door bovennatuurlijke machten tot een taak geroepen, maar door aangeboren neiging en de omgeving in de uitvoering daarvan belemmerd, stond wellicht in verband met de rondwarende godsdienstige of wijsgeerige denkbeelden. Hoe dit zij, voor het minst genomen mogen wij aannemen dat er geestelijke verwantschap tusschen de beide stukken bestaat.

Heb ik in het eerste deel van mijn beschouwing getracht de zwakke zijde van de ideologische kritiek der Duitschers te kenmerken, moge ik later in mijn nationalen ijver niet te ver zijn gegaan met te beweren, dat onze Nederlandsche dramatische literatuur door rijkdom(†) en karakter de elementen aanbiedt, die tot een meer positieve beoordeeling van Shakespeare's werken kunnen leiden. Die rol van *handmaid* aan het Nederlandsche drama toegedacht, moge nederig schijnen, toch zegt het iets *handmaid* aan het hof van Shakespeare te zijn.

Utrecht, November.

A.C. LOFFELT.

(*) Uit de archieven weet men, dat de Engelsche Komedianten van November 1644 tot Februari 1645 in den Haag voorstellingen gaven. Albert Cohn geeft in zijn belangrijk werk '*Shakespeare in Germany and the Netherlands*' een lijst, uit officieele bescheiden getrokken, van de stukken die in 1626 door Engelsche komedianten te Dresden vertoond werden; daaronder bevindt zich ook de Hamlet. Dat stuk behoorde dus tot het repertoire van de Engelsche Komedianten.

(†) Om zich een denkbeeld te vormen van de uitgebreidheid van dezen tak onzer letterkunde, sla men slechts een blik in den Catalogus der Maatschappij van Letterkunde.

Mengelwerk.

Schetsen uit het leven van Vermeulen Krieger.
Door W.A. van Rees.

XXII.

Met vreugdeschoten was de eerste dag van het jaar 1833 begroet. Op al de gebouwen, op de wallen zelfs wapperden een aantal vlaggen en gaven een vrolijk aanzien aan het fort van der Capellen. De inlandsche regent met een groot gevolg had zich reeds in alle statie bij het hoofd van het bestuur, den overste Krieger aangemeld, een zegewensch uitgesproken die minstens een half uur duurde, en vervolgens een geitebok als nieuwjaars geschenk aangeboden! In groot uniform en omringd door zijne officieren had Krieger Zijn Hoogheid plegtig ontvangen, de aanspraak beantwoord en het vorstelijk geschenk aangenomen. Van een groot aantal mindere hoofden, van heinde en ver opgekomen, had daarna ieder op zijn beurt zijn kompliment gemaakt, den gebieder met een paar hanen of kippen vereerd, al of niet van de aangeboden spijzen en dranken gebruikt, en zich schijnbaar tevreden over de vriendelijke ontvangst weder verwijderd. Zelfs bengalesche en chinesche kooplieden waren niet in gebreke gebleven hunne opwachting te maken en een korfje met gebak of vruchten, een ham of iets dergelijks aan te bieden.

Al die geschenken die niet gevoegelijk konden geweigerd worden, gingen dadelijk den weg op naar de kaserne, ten einde den feestdisch der jagers te verrijken. Dien dag zouden namelijk alle officieren en ambtenaren bij den overste dineren, en nu wilde de overste zijne jagers ook laten feestvieren. Op zijn kosten had er reeds een extra-verstrekking van arak plaats gehad, en in afwachting van het middagmaal,

dat luisterrijk beloofde te zijn, vermaakte men zich met ganzen te sabelen.

't Was waarlijk een blijde dag, die 1ste Januarij 1833! Geen enkel ontevreden gelaat. Maanden achtereen had men krijg gevoerd en niets dan lauweren geplukt. De oorlog was immers geëindigd, meende men, en eerlang ging het naar Batavia terug, hoera! Waarom zou men niet vrolijk zijn?

Niet *alle* hoofden hadden zich evenwel voor het aanschijn van den grooten heer vertoond. Sommigen lieten zich wegens ziekte verschoonen, enkelen bleven zonder pligtplegingen weg. Dat ontging de aandacht van Krieger niet. Maar dat eenige zijner bezoekers opzettelijk spijs en drank onaangeroerd lieten; dat uit de neêrgeslagen oogen der nederigsten bij wijlen een vlugtige blik op hem werd geworpen waaruit meer haat dan genegenheid sprak, dat merkte hij niet op.

't Was trouwens niet te verwachten, dat zij die voor weinige weken nog vijandig tegenover ons stonden en met de scherpte van het zwaard onderworpen waren, nu reeds vriendschap zouden koesteren; Krieger begreep dat de meesten slechts gehechtheid huichelden. Maar dat hij omringd was door verraders, die reeds een plan tot algemeenen opstand beraamd en tot rijpheid gebragt hadden, een opstand die de verdelging der Nederlanders op geheel Sumatra ten doel had, dat kon hij niet vermoeden.

En toch was het zoo. Al de fijne draden van den opstand waren geweven en door het gansche land geleid. Op een gegeven oogenblik zouden ze vereenigd worden en dienen tot een strik, waarmede men de overweldigers in één ruk kon verworgen. Was het te verwonderen dat geen dezer draden ontdekt, dat door geen enkele omstandigheid de argwaan opgewekt werd? Immers neen! de draden moesten grover zijn of langs den grooten weg loopen, om door het nieuwe bestuur opgemerkt te worden. Wel rekende men er op, vroeg of laat nog een oproerigen kampong te moeten tuchtigen, wel geloofden vele officieren dat zoolang er nog land te veroveren overbleef, er ook nog nieuwe expeditiën in het verschiet lagen, maar dat men zich op een krater bevond die straks met donderend geweld zou losbarsten, dááraan dacht niemand.

Twee jagers van het garnizoen te Bondjol, bestemd om den maandelijkschen voorraad vivres van Bjerro af te halen, begaven zich den 29sten December welgemoed op weg. Het marcheren door het prachtige bergland was altijd een uitspanning; op de halten toch ontmoette men weêr oude kennissen, hoorde men wat nieuws, en te Bjerro vooral was het levendig; daar waren chinesche handelaars, bij wie zij voor een paar honderd gulden ververschingen voor hunne kameraden moesten inkoopen; het geld hadden zij er voor mede gekregen. Acht maleische koelies, die van post tot post verwisseld werden, droegen de ledige

vaten en zakken, welke te Bjerro met arak en rijst gevuld zouden worden.

Nabij kampong Pisang, waar zich een correspondentiepost bevond, toevertrouwd aan een sergeant met zeventien man, werd den eersten nacht gerust en 's anderendaags, nadat men zich van andere koelies had voorzien, de reis vervolgd naar het fort Vermeulen Krieger. Drie palen afgelegd hebbende, klaagden de koelies over vermoeidheid en verzochten te mogen rusten. Men bevond zich toen in het midden van een woest gebergte, ver van eenig bewoond oord. Naauwelijks is het verzoek toegestaan en zijn de vrachten neêrgezet, of de koelies werpen zich onverhoeds op de jagers en maken hen met den klewang af. Het is het werk van een halve minuut. De lijken worden ontkleed en in de wildernis verborgen; daarna verdeelt men de wapens, de kleederen en het contante geld in acht gelijke deelen, en ieder gaat met zijn aandeel weltevreden naar huis.

Aan het hoofdkwartier kon men veronderstellen dat die moord alleen uit roofzucht was gepleegd; een andere veronderstelling, namelijk dat baloorigheid over het verrigten van heerendiensten tot die misdaad geleid had, was echter ook veroorloofd; want reeds meermalen hadden de Maleijers getoond, de eer niet genoeg te waardeeren van zonder betaling als vrachtdieren op te treden. Die laatste veronderstelling kreeg zelfs meer kracht, nu het waarschijnlijk de tweede moord in hetzelfde landschap was. Eenige weken vroeger toch, waren er nog eens twee soldaten vermist, en het onderzoek daaromtrent bij de kampongshoofden ingesteld, had hoegenaamd geen licht over de zaak gespreid. Daarom achtte Krieger, zoodra hij van den moord op den 30sten December kennis kreeg, het zijn pligt zich in persoon naar Pisang te begeven en de misdadigers op te sporen.

Aan het hoofd van vijf-en-zeventig man begeeft hij zich den 5^{den} Januarij naar het acht uren verwijderde Bjerro. Daags te voren is zijn adjudant, de luitenant Perk van Lith, hem reeds voorgegaan om te zorgen voor logies en voeding der troepen en last te geven tot het oproepen der voornaamste distrikts- en kampongshoofden van het landschap VII Loerah. Van hen hoopt Krieger, zoo al niet de onmiddellijke uitlevering, althans de noodige inlichtingen omtrent de woonplaats der moordenaars te verkrijgen. Twee dagen vertoeft hij te Bjerro zonder een enkel hoofd te zien opdagen. Dit is een ernstig verschijnsel. Er valt thans geen tijd meer te verliezen; daarom opgemarcheerd naar het fort de Kock, naar Matoeä, naar het fort Vermeulen Krieger. Van daar worden dadelijk boden uitgezonden om andermaal de kampongshoofden te ontbieden; doch ook hier wacht men te vergeefs. Slechts twee hoofden uit de nabuurschap geven aan die oproeping gehoor, maar verklaren niets van het voorgevallene te weten, zelfs niet te gelooven dat er een moord gepleegd is. Waarom de andere hoofden niet opkomen? dat begrepen zij ook niet, dat verbaasde hen zeer.

Die hoofden verbloemen de waarheid, al pleiten hunne woorden voor hunne onschuld; Krieger is er van overtuigd. Hij weet zich echter te bedwingen en neemt den schijn aan hen te gelooven; maar de gedachte aan het lot der troepen, die nog zoo veel verder in het binnenland in kleine afdeelingen versnipperd en verloren zijn als er eens een opstand uitbreekt, maakt hem bezorgd.

Onmiddellijk dus weêr opgerukt, met versnelde passen, zonder rusten! Op het donkere gelaat van den chef staat een naderend onweder te lezen; de soldaten begrijpen dat er iets buitengewoons op handen is, dat er een onzigtbaar gevaar dreigt zoo al niet boven hunne hoofden, dan toch boven die hunner makkers.

Te Pisang komende, wordt het vermoeden bevestigd. De kleine bezetting ontvangt de kolonne met open armen; sedert eenige dagen verkeert zij in geen aangenamen toestand.

'Het kampongsvolk', berigt sergeant Visbeek, 'nooit heel beleefd, werd van dag tot dag brutaler, schold op de soldaten als zij in den kampong kwamen en riep hun toe, dat als ze niet spoedig opbraken, ze allen vermoord zouden worden. Ik stond toen aan niemand meer toe om naar den kampong te gaan.

'Gisteren kwamen eenige gewapende Maleijers naar de benting, zeker met geen vreedzame bedoelingen. Toen zij ons echter op onzen post vonden, verwijderden zij zich weder. De patrouille die ik heden morgen uitzond, heeft den kampong verlaten gevonden; vrouwen, kinderen, vee, alles is naar de wildernis verhuisd. Slechts een enkele koe werd bij het raadhuis gevonden. Het beest staat er nog, want de eigenaar kan er nog om komen; maar het schijnt mij toe dat het opzettelijk is achtergelaten.'

'Wat beduidt die koe?' vraagt Krieger aan de maleische hoofden die hem van Agam hebben gevolgd.

'Het zal een beleefdheid zijn, heer overste! De bewoners van Pisang hebben waarschijnlijk uwe komst vernomen en stelden de koe tot uwe beschikking.'

'Maar waarom vlugten zij dan naar de wildernis?'

'Zij vreezen u, heer!'

'Als zij onschuldig zijn aan het vermoorden der jagers, behoeven zij geen vrees te koesteren. Gaat naar het woud, Toeankoe's! tracht de wijkplaats der vlugtelingen op te sporen en beduidt hen dat zij zonder uitstel naar den kampong moeten terug keeren. Die niets misdaan heeft, kan zich vrij aan mijne oogen vertoonen. Gaat henen en komt spoedig met het kampongshoofd terug.'

Daar de redoute geen ruimte bevat om nog vijf-en-zeventig man op te nemen, legert Krieger zich met de zijnen in den kampong. Deze, op een heuvel gelegen en voorzien van een doornbamboe-heg met drooge gracht, biedt een tamelijk goede stelling aan tegen een overval. Naauwelijks heeft het detachement de aangewezen woningen betrokken, of

eenige soldaten vinden een rood lapje van een sabelbajonet en eenige stukken laken van een kapotjas waarop het nummer van een der vermoorde makkers nog zigtbaar is. Die bewijzen worden Krieger vertoond; de Pisangers zijn de schuldigen; de jagers roepen om wraak.

Mogt Krieger aannemen dat alleen de vrees voor straf het verlaten van den kampong had veroorzaakt, dat de moord een op zich zelf staand feit was waarmede de politiek niets gemeen had? Onmogelijk was het niet, maar hij vleide er zich niet mede. Zijn bezorgdheid bleef even groot, zelfs nadat luitenant de Wautier, kommandant van de bezetting te Bondjol, met een geleide van negen bajonetten te Pisang aankwam en verzekerde dat in zijn distrikt de volmaaktste rust heerschte.

‘Keer dadelijk terug naar uw post, mijnheer! De kommandant mag er niet ontbreken. Neem alle maatregelen van voorzorg tegen een overrompeling en laat de manschappen zich niet van de mesdjid verwijderen.’

‘Sta mij toe, overste! den nacht hier over te blijven. De krachten ontbreken mij om dadelijk terug te keeren; ik lijd aan dyssenterie. Buitendien, dreigt er verraad, dan stel ik de manschappen bij een nachtmarsch nog meer aan gevaar bloot.

Ik zou u liever voor den nacht te Bondjol zien; ik ben niet gerust. Maar als 't niet anders kan, vertrek dan morgen vroeg.’

Vier-en-twintig uren later had Krieger berouw van de Wautiers verzoek toegestaan te hebben; want toen deze, na den nacht te Pisang doorgebragt te hebben, vroeg in den morgen naar Bondjol vertrok, was zijn doodvonnis uitgesproken. Niemand zag hem noch zijn negen jagers ooit weêr terug!

Gedurende den nacht werden er op verschillende punten in den omtrek vuren en veel beweging in het gebergte waargenomen. 't Waren onmiskenbare teekenen van opstand. Van het fort Vermeulen Krieger bragt de javaansche luitenant Prawiro Dirdjo verontrustende berigten; dáár sloeg de bevolking ook aan het muiten.

Het onweder trok meer en meer te zamen; de lucht werd donkerder en in de verte liet zich reeds het gerommel des donders hooren.

Nog één poging wilde Krieger doen om de uitbarsting te voorkomen. Hij liet een brief schrijven gerigt aan het hoofd van Pisang, waarbij deze verzekerd werd voor zijn persoon straffeloos terug te kunnen komen, maar dan ook zonder uitstel, want de overste wilde hem spreken. De Toeankoe van Soengej Poeä, wien de bezorging werd opgedragen, kwam reeds na verloop van twee uren terug en berigtte het volgende:

Voor in het gebergte had hij een sterke afdeeling gewapende lieden ontmoet, die in stede van hem naar het kampongshoofd te brengen, hem een verrader genoemd en gedreigd hadden het hoofd voor de voeten te leggen indien hij zich andermaal verstoutte brieven aan te bieden van ongeloovige honden. Ditmaal werd hij gespaard, omdat zij

op hun beurt hem met een boodschap aan de onbesnedenen wilden belasten, en die boodschap luidde:

'Zeg aan het hoofd der Kafirs dat wij, noch de bevolking van Bondjol, voortaan *iets* meer met hem te doen willen hebben; dat de Hollanders zich ijlings uit de voeten moeten maken, als hun het leven lief is, want dat wij anders zullen komen om hen het land uit te jagen!'

Een formele oorlogsverklaring derhalve; de onzekerheid was nu voorbij en maakte plaats voor een werkelijk gevaar. Doch dit was Krieger aangenamer dan nog langer in de spanning te blijven waarin hij de laatste dagen had verkeerd; aan gevaar was hij gewoon; nu hij het gevaar zag, verdwenen ook de wolken van bezorgdheid van zijn voorhoofd. Op staande voet moesten er maatregelen genomen worden om den storm het hoofd te bieden, maar welke?

Voor het detachement, dat zonder eenigen voorraad op marsch ging, is de terugtogt naar Bjerro zeker het raadzaamste; doch dan blijven de noordelijke posten aan hun lot overgelaten. Dat gaat niet. Pisang levert een goede stelling op, waarin men zich des noods eenigen tijd kan staande houden. Krieger besluit dus te blijven waar hij is, en met den meesten spoed van het twintig uren verwijderde fort van der Capellen versterking van troepen benevens een voldoenden voorraad munitie en levensmiddelen te ontbieden.

Een naauwkeurig onderzoek naar hetgeen de kampong welligt nog oplevert, leidt tot de ontdekking van eenige hoopen padie; dat is al. Van de koe en de kleine hoeveelheid rijst, zout en arak, den vorigen dag van het fort Vermeulen Krieger aangebragt, is reeds een gedeelte verbruikt. Wat er overblijft beteekent voor tachtig monden al zeer weinig; doch aan weelde is men niet gewoon, en een paar dagen kan er altijd honger geleden worden.

Abdelkader, de flinke opperwachtmeester der Djajang Secars, wordt gewaarschuwd zich gereed te houden tot de bezorging van twee brieven naar het hoofdkwartier; één aan den resident, inhoudende een beknopt verslag van den toestand, met verzoek den trouwen regent van Batipo onverwijld met duizend man hulptroepen naar het oproerig distrikt te zenden; en één aan kapitein Thorig, de order bevattende om aan het hoofd van honderd jagers, met geforceerde marschen en langs den kortsten weg, naar Pisang op te rukken. Een klein detachement, zamengesteld uit vier inlandsche kavalleristen en vijf uitgelezen jagers, zal Abdelkader begeleiden.

Inmiddels heeft die drukkende, onheilspellende stilte in den omtrek van Pisang opgehouden. Nu het masker is afgeworpen, schroomen de opstandelingen niet meer zich te vertoonen; gewapende afdeelingen bewegen zich in het gebergte, roepen elkander toe en geven signalen aan meer verwijderde posten; en hoewel zij nog op een eerbiedigen afstand van den kampong blijven, ontgaat het Krieger niet, dat hun aantal gedurig toeneemt, dat zij zich in alle rigtingen uitbreiden.

‘Er zijn te veel Maleijers op de been om ongemerkt van hier te komen’ zegt Krieger tot Abdelkader, die met zijn geleide aangetreden staat. ‘Gaat eerst nog eenige uren rust nemen, mannen! Als het geschikt oogenblik gekomen is, zal ik u waarschuwen.’

De zon verdwijnt langzaam achter het gebergte, en naar gelang de duisternis toeneemt, ziet men meer vuren ontsteken. De soldaten leggen zich tot slapen neder, zonder zich veel te bekommeren over de dingen die gebeuren kunnen. De overste is immers met hen; wat hebben zij dan te vreezen? Van het oogenblik dat de vijandelijkheden hervat zijn, is de overste weêr de oude geworden! En toch is Krieger verre van gerust; hij ziet het hagchelijke van zijn toestand zeer goed in, en ducht het ergste voor de afgesneden posten in het Noorden. Thans echter valt er niets te doen dan het uur af te wachten waarop de vijand het minst waakzaam pleegt te zijn.

XXIII.

In het holle van den nacht klinkt het ‘halt! werda!’ van een der schildwachten. Weinige minuten later wordt een inlander aangebragt. Angst en vertwijfeling spreken uit zijn verwilderde blikken; het duurt eenigen tijd voor dat hij in staat is te spreken. De wacht heeft hem reeds herkend als de javaansche bediende van den sergeant Keller, die tijdens de afwezigheid van luitenant de Wautier het detachement te Bondjol kommandeerde.

‘Welke tijding brengt ge ons? Setro!’ vraagt Krieger vriendelijk.

‘Allah! heer, slechte! Mijn meester is niet meer!’

‘Is sergeant Keller dood?’

‘Vermoord, heer! alle soldaten van Bondjol zijn vermoord.’

‘Maar hoe is dat mogelijk! Er zijn er wel vijftig!’

‘Allen vermoord! - 't Was nog donker gisteren, ongeveer een kwartier voor zonsopgang. Ik bevond mij toevallig buiten den mesdjid; dááraan heb ik het leven te danken. Op het onverwachts zie ik een menigte Padries sluipend naderen en den tempel omsingelen; zij overvallen den schildwacht, doorsteken hem, dringen met gevelde lans naar binnen en maken al de soldaten in den slaap af. Allah! heer! ik was verstijfd van schrik en kon eerst niet vlugten; doch toen het licht werd, verborg ik mij diep in de struiken. Van alle kanten kwam nu gewapend volk naar den tempel; gedurende den geheelen dag was de weg onveilig. Toen eindelijk de duisternis inviel, verliet ik mijn schuilhoek en sloeg den weg in naar Pisang; maar telkens moest ik mij verbergen, want heer! het gansche land is in rep en roer, en overal zag ik gewapenden.’

Het verhaal van die ontzettende gebeurtenis droeg maar al te duidelijk het kenmerk van waar te zijn; toch meende Krieger den jobsbode te moeten toevoegen:

‘Maak u niet schuldig aan overdrijving, Setro! als gij mij misleidt, spaar ik uw leven niet.’

‘Bij Allah! ik spreek de waarheid.’

‘Hebt gij den luitenant de Wautier dan niet gezien; gister morgen was hij op weg naar Bondjol; negen soldaten vergezelden hem.’

‘Neen, heer! ik meende den heer luitenant hier te zullen aantreffen.’

‘Maar gij *moet* hem ontmoet hebben.’

‘Helaas! ik ontmoette slechts vijanden. Wel heb ik geweervuur gehoord; 't was in den voormiddag. Eerst een aantal schoten bijna gelijktijdig, daarna nog een paar, en toen niets meer.’

‘Zaagt ge nergens een spoor van eenig gevecht, geen lijken, niets?

‘Neen, heer! ik zag niets, 't was donker.’

In weinige seconden had die vreeselijke tijding door Pisang de ronde gemaakt. De soldaten stonden in groepen voor de woning van den overste; men noemde elkander de namen van hen die te Bondjol waren. Wie had daar geen vriend? Alle jagers kenden elkander immers! In den slaap afgemaakt, zonder zich te kunnen wreken! Allen dood! En luitenant de Wautier, die van zwakte bijna niet loopen kon en zich nog wel zoo haastte om onderweg te sneuvelen!

Wraak! Ja, maar hoe zich te wreken; in welken toestand verkeert men zelf. Wat hangt de bezetting van Pisang misschien nog boven het hoofd?

De overste zit bij het flaauwe licht van een walmend lampje te schrijven; met een paar woorden deelt hij den resident nog het berigt mede van de overrompeling der bezetting te Bondjol. Op hun beurt hebben de officieren Setro uitgehoord, maar geen bijzonderheden meer vernomen. Krieger sluit de brieven en treedt naar buiten.

‘Is Abdelkader daar?’

‘Present, overste!’

‘Zijt ge gereed om op marsch te gaan?’

‘De manschappen staan aangetreden; ik ben gereed.’

‘Gij hebt geen gemakkelijke taak te vervullen, spreekt hij den soldaten toe. 't Hangt nu van u af, of wij het hier uithouden en uwe vermoorde makkers spoedig gewroken worden. Hier zijn de brieven, Abdelkader! Komen die niet te regt, dan staan wij hier alleen tegenover duizenden, en - gij weet het - er is voor geen twee dagen te eten. Doe uw best om den vijand te ontwijken; is dit onmogelijk, sla er dan doorheen en spoed u naar het hoofdkwartier. En nu afgemarcheerd.’

Zeller, de trouwe oppasser van Krieger, en de boeginesche bediende van luitenant Bouman, die beiden van de gelegenheid willen gebruik maken om in eenige behoefte hunner meesters te voorzien, sluiten zich bij de patrouille aan.

Een half uur verloopt er. Toen rapporteert de kommandant der wacht, dat er geweervuur gehoord wordt in de rigting van den weg

door Abdelkader ingeslagen. Krieger spoedt zich naar den schildwacht op het hoogste punt geplaatst in de nabijheid van den kampong, en luistert oplettend... Ja, waarlijk! hij onderscheidt duidelijk de zware schoten uit de padriesche lontgeweren van dien der buksen. Abdelkader is gezien en aangevallen! Zal 't hem gelukken zich door te slaan?

In die spanning duurt iedere minuut een eeuw. Nu en dan hoort men nog een enkel schot vallen, naar 't schijnt telkens digter bij.

Daar komt een Djajang Secar in galop naar Pisang. 't Is nu dag geworden.

'Veel goeds zal hij niet te vertellen hebben,' zegt Krieger, het hoofd schuddende. En hij bedriegt zich niet.

'Abdelkader heeft den weg versperd gevonden,' luidt het rapport; 'hij trekt terug en vraagt hulp.'

'Luitenant Bouman! ga het detachement onmiddellijk met twintig man te gemoet.'

Een kwartier later zijn Bouman en Abdelkader weder terug; de laatste met twee man minder onder zijn orders.

'In de vlakte ontmoette ik niemand, rapporteert Abdelkader; toen het begon te schemeren, bevond ik mij reeds aan den voet van het gebergte. Dáár stootte ik evenwel op een versperring van omgekapte boomen waarvoor diepe kuilen waren gegraven. Met de meeste omzigtigheid beproefde ik de versperring om te gaan. Wij waren afgestegen en leidden de paarden aan de hand zonder gerucht te maken. Maar 't hielp niet. De wacht ontdekte ons en maakte alarm. Toen regende het kogels en groote steenen die men van de hoogte liet rollen. In een oogenblik verloor ik twee man, uw oppasser Zeller ook, overste! Twee der paarden door rotsblokken getroffen, verdwenen in de diepte aan den kant van het smalle pad. Door een drom vijanden, hoe talrijk ook, had ik mij kunnen heen slaan, door een versperring niet. Ik moest terug. Toen de Padries ontwaarden hoe zwak mijn detachement was, daalden zij snel in de vlakte af en vervolgden ons met drift; maar nadat ik eens regtsomkeerd gemaakt en er duchtig onder gesabeld had, werden zij omzigtiger en bleven op een afstand; met hunne lange geweren verwondden zij echter nog twee man. Voor dat de luitenant mij te gemoet kwam, hadden ze de vervolging reeds gestaakt.'

Nu de gemeenschap met Agam is afgesneden, blijft er alleen nog over de weg langs welken men herwaarts kwam; en ofschoon die ongetwijfeld ook bezet zal zijn, dient men er zich nogtans van te vergewissen. Op een half uur afstands van Pisang ligt een brug over de hooge oevers der ondoorwaadbare en snelstroomende Massang; is die brug afgebroken, dan vervalt de kans om op het fort Vermeulen Krieger terug te trekken. Want thans zal er moeten geretireerd worden; met dertig patronen per hoofd en zonder leeftogt of uitzigt op ontzet te

Pisang stand te houden, zou gelijkstaan met het detachement nutteloos op te offeren. Op Kriegers last gaat een inlandsche soldaat als Padrie verkleed op verkenning uit. Het gelukt hem door de wildernis tot aan de Massang door te dringen en op te merken dat niet alleen de brug vernield is, maar ook het overgangspunt door een sterke afdeeling Padries bewaakt wordt.

Krieger weet nu dat hij geheel op eigen krachten moet steunen, dat het geheele detachement met een wissen ondergang bedreigd wordt als hij niet spoedig een besluit neemt. Besluiteloosheid is gelukkig zijn zwak niet; hij *heeft* reeds een besluit genomen. De kortste, de beste weg, die naar Soengej-Poeä zal hij niet nemen, omdat hem de middelen ontbreken om in het gezigt des vijands een brug over de Massang te slaan; naar Bondjol waar alles uitgemoord is, naar het fort Amerongen dat te ver af ligt en in de gegeven omstandigheden als een verloren post kan beschouwd worden, zal hij evenmin zijn schreden wenden; maar hij zal het pad volgen dat Abdelkader heden morgen insloeg; hij zal zich door den vijand heênslaan en op Agam terugtrekken.

De verantwoordelijkheid die op hem rust beseft hij ten volle; hij weet dat het leven van al die mannen, die hem met bezorgde blikken aanstaren en van hem alleen redding verwachten, afhangt van de maatregelen die hij thans zal nemen; doch die overtuiging, verre van hem te doen weifelen, prikkelt zijn eergevoel, verhoogt zijn moed.

‘Aantreden!’ roept hij met zijn doordringende stem.

Men schaart zich op twee gelederen. Er wordt naauwkeurig appèl gehouden en de aanwezigheid geconstateerd van vijf officieren en tachtig onderofficieren en manschappen, voor de helft Amboinezen; onder dit aantal is de vaste bezetting van den pisangschen gemeenschapspost begrepen. Krieger laat den kring formeren en spreekt het detachement aldus toe:

‘'t Is u allen bekend, jagers! dat wij door het onverwacht uitbreken van den opstand hier in het naauw zijn geraakt; al de toegangen tot de vallei van Pisang zijn door de Padries bezet. Gij weet ook welk lot u wacht als wij hier blijven: dood hongeren of - wat nog erger is - als de patronen verschoten zijn, levend in handen van den vijand vallen.

We verkeeren in een hagchelijken toestand, dat erken ik; maar ik voeg er bij, dat ik nog wel hagchelijker oogenblikken heb beleefd; en als gij mijne orders stipt opvolgt, dan zullen we ons met Gods hulp ook hieruit wel redden.

Luistert nu goed! Over een kwartier gaan we op marsch. Agam ligt twaalf uur van hier, en ik voorzie dat we niet veel zullen rusten voor dat we de VII Loerah achter den rug hebben. Behalve de wapens mag niemand iets meer medenemen dan de kapotjas, opgerold en dwars over de schouders; verstaat gij het? niets anders dan de kapotjas. De overige kleedingstukken die gij medebragt blijven achter; gij

vernielt ze of stookt er een vuurtje van. Later zullen ze u vergoed worden.

Verder moet ieder voor zich er bijzonder op letten om zijn buks met zorg te laden, en uiterst spaarzaam met de munitie om te gaan. Dit zijn zaken van het hoogste belang; uw leven hangt er van af. Denkt er aan, dat we ons misschien door duizenden moeten heênslaan en dat elk schot raak moet zijn.

Anders heb ik u niets te zeggen, jagers! Ik voorspel u een warmen dag; maar wanneer ge u gedraagt zoo als ik 't verwacht, dan zal 't ook een dag worden zóó roemrijk, als alleen *mijne* jagers er een kunnen beleven. En nu, tot straks!'

'Leve de overste, hoera! klinkt het bij herhaling uit aller mond, en in opgewonden stemming ijlt ieder naar zijn kwartier om zich tot het vertrek voor te bereiden.

Tien minuten later staat het detachement andermaal aangetreden. Er heerscht die plegtige stilte, die onwillekeurig in acht genomen wordt wanneer er een ernstige zaak op handen is. En wie is er niet doordrongen van het kritieke des toestands, wie kent niet het gevaarlijke van een terugtogt onder zulke omstandigheden? 't Zijn immers allen soldaten door ondervinding gerijpt, die weten dat - hoe 't ook gaan moge - dit appèl voor velen het laatste zal zijn!

Zij die een voorgevoel hebben, die althans gelooven dat hun einde nabij is, dragen in weinige woorden aan een makker een groet, een boodschap, een laatst verzoek op. Men verbindt zich onderling, elkander te steunen, elkander niet te verlaten, in elk geval den gewonde niet levend in 's vijands handen te laten vallen.

Krieger gelast, dat van de overgebleven rijst aan elken jager een klein gedeelte te dragen wordt gegeven; men kan niet weten hoe het soms nog te pas komt, want pleisterplaatsen zal men stellig niet aantreffen. De arak, in kleine flesschen overgegoten, wordt aan de zorg der onderofficieren toevertrouwd; een teug op zijn tijd toegediend, kan den vermoeide voor uitputting bewaren.

Luitenant Bouman zal met de vijftien beste schutters de voorwacht, luitenant Schouten met twintig anderen de achterwacht uitmaken. De bedienden der officieren en onderofficieren die de bagage hunner meesters op het hoofd dragen, zullen aan de staart der kolonne gaan.

Tegen half acht rapporteert de luitenant Perk van Lith dat 'alles in orde' is.

Met opgerigten hoofde gaat Krieger nog eenmaal langs de gelederen, spreekt hier en daar nog een opwekkend woord, en kommandeert dan met heldere stem het 'Voorwaarts-Marsch.'

XXIV.

Het smalle pad dat de vallei in de lengte doorsnijdt en midden door de rijstvelden voert, veroorlooft slechts met twee man in front te

marcheren. Zoodra de kolonne in de vlakte is afgedaald en met vluggen tred zich van Pisang verwijdert, wordt er regts en links in het gebergte alarm gemaakt. ‘Daar zijn ze, te wapen! te wapen!’ roepen de Maleijers elkander toe; en op vijftig punten komen gewapende benden te voorschijn, die zich in den looppas verzamelen en in het oprukken een halven kring formeren.

Nog buiten het bereik van het werkzaam geweervuur schieten eenigen reeds hunne lontgeweren af. Die schoten, twintigmaal door de echo herhaald, hebben althans het nut dat zij den moed der Maleijers opwekken, want na elk schot, hoe onschadelijk ook, volgt een doordringend krijgsgeschrei dat de lucht doet weêrgalmen.

Het is een indrukwekkend gezigt, die kleine kolonne, bedaard en zwijgend, met regelmatigen tred voortgaande, van drie zijden omgeven door een woeste menigte die zich door schreeuwen, gillen, schieten en tandakken meer en meer opwindt, die gedurig nader komt, en aanstonds als één man zal toeschieten om hare wapens in het bloed der kafirs te heiligen.

Bij de kolonne wordt slechts één stem, die van Krieger gehoord. Duidelijk en kort zijn zijne bevelen; met klem wordt ieder woord uitgesproken, maar ieder woord - al is het geen kommando - heeft ook zijn waarde.

Voor- en achterwacht zijn reeds met den hoofdtroep vereenigd, vormen er een aaneengeschakeld geheel mede; de bedienden met de bagage en handpaarden, door hun angst in staat om wanorde te veroorzaken, zijn naar voren verplaatst. De pas wordt verkort, de onderlinge afstand naauwkeurig bewaard. Men nadert de plaats waar de bergwanden zamenloopen en Abdelkader een versperring vond; dáár in dien naauwen bergpas zal de kolonne vernietigd worden. Hoor slechts wat de dolzinnige Padries roepen! Zie, hoe ze de breede sabels over den tulband zwaaijen! geen veertig passen zijn ze meer verwijderd.

Waarom geven de onkwetsbaren het teeken tot den aanval nog niet? waarom storten zij zich niet met gevelde lans op de kafirs? In een oogenblik is immers het Allah gevallig werk verrigt; want achter een tal van voorvechters volgen, in een digten kring, minstens twee duizend Maleijers!

Waarom? wel! de onverstoorbare bedaardheid, de onnatuurlijke kalmte der ongeloovigen, die doof schijnen voor het uittartend krijgsgeschrei en rustig hun marsch voortzetten, die in spijt van zoo menig geweerschot geen gebruik maken van hun eigen vuurwapens, kortom de onverklaarbare houding wekt de verbazing op, houdt den aanval althans een oogenblik tegen.

‘Langzaam vóór! roept de overste,’ opgesloten blijven, jagers! Niemand behoeft om te zien; laat dàt maar aan mij over. Aanstonds zal ik halt en front kommanderen. Dan maakt ge aan beide zijden front en ieder kiest zijn man, de witte tulbanden bij voorkeur, hoor!’

De afstand der twee partijen bedraagt geen vijf-en-twintig passen meer.

‘Dood aan de kafirs! klinkt het al dreigender. ‘Dood aan de ongeloovige honden! Zij vlugten, zij durven niet, de onreinen. Vooruit! geen enkele zal er ontkomen. God is groot! de blanken hebben geen buskruid meer, zij kunnen niet meer schieten, vooruit!’

‘Opgepast, jagers!’ waarschuwt Krieger, als de voorvechters tot op vijftien, tot op tien passen genaderd, en er reeds een paar soldaten door kogels getroffen zijn.

‘Toont nu dat ge exerceeren hebt geleerd! - Kolonne - halt! - Front! - Twee gelederen vuur - chargeert!’

Ze *hadden* exerceeren geleerd, die jagers van Krieger, en toch geleek het twee-gelederen-vuur veel op een pelotonsvuur. Doch het was hun ditmaal te vergeven, èn omdat zij de lust tot vuren zoolang hadden moeten bedwingen, èn omdat de uitwerking van het vuur zoo prachtig was.

Tachtig buksen toch branden gelijktijdig los, en tachtig Padries vallen als door den bliksem getroffen. Zóó groot is de schok, dat de digte drom als door een windhoos overvallen, uit elkander stuift!

De jagers kunnen een kreet van blijdschap niet onderdrukken; zij halen vrijer adem en stellen meer dan ooit vertrouwen op het beleid van hun chef.

‘Stilte! zegt deze; ‘laadt spoedig de geweren! - Als de muitelingen thans doorliepen en met gevelde lans aanvielen, had er niemand meer een schot. - Bedaarder dus in het vervolg!’

Dadelijk wordt de marsch hervat en de versperring bereikt. De vijand, van den schrik bekomen, heeft zich hersteld en rukt weder vooruit; maar een tweede salvo duchtende, blijft hij op eerbiedigen afstand. Van de overwinning is hij toch zeker, want op den top van den berg dien de kolonne moet bestijgen als zij zich door de versperring heeft heêngewerkt, wacht haar een andere vijandelijke afdeeling op, de mannen van VII Loerah, ook tot de tanden gewapend, ook Allah tot getuige roepende van de heldendaden die zij verrigten zullen.

Waarlijk, de toestand is nog kritieker geworden! Vóór zich een wild begroeide berg, wemelend van krijgslieden; achter zich en op de flanken een talrijke vijand, die op nieuw moed schept en weder opdringt; daarenboven de weg onbegaanbaar door diepe kuilen en omgekapte boomen. Hoe zich hier door te werken? - Krieger heeft het middel gevonden.

‘De bagage wegwerpen, de paarden loslaten!’ gelast hij.

De bedienden gehoorzamen gaarne en jagen de paarden het rijstveld in.

En even als de ontwapende jager, door den koning der woestijn vervolgd, somwijlen zijn leven redt door het wegwerpen van een kleedingstuk, waarop het verscheurend gedierte zijn woede koelt, dankt ook Krieger het behoud der kolonne aan dien maatregel. Want ook

hier werpen de woedende vervolgers zich op de bagage en staken de vervolging om elkander den buit te betwisten en de paarden te vangen, die, telkens opgeschrikt, over de galangans springen en een tijd lang hunne vervolgers ontwijken.

Onderwijl baant de kolonne zich een weg door de wildernis, om de versperring heen. Zoodra Krieger met eenige jagers aan gene zijde is gekomen, formeert hij op nieuw een voorwacht, zamengesteld uit een onderofficier, vijftien jagers en drie hoornblazers. Den onderofficier beveelt hij met zijne manschappen en tirailleur den berg op te gaan, een hoornblazer op elken vleugel en een in het midden. Door bosch en struiken gedekt, moet hij trachten zich zoolang mogelijk aan het oog des vijands te onttrekken; nadert hij echter den top, dan laat hij het vuur openen en zonder ophouden den stormmarsch blazen.

Inmiddels heeft de geheele kolonne zich achter de versperring verzameld en volgt nu het voetspoor der voorwacht. In het bosch vindt men de gruwelijk verminkte lijken der beide slagtoffers van Abdelkader's patrouille; het is maar al te duidelijk welk lot hem treft, die het ongeluk heeft in 's vijands handen te vallen. Als het beklimmen van den stijlen bergwand langs het voetpad reeds voor menigeen een inspanning zou geweest zijn, hoeveel meer kost het thans zich door de inééngestrengelde struiken een weg te banen! Maar welke moeijelijkheden zich ook voordoen, men worstelt er zich door; men avanceert, in spijt van de doorn- en slingerplanten, in spijt van de kogels, die zoowel van den top als uit de vlakte komen; men avanceert, niettegenstaande groote rolsteenen de beklimmers dreigen te verpletteren; men avanceert nog sneller, als de Padries daarboven een geschreeuw aanheffen dat door merg en been dringt; want het gaat met hoorngeschal en buksschoten gepaard. De voorwacht is slaags! vooruit dus ieder die nog krachten heeft, die niet aamechtig zich aan een boom heeft geklemd of geheel uitgeput is neêrgezegen. Vooruit! uw makkers te hulp!

Zeker heeft de voorwacht het zwaar te verantwoorden, maar hare koelbloedigheid redt haar; want als de vijand, een oogenblik onthutst door het hoorngeschal, zich herstelt en met overmagt aanvalt, wordt hij andermaal staande gehouden door de juiste schoten die de voornaamste voorvechters treffen. Nu het vuur levendiger wordt naarmate er jagers bij de voorwacht aankomen, nu elk schot een strijder kost, wijkt de vijand en geeft zijn stelling geheel prijs.

Op den top gekomen, kommandeert Krieger ‘halt’ en ‘rust!’ Dat hij voor de tweede maal de kolonne voor een totale vernietiging behoedde, het komt hem nog ongeloofelijk voor; toch is hij een dreigend gevaar ontsnapt. In zijn hart dankte hij de Voorzienigheid, die zijne soldaten zoo onverschrokken, zijne vijanden zoo lafhartig maakte; immers niemand had den top kunnen bereiken als de verdediging goed geleid was!

Een uur heeft de bergbestijging geduurd; nu liggen ze dáár, zijne jagers, sprakeloos, hijgend, smachtend van den dorst. Toch moeten er eenige opstaan om voor een overval te waken; want al is het krijgsvolk der VII Loerah teruggetrokken, de Pisangers geven den strijd niet op en beklimmen op hun beurt den berg. Nu er een tiental posten zijn uitgezet, zal een teug arak welkom zijn. Het denkbeeld alleen van het gehemelte te zullen bevochtigen, is opwekkend; na een verfrissching zal men weêr marschvaardig zijn. Helaas! thans blijkt het dat al de flesschen verloren zijn gegaan; bij het beklimmen van den digtbegroeiden bergwand bleef er hier een in de struiken hangen, brak er daar een tegen een rots. Met de pakjes rijst die ieder voor zich mede voerde, is het even zoo gegaan. Aan verkwikking van welken aard ook behoeft men niet meer te denken.

Van de officieren heeft de overste een opgaaf van het geleden verlies ontvangen: twaalf man zijn gewond, een jager en twee javaansche bedienden gesneuveld, bovendien worden de luitenant Prawiro Dirdjo en het hoofd van Soengy Poeä vermist. Vielen deze in 's vijands handen of hebben ze de partij der opstandelingen gekozen? de tijd zal 't leeren.

Maar reeds naderen de Pisangers het bergvlak. Op dus! de wapens zijn weder in orde gebragt, de voor- en achterwacht geformeerd. Op dus! en voorwaarts! thans de even stijle helling aan de tegenovergestelde zijde afgedaald.

Naauwelijks is de kolonne in beweging, of luitenant Schouten rapporteert dat er een jager wegens dronkenschap niet in staat is te marcheren. Dronkenschap! hoe is dat mogelijk? Krieger begeeft zich naar de achterwacht en werkelijk, daar ligt een zijner manschappen geheel wezenloos. De ongelukkige heeft onderweg een arakflesch gevonden en die zoo duchtig aangesproken dat hij thans alle bewustzijn heeft verloren. ‘Op Zegers!’ roept Krieger en tracht door eenige gevoelige slagen met het plat zijns sabels 's mans levensgeesten weêr op te wekken. ‘Op Zegers! of gij zijt verloren.’

En waarlijk! door die ruwe manier van wekken eenigzins ontnuchterd, komt de dronkaard ter been en maakt eenige passen, maar valt daarna weder geheel bewusteloos ter aarde. De vijand is geen tachtig schreden meer verwijderd; een paar kogels snorren Krieger langs het hoofd.

‘In Gods naam! blijf dan liggen’ zegt hij; ‘een slecht soldaat, die zich zóó vergeet. - Vooruit, mijnheer Schouten!’

Zegers wordt aan zijn lot overgelaten. 't Is spoedig beslist; want een paar minuten later hakken de muitelingen hem, in het gezigt der achterwacht, het hoofd van den romp.

Waarom den rampzalige door zijn kameraden niet laten opnemen en den berg afdragen? - Omdat Krieger voorziet dat er spoedig handen te kort zullen komen om de *goede* soldaten, die hun pligt doen en

gewond worden, niet in de steek te laten; omdat in deze omstandigheden de striktste billijkheid in acht genomen, goed en kwaad in een goudschaal gewogen moet worden. Hier strafte elke overtreding zich zelve, en werd met den dood gestraft.

Ofschoon het afdalen langs het voetpad gemakkelijk valt, verkeert de kolonne niettemin in ongunstiger toestand en lijdt grooter verliezen dan bij de beklimming. Nu zij zich in het gezigt des vijands beweegt, treft toch het plongerend vuur zekerder en worden de steenen niet meer in het wilde naar beneden geslingerd; vier dooden en acht gewonden getuigen het. Maar wat is er aan te doen? Voorwaarts gaan, zoo snel mogelijk, zonder de orde te verbreken; onder het voorwaarts gaan de wapens en munitie der gesneuvelden aan de kavalleristen en officiersbedienden geven, en de lijken op zijde van den weg onder de struiken verbergen; onder het voorwaarts gaan de zwaargewonden in het midden der kolonne een plaats aanwijzen en ondersteunen laten door ligtgewonde makkers; maar wat er ook gebeure, steeds voorwaarts *blijven* gaan, al gaat het ook nog zoo langzaam! En dan spaarzaam zijn met de patronen, uiterst spaarzaam. Het kost zelfbeheersching, geen gebruik van zijn buks te maken als de vijand u kogel op kogel zendt, den eenen makker voor, den ander na treft; maar de overste heeft gelast alleen dàn een schot te doen als de vijand te vermetel wordt en te digt opdringt. Daarom, knalt er een buksschot, wees dan verzekerd dat er een voorvechter in het zand bijt en zijne volgelingen een tijd lang ruimte maken.

De voet des bergs wordt bespoeld door een tak der Massang-rivier; het frissche heldere water, dat in volle vaart voorbij stroomt, lacht den dorstigen reeds op een afstand toe, maar het baart Krieger nieuwe zorg; want de brug is afgebroken en de overtogt gevaarlijk, al gelukt het ook een waadbare plaats te vinden. Door eenige juiste schoten wordt de vijand in front van den oever verjaagd en, nadat de voorwacht zich zoodanig heeft opgesteld dat zij elken aanval van de overzijde kan afweren, de overtogt beproefd. Met de eene hand de wapens zorgvuldig boven het hoofd, met de andere zijn voorman vasthoudende, trekt men door den bruisschenden vloed; met het water tot onder de armen, is 't niet zonder gevaar van medegesleept te worden door den fellen stroom dat men den overkant bereikt. Maar eenmaal dáár, is het ook vergund te drinken, te drinken met volle teugen! het hoofd te verkoelen, wonden te betten. Welk een genot!

En nu weêr voorwaarts! want al ontbrak het den vijand in front aan moed om den rivierovergang te betwisten, de fanatieke strijders van Pisang en Bondjol zijn reeds tot op honderd schreden van achteren genaderd.

(*Wordt vervolgd.*)

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.

Wat zullen de menschen wel zeggen?
Naar Emil Vacano.

Szupanczice is eene kleine stad in Gallicië; eene kleine stad met eene roomsche en eene grieksche geestelijkheid, met een president, een postmeester, een apotheker, een kapitein, twee luitenants en veel joden.

De president is een magere trotsche man, met grijze haren, een gouden bril en een akademischen graad; zijne vrouw is van adel en zijn zoon Juliaan is jurist en zal eenmaal zeer rijk worden.

De apotheker is dik, rijk en onaangenaam, de postmeester is dom en verwaand. De markt gaat bergop, is slecht geplaveid en modderig; de jodenwinkels zijn vuil, de doode vliegen droogen er langzaam in de borrelglaasjes uit; alles druipt, want het is een dooiende voorjaarsdag. De bolle wind huilt door de naauwe straten, doch huilt nog akeliger op den weg die naar het kasteel Flickow voert. Het is eene laan van magere populieren, die in den zomer geen schaduw en in den winter geen beschutting geven. Aan weerskanten van den weg ligt bouwen weiland, waar de sneeuw hier en daar gesmolten of door den wind opgejaagd is; de kraaien zijn er zoo dik en lui, dat zij niet zouden opvliegen als hun een eenzame wandelaar voorbij kwam; maar er komt niemand voorbij. Men kan niet wandelen op zulk een winderigen, natten, dooienden voorjaarsdag.

Het kasteel Flickow is een groot gebouw, met stallen en koetshuizen en een ouden toren.

De heeren von Flicki zijn het oudste geslacht van het land. Zij stammen af van Kasimir den Groote en van den heiligen George. Reeds onder Wanda heeft een Flicki het koninkrijk gered, onder Boleslaus heeft een Flicki het verraden, onder Catharina zou een Flicki bijna zelf koning geworden zijn, in het jaar 46 is er voor het eerst een Flicki als slachtoffer van de volkswoede gevallen; er is geene enkele kroniek uit den ouden of den nieuwen tijd die geen Flicki tot held heeft, ja, Polen zou zonder Flicki niet hebben kunnen ontstaan, noch te gronde gaan.

Ook zijn de Flicki's beroemd wegens hun rijkdom; zij zijn rijk gebleven, ook nadat in de zeventiende eeuw het kasteel door de Tartaren werd verwoest en geplunderd; zij zijn rijk gebleven, ook nadat Charles Flicki in de vorige eeuw te Parijs, onder Law gespeculeerd heeft; zij zijn rijk gebleven sedert....

Maar de joden in Szupanczice en in Krakau mompelen dat die rijkdom zeer verminderd is, en dat de trotsche familie zich slechts door de grootste ontbeeringen kan staande houden. Toch hielden zij equipage en een kok en een lakei; en de dames gingen in zijde gekleed.

II.

De heer Ignatius Flicki is een echte Pool; hij heeft een dikke buik, een witten knevel en zwarte wenkbrauwen.

Mevrouw Bronislawa Flicki was voorheen eene schoone trotsche brunette geweest en was met de jaren geel, magerder en nog trotscher geworden. Zij is altijd in het zwart.

Freule Jadwiga is een mooi, lief, elegant en eenvoudig meisje.

Alles is vaal en kaal en versleten in het kasteel; maar de portretten van adellijke voorouders blijven even rijk; daarin heerscht nog altijd eene ware verkwisting van hermelijn, kruiddamp, staal en gouden ketens - alles in olieverw.

Het goed heeft eenmaal twee duizend onderhoorigen bezeten; thans bezit het er twee, den kok en den lakei.

Voorheen kenden stad en dorp slechts éen God - den heer van het kasteel.

Maar allengs taande die glorie en zoo kwam het jaar 32; de kreet van vrijheid deed de harten beven en den grond daveren, en de Flicki's moesten zich voor het eerst bekennen dat zij te weinig wijn in den kelder hadden om alle patriottenkelen te laven, die op den oudsten en rijksten naam van het land afkwamen.

De dames Flicki verschenen voor het eerst zonder zijden kleederen en zonder paarlen voor hunne gasten; maar de gasten hadden wijn. Daarna kwam het jaar 46 en de boeren liepen dronken, bloeddorstig, met den dorschvlegel in de hand, over het brandende slotplein, terwijl de heeren Flicki in den kelder de vuisten balden. Er was nog eenig zilveren vaatwerk overgebleven; het werd door den tierenden boer vertrapt en de jood raapte de stukken bijeen. De papieren van waarde werden door den boer in de zee van brandewijn geworpen, die uit de stuk geslagen vaten stroomde en op het plein in lichtlaaien gloed brandde en de jood wierp zich schreeuwend midden in den vuurpoel. En toen de heeren Flicki na drie dagen uit den kelder kwamen en het verwoeste huis onderzochten, stond voor het eerst de onloochenbare armoede voor de deur.

Doch de heeren Flicki hadden nog bloedverwanten in Parijs en de dames Flicki hadden nog een kast met kostbaarheden gered en men bleef iederen zondag in rijken tooi ter kerk verschijnen.

Toen kwam de opstand en nogmaals werd het verarmde huis van den oudsten en rijksten naam de herberg van iederen avonturier dien het vaderland te veel had, en toen die laatste brand had uitgewoed, dacht men algemeen dat de Flicki's eindelijk het oude huis zouden verlaten, burgerlijk arm in den vreemde trekken of in de stad zouden komen wonen.

Doch dat gebeurde niet. De Flicki's moesten niet slechts het oudste, maar inderdaad het rijkste huis van het land zijn; want zij waren nog niet gebroken. De heer Ignatius Flicki lachte op alle paardenmarkten en mevrouw Bronislawa Flicki en freule Jadwiga reden iederen zondag, in zwarte zijde, met den lakei op den bok naar de kerk, en de kok liep in het wit door het huis.

Het huis stond nog waar het voor vijf honderd jaren had gestaan.

Doch éene verhouding was er veranderd. Het kasteel, dat de geheele horizon, de geheele zonneschijn of regentijd van het stadje en het dorp was geweest, had nu alle belangrijkheid voor de burgerij verloren. Wat bekommerde men zich om het kasteel en zijne stille bewoners? Integendeel, een wrekende vergelding maakte nu het stadje

tot den barometer, den tyran en den eenigen horizon van het kasteel. De trotsche harten konden niet vergeten dat elke glans om hen heen slechts aan hun glans was ontleend, en terwijl de burgerij en de ambtenaren van Szupanczice hunne eigene feesten gaven en hunne eigene staatkundige richting volgden, zat mevrouw Bronislawa bij een achtervenster hare zijden kleedjes te lappen, maakte de heer Ignatius eigenhandig het wagentje schoon voor de paardenmarkt van den

volgenden dag, schuimde de kok de schrale soep, werden de laatste vijf flesschen wijn sedert drie jaren in den kelder bewaard, voor een of ander onverwacht bezoek en moest de lakei Wladzo ieder lood koffie met extra paard uit de stad halen, want, *wat zouden de menschen anders wel zeggen?*

III.

De brandewijnflesch, die voor Ignatius Flicki staat, is half ledig.

‘Als wij de zaak goed aanpakken, kan Jadwiga nog vóor karnavalstijd de vrouw van Juliaan Filcer worden,’ zegt Ignatius Flicki en streelt zijn grijzen baard. ‘Wij moeten morgen eene visite bij den president gaan maken. Juliaan is op Jadwiga verliefd, en zou waarschijnlijk liever van daag bruiloft houden dan morgen. Maar wij moeten de oudelui nog winnen. Zij zijn zoo rijk als Cresus en zoo bekrompen als burgerlui en willen wel een beetje geld onder den stamboom vinden. De oude adel is als een diamant, hij heeft alleen waarde voor kenners. Wij moeten dus die kleingeestigheid toegeven en onzen roem van rijkdom ophouden tot op het oogenblik waarop wij hem weer verdienen door het vermogen van Juliaan.’

Mevrouw Flicki zit op de canapé, met een zakdoek en een fransch gebedenboekje voor zich en is in het zwart, elegant gekleed; zij antwoordt:

Mijn zijden japon is weer zoo goed als nieuw en Jadwiga heeft zes nieuwe hoedjes gemaakt uit haar hoed van verleden jaar; maar het tijgervel is glad kaal; wij *moeten* eene nieuwe pels hebben, Flicki. Wat zou dat gepeupel van Szupanczice anders wel zeggen, dat voor de kerkdeur om het rijtuig komt staan?’

‘En wij moeten in de volgende maand de Filcers vragen,....’

‘Om hun ons huiselijk comfort te laten zien,’ viel zijne vrouw hem in de rede. Wladzo moet de vloeren wrijven, de vijf flesschen champagne komen voor den dag, de haan wordt geslacht en na de thee speelt gij met den heer Filcer om een drie gulden de partij.’

‘En wij vragen graaf Bronikowski, onzen nieuwen buurman.’

‘Ja, wij konden Jadwiga's peetoom ook vragen.’

‘Om 's hemels wil niet! Wasili Ostrowski lacht altijd om onze *pauvreté.*’

‘Och, hij neemt alle dingen van de komische zijde. Hij vergeet toch nooit ons, als wij jarig zijn, nieuwe zijden kleedjes, hammen tegen paschen en een kist met winterprovisie tegen kerstmis te zenden. Hebt gij hem om de twintig dukaten gevraagd, die wij aan Mendel moeten betalen?’

‘Ja, en hij heeft ze gezonden,’ antwoordde Ignatius gemoedelijk.

‘Goed, daar koopen wij dus een nieuw tijgervel voor, en alles wat wij noodig hebben; alles in Szupanczice.’

‘En Mendel dan?’

‘Mendel kan wel wachten.’

‘Maar hij wil niet meer wachten. Hij wil mij laten dagvaarden...’

Mevrouw Flicki begon luidkeels te lachen. Er lag eene mengeling van ongeloof en schamperen twijfel in dien lach. ‘Laat hem dan maar eens bij mij, als hij weer komt,’ zeide zij, ‘dan zal ik met hem praten.’

Het wagentje is ingespannen; het nieuwe tijgervel ligt over het stroo heen; achteruit zit Ignatius met mevrouw en tegenover hen freule Jadwiga, en Wladzo op den bok en, na een korten rit langs den beslijkten weg, komt de familie voor het huis van den president aan.

De kamers bij den president zijn zeer modieus ingericht; want hij heeft eenige jaren in Weenen gewoond. Zijne vrouw ontvangt hare gasten allervriendelijkst; zij kunnen immers zoo na aan elkander verwant worden!

De dames ontdoen zich van hoeden en mantels, de heeren gaan naar de stu-

deerkamer en praten over den haver en over de politiek en Ignatius zegt dat hij dit jaar een nieuw rijtuig denkt aan te schaffen en zijn paardenstal denkt te verdubbelen.

De dames gaan aan de vensters kijken naar de passage, en mevrouw Flicki vertelt dat zij alle dagen de voorjaarstoiletten voor zich en Jadwiga verwacht; zij liet alles in Lemberg maken - de modisten hebben er hier geen verstand van!'

De gastvrouw zegt dat Jadwiga op het volgende bal moet komen; de gravin Schalis kwam er ook; een allerliefste vrouw, 'bijna de eenige met wie zij omgaat.'

'Och, Heer, Jadwiga mag niet dansen; de dokter wil het niet hebben. Maar wij hebben buiten ook nog al afleiding; graaf Bronikowski komt bijna dagelijks bij ons aan huis; hij is eerst sedert drie weken onze buurman, maar wij beschouwen hem al als een lid van de familie; hij is zoo aardig en zoo vroolijk!'

Voor den eten kwam de knappe student te huis; hij sprak eerst veel met de oude luî, en na den eten veel met Jadwiga.

Zij waren half met elkaar verloofd, maar kenden elkander nog weinig. De Filcers waren rijk, de Flicki's waren van ouden adel; de wederzijdsche ouders werden op elkander verliefd en de kinderen bevielen elkander, trachtten elkander te leeren kennen, en waren daardoor gedwongener dan gewoonlijk.

De heeren waren na den eten naar de studeerkamer gegaan, de dames zitten op de kanapé; Jadwiga zit midden in een zonnestraal voor de piano en speelt. Zij is mooi en stil, heeft donker haar en groote, eerlijke, lieve oogen. Juliaan Filcer staat naast haar en praat tusschen de muziek door.

'Gij danst dus niet gaarne, freule Jadwiga?'

'Ik weet het eigenlijk niet,' antwoordt zij, al spelende; ik ben in zoo lang niet op een bal geweest. Mama heeft het niet gaarne.'

'Is zij bang voor uwe gezondheid?'

Jadwiga glimlacht; zij weet dat zij geen vorstelijk balcostuum bezit, doch zij antwoordt eenvoudig:

'Neen, dat niet.'

'Gij moest toch op het volgende bal komen; er komen veel officieren, die geven er vroolijkheid aan.'

'Wat kan mij die officieren schelen?' antwoordt Jadwiga, 'om officieren zou ik nooit op een bal komen. Ik maak liever muziek, of ik lees.'

'Wat leest gij?'

'Och, stichtelijke lectuur en poezie: ik lees Byron.'.

Jadwiga spreekt engelsch, Juliaan ook; hij spreekt ook italiaansch. Verliefden, die elkaar nog niet kennen, spreken altijd gaarne over hetgeen zij weten; uit verlegenheid. En Jadwiga is mooi en een weinig trotsch; en Juliaan is knap, beschaafd, verstandig, maar niet geestig. Zij praten samen over Byron, over de Krakauer comedie, over den militairen stand, over gravinnen en over het *prière d'une vierge pour piano.*

En als zij aan de theetafel geroepen worden, denkt hij: 'zij is mooi, en wel wat trotsch. Op haren adel, of op haar geld?' En zij denkt niets over hem; maar in hare groote bruine oogen ligt als een schaduw van ootmoed; dezelfde schaduw die zich om hare lippen krult, als verdubbelden trots.

Des avonds is het rijtuigje weêr voor en de Flicki's noodigen de Filcers tegen het mooie weer, dat over veertien dagen stellig aanbreekt. Ignatius heeft nog met den president over het huwelijk gesproken, en is hartelijker dan ooit; mevrouw Flicki

heeft veel over hare voorouders gepraat; zij geven elkander voor het laatst nog eens de hand; het volk dringt om het rijtuigje heen, en Ignatius geeft

den brutaalsten een slag met de zweep, de menschen zouden anders nog wel denken dat zij niet durfden!

IV.

Het mooie lenteweêr zou over veertien dagen komen, en reeds acht dagen na het bezoek in de stad, lieten de Filcers op Flickow belet vragen, en er was niets gereed.

Had de vrouw van den president zulk een haast om aan den ouden adel vermaagschapt te worden?

De fraaiste damestoiletten werden bij elkander gezocht; de oude haan zou voor soep dienen; maar hoe kwam men aan warm vleesch, en allerlei fijne gerechten!

Het eerst van al dacht Ignatius aan de vijf flesschen wijn, die zoo lang bewaard gebleven waren.

Maar o jammer! Wladzo had gedacht dat zij vergeten waren, en ze langzamerhand, zonder eenige gewetensknaging, leeggedronken.

Bij die ontdekking stond Ignatius verstomd - van woede of van schrik. En hij kon den kerel niet doodslaan, want zij hadden hem noodig! Ignatius vergenoegde zich dus met den verbluften jongen een verpletterenden blik toe te zenden, zonder hem iets anders toe te voegen dan: ‘Maandag!’

Daarop snelde hij naar mevrouw Flicki, die boven bezig was hare *paille* handschoenen met gomelastiek af te wrijven.

‘Hebt gij al vleesch, groenten, en gebak?’ vroeg hij.

Mevrouw keek op en antwoordde kortaf: ‘Neen.’

‘Nu, laat de champagne dan ook maar komen.’

‘Wat blief?’

‘Ja; Wladzo, wien de duivel hale, die... die..’ en hij kon van woede bijna niet uit zijne woorden komen.

Mevrouw Flicki, die den geheelen morgen al over de zaak gedacht had, hernam eindelijk: ‘Wij moeten geld hebben!’

‘Geld; van wien?’

‘Van Mendel! Laat hem roepen; ik wil hem spreken.’

Ignatius haalde zijne schouders op en keerde zich om.

‘En zend eene uitnoodiging aan graaf Bronikowski. Wij moeten een graaf hebben, en ik heb verteld dat hij hier dagelijks aan huis kwam.’

Mendel trad diep buigend binnen, hij was de huisjood. Ondanks zijne schijnbare nederigheid keek hij onbeschaamd en glurend rond. Hij was schuldeischer. En mevrouw Flicki zat rechtstandig op de kanapé, en zeide met zachte stem dat zij overmorgen geld moest hebben.

‘Geld! Wat heeft mijnheer gedaan met al het geld dat ik al hier heb gebracht, en waarvan ik nog niet gezien heb een enkelen duit?’

‘Gij hebt er hypotheken voor, Mendel,’ antwoordde mevrouw Flicki, met eene onuitsprekelijke uitdrukking van verachting en lankmoedigheid in hare stem.

‘Zoo veel als niets. En wanneer krijg ik mijn geld ooit terug? En hoeveel hebben mijnheer en mevrouw nu weer noodig en wat krijg ik voor zekerheid?’

Buiten in den tuin, dicht bij het open venster, stond Jadwiga en had doode takjes in haar voorschoot. Hare wangen gloeiden in de warme lentezon. ‘O, mama met Mendel,’ zeide zij wrevelig bij zich zelve, toen zij nader kwam.

‘Wij moeten twee honderd gulden hebben.’

‘En welke hypotheek geeft gij mij?’ vroeg de jood, ‘het huis is al weg, de oogst is weg, de kweekerij is weg, wat is er nog meer?’

‘Niets,’ antwoordde mevrouw Flicki hoog.

‘Mevrouw schertst,’ hernam de jood.

‘Gij hebt zoo veel aan ons verdiend, dat gij ons dit geld zonder hypotheek moet geven.’

‘Als ik kon; maar ik heb het niet. Als mevrouw nog een collier had, of...’

‘Gij hebt altijd geld,’ was het antwoord, ‘en gij zult het ons geven; wij hebben het noodig om het huwelijk van onze dochter met Juliaan Filcer tot stand te brengen.’

Mevrouw Flicki was onder die woorden langzaam rood geworden. Het was eene vernedering dat zij den jood hare huiselijke omstandigheden moest mededeelen om hem over te halen.

‘Ik heb zoo iets gemerkt,’ antwoordde de jood; ‘als mevrouw maar iets wilde zoeken zou zij nog wel iets vinden, waarop ik het geld kan voorschieten en... Maar ik zal met mijnheer spreken en van middag honderd gulden meêbrengen; honderd, meer kan ik niet doen.’

Toen de jood weg was, stond mevrouw Flicki op; greep, zonder op te zien, een potlood van de tafel en brak het met hare fijne handen in tweeën en zag toen eerst hare dochter voor het raam. Oogenblikkelijk had zij weder een kalm gelaat en trad naar het venster.

‘Gij zult koû vatten, Jadwiga, die voorjaarswarmte is bedriegelijk.’

‘Geen nood, mama,’ antwoordde Jadwiga kortaf en ging in den tuin terug. ‘Ik wil liever sterven, dan dat ik hem zóo koop!’ zeide zij driftig bij zich zelve, en klemde hare fraaie handjes ineen.

Om haar heen begon het jonge gras te groenen en de zachte twijgjes begonnen uit te botten en het oude aanzienlijke huis glimlachte in de jonge zon, als een verwarmde grijsaard, zoo onbekommerd alsof geen hypothekenkwaal zijn leven ondermijnde.

Het was zijn plicht er zoo uit te zien; een huis krijgt altijd eenige overeenkomst met zijne bewoners. Niemand mocht iets vermoeden! Want wat zouden de menschen in Szupanczice wel zeggen!

Och, sedert honderd jaren bekreunde niemand zich in Szupanczice meer om Flickow.

V.

Het was een ongelukkige Zondag, toen de familie van den president op Flickow kwam.

Het was mooi, helder weer, en overal brak het jonge groen uit. De heeren waren vriendelijk, de dames hartelijk; het huis was in zijn voorjaarsdosch, Jadwiga schooner dan ooit, Wladzo zag vuurrood, de kok was sneeuwwit en mevrouw Bronislawa zag er uit alsof zij uit eenen koninklijken grafkelder gesto len was.

He heeren en dames gingen in huis en de paarden op stal. Doch graaf Bronikowski was nog niet gekomen Hij zweefde in de lucht, als een schitterend meteoor.

Och, graaf Theofile Bronikowski had eenen armen vader en eene prinses tot moeder gehad. De vader had met den zoon in het achterhuis gedronken en de prinses had in den salon receptie gehouden. De zoon had niets geleerd dan drinken, en toen hij wees werd, en rijk, dronk hij door. Hij was ruw en gemeen als hij dronken was

De rijke apotheker, die zoo hoog speelde, was eene uitredding toen hij kwam. Tegen den avond werd er whist gespeeld; de jonge luî lazen of keuvelden aan het venster, waar het avondlicht slechts gedempt doordrong. Juliaan vond Jadwiga heden ondragelijk trotsch.

Daar hoorde men een hevig rumoer beneden op de plaats; Wladzo en de kok waren aan het worstelen met een jood. Het was Mendel, die in de stad was geweest, de dienstmaagd van den president een koralen ketting present had gedaan en een uurtje in de keuken gerust had. Hij had naar het aanstaande huwelijk gevraagd, doch het dienstbare personeel wist van niets.

Toen was Mendel eene minuut lang stom geweest van schrik; de dienstboden hadden hem water in het gezicht gesprenkeld; daarop was hij weêr bijgekomen en buiten adem naar Flickow geloopen. Reeds bij de poort had hij geschreeuwd dat hij gisteren nog honderd gulden in huis had gedragen, zonder securiteit, en nu riep hij, al worstelend:

'Ik wil mijn geld hebben! Er komt niets van dat huwelijk, zegt de meid. Ik wil mijnheer spreken! Op staanden voet!'

De kok en Wladzo drongen den driftigen jood terug; maar de man begon hoe langer zoo luider te schreeuwen. Hij moest zijn geld hebben; zij hadden hem voorgelogen; hij zou alles laten verkoopen, enz. enz.

De gasten loopen naar de vensters, te vergeefs terug gehouden door Ignatius Flicki; de graaf, die eenige oogenblikken te voren gekomen was, schatert van lachen; zulke tooneelen zijn juist naar zijn smaak! De president hoort ontsteld toe, en zijne vrouw kijkt door haar lorgnet naar mevrouw Bronislawa, die het eensklaps uitgilt van lachen.

'O, dat 's allergekst! Het is zoo waar als ik leef Henry Nagorski!' roept zij uit. 'Hij heeft zich als jood verkleed. Dat is weer een streek van hem. Bravo, Henri!' En zij lacht luid en knijpt de hand van den apotheker vast.

De apotheker, die door de Flicki's in hoog adellijk gezelschap wordt toegelaten, kijkt mevrouw Bronislawa eene minuut lang strak aan, knipt dan met de oogen en begint ook te lachen.

'Ja, het is Henri Nagorski! Bravo, Henri!'

'Henri wie?' vraagt de president, die niet weet of hij zal meê lachen.

'Henri Nagorski, uit Suczawa; hij komt ieder oogenblik in andere verkleeding; hij is een grappenmaker van de eerste soort; een neef van ons, een dwaze kerel!' En mevrouw Flicki bezwijkt bijna van het lachen.

'Dáar zie ik mijnheer!' schreeuwde intusschen de jood; 'waarom zou ik niet naar boven komen, als ik wel boven kan komen met geld?'

'Bravo, Henri!' brult Ignatius Flicki, bijna purperrood, nu op zijne beurt, en klapt in de handen; en nu lacht de president insgelijks, en het geheele gezelschap dat zich daar in het avondzonnelicht voor de ramen beweegt, klapt in de handen en roept: 'Bravo. Henri!'

De Jood, die niets dan lachende gezichten en applaudisseerende handen ziet, verliest bijna zijn verstand en wijl hij bovendien den president en zijne vrouw herkent, begint het schemerachtig bij hem op te komen dat hij een domme streek heeft begaan, en hij wijkt, half vrijwillig, half door Wladzo, den kok en den stadskoetsier gedwongen, terug en weet niet of hij in een dolhuis terecht is gekomen, dan of hij dronken is.

'Is die grappenmaker ook een goed vriend van u?' vraagt Juliaan aan Jadwiga, terwijl zij aan het andere venster de komische groep nakijken.

Jadwiga kijkt hem aan met haar fiersten blik, en wordt zeer rood. Zij antwoordt niet; doch een oogenblik later zegt zij kortaf:

'Wilt gij het terras eens met mij op en neer loopen, mijnheer Juliaan?'

In den zomer is het terras schoon; in de vroege lente is het koud; doch op dezen plechtigen avond als in het vuur verguld. Daar staat Jadwiga voor Juliaan, hare donkere lokken golven in de avondkoelte; zij houdt hare armen kruiselings over elkander, en heeft eene uitdrukking in hare groote donkere oogen, alsof zij alles om zich heen, en zich zelve veracht; diep ademhalende zegt zij:

‘Gelooft gij ook dat wij rijk zijn, mijnheer?’

‘Ik... ik heb mij daar nooit om bekommerd, freule Jadwiga,’ antwoordt Juliaan verrast en blozende.

‘Nu dan, mijn vader heeft veel schulden; wij zoeken een rijken man voor mij, en de jood Mendel is onze huisfactotum, aan wien zelfs de grond behoort waarop wij staan.’

‘Wil ik u eens wat zeggen?’ vroeg de dikke presidentsvrouw aan haren man, terwijl zij in donker naar huis reden. ‘Het is toch bedelvolk. Die graaf is een onbeschoft mensch en de apotheker is bespottelijk; Bronislawa Flicki had gewasschen handschoenen aan en er ontbreekt een steen aan hare groote oorbellen. Ik voor mij hecht geloof aan dien jood.’

‘Gij hebt gelijk, Anastasia. Maar het zou oude adel geweest zijn! - Wat zegt gij, Juliaan?

Juliaan heeft een hooge kleur. ‘Als gij op het stilzwijgende plan doelt om mij met Jadwiga te verbinden,’ zeide hij, zich dichter in zijn mantel wikkelende, ‘ik heb daarover nooit mijne opinie gezegd, omdat men mij nooit de eer heeft aangedaan er mij naar te vragen; maar nu neem ik de vrijheid u, vader, en u, lieve mama, te bekennen dat ik Jadwiga lief heb en dat zij mijne vrouw wordt.’

De president lacht en zegt: ‘O ho, gij zult u nog wel eens bedenken!’

Mama wordt boos; doch zegt niets.

‘Ik ben vast besloten, papa.’

‘En als wij u onze toestemming weigeren?’ roept zijne moeder nu luid, boven het geratel der wielen uit.

‘Dan wordt de uitvoering van het plan een half jaar uitgesteld, mama, totdat ik advokaat ben en ik u met Jadwiga om uwen zegen kan vragen.’

‘Hoi!’ schreeuwt de koetsier, en een krachtige stoot tegen een steen belet mevrouw Filcer om te antwoorden. Zij had ‘Nooit!’ willen roepen, maar brengt eene tweede aanmoediging aan de dravende paarden uit.

VI.

De lente was nu op haar liefelijkst, met het jonge groen, de bloeiende boomen, de heldere lucht en de warme zon. Na een begin van kennismaking, zooals er tusschen de Flicki's en de Filcer's had plaats gegrepen, moest nu bezoek op bezoek, vriendschappelijkheid op vriendschappelijkheid volgen, indien niet alle omgang afgesneden zou worden. Doch de Filcers hadden Flickow geheel vergeten.

‘Zij hebben lont geroken,’ zei Ignatius, ‘en trekken zich terug. Zij hebben geen gevoel voor den klank van een naam.’

Mevrouw Bronislawa, die zich nog nooit over de zaak had uitgelaten, zeide niets dan de verachtelijke woorden: ‘Ook al joden!’

Het plan was klaarblijkelijk in duigen gevallen en in de zonnige lente was de toekomst van het adellijke huis donkerder dan ooit.

Slechts Jadwiga had de vroolijkheid der jeugd niet verloren; haar hart alleen was nog in harmonie met de bloeiende natuur om haar heen, toen zij glimlachende voor

het venster harer kamer stond, en voor de derde, neen, de tiende maal, een brief van Juliaan las.

Mejonkvrouw,

Gij weet dat onze ouders een tijd lang het plan hadden ons beiden nader tot elkander te brengen. Ik moet bekennen dat ik u toen nog te weinig kende om

met bijzondere sympathie of antipathie aan dat plan te denken. Toen ik u later leerde kennen, wist ik dat ik u lief kreeg; dat gij beter, fierder, eerlijker waart, dan alle meisjes die ik tot nog toe had ontmoet; dat gij schooner waart, had ik van het eerste oogenblik af gezien. En nu weet ik dat ik u lief heb. Onedele, en slechts voor oude harten geldige redenen hebben mijne ouders genoopt, hun plan onvoorwaardelijk op te geven en bovendien mij hun veranderden wil op te dringen.

Dat moge mij nu beletten handelend op te treden, maar mijn hart blijft vrij en zelfstandig. Over een half jaar ben ik advokaat, en onafhankelijk man en dan zal ik tot u komen en u vragen: jonkvrouw Jadwiga, wilt gij mij toestaan u mondeling te herhalen wat ik u schriftelijk heb betuigd: 'Ik heb u lief?'

Liefdevolle ouders kunnen onbuigzaam zijn, doch slechts tot aan den voet van het onveranderlijke. Daar herneemt de liefde weder de overhand.

Zeg mij slechts één woord: wilt gij met mij wachten en hopen; kunt gij mij vertrouwen en kunt gij mij genegen zijn?'

Ik teeken mij,

enz. enz.

Jadwiga antwoordde na vier uren bedenktijd slechts het eenige woord: 'Ja!'

Op zekeren dag kwam de tijding te Flickow dat de president om verplaatsing naar Krakau verzocht had en dat zijn verzoek was ingewilligd.

'Wij gaan ook op reis;' zeî mevrouw Flicki, 'wij gaan naar Ostrowski, zoo als ieder jaar.'

Jadwiga zeide niets, toen zij de tijding vernam; zij ging naar hare kamer, leunde met haar hoofd op hare hand, nam den brief van Juliaan, las hem over en vouwde hem daarna bedaard weder dicht.

Daarna ging zij eensklaps voor de tafel zitten, verborg haar hoofd in hare beide handen en begon bitter te weenen. 'Zij gaan naar Krakau. Hij gaat ook. Een half jaar! Hij zal andere meisjes zien en liefhebben; hij zal zich laten verkoopen, hij gaat heen, hij is voor mij verloren.'

Zoo snikte zij nog vijf minuten. Toen stond zij op, scheurde den brief driftig in vier stukken, maar stak ze zorgvuldig in hare *portemonnaie*, als haar geheele schat.

VII.

Wasili Ostrowski bracht iederen winter te Lemberg door, doch bewoonde des zomers zijn buitengoed Ostrow.

Hij was vijftig jaren, blond, sterk, lang, deftig, en nog knap en opgeruimd als een jong mensch. Het was hem aan te zien dat hij zijn leven noch verloren, noch misbruikt had; hij had nooit eene ongelukkige, maar ook nooit eene slechte liefde gekend.

Zijne vrouw was, na een huwelijk van vijf jaren, gestorven en sedert was hij weduwnaar gebleven. Zijn lach klonk aangenaam, zijne aardigheden waren frisch, zonder gemeenheid. Hij was niet geestig, maar bezat veel gezond verstand, hij maakte geen vrouwen zijn hof, maar was beleefd jegens allen. Jegens mannen spreekt dat van zelf. Hij was van adel, maar de adel was nieuw; daarbij was hij rijk als een Nabob. Hij genoot zijn rijkdom en deelde er gaarne van mede aan zijne arme familie, met

wie hij in bijzondere betrekking stond, door zijn petekind Jadwiga. Hij betaalde menigmaal de schulden van Ignatius Flicki en een groot gedeelte van den zomer woonde de familie bij hem op Ostrow. Dan kwam Wladzo mede, en de kok bleef alleen op Flickow achter.

Ostrow was een fraai kasteel, met rijke meubelen en fraaie bloemtuinen die op vruchtbare boomgaarden uitliepen

Mevrouw Flicki was hier in haar element; zij kon hier zelfs lachen en behoefde hare waardigheid niet door eene streng vorstelijke houding te handhaven, zooals te huis, waar ieder gat in de kanapé door een graad hoogmoed meer gestopt moest worden.

Mevrouw Flicki gebruikte dagelijks ijs aan het dessert, en er stond in iedere logeerkamer een kistje met handschoenen. Dat kistje nam mevrouw Flicki iederen herfst mede naar Flickow, en deed het er den geheelen winter meê.

Ignatius Flicki dronk, liep in het bosch en de tuinen, speelde en reed bij de buren rond.

Er kwamen veel menschen op Ostrowski. Dan zong Jadwiga en speelde piano en was zeer in trek.

En des avonds was het zoo aangenaam, dat de familie na het souper nog in lang niet slapen ging, al waren er geen logeergasten. De beide heeren rookten dan nog een cigaar en keuvelden. Op een van die avonduurtjes, in een zachten, helderen maneschijn, deelde Wasili Ostrowski zijnen vriend eene gedachte mede, die hem den vorigen winter in Lemberg ingevallen was. Die gedachte was niets meer of minder dan dat hij met zijn petekind Jadwiga trouwen wilde. Hij hield van niemand zoo veel als van zijn petekind; om harentwil hield hij zelfs van den al te jovialen Ignatius, met den akelig leêgen zak. En nu hij gezien had dat Jadwiga nog altijd even lief, hooghartig en mooi was, en nog geen verklaarden aanbidder had, deelde hij Ignatius die gedachten mede.

‘Wel zeker, spreek met het kind,’ riep Ignatius opgetogen.

‘Dat wil ik niet doen eer ik weet of zij van mij houdt.’

‘Wat duivel, zijt gij beschroomd?’

De deftige edelman bloosde, schraapte zich de keel en antwoordde: ‘Wel mogelijk, ik heb nooit een huwelijksaanzoek gedaan; mijne eerste vrouw was al vroeg voor mij bestemd. Spreek gij met Jadwiga, Ignatius, en als zij niet wil, moet er geen woord meer over gesproken worden; dan blijft alles zooals het is.’

Den volgenden morgen trad Ignatius reeds vroeg bij zijne dochter in hare slaapkamer, terwijl zij haar haar opmaakte, en deelde haar de zaak mede.

Jadwiga Flicki was een flink, trouwhartig, braaf meisje, even ver van sentimentaliteit als van ongevoeligheid verwijderd. Zij schrikte hevig en kon in het eerste oogenblik geen woord spreken. Doch eindelijk gaf de gedachte aan dwang haar haar volle besef terug. ‘En zou ik met hem trouwen? Met mijn peetoom! Verlangt hij dat?’

‘Ja zeker, en mij dunkt, gij behoeft u niet te bedenken. Het is uw geluk en het onze. Geef hem maar aanstonds het jawoord. Ik ga naar uwe moeder om het haar te vertellen.’

Oom Ostrowski was mooi, braaf, rijk, hij was het gepersonifieerde geluk; Jadwiga begreep dat hare ouders zich niet slechts tegen een weigerend antwoord bepaald verzetten zouden, maar dat het haar ook belachelijk zou maken in de oogen der gansche wereld. Zij zeide dus slechts zeer bleek en zeer bedaard en met zeer groote donkere oogen, die haren vader in ernst aankeken: ‘En mag ik zelve mijn antwoord aan oom brengen?’

‘Zeker, hij wacht er met ongeduld op, gelukkige meid. Geef mij een zoen; gij zijt ons juweeltje; nog een zoen. Zoo. Nu ga ik naar uwe moeder. Maak vlug dat gij klaar komt en maak u mooi. Geef me nog een zoen. Ik zal hier wonen. Wladzo krijgt een gouden horologie; maar Mendel trek ik den baard uit!’

VIII.

Jadwiga was bij al hare fierheid zoo eenvoudig als een kind, ofschoon zij sprak en handelde als een dame.

Zij kwam dien morgen naast Wasili Ostrowski staan, terwijl hij voor zijne schrijftafel zat, en zich met een blos van verlegenheid naar zijn petekind omwendde. Zij legde hare kleine hand vertrouwelijk op zijn schouder en zeide:

'Oom, papa heeft mij bij u gezonden.'

Oom wilde lachende opstaan, doch de kleine hand drukte hem op den stoel terug. 'Papa heeft mij gezegd dat gij met mij trouwen wilt.'

Hij sloeg zijn arm om haar heen, zooals hij dikwijls gedaan had, toen zij nog een klein meisje was en versjes voor hem opgezegd, of hem bouquetjes geplukt had. De kleur op zijne wangen werd al hooger en hooger van verlegenheid, hij lachte en riep: 'Nu, en zijt gij nu boos op mij?'

'Boos, oom! terwijl het enkel goedheid van u is, om mij tot een rijke gelukkige dame te maken? Maar...'

'Nu, en...? Wasili Ostrowski houdt haar in zijne armen. En zij is waarlijk nog als een kind, en de gedachte welke hij nauwelijks in woorden zou kunnen brengen, doet hem plotseling inzien dat dat eenvoudige meisje hem altijd meer als een vader dan als een man zou beschouwen. En hij zag op haar neêr als een beschermer, niet als een aanbidder. Er ligt iets eigendommelijks in de liefde van een rechtschapen, ridderlijken, bejaarden man. Zij is zoo na verwant aan de liefde eens jongeldigs, dat zij, verkeerd begrepen, veel ongeluk kan te weeg brengen.

'Nu?' vroeg Wasili, opgeruimd, doch in zijn hart ontnuchterd.

'Maar... het kan onmogelijk, oom.'

'Waarom niet?' Hij had het altijd wel geweten! Dat voelde hij nu.

'Omdat... omdat een ander mij lief heeft, dien...'

'Dien gij liever hebt dan mij, kleine Jadwiga.'

'Neen; dien ik anders liefheb, oom.'

'En met wien gij trouwen wilt?'

'Ook niet. Ik trouw niet. Dat mag niet. Maar ik zou altijd meer van hem houden dan van mijn man. En dat zou leelijk zijn. Dat voel ik. Daar, lees dien brief.'

En terwijl zij hem den brief, met eene recht fiere en elegante beweging overgaf, borst zij eensklaps in snikken uit, maakte zich los en leunde tegen den hoogen stoel en bleef zoo bevende en ongelukkig staan.

Wasili Ostrowski had nog nooit zulk een mooi gezicht gehad als nu. Hij was nog nooit zoo oud geweest; maar ook nooit zoo beminnenswaardig, onder zijn sluier van zelfverloochening. Hij las den brief nauwkeurig door; hij las er lang over.

'Gij kunt dus nooit gelukkig zijn, arm kind,' zeide hij toen ernstig.

'Neen; omdat ik arm ben;' snikte zij.

'Nu, nu schrei zoo niet, kind. Ik heb u maar tot eene heele dame willen maken. Maar als het u zoo ongelukkig maakt, is het immers alles uit. Wees niet bang voor uw vader; ik zelf zal mij terugtrekken en mij laten uitschelden. Ik heb er u te lief toe. Ik zal dan wel een ander jong meisje trouwen.'

Jadwiga had nu uitgeschreid en keek op; zij nam den brief terug en omhelsde haren oom. Zij had geen vijand meer, al had zij ook geen hoop. Dat maakt kalm. Zij had oom weer lief en was weer een kind. 'Maar dat moest gij niet doen, oom,' zeide zij.

‘Waarom niet?’

‘Omdat alle meisjes zoo eerlijk niet zouden zijn als ik en u om uw geld zouden nemen, terwijl zij in haar hart meer van een ander hielden.’

Nu werd Wasili Ostrowski boos; rooder nog dan zoo straks, mooier dan ooit en midden in zijn hart getroffen; hij had zich nog nooit zoo gekrenkt gevoeld.

'Wat! ben ik oud en leelijk? Ge weet niet wat ge praat!'

Jadwiga schrikte. En hij was zoo lief geweest voor haar! Zij greep zijne handen, welke hij terugtrok; zij sloeg haren arm om hem heen, ofschoon hij zich losmaakte, en riep; 'Neen, oom, ik heb nooit zulk een mooi man gezien als gij zijt; met zulk een edel gezicht, zulke oogen, zoo groot, en ferm; niemand bevalt mij beter dan gij.'

Nu wordt hij nog verlegener en boozer en maakt zich driftig los.

'Nu?'

'Maar.... maar oom.... ik.... ik voel altijd dat het niet lang meer duren zal....'

Hij lacht en is verlegen, boos of treurig. Hij zegt haar lachende goeden dag en zij moet heengaan. Beschroomd, zooals vroeger, als zij stout was. Zij weet zelve niet wat zij gezegd heeft... zij is geheel in de war. Al wat zij weet, is dat zij Juliaan Filcer nog nooit zoo lief gehad heeft als nu.

Eerst des middags kwam Wasili Ostrowski weder uit zijne kamer. Hij liep met vasten tred en zijn goede glimlach stond dubbel goed op zijn ernstig gelaat. Tn de vestibule vond hij Jadwiga, die uit angst voor hare ouders het huis uitgeloopen was. Hij nam haar bij de hand en legde zijne andere op haar hoofd. Zij keek beschroomd naar hem op. Hij was zoo vreemd.

'Jadwiga,' zeide hij, half ondeugend, 'ik heb mij bedacht; ik zal geen ander meisje trouwen, omdat zij mij toch maar om mijn geld zoude nemen!'

Zij sloeg hare oogen neer; het deed haar zeer; zij zeide beschaamd, doch eerlijk: 'Dat is goed, oom.'

'En ik zal mij in Lemberg niet gek meer aanstellen; ik zal voortaan whist spelen met oude generaalsvrouwen.'

Jadwiga begreep hem niet en keek op.

'En wijl ik geen kinderen heb en geene vrouw neem, maak ik u tot mijne erfgenaam'

Jadwiga deed een uitroep.

'Dan zullen uwe ouders niet boos op u zijn en gij kunt uw flauwen Juliaan trouwen; want het is een ongeluk en eene schande als een vrouw een ander liever heeft dan haar eigen man. Morgen ga ik naar de paardenmarkt te Szupanezice en gij gaat meê en presenteert mij bij den president.'

IX.

En toen de dag van de bruiloft, bepaald was, en er op Flickow gekookt en gebraden werd en de voorvaderen schoon gemaakt werden, en Mendel al zijn geld beet had en met een groot hoera door den kok en Wladzo de deur werd uitgejaagd, en Ignatius op die operatie neerkeek, viel zijne vrouw hem om den hals en begon te snikken.

En toen de bruidstoet naar de stad reed, fluisterde mevrouw Bronislawa, achter hare fijne witte handschoenen: 'Wat zullen de menschen wel zeggen!'

Suum cuique.

Taalverrijking.

Een ‘Nieuw Hoogduitsch-Nederduitsch Woordenboek’ heeft men ‘doen vervaardigen.’ Het is ‘vervaardigd naar aanleiding van het geheel uitverkochte Hoogduitsch Woordenboek van *Calisch* en herzien en verbeterd door *H.W. Muller*, leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Rotterdam.’

Wij hopen van harte, dat het onderwijs in de Nederlandsche taal aan Rotterdam's Hoogere Burgerschool den heer Muller is toevertrouwd. Onder zijne leiding zal onze moedertaal, wier rijkdom ten spreekwoord is, haar schatten met woekerwinst vermeerderd zien.

In de 8 bladzijden, die ons ter proeve werden aangeboden, vinden wij tal van woorden, die door onze taalkenners met blijde verrassing zullen begroet worden.

Enkele proeven maar;

Ontleeren - ontlegeren - ontlenden - ontligchamen - ontlijmen - ontlooden - ontlommeren - ontlorsen - ontlorven - ontlosselijk - ontluren - ontmergen - ontmodderen - ontmomming - ontmonden - ontmorsen - ontmuilen - ontoefenen - ontoogen (van de oogen berooven) - ontouderen (van de ouders berooven) - ontplukken - ontprating - ontscheppen - ontschepteren - ontschijnen - ontveiligen - ontvoogden - ontvrouwen - ontvullen - ontwilderen - ontzuiveren - onuitbeeldelijk - onuitkomelijk - onuitschrijfelijk - onverbergelijk - onverhuwelijkt - onvermaak - onverwaand - onverzinnelijk - onvlaat enz. enz. enz.

De inrigting van het nieuwe woordenboek voldoet aan alle billijke eischen; men oordeele:

Ontoogen, bw. der Augen berauben. -*ordnen*, bw. in Unordnung bringen. -*ouderen*, bw. der Eltern berauben. -*pakken*, bw. auspacken. -*pakking*, v. Auspacken, o. -*panden*, bw. ein Pfand einlösen. -*panding*, v. Einlösen eines Pfandes. o. -*paren*, bw. zusammengehörende Sachen von einander trennen. -*pekelen.* bw. von der Lake befreien, vom Salze befreien, versüssen (vom Meerwasser). -*plaasteren.* Z. *Ontpleisteren.* -*planten* bw. verpflanzen, versetzen. -*planting*, v. Verpflanzung, Versetzung, v. -*plegen*, bw. entwöhnen. -*pleisteren*, bw. das Pflaster abnehmen, vom Pflaster befreien. -*pleiten*, bw. abplaidiren. -*ploffen*, ow. puffen, platzen, zünden, exploidiren (in der Chemie) niederschlagen, präzipitiren. -*ploffing*, v. (in der Chemie) Präzipitation, v. Losknallen, o. Explosion, v. -*plonderen*, bw. ausplündern, plündern. -*plooijen*, bw. entfalten, entwickeln, aus einander legen, aus einander breiten. -*plooijing*, v. Entfaltung, Entwickelung, v. -*pluimen*, bw. rupfen, der Federn berauben. -*pluizen*, bw. wegnehmen, durch genaues Nachforschen entdecken. -*plukken*, bw. abpflücken. -*poorteren*, bw. des Bürgerrechts berauben. -*poortering*, v. Beraubung vom Bürgerrechte. -*pragchen*, bw. abbetteln, erbetteln. -*praten*, bw. ausreden, abrathen, widerrathen, durch Zureden aus dem Kopfe bringen, von einer Meinung abbringen, umstimmen. -*prating*, v. Ausreden, Abrathen, Widerrathen, o. -*preken*, bw. abrathen. -*prikkelen*, bw. des Stachels berauben. -*purperen*, bw. den Purper abnehmen. -*raadselen*, bw. enträthseln, ein Räthsel auflösen. - *raadseling*, v. Enträthselung, Auflösung eines Räthsels, v. - *raden*, -*rader*, -*rading.* Z. *Afraden* enz.

Wie de Hoogduitsche uitdrukking zoekt voor ‘Ontpakken’ of ‘Ontploffing’ zoekt natuurlijk 't eerst op ‘ontoogen.’

Zoo vindt men ‘onverzoend’ en ‘onverzwelgbaar’ terstond onder het hoofd **‘onverzierd.’**

De Hoogere Burgerscholen vliegen toch al heel hoog.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het wetsontwerp op het hooger onderwijs van den minister Fock vergeleken met dat van den oud-minister Heemskerk, door A.J. Vitringa. (*Vervolg.*)

Eindexamen van de gymnasia voor aanstaande medici, filozofen enz.

Ook in deze tweede alinea van art. 10 is, in de door ons gebruikte uitgave ten minste, een drukfout: deze aspiranten zullen toch wel geen examen in 't Hebreeuwsch hebben af te leggen? Eene andere vraag is, welke letter in plaats van *c* moet staan? Misschien *e* (nederlandsche taal- en letterkunde)? Neen, zal een ander zeggen, dan veeleer *a* (grieksche taal- en letterkunde)! Niets ondersteunt meer 't geheugen dan het goed verstaan van de technische termen der wetenschappen, waarop men zich zal toeleggen. Zonder dat zijn die termen even moeijelijk te onthouden en worden even ligt met elkander verward, als wanneer men zich, bij uitvoerige behandeling van geschiedenis en land- en volkenkunde, chinesche, japanesche of woorden uit eene andere taal, die men niet magtig is, in 't geheugen wil prenten. Voor den medicus en filozoof is de grieksche etymologie een onschatbaar, zoo al niet onontbeerlijk instrument, om zijne verdere studiën gemakkelijk te maken. Zoo zouden wij werkelijk, al is ook - zooals wij vermoeden - de letter *a* niet bedoeld, ernstig in bedenking geven, het Grieksch ook hier onder de examenvakken op te nemen. Wij weten wel, dat het hier hetzelfde geval is als met de wiskunde voor juristen en literatoren: wij houden het er voor, dat het niet in de bedoeling van den ontwerper ligt den aanstaanden beoefenaar der na-

tuurwetenschappen geen onderrigt in 't Grieksch te laten geven. Wij weten wel, dat bij overgangsexamens van de eene klasse naar de andere vorderingen in het Grieksch tot een even strenge voorwaarde kunnen gesteld worden als thans geschiedt of ten minste behoort te geschieden. Maar wij zien dan ook niet in, waartoe de weglating van dit vak op het staatsexamen anders kan dienen, dan om allerlei middelen ter ontduiking van deze studie in de hand te werken. En het vormende nut dezer letterkunde voor 't hooger onderwijs zal de minister toch wel allerminst ontkennen? Hij zal toch wel een der laatsten zijn om te loochenen, dat de grieksche letterkunde rijkere vruchten tot vorming van smaak en verheldering van het denken kan opleveren dan de latijnsche?

't Valt onzes inziens niet te ontkennen, dat er bij de splitsing der examenvakken een zeker hinken op twee gedachten plaats heeft. Wat is, moeten wij vragen, het doel des ontwerpers? Wil hij alleen staatsexamen afnemen in die vakken, welke de toekomstige student niet missen kan ten behoeve zijner volgende vakstudie, en de overige als wetenschappen ter algemeene geestontwikkeling wèl later doceren, maar toch zóó, dat de Staat ter toelating tot latere akademische examens zich er niet mede bemoeit? *Hiervoor* schijnt te pleiten, dat juristen en literatoren vrijstelling hebben van wiskunde en fyzische wetenschappen; dat aanstaande medici en filozofen noch over Grieksch (?), noch over aardrijkskunde en geschiedenis, noch over staathuishoudkunde enz. ondervraagd zullen worden en dat het Latijn hun gemakkelijk wordt gemaakt. Maar *er tegen* pleit, dat literatoren bv. staathuishoudkunde en gemeente-, provinciale- en staatsinrigting van Nederland, dat medici Nederlandsche letterkunde (?) moeten verstaan.

Dergelijke zaken wijzen er op, dat de minister gymnaziaal onderwijs opvat als *algemeen* vormend voor alle hoogere studie.

En dit is, dunkt ons, het ware oogpunt, waaruit het onderwijs op 't gymnasium werkelijk *moet* beschouwd worden.

De vraag is, of de minister dit niet wederom uit het oog verliest, wanneer hij bv. een toekomstigen medicus geheel ontslaat van examen in historie en Grieksch en duidelijk te kennen geeft, dat latijnsche dichters, redenaars, geschiedschrijvers voor hem overbodige weelde zijn - hij behoeft immers alleen bewijzen te geven, dat hij *wetenschappelijke* schrijvers(*) (dus bv. Vitruvius, Celsus, Columella) verstaat!

Of misschien is de bedoeling, dat de examinator hun de Pharmacopoea zal voorleggen? De aanstaande medicus en filozoof zal dus vrij gelijk staan met een leerling der hoogere burgerschool *plus* een weinig

(*) Wij nemen de vrijheid op het bedenkelijke van het woord *wetenschappelijken schrijver*, ook voor de moderne talen, oplettend te maken. Waarom juist bij medici en filozofen dit attribuut? Is 't niet genoeg, als zij eenvoudig, even als juristen, eenvoudig fransche, duitsche en engelsche *schrijvers* verstaan? Zijn zij, die voor afzonderlijke wetenschappen worden opgeleid, reeds in staat wetenschappelijke terminologiën te kennen? Een examinator zou hun zeker zonderlinge boeken ter vertaling kunnen voorleggen!

potjeslatijn? Is dat, moet men vragen, voorbereiding tot *hooger* onderwijs?

Doch al weder zal hierop geantwoord worden: gij verwart het examen met het onderwijs aan 't gymnasium: al loopt het examen slechts over die vakken, het onderwijs omvat er veel meerdere. De medicus en de filozoof kunnen immers even goed als jurist en literator geschiedenis en Grieksch en klassiek latijn geleerd hebben, al leggen zij er geen staatsexamen in af!

Dit is volkomen waar. Wij zelven wezen er reeds herhaaldelijk op, dat aan het gymnasium zelf de maatregelen moeten genomen worden om de opleiding van geen der leerlingen tot eenzijdigheid te doen vervallen.

Maar er bestaat eene andere zwarigheid: als aan toekomstige beoefenaren der natuurwetenschappen zulk een examen wordt afgenomen als het ontwerp voorslaat, *hoe zal het dan gesteld zijn met de algemeene geestontwikkeling van hen, die niet aan de gymnasia, maar door privaatonderwijs hunne opleiding hebben ontvangen?*

Men behoeft geen profetischen geest te bezitten om te voorspellen, dat de zoodanigen zich tot het examen zullen aanmelden zonder ooit wiskunde, anderen zonder ooit Grieksch en historie geleerd te hebben, zonder ooit een klassiken latijnschen auteur onder de oogen te hebben gehad!

't Gevolg zal zijn, dat het door privaatonderwijs ‘klaarmaken’ verbazend zal toenemen. En wie den geest des tijds kent, zal ligt inzien, dat de medici en filozofen, die zich voor 't examen aanmelden, in den regel niet zullen komen van de gymnasia, maar van de hoogere burgerscholen; een stuk of wat privaatlessen zijn ligt onder de hand waar te nemen!

Hoe moet men zulk een maatregel kwalificeren: als bevorderen of benadeelen van ‘de beoefening der wetenschap om haar zelve’? Werkt zóó ‘het vaderland mede tot vooruitgang der wetenschap,’ of geeft het de middelen aan de hand om jongelieden zoo eenzijdig, als maar eenigzins mogelijk is, ontwikkeld naar de hoogeschool te zenden en de ‘*zelfstandige* beoefening der wetenschap’ tot een ijdel woord te maken?

Examen van hen, die niet een gymnasium bezocht hebben.

't Is, naar onze meening, allernoodzakelijkst, dat ten behoeve van aldus voorbereiden een afzonderlijk artikel aan het ontwerp toegevoegd worde, aldus luidende:

Van hen, die geen bewijs kunnen vertoonen, dat zij hunne opleiding hebben ten einde gebragt aan een rijks-gymnasium of aan eene inrigting, in art. 7 bedoeld, zal *bovendien* examen worden afgenomen:

Van hen, die zich op de studie der regten, der staatswetenschappen of der letteren zullen toeleggen, in de *wiskunde;*

Van hen, die zich op de studie der genees-, heel- en verloskunde, der artsenij-bereidkunde of der wis- en natuurkundige wetenschappen zullen toeleggen, in de vakken vermeld onder *a*, *b*, *n*, *o.*

Wanneer niet een artikel in dezen geest aan het ontwerp toegevoegd wordt, zal men, vrees ik, van nog zonderlinger manieren tot voorbereiding voor de hoogeschool hooren dan thans, en de gymnasia zullen alleen voorbereidingsplaatsen worden voor aanstaande juristen en literatoren - over theologen later. Medici en filozofen zullen, even als de voormalige toekomstige klinisten, zich al dat hoofdbreken met klassike studie wel weten te besparen. Wat dunkt u, zal er nu een echt wetenschappelijke geest komen onder onze geleerden in 't vak der medicijnen en der filozofie?

Voegt men dergelijke bepaling, als wij voorstelden, bij de wet, dan zien wij er geen bezwaar in, dat voor hen, die van een gymnasium ontslagen zijn, niet examen worde afgenomen in alle vakken, waarin zij onderwijs ontvangen hebben. Dat is niet noodig. De Staat oefent, dunkt mij, dan alleen eenig toezigt, dat, behalve het *algemeene* onderrigt ter geestontwikkeling, die vakken niet verzuimd zijn, welke de aanstaande student ter verkrijging van het eerstvolgende diploma inzonderheid noodig heeft.

Welk examen moet worden afgelegd door toekomstige beoefenaars der geschiedenis en der godgeleerdheid?

Dat zij examen moeten afleggen is zeker. De artt. 88 en 89 toch luiden:

‘88. Het meesterschap in de verschillende vakken wordt verkregen door het afleggen van de hierna vermelde examina.

89. Tot het afleggen dezer examina wordt een ieder, onverschillig waar hij de daarvoor vereischte kundigheden hebbe opgedaan, toegelaten, *mits hij in het bezit zij van het getuigschrift vermeld in art.* 9.’

Aangezien er nu een meesterschap in de geschiedenis (art. 122), en een in de godgeleerdheid (art. 123-125) bestaat, is de vraag: Welk examen moeten zij afleggen vóór hunne komst aan de hoogeschool, ten einde later het diploma van hun meesterschap te kunnen magtig worden?

Het art. 10, waarmede wij ons thans bezig houden, laat ons in niet geringe onzekerheid. Toekomstige godgeleerden en geschiedkundigen worden er niet in genoemd.

Zijn er een of twee alinea's, op hen betrekking hebbende, uitgevallen? Dit is niet waarschijnlijk!

Wat dan? Kan misschien op hen slaan de derde alinea van het artikel 10, aldus luidende:

‘Voor hen, die een algemeen examen wenschen af te leggen, de vakken vermeld onder *a*, *b*, *d*, *o*, *q* en *r.*’

Wat wordt hier met het woord *algemeen* bedoeld?

Is het een examen voor jongelui, die, zooals in Duitschland vaak voorkomt, het gymnasium hebben bezocht, en toch niet voornemens zijn hunne studiën aan de hoogeschool voort te zetten?

Dat de zoodanigen toch een getuigschrift zouden verlangen, laat zich denken; maar dat er in Nederland zulke discipels zullen gevonden worden, laat zich niet denken(*).

Wat dan? Is dit *algemeene* examen voor hen, die naar de akademie gaan, zonder nog bepaald te hebben, op welk vak zij zich zullen toeleggen, zoodat zij een volgend jaar het kunnen aanvullen met de speciale vakken der eerste en der tweede alinea?

Of is dit *algemeene* examen juist bestemd voor theologen en historici? Zonderlinge beteekenis van 't woord ‘algemeen!’ 't Mocht er dan toch waarlijk wel bijstaan; anders is het te vreezen, dat aanstaande godgeleerden en geschiedvorschers bij art. 89 zullen blijven vragen: welk getuigschrift moeten wij bezitten?

Bovendien, waarom aan theologen speciaal een examen over grieksche en romeinsche oudheden afgenomen? Of is hier wederom een drukfout?

Hoe 't ook zij, 't een en ander heeft dringend nadere opheldering noodig.

Zoo de geheele alinea niet eene vergissing of drukfout is, zouden wij voorstellen in haar plaats te lezen:

‘Voor hen, die zich op de studie der godgeleerdheid zullen toeleggen, de vakken vermeld onder *a*, *b*, *c*, *e*, *o*, benevens de bewijzen dat de candidaat met gemak de schrijvers in de fransche, hoogduitsche en engelsche talen verstaat.’

Verder art. 116 aldus te lezen:

‘Er zijn *zes* einddiplomata in de letterkundige wetenschappen verkrijgbaar:

1°. enz.

6°. in de geschiedenis.’

Eindelijk diende bij het artikel, welks toevoeging wij wenschelijk achtten voor hen, die door privaatonderwijs zijn opgeleid, bepaald te worden, dat ook aanstaande theologen in dat geval een examen in de wiskunde zullen moeten doorstaan.

Uit art. 11 blijkt, dat er meer dan ééne kommissie zal werkzaam zijn, om het examen, waarover wij handelen, af te nemen. Zoo ver-

(*) Deze verklaring wordt aanbevolen door de woorden der memorie van toelichting bij art. 9 (p. 37): ‘Er zal gelegenheid moeten bestaan (voor hen nl., die *niet* met een maatschappelijk doel het hooger onderwijs zoeken,’ en dus geene verdere examina wenschen af te leggen) om een getuigschrift te verkrijgen, maar de verpligting tot het verkrijgen daarvan is onnoodig.’

meerdert zeker 't getal der examinatoren; maar zij kunnen daarentegen ook met minder langdurige zitting volstaan. Volgens de memorie van toelichting (p. 37 vg.) is deze maatregel genomen ten gerieve der examinandi: aan hen wordt thans de vrijheid gelaten ‘zelf de commissie, die hen examineren zal, te kiezen.’

Wij willen niets vóór of tegen dezen maatregel in 't midden brengen; maar ons liever, tot afwisseling in deze drooge beschouwing, een oogenblik vrolijk maken over de zonderlinge wijze, waarop een gymnaziast - 't was niet een van de domste - deze woorden misverstond. 't Jonge mensch verheugde zich innig over de groote liberaliteit van deze wet. Vooral beviel hem bijzonder, dat hij en zijne kameraden ‘de commissie, die hem examineren zal, zouden mogen kiezen.’ Ze zouden, meenden zij, wel zorgen slechts zulke lieden er toe te benoemen, op wier toegevendheid zij konden staat maken!

Studie-plan aan de gymnasia.

Naar ons inzien kunnen in het studie-plan der gymnasia twee wegen gevolgd worden. Men veroorlove mij den eenen te noemen de *duitsche* rigting; de andere is die, welken de heer Heemskerk in zijn ontwerp voorsloeg.

Men ziet het, de vakken, die aan een gymnasium zullen onderwezen worden, vormen een tamelijk lange lijst. Nu is de vraag: zullen alle leerlingen, onverschillig voor welk studievak zij bestemd zijn, de lessen in al die vakken bijwonen, of zal de splitsing, die bij het eindexamen wordt voorgeslagen, ook gedeeltelijk op het onderwijs worden toegepast en, zoo al niet bij den aanvang, dan toch in de laatste jaren van den cursus?

Voor het eerste stelsel, dat aan de pruissische gymnasia wordt toegepast, valt veel te zeggen. Reeds de algemeene ontwikkelende strekking van gymnaziaal onderwijs, waarmede deze regering veel schijnt op te hebben, - blijkens het ideaal, dat zij zich vormt van de progymnasia als kweekscholen van algemeene beschaving en de bepaling omtrent een ‘algemeen examen’ voor hen, die niet met een ‘maatschappelijk doel het hooger onderwijs zoeken’ - het begrip, dat het gymnasium, behalve voorbereiding voor de hoogeschool, ook algemeene ontwikkeling moet verschaffen, maakt het denkbeeld aanbevelenswaardig, dat de lessen in alle vakken door alle leerlingen, zonder onderscheid, zullen bijgewoond worden. Van de vrije keuze der ouders, of inderdaad der hunne ouders bepratende leerlingen willen wij liefst niet meer spreken. Zoo eerst zal een jongeling veelzijdig ontwikkeld aan de hoogeschool komen. Dáár eerst splitsen de studievakken zich, nadat hij op het gymnasium algemeene gronden zoowel van letterkunde en geschiedenis, als van fyzische wetenschappen heeft gelegd. Daar eerst zie ik het ideaal van echt gymnaziaal onderwijs verwezenlijkt, waar de aanstaande

literator, jurist en theoloog niet eenzijdig alleen taal en historische studiën hebben gedreven met de grondslagen der wiskunde, maar waar tevens de algemeene beginselen van natuur-, schei-, delfstof-, aard-, planten- en dierkunde hun een open oog en ontvangbaren geest hebben verschaft om de gewrochten van natuur en kunst te begrijpen. Omgekeerd zie ik het behoedmiddel tegen de eenzijdigheid, waarin medicus en natuurfilozoof zoo ligt vervallen, hierin, dat zij even ver als hunne toekomstige medestudenten in de geestelijke en historische wetenschappen gevorderd zijn in de vakken der letterkunde en geschiedenis. Zoo eerst zien wij in het gymnasium de ware kweekschool voor hooger onderwijs, voor een onderwijs, dat niet tot hoofddoel stelt het geschikt maken om met een of ander beroep den kost te verdienen, maar een onderwijs, dat uitgaat van een onbevangen blik op het groote geheel der menschelijke kennis, om later het algemeene op het bijzondere toe te passen.

Aan de pruissische gymnasia volgt men dan ook deze methode. Men vergunne mij uit het bekende werk van Dr. Wiese (p. 24) het algemeen studieplan der gymnasia mede te deelen, zooals het bij ministeriëel besluit van 7 Jan. 1856 is vastgesteld:

	VI	**V**	**IV**	**III**	**II**	**I**
Godsdienstonderwijs	3	3	2	2	2	2
Duitsch	2	2	2	2	2	3
Latijn	10	10	10	10	10	8
Grieksch	-	-	6	6	6	6
Fransch	-	3	2	2	2	2
Geschied. en geogr.	2	2	3	3	3	3
Wisk. en rekenen	4	3	3	3	4	4
Physica	-	-	-	-	1	2
Natuurgeschiedenis	(2)	(2)	-	2	-	-
Teekenen	2	2	2	-	-	-
Schrijven	3	3	-	-	-	-
Totaal per week	28	30	30	30	30	30

Deze regeling duldt intusschen op de verschillende inrigtingen, naar plaatselijke omstandigheden, velerlei uitzonderingen.

Het aantal schooluren is op onze inrigtingen in den regel 32 uren per week. Hieruit zou volgen, dat men, met weglating van godsdienstonderwijs, teekenen en schrijven, tijds genoeg zou overhouden tot lessen in Nederlandsch, Engelsch, staathuishoudkunde enz., oudheden, uiterlijke welsprekendheid, die het ontwerp van onzen minister bovendien voorschrijft. Mitsdien zou, het pruissische studieplan tot grondslag ge-

legd zijnde, het onderwijs in alle vakken ook aan onze gymnasia door alle leerlingen zonder onderscheid kunnen bijgewoond en het ideaal van algemeene geestontwikkeling ook ten onzent kunnen verwezenlijkt worden.

Hiertegen zal men echter één bezwaar te berde brengen: er zijn alsdan te weinig lessen in de fyzische wetenschappen, niet voor juristen, literatoren en theologen, maar wel voor toekomstige medici en filozofen.

In Pruissen geldt dit bezwaar niet. Men bedenke wel, dat de klassen *tertia*, *secunda* en *prima* aldaar van *tweejarigen* cursus zijn.

Hierdoor verkrijgt de loop van zaken een geheel ander aanzien. In VI en V wordt (zie p. 624 vg.) het onderwijs in de *natuurgeschiedenis*, dat op de tabel tusschen ( ) staat, alleen dan ten uitvoer gelegd, wanneer de krachten van het onderwijzend personeel toelaten op eene populaire wijze de jeugdige leerlingen er mede bezig te houden. Zoo niet, dan worden de hierdoor opengevallen uren besteed aan aardrijkskunde en rekenen. Eerst in de derde klasse, welke twee jaren duurt, begint men met ernst zich op dit vak toe te leggen. Dan wordt b.v. botanica en zoölogie gegeven. In de secunda, eveneens twee jaren lang, b.v. een overzicht over physica. In prima, wederom van twee jaren, zie ik in een der voor mij liggende programmen, ‘de leer der imponderabilia.’

Wanneer wij dit in aanmerking nemen, dat de drie hoogste klassen, waarin de natuurwetenschappen *moeten* beoefend worden, elk twee jaren duren, zou het getal der leeruren wel niet te gering zijn om aan de zeer matige eischen te voldoen, die onze minister voor het eindexamen voorstelt.

Doch de zaak verkrijgt een geheel ander voorkomen, wanneer men overweegt, dat de cursus der drie hoogste klassen, welke in Pruissen *zes* jaren inneemt, bij ons te lande in *drie* jaren moet afgelegd worden. Dan zijn zeker één of twee lesuren per week in deze vakken voor toekomstige beoefenaars der natuurwetenschappen veel te weinig. En neemt men er meerdere ten koste van onderwijs in talen, vooral in oude talen, dan zullen aanstaande literatoren enz. aanmerkelijk te kort komen.

De beperkte duur van den cursus, die bij ons te lande niet langer kan zijn, dewijl het meer uitgebreid lager onderwijs, of liever, de zoogenaamde fransche school, minstens drie der beste leerjaren absorbeert, maakt het onmogelijk al de vakken te doen onderwijzen, die tot algemeene voorbereiding tot elke studie, welke het ook wezen moge, zoo hoogst wenschelijk moeten geacht worden. In Pruissen kent men dat meer uitgebreid lager onderwijs niet: gymnasium en reaalschool - gelijk staande met onze hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus - sluiten daar onmiddellijk bij 't lager onderwijs aan. Dit maakt een studietijd van negen jaren aan gymnasium en reaalschool

mogelijk; en dit maakt ook, dat hetgeen hier aan beide soorten van inrigtingen met zenuwachtige haast en met overstelping van studievakken moet aangeleerd worden(*), bij onze over-rijnsche naburen grondig en zonder eenige overhaasting afloopt.

Het éénige wat ons, naar mijne meening, overschiet, is de rigting, welke ik in mijne stukken van Mei en Junij des vorigen jaars den heer Heemskerk meende te moeten toeschrijven, te volgen. Vergis ik mij niet al te zeer, dan was het plan van dien minister de vier eerste jaren van den cursus voor allen gelijk te maken. Daar zouden dan de vakken onderwezen worden, die voor het progymnasium zijn voorgeschreven. Deze vakken zijn nagenoeg dezelfde, die aan de thans bestaande gymnasia worden onderwezen. Gedurende de twee laatste jaren echter zou eene splitsing plaats grijpen. Doch niet eene volkomene. Wij meenden(†), het lag in den geest des ontwerpers, dat *allen* zonder onderscheid lessen bleven bijwonen in geschiedenis, wiskunde, nieuwe letterkunde en in Latijn en Grieksch.

In de overige vakken echter zou, dacht ons, eene splitsing plaats grijpen, zoodat de tijd, dien de aanstaande medicus en filozoof aan natuur-wetenschappen wijden, door literator en jurist zouden besteed worden aan antiquiteiten, door den theoloog aan hebreeuwsche taal en, zoo mogelijk, ook aan joodsche oudheden.

Op deze wijze wordt het hollandsche gymnasium eigenlijk eene inrigting van tweeslachtigen aard: de vier eerste jaren van den cursus zouden een tegenwoordig gymnasium, de twee laatste jaren de propaedeusis der hoogeschool, dat is, reeds gedeeltelijke vakstudie, zijn.

De aard en strekking van het hooger onderwijs hier in Nederland van 's leerlings komst op 't gymnasium tot zijn propaedeutiesch examen - met eene kleine uitzondering voor medici en filozofen, die thans eigenlijk dubbele propaedeutica zullen hebben - zal dus nagenoeg onveranderd blijven. Alleen dit onderscheid zal er bij plaats hebben, en wij noemen het eene gezegende wijziging(§), dat het gedeelte van dit voorbereidend onderwijs, 't welk tot nu toe door professoren in de letteren werd verstrekt, thans zal gegeven worden door leeraren aan de gymnasia, en dat het aan deze inrigtingen zal gepaard gaan met behoorlijke tucht en orde.

Wie in dit tweeslachtige karakter van ons gymnasium der toekomst - half inrigting tot algemeene ontwikkeling, half begin van vakstudie - een rede tot bezorgdheid moge zien, wij niet. Wij weten niet, of andere staten reeds het voorbeeld van zulke inrigtingen hebben gege-

(*) Op dit kapitale onderscheid tusschen de duitsche reaalschool en onze hoogere burgerschool, die eene kopie van gene, *minus* den noodigen studietijd is, wees ik in mijn stuk 'over de ziekte van ons hooger onderwijs,' Tijdsp. 1867, No. 10.

(†) Tijdsp. 1868, No. 5, p. 606 vgg.

(§) Nadere gronden in mijne 'ziekte van ons hooger onderwijs.' Tijdsp. 1867, No. 10.

ven. Doch dat doet in dit geval ook niets af. Het meer uitgebreide lager onderwijs brengt ons, Hollanders, ten opzigte der opvoeding op een exceptioneel standpunt. 't Noodzaakt ons tot de oplossing van het lastige probleem: evenveel en even degelijk als elders, maar - in minstens drie jaren korter tijd. Zonder overlading en dressuur zal dan wel 't éénige middel zijn splitsing en verdeeling, zonder daarom het algemeene geheel uit het oog te verliezen.

Na hetgeen wij vroeger over het ontwerp Heemskerk schreven, vinden wij weinig stof tot verdere opmerkingen omtrent het gymnaziaal onderwijs. Nog slechts één punt is er, waarop wij meer in 't bijzonder de aandacht wenschen te vestigen. Het is op art. 18, dat nagenoeg hetzelfde inhoudt als art. 20 van het vorige ontwerp. Het geeft namelijk de wenschelijkheid te kennen, dat studenten, die zich aan eene der hoogescholen tot eenig vak van onderwijs voorbereiden, ‘belast worden met het geven van eenige lessen onder toezigt van een der leeraren aan het gymnasium in de gemeente, waar de hoogeschool gevestigd is.’

Niemand zal, dunkt ons, het heilzame van dezen maatregel ontkennen en niet de woorden der memorie van toelichting beamen: ‘daardoor zal men bij het vervullen van vakaturen aan de gymnasia personen kunnen kiezen, die de waarborgen opleveren, dat zij klassikaal onderwijs kunnen geven.’

Er zal toch wel geen rector van een der grootere gymnasia gevonden worden, die niet heeft moeten worstelen met volkomen ongeschikte docenten. 't Valt moeijelijk de geschiktheid tot het geven van klassikaal onderwijs en tot het handhaven van tucht en orde te bepalen bij iemand, die nog nooit praktiesch werkzaam is geweest. Allerminst is tot zulk eene beoordeeling in staat eene kollegie van curatoren, zooals het in den regel is zamengesteld. En toch doet zich bij herhaling het ongelukkig verschijnsel op, dat zij personen benoemen, zonder het advies van het hoofd hunner inrigting zelfs te vragen of er zich aan te storen.

De uitkomsten zijn dan ook vaak allerbedroevendst. En het onbillijke en harde in deze willekeurige handelwijze is, dat de rector, de man, wiens praktische wenken men versmaadt, toch, met dergelijke vaak onbruikbare hulptroepen, aansprakelijk blijft voor den goeden afloop der bataille. Middelen om dit misbruik te keeren verdienen allen bijval. Daartoe kan reeds medewerken de minder absolute magt, die in beide ontwerpen in dit opzigt aan het kollegie van curatoren wordt toegestaan. De heer Heemskerk (art. 21) liet curatoren de aanbevelingslijst opmaken, doch niet dan ‘na verhoor van den inspecteur.’ Thans, nu deze zal ontbreken, wordt zij (ontw. F. art. 14), voor gemeente-gymnasia ten minste, opgemaakt door ‘burgemeester en wethouders, na verhoor van curatoren.’ Dat rijksgymnasia hunne leeraren regtstreeks van het gouvernement ontvangen (art. 13), spreekt

van zelf. 't Zelfde wordt het geval bij gymnasia, die rijkssubsidie genieten (art. 19).

Doch de beste waarborg van alle is zeker deze, dat geene personen benoemd worden, dan zij, die de bewijzen hebben geleverd van geschikt te zijn om aan 't hoofd eener klasse te staan.

Zou het niet, even als in Pruissen(*), tot wet kunnen gemaakt worden, dat een proefjaar *moet* zijn doorgestaan, voordat men aan eene inrigting van gymnaziaal onderwijs beroepbaar is? 't Is voor de kandidaten zeker 't gemakkelijkst, wanneer zij dezen tijd kunnen doorbrengen aan het gymnasium hunner akademiestad; maar of dit in 't belang van zulk een gymnasium zelf wenschelijk is, valt zeer te betwijfelen.

De gymnaziasten eener akademiestad zouden zoo al zeer ligt het lot te gemoet gaan van de weesjongens, die, ten minste in mijn studietijd, tot cadaver moesten dienen, waarop de studenten in de theologie om beurten hunne proefstukken aflegden. Als ik mij wèl herinner, was deze methode niet bijzonder dienstbaar voor de degelijke en geleidelijke ontwikkeling en opleiding dezer knapen. De zaak ontaardde al ligt in een halve grap. Dit zou, vrees ik, ook 't geval worden, wanneer vele studenten een beurt zochten te krijgen bij 't onderwijs aan 't gymnasium hunner akademiestad.

In Pruissen mogen niet meer dan twee kandidaten gelijktijdig aan ééne school werkzaam zijn. En dat zijn, zooals men weet, zeer groote scholen met tal van docenten en leerlingen. Verder zijn daar, zooals men bij Wiese zien kan, maatregelen genomen, om te verhoeden, dat zulk een kandidaat misbruikt worde om een docent uit te winnen. - Dit zou een kolfje naar de hand onzer gemeente-gymnasia zijn, zulk een docent, die gratis les geeft! - De zaak is ten gerieve van *het onderwijs*, niet van het gymnasium.

Waarom dus niet hetzelfde bepaald als in Pruissen, dat aan de rijks- (*niet* aan de gemeente-)gymnasia, hoogstens twee kandidaten kunnen werkzaam zijn, en dat niemand tot het onderwijs wordt toegelaten, tenzij hij zulk een proefjaar loffelijk heeft doorgestaan, 't geen uit een testimonium kan blijken?

(*Wordt vervolgd.*)

(*) Alles, wat op deze zaak betrekking heeft, bij Wiese, p. 553 vg.

Het kranke godsdienstonderwijs.

‘Het godsdienstonderwijs is slecht. Het godsdienstonderwijs moet verbeterd worden.’

Beide uitspraken moesten wij van meer dan ééne zijde vernemen, en daar ze weinig tegenspraak vonden, worden ze al luider en met meer nadruk herhaald. Predikanten voegden hunne stem bij de klagt van gemeenteleden; kerkelijke organen namen als bewezen aan wat op stelligen toon wordt beweerd. De kwaal was dan erkend; naar geneesmiddelen werd nu uitgezien. Twee schoolmannen, met welverdiende eere genoemd in ons vaderland, gaven hun goeden raad ten beste. Een kerkeraad, ijverig onder krachtige leiding, wilde, anderen voorgaand, door wetsherziening verband brengen tusschen godsdienstonderwijs en staatsschool. Een andere kerkeraad, de Haagsche, deed reeds wat Dr. van der Ven met zooveel belangstellende liefde had aanbevolen.

Intusschen hebben beide stellingen het karakter van axioma's aangenomen, en zaamgegroeid vertoonen ze zich den volke als de Siamesche tweelingen: ‘het godsdienstonderwijs is slecht. Het godsdienstonderwijs moet verbeterd worden.’

En toch, de laatste uitspraak zou volkomen toegestemd kunnen worden, ook wanneer men vrijheid vond om achter de eerste nog voorloopig een vraagteeken te stellen.

Een vraagteeken. Daartoe bepalen ook wij ons liefst nog. Tegen een volstrekte ontkenning zou men alligt de exceptie van onbevoegdheid om in eigen zaak uitspraak te doen kunnen opwerpen, - wie weet, met een stroom van bewijzen ons overstelpen.

Overstelpt nu wenschen we juist niet te worden; maar dankbaar zouden wij het waarderen, wanneer men zich de moeite geliefde te getroosten om eenig deugdelijk bewijs bij te brengen.

Voorshands zouden wij zelfs reeds erkentelijk zijn, wanneer men de stelling ietwat wilde verduidelijken.

‘Het godsdienstonderwijs is slecht’. Wélk godsdienstonderwijs? Van alle kerkgenootschappen in Nederland, of, zoo niet bij uitsluiting, dan toch voornamelijk het godsdienstonderwijs, dat de Nederl. Herv. gemeenten aan hare kweekelingen geven? Het is slecht, meent ge? Overal? Overal even slecht? Waar het gegeven wordt door een voldoend aantal predikanten evenzeer als waar de last te zwaar is voor weinige schouders? Slecht bij jeugdige, krachtige, ijverige godsdienstleeraren zoowel als bij afgeleefde, trage, geestelooze dienaren? Slecht, zegt ge. Totaal slecht? De onderwijsboeken, ál de onderwijsboeken, de moderne en de regtzinnige, de groningsche zoowel als de confessionele; allen zonder uitzondering? Of worden bij voorkeur de slechten gekozen? Of worden ze ondoelmatig gebruikt? Is de godsdienstleeraar

niet vroom genoeg, of niet wetenschappelijk genoeg; ontbreekt het hem aan paedagogischen tact, of aan ernst, of aan ijver, of aan volharding; daalt hij niet genoeg af, of wel voert hij niet hoog genoeg op? Wát is er dan toch slecht? Het locaal misschien, waarin, of de tijd, waarop het godsdienstonderwijs gegeven wordt?

't Schijnt wel, dat men op de beide laatste omstandigheden bijzonder het oog heeft. De middelen, tot herstel aanbevolen, hebben toch minder de strekking om de leerboeken te verbeteren of den godsdienstleraar te hervormen; meer uren wil men aan het godsdienstonderwijs wijden, en op een andere plaats wil men het gegeven zien.

Op een andere plaats. De wet op het lager onderwijs stelt de schoollocalen, buiten de schooluren, beschikbaar voor het godsdienstonderwijs, of, zoo wij ons juister willen uitdrukken, verklaart, dat ze beschikbaar gesteld kunnen worden. En de wet op het middelbaar onderwijs verbiedt het niet, zoo als ze vele andere zaken ook niet verbiedt. Men kan den Staat dankbaar zijn voor de vriendelijke bedoeling, zonder hem juist met loftuitingen te overladen omdat hij voor de godsdienst over heeft wat hij op 't oogenblik niet gebruiken kan. Minder duidelijk is het, met welk regt men in die bepaling het aanbod van een belangrijk subsidie kan zien. Wanneer elke Herv. gemeente, bij de invoering der schoolwet, zich plotseling had genoodzaakt gezien om een katechisatie-gebouw te stichten, tenzij de Staat haar het gebruik der schoollocalen vergunde, dankbaar zou ze moeten erkennen, dat de vriendelijke voorkomendheid van den Staat haar drukkende uitgaven bespaarde. Maar we weten niet, dat vele Herv. gemeenten door die harde noodzakelijkheid werden bedreigd: op het platteland had de gemeente in den regel reeds voor lang in die behoefte voorzien, en welligt had de Staat van haar wel de school gekregen, en in de steden plegen de predikanten in hun eigen woning een vertrek tot katechisatie-kamer in te rigten. Deze katechisatie-kamers aan de kerk of in de predikantswoning kon men nu missen? Geenszins. Ze moesten aangehouden worden voor al de katechisanten, die niet ter school gaan, en waar deze in het eene uur plaats vinden, zou in 't volgende uur voor de schoolkinderen niet te vergeefs plaats gezocht worden.

Maar in die katechisatie-kamers schijnt het godsdienstonderwijs maar niet te willen slagen. Men moet bepaald uitzien naar een andere plaats. Zou het niet best zijn, zoo wij het godsdienstonderwijs naar de scholen overbragten?

Als er verbetering van te wachten is, waarom niet? Maar zou nu juist dáár het leerboek beter, de godsdienstleeraar wetenschappelijker worden; zal zijn blik daar scherper en juister zijn oordeel worden; zal door die schoollucht zijn ernst bepaald verhoogd, inniger zijn vroomheid, en verdubbeld zijn ijver worden? Zoo lang geen verstandig man dit beweren kan, blijven wij vragen: waarom dan toch het godsdienstonderwijs juist naar de school overgebragt?

Door tweeërlei motief schijnen de voorstanders van dit denkbeeld gedreven te worden: gedreven, onbewust welligt, met de beste bedoelingen zeker.

Men wil, en ziedaar het eerste, dat wij vermoeden, men wil de school niet losgemaakt zien van godsdienst en christendom: men wil dat niet, omdat men zelf godsdienst en christendom hoog waardeert, een weinig ook welligt, omdat men een wapen wil ontrukken aan den tegenstander der school, die haar smaadt als godsdienstloos, als goddeloos. Godsdienstonderwijs worde er daarom op de school gegeven.

Niet goddeloos zij de school, niet godsdienstloos zelfs! Regtmatige wensch voorzeker; maar is ook het middel gepast, waardoor men dien wensch wil vervullen? Godsdienst, christendom - als een zuurdeesem moeten ze geheel het volksleven doordringen, bezielen, verheffen. Als geest der waarheid, als liefde voor al wat schoon is en goed, zij het christendom met zijn innige pieteit en zijn hooge zedelijkheid het bezielend beginsel ook van het onderwijs: van lager en middelbaar tot het hoogste toe. Maar de godsdienst als leervak, op een school, door den neutralen Staat bestemd voor maatschappelijk onderwijs, is dat geen verwarring van den staatspligt met de roeping der Kerk?

De Staat kan en mag dat godsdienstonderwijs niet geven. Men stemt het toe. Hij kan hoogstens door de wet verpligt worden om met de Kerk daaromtrent in overleg te treden.

Maar als de Kerk het overleg weigert?

'Zij zou dan haar roeping verzaken om godsdienstonderwijs te geven.'

Welligt; maar 't kon ook zijn, dat zij geen roeping gevoelde om nu juist in de school godsdienstonderwijs te geven.

Maar wanneer zij het overleg niet weigert, veeleer dankbaar de hand aanneemt, haar door den Staat aangeboden, wat dan?

Zal dan de Staat, vertegenwoordigd door schoolcommissie, hoofdonderwijzer, directeur of rector, dat godsdienstonderwijs regelen, de keus der leerboeken leiden, den gang van het onderrigt bepalen in overeenstemming met de behandeling der overige leervakken; zal hij geheel dat onderwijs bewaken? Dan werd het onzijdig terrein verlaten, de klagt - en een billijke - over inmenging in kerkelijke zaken uitgelokt.

Men make zich geen illusiën: geheel de zaak zal hierop neêrkomen, dat er tusschen het maatschappelijk en het kerkelijk onderwijs geen andere band zal bestaan dan het gemeenschappelijk gebruik van hetzelfde locaal. Den schijn zal men bewaard hebben, dat de Kerk, onwillig om de school aan den Staat over te laten, in die school nog voortdurend heerschappij voert. Maar noch die heerschappij noch den schijn er van mag de Kerk, zoo ze haar roeping verstaat en de teekenen der tijden begrijpt, in onze dagen meer najagen.

Bij de voorstanders van het denkbeeld, hetwelk wij meenen te moeten bestrijden, werkt welligt nog een ander motief.

Men wil het godsdienstonderwijs meer in eere brengen, bij hen

vooral, die het ontvangen: de leerlingen der hoogere burgerschool en de gymnasiasten heeft men inzonderheid op het oog.

Dat het godsdienstonderwijs bij die jonge menschen niet al te hoog staat aangeschreven, meenen ook wij wel eens opgemerkt te hebben. Velerlei werkt tot die geringschatting mede. Bedenken wij, dat door den invloed van den tijdgeest in 't algemeen, van de moderne theologische rigting in 't bijzonder, de godsdienstleeraar zijn supranaturalistisch prestige verloren heeft. Hij treedt niet meer op met den nimbus der bovennatuurlijke wijding, het vooroordeel van halve onfeilbaarheid heeft hij niet meer voor zich. Daarbij, er is meer waarheid gekomen in het maatschappelijk en het kerkelijk leven: eerbied voor godsdienst en Kerk werd voorheen door menigeen voorgewend, omdat een onkerkelijk man maar half werd vertrouwd. Dat is anders geworden. Het farizeïsme heeft een gevoeligen knak gekregen; maar farizeïsme is geen godsdienst. De tijdgeest heeft een materialistische rigting, beweert men. Wij ontkennen het niet, maar formuleren de stelling liever aldus: het materialisme, dat ook bij schijnbare godsdienstigheid voorheen reeds magtigen invloed uitoefende, treedt thans minder beschroomd, in zijn ware gedaante op.

Vergeten wij ook niet, dat het schoolonderwijs bekwaam maakt voor een beroep, den weg baant tot een maatschappelijken stand: het belooft brood, welvaart, rijkdom, eer en aanzien. Het godsdienstonderwijs mist deze prikkels. Het schoolonderwijs wordt gesteund door tucht, door belooning en straf, door examens, die over de toekomst beslissen. Zwak en arm en naakt staat daar tegenover het godsdienstonderwijs. Het schoolonderwijs - wij moeten kort zijn - wordt betaald, het godsdienstonderwijs is kosteloos: en wat niets kost schijnt alligt ook niets waard. Van het voorbeeld der ouders zwijgen wij nog.

Dat geminachte godsdienstonderwijs wil men weêr in eere brengen. Uitnemend. Maar waardoor? Door het onder de bescherming der school te stellen. Het godsdienstonderwijs zal niet zich zelf aanbevelen, het zal zich voordoen als schoolonderwijs, als staatsonderwijs, het zal steun zoeken in een staatswet.

Wel zijt gij diep gevallen, o morgenster, fiere Kerk; heerschzuchtige moeder, wel zijt gij diep gevallen, dat gij een plaatsje komt vragen aan den haard uwer overmoedige dochter. Het verlies van uw magt en uw luister betreuren wij niet; droeviger ware het verlies van uw geloof! Hebt gij zoo weinig geloof in de menschelijke natuur, zoo luttel vertrouwen op de kracht van uw beginsel, dat gij met een handigheid uw onderwijs wilt binnensluiken, dat gij met een halve leugen u als staatsdienares wilt opdringen aan de jeugd? Gelooft gij zoo weinig meer aan uw eigen bekoorlijkheid, dat gij u wilt opdringen in de school?

Godsdienstonderwijs in de school.

De Kerk - laat me de groote woorden liever vermijden - de plaat-

selijke kerkeraad zal dan aanwijzen, wie dat godsdienstonderwijs geven zal.

De kerkeraad nu is bekrompen eenzijdig, of wel hij is ruim en vrijzinnig.

In het eerste geval zal de man, die voor het godsdienstonderwijs op de scholen wordt aangewezen, de rigting vertegenwoordigen van de meerderheid des kerkeraads.

Maar dan zal die rigting, onbeperkt heerschend op de school, de rigting der school schijnen te zijn, door het staatsgezag gekozen en beschermd.

En eenzijdig zal de kerkeraad zijn in vele stadsgemeenten, streng uitsluitend. Men bedenke het wèl.

'De ouders der leerlingen zullen hunne kinderen aan dat onderwijs kunnen onttrekken.'

Kunnen, ja. Maar zullen allen het ook doen? Welligt laten zij het na uit onkunde, uit onverschilligheid, uit menschenvrees; - reeds nu ziet men bewaarscholen, waar de kinderzielen met dogmatisme vergiftigd worden, bevolkt met het kroost van zoogenaamde vrijzinnige ouders, en rationalistische vaders zenden hunne dochters naar mystieke kostscholen: ''t zal er later wel weêr uitgaan.'

Zoo kon de meerderheid der schooljeugd wel eens in een rigting geleid worden, die allerminst bedoeld wordt door de voorstanders van het plan, waartegen wij ons verklaren.

Of wel gij rekent teregt op kundige, opmerkzame, naauwgezette ouders, zonder menschenvrees of oogendienst. Zij onttrekken hunne kinderen aan het godsdienstonderwijs, waartegen zij bezwaar hebben. Eere zij hun. Maar dan is de geheele maatregel vruchteloos voor de vele of weinige scholieren, die zich aan dat godsdienstonderwijs onttrekken - vruchteloos juist voor de besten. Wederom loopt de school daarbij gevaar van onder de verdenking van partijdigheid te komen; gezwegen nog, dat het geloofsverschil op de school wordt overgebragt.

Veel grooter wordt dit laatste gevaar, wanneer de kerkeraad, echt vrijzinnig, acht geeft op de onderscheiden rigtingen, die in de gemeente en door de ouders der schoolbevolking vertegenwoordigd worden.

Is het te veel, wanneer wij - altijd als Hervormden - van vier rigtingen spreken? De confessionele, de irenisch-orthodoxe, de oudliberale en de moderne onderscheiden zich scherp genoeg van elkander om aanspraak te mogen maken op vertegenwoordiging in de school.

Het uur voor het godsdienstonderwijs van de 5^{e} klasse der hoogere burgerschool is geslagen. De jongelui verdeelen zich over vier localen. Zelfs leerlingen der hoogere burgerschool zijn niet altijd even gematigd en kiesch in hun uitdrukkingen. 'Zoo, ga jij naar dien godloochenaar, he?' - 'Dien orthodoxen pruik kan jij voor mijn part houden. Balkt Bileams ezel nog al mooi?' - 'Kijk me zoo'n middenman eens, zoo'n modderaar. Kunnen je zwakke oogjes het volle daglicht niet verdragen, kereltje?'

Ziedaar den vloek der confessionele scholen met verdubbelde zwaarte neêrgekomen op de ééne staatsschool. Wanneer straks een algemeene

kloppartij moet uitmaken, wat de ware leer is, dan is dat nog lang niet het grootste kwaad, dat wij duchten.

Maar wij behoeven nog niet op de gevolgen te wijzen, zoolang de uitvoerbaarheid van het plan niet gebleken is.

Laat ons zien.

De burgerlijke gemeente, tot wier inwoners schrijver dezer regelen het voorregt heeft te behooren, bezit:

een gymnasium,

een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus,

zes openbare scholen voor lager onderwijs,

drie openbare, of met openbare gelijk staande scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs,

ongeveer veertien bijzondere scholen en kostscholen, behalve de gestichtsscholen.

Deze laatste, zoowel als de bijzondere scholen zullen wij vooreerst buiten rekening laten, maar mogen niet vergeten, dat daarmede schier al de meisjesscholen verstoken worden van het voorregt, dat men der schooljeugd heeft toegedacht. En ongaarne zien wij de vrouwelijke jeugd nog meer veronachtzaamd.

Maar wij willen ons nu eens tot de openbare scholen bepalen.

Wij doen wel niet te veel, wanneer wij de gymnasiasten voor het godsdienstonderwijs verdeelen in 3 klassen; maakt,

voor elke klasse 1, zegge één uur 's weeks	3 uren;
de Hoogere burgerschool vordert, wanneer elke klasse ook één uur zal krijgen,	5 uren;
9 openbare of met openbare gelijkgestelde scholen voor lager en meer uitgebreid lager onderwijs, vorderen elk 4 uren 's weeks (er zijn er met een bevolking van 150 à 200 kinderen): 9 × 4	36 uren.
	———
	Totaal 44 uren.

Vier-en-veertig uren godsdienstonderwijs, - dan ontvangt elke klasse één uur in de week.

Maar dat godsdienstonderwijs moet gegeven worden in vier rigtingen, of minstens - wij willen rekenen op groote verdraagzaamheid; wij willen hopen dat modernen en liberalen zich met elkander verstaan zullen of de irenisch-orthodoxen door de confessionelen niet zullen teruggestooten worden - in drie rigtingen. Driemaal 44 uren maakt wekelijks 132 uren - 132 uren, waarmede dan de kleine helft der schooljeugd - want minstens de helft maakt gebruik van het bijzonder onderwijs - geholpen is (altijd met één uur in de week), in zoover ze tot de Hervormde, en nog wel de Nederduitsch-Hervormde gemeente behoort. Roomsch-Katholieken mogen met Lutherschen, Doopsgezinden, Remonstranten, Afgescheidenen enz. de rekening

voor zich zelven maken. Maar wij zullen ze toch ook niet buiten rekening mogen laten.

Op de scholen 132 uren godsdienstonderwijs voor de Hervormden.

De kerkeraad zal zeer vrijzinnig zijn. De kerkeraad zal die uren over de 5 predikanten gelijkelijk verdeelen; de predikanten zullen zich die verdeeling laten welgevallen. Voor elken predikant komen dan ruim 26 uren.

't Schijnt genoeg voor de krachten van één man.

Maar hij heeft méer te doen.

Hij behoudt zijn katechisaties - allen. Immers het godsdienstonderwijs op de scholen zal (verklaart men) niet strekken tot voorbereiding voor de belijdenis.

Daarom blijven de katechisaties.

Waren ze er niet, ze zouden moeten ingesteld worden, al ware 't alleen voor de leerlingen der bijzondere scholen en dat deel der bevolking van de openbare, hetwelk zich onttrekt aan het godsdienstonderwijs, daar gegeven.

Wij blijven beneden de werkelijkheid, wanneer wij beweren, dat elk dier 5 predikanten thans 12 uren 's weeks katechiseert. Met de 26 schooluren zou dat 38 uren 's weeks van den predikant vergen.

Zou dat ook te veel kunnen worden?

En de predikant heeft méer te doen.

Hij make minder werk van zijn preken, heeft men gezegd.

Als men de mooiprekerij wil tegengaan, wij helpen.

Maar bedoelt men, dat de predikant in onze dagen kan volstaan met een stichtelijk praatje, zonder ernstige voorbereiding, wij vreezen, dat men het gewigt van zijn werk toch wat al te laag schat, en vreezen daarbij, dat men den volwassene zal te kort doen om het kind te bevoordeelen.

Maar ook dan nog, waarlijk, de predikant heeft nog méer te doen, te veel om hem dagelijks ruim 6 uren godsdienstonderwijs op te leggen.

Maar gij overdrijft, voert men ons tegemoet, gij overdrijft uit misverstand. Wij denken er niet aan om de onderscheiden kerkelijke rigtingen in de scholen te brengen. De commissie uit den Haagschen kerkeraad heeft vergunning gevraagd, niet om de leerlingen van middelbare en hoogere scholen in de schoollocalen te mogen voorbereiden voor hunne geloofsbelijdenis; in die schoollocalen wil zij hun geven ‘wetenschappelijk godsdienstig onderwijs.’

Lofwaardige ijver voor de wetenschap, inderdaad! En dat waar men het onderwijs der weeskinderen niet langer aan een modernen predikant durft toevertrouwen!

Toch, de waardering van dien ijver voor de wetenschap verbiedt ons niet de bescheiden vraag op te werpen: wááraan ontleent de kerkeraad zijn bevoegdheid tot het geven van ‘wetenschappelijk’ onderwijs? Tot nog toe was zijne taak eene andere, en ook bij de meeste onpartijdigheid kunnen wij in de wijze waarop de aanzienlijkste gemeenten nu hare kerkeraden zamenstellen juist geen waarborg vinden voor het wetenschappelijk karakter van dat eerwaardig collegie.

Maar wij willen die bevoegdheid aannemen; aannemen daarbij dat het den kerkeraad waarlijk ernst is met de wetenschap. Wélke gods-

dienstwetenschap zal hij dan onderwijzen? Die van Scholten, van Hofstede de Groot, of van Doedes?

De eerste? Het staat te duchten, dat kerkeraadsleden, die weeskinderen liefst niet aan een modernen predikant toevertrouwen, zullen aarzelen om hun zonen het wetenschappelijk onderwijs te laten genieten, hetwelk in hun eigen naam gegeven wordt.

Zal het dan de wetenschap van de Groot of Doedes zijn? Zou de moderne predikant, wiens invloed op weeskinderen men duchtte, gaarne zijn zoon brengen onder de heerschappij van die godsdienstwetenschap?

De kerkeraad, eenmaal tot wetenschappelijk ligchaam verheven, handele met de meeste naauwgezetheid, met de grootste zelfverloochening, - zoo hij niet alle rigtingen in de scholen wil of kan laten vertegenwoordigen, hij zal er een of twee moeten kiezen, en daarmede de anderen uitsluiten.

'Die anderen behouden haar regt op de katechisaties.'

Ongetwijfeld, even als de schoolrigting, deze heeft haar katechisaties nog boven het 'wetenschappelijk' onderwijs. En die katechisaties 'tot voorbereiding voor de belijdenis', moeten die dan bepaald *on*wetenschappelijk zijn, onwetenschappelijk ook voor de jongelieden, die het wetenschappelijk godsdienstonderwijs op de scholen niet genieten?

De katechisaties zullen er niet bij winnen, ook niet winnen in achting. De docerende Kerk zal tieren ten koste der katechiserende Kerk.

Of mag de katechisatie misschien ook wetenschappelijk zijn?

Maar wanneer er dan botsing ontstaat tusschen het wetenschappelijk onderwijs op de school en het - wetenschappelijk of onwetenschappelijk - onderwijs op de katechisatie, wat dan? De docent kan b.v. supranaturalist zijn, en de katecheet antisupranaturalist. Wanneer de schoolknaap nu van den docent verneemt, dat de polytheïstische godsdiensten lichtstralen zijn der eeuwige waarheid, en van den katecheet op denzelfden dag moet hooren, dat het veelgodendom duivelendienst is; wanneer hij op de school bekend gemaakt wordt met Kuenen's resultaten, terwijl de katechisatie hem aan de letterlijke ingeving der schriften wil doen gelooven; wanneer hij het eene uur de authentie van het Johannes-evangelie hoort ontkennen, en in 't andere uur hem de bestrijders dier authentie als ongeloovigen en halve Christusverloochenaars worden afgeschilderd - wat dan?

Of zal de 'voorbereiding tot de belijdenis' uitsluitend dogmatisch zijn? Dan zullen er nog andere katechisaties moeten geopend worden voor de jonge menschen, die alleen op de katechisatiën hun godsdienst-kennis opdoen.

En zijn er geen rigtingen in de Ned. Herv. Kerk, die met het dogmatisme niet bijzonder ingenomen zijn? Zeker zijn er andere, die tot de dogmatiek alles brengen, álles, ook wat de wetenschaplievende kerkeraden vrij gedoceerd willen hebben op de scholen.

Als het godsdienstonderwijs inderdaad slecht is, waarlijk, wij vreezen, dat men 't op die wijze niet beter zal maken.

‘Het godsdienstonderwijs is slecht.’

Als gij deze stelling wilt bewijzen, zal het u niet moeijelijker vallen dan mij het betoog van het tegendeel. Want ge behoeft alleen te generaliseren wat ge hier of daar verkeerd mogt hebben opgemerkt. En slecht zal het godsdienstonderwijs hier en daar wel zijn, even zeker als 't ginds goed, elders voortreffelijk is. Maar als gij aan 't bewijzen gaat, dan, wat ik u bidden mag, betere gronden voor uw doemvonnis aangevoerd dan we tot heden vernamen.

Op treurige resultaten wees men, op kwalijk onderrigte ledematen, op menig treurig figuur, dat er gemaakt werd bij de belijdenis.

Een ouderling, die meê aangenomen had, kon 't getuigen.

We zouden dien ouderling zelven wel eens aan 't werk willen zien: hij kon zich oefenen op een katechisatie van dienstmeisjes, die met haar elfde jaar de school verlaten hebben, en 't beetje lezen, dat ze daar geleerd hadden, glad vergeten hebben. Ieder woord van haar moedertaal, dat in 't allereenvoudigst leerboekje voorkomt, kon hij haar dan verklaren, om die verklaring in de volgende week, en de daarop volgende week nog eens, en de dan volgende week nog weder eens te herhalen, en in de vijfde week de voldoening te smaken, dat ze nog even ver zijn als in de eerste. Dan kon hij zijn werk maken van jongelui uit den hoogeren stand, die geen muzijkles mogen afzeggen omdat de onderwijzer toch zijn daalder in rekening brengt, maar voor elke beuzeling wel de katechisatie verzuimen, met of zonder verlof van papa.

‘'t Godsdienstonderwijs is slecht, want er zijn ongunstige resultaten.’

Uw keukenmeid leest gebrekkig en schrijft met een kattenpootje: bewijst dit, dat de lagere school niet deugt, of bewijst het alleen, dat zij van het goede onderwijs slecht gebruik heeft gemaakt?

Zult ge misschien uit het gekrijsch van een dronken troep kermisgangers het bewijs putten, dat het zangonderwijs in Nederland gebrekkig is?

Van het godsdienstonderwijs wordt door velen slecht gebruik gemaakt, en menigeen mist de voorbereidende kundigheden, die volstrekt noodig zijn.

Of ik dan ons godsdienstonderwijs voor zoo onberispelijk houd? In geenen deele. Het mijne althans niet. En ik zou ook wel zeggen waarom, als ik minder afkeer had van het farizeïsme der openbare schuldbelijdenis.

Verbetering heeft het godsdienstonderwijs zeker noodig.

‘En de Kerk doet niets!’

Alweêr dat groote woord!

Ons kerkgenootschap kan reglementen maken, en doet het trouw ook.

Maar als er predikanten mogten zijn, òf te traag, òf te onbekwaam om goed godsdienstonderwijs te geven, dan zullen die reglementen niet veel uitwerken, evenmin als ze materialistische, onverschillige ouders belangstelling zullen inboezemen in de zedelijk-godsdienstige ontwikkeling hunner kinderen.

Verbetering. Allereerst: Tijd.

Meer tijds moest er zeker aan het godsdienstonderwijs gewijd wor-

den. Ook bij de grootste inspanning tot overspanning toe, is één uur 's weeks volstrekt onvoldoende.

Maar over al den tijd beschikt de school. Snipperuren van afgematte jongens blijven er voor de katechisatie over.

De school moet behoorlijk tijd vrij laten.

Die tijd moet van haar gevraagd worden, zoo noodig, geëischt worden - door kerkeraden, als ze willen, door predikanten, als ze durven, maar door de ouders bovenal.

Deventer is goed voorgegaan.

En als dan aan het godsdienstonderwijs minstens het dubbele van den tijd kan gewijd worden, die er nu voor afgesnipperd wordt, dan zal het misschien blijken - in menige stadsgemeente zeer zeker - dat de taak voor de predikanten te zwaar is, en dat het een dwaasheid is, hen, boven hun overig dienstwerk, te belasten met een aantal uren onderwijs, waaraan een paar docenten van een hoogere burgerschool de handen vol zou hebben.

Maar dan moet - niet de Kerk een reglement maken - maar dan moet de gemeente toonen, dat ze, waar het middelbaar onderwijs schatten kost, ook voor het godsdienstonderwijs wat over heeft. Degelijk gevormde, wetenschappelijk ontwikkelde katecheten, met predikants-rang en -titel behooren - niet het werk van de predikanten te doen, maar het werk met hen te deelen, en de kerkeraad zie toe - dàn is hij in zijn regt en betracht hij zijn pligt - dat het katechetisch onderwijs regelmatig en getrouw gegeven worde. Misschien ziet men nog wel eens in, dat Hofstede de Groot het nog zoo kwaad niet voor had, toen hij vóór jaren al flinke katechetenscholen wilde oprigten. Wat heeft men van onze katechiseermeesters gemaakt?

Acht men het denkbeeld, hierboven aangegeven, onuitvoerlijk - wie wat beters weet moge het zeggen.

Maar liefst geen schelklinkende algemeene beschuldigingen meer; en ook geen kerkeraadsgemagtigden, die op de scholen professortje gaan spelen in de theologie.

J.P. DE KEYSER.

Hoe 't niet moet wezen.

Memoriaal, Journaal, Kas- en Grootboek. Voornamelijk ingericht ten gebruike bij de lessen in het boekhouden aan de Hoogere Burgerscholen. Leeuwarden, A. Akkeringa.

In één band geeft de heer Akkeringa ons bovengenoemde boeken, die wij aan een onderzoek willen onderwerpen. Geheel tegen alle gewoonte in is het *Memoriaal*, een boek van 20 folio's, gefolieerd in plaats van gepagineerd. Door den jongelieden een Memoriaal voor te

leggen, op deze wijze ingericht, leert men hun hoe het in den handel *niet* voorkomt.

Er bestaat ook geen enkele reden om dit boek te folieeren; naar orde des tijds wordt in het Memoriaal geschreven, wat er in den handel geschiedt, zoodat de reden, waarom men folieert, namelijk het bestaan van een ontvang- en een uitgaaf-zijde naast elkander, hierbij wordt gemist.

Het Journaal is even onpractisch ingericht, zoodat ook dit boek een verkeerd denkbeeld geeft van de wijze waarop de koopman zijn Journaal houdt. Waarom het Journaal in omvang tweemaal zoo groot is als het Memoriaal, is ons niet duidelijk.

Hierop volgt een kasboek van 5 folio's, dat wel geheel weg kan blijven, omdat de onderwijzer aan den leerling in één oogenblik kan duidelijk maken, hoe een kasboek er uit ziet en op welke wijze het wordt ingeschreven; het is dus oorzaak dat, 'voornamelijk de Hoogere Burgerscholieren' veel kostbaren tijd verspillen, dien zij voor andere doeleinden waarlijk wel noodig hebben.

Eindelijk vinden wij een Grootboek van 41 folio's. Den uitgever heeft het goed geacht op ieder folio het woord *Deb.* en *Cred.* te doen drukken, alsof het werkelijk noodig ware den leerlingen op ieder folio van het Grootboek te herinneren, wáár de Debet- en waar de Creditzijde te zoeken is. Dit is meer dan overbodig. In de eerste of tweede les wordt hun gezegd, dat van oudsher in ieder boek, waarin Debeten Creditzijden voorkomen, de linker bladzijden voor het Debet en de rechter voor het Credit zijn bestemd, en dat vergeten zij niet.

Bovendien is ook dit boek weder niet te gebruiken, want er ontbreekt een kolom aan voor de pagina's van het Journaal, die niet gemist kan worden.

Voorts vindt dezelfde uitgever, die het noodig achtte op iedere linker bladzijde een waarschuwing te plaatsen, dat het de Debetzijde is, en op iedere rechterzijde, dat zij bestemd is voor Creditposten, er geen bezwaar in om van de leerlingen te vergen, dat zij minstens 41 namen van rekeningen voortdurend in het hoofd houden en nog wèl, met de folio's van het Grootboek, waarop zij te vinden zijn, want een alphabetisch register is in deze boeken niet te vinden.

In 't kort, deze boeken behooren tot de weinigen, die tot niets deugen, maar gesteld dat zij goed waren ingericht, dan nog zouden zij onbruikbaar zijn omdat zij in één band zijn genaaid. Het overdragen van het eene boek in het andere wordt daardoor ten hoogste bemoeilijkt.

Rotterdam.

L. DROOGLEEVER FORTUIJN.

Staatkunde en geschiedenis.

Zuiver water, dat troebel gemaakt is.

A.W. Kroon, Jan de Witt contra Oranje, 1650-1672. (Eene) Geschiedkundige Bijdrage, uit officiële bescheiden geput, met drie Bijlagen, bevattende onuitgegeven stukken, de verhooren van Cornelis de Witt, enz. Amsterdam, 1868.

De grondslag van dit boek zijn de aanteekeningen in handschrift, indertijd opgesteld door Hans Bontemantel, een' aanzienlijk Amsterdammer, die van 1653 tot 1672 velerlei gewigtige betrekkingen in Holland en inzonderheid te Amsterdam bekleedde. Uit die aanteekeningen, door den Heer Kroon gevonden in de Bibliotheek van den Heer Meulman, welke dertien zware foliobanden vullen, waarvan sommige meer dan 1000 bladzijden bevatten, heeft hij een uittreksel gemaakt. Dit uittreksel heeft hij vergeleken met officieële stukken, ten deele aanwezig op het archief der stad Amsterdam, alsmede met andere bronnen. Het eene en het andere deelt de voorrede mede. Naar de Heer Kroon hoopt, zal het boek kunnen strekken, om menig onbekend, maar niet geheel onbelangrijk feit aan het licht te brengen, menig bekend feit in een juister licht te plaatsen, dan tot heden is geschied.

Zien wij, wat er van is. Het werk zelf is 169 blz. groot; dan volgen de Bijlagen. Eene indeeling dier 169 blz. in hoofdstukken is er niet. Dit maakt het voor den verslaggever en beoordeelaar eenigermate moeijelijk, zich van zijne tweeledige verpligting jegens de lezers van dit tijdschrift te kwijten. Te minder gemakkelijk is deze taak, omdat de 169 blz. niet anders kunnen worden gekenschetst, dan als eene fragmentarische historie van Holland gedurende de jaren 1650-1672, als eene uitweiding of eene reeks van opmerkingen over eenige punten uit de geschiedenis dier dagen.

De Heer Kroon vestigt, aleer hij tot zijn onderwerp overgaat, allereerst de aandacht op de dankbaarheid der Staten wegens de redding

des lands door Frederik Hendrik in 1629. Die dankbaarheid uitte zich vooral in het besluit, door de Staten van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel genomen, om den jeugdigen prins Willem, Frederik Hendriks eenigsten zoon, de opvolging te verzekein de bedieningen zijns vaders. Aan dit besluit werd uitvoering gegeven bij eene acte, gedagteekend den 29sten April 1631. Zóó zegt de Heer Kroon, verzuimende hierbij op te merken, dat deze datum alleen voor Holland en Zeeland geldt. Toen de zaak, dus vervolgt hij, op die wijze tot stand kwam, heerschte in deze landen niet meer dezelfde overeenstemming tusschen den stadhouder en de staten, als vroeger. Verschillende oorzaken dier oneenigheid telt hij op. O.a. brengt hij hiertoe den naijver van de Staten der provinciën op den prins, die zijne eigene gezanten te Munster had gehad, bij den vrede talrijke bezittingen van zijn huis had teruggekregen en de door hem gesloten verdragen eerst laat aan de Staten had medegedeeld. Aan het ongenoegen der Staten hierover wijt hij hun pogen, om den prins, vóór het aanvaarden van het stadhouderschap, te verpligten tot het afleggen van een' eed op eene commissie of instructie.

Dit alles beslaat de drie eerste bladzijden van 't geschrift des Heeren Kroon. Het is een aanhef, dien ik niet beter weet te omschrijven, dan door hem te noemen: een weefsel van ongerijmdheid en partijdigheid. De bedoeling moet zijn, op regtmatige grieven te wijzen, die Willem II, reeds eer hij zijne ambten aanvaardde, tegen de Staten had. Welnu, die grieven hebben geen regt van bestaan en zijn niets dan eene vinding van den Heer Kroon. Wat den vrede te Munster betreft, de prins van Oranje had bij de onderhandelingen zijn' eigen gemagtigde, die uitstekend voor de belangen van zijn huis waakte. Maar van eenige jaloerschheid der Staten ter zake van de bevordering dier belangen blijkt zoo weinig, dat, in tegendeel, met goedvinden der Staten-Generaal, in het algemeene vredestractaat een artikel, No. 45, werd ingelascht, houdende, dat hetgeen in het bijzonder verdrag tusschen den koning van Spanje en den prins van Oranje werd vastgesteld van zoodanige kracht en waarde zou zijn, alsof het punt voor punt ware opgenomen in datzelfde algemeene tractaat.

En ziehier tevens, waarom de Staten-Generaal en de Staten der provinciën er te regt gevoelig over waren, dat de prins hun zoo laat kennis gaf van de gesloten overeenkomsten, - iets, dat de Heer Kroon vermeldt, zonder behoorlijke uiteenzetting van hetgeen men behoort te weten. Dit is alzoo eene der redenen van de slechte verstandhouding. Eene tweede was hierin gelegen, dat, hoewel zorgvuldig was voorgeschreven, dat de Nederlandsche gezanten zouden toezien, dat de beschikking over den godsdienst bleef aan de Staten-Generaal ten aanzien van die steden, welke de koning van Spanje afstond, desniettemin de Heer de Knuit, in naam van Zijne Hoogheid, er in toestemde, dat in alle plaatsen, die den prins toevielen, de Roomsch-

katholieke godsdienst werd gehandhaafd en de geestelijken in 't bezit hunner goederen bleven. Men zie hieromtrent o.a. *de Deductie van Johan de Witt.*

Wat den eed op de commissie of instructie, zoo als de Heer Kroon zich uitdrukt, aangaat, hiermede is het aldus gelegen. Tot dusver was hij, die stadhouder werd van Holland en Zeeland, op *ééne* commissie voor de beide provinciën aangesteld. Daarmede werd de naauwe band aangeduid, die de beide staten of gewesten vereenigde. Thans wenschte Holland, voor zich, eene afzonderlijke commissie te geven en heeft dit gedaan. De Hr. Kroon spreekt van: commissie *of* instructie, alsof tusschen die woorden geen onderscheid bestond. De zaak is deze. Behalve de commissie, achtten velen het noodig eene instructie aan Willem II te geven. Wel had Frederik Hendrik er geene gehad, maar zijn voorganger Maurits wel degelijk. Het sprak vanzelf, dat wat bij de instelling van het ambt in zijn nieuwen vorm was ingevoerd voortdurend behoorde te geschieden, al was het eenmaal verzuimd. Het vaststellen van dergelijke hoofdpunten was wenschelijk èn voor hen, die benoemden, èn voor den te benoemen persoon. De instructie - die, niettegenstaande hare wenschelijkheid, achterwege bleef, - moest geenszins strekken, gelijk de Heer Kroon waant, om den stadhouder alle gezag te ontnemen en niets dan den schijn te laten. Voorwaar, alleen het voorbeeld van Maurits bewijst het. In 't verschil van zienswijze over deze punten zijn de wezenlijke oorzaken der vertraging gelegen van de beëediging of van het ‘schoorvoetend erkennen’, welke verkeerde benaming de Heer Kroon gebruikt, de daad tevens aan verkeerde bedoelingen toeschrijvende. Had deze schrijver *de Gedenkschriften van Alexander van de Cappelle*, den grooten vriend van Willem II, bestudeerd, die eene Instructie voor noodzakelijk houdt en tevens verklaart, vanwaar het kwam, dat Frederik Hendrik er geene kreeg, hij zou met meer verstand over dit artikel hebben geschreven. Of had hij *Kluits Historie der Hollandsche Staatsregering* of wel *Slingelandt* nageslagen, die beide eveneens eene Instructie heilzaam achten, ook dit ware voldoende geweest.

Ik wil niet voorbarig zijn; maar bijna zou ik zeggen: de heer Kroon toont reeds op deze drie blz. de noodige kennis en het noodige inzigt te missen, om een boek over deze stof zamen te stellen. Hij noemt Willem II reeds erfprins, voordat hij het is; hij spreekt van overeenstemming tusschen ‘vorst’ en volk; hij gewaagt van vergevensgezindheid van Frederik Hendrik tegenover de staten des lands, den souverein; hij teekent op, dat volgens de bepalingen, door de Staten-Generaal vastgesteld op den 29sten Mei 1839, Willem II, bij vóóroverlijden zijns vaders, dezen onmiddellijk moest opvolgen. Wederom eene dwaling. Er bestaat een werkje: *Solemniteyten van de survivance en successie*, *alsmede d'Introductie van Zijne Hoogheid Heere Prins Willem*, *enz. enz.*, *in 's Gravenhage bij Wilhelm Breeckevelt*, *Bouck-*

drucker, woonende in de Veenestraat, *naest den Chirurgijn Stalpert van der Wiel*, 1650. Dáár en elders is geen woord te vinden van dat besluit van 29 Mei 1639. Het misverstand van den Heer Kroon ontspruit hieruit, dat hij niet begrijpt, dat de Staten-Generaal zoodanig besluit niet konden nemen. Nu de Staten van Holland en Zeeland het besluit over de survivance hadden genomen, konden, overeenkomstig de gewoonte van dien tijd, in latere jaren niet meer gevolgd, de Staten-Generaal er door eene nieuwe acte hun zegel aan hechten en den lastbrief uitvaardigen. Dit is het geval geweest den 29sten Mei 1637, zie *Kluit* en *Het leven van Willem den tweede* in de *Levensbeschrijving van eenige voorname*, *meest Nederl. mannen*, Deel VIII.

Ik weet niet, wat ik van den heer Kroon moet denken. Hij schijnt geen begrip te hebben van de werkelijke gesteldheid der magten, die in den tijd, welken hij behandelt, het bewind over de Republiek voerden. Ik blader zijn boek door en lees op blz. 4: 'Het oogmerk der Staten van Holland in 1650 was, zich te stellen boven het gezag van den prins'; op blz. 6: 'Het doel, dat men ('s prinsen tegenpartij) poogde te bereiken, was het verkrijgen der suprematie in den staat.' Op blz. 11 en 12 noemt hij het woonhuis van den stadhouder 'het paleis,' op blz. 13 diens woonplaats 'de residentie'. Voortdurend laat hij den prins, nu eens den raadpensionaris, dan leden der staten 'ontbieden.' Op blz. 34 worden de Algemeene Staten geheeten 'de hoogste magt in de Unie.' Wanneer, zegt de Heer Kroon op blz. 43, een stadhouder aan het hoofd der republiek stond, dan was de raadpensionaris de tusschenpersoon, die de wenschen des stadhouders aan de Staten voordroeg en omgekeerd. Alzoo: Oldenbarneveldt stond in die betrekking tot Maurits. En wordt er geregeerd door middel van het ontboezemen van wenschen? Bedoelt de schrijver welligt nieuwjaarswenschen? Op blz. 158 stelt hij het verlangen der 'hooge regering' tegenover dat der stedelijke magistraten, alsof de eerste niet uit de laatste voortkwam. Doch sapienti sat. Weerlegging verdienen de aangehaalde plaatsen niet. Het zij genoeg, er op te hebben gewezen.

Maar - zal men zeggen - waarom houdt gij, verslaggever en beoordeelaar, niet op, wanneer het werk den bal reeds op de drie eerste bladzijden en, bij een vlugtig inzien van 't vervolg, ook verder zoo zeer mis slaat? Antwoord: 1°. omdat mij is opgedragen, niet alleen drie bladzijden na te gaan; 2°. omdat ik, aleer ik zelf het boek had ingezien, heb bespeurd, dat hetgeen het behelst o.a. omtrent de acte van seclusie als waarheid ingang begon te vinden bij een paar mannen van studie, wier werkkring hen vermoedlijk er niet toe brengt, al hetgeen b.v. over dit onderwerp is uitgekomen te overwegen.

Dat, wat ik als den inhoud van blz. 1-3 uit het geschrift van den Heer Kroon heb aangevoerd, opent de baan voor de beschrijving of beschouwing der bekende geschillen van het jaar 1650 nopens de afdanking van het krijgsvolk. Ter loops merk ik hier op, dat het on-

juist is, de oneenigheid voor te stellen, als bestaande tusschen den prins en ‘een gedeelte’ der Staten van Holland. Even als in 't begin van zijn werk, gaat de Heer Kroon bij dit punt te werk. Door veel te verzwijgen en sommige dingen averechts te verhalen laat hij op de historie een licht vallen, ongeveer even helder als dat der Januarij-dagen, dat mij, terwijl ik dit schrijf, ten halve in duisterheid hult. Vooreerst zijn de getallen der af te danken manschappen, van weerszijden voorgesteld, onvolledig. Men kan volstaan, indien men slechts in 't algemeen het onderwerp wil aanroeren, met alle getallen achterwege te laten. Doch zoo men, gelijk in dit boek het geval is, een paar noemt, levert men stukwerk, dat een hinderpaal is voor het goed verstaan. Door zoo maar iets te zetten en de opvolging uit het oog te verliezen der voorslagen, van den eenen kant gedaan door de Staten van Holland, van den anderen door de Staten-Generaal en den Raad van State, wordt den lezer een juiste blik op den gang van 't geschil onmogelijk gemaakt. Wat nog erger is. Steeds dicht de Hr. Kroon den Staten van Holland de laagste bedoelingen toe, als ‘het opzet om zich tegen den prins te kanten’, ‘het voornemen om den prins te grieven en te vernederen.’ Daarmede gaat eene loffelijke vermelding gepaard althans van eene of meer der beweegredenen van de Staten-Generaal, terwijl de voorwaar zeer degelijke gronden der tegenpartij met geen enkelen lettergreep worden herdacht.

Ik zou een honderdtal bladzijden behoeven, om wat ik beweer met bewijzen te staven. Maar al wie niet geheel en al een vreemdeling is op dit gebied zal dusdanige uitweiding niet verlangen, ten minste geenszins ter toelichting der bladzijden, die mij noopten het bovenstaande te doen drukken. Aan het slot zijner uiteenzetting zegt de Heer Kroon: ‘De Staten van Holland gaven eigenmagtig bevel tot het ontslaan der troepen volgens den hierboven vermelden eisch.’ In verband met het voorgaande moet dit beteekenen, dat zij 105 vendelen infanterie en de helft der cavallerie uit den dienst ontsloegen. Dit is onwaar. Op het bedoelde tijdstip werden brieven van afdanking gezonden aan niet meer dan 31 compagniën voetvolk en twaalf compagniën ruiterij.

Snel loopt de schrijver heen over het besluit der Staten-Generaal, dat tot de ontknooping of de uitbarsting voerde: ‘De Algemeene Staten verzochten den prins, de noodige maatregelen te nemen, ten einde de Unie te handhaven en orde en rust in het land te bewaren’, om dan tot de bekende bezending over te gaan. Nogtans is uit dat beruchte besluit van den 5^{den} Junij 1650 de groote verbittering voortgekomen, die de beide partijen, welke de Heer Kroon reeds vroeger laat bestaan, in 't leven heeft geroepen. Het ware daarom de moeite waard geweest, ter dezer plaatse met de uiterste naauwgezetheid de pen te besturen. Men had zorgvuldig moeten doen uitkomen, wie het waren, die het besluit namen; waarom het geene

Resolutie der Staten-Generaal kan heeten, en zooveel meer, dat ter zake dient. Bij de schets van het bezoek, door den prins en zijn gevolg aan de steden van Holland gebracht, zit wederom de grootste partijdigheid voor. De onvoegzame woorden van Van der Capelle te Dordrecht worden ‘klemmende taal’ genoemd, hetgeen de tegenpartij aanvoert, heet ‘schampere taal.’ Het strijdt met de waarheid, te verhalen, dat de bezending in ‘verscheidene’ steden geen gehoor kon verkrijgen bij den raad.

Na zijn' wrok te hebben gekoeld aan de zes heeren en zijne maatregelen tegen Amsterdam te hebben genomen, deelde de prins het eene en het andere aan den raadpensionaris Cats mede, hem verzoekende het ter kennis te brengen van de Staten van Holland. Hierop laat de Hr. Kroon volgen: ‘Deze woorden zullen den gemoedelijken, gansch niet voortvarenden Cats zonder twijfel als een donderslag in het oor hebben geklonken.’ Waartoe deze bijvoeging? Een historieschrijver behoort geene gissingen te opperen, waar hij zekere berigten kan aanbieden. Het is bekend, dat Cats op het hooren der mededeeling zeer ontsteld was, dat hij, zich beroepende op de zwakheid van zijn geheugen, zeide, niet te weten, of hij de namen der gevangen heeren zou kunnen onthouden, weshalve de stadhouder, zelf pen en inkt halende, hem toevoegde: ‘schrijf ze op’. In zijn *twee-en-tachtigjarig leven* laat de dichter-raadpensionaris in persoon ons een' blik in zijn binnenste slaan:

> ‘Ik stond hierop versteld, als van een zeldzaam wonder;
> Mijn brein was omgeroerd als van een grooten donder.’

Tot hiertoe heeft men bij den Heer Kroon nog niets van Bontemantel bespeurd. Op de twaalf blz., die ik tot dusver op 't oog had en die ik nu vaarwel zeg, is geenerlei bron aangehaald. Veel nasporing kunnen die bladzijden den Schrijver niet hebben gekost. Daarvoor is het geleverde te oppervlakkig. Doch nu komt Bontemantel voor den dag. Belangrijk is hetgeen hier aan hem wordt ontleend. Men leert er niets meer of minder uit, dan dat de prins, zoo hem de kans gegeven ware, die hem slechts door een zeker toeval ontging, nog meer leden der Staten in hechtenis zou hebben genomen. Even gewigtig is eene tweede aanhaling uit de papieren van den Amsterdammer, die ons in kennis stelt van eene poging, van wege den prins aangewend, om na het aanvankelijk mislukken van den aanslag op Amsterdam, tot een vergelijk te komen. Hij laat n.l. Buisero, een' zijner raadslieden, een' voorslag ter verzoening doen aan Banning Cocq, een' van Amsterdams afgevaardigden ter dagvaart, die zich destijds te 's Gravenhage bevond. Maar Banning durft - en teregt - hetgeen van hem wordt gevergd niet op zich nemen, en de onderhandeling wordt afgebroken. De Heer Kroon twijfelt aan Bannings opregtheid en ziet met minachting neer

op 's mans naauwgezetheid. Zonder er meer van te weten, dan men hier aantreft, kan ik met dit oordeel van den Schrijver van dit boek niet instemmen. Evenmin vermag ik met hem van meening te zijn, dat het mislukken van den aanslag grootendeels is toe te schrijven aan ‘de laakbare zorgeloosheid van Mom, een' der onderbevelhebbers van 's prinsen troepen.’

Zoo min ik het met deze oordeelvellingen van den Schrijver eens ben, even weinig ben ik het eens met zijne wijze van lezen en met de manier, waarop hij van het gelezene rekenschap geeft. Eene plaats van Wagenaar vergelijkende met iets, dat bij Bontemantel voorkomt, vindt hij, dat Wagenaar ‘veel minder karakteristiek is in zijn verhaal van het gebeurde, dat hem door een ongenoemde mondeling was medegedeeld.’ Ieder ander, den heer Kroon nawerkende, zal als zijne bevinding voordragen, dat Bontemantel uitvoeriger, Wagenaar beknopter is, doch dat naar de mate der ruimte, die 't verhaal bij elk van hen beslaat, de laatste vooral niet minder karakteristiek is en nog wel deze en gene bijzonderheid heeft, welke men bij Bontemantel te vergeefs zoekt. Het gebeurde is Wagenaar dan ook geenszins ‘door een' ongenoemde mondeling medegedeeld,’ maar steunt, zegt deze schrijver zelf, ‘op eene geloofwaardige overlevering, die haren oorsprong aan den heer Kok (d.i. Banning Cocq) zelven verschuldigd is.’ Wat beweegt den heer Kroon te dezer plaats, blz. 19, noot 2, in dier voege te spreken? Ook is het niet *Wagenaar* X, blz. 100-101, maar XII, blz. 100-101. Een paar blz. verder, het is blz. 25, noot 1, haalt de heer Kroon N°. 3754 der *Bibliotheek van Nederl. pamfletten van F. Muller* aan. Hierin leest men, volgens hem, een niet zeer kiesch verhaal der vlugt van G. Bicker en diens zuster, van den eerstgenoemde naar Amsterdam, van de andere naar Utrecht. Het bedoelde pamflet is getiteld ‘Bikkers grillen, Drost van Muyden, 30 Julij 1650.’ Het is mij niet gelukt, in dit stuk een enkel woord te vinden omtrent de zuster en hare vlugt naar Utrecht.

Eene andere onnaauwkeurigheid is te vinden op blz. 34. Niet de prins verbond, toen hij de zes heeren weder in vrijheid stelde, aan deze daad de voorwaarde, dat zij geene betrekkingen weder zouden bekleeden. Voor een' van hen heeft de regering van Delft het verzoek, met het aanbod in dien zin, gedaan. Eveneens ging het met de vijf overigen. Dat dus de zes ‘zich hiertoe op plegtige wijze verbonden’ (zie Kroon, t.a.p.) is eveneens onwaar.

In de Voorrede verzekert de heer Kroon, zorgvuldig de bronnen te hebben vermeld, uit welke hij heeft geput. Behalve uit het boven geleverde bewijs kan het op meer dan ééne plaats blijken, dat hij dikwijls zeer schaarsch is in 't aanhalen zijner zegslieden. Verder moet er, zoo luidt het in dezelfde Voorrede, door hem geene poging zijn gedaan, om een subjectief gevoelen als juist te doen doorgaan. Vat men dit zoo op, dat in 't werk zelf geen pleitgeding wordt gevoerd met

bewijzen en met ontzenuwing van 't betoog eener tegenpartij, dan heb ik er allen vrede mede. Doch is de bedoeling van den Schrijver, te doen gelooven, dat hij in zijn boek de geschiedenis weergeeft, zoo als zij, na onderzoek der bronnen, zal bevonden worden te zijn, of wel, zoo als zij thans voor waar wordt gehouden door de meerderheid van hen, die bevoegd zijn zich hieromtrent eene uitspraak toe te kennen, dan teeken ik voor mij verzet aan. Naar mijne overtuiging toch is de geheele strijd van het jaar 1650 van een subjectief standpunt beschouwd en beschreven. Bontemantels zienswijze ligt niet ten grondslag, die der bronnen uit vroegeren tijd, waarop men doorgaans bouwt, evenmin. Er blijft niet anders over, dan aan te nemen, dat de vlugtige voorstelling, in deze bladzijden vervat, de subjectieve beschouwing is van den heer Kroon. Deze beschouwing nu is in de hoogste mate partijdig. Zij komt in 't kort hierop neer: alles, wat de Staten van Holland doen, wordt miskend; alles, wat de prins doet, den grootsten lof waardig gekeurd.

Het beloop van den strijd als bekend vooronderstellende, vergenoeg ik mij, eer ik van dit gedeelte van 't werk van den heer Kroon afstap, met een aanduiden in 't voorbijgaan van hetgeen de schrijver o.a. verzuimd heeft te overwegen. Verbood de omvang van een maandnummer van dit Tijdschrift het mij niet, ik zou voorzeker moeijelijk aan de thans in mij opkomende begeerte kunnen weerstaan, om eene gansche verhandeling over dit onderwerp te schrijven.

Doch ter zake. Tegenover de vele billijke gronden, die de Staten van Holland voor de door hen voorgestane ruime afdanking hadden, is er eigenlijk geen ten gunste der tegenpartij aan te voeren. De toestand van Hollands finantiën vereischte bezuiniging. Bij het vaststellen van een nieuwen staat van oorlog, waartoe het eerlang moest komen, kon niemand dit gewest verpligten, voor meer troepen consent te geven, dan het zelf wilde. In den eigenlijken zin is door Holland geene afdanking geschied. De Staten van dat gewest hebben slechts geweigerd, verder soldij te doen toekomen aan een zeker aantal compagniën, en dat dit getal zou worden afgedankt, had men ter Staten-Generaal eenstemmig goedgekeurd. De beschuldigingen van Hollands bestrijders passen dus bij hun eigen zeggen, als eene tang sluit op een varken. Tegenover de kapiteins, met welker lot de heer Kroon zoo bewogen is, staat de zorg, die de Staten hadden te dragen voor de beurs van duizenden burgers, die, werden de lasten niet verligt, gevaar liepen tot armoede te vervallen. Bovendien wilde men immers aan de af te danken officieren een jaargeld toekennen.

Van ouds schermt men met de taak van de handhaving der unie, waarvoor de prins had te waken. In dit geval is 't niets dan een holle klank. Doch gaan wij verder. De Staten-Generaal waren geenszins bevoegd eene bezending te doen aan *leden* van een gewest, en zij, die dat besluit hebben genomen, waren hiertoe niet gelast. Wat den

stadhouder aangaat, hij was door zijne commissie en krachtens zijn' eed gehouden, de resolutiën der Staten van Holland na te komen en te doen nakomen. In plaats hiervan leent hij er zich toe, de zaken daarheen te leiden, dat de eens genomen besluiten te niet worden gedaan. Hij had dus geen lid van de bezending behooren uit te maken, wat hem dan ook door niemand was opgedragen. Nog veel minder voegde het hem te verlangen, dat de vroedschappen in de steden werden bijeengeroepen. Daar zijne commissie dit niet medebracht, was het, gelijk vanzelf spreekt, een regt, dat zij, die de commissie verleenden, zichzelve hadden voorbehouden. Het behoorde sinds overoude dagen tot de bevoegdheid van burgemeesteren en van niemand anders.

Bij 't beruchte besluit van den 5^{den} Junij 1650 werd de prins gemagtigd, *middelerwijl* al het mogelijke te doen om de rust te bewaren en de unie in stand te houden. Buiten het rondtrekken met de bezending, hetgeen bovendien in dat besluit werd voorgeschreven, heeft hij middelerwijl niets gedaan, want den 26sten Junij was die bezending afgeloopen. Alles, wat de stadhouder na dien tijd heeft verrigt, moet hij dus geacht worden, *niet* volgens de opdragt der Staten-Generaal te hebben gedaan, gelijk het er dan ook verre vandaan is, dat men een bevel tot het plegen van zulke gewelddadigheden ooit zou kunnen afleiden uit de woorden dier opdragt.

Immers, het zijn geene kleinigheden, die de prins durfde te bestaan. Te regt zegt een pamfletschrijver dier dagen, dat zijne zinnen en gedachten er zoo zeer door waren in de war gekomen, dat zij alle uren omliepen als een tol. Hoe, de stadhouder, de eerste dienaar van de Staten van Holland, het ‘knechtelijk hoofd’ van dit gewest, vat eenige leden van 's lands souverein bij den kop, omdat zij gelast zijn ter dagvaart een ander gevoelen uit te brengen, dan hem goeddunkt. Hij gebruikt de krijgsknechten der zeven bondgenooten, om aan een lid van een' der bondgenooten overlast aan te doen. Een geleerd heer, in dien tijd levende, moet er van gezegd hebben: ‘vandaag is de graaf van Holland verkracht,’ d.i. de souvereiniteit van Holland wordt met voeten getreden. De heer Kroon legt er eenigen nadruk op, dat de provinciën den prins, na afloop van 't werk, bij deputatiën plegtig hebben bedankt, niet bedenkende, dat zij zelve later ook dat bedanken voor nul hebben verklaard. Hier geldt echter in allen gevalle de regtsregel: Quod ab initio vitiosum est, tractu temporis convalescere non potest, hetgeen van den aanvang af onwettig is, kan door verloop van tijd niet wettig gemaakt worden. Wederom een ander pamfletschrijver raadt in 1651 aan, dat men den kinderen de gruwelen, door den prins bedreven, bij manier van spreken, als pap te eten moet geven, opdat zij er zich in 't vervolg voor leeren wachten.

Neen, noch de belangen der unie, noch het besluit der Staten-Generaal wettigden een dusdanig bewaren der rust, dat met der daad een rustverstoren was.

De predikant Maximiliaan Teelinck, dienaar van 't heilig Evangelie te Middelburg, vindt in eene vrijmoedige aanspraak aan Zijne Hoogheid, onder verwijzing naar I *Kon.* 3, 28, dat de wijsheid Gods in hem was. Mij dunkt, de twee gewelddadigheden regtvaardigen eerder het zeggen van hen, die, de kenschetsing daarvan in II *Sam.* 20, 19 zoekende, hem het voornemen toeschreven, eene stad te dooden, die eene moeder in Israël was. Of was het wijsheid, zoo tegen Holland en Amsterdam te handelen, dat dit gewest en deze stad geregtigd waren met Bileams ezelin te vragen: ‘ben ik niet uwe ezelin, waarop gij hebt gereden van jongs af tot op dezen dag?’ Voorzeker, Holland was in zijn goed regt geweest als het, dergelijke taal als de ezelin tot Bileam voerende, den prins had gevraagd: wat heb ik u gedaan, dat gij mij nu driemaal geslagen hebt, eerst door het gevangen nemen mijner trouwste voorstanders, daarna door mijne overige verdedigers schrik aan te jagen, zoodat niemand voor mij zal durven spreken, eindelijk, wat nog het ergste is, door mijne ingewanden te vullen met onverduwbare spijs, met ruiters en soldaten? Ongetwijfeld zou dusdanige toespraak geschikter geweest zijn, dan die van Teelinck, om den prins de oogen te openen. Immers is één burger meer waard, dan duizend ezelinnen.

Op blz. 36 gordt zich de Schrijver eigenlijk aan tot hetgeen hij zich heeft voorgenomen: hij gaat over tot de historie der jaren 1650-1672. Mijne taak blijft het steeds, te weerleggen, wat ik lees. Eene hoofddwaling, die het geheele werk beheerscht, is dat de voornaamste drijfveer van Johan de Witt de erfelijke haat van zijn huis tegen dat van Oranje was. Waren er dan geene redenen genoeg, die het verleden aan de hand deed, om het duidelijk te maken, dat het in 't waarachtig belang was der Republiek, behoedzaam te zijn in het trekken der grenslijn van 't gezag, aan den stadhouder en kapitein-generaal toevertrouwd? Was het geene dwaasheid, in de jaren 1650-1660 te spreken van het benoemen van een kind tot de waardigheid zijner voorzaten?

Tot de bijzonderheden afdalende, acht ik het eene eerste feil, dat Cornelis de Witt blz. 37 ‘een bekrompen geestverwant van den genialen Jan’ wordt geheeten, die, ‘naar wij gelooven’ (blz. 118), laag stond in wetenschappelijke ontwikkeling en in intellectuele begaafdheden. Ik vat niet, waarom men de gaven van Cornelis, al evenaarde hij zijn uitstekenden broeder geenszins, zoo gering zal hebben te schatten. Een onbevooroordeeld geschiedschrijver, Emanuel van der Hoeven, getuigt, dat hij ‘van zijne jeugd af een heer van groote verwachting is geweest, in vele wetenschappen opgevoed, voornamelijk in de leeroefeningen der hoogescholen, wiens neiging ten uiterste strekte tot de regtsgeleerdheid en krijgskunde.’ Zonder de plaats nader aan te wijzen, zegt de heer Kroon, dat Balen in zijne Beschrijving van Dordrecht eveneens berigt, dat Cornelis zich op de studie der krijgswetenschap-

pen heeft toegelegd. Mij is het niet gelukt, de plaats te vinden; doch waarom moet dit eene ‘onbewezen bewering’ genoemd worden? Waarom bij voorkeur de mogelijkheid verondersteld, dat 's mans krijgskundige kennis eene ‘oppervlakkige’ was? Nog ongerijmder vind ik den greep van den heer Kroon, om uit de vergelijking der verhooren van den ruwaard met die van Oldenbarnevelt tot het besluit te komen, dat de geestesgaven van Cornelis de grenzen der middelmatigheid niet hebben overschreden.

Niet minder verkeerd en afwijkende van de tot dusver als historisch erkende waarheid zijn de bladzijden, die aan de behandeling der Acte van seclusie zijn gewijd. Het punt van uitgang van den heer Kroon is: de Loevesteinsche factie poogt de leden van het huis van Oranje meer en meer op den achtergrond te dwingen; het plan was beraamd, zoodra de omstandigheden hiertoe gunstig waren, een beslissenden stap te doen; het middel, te dien einde ter hand genomen, was de Acte. Immers, toen in den oorlog van 1652 tegen Engeland, van wege de Vereenigde Nederlanden de eerste stap werd gedaan om tot vrede te geraken, moet wel het ontwerp eener dergelijke bepaling, als de Acte van seclusie behelsde, van de Witt en de zijnen zijn uitgegaan. Dit is, volgens den heer Kroon, daarom aannemelijk, omdat deze bepaling zeer strookte met de politieke beginselen van de Witt en slechts in verre betrekking stond tot de staatkunde van Cromwell. Het staat bij hem vast, dat het gansche plan ‘op instigatie van de Witt in het geheim is beraamd en ten uitvoer gelegd.’

Het is iets anders, eene bewering te opperen, iets anders, ze te bewijzen. Bovendien zijn in het uitvoerig betoog van den heer Kroon over deze aangelegenheid waarheden en onwaarheden kunstmatig dooreengemengd. Het is b.v. eene onwaarheid, te stellen, dat de eisch der uitsluiting van Cromwell afkomstig is. Nog eer Cromwell protector was, deed het parlement deze vordering. Sprekende van de verheffing van Cromwell, zegt de heer Kroon in 't voorbijgaan: ‘men beweert, dat de Witt daaraan niet geheel vreemd is geweest.’ Wat beteekent zulk een tusschenzin? Wie beweert dit? Engelsche geschiedschrijvers, die geloof verdienen? Zoo ja, dan ware het pligt geweest, er den zegsman bij te voegen. Zoo niet, dan had het betaamd er van te zwijgen. In ‘de Tijdspiegel’ van Jan. l.l. heb ik den wensch geuit, van den heer Koenen te mogen vernemen, waarop het beweren steunt, in diens ‘Staatspartijen’ voorkomende, dat Cromwell in 1650 aan Amsterdam 25 schepen en 10,000 man had beloofd. Sedert heb ik in een paar pamfletten van dat jaar gezien, dat dit eene leugen is, door 's prinsen aanhangers uitgestrooid, althans volgens de schrijvers dier stukken, die aanbieden hunne verzekering met de bewijzen te staven. Welnu, iets dergelijks is ook dit gezegde, hetwelk zoozeer tegen alle waarschijnlijkheid indruist, dat, naar mijne meening, op hem

die er melding van maakt, de pligt rust, het van alle zijden toe te lichten.

In de laatste maand van 1653 werd Cromwell protector. Met hem zette de Republiek der Vereenigde Nederlanden alzoo de onderhandelingen voort. Hij stond vast op het stuk der uitsluiting, zeggende van oordeel te zijn, dat, indien de prins tot hooge waardigheden mogt komen, hieruit geschillen zouden voortspruiten tusschen Engeland en Nederland en alzoo de vrede zoude worden verstoord. De Staten-Generaal van een zoodanig artikel ten eenen male afkeerig zijnde, gaf Cromwell te verstaan, dat hij er genoegen in zoude nemen, indien slechts de Staten van Holland hem omtrent die uitsluiting den noodigen waarborg gaven. 'Zonderlinge woorden, hervat de heer Kroon, in den mond van den protector van Groot-Britannië. De magtige heerscher vreesde de latere verheffing van een vierjarig kind. En van die vrees zou hij zich ontslagen achten, indien een enkele provincie der Nederlanden hem beloofde aan die uitsluiting de hand te houden.'

Edoch, *Wagenaar* vindt Cromwells vasthoudendheid zeer natuurlijk. *Van der Hoeven* laat zich aldus hooren: 'Cromwell stond zoo vast op deze seclusie, dat hij aan zijne raden beloofde nimmer den vrede als op die voorwaarden te sluiten, schoon hier in vele provinciën uitgestrooid werd, dat eenige leden van Holland den protector hetzelve ingeboezemd hadden, waaronder de raadpensionaris de Witt voornamelijk genoemd werd; doch de menschen, die zulks uitstrooiden, begrepen niet, hoeveel belang de voorschreven protector had in de vermindering van magt des prinsen van Oranje, wiens moeder de dochter van den rampzaligen Karel Stuart was, die anders, magtig zijnde, het bloed van zijn' grootvader zekerlijk gewroken zoude hebben. Ook waren zij onbewust van de acte, die Cromwell had doen uitgaan, waarbij hij al de afkomelingen van den huize Stuart voor vijanden van 't rijk verklaarde als schuldig aan hoogverraad. Waaruit genoegzaam te bemerken is, dat hij alle krachten ingespannen heeft, om dezen jongen prins, van wiens vader hij zooveel stoute ondernemingen gehoord had, de magt te benemen, om van dien kant verzekerd te zijn.'

Cromwell liet van dit punt de beslissing der vraag, vrede of oorlog, afhangen. Dit leest men bij *Simons*, *Johan de Witt en zijn tijd*, I, blz. 36 vlg., die er het volgende aan toevoegt: 'Die acte was de persoonlijke wil van Cromwell; de in de Nederlanden wonende koningsgezinden hadden gedurende den geheelen oorlog niet opgehouden alles aan te wenden, wat in hun vermogen was, om den oorlog te doen voortzetten. De pretendent had den prins van Oranje met de ridderorde van den kousenband vereerd. Alzoo kon het niet anders, of Cromwell moest zich wel tegen de verheffing van den prins aankanten.'

Dit zijn een paar van de vele Nederlandsche schrijvers, die kunnen worden aangevoerd. *Beverningk* zelf zegt in zijn *Verbaal*, dat Crom-

well in eene bijeenkomst, den 2^{den} Decemher 1653 met de gezanten en sommige leden van den Engelschen raad van state gehouden, zich omtrent de uitsluiting aldus liet hooren: ‘Nopens den prins van Oranje hoopte hij, dat men het hun ligt vergeven zoude, dat dit in waarheid was een punt, dat scheen buiten hen te zijn, maar dat zij meenden, dat onze dienst daar ook aan was gelegen, en ook echter gereed waren met redenen hun interest in dien deele te vertoonen, dat zij wel wisten, uit wat huwelijk dezelve was voortgekomen en wat relatie die had met hunne vijanden en dat zij nooit zooveel ongemak en afbreuk van al hunne vijanden hadden ontvangen, als van den laatsten prins van Oranje, 't welk zij niet hadden nagelaten bij hunne publieke schriften de wereld te doen weten.’

Ook volgens de schrijvers over Engelands historie is het Cromwell, die de Acte eischte. *Hume* zegt het uitdrukkelijk. Eveneens *Ranke* in zijn jongste werk: ‘Auch dem Protector lag an einer Abkunft. Er hatte dafür eine Forderung aufgestellt, auf die er seinerseits mit unbedingter Festigkeit bestand. Er behauptete, die Englische Regierung könne sich auf den Frieden mit den vereinigten Niederlanden nicht verlassen, so lange daselbst ein Haus, das mit dem der Stuarts auf das innigste verbunden sei, die hohen Geschäfte des Friedens und des Krieges verwalte. Er forderte also in den Niederlanden die Ausschliessung des Hauses Oranien und seiner Anhänger. Denn von keinem andern Hause in der Welt habe die Englische Republik so viel Verhinderungen und Nachtheile erfahren, als von dem Hause Oranien; er fürchtete in dem Sohne Wilhelms II den Enkel Carls I.’ Welverre van te gelooven, dat aan Cromwell de vordering door de Witt in den mond is gelegd, uit Ranke zich met de behoedzaamheid, die den waren geschiedschrijver eigen is, slechts in dezer voege: ‘Wir untersuchen hier nicht, ob an der Beschuldigung, dass die Holländische Oligarchie Cromwell selbst in seiner Forderung bestärkt habe, etwas wahres ist oder nicht.’

Ware de heer Kroon onbevooroordeeld, dan zou hij de oogen niet hebben gesloten voor de bewijzen, die de jaren na 1653 en '54 verschaffen, voor het tegendeel van 't geen hij willekeurig aanneemt. Toen Beverningk later stond naar het ambt van thesaurier-generaal, legde hij eene verklaring onder eede af, dat noch hij, noch iemand anders, met zijn weten, op eenigerhandewijze, den heer protector in den mond had gegeven, dat hij de uitsluiting van den heer prins van Oranje, als eene voorwaarde van den vrede, moest begeeren. Ieder geloofde hem, en hij verwierf het ambt. In October 1660, toen de Acte op het punt was van te worden ingetrokken, verzocht de Witt Karel II, de stukken, rakende de Acte van seclusie, te doen nagaan, ten einde zich te overtuigen, dat Cromwell die uitsluiting uit eigen beweging had gevraagd.

Ongetwijfeld wegen al deze bewijzen zwaarder, dan de uitdrukking

van den heer Kroon ‘zonderlinge woorden,’ die zelfs in den dagelijkschen omgang niets beteekent. Op het zeggen van denzelfden Nederlander, dat de belofte van ‘eene enkele provincie’ niets afdeed, welke Nederlander daardoor op nieuw toont de geschiedenis van zijn land zoo weinig te kennen, antwoorde de zoo even aangehaalde vreemdeling (Ranke): ‘Die Verpflichtung der Holländischen Stände, welche in den Generalstaaten eine entscheidende Stimme führten, war einer Verpflichtung der Republik gleich.’

Ongetwijfeld - herhaal ik - wegen alle bewijzen, door mij aangevoerd, zwaarder dan de stellingen van den heer Kroon. Met geen woord duidt hij aan, besef te hebben van de dringende behoefte aan vrede, die voor de Nederlandsche Republiek en voor Holland in 't bijzonder de scherpste prikkel was om naar het eindigen van den oorlog te streven. Hij schijnt geheel onbekend met de vele redenen, die Cromwell ook van zijne zijde had om den vrede voor te staan. Inderdaad, men moet verbaasd zijn over zulk eene wijze van historieschrijven, over een' auteur, die zich in die mate de moeite bespaart van na te gaan, wat anderen over zijn onderwerp hebben geleverd.

Maar bedrieg ik mij ook? Op blz. 76 van 't werk van den heer Kroon leest men: ‘Wij willen onderstellen, dat zij, die de beide onderhandelaars (Beverningk en Nieuwpoort), en vooral den laatstgenoemden, nog onlangs van enkele verdenking te dezen opzigte hebben willen zuiveren, de zaak uit het regte oogpunt hebben gezien; maar dit neemt de verdenking niet weg, die op de Witt rust.’ Hij kan hier op niemand het oog hebben, dan op *Jhr. J.W. van Sypesteyn*, die in zijne ‘*Geschiedkundige Bijdragen*’ dit onderwerp zoo van alle kanten heeft toegelicht. Heeft hij echter dit geschrift geraadpleegd, zoo als ik uit de aangehaalde plaats meen te moeten opmaken, indien zij geene holle ontboezeming is, dan getuigen de door mij aangevoerde woorden tegen den schrijver zelven. Immers dan blijkt het, dat hij met kennis van zaken heeft gedwaald. Dan bespeurt men, dat hij, - in 't bezit zijnde der wetenschap, waarom Jan de Witt ‘zóóveel ijver, gelijk hij schrijft, in het werk heeft gesteld, om zijn lievelings-denkbeeld te verwezenlijken’, n.l. ten einde den dierbaren vrede te erlangen, - beide, den raadpensionaris en Cromwell, liever voor huichelaars heeft willen verklaren, dan de onwraakbare redenering van den heer van Sypestein onderschrijven. Ware de heer Kroon niet verblind geweest door partijdigheid, hij zou niet geweigerd hebben geloof te hechten aan 't geen niemand meer betwijfelt, dat Jan de Witt van 't begin af zeer tegen de Acte van seclusie was en het voltrekken der plegtige overhandiging van dit stuk zoo lang mogelijk heeft tegengehouden. Het boek van den heer van Sypesteyn, om niet van andere schrijvers te spreken, ontslaat mij van de verpligting, ook dit aan te toonen.

Toch overzie ik nog eenmaal de bladzijden, die de heer Kroon aan deze stof heeft gewijd, ten einde het gezegde met eenige opmerkingen te besluiten. In de Noot van blz. 59 wordt beweerd, dat, toen de gezanten in Jan. 1654 met een Engelsch oorlogschip naar Nederland overstaken, het maar ‘zoo heette’, dat dit schip van de Engelsche regering in last had, hen onverwijld naar Engeland terug te voeren. Cromwell had minder reden, dan wij, om vurig te verlangen naar het teekenen van den vrede, meent de heer Kroon, die daarom aan ‘eene manoeuvre’ wil gedacht hebben. Maar op blz. 80 verhaalt hijzelf, dat Beverningk inderdaad nog in dezelfde maand Januarij met dat schip vertrok. Waar blijft nu de manoeuvre? En na de terugkomst van den gezant aarzelde de regering van Engeland een tijd lang de onderhandelingen te hervatten, die zij als afgebroken beschouwde. Op blz. 60 haalt de schrijver eene der geheime Resolutiën der Staten van Holland aan, waarvan hij den inboud mededeelt en waartoe, zegt hij, ‘na langdurige discussiën’ werd besloten. In de Resolutie zelve leest men: ‘is na voorgaande deliberatie goedgevonden en verstaan,’ de gewone formule. Vanwaar heeft de heer Kroon dat berigt over de langdurige discussie?

Op blz. 67 vlg. verkeert de heer Kroon in den waan, dat hij zijne tegenpartij, d.i. die van de Witt, een doodelijken slag toebrengt. Wat hij eigenlijk wil betoogen, komt niet te duidelijk uit. Doch het schijnt, dat hij zijne lezers wil overtuigen, dat, toen de gezanten den 15^{den} April 1654 aan de Staten van Holland schreven, dat Cromwell niet was af te brengen van eene Acte van seclusie, in 't bijzonder af te geven van wege deze Staten, die gezanten den schijn aannamen, dit berigt nu voor 't eerst over te zenden. Zóó is het evenwel niet met de zaak gelegen.

In het *Verbaal* doen de gezanten op blz. 275 vlg. een breed verslag van een gesprek, door hen gehouden met Cromwell en een paar andere Engelsche heeren op den 6^{den} Jan. 1654. Daarin komt mede voor, dat de regering van Engeland er genoegen in zal nemen, zoo Holland alleen haar nopens eene Acte van seclusie te wille is. De gezanten teekenen op blz. 292 van dit Verbaal op, dat zij ‘al hetgeen in dit Verbaal is gededuceerd’, gedurende hun kortstondig verblijf in Nederland in de laatste helft van Jan. 1654, getrouw hebben overgebracht aan Hunne HoogMogenden. Deze mededeeling is door de namen der drie gezanten onderteekend. Hetzelfde is af te leiden uit de Voorrede van 't *Verbaal*, blz. XIV, alsmede uit de *Deductie der Staten van Holland.* Alzoo is er een misverstand geweest van 't oogenblik dezer mededeeling tot in April 1654. De Staten-Generaal en de meerderheid der Staten van Holland hebben niet geweten, dat Cromwell van die afzonderlijke acte het ratificeren van den vrede afhankelijk maakte. Ook de Witt en de zijnen hebben gehoopt, dat hij er niet zóózeer op zoude staan. Maar van 't oogen-

blik af, dat de raadpensionaris heeft ingezien, dat hij zich bedroog, is hij van oordeel geweest, dat men ook dit offer aan den vrede moest brengen. De handelingen, te dien einde door de Witt in 't werk gesteld, noemt de heer Kroon bij herhaling ‘slinksche streken.’ Sedert wanneer deelt een minister, die over een' vrede heeft te onderhandelen, al hetgeen daarop betrekking heeft, vóór dat het werk is ten einde gebracht, aan ieder mede?

In zijne *Brieven* meldt de Witt, dat hij, nadat de Staten van Holland in hunne zitting van den 4^{den} Mei 1654 tot de uitsluiting hadden besloten, zich staande die zitting eene korte wijl verwijderde, om de acte op te stellen. Dit verklaart de heer Kroon op bedekte wijze op blz. 82 voor eene leugen: ‘Een man, voorzigtig en gevat als hij, zal die acte wel gereed gehad hebben, vóór hij zich verwijderde.’ Hoe strookt deze humane gedachte met de verklaring, na 's mans dood afgelegd, dat men ‘niets had gevonden, dan eerlijkheid’?

Er is geen dwazer aanhef, dan: ‘de geschiedenis leert.’ Ook de heer Kroon bezigt dien. In 't geval, dat hij bedoelt, leert zij, zegt hij, dat de regering zich in de meeste steden min of meer voegde naar de gezindheid der burgerij, om deze, reeds verbitterd wegens de acte, niet te zeer tegen zich in 't harnas te jagen. Naar mijne meening leert de geschiedenis niets of zoo goed als niets dienaangaande, zooals meestal het geval is, wanneer deze algemeene aanhef voorafgaat.

En hiermede ga ik tot het vervolg, tot blz. 100 vlg., over. Wat ik hieromtrent heb op te merken, zal geene breede plaats beslaan. Het is overbodig, de verzekering te geven, dat de Schrijver op denzelfden toon, die in de vorige bladzijden is aangewezen, voortgaat te spreken over de de Witten en over de staatkunde van hen, die met den raadpensionaris eenstemmig waren. Ik meen te mogen volstaan met eene korte aanteekening op deze en gene bladzijde, die mijne aandacht trok.

Zeer ergeren den heer Kroon de blijken van onderscheiding, waarmede Cornelis de Witt zijn leven lang voortdurend werd vereerd. De benoeming van Jans broeder tot gemagtigde op de vloot willende verhalen, leidt hij de zaak op deze wijze in: ‘De kennis en geschiktheid van Cornelis werden door niemand geprezen.’ Het tegendeel is ons gebleken en zal nog nader blijken. De heer Kroon vervolgt: ‘Men verhaalde, dat de Ruyter dergelijke bezoekers niet gaarne op zijn dek ontmoette, en dit laat zich zeer gemakkelijk begrijpen.’ 't Is mogelijk, dat iemand, die vlug is van begrip, het gemakkelijk begrijpt. Maar de eerste vraag is, of de Ruiter dit gevoelen heeft geopenbaard. Zoo niet, dan voert het tot niets, te zeggen, dat iets van dien aard wordt verhaald. Wel is het ontegensprekelijk, dat de Ruiter in Augustus 1672 een' brief heeft geschreven, waarin hij betuigt, dat tus-

schen hem en Cornelis de Witt ‘nooit is geweest eenige de minste discrepantie, dissensie of dispute.’ Wat meer is, toen in 't begin van dat jaar op nieuw werd gedacht aan 't benoemen van een' zoodanig gemagtigde, verklaarde de Ruiter, gaarne te zullen zien, dat de ruwaard werd benoemd. De heer Kroon verhaalt dit op blz. 150, als gezegd zijnde door een lid der vroedschap van Amsterdam. Doch hij gelooft het niet, want het is niet op deugdelijke gronden door dat raadslid bewezen.

Men verkrijgt hier weder op ongezochte wijze een staaltje der historiographie van den heer Kroon. Zelf oppert hij allerlei kwade vermoedens tegen menschen en zaken, waarvoor geene schaduw van bewijs wordt aangevoerd, doch in 't als geloofwaardig aannemen van hetgeen hem niet behaagt is hij zoo behoedzaam, dat hij van de oude schrijvers, met andere woorden van de bronnen, vordert, dat zij alles bewijzen, wat zij zeggen. In 't geval, dat ik thans ter sprake breng, verwerpt de heer Kroon zelfs het gezag van zijn gewonen zegsman Bontemantel.

‘Om den roem zijns geslachts op krachtige wijze te verhoogen, deed de raadpensionaris zijn broeder Cornelis benoemen tot gevolmagtigde op de vloot’, schrijft de heer Kroon blz. 122, er bij aanhalende: *Resolutiën der Staten-Generaal*, *zitting van* 27 *Mei* 1667. Hoevele malen heeft men er reeds aan herinnerd, dat ook mannen, als Oldenbarnevelt en Jan de Witt, noch ter Staten-Generaal, noch in de Staten van Holland alles vermogten. Maar wat zoo ligt te vatten schijnt, mede omdat men in onzen leeftijd met eigen oogen aanschouwt, hoe zwaar het één man, zij hij zoo uitstekend als hij wil, valt, zijne zienswijze tot de heerschende te maken, wat, zeg ik, zoo ligt te vatten schijnt, is boven 't begrip van hem, die niet onbevangen wil zijn. Het zal wel door niemand worden betwijfeld, dat, aangenomen dat de aanwijzing van den te benoemen persoon alleen van den raadpensionaris afhing, de heer Kroon juist de man is, om de ware bedoelingen van den raadpensionaris aan den dag te brengen.

Men mag echter vragen, wat hem het regt geeft, zijne eigene vondsten aan de Staten-Generaal toe te dichten. Of staat het in die Resolutie, dat de benoeming geschiedt, ten einde den luister van het huis de Witt te helderder te doen stralen? Den aard der aan Cornelis opgedragen betrekking toont de heer Kroon ten eenenmale mis te verstaan of te misverstaan. Hij geeft hem den titel ‘opperste bevelhebber’ en vergelijkt 's mans bekwaamheden met die van de Ruiters onderbevelhebbers en van dezen vlootvoogd zelven. Ook komt hij, naar aanleiding van deze benoeming, op eene andere terug, in vroegeren tijd geschied, die in erge mate zijne ontevredenheid gaande maakt. Aan die ontevredenheid heeft de Schrijver reeds lucht gegeven op blz. 47. Toen ik mij in dien hoek ophield, meende ik er maar overheen te moeten loopen. Het geldt slechts ééne van de vele be-

noemingen, waarop Jan de Witt invloed zal hebben uitgeoefend. Thans evenwel, nu de heer Kroon ze weder aanroert en er zooveel beweging over maakt, zal ik er het mijne van zeggen.

Al het gemaakte misbaar betreft den heer van Wijnbergen, die in 1655 tot gouverneur der vesting 's Hertogenbosch werd benoemd. Het is verwonderlijk, welk eene scherpzinnigheid de heer Kroon bezit, nu hij er zich toe zet, de verkeerde zijde dezer benoeming breed uit te meten. ‘Van Wijnbergen was niet de bekwaamste hoofdofficier; hij werd alleen gekozen, opdat spoedig de gelegenheid zou ontstaan om een nog gedweeër werktuig voor hem in plaats te stellen,’ enz. enz. Indien de heer Kroon regelregt uit het paradijs kwam, kon hij geene meer kinderlijke eenvoudigheid aan den dag leggen. Doch zoo hij inderdaad in dat oord had vertoefd, zou hij blijk geven van grooter opregtheid en liefde tot de waarheid. Al wat hij, en met hem wij allen, van de zaak weten, zijn een paar woorden uit een' brief van den raadpensionaris aan den heer W. Nieupoort. In dien brief, te vinden Dl. III, blz. 142, deelt Johan de Witt mede, dat hij heeft weten te bewerken, dat van Wijnbergen tot gouverneur van 's Hertogenbosch, van Noortwyck tot gouverneur van Sluis is benoemd. Anderen wilden van Sommelsdijk te Sluis gehad hebben. In stede van uit te varen had de heer Kroon zich, bij zijne voorstelling en bij de waardering van de Witts redenen en drijfveeren, liever moeten hoeden voor gedeeltelijke vervalsching der historie. Over de vraag, wie de bekwaamste was, kan noch hij, noch iemand heden ten dage een beslissend oordeel vellen. Geheel en al ziet hij voorbij, dat de Witt het, tegenover Zeeland, in 't belang van Holland acht, dat liever te 's Hertogenbosch, dan te Sluis een oud man tot gouverneur wordt aangesteld. Dit wenscht de raadpensionaris, omdat op de vervulling der eerste plaats Holland, op die der laatste Zeeland ter Staten-Generaal den meesten invloed heeft. Op den strijd tusschen de staatsgezinde en de andere partij, dien de heer Kroon ook hier weder voorop zet, heeft de vraag, voor zoover men kan nagaan, geene betrekking. Eindelijk wordt de Witts aanduiding van van Wijnbergens eigenschappen ‘oud en valetudinair’ slecht en partijdig weergegeven door de omschrijving van den heer Kroon: ‘hooge ouderdom, een krachteloos ligchaam en een zwakke geest!’

De schrijver veronderstelt op blz. 123, dat het niet algemeen bekend is, hoe de bij Chattam verworven glorie werd misbruikt tot bevordering van partijbelang. Hem was het voorbehouden, zijne vooringenomenheid tegen de voormalige regenten der Republiek, tegen de wettige overheid der 17de eeuw, zoover te drijven, dat hij ze zelfs dáár niet kan verbergen, waar alle echte Nederlanders het ‘hosanna’ aanheffen ter eere der vaderlandsche helden. Na vroeger te hebben gezegd, dat de kennis en geschiktheid van den ruwaard door niemand werden geprezen, neemt hij het nu euvel, dat hem in 1667 ruimer

belooningen zijn ten deel gevallen, dan aan de Ruiter en anderen. Ten believe van de vooruit opgevatte meening en om aan eigen vooringenomenheid te voldoen, bewandelt de schrijver hier weer zijn' weg onder allerlei verzinselen en uitlatingen. Een verzinsel is het, dat niemand Cornelis heeft geprezen. Bij zijn vertrek van de vloot bedankte de gansche krijgsraad hem voor de diensten, door hem gedurende den togt bewezen.

Een oogenblik later herhaalden de Ruiter en Bankerts dezelfde betuiging, hem verzekerende van hunne genegenheid. En nadat hij naar 't vaderland was wedergekeerd en in persoon verslag van 't geen men had verrigt had gedaan aan de Staten-Generaal, werd hij bij een opzettelijk te dien einde genomen besluit door Hunne HoogMogenden bedankt. Ten einde de kracht en de beteekenis van deze daad der Staten-Generaal te beter te doorgronden, behoort men te bedenken, dat dit collegie doorgaans niet zeer scheutig was in de bewoordingen, waarin het zijne dankbetuiging inkleedde. Zoo werd den admiraal de Ruiter, na zijne terugkomst in October, in deze vergadering, bij monde van den president, slechts aangezegd, ‘dat aan Hunne HoogMogenden het goed beleid, de wakkerheid en kloekmoedigheid, die hij gedurende de jongste expeditie ter zee had gebruikt en betoond, aangenaam was en dat zij zich dezelve wel lieten gevallen.’ Hoezeer steekt bij deze weinige woorden de Resolutie van den 13^{den} September af! ‘Gedelibereerd zijnde, hebben Hunne HoogMogenden den heer Cornelis de Witt over en ter zake van zijne zonderlinge vigilantie, moeite, arbeid, voorzigtigheid, vaillantise en goede conduite, uit liefde tot het vaderland, in het uitvoeren van Hunner HoogMogenden bevelen en het bevorderen van den dienst van 't land, zooveel als door Gods toelating menschelijker wijze heeft kunnen geschieden, over nacht en dag in dezen gehad, gebruikt en aangewend, in de beste forme bedankt, verklarende daarin ten volle vergenoegd te wezen.’ Eene uitlating, waaraan de heer Kroon zich heeft schuldig gemaakt, is, dat hij, gewag makende van de 30,000 gl., die aan Cornelis de Witt werden toegekend, verzwijgt, dat de Ruiter 6000 gl., van Nes en Tromp ieder 4000 gl. en de overige officieren eene geëvenredigde som bekwamen.

Als eene soort van ontdekking op het veld der wetenschap, doet de Heer Kroon op blz. 131 de aan Bontemantel ontleende mededeeling, dat niet Jan de Witt, maar Gilles Valckenier en Gaspard Fagel de ontwerpers zijn van het Eeuwig edict. Voor velen kan dit geene nieuwe tijding zijn, althans niet voor hen, die ze reeds òf uit *Wagenaars Vaderlandsche Historie*, òf uit *Wagenaars Amsterdam*, òf uit *de Historische en politieke tractaten* van denzelfden schrijver, òf uit *Kluit*, òf uit *Cévisier*, òf uit *Simons' Johan de Witt* hadden vernomen. Zij kan kan het niet zijn, voor hen, die alreede vóór lang hadden opgemerkt, dat Wagenaar als zijn' zegsman denzelfden Bontemantel voordraagt en mede uit dezen het berigt overneemt, dat

men het edict aan den raadpensionaris heeft opgedrongen. Toch eischt de billijkheid er bij te voegen, dat de plaats, door den Heer Kroon uit Bontemantels papieren getrokken, zeer belangrijk is.

Hier en daar heb ik op een paar onjuist vermelde historische feiten gewezen, op deze en gene bladzijde van dit werk voorkomende. Het getal dezer onjuistheden is voor vermeerdering vatbaar. Op blz. 83 wordt eene Resolutie der Staten van Holland van 15 Mei 1654 aangehaald, genomen in eene zitting, die niet is gehouden. Op blz. 119 moet in de Noot de datum 27 Julij worden veranderd in 21 Julij, eene verbetering, die mij wel een half uur zoekens heeft gekost. Ook is vergeten, de orde van het dáár genoemde drietal op te geven. Op bl. 134, Noot, staat, dat Jan de Witt den 6^{den} Februarij 1655 trouwde met Wendela Bicker, eene dochter van Cornelis Bicker. Balen en van der Hoeven stellen den datum op 16 Februarij en noemen den vader van Wendela Johan Bicker. Het is waar, het is weder een onbewezen zeggen van die schrijvers; maar evenmin bewijst de Heer Kroon, wat hij goed vindt terneer te schrijven. Op blz. 136 wordt, op eigenaardige wijze, de bondgenoot van Lodewijk XIV in den oorlog van 1672 als ‘aartsbisschop van Keulen’ ingevoerd. In de op blz. 120 en 138 aangehaalde Resolutiën vind ik niet, wat er heet te staan. Op blz. 147 leest men: ‘tegen het einde van Maart 1672 verklaarde Engeland ons den oorlog, en dit voorbeeld werd door Frankrijk onverwijld gevolgd.’ Dit is waar en onwaar, in allen gevalle onduidelijk. Karel II liet den 29sten Maart in zijn' raad voorlezen eene oorlogsverklaring aan de Staten-Generaal, het manifest van Lodewijk XIV droeg de dagteekening van den 27sten Maart. Maar eerst op den donkeren, regenachtigen dag van den 7^{den} April 1672 trok Lodewijks omroeper, met acht trompetters, door Parijs en las, onder het geschal der trompetten, het stuk aan het volk voor. Ten zelfden dage geschiedde de afkondiging en het aanslaan der verklaring te Londen.

Sprekende van de lijfwachten, aan Cornelis de Witt, als gemagtigde op de vloot, toegevoegd, bestrijdt de Hr. Kroon, en naar ik meen, te regt, hen, die hierin iets vreemds zagen. Het was geheel in overeenkomst met de destijds heerschende gebruiken, zegt hij. Maar waarom dan hetzelfde heerschende gebruik miskend in de beraadslagingen over de wijze, waarop de prins, na tot lid te zijn benoemd van den Raad van State, ter vergadering zou worden binnengeleid, over den armstoel, waarop hij zich zou nederzetten, over de plek, waar die armstoel moest worden gezet, enz.?

Het moet aan de lezers van dit verslag reeds een enkelen keer zijn gebleken, dat de papieren van Bontemantel nu en dan iets opleveren, dat men òf elders in 't geheel niet aantreft, òf niet zóó, als het dáár staat. Het ware genot evenwel heeft men er, bij 't lezen van 't geschrift van den Heer Kroon, niet van, omdat, mijns bedunkens, de Schrijver het op veel te bekrompen schaal toetst aan de gedrukte be-

scheiden, die tot dusver toegankelijk waren. Ook is er in de wijze, waarop hij ons van tijd tot tijd een' blik laat slaan in die papieren, iets onvolledigs, iets, waaruit men zou kunnen afleiden, dat hij òf niet alles wil zeggen, wat hij weet, òf zijne bouwstoffen niet regt weet te gebruiken. Een voorbeeld onder meer is blz. 165. Dáár wordt, op 't voetspoor van Bontemantel, de vraag behandeld, wat er kan waar zijn van een plan van Willem III, om den raadpensionaris de Witt in 1672 voor den dienst van 't land te behouden. Wederom heb ik er hiervoor te waarschuwen, dat men zich hoede te meenen, dat de geschiedschrijvers, die elk kan opslaan, niets over dit punt behelzen.

De Heer Kroon draagt de poging, door den prins bij de Witt aangewend, voor als een blijk van Willems zin tot verzoening, die van geen' wrok wist. Veel verstandiger voorstelling van de zaak treft men aan bij *Basnage*, *Annales des Provinces-Unies*, II, p. 307, die den inval toeschrijft aan het juiste inzigt van den prins, die begreep in zulke moeijelijke omstandigheden een' steun, als den raadpensionaris, moeijelijk te kunnen missen. Twee berigten deelt ons deze schrijver mede. Volgens het eene, ontleend aan *Samson*, *Hist. de Guillaume* III, weigerde de Witt uit beginsel en om den haat van 't volk. Zoo als het andere luidt, dat op een handschrift van *de Wicquefort* berust, beletteden 's prinsen aanhangers hem, zijn voornemen te verwezenlijken. Dit laatste is het, dat bij den Heer Kroon voorkomt, als getrokken uit Bontemantels papieren. Zorgvuldig verzwijgt de schrijver evenwel de list, door Willems aanhangers gebruikt, om van Beuningen, die als middelaar de onderhandelingen voerde, te verwijderen. Bij hem is het zeer natuurlijk, dat er, in weerwil van de Witts geneigdheid om aan het aanbod het oor te leenen, niets van kwam.

Zooveel over het boek zelf. De Bijlagen zijn ten getale van drie. Eerst een enkel woord over de Eerste Bijlage. Met groote triomfkreten kondigt de Heer Kroon reeds in zijne Voorrede aan, wat zij zal behelzen. Zij heeft betrekking op eene gift van 2,000,000 gl., door de Staten van Holland aan Willem III verstrekt. In de Voorrede wordt deze gift ‘eene vermeende schenking’ genoemd. Ook hier, komt het mij voor, strooit de Schrijver weder zand in de oogen zijner lezers. En naar 't schijnt, heeft Mr. J.S., die de plaats uit Kroon overneemt in het Jaarboekje der stad Delft voor 1869 en er nog iets aan toevoegt, zich mede laten misleiden. Om ter zake te komen. In 1650 had Amsterdam Willem II 2,000,000 gl. à 4 pCt. voorgeschoten. Van die som was in 1674 1,600,000 gl. benevens de rente afbetaald. Nu stelde Amsterdam den 20sten Maart van dat jaar ter dagvaart van Holland voor, dat men den prins zou ontheffen van een deel zijner schulden, en wel door ten laste van Holland over te nemen een bedrag van twee millioen aan obligatiën, die toen op naam van Willem III stonden. De Heer Kroon, en in navolging van hem Mr. J.S.,

past dit toe op de 2,000,000, aan Willem II geleend. Gesteld, dat dit zoo was, dan nog moet de stad Amsterdam in 1674 gerekend worden, afstand te hebben gedaan van eene som van 400,000 gl., die immers eerst in 1679 werd teruggegeven. Doch wááruit blijkt, dat de prins niet meer schulden had, dan hetgeen van die twee millioen nog onafgedaan was? Uit de termen van Amsterdams voorslag (zie *Resolut. Holland* 20 Maart 1674) en uit die van 't Besluit der Staten, waarbij zij dien voorslag aannamen, valt veeleer af te leiden, dat er nog meer obligatiën ten laste van Willem III liepen, dan het gevolg was der leening van 1650. Zoo leest men in de eerste Resolutie, dat men Zijne Hoogheid ‘voor een gedeelte’ van zijne bekommernis wil ontheffen, in de tweede (24 Maart 1674), dat ‘in erkentenis van enz. enz. twee millioen aan Obligatiën, die althans tot last van Zijne Hoogheid op interest zijn loopende, van Zijne Hoogheid zullen worden overgenomen’, en verder ‘dat de Gecommitteerde raden worden verzocht en gelast, om met degenen, die de voorschreven Obligatiën ten laste van Zijne Hoogheid zouden mogen hebben, te con certeren, in wat voegen de voorschreven overneming best en bequamelijkst geeffectueerd zal kunnen worden.’ Hoe kan men nu iemand, die maar 400,000 gl. schuld heeft, bevrijden van eene schuld van 2,000,000? De naauwkeurige en getrouwe Wagenaar redt ons weder uit den brand. In zijne Geschiedenis van Amsterdam, 1760 bij Tirion, I, blz. 657, zegt hij op 't jaar 1674, ‘dat 's prinsen boedel met vele schulden bezwaard was; dat de stad voorsloeg, hem te ontheffen van eene schuld van twee millioen; dat de leden (der Staten) in dezen voorslag bewilligden; dat Amsterdam zelf nog viermaal honderd duizend guldens van Zijne Hoogheid had te vorderen, zijnde een gedeelte der twee millioen, die de stad in 't jaar 1650 aan wijlen prins Willem II had verstrekt, enz. enz.

Bedrieg ik mij alzoo niet, dan behoort het slot der Eerste Bijlage van den Heer Kroon met eene kleine verandering aldus te worden gelezen: ‘Te onregt (er staat: teregt) mag derhalve worden gezegd, dat de Staten van Holland op Zaturdag 24 Maart 1674 den prins een geschenk hebben aangeboden, dat hun niets heeft gekost’. Om van andere onjuistheden, in die Bijlage voorkomende, te zwijgen, b.v. dat de baronnie Breda in 1650 onder de verpande goederen behoorde.

Nu een enkel woord over de laatste Bijlage. Naar de Heer Kroon veronderstelt, zal zij den beminnaren der geschiedenis aangenamer zijn dan de voorafgaande. Ik deel geheel in zijne meening, maar acht mij verpligt hem uit een' droom te helpen, waarin hij schijnt te verkeeren. De bedoelde Bijlage bevat de Verhooren van Cornelis de Witt. Uit de manier, waarop de Schrijver er van spreekt, kan men opmaken, dat hij van meening is, dat zij nimmer zijn uitgegeven. Menigeen zal het echter bekend zijn, dat zij reeds gevonden worden in de ‘*Berigten van het Historisch Gezelschap te Utrecht*’, 2de Deel, Eerste stuk, 1849,

blz. 15 vlg. De stukken, rakende dit regtsgeding, in dien bundel opgenomen, zijn afkomstig van Roeland van Kinschot, in leven raadsheer in den hoogen raad en overleden in 1701. Gaarne erken ik intusschen, dat men uit het gansche boek van den Heer Kroon niets minder zou willen missen, dan juist deze derde Bijlage, zijnde een afschrift, in der tijd genomen door A. van der Mieden, in 't midden der achttiende eeuw eerst lid, toen president van het hof van Holland. Uit eene welligt oppervlakkige vergelijking met de copie van Van Kinschot is mij gebleken, dat de beide stukken redelijk met elkander overeenstemmen. Bij den Heer Kroon heet Tichelaar blz. 175 een ‘blank’ man. Dit moet zijn ‘lanck’, vgl. van Kinschot en bij Kroon zelven, blz. 193. Op blz. 183 leest men ‘26 Julij’, wat ‘Junij’ moet zijn. Waar van der Mieden (zie blz. 187) ‘een groot uur’ heeft, vermeldt van Kinschot ‘een groot half uur’, een verschil, dat hier veel afdoet. Over 't geheel is het afschrift van Van der Mieden volledíger. Terwijl het omtrent eenige der verhooren uitvoeriger is, d.i. meer vragen en antwoorden op enkele dagen bevat, behelst het bovendien zekere gedeelten, die bij van Kinschot geheel en al ontbreken, als een verhoor van den schout van Piershil, een ander van Jannetje Eeuwouts Goutswaert, een derde van Cornelis zelven op den 11den Augustus, eindelijk een paar van Tichelaar. Daarentegen heeft van Kinschot eenige verklaringen van getuigen, afgelegd voor de overheid van Dordrecht, welke men bij van der Mieden te vergeefs zoekt.

En hiermede ben ik aan het einde van mijn onderzoek. Het heeft mij bevestigd in de overtuiging, dat, wat men ook moge zeggen, deze waarheid niet is omver te stooten, dat Johan de Witt is geweest een kundig, eerlijk, maar, natuurlijk, heerschzuchtig staatsman, niet vrij van staatsgrepen, doch, in weerwil hiervan, zedelijk beter, dan verre de meeste staatsmannen, die den eed, door hem afgelegd, heeft willen gestand doen, en veel beter is te doorgronden, dan Willem III, Cromwell en honderd anderen. Mij blijft over, in 't kort mijn oordeel zamen te trekken, eensdeels over het handschrift van Bontemantel, anderdeels over het boek van den Heer Kroon. De Schrijver heeft verzuimd ons uit de papieren den steller zelven te leeren kennen. Was dit niet mogelijk, dan berust ik er in. Doch ik heb moeite, aan die onmogelijkheid te gelooven, omdat het handschrift zoo vele bladzijden beslaat. Wat de Heer Kroon in de plaats geeft voor hetgeen ik zou hebben gewenscht vergoedt het gemis geenszins. Hij verzekert, dat Bontemantel een waarheidlievend man was, niet slaafs gehecht aan deze of gene politieke rigting. Desniettegenstaande is 't onloochenbaar, dat hij van 1653 tot 1672 lid is geweest der vroedschap van Amsterdam, dat deze stad sedert 1670 tot de bevordering van 's prinsen belangen begon te neigen. Hoe heeft zich nu Bontemantel in die twintig jaren betoond? Is hij tegen het naderen van het rampspoedig jaar met zoovele anderen gaan omliggen? Waarmede laat zich aantoonen, dat hij een man was,

die zijn eigen weg bewandelde? Dit zijn vragen, van welker beantwoording de graad van geloofwaardigheid van den zegsman, de mate van vertrouwen, waarop hij met regt aanspraak kan maken, geheel en al afhangen.

Hoewel ik intusschen in 't werk van den Heer Kroon geen antwoord bekom op mijne vragen nopens Bontemantel, geef ik onbewimpeld toe, dat mij niets is voorgekomen, waarmede ik eene aanklagt van ongeloofwaardigheid zou kunnen staven. Maar dit blijft vaststaan, dat de Schrijver heeft nagelaten, dit punt in 't noodige licht te stellen, hetgeen hij had kunnen doen ook door deze bouwstof voortdurend aan de overige bronnen te toetsen. Wat ten laatste het boek zelf betreft, zooals de Heer Kroon het ons aanbiedt, het is, naar mijne meening, in de hoogste mate partijdig en onwetenschappelijk. Onwetenschappelijk, omdat het, in stede van ‘zorgvuldig de bronnen te vermelden’ (Voorrede), eenvoudig zwijgt van zoo menige voorstelling van de geschiedenis dier dagen, die bij tal van schrijvers wordt aangetroffen. Onwetenschappelijk, omdat het het streven van Jan de Witt en de zijnen voordraagt, als voortspruitende uit haat tegen het huis van Oranje, terwijl ieder weet, dat dit streven gerigt was tegen het stadhouderschap, met andere woorden, tegen ophooping van magt in de hand van één persoon. Onwetenschappelijk eindelijk, omdat het zich grondt op eene volslagen miskenning van de onderlinge verhouding der magten in de Republiek. Partijdig is het werk, vermits het, in plaats van ‘geene poging te doen, om een subjectief gevoelen als juist te doen doorgaan’ (Voorrede), daartoe alle mogelijke krachten inspant en, zonder blikken of blozen, van ééne zienswijze uitgaat, welker geldigheid sinds lang op goeden grond is bestreden. Partijdig nogmaals, daar het, wel verre van ‘de feiten in een juist licht te stellen’ (Voorrede), er slechts van ééne zijde eenig licht op laat vallen en ze dus voor hem, die met der daad naar kennis dorst, in het duister hult.

Alzoo: Het water was zuiver, maar het is troebel gemaakt.

Het zaad, door den zaaijer gezaaid, was goed, maar het is in geene goede aarde gevallen.

Waarschijnlijk is het, dat Hans Bontemantel in geregtigheid heeft gezaaid, doch zeer zeker is het, dat er is gemaaid in ongeregtigheid.

Dr. J.A. WIJNNE.

Letterkunde.

Een nieuwe ster aan den oosterschen horizon.

Madjapahit. Historisch-romantisch tafereel uit de geschiedenis van Java, door J.S.G. Gramberg, Oost-Indisch ambtenaar. II Deelen. 's Hage, Leiden en Arnhem, bij M. Nijhoff, A.W. Sijthoff, D.A. Thieme.

Iemands oordeel over een nieuw verschenen boek te vragen, sluit de veronderstelling in, dat hij het onderwerp waarover het boek handelt volkomen meester is. Daaraan is zeker niet gedacht, toen mij het schoone boekwerk in twee deelen, elk deel helaas ontsierd door een titelplaat, toen mij Gramberg's ‘Madjapahit’ ter beoordeeling werd aangeboden. Van de oude geschiedenis van Java toch weet ik zéér weinig; maar omdat er niemand veel van weet en ook niet van weten kàn - daar die geschiedenis geheel uit overleveringen bestaat die allen grond van zekerheid missen, - acht men mij waarschijnlijk zoo goed als een ander in staat, een oordeel over het werk uit te spreken. Ik doe dit met geroegen, maar zal kort zijn.

‘Madjapahit’ is in verschillende opzigten een belangrijk boek. 't Is vooreerst goed geschreven, en menigeen die op Java leefde en wiens verlangen om de oude geschiedenis van Java te leeren kennen toenam naarmate hij dat land liefkreeg, zal ‘Madjapahit’ met beide handen aanvatten en er uit putten wat er in zit. Hij zal er toestanden in vinden aanschouwelijk voorgesteld, fiks geteekend, aannemelijk naar hetgeen hij zelf bij vorsten en onderdanen waarnam; natuurschilderingen, wier juistheid hij aan de werkelijkheid toetste; gesprekken tusschen inlanders, in den geest van hetgeen hij dagelijks om zich heen hoorde spreken; historische overblijfselen en bouwvallen die hij met eigen oogen aanschouwde. Dit is dus veel waard. Deelt de lezer bovendien nog de opinie van den schrijver: dat er niets noodlottiger voor Nederland is dan dat de Javanen Mohammedanen zijn, en het noodlottigste van alles dat zij hunne godsdienst vrij mogen uitoefenen, dan kan hij zelfs dweepen met ‘Madjapahit.’

Wat mij persoonlijk betreft, hoe geneigd ook om grooten lof aan den talentvollen schrijver toe te zwaaijen, dweepen kan ik met ‘Madjapahit’ niet, en ik zal u gaarne zeggen waarom niet.

Historisch-romantisch gaat m.i. niet zamen, in mijne ooren althans is het een wanklank; historisch beteekent of moet beteekenen ‘waar, waarachtig’; romantisch staat ongeveer gelijk met ‘verdicht, leugenachtig.’ Een waarachtig-leugenachtig tafereel nu, zelfs uit de geschiedenis van Java, heeft weinig aantrekkelijks voor mij, vooral als ik weet dat het waarachtige gedeelte maar zeer klein is. Dat de zon scheen op een Junij-morgen van het jaar 14-, en dat er toen schuiten af- en aanvoeren op de reede van Grissee, wil ik gaarne gelooven; maar dat zekere oude Arabier (die misschien nooit bestaan heeft) glimlachte of de wenkbraauwen zamentrok als hij dit of dat zeide tot een jonger Arabier, vind ik - hoe talentvol ook voorgesteld - onaangenaam te moeten aannemen, op grond dat het geschreven staat in een boek dat aanspraak maakt op historische waarde. In een roman hindert zoo iets niet, maar over ‘Madjapahit’ ligt een waas van geleerdheid; ‘Madjapahit’ heeft beschrijvingen, lang als Walter Scott ze pleegde te maken en talrijk als.... de keijen op den bodem van een drooge kali (om mij ook eens van een oostersch beeld te bedienen); ‘Madjapahit’ heeft geheele hoofdstukken die noch historisch, noch romantisch, maar die vervelend *zijn* - niet *schijnen*, zooals de schrijver zelf zegt, als hij aanraadt ‘ze maar over te slaan.’ - Maar ik vraag U, wie zal dat nu doen? Zulk een door den Schrijver zelf gestigmatiseerd hoofdstuk, dat hij toch liet afdrukken, belooft den weetgierigen lezer doorgaans nog meer dan een gewoon waarachtig-leugenachtig hoofdstuk, bevat vaak de quintessens van een heel deel. Men slaat het dus *niet* over, en... is teleurgesteld; men heeft zich gevleid iets nieuws te lezen, bijv. over Java's vroegere godsdienst, en men vindt niets dan algemeenheden over hindoesche godenleer, overal elders te lezen.

Dat waas van geleerdheid, waarvan ik sprak en die de schrijver voorzeker niet opzettelijk over zijn werk zal verspreid hebben, heeft zijn oorsprong te danken aan het vermengen van den hollandschen tekst met een paar honderd arabische, sanskrietsche, javaansche en maleische woorden. Misschien lag het in de bedoeling van den Schrijver, hierdoor een oostersche tint aan zijn werk te geven - en dat heeft het er ook door verkregen -, maar hij maakte daardoor tevens de lezing voor den westerling zeer moeijelijk. Een enkel voorbeeld:

‘Zie hier, zeide Maja, een gouden kelang aan Dalima's arm. Het was het meest geliefde sieraad van Narina. Zij had het van goesti Kromo. Ik heb het bewaard als een poesaka.’

Het doet mij onwillekeurig denken aan het zoogenaamde Maleisch dat een Hollander, na drie weken verblijf te Batavia, tegen zijn bediende spreekt, bijv.:

‘Kassi (geef) nu eerst eens satoe (een) glas grog, kassi dan nog eens wat roko's (sigaren) en pigi (ga) dan maar (weg).’

De strekking van het werk - want de schrijver had een doel - is alleen zigtbaar in de voorrede; de schrijver heeft het kwaad van den Islam op Java in het licht willen stellen, hij keurt af het opheffen der belemmeringen van de vrije uitoefening der mohammedaansche godsdienst. Door het tijdperk der invoering van den Islam te kiezen en de schoonste rollen te geven aan de dweepzieke belijders der nieuwe godsdienst, wekt hij echter niet de antipathie, maar groote sympathie voor de hadji's op, en is zijn werk als zoodanig *a regular failure.* Met geen enkel bewijs heeft hij de bewering gestaafd, dat belemmering in de uitoefening der godsdienst het fanatisme der Mohammedanen zal doen verflaauwen; bij mij staat het nog altijd vast, dat elke nieuwe hinderpaal dat fanatisme des te sterker zal opwekken.

Maar daargelaten deze opmerkingen, die alleen betrekking hebben op de politieke strekking van het boek, kan ik de lezing van ‘Madjapahit’ als een belangrijke bijdrage tot indische litteratuur, als een nieuwe ster aan den oosterschen horizon, met warmte aanbevelen. Door Schrijvers kennis van land en volk zijn de indische toestanden uitmuntend weergegeven; over het geheel biedt het werk, als roman, een boeijende lectuur aan en wordt de levendige belangstelling van den lezer in de hoofdfiguren tot het einde toe gaande gehouden.

v. R.

Dahin!

Genève et les rives du Léman par Rodolphe Rey, auteur de *l'histoire de la Renaissance politique de l'Italie* (1814-1861). Paris, librairie internationale, Boulevart Montmartre 15 etc. - 1868.

Het is op verzoek van den auteur zelven dat wij bovenstaand werkje aankondigen in dit tijdschrift. En wij doen het gaarne. Alles toch wat op Zwitserland betrekking heeft, bezit onze sympathie, gelijk ook gewisselijk van honderden ja duizenden onzer landgenooten. Want wie is er, die Zwitserland bezocht, en dien naam kan hooren noemen zonder dat zijn oog begint te tintelen en het bloed met versnelde kracht door zijne aderen vloeit? En wie van allen, die den Helvetischen bodem nog niet mogten betreden, voelt geen Sehnsucht naar het land der bergen, het land der vrijheid, het Heilige land waar Gods adem gevoeld wordt, en de majesteit der schepping het oog verrukt en den geest telkens met onweêrstaanbare kracht naar boven trekt? Staat op dan, o vrome pelgrims, omgordt uwe lendenen, en aanvaardt weder den togt naar de gewijde plek, waar duizenden en honderdduizenden vóór u nederknielden en aanbaden! Geen rozekrans of brevier behoeft

gij ter hand te nemen, geen bedelzak hange over uwe schouders, neen, ik spreek tot kinderen der 19e en niet der 11e of 12e eeuw; en in hunne taal roep ik hun toe: haalt uwe reiskoffers voor den dag, voorziet u van goud of wisselbrieven, neemt plaats op stoomboot of spoortrein, en spoedt u naar die oorden, waar het heerlijkst natuurgenot u wacht en de ziel als ontworsteld aan het stof zich op de vleugelen der aanbidding verheft tot voor den troon des Oneindigen!

Welk gedeelte van Zwitserland zult gij gaan bezoeken? Alles, zoo mogelijk alles, moet gij zien. Elk gedeelte van het land heeft zijn eigenaardig schoon, en er is nog niemand gevonden die kan zeggen, aan welk plekje de palm der overwinning toekomt. Maar wat gij ook verzuimt, nooit moogt gij nalaten een bezoek te brengen aan elk der overschoone meeren, die overal aan het landschap zulk eene onbeschrijfelijke lieftaligheid bijzetten. De *Vierwaldstätter* met zijn kolossale bergenmassa's en romantische vormen, de *Züricher See* met zijn bekoorlijke villa's en het zacht poëtische waas dat over zijn oevers ligt uitgestrekt, de *Thuner See*, waarover de *Jungfrau* troont en de *Blümlis Alp* zijn liefelijkheden strooit, of de *Briënzer* met zijn *Giesbach* en zijn geweldigen *Faulhorn*, wie van deze zou de schoonste zijn? Of staan ze alle achter bij het zuidelijkste dier wateren, bij het meer dat Voltaire steeds *mon lac* noemde, en aan welks oevers Rousseau zijn sentimenteele roman-helden en -heldinnen plaatst? Ten vorigen jare, toen ik na een vermoeijenden togt naar Zermatt en de Monte Rosa, aan de oevers van het meer van Genève kwam uitrusten, en op de heerlijke terrassen van het hotel Monnet te Vevey of *Beau rivage* te Ouchy mijne oogen over die azuren wateren liet weiden, met de blaauwe Savooische bergen in het verschiet, was ik geneigd het te gelooven, en riep bij mij zelven uit: het pleit is gewonnen, schooner plekje is er op aarde niet! Heeft de pracht van dien schoonen zomer, of de zoete rust na afmattende bergbeklimmingen, of het comfort dier uitstekende hotels, iets bijgebragt tot dit misschien eenigzins partijdig oordeel? Het kan zijn; toch geloof ik dat elk Zwitsersch reiziger, ook bij herhaald bezoek van dit land, zich telkens zal getrokken voelen tot de oevers van den Léman, of het meer dat bij ons zijn naam ontleent aan Genève.

Welnu, het is aan dit meer dat de schrijver van bovenstaand werkje u tot een veiligen gids zal strekken. Het is van de beroemde stad aan zijn zuidelijksten uithoek gelegen, dat hij u een uitvoerige beschrijving geeft. Bij hem zult gij, wel is waar, Bädeker of Murray of Berleps niet kunnen ontberen. Geen hotels of reisroutes wijst hij u aan, maar op den spoortrein of in de stoomboot, of bij een langer verwijl, in de oogenblikken die het u niet mogelijk is aan wandelen, of rijden of varen te besteden, zal hij u een hoogst aangename en interessante lectuur opleveren, vrij wat beter dan wat ons telkens door rondventers of op spoorwegbureaux wordt aangeboden. Maar ook voor hen die

het geluk niet kunnen smaken om Zwitserland te bezoeken, en die toch gaarne kennis maken met een land, en met een stad die zoo grooten invloed gehad hebben en nog hebben op de staatkundige en godsdienstige vrijheid van Europa, is deze monographie allezins aanbevelenswaardig. In een kort bestek (en voor slechts fr. 3.50 = *f* 1.65 de 430 pag.) vindt ge hier de geographische en staatkundige beschrijving, de geschiedenis, opkomst en bloei van Genève met de uitvoerige vermelding van al wat het goeds en groots heeft opgeleverd niet alleen, maar ook van het geheele aangrenzende kanton du Vaud en al de om het meer liggende landen en plaatsen tot in de kleinste bijzonderheden. En dat alles in een keurigen, levendigen, bloeijenden stijl, die al het drooge wegneemt, dat anders aan de behandeling van dergelijke onderwerpen zoo ligtelijk eigen is.

Als een klein proefje van den stijl geven wij hier de beschrijving van het meer van Genève zooals het zich voordoet van de hoogte van Lausanne. ‘On a parfois appelé le Léman le lac de Lausanne. Aucune ville n'en domine mieux les rivages et ne commande un plus vaste horizon sur la contrée romande. La surface des eaux, vue à cette distance offre moins de détails fugitifs, de chatoiements, de scintillations, qu'observée des coteaux genevois. D'ici, le Lac a le calme solemnel, la majesté paisible et sereine, les perspectives lumineuses d'une petite mer, et ses orages, ses courroux. A certaines heures du jour, l'oeil n'en saurait supporter l'éclat fulgurant. Sa coupe profonde et d'un bleu velouté lutte avec l'azur du firmament et creuse un ciel sur la terre. Lorsque l'horizon est chargé de vapeurs, il prend des reflets ombrés, des teintes fauves, des nuances d'opale, d'autres fois, ce sont des marbrures étranges, la pâleur sinistre d'une surface plombée, ou les reflets blanchâtres d'une nappe de plâtre. Lorsque les nuages s'amoncellent et menacent d'un orage, sa surface se charge de noirceurs opaques, mais çà et là, brillent des trainées lumineuses, des reflets glauques, des sillons d'un vert d'éméraude. Le Lac mugit, ses vagues déferlent bruyamment sur la grève et la couvrent d'une frange d'écume; les barques fuient rapides comme des mouettes en détresse; mais que le vent emporte les nuages, et une chaude lumière embrase l'horizon et rend aux eaux leur éclat. Au coucher du soleil, ce sont des teintes roses, carminées, vermeilles, des reflets violacés ou lilas, des surfaces bronzées, d'autres cuivrées ou feuille morte, toute une féerie se prolongeant par de délicates dégradations jusqu'à ce qu'elle s'éteigne dans l'obscurité croissante.’

De taal is over het algemeen zeer zuiver. Toch meenen we een enkelen keer den Zwitser te herkennen. Immers wij gelooven niet dat een Franschman ligtelijk deze twee phrases zou gebruikt hebben: *l'homme cherche le mieux être* (bl. 41) en: *Une oeuvre épanchée du trop plein d'une âme républicaine* (bl. 140).

- R -.

Mengelwerk.

Schetsen uit het leven van Vermeulen Krieger.
Door W.A. van Rees.

XXV.

Had de vijand thans de vervolging gestaakt, de terugtogt van Pisang zou reeds een schitterend wapenfeit zijn geweest. Maar helaas! de zwaarste beproevingen moesten nog doorgestaan, de grootste ellende zou nog geleden worden. Hier gold het niet een enkel oogenblik van opgewondenheid, een koen besluit om zich met weinigen door duizenden heen te slaan, maar een ongewone volharding om, na het eene gevaar getrotseerd te hebben, aanstonds een ander te gemoet te gaan; een taai geduld om, na het overkomen van een hinderpaal onmiddellijk weêr gereed te staan een andere uit den weg te ruimen. Het gold hier, nu eens bij de aandoenlijkste tooneelen de grootste ongevoeligheid aan den dag te leggen, dan weder bij een bovenmenschelijke inspanning mensch te blijven; het gold hier in één woord, *soldaat* te zijn.

Een versperring, een steile berg, een rivier is achter den rug. Nu voert het pad naar een kampong; en welke ontvangst de kolonne daar verbeidt, is reeds op te maken uit het krijgsgeschrei dat in de verte gehoord wordt, uit de randjoes waarmede de weg bezaaid is. ‘Dood aan de kafirs!’ gilt de onzigtbare vijand, als de kolonne nadert; en kogels fluiten, en werpspiesen gonzen, en slingersteenen ploffen. Die echter het hoofd boven de doornbamboe steekt, wordt door een bukskogel geveld; doch dáárbij moet zich ook de handeling der troepen bepalen. Als de kampong voorbij getrokken is, telt men eenige dooden en gewonden meer, en.... men bereidt zich voor, om andermaal de kronkelende rivier te doorwaden.

Zoo gaat het verder, berg op en berg af - want het land is schilderachtig; rivier in en rivier uit - want de Massang plooit zich in honderd sierlijke bogten door die heerlijke dreven; telkens langs een versterkten kampong - want aan bevolking ontbreekt het in die vruchtbare

streek waarlijk niet. Zoo gaat het verder, gedurig langzamer en zonder verpoozing, want elke minuut rust geeft den vervolgers gelegenheid de lontgeweren aan te leggen en wisse schoten te doen; elke minuut rust kost bloed. En hoeveel bloed is er al niet gestort! Ziet! een roode streep teekent den weg door de kolonne gevolgd! Daarom kàn Krieger geen ‘rust’ meer kommanderen; hij kan evenmin een kampong aanvallen, de magt ontbreekt hem; hij kan zelfs niet meer herhalen wat hij 's morgens bij den bergpas met zulk een goeden uitslag deed, namelijk den vijand laten opdringen en door een moordend salvo hem een tijdlang tot staan brengen; de meeste jagers zijn buiten staat de buks behoorlijk te hanteeren. Het éénige wat hij nog doen kan, is de orde bewaren; zoolang men zijne bevelen opvolgt, is alle hoop op redding nog niet verloren.

Maar geen nood! de ‘jagers van Krieger’ weten te gehoorzamen; half dood gebloed, blijven zij nog soldaat, onderdrukken ze de kreeten door de pijn opgewekt.

Gelukkig hij wien een doodelijk schot treft; met een handdruk van zijn makker gaat hij de eeuwigheid in; het diepe ravijn aan den kant van den weg is zijn graf; daar rust hij zacht op een bed van groen, met de vriendelijke zon boven zijn gesloten oogen. Hoe benijdenswaardig is zijn lot in vergelijking met dat van hen, die met gapende wonden, met verbrijzelde ledematen zich met moeite voortslepen of door anderen voortgesleept worden; van hen, wier ooren verscheurd worden door het gehuil der bloeddorstige onmenschen, die hen straks zullen doodmartelen als de laatste krachten uitgeput zijn en zij aan het kommando van ‘voorwaarts’ niet meer *kunnen* gehoorzamen. Ziet, sergeant Visbeek kan niet meer! een zware slingersteen wierp hem ter aarde.

‘Laat mij maar liggen’ zegt hij tot een paar hulpvaardigen die hem willen oprigten, ‘mijn beide beenen zijn gebroken.’

‘Voorwaarts!’ roept de officier der achterwacht.

De soldaten dralen; want 't is ontzettend den sergeant daar te laten liggen.

‘Hoort ge 't niet?’ herhaalt Visbeek, ‘voorwaarts! leve de overste!’

Geen vijftig passen heeft de achterwacht afgelegd, of het ligchaam van Visbeek wordt met klewangwonden overdekt, zijn gelaat gruwelijk verminkt; eindelijk geeft men hem den genadeslag, en juichend en uittartend vertoont men het afgehouwen hoofd aan de kolonne.

Meestal gaat Krieger aan de staart der kolonne. Dáár is het gevaar het grootst; dáár kan hij bovendien toezien dat er opgesloten wordt, dat er niemand achterblijft, dat er geen wapens verloren gaan.

‘Hoe is het, Groosbakker?’ zegt hij tot een jager die op zijde van den weg is neêrgezegen, niettegenstaande drie kameraden hem een uur lang ondersteunden.

‘Ik kan niet meer’, stamelt de ongelukkige, ‘laat mij doodschieten, overste!’

Onder den met bloed doorweekten doek die om zijne slapen is gewikkeld, komt de bleekheid van zijn gelaat nog meer uit. Groosbakker behoort tot de beste soldaten van het bataillon. Rijzig van gestalte, met een zachte uitdrukking in de blaauwe oogen, wekt reeds zijn uiterlijk alleen de sympathie op; maar hij is buitendien een goed kameraad. Geen wonder, dat men het onmogelijke gedaan heeft om hem te redden.

'Halt-voor!' kommandeert Krieger, die niet besluiten kan den brave aan zijn lot over te laten.

'Haal maar eens adem, Groosbakker! ik geef u vijf minuten rust. Dan zal het wel weêr gaan.'

Maar 't is geen vijf minuten uit te houden, want de kogels vliegen weêr door de kolonne en verwonden twee van de drie jagers die Groosbakker verzorgen.

'Laat mij liggen', zucht de arme zonder de oogen te openen; 'schiet mij toch dood.'

'Voorwaarts!' roept Krieger, terwijl hij zich afwendt; want het hart krimpt hem inéén.

'Overste! mag ik Groosbakker doodschieten?' vraagt de laatste man die hem ter zijde blijft.

Zonder te antwoorden loopt Krieger door.

'Overste!' herhaalt hij op dringenden, bijna smeekenden toon.

'Doe wat gij wilt!' luidt eindelijk het antwoord, maar een koude rilling gaat den spreker door de leden.

En zonder een oogenblik te verliezen, drijft de menschlievende jager een kogel door de blonde lokken van zijn besten kameraad! Hij heeft nog even den tijd om het ontzielde ligchaam in het ravijn te rollen en de achterwacht in te halen.

Iets later op den dag heeft een dergelijk hartroerend tooneel plaats met een anderen jager. Na lang weêrstand geboden te hebben aan zijn smeeken om den dood, bewijst men hem eindelijk die vriendendienst!

De gang der kolonne begint te gelijken op een optogt van ter dood veroordeelden die, de een vóór de andere na, op weg naar het graf den laatsten adem uitblazen. Tot nu toe is het althans twijfelachtig of er iemand zal te regt komen; de vervolging blijft even hardnekkig, en de krachten nemen zigtbaar af. Een wonder is het, dat nog geen der officieren werd gewond; zij stellen zich toch het meest bloot. Alleen Krieger is eenmaal door een steen aan de heup getroffen, maar hoe pijnlijk ook gekneusd, kan hij zich toch vrij blijven bewegen.

Doch daar zijgt de luitenant-adjudant Perk van Lith ineen. Heeft een kogel hem het hart doorboord? Neen, erger dan dat! Ten gevolge der langdurige overspanning is hij door een flaauwte overvallen. Nu ligt hij bewusteloos ter aarde, en als hij straks de oogen weêr opent, zal het zijn om het blinkend staal te zien flikkeren, waarmede de wreede vijand zijn ligchaam in stukken houwt.

Hem opnemen en dragen? God! hoe gaarne zou Krieger het gelasten! Maar màg hij het doen? mag hij onderscheid maken? Neen!... Voorwaarts!

En de jagers, die zich even gaarne willen opofferen voor den officier die steeds getoond heeft alles voor hèn over te hebben, zij verwachten de order om den luitenant-adjudant op te nemen; maar die order komt niet!

Voor Krieger is de beproeving zwaar, ongeloofelijk zwaar, maar neen... voorwaarts!

Toch daagt er redding op.

Perk van Lith is altijd een goede meester geweest; dat Tom, zijn javaansche bediende, dit waardeerde, is nimmer gebleken. Nu hij echter ziet dat zijn heer hulpeloos wordt achtergelaten, schiet hij toe, neemt hem op en draagt hem over bergen en door dalen. Die brave Javaan! zijn trouw zal spoedig beloond worden!

Bij het doorwaden van een rivier heeft Perk van Lith zijn bewustzijn, bij een korte rust zijne krachten teruggekregen. Een paar uren later, als er weder een kampong wordt doorgetrokken, heeft Tom het ongeluk op een randjoe te trappen. De in het vuur zwartgebrande punt dringt hem diep in den voet en veroorzaakt hem een ondragelijke pijn. Een eind weegs strompelt hij kermend achter zijn heer, maar valt ten laatste uitgeput neder. Nu is het de beurt van Perk van Lith om de dienst te vergelden waaraan hij het leven dankte; zonder zich te bedenken, neemt hij den Javaan op den rug en draagt hem zoo lang de vervolging duurt.

Daden, die in gewone omstandigheden den lach- of spotlust, de bewondering, het afgrijzen, de woede opwekken, worden thans stilzwijgend, met strakken blik aangezien. Ligchaam en geest hebben zooveel geleden, de reeds doorgestane schokken zijn zoo geweldig geweest, dat het gevoel verdoofd, de zintuigen verstompt schijnen te zijn, en er nog maar even bewustzijn genoeg overblijft om werktuigelijk voort te gaan, werktuigelijk elkander te ondersteunen, werktuigelijk te gehoorzamen aan de bevelen der officieren.

Uit die dofheid moeten de soldaten ontwaken, want uit gindschen kampong waait de kolonne weêr een graflucht te gemoet; dáár heerscht een onnatuurlijke stilte. De hoofdkampong van het distrikt zal toch niet verlaten zijn? In elken kampong werd het krijgsgeschrei aangeheven, zoodra het hoofd der kolonne in het gezigt kwam, en hier hoort men geen geluid, hier ziet men niets van de talrijke bevolking! Wat beteekent dat?

‘Komaan!’ spreekt Krieger zijn jagers toe: ‘nog eens getoond dat ge haar op de tanden hebt! Vóór ons ligt de laatste kampong. Hebben we dien achter den rug, dan is het groote gevaar voorbij. In het vrije veld durven de lafaards ons toch niet aan, en ziet eens op! Over een uur is de zon achter het gebergte; in de duisternis doen de lontgeweren in 't geheel geen kwaad meer.

Ge hebt u flink gehouden, jagers, vervolgt hij, maar nu ook opgepast, anders helpt het niets. Ik ben er zeker van, dat bij dien grooten tempel waarvan het dak zoo hoog uitsteekt, - ziet ge, ginds? - dat dáár volk in hinderlaag ligt. Blijkt dit zoo te zijn, dan zijt ge gewaarschuwd. Die nu nog een buks kan dragen, houdt hem vaardig. Zorgt dat ge niet misschiet, en gaat door; wat er ook gebeure, blijft doormarcheren en luistert naar de kommando's. Laat die moordenaars nu nog eens zien, wat een hollandsch soldaat is!'

Door die weinige woorden zijn de jagers weêr met nieuwen moed bezield; hij, die met moeite zijn afgetobt ligchaam over den weg sleept, vermant zich en bevochtigt pols en slapen met het drabbige water van een rijstakker; en zelfs de ligtgewonde vat weêr geestdriftvol de buks, die als lood op de schouders drukt, met beide handen aan.

Het pad voert langs een hooge boschwering, die den kampong geheel omringt; vóór die borstwering is een diepe, natte gracht gegraven. De kampong zelf schijnt uitgestorven. Ter hoogte van den mesdjid stoot de voorwacht op een randjoe-versperring; op hetzelfde oogenblik barst het vijandelijk geweervuur langs den geheelen kampong los; de vuurwapens, gerigt door kokers die door den wal zijn geleid, treffen maar al te goed; drie dooden en een groot aantal gewonden getuigen het. Gelijktijdig vertonnen zich honderden Maleijers op de borstwering, in het vrije veld zelfs, en juichen en tieren, en tarten de soldaten tot een bestorming uit.

'Nu is het onze beurt', roept Krieger. 'Bedaard! Goed uw man gekozen!'

Het tweegelederen vuur der jagers doet wonderen; in één minuut is de wal schoon geveegd. Met het begaanbaar maken van den weg zal te veel tijd verloren gaan; de Maleijers zullen hunne geweren weêr kunnen herladen; - daarom regts aangehouden, uit de rigting der kokers, het sompige rijstveld in!

Men plast tot aan de knieën in den modder, men glijdt van de glibberige galangans en strompelt al vurende voort. Maar in weerwil van al de hindernissen die doorgeworsteld moeten worden, trekt de kolonne de versperring om; drie lijken vallen wel is waar den vijand in handen, maar de wapens en munitie voeren de soldaten mede; het aantal gewonden is veel grooter geworden, toch blijft de orde voorbeeldig gehandhaafd, en zoodra het voetpad weer gevolgd kan worden, scharen de jagers zich andermaal op twee gelederen.

Daarmede is het laatste defilé gepasseerd, God zij dank! want de opwinding van het oogenblik is voorbij; - vooral de gewonden kunnen naauwelijks meer ter been blijven.

Marcheren kan het waarlijk niet meer heeten; 't is zwoegen en tobben, 't is vallen en opstaan, 't is kruipen langs den weg. Helaas! met het bloed dat reeds zoo lang uit de wonden stroomde, is ten laatste ook de geestkracht verdwenen. Men weerhoudt de pijnlijke

kreten niet meer die zoo lang bedwongen werden; men klaagt en jammert, men vloekt en bidt; de een snakt naar den dood, de ander smeekt om het leven, om rust, om water!

'Vooruit!' klinkt tusschen dat hartverscheurend geweeklaag de stem van den chef, 'vooruit mannen! nog een kwartier, nog tien minuten, dan is het nacht en kan er gerust worden. - Vóór ons is de weg al vrij, ziet ge dat dan niet?'

Ja, inderdaad! omsingeld is men niet meer; slechts de meest fanatieke strijders, - altijd nog eenige honderden - houden de vervolging hardnekkig vol.

Al de manschappen die nog strijdvaardig zijn, plaatst Krieger bij de achterwacht; mogt de vijand voor het laatst nog eens krachtig aanvallen, dan is luitenant Schouten in staat hem het hoofd te bieden. Maar de vervolgers - getrouw aan de aangenomen taktiek - houden zich op een afstand van tachtig tot honderd passen en vergenoegen zich met nu en dan een schot te doen, in afwachting van het oogenblik waarop de kolonne rijp is om in de pan gehakt te worden.

Eindelijk is het nacht Achter een der talrijke rotsblokken waar langs het kronkelend voetpad leidt, heeft Schouten zich met tien zijner jagers bedekt opgesteld; men heeft de buks vaardig en wacht. Wapengekletter en een mengeling van stemmen doen zich gedurig duidelijk hooren, een digte drom overmoedig strijdvolk rukt zonder dekking, stout vooruit, komt bij een bogt van den weg in het gezigt, nadert tot op twintig schreden.

'Vuur!' kommandeert Schouten. Tien schoten knallen en tien vijanden storten ontzield ter aarde. Onder begunstiging van den kruiddamp trekt Schouten terug, en ziet reeds om naar een ander punt waar hij dezelfde manoeuvre kan herhalen. Doch het is onnoodig, het laatste salvo heeft weergalmd op dien noodlottigen dag; want ontmoedigd door het sneuvelen der dappersten, waagt de vijand 't niet meer zich aan verlies bloot te stellen en.... staakt de vervolging.

XXVI.

Nog eenigen tijd werd de togt voortgezet, totdat men zekerheid had van niet meer vervolgd te worden. Tegen negen uur op een kleine vlakte gekomen, kon Krieger niet langer weêrstand bieden aan het kermen en smeeken der gewonden; hij kommandeerde 'halt' en 'rust'. Nimmer werd een order stipter opgevolgd; want naauwelijks waren de woorden uitgesproken, of onder het slaken van een zwaren zucht wierp de geheele kolonne zich plat ter aarde.

Aan uitzetten van posten viel niet te denken, daarom besloten de officieren wakker te blijven en zelven uit te zien. Naar gissing bevond men zich nog op twee uren afstands van de agamsche grenzen; te lang mogt de rust dus niet duren, tegen half elf uur moest de marsch hervat worden. Maar hemel! hoeveel moeite kostte dat! Bijna man voor

man werd uit het natte gras opgeligt en overeind geplaatst, en zelfs dan kostte het nog een ongeloofelijke inspanning de verstijfde ledematen in beweging te brengen.

Eindelijk werd de bergrug bereikt die de grensscheiding tusschen VII Loerah en Agam uitmaakte. Een wacht van inlanders bewaakte den toegang van het distrikt. Zou ook Again in opstand zijn? dan was de kolonne onherroepelijk verloren! Luitenant Bauman, op verkenning vooruit gezonden, werd echter als vriend ontvangen; die wacht was daar altijd; de gebeurtenissen in het noorden schenen hier niet bekend te zijn. Hoe verblijdend was die tijding voor de soldaten! Men bevond zich te midden van een bevriende bevolking, men werd niet meer tot den dood toe vervolgd en gejaagd door die bloedhonden! men kon vrij ademen, rusten zonder gevaar!

Het bewustzijn van den dood ontsnapt te zijn werkte evenwel ongunstig op den marsch; want nu de soldaten het scherpe zwaard der Padries niet meer dreigend boven hunne hoofden zagen, gaven ze zich meer rekenschap van hunne zwakte, scheen het dat de wonden smartelijker, de behoefte aan rust onweêrstaanbaarder werden. Immers te Boekit Koriri, anderhalf uur verder, vond men volkomen veiligheid, overvloed van voedsel, makkers, die hen met open armen ontvangen, broederlijk verplegen zouden, en toch bleef men liggen toen voor het laatst 'voorwaarts' werd geroepen.

'Ik kan niet meer, overste!' luidde het antwoord der meesten die tot opstaan werden aangespoord. Nu! 't was aan te nemen dat ze niet meer konden, die ongelukkigen! Die nog kon, volgde den chef zoolang mogelijk, maar eindigde toch met hier of daar aan den weg te blijven liggen.

Krieger, wiens geestkracht nog niet uitgedoofd was, begreep de noodzakelijkheid van des noods alléén door te marcheren, ten einde te Koriri maatregelen te nemen om de achter gebleven manschappen met draagbaren te doen afhalen. Den luitenant Schouten, den onvermoeiden voetganger, had hij reeds vooruit gezonden om voor het bereiden van koffij en voedsel te zorgen.

De eerste lichtstralen kondigden het begin van een nieuwen dag aan, toen dertien doodvermoeide krijgslieden den voet des steilen heuvels bereikten waarop het fort Boekit Koriri lag. Als hemelsche muziek klonk hun de reveille, juist door den tamboer geslagen, in de ooren. Door aandoening overstelpt, het hart overvloeijend van dankbaarheid voor de onbegrijpelijke redding, drukten zij elkander sprakeloos de hand en zegen uitgeput neder. Krieger, de luitenants Perk van Lith, Bauman en Schoot, en negen jagers! dàt was het overschot der kolonne van tachtig man, die een-en-twintig uren geleden Pisang had verlaten!

Niet in staat eenig geluid te geven, kropen ze de trappen op die naar het fort leidden, totdat de wacht hen ontdekte en te hulp kwam.

Drie uren later waren al de achterblijvers opgezocht en met draag-

baren naar Koriri gebragt. Welk een onbeschrijfelijk tooneel van ellende leverde de binnenruimte van het fort op! Vier-en-vijftig gewonden lagen dáár, zonder andere verpleging dan de hulpvaardigheid der bezetting; want een geneeskundige was ver te zoeken. Vier-en-vijftig jagers, waaronder eenigen met verbrijzelde ledematen, velen met twee, ja met drie kogels in het ligchaam, allen bijna leeg gebloed, lagen dáár met brandende wonden, met gezwollen keelen, smachtend van dorst, verstijfd, ongeloofelijk lijdende. Eigenlijk was er geen enkele ongedeerd gebleven; want zelfs zij die ongewond heetten, liepen kreupel tengevolge van ligte randjoe-steken. En nog bleef het raadselachtíg dat er slechts zeventien man op het appel ontbraken, dat er zoo weinig gesneuveld waren; doch toen er bij het ontrollen der kapotten uit de meesten twee, drie kogels vielen die in de plooijen waren gesmoord, was het raadsel opgelost.

In grooten voorraad had men rijst gekookt, meelkoeken gebakken, schotels met vleesch en gevogelte toebereid, maar al die spijzen bleven onaangeroerd. Het éénige wat de uitgehongerden konden gebruiken, bestond in een enkele teug koffij of vleeschnat; het éénige wat zij verlangden, was rustig te blijven liggen; het éénige waaraan zij dringend behoefte hadden, was geneeskundige hulp.

Krieger had onmiddellijk den luitenant Lange van het naburige Bjerro ontboden en hem opgedragen de gewonden naar het hoofdkwartier te transporteren. Met den ijver die Lange eigen was en thans, bij het aanschouwen van zooveel ellende, nog meer opgewekt werd, zette hij groot en klein aan het werk; de geheele kampong was in de weer om tandoes te maken. Die geen bamboe bezat, moest hout leveren en ramen vervaardigen waarin de hangmatten werden bevestigd, de daken der huizen zelfs werden geplunderd om atappenschermen te krijgen. Door die voortvarendheid won Lange aller harten; dank aan zijn rusteloozen ijver, werd het leven van menig soldaat gered. Toen de draagbalies gereed en de gewonden er op gelegd waren, ging hij met het transport onverwijld op marsch naar het twaalf uur verwijderde fort van der Capellen.

Op een mat liggende, dicteerde Krieger - de pen voeren was hem volstrekt onmogelijk - een verslag der laatste gebeurtenissen voor den resident Elout, en toen hij voor de behoorlijke expeditie naar Padang had gezorgd, liet hij een kavalleriepaard zadelen. Al het mogelijke was verrigt ten behoeve der gewonden; thans bleef hem nog over, maatregelen te nemen tegen de uitbreiding van den opstand.

Omstreeks twee uur na den middag liet hij zich in den zadel zetten en reed stapvoets naar het hoofdkwartier. Wel is waar stak de zon geweldig, kostte het hem moeite het afgetobde, verstijfde ligchaam in evenwigt te houden, en wekte elke beweging van het paard bij het op- en afgaan der steile hoogten waarover het pad liep, aanhoudend nieuwe pijnen op, maar de verantwoordelijkheid die op hem drukte was nog pijnlijker en gunde hem geen rust voordat hij tegen drie uur

in den morgen van den volgenden dag het fort van der Capellen had bereikt. Dien rid van twaalf uren na al het doorgestane in de afgeloopen dagen sloopte de laatste krachten van zijn ijzersterk gestel; die eenzame rid - slechts één kavallerist vergezelde hem als ordonnans - grootendeels in den nacht en alleen afgewisseld door de herinnering aan de afgrijselijke moordtooneelen van den terugtogt die hem onwillekeurig weer voor den geest kwamen, zou hij welligt niet ten einde hebben gebragt, indien hij niet van tijd tot tijd, bij het voorbijrijden der tandoes, nieuwe geestkracht had geput op het gezigt zijner ongelukkige jagers; want hield hij zijn paard een oogenblik in, om een gewonde te vragen hoe 't hem ging, dan kreeg hij op zijn minst een blik die van dankbaarheid getuigde voor de betoonde belangstelling, dan luidde meestal het antwoord:

'Goed, overste! met ons gaat het goed: wij zullen wel weêr herstellen!' en dan volgde gewoonlijk: 'Goddank, dat *uw* leven gespaard bleef, overste! anders waren wij toch allen verloren geweest.'

Zulke woorden uit den mond van doodzwakke lijders, dàt gaf nieuwe krachten, en deed de zwaarste vermoeijenis vergeten!

'Gij zijt brave soldaten!' sprak de diep getroffen chef dan: 'aan *uwe* dapperheid dank ik het leven. Houdt u maar goed!'

Het garnizoen van het fort van der Capellen, onbekend met al hetgeen er gedurende de laatste dagen in het noorden was voorgevallen, lag in diepe rust toen Krieger aan de barrière kwam, en met behulp van den schildwacht en den ordonnans uit den zadel getild en op zijn nachtleger neêrgelegd werd.

Kapitein Thörig en luitenant Raaff werden ontboden; de eerste ontving bevel onmiddellijk met zijn kompagnie naar het fort Vermeulen Krieger te marcheren, den krachtdadigsten tegenstand te bieden als hij den vijand mogt ontmoeten, en bij aankomst op de plaats zijner bestemming van den stand van zaken berigt te zenden; de tweede, met vijf-en-twintig man de bezetting van het fort de Kock te gaan versterken. Vóór zonsopgang waren beide detachementen reeds op marsch.

In het hospitaal was alles op de been en bereidde men zich voor op de aankomst der gewonden. Van Kriegers nachtleger gingen onophoudelijk bevelen uit, want de zorgvolle chef dacht aan alles, regelde een tal van zaken; hij zond luitenant Tompson naar Boekit ter vervanging van Schouten, die waarlijk ook rust noodig had; kapitein van Ochsé naar Bjerro, om daar het kommando over te nemen; en toen eerst, nadat in de dringendste behoeften was voorzien, meende hij eenige rust te kunnen nemen.

Maar helaas! de overspanning was te groot geweest, de slaap ontvlood nog lang zijn oogen. Drie etmalen moest hij onbewegelijk het bed houden en dagelijks de treurigste berigten vernemen van het lot der noordelijke posten.

Te Loebo-Sikapping, waar vier-en-zestig zieke soldaten in een bam-

boeloods verpleegd werden door den officier van gezondheid de Groot, zonder militaire bescherming, geheel overgelaten aan de zorg van het inlandsche hoofd, dáár had de vijand gemakkelijk spel gehad en alles (7den Januarij) tot den laatsten man afgemaakt.

Engelbert van Bevervoorden, ‘de jeugdige, ambitieuse luitenant, die nergens zwarigheid in zag’, zooals Elout hem nog eenige maanden vroeger in een brief aan Krieger beschreef, Engelbert van Bevervoorden, wien het gezag der noordelijkste landen was opgedragen en die zich toevallig met een geleide van veertien bajonetten op weg naar Priaman bevond toen de opstand uitbarstte, sneuvelde met de zijnen in de vallei van Alahan-mati, nadat hij zijn leven tot den laatsten droppel bloeds had verdedigd.

Omtrent het lot der bezetting van het fort Amerongen durfde men zich geene illusie meer te maken. Eerst later werd bekend dat Amerongen behouden bleef door een stout besluit, door het voorbeeldig gedrag van T. Poland(*).

Toen Elout den 18den Januarij te fort van der Capellen aankwam, om de bijzonderheden der jongste gebeurtenissen en de vermoedelijke oorzaak van den geheel onverwachten opstand uit Kriegers mond te vernemen, verklaarde deze onbewimpeld dat hij èn het bezetten der noorder districten, èn de wijze waarop de padangsche bovenlanden werden bestuurd, met leede oogen had aangezien; hij maakte er geen geheim van, dat hij reeds drie maanden geleden een reactie voorspeld, en den gouverneur-generaal in een particulieren brief zijne opinie medegedeeld had. Dat Elout dit euvel opnam, en de harmonie tusschen de beide hoofdofficieren hierdoor geschokt werd, was natuurlijk; maar het verdroot Krieger, na al hetgeen hij verrigt en geleden had, langer zijn ontevredenheid te verbergen. Wat hadden nu al de overwinningen gebaat, die men aan zijn moed en beleid dankte! hij lag daar stram en stijf, na de ongehoordste vermoeijenissen doorgestaan, het onmogelijke gedaan te hebben om een deel zijner troepen uit 's vijands handen te redden. Dit was evenwel nog niets, in vergelijking van al het kostbare bloed dat nutteloos gevloeid had; zijn schoon bataillon was reeds voor de helft weggesmolten, en wat hing de andere helft boven het hoofd? de schande van geslagen, uit de bovenlanden weggejaagd te worden. Bij kabinetsmissive dd. 12 September 1832 had de gouverneur-generaal aan Elout geschreven: ‘Inzonderheid verzoek ik UEdG. den luitenant-kolonel Krieger te informeren, dat ik van zijn betoonden moed en beleid meer gedetailleerde berigten te gemoet zie, en alsdan daarvan bij dagorder eene openbare vermelding zal plaats hebben.’ Na dien tijd had hij nog de liniën van Koriri en Matoeä genomen, was zelf gewond geworden, en wat had de leger-kommandant gedaan?

Zijn gemoedstemming sprak duidelijk uit den aanhef eens briefs aan den generaal de Steurs, dd. 20 Januarij: ‘Ofschoon het buiten mijn

(*) Zie Toontje Poland, Dl. II, pag. 140-156.

taak als battaillons-kommandant valt, UHEdG. van de aangelegenheden dezer landen kennis te geven, en ik veronderstellen moet dat het overtollig is geweest toen ik mijne vroegere overwinningen mededeelde - *daar ik nimmer met eenige goedkeuring van UHEdG. ben vereerd geworden*, - zoo vermeen ik nogtans niet te mogen nalaten UHEdG. hierbij aan te bieden drie kopijen van rapporten aan den resident Elout, die niets bevatten dan rampspoeden, reeds voor drie maanden aan Zijne Excellentie den gouverneur-generaal in een particulieren brief door mij voorspeld.'

Geen wonder, dat Krieger den landvoogd verzocht, hem met zijn korps Jagers naar Java te laten terugkeeren; 'overeenkomstig Uwer Excellenties strenge aanbeveling is de harmonie tusschen den overste Elout en mij tot heden in stand gehouden. Thans gevoel ik mij echter gedrongen rondborstig te verklaren, dat mijne toegevendheid als ouder officier uitgeput is, weshalve ik Uwe Excellentie eerbiedigst en dringendst verzoek, mij zoo spoedig mogelijk naar Java te willen doen terugroepen.'

Van den Bosch voldeed in zoo verre aan het verzoek, dat Krieger ruim een maand later bevel ontving, het militair- en civiel gezag aan den majoor de Quay over te geven en te Batavia het kommando over het 7^{e} Bataillon infanterie op zich te nemen. Zijne jagers moesten evenwel op Sumatra blijven.

XXVII.

Het was te betreuren dat de diensten van den even dapperen als kundigen krijgsoverste niet genoeg gewaardeerd werden, om al het mogelijke te doen hem - zelfs ten koste van een ander - op het oorlogsterrein te behouden. Viel het welligt in den beginne aan de hooge regering moeijelijk, den toestand op Sumatra juist te beoordeelen en achtte het zich verpligt den resident te ondersteunen, later bleek het ten duidelijkste dat Krieger's persoonlijk onderzoek te Pisang het behoud der padangsche bovenlanden geweest was, dat Elout ongelijk had hem te verwijten 'dat zijn tegenwoordigheid te Pisang aan het hoofd eener kolonne het uitbarsten van den opstand had bevorderd.' Wel werd het er door verhaast, maar niet bevorderd; integendeel, dank aan den spoed dien Krieger maakte om de schuldigen aan het vermoorden der twee jagers op te sporen, brak de opstand ontijdig, eenige dagen te vroeg uit; dank aan zijn schitterenden terugtogt, wierp de bevolking der padangsche bovenlanden - nog niet geheel tot den opstand gereed - het masker vooreerst niet af, ontkwamen zoovele bezettingen van forten het dreigend gevaar van overrompeld te worden, en bepaalde zich de slagting tot de troepen die te en boven Bondjol in garnizoen lagen. Was Krieger minder actief geweest en rustig aan het hoofdkwartier gebleven, ook op het fort van der Capellen, ja zelfs op de hoofdplaats Padang zou het bloed der Europeanen gestroomd heb-

ben. ‘Zooveel weet ik nu geheel zeker,’ schreef den 30sten Januarij Elout zelf aan Krieger, ‘dat indien gij niet waart teregt gekomen van Pisang, ik te Padang het verlies der geheele bovenlanden zou vernomen hebben. Heilig dus uwe brillante retraite!’

Den Javaanschen luitenant Ali-Bassa Prawiro Dirdjo, die tegelijk met het hoofd van Soengy Poeä in het begin van den terugtogt werd vermist, was het gelukt het fort Vermeulen Krieger te bereiken en dáár althans een overrompeling te voorkomen. Ook het fort Amerongen werd behouden, niettegenstaande Elout aan Poland had doen weten dat hij beproeven mogt op Natal terug te trekken, daarbij Kriegers terugtogt van Pisang tot Koriri tot voorbeeld aanhalende. Wijzigingen in de plaatsing der troepen maakte Elout aanvankelijk niet. ‘Van hier kunnen wij niets doen;’ schreef hij in denzelfden brief: ‘zeer gelukkig zal het zijn, zoo wij behouden wat wij hebben. Alles hangt thans aan een zijden draad; maar wij moeten bonne mine à mauvais jeu maken.’

Ten einde zijne troepen zooveel mogelijk te kunnen zamentrekken, kwam Elout in Februarij op het denkbeeld, de meest verwijderde posten te doen bezetten door de javaansche hulptroepen onder bevel van den Ali-Bassa. Hoewel Krieger zich hiermede geenszins kon vereenigen omdat hij reden had den javaanschen Tommonggong te wantrouwen, voldeed hij echter aan de ontvangen bevelen, trok zijne troepen terug uit de distrikten Boeä, Lintau en Boekit Kaman, en liet het grootste gedeelte der oorlogsbehoeften, die op de verschillende posten voorhanden waren, ter beschikking van den Ali-Bassa achter. Naauwelijks was deze zijn eigen meester, of hij nam een hoogen toon aan, liet zich koning van Java noemen, en schreef een algemeene vergadering te Pagar-roejong uit, waarop de maleische hoofden den eed van getrouwheid aan hem, den opperbevelhebber der padangsche bovenlanden, zouden afleggen!

Vergezeld van een aantal officieren en tachtig bajonetten, deed hij den 18den February met groote statie zijn intogt te Pagar-roejong, nam zijn intrek bij den regent, en meldde zich daarna aan het hoofd-kwartier.

Het was Krieger bekend dat Elout den Ali-Bassa verzocht had de Poeäsa - een mohammedaansch feest - in stilte te Lintau of Alaban te vieren; natuurlijk was dus zijn eerste vraag: waarom Prawiro Dirdjo handelde tegen den wensch van den resident?

‘Tegen den wensch van den resident?’ zeide de Ali-Bassa op luchtigen toon, ‘dat is volstrekt het geval niet. Ik heb den resident van mijn plan kennis gegeven en hij keurde het goed. Bovendien, de Toeankoe's zijn reeds opgeroepen; de bevolking rekent op een luisterrijke poeäsa, en ik wil haar niet teleurstellen.’

‘Er moet een misverstand plaats hebben tusschen den resident en u, Ali-Bassa’, antwoordde Krieger; ‘de resident verlangt geen vergadering.’

‘Wordt die belet’, hervatte Prawiro Dirdjo dreigend, ‘dan komt de bevolking in opstand, dan is de oorlog onvermijdelijk.’

Zoowel de houding als de woorden van den Ali-Bassa bevestigden Kriegers vermoeden dat de Javaan met den Maleijer heulde, dat er verraad werd gesmeed. Wat te doen? Vóór alles moest een opstand voorkomen worden; daarom zegt hij lagchend:

‘Welnu! laat ons beiden den resident schrijven, en stel mij ten genoege het feest tot den 25sten uit.’

De Ali-Bassa had hier vrede mede. In zijn hart koesterde hij den meesten eerbied voor Krieger, maar deed zijn best dit niet te toonen; hij sprak op gemeenzamen toon, als een onafhankelijk vorst die weldra den scepter over de bovenlanden zou voeren, en vroeg zelfs, wanneer de overste met zijne troepen naar Padang dacht te vertrekken.

Werkelijk kwamen den 20sten ruim duizend gewapende Maleijers te Pagar-roejong te zamen; de meesten keerden evenwel naar hun woonplaats terug, toen het uitstel der feesten was bekend gemaakt. In het onzekere omtrent de bedoelingen van Elout, van den Ali-Bassa en van de bevolking, onderhield Krieger een vriendschappelijken omgang met den verrader, doch bleef dag en nacht op zijn hoede; want het grootste deel der bevolking van Pagar-roejong verliet reeds hunne woningen, en op één wenk van den Ali-Bassa kon de opstand losbarsten.

De brieven die den 21sten van Padang werden aangebragt, maakten gelukkig een einde aan de spanning. Elout verzocht den Ali-Bassa, met den meesten spoed naar Padang te willen komen, ten einde met hem te confereren over belangrijke brieven van den Gouverneur-generaal ontvangen. Die list gelukte, Prawiro Dirdjo liep in den val en werd, ter hoofdplaats aankomende, quasi in commissie naar Batavia gezonden, met een geheime aanbeveling om hem nooit weer naar Sumatra te laten terug keeren.

Toen hiermede ook dat onweder was afgeleid, gaf Krieger het gezag der bovenlanden aan den majoor de Quay over, en bleef niet in gebreke dezen te wijzen op den slechten geest der bevolking, op de weinige kracht van het bestuur, en in het algemeen op het kritieke van den toestand des lands. Volgens hem was die geest van ontevredenheid opgewekt door de aanhoudende koeliediensten, die zes maanden lang zonder de minste betaling waren gevorderd en thans met eene karige betaling van vijf-en-twintig centen daags vergoed werden; door het heffen van marktgelden en het belasten van een aantal voorwerpen; door het streng verbod op het houden van hanengevechten - een geliefkoosde voorouderlijke gewoonte, en eindelijk door het onbezoldigd laten der distriktshoofden, wie de gewone opbrengsten der bevolking ontzegd werden.

Zwaar viel het Krieger van hen te scheiden met wie hij zooveel vooren tegenspoed had gedeeld; daarom besloot hij in den nacht van 2 Maart met stille trom af te marcheren. Tegen drie ure te paard

stijgende vond hij evenwel alle officieren voor zijne woning vereenigd en besloten hem een eind wegs te vergezellen. Tegen zonsopgang bij een kampong komende, die nog half in het duister verscholen lag, klinken hem onverwachts bekende accoorden in de ooren. Het is een schoone compositie van Cörner, het is zijn meest geliefd muziekstuk dat hij voor het laatst hoort! Groote tranen rollen over zijne wangen! Het korps hoornblazers, vergezeld van een aantal jagers, heeft kort na middernacht in stilte het fort verlaten, om den geliefden chef nog deze verrassing voor te bereiden. Door aandoening overstelpt en nagenoeg sprakeloos drukt hij ieder de hand, wuift een laatst vaarwel, geeft zijn paard de sporen en verwijdert zich in galop.

Het korps 'Jagers van Krieger', dat op Sumatra niet gemist kon worden, verloor door het vertrek van den chef zijn naam en zijn eigenaardig karakter, en kwam met den officiëelen naam van 1e Bataillon infanterie onder de bevelen van den luitenant-kolonel Elout. Zoolang er evenwel nog één man van overbleef, hield deze bij zijne kameraden den eernaam van 'Jager van Krieger', en nog op den huidigen oogenblik leven bij overlevering de 'Jagers van Krieger' steeds voort in de herinnering der indische krijgslieden.

XXVIII.

Een half jaar stond Krieger aan het hoofd van het 7e Bataillon en werd toen met het kommando belast der troepen die de vorstenlanden bezetten. Ook dáár, aan de hoven van Solo en Djokjo, verwierf hij de algemeene achting. De vorsten leerden in den held, wiens roemrijke verrigtingen op het oorlogsveld alom bekend waren, een eenvoudigen, vriendelijken officier kennen die nimmer in gebreke bleef hun den verschuldigden eerbied te bewijzen en die voor zich zelf onwillekeurig achting afperste. De ambtenaren en burgers hunkerden naar zijne vriendschap en de militairen vereerden hem als een afgod. Toch besloot Krieger de dienst te verlaten, en zond in April 1834 zijn verzoek om pensioen in.

De redenen door hem opgegeven waren voorzeker geldig: 'door zijne laatste verwonding was zijn regterbeen dermate verzwakt, dat hij. c.q. de dienst te velde niet meer naar behooren zou kunnen verrigten; hij had den ouderdom van 52 jaren bereikt en telde ruim 57 dienstjaren; hij had 22 veldslagen of belangrijke gevechten bijgewoond en was vier malen gewond geworden!'

Maar er bestonden nog andere redenen, die *niet* in het verzoekschrift werden genoemd.

Waarom had Krieger tot nu toe geen enkel blijk van de regering ontvangen dat zijne diensten op prijs werden gesteld? Waarom schonk men hem geen militaire belooning voor de overwinningen op de Padries behaald? Hij had er regt op. Dat de Willemsorde 3e klasse reeds op zijn borst prijkte, was geen reden om hem thans onbeloond te laten!

Waarom gaf men den luitenant-kolonel van 1829, in 1834 niet den kolonelsrang? Waarom zond men hem niet andermaal naar Sumatra, nadat de generaal Riesz - die met duizend man derwaarts was gegaan - in zijn rapport van September 1833 zich zeer gunstig over Kriegers militaire handelingen en politieke inzigten had uitgelaten?

Neen! geen ligchaamszwakte of leeftijd, maar miskenning, teleurstelling, bittere grieven dreven hem uit de gelederen. Eerst had men het korps, waarover hem het kommando reeds in Nederland was opgedragen, dat door hem volgens een geheel nieuw stelsel gewapend en geoefend was, versnipperd en gedeeltelijk onder bevel van een ander, naar het oorlogsterrein gezonden. Toen had men hem, op zijn aandringen, wel is waar toegestaan in persoon zijne jagers tegen den vijand aan te voeren, doch op voorwaarde van onder een jonger hoofdofficier te dienen. Eindelijk had men getracht het schoonste feit zijner loopbaan in een onjuist daglicht te stellen door de handeling af te keuren die er aanleiding toe gaf, en de eerste gelegenheid was aangegrepen om hem te verwijderen en het kommando der jagers aan zijn tegenstander op te dragen!

Bij den terugtogt van Pisang verloren de officieren hunne paarden en bagage, en werd de kleeding waarmede de soldaten op marsch waren gegaan totaal onbruikbaar. Dat verlies te laten dragen door de jagers die pas getoond hadden hun leven voor het vaderland veil te hebben, zou onbillijk zijn; bovendien, van het geringe traktement kon het noodige toch niet aangekocht worden. Daarom had Krieger voorgesteld: aan de officieren een schadeloosstelling in geld, aan de manschappen een extra-verstrekking van kleeding te geven. Dit laatste werd toegestaan, maar de officieren moesten eerst gespecificeerde opgave doen van de verloren goederen, dan nog eerbiedig requesteren, bekennen dat zij arm waren, verzekeren dat zij 't noodig hadden, om ten slotte.... niets te ontvangen!

Van die ‘schrielheid’ walgde de ridderlijke officier; wat hij welligt den reeder kon vergeven die den door schipbreuk behoeftig geworden matroos met zijn gage ‘afscheept’, vergaf hij den legerkommandant niet.

Volgens zijne begrippen mogt een waardig gouvernement zijne trouwe dienaren niet als huurlingen behandelen; een gouvernement dat een leger onderhield, moest loon naar werken geven, en den goeden militairen geest van dat leger niet dooden door zijn eigen verstikkenden koopmansgeest.

Zij, wie Kriegers rondborstigheid mishaagde of wie hij in den weg stond, noemden dit overdreven denkbeelden omtrent den soldatenstand, goed onder een Napoleon, maar onpraktisch in een kolonie en ongepast voor een man van leeftijd. Overste Krieger - heette het - was wel een flink soldaat, een prachtig type van het keizerrijk, maar... hij had geen wetenschappelijke opvoeding genoten; hij was te oud!

Geletterd was Krieger niet, doch zijne persoonlijkheid, zijn natuur-

lijke gaven wogen zwaarder dan een schat van aangeleerde kennis; hij wist alles wat een hoofdofficier behoorde te weten; hij kon zijne gedachten op papier zetten, en dat was genoeg.

Staatsman was Krieger ook niet, maar aan een onbevangen oordeel, aan een helder inzigt, aan beleid ontbrak het hem geenszins; en gevoelde hij zich misschien minder te huis op de slingerpaden der indische politiek, de regte, eerlijke weg dien *hij* bij voorkeur volgde, bragt hem even goed, vaak nog sneller aan het doel. Telde hij 52 jaren, in spierkracht en vlugheid overtrof hij jongere officieren; te oud, ongeschikt voor de dienst te velde was hij niet. De regering, die geene poging deed om een dienaar als Krieger in het leger te behouden, behartigde de belangen van den Staat niet naar behooren.

Doch schoot de regering al te kort in hare verpligtingen tegenover Krieger, de indische maatschappij volgde haar voorbeeld niet. Algemeen toch werd Kriegers vertrek betreurd en de hartelijkste heilwenschen begeleidden hem op den weg naar het vaderland. Dáár aangekomen vernam hij zijne benoeming tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, ging den Koning voor die onderscheiding danken, koos Etten in Noord-Brabant tot woonplaats en wijdde zich geheel aan de opvoeding zijner zonen.

Indien alleen ‘ongeschiktheid voor de velddienst’ Krieger in 1834 mogt genoopt hebben de militaire dienst vaarwel te zeggen, dan bleek toch zijn volkomen herstel uit het rekwest dat hij in 1839 aan Z.K.H. den kolonel-generaal der vereenigde zee- en landmagt rigtte. In den gespannen toestand waarin Nederland zich toenmaals bevond, - een toestand die een algemeene wapening deed verwachten - was hij een der eersten die zijne diensten aanbood. Bezield met dezelfde onverflaauwde vaderlandsliefde, schreef hij ‘te veel eergevoel te bezitten om in rust te blijven als zijne krachten nog toelieten den lande te dienen’, en verzocht eerbiedig ‘in aanmerking te mogen komen tot het kommando van eenig korps.’ Z.K.H. die Krieger kende en dus hoogachtte, beloofde hem een regement ‘als het in 's rijks belang noodig mogt worden.’ Koning Willem II schonk den grijzen maar steeds meer gewaardeerden held later het ridderkruis der orde van de Eikenkroon.

Krieger leefde nog een reeks van jaren in het voortdurend bezit van een helderen geest en een gezond ligchaam. Hij had het geluk een zijner zonen de epauletten op de schouders te plaatsen en hem den weg te zien inslaan, langs welken hij zelf tot eer en roem geraakte; hij leed ook de smart, dien veelbelovenden officier met een geknakte gezondheid uit Indië te zien terug komen en hem de oogen toe te drukken.

Steeds minzaam en gezellig, hield hij niet op een werkend lid der maatschappij te zijn, en ontving bij voortduring bewijzen van achting en bewondering.

Met het klimmen der jaren, bleef zijne belangstelling in den roem onzer wapenen even warm en levendig. Niemand was het berigt eener overwinning in Indië meer welkom. Dàn schitterden zijn oogen weêr van jeugdig vuur en getuigden zijne woorden van groote sympathie voor hen wier krijgsverrigtingen vermeld werden; dàn boeide hij zijn kring door bijzonderheden te verhalen van overeenkomstige gebeurtenissen uit vroegere tijden, voorgedragen met al de frischheid van een uitmuntend geheugen; dan wekte hij bij het jongere geslacht den lust op voor den stand waarmede hij steeds dweepte, en ontwaakte er in de borst van menig jongeling dat heilige gevoel, zonder hetwelk geen volk op den duur een volk blijft.

Den elfden Maart 1864 waren uit alle oorden des lands een aantal vrienden te Etten te zamen gekomen om den twee-en-tachtigsten verjaardag van Krieger te vieren. Onder dat getal bevond zich ook Perk van Lith, dezelfde die een-en-dertig jaren vroeger, bij den beroemden terugtogt, Krieger als adjudant ter zijde stond en zijn gewonden bediende uit het vuur droeg. Er was iets treffends in de ontmoeting dier oude krijgers, iets aandoenlijks in de feestviering waaraan de geheele bevolking der plaats deel nam. Was het verbeelding, of klonk daar in de verte de trom? - Neen, de oude jagers bedriegen zich niet! Een korps infanterie komt uit Breda aanmarcheren en houdt halt voor Kriegers woning. Het Nederlandsche leger biedt den grijzen krijgsman zijn gelukwenschen aan, het leger brengt hulde aan den Nederlandschen held!

Zie! de kolonel salueert met den sabel, de soldaten presenteren de geweren, het korps hoornblazers speelt een fanfare!

Dertig jaren zijn verloopen, sedert de overste de laatste inspectie hield; maar men kan het hem waarlijk niet aan zien, als hij daar met fonkelend oog, Perk van Lith naast hem, langs de gelederen gaat.

Dit huldebetoon heeft hem verrast; doch hoe getroffen ook, ‘voor den troep’ staat hij weder als een toonbeeld van militaire waardigheid, ‘voor den troep’ weet hij zijn gevoel te onderdrukken. Met kernachtige woorden beantwoordt hij de hartelijke aanspraak van den kolonel. De muziek heft een feestmarsch aan, de troepen defileren, en elk peloton dat voorbijgaat, juicht uit volle borst: ‘Leve de dappere Krieger!’

Zoo vierde men den voorlaatsten verjaardag van onzen held. Den 27sten September 1865 blies Krieger den laatsten adem uit.

Dat ieder Nederlander, die het stille kerkhof van Etten betreedt en de eenvoudige zerk opmerkt waarop Krieger's naam gegrift is, eerbiedig zijn hoofd ontbloote en de nagedachtenis huidige van den onsterfelijken held!

Uit den vreemde.

Fritz Reuter.
Door Friedrich Spielhagen.

Het behoort in Frankrijk of Engeland juist niet onder de zeldzaamheden, dat een tot dusverre onbekend auteur door een enkel boek, hetwelk buitengewonen opgang maakt, zijne natie tot uitbundige toejuiching voor zich weet te stemmen. Hij heeft den hoogsten prijs gewonnen, en de wereld beijvert zich den overwinnaar te huldigen. Gisteren nog ‘de wijsgeer op het zolderkamertje’, is hij heden de gezochte lieveling der salons; het legioen van eer is onvermijdelijk, eene voorstelling aan het hof zoo goed als zeker; de winkelvensters der kunsthandelaars prijken met de photographiën van den beroemden man, de geïllustreerde tijdschriften leveren zijn portret en levensbeschrijving. Ten laatste, doch niet de laatsten, dringen de anders zoo schroomvallige uitgevers nader, met open armen en, wat meer zeggen wil, met geopende handen. Zij bieden; zij bieden tegen elkander op; de gelukkige heeft slechts den angst der keuze; men betaalt den grooten man naar zijnen roem en verguldt zijne lauweren.

Ik zeg: zoo iets behoort bij onze Fransche en Engelsche naburen niet onder de zeldzaamheden. In Duitschland is het anders. Duitschland bezit geen hoofdstad, waaruit als het midden- en brandpunt, de stralen der opgaande zon, naar alle zijden tegelijk, tot aan de uiterste grenzen zich verspreiden, daar zijn geen toongevende salons, die den jongen held op het schild verheffen, en hem aan heel het volk en aan de wereld vertoonen. Daar gaat het op letterkundig gebied ongeveer, als in de veldslagen van Homerus toe. Daar hoopt zich het voetvolk razend en tierend opéén en veroorzaakt veel stof; maar niemand geeft acht op hen, allerminst de Muze, en nameloos verzinken zij in den Orcus. Vervolgens strijden op de vlakte, wijd verspreid, enkele Heroën, hier een stoutmoedig ruiter, daar een snel loopende Achilles, deze met de lans, gene met het zwaard, een derde met vreeselijke steenen. Maar de een bekommert zich niet om den ander, allerminst houdt de groote menigte hare helden in het oog. Voeren zij grootsche daden uit - het is wel! Dat is hun pligt! Maar dank en loon? Dit ontbrak er nog aan! En komt het werkelijk eenmaal tot verdeeling van den buit, dan gunt Agamemnon aan Achilles de lieftallige Brisaeis niet; zij twisten ontzettend, grijpen naar de scherpste pennen, en bijna altijd mist men de helderziende Athene, de godin der wijsheid, die de gramstorige Palikaren ter rechter tijd aan de blonde haren trekt.

Dit is de regel; maar er zijn uitzonderingen; er komen enkele gevallen voor, waar geheel Duitschland of, zoo dit te veel gezegd mogt zijn: waar de geheele Noordduitsche Bond, als met een tooverslag, in eene volslagen koortsachtige geestdrift voor een auteur geraakt; waar men, met eene eenparigheid van stem-

men, te treffender, naarmate die zoo zeldzaam is, zijnen lof bezingt; waar iedereen de schriften van den gevierde leest: niet enkel vrouwen, die in den regel niets beters te doen hebben, maar zelfs mannen, op wier atlasschouders wellicht het welzijn van den staat rust; waar men - en dit is het grootste offer, dat men brengen kan - zijne werken, niet zoo als gewoonlijk, van goede vrienden of uit de leesbibliotneek leent, maar ze voor eigen rekening koopt - en nog wel in mooie banden!

De weinigen nu, wie het gelukt is, de harten van hunne natie zoo bereidvaardig te stemmen om dit offer te brengen, hoe spoedig zouden hunne namen genoemd zijn! Gelukkig heb ik er hier slechts één te noemen, en het is juist de naam van hem, die wat algemeenen bijval betreft ontwijfelbaar op de eerste plaats aanspraak kan maken: FRITZ REUTER.

Of, wiens naam klinkt liefelijker in ieders oor? Wiens werken vindt men menigvuldiger op de boekentafels der salons, in de handen van lezers uit alle standen, of van welke verschenen meerdere uitgaven, met bijzondere zorg geïllustreerd, of verklaard? Wie kan, als hij, zich beroemen, niet enkel door hen gelezen te worden, voor wie hij alleen schijnt geschreven te hebben en allereerst zeer zeker geschreven heeft, maar met niet minderen ijver ook door eene tallooze menigte van hen, die van zijne boeken eene studie in den volsten zin des woords maken, die eerst met behulp van een woordenboek, het juiste begrip zijner poëtische verhalen met moeite moeten verkrijgen.

Zulk een verschijnsel, waarvan wij wellicht te vergeefs aan den ganschen hemel onzer litteratuur naar een tweede voorbeeld omzien, is te zeer in het oogloopend, te merkwaardig, dan dat wij niet het levendigste verlangen zouden gevoelen om de loopbaan, die het reeds heeft doorloopen, te meten, en die, welke het nog verder doorloopen zal, ten minste zoo na mogelijk te bepalen.

Het eene gedeelte van Fritz Reuter's buitengemeen succes is trouwens niet raadselachtig, integendeel begrijpelijk genoeg, en juist daarom willen wij, bij dit als voor de hand liggende vaste punt, met onze beschouwingen aanvangen en vragen: Wat is en wat moet Fritz Reuter voor zijne landgenooten zijn?

Namelijk voor zijne landgenooten in meer bepaalden zin, dat zijn diegenen, voor wie nog heden ten dage de taal, waarin hij geschreven heeft, werkelijk de moedertaal is, bijgevolg voor de Mekkelenburgers en Pommerschen, en wil men het volkomen juist uitdrukken: de Mekkelenburgsche en Pommersche landlieden, aan wie zijn grootste en wellicht meest gewaardeerde en meest verspreide werk: '*Ut mine Stromtid*' is opgedragen.

Wat Fritz Reuter voor deze zijne '*leiwen Landslüd*' zijn moet en is, zal zeker iedereen zich ongeveer kunnen verklaren, die zijne werken met ingenomenheid en met een tamelijk goed begrip gelezen heeft; maar ze werkelijk verstaan, zoo geheel ieder woord, iedere lettergreep, iederen, ook den zachtsten toon eener nauwelijks aangeroerde snaar, iederen stouten oogopslag - dat kan, naar mijne meening - mogen de vereerders van Reuter te Keulen of Leipzig, ja, zelfs te Berlijn nog zoo krachtig daartegen opkomen -, alleen hij, die in het land geleefd heeft waaraan deze verhalen ontleend zijn; die met de menschen, de helden dezer gebeurtenissen, menigen zak zout verteerd heeft, die hunne taal, zooals zij die spreken, van jongs af heeft hooren spreken en zelf gesproken heeft - in één woord; alleen hij, die, zoo al niet tot de 'landslieden' dan toch ten minste tot de 'landgenooten' behoort.

Ik zeide: naar mijne meening, en ik had moeten zeggen: geheel en al overeenkomstig mijne, altijd behoudens beter oordeel, bepaalde overtuiging, daar ik niet verzwijgen wil, en om hetgeen door mij verder in het midden zal gebracht worden, niet verzwijgen mag, dat ik mijne geheele jeugd en nog menig jaar van mijn lateren leeftijd in dat land en onder die menschen heb doorgebracht, en alzoo

bevoegd ben - voor zoo ver de indrukken der jeugd op het geheele karakter eens menschen bepaald van invloed zijn - mij meer dan half tot de landgenooten des dichters te rekenen.

Hoe dit ook zij: met behulp van deze mijne wetenschap - die ik mij trouwens tot geene bijzondere verdienste toereken, - met behulp van duizenden lieve en dierbare herinneringen, terugziende op die jaren, eenmaal doorleefd en die nimmer wederkeeren, wil ik beproeven, om te zeggen: welke de bekoorlijkheid is, die voor zijne '*leiwen Landslüd*', over Fritz Reuter's werken verspreid ligt, gelijk de geurige uitwaseming over een pas omgespit akkerveld, gelijk de gulden zonnestralen zich spiegelen in de gouden aren van een golvend korenveld, dat door een zomerkoeltje bewogen wordt. Deze bekoorlijkheid is de oude, die reeds over Homerus' gedichten voor zijne 'lieve landgenooten' de Milesiërs en Phoceërs, verspreid lag en nog over alle gedichten is verspreid geweest, die het volk, waarvoor zij gezongen of geschreven werden, diep hebben getroffen: de betoovering van den spiegel namelijk: de onweerstaanbare aantrekkingskracht, die op ieder mensch, hij moge zijn wie hij wil; wanneer hij slechts nog natuurlijk gevoelt, zijn eigen beeld uitoefent: zijn eigen beeld, deze bezielde schaduw, dit zonderlinge evenbeeld, dit wonderlijke *niet-ik*, hetwelk, juist bezien, ons niet slechts duidelijker dan iets anders zegt, *dat* wij zijn, maar ook, *wat* en *zooals* wij zijn. Een dichter, wiens ziel als een helder glas is, waarin zich hemel, aarde en lucht en de menschen van zijn geboorteland afspiegelen, kan zeker zijn van een goeden uitslag, en de ziel van Fritz Reuter is zulk een spiegel.

Het is de eigenschap van iederen spiegel dat hij terugkaatst wat slechts in een bepaalden kring door hem wordt opgenomen, en zoo is het juist met de ziel eens dichters. Gij behoort mij, zegt hij tot alles, wat hij ziet, wat hij hoort, wat hij zelf beleeft, wat anderen beleven. Gij behoort mij, want ik wil niets van u, als u aan u zelven teruggeven, u uwe plaats aanwijzen in de rij der levenden, die ik voor uw oog zal laten voorbijgaan. De levenden en - de dooden, want ook zij behooren mij. Mij behoort de gansche ziel mijns volks, zoo als zij zich steeds bij vernieuwing voortplant en in geheimzinnige opvolging van het eene geslacht op het andere overerft, steeds de oude, en toch eeuwig jong, steeds dezelfde, en toch altijd weder eene andere.

Zoo, als de personificatie van de ziel des volks, moeten wij ons iederen grooten dichter voorstellen; en daarom zou het ook onverstandig en tevens te vergeefs zijn, bij deze algemeene overerving van den geheelen rijkdom van gedachten en gewaarwordingen van de geestelijke en zedelijke goederen hunner onderscheiden natiën, te spreken van diefstal, van ongeoorloofde toeeigening van vreemd eigendom. Wanneer men mij dit proces mogt willen aandoen, zegt Goethe ergens bij Eckermann, moest men mij ook alle ossen en kalveren in rekening brengen, die ik in mijn leven heb opgegeten. Niet anders is het met Fritz Reuter.

Hij is, van dit standpunt bezien, een zeer buitensporig compilator en meedoogenloos plagiator, niet, of althans in zeer weinige gevallen, van een bepaald aan te wijzen persoon, - die in het voorbijgaan gezegd, zeker geen letterkundige is, - maar juist van den volksgeest, van de ziel des volks. Welk eene alombekende anekdote, al ware het eene, die Meidinger reddingloos verloren achtte, zou hij niet als goeden buit hebben opgenomen en opgefrischt! Welk sprookje, welk kluchtig verhaal of duizendmaal vertelde jachtgeschiedenis zou hij versmaad hebben! Met welke scheld- en schertswoorden, zoo als die aldaar talloos als dagelijksche munt in omloop zijn, zou hij niet gewoekerd hebben! Wanneer zou er ooit een auteur geweest zijn, die er

zich oogenschijnlijk zoo weinig om bekommerde of hij oorspronkelijk was! - die de ossen en kal-

veren van Goethe (de gerookte ganzenborsten en gerookte visch niet medegerekend) met zulk een smaak voor aller oog opat!

Dat klinkt als ironie en is het toch niet; ik herhaal: de dichter was in zijn volle recht, toen hij zoo onverschrokken grepen deed in het leven zijner landgenooten, wanneer hij zich met den geheelen inhoud hunner belangen en denkbeelden, met hun gemoedsbestaan en de stof hunner geschiedenis en anekdoten vereenzelvigde, en zich den geheelen schat hunner spreekwoorden, waarin de rijkdom hunner eeuwenlange theoretische en praktische ervaring vervat is, eigen maakte. Hij was in zijn volle recht, dubbel in zijn recht, daar deze stof, toen hij kwam, werkelijk een heerloos goed was, dat als herfstdraden in de lucht zweefde, of beter en juister gezegd: de gezellige kring, waarin deze menschen leefden, zooals hunne vaders en grootvaders gedaan hadden, zonder zelfs te beproeven hun geestelijk en zedelijk Debet en Credit te boeken.

Dat hij aldus met zijn talent eenen maagdelijken grond betrad, dat hij menschen te schilderen kreeg, die nog niet voor honderd schilders gezeten hadden en allerminst gewoon waren, voor zich zelven komedie te spelen - dat is een toeval, waarvoor Fritz Reuter zijn goed gesternte dankbaar mag zijn.

Laat ons dezen grond en deze menschen een weinig nader beschouwen!

Wij bevinden ons - in Mekkelenburg en Nieuw Voor-Pommeren - op het land in den volsten zin des woords. Hier is gebergte een fabel, en de zee hoort men slechts uit de verte ruischen, als om het gevoel van zich op vasten grond ‘op het land’ te bevinden, nog meer te verlevendigen. De nederploffingen van den dampkring, die op de eindelooze vlakte geen afvloeing hebben, zijpelen in greppels en kleine beken onder geknotte wilgen voort, en verzamelen zich in meiren of vormen groote moerassen, waar, uit den zwarten veengrond het water verschijnt, dat anders verraderlijk onder gras- en heidenplanten zich verschuilt. De steden zijn op weinig uitzonderingen na zeer onbeduidend, en zelfs in de meer belangrijke is de landbouwersstand talrijk vertegenwoordigd. De uitdrukking die over het landschap ligt verspreid is die van eene zekere behagelijkheid en welvaart, eener kalme rust, waarvoor de overal verspreide, op zich zelf gelegene boerderijen - slechts zelden tot een dorp bij elkander geschaard - en die daarenboven nog in vele streken door groote bosschen van elkander verwijderd zijn, de meest geschikte woonsteden schijnen. Het is voorwaar menigmaal slechts in schijn. Aan gindsch, door hoog geboomte omringd deftig blok huizen, hetwelk bijna altijd de hofstede van een riddergoed of van een domein is, sluit zich menige hut aan, die men niet ziet, totdat men er zeer dicht bij genaderd is, en die men vooraf ook moeielijk zien kon, omdat zij zeer laag en klein zijn en maar al te dikwijls zeer smerig, met doffe ruiten in de kleine vensters, en menigmaal dient het bovenste gedeelte der buitendien niet hooge deur, ook tot schoorsteen(*). Hier wonen de op het goed behoorende arbeiders, de zoogenaamde (Kathenleute) daglooners, wier verhouding tot de eigenaars van het goed nog tamelijk wel aan de onderhoorigheid van de middeleeuwen doet denken, en wier toestand uit dien hoofde - gelijk altijd in zulke gevallen - onder een welgestelden en goed gezinden heer zeer goed, en dan weder, onder een minder welgestelde of gierige, kwalijkgezinde zeer slecht, buitengemeen slecht is. Steeds is over deze goederen een atmosfeer verspreid van ietwat stillen, slaperigen aard, gelijk de golvende beweging der

(*) Wanneer deze schildering thans niet meer mogt passen, vraag ik gaarne om ver schooning; vóór twintig, dertig jaren zag het er gedeeltelijk nog erger uit, dan ik hier beschreven heb.

uitgestrekte koornvelden, gelijk het geluid der kerkklokstoonen, die ver in het overal vlakke land weêrgalmen. Wie hier ook maar eenigen tijd op het land

geleefd heeft, meent overal elders niet op het land te zijn, waar eene talrijke bevolking zich in groote dorpen, die er bijna als kleine steden uitzien, opeen dringt; waar hooge fabriekschoorsteenen rooken, en de lokomotieven naar alle richtingen door de velden bruisen. Tot op dezen dag behooren fabrieken in die streken tot de zeldzaamheden, en hoe lang is het dan geleden, dat voor den Nieuw-voorpommerschen landman de '*Isernbahn*' eene fabel was!

Zoo is het land, en de menschen stemmen met het land overeen. Hardnekkig aan het oude hangende, uiterst wantrouwend tegen iedere nieuwigheid, achterdochtig tegen alles, wat zich boven de sfeer van het alledaagsche verheft, menigmaal veel meer geneigd tot vernederende, boosaardige berisping, dan tot warme lofspraak, taaie realisten, vol scherp ongeloof tegen ieder profetisme, plomp in hun vormen, langzaam en breedsprakig, kunnen zij een levendigen Zuidduitscher tot vertwijfeling brengen, en zouden in het algemeen voor ieder, die hen niet beter kent, een menschenras van zeer twijfelachtige beminnelijkheid zijn.

Voor wie ze echter meer van nabij kent, vertoonen zij zich in een geheel ander licht.

Er is geen zoo onbeminnelijke trek, die niet zijne beminnelijke keerzijde heeft. in den taaien, conservatieven bodem van het hangen en kleven aan het eenmaal bestaande en gebruikelijke, zijn echte huiselijkheid, trouwe vriendschap en hartelijke liefde diep geworteld. De grondslag van dat koele, terugstootende wezen is een zeer gezond menschenverstand, waardoor het verbazend moeielijk is, aan zulke lieden knollen voor citroenen te verkoopen, en waarvoor de breedsprakigheid met haar gelukkig realismus het geschiktste voertuig is. De zin voor het schoone en verhevene is echter wel voorhanden, schoon die ook vaak diep verborgen is, en zich ook niet zelden opzettelijk verbergt, maar toch bij duizend gelegenheden doorschemert, menigmaal op de verrassendste wijze.

Ik stond eens met een bevriend landman op zijn erf, in een oogenblik, toen - het was op een heeten oogstdag en al het volk was buiten op het veld - eene zwarte wolkenmassa waaruit bliksemstralen vlogen, zich met vreeselijke snelheid zamenpakte; de plotseling daarbij opkomende rukwind deed de stroohalmen huizen hoog opvliegen, terwijl een regen als van een wolkbreuk kletterend in stroomen nederstortte. Mijn vriend sloeg bedaard den storm der woedende elementen gade, en zeide, meer tot zich zelven, dan tot mij sprekende: '*Dat kostet mi twe dusend Dahler*, *äwer schön is't doch.*'

Dit eenvoudige woord is mij steeds zeer merkwaardig voorgekomen, omdat het voor het innerlijk bestaan dezer menschen zoo bijzonder karakteristiek is. Zij herleiden de verhevenheid van een onweder tot daalders en penningen, en hebben voor deze verhevenheid, die zij schijnbaar aan het plompste proza verraden en daarmede reddeloos vernietigd hebben, een sterk poëtisch gevoel.

Maar, zoo als gezegd is: deze poëzie is diep verborgen; zóó diep, dat vreemden ze meestal in het geheel niet vinden, en zij zelfs uiterst verwonderd zouden zijn, wanneer men hun dergelijke 'gekke streken' wilde wijsmaken. Want niemand kan minder geneigd en wellicht ook geschikt zijn om over zich zelven na te denken, zich zelven te beschouwen, dan zij; zij, die kommer en smart, jaren lang, wellicht hun leven lang, met zich omdragen kunnen, zonder ze ooit te uiten; zij, die zelfs te midden der vreugde stil, of, als zij luidruchtig zijn, - en zij kunnen zeer luidruchtig worden

-, het zeer zeker zonder nadenken zijn. Daarom bezitten zij ook zelden eigenlijk gezegde kunstgaven, behalve voor de muziek, deze innigste aller kunsten.

En nu laat gij onder deze onnadenkende, in de goede beteekenis des woords naïeve menschen iemand optreden, bij wien de poëzie niet verborgen blijft, die

integendeel, als kunstenaar, wat in *hem* leeft en wat in *hen* leeft - want hij is immers slechts een deel van hen - in scherp geteekende, met de helderste kleuren geschilderde beelden te aanschouwen geeft, dan kunt gij u maar moeielijk de opgetogenheid dezer menschen voorstellen, daar zij juist in Fritz Reuter's werken meestal zich zelven als in een spiegel zien. Wanneer gij echter weten wilt, wat Fritz Reuter voor ZIJNE '*leiwen Landslüd*' is, dan moet gij juist een dezer '*leiwen Landslüd*' ZIJNEN Fritz Reuter zien lezen: hoe hij onder het lezen de wenkbrauwen in de hoogte trekt, nu eens even glimlacht en dan weder begint te schateren van het lachen, en op de volgende bladzijde de oogen afwischt, terwijl zijn mond zich weemoedig zamentrekt. En hoe kan het ook anders! Hij heeft immers alles, alles, zoo als het daar staat, zelf gezien en gehoord! Hij kent ze immers allen, deze figuren: den armen daglooner, den inspektor, den pachter, de akkerburgers der kleine steden, den joodschen productenhandelaar, den riddergoedsbezitter, den dominé - van kindsbeen af! En, - maar neen! hoe is het mogelijk, daar is immers oom Wilhelm, als naar het leven geteekend! En juist zóó knort tante Louise, als ze boos wordt! En dat is Stina en Mina en Karel en Jochem, en dat is mijne vrouw! En - '*na*, *dit is doch binah to dull: dit bin ik am Ende sälwst!*'

Dit getuigenis van het origineel geeft ons het recht om te gelooven, dat de afbeelding gelijkend is. En zoo als de menschen zijn, zoo is het landschap, zoo zijn hemel en aarde met kleuren geschilderd, dat de natuur in waarheid niet beter af te malen is. Dat is het echte Pommersche oogstweder; dat is de echte Mekkelenburgsche sneeuw! En zóó, juist zóó, ziet het er op het land uit: op het groote adellijke goed, waarop wij vroeger een blik sloegen, met zijn reusachtige schuren, koe- en paardenstallen, met het heerenhuis, waarachter het oude park met zijn hooge boomen zich statig uitbreidt; - op de hofstede van den kleinen pachter, waar alles een weinig dichter bij elkander gelegen is, en waar de doorgang, zelfs bij droog weder, slechts mogelijk is, als men voorzien is van de stevige boerenlaarzen, die tegen alles bestand zijn. Zóó ziet het er in de zindelijke pastorie uit, zóó in de rookerige arbeiderswoning - in één woord: waarheen ook de Pommersche en Mekkelenburgsche lezer zijn geliefden schrijver volgt - óveral is hij op bekenden bodem, overal gevoelt hij zich te huis, want de schrijver is overal te huis, zelfs in de kleinste bijzonderheden der landbouwkunde, die hij grondig verstaat, zoodat hij zelfs in de oogen van zoo bevoegde beoordeelaars zich niet in het minste bloot geeft.

En wat nu de opgetogenheid dier lezers over deze inheemsche verhalen volkomen maakt, is, dat deze hem niet in het voorname hoogduitsch, de taal der kerk, der school, der rechtbank en der raadsvergadering verhaald worden, maar juist in zijn veel geliefd plat, dat niet enkel door den dienstbaren stand, maar ook door de aanzienlijken, wanneer zij onder elkander zijn, gesproken wordt, en dat zoo in nadruk, zijn vader- en moedertaal is.

Zoo stemmen inhoud en vorm volkomen overeen, en gelijk gene zich door de waarheid der feiten onderscheidt, zoo munt deze niet minder door juistheid en volledigheid uit. Ook hierin mogen wij ons op de uitspraak van bevoegde autoriteiten verlaten. Gij kunt van iederen platduitscher vernemen, dat Reuter's taalkundige virtuositeit bewonderingswaardig is, dat, wie zijne moedertaal ook nog zoo goed meent te verstaan, nog altijd van hem kan leeren; dat hij uit de diepste bron der taal geput heeft. Voegen wij hier nog bij - waarop wij later zullen terugkomen - dat hij deze taal vaststelde, daar hij die, zoo als ze tot hiertoe enkel gesproken werd,

nederschreef, dan hebben wij eindelijk alles te zamen, wat Fritz Reuter voor zijne lieve landslieden, de landlieden in Mekkelenburg en Pommeren, is en zijn moet.

Men zegt van Homerus, dat hij aan de Grieken hunne Goden heeft gegeven -

een kostbaar geschenk, dat de moderne dichter in een onmythologisch tijdvak, in meer nederigen zin moest overbrengen. Fritz Reuter gaf zijnen landgenooten - zich zelven, hij gaf hun hun eigen afbeeldsel.

Terwijl wij getracht hebben, aan te toonen, wat Fritz Reuter voor zijne landgenooten is, en daarbij herhaaldelijk het gewestelijk karakter zijner werkzaamheid moesten doen uitkomen, schijnt daardoor de verklaring van het niet minder algemeen bekende feit zijner groote populariteit, ver over de grenzen van zijn beperkt vaderland, inderdaad moeielijk, ja bijna onmogelijk geworden te zijn.

Daar intusschen, zoo wij den wijsgeer mogen vertrouwen, alles, wat bestaat, redelijk is, moet toch ook voor alles eene redelijke verklaring te vinden zijn, en wij mogen daarom gerust tot de beantwoording der tweede vraag overgaan: Wat is Fritz Reuter voor zijne landgenooten in ruimer zin, wat is hij voor den lezer, die geen Mekkelenburger of Pommersche en ook geen landman, wellicht in 't geheel geen man, maar eene vrouw of jonkvrouw is, die zich op den ingelegden vloer, wij willen eens aannemen van een Berlijnsch salon, met bevalligheid beweegt, en zich ook zonder twijfel alzóó op de mestvaalt eener Mekkelenburgsche boerderij zou bewegen, hoewel zij helaas! daar nooit en in haar leven in 't geheel niet op het land geweest is, of men moet dan een verblijf op eene villa te Interlaken of aan het meer van Genève ‘op het land’ noemen.

Of zouden wij den wijsgeer niet geheel mogen vertrouwen, en zou niet alles wat bestaat, zeer redelijk zijn, b.v. de ongehoorde geestdrift voor Fritz Reuter in sommige kringen? Met de geestdrift, vooral wanneer die ongehoord wordt, moet men het toch niet altijd zoo nauw nemen. Heeft men het niet reeds beleefd, dat zij zich met vele zaken en personen heeft ingelaten, om geene andere reden, dan omdat de mode het mede bracht, en daarbij alle stadiën tot bedwelming toe, tot algeheele bedwelming doorloopt, waarin niet alleen de patient niet meer weet, waar hem het hoofd staat, maar zelfs niet eens, of hij in het geheel nog wel een hoofd heeft? En zoo ware het dan wel mogelijk, dat de eene of andere edele ziel in geestdrift over Reuter ontstoken ware, zonder zelve te weten, hoe; of het moest dan door besmetting van het eene salon in het andere ontstaan zijn; het zou hebben kunnen gebeuren, dat Fritz Reuter in een gezelschap was voorgelezen, waar hij van twintig aanwezenden slechts door één verstaan werd, en deze ééne hem verkeerd verstond, en ten slotte toch allen het eens waren, dat zulk een dichter nog niet bestaan had: zoo naief, zoo humoristisch, zoo aandoenlijk, zoo - in één woord - hemelsch! En welk een geluk, dat de man toch ten minste platduitsch geschreven heeft, bijgevolg in eene taal, die men reeds uit dien hoofde kent, omdat men toch bij slot van rekening Engelsch grondig verstaat - waarmede het platduitsch eenige overeenkomst - neen! gij kunt niet gelooven, welk een groote overeenkomst heeft.

Wanneer hij nu in 't Chineesch geschreven had! Ook daarmede zou men het, als 't wezen moest, wel gevonden hebben - natuurlijk - maar..... -

Maar laat ons ernstig spreken! Spreken wij niet van mogelijkheden, waar wij helaas! slechts van de treurige werkelijkheid te spreken hebben; nemen wij aan, wat wij durven doen, dat, afgezien van zulke bepaalde kringen, de geestdrift voor Fritz Reuter, anders overal waar, volkomen waar is, en laat ons zeggen, wat naar onze overtuiging deze geestdrift volkomen rechtvaardigt.

Wij vinden hier in de eerste plaats de opmerking, dat een voornaam gedeelte der aantrekkelijkheid, welke Reuters verhalen op de overige lezers uitoefent, in eene

omstandigheid gelegen is, die het juiste tegendeel der oorzaak is, welke de Mekkelenburgsche en Pommersche landgenooten en landlieden aan hunnen dichter boeide. Voor dezen was het, gelijk wij zagen, de betoovering van den spiegel, de voldoening die zij ondervonden, dat zij zich zelven mogten

aanschouwen; voor genen is het de aangename gewaarwording, zich zelven niet te aanschouwen, zich zelven niet te vinden, eens geheel van zich zelven bevrijd te worden.

Dit schijnt wonderspreukig, en is het echter niet, het is wellicht slechts de eenvoudigste uitdrukking eener zekere melancholische, maar niet altijd onaangename gemoedsstemming, die een kenmerk van iedere hoogbeschaafde zamenleving is, en het best vergeleken kan worden met het vurig verlangen naar frissche lucht, dat men ondervindt, wanneer men zich geruimen tijd in de enge, benauwende kamerlucht opgehouden heeft.

Eene zoodanige gemoedsstemming, al is zij ook juist niet ziekelijk, heeft toch altijd iets pathologisch. Zij is de reactie onzer gezonde sappen tegen de met geweld verhoogde werkzaamheid der hersenen ten koste der overige organen; - de zenuwachtige prikkelbaarheid aan de ééne, de verstomping der oververzadiging aan de andere zijde; tegen de doodelijke eentoonigheid van een' arbeid, die tengevolge der altijd aanhoudende afzondering, steeds eenzijdiger en onbehagelijker wordt en met zijne eentoonigheid de verwarrende menigte van indrukken, die van alle zijden op ons aanstormen, in de meest onvereenigbare en tegenstrijdige tegenstelling staat. Uit deze, naar het schijnt, noodwendige gevolgen van iedere hooge beschaving - der dompige kamerlucht, die ons hoofd bezwaart, het gezicht benevelt, de borst beklemt, den pols òf koortsachtig sneller, òf schrikbarend langzaam doet kloppen - willen wij ons ten minste wegdenken, wanneer de omstandigheden volstrekt niet vergunnen, ons werkelijk er uit te rukken.

Men heeft het ten allen tijde gedaan, zoo menigmaal het den mensch in zijne Godegelijkvormigheid al te bang en te benauwd wordt.

Of wat waren de Eklogen van Virgilius, de Oden, waarin Horatius de genoegens van het landleven bezingt, ‘waar de statige pijnboom en de lichtglinsterende populier hunne schaduwen liefelijk vereenigen’ - wat waren ze anders als de droomen van een gevangene der beschaving!

Hierbij komt nog, zoo als dit maar al te dikwijls gebeurt, dat deze dompige lucht eener overprikkelde beschaving, binnen de enge wanden van willekeur en politiedwang verdikt en verpest wordt, en de droomen daardoor steeds meer phantastische gedaanten aannemen, die, zoo als bij Geszner, in eenen zachten nevel van herderlijke gevoeligheid overgaan, of zich bij Bernhardin de St. Pierre exotische bloemen in het haar vlechten, of bij Rousseau Troglodieten worden, of zich met Goethe's Werther de ontstelde hersenen door een pistoolschot verbrijzelen.

Wij, verstandiger zonen eener realistische eeuw, die Damon en Phyllis eenvoudig belachelijk, Paul en Virginie op zijn minst gekunsteld, de natuurmenschen onmogelijk en het doodschieten bedenkelijk vinden, hebben aan onze idyllische droomen een meer verstandigen en tastbaren vorm gegeven: den vorm der dorpsverhalen; en de verbreiding dezer wijze van verdichting over bijna alle volken van Europa zou een pessimist alleen het bewijs kunnen leveren, dat Europa niets anders dan een enkele groote kerker is.

En dan is het wel niet toevallig, dat wij, Duitschers, in deze richting alle andere natiën de loef afsteken. In der daad wordt bij ons de overdreven zucht voor dorpsverhalen, behalve door de hierboven aangevoerde oorzaak, die meer of minder op alle beschaafde bevolken van toepassing is, door eene tweede bepaald, die helaas! voor ons alleen bestaat. Voor ons waren de algemeene kwellingen eener geblankette

hectische beschaving, - het kwaad van een in het gunstigste geval verlicht, in ieder geval ondragelijk despotismus - nog niet genoeg; voor ons moest nog de schande van verbrokkeling der natie in zoo vele kleine staten en dientengevolge de smaad van politieke onmacht daarbij komen.

Daarom kon onze klassieke litteratuur-periode, hoe zegevierend die ook tegen het onnatuurlijke te velde trok, ons geen volkomen nationale voldoening geven. Zij had ons in plaats van de karikatuur met staart en pruik, het schoone, naakte menschelijke lichaam gegeven; maar al te vaak was het een standbeeld, in welks marmeren borst geen warm duitsch hart klopte. Zoo droomden dan de romandichters verder van de blauwe bloemen, die zij in het begin der middeleeuwen achter de met schitterende kleuren beschilderde vensters der katholieke kerken zochten. Zij hebben ze wel is waar ook daar niet gevonden; maar, dit zich verdiepen in bepaald duitsche schrijfwijze en kunst, de daaruit ontkiemende litteratuur- en taalstudiën, de opsporing der geheimzinnige Sage en kunstwerken van den ouden tijd, het opbouwen eener Duitsche spraakkunst op de hechtste grondslagen en met eene geleerdheid die zoo wel het groote als het kleinste omvat, - dit alles heeft toch krachtig bijgedragen ter meerdere ontwikkeling van ons nationaal leven en van onze litteratuur. Want van het inzicht, door die studiën verkregen, dat alleen eene natie, die waarlijk eene natie is, eene nationale litteratuur en kunst kan bezitten, tot dat andere, dat litteratuur en kunst hare stof uit de natie, en wel uit de bestaande, tegenwoordige natie nemen moeten, omdat alleen dat, wat uit het leven genomen is, ook levenskrachtig is, - tot op dit inzicht, zeg ik, en tot de poging, om dit inzicht met der daad te staven, waren slechts weinige, hoezeer ook geenszins gemakkelijke schreden.

Onze geheele moderne litteratuur is aan deze poging gewijd. Overal trachten de betere hoofden er naar om de tijdstoestanden uit te drukken, problemen vast te stellen, van welker oplossing sprake is, tevens als het ware een inventaris op te stellen van de nog voorhanden levenskrachtige nationale elementen - in één woord, tot den tempel eener echte volkslitteratuur, ten minste de teekening te leveren en de bouwsteenen zamen te brengen.

En hier komen wij nu ten tweeden male op de dorpsverhalen terug.

Het treffende woord namelijk, dat merkwaardiger wijze, nadat het was uitgesproken, hier en daar niet altijd eene verstandige oppositie heeft uitgelokt, het woord: ‘de Duitsche roman moet het volk bij zijn arbeid opzoeken’, leefde reeds lang in de hoofden der beteren, en was reeds lang in acht genomen. En hoe kon het anders! Wanneer men het Duitsche volk schetsen wilde - en men had daartoe de opregte bedoeling - waar moest men het dan toch anders zoeken en vinden, als bij zijnen arbeid! Want het Duitsche volk is in den vollen zin, een zeer vlijtig en werkzaam volk. Terwijl men nu begon dit werkzame volk te schilderen, moest men met voorkeur de type uitkiezen, waar de zaak het meest voor de hand lag, en waar de schildering betrekkelijk eenvoudig was, namelijk: met de arbeiders op het veld, den landman, den Duitschen boer. Hier was eene dwaling ten opzigte van het eigenaardige des volks onmogelijk; men had, als 't ware, de eigenaardigheid des volks tot de eenvoudigste uitdrukking beperkt. Hier was het kenbaar in geheel individuële zeden, in gebruiken, in levenswijze, in kleeding en spraak. In de laatste niet het minst. De Hoogduitsche taal heeft, nadat die algemeen in de wereld is verbreid geworden, noodzakelijk menige eigenaardigheid verloren; in de dialekten komen wij echter, als het ware, weder op ons zelven terug, even als wij van een door de zon verbrand, ons half vreemd geworden aangezicht van een uit vreemde landen terugkeerenden broeder, weder op het oude, bekende familiegezicht terugkomen. Dat was als een zonnestraal uit onze jeugd, als het ruischen van het woud, dat ons

kinderhart deed sidderen - het ruischen der Duitsche, eiken en der duitsche denneboomen!

En terwijl nu de dorpsverhalen achtereenvolgens bijna alle stammen, die in Arndt's Duitsch vaderlandsch lied voorkomen, bij hunne vertrouwelijke haardsteden opzochten, en zonder het te willen, geheel van zelf, alleen door ze naast elk-

ander te plaatsen, de gelijkheid in de ongelijkheid, den familietrek, die bij allen te vinden is, opteekenden; - opteekenden, dat de Duitschers met der daad en in waarheid, naar de woorden des dichters, een volk van broeders zijn, hebben zij de politieke beweging, die pas is tot stand gekomen, krachtdadig voorbereid. Het is meer dan eene phrase, als ik beweer, dat de vreedzame schrijvers der dorpsverhalen de vermaarde annexatiën, waarvan thans de wereld vol is, reeds vooraf op hunne wijze hadden tot stand gebracht, en dat de zegevierende legerscharen de banen betreden hebben, die hun door die apostelen der nationale ideën vooraf geëffend werden.

Tot deze apostelen, wier stille werkzaamheid geen offers van goed en bloed eischte, behoort ook Fritz Reuter.

En wel behoort hij in de eerste gelederen; zijn naam moet in éénen adem met dien der beroemdsten van het gilde genoemd worden. Zoo als Gotthelf ons de Zwitsersche boeren, Immerman den Westfaler, Auerbach den Schwarzwalder hebben leeren kennen, zoo heeft Fritz Reuter ons zijn vaderland doen aanschouwen. En waarlijk, voor geen ander gedeelte van Duitschland was deze liefdedienst zoo noodzakelijk, als juist voor het door zoo vele tol-bepalingen omgeven Mekkelenburg, waar de overblijfselen van het middeleeuwsche leenstelsel zoo voortreffelijk bewaard zijn gebleven, als de Pyramiden en Mummiën in de drooge Egyptische lucht; - waar de vossen en hazen, nog volgens goede oude sleur door rooduitgedoste jonkers met jachthonden dood gejaagd worden, waar de stok nog zijn eerwaardig willekeurig gebied voert en de schoolmeester, uit hoogere motieven van beschaving, er slechter aan toe is, dan de daglooner.

Maar van dit Mekkelenburg - het Mekkelenburg der stokjonkers en des jonkerstoks - heeft hij slechts eenmaal het voorhangsel weggetrokken, met eene door ontroering bevende hand, en heeft ons een akelig nachtstuk getoond, waarop de knecht, die zijn heer gedood heeft, des winters in het bosch van den vaderlandschen bodem vlucht, die hem, '*Kein Hüsung*(*) verleenen wilde. Daarna heeft hij het voorhangsel weder laten vallen, om het niet weder op te halen; en heeft ons vervolgens zijn lief vaderland getoond met de goede, wonderlijke, oprechte menschen, het Mekkelenburg van een Franz von Rambow, Karel Hawermann, Fritz Friddelfitz, van een 'Vadder Swert' en 'Vadder Witt'. En als Mekkelenburg-Schwerin Sodom en Mekkelenburg-Strelitz Gomorrha ware, en er leefde aldaar slechts één' rechtvaardige, en deze rechtvaardige heette 'Entspektor Bräsig', welke vertoornde dondergod zou zijnen toorn niet bedwingen en zijn verzameld materieel van vuur en zwavel niet tot eene betere gelegenheid besparen!

Dat is de vaderlandsche beteekenis van Fritz Reuter's dorpsverhalen. Hunne heelende kracht voor overbeschaafde zielen ligt niet minder voor de hand.

Voor diegenen wel is waar, die zich, zelfs wanneer zij bij uitzondering eerlijk willen zijn, nogtans zich zelven misleiden; voor diegenen, die de lente nog willen versieren en gemakkelijke fauteuils in de groene weide moeten hebben; voor hooggeplaatste heeren, die naar buiten rijden, om een landelijk avondmaal te gebruiken dat door een Franschen kok wordt toebereid - in één woord, voor alle Humbug's en zwendelaars, Phariseërs en huichelaars der eenvoudigheid en waarheid is Fritz Reuter niets. Hij is alleen voor hen, die God uit de volheid huns harten danken, wanneer zij de geparfumeerde verveling der salons, het ledig geklank van geestelooze conversatie, de Bim-Bam van politieke tinnegieters, de hersenen en zenuwen

(*) Geen huisvesting.

verwoestende werkzaamheid eens kunnen ontvlieden, om onder eenvoudige menschen eenvoudig te zijn, en op velden en akkers de vermoeide borst met gezonde, frissche lucht te laven. Voor dezen is Fritz Reuter ten eenenmale onwaardeerbaar. Welk eene door en door krachtige gezondheid, ook bij den diep-

sten ernst! Welk een grondige afkeer van gezochte spreekwijze! Welk een moed, om de dingen bij hunnen naam te noemen, welk een afschuw van alle valsche sentimentaliteit! O ja! hij kan sentimenteel worden, en wel zeer sentimenteel, en bijzonder licht ook, maar dan nog is deze sentimentaliteit gezond, gelijk men die juist bij bijzonder veerkrachtige en volbloedige menschen aantreft, waarbij hun de tranen spoedig in de oogen komen. Hij is door zijn gezond gevoel en hartelijke liefde, die hij voor zijne helden bezit, bijna zonder uitzondering bewaard gebleven voor de gebreken van zoo velen zijner bukolische broederen, die de philosofische pedanterie, de maatschappelijke verkeerdheden, die wij juist ontvlieden willen, in hunne dorpsverhalen mede opnemen. Ja, het mag niet verzwegen worden, dat hij menigmaal, om van deze gebreken vrij te blijven, in het andere uiterste vervalt en ons bij de mestvaalten en andere eigenaardigheden van het boerenleven dikwijls langer doet verwijlen, dan volstrekt noodig is. Intusschen deze zaken behooren er ten slotte toch bij en verspreiden voor niet verwende neuzen zeer zeker geen zoo slechten geur, als de geparfumeerde reukballetjes, waarmede anderen de gezonde lucht, die over en in de dorpsverhalen waaien moet, verpesten.

Vergunt mij, thans nog even een' blik op den loop onzer beschouwingen te werpen.

Wij hebben de vragen: Wat is Fritz Reuter voor zijne landgenooten in meer beperkten zin? wat is hij voor het groote publiek? getracht te beantwoorden, en terwijl wij daarbij achtereenvolgens de verdiensten, die hij in beide opzichten verworven heeft, naar behooren deden uitkomen, het raadsel zijner buitengemeene populariteit, als ik mij niet bedrieg, zoo goed als opgelost. Maar de kring der beschouwingen ontsloten voor hem, die zich met de studie van Reuter bezig houdt, is daarmede nog niet doorloopen. De dichter zelf zou er het minst mede tevreden zijn, zoo wij hier wilden afbreken. Wij hebben hem tot hiertoe eigenlijk slechts uit het gezichtspunt gezien der belangstelling, die hij zijnen landgenooten en anderen inboezemde. Deze belangstelling behoefde volstrekt niet aesthetisch te zijn, en is dat werkelijk voor het grootste gedeelte ook niet; - ze is hier zelfzuchtig, daar vaderlandslievend, ginds pathologisch. Nu zullen er ten allen tijde schrijvers gevonden worden, die aan de eene of andere behoefte van den tijd voldoen, en daarom een tijd lang door hunne natie op de handen worden gedragen, om, zoodra andere tijdsomstandigheden plaats grijpen, even zoo spoedig, als zij gestegen zijn, in de vergetelheid neer te zinken. Zal dit ook het lot van Fritz Reuter zijn? Zullen onze kinderen en kindskinderen zich zoo weinig om hem bekommeren, gelijk wij om zoo menigeen, wiens naam wij ons nauwelijks meer herinneren, en over wien toch onze vaders en grootvaders opgetogen waren? Of, om het alles te zamen te vatten - en dit is de derde en laatste vraag, die wij te beantwoorden hebben -: Wat is Fritz Reuter als dichter, als kunstenaar? Wat is hij voor de Duitsche litteratuur?

Deze vraag behoort voor den rechterstoel der aesthetiek, waarvoor wij thans den gemoedelijken schrijver der dorpsverhalen moeten dagvaarden, daar slechts hier over het te zijn of niet te zijn, leven blijven of vergeten worden van eene litterarische verschijning kan beslist worden.

Want het tot algemeen gebruik bestemd kunsteloos vaatwerk, al ware zijn oogenblikkelijk nut of materiele waarde nog zoo groot, daarop wordt geen acht geslagen; men kan het altijd weder vervaardigen en bezitten, en goud en zilver verliest ook als ongevormde klomp zijn waarde niet; - echt kunstwerk echter, uit welk metaal of stof ook vervaardigd, en of het tot nuttig gebruik geschikt zij dan niet, wordt van

het eene geslacht tot het andere met vrome vereering overgebracht ter bestendige bewaring; en ging het verloren, en werd het, na duizend jaren verborgen geweest te zijn, uit het stof weder aan het licht gebracht, het blijft even schoon, als op den dag, toen het voltooid uit de hand des kunstenaars te voorschijn kwam.

Zijn Fritz Reuter's werken zoodanige kunstgewrochten, wier waarde voor altijd verzekerd is? Wij willen deze vraag naar ons beste weten en naar onze overtuiging beantwoorden, gelijk de vorige.

Of zou ze wellicht reeds beantwoord zijn? Heeft niet iemand geschreven, die in deze en andere zaken wel als autoriteit kan gelden: dat, wie de besten van zijnen tijd voldoening gaf, voor alle tijden geleefd heeft? En hebt gij niet reeds zelf toegestemd, dat het op de kostbaarheid van het materiaal, of om het meer aesthetisch uit te drukken, op den inhoud niet aankomt, wanneer deze maar volkomen te voorschijn treedt? En dat dit bij Fritz Reuter het geval is, hiervoor getuigden immers de uitspraken zijner eigen landgenooten, die zich trek voor trek in hun afbeeldsel herkenden! Zal de teekenaar der zeden en toestanden van arme dorpelingen, voor hem die over hunne harten kan oordeelen, minder waard zijn, dan de schilder, die ons een ‘stil leven’ schildert, of een vruchtstuk, of een dierstuk, of - ja, wat is dan zoo menig schilderstuk dier Nederlandsche meesters, die men tegen goud opweegt en in de museums als kleinoodiën bewaart, anders, dan een geschilderd dorpsverhaal? En is bij onzen Reuter nog niet een geheel ander voedsel voor geest en hart, dan bij die schilders, wier streven maar al te dikwijls daarop nederkomt, om met eene virtuositeit zonder wederga, de zuivere, naakte werkelij heid, ja, menigmaal platheid voor te stellen?

Bedaar, bedaar, voortvarende vriend! Zoo veel ik zien kan, stem ik met u volkomen overeen; maar, waarom zoo met de deur in het huis gevallen? Kom, laat ons alles ordelijk onderzoeken, zoo als het hun past, die in zaken van kunstwaardering een oordeel willen vellen.

In de eerste plaats hebben wij te onderzoeken, hoe het met Reuters reeds herhaalde malen als getrouw geroemde schildering naar de natuur gelegen is.

Een portret, omdat het gelijkt, is daarom nog geen kunststuk. Ook het portret, zooals Lessing terecht aanmerkt, mag geen ideaal uitsluiten; eerst een ideaalportret is een kunstgewrocht.

Waarin onderscheidt zich nu zulk een ideaal portret van het werk van een gewonen kopiïst? Daarin, dat de ruwe werkelijkheid door den geest van den kunstenaar is veredeld, en aldus al het onbestendige en onverschillige wat haar aankleefde, verloren heeft, zoodat niets overig blijft, als wat werkelijk de idée, de type - hier het origineel van het betrokken individu - uitdrukt. Dit is de bekoorlijke gloed, die over de portretten van een Velasquez, een Titiaan, een van Dijk verspreid ligt en hun eene blijvende waarde verzekert. Deze portretten gaan volstrekt niet door voor het individu, dat voor den schilder gezeten heeft, maar alleen voor de soort, de type, die het individu voorstelde, en zoo kan ook de tijd, die het individu laat sterven, maar de soort steeds weder produceert, hieraan geen schade doen.

Zulke typen kan nu de eenvoudige kopiïst, die ten einde raad is, waar hem het voorbeeld in den steek laat, in het geheel niet scheppen; dat kan slechts de kunstenaar. Of wel, dit scheppings-vermogen is juist zijn meesterschap in de kunst, en dit proces is, *mutatis mutandis*, in alle kunsten hetzelfde; - niet enkel de voortbrengselen van een schilder, van een beeldhouwer, ook die des dichters, wanneer hij een kunstenaar is, zijn steeds zulke typen.

Zijn dit ook de voortbrengselsen van Fritz Reuter?

De beantwoording dezer vraag is bij hem moeielijker, dan bij menig ander, omdat zijne beelden zoo stout geteekend, met zoo krachtige verwen geschilderd, met een' zoodanigen rijkdom, schijnbaar van geheel en al individueele trekken gestoffeerd

zijn, dat zij, als het ware, uit het doek te voorschijn treden, en volstrekt niet meer aan de kunst, veeleer aan het werkelijke leven schijnen toe te behooren, waaraan zij van het hoofd tot de voeten in alle bijzonderheden zijn ontleend. Dit is echter, als men ze van naderbij beziet, ook maar schijn-

baar. Er komen gevallen voor, waar Reuter werkelijk slechts gekopiëerd heeft, zoo als bijzonder dikwijls in zijne '*Läuschen und Rimels*', die deswege ook niet zelden geheel kunsteloos zijn en, gelijk photographiën alleen voor den gephotographeerde en zijne bijzondere vrienden en vereerders, zóó ook alleen voor hen aan wie zij zijn gewijd, dus voor de Mekkelenburgsche landlieden en bewoners der kleine steden, belangwekkend zijn. Maar deze gevallen behooren tot de uitzonderingen. Bijna alle beelden in de '*Reise noch Belligen*', in '*Hanne Nüte*', '*Kein Hüsung*', in '*Ut mine Stromtid*', in '*Darchläuchting*' zijn typen. Ja, zelfs in de stukken, die verhalen uit zijn leven en wat daarmeê zamenhangt tot onderwerp hebben, en dus bijzonder de biographische schets: '*Meine Vaterstadt Stavenhagen*,' *in* '*Schurr Murr*', '*Ut mine Festungstid*,' waarbij wij ook, trouwens in eenigzins losser verband, '*Ut de Franzosentid*' rekenen kunnen - ook in deze stukken zijn de beelden, al zijn die ook van zijne ouders, bloedverwanten, schoolkameraden, medeburgers en lotgenooten - alzoo enkel van menschen, die werkelijk geleefd, voor hem werkelijk als model gezeten hebben - van zulk eene typische volkomenheid, als alleen de kunstenaar in staat is te scheppen.

Want, om het nog eens te zeggen, zonder model mag de kunstenaaar niet werken, om de eenvoudige reden, dat hij zonder model niet werken kan. Het komt daarop maar aan, dat het in den waren geest of liever, in den geest geschiedt. Verdichting en waarheid - dat is het opschrift boven iedere kunstenaars-werkplaats. Voor den kunstenaar bestaat er slechts ééne waarheid, dat is de dichterlijke, die, als de hoogste, algemeene deugdelijkheid bezit, op allen zonder onderscheid denzelfden overtuigenden indruk maakt.

En hierin is juist de diepere grond van Reuters, voor Duitschland verbazende, populariteit. Allen, zonder uitzondering, zijn van de waarheid zijner scheppingen overtuigd, en spreken deze overtuiging met dezelfde aprioristische zekerheid uit, waarmede wij voor een meesterlijk portret, waarvan wij het origineel nimmer gekend hebben, dat wellicht sedert eeuwen reeds tot stof vergaan is, uitroepen: Waarlijk, 't is alsof hij leeft en zelf vóór ons staat!

Zóó zijn Fritz Reuter's scheppingen.

Hetzelfde geldt van zijn genie in ruimer zin, namelijk van zijne kunst om deze scheppingen als 't ware te bezielen. Ook hier mogen wij ons niet laten misleiden, dat hij zoo veel uit zijn eigen leven mededeelt en zoo menige andere zaak, die hij toch zeer zeker zelf doorleefd heeft, ook wanneer hij het niet telkens uitdrukkelijk vermeldt. Alsof de dichter niet in zekere mate alles zelf moest doorleven. Heeft Goethe niet eens zijne gezamenlijke dichtwerken eene algemeene biecht genoemd, en van heeler harte onderteeken ik, wat Fritz Reuter eens gezegd heeft: 'Als iemand eene geschiedenis behoorlijk vertellen wil, dan moet hij zelf getuige van de feiten geweest zijn, of hij moet het ten minste uit den mond van de menschen hebben, wie het aangaat'(*).

Heil den dichter, wien de muze, als aan Fritz Reuter vergunde, veel - en wel *multa* en *multum* - te beleven; en er zeer dikwijls, ('mit mang') getuige van geweest te zijn; wien zij, gelijk aan Fritz Reuter, eerst de pen in de hand geeft, nadat hij zich in al

(*) Wenn Einer 'ne Geschicht orndlich wedder vertellen will, dan möt Einer suvlst mit mang west sin, oder taum wenigsten möt hei s'ut de Mundt von de Lüd hewwé, dét wat angeiht.'

Schurr-Murr. 4 Auflage. pag. 39.

het mogelijke, ‘kluiten trappen, en mest rijden, schoolmeester spelen en kinderen kastijden en eindelijk zelfs nog in stedelijke aangelegenheden,’ geoefend heeft. Wèl hem, wien zij, gelijk Fritz Reuter, met zulk een rijk erfdeel toerustte van inheemsche verhalen, sprookjes en kwinkslagen. Deze gulden gaven der muze mogen anderen hem benijden, maar niemand mag hem deswege gispen, en zoo willen wij de vraag, wat onzen dichter werkelijk

overkomen en wat hij vrij heeft uitgedacht, laten varen en liever nagaan, wat hij uit een en ander zamenstelde, of hij er partij van wist te trekken.

Hier is nu trouwens op te merken, dat de compositie van Fritz Reuter juist zijne voornaamste kracht uitmaakt, en dit loopt des te meer in het oog, naarmate de onderwerpen meestal zoo hoogst eenvoudig zijn en zelfs door een minder geoefend oog licht over het hoofd worden gezien. Zoo is de vertelling in 'Ut mine stromtid' tamelijk schraal; van eene onderlinge harmonie der deelen en van een juist verband daarvan tot het geheel kan wel geen sprake zijn, want een geheel schijnt van het begin af nauwelijks bedoeld te zijn geweest. De gang van het verhaal is zeer ongelijkmatig; menigmaal draait die zich in episodische wendingen om, waar men vreest niet weder uit te komen. Iets beter is het er mede gesteld in 'Durchläuchting,' ofschoon ook hier zeer veel aan eene krachtige bewerking der verschillende deelen van de zoo eenvoudige stof ontbreekt, en bovendien eene zekere, bij dezen dichter, die anders met zulke krachtige kleuren schildert, dubbel in 't oog vallende matheid van het koloriet menigmaal er aan herinnert, dat de schrijver voor de eerste, en hopen wij, voor de laatste maal van zijn eigen beginsel is afgeweken, en eene geschiedenis verhaald heeft, waarbij hij zelf niet 'mit mang' tegenwoordig geweest is.

'*Mit mang*' is hij voorzeker bij de gebeurtenissen, die 'Ut de Franzosentit' ten grondslag hebben, ook niet zoo bepaaldelijk geweest, maar hij heeft die toch ten minste uit den mond der menschen gehoord, die het '*was anging*,' het wel zeer veel aanging, en de helden van het verhaal, bovenal den voortreffelijken Baljuu Weber, heeft hij zelf nog zeer goed gekend. Daaraan mag het toegeschreven worden, dat in dit kleine verhaal verdichting in waarheid, met den grooten epischen achtergrond van een' veel bewogen tijd, voortreffelijk geslaagd is. Zelfs is het verhaal hier meer gespannen, de beelden zijn van een wonderbaarlijke kracht, het geheel - men kan hier van een geheel spreken - een naauwelijks hoog genoeg te waarderen parel in onze verhalende litteratuur.

Van de drie verhalen in verzen is de 'Reise nach Belligen,' wat de stof betreft de onbeduidendste, de uitvoering veelal in den, eenigermate oppervlakkigen geest en toon van de sprookjes en rijmen(*); in 'Hanne Nüte' wordt naar eene diepere opvatting gestreefd, niet altijd zonder eene zekere voorbedachtheid, die van onaangename uitwerking is. Daarbij komt, dat de bonte Arabesken der dierenverhalen zich hier en daar al te weelderig in de verhalen der menschen indringen, en deze overschaduwen.

Ook zou er met den dichter over zijne wijze om de dieren te personifieeren, een ernstig woord te spreken zijn. Een musch die met zijne vrouw krakeelt - dat is voortreffelijk; maar als diezelfde musch voor het open venster staat, en de lenteavond, warm en vochtig, den zachten arm om zijnen hals slaat en hem op het bruine gezicht kust en hem zacht in het oor fluistert, dat hij dien kus, dien de natuur hem zendt, verder zenden moet - dan weet men ten slotte niet meer, of men droomt of waakt. Wellicht heeft dit in de bedoeling des dichters gelegen; maar dan moest zich echter, zoo als gezegd is, het menschen verhaal in dit droomende waken van het natuurleven eenigzins meer weten te schikken.

Geheel in de doornen der werkelijkheid worden wij in 'Kein Hüsung'(†) geworpen, en toch gevoelen wij die hier niet zoo pijnlijk, als in het vorige gedicht, omdat wij hier niet, zooals daar, tot luchtige en vrolijke vogelhoogten worden opgevoerd, maar

(*) Läuschen en Rimels.

(†) Geen huisvesting.

aan de zwaarmoedige, treurige aarde gekluisterd blijven, zooals de lijfeigene, aan wien de heer, ‘Kein Hüsung’ verleenen wil. Het is geen erotisch gedicht, - ‘Kein Hüsung’ - hoezeer het eene liefdesgeschiedenis is; het is geene Idylle, hoezeer het op het dorp speelt; het is het

lied van den armen man, den slaaf, den geplaagde, aan de aarde gekluisterde, in den schrillen toon, die uit de boerenoorlogen, de eeuwen door, ons in de ooren klinkt. Wat in de ziel des dichters kookte en beefde van diepen wrok en vreesselijke woede tegen de onredelijke en liefdelooze dwingelandij van het Feudalismus, dat als eene sombere nachtmerrie op zijn geliefd vaderland drukt, heeft hij in dit gedicht uitgestort - hij, die voor het lijden, dat hij zelf door eene andere soort van tirannij onderging, nog altijd een humoristisch lachje over heeft. Maar de dichter is steeds bezield door dien goddelijken geest, die voor hen bidt, die hem beleedigen en vervolgen; wat gij echter den geringste der zijnen gedaan hebt - dat hebt gij hem gedaan.

Wij hebben de kritische beschouwing der werken van onzen dichter verlaten, en dit is mij aangenaam. Het zoude mij toch te ver leiden, wilde ik in dit opzicht iets volledigs leveren. Wij moeten ons aan de groote trekken der physionomie houden, wanneer wij het portret des dichters in eene enkele zitting van één uur voltooien zullen. Er zijn wellicht onder ons nog velen te vinden, die in ons beeld geen dichter weten te herkennen. De ouderwerpen, meenen zij, zijn, zoo als ik zelf reeds heb aangewezen, toch al te eenvoudig, te onbeduidend; een echt dichter moest en zou aan zijne verheven taak van een hooger standpunt met een ruimer blik en grootscher perspectief gerechtigheid laten wedervaren.

Wat is hierop te antwoorden?

Vooreerst, dat ook wanneer deze verwijtingen werkelijk gegrond waren, Fritz Reuter daarom toch niet zou ophouden, een dichter, een kunstenaar te zijn.

Ieder idée namelijk wijst - ik bedoel een idée in den Platonischen zin van een idéaal - wanneer het slechts volkomen te voorschijn komt, ons op den kring van alle overige idéën of gronddenkbeelden, waarmede het innig verwant, ja, in den grond één is. Zóó is 't met het zachter of sterker sympathetisch gevoel der solidariteit van al wat menschelijk is, dat ons in de voorstelling van het eenvoudigste menschelijk voorval in een genrebeeld van Meijerheim zoo verrukken kan; ja, dit gevoel voor al wat menschelijk is, breidt zich uit tot een gemeenschappelijk gevoel, waarin ons ten slotte alles, wanneer het slechts volkomen *te voorschijn* treedt, ook *volkomen* toeschijnt en ons lief en dierbaar is, als behoorde het ons toe. Ik zou ook anders waarlijk niet weten, wat wij aan een paar eenvoudige veldbloemen van Adelheid Dietrich of een span Ossen van Rosa Bonheur zoo te bewonderen zouden kunnen vinden!

Ja, juist de eenvoudigheid van het onderwerp kan ons onder sommige omstandigheden, den langen weg tot het middelpunt der ideën: den oorspronkelijken grond der dingen bekorten. Deze oorspronkelijke grond vertoont zich wellicht gemakkelijker in de eenvoudigste dorpsverhalen, dan in de meest zamengestelde kunst. Er is zeker veel waarheid in hetgeen Fritz Reuter zelf gezegd heeft: ‘Ik geloof, dat ons bij de lagere standen de deugden, zoo wel als de ondeugden, in meerdere naaktheid voor de oogen komen, vrij van al die omhullende bekleedselen, die men “betrekkingen” - “omstandigheden,” ja zelfs “beschaving” pleegt te betitelen, en dat zij ons daar, uit dien hoofde, meer poëtisch moeten voorkomen.’(*)

Intusschen, wanneer ook werkelijke boeren, die uit onbeschaafdheid niemand ontzien, en werkelijke koningen, die krachtens hunnen exceptionelen rang, dat niet behoeven te doen en wellicht ook niet doen, uit een aesthetisch oogpunt elkander zeer nabij komen, - er zal altijd eene zekere rangorde der ideën vast te stellen zijn,

(*) Schurr-Murr, pag. 28 en 29.

die naar den rijkom der wijzigingen, die zich in de bedoelde ideën voordoen, af te meten is. De rechte lijn is op aesthetisch gebied niet altijd de kortste weg, en moge ook de waarheid overal even eenvoudig wezen, dat zijn toch geenszins de middelen, waardoor men tot dit resultaat komt. Het

gaat er mede, als met den fabelachtigen Proteus, die slechts één geheim te ontsluieren heeft, en met wien wij toch in de tallooze gedaanten, die hij weet aan te nemen, moeten strijden en hem in al die gedaanten vasthouden, eer hij ons te woord staat. De uil op het voetstuk van eene Pallas zegt ons veel, maar de Godin zelve zegt ons meer, en evenwel zegt zij niet alles, want ook Apollo heeft een woord mede te spreken, en Zeus, de vader, weet al heel veel, wat zijne kinderen niet weten.

Ik kan hier slechts in het voorbijgaan langs den zoom dezer diepverscholen geheimen van de wijsbegeerte der kunst henen glijden, en zonder haar verder te staven, slechts als onloochenbare grondstelling aannemen, dat, hoe wijder een kunstenaar in iedere kunst, bij overigens gelijke voltooing der afzonderlijke deelen, den kring zijner ideën mag uitbreiden, hij, in dezelfde verhouding, te grooter kunstenaar zijn zal.

Nu is er echter eene wijze van beschouwing en voorstelling, waarin en waardoor ook een beperkter en zeer beperkte kring buiten zijn omtrek schijnbaar tot in het onmetelijke vergroot wordt. Deze beschouwings- deze voorstellings-wijze is de humoristische, en deze is het, die voor Fritz Reuter specifiek is.

Wellicht verwondert het u, dat ik bij een dichter, die zoo *par excellence* humorist is, van humor het laatst spreek; nogtans geloof ik met evenveel recht dat te doen, als men een gebouw niet van boven naar beneden, maar van beneden naar boven optrekt, gelijk men een portret van lieverlede uit de grondverf opwerkt, totdat men het laatste licht in de oogappels brengt, en dit laatste licht in de oogappels van het portret onzes dichters, de fijnste, schoonste trek zijner physionomie en tegelijk de laatste verklaring, waarom deze physionomie iedereen zoo zeer bekoort, is voorzeker zijn humor.

Waarin bestaat zijn humor? Daarin, waarin ten slotte iedere humor bestaat: dat hij de kleine wereld, die hij schildert, hartelijk lief heeft en zijn blik toch ver over deze kleine wereld heen, naar de groote zweeft, om van haar, vervuld met de hoogste ideën, tot die kleine terug te keeren, zonder op dezen verren tocht een vonkje zijner liefde verloren te hebben; integendeel, om nu het kleine in nadruk met de innigste liefde te omvatten, en het in deze groote liefde en door deze groote liefde in zekeren zin zelf tot iets groots te maken. Komt allen tot mij, roept hij, komt allen tot mij, die met zonderlinge, bekrompene, physieke, zedelijke, intellektueele, aesthetische gebreken beladen zijt: komt, gij Frits Friddelfitzen, gij Cantor Sur's, gij Jochem Nüszlers, gij joden Mozes, en bovenal kom gij, oude, eerlijke, ‘Entspekter Bräsig’ - ik wil u verkwikken, ik wil u verlossen van uwe banden, dat gij vrij zweven kunt in de zaligheid der liefde, die uit de volheid mijns harten over u en over de gansche wereld is uitgestort! Gij armen, eenvoudigen, vredelievenden, gij zult in nadruk mijne kinderen, mijne broeders zijn; ik wil u voor den scherpen wind van de bespotting der wereld, die zoo onbarmhartig kwelt, die zoo meedoogenloos uwe naaktheid ten toon stelt, in den warmen mantel mijner liefde hullen! -

En even als ik u bevrijd, wil ik ook den lezer bevrijden van zijne eenzijdigheid, zijne verharding, zijne liefdeloosheid, zijn' hoogmoed; ik wil hem toonen, dat het kleine niet gering en het gewone in het minst niet gemeen behoeft te zijn; ik wil zijne vertroetelde hand met zachten dwang op de grove boerenkiel leggen, opdat hij voele, dat onder deze kiel hetzelfde menschenhart klopt, als onder het fijne linnen van den dandy, en wanneer hij nu dit gevoelt en erkent, den blik ootmoedig nederslaan, en spreken: ‘Wij zijn altemaal zondaars en derven de heerlijkheid Gods!’ of liever,

duizendmaal liever het oog vrolijk opheffen en uitroepen: ‘Wij zijn altemaal kinderen Gods!’

Deze vrijmakende en zegenende kracht, die uit de werken van iederen waren humorist en zoo ook uit Reuters werken over den lezer uitgestort wordt, zij is

het inderdaad, die hem aller harten in Oost en West, en Noord en Zuid veroverd heeft, omdat niet één zich aan haar kan onttrekken, zoo weinig als aan de milde voorjaarszon, die een liefelijken Pinksterdag verwarmt en beschijnt en:

> '*Daartoe wordt een ieder geroepen*
> *Die lust tot lieven en leven heeft*'(*).

Hoe vele duizenden zijn reeds van dit liefdemaal, in ieder opzigt, verkwikt opgestaan, hoe vele duizenden! En hoe vele duizenden zullen na hen komen en ook verkwikt opstaan, en aan den overvloed zal geen broodkruimel ontbreken! Wereld omvattende, onuitputtelijke vrijgevigheid eens dichters! Hoe armzalig steken daarbij de bedelbrokken af, die de koningen der aarde met al hunne millioenen verdeelen kunnen!

Is het eene verkleining van den gastheer, wanneer men daarop wijzen wil, dat de schatten, die door zijne zegen verspreidende hand gaan, niet alle door zijne hand verkregen zijn? Ik kan het bezwaarlijk gelooven; ik meen, dat men, zonder zelfs het kleinste blad uit zijn lauwerkrans te rukken, het mag uitspreken: Ook de *humorist* Reuter mag zijn goeden genius, die hem onder deze menschen liet geboren worden, dankbaar zijn, even als het *de verhaler* Reuter voor den rijkdom der zonder moeite verkregen stof zijn moet. Men leze het alleraardigste verslag van de jaren zijner jeugd, gelijk hij dit in de biographische schets: '*Meine Vaterstadt Stavenhagen*' geleverd heeft! Mij is ter nauwernood in den geheelen omvang onzer litteratuur iets bekend, waar een zoo krachtige humor op zoo onvergetelijke wijze doorstraalt, als in deze eenvoudige vertelling; maar, wanneer men nauwkeuriger toeziet, bemerkt men, dat de humorist niet alleen bijna uitsluitend kluchtige figuren voorstelt, maar dat niet weinige dezer personen reeds meer of minder werkelijke humoristen zijn, dat wil zeggen, meer of minder een duidelijk bewustzijn hunner kluchtige persoonlijkheid hebben, en in dit bewustzijn met zich zelven en de gansche wereld een aardig spel spelen. Men denke slechts aan den kostelijken oom Herse!

De ooms Herse echter en zoo menig treffend beeld van menschen, die het levenspad des dichters doorkruisten of met hem arm in arm een eind ver wandelden, zijn typen van het karakter der menschen in die streek. Hun helder, onverbiddelijk gezond menschen-verstand is de lichte achtergrond, waarop zij zich zelven met al hunne wonderlijke hoekigheid en zonderlinge uitwassen afteekenen, zonder dat het hunne gemakzucht en zelfgenoegzaamheid zou invallen, deze kennelijke scherpe uitwassen en hoeken te polijsten en te besnoeijen. Zij hebben daarin eene buitengewone overeenkomst met hunne stamverwanten aan de overzijde, in Engeland, met welker spraak ook de hunne uit een en denzelfden wortel ontstaan is.

En welk een voertuig is deze taal voor den humorist, deze taal, die vaak zoo schalks den zak slaat, als zij den ezel bedoelt, en dan weder zoo koddig kortäf, zoo naïef duidelijk, zoo ongemanierd grof zijn kan, en, als zij wil, toch ook zoo teeder vleiend; en als of zij met al deze eigenschappen van hare humoristische luim nog niet genoeg doen kon, deed zij het kostelijke 'Missingsch' ontstaan, waarin zij zich geheel openhartig over zich zelve en te gelijkertijd over het Hoogduitsch vrolijk maakt: over zich zelve, terwijl zij zich willekeurig onder het Hoogduitsch vermengt, zoodat het

(*) - Dortau ist ein Jeder beden
De Lust to Leiw un Lewen hett.
Kein Flüsing, pag. 185.

is, alsof een zwaarlijvig man, terwijl hij statig daarheen wandelt, in een dolle bui plotseling gaat duikelen;

over het Hoogduitsch, dat zij op de belachelijkste wijze misvormt, als wilde zij zeggen: Ziet gij, niet zóó veel respekt boezemt gij mij in! ik bespot uwe belangwekkende pocherij, en trap met boerenlaarzen op den ellen langen sleep uwer voorname volzinnen!

Fritz Reuter heeft uit deze humoristische stof zijner moedertaal de heerlijkste voordeelen getrokken; men kan in zekeren zin zeggen, dat zij voor hem gedicht en gedacht heeft.

Een zoo buitengemeene dienst is zonder goede wederdienst niet denkbaar. Fritz Reuter is aan zijne moedertaal zoo gehecht, dat hij nu ook aan haar gebonden is; en daarvoor is er geen meer afdoend bewijs, dan dit, - dat een in het Hoogduitsch vertaalde Reuter niet meer de Reuter zijn zoude, dien wij liefhebben, zoo weinig als een vlinder, waarvan wij den glans der vleugelen afveegden, het liefelijk glinsterende voorwerp meer is, dat ons oog zoo bekoorde.

En wij moeten er bepaald bij voegen: er zou bij deze vertaling veel meer verloren gaan, dan wellicht bij eene overzetting uit het Engelsch of Fransch in het Hoogduitsch. Wij komen uit de eene beschaafde taal in eene andere, even zoo gemakkelijk, als van de eene kamer in de andere, want de maatschappelijke betrekkingen en de stand der beschaving aan deze en aan gene zijde zijn ongeveer dezelfde, en de onafgebroken ruilhandel der voortbrengsels in alle vakken wischt dagelijks meer het misschien nog bestaande onderscheid uit. Zoo is het niet gelegen met het Hoogduitsch en het Platduitsch; - hier gaat men ongetwijfeld een trap lager. Het Platduitsch staat niet naast het Hoogduitsch, maar is daaraan ondergeschikt, omdat het een slecht gesproken dialekt der geschrevene taal is, in welke de arbeid van den geest der natie gedaan is en voortdurend gedaan wordt. Zoo is dus het Platduitsch te vergelijken met den arm eener rivier, die zijn water den grooten stroom toevoert, door welks enge bedding echter de groote rivier nimmermeer den eindeloozen stroom harer golven kan uitstorten. Eene Platduitsche ‘Glocke’, een Platduitsche ‘Faust’, en ook een Platduitsche ‘Titan’ zijn ondenkbaar. Want ook de humor neemt aan waarde en verdienste toe met de grootte der taak, die hij zich voorstelt. Het is iets anders, Londen tot achtergrond te hebben, - iets anders - Stavenhagen(*).

Of Frits Reuter den buitengewonen omvang der maatschappelijke vragen, waarin de menschheid van onzen tijd gewikkeld is, het geweldige op elkander horten der geesten, de dooreen haspelende bonte afwisseling van het moderne leven - of hij, zeg ik, deze groote vraagstukken had kunnen beheerschen, den Proteus had kunnen vatten en houden, wanneer hij hem niet enkel als leeuw en panter en als vreeselijk wild zwijn ware tegemoet gekomen, maar als water, dat in alle landen vloeit, en als boom, die hemelhoog opschiet - daarnaar te vragen, komt mij zeer doelloos voor. Wellicht hebben wij hem, behalve voor het vele, waarvoor wij hem moeten erkentelijk zijn, ook daarvoor te danken, dat hij, bij wijze waardeering zijner brachten, nimmer getracht heeft naar hetgeen hem misschien onbereikbaar scheen, dat hij nooit anders geweest is of heeft willen zijn, dan de brave dienstknecht, die over weinig is getrouw geweest en daarom over veel, en voegen wij er bij - boven velen is gesteld geworden.

(J.P.A.)

(*) Eene kleine Mekkelenburgsche stad, de geboorteplaats van Fritz Reuter. Zie Schurr-Murr: ‘Meine Vaterstadt Stavenhagen.’

Suum cuique.

Heidelbergsche Raadselen.

Sedert eenigen tijd zwierven door de Nederlandsche bladen onbestemde geruchten omtrent het eerst bemoeijelijkte, maar daarna toch uitgevoerde plan om Dr. A. Pierson in eenig openbaar karakter aan de Heidelbergsche hoogeschool te laten optreden. Deze geruchten werden meer bevestigd dan verduidelijkt door het berigt van Dr. P. zelven (de Lib. Partij, I, bl. 16):

‘In den loop dezes jaars is iemand door den Senaat van Heidelberg als hoogleeraar voorgedragen, en de Badensche Minister van Binnenlandsche Zaken, die blijkbaar zijn taak ernstig opnam, heeft de rechtzinnigheid van den kandidaat gewogen en - haar te licht bevonden’.

Kon Dr. P. in aanmerking komen voor eene betrekking, waarbij sprake was van rechtzinnigheid of onrechtzinnigheid? vroeg men, en het antwoord liet zich wachten.

Eindelijk is het antwoord gekomen, d.i. tot ons gekomen, want eerst nu valt ons in handen het *Süddeutsches Evangelisch-protestantisches Wochenblatt* van 4 Jan. 1869, waarin een uitvoerig artikel voorkomt: *Der Fall Pierson.*

Het is blijkbaar afkomstig van eene bevoegde hand, en wanneer aan het hoofd van het blad een bekend Heidelbergsch theoloog als medewerker wordt genoemd, ligt het vermoeden voor de hand, dat wij bij dien geleerde den oorsprong van het artikel te zoeken hebben. Hij toont dan ook wèlonderrigt te zijn, wat de Badensche zijde der zaak betreft voor 't minst.

Uit dit artikel nu blijkt, dat van Dr. P. het plan was uitgegaan om als academisch docent in de theologie op te treden: ‘Dr. Pierson’ - verklaart een officieus artikel in de *Karlsruher Zeit.* van 28 Dec. 1868 - ‘ein Holländischer Theologe, der in Rohrbach bei Heidelberg privatisirte, habe sich an die theologische Facultät in Heidelberg gewandt, in der Absicht, daselbst eine Lehrthätigkeit zu entfalten.’ Ter bevordering van dit plan had ‘Dr. Pierson sich noch während des Laufs der Verhandlungen unaufgefordert zum Herrn Staatsminister begeben.’

Op dien uitgedrukten wensch van Dr. P. stelde de theologische faculteit voor, hem tot honorair professor te benoemen of althans, onder vrijstelling van de gewone formaliteiten, als privaatdocent toe te laten. De academische Senaat nam alleen het eerste gedeelte van dit voorstel over en bragt het alzoo bij de regering in.

Het ministerie wees het voorstel van de hand. ‘Die Ertheilung der genannten Würde’ - verklaart het officieuse artikel verder - ‘habe aber das Ministerium ablehnen zu müssen geglaubt, weil die wissenschaftliche Werke Piersons, “von welchen keines in 's Deutsche übersetzt war, für Deutschland eine so hohe Auszeichnung für ihn nicht begründen konnten”; letztere wäre vielmehr blos “eine Auszeichnung der kirchlichen Anschauungen gewesen, welche ihn zum Austritte aus der holländischen Kirche veranlasst haben.”’

Het gold dus een professoraat in de theologie, en de Badensche regering was van oordeel, dat Dr. P. als wetenschappelijk man op zoodanige onderscheiding in Duitschland geen aanspraak had, en zijne benoeming dus den schijn zou hebben van eene hulde aan de beginselen, die hem bewogen hadden de Kerk in zijn Vaderland te verlaten.

Deze beteekenis hecht ook de Heidelbergsche Correspondent van het *Wochenblatt* aan het besluit der regering van Baden.

De eerste overweging is, zegt hij, dat Pierson eene buiten Holland onbekende grootheid zou zijn.

De kracht dezer overweging nu ontkent hij o.a. op grond (en ziedaar waarom wij hem niet zonder voorbehoud voor wèlonderrigt konden verklaren), dat Pierson's '"Geschichte der Kritik des alten Testaments"' sogar in französischer Sprache erschienen ist'; voorts 'er hat in Holland schon mehrfache Berufungen an höhere Lehranstalten, auch an Universitäten, ausgeschlagen.'

Tweede overweging: 'Man wollte den kirchlichen Anschauungen, welche den Dr. Pierson zum Austritte aus der hollandischen Kirche veranlasst haben, keine Auszeichnung widerfahren lassen.'

De Heidelbergsche Correspondent erkent: 'Dies ist in der That ein Grund, der, wenn überhaupt stichhaltig, gegen alle drei Moglichkeiten zugleich spricht, gegen den Honorarprofessor, gegen den Extraordinarius, gegen den Privatdocenten. Einem ausgesprochen kirchenfeindlichen Menschen eine Stellung an einer theologischen Facultät zu geben, dazu liegt für eine Regierung, so lange sie mit der Kirche in irgend einem positiven Verhältnisse sich befindet, nicht nur keinerlei Veranlassung vor, sondern es ware dies auch ein Schritt, den wir von unserem Standpunkte aus aufs Entschiedenste verurtheilen müssten.' Volkomen eenstemmig denkt hij met de *Köln. Zeit.* dat 'die Regierung, die das ganze kleine Land von kirchlichen Händeln erfüllt sieht,' niet mag besluiten 'durch Ernennung eines Mannes, dessen unkirchliche Stellung höchst ausgesprochen ist, gerade zum Professor der Theologie die Aufregung noch weiter zu steigern.'

De theologische faculteit, verklaart hij verder, 'hätte freilich im Widerspruch mit sich selbst und ihrer Aufgabe gehandelt, wenn sie einen Mann von "höchst ausgesprochen unkirchlicher Stellung" dem Ministerium gegenüber empfohlen und in Schutz genommen hätte. Jedenfalls musste sie sich darüber verlässigen, ob Dr. Pierson zur unirten Kirche des Grossherzogthums Baden eine positive Stellung einzunehmen gedenke oder nicht.'

Maar de faculteit was te dezen opzigte volkomen gerust. Dr. Pierson is geen onkerkelijk man.

'Man hatte ja Dr. Pierson mehrfach, und zwar schon zu der Zeit, als er noeh in Rohrbach wohnte, im hiesigen Universitätsgottesdienst gesehen'.

Daarenboven, Dr. Pierson had zich meermalen, schriftelijk en mondeling, op bevredigende wijze verklaard aan de leden der faculteit: 'Stets hat Dr. Pierson sich darauf berufen, dass er sein Predigeramt in der holländischen Kirche nur niedergelegt habe, weil er bei den *dort* obwaltenden Verhältnissen *damals* der Meinung gewesen sei, die moderne Theologie verträge sich besser mit einer neuen kirchlichen Einrichtung, als mit der bestehenden. Stets had er insonderheit erklärt, er würde sich niemals um eine theologische Habilitation in Heidelberg bemüht haben, wenn er nicht als Mitglied der unirten evangelischen Landeskirche sich zu betrachten von vornherein entschlossen gewesen wäre. Wenn Jemand zwischen diesen seinen heutigen kirchlichen Ansichten und jener früheren Handlungsweise einen Widerspruch finden wollte, so hat Dr. Pierson dagegen an sich nichts einzuwenden; nur gegen die Unterstellung verwahrt er sich, als sollte diese Meinungsverschiedenheit etwa mit einer angeblichen früheren Geringschätzung des Christenthums zusammenhängen; nur darauf bezieht sich vielmehr der Gegensatz von Jetzt und Früher, dass Dr. Pierson nunmehr, nachdem er die deutschen Verhältnisse kennen gelernt, bereitwilligst

einräumt, dass eine und dieselbe kirchliche Gemeinschaft dogmatisch auseinander gehende Standpunkte in sich befassen könne.'

Dit laatste nu, zegt de Heidelbergsche Correspondent, 'ist bekanntlich ein Hauptsatz, für welchen unsere Partei jederzeit eingetreten ist.' En op grond van Dr. Pierson's mondelinge en schriftelijke verklaringen is hij overtuigd: 'Dr. Pierson

hat sich, indem er sich zu ihm bekannte, von dem Mittelpunkte einer echt kirchlichen Gesinnung, wie er auf protestantischem Gebiet zu fixiren ist, jedenfalls nicht entfernt.'

Tot dus ver het artikel uit Heidelberg, dat, ja, eenig licht wil verspreiden, maar voor den Nederlandschen lezer veel raadselachtigs heeft. Sedert dit berigt verschenen was, hebben onze dagbladen gemeld, dat de regering van Baden haren tegenstand heeft laten varen, en reeds zou Dr. Pierson zijne eerste voorlezing gehouden hebben - als professor honorarius, of extraordinarius, of wel als privaatdocent, dit lieten zij weder in 't midden.

Gaarne zullen wij, wanneer het *Süddeutsches Wochenblatt* ons weder in handen mogt komen, onze lezers onderrigten, hoe de zaak tot deze beslissing gekomen is, en hopen hun daarbij mede te deelen, op welke wijze Dr. Pierson den Heidelbergschen Correspondent beter ingelicht zal hebben omtrent zijn wetenschappelijken arbeid en, bovenal, zijne verhouding tot Kerk en Christendom.

Wat openbaar maakt is licht.

Bij de stembus.

'Ook voor ons is de onderwijsvraag ditmaal de hoofdvraag. Wat haar betreft, geen enkele concessie. Art. 194 der Grondwet en het hoofdbeginsel der wet van '57, niets meer en niets minder. Ziedaar wat onze leus moet zijn!'

Zoo *het Vaderland* in zijn flink leading-artikel van No. 35.

De onderwijsvraag de hoofdvraag.

Geen andere.

Maar zij-alleen de brandende tijdvraag, van wier beslissing onuitsprekelijk veel afhangt voor de toekomst van het Vaderland.

Stout verheft het klerikalisme het hoofd. 'Wij eischen de erve onzer vaderen' - blijft de leus van het ultramontanisme. En die erve is: alleenheerschappij over 's menschen rede en geweten.

Stout en tartend is de toon, dien het ultramontanisme durft aanslaan.

Verguisd wordt het voorgeslacht; bemorst de eer der groote mannen, in wier bloed Nederlands vrijheid gevestigd werd.

Het onderwijs eischt ze nu, de overmoedige vijandin van den geest. Geef haar de school, en zij beschikt over de toekomst. Geef haar de school, en Neêrlands vrije

zonen worden tot priesterslaven afgerigt. Geef haar de school, en zij heeft álles.

Maar alleen is zij onmagtig om de school te veroveren.

Zij behoeft bondgenooten.

En zij heeft ze gevonden.

Het protestantsche klerikalisme, met haar één in geest en bedoeling, reikt aan de Ultramontaansche schoolbelagers de hand.

Zamen willen zij de school veroveren, om straks in bloedigen strijd elkander den buit te betwisten.

Een eerzuchtige factie, die van Kamerontbinding leefde, en toen het kiezersvolk haar heerschappij niet begeerde, het volk achter de kiezers tot bondgenoot wilde oproepen - gevallen staatslieden, die het verloren gezag willen herwinnen, zij, eigen verleden vergetend, eigen toekomst verspelend, reiken aan beide klerikale partijen de hand. De school is het loon, waarmeê der klerikalen dienst zal worden vergolden.

Niet van vrijzinnig of behoudend kan er voor den echten Nederlander sprake zijn bij de aanstaande verkiezingen.

Of de vrije Staat zich zal handhaven tegen middeleeuwsche eischen; of de vrije burger straks den nek zal krommen onder het priesterjuk; of de school ontwikkelend dan verdoovend zal werken; of zij zelfstandige, christelijke mannen, dan femelende, huichelende, twistende en ketterjagende partijgangers zal opkweeken - dát is de vraag. Wie haar anders formuleert misleidt de natie.

Hoe zal het Nederlandsche volk deze vraag beantwoorden?

De triomf der nieuwe beginselen is zeker; maar een tijdelijke nederlaag blijft mogelijk.

Het ware een aanmerkelijke schrede achterwaarts; en veel zou het kosten om weêr goed te maken wat op den 8sten Junij bedorven was.

Nederland bespare zich die smart en dien smaad.

Brievenbus.

IV.
Repliek.

Onlangs werd in ‘de Tijdspiegel’ een artikel gevonden over het gebeurde met een zeker meisje op eene Christelijke normaalschool voor onderwijzeressen te Utrecht. Zij die met die school en hare Directrice van nabij bekend zijn, hebben zich afgevraagd, of het goed ware, daarop te antwoorden. De toon van het stuk was daartoe niet uitlokkend. Toch kan het zijne nuttigheid hebben, zoo de lezers van ‘de Tijdspiegel’ ook van de andere zijde eenige toelichting van het gebeurde ontvangen.

Gaarne bekent de Directrice der school, dat zij, door hare geloofsovertuiging gedrongen, in de moderne beginselen eene verderfelijke strekking ziet tot materialisme, hoe sterk ook de vertegenwoordigers van de rechterzijde der modernen deze consequentie afwijzen. Wij laten ons de beschuldiging van bekrompenheid hierop gegrond, evenzeer welgevallen als de rechterzijde der modernen dit morgen op hare beurt doen zal, wanneer zij dezelfde beschuldiging van de uiterste linkerzijde hooren zal, omdat zij nog aan een persoonlijk God gelooft. De vraag is hier alleen, of er op de bedoelde normaalschool een door allen gelijkelijk veroordeeld drijven heeft plaats gehad, waarbij de beginselen van christelijke bescheidenheid zijn uit het oog verloren. Dit wordt door hen, die met den gang der zaak bekend zijn en dien van uit het standpunt der Directrice beoordeelen, met beslistheid ontkend. Eene uitvoerige voorstelling van al het gebeurde zou voorzeker eene al te groote ruimte in een der nummers van dit Maandschrift vereischen. Bovendien zouden de verschillende feiten eene zeer verschillende beoordeeling blijven vinden, naarmate van het godsdienstig standpunt der lezers. Tot juiste waardeering van de zaak mag evenwel de volgende korte mededeeling niet ontbreken.

Aanstonds bij de komst van het meisje is de Directrice tegen het bijwonen der Waalsche godsdienstoefening opgekomen om de erkend moderne richting van den leeraar dier gemeente. Het bijwonen van zijne catechisatie meende zij evenwel voorshands te moeten toegeven, zonder toen in te zien, welke moeijelijkheden uit deze inconsequentie der goedwilligheid later zouden voortspruiten. Toen nu Ds. V., een der predikanten van de N. Herv. gemeente, door haar was uitgenoodigd tot het geven van godsdienstonderwijs aan hare inrichting, omdat het ter catechisatie gaan van hare leerlingen bij verschillende predikanten op verschillende uren storing in den geregelden gang van het schoolonderwijs tengevolge had, - heeft deze predikant op een bezwaar van den Waalschen leeraar tegen de bijwoning van tweeërlei catechisatie vooraf van de ouders de verklaring verkregen, dat zij er niet tegen hadden, zoo hunne dochter het godsdienstonderwijs op de school bijwoonde, indien zij maar verschoond mocht blijven van de verplichting om voor die catechisatie eene les te leeren of eenig werk te verrichten, terwijl haar als bij uitzondering de bijwoning van het onderwijs bij den Waalschen predikant zou vergund blijven. Aan deze schikking heeft zich Ds. V. stipt gehouden na daaren-

boven van het meisje zelve vooraf op zijne des betreffende vraag de betuiging te hebben bekomen, dat zij zonder eenigen tegenzin zijn onderwijs zou bijwonen.

Langzamerhand echter, nadat de Waalsche predikant, die in deze schikking geen genoegen genomen had, zijn catechisatie haar had ontzegd, begon het meisje door allerlei teekenen van afkeuring haren weerzin tegen het godsdienstonderwijs op de school aan den dag te leggen en door hare gesprekken op de andere meisjes ongunstigen invloed uit te oefenen. Deze toestand kon niet langer voortduren. Aan de ouders werd daarom voorgesteld het meisje van de school af te nemen of haar aan de godsdienstige leiding en bepaalde onderwijzing van een predikant in den geest der inrichting toe te vertrouwen. Nu kwamen er klachten over de school, vooral deze, dat er slechts één uur daags werd toegestaan tot het leeren der lessen terwijl er wel viermaal in den bijbel gelezen werd, - beide onware beschuldigingen. De Directrice besloot toen het meisje te verwijderen. Dit werd haar medegedeeld, doch geenszins op smadelijken toon, maar zoo dat het blijkbaar was hoeveel deze stap de Directrice kostte, - terwijl er *met geen enkel woord* op gezinspeeld werd, dat anderen voor haar betaalden.

Men mag nu tegen de genoemde schikking omtrent het godsdienstonderwijs zijne bezwaren hebben en deze een halven maatregel noemen, wij ontkennen dat er ‘onzedelijke pressie’ op de ouders is uitgeoefend of dat het kind zonder oorzaak of ‘smadelijk is weggejaagd.’ Heeft er een fout bestaan, het zou onzes inziens die van te groote toegevendheid geweest zijn Ziedaar deze ‘bladzijde uit de geheime geschiedenis der confessioneele propaganda.’ Wij willen tegenover deze bitterheid liefst zwijgen.

Gaarne maakten wij van deze gelegenheid gebruik om nog een en ander in het midden te brengen over zoo menige scheeve beoordeeling als de voorstanders van het christelijk onderwijs zich gedurig moeten getroosten niettegenstaande op die allen reeds tallooze malen in het weinig bekende ‘Maandschrift voor christelijke opvoeding in school en huis’ is geantwoord. Men vraagt ons naar feiten. Wij wijzen op het boven behandelde als een bewijs hoe moeijelijk het is tot éénheid van beschouwing over gebeurde dingen te komen. Wij geven daarom dezen ganschen strijd met kalmte aan de toekomst over, overtuigd dat men eenmaal ervaren zal, hoe de richting onzes tijds, die zich mede in de inrichting van het openbaar onderwijs uitspreekt, tot den afgrond van het materialisme leidt, waarin met het geloof aan een leven na den dood ook de echte levensmoed door een vernieuwd stoicisme wordt vervangen dat aan de opleiding tot ‘alle christelijke en maatschappelijke deugden’ geen te ruime plaats overlaten zal.

U. April 1869.

F.W. MERENS.

V.
Dupliek.

Te kwader ure heeft de heer Merens zich geroepen geacht, een zoogenaamde toelichting te geven op het door mij in het Maart-nummer van de ‘de Tijdspiegel’ ingezonden artikel. De loffelijke bedoeling, waarmede hij zijn onmogelijke taak heeft

aanvaard, verhindert niet dat hij de personen, wier verdediging hij op zich nam, een slechte dienst heeft bewezen. Immers dwingt hij mij de doorloopende onjuist-

heid zijner toelichting aan te wijzen, en vestigt hij zoo doende nogmaals de aandacht der lezers van ‘de Tijdspiegel’ op de zeer treurige zaak, die ik het, om redenen vroeger medegedeeld, mijn pligt geacht heb voor de regtbank der openbare meening te brengen.

Vóór ik de onjuistheid der mededeelingen van den heer Merens ga aantoonen, een enkel woord over mijne verhouding tot het gebeurde. Het zou mij niet verwonderen, zoo sommige lezers in het schrijven van den heer Merens eenigen grond vonden voor de meening, dat persoonlijke vooringenomenheid tegen de Directrice en hare school mijne pen bestuurd had, en niet zonder invloed was geweest op mijne voorstelling der feiten. Die meening zou volkomen valsch zijn. Mej. N. was en is mij nog persoonlijk onbekend. Van hare school wist ik noch goed noch kwaad. Slechts had ik van hooren zeggen, dat zij tot de zeer geprononceerd confessioneele rigting behoorde. Dit nu is voor mij, vooral waar het eenvoudige leden der gemeente geldt, nog geen reden, om een ongunstig vermoeden omtrent het christelijk karakter der betreffende personen te koesteren. Toen dan ook de heer B. mijne medewerking verzocht, om het meisje, welks lot hij zich had aangetrokken, op de school van Mej. N. te plaatsen, en hij - op mijne bedenkingen - de meest gunstige getuigenis aflegde omtrent de onbekrompenheid der Directrice, heb ik volgaarne het mijne gedaan, om zijn edele poging te doen slagen. Later, 't is zoo, werd mijn gezagsgeloof aan die onbekrompenheid gevoelig geschokt. Toch vond ik in het verbod betreffende het bijwonen der Waalsche godsdienstoefening geen genoegzamen grond, om de door mij verleende medewerking te bejammeren. Zelfs raadde ik de ouders aan in dat verbod, hier in Utrecht een zeer vergefelijke zonde in mijn oog, te berusten. Eerst toen de maatregel omtrent de catechisatie mij het ware karakter der kweekschool had doen vermoeden, en toen ik door de mededeelingen der ouders bevestigd werd in mijn ongunstige meening omtrent de degelijkheid der opleiding aan die school, heb ik geadviseerd het meisje elders te plaatsen. Dit advies geen ingang vindende, heb ik mij niet verder met de zaak bemoeid. Ik bleef dan ook onbekend met wat er later tusschen de ouders en de Directrice voorviel, en vernam eerst nadat het meisje de school verlaten had, de ongeloofelijke handelingen, die ik aan de lezers van dit Maandschrift heb medegedeeld. Noch over die mededeeling zelve, noch over den vorm, heb ik een oogenblik berouw gevoeld. Ik ben mij bewust slechts door zuivere motieven geleid te zijn, en gehandeld te hebben in den geest van hem, wiens ‘wee u! gij schriftgeleerden en Fariseën’ eenmaal door de zuilengangen des tempels weêrklonk.

En nu ter zake. De heer Merens zegt aan het slot van zijn schrijven, dat zijne toelichting bewijst, ‘hoe moeijelijk het is tot éenheid van beschouwing over gebeurde dingen te komen.’ Hoe waar ook op zich zelve, wordt deze opmerking door zijne mededeelingen volstrekt niet gestaafd. Niet daarin bestaat het verschil tusschen zijn schrijven en het mijne, dat hij dezelfde feiten anders beschouwt als ik, maar veeleer hierin, dat hij, van de door mij medegedeelde feiten, of een onvolledig of een bepaald onjuist berigt geeft. De lezer oordeele:

‘Aanstonds bij de komst van het meisje - schrijft de heer Merens - is de Directrice tegen het bijwonen der Waalsche godsdienstoefening opgekomen om de erkend moderne rigting van den leeraar dier gemeente’. Om een getrouw berigt te geven, had hij moeten schrijven: aanstonds *na* de komst van het meisje, heeft de Directrice haar het bij wonen der Waalsche godsdienstoefening ontzegd, eerst onder voorgeven,

dat de kweekelingen niet zonder opzigt de kerk mogten bezoeken, later - toen de ouders aanboden hun kind te komen afhalen - onder aanvoering, dat dit zou strijden met den algemeenen regel der inrigting. Had de Directrice het niet bezoeken der door mij geleide godsdienstoefening als voorwaarde der opname gesteld, het zou niet in mij zijn opgekomen haar hierover te laken. Maar de mijns inziens onzedelijke propaganda bestaat juist hierin dat, vóór de opname,

van geen geloofsovertuiging, die het verbieden van het bezoeken der Waalsche kerk met zich brengt, wordt gerept, terwijl onmiddellijk na de opname, de eisch dier geloofsovertuiging, en dan nog wel onder vreemde leuze, wordt in praktijk gebragt.

'Het bijwonen der catechisatie - zoo vervolgt de heer Merens - meende zij voorshands te moeten toegeven, zonder toen in te zien welke moeijelijkheden uit deze inconsequentie der goedwilligheid later zouden voortspruiten.' Hoe de heer Merens, die als de 'geloofsovertuiging' der Directrice den op verregaande onkunde berustenden waan vermeldt, als zouden de moderne beginselen tot materialisme leiden, in dat toegeven 'een inconsequentie *der goedwilligheid*' kan zien, zal zeker ieder lezer als mij een raadsel zijn. Slechts één van drie oplossingen is, dunkt mij, mogelijk. Of de Directrice ziet niet in, dat het bijwonen van de catechisatie van een modern predikant, uit den aard der zaak, leidt tot het omhelzen van de door hem verkondigde beginselen. Of haar geloofsovertuiging omtrent het verderfelijke dier beginselen is een ijdel woord. Of eindelijk zij heeft het meisje opzettelijk elke week onder den invloed van die verderfelijke beginselen willen brengen. Wat hiervan zij, deze 'beschouwing' van het gebeurde blijft voor rekening van den heer Merens. Een feit is het, dat vóór de opname de verzekering is gegeven, dat het meisje mijne catechisatie kon blijven bijwonen. Kon, naar de bedoeling der Directrice, dit bijwonen slechts 'voorshands' plaats hebben, dan heeft zij zich, bij het geven dier verzekering, aan een *reservatio mentalis* schuldig gemaakt, die een nieuw bewijs zou opleveren voor de juistheid mijner kenschetsing van het gebeurde, als een bladzijde uit de geheime geschiedenis der confessioneele propaganda.

De heer Merens verhaalt verder, dat Ds. V., belast met het godsdienstonderwijs aan de school, op een bezwaar van den Waalschen leeraar, vooraf van de ouders de verklaring heeft verkregen, dat zij er niet tegen hadden, zoo hunne dochter zijn onderwijs bijwoonde, en dat hij daarenboven van het meisje zelve vooraf de betuiging had bekomen, dat zij zonder eenigen tegenzin bij dat onderwijs zou tegenwoordig zijn. Ook deze mededeeling moet ik tot mijn leedwezen bezijden de waarheid verklaren. Onwaar is het, dat *vooraf* d.w.z. vóórdat hij het meisje onderwijs gaf, door Ds. V. de ouders de toestemming daartoe gevraagd is. Onwaar is het, dat *vooraf* Ds. V. van het meisje de betuiging bekomen had, dat zij zijn onderwijs zonder eenigen tegenzin *zou bijwonen.* Onwaar eindelijk is het, dat Ds. V. tot het uitlokken van die toestemming en die betuiging is overgegaan *op een bezwaar van den Waalschen leeraar.* De waarheid is deze: Ds. V. heeft zijn godsdienstonderwijs aan de inrigting begonnen, zonder zich vergewist te hebben, dat dit onderwijs met de voorkennis en de goedkeuring van de ouders der kweekelingen plaats had. Nadat hij zijne lessen reeds aangevangen had, heeft het meisje hare ouders geschreven, om hen te verzoeken te bewerken, dat zij van het bijwonen dier lessen mogt verschoond worden. Met dit verzoek heeft de moeder zich tot mij gewend, om mij te verklaren, dat het haar wensch zoowel als die van haar echtgenoot was, dat er aan voldaan werd, en dat ik de noodige stappen deed om de verlangde verschooning te verkrijgen. Eerst daarop heb ik *uit naam der ouders zoowel als van het meisje* aan Ds. V. geschreven, en heb hem de vraag voorgelegd, of het edelmoedig was, van de afhankelijke positie der ouders gebruik te maken, om een kind tegen haar eigen zin en tegen den zin harer ouders godsdienst, onderwijs te geven.

Ziehier nu wat Ds. V. op dit schrijven heeft gemeend te moeten doen.

Hij heeft het meisje afzonderlijk genomen, en haar gevraagd, of zij zulk een tegenzin tegen zijne catechisatie had? Dat het meisje op die vraag niet bevestigend heeft durven antwoorden, begrijpt ieder, die het eigenaardig opzien van een kind van 15 jaar tegen een ‘dominé’ kent. Maar dat Ds. V. aan dit aldus verkregen

antwoord meer waarde heeft gehecht dan aan de verklaring, door het meisje voor hare ouders afgelegd, en door mij schriftelijk aan hem medegedeeld, zal zeker niet ieder even gemakkelijk begrijpen. Vervolgens is Ds. V. naar de ouders gegaan, en heeft deze, eveneens min of meer door zijne verschijning geïntimideerd, door zijne redenen weten over te halen om hun tegenstand te laten varen. En toen nu zijne pogingen met dit gelukkig gevolg bekroond waren, schreef hij mij, dat èn de ouders èn het meisje volkomen vrede hadden met zijn onderwijs. Ter wille van Ds. V. heb ik van deze bijzonderheden in mijn vorig schrijven geen melding gemaakt. Hij wijte het aan den heer M., zoo ik thans ook omtrent dit punt de volle waarheid mededeel. Mijne lezers mogen beoordeelen, of hier, al dan niet, 'onzedelijke pressie' heeft plaats gehad.

En nu, het treurigste feit van deze gansche treurige geschiedenis.

Volgens den heer M. zou het meisje langzamerhand - nadat zij onder de uitsluitende leiding van de Directrice en van Ds. V was - een ongunstigen invloed op de andere kweekelingen zijn gaan uitoefenen. Die ongunstige invloed zou de Directrice aanleiding gegeven hebben, de ouders voor te stellen, hun kind van de school af te nemen, of het aan de godsdienstige leiding en bepaalde onderwijzing van een predikant in den geest der inrigting toe te vertrouwen. Dat de heer M. zelf de innerlijke onwaarschijnlijkheid van deze voorstelling niet ingezien heeft, baart teregt verwondering. Hoe? het meisje was onder de uitsluitende leiding en bepaalde onderwijzing van Ds. V., en van dien tijd af begon zij een ongunstigen invloed op de andere kweekelingen uit te oefenen! En om nu verbetering in dien toestand te brengen, zou de Directrice voorgesteld hebben, het kind - aan de leiding en bepaalde onderwijzing van een predikant in den geest der inrigting toe te vertrouwen! Was zij dan onder andere leiding? Kreeg zij dan - sedert zij mijne lessen niet meer bijwoonde - ander onderwijs? Of was Ds. V. niet in den geest der inrigting? Ook luidt het, aan meer dan één persoon en steeds in ongeveer dezelfde bewoordingen gegeven berigt der ouders gansch anders. Op het onverwachtst, en zonder dat deze, door voorafgaande klagten, ook maar eenigzins op dien nieuwen eisch waren voorbereid, heeft Mej. N. hun toestemming zoeken af te vergen, niet tot het doen onderwijzen - dit had reeds plaats - maar tot het doen *aannemen* van hun kind door een predikant 'van hare richting'. 'Een meisje, in de leer van Ds. Nolst Trenité (sic) opgevoed, kon zij niet aan hare inrigting houden, daar dit een slechten invloed op de andere kweekelingen uitoefende, *en de godsdienst het hoofddoel van hare inrigting was.*' (Toch was de ouders vroeger verzekerd dat 'alle godsdienstige rigtingen op genoemde school werden geduld, en zelfs R.C. kweekelingen werden aangenomen'!!) Geen bedenkingen, geen verklaring zelfs, dat het kind in geenerlei betrekking tot mij stond, en niet zou worden aangenomen, zoolang het op de school was, vermogten de Directrice van haren eisch te doen afzien.

Ziedaar de getuigenis niet alleen van de moeder, maar ook van de grootmoeder, die bij dat gesprek tegenwoordig was. En nu, om aan dien dwang te ontkomen, hebben de ouders de tusschenkomst van den heer B. ingeroepen. Dat toen tevens klagten over het onvoldoende onderwijs zijn te berde gekomen, heb ik vermeld. Maar niet die klagten waren de aanleiding tot het zoeken van hulp bij den heer B.; wèl de onzedelijke pressie, die de Directrice op de ouders uitoefende; wèl de bepaalde en herhaalde eisch, dat het kind door een predikant 'in den geest der inrigting' zou worden aangenomen.

Wat overigens die klagten omtrent het onderwijs betreft, zóó geformuleerd als in het schrijven van den heer M., mogen ze onwaar zijn. De ongelukkige uitslag der examens, waarop ik vroeger wees, is en blijft een feit. Ook een feit is het, dat het meisje, na een verblijf van bijna achttien maanden op die Christelijke normaalschool, nog privaatlessen heeft moeten ontvangen, om zich met eenige hoop

van welslagen aan het toelatingsexamen der Arnhemsche kweekschool te onderwerpen.

De heer M. ontkent, dat het meisje smadelijk is weggejaagd. Onze lezers mogen beslissen, of een verwijdering, daags nadat een langer verblijf op de school ontzegd is, een verwijdering zonder voorafgaande kennisgeving aan de ouders, den naam van *wegjagen* al dan niet verdient. Tevens zij hun het oordeel overgelaten over de gepastheid van den term, dien ik, met het oog op de wijze, waarop dat verblijf ontzegd werd, er aan toevoegde. Het is waar, de heer M. ontkent ook, dat de treurige, door mij vermelde woorden zijn gebezigd. Velen, zoo niet allen, zullen echter met mij meer waarde blijven hechten aan de getuigenis van het meisje zelve, onmiddellijk na hare verwijdering voor hare ouders, voor den heer B., later ook voor mij afgelegd, dan aan de ontkenning van de Directrice, die zich die in hartstocht gesproken woorden thans welligt niet meer herinnert, en zich - het zou haar tot eer strekken - nu niet kan voorstellen ze gesproken te hebben.

En thans kan ieder over de waarde van de toelichting van den heer M. oordeelen.

Dat hij schreef in de volle overtuiging, dat de zaken zich zoo onschuldig hebben toegedragen, als hij zulks voorstelt, staat bij mij vast. Dit neemt evenwel niet weg, dat zijne mededeeling doorgaande onjuist is. Moge hij, dit inziende, er toe komen, om ook de gronden zijner overtuiging omtrent de verderfelijke strekking der moderne beginselen, die, volgens hem, ‘naar den afgrond van het materialisme’ voeren, aan een ernstige en kalme revisie te onderwerpen. Dan komt hij, ik ben er zeker van, tot de ontdekking, dat die overtuiging op even onvoldoende kennisname berust als zijn oordeel betreffende het gebeurde met de kweekeling der Utrechtsche christelijke normaalschool.

J.G.L. NOLST TRENITÉ.

Erratum.

Aan belangstellenden wordt berigt, dat Welters een uur *vóór* zijn dood nog oprees, - zoo als Christine Muller berigtte - en niet een uur *na* zijn dood, zoo als de Corrector (bl. 350) ons wijs woû maken.

[Tweede deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Opmerkingen omtrent het Nederlandsch Hervormd kerkregt.

Men heeft dikwijls gezegd, en het is ook eene onwedersprekelijke waarheid, dat aan geen gedeelte der wetgeving den ingezetenen zooveel gelegen is, als aan dat, waaarbij de vormen en regels der procedure worden voorgeschreven. Moet ieder, die eenigzins daarover wil nadenken, dat oordeel van een bekend, zeer kundig regtsgeleerde beamen, de vraag of deze opmerking alleen geldt voor het burgerlijk staats- en strafregt, of dat zij ook voor het kerkregt en bijzonder voor dat der Hervormde Kerk waarde heeft, zal evenzeer toestemmend moeten beantwoord worden.

In het burgerlijk regt geldt het vooral de stoffelijke belangen van de bijzondere personen der maatschappij, in het strafregt staan de eer en de vrijheid der burgers van den Staat op het spel, terwijl in Kerkregterlijke geschillen het dikwijls zoowel de stoffelijke als de zedelijke belangen raakt. Nu eens wordt door den regter in kerkelijke geschillen beslist in zaken, die de eer, den goeden naam der gemeenteleden of het behoud of verliezen van kerkelijke ambten of bedieningen, en van de daaraan verbonden bezoldiging betreffen, dan weder gevonnisd in zaken, welke meer de algemeene belangen der gemeenten raken en strekken moeten tot bevordering van goede orde, rust en vrede in de Kerk, al hetwelk zoo noodig is tot hare opbouwing en bloei. Ja, wat nog meer dan dit alles zegt, aan de kerkelijke regtbank worden menigmaal vragen ter beslechting voorgelegd, welke de vrijheid van onderzoek en de vrijheid van geweten, die één zijn en onafscheidelijk van het Protestantsche beginsel, van nabij betreffen.

Dezelfde redenen, welke den burgerlijken wetgever hebben genoopt tot het ontwerpen der wetboeken van Burgerlijke Regtsvordering en Strafvordering, zijn ook in het Kerkregt aanwezig. En waar het groote belang van die wetboeken voor de geheele burger-maatschappij, voor

orde, rust en vrede moeten erkend worden, kan de kerkelijke wetgever zich ook niet dan ten nadeele en schade der Kerk aan het vaststellen van zekere vormen hij het voeren van kerkelijke geschillen en de toepassing van kerkelijke tucht onthouden. Wel is waar, er bestaat een Synodaal Reglement voor kerkelijk opzicht en tucht en behandeling van kerkelijke geschillen, van 1857, doch dit is zóó weinig volledig en zóó oppervlakkig, dat het telkens in de practijk ons verlegen laat. Daarenboven moet het strekken zoowel tot kerkelijk wetboek van Strafvordering, als bij de behandeling van kerkelijke geschillen tot wetboek van Regtsvordering. Deze beide onderwerpen, in aard en rigting zóó geheel verschillende, kunnen onmogelijk zonder groote bezwaren voor de belangen der gemeente en hare leden en zonder geheele onzekerheid der kerkelijke regtspraak door hetzelfde reglement en dikwijls dezelfde artikelen worden geregeld. De toepassing toch dier bepalingen, welke uit den aard der zaak geheel anders in zaken van tucht dan bij kerkelijke geschillen moet zijn, zal bij de verschillende regtsprekende collégien dikwijls geheel uitéénloopen en zelfs met elkander kunnen strijden.

Meer dan ooit zijn in onze dagen vaste regelen voor de kerkelijke regtspraak noodig. Vooral ten gevolge van de uitvoering van het beruchte artikel 23 van het Algemeen Reglement hebben de kerkelijke hoogere en lagere besturen meer dan ooit te voren als regters moeten optreden. En het is te verwachten, dat dit nog veel meer zal toenemen, wanneer, gelijk men op de meeste plaatsen ziet, het minder beschaafde en ontwikkelde deel der gemeente, als het talrijkste, òf de kerkeraadsleden geheel in zijn geest kiest of ze zelfs uit zijn eigen midden benoemt. Over de uitvoering thans als ter elfder ure, doch nog te veel onvoorbereid, aan dat artikel gegeven, spreken wij niet. Evenmin willen wij trachten na te gaan, welke gevolgen deze verandering, waardoor als het ware de aristokratische republiek is vervangen door eene ultra-demokratische, voor het Hervormde Kerkgenootschap hebben zal, maar alleen ons bepalen tot de feiten, voor zooveel die voor ons betoog belangrijk zijn. En daaruit mag men wel afleiden, dat waar thans de kerkeraden, gelijk op vele plaatsen het geval is, uit eene geheel andere klasse van menschen of ten minste uit gemeenteleden van eene andere godsdienstige rigting, worden gekozen, menig geschil, door onkunde, onervarenheid of min edele hartstogten ontstaan, ter beslechting aan de kerkelijke collegiën zal worden voorgedragen en dan het gemis van vaste regelen zich ernstig zal doen gevoelen.

In verscheidene der oudere kerkelijke reglementen vond men veel meer bepalingen daaromtrent dan nu en welke meest uit de burgerlijke regtspleging waren overgenomen. Niet alleen waren daaraan vele bewoordingen ontleend, maar zelfs verschillende instellingen, meer zelfs dan misschien wenschelijk was.

Na het herstel onzer onafhankelijkheid, toen de band, welke Kerk

en Staat gedurende de republiek zoo naauw had verbonden, was verbroken, of ten minste veel losser was gemaakt, werd al ras een Reglement voor kerkelijk opzigt en tucht en op de manier van kerkelijke zaken te behandelen ontworpen en ingevoerd. Men had als beginsel daarbij aangenomen, om door naauwkeurige bepalingen en voorschriften alle aanleiding tot willekeur en onzekerheid zooveel mogelijk te verwijderen. Doch aan de andere zijde zocht men tevens alle denkbeelden van kerkelijke regtspleging daaruit weg te nemen en alle regtsvormen en regtstermen te vermijden, opdat alles zuiver kerkelijk zoude worden behandeld.

Dit reglement werd echter spoedig gewijzigd, en als grondslag voor het nieuwe vastgesteld, 'dat de werkzaamheden der kerkelijke besturen geenszins met regterlijke functiën moeten worden gelijk gesteld, maar veeleer beschouwd uit het oogpunt van een zedelijk en godsdienstig toevoorzigt, hetwelk, op eene vaderlijke wijze, zooveel mogelijk met vermijding van kosten, en, zonder den toon en de houding van burgerlijke regters en regtbanken aan te nemen, moet worden uitgeoefend.' Op bepaald verlangen der Regering was dat beginsel voorop gesteld. Opmerkelijk is het, dat geen reglement bijna meerdere wijzigingen heeft ondergaan, tengevolge der aanmerkingen van Staatswege gemaakt dan juist dit. Het scheen wel, dat de Regering bevreesd was voor den invloed, welken de Kerk vroeger had bezeten en daarom wenschte de magt, welke de regtspraak ook zelfs in kerkelijke geschillen alleen, haar konde geven, zooveel mogelijk te verkorten. De Synode daarentegen herinnerde zich, zoo het scheen, den vroegeren tijd niet, toen de Kerk eenen grooten invloed op de regeringen had en deze dikwijls naar haar luisterden, maar gaf in alles toe, ook menige aanmerking, welke zaken betrof, die zuiver kerkelijk waren en den Staat niets aangingen.

Geheel in overeenstemming met die inzigten der regering werd dan ook het nieuwe reglement alleen genoemd 'voor kerkelijk opzigt en tucht' en het vroeger daarbij gevoegd 'en de manier van kerkelijke zaken te behandelen' weggelaten. Men begreep evenwel, dat met het weglaten van die woorden de geschillen zelve niet waren weggenomen en 'dat men dus den middenweg behoorde te behandelen, welke ligt tusschen twee uitersten: van welk het een alles tracht te bepalen en alzoo aan de handelingen van kerkelijke collegiën eene regterlijke vorm geeft; terwijl het andere het denkbeeld van vaderlijk opzigt overdrijvende, alle handelingen dier collegiën zonder rigtsnoer laat, onzeker en onvast maakt en tegelijkertijd eene wijde deur opent voor allerlei willekeur.' Men vindt dan ook, niettegenstaande die weglating der woorden 'manier van kerkelijke zaken te behandelen,' in artikel 60-68 en in eenige andere tusschen de overige verscholen, bepalingen betreffende de kerkelijke geschillen.

Het kon niet anders, of spoedig moest blijken, dat deze weinige

artikelen ongenoegzaam waren, ja het geheele reglement onvoldoende was, en dus dringend herziening behoefde.

Verschillende wijzigingen werden er dan ook in gebragt, totdat in 1857 bij het herzien onzer geheele kerkelijke wetgeving een nieuw reglement werd uitgevaardigd voor kerkelijk opzigt en tucht en, hetgeen er nu weder aan werd toegevoegd 'voor de behandeling van kerkelijke geschillen.' In dat reglement, hetgeen nog geldende is, vindt men, gelijk wij reeds zeiden, evenals in de andere reglementen weder bepalingen omtrent de vormen bij kerkelijke proceduren te volgen, doch onvolledig en ongenoegzaam.

Men was daardoor teruggekomen van het beginsel van alleen eene vaderlijke regtspleging in de Kerk te doen gelden, omdat men gezien had, dat deze in theorie wel zeer schoon, maar in de practijk geheel ondoeltreffend was en al te gemakkelijk in willekeur ontaardde. Juridische vormen werden nu ook niet meer bepaald verboden, want men had ondervonden, dat zij bij geene regtspleging konden gemist worden, en daardoor was de groote vrees voor regtsgeleerde spitsvondigheden en voor de advokaten zelven niet meer zóó groot als bij het opmaken van het vorige reglement. Toen toch, en het is wel een bewijs, hoezeer men voor den invloed van het wereldlijke op het kerkelijke en omgekeerd bevreesd was, werd, bepaaldelijk aan praktiserende advokaten en solliciteurs, die als zaakgelastigden voor anderen optraden, de toegang tot de kerkelijke vergaderingen verboden, terwijl van andere personen niet werd gesproken.

In het nieuwe reglement, en dit is zeker meer in overeenstemming met ons geheele Kerkregt, wordt gelast, dat ieder persoonlijk zonder bijstand van een raadsman of zaakgelastigde voor een kerkelijk collegie, wanneer hij daartoe wordt geroepen, meet verschijnen.

Ook in vele andere opzigten staat het nieuwe reglement boven het oude, doch er moet nog veel meer in verbeterd en gewijzigd en bijgevoegd worden. Er is nog veel te veel onzekerheid en daardoor te veel plaats voor willekeur opengelaten, hetgeen aanleiding geeft tot groote verscheidenheid in de behandeling en beslissing van de geschillen bij de onderscheidene collegiën.

Het bestaan van dit gebrek is naar ons inzien vooral te wijten aan de weinige studie, die van het Kerkregt hier te lande in den regel wordt gemaakt. Alleen voor zooveel het Kerkregt met het Staatsregt in aanraking komt, vindt het meerdere beoefening, terwijl het zuiver Kerkregt, namelijk, voor zoover het meer het inwendige van de Kerk aanbelangt, bijna niet wordt beoefend en de handboeken en geschriften daarover zich met enkele uitzonderingen bepalen tot den tekst zelven der reglementen.

Ja, zelfs bij het Staats-kerkregt is niettegenstaande die meerdere beoefening, menig vraagstuk hangende, dat dringend eene oplossing behoeft, maar die nimmer bevredigend zal kunnen zijn, wanneer zij niet

is gegrond op gezette studie naar den oorsprong en verderen gang der zaak.

Wij herinneren slechts aan de vragen omtrent de geestelijke goederen, collatieregten, enz., welke nog altijd op een antwoord wachten, en vooral aan die, betreffende het beheer der goederen van de Kerk.

Eene meerdere bekendheid met het Kerkregt zoude ligtelijk tot eene getrouwere beoefening daarvan dringen.

De uitgave eener verzameling van kerkelijke uitspraken, welke nu toch, met uitzondering der weinigen, welke in de Kerkelijke Courant worden opgenomen, meestal geheel onbekend blijven, zoude daartoe zeker zeer wenschelijk wezen en door het nut, dat zij voor de leden der besturen in de practijk kan opleveren, op medewerking mogen rekenen.

Dat de vroegere pogingen tot het maken van eene dergelijke verzameling door de Professoren Doedes en de Geer aangewend, vruchteloos zijn geweest, en geen tweede stuk is gevolgd, bewijst niet, dat zulk een plan zoude mislukken, maar alleen, dat geen partijzucht bij de keuze der op te nemen vonnissen mag voorzitten, maar dat dit alleen moet afhangen van het belangrijke of minder belangrijke van de daarin besliste geschilpunten.

De meerdere bekendheid daardoor aan die uitspraken gegeven, zoude niet alleen tot beoefening van het Kerkregt kunnen opwekken, en dit meer worden ontwikkeld, maar tevens door de meerdere éénheid der kerkelijke regtspraak, welke daarvan het noodzakelijk gevolg zoude zijn, de rust en orde in de Kerk worden bevestigd.

Het zal misschien bijna onnoodig kunnen worden gerekend, om op de vele leemten onzer kerkelijke wetgeving bij de behandeling van geschillen te wijzen. In de treurige zaak van Dr. Zaalberg heeft men er genoeg kunnen aantreffen. Wij noemen alleen maar het feit, dat de Synode tegelijk als regter en als aanklager optrad, hetgeen bij de reglementen nergens is verboden en toch niet overeen te brengen is met de onpartijdigheid, welke de regter bij de behandeling eener zaak moest bezitten.

Wij willen ons daarom alleen bepalen met de aanwijzing van eenige leemten, welke het nieuwe reglement tot uitvoering van artikel 23 van het Algemeen Reglement in de practijk bij de verkiezingen van gemagtigden en kerkeraadsleden heeft doen opmerken.

In zekere gemeente dan, werd door de overgroote meerderheid der gestemd hebbende manslidmaten de verkiezing van kerkeraadsleden en predikanten door gemagtigden verkozen. Door den kerkeraad werd weldra een reglement op die verkiezing ontworpen en daarop de goedkeuring der kerkelijke besturen verkregen. Reeds dadelijk rijst hier de vraag, binnen welk tijdsverloop de goed- of afkeuring moet worden verleend, of dat die besturen door met hun antwoord te vertragen, de verkiezingen kunnen ophouden. Het is bekend, dat werkelijk

zich een geval heeft voorgedaan, waarbij enkelen zich om deze reden over een Provinciaal Kerkbestuur meenden te moeten beklagen. In de Gemeentewet is daarin voorzien, door te bepalen, dat wanneer de goed- of afkeuring niet binnen zekeren tijd is verleend, de verordening wordt geacht te zijn goedgekeurd.

Door den kerkeraad werden daarop de beide stemmingsdagen bepaald en tevens overeenkomstig het plaatselijk reglement eene voord ragt van personen zonder verdere aanbeveling in het Weekblad der plaats als advertentie publiek gemaakt.

Om de zaak zóó onkostbaar mogelijk te maken, en daardoor niemand van de stembus terug te houden, waren er geen stembriefjes van wege den kerkeraad uitgegeven, maar aan ieder vrijheid gegeven op zijn eigen papier de door hem geschikt geachte personen te schrijven en dat in de bus te werpen. De ultra-orthodoxe rigting maakte hiervan gebruik door een groot aantal briefjes te doen schrijven en verspreiden, op welke de door haar aanbevolen personen waren vermeld. Door het daarbij aanbieden van het voor het stemmen bepaalde bedrag, onder voorwaarde van met een dier briefjes te stemmen, werd het aantal stemmen op die personen zeer groot. Daar kwam nog bij, dat verreweg de meesten dier personen anders wel waarschijnlijk zouden zijn te huis gebleven, misschien nog minder om dat geld, dan wel om de groote moeite voor hen aan het schrijven dier briefjes verbonden, of wel, omdat zij in het geheel niet schrijven konden. Op deze wijze was het mogelijk, dat bijna alle personen, welke door de orthodoxen waren voorgedragen, werden gekozen, niettegenstaande de meesten dezer gekozenen, zooals later blijken zoude, op een lagen trap van ontwikkeling en beschaving stonden.

In de thans bestaande reglementen zoekt men het antwoord vergeefs op de vraag: hoe ver de kerkeraad mag gaan met het uitoefenen van invloed op de verkiezingen en meer bepaaldelijk of hij tot het doen van eene voordragt geregtigd is. Evenmin of het uitreiken van het door den kerkeraad voor de stemming bepaalde bedrag een ongeoorloofd inwerken op de verkiezing uitmaakt, ja zelfs omkooping moet worden geacht, welke elke verkiezing nietig maakt, of zeer wettig en geoorloofd is. De een zegt, het staat mij vrij, dit kleine bedrag te geven, aan wien ik wil, wanneer ik den kiesgeregtigde slechts geene voorwaarden stel, om in mijn geest te kiezen, terwijl weder de ander aanvoert, ge oefent daardoor grooten invloed uit op de stemming, want ge geeft het, zooals van zelfs spreekt, niet aan iedereen, maar alleen aan zulke personen, die òf van u afhangen, òf die gij weet, dat uwe rigting zijn toegedaan, beide gevallen, waarin gij verwachten kunt, dat gij door die giften voor de door u gewenschte personen stemmen verkrijgt. Ook zoekt men te vergeefs naar de regelen, welke men zoude moeten volgen bij een verzoek tot vernietiging eener verkiezing, terwijl zelfs nog niet is bepaald bij welk kerkelijk bestuur

men haar zoude moeten instellen. Het zijn allen punten die noodig voorziening behoeven.

Er moest daarop nog eene herstemming plaats hebben en na afloop van deze werden aan de gemeente de namen der gekozene gemagtigden medegedeeld. Weinige dagen later werden deze opgeroepen, om met den kerkeraad vereenigd voor de aftredende kerkeraadsleden nieuwe te verkiezen. Op die vergadering deed de kerkeraad weder eene voordragt, doch door de gemagtigden, die de meerderheid uitmaakten, werden geheel andere personen gekozen. De meeste gemagtigden kwamen met ingevulde briefjes, die kennelijk weder door dezelfde hand waren geschreven, ter vergadering. Bij de herstemmingen lieten verscheidene hunner het invullen aan enkelen uit hun midden over, dewijl zij zelve niet dan met groote moeite het hadden kunnen doen.

Te betreuren is het, dat door de Synode geene meerdere bepalingen zijn gemaakt omtrent de vereischten van stembevoegdheid en bovenal van die der gemagtigden. Nu toch kunnen tegenstrevers van kerkelijke verordeningen, die zich feitelijk van de Kerk hebben losgemaakt, worden gekozen, en mannen die noch lezen noch schrijven kunnen; beide gevallen, die niet alleen denkbaar, maar zelfs werkelijk gebeurd zijn. Het éénige vereischte, om gekozen te worden is nu slechts aanhang te hebben bij het minst ontwikkelde en beschaafde deel der gemeente, hetwelk ook uit den aard der zaak het talrijkste is. Ook is nergens in de reglementen bepaald, binnen welken termijn, òf bezwaren tegen de verkiezing òf tegen de verkozene gemagtigden moeten worden kenbaar gemaakt.

De keuze door de gemagtigden gedaan, schenen aan velen zeer in het nadeel der gemeente te zijn uitgevallen. En dit gaf aanleiding, dat door eenige manslidmaten een bezwaarschrift werd ingediend aan den kerkeraad. Men kwam daarin op tegen informaliteiten door het stembureau reeds bij de eerste verkiezing der gemagtigden gepleegd, en verzocht daarom, dat door het bevoegde kerkelijk bestuur op dien grond de geheele verkiezing zoude mogen worden nietig verklaard. De kerkeraad, welke meende door het oproepen der gemagtigden reeds eene uitspraak te hebben gedaan, zond dit stuk aan het klassikaal bestuur, dit weder het aan den kerkeraad, welke volgens zijn inzien in eerste instantie uitspraak moest doen. De kerkeraad zond het weder terug met dezelfde opmerking en dat daarenboven op één enkel lid na alle kerkeraadsleden aan de werkzaamheden van het stembureau hadden deelgenomen, en dus in hunne eigene zaak geene uitspraak mogten doen. Weder zond het klassikaal bestuur het terug en wees op artikel 18 van het Reglement voor kerkelijk opzigt en tucht, waarbij is bepaald, dat in een dergelijk geval de oud-ouderlingen moesten worden opgeroepen. Op nieuw zond de kerkeraad het stuk terug, onder mededeeling, dat er in de gemeente geene oud-ouderlingen waren, welke daartoe konden worden opgeroepen, want dat allen òf vertrok-

ken òf gestorven waren, òf wel als klagers of als gekozene gemagtigden zelven partij in het geschil waren.

Nu eindelijk werd, nadat door den kerkeraad de noodige inlichtingen omtrent de klagte zelve waren gegeven, door het klassikaal bestuur uitspraak gedaan en de verkiezing met al de gevolgen van dien vernietigd en aan den kerkeraad gelast, om zoo spoedig mogelijk tot eene nieuwe verkiezing over te gaan.

Door eenige gemagtigden was evenwel ook een bezwaarschrift ingediend dadelijk aan het klassikaal bestuur, houdende verzoek tot bevestiging van de eerste stemming, doch vernietiging van de herstemming. Dit stuk werd niet ter kennisse gebragt van den kerkeraad, of het stembureau, doch het gedane verzoek door het klassikaal bestuur afgewezen. Daarop volgde een verzoek om vernietiging van deze uitspraak bij de Synodale Commissie. Het gevolg van al deze verschillende uitspraken was, dat de geheele invoering van artikel 23 meer dan één jaar werd vertraagd. Gedurende al dien tijd bleven de kerkeraadsleden, welke hadden moeten aftreden, in functie. Doch hoe, wanneer deze niet langer hunne dienstpligten hadden willen vervullen? Volgens de vroegere wijze van verkiezing mogten geene kerkeraadsleden meer gekozen worden en volgens de nieuwe manier kon men niet.

Wij zullen niet verder gaan met de aanwijzing der leemten, die door de practijk volgens het medegedeelde, hetgeen grootendeels ontleend is aan werkelijk gebeurde feiten, zijn aangetoond. Zij springen toch van zelve genoeg in het oog. Alleen teekenen wij nog aan, dat van de indiening van het bezwaarschrift door de gemagtigden aan het klassikaal bestuur, het komen in hooger beroep, en het vragen van vernietiging van de uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur geenerlei officieel berigt aan den kerkeraad is gezonden, dat evenmin de kerkeraad of het uit zijn midden benoemd stembureau daarover is gehoord.

De nieuwe verkiezingen werden telkens daardoor opgehouden, ofschoon het eerste vonnis van het klassikaal bestuur, hetgeen reeds de vernietiging der verkiezing had uitgesproken, in kracht van gewijsde was gegaan. Wanneer dus in de tweede zaak door de Synode de verkiezing was bevestigd, dan waren er twee beslissingen, beiden door geen regtsmiddel meer te vernietigen en die geheel tegen elkander indruischten. En de vraag zoude dan zijn, op welke wijze hierin moest gehandeld worden. De reglementen bewaren weder het stilzwijgen en toonen dus hier eene nieuwe leemte aan in de kerkelijke procesorde.

Wij sluiten ons betoog omtrent het wenschelijke eener herziening van onze kerkelijke wetgeving bovenal wegens het bijna geheel ontbreken der vormen van kerkelijke regtspleging, met nog eene enkele opmerking.

Regt en geregtigheid is altijd en overal één. Wat niet regt is, is onregt.

Een middending bestaat er niet.

Het doel van elke regtspraak moet z n aan iedereen regt te doen met terzijdestelling van elk nevendoel.

Dit geldt zoowel voor de burgermaatschappij als voor de Kerk.

Daartoe zijn noodig goede en duidelijke wetten, die geene plaats laten voor willekeur en onzekerheid, zoowel voor de eene als voor de andere.

Zijn er daarenboven voor de burgerlijke regtspleging zekere bepaalde vormen noodig, om tot kennis der waarheid te komen, voor de kerkelijke zullen zij zonder schade niet kunnen worden gemist. Een schrijver over ons kerkregt zegt, dat het met het zedelijke karakter der kerkelijke regtspleging geheel in strijd is en met het beginsel der kerkelijke tucht onbestaanbaar, dat in hare toepassing eenige plaats overblijve voor die middelen van afwending der bedreigde straffen, welke in het burgerlijke leven door tusschenkomst van regtsgeleerden worden gebezigd. Hij miskent daardoor het heilig regt der verdediging, dat ook in de kerkelijke regtspleging zonder dikwijls onregt te plegen niet kan worden gemist, doch gewijzigd naar den aard dier regtspleging zelve, evenzeer als de vormen, die ook niet allen in hun geheel behoeven overgenomen te worden,

Is onpartijdigheid van den burgerlijken regter eindelijk een hoofdvereischte, voor den kerkelijke zeker niet minder.

Is het onbetamelijk te trachten invloed uit te oefenen op de uitspraak van den eersten regter, het zal dan evenzeer onbetamelijk zijn dit te doen bij den tweede.

Geen adressen dan aan kerkelijke besturen omtrent zaken, waarover zij gereed staan, regt te spreken. Het zijn bewijzen, dat men een onderscheid tracht te maken, dat in werkelijkheid niet bestaat.

Ook de kerkelijke regter is als zoodanig, wanneer hij zijn pligt vervult, alleen een slaaf der wet. Als boven de partijen staande moet hij alleen volgens de wet vonnis vellen.

Alle handteekeningen, hoevelen ook, ten bewijze, dat men overeenstemt in gevoelen met eene der partijen, gelden bij hem niets, of hij vergeet zijne voorname roeping, onpartijdigheid.

Zegt niet ter uwer verschooning: het belang der Kerk bij eene uitspraak in dezen of genen zin doet ons zóó handelen. Het goede doel, dat gij u voorstelt, kan het verkeerde middel niet wettigen.

Wageningen.

Mr. F.C.W. KOKER.

Het wetsontwerp op het hooger onderwijs van den minister Fock vergeleken met dat van den oud-minister Heemskerk, door A.J. Vitringa. (*Slot.*)

Met enkele opmerkingen omtrent de punten, waarin het ontwerp Fock van dat van den heer Heemskerk ten opzigte van het eigenlijk gezegd akademiesch onderwijs afwijkt, vermeenen wij onze beschouwingen te kunnen besluiten. Wij kunnen na het naar aanleiding van 't vroegere ontwerp door ons verhandelde, met weinig volstaan, omdat de afwijkingen in dit deel der wet minder in het wezen der zaak ingrijpen dan ten opzigte van 't gymnaziaal onderwijs 't geval was.

Athenaeum te Amsterdam.

De pozitie van het Athenaeum te Amsterdam en in 't algemeen van elke gemeente-inrigting, waaraan akademiesch onderwijs wordt gegeven, zal volgens dit ontwerp gunstiger zijn dan onder de bepalingen van het vorige. Omdat ook de akademische tusschenexamens thans door staatskommissiën zullen worden afgenomen, vervalt het bezwaar dat wij aangaande de ongunstige verhouding, waarin studenten aan de athenaea tegenover die aan de akademiën staan, vroeger opperden(*). Eene inrigting als het athenaeum te Amsterdam zal nu volkomen gelijk staan met de rijksuniverziteiten, op ééne uitzondering na: het verleenen van den doktoralen titel. Wanneer men echter in aanmerking neemt, dat deze rang een zuiver wetenschappelijke eeretitel zal zijn, die geen de minste regten in de maatschappij geeft, heeft de zaak niet veel bezwaar. Een athenaeum toch kan in een klein land als het onze, waar reeds drie hoogescholen zijn, hoofdzakelijk slechts ééne reden voor zijn bestaan hebben: in eene groote stad de voorbereiding tot maatschappelijke werkkringen, waarvoor hooger onderwijs vereischt wordt, gemakkelijk te maken. Zulk eene groote stad behoudt, niettegenstaande de wettelijke gelijkstelling van alle gemeenten, min of meer het karakter van eene zelfstandige republiek. Door zamenwerking van vele en groote krachten, die elders niet gevonden worden, genieten hare burgers voorregten, die de bewoners van kleinere gemeenten noodzakelijk moeten missen. En, waarlijk, wij, bewoners van provinciesteden, mogen hun die voor-

(*) Tijdsp. 1868, n°. 6, p. 695.

regten niet misgunnen, omdat de finantiële lasten, die zij te dragen hebben, er ruimschoots tegen opwegen. Onder die voorregten is het eene zaak van belang te noemen, dat door gemeenschappelijke zamenwerking voor geringe persoonlijke opofferingen de gelegenheid openstaat om zich tot een wetenschappelijken werkkring voor te bereiden. De landswetten mogen aan - laten wij 't nu zoo eens noemen - zulk eene onderlinge maatschappij tot bezuiniging van studiekosten geene bezwaren in den weg leggen, zooals de heer Heemskerk dat bij de tusschen- of tegenwoordige kandidaatsexamens wèl wilde doen. Maar van den anderen kant is het te verwachten, dat zij, die naar meer streven dan naar louter voorbereiding tot een wetenschappelijk beroep, toch een of twee jaren aan den gewonen studietijd zullen toevoegen, ten einde zich naar eene akademie te begeven, waar ruimere hulpmiddelen tot beoefening der wetenschap op grootere schaal gevonden worden.

Toelating tot de hoogeschool.

De inschrijving bij den rector magnificus wordt bij dit ontwerp volkomen vrij gelaten, mits de verschuldigde kollegiegelden betaald zijn (Ontw. Fock art. 55-57).

De toelating tot de hoogeschool wordt dus voor een ieder opengesteld, - niet die tot akademische examens, waartoe het getuigschrift van afgelegd toelatingsexamen vereischt wordt (art. 89). Deze zaak blijft dus ongeveer zooals zij op 't oogenblik geregeld is. De bepaling van den heer Heemskerk schijnt minder vrijzinnig: ‘Tot de inschrijving gaat de rector niet over, dan nadat hem gebleken is, dat de zich aanmeldende de voor het volgen der akademische lessen verschuldigde gelden heeft betaald, en, bij de eerste inschrijving, dat hij in het bezit is van een der getuigschriften, vermeld in artt. 13 en 16. (Art. 67 ontw. Heemskerk).’ En dan, terwijl de heer Heemskerk het aantal der kollegiën, welke personen ‘zonder student te zijn’ wenschen bij te wonen, tot drie beperkte (Ontw. Heemskerk art. 70), laat de heer Fock aan de zoodanigen volkomen vrijheid om zoovele lessen te volgen, als zij goedvinden (Ontw. Fock art. 58).

't Is de vraag, welk stelsel op dit punt het beste is. De heer Heemskerk voerde in zijne memorie van toelichting ter verdediging van zijn beperkenden maatregel 't volgende aan: ‘Vandaar dan ook, dat menigeen, die bij het examen (het admissie-examen tot de hoogeschool) niet mogt slagen, zich toch onder de toehoorders der hoogleeraren plaatst, in de hoop later het zoogenaamde admissie-examen met beter gevolg te kunnen afleggen. De ondervinding heeft het verkeerde van dien toestand doen kennen, daar de hoogleeraren hierdoor gedwongen werden het peil van hun onderwijs lager te stellen, ten einde door deze slecht voorbereide toehoorders te worden begrepen. Zoodoende is het onderwijs gedaald beneden hetgeen van akademisch onderwijs gevor-

derd mag worden, tot schade tevens voor de meer bekwame studenten. Naar de overtuiging der Regering behoort niemand tot de lessen te worden toegelaten, die niet in staat is deze met vrucht te volgen.'

't Geen deze minister zegt van het lage peil, waartoe menig kollegie moet afdalen, zal door de meeste hoogleeraren, inzonderheid door die, welke met propaedeutici te doen hebben, volmondig worden toegestemd.

Of echter de enkelen, die, na bij het toelatingsexamen afgewezen te zijn, zich desniettegenstaande toch onder 't gehoor der professoren scharen, dit peil hebben doen dalen, zou ik zeer betwijfelen. Wij voor ons schrijven het treurige feit veeleer hieraan toe, dat èn de admissie-examens niet hoog genoeg zijn opgevoerd, èn dat aan sommige gymnasia wel eens de hand wordt geligt met het promoveren. Zoodra de meerderheid der jongstudenten deze verkeerde toegefelijkheid heeft genoten, moet noodzakelijk en onwillekeurig het gehalte van het onderwijs voor allen minder worden.

Het is waar, dat onder de toehoorders zich steeds *enkele* bevinden, die òf zijn afgewezen bij hun aanzoek om toegelaten te worden òf die nog geen examen hebben afgelegd. Maar hun getal is gering. Die enkelen kunnen moeijelijk aanleiding hebben gegeven tot het gebrek, waarover geklaagd wordt.

Zoodra de eindexamens der gymnasia en het toelatingsexamen met meer gestrengheid worden gehandhaafd, zal het peil van zelf weder rijzen. Geen hoogleeraar zal, als de overgroote meerderheid goed ontwikkeld is, dwaas genoeg zijn om zich naar de enkele slecht voorbereiden te schikken. Willen enkele jongelieden desniettegenstaande toch lessen bijwonen, die te hoog gaan voor hunne bevatting, 't is schade voor hen zelven, maar 't zal niet tot nadeel strekken voor het algemeen.

Eindelijk zij dit nog opgemerkt: Ongeëxamineerde of afgewezen jongelieden bezoeken de zoogenaamde propaedeutische kollegiën. In afwachting van bij eene volgende admissieproef beter te zullen slagen, verdienen zij intusschen testimonia en, houden den wettigen of door gewoonte bepaalden tijd kollegie in de examenvakken.

Deze redenen zullen voortaan niet meer bestaan, nu noch van testimonia noch van tijdsverloop tusschen de examina, bij wet of gewoonte vastgesteld, langer sprake zal zijn. Bovendien - en dit legt het zwaarste gewigt in de schaal - bij de overbrenging der propaedeutica naar de gymnasia, zullen de kollegiën in de letteren, die 't meest of liever uitsluitend door dit kwaad geplaagd worden, er geen last meer van hebben. Wij zien niet in, wat belang een jong mensch er thans nog bij zou hebben om reeds voorloopig lessen in regten, medicijnen of een ander vak bij te wonen.

Worden er gevonden, die de akademie zonder voorbereidend examen bezoeken, alleen met het doel om de gezellige genoegens van het studentenleven te smaken, 't ware voor den studiegeest aan de hooge-

scholen voorzeker beter, dat zij hun vermaak elders zochten, maar den docerenden professoren zullen allerminst zij 't lastig maken.

Wanneer men dit alles overweegt, laat zich gemakkelijk het besluit trekken, dat de beperkende maatregelen van den heer Heemskerk van al te groote bezorgdheid voor het heil der studie getuigden. Ook zien wij voor ons er geen bezwaar in om (art. 58 ontw. F.) tegen billijke vergoeding het bijwonen van een onbeperkt aantal afzonderlijke lessen toe te laten. Bij inrigtingen van middelbaar onderwijs laten er zich geene merkbare nadeelen van gevoelen.

Wij zouden zelfs verder wenschen te gaan dan de heer Fock voorstelt. Volgens art. 56 van zijn ontwerp, mag de rector magnificus niet tot de inschrijving overgaan, dan nadat hem gebleken is, dat hij, die zich aanmeldt, de voor het volgen der lessen aan de hoogeschool verschuldigde gelden (*f* 150) heeft betaald. Deze bepaling werkt zeer ten nadeele van de privaatdocenten. Nu zal menigeen er tegen opzien om voor het uitstekende onderwijs van den een of anderen privaatdocent afzonderlijk te betalen, als hij verpligt wordt het abonnement voor alle lessen buitendien te voldoen. Hij zal zich dan in Gods naam tevreden stellen met het welligt geest doodende onderwijs van den hoogleeraar. Naar ons inzigt is de tegenwoordige wijze van betaling, per kollegie, veel vrijzinniger en riekt minder naar de kostschool dan de door de heeren Heemskerk en Fock voorgestelde ‘vaste bijdrage.’ Wanneer deze kollegiegelden niet ten bate van den onderwijzenden hoogleeraar komen, maar in 's rijks kas vloeijen, wordt al het vernederende, dat thans nog voor den professor in de zaak mag liggen, weggenomen.

Men zou derhalve de bepalingen, die hierop betrekking hebben, in dezen geest kunnen wijzigen, dat, even als thans, voor de inschrijving zelve eene geringe som betaald worde; maar dat aan den student overigens de keus worde gelaten om òf in eens voor het bijwonen van alle lessen *f* 150 te voldoen, òf per kollegie te betalen. Wij beschouwen dit als een doelmatig middel om de heilzame concurrentie tusschen hoogleeraren en privaatdocenten te bevorderen.

Hoe vele hoogescholen?

De bepaling aangaande het getal der rijkshoogescholen is, dunkt ons, in dit ontwerp beter geformuleerd dan in het vorige. De heer Heemskerk schreef (art. 36): ‘er zijn drie Rijks-hoogescholen, gevestigd te Leiden, te Utrecht en te Groningen.’

De heer Fock voorzigtiger (art. 27): ‘Er zijn hoogstens drie Rijkshoogescholen.’ Toen wij bij eene vroegere gelegenheid(*) op de moeijelijk tot een bevredigend einde te brengen kwestie over het wenschelijke van ééne of meer hoogescholen wezen, kwamen wij tot dit rezultaat: ‘Mogt later, òf ten gevolge van de werking dezer wet,

(*) Tijdsp. 1868, No. 6, p. 694.

òf door gemakkelijker middelen van kommunikatie eene der akademiën zoodanig aan 't kwijnen raken, dat de reden tot haar bestaan ophield, welnu, dan is het nog altijd vroeg genoeg tijd om haar het treurige lot van Franeker en Harderwijk te doen ondergaan: 't ligt in den aard der zaak, dat inrigtingen tot algemeen nut verdwijnen, als de behoefte er aan zich niet meer openbaart.' Het artikel, zooals het thans door den heer Fock gewijzigd is, legt voor het vervolg de regering aan geene banden. Men kan nu de ondervinding raadplegen.

Fakulteiten.

Reeds meermalen noemden wij de opheffing der fakulteiten eene wijziging van minder belang. 't Kan zijn, dat die indeeling tot het een of ander doel dienstig is; doch wij verklaren het niet te kennen. Voor zooverre alle onnoodige omslag moet vermeden worden, juichen wij den maatregel toe. Misschien kan hij medewerken om het ideaal van sommigen, de fakulteiteitsscholen, eens voor altijd te weren. Welligt zelfs wordt de afscheiding tusschen jongelui van verschillende studievakken er eenigzins door weggenomen, en zoo medegewerkt tot een levendiger verkeer tusschen de velerlei rigtingen op 't groote veld der menschelijke wetenschap. Ware dit het gevolg, dan zou er een gezegend tegengewigt gevonden zijn tegen de in onze dagen sterk heerschende kwaal van eenzijdigheid, een bijna noodzakelijk voortvloeisel uit de verdeeling van den arbeid.

Moderne buitenlandsche letterkunde aan de hoogeschool.

De woorden der memorie van toelichting op art. 29 openen het vooruitzigt, dat de regering er eenmaal toe zal overgaan om leerstoelen voor de letterkunde der moderne buitenlandsche talen op te rigten. Wel is waar zijn er thans reeds aan de akademiën lectoren in die vakken - een titel van leeraren, die bij dit ontwerp (art. 53) wordt gehandhaafd -; maar de werkkring van deze ambtenaren kan thans voor het akademiesch onderwijs niet van groot belang geacht worden. Waar van hun onderwijs gebruik wordt gemaakt, geschiedt dit als een soort van liefhebberijzaak. Overigens wordt de betrekking meer als een eeretitel beschouwd.

De hoogere vlugt, die thans het onderwijs in de nieuwe talen aan de hoogere burgerscholen neemt, kan het echter eenmaal noodzakelijk maken, dat leeraren in die vakken hunne opleiding aan de hoogeschool zoeken, in verband met de beoefening der oude classici. Aan de echte soort van leeraars in de moderne literatuur ontbreekt het ons nog: aan lieden, die door de studie van oude talen een degelijken grondslag hebben gelegd voor de beoefening der letterkunde van de nieuwe wereld. Doch - wij hopen, dat uitzonderingen in dit opzigt zich deze beschuldiging niet zullen aantrekken - vooralsnog is dit vak van wetenschap in handen van een stand der maatschappij, welke er alles

aan gelegen is om zich langs den minst kostbaren weg tot de gevorderde examina voor te bereiden. Voor hen is de hoogeschool nog niet de gezochte voorbereidingsplaats. Toch kan het spoedig veranderen. Ligt de tijd zoo heel ver achter ons, dat hetzelfde 't geval was met nederlandsche taal en letterkunde? Het maatschappelijk standpunt der leeraars aan de hoogere burgerscholen kan ook in het vak der buitenlandsche letterkunde een grooten omkeer te weeg brengen.

Semesters.

Men heeft aanmerking gemaakt op de indeeling van den cursus in semesters, reeds door den heer Heemskerk voorgesteld. Zeer ten onregte, naar wij meenen. Immers in beide ontwerpen (Heemskerk art. 40, Fock art. 30) werd uitdrukkelijk den hoogleeraren de vrijheid gegeven om ‘een cursus in twee of meer achtereenvolgende semesters te behandelen, wanneer zij oordeelen, dat een halfjarige niet voldoende is.’ Het doel is klaarblijkelijk de afschaffing van zulke lessen, welke tweemaal, zelfs eenmaal per week gegeven worden; geenzins de hoogleeraren te dwingen om hun onderwijs tot oppervlakkige overzigten in te krimpen. Van hier ook de bepaling, dat ‘elke les in den regel - Heemskerk: minstens - vier malen 's weeks gegeven’ moet worden. Werkelijk is het voor den geregelden gang der studiën beter, dat lessen in vakken, welker uiteenzetting geen vollen cursus vereischt, achter elkander vier malen per week gegeven worden, dan dat men met tusschenpoozen van telkens drie dagen de voordragt een geheel jaar rekt.

Meesterschappen en doktoraat.

De kwestie over het verleenen der doktoraten is beslist in den geest van prof. Opzoomer(*): het zal een louter wetenschappelijke titel zijn, die geene maatschappelijke regten geeft en die door den senaat der hoogeschool verleend wordt; na de openlijke verdediging eener dissertatie (art. 126). Buitendien bestaat er een doktoraat honoris causa (art. 128). De meesterschappen worden verkregen door staatsexamina (art. 88). Zij alleen geven maatschappelijke regten.

In de memorie van toelichting op hoofdstuk IV lezen wij: ‘de Regering vereenigt zich in deze geheel met de zienswijze der staatscommissie van 1849, die in haar ontwerp (art. 127) hetzelfde ter neder schreef als hetgeen door den ondergeteekende in art. 125 (schrijffout. De bedoeling is: *art.* 126) wordt voorgesteld.’

Men vergunne ons de opmerking, dat deze woorden minder juist zijn. De heer Fock heeft *niet* gevolgd de zienswijze der staatskommissie van 1849, maar *wel* die van mr. Opzoomer.

(*) Zie onze uiteenzetting der verschillende gevoelens omtrent dit punt, Tijdsp. 1868, No. 6, p. 707 vgg.

't Verschil tusschen die beide systemen is op dit punt schijnbaar gering, maar inderdaad voor de autoriteit der akademische senaten van groot belang.

De bewuste staatskommissie bepaalde, dat, als *eerst* het meesterschap door staatsexamen verkregen is, de akademische senaat *later* het doktoraat kan verleenen. De woorden van het rapport (art. 126) waren:

'Al wie het meesterschap in eenig vak verkregen heeft, kan desverkiezende naar het doctoraat dingen in de faculteit, waartoe dat meesterschap behoort.'

In het ontwerp van onzen tegenwoordigen minister komt dergelijke beperking niet voor. Art. 126 luidt eenvoudig:

'Het doctoraat is een zuiver wetenschappelijke titel. Het wordt door den senaat der hoogeschool verleend, na de openlijke verdediging van een in de latijnsche of nederlandsche taal gesteld proefschrift.'

De akademische senaat kan dus den titel verleenen zonder eenig voorafgaand staatsexamen. Hij is volkomen vrij in het maken van statuten omtrent de voorwaarden, waaronder, en de wijze, waarop hij hem wil toestaan. Het doktoraat komt derhalve niet, zooals de staatskommissie wilde, na en ten gevolge van het meesterschap: het staat er veeleer volkomen onafhankelijk naast. En dat dit de meening van mr. Opzoomer was, kan men lezen in art. 27 en 28 van zijne 'Hervorming onzer hoogescholen(*).'

Het door den heer Fock voorgestelde wijkt in zooverre van het plan des heeren Heemskerk af, dat het afgelegde staatsexamen volgens laatstgenoemd ontwerp den titel van doctor zou geven en dat de akademische senaat alleen zou te beschikken hebben over een doktoraat honoris causa, 't welk gelijke regten zou verleenen als het door den staat geschonkene.

Daar de fakulteiten bij het onderhavige ontwerp ook de tusschenexamens niet meer afnemen en dus ook den graad van kandidaat met de daaruit voortvloeijende regten niet meer zullen verleenen (iets wat mr. Heemskerk nog altijd wilde behouden), heeft er in dit opzigt een volkomene scheiding van staatsgezag en akademische autoriteit plaats.

't Zal dan ook wel ter wille van het streng volhouden van dit beginsel zijn, dat de staat meesterschappen gaat verleenen, waarmee hij eigenlijk niets te maken heeft. De bedoeling toch der staatsexamens kan geene andere zijn dan het zich verschaffen van een waarborg, dat, in de verschillende beroepen en betrekkingen, waartoe eene geleerde opleiding noodig is, de belangen der burgers niet aan onkundigen worden toevertrouwd. 't Schijnt, dat de geest des tijds dit bewijs van wantrouwen tegenover de tegenwoordige akademische examens dringend eischt.

(*) Zijne toelichting tot die artikels, op p. 38 en 39 van zijn geschrift, namen wij over Tijdsp. 1868, No. 6, p. 708 vg.

Dat dus de Staat examen afnerne aan juristen, medici en in de vakken, die voornamelijk beoefend worden door toekomstige leeraars van hooger en middelbaar onderwijs, dit laat zich hooren. Maar dat de Staat ook op de hoogte wil zijn van de wetenschappelijke vorderingen der theologen, hiervoor kunnen wij geene andere redenen verzinnen, dan deze twee, die intusschen niet zwaar wegen: òf deze examens zijn in de wet opgenomen, opdat de theologie niet eene uitzondering op de overige vakken zou maken, dus voor de eenvormigheid en om zoo tevens aan te wijzen, welke kollegiën in deze wetenschap zullen gegeven worden; òf de minister wil den kerkgenootschappen de moeite uitwinnen om zelven een examen af te nemen. Maar, wat het eerste argument betreft, 't ware voorzeker gemakkelijker en min kostbaar ten opzigte van de theologie eene exceptie in de wet te maken dan elk jaar kommissiën te benoemen en te betalen. En wat den tweeden grond aangaat, de Kerk toont met sprekende daden, dat zij in de beoordeeling van het gehalte der kandidaten niet gediend wil zijn van het staatsgezag.

Wij willen hiermede geenzins zeggen, dat de theologen volkomen vrije of liever bandelooze studie zouden moeten hebben.

Wij blijven bij ons vroeger(*) geuit gevoelen over het nut der examina als wegwijzers en aansporingen tot studie voor meerendeels nog onervaren jongelieden. Maar eene andere vraag is het, of alle examens juist door den Staat moeten worden afgenomen? Ons dunkt, in dit vak, en welligt zijn er nog andere, waarbij dit het geval is, kon men de examens veilig overlaten èn aan de kerkgenootschappen, die toch wel zullen voortgaan een eigen onderzoek te doen; èn aan de professoren der hoogeschool, die de voorwaarden, waarop het doktoraat te verkrijgen is, zullen moeten regelen.

Zulke statuten toch zullen noodzakelijk als maatregel van inwendig bestuur aan de hoogeschool moeten gemaakt worden, als onze opvatting, dat het doktoraat volgens de bedoeling van Mr. Opzoomer en niet volgens die der staatskommissie van 1849 zal verleend worden, in de bedoeling des wetgevers ligt.

In dit geval zou men de bevoegdheid der akademische senaten ook nog in zooverre kunnen uitbreiden, dat zij 't regt hadden doktoraten te verleenen in vakken, die niet in de wet zijn opgenomen, b.v. in buitenlandsche letterkunde, in romeinsch regt, in bespiegelende wijsbegeerte.

De staatsexamens, zooals zij bij dit ontwerp zijn voorgesteld, zullen voorzeker het misnoegen opwekken van hen, die de eindexamens over een vak in zijn geheel zouden willen vervangen zien door speciale examens vóórdat men eene betrekking aanvaardt in het speciale onderdeel van het beroep of van den post, waarnaar men staat, onge-

(*) Tijdsp. 1868, No. 6, p. 715 vgg.

veer op de wijze, waarop tegenwoordig b.v. de rang van kandidaat-notaris of surnumerair bij de registratie wordt verkregen.

Wij voor ons houden het stelsel van zulke beroepsexamens doodend voor alle echt wetenschappelijke studie. De examinandus komt er slechts al te ligt toe om zich te laten afrigten tot de specialiteiten, waarover hij meent, dat de examinatoren zullen ondervragen. Door de zorg om wèl te voldoen in de speciale kennis, die voor één beroep vereischt wordt, verliest hij dan de wetenschap in haar geheel, waarvan dat vak een onderdeel is, uit het oog. Aan haar wijdt hij minder zorg. Van den beginne af legt hij zijne studie op een te bekrompen schaal aan. En 't onverbiddelijk gevolg van deze te ver gedreven verdeeling van den arbeid moet een minder wetenschappelijke geest onder de studerende jongelingschap zijn.

Examens zijn, zooals wij bij eene vroegere gelegenheid(*) reeds aanmerkten, een kwaad; maar zij zijn een noodzakelijk kwaad, zoolang de studerende jongelingschap het ideaal van den naar wetenschap dorstenden student nog niet bereikt heeft. Het kwaad wordt grooter naarmate een examen meer in specialiteiten en bijzaken treedt. Het wordt minder als het zich bij 't algemeene houdt. Dat is te zeggen, het behoeft niet oppervlakkig te zijn; maar het moet een bedaard onderzoek wezen of de kennis, die de aspirant meebrengt, een rezultaat is van beredeneerde gevolgtrekkingen uit wetenschappelijke grondslagen, die het geestelijk eigendom van den student zijn geworden.

Wij wenschen, dat dit met het ‘strikt noodige’ bedoeld worde, waarvan de memorie van toelichting op hoofdstuk IV gewag maakt.

Bespiegelende wijsbegeerte en theologie.

Het verheugt ons, dat de regten der bespiegelende wijsbegeerte in dit ontwerp erkend en gehandhaafd worden. 't Mag vooruitgang heeten, dat de logica en metaphysica uit de rij der wetenschappen geschrapt zijn; de logica ten minste wanneer zij niet tot psychologie verwerkt wordt, een knutselen met begrippen, dat tot niets nut is; de metaphysica, eene wetenschap bij vergissing, van welke niemand de stof met zekerheid kan bepalen.

Door den heer Heemskerk werd de wijsbegeerte bepaald mishandeld: op de lijst der vakken van *elk* doktoraat in de letteren kwam, als een ongelukkige nasleep, voor: ‘de bespiegelende wijsbegeerte en hare geschiedenis.’ Waarlijk, een eisch om den examinandus tot wanhoop te brengen, tenzij, zooals thans vrij algemeen geschiedt, het onbereikbare door laakbare toegevendheid tot nagenoeg niets wordt gereduceerd. Wie eenig overzigt heeft over het uitgestrekte veld der wijsbegeerte en over de vele uiteenloopende vakken, waarin zij zich laat indeelen, zal niet zulk een onbegrensden eisch doen. *De* bespiegelende wijsbegeerte en hare geschiedenis zal minstens wel even groo-

(*) Tijdsp. t.a.p.

ten om vang hebben als *de* regten en hare geschiedenis, als *de* medicijnen en hare geschiedenis, als *de* letteren en hare geschied enis. Inderdaad, het was een aangenaam dessertje voor hen, die de grieksch-romeinsche, de semitische of eenige andere letterkunde hebben doorgeworsteld. En wat literatoren er meer mee te maken hebben dan de beoefenaars van elke andere wetenschap laat zich ook met den besten wil niet beseffen.

De heer Fock heeft de wijsheid alleen bij de vakken der klassike letterkunde (art. 117) te plaatsen: ‘de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen.’

Dat in artikel 120 bij het examen in de polynezische letterkunde onder letter *h* voorkomt: ‘de bespiegelende wijsbegeerte en hare geschiedenis,’ is zonder twijfel een vergissing, onwillekeurig overgenomen uit het ontwerp van den heer Heemskerk.

Overigens is de bespiegelende wijsbegeerte zamengesmolten met de theologie, waar haar passende plaats is. Zoo ooit dan is thans de tijd gekomen tot verzoening dezer beide rigtingen in het denken, waardoor voor een groot deel dezelfde stof op verschillende wijzen verwerkt wordt en die, juist omdat ieders aandeel aan 't gemeenschappelijk gebied geene streng afgebakende grenzen heeft, meestal vijandig tegenover elkander stonden.

Mogt er thans nog eene theologische wetenschap gevonden worden, die het licht der wijsbegeerte schuwt, zij behoort niet meer aan de univerziteit te huis. En wil zij de wijsbegeerte wel niet geheel buiten sluiten, maar haar slechts onder zekere beperkingen en op voorwaarde, dat zij zekere punten niet zal aanroeren, binnenlaten, ook dan is de theologie misplaatst in het strijdperk voor vrije ontwikkeling des geestes, waartoe de hoogeschool bestemd is.

Zij sluite zich dan op in seminariën, om hare leerlingen op te voeden in verminkte gods- en wereldbeschouwingen. En als zij zegt: welnu, dit neem ik gaarne aan; geef mij seminariën, waar ik mijne leerlingen voor dwaalleer kan behoeden en hunne geesten, van mijne beschouwingswijze doordrongen, voor altijd tot mijn eigendom kan maken! - dan antwoorden wij op onze beurt: houd gij dan ook uw eigendom; wij, de maatschappij, begeeren niet hetgeen voor u en niet voor de maatschappij is opgevoed!

De synode der nederlandsche Hervormde Kerk heeft reeds de aanmerking gemaakt, dat op de lijst der examenvakken voor de theologie (artt. 124 en 125) er drie ontbreken: dogmatiek, christelijke zedeleer en praktische theologie. Zij doet mitsdien de vraag, of van rijkswege aan het kerkgenootschap een zekere som zal uitgekeerd worden, om het in staat te stellen leerstoelen voor deze vakken te bekostigen? Het wetsontwerp toch bevat geen de minste teregtwijzing omtrent dit punt.

Wij opperden eenmaal(*) de vraag, of de netelige kwestie niet op

(*) Tijdsp. 1868, No. 6, p. 702 vgg.

deze wijze zou zijn uit te maken, dat het onderwijs in de vakken, die tegenwoordig voor het kandidaats in de theologie gegeven worden, naar door het rijk gesubsidieerde seminaria werd overgebragt; terwijl alleen datgene, wat wij toen waagden de hoogere theologische wetenschap te noemen, ongeveer datgene, wat meer bepaald bestemd is voor het doktoraat, vereenigd met de wijsbegeerte, het onderwerp van het univerzitair onderwijs zou uitmaken.

Wij stemmen echter volgaarne toe, dat, wanneer het onderwijs in de theologie zóó kan ingerigt worden, dat het geheel aan de hoogeschool verblijft, zonder seminarium er nevens, dit oneindig verkieslijker is. Zoowel de wetenschap als de studerende jongelingschap worden slecht gebaat door alle verbrokkeling van het onderwijs.

Als wij nu oplettend de voorgestelde examenvakken nagaan als *minimum* van 't geen aan de hoogeschool zal gedoceerd worden, dan zullen, naar onze meening, meer en grootere eischen aan de examinandi gedaan worden dan bij de thans vigerende wet.

Opdat ook de niet-theologen onder mijne lezers in staat mogen zijn te beoordeelen of de klagten over de beraamde inrigting der theologische examenvakken al dan niet billijk zijn, willen wij ons de moeite geven, nevens de eischen van het ontwerp des heeren Fock, ook die van de thans vigerende wet (het koninklijk besluit van 1815 met de daarin gebragte wijzigingen) hier uit te schrijven.

Ontwerp Fock, art. 124:

‘Het eerste examen behelst:

a. de Nederlandsche taal- en letterkunde en stijl;
b. de algemeene godsdienstgeschiedenis;
c. de geschiedenis van de wijsbegeerte;
d. de geschiedenis van de christelijke Kerk;
e. het ontstaan en de geschiedenis van de Israëlitische en de oudchristelijke literatuur.

Art. 125.

Het tweede examen behelst:

a. de interpretatie der oorkonden van de Israëlitische en van de christelijke godsdienst;
b. de geschiedenis van de Israëlitische godsdienst;
c. de geschiedenis van den oorsprong der christelijke godsdienst;
d. de geschiedenis van de christelijke leerstellingen;
e. de wijsbegeerte van de godsdienst;
f. de wijsgeerige zedekunde.’

Wat nu eischen de thans vigerende wetten?

Het Koninklijk besluit van 1815, art. 82 zegt:

‘In de faculteit der theologie wordt voor den graad van kandidaat vereischt:

‘1°. Een examen in de natuurlijke godgeleerdheid, kerkelijke geschiedenis en algemeene leer van de christelijke godsdienst.

‘2º. Een bewijs, dat men buitendien de lessen over de bovennatuurkunde, de zedelijke wijsbegeerte (hetzij bij den hoogleeraar in het natuurregt, hetzij bij den hoogleeraar in de wijsbegeerte) en de Oostersche letterkunde buiten het Hebreeuwsch hebbe bijgewoond.

Art. 83.

‘Tot het doctoraal examen in de theologie wordt gevorderd:

1º. Een examen in de dogmatiek, de christelijke zedekunde, de theorie der uitlegkunde en de pastorale wetenschap.

2º. De uitlegging van eene plaats uit het oude, en eene uit het nieuwe testament, welke te dien einde door de faculteit bij den gunstigen afloop van het vorig examen zullen worden opgegeven. Dit examen zal daags na het even gemelde plaats hebben.

3º. Het bewijs, dat men buitendien de lessen der proefondervindelijke natuurkunde, der natuurkundige sterrekunde, der algemeene gronden van landhuishoudkunde en vooral over den Hollandschen stijl en welsprekendheid met vrucht hebbe bijgewoond.’

Een besluit van 15 November 1820 bragt hierin deze wijziging:

‘Art. 5. De studerenden in de godgeleerdheid zullen mede niet meer verpligt zijn tot het bijwonen der lessen in de Grieksche oudheden, natuurkunde, sterrekunde en wijsgeerige zedekunde.

Over het eerstgenoemde dezer vakken zullen zij bij het voorbereidend examen in de letteren niet meer worden ondervraagd.

Tot het kunnen afleggen van ditzelfde examen zal niet meer gevorderd worden de bijwoning van eene afzonderlijke les over de Nederlandsche taal of grammatica, en zal het genoegzaam zijn te hebben bijgewoond de lessen over de Nederlandsche stijl en welsprekendheid.

Eindelijk zal de les over de landhuishoudkunde slechts één jaar behoeven bijgewoond te worden.’

De graad van doctor in de theologie wordt niet vereischt tot uitoefening der funktiën van predikant. En bij het kandidaatsexamen wordt geen melding gemaakt van dogmatiek, christelijke zedekunde en pastoraal. Wel bepaalt een later artikel (116) derzelfde wet van 1815: ‘Niemand *bij het hervormd kerkgenootschap* zal tot den predikdienst, als predikant toegelaten worden, zonder ten minste den graad van kandidaat in de letteren, en dien van kandidaat in de theologie, bekomen en daarenboven de bewijzen van een tweejarig met vrucht bijwonen der lessen over de uitlegkunde van het oude en nieuwe testament, de dogmatiek, de christelijke zedekunde en de landhuishoudkunde overgegeven te hebben.’ Hier mengt het staatsgezag zich bepaald in de zaken van het Hervormd kerkgenootschap, iets, waarvan bij de bepalingen op de *wetenschap der theologie* in de vorige artikels geen sprake was. Doch ook nu wordt met geen enkel woord de pastoraal of praktische

theologie vermeld, en op *dogmatiek* en *christelijke zedekunde* wordt zóó weinig nadruk gelegd, dat de wetgever een testimo-

nium voldoende acht, - en wij weten allen, wat testimonia te beteekenen hebben!

Eerst in het reglement der synodale kommissie van 1831 werden de eischen verzwaard. In art. 29 heet het:

'De onderwerpen van het examen zijn:

a. enz.

c. De leerstellige godgeleerdheid.

In het vak der leerstellige godgeleerdheid zal voornamelijk worden ondervraagd over al de kenmerkende leerstukken van het Nederlandsch hervormd kerkgenootschap.

d. De christelijke zedekunde.

e. De predikkunde en de pligten van het herders- en opzienersambt. De examinandus zal, hetzij door een schriftelijk opstel, hetzij door mondelinge voordragt, of wel door beiden, naar verkiezing des kerkbestuurs, zijne bekwaamheid tot de predikdienst bewijzen.'

Ook zelfs hier wordt de praktische theologie nog niet *als wetenschap* behandeld: 't is slechts een onderzoek naar stijl en uiterlijke voordragt van den examinandus.

Uit deze vergelijking blijkt, dunkt ons, duidelijk, dat de wetgever van 1815 niet veel meer gewigt heeft gehecht aan afzonderlijke studie van dogmatiek, christelijke zedekunde en pastoraal dan de steller van het tegenwoordige ontwerp. Reeds den wetgever van voor ruim een halve eeuw zweefde klaarblijkelijk het denkbeeld voor den geest van eene zuiver wetenschappelijke theologische fakulteit, zonder sekteleer. Maar hij heeft het toen niet durven nalaten een later artikel er aan toe te voegen ter gunste van het *Hervormd kerkgenootschap*, en de Kerk zelve heeft zich eerst veel later waarborgen zoeken te verschaffen voor de regtzinnigheid in de leer van den kandidaat.

Zulke waarborgen kan het kerkgenootschap ook na de invoering van dit wetsontwerp blijven nemen. En dan is het de vraag of 'de geschiedenis der christelijke leerstellingen,' die de wet van 1815 zelfs niet noemt, wanneer zij grondig wordt behandeld, niet ruimschoots kan opwegen tegen de uiteenzetting van een eenzijdig dogmatiesch systeem òf van ons kerkgenootschap òf van den professor zelven? Bovendien: wat is 'de wijsbegeerte van de godsdienst'? Geeft dit vak niet alle mogelijke aanleiding aan den onderwijzer om zijn theologiesch leerstelsel, zooals hij dat wil, te behandelen?

Men klaagt over 't gemis van christelijke zedekunde. In 't ontwerp staat: 'de wijsgeerige zedekunde.' Maar wat is christelijke zedeleer, als zij niet in verband wordt gebragt met die van andere volken, vooral met die van de Joden en van de grieksch-romeinsche filozofen? De bestaande handboeken, die op deze eenzijdige wijze moraal willen leeren, bewijzen best, welk een gerekt en vervelend gezeur - men vergeve mij 't ruwe woord - hiervan 't gevolg is. De beginselen van elke zedekunde zijn zeer weinige; alleen door onderlinge vergelijking

van beginselen der verschillende rigtingen in het zedelijke streven der menschheid verkrijgt men een boeijend schouwtooneel van het hoogste, waarnaar ooit de edelsten op deze aarde gestreefd hebben. En omgekeerd, wie zal zedekunde voordragen, zonder uitvoerig te spreken over de ideën van den Zaligmaker, die de kroon opzetten aan alles, wat over dit punt gedacht is, die het groote raadsel van het doel des levens oplossen? Ons dunkt, door zulke vergelijkingen alleen kan de christelijke moraal begrepen en hare hooge waarde beseft worden. En vindt men aanstoot in de toevoeging van het woord ‘wijsgeerige’ bij zedekunde, welnu, laat het weg: schrijf in de wet eenvoudig: ‘de zedekunde,’ en de zaak is gered!

Het tegenwoordige ontwerp geeft alle aanleiding om voor 't vervolg te laten geschieden, wat thans reeds plaats heeft: de professoren in de theologie kunnen voortgaan *hunne eigene* dogmatiek, moraal en exegese te verkondigen. 't Wetsontwerp moedigt hen alleen aan hunne beschouwingen in behoorlijk verband te brengen met hetgeen in andere genootschappen en door wijsgeeren over diezelfde onderwerpen gedacht is. En welk kundig hoogleeraar doet dit reeds thans niet? Zij, die op dit punt het harnas aantrekken tegen 't wetsontwerp, zouden misschien gaarne zien, dat aan onze studenten in de theologie alleen de dogmatiek van de nederlandsch Hervormde Kerk verkondigd werd, evenals aan de roomsch-katholieke seminariën alleen de leerstellingen van dat kerkgenootschap verklaard worden, met uitsluiting der beschouwingen van de andersdenkenden of, waar zij vermeld worden, met bespotting en verachting van die ketters.

Maar dit geschiedt thans niet meer aan onze hoogescholen, en gij krijgt het bij onze theologen ook niet meer gedaan!

Hebben thans niet de theologische fakulteiten aan elke onzer drie hoogescholen hare eigenaardige richting? Zal deze wet hierin verandering brengen? Zal na hare invoering de regering beginnen de leerstoelen te bezetten met ongeloovige filozofen? Of zal zij veeleer de curatoren en zullen deze op hun beurt bij gelegenheid eener vakature de vertegenwoordigers dier wetenschap aan de hoogeschool school zelve raadplegen? 't Gaat met de klagten over deze zaak even als met de schoolwet-agitatie: de regering zou voorzeker Joden of Mahomedanen of Buddhisten als hoogleeraren in de theologie *kunnen* aanstellen. Zij zou mannen *kunnen* benoemen, die wegens hunne frivole rigting bekend staan, maar het is niet te verwachten, dat zij het ooit *zal* doen.

Is het te verwachten, dat, behoudens de veranderingen, die de geest des tijds, niettegenstaande alle kerkelijke voorzorgen, van zelf aanbrengt, het personeel van hoogleeraren in de theologie aan onze akademiën denzelfden weg als thans zal blijven bewandelen, dan verhindert niets degenen onder hen, die bijzondere belangstelling willen wijden aan eigen stelsel der dogmatiek of aan dat der nederlandsche

Hervormde Kerk, een afzonderlijk kollegie daarover te openen. Meenen zij, dat vergelijkende moraal niet voldoende is, zij kunnen eenige uren bovendien les geven in de christelijke zedeleer. Niets verhindert hen de praktische theologie wetenschappelijk te doceren en oefeningen te houden zooals die thans gebruikelijk zijn.

Immers, het komt ons voor, dat zij, die aanmerkingen op de voorgestelde vakken maken, twee zaken verwarren: de wet somt de vakken op, *waarover de examens loopen.* De wet gebiedt dat deze gedoceerd worden, *maar zij verbiedt niet lessen te geven in andere vakken.* En als nu de nederlandsche Hervormde Kerk dezelfde eischen voor het proponentsexamen blijft handhaven, welk professor zal, als hij onverhoopt mogt zien, dat het bij de wet voorgeschreven onderwijs niet voldoende is ter voorbereiding tot het kerkelijk onderzoek, niet genoeg belang stellen in zijne leerlingen en in den bloei zijner hoogeschool om b.v. praktische oefeningen te houden en zekere specialiteiten te doceren?

Wanneer een hoogleeraar, die in gemoede de overtuiging koestert, dat het door hem omhelsde stelsel van dogmatiek de ware leer van 't christendom bevat, niet eenige uren wil afzonderen om het, behalve zijne verpligte dogmengeschiedenis, afzonderlijk mee te deelen, waarlijk, dan is zijn ijver voor de goede zaak niet bijzonder groot te noemen!

Inzonderheid betreft het gezegde de zoogenaamde pastoraal. Zou het opnemen van deze onder de *examen*vakken eigenlijk niet even dwaas zijn als het examineren in paedagogiek bij aanstaande literatoren en filozofen en in de praktijk van het pleiten bij juristen?

Maar met het niet opnemen onder de examenvakken is het onderrigt geven er in niet verboden, evenmin als het niet opnemen van paedagogiek bij aanstaande docenten iets ten nadeele van deze zaak beslist.

Wie een hond wil slaan, kan een stok vinden, zegt het spreekwoord. Zoo gaat het in 't zoeken van aanmerkingen op dit ontwerp. Het schrijft uitdrukkelijk voor: ‘de interpretatie der oorkonden van de Israëlitische en van de Christelijke godsdienst.’ Dit is, zegt men, nog geene hermeneutiek en tekstkritiek! Zonder twijfel is dit waar. Maar eene andere vraag is, of tekstkritiek *kan* afgescheiden worden van grondige interpretatie, en of eene goede theorie van interpreteren niet alleen door de handeling zelve geleerd wordt. Bij ons, literatoren, is èn interpretatie èn kritiek èn hermeneutiek hoofdvak, ja, onze geheele wetenschap loopt over die vakken. Maar wie heeft ooit gehoord, dat zij in afzonderlijke kollegies moeten behandeld worden? Zij gaan hand aan hand. Doch kritiek wordt hoofdzaak bij meer gevorderden, terwijl de aanvangers meer tot interpretatie moeten bepaald worden. Wie schrijft voor, dat de hoogleeraar in de interpretatie niet afzonderlijke uren met meer gevorderden zal wijden aan tekstkritiek en misschien zelfs aan hermeneutiek, als hij ten minste bijzonder onderwijs hierin voor noodig houdt?

Tot dezelfde kategorie van opgeraapte beschuldigingen behoort ook

het door enkelen geopperde bezwaar, dat er geene encyclopaedie der theologie geleerd wordt. Is er iemand, die thans nog verlangt naar encyclopaediën der juridische, der medische, der literarische, der filozofische wetenschappen? Wij hebben ze gekend voor de regten en voor de godgeleerdheid, maar weten ook, dat, als de docent ze naar de letter der wet wil behandelen, dit *summum* van oppervlakkigheid onuitstaanbaar is voor leeraar en leerling. 't Was eene liefhebberij der wet van 1815, die encyclopaedische behandeling der wetenschap; dezelfde liefhebberij, die ook de testimonia-collegies in allerlei bijvakken schiep. De student, die, na de beoefening der vakken, welke in elke wetenschap voorgeschreven worden, zich zelven dan nog geen overzicht over 't geheel kan verschaffen, doet verstandiger met de studie heden dan morgen aan den kapstok te hangen.

Wij zien niet in, dat inderdaad één der thans onderwezene vakken op de lijst gemist wordt, met uitzondering van pastoraal.

Gaan wij daarentegen na, welke belangwekkende vakken, die dringend vereischt worden voor het tegenwoordige standpunt der theologie, er aan toegevoegd zijn - wij noemen alleen: algemeene godsdienstgeschiedenis, geschiedenis der wijsbegeerte, geschiedenis van den oorsprong der christelijke godsdienst - dan moet elk onbevooroordeelde erkennen, dat het theologiesch onderwijs bij deze wet zeer in gehalte en omvang zal winnen.

Ongaarne missen wij op die lijst de psychologie, maar erkennen, dat een examen voor een examinator, die ligt een geheel ander stelsel omhelst dan dat van den docent, uiterst moeijelijk is.

Wij zien dus niet in, waarom aan de hoogeschool nog een seminarium of afzonderlijke door de Kerk bestuurde leerstoelen zouden toegevoegd worden. Als de regering zorgt, dat het aantal der leeraren zoodanig is, dat elk hunner niet met te veel uren onderwijs belast is, zal, dunkt ons, door die hoogleeraren aan de billijke eischen der Kerk uit eigen beweging voldaan worden; met andere woorden: het theologiesch onderwijs zal aan elke hoogeschool op denzelfden weg als thans blijven voortgaan, met toevoeging van kollegiën in eenige vakken, aan welker onderwijs sinds lang dringend behoefte bestond.

Overgangsbepaling.

Ten slotte eene aanmerking op de overgangsbepalingen. Het ontwerp Heemskerk bevatte de zeer humane bepaling (ontwerp Heemskerk art. 212): ‘van het afleggen van het toelatingsexamen zijn vrijgesteld zij, die tot op het in art. 205 vermelde tijdstip, (d.i. tot het in werking komen der wet) als studenten aan eene Nederlandsche hoogeschool of als kweekelingen enz. zijn ingeschreven.’ Wij meenden, dat uit het koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 volgt, dat ieder zich bij den rector als student kan laten inschrijven, maar dat geen mathesis-

examen wordt afgenomen dan op vertoon van diploma van gymnasium of admissie-examen. Gesteld nu eens, dat alle tegenwoordige, ja zelfs toekomstige gymnaziasten zich bij voorraad lieten inschrijven, zoude dit niet van zeer bedenkelijke gevolgen kunnen zijn?

De heer Fock bepaalt (art 151): ‘het getuigschrift van het afgelegd candidaatsexamen ontslaat van nadere examina in de vakken onder de studiën voor dat examen begrepen, hetzij de lessen slechts door een testimonium of wel door een examen zijn gevolgd.’

Zooals men weet kent de tegenwoordige wet voor het zoogenaamde propaedeutiesch examen geene andere benaming dan die van kandidaats examen in de letteren. Dit artikel ontslaat dus hen, die propaedeutiesch examen hebben afgelegd van het eindexamen der gymnasia. Doch bij dat eindexamen zijn vakken opgenomen, over welke het propaedeutiesch examen niet handelt noch testimonia kent. Wij noemen slechts: aardrijkskunde, gronden van gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland, staathuishoudkunde voor juristen en literatoren. Moeten deze, alvorens hun eerste akademiesch examen in de regten af te leggen of het meesterschap in de letteren te verdienen, in die vakken nog eerst een suppletie-examen afleggen? 't Zelfde is het geval met studerenden in andere vakken. Volgens ons oordeel moet deze overgangsbepaling ten gerieve van de zoodanigen uitgebreid en aangevuld worden.

Hiermede eindigen wij onze beschouwingen. Het wetsontwerp heeft, zooals het daar ligt, dringend behoefte aan eene nadere correctie door de hand des ministers, voordat het in discussie komt, 't geen wij hopen, dat weldra moge plaats hebben.

Eindelijk een woord van dank aan Dr. T.T. Kroon, conrector te Arnhem, die door zijnen naauwkeurigen arbeid(*) de vergelijking tusschen de beide hier besproken wetsontwerpen zeer gemakkelijk heeft gemaakt.

(*) Onder den titel: ‘Ontwerp van wet tot regeling van het hooger onderwijs, met de memorie van toelichting, ingekomen bij de tweede Kamer der staten generaal den 17 Maart 1869; benevens aanwijziging der punten van overeenkomst en verschil met het ontwerp en de memorie van toelichting van 25 Februarij 1868, met eenige aanteekeningen. Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1869.’

Voor 't middelbaar onderwijs.

Theoretische en praktische handleiding tot het dubbelboekhouden, benevens formulieren van in den handel het meest voorkomende boeken en documenten en een verklaring van gebruikelijke termen. Door L. Droogleever Fortuijn, leeraar aan de hoogere burgerschool te Rotterdam. Arnhem, D.A. Thieme, 1869.

Het italiaansch, of dubbelboekhouden is, in mijn oog, een schoone wetenschap. En wie 't nu ook wezen moge die deze soort van boekhouden heeft uitgedacht en het eerst toegepast, zeker is 't dat hij op onzen lof en dank ten volle aanspraak heeft.

Jammer dat men het populariseren van die wetenschap zoo lang heeft tegengehouden door allerlei noodelooze vormen, termen enz.

Ik bepaal me tot het journalizeren, waarin dan toch alles besloten is wat het dubbelboekhouden tot wetenschap verheft.

En dan denk ik al dadelijk aan dat woord *rekening*: cassa*rekening*, goederen*rekening*, kapitaal*rekening* enz. Waarom niet alleen gesproken van cassa, goederen, kapitaal? Teregt zegt de heer Droogleever: Men weet dat, wanneer er in de boeken gesproken wordt van het debiteren of crediteren van iemand, daarmede bedoeld wordt de *rekening* van dien debiteur of crediteur. Daarenboven, wanneer gij het toevoegsel *rekening* behouden wilt, wees dan consequent en gebruik het *altoos*, ook bij de persoonlijke rekeningen.

Maar er is iets van veel meer gewigt.

Bij het journalizeren kunnen zich vier gevallen voordoen. Wij kunnen hebben:
één debiteur en één crediteur,
twee of meer debiteuren en één crediteur,
één debiteur en twee of meer crediteuren,
twee of meer debiteuren en twee of meer crediteuren.

Laat ons bij die vier gevallen even stilstaan.

Hoe gaat men te werk bij hetgeen ik - salva omni reverentia - verzoek te mogen noemen de *oude* manier van journalizeren?

Het *eerste* geval: één debiteur en één crediteur.

Stel dezen memoriaalpost:

Ontvangen van A. *f* 100.

Men journalizeert dezen post, op de oude manier, aldus:

Cassarekening aan A. *f* 100.

voor ontvangen *f* 100.

Wanneer men nu in het oog houdt dat 't er, bij het journalizeren, niet alleen op aankomt om den waren debiteur en crediteur te kennen, maar óók om zoo juist en zoo duidelijk mogelijk te omschrijven *waarom* de personen en zaken gedebiteerd of gecrediteerd worden, dan ziet men

dat de bovenstaande omschrijving ons niet voldoen kan, omdat zij wel op den debiteur, maar niet op den crediteur slaat. En hoe men 't ook wende, - bijna nooit zal men 't zóó kunnen schikken dat de omschrijving, kort en duidelijk, op beiden, op debiteur en crediteur, slaat. En daarom verdient m.i. déze omschrijving de voorkeur:

Cassa

voor ontvangen van A. *f* 100

Aan A.

voor betaald *f* 100

Deze wijze van journalizeren - de heer Droogleever heeft dit goed doen uitkomen - heeft ook *dit* nut ‘dat men bij het inschrijven in het grootboek tijd wint, omdat men de oorzaak van het debiteren en crediteren uit het journaal slechts behoeft over te schrijven; terwijl men anders, en vooral bij posten waar ingewikkelde zaken ten grondslag liggen, uit de omschrijving moet uitzoeken wat daarvan betrekking heeft op den debiteur en wat op den crediteur.’

Het *tweede* geval: twee of meer debiteuren en één crediteur.

Den memoriaal post:

Verkocht aan A. 100 Bn. koffij		*f* 3500
	en aan B. 200 Bn. koffij	*f* 7000
		f 10500

journalizeert men, op de oude manier, aldus:

Diversen aan Goederenrekening *f* 10500. Voor verkocht.

A.

voor gekocht 100 Bn. koffij	*f* 3500	

B.

voor gekocht 200 Bn. koffij	*f* 7000	
		f 10500

Ik vestig hier de aandacht op het woord ‘*Diversen*’, dat in het dubbelboekhouden een groote rol heeft gespeeld en nòg speelt.

Dikwijls heb ik me afgevraagd, waarom zoo velen aan dat woord zoo hardnekkig vasthouden. Doet het dan zooveel dienst? Ik geloof het niet. Men is het woord gaan

gebruiken - een andere reden kan ik me althans niet denken - om aan te toonen dat er meer dan één debiteur is. Maar dit blijkt reeds uit den journaalpost zelven voldoende.

Doch niet alleen dat het woord ‘diversen’ geen dienst bewijst, het doet zelfs een groote *on*dienst. Of zou het goed wezen, bij een wetenschap die waarlijk reeds vormen en termen genoeg heeft, den leerling nog lastig te vallen met woorden die niets beteekenen?

Ik kan me dan ook volkomen vereenigen met het denkbeeld van den heer Droogleever, om met het woord diversen voor goed te breken en den post op déze wijze te journalizeren:

A.

voor gekocht 100 Bn. koffij	*f* 3500

B.

voor gekocht 200 Bn. koffij	*f* 7000
	f 10500

Aan Goederen

voor verkocht 300 Bn. koffij	*f* 10500.

Droogleever's denkbeeld vindt reeds diverse verdedigers; moge het hem gelukken dat woord van de plaats te verdringen die het in de boekhouderswereld nog altoos inneemt.

Ook in het *derde* geval: één debiteur en twee of meer crediteuren, heeft dat ‘diversen’ zich weten in te dringen.

De voorstanders van ‘diversen’ zullen den memoriaalpost:

Aan A.

geremitteerd 1 remise op Amsterdam	*f* 100
verkocht 100 Bn. koffij	*f* 3500
	f 3600

journalizeren

A. aan Diversen *f* 3600

Voor hem geremitteerd en verkocht

Aan Remiserekening

voor 1 remise op Amsterdam	*f* 100

Aan Goederenrekening

voor 100 Bn. koffij	*f* 3500

_____ *f* 3600

Hier moet ‘diversen’ dienen om te annonceren dat er meer dan één crediteur is. Maar de aankondiging is ook hier geheel en al overbodig; het blijkt uit het volgende gedeelte van den journaalpost. En daarom zullen wij beter doen wanneer wij journalizeren:

A.

	voor hem geremitteerd en verkocht	*f* 3600
		_____
Aan Wissels in Hollandsch geld		
	voor 1 remise op Amsterdam	*f* 100
Aan Goederen		
	voor 100 Bn. koffij	*f* 3500
		_____
		f 3600.

In het vierde en laatste geval neemt onze oude kennis ‘Diversen’ bepaald de overhand. Nu luidt de omschrijving in den regel: Diversen aan Diversen...., voor het onderstaande. Heel duidelijk is 't niet; veel verder brengt 't ons niet. En tòch, zoo ge een blik moogt

slaan op het journaal van vele boekhouders, dan zult gij zien dat ze van het ‘Diversen aan Diversen’ niet kunnen scheiden.

Laat ons dezen memoriaalpost nemen:

Factuur aan E. te Hamburg

over 100 Bn. koffij		*f* 3500.
	Onkosten	*f* 28.40
		f 3528.40
	Commissie 1½%	*f* 52.93
		f 3581.33

en aan F. te Heilbronn

over 100 Bn. koffij		*f* 3480	
	Onkosten	*f* 31	
		f 3511	
	Commissie 1 ½%	*f* 52.67	*f* 3563.67
			f 7145

Zeer velen journalizeren den post nog op déze wijze:

Diversen aan Diversen *f* 7145, voor het onderstaande.

E. te Hamburg		
voor factuur over 100 Bn. koffij	*f* 3581 33	
F. Heilbronn		
voor idem	*f* 3563.67	
	f 7145	
Aan Goederenrekening		
voor 200 Bn. koffij	*f* 6980	
Aan onkostenrekening	*f* 59.40	
Aan commissierekening	*f* 105.60	
		f 7145

Waartoe dient nu toch in 's hemels naam het hoofd van dezen post? Wordt door dat ‘Diversen aan Diversen’ de zaak eenigzins duidelijker of gemakkelijker gemaakt? Volstrekt niet. Wèl heeft het deze nadeelige zij, dat men er wat achter zoeken zal ofschoon er volstrekt niets achter zit. Laat ons daarom die overbodige formule - van ‘rekening’ behoeven we niet meer te spreken - achterwege laten; we zullen er wezenlijk niets bij verliezen.

Droogleever heeft niet geschroomd deze revolutie in het journaal voor te dragen, en reeds dáárom heeft, m.i., zijn boek verdienste.

Er is nog een andere belangrijke vereenvoudiging die Droogleever in het journaal brengen wil; ik bedoel het zoogenaamde *pointeren.* Ik meen echter dat Droogleever's voorstelling van de zaak (Inleiding, VIII) niet volledig, en daardoor niet helder is. Velen zijn, om de bekende

reden, gewoon de eindbedragen van het journaal op te tellen. *Maar op welke wijze*? Dat heeft de heer Droogleever niet medegedeeld. En dat mis ik hier toch ongaarne. Wanneer wij een nieuwen weg willen aanwijzen, dan moeten wij allereerst zeggen welke de oude, tot nu toe gevolgde is en waarom wij hem behooren te verlaten.

In de zaak zelve heeft de heer Droogleever, naar mijne beschouwing, volkomen gelijk. Velen werpen het bedrag van elken journaalpost in eene afzonderlijke kolom uit, tellen de verschillende bedragen van folio 1 op, transporteren de som en behandelen de volgende bladzijden op dezelfde wijze. Ik kan me verbeelden wat 'n verschrikkelijke cijfers men zoodoende krijgen moet, en vind 't heel natuurlijk dat men fout op fout begaat, want - Droogleever heeft wèl gelijk - groote optellingsommen te maken, is een heel lastige zaak.

Over de rekeningen in het grootboek maar één woord.

Winst en verlies wil de schrijver omzetten: *Verlies en winst.* Ik geloof dat hij gelijk heeft, maar meen dat hij zich niet duidelijk heeft uitgedrukt. Vergis ik me niet, dan was zijn gedachtengang deze: wanneer men van *winst en verlies* spreekt en dus het woord *winst* aan de debet-, het woord *verlies* aan de creditzij van het grootboek zet, dan komt het verlies dat men op die rekening boekt, onder *winst*, de winst daarentegen onder *verlies.* En dát gaat toch waarlijk niet. - Daarenboven, wij spreken van debet en credit, van debiteur en crediteur, waarom, vraag ik, zouden we dan ook niet spreken van: verlies en winst? De Duitschers zeggen óók: Verlust und Gewinn.

Dit weinige wat aangaat het journaal en het grootboek.

Ik zou thans wenschen, bij verschillende punten stil te staan die ik bij het lezen van Droogleever's boek heb opgeteekend. Maar ik zou dan veel te uitvoerig worden, en bepaal me dus tot twee hoofdpunten. Te meer, daar ik verzoek, straks nog een paar woorden te mogen zeggen naar aanleiding van des schrijvers ‘verklaring van eenige in den handel gebruikelijke termen’.

I. 't Is van het grootste belang met juistheid te bepalen, in welke gevallen iemand - ik spreek nu alleen van de persoonlijke rekeningen - gedebiteerd, in welke hij gecrediteerd wordt. Ik zeg het onzen goeden Oudshoff na: ‘Ziehier den hoeksteen waarop het gansche gebouw van het dubbelboekhouden rust; de spil waarom iedere post zich beweegt...’

Men is dan in de eerste plaats *debet*, herinnert de heer Droogleever, voor hetgeen men voor eigen rekening ontvangt; *credit* voor hetgeen men voor eigen rekening uitgeeft.

Waarom?

Hooren wij den schrijver zelven. Hij zegt:

‘Als A. van B. koopt 100 balen koffij, dan is A. deze koffij aan

B. schuldig. A. is dus *debet*, en B., die deze koffij van A. te vorderen heeft, is daarvoor *credit.*

Wanneer nu B. van A. *f* 5000 ontvangt, dan is hij dit geld aan A. schuldig, terwijl deze daarvoor credit is.

Deze beide handelingen worden ieder afzonderlijk geboekt, waardoor dus uit de boeken blijkt, dat B. van A. te vorderen heeft 100 balen koffij, en A. van B. *f* 5000; zij komen overeen om die beide vorderingen tegen elkander te vereffenen, waardoor dan beider schulden ophouden te bestaan.

Hieruit blijkt, dat men *debet* is voor hetgeen men voor eigen rekening ontvangt, ongeacht of men het ontvangene te vorderen had of niet, en ook dat men *credit* is voor wat men voor eigen rekening uitgeeft.'

Dit alles is volkomen waar. Doch heeft de schrijver daardoor nu bewezen wat hij gemeend heeft te moeten bewijzen, waarom namelijk - in den aanvang - A. debet en B. credit, en - later - B. debet en A. credit wordt? Waarom - dacht ik, deze passage lezende - hier de vereffening van de vorderingen te pas gebragt? Brengt onze schrijver daardoor niet in de dood eenvoudige zaak een element dat er volstrekt niets meê te maken heeft?

Ik geloof dat de schrijver heeft willen bewijzen wat hij niet heeft kunnen, en wat wij eigenlijk ook niet behoeven te bewijzen. Dat ik, iets van u koopende, uw debiteur word, en dat gij mijn crediteur wordt, - ik zou haast zeggen: dat *gevoelen* we. En daarom meen ik dat op dit punt de voorkeur verdient hetgeen Oudshoff zegt: 'De juistheid dezer stelling' - hij die ontvangt, moet gedebiteerd; hij die uitgeeft of levert, moet gecrediteerd worden - 'kan niet betwijfeld worden, als men slechts in aanmerking neemt, dat niemand eene zekere som schuldig of *debet* kan worden, tenzij hij de waarde daarvan *ontvangen* heeft; en dat niemand eene som van ons moet hebben, of *credit* zijn kan, tenzij hij ons de waarde daarvan, waarin het ook besta, *gegeven* of *geleverd* hebbe.'

Gij ziet het, O. bewijst niet; de juistheid der stelling 'kan niet betwijfeld worden.' De heer Droogleever wil wèl bewijzen. Hij laat het een en ander voorafgaan, compliceert zelfs de zaak eenigermate, en eindigt dan met te zeggen dat uit al het voorafgegane 'blijkt'.... quod demonstrandum erat.

II. Een ander geval waarin wij *debet* worden: wanneer voor onze rekening wordt uitgegeven.

'A. verzoekt aan B.', zegt de schrijver op pag. 28, 'om voor zijne rekening te betalen aan C. *f* 100. B. voldoet hieraan en *debiteert* voor deze *f* 100 A., die hem dit heeft opgedragen. Zoo A. aan B. order had gegeven die betaling te doen aan D. of E., zou toch A. de *debiteur* blijven, terwijl B. met den persoon aan wien hij het geld geeft, in dit geval niets heeft te maken.'

Dit alles is weêr volkomen waar. Doch *waarom* wordt nu A. de debiteur van B., niettegenstaande niet hij, A., maar C. uit handen van B. ontvangen heeft?

Die vraag moeten wij stellen en beantwoorden, zoo we althans de zaak willen duidelijk maken voor den leerling.

En nu had, dunkt mij, de schrijver aldus moeten redeneren:

A. moet aan C. *f* 100 betalen en wil, omdat hij geen geld heeft, tot dat einde van B. *f* 100 leenen. Eigenlijk zou nu B. die *f* 100 aan A. moeten geven, die ze dan wederom aan C. zou ter hand stellen. Wanneer de zaak aldus liep, zou A. inderdaad uit de handen van B. *ontvangen, en dus* de debiteur van B. worden. Maar nu zegt A. tegen B.: ge behoeft mij die *f* 100 niet ter hand te stellen; keer ze maar dadelijk uit aan C., die ze toch van mij hebben moet. Wanneer B. aan dien last gevolg geeft, dan wordt toch A. zijn debiteur, niettegenstaande deze feitelijk niet ontvangen heeft, omdat A. door de betaling van B. aan C. evenzeer gebaat is als wanneer hij in persoon die *f* 100 uit handen van B. ontvangen had. Dat B. zich in aanraking heeft gesteld met C., diende alleen om omslag te vermijden, maar verandert den aard der zaak volstrekt niet, brengt in de verhouding tusschen A. en B. hoegenaamd geen wijziging.

Ik kom thans tot de zoo even bedoelde ‘verklaring van eenige in den handel gebruikelijke termen.’

Dit gedeelte van het werk durf ik niet gelukkig noemen. Uit mijn vele aanteekeningen wil ik enkele aan het oordeel van den schrijver onderwerpen.

Arbitrage definieert de schrijver:

‘Berekening, waardoor men ziet welke de voordeeligste weg is om een wisseloperatie te bewerkstelligen.

Vergelijking der verschillende wijzen van uitvoering, ten einde de gunstigste te leeren kennen.’

De definitie bevat te veel en te weinig.

Te veel, omdat ze tweemaal hetzelfde zegt.

Maar ook te weinig. Men arbitreert toch niet alleen om eene wissel-operatie te maken, maar òòk om te zien hoe men het voordeeligst zijn schuld betaalt, zijn inschuld int. Ik zou daarom den schrijver deze definitie van *arbitrage* willen voorstellen: Het onderzoek dat men instelt ter beantwoording van de vraag, hoe men het voordeeligst een schuld betaalt, een inschuld int, een wissel-operatie maakt.

Assurantie. ‘Verzekering tot schadeloosstelling’, zegt onze schrijver, ‘door de eene partij aan de andere gegeven, om tegen overeengekomen premie, in geval van schade waaraan zij is blootgesteld, vergoeding te geven.’

Derhalve: Verzekering tot schadeloosstelling.... om... vergoeding te geven.

Ik voor mij zou de zaak liever op deze wijze omschrijven:

Assurantie is een overeenkomst waarbij iemand, tegen genot eener premie, zich jegens een ander verbindt om..... (En dan verder als in art. 246 van het wetboek van koophandel.)

Boekhouder van schepen.... 'Niemand dan een der medereeders kan tot boekhouder der reederij worden benoemd, dan met gemeen overleg van alle reeders.'

Ik veroorloof mij u te doen opmerken, dat artikel 326 van het wetboek van koophandel zegt: 'ten zij met gemeene *toestemming* van al de reeders.'

Chertepartij. 'Contract, over de geheele of gedeeltelijke bevrachting van een schip voor een geheele of gedeeltelijke zeereis.'

De schrijver zou zich, naar mijn bescheiden meening, juister en duidelijker uitgedrukt hebben, wanneer hij had gezegd: Schriftelijk contract, betreffende de verhuring van de geheele of gedeeltelijke scheepsruimte.

Delcredere. 'Borgstelling voor prompte betaling van een derde. Het loon daarvoor.'

Dus *elke* borgstelling, ook bij *niet*-handelszaken, ook in die waarvan het burgerlijk wetboek spreekt? Ik geloof dat de definitie veel te ruim is, en zou de omschrijving van den schrijver willen vervangen door de volgende:

Delcredere is de premie die de committent aan den commissionnair geeft, opdat de laatste op zich neme de risico van insolventie van dengeen, aan wien hij voor rekening van zijn committent crediet verleent.

Wat is de zaak? Wanneer men bijv. aan een commissionnair goederen ter verkoop zendt en niet bepaalt dat hij slechts à contant zal moeten verkoopen, is de commissionnair niet aansprakelijk wanneer de derde, met wien hij gehandeld heeft en die op het oogenblik van den verkoop als soliede bekend stond, naderhand insolvent wordt. Om nu dit gevaar voor den committent te ontwijken, heeft de handel dit gebruik ingevoerd: Men komt overeen met den op eene andere plaats gevestigden commissionnair, dat hij op zich zal nemen de risico van de insolventie van den persoon aan wien hij verkoopt, tegen betaling van eene zekere premie van assurantie, (gewoonlijk 1 of 2% van het provenu der goederen) onafhankelijk van zijne gewone provisie.

Een zoodanige overeenkomst levert èn voor den committent èn voor den commissionnair voordeelen op. De eerste offert een premie op, maar kan nu ook, zooals de koopman zich pleegt uit te drukken, gerust slapen, als zijne goederen verkocht zijn. Daarentegen draagt de commissionnair de risico der insolventie, doch hij bevindt zich in den regel ter plaatse waar de goederen verkocht worden en weet dus gewoonlijk beter dan de elders woonachtige committent aan wie hij crediet kan verleenen.

Dàt is - naar ik meen - hetgeen de handel verstaat onder het woord *delcredere*, dat in ons wetboek van koophandel maar éénmaal (artikel 240 alin. 2) voorkomt.

Disconteren. ‘Koopen van nog niet vervallen wissels tegen korting van interest voor den nog loopenden tijd.’

Zeggen wij liever: Koopen van nog niet vervallen wissels, met korting van zeker bedrag voor den tijd dien de wissel nog te loopen heeft.

Disconto. ‘Rentevoet voor den nog loopenden tijd van een wissel.’

Disconto is de korting van het bedrag van den wissel die vóór den vervaldag verkocht wordt. Een van de twee factoren bij de berekening van die korting - den rentevoet - mogen wij niet verwarren met de korting zelve.

De schrijver geeft ten slotte van zijn werk eenige ‘formulieren.’ Daaronder komen o.a. voor de wisselkoersnoteringen te Rotterdam en te Amsterdam. Het komt mij voor dat hier eenige toelichting noodig was geweest.

De indruk dien ik, na gezette overweging, van het werk van den heer Droogleever Fortuijn heb gekregen, is deze, dat het ja bij eene volgende uitgave op *menige* plaats geretoucheerd behoort te worden, maar toch nu reeds, bij omzigtig gebruik door den leeraar, aan het onderwijs dienst kan bewijzen.

's Gravenhage, April '69.

Mr. J. LÉON.

Letterkunde.

Nog een literarische fantasie.

Litterarische Fantasiën, door Cd. Busken Huet. Arnhem, D.A. Thieme, 1868. 2 dln. Cd. Busken Huet, Lidewijde. Arnhem, D.A. Thieme, 1868. 2 dln. Zangen des Tijds, door J.L.N. Wiegman Bzn. I. Aan Lidewijde enz. Leiden, Schreuder en Van Baak, 1868. Trou-ringh voor 't Jonge Holland, door H. de Veer. Leiden, S.C. van Doesburgh. Nog een paar hoofdstukken voor den 'Trou-ringh' van H. de Veer. Los en Vast. 1869. I.

I.

'Ik. Maar zijn er thans geene geleerden, die de werken van andere schrijvers beoordeelen; het fraaije daarin aanwijzen en het gebrekkige berispen?

De Kunstkenner. Waartoe zou dit toch dienen?

Ik. Wel, om de bekwame schrijvers aan te moedigen, en de onbekwame te leeren.

De Kunstkenner. Maar wie zou dat toch beslissend ondernemen? Die zou zich dan immers voor den bekwaamsten moeten houden? - - Kunnen de lieden tot uwent dan zelve niet verstaan of beoordeelen wat zij lezen? Dat moeten wel botte lieden zijn, die noodig hebben, dat anderen hun zeggen: Wat ge daar nu leest, is goed, maar wat ge daar leest, deugt niet. Zij kunnen dit immers zelve wel zien.

Ik. Neen, vriend, daar scheelt het juist aan! De groote hoop van lezers weten tot onzent niet, of hetgeen zij lezen gezond menschenverstand bevat, tenzij dat ze dat door gezag van anderen hooren bevestigen.

De Kunstkenner. En zoo, hetgeen de beoordeelaar verwerpt, nu eens den lezer redelijk wel bevalt, of zelfs fraai voorkomt, hoe dan? Moeten zich de lezers dan toch aan het oordeel van de beoordeelaars onderwerpen? Is dit mogelijk eene wet tot uwent?

Ik. Wel neen! elks oordeel is vrij en de berispte schrijver wreekt zich ook niet zelden vrij hevig; maar wordt dan ook weder zoo fel

door de beoordeelaars beantwoord, dat hij somtijds zijn goeden naam en kunstroem in de zamenleving verliest.'

Ongetwijfeld kennen mijne lezers zoowel deze aanhaling als den schrijver, waaraan ze ontleend is; in elk geval den schrijver. Hetzij toeval of verdienste, de herinnering aan den beklimmer van den modernen Helicon is niet mede verzonken in den diepen grafkuil, waarin, naar de teekenachtige uitdrukking van den heer Huet, 'de nakomelingschap goed gevonden heeft, tien volle jaren van ons volksbestaan,' - die van onze republiek in hare verschillende phases, - 'behoedzaam af te laten.' Fokke Simonszoon's naam is in het oor der meeste beschaafden geen ongekende klank. Velen hebben een en ander zijner werken ten minste doorgebladerd, sommigen zelfs meer dan dat. Enkelen hebben hem de belangstelling gewijd, die toekomt aan een van die schrijvers, die de schakels zijn tusschen het verleden en het heden, een dier Janusbeelden, - mag ik me die ietwat classische vergelijking veroorloven? - waarvan het eene gelaat een laatsten zonnestraal terugspiegelt van den laatsten dag eener stervende maatschappij, terwijl het andere overgoten wordt met het rooskleurig licht van den dageraad eens nieuwen levens. Wat heeft men niet gedweept in die dagen, ook in ons koel vaderland! De wereld zou herboren worden, al wat moreel, intellectueel, materieel slecht was, zou in eens en voor altijd verdwijnen; en aan den blauwen horizon der toekomst zou, ook in Nederland, nooit een enkel wolkje drijven, tot in de verste verte niet! Arme dweepers! Tachtig jaren later zou men u in keurig Nederlandsch vertellen, dat gij ten minste, die als volk nooit een verleden hebt gehad, u bezwaarlijk een toekomst, laat staan een schoone toekomst droomen mocht!

Maar Fokke Simonszoon kon die terechtwijzing gelukkig nog niet hooren, en daarom dweepte hij meê met de overigen, en sloot hij de oogen en droomde van een gelukkig Nederland van het toekomstige jaar drieduizend en zijn fantasie tintte die maatschappij van het jaar drieduizend met de schitterendste kleuren. Verbeeld u! De perken der wetenschap zouden dan oneindig zijn uitgebreid, zoo oneindig, dat de aard der menschelijke ziel zou worden gekend door middel van een druppel vochts, in een voorwerp-glaasje geklemd; zoo oneindig, dat een nog verder dan Uranus van de aarde verwijderde planeet zou zijn ontdekt. Geen Babel van moderne talen zou er meer heerschen, maar de Latijnsche taal zou verheven zijn tot algemeene taal van alle volken. Op de puinhoopen van het oude Nederland zou een beter geslacht leven, een geslacht met den luchtballon tot algemeen vervoermiddel in plaats van paarden en rijtuigen, met hutten in plaats van paleizen, terpen in plaats van groote steden, met dames, in plaats van in zijde en fluweel, gedost in een toilet van geitenvellen, met werken van smaak ontboden uit Siberië of Monomotapa; een maatschappij zonder strafwetboek en galanterie-winkels, zonder academies en hombre-

spel, zonder complimenten en vleeschetende individuen, zonder rijmende verzen en rijke kooplieden, zonder koningen en bonbons, zonder ridderorden, zonder romans, zonder dieven en - zonder critici!

Het jaar drieduizend is nog ver af, en de planeet achter Uranus is gevonden, en al vliegen we met geen luchtballons naar Kamschatka, de stoom doet minstens even goede diensten, en tal van dingen hebben we daarenboven, die de droomer van voor tachtig jaren zelfs niet bij de nakomelingschap der dertigste eeuw aanwezig durfde veronderstellen. Maar het geslacht der critici is nog niet uitgestorven, en de volmaakte maatschappij, waarin die wezens niet meer tot de orde der dingen zullen behooren, en elk lezer zelf in staat zal zijn te beoordeelen, of hetgeen hij leest ‘gezond menschenverstand’ bevat, is nog even ver te zoeken als in Fokke Simonszoon's dagen, en, - als er tegen dien tijd geen algeheele omkeering in de menschelijke natuur plaats heeft, - bestaat er gegronde vrees, dat de dertigste eeuw ons, in dit opzicht, niet ver gevorderd zal aantreffen. Ja zelfs, o gruwel! de literarische critiek is juist in den laatsten tijd, zoowel elders als bij ons, eerst recht eigenlijk een onderdeel der literatuur geworden. Met ijver heeft men vooral Lessings voorbeeld gevolgd, de verschijnselen op letterkundig gebied tot het onderwerp eener ernstige en gezette studie gemaakt, en er zich veel aan laten gelegen liggen eene beoordeeling en waardeering van werken van smaak in geen al te smakeloos toilet bij den beschaafden kring van lezers in te leiden. En die richting ook bij ons te lande burgerrecht verschaft te hebben, haar met onloochenbaar groot talent door leering en voorbeeld te hebben gepredikt, zal ongetwijfeld eenmaal de beste aanspraak op roem zijn van den in elk opzicht merkwaardigen auteur, wiens twee laatste werken, aan het hoofd van dit artikel vermeld, ons stof tot vele en ernstige beschouwingen zullen geven.

Zoo heeft dan nu de literarische critiek, het product deels van wetenschap, deels van kunst, zich als gelijkgerechtigde neergezet in den breeden rei van de gezamenlijke genres der hedendaagsche literatuur. Dat is een feit, een fait accompli, en, men weet het, daartegen valt niet te redeneeren. Evenmin echter is het te ontkennen, dat men, in Nederland vooral, die inbezitneming met eenig wantrouwen heeft gadegeslagen en niet zonder huivering de literarische critiek, als wettig erkende telg, heeft zien troonen te midden harer zusteren. De schuld hiervan ligt gedeeltelijk aan de zaak zelve. Waar het de leer der literarische critiek is: ‘dat een schrijver juister gewaardeerd wordt, naarmate men zijne werken meer als een uitvloeisel van zijnen aard, en hem zelf nadrukkelijker als het produkt beschouwt van den maatschappelijken toestand, te midden waarvan hij geboren is en geleefd heeft, of voort gaat te leven,’ (Huet) - daar is voor haar, om de woorden van denzelfden schrijver te herhalen, allezins gelegenheid tot het verwijt: ‘in den loop des tijds mauvaise langue te zijn geworden.’

Dat deze leer eenzijdig is, en door hare eenzijdigheid gevaarlijk, zal ik weldra trachten aan te toonen. Voor het oogenblik zij het voldoende te constateeren, dat reeds het programma vrees inboezemde. Maar een gedeelte der schuld, - een ruim gedeelte zelfs, - dragen hare beoefenaars. In een klein land als het onze, waar de letterkundigen elkander te veel en van te nabij kennen, om niet elkanders zwakken kant het allereerst op te merken, was de verleiding wel wat sterk, voor den operateur, om, door het werk heen, in het lichaam van zijn patient te snijden, - voor den patient, om te gelooven, dat niet juist philanthropie, niet juist de zucht om te genezen, het mes van den hem bekenden, soms bevrienden, operateur had bestuurd. Daarenboven, elke jonge wetenschap is uit haren aard overmoedig, en verdelgt gaarne, wat haar voorkomt den triomf der goede beginselen in den weg te staan. Zoo kwam het dat, wáárin zich ook de moderne critiek van die der vorige eeuw mocht onderscheiden, ze in één opzicht ten minste aan de oude traditie getrouw bleef, en, - aan geschikte sujetten ontbrak het niet, - soms zóó hevig executeerde, dat, precies zooals in den goeden ouden tijd, menig schrijver 'zijn goeden naam en kunstroem in de zamenleving verloor.'

Ongetwijfeld heeft dit alles aan de critiek geen goed gedaan. Het heeft de achting verminderd voor hare uitspraken. Het heeft haar doen boeten voor de uitspattingen eener verkeerde methode. Maar het heeft niet kunnen beletten, dat ze dagelijks de perken van haar domein verder uitbreidde, dat haar strekking liberaler, haar horizont minder bekrompen werd. Dat komt, omdat de literarische critiek het natuurlijk uitvloeisel is van den geest onzer ontwikkelings-periode, van het dagelijks meer gedecideerde streven om van elk verschijnsel op elk gebied de oorzaak te kennen, om elk raderwerk uit elkander te nemen en weer in elkander te passen, ook waar ons lichamelijk oog de raderen niet ziet, en *onze* wil ze niet in beweging brengt. Maar die buitengewone ontwikkeling van ons denkvermogen, bewonderenswaardig als ze is in zich zelve en hare resultaten, heeft hare zeer bedenkelijke, maar niet te vermijden schaduwzijde. We zijn nu eenmaal beperkte wezens en elke virtuositeit op één gebied verstoort de harmonie van het geheel. Zoo is het met individuën, zoo met geheele geslachten. Het geldt van de vermogens des lichaams en evenzeer van die des geestes. De medici doen ons opmerken, dat elke lichaamsarbeid, die de inspanning van een onzer ledematen meer bepaald eischt, dat lid ontwikkelt op kosten der andere. Zoo trekt de meer uitsluitende oefening van één onzer vermogens al het sap van den geest tot zich en werkt belemmerend voor de overige. *En zoo is er een voortdurend antagonisme tusschen onze verbeeldingskracht en ons denkvermogen.* De mensch heeft de kiem voor beiden in zich. Elk van beide vermogens kan zich tot een buitengewone, tot een ziekelijke hoogte ontwikkelen. Waar het eene in den hoogsten graad aanwezig

is, is voor het andere geen plaats meer. Dit laatste is altijd een zeldzaamheid geweest. Maar elk van beide streeft naar den voorrang en tracht het andere te verdringen. En in dien strijd is de overwinning zeer bepaald aan de zijde van het denkvermogen gebleven, en is de verbeeldingskracht, ofschoon niet uitgedoofd, de nederige dienaresse geworden van het verstand, van het koele verstand, zooals het gewone epitheton luidt.

Dat was eens gansch anders. In de kinderlijke periode van elk volk is de verhouding juist omgekeerd. Dan is de verbeeldingskracht onbeperkte heerscheres en vieren de dolste uitspattingen der fantasie onbeteugeld hoogtijd. Alleen de mythologie der Indogermaansche volken heeft ons een afdruk bewaard dier voor ons zoo wonderlijke periode. Nemen we dus, om er ten minste eenig denkbeeld van te krijgen, onze toevlucht tot de bekendste, de Grieksche sagenwereld. Voor den Griek in dat tijdperk heeft alles leven, bewustzijn, gestalte, realiteit. Hij blikt rond in de vreemde, geheimzinnige, hem omringende natuur. Hij twijfelt geen oogenblik, of alles, wat hij ziet, is ook inderdaad zooals hij het ziet. Optisch zinbedrog is voor hem niet aanwezig. En zoo ziet hij ook, wat hij met zijn oogen onmogelijk heeft kunnen waarnemen. Tusschen de spelende golven ziet hij den breedgeschouderden Zeegod met de zeegroene haren en den geweldigen drietand. In de ruischende bladeren van het woud hoort hij den dans der Hamadryaden. Aan het blauwe uitspansel ziet hij den goudgloeienden wagen van Helios met de vliegende rossen, en als de avondschemering de zee purperrood kleurt, ziet hij den Zonnegod langzaam in haar neerdalen, om op de wangen der geliefde den vlammenkus te drukken. In het slaggewoel ziet en hoort hij den God aan zijne zijde of hem tegenover, hij voelt zijn adem, hij spreekt met hem en wordt door hem aangesproken. Alles, om, onder, boven hem, gevoelt hij aan zich verwant.

Waarom?

Lezer, zijt ge wel eens alleen in een bosch geweest? Alleen, als de avond aan het dalen is, als de zon, die met moeite eenige stralen door het dikke loof kon laten dringen, gereed is haar plaats aan den hemel aan de maan over te laten, die hare tegenwoordigheid alleen toont door het tooverachtig licht dat de haar omringende wolken aannemen. Ge hoort het dreunen uwer voetstappen. Nu en dan vreemde geluiden, en wonderlijke, dansende gestalten. Waaraan doet u dat alles denken? Aan mechanische geluiden en schaduwen van het halfdonker? Toch niet. De geluiden, die ge hoort, komen u als menschenstemmen voor, niet waar? Onwillekeurig nemen de schaduwen den vorm aan van menschelijke gestalten. En toch weet ge heel precies, dat alleen menschen menschenstemmen en menschengedaanten hebben, en dat weten jonge volken nog niet.

Het anthropomorphisme, het gelijkmaken van het onbezielde en on-

zichtbare aan het bezielde en zichtbare, vooral aan hetgeen wij het beste kennen, den mensch, is de eerste en sterkste uiting der nog geheel onbedwongen fantasie. Maar langzamerhand heft het denkvermogen het hoofd op. De beschaving begint te ontluiken. Ongekende behoeften doen zich gevoelen. De taal wordt rijker. Een eerste schrede wordt gezet op het gebied van onderzoek naar oorzaak en gevolg. De verklaring der verschijnselen is nog wel altijd een bovenzinnelijke, een onmiddellijk ingrijpen van de Godheid, ongemotiveerd, en daarom onvruchtbaar voor het vervolg. Maar er is dan toch een verband tusschen twee verschijnselen waargenomen, en, hoe onvoldoende ook verklaard, die waarneming op zich zelve is reeds een gewichtige stap. Zóóver eenmaal gekomen, is de afstand gering tot het waarnemen van het karakter van personen en hoe zich dat uitspreekt in hunne handelingen.

Ondertusschen heeft het volk eene geschiedenis gekregen. Er zijn oorlogen gevoerd en tochten ondernomen. Strijders zijn met roem en buit beladen naar huis gekeerd, of zijn dapper kampende gesneuveld. Hun familie en hun stam, - het zijn natuurlijk de aanvoerders, de vorsten, die de groote feiten volbrengen, - spreken met trots over het volvoerde, want het is tevens *hun* roem. De grenzenlooze eerbied, dien alle volken in die periode voor hunne voorouders koesteren, bewaart trouw de heugenis hunner daden. Naarmate de jaren voortrollen, worden de heldenfeiten dier voorouders allengs vergroot, het door velen verrichte aan enkelen toegeschreven, het aandenken aan hen geidealiseerd, en de voorvaderen groeien aan tot ontzettende wezens, die alleen, slechts door een God bijgestaan, gansche heirscharen verpletterden, die zelfs met de Goden den strijd durfden aanvaarden, die her- en derwaarts werden geslingerd buiten de grenzen van het bekende, ze verheffen zich tot heldengestalten, die meer konden doen en meer dorsten bestaan, dan de sterkste en moedigste van het tegenwoordige geslacht. Men ziet, de mensch is ten allen tijde een ‘laudator temporis acti’ geweest.

Die periode nu in de ontwikkeling van een volk is de bloeitijd voor elke, maar meer bepaaldelijk voor de objectieve poëzie, ten minste, indien dat volk over het geheel voor poëtische ontwikkeling vatbaar is. Want, opdat ik dit in het voorbijgaan zegge, slechts weinigen onder de volken van elken tijd, veel minder dan men gewoonlijk denkt, zijn zoo bevoorrecht geweest, den geheimzinnigen tuin der Hesperiden te hebben mogen genaken, den nijdigen draak te dooden die den ingang tot den lusthof versperde, en binnengedrongen, naar hartelust te plukken van de gulden wonderappelen der poëzie. Er is een samenloop van allerlei gelukkige omstandigheden en eigenschappen toe noodig, als maar zelden plaats kan hebben en ook inderdaad maar zelden plaats gehad heeft. Bij het bevoorrechte volk moet een frissche, nog levendige fantasie samenvallen met een reeds hoog ontwikkelde taal, ge-

schikt om elke speling der gedachte, elke nuance van gevoel juist terug te geven. Het karakter der helden, de drijfveeren hunner handelingen moeten genoeg algemeen menschelijk zijn, om ook belangstelling te wekken bij een andere maatschappij, dan waarin zich de dichter bewoog. Zulk een volk moet een instinctmatig diep begrip hebben van het perspectief en relief in het verhalen, het moet gevoelen, dat niet elke handeling even uitvoerig beschreven, niet ieder persoon in hetzelfde licht gesteld, niet elke figuur evenzeer volteekend mag worden. Bij hoevele volken is zooveel voortreffelijks vereenigd aangetroffen?

Maar, zoo ooit, dan is het aangeduide tijdperk dat der volmaakte meesterstukken. In den grond, waarin de boom der poëzie over het geheel heeft willen tieren, prijkt hij nu in vollen bloei en werpt hij de rijkste vruchten af. Het volk heeft een verleden, waarop het met trots terug ziet, maar niet met het vernederende bewustzijn, dat verleden niet te kunnen evenaren. De ontwikkeling is juist zóó ver gekomen, dat de fantasie en de denkkracht, de twee strijdende machten, elkander in evenwicht houden en hetzelfde doel dienen. De dichter heeft gezien en waargenomen en overwogen. O ja! Maar zijn scherpzinnigheid en oordeel toont zich slechts in het zoeken naar een vorm, die geheel en al teruggeeft wat hij wil voorstellen. Hij zal nauwkeurig toezien, op welke wijze hij het best zijn toehoorders verplaatsen kan in de een of andere aangrijpende situatie. Maar de inhoud van hetgeen hij verhaalt zal hij van begin tot einde voor zuivere waarheid houden. De gebeurtenissen, die hij bezingt, zijn lang, misschien reeds eeuwen geleden. De zanger weet van de handelingen zijner helden niets dan de algemeene trekken. Maar wat nood? Zijn fantasie vult zijn kennis aan. Zij zegt hem, wat zijn helden hebben gedaan, gezegd, zelfs gedacht. Hij ziet ze voor zich, hij volgt den gang hunner daden, hij spreekt ze aan vol bezorgdheid, waar ze overmoedig of onbezonnen zich in het verderf gaan storten. En die ingevingen zijner fantasie zijn voor hem ontwijfelbare realiteiten. Hij is zich volstrekt niet bewust, dat *hij* zegt, wat zijne helden zeggen en dat hij die daden, die hij zoo in bijzonderheden beschrijft, zelf nooit heeft zien gebeuren. Het is alles zóó en juist zóó geschied. En zoo moet het zijn. Waar de verhaler niet zelf overtuigd is van de waarheid van zijn verhaal, hoe wil hij dan, dat de hoorders het zijn?

En moeilijk te overtuigen zijn die hoorders niet. De Grieken, als ze den zanger hoorden verhalen, hoe de Cycloop een rotsblok opnam, zoo groot, dat geen twee-en-twintig wagens het konden vervoeren, en dien verbazenden steenklomp zoo gemakkelijk voor den ingang van zijn hol plaatste, als iemand een deksel op een doos zet(*): ze vroegen zich volstrekt niet af, of wel ooit iemand een zoo wonderbaarlijke kracht had bezeten. Ze verbaasden zich ook volstrekt niet, dat Ulysses voor

(*) Odyss. I. IX. 241 segg.

zwijnenhoeder Eumaeus plotseling in een ouden, walgelijken bedelaar herschapen wordt, en even plotseling, om door Telemachus te worden herkend, zijn ware gestalte voor een oogenblik herkrijgt, om ze in een oogenblik weer te verliezen. En als Ulysses vertelt, hoe in de onderwereld de schim des Peliden Achilles met groote schreden door de asphodelosvlakte stapte:

γηθοσ□νη □ ο□ υ□□ν □φην □ριδε□□ετον ε□ναι(*),

toen heeft zeker geen liefhebber van historische critiek zich het schoone tafereel bedorven, door zich af te vragen, of de zoo nauwkeurig onderrichte dichter misschien zijn held naar de woning van Hades vergezeld heeft.

En gaan we over tot de middeleeuwen, die tweede kinderlijke periode der volken, dan treft ons hetzelfde verschijnsel, hetzelfde onvoorwaardelijke geloof aan het werkelijk bestaan van de gewrochten der verbeeldingskracht. Als de Fransche trouvère de normandische ridders op het slagveld van Hastings moed inboezemt door te zingen:

de Carlemagne et de Rollant,
et d'Olivier et des vassaus
qui moururent à Roncesvaus(†),

heeft denkelijk niemand der aanwezigen hem gevraagd, of Karel de Groote inderdaad wel ooit in Spanje geoorloogd heeft. En even als Dante zelf, zagen ongetwijfeld zijn toehoorders of lezers van de dertiende eeuw de schrikbeelden van zijn Inferno zoo duidelijk, zoo individueel als de gestalten hunner dagelijksche omgeving. Met dezelfde ontzetting, alsof ze ooggetuige waren geweest, luisterden ze naar het verhaal van den man, die van aangezicht tot aangezicht de jammeren aanschouwd had, 'der vallei van den poel der smarten'(§). Want dat hij er was geweest, dat hij Francesca en Ugolino en Farinata gezien heeft en met hen heeft gesproken, dat was voor hen een punt van geloof, zoo onaantastbaar waar als de Catechismus.

Jaarlijks vieren de Perzen het Moharramfeest tér eere van Mohammed's kleinzonen Hasan en Hosain, hunne door de Omayaden verslagen heiligen. 'Hoogst merkwaardig', zegt prof. Dozy, aan wiens Islamisme we dit ontleenen, 'hoogst merkwaardig zijn de tooneelvoorstellingen, die elken avond bij gelegenheid van het Moharramfeest plaats hebben. Het repertorium bestaat uit kluchten en uit *tazias*, d.i. uit

(*) Hoch erfreut, dasz die Tugend des trefflichen Sohns ich verkundigt.
J.H. VOSZ.
(†) Robert Wace, Roman du Rou, vs. 1319 seqq.
(§) La valle d'abisso doloroso. Inferno, canto IV.

drama's, die aan de heilige geschiedenis van Mohammeds kleinzonen ontleend zijn.' Na een dergelijk drama, 'het Christenklooster' in het kort meegedeeld te hebben, gaat de hoogleeraar verder: 'Voor den Pers is zulk een drama geen poëzy, maar geschiedenis, geen verdichting, maar werkelijkheid. Alles wat hij ziet en hoort, het is zóó gebeurd, en niet anders; er is niets bijgevoegd, er is niets van weggelaten. De illusie is voor hem volkomen; hij denkt er niet aan, dat hij toeschouwer is bij een drama: hij ziet voor zijne oogen gebeuren, wat twaalf eeuwen geleden gebeurd is'(*).

Maar waartoe voorbeelden uit de kindsheid der volken? Wie onzer herinnert zich niet de impressie van den eersten roman uit zijne kinderjaren? Hoe hij er van sprak en er van droomde en hoe geschokt hij was, als men hem zei, dat er niets van waar was? Wie herinnert zich niet - vragen we Macaulay na, - de eerste keer, dat hij als jongen Robinson Crusoë las? Zeker was hij toen niet in staat, de verdiensten van den schrijver naar waarde te schatten, of liever, het kon hem niet schelen, of het boek wel of niet een schrijver had. Maar Robinson en Vrijdag, de oude lama en de grot in den rots, waren dag en nacht het onderwerp zijner gedachten. In hun kring bewoog hij zich. Met hen occupeerde hij zich meer, dan met zijn ouders en zijn speelgoed. Zijn grootste genot bestond in zich te verplaatsen in de verschillende toestanden van zijn held, in het scheepje-varen op stoelen en het graven van holen in den tuin. En geen jongen ter wereld heeft zich ooit in die aangename bezigheid laten storen door een hevig verlangen naar de kennis van het juiste jaar, waarin Robinson geboren is, of van de juiste plaats, waar zijn eiland op de kaart is te vinden.

Op dat punt derhalve vond de dichter ruimschoots het geloof, dat hij zelf had. Maar op ééne voorwaarde slechts. Diezelfde hoorders of lezers, die hem ongestraft de grootste flaters in geographie, chronologie, natuurkunde lieten begaan, ze zouden hem spoedig genoeg hunne aandacht geweigerd hebben, indien zijne personen niet naar het leven geteekend waren, dat is, zoo geteekend, dat men den medemensch in hen kon erkennen, en dus sympathie hebben voor hun lief en leed. Juist de oudste gedichten van poëtisch begaafde volken zijn het rijkst aan die fijne nuancen, waardoor tal van karakters zóó individueel worden geschilderd, dat de indruk onuitwischbaar is en blijft, zóó fijn onderscheiden, dat zelfs onder het grootste aantal, verwarring onmogelijk is. Want de zanger en zijn hoorders zijn zonen van een jong en levenslustig ras, krachtig van lichaamsgestel, niet ontzenuwd door weelde of vermoeid door afgetrokken denken. In hun aderen bruist krachtig het jonge bloed, en alle hartstochten, alle gevoelens en gewaarwordingen geven zich met onbedwongen heftigheid lucht. Zoo

(*) Prof. Dozy, Het Islamisme, pag. 304 seqq.

kan de dichter, - en waar is de gave van waarneming van het individu zóó scherp ontwikkeld als bij jonge volken? - ze naar het leven en naar de natuur bestudeeren. Nog scheiden geen diepe kloven den beschaafde van den man des volks. Nog roepen de woorden levendig de gedaante van het voorwerp dat zij aanduiden voor den geest. Nog is er een geheimzinnige band tusschen den mensch en de natuur, tusschen den mensch en het ongeziene. Eindelijk, de dichtkunst heeft nog geen verleden, en geen angstig terugzien naar vroegere, volmaaktere modellen verhindert den dichter om, - naar het diepzinnige woord van Sophocles over Aeschylus, - 'wel te doen, maar zonder het te weten.'

En dan komt het verval. Het antagonisme tusschen fantasie en denkvermogen, tusschen onderzoek en geloof, eindigt met de volslagen overwinning van het verstand. Hervatte waarneming heeft geleerd, dat in bijzonderheden van elkander verschillende individuen toch eenige eigenschappen met elkander gemeen hebben, en de eerste stappen zijn gezet op de baan van het abstraheeren. Dat schijnt ons gemakkelijk toe, omdat we van jongs af er aan gewend worden, maar inderdaad eischt het een hooge mate van inspanning. Doch tevens is het de doodsteek voor de poëzie, omdat men er door gewend wordt, niet een geheel individu te observeeren, maar de enkele trekken, die ons nu juist belang inboezemen. Hiermede houdt de toevoer van abstracta in de taal gelijken tred, ja, de geheele taal wordt abstract. Ik ben overtuigd, dat bij de meeste lezers van den tegenwoordigen tijd niet de woorden het beeld der daardoor aangeduide dingen levendig voor de verbeelding doen opdagen, maar dat zij omgekeerd zich vele zaken voorstellen in den vorm der letters waaruit het woord, de naam van die zaak, bestaat. Naarmate de beschaving vooruitgaat, naarmate de waarnemingen nauwkeuriger worden verricht, ziet men des te duidelijker in dat men zich dikwijls verbeeld heeft, door middel der zintuigen indrukken verkregen te hebben, terwijl inderdaad door de zintuigen niets was waargenomen. Ja zelfs, men bemerkt langzamerhand, dat men wel degelijk iets kan gezien hebben, maar dat elk voorwerp niet altijd inderdaad zoo is, als het zich aan het oog vertoont. En weer nieuwe twijfel rijst op, als men ontdekt, of meent te ontdekken, dat de gedichten, die in den mond des volks leven, niet, zooals men gemeend had, omtrent de oude helden de volle waarheid zeggen. Zoo geeft elke nieuwe ontdekking een nieuwen schok aan het wankelende gebouw van het voorvaderlijk geloof. De maatschappij heeft een liefelijken droom gehad, en ze is wakker geworden, en ze bemerkt met schrik, dat het maar een droom was.

De teleurstelling is volkomen. De maatschappij ondervindt een dergelijk gevoel als Heine had ondervonden, toen hij op rijper leeftijd het schoone lied van Uhland overlas, dat in zijne jeugd zoo wonderlijke gewaarwordingen bij hem had opgewekt, als hij laat in den avond op de ruïnen van het oude slot te Dusseldorf declameerde van den schoo-

nen herder en de koningsdochter, die elkander zoo lief hadden, en hoe de herder dagelijks voorbij het koningsslot trok en de geliefden elkander van verre het welkom toeriepen. Maar

Der Winter floh, der Lenz erschien,
Die Blümlein blühten reich umher,
Der Schäfer that zum Schlosse ziehn,
Doch sie erschien nicht mehr.

Er rief hinauf so klagevoll,
'Willkommen, Königstöchterlein!'
Ein Geisterlaut herunter scholl:
'Ade, du Schäfer mein!'(*)

Even als Heine neemt de maatschappij haar oude lievelingen weer in handen; maar jaren en eeuwen zijn intusschen verloopen, ze is ouder, en, meent ze, ook wijzer geworden, en ze heeft ondertusschen veel gehoord en gezien, zeer veel, en ze gelooft niet meer aan de liefde van koningsdochters voor herders, en aan dooden, die uit het graf spreken. Rien n'est beau que le vrai. Boileau heeft het gezegd en het is waar. Zoodra men weet, dat het verhaalde niet waar is, is de helft van de belangstelling en sympathie onherroepelijk verloren. Wie, - om nu niet te spreken van de reactie tegen de sagenpoëzie in Griekenland, - wie kent niet den fellen strijd, dien men overal in Europa in de dertiende eeuw tegen de middeleeuwsche poëzie in naam der wetenschap streed? Wie, al kent hij overigens geen woord middennederlandsch, kent de verzen niet, waarin Boendale partij trok voor den historischen Karel den Groote, verongelijkt, naar hij meende, door de trouvères?

Men leest, dat Caerle voer stelen,
Ic seggu dat, sonder helen,
Dat Caerle noit en stal.(†)

En aan wie lag dan de schuld dier onware verdichtsels? Aan de

valssce poeëten,
die meer rimen dan si weten,

antwoordt Maerlant, het hoofd der school, en hij besteedt zijn leven om uit het gemoed van het volk den smaak te verdringen voor hen, die

met scoenre rime, met scoonre talen
die vraie (ware) historie vermorden.

Die richting doodt de poëzie. Men wil geen gevoelens, men wil geen

(*) Heine, Romantische Schule, p. 183 seqq.
(†) Boendale, 3de dl. p. 164 ed. de Vries.

gestalten meer, men wil verlichting, positief weten. Nog een poos zal men de oude vormen behouden, en het zal leerdichten en rijmkronieken regenen. Weldra zal men ook die vormen verbreken en het proza wijdt de regeering in van onderzoek en redeneering. Elke schrede verder op die baan, elke nieuwe oplossing van een oud raadsel prikkelt tot verder nasporen, en het is, alsof de verborgenheden der natuur en des levens voor den mensch geen verborgenheden meer zijn. Het enthousiasme voor wetenschap doet een tijd lang elk ander gevoel zwijgen.

Maar slechts voor een tijd lang. Die overspanning wijkt, zoo als elke. Al te ras slechts komen de ijverige onderzoekers tot het resultaat, dat er meer dingen in den Hemel en op aarde zijn, dan waarvan de wetenschap durft droomen of die ze zich vermeten mag te verklaren. Gevoel en verbeelding, eenigen tijd verdrongen, doen hunne eischen gelden. Men keert terug naar de groote gedenkstukken van vroegere tijdperken, om het naar poëzie dorstend gemoed te laven. Zoo is het in de vijftiende eeuw gegaan. De geest der middeleeuwen, de machtige geest, die de Nibelungen en de Karelromans, die den Reinaert en de sagen van de Ronde Tafel had geschapen, was uitgedoofd. In Frankrijk rijmde Charles d'Orleans ter eere eener niet bestaande minnares, en speelde met het kasteel van Hope en Bel-Accueil. In Engeland schreef Spencer de eindelooze allegorie der fairy-queen. In Nederland gaf Willem van Hillegaersberch wijze lessen in vervelende verzen. Daar kwam de renaissance. De wonderstukken der oude Grieksche en Latijnsche wereld kwamen na een eeuwenlangen slaap te voorschijn, de heerlijkheden van de oude wereld troffen en voldeden de opgewekte verbeeldingskracht en het zoogenaamde classicisme werd op den troon verheven. En toen het classicisme verstijfde en de poëzie weer een woordenspel was geworden, toen heeft het romantisme in het begin van deze eeuw de middeleeuwsche groote dichtwerken uit het duister te voorschijn gebracht en een nieuwe poëtische wereld ontsloten.

Hier moeten we op een eigenaardig verschijnsel wijzen dat enkele keeren opgemerkt, maar, zoover ik weet, nooit verklaard is. Elke keer, dat de drang van de moderne wereld naar poëzie de lang vergetene, begraven monumenten van een vroegere poëtische wereld aan het leven teruggegeven heeft, beijverden zich de dichters van dat tijdperk, hun concepties te kleeden, te wringen dikwijls, in de vormen van het op nieuw ontdekte oude, ja zelfs, hun concepties werden er door beheerscht en niet zelden overheerscht. Zoo heeft de renaissance het zoogenaamde classicisme voortgebracht. Inhoud en vorm werden aan de Grieksche en Romeinsche modellen afgekeken, het origineel werd soms goed, meestal slecht nagevolgd, totdat eindelijk met de mislukte navolgingen de groote origineelen zelve in discrediet kwamen. Toen bracht de ontwaakte zucht voor de middeleeuwen de ro-

mantische school als opvolgster der classieke. Alweer was er navolging en natuurlijk onhandige genoeg. Het zuivere romantisme heeft nog korter geleefd dan de classieke periode. De waarlijk begaafde schrijvers van den tegenwoordigen tijd hebben hetgeen goed was in beide richtingen zoo veel doenlijk versmolten, hebben getracht zich door geen vreemde vormen te laten overheerschen en origineel te zijn zoover het mogelijk was. Maar bewust of onbewust, veel of weinig, hebben de meeste voortbrengselen der moderne literatuur zich in vorm of inhoud, - dikwijls in beide, - niet kunnen vrijwaren van den overheerschenden invloed der vroegere literarische perioden.

Hetzelfde heeft bij ons te lande ook Prof. Geel ingezien en met smart. Meermalen komt hij op het denkbeeld terug, in zijn Proza ter loops, meer bepaald in zijne beschouwingen over het Blijspel der Grieken(*). 'Worstelt men niet thans nog', vraagt hij, '- (en er zijn reeds vier eeuwen verloopen!) - tegen die tooverkracht der oude vormen, en wanneer zal men eindelijk die kluisters geheel afwerpen, een eigen vaart nemen, en gedaanten eener nog ongekende schoonheid scheppen? - Ik weet het niet; maar er schijnt een zonderlinge vastheid in den typus der oude beschaving te liggen, dien vier eeuwen van het jongere Europa nog niet hebben kunnen verbrijzelen.'

Zou niet, - ik zeg dit slechts twijfelend en zonder te meenen het vraagstuk volkomen te hebben opgelost, - zou niet dat overal merkbaar leunen tegen vroegere modellen een onvermijdelijk gevolg zijn van de hierboven geconstateerde wanverhouding tusschen verbeeldingskracht en denkvermogen, zoo als ze vooral in onze maatschappij zoo duidelijk merkbaar is? Er is altijd een strijd geweest, zeiden we, tusschen het denkvermogen en de imaginatie. Beiden, ofschoon niet in dezelfde verhouding, zijn noodig voor de groote gewrochten der poëzie. Maar thans sluit de eene hoedanigheden de andere bijna uit. De geheel onbeschaafden zijn thans, evenals altijd, de slaven hunner imaginatie. Maar dezen missen al de andere hoedanigheden, die even onmisbaar zijn, om van de gewrochten der verbeeldingskracht kunstwerken te maken. Bij de beschaafden is het juist de verbeeldingskracht, die gemist wordt. Niet, omdat er thans minder geniale menschen zijn, dan in vorige eeuwen. Maar hunne genialiteit keert zich tot andere dingen. Onze beschaving eischt zóóveel kundigheden, allen meer of min op abstractie berustende, dat de zin voor het concrete, het individuele, er noodzakelijk onder moet verdwijnen. De menschelijke vermogens zijn beperkt. Een hoofd, vervuld met philosophische en sociale vraagstukken, met historische critiek en mathesis, bewust van de vaste wetten, die de verschijnselen der natuur en der geschiedenis beheerschen, kan geen verbeeldingskracht, geen naiviteit genoeg behouden hebben, om grootsche poëtische werken te scheppen. Derhalve, in onze maatschappij is de verbeeldingskracht

(*) J. Geel, Onderzoek en Phantasie, p. 272.

bijna uitsluitend het eigendom van hen die er geen vorm aan kunnen geven, en zij die dit uitstekend zouden kunnen doen, missen haar. En daarom is, geloof ik, de periode van schepping der groote kunstgewrochten, der groote voortbrengselen van de objectieve poëzie in den uitgebreidsten zin, voor ons gesloten. Onze tijd zal geen Ilias en Odyssee, geen Nibelungen, geen King Lear en Oedipus Tyrannus meer voortbrengen.

Maar is het erkennen van de onmacht van onzen tijd op dit gebied genoegzame reden om in te stemmen met de hartstochtelijke klachten door Schiller in zijne 'Götter Griechenlands' ontboezemd, om den tijd te verwenschen, welke die schoone wereld met hare menschelijke godheden heeft verwezen naar de mythologie, en van dezen te getuigen:

> Ja, sie kehrten heim, und *alles Schöne*,
> *Alles Hohe nahmen sie mit fort*,
> Alle Farben, alle Lebenstöne,
> *Und uns blieb nur das entseelte Wort.*

Ook bij ons is eens een dergelijke angstkreet, ofschoon half schertsend, door den heer Beets geslaakt, en Prof. Geel heeft er zich toen vreeselijk boos over gemaakt, wel wat heel erg. De heer Beets had het aan de moderne wetenschap, aan den modernen geest van onderzoek, eenigszins kwalijk genomen, dat zoo menige liefelijke waan der overlevering gebleken was slechts fictie, verbeelding te zijn geweest, even als Schiller aan de spiritualistische christelijke godsdienst het verjagen der plastische Grieksche goden niet vergeven kon. Mijns inziens klaagt men zonder grond. Vooreerst, zelfs al was ons alle poëtisch genot ontnomen, is ons in de plaats daarvan zooveel schoons en goeds door de moderne maatschappij geschonken, dat het jammeren over het verlorene in waarheid ondankbaar mocht genoemd worden. Ook het godsdienstig gevoel, ook de grootsche combinatiën en generalisatiën der wetenschap, om van andere motieven te zwijgen, heffen ons hoog, zeer hoog boven het triviale en alledaagsche. Ook zij kunnen aandoeningen in ons wekken, ons een enthousiasme schenken, dat wel geen plastiek is, maar niet minder zuiver, niet minder verheffend, niet minder veredelend vooral, dan het edelste aesthetisch genot. Laten we voorzichtig zijn. Conventioneele moraal, conventioneel dogma en conventioneele wetenschap hebben het in ons sluimerende aesthetische gevoel verstikt, of liever trachten te verstikken. Sommige der reinste aandoeningen, waarvoor een menschelijk hart vatbaar kan zijn, zijn door de Kerk als goddeloos gebrandmerkt, door de wetenschap als kinderachtig weggeworpen. Zooals gewoonlijk is de reactie gekomen en hevig in verhouding der actie. Het aesthetisch genot was genegeerd; het wenscht nu alleen te heerschen. Het was ongodsdienstig verklaard; het wenscht nu de éenige godsdienst te zijn. En zooals altijd ligt de ware weg in het midden.

De ontwikkeling van ons aesthetisch gevoel is een gewichtige hefboom tot onze veredeling, maar niet de éenige. Andere gevoelens, andere gewaarwordingen moeten met haar ons hart deelen. Wij *kunnen* ons niet ontdoen van onze wetenschappelijke, moreele, godsdienstige overtuigingen, al wenschten we het. Ja zelfs, ons aesthetisch gevoel is langs wetenschappelijken weg in ons ontwikkeld en met de wijsbegeerte onafscheidelijk verbonden.

Derhalve, ook al waren Schiller's grieven gegrond, moesten we dankbaar erkennen, dat, terwijl ons veel ontnomen was, ons veel was gegeven. Maar ze zijn daarenboven zeer onbillijk. De wetenschap heeft zich wel is waar niet gunstig betoond aan de objectieve poëzie, maar de poëzie van het gevoel, de lyrische, is tot eene, aan de oudheid onbekende, hoogte opgevoerd. De wetenschap is niet de vijandin van diep, innig gevoel; integendeel. Waar men haar het woord des dichters voor de voeten werpt:

> Zij geven, ach! niet altijd gloed
> Der waarheid helle stralen,

daar boet zij voor de zonden harer beoefenaars. En vervolgens: het is waar, de critische, vorschende wetenschap heeft aan vele dingen het schoone omhulsel ontrukt, en de naakte waarheid is meestal lang zoo bekoorlijk niet. Maar wat zou dat? Omdat mijn wetenschap mij verbiedt te gelooven, dat Helios den zonnewagen ment en Zeus den bliksem slingert, omdat ik weet, dat Karel de Groote geen tochten van belang in Spanje gedaan heeft en Arthur's bestaan minstgenomen twijfelachtig is, is daarom al het heerlijke der Grieksche en middeleeuwsche poëzie voor mij ongenietbaar? Het zou zoo zijn, als het wonderbare de conditio sine qua non was van de voortreffelijkheid dier gedichten. Maar dit is niet zoo. Wat de sympathie van alle eeuwen aan die grootsche werken verzekert, is, dat de beweegredenen van liefde en haat, die hunne helden bewogen, weerklank vinden in onze eigene harten, omdat hun blijdschap ook ons tot vroolijkheid kan stemmen, en hun droefheid tranen lokt uit onze oogen. Het algemeen menschelijke element is er scherp en waar genoeg in uitgedrukt, om zich te kunnen losmaken uit den rand van een vergaan geloof en krachteloos geworden motieven.

De meesterstukken der dichtkunst laten ons dus niet ongevoelig. Zoo veel verbeeldingskracht hebben de goed georganiseerden onder ons nog wel overgehouden. We bewonderen, maar onze bewondering is toch eene andere als die van de primitieve tijdperken, welke die meesterstukken hebben voortgebracht. Of liever, we bewonderen ze meer, maar gevoelen ze minder. Realiteiten kunnen de scheppingen der dichtkunst voor ons niet meer zijn. Ze kunnen bij ons niet meer de hevige aandoeningen wekken, die we zouden ondervinden, als aan ons of de

onzen hetzelfde overkwam. De droefheid, als een geliefkoosde held of heldin sterft, is niet meer gelijk aan die welke ons bevangt bij het sterfbed van onze geliefden. We weten, dat de poëzie en hare gestalten *kunst* zijn. En, wonderlijk genoeg, het zijn juist de dichters geweest, die ons dit geleerd hebben. Zoodra zij, hetzij uit overmatige bewondering, hetzij uit een diepgevoelde onmacht om zonder dien steun iets goeds voort te brengen, oudere modellen gingen navolgen, moesten ze natuurlijk gaan waarnemen en vergelijken en uit hunne verschillende voorbeelden een geheel trachten zamen te stellen van die deugden, waardoor deze zoo schoon waren en zij, de navolgers, dezelfde indrukken wenschten na te laten. *Uit de navolgingszucht der dichters is de literarische critiek ontstaan.*

Even als elke wetenschap heeft ze dus aan practische behoeften haar ontstaan te danken. Ze heeft de kruk moeten zijn voor hen, die zonder het steunsel niet op eigen beenen konden staan. Een slechte kruk trouwens! Laat iemand zoo nauwkeurig en verstandig mogelijk al de voorschriften navolgen, die Horatius en Boileau in hunne Ars Poëtica ten beste hebben gegeven, en zien we eens, welke poëzie er op deze wijze voor den dag zou komen. Mijns inziens zou de straatpoëet het van zulk een dichter winnen. Zelfs zij, die, met beter inzicht van de wijze, waarop men dichters navolgen moet, niet de voorschriften der critici, maar de oudere modellen zelve tot voorbeeld nemen, zelfs zij, hoe talentvol ook, brengen niets voort, dat ook met het minder gelukte van de modellen de vergelijking doorstaan kan. De scheppende geest, de inspiratie, het ‘aus Einem Guss’ ontbreekt, en het ontbreken daarvan is altijd meer of min voelbaar. Maar wie heeft ooit hulp bevonden bij voorschriften als deze:

> Des héros de roman fuyez les petitesses:
> Toutefois aux grands coeurs donnez quelques faiblesses(*),

of wel:

> N'allez pas, dès d'abord, sur Pégase monte
> Crier à vos lecteurs d'une voix de tonnerre:
> Je chante le vainqueur des vainqueurs de la terre.

en:

> Tout ce qu' on dit de trop est fade et rebutant,
> L'esprit rassassié le rejette à l' instant.

En van denzelfden aard zijn de meeste dier wijze lessen, die in hare algemeenheid even veel en even weinig op alle mogelijke gevallen

(*) Ik citeer met opzet die plaatsen uit Boileau, die met gezegden van Horatius' Ars Poëtica gelijkluidend zijn.

passen. Aan de literarische critiek regels te vragen om daarna meesterlijke gedichten te vervaardigen is even onzinnig, als door het vlijtig bestudeeren der logica een scherpzinnig denker, der rhetorica een welsprekend redenaar te willen worden.

Is dit een reden, om de studie der rhetorica en logica te veroordeelen? Met evenveel recht zou men de studie der physiologie veroordeelen, omdat niemand beter loopt, als hij weet, welke spieren hij al loopende beweegt en beter spreekt, als hij weet hoe bij elken klank zijn stembanden zich vernauwen of uitzetten. Even als elke werking van ons lichaam of van onzen geest, is de poëzie een organisme, natuurlijk bedongen door het bestaan van den mensch, maar onafhankelijk van zijn willekeur, en werkende naar eigen, vaste wetten. *Die wetten te willen kennen is het streven der moderne wereld; die wetten na te vorschen is de taak der wetenschap*, *wier algemeene bevindingen aesthetica, wier speciale onderzoekingen literarische critiek worden genoemd.*

De literarische critiek is dus, met alle andere wetenschappen, aan de behoeften van het oogenblik ontsproten, en even als elke andere wetenschap heeft ze zich weldra aan die slavernij ontwrongen en is haar eigen weg gegaan. Ook dit heeft ze met elke andere wetenschap gemeen, dat in haar jonge dagen hare pretensie onbegrensd en hare methode verkeerd was. Een historische studie der aesthetica en der literarische critiek sedert de laatste tachtig jaren zou leerrijk en interressant in de hoogste mate zijn. Ze zou de geschiedenis behelzen van veel belachelijke aanmatigingen en veel onbegrijpelijke domheden, van blind zoeken in het helderste licht, van veel verderfelijke invloeden. Ze zou toonen, hoe men in den laatsten tijd, geleerd door de fouten van vroegeren, heeft getracht naar een langzamere, maar betere methode, hoe eindelijk die methode betere vruchten draagt, echter niet dan nadat veel tijd, die misschien had kunnen besteed worden aan de optrekking van het gebouw, zoek was geraakt aan het omverhalen van het vroegere, op onvaste fundamenten opgerichte huis en het wegruimen van het overal den grond versperrend puin. Het is het eigenaardig lot van alle wetenschappen, dat haar roeping een poos lang bestaat in slechten.

Maar een dergelijke geschiedenis, hoe aantrekkelijk ook, ligt nu buiten mijn weg. Het zij mij genoeg, er enkele aanwijzingen voor te kunnen geven. Die enkele aanwijzingen mogen voldoende zijn om mijn beweren van zoo even te staven, dat de literarische critiek een verkeerde methode volgde, en met de daardoor verkregen, eveneens onjuiste resultaten, alle verschijnselen trachtte te verklaren, dat is, ze er naar te verwringen.

De ware methode voor haar is die van elke wetenschap: de inductieve. De te observeeren stof is de gezamenlijke literatuur van alle volkeren, voor zooverre die ons bewaard is gebleven. Om die waarne-

ming tot goede resultaten te doen leiden, is vooral noodzakelijk, dat de waarnemer met genoeg verbeeldingskracht en gevoel begaafd zij, om bij het bestudeeren der literarische gedenkstukken de indrukken en aandoeningen te ontvangen, die het hun bestemming is achter te laten in het gemoed van den daarvoor ontvankelijken lezer. Want het is een verkeerde waan, dat de critiek indrukken zou kunnen geven aan hem, die van nature daarvoor niet vatbaar is. *De critiek kan slechts de ontvangen indrukken trachten te verklaren; soms trachten ze te rechtvaardigen*, *soms ze te veroordeelen.*

Met dat doel nu bestudeert de beoefenaar der literarische critiek de overblijfselen van elke hem toegankelijke literatuur, zich steeds rekenschap trachtende te geven van de indrukken van hem zelven en vroegeren, voor zooverre hij die raadplegen kan; de in vorm en inhoud overeenkomende werken van verschillende tijden vergelijkende, om de aan allen gemeenschappelijke trekken af te zien; oplettende, welken invloed het karakter, het klimaat, de geschiedenis van een volk kan hebben op het genre en de betrekkelijke waarde van zijne letterkundige voortbrengselen; acht gevende op het ingrijpen der wijsgeerige, godsdienstige en sociale richtingen in de literatuur; onderzoekende welke verhouding er is tusschen inhoud en vorm, tusschen het werk en den schrijver; onderzoekende wat het doel is van elk literarisch voortbrengsel, òf dat doel is bereikt of niet, door welke middelen het al of niet bereikt is; onderzoekende, wat het individueele in elken schrijver uitmaakt, wat de eigenaardige kenmerken zijn der verschillende genres, welke verschillende omstandigheden van buiten de ontwikkeling van eenig genre hebben bevorderd of belemmerd; kortom, naar alle kanten heen de bijzondere verschijnselen waarnemende en toetsende en vergelijkende, om zóó langzaam op te klimmen tot die groote generalisatiën, waardoor onze geest zich hoog als de adelaar in de lucht kan verheffen boven de enkele feiten, en van een duizelingwekkend verheven standpunt de aaneenschakeling kan overzien en begrijpen van gansche reeksen verschijnselen, waarvan we anders slechts een oneindig klein gedeelte waargenomen en den samenhang in het geheel niet begrepen zouden hebben.

Niemand zal loochenen, dat deze taak een grootsche is. Maar tevens, dat ze moeilijk is in verhouding van dat grootsche, en dat ze een ruimte van blik, een fijnheid van waarnemingsgave en uitgebreidheid van kennis eischt, als bij één man bijna niet aanwezig verondersteld kan worden. Het zal dan ook niemand verwonderen, dat op het einde der achttiende eeuw, het ontwaken der literarische critiek in de moderne literatuur, - want ik spreek nu niet van de critiek bij de ouden, en in de middeneeuwen was deze tak van menschelijk weten onbekend, - dat in de achttiende eeuw de critici een zóó verheven ideaal zich niet voor oogen stelden en hunne methode wel wat te wenschen overig liet. *Het verkeerde echter hunner methode*, waarvan ik reeds

meermalen gewag heb gemaakt, *bestond niet in het niet volgen van de inductie.* Men zuigt geen regels uit zijn duim. *Maar ze verrichtten de inductie haastig en slordig; ze hielden daardoor bijkomende omstandigheden voor het wezen der zaak en individueele eigenaardigheden voor kenmerken van algemeenen aard*, *en ze veroordeelden op hoogen toon al wat met hun regels niet scheen te strooken.*

Een paar voorbeelden, hier en daar bijeen vergaard, mogen hier hunne plaats vinden, opdat ik niet zonder bewijs zoo streng schijne geoordeeld te hebben.

Men begint natuurlijk met de moeilijkste vragen, met de groote questie, wat het eigenaardige der genres is. Wat is, vroeg men, een episch gedicht? Voltaire heeft een Essai sur la Poésie Epique geschreven, en volgens zijn gewoonte de definities van zijne voorgangers bespottelijk gemaakt. ‘Een episch gedicht,’ zeide een, ‘is een lang verhaal, uitgevonden om een waarheid der moraal te onderwijzen, en waarin een held eene zekere groote daad volvoert met behulp der goden in den tijd van een jaar.’ - ‘Uw definitie is volkomen valsch,’ antwoordt hem Voltaire, ‘want, om nu niet te onderzoeken of de Ilias van Homerus met uw regel overeenstemt, de Engelschen hebben een episch gedicht, waarvan de held, wel verre van met goddelijke hulp een grootsche onderneming te volbrengen, en dat wel in één jaar, door den duivel en zijne vrouw in één dag bedrogen en uit het paradijs verjaagd wordt, omdat hij aan God ongehoorzaam is geweest.’

Voltaire heeft gelijk. Maar zijn zijn eigen opmerkingen beter? ‘Een heldendicht,’ zegt hij, ‘moet overal gegrond zijn op het gezond verstand en versierd door de verbeeldingskracht; de handeling moet groot, belangrijk, eenvoudig en volledig zijn, en deze wijze eenheid moet versierd zijn met een verscheidenheid van episoden, als ledematen van een stevig en wel geproportioneerd lichaam.’

Het zou met ons inzicht en onze waardeering van het epos slecht staan als niet voortgezette studie ons van dergelijke bepalingen had terug gebracht. Voltaire en zijn tijdgenooten begrepen van den aard van het epos niets, omdat ze niets begrepen van het ontstaan, niets van de voorwaarden, waaronder het ontstaan kon. En hoe zouden ze? Ze kenden alleen Homerus. En eigenlijk kenden ze Homerus zelf slechts door de navolging van Virgilius. ‘Homerus heeft Virgilius gemaakt, zegt men; indien dit zoo is, is het ongetwijfeld zijn schoonste werk.’ Deze phrase is van Voltaire, en aan zijn zoo even genoemd werk ontleend.

Zoo nam men waar, en naar zulke waarnemingen beoordeelde, dat wil zeggen veroordeelde men. Voltaire zelf vergelijkt een weinig verder in hetzelfde werk, in zijn hoofdstuk over don Alonzo de Ercilla, den schrijver der Araucana, een stuk uit dit gedicht en een stuk uit de Ilias, en zonder aarzelen kent hij den palm der overwinning toe aan den Spaanschen dichter. De lezer is waarschijnlijk benieuwd te

hooren, waarom. Toen de twist uitbrak tusschen Agamemnon en Achilles, de verderfelijke twist, wiens noodlottige gevolgen het onderwerp der Ilias uitmaken, stond Nestor op, de wijsste der Grieken, en sprak aldus. ‘Welke voldoening zal het voor de Trojanen zijn, als ze over uw tweedracht zullen hooren spreken. Uw jeugd moet mijne jaren eerbiedigen en zich aan mijn raad onderwerpen. Ik heb vroeger helden gezien, grooter dan gij. Ik vergezelde hen in den oorlog en hoewel ik jong was, had mijn welsprekendheid macht over hunne gemoederen, zij luisterden naar Nestor; jonge strijders, luister dus naar de raadgevingen, die mijn grijsheid u geeft.’ Aldus de Nestor van Homerus, volgens Voltaire's vertaling, op wier getrouwheid nogtans wel wat valt af te dingen. De dichter der Araucana doet dit beter. Ook in het leger der Zuid-Amerikaansche barbaren breekt een twist uit over de vraag, wie opperbevelhebber zal zijn. Een oude cacique Colocolo, ‘even oud als Nestor, maar niet zoo met zichzelf ingenomen als deze,’ zegt Voltaire, tracht den twist bij te leggen en spreekt aldus: ‘Caciquen, doorluchtige verdedigers van het vaderland, niet het eerzuchtig verlangen om het bevel te voeren, zet mij tot spreken aan. Ik beklaag me niet, dat ge met zooveel ijver twist over een eerepost, die misschien aan mijne hooge jaren zou toekomen, maar het is mijn teederheid voor u, de liefde die ik aan mijn vaderland verschuldigd ben, die mij aandacht doet vragen voor mijne zwakke stem.’

Overweeg nu, gaat Voltaire voort, of het wijs is van Nestor, zooveel van zijn wijsheid te spreken; of het een veilig middel is om de aandacht der Grieksche vorsten te trekken, hen te stellen beneden hun voorouders; of de geheele vergadering met genoegen Nestor kan hooren zeggen, dat Achilles de dapperste is der aanwezige hoofden; en vergelijk het aanmatigende en onbeleefde gebabbel van Nestor met de zedige en verstandige woorden van Colocolo. En op deze gewichtige gronden heeft Homerus het verloren.

De beoordeelingen, die anderen over Voltaire's Henriade gaven, zijn, zoo mogelijk, nog bespottelijker. Op dezen regel van het tweede gezang:

> Vous verrez dans Paris ses prêches criminels,

leest men de volgende aanteekening: ‘Men heeft den schrijver kwalijk genomen, het woord *preek* in een episch gedicht geplaatst te hebben. Hij antwoordt, dat men er alles in kan brengen, en dat het epitheton: *misdadig* de uitdrukking nog meer verheft.’ Het ware te wenschen, dat er geen ernstiger aanmerkingen op de Henriade konden gemaakt worden.

Zoo heeft bij ons Witsen Geysbeek om even gewichtige redenen een doemvonnis over Vondels Gijsbrecht van Aemstel uitgesproken. Waar

Willebrord, de vader van het Karthuizer klooster, het eerst optreedt met de woorden:

> Mijn welgeboren heer! de zoete Jezus zij
> Met u en uwe stad, en sta u eeuwig bij
> In alrehande nood,

daar wordt op deze woorden aangemerkt: ‘Dit is geen treurspelstijl, maar monnikentaal, waardoor het stuk een geheel middeleeuwsch triviaal voorkomen krijgt.’ Alweder, het ware te wenschen, dat de latere critiek geen andere dan zulke aanmerkingen te maken had, die als veroordeelingen bedoeld, inderdaad lofspraken zijn.

Maar van de vereischten van het drama had men even weinig begrip als van die van het epos. Horatius had gezegd, dat een drama niet meer en niet minder dan vijf bedrijven mocht hebben(*), derhalve een drama had vijf bedrijven. Corneille had in navolging der Grieken, zooals hij meende, zijn beroemden regel gesteld van de drie eenheden; derhalve een drama moest aan de wet der drie eenheden voldoen. En het kwam den critici niet in den geest te onderzoeken, of een drama zonder die noodzakelijk gewaande vereischten goed en met deze slecht kon zijn. Toch heeft de vraag naar den aard van het treurspel onze critici meermalen bezig gehouden.

Nog een voorbeeld. In de Mnemosyne, door de beide Tydemans en Bodel Nijenhuis uitgegeven, leest men het volgende, in eene ‘Proeve van Lofrede op Mr. Hieronymus van Alphen’: ‘Heeft Homerus onsterfelijke eer verworven door het meesterstuk der dichtkunst, hetwelk hij der beschaafde wereld eenmaal leverde: - schittert zijne Iliade door inwendigen oorspronkelijken glans, en is deze, zonder wedergade, eenig in hare soort; van Alphen moge al niet dat verhevene en moeijelijke vak der poëzy beoefend, of die hooge majestueuse vlugt genomen hebben: hij heeft in zekeren zin meer gedaan dan de Jonische Bard ooit verrigtte. Zijn de heldenzangen van dezen, bij al het voortreffelijk eenvoudige in dezelve doorstralende, echter geheel voor zijnen leeftijd, voor een kinderlijk menschdom geschikt, terwijl de kunstrigter en geleerde, de man van geoefenden smaak en echt schoonheidsgevoel er alleen de verhevenheid en waarde in opmerkt en bewondert: van Alphen heeft niet alleen voor zijnen tijd, maar voor het thans levende en nog opkomende geslacht, ja, voor geslachten en geslachten na ons geschreven; en doet hij ons al niet de taal der Goden hooren, schildert zijn dichtpenseel ons zulke grootsche en meer dan menschelijke karakters niet, in de taal des vierjarigen kinds leert hij zelf den man, wat hem verstandig maken, en den kleinen knaap, wat hem tot een deugdzaam mensch vormen kan.’ Neen! het is al te gek!

(*) Neve minor neu sit quinto productior actu Fabula.
Horat, Ars Poët. vs. 189.

Homerus en van Alphen! De Ilias en de kindergedichtjes! En dit schreef men in den jare 1829!

Met de eigenlijk gezegde literarische critiek, de recensiën, stond het nog erger. Het recept was klaar, voor de vrienden de honiglepel, voor de vijanden de roe. Wie kent de geestige wijze niet, waarop Braga de toenmalige recensenten gehekeld heeft? Dan eens geeft hij ons een ‘recept voor eene recensie in de Letteroefeningen,’ dan weer laat hij ons een ondeugend kijkje nemen in de memoranda van een man van 't vak, dan weer verkoopt hij 't geheim van de stereotypen, die de ingredienten waren van elke recensie.

Nonum in annum prematur.
Richting. Verdienstelijk. Doel.
Subjectief. Objectief. Later.
Vroeger. Verbeelding. Gevoel.
Oefening. Bilderdijk. Fictie.
Prulpoeet. Lauweren. Dictie.
Warmte. Gewrongen. Model.
Aanleg. Geen aanleg. Erraten.
Meesterstuk. Platen. Geen platen.
Letter en bandjen zijn wèl.

Dergelijke critieken hebben meer geschaad dan men oppervlakkig denkt. Zij hebben het oordeel der lezers niet geleid maar bedorven. Als de critiek niet al te onzinnig is, hecht de lezer, de zeer beschaafde lezer zelfs, er veel gewicht aan, en, waar zijn oordeel met dat van den criticus niet overeenkomt, is hij gaarne geneigd, voor dezen de vlag te strijken. Niet, omdat hij uit zich zelven niet weet, of hetgeen hij leest gezond menschenverstand bevat, zooals Fokke Simonszoon in een booze luim beweerde. Maar de lezer is zich bewust, dat hij wel indrukken heeft ontvangen, maar niet gewoon is, zich rekenschap van die indrukken te geven; hij weet dat hij niet genoeg modellen met aandacht overwogen heeft, om zeker te zijn van de kunstwaarde der hem geboden werken; hij weet, dat hij niet genoeg bedreven is in de literarische geschiedenis van zijn tijd, om aan de richting van den schrijver recht te laten wedervaren.

Langzamerhand is ook bij ons de critiek gaan begrijpen, dat ze met nauwgezetheid, met ijver, met wetenschap toegerust, hare moeilijke taak moest ten einde brengen. ‘De literarische kritiek van den nieuwen tijd is een moeijelijke methode;’ heeft ook de heer Huet in de Voorrede zijner Fantasiën getuigd, ‘en zulke methoden zijn de slechtsten niet.’ Met de stichters van de Gids is een nieuwe periode voor haar aangebroken, maar vooral is Prof. Geel de reus geweest, op wiens schouderen wij jongeren allen staan, wiens voetstappen te drukken onze eerste plicht moet zijn.

Het zij verre van mij, te beweren, dat de moderne literarische

critiek haar programma reeds uitgevoerd, dat ze haar ideaal bereikt heeft. Vele gewichtige vragen zijn nog onopgelost, enkele nauwelijks gesteld. Omtrent vele der groote beginselen zijn alle critici het op lange na niet eens. Maar één ding staat tegenwoordig vast, en dat eene is van het hoogste gewicht. De richting, waarin zich de aesthetica en de literarische critiek te bewegen heeft, staat thans allen levendig voor oogen, en bij de meesten heerscht een lofwaardig streven om den moeilijken weg getroost te volgen en het verwijderde ideaal manmoedig voor oogen te houden. De zelfs maar gedeeltelijke uitvoering van hetgeen wij wenschen, is niet de zaak van één man, noch van één leeftijd. Maar vereeniging van krachten zal ook hier helpen. Eenheid van streven zal ook hier over veel duisters licht verspreiden. Wij wenschen het moeilijke, maar het goede. Dit besef zal ons kracht geven!

En de heer Huet? Als hij aan den tempel der critiek aanklopt met zijne Litterarische Fantasiën, zal ook hem toegeroepen worden:

> Dignus, dignus es intrare?

We zullen zien.

(Wordt vervolgd.)

H.J. POLAK.

Volkslitteratuur.

Meditatien van een Drentschen schoolmeester. Te Assen, bij de Erven D.H. van der Scheer, 1869. le stuk.

‘Wie ik ben?

Een schoolmeester.

Over 25 jaren is die titel veranderd in dien van *docent*, maar dan ben ik al dood-geschoolmeesterd.

Op twintigjarigen leeftijd stond ik aan 't hoofd eener dorpsschool, was tevens mijn eigen hulponderwijzer, verder koster, doodgraver, klokkenluijer en zaakwaarnemer zonder patent en zonder salaris.

Tractement ongeveer *f* 300.

Men noemde mij, toen ik in functie trad, een zoetprater en geleerd.

Zeker was ik van een verliefd temperament. 's Avonds wandelde ik als de maan scheen en de boeren over de halve baanderdeur hingen te gapen, gaarne op den esch. Dan smolt mijne ziel bij het zachtkens suizen der korenaren, waarboven mijn hoofd uitstak en strak

was mijn oog op Luna gerigt, waarmêe ik al vrij vroeg in innige verstandhouding stond.'

Aldus leidt de Drentsche schoolmeester, in deze zijne eerste meditatie, zich zelven bij zijne lezers in. Hij verhaalt ons verder hoe hij zijne winteravonden doorbracht met het lezen der boeken, die de Dominé en de Doctor hem gaven en met visites bij 'den boer', waar hij veel dunne chocolade dronk en reciteerde totdat de meisjes bitter schreiden en de overigen in slaap vielen. De chocolade en *Bellamy's roosje* - zijn lijf-versje - brachten hun interest op. De schoolmeester werd verliefd en trouwde: 'eene der dorps-schoonen, die 't jammerlijkst schreide, veroverde al spoedig mijn jeugdig schoolmeesterlijk hart en op mijn 21sten verjaardag was ik gehuwd met een 18-tje, een teêre ziel onder een katoenen jak, de bovenste verdieping goed georganiseerd, manieren naar de linksche kant, eene jufvrouw Bartjes die aldus rekende: de helft van 4 is (voor mij) 3 en de rest voor een ander.'

Het verhaal, in dien luimigen trant begonnen, krijgt echter spoedig een ernstige, droevige tint. De Drentsche schoolmeester beschrijft zijne verdere lotgevallen: hoe hij met kind op kind gezegend werd; hoe de porties eten hoe langer hoe kleiner werden; hoe hij vruchtelooze pogingen deed om zijn lot te verbeteren; hoe hij zich afsloofde in de school en nog eens afsloofde om 'voor zijn examen te leeren', en hoe de 'dooije schoolmeester', zooals de schoolopziener hem eenmaal, in eene opwelling van ontevredenheid over zijn vroegtijdig huwelijk had genoemd, bij elk examen op nieuw teleur gesteld, altijd voorbijgegaan en nimmer naar eene betere plaats beroepen werd. Die bladzijden, waarin het intieme leven van dezen Drentschen dorpsschoolmeester en zijn gezin worden geschetst, zijn meesterlijk in haar eenvoudigheid en verraden eene diepte van gevoel, die te meer aantrekt naarmate ze bij onze hedendaagsche schrijvers zeldzamer wordt aangetroffen. In de wereld, en vooral in de boerenwereld van een Drentsch dorp, is 'te veel gevoel' echter eene noodlottige gave en zeker geen middel om gelukkig te zijn en in den gewonen zin des woords vooruit te komen. De arme schoolmeester was hiervan weldra overtuigd, en treffend is de verzuchting, die hij eenmaal, op een avond nà een gelukkigen dag, in het Dagboek nederschreef, waarin hij gewoon was op te teekenen wat hij gezien en gevoeld had: 'Ach, ik ben te veel *gevoels*mensch, en zal ik ooit wijs, ooit levenskloek worden? Wat ik weet en niet weet, zijn zoo vele steenen des aanstoots op mijn pad en te laat ontdek ik gewoonlijk dat ik beter had kunnen spreken en handelen. Mijne denkbeelden en neigingen zijn niet in staat om met het koude egoïsme der wereld, ook der boerenwereld, rekening te houden.' Wie zóó schrijft en zóó gevoelt, en 30 jaren lang schoolmeester op een boerendorp is geweest, moet veel geleden hebben, en wel mocht de schoolmeester zich gelukkig prijzen dat hij in de berekenende

boerendochter, die zoo goed wist dat de helft van 4 (voor haar) 3 was, eene levensgezellin gevonden had, die met den fijnen tact, aan vrouwen zoo eigen, en met onuitputtelijke teederheid zijn leed wist te verzachten en hem, na elke teleurstelling, wist te troosten en op te beuren.

De strijd was eindelijk gestreden. De schoolmeester besloot zijn leven in zijn dorp te eindigen en van verdere pogingen om zijn lot te verbeteren, af te zien. Maar nu bekroop hem de lust om enkele gedeelten van zijn Dagboek in de wereld te zenden, en daaraan hebben wij deze eerste *meditatie* te danken, waarvan wij den inhoud nog in eenige trekken zullen schetsen.

De Drentsche schoolmeester wijdt zijn eerste hoofdstuk natuurlijk aan - Drenthe. Hij vergelijkt het Drenthe van thans met het Drenthe van weleer. Vroeger Asschepoetster onder de zusters is Drenthe, thans eene provincie, die boven allen genoemd kan worden wanneer er sprake is van vooruitgang en ontwikkeling op elk gebied. Daar is kracht, daar is leven, daar is een ernstig streven naar vermeerdering van kennis en welvaart. En, zooals gewoonlijk, is de vooruitgang op materieel gebied gepaard gegaan met vooruitgang in politieken zin. Hetzelfde gewest, dat vroeger als ultra-conservatief was te beschouwen, zendt thans Thorbecke en Gratama naar de Tweede Kamer. Het conservatisme heeft daar voor goed uitgediend. Dezelfde geest van initiatief, die den veengrond bewerkte, aan den landbouw een nieuw leven gaf, kunstwegen en kanalen bij menigte te voorschijn riep en op vele punten genootschappen en vereenigingen van wetenschappelijken aard deed ontstaan, diezelfde geest heeft de nevelen van onkunde en volksvooroordeelen weggevaagd en het liberalisme over aartsvaderlijke bekrompenheid en provincialisme doen zegevieren. Waar materieele ontwikkeling is, ontwikkeling door eigen kracht en inspanning, niet door protectionisme en kunstmatige opdrijving verkregen, is het rijk der ‘dompers’ voorbij. Waarom zijn de boeren in de Noordelijke provinciën liberaal en in Utrecht en Holland hyper-orthodox en conservatief? Men onderzoeke eens den toestand van den landbouw in beide deelen des lands, en het verschijnsel wordt van zelf duidelijk. De ‘vrije Drenth’ is liberaal omdat hij krachtig, werkzaam, handelend is, en de boeren op de Veluwe en in Utrecht en Zuid-Holland zullen liberaal worden wanneer meerdere stoffelijke vooruitgang hen tot meerder besef van eigenwaarde en grooter gevoel van zelfstandigheid zal hebben gebracht. Het is geen toeval dat Thorbecke in Assen gekozen is geworden, dat Groningen en Friesland liberalen kiezen voor de Tweede Kamer, maar een verschijnsel, eene openbaring van de kracht en ontwikkeling, die daar bestaan, en het schijnt ons even ondenkbaar dat het Noorden weder conservatief worde als wij het voorshands onmogelijk achten dat de Veluwe of de Krimpenerwaard tot de verkiezing van liberalen medewerken.

Verkeerd en eenzijdig zoude het echter zijn verhooging van materieele welvaart als de éenige bazis van sociale en intelleetueele ontwikkeling te beschouwen. Die ontwikkeling moet ook rechtstreeks bevorderd worden door onderwijs, eerst in den vorm van schoolonderwijs, later in dien van volksgeschriften, volksbladen en volkslezingen. En op dit gebied is nog zeer veel, bijna alles te doen. Wie in de gelegenheid is geweest de boeren van nabij gade te slaan, heeft zich kunnen overtuigen op welk eene treurige, geestelooze wijze de lange winteravonden, als het licht reeds ten vier of vijf uur ontstoken is, worden doorgebracht. Onze schoolmeester geeft daarvan trouwens eene schets, die uit het leven gegrepen is.

'Wat doet de boer bij dat licht van vijf tot tien uur?

De Eva's, jong en oud, verloochenen ook in de avonduren haar beweeglijken aard niet en 't huisbestier brengt altijd zijne verschillende bewegingen mede, terwijl het spinnewiel van sommigen de welbekende taak eischt; maar wat verrigten de heeren der schepping, als het vee verzorgd is, de tafel een effen vlak vertoont en om den vlammenden haard een halve cirkel van breedgeschouderde Drenthen is getrokken? Zit niemand van hen te lezen? Leest iemand iets voor? Maar heeft men boeken? En *wat* zou er gelezen worden? Starende in de haardvlammen, zit de een te breijen, de andere hanteert het mes om iets te snijden, een derde houdt zich onledig met observatiën ten aanzien van het verhittingsvermogen der plaat, een vierde geeft zich eenige nuttelooze moeite om te denken, een vijfde maakt een volstrekt niet verrassende opmerking over 't weêr, de zesde schopt den luijen huishond van zijn plaat-domein, de zevende, een buurman, rookt zonder een woord te spreken 'krol' van *Liefting* uit den grooten zak van den boer en eens zoo hard als in zijn eigen huis, omdat het hem geen geld kost, en de boer zelf, in een hoek gezeten, gaapt gedurig tegen het gezelschap en werpt nu en dan een paar afgedwaalde turven en half verbrande boomstronken in den vuurgloed.

'Maar is er lectuur voor het volk of liever voor de *bevolking* van Drenthe?'

De schoolmeester verhaalt ons verder waarin, voor hetgeen de Franschen *le peuple* noemen, de lectuur in Drenthe bestaat. De *Drentsche Courant*, zedelijke en godsdienstige geschriften als de *Wegwijzer ten leven*, leerredenen, de vlugschriften van Zaalberg, ziedaar hetgeen nog het meeste aftrek heeft; de afgescheidenen en confessioneelen lezen hunne preeken en traktaatjes in de tale Kanaäns. Goede lectuur tot opscherping van het verstand, tot intellectuëele ontwikkeling van het volk in de ruimste beteekenis van het woord, volks-lectuur, die boeit en leert, die gezonde denkbeelden geeft over Staats- en Volkshuishoudkunde, over onzen regeringsvorm in 't algemeen, over de provinciale en gemeentewetten, over belastingen enz., daarnaar vraagt men te vergeefs.

Zijn er dan in Drenthe geen schrijvers, geen personen vaardig met

de pen en in staat den juisten volkstoon te treffen? Voorzeker. Onze schoolmeester noemt verscheidene namen, ook buiten Drenthe gunstig bekend, en spoort hen aan om hunne krachten aan de ontwikkeling en beschaving des volks te wijden door populaire geschriften te vervaardigen over sociale en politieke vraagpunten: over werkverschaffing en bedeeling, wees- en armhuizen; over landbouw en landbouw-tentoonstellingen; over de tering, 'die jaarlijks in Drenthe zoovele menschen ten grave sleept', over de grondwet, de provinciale- en de gemeentewetten, die allen bij het volk, zelfs bij vele kiezers slechts bij name en althans niet in hare strekking en haren geest bekend zijn. Hoofdzaak is dat die geschriften klein van omvang en eenvoudig van taal zijn, ook dat ze kosteloos worden verstrekt, waartoe de vorming van een provinciaal fonds voor volkslitteratuur wellicht aanbeveling zou verdienen; veel geld geeft de boer en de kleine burger voor lectuur vooreerst nog niet. Misschien is het doel, dat de schrijver zich voorstelt, na de afschaffing der zegelwet nog het best door zeer kleine volksbladen te bereiken, want daarin kan het aangename met het nuttige gepaard gaan en een verstandige wenk omtrent landbouw of gezondheidsleer, naast het verhaal van den geheimzinnigen diefstal te B. of de spoorwegramp te Z., eene plaats vinden.

Ook volksvoorlezingen kunnen in hooge mate nut stichten. De schoolmeester meent dat zij de rederijkers-kamers of reciteer-gezelschappen, die de vroegere zanggezelschappen hebben verdrongen, kunnen vervangen of zich daarbij kunnen aansluiten De tegenwoordige rederijkers-kamers beantwoorden, op vele plaatsen, hoegenaamd niet aan het doel: oefening in het wèl lezen en goed declameeren. Veelal wordt daar de tijd verkwist met het van buiten leeren van tooneelstukjes, dikwijls immoreel van strekking of zouteloos, in den geest van het navolgende:

> 'Wil nu geen wissewasjes maken,
> Uw bliksemend gezicht heeft mijn gesnorkte borst
> Door een Argivisch vuur gebrâan als varkens-worst;
> Het is gedaan, uw oog heeft mij de ziel doorstooten,
> Uw mond beschaamt het rood der roodste bietekrooten!'

Het is Arlequin, die in een comedie-stukje, onlangs in eene kleine stad vertoond, aldus onder toejuiching van het publiek, tot Colombine sprak; en waar voor zulke walgelijke flauwheden nog een publiek te vinden is, mag men aannemen dat tot beschaving en ontwikkeling nog veel is te doen. Daar kunnen lezingen, aanvankelijk over zuiver praktische onderwerpen, over den veestapel, de hout-cultuur, hoofd- en buurtwegen, over landbevloeijing, brandwaarborg- en vee-verzekering-maatschappijen, spaarkassen en zoo meer, later over geschied-, letterkundige en politieke onderwerpen, veel nut doen. Aan hen, die daarvoor terug deinzen, die niet gaarne van te nabij met het volk in aan-

raking komen, die bevreesd zijn voor een volksman, een volkstribuun te worden gehouden, voert onze schoolmeester de woorden te gemoet, die de prins van Pückler Müskau - men ziet die Drentsche schoolmeester heeft wel wat meer gelezen dan de *Drentsche Courant* en de *Wegwijzer ten leven* - aan iemand te gemoet voerde, die op eenigzins smadelijke wijze over den grooten Ierschen volkstribuun O'Connell sprak: '*Daniel O'Connell ist wahrlich kein gemeiner Mann*, *wenn gleich der Mann des Volks.*'

Ook onze schoolmeester is een man des volks in de ware beteekenis van het woord, en meer dan iemand schijnt hij geschikt om die volksgeschriften zamen te stellen, waarvan hij zich terecht zooveel nut voorstelt. Er waait ons uit deze bladzijden, slechts hier en daar door eenig valsch vernuft en onnoodige uitweidingen ontsierd, een geest van eenvoud, van gezond verstand, van liefde voor het volk en voor zijne zedelijke en intellectueele beschaving tegen, die het hart goed doet en aan de werken van Erckmann-Chatrian doet denken. Hier is natuur, hier is gevoel. zucht voor het algemeen welzijn; en de schrijver spreekt zeker zijne innigste gedachte uit wanneer hij zijn geschrift aldus besluit: 'Te leven met en voor het volk, 't fondament te leggen van een gebouw op welks frontespice geschreven mag worden: *volksheil*, daartoe een enkelen steen, een weinig cement te mogen aanbrengen, mag reeds een voorregt heeten; maar hoe gelukkig moet hij zich gevoelen, die in staat is dat gebouw te helpen optrekken en de toekomst daarvan te verzekeren!'

Kan er uit *Vorden* iets goeds komen?

Eerstelingen. Gedichten van W. de Jong. Zutphen, W.J. Thieme en Comp. 1867.

Ons volk heeft eene bijzondere liefde voor verzen. Mooi behoeven ze niet te zijn, mits ze slechts rijmen, en ook dat neemt men zoo naauw niet; er zijn een tal van zoogenaamde twee- en vierregelige dicties in omloop, die niets anders met verzen gemeen hebben dan een zekere gedwongenheid in den vorm en de reputatie *dat* zij verzen zijn

Geene gebeurtenis, die algemeen de aandacht trekt, of zij wordt berijmd; een nationaal vreugdefeest zoowel als eene nationale ramp gaat in Nederland altijd en onvermijdelijk gepaard met ontboezemingen in gebonden stijl; de halve en kwart poëten stemmen hunne lier, soms ook in gezelschap van hen, die men gewoonlijk niet met hen op gelijke lijn stelt.

Geen bruiloft of familiefeest, waarop niet de blijken aan den dag komen dat menigeen der gasten in het geheim zich met verzen maken bezig hield of vrienden heeft, die het rijmen als uitspanning in toepassing brengen.

Kortom, de liefde voor verzen en de lust om ze te maken is in Neland algemeen, en de vruchten van dit genre der letterkunde beantwoorden vrij algemeen aan het getuigenis van den franschen schrijver: 'wat de moeite niet waard is gezegd te worden, zingt men.'

Slechts zelden vindt men in die uitingen der volksmuze eenige diepe gedachte. Men is tevreden als het rythmus gehandhaafd is en de rijmwoorden zijn gevonden.

Eene kleine zonde, een hiaat, een verkeerde klemtoon en dergelijke gaan onder de dichterlijke vrijheden door, en daar de beoefening der dichtkunst zoo algemeen is en de moeijelijkheden der techniek dus algemeen bekend, is men zeer vergevensgezind voor elkanders feilen en tekortkomingen.

Maar die lust om verzen te maken kan niet uitsluitend voortspruiten uit de zucht tot navolging, uit het toepassen van een algemeen gebruik. Er moet eene aandrift bij het volk zelf bestaan; en nu en dan ontvangt men daarvan dan ook de bewijzen, en geeft de volksmuze ons gedichten, wier inhoud hen aanspraak mag doen maken op den naam van poëzij.

Zulk een bundeltje verscheen voor eenigen tijd bij den heer W.J. Thieme te Zutphen. Het draagt den titel van *Eerstelingen, gedichten van W. de Jong.* Daarmede is echter de titel niet volledig afgeschreven: hij zegt ons tevens wie die W. de Jong is en, zoo men het boekske anders misschien had ter zijde gelegd, thans opent men het met eenige belangstelling, om te weten wat een *boere-arbeider*, zoo als de Jong zich noemt, van de poëzij zal maken.

Die titel - dit zij vooraf gezegd - is geene bescheiden inkleeding van de maatschappelijke positie des dichters. Deze is wat hij zegt te zijn: een boer, die het grootste deel zijns levens als arbeider op het veld gewerkt heeft en tot voor weinige jaren niets anders wist dan wat men op eene dorpsschool leert en op het platte land zeer spoedig verleert. Jaren lang sluimerde zijne gave of gaf zich slechts in zeer ruwe vormen lucht. Eerst later schafte hij zich de boeken aan, die het ontbrekende in zijne verstandelijke opleiding konden goedmaken. Hij maakte kennis met de gronden der taal die hij sprak; hij las veel en over allerlei onderwerpen, van elk vrij oogenblik gebruik makende om zich zelven te vormen voor de taak die de natuur hem had opgelegd. En thans schrijft de Jong zuiver hollandsch, is zijn kennis uitgebreid, zijn smaak geleid en geven zijne gedichten volkomen weder wat hij denkt.

Die gedachten zijn niet verheven, en de Jong behoort ook niet tot hen die verheven willen schijnen en geen beter middel daartoe ken-

nen dan onbegrijpelijk te zijn. Geen lied, geen regel, neen, geen woord vindt men in zijn bundel, dat aan gemaaktheid, aan jagtmaken op effect, aan valsch vernuft zijn oorsprong heeft te danken.

Is zijn beeld soms onjuist, zijne uitdrukking hier of daar gewrongen, eenig woord niet het ware, dan is dit te wijten aan zijne wezenlijke opvatting, niet aan eenig streven om iets verborgens, iets bijzonders te zeggen.

Hij herinnert aan Poot, niet enkel door zijn maatschappelijken stand, maar vooral door de natuurlijkheid van zijn talent; terwijl het gezond verstand, de zucht om te onderrigten hem verwantschap geeft met Cats, wiens diepen blik en ervaring hij evenwel niet bezit.

De meesten zijner verzen hebben dien naïeven godsdienstigen toon, vrij van mysticisme, die sticht door het gevoelige, geloovige en onmiskenbaar opregte. Zijne ode *aan den Nacht;* het *Licht; des Landmans Avondstond;* zijne *Hymne,* zijne *mijmering in het woud*, zijn zuivere ontboezemingen van een dichterlijk gestemd, geloovig gemoed. Andere gedichten aan het landmansbedrijf of aan dorpstoestanden ontleend, getuigen van zijn geest van opmerking en van zijn vernuft, evenzoo zijne berijmde verhalen: *Elsje,* de *Papegaai en de lijster*, *in Duizend Vreezen* en meer poëzy van dien aard, die wij weldra in een tweeden bundel zullen zien verschijnen.

Zonder te beweren dat in eene volmaakte maatschappij geene plaats is voor een dichter, gelooven wij toch ook niet, dat als maatschappelijke pligt is op te leggen, dichtbundels en dichters te ondersteunen. Maar waar wezenlijk talent wordt gevonden, daar is ieder, die het ontdekt, verschuldigd de opmerkzaamheid er op te vestigen. Bij onzen opregt gemeenden lof aan de verdiensten van den Boeren-arbeider, voegen wij daarom gaarne de aanbeveling om de gedichten van de Jong het lot te schenken, dat hun regtmatig toekomt. Door bekendheid aan zijne *Eerstelingen* te geven, meenen wij tot dat doel mede te werken, en wie misschien aan te groote ingenomenheid met een landman onze lofspraak mogt toeschrijven, wijzen wij op zijne straks genoemde *Hymne*, die wij hier afschrijven.

Almagtig God, die door uw kracht
Al wat bestaat te voorschijn bragt,
  Wie, wie roemt U naar waarde!
Wat luister, pracht en majesteit
Hebt gij alom ten toon gespreid
  In hemel en op aarde.

Op 't hoog bevel van uwen mond,
Werd, Groote God! deez aard gegrond,
  Gij scheiddet zee en wolken:
Uw magtwoord slechts, o Heer! gebood,
En voedsel uit de schors ontsproot
  Voor wat haar zou bevolken.

Wat ge eens gewrocht hebt door uw hand,
Hieldt ge eeuw bij eeuwen reeds in stand;
Uw almagt bleef steeds zorgen.
Nog praalt aan d' onbewolkten trans
Het zonlicht met den zelfden glans
Als in den eersten morgen.

En zien wij, in het nachtlijk uur,
De sterren aan het blaaaw azuur
Bij myriaden flonkren,
Die met de zilverblanke maan
Door u gesteld zijn op haar baan,
En nimmermeer verdonkren.

Ja, groote Schepper van 't Heelal,
In beemd, op veld, op berg en dal
Zien wij uw grootheid pralen.
Ja zelfs in 's afgronds diepste krocht,
Die 's menschen oog bereiken mogt,
Zien wij uw wijsheid stralen.

Wat gij begeert, wat gij gebiedt,
Eén wenk, één blik slechts en 't geschiedt;
'k Zie 't wolkfloers zamentrekken.
Een duistre nacht heeft de aard omhuld,
Die al wat leeft met angst vervult
En siddring komt verwekken.

Gij spreekt, o Heer, en de aarde kraakt,
Daar zij en rook en zwavel braakt,
Dreigt alles te verdelgen:
Terwijl een gloênde lavagloed
Vernielt al wat haar stroom ontmoet,
Of zengend komt verzwelgen.

Uw wenk is 't, die een wervelwind
Ontsteekt, die buldert, sloopt, verslindt,
Het schepslenheir doet beven: -
Die 't bliksemvuur zendt door de lucht,
En 't menschdom, daar het angstig zucht,
Noopt, dringt, U eer te geven.

Doch meer dan aan uw macht, o Heer!
Geeft het aan Uwe liefde de eer,
Gij blijft het steeds gedenken.
Gij eindloos goed, Gij redt, Gij geeft,
Schoon het uw hoog gebod weerstreeft:
Gij wilt het alles schenken.

Als liefderijk trouwe vader, ja,
Slaat gij den zwakken stervling ga,
Gij kunt, gij wilt hem hoeden.
Hoe nietig, zwak en broos hij zij,
Gij zijt hem met uw hulp nabij,
Wat stormen om hem woeden.

Schoon alles, wat vernieling dreigt,
Verplet, vergruisd ter nederzijgt,
Gij zult hem niet begeven,
Want wie op uw bescherming bouwt,
Zijn lot geheel aan u vertrouwt; -
Gij leeft en hij zal leven.

Zinkt alles in het stof ter neer,
'k Staar op Uw liefde, trouwe Heer;
Gij deedt ons die verklaren.
En als het graf mijn hulsel vraagt,
't Gewormte mijn gebeent doorknaagt,
Dan zal Uw liefde aan mij zich 't heerlijkst openbaren.

Wij vragen: wie, die dit gedicht gelezen heeft, zal in den maker den boeren-arbeider herkennen, en wie zal niet gaarne medewerken om aan diens talent het regt te doen wedervaren, dat andere talenten zoo ruimschoots van hunne tijdgenooten ondervinden?

Vertalingen en herdrukken.

Geen uitweg! Eene vertelling van Charles Dickens en Wilkie Collins. Uit het Engelsch door Mevr. van Westrheene. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1868.

Het is mogelijk, dat van twee kinderen, in een gesticht voor vondelingen, No. 2 bij vergissing door de moeder van No. 1 als het hare aangemerkt en opgevoed wordt; - het is mogelijk, dat No. 2, op volwassen leeftijd, na den dood zijner gewaande moeder, tot de overtuiging gekomen van in het bezit te zijn der erfenis van No. 1, deze aan den rechtmatigen erfgenaam wenscht terug te geven, en, als hij hem niet vinden kan, eene testamentaire dispositie maakt, opdat het geld na zijn dood, bij mogelijke ontdekking, in de rechte handen kome; - het is mogelijk, dat No. 1, in Zwitserland opgevoed, in Londen met No. 2 in aanraking komt, eene compagnieschap met hem sluit en dat zij samen zaken doen, zonder te weten hoe zij eenmaal met elkander verwisseld werden; - het is mogelijk, dat een schurk, die zijne patroons heeft bestolen, om zijn diefstal te verbergen, No. 1, door wien hij ontdekt zou kunnen worden, vermoordt, en vervolgens in dezelfde stad, waar de bestolen firma is gevestigd, bij een notaris als klerk zich laat aannemen; - het is mogelijk, dat die notaris, uit vermeende verplichting aan den vader van dien schurk, zijne praatjes gelooft, hem op zijn kantoor neemt, hem terstond zijn vertrouwen schenkt en het geheim van zijn ‘uurwerkslot’ openbaart; - het is mogelijk, dat iemand in een sneeuwstorm op den Simplon, door een slaapdrank vooraf slaapdronken gemaakt, in een afgrond geworpen of gestort, toch nog niet dood is, maar bij tijds door zijn meisje gered wordt; - het is mogelijk, dat de bewijsstukken voor wie de ware zoon is

van de bewuste Engelsche moeder, door den schurk in diezelfde kast van den notaris in Zwitserland, gevonden en er uit genomen worden op denzelfden dag waarop deze hem 't geheim van het uurwerkslot mededeelde, en, dat dit tot de ontdekking van den rechten erfgenaam leidt; - het is eindelijk mogelijk, dat het lijk van den schurk de stad ingedragen wordt op hetzelfde oogenblik, dat het vermeende slachtoffer van zijn moordaanslag gaat trouwen met zijn nichtje; - het is mogelijk, dat al deze dingen gebeuren; maar de meeste zijn erg onwaarschijnlijk; en uit zulke mogelijkheden eene vertelling samen te stellen, zonder op dat onwaarschijnlijke eenige acht te slaan..... Ik heb het meer gezegd, maar ik vind dit geen groote en volstrekt geen prijzenswaardige kunst.....

Terwijl ik dit schrijf komt voor mijne verbeelding een tweetal vrouwen, buurvrouwen, moeders, de eene van aanzien en rijkdom, de andere van geringe afkomst en doodarm. In denzelfden nacht is beide een ‘welgeschapen zoon’ geboren, de een in het groote huis met stal en koetshuis, de andere in de nederige koetsierskamer boven het laatstgenoemde. Uit medelijden met het arme naakte wurmpje, dat volstrekt niet verwacht werd, is het gekleed met kleertjes uit de luijermand van het rijkemanskind; en pas zijn beide nieuw aangekomen wereldburgers in de kleeren gestoken, of stal en koetshuis, heerenhuizing enz. raken in brand; er ontstaat groote verwarring; men redt met moeite de beide kraamvrouwen; en in de confusie worden de twee kinderen verwisseld, waarvan niemand iets bemerkt dan de arme moeder. Onwaarschijnlijk? 't Kan zijn; maar mijne verbeelding kan het zich voorstellen, en onmogelijk is het niet..... Maar ik ga verder. De arme moeder is blij haar zoontje zoo goed verzorgd te hebben; zij geeft het kindje van Mevrouw aan eene ‘engelenmaakster’ en gaat weer dienen..... Om de zaak piquanter te maken is zij natuurlijk ongehuwd, de dochter van den koetsier, en het slachtoffer van..... bijvoorbeeld van den broeder van de aanzienlijke buurdame, wier huis en stallen verbrand zijn; of van een anderen Mijnheer, al naardat de Romanschrijver plan heeft zijn verhaal te laten afloopen. Hoe het met deze verwisselde kinderen gaan zal weet ik nu nog niet precies; ik laat dus mijne verbeelding maar voortwerken; de ontknooping zal wel komen, mits ik mij maar niet stoor aan werkelijkheid of waarschijnlijkheid....

Beiden groeijen op, worden volwassen en gaan in militaire dienst.... ik had nog moeten zeggen, dat het eene kind alle pogingen om er een engeltje van te maken verijdeld heeft en een kloeke, stevige knaap wordt, natuurlijk later een beeldschoon man. Hij kan het echter niet verder brengen dan tot korporaal; terwijl zijn evenouder kapitein wordt bij de genie. O ze korporaal wordt verliefd op de dochter van zijn kolonel, maar geheel in 't geheim. Er loopt edel bloed, of fatsoenlijkemans bloed door zijne aderen; een onderofficier beleedigt hem, hij trekt de sabel, wordt gevangen gezet, ontvlucht, deserteert en neemt dienst in Oostenrijk. De kapitein is verliefd op... ja, dat is van later zorg.... of neen: op een nichtje van zijne eigenlijke moeder, een naaistertje of modemaakstertje of zoo iets, maar zoo mooi, zoo goed, zoo ferm, dat hij haar niet ‘krijgen’ kan, of hij moet haar trouwen. Zijne hooggeplaatste familie verzet zich met kracht hiertegen; hij moet zijne passie bedwingen en gaat, uit liefhebberij voor den oorlog, of uit wanhoop over zijne gecontrariëerde liefde, de campagne meemaken met Pruissen tegen Oostenrijk. In den slag van Sadowa maakt de korporaal, die eerst edelmoedig zijn leven spaart, hem krijgsgevangen en beide komen in een stadje van Boheme

Hier leeft sedert eenige jaren in een staat van halve krankzinnigheid, door gewetenswroeging veroorzaakt, de arme moeder van den kapitein. Het rumoer, dat de binnenrukkende troepen veroorzaken, lokt haar op straat; zij herkent den korporaal, hoort van hem, dat hij kapitein X*** gespaard en gevangen genomen heeft, en de ontdekking wie eigenlijk haar zoon is, heeft plaats! De korporaal wordt na den veldtocht in het aanzienlijke huis opgenomen en door zijne fa-

milie gepousseerd; hij trouwt met zijne eerste liefde en wordt nog minister. Gelukkig hebben de pleegouders van den kapitein zooveel liefde voor hun gewaanden zoon opgevat, dat zij hem niet verstooten, maar ook voorthelpen. Tegen zijn huwelijk met een burgermeisje is nu geen reden van verzet meer; ook hij trouwt met de aangebedene zijner ziele, welke hij in het gewoel van den slag niet vergeten kon; en mogelijk is hij thans wel haast generaal.....

Had ik nu, bij het weinigje verbeelding dat er noodig is om zulk een schema van eene vertelling of roman te scheppen, wat van het talent van Dickens of Collins, welk een prachtig boek kon ik dan niet maken! Maar al kon ik het, ik zou 't niet willen, omdat het tot niets nut zou zijn, dan tot bevordering of bestendiging van den wansmaak. Of dan ook Dickens van zijn groot talent gebruik mag maken, om zulke onwaarschijnlijkheden op te disschen als *Geen uitweg!* is eene vraag, die ik niet bevestigend durf beantwoorden. Maar ik geloof, dat hij tot dit romannetje alleen zijn naam heeft geleend. Omdat ik hem als schrijver hoog stel, doet het mij genoegen althans naast dien van hem ook den naam van zijn schoonzoon Collins, Schrijver van *De vrouw in 't wit*, *Armadale* enz. op den titel te zien prijken; en onwillekeurig dacht ik onder het lezen van het boekske aan de boekverkoopers-speculatie van een Engelschen uitgever, die onder de vlag van een van Engelands beroemdste auteurs de collies van Collins insmokkelt. Ik ben althans zoo vrij, te veronderstellen, dat de geheele lading van laatstgenoemde afkomstig is en de schoonvader slechts zijne vlag geleend heeft, om de waar te doen voorkomen alsof zij van hem kwam. 't Is ook mogelijk, dat hij er wel een deel van geleverd heeft, maar in geen geval genoeg voor zijne reputatie. Maar ik schrijf niet voor romanschrijvers, wel voor romanlezers, en velen hunner zullen er zich weinig aan storen, of iets van Collins is of van Dickens, als het maar mooi is, als het maar boeit.... Misschien is eerstgenoemde naam wel eene aanbeveling voor hen! Mevrouw van Westrheene heeft althans deze vertelling zoo mooi gevonden, dat zij zich de moeite der vertaling getroostte, en de Heer van Kampen, dat hij ze uitgaf. ‘Mooi’ is ook een punt van smaak, waarover niet valt te twisten; ‘boeijend’ ook; wat den een verveelt boeit den ander. Ik ben dan ook volkomen overtuigd, dat dit boekske zal ‘doorgehold’ of ‘verslonden’ worden, al neem ik de vrijheid te beweren, dat ‘onze Nederlandsche letterkunde’ - geëchte term! - met zulke smokkelwaar uit den vreemde ‘niet verrijkt’ en de smaak er niet door verbeterd wordt.

Als ik mij niet bedrieg, heeft de verdienstelijke Vertaalster niet zoo *con amore* hare taak vervuld, als bijv. toen zij *Station Mugby* vertolkte. Bij herhaalde lezing zou zij, dunkt mij, ‘een diner doenlijk maken’ en dergelijke stroeve uitdrukkingen niet hebben laten staan; ook niet de correspondentie tusschen Engeland en Zwitserland per post binnen twee dagen beperkt hebben, (bl. 124 ‘Het was de tweede morgen’) althans niet als drukfout, voor ‘de tiende’, hebben voorbijgezien. Of in den brief van de firma ‘Defresnier en Cie’ te lezen staat, dat ‘de dief er op gerekend kan hebben’ de ontvreemde som aan den bankier uit te betalen, geloof ik niet; maar of het eene misstelling is van den Engelschen Schrijver of van de Vertaalster, kan ik bij gemis van het origineel niet nagaan. Als die dief meer oningevulde quitanties stal of gebruikte, zal hij wel nooit op uitbetalen van het gestolene gerekend hebben of bedacht geweest zijn; maar hij kan wel degelijk zijn kans waargenomen hebben, in de hoop, dat het te kort niet aan 't licht zou komen, voordat de jaarlijksche balans werd opgemaakt.

Ik eindig met in bedenking te geven, of het Engelsche ‘darling’ en ‘my dear!’ niet eigenaardiger in 't Hollandsch wordt overgebracht door ‘beste!’ of ‘lieve!’ door ‘lieve man!’ ‘lief kind!’ met bijvoeging van eenige qualificatie van den persoon of van zijn naam, dan wel door het zoo vreemd klinkende ‘liefste’ of ‘lieveling!’

Ik kan toch moeijelijk tegen Mevrouw van Westrheene zeggen: ‘Hoor eens, lieveling! neem het mij niet kwalijk, dat ik deze vertelling niet de moeite waard achtte om door U vertaald te worden’; maar wel: ‘Wezenlijk, lieve Mevrouw! u kan uw tijd veel beter besteden!....’

Den Heer van Kampen wil ik gaarne de verzekering geven, dat hij voor eene lieve, kleine en nette uitgaaf heeft gezorgd en wijselijk alle titelprentjes achterwege gelaten.

Kampen.

J. HOEK.

Vrouwen en dochters. Een verhaal door Mrs. Gaskell, schrijfster van ‘Mary Barton’ enz. enz. Uit het Engelsch door Mevr. van Westrheene. Drie deelen. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker (zonder jaartal).

‘Goedkoope Uitgave.’ Zoo staat er, niet op den titel of den omslag van dit boek, maar bij de boekverkoopers-advertentiën in de dagbladen. Ik meen dus, veilig te mogen stellen, dat er reeds een ‘dure uitgave’ van dit werk geweest is. Immers in den regel zijn de HH. Uitgevers niet zoo belangloos, om eerst voor het publiek, en daarna voor zich zelven te zorgen; ook zij dragen het hemd nog niet over den rok, en gaarne erken ik dat dit in onze ‘fatsoenlijke’ maatschappij ook al heel wanstaltig zou zijn. De ‘dure uitgave’ heeft derhalve haar weg reeds gevonden in alle leesgezelschappen, en mijn aankondiging, beoordeeling of aanprijzing, of hoe men zoo'n ding ook noemen wil, dat ik nu bezig ben te schrijven, is alleen nuttig voor de *dii minorum gentium*, anders gezegd den kleinen man of de dorpsbibliotheken. Kan het dan van mij, die, het zij met alle nederigheid gezegd, hier op een hoog standpunt sta, wel gevergd worden om met groote uitvoerigheid verslag te geven van een werk dat zoo niet aan de Crethi toch ten minste aan de Plethi bekend is? Daarom ook begin ik dezen keer met het einde, het uiterlijke aanzien, waarmede anders elk fatsoenlijk, orthodox recensent zijn recensie besluit. De ‘goedkoope uitgave’ kon ‘mijns erachtens’ nog wel wat minder duur zijn, om haar naam met regt te dragen; *f* 7.50 voor een roman is voor *mijn* clienten nog wel wat rijkelijk veel. De ‘guldens-editie’ en de goedkoope uitgaven van Thackeray, enz. bewijzen, hoe men ook voor veel minder geld goede waar kan leveren. Intusschen het zij zoo; er is nu niet aan te veranderen, ten ware er nu nog een ‘goedkooper’ en ‘allergoedkoopste’ uitgave van dezen Roman volgen moge, wat ik de HH. van Druten en Bleeker van harte toewensch. Het papier van dit boek is glad en wit, de letter duidelijk de druk vrij correct, en het formaat juist geschikt om te lezen liggende in een ‘gemakstoel’. (Vergeef mij, waarde lezeres! dit onhebbelijk woord, het is niet van mijn vinding, maar van Mevr. van Westrheene, die er waarschijnlijk het ook bij ons bekende *easy-chair* mede heeft willen verduitschen; zoo gaat het purisme dunkt mij wat al te ver; dergelijke woorden herinneren mij altijd het ‘vernufteling’ = *ingenieur* - en het ‘bevoorhoofden’ = *confronteren* - van Hooft.). Een plaatje of vignetje vindt gij in de ‘goedkoope’ niet. Niemand verliest daar in den regel bij dan de recensent die daar ook gaarne op hoogen toon zijn oordeel over uitspreekt. Niets blijft mij derhalve over dan de drukfouten, en.. die heb ik helaas vergeten op te teekenen..

‘Vrouwen en dochters.’ Toen ik dezen titel las, voelde ik mij dadelijk getrok-

ken tot een boek, waarin zoo ik meende alleen individuën uit de ‘schoonste helft van ons geslacht’ zouden optreden. Niet dat ik zulk een mannenhater of aartsvrouwenliefhebber ben, maar het is eene opmerking die niet ik alleen gemaakt heb, dat in de werken van Engelsche schrijfsters de mannenrollen steeds allerongelukkigst vervuld zijn. Terwijl vele van deze vrouwelijke auteurs het vrouwelijke hart in al zijn fijnste nuances weten te ontleden, geven zij van ons ‘heeren der schepping’ zulke akelige karikaturen, dat men zich er met walging of deernis afwendt. Zoetsappig, flaauwhartig, lamzalig, dit zijn de zachtste woorden die ik op die Roman-helden der Misses en Mistressen kan toepassen. Hier, zeî ik bij mij zelven, zal ik dan vrouwen, alles vrouwen, niets dan vrouwen aantreffen. O ik onnoozele! zijn er dan vrouwen (*wives* d.i. getrouwde vrouwen) zonder mannen, dochters zonder vaders, en vooral zijn er jonge dames zonder *premiers amoureux*, en zijn dit niet zoowel in den roman als op het tooneel de allermoeijelijkste rollen? Weldra moest ik dan ook ondervinden, dat ik buiten den waard, of de waardin, gerekend had. Van ‘vrouwen’ d.i. getrouwde vrouwen presenteert de schrijfster u slechts één exemplaar, Mevr. Gibson, de overige zijn slechts bijfiguren; de ‘dochters’ worden vertegenwoordigd door Mimi Gibson en Cinthia Kirkpatrick, die beide in haar karakter van dochter en stiefdochter meesterlijk geteekend zijn, maar dan de heeren! och ja, in Gibson is veel goeds, de oude heer Hamley is niet kwaad; maar die flaauwe, onmannelijke, weekelijke Osborne, en die zoogenaamd ruwe, maar wetenschappelijk ontwikkelde en spoedig beroemde Roger, och! in de oogen van Mrs. Gaskell mogen zij idealen zijn of liever geweest zijn; wij, want ik geloof dat ik hier spreek uit naam van al mijn medebaarddragers, wenschen van den omgang met zulke vervelende heeren ontslagen te zijn. Dit is echter ook mijn voornaamste of liever mijn éenige aanmerking op dit werk. Aan Dr. Gibson vergeef ik het nooit, dat hij zich tot tweede vrouw en moeder zijner allerliefste Mimi koos eene ijdele, zelfzuchtige, nietige coquette, die de lezer bij haar eerste woord reeds doorgrondt, terwijl de onnoozele man niets schijnt te bemerken, en toch ook niet verblind kan zijn door het schoone uiterlijk eener dame, die van ‘dat kastanje bruin haar’ had, ‘dat nooit grijs wordt en dat vroeger rood is geweest’, terwijl ‘haar oogleden met witte haartjes prijken’ (het is de letterlijke beschrijving dier dame door de schrijfster, misschien door mevr. van Westrheene niet zeer sierlijk vertolkt). Maar nu hij eenmaal die vrouw heeft, en zij in haar rol van moeder en stiefmoeder moet optreden, moet ik erkennen, dat ze zoo voortreffelijk geteekend is, dat er moeijelijk ééne aanmerking op zou zijn te maken. Uit elk woord, uit elke beweging zou ik haast zeggen, spreekt haar gemoedsaard, zonder dat de schrijfster echter, zooals helaas zoo dikwerf in andere boeken het geval is, u telkens schijnt te zeggen: ‘let nu eens wel op, nu zal ik u dien of dien trek uit haar karakter duidelijk maken; heb ik er dit of dat niet aardig bij gebragt?’

Op Mimi Gibson, de eigenlijke heldin, valt natuurlijk al het licht; mooi en bevallig, vrolijk en verstandig, levendig en bedaard tevens, vereenigt zij in zich alle mogelijke lieftallige hoedanigheden, en daardoor is ze misschien eenigzins ‘onmogelijk’; maar welk auteur is niet op die klip vervallen, om zijn held of heldin tot een ideaal te maken! Het karakter van Cinthia, de eigen dochter van Mevr. Gibson en stiefdochter van den Dokter, is veel moeijelijker te doorgronden, en moet ook de schrijfster meer studie hebben gekost. Naar mijn meening heeft zij goed doen uitkomen hoe een natuurlijk goede aanleg door dwaze opvoeding kan bedorven worden, maar ook hoe veel goeds er niettegenstaande zulk een gebrekkige opleiding kan overblijven. In de

onderlinge betrekking van Roger Hamley en Mimi schijnt mrs. Gaskell den Copperfield van Dickens voor den geest gehad te hebben; immers ook hij is even ‘blind, blind’, omtrent die lieve Mimi, als Copperfield omtrent Agnes, en - beider zaak komt even goed te regt:

Mevr. van Westrheene heeft meer gedaan dan van een gewonen vertaler of vertaalster kan of mag verwacht worden. In een 'Nabericht' toch meldt zij ons het volgende: 'Eer de schrijfster van "Vrouwen en dochters" dezen haar laatsten en besten roman nog geheel had voltooid, legde zij voor altijd de pen neder en stierf. De vertaalster van dit haar laatste werk heeft, naar de korte aanteekeningen welke men in de portefeuille van mevrouw Gaskell vond, getracht in haren geest te schetsen wat de schrijfster zelve, ware zij in leven gebleven, ons, nog slechts in één hoofdstuk, met hare talentvolle pen *(sic!)* zou hebben verteld' enz.

Waarlijk, indien zij het ons niet gezegd had, geloof ik niet, dat iemand de ontdekking zou gedaan hebben, dat het laatste hoofdstuk door een andere hand dan die der oorspronkelijke schrijfster geredigeerd was, zoo voortreffelijk heeft zij haar taak volbragt. Alleen nu men het weet, meent men in sommige uitdrukkingen iets meer van die Hollandsche gemoedelijkheid of liever goedmoedigheid te vinden, die men in Engelsche werken zoo niet gewoon is.

In een vertaling van mevrouw van Westrheene fouten te vinden, vooral als men het oorspronkelijke niet vóór zich heeft, is niet gemakkelijk. Zoo iemand, bezit zij de kunst om los en vloeijend in onze taal over te brengen. Toch, daar geen menschelijk werk volmaakt is, ontsnappen haar soms kleinigheden, die des te meer hinderen wijl het overige zoo voortreffelijk is. Zoo lees ik I, 137: *verslagen uit de city*, Eng. waarschijnlijk *city articles*, de beursberigten, blz. 323 *een ronde som* voor een *aardig sommetje*, II bl. 21 *kapitein James van de Blauwen*, Eng. *of the Blues* d.i. van de mariniers of marinesoldaten. Op blz. 289 lees ik van een *opgerolde kalfskop*, wat mij evenzeer als de uitdrukking op blz. 236 (die ik niet herhalen zal) zou doen twijfelen of het boek wel door een dame vertaald is. Met den vorst der duisternis mag echter een dame minder bekend zijn, zoodat het haar niet als schuld toegerekend worde, dat zij op bl. 137 zegt, 'als men van den duivel spreekt, rammelen zijn pooten' in plaats van '*ziet men zijn staart.*' Eindelijk, daar het bekende versje van monsieur de la Palisse (en niet Pelisse zoo als ik hier lees) geheel verkeerd is wedergegeven, wat misschien aan de schrijfster te wijten is, herstel ik het hier en sluit daarmede mijn over het geheel aanprijzende beoordeeling:

Monsieur de la Palisse est mort,
Est mort de maladie,
Un quart d'heure avant sa mort
Il était encore en vie.

- R -.

Londen van de schaduwzijde bekeken, door een onsentimenteelen reiziger. Naar het Engelsch van James Greenwood. Met platen. Haarlem, de erven F. Bohn, 1869.

Er was een tijd dat het wemelde van *Mystères.* Sedert Eugène Sue met - waarom het te ontkennen? - met meesterlijke hand den sluijer had opgeligt, die de afzigtelijkheden der wereldstad, welke zich zoo gaarne het middenpunt der beschaving noemt, bedekt,

en zijn werk door tien- ja honderdduizenden gretig was verslonden, toog men overal aan het werk om zijn voorbeeld te volgen. Met onverdroten ijver ging men aan het graven en woelen en wroeten in den meest afzigtelijken bodem. Geen riool zoo diep, geen sloot zoo vuil, of men kroop er in, geen modder zoo zwart, geen slijk zoo kleverig of men stak er de handen tot de ellebogen in, als dacht men er den steen der wijzen of de paarlen van Golconda te vinden. Alles wat verborgen was werd openbaar, Londen, Am-

sterdam, Weenen, Berlijn, al wat op den naam van groote of wereldstad aanspraak meende te mogen maken, scheen er trotsch op te wezen, van ten minste evenveel onreinheden en misdaden in zijn schoot te verbergen, als de van ouds bekende modderstad Lutetia, en waren het dan al niet de lauweren, het waren de pestdampen van Parijs die deze 'Philister' en 'Grossbürger' beletten te slapen. Dien tijd der bordeel-, schavot-, spinhuis-, en galeijen-literatuur zijn wij gelukkig voorbij, en het fijne neusje, dat toenmaals den geur van aas of kreng met wellust scheen op te snuiven, trekt zich nu als in arren moede verachtelijk omhoog, wanneer men het iets anders dan *essence de rose* aanbiedt.

Toch zal menigeen, op den titel van het bovenstaande boek afgaande, meenen dat hij hier weder zoo'n staaltje van die oude beruchte 'verborgenheden' zal vinden. Ik vind het dan ook bepaald de 'schaduwzijde' van dit werkje, dat men het een zoo kwalijk passend uithangbord heeft gegeven; of de schuld aan den oorspronkelijken schrijver of aan den vertaler ligt, kan ik niet beslissen, daar ik tot mijn leedwezen het oorspronkelijke niet ken. Iets 'van zijn schaduwzijde bekijken' heet, dunkt mij, in goed Hollandsch, den min goeden, of zelfs slechten, misdadigen kant van een voorwerp beschouwen, en er anderen opmerkzaam op maken. Men verwacht hier dus al ligt een gang door de holen der ontucht of van de misdaad in het, gewis in dat opzigt niet karig bedeelde, Londen. Zoo is het echter in de daad niet. Het zijn kleine schetsen, korte beschrijvingen van plaatsen, toestanden en bedrijven die een gewoon bezoeker der groote stad zelden te zien krijgt, en waarvan menigeen zelfs verborgen blijft aan den man die er 'van ouder tot ouder' woont. Waarschijnlijk zijn zij achtereenvolgens in een of ander dag- of weekblaadje of maandschrift geplaatst en naderhand bijeenverzameld, als een bijdrage tot de kennis van Engeland's hoofdstad. Dan eens reist de schrijver met u op de 'halve stuiversboot', dan weder voert hij u op de kleine of groote 'vleeschmarkten'. Hier hoort gij hoe het bij den paardenhandel toegaat, daar weder wat er alzoo bij de negotie in zang- en andere vogels gebeurt. Het getal der 'losse schetsen in en om Londen', zoo als ik het boek liefst zoude noemen, in navolging van Lindo's werkje over Parijs, is 27, en daar ze kort en afwisselend, en in levendigen, meest onderhoudenden stijl geschreven zijn, laten ze zich zeer goed lezen, al is het ook wat vermoeijend om ze in éénen adem door te worstelen. Groote verdiensten kunnen wij echter aan dit boek niet toekennen; voor wie niet te Londen geweest is, en met het Engelsche volk en de Engelsche gewoonten en zeden niet door en door bekend is, zal er veel onverstaanbaars in blijven, en wie Londen nog moet gaan bezoeken, hem zou ik liever raden de 'lichtkant' dezer wondervolle stad te beschouwen dan den 'onsentimenteelen reiziger' als gids te nemen voor het bekijken der 'schaduwzijde'. Voor zoover ik, zonder het oorspronkelijke te kennen, oordeelen kan, heeft de vertaler zijn werk goed verrigt. Dit moet inderdaad niet gemakkelijk geweest zijn. Spreekwijzen uit het volksleven ontleend, toespelingen op hier veelal onbekende zaken, en in 't algemeen de taal der volksklasse is uiterst moeijelijk over te brengen. Toch vind ik in zijne vertaling weinig dat mij stuit. Alleen zou ik wel de aanmerking willen maken, dat, daar men toch vertaalt voor menschen die de vreemde taal niet kennen, men ook b.v. de vreemde muntspetiën zoo moet herleiden dat de Hollandsche lezer zich er een duidelijk denkbeeld van kan maken, en dit zooveel te meer, wanneer men termen gebruikt, die bij ons een andere waarde vertegenwoordigen dan in Engeland, b.v. Schelling, dat u altijd aan 30 cent doet denken, terwijl de Engelsche shilling juist het dubbel

waard is. Welk bedrijf wil voorts de Vertaler aanduiden met het woord *steenzetter?* Is het de vertaling van *stonecutter*, dan had het behooren te zijn *steenhouwer.* Wat is een ‘taggerijn-winkel’? Mij is de uitdrukking ten eenemale onbekend; uit den zin zou ik opmaken dat hier sprake is van een uitdragerij. Het bekende *sésame*

ouvre-toi! uit de Arabische nachtvertellingen, wordt zonderling genoeg vertolkt door ‘zeezaad open u’, en op bl. 286 lees ik dat iemand ‘schreeuwend, te koop liep, met haardsteenen’ NB. in een zak. Wat is dat voor soort van koopwaar?

De platen zijn afschuwelijk; niet zoozeer wat de teekening betreft, ofschoon ze al zeer weinig karakteristiek zijn, behalve den trek op het gezigt der Israëlitische kooplieden op de ‘juweelenmarkten’, als wat aangaat de gravure. Is het zincographie of iets van dien aard? Dan mag ik lijden, dat deze uitvinding verloren ga, en men zich bij koper, staal of hout blijve bepalen.

- R -.

Fritz Reuter. - Twee vroolijke geschiedenissen. Hoe ik aan eene vrouw kwam; Uit den Franschen tijd. Naar den zesden druk uit het Mekklenburgsche platduitsch vrij vertaald door A.G. Met een plaat. Leiden, P. Engels, 1868.
Illustratiën op Fritz Reuter, Gedroogde kruiden. Zestig platen met onderschrift en Reuters portret. Leiden, P. Engels, 1868.

Voor eenige weken - of maanden welligt reeds, de tijd gaat zoo snel - heeft Forgues in de *Revue des deux Mondes* op de hem eigen voortreffelijke wijs aan het Fransche publiek mededeeling gedaan van het grootere en meer opmerkelijke der beide hier voorkomende verhalen, en dit, dat ten opschrift heeft: ‘Uit den Franschen tijd’ een tegenhanger genoemd von Erckmann-Chatrian's *le conscrit.*

Inderdaad, wie het Fransche en het Duitsche verhaal kent, denkt, als hij spreekt van het eene ook dadelijk aan 't andere. Niet evenwel dat zij zoo veel gelijkends hebben. Mogen beiden u - schoon niet terzelfde plaatse - in denzelfden tijd verplaatsen, 't onderscheid is groot. *Le conscrit*, met de grootste natuurlijkheid, eenvoudigheid, soberheid geschreven, slechts zelden zich verheffende! Ernst, die u - 'k mag niet zeggen koud maar ten minste - bedaard laat.

Hoe geheel anders Reuters verhaal! 't Is niets te veel gezegd als hij er den naam van ‘vrolijke geschiedenis’ aan geeft, tenzij gij ze juister ‘boertige geschiedenis’ noemen wilt.

Proeven? Wij geven er twee, die wij met vijf en twintig anderen zouden kunnen vermeerderen.

We bevinden ons - 't is ‘in de dagen toen het gemeene gespuis, de Franschen, uit Rusland teruggekeerd was en toen er bij ons al eenige beweging begon te komen’ - in het slot van den Stemhager baljuw, een deftig heer. Zoo even zijn zes Fransche jagers, *maraudeurs*, het slotplein opgereden en één van deze is daarop terstond naar binnen gegaan naar de kamer van den ouden heer en is daar gaan *sakkerbleuen* en met de armen gaan zwaaijen, totdat het ten laatste te erg begon te worden en de baljuw, die van het Fransch even veel verstond als een koe van den Zondag, den burgemeester had laten roepen.

‘Toen mijn vader binnen kwam bij den baljuw - maakte de Franschman daar een spektakel, als een wild dier, en uit zijn mondwerk bruiste het, alsof de tap uit een vat gehaald was. De oude heer echter stond heel bedaard en had zijn ‘dictionaire de poche’ in de hand, en als hij een woord van het Fransch maar half en half verstond,

dan sloeg hij eens na om te zien wat de dictionaire er van zeide. En toen nu mijn vader nader kwam, vroeg hij hem: Zeg kindlief, wat wil die kerel? Mijn vader begint dus met den Fransoos te spreken, maar deze stelt zich zoo onbeschoft aan en tiert zoo geweldig, dat de oude baljuw wederom vraagt: Kindlief, waarom gaat die kerel toch zoo te werk?

Nu, eindelijk krijgt mijn oude den Franschman toch zoo ver, dat hij met zijn

zaak voor den dag komt. En toen hij nu den ouden heer mededeelde, dat de Franschman vijftien vette ossen en een last tarwe en zevenhonderd el groen laken en honderd Louis d'or verlangde en verder voor zich en zijne manschappen nog veel ‘du vin’, - toen zeide de oude baljuw: ‘Kindlief, zeg eens aan dien kerel, dat wij hem braaf....’ - ‘Houd op!’ roept mijn vader uit; - ‘Mijnheer de baljuw! spreek dat woord niet uit, dat zal hij in den laatsten tijd al op menige plaats gehoord hebben en hij zou 't mogelijk verstaan. Neen, ik zou u raden hem “du vin” te geven; dan zal hij 't andere denkelijk wel vergeten.’ En de baljuw geeft hem gelijk en beveelt aan Frits Sahlmann dat hij aan mamsel Westphalen glazen en wijn ga vragen, maar niet van den besten.

De wijn komt, en mijn vader schenkt den Franschman in en de Franschman schenkt mijn vader in, en het gaat steeds beurt om beurt, en mijn oude heer zegt: ‘Mijnheer de baljuw, gij moet er ook aan gelooven en mij helpen, want dit schijnt een vent, die geen bodem in 't lijf heeft.’

‘Kindlief’, hervat de oude heer, ‘ik ben een oud man en ik ben de eerste hertogelijke ambtenaar in 't Stemhager regtsgebied; 't past dus niet voor mij, om met dien kerel te gaan drinken.’ - ‘Nu ja’, zegt mijn vader, ‘maar nood breekt wet; en dit is voor 't vaderland.’ - De oude baljuw komt er dus bij zitten en werkt naar zijn krachten meê. Doch na een poos zegt mijn vader: ‘Mijnheer de baljuw, de kerel wordt ons de baas; 't zou een zegen van den hemel wezen, als wij op 't oogenblik iemand hadden met een goede maag en een sterk hoofd.’ En terwijl hij dit zegt, wordt er aan de deur geklopt. ‘Binnen’ - Goeden dag zamen’, zegt de oude molenaar Voss uit Gielow, ‘goeden dag mijnheer de baljuw.’ - ‘Ik kom nog eens over mijn zaak praten.’ - ‘Daar hebben wij van daag geen tijd toe,’ zegt de oude heer, want je ziet wel in welke omstandigheden wij ons bevinden.’ En mijn vader roept: ‘Mijn lieve Voss, kom gij eens hier en doe een christelijk werk; ga eens dwars voor dien Franschman zitten en neem hem eens in 't verhoor, maar scherp.’ - En de molenaar ziet mijn vader aan en hij ziet den baljuw aan, en hij denkt er het zijne van, en hij denkt bij zich zelven: op zoo'n gerechtsdag ben ik nog nooit geweest, maar hij schikt zich gemakkelijk in de zaak, en zet zich en zit met den Franschman en werkt wat hij kan in den rooden wijn van den baljuw. De Franschman klinkt met den molenaar, zeggende ‘a vous!’ en dan neemt de molenaar zijn glas op en zegt: ‘Praat maar toe!’ en dan klinkt de molenaar weêr met den Franschman, en deze bedankt en zegt: ‘serviteur!’ en dan drinkt de molenaar ten bescheid ‘zet hem voor de deur!’

Zoo praatten zij zamen Fransch en dronken en werden steeds vriendschappelijker met elkander. De Franschman stak de blanke sabel in de schede, en het duurde niet lang of zijn zwarte snorbaard kriewelde den ouden molenaar onder zijn stompe neus, en de molenaar gaf er hem een paar in het gezicht van stavast want de molenaar had een mondwerk, alsof het met een wanschop opgekweekt was en elke kus van hem kon er voor drie gelden.

En zoo gebeurde dat toen men later kwam om te zien hoe die beiden 't maakten, de molenaar twee volle glazen voor zich had staan en klonk met het eene tegen het andere en dronk beurtelings voor twee, en een glimlach lag over geheel zijn breed aangezicht. Zijn jas had hij uitgetrokken, daar hij bij het werk warm was geworden, en op het hoofd had hij den helm van den Franschman met den langen paardenstaart, en over zijn dikken buik had hij zoo goed als 't gaan wilde, de sabel van den Franschman vastgegespt. En deze lag, zoo lang als hij was, in een hoek van de canapé en had de witte katoenen slaapmuts van mijnheer den baljuw op en diens

chambrecloak, met de roode bloemen, aan, terwijl de ondeugende molenaar hem in plaats van de sabel een groote penneveer in de hand had gegeven, waarmede hij zwijgend in 't rond zwaaide, want spreken kon hij geen woord.

Ten gevolge van verschillende verwikkelingen en misverstanden hadden de Franschen den burgemeester Reuter, Voss den molenaar, bakker Witte en een oom van onzen schrijver, het raadslid Herse gevangen genomen, en voerden hen bij hun terugtogt uit Duitschland mede om hun proces elders voort te zetten. Maar nauwelijks bevond men zich op weg, of men moest reeds halt houden ten gevolge van het onbegaanbare van den weg, en te midden van de daarbij ontstane verwarring wist de burgemeester te ontsnappen. 'Voor den burgemeester is 't goed, sprak de oude Witt en hij kamde zijn natte haren met den koperen kam naar achteren, dat hij op die manier is vrij gekomen, maar voor ons is 't erg, want nu zijn wij als de bijën zonder koningin. Hij zou ons bij slot van rekening toch nog wel vrij gekregen hebben.' Hm! bragt mijn oom Herse daartegen in. Vriend Witt! in stedelijke aangelegenheden is hij goed te huis, dat zal ik niet tegenspreken, maar in oorlogszaken, wat het militaire betreft, daar heeft hij zich nooit meê bemoeid, daar weet hij evenveel van als.... als....' 'Als gij en ik, mijnheer Herse,' zei de oude molenaar Voss, zonder er verder iets bij te denken. - 'Molenaar Voss', hernam de raadsheer zich deftig oprigtende; 'ieder spreekt voor zich zelven en niet voor de anderen. Wat *gij* daarvan verstaat, weet gij sedert gisteren middag; want gij en de oude baljuw en de burgemeester hebben ons in de zaak gewikkeld; en als *ik* er mij niet meê bemoeid had, dan zat die goede mamsel Westphalen hier ook op den steen te klappertanden. Wat *ik* daarvan weet, zal ik u spoedig toonen. Kent gij Jahn?' - 'Meent gij den ouden Jahn van de Peenhuizen, die voor mijn vrouw potten en pannen kramt?' - 'Och, loop! den Turner-Jahn meen ik, die op dit oogenblik in Berlijn is.' - 'Neen, die man is mij onbekend.' - 'Nu luister dan. Deze Jahn gaat eens met een student in Berlijn over de straat en komt aan de Brandenburger poort, want ze hebben in Berlijn even goed een Brandenburgerpoort als wij in Stemhagen, - en hij wijst naar boven, waar de godin der overwinning vroeger gestaan heeft, die de Franschen meêgenomen hebben, en nu vraagt hij dien student, wat hij daarbij wel denkt - "Niets", antwoordt deze. Klets krijgt hij een draai om de ooren. "Dat was brutaal", zegt de molenaar. - "Ja, mijnheer Herse," zegt de bakker, ik heb ook een verduivelde losse hand, maar...' - 'Laat mij toch uitvertellen' zegt oom Herse; 'sinjeur pronker,' zegt Jahn tot den student; daar die over de oorvijg verbaasd stond, 'dit is een aandenken voor 't *niet* denken. Gij had daarbij behooren te denken, dat wij de godin der overwinning uit Parijs moeten gaan terug halen.' - 'Ja maar....' zegt Witt. - 'Maar, dat is dan toch....' zegt de molenaar. De raadsheer echter liet hen niet aan 't woord komen en wendde zich dus tot den molenaar: 'Nu vraag ik u, molenaar Voss, als gij dezen molen zoo aanziet, wat denkt gij daarbij? "Mijnheer Herse," zegt Voss, terwijl hij opstaat en een beetje op een afstand blijft. "Mijnheer Herse, gij zult mij toch zóó niet trakteeren?" - "Ik vraag u alleen maar, vriend Voss, wat gij daarbij denkt?" - "Wel", zegt de molenaar, en kijkt den molen van boven tot beneden aan; "wat moet ik daarbij denken?" Ik denk dat het een oude kavalje is, en dat er in 't voorjaar nieuwe wieken aan moeten, en dat, als de steenen boven niet beter zijn dan die, welke hier beneden ligt, de Stemhagers dan drommelsch veel zand met hun meel zullen moeten verteeren.' - 'En daarin hebt gij gelijk, oude!' zegt de bakker. - 'En daarin heeft hij ongelijk', roept mijn oom Herse; 'als hij juist geantwoord had, dan had hij moeten zeggen: de molen moet in brand gestoken woorden. En bij zal in brand gestoken worden, al de molens in 't heele land moeten in brand gestoken worden.' Dit zeggende, stond hij op en ging met groote stappen

om den molensteen rond. - ‘De hemel moge ons bewaren!’ zegt de molenaar, wie zal die schanddaad uitoefenen?’

‘Ik!’ zeide oom Herse en sloeg zich voor de borst en ging digter bij de beide anderen, die volstrekt niet wisten, wat zij er van denken moesten, en fluisterde

hun toe: ‘Wanneer de landstorm uitrukt, dan steken wij al de molens als vuurbakens aan; men noemt dat een fanaal, en 't beste bewijs, dat jelui niets van den oorlog begrijpt, is dat jelui niet eens weet wat een fanaal is.’ ‘Mijnheer de raadsheer,’ zegt Voss, ‘'t is mij alles egaal of het een fanaal is of een kanaal of een andere aal; maar wie mijn watermolen in brand steekt, die zal er niet gemakkelijk afkomen.’ ‘Windmolens, windmolens, meen ik, molenaar Voss; wie praat toch van watermolens? Watermolens liggen in den grond en branden niet. En nu vraag ik jelui, heeft de burgemeester wel kennis en courage, om in oorlogstijden zoo te handelen als *ik?*’ - ‘Dat hij molens in brand wil steken heeft hij niet gezegd, zeide de bakker en hij keek den raadsheer eenigzins twijfelachtig aan, alsof hij niet wist of het ernst of scherts moest beteekenen. - ‘Mijn lieve Witt, gij kijkt mij aan, zooals de koe de nieuwe poort aankeek; gij verwondert u over mij en denkt: wat wil zoo'n Stemhager raadsheer? Wat weet die van krijgskunst? Mijn lieve Witt, gij kneedt uw deeg met de vuist in den baktrog, *ik* kneed het mijne met overleg in mijn hoofd. Indien *ik* geplaatst was waar ik behoorde, dan stond ik voor den koning van Pruisen en 'k sprak met dien man. “Majesteit”, zou ik zeggen, “gij zijt, geloof ik, een beetje in verlegenheid.” - Hoe kan het anders, raadsheer,’ zegt hij - ‘ik ben op dit oogenblik heel slecht bij kas.’ - Is 't anders niets?’ zeg ik. ‘Dat is een kleinigheid. Geef mij slechts een volmagt, dat ik doen kan wat ik wil - *licentia poetica* heet dat in 't latijn, molenaar Voss - en een regiment grenadiers van de garde.’ - ‘Die zult gij hebben’, mijn lieve raadsheer,’ zegt de koning, en *ik* laat het heele jodendom uit al zijn staten op het slotplein te Berlijn bij elkaâr komen, zet het slot af met mijne grenadiers en plaats mij aan het hoofd van een kompagnie, waarmeê ik het slotplein opmarcheer. ‘Zijt gij nu allen hier?’ vraag ik aan de Joden. - ‘Ja’ zeggen zij. - Wilt gij nu vrijwillig de helft van uw vermogen op ‘het altaar des vaderlands ten offer brengen?’ - ‘Dat kunnen wij niet’, zegt de een, ‘dan zijn wij geruweneerd.’ - ‘Wilt gij of wilt gij niet?’ vraag ik. ‘Geeft acht’ kommandeer ik. - ‘Mijnheer de raadsheer, neem een vierde part.’ - ‘Geen grosschen minder dan de helft’, zeg ik. ‘Maakt u gereed!’ - ‘Wij willen immers’ schreeuwen de Joden. - ‘Mooi zoo’ zeg ik. ‘Gaat dan nu één voor één naar boven, naar de witte zaal; dáár zit Zijne Majesteit de Koning op den troon; en legt dáár één voor één uw geld voor de trappen van den troon neder.’ Als zij allen boven geweest zijn, ga ik ook naar boven. ‘Wel,’ zeg ik, ‘Uwe Majesteit, hoe is 't nu?’ - ‘Opperbest, mijn lieve raadsheer!’ zegt hij. ‘Als 't andere nu ook maar zoo was.’ - ‘Dat zullen wij wel krijgen.’ zeg ik. ‘Geef mij maar een stuk of twintig regimenten infanterie, tien regementen kavallerie en zoo veel kanonnen, als gij op dit oogenblik kunt missen.’ Die zult gij hebben, zegt de Koning. - ‘Kostelijk’, zeg ik, en 'k marcheer met mijn soldaten af, altijd door weiden en graslanden en jonge dennebosschen, de flanken steeds gedekt. Ik ruk op Hamburg aan; den prins Eckmühl overval ik; hij wordt vóór mij gebragt. ‘Richt eens een zeer hooge galg op!’ zeg ik. - ‘Genade’ zegt hij. - ‘Niets komt er in van genade!’ zeg ik. Dat is daarvoor, omdat gij Hertog van Mekkelenburg hebt willen worden!’

‘Ik bid u om Gods wil, mijnheer Herse,’ zegt Voss, ‘praat toch niet zoo dat het u en ons den hals zou kosten; denk eens, als die kerels er wat van verstaan konden.’ - Dat zou verduiveld gek wezen’, hernam mijn oom Herse, en keek de Franschen langs de rij aan, doch toen hij zag, dat zij geen acht op hem sloegen, zeide hij: ‘gij zijt een oude bloodaard, baas Voss, die kerels verstaan geen platduitsch. - Alzoo dan; ik hang hem op en ruk links op naar 't Hannoversche en val hem zelf, den korsikaan.... nu!

jelui weet wel wien ik meen.... in den rug. Al het andere is maar gekheid, in den rug aanvallen, dat is de hoofdzaak. Een groote slag! Vijftien duizend gevangenen! Hij zendt een trompetter naar

mij toe: Wapenstilstand. - “Daar kan niets van komen;” zeg ik, “voor de aardigheid zijn wij niet hier.” “Vrede!” laat hij mij zeggen. - “Best!” zeg ik, Rijnland en Westphalen, de geheele Elzas en Lotharingen.’ - ‘Dat kan ik niet, mijn broeder moet daarvan leven’, geeft hij ten antwoord. - Dus weder voorwaarts! Ik trek regts op, herstel de rust in Holland en België, op ééns zwenk ik links af. ‘Dat mag de drommel weten!’ zegt hij, ‘daar brengt het ongeluk dien sakkermentschen raadsheer weder in mijn achterhoede!’ 't Eerste regement grenadiers, velt 't geweer!’ kommandeer ik; de batterij wordt genomen. ‘'t Tweede regement huzaren, voorwaarts!’ - Hij waagt zich met zijn generalen staf te ver, en wip! hebben de huzaren hem bij de lurven. ‘Hier is mijn degen,’ zegt hij. ‘Kostelijk!’ zeg ik. ‘Ga gij nu maar meê En, gij kinderen, kunt rustig naar huis gaan; de zaak is afgedaan.’ - Ik breng hem vervolgens geboeid aan den voet van den troon: ‘Uwe Majesteit van Pruisen, hier is hij!’ - Mijnheer de raadsheer,’ zegt de Koning, verzoek een gunstbewijs voor U.’ - ‘Uwe Majesteit,’ zeg ik, ‘kinderen heb ik niet, maar zoo gij iets voor mij wilt doen, geef dan een klein pensioen aan mijne vrouw als ik kom te sterven. Voor 't overige wensch ik tot den nederigen stand van Stavenhager raadsheer terug te keeren.’ - ‘Zooals gij wilt, zegt de koning. “Maar onthoud dit, wanneer gij in Berlijn mogt komen, er is altijd een *couvert* voor u gereed.” - Ik maak een buiging en zeg: Adjuus! en ga weêr naar Stavenhagen. “Dat 's braaf van u!” zegt bakker Witt. “Maar wat helpt ons die heele mooije krijgskunde? De zaak is ditmaal 't achterste voor in de wereld gekomen; gij hebt *hem* niet; hij heeft u, en ons daarbij, en als er iemand geboeid aan den voet van den troon gebragt wordt, dan zijn *wij* 't”.

Zoo gaat het van het begin tot het eind steeds voort. De ééne dolheid volgt op de andere. Of dat nu zonder eenig voorbehoud goedgekeurd kan worden? Of dat de toon is, die mag aangeslagen worden, waar sprake is van een donkeren, vreesselijken, droevigen tijd? Of, waar bij 't herdenken, één gevoel, ééne gewaarwording, die van verontwaardiging, die van smart, van resignatie bovenal de borst moet vervullen, scherts en boert niet een wanklank doen ontstaan?’

Wees niet al te preutsch. Lees, weldra pruilt gij, straks daarop lacht gij, tot dat op eens de ernst terugkeert, en roering zich op uw gelaat vertoont en verheffing u aangrijpt. Zóó als Fieken, de molenaarsdochter, eerlijk als goud, voor u optreedt. Zóó als de Fransche Overste, Duitscher van geboorte, bij 't verwijt dat hij den onderdrukker van Duitschland dient, bloedrood wordt in 't aangezigt - één oogenblik slechts en daarop zoo bleek als de dood een paar schreden achteruit doet en grijpt naar zijn degen. Zóó..... En dan wat zegt gij van die prachtige schildering van Duitschlands ontwaken uit den langen en bangen nacht van vernedering en ellende? ‘Toen in 1806 Murat en Bernadotte en Davoust den ouden Blucher achterna joegen, en hij hun bij het stadje Wahren de tanden liet zien, toen van Berlijn het fraaije stopwoord was uitgegaan: “rust is de eerste burgerpligt”; toen ging het rustiger toe dan om dezen tijd; “toen was er slechts sprake van bevelen en gehoorzamen.” Toen werd wel door de Fransche heeren naar hartelust geplunderd en op brandschatting gesteld, maar het volk bukte en de een schoof zich achter den ander, en allerwege openbaarde zich de echte lafhartigheid, want ieder dacht aan zich zelven alleen, en meester Kähler in Malchow zei tot zijn vrouw en kinderen: *Ik* moet mij redden; aan *jelui* is niets gelegen; *jelui* blijft hier als de Franschen komen;’ - en hij liep naar 't

elzen moeras en kroop in 't riet. - Bedorven en kwaden reuk verspreidende was alles, van boven tot beneden.

‘De tijden veranderden. Nood leert bidden, maar leert ook zich verweren. SCHILL rukte uit en de Hertog van Brunswijk. In geheel Neder-Duitschland be-

gon het te spoken; niemand wist van waar het kwam, niemand, waarheen het leiden zou. SCHILL trok dwars door Mekklenburg naar Straalsond. Op bevel van Napoleon moesten de Mekklenburgers hem den pas bij DARMGARTEN en TRIBSEES afsnijden; zij werden geslagen, want zij vochten schandelijk slecht. Een huzaar van SCHILL nam een geheel rot lange Mekklenburgersche grenadiers gevangen. “Kinderen”, riep hij hun toe, “zijt gij allen gevangen?” - “Neen”, zeide de brave korporaal, “niemand heeft ons iets gezegd.” - “Nu, gaat dan maar meê!” En zij gingen meê. Was dat lafhartigheid? Was dat vrees? - Neen, dat was geen lafhartigheid, dat was *onwil* om te strijden tegen datgene, dat zij zelven in het diepste van hun hart droegen en wenschten. Het spookte in Mekklenburg, en toen het in Pruisen losbarste, was Mekklenburg het eerste land in Duitschland, dat volgde.

De tijden waren anders geworden. De Heer, onze God, had den Franschman, in den Russischen winter, de goudschijnende slangenhuid afgestroopt. Hij die vroeger overal als meester had gepocht, kwam als bedelaar en schooijer terug en deed een beroep op het Duitsche mededoogen, en deze edele gezindheid kreeg de overhand op den woedenden haat. Niemand wilde de hand opbeuren tegen den man, die van God geslagen was; het medelijden deed vergeten wat hij misdaan had. Doch nauwelijks had de verkleumde slang in het warme Duitsche bed zich weder hersteld of zij liet de horens weêr zien en de rooverij zou op nieuw beginnen. Maar toen ook werd het spook in Neder-Duitschland tot een schim, en die schim kreeg vleesch en been en kreeg een naam, en die naam werd luidkeels op de straat uitgeroepen: “Opstand tegen den menschenmoorder!” - Dat was de oorlogskreet. Maar die oorlogskreet was niet de kreet van één dag. Niet een troep onervaren jongelieden; niet het jan hagel op de straat maakte het begin; neen! de besten en verstandigsten vereenigden zich, niet tot een zamenzwering met wapenen en vergif, neen! tot een verbroedering met weer en woord tegen aangedaan geweld; de ouden spraken het woord en de jongeren zorgden voor de weer. Niet openlijk op de straat steeg de eerste vlam omhoog; - wij Nederduitschers houden niet van vuur op de straat; - Neen! een ieder stak het stil in zijn huis aan en de buurman kwam bij den buurman en verwarmde zich aan den gloed. Niet gelijk een vuur van dennehout en stroo, dat ten laatste slechts een hoop asch overlaat, steeg de laaije vlam ten hemel; neen! wij Nederduitschers zijn een hard hout, dat langzaam vuur vat, maar dan ook hitte geeft. En in den toenmaligen tijd was geheel Neder-Duitschland een groote kolenoven, die heimelijk en stil smeulde en gloeide, totdat de kolen doorgebrand waren; en toen zij vrij waren van rook en flikkervuur, toen wierpen wij ons ijzer in den kolengloed en smeedden onze wapenen er in, en de haat tegen den Franschman was de slijpsteen; die maakte ze scherp; en wat toen gebeurde weet ieder kind op de straat, en mogt het zulks niet weten, dan is het Duitsche mannenpligt voor zijn vader, het hem zóó in te prenten, dat hij 't van zijn leven niet meer vergeet’.

Spielhagen wees onlangs op de zeldzame populariteit die Fritz Reuter geniet in zijn Vaderland. Bij ons werden de verdienstelijke vertalingen in menigte van exemplaren verspreid. Andere boeken huurt men of leent men, Reuter's werken koopt men. Aan die vele koopers biedt de Uitgever een reeks van zestig illustratiën aan, die meerendeels door gunstige opvatting, goede teekening en keurigen (Duitschen?) druk zich aanbevelen. Uitvoerige bijschriften roepen 't geheele tooneel voor den geest. Tot een proeve wijzen wij op de sprekende plaat, waarin de dronken

Franschman de hoofdrol speelt. Wanneer onze lezers die leggen nevens ons uittreksel, hier boven meêgedeeld, zullen zij aan deze illustratiën zeker een niet alledaagsche waarde toekennen.

Mengelwerk.

Isabella II,
verdreven koningin van Spanje.
Door C. Hooijer.

De Noord-Amerikaansche gezant aan het Spaansche hof, de heer Gustav Kroener, heeft aan de koningin, bij wie hij de Vereenigde Staten vertegenwoordigde, een slechten dienst gedaan, toen hij de keizerin van Frankrijk met haar vergeleek of tegenover haar stelde. Hij deed dit in zijn bekend werk, *Aus Spaniën*, bij de beschrijving van het bezoek, dat Eugénie in der tijd aan Isabella heeft gebragt. Men kan niet zeggen, dat de verschijning der keizerin aan het Spaansche hof met groote ingenomenheid voor haar persoon werd te gemoet gezien. Het tegendeel had plaats, en er hadden dan ook nopens haar vroeger levensgedrag kwade geruchten genoeg rondgeloopen onder de excellencias van Madrid. Maar zoodra zij verscheen, waren alle antipathiën verdwenen en in levendige bewondering veranderd. Ook de evengenoemde Noord-Amerikaansche gezant was alles behalve gunstig voor haar gestemd. Hij, de Noord-Amerikaan, die het vermoedelijk doel der komst van de keizerin doorzag, om namelijk meer zamenwerking uit te lokken in de Mexikaansche intrigue, hij, de republikein, die, gelijk hij zelf betuigt, het imperialisme haatte met gloeijenden haat, was buitengemeen tegen de keizerin van Frankrijk ingenomen. Maar zoodra zij in het salon der Fransche ambassade trad, waar alle gezanten haar opwachtten, legde hij de wapenen dadelijk af, en toen hij haar des avonds in haar volle pracht en bekoorlijkheid aan het middagmaal ten hove van naderbij en gedurende een geruimen tijd beschouwen kon, was hij als betooverd. Ook al de daar tegenwoordige dames staarden haar met groote ingenomenheid aan, en de echtgenoot

van een ambassadeur, die naast hem zat, eene vrouw van de reinste zeden, was zoo medegesleept in de algemeene bewondering, dat zij hem toefluisterde met vuur: ‘don't she deserves a throne for her beauty?’

Nu, wie zou het in de hersenen zijn opgekomen, zoo iets van de koningin Isabella te zeggen, tegenover de keizerin gezeten, en nog drie of vier jaren jonger dan zij? Indien al een vleijer van het hof onbeschaamd genoeg ware geweest, iets diergelijks van haar te getuigen, zou hij zich aller bespotting op den hals hebben gehaald.

Eugénie sprak veel. Zij sprak het Fransch met groote vlugheid, het Engelsch als hare moedertaal, en als zij zich van de Spaansche taal bediende, gelijk zij met den koning sprekende meestal deed, dan was zij eene echte Spaansche, die door hare oogen, handen, vingers, door alles de ware beteekenis gaf aan hare geestige gezegden. Ach, hoe week bij haar de koningin in de schaduw, die al zeer weinig wist te spreken. Zij bezit ook niets van de levendigheid en geestigheid die de keizerin ten toon spreidde, maar is een onwetend en slecht opgevoed wezen, een treurig exemplaar van het versleten geslacht der Bourbons!

Na het maal en na de koffij in de kamer des konings werd nog eenmaal cercle gemaakt, en hoe zweefde toen de keizerin tusschen de gasten rond, koutend op vertrouwelijken toon en babbelende op de innemendste wijs. Maar de arme Isabella sleepte zich lomp en plomp van den eenen naar den anderen, en wist niet veel meer te doen, dan te knikken met haar hoofd en zoo vriendelijk toe te lagchen, als zij het geleerd heeft.

Ook het toilet van de keizerin was zoo smaakvol, als nog nooit iemand in Spanje had gezien. Het was haast te koket voor eene keizerin. Zij droeg evenwel een keizerlijken diadeem, maar van bewonderenswaardigen vorm en sierlijkheid, een weinig schuins op hare donkerblonde haren, en de vederen die er boven over heen lagen en de diamanten, die er als waterdruppels afhingen, deden de schoonheid van haar gelaat nog beter uitkomen. De koningin had haar zwaren diadeem op haar hoofd en deze hing diep over haar voorhoofd, even als van de koningen op de speelkaarten is afgebeeld. Zij droeg ook een snoer van paarlen om haar hals, maar het hielp haar niet, al waren sommige van onberekenbare waarde, zoo groot als een duivenei. Zij schitterde, ja, door hare kostbare en ontelbare brillanten, maar al had Eugénie geen enkele dier schoone steenen bezeten, zou zij de koningin toch in al haar praal overschitterd hebben.

En toen de beide vorstinnen afscheid namen, maakte Eugénie haar compliment zooals alleen eene Andalusische, gelijk zij is, maar ook alleen eene Andalusische danseres, met onnavolgbare buigzaamheid en gratie zou kunnen doen. De dikke Isabella zette haar gansche lichaam in beweging en knikte toen nog eenmaal met haar hoofd, evenals men van burgervrouwen ziet.

Uit die vergelijking leeren wij de onbehagelijke koningin van Spanje eenigermate kennen, zooveel haar uiterlijk voorkomen, plompe manieren en geringe geestbeschaving betreft. Zij was toen nog met de majesteit omstraald van haar hoogen rang als magtige koningin van de aloude Spaansche monarchie, maar nu ook dit prestige van haar weggenomen is, wat blijft er thans over van de onbekoorlijke, onontwikkelde - en, helaas, ook onzedelijke en diep gezonken vrouw? Van daar dan ook, dat zelfs zij, die anders gewoon waren de koningin te ontzien, nu laag op haar vallen, en al de schandalen uit hare jeugd en haar huwelijksleven opsommen met de vele onregtvaardigheden en gruwelen, die onder hare regering zijn geschied. Zij wordt thans voor het publiek als aan een schandpaal ten toon gesteld, en in haar is weder het woord vervuld: uwe schaemte sal ontdekt worden, oock sal uwe schande gesien worden.

Maar thans komt het medelijden bij ons boven voor het ongelukkig voorwerp van zooveel smaad. Zij was koningin, en al zoeken wij geen vrijbrief voor hare afdwalingen in haren koninklijken rang, gelooven wij toch, dat zij juist door die hoogheid aan grootere verzoekingen heeft blootgestaan dan lager geplaatste vrouwen. Daarbij heeft zij nooit goed onderwijs genoten, ouderlijke liefde nooit gekend, goeden raad nooit gehoord, goede voorgangers nooit gezien. Zij is verwaarloosd in hare vroegste jeugd en daarna opzettelijk ten kwade geleid en getrokken. Neen, zij mag alleen de schuld van hare verkeerdheid niet dragen. Zij is voorbeschikt en voortgedrongen om te worden, wat zij, helaas, geworden is.

Van het beste zaad komen de schoonste bloemen en van den edelsten boom de fijnste vrucht. Maar zie nu uit welken stam Isabella voortgesproten is. Och, wij weten het allen, wie haar vader Ferdinand VII was; hoe slecht hij regeerde, hoe wreed hij zich wreekte en hoeveel bloeds hij nutteloos vergoot. En de vrouw van dezen koning, *à la tête de mulet et au coeur de tigre*, was Maria Christina van Napels, verstandiger of listiger, maar in geen enkel opzigt beter dan hij. De dochter van dit verachtelijk paar zou een wonderkind hebben moeten zijn, als zij de kiem tot het goede mede ter wereld had gebragt. Misschien had zij daarom toch tot iets beters kunnen ontwikkeld worden onder wijze leiding, maar die heeft zij nooit gehad. Men weet, dat Isabella reeds op haar derde jaar als erfgename der kroon gehuldigd en als koningin van Spanje uitgeroepen is, maar wat niet iedereen weet is dit, dat de onnatuurlijke moeder geen de minste liefde voor hare dochter koesterde en dat zij aan het kind, voor hetwelk zij den zetel ruimen moest, nooit iets anders als onverschilligheid en afkeer heeft betoond. Het arme meisje werd geheel aan vreemden toevertrouwd en meestal aan zich zelve overgelaten. Het leerde dan ook bijna niets. Driemaal daags werd zij ter kerke gevoerd en het overige van den dag moest zij zich voor den spiegel oefenen in

het geven van kushanden aan het volk. En als de kleine koningin onder dien eentoonigen arbeid haar geduld soms verloor, of in eenig op zigt tegen de onverbiddelijke regels der hofetiquette misdeed, werd zij door hare moeder niet slechts geslagen, maar zoo wreed mishandeld, als geene moeder uit de laagste en ruwste volksklasse haar kind zou kunnen doen.

Toen zij tien jaren had bereikt, werd zij van hare moeder bevrijd. Espartero verjoeg en verving de regentes, en Don Jose de Arguelles werd tot voogd der jonge koningin benoemd. Maar het strekt dien mannen niet tot eer, dat zij in de grenzenlooze verwaarloozing van het ongelukkig kind geene verandering hoegenaamd hebben gebragt. Daarna stonden weder andere veldheeren tegen Espartero op, die zijn regentschap op zijne beurt verloor, vooral door de magt, die Prim in Catalonië ontwikkelde, en nu moest Isabella, meerderjarig verklaard, optreden als koningin. Het arme kind had er geen begrip van, maar de vrouw begon in haar te ontluiken, en geslepen hovelingen hadden opgemerkt, dat zij meermalen met ingenomenheid staarde op het schoon gelaat van een jong officier. Deze officier was Don Francisco Serrano, en hij liet zich gebruiken om de jonge koningin in de liefde te oefenen. Dat zij zich in zijne armen vergat, is ligt te begrijpen, en dat was het begin van de menigvuldige uitspattingen harer liefde tot op den huidigen dag. Hare moeder Christina, die na den val van Espartero in Spanje was teruggekeerd, bevorderde deze afdwalingen van hare dochter. Zij bragt haar uit de armen van den een' in die van den andere en zocht haar zoo af te leiden en te bedwelmen, dat alle staatszaken aan de oude regentes werden overgelaten, die dan nu ook regeerde, als of zij koningin van Spanje was.

Eindelijk huwde Isabella, maar met welken man? Zeker geen man, die haar den minste van hare aanbidders kon doen vergeten. Francisco van Assise zou geen onbehagelijk voorkomen hebben gehad, als er maar eenig teeken van verstandig nadenken, van geest of van kracht in hem ware te ontdekken geweest. Hij is beleefd jegens iedereen, ook jegens zijne vrouw en hare kinderen. Hij verzuimt zijne kerkpligten nooit, maar is voor het overige de onbeduidendste man, die Spanje misschien op zijn groot schiereiland bezit. Men zegt, dat hij wel onderwezen is, maar alles vergeten heeft. Hij is te traag om te denken, en te traag om te schrijven. Hij leest nooit in eenig boek, en het is hem zelfs te veel moeite om een paard te bestijgen. Hij rookt sigaren, dat doet hij, hij rookt onafgebroken den ganschen dag, en zit overigens geduldig en onbewegelijk te hengelen in de koninklijke vijvers.

Onder dat alles was het bijna niet anders mogelijk, dan dat de spruit van Ferdinand en Christina zóó was als zij is, en zoo gebleven is als zij was. Behalve de ongebondenheid van hare zeden heeft zij veel kwaads gesticht, zij heeft gebannen en gedood, 's lands penningen

verkwist of weggeschonken aan den Paus, en haar volk arm en ongelukkig gemaakt; maar wie zal het beslissen of niet een deel, en misschien het grootste deel, van hare schuld op het hoofd van diegenen komt, die haar hebben verwaarloosd en verleid?

Zekere heer Wels, die zich dikwijls in den naasten kring van Isabella bewogen heeft en van haar huiselijk leven de naauwkeurigste mededeelingen ontving, verklaart in het tijdschrift *Ueber Land und Meer*, dat een groot deel van hare misdaden ter kwader rekening komt van hare generaals, raadgevers en ministers, te beginnen met Espartero en te eindigen met Gonzales Bravo, en van hare verleiders, wier lange rij met Serrano aanvangt en voor het tegenwoordige met Marfiori gesloten is.

Eén trek wil genoemde schrijver in Isabella hebben opgemerkt, die ten minste jegens één persoon van hare blijvende genegenheid getuigt. Die persoon is Serrano, van wien zij het eerst de liefde leerde. Al hadden anderen hem vervangen, bleef zij zijn pad met rozen bestrooijen. Zij bleef hem met al hooger en hooger graden in het leger bevorderen. Zij bewerkte zijn huwelijk met zijne nicht, waardoor hij millionair geworden is. Zij bleef ook het geluk bevorderen van zijne vrienden en van allen, die hem dierbaar waren, en zoo bleef zij doen, onvermoeid en onverdroten, tot dat hij aan de spits van het garnizoen te Cadix riep: weg met de Bourbon!

Wij voegen hier een paar opmerkingen bij, die misschien eenige verklaring leveren kunnen van de gerustheid waarmede zij haar ongebonden leven voortzet. Haar biechtvader, de bisschop Claret, bekleedt in haar tegenwoordigen hofstoet, zonder van haren minnaar, den beruchten Marfiori, te spreken, de eerste plaats. Men zou meenen, dat hem zijne betrekking bij zulk een vrouw nog al zwaar moest vallen, maar daar bespeurt men niets van op zijn altijd vriendelijk en vrolijk gelaat. Hij woont ook met Marfiori onder hetzelfde dak, spreekt hem dagelijks en verkeert met hem op den vertrouwelijksten voet. Het was misschien tot zoen voor hare onverbeterlijkheid, dat zij groote sommen aan den Paus gezonden heeft, die ze bereidwillig heeft aangenomen, ook al wist hij, of kon hij althans gemakkelijk te weten komen, dat zij uit kassen genomen waren, die zij niet berooven mogt. De Paus leeft dan ook met haar, even als haar biechtvader, in den besten vrede en als openbaar bewijs van zijne bijzondere achting en toegenegenheid zond hij haar de gouden roos. - Hierin dan toch heeft de Spaansche koningin gezegepraald over de keizerin van Frankrijk.

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
Het boerinnetje van Liebenstein.
Door Friedrich Bodenstedt.

I.

Eenige jaren geleden werden de staalbaden van Liebenstein gebruikt door een jongen russischen Vorst van een zeer innemend uiterlijk, een beminnelijk karakter en fijne beschaving. Hij leidde een zeer ingetogen leven en kwam de voorschriften van den baddokter nauwgezet na; hij stond vroeg op, nam geregeld zijn bad, vermeed alle drukke gezelschappen en bracht het grootste gedeelte van den dag tusschen de bergen, in de bosschen, door en ging vroeg ter ruste. Hij was reeds in de eerste helft van Mei naar Liebenstein gekomen om de lente in al hare heerlijkheid te genieten. Op zekeren dag, toen hij, peinzende over zijn ouderlijk huis, langzaam het bosch doordrentelde, dat naar de oude *ruine* voert, waarnaar het bad zijn naam draagt, hoorde hij eensklaps haastige voetstappen achter zich, en eene welluidende stem die hem toeriep: 'Mijnheer! Mijnheer!'

Toen hij omkeek, zag hij een slank en frisch boerinnetje voor zich, dat in hare linkerhand een grooten ruiker meidorens droeg en in de rechterhand een zakdoek, dien zij hem toehield met de woorden: 'Hebt gij dien zakdoek verloren, mijnheer?'

Hij nam den doek werktuigelijk aan en vergat het meisje voor hare moeite te bedanken, zoo schrikte hij bijna van de gestalte die voor hem stond. De meibloemen in hare linkerhand schenen hem alsof zij aan hare hand gegroeid moesten zijn, zoo liefelijk en frisch, als de jonge lente zelve, zag het meisje er uit. Zij droeg het costuum der Thuringsche boerinnen: een bonten doek, als een tulband gedraaid, op haar hoofd, waardoor hare donkere haren bijna geheel bedekt waren, doch die haar hoog en schoon gewelfd voorhoofd vrij liet. De punten van den rooden doek die haren hals bedekte, waren van voren onder het vierkant uitgesneden lijfje verborgen; haar korte rok deed haar kleiner schijnen dan zij inderdaad was, en liet een paar, wel is waar niet zeer kleine, maar toch fraai gevormde voeten zien.

Het meisje scheen den Rus, ondanks hare boerenkleeding, eene bovenaardsche verschijning. Hij had nauwelijks den moed om haar aan te spreken, en eerst toen zij, zonder zijn dank af te wachten, met onbeschroomden, lichten tred, haars weegs ging, waagde hij het haar in te halen en te zeggen:

'Gij moet mij wel onvriendelijk vinden, dat ik u niet eens voor uwe moeite bedank, maar....'

'Daar valt niet veel voor te bedanken,' antwoordde zij glimlachende, 'een verloren zakdoek op te rapen, is zoo veel moeite niet.'

'Mag ik vragen voor wien gij die bloemen geplukt hebt?' vroeg hij.

'Voor ons thuis,' antwoordde zij; 'het is morgen Zondag, dan zorg ik altijd dat wij versche bloemen hebben.'

Zij waren nu aan den zoom van het bosch gekomen, en het was alsof de Rus door zijn fijn gevoel weerhouden werd het meisje in het open veld te vergezellen. Ook was hij wonderlijk beschroomd voor haar. Hij kon evenwel het denkbeeld niet verdragen dat hij haar nooit zou wederzien.

‘Leven uwe ouders nog?’ vroeg hij.

‘Ja zeker,’ antwoordde zij.

‘En zouden uwe ouders het niet kwalijk nemen als ik u morgen kwam bezoeken?’

‘Wel zeker niet, waarom zouden zij dat kwalijk nemen? Gij zult ons morgen op ieder uur welkom zijn; maar gij moet niet onder kerktijd komen, want dan zoudt gij niemand te huis vinden.’

‘Wanneer is het kerktijd?’

‘'s Morgens van half tien tot elven en 's namiddags van twee tot drie uren.’

‘En waar is uw huis?’

‘Als gij meê wilt gaan, zal ik het u aanstonds wijzen.’

Hij vergezelde haar tot aan haar huisje dat niet ver meer lag, nam daar afscheid met een hartelijken handdruk, dien zij vriendelijk beantwoordde, en verzocht haar tegen den volgenden dag bij hare ouders belet voor hem te vragen.

II.

De tijd was den jongen Vorst nog nooit zoo lang gevallen als op dien Zaterdagavond. Hij liet aan tafel alles bijna onaangeroerd voorbijgaan en ging onmiddellijk na den eten weder naar de plek in het bosch waar hij het schoone meisje gezien had. Den volgenden dag kon hij zijn ongeduld niet tot na kerktijd bedwingen, hij ging zelfs naar de kerk, en werd er, hoewel de eeredienst hem geheel vreemd was, zoo gesticht als hij in langen tijd niet geweest was. Hij had opzettelijk eene plaats gekozen waar hij zijne schoone boschnimf zou kunnen zien, doch waagde het nauwelijks zijne oogen naar haar op te slaan, uit vrees dat het de aandacht van anderen zou trekken. Ook bij het uitgaan van de kerk hield hij zich op een eerbiedigen afstand om zoo mogelijk onopgemerkt naar haar huis te kunnen gaan. De weg liep langs het Badhuis en hier had hij eene ontmoeting, die hem anders zeer welkom zou geweest zijn, doch die hem in die oogenblikken hinderlijk was. Eene bekende stem riep hem bij zijn naam, en onder de kastanjeboomen voor de *Kursaal*, zag hij zijn oom Demetrius naar zich toe komen, die hem toeriep: ‘Goddank, beste jongen, dat ik u eindelijk vind! Ik heb hier al meer dan een uur in dit vervelende nest rondgeloopen om u te zoeken; ik kom direkt uit Rusland en heb veel groeten en ook brieven voor u. Doe mij nu het pleizier van met mij te ontbijten, ik heb honger gekregen van de reis, en dan kunnen wij gezellig met elkander praten.’

Daarbij kuste hij hem, naar Russische zeden, op voorhoofd, mond en wangen, doch was niet weinig verbaasd dat zijne vriendelijkheid slechts geduld, niet beantwoord werd, en dat de verrassing welke hij zijn neef bereid had, dezen meer ongelegen scheen te komen dan te verheugen.

De jonge Vorst, dien wij voortaan Alexander zullen noemen, moest, welstaanshalve, zijn oom wel in het Badhuis volgen en zich laten vertellen welk nieuws deze van huis had medegebracht. Na verloop van eenigen tijd zeide zijn scherpziende oom:

‘Jongen, gij hebt iets anders in uw hoofd, dan hetgeen waarover wij praten; zeg mij oprecht wat gij aan de hand hebt, ik wil u volstrekt niet hinderen.’

‘Ik was juist van plan om een bezoek te brengen bij menschen, wie ik gisteren belet heb laten vragen, oom,’ stotterde Alexander verlegen.

‘Nu, daar hebt gij na het ontbijt nog tijd genoeg voor,’ antwoordde Demetrius, ‘het is nog veel te vroeg om visites te maken.’

Zijn oom zag zeer goed dat Alexander, ondanks die geruststellende woorden, als op heete kolen zat en met zijne gedachten in het geheel niet bij het ontbijt was. Het was voor iemand die zoo veel van de wereld gezien had als hij, niet moeielijk te begrijpen dat het hart van zijn neef bij diens voorgenomen bezoek in het spel kwam.

'Zijn er al veel badgasten in Liebenstein?' vroeg hij op onverschilligen toon.

'Neen, nog zeer weinig.'

'Zijn er lieve meisjes onder?'

'Neen, geen een.'

'Hebt gij kennis gemaakt met families die hier wonen?'

'Neen.'

'Nu, wat duivel heeft dan uw hart zoo in vlam gezet?' vroeg Demetrius, eenigszins ongeduldig; 'want dat ge verliefd zijt, is u op het gezicht te lezen. Hebt ge misschien een minnehandel met een boerenmeisje aangeknoopt?'

'Maar, oom...' antwoordde Alexander knorrig.

'Nu, dat zou zulk een groot ongeluk niet zijn. Een mensch moet iets hebben, om in zulk een vervelend nest den tijd te verdrijven.'

'Ik begrijp niet wat gij hier zoo vervelend vindt,' antwoordde Alexander, om eene andere wending aan het gesprek te geven; 'ik heb altijd over Liebenstein als over eene bijzonder mooie badplaats hooren spreken, en ik heb alles nog oneindig mooier gevonden dan ik verwacht had. De heerlijke gezonde lucht, het prachtige hout, de vergezichten op de bergen...'

'Nu, houd met dat natuurgedweep maar op,' riep Demetrius, 'ik ben in de mooiste landen van de wereld geweest en heb mij overal verveeld waar ik geen menschen naar mijn smaak vond, en waar ik die vond, kon ik de bergen, de bosschen en de vergezichten best missen. Ik heb behoefte aan afleiding, aan veel gezelschap, aan het spel, als ik reis; dat vind ik hier niet, en daarom verveel ik mij hier. Maar', ging hij vergoêlijkend voort, 'gij zult zelf wel weten waarom het u hier bevalt, en ik wil u uw pleizier niet bederven. Ik dacht hier buitendien maar zeer kort te blijven en ik heb niets geen lust om het langer te rekken. Doe mij nu het pleizier uwe visite te gaan maken; dan schrijf ik in dien tijd een brief, later kunt gij mij dan wat laten wandelen, om mij de heerlijkheden van Liebenstein te leeren kennen, en van middag onder het diner maken wij dan wel verdere plannen. Het is nu twaalf uren; mij dunkt, wij moesten tegen vier uren ons diner bestellen, dan hebben wij voor alles den tijd.'

Alexander was blijde dat hij eindelijk vrij kwam, maar had moeite het huisje weer te vinden waar hij zijn bezoek wilde brengen; want er stonden verscheidene huisjes naast elkander, die, met de daarbij behoorende tuintjes, volmaakt op elkander geleken. Terwijl hij nog zoo rondkeek, zonder iemand op straat te ontmoeten, wien hij had kunnen vragen wat hij weten wilde, zag hij door een openstaand raam, het hoofd van het boerinnetje, dat hem zelfs bij naam niet bekend was, en in wier identiteit hij zich nogtans onmogelijk vergissen kon. Onopgemerkt trad hij, door den tuin, op het huisje toe en zag dat zij met hare ouders aan tafel zat, en op het punt was om te bidden. Haar vader had zijn mutsje afgenomen en alle drie keken met gevouwen handen eerbiedig voor zich, terwijl de soep dampend op de tafel stond.

Alexander wilde zich, getroffen door het stichtelijke huiselijk tooneel, weder stil verwijderen, wijl hij het ongepast achtte de goede menschen onder het eten te overvallen; doch in hetzelfde oogenblik werd hij door de dochter des huizes ontdekt,

die naar het venster kwam, en hem verzocht binnen te komen. Die uitnoodiging kon hij geen weerstand bieden.

De beide oude lieden ontvingen hem met eene ongedwongen beleefdheid, die

hem weldadig aandeed. Zij lieten zich in het geheel niet in hun maaltijd storen, maar verzochten hem bij hen plaats te nemen.

'Maria, geef een stoel en een bord voor mijnheer,' zeide de moeder, eene nog zeer knappe vrouw van omstreeks veertig jaren, en die er, ondanks hare groote, blijkbaar zeer scherpziende oogen, zeer goedaardig uitzag.

Maria had het bevel harer moeder niet noodig gehad om een stoel en een bord voor den jongen Vorst gereed te zetten, die zich nu eensklaps als gast aan eene eenvoudige boerentafel bevond, zonder zelf recht te weten hoe hij er toe gekomen was; hij gevoelde slechts één ding: dat het hem onmogelijk geweest zou zijn de uitnoodiging van de hand te wijzen. Hoewel hij nog nooit in zoo nederige omgeving gegeten had, gevoelde hij zich geheel te huis, en at de soep en de knoedels (eene meelspijs) die het middagmaal uitmaakten, met zooveel smaak, alsof hij nooit beter Zondagskost geproefd had. Na den eten werd er weder kort gedankt, en Maria zeide tot den Vorst:

'Als gij er lust in hebt, mijnheer, zullen wij een poosje in den tuin gaan; mijn vader is gewoon na den eten een uurtje op zijn stoel achter de kachel te slapen, en ik zou hem daarin niet gaarne storen.'

Alexander vond alles goed, mits Maria maar bij hem was; hij ging met haar naar den tuin en schiep er een bijzonder vermaak in met haar, die een stuk brood mede van huis genomen had, over de heg heen, de kippen te voeren, waarbij hij glimlachende, nu eens zich zelven, dan Maria en dan weder de kippen bekeek, alsof hij zich overtuigen wilde dat hij niet droomde, maar waakte. Daarna moest hij met Maria naar den stal, waar zij hem, niet zonder trots, twee flink doorvoede koeien en vier geiten als de bezitting harer ouders liet zien. Ook voor die dieren had zij eene snoeperij meêgebracht; allen staken bij hare komst verlangend hunne koppen naar haar uit; men kon zien dat zij gewoon waren bij zulke gelegenheden vriendelijk door haar bedacht te worden.

Van den stal ging het weder in den tuin; Maria haalde in het voorbijgaan eene blauwe kous uit huis, en zeide: 'Wij drinken gewoonlijk eerst om vier uur koffie; maar moeder vraagt, of gij niet liever nu een kopje hebben wilt, omdat groote luî altijd dadelijk na den eten koffie drinken.'

'Ik had even goed tot vier uren kunnen wachten, lieve Maria, maar als er koffie is, wil ik nu gaarne een kopje hebben.'

Zij gingen nu in den tuin op eene bank zitten; Maria hield vlijtig hare breikous in beweging, terwijl de Vorst zijn koffie dronk, welke hare moeder hem, zonder meer vragen, zelve gebracht had, zeggende:

'Ik dacht wel dat mijnheer liever vóor- dan na kerktijd koffie zou drinken.'

Alexander knoopte nu met de moeder van Maria een gesprek aan, en merkte zeer veel gezond verstand in hare vragen en antwoorden op.

Inmiddels begon de kerkklok weder te luiden en maande de huisvrouw aan den mantel om te doen, zonder welken geene gehuwde vrouw in Thüringen des Zondags uitgaat, al is de hitte nog zoo drukkend; daarna maakte zij haren man wakker.

Maria legde hare breikous weg, en haalde er haar kerkboek voor in de plaats, en Alexander verliet te gelijk met het vrome gezin het huis, doch kwam niet verder op zijn weg naar de kerk, dan tot het badhuis, waar zijn oom hem weder opving, die onder de schaduwrijke kastanjeboomen op en neer wandelde met een gezicht waarop de grootste verveling te lezen stond, en den rook zijner cigaar zoo verdrietig wegblies,

alsof een kortstondig verblijf in het bekoorlijke Liebenstein tot de zwaarste beproevingen des levens behoorde.

‘Waar moest het nu weer heen?’ vroeg hij aan Alexander, die in zijn onschuldig gesprek met Maria zijn oom in het geheel niet gezien had en zeer onaangenaam verrast werd toen deze hem eensklaps in den weg trad.

‘Naar de kerk,’ antwoordde Alexander.

‘Gij zoudt mij groot pleizier doen met nu een poos bij mij te blijven en mij voor den eten die hoog geroemde heerlijkheden van Liebenstein te laten zien, wijl ik onmiddellijk na den eten weer denk te vertrekken.’

Alexander nam derhalve afscheid van Maria en hare ouders en beloofde, hen spoedig weder eens te bezoeken. De brave lieden vervolgden hunnen weg naar de kerk. Demetrius, die eerst Maria scherp aangekeken had, wierp nu ook op hare ouders een langen onderzoekenden blik en trok toen zijn neef bij den arm met zich voort.

‘Gij schijnt van frissche bosch-aardbeien te houden,’ zeide hij, na een oogenblik van stilte; ‘en gij hebt geen kwaden smaak. Hoe lang kent ge het meisje al?’

‘Sedert gisteren.’

‘Sedert gisteren? En van daag al, na een lange visite, in gezelschap van hare ouders met haar naar de kerk? Dat noem ik vlug en slim te werk gaan. Uw vader zou het nooit gelooven als ik het hem vertelde, en ik zelf zou het niet van den beschroomden jongen heilige gedacht hebben.’

Er lag iets kwetsends in den toon waarop dat gezegd werd, en Alexander had reeds een scherp antwoord op zijne tong, doch hield het terug bij de gedachte dat zijn oom, voor wien hij bitter weinig sympathie had, slechts eenige uren in Liebenstein blijven zou, welke hij niet in oneenigheid met hem wilde doorbrengen. Hij stelde hem voor eene wandeling met hem door het bosch naar de Klinge te maken, en Demetrius stemde toe, enkel zooals hij zeide, om den tijd te dooden. Bij den aanblik van al het natuurschoon, waarop de voor indrukken zoo vatbare Alexander hem opmerkzaam maakte, had hij slechts een onverschillig schouderophalen, en het éenige doel dat hij met zijn praten scheen te hebben, was zijn neef over te halen om uiterlijk binnen veertien dagen naar Baden-Baden te komen, waar hij dan nog andere vrienden en bloedverwanten zijner ouders zou aantreffen. ‘Baden-Baden’, herhaalde hij telkens op nieuw, ‘is, na Parijs, de éenige plaats waar men leven kan zonder zich te vervelen.’

Alexander, wiens gedachten bij Maria waren, liet zijn oom praten, zonder meer te antwoorden dan noodig was, en was blijde toen hij des avonds weder van hem ontslagen was; want zijn oom hield woord, en reed terstond na het diner, waaraan Alexander slechts in schijn deel nam, weder weg, om aan de speeltafel en bij de dames van zekere reputatie in Baden-Baden die afleiding te zoeken, welke hij in het kalme natuurschoon van Liebenstein niet vinden kon.

Reeds den volgenden dag ging Alexander ‘zijne Maria,’ zooals hij het boerinnetje in zijne gedachten noemde, weder bezoeken; hij vond echter haar noch hare ouders te huis en hoorde van een meisje dat bij een van de buren voor de deur zat, dat zij op het land bezig was. Hij bedacht zich even wat hij doen zoude; de gedachte dat hij Maria den geheelen dag niet zien zou, was hem ondragelijk. Hij wilde de goede menschen niet weder aan tafel overvallen, en besloot dus Maria op het land op te zoeken, wat hem, met behulp van het kleine meisje, wie hij vooruit rijkelijk voor hare moeite betaalde, ook zeer goed gelukte. Hij vond zijne vrienden bezig met boonenstaken in den grond te steken, en zij hadden het zoo druk, dat zij zich door zijne komst niet van het werk lieten afbrengen. Zij groetten hem vriendelijk, doch hadden geen tijd om praatjes te maken. Er schoot hem dus niets over dan haar aan te bieden om haar te helpen in hetgeen zij deed, welk aanbod zonder veel zwarigheid aangenomen werd.

Maria gaf hem glimlachende het noodige onderricht, haar vader zag met genoegen dat het werk den jongen Vorst, ouder de leiding zijner dochter, vrij handig afging, hoewel zijne fijne verlaktleeren laarzen en glacé handschoenen bij dat werk een vrij zonderling figuur maakten en er geen al te groote scherpzinnigheid ver-

eischt werd om te zien dat hij zulk werk niet gewoon was. Hij had er echter zijn hart op gezet om de goede menschen te toonen dat het hem niet aan kracht, noch aan goeden wil ontbrak, om het flink aan te pakken, en zoo ging het steken van de staken geregeld zijn gang.

Den volgenden morgen kwam hij weder bij het werk; ditmaal moesten er knollen gestoken worden; iets wat hem eenigszins moeielijker viel, wijl hij er onophoudelijk bij bukken moet; hij liet zich echter door die zwarigheid niet afschrikken, en was hoogst gelukkig als Maria hem lachende om zijne volharding prees en hem daarbij met hare mooie blauwe oogen vriendelijk aankeek. Reeds den vorigen dag had het werk hem zoo veel eetlust gegeven, dat hij niet begrijpen kon dat de menschen bij hun eenvoudigen kost in het leven konden blijven.

Wijl hij des Zondags hun gast geweest was, achtte hij het niet ongepast hen op zijne beurt eens te onthalen, waartoe hem reeds den volgenden dag de gelegenheid geboden werd, wijl het een feestdag was. Zijne uitnoodiging werd dankbaar aangenomen, en het was den jongen Vorst zeer naar den zin dat zijne gasten liever bij zich te huis wilden eten dan in het badhuis. Alexander had zich reeds zoodanig aan den omgang met de boerenfamilie gewend, dat hij de gedachte niet verdragen kon ooit weder van Maria te scheiden, hij had nooit zoo zeer naar den dag van morgen verlangd als nu, wijl hij wist dat hij de helft van dien dag aan de zijde van Maria zou doorbrengen.

Onder de leiding van den componist Muller werd er den volgenden morgen een koraalgezang in de *Kursaal* gezongen. Hoewel er nog niet veel badgasten in Liebenstein waren, was er toch uit het dorp en de omstreken een talrijk publiek bijeen en Maria en hare moeder bevonden zich insgelijks onder de toehoorders. Hoe moeielijk het den jongen Vorst ook viel zijne oogen en gedachten van Maria af te houden, was hij toch zoodanig aangegrepen door de compositiën van enkel groote meesters, vertolkt door de prachtige stemmen van het goed geoefende koor, dat hij zijne aandoening bijna niet bedwingen kon.

Toen het ‘Kyrie eleison’ van Palestrina door de zaal klonk, rolden hem de groote tranen van zuiver gevoel uit de oogen. Het herinnerde hem aan de heerlijke kerkliederen, welke hij in het jonkvrouwenklooster te Moskau had gehoord, waarheen hij zijne moeder, in zijne kinderjaren, zoo dikwijls had mogen vergezellen, en als er iets was dat hem Liebenstein nog dierbaarder kon maken dan het reeds was, dan waren het de zielverheffende, heerlijke kerkliederen, die eindigden met den vier en twintigsten psalm, van Reichardt: ‘De aarde is des Heeren, en al wat daarin is,’ enz.

Alexander had behoefte eerst in eenzaamheid een uur in het bosch te wandelen, om orde te brengen in het gevoel dat hem bestormde, eer hij naar het huis ging waar Maria woonde, en waar hij zijn bediende gelast had het eten te brengen. Hij had er tot nog toe nog niet veel over nagedacht, wat er van zijne verhouding tot Maria worden moest, en gevoelde zich nu, als door eene hoogere macht, aangedrongen, om zich daarvan rekenschap te geven. Toen hij den weg naar de boerenwoning insloeg, was zijn besluit genomen, en hij nam met een opgeruimd hart plaats aan den eenvoudigen, doch smakelijken disch, om zijne plichten als gastheer waar te nemen. Het verheugde hem dat het kerkgezang ook op Maria en hare moeder een diepen indruk had gemaakt. Maria was inzonderheid getroffen geworden door de oude kerkmelodie: ‘Doe wel; vertrouw op God, Hij zal uw pad bewaken; gij zijt in zijne handen,’ terwijl de meer kunstig door David Perez gecomponeerde bijbeltekst: ‘En

te middernacht ontstond er een geroep: De bruidegom komt, gaat uit, hem tegemoet,' meer in den smaak harer moeder viel.

Alexander meende daarin een goed voorteeken te mogen zien voor wat hij op het hart had; hij kwam er echter niet aanstonds mede voor den dag; maar ver-

telde eerst lang van zijn vaderland, van de goederen zijner ouders, waar hij zijne kinderjaren gesleten had, van het schilderachtige Moskau met zijne gouden koepels en het deftige Petersburg met zijne rechte straten. Doch eindelijk kon hij zich niet meer bedwingen zijn hart lucht te geven, toen de oude man weder zijn rustuurtje in den armstoel achter de kachel hield, de moeder in de keuken de koffie gereed maakte, en hij zich met Maria alleen in den tuin bevond. Zij zaten naast elkander op eene bank, overschaduwd door den gouden regen die in lange trossen nederhing. Zij zaten hand in hand; de grootste vertrouwelijkheid waaraan hij zich tot nog toe had durven wagen, doch nu sloeg hij zijne armen om haar heen, drukte haar een kus op het voorhoofd vroeg: 'Maria, wilt gij mijne vrouw worden?'

Zij had zich tot nog toe niet aan zijne vertrouwelijkheid onttrokken, doch bij die vraag maakte zij zich van zijne omhelzing los, zij was als het ware uit de wolken gevallen

'Mijnheer, dat heb ik niet aan u verdiend!' zeide zij.

In dat oogenblik kwam hare moeder met de koffie in den tuin. Alexander liet zich niet door haar verhinderen; hij trachtte het tegenstrevende meisje weder tot zich te trekken en zeide zacht:

'Gij gelooft toch niet, Maria, dat ik u heb willen beleedigen? Hoe kan ik u grooter bewijs van mijne liefde, mijn vertrouwen en mijne achting geven, dan door u tot mijne vrouw te vragen?'

'Dat kan u toch onmogelijk ernst zijn, mijnheer: een eenvoudig boerenmeisje, zoo als ik ben, past niet voor eene groote dame. Ik heb uwe vriendelijkheid enkel als welwillendheid beschouwd, en ik heb die hartelijk beantwoord, omdat gij zoo goed zijt en ik veel van u houd: maar de gedachte van uwe vrouw te worden zou zelfs in den droom nooit bij mij opgekomen zijn. De kloof die ons scheidt, is te groot.'

'Daar heeft Maria gelijk in,' zeide hare moeder, die de laatste woorden gehoord had, en licht had kunnen raden wat er voorafgegaan was; 'zulk een ongelijk huwelijk komt nooit goed uit. Een huwelijk waarop de ouders hun zegen niet gegeven hebben, is nooit gelukkig, en dien zouden uwe ouders niet geven, als gij met Maria trouwdet.'

Zij zeide dit met eene zekerheid, alsof zij reeds meer in een dergelijk geval verkeerd had.

'Ziet gij, mijnheer,' ging zij voort, 'ik ben in mijne jeugd ook een heel mooi meisje geweest, wat ik nu wel zonder pocherij kan zeggen, en heb veel ondervinding van mannen opgedaan, zonder mij van den rechten weg te laten afbrengen. Ik had ook gemakkelijk boven mijn stand kunnen trouwen, en ik heb het niet gedaan, omdat ik aan een zeker geluk, volgens de begrippen waarmede ik was opgevoed, boven een onzeker geluk, volgens andere begrippen, de voorkeur gaf. Misschien kwam dat omdat ik in mijne jeugd bij aanzienlijke menschen gediend heb, in wier huis het geluk niet woonde, hoewel zij overvloed hadden van alle voorrechten, waarin velen het geluk plegen te zoeken. Mijne goede moeder placht te zeggen: Er is op aarde geen grooter geluk dan gezondheid, vertrouwen op God, huiselijke vrede en het bewustzijn van zoo veel te werken als men kan en dat goed te doen.'

De jonge Vorst was niet weinig verwonderd dat zijn aanzoek zoo koel werd opgenomen, terwijl hij gedacht had dat hij er groote blijdschap door in huis verwekken zou; hij gaf zich echter niet zoo gemakkelijk gewonnen.

'Ik dacht,' zeide hij, 'dat Maria een weinig van mij hield; hare vriendelijkheid heeft mij het recht gegeven dat te denken, maar nu zie ik dat ik mij vergist heb.'

Daartegen kwamen Maria en hare moeder nadrukkelijk op; doch Alexander hield

hoofdschuddend vol: ‘Als Maria mij lief had, zou de blijdschap dat zij mij voor God en de menschen kon toebehooren, al die bedenkingen gemakkelijk overwinnen. Zulke bedenkingen staan mijne wenschen ook in den weg.’

‘En die zijn nog niet overwonnen, mijnheer,’ viel de oude vrouw hem in de rede. ‘Al hebt gij zoo spoedig uw besluit genomen, en al meent gij het (en daarvan ben ik overtuigd) volmaakt eerlijk met mijne Maria, zoo zal toch de toestemming van uwe ouders niet gemakkelijk te winnen zijn. Gij hebt ons veel van uwe lieve moeder verteld, aan wie uw hart bijzonder schijnt te hangen; van uwen vader hebt gij bijna niet gesproken; ik wil liever niet vragen waarom niet; dat zal wel zijne redenen hebben: maar, van uwen vader gezwegen, zou het uwe moeder niet ongelukkig maken, als haar éenige zoon haar eene vrouw thuis bracht, die niets bezit van hetgeen in uwen stand de waarde van eene vrouw uitmaakt?’

‘Mijne moeder zou spoedig het onbedorven hart van mijne Maria op prijs leeren stellen en dan al het andere als bijzaak beschouwen. Ook ben ik volstrekt niet van plan om met Maria in de groote wereld te gaan leven; ik zal haar een werkkring verschaffen geheel overeenkomstig hare opvoeding en haren smaak. Wij zullen òf op een van mijne goederen in midden-Rusland gaan wonen, òf ik zal, als dit haar of u aangenamer is, hier in den omtrek een goed koopen, dat zij mij zal helpen bestieren; want ik heb mij altijd meer tot het land- dan tot het stads leven aangetrokken gevoeld, en nu bij u, onder het nederigste dagwerk, heb ik geleerd welk een zegen er in geregeld werken ligt. Als Maria zich dus gelukkig met mij kan gevoelen, ontbreekt er niets aan ons geluk dan uwe toestemming....’

‘En de toestemming uwer ouders,’ voegde de moeder er bij. ‘Eer gij ons die brengt, is het best dat wij niet meer over de zaak spreken, opdat er geen hoop opgewekt worde, die toch niet verwezenlijkt kan worden.’

‘Die hoop zal vervuld worden!’ riep Alexander; ‘laat dat maar aan mij over.’

‘Zoodra gij de toestemming uwer ouders hebt, zal het u aan de onze niet ontbreken,’ zeide de moeder op een even beslissenden toon.

(Vervolg en slot in het volgend nommer.)

Suum cuique.

Een aanval op de hoogere burgerschool te Breda.

Of het komt omdat wij ons hier te Nijmegen op de voorposten bevinden en dus den eersten en hevigsten schok hebben door te staan, dan of de strijd in geheel Nederland de levendigste belangstelling wekt, ik weet het niet, maar dit staat bij mij vast, wij hebben hier alles wat over het onderwijs verscheen (en dit is niet weinig) verslonden. Tegen den dag der verkiezingen scheen de drift bij beide partijen soms tot woede en razernij te stijgen; geen wapen was te slecht of te onridderlijk, dat niet werd aangegrepen, wanneer hij die 't hanteerde slechts meende daarmede te kunnen treffen, en wel het liefst, wanneer hij de verwachting mocht koesteren, nog vóór de beslissende ure eene doodelijke wonde te zullen toebrengen.

Waarheid en logen werden dooreen gemengd, valsche voorstellingen hoorde men

geven van zaken, die, goed opgevat, al van zeer onschuldigen aard bleken te zijn; men twijfelde, of eene babelsche spraakverwarring dan wel een poolsche landdag de juiste naam mocht heeten van het tumult, dat naar aanleiding van het onderwijs gerezen was.

Het bleef niet bij spreken of schrijven of schreeuwen, met boeken werpt men ook nu nog elkander naar de ooren, en niet met lieve coquette 32mo's, maar met dikke schoolboeken, voorzien van harde banden.

Zekere X, een gemoedelijk (?) Katholiek, heeft geen beter wapen kunnen vinden om de Hoogere Burgerschool, en in 't bijzonder die te Breda, te bestrijden dan enkele van de op deze inrichting gebruikte boeken *na te slaan* en ettelijke zinsneden of woorden aan te halen, wier onwaarheid of onzedelijkheid hij tracht te betoogen.

Geen vak, dat zich beter voor een dergelijken maatregel leent, dan de vaderlandsche geschiedenis.

Onder de schrijvers, wier werken met de meeste vrucht gebruikt worden, behoort zeker Dr. Wijnne.

Wel is hij op theologisch gebied, naar 't schijnt, een weinig conservatief-protestant, wel laat zijn stijl te wenschen over; maar hij spant ten minste alle krachten in om, zoo mogelijk, objectief in zijne voorstelling van de gebeurtenissen te zijn, en ook mangelt het hem bij grooten zin voor het pragmatische volstrekt niet aan de gave der praktiek. Zijn boek is zonder twijfel hoogst bruikbaar. De heer X. gebruikt het evenwel als een arsenaal, dat hem wapenen moet verschaffen tegen de genoemde Hoogere Burgerschool. Waar zulk een werk tot grondslag van 't onderwijs dient, daar kunnen Katholieken van de lessen geen gebruik maken.

Men behoeft bijna niet te vragen: waarom niet?

Die alte Geschichte. Philips, Alva, Inquisitie, Willem de Zwijger, enz. enz., zijn zoo vele ingredienten, als men noodig heeft om een bom of granaat te vullen.

Wie zou eene zoo neutrale vaderlandsche geschiedenis kunnen schrijven, dat hij hetgeen Brouwers en Nuijens & Cie. ontdekten in overeenstemming zou kunnen brengen met de traditioneele, met de oude maar nog niet verouderde voorstelling?

Eén middel is mogelijk. Men volgt op nieuw de vroeger bij vele schoolmeesters gebruikelijke methode. Men zet jaartallen op een plank, laat de kinderen de lange reeks in 't hoofd prenten, drilt hen goed in de slagen, oorlogen en vredesverdragen, en zegt dan: zij zijn zeer ervaren, want zij weten nauwkeurig te zeggen wie, sedert Dirk I, Dirk II, Aernoud, zoo al graven hier geweest zijn, en vraagt gij hen naar de regeeringsjaren van allen, o, er ontbreekt zelfs niet één aan de lange lijst, die van de plank in hun hoofd is overgebracht.

Wijnne slaat evenwel te recht een anderen weg in, en zijn weg is de éénig ware. Ultramontanen evenwel moeten een ander pad gaan. Zij vragen niet naar de ware historische methode, neen, verre van daar, zij hebben een bepaald doel voor oogen: er moet bewezen worden, dat Nederland rampzalig is geworden tengevolge van bedreven zonden.

En welke waren die zonden?

Onze voorouders hebben Philps II, hun wettigen vorst, afgezworen: dat was erg; maar wat nog erger was, zij hebben de alleenzaligmakende Kerk verlaten om eene andere godsdienst te omhelzen, zij hebben zich durven verzetten tegen priesterdwang en inquisitie, hunne vrijheid hebben zij verdedigd als hun hoogste goed - dat kan hun geen ultramontaan vergeven. Daarom moet de geschiedenis gereconstrueerd worden,

het koste wat het koste; zelfs de naakte waarheid moet bedekt worden. Wie waagt het te fluisteren van het grove zedebederf bij de priesters? Wie durft iets goeds zeggen van Willem van Oranje? Wie bestaat het, van rookende mutsaards en roode schavotten te spreken?

Weg met hem. Hij kwetst het katholieke geloof, hij ondermijnt de Kerk, hij is een Godloochenaar, hij verdraait de geschiedenis, hij lastert God.

Met menschen die zoo redeneeren is immers elke redeneering onmogelijk?

Dr. J.H.H. Hülsmann, directeur te Breda, heeft het beproefd. Het recht is, mijns inziens, geheel aan zijne zijde; maar zal het hem iets baten of hij op grond van rede en historie pleit? De ondervinding heeft mij hier reeds geleerd dat het u volstrekt niet helpt of gij het recht aan uwe zijde hebt. Men laat het rechtspunt eenvoudig liggen en scheldt. Daarbij weet men steeds met groote woorden de volksmenigte te winnen, wier ooren gemakkelijk worden vol geblazen. Wat beteekent het of gij tegen een spook strijdt, dat bij iederen houw of steek, hem toegebracht, al meer en meer onkwetsbaar blijkt te zijn, maar desniettemin een spook, een akelig spook blijft?

Groot is ook de kieschheid van den heer X.

Citaten uit het handboek van Lubach moeten bewijzen op welk eene onkiesche wijze het onderwijs in de natuurkunde te Breda gegeven wordt. Er is in dat werk sprake van wei, pisleider en pisblaas en andere ‘akeligheden,’ zoo als de heer X. ze gelieft te noemen. Zelfs de gevoeltepeltjes doen hem walgen, zeker omdat hij niet wist, wat met dit woord bedoeld wordt.

Zie ik goed, dan heeft Dr. Hülsmann een juist oordeel geveld, wanneer hij tot het besluit is gekomen, dat het alleszins goed kan werken dat de leeraar over die teedere punten spreekt, welke de leerlingen toch eens moeten weten.

Bij de oude schrijvers komt veel voor wat wij leeraren niet gaarne in 't bijzijn van vrouwen zouden uitleggen, moet men daarom editiones castigatae gebruiken? Verre van daar. De ondervinding heeft mij geleerd, dat men veilig met zijne leerlingen de bedoelde onderwerpen bespreken kan, mits men 't slechts met ernst doe.

Wanneer leeraren evenwel blijkbaar genot vinden in de ‘akeligheden’, die zij behandelen, wanneer het vuile stof tot vroolijkheid oplevert, wanneer onreine bedoelingen of hartstochten bij de leerlingen in 't spel komen, dan wordt het woord van den bijbel bewaarheid, dat alleen voor de reinen alles rein is.

Wee den leeraar of den leerling, wien een lach om den mond speelt, wanneer zulke zaken besproken worden; maar wee ook den leeraar, die hare behandeling achterwege laat, omdat hij vreest zijne leerlingen daardoor te zullen bederven. Hij kweekt als 't ware stelselmatig de zucht naar de verbodene vrucht, hij bevordert door te ver gedrevene zedelijkheid zonder twijfel de onzedelijkheid. Nog is 't woord van den dichter waar:

> Nitimur in vetitum semper cupimusque negata.

X. heeft o.a. aanmerkingen op Genabeths bloemlezing. Er komen daarin fragmenten of gedichten voor, die misschien beter achterwege gebleven waren, omdat in onze letterkunde stof genoeg voorhanden is, ook al is men nog zoo kieskeurig. Eene kleine bloemlezing is gemakkelijk zoo te vullen dat bijna niemand aanmerking kan maken. Maar, zou 't wel goed zijn om zoo puristisch te werk te gaan? Ik geloof het niet. Men wijst de jongelieden steeds op de corypheën onzer literatuur; de boekhandel brengt goedkoope uitgaven onder 't bereik van iedereen, waarom zou men op de school stelselmatig ignoreeren wat iedereen weet?

De grootste zonde is onoprechtheid, huichelarij. Zij blijft dit ook bij 't onderwijs. Wij moeten onze leerlingen niet trachten op te sluiten in een klooster, wij mogen

niet doen alsof de wereld buiten ons niet bestond; daarin ligt nog de groote fout, dat er geen nauwere band bestaat tusschen de school en het leven.

Welke studenten (ik spreek uit eigen ondervinding) gaan zich het meest te buiten?

Die in hunne schooljaren het meest de plak gevoeld hebben; zij hebben nooit

vrijheid gekend, zij weten haar dan ook niet te gebruiken, de libertas wordt voor hen licentia.

Zou deze regel ook niet toepasselijk zijn op het boven aangevoerde?

Spreek, spreek toch vooral met uwe leerlingen over de verborgene zaken, gij zult hun vertrouwen winnen en hen dikwijls voor uitspattingen bewaren.

Zij die het meest afschuw voorwenden, zijn vaak het onzedelijkst; deze regel is zoowel op het onderwijs gevend als op het onderwijs ontvangend personeel van toepassing.

Maar ik ben eenigzins van den weg afgedwaald, en 't wordt tijd om te eindigen.

Wij bevelen allen, die belangstellen in de zaak van 't middelbaar onderwijs, de lezing van de beide brochures ten zeerste aan. Dr. H. heeft den verraderlijken aanval goed afgeslagen, ofschoon ik zou gewenscht hebben dat hij zijn toon eenigszins meer gematigd had. Evenwel kan ik mij wel voorstellen dat de verontwaardiging soms driftig, soms hard maakt. Juvenalis barstte eindelijk los in de woorden:

> Semper ego auditor tantum? nunquamne reponam,
> Vexatus toties *rauci* Theseide Codri?

Nijmegen, 20 Juni.

J.B. KAN.

Nösselt's algemeene geschiedenis

was hier te lande reeds bijna 30 jaren bekend; 't maakt dan een vreemden indruk, wanneer ze thans op nieuw wordt aangeboden(*) en met warmte aanbevolen; een' vreemden indruk echter alleen op den oppervlakkige. Immers wat den inhoud betreft, is het boek volkomen op de hoogte gehouden van de historische wetenschap, en van de historische niet alleen: reeds het eerste hoofdstuk bewijst den lezer, met hoeveel ijver er gebruik is gemaakt tot van de allerlaatste onderzoekingen op het gebied der palaeontologie en verwante wetenschappen. En wie dat eerste hoofdstuk heeft doorloopen, kan de volgende niet ongelezen laten: zoo aantrekkelijk, zoo regt prettig is de vorm. Ziedaar inderdaad een boek, dat aan den prospectus beantwoordt: op de hoogte van den tijd, geheel in den geest der nieuwe geschiedkunde, geen kroniek, geen *histoire-bataille*, geen geleerdheidskramerij - een leesboek, een degelijk, maar daarbij een allerplezierigst leesboek, in een keurige taal, die u den indruk geeft van een bevallig kleed, dat in sierlijke plooijen een wèlgevormd ligchaam omhult.

Voor meisjes in de eerste plaats bestemd, als leerboek niet, maar als leesboek, is 't voor haar bij uitnemendheid geschikt: zoo leeren ze geschiedenis en zoo willen en kunnen ze haar leeren. Maar ook onze jongens zullen dankbaar het geschenk ontvangen, dat hun in den hernieuwden Nösselt wordt aangeboden.

De heer Rogge, die de man is om voor een degelijken inhoud borg te staan, en zijn hulpe, die zooveel eer inlegt met den vorm, beide hebben ze aanspraak op den warmen dank van onze jongelui.

(*) Algemeene Geschiedenis van Fr. Nösselt. Uit het Hoogduitsch vertaald naar de 14e vermeerderde en verbeterde uitgaaf, onder toezicht van H.C. Rogge. 1e-4e aflevering. Amsterdam, IJ. Rogge, 1869.

Na 8 juni 1869.

De groote dag is dan verleden
In 't kleine, vrije Nederland,
Dat scherp, zoo immer, werd gestreden
Van zuidergrens tot noorderstrand;
Geen strijd van broedren tegen broedren,
Bevlekt met kostbaar burgerbloed,
Maar om de geestelijke goedren
Van 't helder hoofd en 't warm gemoed.

Het was de strijd, zoo oud als de eeuwen,
De kamp van vrijheid en gezag,
Als reeds van onze waterleeuwen
Met Alva's zwaard en Spanje's vlag. -
Een wind, die waait in zuid en noorden
En groei en leven doet vergaan,
Beroerde deez gezegende oorden
En viel 't gebouw der volksschool aan.

God lof! wij mogten zegepralen!
Geen Kerk zal heerschen, maar de Staat;
Wij mogen juichende herhalen:
Geweken is het dreigend kwaad.
Het blijv' verwijderd uit ons midden!
Geen kerkman krijg' het roer in hand!
Dat hopen, wenschen, vragen, bidden
Wij voor ons dierbaar Nederland.

Zij mogen haar niet hebben,
Die kostelijke school,
Onze eer bij vriend en vreemde,
Der vrijheid kapitool;
Zij mogen haar niet hebben,
De mannen van 't parool!
Wij blijven in de veste
Getrouw op onzen post,
Tot dat door nieuwe strijders
Wij worden afgelost.

Wij, dankbaar en tevreden,
Wij heffen op de hand
En zeggen ernstig, plegtig:
MET GOD, DER VORSTEN KONING,
VOOR VORST EN VADERLAND.

R.P. VERBEEK.

Dinther, 12 Juni 1869.

Brievenbus.

I.

Over massale gewetens.

Mijnheer de Redakteur!

Ik heb lang gezwegen; - *te* lang, welligt niet voor uw lezers, die zoo veel beters

onder de oogen krijgen dan mijn gekrabbel, maar voor mij zelven. Men heeft toch niet voor niets de gave gekregen van te spreken en te schrijven, en al is mijn talent maar een heel kleintje, ik *mag* het niet onder de aarde begraven. En zie, onder al dat gewoel en geschreeuw, en gejuich, en gejammer, en gevloek van de laatste dagen heb ik gezwegen - als een mof. (Een gek spreekwoord tusschen twee haakjes; och, mógten alle moffen zwijgen, zij deden allen wél!) Ik had toch ook wel wat meê kunnen praten bij dat verkiezingswerk. Wie weet, of ik niet den een of anderen conservatief er op, en den een of anderen liberaal er onder had kunnen krijgen, of vice versa, want het doet er niet toe, welke rigting ik tegenwoordig volg in de politiek. Ik behoor tot de veteranen van vóór 1848, die de vrijheid mogen nemen om met elken wind te draaijen; maar *werken* was mijn pligt geweest, in welken zin dan ook. En ik heb niets gedaan! Ach, mijn geweten begint wakker te worden. Het laat mij geen rust dag noch nacht. Telkens meen ik een stem te hooren, die mij toeroept: Oly, Oly, waar zijt gij? en als de jongens onder mijn raam zingen: Is er geen olie in de lamp, dat zij zoo duister brandt? dan voel ik dat zij het op *mij* gemunt hebben; dan hoor ik in dat welluidende gezang de volksstem die niets kan smoren, en het is of de bazuine van den jongsten dag reeds in mijn ooren klinkt.

Spot er niet mede, Mijnheer de Redakteur, al zijt gij welligt ook reeds besmet met de moderne begrippen, die van geen bazuin of jongsten dag meer willen weten. Het geweten is een lastig ding, ten minste voor mij. Wel geloof ik niet dat alle menschen er zooveel moeite mede hebben als Jan Oly. Als ik b.v. zoo'n strooibillet had moeten schrijven als het bekende Haagsche, of een verklaring had moeten teekenen als die te Arnhem is verspreid, ik denk dat aan elk mijner haren een zweetdruppel zou gekleefd hebben, ja dat, al had ik een pruik op gehad, zelfs die gekochte haren niet droog zouden zijn gebleven.

Gelukkige stervelingen, die zoo'n kinderachtigheid ontwassen zijn. Te vergeefs heb ik mij reeds tot allo- en homoeo- en andere -pathen gewend, niemand kon mij het middel aan de hand doen; te vergeefs heb ik aan sommige stellers van advertenties, proclamaties, enz. gevraagd, hoe zij het toch gemaakt hebben om van zulk een lastig meubel ontslagen te worden; men heeft mij den rug toegedraaid of met medelijdend schouderophalen afgewezen.

Is het wonder, dat ik toen in de benaauwdheid mijner ziele mijn hart uitstortte bij mijn oude, getrouwe vrienden, de bij u ook zoo wel bekende Avis, B. Vis en Stokvis? Goede zielen, zij hadden medelijden met mij, maar wisten mij ook geen raad te geven Het beste, wat hun nog voorkwam en waarbij ze reeds eenige baat gevonden hadden, wanneer zij aan datzelfde euvel mank gingen, was het lezen van goede, ‘welgezinde’ of ‘nationale’ dagbladen; daardoor sleet langzamerhand de scherpe punt van de prikkels die men voelde wat af, en het voorbeeld van groote mannen die het zóóver gebragt hadden, dat ze heden met dezelfde overtuiging verdedigden wat zij vroeger bestreden, *moest* wel de hoop opwekken, dat men eenmaal ook even goed als zij zou kunnen leeren zijn voorhoofd met staal te pantseren en de inwendige stem des gewetens te smoren.

En zie hier, Mijnheer! wat mij aan het leestafeltje der ‘welgezinde’ litteratuur bragt, (want wijsselijk heeft men in onze societeit een scherpe afscheiding gemaakt tusschen de wèl- en kwalijk- of misselijk-gezinde schriften) en mij tot de gelukkige ontdekking leidde, waarvan ik u nu moet spreken. Terwijl ik met onzekere hand rondtastte in den vervaarlijken hoop dagbladen en vlugschriften, die daar voor mij

lag, viel op eens mijn oog op een brochure, waarvan alleen de titel zulk een heerlijke verwachting bij mij opwekte, en zulk een straal van hoop in mijn geprangden boezem deed nederdalen, dat ik juichend opsprong en, wel niet in badkostuum, zooals onze oude vriend Pythagoras, maar toch zonder hoed of stok de straat opliep en aan elk die mij tegenkwam, toeriep: heurèka, heurèka, ik heb het gevonden, hoezee!

En wat was dan die kostelijke vondst? Hebt gij het met uwe gewone scherpzinnigheid nog niet geraden, Mijnheer? Het was niets meer of minder dan de redevoering door Dr. A. Kuyper gehouden bij gelegenheid der vergadering van het Bestuur van het Christelijk Nationaal Onderwijs, en waarvan het woord op den titel: *Volksgeweten*, genoegzaam was geweest om de levendigste hoop bij mij op te wekken. Wat één mensch te zwaar valt, moet men onder velen verdeelen, zoo heb ik altijd geleerd; en dien voortreffelijken stelregel weet Dr. Kuyper nu te pas te brengen. *Volksgeweten*, heerlijk woord, inderdaad! Reeds zou ik mij gelukkig gevoelen als Avis en B. Vis en Stokvis elk een stukje van mijn geweten wilden nemen; nog voortreffelijker zou het zijn, als men een familie-geweten, een dorps- of stads- of provincie-geweten had, maar een *volks*-geweten! Bestaat er zulk een ding, dan behoef ik, gelukkige Nederlander, in het vervolg slechts een drie millioenste gedeelte van mijn last te dragen, en och! of ik een onderdaan van den Keizer aller Russen of nog liever een Chinees ware, wier getal, zoo als Dr. Gutzlaff ons eens verhaald heeft, zelfs tot driehonderd zestig millioen klimt, wat een oneindig dun, gedilueerd gewetensbrokje had ik dan maar meê te slepen; het is om een homoeopaath, ik meen een geestelijken homoeopaath, te doen watertanden! Zou men het nog niet verder kunnen brengen en van een menschheid-geweten, of van een Heelalbewoners-geweten spreken; dan hadden wij, meen ik, het ideaal bereikt!

Zoo juichte en jubelde ik; misschien wel wat voorbarig. Want wist ik reeds wat een volksgeweten was? Weet gij het, Mijnheer de Redakteur? Ik wed, om al wat gij wilt, van neen. Gij zult dus doen wat ik terstond had moeten doen, en de brochure ter hand nemen, en doorlezen, en nog eens weder lezen, en - dan zult gij helaas! nog even wijs wezen als nu. Prachtige phrases zult gij vinden, een stijl tintelend van gloed en leven, alleen hier en daar wat ontsierd door Germanismen; denkbeelden die, zoo zij al niet nieuw zijn, toch den indruk van oorspronkelijkheid geven door den vorm waarin zij zijn gegoten; maar een heldere voorstelling der zaak, waar het hier op aankomt, gij zoekt ze vergeefs. Ja, dat elk volk zijn eigenaardigheden, zijn eigen gewoonten en zeden heeft, dit wisten wij en behoefde Dr. Kuyper ons niet meer te leeren, ofschoon de meerdere omgang der volken, de versnelde communicatie en de gedurige en snelle uitwisseling der denkbeelden veel van die eigenaardigheden hebben doen verloren gaan; maar dat elk volk zijn eigen geweten, zijn collectief geweten heeft, het valt mij wat zwaar te begrijpen. Ik vraag nogmaals: kan dan een geweten gedeeld worden, heeft elk individu een stukje, of bezit ieder het geheel, of is het alleen in de handen van de leiders of *would be* leiders der natie, die uit de hoogte bepalen wat nationaal, wat anti-nationaal is? Wie zijn die leiders of gewetens-voogden aan wie ik mijn deel in depôt moet geven? Zijn het alleen de HH. Kuyper, Groen, van Loon en andere hoofdbestuurders van de Maatschappij voor Christelijk Nationaal onderwijs? Of mag ik ook mijn vertrouwen schenken aan wijlen de Algemeene kiesvereeniging, met haar oud-Minister-drom? Of kan ik Sagittarius tot biechtvader kiezen, en allen die volgens Prof. Vreede onder dien naam schuilen? Mijnheer, gij ziet, ik tast weder in het duister rond, en het komt mij voor dat ik bij slot van rekening toch weder met mijn eigen geweten blijf zitten. Mijn vrienden kunnen mij hier niet helpen; zoudt Gij mij niet kunnen ontheffen, al ware het slechts van een klein gedeelte van den last die mij drukt? Gij behoort immers ook tot het volk, en hebt immers ook zoo'n ding, dat men *geweten* noemt?

Uw Dw.

18 Junij.
JAN OLY.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Echt protestantsch.

Athanase Coquerel Jr. Het geweten en het geloof. Uit het Fransch, door J.W. Beversen, predikant te Dordrecht. Te Rotterdam, bij W.L. Stoeller, 1868.

De heer Beversen, Luthersch predikant te Dordrecht, heeft met de vertaling van dezen bundel lezingen of toespraken een goed werk verricht. Ze zijn uitnemend geschikt voor die protestantsche kern onzer natie, die de knieën niet verkiest te buigen voor den Baäl van het confessionalisme, de nieuwe schepping van den ouden Roomsch-Catholieken geest op Protestantsch gebied, en nu voor eigen godsdienstige ontwikkeling behoefte heeft aan eenvoudige, heldere toelichting van de groote christelijke vraagstukken, die onzen tijd in bijzondere beweging brengen. Ze zijn opgesteld door Athanase Coquerel fils, en hebben haren oorsprong te danken aan den eigenaardigen toestand, waarin een inquisitoriale handelwijze van den Kerkeraad te Parijs hem sedert 1863 geplaatst heeft. Tot het einde van 1863 was hij, zestien jaren lang, hulpprediker van den Parijschen predikant Martin-Paschoud. Als zoodanig had hij een mandaat van den Kerkeraad noodig, dat telkens om de twee jaren bij vernieuwing moest aangevraagd worden. Steeds was de aanvrage zonder bezwaar ingewilligd: Coquerel vervulde ook zijn plicht met ijver en vrucht. Maar nu, tegen het einde van 1863, rezen er tegen de vernieuwing van het mandaat overgroote bezwaren. De kerkeraad wachtte met de beslissing der zaak langer dan drie maanden, totdat hij in zijne vergadering van 26 Februari 1864 door een stellige weigering aan Coquerel's werkzaamheid in de Hervormde Kerk van Parijs een einde maakte. Maar de kerk is de gemeente niet. In de gemeente had Coquerel zijne leerlingen en geestverwanten. Onder hen bleef hij voortwerken, al zag hij zich tot staking van zijn predikwerk gedwongen, en al kon hij zelfs van de burgerlijke overheid de vergunning niet erlangen om openbare voordrachten te houden. Sinds jaren gewoon, eenmaal 's jaars zijne catechisanten van verschil-

lenden leeftijd bijeen te brengen, hield hij in den winter van 1867 vijf zulke samenkomsten niet alleen met zijne vroegere leerlingen, maar ook met hunne familiën en wie zich overigens bij hen wilden voegen: - voor dit gehoor sprak hij de lezingen uit, die ons hier worden aangeboden. Ze zijn verzameld onder den algemeenen titel: *het geweten en het geloof*, terwijl ze elk in het bijzonder handelen over: 1. het geweten en God; 2. het geweten en het menschelijk leven; 3. het geweten en de heilige schrift; 4. het geweten en Jezus Christus; 5. het geweten en de Kerk. De drie eerste lezingen zijn later ook te Nimes voorgedragen, waar de auteur eertijds als hulpprediker werkzaam was.

Toen Felix Pécaut in 1859, onder den algemeenen titel: *le Christ et la conscience*, zijne *lettres à un pasteur sur l'autorité de la Bible et celle de Jesus Christ* uitgaf, verwekte hij daardoor niet weinig opschudding. Niet zoozeer wegens de vrijheid waarmee hij zich, krachtens de getuigenis van het christelijk geweten, over het gezag des Bijbels uitliet en over het streven om in Jezus, nevens God, de drijfkracht en het middelpunt van ons geestelijk leven te stellen, maar vooral om de wijze, waarop hij, krachtens dezelfde getuigenis, over de zedelijke persoonlijkheid van Jezus oordeelde. Hij beweerde, dat het absolute karakter van Jezus kan prijsgegeven worden, zonder dat zijn godsdienst valt; dat wij Jezus altijd zien zooals hij handelt, nooit zooals hij innerlijk gesteld is; en dat een zedelijke heros nog niet al de trekken van zijn eigen ideaal volmaakt in zijn leven behoeft verwezenlijkt te hebben. Met deze bewering van Pécaut hebben wij ons hier niet bezig te houden: maar wij leggen met nadruk den vinger op het beginsel, waarvan hij daarbij uitging: *de getuigenis des gewetens*. Dit is het éenig geldige beginsel van al ons denken en streven op godsdienstig gebied. Wij zeggen met Pécaut: ‘Ne gardons qu'une crainte: celle de manquer de respect à la vérité, de prononcer des jugements frivoles ou prématurés, de céder aux préjugés du siècle. Craignons d'écarter de nos délibérations la conscience, ce juge austère sans lequel l'intelligence la plus cultivée risque de s'égarer; craignons de méconnaître les besoins les plus profonds de notre nature; redoublons de vigilance et d'humilité; purifions nos esprits et nos coeurs; ensuite, prenons courage, et croyons en Dieu.’ Het is datzelfde beginsel, dat de hoogleeraar Scholten zoo krachtig onder ons in het leven heeft geroepen, van het eerste oogenblik waarop hij, ten jare 1843, zijne betrekking aan de Leidsche hoogeschool aanvaardde. Het is dat echt protestantsche beginsel, waarmee de zelfstandigheid des Christens, tegenover alle dogmatisme en confessionalisme, staat of valt.

Van dit beginsel gaat ook Coquerel uit. Hij wijst op twee geduchte vijanden voor den mensch, het *libertinisme* ter eene en het *absolutisme* ter andere zijde, en vraagt dan: ‘Bestaat er ook ergens op gelijken afstand dier beide klippen een veilige haven, een onschendbaar toe-

vluchtsoord, een wijkplaats, waar men veilig is voor die twee verachtelijke mededingers, waaruit noch de een, noch de ander ons kan verjagen, een plaats, waar wij ons veilig kunnen terugtrekken en die voor allen te bereiken is, zoowel voor den onwetende als voor den geleerde, zoowel voor den zwakke als voor den sterke?' 'Ja - antwoordt hij - dat toevluchtsoord bestaat en ieder onzer kan er over beschikken; het heet het *geweten*, het mijne en het uwe. Het absolute gezag, dat een lijk van u wil maken om u te redden, kunt gij vastberaden ten antwoord geven: 'Ga achter mij. Ik heb u niet noodig om de waarheid, den godsdienst, de zedelijkheid, de maatschappelijke orde te verdedigen, ik weiger uw hulp, mijn geweten is mij genoeg.' De ongodsdienstigheid, die uw wezen wil verminken, door u al datgene te ontnemen, waarin de uitnemendheid der menschelijke natuur is gelegen, gij kunt haar even moedig antwoorden: 'Ga achter mij. Ik heb u niet van noode om mijn vrijheid van geest en hart te beschermen, om mijn heiligste rechten te doen gelden en mij te verdedigen tegen het obscurantisme. Ik weiger uw hulp, mijn geweten is mij genoeg.' Ja, het geweten is ons genoeg.... omdat het voor een ieder onzer de opperste rechter is, die het eindvonnis uitspreekt, omdat het zijn plicht en recht is van alle hulpbronnen der beschaving en verlichting partij te trekken: van natuur, wetenschap, ervaring, geschiedenis, rede, godsdienst; omdat het christelijk geweten met al die wapenen uitgerust over alles oordeelt. Paulus verkondigt het luide, wanneer hij zegt: de geestelijke mensch beoordeelt alles en wordt zelf door niemand geoordeeld.

Gaarne zou ik het een en ander van Coquerel willen overschrijven, vooral ook hetgeen hij zegt tegen het verlaten van de Kerk waartoe wij behooren, maar.... ieder, die in de godsdienstige beweging van onzen tijd belangstelt, koope en leze dit lieve boekje; noch het eene noch het andere zal hij zich beklagen. Ik stem volkomen in met de critiek, die de auteur zelf van zijne lezingen geeft, als hij, in de voorrede zegt: 'Op gevaar af van te vluchtig over gewichtige quaestiën als het ware heen te loopen, heb ik gemeend dat het toch mijn plicht was de liberale oplossing der groote godsdienstige vraagstukken voor het minst aan te duiden,' maar even volkomen stem ik in met de woorden van den vertaler: 'Mogen de volgende bladzijden, die getuigen van warme en oprechte liefde voor God, voor Christus en voor de menschen, ook onder ons strekken tot vermeerdering dier liefde, en te gelijk echte waardeering van Bijbel en Kerk in ons midden bevorderen.'

W. SCHEFFER.

Over den geest in onze natuurkundige leerboekjes.

Schets der natuurkunde. Vrij bewerkt naar het hoogduitsch, van H. Gretschel door Dr. S.R.J. van Schevichaven, Leeraar in de Wis- en Natuurkunde aan het Gymnasium te Amsterdam. Amsterdam, D.B. Centen, 1868.

Geen taak is moeijelijker, dan in korte, scherp ontschreven begrippen een overzigt te geven van een uitgebreide wetenschap, de hoofdzaken aan te stippen, de omtrekken te schetsen, waarbij het aan den lezer wordt overgelaten zich het meer uitvoerige daarbij te denken in den vorm die hem het beste past Korte, kernachtige, ineengedrongen werkjes worden in onzen tijd verlangd. Beknopte zinnen die ieder een denkbeeld bevatten, waarop de begrippen steunen die de wetenschappen schragen.

Oppervlakkigheid verlangen wij Nederlanders niet.

Terecht heeft een onzer grootste staatsmannen ons eene natie genoemd niet geroepen om den eersten stoot te geven in het politieke, maar ons aangewezen als een volk welks roeping het is het voortreffelijke van Noordelijk Europa, Engeland en Duitschland te ziften en ons toe te eigenen.

Wat hij van de denkbeelden op staatkundig gebied gezegd heeft, kan eveneens van de wetenschap ten opzigte van Nederland gezegd worden.

Ons Vaderland is geroepen de denkbeelden op wetenschappelijk en humanistisch gebied over te nemen van het Noorden, van Engeland en Duitschland en die denkbeelden te verwerken volgens zijn volksaard. Onze grootste staatsman beschouwde ons teregt als een overgangsvorm van Engeland en Duitschland. Dit is onze natuur.

Ons grondkarakter is dan ook, met betrekking tot de denkbeelden die wij ons willen toeëigenen, een tusschenvorm tusschen Engeland en Duitschland.

De vormen waarin denkbeelden door onze Oostelijke stambroeders worden uitgesproken, zijn ons te zaamgedrongen.

Gemoed en verstand, het is waar, worden ten zeerste door die denkbeelden opgewekt en hun werking ten goede verhoogd.

Maar is die vorm geschikt om dagelijks door den gewonen Nederlander te worden genoten? Ik meen het tegendeel.

Onze praktische en, in vele opzigten, kinderlijke volksaard verlangt een heldere, eenvoudige uiting van waarheden, een geleidelijke ontvouwing en verklaring van hetgeen als hoofdprincipe bij de uiting van een zeker begrip voorop was gesteld, een geenszins platten, maar tegelijk wetenschappelijken, tegelijk populairen vorm. De Nederlander houdt van degelijkheid, maar keurt de sprongen van het eene begrip op het andere, dat ver van het eerste afstaat, af.

Hij wil dat door een reeks van schakels die hij goed volgen kan, die begrippen aan elkander verbonden worden.

Het ‘festina lente’, dat ook op wetenschappelijk gebied zijn zinspreuk is, doet zijn karakter eer aan. En welke natie uit denzelfden stam gesproten, is in dit wetenschappelijk streven geheel en al met ons te vergelijken?

Niemand zal het ontkennen, onze Westersche naburen.

Ontegenzeggelijk wordt nergens zoolang overwogen en onderzocht als in Engeland, vooral op natuurwetenschappelijk gebied.

Maar wanneer de resultaten eenmaal aan het daglicht, aan de publieke opinie zijn toevertrouwd, ziet men zelden ongunstige.

Dezelfde degelijkheid, gepaard met groote duidelijkheid en geleidelijke ontvouwing van begrippen, is bovenal in de Engelsche populaire geschriften tastbaar. Waar vindt men popularisators als een Tyndall, Hofmann of Odling, als een Maury en Hunt, om ook een paar van hunne Amerikaansche stambroeders te noemen? Hoe zoude het mogelijk zijn beter de eerste gronden tot de kennis van een differentiaal- en integraalrekening te leggen dan met een Woolhouse en Homersham?

Dat leerboek is het beste dat, doorgelezen, de meeste loten van waarheid op den lezer inent. Daartoe wordt vereischt, dat de hoofdzaken van nevenzaken zijn onderscheiden, kortheid en duidelijkheid.

Waar vinden wij dit alles beter, voortreffelijker dan bij de Engelschen?

De bovengenoemde deugden hebben slechts betrekking op den vorm waarin waarheden aan ons volk dienen te worden voorgehouden.

Die waarheden zelf, in haren ontzettenden rijkdom van onze hoog geschatte Oostersche stambroeders verworven, bij duizendtallen, grijpen wij met innige dankbaarheid aan, erkennen in die alle een degelijken germaanschen oorsprong, en weigeren niet die te verwerken en dienstbaar te maken aan ons geluk.

Een Engelsche vorm, een Duitsche kern, zegt de natuur tot hare verkondigers in Nederland, ziedaar uw baken.

Dit baken is gevolgd, mijns inziens, door den heer van Schevichaven bij het bewerken van het boekje van Gretschel.

De vorm is Engelsch, de kern is Duitsch. De figuren zijn dood eenvoudig, niets is hier vergeten, niets overbodig.

De leerling vindt daarin hetgeen hij noodig heeft, tot verzinnelijking van het principe in den tekst verklaard. Niet meer, ook niet minder.

De kleingeestige beschrijving en afteekening van werktuigjes, waarop het niet aan komt, daar waar de eerste hoofdbegrippen van Physica moeten gevat worden, bij een beperkten leertijd, zijn weggelaten.

Een echt mathematische zin schemert bij groote populariteit door het werkje heen.

Als bijzonder verdienstelijk in onze oogen, noemen wij de glasheldere verklaring van verschijnselen van polarisatie, dubbele breking, enz. pag. 169-177.

Ieder die weet hoeveel tijd en ijverige studie er gevorderd wordt, om

zich de hoofdbegrippen van dit hoofdstuk, door degelijke mathematische grondslagen geschraagd, uit andere boeken eigen te maken, zal met mij erkennen, dat door deze uiteenzetting en vertolking, de wetenschappelijke zin bij het leerend personeel aanzienlijk zal vooruit gebragt worden.

Het vierde, vijfde, zesde en zevende gedeelte munt insgelijks uit door bijzondere verdienste, waar het de vraag geldt van de wet van Ohm en alles wat daaruit kan worden afgeleid, de grondbegrippen der inductie, thermo-electriciteit en diamagnetisme juist datgene te kiezen, waarop zooveel berust, en dit te verklaren en te verzinnelijken onder zoo eenvoudigen vorm.

De geheele opvatting, indeeling en planteekening van het boekje beantwoordt volkomen aan het doel.

Het is een physica voor gymnasiaal onderwijs ingerigt.

Wij wenschen dat het voorbeeld van den heer Schevichaven door velen mag gevolgd worden, en dat degelijkheid, eenvoud, beknoptheid en de vooropstelling van hoofdzaken algemeen de middelen mogen worden, waardoor men de natuurwetenschappen toegang verschaft tot de ziel van onze opkomende jongelingschap.

Want teregt heeft H. de Groot gezegd:

Omnes enim artes tunc maximos progressus habuere, cum vulgari lingua et vernacula omnibus patuerunt.

Dr. C.H.T. Jr.

Kijkjes in het regerings-verslag van den staat der lagere scholen over 1866/1867.

IV.

De heftige verkiezingsstrijd is gestreden; de stembussen hebben de namen ontvangen en weêrgegeven van de voor- en tegenstanders onzer volksschool, van hen die verlangen, dat de groote beginselen der wet van 1857 zullen gehandhaafd worden, omdat zij in hun oog degelijk en goed zijn; maar daarentegen ook van diegenen, welke met alle mogelijke kracht op verandering aandringen en met den dag stoutmoediger om opheffing of wijziging dier schoone bepalingen vragen. Neêrlands kiezers hebben echter in deze flink gesproken, en gelukkige en blijde uitkomst, het grootste aantal, eene beslissende meerderheid van duizenden stemmen, heeft liefde en gehechtheid voor de volks-

school betuigd, en in grooten getale mannen ter hooge vergadering afgevaardigd, die, of bij herhaling, of voor de eerste maal, het als hun bepaald mandaat niet alleen, maar als hun heiligen pligt rekenen om pal te staan bij de aanvallen tegen ons volksonderwijs en dit met woord en daad ten krachtigste te verdedigen. De uitspraak, die Nederland in de maand Junij heeft doen hooren, zal indruk maken in de gansche beschaafde wereld, en het ‘men ontroove ons onze dierbare volksschool niet’, is eene krachtige opwekking voor wetgevers bij andere volken om niet te vertragen in de pogingen, die ook zij aanwenden om in het bezit te komen van datgene, waarvoor hier zooveel liefde bestaat, omdat het een door den tijd en de ondervinding als goed geijkt stelsel is. Maar wij moeten nu niet zorgeloos worden en ganschelijk niet na de behaalde zege zoetelijk indommelen, in het dwaas vertrouwen dat er nu zoo groot gevaar niet meer bestaan zou, nu de meerderheid der volksvertegenwoordiging gunstig voor de volksschool gestemd is. De kamp voor ons onderwijs is eerst voor goed aangevangen. Het geldt hier een strijd, die wel niet als die met kruid en lood en wapentuig gevoerd, bij jarental in de geschiedenis zal aangeschreven worden. Zoo dit geschiedde, waarlijk, het zou wel een groot cijfer zijn, want wij gelooven dat nog eene lange reeks van jaren, met tijdperken van wapenstilstand, zal gekampt worden. De strijd is toch niet plaatselijk maar algemeen; hij beperkt zich niet tot een enkel volk, doch omvat in zeker opzigt elke natie, die naar verstandelijke, zedelijke en daarmede verbonden stoffelijke ontwikkeling jaagt. De gansche beschaafde maatschappij in hare verschillende geestesrigting staat op het slagveld; aan de eene zijde stellen zich de vrienden van licht, vooruitgang, verdraagzaamheid in onderscheidene schakering, en aan de andere zijde eene groote magt, die woedend wordt, als men haar toeroept dat zij geen licht, of gepasten vooruitgang of christelijke verdraagzaamheid wil, en het bepaald volhoudt dat ook zij al dat genoemde bejaagt. Bij eene kalme beschouwing en eene betamelijke waardering van hetgeen zij wil, geeft die magt den onmiskenbaren indruk, dat sommigen de voorregten van vroegere tijden aan hunnen stand verbonden nog niet vergeten kunnen en dat anderen eene geestelijke heerschappij bedoelen, die het licht toemeet, den vooruitgang afperkt en de verdraagzaamheid een flaauw en ongepast woord, nog erger eene flaauwe, ongepaste stemming noemt. Zij, die vroegere voorregten nog gedachtig zijn, zijn inderdaad in ons oog de ergsten niet; zij behooren niet tot de onbekeerlijken; zij tellen velen, die ook wezentlijk licht, vooruitgang en verdraagzaamheid willen: doch zij wenschen hierin een meer langzamen en beperkten gang en ook, dat niet alles zoo buiten hen zal omgaan. Er is echter een ander legioen, dat meer te duchten is, dat halsstarrig voorwaarts jaagt en de worsteling niet mag, niet kan en niet zal opgeven, tot dat het òf de zege behaald heeft, òf magteloos ter neder liggen zal, hetwelk eerst dan duurzaam geschie-

den kan en zal, wanneer ware verlichting, beschaving en echte godsdienstzin onze maatschappij, en vooral de lagere volksklasse, bijna algemeen zullen doortrokken hebben. Wij behoeven ze hier bijna niet te noemen: het zijn toch de clericalen, zoowel van protestantsche als catholieke zijde; die kerkelijke partijen, die meer voor vormen, dan voor den heiligenden geest des christendoms strijden; die, hoe dan ook, in de laatste jaren, aan beide zijden in grooten getale zijn opgestaan en die nu elkander vriendelijk de hand reiken om thans voor eene en dezelfde bezitting te worstelen, die zij, zoo zij door vereende pogingen verkregen wordt, aan elkander weder, en dan mogelijk op de vreeselijkste wijze, zullen betwisten. Zij zijn in vele opzigten één, en toch misgunnen, ja ontkennen zij elkander regt van bestaan. Nu hebben zij echter hetzelfde doel, nu hebben zij echter dezelfde leus: Oppermagt der Kerk in de zaken van volksonderwijs en volksopvoeding; heerschappij over de ontwikkeling van den menschelijken geest; beperking van hetgeen men denken, spreken en doen zal; de heerschappij van de Kerk in den Staat, want hij, die de geesten beheerscht, heeft toch al het gezag. Men wane nu niet dat dit door die partijen slechts op enkele plaatsen en in enkele landen bejaagd wordt, daartoe heeft men slechts den blik eens vrij in het ronde te laten gaan. Die rigting kampt in gansch Europa; daar, waar licht en vrijheid heerschen, tracht zij duisternis en slavernij te brengen, en waar men voor de duisternis en slavernij naar licht en vrijheid jaagt, tracht zij dit tegen te werken en den bestaanden toestand te bestendigen. Zij beoogt bij zooveel andere pogingen dan ook overal het bezit en het bestuur der volksschool, en geen wonder, want zij weet dat deze in de negentiende eeuw geworden is en steeds meer en meer wordt de voortplantster en de draagster van licht, leven en kracht en bovenal ook van de christelijke deugd, die vreemd is van benaauwde en prangende vormen. Met het oog hierop wordt het dus zeer duidelijk dat de strijd over het volksonderwijs algemeen en ook nog langdurig zijn moet, en dat de meer- of minder gunstige uitslag van dien strijd voor een groot deel beslissen zal over de toekomst dier landen, waar Staat en Kerk aan elkander het bezit betwisten van dat belangrijk volksbelang. De vrienden van verlichting en beschaving en volksgeluk mogen dus wel pal staan en de lampen altijd brandende houden, opdat der zaak in een onbewaakt oogenblik niet het grootste nadeel toegebragt worde. Al is de kamp dan ook thans al niet volstreden, wij zijn toch aanvankelijk zeer dankbaar dat de volksschool in de Junij-dagen weder meer bevestiging erlangd en eene krachtige betuiging uit de kern des volks hare onmisbaarheid zoo schoon gestaafd heeft. Wij moeten echter wel beseffen, dat het streven naar hare voortdurende verbetering tot hare bestendiging het afdoendst zal bijdragen. Het is wel volle waarheid, dat zij eere, hoogschatting, trouwe zorge en daarom ook standvastige verdediging verdient; zij doet inderdaad kennis, ontwikkeling, bekwaamheid en

deugd van haar uitgaan; zij kan en mag in menig opzigt een naauwkeurige vergelijking doorstaan met de scholen van andere beschaafde staten, en staat hooger dan vele; van haar moet luide verkondigd worden, dat zij in de voortreffelijke beginselen van art. 23, hoe betwist ook, een onwaardeerbaar sieraad bezit; doch men vergete bij al het strijdrumoer en in de hitte des vuurs niet dat zij zorge, dat zij voortdurende verbetering en volmaking behoeft en dat dit haar voor goed bevestigen zal. Een kundig, bekwaam en getrouw onderwijzend personeel moet met onverflaauwden ijver blijven zoeken en jagen naar al datgeen, wat het onderwijs nog beter en vruchtbaarder maken kan. Doch zij, die in de school staan, moeten dit niet alleen doen; ook dezulken, wier bepaalde werkkring de school niet is, moeten handen uitsteken en krachten leenen om al, wat den goeden loop van dien rijken stroom hindert, weg te ruimen. Mogten eens alle kiezers, die tot de stembus zijn opgegaan om de volksschool te bevestigen - neen, al ware het slechts het tiende gedeelte - eene daartoe bereidvaardige legermagt zijn, dan gingen wij, bij al het goede, wat er reeds is, eene nog betere toekomst te gemoet. Het mag toch niet te veel gezegd en het moet niet vergeten worden, dat de schoone boom van het volksonderwijs dan eerst volkomen veilig onder ons zal staan, als zijne takken zich nog verder frisch en gezond uitstrekken; als die naar alle zijden zulke vruchten dragen, die door ieder onbevooroordeelde wezentlijk goed moeten genoemd worden. Het bestaan der volksschool zal en kan alleen bij de stembus wezentlijk en bestendig gehandhaafd worden, als zij nog meer innerlijk goed wordt, dewijl zij de beginselen voor hoogere volmaking in zich omdraagt.

Er is echter nog veel te doen om haar te verbeteren en te volmaken.

Wij hebben immers reeds onverholen op ontzettende hinderpalen gewezen, die den stroom van het onderwijs nog sterk keeren. Wij gaan hierin met moed voort, en wij willen na de beschouwing, welke de gelegenheid des tijds onwillekeurig ons ontlokte, en die ook gansch niet vreemd was aan ons wezentlijk onderwerp, daarmede voortgaan om zoo aan die veredeling bevorderlijk te zijn. Wij zullen volgens onze belofte daartoe ook thans onze meening bescheiden openbaren, wat de voorbereidings-school of liever klasse, waarop wij in het slot van ons voorgaand stuk gewezen hebben en die de bewaarschool in zeker opzigt op sommige plaatsen zou moeten vervangen in ons oog eigentlijk wezen moet.

Met opzet schrijven wij hier niet op *alle* maar sommige plaatsen, bewust als wij zijn, dat er reeds inrigtingen bestaan, die in veel opzigten of volkomen aan den voor het algemeen gestelden eisch voldoen en die daarom onze warme genegenheid weg dragen.

Wij willen echter eerst nog eens kortelijk de slotsom van onze vorige beschouwing mededeelen, welke de navolgende is. Er moet reeds zeer vroeg opzettelijk werk gemaakt worden van de harmonische ontwikke-

ling der ligchaams- en geestvermogens van het kind, omdat elk verzuim hierin stoornis geeft en het ongeschikt maakt om later zulk eene hoogte te bereiken, als waartoe het door zijn aanleg bij zorgvuldige behandeling zou kunnen geraken. Over het algemeen echter wordt onder ons bij den lageren en den geringeren burgerstand, door verschillende oorzaken, weinig werk van opzettelijke ontwikkeling of vorming der geestvermogens gemaakt, terwijl veel ouders uit den hoogeren burgerstand en uit de hoogste standen er gansch die zorge niet aan wijden, welke de zaak zoozeer verdient. Een natuurlijk gevolg hiervan is het dat het grootste aantal kinderen meestal onontwikkeld ter school komen, na een ruimen tijd van de vijf- of zes eerste levensjaren voor hun geest doelloos, en dus ook onnut voor zich zelven doorleefd te hebben, zoo dat zij, nu zij geschikt moesten wezen om aan het onderwijs in de volksschool deel te nemen, daartoe gansch niet bij magte zijn. De schadelijke gevolgen van dat verzuim drukken dan ook in de ruimste mate op die inrigting. Zij ontvangt kinderen tot het onderwijs, die daarvoor vatbaar konden wezen, doch het niet zijn, en wil zij ze nu niet geheel zien verloren gaan, zoo moet zij de reddende hand uitsteken, doch ten koste van veel ander werk en van menig leerling, die bij het onderwijs hulp behoeft, welke hem evenwel vaak niet geleend kan worden, dewijl de onderwijzer zich nu nog opzettelijk en uitsluitend moet onledig houden met datgene, hetwelk slechts in behoorlijk verband met zijn onderwijs zijne zorg moest geeischt hebben. Dat ontzettend gebrek veroorzaakt dus eene groote leemte in ons volksonderwijs, die door vele hoogschatters van dat gewigtig volksbelang hier en elders reeds lang gevoeld of gezien is en waarin men nu wel in zeker opzigt door de zoogenoemde bewaarschool heeft trachten te voorzien, die echter op vele plaatsen gansch niet is, wat zij wezen moest en kon, en op de loffelijke uitzonderingen na, de goede zaak door hare eenzijdige, veeltijds uitsluitend op het gemoed gekeerde rigting, voor het kind meer kwaad dan goed doet, terwijl zij ook nog de oprigting van flinke voorbereidings-klassen sterk in den weg staat.

Wijders verklaarden wij ons tegen de strekking van vele dier inrigtingen, dewijl zij bepaald plaats van onderwijs geworden zijn in strijd met de geschiktheid des kinds daartoe in betrekking tot zijn leeftijd; terwijl de voorbereidings-klasse voor lageren en minderen burgerstand door de omstandigheden gewettigd, in ons oog voor de meer gegoeden eene ware schande is en blijft, dewijl zij òf gevoelloosheid, òf onverschilligheid, òf onbekwaamheid bij de moeders uit die kringen veronderstelt. Wij meenden dat de herhaling en verlevendiging dier denkbeelden gansch niet schaden kon en willen nu ter zake komen.

Het is eene onbetwistbare waarheid dat de vruchten, die de lagere school zal of kan opleveren, grootendeels afhankelijk zijn van den graad van ontwikkeling en den aanleg der kinderen, die haar bezoeken. Gewoonlijk komt het kind eerst op vijf- of zesjarigen leeftijd tot

het onderwijs, en moge het nu al dwaasheid zijn, waartoe de stoomgeest van dezen tijd den zwakken onderwijzer ook al drijven wil, om van den eersten dag af met het bepaald letters en schrijven leeren te beginnen, dit is zeker, dat er bij de ontwikkeling van den kinderlijken geest, die nu gepaard moet worden aan opzettelijk onderwijs, niet te lang kan of mag gewacht worden met dit laatste, dat de lagere school dan toch als haar pligt is opgedragen. Inderdaad, de onderwijzer, die in de laagste klasse met dat werk belast is, heeft eene gansch niet te benijden taak. Ontmoette zijn oog toch niet zooveel doffe oogen, ontwaarde hij niet bij elken blik òf eene te beschroomde, òf soms te vrijpostige houding; hoorde zijn oor niet een gebrekkig uitbrengen van onzamenhangende klanken en woorden; ontdekte hij algemeen niet of zeer weinig bevatting - hij zou met blijdschap zijn werk opvatten. Wel verre toch, dat die vijf- of zesjarigen zouden afstooten, trekken zij aan, en het verkeer in den kring dier kleinen levert vaak veel meer genot dan dat onder de gevorderden in leeftijd, de volwassenen, en dat om de dood eenvoudige reden dat waarheidsliefde, opregtheid en eerlijkheid daar gansch zoo vreemd en schaarsch niet zijn als onder hen, die door het verkeer in ruwe en bedorven kringen des maatschappelijken levens reeds veel onedels en soms veel tot hunne schade geleerd hebben. Wij dweepen niet met die dichterlijke onschuld der kleinen; doch het is eene waarheid dat hij, die het goede van den mensch in ruime mate zien wil, het vaak en het best nog in den kring der kleinen vinden kan. Maar wat maakt dan toch de taak des bovengenoemden onderwijzers zoo moeijelijk? Het antwoord ligt voor de hand. Wie met eene stoomboot vaart, die geen stoom gemaakt heeft, mag in dat geval al zachtkens door den stroom medegevoerd worden, de plaats zijner bestemming bereikt hij niet of slechts met veel moeite en na langen tijd. De onderwijzer heeft nu daarom leed, omdat hij al dadelijk bemerkt, dat er ook geen stoom is en de vonk gansch niet aangeblazen, ja zelfs dikwerf zeer diep onder de asch bedolven is geraakt, die het kind aanvankelijk reeds tot mensch had moeten maken, zoodat zijn werk ijdel en zijn pogen vruchteloos wezen zal.

Moge al een enkel leerling, goed ontwikkeld door ouders of voorbereidings-scholen, vrucht leveren van zijne inspanning - hij moet dadelijk scheiding gaan maken tusschen de nieuw aangekomenen en onder dezen heeft hij gewoonlijk slechts een klein aantal, die eigentlijk onderwijs kunnen ontvangen; maar, helaas! de grootste menigte staat daar voor hem, ongeschikt en onvatbaar om te kunnen genieten van hetgeen hij met milde hand haar schenken wil en waarmede hij ze, het kan niet te dikwerf herhaald worden, zoude moeten kunnen voeden in nuttig onderwijs. Wie bewijs voor de waarheid hebben wil, bezoeke maar eens eenige keeren eene goed ingerigte school; doch niet in den zoogenaamden examen-tijd, maar in de tweede of derde week

dat de nieuwelingen daar plaats komen nemen, en treedt hij dan die laagste klasse in, die niet altijd met de grootste zorge geïnspecteerd wordt, ofschoon in haar toch de grondslag der school berust, dan zal hij met droefheid en verbazing zien hoe treurig het daar met de kleinen gesteld is. Dat er nog zoo weinig van gehoord of over gesproken of geschreven is, van waar anders dan dat de stem des onderwijzers bij velen nog is als die van den roepende in de woestijn, en ook nog omdat op loffelijke uitzonderingen na door velen van het schooltoezigt er niet op gelet wordt. Doch hoe staat de onderwijzer daar nu in zulk eene school? Er wordt hem mogelijk wel met milde hand een geschikt hulppersoneel toegevoegd, zoodat hij zonder stoornis en zonder nadeel voor andere kinderen zich bezig kan houden met die ongelukkigen, die ongeschikt voor het onderwijs zijn? Maar, waartoe doen wij nog deze vragen? O, er moet nog zulk een droeve getuigenis afgelegd worden over de hulp op de volksschool, want het aantal hulponderwijzers en kweekelingen in betrekking tot het getal leerlingen is inderdaad bijna overal te klein. Er mogen gelukkig ook al plaatsen aangewezen kunnen worden, waar een hulppersoneel gevonden wordt boven het ellendig bepaalde minimum; de bekrompenheid, de schandelijke onverschilligheid van vele Gemeente-besturen tegen enkele, die uit wezenlijk finantiëel bezwaar niet meer doen kunnen, geven er toch de treurige waarborg voor dat het minimum niet overschreden zal worden. De vereende goede zorg van Schoolopzieners, Inspecteurs en Gedeputeerde Staten voorkomt hierin nog veel kwaads; doch zoo dezen spreken wilden, zij zouden van menigen kamp, over dit punt met woorden gevoerd, kunnen gewagen. Woog het belang der zaak meer, dan zou men in de daad niet voor één of twee leerlingen meer of minder, al of niet eenige hulp verleenen. Wat vloeit nu echter uit het bovengenoemde voort? Dat men, zoo dikwerf men nieuwe leerlingen op de school krijgt, onmiddellijk twee afdeelingen zou moeten vormen, de eene geschikt en de andere ongeschikt voor opzettelijk onderwijs. Dit geschiedt echter niet, hoewel het zoo zou moeten zijn; bij gebrek aan een alleszins voldoend personeel moet er dus geschipperd worden, en de kracht, die tot één doel zou kunnen en behooren aangewend te worden, moet daarop verdeeld worden, even als iemand doet, die voor een gewigtig werk beide handen behoeft, doch slechts de regter tot dien arbeid geeft, terwijl de linker zich met iets anders bezig houdt, waarvan hoogst gebrekkige arbeid het natuurlijk gevolg is. Zoo, zoo gaat het inderdaad met die kleinen. Wij willen eerlijk zeggen wat er nog verder geschiedt; men ontwikkelt hen gebrekkig en men onderwijst hen gebrekkig, en dat zal toch wel eene handeling zijn, die volstrekt niet goed en aanbevelenswaardig is? De laagste klassen van al de scholen, welke onder die omstandigheden verkeeren, dragen, zonder dat de onderwijzers er schuld aan hebben, voor den kenner dan ook het kenmerk eener halfheid en ongeordendheid, die niet te verhelpen

zijn dan door een krachtvol, groot en ervaren hulppersoneel, en inderdaad, de man, die den onderwijzer of hulponderwijzer lastig zou willen vallen, waar de laagste klasse onder de geschetste omstandigheden niet is, wat zij zou moeten zijn, zou betoonen dat hij geen blik, geen opvatting in de school heeft. Men stelle zich daartoe maar eens helder eene van die menigte van scholen voor, in welke de onderwijzer vaak met een zeer jeugdig kweekeling bij 100 leerlingen alles moet doen, en men zal begrijpen dat het zoo is. Wij weten het goed dat de lagere school geen vak-onderwijs kent; doch maken dikwijls voor ons een vergelijking met het personeel eener middelbare en dat eener lagere school. Wat treffend verschil! Wij drukken hier volstrekt niet uit dat wij al die hulp der eerste benijden of ontnemen zouden willen; ganschelijk niet. Zij behoude haar gerustelijk. Goed onderwijs vordert toch een goed, dat is kundig, bekwaam en toereikend personeel; doch wij gewagen er hier van en wijzen er op dat, zoo de middelbare school hierin als kind behandeld wordt, de lagere daar tegenover dan wel als een zeer schraal bedeeld stiefkind staat. Zie, dat te weinig hulppersoneel, dat is nu ook weder eene werkelijke grieve, die wij hebben tegen de wet van 1857, omdat het op vele plaatsen tot een in waarheid onvoldoend onderwijs leidt, dat door de grondwettelijke bepaling toch gestreng verboden is.

Wij zijn echter onzes bedunkens in onze beschouwingen nu wel zonneklaar tot het resultaat gekomen, dat op de meeste volksscholen bij het grootst aantal leerlingen bijna nog al datgene moet verrigt worden voor eene goede geestontwikkeling, wat bij eene gepaste zorg van ouders of het bestaan van geschikte inrigtingen vóór den vijf- of zesjarigen leeftijd had kunnen en moeten geschieden. Wij drukken bij herhaling zeer op dat punt, omdat het de uitgang is tot hetgeen wij algemeen verwezenlijkt zouden wenschen te zien. Wijders zal het wel geen tegenspraak meer kunnen vinden, dat de volbrenging van dat werk, voor zoo ver het tot die kinderjaren behoort, eene levensvoorwaarde voor goed onderwijs en dus ook voor de toekomst des kinds is, en ten slotte moet gansch niet uit het oog verloren worden, en hierop lette men ten sterkste, dat nu reeds aan elke lagere school eene afdeeling verbonden is, die zich bezig houdt met eene gebrekkige en opzettelijke ontwikkeling van het kind, zoodat feitelijk reeds eene voorbereidingsklasse bij ons lager onderwijs bestaat, die dus maar beter behoeft georganiseerd te worden, opdat zij een zelfstandig, krachtig en gezond karakter erlange. Alle practische onderwijzers, alle echte schoolmannen, alle ervaren schoolopzieners, ieder goed lid van het schooltoezigt, en in het algemeen ieder, die met de volksschool bekend is, kan en zal dit toegeven en het volstrekt niet betwisten. Wij zijn zoo zeker dat het zoo is, dat wij hierin met de grootste gerustheid elke tegenspraak zouden afwachten en gelooven die met de meest afdoende voorbeelden te kunnen dooden.

Maar wat moet en kan er nu in dit opzigt geschieden en door wie zal het gedaan worden? Voor den aandachtigen beschouwer en den kenner van ons onderwijs is dat antwoord wel niet moeijelijk en de vraag gansch niet ingewikkeld.

Men zal, als men tien menschen hoort, zeker van negen, zoo niet van allen, hetzelfde antwoord krijgen. Er behoort voor gezorgd dat de kinderen òf goed ontwikkeld school komen, ten minste zoover dat zij met vrucht van het onderwijs gebruik kunnen maken, òf de school behoort zoo ingerigt te worden dat het voor de achterblijvers mogelijk zij om daar geschikt gemaakt te worden tot het eigentlijk meer bepaald onderwijs.

Wij willen eens bedaard die antwoorden met den bestaanden toestand in verband brengen, en daaruit besluiten afleiden. Het geldt hier een belangrijk vraagstuk voor ons gansche volk, waarmede zijn stoffelijke en zedelijke welstand in het naauwst verband staan. Den Staat, weten wij, is de bepaalde zorg opgedragen voor voldoend lager onderwijs aan elke plaats in ons vaderland, en daarvoor brengt hij, òf de provinciën, òf de gemeenten de noodige, aanzienlijke offers. Nu is het toch volkomen duidelijk, dat het hem niet onverschillig wezen mag, en zal, welke en hoeveel vrucht die school oplevert. Men verlangt op administratief gebied immers jaarlijks eene juiste rekening; men gaat naauwkeurig tot in centen toe na hoe de bronnen van inkomsten vloeijen en of men finantieel vóór of achteruit gaat. Het ligt dus dan ook voor de hand dat de Staat met evenveel zorg zal nagaan of behoort na te gaan welke vruchten hij van het onderwijs, bij al zijne bemoeijingen daarvoor, kan oogsten en werkelijk oogst en of de zegeningen daarvan algemeen genoten worden of kunnen worden. Behoort hij dus den gang van het volksonderwijs naauwlettend te volgen, het is dan ook zijn dure pligt, zijne heilige taak om zoo mogelijk alles te effenen, wat geëffend moet worden, zoodat het blijkbaar maar niet alleen te doen zij om scholen te stichten en onderwijzers te vormen, maar inderdaad om te waken, dat het onderwijs een goeden, geregelden gang hebbe. Alle storende invloeden mogen zijn oog volstrekt niet ontgaan en kunnen dit eigentlijk ook niet, omdat hij een groot personeel in het schooltoezigt te zijner beschikking heeft.

Hij moet echter nog verder gaan. De zorg voor dat onderwijs sluit in zich, dat hij al zijne pogingen moet aanwenden, dat het niet stil sta, maar zoo goed en voortreffelijk worde, als denkbaar is, en is hem nu de bij de grondwet inderdaad zeer schoone en heilige verpligting opgelegd er voor te zorgen, dat ieder in de dagen zijner jeugd naar eene flink ingerigte school kan opgaan om daar de voor hem onmisbare kunde en bekwaamheid op te doen - hij zal zijn werk maar half en gebrekkig verrigten, als hij jaar in jaar uit gedoogt dat de kinderen des volks in een toestand blijven voortleven, die hen ongeschikt maakt om wezentlijk genot van het onderwijs te trekken. De-

zelfde billijke redenen, die er dus toe dringen en die het in den tegenwoordigen toestand der maatschappij volkomen wettigen, dat de Staat voor het onderwijs zorgt, diezelfde redenen en diezelfde beginselen schrijven even gebiedend voor dat hij ook zorge dat het kind uit den kring van het volk en den minderen burgerman gelegenheid vinde om vóór dat de eigentlijke leertijd begint eene genoegzame mate van ontwikkeling te erlangen. Wil de Staat zijn onderdanen goed onderwijs verschaffen, dan kan hij ook dit punt niet op zijde stellen, en het is onomstootbaar waar, dat men regt heeft om te vragen, waartoe uwe anders zoo heerlijke gift, als die nog slechts gedeeltelijk aan het oogmerk kan voldoen, waarmede zij gegeven is? Dat die voorbereiding van het kind eene zaak van bepaalde staatszorg behoort te wezen, blijkt ook nog duidelijk daaruit, dat de behoefte aan die ontwikkeling allerwege bestaat, en dat zij zich zoo weinig tot enkele plaatsen beperkt, dat geen enkel onderwijzer - wij durven dit met den grootsten ernst verklaren - die in eene volksschool werkt, kan zeggen dat al zijne leerlingen, of het grootste aantal goed ontwikkeld eene plaats op de schoolbanken komen innemen. Wij moeten natuurlijk hier die weinige plaatsen buiten rekening laten, die zoo hoogst gelukkig zijn van goede voorbereidingsscholen te bezitten. Waar eene behoefte dus zoo algemeen spreekt als hier; waar dezelfde eisch uit alle oorden des lands opgaan kan en steeds meer en meer zal; waar eene stichting van zoo groot gewigt zoo ontzettend in hare vrije werking belemmerd wordt; waar duizenden guldens en tienduizenden uren arbeid in het edelst werk om Neêrlands zonen en dochteren uit den achtingwaardigen lageren stand, bij ons arbeiden en waken om ze te verheffen en te veredelen, slechts eene lage, zeer lage rente opleveren in de vrucht van het onderwijs; waar men tal van onderwijzers een groot deel hunner beste krachten ongepast doet aanwenden - daar is het in ons oog zonneklaar, dat de Staat, belast met de zorg voor het onderwijs, zich er volstrekt niet langer aan mag onttrekken om dat overwegend bezwaar op te heffen. Wij beschuldigen niet; doch het is treurig, hoogst treurig dat, welke rigting ook aan het bestuur geweest is, deze zaak reeds niet meer behartiging gevonden heeft, terwijl wij het openlijk moeten verklaren dat het ons onverklaarbaar voorkomt, dat de verschillende deelen van het schooltoezigt die dagelijks tot het onderwijs in betrekking staan of komen zich nog zoo weinig de behartiging hiervan voor de oogen van het algemeen hebben aangetrokken. Wie bouwt op Amstels en Rottes weeken bodem zonder dat de stevige den eerst in den grond gedreven wordt; zelfs hij, die meende de goede en noodige zorge daarvoor gedragen te hebben, komt vaak nog bedrogen uit - en wat zullen wij dan onderwijzen zonder goeden grondslag, en hoe zal er gezegd worden dat er overal voldoend lager onderwijs gegeven wordt, als de tijd en de gelegenheid daartoe gegeven op ongepaste wijze gebezigd moeten worden? Wij hebben geen vrede met zulk een toestand

en moeten onze stem daartegen verheffen tot zoolang de onderwijzer niet meer van zijn werk getrokken of met meer voldoende hulp gesteund wordt. Wij meenen volkomen regt tot de klagt over gebrek aan gepaste behartiging te hebben, als wij in het Verslag slechts twee armelijke blaadjes met nog onvoldoende opgaven aan dat punt gewijd zien en geen spoor ontdekken dat de hoop op eene goede regeling zich helder aan den onderwijshemel vertoont. Het geldt hier echter, helaas! ook al weder dat de stoffelijke dingen het eerst worden gezien, en was er eens sprake van het wegwerpen van eenige honderden guldens, hetwelk ook teregt zou verdienen bestreden te worden, dan gingen de stemmen gewis overal op om zulke misbruiken te keeren; doch nu aan het gewigtigst staatsbelang op de meeste plaatsen gebrekkig voldaan wordt, waarbij het ook, doch in de toekomst, millioenen geldt, door de verheffing des volks in verstandelijke en zedelijke kracht - nu zwijgt men en laat minstens op acht van de tien plaatsen de zaak den ouden slenter gaan. Men wil liever jaar in jaar uit zijn budget voor de armen verhoogen dan het nu te bezwaren met een post, die, vereend met hetgeen er reeds voor onderwijs gegeven wordt, een zegevollen kamp tegen armoede en gebrek voeren zal. Wij betreuren het dat de onderwijzers in dat opzigt ook niet meer hunne stem verheffen; zij moesten de mannen, die tot de school in betrekking staan, zonder ophouden en met klem er op wijzen, dat zoo men waarachtige vruchten van de school wil, men betere zorg voor het jeugdige kind dragen moet. Zij moesten het schoolverzuim en het gebrek aan ontwikkeling van het kind vóór het de school bezoekt als hunne ernstige en waarachtige grieven aangeven en hierbij steun zoeken bij degenen, die een waarachtig goed onderwijs verlangen.

Doch indien men er nu toe komt om van dat punt eene zaak van staatszorg te maken op grond van algemeen belang, dewijl het onderwijs, zooals het nu is, toch nog gebrekkig blijven moet, wat zal er dan het beste, kunnen gedaan worden? Wij hebben geen het minste bezwaar ook met dit antwoord. Natuurlijk zal de zaak nieuwe en gestadige, geldelijke offers kosten voor land, provincie en gemeenten, zoodat degenen, die daartegen opzien en de handen op de zakken houden willen, niets moeten doen; zij zullen echter voor het onderwerp, ontwikkeling der kinderen, doch voorafgegaan door het woord *slechts* onder een anderen vorm voortdurend en niet minder blijven betalen bij den post: armwezen, en zeker altijd meer dan dat zij aan eene *goede* ontwikkeling bij te dragen hebben. Wij hebben echter een goed vertrouwen dat in een land, waar men millioenen veil heeft om bronnen van volkswelvaart in spoorwegen en kanalen te openen, de duizenden tot ons doel ook wel komen zullen. Maar wat willen wij nu dan toch daarstellen om op dat punt verbetering te brengen? Wij willen niets anders dan eene eenvoudige voorbereidingsklasse bij onze gewone lagere school; wij willen die bij elke openbare school en wenschen die ook even zeer,

ja van ganscher harte toe aan elke bijzondere school, die zich ook bepaald wijdt aan het onderwijs van de kinderen van het volk en den min beweldadigden burgerman.

Ook deze tak van ons onderwijs, het bijzondere, lijdt onder hetzelfde kwaad; hoewel het tot zijne eere moet gezegd worden, dat hij nog het best de handen in dit opzigt aan het werk geslagen heeft, en hier en daar dan ook reeds goede voorbereidingsklassen bezit. Wij willen echter ons denkbeeld nog wat nader uitwerken. Onze tegenwoordige lagere scholen worden gewoonlijk in drie klassen verdeeld, die naar bevolking en onderwijzend personeel soms uit ééne of meer afdeelingen bestaan. Wij zouden wenschen, dat dit getal nu een viertal werd, bestuurd door denzelfden hoofdonderwijzer of dezelfde hoofdonderwijzeres die, nog gesteund door een kundig, ijverig en voldoend hulppersoneel, geplaatst in geschikte localiteit, gelegenheid hebben moet, om buiten de volkomene regeling en het hoofdbestuur in den gang van het onderwijs, voortdurend naauwlettend te kunnen nagaan, wat er in de verschillende klassen geschiedt. De drie bestaande klassen zullen bij eene gepaste behartiging van de opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugd en eene goede ontwikkeling der verstandelijke vermogens bepaald *leer*klassen moeten zijn; in deze zal onderwijs moeten gegeven worden in de vakken, die de wet aangeeft, natuurlijk met inachtneming van de hoogte, waarop het kind staat; doch haar streven blijft bepaald het *leeren*, in den gezonden opvoedkundigen zin opgevat. De nieuwe klasse neemt echter het kind op, wanneer het zich sterk en vrij bewegen en redelijk goed spreken kan. Dan gaat het naar de school of de voorbereidingsklasse, die in een afzonderlijk lokaal of in een aan het gewone schoolgebouw grenzend vertrek gevonden wordt.

Biedt het terrein bij het gebouw al geen gelegenheid om het er bij te plaatsen, het kan volstrekt geen schade er eene gansch andere plaats voor te kiezen, mits deze altijd zoodanig zij, dat er ruimte genoeg gevonden worde voor twee flinke vertrekken, ééne leer- en ééne speelkamer met eene opene plaats of tuin. Bij latere of nieuwe stichtingen moet men op een en ander bepaald oplettend zijn; vooral ook het laatste punt, geen school zonder geschikte speelplaats, moet volstrekt niet uit het oog verloren worden. Zoo moeten wij dan elk kind naar eene klasse kunnen leiden, die wij op de aangevoerde gronden bij elke lagere school, zelfs in de kleinste plaatsen willen vinden, terwijl mogelijk voor grootere plaatsen een eenigszins kleiner getal zou kunnen aangegeven worden, mits men er op bedacht zij dat voor allen, die van de gelegenheid gebruik willen maken, daartoe dan ook inderdaad de mogelijkheid bestaat. Aan het hoofd der vier klassen, wij herhalen het met opzet, staat echter dezelfde persoon, en deze ontwerpt en regelt en bestuurt nu alles zoodanig als hij het in het belang der zaak nuttig en noodig oordeelt, terwijl zij, die in de voorbereidingsklasse arbeiden, hetzij in of bij de school geplaatst, ook onder hem staan en

bepaald verbonden zijn om hem of haar als den bestuurder te erkennen. Zoo zullen en kunnen er éénheid en gang in het geheel komen, die niet maar alleen de hoop doch de bepaalde gegevens van zekerheid in zich bevatten, dat er opklimming en verband in alles zal bestaan, zoodat het kind, de voorbereidingsklasse verlatende, geschikt zal wezen om in de laagste klasse bepaald onderwijs te gaan ontvangen, dat uit den aard der zaak altijd vormend zal moeten blijven, tot zelfs in de hoogste klasse toe, doch zich evenwel duidelijk onderscheiden van hetgeen in de voorbereidingsklasse geschieden moet. Dáár moet het bepaald *vormen* en *ontwikkelen* blijven van de vermogens van ligchaam en geest, waarbij natuurlijk leeren en onderwijs ontvangen zijdelings te pas komt; in de daaropvolgende, tegenwoordig de laagste klasse, is het dadelijk te doen om het onderwijs en het aanleeren van die kundigheden, die de wet voorschrijft, hetwelk dan ook geregeld geschieden kan en moet, wanneer de weg daartoe geëffend is door de nieuwe klasse, die het kind nu geschikt gemaakt heeft voor bepaald onderwijs. Wij behoeven hier evenwel geen tabel van werkzaamheden te geven voor de voorbereidingsklasse en de eerste leerklasse; ieder bekwaam opvoedkundige en onderwijzer zal daartoe wel bij magte zijn: wij geven slechts het beginsel der zaak aan. De eerste klasse voldoe zuiver aan de eischen van eene ware en degelijke harmonische ontwikkeling der ligchaams- en zielsvermogens van het kind; de tweede of eerste leesklasse zette dat werk voort, doch brenge het nu in verband met het aanleeren van die kundigheden, die het maatschappelijk leven eischt en beginne dat leeren in verband tot verstandsontwikkeling en opleiding tot deugd, als hoofdzaak te beschouwen. Het is gansch natuurlijk dat er in de voorbereidingsklasse ook wel geleerd wordt: wij zouden zelfs niet gaarne willen dat dit niet geschiedde, want dan zou in ons oog een onpaedagogische weg moeten ingeslagen worden. De zuigeling, die de moeder toelacht en op haar schoot gezeten haar toekraait van vreugde, *leert* immers ook reeds; doch het groote onderscheid tusschen deze twee klassen is en moet bepaald blijven, dat de eerste het kind vatbaar moet maken om bij gepaste leiding onverdeeld onderwijs in eenig vak als *lezen*, *schrijven* en *rekenen* te ontvangen; hoewel wij het volstrekt niet wraken als de onderwijzer of onderwijzeresse, als het in hun ontwikkelingsplan kan vallen, de kleinen opmerkzaam maakt op stand en vorm der letters en cijfers, en ze hun leert, mits zij reeds tegen de eerste leerklasse staan. Geen kennen van letters of cijfers mag echter uitsluitend de maatstaf zijn van verplaatsing der kinderen tot de leerklasse, doch de graad van ontwikkeling van den geest. Meer behoeven wij er hier niet van te zeggen; wie er meer van weten wil, wij willen hem gaarne nader ons inzigt mededeelen. Wij vreezen echter gansch niet, wat ons door sommigen aangevoerd werd, dat ons onderwijzend personeel die juiste onderscheiding niet altijd even rigtig zou opvatten. Wij hebben daartoe een te goeden

dunk van onze Nederlandsche onderwijzers, en waren er al enkelen, die hierin geen goed inzigt hadden, zij zullen dan toch spoedig genoeg in het oog vallen en genoegzaam geleid kunnen worden om te voorkomen dat de eerste klasse van eene voorbereidingsklasse in eene leerklasse ontaarden zou. Wij gelooven onze meening op dat punt duidelijk genoeg uitgebragt te hebben; doch herhalen hier nog eenmaal, dat elke lagere school, tot zelfs in de nederigste plaats behoefte heeft aan die klasse, terwijl wij er dit nog met drang aan toevoegen dat wij het allezins wenschelijk oordeelen dat in die eerste klasse op ruime schaal gebruik gemaakt worde van vrouwelijk hulppersoneel, als veel beter geschikt om zich met die kleinen bezig te houden en tot hen af te dalen. Wij willen het punt van het vrouwelijk onderwijzend personeel verder hier thans laten rusten - doch inderdaad, ook dit is en wordt al meer en meer eene belangrijke kwestie van den dag, die, naar wij gelooven, hoe men ook over emancipatie denken moge, wel zoo beslist zal worden, dat de vrouw meer deel moet nemen aan ons *volks*onderwijs.

Maar wij hooren ons toeroepen of vragen, verbiedt de wet op het lager onderwijs het niet, dat men zulk eene voorbereidings-klasse aan de gewone school toevoegt. Wij antwoorden stout en beslissend weg, neen. Wij verzoeken den vragers dat zij zich wel herinneren, wat wij bovenal gezegd hebben, dat die klasse eigentlijk er niet aan toegevoegd behoeft te worden, want dat zij nu reeds verborgen ligt in onze tegenwoordige laagste klasse, die er echter van gezuiverd moet worden en er juist om hare bedekte toelating een tweeslachtig karakter door krijgt. Maar men ga verder bedaard na, dat het ook nog geheel facultatief gelaten is op welken leeftijd men kinderen tot de school toelaat.

Indien er gemeente-besturen gevonden worden, die hunne bepalingen in dezen verstande verkiezen te wijzigen, dat zij den leeftijd van drie jaar voor den toegang stellen, zoo zijn zij er immers geheel vrij in, en men mag niet verwachten, dat hierop inspraak zou gemaakt worden, mits men blijk gaf te beseffen en ook te gelijkertijd de maatregelen daartoe nam, dat zulke kinderen in geen *leer*-, maar in eene voorbereidingsklasse te huis behooren. Uit het oogpunt van leeftijd zal er dus bij eene gepaste zorg wel geen bezwaar tegen gemaakt *kunnen* worden, want de tegenwoordige wet geeft daartoe niet de minste aanleiding. Maar wij behoeven ons daaraan alleen niet te hechten, omdat wij nog gansch andere gronden hebben. Wij gelooven vastelijk dat de voorbereidings-klasse in de wet van 1857 ligt, als wij art. 23 in dat opzigt maar in een gezonden zin opvatten.

Dat artikel bepaalt dat men kundigheden leeren, ontwikkelen en tot deugd opleiden zal, maar zegt ganschelijk niet wat men van het eerste, of het tweede of het derde in deze of gene klasse verrigten zal. Wijselijk heeft de wetgever dit niet gedaan: doch het naar plaats, tijd, omstandigheden en personeel aan de onderwijzers overgelaten om

dit te regelen, natuurlijk altijd zoo, dat er aan voldaan en er niets weggelaten worde. Wanneer wij nu met het oog hierop, indien wij een genoegzaam personeel bezitten, in onze school eene voorbereidingsklasse vormen, juist uit de zwakken bestaande, op welke wij gewezen hebben, wie of wat zal ons dat beletten? In een gezonden, niet bekrompen zin onderwijzen wij toch ook in die klasse, en wat wij met die leerlingen doen zullen, zij mogen dan drie of vijf of zes jaar wezen, het is ook ontwikkeling der verstandelijke vermogens en opleiding tot deugd, hetwelk niet geschieden kan zonder dat er iets, al is het dan niet zoo opzettelijk, geleerd wordt. Moge het leeren nu hier niet bijzonder sterk uitkomen, het andere weêr des te meer; in latere klassen zal het weer omgekeerd zijn. Daarbij hebben wij nog uit de in art. 1 opgegeven leervakken keuze genoeg voor de voorbereidingsklasse, en wij behoeven slechts te wijzen op den zang, de getalleer, de vormleer, de kennis der natuur, het schrijven, om niet verlegen te staan, zoo men wil dat wij ook hier de leervakken zullen aanwijzen, aan welke wij dit alles kunnen vastknoopen en die door den waren onderwijzer uitstekend te pas kunnen gebragt worden in die klasse, mits op eene wijze, die noodig is tot het doel, dat men daar beoogt. Wij houden dus vol dat bij eene gepaste opvatting van art. 23 de voorbereidings-klasse in de tegenwoordige onderwijs-wet ligt en dat er gansch geen bezwaar behoeft of kan gemaakt worden, wanneer eenig bestuur, hetzij van openbare of bijzondere school, deze bij hare gewone inrigting wil daarstellen. Wel, zullen sommigen zeggen, van waar dat men die dan niet algemeener vindt? Wij gelooven hier met dit eenvoudig antwoord te kunnen volstaan, dat de behoefte aan die klasse nog niet zoo sterk gevoeld is noch zoo gesproken heeft als thans, en dat men daarom niet algemeen gebruik gemaakt heeft van eene bevoegdheid, die sommige openbare, doch zeer vele bijzondere scholen wel degelijk benuttigd hebben. Eene verkeerde beschouwing, die altijd op eene wet voor bewaarscholen bleef heenwijzen, heeft in deze ook nog op het dwaalspoor gebragt. Wij stellen het dus bepaald zeker dat elk bestuur onmiddellijk vrijheid heeft tot de oprigting en verbinding van zulk eene klasse aan elke openbare of bijzondere lagere school, terwijl ook die klasse geheel en al onder het toezigt, het beheer van degenen staat, die met de zorg voor de wet van 1857 belast zijn, zoodat eene opzettelijke wet op dit punt volstrekt niet noodzakelijk is.

Het spreekt van zelf, dat ons onderwijzend personeel evenzeer in die klasse kan optreden.

Eene wet op de voorbereidings-klasse achten wij dus niet noodzakelijk, omdat zij reeds 12 jaren bestaat; zij wordt echter niet gehandhaafd, niet uitgevoerd, ja, wat nog erger is, niet eens door velen van het schooltoezigt begrepen. Wij zijn werkelijk niet te forsch in dit oordeel en zouden vellen vol kunnen schrijven over de schandelijke misbruiken, die er onder den naam van bewaarscholen gepleegd worden.

Wat zouden wij echter noodig hebben er langer op te wijzen? Wat tal van onbevoegde onderwijzeressen treden toch dagelijks niet op en werken er niet onder ons; wat tal van ondoelmatig ingerigte lokalen worden er niet geduld; wat tal van bewaarscholen zijn leerscholen geworden, die om den een of ander te believen, geduld worden, en wat nog het ergste is, hoeveel duizend kleinen worden door er niets aan te doen voor een geruimen tijd voor de school bedorven? Wij behoeven niet van plaats tot plaats te gaan om op al die gebreken uit den ongeordenden toestand voortvloeijende te wijzen, want de onpartijdige zie maar in eigen kring en hij zal gewis moeten beamen, wat wij gezegd hebben.

Wij begrijpen wel, dat het sommigen niet smaken zal, zoo in deze zaak ons inzigt gevolgd werd. Wij hebben hier diegenen op het oog, die van den tegenwoordigen toestand tot eenzijdige doeleinden gebruik maken, zonder in het minste bevoegd te zijn om zich met eenig onderwijs bezig te houden. Wij verbergen het ganschelijk niet, dat wij er ons in verheugen zouden, indien dezen spoedig in hun werk gestuit werden; wij verlangen er naar om het hoog gewigt der zaak en omdat wij eene harmonische ontwikkeling van het kind noodzakelijk achten. Geen de minste partijdigheid leidt ons echter in onze beschouwingen; wij vragen niet, waaraan de voorbereidings-klasse verbonden wordt of wie haar sticht; wij wenschen haar evenzeer voor de openbare als de bijzondere school en kunnen zelfs op schoone inrigtingen wijzen, die tot bijzondere scholen in betrekking staan, bij welke menige openbare school eene nuttige les zou kunnen nemen. De ongeordende toestand, die zoo deerlijk knaagt aan de lagere school, kan en mag echter niet langer geduld worden; en daarom spreken wij. Moge ook hierin onze stem weerklank vinden, en ook wij spoedig vele helpers vinden, zooals wij die al meer en meer met blijdschap vinden in de bestrijding van het schandelijk schoolverzuim.

De loffelijke Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen moge daartoe door een goedkeurend votum bekrachtiging zetten op het voorstel der commissie, die met belangstelling deze zaak onderzocht heeft, en de duizenden leden in hare driehonderd Departementen tot die uitvoering en opvatting medewerken. Natuurlijk dat er veel inrigtingen zouden moeten verdwijnen; doch er zijn er ook velen, die slechts zouden behoeven gewijzigd en in de goede rigting gebragt worden, terwijl de philanthropie in het regte spoor gebragt, vereend met de pogingen van Besturen, een heerlijk veld ter bearbeiding vinden kan. Wij willen beider hulp en vragen die met ernst; zij vermogen ook in deze zaak veel, zeer veel tot heil van Neêrlands jeugd.

De beslissing moet echter uitgaan van de Hooge Regering des lands; moge zij die toch spoedig nemen, want de nood dringt zeer.

Wij hebben het Verslag slechts te openen om te zien hoe klein het getal dier inrigtingen bij ons nog is. Nog erger, zij zijn daarin nog geheel

onbekend en gansch niet genoemd, en de bewaarschool meest in de hand van menschen, die wel niet met opzet kwaad willen of bedoelen, doch gelijk zijn aan de scheepsjongens, wien op hunne eerste zeereis reeds de zorg opgedragen is om den koers van het schip te bepalen.

Nederland telt bij de 1100 gemeenten, en slechts 248 tellen openbare en bijzondere bewaar- of kleine-kinderscholen. Noord-Brabant, Drenthe en Limburg tellen daarbij geen enkele openbare, zoodat men moet aannemen dat alle openbare scholen voorbereidings-klassen missen. Doch niets beteekenend is ook het getal openbare bewaarscholen in de andere provinciën: Gelderland telt slechts drie, Zuid-Holland vijftien, Noord-Holland vijf, Zeeland drie, Utrecht ook drie, Friesland elf, Overijssel acht en Groningen drie gemeenten, die openbare bewaarscholen bezitten, van welke wij veronderstellen willen dat zij met de openbare school in betrekking staan, zooals dit bepaald het geval is met de bewaarschool aan de stads-armenschool te Gouda.

Wij willen en behoeven nu niet meer aan te voeren. Zal de Regering nog langer dezen toestand toelaten? Wij bidden haar dat zij het niet doen moge, maar ook hierin handele. Wij verlangen vurig naar den dag der beslissing, en heeft zij de boeijen helpen los maken, die de dagbladpers nog ketenden, zij doe het ook met dit hoogst belangrijk volksbelang; zij regele het voorbereidend onderwijs. Inderdaad, als dit geschied is, dan zal ons lager onderwijs eerst eene stoute en hooge vlugt kunnen nemen; inderdaad, dan zal men een krachtigen steun daaraan toegevoegd hebben om zeer ruime vrucht te kunnen afwerpen. De voorbereidingsklasse zal steun bij alle weldenkenden vinden en de kinderen zullen haar bij duizenden toevloeijen. Wij hebben ook hierin niet langer willen zwijgen en zullen volharden in onze ernstige bede: Helpt het Schoolverzuim in Nederland bestrijden, zoo mogelijk dooden, maar helpt evenzeer er naar streven, dat het voorbereidend onderwijs, dat even dringend noodig is, afdoend en goed geregeld worde. Zoolang beiden niet geschied is, bezitten wij toch inderdaad nog geen voldoend lager onderwijs.

Moordrecht, 10 Julij 1869.

G.B. LALLEMAN.

Staatkunde en geschiedenis.

Gutta cavat lapidem.

Koloniale Studien. VI. De denkbeelden door den heer J.J. Hasselman voorgestaan, als Hoofd van het departement van Kolonien. Te Amsterdam, bij J.C. Schlömann. 1868.

Wij laten zoo gaarne de dooden rusten en zouden dus den heer Hasselman in zijne rust niet storen, nu hij als Minister overleden is en wij niet onder de rouwdragers behooren.

Wat wij van hem in zijn kort politiek leven weten en vernamen, was niet van zoo blijvende waarde, dat het n.o.i. verdiende in 't bijzonder overwogen of weerlegd te worden. De staatsman die Dr. Feist als raadsman kiest en Busken Huet met een intiem vertrouwen vereert, heeft niet veel aanspraak om wat hij als zijne koloniale beginselen voordroeg, getoetst te zien aan wetenschap en geschiedenis, aan de ervaring der laatste twintig jaren, waarmeê zijne verouderde denkbeelden geheel in strijd zijn, terwijl de feiten die hij mededeelde doorgaans ‘onjuist’ waren of voor de actualiteit niets bewezen.

De schrijver van de ‘Koloniale studiën’, die we hier aankondigen, heeft er anders over gedacht, en wij vervullen de van ons gevergde taak met genoegen, wegens de heldere wijze zijner weerlegging.

Hij bespreekt het eerst de moeijelijkheden die bij de toepassing der begroeting in Indië ondervonden of *opzettelijk* veroorzaakt zijn, en hoe uit de klagte daarover een wapen is gesmeed *tegen* het vaststellen van de begrooting voor Nederlandsch Indië bij de wet.

Dat die wettige regeling gedurende vele jaren is tegengehouden door hen, die, zonder verantwoording verschuldigd te zijn over de wijze waarop zij over de batige millioenen beschikten en zich op velerlei wijze vrienden konden maken, is algemeen bekend, daarvan getuigen gratificatiën, meer dan één onverdiend hoog pensioen en andere gunstbewijzen. Nu evenwel in weerwil van al die begunstigers en begunstigden de comptabiliteits-wet tot stand gekomen is, laat de tegenstand, de moeijelijkheid die men zegt aan de uitvoering verbonden te zijn, zich ligt verklaren. Wie, niet door talent of verdiensten, maar door toeval en intrigue, tijdelijk tot politieke magt en grootheid verheven is, ziet zich ongaarne door de wet belemmerd in het uitdeelen van gunsten aan vrienden en aanbidders; die wet moet ook wel een doorn in 't oog zijn van ministers en gouverneurs generaal, die zoo gaarne

de diensten in hun persoonlijk belang bewezen (al was het maar bij de stembus) zouden willen beloonen, doch dat nu niet kunnen zonder gevaar te loopen van er voor ter verantwoording geroepen en door de pers gesignaleerd te worden als landsdienaren, die ter bevordering van eigen oogmerken het geld nemen, dat aan de belastingschuldigen behoort(*).

Daarom zegt Mr. van Vliet te regt, dat de vaststelling, ook der Indische begrooting, bij de wet, volkomen logisch en juist is; terwijl de heer de Waal - de tegenwoordige minister van koloniën - in zijne aanteekeningen zegt: 'uit de volstrekte onafhankelijkheid der moederlandsche, van de koloniale financiën, uit de innige aaneenstrengeling van beide, volgt logisch *de onmogelijkheid* voor de Nederlandsche wetgevende magt, om het vaststellen der Indische begroeting aan eenige andere magt toe te vertrouwen.

'Gebreken in den aanleg, leemten in de uitwerking en moeijelijkheden in de uitvoering bewijzen niets tegen de beginselen waarop de comptabiliteitswet rust.'

Aangaande de landrente, die het driedubbele van het tegenwoordig cijfer (10 millioen) zou kunnen opbrengen, bij eene behoorlijke regeling, brengt de schrijver zeer behartigenswaardige opmerkingen in het midden, tegen de bewering van den minister Hasselman 'dat aan de vaststelling van algemeene grondslagen voor geheel Java niet *gedacht* kan worden, voor dat in alle gewesten van Java de statistieke opneming zal hebben plaats gehad.'

Dat is de zaak ad Calendas Graecas verschuiven, als men weet dat reeds in 1819 door kommissarissen-generaal de kadastrale opmeting *bevolen* en aangevangen, doch kort daarna weder gestaakt is. Sedert zijn 50 jaren verstreken, waarin, bij eene allerlaagste schatting, 500 millioen guldens aan *niet* geheven landrenten voor de schatkist verloren zijn gegaan, die, bij een goede regeling en de noodige vrijheid van arbeid en productie, gemakkelijk door de ingezetenen zouden opgebragt zijn.

Dit is een der fatale uitkomsten van ons Indisch Bestuur; en de cotterie die het zoo lang in handen had, noemt hen egoïsten, fortuinzoekers, parasieten, vijanden van onze welvaart en wat niet al, die meenen dat het op verkeerde grondslagen rust en daarom ijveren voor hervorming en regeling bij de wet, die alleen aan de veeljarige, ongeloofelijke willekeur een einde maken kan; eene wet, die niet aan de 'zinnelijkheid' van ministers, gouverneurs-generaal of residenten overlaat, het volk en onze gewigtigste belangen te behandelen naar hunne meer of min grondige en juiste inzigten of volgens hun *bon plaisir*,

(*) Dat intusschen de minister Hasselman zich door zulke bedenkingen, even weinig als door de bepalingen der wet, liet terughouden, bewijst o.a. de zaak van Busken Huet en de verspilling van *f* 5000 aan den schout bij nacht Andrae, die maar op *f* 1,500 aanspraak had. Is het te verwonderen, dat men de bemoeijenis der Staten-Generaal met zulke dingen verderfelijk vindt?

dat heden afbreekt wat voorgangers gesticht hebben, en morgen weêr opbouwt wat gisteren werd afgebroken, waarvan vooral de laatste twintig jaar rijk aan voorbeelden zijn, waardoor ontelbare schatten voor het moederland en Indië verloren zijn gegaan.

De minister Fransen van de Putte is de eerste geweest om, na bijna een halve eeuw van verzuim, de statistieke opname van Java weêr ernstig aan te vatten, en reeds is een der eerste uitkomsten der opmeting in Kadoc dat er gemiddeld 110% meer Sawahs waren, dan op de leggers van den aanslag vermeld stond. Hieruit zou dus volgen, zegt onze schrijver, dat de landrente, bij eenvoudige verbetering in de toepassing van het bestaande, een minimum van *f* 86 millioen 's jaars zou moeten opbrengen.

Maar zelfs, zegt hij, al neemt men aan dat over geheel Java de statistieke opname slechts 25% meer Sawah-velden zal aan den dag brengen, dan nog zou het minimum der landrenten-belasting, *naar luid der verordening* op den aanslag en heffing, *f* 54 millioen 's jaars bedragen (d.i. vijf maal de som die tegenwoordig geheven wordt). Ofschoon dit cijfer thans het belastbaar vermogen der Javaansche landbouwende klasse overtreft, kunnen we uit het aanzienlijk verschil, van 't geen de landrente had behooren op te brengen en wat maar ontvangen is, eenigzins afleiden hoeveel de schatkist in 50 jaar te kort is gedaan door onze onverschilligheid of erger nog door onze toejuiching van een bestuur, dat liever, dan 30 of *f* 40 millioen aan de kadastrale opmeting te besteden, het tienvoudige der wettige heffing verloren liet gaan.

Krachtig dringt de schrijver op hervorming aan, in dien zin, dat de belasting niet, zoo als nu van het *gewas*, maar van *den grond* geheven wordt, 't geen met de verdeeling van de gemeentevelden en den grondeigendom in onafscheidelijk verband staat. Die individuele verdeeling van den grond zou de grootste weldaad wezen die men aan Java, ook in ons belang, schenken kan. Overal waar dat beginsel werd toegepast, ontlook of vermeerderde de welvaart, de vorming van kapitaal en ook het besef van den grondbezitter, dat ter bescherming zijner regten een geregeld wettig bestuur onmisbaar is, en dat zijn belang dus medebrengt, het te verdedigen waar het in gevaar mogt komen. Dat ons gezag er door versterkt en onze vestiging er meer door verzekerd zou worden, is niet twijfelachtig, en toch werd de regering, die er het voorstel toe deed, fel bestreden door de cotterie, die met hare denkbeelden en aspiratiën nog leeft in de vorige eeuw en alleen heil ziet in 't geen alle beschaafde landen en volken afgekeurd en verworpen hebben: dat is de slavernij, dat zijn het monopolie en de privilegiën voor vrienden en geestverwanten. En waar de monopolisten in de verdediging dezer onhoudbare dingen te kort schoten, poogden zij dit aan te vullen door aanjaging van vrees. De Javanen, beweerden zij, die men met den eigendom van den grond wil begiftigen, dien zij nu slechts in

bruikleen hebben, zouden in opstand komen! Begrijp eens, de man wien gij een weldaad bewijst, die ge met iets beschenkt, dat de geheele wereld door hoog gewaardeerd wordt, zou u er voor in 't aangezigt slaan? Is het niet al te dwaas om er geloof aan te hechten? Maar zeggen diezelfde lieden, ge zoudt met dat geschenk de Javanen ongelukkig maken, ze zijn nog zoo kinderlijk en onnoozel; speculanten zouden daarvan gebruik maken, hun voor spotprijzen hun land afkoopen en zoo zouden zij in plaats van landbouwers, proletariers worden.

Voor de oppervlakkigheid heeft deze redenering eenigen schijn van gegrondheid, maar niet voor hem die Java, zijne vreedzame bevolking en hare gehechtheid kent aan den grond en het dorp waar zij geboren werden, waar de ouderlijke graven gelegen zijn, die zij in hooge eere houden; wie daarheen geen bedevaart doen, zijn offer op gezette tijden niet brengen kan, beschouwt dit als een groot ongeluk; veel zal de Javaan willen ontberen, veel verdrukking verdragen, eer hij zich van die plek gaat verwijderen; maar afstand te doen van den grond dien hij van zijn vader erfde, dit doet hij tot geen prijs, althans niet dan in den *uitersten* nood.

Maar hoe kan er sprake zijn, hooren we vragen van grond te erven, als er geen grondbezit bestaat? Wie zóó vraagt is gemystificeerd. Sedert onheugelijke tijden bestaat 1/3 van den bebouwden grond op Java uit individueel eigendom, krachtens het regt van eerste ontginning, van erfenis en onderlingen verkoop. Dit is algemeen erkend en zoo waar, dat de lieden, die zich nu zoo vaderlijk en teeder bezorgt voor de belangen der Javanen betoonen, er evenwel niet voor terug deinsden om hen gewelddadig van hun grond te berooven en zelfs de eigendomsbewijzen te vernietigen. Toen die eigendom de geforceerde kultuur van suiker en indigo in den weg stond, die hen rijk maakte en het batig slot leverde, toen hadden zij niet de minste vrees voor het proletariaat waartoe zij de Javanen bragten. 'De regent van Cheribon, schrijft Van Deventer(*), liet van de dorpshoofden en landbouwers *al* de registers en eigendomsbewijzen *opvorderen en deed ze verbranden.*'

Dit feit alleen kan ten toets strekken van de liefderijke zorg, die men voorgeeft voor het geluk der Javanen te dragen, en of het ook te hard gezegd en onbillijk is, dat wij jegens hen aan 'roof en diefstal' schuldig staan, wat geheel niet vereenigbaar is met al de deugden die we ons toekennen, noch met de eigenschappen waarop we als natie roem dragen.

Dat de minister J.J. Hasselman, meermalen flagrant in tegenspraak kwam met den oud-resident J.J. Hasselman, schrijver van meer dan één brochure, bleek herhaaldelijk. De denkbeelden door hem als minister in de zittingen van 19 en 23 September 1867 in de Kamers ontwikkeld, zijn, zegt de schrijver der Koloniale studiën, aangaande de heerendiensten lijnregt in strijd met het oordeel in 1860 door den heer

(*) Bijdragen, 2de deel, bladz. 366.

Hasselman uitgesproken. - Met iemand die zoo inconsequent is te *haspelen*, is onvruchtbaar, hij geeft toe dat van heerendiensten misbruik, *schromelijk* misbruik *is* en *kan* gemaakt worden, maar daaruit volgt niet, zegt hij, dat het wenschelijk en uitvoerlijk zou zijn om ze af te schaffen!

'Ons schijnt het toe, zegt de schrijver, een logisch gevolg van de opsporing der oorzaken van eenig kwaad te moeten zijn, dat bij ontdekking van de oorzaak, die weggenomen wordt; het beginsel, belasting in arbeid, deugt niet. De fraaiste wetten, de mildste reglementen en de strengste strafbepalingen tegen overtreding zullen niet helpen, om het misbruik te keeren.'

'De Javaan, van heerendienst ontslagen, zeide de minister Heemskerk, zou eene hervorming wantrouwen, die er toe zou leiden hem *evenredige belooning* te verzekeren, voor den arbeid dien hij in het eigenbelang der Maatschappij verrigt. Dat begrijpt de Javaan niet. Hoe, vraagt hij zich af, de waterleiding moet dienen om *mijne* rijstvelden te besproeijen, en toch kan ik daaraan werkende een loon eischen zoo hoog ik goedvind? dit is vreemd; ja, zeer vreemd en ongehoord voor den Javaan; van zijne jeugd af aan, werd hij er steeds toe gedwongen. - Hij krijgt *achterdocht*, hij beschouwt het met één woord als 'mystificatie.'

'Indien men dit als juist aanneemt, zegt de schrijver der Koloniale studiën, welk een oordeel moet dan niet geveld worden over den beschavenden en ontwikkelenden invloed van ons Regeringsstelsel?'

Zou niet daaruit blijken dat de Javaan zoo zeer is gewoon geraakt aan misleiding, aan verkrachting tegenover hem van wet en regt, in één woord, aan willekeur en knevelarij, dat hij aan opregte goede bedoelingen, bij eene zoo eenvoudige zaak als belooning van verrigtten arbeid, nog twijfelt, achterdocht krijgt en aan mystificatie denkt?

'Wij vreezen dat de Javaan, door bittere ondervinding geleerd, maar al te eenzijdig is geworden, maar al te veel alleen op de schaduwzijde let en Gouvernements-impulsie tot arbeid maar al te zeer vereenzelvigt met *knevelarij en afpersing.*'

Zoo is het in waarheid; door de grenzelooze verdrukking, die wij door ambtenaren en inlandsche hoofden lieten uitoefenen, is geheel het volk gedemoraliseerd, zooals de resident Van der Poel schreef, hebben wij den Javaan 'zijne zelfstandigheid en het bewustzijn van eigen verantwoordelijkheid ontnomen', en daarvoor loont hij ons met wantrouwen, list en bedrog.

Hoe menigmaal toch werd hem een nieuw middel van welvaart, in den een of anderen vorm, door ons aangewezen en aanbevolen; gaf men hem kosteloos een uitheemsch gewas, dat hij met veel voordeel voor zich zelven zou kunnen aankweeken, dan nam hij het schijnbaar met welgevallen en dankbaarheid aan, maar hij zorgde er wel voor dat er *niets van kwam*, want dacht hij, als het goed slaagt, dan geeft het mij maar verdriet en meer moeite, ik zal gedwongen worden dat produkt te teelen voor het Gouvernement, tegen veel geringer loon dan ik an-

ders verdienen kan. Maar de ambtenaar, wel verre van dit te begrijpen, denkt aan niets anders dan luiheid en schrijft in zijn rapport: ‘die kultuur is mislukt door traagheid van den Javaan, die nog zoo kinderlijk en *onnoozel* is, dat hij *zijn* belang niet begrijpt,’ en zoo blijft Java stationair sedert dertig jaar.

Als we niet verstandiger, eerlijker en regtvaardiger op Java gaan handelen, dan zullen we nog vele jaren den magtigen vooruitgang van Ceylon en Mauritius aanschouwen, zonder van het vruchtbare Java met zijne aanzienlijke bevolking iets meer te trekken dan thans. Het Gouvernement (conservatief of liberaal) is *onmagtig* de productie vooruit te brengen; dit bewijzen de statistieke gegevens in de regeringsverslagen over de laatste 15 jaren, die van een aanzienlijken achteruitgang getuigen, 30000 bunders werden er in 1865 *minder* met indigo, tabak, enz. beplant dan in 1850, terwijl er pro rato der volksvermeerdering met 46%, in 1865, in plaats van 28000, 78000 bunders met produkten voor de Europesche markt zouden beplant zijn geworden, indien in het bestuurstelsel een levendmakend beginsel zat. Hoe verlammend en belemmerend het werkt wijzen deze cijfers aan; zonder dat ieder individu méér arbeid behoefde te verrigten dan in 1850 zou er 10 à 12 millioen aan productieve waarde *meer* zijn voortgebragt, indien wij den economischen regel, ‘de welvaart van het volk is de weelvaart van den Staat’ niet hadden omgekeerd, in de meening dat onze welvaart *kon* bevorderd worden door de uitputting en armoede van het Javaansche volk, waardoor handel, scheepvaart en fabrieknijverheid jaarlijks met zooveel millioenen worden benadeeld. En nog begrijpen wij de verkeerdheid niet van een bestuur voort te zetten, dat zulke uitkomsten heeft, omdat wij er de ondernemers weren, die gaarne hunne kapitalen aan den gezegenden bodem zouden toevertrouwen, waarop de goedwillige Javaan driemaal meer zal teelen, dan nu, als hij maar ondervindt dat zijn arbeid behoorlijk beloond en hij niet meer gekneveld wordt.

Een sterk en onweersprekelijk bewijs voor den achteruitgang van Java voert de schrijver op bladz. 323 aan.

In 1846 werd er aan landrente, verpachte middelen, het zout-monopolie, in- en uitgaande regten opgebragt *f* 33.496.955. Sedert is de bevolking met 46 pCt. toegenomen; bij gelijke welvaart zouden pro rato dezelfde middelen *f* 48,923,280 in 1864 hebben moeten opbrengen, doch daartoe was de bevolking niet bij magte! De fiskus ontving maar *f* 33,194,811 en dus bijna 16 millioen minder dan bij een beter bestuur aan belasting in de schatkist zou zijn gevloeid. Dit is een direct verlies zonder eenige berekening der voordeelen die onze fabriek-nijverheid en uitvoerhandel van de meerdere welvaart der bevolking zou trekken.

‘En dan spreekt men nog, zegt onze schrijver, van de zegeningen die het kultuurstelsel over de inlandsche bevolking heeft verspreid. Alleen op die gronden, die om hunne *onvruchtbaarheid* voor de Gouvernements-kultures *ongeschikt* geacht worden, kan de bevolking wel-

vaart vinden, terwijl zij *op de vruchtbare gronden in armoede leeft*, ja zelfs *door armoede genoodzaakt wordt* die vruchtbare gronden *te verlaten*, om elders in hare behoeften te voorzien.'

Zwaarder aanklagt - en wie *kan* er de juistheid van betwisten? - kan tegen ons bestuur niet ingebragt worden.

Waar de Voorzienigheid den mensch zegent met een vruchtbaren bodem, wordt hij zóó beroofd en gekneveld, dat zijn handenwerk er hem zelfs geen levensonderhoud oplevert, waardoor hij genoodzaakt wordt een meer ondankbaren bodem te gaan bebouwen, wil hij niet van gebrek omkomen. Is dat niet verschrikkelijk?

Men stelle zich eens een bestuur voor in ons land, dat de landbouwers noodzaakt, hunne vruchtbare akkers te verlaten, om op zand- en heigrond een sober levensonderhoud te gaan zoeken. Wat zou er van Nederland, van zijn welvaart en voorspoed worden bij zulk een toestand? Zouden die ongelukkigen ons medelijden niet opwekken? Gewis, maar dit zou hun weinig baten. Ongetwijfeld zouden wij méér doen en zulk een bestuur niet willen verdragen; met gemeenschappelijke krachten zouden we het weerstaan en niet rusten voor dat die boeren in hun natuurregt waren hersteld en 's lands welvaart op betere grondslagen gevestigd werd. Welnu, *onze welvaart* berust grootendeels op *die* der Javanen: voor 45 jaren konden ze *f* 3 à *f* 4 per hoofd besteden aan ingevoerde nijverheids- en handelsartikelen, en *nu* zijn ze zoo verarmd, dat ze er naauwelijks *f* 1 voor kunnen afzonderen, 't welk voor de geheele bevolking een verschil maakt van 20 à 25 millioen ten nadeele onzer industrie. Dit onloochenbaar feit dient ons te nopen om voor de Javanen te doen, wat we onder gelijke omstandigheden reeds lang voor eigen landgenooten zouden gedaan hebben.

Mogten daartoe velen opgewekt worden door de lezing der Koloniale studiën van den heer Van Vliet, die met helderheid van inzigt geschreven, van zijne grondige kennis getuigen, waaronder we vooral ter overweging aanbevelen zijn organieke hervorming in Ned. Indië. Maar zoolang men die geschriften leest en ter zijde legt, zonder de handen uit de mouw te steken en in een te slaan, om de inertie en de magt der Indische oudgasterij te overwinnen en te fnuiken, zoolang zal Java kwijnen en al meer verarmen; het eene handelshuis na het andere moet reeds likwideren of zijne betalingen staken, waarbij menigeen zijn kapitaal verliest. Zoolang wij de hervormers alleen laten staan, zal de best gezinde minister niets vermogen, zijne kracht en organiserend talent, zullen, zooals tot hiertoe, afstuiten op de aaneengesloten monopolisten, vrienden van den gedwongen arbeid, voorstanders van de armoede der Javanen, omdat die zich dan gemakkelijker laten verdrukken, maar zonder te bedenken, dat zij die niets bezitten, ook te gemakkelijker zich laten meêslepen en in opstand komen, omdat zij niets te verliezen hebben!

Letterkunde.

Bijdragen tot het woordenboek der Nederlandsche taal.

VI.
Zesde Aflevering (Dec. 1867).
Zevende Aflevering (Sept. 1868).

Wel mag ditmaal de aankondiging der verschenen Afleveringen van het Woordenboek der Nederlandsche Taal den rouwrand voeren. Een voorname, een onmisbare steun is aan dat werk ontvallen.

Te allen tijde en in alle omstandigheden zou het verlies van een' man als Dr. Te Winkel te betreuren zijn. Waar ons een voorganger op het gebied van kennis begeeft, in wien kostbare gaven zich vereenigden met den toeleg, om die ten nutte der wetenschap aan te wenden, daar ontstaat eene leegte, die niet kan nalaten tot weemoed te stemmen.

Dubbele reden tot zulk eene stemming gaf aan ieder, die in Nederland op zijne moedertaal prijs stelt, het verscheiden van Dr. Te Winkel.

Aan hem was sedert lang eene voorname plaats aangewezen onder hare ijverigste en scherpzinnigste beoefenaars; van hem verwachtte men voor een goed deel de verwezenlijking van een grootsch plan: een Woordenboek, in overeenstemming met de eischen van den tegenwoordigen tijd.

Niet dat ik althans mij immer durfde vleijen, dat die veelomvattende taak door den nu aan haar ontvallen bearbeider zou kunnen worden voltooid. Integendeel, reeds bij de aankondiging van de Eerste Aflevering des Woordenboeks (zie *de Tijdspiegel* van Dec. 1864) heb ik mijne bezwaren tegen die gunstige verwachting blootgelegd; bezwaren,

die sommigen toen wel hebben licht geacht, doch van welke de sedert verloopen tijd in allen opzichte de gegrondheid heeft doen blijken.

Maar toch, dat de schijnbaar nog zoo krachtvolle man zoo spoedig zou zijn bezweken; dat hij de pen voor goed zou nederleggen, alvorens de eerste letter des alphabeths was afgewerkt; dat hij eerder zou eindigen met aan het publiek afleveringen te helpen schenken, dan ik met nalezingen daarop te geven: dat zou ik mij moeijelijk hebben kunnen verbeelden.

Mijne kennismaking met Te Winkel dagteekent van het jaar 1837, toen hij mij eene bijdrage voor het Taalkundig Magazijn toezond, en daardoor, naar ik meen voor het eerst, toonde, dat, onder de vakken, die hij als onderwijzer moest beoefenen, de nederlandsche taalkunde door hem vooral werd behartigd. Na dien eersteling ging hij voort, op hetzelfde gebied te arbeiden en steeds rijpere vruchten te leveren. Weldra viel hem het voorrecht te beurt, zijn' tijd en krachten onverdeeld aan het vak zijner keuze te kunnen wijden. Geen wonder, dat men hem weldra onder onze taalkenners een' aanzienlijken rang zag verwerven, en dat de Hoofdredacteur van het Woordenboek hem aan dien arbeid verbond.

Door niemand meer dan door mij werd Te Winkels opgang met deelneming begroet. Met lust aanvaardden wij gezamenlijk de redactie van *De Taalgids* in 1859. Dan, met het einde van den derden jaargang bleek er tusschen ons een verschillend inzicht plaats te hebben aangaande het al of niet voegzame van het opnemen van enkele stukken, en ik vond mij dien ten gevolge genoopt, mijne betrekking tot het tijdschrift te doen ophouden.

Minder druk verkeer en verflauwing der vriendschap waren daarvan de gevolgen, en dat dezen wederom niet zonder invloed bleven op Te Winkels beoordeeling van mijne bestrijding van eenige punten uit het Ontwerp der spelregeling, was mij in allen deele blijkbaar. Niemand kon het grooter leed doen dan mij zelven, mij nu tegenover een' vroegeren medestander geplaatst te zien. Smoren mocht ik echter de overtuiging niet, dat de voorgedragen regeling even weinig overeenkwam met den lastbrief, op welken zij was aanvaard, als met de beginselen, van welke zij verklaarde uit te gaan, en dat zij, in stede van zooals het heette, de bestaande oneenparigheid weg te nemen, die noodwendig veeleer moest vergrooten. Dat ik mij, althans in het laatste opzicht, niet heb vergist, zal nu aan ieder, die met de statistiek onzer tegenwoordige spelwijzen eenigszins bekend is, duidelijk zijn. Hoe dit zijn moge, ook in de warmste bestrijding van wat ik niet anders dan als wanspelling mocht aanzien, ben ik mij bewust, nimmer de achting te hebben uit het oog verloren, die mij aangaande den persoon en de verdiensten van mijnen tegenstander betaamde.

En nu komt, met het oog op het Woordenboek, maar al te zeer de herinnering te pas van wat ik in mijne *vierde* Bijdrage schreef: ‘Als

de Beneckes en de Grimms bij ons wegvallen, zijn, om hunne plaatsen waardiglijk in te nemen, de Müllers en Zarnckes, de Hildebrands en Weigands niet, gelijk bij onze naburen, zoo dadelijk voorhanden.' Verblijdend was mij uit dien hoofde de verklaring, door den hoogleeraar De Vries bij de laatste Aflevering gedaan, dat door de medewerking van Dr. Verwijs 'bij het geleden verlies hem een hart onder den riem is gestoken.' Moge, ter zoozeer gewenschte spoedige voortzetting van het Woordenboek, de goede verwachting in allen deele worden verwezenlijkt!

Het is mij aangenaam, door de onderstaande nalezingen wederom een blijk mijner voortdurende belangstelling in het verdienstelijke werk te kunnen geven.

1. Aanmerkingen en toevoegselen.

AAKS. Een voorbeeld van dezen vorm vindt men bij Van Walré, Died. en Will. van Holland, bl. 12:

> *Elk met zijn wapentuig; zwijnspeten van 't kasteel,*
> *Knods*, *vlegel*, *sikkel*, aakse *en koevoet of houweel.*

Dezelfde schrijver geeft ook een voorbeeld van *akse;* Heksluiting, bl. 15:

> *Bij zeismes*, akse *of schriklijk zwaard.*

AANARBEIDEN. In dit woord heeft *aan* nog eene andere beteekenis dan *voort;* Wagenaar, Vaderl. Historie, D XVIII bl. 120: *Hy deed zyn best*, *om zulk een Verbond den Staaten smaakelyk te maaken. Doch de Keizerschen* arbeidden '*er tegen* aan.

AANBEDEELEN. Ook in den actieven vorm komt dit werkwoord voor; Westerman, Ged. D. II. bl. 158:

> *Heeft gunst of voorregt u die grootheid* aanbedeeld?

AANBELANGEN. Hier ontbrekende voorbeelden vindt men in het Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 160: *wat het aangaan van den Afzonderlyken Vrede*, *onafhangelyk van den Algemeenen*, aanbelangde, *moest de Koning* enz. Ald. bl. 162: *wat het bystaan der Duitsche Bondgenooten* aanbelangde. D. III. bl. 283: *wat de Ampten....* aanbelangde. En bl. 340: *wat de stoffe en inhoud* aanbelangde. - Deze plaatsen doen zien, dat het werkw. niet uitsluitend 'in den tegenwoordigen tijd' wordt gebezigd.

AANBEVELEN. Ongewoon is dit woord in den zin van overlaten; bij Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XV. bl. 427: *Men moet 't werk den tijd* aanbevelen.

AANBLAZEN. De spreekwijze *iemand iets aanblazen* (Kol. 76) komt in nog anderen zin voor, dan in de hier gegevene voorbeelden doorstraalt; Van Hengel, Leerred. D. III. bl. 28: *Zij* (t.w. de schriften van Paulus) *zullen een' gloed van liefde voor God en den Zaligmaker in ons* aanblazen.

AANBLIJVEN. Niet alleen bij Hooft, uit wien het éénige voorbeeld is ontleend; nog in de tegenwoordige eeuw komt dit woord voor; Vervolg op Wagenaar, D. XXVIII. bl. 339: *of de Burgery het niet goed vondt de nu aangestelde Representanten nog voor den tijd van twee maanden te laaten* aanblyven.

AANBOEKEN. Hier ontbreekt een voorbeeld. Men leest het woord in het Verslag van het Genootschap: *Met tijd en vlijt*, 1866-67, bl. 90: *dat onze geschiedenis nog dagelijks onsterfelijke namen en feiten* aan *te* boeken *heeft.*

AANBRENGER beteekent niet altijd een verklikker; Wijs, Zestal Leerred. bl. 138: *God en de Heiland*, *als* aanbrengers *van kennis*, *heiligheid en geluk.* Dez. Nagel. Leerred. bl. 20: *den wind, die de...* aanbrenger *is der weldadige natuurverschijnselen.* - Zie ook mijne *vierde* Bijdrage.

AANDACHTIG. Dit bijv. naamw. vindt men ook zonder *ig;* Den Nederd. Helicon, bl. 184:

Maer slechts dat desen dagh aendachter *zy beleeft.*

AANDACHTIGHEID. Van dit woord in den gewonen zin vindt men een voorbeeld bij Poirters, Masker van de Werelt, bl. 190: *dat u dan gelieve eens met* aendachtigheyt *dit te overloopen.*

AANDIENEN. Niet vermeld is hier de beteekenis van aanbieden, die men aantreft in h.a.w. bl. 17: *dat ick haer een stoel met een kussen sou* aendienen.

AANDOENING. Bij dit woord is niet vermeld de beteekenis, die voorkomt in de samenstelling *strafaandoening;* Vervolg op Wagenaar, D. XL. bl. 115: *als (Maatregelen van zekerheid)... en niet als* strafaandoeningen, *wilde hy de ontwaapening dier Burgeren doen voorkomen.*

AANDOENLIJKHEID. Dit woord is niet ‘zonder meervoud’; Westerman, Ged. D. III. bl. 23:

Het gloeijend licht der zon, *de koele glans der maan,*
Verwislen in zijn borst, *om strijd*, *de* aandoenlijkheden.

Ald. bl. 26:

Het ongekunsteld schoon...
De zachte aanvalligheid...
Verwekken in zijn hart de teedre aandoenlijkheden.

AANDRAGEN. Dit werkwoord komt wederkeerig voor bij David, Vaderl. Historie, D. I. bl. 48: *De verhuizende natie zette haren weg voort*, *zonder* zich *de Romeinen veel* aen *te* dragen. D. IV. bl. 593: *Te vergeefs deed hy den kerkelyken ban tegen de Gentenaers uitspreken; zy beriepen zich op den Paus*, *en* droegen zich '*t vonnis weinig* aen. En D. VII. bl. 316: *dat de graef zich de werkende klassen van het land niet* aendroeg.

AANDRANG komt ook in het meervoud voor; Vervolg op Wagenaar, D. XXXII. bl. 257: *Zy verdeedigden zich*, *wegens hunne veelvuldige* aandrangen *om geld.*

AANDRIJVER komt ook overdrachtig voor; David, Vaderl. Historie, D. V. bl. 117: *waerby het goed regt juist niet altyd zyn* aendryver *of medevechter was.*

AANDRINGEN, in bedrijvenden zin en met een persoon als voorwerp, komt niet enkel in de zeventiende eeuw voor; ook in de tegenwoordige, b.v. Van 's Gravenweert, Verspreide Lettervr. bl. 141:

- drong *ik u alleen tot spoedige afreis* aan.

Westerman, Ged. D. III. bl. 26:

Maar 't opgewekt gevoel...
- dringt *hem vurig* aan, *gedwee het oor te leenen.*

Ald. bl. 95:

- dringt *de zucht u* aan, *de bergen op te streven.*

AANEENKLINKEN. Een voorbeeld uit deze eeuw biedt het l.a.w. D. I. bl. 58:

Door den gloed der reinste vonken
Onverdeeld aan een geklonken.

AANEENKOPPELING. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Van Swanenburg, Arlequin Distelateur, bl. 6: *de uitgerekte* aaneenkoppeling *van fantastike influentien.*

AANEENPASSEN. Een voorbeeld vindt men bij Cremer, Anna Rooze, D. II. bl. 364: *toen zij de scherven van haar lievelings kopje in de hand nam en* aaneenpaste.

AANEENVOEGEN. Van de eigenlijke beteekenis vindt men een voorbeeld in Kortebrants Tweede Eeuwget. der Rott. Vrijheit, bl. 10:

Maer om den Toren en de Kerk aeneen *te* voegen, enz.

In eene andere beteekenis gaf ik een voorbeeld in mijne vorige Bijdrage.

AANFOKKEN. Dat dit woord niet uitsluitend ‘van dieren gezegd’ wordt, bleek in de *vijfde* Bijdrage uit een paar voorbeelden in poezij; doch ook in proza kwam mij mede dat gebruik voor; Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XX. bl. 428: *Geen land ook bekwaamer*, *om Zeevolk* aan *te* fokken.

AANGAANDE. Als niet vermelde samenstelling gaf ik in mijne *eerste* Bijdrage *desaangaande.* 'k Voeg daar *wesaangaande* bij, dat Stuart bezigt, Vaderl. Historie, D. IV. bl. 70: *dat zulks het inwendig bestuur van den handel raakt...* wesaangaande *zij aan niemand rekenschap zijn verschuldigd.*

AANGANG. De uitdrukking ‘ten aangang komen’ vindt men ook in proza bij Poirters, Masker van de Werelt, bl. 315: *haren Vader*, *die*, *van het ongeluck gewaarschuwt*, ten aengangk quam.

AANGELEGEN. Hier kan nog vermeld worden de uitdrukking *aangelegen zijn*, bij Stuart, Vaderl. Historie, D. IV bl. 416: *dat zijne Majèsteit bij den algemeenen vredehandel zich zal laten* aangelegen zijn *uwe belangen.*

AANGETROUWD. Een hier ontbrekend voorbeeld leest men in den Frieschen Volksalm. van 1844, bl. 182:

Hebt gij in Holland dan niet eerst het licht aanschouwd?
..... zijt gij ons niet enkel aangetrouwd?

AANGLOEIJEN. In den figuurlijken zin wordt dit werkwoord juist niet altijd van ‘schitterende kleuren’ gezegd; Nierstrasz, De Verlosser, bl. 24:

- *dan* gloeit *mijn ziel in 't spraakloos lied u* aan.

AANGLURen. Dus ook bij Cremer, Anna Rooze, D. I. bl. 338: *dat een paar fonkelende grijze oogen hem* aangluren.

AANGRIMMEN. In figuurlijken zin komt dit woord in proza voor; Vervolg op Wagenaar, D. XX. bl. 217: *onder het* aangrimmen *van nypend gebrek.*

AANHALIG. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Cremer, Anna Rooze, D. II. bl. 79: *ze was wel wat... stroef geworden... minder* aanhalig, *wat eenzelvig.*

AANHANG. Het meervoud van dit woord (zie mijne vorige Bijdrage) komt ook voor bij Van Hengel, Leerred. D. III. bl. 102: *geheele wijsgeerige scholen en geheele* aanhangen *in de Christenkerk.*

AANHANGELING. Dit woord in den zin van *aanhanger* (zie Kol. 164) dagteekent reeds vóór Van der Palm; Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XX. bl. 98: *om 't volk te overtuigen*, *dat hy geen* aanhangeling *van Frankryk ware.*

AANHECHTEN heeft een figuurlijken zin, hier niet vermeld; Vervolg op Wagenaar, D. XXXIV. bl. 273: *Wy moeten hier nog* aanhegten *de vermelding van het Burgerfeest.*

AANHOOGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft het Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 151: *door die Zandbank te doen* aanhoogen.

AANHOORDER komt ook buiten het aangeh. spreekwoord voor; David, Vaderl. Historie, D. VIII. bl. 138: *om zyne* aanhoorders *nog beter te overreden.*

AANHOUDER. Hier mist men de beteekenis van ‘iemand die aanhoudt, d.i. arresteert’; a.w. D. VI. bl. 175: *De* aenhouder *moet den gevangen te regt stellen.*

AANKLAMPEN van personen gezegd, is nog niet ‘verouderd’; Des Amorie van der Hoeven, Redev. bl. 129: *haken*, *waarmede zij de hoorders* aanklampen *en tot den redenaar trekken.*

AANKLEEF. Als een meervoud van dit woord schijnt men te moeten aanmerken, hetgeen men leest bij Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 469: *deze geheele zaak met alle gevolgen en* aankleven *van dien.*

AANKLEMMEN komt ook onzijdig voor; Westerman, Ged. D. III. bl. 65:

- *de eedle band des echts* klemt *in verwijdring* aan.

AANKNOOPEN. Eene afleiding komt voor bij Sleeckx, Tybaerts en Kie. bl. 63: *om die banden* heraan *te* knoopen. David, Vaderl. Historie, D. IX. bl. 586: *De onderhandelingen... werden thans* heraengeknoopt.

AANKNOOPING. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Beets, Stichtel. Uren, D. III. bl. 377: *indien het punt van* aanknooping... *eene kracht wordt ter afstooting.*

AANKOMELING. In de *tweede* der vermelde beteekenissen ontbreekt een voorbeeld; Vervolg op Wagenaar, D. XXXVII. bl. 68: *dat... de jeugdige* aankomelingen *hunne waarde als Menschen en Burgers kunnen gevoelen.*

AANKOMEN heeft den zin van nederkomen of uitloopen, bij Poirters, Masker van de Werelt, bl. 122: *Sy meende dat sy haest de bruyloft soud' houden*, *maer eylaes! 't is op een uytvaert* aengekomen.

AANKONDIGING geldt ook van personen; Wijs, Nagel. Leerred. bl. 132: *de* aankondigingen, *waarmede Christus... en zijne gezanten... zich aan de wereld hebben bekend gemaakt.*

AANKOPPELEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Van Swanenburg, De Vervrol Momus, bl. 63: *wouje ons zo wel van 't Deerentje helpen*, *als j'er ons hebt* aangekoppelt.

AANKRUIJEN. Een hier ontbrekend voorbeeld van de onzijdige beteekenis vindt men in het Vervolg op Wagenaar, D. XXIII. bl. 205: *zwaare IJsschotzen* kruiden aan, *en stapelden zich tot huizen hoogte op een.*

AANKUNNEN. Voor het bedrijvende *aankunnen* heeft De Cort de onzijdige uitdrukking, Liederen, bl. 354:

Trinet de marketentster
Daar kunnen *zij niet* aan.

AANKWISPELSTAARTEN. Dit werkwoord, door Vondel gebezigd, is nagevolgd door Feith, Werken, D. X. bl. 24:

Nu lekte gij die hand met onvermoeide weelde,
Dan kwispelstaartte *uw hart mijn hart al vleijend* aan.

AANLANDEN. Niet vermeld is de spreekwijs *bij iemand aanlanden*, die voorkomt in Beets' Stichtel. Uren (tweede druk) D. III. bl. 14: *hy moet by God den Heere* aanlanden. - Als afleiding behoort hier *vooraanlanden*, dat Broes bezigt, Leerred. D. III. bl. 105. *de haven der ontkoming*, *in welke de Heer zijnen vrienden is* vooraangeland.

AANLEG. Men vindt *aanlagen* gebezigd, naar het schijnt als meervoud van *aanleg*, in De Toekomst 1867, bl. 551: *Is de natuur mild jegens hare gunstelingen in het bedeelen van* aanlagen *of geschiktheden tot eenig vak.*

AANLEGGEN komt ook wederkeerig voor; Van Walré, Heksluiting, bl. 131:

'*t Gezelschap, dat getrouw op 't feestuur op komt dagen*,
Begluurt den rijken disch met innig welbehagen:
Men legt zich aan, enz.

AANLEIDELIJK. Een paar voorbeelden van dit woord aan die uit de werken van Wolff en Deken toe te voegen, zal niet ongepast zijn. Dus in het Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. I. bl. 271: *Deeze voorvallen, zo* aanleidelijk *om Onlusten... te veroorzaken.* D. III. bl. 259: *wanneer hy de Grondvesting zyner Vryheit... in vergetelnisse stelde*, *en zich*, *by het verjaaren der groote Gebeurtenissen*, *daartoe* aanleidelijk... *niet opgewekt gevoelde*, enz. Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 209: *de punten van geschil moeijelijker te maken*, *en alzoo* aanleidelijk *om met meer klem op eene eindelijke afdoening aan te dringen* D. II. bl. 36: *alles... hetgeen* aanleidelijk *kon worden geacht*, *om het ontslag langer op te houden.*

AANLEIDER. Hier ontbreekt de samenstelling, die men aantreft bij Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XV. bl. 297: '*t verwekken van eenen opstand tegen zyne Regeering*, *die den* hoofdaanleideren *zuur opbrak.*

AANLENGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft Busken Huet, Lidewyde, D. II. bl. 126: *met die* aangelengde *wijsbegeerte*, *is geen praktisch resultaat te verkrijgen.*

AANLOEIJEN. Men vindt ook, en in proza, *op iemand aanloeijen*; Byvoegsels op Wagenaar, St. XIV. bl. 42: *hy hoorde de Staatsörkaanen*, *met zulk eene hevigheid*, *daaglyks* op hem aanloeien.

AANLOOPEN in den bedrijvenden zin werd nog in deze eeuw gebruikt door Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 435: *kooplieden... die in den vorigen jare de hooge Regering hadden* aangeloopen *met derzelven klagten.* D. II. bl. 222: *zij zagen zich op nieuw* aangeloopen *door Bewindhebbers onzer Maatschappij.*

AANMARSCH komt reeds voor in een stuk van de helft der vorige eeuw, bij Van Wijn, Naleez. op Wagenaar, D. II. bl. 427: *ordres... om zijn*' aanmarsch *te veranderen.*

AANMATIGEN wordt bedrijvend gebezigd door David, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 431: *Vele allodiale bezittingen werden betwist.... bosschen en heigronden* aangematigd.

AANMELDEN in wederkeerigen zin gebruikt Beets, Stichtel. Uren, D. III. bl. 431: *Dan* meldt zich *de ook reeds in het hart opgehoopte dankstof* aan.

AANNEMER. Buiten de drie hier vermelde beteekenissen leest men dit woord in de Byvoegs. op Wagenaar, St. XVII. bl. 10: *Voorts wierdt.. dit belooven*, *geeven of doen geeven*, *door Proponenten of Predikanten*, *aan Heeren*, *Vrouwen*, *plaatselyke*

Officieren of andere personen, *scherpelijk verboden*, *en zo de* Geevers *als de* Aanneemers *vervallen verklaard van hunne... bedieningen.*

AANPALEN komt ook buiten het tegenwoordig deelwoord voor; David, Vaderl.

Historie, D. I. bl. 8: *vier kleine volkstammen... die tegen de Eburonen* aenpaelden. Ald. bl. 129: *wat het te zeggen was tegen zoo een woest en wild volk* aen *te* palen. Zie ook mijne *tweede* Bijdrage.

AANPERSEN is in onzijdigen zin ook figuurlijk; Hoogvliet, Abraham de Aartsv. bl. 110:

> - *hoe grooter de kolom*
> *Van zwarigheden op haar* aanperst *van rondöm.*

AANPLAKKING. Hier ontbrekende voorbeelden heeft Stuart, Vaderl. Historie, D I. bl. 483: *De afkondiging en* aanplakking *geschiedde.* Ald. 484: *De klok klepte langer dan gewoonlijk*, *de* aanplakking *was veelvuldiger dan anders.*

AANPLEKKEN. Dit aan Poirters ontleende woord is niet juist verklaard door ‘eene plek of vlek afgeven.’ Het is door eene gewone klankverwisseling hetzelfde als *aanplakken*, dat dezelfde schrijver ook elders in zijn Masker van de Werelt heeft, t.w. bl. 64, alwaar men leest: *Sy wouwen 't kint het Weeshuys dan* aenplacken.

AANPRESSEN komt nog in deze eeuw en in eenen hier niet vermelden zin voor; Westerman, Ged. D. IV. bl. 161:

> *Schild en harnas* aangeprest!

AANPRIJZEN. De uitdrukking *zich aanprijzen* (Kol. 267), in den eigenlijken zin van zich aanbevelen, wordt gevonden bij Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XVI. bl. 51: *Prins Kasimir was*, *kort te vooren*, *te Londen geweest*, *om* zich *bij den Koning tot dit ambt* aan *te* prijzen.

AANRECHT. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Cremer, Anna Rooze, D. II. bl. 164: *Het lampje staat op een* aanrechtje *onder dat muurkastje.*

AANSCHOUW. Nog lang na Hooft komt dit woord voor bij Van Wijn, Naleez. op Wagenaar, D. II. bl 189: *zonder* aanschouw *te neemen op zynen Persoon.*

AANSCHOUWER. Hier ontbreekt een voorbeeld van het vrouwelijke woord; Vervolg op Wagenaar, D. XXXV. bl. 41: *hoe de Commissie geen leedig* aanschouwster... *bleef.*

AANSLIJKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 358: *door het* aanslijken *van de schorren van Kieldrecht.*

AANSLIJKING komt ook buiten het Burg. Wetb. voor; a.w. D. III. bl. 254: *de veelvuldige* aanslijkingen *in het IJ voor Amsterdam.*

AANSLUITEN wordt ook gezegd van ketenen; Westerman, Ged. D. IV. bl. 247:

> *Toen u de* aangesloten *keten*
> *Afsprong onder 't volksgerucht.*

AANSMEDEN, in den zin van door smeden toevoegen, leest men bij Lulofs, Vlugtige woorden over Nederl. Taalzuivering, bl. 38: *Wat er in de beteekenis nog aan hapert*, *zal het Gebruik er wel bij* aansmeden *of van afslijpen.*

AANSNOEREN. Een hier ontbrekend voorbeeld leest men bij Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 267: *Zijn invloed zou den band der gewesten* aansnoeren. - In minder figuurlijken zin gaf ik een voorbeeld in mijne *derde* Bijdrage.

AANSPANNEN. Van dit woord voor *inspannen* (Kol. 331,3) vindt men nog een voorbeeld bij Van Hengel, Leerred. D. III bl. 228: *dat hij ook die krachten.... zal hebben* aangespannen, *om zijnen wensch deelachtig te worden.*

AANSPOEDEN. Men vindt hiervoor ook *aanspoeijen*; Schenk, Youngs Nachtged. D. I. bl. 86:

Spoei aan *dan*, *gouden tijd! zoo rijk in zegeningen!*

AANSPRAKELOOS. Ook bij andere schrijvers dan de in mijne *derde* Bijdrage genoemde komt dit woord voor; Steenmeijer, Mozes, bl. 121: *wandelende in* aansprakelooze *eenvoudigheid van ziel en zin.*

AANSTALTE. Ten naderen bewijze (zie mijne vorige Bijdrage) van de onjuistheid der bewering, dat dit naamwoord bij ons alleen in het meervoud zou voorkomen, vermeld ik van het enkelvoudig gebruik nog de volgende plaatsen; Byvoegs. op Wagenaar, St. XIX, bl. 2; Van Wijn, Naleez. op Wagenaar, D. I. bl. 216; D. II. bl. 10; Vervolg op Wagenaar, D. XXI. bl. 336; D. XXII. bl. 48 en 136; D. XXV. bl. 396; D. XXVII. bl. 145, 194 en 383; D. XXVIII. bl. 57; D. XXIX. bl. 197; D. XXXII. bl. 256; D. XLIV. bl. 288; D. XLV. bl. 297; D. XLVI. bl. 320; Dermout, Nieuwe Leerred. D. I. bl. 17 en 23.

AANSTEKEND. In een hier niet genoemden zin bezigt Hofdijk dit woord in zijn gedicht: Van Lennep herdacht, bl. 10:

Zoo zal die geest, *zoo onbezweken*,
Zoo onvermoeid ter aller uur,
Niet meer met zijn aanstekend *vuur*
In klare vormen tot ons spreken.

AANSTEVENEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft het Vervolg op Wagenaar, D. XLV. bl. 54: *indien men*, *met groote schepen*, *meer Zuidwaarts* aanstevende.

AANSTICHTEN komt mede voor in Baardts Deugdenspoor, bl. 251: *om nieuwe Tragaedien ende versche Beroerten* aen *te* stichten.

AANSTICHTING ontmoet men twee eeuwen vóór Van der Palm, bij Hooft, Nederl. Historien, fol. 247: *naadien men hier te lande de maghtighste veranderingen*, *by* aanstichting, *oft immers dapper toedoen des gemeenen mans*, *heeft zien invoeren.*

AANSTIPPEN. In meer eigenlijken zin dan het hier aangeh. voorbeeld uit *Wildsch.* leest men dit werkwoord in Schenks vertaling van Youngs Nachtged D. I. bl. 43:

Hij stipt, *schoon ongemerkt*, *met naauwgezette vlijt*,
Al de oogenblikken aan *die wij onnut besteden.*

d.i. letterlijk: een stip bij iets zetten.

AANSTOOMEN. Een voorbeeld van dit werkwoord vindt men bij Busken Huet, Lidewyde, D. I. bl. 90: *wanneer een werktrein kwam* aanstoomen.

AANSTOOT. Van de eigenlijke beteekenis, voor welke thans doorgaans *stoot* gezegd wordt, gaf ik in mijne vorige Bijdrage een voorbeeld uit de vorige eeuw; ook in deze komt zij nog voor, t.w. bij Broes, Leerred. D. III. bl. 111: *immers hoe magtigen* aanstoot *om ons in onzen God te sterken*, *geeft ons de... herininnering* enz.

AANTEEKENEN. Als afleiding komt nog voor *misaanteekenen*, in De Toekomst van 1868, bl. 442: *Nogtans kan het wel eens gebeuren*, *dat de onderwijzer zich misrekent of* misaanteekent.

AANTEEKENING. Bij de samenstellingen behooren *wederaanteekening* en *tegenaanteekening;* Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 394: *zoodanige aanmerkingen tegen de handelwijze der Heeren... dat dezen zich daartegen eene* wederaanteekening

voorbehielden. D. II. bl. 15: *onder voorbehoud van* tegenaanteekening *hunner zenders. Wegens Holland werden* weder-aanteekeningen *voorbehouden.* D. III. bl. 140: *Op*

deze tegenaanteekening *der Ridderschap behielden zich de afgevaardigden... eene* wederaanteekening *van hunne zendërs voor.*

AANTIJGEN. Een later voorbeeld van de zwakke vervoeging hiervan leest men in het a.w. D. II. bl. 161. *het hem* aangetijgd *misdrijf.* Vergelijk mijne vorige Bijdrage.

AANTIMMEREN. Een hier ontbrekend voorbeeld leest men bij Scriverius, Ged. bl. 146:

> *Apollo* timmerd' aan, *hy leyde vast de gronden.*

AANTREK werd reeds vóór Bilderdijk gebruikt, t.w. door zijn oudoom Rodenburgh, Geboorte Christi, bl. 36:

> - *uyt vleesche lust*, *oft geylicheydts* aentreck.

AANVALLIG komt ook als bijwoord voor; Dermout, Nieuwe Leerred. D. I. blz. 142: *eene onnavolgbare eenvoudigheid*, *die den smaak* aanvallig *boeit.*

AANVANGEN. Het imperf. luidde ook *vong aan*; Poirters, Masker van de Werelt, bl. 84: *dat hy sommige stucken* aenvongh.

AANVAREN. De verouderde onzijdige beteekenis van ‘varende aankomen’ komt nog voor bij Westerman, Ged. III. bl. 143:

> *Denkt niet*, *dat*, *van Oost of West*,
> '*t Schip is* aangevaren.

Een hier ontbrekend voorbeeld in bedrijvenden zin geeft dezelfde schrijver, D. I. bl. 102:

> *Geraakte op eenmaal 't strand zoo vol*,
> *Dat Karon dagwerk had met dichters* aan *te* varen.

AANVRIEZEN. Een voorbeeld heeft Van Wijn, Naleez. op Wagenaar, D. II. bl. 183: *regen... op alles*, *waar hij nederviel*, *oogenblikkelyk* aanvriezende.

AANVUREN heeft den minder gewonen zin van aansporen, waarbij het denkbeeld van ‘ijver’ gemist wordt, bij Westerman, Ged. D. III. bl. 8:

> *Elk antwoord strekke alleen tot schaamte u* aan *te* vuren.

AANWAAIJEN, in den overdrachtelijken zin (Kol. 465) is ook van personen gebezigd; Poirters, Masker van de Werelt, bl. 192:

> *Als yemandt de fortuyne dient*,
> *Dan* waeyt *hem* aen *soo menigh vrient.*

AANWAS. Nevens het voorbeeld van de abstracte beteekenis: *aanwas des verstands* kan geplaatst worden uit Van Hengels Leerred. D. III. bl. 226: *bij iederen* aanwas *des geloofs.*

AANWERKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft Poirters, Masker van de Werelt, bl. 58: *om datse.... gedurig tegen de quade manieren (moeten)* aanwercken.

AANWERVEN. Het deelwoord heeft David met de zwakke conjugatie; Vaderl. Historie, D. I. bl. 275: *dry legioenen waren in Azië* aangewerfd.

AANWEZEN. In den zin van tegenwoordigheid is dit woord nog na Van der

Palm gebruikt en zonder bezittelijk voornaamwoord. Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 233: *dit had plaats in de groote zaal... ten* aanwezen *van een' der Afgevaardigden.*

AANWEZIGHEID. De voorbeelden, hier onder 1 gegeven, betreffende alleen personen; ook van zaken is dit woord gebezigd; Van Hengel, Leerred. D. III. bl. 256; *zoo derzelver* (d.i. *der gevoelens van dankbaarheid*, *van liefde en vertrouwen)* aanwezigheid *zich in uwe werken openbaart.*

AANWRIJVING. In eene niet vermelde beteekenis leest men dit woord bij Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 489: *boven het bereik van den laster en de wrevelige* aanwrijvingen, *waarvan zij zich onschuldig kende.*

AANZEILEN heeft ook den zin van: zeilende (eene plaats) aandoen; Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XIV. bl. 393: *De Ruiter liet zig*, *eindelyk*, *bewegen*, *om ten minste vooraf eens te Napels* aan *te* zeilen.

AANZETTEN. Vermelding verdient de spreekwijs *zich tegen iets aanzetten;* Van Hengel, Leerred. D. III. bl. 355: *hen, zien wij*, zich *tegen alle hoogte*, *die zich boven God en den Zaligmaker verheffen wil*, *manhaftig* aanzetten.

AANZIENLIJKHEID werd, van personen, nog gebruikt door Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XII. bl. 193: *uit ontzag voor de* aanzienlykheid *des Prinsen van Oranje.*

AANZWELLEN. Fraai wordt dit woord toegepast door Schenk, Youngs Nachtged. D. I. bl. 75:

> *Hoe zwelt op die gedachte elke eens gestorte traan!*
> *Hij* zwelt *nog tot een' stroom van diepe droefheid* aan.

AANZWEREN. Nevens het voorbeeld uit den Vlaming Harduyn (l. de Harduyn) sta er hier een uit Baardt,' Deugdenspoor, bl. 87: *sijn* aenghesworen *Vriendt*, *sijn ghetrouwen Naesten.*

AAP. Tot de spreekwijzen behoort *den aap vlooijen;* Van Swanenburg, Vervrol. Momus, bl. 194: *de erfgenaamen*, *die t'avond of morgen gelegateert zyn om* den aap *te* vlooijen, *bidden de maats capot.* Hilarides, Rijmelarijen, bl. 20:

> *Het gaat mij in het minst niet aan*,
> *Mag ik* den aap *maar* vlooien.

AARTSSCHELM. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft het Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 348: *een* Aartsschelm, *die ten deezen Jaare veel gerugts maakte.*

AAS. Dit woord is niet zonder meervoud; dus bij Bredero, Roddrick ende Alphonsus, bl. 65:

> *Soo 't hier genoeghsaam blijckt an uwe daden cloeck*,
> *En an dees groene disch van drie zielloose* aasen.

Tot de samenstellingen behoort ook *kijfaas;* Vervolg op Wagenaar, D. XXIII. bl. 214: *dewyl de Oorlog (doch dit blyft bykans altoos een* kyfaas) *van de zyde van Engeland aanvallender wyze zou gevoerd geweest zyn.*

AB. De hier vermelde uitdrukking *A.b. bof* komt ook buiten het bekende rijmpje voor, en reeds bij de Rederijkers; Negenthien Refer, int Sot (Leyd. 1614) bl. 51:

Tis A B. boff, *verkout ik snoff*, *veel heb te leeren*, enz.

ABBERDAAN. Eene woordspelende verbastering is *slabberaan* bij Bredero, Moortje, bl 23:

Wilje gien warme Beuling...
Soeckje slabberaen, *Jasper Goedtbloet?*

ABRIKOOS. Hier mist men den vorm *aprikoos;* Wellekens en Vlaming, Dichtl. Uitspann. bl. 52:

De roem der Aprikoos *schynt haar* (t.w. *de persik) te belgen.*

Ald. bl. 67:

Het bloeissel van de peeren, apricoozen.

en bl. 225:

- '*t blos van persiken*, *en geurige* aprikozen.

ACHTBAARHEID. Niet zeer gewoon is dit woord toegepast door Siegenbeek, Leerred. D. II. bl. 297: *Het kenmerk van heiligheid en Goddelijke* achtbaarheid *hebben de redenen van een' Joannes den Dooper... met die van Jezus gemeen.*

ACHTEN. Een voorbeeld van uitdrukkingen als *mijns achtens* (Kol. 630) ontmoet men in het Vervolg op Wagenaar, D. XXII. bl. 80: *Gebeurtenissen*, *die...* zyns achtens, *de ontwyking uit zyn vaderland billykten*

ACHTENTWINTIG. Hier is niet vermeld, dat dit muntstuk een' stempel had. Dus Van Swanenburg, Arlequin Distelateur, bl. 5: *een* gestempelde agtentwintig *die al dikwils de snoeimonstering van Abrahams zoonen is gepasseert.*

ACHTERBLIJVER. In toepassing op een soldaat ontbreekt een voorbeeld. Men leest het bij David, Vaderl. Historie, D. I. bl. 260: *Tegen den avond nogtans werden de* achterblijvers *door de romeinsche ruitery ingehaald.*

ACHTERLIJK is niet uitsluitend van ‘levende wezens’ gezegd; Wagenaar. Vaderl. Historie, D. XVIII. bl. 135: *dat men den* agterlijken *Gewesten zon dienen te gemoet te komen.*

ACHTERLIJKHEID, in de abstracte beteekenis, heeft het Vervolg op Wagenaar, D. XXIV. bl. 266: *De doorgaande* agterlijkheid *in het omhelzen en voortzetten van iets vreemds.*

ACHTERLOOPEN komt in de beteekenis der aangeh. plaats van Huygens, doch zonder eene beheersching van den persoon, bij Poirters voor, Masker van de Werelt, bl. 27: *De knecht*, *die* achterloopt, *en draeght Monsieurs sweert.*

ACHTERPOORT. Een voorbeeld van edeler aard, dan het aangevoerde uit Huygens, mag niet ontbreken; Schenk, Youngs Nachtged. D. I. bl. 14:

Mijn afgezwoegde geest, *de donkere* achterpoort
Des langverloopen tijds schoorvoetend doorgetreden.

ACHTERSTE. Van dit zelfst. naamw. ontmoet men een voorbeeld bij den deftigen Wagenaar, Vaderl. Historie, D XX. bl. 221: *een vrouwmensch*, *welk*, *schaamteloos*, *de rokken opgeligt*, *en den Burgeren haar* agterste *toegekeerd hadt.*

ACHTERSTEVEN. In den eigenlijken zin ontbreekt een voorbeeld. Men leest

het bij Broes, Leerred. D. III. bl. 79: *Hij had zich aan den* achtersteven, *niet wijd van het roer*, *neêrgelegd.*

ACHTERTUIN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Cremer, Anna Rooze, D. II. kl. 21: *als Hanneke door den* achtertuin *de pastorie verlaat.*

ACHTERUIT heeft, als zelfst. naamw. mede de figuurlijke beteekenis van gelegenheid om achterwaarts te wijken of te vluchten; dus Westerbaen, Ged. D. III. bl. 497:

> *Het winnend Heyr staet voor de grachten*,
> *Ter zee is oock geen* achter-uyt,
> *Die haer de dappre Ruyter sluyt.*

ACHTERUITVAART, met opzicht tot geldelijken toestand, leest men in het Vervolg op Wagenaar, D XXII. bl. 216: *was (by de Oostind. Compagnie) Geldbehoefte het heerschend gebrek*, *en de* agteruitvaart... *ontzettend.*

ACHTERVOLGENS, als voorzetsel, komt niet alleen in de zeventiende eeuw voor; ook in de negentiende; a.w. D. XLV. bl. 18: *een nieuw ontwerp*, agtervolgens *hetwelk* enz.

ACHTERWERK. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft Hoogvliet, Abraham de Aartsv. bl. 219:

> - achterwerk, *met al 't bedrog der offeraren.*

ACHTERWEZEN voor schuld leest men nog in het Vervolg op Wagenaar, D. XXIV. bl. 82: *dat de schuld.... geklommen was tot meer dan vier en zeventig Millioenen*, *welk* agterweezen.... *op omtrent vier of elf Millioenen mogt begroot worden.*

ACHTGEVING. Ontbrekende voorbeelden vindt men a.w. D. XXVII. bl. 241: *Eene naauwkeurige* agtgeeving *op den bepaalden tijd* David, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 431: *zonder* achtgeving *op regt of onregt.* D. VIII. bl. 307: *zonder* achtgeving *op de privilegien.* Het woord is dus niet buiten ‘gebruik’.

ADEMING is niet ‘zonder meervoud’. Dus bij Ockerse, Nagel. Redev., bl. 15: *bestond (de spraak*) *zeer uit enkelvoudige geluiden of* ademingen.

ADEMTOCHT. Wat hier Kol. 806 over het werkw. *ademtogen* gezegd wordt, is niet juist. Toen Bilderdijk het bezigde, was het volstrekt niet nieuw. B. v. Huygens Korenbl. D. I. bl. 536:

> *Ten minsten is het sonder kenniss*
> *Soo langh* geaamtooght -

t.w. in den slaap. Cabeljau, Treurbrieven van Ovid. bl. 14:

> - '*k weet hij komt zoo hij noch* ademtoogd.

Ald. bl. 263:

> *Spaar mij* aamtoogende!

ADER. Tot de samenstellingen behoort *welader*, bij Bilderdijk, Zedel. Gispingen, bl. 7:

- *'k Gevoelde 't, en erkende*
Die zelf genoegzaamheid als welaâr *der ellende.*

ADMIRAAL. Tot dit woord worden gebracht *ammeraeltje* en *amouraeltje*, bij Bredero voorkomende. In des heeren Oudemans' Woordenboek op dezen schrijver, door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven, worden de aangehaalde woorden verklaard door ‘puikje, iets dat lief is,’ met de bijvoeging, dat ‘het fr. *amour* hierin ten grondslag ligt.’

Deze verklaring had door de Redactie te dezer plaatse wel getoetst mogen worden; zij wordt door haar zelfs niet vermeld.

ADVOCAAT. Over het gebruik van dit woord in vroeger tijd hier te lande vindt men eene aanteekening in Van Wijns Byvoegs. op Wagenaar. St. VI. bl. 30.

AF. Bij de afkeuring van de uitdrukking *van af* (Kol. 831, art. 14) had gewezen kunnen worden op het niet minder verkeerd gebruik van *af* bij Van Rijswijck, Antigonus, bl. 48:

> *Nu zyn de rechten* af *het graen*,
> *En 't brood blyft lyk voorhenen staen*,

Schild en Vrind, Volksalm. voor 1866 (Brugge) bl. 63: *kom*, *kom*, *riep Jozef*, *zijn waardigen gezel* af *den dorpel trekkende.*

De uitdrukking *afzijn* voor afgemat zijn (Kol. 839) komt reeds voor bij Vondel, Kon. David herstelt, bl. 45:

> *Heer Koning*, *ick* ben af, *het hart bykans bezweken.*

Dezelfde uitdrukking, in den zin van bijna gelijk staan (Kol. 840) heeft niet altijd een bepaald ‘ongunstig bijdenkbeeld.’ B. v. Lentfrinck, Hoovaerdye en Armoede (Amst. 1764) bl. 32:

> - *dien grooten Prospero*,
> *Die in dat heet gevecht*, *daar 't al aanhing*, *zich zo*
> *Gedroeg*, *dat hy alleen vier honderd mooren slachte.*

d.i. dus zooveel dapperheid betoonde. Hierop wordt geantwoord:

> *Dat* was *by Samson* af. -

Ten slotte merk ik nog op, dat *afzijn* ook gebezigd is voor afwezig zijn, naar het lat. *ab-esse*, door Westerbaen, Ged. I bl. 257:

> *Geluckigh zijnse*, *dien het tegen-woordich-wesen*
> *De mïsdaed weeten doet en 't valsch verbiedt te vreesen.*
> *Die* af-is, *werd so wel ontset door 't geen men lieght*
> *Als het begangen quaed door onkund' hem bedrieght.*

AFARBEIDEN. In den zin van door arbeid afmatten ontbreekt een voorbeeld. Men vindt dat in de Levens van Plutarchus, fol. 260 verso: *om zijn leger een weynich te verquicken*, *dat grootelijckx* afgearbeyt *was*.

AFBEELDING mist in de abstracte beteekenis een voorbeeld Dus Wijs, Nagel. Leerred. bl. 198: *eenig dier*, *hoedanig in de Mozaïsche eeredienst*, *ter* afbeelding *van de schuld des overtreders... stierf.*

AFBETTEN. Een voorbeeld van dit woord vindt men in De Gids van Maart 1868, bl. 508: *Kanje 't erg zien? vroeg de predikantsvrouw*, *onder de hand de vlek op haar mantel* afbettende.

AFBIDDEN. Van dit werkwoord in den zin van ‘door bidden verwerven’ is al

het aangehaalde in poëzij; het komt echter mede in proza voor; Wagenaars Vaderl. Historie, D. XIII. bl. 41: *even of de Heer van Noordwyk en hy zyner Majesteit eenige verschooning waren komen* afbidden.

AFBIGGELEN komt reeds in de zeventiende eeuw voor; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Biggelen.*

AFBIJTEN, in den zin van 'iemand van zich afhouden' komt ook in deze eeuw voor; Bilderdijk, Spiegh. Hartsp. bl. 63:

Zie 't moschjen dat...
- afbijt *wie volpluimd de slagpen weet te roeren.*

AFBLAZEN wordt ook van den wind gezegd; Vrouwe Bilderdijk, De Overstrooming, bl. 41:

Afgrijslijk blaast *de wind de droge takken* af.

Voorts heeft het woord nog eene andere beteekenis, t.w. door blazen afkondigen; Levens van Plut. fol. 254: *hy dede met de trompet* afblasen: *dat indien eenich Romein hem konde dooden*, *hij hem geven soude* enz.

AFBLIJVEN. Niet vermeld is hier de volgende beteekenis; Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XIX. bl. 321: *zorg draagen*, *dat zyne troepen*, *altoos*, *drie mylen* afbleeven *van de grenzen.*

AFBLIKSEMEN. Onder de hier aangehaalde dichtregels is de naam des auteurs weggelaten. Men leze daar: 'Bild.'

AFBLINKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Van Hall, Ged. D. II bl 20:

't Beschaafd Europa zag den glans,
Die afblonk *van uw' tempeltrans.*

AFBOENEN. Hiervan vindt men een voorbeeld bij Van Swanenburg, De Vervrol. Momus, bl. 212: *zo ik eens braaf* afgeboent *door de een of de andere schrobber van een Bagijn*, *zal dienen* enz.

AFBONZEN. Bij de plaats uit Bilderdijk voeg ik er een in proza uit het Vervolg op Wagenaar, D. XXXI. bl. 71: *om hunnen Dwingeland... van den zetel des Gewelds* af *te* bonzen.

AFBOOTSEN wordt 'niet meer gebruikelijk' genoemd; het komt toch nog voor bij Bilderdijk, Najaarsbl. D. II. bl. 136:

- *'t kind dat menschen na mag apen*,
Bootst *al hun zorg en lust in speelsche dagen* af.

AFBORGEN. Bij de twee voorbeelden in dichtmaat, voeg ik er een paar in proza; Bilderdijk, Ibn Doreid, Voorr. bl 12: *taal... die het hart... aan de door de zintuigen verrijkte verbeelding* afborgt Dez. De Mensch, bl. 135: *Pope* borgde *de schoonste en zinlijkste uitdrukkingen van alle Systemaas* af.

AFBOTSEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft David, Vaderl. Historie, D. II. bl. 442: *Hunne gelederen... waren als muren*, *waer 's vijands woede op* afbotste.

AFBRAAK. De Redactie heeft gelijk, dat in uitdrukkingen als *een huis voor afbraak verkoopen* het woord *afbraak* licht kan opgevat worden en ook werkelijk opgevat is

voor het afgebrokene. Daarom is zoodanig voorbeeld voor de abstracte beteekenis door haar ook niet gelukkig gekozen. Beter zijn de volgende; Vervolg op Wagenaar, D. XV. bl. 384: *De*(*n*) *Vryheidstempel... zagen de yverigste*

Voorstanders mei leedwezen, *zy wenschten zo zeer om deszelfs* afbraak *als zy voorheen den opbouw begeerden.* Dermout, Nieuwe Leerred. D. I. bl. 20: *Hetgeen zelfs* afbraak *dreigde*, *was niets anders dan opbouw.*

AFBRAKEN. Op de hier aangeh. plaats uit Vondels Hierus. Verwoest:

De vyand tracht de vest, *met bruggen en met leeren*,
Spijt d'afgebraeckte *wacht*, *gewapend te passeren.*

veroorloof ik mij eene aanmerking. Het woord *afgebraeckte* in verband met het voorgaande *spijt* komt mij niet fraai gezegd voor. Het waagstuk zou grooter en alzoo de tegenstelling gepaster geweest zijn, wanneer de wacht niet afgebraakt ware geweest. Bij eene uitgeputte wacht toch kon het passeeren niet zwaar vallen Anders is het in hetzelfde treurspel, bl. 25:

De krijghsman afgebraeckt *maeit eenen gouden oeghst.*

AFBRANDEN. Bedrijvend en in den eigenlijken zin leest men dit woord in proza bij Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XIV. bl. 38: *De Prins sloeg ook voor*, *dat men de bemuurde waard en de vier voorsteden behoorde* af *te* branden.

AFBRASSEN. Een voorbeeld van dit woord heeft het Vervolg op Wagenaar, D. III. bl. 107: *wanneer de Engelsche sloep*, *schoon veel sterker gewapend en bemand dan de Zijdsche Bom*, *het geraaden vondt* af *te* brassen.

AFBREK komt mede voor in het tijdperk, dat aan Hooft en Vondel onmiddellijk voorafging; Constthoon. Juweel, bl. 106:

Hoe dat ons machtich Rijck op die tijt heeft geleden
Een onverwinlic quaet, *en* afbreck *overgroot.*

Ald 110:

Maect dat wy aen ons Rijck geen afbreck *meer en lijden.*

AFBREKER. In den eigenlijken zin leest men dit woord bij Van Swanenburg, Vervrol. Momus, bl. 269: *Voor* afbreker *willen wy wel dienen*, *dog moet er gemetzeld zyn*, *wy laaten den Opper-Architect... begaan.*

AFBRENGEN heeft ook den zin van afleiden, doen afkomen of afstammen, en deze beteekenis sluit zich dan aan die, welke Kol. 884 *b* is vermeld; dus Van Oudenhoven, Oudt ende Nieuw Dordrecht, bl. 2: *Die den naem ende het begin van de Stadt Dordrecht van 't Fort Durfos* afbrengen.

AFBROKKEN In het voorbeeld, dat hier wordt aangevoerd, is *afgebrokt* eigen lijk een bijvoeglijk naamwoord. Het onzijdige werkwoord zelf leest men bij Van Zeggelen, Licht en Bruin, bl. 52:

Ja, *Richelieu*, *uw werk* brokt af
In 't overleefde wonder.

AFBROMMEN heeft ook nog eene andere beteekenis; zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFBRUIJEN. In de beteekenis van ‘naar beneden werpen’ leest men het woord bij Van Halmael, Waarheid en Loogen, bl 39:

Dat gaet na de Hofmeester, *of ik laet me de kop* afbruyen.

AFBRUISEN. Fraaijer dan de uit Vondel aangevoerde plaats is deze uit zijne Poëzy, D. II. bl. 261:

De Tiber komt ten Apennijn afbruizen.

Vrouwe Bilderdijk past het woord op de tranen toe, waarbij tevens op te merken is, dat zij den verleden tijd niet met *te*, maar met *de* maakt, in overeenstemming met de spelling *afbruizen*, die het Woordenb. in ééne der aangetogen plaatsen heeft; Treursp. bl. 122:

- *Uw kindertranen* bruisden
'*t Verbleekend aanschijn* af.

AFBUIGEN is, in den onzijdigen zin, nog in deze eeuw gebruikt; Vrouwe Bilderdijk, Rodrigo, D. II. bl. 176:

Vergeefs zag me op zijn hoofd het forsche zwaard verheffen,
'*t Ontzag hem en* boog af *van helm en borstkuras.*

AFDALEN heeft bij Broes den zin van in waarde afnemen, verminderen; Leerred. D. II. bl. 161: *Overdenkt eens*, *hoe reel Jezus hooggeroemde nederigheid en menschenliefde met hare opofferingen* afdalen, *wanneer die worden afgescheurd van deszelfs goddelijke heerlijkheid!* Ald. bl. 170: *wier groote bezitting door de eene of andere soort van verlies aanmerkelijk is* afgedaald. - Gewoonlijk zegt men hiervoor *dalen.*

AFDAMMEN. Hier zouden de volgende plaatsen tot voorbeelden kunnen dienen; Van Oudenhoven, Oudt en Nieuw Dordrecht, bl. 46: *Tusschen deze twee dammen... leydt 't oudt Canaal van den Waal* afgedamt. Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XII. bl. 22: *Dat zy ... zwaarigheid maakten*, *om den stroom de Zoute* af *te* dammen.

AFDANKING. Een voorbeeld van het meervoud vindt men l.a.w. D. XV. bl. 25: *Zyne Hoogheid... hadt*, *in 't voorleeden jaar*, *reeds twee* afdankingen *gedaan.*

AFDEELEN was ook wederkeerig; Huygens, Korenbl. D. I. bl. 382

Soo loopt de tijd rondom, *en* deelt sich af *in Maenden.*

AFDEELING. Hier leest men als voorbeeld: *De Koninklijke Academie van Weschappen bestaat uit twee afdeelingen*, elke *van vijftien leden.* - Moet dit *elke* niet *elk* zijn?

AFDEKKEN wordt in eigenlijken zin vermeld voor 'het dak afmaken,' d.i. voltooijen. In den tegenovergestelden zin van 'het dak afnemen' bezigt prof. Scholten het woord in Het Oudste Evangelie, bl. 182: *hem niet kunnende genaken wegens de schare*, dekten *zij het dak* af, *waar hij was.* - In den zin van 'iemand slaan' ontbreekt een voorbeeld. Men leest dit in Kristalynen Bril van Jan Klaasen (door Asselijn) bl. 6: *Man*, *man! wat slaet ghy den armen man soo!* (Antw.) *Ja armen man!.. had ghy den Bril gesien*, *ghy soud hem wel anders* afdecken.

AFDELVEN. Ik twijfel of hier de plaats uit Starter goed verstaan zij. Ook heeft mijn druk (Amst. 1627) bl. 126 *afgedolven* niet in één woord:

Laes! en daer ben ick geheel af gedolven.

Af kan behooren bij *daer*, zoodat de zin is: daaraf (d.i. daarvan) *ben ik geheel gescheiden.*

AFDOEND. Hier zegt de Redactie: ‘de trappen van vergelijking niet in gebruik.’ Ondertusschen schreef Dr. Te Winkel in de Grondbeg. der Ned. Spelling, *Tweede* (lees *Derde*) druk, gedagt. 4 Juli 1865, bl. 13 van het Voorbericht: *De ervaring heeft ook nu weder op de* afdoendste *wijze getoond.* - Men heeft hier des Voorgangers les eerder dan zijn voorbeeld te volgen.

AFDOKKEN. Dit woord is juist niet, zooals de gegevene voorbeelden zouden doen vermoeden, van den allerlaatsten tijd. Reeds voor anderhalve eeuw kende men het; dus Van Halmael, Crispyn, Boek- en Kashouwer, bl. 51:

Kom, dok *maar* af, *nog zo wat Harten en Hinden.*

AFDONDEREN. Bij Vondel en anderen komt dit werkwoord voor; zie mijn Woordenboek der Frequent. op *Donderen.*

AFDORREN. Van dit woord, uit een vlaamsch dichter gestaafd, geef ik een voorbeeld uit een noord-nederlandsch dichter; Bilderdijk, Vermaking, bl. 171:

- afgedorde *tak en graauwverschrompeld blad.*

AFDRAAIJEN. Met het voorzetsel *af* in den zin van scheiding genomen (Kol. 912,2) komt het werkwoord op nog eene andere dan hier vermelde wijze voor, bij Poot, Ged. III. bl. 102:

Godts cederen, *en d' eiken*,
Die 's hemels kap bereiken,
En d' ooftboom leggen neer en deerlyk omgewaeit,
Of van hunn' dikken stam en kleigront afgedraeit.

AFDRAGEN. Van dit bekende woord, van kleederen gezegd, geeft het Woordenb. één voorbeeld en wel uit den laatsten tijd. 'k Voeg er een bij uit het begin der vorige eeuw; Krook, Jan Crediet, bl. 21: *wat is het bedroefd*, *dat er zoo veele zyn, die het buitenstof*, *in zulken korten tyd* afdraagen.

Aan de verouderde beteekenis van vergoeden, vergelden, suit zich die van het hoogd. *abtragen* voor betalen, voldoen, nagevolgd in het Dagblad van Zuidh. en 's Gravenhage van 5 Aug. 1865: *ontvingen wij heden voor Antonie Stam een muntbillet à f* 10, *welk bedrag wij hem* hebben afgedragen. -- De uitdrukking zal wel geen navolging verdienen.

AFDRIESCHEN. Op welken grond de Redactie bij dit woord zegt: ‘voorheen zeer gewoon,’ vat ik niet. Buiten de drie aangeh. plaatsen, reeds door de Woordenboeken op Hooft en Bredero bekend, zijn er geene aangevoerd. Halma en Weiland hebben het evenmin opgenomen als Plantijn en Kiliaan.

AFDRIJVEN, in bedrijvenden zin is niet alleen van ‘vee’ gezegd: ook van jachthonden; Cabeljau, Treurbr. van Ovidius, bl. 43.:

Vaak heb ik u verzeld, *de netten uytgespannen*,
Dik over berg en dal dreef *ik de Honden* af.

Het figuurlijk dichterlijk gebruik, van hetwelk (Kol. 918) een voorbeeld uit Hooft wordt aangevoerd, komt nog in onze eeuw voor; Westerman, Ged. I. bl. 8:

> - *(de waarheid) haar vermogen*
> Drijft, *met een' zuivren gloed omtogen*,
> *Den zwarten nevel glansrijk* af.

AFDRUIPEN. Figuurlijk wordt dit woord gezegd van vederen, die afvallen; Van Halmael, De Gezwooren Bedrieger bedrogen, Voorr.: *Wy zouden met Icarus in onze gesmolte en* afgedroope *veeren niet stikken.*

Het *afdruipen*, d.i. wegsluipen, geschiedt ook wel uit droefheid; Schipper, Onvergel. Ariane in Thessal. bl. 14:

> *Mijn broeder*, *die ik nooit zo droevig zag voor dezen*,
> Droop *stil flus van ons* af -

Als samenstelling heeft Vondel *achterafdruipen*, Adam in Ball. bl. 56:

> *Zy* dropen achter af, *van schaamte en schrick gepraemt.*

AFDRINKEN heeft bij Huygens nog eene eigenaardige beteekenis, Korenbl. D. I. bl. 131.

> *Gesondheit wordt den Mensch*, *maer uyt geen kan*, *geschoncken*;
> *Geluck of ongeval wordt toe noch* afgedroncken.

AFDRUKKEN ontmoet men mede in den figuurlijken zin van afpersen; Van Nievelt, Discoursen van Machiavel, bl. 46: *het ontsich van henluyden eedt*, *hoewel hy ghedwonghen*, *ende* afghedruckt *was.*

AFETEN. Niet vermeld is hier de figuurlijke beteekenis bij Huygens, Korenbl. D. II. bl. 448:

> *Deckt en versorght het (schrift) wel*, *om of de scherpe locht*,
> *Die 't niet verdragen kan*, *sijn glans* afeten *moght.*

AFFOLEN. Tot de ‘taalkundigen, die in *folteren* een frequentatief van *folen* meenden te zien,’ behoor ik zelf. De Redactie heeft gelijk; de woorden hebben etymologisch niets gemeen, en *folteren* is dan ook niet in mijn Woordenboek opgenomen. *Folter*, waarvan het werkw. afkomt, is van vreemden oorsprong. Men zie de Woordenboeken van Adelung en Grimm, en Diez, Etymol. Wörterb. der Roman. Spr. Th. I. s. 327.

AFGAAN. Aan 't slot van dit zeer lange en al te overladen artikel wordt gewag gemaakt van de wederkeerige beteekenis. Daar ontbreekt de opmerking, dat *zich afgaan* ook beteekent zich verloochenen; De Groot, Bewijs van de Ware Godtsdienst enz. (Amst. 1648) bl. 111:

> *Wat is het grootste stuck van Christelicke daden?*
> Hem-selven af *te* gaen, *en 't kruys op hem te laden.*

AFGANG. In de abstracte beteekenis van n° 1 heeft het woord den eigenlijken zin bij Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XIV, bl. 326: *over de Ommerschans*, *het regt van opperste magt en van vryen* af- *en* toegang *behouden.* Aan de bijeengebrachte beteekenissen voeg ik nog toe de spreekwijzen *in afgang brengen* en *doodelijke afgang;* Alkemade en Van der Schelling, Nederl. Displegtigh. D. III. bl. 49: *dewyl men deze gewoonte onder uw volk zoo zeer verwaarloost*, *en* in afgang gebragt heeft. Van Wijn, Naleez. op Wagenaar, D. II. bl. 313: *men besloot om van voorn.* doodtlycken afgang *kennis te geeven aan de Gewesten* (Men bedoelt hier het afsterven van den stadhouder Willem III.)

AFGEBROKEN. Dat dit woord in eene *afgebroken stem*, *afgebroken woorden*, geen bijvoegelijk naamw. maar een bijwoord is, zal wel eene onjuiste bewering zijn.

Het is, ook hier, een verleden deelwoord, dat als bijv. naamw. d.i. als eene bepaling van een voorwerp, gebruikt wordt, evenzeer als in *afgebroken paal* en *afgebroken grond.*

AFGEDIEFT. Dat dit woord zou afkomen van het verouderde *ondieft*, acht ik onbewezen en onwaarschijnlijk. Als men bedenkt, hoe vaak het woord *dief* met verscheidenheid van beteekenis in de volkstaal gebezigd wordt, die ook het werkwoord *dieven* kent, dan laat zich daarvan even gereedelijk *afgediefd* afleiden, als *afgeduiveld* van *duivel* en *afgedrommeld* van *drommel.*

Met het opnemen van dergelijke woorden komt, mijns inziens, de Redactie in eene moeijelijkheid; want waar zal het einde der reeks zijn? Zij noemt er eenige als 'de meest gewone;' intusschen zijn er daaronder, die ik nimmer hoorde, en ken ik daarentegen andere, die zij niet noemt, als: *afgeflikkerd*, *afgerazend*, *afgeweerlicht*, *afgelorrig*, *afgeluizig.* Ik denk, dat iedere streek onzes lands ook in dit opzicht hare eigene uitdrukkingen zal hebben. Die allen op te sporen is ondoenlijk en, naar 't mij voorkomt, ook onnoodig. Het Woordenboek kan volstaan met op die eigenaardigheid der volkstaal te wijzen, en dan voorts alleen de uitdrukkingen op te nemen, die in de boekentaal zijn doorgedrongen, zooals *afgedokterd* en enkele andere.

AFGEESELEN heeft bij Poirters ook een' figuurlijken zin; zie mijn Woordenboek der Frequentatieven op *Geeselen.*

AFGELEGEN. Onder de voorbeelden vindt men er verscheidene in den overtreffenden trap; doch van den vergrootenden niet één. Dezen vorm, die niet zeer gebruikelijk schijnt, leest men bij Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XVIII. bl. 117: *om Groot-Britanje te handhaaven in 't* afgelegener *bezit van Gibraltar.* Ald. bl. 139: *de bevordering van* afgelegener *oogmerken te zoeken.* - Feith spelt den overtreffenden trap, alsof hij er een tegenwoordig deelwoord in ziet; Dichtw. (1826) bl. 190: *het* afgelegendst *oord.*

Op eene min gewone wijze is het woord gebezigd door Dermout, Nieuwe Leerred. D. I. bl. 90: *indien eene daad meer geldt dan een woord*, *en de aanschouwing zekerder gaat*, *dan de geestelijke voorstelling van* afgelegene *zaken.* - De zin schijnt 'niet tegenwoordig, afwezig' te eischen.

AFGELEGENHEID. Voorbeelden had men kunnen aantreffen in het Vervolg op Wagenaar, D. XXIII. bl. 320: *ongelegenheden*, *spruitende uit de verdere* afgelegenheid *van de voorwerpen des Handels.* Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 136: *dat de Koning... de stad Nancij tot het houden van het kongres had aangeboden, maar dat zij wegens derzelver verre* afgelegenheid *door Engeland afgewezen was.* David, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 147: *een leen*, *dat hem betwist stond te worden*, *en*, *uit hoofde zijner* afgelegenheid, *niet ligt te verdedigen was.*

AFGEMETEN komt, zonder 'het bijdenkbeeld van deftigheid' voor in het Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. I. bl. 438: *de wettige en* afgemeetene *Uitwerkingen van hun Pligt.*

Van het woord als bijwoord is geen voorbeeld aangevoerd. Men vindt dat bij Ockerse, Nagel. Redev. bl. 134: *de kerkleeraar spreekt alleen*, *hij kan dus* afgemetener *zijn opstel maken.*

AFGERICHTHEID is niet, zooals de Redactie meent 'vrijgebleven van het ongunstige bijdenkbeeld' van slimheid; immers men leest Vervolg op Wagenaar, D. XXIX. bl. 146: *het bewyzen (van sluikhandel) viel moeilyk... daar de* afgerigtheid *des Koopmans met de veelvuldigheid der beperkingen altoos toeneemt.*

AFGESCHEIDENHEID. Ook buiten de kerkelijke uitdrukkingen hier vermeld, komt het woord voor; a.w. D. XXXIII. bl. 238: *de* afgescheidenheid *van het Lichaam der Universiteit*, *ten opzigte van het Stedelijke of Municipaale Lichaam.* D. XLVI. bl. 212: *de* afgescheidenheid *van de Handelplaatzen en inzonderheid van Amsterdam.*

AFGETROKKEN. Onder de talrijke voorbeelden van dit woord komt er één voor

met den omschreven overtreffenden trap. Men vindt dien echter ook met de buiging; Wijs, Zestal Leerred. bl. 52: *bij de* afgetrokkenste *beschouwing.*

AFGETROKKENHEID. Dit woord is niet ‘zonder meervoud.’ Dus Bilderdijk, in de Werken der Leidsche Maatsch. D. VI. bl. 98: *Men spreke den min ervarene in de wetenschappen*, *van grootheid*, *van zwaarte... men stelle hem al wat van deze* afgetrokkenheden *betoogd wordt... voor den geest.*

AFGEVAST wordt door Poot niet fraai toegepast; Ged. D. II. bl. 334:

> *Zoo sterk zyn* d'afgevaste *krachten*
> *Der weenende Boetvaerdigheit.*

AFGEVEN. Kol. 970 *a.* In de beteekenis van ‘zeggen of beweren’ kwam mij dit woord voor bij Cremer, Anna Rooze, D. II. bl. 113: *de Lieve Heer mag weten wat ze al niet van 'em* afgaven. - Hiertoe behoort ook het niet vermelde *iets van zich afgeven*; Stuart, Vaderl. Historie, D. III. bl. 485: *al hetgeen de Engelsche Minister* van zich afgaf.

AFGEZIEN. Voorbeelden hiervan vindt men bij Rust, Schets der Technologie, bl. 195: *door bepaling van het specifiek gewigt der kruidkorrels op zich zelven*, afgezien *van de ruimten*, *die zij tusschen zich laten.* Van der Hoeve, Menschenwaan en Christendom, D. I. bl. 304: Afgezien *daarvan*, *zal ik mij zoo duidelijk mogelijk zoeken uit te drukken.*

AFGIETSEL heeft ook een figuurlijken zin; Des Am. van der Hoeven, Redev. bl. 252: *werken van smaak*, *gevoel en verbeelding*, *die men als* afgietsels *der vormen van den geest beschouwen kan.*

AFGLUREN. In de eerste der vermelde beteekenissen ontbreekt een voorbeeld. Dus bij Westerman, Ged. D. IV. bl. 205:

> *Die trotsche waardigheid*, *die ge andren* af *wilt* gluren.

AFGODSPOP. Dat Bilderdijk bij dit woord *uwen* schrijft, hoewel ook hij *pop* voor vrouwelijk houdt, kan daaruit verklaard worden, dat hij aan de samenstelling het geslacht van het eerste lid toekent, zooals dit meermalen, ook door achtbare schrijvers, geschiedt. Zie wat ik daarover plaatste in *De Toekomst* van 1867, bl. 467. Bij de daar aangevoerde bewijsplaatsen voeg ik hier de volgende; Steenmeijer, Mozes, bl. 13: *ieder zoontje uit* de moederschoot *voortgebragt.* Ald. bl. 93: *een misgeboorte*, *dat half verteerd uit* de moederschoot *kwam.* Dermout, Nieuwe Leerred. D. II. bl. 91: *Het moge tot* eene andere leerstoel, *dan tot* deze, *behooren.* Ald. bl. 109: *tot* de leerstoel.

AFGRIJZEN. Naar ik meen, behoort de uitweiding over het middelned. werkwoord *grijzen*, in stede van hier (Kol. 995), in het Middelned. Woordenboek thuis.

Kol. 996 keurt de Redactie de vrijheid af, die sommige dichters nemen, om in hunne verzen den klemtoon, die in *afgrijzen* op *af*valt, op de volgende lettergreep over te brengen, met aanhaling van Bilderdijks regel:

> - '*s Afgronds Rijk herdenkt ze met* afgrijzen.

Intusschen hoore men eens, wat Da Costa, Bilderdijks Epos, bl. 224, op dien regel heeft aangeteekend: ‘De klemtoon blijft (niettegenstaande de plaatsing van het woord aan het slot van den regel, en welk een kreet ook dergelijke vrijheden deden opgaan

bij de voorstanders, zoo ver die nog gevonden werden, van den zuiveren eentoonigen *Jambe* in onze Alexandrijnen!) op de tweede lettergreep, aldus: *met áfgrijzen.* De schijnbare wanklank lost zich dadelijk op meesterlijke wijze in den overgang tot den volgenden regel op: *Met afgrijzen En wellust.* En juist

alzoo schildert hier ook de versbouw klanknabootsend het tegenstrijdig gevoel, dat de woorden uitdrukken, des te krachtiger af.'

Vrouwe Bilderdijk nam dezelfde vrijheid, Moord van Woerden, bl. 6:

> *Wat schouwspel! welk een schrik*, *die 't hair te berg deed rijzen*,
> *Vervulde eens ieders hart met deernis en* afgrijzen!

Hier laat zich, naar ik meen, zulk eene 'meesterlijke' oplossing van 'den schijnbaren wanklank' moeijelijk aanwijzen. Intusschen doe ik opmerken, dat de Redactie op verschillende artikels in deze aflevering dezelfde afwijking had kunnen aanwijzen; b.v. op *Afhouden*, uit Van Lennep:

> *Hij hield zich af*, *en reed alleen*
> *Op de enge rijlaan*, *vol* misnoegen.

Op *Afhouwen* uit Langendijk:

> *Zal ik met dezen arm den reus zijn kop* afhouwen.

Op *Afkaatsen* uit De Decker:

> *De Geldzucht*, *die... alle schamper woord*
> *Op 't klinckklaer rammelen* afkaetste *van haer' gelden.*

Op *Afkammen* uit Vondel:

> *De Seres*, *die de zijde* afkemmen *van hun tacken.*

Op *Afknippen* uit Langendijk:

> *Jou knevels. Daar 's een schaar*, *je moet ze zelf* afknippen.

Kol. 997 wordt *afgrijzingswaardig* een 'ouderwetsche vorm' genoemd. Dit is in strijd met hetgeen men leest op *Achtingswaardig*: 'vroeger veelal *Achtingwaardig*, doch thans altijd met de *s* gesproken en geschreven.' Men zie echter, wat ik nopens die *s* aanmerkte in mijne vorige Bijdrage.

AFHAKKEN. Bij het overdrachtig gebruik van dit woord, uit de zeventiende eeuw hier vermeld, kan gevoegd worden een dergelijk uit de achttiende, voor afdoen, afmaken, tot een goed einde brengen; Van Halmael, De Gezw. Bedrieger bedroogen, bl. 23:

> *Wy hebben geen nood*, *je zult de rest wel* afhakken.
> *Wel*, *ik beken*, *dat hebje al fijntjes kunnen bakken.*

AFHALEN. (Kol. 1009 *b*). Van de uitdrukking *iemand iets afhalen* vindt men een voorbeeld bij Huygens, Korenbl. D. I bl. 349:

> *Geweld is*, *achterbax den Landheer* af *te* haelen,
> *Dat weinigh stuyvertjens met niemand leed betaelen.*

AFHANDIG. Vermelding verdient hier het gebruik bij Van Halmael, De herstelde Zoon, bl. 50:

Koop is koop, *voor die prys is het my niet* afhandig.

d.i. krijgt men het niet uit mijn handen, geef ik het niet af.

AFHANKELIJKHEID is niet zonder meervond; David, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 365: *het graefschap van Namen en de Proostdy van Poilvache*, *met alle hunne* afhankelykheden. D. IX. bl. 385: *pasgemeld hertogdom*, *met al zijne toebehoorten en* afhankelykheden.

AFHIJGEN. De hier aangehaalde dichtregels zijn niet van Vrouwe Bilderdijk, maar van Mr. W. Bilderdijk, die de aanteekeningen op den Rodrigo heeft geleverd. Da Costa nam de plaats op in zijne uitgave van de werken des Dichters, D. XIV. bl. 436.

AFHOOREN. (Kol. 1027 *b*). In dezen zin had men voorbeelden kunnen ontleenen aan het Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 130: *ten blyk daar van werden*, *in tegenwoordigheid der gebleevene Leden*, *de Rekeningen openlyk* afgehoord *en geslooten.* Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 114: *den magistraut... die... voortging met het* afhooren *en sluiten der rekeningen.*

AFJAKKEREN komt voor bij Van Lennep; zie mijn Woordenboek der Frequentatieven op *Jakkeren.*

AFKAMMEN. Hier vindt men eene aanhaling van *afkamming*, zonder aanwijzing waaruit zij ontleend is.

AFKEERIG (eerste artikel). Een gebruik, als hier in de *Aanm.* bij Da Costa wordt afgekeurd, vindt men reeds in de vorige eeuw bij Van Halmael, De gewaande Prins, bl. 36:

Kunt gy u in dit Hof de min afkeerig *toonen?*

AFKLADDEN (tweede artikel). In den zin van schoonmaken wordt een voorbeeld uit Cats aangevoerd, met de bijvoeging: ‘thans niet meer in gebruik.’ Ik denk, dat het woord nooit veel in gebruik is geweest, wat het trouwens ook niet verdiende. *Afkladden* is even weinig gepast als *afvlekken* en *afsmeren* zijn zou voor ‘van vlek of smeer ontdoen.’ Cats maakte waarschijnlijk het woord ter letterlijke vertaling van het fransche *décrotter*, dat hij in het over te brengen rijmpje aantrof. Harrebomée heeft te recht: *afschudden.*

AFKNABBELEN. Eigenlijk is *knabbelen* niet het frequentatief van *knauwen*, maar van *knabben*, dat het engelsch heeft in *to knab*, doch waarvoor wij *knappen* zeggen, zooals wij nevens *knabbelen* in denzelfden zin *knappelen* hebben; zie mijn Woordenboek der Frequentatieven, op de woorden.

AFKNAGEN. Van de figuurlijke beteekenis, onderaan Kol. 1070 vermeld, heeft men een fraai voorbeeld in het Vervolg op Wagenaar, D. XXVI. bl. 94: *eene onderdrukking*, *die de Burgers tot op het been zoude* afknagen *en uitmergelen.*

AFKNIBBELEN. Voorbeelden van dit woord, uit Van der Palm en Bilderdijk, zie men in mijn Woordenboek der Frequentatieven op *Knibbelen.*

AFKOELEN. Bij de voorbeelden uit onze dichters past niet kwalijk een dergelijk uit onze prozaschrijvers; Steenmeijer, Mozes, bl. 28: *veertig jaren hebben het vuur der driften weldadig* afgekoeld.

AFKOMST. Tot de verouderde beteekenissen (Kol. 1090), behoort die van afdaling; ik meen die, en wel in het meervoud, te lezen in de Levens van Plutarchus, fol. 253: *ghenaeckte hy... desen heuvel*, *om hem te besichtighen ende... siende datter geen*

afkoemsten *waren*, *door de welcke men daer in konde komen* enz. - En in den zin van beslissing of einde, ook wel *afkomen* genoemd, komt het woord niet alleen ten tijde van Brandt voor, maar ook nog lang na hem, ja in onze eeuw; Van Wijn, Byvoegs. op Wagenaar, St. XIX. bl. 54: *om tot spoedige* afkomst *te koomen.* Dez. Naleez. op Wagenaar, D. I. bl. 445: *Op dese wyze wierdt een* afkomst *gemaakt*

van een Verbond. D. II. bl. 365: *met allen ernst op* afkomst *van zaaken te dringen.* Vervolg op Wagenaar, D. XIV. bl. 80: *Dat het dus tyd werd*, *eindelijk eens een* afkomst *van dit werk te maaken.* Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 469: *om tot eene voegelijke* afkomst *van zaken te komen.*

AFKOOP. Dit woord heeft ook een figuurlijken zin; Dermout, Tiental Leerred. bl. 188: *de eene gehoorzaamheid voor het verzuim van eene andere... het bloot schijnbare voor het meeste en wezenlijkste in rekening gebragt? Zulk een* afkoop *is onmogelijk!*

AFKOOPBAAR. Een hier ontbrekend voorbeeld heeft het Vervolg op Wagenaar, D. XLII. bl. 199; *alle Tienden betaal- of* afkoopbaar *gesteld tegen dertig maalen het beloop van dezelve.* Dat voorts het zelfst naamw. *afkoopbaarheid* vroeger dagteekent dan de aangeh. plaats uit Kemper, bewijst h.a.w. D. XLV. bl. 293: *de* Afkoopbaarheid *van alle die Regten.*

AFKOOPBAARSTELLING. Een hier ontbrekend voorbeeld vindt men in de Levensberichten van de Leidsche Maatschappij van 1866, bl. 68: *het voorstel van den heer Sloet tot* afkoopbaarstelling *der tienden.*

AFKOOPEN. Dit werkwoord is ook wederkeerig zonder *laten* (Kol. 1098); Van Wijn, Naleez. op Wagenaar, D. II. bl. 286: *dat die van Breugel* zig, *door alles by een te brengen*, afkogten.

AFKUNNEN. Niet vermeld is hier de beteekenis van afgaan, staatmaken, rekenen, die men aantreft in het Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 138: *Allen zeiden zij wel te vreede te weezen*, *als zij daar op* afkonden.

AFKWANSELEN. Naardien dit woord hoogstwaarschijnlijk van *kwant* afkomt, ware de spelling *afkwantselen* te verkiezen. Zie mijn Woordenboek der Frequentatieven op *Kwantselen.*

AFLADEN. Ik twijfel of de (Kol. 1114) aangeh. plaats uit De Regt:

> *All' hommers*, *om het lyf wellustig* af *te* laden.

goed verstaan zij. De Redactie verklaart *afladen* door ‘volladen’; doch zou men niet moeten denken aan een ‘in wellust *ontladen*’ van het ligchaam, als wordende dit door het gebruik van vischhom bevorderd?

AFLANGEN heeft nog eene andere beteekenis, t. w van reikende afnemen, in den Nederd. Helicon, bl. 107:

> *- ick sie als in een droom*,
> *Verscheyden volcken naem in schorssen van elck boom;*
> *Den besten krans met vlijt quam yeder hier* aflanghen.

Orizandt, Democritus, bl. 59: *indien de Kroon in een hooge plaets hing*, *en dat mense van der aerde met de handen moeste* aflangen. Elders is het toereikende zijn; Nieuwe Friesche Volksalm. van 1862, bl. 134:

> *- een rechten aap*
> *Die verder niet mag gaan*, *als 't lijntje* af *kan* langen.

AFLATEN. In den zin van (in het graf) nederlaten wordt dit woord gestaafd door eene plaats uit Loosjes, waar het is toegepast op de ‘woningen der afgestorvenen.’ Van eenen afgestorvene zelven lees ik het in *De Toekomst* van 1867, bl. 70:

Met tranen wijden wij uw graf,
En laten *ernstig stil u* af.

2. Ontbrekende artikelen.

AAMHIJGEND. Oudaan, Ged. bl. 26 (van een *hert*, dat):

> Aamhygend *op de knien om bystand schynt te smeeken.*

AANBASSEN, d.i. schieten met een bas; N. Friesche Volksalm. 1862, bl. 131:

> *Doch toen de baszen uit onz boots met vuirge monden*
> *Haar fel* aanbasten, *war' 't te heet haast na haar zin.*

AANBEDEELING. Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XIX. bl. 98: *de Stukken en Papieren*, *behoorende tot de Heerlykheden van elks* aanbedeelinge.

AANBETALEN. Vervolg op Wagenaar, D. XXXIX. bl. 47: *die Penningen niet te zullen afgeeven*, *alvorens de andere Gewesten... hadden* aanbetaald.

AANBETALING. A. w. D. XXVII. bl. 353: *de betaaling der Quotas*,*... niet vastmaaken aan de* aanbetaaling *van de agterlyke Provincien.* D. XL. bl. 306: *de* aanbetaaling *van de nog verschuldigde Penningen.*

AANBLIJVEND. Deelw. als adjectief gebezigd; a.w. D. XXXVI. bl. 201: *het* aanblyvend *gedenkteeken van onze Nationale Dankbaarheid.*

AANBLIJVING. A. w. D. XVIII. bl. 414: *derzelver* aanblyving (t.w. *der Regeering) kon... het gepeupel niet dulden.*

AANBOUWING. Byvoegs. op Wagenaar, St. XV. bl. 76: *tot* aanbouwing *van eenigen* (t.w. *schepen.*)

AANBREKING. Siegenbeek, Leerred. D. I. bl. 7; *met de* aanbreking *van den grooten dag der eeuwigheid.*

AANBRENG. Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. I. bl. 303: *kon men (den Toevoer van buiten) in zyn gewoonen loop... behouden*, *en dus zonder vermindering van den* Aanbreng, *den Uitvoer worden verboden.*

AANBRENGING. Wijs, Nagel. Leerred. bl. 198: *de* aanbrenging *van dat eéne en groote... offer.* Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 199: *door misverstand of door valsche* aanbrenging. Verg. mijne vorige Bijdrage.

AANDACHTSWAARDIG. De Toekomst, 1868, bl. 34: Aandachtswaardig *is vooral hetgeen over het onderwerp... wordt gezegd.*

AANDAGEN, in eenen anderen zin dan in mijne *derde* en *vijfde* Bijdrage; Poirters, Masker van de Werelt, bl. 101: '*t Verschil wierde Jupiter* aengedaegd, *die de sake diep ondertast hebbende... vonnis heeft uytgesproken.*

AANDENKENSWAARDIG. Vervolg op Wagenaar, D. XLV. bl. 8: *Hoogst* aandenkenswaardig *bleef alles.*

AANDENKING. A. w. D. XXXVI. bl. 379: *een dubbelen zilveren Eerepeninng... ter* aandenking... *toegeweezen.*

AANDONDEREN bezigt Beeloo; zie mijn Woordenb. der Frequentatieven, op *Donderen.*

AANDUIDSEL. Vervolg op Wagenaar, D. XLI bl. 267: *zucht ter tegenomwentelinge...* Aanduidzelen *hiervan deeden zich op.*

AANEENDRINGEN. Westerman, Ged. D. I. bl. 32:

Dan dringen *we ons* aaneen, *en dringen telkens nader.*

AANEENHOEPELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Hoepelen.*

AANEENREIJEN. Olivier Schilperoort, Pr. van beoord. Tooneeldichtk. bl. 3: *latijnsche versvoeten... tot eene soort van allegorisch visioen..* aaneengereid.

AANEENRUNNEN. Vondel, Herschepp. van Ovidius, bl. 273: *de hagel* runt aan een.

AANEENSCHORTEN. Den Ned. Helicon, bl. 182:

- *dit t'saem* aen een geschort,
Is d' oorsaeck des gebrecks, *dat hier nu blijckt in 't leste.*

AANEENTEMEN. Van Swanenburg, Arleq. Distel. bl. 58:

- *een halfvel papier...* aan een geteemt *van welvaard wenzend lymen.*

AANEENVERTUIJEN, bij Hooft; zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Tuijeren.*

AANEISCHEN. Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 343: *De Leenbode* eischte, *op last des Leenregters*, *Partijen* aan. Zie ook mijne *tweede* Bijdrage.

AANGAANDER. A. w. D. I. bl. 328: *dat alle Verbintenissen*, *schoon op verschillende tyden gemaakt*, *de* Aangaanders *van dezelven te wederzyden even zeer verpligtten.* Vervolg op Wagenaar, D. XXIV. bl. 130: *Dat de* Aangaanders *deezer Verbintenisse*, *van wederzyden*, *zich onder de verpligting lagen*

AANGEKANTHEID. A. w. D. XX. bl. 203: aangekantheid *tegen alles wat den naam van Patriot gedraagen hadt.*

AANGEKLEEFDHEID. A. w. D. XXI. bl. 318: *onze bestendige* aangekleefdheid *aan de tegenwoordige heilzaame Regeeringsconstitutie.* David, Vaderl. Historie, D. I. bl. 268: *dat hy genoeg gedaen had om zich van de* aengekleefdheid *der provincie te verzekeren.*

AANGEMATIGD. Als bijv. nw. komt dit woord voor, in plaats van het meer gewone *aanmatigend*, bij Stuart, Vaderl. Historie, D. IV. bl. 354: *Een toon*, *zoo hoog als* aangematigd *in den Hertog.*

AANGENOMENE. Dermout, Nieuwe Leerred. D. I. bl. 105: *ons*, *als* aangenomenen *in de liefde van onzen Hemelschen Vader.*

AANGESCHOTEN, d.i. beschonken. Hilarides, Hum. Rijmel. bl. 69:

Een zeekre Mof, *braaf* aangeschoten,
(Ging) sukklend voort door steeg en straat.

AANGEVING. Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. III. bl. 229: *zou die geen*, *wiens Naam valschlijk daar voor mogt geplaatst weezen*, *gehouden zijn... hier van aan den Procureur Generaal...* aangeevinge *te doen.*

AANGOOIJEN. Van Swanenburg, de Vervrol. Momus, bl. 162: '*t Is wel waar dat de laatste meer* aangooijen *en raken dan de eerste kon doen.*

AANHANDELEN. Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 97: *Vorderingen*, *wier tegenwoordige houders hunne aandeelen voor zeer geringen prijs hadden* aangehandeld *of bij erfenisse verkregen.*

AANHITSER. Vervolg op Wagenaar, D. XXVI. bl. 68: *in weerwil van den laster*, *welken onze* Aanhitzers *verspreiden.*

AANHOORENDE. Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XVI. bl. 411: *Koning Willem hersteld in dit Prinsdom en deszelfs* aanhoorende *goederen en geregtigheden.* Vervolg op Wagenaar, D. XIX. bl. 365: *in alle de Bondgenootschappelijke Gewesten en in de Landen dezelve* aanhoorende.

AANHOORENSWAARDIG. Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XV. bl. 100: *hoewel de Keurvorst zulke voorslagen... geen* aanhoorenswaardig *rekende.* - Deze samenstelling eischte *niet*, in plaats van *geen.*

AANKANTING. Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 493: *om voort te gaan in de begonnen* aankanting *tegen den handel der Vrouwe-Gouvernante.*

AANKLAAGSTER. Cremer, Anna Rooze, D. II. bl. 294: *zal zij de* aanklaagster *worden van den man die het vertrouwen van haar vader bezat?*

AANKLAGING. Stuart, Vaderl. Historie, D. I. bl. 116: *bedreiging van kerkelijke tucht... of van dadelijke* aanklaging. - Zie ook mijne vorige Bijdrage.

AANKONDIGER. Wijs, Nagel. Leerred. bl. 20: *den wind... de* aankondiger... *der weldadige natuurverschijnsels.* Vervolg op Wagenaar, D. XXXVI. bl. 53: *de tijding daarvan... werd bij ons aangezien als de* Aankondigster *eener meerdere Eenheid.*

AANKWEEKSTER. Siegenbeek, Leerred. D. I. bl. 212: *de weldadige voedsters en* aankweeksters *der gezondheid.*

AANLANDEND. Bijv. naamw. van het deelw. van *aanlanden*, anders *aanlandig;* Vervolg op Wagenaar, D. XLVI. bl. 265: *Wagten... geschikt om... inzonderheid bij* aanlandende *winden, rond te gaan.*

AANLOK, zelfst. naamw. Rodenburgh, Ecce Homo, bl. 19:

> *Vol terging*, *vol* aenlock, *vol listelijcke boosheydt.*

Den Nederd. Helicon, bl. 119:

> *Ay siet hoe schadigh is wellustigheyts* aenlock.

Ald. bl. 194:

> *Hoe wonderlijck in 't swieren*
> *Met minsaem soet* aenlock.

AANLOKBAAR. Zeeus, Overgebl. Ged. bl. 236:

> *Den stamboom*, *wiens* aenlokbre *vrucht*
> *Vergiftigde onze vrye lucht.*

AANLOKSTER. Rodenburgh, Ecce Homo, bl. 3: aenlockster *tot uw minn.* Baardt, Deugdenspoor, bl. 131: *een lose Hoer*, *principaelste* Aenlockster *van den gantschen Hoop.*

AANLUIKEND. Vervolg op Wagenaar, D. XXXVI. bl. 104: *Met het* aanluikende *voorjaar hadt de Commissie* enz.

AANMATIGER. David, Vaderl. Historie, D. VI. bl. 530: *ongeregte* aenmatigers *en onwettige bezitters der gemelde graefschappen.*

AANMERKELIJKHEID. Scriverius, Ged. bl. 4: *de verscheydenheyt en* aenmercklijkheyt *van onderwerpen in Poëtische werken.*

AANNAKEN. Den Nederd. Helicon, bl. 229: *bequamer te zijn om te arbeyden*, *door de* aennakende *koelte.*

AANNEEM. Rodenburgh, Geboorte Christi, bl. 28:

> - *hun ghemoeden fluckx tot* aenneem *zijn bereydt.*

AANNEMELING. Cremer, Anna Rooze, D. I. bl. 100: *dat die* aannemelingen... *rijper zijn voor de groote zaak der belijdenis dan de kinderen.* - Zie ook de *derde* Bijdrage.

AANPERS, zelfst. naamw. Rodenburgh, Ecce Homo, bl. 15:

De welcke (Joden) door aenpars, *en heftigheydts aenstaen*,
U eyschten datter straf aen hem moght zijn gedaen.

AANPEUREN. Scriverius, Ged. bl. 90:

Maar Rome peurt *nog* aan, *de moedige soldaten*
En konnen deeze vest noch buyt niet wel verlaaten.

AANPISSEN. Eigen Levensschets van R.M. van Goens, door H.W.T. Tydeman, bl. 68: *Iedere hond* p.... *mij* aan.

AANPLAKKER. Vervolg op Wagenaar, D. XXVIII. bl. 279: *Op de ontdekking van de Maakers*, *Drukker*, Aanplakkers *en Verspreiders werd eene belooning.... beloofd.*

AANPRANGEN. Camphuysen, Uytbr. der Psalmen, bl. 89:

- domme dieren,
Als Muyl of Paerd, *die 't straff gebit moet stieren*,
En tegen danck ten ganck aenprangt *en stouwt.*

AANPREDIKEN. De Toekomst 1868, bl. 437: *dat men het (stelsel) doorgrondde*, *het* aanpredikte *en het in voege bracht.* Ald. bl. 439: *werd de spaarzaamheid* aangepredikt.

AANPREDIKER. A. w. bl. 442: *alle* aanpredikers *van het sparen.*

AANPRONKEN. Oudaan, Roomsche Mogentheid, bl. 372:

- zulk een grooten kroon als op zijn schedel ligt,
Waar met hy zwetende en aamhygend, aan *komt* pronken.

AANPRIJZER. Vervolg op Wagenaar, D. XXXVIII. bl. 73: *Van kunstenaryen kon men veelen der* Aanpryzeren *niet vry keuren.*

AANRADING ontmoet men ook nog na Wagenaar; Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 389: *de* aanrading *eener belasting op de koffij.* David, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 167: *wier moeder*, *op* aenrading *des Luxemburgschen adels*, *zich weldra door eenen nieuwen echt verbond.* - Zie mijne *vierde* Bijdrage.

AANRANDING. Wijs, Nagel. Leerred. bl. 147*: handhaven tegen de* aanrandingen *van de voorstanders des menschelijken gezags.*

AANRIJZEN. Den Nederd. Helicon, bl. 54:

Want weldaet groot, *door wijsen raet... den Mensch komt* aengeresen.

AANRITSING. Stuart, Vaderl. Historie, D. III. bl. 91: *dat de...* aanritzing *van scheepsvolk... zeer moeijelijk worden zou.* - In mijne *tweede* Bijdrage heeft het woord eene andere beteekenis.

AANRONDEN. David, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 242: *door wederzydsche uitwisseling hunne grenslynen beter in te rigten*, *en de twee Staten* aen *te* ronden.

AANSCHOUWSTER. Vervolg op Wagenaar, D. XXX. bl. 234: *dat (de Republiek) geen Bondgenooten... verworven heeft*, *om... eene onverschillige* aanschouwster *te blyven van de pogingen* enz.

AANSCHRAMMEN. Reuters Gedroogde Kruiden, D. IV. bl. 208: *nu stond ik daar en verwonderde mij*, *dat ik met mijne lange ooren niet tegen de zoldering* aanschramde.

AANSCHUIMEN. Scriverius, Ged. bl. 72:

- *Neptunus quam* aanschuymen,
En droeg op zynen rug zoo menig houten paardt.

AANSMEEKEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Smeekelen.*

AANSNOEVEN. Den Nederd. Helicon, bl. 65:

Hoewel dat my den tijdt bysonder nu behoeft,
Door 't overvloedigh werck, *dat my komt* aangesnoeft.

AANSTELLER. Wijs, Nagel. Leerred. bl. 128: *Christus is de* Aansteller, *de zender van de Apostelen.* Vervolg op Wagenaar, D. XXXIII. bl. 150: *deeze aangestelde Burgers vaardigden eenen Brief... om volmagt van hunne* Aanstellers.

AANSTIEREN. Andere vorm van *aansturen*, en met eene figuurlijke beteekenis, die op dit artikel niet vermeld wordt; Poirters, Masker van de Werelt, bl. 52: *om dat zich hier een have vertoont die niet en is voorby te seylen*, *soo sal ick het op dit naervolgende* aenstieren.

AANSTIPPEND. Bijvoegel. naamw. met versprongen accent; Vervolg op Wagenaar, D. XXVI. bl. 173: *om' er slegts met een* aanstippend *woord van te gewaagen.*

AANSTRIBBELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Stribbelen.*

AANTEEKENAAR. Eene samenstelling van dit woord leest men in het Vervolg op Wagenaar, D. XXXIII. bl. 117: *Wie*, *vraagen de* Tegenaanteekenaars, *wie bedoelt zijn' WelEd. Gestrenge.*

AANTELLING. Byvoegs. op Wagenaar, St. XVI. bl. 30: *de Raad van Staaten verklaarde... geene schepen in zee te kunnen brengen*, *zonder spoedige* aantelling *van gelden.*

AANTERGSTER. Rodenburgh, Ecce Homo, bl. 3:

Aenterghster *tot uw liefd'! Wijs-scynende zottin*!

AANTOONING. Onmidd. Vervolg op Wagenaar, D. II. bl. 109: *aanmerkingen... ter* aantooninge, *dat de gevallen, huns inziens*, *ongelijk stonden.*

AANVANGS. Bijwoord, reeds in mijne *derde* Bijdrage vermeld. Later trof ik het nog aan bij Kumpel, Vaderl. Gedenkst. bl. 249: *schijnt deze uitroeping* aanvangs *eene geestvervoering*, *geen nood*, *nadere beschouwing zal u doen zien* enz.

AANVERBINDEN. Friesche Volksalm. 1847, bl. 112:

Van d' eigenerfde, *rijk in gronden*,
Tot d'arme, *die geen handbreed heeft*,
Voel ieder 't Bildt zich aanverbonden,
Die aan geene idealen kleeft.

AANVLUCHTEN. David, Vaderl. Historie, D. I. bl. 137: *zij kwamen buiten adem in het leger van Cesar* aengevlugt.

AANVURING. Byvoegs. op Wagenaar, St. XX. bl. 13: *schendschriften*, *ter* aanvuuring *van den oorlog.*

AANWAKKERING. Wijs, Zestal Leerred. Voorb. bl. 8: *ter* aanwakkering *van onze hoop.*

AANWEMELEN bij Vondel. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Wemelen.*

AANWERVING. Byvoegs. op Wagenaar, St. XV. bl. 106: *De onkosten deezer* aanwerving (t.w. *voor de krijgsmagt) wierden gevonden uit een tweehonderdsten Penning.*

AANWEZENDHEID. Van dit woord wordt op *Aanwezigheid* gesproken, doch slechts een voorbeeld gegeven van het gebrekkige *aanwezenheid.* Met de goede spelling vindt men het woord bij Hoogvliet, Abrah. de Aartsvader, bl. 30:

> - *Gods* Aanwezendheit, *die 't groot Heelal beaâmt.*

AANWEZING. Byvoegs. op Wagenaars Vaderl. Historie, XIII. bl. 2: *kennisse ofte advertentie... van syne* aenwesinge *binnen dese Provincie.*

AANWIJSBAAR. Groen van Prinsterer, Heiligerlee en Ultram. Kritiek, bl. 35: *In drieërlei opzigt is... deze uitstekende nederlandschgezindheid* aanwijsbaar.

AANWRINGEN. Klijn, Montigni, bl. 23:

> - *(men) vleit het (volk) met gewin*,
> Wringt *zacht het kluisters* aan, *en zwelgt het eindlijk in.*

AANZAGE. Vervolg op Wagenaar, D, XXIV. bl. 291: *by monde op nieuw gecorrigeerd*, *met* aenzage, *dat dit is de laatste maal* enz.

AANZIENBAAR dient opgenomen om de afleiding *onaanzienbaar* bij Bilderdijk, Ziekte der Gel. bl. 61: d'onaanzienbren *Dood.*

AANZIJNDE, deelw. van *aanzijn;* Vervolg op Wagenaar, D. XXXIV. bl. 349: *Wie der* aanzynde *Amptenaaren weigerde de verklaaring af te leggen.*

AAPSCH en AAPSCHHEID. Cremer, Anna Rooze, D. I. bl. 190: *dewijl hij... de menschenwereld al zeer banaal en* aapsch *en slaafsch... vond.* Ald. bl. 197: *wat zou neef zich over die* aapschheid *geergerd hebben.*

AARDESCHUDDER. Scriverius, Ged. bl. 15:

> *Alwaar de ronde hoop der Cycladen verwoedt*
> *Van* d' Aardeschudders *quyl*, *lyd stadig ebb' en vloedt.*

Ald. bl. 73:

> *Groote* Aardeschudders, *die door stercke waterstroomen*
> *In eenen oogenblik het landt doet onderkomen.*

AARDKLOOTSRING. Wellekens en Vlaming, Dichtliev. Uitsp. bl. 209

> *Onz' kielen*, *draaijende als de zon op 't eeuwig spoor*,
> *Bezeilen* d' aardklootsring. -

AARTSWEDERSPANNELING. Van Walré, Gedacht. aan Ward Bingley, enz., bl. 90.

ACCIJSENAAR. Poirters, Masker van de Werelt, bl. 276:

> Accijsenaars *siet toe en houdt vry beter wacht*,
> *Den Brouwer en den Weert die lossen heel den nacht.*

ACHTERAANHOEREEREN. Steenmeijer, Mozes, bl. 112: *door... den Moloch*, *den Kamos en de Astaroth* achter aan *te* hoereren.

ACHTERAANKLEVEN. Beets, Stichtel. Uren, D. III. bl. 267: *Zoo roept zy*, *vele dagen lang de gezanten des Heeren* achteraan klevende.

ACHTERAFPLAATS. Winkler, Over de Taal en de Tongv. der Friezen, bl. 17: *het woord... dat nog slechts hier en daar op* achterafplaatsen *in Friesland wordt gehoord.*

ACHTERBAS. Van Swanenburg, Arlequin Distel. bl. 237:

Wat sloeg myn agterbas *niet een bedeesden wind!*

ACHTERBIL. Vondel, Helden Godes, bl. 18:

Met dees twee ermen ick als leeuw den leeuw dee' trillen,
En spliste hem zynen muyl tot aen zijn achterbillen.

ACHTERBLIJVING. Vervolg op Wagenaar, D. XXXIII. bl. 49: *Van deeze buitengewoone lange* achterblijving (t.w. *van de betaling der Rente*) *gaf men rede.*

ACHTERDOCHTELIJK. A. w. D. XXXIV. bl. 239: *uit een onverschoonlijk misverstand en* agterdogtlyke *opvatting.*

ACHTERHALING. Youngs Nachtged. door Schenk, D. I. bl. 52:

Hoe onbeweeglijk ons die vaste schaduw schijn',
In 't oog der rede vlugt ze en duldt geene achterhaling.

ACHTERKIES. Vondel, Hierusalem verwoest, bl. 12:

Recht als de leeuw...
Laet d' achterkiesen *zien.* -

ACHTERLIEGEN. Baardt, Deugdenspoor, bl. 198:

So vroom van leven is geen Man,
Een Fielt hem achter-liegen *kan.*

ACHTERLING. Zelfst. nw. Macquet, Dichtl. Uitsp. D. III. bl. 206:

'*t Zyn* agterlingen, *door een helschen geest bezeten.*

ACHTERNAREIZEN. Cremer, Anna Rooze, D. II. bl. 253: *heeft hij haar niet kunnen* achternareizen?

ACHTEROMWEG. A. w. D. II. bl. 21: *als Hanneke... zich met een* achteromweg *naar 't huis van den burgemeester spoedt.*

ACHTEROPSTELLEN. Scriverius, Ged. bl. 103:

Onz' ouders... verzweegen hunne naam...
En stelden *allesins de Drukkers* achter op.

ACHTERUITBLIJVEN. De Toekomst 1868, bl. 434: *zwakkeren... die meestal bij gebrek aan aanmoediging en oefening* achteruitblijven.

ACHTERUITDENKEN. David, Vaderl. Historie, D. I. bl. 63: *Het schynt dat hem het lot der Helvetiërs had doen* achteruit denken

ACHTERUITVAART. Vervolg op Wagenaar, D. XXXIII. bl. 156: *redmiddelen... onder welker aanwending*, *de* agteruitvaard *(der O.I. Maatschappij) toegenomen was.*

ACHTERUITWIJKING. A. w. D. XXVI. bl. 195: *De tegenberigten... gewaagden wel dikmaals van behaalde voordeelen; maar de* agteruitwykingen *getuigden daartegen.*

ACHTERVASAL. David, Vaderl. Historie, D. IV. bl. 538: *alle grafelijke vasallen en* achtervasallen *(moesten denzelfden eed doen).*

ACHTERWIJKEN. Poirters, Masker, bl. 299:

Sal dit onaardigh bloet dan altijdt achterwijcken,
Als meenig teerder Maegt gaat met de kroone strijcken?

ACHTERZETTING. Stuart, Vaderl. Historie, D. III. bl. 334: *met* achterzetting *van alle bijzondere inzigten*, *het oog gevestigd houdende op het gemeene welzijn.*

ACHTHOEKT. Scriverius, Ged. bl. 137:

Dit zwart acht-hoekte *Blok omvat de pronk der Vrouwen.*

ADERSPRONG. Poirters, Masker, bl. 198:

- *een jeughdigh bosch*, *dat had sijn* adersprongen.

AFBAKEN en AFBAKING, voor *afbakenen en afbakening.* Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Bakenen.*

AFBALSEMEN en

AFBANNEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFBARBIEREN. Van Swanenburg, Momus, bl. 316: *Had de honger en de armoede... hun al hun poppengoed niet* afgebarbiert. Ald. bl. 324: *De geest heeft mij... den geheelen ouden Adam* afgebarbiert.

AFBAZUINEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFBEDE. Vervolg op Wagenaar, D. XXIV. bl. 291: *met behoorelyke* afbede *en belofte van beterschap.*

AFBEDELING. A. w. D. XXXV. bl. 344: *of die stukken den oorsprong niet hadden aan voorbedachte* afbedeling.

AFBEELDER. Bilderdijk, Treursp. D. II. bl. 156: *de schilder werd tot een* afbeelder.

AFBESCHEID. Crous, Josephs Droev' en bly-einde Spel, D. II. bl. 265:

'*t Is tijd met uw verlov*, *ik neem mijn* afbescheid.

AFBETALING. Wagenaar, Vaderl Historie, D. VI. bl. 49: *dat hy... de volkomen*' afbetaaling *van dit krygsvolk niet hadt konnen te wege brengen.* Vervolg op a.w. D. XXXII. bl. 312: *tot* afbetaaling *van de schulden.* Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 260: *De* afbetaling *van onderstanden stelde eerlang het hoofd van het Gemeene-best bloot* enz.

AFBIECHTEN en

AFBIEDEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken. 't Laatste ook bij Sleeckx, Tybaerts en Kie, bl. 25: *hadden zij*, *op den ontzettenden prijs van zeven duizend franken*, *slechts viermalen* afgeboden.

AFBILLEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFBLAFFEN. Van Swanenburg, Arlequin Distel. bl. 177: *daarom* blaft *de heilige Cerberus al de zwarte reuen van zyne blanke heeren* af.

AFBLUSSCHEN. Huygens' Korenbl. D. I. bl. 50:

'*k Wil koken neffens u*, *tot dat wy gaer gebrouwen*
Als afgebluste *kalk*, *in koeler lucht verkouwen.*

AFBOORDEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFBOUTEN en

AFBRABBELEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AFBRANDING. Vervolg op Wagenaar, D. XXXIX. bl. 116: *het geschut hier en daar geplaatst en ter* afbrandinge *des noods*, *vaardig.* Friesche Volksalm. 1839,

bl. 27: *Deze* afbranding *der huizen te Bakkeveen zal dan de eenige oorzaak geweest zijn* enz.

AFBREEK. M. Tydeman in de Briefwiss. met Bilderdijk, D. I. bl. 236: *Excuseer den plotselijken* afbreek. Ook Kiliaan heeft *afbreke*, en Van Mieris wisselt *afbreeck* met *afbreck* af, zie De Vries Middeln. Wdk. De Redactie zeide dus op *Aanbreek* te onrecht, dat geene andere soortgelijke afleiding van *breken* in de taal bekend is.

AFBREKING. Wagenaar, Vaderl. Historie, D. XVIII. bl. 434: *eene* afbreking *van alle handeling.* Stuart, Vaderl. Historie, D. II. bl. 479: *wijl men zoo veel te meer voor deszelfs* afbreking (t.w. *van den staat van vrede*) *had te vreezen.* Broes, Leerred. D. II. bl. 32: *moet niet de heilrijke arbeid... jammerlijk ledig liggen of gescheiden met vele* afbreking *en laauwe traagheid?*

AFBRENGST. Vervolg op Wagenaar, D. XLV. bl. 54: *Zeedieren*, *welker traan en andere kostbaare* afbrengsten *een begeerlijk voorwerp voor den handel opleverde.*

AFBROKKELING. Bilderdijk, Geologie, bl. 44: *terwijl de spleten hier en daar met de* afbrokkelingen *dier breuken gevuld... zijn.*

AFBROUWEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFBUILEN. Van Swanenburg, Arlequin Distel, bl. 186:

> *Die*, *als een Moor gedost...*
> *Al 't meel van 't land* afbuilt, *terwyl de schrale semel*
> *Voor Sem en Japhet blyft -*

Ook Bomhoff en Kramers hebben dit woord opgenomen.

AFDAMPEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AFDRILLEN. De Laet, Vlaamsche Zaak (Antw. 1860) bl. 43: *dan zal hij worden* afgedrild *op de zoogezegde exercitie.*

AFDROOMEN. Bilderdijk, Nasprokkel. bl. 59:

> - *afgewerkte dorre grijsheid*, *die 't leven* afdroomt, *nooit geniet.*

AFDUNNEN. Zie Kramers' Woordenboek.

AFDURVEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AFDWAAN, samentr. van *afdwaden*, nog bij Vondel, Hierus. Verwoest, bl. 5:

> *Ach lijden! lijden ach! ick moet* afdwa'en *en drogen,*
> *Mijn aenzicht steeds aen vocht van mijn bekreten ogen.*

Afdwaden leest men in St. Franc. Souter, bl. 21: *si dye met penitencien hoir sonden hebben* afghedwaet. Het werkw. *dwaden* ontmoet men nog op de helft der vorige eeuw.

AFDWINGING. Stuart, Vaderl. Historie, D. III. bl. 253: *Men voerde een' gebannen deugeniet... terug*, *met* afdwinging *en vernietiging van zijn vonnis.*

AFGAVE. Bilderdijk, in de Briefwiss. met de Tydemans, D. II. bl. 39: *eenige exemplaren*, *waarvan ik u verzoek eenige* afgave *te doen aan uwen Heer Vader* enz. De Redactie verwerpt, Kol. 972, dit woord, als niet in onze taal in gebruik, en door Weiland onbedacht uit Adelung overgenomen. Ik geef in bedenking, of het minder nederlandsch is dan *overgave* en *uitgave*, bij bevoegde schrijvers voorkomende.

AFGEBROKENHEID. Vervolg op Wagenaar, D. XXXI. bl. 216: *eene groote verwarring en* afgebrookenheid *van Rekeningen.*

AFGEGEILD. Berkhey, Snerpende Hekelroede, Inl. bl. 5: *de uijers van een oude geit of* afgegeilde *teef.*

AFGEKEERDHEID. Poirters, Masker, bl. 118: *een* afgekeertheyt, *ende haet van den persoon*, *die men eerst soo uytsinnigh bemint hadde.* Van der Roest, Leerred. over de Gen. v.d. Godsdienst, bl. 230: afgekeerdheid *van alles*, *wat betrekking heeft tot den inwendigen Godsdienst.* Op *Afkeeren* vindt men het woord als afleiding vermeld en uit Vondel gestaafd.

AFGEMOPPERD. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Mopperen.*

AFGEPIJND. Van der Hoop, De Koning van Rome, bl. 17:

> *Met telkens* afgepijnder *trekken*,
> *Tracht hij aan 't strand de kiel te ontdekken*,
> *Die hem zijn lievling brengen zal.*

AFGERAKEN. David. Vaderl. Historie, D. III. bl. 439: *zocht hy van zyne wettige gemalin* af *te* geraken.

AFGEROMMELD. Cremer, Anna Rooze, D. III. bl. 204: *Da's* afgerommeld gemeen.

AFGESCHEIDEN, bijv. nw. Van 's Gravenweert, Verspr. Lettervruchten, bl. 23: *In 't* afgescheidenst *oord.*

AFGESPEN. Beets, Stichtel. Uren, D. III. bl. 28: *Hy heeft het krijgsmanszwaard* afgegespt *van zijne heupen.*

AFGESTOMMELD. Cremer, Anna Rooze, D. III. bl. 144: '*t Zou toch* afgestommeld *mal wezen.*

AFGESUKKELD. A. w. D. I. bl. 322: *zulk geld is zoo* afgesukkeld *gauw verdiend.* Ald. bl. 325: '*k heb een* afgesukkelden *dorst.* D. III. bl. 154: *een* afgesukkeld *geherrie.* Ald. bl. 204: afgesukkeld *beroerd.*

AFGEWENNEN. Crous, Josephs Droev' en Bly-einde Spel, D. II. bl. 351:

> *Daar naa moet men sijn eygen smetting kennen*,
> *En sig van all Onreynheid* afgewennen.

AFGEZONDENE, z. nw. Kortebrants Tweede Eeuwget. der Rott. Vrijheit, bl. 54:

> *Al de* Afgezondenen *der Ridderschappe en Steden*
> *Verklaerden Alva fluks voor vijand* -

Wagenaar, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 84: *dat de Koningin den Staatschen* afgezondenen... *geen gehoor verleenen wilde.* Van den Berg, Proeven van Geest. Od. en Lied. D. II. Voorr. bl. 11: *uit naam van alle de* afgezondenen *tot de Psalmverbetering.*

AFGEZONGEN, in de beteekenis van *afgezaagd.* Bilderdijk, Bydr. tot de Tooneelp. bl. 92: *dat ik schroomen zou om op een zoo* afgezongen *thema uwe aandacht nog eenmaal te vestigen.*

AFGLINSTEREN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Glinsteren.*

AFGRIJZING. Van Swanenburg, Arlequin Distel bl. 332: *tot* afgryzing *dier gezindheden*, *die zig houden aan den draat... dier gewyde bladeren.* Vervolg op Wagenaar, D. XXXII. bl. 175: *tot een* afgryzing *onzer Naakomelingschap.* - Kol. 996 is het woord als verouderde afleiding opgenomen.

AFGRUIZELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Gruizelen.*

AFHALERIJ. Cremer, Anna Rooze, D. II. bl. 313: *zich voordoen als familie*, *een* afhalerijtje *of iets van dien aard.*

AFHANGBAAR. Van den Broek, Nagel. en Verspr. Ged. bl. 127:

- *hen*, *die als* afhangbre *stralen*
Der groote zon, *hun immer koestrend licht*,
Hoe schittrend ook, *op hut en stulp doen dalen*,

AFHEKELEN,
AFHOTSEN,
AFJAKKEN en
AFKAARDEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.
AFKAP. David, Vaderl. Historie, D. VII. bl. 49: afkap *van boomen*, *verwoesting van veldvruchten.*
AFKENTELEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Kantelen.*
AFKLAMPEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.
AFKLITSEN. Van Halmael, Waarheid en Loogen, bl. 28:

'*k Zou hem dat schurft* afklitzen *van zyn Pokkige bast.*

AFKLOSSEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.
AFKLOUWEN. Dullaert, Oratijn en Maskariljas, bl. 56:

Laat ons dan lustig, *dien bedrieger*, of *gaan* klouwen.

AFKNEDEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.
AFKNERPEN. Elliot Boswel, in den Geld. Volksalm. 1868, bl. 3:

Hoe hij zijn moeder, *oud en zwak*, *maar werkend*, *dag en nacht*,
'*t Verdiende* afknerpte, *door tranen*, *en straks om zijn slimheid lacht.*

AFKNEUZEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.
AFKNEVELING. Van Swanenburg, Momus, bl. 104: *dat gy door* afkneveling *van uw arbeydsvolk de nooddruftigen drukt.* Vervolg op Wagenaar, D. XXVI. bl. 53: *klagten tegen de dwinglandsche* Afknevelingen *van eenigen der Agenten.*
AFKNORREN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.
AFKOLKEN. Vervolg op Wagenaar, D. IX. bl. 173: *de Hutkens... tegen den* afgekolkten *dyk opgeslaagen.*
AFKONDEN. Zie mijn Woordenb. der Frequent. op *Kondigen.*
AFKONTERFEITEN. Van Swanenburg, Momus, bl. 317: *als ik u de bruine Proserpina met haare Staatdames* afconterfeite. Ook Bomhoff en Kramers hebben het woord.
AFKORRELEN,
AFKOTEREN en
AFKOUTEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.
AFLADER. Vervolg op Wagenaar, D. XXIX. bl. 227: *De Schippers en de Wagenaars die tot het vervoeren medegewerkt hadden*, *stondt als Medepligtigen dezelfde straffe als de Afzenders en* Aflaaders *te wagten.*
AFLATING. A. w. D. XLI. bl. 86: *zo de Leden eenige byvoeging of* aflaating *in (dit ontwerp van Proclamatie) begeerden, de Commissie het daadlijk zou kunnen veranderen.*
AFLATTEN. Zie Kramers' Woordenboek.
Rotterdam, December 1868.
Dr. A. DE JAGER.

Mengelwerk.

Vertellingen van een duivel.
Somadeva van Kaçmir naverteld,
door Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer.

Dat het aloude Indië het vaderland der fabel en der vertelling mag heeten, is tegenwoordig algemeen erkend. Men weet, althans sinds ongeveer eene halve eeuw, dat de fabelen, gelijk wij ze in die van Aesopus en Lafontaine leerden kennen, en verhalen zooals de Arabische nachtvertellingen, de Decamerone en de Contes van evengenoemden Franschen dichter, voor een groot deel uit Indië naar Perzië en Arabië, en van daar naar Europa zijn overgebragt. Wenschen wij derhalve de fabel en in 't algemeen het verdicht verhaal in wording en ontwikkeling te leeren kennen, - en voor de geschiedenis der beschaving is die kennis ongetwijfeld van hoog belang, - dan behooren wij ook op te klimmen tot de bronnen waaruit de meeste dier vertelsels blijkbaar zijn voortgesproten. Wij hebben althans kennis te nemen, zoo al niet van die bronnen in haar ganschen omvang, - waartoe ook ieder belangstellende nog niet in de gelegenheid is, - dan toch van een gedeelte; van zóóveel namelijk als noodig kan zijn om ons eene niet al te onduidelijke voorstelling te verschaffen ook van de vroegere en verder van ons verwijderde vormen dier letterkunde, die sinds eeuwen en onder nagenoeg al de beschaafde volken der aarde oud en jong tot vermaak en soms ook tot nuttige leering heeft gestrekt.

Wat intusschen van die oudere vormen, en met name van de Indische meer algemeen toegankelijk kan worden genoemd, is tot heden nog niet veel. Wel bestaan er overzettingen van enkele der Indische

fabelboeken in Westersche talen(*). maar die vertalingen zijn juist niet in ieders handen, en zelfs in onze openbare boekerijen niet dan schaarsch te vinden. Een niet onbelangrijk gedeelte daarenboven is ons niet anders dan door de uitgave der oorspronkelijke teksten bekend en blijft dus zoo goed als gesloten voor wie deze niet verstaat. En zoo heeft dan in den regel ook de meer beschaafde lezer zich voorloopig nog te vrede te stellen met die enkele proeven, die hem nu en dan worden medegedeeld, maar dan toch ook hem niet geheel en al onkundig laten omtrent hetgeen in dezen hem te weten meest wenschelijk zal voorkomen: den geest waarin, de wijze waarop de Indiër van vroeger dagen gewoon was te vertellen, en zijne vertelsels, 't zij dan voor fijner, 't zij voor minder beschaafde toehoorders of lezers in te kleeden.

Beproefden wij nu elders reeds vroeger enkele mededeelingen van dien aard(†), ook den lezers van dit tijdschrift, meenden wij, of althans sommigen hunner, zullen uit het evenbedoelde oogpunt eenige nadere alligt niet gansch ongevallig zijn. Op bijzondere kunstwaarde mogen de thans hier aangeboden proeven wel is waar geen aanspraak maken; maar tot het zoo aanstonds aangeduide doel schenen ons de vertellingen, waarvan wij hier enkele ter kennis van den lezer wenschen te brengen, niet ongeschikt: zij leveren eene welligt niet onaardige bijdrage tot nadere verklaring der wijze waarop zich de vertelling als zoodanig in den loop des tijds gevormd en ontwikkeld heeft; zij leeren ons bevroeden wat al zoo onze Aziatische stamgenooten van vóór eeuwen vermaakte en bezig hield; en zij maken ons daarenboven bekend met verscheidene, soms niet onbelangrijke bijzonderheden uit hun burgerlijk leven, hunne zeden en hunne meest gangbare voorstellingen en begrippen.

De bedoelde verhaaltjes, waarvan tot heden nog geene overzetting in eenige Westersche taal geleverd werd(§), zijn ontleend aan de vrij omvangrijke, geheel in verzen geschreven verzameling van Somadeva, die omstreeks den aanvang van de twaalfde eeuw onzer jaartelling te Kaçmir aan het toenmaals schitterend hof van Koning Harsha moet geleefd hebben, en, naar zijne eigene verklaring, uit andere veel oudere en waarschijnlijk nog uitvoeriger verzamelingen de zijne heeft zamengesteld. Van de achttien boeken, waaruit deze bestaat, werden de vijf

(*) Zoo b.v. van het Pantjatantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus d. Sanskrit übersetzt, mit Einleit u. Anm. von Theodor Benfey, Leipzig. De Hitopadêça, mede eene verzameling van dergelijke fabelen en sprookjes, is meermalen, in 't Engelsch, Duitsch en Fransch vertaald.

(†) Nitisastra. - Gids, 1860 (naar aanleiding van het straks aangehaalde werk van Benfey). - Fragmenten uit het Ramâyana. - Gids, 1863. - De avonturen van een Indisch edelman. - Gids, 1867. - Eene schoonheidskuur. - Gids 1868.

(§) Wel is waar bestaan er vertalingen van die sprookjes uit het Tamulisch en uit het Mongolisch; maar dit zijn, voor zoover wij uit enkele aanhalingen konden opmaken, slechts omwerkingen van de meer oorspronkelijke. Die vertalingen zelve konden wij niet magtig worden.

eerste door Brockhaus in het Sanskrit en Duitsch, de dertien overige enkel in het Sanskrit in 't licht gegeven(*). De ‘vertellingen van een duivel’(†), die als 't ware eene afzonderlijke episode van het gansche, tot kader dienende verhaal uitmaken, behooren tot het twaalfde boek. Eene andere, maar veel slechtere en waarschijnlijk ook veel latere bewerking van dezelfde sprookjes, is gedeeltelijk bekend geworden door eenige, mede nog onvertaalde fragmenten in Lassen's bloemlezing. En in Fraser's Magazine vonden wij voor eenigen tijd eene Engelsche omwerking van enkele der eerste; evenwel blijkbaar naar geen der bekende Sanskrit-teksten, maar waarschijnlijk naar eene navolging in eene der nieuwere Aziatische talen; groote omslagtigheid en langwijligheid met allerlei ijdele toevoegsels maken de op zich zelve anders soms niet onaardige verhaaltjes in die bewerking vervelend en nagenoeg ongenietbaar. Wat nu onze eigene navolging betreft, zij maakt voor zich ook geenerlei aanspraak op voortreffelijkheid, en zal zeker niet dan in geringe mate het oordeel kunnen regtvaardigen, 't welk de hoogleeraar Kern onlangs in een wetenschappelijk tijdschrift omtrent het oorspronkelijke kon uitspreken: ‘The whole affords an almost undisturbed pleature to the reader.’ Met een aesthetisch doel werd echter, als gezegd, de mededeeling der navolgende proeven ook niet ondernomen. Maar bovendien zij de lezer nog gewaarschuwd, dat hij hier geene woordelijke vertaling, maar enkel eene vrije en ook hier en daar nog al bekorte navolging ontvangt. De letterlijke overzetting, welke wij eerst hadden beproefd, bleek ons bij nader inzigt voor 't minst aan dezelfde stijfheid en hoekigheid te lijden, die ook de anders voortreflijke en naauwkeurige vertaling der vijf eerste boeken door Brockhaus kenmerkt, en die, bij vrije navolging althans eenigermate, maar anders niet dan uiterst moeilijk is te ontgaan. En, niet gewoon, den lezer zand in de oogen te strooijen, willen wij mede gaarne erkennen, dat er ook nog eene andere reden bestond om eenigsins vrijer bewerking in dezen soms verkieslijk te maken: de moeielijkheden en duisterheden namelijk, welke de tekst zelf hier en daar oplevert. Eene overzetting, die zich voor eene volkomen woordelijk getrouwe uitgeeft, maar van wier juistheid de vertaler zelf soms niet te stellig overtuigd is, zou slechts kunnen strekken om anderen in dwaling brengen, die tot eigen oefening den oorspronkelijken tekst mogten gaan lezen of vergelijken. Wij hebben om al deze redenen gemeend, ons tot het nederiger werk van ‘navertellen’ te moeten bepa-

(*) Katha-sarit-sâgara. Die Märchen-sammlung des Sri Somadeva Bhatta aus Kaschmir. Erstes bis fünftes Buch. Sanskrit u. Deutsch herausgegeben von Dr. Hermann Brockhaus. Leipzig 1839. Voorts: de Sanskrit-tekst van Boek VI-VIII: Leipzig 1862, en van Boek IX-XVIII: 1866.

(†) Vetâlapantjavinçatikâ, d.i. eigenlijk: De vijf-en-twintig (nl. vertellingen) van een Vetâla (naam voor een soort van duivel die in lijken huist). De lezer zij intusschen niet beducht, dat wij hem al die vijf-en-twintig vertellingen wenschen op te disschen. Eenige weinige zullen wel voldoende zijn, om een denkbeeld van de overige te geven.

len. Voor de kennis van den inhoud en den toon der verhalen doet het trouwens ook weinig, of elke regel van den tekst al dan niet woord voor woord is overgebragt; op den algemeenen indruk toch komt het hoofdzakelijk aan, en dezen hebben wij getracht, zoo goed mogelijk weer te geven.

De lange namen, waarin Somadeva, als de meesten zijner tijd- en landgenooten, behagen schepte, hebben wij meest, waar dit zonder bezwaar geschieden kon, weggelaten. De Hollandsche lezer zal ons dit zeker niet euvel duiden, en wel in aanmerking gelieven te nemen, dat de wijziging niet voor ons eigen genoegen, maar voor het zijne is geschied.

Enkele aanteekeningen mogen, voor zooveel noodig, tot opheldering strekken van sommige in den tekst voorkomende, zonder nadere verklaring voor de meesten al ligt duistere uitdrukkingen en bijzonderheden.

I.

'Aan den oever der Godâvarî ligt eene stad, Pratishthana genaamd. Daar regeerde eens een koning Vikrama(*), een zeer verstandig en dapper Vorst. Eens op een dag, toen hij gehoor gaf, naderde hem een vrome boeteling en bood hem als eerbewijs eene vrucht. De Koning nam het geschenk, en stelde het in handen van zijn schatmeester. 's Anderen daags kwam de monnik weêr met zijne vrucht, en desgelijks verscheidene dagen lang.

Eens, na verloop van geruimen tijd, toen de boeteling weêr eene vrucht aan Koning Vikrama aangeboden en de gehoorzaal verlaten had, wierp de vorst uit kortswijl de vrucht toe aan een jongen aap, die aan zijne bewakers ontsnapt en daar toevallig binnen gekomen was. Toen echter het dier de vrucht wilde opeten en ze door midden brak, viel er een juweel uit van onschatbare waarde. Vikrama, dit ziende en het edelgesteente in handen nemend, vroeg zijn schatmeester:

- 'Hebt gij de vruchten bewaard, die de boeteling mij gegeven heeft, en die ik u ter hand heb gesteld?'

'- Ongetwijfeld, Sire! - antwoordde de schatmeester, - ik heb ze ongeopend door een venster in de schatkamer geworpen. Zoo Uwe Majesteit het verlangt, zal ik de kamer doen openen en ze opzoeken.'

Nadat de Koning hem bevolen had dit te doen, keerde de schatmeester weldra terug, en zeide:

- 'Ik heb al de vruchten gebroken in de schatkamer zien liggen,

(*) In den tekst heet de koning: Trivikramasena. In andere schriften komt echter ook de meer verkorte naam 'Vikrama' voor; en de beteekenis (held, heldhaftigheid, enz.) blijft ook ongeveer dezelfde. Een beroemd Indisch koning was Vikramâditya, en zoo wordt het woord in verschillende zamenstellingen voor eigennamen, voornamelijk van vorsten gebezigd. De naam van den boeteling of bedelmonnik (Kshântiçîla) hebben wij, als de meeste andere, gelijk boven opgemerkt, geheel weggelaten. Vele dier overige klinken (althans voor wie ze niet weet uit te spreken) nog veel harder en ongemakkelijker.

maar ook eene menigte van edelgesteenten daartusschen, verblindend van glans.'

Wel te vrede over de rijke vondst, liet Koning Vikrama de juwelen onder verdere bewaring van zijn schatmeester; doch den volgenden dag vroeg hij den asceet, die alweder met eene vrucht hem naderde:

- 'Zeg eens, waarom vereert gij mij toch zulke rijke geschenken? Ik neem er heden geen meer van u aan als ge 't mij niet verklaart.'

Geheimzinnig fluisterend antwoordde daarop de monnik:

- 'Ik heb eene werkzaamheid te verrigten, die den bijstand van een moedig man eischt; daarom, o dappere Vorst! heb ik, rekenend op uwe hulp, uwe gunst gezocht.'

- 'Gaarne wil ik u helpen, als ik kan,' - antwoordde Vikrama; en blijde hernam de boeteling:

- 'Welnu! kom dan in den nacht van de duistere maan mij opzoeken op de begraafplaats buiten de stad; ik zal u daar wachten onder den grooten vijgenboom.'

Vikrama beloofde hem te komen, waarop de monnik zeer voldaan heenging. Toen nu de tijd der donkere maan gekomen was, herinnerde zich de Koning het verzoek van den boeteling; en tegen 't vallen van den nacht verliet hij, gekleed in een donker gewaad, en met zijn zwaard gewapend, heimelijk de stad. Onvervaard betrad hij de begraafplaats, die hier en daar door den rooden gloed van brandstapels werd beschenen, maar voor 't overige in digte duisternis bleef gehuld; en, zich een weg banend tusschen de geraamten en doodsbeenderen waarmeê de grond als bezaaid was, schreed hij moedig voort, zonder zich te bekommeren om het gehuil der jakhalzen die op de begraafplaats huisden. Na een eind weegs te hebben afgelegd ontwaarde hij ter aangeduider plaatse den boeteling, bezig met een tooverkring te trekken onder den vijgenboom.

- 'Hier ben ik! - sprak Koning Vikrama, - zeg nu wat gij verder van mij verlangt.'

Zeer verheugd zag de monnik op van zijn werk, en zeide:

- 'Indien gij, o Vorst! mij inderdaad een dienst wilt doen, ga dan ginds in zuidelijke rigting naar eene afgelegene plaats, waar gij een hoogen, alléén staanden boom zult vinden. Daar, aan dien boom, hangt het lijk van een mensch. Dat lijk nu, o dappere Vorst! moet gij hier brengen.'

- 'Het is wel!' - antwoordde de Koning, aan zijne belofte getrouw, en sloeg terstond den weg naar het zuiden in.

Daar, langs een pad, dat uit de verte nog flaauw verlicht werd door den gloed van een brandstapel, kwam hij ten laatste aan de plek, waar de eenzame boom stond. En aan een der takken zag hij ook inderdaad een lijk hangen, zooals de monnik hem gezegd had. Terstond klom hij in den boom, en, met zijn zwaard het koord doorsnijdend, liet hij het lijk op den grond vallen.

Maar zoodra was het niet gevallen, of het uitte een kreet van smart. De Koning, meenende dat hij een nog levende had afgesneden, daalde terstond omlaag en trachtte medelijdend den gevallene op te heffen. Doch nu begon het lijk hard op te lagchen; en Vikrama, begrijpend dat hij met een Vetâla, of duivel te doen had, die in lijken huist(*), riep hem onverschrokken toe:

- 'Kom! wat valt hier te lagchen? Gij gaat terstond met mij mede!'

Doch het ligchaam, met den duivel er in, lag al niet meer op den grond, en, toen de Koning omhoog staarde, zag hij 't weer aan den tak hangen. Nogmaals klom hij in den boom, sneed het lijk weer af, en stilzwijgend het op zijn schouder ladend, begon hij langzaam den terugtogt.

- 'Vorst! - zei nu de duivel die in het lijk op zijn schouder zat, - gij hebt nog een langen weg! Daarom wil ik u den tijd korten met een verhaal. Luister!

II.

'In een land niet ver van hier leefde eens een zeer schoone en rijk begaafde Prins, die een trouw en een verstandig vriend had in den zoon van den eersten minister zijns vaders.

Met dezen ging hij eens op de jagt; en, nadat zij verscheiden leeuwen hadden afgemaakt, kwamen beide aan een groot en eenzaam woud. Dieper daarin doordringend vonden zij eene plek, die door de natuur zelve aan de dienst van den God der liefde gewijd scheen, zoo heerlijk was de aanblik en zoo welluidend klonk er de zang van den nachtegaal. Hoog geboomte met zacht door den wind bewogen gebladerte bood er eene koele schaduw, en van onder het digte loofdak werd het oog een kristalhelder meer gewaar, met veelkleurige lotus-bloemen omzoomd.

Terwijl nu de beide jongelingen zich een oogenblik onder het geboomte neder zetten om te rusten, vertoonde zich eensklaps aan den oever een beeldschoon meisje, met hare gezellinnen daar gekomen om te baden. Een heller lichtglans nog dan te voren scheen er uit te stralen over het meer, en frisscher en kleuriger lotus-bloemen nog schenen er te ontluiken op de plek die de ligte voet der maagd had aangegeraakt. En met haar liefelijk gelaat de schoonste bloemen beschamend, veroverde zij terstond het hart van den jeugdigen koningszoon. Vol van blijde verrukking zag hij haar in de oogen, en niet onopgemerkt liet hem ook de schoone. En toen hij nu, haar gadeslaande,

(*) De vetâla, of bhoêta, behoort wel is waar tot het het ras der daemonen, maar is daarom nog niet altijd een booze geest. Onze vetâla blijkt dan ook, in 't vervolg van het verhaal, volstrekt geen kwaadaardige duivel, maar eer als zijn naneef de Diable boiteux, een soort van grappenmaker te zijn.

zijn medgezel luid genoeg om door haar gehoord te worden vroeg: - 'Wie dat toch wel zijn mag?' wist zij door middel van zinnebeeldig gebaar te kennen te geven wie en van waar zij was. Aan haar oor namelijk hechtte zij een lotus-bloem, speelde een oogenblik met een keten van ivoren kralen die zij om den hals droeg, en stak vervolgens een anderen lotus in hare lokken, terwijl zij daarbij, blijkbaar eveneens met eene bepaalde bedoeling, de hand op het hart legde. De verliefde Prins echter, wat moeite hij zich ook gaf om al die gebaren te ontraadselen, begreep er niets van; de verstandige ministerszoon daarentegen had het dra gevat. Inmiddels vertrok het jonge meisje met hare gezellinnen, en de Prins keerde met zijn vriend naar huis terug.

In de residentie teruggekeerd, scheen hij gansch en al zijn verstand te hebben verloren, en voelde hij zich diep ongelukkig nu hij maar niet kon ontdekken, hoe hij zijne beminde weêr zou vinden. Toen dan ook zijn vriend hem vroeg, wat hem deerde, en verzekerde dat de schoone zoo moeilijk niet uit te vinden zou zijn, antwoordde hij gansch ontmoedigd:

- 'Maar hoe wilt gij, dat wij haar vinden, als wij noch haar naam, noch hare woning, noch hare familie kennen? Wat zoekt ge mij dan te troosten met ijdele woorden?'

Lagchend sprak hierop de zoon van den minister:

- 'En hebt gij dan niet begrepen wat zij zelve u te kennen gaf? Toen zij een lotus aan haar oor hing, wilde zij daarmeê zeggen: Ik woon in het rijk van Karnôtpala(*). Met hare ivoren kralen spelend, zeide zij: Weet dat ik de dochter van een olifant-temmer ben(†). Een andere lotus-bloem in hare lokken vlechtend, noemde zij haar naam: Padmavatî(§). En door eindelijk de hand op het hart te leggen, gaf zij u te kennen: Ik wil de uwe zijn! In het land van Kalinga nu heerscht een Koning, Karnôtpala genaamd. Die Koning heeft tot gunsteling een beroemden olifant-temmer, en de dochter van dezen is Padmavatî. Gij ziet derhalve, dat de verloren gewaande nog al gemakkelijk zal zijn op te sporen.'

Zeer verheugd met deze verklaring, zeide de Prins zijn wijzen vriend hartelijk dank voor zijne hulp; en, na zich verder met hem beraden te hebben, toog hij, onder voorwendsel van ter jagt te gaan, op nieuw met hem uit om de schoone Padmavatî te gaan opzoeken. Paarden snel als de wind bragten hen spoedig naar het rijk van Kalinga. In de hoofdstad aangekomen, namen zij hun intrek in het huis van eene

(*) *Karna* beteekent "oor"; *oetpala*, "een lotus-bloem." Zamengesteld wordt het woord: *Karnôtpala.*

(†) *Dantaghâta*, ('t geen Lassen in de door hem uitgegeven bewerking van het verhaal voor een eigennaam aanzag). Eigenlijk meer eene waardigheid, een "hof-charge," dan een beroep.

(§) *Padma:* "lotus-bloem," *Padmavatî* is mede een naam van de godin der schoonheid.

oude vrouw, en vroegen deze, nadat de ministerszoon de paarden gevoerd en hun te drinken gegeven had, of zij den olifant-temmer des Konings ook kende.

- 'Wel! dat geloof ik! - antwoordde het moedertje, - ik zelve ben zijne voedster geweest, en thans belast met de zorg zijner dochter Padmavatî. Als de heeren soms eene boodschap aan hem of aan zijne dochter hebben, wil ik ze gaarne bezorgen; maar zooals ik er op 't oogenblik uit zie kan ik moeilijk over straat gaan; mijn zoon, die een slechte jongen is, heeft mij juist zoo even mijn opperkleed gestolen.'

Terstond nam de zoon van den minister zijn eigen opperkleed, en, het aan de oude vrouw gevend, zeide hij:

- 'Neem dit, maar bewijs ons dan ook de dienst welke wij u te vragen hebben! Ga naar Padmavatî en meld haar: De Prins, dien gij aan het meer ontmoet hebt, is hier gekomen, en heeft mij in vertrouwen tot u gezonden om u zijne komst te melden.'

Al dadelijk bemerkend, dat zij met rijke en voorname heeren te doen had, die het ook wèl met haar voor hadden, toog de oude terstond naar de dochter van den olifant-temmer, en kwam spoedig, doch luid weenend, terug.

- 'Ik heb haar uwe komst gemeld, - zeide zij tot de beide jongelingen, - maar naauwelijks had ze mij aangehoord, of, in toorn ontstoken, doopte zij hare beide handen in kamfer, en zette mij toen hare tien vingers op het gezigt. Zóó mishandeld kom ik nu hier terug. En ziet het zelf, heeren! dat ik waarheid spreek. Daar staan nog de teekenen van hare vingers op mijne wangen!'

Toen de Prins dit vernam dacht hij niet anders of zijn gansche aanzoek was mislukt; maar de slimme ministerszoon wist hem spoedig weer te troosten:

- 'Bedroef u niet! - zeide hij, - ziet gij dan niet wat de voorzigtige Padmavatî u te kennen geeft? - Wacht, - zegt zij, - terwijl de maan nog in 't opkomen is, deze tien eerste heldere nachten.'

Na den Prins dus gerust gesteld te hebben, ging de ministerszoon met een goudstuk naar de markt, en kocht voor de oude vrouw eene menigte lekkernijen, welke zij, om den tijd te korten, met haar opaten. En toen nu de tien dagen voorbij waren, zond de vriend des Prinsen de oude op nieuw naar Padmavatî om nader berigt(*).

En ditmaal werd de boodschapster zeer vriendelijk ontvangen, en den ganschen dag door Padmavatî op allerlei lekkers onthaald. Toen zij echter des avonds naar huis wilde gaan, vernam men eensklaps een angstgeroep op de straat: - 'Red u, bergt u!' - riep het

(*) Wat hier in den tekst volgt herinnert te zeer aan het bekend symbool van de Dame aux Camélias dan dat het ook in eene minder vrije vertolking niet ter wille van het kiescher oor van den Hollandschen lezer onvertaald zou zijn gelaten. Zeer zelden komt overigens in deze verhalen iets voor, wat kieschheidshalve moet worden weggelaten.

volk, - daar is een olifant losgebroken en trapt de lieden onder den voet!' En bezorgd sprak nu Padmavatî tot de oude vrouw:

- 'Gij kunt daar niet langs gaan waar die losgebroken olifant rondloopt. Maar ik zal u hier achter uit het venster aan een koord naar beneden laten in den tuin; klim daar in een boom, bestijg langs dien weg den muur; en, laat ge u dan weêr langs een boom aan de andere zijde af, dan kunt gij veilig naar huis terugkeeren.'

Daarop liet zij met behulp van hare dienaressen de oude vrouw uit het venster dalen, en deze, langs den aangewezen weg teruggekeerd, meldde haar wedervaren aan de beide vrienden.

- 'Inderdaad, mijn Vorst! - riep de ministerszoon blijde uit, - het geluk bekroont uwe wenschen! Nu is u terstond de regte weg aangewezen om tot haar te komen. Aarzel dan ook niet, reeds heden avond er gebruik van te maken.'

Gretig nam de Prins den vriendenraad aan, en tegen den avond gingen beide, langs den weg dien de oude hun aanwees, naar den tuin. Daar zag de Prins werkelijk het koord uit het venster hangen, door de dienstmaagden die al naar hem stonden uit te zien, daar vastgemaakt. Snel klom de Prins over den muur, en langs het koord omhoog, en drong spoedig met behulp der dienaressen in de binnenvertrekken zijner beminde door. De ministerszoon ging, toen hij den Prins veilig binnen zag, naar zijne woning terug.

Lange en gelukkige dagen bragt de koningszoon nu in de woning der schoone Padmavatî door, met wie hij zich plegtig naar de regelen van het Gandharven-huwelijk(*) verbond. Eindelijk echter zeide hij tot zijne beminde:

- 'Mijn vriend, de zoon van onzen eersten minister, wacht mij niet ver van hier in het huis der oude voedster. Ik kan hem daar niet voortdurend alleen laten; maar, al dien ik hem nu wel eens te gaan opzoeken, ik kom toch spoedig, liefste! bij u terug.'

De slimme Padmavatî intusschen vroeg hem:

- 'Zeg eens, mijn beste Prins! hebt gij zelf de teekenen verklaard welke ik u deed geworden, of heeft die ministerszoon ze voor u ontraadseld?'

- 'Inderdaad, - antwoordde hij, - ik wist ze zelf niet te best te verstaan; maar door hem, die een wonder van wijsheid is, werden ze mij volkomen uitgelegd.'

- 'En waarom, - vroeg zij, - mij dat niet eer verteld? Uw vriend is immers de mijne. En dat zal hem terstond blijken; ik wil hem ten bewijze van mijne vereering door mijne dienstmaagd geurige spijzen doen aanbieden.'

(*) Het Grandharven-huwelijk is eene echtverbindtenis, die geene andere ceremonie vereischt dan de wederzijdsche trouwbelofte der echtgenooten, maar daarom, in zedelijken zin, toch niet minder bindend dan eenige andere, naar een der Vedische ritualen gesloten; in elk geval geenszins wat wij gewoon zijn eene voorbijgaande 'liaison' te noemen.

Des nachts verliet daarop de Prins de woning zijner jonge vrouw langs den weg, dien hij gekomen was, en kwam dra bij zijn vriend terug. En onder meer andere dingen vertelde hij ook, hoe opgetogen zijne beminde was toen hij haar van zijne slimheid in het uitleggen der teekenen verhaald had. De ministerszoon echter betwijfelde of hij daar wèl aan had gedaan.

Inmiddels ging de nacht onder velerlei gesprekken voorbij; en 's anderen daags, nadat de schemering weêr was ingevallen, kwam er eene dienstmaagd van Padmavatî met keurig toebereide spijzen, en bood ze den ministerszoon aan, doch meldde tevens den Prins, dat hare meesteres hem wachtende was terwijl zijn vriend het maal nuttigde. Toen zij echter was heengegaan, sprak deze:

- 'Zie eens, mijn Vorst! ik wil u eens iets merkwaardigs laten zien!'

En meteen wierp hij een stuk van het eten aan een hond toe, die daar toevallig rondliep. Het dier verslond het toegeworpen brok, doch viel terstond dood neder.

- 'Hoe! wat beteekent dat?' - riep de Prins verschrikt uit.

- 'Ik zal het u ligt verklaren, - antwoordde zijn vriend; - uwe liefste heeft uit mijne verklaring van teekenen ontdekt, dat ik nog al zoo onnoozel niet ben, en u nog wel eens het een en ander weet aan en af te raden; en nu is zij blijkbaar bevreesd, dat ik u weêr van hier zou wegtroonen, in elk geval dat zij niet genoeg de baas zou zijn, zoo lang ge mij aan uwe zijde bleeft houden. Wees nu daarom echter niet te zeer op haar vertoornd, en wijt alles aan hare liefde. Uw vriend zal inmiddels een waakzaam oog houden, voor u en ook voor haar.'

- 'Waarlijk, - antwoordde de Prins, - gij verdient de wijsheid in persoon te heeten'....

Doch, terwijl zij daar zoo stonden te praten hoorde men buiten op straat luid jammeren en weeklagen: - 'Ach! wat een ongeluk! - riep de menigte, - daar is de zoon van den Koning, de teêr beminde zoon van Karnôtpala eensklaps gestorven!'

- 'Zie, dat treft nu weêr uitnemend! - zeide de ministerszoon, na zich een oogenblik bedacht en spoedig een middel verzonnen te hebben, zoowel om de schaking van Padmavatî te bevorderen als om haar van zijn kant eens eene kleine les te geven(*), - nu staat de kans schoon voor ons! Ga in den nacht naar de woning van Padmavatî; geef haar dezen slaapdrank in, tot zij bedwelmd wordt; druk dan met een scherp en gloeijend gemaakt ijzer, dat ik u insgelijks geven zal, een ligt teeken op hare zijde; neem vervolgens van hare juweelen

(*) Deze tusschenzin staat niet in den tekst; maar de bijvoeging kwam ons niet geheel overtollig voor, om terstond reeds, in den zin dien de schrijver waarschijnlijk bedoeld heeft, en in verband met het voorgaande, de verdere handelingen der beide vrienden eenigzins nader te motiveren.

en versierselen mede wat gij vinden kunt, en kom daarmede hier terug.'

Snel zocht hij een fijne kromme drietand en gaf die aan den Prins, die er meê naar het huis van Padmavatî trok, en, na verloop van eenigen tijd, na gedaan te hebben zooals zijn vriend hem had aangeraden, tot hem terugkeerde.

Den volgenden morgen kleedde zich de ministerszoon in het gewaad van een boeteling en den Prins in dat van een leerling, en zeide:

- 'Neem thans dit parelsnoer, dat gij aan Padmavatî ontroofd hebt, en ga daarmede naar de markt, als om het te verkoopen. Vraag echter een zóó hoogen prijs dat niemand het koopt, maar loop er vooral meê rond zoodat iedereen het goed ziet. En vertel dan aan een elk, dat uw leermeester het u gegeven heeft om het te koop te biebieden, totdat eindelijk de stadswachters u bemerken en u gevangen nemen.'

De Prins ging nu, als leerling gekleed, het parelsnoer op de markt rondventen, tot hij inderdaad gevangen werd genomen door de stadswachters, nadat zich inmiddels het gerucht verspreid had, dat het parelsnoer van de dochter des olifant-temmers door dieven was ontvreemd. Terstond werd hij voor den stadsregter gevoerd, die, zijn gewaad in aanmerking nemende, hem vriendelijk vroeg, van waar hij het gestolen tooisel had. De Prins in zijne vermomming antwoordde, dat het hem gegeven was door zijn meester.

Hierop begaf zich de stadsregter zelf tot dezen, groette hem eerbiedig en vroeg hem, hoe dat parelsnoer in handen van zijn leerling kwam.

- 'Ik ben, gelijk gij ziet, een boeteling, - antwoordde de slimme vogel, - en gewoon in de bosschen rond te zwerven. Toevallig nu hier gekomen en gedurende den nacht op de begraafplaats vertoevend, zag ik daar eene gansche schare van heksen(*) omdolen. En in haar midden zag ik den jongen zoon des Konings, die door eene van haar medegesleept, daarop gewurgd, en eindelijk aan Doergâ(†) ten offer gebragt werd. In haar roes kwam de heks ook op mij toeloopen, en wilde mij, terwijl ik daar zat te bidden, mijn rozenkrans ontstelen; maar met een scherpe drietand, die ik door middel van eene tooverspreuk eensklaps gloeijend maakte, brandde ik haar toornig een teeken op de zijde, terwijl ik haar tevens dit parelsnoer van den hals rukte. En vermits een asceet, die alle wereldsche dingen veracht,

(*) Yoginî's, eene soort daemonen, die even als hare broeders, de vetâla's, zich op begraafplaatsen en slagvelden met lijken bezighouden en er allerlei rare dingen meê uitvoeren.

(†) De gemalin van Çiva. Eigenlijk eene volksgodheid, voornamelijk onder de bergbewoners van Hindostan, die behagen in bloedige offers en vooral ook in den zelfmoord schept. In de volkssprookjes speelt zij gemeenlijk eene belangrijke rol; en zoo ook in deze vertellingen. Den dichter zelven is 't intusschen blijkbaar evenmin ernst met haar als met zijne heksen en duivels. Ook de rol van Doergâ is in vele zijner verhalen eer een komische dan tragische te noemen.

daar nu niets meê kan uitrigten, zoo heb ik het aan mijn leerling gegeven om het te verkoopen.'

Na met allen ernst dit verhaal te hebben aangehoord, begaf zich de stadsregter tot den Koning. Ook deze beschouwde opmerkzaam het kleinood, liet de voedster van Padmavatî roepen en vernam van deze dat werkelijk het juweel aan hare meesteres was ontstolen en dat het teeken van de drietand op hare zijde zigtbaar was.

- 'Die heks heeft mijn zoon geroofd!' - riep hij, niet langer twijfelend uit, ging zelf tot den als boeteling verkleeden ministerszoon, liet na hem gehoord te hebben, Padmavatî vatten en verbande haar op aanraden van 's Prinsen vriend, maar tot groot verdriet van hare ouders, uit het land.

De schoone bannelinge werd nu, schijnbaar eenzaam en hulpeloos in het woud gejaagd, maar de ministerszoon waakte over haar, en 's anderen daags kwam hij met den Prins, nadat zij hunne vermomming afgeworpen en hunne vlugge rossen bestegen hadden, de bedrukte spoedig troosten. Snel zetten zij haar te paard en reden met haar naar hun land terug. En lang nog leefde de Koningszoon daar gelukkig met haar. De olifant-temmer evenwel, in de stellige meening dat zijne dochter door wilde dieren in het woud verslonden was, stierf weldra van verdriet, en spoedig volgde hem zijne vrouw in het graf.'

Dus besloot de duivel zijn verhaal. Maar nu zeide hij tot den Koning op wien schouder hij zat:

- 'Los mij nu dezen twijfel eens op, o Vorst! Wie had hier schuld aan den dood der beide ouders? De zoon van den minister? Of de Prins? Of Padmavatî? Zeg mij dit, meest wijze onder alle Koningen! En zoo gij het weet en 't mij niet zegt, dan, - bij de toovermagt mij als Koning der vetâla's verleend! - dan springt uw hoofd terstond in duizend stukken!'

Door die bewering niet weinig verschrikt, antwoordde de Koning:

- 'Heer aller toovenaren! hoe zou ik het weten? De schuld van den dood der ouders lag aan geen van drieën, maar aan den Koning Karnôtpala.'

- 'Hoe dat? - vroeg de duivel, - die drie waren toch de oorzaak er van. Of is het dan de schuld der kraaijen als de ganzen het brood opeten?'

- 'Toch hadden niet zijlieden de schuld, - hernam Koning Vikrama, - want de ministerszoon behartigde slechts de belangen van zijn Vorst, en deed daar natuurlijk wèl aan; en Padmavatî en de Prins waren nu eenmaal verliefd, en wisten dus ook niet anders te handelen, daar toch verliefden zich met niets anders plegen te moeijen dan met zich zelven; maar de Koning Karnôtpala toonde zich onbedreven in de regeerkunst door niet behoorlijk de gangen zijner onderdanen te laten nagaan, niet te weten wat streken er in zijn eigen hoofdstad werden uitgevoerd, en dus niet te zorgen dat hij achter de waarheid

kwam. En omdat hij in deze zaak zonder nadenken handelde, draagt hij ook alleen de schuld.'

Passend als dit antwoord van den Koning ook was, hij verloor, door zijn stilzwijgen te verbreken, terstond zijne magt over het lijk met den vetâla(*). Onmiddellijk toch nadat hij gesproken had, gleed het van zijn schouder, en wat Koning Vikrama ook rondzag, hij bespeurde het nergens meer. Nu begreep hij, dat het wel weêr bij den boom zou zijn; en, derwaarts teruggekeerd, vond hij 't er inderdaad al jammerend op den grond liggen. Nogmaals maakte hij zich van het ligchaam meester, laadde het op zijn schouder en begon weêr stilzwijgend den togt.

- 'Vorst! - sprak de duivel nogmaals in het lijk, - gij hebt u geene geringe moeite op den hals gehaald, en de weg is nog altijd even lang. Daarom wil ik u den tijd korten met een verhaal. Luister!

III.

'Aan den oever van een heiligen stroom woonde eens een vrome kluizenaar met zijne vrouw. Hun werd een dochter geboren, zóó schoon, dat de Schepper zelf, toen hij haar gevormd had, zich schaamde over de hemelnymfen die hij voormaals in 't aanzijn riep.

Toen nu dit meisje in den eersten bloei harer jeugd was, kwamen er uit het naburig land drie voortreffelijke brahmanen-zonen, en elk hunner vroeg den kluizenaar zijne dochter ten huwelijk, daarbij verklarende, niet langer te kunnen leven zoodra een der beide anderen haar erlangen mogt. Maar daarom juist durfde nu de vader haar aan geen van drieën schenken, beducht als hij was voor het leven der beide anderen. En zoo bleef dan de dochter ongehuwd; maar de drie brahmanen-zonen deden eene gelofte, nimmer van haar te scheiden, en bleven mitsdien nacht en dag vertoeven nabij de woning van den kluizenaar.

Onverwachts echter werd het meisje door eene harde koorts aangetast, en stierf kort daarna. Diep bedroefd tooiden nu de drie brahmanen-zonen de jonge doode voor de laatste plegtigheid, en, het lijk naar de begraafplaats vervoerd hebbende, legden zij het op een brandstapel en deden het weldra in de vlammen vergaan. Een hunner bouwde toen bij de begraafplaats eene kluis, maakte zich van de asch der beminde een leger, en bleef daar leven van aalmoezen. De tweede verzamelde wat er van hare beenderen was overgebleven, en

(*) Terwijl op verscheiden andere plaatsen de tekst eenigszins verkort is weêrgegeven, scheen hier, als in enkele andere gevallen, eenige uitbreiding wenschelijk voor de duidelijkheid.

begaf zich daarmede op weg naar den Ganges. De derde werd een rondzwervend boeteling en toog uit naar verre landen.

Op zijne tochten nu kwam degene die op reis was gegaan, eens aan een dorp, waar hij gastvrij werd ontvangen in de woning van een brahmaan. Juist zou hij daar met het huisgezin het middagmaal gaan gebruiken toen een der kinderen begon te schreijen; en nadat de huisvrouw te vergeefs gepoogd had den knaap tot bedaren te brengen, greep zij in toorn hem bij de schouders en wierp hem in het vlammend vuur, 't welk den kleine spoedig tot asch verteerde.

- 'Hu! wat schrikkelijk bedrijf! - riep de boeteling uit, terwijl hem de haren te bergen rezen, - ik ben hier zeker in het huis van een boozen geest(*) verdwaald. Neen! ik wil hier niets eten, waar zoo iets geschieden kan!'

- 'Wees gerust! - zeide echter de gastheer, - wij willen u eens doen zien hoe wij dooden opwekken door de kracht van tooverspreuken.'

En, een boek nemende, wierp hij onder 't lezen van zeker formulier een handvol stof in de asch; en onmiddellijk stond de knaap weêr levend voor hem.

Daarop zette de boeteling zich wel voldaan met den brahmaan aan den disch; en toen nu, na het maal, de gastheer zijn tooverboek aan een spijker had opgehangen, en zelf, als zijn gast, zich ter ruste had gelegd, stond deze omstreeks middernacht zachtjes op, maakte zich, terwijl de andere sliep, voorzigtig meester van het dooden bezwerend boek, en vlugtte ijlings van daar.

Nacht en dag reisde hij door en kwam eindelijk op de begraafplaats terug, waar de asch zijner beminde rustte. Op hetzelfde oogenblik echter zag hij daar ook den tweede aankomen, die hare beenderen in den Ganges had geworpen; en te zamen gingen zij nu tot den derde, die zich een leger van hare asch had gemaakt.

- 'Doe open, - riepen zij, de kluis gesloten ziende, - wij komen de doode weder opwekken!'

Dadelijk opende de kluizenaar zijne kluis, en de boeteling, zijn tooverboek opslaande, wierp een handvol stof in de asch en zeide uit het boek het formulier der doodenbezwering op. En onmiddellijk verrees de jonge maagd, schooner dan ooit en als door goudglans omstraald, voor hun oog.

Thans evenwel, haar weêr levend ziende, kregen de verliefde brahmanen ook aanstonds weêr twist over haar bezit.

- 'Door mijne tooverspreuk is zij opgewekt, - sprak de een, - dus zij is ook de mijne.'

(*) Een Rakshasa. Weder een ander soort van daemonen, maar in 't geheel geen grappenmakers. In 't Fransch ware het woord misschien nog het best, namelijk door "ogre" te vertalen althans hier. Râvana, de Koning van Lauka (Ceylon), dien de beroemde held Râma overwon, heette Vorst der Rakshasen.

- ‘Neen! - zei de andere, - door de wonderwerking van den heiligen Ganges, waarin ik hare beenderen wierp, heb ik ze tot de mijne gemaakt.’

- ‘Ik, - sprak de derde, - ik bewaakte hare asch, en daarom is en blijft zij de mijne ook.’

- ‘En thans, o Koning! - dus besloot de duivel zijn verhaal, - beslecht gij nu dezen strijd! Wiens vrouw moest zij nu zijn? Weet gij 't, en zegt het niet, uw hoofd, - gij kent de straf! - vliegt straks in honderd stukken uiteen!’

Zonder aarzelen antwoordde Koning Vikrama:

- ‘Degene, die, haar betreurend, heenging, en later door de tooverspreuk haar opwekte, werd door die daad haar tweede vader, niet haar echtgenoot; de ander, die hare beenderen in den Ganges wierp, zou haar zoon mogen heeten; maar hij, die hare asch tot zijn leger makend, haar trouw bleef tot in den dood, en haar ter wille boete deed op haar graf, die is ook haar ware echtgenoot; want hij gedroeg zich gelijk het een trouwen minnaar betaamt.’

Met dit antwoord, zoo passend het ook zijn mogt, had echter de Koning ook het stilzwijgen weêr verbroken, en terstond gleed het lijk van zijn schouder, en verdween. Maar, zijne belofte aan den bedelmonnik getrouw, ging Vikrama het onmiddellijk terug halen bij den boom.

- ‘De weg blijft nog altijd even lang, o Koning! - sprak nu de duivel, in het lijk weêr op 's Vorsten schouder gezeten, - dies, luister naar een nieuw verhaal!

IV.

‘Er was eens een Koning, die een zeer verstandigen papegaai had. En de zoon van dien Koning huwde eene Prinses, die hem een zeer verstandige lijster meêbragt. De papegaai en de lijster zaten sinds dien tijd te zamen in ééne kooi, en vertelden dikwijls veel wijze dingen aan hun meester en meesteres.

Eens zeî de papegaai tot de lijster:

- ‘Kom, liefste! deel met mij ook voeder en stok!’

Maar de lijster antwoordde:

- ‘Neen! ik wil met mannen niet te doen hebben. Zij zijn zoo slecht en ondankbaar.’

- ‘Integendeel! - hernam de papegaai, - niet de mannen, maar de vrouwen zijn boos van aard.’

Een tijd lang bleven ze dus twisten, doch besloten eindelijk, den Prins de beslechting van den strijd op te dragen. De Prins zette zich met hen in zijns vaders raadzaal, vernam waarover de twist liep, en vroeg toen aan de lijster:

- ‘Waarom zegt gij dat de mannen zoo slecht zijn?’

- ‘Luister! - antwoordde zij, en verhaalde aldus:

‘Er was eens een rijk koopman, die een éenigen zoon had. Na den dood zijns vaders liet deze zich door spelers en andere losbollen tot een slecht gedrag verleiden, en bragt in korten tijd zijn gansche vermogen met hen door. Toen ging hij, zich schamend over zijne armoede, naar verre en vreemde landen.

Na een tijd lang te hebben rondgezworven kwam hij eindelijk in eene stad, waar hij gastvrij door een rijk koopman werd opgenomen, die, omtrent zijne afkomst ingelicht, zooveel behagen in den schoonen jongeling vond dat hij hem zijne dochter met een deel van zijn vermogen ten huwelijk gaf. Een tijd lang leefde de jonge man wèl te vrede in het huis van zijn schoonvader, en vergat in zijn voorspoed dra het doorgestane leed.

Niet zeer lang echter of hij begon heimwee te gevoelen, en, na de toestemming van zijn schoonvader, hoewel niet zonder moeite verkregen te hebben, begaf hij zich met diens éenige, fraai voor den togt getooide dochter en eene oude vrouw om haar te bedienen, op weg. Aldra bereikte hij met zijne beide reisgenooten een digt en eenzaam woud. Daar beroofde hij zijne vrouw van hare kostbaarheden, en ging, na haar met de oude in een donker hol te hebben geworpen, van daar, om elders het gestolene te verspelen. De oude stierf spoedig van gebrek, maar de vrouwe van den speler wist uit het hol te ontkomen, en met wortels en veldvruchten zich in 't leven te houden. Van plaats tot plaats den weg vragend, kwam zij ten laatste, schoon doodelijk vermoeid, in het huis harer ouders terug. Door dezen omtrent haar wedervaren ondervraagd, verhaalde zij hun weenend, dat zij met haar echtgenoot onderweg door roovers was overvallen, dat haar man gevangen genomen en de oude vrouw gedood was, terwijl zij zelve, in een hol verscholen, aan de roovers was ontsnapt. De beide ouders troostten haar zoo goed ze konden; en zoo woonde zij weder bij hen, steeds denkend nog aan haar ontrouwen echtgenoot.

Na verloop van eenigen tijd verliet deze, na al wat hij had weêr verspeeld te hebben, op nieuw zijn land, en begaf zich weêr op weg naar zijn schoonvader, wien hij geld dacht af te dwingen door hem wijs te maken dat zijne dochter ten zijnent vertoefde. Toen hij echter in de nabijheid van de woning zijns schoonvaders kwam, zag hem van verre zijne vrouw, en, haastig hem te gemoet gaande, wierp ze zich aan zijne voeten, en deelde hem mede wat zij aan hare ouders verteld had. Niet weinig daarmeê in zijn schik, keerde hij met haar terug naar hare ouders, wien hij verhaalde hoe hij aan de roovers ontkomen was. Blijde ontvingen zij hem, en onthaalden hem feestelijk. En wederom nam hij zijn intrek in hunne woning en leefde daar weder een tijd lang gelukkig met zijne echtgenoote.

Wat vervolgens evenwel de booswicht verrigtte, laat zich naauwlijks onder woorden brengen! Eens, des nachts, toen zijne vrouw aan

zijne zijde rustte, stond hij op, doodde haar, beroofde haar van al hare kostbaarheden en vlugtte weêr heimelijk naar zijn land(*).

- 'En nu, zeg mij! - dus besloot de lijster haar verhaal, - zijn de mannen nu niet slecht?'

- 'De beurt is aan u!' - zeide evenwel de Prins tot den papegaai.

- 'Vorst! - zoo begon deze, - hoor wat ik u verhalen wil, om u te doen zien hoe slecht de vrouwen kunnen zijn.

'Er was eens een ander rijk koopman, die eene zeer schoone en teêr door hem beminde dochter had. Deze gaf hij ten huwelijk aan een schoon en voortreffelijk jongeling uit eene naburige stad.

Eens nu, terwijl de dochter tijdelijk bij haar vader te huis en haar echtgenoot op reis was, zag zij een vreemdeling die haar zoozeer wist te behagen, dat zij hem heimelijk door eene harer dienstmaagden bij zich liet brengen. Sedert ontving zij, gedurende de afwezigheid van haar man, hem nacht op nacht.

Eindelijk echter kwam de schoonzoon van den koopman blijde bij zijne vrouw van de reis terug. Fraai tooide zich zijne echtgenoote tot feestelijke ontvangst van haren gemaal, doch veinsde, toen hij des nachts in hare vertrekken haar kwam opzoeken, in diepen slaap te zijn. Hij inmiddels, vermoeid van de reis, sliep spoedig werkelijk in. Daarvan maakte nu zijne vrouw, terwijl het gansche gezin in diepe rust was, gebruik om het huis te verlaten, en haar minnaar te gaan opzoeken, dien zij op eene eenzame plek buiten de stad had bescheiden.

Maar juist terwijl zij zich daartoe gereed maakte, kwam er een dief, die een gat in den muur had gebroken om hare versierselen te stelen, in huis. Zij, wel is waar, bemerkte hem niet; maar hij zelf was toch in zijne plannen gestoord, en wist nu niets beters te doen dan haar te volgen, en te zien waar zij heen zou gaan.

Met een ruiker in de hand dan begaf zij zich, terwijl de dief haar ongemerkt volgde, naar een afgelegen tuin, waar zij haar minnaar meende te vinden. Daar evenwel aangekomen, zag zij met grooten schrik het lijk van haar beminde, die inmiddels door de stadswachters voor een dief aangezien en door hen opgeknoopt was, aan een boom hangen. Jammerend stortte zij ter aarde; doch een wijl daarna zich weêr oprigtend, ging zij naar den boom, en sneed het lijk van haar minnaar af, om het met bloemen te bekransen. Toen zij hem echter nog eenmaal wilde omhelzen, en zich voorover boog om hem te kussen, voer er plotseling een duivel, een vetâla, in het ontzielde

(*) De hoofdtrekken heeft dit verhaal met de geschiedenis van Nala en Damayantî, een van de beroemdste en ook schoonste episoden van het Mâhabhârata, gemeen. Uit een aesthetisch en ook uit een moreel oogpunt evenwel kan de hier medegedeelde vertelling niet in de verte zelfs met het evenbedoelde, meesterlijke dichtwerk vergeleken worden, waarvan het slot ook gansch anders en volkomen bevredigend is.

ligchaam en beet haar eensklaps den neus af. Hevig verschrikt en door de pijn ontsteld, liep zij haastig weg, doch op de gedachte of haar minnaar soms nog leven mogt, keerde zij nog even terug om hem nog eens aan te zien. Maar intusschen had de duivel het lijk weêr verlaten, en levenloos lag het daar vóór haar. Weenend keerde zij thans naar hare woning terug.

De dief, die dit alles heimelijk had aangezien, dacht bij zich zelven: - 'Wat zou ze nu gaan uitrigten? Want het hart der vrouwen is een grondelooze put van ongeregtigheid!' - Inmiddels bleef hij haar volgen van verre.

Zoodra nu was zij niet weder te huis bij haar nog slapenden man gekomen, of zij begon luide kreten aan te heffen:

- 'Help! - riep zij, - help! Die booswicht daar heeft mij mijn neus afgebeten!'

En terstond ontwaakte op haar geroep, even als haar echtgenoot, ook het gansche gezin, en kwam met den vader aan 't hoofd haar in allerijl te hulp. En toen nu de vader het geschonden gelaat zijner dochter zag, liet hij hevig vertoornd, zijn schoonzoon, dien hij voor den dader hield, onmiddellijk gevangen nemen. Deze van zijn kant zeide niets, en bleef zwijgen onder al de verwijten die hem naar 't hoofd werden geworpen. De dief intusschen had ook dit een en ander goed gezien, en was daarna stil zijns weegs gegaan.

Den volgenden dag voerde de koopman zijn schoonzoon en zijne verwonde dochter voor den regterstoel des Konings. En deze, na onderzoek zich van de schuld des echtgenoots overtuigd houdende, beval terstond hem ter dood te brengen.

Toen evenwel de veroordeelde onder trommelslag naar de strafplaats werd gevoerd, naderde de dief de dienaren des Konings, en zeide:

- 'Men doode geen onschuldige! Ik weet hoe alles zich heeft toegedragen. Breng mij bij den Koning en ik zal het hem mededeelen.'

Op dit zijn verzoek voor den Koning gebragt, verhaalde de dief al wat hij gezien had sinds het begin van den nacht, en zeide ten slotte:

- 'Zoo Uwe Majesteit mij niet gelooven mogt, zij late onderzoek doen naar het lijk in den tuin; men zal den neus van die vrouw nog wel in de nabijheid terugvinden.'

De Koning zond onmiddellijk zijne dienaren uit om onderzoek te doen, vernam van hen dat de dief inderdaad waarheid had gesproken, en liet daarop den schoonzoon des koopmans terstond weder in vrijheid stellen. Aan de valsche vrouw liet hij ook nog beide ooren afsnijden en verbande haar voor altijd uit het land. Den koopman strafte hij voor zijne valsche beschuldiging met het verlies van zijn vermogen, en den dief stelde hij, wel te vrede met zijn gedrag, tot stadsopzigter aan(*).

(*) Verhalen in den geest van het hier medegedeelde worden in groote menigte onder de Oostersche sprookjes aangetroffen, en hebben ook in allerlei vormen hun weg gevonden naar het Westen.

- ‘En zoo ziet gij, - dus sprak de papegaai aan het einde van zijn verhaal, - hoe slecht de vrouwen kunnen zijn.’

Maar juist toen hij deze woorden gesproken had, en de Prins nog over de zaak nadacht, nam de vloek een einde waarmede Indra hem, den papegaai, die eigenlijk een Gandharva, en de lijster die eene Apsarase(*) was, had getroffen, en, hunne ware gedaante hernemend, keerden beide te zamen naar den hemel terug. Zoodat dan hun twist onbeslecht bleef in de raadzaal des Konings.

- ‘Maar aan u dan, mijn Vorst! - sprak de duivel na zijne vertelling, - om mij te zeggen wie er nu zoo slecht zijn, de mannen of de vrouwen. Zoo gij, het wetend, niet beslist, uw hoofd, - gij zijt gewaarschuwd! - gaat te splinter!’

- ‘De vrouwen zijn de slechtste, o treflijke toovenaar! - antwoordde Koning Vikrama zonder bedenken, - want een man moge hier en daar soms boosaardig zijn, de vrouwen zijn in den regel altijd valsch en niet te vertrouwen.’

En terstond toen de Koning gesproken had, gleed het lijk van zijn schouder; maar de Koning liep het ook onmiddellijk weêr na, en van den boom het teruggehaald hebbende, laadde hij 't weêr op zijn rug.

(Slot volgt.)

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
Het boerinnetje van Liebenstein.
Door Friedrich Bodenstedt.
(*Slot van blz.* 92.)

III.

Alexander beschouwde zich reeds nu als een lid van het eenvoudige gezin; en om zoo spoedig mogelijk de toestemming zijner ouders te verkrijgen, schreef hij een langen, aandoenlijken brief aan zijne moeder, wie hij de voortreffelijke eigenschappen van Maria en zijne ongezochte kennismaking met haar, breedvoerig be-

(*) De gandharven zijn de zangers, de apsarasen de danseressen aan het hof van Indra, den Koning des hemels. In allegorischen zin beteekenen de laatste de wolken, en de eersten de winden, die de wolken door de lucht bewegen, gelijk de danseressen zich bewegen op de maat der muziek.

schreef. Hij bad haar zijne voorspraak bij zijn vader te zijn, tot wien Alexander bij deze gelegenheid zich niet durfde wenden, en over wien hij zelden met zijne nieuwe vrienden sprak, omdat hij weinig goeds van hem wist te zeggen. Er stak nog vrij wat Bojarendom in den ouden vorst; hij was minstens honderd jaren te laat op de wereld gekomen, en kon zich volstrekt niet schikken naar den democratischen geest der nieuwere tijden, die zoo gaarne het verouderde onrecht onder de menschen verbeteren wil. Dat de Keizerin Katharina, (die, hoewel zij eene duitsche was, veel meer bij de echte Russen gezien was dan Peter de Groote) honderd duizende boeren tot lijfeigenen harer veile gunstelingen had gemaakt, vond hij zeer billijk en zeer natuurlijk; dat Keizer Alexander daarentegen de boeren weder tot vrije menschen wilde verheffen, scheen den ouden heer eene groote zonde tegen God en de slavenbezitters. Alle wet en orde beschouwde hij als eene gevaarlijke bedreiging der heilige rechten van het Czaren- en Bojarendom. Hij zou zich nog liever de ooren door den Czaar hebben laten afsnijden om op zijne beurt het recht te behouden het zijne onderhoorigen te doen, dan te erkennen dat alle menschen gelijk zijn voor de wet.

Met zijne gemalin leefde hij op een vrij koelen voet. Nadat zij hem een stamhouder geschonken had, en hij geen tweeden zoon meer van haar verwachtte, was zijne belangstelling in haar geheel voorbij. Het eenige wat hem nog in zijne vrouw beviel, was hare vroomheid. ‘Godsdienst moet er zijn,’ placht hij met zulk een gewichtig gezicht te zeggen, alsof hij eene nieuwe waarheid verkondigde, die waardig was dat men er hem een standbeeld voor oprichtte. Ook vastte hij zeer nauwkeurig en gezet; hetgeen hem trouwens bij de keurige vischgerechten welke zijn kok wist te bereiden, niet moeielijk viel; en hij ging nooit eene kerk of heiligenbeeld voorbij, zonder een kruis te maken. Voor het overige was hij een drinker, in wien zelfs Peter de Groote schik zou gehad hebben, en de dorpspriester moest hem bij zijne drinkgelagen tot gezelschap dienen, zijne lange verhalen uit den goeden ouden tijd aanhooren en tot mikpunt strekken voor zijne grove aardigheden en zelfs voor de vlagen zijner drift. Het gebeurde meer dan eens dat hij den langharigen dienaar des Heeren eene flesch en een glas naar het hoofd wierp.

Nu en dan, namelijk zoo dikwijls die geld noodig had, kwam zijn broeder Demetrius, die anders altijd te Parijs of te Baden was, bij hem logeeren, en bleef dan zoo lang totdat zijne zakken weder gevuld waren, waartoe hij telkens weder een nieuw *plan de campagne* maken moest. Hij boezemde zijn ouderen broeder ontzag in, door zijne grootere kennis van de wereld, door zijne gemakkelijke, beschaafde manieren en het talent waarmede hij altijd, na lange ingewikkelde redeneeringen, waarvan zijn broeder niets begreep, tot resultaten kwam, die zijn broeder als uit het hart gesproken waren. De komst van Demetrius gaf altijd aanleiding tot feesten, waarop de naburige familiën dan genoodigd waren, aan wie de Vorst zich anders niet veel liet gelegen liggen, wijl de dames hem te opgeschikt en te vrij, de oude heeren te vervelend, en de jonge heeren te verlicht waren.

Het deed hem bijzonder veel genoegen te zien, welk een toon van meerderheid Demetrius tegen oud en jong kon aannemen; hoe hij de moeders door de dochters, en de dochters door de moeders wist te winnen; hoe hij aan de oude dames fabelachtige verhalen deed, waarbij hij altijd den mond vol had van Keizerinnen en Koninginnen; hoe hij de jonge dames door aardigheden en het aanhalen van beroemde schrijvers bekoorde, die natuurlijk zijne intieme vrienden waren, en hoe hij heimelijk met allen den gek stak.

Vorst Michaël had een bijzonder zwak voor zijn broeder, hoewel hij reeds groote sommen gelds voor hem opgeofferd had; men ziet het trouwens meer dat rijke luî het meest gesteld zijn op degenen die er het meest toe doen om hun

geld onder de menschen te brengen. Als de gasten vertrokken waren, dronk hij meestal nog een glaasje met zijn broeder na, waarbij Demetrius zich dan dapper kweet, om hem in eene goede luim te houden; want, even als de meeste spelers, gaf hij weinig om den wijn op zich zelf. Vorst Michaël liet dan gewoonlijk eene fijne flesch komen, hetgeen hij alleen deed, wanneer hij een kenner bij zich meende te hebben, of wanneer hij zijn gast bijzonder veel eer wilde bewijzen. De spinrag om de flesch was hem een onbedriegelijk teeken van den ouderdom en bij gevolg van de deugd van den wijn. Zijn leverancier had dat zwak reeds lang opgemerkt, voorzag hem steeds van de noodige spinrag en liet zich dan natuurlijk driemaal zoo duur betalen dan gewoonlijk.

Demetrius had zoo zijne eigene meening over die liefhebberij zijns broeders, doch als man van de wereld zweeg hij er over, wel wetende dat de menschen in het algemeen, en groote heeren in het bijzonder, gaarne op eene aangename manier bedrogen worden. Hij zelf bracht immers met het beste gevolg die leer bij zijn broeder in praktijk. Bij zijn laatste bezoek had hij hem eene aanzienlijke som afgetroond, om hem als aandeelhouder te winnen, voor eene onderneming, om naphtabronnen op een eiland in de Caspische zee te ontdekken, en daardoor ontzaggelijke winsten te krijgen; de onderneming gelukte in zoo ver als het geld in de zakken der ondernemers bleef hangen. Het nieuwe plan, dat hij nu weder voor zijne terugreis naar Duitschland op het tapijt bracht, was, door een huwelijk van Alexander met de dochter eener rijke gravin, de goederen van Vorst Michaël te vermeerderen. De gravin was twee jaren geleden met hare dochter Olga naar Dresden gegaan om daar de opvoeding van het meisje te voltooien. Demetrius was een oud vriend der gravin, die wel ooren naar zijn voorstel gehad had; hij had dus nu slechts nog zijn broeder voor het plan te winnen, hetgeen hem niet moeielijk viel. Hij kende den achterdochtigen aard zijns broeders, die elken voorslag welke hem met ronde woorden gedaan werd, hoofdschuddend placht af te wijzen, als vreesde hij schandelijk bedrogen te worden; terwijl hij over geheimzinnige toespelingen gaarne nadacht en hij aan een plan dat zich op die wijze langzamerhand in zijne hersens ontwikkelde, hardnekkig vasthield.

De goederen der gravin waren niet groot, doch rijk, wijl zij aan de oevers der Wolga gelegen waren, waar de scheepvaart het verkeer gemakkelijk maakte en de vischvangst rijken buit opleverde. Nu had Demetrius reeds een paar malen aan tafel met de andere gasten over die gunstige ligging der goederen van gravin Reka gesproken; doch zoo luid dat hij door zijn broeder verstaan moest worden.

‘Het is jammer dat het goed niet beheerd wordt door iemand die verstand van zaken heeft,’ zeide zijne buurman; ‘het inkomen zou er door verdubbeld kunnen worden.’

‘Nu, de gravin heeft buitendien genoeg,’ antwoordde Demetrius, ‘zij heeft minder door de boerenémancipatie te lijden dan wij, want hare visschen kunnen zich niet voor een spotprijs loskoopen, zooals onze lijfeigenen, wie wij bovendien nog land moeten afstaan.’

‘Het is en blijft eene onrechtvaardigheid die God geklaagd is,’ viel Vorst Michaël daarop in, terwijl de visschen der gravin Reka hem reeds door de van wijn benevelde hersens zwommen; ‘vroeger moest iedere boer dien ik op Obrok liet, mij minstens jaarlijks zoo veel betalen, als wij nu in het geheel voor zijne in vrijheidstelling krijgen. Hoe zal een fatsoenlijk grondeigenaar zich daarbij staande houden. Dat vraag ik u, mijne heeren.’

‘Wat zal men er van zeggen; het is en blijft eene schreeuwende onrechtvaardigheid,’ antwoordde de buurman, ernstig zijn voorhoofd rimpelende, terwijl Demetrius nadenkend toestemmend knikte.

Den volgenden dag liet Demetrius voor het diner lang op zich wachten.

‘Waar komt gij zoo laat van daan? Waar hebt ge den ganschen dag gezeten?’ vroeg zijn ongeduldige broeder, toen hij eindelijk verscheen.

De generaal Beregoff heeft mij afgehaald om mij den nieuwen vijver op het goed van de gravin Reka te laten zien; het is inderdaad de moeite waard...’

Wat heeft de generaal daarmede te maken? Wat gaat het den generaal aan?’ antwoordde de oude Vorst gemelijk.

‘Hij schijnt er bijzonder veel belang in te stellen; hij bekijkt alles met de oogen van een toekomstigen eigenaar’

‘Toekomstige eigenaar? Hoe bedoelt gij dat? Wat wilt ge daarmeê zeggen?’

‘Heeft hij dan geen huwbaren zoon?’

‘Een huwbaren zoon? Moet het dáarheen? Daar heb ik nooit aan gedacht.’

‘Die jonge Beregoff dient in de garde; hij zal ongeveer even oud zijn als uw Alexander.’

‘Neen, hij is jonger; hij is stellig een paar jaren jonger; ik weet zeker dat hij na Alexander geboren is; ik ben zelf op zijn doopmaal geweest.’

‘Hij zal in ieder geval wel oud genoeg zijn om te trouwen, of althans om zich te verloven, om den rijken buit machtig te worden.’

Vorst Michaël zweeg een oogenblik, ‘jonger dan Alexander, en toch oud genoeg om te trouwen en een rijken buit machtig te worden;’ die woorden gonsden hem onaangenaam door het hoofd; hij had tijd noodig om er de natuurlijke gevolgtrekking uit op te maken, en Demetrius gaf hem dien tijd. Eindelijk hernam Vorst Michaël, als om zich gerust te stellen:

‘Dat huwelijk is maar gekheid; Olga is immers nog een kind.’

‘Was twee jaren geleden nog een kind,’ merkte Demetrius droogjes aan; ‘zij heeft zich in dien tijd zeer ontwikkeld.’

‘Hebt gij haar gezien?’

‘Heel toevallig; kort voor mijne reis naar Duitschland; ik moest om mijn pas bij onzen gezant te Dresden zijn, waar zij woont.’

‘Ziet zij er goed uit?’

‘Allerliefst.’

De Vorst liet een paar flesschen met spinrag komen, dronk een daarvan zwijgend met zijn broeder ledig en zeide, onder het aansteken van de tweede, als bij zich zelven:

‘Dat zou eene goede partij voor Alexander zijn, als wij iets met den jongen konden uitvoeren; maar hij heeft niets van mij. Ja’, riep hij overluid; ‘als ik in zijne plaats was! Maar hij is geheel anders dan ik.’

‘Wie is anders dan gij?’ vroeg Demetrius, als of hij niets anders verstaan had.

‘Nu, Alexander bedoel ik; het zou anders eene goede partij voor hem zijn, als de jongen haar op zijne tanden had. Maar het zou toch misschien wel gaan; want trouwen moet hij toch vroeger of later.’

‘Trouwen moet hij zeker, dat spreekt van zelf,’ antwoordde Demetrius koel.

‘Nu, waarom kan hij dan niet met Olga trouwen?’ Ik zie niet in waarom niet.’

‘Dat zie ik ook niet in.’

‘Gij ziet het ook niet in? - Dat geloof ik wel; nu ik het u eerst gezegd heb! Waarom zijt gij zelf niet op die gedachte gekomen? Het lag toch voor de hand...’

‘Zoo goed voor de hand als de goederen van de gravin,’ viel Demetrius hem in de rede. ‘Maar wie denkt aanstonds aan zoo iets, als men zelf geen kinderen heeft; als ik u evenwel van dienst kan zijn in deze zaak....’

‘Ja, gij kunt mij van dienst zijn; zeker kunt gij mij van dienst zijn; want die zaak moet in orde komen en spoedig ook, vóór dat de generaal ons met zijn

zoon in de wielen rijdt. Gij zijt een oud vriend van de gravin; gij zijt de rechte man om die zaak spoedig in orde te krijgen.'

Er werd nu afgesproken dat Demetrius de jongelieden in Baden Baden bij elkander zou brengen, doch zóo, dat die samenkomst toevallig zou schijnen; Vorst Michaël liet het aan de schranderheid zijns broeders over, verder in alles naar tijd en omstandigheden te handelen.

Het mocht, zooals van zelf sprak, bij de uitvoering van het plan niet aan geld ontbreken en de Vorst toonde zich bij deze gelegenheid nog milder dan zijn broeder verwacht had; terwijl hij hem nog een aanzienlijke som beloofde, als alles naar wensch gelukt zou zijn. Demetrius wenschte dus niets liever dan dat huwelijk zoo spoedig mogelijk tot stand te brengen. Twee dagen na dat gesprek met zijn broeder was hij reeds naar Duitschland op weg. De gravin gaf terstond aan zijn voorstel, om met hem naar Baden te gaan, gehoor; doch Alexander liet, om de ons bekende reden op zich wachten en schreef aan zijn oom dat hij Liebenstein niet verlaten kon eer zijne kuur afgeloopen was. Hij wilde, eer hij Liebenstein zelfs voor korten tijd verliet, het antwoord zijner moeder op zijn smeekbrief afwachten, om te weten wat hij te hopen had. Met Maria was hij intusschen niets verder gekomen, dan wij hem reeds gezien hebben. Het meisje bleef gelijkmatig vriendelijk, doch verder ging zij nooit. Voor zijne kleine liefdebetuigingen had zij geen ooren; zij beantwoordde zijn hartstocht niet en was te eerlijk om hartstocht te veinzen; zij liet zijne kleine teederheid toe, zonder ze te beantwoorden.

In gewone omstandigheden zou hem die ongelijke verhouding op den duur ondragelijk geworden zijn; doch Alexander voelde zich dagelijks meer tot Maria aangetrokken. Eene dergelijke verhouding tot eene aanzienlijke dame zou hem waarschijnlijk wanhopig gemaakt hebben, doch nu had haar ongekunstelde tegenstand eene eigenaardige bekoorlijkheid voor hem. Hij zeide bij zich zelven: 'Zij zou mijne liefde beantwoorden, als ik geen Vorst was' en hij betreurde het dat het noodlot hem niet gegund had, haar eerst in boerenkleeding vermomd te hebben leeren kennen; zooals de ridder in de ballade, die zijne geliefde won in boersche dracht om haar daarna, zeker van haar hart, als aanzienlijke dame in zijn kasteel te brengen.

Toen Alexander eens weder met Maria bij het hek van den tuin stond, over hetwelk zij te zamen de kippen gevoêrd hadden, vroeg hij haar:

'Zoudt gij mijne vrouw hebben willen worden, Maria, als gij mij als iemand van uw stand, maar anders geheel zooals ik ben, hadt leeren kennen?'

'Zeker,' antwoordde zij, 'als uwe en mijne ouders hunne toestemming gegeven hadden.'

'Waarom wilt gij niet gemeenzamer met mij omgaan?'

'Omdat gij een voornaam heer zijt, en ik maar een boerenmeisje ben.'

'Tegenover u ben ik geen voornaam heer; ik stel u geheel met mij gelijk; waarom herinnert gij mij altijd dat ik ben wat ik niet zijn wil?'

'Omdat gij niet ophoudt het te zijn, enkel omdat gij het wilt.'

'Ik zou wezenlijk boos op u kunnen worden, om uwe stijfhoofdigheid.'

'Waarom zoudt gij boos worden, op mij die het zoo goed met u meen?' zeide zij, hem trouwhartig de hand gevende; en dan was hij weder bevredigd.

Doch het reeds lang verwachte antwoord zijner ouders kwam nog altijd niet.

IV.

Wij zullen onze lezers het tooneel besparen dat er tusschen den driftigen Vorst Michaël en zijne gemalin plaats vond, toen zij hem, zooals zij meende, in een goed oogenblik, den wensch van Alexander mededeelde.

Demetrius ontving een woedenden brief van zijn broeder, die hem verweet dat hij hem schandelijk bedrogen had. ‘Gij kunt oogenblikkelijk mijn ontaarden Alexander van die ellendige boerenmeid losrukken, en zijn huwelijk met Olga tot stand brengen; of ik trek voor eeuwig mijne handen van u en hem af!’

Na dien brief achtte Demetrius het niet geraden de kuur van Alexander, waaraan reeds lang een einde had kunnen komen, af te wachten. Vorst Michaël had zijnen broeder, tot beter begrip van zaken, den brief toegezonden, dien de verliefde jonge Vorst aan zijne moeder geschreven had; en Demetrius twijfelde er geen oogenblik aan, of zijn neef, dien hij bij gelegenheid van zijne komst te Liebenstein reeds zoo zonderling had gevonden, was volslagen krankzinnig geworden, wijl hij anders toch onmogelijk in ernst aan een huwelijk met eene boerin kon denken. Hij begaf zich onmiddellijk naar Liebenstein, om gevolg te geven aan de bevelen welke hij van zijnen broeder ontvangen had.

Hij vond Alexander niet te huis, doch wel diens ouden trouwen bediende, Peter, die hem, Alexander, reeds als kind op den arm had gedragen en hem, sedert dien tijd overal vergezeld had.

‘Wat duivel, Peter,’ riep hij, ‘wat is er toch met uw jongen heer gebeurd?’

‘De hemel weet hoe hij zoo in eens tot over de ooren op het mooie meisje verliefd is geworden;’ antwoordde de oude man, ‘maar het schijnt dat hij niet zonder haar leven kan; hij heeft mij zelfs verteld dat hij haar dacht te trouwen. Hij staat den ganschen dag bij haar op het land en rooit aardappelen of plant rapen met haar.’

‘Rooit hij aardappelen en plant hij rapen? Zegt mij eens eerlijk, Peter, gelooft gij niet dat hij zijn verstand verloren heeft?’

‘Neen, dat geloof ik niet, mijnheer. Hij is nog even verstandig en goed als hij geweest is; maar hij heeft nergens meer oogen voor als voor dat mooie meisje.’

Demetrius was niet zoo gemakkelijk van het denkbeeld af te brengen dat zijn neef niet wel bij het hoofd was; hij liet zich naar het huis van den dokter brengen, doch kon van dezen niets meer te weten komen dan Peter hem gezegd had. Het meest trof het hem dat iedereen te Liebenstein de betrekking van den jongen Vorst tot Maria voor zeer onschuldig hield, wijl het meisje zeer gunstig bekend stond en zeer geachte, brave ouders had.

Hoe ongeloofelijk Demetrius dat bericht in de ooren klonk, deed het hem toch besluiten, zoo mogelijk, zacht met zijn neef te werk te gaan. Hij liet zich door Peter naar het land brengen, waar hij Alexander inderdaad, in gezelschap van Maria en haren vader (hare moeder was te huis gebleven) bezig vond, den aardappelengrond om te woelen. De jonge Vorst werkte er met zulk een ijver op los, dat hij zijn oom in het geheel niet opmerkte, wijl hij gewoon was door allerlei nieuwsgierigen aangegaapt te worden, zonder dat hij er zich aan stoorde. Toen hij Demetrius eindelijk ontdekte, groette hij hem vrij koel; hij gevoelde geen blijdschap over het wederzien van zijn oom, en wilde die niet veinzen. Het lange uitblijven van den brief van huis had hem reeds het ergste doen denken; toen hij derhalve door de tijdingen welke Demetrius hem bracht, zijn voorgevoel bevestigd zag, was hij diep bedroefd, doch niet verwonderd. Maria zag dat hij doodsbleek werd en zijn gereedschap uit de hand liet vallen; zij sprong naar hem toe en vroeg, hem vertrouwelijk in de oogen ziende, wat hem deerde.

‘Ga meê naar huis, naar uwe moeder, dan zult gij alles weten. Dit is mijn oom, die mij bericht van mijne ouders gebracht heeft; hij zal met ons gaan.’

Maria sprak, diep ontroerd, een paar woorden met haren vader, die er door genoopt werd zijn arbeid te staken en met haar naar huis te gaan. Hij nam de gereedschappen over den schouder en ging met Maria vooruit. Alexander liet zich lijdelijk door zijn oom Demetrius aan den arm medevoeren; hij sprak geen

enkel woord onder het loopen, hoe dikwijls zijn oom hem ook aansprak. Maria keek telkens naar hem om, groote tranen stonden haar in de oogen.

De moeder was in de keuken bezig, toen de stoet aankwam. Zij liet haar werk liggen en ging naar de zindelijke huiskamer, waar een bijbel op de tafel lag, op welke laatste tevens een ruiker versche bloemen stond. Demetrius groette haar met vriendelijke hoogachting; hij stond geheel verbaasd over hare schrandere gelaatstrekken en hare heldere fraaie oogen.

'Het spijt mij,' zeide hij, 'dat ik als een brenger van kwade tijdingen hier in huis kom. Mijn neef, wiens liefde voor uwe dochter mij nu niet onbegrijpelijk meer is, heeft zijne ouders om hun zegen gevraagd, op zijn huwelijk met haar; maar zijn vader, mijn broeder, had reeds anders over hem beschikt en geeft zijn zegen op een huwelijk met uwe dochter niet.'

'Dat heb ik van het begin af gedacht, en het ook terstond aan mijnheer gezegd; want het was niet waarschijnlijk dat een rijk Vorst zijn eenigen zoon zou vergunnen met een eenvoudig boerenmeisje te trouwen, dat niet in de groote wereld past, wijl zij er niet voor opgevoed is. Dat ik desniettemin den jongen heer vergund heb dagelijks met mijne dochter om te gaan, en ons huis als het zijne te beschouwen, deed ik, omdat ik wist dat ik op mijne dochter vertrouwen kon, en op den jongen heer ook; want een zoo goed en braaf mensch heb ik nog nooit ontmoet. Men kan het hem op het eerste gezicht aanzien, dat er geen valsch haar aan hem is; *hij* kan geen oneerlijke bedoelingen hebben; *hem* kan iedere moeder gerust haar kind toevertrouwen.

Ik heb mij nogtans dikwijls afgevraagd, of het geen zonde was, zich, al is men ook volmaakt onschuldig, aan de praatjes der menschen bloot te stellen, die nu eenmaal niet te vermijden zijn als een man en een meisje dikwijls bij elkander komen; maar ik kon het niet over mij verkrijgen de jonge lieden te scheiden, omdat ik zag dat de jonge heer zich zoo gelukkig bij ons voelde en liever met ons omging dan met zijns gelijken. Hij heeft uren lang met mij gekeuveld, zonder dat Maria er bij was en ik heb niet gemerkt dat hij zich verveelde. Als hij niet van zulk een hooge afkomst was, zou mij geen schoonzoon liever zijn dan hij, want hij heeft Maria waarlijk lief en zij mag hem gaarne lijden; maar de afstand is te groot; hij begrijpt haar niet en zij begrijpt hem niet.'

De oude man knikte van tijd tot tijd toestemmend, alsof hij zeggen wilde: 'mijne vrouw spreekt geheel naar mijn hart, ik kan het alleen maar niet zoo duidelijk uitdrukken als zij.'

Demetrius gevoelde bij de woorden der vrouw iets, wat hij in langen tijd niet gevoeld had: achting voor de menschen. Hij had eigenlijk niets meer te zeggen; want alles wat er gezegd moest worden, was reeds gezegd en datgene wat hij zich voorgenomen had te zeggen, paste niet op den toestand zooals hij dien vond. Hij zag duidelijk dat er van den kant der ouders niets gebeurd was, dat het plan verried om den jonkman aan Maria te koppelen en de woorden welke hij nu tot hare moeder richtte, kwamen hem oprecht uit het hart.

'Gij zijt de braafste vrouw,' zeide hij, 'die ik ooit ontmoet heb; de treurige plicht die op mij rust om het jonge paar te scheiden, wordt er mij te zwaarder om. Indien ik maar de geringste hoop had, dat ik het hart van mijn broeder zou kunnen vermurwen, zou ik alles beproeven wat in mijn vermogen stond om het jonge paar gelukkig te maken, in plaats van hen te scheiden. Maar ik ken mijn broeder.... daar

is de brief van uw vader,' ging hij, na een oogenblik nadenkens voort, zich tot Alexander wendende; 'lees en oordeel dan zelf.'

Eene huivering voer den jongen Vorst, onder het lezen van den brief, door de leden; hij kon hem niet uitlezen; hij hield op bij de regels waarin zijn vader zijn vloek over hem uitsprak, indien hij de boerenmeid niet liet loopen.

De Russen hechten nog sterker aan het vierde gebod dan andere volken; al had

Alexander zich nooit zoo aan zijn vader gehecht gevoeld als aan zijne moeder, hij was toch altijd een liefhebbende gehoorzame zoon geweest. De brief bracht hem geheel buiten zich zelven.

'Dat heb ik niet verdiend,' riep hij, woest opspringende, 'den vloek van mijn vader heb ik om mijne liefde niet verdiend! O, God! o, God, laat mij niet waanzinnig worden!'

Toen viel hij bewusteloos neder.

Terwijl Maria zich vol deelneming met hem bezig hield en zijn voorhoofd en slapen met water verfrischte, om hem weder bij zijn bewustzijn te brengen, vroeg hare moeder angstig aan Demetrius:

'Staat dat wezenlijk in den brief, vloekt zijn vader hem, om den wil van mijn kind?'

Demetrius knikte treurig en de goede vrouw begon luid te schreien.

Alexander kwam niet spoedig weder bij; zijn hoofd gloeide; hij begon weldra te ijlen. De dokter, die terstond gehaald geworden was, verklaarde zijn toestand voor zeer bedenkelijk. Hij werd voorzichtig naar zijne kamers overgebracht; Maria en hare moeder weken niet van zijn bed; zij waakten den ganschen nacht. De dokter voorspelde dat hij nog slechts weinig dagen te leven had; doch onder de verpleging van Maria leefde hij nog eenige maanden.

Demetrius had, eerst per telegraaf, en terstond daarop uitvoerig in een brief, het treurige geval aan zijn broeder medegedeeld. De teedere moeder wachtte den brief niet af, doch ging onmiddellijk op reis, om aan het ziekbed van haren zoon te zijn. Reeds na verloop van acht dagen was zij bij hem. Hij kwam weder tot volle bewustheid; hij werd van den vloek zijns vaders ontheven, nadat de vloek zijne vernietigende uitwerking op hem uitgeoefend had. De vorstin, die Maria als hare dochter, en hare ouders als vrienden behandelde, trachtte Alexander op te richten door de hoop dat hij Maria toch nog als zijne vrouw mede naar Rusland zou mogen nemen; doch, telkens als zij daarop terugkwam, schudde hij glimlachende zijn hoofd en zeide:

'Het is te laat, ik ben al gelukkig nu gij bij mij zijt en van Maria houdt, en gij mij samen oppast. Ik moet sterven, maar de hand der liefde zal mij de oogen toedrukken.'

De goede Vorstin begreep zeer wel waarom haar zoon zich bij het meisje van Liebenstein zoo gelukkig gevoeld had; zij had te huis, in haar prachtig kasteel, nooit zulke aangename dagen gekend als Alexander in het huis van Maria.

Zij vervulde ook den laatsten wensch van den stervende, om in Liebenstein begraven te worden en beloofde hem, uit eigen beweging, ieder jaar te Liebenstein te komen, bij zijn graf te bidden en er nieuwe bloemen op te planten.

Zij hield woord.

Toen zij den eersten keer weder kwam, was het met haren echtgenoot, wien de dood van zijn eenig kind dieper getroffen had, dan men van zulk een ruw mensch gedacht zou hebben. Eene inwendige stem riep hem toe: 'Gij zijt de moordenaar van uwen zoon!' En dat verwijt drukte hem, totdat hij onder den last bezweek. Hij vermaakte in zijn testament groote sommen aan de weeshuizen en de gestichten voor vondelingen te Moskau en te Petersburg en bedacht ook rijkelijk de armen.

Toen de Vorstin ten tweeden male te Liebenstein terug kwam, kwam zij als weduwe. Zij bracht rijke geschenken mede, voor Maria en hare ouders, die ze aannamen, en bewaarden, bij alles wat zij voorheen reeds van Alexander gekregen

hadden; zij beschouwden ze als heiligdommen, die hun eigenlijk niet toekwamen. Maria was nooit te bewegen geweest van de sieraden welke Alexander haar geschonken had, iets anders te dragen dan een gouden kruis, den gouden ketting liet zij er afnemen en droeg het kruis aan een zwart lint om haren hals.

Op zekeren dag liet zich een jong mensch, van een zeer gunstig uiterlijk, bij de Vorstin aandienen, die haar zeer verlegen en diep aangedaan om hare voorspraak verzocht bij Maria, wie hij hartstochtelijk beminde en die, voordat zij Alexander had gekend, ook jegens hem niet onverschillig was geweest. In dien tijd had hij geen aanzoek om haar durven doen, omdat hij nog geen genoegzame middelen gehad had om eene vrouw te onderhouden; en later had hare betrekking tot den Vorst en haren rouw over hem, hem terug gehouden. Hij was intusschen door vlijt en geluk tot welstand gekomen en zou zeer gelukkig zijn indien hij de hand van Maria kon verwerven, want een braver meisje dan Maria leefde er in geheel Thüringen niet.

De Vorstin beloofde hem hare voorspraak. De toestemming van Maria was echter niet gemakkelijk te krijgen, doch eer de herfst weder in het land kwam, werd zij gewonnen, want de jonge man was haar inderdaad niet onverschillig.

Toen de Vorstin ten derden male na den dood haars zoons te Liebenstein kwam, maakte zij zelve de noodige toebereidselen tot het huwelijk van het jonge paar, dat zij gaarne mede naar Rusland, naar hare goederen genomen zou hebben. Doch Maria wilde haar geliefd Liebenstein, met het haar heilige graf en hare ouders niet verlaten.

Eenige dagen geleden ontmoette ik haar, toen zij met haren man van het graf haars gestorven vriends terug kwam, dat zij met bloemen had versierd. Zij droeg een allerliefsten jongen op haren arm en zij zelve zag er nog jong en meisjesachtig uit. Ik bleef voor haar staan, streelde de wangen van het kind en vroeg: ‘Hoe heet de kleine?’

En zij kuste het kind en zeide: ‘Alexander.’

Brievenbus.

II.
De jezuit door den jezuit geoordeeld.

In het *Handelsblad* van Zaturdag den 12den Junij jl. is in een artikel, getiteld: ‘Onthullingen’, het opstel: ‘Lager onderwijs en staatsburgerschool’ uit het Bijvoegsel op *de Tijd* van Maandag 7 Junij besproken, en daarin is, ter verdediging van den schoolatlas van Burgersdijk en van mijne in 1859 uitgegeven Grondbeginselen der Dierkunde, gewezen op Milne Edwards *Cours élémentaire de Zoölogie; ouvrage adopté par le conseil de l'Instruction publique et approuvé par Monseigneur l'Archévêque de Paris.* Wat in dat artikel van het *Handelsblad* gezegd wordt is van dien aard, dat ik gerust zou kunnen nalaten er nog iets bij te voegen, ware 't niet dat ik in staat was te wijzen op een nog meer éclatant bewijs van òf de onkunde, òf de kwade trouw van den brochure-schrijver, die de boeken van Burgersdijk en mij heeft aangevallen, en van de redactie van *de Tijd*, die de woorden van dien ‘haar bekenden’ brochure-schrijver adopteert.

Vóór mij ligt een leerboek over dierkunde, geschreven niet maar bloot door een katholiek, - dit zegt niets: *il y a fagots et fagots*, - maar door een kerkelijk-orthodoxen katholiek, - nog meer, door een geestelijke, - nog meer, door een lid der Jezuiten-orde, - *c'est tout dire*, waar het op R.K. regtzinnigheid aankomt, vooral in zaken van onderwijs Het boek - in vele opzigten een verdienstelijk boek, - is getiteld: *Résumé d'un cours de zoologie*, *professé au Collège Nôtre-Dame de la Paix*, *à Namur*, - het is geschreven door den Eerw. Vader A. Bellynck, *de la Compagnie de Jésus*, en uitgegeven te Namen in 1864-1865. Even als mijn veel kleiner boek, is het een leerboek, en geschreven voor hen, '*qui ont terminé leurs études humanitaires ou professionelles;*' - maar de schrijver voegt er bij: '*cependant rien n'empêche de le mettre entre les mains de ceux qui sont moins avancés.* Het mag dus, volgens den schrijver, gebruikt worden door 't zelfde slag van jongelieden als voor wie ik schreef, dat zijn jongelingen van 14, 15 jaren en daarboven. Dat *mijn* boek voor dezulken en niet voor jongere "kinderen" bestemd is, blijkt uit den geheelen aanleg, en mede uit de voorrede, waarin steeds van jongelingen en nooit van kinderen gesproken wordt. Trouwens niemand, die bij zinnen is, zal kinderen plagen met een in zuiver wetenschappelijken trant geschreven leerboek over Natuurlijke Geschiedenis.

Vader Bellynck houdt het, even als ik, voor goed en nuttig dat de "kinderen" (van 14, 15 jaren en daarboven) weten hoe hun ligchaam is zamengesteld, en besteedt aan het anatomisch en physiologisch gedeelte van zijn boek 113 klein gedrukte bladzijden in groot 8o, tegen 37 ruim gedrukte bladzijden in klein 8o van het mijne. De Eerw. Vader zou, geloof ik, vreemd opzien, wanneer de brochureschrijver hem voor de voeten wierp dat de "kinderen", voor wie hij schreef, met alles wat hij in die 113 bladzijden vertelt, niets noodig hebben en dat hetgeen hij b.v. van de urineloozing, de zweetafscheiding, de voortplanting en de klassificatie des menschen onder de zoogdieren mededeelt, niets dan "akeligheid" is!

De brochure-schrijver valt eerst aan wat ik op bladz. 33 van mijne Grondbeginselen gezegd heb over urine-afscheiding enz. Alles wat ik daar zeg, vindt men ook bij Bellynck, die niet zoo als ik slechts 21 wijd gedrukte regels, maar anderhalve klein gedrukte bladzijden in groot 8o. aan dit punt wijdt. Alleen noemt Bellynck *hier* het schaambeen niet, - wél op pag. 104 en meer plaatsen. Dat been, 't welk de brochure-schrijver "schaamtebeen" verkiest te noemen (even als heiligbeen "heilige been") is dezen een doorn in 't vleesch. Om zijne lezers goed te doordringen van het onzedelijke van mijn boek, ontziet hij zich niet er bij te liegen, dat bij de aangehaalde passage eene teekening staat van een geraamte, waarop dat "schaamtebeen" met letters is aangeduid. Op die bladzijde nu staat in 't geheel geene figuur; de afbeelding van het geraamte staat op bladz. 19, en naar deze wordt op bladz. 33 niet eens verwezen.

Op bladz. 46 heb ik gezegd dat de meeste hoogere dieren zich geslachtelijk voorplanten en dat bij die dieren een mannelijk en een vrouwelijk stelsel van voortplanting-organen aanwezig is. Verschrikkelijk! Dát leeren nu de "kinderen" van 14, 15 jaren en daarboven op die goddelooze, de reinheid der zeden verwoestende openbare school! Zonder die school zouden zij op den leeftijd van 14 jaren enz. nog diep onkundig blijven van het feit: dat de dieren, die hen omgeven, òf mannetjes òf wijfjes zijn! Ware 't onderwijs maar in handen der Vaders Jezuïten! Dan zouden zij zoo lang mogelijk daarmede onbekend en "onschuldig" worden gehouden! - Hooren wij nu wat Vader Bellynck de "kinderen" leert. Hij leert ze precies 't zelfde als ik,

maar nog veel meer daarbij, wat ik in *mijn* boek niet zou hebben durven plaatsen. Men oordeele. Behalve dat aan de voortplanting, die ik in 31 regels heb afgehandeld, door Bellynck 46 bladzijden worden besteed, behandelt hij het door den brochure-schrijver in mijn boek geincrimineerde punt op deze wijze. *L'appareil générateur*', zegt hij, is '1o. *un appareil*

mâle consistant en une ou plusieurs glandes (testicule) *qui sécrètent la matière fécondante appelée* sperme... *Le sperme contient des corpuscules arrondis* (oeufs mâles).' Dan is er nog 2o. *un appareil fémelle*, *consistant en une poche* (ovaire) *qui sécrète les* oeufs. *Son canal excréteur porte le nom d'oviducte*, *et son réservoir est appelé uterus*'. Nu volgt de uiteenzetting van de verdeeling der dieren in *animaux bisexuels*, *hermaphrodites* et *neutres.* Men ziet, Vader Bellynck zegt 't zelfde wat ik zeg, maar werkt 't meer uit, terwijl ik er eigenlijk niets meer van vertel dan wat een jongen van 14 jaar, die niet idioot, of à la Caspar Hauser opgevoed is, toch zeer goed weet.

Maar Vader Bellynck gaat nog veel verder; hij maakt het zoo bont, dat den brochure-schrijver - verondersteld dat hij een eerlijk man is, - de haren moeten te berge rijzen. Hoor maar eens. Na op pag. 39 van het mannelijk zaad en van de zaaddiertjes te hebben gesproken, zegt hij op pag. 40: *La vie existe dans l'oeuf non fécondé et elle se manifeste par des phénomènes appréciables. Le rôle de l'élément mâle est seulement de régulariser l'exercice de cetle force et d'en assurer la durée. Pour opérer la fécondation il faut que le sperme soit mis en contact avec l'oeuf: on croit que le spermatozoide pénètre dans l'oeuf à travers les enveloppes*, etc.

Men wijze mij nu in mijn gansche boek iets wat dáárop gelijkt. Ik zwijg nu van al wat Bellynck in die 46 bladzijden over voortteeling nog al meer mededeelt, b.v. de beschrijving van zeven soorten van hermaphroditen op pag. 59 en 60, enz.

Op. bladz. 63 van mijne Grondbeginselen heb ik gezegd, dat de zoogdieren levende jongen baren, die het moederdier eenigen tijd lang met hare melk voedt. Ik verklaar niet te begrijpen wat kwaad dáárin steekt. Kinderen, niet alleen van 14 jaren en daarboven, maar ook van 11, 12 en 13 weten heel goed, dat de hond en de kat geen eijeren leggen om die uit te broeden, zoo als de kippen en duiven; en niet minder goed dat de jonge hondjes en katjes melk zuigen uit de tepels der moeder. En wat zegt Vader Bellynck? Hij leert (pag. 166) dat de zoogdieren zijn *vivipares* en *mamelles* bezitten, en zegt vervolgens (pag. 167): *Avant la naissance les mammifères sout entourés de trois enveloppes membraneuses:* l'amnion, l'allantoide *et* le chorion; *ils vivent alors du sang de leur mère... Les* mamelles *sont des organes glandulaires qui sécrètent le* lait. *Le lait sert de nourriture aux jeunes mammifères pendant un temps plus ou moins long.* Bellynck zegt dus ook dat de melk uit de borstklieren komt; wat hij nog meer zegt over het getal en de plaatsing der borsten laat ik daar.

Nu komt er nog eene zeer zware beschuldiging, die wel is waar door den brochure-schrijver alleen gerigt wordt tegen Burgersdijk, maar die ook mijn boek aangaat, omdat ik 't zelfde zeg als Burgersdijk. Wij hebben namelijk, *horribile dictu!* den mensch onder de zoogdieren gerangschikt! Dat doet toch Vader Bellynck niet! Den boven alle op aarde levende wezens verheven mensch een dier te noemen, kan bij dien Eerw. Vader toch wel niet opkomen. - Och ja, 't komt wèl bij hem op, en hij is 't op dat punt met Burgersdijk en mij geheel eens. Op pag. 107 vinden wij bij hem de verdeeling der zoogdieren in *Monodelphiens* en *Didelphiens*, die ik *niet* vermeld heb, omdat ik dan, even als Bellynck doet, in détails over het baarmoederlijke vruchtleven zou hebben moeten treden, dat ik achterwege liet, omdat 't mij niet volstrekt noodig toescheen en ik er dan liever niet van gewaagde, - even als ik, uit welligt wat ver gedreven kieschheid, opzettelijk bij de Vogelbekdieren geen gewag maakte van de *cloaca*, en daarom ook den naam van Monotremen niet behoefde te gebruiken; ofschoon ik toch de cloaca bij de vogels *moest* vermelden en ook vermeld

heb. Maar dit daargelaten, - welke is nu de eerste orde die Bellynck onder de monodelphe zoogdieren rangschikt? *L'ordre des Bimanes* of Tweehandigen, m.a.w. de menschen!

Bellynck karakteriseert den mensch als hebbende 4 ledematen met nagels, en twee handen, en noemt voorts onder de eigenschappen, die 's menschen *Supériorité* uitmaken, de volgende: *Ame raisonnable. Perfectibilité*, *civilisation*, *langage.* Van *moralité*, van *religiosité* is geen spraak! *Ik* zeg, na de physische kenmerken der Tweehandigen te hebben opgegeven: ‘Als redelijk en zedelijk wezen is de mensch ver boven alle dieren verheven, en is zijne plaats in de schepping geheel eenig en met die van geen ander dier vergelijkbaar. Beschouwt men hem echter enkel en alleen voor zoo ver zijn ligchamelijk zamenstel aangaat, dan moet men hem brengen tot de klasse der zoogdieren.’

Dat rangschikken van den mensch onder de zoogdieren schijnt voor velen een steen des aanstoots te zijn. Intusschen doen dit, behalve Vader Bellynck in zijn *Résumé*, en Milne Edwards in zijn door den Aartsbisschop van Parijs goedgekeurd boek, alle andere katholieke physiologen en zoologen, ook in leerboeken en leerboekjes voor de jeugd. Dit bewijst dat die rangschikking niet tegen de leer der Kerk kan inloopen, - natuurlijk voor zoo ver men hier alleen de ligchamelijke eigenschappen op het oog heeft. Ik heb op 't oogenblik, naast het boek van Vader Bellynck, voor mij liggen het in velerlei opzigt merkwaardig werk van Dr. Frédault, een man omtrent wiens Roomsch Katholieke orthodoxie, meen ik, geen twijfel bestaat. Het heet: *Traité d'anthropologie physiologique et philosophique*, en is te Parijs uitgegeven in 1863. De philosophie des schrijvers is de scholastieke, en het boek ademt een door en door geloovigen, katholieken geest, en wordt ook nu en dan door Vader Bellynck geciteerd. Op pag. 16 van dat werk zegt de schrijver in den aanvang van zijn betoog *sur l'unité de l'espèce humaine* het volgende: ‘*L'homme est un animal raisonnable*,’ *suivant la définition d'Aristote*, *la plus parfaite que l'on connaisse* (Volgen eenige andere definitiën)... *La définition d'Aristote*, *adoptée par les plus grands philosophes*, *est encore la meilleure. Elle donne en deux mots les deux traits caractéristiques de l'homme: en le disant un* animal, *elle marque le genre auquel il appartient et fait entendre tout de suite*, *que par son organisation physique il tient à l'animalité; en le disant* raisonnable, *elle précise la différence qui le sépare de tous les autres animaux et le place audessus de tous.*’ - Vindt men in mijn boek iets anders geleerd?

Frédault's werk is evenwel geen leerboek, zelfs niet voor ‘kinderen’ van 14 jaren en daarboven, zelfs geen leerboek voor jongelieden van 20 jaren en meer. Maar Vader Bellynck gaat in zijn leerboek, ook geschikt voor bovenbedoelde ‘kinderen’, nog verder dan Frédault, en veel verder dan ik. Er zijn name lijk een aantal zoölogen en anthropologen geweest, die boven het dierenrijk, het plantenrijk en het delfstoffelijk rijk een *règne humain*, een ‘menschenrijk’ wilden geplaatst hebben. Erkennende, dat de mensch, alleen naar 't ligchaam beschouwd, een zoogdier is, meenden zij evenwel, dat men, den mensch *in zijn geheel* beschouwende, d.i. niet alleen uitsluitend van de ligchamelijke zijde, hem niet onder de dieren rangschikken kon. Ik zelf - zoo ik hier mij zelven mag noemen, heb mij daar (niet in mijne Grondbeginselen, maar elders) van zoologisch standpunt tegen, doch van het anthropologische vóór verklaard. Vader Bellynck doet *in zijn leerboek* het eerste ook. In eene noot op pag. 170 noemt hij de namen van ettelijke voorstanders van het aannemen van een ‘menschenrijk’ en zegt dan: ‘*Rien de plus rationnel en soi que cette distinction de l'homme*; *mais comme nous l'avons déjà dit*, *les caractères physiques bien tranchés et importants*, *sur lesquels doit reposer toute classification naturelle*, *nous font içi défaut.*’

Ik zou nu uit Vader Bellynck's boek, en zoo ik daartoe lust en tijd had, uit meer andere leerboeken voor ‘kinderen’ van 14 jaren en daarboven, geschreven door orthodoxe R. Katholieken, een aantal plaatsen kunnen uitschrijven, die voor de reeds aangehaalde niets onderdoen. Maar, voor zoover ik daartoe niet word

uitgedaagd, lust het mij niet op die ‘akeligheden’, gelijk de brochure-schrijver ze gelieft te noemen, jagt te maken.

Ik heb bovenstaande regelen niet geschreven om mijn boek of mij zelven te verdedigen. Het eerste heeft, hoevele gebreken het moge bezitten en hoezeer het thans wat verouderd moge zijn, op het punt in kwestie geene verdediging noodig, en de beschuldiging van ongodsdienstigheid en onzedelijkheid, die de brochureschrijver en *de Tijd* ingewikkeld tegen mijn persoon rigten, behoef ik mij gelukkig niet aan te trekken. Maar ik meende deze regelen te moeten schrijven om een staaltje te geven van en te waarschuwen tegen de onzedelijke taktiek van een deel der partij, die ons openbaar onderwijs en met name het middelbare bestrijdt. Alle middelen zijn voor hen, die daartoe behooren, goed, en worden door het doel geheiligd. In het tegenwoordig geval tracht men de middelbare scholen in discrediet te brengen door de menschen wijs te maken dat *men* (d.i. over 't algemeen) op die scholen boeken gebruikt die ongodsdienstigheid en zedeloosheid kweeken, en doet dit door niet alleen te wijzen op eenige, 't moet erkend worden, zeer verwerpelijke plaatsen uit chrestomathiën, die men, zeer zeker bij ongeluk, op eene bepaalde middelbare school heeft ingevoerd, - maar daarbij ook op passages uit andere boeken, waarin niet alleen geen kwaad steekt, maar die N.B. ook gevonden worden in leerboeken die kerkelijk goedgekeurd, en op door Katholieken, ja door geestelijken bestuurde scholen ingevoerd zijn. Men rekent dan dáárop, dat de groote hoop, dien men zoo mystificeert, de leugen en het bedrog toch nooit ontdekt, omdat die het *audi et alteram partem* toch niet betracht en niet betrachten mag. - De brochure-schrijver, met wien wij hier te doen hebben, is een van beiden: hij is ter goeder trouw en heeft zich waarlijk aan de geciteerde plaatsen in mijn boek geërgerd, of zijne verontwaardiging is slechts geveinsd. In 't eerste geval moet men voor hem de schouders ophalen, - ofschoon ik toch niet mag verzwijgen, dat men wel zeer ‘vleeschelijk’ moet zijn en eene zeer onreine verbeelding moet bezitten, om in de aangevallen plaatsen van Burgersdijk en mij, waarin, naar mijn beste weten, alles ernstig en droog wetenschappelijk is behandeld, alsof het een mathematisch theorema gold, iets te kunnen vinden wat de zinnelijkheid prikkelen zou. In het tweede geval, wanneer de schrijver *niet* ter goeder trouw is geweest, wil ik hem liefst niet kwalificeren. Ik wil echter gelooven dat hij ter goeder trouw is geweest. Maar van *de Tijd* kan ik niet gelooven dat zijne redactie zóó diep onkundig zou zijn van 't geen de leerboeken bevatten, die geschreven zijn door mannen van hare eigene rigting, en dat zij zóó bitter weinig menschenkennis en paedagogisch doorzigt zou bezitten, als de brochure-schrijver, 't zij dan al of niet in ernst, aan den dag legt.

Ten slotte houde men het mij ten goede, wanneer ik vooral de leeraren der middelbare scholen en de commissiën van toezigt daarop herinner aan de noodzakelijkheid om de boeken, die de eersten aan de leerlingen in handen wenschen te geven, vooraf met eenige aandacht door te loopen Van het opzettelijke kiezen door schrijvers van leerboeken, meestal zelven onderwijzers, van zaken en uitdrukkingen, die godsdienstzin en goede zeden zouden benadeelen, mag geen spraak zijn. Maar er zijn heden ten dage velen die voor de scholen meenen te moeten schrijven, en onder die velen zijn er niet weinigen, die bij het doen eener keuze, 't zij van leerstof en uitdrukkingen, 't zij van plaatsen uit andere schrijvers, niet altijd het noodige doorzigt en den vereischten takt aan den dag leggen. Hoe ligt kan 't nu geschieden, dat men bij eene oppervlakkige inzage 't een of ander over het hoofd ziet, dat niet

wel onder het oog der leerlingen kan worden gebragt! ‘Voor den reinen is alles rein’ geldt van volwassenen, niet van onvolwassenen in verstand en beginselen. - Ik raad dit niet alleen

dáárom, omdat men, anders handelende, gevaar loopt wapenen te geven in de handen der tegenpartij, maar om de zaak zelve, omdat

Nil dictu foedum visuque haec limina tangat
Intra quae puer est.

Wat echter inderdaad *dictu visuque foedum* is, behoort met verstand overwogen te worden, ook met het oog op den leeftijd des leerlings. Die de jongelieden tot zedelijkheid, zelfs - en ik wensch dit, - tot strenge zedelijkheid opleiden wil, zal zonder eenigen twijfel den verkeerden weg inslaan, indien hij hen op den leeftijd van 14 jaren en daarboven ‘onschuldig’ tracht te houden, - d.i., in den zin des brochure-schrijvers, onbekend met zekere zaken. Behalve dat 't hem niet gelukken zal, is er geen beter weg om van die jongelieden liederlijke knapen en gemeene huichelaars te maken De brochure-schrijver en *de Tijd* mogen dit niet begrijpen, of zich houden alsof zij 't niet begrijpen, - de verstandige paedagoog, en niet 't minst de waarlijk christelijke paedagoog, hij moge dan Protestant of, als Vader Bellynk, R. Katholiek zijn, begrijpt het zonder dat *k* noodig heb daaromtrent in ontwikkelingen te treden.

D. LUBACH.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Transeat.

Neue Entdeckungen auf dem Gebiete der biblischen Textkritik. - Proben und Hypothesen von Jacob Jongeneel. Leiden, J.K. Steenhoff. 1868.

Dat dit werkje voor het meerendeel van het publiek geen oogenblikkelijk belang heeft, spreekt vanzelf. Had het voor de theologen maar een grooter! Maar het spijt mij, nu de redactie van ‘de Tijdspiegel’ mijn oordeel over Jongeneel's studie vraagt, te moeten verklaren: voor zoover ik het na kan gaan, bevat het mislukte proeven en verkeerde hypothesen.

Jongeneel heeft gezocht naar de regels, die de Hebreeuwsche dichters bij den strophenbouw gevolgd hebben. Hij meent, dat, indien wij die opsporen en met behulp van het gevondene ons den oudsten vorm der handschriften voorstellen konden, ons een kostbaar middel voor de textkritiek zou gegeven zijn. Dat spreekt vanzelf.

Maar bij zulke onderzoekingen meent men zoo licht gevonden te hebben, wat men gaarne wil vinden. Onze eigene hypothesen worden ons vaak dierbaarder dan de waarheid, en wij zien dan niet nuchter uit de oogen.

Prof. Land heeft in het *Theol. Tijdschrift* van l.l. Mei eenige staaltjes gegeven van Jongeneel's willekeur in het afdeelen der strophen. Laat mij op iets anders wijzen, wat m.i. zelfs den geachten schrijver, wanneer hij niet door den tijd zelf reeds ontnuchterd is, tot bezinning moet brengen.

Jongeneel veronderstelt, dat de aanvang- of sluitletters der regels met elkaar woorden gevormd hebben, waarin, òf des dichters naam vermeld was, òf eene vervloeking over Israëls vijanden werd uitgesproken, òf eenig ander naricht werd gegeven. De hoeksteen zijner onderstelling is, gelijk hij zelf zegt, Ps. 119, omdat daar de strophenindeeling niet behoeft gezocht te worden, maar gegeven is.

Van de vier eerste strophen heeft hij de eerste letters van de we-

derhelften der regels naast elkaar gezet. (Men weet de regels zelve beginnen met de vervolgletters van het alphabeth, acht aan acht). Van die acht letters heeft hij door bijvoeging der klinkers woorden gemaakt. Bij de eerste en derde strophe heeft hij ook de eindletters van den 4^{den} regel gebruikt; bij de tweede en vierde niet. Bij een en twee keerde hij de volgorde ook om en maakte ook uit die letters woorden; bij drie en vier ging dat niet.

De overige strophen heeft hij niet onderzocht; maar dat moet ook gebeuren, zegt hij, ja, alle psalmen moeten zoo behandeld worden. Dan eerst wordt zijn hypothese bevestigd.

Waarom dat zelf niet gedaan, voordat ge uw hypothese wereldkundig maaktet? Geen tijd? Ei! het kost slechts een half uurtje! Ja, niet veel meer; want de uitkomst is zoo, dat m.i. ieder overtuigd zal zijn, dat die eerste letters geen woorden vormen. Tot aan de *Nun*-strophe heb ik ze opgeschreven. Van geen enkele letterreeks kon ik dadelijk een woord maken. Dit nu bewijst niet veel. Maar van enkele reeksen is het glad onmogelijk om een woord te vormen; de *mêm*-strophen b.v. geven achter elkaar vier *caphs* en de *nun*-strophen drie *vau*'s achter elkaar; de *he*-strophen, de eersten dus die Jongeneel niet onderzocht heeft, geven *vau*, *vau*, *caph*, *vau* enz. Zulke letter-aaneenschakelingen zien er wonderlijk uit. Nu meen ik, dat al hebben de psalmisten of profeten, die gedichten of legenden schreven, zulke knutselarijen bedacht - wat op zich zelf reeds zoo hoog onwaarschijnlijk is - dan moeten zij het toch hunnen lezers niet al te zwaar hebben gemaakt om het uit te vinden. Wanneer wij aan het bestaan van zulk eene bedoeling gelooven zullen, dan moet men het ons, b.v. in Ps. 119, zeer duidelijk in de meeste strophen aantoonen; loopt er dan eens een enkele bij door, waar het niet zoo duidelijk is en waar men een conjectuur moet maken of eene spel-vrijheid des dichters veronderstellen, dan doen wij dat ter wille van de duidelijkheid en het overstelpend aantal der voorbeelden.

Doch daarvan is niets aan. Jongeneel geeft ons eene ontcijfering van een paar strophen, die alles behalve onbetwistbaar is. Op grond daarvan veronderstelt niemand dat verschijnsel ook elders.

Het is goed, dat Jongeneel naar Deventer is gegaan. Zijn talenten en scherpzinnigheid kunnen daar beter gebruikt worden, dan dat hij gevaar liep te versuffen bij het zoeken naar acrostica in de Hebreeuwsche gedichten.

H. OORT.

Het wetsontwerp op het hooger onderwijs van den minister Fock(*).

Het is ons doel niet, om in uitgebreide beschouwingen te treden over dit onderwerp, of het in al zijne onderdeelen na te gaan. Wij willen slechts hier en daar eenen greep doen, en over slechts enkele hoofdpunten ons oordeel zeggen.

Wij vestigen het allereerst onze aandacht op het voorbereidende of gymnasiaal onderwijs.

Wij verblijden ons, dat voortaan de zoogenaamde propaedeutische examens bij het gymnasium zullen gebracht worden. Behalve het voordeel, dat daarin gelegen is, dat de student, aan de hoogeschool komende, onmiddellijk met zijn eigenlijke vak een begin kan maken, heeft die maatregel nog deze lichtzijde, dat de jongeling op lateren leeftijd, en dus meer ontwikkeld, op de hoogeschool komen zal, terwijl ook zijn karakter die vastheid zal verkregen hebben, die het verblijf aan de Akademie minder gevaarlijk maakt. De zoogenaamde propaedeutische examens beteekenden dan ook niet veel. De hoogleeraren waren verplicht met hunne lessen zich te houden aan het peil van kennis, dat de jongelieden, die pas het gymnasium hadden verlaten, in den regel bereikt hadden. Zij waren eigenlijk tegenover hen, voor wie het propaedeutisch examen de brug was, om tot hun eigenlijk studievak te komen, niet veel meer dan de leeraar van het gymnasium. Het terugbrengen van de propaedeutica bij het gymnasium is dus een maatregel, die algemeene toejuiching verdient.

Volgens het ontwerp zullen er zijn *progymnasiën* en *gymnasiën*; van deze zal de cursus zes-, van gene vier jaren duren. Bovendien verschilt het programma der lessen.

Waartoe die progymnasiën? Volgens de Memorie van Toelichting bij het ontwerp van den minister Heemskerk, zullen zij strekken, om kleinere gemeenten, voor wie het oprichten en onderhouden van gymnasiën te duur zal zijn, in staat te stellen toch ook eene miniatuur-inrichting van dien aard te bezitten. Zij zijn minder kostbaar, omdat zij een minder personeel van leeraren behoeven, en, daar er geen onderwijs in de natuurkundige wetenschappen gegeven wordt, ook geen kabinetten van physische instrumenten noodig hebben.

Het doet ons leed te moeten verklaren, dat wij ons met de progymnasiën niet kunnen vereenigen. Zij zijn eene soort van middending, waaraan niemand iets heeft. Eene soort van openbare school voor uitgebreid lager onderwijs met toevoeging van eene klasse voor het Grieksch

(*) Ook na de artt. van Prof. Vitringa meenen wij aan deze beschouwing over een zoo belangrijk ontwerp eene plaats te moeten afstaan.
Red.

en het Latijn. Zij zijn misgeboorten van dezelfde soort als de hoogere burgerschool met driejarigen cursus, en openen maar al te dikwijls aan zuinige gemeentebesturen de gelegenheid, om toch ook eene dergelijke inrichting te bezitten. Even goed kunnen zulke gemeenten aan de eene of andere openbare school eene klasse voor het Grieksch en het Latijn toevoegen.

De ervaring heeft geleerd bij het middelbaar onderwijs, dat sommige gemeenten er eindelijk toe zijn overgegaan, om de hoogere burgerschool met driejarigen cursus in eene van vijfjarigen te hervormen, omdat zij de behoefte daarvan inzagen. De minister - anders niet afkeerig van doortastende maatregelen - had hier, dunkt ons, een bewijs moeten geven van niet te willen hinken op twee gedachten. Hij had in zijn ontwerp zich moeten bepalen bij de gymnasiën. Hij kon dit te eerder doen, daar hij in art. 7 de bevoegdheid geeft, om het plan van inrichting naar de omstandigheden te wijzigen, in te krimpen of uit te breiden. Die gemeenten, die met den besten wil niet in staat zijn, om aan de groote kosten, die de oprichting en instandhouding van een gymnasium na zich sleepen, het hoofd te bieden, konden van die bevoegdheid gebruik maken, om met inkrimping van enkele vakken, of door gebruik te maken van de middelen, die reeds ten gevolge van inrichtingen van middelbaar onderwijs bestaan, de kosten van een gymnasium te verminderen. Bovendien houde men in het oog, dat de opleiding op een progymnasium niet altijd voordeelig is voor den leerling. Immers het programma, dat in art. 4 daarvoor is omschreven, bevat niet het onderwijs in de natuur-, of schei- of delfstof-, aard-, plant- en dierkunde. Stel u nu eens voor een leerling, die zich wenscht voor te bereiden voor de wis- en natuurkundige wetenschappen, en gedurende vier jaren het onderwijs op een progymnasium heeft genoten! Hij zal natuurlijk zijne studiën moeten voortzetten op een gymnasium, dat elders bestaat; maar dan zou hij in twee jaren tijds - wil hij ook op zijnen tijd aan de Akademie komen - zich in die vakken moeten bekwamen, om met vrucht het eind-examen, omschreven bij art. 10, 2de lid, te kunnen afleggen. Is dat mogelijk? Wij stellen ons voor, dat het onderwijs in de natuur- en scheikunde, de delfstof-, aard-, plant- en dierkunde in den regel in het derde studiejaar een aanvang zal nemen, zooals nu ook vrij algemeen op de inrichtingen van middelbaar onderwijs plaats vindt. Iemand dus, die op een progymnasium vier jaren heeft doorgebracht, zal - tenzij hij door privaatonderwijs de noodige kennis heeft opgedaan - niet in het vijfde studiejaar - maar hoogstens in het derde studiejaar van een gymnasium kunnen belanden. Hij zal dus nog vier jaren op het gymnasium moeten blijven; voor hem dus zal de cursus acht jaren duren.

Eindelijk staan nog de progymnasiën lager dan de burger-dag- of avondschool, waar ten minste de eerste beginselen der natuur- en scheikunde en der natuurlijke historie onderwezen worden, en dus nog veel lager dan de hoogere burgerschool met driejarigen cursus.

Wat de gymnasiën betreft, wij juichen het toe, dat eindelijk de natuurkundige wetenschappen in het programma der lessen zijn opgenomen, maar wij betreuren het, dat het wetsontwerp spreekt van *eerste* beginselen der natuur- en scheikunde, en van *eerste* beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde. Immers men kan de gymnasiën toch niet gelijk stellen met de burger-dag- en avondschool, noch met de hoogere burgerschool met driejarigen cursus! In art. 17 van de wet op het middelbaar onderwijs wordt in het programma van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus gesproken van *de* natuur- en scheikunde en hare voornaamste toepassingen, en van *de beginselen* der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde. Waarom kan dan voor de gymnasiën niet de middenweg bewandeld worden, en gesproken worden van *de beginselen* der natuur- en scheikunde en van de *eerste beginselen* der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde? In zoo ver zouden wij aan de redactie van het ontwerp Heemskerk de voorkeur geven, dat op dat punt meer doortastend was.

Wij leven in eenen tijd, waarin de kennis van die wetenschappen niemand, die in de maatschappij een man van beschaving wil heeten, ontberen mag. Wij leven in eenen tijd, waarin telkens vragen van actueel belang in nauw verband staan met eenige kennis van de natuurkundige wetenschappen, en menigeen, hij zij jurist of theoloog, staatsman of litterator, zal later in het maatschappelijk leven dikwijls geroepen worden, om zich met de oplossing dier vragen - waarvan het geluk of welvaren van de plaats zijner inwoning kan afhangen - in te laten.

Wij hebben nog een paar opmerkingen op dat programma. Onder lit. *r* van art. 5 wordt gesproken van *de beginselen* der staathuishoudkunde. Ook hier eene afwijking van art. 17 der wet op het middelbaar onderwijs, waar onder litt. *h* gesproken wordt van '*de* staathuishoudkunde, en de statistiek, inzonderheid van Nederland en van zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen.' Waarom die afwijking? Men zal ons antwoorden, omdat die wetenschappen ook onderwezen worden op de hoogeschool. Wij zeggen daarop, dat, al is dat juist, men niet over het hoofd mag zien, dat het gymnasiaal onderwijs toch ook wel eindonderwijs kan en zal zijn voor menigeen, die, ofschoon de hoogeschool niet bezoekende, toch op den eeretitel van een beschaafd man wil bogen. Niemand zal beweren, dat het onderwijs in *de* staathuishoudkunde en statistiek, zooals dat plaats vindt op de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, de geheele wetenschap omvat. Die eisch zou een bespottelijke zijn. Maar zij, die in de gelegenheid zijn geweest het eind-examen van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus bij te wonen, zullen opgemerkt hebben, dat de jongelieden in den regel een goed examen daarin afleggen. Maar bovendien, voor den aanstaanden medicus, philosoof, litterator, theoloog zal de gelegenheid aan de hoogeschool, waar zij zich met andere vak-

ken moeten bezig houden, niet openstaan, om de lessen in de économie politiek of in de statistiek bij te wonen, en toch zullen ook zij later de vruchten van dat onderwijs niet kunnen missen.

In het programma der lessen van het gymnasium komen nog voor: de uiterlijke welsprekendheid, de gymnastiek en de oefening in den wapenhandel.

De uiterlijke welsprekendheid. Dat men van den leerling vordert, dat hij zijne gedachten goed en juist weet uit te drukken, en dat men daarop nauwkeurig let; dat men hem dwingt dikwijls zijne gedachten op het papier neder te schrijven - niemand zal daarvoor meer ijveren, dan wij; maar dat men hem onderricht geeft in de uiterlijke welsprekendheid - d.i. in de uiterlijke vormen van voordracht - is - naar ons oordeel - voor het gymnasium eene dwaasheid. Welsprekendheid zelve is eene gave, die men ontwikkelen, vormen en leiden kan, maar die men niet geven kan. Heeft de man vroeg geleerd juist te denken, hij zal zijne gedachten ook later juist kunnen uiten. Aan die zoogenaamde welsprekende menschen, die emmers met woorden en klanken omgooien, hebben wij waarlijk geene behoefte.

De gymnastiek. Hierin ontwaren wij eene navolging van de wet op het middelbaar onderwijs. En toch leert de ervaring, dat van dat onderricht al zeer weinig gebruik gemaakt wordt. Zij, die daarin geen lust hebben, weten wel de eene of andere verklaring òf van de ouders òf van den geneesheer te verkrijgen, die hen van de bijwoning van dat onderwijs ontslaat. In den regel wordt de gymnastiek gegeven in de vrije namiddagen. De leerlingen, wier familiën buiten de stad wonen, verzuimen liever de les dan de gelegenheid om eens vrij af te hebben. Maar staat de regeering op dat onderwijs, wij hebben er vrede mede.

En eindelijk de wapenhandel. Wij juichen het toe, dat de Nederlandsche jongelingschap zich vroeg gewenne aan het denkbeeld, om, zoo het noodig is, ter verdediging van den vaderlandschen grond op te komen; wij keuren het goed, dat zij, bij wijze van gymnastiek, zich vroeg gewenne aan de behandeling van wapenen. In meer dan één opzicht kan zulks nuttig zijn. Maar eene andere vraag is het, of het noodzakelijk is de oefening in den wapenhandel in de wet op te nemen. Bij de inrichtingen van het middelbaar onderwijs heeft eene circulaire der inspecteurs op het nut daarvan gewezen. Het komt ons voor, dat ook hier die zaak moet worden overgelaten aan inwendige regeling van het gymnasium, en aan plaatselijke omstandigheden.

Wij komen nu tot de eindexamens, omschreven in art. 10. Wij hebben daarop eenige aanmerkingen, die naar ons oordeel niet geheel zonder gewicht zijn.

Het eerste lid van art. 10 zegt:

‘Dit eindexamen betreft:

‘Voor hen, die zich op de studie der rechten, der staatswetenschappen of der letteren zullen toeleggen, de vakken vermeld onder *a* (de Grieksche taal- en letterkunde), *b* (de Latijnsche taal- en letterkunde), *d* (de Grieksche en Romeinsche oudheden), *e* (de Nederlandsche taal- en letterkunde), *n* (de aardrijkskunde), *o* (de geschiedenis), *q* (de gronden van de gemeente-, provinciale- en staatsinrichting van Nederland) en *r* (de beginselen der staathuishoudkunde) van art. 5 benevens de bewijzen, dat de candidaat met gemak de schrijvers in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen verstaat.’

Hier wordt dus de aanstaande rechtsgeleerde, de aanstaande staatsman en de aanstaande litterator gelijk gesteld.

Dat van den aanstaanden rechtsgeleerde en van hem, die zich op de beoefening der staatswetenschappen wenscht toe te leggen, met betrekking tot de mate van kennis der levende talen niet meer gevorderd wordt, dan dat hij de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche schrijvers ‘met gemak’ kan verstaan, waaruit volgt, dat hij ook eenigzins bekend moet zijn met de litteratuur dier talen, juichen wij toe. Maar voor den aanstaanden litterator durven wij ook eene zekere mate van grammaticale kennis vorderen; voor hem, die later zich met het onderwijs in de talen moet bezig houden, is een examen, dat dieper gaat, dan ‘met gemak’ eenen schrijver te verstaan - een examen, waaruit zijne grammaticale kennis voldoende blijkt, noodwendig.

Overigens is het niet genoeg, dat de rechtsgeleerde, de aanstaande beoefenaar der staatswetenschappen en de litterator de schrijvers in de levende talen verstaan kunnen, zij moeten ook bewijzen kunnen geven, dat zij in die talen, althans in een paar - naar hunne keuze - zich zoo schriftelijk als mondeling kunnen uitdrukken. En die eisch zou het examen niet verzwaren. Zij zouden opstellen kunnen inleveren over de geschiedenis, of over het een of ander punt uit de staathuishoudkunde, waaruit hunne meerdere of mindere gemakkelijkheid, om zich in vreemde talen schriftelijk uit te drukken, zou kunnen blijken. Voor den rechtsgeleerde zoowel als voor hem, die later eene staatkundige loopbaan verlangt in te gaan, is zulks onmisbaar - ja, wat meer zegt, wie, die den naam van een waarlijk beschaafd man wil voeren, heeft niet noodig zich in eene andere dan zijne moedertaal uit te drukken, bij de weinige bekendheid buiten af van de Nederlandsche taal?

Voor den jurist, voor den litterator, voor den aanstaanden staatsman is volgens art. 10 niet noodig, dat hij bewijzen aflegge van met vrucht het onderwijs in de wis- en natuurkundige wetenschappen te hebben gevolgd.

Van waar die vrijstelling voor hen?

Men zegt, al leggen zij geen examen daarin af, zij hebben het on-

derwijs genoten. Men vergist zich grovelijk. Ja, zij hebben de lessen bijgewoond; maar hebben zij dat met vrucht gedaan? Op een gymnasium, waar het zwaartepunt op de letterkundige wetenschappen rust, zal men - indien geen eindexamen zulks noodzakelijk maakt - van zelf geneigd zijn, om losjes over die vakken heen te glijden, die minder noodzakelijk schijnen. Op de middelbare scholen - waar het zwaartepunt op de wis- en natuurkundige wetenschappen rust - zal men eenen leerling, die niet al te sterk is in de letterkundige wetenschappen, niet zonder groote noodzakelijkheid, de bevordering tot eene hoogere klasse ontzeggen. En zoo zal het bij het gymnasium ook gaan met de wis- en natuurkundige wetenschappen.

Reeds boven toonden wij aan, dat in den tijd, dien wij beleven, het niet genoeg is, slechts de allereerste lettergrepen in die wetenschappen te kennen, maar dat wij behoefte hebben om daarvan meer te weten, dan uit een of ander schoolboekje geleerd wordt, omdat wij in de maatschappelijke belangen, waarmede wij telkens te doen hebben, dikwijls geroepen worden, tot de toepassing er van mede te werken. Neen, de jurist, de aanstaande staatsman, de litterator - en meer dan deze - de theoloog hebben dringend noodig, dat zij niet geheel en al vreemdeling zijn met al wat tot de natuurkundige wetenschappen in verband staat. Doch de regeering gaat zoover, dat zelfs het examen in de wiskunde niet gevorderd wordt volgens het wetsontwerp.

Maar bovendien houde men in het oog, dat volgens art. 9 ook zij tot dat eindexamen worden toegelaten, die hunne opleiding niet genoten hebben op een gymnasium. Van dezulken kan men dus niet weten, in hoeverre zij met eenige vrucht het onderwijs genoten hebben in die vakken, waarin het geen vereischte is een eindexamen te doen. En nu ligt het, dunkt ons, voor de hand, dat deze althans zeer zeker geen onderwijs zullen verlangen in die vakken, waarvan de kennis niet gevorderd wordt bij het examen.

Eindelijk vergete men niet, dat volgens het 2de lid van art. 8, de leerlingen niet verplicht kunnen worden, het onderwijs in al de vakken te volgen, en dat de ouders de bevoegdheid hebben die vakken aan te wijzen, waarin zij voor hunne zonen geen onderwijs verlangen. Wat zal daarvan het gevolg zijn? Dat verreweg de meesten zich zullen onthouden van de bijwoning dier lessen, waarin geen examen wordt vereischt. Heeft de regeering dan vergeten, hoe de beoefening der natuurkundige wetenschappen velen daarom een doorn in het oog is, omdat zij daaruit materialisme, en de hemel weet wat al meer, vreezen? Zullen onze Roomsch-Katholieke landgenooten, opgezet door den geestelijke, niet dadelijk voor hunne zonen, die zij voor de balie of de letterkunde of voor de staatswetenschappen wenschen opgeleid te zien, van de bevoegdheid van het 2de lid van art. 8 gebruik maken? Dat die bevoegdheid in de wet opgenomen wordt keuren wij goed, maar daarnaast eischen wij bepaaldelijk voor al de vakken van onderwijs

zoo geen examen, dan toch het leveren van bewijs, dat zij niet geheel en al daarin vreemdeling zijn.

Tot welke vreemde consequentie kan men al niet geleid worden door de dwaze vrees voor een schijnbaar overvoerd examen. Men heeft steeds, en met recht, gestreden tegen het zoogenaamd testimonium-stelsel aan de Akademiën; men weet dat velen voor den vorm slechts zoo vele malen het collegie bijwoonden, als strict noodig was, om het testimonium te verkrijgen; en nu zal men iets dergelijks reeds brengen op eene school, waar niet studenten, maar knapen, die niet weten, wat zij voor de toekomst noodig hebben, worden toegelaten!

Is men bevreesd voor overvoering der vakken in eens, welnu, men opene slechts de gelegenheid - en dat zou bij maatregel van bestuur kunnen geschieden - om de examens in twee termijnen af te leggen.

In 't algemeen beschouwd, zou zulk eene splitsing van het eindexamen zeer aanbevelenswaardig zijn.

Het 2de lid van art. 10 regelt het examen van hen, die zich op de studie der geneeskunde en verwante wetenschappen wenschen toe te leggen, alsmede voor de aanstaande wis- en natuurkundigen. Voor hen wordt gevorderd een examen in Nederlandsche taal en letterkunde (*e*), in wiskunde (*i*), in de eerste beginselen der natuurkunde (*k*), in die der scheikunde (*l*), en in die der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde (*m*); bovendien moeten zij bewijzen, het Latijn, het Fransch, Hoogduitsch en Engelsch in genoegzame mate te verstaan, om de wetenschappelijke schrijvers in die talen met vrucht te kunnen lezen.

De aanstaande medicus of wis- en natuurkundige heeft dus niet noodig Grieksch te kennen, hetgeen hem zeer ongerieven zal, daar vele wetenschappelijke namen van het Grieksch zijn afgeleid. Evenzoo zal van hem geen examen gevorderd worden in de geschiedenis noch aardrijkskunde. En het schijnt weelde te zijn van hem te eischen, dat hij eenige bewijzen overlegge van niet geheel vreemdeling te zijn in het Nederlandsche staatsrecht en in de staathuishoudkunde, alsof hij niet eenmaal staatsburger zal zijn, die zijne burgerschapsrechten heeft uit te oefenen, en alsof hij de gelegenheid zal hebben, gedurende zijne akademische loopbaan daarover collegies te hooren.

Wat wij boven aanteekenden ten opzichte van den jurist en den litterator geldt ook hier. Het ligt in den aard der zaak, dat ook de aanstaande medicus of philosoof alle andere vakken, die niet in een nauw verband staan met zijne toekomstige loopbaan, verzuimen en veronachtzamen zal. Ook voor hen geldt art. 9 en het 2de lid van art. 8.

Maar nu de godgeleerde? Moet deze geen eind-examen doen?

Het laatste lid van art. 10 zegt dat het eind-examen voor hen, die een algemeen examen wenschen af te leggen, de vakken *a*, *b*, *d*, *o*, *q* en *r* betreft.

Wat is dat voor een examen? De memorie van toelichting zegt er niets van, en laat ons geheel in het onzekere.

Wie zullen dat examen doen? Zeer weinigen, want het geeft hoegenaamd geene rechten, en uitsluitend voor genoegen doet niemand een examen.

Maar al eens aangenomen, dat de een of ander uit pure liefhebberij zich aan zulk een examen onderwerpt, wat beteekent dan een examen in het Grieksch en het Latijn, in Grieksche en Romeinsche oudheden, in geschiedenis, staatswetenschappen en staathuishoudkunde? Waarom mist men daarbij de Nederlandsche taal- en letterkunde, de moderne talen, de geographie en de wiskunde?

Wij zien hoegenaamd geen heil in zulk een voorschrift. De leerling, die het gymnasium alleen bezoekt, om eene zekere mate van beschaving op te doen, zal zich op die vakken toeleggen, die hij het meest noodig acht, of die hem het meest toelachen, zonder zich om een examen te bekreunen. Het laatste lid zal dan wel een doode letter blijven.

Naar ons oordeel zou de regeling der eind-examens eenigzins gewijzigd moeten worden, en wel in dezer voege:

1°. Voor hen, die zich op de studie der rechten en der staats-wetenschappen willen toeleggen, in het Grieksch, het Latijn, Grieksche en Romeinsche oudheden, Nederlandsche taal- en letterkunde, in wiskunde, aardrijkskunde, geschiedenis, staats-wetenschappen en staathuishoudkunde, terwijl hij het bewijs moet leveren, dat hij met gemak de schrijvers in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen kan verstaan, en zich daarin, of minstens in twee er van, ter zijner keuze, zoo schriftelijk als mondeling, goed kan uitdrukken, en niet onbekend is met de beginselen der natuurkunde, scheikunde en der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.

2°. Voor den aanstaanden theoloog zouden wij hetzelfde examen verlangen met bijvoeging van het Hebreeuwsch.

3°. Voor den aanstaanden litterator zouden wij behalve het examen in de vakken, die aan de beide voorgaanden zijn opgelegd, nog wenschen, dat het onderzoek naar zijne vorderingen in de levende talen zich verder uitstrekte, en ook omvatten zal de grammaticale kennis dier talen, hetgeen hem bij zijne verdere studiën van groot belang zal zijn. De beginselen der Hebreeuwsche taal zal hij behoeven indien hij later het meesterschap verlangt te verkrijgen in de semetische letterkunde(*); bekendheid met de moderne talen kan niemand, de litterator zeker het minst missen.

4°. Voor den aanstaanden medicus of philosoof zou het zwaartepunt gezocht moeten worden in de wis- en natuurkundige vakken, zonder de Nederlandsche taal- en letterkunde, de geschiedenis en de

(*) Over het al of niet wenschelijke dier verschillende meesterschappen spreken wij later.

aardrijkskunde over het hoofd te zien. Voor hen zou dus het examen moeten loopen over de wiskunde, de beginselen der natuur- en scheikunde, die van delfstof-, aard-, plant- en dierkunde, Nederlandsche taal- en letterkunde, geschiedenis en aardrijkskunde; maar zij zouden tevens het bewijs moeten overleggen, dat zij niet onbekend zijn met Grieksche en Latijnsche antiquiteiten, dat zij enkele Grieksche en Latijnsche schrijvers verstaan - en men zou zich tot meer gemakkelijke kunnen bepalen - en de schrijvers in de moderne talen met gemak kunnen raadplegen, zich, even als de vorigen in minstens twee levende talen zoo schriftelijk als mondeling kunnen uitdrukken, en niet onbekend zijn met de staats-wetenschappen en staathuishoudkunde.

Het zoogenaamd algemeen examen zouden wij doen vervallen.

Nog één woord over de Rijks-gymnasiën. Het ontwerp spreekt in art. 6 van minstens tien Rijks-gymnasiën en vier Rijks-progymnasiën. Daar wij met de laatstgenoemden niet ingenomen zijn, willen wij daarover nu niet spreken. Wat echter de eerstgenoemden betreft, wij zouden wenschen, dat het cijfer van tien in vijftien veranderd werd. Het is waar, de kosten, die daardoor op het Rijk rusten, worden grooter, maar men vergete niet, dat dergelijke inrichtingen van Staatswege model-scholen worden, die de gemeentelijke dikwijls tot een voorbeeld kunnen strekken, en eenen heilzamen naijver kunnen opwekken.

Eindelijk, waarom wordt in de wet geene bepaling opgenomen voor hen, die na het eind-examen van de h. burgerschool met vijfjarigen cursus te hebben afgelegd, op een gymnasium zich voor het academisch onderwijs willen voorbereiden? De zoodanigen hebben in de meeste vakken reeds een examen afgelegd, en zullen dus daarvan bij het eindexamen van het gymnasium vrijgesteld moeten worden.

Wij komen thans op de regeling van het Hooger Onderwijs zelf. Ook hier bepalen wij ons tot een paar hoofdpunten.

Vooraf één woord over de definitie van Hooger onderwijs. Reeds anderen hebben aangetoond, hoe de omschrijving, zoowel die, welke het tegenwoordig ontwerp inhoudt, als die van het ontwerp Heemskerk het bewijs heeft opgeleverd, dat van sommige zaken geene definitie mogelijk is, en dat die, welke door de beide ministers gegeven is, een onuitputtelijke bron van discussie en debat zal zijn. Men heeft gezegd, - en wij gelooven te recht - dat dezelfde definitie ook op de polytechnische school past. Wij onthouden ons dus van elke poging om de gegevene definitie te verbeteren. Beter ware 't geweest, indien de minister er in het geheel geene gegeven had, en zich bepaald had bij het 1e lid van art. 1: ‘Het hooger onderwijs omvat zoowel het gymnasiaal als het universitair onderwijs.’

Verder merken wij op, dat de redactie van art. 3 niet volkomen

juist is, en het artikel zelf niet op zijne plaats staat. Dat artikel zegt: ‘Openbaar hooger onderwijs wordt gegeven aan progymnasia, gymnasia, enz.’

Neen, niet het *openbaar* hooger onderwijs - maar het hooger onderwijs, onverschillig of het openbaar of bijzonder is, wordt gegeven aan progymnasiën, gymnasiën, enz. Dit wordt in art. 140 duidelijk gezegd: ‘Het staat ieder ingezeten..... elke erkende vereeniging en ieder kerkgenootschap vrij eene bijzondere school van hooger onderwijs te openen.’ Zooals nu de redactie van art. 3 luidt, zou men tot de conclusie komen, dat uitsluitend het *openbaar* hooger onderwijs op de dáar genoemde inrichtingen gegeven werd.

Maar ten andere staat art. 3 niet op zijne plaats. De gedachtengang moet deze zijn:

‘Art. 1. Het hooger onderwijs omvat zoowel het gymnasiaal als het universitair onderwijs.

Art. 2. Hooger onderwijs wordt gegeven aan:

a. Progymnasia.
b. Gymnasia.
c. Enz.

Art. 3. De scholen van hooger onderwijs worden onderscheiden in openbare en bijzondere, enz.’ zoo als verder art. 2 luidt.

Wij stappen van deze preliminaire kwestie af. Evenmin zullen wij stilstaan bij de vraag, of er drie of minder hoogescholen moeten zijn. Die kwestie is zeer netelig; eene andere beantwoording dan die, welke door het wetsontwerp is gegeven, wekt ergernis en naijver op. Overigens meenen wij, dat voor ons kleine Vaderland, met zijne versnelde middelen van gemeenschap, éene hoogeschool voldoende zou zijn. Immers daarvan zoude het voordeel zijn, dat de krachten kunnen geconcentreerd worden. Eéne hoogeschool, die in alle opzichten aan de eischen des tijds voldoet, is beter dan drie, die wegens gebrek aan genoegzame middelen slechts aan middelmatige eischen kunnen beantwoorden. Maar wij zijn 't eens met hen, die aan de redactie van het ontwerp Fock - ‘er zijn *hoogstens* drie Rijks-hoogescholen’ - de voorkeur geven boven die van het ontwerp Heemskerk, omdat nu de regeering 't in hare hand heeft, om, wanneer de eene of andere der bestaande hoogescholen haar eigen dood sterft, haar op te heffen.

Van het grootste gewicht is het IVe hoofdstuk, dat over de examina *aan* de Hoogeschool handelt.

Bij al den lof, dien wij aan het ontwerp Fock toezwaaien, moeten wij, tot ons leedwezen, verklaren, dat wij tegen dat hoofdstuk vele grieven hebben.

Volgens het organiek besluit van 1815 worden aan de Akademiën door de verschillende faculteiten de examens afgenomen. Op het doctoraal examen volgt de promotie tot de doctorale waardigheid.

Wat wil het regeerings-ontwerp? Al de examina, welke de studeerende jongelingschap moet ondergaan, zullen afgenomen worden - niet meer door de professoren - maar door commissiën door den Koning te benoemen (zie artt. 129 tot en met 134). Zij worden dus staats-examens. De titel, dien de geëxamineerde krijgt, onverschillig tot welke faculteit hij behoort, is meester. Men wordt meester in de rechten - thans reeds eene bekende titel - meester in de staats-wetenschappen, meester in de genees-, heel- en verloskunde, meester in de artsenij-bereidkunde, meester in de wiskunde, meester in de natuurkunde, meester in de sterrekunde, meester in de klassieke letterkunde, meester in de nederlandsche letterkunde, meester in de semitische letterkunde, meester in de indische letterkunde, enz. Het dwaaste klinkt het: meester in de godgeleerdheid.

Waarom die nieuwe titels in het leven geroepen? Waarom den doctorstitel, sedert eeuwen, niet in ons Vaderland alleen, maar in de geheele beschaafde wereld bekend, afgeschaft?

De minister zal antwoorden, dat die titels in het geheel niet afgeschaft zijn; dat iedereen, die daarop prijs stelt, ze verkrijgen kan, maar dat ze alleen wetenschappelijke titels zijn. De meesterschappen zijn uitsluitend het gevolg van de staats-examens, en worden dus requisiten voor het dingen naar bedieningen in den Staat.

Maar dan komt de zaak hierop neder, dat in de Wet, die het hooger onderwijs zal regelen, de requisiten zijn opgenomen voor het bekleeden van betrekkingen.

Het komt ons voor, dat het beter ware die requisiten op eene andere wijze voor te schrijven. Wil men daarvoor eene wet hebben, wij hebben er vrede mede; wij meenen anders, dat zulks zeer goed bij een maatregel van inwendig bestuur kon geschieden. Reeds heeft die zaak voor het grootste gedeelte haar beslag gekregen in bijzondere wetten en besluiten. Zoo bepalen de Koninklijke besluiten van 13 en 17 Juli 1846, die later bij Koninklijke besluiten van 3 Mei 1853 en van 13 December 1860 zijn gewijzigd, een staats-examen voor aanstaande diplomaten. Zoo hebben de wetten op de geneeskundige staatsregeling staats-examens voor geneeskundigen en apothekers. De wet op het notarisambt eischt een staats-examen voor hem, die als candidaatnotaris wenscht erkend te worden. En eindelijk vordert de Kerk, niet tevreden met de op de hoogeschool afgelegde examens van den theologant, een kerkelijk examen - het proponents-examen - zonder hetwelk geen godgeleerde, zelfs een theologiae doctor niet, predikant kan worden. De éenige betrekking in den Staat, waarvoor nog geen staats- examen is voorgeschreven, is die van rechterlijk ambtenaar. Doch daarvoor is bij de aanstaande wet op de rechterlijke organisatie gelegenheid, en indien die wet te lang achterwege blijft, dan zou men daarvoor bepalingen kunnen maken in een Koninklijk besluit. Voor advokaten zal men toch geen staats-examen willen voorschrijven. Onze

Duitsche naburen ten minste komen er van terug. Evenmin zal men staats-examens vorderen van aanstaande burgemeesters, omdat de regeering bij de aanstelling dier ambtenaren toch eenigzins door andere omstandigheden gebonden is. Eindelijk zijn voor onze aanstaande leeraren aan de gymnasiën nog geene staats-examens voorgeschreven. Wellicht zou voor hen eenige bepaling in de eerste afdeeling van de wet van den heer Fock moeten opgenomen worden. Wij komen hierop straks terug.

Men haspele toch niet alles door een. In de wet op het Hooger Onderwijs worde alleen en uitsluitend geregeld wat tot *dat* onderwijs behoort. Bovendien onthoude men zich van te veel te reglementeeren; men late iets over aan eigene regeling.

Wij zijn zeer groote voorstanders van staats-examens, waar het de bevoegdheid geldt van den Staat, om geen anderen voor den staatsdienst te bestemmen, dan de zoodanigen, van wie hij overtuigd is, dat zij daarvoor de noodige kunde en bekwaamheid bezitten. Naar ons gevoelen moet de Wet bepalen, welk eexamens gevorderd worden, om tot de doctorale waarheid te worden bevorderd. Daarom nog behoeft niemand gedwongen te zijn om doctor in deze of gene wetenschap te worden. Men late ook dat vrij. Zoo zou b.v. iemand tot eene rechterlijke betrekking kunnen worden benoemd, zonder meester in de beide rechten te zijn. Maar om dat meer liberale stelsel toe te passen, behoeft de regeering niets anders te doen, dan daarvoor voorschriften voor te schrijven in de aanstaande rechterlijke organisatie. Hetzelfde zou kunnen geschieden voor de aanstaande diplomaten, en daarvoor zou slechts een nieuw Koninklijk besluit noodig zijn. Om de Kerk heeft de Staat zich niet te bekreunen.

En voor de medici en apothekers heeft men reeds wettelijke voorschriften.

Zoo zouden wij meenen, dat in de wet alleen opgenomen werd de bepaling, dat niemand tot meester in de beide rechten, of tot doctor in de medicijnen, godgeleerdheid, of wat dies meer zij, kan worden bevorderd, dan na de verdediging eener dissertatie of van stellingen, waartoe hij echter niet wordt toegelaten dan na het overleggen van het bewijs van volbracht eindexamen van een gymnasium, volgens art. 10, en verder van het bewijs, dat hij het examen of de examens heeft ondergaan in al de vakken, die voor iedere wetenschap in de wet zijn voorgeschreven. Wij zeggen *examen* of *examens*, want de splitsing in twee of meerdere examens late men aan de curatoren en professoren over.

Wij willen ons denkbeeld met een enkel voorbeeld ophelderen. Volgens onze redactie zou art. 90 ongeveer aldus luiden:

‘Niemand wordt tot doctor in de rechten (of tot meester in de beide rechten) bevorderd, dan na de verdediging eener dissertatie of van stellingen, waartoe hij echter niet wordt toegelaten, dan na

het bewijs te hebben overgelegd van eindexamen aan het gymnasium volgens art. 10 dezer wet, en van in de volgende vakken het examen te hebben gedaan:

a beginselen van romeinsch recht volgens de instituten;
b de geschiedenis van het romeinsch recht in den romeinschen staat zelven;
c het romeinsch recht, voor zoover het in ons vaderland geldig is geweest;
d het oud-hollandsch recht;
e het nederlandsch burgerlijk- en handelsrecht;
f het strafrecht(*);
g de strafvordering;
h de rechtsvordering;
i de geschiedenis van onze staatsinstellingen;
k het nederlandsch-staatsrecht in verband met de theorie van dat recht;
l het nederlandsch administratief recht in zijne hoofdtrekken;
m het volkenrecht in zijne hoofdtrekken;
n de staatkundige geschiedenis van den nieuwen tijd;
o de staathuishoudkunde;
p de statistiek, inzonderheid van Nederland en zijne Koloniën en bezittingen in andere werelddeelen.

'De regeling van het examen in deze vakken wordt ontworpen door het collegie van curatoren, na de betrokkene hoogleeraren er over gehoord te hebben, en door den Koning bekrachtigd.'

Meer regele de wet niet. Op dezelfde wijze kunnen voor het doctoraat in iedere wetenschap de vereischte examens bepaald worden.

Wil de regeering nu staatsexamens in het leven roepen, welnu, zij doe dat voor elke betrekking, die daarvoor vatbaar is. Zoo zal, gelijk wij boven reeds aanstipten, ten behoeve eener betrekking tot rechterlijk ambtenaar daarvoor gelegenheid bestaan bij de rechterlijke organisatie. Daarbij kan worden bepaald, dat men om tot lid der rechtbank of van het openb. ministerie of tot kantonrechter enz. te worden benoemd, het bewijs moet leveren van de kennis van die wetenschappen, die het meest en het nauwst aan die betrekking verbonden zijn. De student heeft den grond gelegd; na zijne promotie of liever na zijne studiën aan de Akademie te hebben volbracht, kiest hij de loopbaan, die hem het meest toelacht; en wanneer de regeering bij het dan af te leggen staatsexamen niet de overlegging vordert van promotiebulle of van eenig *Akademisch* examen, dan is zij zoo liberaal mogelijk geweest. Want dan heeft de student de bevoegdheid, om als hij zich daartoe in staat acht, zonder zich met die examens afgemat te hebben, zich bij de staatscommissie aan te geven, en bij welslagen het bewijs te ontvangen van afgelegd staatsexamen.

(*) Art. 92 lit. *f* spreekt van *nederlandsch strafrecht*; maar dat hebben wij nog niet; want wij behelpen ons steeds met den franschen Code Penal.

Men ziet uit de opsomming van de vakken voor den rechtsgeleerde, dat wij die voor den eigenlijken rechtsgeleerde met die, welke voor het meesterschap in de staatswetenschappen zijn voorgeschreven, hebben samengekoppeld. Wij komen zoodoende tot eene andere grief, die wij tegen het IVe hoofdstuk koesteren, nl. de ontzaglijke splitsing van wetenschappen. Reeds boven noemden wij onderscheidene meesterschappen, die in het leven geroepen worden. Het schijnt, dat de ontwerper der wet meer op het oog heeft gehad de practische opvatting van het Hooger Onderwijs, dan het ideaal eener Universiteit, waar het vinculum scientiarum op den voorgrond treedt, en waar de wetenschap meer om haar zelve beoefend moet worden. Hier hebben wij meer te doen met eene dresseer-school voor specialiteiten, dan met eene school, waar de grond gelegd wordt voor de universitaire ontwikkeling, die den student moet kenmerken. Wij hebben altijd gemeend - en men houde 't ons ten goede, dat wij het nog meenen - dat b.v. een jurist, wanneer hij zijnen tijd goed gebruikt heeft, zelfs bij de minder deugdelijke organisatie van ons tegenwoordig Hooger Onderwijs, met een weinig applicatie, voor elken werkkring die met zijne studiën in verband staat, geschikt is; hoeveel te meer, wanneer hem de gelegenheid wordt gegeven, meer kundigheden op te doen gedurende zijnen akademie-tijd! Maar bovendien, indien wij het programma van de vakken, voor het meesterschap in de rechten vereischt, vergelijken met dat voor het meesterschap in de staatswetenschappen, dan zien wij een gering verschil. Beiden hebben vooreerst met elkaar gemeen de vakken, opgenoemd in art. 91; en wat de vakken betreft, voorgeschreven in art. 92 voor den jurist, en die welke vermeld worden in art. 93 voor den beoefenaar der staatswetenschappen, dan behoeft de eerstgenoemde geen examen te doen in de staatkundige geschiedenis van den nieuwen tijd, noch in de statistiek, inzonderheid van Nederland en zijne Koloniën en bezittingen in andere werelddeelen (litt. *e* en *f* van art. 93), welke den beoefenaar der staatswetenschappen worden toebedeeld. Art. 94 zegt dan ook, dat hij, die het meesterschap in de rechtsgeleerdheid heeft verkregen, en bovendien dat in de staatswetenschappen verlangt, alleen nog in die vakken geëxamineerd moet worden. Daarentegen heeft hij, die het laatstgenoemde meesterschap verlangt, geen examen te doen in het oud-hollandsch recht, noch in het romeinsch recht, voor zoover het in ons vaderland geldig is geweest, noch in het nederlandsch burgerlijk-, handels- en strafrecht, noch in de rechts- en strafvordering. En nu vragen wij, meent men in vollen ernst, dat de jurist die kennis van de staatkundige geschiedenis van den nieuwen tijd of de kennis van de statistiek, zoo van ons Vaderland als van zijne koloniën en overzeesche bezittingen, niet noodig heeft? Vreemd, dat dan hij, die het eindexamen van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus doet, die kennis wel behoeft! En heeft de aanstaande beoefenaar van de staats-

wetenschappen niet noodig de kennis van het nederlandsch burgerlijk-, handels- en strafrecht? behoeft hij geene notiën te hebben van de rechts- en strafvordering? Men zou misschien in abstracto kunnen beweren, dat hij het oud-hollandsch en het romeinsch recht, zooals dat in ons Vaderland geldig is geweest, zou kunnen missen, maar zij, die eenigzins bekend zijn met onze geschiedenis, weten van hoeveel belang het is, dat men ook daarin niet onkundig is.

Eene splitsing der rechtsgeleerde wetenschap is dus naar ons gevoelen geheel onnoodig. Het ligt in den aard der zaak, dat bij ieder beoefenaar der wetenschap zich van lieverlede openbaart eene neiging, om dezen of genen tak van wetenschap bij voorkeur te beoefenen. Zij, die de staats-wetenschappen voortrekken, zullen later, na hunne promotie, of na het verlaten der Akademie zich met meer kracht aan die studie wijden. Bovendien, indien voor het bekleeden van eene betrekking, die met de staats-wetenschappen in verband staat, in het vervolg geen doctorale titel noodig is, wat belet den student, dien het niet om de wetenschap zelve te doen is, aan de Akademie zich alleen op die vakken toe te leggen, die hij voor het staats-examen noodig heeft?

Nu weten wij niet wie, met uitzondering van de aanstaande diplomaten, eigenlijk dat examen zal moeten ondergaan. Men zal toch niet van een aanstaand lid der 1ste of der 2de Kamer, of van een aanstaand minister - ofschoon het voor sommigen van deze beide soort van hooge ambtenaren misschien niet kwaad zou zijn - een examen in de staats-wetenschappen vorderen? Er blijft dus niemand over dan de diplomaten, voor wie een examen - gelijk wij boven zagen - reeds bestaat.

Hetgeen wij van de splitsing der rechtsgeleerde wetenschap zeiden, geldt ook eenigermate voor de wetenschap der letteren. Volgens het ontwerp zullen er niet meer of minder dan vijf meesterschappen in de letterkunde zijn, namelijk in de klassieke-, in de semitische-, in de indische-, in de polynesische- en in de nederlandsche letterkunde.

Dat het gebied der taalstudie uitgebreid is, ontkennen wij niet. Desniettemin zouden wij hoogst ongaarne de splitsing dier studie in *vijf* onderdeelen zien. Ook hier bestaat het vinculum scientiarum, dat men niet straffeloos kan verbreken. Ook bij de letteren zal hetzelfde plaats vinden, wat wij boven met betrekking tot de beoefening der rechtsgeleerdheid zeiden, dat later, na afloop der akademische studiën, zich bij den litterator de neiging zal openbaren om dezen of genen tak der wetenschappen meer opzettelijk te beoefenen, en dat hij daaraan zijne krachten zal wijden. Wil men dan van den aanstaanden leeraar aan een gymnasium of progymnasium - zoo die blijven bestaan - de waarborgen vorderen, dat hij geschikt is voor zijne betrekking, men eische van hem een staats-examen in dien tak der wetenschap, welken hij bij voorkeur beoefend heeft. Ten gevolge daarvan luide dan art. 17: ‘Om tot leeraar aan een progymnasium of

gymnasium benoemd te kunnen worden, wordt gevorderd dat men in het bezit zij van een getuigschrift, ingevolge het volgende artikel of de wet regelende het middelbaar onderwijs verkregen.' - Men voege daarachter een nieuw artikel, ongeveer van denzelfden inhoud als art. 68 en volgende van de wet op het middelbaar onderwijs, of wel men verwijze naar een later uit te vaardigen maatregel van inwendig bestuur, waarvoor men van de klassificatiën in art. 117 en volgende van het wetsontwerp gebruik kan maken.

Eene enkele splitsing in de letterkundige wetenschap zal niet ongepast zijn. Naar ons gevoelen zou men aan twee doctoraten voldoende hebben. Zoo zou er een doctoraat in de klassieke en moderne letterkunde moeten bestaan naast dat in de semitische en polynesische letterkunde. De vakken van het meesterschap in de indische letterkunde zouden bij het doktoraat in de klassieke en moderne letterkunde moeten worden ingevlochten.

Volgens ons gevoelen zou dus art. 117 en volgende ongeveer aldus moeten luiden:

'Niemand wordt tot doctor in de klassieke en moderne talen bevorderd, dan na verdediging eener dissertatie of van stellingen, waartoe hij echter niet wordt toegelaten, dan na het bewijs te hebben overgelegd van afgelegd eindexamen van het gymnasium volgens art. 10 dezer wet, en van examen te hebben gedaan in de volgende vakken:

a de grieksche taal- en letterkunde.
b de latijnsche taal- en letterkunde.
c de grieksche en romeinsche oudheden(*).
d de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen.
e de beginselen van het sanskriet.
f de beginselen der vergelijkende indo-germaansche taalstudie.
g de kennis van de indische oudheden.
h het Gothisch en het Angelsaksisch.
i de nederlandsche taal- en letterkunde.
k de middel-nederlandsche taal en die der 17de eeuw.
l de fransche, engelsche en hoogduitsche taal- en letterkunde.
m de algemeene geschiedenis en die des vaderlands.
n de geschiedenis der nederlandsche staatsinstellingen.
o de diplomatiek, paleographie en historiographie.'

Zooals men ziet, hebben wij de vakken eenigzins gewijzigd, maar men zal 't ons toegeven, dat wij er verband in gebracht hebben. Zoo hebben wij het meesterschap in de geschiedenis eveneens in het doctoraat in de letteren opgenomen, omdat ook die studie met die der letteren in zulk een nauw verband staat, dat eene splitsing onmogelijk is. Wellicht zoude het examen in diplomatiek en paleographie niet gevorderd be-

(*) Wij hebben de fabelleer op zijde gezet. Om haar als eene bijzondere wetenschap in het programma op te nemen, vonden wij onnoodig.

hoeven te worden, maar de gelegenheid om er collegie in te houden mag niet ontbreken.

Om tot doctor in de semitische en polynesische letterkunde te worden bevorderd brenge men zooveel mogelijk de vakken genoemd in art. 118 en 120 bijeen. Is de massa te groot, men vordere in sommige vakken geen examen.

Op dit oogenblik worden van den student, behalve het propaedeutische, twee examens gevorderd, het candidaats- en het doctoraal-examen; het laatste duurt twee uren, op twee afzonderlijke dagen. De groote uitgebreidheid van het programma zoo van het doctoraat in de rechten als van dat in de letteren, zooals wij dat voorstellen, zal wellicht drie examens noodzakelijk maken, en ieder examen zal vermoedelijk langer dan thans duren. Naar ons oordeel zal dan ook het examen degelijker kunnen zijn, en degene, die zich daaraan onderwerpt, meer waarborgen geven van kennis en algemeene ontwikkeling dan tegenwoordig.

Wij achten ons onbevoegd, om eene dergelijke regeling van het examen in de wis- en natuurkundige vakken voor te stellen. Ook dat veld is zeer ruim, en ook hier zal eene splitsing wenschelijk zijn. Maar of er *zeven* meesterschappen noodig zijn, betwijfelen wij. Volgens art. 105 zouden er meesterschappen zijn in de wiskunde - in de sterrekunde - in de natuurkunde - in de scheikunde - in de aard- en delfstofkunde - in de plant- - en eindelijk in de dierkunde. Het komt ons voor, dat bijv. voor wis- en natuurkunde één doctoraat mogelijk is, daar die beide wetenschappen zeer nauw aan elkander verbonden zijn. Evenzoo zou naar ons oordeel ook de scheikunde met de delfstof-, aard- en plant- en dierkunde gevoeglijk vereenigd kunnen worden. Wij laten echter die zaak aan meer bevoegden over.

Wat de godgeleerdheid betreft, wij juichen het toe, dat de minister Fock de theologische wetenschap qua talis niet heeft doen vervallen. Maar de minister is hier niet zeer consequent met zijn beginsel, wanneer hij ook daarvoor het meesterschap voorschrijft. Het meesterschap is een maatschappelijke titel, die den bezitter aanspraak geeft om te dingen naar eene maatschappelijke betrekking. De godgeleerde behoort der Kerk toe, indien hij eene betrekking als predikant wil bekleeden, en met de Kerk heeft de Staat niets te maken. Daarom te eerder zou de minister op een meer zuiver terrein staan, indien hij voor elken tak van wetenschap in de wet op het Hooger Onderwijs alleen de eischen voor den wetenschappelijken titel van doctor had omschreven, en het aan eene bijzondere regeling, hetzij bij Koninklijk besluit of maatregel van inwendig bestuur, had overgelaten wat al vereischt werd voor het bekleeden van staatsbedieningen.

Met nog een paar vluchtige opmerkingen eindigen wij onze beschouwingen.

Art. 31 zegt: ‘De lessen worden gegeven in het Latijn of in het Nederlandsch, en met vergunning van curatoren ook in andere talen.’ Wij lazen liever: ‘De lessen worden gegeven in het Nederlandsch of met vergunning van curatoren in het Latijn of in eene andere taal.’

Art. 41 spreekt van ‘onderwijzers aan de hoogescholen.’ Wij meenen, dat 't beter ware te zeggen: ‘de leeraren.’

Het ontwerp Heemskerk had in art. 153 nog eene bepaling, die van practisch nut kan zijn, en die wij in het ontwerp Fock missen: ‘De studenten of kweekelingen der kerkelijke kweekscholen en seminaria,... gevestigd in de gemeenten waar eene hoogeschool is, hebben toegang tot al de lessen harer hoogleeraren en tot de wetenschappelijke instellingen en verzamelingen. Zij die daarvan wenschen gebruik te maken, storten bij den aanvang van elk akademiejaar eene som van *f* 100.’

Wellicht zouden wij nog meerdere opmerkingen ons veroorloven, zoo wij niet vreesden misbruik te maken van de ruimte, die ons voor ons opstel is afgestaan. Wij geven onze op- en aanmerkingen voor wat zij zijn. Wellicht hebben enkele daarvan practische waarde, en leiden zij tot meerdere en belangrijke van de zijde van bevoegden.

Z., 15 Aug. '69.

E.

Kort maar krachtig.

De vrije Volksschool. Redevoering naar aanleiding van het Mandement der Bisschoppen door Mr. C.W. Opzoomer. Amsterdam, J.H. Gebhard & Co., 1868.

Wie in den lande, niet vreemd aan de kwestie van den dag, noch onverschillig voor den grooten strijd, die er gestreden wordt - den strijd, waarbij het gewis het dierbaarste geldt, wat de mensch bezit: zijn regt op ontwikkeling, vrij van allen opzettelijk storenden en belemmerenden invloed, heeft reeds niet lang deze brochure van Professor Opzoomer gelezen? Zij is gewis gelezen en herlezen, besproken en gewogen, en trekt alles, wat van den hoogbegaafden schrijver komt, teregt onmiddellijk de aandacht, zij deed het dadelijk na de verschijning in de hoogste mate, en het geschrift verdient het dan ook zeer. Het behoeft dus in ‘De Tijdspiegel’ volstrekt niet meer als iets

nieuws aangekondigd te worden; het heeft zijn weg reeds gezocht en gevonden: maar dit tijdschrift zou aan zijn schoonen titel niet beantwoorden, zoo het er de aandacht nog niet op vestigde en te meer, daar het niet eene der brochures is, die als zoo velen even spoedig vergeten als gelezen en naar komenij of snippermand verwezen worden, maar die nog lang, zeer lang eene grootsche plaats zal innemen in de reeks van grootere of kleinere geschriften, die regt van spreken behouden bij de behandeling der onderwijs-zaak.

Het is bijna onnoodig om te zeggen dat taal en stijl sierlijk, ja prachtig zijn, terwijl de toon ernstig, degelijk, humaan en, men vergeve mij het woord, echt *rond* is. Men is dit trouwens gewoon van den geachten schrijver, die daarin menigeen tot een schoon en leerrijk voorbeeld dienen kan. Ademt het mandement een bedaarden geest, dit antwoord niet minder. Er is echter een gloed in het geheele geschrift, die dadelijk aantrekt. Reeds de aanhef getuigt van de hooge belangstelling voor zijn onderwerp, en waar hij het 'Wee den gerusten te Sion en den zekeren op den berg te Samaria! Gij, die den boozen dag verre stelt en den stoel des gewelds nabij brengt,' uitroept, wekt de schrijver dadelijk de gedachte aan het hooge gewigt van den strijd. Wij ontmoeten Professor Opzoomer dan ook gaarne onder de strijders voor de volksschool en doen dit met te meer blijdschap, daar hij bekend staat als een waar vriend van volksbeschaving door onderwijs, welks belangen hij reeds dikwijls krachtig voorstond en in welks zegeningen hij zoo gaarne ieder in Nederland zag deelen. Wie dan ook, hij heeft volle regt van medespreken, omdat hij niet is een van die velen, welke op hoogen toon het woord voeren, al hebben zij ook de zaak maar van ter zijde en slechts half bekeken.

Zoo als de titel aanwijst, is het mandement der Bisschoppen de bijzondere aanleiding tot het schrijven geweest en stelt de hoogleeraar zich voor om op de bedoeling en de gevolgen van dat gewigtig schrijven en ook, wat den vrienden der volksschool vooral nu te doen staat, de aandacht te vestigen. Wat toch voor niemand, die doordacht, meer duister was, doch wat de partij nog altijd bewimpelen of ontkennen kon, is in het mandement duidelijk uitgesproken, het bevat eene formeele oorlogsverklaring. Het zegt: de school behoort aan de Kerk, en al kost de kamp jaren strijds en inspanning, er moet zoo lang gestreden worden, tot de zege behaald is. De Katholieken staan echter niet zonder bondgenooten; zij vinden die thans in hunne aartsvijanden, de confessioneelen in de protestantsche Kerk, en nog in eene kleine partij, die afkeerig van alle christendom en godsdienst is. Wordt de zege behaald, dan ontbrandt een nieuwe strijd tusschen de verbondenen. Na dit alles aangewezen te hebben, stelt de schrijver met groote helderheid in het licht, dat de school niet dienstbaar zijn mag noch aan de Kerk, noch aan eenig kerkgenootschap, noch aan eenige kerkelijke partij, maar eenig en alleen aan de verlichting des volks en dat,

al moge de Kerk in verschillende tijdperken der geschiedenis de draagster en voortplantster der wetenschap geweest zijn, zij dit thans noch bij de Katholieken, noch bij de Protestanten meer is, omdat hun godsdienstleven bij de eenen meer, bij de anderen minder, vaak in strijd is met hetgeen de wetenschap beslissend leert. Hij grondt daarop het regt en het belang van den Staat voor de zorg voor het volksonderwijs, en besluit met der Kerk den godsdienst, maar den Staat de school of de plaats der wetenschap toe te kennen. Hij toont vooraf nog uit de geschiedenis aan, vooral van die na de herstelling van het pauselijk gezag na 1813 en uit de pauselijke geschriften van de laatste jaren, zoo ook uit den geest, welken de confessioneele partij in het bijzonder ook bezielt, dat er niet aan te denken valt om het volksonderwijs over te geven, wil men het peil der verlichting niet onmiddellijk zien dalen, en wel omdat de wetenschap geen andere uitspraken meer zou kunnen doen hooren dan die, welke getoetst en geijkt zouden zijn door de Kerk.

Professor Opzoomer houdt het er voor, dat er geen kerkgenootschap in ons vaderland bestaat, aan hetwelk het volkomen onverschillig is, wat het onderzoek omtrent den zamenhang der wereldsche dingen leert, en dus geen, hetwelk het zuiver regt der wetenschap erkent - in zijn oog de éénige en bepaalde voorwaarde om aan eenig genootschap zonder gevaar het volksonderwijs op te dragen. Van daar geeft hij als slotsom, dat de volksschool volstrektelijk vrij van den invloed der Kerk zijn en blijven moet.

Hij voorziet echter nog een harden strijd, een kamp, die jaren lang duren zal; doch acht het een zegen, dat de oogen geopend zijn, waardoor de vrienden der volksschool hoe langer hoe meer hunne taak leeren kennen en op hun post kunnen staan, zoodat het licht der negentiende eeuw niet uitgeblazen zal worden, als men maar voor oogen houdt dat aan geen bijleggen van het verschil, aan geen verzoening te denken valt, maar alleen aan nederlaag of zegepraal.

Wij hebben den lust niet kunnen wederstaan om met weinig trekken den belangrijken inhoud der brochure te schetsen, ook om degenen, die haar nog niet gelezen mogten hebben, daartoe nog op te wekken.

Het standpunt des Hoogleeraars komt in het gegevene reeds duidelijk genoeg uit, en dit zal verdedigers en ook groote bestrijders vinden. Wij willen ons daarmede hier niet bezig houden, doch veroorloven ons eenige opmerkingen, die, naar wij vertrouwen, ons door den schrijver wel zullen toegegeven worden. Zooals de brochure daar ligt komt de volksschool te veel voor als eene inrigting van wetenschappelijk onderwijs. Men behoeft ze echter slechts binnen te treden en er een blik in te slaan om te zien, wie op de schoolbanken zitten om spoedig tot de volle overtuiging te komen, dat men, hoe geregeld de leergang der verschillende vakken van onderwijs ook zij, er volstrekte-

lijk niet aan kan of mag denken, om wetenschappelijk onderwijs in eenig vak, hetzij geschiedenis, hetzij natuurkunde, of wat ook te geven Uit den rijken schat, welken de wetenschap aanbiedt, doet de onderwijzer die grepen, welke hij noodig acht om de toestanden, waarin het kind zich geplaatst ziet, of de omgeving, waarin het zich bevindt, in het regte licht te plaatsen; of hij wijst het klaar aan hoe het naar een goed levensdoel te streven heeft en leert het zoo vooruitzien, terwijl de lessen van het verledene gansch niet vergeten worden. Hij raadpleegt en zoekt daartoe hulp bij de duidelijke uitspraken der wetenschap en geeft die opregt aan, doch waagt zich ganschelijk niet op het veld der onzekerheid, hetwelk dan ook nergens anders toe dienen zou dan om dààr ergernis en wantrouwen te wekken, waar die gemakkelijk te vermijden zijn. Wat er dus van de wetenschap op de school komt, zijn de rijpe vruchten; doch een bepaalde, geregelde cursus in taal, geschiedenis, enz. kan er op de volksschool niet gegeven worden, omdat het in haar doel niet ligt. Dat zij hare leerlingen dus regt goed wetenschappelijk toegerust de maatschappij zou inzenden, kan en mag zij niet, terwijl volstrekt nog niet uit het oog mag verloren worden, hoe kort en afgebroken de meesten school gaan en hoe weinig ontwikkeld zij tot het onderwijs komen. Wij beweren nu volstrekt niet dat Professor Opzoomer in zijne brochure de volksschool regtstreeks plaats voor wetenschappelijk onderwijs noemt; wij houden er ons zelfs van overtuigd, dat hij de eerste zijn zal, die dat niet wil; doch voor de tragen van begrip en ook voor een ander lastig slag menschen, die niet begrijpen *willen*, omdat hun dit te stade komt, verdient dit punt wel in het licht gesteld te worden. Veel menschen, die niet eens kwaad willen, gaan op den klank af, vooral als het woord komt uit den mond van zulk een man van gewigt als de schrijver der brochure. Het komt ons dan ook bepaald jammer voor, dat hij niet, al ware het slechts met weinig trekken, zoo als hij die zoo meesterlijk weet te geven, het doel der volksschool wat bepaalder heeft aangegeven dan met deze woorden: ‘De wetenschap is voor de school.’ De tegenpartij zal die uitspraak toch vol begeerte weder aangrijpen als een bewijs, dat het doel der school al zeer eenzijdig en het opvoedend beginsel haar geheel vreemd is. Zij zal er op wijzen hoe een harer grootste vrienden, hoe een der grootste kampvechters voor haar bestaan slechts spreekt van de wetenschap, terwijl hij de ontwikkeling der verstandelijke vermogens en de opleiding tot deugd geheel terzijde stelt. Dit moge de bedoeling des schrijvers al niet zijn, de tegenstander ontleent zijn regt van spreken daaraan, dat er in de gansche brochure geen woord van gerept wordt, en dit is hem genoeg.

Wij begrijpen volkomen, dat de Hoogleeraar, als hij zegt dat ‘de school is om de kennis, om het licht onder het volk te verbreiden, dat de wetenschap heeft ontstoken,’ zich op zijn standpunt zeer goed verdedigen kan met te zeggen: dat de school te rade gaan moet bij

de wetenschap voor de kundigheden, die zij onderwijst, en ook voor het deel der opvoeding, dat haar is opgedragen; doch het algemeen staat nog niet op dat standpunt, de meesten geven het rigtige daarvan niet toe, en het woord ‘wetenschap’ is voor duizenden nog een schrikbeeld, zelfs bij vele voorstanders der volksschool. Hij had dus moeten aantonnen dat de ware wetenschap, wel verre van vijandin van de ontwikkeling der verstandelijke vermogens te wezen, er zeer dringende behoefte aan heeft, dat het hare levensvoorwaarde is, en dat ook zij evenzeer de betrachting der reinste deugd bedoelt.

Wij betreuren het dus, dat het doel de volksschool niet met klaarheid is aangegeven en wij roepen het met de meeste bescheidenheid en bij vollen eerbied voor het hooge standpunt van wetenschappelijke kennis en bekwaamheid van vele mannen uit den geleerden stand, het dezen vrienden der volksschool toe: wij danken u voor uwe krachtige hulp; doch wikt en weegt wel, wat gij schrijft, en bedenkt, dat uwe geschriften ook ter tafel komen bij den minder ontwikkelde, die uitleggers en aanvullers vinden bij de mannen, die niet rusten kunnen voor dat zij datgeen hetwelk tot steun had moeten dienen, onschadelijk voor hunne partij gemaakt hebben. Professor Opzoomer's brochure gaat bij den nederigen stand rond, die het woord wetenschap op vele plaatsen in ons vaderland elken zondag met de diepste verachting hoort uitgalmen, en ook uit dien nederigen stand gaan er bij honderden naar de stembus en leggen gewigt in de schaal voor het bestaan der volksschool.

Wij bedoelen volstrekt niet, dat men zijne beginselen verloochenen zal - verre van ons - wij zeggen er ook driewerf ja op: hier moet niet geschikt worden - wij willen nederlaag of zegepraal - geen tweeslachtig bestaan voor de volksschool; doch men stelle haar in zulk een licht, dat de eenvoudige dat licht ook vinden kan en bij de hooge waarde, die deze brochure heeft en bij al den dank, den velen den Hoogleeraar daarvoor met ons brengen, geeft zij dit voor den minderen man, die haar ook leest, niet.

Wij ondervinden het toch dagelijks dat het dringend noodzakelijk is, dat men den menschen het ware beeld der school geeft, en daar men ze geen dagen of weken in haar kan laten rondzien, zoo moet zij levendig, getrouw en naar waarheid geschetst worden. Wij vertrouwen vast dat daardoor de oogen van velen zullen opengaan, want het is bedroevend om de scheeve voorstellingen te hooren, die vaak aangegeven worden. Men behoeft de redevoeringen van onderscheidene leden der Staten-Generaal alleen maar te doorbladeren om wanhopig uit te roepen: Zijn dat nu de mannen, die over de school beslissen moeten? Wij dringen er dus bij allen, van welke partij ook op aan, en wij vragen met hoogen ernst: Komt en ziet in de volksschool zelve en hoort wat daar geleerd wordt, en geeft er dan heldere beelden van.

Wij weten en erkennen het, dat Professor Opzoomer een helderen

blik in de school heeft; wij weten het, hoe voortreffelijk hij de gave bezit om alles klaar te kunnen voorstellen; maar wij betreuren het juist daarom, dat hij, al ware het maar met een paar bladzijden, niet toegelicht heeft dat bij zijne stelling ‘de wetenschap voor de school’ ook voldaan moet en zal worden aan den schoonen eisch van de ontwikkeling der verstandelijke vermogens en de opleiding tot alle maatschappelijke en christelijke deugd; hij zou daardoor een nog grooteren dienst aan de school bewezen hebben, dan hij nu reeds gedaan heeft.

Wij gelooven vastelijk, daar wij het ondervinden, dat het goed is, dat de oogen van den minder ontwikkelden, doch gemoedelijken man gevestigd worden op die opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugd en op de hooge waarde daarvan, opdat het denkbeeld ‘godsdienstlooze school’ waarmede zoo geducht gespeeld wordt, niet dieper wortel vatte. Wij gelooven vastelijk, dat het uiterst weldadig werken zal, dat onderwijzers en schooltoezigt streng vasthouden aan de volbrenging dier taak, waarbij zij natuurlijk niets meer doen dan hun pligt maar te gelijkertijd een stevigen dam opwerpen tegen hen, die het den volke dagelijks luide verkondigen, dat die opleiding tot deugd een ijdel woordenspel is.

Inderdaad, de onderwijzer, zijne taak magtig, komt daardoor met den Staat volstrekt niet op het gebied der Kerk, terwijl deze laatste niet te klagen heeft, maar zelfs op gepaste wijze nog gesteund wordt, in het doel, dat ook zij bejaagt, de voortplanting van het goede.

Alle hoogschatters van de volksschool danken Professor Opzoomer hartelijk voor zijne korte, doch krachtige woorden; wij doen het ook met warme sympathie voor den man, die reeds jaren lang strijdt voor het regt van ieder kind op onderwijs, waarop wij hem ook van ganscher harte den besten uitslag toewenschen, terwijl wij hopen, dat zijn vrije volksschool de oogen van velen moge openen en hun duidelijk make, wat er van ons volksonderwijs worden zal, indien de confessioneelen van elk kerkgenootschap de zege mogten behalen. Zij kunnen niet rusten, en zijn er oogenblikken van rust, dit is schijnbaar; men kan zich dan gewis weder op een heftigen aanval voorbereiden. Hier is het dus in volle waarheid: Waakt, waakt, opdat men de kroon niet roove!

Moordrecht.

G.B. LALLEMAN.

Staatkunde en geschiedenis.

Pragmatische historie des vaderlands.

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, Staatkundige geschiedenis van Nederland, 2de Aflevering, van 1795 tot 1814, en 3de Aflevering, van 1814 tot 1830. Amsterdam, J. Müller, 1867 en 1868.

Zoo is dan het werk, waarvan ik de eerste Aflevering in ‘de Tijdspiegel’ van November 1866 aankondigde, voleindigd. Wel was de schrijver aanvankelijk van zins geweest, verder te gaan dan tot het jaar 1830; maar, zoo als het voorberigt der 3de Aflevering meldt, dit voornemen heeft hij voorloopig opgegeven. Met mij zullen velen wenschen, dat de heer de Bosch Kemper, zoo als hij hoopt, later in de gelegenheid zal zijn, in een zelfstandig werk de staatkundige geschiedenis na October 1830 te schetsen. Immers hoewel het werk van den hoogleeraar, ook voor de oudere tijden, in weerwil dat hierover meer is geschreven, uithoofde van de wijze, waarop de schrijver zijne stof behandelt, veel nieuws bevat, spreekt het van zelf, dat, hoe nader de heer de Bosch Kemper aan onzen leeftijd komt, dit in steeds ruimer mate het geval is. Gelijk het daarom eene groote aanwinst is, dat de historie der jaren 1814-1830, waarover nog zoo weinig is geschreven, in deze bladzijden vervat is, zoo zou het zeer te betreuren zijn, indien die van 1830-1848 op den duur geheel achterwege bleef.

Ten einde het vroeger gezegde niet te herhalen, begin ik met te verwijzen naar het oordeel, door mij in der tijd geveld over strekking en inhoud van het boek in 't algemeen. Bij de redenen, dáár vermeld, die tot de kennisneming van dit geschrift nopen, komt voor de beide laatste Afleveringen eene andere. Zij is, dat de inhoud dier twee stukken ten deele aan tot dusver ongedrukte handschriften is ontleend.

Behalve dat men alzoo dikwerf eene nieuwe meening aantreft, vindt men eveneens niet zelden geheel nieuwe zaken, die men voorheen niet kon weten. Hiertoe behoort ongetwijfeld bovenal hetgeen het acht-

tiende hoofdstuk der tweede Aflevering behelst. In dit hoofdstuk leert men de onderscheidene gevoelens kennen der leden van de commissie, voor 't ontwerpen der grondwet van 1814 in 't leven geroepen. Men aanschouwt dus hier de wording dezer grondwet. Het is niet wel mogelijk, bij wijze van uittreksel de hoofdzaak, welke op die bladzijden wordt behandeld, mede te deelen. Het zij genoeg, er op te hebben gewezen. Niet minder belangrijk is hetgeen in de derde Aflevering, blz. 584 vlg., voorkomt omtrent het amortisatie-syndicaat, en inzonderheid datgene, wat op blz. 610 vlg. nopens het collegium philosophicum wordt aangetroffen. Deze plaatsen vereenigen in zich de niet gewone verdienste, terwijl zij het onderwerp, dat aan de orde is, beter doen kennen, tevens den lezer tot rigtsnoer te verstrekken om een helder en onpartijdig oordeel te vellen over twee punten, waarover zoo vaak een te streng vonnis werd gestreken.

Het gaat met het oordeelen over den inhoud der historie, als met het oordeelen over hetgeen dagelijks voorvalt in den kring der zaken, waarover men zich bevoegd acht zijne meening te zeggen: het gevoelen wordt niet zelden geuit, eer men naar behooren is ingelicht. Al wie van deze waarheid overtuigd is en zich herinnert, in welk vreemd daglicht de maatregel van 't collegium philosophicum dikwijls werd voorgesteld, haaste zich de aangehaalde bladzijden na te lezen. Hij zal dan zien, hoezeer die maatregel getuigt zoowel van de zorg van Willem I voor de wezenlijke belangen zijner onderdanen, als van het hooge standpunt, waarop de koning zich in deze geheele aangelegenheid plaatste. Zelfs zal hij - wat menigeen misschien vreemd in de ooren zal klinken - bevinden, dat het besluit omtrent het collegium een bewijs is van Willems behoedzaamheid in het eerbiedigen der regten van 't geweten. Het zal niet ieder bekend zijn, dat het ten deele een terugkeer tot het voormalig gebruik - hoewel niet tot de plannen van Jozef II - was. Dat het niet gelukken van hetgeen Willem I bedoelde, gelijk veelal, zoo ook hier eer aan persoonlijke redenen, dan aan gebreken, hetzij in de zaak zelve, hetzij in den vorm, moet worden geweten, zal niet ligt worden ontkend.

Over 't geheel spreekt uit het gansche boek eene opvatting, gunstig voor den persoon en de regering van Willem I. Heden ten dage pleegt men de laatste, onder de benaming ‘vaderlijke regering’, kortweg af te keuren. Dat is het gemakkelijkst. Men heeft echter het regt te vragen, of de mogelijkheid wel bestaat, om dit op goede gronden te doen. Is het tijdperk van 1815 tot 1840 nog wel immer met die naauwgezetheid en in dien omvang bestudeerd, dat men op dit gebied van grondige kennis kan spreken? Zijn de bronnen om tot de regte wetenschap te geraken ligt toegankelijk, uitgegeven, bewerkt, bijeengebracht? Zijn er over de gewigtige vraagstukken dier regering welbeziene monographiën in 't licht gegeven? Niets van dit alles.

In tegenstelling daarom met de gewone wijze van doen heeft deze

schrijver, naar de mate van de grenzen, binnen welke hij zich beweegt, weinig goed- of afgekeurd, maar trachten te verklaren, waarom deze dit, gene dat wilde, en vanwaar het kwam, dat de uitkomst geene andere was, dan de menschen zagen. Zoodoende toont hij aan, dat de koning vaak menschkundiger is te werk gegaan, dan velen waanden. Inzonderheid weet hij Willem onder den kandelaar van zijn' tijd te plaatsen en hoedt hij zich zorgvuldig, hem door vreemd licht, aan hedendaagsche begrippen b.v. ontleend, te laten beschijnen. Fraai en veelzijdig is de schets van 's konings karakter en eigenschappen op blz. 504 vlg. der derde Aflevering. De gebreken, die hem, als vorst, aankleefden, worden in geenen deele verheeld.

Te gunstig denkt de heer de Bosch Kemper, naar mijn bescheiden gevoelen, over den tegenstand der Roomsch-katholieke geestelijkheid. Het is eene edele taak, die de Kerk op deze aarde poogt te vervullen, een verheven doel, dat zij beoogt. Volgt hieruit, dat zij zich tegenover de magten dezer wereld mag stellen? Geenszins, zou ik meenen. Gregorius VII moge het noodig geacht hebben, ten einde aller menschen zaligheid uit te werken, eene onbeperkte heerschappij over allen en over alles uit te oefenen, in de dagen van Willem I was men wijzer geworden. Toen was men tot het inzigt gekomen, dat de Kerk gediend wordende door feilbare menschen, ofschoon haar streven op het eeuwige gerigt is, voor zoover zij tot de voorbijgaande wereld behoort, gelijk alle overige instellingen, tot op zekere hoogte aan de wereldsche overheid ondergeschikt behoort te zijn. Overweegt men dit en vergeet men tevens niet, dat het toch de ééne of de andere zijde uit moest, dan, geloof ik, neigt men, bij de vraag over de grondwet van 1815, meer tot de beslissing van Willem I, op hoe vreemde beweegredenen ook voor een deel gegrond, dan tot het drijven van de Broglio. Leest men bij den hoogleeraar de Bosch Kemper, wat de bisschop bedoelde en waarvoor hij streed, dan teekent men verzet aan tegen de einduitspraak op blz. 522, dat men nog eerbied zou moeten hebben voor de houding van dezen geestelijke. Hoe achtenswaardig de man, als bijzonder persoon, moge geweest zijn, dergelijke geestelijken passen niet in eene maatschappij, die slechts kan in stand blijven bij eene juist afgebakende verhouding der zoo veelsoortige ligchamen, die haar zamenstellen. Alleen op een onbewoond eiland of in eene woestenij ware een bisschop, met de beginselen van de Broglio, in de dagen, waarin hij leefde, op zijne plaats geweest. Eveneens moet men, dunkt mij, na op blz. 618 te hebben gelezen, dat de aartsbisschop van Mechelen in een gesprek over de zaak van 't collegium zijn woord brak, zich verbazen, dat hem op blz. 619 ‘goede trouw’ wordt toegekend.

Het is eene zwakheid, den mensch eigen, dat, hoe meer hem wordt gegeven, hij des te gretiger de hand uitsteekt. Dezer dagen heb ik die zwakheid ook in mijzelven bespeurd. Veel is het, dat de heer de Bosch Kemper ons reikt. In sommige opzigten had ik het werk toch

nog uitvoeriger gewenscht. Inzonderheid, ware het, meen ik, ook zonder de inrigting van 't boek te veranderen, niet ondoenlijk geweest, in deze stukken nu en dan den blik te vestigen op andere schrijvers, die vóór den hoogleeraar dezelfde stof hebben behandeld. Dit zeggende, heb ik b.v. de Gerlache, Keversberg, de toelichting bij de kaarten van Mees, Groen van Prinsterer, von Gagern, Bosscha en anderen op het oog. Waren zij van tijd tot tijd in den kring der voorstelling opgenomen, dan zou, geloof ik het nut, dat het geschrift van den heer de Bosch Kemper zal stichten, nog grooter zijn geweest.

Dr. J.A. WIJNNE.

Letterkunde.

Vreugd? vrucht? of de moriaan gewasschen?

Open brief aan den schrijver van 'Volksfeesten in verband met de afschaffing van de kermis.' Middelburg, J.C.W. Altorfer, 1867. Onze vermaken, door Mr. R.B. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw. Utrecht, Kemink en Zoon, 1868.

Wij kondigen hier twee brochures aan van geachte handen. De eerste kwam ons ter hand, nadat een vroeger artikel in dit Tijdschrift over 'Volksfeesten enz' bereids was geplaatst. Het boeksken van den heer Hugenpoth geeft ons gelegenheid om het toch nog hier ter sprake te brengen. Trouwens, de zaak blijft dienende, en zal dit vooreerst. Een karakter laat zich niet zoo gemakkelijk wijzigen, reeds in een enkel mensch, laat staan in een geheel volk, al neemt men dit met den heer K. uit Middelburg (wij kunnen den schrijver gissen), in den wat beperkten zin op, zoodat het 'den zoogenoemden middenstand aanduidt, hen, die door hunnen arbeid, industrie, handel of landbouw, onderwijs of lager bestuur, zich aan de waarachtige belangen der maatschapij toewijden, en uitzondert de rijken, die in hunne paleizen of lusthoven zich bezighouden met niets te doen, en het laagste gemeen, dat van centen (gebedelde, gegevene) leeft, en er lust in vindt (althans grootendeels het er naar maakt), om met gescheurde kleederen te loopen.' - Wij konden het niet helpen, dat deze bepaling ons het woord van een Franschman in herinnering bragt, die, bij een blik op de achttiende eeuw sprak van '*le peuple*, *la bonne bourgeoisie*, *cette bruevage saine*, *dont la cour*, *les grands, sont l'écume et le populace la lie.*' - De heer Hugenpoth geeft niet zoo bepaald zijn begrip van 'volk' op, maar zegt toch met Fokke Simonsz, dat in ons Vaderland vijf klassen of standen zijn, en wel de *aanzienlijke*, zelden gul vrolijke, door etiquette gebonden lieden *geleerden* die soms vrolijk zijn, *kooplieden* van den tweeden rang, die de etiquette nadoen en zoo hunne vrolijkheid verspelen, *burgerkooplieden,* die door de tijdsomstandighe-

den te ligt en te zeer gedrukt worden om gulle en opgewekte vreugde in hun hart plaats te gunnen, en de *laagste klasse*, die in hare zorgeloosheid en ruwheid op weinig kiesche plaats en wijze genot zoekt.' - Hij beschouwt het onderwerp over het geheel meer historisch en anthropologisch, terwijl de heer K. zich veelal op het voetspoor van zijn voorganger op praktisch terrein beweegt. Beiden keuren ons kermisgejoel en kermistgetier en kermis-ruwheid en -gemeenheid af; zij willen, en vooral de heer Hugenpoth, feesten maar deze gepast, en van de gemeente uitgaande en uit haar kas of door vrijwillige bijdragen betaald, bijzonder ten behoeve van den kleinen burger en zoo genoemd gemeenen man.

Men ziet, wij hebben hier niet te doen met anathema-schreeuwers over elk genot als doemwaardig, niet met pilaarbijters, mogen ook beiden in ernstig en soms welsprekend woord hunne afkeuring laten vernemen van dingen waarin en wijzen waarop dat genot wordt gezocht. De heer Hugenpoth wijst er te regt op, dat de zucht daarnaar in den mensch, ja in ieder schepsel leeft, onze natuur geeft het ons in; en drijft gij die natuur de voordeur uit, zij komt de achterdeur of het venster in. Zelfs bij de meest puriteinsche en kloosterachtige levensopvatting, waar deze slechts van harte wordt gehuldigd, geldt nog het *chacun cherche son plaisir où il le trouve.* In den aard van ons volk lag het mede, getuige wat men hier vroeger van rederijkers e.z.v. had en zag.

Wij mogen dan ook zeggen, dat de godsdienst, en bepaald de christelijke, wèl opgevat, zich niet tegen de geoorloofde vreugde en het betamelijk genot kant. Bij de Israeliten was de 'Sabbath' een dag van vreugde, vermaak en uitspanning, een feestdag, die gevierd werd met fraaie kleederen, goede tafel, geurigen wijn, gekruide spijzen, fakkellicht en reukwaren, een feestdag, waarop veel ook aan zinlijk genot gegund werd, geen dag van sombere ingetogenheid. - Wij zijn het met den schrijver eens, en leggen nog eenig gewigt in de schaal, gelijk we vertrouwen, met te wijzen op de natuur, met haar schoon en milden overvloed, eene getuigenis, dat de Schepper wilde dat men zou zien en smaken hoe vriendelijk de Heer is. Wij wijzen op des menschen Zoon, die daar kwam etend en drinkend, van wien de Farizeën met duivelsch vromen afkeer zeiden, 'dat hij een vraat en wijnzuiper was.' Het is mogelijk, dat mijn zielspiegeltje wat weinig dof is (ik treur daarover niet); doch ik kan mij Jezus Christus, met zijn 'weest niet bezorgd voor den dag van morgen e.z.v.' - met zijn gispen van de farizeeuwsche vroomheid, zijn 'de gezonden behoeven den medicijnmeester niet,' zijne toenadering tot tollenaars en zondaars, zijne nederbuiging tot kinderen, niet anders voorstellen, dan als den opgeruimden mensch, met een open hart voor het goede des levens.

Nu moge er later in brief en in schrift des N.T. menig woord zijn gezegd, dat als een oordeel over de wereld en hare genietingen klinkt,

en er zij gezegd in onderscheiden vorm, dat zij in het booze ligt, dat zij en hare lusten zijn te vlieden, wij hebben wel na te gaan en in het oog te houden, wat de heidensche wereld toenmaals was, en welke bijzonder hare vermaken waren, die gedeeltelijk wel onmenschelijke, wreede, ja duivelsche genietingen mogten heeten, waarvan men ijst en gruwt.

Wij wijzen daarop in geenen deele om veel, om ook slechts de minder afschuwelijke dingen als te wettigen, die op onze kermissen, ook op vastenavonden, in groote en kleinere steden plaats hebben. Te regt noemt Hugenpoth ze bacchanaliën en acht hij ze een schouwspel om van te huiveren (bl. 27), terwijl hij daarvan met weinige woorden eene schets ophangt, bij welke wij zien, dat eene nobele zedelijke verontwaardiging het penseel voerde. En laat ons erkennen, die kermissen, zij zijn in den regel eene schande voor ons volk; dat volk is, als totaal beschouwd, waardig dat het in den vreemde daarover wordt beschimpt en gebrandmerkt met het teeken der schande. Er is naauwelijks iets waarover wij ons onder de oogen des buitenlanders meer hebben te schamen, dan over zulke tooneelen, waarbij de duivel los schijnt, omdat de menschen los zijn, en het ‘'t is maar eens kermis in het jaar!’ een vrijbrief wordt voor allerlei ongebondenheid. Als ons genot de maatstaf is voor onze zedelijke waarde, dan waren en vertoonden wij Nederlanders ons daar als wel laag gezonken.

Waar ligt daarvan de oorzaak, wat is er tegen aan te wenden? Op de eerste vraag zoekt en geeft de heer Hugenpoth, op de laatste de heer K. althans meer gedetailleerd en positief antwoord.

De heer Hugenpoth ziet een hoofdoorzaak van die verschijnselen in zekere officieële maar onnatuurlijke ingetogenheid, die gedeeltelijk het onwillekeurig uitvloeisel was van de dagen van spanning en bangen strijd, welke Nederland moest doorworstelen, en van den hoogen ernst die het volk daarom vervulde, maar ook in de somberheid van het calvinisme. Daardoor werd de vroomheid van uiterlijke en naauw afgebakende praktijken afhankelijk gemaakt en in overeenstemming met sommige bepaalde geloofsartikelen gesteld, maar ook de deur voor huichelarij open gezet. Die officiële piëteit acht hij de oorzaak,

dat de mannen de verveling van het gezin in kroegen, koffijhuizen en societeiten ontloopen, dat de mindere standen hun vermaak in walgelijke brasserijen zoeken,

dat het gebouw onzer zamenleving door begoocheling wordt opgetrokken en onderhouden, dat waarheid uit het woordenboek onzer staatsmagten is uitgeschrapt,

dat de dienst der wet het geloof in de godsdienst heeft verdrongen,

dat een plat materialisme, in plaats van de heiligheid van het regt, alles beheerscht, dat het volk onverschillig, of liever ongeloovig is aan zijne toekomst,

dat onze regeerders reeds steun gaan zoeken bij onze buitenlandsche vijanden in plaats van bij ons volk.

De aanklagt is bar en draagt sommige sporen van den tijd, ja van den dag bijna waarop zij werd ingebragt. Mogen wij haar niet onvoorwaardelijk onderschrijven, er is veel waars in. Er is morele onwaarheid te over in de wereld, zelfzucht en zinnelijkheid vermogen op velen alles, naast en onder de verfijning heerscht en schuilt er veel ruwheid en verdierlijking. Toch kunnen wij nog niet met den heer Hugenpoth de bron daarvan zoo alleen bijna in de officiële pieteit zoeken, gelijk wij onzen toestand ook nog niet voor eene zedelijke ontbinding [bl. 16] kunnen houden, al zeggen we: het kán zoo komen en worden, en er zijn méer duivels los dan deze. Er is eene oppervlakkige beschaving tot den midden- en minderen stand doorgedrongen, een zucht naar genietingen ontwaakt, er heerscht eene verzinnelijking, die velerwege eene verwildering ten gevolge heeft, die zulk vermaak doet begeeren, gelijk die vermaken dien geest aankweeken en voeden. Teugels, die vroeger velen in toom en schroom hielden, ook die van vroomheid, al liep er veel officiëels onder, hangen slapper, of zijn afgeworpen. Er zijn in het buitenland verderfelijke voorbeelden gegeven, en daar houdt men er eene litteratuur op na, die het hare toebrengt, om al het edele in den mensch te onderdrukken en te bannen, en daarvoor de zinnelijkheid en de genotzucht te huldigen. De ernst des levens wordt zoodoende miskend. Het geloof, het regte, het levende en bezielende, verheffende en besturende, aan God en geest en goed, heeft in- en afbreuk geleden. De eerbied voor ouders, voor gestelde magten, is, ook door misgreep en slechtheid dier magtigen, die, bij de openbaarheid aan alles gegeven, zelden meer geheim blijft, zeer verzwakt. De politiek kiest wegen en stelt middelen in het werk, die den beteren geest, die ook in de menschheid is ontwaakt, in het aangezigt slaat. Mogten daarom de volken wijs worden, daar vorsten en grooten dit schijnen te verzeggen! De heer Hugenpoth houdt dezen, op bl. 17, een zondenregister voor, waarop men een vrij algemeen '*pater peccavi!*' zou moeten hooren.

De staatszucht dier grooten, die groote legers onderhouden, die daarmede de finantiële krachten des volks vernielen, de physieke krachten verspillen, de morele kracht verstikken, is een der ergste euvels van onzen tijd. Er kon aan tal van wezenlijke behoeften voldaan, armoede kon gekeerd worden, als men daarvan terugkwam. Dan kon ook aan de neiging tot vermaak eene betere, veredelende rigting worden gegeven, vooral wanneer men den mensch zelf veredelde en verhief. Zonder dat kreeg men nog niet anders dan eene officiële ingetogenheid en schijn. Even waar als het omgekeerde is het: *chacun trouve son plaisir où il le cherche.*

Voor ons *au fond* nog altijd wat republikeinschgezind volk ware dit, wij zijn het in dezen met den heer K. eens, nog het best aan de plaatselijke besturen, en liefst aan eene met overleg van dezen gekozen commissie uit de vroeden en gegoeden opgedragen. De stof voor

dezen was in den regel onder de leden der verschillende departementen van onze maatschappij tot Nut van 't Algemeen te vinden. Met den voorslag om uit eene of andere voor land of stad merkwaardige gebeurtenis, of dezer viering, aanleiding te nemen, om eenigen dag daarvoor uit te kiezen, kunnen wij ons mede vereenigen, gelijk ook met de dingen, waarin hij de volksvermaken zou willen laten bestaan, hoewel wij voor tentoonstellingen, die althans op kleinere plaatsen te armelijk moeten blijven, liever eenige volksvermaken met premiën zouden kiezen. Wij spreken hierbij uit en met eenige ervaring. Er is in het kleine stadje mijner inwoning sedert een paar jaren beproefd om voor de vroegere kermis eenen anderen dag te kiezen (eene niet te verachten kleinigheid), en daarop het volk gelegenheid te geven om zich te vermaken.. Er is op onderscheidene wijzen naar den vogel geschoten, zak geloopen, een pop blindelings de kop afgeslagen, terwijl er van tijd tot tijd vrij goede muziek werd gehoord en des avonds vuurwerk afgestoken. Het volk dronk geen jenever, er werd geen enkele beschonken gezien, iets wat op onze voormalige jongelui's markt geen zeldzaamheid was. Zij hadden nu trouwens wat te kijken en er viel iets anders voor velen hunner te doen.

Dit laatste moet vooral worden in het oog gehouden. Het is beter dat het volk zich vermaakt, dan dat men enkel beproeft het te vermaken. De mensch wil bezig wezen, vooral de mindere stand, die allerminst van mijmeren verstand heeft, en met de ledige hand gereedelijk weinig goeds uitvoert. Men dient het op die wijze van het gemeene meer af te leiden; want zoo bij ons als bij de Engelschen, is het gemeen ruw en weinig handelbaar, en vrij wat weerbarstig wanneer het zich in zijne regten gegrepen waant. Dit heeft verschillende oorzaken. Wij hebben den geest van vrijheid, die door zoo velen kwalijk begrepen wordt, genoemd. Zij meenen aanspraak op genot te hebben, zoo goed als anderen. Er is in ons land, gelijk ook in Engeland, betrekkelijk meer geld, ook bij lieden uit den geringer stand, ja uit de heffe des volks. Er zijn daaronder, die bestendig of soms betrekkelijk veel verdienen. Zij rekenen, dat zij zich toch niet rijk sparen. Dit is vooral de zienswijs van vele matrozen, van wie anderen dit overnemen. De Duitsche gemoedelijkheid is ons gemeen vreemd. Zoodoende ontstaat er een stroom van barre en bare liederlijkheid, waaraan velen zich overgeven en dien versterken, hetgeen alles bij de Duitschers wegvalt of beter was en is.

Minder juist rekenen wij het wijzen op de oude volken door den heer Hugenpoth. Daar waren toestanden en betrekkingen geheel anders, en stonden de zaken niet altijd en overal zoo zeer gunstig geschapen. Daar waren de in het oog vallenden, de eigenlijk levenden, evenals in de slavenstaten in Amerika, eenige weinige duizenden, terwijl tienduizenden van slaven den verdrukten, verpletterden grondslag uitmaakten, waarop zooveel beschaving, zooveel genot, zooveel luister

zelfs was gebouwd. Nader ligt, en met meer recht wijst de heer Hugenpoth op de XV en XVI eeuw, ten bewijze van wat in den volksaard lag. En dan is er nog, vooral bij onze geringere klasse, zij het ook niet bij ons gemeen, een gezonde levensopvatting, een tint van humor, hoezeer dan geen sentimentele, te vinden, die verraadt, dat zij het kroost dier vaderen zijn. Dit zijn goede elementen, die niet onderdrukt maar aangekweekt moeten worden. Men doet dit trouwens door goedkoope concerten en comedies, door tentoonstellingen, lezingen e.z.v. Naarmate verbeterd schoolonderwijs vruchten draagt, zullen er meerderen daarvoor vatbaar worden, vooral wanneer bevoegde mannen hunne talenten willen leenen, om zulke actuële stukken te leveren, als goeden invloed kunnen uitoefenen op de zeden des volks. Mogten we een welgezinden Aristophanes krijgen!

Maar nu op onze kleinere plaatsen? Men roeije met de riemen die men heeft! Toch zullen er genoeg overblijven, waar en voor wie men niets kan doen. De algemeene geest, die eens Griekenland naar zijne spelen deed opgaan, is niet meer van onzen tijd; ook zouden de algemeene toestand en onze bijzondere betrekkingen zulke volkspelgrimages noode gedoogen. Daarenboven werden de volksvermaken langs dien weg *officiëel*, iets dat wij, met de schrijvers van beide brochures, zeer gaarne vermijden.

Overigens keuren wij die vermaken des volks mede den naasten weg die van de hoogere standen tot de lagere leidt, en waardoor de ontmoeting van den rijke en den arme, die dezer dagen velerwege een dreigend aanzien krijgt, omdat men het minder en minder aanneemt, dat het de Heer is die beiden maakte, eene gezegende kan worden - die vermaken keuren wij iets, dat aller aandacht waardig is. Daarom ook hadden wij menig woord daarvoor in ‘de Tijdspiegel’ over.

C.

Niet bekoeld.

Verslag der Commissie der Koninklijke Akademie van wetenschappen tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van de overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden. Overgedrukt uit het Jaarboek voor den jare 1868. Amsterdam, C.G. van der Post, 1868.

In tweeërlei opzigt moge mijn: niet bekoeld, van toepassing geacht worden op de commissie, boven genoemd. Zij komt mij voor, sinds ik haar verslag voor 1867 aankondigde (*Tijdspiegel*, 1868, 2^{e} deel, bladz. 66 vlgg.), zoo min bekoeld ten aanzien van de vaderlandsche kunst

zelve, als ten aanzien van hen, met wie zij zich om haar in min aangename betrekking bevond.

Laat mij eerst van het laatste eenige proeven aan haar verslag ontleenen.

Zij bragt daarin de zaak van den heer Slicher tot Domburg op nieuw te berde. Had gezegde heer in *de Nederlandsche Spectator* verklaard, dat hij de gedenkteekenen van Domburg slechts voorwaardelijk afgestaan had, zij was van oordeel de geheele met hem daarover gevoerde briefwisseling achter haar verslag te moeten doen afdrukken, opdat hare waarheidsliefde, voor zooveel het in vroegere verslagen gezegde betreft, blijken mogt. Deze handeling getuigt, zie ik niet mis, evenmin van kalmte, als hetgeen zij in eenen der medegedeelde brieven schreef, van bevreemding, gewekt door het feit, dat het (Zeeuwsch) genootschap na 17 jaren eerst de belangstelling in het bezit der Domburgsche oudheid is gaan gevoelen, waarvan hij had gerept en van haar leedwezen indien zij zich onverhoopt verpligt moest zien in de jaarlijksche vereenigde vergadering der Academie-afdeelingen den ingetrokken afstand te vermelden en den minister van binnenlandsche zaken te berigten, dat hare verdere bemoeijingen tot onderzoek der Domburgsche overblijfsels nutteloos geworden waren enz. Van geene magtiging tot de uitgave van zijne brieven, door den heer Slicher verstrekt, blijkt iets, terwijl het doel, dat de commissie volgens hare verzekering beoogde, niet te bereiken was, dan met opoffering van des heeren Slichers waarheidsliefde en goede trouw.

De kerk te Kedichem was gesloopt en daarvan te voren door den burgemeester aan de commissie geen berigt gezonden. ‘Ofschoon de kerk geene aanspraak op bouwkunstige verdiensten in vorm of versiersels kon doen gelden, bragt zij echter in den hoogen ouderdom, die er aan werd toegekend, eene eigenaardige aanbeveling en zou een naauwkeurig onderzoek van de bijzonderheden op den bouw betrekkelijk, voor de kennis van bouwstoffen, bouwwijze, verbindingsmiddelen enz. zeer nuttige bijdragen hebben kunnen leveren.’ Genoeg om de commissie te bewegen, dat zij haar leedwezen kenbaar maakte aan den burgemeester wegens zijn verzuim in de naleving van de aanschrijving door den commissaris des konings in Zuid-Holland aan de gemeentebesturen gedaan, verlangende in dergelijke gevallen kennisgeving aan de commissie. 's Mans antwoord bevredigde haar niet en, wat mij nu voorkomt tegen hare kalmte te getuigen, vooral wanneer ik bedenk, dat er niets door hersteld kon worden, is dit, dat zij een afschrift van den ontvangen brief met hare opmerkingen aan den commissaris deed ter hand komen en bovendien in haar verslag publiek maakte, hoe het ‘daarop aan den burgemeester gebleken was, dat zijne handelwijze in deze en de daarvoor bijgebragte redenen bij den commissaris geene goedkeuring of vergoelijking hebben gevonden.’

Te Bloemendaal bevonden zich in het kerkgebouw vensterglazen met

ingebrand schilderwerk. Kerkmeesters hadden zich met de commissie in aanraking gesteld, alvorens te besluiten tot den verkoop of de herstelling er van. Deze leende zich bereidvaardig tot een onderzoek en ried daarna de herstelling aan, al beschouwde zij de schilderingen juist niet als meesterstukken der betrokken kunst. Kerkmeesters volgden dezen raad niet, maar besloten, om welke reden dan ook, tot den verkoop. 't Heeft der commissie hare kalmte ontnomen; althans haar verslag nam deze zinsnede op: ‘hij, die eenmaal de taak van schrijver eener kunstgeschiedenis van Nederland op zich neemt, zal op het jaar 1867, nevens het wandalisme door het kerkbestuur van de hervormde gemeente te Zevenhuizen in Zuid-Holland gepleegd, nu ook een tweede, waaraan het kerkbestuur der hervormde gemeente te Bloemendaal zich schuldig heeft gemaakt, te vermelden hebben.’

In de school, waar ik de eerste beginselen van het menschelijke weten heb opgedaan, was - ik zie het nog in den hoek bij de deur, waardoor men binnenkwam - op den muur een zwart vierkant geschilderd en daarop in witte kleur: Schandebord. Jongens of meisjes, die eenige schoolzonde begingen, werden daaronder geplaatst. Heeft het hen of anderen verbeterd? Ik betwijfel het volkomen, als ik bedenk, hoe de schande, dikwijls aangebragt, zóó geheel haren prikkel verloor, dat hare toepassing, zoo wel bij hem of haar, die zij trof, als bij de overigen zekere hilariteit ten koste van den man met plak of bullepees verwekte. 't Kan misschien zijn nut hebben, dat de commissie 't bedenke. Zij moet niet aan de kaak stellen, vooral niet, zoolang zij tegenover een aanbod, als dat van het Lochemsche kerkbestuur: gij wenscht de sierlijke zerk in ons kerkgebouw op eene passende plaats tegen den wand opgesteld en vastgemetseld, welnu! wij bieden den steen u aan tegen vergoeding van de kosten zijner ligting, van de opstelling en bevestiging tegen den wand en van het digt leggen der opening in den vloer met estrikken, alles ten genoege van kerkmeesters, niets te zeggen heeft dan een woord van weigering onder dankzegging en van leedbetuiging, ‘dat een merkwaardig overblijfsel uit vroegere eeuwen in het Lochemsche kerkgebouw aanwezig, bij kerkvoogden of ook bij de leden der gemeente niet zooveel belangstelling kon wekken om de middelen te doen vinden, waardoor voor het verder behoud de gewenschte waarborgen zouden verkregen zijn,’ of tegenover het voorstel, als dat der kerkvoogden te Zonnemaire: neem de steenen doopvont, die als voet van onzen predikstoel gebruikt is, doch geef ons in plaats er van eenen houten voet, alleen dit: dertig gulden kost zoo'n voet, dan komt er nog bij de uitgaaf voor vervoer en vracht, en bovendien kenmerkt zich uwe vont noch in vorm, noch in bewerking, noch ook door hoogen ouderdom - dank u.

IJverde de commissie mijns bedunkens, even als vroeger, nu en dan

zonder verstand, even als vroeger heeft zij op nieuw de getuigenis van ijver verdiend, ten volle verdiend.

Ook hiervan geve haar verslag een paar proeven.

De eerste zij in het door haar verrigte met betrekking tot den Plompen-toren onder Koudekerk op Schouwen.

Reeds vroeger had zij de aandacht van den minister van binnenlandsche zaken daarop gevestigd. Zij had bij dien hooggeplaatste het behoud en onderhoud er van bepleit op grond van den ouderdom, de bouwkundige waarde en het nut voor de zeevarenden. De minister van marine, die hierop geraadpleegd was, had, voor zooveel de zaak der scheepvaart betrof, niet gunstig geadviseerd en bovendien de vrij aanzienlijke kosten genoemd, die uit de inwilliging van het door de commissie gevraagde zouden voortvloeijen. Evenmin gunstig waren de adviezen, die door anderen gegeven werden, toen ‘een verder onderzoek werd wenschelijk geacht naar de vraag: in hoeverre voor de visschers- en andere kleinere vaartuigen en in het algemeen voor de kustvaart, het behoud van den toren van genoegzaam nut beschouwd werd om, hetzij van de provincie, hetzij van wege de gemeente, die het aanging, eenige gelden tot onderhoud aangewezen te zien.’ Toch berustte de commissie niet. Zij ging hierin niet onbesuisd te werk, maar steunde op hare ervaring en op de verzekeringen van belanghebbenden. Een hernieuwd opzettelijk onderzoek naar de beteekenis van den toren voor de scheepvaart riep zij in het leven, en wat daarvan het resultaat was, deelde zij mede aan den minister van binnenlandsche zaken, in overweging gevende den toren voor het rijk in eigendom en beheer te nemen. Tevens verklaarde zij zich bereid tot een opzettelijk onderzoek omtrent den staat, waarin het gebouw zich bevindt, of en zoo ja, wat er aan zou behooren verrigt te worden tot behoud. En verzekerde de minister, dat hij gaarne met den uitslag van dat onderzoek zou kennis maken, de commissie aarzelde geen oogenblik hare aandacht aan de zaak te blijven wijden.

Eene tweede proeve zij het door de commissie verrigte ten aanzien van het slot te Muiden.

Te voren reeds van wege den minister uitgenoodigd, om zich met het wetenschappelijk en oudheidkundig toezigt op genoemd gebouw te belasten, stelde zij door een harer leden persoonlijk onderzoek in het werk omtrent zijnen toestand en de dienaangaande bij den minister ingekomen klagten. Nadat dit geschied was deed zij de noodige stappen, *deels* dat van het eerwaardig overblijfsel het gevaar wierde afgewend van tot magazijn te worden gebruikt, zooals de directie der genie verlangde, *deels* dat wat in het onderhoud er van achterlijk was, wierde ingehaald, *deels* dat er eene geschikte bestemming aan gegeven wierde. Voor zooveel het eerste en tweede betreft, geslaagd, zorgde zij ten behoeve van het laatste op uitnoodiging van den minister, die haar voorstel om het slot tijdelijk tot museum voor vaderlandsche ge-

schiedenis in te rigten, niet verwerpelijk achtte, voor een plan tot verwezenlijking van dat doel met begrooting der kosten, en berigtte, nadat door het Oudheidkundig Genootschap, na de viering der Vondelsfeesten, aan het hoofd van het departement de wensch was te kennen gegeven, dat het slot voortdurend gemeubeld en ingerigt mogt blijven als bij het bezoek, door de feestgenooten er gebragt, hoe dit denkbeeld met eenige wijzigingen met het hare te verbinden ware.

Het is te wenschen, dat in deze, als in iedere zaak, die de vaderlandsche kunst tot haar brengt, haar pogen ondersteuning vinde en achtervolgd worde door eenen gunstigen uitslag, altijd indien zij het gulden 'fortiter in re, suaviter in modo' in practijk brengt.

Het gezegde betrekkelijk eenen gunstigen uitslag worde, behalve in andere opzigten, wezen in de zaak der muurschildering in de afgebrande kerk te Stolwijk, waarvan de beschrijving denken doet aan den man met heiligenkrans, palmtak en boek, zooals die in plaat voorkomt in Bocks *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters* etc. Bd. II Taf. XI; misschien dat zóó doende wat nog vrij onbepaald was, toen het verslag werd opgesteld: de beteekenis, niet langer raadselachtig blijve.

F.A.E.P.R.E.

Vertalingen en herdrukken.

De Struikrooverij in den Kerkelijken Staat. Gedenkschriften van Antonio Gasbaroni, vermaard rooverhoofdman in de provincie Frosinone, te boek gesteld door Pietro Masi, zijn metgezel in het gebergte en in den kerker, naar het oorspronkelijke handschrift bewerkt door een stafofficier bij de Fransche bezetting te Rome. Amsterdam, J. Leendertz, 1868. 278 bladz. met portret.

> La renommée de Gasparoni a laissé bien loin derrière elle tous les noms qui l'ont précédée.
> Eug. Briffault. Le secret de Rome au XIX siècle,

Toen in de laatste dagen van October de dagbladen het bericht mededeelden dat de abt Campbell, onderdirecteur van het collegie der Schotsche kweekelingen, bij gelegenheid van hunne villeggiatuur, om zoo te zeggen onder de muren van Rome door struikroovers en dat wel onderdanen van den Paus was opgelicht en naar het gebergte gevoerd, terwijl die bandieten een ronde som van 100,000 francs als losprijs vorderden, zal menigeen zich de vraag gedaan hebben, hoe zoo iets toch mogelijk is. Wat mij betrof, ik vond dit bericht volstrekt niet onwaarschijnlijk; niet, dat er niet nu en dan, ja in sommige jaren zelfs op gezette tijden, ver-

dichte verhalen van stoute daden der hedendaagsche struikroovers in Griekenland of Italië door de couranten zijn overgenomen: deze waren even geloofwaardig als vele beursberichten voor of door beursspelers bedacht, en moesten als afleiders dienen of voor een ander doel, dat in de bureaux van diplomatie of politie wel bekend was. Andere berichten van die soort ontstonden op eene andere wijze, als b.v. het verhaal toen de spoorweg van Rome naar Frascati was geopend, zou de trein op die vlakte zijn aangehouden door roovers, de reizigers geplunderd, enz. volgens de Augsburgsche Allgemeine Zeitung; maar de schrijver van dit bericht had, zooals ik van nabij weet, alles verzonnen om zijne beurs, die zonder het onwederstaanbare geweld van bandieten geledigd was, door medelijdende familie te laten vullen, welke bovendien dankbaar was, dat hij er nog zoo goed was afgekomen.

In die dagen behoorden de struikroovers gelukkig tot de geschiedenis, en in 1858 tot 1860 heb ik noch op de eenzame Campagne buiten Rome, noch op het late avonduur in de Abruzzen, noch bij de ruïnes van Paestum, noch op geheel Sicilië iets gemerkt of gezien van bandieten, overal was het toen in Italië even veilig als in een land van goede justitie. Het was slechts om de wille van de traditie, dat wij des avonds in het gebergte elkaar het gevreesde ‘bocc' a terra’ toeriepen, dat onwederstreefbare bevel der roovers, waarbij zij de reizigers, na hen beleefd en wel uit de rijtuigen geholpen te hebben, gelasten met het gezicht op den grond te gaan liggen, en geen vin te verroeren op straf van onmiddellijk te worden doodgeschoten door het pistool van den wachthoudenden bandiet, terwijl de bende het rijtuig ongestoord leegplundert. Als bij uitzondering gebeurde het nog, dat de pauselijke diligence in de Romagna werd aangehouden, maar dat viel dan gewoonlijk samen met geldtransport, en wie weet welk aandeel de conducteur in den buit kreeg, waarvoor hij de gelegenheid had verschaft. Wel werd toen een vreemde bisschop tusschen Civita Vecchia en Rome door eenige spoorwegarbeiders aangerand, doch deze waren niet de ouderwetsche bandieten in optima forma.

Geheel anders was het weinige jaren later, toen het koningrijk Italië werd geboren niet zonder de hulp van Garibaldi's vrijscharen. Toen veranderde die veiligheid, dank de in de mode gebrachte toestemming zijne vijanden of tegenstanders neer te schieten. En evenals in vroeger jaren de Napelsche reactie om aan de bovendrijvende partij kwaad te doen den beruchten Fra Diavolo in stilte voorthielp, zoo zullen de staatkundige belangen er ook nu invloed op hebben gehad, en kon die kwaal zich uit de Italiaansche bergen weder op verschrikkelijke wijze vertoonen. De lotgevallen van den Engelschman W.J.C. Moens, die in 1865 ontzettende dingen heeft ondervonden in eene bende echte Italiaansche roovers, zijn daar om het gezegde te bewijzen. Een groot gedeelte van die droevige bladzijden uit diens merkwaardig dagboek is in een onzer tijdschriften verschenen, en kort daarop heeft S.J. van den Bergh het ‘verhaal zijner gevangenschap’ onder die roovers in zijn geheel vertaald met platen te Schoonhoven uitgegeven.

Vele lezers van genoemde lotgevallen zullen daaraan herinnerd zijn bij het hooren van de oplichting van abt Campbell; wat mij betreft, ik werd daardoor tevens herinnerd aan eene belofte, de aankondiging namelijk van Gasbaroni's Gedenkschriften, waartoe de redactie van ‘de Tijdspiegel’ mij voor geruimen tijd had uitgenoodigd, de Mémoires ‘van den voornaamsten held der struikrooverij, die haar wetten heeft gegeven, en haar tot een onverdelgbare macht in den Kerkelijken Staat verheven had, evenals Fra Diavolo in het koningrijk Napels.’ Telkens had ik deze taak verschoven, niet

zoozeer om het boek, als wel omdat ik geen hart heb voor die roovers en moordenaars. Want moordenaars zijn zij, daarmede begint een bandiet zijn nieuwe loopbaan, of liever om aan de wrekende hand der gerechtigheid te ontkomen wegens een bij ongeluk of in drift beganen manslag, maken

zij zich zelven tot bandiet, dat is zij gaan een zwervend leven lijden in 't gebergte, zij gaan in vrijwillige ballingschap, terwijl zij de maatschappij met hare instellingen vervloeken, welke hen uitstoot volgens hunne opvatting; dan voegen zij zich bij lotgenooten, mannen van groote vermaardheid en beproefde stoutmoedigheid, en verspreiden schrik en onrust in den geheelen omtrek. Zij laten door herders zich van het noodige gemakkelijk voorzien, daar deze het met hunne kudden anders duur moeten betalen, en rooven en plunderen, met pistool en dolk gewapend, om de bedreiging ‘je beurs of je leven’ kracht bij te zetten, want ‘zij hebben eenmaal een onverzoenlijken strijd op leven en dood met de maatschappij aangegaan, en voeren dien uit roeping en met voorliefde uit,’ om de woorden van Gasbaroni, den meester in het vak, te bezigen.

De eerbied voor hun moed en onverschrokkenheid, deugden, die de Italiaansche roovers in groote mate bezitten, staat nu eenmaal bij mij niet hoog; die heldendaden zijn en blijven ongeoorloofd, ik heb een afkeer van moordenaars. Van daar dat ik de gelegenheid ongebruikt voorbij liet gaan, toen ik te Civita Castellana had overnacht, ‘den vermaarden rooverhoofdman uit de provincie Frosinone’ in zijnen kerker op het fort te bezoeken; ik verlangde toen veel meer naar het doel van de reis, de Eeuwige Stad; slechts weinige uren was ik van Rome verwijderd; dus liever dadelijk na het ontbijt weggereden, dan tijd verloren met naar de citadel te wandelen, aan den kommandant, de officieren van de wacht en verdere gevangenbewaarders den voor dat doel onvermijdelijken tol te betalen, om eenige woorden te wisselen met dien ‘koning der bergen,’ die als een leeuw in een beestentuin daar was opgesloten met ‘de overblijfselen der geduchte bende, die den Kerkelijken Staat en Napels, niettegenstaande de ontzaggelijke offers van menschen en geld, tien jaren lang teisterde, en sedert 1825 opgesloten een plantenleven leidt’ tot aan den dood. Was ik een verzamelaar geweest van handteekeningen voor mij of voor goede vrienden, wie weet wat ik nog gedaan had om een autograaf van dien bandiet uit Sonnino; op verkoopingen van handteekeningen zou die wat hebben opgebracht, vooral als tegenhanger van die van kardinaal Antonelli, die ook uit het rooversnest Sonnino geboortig is. Hoe het zij, als ik daarom er heen was gegaan, zou ik buiten den waard gerekend hebben, want ik wist niet, dat ‘de schrik van Frosinone’ niet kon schrijven, en men ‘om die handteekening te verkrijgen Gasbaroni's hand over het papier moest besturen;’ zoo zou men met eigen hand echte autografen van een ander maken. Overigens is de verschillende spelling van Gasparoni's naam een gevolg van verschil van uitspraak.

Had ik kunnen gissen, dat ik er later toe zou komen Gasbaroni's Gedenkschriften te lezen, en wat meer zegt, er een Hollandsche vertaling van aanbevelen, waarin het portret van dien gevreesden bandiet prijkt, zeker had ik die ‘merkwaardigheid’ nog in het voorbijgaan waargenomen; dan zou ik tevens nu kunnen zeggen of dit portret van den ouden roover gelijkt met zijn roovershoed op het hoofd, het éénig kenteeken, dat hem van zijn vroeger bedrijf overgebleven is. Eerbiedwekkend is die groote witte baard, en het vuur van die oogen, die zooveel gezien hebben, is nog niet gedoofd op zijn ruim 70jarigen leeftijd; hij is namelijk in 1793 geboren, en het portret is gemaakt in 1866, dus niet lang voor zijn dood; nu ongeveer een jaar geleden is de dappere bandiet gestorven.

De vorm, waarin Gasbaroni's gedenkschriften gegoten zijn, is wel wat ongewoon: de rooverkapitein was een van de vele duizenden onderdanen des pausen, die niet

hadden leeren lezen en schrijven; gelukkig dus voor de ‘geschiedenis der beschaving’ dat een zijner ‘metgezellen in het gebergte en in den kerker’ met name Pietro Masi de lotgevallen van Gasbaroni uit diens mond heeft opgeteekend en ‘zijn tijd gedurende een gevangenschap van 40 jaren aan de verlevendiging en de mededeeling van Gasbaroni's herinneringen heeft toegewijd.’ Men moet name-

lijk weten, dat ‘deze roover-wijsgeer enkele boeken voor zijne spaarpenningen gekocht had, dank zij de milddadigheid der reizigers, die hem kwamen bezoeken; hij had zich zelfs eene zekere mate van bekendheid van de Fransche taal verworven. Ongelukkig vond hij geene liefhebbers voor zijn geheel in 1851 voltooid werk getiteld: Geschiedenis van Antonio Gasbaroni, vermaard rooverhoofdman in de provincie Frosinone, hoe zonderling en belangrijk het ook was, hetzij om het hooge van dien prijs, hetzij om het weinig uitlokkende van het formaat, hetzij om het slechte Fransch. Hij hield zich dus voortaan slechts bezig met er korte uittreksels uit te maken; zulke hebben verscheidene toeristen en Fransche officieren tot een aandenken van hun bezoek op het fort van Civita Castellana meegebracht, maar de officier de B.... is de éénige, die in het bezit is van een compleet exemplaar. Sedert is het aan Masi verboden zelfs de beknoptste uittreksels van zijn handschrift te verkoopen, waarschijnlijk om de vijandelijke en hatelijke uitvallen, waarmede Masi zijn werk gestoffeerd heeft.’ Ik zou geneigd zijn hier de gissing te wagen, dat de gevangenbewaarders het hem hebben belet, omdat zij niet genoeg deelden in het voordeeltje, dat Masi daarvan trok.

Een ‘stafofficier bij de Fransche bezetting te Rome’ heeft nu bedoeld volledig handschrift in handen gekregen en vond ‘in den beginne den stijl barbaarsch, onsamenhangend en duister, maar werd getroffen door den stempel van waarheid en naïeveteit, die daarop gedrukt is, alsmede door de juiste en somtijds zeer vernuftige opmerkingen, hij ontdekte niet alleen daarin verscheidene geschikte onderwerpen voor drama's, waarin zich de hartstochtelijkste en bloedigste tooneelen en de ongeloofelijkste avonturen vereenigd vinden, maar tusschen de vele noodelooze uitweidingen en overvloedige bijzonderheden in eene beredeneerde en volledige geschiedenis der struikrooverij in Italië sedert 1799. De oorsprong van dien geesel, zijne oorzaken en zijne ontwikkeling, de uiterste en toch altijd mislukte maatregelen tot zijne vernietiging genomen, de zonderlinge, wreede en verschrikkelijke tooneelen, waartoe hij aanleiding heeft gegeven, is in dit werk met de meeste juistheid uiteengezet.’

Sedert 1862 hielp onze Franschman te Rome de orde handhaven overeenkomstig de plannen van Napoleon III; natuurlijk kwam hij herhaalde malen in de gelegenheid de sedert verrezen struikrooverij met hare schadelijke stoutmoedigheid en wreede gevolgen van nabij te zien, geen wonder dat hij zich aangetrokken gevoelde tot deze gedenkschriften, en lust kreeg ze ‘in duidelijker en zuiverder stijl’ over te gieten; deze omwerking, in haast vervaardigd, werd door verschillende personen gelezen, die den schrijver aan de hand deden het publiek te maken, omdat het geschikt is eene quaestie die aan de orde van den dag is, te verhelderen. In allen gevalle bezit dit werk een geheel eigenaardig karakter van echtheid en oorspronkelijkheid. Pietro Masi was als echte bandiet getuige geweest van de ontzettendste drama's; nu levenslang met zijn opperhoofd en zijne kameraden in den kerker opgesloten, was hij dood voor de verwachtingen en de belangen van de wereld, door de gevangenis is hij in een schrijver, wijsgeer en moralist herschapen, hij werd Gasbaroni's secretaris en in het 36ste jaar van hunne gevangenschap zijn levensbeschrijver; hij wijdt den lezer in de geheimen van zijn bedrijf in, hij noemt getrouw de plaatsen, de namen en de datums, schrijft niet om de lezers te vermaken, maar vermeldt met eenvoud en juistheid de gebeurtenissen met vele bewijzen voor oprechtheid en waarheidsliefde.’

Doch genoeg afgeschreven om den lezer te laten zien met welk soort van een boek wij te doen hebben. Men verwacht nu hoogstwaarschijnlijk mijn oordeel over deze gedenkschriften en over de vertaling daarvan. Welnu, het heeft op mij denzelfden indruk gemaakt als op dien Franschman, dat is, het boek heeft geheel het karakter van een vertrouwbaren getuige; men mag den struikroover in zijne voorstelling partijdig vinden, maar zijn de officiëele berichten onpartijdig? Kon de

regeering altijd de waarheid te weten komen? Immers neen. Bovendien waren Gasbaroni's misdaden en heldenstukken allengs in den mond van het volk en dus ook van de reizigers verre boven de ware toedracht opgesierd, zoo zelfs dat ik in vele opzichten werd te leur gesteld bij het lezen van 's mans gedenkschriften; ook hier ligt derhalve de waarheid in het midden. En deze laat zich vinden door hem die eenige kennis van het land en het volk heeft opgedaan en met de rechte en slinksche wegen bekend is geraakt, welke het bestuur en de bestuurden nu en dan inslaan.

Ik beweer derhalve, dat Gasbaroni's Mémoires een zeer bruikbare bijdrage bevatten voor de geschiedenis der struikrooverij; men moet tusschen de regels kunnen lezen, dat is, er wat bij en afdoen met behulp van zekere bekendheid met zeden en gebruiken, maar dit boek mag voortaan niet ontkend worden. Door de omwerking geloof ik niet dat de waarheid geleden heeft; de schrijver meent dit te kunnen bewijzen door te zeggen, dat hij verscheidene hoofdstukken aan Gasbaroni heeft voorgelezen, waarvan deze de juistheid bevestigde, terwijl Masi hem verlof gaf tot de uitgave; ik zou aan die goedkeuring van den Italiaan, die hier en daar een plaats uit een Fransch boek hoort lezen, niet veel hechten.

Wat betreft de bewerking van den stafofficier, zeker is de vorm beter dan die Masi er aan had gegeven, maar deze laat toch wel wat te wenschen over; het is zeker soort van vertellen, of laat ik liever zeggen opsnijden van verhalen, zooals de Franschman, die zeker ook de onderste rangen heeft doorgeloopen, in die militaire kringen moet gehoord hebben, zoo ik en weet niet wat, dat aan ‘de mannen van de wacht’ eigen is. Ik maak hiervan volstrekt geen verwijt, ik stip het slechts aan, ten einde de lezers van dit boek zouden weten van welk standpunt het moet worden beschouwd.

En wat ten derde de vertaling van dit compres maar duidelijk gedrukte werk van 280 bladzijden aangaat, die is vrij goed uitgevallen; men oordeele over een en ander naar hetgeen ik hierboven afschreef. In het voorbijgaan wil ik van een twaalftal vergissingen, die ik heb opgeteekend, er eenige verbeteren, waarmede de vertaler bij een volgende gelegenheid zijn voordeel kan doen. Fra Diavolo heeft namelijk aan het Fransche leger ten tijde van den eersten consul niet zooveel *leed* (bl. 143) berokkend als bepaald *kwaad* (du mal) gedaan. Op bl. 156 is een boer niet uitgezonden ten einde het geld voor het *rantsoen* der acht opgegelichte monniken te halen, le rançon heet losprijs, en tegenwoordig bezigen wij rantsoen voor het aan de soldaten verstrekte voedsel. Wij spreken niet op ‘den toon van verzekerdheid’ bl. 134, ook niet van de *uitvoering* van een vonnis, bl. 70, noch van de *ontploffing* van een geweerschot, bl. 110, 197, 213; ik ben geen vriend van gewone voorzichtigheid en *wantrouwigheid*’, bl. 187, terwijl ik de uitdrukking ‘aan de weet komen’ bl. 89 en bl. 119 ‘voor een lafaard *aanmaken*’ niet durf overnemen.

Had de vertaler hier en daar zijn lezer enkele bijzonderheden gespaard, die de Fransche bewerker ‘als bewijzen voor Masi's bijzondere nauwgezetheid in het uiteenzetten van ondergeschikte omstandigheden’ niet wilde overslaan, zijn werk had er bepaald door gewonnen. Ik heb het oog op de beschrijving van Lauretti op bl. 89 die als een fontein van levend water sprak, zooals men dat noemt, en op de bijdrage omtrent Gasbaroni op bl. 93, toen hij in de gevangenis trouwde, het is de zin, waarin prémices bovendien niet gelukkig vertaald is.

Heeft soms een lezer van dit tijdschrift deze aankondiging opgeslagen in de verwachting van er een proefje van het romantische en avontuurlijke van de struikrooverij in te vinden, dan spijt het mij dat hij zich zal teleurgesteld vinden; ik

ben namelijk niet voornemens eenige bladzijden uit dit boek over te schrijven, al kan ik het aanbevelen om den inhoud. Zij die zich aangetrokken gevoelen tot de prikkelende lectuur van het eigenaardig stoute van het rooversbedrijf, zullen

met voldoening Gasbaroni's gedenkschriften ter hand nemen; zij zullen uit den mond van den bandiet vernemen een reeks van moorden en mishandelingen, waardoor zij zich zullen overtuigen dat hetgeen de heer Moens heeft uitgestaan en daarna beschreven, in alle opzichten geloof verdient, wanneer iemand nog aan de oprechtheid van dien Engelschman wilde twijfelen. Het zal hun duidelijk worden, hoe het mogelijk is geweest, dat zulke misdaden op zoo groote schaal konden bedreven worden in een streek, die in mijn oog voor de struikrooverij is gemaakt; zoo zorgde de natuur als het ware voor veilige schuilhoeken bij de hinderlagen aan den grooten weg. Is iemand een liefhebber van dramatische heldendaden, welnu, de lotgevallen van een Massaroni en een Mactari, van een Carboni en een Decesaris zullen hem welkom zijn, met die bloedige tafereelen van moord en verraad; voor tooneeldichters levert dit boek ruime stof op. Maar er is nog eene andere soort van lezers, aan welke ik deze geschiedenis der struikrooverij in den Kerkelijken Staat van 1799 tot 1825 wil aanbevelen; ik bedoel de heeren, tot wier werkkring het behoort de broeders van het gild van Gasbaroni te bestrijden. Het is daarom, dat ik nog wil blijven stilstaan bij de verschillende maatregelen, die de gewapende macht heeft gebruikt om het onrecht te wreken, en de ingezetenen van de groote gevaren te verlossen, waaraan de struikrooverij in den pauselijken staat hen zoo lang bloot stelde.

In de geschiedenis der Italiaansche bandieten staan de Franschen gedurende het Napoleontische tijdvak geboekt als strenge maar goede heelmeesters van deze maatschappelijke kwaal, die door de aanhangers der anti-bonapartisten, men denke slechts aan Fra Diavolo, uit haat tegen de regeering werd gevoed. Met kracht en geweld hebben zij zich laten gelden tegen hen, die het recht van den sterkste boven de billijke aanspraak van den eigendom wilden stellen; zij pasten het heilzame beginsel toe: ‘die wat verdient, die moet wat hebben,’ zonder aanzien van personen straften zij het onrecht veel beter dan de bevolking het zou doen, bij welke de alom gepredikte en dagelijks toegepaste leer van goddelijke erbarming en grenzenlooze vergiffenis tot medelijden opwekt. Niet dat ik een medelijdend hart veroordeel, of vergeving zou afkeuren, maar ik beweer, dat het medelijdende ‘poveretto’, die arme man, dat bestorven ligt in den mond van het Italiaansche volk, niet als zij spreken over den bestolene of vermoorde maar over den misdadiger als zij hem zien overleveren aan de justitie, dat dit medelijdende woord de brug is tot het laten ontsnappen van den schuldige, die natuurlijk van voren af aan en des te stouter zal beginnen, omdat hij gevoelt hoever hij van de menschelijke zwakheid misbruik kan maken.

Tot de maatregelen door de Franschen genomen, behoorde het oplichten van de bloedverwanten der struikroovers tot in den tweeden graad; deze werden naar Corsica, Sardinië en Elba gebracht met het doel aan de bandieten den toevoer van levensmiddelen af te snijden. Doch velen werden niet door hunne familie, waarmede zij juist in onmin leefden, onderhouden, maar door de herders, die met het weiden van het vee in het gebergte hunne schuilplaatsen naderden; de stoutheid der bandieten was de machtige hefboom om op die herders te werken; wilden deze hunne kudden, en die bestaan uit honderden schapen en ossen, niet te veel laten havenen, dan moesten zij wel de roovers van kruit en lood en al het overige voorzien. Om dit tegen te gaan werd toen de zoogenaamde ‘ristretta’ uitgevaardigd, dat is, de herders mochten voortaan slechts onder het opzicht der gewapende macht de kudden voortdrijven en moesten ze des nachts binnen beperkte plaatsen houden, terwijl het landvolk geene levensmiddelen naar het dikwerf ver van huis verwijderde werk mocht meênemen.

Deze bepalingen waren bezwarend voor al het landvolk en nadeelig voor de eigenaars der kudden; het vuurtje bleef smeulen en werd eerder aangestookt dan uitgedoofd. Hoe zou er anders met de restauratie, toen Pius VII naar Rome terug zou komen, sprake

geweest zijn van amnestie welke de regeering aan die bandieten wilde verleenen, overwegende ‘dat de struikrooverij de dochter der revolutie is,’ welken geesel men dus nu moest uitroeien. Welnu, het aanbod was niet overbodig, het werd gretig aangenomen, de lijst der 40 booswichten, die van de pauselijke genade in Mei 1814 gebruik gemaakt hebben, deelt Masi op bl. 54 en 55 mede. Maar weldra bleek de natuur sterker te zijn dan de leer. De leer van vergeten en vergeven mag en moet gepredikt en gehandhaafd worden, maar zij kan niet door iedereen ongestraft worden toegepast. Is het schoon en gewettigd, daar waar geen gelegenheid bestaat voor het vervallen tot vroeger kwaad, te vergeven, het is onverantwoord amnestie te verleenen aan hen, van wier gegeven woord en toegezegde beterschap men niet zeker is: in dat geval is straffen plicht, want de vergeving werkt slechts des te nadeeliger op den ongelukkige, die de herhaling van een misdaad dubbel moet boeten, om nog niet te spreken van het kwaad door hem bedreven met zijne gevolgen. Zoo moet het gaan in elken kring, waar een overheid bestaat, die de macht heeft en die verplicht is ze uit te oefenen. Dezelfde oorzaken werken met dezelfde gevolgen in de school of op de kinderkamer als in de groote maatschappij, en zoo gebeurde het dat de Romeinsche roovers het vergeven en vergeten verkeerd toepasten, door de afspraak van hun vroeger bedrijf te laten varen, te vergeten en zich te voegen bij de Napolitaansche bandieten, die niet in de amnestie begrepen waren geweest en dat leventje op hunne wijze bleven voortzetten.

Weinige maanden later werd er wederom hevig geklaagd over de struikrooverij, en nog voor dat het jaar om was, had de kardinaal Gonsalvi een edict uitgevaardigd, waarbij de regeering 25 kronen d.i. rijksdaalders uitloofde aan ieder, die een bandiet, en het dubbelde van die som aan ieder, die een rooverkapitein zou vermoord hebben. Dat loven en bieden om het hoofd van een booswicht of om een misdadiger in de handen der justitie te spelen, stuit mij tegen de borst. Ik noem dat officieel aanmoedigen van verklikkers en spionnen, en de geschiedenis leert dat die stelsels het meest voorkomen in de landen, waar het zedelijk gevoel diep is gezonken; de treffendste bewijzen van die noodlottige stelsels levert de geschiedenis van het koningrijk Napels. De justitie plaatst zich zelve lager, wanneer zij tot omkooping hare toevlucht neemt; zij doe zelve niet, wat zij morgen misschien zal moeten straffen in een ander. Ik weet niet of ik goed gehoord heb, toen er mij iets in de ooren woei van zulke middelen, ook door onze politie wel eens te baat genomen; maar zeker was het een onteerend verschijnsel, dat wij voor eenige maanden hebben waargenomen, ik bedoel het bericht van de som gelds in de dagbladen uitgeloofd voor hem, die den schuldige aan den brand der Amersfoortsche kazernen - iets, dat den lande trouwens geen kleinigheid kost - zou aanbrengen(*). Dit moge in Engeland of in het vaderland der Fenians niet stuiten, omdat het daar vrij gewoon is, bij ons te lande behoort het gelukkig niet te huis; mij dunkt, wij deden beter, daarvan de proef niet te nemen en liever zulke middelen aan Griekenland over te laten, waar de Wetgevende Vergadering in November l.l. 10 à 20,000 drachmen besloot te geven aan ieder, die een rooverkapitein in handen der regeering doet vallen. Doch genoeg over dit punt, ik loop reeds gevaar genoeg als een theoreticus van het studeervertrek

(*) Het pleit derhalve niet ten gunste van den toestand van Noord-Brabant, dat de gemeenteraad van Oud- en Nieuw-Gestel, op het laatst van Juli l.l. ‘eene som van *f* 1000 heeft uitgeloofd, ten gevolge van de herhaaldelijk daar plaats gehad hebbende branden, san hem, die over het ontstaan daarvan de justitie zoo zal inlichten, dat er een gerechtelijke veroordeeling op volgt.’

te worden tegengesproken of uitgelachen, die niet weet, dat de practijk zulke loopjes eischt, en die niet begrijpt, dat zoo'n kunstje tegenover het vele kwaad door den patient bedreven, niet in vergelijking komt. Het moge

zoo zijn, maar ik mag toch op mijne beurt vragen, of ongeoorloofde middelen door de dienaren der justitie mogen worden gebezigd, door de macht, die meermalen zoozeer het recht handhaaft, dat zij den beschuldigde bij gebreke van het wettelijke bewijs ongestraft moet laten gaan, al is men zedelijk overtuigd van het gepleegde misdrijf.

Behalve de uitgeloofde prijzen, die mij van den weg brachten, waren ook straffen afgekondigd, dat is ieder, die roovers gezien had, moest daarvan bericht geven aan de overheid, wilde hij niet voor zijn leven naar de galeiën gaan; al de gemeenten, door boden verwittigd van de nabijheid van bandieten, moesten dan de alarmklok luiden. Men begrijpt, dat vooreerst de prijs op de roovers gezet, te laag was om verdiend te worden, en dat de bandieten, door het luiden der klok gewaarschuwd, tijdig huiswaarts keerden; terwijl menige herder, die hunne tegenwoordigheid aldus heeft ruchtbaar gemaakt, toen wel aan de galeien ontkwam, maar dat verraad, zooals de roovers dit volgens hunne beschouwing van recht noemden, later met een doodenden kogel van een wrekenden moordenaar moest betalen. Op drie na werden al de geamnestieerden tegelijkertijd in hechtenis genomen, waarvan er eenige na een proces zijn doodgeschoten en andere naar de galeiën gezonden.

Men was de bandieten toch niet meester, en in het volgende jaar beloofde de Paus in een edict de vrijheid aan iederen roover, die het hoofd van een zijner kameraden aan de overheid bracht. Uit het oordeel door Masi hierover uitgesproken, blijkt, dat eerst deze bepaling doeltreffend was, en niets is natuurlijker; die bandieten zijn van een zeer prikkelbaar gestel, hun drift en jaloezie bracht hen tot moord, en zoo werden zij struikroovers; maar welke rooverbende kan jaloerschheid buiten sluiten? dat is onmogelijk, en zoo is haat en wrok met al de gevolgen daarvan onvermijdelijk. Welnu, die booswichten, van aart jaloersch en dus wantrouwend, waren geen oogenblik zeker van niet door een hunner eigen kameraden uit nijd wegens ongelijk verdeelden buit b.v. te worden vermoord, waarna hun hoofd bovendien tot vrijspraak voor hun moordenaar zou gebruikt worden. De liefhebberij om in die bende te worden opgenomen was dus door dien voortdurenden argwaan merkbaar verminderd.

En toch gaf dit niet den nekslag aan het kwaad, want in 1816 werd zulk verraad, zooals de bandieten dit niet ten onrechte noemden, met een premie van 500 kroonen en een plaatsing bij de gendarmerie beloond; onwillekeurig rijst de vraag op, of eerlijke onderdanen, die nooit iemand hadden vermoord, zoo'n plaatsing met zulk eene premie niet konden verdienen. Hoe het zij, de bloedige wraak heeft toen menig slachtoffer doen vallen, de premie werd een te sterke verleiding. Het was met dat al ernstig gemeend om dien kanker uit te roeien; de regeering schreef een amnestie uit aan al de roovers, die de wapenen zouden neêrleggen, dat is de straf, die zij verdiend hadden, zou met twee derde worden verminderd. Hiermede lieten zich 15 liefhebbers vangen in de dubbelde beteekenis van het woord, want het bleek, dat in het rechterlijke collegie de handelstactiek was doorgedrongen, volgens welke ieder kooper in Italië wil afdingen en dus overvraagd wordt, en elke koopman overvraagt, omdat hij wat moet laten vallen, zoo als men in Italië dagelijks ondervindt; hoe het zij, het getal jaren gevangenisstraf werd twee derde hooger gesteld, ten einde zich aan de overeenkomst van den beloofden afslag te houden. Hoe zou het anders bij iemand opkomen veroordeelingen tot 90, tot 60 en tot 45 jaren uit te spreken; zoodoende bleven die geamnestieerden ten minste 30 of 20 of 15 jaren achter slot. Met zulk een

middeltje kan een regeering ééns zijne vijanden beet hebben, voor de tweede maal zal het wel niet gelukken.

Dat dit vonnis de bandieten tegenviel, is natuurlijk, en evenzoo dat zij hoe eer hoe liever poogden te ontsnappen, waartoe zij zich gerechtigd waanden. Vier

hunner slaagden hierin na zeer groote inspanning, waarvan de beschrijving bepaald romantisch is; hierbij was de hoofdman Decesaris, die een duren eed had gezworen nooit meer van een amnestie van de regeering gebruik te zullen maken, maar met de wapenen in de hand in het gebergte het leven te laten; het was bij hem een beginsel geworden, dat al wat aan de struikrooverij vijandig was, moest uitgeroeid worden. Men ziet, het was de leer van: sla je mij, ik sla je weer; maar in die worsteling is de maatschappij overwinnaar gebleven, die bandiet is in 1820 in het gebergte doodgeschoten, maar niet dan nadat een reeks van wreede moorden van weerskanten waren bedreven, en de op zijn hoofd gezette premie tot 3000 kronen was verhoogd!

Kort nadat hij was losgebroken uit Civita Vecchia, lichtte hij kardinaal Fesch op, den oom van Napoleon I, te Frascati; gelukkig vergiste hij zich en bleek het, dat hij maar een Franschen schilder had gevangen, deze leverde hem evenwel toch 500 kronen op aan losgeld. De rooverij was dus niet ten einde gebracht, en zoo ging het in 1817 weder met nieuwe verwoedheid, zoo zelfs, dat de gewapende macht bij nachtelijke aanvallen deerlijk geteisterd het onderspit moest delven. Dientengevolge gaf de regeering orde om voortaan niet meer bij nacht de soldaten van de eene plaats naar de andere te laten trekken, welke voorzorgsmaatregel steeds is toegepast.

Maar er moest toch een eind aan komen, zeide men, en zoo noodigde de kardinaal Gonsalvi de heeren aanvoerders der benden in Februari 1818 naar Terracina te komen om in een schikking te treden. Zoo kwam men er derhalve reeds toe om die aartsbooswichten met ontzag te behandelen; de afgevaardigden van de regeering bleven als gijzelaars bij de bende, en de beruchte aanvoerder Masocco kwam in zijne volle wapenrusting, die niet alleen schilderachtig maar ook zeer prachtig was, een zekere eer stellende in zijn bedrijf, tot den kardinaal, die hem de eer aandeed van hem met groot gevolg op te wachten; voor heeren schilders een zeer geschikt onderwerp voor een historiestuk. En de gevreesde bandiet schijnt voor de fatsoenlijke behandeling met al hare statie en deftigheid gezwicht te hebben, hij onderwierp zich met elf roovers, wier namen op bladz. 87 te lezen staan, op voordeelige voorwaarden. Nu was er geen sprake van een op één derde verminderde straf, zij zouden slechts één jaar op het kasteel van San Angelo te Rome blijven, en daar een daggeld van 30 soldi of halve stuivers krijgen om in hun onderhoud te voorzien, terwijl iedere vrouw en ieder kind, die zij daar bij zich mochten hebben bij dag en bij nacht, en die vrijelijk mochten uitgaan, daarenboven 5 soldi daags kreeg. Deze maatregel klinkt misschien vreemd, en men zal geneigd zijn haar te verklaren als bewijs van welwillendheid jegens die bandieten, maar men bedenke, dat het niet ongewoon was in Italië de geheele familie van een gevangene het gratis verblijf in die overigens alles behalve aanlokkelijke woning van den staat te zien betrekken. Te Napels waren er eenige daarvoor ingerichte gevangenissen, en dit hing samen met het stelsel van verpachting der menschenkrachten, als ik dat zoo mag noemen; het werk der gevangenen was verpacht, en nu woekerde de pachter met de gevangenen en wist hij van de vrouwen en kinderen best partij te trekken; over de zedeloosheid, die hiermede gepaard was, bekommerde hij zich niet, en wanneer de bevolking vermeerderde, dan had de ondernemer weinige jaren later twee handen meer. Toen in 1860 eene commissie uit het nieuwe bestuur de vele gevangenissen van koning Bombardino had onderzocht, verscheen daarvan een verslag, en hieruit teeken ik aan dat in de zoogenaamde Formello, eene gevangenis in de stallen van S. Caterina te Napels, 170 gevangenen door een lakenfabriekant werden gebruikt met hunne vrouwen en kinderen, en dat

er te San Stefano 707 gevangenen zaten insgelijks met hunne geheele familie. Het gevangeniswezen liet over het geheel zeer veel te wenschen over in Italië; zoo maakte het b.v. een diepen indruk op

mij, toen ik te Terni in den Pauselijken Staat en op Sicilië te Sciacca de gevangenis voorbijgaande, door een troep verwilderde menschen van achter de tralies werd aangeroepen om voedsel of een aalmoes, waarvoor zij met houten klompjes aan een stok hengelden; het is een alleronaangenaamst gezicht en doet menigen reiziger uit afschuw en medelijden de beurs ontsluiten; maar dat wenschte men, want zoo werd men te gemoet gekomen in het onderhoud der gevangenen.

Keeren wij tot onze bandieten uit Sonnino terug, waaronder Antonio Gasbaroni was, de held van dit boek; deze huwde, want hij was alles behalve onverschillig voor het vrouwelijk geslacht, in de gevangenis, zeker al zeer eigenaardig voor zoo'n moordenaar, en wel met de zuster van een spitsbroeder, die zijn zwager was, en voor wien zij het huishouden deed. Volgens zijn gedenkschriften nu wisten zijne medegevangenen hem verdacht te maken, dat hij brieven schreef met boosaardige plannen na de gevangenschap, maar de arme man kon niet schrijven en kon het dus niet gedaan hebben, een ongeluk is toch ergens goed voor! Hoe het zij, de regeering vertrouwde hem niet geheel, en zoo konden wel de overigen naar een stad gaan in de buurt van Rome, waar zij volgens afspraak hun leven lang zouden blijven wonen met een maandgeld van 9 kronen, maar werd Gasbaroni en nog twee andere spitsboeven verplicht afzonderlijk te gaan wonen in drie hun aangewezen steden in de Romagna.

De aanvoerder van de bende werd om zijn moed en fierheid tot bargello verheven, dat is aanvoerder van de boogschutters, zooals de vertaler dat noemt, volgens het woordenboek; ik zou liever van scherpschutters spreken, want al heeten de bersaglieri woordelijk boogschutters, zij zijn niet meer met pijl en boog gewapend; men mocht dit soms denken van een land, dat in vele opzichten lang achterlijk bleef. Het stelsel dieven met dieven te vangen zou nu ter dege toegepast worden door Masocco, op de 18 overgebleven bandieten, ware hij niet kort daarop bij onderhandelingen met die booswichten verraderlijk vermoord. Onderwijl had de regeering eene poging aangewend het kwaad niet alleen tegen te gaan maar het zelfs te voorkomen in zijn oorsprong; zij beloofde namelijk straffeloosheid aan iedereen, die zich schuldig maakte aan het toebrengen van een wond, zelfs aan het plegen van een moord, mits hij niet naar het gebergte de wijk nam, dat is een struikroover werd. Volgens Masi moet deze maatregel goed gewerkt hebben, en kwamen er toen geen nieuwelingen bij de bende.

Het gedwongen verblijf in de Romagna beviel onzen gewezen bandiet niet best, hij beweerde dat het werk aan de dijken van de Po te ruw was voor zijne handen, en hij kon het verwijt niet uitstaan door de regeering te worden onderhouden; geen wonder, dat hij er 3 jaren galeistraf aan waagde en in Augustus 1820 naar zijn geboorteplaats trok met een paar andere lotgenooten. Nauwelijks was hij daar, of hij had weder een moord begaan, namelijk op een herder, die hem vroeger had aangegeven; natuurlijk werden andere aanrandingen ook op Gasbaroni's rekening gezet. Men moge zeggen wat men wil, maar Gasbaroni was en bleef een booswicht. Hij trok dus weder naar het gebergte, waar hij zich aansloot bij een ander roover, die sedert 1814 dat bedrijf uitoefende.

De regeering deed overigens haar best om het kwaad op dezelfde wijze te bestrijden; wederom werd een amnestie aangeboden te Terracina, waarvan in October van hetzelfde jaar Gasbaroni's broeder met een bende van 15 struikroovers, zie hunne namen op bladz. 130, gebruik maakte; van den anderen kant werden de maatregelen

tegen de bandieten verdubbeld. Een corps van 1000 man werd ten dien einde opgericht, al de bloedverwanten der roovers tot in den derden graad werden gevangen genomen, de huizen van die booswichten werden verwoest en met de strengste straffen werd ieder bedreigd, die ‘Gasbaroni, dien vijand van het menschelijk geslacht’, durfde bij te staan. Bovendien werden de apothekers gelast aangifte te doen van zonder bewijs van een geneesheer verkochte genees-

middelen, als er een gevecht had plaats gehad, terwijl zij die aangerand waren, verplicht werden alles haarfijn op te geven wat zij gezien en ondervonden hadden.

Toen Pius VII in 1823 door Leo XII was opgevolgd, bood deze uit zeker traditioneel maar verkeerd begrip van het verleenen van gratie, vóór de vasten van het volgende jaar volledige amnestie aan alle struikroovers, op voorwaarde dat zij de wapenen zouden afgeven. De onderhandelingen werden echter afgebroken door dat Gasbaroni vier herders vermoordde. Welk een uitbreiding de kwaal ondertusschen weder gekregen had, blijkt uit de op bl. 208-210 medegedeelde lijsten van 50 roovers in den pauselijken staat, behalve 9 in het Koningrijk Napels. En dat wel in weerwil van de ontzettende sommen door de regeering aan de spionnen betaald en voor het corps scherpschutters. Men vermoedde dan ook, dat de gewapende macht wel eens medeplichtig was, die de bandieten maar niet meester werd; ik geloof met Masi dat de reden meer schuilt in den meerderen moed der roovers, die hun leven hoe ook willen redden, terwijl de soldaten door liefde voor vrouw en kroost min of meer weerhouden worden hun leven op het spel te zetten.

Hoe het zij, in Mei 1824 kwam er met verandering van personeel een groote wijziging in de zoo dure en toch niet afdoende maatregelen der regeering. De familie der roovers werd losgelaten als onschuldige kostgangers, evenals de van medeplichtigheid verdachten; de scherpe wetten werden afgeschaft, zelfs het kostbare corps scherpschutters werd ontbonden en wel op grond van een bul van Sixtus V, waarin te lezen staat ‘dat men te veel eer aan de bandieten bewijst, als men hen door de gewapende macht laat vervolgen’, alsof er van een eerewacht sprake was! Een burgerwacht moest in de plaats daarvan in elke gemeente voor haar eigen gebied zorgen, en 500 kronen betalen voor elke misdaad binnen haren kring door de bandieten gepleegd; op het hoofd van Gasbaroni bleef 2500 kronen als premie staan en 1000 op dat van ieder anderen roover, terwijl de andere premies voor de spionnen evenals de verplichte aangiften vervielen. Met recht noemt Masi die dagen ‘de gouden eeuw’ der struikrooverij. Men zou dan ook geneigd zijn deze maatregelen belachelijk te vinden, men bedenke evenwel dat zij in sommige omstandigheden doelmatig toegepast uitmuntend voldaan hebben; op Sicilië b.v. liet voor twintig of dertig jaren de veiligheid op den openbaren weg veel te wenschen over; wel nu, de regeering richtte een corps marechaussées op, gekozen uit de moedigste roovers, gaf hun goed geld, schreef een strenge discipline voor maar gaf hun vrijheid het corps te verlaten na een tijdig opzeggen van den dienst, terwijl elke afdeeling met hare kas aansprakelijk was voor het vergoeden van al wat bewezen werd op den openbaren weg in haren kring gestolen te zijn; de belangen der beurs werden door de familie der dienaars van de politie behartigd en binnenkort was het geheele eiland zoo veilig als men verlangen kon.

Er waren nog geene 14 dagen na de afkondiging van deze schoone bepalingen verloopen, of Gasbaroni had een ouden wrok op eene verschrikkelijke wijze gekoeld in de kerk van Pisterzo. Nu kon dit plaatsje de 500 kronen niet betalen, en werd er beslag gelegd op het vee, dat daar wel geweid werd, maar waarvan de eigenaars daar niet woonden. Een anderen stouten zet waagde Gasbaroni kort daarna op een plaats gelegen op de grenzen van drie gemeenten, en zoo werden deze alle drie in de boete geslagen. Geen wonder dat die gouden eeuw slechts 45 dagen kon duren en een buitengewoon delegaat werd gezonden naar Frosinone, die de strengste maatregelen voorschreef en een groot corps gendarmerie oprichtte tegen de 30 struikroovers. Of

Gasbaroni toen bang is geworden of het vak moede werd, weet ik niet, maar het blijkt, dat hij een poging deed om zich met de regeering te verzoenen, want toen hij zulk een rekest voor kardinaal Ercolani dicteerde, werd hij door een herder verklapt. Een reeks van moorden en aan-

randingen scheen het gevangennemen van al de in 1820 geamnestieerde bandieten te wettigen; deze bleven tot 1831 als medeplichtigen in verzekerde bewaring.

Een der veiligste schuilplaatsen is voor een struikroover een bosch, en zoo laat het zich hooren dat Gasbaroni in den winter van 1834 op straffe des doods aan de houthakkers van Terracina verbood een enkel boompje om te hakken, 'omdat de struikroovers alleen meesters over de bosschen der aarde zijn'. Natuurlijk is deze bedreiging afgekocht door den eigenaar van het bosch, die gedwongen werd te leveren: 2 vaten wijn, 90 kop macaroni, 30 pond stokvisch, 2 kazen en voor elk der 27 roovers 2 wittebrooden en een nieuw schoeisel. Wel had er bij de levering een schermutseling plaats, maar zooals meestal schoot de gewapende macht te kort, en hadden de bandieten een goeden maaltijd met kerstmis.

In de eerste maanden van 1825 liet de regeering van Napels voorstellen doen aan al de struikroovers om zich over te geven, maar de bedoeling om hen met de pauselijke macht te omsingelen bleek weldra, en zoo kwam daarvan niets; natuurlijk werd die gelegenheid gebruikt om zich van de noodige levensmiddelen te voorzien. Daarop bood de pauselijke regeering in de maand April amnestie aan, men kon nu niet meer aankomen met één jaar gevangenis, en liet zelfs aan de booswichten over het bepalen van de voorwaarden; verder kon de overheid toch wel niet gaan. Doch tegenover deze amnestie stond weder de bedreiging van onherroepelijke ballingschap voor al de bloedverwanten van de roovers, die zouden weigeren. De bandieten vernamen dit alles van hunne familie, maar toen schijnt uitgelekt te zijn, dat in stilte volkomen vrijheid was toegezegd aan de nabestaanden van dien roover, die Gasbaroni zou dooden. Men ziet wat er al niet beproefd werd om een eind te maken aan de vreeselijke kwaal. Ongelukkig bleven deze pogingen vruchteloos; de amnestie was toen niet verlangd integendeel stoute ondernemingen volgden daarop. En zoo werd de regeering als het ware genoopt nog strengere maatregelen te nemen. In Mei 1825 werden bijna al de bloedverwanten der struikroovers gevangen genomen, zonder onderscheid van leeftijd of kunne, de ouden en zwakken werden in de provincies verspreid en in goede bewaring gehouden, terwijl de 92 overigen in een pauselijk korvet geheel Italië omzeilden en op de grenzen van Modena in het fort Urbano gezet werden, waar zij tot 1831 bleven.

De regeering liet het hier nog niet bij, en zond nog eens een vicaris om Gasbaroni, het kostte wat het wilde, te bewegen zijne wapenen neder te leggen, daar met hem de kwaal in het hart getroffen zou zijn. De paus wilde 'vóór het einde van het jubeljaar deze afgedwaalde schapen naar de schaapskooi terugvoeren.' Twee vrouwen werden als bemiddelaarsters gebruikt voor dezen keer; en nu schikte het den hoofdman beter onderhandelingen aan te vangen; wegens aangeknoopte liefdesbetrekkingen wilde Gasbaroni vrijer zijn in zijne bewegingen en begon hij met te eischen, dat de gewapende macht zich niet buiten de steden zou vertoonen, terwijl hij de toen vrij wel uit één gespatte bende liet bijeenroepen. De bandieten kwamen dan alle te zamen op 19 September in de kerk der Madonna della Pieta bij Sonnino, waar de vicaris Pellegrini hun vergiffenis en de pauselijke genade aanbood, en aan ieder die in zijn vroegere woonplaats een middel van bestaan had, zou toelaten dat daar weder op te vatten, terwijl de overigen tot gevangenbewaarders zouden worden aangesteld; zij moesten echter naar Rome gaan om daar de genade te ontvangen. Door 8 bandieten werden de wapenen afgelegd en daaronder was Gasbaroni, de overigen wilden eerst

afwachten totdat hunne kameraden vrij en wel uit Rome zouden terugkeeren; met dat al was de laatste dag der struikrooverij aangebroken.

Het achttal werd naar Rome gebracht met een militair geleide, ten einde hun geen kwaad zou overkomen, of omdat zij zich niet zouden bedenken onder weg

en naar het gebergte terugkeeren? Onderwijl slaagde de vicaris er in ook de overige roovers op te halen, en zoo kwamen er dan 22 in het fort San Angelo, waar ieder 20 soldi daags voor onderhoud kreeg. Of de vicaris verder gegaan is met beloften dan hij mocht, om die bende met een zoet lijntje te bemeesteren, dan of soms de regeering van inzicht veranderde, toen al dat gevaarlijke gespuis eindelijk binnen was gehaald, dit blijkt niet uit Gasbaroni's gedenkschriften; tot mijne bevreemding bewaart Masi zelfs het stilzwijgen over de overeenkomst, welke volgens het in Italië algemeen verspreid zeggen, door die roovers met de regeering zou gesloten zijn, en juist over dit punt heeft de bewerker der gedenkschriften Gasbaroni bepaald ondervraagd, waarop alle gevangenen Masi's opgaven bevestigd hebben. Ik geloof daaruit te mogen besluiten, dat de regeering zich niet zoo vernederd heeft, als men steeds beweerde, en de booswichten stil op de genade heeft laten wachten, die zij te Rome zouden krijgen. Uit Masi's mededeelingen blijkt natuurlijk, dat de bende woedend was om het verraad, zooals zij de valsche beloften van Monsignore Pellegrini noemden, en dat er nog een instructie van elks allereerste misdaad werd ingesteld, alsof al de latere misdrijven buiten rekening zouden blijven. De vrouwen die met de bende meegegaan waren, werden naar huis gezonden, en acht maanden later werden allen zonder vorm van proces, dus niet veroordeeld maar als gewone gevangenen van de ergste soort geboeid, naar Civita Vecchia overgebracht, en werd de soldij van 20 op 5 soldi verminderd maar werd hun geregeld rantsoen verstrekt; alleen Gasbaroni en een ander hoofdman werden afzonderlijk en met meer eerbied behandeld. Ondertusschen werd hunne plaats in San Angelo ingenomen door 52 jongelieden uit die gevaarlijke provincie, van wie men zou kunnen vreezen voor eene herhaling van rooverij; laatstgenoemden bleven tot 1831 gevangen.

Toen in 1848 de Franschen de goedheid hadden in de verwarde zaken van Pius IX tusschen beide te komen, bezetteden zij het eerst Civita Vecchia, en zoo werden toen die kostgangers naar Spoleto verplaatst, doch ten einde het ongezonde klimaat hunne levensdagen niet zou verkorten, werden zij in Augustus 1851 naar het fort van Civita Castellana overgebracht, waar er in 1861 nog 14 van de 22 bandieten over waren. Daar zullen zij wraak blijven schreeuwen over den strik, waarin zij geloopen zijn door zich over te geven; daar zullen zij hunne overige levensdagen doorbrengen in afwachting dat de dood hen uit den kerker verlost, terwijl de regeering voor het onderhoud van die gevaarlijke misdadigers zorgt en hen ten algemeenen nutte schadeloos maakt voor de maatschappij, waartegen zij herhaaldelijk zich zoo vergrepen. De maatregel moge kwaad geweest zijn, dat het een noodzakelijk kwaad was, zal de lezer van Gasbaroni's gedenkschriften, door hem zelven in de pen gegeven aan zijn kameraad Masi, moeten toegeven.

Leiden.

W.N. DU RIEU.

Dagboek eener moeder. Naar het Engelsch, van Elisabeth Sewell, schrijfster van 'Geertruida, of de liefde des geloofs. De beproevingen des levens,' enz. enz. Door Antonia. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1867.

't Is aan de opvoedkunde, dat de begaafde schrijfster van ‘Geertruida’ in dit boek hare krachten en talenten heeft gewijd. Een schoon en belangrijk doel voorzeker; te meer daar de kunst der opvoeding, - een der edelste en gewig-

tigste, maar ook zeker een der moeijelijkste - niet immer als zoodanig wordt gekend en beoefend. Wat tal van jeugdige, onervaren menschen toch aanvaarden die moeijelijke taak, zonder zelfs over het gewigt daarvan na te denken. Hoe ligtvaardig wordt het aan vreemde, aan onreine handen maar al te vaak opgedragen, om te waken over de eerste, meestal zoo beslissende ontwikkeling der kinderlijke zielen en ligchamen beide. Hoe weinig beseffen het de moeders, dat de toekomst in hare handen ligt besloten, dat het lot van werelden en volken, voor zoo'n groot deel, door haar wordt geleid. Daarom noemen we het belangrijk en lang niet overtollig, dat doel der schrijfster, om eenige grondbeginselen der opvoedkunde in beeld te brengen. Een der eerste die ons als zoodanig beginsel in het oog springt, in de hoofdpersoon die de denkbeelden der schrijfster verpersoonlijkt, heet liefde en geduld, of liever geduldige liefde. Die moeder die we daar aanschouwen, als opvoedster van vreemde en eigene kinderen tevens, - zeker wel het moeijelijkste punt in de opvoedkunde, - wordt geleid en als geïnspireerd door een liefde zoo ernstig als vriendelijk, streng en zachtmoedig tevens. 't Is een liefde, die kracht heeft om zich zelve te verloochenen en te overwinnen, zoodat ze immer in hare handelingen het waar belang en het geluk van haar kinderen bedoelt, maar nooit bevrediging van eigen hartstocht of eigen gevoel. Dat is de sleutel die den toegang opent tot het hart der kinderen, omdat daardoor wederkeerige liefde en vertrouwen bij hen wordt gewekt. Een even magtig vermogen als dat der liefde, zoo niet magtiger nog, doet ons de schrijfster aanschouwen in de kracht van het voorbeeld, bij de opvoedkunde. Mevr. Austrather trachtte hare theoriën in hare daden en handelingen aanschouwelijk te maken, zoodat daaruit geene inconsequentiën voortkwamen, die door den scherpzienden blik van het kinderoog zoo spoedig worden waargenomen. Daardoor was ze ook streng en naauwlettend jegens zich zelve en duldde niets in haar eigen gedrag, wat ze niet door hare kinderen wenschte nagevolgd te zien. Wij gelooven met de schrijfster dat uit deze beide beginselen - wanneer ze althans, als hier, in een waarlijk vroom en edel gemoed gegrond zijn, - de beste en noodigste theoriën voor de opvoedkunde zich als van zelve ontwikkelen zullen. Wij brengen alzoo der schrijfster gaarne allen lof toe, wat de strekking van haar boek aangaat, ook al kunnen we niet in elk opzicht, vooral niet in dat der theologie, met haar zamen stemmen. Die stroeve, sombere geest van het Engelsche piëtisme heeft, vooral ook met het oog op de opvoedkunde, niets dat ons aantrekt; maar we hebben eerbied voor ieders godsdienstige overtuiging, waar ze werkelijk overtuiging is, en uit een waarlijk opregt en rein hart voortkomt. - Geheel anders dan over de strekking van Elisabeth Sewell's boek, is ons oordeel over den vorm, of liever over de aesthetische waarde daarvan. De roman toch heeft, meenen we, evenzeer aan de eischen der aesthetica als aan die der zedekunde te voldoen, en waar aan de eene wordt voldaan ten koste van die der andere, daar noemen we dit een smet op het werk als geheel beschouwd. Een zoodanige fout nu, beweren we, dat door de schrijfster is begaan. 't Is een ware tendenz-roman, in den zin dat de vorm aan de strekking is opgeofferd. Ten bewijze: eerstens is er geen eigenlijk slot aan het boek; we maken kennis met verschillende personen, van wie sommigen in meer of minder moeijelijke of verwikkelde toestanden geraken en daardoor onze belangstelling opwekken, terwijl aan het eind van het boek de ontknooping of afloop daarvan zelfs niet te vermoeden is. Nog meer. Aan 't begin van het verhaal wordt door de hoofdpersoon een belofte of liever een plegtige gelofte aan haar stervenden echtgenoot afgelegd. Alles doet u vermoeden, dat dit de knoop zal zijn van het

weefsel, waarin de draden der verschillende gebeurtenissen zamen loopen. Niets daarvan. Ge hoort er niets meer van. De personen op wie zij betrekking heeft treden in het gansche verhaal niet persoonlijk op. Die gelofte heeft iets zwevends, is eigenlijk

een onding. Het geheele boek, het romantische deel althans, laat iets onbevredigends na, dat in het ongeacheveerde daarvan ligt. Het is blijkbaar, dat de schrijfster het zedelijk doel van haar werk bereikt achtte, bij de toetreding der beide stiefdochters van mevrouw Austrather als leden tot een der christelijke kerkgenootschappen, - of daarmeê nu het opvoedingswerk inderdaad als voltooid was te beschouwen, en de resultaten harer opvoedings-theorieen en beginselen zich in dat feit kenbaar maakten durven wij betwijfelen. Daar het echter zeer moeijelijk is het juiste tijdstip daarvoor aan te wijzen, en het aanvaarden van het christelijk lidmaatschap een zekere zelfstandigheid en zelfkennis bij het jeugdig lid doet vermoeden, kan men dit der schrijfster vooral bij hare gevoelens, niet euvel duiden. Maar dat ze door die gebeurtenis ook plotseling, à tort et à travers, een eind maakt aan het romantische gedeelte, en personen en feiten zoo maar in het midden van de handeling doet verdwijnen, noemen we een bepaalden misgreep, kennelijk ter wille der tendenz begaan. En daarom, hoe edel en waar die strekking dan ook zij, noemen we dat een smet op het geheele werk.

Ondanks het min gunstige, dat we, bij het goede, ook van het 'Dagboek eener moeder' moesten getuigen, ontraden we de lezing daarvan geenszins. Integendeel, er is veel, oneindig veel goeds uit te leeren, en de groote belangrijkheid van het onderwerp doet ons de kennismaking daarmeê sterk aanbevelen. Onze min gunstige aanmerkingen waren we schuldig aan de waarheid en aan onzen eerbied voor de regten der kunst, want immers de roman behoort ook tot het gebied der kunst.

Op de vertaling hebben we geene aanmerking. De stijl en verhaaltrant van Elisabeth Sewell zijn van te gunstige en algemeene bekendheid, om daarop als een aanbeveling voor de lezing van haar werk te wijzen, wat we anders gaarne zouden doen.

L....e.

De Newcomes. Gedenkschriften van eene allerdeftigste familie. Door W.M. Thackeray, schrijver van de 'Geschiedenis van Arthur Pendennis.' Uit het Engelsch door den vertaler van de 'Geschiedenis van Arthur Pendennis.' Drie deelen. Deventer, A. ter Gunne. 1868.

'Goede wijn behoeft geen krans.' Maar '*quand le vin est tiré il faut le boire*,' natuurlijk omdat hij anders verschaalt. Van deze twee spreekwoorden aan den wijn ontleend - vergeef mij, lezer! dat ik zoo vol ben, niet van zoeten wijn, maar van wijngedachten: de wijnmaand nadert, in Duitschland, waar ik zooeven van daan kom, zijn aller oogen op de *Reben* gevestigd, voorts gij weet het: *Wer nicht liebt Wein* enz., - van deze twee spreekwoorden dan is het eerste volkomen toepasselijk op de werken van Thackeray. *Unanimi consensu* toch staat William Makepeace Thackeray met Dickens aan het hoofd der Engelsche romanschrijvers, en is en blijft de laatste altijd meer populair, de fijne kenners zullen u allen zeggen, dat de eerste hem verre te boven streeft in kennis van het menschelijke hart, en vooral in karakter en zedebeschrijving. Ook na zijn, helaas! al te vroegtijdigen, dood blijft men hem in Engeland vereeren en is het te verwachten dat zijn werken altijd klassiek zullen blijven, of, zooals onze overzeesche buren het uitdrukken, *Standard Works* zullen worden. Reeds zijn er verscheidene jaren verloo-

pen, sedert ‘de Newcomes’ het licht zagen, en het is te verwonderen dat onze uitgevers, die anders zoo gretig aanvallen op elken Engelschen roman, vooral van een bekend auteur, dezen zoo lang hebben laten rusten. Hij behoort toch stellig tot de beste, ten minste tot de aangenaamste, van Thackeray. Hindert het u wel eens, vooral in *Vanity fair*, dat de mensch altijd van zijn slechtste zijde beschouwd wordt, zoodat men er niets dan halve duivelen aantreft, hier vindt ge, natuurlijk altijd in gezelschap van veel boozen en zedelijke monsters, zulke voortreffelijke karakters, dat zij bijna tot de idealen kunnen gerekend worden, en de zachtheid van hun gemoed, waartegen de ruwe wereld die hen omgeeft dikwerf zulk een schreeuwend contrast vormt, u meermalen de tranen in de oogen doet springen. Zulke wijn echter verschaalt niet, en heden en morgen en nog gedurende verscheidene jaren zal men ‘de Newcomes’ van Thackeray met steeds klimmende bewondering kunnen lezen. Met vol vertrouwen bevelen wij dus dit werk aan alle Leesgezelschappen aan, oneindig verre staat het toch boven zoo veel prullen, als b.v. uit het Duitsch onder den naam van ‘geschiedkundige Romans’ vertaald, en dan nog dikwijls op de allerellendigste manier vertaald worden.

Op de vertaling van dezen Roman hebben wij geen aanmerking. Alleen hindert mij het gebruik van het Oud-Hollandsche, maar thans verouderde, woord *juffer* voor *Miss*. Wilde men dit laatste woord niet onvertaald laten, waarom dan niet liever, op echt Hollandsche wijze, telkens den voornaam van de *juffer* voor haar geslachtsnaam gezet, zoo ware dat leelijke woord gemakkelijk te vermijden geweest. Maar - *ubi plura nitent in carmine*, *non ego paucis offendar maculis*.

- R -

Mengelwerk.

Herinneringen aan het zuiden.
van Celestine.

I.
Alice.

't Is November. In het Noorden loeit de wind onheilspellend door de bosschen, langs de velden en wegen.

Het weelderig groen, eerst geel, daarna rood, wordt afgerukt en voortgezweept, dwarrelt ritselend een tijd lang in 't rond, totdat de regen het doorweekt en tot rust brengt.

Groene beemden en landouwen zijn in moerassen herschapen; het vee is opgestald. De drassige velden zijn verlaten, naakt en kaal staan de boomen en struiken. De zomer is van zijn kroon beroofd; de winter nadert met stoute schreden. Zijn eerste werk is vernietigen, en hij doet dit niet ten halve. Al wat in de lente ontknopte, al wat de zomer tot wasdom bragt en met rijkdom van kleuren tooide, het is verflenst, verwelkt, verwoest!...

De winter zwaait zijn killen scepter.

De wateren stollen, de bodem verstijft, en aan den scherpen noodkreet van het gevogelte paart zich de laatste zucht der stervende natuur, die, in haar wit doodskleed gehuld, den langen slaap insluimert.

In de steden verweert men zich moedig tegen den onverbiddelijken heerscher. Huilt ook de wind door de schoorsteenen, wat nood, het vuur brandt er des te heller om, en de koude, wordt haar niet paal en perk gesteld door die kolossale huizen met dubbele vensters? Daar buiten mag alles verstijven en bevriezen, hier wordt de winter met krachtige wapenen bestreden; wrevelig trekt hij zich terug om zich dubbel te wreken op de nooddruftigen in hun ellendige stulpen.

Niet tevreden met de middelen om hier de koude te bestrijden, trekt een heirleger van bevoorregten naar het zoele Zuiden.

Waarom zouden ze het ruwe jaargetijde trotseren? Zijn er niet streken waar de bloemen altijd bloeijen en het groen niet verdort? waar de zon altijd schijnt, waar het water vloeibaar blijft en de bodem niet verhardt? Gewis, daarheen dus!

Overvol zijn de spoortreinen. Zwaar zuchten de locomotieven onder den last dien ze voortslepen. Dag noch nacht rusten ze en bereiken slechts de plaats hunner bestemming om ijlings terug te keeren en nogmaals nieuwen toevoer aan te brengen. Duizenden vreemdelingen trekken naar den vreemde en - daar ginds!... O men verwacht ze.

Reeds zijn de beste woningen voor hen in gereedheid gebragt, de voorraadschuren gevuld, de stallen bezet.

Van alle steden die 's winters den vreemdeling trekken, is Nice zeker de voornaamste. Schooner natuur en zachter klimaat vindt men dan ook niet in Europa. Reeds de Romeinen voerden hunne zieken naar Nice. Boogvormig aan de Middellandsche zee gelegen, door een driedubbelen ring van bergen tegen den Noordenwind beschut, heeft Nice dan ook alle regt op den roem die van haar uitgaat. 't Zij men den omtrek doorkruist, of de Promenade des Anglais langs de zee afwandelt, overal wordt het oog geboeid en de ziel in verrukking gebragt door den gloed, de warmte, de verscheidenheid eener natuur, die naarmate de zon rijst of daalt en de zee zacht kabbelt, of woest opstuivend tegen het strand slaat, verandert en een nieuwen treffenden indruk geeft. De aantrekkingskracht eener bevoorregte natuur, maar oneindig meer nog de zachtheid van een gematigd klimaat hebben voorzeker de eerste zieken naar Nice gelokt; sinds echter de modewereld zich die plaats tot winterverblijf uitkoos en er pracht en praal, weelde en grootheid bragt, zoeken de zieken weder hun genezing te Mentona, waar het goud matiger wordt uitgestrooid. Tusschen de bonte, opgeschikte menschenmassa van alle natiën, die zich op de Promenade des Anglais letterlijk verdringt en door haar schitterende kleeding de aandacht trekt en de bewondering tracht af te persen, ziet men evenwel nog een enkele kranke, die bleek en uitgeteerd nog in een handwagentje voortgetrokken, met matten blik dit gejoel, geros en gerij gadeslaat en dan vermoeid het hoofd afkeert om zich te verdiepen in het rusteloos spel der golven.

Menschengejoel ter linker, golfgeklots ter regter zijde, overal beweging, nergens rust! en toch.... welk een verschil van aanblik!

Hier, een geheimzinnig fluisteren over het Oneindige, het Goddelijke, een sprake van het geestelijke tot den geest, - ginds een jagen naar wuft genot, werelddienst, stofvergoding! - Hier, stemmen uit het verleden, klanken voor de toekomst, een rustig toeven bij het eigen ik, vaak door neigingen en hartstogten her- en derwaarts geslingerd als de golven der zee; hier een zelfveredelend en zelfverhef-

fend opstijgen tot de bron van alle licht en kennis, een zoeken naar waarheid, een dorsten naar het geestelijke, een grijpen naar het eeuwige! - Ginds, een leven bij het tegenwoordige, een geestdoodend peinzen over zwierigen tooi, een grenzelooze zucht naar dagelijksche afleiding, een ontvlugten van zichzelf, een jagen naar schijn, een ligtzinnig dwarrelen van het stof in het stof, een ijskoude onverschilligheid voor al wat daar buiten ligt.

Neen, de schoone natuur moge een groote aantrekkingskracht voor ieder bezitten, spreken doet ze slechts tot enkelen. De zee heeft bovendien een eigenaardige sprake, te fantastisch, te geheimzinnig voor de modewereld.

- Alice, wat zegt de zee van daag? -

Met deze woorden was ik gewoon elken morgen mijne kleine Engelsche vriendin toe te spreken. Ze zat daar in een handwagentje, het kleine hoofdje voorover gebogen, het tengere ligchaam door een tal van kussens ondersteund, de groote blaauwe oogen onafgewend naar de zee gerigt. Wie was ze? Van waar kwam ze? Ik wist het niet; maar waar ze heenging, dat was maar al te duidelijk.

Bij mijn eerste toespraak had ze verwonderd de schitterende oogen op geslagen en de zachte verheven uitdrukking van dat kleine bleeke kindergelaat had mij diep getroffen.

- Waaraan denkt ge? - had ik gevraagd.

Zij antwoordde niet, maar strekte het doorschijnende handje uit naar de zee en drukte daarna de vingertjes veelbeteekenend op hare lippen. Ze legde mij het stilzwijgen op. Ik gehoorzaamde en sloeg haar met belangstelling gade. Ze bleef verdiept in hare beschouwing en scheen mijn tegenwoordigheid te vergeten.

- Spreken doet ze niet gaarne! - klonk een stem over de heg die de Promenade des Anglais van het strand scheidt.

Ik wendde het hoofd om.

Daar stond een vrouw van middelbaren leeftijd, met een goedaardig uiterlijk, maar plompe manieren.

- Zijt gij haar oppaster?

- Ja, maar er valt niet veel op te passen. Ze zit maar stijf en stil uren achtereen.

- Doet de zeelucht haar goed?

- Veel goed is er niet meer aan te doen, denk ik.

- Hoe ongelukkig!

De vrouw haalde de schouders op, plaatste zich weder op de bank die ze had verlaten als wilde ze verdere vragen ontwijken, en zocht afleiding in het gekrioel der voorbijgangers.

- En de ouders? - had ik willen vragen. - En de moeder? - Is ze verre, nu de laatste levensure zal slaan van haar wegkwijnend kind? -

Daarover peinzend was ik verder gewandeld, maar den volgenden ochtend rigtten zich mijne schreden onwillekeurig weder naar dezelfde plek. Het kind zat even bewegingloos als gisteren naar de zee te staren. Verscheiden knapen speelden op eenigen afstand en sloegen nu en dan een nieuwsgierigen blik op de zieke.

- Wilt gij dit mooije steentje? - riep een hunner haar toe.

Het kind verroerde zich niet.

Aarzelend, half verlegen, maar met de onweêrstaanbare begeerte om haar oplettendheid te trekken, sloop de knaap naderbij en herhaalde zijn vraag.

Het meisje zag hem aan met denzelfden wonderlijk schitterenden blik, dien zij gisteren op mij vestigde; een zweem van een glimlach vloog over haar bekoorlijk gelaat. Ze nam het steentje aan en beschouwde het oplettend.

- Sprak het niets? - vroeg ze zacht.
- Een steen spreken! - mompelde hij.
- Alles spreekt!
- Wat zou dan die steen kunnen zeggen? - vroeg lagchend de van gezondheid blozende knaap. - Dat woû ik wel eens hooren!
- De steen lag diep, diep onder het zand bedolven, maar de zee stuwde hem op en daar zag hij de wateren over zich heen vloeijen.

Ze kwamen van zeer verre en ze hadden veel gezien en gehoord...

- Maar spreken konden ze niet en daarom weet de steen er ook niets van! - dus viel haar de knaap ongeduldig in de rede, en snel wegloopende verdween hij met zijne kameraden achter de heg. Daar hoorde ik ze spotten en lagchen over het malle meisje dat een steen woû laten verhalen. Hoe allergekst!
- Wie heeft u geleerd dat alles in de natuur spreekt, mijn kind? - vroeg ik nu, vast besloten om een gesprek met haar aan te knoopen.
- Niemand.
- Hoe weet ge het dan?
- Ik hoor het.
- Wat hoort ge?
- Die groote golf ginds... ziet ge die?
- Ja.
- Daarop zit een zeenimf.
- Die zie ik niet.
- Ik ook niet, maar ik weet het.
- Hoe weet ge dat dan?
- Ze spreekt tot mij, dat hoor ik.
- Hoe jammer dat ik dit ook niet kan hooren.
- Ja, wel jammer! Maar ik zal 't u zeggen als gij er bedroefd om zijt.
- Gaarne.
- De zeekoningin heeft haar uitgezonden om te vragen of ik nu

spoedig wil komen om in haar kristallen paleis te wonen. Daar zal ik zijn als de andere kinderen en geen pijn.....

Een kuchje, waarvan het fijne gezigtje zamentrok, belette haar voort te spreken. De oppaster snelde toe; ik reikte mijn zakdoek aan en toen ik dien terug ontving, zag ik er een roode vlek in.

Het hart werd mij toegenepen.

Was het de medelijdende blik waarmede ik het kind beschouwde, de teederheid waarmede ik haar hoofdje tegen mijn borst drukte en daar liet steunen totdat de benaauwdheid geweken was, of was het een instinktmatige toenadering, een natuurlijke aantrekkingskracht, die Alice en mij van dit oogenblik af zoo innig verbonden? Ik weet het niet, maar zeker is het dat sinds dit uur mijn komst dagelijks door haar reikhalzend werd te gemoet gezien. Mijn ongewone deelneming had dit kinderhart met storm veroverd. De vrouw, meer en meer verbaasd over de toenadering en welsprekendheid van het anders zoo teruggetrokken meisje, dat zelden met iemand een woord wilde wisselen, betoonde zich zeer tevreden over deze wederkeerige vriendschap, die haar vrijheid verleende om heen te gaan als ik de zorg voor Alice op mij nam.

Als ik mijne lippen op het klamme voorhoofd had gedrukt en haar toegestoken handje in de mijne hield geklemd, begon ik haar ten genoegen iederen morgen weêr met dezelfde vraag.

- Alice, wat zegt de zee van daag?

Ook nu had ik die geuit, ofschoon een blik op haar vervallen gelaat mij meer drong naar haar toestand te vragen. Ik wist echter dat Alice liefst alle toespeling daarop ontweek, en ik vermeed zorgvuldig alles wat haar onaangenaam was. Nog meer; ik volgde haar lijdelijk in al hare fantasiën, hoe duister en verward ook. Want in die kinderziel, opgevuld met sprookjes van zee- en boschnimfen, van elfen en engelen, heerschte de grootste wanorde. Meermalen perste haar onzin mij een glimlach af, doch in hetzelfde oogenblik trof mij een diepe gedachte, die uit den mond van het negenjarig meisje mij dubbel verbaasde. In dat brooze ligchaam huisde een geest zóó verheven, een gevoel zóó ontwikkeld, dat ze mij een geheel bijzonder wezen toescheen, waarin de kiem van hooger leven, ofschoon beperkt, begrensd door het stof, nogtans krachtig ontloken, opgewassen en vroegtijdig gerijpt was om te worden overgeplant in beter aarde.

Geheel onder den invloed van haar aetherisch bestaan voelde ik mij in hare tegenwoordigheid, als bij een hemelinge, van eerbied doordrongen. Ook het onbezielde had voor haar een sprake. Zij bevolkte de natuur met onzigtbare wezens; boomen, planten en struiken, ja, de steenen spraken tot haar en vooral uit de zee ruischten haar ontelbare stemmen tegen. Daarom had Alice de zee zoo lief. Ze begreep het niet dat die frissche lucht, bragt ze haar al geen genezing aan, toch heilzaam en bedarend op haar ligchaamssmart werkte, dat die lucht haar geest opwekte en haar gemoed verruimde; maar ze voelde het

toch, al schreef ze het toe aan de weldoende feën waarmede ze het schuimend element had bevolkt.

Heden was de zee onstuimig. Bulderend en bruisend sloegen de golven over en nog eens over, totdat ze als een kookende massa pijlsnel tegen het strand opstoven of ginds tegen de rotsachtige kust wild en woest uiteen sloegen en in 't rond spatteden. De ochtendzon zond hare stralen door de blaauwe lucht en verspreidde een rijkdom van kleuren en tinten zoowel op de rotsachtige ringvormige kust, als op de driedubbele rij bergen die de stad omsluit. De toppen der sneeuwbergen gloeiden. Ver over de zee teekende zich de korsikaansche kust. Een doorzigtig blaauw waas temperde het zonnelicht.

't Was een prachtig schouwspel.

Tegen haar gewoonte bleef Alice mij het antwoord schuldig.

Ik zag haar oplettend aan. Haar oogen brandden koortsachtig, een verraderlijk blosje verwde hare wangen, ze was beeldschoon maar toch..... om den kleinen mond trof mij een trekje dat mij schrik aanjoeg.

Een onheilspellend onweerswolkje aan den helderen horizon; er schuilde verraad achter, 't zou verwoesting en verderf aanbrengen.

Werktuigelijk herhaalde ik mijn vraag. Met een diepen zucht ontwaakte Alice uit hare droomerijen en streek met het handje eenige keeren over het blanke voorhoofd.

- Ze roepen mij... overal!... Dearest! en ik... ik wil wel komen, maar ik kan nog niet!...

Dearest! zoo noemde Alice mij.

- Wie roept u, mijn kind?

- Dàt kan ik niet onderscheiden!... Straks dacht ik, het is de zeekoningin. Maar die woont in haar kristallen paleis, diep, diep in de zee. En ziet ge, de zeekoningin kan wel boden uitzenden, maar zelve komt ze over dag niet. Weet ge waarom niet?

Ik nikte ontkennend.

- Omdat ze wit is als sneeuw en stralend als het zonnelicht. Ik zou blind worden als ik haar zag.

- Hebt ge dat gelezen?

- O neen, maar ik weet het toch! Doen niet mijne oogen reeds pijn van het geschitter der golven? Nu, de golven zijn immers slechts haar dienaars? Ze zijn van daag mooi aangekleed, vindt ge niet? Blaauw en wit; zoo heb ik mama ook wel eens gekleed gezien, maar dat was toch geheel anders!

Mama!

Voor het eerst hoorde ik dien naam van Alice's lippen.

- Zie ze eens schuimen! - vervolgde het kind, - de menschen zijn er bang voor, maar de zeenimfen niet... ze wiegelen er zich op... en zingen... hoort ge 't wel?

- Hoe zou ik het hooren! Voor mij spreken ze niet.

- Weet ge wat ze zingen, Dearest?

- Neen Alice!

- Hoor... al weêr!... ‘Bij ons is het altijd licht!... Bij ons is het altijd licht!... altijd!... altijd!!...’

Luisterend hield Alice op; toen ging ze half fluisterend voort.

Ach, het stemmetje werd zoo zwak!

- 's Nachts als het donker is kan ze wel komen, en dan zie ik duidelijk dat ze mij wenkt! O, wat is ze mooi!

- Wie, Alice?

- Wel, de zeekoningin! Daarover spreek ik immers!... ‘Waarom zoudt ge hier blijven?’ zegt ze dan. ‘Bij mij worden de kinderen gezond. Ze hebben geen pijn, nooit! Ik laat ze spelen op de golven en zend ze uit om anderen te roepen en te vertellen hoe goed het hier is!’ Maar Dearest! mama lacht er om... ze zegt, dat is gekkepraat!...

- Mama!

- Ja. Ze zegt dat de zee niet kan praten, en de boomen niet, en de dieren ook niet. Alleen de menschen praten, meent ze. Daarover is de zeekoningin zeer boos geworden en ze heeft op een dag toen mama uit varen ging het bootje woest heen en weêr geslagen, zoodat mama bang was om te verdrinken. Ik zag het van hier en ik bad... Och toe, lieve zeekoningin! Spaar toch mijn mamaatje! Spaar haar toch!...

Dat hoorden de golfnimfen en ze bragten het over. ‘Daar zit een kind op het strand te weenen,’ hebben ze gezongen, ‘omdat ge haar moeder wilt verdrinken, o koningin! ze bidt u het niet te doen!... Spaar haar!’ ‘Wel, vraagt de zeekoningin, dat kind bidt voor haar moeder, heeft de moeder wel eens voor haar kind gebeden?’ Dat wisten de zeenimfen niet en ze kwamen vliegend terug om het mij te vragen. Ik wist het ook niet!...

Tranen vloeiden langs Alice's bleeke wangen.

- Wist ge het niet?

- Hoe kon ik het weten? Ik spreek en zie mamaatje zoo zelden! Weet ge...

Het hoofdje boog zich naar mij toe.

- Ik geloof dat mamaatje niet van mij houdt!...

- Onmogelijk, Alice!

- Of zich over mij schaamt. Ik ben ook altijd ziek en zoo leelijk... en zij is zoo mooi, o zoo mooi, bijna zoo mooi als de zeekoningin!

- Gekheid, Alice! over u behoeft mama zich niet te schamen.

- Allen hebben het mij verteld.

- Allen? wat bedoelt ge?

- De boomen hebben het gefluisterd, de beeken hebben het gemurmeld... de wind heeft het gesuisd en de zeekoningin... heeft ze niet gevraagd, ‘dat kind bidt voor haar moeder, heeft de moeder wel eens

voor haar kind gebeden?' 'Zoo keerden dan de golven terug en zeiden... Alice weet het niet.' 'Dat is zeer treurig,' antwoordt de zeekoningin, 'zeer, zeer treurig!' We willen het kind niet nog meer bedroeven; slinger de boot behouden op het strand, de moeder zal leven. Maar het kind wil ik bij mij nemen; als ze hier is, behoeft niemand voor haar te bidden, dan heeft ze 't goed.' Sinds dien tijd roepen de golfnimfen: 'Kom, kom! Alice, kom!!...' Is dat niet aardig, Dearest?

Ik kon niet antwoorden, maar drukte zacht het magere handje.

- En 's nachts, Dearest!... luistert ge?...

- Zeker!

- 's Nachts komt de zeekoningin zelve aan mijn bed en wenkt mij.

Ja, van nacht toen ik erg benaauwd was; heeft ze mijn hoofd tegen haar borst gedrukt; dat was lief, niet waar? En ik dacht, ze doet juist zooals Dearest en toen sprak ik over u.

- Over mij?

- 'Kom!' zeide ze, 'het is tijd; sla uwe armen om mijn hals, ik neem u mede.' 'Ach, antwoordde ik, dat doe ik wel gaarne, maar laat het mij toch eerst aan Dearest zeggen, ze zal niet weten waar ik ben heengegaan als ze mij niet aan het strand vindt'.

- Hebt ge waarlijk aan mij gedacht, Alice?

Ontroerd sloeg ik mijn arm om het tengere ligchaam. Ze vleide zich vertrouwelijk tegen mij aan.

- Hoor eens, Dearest! Hoe of ik daar nu zoo aan denk, weet ik niet, maar toen ik hier voor het eerst zat, zag ik de kinderen vrolijk om mij heen spelen, en de moeders waren er bij en kusten de kinderen omdat zij ze zoo lief hadden, en toen dacht ik: 'Wie heeft Alice zoo lief? Wie? Wie?' 'Niemand!...' zongen de golfnimfen, 'niemand!...' Toen werd ik zeer bedroefd en wilde hier niet meer komen, maar liet mij daar ginds naar dat hooge slot rijden. Ach! daar waren ook al weêr kinderen die met hunne moeders lachten en sprongen van vreugde. 'Wie heeft Alice zoo lief? Wie? Wie?...' begon ik op nieuw te vragen.

'Niemand!...' zuchtte alles in 't rond. 'Niemand!...' Is dat niet treurig?

En het meisje staarde mij droevig aan.

- Alice! dat is verbeelding! Waarom zou men u niet liefhebben?

- Dat weet ik niet. Daarover peinsde ik dag en nacht. Ik wilde niet meer naar buiten gebragt worden, maar de dokter zeide het moest, en toen kwam ik weer hier en luisterde aandachtig naar het lied van de zee of ik wel goed gehoord had. Maar het bleef zingen: Niemand!...

'Niemand houdt van Alice!...' 'Ben ik dan anders als de andere kinderen?' vroeg ik schreijend. Dàt wisten de zeenimfen evenmin als de boschnimfen, maar ze gingen heen om het te vragen. Ze bleven zeer lang weg, maar eindelijk kwamen ze toch terug, en sinds dien tijd

roepen ze, ‘kom Alice! kom!!’ En nu weet ge wat ik denk, vervolgde het meisje geheimzinnig.

- Wat dan, mijn kind?

- De zeekoningin houdt wèl van mij! Waarom zou ze mij anders roepen?

Ik kuste haar.

- Ziet ge... daar ben ik zeer blij om, en toch... nu ben ik weêr bedroefd over u!

- Bedroefd over mij, Alice? En waarom? Heb ik dan iets gedaan dat u bedroeft?

- O neen! denk dat toch niet, denk dat toch nooit!...

Met een uiterste poging trachtte het kind hare armen om mijn hals te slaan.

- Neen, 't is geheel iets anders, Dearest! Weet ge waarom? Gij hebt gedaan zooals andere moeders met hare kinderen deden, en toch zijt ge mijn moeder niet!...

- Ik heb u lief, Alice! Gij ziet wel dat de zeekoningin gejokt heeft!

- Toch niet. Ze wist dat ik er over treurde en ze zond u. Maar nu ga ik heen, en ik houd zooveel van u! Zult ge dikwijls hier komen om met mij te spreken?

- Zeer zeker.

- Zoudt ge niet meê willen gaan?

- Waar gij heen gaat? O ja! Maar niemand kan komen voordat hij geroepen wordt.

Alice bleef een oogenblik nadenken.

- Niemand kan komen voordat hij geroepen wordt! - herhaalde ze.

- Als ik u roep zult ge dan komen, Dearest?

- Ja, als ik kan.

- Gij zult kunnen.

- Meent ge?

- Als ik roep, dan moogt en kunt ge. De zeenimfen roepen ook niet uit zich zelve.

- Gij bedoeldt dat er een hooger magt is die u zou laten roepen, niet waar?

- Juist, Dearest!

Ik staarde het kind verbaasd aan. Zooveel nadenken in dat jeugdige brein grensde aan het wonderbare. Het scheen mij toe alsof haar voorkomen ieder oogenblik meer en meer den stempel van het aardsche verloor. Er was iets hemelsch in den glimlach op haar gelaat, iets verhevens in de uitdrukking van haar zielvollen blik. Ik geloof niet dat zij toen meer leed. Althans de pijnlijke trek om den mond, die mij straks zooveel angst aanjoeg, was geheel verdwenen. De kwaal had uitgewoed.

Het afgemartelde, veege ligchaam was gereed om den gevangen geest zijn vrijheid te schenken.

- Alice! voelt ge ook pijn? - vroeg ik bezorgd.

- Neen, maar van nacht was ik zeer benaauwd en...

- Gij hebt toen bloed opgegeven?

- Zij knikte toestemmend. Het spreken begon haar moeijelijk te vallen.

- Veel?

- Ik was flaauw... de vrouw meende dat ik zou sterven.

- En uw mama? - kon ik niet nalaten te vragen.

- Mama... komt altijd zeer laat thuis!

Ik rilde.

- Sterven zal ik niet... Dearest!... Ik heb gehoord... dat alles leeft... alles!... Kon mama het ook maar hooren... dan...

- Welnu, ga voort!

- Dan zou ze mij ook kunnen verstaan als ik van verre... tot haar spreek... en... wie weet of ze... dan niet... bij mij mag komen...

Mag komen!

Begreep Alice reeds dat er meer vereischt wordt dan een ligtzinnig leven om het ware leven deelachtig te worden?

'Dat kind bidt voor haar moeder, heeft de moeder wel eens voor haar kind gebeden?' zoo ruischten mij de golven tegen. Ja, nu begon ik ze ook te verstaan.

Alice scheen vermoeid en sloot hare oogen. Een kwartier lang bleef ze zoo liggen. Ik zag dat het oogenblik van sterven met rassche schreden naderde en mijn vochtig oog staarde onafgewend op dat hemelsch schoone kindergelaat. Daar opende ze de groote oogen, waaruit allengskens de glans verdween. Haar handje zocht de mijne.

- Ik sterf wel niet... maar toch... ze nemen mij mede!... Wilt ge mij niet alleen laten... Dearest?... Van nacht was het zoo akelig... Ik verlangde naar u... en... gij waart er niet!... Gaat de zou onder?...

De zon scheen nog even helder, maar - geen twijfel meer, Alice's levenszon ging onder.

Ontsteld riep ik de oppaster. Een oogenblik later rolde het wagentje behoedzaam langs de Jardin Publique, waar een opwekkende militaire muzijk honderden menschen had gelokt. Was welligt Alice's moeder daarbij?

De stervende sloeg even de oogen op Ik bukte mij naar haar toe.

- Is er muzijk?

- Ja.

- Ik hoor... ook muzijk, maar... dat is deze niet!...

- Gij hoort gewis het gezang der engelen, mijn kind!

- Het klinkt zeer... zeer mooi!... Ga niet heen!...

- Neen, ik blijf bij u, wees gerust!

Weder zocht het uitgeteerde handje de mijne.

- Zijn wij er spoedig? - vroeg ik angstig.

- Dadelijk; deze straat nog ten einde, - antwoordde de vrouw.

- Schokt het u ook, mijn beste?

De groote oogen werden nog eenmaal opgeslagen. Een wereld vol teederheid straalde er uit.

- Gij goede.... goede Dearest!..... Maar... ik zie u niet meer!.... Wilt ge mij nog eens een kus geven?....

Ik deed het.

- Dat.... dàt zal ik nooit..... vergeten!... prevelden de bleeke lipjes.

- Wat zult gij nooit vergeten?

- U niet en.... neen..... *haar*... ook niet..... Ze is..... mijn.... mamaatje..... Dearest!..... Dearest!!.....

Een zwakke kreet, een naauw merkbare rilling door het ligchaam en.... Alice's geest was vrij!

Haar laatste gedachte gold de moeder die haar steeds verwaarloosd had.

- Hier zijn we er! - sprak de oppaster. - Slaapt de stumpert?

- Ja, ze slaapt! en wèl u en mij als ook wij eenmaal zóo kunnen inslapen!

De vrouw verbleekte. Voor het eerst zag ik eenige ontroering op haar gelaat.

- Van nacht zou het mij niet bevangen hebben, maar nu....

Ik tilde het lijkje behoedzaam uit het wagentje, en volgde de vrouw die een fraai huis was binnen getreden.

- Kunt ge wel? - riep ze mij toe, - wij moeten den trap op!

- Ik kan.

Zij wendde het hoofd om; haar oogen zwommen in tranen:

- God zal het u vergelden! - sprak ze zacht.

- Het is mij reeds vergolden door de liefde van dezen engel! - las ze uit mijn blik.

Wij traden een kostbaar gemeubileerd vertrek binnen.

- Hier niet! - sprak de vrouw, - mevrouw zou schrikken als ze haar hier zag!

- Zoo, kan ze nog schrikken? - vroeg ik verbitterd.

Zwijgend haalde de oppaster de schouders op. Zij wilde haar meesteres niet afvallen; ze was trouw! Jammer, dat die trouw zulk een ontrouwe moeder gold!

Zij bragt mij in Alice's slaapkamer.

- Dat is haar bed, leg het schaap daar maar neêr; wat is ze mooi!

En vol eerbied staarde de vrouw op de doode, straks zoo wonderlijk spraakzaam en nu zoo stil, zoo aandoenlijk stil! Toen liet ze de venstergordijnen vallen - ze vergat de vormen niet - en scheen verlegen dat ik nog geen aanstalten maakte om te vertrekken.

- Ik blijf nog!

- Zooals gij verkiest! Gij hebt er het regt toe.

Hoe lang ik daar bleef weet ik niet. Ik was in een hoek der kamer op een stoel neêrgezakt en hield den blik onafgewend op Alice's ernstig bleek gelaat gevestigd. Nu bevond zij zich bij de zeekoningin zooals *zij* verwachtte, bij God, zooals *ik* geloofde. Zij zou het er goed hebben, daaraan was geen twijfel! Ik mogt noch wilde dien verlosten geest terug wenschen in haar teeder aardsch omhulsel, maar toch.... ik miste haar! Ik had haar nog zoo gaarne een rijkdom van die liefde geschonken waarmede zij hier zoo karig was bedeeld. Hoe dierbaar zij mij was geworden gevoelde ik eerst nu levendig. Ik voelde een leegte in mijn hart, waarvan het pijnlijk te zamen kromp.

De schemering viel in, maar ik lette er niet op. Voor mij scheen het ligchaam der doode met een lichtkrans omstraald. Ik sprak met Alice, ik dacht met haar. Ik zocht haar verleden te ontwarren en haar toekomst te doorgronden; ik verdiepte mij in een tal van raadselen, het een al duisterder dan het andere. Zoo verliep de tijd. Plotseling werd ik uit mijn gepeins opgeschrikt door het openen der deur. Ik hield mijn adem in. Een slanke gestalte naderde het bed. Alice?.....

Neen, zinsbedrog!... dat was Alice niet, die wonderschoone vrouw in kostbaar fluweel uitgedost, de bloote hals met een parelsnoer omhangen, de blonde lokken met bloemen versierd! Neen! dàt kon Alice niet zijn! deze prachtige roos, prijkende in de kracht harer volle schoonheid! en toch.... Alice's gelaat was een afdruk van het hare! zoo zou de vroeg afgevallen knop geworden zijn als ze tot een bloem had kunnen ontluiken.

De slanke gestalte boog zich over het kinderlijkje heen. Ze weende niet, ze jammerde niet, ze staarde als verwezen op de schoone ernstige trekken, die de hare weêrkaatsten. Toen rigtte zij zich op. Ik zag hoe ze met geweld haar aandoening bedwong en de stem van haar geweten tot zwijgen bragt. Onwillekeurig ontsnapte haar een enkele kreet, die raauw en akelig door het vertrek klonk. Er sprak een wereld vol jammer uit! Toen vlood ze heen; dof viel de deur achter haar in 't slot.

- Dat is de moeder! - Klonk de stem der oppaster naast mij.

- Zij is... hier daalde de stem tot een fluistering. 't Geen zij verhaalde mogt slechts gefluisterd worden.

Ik wist, ik begreep nu alles!

De reine, onschuldige Alice had het levenslicht te danken aan een wulpsche vrouw.... aan een verworpelinge der maatschappij!... Liefde en schoonheid hadden haar ten val gebragt. Na het verlies van eer en deugd schenen alle goede eigenschappen door den verschroeijenden adem harer hartstogten uit dat verminkte hart voor goed gebannen; want onmagtig om zich op te rigten, onwillig om smaad en hoon het hoofd te bieden en een vreugdeloos leven vol onthouding te leiden, zonk ze al dieper en dieper, tot dat ze eindelijk haar schoonheid aan den meest biedende verkocht.

God zij geloofd en geprezen dat ze alleén haar ligchaamsschoon aan het kind der schande kon vermaken en niet haar verzinnelijkten geest! Hij zelf ontstak de hemelvonk in de teedere kinderziel.

Als een ster schitterde ze boven allen die haar met verachting beschouwden en met onbarmhartige koudheid den smet der moeder op haar wreekten.

God zij geloofd en geprezen, dat Hij de teêre plant uitrukte, vóordat het onkruid haar kon verstikken!

Ik jubel nu in Alice's dood!

Nog eenmaal staarde ik op haar verstijfd gelaat, drukte een langen, innigen kus op het ijskoude voorhoofd, en snelde heen.

Den volgenden ochtend stond ik alléen aan het zeestrand en luisterde afgetrokken naar het lied der golven.

- Wat zouden ze Alice van daag verteld hebben? - dacht ik.

Wat Goddelijk is keert tot God terug?

Neen, dàt was Alice's sprake niet.

Daar steeg een stofwolk op in de verte. Een schitterende équipage kwam aangereden. Ik wendde het hoofd om. Een beeldschoone vrouw lag achteloos tegen de kussens van het rijtuig geleund. Een doodelijke bleekheid schemerde door het kunstmatig rood harer wangen heen, maar toch... zij lachte en schertste met den fraaijen jongman aan haar zijde.

Toorn en afgrijzen vervulden mijne ziel; dreigend strekte ik de hand uit.

- Dát zij u straf, ellendig wezen! - sprak ik luid, - lagchen, als u de wroeging verteert, dartelen als u het harte bloedt, juichen als u van smart de keel wordt toegesnoerd! Tot aan uw laatsten snik zal er een hel in uw binnenste branden! Ja, vloek over u! Gij, die beneden het redelooze dier, de natuurstem hebt gesmoord door de verloochening van uw moederlijk gevoel. Vloek over u, vloek!... -

Hoe?.... Een vervloeking... hier op dezelfde plek waar '*dat kind bad voor hare moeder*'?...

Neen! Noem het inbeelding, noem het waanzin, noem het dwaasheid; dank zij Alice, verstond ik de stem die nu tot mij doordrong. 't Was het fluisteren van den Oneindigen Geest, die - gelijk de wind tonen ontlokt aan de Eolusharp, - de gevoelssnaren in ons binnenste doet trillen, ze hooger stemt, tot dat ze zuiver zamenklinken in het alles doordringend, alles bezielend, alles vermogend grondakkoord der reinste Liefde!...

Ik bad God voor de afgedwaalde!

Vertellingen van een duivel.
Somadeva van Kaçmir naverteld,
door Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer.
(*Slot.*)

V.

- ‘Wat geeft gij, o Vorst! - dus sprak wederom de duivel in het lijk, - u toch zooveel moeite voor dien ellendigen bedelmonnik? Maar 't zij zoo, en luister inmiddels naar het verhaal waarmeê ik u den tijd wil korten!

‘In een naburig rijk heerschte eens een Koning, zóó beroemd om zijne dapperheid in den oorlog en door de regtvaardigheid tevens van zijn bestuur, dat hem te dienen met raad en daad voor elk weldenkende evenzeer een voorregt als een pligt mogt heeten.

Tot dezen Vorst kwam eenmaal een dapper edelman, en bood hem zijne diensten aan. Hem verzelden zijne vrouw, zijn zoon en zijne dochter. Voor 't overige had hij niets dan zijn schild en zijn zwaard. Niettemin, schoon hij geen ander gevolg medebragt dan zijn huisgezin, toch vroeg hij voor zijn onderhoud dagelijks vijf honderd denariën van den Vorst. En deze, een moedig krijgsman en goed dienaar in hem herkennende, stond hem zijne eischen toe.

Maar vreemd kwam het toch den Koning voor, dat die edelman, die zoo weinig scheen van noode te hebben, toch zooveel verlangde; en, om te ontdekken op wat wijze hij al dat geld besteedde, liet de Koning heimelijk zijne gangen nagaan door zijne spionnen Weldra berigtten hem dezen hoe de krijgsman zijn tijd doorbragt. Na des morgens zich aan den Vorst vertoond te hebben, bleef hij tot den namiddag op wacht staan aan de voorpoort van het paleis. Voorts ging hij het geld halen dat hem tot zijn onderhoud was toegelegd, gaf daarvan honderd denariën aan zijne vrouw voor hare huishouding, kocht voor honderd andere kleedingstukken en andere benoodigdheden, offerde na het bad honderd voor de tempeldienst en schonk eindelijk de twee honderd overige aan de brahmanen en aan de armen. Daarna ging hij weder naar huis, ontstak het offervuur, gebruikte zijn maal, en kwam ten laatste tegen den nacht eenzaam en met uitgetrokken zwaard post vatten aan de poort van het paleis. Zeer tevreden over

het gedrag van zijn dienaar, ontsloeg de Koning zijne spionnen van verder onderzoek en verheugde zich een zoo trouwen wachter gevonden te hebben.

Na verloop van eenigen tijd ontstond er eene groote hitte; maar ongestoord bleef de krijgsman ook onder de brandende zonnestralen op zijn post; en toen daarna, bij 't naderen van den regentijd, donkere wolken zich kwamen vertoonen, en eindelijk dag en nacht de regen in digte stroomen nederviel, bevond hij zich nog altijd aan de poort van het paleis. Eens des nachts zelf zich willende overtuigen of zijn dienaar nog aan de poort was, stond de Koning op, en riep naar omlaag:

- 'Vriend! zijt gij nog daar?'

- 'Hier ben ik!' - antwoordde 's wachters stem.

- 'Inderdaad! - dacht de Koning terwijl hij zijn leger weder opzocht, - ik heb daar een dienaar, dien ik wel in eere mag houden!'

Een andermaal, terwijl weêr zware regen nederstroomde, riep de Koning nogmaals midden in den nacht met luider stemme den wachter aan, en wederom overtuigde hem het antwoord dat deze niet week van zijn post.

Daar, op eens, werd in de verte een klagend geluid, als van eene weenende vrouw, vernomen.

- 'Wat dat zijn mag - dacht de Koning verwonderd, - in mijn rijk leeft, voor zooveel ik weet, geen ongelukkige en geen arme; hoe dan is er eene die daar eenzaam weent in den nacht?'

En door medelijden bewogen riep hij zijn dienaar toe:

- 'Vriend! hoort gij wel hoe daar eene vrouw in de verte weent? Ga, bid ik u, en onderzoek eens wie dat is en waarom zij klaagt!'

Terstond gehoorzamend aan het bevel ging de krijgsman op weg door den donkeren nacht, terwijl het onweder steeds heviger werd en onder zware donderslagen de hagelsteenen in menigte nedervielen. De Koning, met zijn dienaar begaan, en ook zelf nieuwsgierig naar 't geen hij vinden zou, greep snel zijn zwaard en volgde den wachter ongemerkt.

Deze op het geluid der kreten afgaande, kwam spoedig buiten de stad aan een meer, waar hij te midden der golven eene weenende vrouw ontwaarde en haar hoorde uitroepen:

- 'Helaas, mijn Vorst! Mijn Heer en gebieder! Wat zal er van mij worden zonder u?'

Medelijdend vroeg haar de edelman, door den Koning gevolgd:

- 'Wie zijt gij, en waarom klaagt gij?'

- 'Heer! - antwoordde zij, - weet dat ik de geest der Aarde ben, wier gebieder thans uw edele en regtvaardige Koning is. En nu moet, eer drie dagen voorbij zijn, die Koning sterven! Hoe en wanneer zal ik ooit weêr zulk een meester vinden? Zoo klaag ik thans om het verlies dat mij te wachten staat.'

Verschrikt vroeg daarop de ander:

- ‘Maar is er dan, o Godin! geen middel waardoor die voortreflijke Vorst nog gered kan worden.’

- ‘Er is een middel, - antwoordde de Aarde, - en gij alleen kunt het ten uitvoer brengen.’

- ‘Zoo zeg het mij! - riep de edelman uit, - opdat ik het terstond aanwende. Wat waarde heeft anders ook mijn leven?’

- ‘Inderdaad! - sprak de Aarde, - wie kan er trouwer dienaar van zijn Vorst zijn dan gij? Maar verneem nu wat het middel is! In de nabijheid van het Koninklijk paleis bevindt zich een heiligdom, door den Vorst ter eere van de Godin Doergà(*) opgerigt. Breng aan haar uw zoon ten offer, en dan zal de Koning niet sterven, maar lang nog en gelukkig zal zijn leven zijn. Zoo niet, hij sterft vóór den derden dag.’

- ‘Ik ga, o Godin! - zeide de edelman, - en zal u gehoorzamen.’

- ‘Gij handelt regt!’ - zeide de Aarde, en verdween. De Koning inmiddels had uit zijne schuilplaats alles aangehoord.

De edelman, altijd door den Koning gevolgd, begaf zich nu terstond naar huis, wekte zijne vrouw en meldde haar wat de Aarde hem medegedeeld en hem bevolen had.

- ‘Heer! - antwoordde zij, - het leven des Konings moet gespaard blijven! Zoo wek dan uw zoon en zeg hem wat verlangd wordt.’

Hierop zijn slapenden zoon wekkend, zeide hem de vader wat hij vernomen had, en dat de Koning sterven moest indien hij door hem niet werd gered.

- ‘Mijn vader! - sprak de knaap onvervaard, - ik ben te vrede als de Koning leven mag door mijn dood. Ik heb zijn brood gegeten, en ben hem dus trouw verschuldigd. Voer mij dan naar den tempel van Doergâ en koop door mij het leven van den Vorst!’

- ‘In waarheid, gij zijt mijn zoon!’ - sprak de krijgsman, den knaap prijzend, terwijl de Koning heimelijk beider moed en trouw bewonderde.

De moeder had intusschen ook hare dochter gewekt en volgde met deze haar echtgenoot en haren zoon naar den tempel van Doergâ, terwijl de Koning onbemerkt hen in 't oog bleef houden. Bij den tempel gekomen, boog zich de knaap eerbiedig voor de Godin, en sprak onvervaard:

- ‘Moge de Koning leven door het offer van mijn leven, en moge nog lang, o Godin! en gelukkig zijne regering zijn!’

(*) Vergelijk de aanteekening op het eerste verhaal van den vetâla (§ II) omtrent Çiva's gemalin, en haar smaak in bloedige offers en zelfmoord. In de vijfde vertelling (§ VI) zullen wij daarvan nogmaals een voorbeeld aantreffen. Ook daar intusschen wordt de voorstelling nog al getemperd door de omstandigheid, dat het der Godin toch eigenlijk niet regt meenens is met de zaak.

- ‘Regt zoo, mijn zoon!’ - sprak plegtig de krijgsman, en zijn zwaard trekkend, hieuw hij met één slag hem het hoofd af, en bragt het ten offer aan de Godin. Toen werd er eene stem gehoord uit de lucht:

- ‘Gij hebt wèl gedaan! Geen trouwer dienaar van zijn Koning dan gij. Hem zij het leven geschonken dat gij hem gekocht hebt door het offer van uw éenigen zoon!’

Doch nu wierp zich de jeugdige dochter des edelmans, overweldigd van smart, op het lijk van haar broeder; en, terwijl zij het afgehouwen hoofd kuste, brak haar het hart en viel zij dood ter neder.

Daarop sprak de vrouw van den ridder:

- ‘'s Konings leven is thans gered, maar wat is het leven nog voor mij, nu beide onze kinderen ons genomen zijn? Willens hielp ik mijn zoon ten offer brengen aan de Godin; maar schenk mij thans ook de vrijheid en vergun mij, de mijnen te volgen in den dood! Laat mij tot den brandstapel gaan opdat ik mij hereene met hen!’

‘Het zij u vergund, - antwoordde de edelman zuchtend, - wat levensgeluk kon er voor u, mijne dierbare vrouw! ook nog bestaan, nu gij beide uwe kinderen op deze wijze verloren hebt? Waarom mogt ik mij zelf niet ten offer brengen? Dan ware u deze ramp bespaard gebleven! Wacht nu tot ik den brandstapel zal hebben opgerigt van takken die ik bij den tempel ga verzamelen.’

Zoo sprekende zocht hij takken van droog hout bijeen, vormde een brandstapel, en deed spoedig de lijken zijner kinderen tot asch verteeren in het hel vlammend vuur. Daarop wierp zijne vrouw zich aan zijne voeten, en de Godin aanroepend, sprak zij:

- ‘Moge ik in een ander leven dezen mijnen man weder begroeten als mijn gemaal! Den Koning echter strekke ook mijn dood tot heil!’

En moedig en zonder aarzelen stortte zich de deugdzame vrouw in de flikkerende vlammen, die haar terstond als met gouden kransen omwonden.

- ‘Mijn pligt jegens den Koning, - sprak nu de dappere ridder tot zich zelven, - heb ik volbragt gelijk de Godin mij bevolen had; mijne schuld heb ik afgedaan aan den Vorst wiens brood ik at. Maar van wat nut kan nu mijn eenzaam leven nog zijn? Allen die mij dierbaar waren, mijne vrouw en kinderen, zijn niet meer. En welligt ook dat mijn offer aan Doergâ nog welkom kan zijn. - Eere zij u! - riep hij uit, zich naar het heiligdom van Doergâ wendend, - eere aan u, die u met doodsbeenderen tooit, en eer ook aan Çiva, uwen gemaal! Den Koning winne ook mijn dood uwe gunst!’

En snel zich in zijn zwaard stortend stierf hij voor de oogen des Konings, die zwijgend en verslagen dat alles uit zijn schuilhoek had aangezien.

- ‘Helaas! - riep de Vorst thans uit, - wat ongehoorde daden

bedreef die edele, die om mijnentwil te gronde ging met zijn gansche gezin! Waar op de geheele wereld is ooit weêr zoo grootmoedig een man te vinden die alles over had voor zijn Vorst? Wat waarde heeft nog al mijne magt nu ik hem verloor, en wat sleep ik verder nog een ijdel en ondankbaar leven voort?'

En zijn zwaard trekkend en tot de Godin zich wendend, sprak de Koning:

- 'Hoor mij, o magtige! Eéne gunst vraag ik u, die trouw u steeds vereerde. Neem het offer van mijn leven, maar moge de edele ridder die voor mij stierf, ook met de zijnen in het aanzijn wederkeeren!'

Doch terwijl na deze aanroeping de Koning zich gereed maakte om zich in zijn zwaard te storten, kwam er eene stem uit den hemel, en sprak:

- 'Laat af! Het is genoeg! Ik ben voldaan door de handelingen dier deugdzamen. Uw dienaar herleve met zijne vrouw en zijne kinderen.'

En toen de stem zweeg, herrees plotseling weêr levend de edelman even als zijne vrouw en zijne kinderen beide. Haastig trok tevens ook de Koning zich weêr in zijne schuilplaats terug, terwijl hij zich naauw kon verzadigen aan het verwonderlijk, maar verblijdend gezigt.

De krijgsman, als uit den slaap ontwaakt, en zijne vrouw en kinderen weêr om zich ziende, vroeg verwonderd:

- 'Hoe nu? ik zag u tot asch verteerd, en levend staat gij vóór mij! En ik zelf, die stierf door mijn zwaard, ben weder opgestaan uit den dood! Kan dit alles eene begoocheling zijn, of is het eene gunst der Godin?'

- 'Wel hebben wij ongetwijfeld, - sprak zijne vrouw, - aan de Godin te danken dat wij met u in het leven zijn weergekeerd.'

Snel bragt nu de krijgsman zijne vrouw en kinderen naar zijne woning terug, en haastte zich toen als te voren zijn post aan de poort van het paleis te hervatten. De Koning van zijn kant was eveneens spoedig naar zijn paleis teruggekeerd, en riep toen als te voren:

- 'Zijt gij daar aan de voorpoort, vriend?'

- 'Hier ben ik, - antwoordde de wachter, - en op uw bevel, o Vorst! heb ik de vrouw gezocht, die daar weende. Maar als een spook verdween zij toen ik nader kwam.'

En hooger klom nog op het vernemen dezer woorden de verwondering van den Koning. - 'Weinigen, - zoo dacht hij, zijn er, die goed handelen; maar al zeer weinigen, voorwaar! die het goede zullen verzwijgen dat zij verrigt hebben.'

Hierop keerde hij stil naar zijn binnenvertrek terug, en legde zich ter ruste voor het overige gedeelte van den nacht.

Den volgenden morgen, toen de raadsvergadering geopend was, en de edelman zich tot den Koning ten gehoore had begeven, verhaalde

de Vorst al wat er dien nacht was voorgevallen aan zijne ministers, en groot was ook de verwondering van hen allen. Den trouwen dienaar stelde daarop de Koning in het rijksbewind van een uitgestrekt vorstendom, dat aan zijn gebied onderworpen was; en sinds dien tijd leefden, elkander waardig en gelijkelijk ook elkander eerend, in trouwe vriendschap de Koning en zijn edelman(*).

- ‘Zeg mij nu, o Vorst! - vroeg de duivel thans aan 't eind van zijn verhaal, - wie was wel de voortreflijkste van allen? Gij kent de straf, als gij, 't wetend, het niet zegt!’

- ‘Onder hen, - antwoordde terstond Vikrama, - was de voortreflijkste de Koning.’

- ‘Hoe? - riep de vetâla uit, - en houdt gij dan dien edelen ridder niet voor den beste, een man gelijk er niet ligt een tweede op deze aarde gevonden wordt? Of is het niet zijne vrouw die den hoogsten lof verdiende, zij die kon toelaten dat haar eigen zoon voor hare oogen ten offer werd gebragt? Of die zoon zelf, die, schoon nog een knaap, toch reeds zoo rijk zich betoonde aan moed en aan deugd? En hoe kunt gij nu zeggen dat juist de Koning de voortreflijkste was?’

- ‘Een regt edelman inderdaad! - antwoordde Vikrama, - heeft zich 's Konings dienaar betoond, die zijn Vorst redde ten koste van zijn eigen leven en van zijn gansch gezin. Hem waardig ten volle was ook zijne vrouw, wier deugd in gehoorzaamheid en vereering van haar echtgenoot hare wedergade niet vindt. En de zoon uit die beiden geboren bewees de waarheid van het spreekwoord, dat het kleed is zooals de draden zijn. Niettemin was de Koning nog beter te noemen dan zij, omdat hij zich dankbaar betoonde en zijn leven wilde laten voor die hem trouw gediend en van den dood hem gered hadden.’

Op deze woorden van Koning Vikrama gleed de duivel met het lijk van zijn schouder, en liep weg. Maar spoedig had de Koning hem weêr van den boom gehaald, en terwijl hij nu weder met hem voortging, begon de duivel een nieuw verhaal.

VI.

‘Er was eens een minister, die een knappen zoon en eene beeldschoone dochter had. Deze nu, huwbaar geworden, liet zich niet weinig op hare schoonheid voorstaan, en gaf door hare moeder aan haar vader en broeder te kennen, dat zij met geen ander trouwen wilde dan met een dapper krijgsman, of met een waarzegger of met een kunstenaar.

(*) Het bovenstaand verhaal vertoont in sommige opzigten eene in 't oog loopende overeenkomst met eene volksoverlevering, die ons in Kalhana's Kronijk van Kaçmir (Râdjatarangini, zie ons overzigt in de Gids van 1867) omtrent den Koning Vikramâditya en zijn dienaar Matrigoepta wordt medegedeeld. Naar alle waarschijnlijkheid is het verhaal, voor een gedeelte althans, aan die traditie ontleend.

Nadat de minister al geruimen tijd naar zulk een man voor zijne dochter had uitgezien, werd hij door den Koning tot een Vorst uit het Zuiden gezonden, die daar met een leger naderde, om een verbond met hem te sluiten. En toen hij zijn last had volbragt zag hij een brahmaan tot zich komen, die hem om de hand zijner dochter vroeg.

- 'Mijne dochter, - antwoordde de minister, - wil geen ander trouwen dan een krijgsman, een waarzegger of een kunstenaar. Wat nu zijt gij van dat alles?'

- 'Ik ben een kunstenaar, - zeide de ander.

- 'Welnu, - hernam de minister - laat mij dan eens wat zien van uwe kunst!'

Daarop maakte de kunstenaar een wagen waarmeê men door de lucht kon rijden(*), deed den minister opstijgen, reed met hem naar den hemel en naar andere werelden, en voerde hem eindelijk terug naar de plaats van waar hij kwam, juist boven het leger van den vreemden Koning. Wel voldaan beloofde hem de minister de hand zijner dochter, en bepaalde de verloving op den zevenden dag.

Terzelfder tijd kwam in de residentie een ander man bij den broeder, en vroeg hem om de hand zijner zuster.

- 'Zijt gij een krijgsman of een waarzegger of een kunstenaar? - vroeg de ministerszoon, - want een ander man wil mijne zuster niet hebben.'

- 'Ik ben een krijgsman, - antwoordde gene en toonde hem werkelijk, hoe bedreven hij als boogschutter was. Daarop beloofde de zoon van den minister hem zijne zuster, en bepaalde den zevenden dag voor het verlovingsfeest.

Maar juist omtrent denzelfden tijd kwam tot de moeder, die van dit alles niets vernomen had, een derde met hetzelfde aanzoek om de hand der dochter. En toen de moeder hem gevraagd had, of hij een krijgsman, een waarzegger of een kunstenaar was, noemde hij zich een waarzegger. Daarop vroeg zij hem naar het voorleden en de toekomst, en beloofde hem, wel met zijne antwoorden voldaan, de hand harer dochter tegen den zevenden dag.

Den volgenden morgen kwam de minister te huis, en deelde aan zijne vrouw en zijn zoon de belofte mede welke hij aan den kunstenaar gedaan had; maar toen zij van hunne zijde verhaalden wat zij beloofd hadden, bevond zij zich in geen geringe verlegenheid om te beslissen tusschen de drie.

Inmiddels naderde de zevende dag, en de kunstenaar, de krijgsman en de waarzegger kwamen alle drie in de woning van den minister. Plotseling echter bleek, dat de dochter, om wier hand zij aanzoek de-

(*) Van dergelijke vlieg-machines vindt men wederom eene menigte voorbeelden in de Oostersche en ook in Westersche vertellingen.

den, spoorloos verdwenen was. Zeer ontsteld vroeg de minister aan den waarzegger:

- 'Weet gij waar mijne dochter gebleven is? Zeg het mij dan terstond!'

- 'Een reus(*), - antwoordde de waarzegger, - heeft haar geroofd en haar medegenomen naar zijne woning in de bosschen van het gebergte.'

- 'Wee ons! - riep de minister, nog meer verschrikt dan te voren uit, - hoe krijgen we ze dan terug en wat zal er nu komen van haar huwelijk?'

- 'Houd moed! - sprak de kunstenaar, - ik zal u brengen waar de waarzegger beweert dat zij zich bevindt.'

En terstond, als te voren zijn luchtwagen gereed makend, deed hij de anderen opstijgen, en voerde hen, op aanwijzing van den waarzegger, naar de woning van den reus in het woud.

Zoodra nu ontwaarde de reus hen niet, of hij kwam toornig op zijn strijdwagen naar buiten; maar dapper viel de krijgsman hem aan, en hoe moeilijk de reus ook te overwinnen was, den krijgsman gelukte het toch in 't eind hem te verslaan en met zijn zwaard hem het hoofd af te houwen. Terstond haalden zij nu de schoone gevangene uit haren kerker en reden blijde met haar op den wagen van den kunstenaar naar de woning des ministers terug.

Nauwelijks echter waren ze daar weder te zamen of een hevige twist ontbrandde er tusschen de drie medeminnaars.

- 'Als ik niet gezegd had waar zij was, - sprak de waarzegger, - zoudt gijlieden ze niet hebben teruggevonden. Daarom moet zij ook mijne vrouw zijn.'

- 'Als ik den luchtwagen niet gemaakt had, - antwoordde de kunstenaar, - zoudt gij haar verblijf niet bij tijds bereikt hebben, en zonder mijn wagen hadt gij ook den reus met de zijnen niet kunnen bevechten.'

- 'Alles goed en wel! - riep de krijgsman uit, - maar als ik den reus niet gedood had, zou al uwe moeite u toch niets hebben geholpen, en zoudt gij haar toch niet hebben teruggebragt.'

En terwijl zij dus twistten, stond de minister zwijgend in hun midden en wist niet wat hij beslissen moest.

- 'Daarom, o Koning! - dus besloot de vetàla, - zeg mij, op de straffe, die ge kent, aan wien nu de hand der dochter behoorde geschonken te worden!'

- 'Aan den krijgsman! - antwoordde de koning, - aan den ridder die met gevaar van zijn leven en door de kracht van zijn arm haar verloste uit de magt van den reus. De waarzegger en de kunstenaar waren anders niet dan zijne helpers, en waartoe inderdaad, zijn die

(*) In dit geval meenden wij het woord Rakshasa door "reus" en niet door "booze geest" te moeten vertalen.

lieden anders bestemd dan om dienst bij ons, vorsten en edelen te doen?'

Nadat koning Vikrama het stilzwijgen dus wederom verbroken had, verdween ook op nieuw de duivel met het lijk; en toen de Koning hem nogmaals had teruggehaald, begon hij ook op nieuw een verhaal:

VII.

'In eene groote, en om hare heiligheid beroemde stad bevond zich voorheen een fraaije tempel van Doergà(*), en niet ver van daar een heilig meer, aan de Godin gewijd, werwaarts jaarlijks gedurende den zomer vele vromen togen om te baden.

Eens op een dag kwam daar ook met dat doel een jongeling uit een naburig dorp, en ontmoette er een jong meisje, waarvan de schoonheid hem zóó trof dat hij weldra op haar verliefd werd. Na uitgevorscht te hebben wie zij was, begaf hij zich naar hare woning; maar zoo terstond durfde hij haar niet ten huwelijk vragen, en bleef nu geruimen tijd en zonder voedsel te nemen in de nabijheid van het huis vertoeven.

De moeder van het meisje intusschen merkte hem spoedig op, en toen hij, op hare vragen haar zijn wensch had medegedeeld, begaf zij zich tot haar broeder en vertelde hem het geval. Deze ging den jongeling opzoeken en troostte hem met de belofte, een goed woord voor hem bij zijn zwager te doen.

Niet lang ook inderdaad of het aanzoek des jongmans werd toegestaan; het huwelijk ging spoedig door, en zeer gelukkig keerde de dorpsbewoner met zijne jonge vrouw naar zijne woonplaats terug.

Eens op een zomerdag nu kwam de zoon van zijn schoonvader bij hem, en noodigde in naam zijns vaders hem en zijne vrouw tot het bijwonen van het feest der Godin. Met genoegen namen beide het voorstel aan, en den volgenden morgen togen zij met hun drieën naar de woonplaats van den vader.

In de nabijheid der stad gekomen, ontwaarden zij spoedig den hoogen tempel van Doergâ, en terstond sprak de jonge man tot zijne beide reisgenoten:

- 'Komt, laat ons binnengaan om de Godin te vereeren!'

Maar zijn schoonbroeder antwoordde:

- 'Hoe willen wij de Godin gaan vereeren als wij met ledige handen daar binnen komen en niets te offeren hebben?'

- 'Nu, zoo als gij wilt, - hernam de ander, - dan ga ik alleen. Wacht mij zoolang hier.'

Den tempel daarop binnen getreden zijnde en de Godin aanschouwend met de zinnebeelden van dood en verschrikking getooid, voelde hij zjch

(*) Vergelijk de aanteekeningen op de vorige verhalen omtrent deze Godin.

eensklaps door eene opwelling van bijzondere vroomheid bezield, en terwijl hij zich eerbiedig boog, dacht hij:

- 'Wat tal van menschen eert niet de Godin door het offer van hun leven! Waarom zou ik niet hetzelfde doen?'

Zoo mijmerend greep hij een zwaard, dat daar in den ledigen tempel door anderen was achtergelaten, bond zijne haren stevig aan het koord waarmeê de klok geluid werd, en hieuw zich toen het hoofd af[*].

Geruimen tijd wachtte de schoonbroeder daarbuiten met zijne zuster; doch toen de ander niet terugkwam, werd hij ongerust en begaf zich mede in den tempel om hem te zoeken. Daar echter zijn schoonbroeder met afgehouwen hoofd vindend, werd hij door wanhoop aangegrepen, en het zwaard opvattend hieuw hij zich eveneens het hoofd af.

Toen nu ook hij niet terugkwam, trad de jonge vrouw zeer verontrust op hare beurt den tempel binnen, en stortte daar, op het gezigt der beide lijken, met een kreet van smart ter aarde. Uit hare bezwijming ontwaakt, gevoelde zij dat ook voor haar het leven thans geen waarde meer had, en, eerbiedig opziende tot de Godin, sprak zij:

- 'O gij die de toevlugt aller verdrukten zijt en het leed doet ophouden door den dood! waarom werd mij mijn echtgenoot en ook mijn broeder door u ontnomen? Verdiende ik dat aan u, die ik trouw steeds heb geëerd? Maar verhoor dan nu ook, heilige! mijne bede! Waar ook ik in een ander leven moge herboren worden, daar mogen die beide ook weder mijn gemaal en mijn broeder zijn!'

Daarop ging zij naar een açokaboom in de nabijheid en sloeg een koord om een der takken. Maar terwijl zij bezig was, zich den strik om den hals te binden, kwam er eene stem uit den hemel, en sprak:

- 'Dochter! beneem u het leven niet! Ik ben voldaan over uwe vroomheid. Maak dat koord los en begeef u tot uw broeder en uw echtgenoot. Neem elks hoofd en plaats het op het ligchaam, en beide zullen herleven door mijne gunst.'

Onmiddellijk op het hooren van dat welkom bevel, maakte de jonge vrouw het koord weêr los, en snelde naar de plaats waar de lijken lagen. Doch, in de volheid harer vreugde niet naauwkeurig toeziende toen zij de hoofden opnam, plaatste zij in overijling het hoofd van haar man op het ligchaam van haar broeder, en het hoofd van haar broeder op het ligchaam van haar man.

Terstond nu verrezen beiden, tot het leven weêrgekeerd, schoon met verwisselde hoofden en ligchamen; en alle drie begaven zij zich, in 't eerst nog niets daarvan bemerkend, na der Godin hun eerbiedigen groet gebragt te hebben, te zamen weêr op weg naar de stad. Doch wat was niet de schrik der ongelukkige vrouw toen zij al gaande weg

(*) Hoe iemand die operatie op zich zelf volbrengt, is niet regt duidelijk. Hetzelfde komt overigens ook elders in deze verhalen voor; en het afhouwen dient hier ook wel behouden te blijven om het slot van 't verhaal.

bemerkte, aan wat schromelijke vergissing ze zich had schuldig gemaakt!

- ‘En nu zeg mij, o Koning! - dus sprak de duivel, - op de boete die gij kent, wie van die twee was nu de echtgenoot en wie de broeder van die vrouw?’

- ‘Degene, - antwoordde de Koning, - op wien het hoofd van den echtgenoot kwam te zitten. Want het hoofd is meer dan de ledematen, en aan zijn hoofd herkent men ook een mensch.’

Zoodra de Koning dus gesproken had was het lijk met den duivel ook weêr weg, en noopte den Vorst, het op nieuw terug te gaan halen(*).

VIII.

- ‘Heer! - sprak thans nog eenmaal de duivel in het lijk, - gij beantwoordt al mijne vragen en raadt al mijne raadsels. Welnu, ik wil het nog eens met u beproeven! Luister!

‘In het Zuiden regeerde eens een edel en regtvaardig Koning, die eene zeer schoone vrouw had en eene niet minder lieftallige dochter. Juist echter omstreeks den tijd dat deze laatste huwbaar was geworden, geraakten de bloedverwanten met hem in twist, onttroonden hem en verdeelden onder elkander zijn rijk. In allerijl vlugtte de Vorst met zijne vrouw en dochter en met zijne draagbare schatten uit het land, om in het nabijgelegen rijk van zijn schoonvader diens bijstand en bescherming te gaan inroepen.

Om daar evenwel te komen had hij woeste bosschen in het hoog gebergte door te trekken, die door wilden en roovers dikwijls zeer onveilig werden gemaakt. En zoo kwam hij te voet met de zijnen ook in de nabijheid eener legerplaats van wilden, die zoodra zij hem, rijk gekleed en met de medegevoerde kleinoodiën getooid, ontwaarden, terstond kwamen aanloopen om hem te plunderen. Het gevaar ziende dat ook zijne vrouw en dochter bedreigde, riep hij haar toe, zich te verbergen in het bosch, en trad daarop alleen en enkel met zwaard en schild gewapend den roovers te gemoet. Dapper vocht hij een tijd lang met hen, en verscheidene der wilden, die hem met hunne pijlen en spietsen aanvielen, had hij reeds verslagen, toen de aanvoerder der bende hem van achteren een doodelijken houw op het hoofd toebragt. Daarop beroofden hem de wilden van wat hij van waarde bij zich had, en maakten zich voort terwijl zij het lijk lieten liggen op den weg.

(*) Voorloopig zal, naar wij onderstellen, de lezer wel genoeg van onze sprookjes gezien hebben om althans eenigermate ook den aard der overige te kunnen beoordeelen. Ter wille intusschen van het verhaal dat tot inleiding en tot kader tevens van de nadere vertellingen strekt, dient het vier-en-twintigste der reeks hier nog te volgen, omdat zich daaraan, als vijf-en-twintigste en laatste het einde knoopt van de geschiedenis van koning Vikrama en den boeteling, een besluit dat wel is waar niet bijster veel beteekent, maar dan toch den staâg heen en weêr wandelenden koning en zijn plaaggeest ten laatste tot eene gewenschte rust brengt.

Na het vertrek der bende waagde zich de Vorstin met hare dochter uit haren schuilhoek, en het treurig lot ziende dat haar echtgenoot getroffen had, ging zij bedrukt verder, en trachtte den togt voort te zetten, terwijl zij tegen de hitte van den dag zich door de schaduw van het hoog geboomte poogde te beschutten en in het gebruiken van koele vruchten eenige lafenis zocht. Zoo kwamen beide ten laatste aan den oever van een eenzaam gelegen meer, waar ze zich nederzetten onder de schaduw van een açoka-boom, om er eenige oogenblikken uit te rusten.

Terzelfder tijd kwam daar in de nabijheid van het meer een edelman met zijn zoon te paard van de jagt. En toen hij daar in het zand het voetspoor van de Koningin en haar dochter ontwaarde, sprak hij tot zijn zoon:

- 'Zie eens, wat nette kleine vrouwenvoeten daar langs zijn gegaan! Ik geloof stellig, als wij die vrouwen mogten ontmoeten, wis zal eene van haar de regte voor u zijn om ten huwelijk te vragen.'

- 'Inderdaad! het kon wel zijn, antwoordde de zoon; maar dan neem ik degene aan wie de kleinste voet toebehoort, want die zal waarschijnlijk wel 't best met mij overeenstemmen in leeftijd. En gij, vader! moest dan de andere trouwen met dien ietwat grooter voet, en die dus ook wel wat ouder zal zijn.'

- 'Hoe nu? - sprak de edelman, - niet lang nog geleden is uwe goede moeder naar den hemel gegaan, en nu zoudt gij willen dat ik, na zulk eene vrouw verloren te hebben, alweêr aan eene andere ging denken?'

- 'Spreek zoo niet, vader! - hernam de zoon, - het huis van een man van uw rang en stand is ledig als er geene vrouw is. Wat gast zou er willen vertoeven in eene woning waaruit de vreugde is geweken?'

Door deze woorden overgehaald, stemde de vader toe in het voorstel, en, het spoor der vrouwen volgend, kwamen beiden weldra aan de plek waar de Vorstin met hare dochter zich bevond.

Op den aanblik der beide mannen sprong de Koningin verschrikt op; maar hare dochter toonde zich geruster:

- 'Vrees niets! - zeide zij, - dat zijn stellig geen dieven. Ze zijn rijk gekleed en zien er goed uit. Waarschijnlijk zijn het heeren die van de jagt komen.'

En terwijl nog de Vorstin weifelde wat haar te doen stond, was reeds de edelman, die even als zijn zoon terstond door hare schoonheid en die harer dochter zich getroffen voelde, van het paard gestegen; en eerbiedig naderend, vroeg hij in beleefde en deelnemende woorden, welke omstandigheid haar beide daar zoo verlaten naar dat woeste oord had gevoerd.

De diep bedroefde vrouw verhaalde daarop haar wedervaren; en toen nu de edelman gewaar werd, dat zij eene vrouw van hoogen rang

was en die haar man verloren had, sprak hij nog vleijender dan te voren, en noodigde haar uit, met hare dochter onder zijn geleide en dat van zijn zoon den togt naar veiliger oord te ondernemen. De beide vrouwen stemden daarin toe; de edelman nam de moeder en zijn zoon de dochter op het paard; en niet lang of de reizigers bereikten in welstand de aanzienlijke en rijke woning van den edelman in de stad waar hij zijn verblijf hield.

Toen nu echter na verloop van eenigen tijd vader en zoon inderdaad hunne huwelijksvoorstellen aan moeder en dochter gingen doen, bleek het, dat de moeder de kleinste en de dochter een weinig grootere voeten had; en vermits nu geen van beiden durfde afwijken van het eenmaal wederkeerig gegeven woord, zoo kon het wel niet anders of de zoon trouwde de moeder en de vader de dochter.

En zoo werd dan door dit dubbel huwelijk de dochter de schoonmoeder harer moeder, en de moeder de schoondochter van hare dochter. En in verloop van dagen kwamen er uit beide huwelijken ook weder zoons en dochters, en uit deze alwederom andere.

- 'En nu is de vraag, o Koning! - zei de vetàla aan 't slot van zijn verhaal, - de vraag die gij op de u bekende straffe te beantwoorden hebt, althans zoo gij het antwoord weet: hoe bestonden nu die kinderen elkaar?'

Lang dacht de Koning na over die vraag; maar hij kon het regte antwoord niet vinden; en zwijgend schreed hij dus voort op zijn weg. En nu bleef ook het lijk op zijn schouder hangen; maar de duivel, die er in zat, dacht bij zich zelven:

- 'Het wordt nu toch tijd, den Koning te waarschuwen en hem het middel aan de hand te doen om ons beiden van dien bedelmonnik te ontslaan.'

Mitsdien zeide hij tot den Vorst:

- 'Uwe volharding, o Koning! om uwe belofte gestand te doen en met uw last naar den boeteling terug te keeren, heeft mij wèl behaagd. Ga thans voort en voer dit ligchaam mede; ik ga het inmiddels verlaten. Maar hoor vooraf nog wat ik u te zeggen heb, en handel dien overeenkomstig! Die bedelmonnik heeft het toegelegd op uwe kroon, en tracht ze, tegelijk met de heerschappij over het rijk van Vidhyâdhara, door mijne hulp magtig te worden. Als gij hem nu het lijk gebragt zult hebben, zal hij door middel van eene bezwering mij daarin oproepen en mij met tooverceremoniën vereeren als Koning der vetâla's. Vervolgens zal hij tot u zeggen: - "Breng, o Vorst! eere met mij aan hem die in dit ligchaam woont, door met acht leden den grond aan te raken." - Gij dan zegt: - "Ik wil het wel doen, mits gij mij vooraf toont hoe zulk een groet te verrigten is." - En als hij zich dan vóór u op den grond werpt om het u te toonen, dan neemt gij het zwaard en houwt hem het hoofd af. Daarmede zal de heerschappij over het rijk van Vidhyâdhara, welke hij voor zich be-

geert, u toevallen door mijne gunst. Doet gij echter met wat ik u zeg, dan zult gij door de toovermagt van dien monnik te gronde gaan. Met opzet hield ik, om uw moed en standvastigheid te beproeven, u zoolang terug op uw weg. En nu ga, en heil zij u!'

Daarop het doode ligchaam verlatend, verdween de vetâla. En ongehinderd schreed Koning Vikrama met het lijk op zijn schouder voort.

IX.

Toen nu de bedelmonnik, op de begraafplaats tusschen zijne doodsbeenderen gezeten, en verlicht als vroeger door den rooden gloed der brandstapels, den Koning van verre met zijn last zag aankomen, was hij niet weinig verheugd; en, in de meening, reeds het doel zijner wenschen bereikt te hebben, dankte hij den inmiddels nabij gekomen Vorst met uitbundige betuigingen voor de dienst welke hij hem bewezen had. Daarop nam hij het lijk van 's Konings schouder, legde het te midden van den tooverkring dien hij op den grond had getrokken, riep door eene bezwerings-formule den duivel in het ligchaam, en begon toen dezen te vereeren met allerlei ceremoniën, waarbij een omgekeerde schedel de dienst deed van offerschaal. Vervolgens handelde hij ook juist zooals de vetâla aan den Koning voorzegd had. Hij noodigde hem namelijk uit, om den duivel, als opperhoofd aller bhoêta's, te vereeren door met acht leden den grond aan te raken. En nadat de Koning hem verzocht had, hem de ceremonie eerst voor te doen, wierp hij zich ter aarde om het hem te vertoonen. Nu greep Koning Vikrama zijn zwaard, hieuw den monnik het hoofd af, sneed hem het hart uit het lijf, en bood dit als een welgevallig offer zijn vriend den duivel aan.

Wèl voldaan sprak nu deze, terwijl ook al de andere vetâla's en bhoêta's in 't ronde op verschillende wijzen hunne vreugde te kennen gaven:

- 'Het rijk van Vidhyâdhara, dat die boeteling voor zich zelven begeerde, zal thans, o Koning! binnen kort het uwe zijn. Heb ik u straks een weinig geplaagd, ik verzeker u thans deze gunst.'

- 'Ik zeg u dank, - antwoordde de Koning, - maar nog ééne gunst vraag ik u daarenboven. Mogen de vertellingen, waarmede gij straks mij den tijd hebt gekort, ook in vervolg van dagen tot vermaak strekken van heel de wereld!'

- 'Het zij zoo!' - sprak de vetâla, en het doode ligchaam verlatend, zei hij den Koning vaarwel, en verdween.

Koning Vikrama van zijne zijde keerde naar zijn paleis te Pratishthâna terug. En niet lang daarna of hij veroverde inderdaad, gelijk de vetâla hem had beloofd, het rijk van Vidhyâdhara en regeerde ook daar nog lang en gelukkig vele jaren na dien.

De belofte, door den vetâla aan Koning Vikrama toegezegd, - dat zijne vertellingen eenmaal nog der gansche wereld tot vermaak zouden strekken, - werd vervuld in eene mate, waarvan zeker geen van beiden eenig vermoeden kon hebben. Die ‘gansche wereld’ was, ook nog voor Somadeva en de zijnen, niet veel meer dan het beschaafde gedeelte van Hindostân; en zeker kon de dichter zoo min als eenig ander zijner tijd- en landgenooten droomen, dat zijne sprookjes eenmaal nog in het verre, hun onbekende Westen althans door hen met wezenlijk genoegen konden gelezen worden, die in de gelegenheid zijn, zich met het oorspronkelijke bekend te maken. Doch vanwaar dan, mag men vragen, het verschijnsel, dat schijnbaar toch zoo onbeduidende verhaaltjes ook na eeuwen nog en onder gansch andere volken hun alouden roem blijven handhaven, terwijl zooveel wat van oneindig meer beteekenis schijnt, te loor gaat en vergeten wordt? Zou het niet zijn, dat onder al die schijnbare onbeduidendheid toch nog zekere wezenlijke waarde, hier een trek van regte menschenkennis, daar een sprank van echten humor schuilt, die onvergankelijk onder elken vorm, als de waarheid zelve, blijft? Of, willen we al zoover niet gaan, zou de eigenaardige aantrekkelijkheid, welke zelfs die anders zoo kinderachtige sprookjes ook voor ons nog blijven behouden, niet misschien hierin vooral gelegen zijn, dat ze zoo volkomen den regten verhaaltrant weten te treffen, en bijkans overal het talent van den dichter verraden om ons bezig te houden, en zelfs nu en dan te boeijen, zonder iets anders van ons te vergen dan een willig oor? In ons Westen heeft men menigmaal dien echt Oosterschen verhaaltrant pogen na te volgen, en somtijds met bijzonder geluk; maar in den regel lijdt toch nagenoeg alles wat men ten onzent vertelling gelieft te noemen aan een belangrijk gebrek: de verkeerde zucht namelijk om eene zedelijke strekking aan het sprookje te geven, het ongelukkig pogen om niet enkel vermakelijk, maar ook daarenboven steeds nuttig en leerzaam te zijn. De lezer of hoorder wenscht een oogenblik te worden bezig gehouden, en wel met iets, waarbij hij in 't geheel niet behoeft na te denken, en waarover hij, het verhaal eenmaal aangehoord hebbend, ook niet verder te denken heeft; maar de Westersche verteller jaagt meest naar het tegendeel, en wordt daardoor te ernstig voor zijn onderwerp, terwijl hij veelal toch ook weêr niet ernstig genoeg blijft voor het doel 't welk hij zich heeft voorgesteld. De Oosterling daarentegen maakt aan die feil ten minste zich niet schuldig: hij vertelt enkel en alleen om iets te vertellen, om in een oogenblik waarin gij toch niets beters te doen of althans geen lust hebt iets ernstigers uit te rigten, u den tijd te korten. Kunt gij nu daarenboven nog iets leeren uit zijn sprookje, des te beter, maar hij jaagt er niet naar, en zoekt het u nooit op te dringen. Nederig als zijn streven dan ook zijn moge, hij bereikt het toch meerendeels; en wèl, omdat hij dat ééne steeds voor oogen houdt, en niet zoo als de meesten onzer, met bijbedoelingen

het vermengt. En vandaar ook, gelooven wij, de blijvende waarde zijner scheppingen, terwijl de onze, al gaan ze ook van hooger standpunt uit, en al verbeelden ze zich ook veel meer te beteekenen, toch voor 't grootste gedeelte aldra weêr aan de vergetelheid worden prijs gegeven.

De verhaaltjes nu, van welke wij hier enkele trachtten na te vertellen, behooren noch tot de allerbeste, noch tot de minste, die uit het verre Oosten zijn tot ons gekomen; maar zij vertegenwoordigen almede op niet ongeschikte wijze juist dien bijzonderen verhaaltrant waarop wij doelden, en die, den Indiër zoo bijzonder eigen, ook ons nog in dezen tak van letterkunde ten voorbeeld kan strekken. Ook uit dit oogpunt derhalve was de mededeeling alligt niet gansch onnut. De hoogst ernstige man intusschen, die ten allen tijde verstandig en vooral niets anders dan verstandig poogt te blijven, verbeuzele zijn kostbaren tijd met de lezing niet; alleen hij kan, afgezien van het meer bepaald historisch-litterarisch belang dier vertellingen, in een verloren oogenblik alligt aangenaam zich daarmeê bezig houden, en zelfs nu en dan zich er mede vermaken, die zich niet schaamt, een enkele keer nog eens een groot kind te zijn. De waarschuwing komt misschien wat laat, en had misschien aan de mededeeling zelve vooraf moeten gaan; maar welk schrijver zal zijn arbeid aanvangen met terstond zijne lezers, althans een deel hunner, van de kennisneming af te schrikken?

De gunst voor 't overige, welke de Koning van Pratishthâna ten slotte nog van zijn vriend, den vetâla, verwierf, vragen wij voor ons werk geenszins; zelfs niet wat het tegenwoordig Nederland betreft. Als de vertellingen van Somadeva, ook in dezen, meer gebrekkigen vorm den lezer niet te zeer verveeld, maar inderdaad eenige oogenblikken hem den tijd hebben gekort, achten wij ons reeds genoegzaam voldaan. Meer evenwel nog indien de geleverde proeven anderen mogten aanlokken, niet alleen om een deel van hun tijd aan de studie van het oorspronkelijke te wijden, maar tevens ook om van dit en van zooveel nog, wat, ten onzent nog nagenoeg gansch onbekend, slechts op den Hollandschen bewerker wacht, het een en ander in passend gewaad ter kennis te brengen van onze landgenooten.

Gedachten bij het vieren van de honderd-jarige geboortefeesten van Napoleon en Alexander von Humboldt.

Een eeuw geleden verrezen er boven de kim twee hemellichten: het een, van een, schitterenden maar rossen glans, rees snel van achter de onweerswolken en bereikte spoedig het toppunt des hemels, ieders

bewondering verwekkende door de blinkende stralen die het uitschoot, maar die weldra schrik en angst onder het menschdom deden ontstaan, door den bloedrooden gloed, dien zij van alle zijden in den dampkring verspreidden. Zijn licht was verblindend, doch op eens verdween het achter een plotseling opkomenden nevel, een onheilspellend spoor nalatende, om op eene eenzame rots in den Oceaan te worden uitgebluscht. Nimmer zal dit luchtverschijnsel vergeten worden. Maar de herinnering daarvan gaat met een zonderling mengsel van verwondering en ontzetting gepaard, en toch voelen wij ons onwillekeurig er door aangetrokken.

Aan den tegenovergestelden kant van den gezigteinder verhief zich gelijktijdig, bij een helderen en stillen hemel, eene met een zacht licht blinkende ster. Zij spreidde reeds vroeg hare liefelijke stralen uit en klom langzaam naar het hoogste punt des uitspansels. Maar juist toen zij begon te dalen, werd haar licht hoe langer hoe sterker.

Terwijl de eerste reeds lang van den hemel verdwenen was, boeide deze nog ons oog door haren glans. Lang verwijlde zij aan den horizon en ging eindelijk, omringd door een gloed van goud en purper, statig onder. Het licht dat zij uitschoot is nog niet verbleekt, en zal nimmer tanen. Wij zegenen hare verschijning, want onze geest is daardoor verhelderd en onze kennis veelzijdig opgeklaard.

Napoleon en Alexander von Humboldt werden in 1769 geboren. Wij gedenken het eeuwfeest van hunnen geboortedag. Onze aandoeningen zijn gemengd, wij kunnen ons niet onverdeeld aan lof en bewondering overgeven, wanneer wij beiden met elkander vergelijken, en ons hart de gevoelens uitstort die het vervullen. Waarmede zullen wij beginnen, wanneer zullen wij eindigen? vragen wij ons angstig af, overstelpt door de grootheid en den overvloed der stof die zich aan onze verbeelding opdringt. Napoleon, groot veldveldheer en wetgever, een genie dat de geheimen der staatkunde en der regeerkunst als bij ingeving bevatte en toepaste, die zich als de eerste man der eeuw, aan het hoofd van het beschaafde menschdom geplaatst zag, wiens daden te talrijk waren om hier zelfs alleen te kunnen worden opgenoemd, maar die in de onuitwischbare heugenis van tijdgenooten en nageslacht voortleven. Italië, Egypte, Marengo, Austerlitz, Jena, Wagram, het Consulaat en het Keizerschap, wie vergeet die immer? Maar wie vergeet ook Spanje, Rusland, Leipzig en Waterloo? Hoe snel de ster van zijn geluk rees,

om plotseling voor altijd op de rots van Sint Helena uitgedoofd te worden.

Wij vermeten ons niet hem te beoordeelen. Het oordeel over hem is aan het nageslacht en aan de geschiedenis beschoren. Doch zijn leven is rijk aan lessen die voor ons en onzen tijd zoo heilzaam zouden kunnen zijn. Napoleon is niet door de wapenen van Europa, maar door zijne onbeperkte heerschzucht, door zijne verachting van de regten der menschheid gevallen. Hij heeft de vrijheid en de onafhankelijkheid der natiën aan zijne zelfzucht opgeofferd, stroomen van bloed en tranen over ons werelddeel uitgestort, hij heeft gedacht dat allen voor hem moesten buigen en alles hem toebehoorde. Zulk eene schending van het menschenregt blijft niet ongestraft, en het is met moeite dat wij het vloekvonnis over hem terug houden. Doch wij bedenken dat het zoo moeijelijk is om, op eene zoo duizeling wekkende hoogte geplaatst, zich zelven niet te vergeten, te bedenken dat men slechts een mensch blijft en heilige pligten omtrent zijne natuurgenooten te vervullen heeft, dat men als een eindig en beperkt wezen, zelfs een worm niet mag vertrappen. Hij heeft daarvoor ook zwaar geboet. Als een Prometheus aan een rots gekluisterd, heeft hij een bijna zesjarigen doodstrijd ondergaan. Wij zijn hierdoor bijna met zijne schim verzoend en al mogen wij geen onvoorwaardelijke lofrede over hem uitspreken, wij vergezellen hem toch in onze gedachten in zijne harde ballingschap, terwijl hij als een tweede Cesar, zijne onsterfelijke ‘Gedenkschriften’ doet opschrijven waarin zijn verheven en mannelijke geest heerlijk uitblinkt.

Alexander von Humboldt, voortreffelijkste van een edel broederpaar! het is met een onverdeelde bewondering en eerbied dat wij aan u denken, en ofschoon wij thans uw eeuwfeest vieren, is het slechts eenige jaren geleden dat wij door uwen dood getroffen werden. De voorzienigheid heeft al hare zegeningen over u uitgestort: een levendigen, vruchtbaren, werkzamen en verheven geest in een sterk en gezond lichaam, een lang leven bijna tot de uiterste grens uitgestrekt, met eene helderheid van geestvermogens die u in staat stelde om uwe veelomvattende taak volkomen af te werken. De geest des onderzoeks dreef u naar verre landen. In Mexico hebt gij de toppen der Andes en van den Cimborazzo beklommen en gemeten en in uwe ‘Natuurtafereelen’ de heerlijkheid der tropische gewesten en der hooge bergvallijen geschilderd. In Europa wedergekeerd, stelden uwe ‘onderzoekingen over de ontdekking van Amerika’ de groote verdiensten van Chris-

tophorus Columbus in het licht, gij rigttet hem hierdoor een gedenkteeken op. Op gevorderden leeftijd bezocht gij nog de steppen van Opper-Azië en deedt ons die naauwkeuriger kennen.

Maar het was voor uwen ouderdom weggelegd om uw meesterstuk ‘Kosmos’ of het tafereel van het heelal, te leveren, een werk waaraan gij met nog jeugdig vuur op een bijna negentigjarigen leeftijd arbeiddet, grootsche en verhevene gedachten in een helderen en sierlijken stijl uitgedrukt, met de kracht van het genie om het geheel der natuur en het zamenstel van het wereldgebouw te omvatten. Hierdoor hebt gij de kroon aan uwe verdienste omtrent de wetenschap opgezet. Uw roem is zuiver, niet besmet door verwaandheid, noch door baatzuchtigen naijver jegens hen, die met u de natuurwetenschappelijke onderzoekingen deelden. Uwe nagedachtenis zal leven, zoo lang die zullen worden voortgezet, en als men de hoogte der wetenschap in de XIXe eeuw in de volgende tijden zal willen nagaan, zal men slechts uwen ‘Kosmos’ behoeven op te slaan. Uwe assche ruste in vrede, maar uw naam is onsterfelijk.

Zullen wij kransen voor beiden vlechten om die met eerbied op hun graf te leggen? Zij die tijdgenooten dezer groote mannen waren volbrengen dezen pligt in hunne gedachten Doch wat zou onze nieuwe lauwerkrans voor den Cesar onzer eeuw, bij die beteekenen welke reeds lang verdord zijn? Ook is onze tijd niet meer zoo hoog met den roem van krijgsoversten en veroveraars ingenomen; hij stelt de zegeningen des vredes en de vorderingen der wetenschappen veel hooger, al moge de verblinding der vorsten duizendmaal duizendtallen, tegen hun wil en bestemming in de wapenen houden. Dat zij spoedig aan de werkzaamheden van landbouw, handel en nijverheid konden worden teruggegeven! Doch het is met geestdrift dat wij een kroon van verdiensten op de slapen van uw standbeeld drukken, o Humboldt! verdiensten, die grooter waren dan die van Napoleon, want gij hebt geene heillooze en bloedige overwinningen op het slagveld, maar vruchtbare en schitterende op het gebied der wetenschap behaald. Terwijl men Napoleon nevens een Alexander en Cesar stelt, verdient gij u naast een Aristoteles, Galilei en Newton eene eereplaats te zien aangewezen.

J.A.B.

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
Een avontuur uit het leven van Lord Byron.

De dood is hem, den grooten engelschen dichter, die door zijn eigen volk zoo weinig begrepen werd, dikwijls nabij geweest eer hij hem eindelijk trof; hij kwam tot hem in verleidelijke, zoo wel als in afzichtelijke gedaante en gaf hem de voorproef van elke wijze waarop hij den mensch treft. Daaraan was het misschien toe te schrijven dat lord Byron in alle kritieke omstandigheden van zijn leven eene koelbloedigheid aan den dag legde, die hem den dood deed verachten.

Tijdens het laatste verblijf des dichters in Ravenna, stonden, op een fraaien zomermorgen, vijf of zes menschen, grootendeels nog in den bloei huns levens, aan de kust der Adriatische zee gereed, om zich in een gondel met vier riemen in te schepen. De gondeliers liepen luidruchtig, op Italiaansche wijze, heen en weder; de een om de gondel reisvaardig te maken, de andere om er provisie en andere benoodigdheden in te brengen.

Een van hen, een man met slechts één oog en van eene reusachtige lengte, stond bedaard en onbewegelijk als een standbeeld bij de hoofdgroep en wachtte de bevelen van het reisgezelschap af.

Onder dat laatste onderscheidde zich bovenal een man met een zeer geniaal gelaat; hij had het voorkomen van iemand van omstreeks dertig jaren; hij kon echter ook even goed eenige jaren jonger of ouder zijn. Dat was lord Byron.

In zijne nabijheid stond eene nog jeugdige Italiaansche vrouw; hare trekken misten wel is waar de klassieke zuidelijke schoonheid, doch de levendige blauwe oogen die haar gelaat verhelderden en een rijkdom van fraai krullend haar, gaven haar eene groote bekoorlijkheid. Het was de gravin Guiccioli die, zooals ieder weet die met het leven van lord Byron bekend is, jaren lang in zeer teedere betrekking tot hem heeft gestaan. Haar broeder stond naast haar; doch haar bejaarde echtgenoot was niet van de partij, hetgeen hem trouwens niet kwalijk te nemen was.

Twee andere heeren, een Italiaan, de markies P. en een Franschman, de heer H. beiden oppervlakkige bekenden van lord Byron, voltooiden het getal van het gondelgezelschap, dat zich voorstelde een tochtje naar een van de schilderachtige, onbewoonde eilanden der Adriatische zee te maken. Zij waren reeds eenige dagen op weg, van Ravenna uitgegaan, en hier en daar een rustpunt nemende aan de kust; de gondeliers waren nog dezelfde die te Ravenna met het gezelschap mede gegaan waren.

‘Naar welk eiland moeten wij sturen?’ vroeg de éenoogige, wien zij den bijnaam van Cycloop gegeven hadden, aan lord Byron, toen de gondel weder in zee stak.

‘Zouden wij niet naar Cherso kunnen gaan?’ vroeg de Franschman.

‘Naar Cherso!’ riep graaf Guiccioli. ‘Als gij beter met die eilanden bekend waart, vriend, zoudt ge weten dat wij een jaar werk zouden hebben om met onze gondel eene reis daarheen te wagen.’

‘Hoe denkt gij er over, mylord?’ vroeg de Franschman aan den dichter.

‘Mij is het onverschillig,’ antwoordde Byron, die in gedachten verdiept was; ‘ik laat het aan het gezelschap over.’

‘Gij zijt machtig beleefd met u allen,’ riep de markies spottend. ‘Er is eene dame in het gezelschap en men vraagt haar niet eens naar hare opinie!’

‘Als men mij om raad vraagt,’ zeide de gravin, ‘dan zou ik zeggen dat ik het het verstandigste zou vinden, de keus van het eiland aan de gondeliers over te laten. Zij zijn in alle geval beter met de plaatselijke gelegenheden bekend dan wij.’

De schippers lieten hunne riemen rusten en keken vragend op.

‘Waar zullen wij dus heen sturen?’ vroeg de Cycloop op nieuw.

‘Waar gij het gemakkelijkst komen kunt,’ antwoordde lord Byron nu kort en goed, en de riemen vielen weder in het water.

Terwijl de dichter bijna uitsluitend met de gravin sprak, over zijne vijanden in Engeland, over zijne ellendige lasteraars en dergelijke, en de anderen droomerig voor zich uitkeken, gleed de gondel snel over de zacht golvende zee, en landde eindelijk aan een eiland dat om zijne schoonheid zeer door de gondeliers geroemd werd.

De gondel werd aan den oever vastgemaakt, en lord Byron reikte, er uitspringende, de behulpzame hand aan de gravin. Zij waren inderdaad op een schilderachtig plekje aangeland. Het eiland was nauwelijks een kwartier uur gaans in de lengte, onbewoond en rijk aan natuurschoon; het gras was er zacht als fluweel, en het dichte heestergewas bood genoegzaam schaduw tegen de zon, terwijl allerlei prachtige bloemen de lucht met aromatische geuren vervulden. Vogels van verschillende soorten verlevendigden het tooneel; een riviertje doorstroomde het land.

De boot werd van zijn inhoud ontlast; twee groote manden met wijn en gebak, eene ton met drinkwater, vischhengels, jachtgeweren, eenige boeken en het schetsboek der gravin werden aan land gebracht. Er bleef niets in de gondel dan de riemen.

‘Nu ons programma!’ riep lord Byron, die weder goed geluimd was. ‘Wat zal onze dagorder zijn?’

‘Ik zal een uur of wat gaan hengelen,’ zeide graaf Guiccioli, terwijl hij zijn vischtuig in orde bracht.

‘En gij, markies, waarmede zult gij den tijd dooden?’

‘Met vogels dooden. Ik zal met mijn vriend H. mijn geluk op de jacht beproeven. Wilt gij mede van de partij zijn, mylord?’

‘Neen, amice; ik heb Engelsche tijdschriften meegebracht en ik ga het mooiste plekje uitzoeken om ze te lezen.’

Het gezelschap ging nu uiteen. Graaf Guiccioli liep met een van de gondeliers langs de kust voort, de Franschman ging, met den markies, naar het verste gedeelte van het eiland, beiden vast besloten alles dood te schieten wat hun in den weg kwam. De gravin zette zich op een eenigszins hoog punt neder, nam haar schetsboek op haren schoot en maakte zich gereed om te gaan teekenen, terwijl de dichter bij haar in het gras ging liggen en eene *Revue* opensloeg. De gravin richtte van tijd tot tijd het woord tot hem, doch ontving geen antwoord.

Na verloop van verscheidene uren kwam het gezelschap weder bij een, voor den maaltijd, die op den grond gehouden werd, waar alles op een tafellaken lag uitgespreid. Eer men eten ging, werd alles wat gemist kon worden weder in de gondel teruggebracht, uitgezonderd het schetsboek der gravin.

‘Hoe hebt gij het op de jacht gehad?’ vroeg Byron aan den markies.

‘O, vrij goed; het schikt vrij wel.’

‘En waar is de buit?’

‘In de gondel,’ antwoordde de markies vlug.

‘O ja!’ riep de graaf spottend, ‘dan is het zeker die zak met niemendal, dien ik in de gondel heb zien dragen. Dat was zeker de buit?’

‘Wel mogelijk,’ antwoordde de markies. ‘Maar zeg toch eens, graaf, hoeveel visch gij gevangen hebt?’

‘Geen een’, antwoordde graaf Guiccioli wrevelig. ‘Ik ontken het volstrekt niet; een andermaal zal ik ander aas meênemen dan dat hetwelk lord Byron bezorgd heeft.’

De dichter hoorde den aanval niet; hij was, zoo als meestal wanneer hij nieuws uit Engeland had, in eene zwaarmoedige luim; eerst toen men een poos gezeten had en de wijn begon te werken, bracht hij eenig leven in het gesprek.

‘Een toast, eer wij onze plaatsen aan de gondeliers afstaan,’ riep hij, toen de maaltijd bijna afgeloopen was.

‘Ieder mag er een uitbrengen, dan zullen wij er samen op drinken!’ zeide de graaf.

‘Goed, Markies, gij moogt beginnen, wijl gij van daag de éenige gelukkige geweest zijt,’ schertste Byron, zinspelende op den buit van de jacht.

‘Ik kan voor het oogenblik niets bedenken dan het voorwerp van mijn geluk,’ antwoordde de markies. ‘Komaan, leven de vogels, die wij niet doodgeschoten hebben!’

Allen lachten.

‘Nu gij, mijnheer H.’

‘Op Frankrijk, het schoone Frankrijk, het puik van alle landen!’ riep de Franschman, zijne oogen omhoogslaande, zoodat er nog slechts het wit van te zien was, zooals een echte Franschman doet, als er van zijn vaderland gesproken wordt.

‘*Il diavolo!*’ beet de graaf hem snel toe.

‘Halt! Ik roep u tot de orde, graaf’.

‘Ik zondig niet tegen de orde,’ antwoordde Guiccioli, ‘ik drink op den duivel, die zeker de hand heeft gehad in mijn tegenspoed. ‘*Il diavolo*!’

‘En gij?’ vroeg Byron, zich tot de gravin wendende.

‘Wat? Moet ik ook een toast uitbrengen? Nu dan, uw aller beterschap!’

‘Wel, dat heeft Guiccioli in alle geval verdiend! Maar nu gij, Mylord.’

‘Ik drink op de gezondheid van al mijne lasteraars; dat zij eindelijk hun verstand weêr mogen vinden!’ antwoordde Byron, dronk zijn glas ledig en wierp het op den grond in stukken.

Het gezelschap stond op en verstrooide zich weder, terwijl de gondeliers het overgeblevene van den maaltijd opaten, en daarna het tafelgereedschap weder in de boot brachten.

Ongeveer twee uren later stonden de Franschman en lord Byron bij de gravin, die mijmerende de schoonheid van het Italiaansche landschap genoot. Zij vroegen haar juist of zij het niet goed vond zich weder in te schepen, wijl de zon reeds onderging, toen haar broeder buiten adem kwam aanloopen, in de verte hevige gebaren makende, terwijl hij hun iets toeriep dat zij niet verstonden.

‘Wat zou er gebeurd zijn?’ zeide lord Byron; ‘hij is geheel buiten zich zelven. Nu graaf, wat is er te doen?’

‘De gondel! De gondel!’ hijgde de graaf.

De gravin werd bleek als eene doode en hield zich aan den arm van lord Byron vast.

‘Wat is er met de gondel?’ vroeg de dichter. ‘Spreek toch duidelijk, vriend, en jaag de gravin zulk een doodelijken schrik niet aan! Is de gondel gezonken?’

‘Erger dan dat; zij is weg! Zij drijft al ruim een half uur van hier, een spel van de golven.’

Lord Byron begreep aanstonds al het gewicht van die tijding; de verlegenheid, de onaangenaamheden, ja, het gevaar dat uit het verlies van de gondel volgen moest. Hij snelde naar de kust; de markies en de Franschman liepen hem ontsteld achter na.

‘Wie heeft dat gedaan? Wie beweert de gondel goed vast gemaakt te hebben?’ donderde Byron.

Nu werd hij door een stroom van ophelderingen, verontschuldigingen, betuigingen, onder de hevigste gebaren, overstelpt. Al de gondeliers weerden de schuld van zich af en allen beweerden dat de duivel hun dien trek gespeeld had.

‘Daar hebben ze gelijk in,’ zeî lord Byron, met eene opflikkering van humor. ‘Het ongeluk moet dus aan u geweten worden, Guiccioli; want gij hebt den zwarten heer getart.’

De graaf was echter niet in eene stemming om scherts te verdragen. ‘Het zou beter zijn samen over onze redding te beraadslagen, dan onzin te praten,’ zeide hij.

De dichter borst in een luid gelach uit, niet om dat antwoord van den graaf, maar om den markies, die van angst stond te klappertanden.

‘Wij zullen hier nooit van daan komen, en eindelijk van honger sterven,’ riep de Franschman angstig. ‘Wat zullen wij beginnen, Mylord?’

De dichter antwoordde niet. Wie Byron's gewone koelbloedigheid kende, kon zien met hoeveel bekommering hij hun toestand inzag.

En inderdaad, de toestand van het gezelschap was alles behalve benijdenswaard Het eiland was onbewoond, lag verscheidene mijlen van een ander eiland en van het vaste land verwijderd; het leverde hoegenaamd niets eetbaars op en bij slecht weder geene enkele geschikte schuilplaats. De éenige kans op redding bestond in het toevallig voorbij komen van een schip; doch die kans was zeer gering; want er gingen dikwijls geheele weken voorbij, zonder dat er een schip in de nabijheid van dien doolhof van eilandjes kwam. Het werd nacht, en men had geen enkel voorwerp om op te rusten, noch om zich warmer dan over dag te dekken. Zelfs de shawl der gravin lag in de ongelukkige gondel.

‘Kunt gij dan geen enkel middel tot redding bedenken?’ vroeg de markies telkens aan lord Byron, van wien allen eenstemmig hulp schenen te verwachten, als dachten zij dat een uitstekende geest ook daar uitredding weet, waar gewone stervelingen niets dan wanhoop kennen. Daarin bedrogen zij zich nogtans.

‘Er valt niets te bedenken,’ zeiden twee van de gondeliers. ‘Wij kunnen ons zelven niet helpen; want wij hebben er de middelen niet toe. Er schiet ons niets over dan op een voorbijvarend schip, of een boot te wachten; als er geen komt, moeten wij hier blijven en sterven.’

‘Laat u niet door wanhoop ter neer slaan,’ zeide lord Byron half luid tot de bootslieden. ‘God helpt die zich zelven helpen! Het oogenblik is zeer geschikt om die spreuk in praktijk te brengen.

De eerste voorslag tot redding kwam van den markies. Hij stelde voor een vlot te maken, toereikend voor één man, die daarmede hulp zou gaan halen. Die voorslag was zeer goed in theorie, doch toen het op de uitvoering aankwam, werd het plan onuitvoerbaar bevonden, wijl er geen bruikbaar hout op het eiland te vinden was, en al ware dat hout er geweest, dan zou het hun nog aan de onontbeerlijke werktuigen ontbroken hebben, om het vlot te maken

‘Laat ons in alle geval een noodsignaal maken, opdat wij ontdekt worden als er een schip voorbij gaat.

‘Heel goed, maar hoe komen wij aan een paal, om het signaal in de hoogte te krijgen?’

‘Gij moet ons tot paal dienen, markies, gij zijt de langste.’

‘Och, al hadden wij den paal, dan hadden wij toch geen vlag; alles is immers in die verwenschte gondel!

‘God, God!’ kermde de markies.

‘Ik heb eens den Hellespont over gezwommen,’ zeî lord Byron. ‘Ik zou er bijna toe kunnen komen hier nog eens zoo iets te beproeven. Misschien bereik ik een van de andere eilanden.’

‘Maar waartoe dat?’ vroeg de gravin angstig. ‘Als het eiland dat gij bereiken zoudt, van dezelfde soort is als dit, waartoe zou ons dan uwe afwezigheid baten?’

‘Zoo ziet gij, dat mijne dichtersgave hier niets tot redding vermag,’ antwoordde Byron luchtig; doch op ernstiger toon voegde hij er bij: ‘Weet geen van de gondeliers iets tot redding te bedenken?’

‘Gij zult rijkelijk beloond worden’, riep de graaf.

‘Er is geen sprake van belooning,’ antwoordde de Cycloop, eenigszins gekwetst. ‘Wij wenschen even vurig als de heeren en mevrouw uit dezen toestand te geraken; want wij hebben te huis vrouw en kinderen, die honger moeten lijden als wij niet terug komen.’

Lord Byron trachtte, doch meer bitter dan vroolijk, te schertsen en zeide tot den markies dat men, indien de gondel gezonken, in plaats van losgeraakt was, nog zou hebben kunnen denken dat de zwaarte der door den markies geschoten vogels de gondel had doen zinken; doch de scherts vond geen ingang meer. Zelfs de gravin, die den dichter zoo hoog vereerde, keek hem met afkeurenden blik aan.

De nacht breidde zijne donkere vleugelen uit en de vraag werd overwogen hoe men hem zou door komen. Voor de heeren was de nacht onder den blooten hemel niet aangenaam; maar hoe zou de gravin de nachtvorst doorstaan! Het gezelschap maakte het haar zoo gemakkelijk als het in de gegeven omstandigheden mogelijk was; zij zochten een geschikt plaatsje onder eene dichte struik, en lord Byron trok zijn dunne overjas uit en bedekte haar daarmede. Zij zelve protesteerde tegen dien laatsten dienst, zeggende dat hij er zich den dood door op den hals haalde.

‘Welnu, wat zou dat?’ vroeg Byron. ‘Ik zou niemand achterlaten die mij betreurde.’

De half beleedigde, half droevige blik waarmede de gravin dat gezegde beantwoordde, deed hem zwijgen; hij leunde met zijn hoofd in de hand en bleef peinzend in die houding zitten.

Niemand uit het gezelschap had ooit zulk een nacht doorgebracht; zij waren te zeer neergedrukt en hadden te veel onrust over het einde van hun avontuur, dan dat zij hadden kunnen slapen, en hun toestand was te pijnlijker, wijl zij volstrekt geen materialen bij zich hadden om zich vuur of licht te verschaffen.

Eindelijk brak de morgen aan; maar welk een morgen! Allen waren verstijfd van de koude, en zij hadden niets om zich te verkwikken, en hunne hoop zonk weg, naar gelang de zon hooger aan den hemel steeg. Het mocht nog een groot geluk heeten dat zij drinkbaar water op het eiland vonden; want dorst is onder eene Italiaansche Julizon moeielijker te dragen dan honger, of koude in den nacht.

In den namiddag deed een vreugdekreet van den Cycloop allen vol verwachting naar hem toesnellen, niet anders denkende dan dat hunne redding nabij was; doch wie beschrijft hunne teleurstelling, bij de ontdekking dat die blijdschap slechts een gevolg was van de ontdekking van de ledige waterton

‘Gij zijt een gek, Cycloop,’ voegde graaf Guiccioli hem vol ergernis toe.

‘Waarom?’ vroeg de reus. ‘Ik dacht niet anders dan dat de ton met de gondel verdwenen was; daarom heb ik niet eens de moeite genomen om naar het schaduwplekje te gaan zien, waar wij de ton gisteren hadden heen gerold.’

‘Nu, en al was de ton in de gondel gekomen? Wat heeft die ledige ton met onze redding te maken. Wij kunnen het ding toch niet eten of drinken!’

‘En er evenmin de zee in oversteken,’ voegde de markies er bij.

Slechts de Franschman was dat niet met hen eens.

‘Bravo, mijn man!’ riep hij. ‘Ik begrijp de waarde van die ton zeer goed. Gij denkt ons met behulp van die ton hulp te verschaffen!’

‘Ik wil het althans beproeven,’ zeide de Cycloop. ‘Misschien kan ik de ton bij wijze van boot gebruiken.

‘Als eene boot?’ riepen allen te gelijk.

‘Ja, ik zal er in weg zien te komen. Gelukt het mij, dan zijn wij misschien gered.’

‘Maar die poging kan u het leven kosten!’ merkte lord Byron aan.

‘Als ik er kans door heb het geheele gezelschap te redden, waag ik er dat aan,’ antwoordde de Cycloop. ‘Bovendien is het gevaar van te verdrinken niet erger dan dat van te verhongeren.’

‘Gij zijt een nobele kerel,’ zeî lord Byron, niet zonder aandoening. ‘Ik wil niet van belooning spreken, maar ik behoef u niet te zeggen hoe groot onze dankbaarheid zou zijn, hetzij uwe poging tot redden gelukte, of niet.’

De heeren hadden twee sterke zakmessen in hun bezit, waarmede zij eene opening in de ton sneden; van de sterkste takken die op het eiland te vinden waren, werden twee roeiriemen gemaakt; en de Cycloop ging in het aldus geïmproviseerde vaartuig en begon behendig te balanceeren en te roeien.

Allen bleven onbewegelijk aan den waterkant staan, en vreesden ieder oogenblik dat de zee den Cycloop met het onhandige vaartuig zou verzwelgen; het kwam hun onmogelijk voor dat zulk een notendop een mensch eenige mijlen ver zou kunnen vervoeren; doch het ging; de Cycloop kwam langzaam vooruit en dreef eindelijk met den stroom af. De achterblijvenden durfden bijna geen adem halen van spanning; hunne belangstelling in den moedigen schipper was zoo groot, dat zij hun eigen lot er door vergaten. Een tijd lang werd er in het geheel niet gesproken; een belangstellend gemompel, nu en dan een uitroep van vrees of schrik, waren de éenige geluiden welke men hoorde.

De ton werd al kleiner en kleiner en scheen telkens door de golven verzwolgen te worden, doch dook ook telkens weder aan den horizon op, totdat zij eensklaps verdween, alsof zij in de diepte wegzonk.

‘Het was onze laatste hoop!’ zuchtte de gravin en viel troosteloos op het strand neder.

‘Ik geloof niet dat het ding gezonken of omgeslagen is, mevrouw,’ zeide een van de gondeliers; ‘de golven hebben het aan ons gezicht onttrokken.’

‘O, maar wij hebben de ton duidelijk zien zinken,’ antwoordden de anderen.

‘Ik vrees ook dat wij van dien kant niets meer te hopen hebben,’ zeide lord Byron; ‘maar ik zie niet zoo heel goed, en in de verte kan ik de dingen niet duidelijk onderscheiden.’

De tweede nacht brak aan. De maan kwam helder op en bescheen de bleeke, op den grond liggende groep. De gondeliers lagen met hunne aangezichten naar de zee gekeerd, alsof zij iedere naderende hulp wilden bespieden; zij waren echter onder het uitkijken in slaap gevallen. Naast hen lagen drie leden van het gezelschap. Lord Byron liep op eenigen afstand rusteloos heen en weder. Wie weet wat hij in die uren gedacht en geleden heeft! De anderen sliepen, of hielden zich slapende. De gravin lag met haar hoofd op eene kleine met gras begroeide hoogte, zij zag er bleek en koud uit; geene enkele beweging verstoorde de kalmte van haar gelaat; doch het was niet de kalmte van het geluk, die over dat gelaat verspreid lag, veeleer die der wanhoop.

De dichter boog zich voorzichtig over haar heen; hij verbeeldde zich dat zij niet meer ademde; dat zij dood was. Doch eensklaps gierde er een groote zeevogel over hen heen en de gravin sprong verschrikt overeind en staarde woest om zich heen.

‘Wat was dat?’ vroeg zij, en rilde van koude.

‘Een vogel, anders niets,’ antwoordde Byron; ‘hoe jammer dat hij uwe rust verstoord heeft!’

‘En ik droomde zoo heerlijk!’ hernam de gravin, en zij vertelde hem dat zij in haren droom met elkander in een paleis te Ravenna waren, terwijl de Cycloop, die in eene groote Engelsche courant las, bij hen zat. Doch Byron had geen lust

tot praten; hij was somber en ongezellig, en de gravin deed haar best om weder in te slapen.

Weder brak de dag aan, en nog altijd liet zich geen teeken van bevrijding zien. Zij waren nu meer dan veertig uren zonder voedsel geweest en de meesten hunner leden vreeselijk door den honger. Terwijl al de anderen langzamerhand wakker geworden waren, was lord Byron nu de éenige die sliep. Eindelijk was ook hij, door denken uitgeput, neder gevallen.

Na verloop van eenige uren zagen zij, aan den verren horizon, een donkere stip; eerst scheen het een wolkje te zijn, doch weldra werd het duidelijker. Een van de gondeliers ontdekte die donkere stip het eerst; de anderen bevestigden zijn beweeren en ook de graaf kon er iets van zien.

Er was iets, daar in de verte; maar wat was het?

Een tijd lang, eene eeuwigheid voor de wachtenden, duurde de twijfel, toen kwam er eindelijk hoop.

Ja, het was een schip dat al nader en nader kwam; langzaam, maar ieder oogenblik duidelijker. Byron werd wakker gemaakt; hij stond bedaard op, zijn gelaat verried niet de minste ontroering; hij was zich weder geheel meester. Het naderende schip was nu geheel zichtbaar; eene galei met zes riemen; de Cycloop zat aan het roer!

Nu begonnen de geredden luid hunne blijdschap uit te roepen! Dus was de moedige man niet in de zee omgekomen!

Neen, de stroom had hem in de richting van Raguza, naar een bewoond eiland gedreven; eene vreeselijke vaart, zelfs voor den geharden zeeman; doch zij gelukte en tot groote verbazing der eilanders was hij met zijne notendop behouden aan land gekomen, waar hij onmiddellijk hulp had verzocht.

De Cycloop bracht flinke roeiers en eenige levensmiddelen mede, die met graagte ontvangen werden.

‘O, God zij gedankt dat wij hier niet moeten sterven!’ zeide de gravin tot lord Byron.

‘Dan waren wij toch samen gestorven,’ antwoordde hij. ‘Wie weet of het niet het lot van een onzer zijn zal eenzaam en verlaten te sterven?’

Men scheepte zich in en bereikte zonder verdere ongelukken het vaste land.

Nog jaren daarna woonde er te Ravenna een grijsaard, die eens gondelier geweest was; het was de Cycloop. Ieder hoorde hem gaarne vertellen; dikwijls moest hij de geschiedenis van de losgeraakte gondel verhalen, van zijne bijna wonderdadige redding door de waterton, en buitendien nog menige bijzonderheid uit het leven van lord Byron, dien hij van nabij gekend had.

Hij was nog in het bezit van een gondel, die hem door lord Byron geschonken was; eens de fraaiste gondel in Italië, die tot eene gedachtenis den naam voerde van: ‘De waterton.’

Suum cuique.

Uit de stad der dooden.

Een stad bij uitnemendheid, dat rustige, dommelige, slaperige, droomerige Delft, een stad bij uitnemendheid om er zich te laten begraven.

Grooten en edelen, goeden en braven slapen daar ongestoord den langen, ijzeren slaap.

IJzeren slaap - niet voor allen. Enkelen, van de grooten niet, maar van de brave middelmatigen, van de wijzen niet, maar van de gemoedelijk-bekrompenen, verlaten bij wijle hun harde legersteê, en als hadden ze nog vleesch en been, mengen zij zich onder de levenden, en met holle grafstem galmen zij zestiende- of zeventiende-eeuwsche gemeenplaatsen uit, en prediken den stilstand, en ergeren zich, dat niet alles dood is wat hen omringt.

Schimmen van lang begraven stumpers hadden op 21 Julij een aantal zetels ingenomen in de achtbare vergadering, die over het onderwijs van het aankomend geslacht beraadslagen zou. Een enkel levend man had den strijd te voeren tegen de overmagt der dooden; den wanhopigen strijd tegen schimmen; de krachtigste slagen klieven slechts de lucht, en de spoken stemmen den levenden man dood.

Delft kon een levensteeken geven; maar daarmeê zette het zijn eernaam van stad der dooden op het spel.

Het onderwijs der vrouwelijke jeugd is in Nederland bij uitnemendheid gebrekkig. Dat weet ieder die zich de moeite gegeven heeft om het te onderzoeken.

Te Delft schijnt het nog wat gebrekkiger te zijn dan elders.

Delft krijgt geld beschikbaar. Een raadslid, het levende, wil het te koste leggen aan een middelbare school voor meisjes. Steun vindt hij bij de bevoegden: de Plaatselijke Schoolcommissie verklaart, dat uitbreiding van dat onderwijs niet alleen wenschelijk, maar zelfs noodzakelijk is. Bij herhaling had die Commissie hierop reeds de aandacht gevestigd.

Honderd vijftig ingezetenen, mannen van kennis en wetenschap aan het hoofd, dringen het voorstel aan bij gemotiveerd adres.

De beraadslaging wordt geopend. De schimmen hebben het woord.

Een der schimmen ‘wil voor het oogenblik niet in een onderzoek treden, of het wel wenschelijk is de wetenschappelijke opleiding van meisjes zóó hoog op te voeren, en of men niet teregt zoude moeten vreezen, dat zij daardoor minder geschikt zullen worden voor den huiselijken kring, waarin zij eigenaardig te huis behooren.’

Een tweede schim ‘ziet de noodzakelijkheid van het voorstel niet in. Als ik het reglement van Haarlem’ (bedoeld wordt het reglement op de middelbare school voor meisjes te Haarlem) ‘inzie, dan is het om te duizelen, misschien krankzinnig te worden, als ik zie wat die kinderen leeren moeten.... Dat inpompen en instampen, als ik dat zoo eens noemen mag, van al die wetenschappen, is misschien wel een reden dat de gestichten voor mannelijke krankzinnigen zoo overbevolkt zijn’ (zoodat er geen plaats meer is voor menigeen, die dáár alleen op zijn plaats zou zijn).

Een derde schim is ironisch gemoedelijk: ‘Als het plan van den voorsteller doorgaat, wat een heerlijke toekomst voor ons nageslacht, met zulke geleerde moeders en vrouwen. Vergelijk ons daarbij, wier onwetende moeders in haren eenvoud ons opvoedden in de vreeze des Heeren en nacht en dag waakten over onze ligchamelijke ontwikkeling, om als wij aan de meesters overgegeven werden, zij eene gezonde ziel in een gezond ligchaam leverden. Onze zusters werden in huisselijke en nuttige bezigheden onderwezen en leerden daarbij muziek, dans en teekenkunst. Fransche taal genoeg om een boek te kunnen verstaan en een familiaar discours te voeren. Die domme dochters van die domme moeders zijn nu onze vrouwen. Zij mogen ons goed toeschijnen en wij mogen er mede ingenomen zijn, maar zij staan toch ver ten achter. Zij kennen iets van de nieuwe talen maar geenszins de literatuur. Zij kunnen patronen knippen, maar verstaan geen wiskunde. Zij weten van geographie genoeg voor hare

behoeften, maar geen aardrijkskunde. Zij weten haar huis te besturen, maar kennen geen staathuishoudkunde. Zij weten met een onbegrijpelijke kunst van 10 centen er 100 te maken, maar boekhouden kennen ze niet. Voor de exacte wetenschappen hebben zij geen ooren, de artes liberales hebben zij op de school geleerd. Hieruit zou men besluiten dat onze vrouwen en meisjes zoo weinig weten, maar hiertegen moet ik

opmerken, dat de heeren Rochedieu en Bost, Franschen, die bijna hun gansche leven in het beschaafde Frankrijk hebben doorgebragt, er geheel anders over denken en onbewimpeld te kennen geven, dat de vrouwen te Delft zich door kennis en beschaving bijzonder kenmerken. Ik ben er zeer voor dat men iets doelmatigs doe voor de opvoeding der meisjes, maar laat ons wachten ze op te vullen met exacte wetenschappen en daardoor halve geleerden (blaauwkousen) te maken. Wij zouden haar daardoor de tooverkracht ontrooven waardoor zij alles regeren, d.i. de *lieftalligheid.* Ik zal tegen het voorstel stemmen.'

De gemoedelijke voorstander van domme lieftalligheid besefte niet, hoe schraal de lof is, aan Neêrlands vrouwen gegeven, wanneer men ze boven de wufte, onontwikkelde française stelt, en in 't knekelhuis had men er niets van vernomen, dat Duruy, om verwaarloosde opvoeding goed te maken, voor Fransche jonkvrouwen juist dergelijks deed als men voor de Nederlandsche nu doen woû.

De dood won het van 't leven, de rustige, roestige stilstand verlamde den levenslustigen vooruitgang. Drie levenden tegen veertien schimmen: de zaak was beslist.

Na hun belangstelling gewijd te hebben aan een verordening op het begraven en vervoeren van lijken, verzonken de schimmen weêr grijnzend in de groeve - die men voortaan wat beter gesloten houde!

Brievenbus.

III.
Ongevraagd antwoord.

Amice!

In onderscheidene bladen werden de vragen vermeld, welke uit Rome gedaan zouden zijn aan de bisschoppen, punten van behandeling op het aanstaande concilie, een dingetje, dat ik hoop dat zoo vroom en onschuldig zal wezen als het lijkt. Geldt nu een beetje de spreuk 'wie het weet mag 't zeggen', dan ben ik zoo vrij om, door de geschiedenis en ervaring voorgelicht, op die vragen een ongevraagd protestantsch antwoord te geven, alsof ik nog op de katechisatie ging.

Vr. In welke betrekking staat de Kerk tot het staatsgezag?

Antw. De Kerk, d.i. de Paus en hooge Geestelijkheid, staat tot het staatsgezag in Rusland in openbaren strijd, in Frankrijk in de positie van wapenstilstand en nog gevoerde onderhandelingen, in Pruissen in dien van gewapenden vrede, in dien van *brouillerie* en *minéren* in Oostenrijk, in dien van huisselijken twist in Spanje, in dreigend wachten ten aanzien van Engeland, in Nederland in de houding van een beetje brutale beschaming, jegens allen in de verhouding van eene oude listige feeks uit de familie, die nu eens door mooipraten, dan door *boudéren*, nog zoo veel van haar vroegere heerschappij poogt te redden als zich redden laat.

Vr. Welke hinderpalen ontstaan er uit de staatswetten of uit andere politieke verhoudingen voor de vrije uitoefening der kerkelijke autoriteit, het toepassen der geestelijke wetten, en voor het uitbreiden der Katholieke Kerk?

Antw. Men kijkt toe en tikt haar nu en dan op de vingers, vraagt haar rekenschap en verantwoording, herinnert haar hare plichten, terwijl men het oog

houdt op wat zij de uitoefening harer rechten noemt, maar waarbij door haar het ‘mijn rijk is niet van deze wereld’ en andere woorden schromelijk worden vergeten. Zij mag nog voor heilig verklaren, vasten uitschrijven enz.; maar de dagen waarin zij van de staatsmagt haren onderdanigen dienaar, haar *cortège d'honneur*, ook haar beul maakte, zijn wel voor goed voorbij. Het ‘dwing ze om in te gaan’, waardoor zij eene dwingende magt werd, is ingekrompen, en terwijl men haar vroeger de faculteit gunde om te laten blakeren, hangen, kerkeren bij honderden, gunt men haar nu niet eens een pover jodenkind ongestoord. *On compte même jusqu' au petit Mortara.*

Vr. In welke betrekking staat de Kerk tot het staatsgezag, ten aanzien van de opvoeding der jeugd, zoowel in openbare scholen, als in geestelijke inrigtingen voor opvoeding?

Antw. In niet zeer gunstige Heeft zij echter de zaak in 't algemeen bij de volwassenen meer verloren, zij tracht dit terug te winnen door op de kleintjes te willen passen en dezen te kneden, ten einde van dat *papier-maché* hare draadpoppen te maken, met welke zij naar welgevallen haar spel kan drijven Gezien op de vruchten van haar leiding en onderwijs, en in aanmerking nemende, dat de massa's in de onderscheidene landen dommer en dweepzieker zijn, naarmate deze aan haar worden overgelaten, kan en mag de Staat niet anders, dan het onderwijs dier geestelijken, zoo niet verhinderen, dan toch bewaken.

Vr. Hoe is die verhouding ten aanzien van het verleenen van benificiën, het verkrijgen en bezitten van kerkelijke goederen en kloosters?

Antw. Mede niet behagelijk en voordeelig. Over het mijn en dijn was tusschen Staat en Kerk vaak verschil, en zelfs vrome vorsten vonden het meermalen noodig om de hebzucht van geestelijken en kloosterlingen te beteugelen, den pieuzen ijver en benaauwden angst van levende en stervende leeken te betoomen. De Kerk wil en vordert genoeg, en niet enkel de gierigaard is het, die ‘breng herwaarts, breng herwaarts!’ roept, adres aan Spanje en Oostenrijk, waar, bij algemeene verarming des volks, aartsbisschoppen en bisschoppen vorstelijke inkomsten hadden, de kloosters talrijk en grootendeels prachtig, de geestelijken ruim gesalarieerd en in vele opzigten begunstigd waren, een groot deel ja tot bijna een vierde der gronden in hun bezit was, maar die schatten gespild, die goederen verwaarloosd, de natien uitgemergeld werden. Men geeft weinig meer voor en om dorre beenderen en gezegelde prullen, reliquien en aflaten, en is bij dien handel tot den dommen eenvoud beperkt.

Vr. Welke min gunstige toestanden vloeijen voort uit de onderlinge verhouding tusschen de verscheidene geloofsbelijdenissen, die in verschillende staten geduld worden, of gelijke regten genieten?

Antw. Afgezien van het curieuze, dat hier in de vraag stilzwijgend wordt toegestemd, dat ook ketters kunnen hebben wat den naam van geloofsbelijdenis mag dragen, en hiermede vrij wat ingeruimd, kan men zeggen, dat daaruit, op eenige kibbelarijen na die tijdelijk zijn, voortkomt die beroerde verdraagzaamheid, die een iegelijk zijns geloofs wil laten leven, die weeke philanthropie die geene martelingen noch brandstapels duldt, eene meerdere verlichting bij zoovele Katholieken als de oogen willen openen en daarom zich minder onderwerpen aan Rome's drilzucht, ideën van - en eischen om vrijheid en menschenregt - alles tegen de geestelijke heerschappij gekant, terwijl men meer en meer durft vragen: ‘wat heeft de godsdienst met de priesterschap gemeen?’

Een en ander, met verandering van costumen en tooneelen, ook toepasselijk op protestantsche pausjes die, als knechten der letter, den baas willen spelen over den geest en de geesten.

F.C.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De zedekunde volgens de empirische wijsbegeerte:

Onderscheid tusschen goed en kwaad, door Prof. van der Wijck. Te Amsterdam, bij J.H. Gebhard en Comp., 1868.

Wij hebben reeds vroeger de empirische wijsbegeerte in hare beginselen, strekking, methode en in betrekking tot de wetenschappen doen kennen, en hierover ons oordeel met bescheiden vrijmoedigheid gezegd. In één opzigt hebben wij deze wijsbegeerte nog niet opzettelijk beschouwd, namelijk van den zedelijken kant, voorzeker wel de gewigtigste, waardoor alleen zij een algemeenen invloed kan uitoefenen. Eene gepaste gelegenheid tot deze oordeelkundige beschouwing biedt zich aan, nu de ijverige voorstander der empirische wijsbegeerte een geschrift over het ‘onderscheid tusschen goed en kwaad’ heeft uitgegeven, waarin hij openhartig voor zijne gevoelens daaromtrent uitkomt.

Wij zullen dit geschrift tot leiddraad nemen om de zedelijke strekking dezer wijsbegeerte nader te doen kennen, en tevens ons oordeel met dezelfde vrijmoedigheid uitspreken, waarmede de schrijver zijne gevoelens hier heeft voorgedragen, waartegen hij zelf, volgens zijne korte ‘voorrede’, wel eenige bedenkingen, onder anderen die van ‘eenzijdigheid’ verwacht.

Het motto, uit de ‘gedenkwaardigheden van Socrates’ door Xenophon overgenomen, is reeds merkwaardig, even als de inval om zijn geschrift door het geestige begin van den voortreffelijken Platonischen dialoog ‘Protagoras’ in te leiden. Zij geven reeds bij voorraad te kennen op welk standpunt de schrijver zich in de beschouwing van het onderscheid tusschen ‘goed en kwaad’ wil plaatsen; hij stelt zich voornamelijk de beantwoording voor der twee vragen: ‘Wat geldt als plicht? Wat is plicht?’

De schrijver begint met op te merken dat ‘Protagoras, implicite althans eene hoogst gewichtige tweeledige theorie aangaande den oorsprong van plicht en plichtbesef verkondigd heeft,’ namelijk dat het

onderscheid tusschen regt en onregt in de maatschappelijke verhouding wortelt; dat het ‘gevoel’ voor regt, aanvankelijk ten minste, een gewrocht van uitwendig gezag is.

De schrijver wil zien of men daaraan zijn bijval kan schenken. Hij komt dadelijk met de oude opmerking voor den dag, dat als wij nagaan wat voor regt en voor onregt gehouden wordt, het ons treft dat de zedelijke oordeelvellingen van verschillende tijden en volken vaak zoo lijnregt tegen elkaar indruisen. Aristoteles, Montaigne, Pascal en zoo vele anderen hebben deze opmerking reeds gemaakt van eene omstandigheid die zeer natuurlijk is en niets leert of bewijst omtrent den oorsprong en het onderscheid tusschen regt en onregt, maar alleen aantoont dat dit gevoel op verschillende tijden en bij verschillende volken verschillend wordt toegepast, naarmate van den graad van beschaving waartoe zij geklommen zijn en de omstandigheden waarin zij zich bevinden.

Hij vraagt zich vervolgens af, wat de beteekenis van het woord ‘plicht’ is, waaraan het blijkt of iets voor plicht geldt? Plicht, zegt men, is dat ‘behoort’ gedaan te worden het koste wat het wille. Dit antwoord voldoet hem niet. Hij vraagt, wat men bedoelt met dat woord ‘behooren.’ Hij dringt aan op de behoefte die er bestaat om aan de woorden eene juiste en bepaalde beteekenis te geven, die het woord ‘plicht,’ zoowel als die van schuld, geweten, regt, godsdienst, zedelijkheid, nationaliteit enz. mist. ‘Spraakverwarring geeft tot verwarring van denkbeelden aanleiding.’ Juist, maar zijn dan de aangehaalde woorden zoo dubbelzinnig dat men daaraan geen juiste begrippen zoude kunnen hechten? Het is waar, zij hebben geene zoo bepaalde beteekenis als die van driehoek of cirkel, van hond of koolstruik, maar al moge men daaromtrent eenigzins verschillen, men hecht er toch bijna dezelfde begrippen aan, alleen in de toepassing openbaart zich de verscheidenheid van opvatting. Evenzoo is het met het begrip van ‘plicht’ gelegen, iedereen beschouwt dit als iets waartoe wij zedelijk verbonden zijn, dat wij behooren te doen, uit hooger of lagere zedelijke overtuiging. ‘Hierdoor ontstaan tweederlei soort van plichten, die, waartoe wij zedelijk en regtens kunnen gedwongen worden, de plichten der regtvaardigheid, en die der menschenliefde en zelfopoffering, waartoe een verhevener plichtbesef en een edeler zedelijk gevoel van welwillendheid ons aansporen.’

‘Het éénige, waardoor de mensch zich in dit (zedelijk) opzicht boven de overige schepselen-soorten uitmunt is’, zegt de schrijver, ‘dat zoowel zijne sympathie als zijn verstand verder reikt dan bij eenig dier.’ Dus zijn het zijn meerder verstand en zijne meer omvattende sympathie die den mensch bij uitsluiting van de dieren tot een zedelijk wezen maken, of men moet aannemen dat hij niet anders dan een meer ontwikkeld dier is. ‘In iedere, ook maar eenigzins geordende maatschappij worden eerbied voor persoon en eigendom als plicht geboden, en het tegendeel daarvan als kwaad gestraft om het algemeen belang.’

Zijn wij dan alleen om dit algemeen belang gehouden om eerbied voor persoon en eigendom te hebben, bestaat er buiten dat in ons geene zedelijke verplichting toe? De schrijver meent echter den oorsprong van plichten als eerlijkheid en regtschapenheid door eene verwijzing naar hun maatschappelijk nut genoegzaam te hebben verklaard. ‘Overbodig schijnt het hem toe hier, gelijk velen doen, van eeuwige en overanderlijke regels van zedelijkheid te gewagen, welke allen van nature voor den geest zouden zweven.’ Al onze zedelijke verplichtingen omtrent anderen nemen dus haar oorsprong uit de behoefte aan veiligheid en orde in de maatschappij; die van matigheid omtrent ons zelven rusten slechts op een wel begrepen eigenbelang en zorg voor de bewaring onzer gezondheid. Het bestaan van een oorspronkelijk zedelijk gevoel waarop deze verplichtingen, hoe verschillend ook gewijzigd, gegrond zijn, is dus evenzeer een wijsgeerige hersenschim als het aanwezen zou zijn van het schoonheidsgevoel, waaruit de kunstaanleg voortspruit, die door de regelen van den goeden smaak verfijnd, veredeld en ontwikkeld wordt. Waarom zijn niet alle menschen van gelijke ontwikkeling en zedelijke gedragingen, al zijn zij in dezelfde omstandigheden geplaatst en genoten zij een- en dezelfde opvoeding?

‘Intusschen zou het eene geringe mate van menschenkennis verraden’, vervolgt de schrijver, ‘indien men meenen kon dat bij het opleggen van plichten of, wat hetzelfde is, bij het bepalen wat slecht en strafbaar is, overal en ten allen tijde het maatschappelijk belang zijn invloed gelden deed. Hoe egoïstisch men ook het menschelijk hart afschilderen moge, toch zal men erkennen, dat er weinigen zijn, wier zelfgenoegzaamheid hun veroorlooft voor de stemming hunner omgeving volkomen onverschillig te wezen.’ Hij is dus genoodzaakt nog een' anderen plicht aan te nemen dan die uit de zucht naar veiligheid en maatschappelijke orde voortspruit, dit is het instinctmatig gevoel van sympathie, dat ons in het geluk en welzijn van onze kinderen, onze vrienden, onze geliefkoosde dieren, en in den roem van onze vereerde kunstenaars, dichters en schrijvers belang doet stellen. ‘Over het algemeen spreekt de behoefte aan sympathie zoo luide, dat wij geneigd zijn ons te ergeren indien hetgeen ons aangenaam, fatsoenlijk, smaakvol of heilig dunkt, anderen koel laat of zelfs walgen doet.’

Dit alles heeft met de ware zedelijkheid meestal niets gemeen. Het gevoel van sympathie ontmoet men ook bij de hoogere diersoorten, in de zorg voor hunne jongen en hunne aanhankelijkheid aan den mensch bij sommige tamme en getemde dieren. Bij den mensch is de sympathie dikwijls een gevoel, waarvan hij zich geen rekenschap kan geven, dat hem tot het een aantrekt en van het andere antipathetisch afstoot. Alleen menschen van een fijneren smaak kunnen gronden en redenen voor hunne sym- en antipathie aanvoeren, maar die zullen dikwijls geheel andere dan de zedelijke zijn, welke op het onderscheid van

goed en kwaad berusten. De voorbeelden door den schrijver bijge bragt achten wij niet gelukkig en doeltreffend gekozen. Het moge waar zijn, dat in dit gevoel ‘de wortel van dien nationalen haat, door welken in karakter en denktrant sterk uiteenloopende volkeren steeds tegen elkander bezield worden,’ moet worden gezocht; dat het verbod aan de Joden om zwijnenvleesch te eten antipathie tegen hen onder de christenvolken, bij wie zij leven, opwekt; maar wat beduiden die meestal blinde volksvooroordeelen, niet alleen op het gebied der zedelijkheid maar zelfs op dat der eenigzins redelijke sym- en antipathie? Het voorbeeld van de Brahmanen en de Pariaas is valsch, omdat het verbod van gemeenschap uit het strenge casten-onderscheid, hetwelk op de Veda's en het wetboek van Manou gegrond is, en dus uit eenen godsdienstigen oorsprong voortspruit, maar geenszins uit het gevoel van antipathie kan afgeleid worden. ‘Een godsdienstig profeet, Mozes, Mohammed, maakt van zijn invloed gebruik om zijne persoonlijke sympathieën en antipathieën tot een rigtsnoer te verheffen,’ eene wijze van verklaring van godsdienstige voorschriften, die bij Voltaire en de zoogenaamde wijsgeeren van de XVIII^{de} eeuw te huis behoort, maar geenszins met de eischen van de tegenwoordige historische en godsdienstige kritiek overeenkomt.

‘Er wordt nog een derde soort van plichten erkend; een soort waarvan de oorsprong niet in het algemeen belang te zoeken is en voor welke evenmin een gevoelsgrond kan worden aangewezen. Het zijn die plichten, van welke men, te recht of ten onrechte, meent, dat zij niet verwaarloosd kunnen worden, zonder dat het misnoegen van gevreesde en geëerbiedigde machten, zichtbare of onzichtbare, gaande wordt gemaakt.’ Dit zijn waarschijnlijk de godsdienstige plichten, waarvan de oorsprong in de vrees en den slaafschen eerbied gezocht wordt, en tevens de staatkundige plichten van gehoorzaamheid en onderwerping aan de boven ons gestelde magten, waaromtrent weder zooveel verschil van opvatting en toepassing heerscht, dat het uiterst moeijelijk wordt om hierin een algemeenen regel aan te wijzen. Monniken en priesters die hunne geloften schenden, het Engelsche volk dat in de XVII^{de} eeuw zijn vorst op het schavot bragt, worden hier als voorbeelden bijgehaald. Volgens sommige godsdienstige dweepers is het Gode welgevallig, zich alle zinnelijke genoegens te ontzeggen. ‘Alles wat den zinnen behaagde wekte bij hen wantrouwen.’ Hiervoor treden een Schotsch prediker en de groote, maar helaas! in het godsdienstige verbijsterde Pascal als getuigen op. ‘Zoo werd het steeds door velen als plicht beschouwd een somber floers over het geheele leven uit te spreiden. Doch aan den anderen kant erkende men vrolijker plichten, voor den blijmoedigen aanbidder van Bacchus gold het als plicht wijn te drinken en wijn te plengen ter eere van

zijn God.' Het moge in de oogen van Socrates plicht geweest zijn, het wetenschappelijk onderzoek tot het tooneel der menschelijke werkzaamheid te beperken, en geen nieuwsgierig oog te wenden op wat in het groote rijk der natuur geschiedt, het is echter voor het onderzoek der godsdienstige en staatkundige plichten vrij onverschillig, hoe de Grieken en sommige bekrompen duisterlingen onder de Christenen over het ongeoorloofde der natuurstudie en de onbepaalde gehoorzaamheid aan de staatsmagten gedacht hebben, dit brengt ons geen stap verder in de kennis der godsdienstige en staatkundige plichten en aangaande de gronden waarop zij rusten. Dat men daaromtrent in verschillende tijden en bij onderscheiden volken zóó en weder anders gedacht heeft bewijst niet dat er in den mensch zelven geen grondslag daarvan in zijn godsdienstig gevoel en in zijne zucht tot staatkundige vrijheid zoude bestaan, eene zucht die nimmer door godsdienstige of staatkundige dweeperij is kunnen uitgedoofd worden. De ware godsdienstige plichten die op een helder en opgeklaard, doch innig en opregt geloof gevestigd zijn, hebben hun oorsprong niet in eene slaafsche vrees, maar in het godsdienstig gevoel van den mensch zelven, dat zich met eerbied en ontzag voor een oneindig en volmaakt wezen vervuld vindt, terwijl de staatkundige verplichtingen van gehoorzaamheid en ondergeschiktheid aan de bestaande staatsmagten zeer wel met eene geoorloofde vrijheidszucht overeen te brengen zijn, zonder welke geene echte vrijheid mogelijk is, maar zij weldra in regeringloosheid zou ontaarden. Verschil van meening bewijst niet dat er geene waarheid zou bestaan.

Volgens den schrijver is thans de vraag beantwoord: 'Wat is de grond, waarop zoo menige plicht eens werd ingevoerd? En ons antwoord was: die grond is nu eens het geluk der menschheid (?), dan weder eene sterke antipathie tegen een verschil van smaak of zienswijze, nog elders een zekere dunk aangaande wat aan hoogere machten onwelgevallig is.'

Wij hebben aangetoond dat deze verklaring ons geen schrede verder brengt in de bepaling wat toch op zich zelven plicht is.

Hij heeft echter gelijk wanneer hij zegt: 'De groote schare oordeelt niet zelve over goed en kwaad; zij is slechts de trechter waardoor de zedelijke oordeelvellingen, die nu eens gangbare munt zijn, tot ons komen. Zij vraagt niet of datgeen wat als plicht geldt ook inderdaad plicht is,' (of liever waarom het plicht is).

'Enkel de denker neemt die vraag op zijne lippen. Maar hoe zal hij die beantwoorden?'

Hij redeneert verder zoo: 'Om te weten wat plicht is, moeten wij eerst weten wat goed is. Want al moge niet alles wat goed is plicht zijn, toch moet alles wat plicht is goed zijn. Het spreekt van zelf,

dat wat kwaad is nooit plicht kan wezen. Als wij eens het onderscheid tusschen goed en kwaad verstaan hebben, zal het ons gemakkelijk vallen te beslissen, welk deel van het goede als plicht behoort te gelden.'

De schrijver is hier op den goeden weg; doch in plaats van dadelijk tot dit onderzoek over te gaan, komt hij op het denkbeeld of de stelling terug, dat niet alles wat goed is of schijnt als plicht kan geboden worden. 'Alleen datgene predike men als plicht wat ontwijfelbaar goed en daarenboven in zoo sterke mate wenschelijk is, dat het schier onmisbaar heeten kan.' - Dit alles brengt hem echter niet nader tot het punt van onderzoek, zoodat hij de vraag moet herhalen: 'Wat is goed? Welk onderscheid bestaat er tusschen goed en kwaad? Wat behoort de hoogste regel van al ons doen en laten te zijn?'

Volgen wij den schrijver in de beantwoording dier vragen welke hij zoo goed geformuleerd heeft. Hij begint met aan te merken, dat daarop drie onderling vaak vijandige scholen ieder haar eigen antwoord geven, en hoe merkwaardig het is, dat elk der drie scholen haar stelsel van zedeleer in eene der drie gronden wortelen doet, waaruit te regt of ten onregte de als geldig erkende plichten zijn voortgesproten. Er is eene eerste school van denkers, die zich aldus hooren laat: 'de ervaring toont dat gewoonte, opvoeding en voorbeeld aan zeer verschillende regels van gedrag hunne sanctie schenken kunnen. Maar wenschelijk ware het, dat het plichtgevoel uitsluitend met zoodanige regels verbonden werd, als door welker handhaving het geluk van ons geslacht wordt verhoogd. Immers het heil der wereld behoort het éénige richtsnoer van al ons doen en laten te zijn.' Ziedaar het oordeel van vele teregt beroemde filosofen. Maar wij hebben gezien dat er behalve die soort van plichten welke aan de ervaring van wat nuttig of schadelijk is, hun ontstaan te danken hebben, nog eene tweede groep, namelijk de sympathetische kan aangewezen worden, 'wier oorsprong sentimenteel is, daar zij in een gevoel van (toeneiging), afkeer of walging (? !) wortelen' dat men algemeen verspreid wil zien. Volgens deze tweede school van denkers, is het niet de ondervinding, maar zeker onmiddellijk gevoel dat beslist wat goed of kwaad is, men doopt dit gevoel met allerhande plegtige namen, van geweten, (practische) rede, zin voor regt en onregt, zedelijk gevoel, maar de zaak komt altijd daarop neder, dat er volgens deze theorie in ieder mensch een regter aanwezig is, die zonder appèl over goed en kwaad uitspraak doet, hetgeen Kant 'autonomie' of eigen wetgeving noemde.

Eindelijk hebben wij gezien dat nog een derde groep van voorschriften het gevolg is van zekeren dunk, betreffende wat aan hoogere magten mishagen (waarom ook niet behagen?) moet; en zoo is er dan een derde school van filosofen die den wil der Godheid, als bron en éénigen toetssteen van hetgeen zedelijk en onzedelijk is vermeldt. Er is dus een volmaakt parallellisme tusschen den drieledigen oorsprong der er-

kende plichten en de drievoudige beschrijving (bepaling) van den maatstaf van goed en kwaad.'

De schrijver vindt goed om, terwijl hij de zienswijze aangaande den toetssteen achtereenvolgens ter sprake brengt, de orde daarvan om te keeren en door deze omzetting de derde het eerst te beschouwen, misschien wel, zooals wij zien zullen, omdat hij de eerste de beste keurt.

1°. In de eerste plaats luistert hij dus naar de anti-revolutionaire partij. 'Zij gruwt van een moraal en een politiek, die onafhankelijk willen zijn, en wenscht beide aan de macht der theologie onderworpen te zien.' De blinde rede kan ons niet zeggen hoe de mensch aan zijne roeping door God gesteld beantwoorden moet; dit moet ons op eene bovennatuurlijke wijze tot onze kennis gebragt worden. Ons plichtbesef kan dwalen.

Wilt gij vernemen wat zedelijk en wat onzedelijk is, vraag dan wat God beveelt. De zedewet is heilig en verbindend, omdat zij de wil der Godheid is.

De schrijver acht dit standpunt gevaarlijk zoowel voor de zedelijkheid als voor den godsdienst. Voor de zedelijkheid. Wanneer de moraal alleen door het gezag eener godsdienstleer gedekt wordt, wat zal dan haar lot zijn indien er een kruistogt tegen dit gezag ondernomen wordt? Zij zal in de ongenade en minachting deelen welke aan dit gezag te beurt valt. In de XVIII^{de} eeuw ondermijnt Voltaire de autoriteit der Kerk. Maar tevens ondermijnt Helvetius de moraal en verklaart het egoïsme voor de éénige drijfveer van 's menschen handelingen. Wij nemen acte van deze laatste uitspraak van den schrijver. Voor den godsdienst. 'De vrome is er van overtuigd, dat, wat goed is door God gewild wordt. Hij spreekt van Gods zedelijke eigenschappen. Maar iedere grond daartoe ontzinkt hem, indien hij den wil van het Opperwezen voor bron en toetssteen van recht en onrecht houdt.' (?) Ook indien hij gelooft dien wil in eene geschrevene, onfeilbare openbaring te vinden?

Doch wij kunnen ons geheel met de volgende opmerkingen van den schrijver vereenigen. 'Is recht enkel daarom recht omdat God het beveelt, en onrecht daarom onrecht omdat God het verbiedt, zoo beduidt dit met andere woorden, dat wreedheid recht en barmhartigheid onrecht zouden zijn, indien God het goed vond wreedheid te bevelen en barmhartigheid te verbieden. Buiten twijfel worden Gods almacht en willekeur bij deze zienswijze sterk op den voorgrond geplaatst. Wenscht men aan Gods heiligheid en goedheid te gelooven, zoo erkenne men, dat God het goede wil omdat het door zijn eigen aard goed is, en God het kwade haat omdat het door zijn eigen aard kwaad is. Maar dan beteekenen de woorden 'goed' en 'kwaad'

nog iets anders dan door God bevolen en door God verboden, en wie het wezenlijk onderscheid tusschen beiden vatten wil, kan niet met een: daar staat geschreven tevreden zijn.' Zoo dacht er reeds Socrates over in de Platonische zamenspraak '*Eutiphron*'.

'Ook dit nog', voegt de schrijver er bij, 'Goed is wat den mensch tot zijne bestemming, het hem door God aangewezen doel nader brengt; kwaad is wat hem daarvan verwijdert.' Maar kan men hierin eenstemmigheid verwachten? De Boeddhist beziet de wereld met een ander oog dan de Christen, en hoe verschillen de Christenen daarin niet met elkander. Zal dus de wijze waarop ieder den wil van God opvat den zin bepalen waarin de woorden 'goed' en 'kwaad' verdienen te worden opgevat, dan is het onmogelijk eene scherpe en juiste bepaling daarvan te geven.

2°. De schrijver ziet dus naar een ander beginsel om, en beschouwt dat, volgens hetwelk de mensch het rigtsnoer zijner handelingen niet buiten zich heeft te zoeken, omdat hij het in zich zelven vindt. Hier heerscht, volgens hem, eene Babelsche spraakverwarring, want de een laat zijn zedelijk gevoel beslissen, wat goed en wat kwaad is, anderen dragen die taak op aan de rede, of aan het gezond verstand, of aan het geweten, terwijl weder anderen gewagen van wat de natuur gebiedt, of van de wet der billijkheid. Doch hij moet erkennen dat dit slechts een verschil in woorden is, want allen stemmen daarin overeen, dat, wat regt of onregt is, zich met onbedriegelijke zekerheid aan den mensch kennen doet.

Wij kunnen den schrijver niet in al zijne redeneringen en voorbeelden volgen, waarin hij de ongenoegzaamheid, de eenzijdigheid en de ongegrondheid van deze theorie poogt aan te toonen. Zijn voornaamste argument is alweder het verschil in de toepassing van dit beginsel, waardoor de een als goed aanziet wat de andere met afschuw als kwaad beschouwt. Ofschoon wij hier ons niet in alles met hem kunnen vereenigen, komen er gegronde en scherpzinnige opmerkingen voor. Maar is het wel eerst de begeerte, 'die den mensch tot de deugd lokt'? Is het slechts uit egoïsme dat hij voor zich zelven, uit sympathie dat hij voor anderen geluk wenscht? Heeft de zedelijkheid geen dieperen en edeler oorsprong dan de trek tot geluk en eene dikwijls onverklaarbare sympathie voor het geluk van onze natuurgenooten? Hoe kan men daardoor later, zooals velen, de deugd om de deugd zelve beminnen en dus op eene belanglooze wijze het goede in onze handelingen verwezenlijken, en tot de zucht naar zedelijke volmaking opklimmen, indien het gevoel van het onderscheid tusschen goed en kwaad niet in de natuur van 's menschen geest wortelde?

Men zegge niet, dat door de opvoeding en gewoonte, de wil tot plichtsbetrachting soms met een verkeerden regel kan verbonden worden, dat de stem van het geweten in verschillende oorden der wereld ver-

schillende wetten voorschrijft. Dit bewijst niet dat het geweten zelf geen grondslag van 's menschen zedelijkheid uitmaakt, maar alleen dat het wel eens verkeerde uitspraken kan doen, en door het verstand moet voorgelicht worden.

'Zal het geweten rechter zijn over goed en kwaad, hoe zullen wij dan onderscheid maken tusschen de voorschriften van een blind en die van een verlicht geweten?' vraagt de schrijver, alsof dit onderscheid zich niet dadelijk met eene onwederstaanbare zekerheid en duidelijkheid aan ons gevoel en verstand opdringt. Hij daarentegen staat wederom voor hetzelfde, voor hem nog niet opgeloste probleem: wat is het verschil tusschen goed en kwaad?

3°. Eindelijk zal toch dit raadsel worden opgelost. 'Zie hier het antwoord dat door een derde school van denkers op die vraag gegeven wordt: 'Eene klasse van daden is dan zedelijk goed, wanneer hare strekking is het geluk, dat in deze wereld bestaat, te verhoogen of wel haar leed te verminderen. Eene klasse van daden is dan slecht, wanneer het hare strekking is het leed dat in deze wereld bestaat te vermeerderen of wel haar geluk te verminderen. Van iedere soort van nuttige daden kan men zeggen, dat men verplicht is ze te doen, of ten minste dat men niet verplicht is ze te laten. Van iedere soort van schadelijke daden kan men zeggen, dat men verplicht is er zich van te onthouden.' Reeds terstond merken wij op, vervolgt de schrijver, dat hier de woorden goed en kwaad een verstaanbaren zin erlangen. Hij heeft hierin gelijk, in zoo ver zij voor hem in de woorden 'nuttig' en 'schadelijk' veranderd worden. Maar zijn goed en kwaad niet nog iets anders dan hetgeen nuttig en schadelijk genoemd wordt? Wij vatten door de boven aangehaalde redenering nog niet waarop het onderscheid berust, dat men tusschen goed en aangenaam, tusschen kwaad en onaangenaam pleegt te maken, en te regt, want goed is dikwijls onaangenaam, terwijl kwaad velen meestal aangenaam toeschijnt en soms wel is. Voor ons hebben de woorden 'nuttig' en 'schadelijk,' 'aangenaam' en 'onaangenaam' meer overeenkomst met elkander, dan met 'goed' en 'kwaad,' omdat zij niets zedelijks uitdrukken en hieraan eigenlijk vreemd zijn om de zoo even aangeduide reden. Maar wat dringt den schrijver om te ontkennen dat hetgeen aangenaam is reeds daarom goed, wat onaangenaam is daarom kwaad mag heeten? Enkel de 'nuttigheids-theorie.'

Wij geven hem wel toe, dat hetgeen aangenaam is soms zeer schadelijk in de gevolgen wezen kan, en het onaangename heilzame gevolgen kan hebben. Maar dit brengt ons al weder geen stap verder in de bepaling van hetgeen wezenlijk goed en kwaad is. 'Het geluk der wereld is de maatstaf van goed en kwaad.' Hier zijn wij er; volgens den schrijver, is daardoor het moeijelijk vraagstuk voldoende opgelost! 'Natuurlijk is het onmogelijk dit te bewijzen. Een beginsel waarmede

al het overige bewezen moet worden, is zelf niet voor bewijs vatbaar.' Het is van eene gelijke kracht als een wiskundig axioma. Hij stelt twee beweegoorzaken of drijfveeren in den mensch, namelijk: egoïsme en sympathie. 'Egoïsme dringt hem zijn eigen heil te zoeken. Sympathie het heil van anderen te bevorderen. Beide doeleinden worden dan het best bereikt, indien het geluk van allen het richtsnoer is, waarnaar allen hunne daden regelen.'

De schrijver heeft veel met het gevoel van sympathie op, dit doet zijn hart eer aan. Hij doet zijn best om aan te toonen dat de zedelijkheid niet enkel zelfzuchtige berekening is. Maar dit gevoel van sympathie moet door het verstand bestuurd en aan een hooger plichtbesef ondergeschikt worden, willen wij niet daardoor op een, alle behalve zedelijk, dwaalspoor geraken. Hij heeft verder het hoogste gelijk wanneer hij vervolgt, dat: 'Een tweede reden die ons verbiedt enkel ons eigen geluk als maatstaf van goed en kwaad te beschouwen is omdat niemand op zich zelven staat. De mensch die lid van eene maatschappij is, kan zijn belang onmogelijk van dat van anderen afzonderen'. Al hetgeen hij hiertoe tot bewijs bijbrengt kunnen wij volkomen beamen, zonder het nog over het beginsel der zedelijkheid met hem eens te zijn. Wij zijn ook overtuigd dat geluk nooit het ideaal der zedelijkheid kan zijn en dat dit soms in zelfverzaking en opoffering van ons eigen geluk kan bestaan om aan onzen plicht getrouw te blijven, en dat die zelfverzaking hooge zedelijke waarde heeft al strekt die niet om 'anderen een grooter genot deelachtig te doen worden dan waarvan men zich zelven berooft.'

Maar tegen het gevoelen van den schrijver 'te beweren, dat het nuttige en het goede zaken zijn van geheel verschillenden aard, staat met deze stelling gelijk, dat plichtsbetrachting enkel doelloos ceremonieel is. De mensch is niet voor de deugd, maar de deugd is voor den mensch gemaakt' teekenen wij 'protest' aan. Wij zijn juist van eene tegenovergestelde overtuiging, dat het nuttige geenszins met het goede moet verward en gelijk gesteld worden, dat de plichtsbetrachting belangloos en onvoorwaardelijk zijn moet, dat het ware geluk wel het gevolg maar niet het doel der deugd is, en deze geenszins een enkel doelloos ceremonieel, een bloot middel is, maar doel voor zich zelf; zoodat de mensch wel voor de deugd, als zijnde hare beoefening zijne bestemming tot zedelijke volmaking, geschapen is. Dit is wel een ideaal van zedelijkheid dat zelden of nooit bereikt wordt, maar waarnaar wij echter moeten streven. Dat er dus 'lieden zijn die tusschen politiek en zedeleer juist deze grenslijn trekken, dat de eerste enkel naar wat nuttig, de tweede naar wat recht is te vragen heeft,' is zeer natuurlijk, vooral in onzen tijd waarin de politiek door haar egoïsme alle beginselen van regt verkracht. Dit is geen verwarring van denkbeelden, al bestaat het éénige onderscheid tusschen beide, dat de eerste de handelingen der gouvernementen, de tweede die van de individuën

bestiert en tevens beider doelwit het geluk. Volgens de empirische nuttigheidsleer van Bentham moge dit waar zijn, maar het wordt door de werkelijkheid volkomen gelogenstraft. Wat uit een politiek oogpunt goed of nuttig is, kan wel degelijk uit een zedelijk oogpunt slecht zijn. Het arithmetisch voorbeeld is hier geenszins van toepassing.

'Het is echter mogelijk, dat wie het nuttigheidsbeginsel tot zijn gids kiest, zich aan onzedelijke daden schuldig maakt.' Dit is voorzeker de schuld van dit beginsel niet, maar dit bewijst echter dat het geen zedelijk beginsel is, zooals ook de staatshuishoudkunde, die het algemeen welzijn tot hoofddoel heeft, geene zedelijke wetenschap kan genoemd worden. Niet alleen heeft in de politiek Machiavelli het nuttigheidsbeginsel verkeerd toegepast, maar men heeft aangetoond dat zijne stelregels verderfelijk en dat kwade trouw een slechte staatkunde, en te gelijk onzedelijk is.

Zij die na de lezing der Platonische schriften en die van Cicero, stellen dat wat nuttig is wel eens het tegendeel kan zijn van wat regtschapen is of kan worden, hebben geen verwarde maar meer opgeklaarde denkbeelden van zedelijkheid en van regt dan zij die ze gelijk stellen. De anecdote van Aristides en Themistocles blijft hiervan het bewijs opleveren. Aristides heeft als een braaf en eerlijk man gesproken toen hij zeide: 'Het plan van Themistocles is zeer voordeelig, maar tevens hoogst onbillijk.' Volgens Bentham zou hij hebben moeten zeggen: 'Dit plan zou voor het oogenblik helpen, maar op den duur kwaad stichten; wat het ons geven zou is niets in vergelijking met wat het ons rooven zou.' Aristides beschouwde het voorstel van Themistocles op zich zelf, het kwam hem hoogst onregtvaardig voor, hierom keurde hij het af, en niet om de nadeelige gevolgen, die het later zoude kunnen hebben.

'Ieder weet dat de voorschriften der zedelijkheid soms uitzonderingen toelaten. In den regel is het recht waarheid te spreken en iedereen te geven wat hem toekomt, maar toch kan dit in enkele gevallen onrecht zijn.' Onregt niet, maar wel is het hoogst onvoorzigtig aan een krankzinnige zijne wapenen terug te geven of aan een wraakzuchtige op zijne vraag, den waren weg aan te wijzen die zijn vijand ingeslagen is; om onheil en misdaad te verhoeden gaat men in enkele gevallen van die voorschriften af zonder onzedelijk te zijn.

'Maar, zal men zeggen, indien het algemeen belang de regel van al ons doen en laten zal zijn, dan is het ieder geoorloofd te moorden en te stelen, indien hij berekenen kan, dat de hoeveelheid geluk, die in deze wereld bestaat daardoor vermeerderd worden zal.' Eene dwaze tegenwerping, die de schrijver gemakkelijk kan wederleggen. 'Neen, duizendmaal neen,' roept hij met verontwaardiging uit, omdat zijn zedelijk gevoel daartegen aandruist dat 'het doel de middelen zou heiligen.'

'Wil men nu beweren dat bij eene lage beschouwing van den mensch

het utiliteitsbeginsel een lage moraal moet te voorschijn roepen, zoo zal ik er mij wel voor wachten dit te loochenen.' De schrijver erkent hierdoor zelf dat dit beginsel zeer vatbaar is voor eene verkeerde toepassing; eene 'lage moraal' is in het geheel geene moraal, zij is dikwijls niets anders dan het grove egoïsme van den gierigaard en den wellusteling. 'Eindelijk zij dit nog gezegd: al behoort het algemeen belang de regel van al onze daden te zijn, het daarom nog niet het motief van al onze daden behoeft te wezen.'

Hoe moeten wij dit verstaan? Zoo er nog een ander motief voor onze daden kan bestaan, dan is het algemeen belang, of het utiliteitsbeginsel, geen algemeene en zedelijke regel, maar wel een rigtsnoer voor de ondeeligen, om hunne bijzondere belangen te behartigen zonder die van anderen te benadeelen. Voor de regeringen moge dit beginsel het hoogste motief zijn, waarnaar hunne beschikkingen moeten geregeld worden, een zedelijk beginsel is het niet dat tot een algemeen rigtsnoer der individuele handelingen kan strekken. 'Gelijk de wil Gods het beginsel der anti-revolutionaire partij en de bestaande orde der dingen dat der behoudsmannen is, zoo behoort het geluk der wereld de leuze van hen te zijn die ons geslacht op het pad zijner ontwikkeling verder wenschen te brengen.' Dit ware hartelijk te wenschen, al zien wij niet in dat dit ons iets nader tot de kennis van het onderscheid tusschen goed en kwaad brengt.

De schrijver is thans aan het slot van zijn onderzoek genaderd.

Wij kunnen niet zeggen dat de slotsom daarvan zeer bevredigend is. Hij heeft wel het nuttigheidsbeginsel op den voorgrond geplaatst, maar voor ons het hoofdvraagstuk der zedekunde niet in een helderder daglicht gesteld. Bij hem zelven is alle twijfel nog niet verdwenen. Hij blijft nog even als de Kalif Almamanus in zijn droom aan Aristoteles vragen: wat is goed? Wat de verstandigen prijzen, antwoordde de wijsgeer.

Maar wat is het dat de verstandigen prijzen? Datgene wat God gebiedt. Maar wat is het dat God voorschrijft? Datgene wat allen goedkeuren. En toen de Kalif nogmaals vroeg: Wat is het dat allen goedkeuren? was Aristoteles verdwenen.

Wij gelooven dat vele lezers met ons, na de overweging van dit geschrift, zich evenmin als de Kalif Almamanus bevredigd zullen gevoelen.

Wij duiden dit den schrijver niet ten kwade, wij moeten hem zelfs den lof geven van met bekwaamheid alles te hebben bijgebragt wat voor het nuttigheidsstelsel kan worden aangevoerd, het was ook een consequent gevolg der empirische wijsbegeerte die hem onder hare ijverigste aanhangers in ons vaderland telt. Al zijne bronnen zijn meestal daarom ook aan de schrijvers ontleend, die de empirische methode toegedaan zijn, zooals: Bentham, Stuart Mill, Bain, Destutt de Tracy, ja zelfs een Helvetius, die slechts flaauw wederlegd wordt. Te vergeefs

zoekt men hier naar namen van meer strenge zedekundige schrijvers der oudheid en der nieuwere tijden. Van Plato is slechts gewag gemaakt als men iets vond, dat eenigzins voor het geliefkoosde stelsel kon te pas gebragt worden, maar geenszins zijne geestige wederlegging der sofisten, wier leer in sommige opzigten met die van de meeste empirici, wat het zedelijke betreft, overeenkwam.

Aristoteles' 'Ethica' en Cicero's boek 'over de plichten' zijn even zoo vergeten als de moralische schriften van Seneca, Epictetus en Marcus Aurelius. Verder vindt men, behalve van Montaigne en Pascal niets van Charron, Fénélon, La Bruyère, Vauvenargues en zelfs van Rousseau vermeld, omdat zij een ander stelsel in de zedekunde dan de schrijver aankleefden. Maar het verwondert ons dat er geen gewag gemaakt is van de moralische schriften van Kant, vooral van zijne 'Kritik der praktischen Vernuft,' en zijne 'Metaphysik der Sitten,' omdat die groote denker als de grondlegger der wetenschappelijke zedekunde in de latere tijden kan aangezien worden. Hij schijnt door de empirische school te worden geïgnoreerd, omdat hij moeijelijk door haar zou te wederleggen zijn, en zijne stellingen lijnregt tegen de hare aandruisen. Echter heeft de schrijver, gedreven door zijn zedelijk gevoel, zich verplicht gerekend om den thans zoo gevierden schrijver Buckle, in zijne 'Geschiedenis der Beschaving' tegen te spreken, waarin hij stelde dat alleen in het intellectuele en geenszins in de zedelijke kennis het menschdom was vooruit gegaan. De uitvoerige aanteekening daaromtrent is lezenswaardig, en wij zeggen daarvoor den schrijver dank.

Wij moeten echter tevens erkennen, dat ook wij zijn geschrift, hoezeer niet zonder talent zamengesteld, voor 'éénzijdig' houden, waarom hij, naar ons oordeel, niet tot eene voldoende oplossing van het vraagstuk van het onderscheid tusschen goed en kwaad gekomen is. Het is in het zedelijke vooral, dat wij de empirische school op een verkeerden en gevaarlijken weg vinden. Haar nuttigheidsbeginsel heeft veel overhelling om tot het egoïsmus en de leer van het wel begrepen eigenbelang te vervallen dat gedurende de XVIII^{de} eeuw vooral in Frankrijk heerschende was. Als men Helvetius prijst 'dat hij de basis van het onderscheid tusschen goed en kwaad in de maatschappelijke verhoudingen heeft gezocht,' loopt men gevaar van zijn 'Le vrai sens du système de la Nature' tot zijne boeken 'de l'Esprit' en 'de l'Homme', 'l'Homme machine' van de Lamettrie en eindelijk tot het 'Système de la Nature' van Holbach over te gaan, als zijnde de uiterste consequentiën van de eenzijdige empirische methode door Baco gesticht, door Locke en Condillac ontwikkeld en in onzen tijd voornamelijk door Auguste Comte en Stuart Mill op alle takken der stellige en wijsgeerige wetenschappen dus ook op de zedekunde toegepast.

Niettegenstaande het 'eenzijdige' dat wij in dit geschrift deden opmerken, hebben wij het met belangstelling gelezen en beoordeeld. Er wordt thans zoo weinig aan de zedekunde en aan het onderscheid tus-

schen goed en kwaad gedacht. De beoefening der intellectuële en morele wetenschappen wordt door die der stellige en natuurkundige verdrongen. Zelfs in de geschiedkundige ziet men veelal het zedelijk bestanddeel voorbij en poogt men alles uit natuurlijke oorzaken en wetten te verklaren. Het is eene behoefte des tijds geworden om 's menschen zedelijke natuur op nieuw grondig en zonder vooroordeelen te onderzoeken, ten einde te zorgen dat hetgeen den adel onzer natuur uitmaakt niet op den achtergrond gedrongen wordt. Wij moeten het ‘eenzijdig’ standpunt van het nuttige, getemperd door eene zinnelijke sympathie, dat van den beroemden staathuishoudkundige Adam Smith, het uitsluitend subjectief bepalen van wat goed en kwaad is, eindelijk dat van de willekeurige vaststelling daarvan door God, verlaten, om tot de kern der zedelijke natuur van den mensch door te dringen. Niet dat eene wijsgeerige en tevens populair toepasselijke zedekunde de drie bovengenoemde standpunten zou moeten ontkennen; integendeel, zij neemt die allen in zich op; maar de zucht voor het algemeene welzijn wordt door haar onder het bestuur der wetten van regtvaardigheid, de sympathie onder de regelen van eene verlichte menschenliefde gebragt, en het godsdienstig bestanddeel door eene redelijke opvatting en een innig, maar opgeklaard geloof geschikt gemaakt om krachtig op den zedelijken vooruitgang van het individu, de maatschappij en het menschelijk geslacht zijn invloed uit te oefenen. De zedelijkheid is de band die het stoffelijk welzijn met de zelfvolmaking en het godsdienstig gevoel verbindt, om het menschdom en het individu tot het ware geluk en welzijn den weg te wijzen. Zij brengt overeenstemming tusschen verstand en geloof, tusschen verlichting en plichtsbetrachting. Zij bevordert het algemeen zoowel als het bijzonder welzijn en klaart het zinnelijk gevoel der sympathie op, door het tot eene verstandige en tevens gevoelige menschenliefde te verheffen: alles wat zoo dringend noodzakelijk is in onzen tijd waarin deze bestanddeelen in gisting zijn, om tot een hoogere en harmonische zamenstemming te geraken: waardoor het nog duidelijker zal uitkomen dat goed en kwaad radikaal van elkander te onderscheiden zijn, dat zij de zedelijke waarde en onwaarde van den mensch bepalen, en dat de juiste kennis en toepassing daarvan de volken tot een stoffelijk, intellectueel en zedelijk welzijn kunnen doen naderen, door de verlichte opvatting des christendoms, bezield door den geest van zijn verheven stichter, meer en meer veld te doen winnen. Moge het degelijke geschrift van Prof. van der Wijck het zijne daartoe bijdragen, door anderen aan te sporen om de bij ons zoo lang verzuimde zedekundige vraagstukken aan een nog dieper en grondiger onderzoek te onderwerpen.

J.A. BAKKER.

Eene allernuttigste handleiding.

De wet op het Lager Onderwijs. Na haar tienjarig bestaan uit Koninklijke Besluiten, Ministerieele Bescheiden, Regterlijke Uitspraken, Inspecteurs Notulen, Tijdschriften, Weekbladen enz. toegelicht door S. Blaupot ten Cate, Inspecteur van het Lager Onderwijs in de Provincie Groningen. - Groningen, J.B. Wolters, 1868. 259 pagg. in gr. 8vo.

Ik twijfel of er eene wet zij, welker totstandbrenging meer voeten in de aarde had, dan die op het Lager Onderwijs, van 1857. Wie haar noemt, brengt zich te gelijk voor den geest eene reeks van proefnemingen die haar voorafgingen, eenen strijd van meeningen die tallooze pennen in beweging bracht en het der bevoegde macht onmogelijk scheen te maken, een ontwerp aan te bieden, dat - ik zeg niet aller, maar dan toch - der meesten verlangen zou bevredigen. Toch gelukte dit. Het Staatsblad n°. 103 van 1857 schonk aan Nederland eene wet op het Lager Onderwijs, waarvan het ontwerp in de Tweede Kamer der Staten-Generaal met 47 tegen 13, en in de Eerste met 34 tegen 1 stem was aangenomen.

Groote scherpzinnigheid was er juist niet noodig om te voorzien, dat, al was nu door eene *nieuwe* wet de strijd over de *beste* gesloten, daarmede ook die over den inhoud en de bedoeling der wet tevens zou ophouden. Menig artikel sprak niet zóó duidelijk, of het liet plaats voor verschillende opvattingen over. Belang en partijzucht gaven, zelfs bij bepalingen, die anders duidelijk genoeg schenen, afwijkende lezingen aan de hand, en de Wet had dit met alle wetten gemeen, dat zij bij hare uitvoering in alle mogelijke gevallen geene beslissende uitspraak deed. Onvermijdelijk moest, bijna van het oogenblik harer uitvaardiging af aan, menig artikel door een nader Besluit des Konings, door eene aanschrijving des Ministers, of ook door de uitspraak eener Rechtbank worden verklaard of bevestigd.

Allergelukkigst was uit dien hoofde het denkbeeld van den heer Blaupot ten Cate, om, na een tienjarig bestaan van de Wet op het Lager Onderwijs, ons haar op nieuw voor te leggen, met de opgave van al wat sedert 1857 is beschikt, besloten of geschreven, om haren inhoud te verduidelijken of nader te bepalen. En de wijze, waarop de Schrijver zijne taak heeft volvoerd, maakt het boek tot eene Handleiding, nuttig, ja men mag zeggen onmisbaar voor ieder, die bij de Wet ook maar eenigszins belang heeft.

Met de grootste zorg en nauwkeurigheid is bij elk artikel, even beknopt als duidelijk, aangeteekend, wat daarover, zoowel door de Regeering en rechtbanken, als door schoolbesturen en bevoegde schrijvers, is besloten of opgemerkt, telkens met verwijzing naar de bronnen, waar de des verlangende eene volledige aanwijzing vinden kan.

Wat voorts in mijne schatting aan deze Handleiding eene hooge waarde bijzet, is des Schrijvers onpartijdigheid. Men weet, dat de heer Blau-

pot ten Cate, thans de belangrijke betrekking bekleedende van Inspecteur van het Lager Onderwijs in een onzer noordelijke gewesten, ten tijde van de behandeling der Wet lid was van de Tweede Kamer, en in die betrekking ijverig heeft medegewerkt, om het ontwerp zooveel mogelijk te verbeteren. Niet alle pogingen intusschen, door hem daartoe aangewend, zag hij met eenen gewenschten uitslag bekroond. Nu zou men allicht wanen, dat de Schrijver in dezen zijnen arbeid bij wijze van wetsuitlegging ingang zocht te verkrijgen voor denkbeelden, door hem indertijd in den vorm van amendement ontwikkeld: niets van dit alles. Met eene bescheidenheid, die misschien in een' zoo bij uitstek bevoegde wel wat verre is gedreven, geeft de Schrijver alleen de meening of verklaring van anderen. Eigene opvatting der Wet deelt hij nergens mede. Ten hoogste laat hij op de voordracht van die van anderen wel eens volgen: ‘dat komt ons voldoende voor’ of ‘hiermede kunnen wij ons wel vereenigen.’ Deze hoedanigheid van het Handboek maakt het tot eenen alleszins vertrouwbaren gids voor belanghebbenden, ook van de meest uiteenloopende richting.

Wat mij bij het lezen van dit werk bijzonder heeft getroffen, en wat in de tegenwoordige dagen vooral verdient opgemerkt te worden, is de schraalheid van hetgeen, vergeleken met wat bij andere artikelen voorkomt, ter toelichting van art. 23 is aangevoerd. Dit art. bepaalt in de eerste alinea: ‘Het schoolonderwijs wordt, onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en hunne opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden.’ En in de tweede: ‘De onderwijzer onthoudt zich van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden.’

Men ziet, in dit artikel ligt ééne der hoofdvragen, één der struikelblokken, niet alleen in 1857, maar ook nog tegenwoordig, van de meeste tegenstanders der Wet. Zou men nu, vooraf oordeelende, niet meenen, dat de geschiedenis van dit artikel, gedurende de tien eerste jaren van zijn bestaan, eene reeks van vonnissen of besluiten zal hebben uitgelokt, ten gevolge van aanklachten wegens gemoedsbezwaren gerezen en ingediend? Behalve eenige ophelderingen, aan de Memoriën der Regeering, aan het Bijblad der Staatscourant of enkele bevoegde schrijvers over het onderwerp ontleend, had de heer Blaupot ten Cate op niets te wijzen dan op een Koninklijk Besluit van 1865, over het sluiten der school op kerkelijke feestdagen; een dergelijk van 1861, over de vraag of ‘geestelijke broeders, in het gewaad hunner orde, in eene openbare lagere school onderwijs gevende, geacht kunnen worden zich te onthouden van iets te leeren, te doen of toe te laten, strijdig met den eerbied, in dit art. bedoeld’; en twee dergelijke van 1858 en 1863, over de bevoegdheid van den onderwijzer, om buiten de schooluren onderwijs in den godsdienst te geven.

Ik vraag, waar zóó de geschiedenis der Wet spreekt, wat is er dan van de ergernissen, die zij gezegd wordt, zoovelen in den Lande te geven? wat heeft men te denken van het geschreeuw, dat steeds, en bepaaldelijk in den laatsten tijd, ook in onze beide Kamers der Staten-Generaal, wordt aangeheven over partijdige, oneerlijke toepassing der Wet door onderwijzers en schoolbesturen, zoodat een aanzienlijk deel der bevolking (zegt men) bezwaar moet vinden, van het Openbare Lager onderwijs gebruik te maken? Kan de Minister van Binnenlandsche Zaken wel anders handelen, dan hij bij elke gelegenheid doet; t.w. aan de bezwaarden toevoegen: staaft uwe aanklacht door bewijzen, en ik zal ze onderzoeken; stelt eene wijziging van wet voor, die aan uwe grieven te gemoet komt, en ik zal die in ernstige overweging nemen?

Het geheele boek van onzen Schrijver zet het zegel op het getuigenis, dat hij in het Voorberigt aflegt: 'We beschouwen ook nu nog de Wet wel niet als een volmaakt werk, want geen menschelijk werk is dit; maar we beschouwen de Wet... als zeer goed, *welligt in hare beginselen als de beste*, *die in deze eeuw voor Nederland te verkrijgen is.*'

Dat de Schrijver aan eene uitstekende behandeling van den inhoud eenen keurigen vorm paart, laat zich gereedelijk verwachten. Stijl en taal zijn bij hem zuiver en voor het onderwerp gepast. Zoo ik, zonder den schijn van vitzucht op mij te laden, eene bedenking moest maken, het zou zijn, dat wel eens een taalvorm voorkomt, die niet echt nederlandsch mag heeten. Van dien aard is het gebruik van *aangeven*, als bl. 3: 'eene nauwkeurige afscheiding... was onmoge*aan* te *geven*'; bl. 10: 'de ruimte voor de plaats van ieder kind... is niet door de Wet *aangegeven*;' en blz. 33: 'dat de juiste grens... niet wel kon worden *aangegeven.*' Ik meen, dat wij daarvoor het meer passende *aanwijzen* of *bepalen* moeten bezigen. Meer nog wijken van ons taaleigen af bijwoorden als *hoogstens, krachtens, minstens*, die o.a. bl. 8, 9 en 47 worden aangetroffen. Het is zoo, de Wet op het Lager Onderwijs gaat ons in het gebruik van zulke woorden voor, zie art. 13, 22, 29, 68 en 69; ja men treft ze wel eens aan bij enkele onzer op het stuk van taal uitnemendste schrijvers, b.v. Mr. Groen van Prinsterer; doch het is niet minder waar, dat geen onzer wetboeken, met de Grondwet voorop, tot hiertoe, voor een model van taal of stijl is verklaard, en dat de voorgang ook der achtbaarsten en geleerdsten niet als nederlandsch kan wettigen, wat in zijnen aard onnederlandsch is.

Door een uitvoerig Alphabetisch Register der behandelde zaken heeft de nauwkeurige Schrijver de bruikbaarheid zijner hoogstbelangrijke Handleiding niet weinig verhoogd. Ook de uitvoering doet de pers van den drukker alle eer aan.

Rotterdam.

A.D.J.

Twee nutte boekjes voor de volksschool.

Handleiding en rekenboek bij de voorstelling der Nederlandsche maten en gewigten, geteekend door A.F. Aarts, door J.F. Jansen, hoofdonderwijzer aan de 3de burgerschool te Harlingen. Leeuwarden, Hugo Suringar, 1869.

De groote plaat van de Nederlandsche maten en gewigten voor schoolgebruik en kantoren, die met uitnemende zorg geteekend en uitgevoerd is en waarvoor den heeren Aarts en Suringar beiden dank toekomt, verdient algemeen bekend te zijn en meer dan dat algemeen ingevoerd te worden. De prijs van *f* 16,50 daaraan besteed, zal bepaald rente voor de school en het leven geven. Na de wet op de systematische benamingen, die met 1 Januarij 1870 in werking treedt, zal de school zich in het bijzonder geroepen achten, zij moge over het stelsel van benamingen oordeelen zoo als zij wil en de invoering der namen al of niet succès voorspellen, om de leerlingen de benamingen goed te leeren kennen en het stelsel in zijn geheele wezen zuiver te doen opvatten. De bovengenoemde handleiding, die te gelijk rekenboek is, kan daarbij met goed gevolg gebezigd worden. Zij kan ook gerust door meer bejaarden, op kantoren als anderzins gebruikt worden, en wanneer zij geregeld gevolgd wordt, zal men het verband van het stelsel, den gang der benamingen en het gebruik in het leven goed leeren vatten. Er is eene groote verscheidenheid in de vraagstukken. Jammer dat de vroegere en latere geschiedenis van ons metriek stelsel er ook niet in gegeven, en dat in de algemeene herhaling aan het einde niet eene grooter reeks van gemengde voorstellen gevonden wordt. De verkorte aanwijzing der met rieke benamingen volgens den schoolopziener A.J.H. v.d. Toorn wordt er ook in aangetroffen. Worden bij een mogelijken herdruk onze wenschen ter verbetering zoo mogelijk opgevolgd, het boekje, dat nu reeds de ruimste aanprijzing verdient, zal er gewis nog bij winnen.

Oefeningen in het practisch en theoretisch rekenen voor jeugdige onderwijzers, door J.D.R. Moll. Deventer, A.J. van den Sigtenhorst, 1869.

De opgaven, die in dit werkje voorkomen, hebben gedeeltelijk haren oorsprong in gehouden vergelijkende en provinciale examens of zijn gedeeltelijk nieuw. Zij mogen echter allen gerust eens nagegaan en door hen voor wie zij bestemd zijn, naar onzen bescheiden raad, zoo mogelijk echter altijd *oordeelkundig*, opgelost worden. Deze verzameling van den heer Moll is schoon en goed. De vragen over de theorie verdienen ook wel eens overweging, te meer daar verscheidene nieuw en frisch zijn. Het boekje ga dus niet onopgemerkt voorbij, maar menig jeugdig onderwijzer trekke er dat nut van, hetwelk hij bij goed gebruik er gewis van trekken kan.

M.
G.B.L.

Staatkunde en geschiedenis.

Geschiedenis van den dag.

Evenaart de belangstelling in het overzicht der geschiedenis van den dag de zorg, door de redactie van een tijdschrift daaraan zoo gaarne besteed? De meerderheid van het publiek is vrij onverschillig voor 't geen er omgaat in de staatkundige wereld; politieke gesprekken hoort men alleen van ingewijden, van geleerden; het volk, de burgerman waagt zich daaraan niet, om niet eens van de dames te gewagen, wien een woord over politiek allicht wordt aangewreven als een smet, genoeg om haar voor altijd te brandmerken als vervelende savantes.

Laat ik opmerken, dat die antipathie tegen staatkunde een schaduwzijde is van den Hollander, een ongelukkige eigenschap, die verhindert, dat het constitutioneele leven diepe wortelen schiet en dit is en blijft een marionettenspel, dat door enkele raddraaiers wordt in beweging gebracht. Vergelijk den Hollander eens met den Duitscher, de eerste komt te kort, wat de laatste te veel heeft; ieder Duitscher bijna wijsgeert en politiekt; de koffiehuisknecht raakt in vuur, wanneer ge over von Bismarck begint. En onbekookt mogen zijn denkbeelden zijn, hij stelt ten minste belang in zijn vaderland; noem den Hollandschen Jan den naam van Thorbecke of wien ge wilt, en hij zal u droomerig, slaperig aanzien en zeggen: ‘hé, wat bliefvie?’ Wie mistast of doorslaat kan al pratend en hoorend leeren, maar met den onverschillige is niets te beginnen; apathie is de dood van alle dingen.

Toch is de weinige belangstelling van het publiek in de staatkunde niet altijd zonder grond. Wat is de staatkunde dikwijls anders dan het weinig amusante verhaal van staatsstreken van diplomaten, vervelende twisten, krakeelen, waarvan groote ophef wordt gemaakt, maar die op niets uitloopen. Hier is het de quaestie over een vesting, die misschien in een toekomstigen oorlog te veel voordeel zou geven aan de tegenpartij; op eens wordt zij een dreigende wolk, het gerucht wil, dat de oorlogstrompet reeds gestemd wordt, - geen nood, de

heele geschiedenis diende slechts om wat bezigheid, misschien wat afleiding te verschaffen, en een eerzuchtig minister de letters te doen tellen van het hem waarschijnlijk ironisch toegevoegde: vous avez sauvé la paix de l'Europe. Daar hebt ge een spoorweg-lijn: ook al weêr een middel in onze dagen om de diplomaten wakker te houden; wat onrust bracht niet de Fransch-Belgische quaestie; maak u niet ongerust, er is veel rook, die zich oplost in de lucht, en de lezer zal weinig lust hebben om de conferenties, over die zaak te Parijs gevoerd, en de dapperheid van den Belgischen minister Frère Orban nog eens in bijzonderheden na te gaan. Zoo is er veel van 't geen in de laatste maanden gebeurd is, dat onze belangstelling volstrekt niet meer kan opwekken, en die ook niet verdient, omdat het zonder invloed gebleven is op het leven en bestaan der volkeren.

Wij hebben nu eenmaal andere denkbeelden over het leven, en zoo min aan de kinderen onzer eeuw eene geschiedenis meer kan voldoen, die zich bepaalt tot de lotgevallen der vorsten-huizen, de oorlogen door de groote veldheeren gevoerd, de intrigues door de staatslieden gesmeed, evenmin verlangen wij, dat de geschiedenis van den dag zich tot de zoogenaamd hoogere en hoogste kringen van het maatschappelijk leven zal bepalen. Op de hof-schandalen van Lodewijk XIV, op zijn gewetenlooze politiek werpen wij een vluchtigen blik, maar wij staan stil bij de schildering van den treurigen toestand des volks, de armoede en ellende, waaraan het onder dat uiterlijk schitterende en machtige bestuur ter prooi was. Het leven in al zijne verschijnselen boezemt ons belangstelling in, het leven vooral van de groote meerderheid der menschen, van het volk. En nu oefent de zoogenaamde politiek daar zeer zeker een gewichtigen invloed op uit; de staatkundige sfeer is de dampkring der meerdere of mindere vrijheid, waarin een volk adem haalt; monarchaal of constitutioneel regeeringsstelsel beslist over de al of niet mondigheid van een volk; de legerorganisatie geeft antwoord op de vraag, waartoe de beste kracht van het volk, - arbeidskracht en kapitaal, - gebruikt of liever misbruikt wordt.

Maar de politiek, zoo opgevat, is slechts één der invloeden, die het leven des volks bepaalt; van even groot gewicht voor de kennis van het leven des volks is de kerkelijke politiek, zijn de godsdienstige quaestiën, is de vraag, of het volk op den weg der vrijheid is of gereed zich in de knellendste slavenketen te laten vastklinken, zich te onderwerpen aan de boosaardige macht, die het denken belet; politieke slavernij is nog te dragen; door den wederstand, dien het volk ondervindt in zijn streven naar vrijheid, worden dikwijls zijn beste krachten ontwikkeld en komen vermogens te voorschijn, die anders nooit zouden zijn ontkiemd; geestelijke slavernij, wanneer zij langen tijd aanhoudt, is daarentegen doodend; zij vernietigt een volk; de priester-scepter dooft de levenskracht, en ook wanneer de priester-macht van zelf ineenzakt, laat zij een volk achter, onmachtig om

zich weder te verheffen, aan zedelijk verval ter prooi, een lijk in zijn ontbindings-proces.

Wie derhalve een geschiedenis van den dag wil geven, hij wijze vooral op de ‘geestelijke’ politiek, die boven drijft; geen beter maatstaf om de levensvatbaarheid van een volk te bepalen; hij trachtte zich rekenschap te geven van hetgeen er in de verschillende landen voorvalt, brenge de feiten met elkander in verband, om zoo mogelijk den stroom aan te wijzen, waarmeê wij willens of onwillens worden meêgevoerd.

Van nog meer belang is de sociale toestand, waarin een volk verkeert, de mate van welvaart of van armoede, waarin het zich verheugt of waaronder het gebukt gaat, de staat van het onderwijs, de organiseerende kracht, die het kenmerkt; in één woord, is de belangstelling in de politieke geschiedenis aan het afnemen, de geschiedenis der beschaving neme langzamerhand haar plaats in. Van de arbeidende klasse was in de politieke geschiedenis vroeger geen sprake, - die was *le bas peuple*, - maar de kinderen der menschen, die in de hoogte gezeten zijn, beginnen te ontwaren, dat zij zich aan de dampen, die uit de laagte opstijgen, niet kunnen onttrekken, en hun lot in de toekomst vooral daardoor wordt bepaald. De arbeidersquaestie inzonderheid neemt meer en meer een reusachtige gedaante aan, en een geschiedenis van den dag, die geen ruime plaats daaraan afstaat, is voor 't minst zeer onvolledig.

Nu meene men niet, dat de geschiedenis van den dag zich verdeelt in even zoovele rubrieken, en men de volkeren beschouwt uit een politiek, een kerkelijk of godsdienstig, en een sociaal oogpunt; zij laten zich dikwerf evenmin afscheiden als het gewone leven zich op die wijze verdeelen laat; vooral Staat en Kerk grijpen dikwerf in elkander in; de politieke quaestie wordt een godsdienstige en omgekeerd, en over misschien niet vele jaren zullen de sociale vragen de eerste nummers uitmaken van het politiek programma.

Sommige namen, zij 't dan ook van ouden datum, wijzen ons op het nauw verband, waarin die verschillende deelen tot elkander staan, en dat brengt ons tevens tot een zeer gewichtige quaestie, die in de laatste maanden is opgelost; wij bedoelen de afschaffing van de *Staatskerk* in Ierland. De Staatskerk kon in Engeland daarom zoo lang bestaan, omdat aan het ontstaan van sekten de meest mogelijke vrijheid werd verleend; vandaar het zonderling verschijnsel, dat men in Engeland één Dissenter heeft tegenover twee leden van de Staatskerk. Een andere oorzaak van het voortbestaan van eene inrichting, die op het vaste land van Europa in de meeste landen reeds lang is afgeschaft, is de voorkeur van den Brit voor antieke vormen, terwijl hij de eerste zal zijn om u toe te geven, dat zij eigenlijk niets beteekenen. Maar in Ierland was de Staatskerk een dubbele onrechtvaardigheid, omdat de meerderheid van het volk een anderen godsdienst was toegedaan; de

Protestantsche zielen werden daar letterlijk met goud betaald; de traktementen van de geestelijken waren even hoog, als het getal geloovigen gering was. Hoe natuurlijk ook de afschaffing van de Staatskerk daar moge zijn uit het oogpunt van rechtvaardigheid, is zij inderdaad voor Engeland een omwenteling, die wij niet te hoog kunnen aanslaan; zij doet ons zien, hoe het betere in het Engelsche volkskarakter bovendrijft, wanneer er gewichtige vragen moeten beslist worden.

Het valt niet te ontkennen, dat de quaestie over de Iersche Staatskerk is opgelost onder zekere minder aangename pressie van de Ieren zelven; de ontevredenheid, die daar heerschte, en de uitersten, waartoe die soms oversloeg in de Fenians, hebben in elk geval de afdoening verhaast. Gelukkig heeft Engeland de overwinning op zich zelf behaald om minder te vragen: komt mijn gevoel van trots daartegen op, dan wel: is de zaak rechtvaardig? En wel moest dat gevoel zwaar wegen om het gewichtig besluit te nemen; niet ten onrechte wezen de conservatieven er op, dat de val van de Iersche Staatskerk ook die in Engeland in gevaar bracht en de liberale sloopers wel niet zouden rusten, voor ook deze vernietigd was, en al is het Engelsche volk daarvoor op dit oogenblik nog niet rijp, de publieke opinie kan er over gaan denken en er zich bij voorbaat meê verzoenen. Een laatste poging van de conservatieven, toen hun zaak verloren was, was een beroep op de rechten der Kroon; maar Engeland's Koningin was te verstandig om ter wille van de gunst van een club, de liefde van haar volk te verbeuren, en wij zijn er aan gewoon geworden om dat verschuilen achter en dat zich plaatsen vóor de kroon, waar de conservatieven zoo vlug meê zijn, te beschouwen als een noodschot, als een teeken, dat men de verloren lading nog spoedig door een geleende vlag wil dekken.

De wijze, waarop het Hoogerhuis het wetsontwerp heeft trachten te besnoeien en nog zooveel mogelijk gunstige voorwaarden bedingen voor de traditioneele Kerk, getuigt zeker van weinig loyaliteit; toch kunnen wij het dat niet ten kwade duiden; het was een harde zaak voor de mannen van oud-Engeland om den eersten val van de Staatskerk te onderschrijven.

Ierland's bevrediging is echter met den val der Staatskerk verre van uitgemaakt; nu de geestelijke quaestie aan een eind is, komt de stoffelijke; het land is grootendeels in handen van den Engelschen adel, die de opbrengst van de pachten buiten Ierland verteert; ziedaar een der oorzaken van Ierland's armoede; waar men alleen met huurders te doen heeft, wordt het land slecht bebouwd of althans niet die voordeelen er van getrokken, die mogelijk zijn. De minister Bright wil trachten den grondeigendom meer te verdeelen en een klasse van kleine grondeigenaars en landbouwers in Ierland te doen ontstaan, zonder twijfel het meest praktische middel om in Ier-

land een betere sociale verhouding in het leven te roepen en de spreekwoordelijk geworden armoede van Ierland te doen ophouden.

De Roomsche geestelijkheid is natuurlijk met de afschaffing van de Iersche Staatskerk zeer ingenomen en zoo lang die quaestie hangende was, op de hand van het ministerie; die verstandhouding dreigt evenwel verstoord te worden door een nieuwe quaestie, die nu aan de oyde is, die van het onderwijs. In Engeland zelf kent men de neutrale school niet; alle staatshulp aan het lager onderwijs bepaalt zich tot subsidie aan sekte-scholen; op de uren dat er godsdienstonderwijs wordt gegeven, verwijderen zich de kinderen van een ander kerkgenootschap; maar denzelfden weg te volgen in Ierland komt der Regeering minder gewenscht voor; de scholen zouden in Ierland allen Roomsche scholen worden, en daardoor vreest zij, dat de afscheiding van Roomsch en Protestant nog scherper zal worden. Daarbij is het Katholieke onderwijs gevaarlijker dan dat der sekte-scholen; dit laatste is altijd nog nationaal onderwijs, maar het streng Roomsche beginsel erkent geen nationaliteit, en heeft zoo goed in Engeland als hier een eigenaardige beschouwing van de geschiedenis, waarbij aan geen verzoening met het Protestantsche beginsel te denken valt. De Roomsche geestelijkheid is op dit punt volstrekt niet geneigd om toe te geven; de kardinaal Cullen heeft reeds een herderlijken brief uitgevaardigd, waarin het gebruik maken van het neutraal onderwijs op de staatsscholen, waar dit in Ierland bestaat, verboden wordt.

Van de eene omwenteling - want dat is inderdaad de afschaffing van de Engelsche Staatskerk in Ierland - naar de andere, maar welk een hemelsbreed verschil! Spanje heeft een constitutie, zoo liberaal mogelijk, met behoud van den monarchalen regeeringsvorm, altijd onder voorbeding, dat het eindelijk gelukken zal een koning te vinden, die het er op durft wagen; Serrano speelt zoo lang voor regent om de plaats open te houden; er was een oogenblik sprake, dat don Fernando van Portugal zich zou laten overhalen, maar hij zou zich dan niet zoo druk kunnen bezig houden met de lieve kleedermakersdochter uit Berlijn, de bevallige danseres. Op dit oogenblik doet de candidatuur van den hertog van Genua, een Italiaanschen prins, opgeld, en Victor Emmanuel moet volgens een telegrafisch bericht zijn toestemming reeds gegeven hebben; niet alzoo de Spaansche republikeinen, die de constitutie willen dragen, maar geen koning. De kansen van de republikeinsche partij moeten nog zoo kwaad niet staan, en zeker is het, dat er bij hen de meeste vaderlandsliefde gevonden wordt. Voor het overige weet niemand met eenige zekerheid te zeggen, wat de toekomst van dit in natuurschoon zoo rijke, maar in edele menschen tamelijk misdeelde land zal zijn. De berichten, die wij ontvangen, zijn uitermate onzeker om ons over den stand der partijen en de macht, waarover zij weten te beschikken, in te lichten. De omwenteling, hoe veel bijval zij ook gevonden heeft onder de burgers, is als naar gewoonte in

Spanje, uitgegaan van de militairen, en wij hebben geleerd op de eerzuchtige generaals niet veel vertrouwen te stellen. De Carlistische opstand is geheel mislukt, maar omtrent de uitgebreidheid, welke deze gehad heeft, verkeeren wij nog in het onzekere; volgens de Spaansche telegraaf heeft hij nooit veel te beteekenen gehad.

Een erger vijand daagt er voor het ministerie op in de geestelijkheid; reeds heeft de regeering sommige bisschoppen door de rechtbank doen vervolgen, een goed middel om de geestelijkheid nog meer tegen zich in het harnas te jagen; sommige priesters schijnen den Carlistischen opstand bepaald ondersteund te hebben.

De Spaansche Regeering heeft besloten nog eenmaal een poging te wagen om den opstand op Cuba te dempen, zooals generaal Prim uit Vichy seinde om de ‘eer van het land’ op te houden; een ander zal meenen, dat Spanje zijn eer niet meer behoeft te verliezen, waar het aankomt op onderdrukken van opstand in verwijderde bezittingen, die zich onafhankelijk willen maken; maar 't is waar, onder een liberale constitutie is zoo iets nog niet voorgekomen.

Er zijn er, die de toekomst van Spanje nog zoo donker niet inzien en aan een betere toekomst voor dit ongelukkige land gelooven, waar in de laatste helft der 19de eeuw eindelijk de vrijheid van godsdienst is toegestaan; wij zijn te dien opzichte niet zoo optimistisch; de liberale constitutie bestaat, 't is waar, maar de Spanjaarden geven nu reeds blijk, dat het gemakkelijker is wetten te maken, dan er aan te gehoorzamen. Een volk, dat eeuwen lang op de meest willekeurige wijze is geregeerd, door het dubbele despotisme van een militair en een kerkelijk regime is gedresseerd, wordt niet in een enkelen dag rijp voor een constitutioneel en regeeringsvorm; de despoot en de priester laten, ook wanneer zij door het volk verworpen en verdreven zijn, den vloek achter in het land, dat zij plat getreden hebben. Demoralisatie laat zich in zulke landen nooit lang wachten, wanneer de vrijheid de oude ketenen heeft losgemaakt.

Hetzelfde geldt van Italië; van financieele moeilijkheden in dat land te hooren gewagen, is niet nieuw, en het éenige nieuws, dat wij zouden kunnen meêdeelen, zou moeten bestaan in het verhaal van schandalen, waarvan de vertegenwoordigers van het land elkander betichten, en die doen zien, hoe de immoraliteit zelfs in die kringen voor niemand een geheim meer is; waarlijk, als dat de vervulling is van het *Italia fara da se*, dan is het een treurig maaksel.

Een geheel ander schouwspel biedt Frankrijk ons aan; is het meer bevredigend? De Keizer is ziek, maar nu aan de betere hand, zegt men; toch boezemt zijn toestand nog altijd bezorgdheid in; iemand die zwaar heeft geleefd en op zijn dagen begint te komen, - er is reden voor bezorgdheid. Toch vroegen wij somtijds ons af: zou het waar zijn, is de Keizer werkelijk ongesteld, of wil de man slechts beproeven, welk een indruk zijn mogelijk aftreden van het tooneel der ge-

beurtenissen maken zou op zijn volk om daarnaar zijn gedragslijn in te richten? Onbillijk is misschien dat kwaadaardig wantrouwen, toch is het aan ons werelddeel eigen geweest van het begin van het optreden van dien man af; is het omdat zijn troon gegrondvest is op onrecht, omhoog is gerezen uit den bloedigen, schrikverwekkenden dag van 2 Dec.? Niet alleen, want er is veel macht in ons werelddeel gebouwd op onrechtvaardig vergoten bloed. Jaar in jaar uit bestond het keizerlijk bewind voort, elk jaar geloofde men, dat 't het laatste zou zijn; de uiterlijke verschijnselen logenstraften ons vermoeden, het keizerrijk was krachtig, deed groote dingen, voerde ontzettende oorlogen; toch bleef het ongeloof halsstarrig ons bij, wij zagen in het Fransche keizerrijk geen blijvende schepping. Het geheele gebouw was te onnatuurlijk, te kunstmatig, te veel in strijd met de geaardheid van het volk; Frankrijk is, misschien tot zijn ongeluk, republiekeinsch in zijn hart; het scheen bestemd om de proef te nemen met den meest vrijen regeeringsvorm. De proef mislukte telken male; maar het kind dat tracht te leeren loopen en telkens valt, en weenend zich opricht, valt in ongelukkige handen, wanneer men het vastbindt, dat het zich niet roeren kan; het zal trachten zich los te woelen, de banden te verbreken, die het belemmeren in zijn bewegingen, of men moet het zoo klemmen en elke levensuiting onmogelijk maken, dat de geest uitdooft en versterft, dat het idioot wordt. Is de Fransche geest werkelijk gestorven, dan kan het keizerrijk nog van langen duur zijn, maar is die geest slechts teruggedrongen en daardoor nog te meer gespannen, dan leeft het keizerrijk het leven van den dag, op zijn hoogst het leven van zijn keizer, van Napoleon III, en dat leven kan in geen geval zoo bijzonder lang meer duren.

Maar laat ons den tijd niet vooruitloopen; de keizer is ziek, de geneesheeren evenwel vonden in zijn ongesteldheid alleen geen genoegzamen grond voor die ontstemming en die werkeloosheid, die den Keizer eenige dagen geleden kenmerkte. Misschien dat de gebeurtenissen van de laatste maanden op zijn humeur geen gunstigen invloed hebben uitgeoefend. De verkiezingen in de maand Juni gaven veel te denken; indien het waar is, dat Parijs het hart van Frankrijk is, dan is dat Frankrijk niet Napoleontisch; geen enkel regeeringscandidaat, behalve de heer de Vinck tegenover den heer Thiers, kon een eenigszins aanmerkelijk aantal stemmen verkrijgen; die stemmingen droegen zelfs een revolutionair karakter; de mannen der vroegere oppositie, waaronder ook Favre, moesten in herstemming komen. 't Was zeker een treurig teeken voor de staatkundige ontwikkeling der stemmers, dat deze laatste in herstemming moest komen met den man met *lantaarn*licht, Rochefort, maar tevens een bewijs dat het oude Frankrijk met zijn *roode* kleur nog niet is uitgestorven. Daarbij kwamen enkele straatkabalen, een diligence werd omvergehaald, als wilden de Parijzenaars nog eens beproeven, of zij de kunst nog verstonden barricaden te maken. Van ernstigen aard zijn die ongeregeld-

heden niet geweest, en de booze wereld zegt, dat de politie-agenten de meeste beweging hebben gemaakt. Ook elders vielen in sommige steden ongeregeldheden voor, door de verontwaardiging der kiezers, dat door de stemmen van de boeren van het platte land, de oppositie-candidaat in de minderheid gebleven was: al weêr geen gun stig teeken voor de regeering en geheel geschikt om aan de kunstig verkregen meerderheid elken zedelijken steun te ontnemen. Dat Favre het in het eind van zijn tegenstander won en ook Thiers bij de herstemming gekozen werd, mogen wij als bekend onderstellen. In het geheel bleek na afloop van de stemming, dat er ongeveer 4 millioen stemmen waren uitgebracht op de hand der regeering en 3.200.000 op de candidaten der oppositie van verschillende kleur; wel een bewijs hoe sterk het prestige der keizerlijke regeering was gedaald. Voor het oogenblik evenwel scheen de Keizer weinig vervaard; hij verklaarde dat concessies tegenover *mouvements populaires* niets baten, en *een gouvernement qui se respecte (!)* niet moet wijken.

Het Wetgevend Lichaam kwam bijeen, maar de ministre-orateur, in Le Prince Caniche vereeuwigd, de heer Rouher, scheen minder invloed uit te oefenen; er vormde zich een oppositie, die weinig kracht in zich zelf bezat door haar gebrek aan eensgezindheid, en terwijl zij nog vergaderde en delibereerde, daar schijnt de Keizer onverwacht in zijn vertrouwen geschokt, hij wil eene nieuw kunststuk beproeven, zich aan het hoofd stellen van de oppositie, - hij heeft immers altijd een slag om den arm gehouden in *le couronnement de l'édifice*, - een keizerlijke boodschap wordt in het Wetgevend Lichaam voorgelezen, zoo onverwacht of die uit de lucht kwam vallen; belangrijke hervormingen werden aangekondigd, altijd volgens de opvatting des keizers; want bij nader inzien bleek dat de keizerlijke boodschap veel woorden bevatte, ook enkele zaken, maar niet die zaken waar het eigenlijk op aankwam, geen ministeriëele verantwoordelijkheid. Er waren er in Frankrijk, die nog geloof hadden in den Keizer en werkelijk in de hervormingen vertrouwen stelden; waarschijnlijk zal er nu van dit geloof wel niets meer te vinden zijn. Het geheel is gebleken een meesterstuk te zijn geweest van staatskunst; de hervormingen zouden niet ingevoerd worden bij algemeen stemrecht, maar bij besluit; dat besluit zou worden uitgevaardigd na overleg met den Senaat, dat keizerlijk maaksel van gedweeheid en onzelfstandigheid, en... het Wetgevend Lichaam *gesloten* worden; op dit laatste kwam het bovenal aan. Van den Senaat was niets te vreezen, de redevoeringen van Prins Napoleon en van den heer Bonjean konden daar slechts de werking doen van vuurpijlen; slechts drie senatoren stemden tegen het besluit, spottend de drie wijzen genoemd, maar de éenigen die ten minste nog getrouw bleven aan hun beginsel om tegen elke hervorming te stemmen; de overigen hebben zich tot taak gesteld den Keizer te volgen als zijn schaduw. De Keizer heeft daarop het Senaats-besluit onderteekend; maar nu rijst de

vraag: wat nu? De heer Rouher, de handlanger van de keizerlijke politiek, is als minister wel afgetreden en een nieuw ministerie benoemd, maar het blijft de vraag, zal het Wetgevend Lichaam met en ander tevreden zijn?

Wel bezien ligt aan de keizerlijke politiek geen waarachtig beginsel ten grondslag, het groote doel is de rust te bewaren, Frankrijk in bedwang te houden, af te leiden, nu eens door politieke comédies, dan weêr - en dit is de éenige verdienste van het keizerrijk, een verdienste die ruim wordt opgewogen door de schatten, welke het reeds heeft gekost, - door de stoffelijke welvaart te doen toenemen en bij de weelde het gemis der vrijheid te doen vergeten; de keizerlijke politiek is van het begin af weinig meer geweest dan een balanceerkunst, en 't zal nu de vraag zijn, of de Keizer niet is uitgekunst en uitgebalanceerd en of de laatste kaart niet is uitgespeeld.

De vertraging, welke de bijeenroeping van het Wetgevend Lichaam ondervindt, doet vermoeden, dat het vertrouwen der Regeering zelf niet groot is, en elken dag uitstel is een gewicht meer in de weegschaal der ontevredenheid.

Is het dan te verwonderen, dat de Keizer erge rheumatiek heeft en al zijn kracht moet verzamelen om te toonen, dat hij werkelijk beter is, dat hij de teugels van het bestuur weêr met vaste hand heeft gegrepen?

De quaestie over het regentschap van de Keizerin of van Prins Napoleon is voor het oogenblik weêr op den achtergrond getreden; de strijd daarover in de dagbladen was hevig; de redevoering van den Prins in verband met zijn bezoeken op St. Cloud, en zijn plotselinge reis, - dat zijn van die dingen, die men niet doorgronden kan, en die aan de keizers-politiek bijzonder eigen zijn.

Nog een feit mogen wij niet onopgemerkt laten: den geweldigen indruk, welken de ziekte des keizers in geheel Europa heeft gemaakt, inzonderheid in de financieele wereld; te Weenen en vooral te Berlijn was de paniek op de beurs zoo groot, dat men zich sedert 1848 zulk een ontsteltenis niet herinnerde; ook de beurs te Petersburg en te Constantinopel kregen een geweldigen schok; het is bijna, of men in ons werelddeel zich nauw durft indenken, welke veranderingen de dood van dien éenen man kan te weeg brengen; nauwelijks brengt de telegraaf het bericht dat de Keizer gewandeld heeft, of men haast zich over het onderwerp weder luchtig heen te glijden. Zonderling! de rust van Europa afhankelijk van de meer of minder benauwde ademhaling van één man! Maar ernstig nadenken is niet het kenmerk van de kinderen dezer eeuw, wij leven bij den dag, en onze schoone leuzen: autonomie van den menschelijken geest, zelfregeering, zij lossen zich in nevelen op, wanneer de werkelijkheid een slip van het sierlijke kleed oplicht, waarmeê wij gewoon zijn haar te bedekken en te vergeten.

Uit Duitschland valt niet veel nieuws mede te deelen. De Noordduitsche Rijksdag nam de belangrijke wet op de ambachten en bedrijven aan; de gewone nijverheid is daarmede ontheven van een aantal lastige, haast middeleeuwsche bepalingen, die in Duitschland nog altijd geldende waren; spoedig zal in de praktijk het nut van deze wet blijken, want 1 Oct. zal zij reeds worden ingevoerd. Men treft hierin ook bepalingen aan op het werken van kinderen in de fabrieken; kinderen onder de 12 jaar mogen niet tot regelmatig werk gebruikt worden; over 't geheel kan men niet zeggen, dat de belangen der arbeiders er bij vergeten zijn; het aantal werkuren wordt er in vastgesteld, strafbepalingen tegen coalitiën van arbeiders zijn opgeheven, en het loon van de arbeiders moet in geld worden uitbetaald. Een groot verschil met ons land, waar zulk een wet wel niet een zoo dringend vereischte is, maar toch het recht van vereeniging ook voor den arbeider diende erkend te worden. En om de fabriekskinderen schijnt de Regeering zich hier volstrekt niet te bekommeren, wij wachten nog altijd op het verslag van het onderzoek dienaangaande; de Hollanders zijn ook zoo geduldig, en de publieke opinie schijnt een ruime mate van onverschilligheid te bezitten voor die zaken; men heeft de Hilversumsche schandalen van de groot- en klein-kinder-fabriek-nijverheid, door Coronel aan het licht gebracht, eenvoudig met Hollandsche bedaardheid doodgezwegen.

Maakt de Noordduitsche Bond wat wetgeving betreft een goed figuur, - reeds is een ontwerp van wet op het strafrecht gereed om ingediend te worden, - minder is dat het geval met de financiën; men zou daarover een hoofdstuk kunnen schrijven met het opschrift: een zonderlinge geschiedenis; de Regeering wilde de Rijksafgevaardigden overhalen om de heffing van nieuwe belastingen toe te staan; zij zouden helaas! noodig zijn, want de kas voorspelde een tekort; in allerijl werd een staat opgemaakt, volgens welken het tekort wel 10 millioen zou bedragen. Men was hierover tamelijk verrast; in '66 was er een zoo wel gevulde schatkist, dat men zonder leening te sluiten, een kostbaren oorlog kon voeren; en nu een te kort! Kon er ook achter schuilen, dat de Regeering de schatkist wilde vullen om te gemakkelijker een nieuwe verhooging van het budget van oorlog voor te slaan? Hoe het ook zij, de Rijksafgevaardigden vonden geen vrijheid om verhoogde of nieuwe belastingen toe te staan. Nu moet het deficit op nieuw ter sprake komen in den Pruisischen Landdag, die den 6^{den} October zal geopend worden, maar hoe meer het tijdstip van die opening nadert, hoe meer het deficit volgens de officieuse bladen blijkt te slinken; de staatsinkomsten zijn meêgevallen, handel en nijverheid hebben zich door het verlevendigen van het vertrouwen hersteld, en zoo er een deficit zal zijn, zal het zeker gering wezen. Wij zullen zien.

Bismarck ging intusschen ongesticht en ongesteld naar Varzin om wat uit te rusten en zijn verwarde zenuwen te laten bedaren. Men wil, dat hij ook de zitting van den Landdag niet zal bijwonen en tot

1 December te Varzin zal blijven; de vraag zou kunnen gedaan worden, of, indien iemand werkelijk ongesteld is, de beterschap zich dan zoo lang vooruit en zoo vast laat bepalen; de Graaf was zoo ziek niet, of hij kon zijn opwachting gaan maken bij zijn koning, die bij Stettin het manoeuvreeren der troepen wilde zien, en liet zich zelfs eene uitnoodiging aan de koninklijke tafel welgevallen; toch moet hij daar zeer stil geweest zijn. Zou Bismarck dan werkelijk ontevreden zijn, dat de koning zijn ministers niet laat gaan en geen mannen kiest, die wel geen oudgedienden zijn, maar die meer de sympathie der natie zouden wegdragen? Misschien, maar Bismarck zal wel zoo verstandig zijn, om aan zijn gedachten dienaangaande geen publiciteit te geven. Groot kan zijn sympathie voor de tegenwoordige ministers niet zijn, anders zou hij met het prestige van zijn persoonlijkheid hun de behulpzame hand wel komen bieden in den strijd met den Landdag, want het laat zich aanzien, dat die zittingen niet zoo kalm zullen afloopen.

De zittingen van het Tolparlement hebben weinig belangrijks opgeleverd, of het moest zijn dat wij dit zochten in de verschijning van den vorst van Hohenlohe, Beiersch minister van buitenlandsche zaken en de zaken van den Noordduitschen bond van harte toegedaan, belast met het geheele beleid der regeering in Beieren, waar de Koning het te druk heeft met zijn kunstliefhebberijen. De Zuidduitsche leden zijn op een soirée genoodigd bij den graaf von Bismarck en natuurlijk uiterst minzaam ontvangen.

De eigenaardige inrichting van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie maakt, dat dàar gewichtige staatsaangelegenheden zijn afgehandeld, terwijl overal elders de gewone zomer-vacantie werd gehouden; Oostenrijk en Hongarije hebben een gemeenschappelijk ministerie voor oorlog en buitenlandsche zaken; zij worden behandeld in de vergaderingen der delegatiën van de beide landen, en wel in dezen tijd, om de zittingen niet te doen samenvallen met die der land- of rijksdagen. De Oostenrijksche rijkskanselier, de graaf von Beust, verschijnt daar in al zijn bedrijvigheid en ontwikkelt er al zijn kracht, hij komt daar met een lijvig boekdeel dépêches, het Roode Boek; weinig woorden te gebruiken is zijn zwak niet; hij is breedsprakig en gerekt. De korte inhoud van zijn schrijverij kwam hierop neder, dat de betrekkingen met Frankrijk zeer intiem waren, met Italië, Oostenrijksch oude vijand, minzaam; tegenover Rome had hij het *non possumus* moeten uitspreken van den constitutioneelen staat; de betrekkingen met de andere Mogenheden lieten zich in de gewone termen van vriendschappelijk of bevredigend samenvatten, uitgezonderd die met Pruisen; het deed den Rijkskanselier leed, maar met dat Rijk ging het niet zooals het moest, en de schuld lag toch wezenlijk niet aan hem, hij had al gedaan wat hij kon, maar het baatte niet; stel u voor, en de heer von Beust werd roerend toen hij hierover sprak in de vergadering, stel u voor, dat ge iemand de hand toesteekt, een hartelijke hand; maar de ander

weigert bestendig haar aan te nemen, wat kunt ge meer doen? Zoo is het met Oostenrijk en Pruisen; vooral in het belang van den vrede van Europa was een goede verstandhouding tusschen Oostenrijk en Pruisen zoo noodig, zoo wenschelijk, maar alles vergeefsch, Pruisen wilde maar niet.

De schriftelijke onaangenaamheden met Pruisen, die hiervan het gevolg geweest zijn, behoeven wij niet in bijzonderheden na te gaan; de daarover gewisselde diplomatieke dépêches zijn vlinders van den dag; de woorden er in gebruikt, de vormen die men bezigde, alles is er conventioneel, en zoo al niet onoprecht dan toch zeer weinig geschikt om de ware verhouding weêr te geven. Het laat zich niet aannemen, dat de verhouding tusschen Pruisen en Oostenrijk zoo vriendschappelijk is, beide Mogendheden zijn te lang mededingers geweest naar de oppermacht in Duitschland; in '66 is Oostenrijk met het naaldgeweer uit Duitschland verdreven, en door onmacht gedwongen, heeft het moeten beloven nooit meer met de aangelegenheden van Duitschland zich te bemoeien; er ligt iets onnatuurlijks in die bepaling van den vrede van Praag, dien Oostenrijk in '66 heeft moeten onderteekenen; Oostenrijk zelf telt 8½ millioen Duitschers, en zelfs het Tolverbond houdt aan de Oostenrijksche grenzen op; de onvoorwaardelijke scheiding moge men dus op papier brengen, in werkelijkheid gevoelen de stamverwante volken, één in taal, één in denkwijze, zich tot elkander aangetrokken, en moeten trachten naar nauwere gemeenschap. Daarbij verandert de positie van Oostenrijk bij de vorming van een groot en machtig rijk als het éenig Duitschland op zijn grenzen; kan het ongestoord den Noord-Duitschen Bond laten voortschrijden over de Mainlinie? In de staatkunde is het nu eenmaal: wacht u voor uw buren. Oostenrijk dreigt op dien weg ingeklemd te raken tusschen Rusland en Duitschland.

De hoofdoorzaak van de minder goede verstandhouding tusschen Oostenrijk en Pruisen ligt misschien niet alleen in de traditie der beide rijken, niet alleen in de politiek, maar vooral in de persoonlijkheid van den heer von Beust zelven; bij de onmiskenbare verdiensten van den Rijkskanselier als staatsman, is hij als minister van Buitenlandsche zaken voor Oostenrijk wellicht de minst wenschelijke persoon, omdat hij persoonlijk Pruisen vijandig is en daarbij buitengemeen eerzuchtig; hij kan zijn eigen persoon niet laten rusten, en de algemeene vrede komt als het hinkende paard achteraan, wanneer hij eigenlijk wil zeggen, waarom *hij* met Pruisen op geen goeden voet is. Men heeft te Berlijn dan ook zoo weinig hoop op een vriendschappelijke verstandhouding met Pruisen, zoolang von Beust aan 't roer staat van de Buitenlandsche zaken, dat men daar de wijste partij gekozen heeft, en te Weenen verzocht, op de zaak maar niet meer terug te komen, daar men de quaestie voor uitgeput hield.

En Oostenrijk heeft waarlijk genoeg te doen in eigen hof, om daar-

buiten zich geen moeilijkheden op den hals te halen; het dualisme, het vergelijk met Hongarije scheen in 1866 het redmiddel, dat alle wonden van Oostenrijk zou genezen; maar het heeft tot nog toe weinig aan de verwachting beantwoord; vooral de goede verstandhouding met Hongarije begint veel te wenschen over te laten; in twee zaken vooral, in de quaestie over de Lloyd-belasting en die over de Militaire Grenzen, kwam het eigenbelang van Hongarije zoo sterk op den voorgrond, dat een bittere stemming zich van de Oostenrijkers meester maakte, te meer, daar zij in een gemeenschappelijke zitting van de beide delegatiën overstemd werden door de combinatie van de Hongaren met de Polen.

Men klaagt in Oostenrijk, en niet ten onrechte, dat Hongarije wel veel bijbrengt om de moeilijkheden van Oostenrijk te vermeerderen, maar weinig hulp biedt om aan den Staat die vastheid te verleenen, die hij noodig heeft om den strijd tusschen de verschillende nationaliteiten tot een oplossing te brengen.

Het ministerie wil weêr een nieuwe poging beproeven om aan de constitutie meer vastheid te geven. Het centrum van de staatsregeling is de Rijksraad; maar nu zweeft dat lichaam telkens in gevaar om buiten werking gesteld te worden. De afgevaardigden toch van den Rijksdag worden benoemd door de Landdagen; maar vooral in Bohemen en Galicië, misschien ook in Tyrol, bestaat gedurig de vrees, dat de Landdagen dit zullen weigeren om daardoor de constitutie krachteloos te maken: zoo kon de tijd voor Oostenrijk komen, dat de Rijksdag bij gebrek aan genoegzaam aantal leden, onverrichter zake naar huis moest gaan. Nu wil de Regeering, na het advies van de Landdagen te hebben ingewonnen, de leden van den Rijksraad voortaan doen benoemen door middel van directe verkiezingen. Men ziet, het is een noodsprong, geen maatregel, die zijn oorsprong ontleent aan het streven om op den weg van vooruitgang te blijven. De Rijksraad kan daardoor gered worden, want wie niet stemt bij de directe verkiezingen wordt niet meêgerekend. Toch is het twijfelachtig of de Regeering hiermeê haar doel bereiken zal en de oppositie onschadelijk maken; komt de wet eenmaal in werking, dan is er alle kans dat de strijd der nationaliteiten, de kanker van Oostenrijk, naar den Rijksraad zal worden overgebracht en daar afmetingen aannemen, die men daar tot nog toe niet heeft gekend, en de agitatie zal in het land op een bedenkelijke wijze kunnen toenemen; de oppositiepartij bevroedt reeds, dat het de Regeering vooral te doen is met dezen maatregel om haar onschadelijk te maken; van daar dat al terstond de directe verkiezingen bij sommigen zijn veroordeeld. En wat zal de Regeering doen, wanneer sommige Landdagen weigeren? Zal zij aan die Landdagen een regt kunnen ontnemen, dat zij wettig aan hen heeft toegekend? Niemand kan met eenige zekerheid voorspellen, wat er uit Oostenrijk nog kan worden.

De Roomsche geestelijkheid, ontevreden over de invoering der constitutioneele wetten, vischt natuurlijk als naar gewoonte in troebel water en voegt zich bij de tegenstanders van het ministerie. Er komen voor Oostenrijk gewichtige dagen; de woelingen van de verschillende volksstammen nemen toe; het oude Oostenrijk is niet meer, en het nieuwe is nog in zijn wording, en moet nog blijken geven van levensvatbaarheid, en wie weet, als er nog recht is op aarde, kon het nieuwe Oostenrijk wel eens te gronde gaan door de feilen, welke het oude heeft begaan; in den strijd der nationaliteiten wordt het woord vervuld van den Griekschen dichter: 'het afgemeten recht brengt eens den kelk, dien gij vergiftigt u aan uw eigen lippen weêr;' Oostenrijk plukt de wrange vruchten van het vroeger gewetenloos toegepaste: verdeel en heersch.

Wij noemden daar de Geestelijkheid; wat men de Oostenrijksche Regeering ook moge verwijten, tegenover haar handhaaft zij streng haar beginsel; zij heeft den bisschop van Linz voor de rechtbank gedaagd en daarmede feitelijk het concordaat verbroken, dat de rechtsbevoegdheid van den Staat over de geestelijkheid niet erkent; de macht der Oostenrijksche traditie deed den bisschop ongevraagd gratie schenken, die bijna nog geweigerd is. Rome heeft nu evenwel gezien, dat de Regeering durft door te tasten, en de vervolging van de Katholieke Kerk in Oostenrijk levert weêr goede stof voor de volgende pauselijke allocutie.

Met een enkel woord gewagen wij van de beruchte kloostergeschiedenis te Krakau, die op zich zelf weinig beteekende; toch is de Europesche vermaardheid, welke Barbara Ubryk verkregen heeft, een eigenaardig teeken des tijds, een bewijs hoe anti-kloosterlijk de algemeene geest is. Dat er in de kloosters veel gebeurd is en nog gebeurt, dat het daglicht niet mag zien, is een bekende zaak, maar met hoeveel plaatsen en inrichtingen hebben de kloosters dit niet gemeen. In de Krakauer geschiedenis kan men die nonnen weinig meer verwijten, dan dat zij verbazend achterlijk zijn in de kennis van de behandeling der krankzinnigen; in vroeger jaren was zulk een behandeling algemeen, men sloot die ongelukkige wezens in hokken op als wilde dieren en liet hen met kermis bekijken als een beestenspel. Ook Barbara is krankzinnig, lijdt aan de ongeneeselijke erotomanie, en haar onnatuurlijke levenswijze alleen is reeds genoegzaam om het ontstaan van die ziekte te verklaren. De rechtbank heeft dan ook zeer wijs gedaan met de twee nonnen, die beschuldigd zijn van aanslag tegen de individueele vrijheid, voorloopig op vrije voeten te stellen. Volgens de laatste berichten is de opgave van de abdis, dat zij gehandeld heeft op voorschrift van den generaal der orde te Rome, gebleken onjuist te zijn; de generaal wist van het heele geval niets af, en de zaak zal nu spoedig voor de rechtbank dienen; maar welke termen er in de Oostenrijksche wet kunnen bestaan, om de Krakauer nonnen te veroordeelen, is nog een raadsel.

Dat er door Barbara Ubryk een beweging is ontstaan tegen de kloosters, in bijna alle landen der beschaafde wereld, is bekend; men beschouwe die evenwel afgescheiden van deze geschiedenis, zij is in waarheid niet meer dan de toevallige en wel wat onrechtvaardige aanleiding; men beschouwe die beweging meer als een verzet van het volk tegen een onnatuurlijke instelling, als een openbaring van afkeer van deze parasieten der menschelijke maatschappij.

Werpen wij ten slotte nog een blik op het Oosten; de opening van de landengte van Suez is een zaak, waar ieder meê bekend is; het is misschien de éenige verdienste van den Onderkoning van Egypte, dat hij die zaak met alle kracht heeft ondersteund; wellicht heeft hij daarvoor gehoopt op de hulp en den bijstand van de Westersche Mogendheid bij zijne eerzuchtige bedoelingen om zich van zijn leenheer te Constantinopel geheel onafhankelijk te maken; maar hij is daarin bitter teleurgesteld; hij reisde geheel Europa af, dacht zelfs aan een bezoek aan den aartsvijand van den Sultan, den Keizer van Rusland; maar het scheen, of men hem niet begrijpen wilde, en hij ontving meer dan één wenk, dat hij met zijn voogd op goeden voet moest blijven; de gemoderniseerde Egyptische Sultan trachtte daarop zijn tijd nog wat te dooden bij de baden, maar keerde op eens naar zijn land terug. Turkije, de ‘zieke man’, krijgt plotseling een gevoel van kracht en wil den vasal, die zich gedraagt alsof hij heer en meester is, tot zijn plicht brengen. De Khedieve, die als het er op aan komt, niet veel moed bezit, schrijft een brief, vol van betuigingen van eerbied, gehechtheid en trouw; de Sultan laat zich echter door al die fraaie woorden niet van zijn stuk brengen; onmiddellijk wordt het wederantwoord afgezonden, dat dit alles goed en wel was, maar dat de zaken in orde moesten zijn; wilde de Khedieve den vrede, dan moest hij zich onderwerpen aan de wetten en eischen, hem bij den Firman van 1841 gesteld; hij moest zijn leger beperken, de mooie gepantserde schepen afbestellen, waarvan hij zich zooveel had voorgesteld, en de nieuwe geweren; geen leeningen meer aangaan, zonder toestemming van den Sultan, en.... elk jaar de begrooting van Egypte ter goedkeuring opzenden naar Constantinopel, in één woord men wil te Constantinopel voortaan baas zijn over de wapenen en de beurs van den Egyptenaar, hem machteloos en daarmeê onschadelijk maken.

Dat de Onderkoning die voorwaarden zoo zal aannemen, is niet waarschijnlijk, en de Sultan zal, als het moet, ook wel wat laten afdingen; in elk geval, het genoegen, dat de Khedieve zich had voorgesteld van de bezoeken bij de opening van de landengte van Suez, is vergald; als vernederd man verschijnt hij voor de prinsen, die hij zoo hupsch is gaan uitnoodigen. 't Is te hopen, dat de twist voor dien tijd is bijgelegd; bevreesd voor een oorlog behoeven wij ons trouwens niet te maken; noch Turkije, noch Egypte past die op dit oogenblik en zal hun waarschijnlijk wel nooit meer gelegen komen.

Indien zij een of anderen dwazen stap doen, dan zijn de Westersche Mogendheden daar, die nooit intervenieeren, wanneer zij er geen belang bij hebben, maar minder kiesch zijn in het tusschen beiden komen, wanneer zij er hun voordeel in zien, en zij vreezen het wederoprijzen van de Oostersche quaestie als de nachtmerrie, zij pogen haar uit te stellen van den eenen dag tot den anderen; de Sultan moet in elk geval op de been gehouden worden en gesteund, want wanneer hij valt, zal zijn erfenis niet zoo gemakkelijk te deelen zijn. 't Is te hopen, dat de openbare meening dan zoo machtig zijn zal, dat noch Frankrijk noch Engeland van een Krim-oorlog meer durven spreken.

In ons vaderland werd een strijd gestreden, dien wij niet met stilzwijgen mogen voorbijgaan; de liberale partij stond tegenover een, niet door zijn beginsel maar door een compromitteerende coalitie sterken vijand; zelf had deze het terrein gekozen, waarop hij haar wilde afwachten, de onderwijsquaestie; toen het bleek dat hij zich in het Nederlandsche volk had vergist en de liefde voor de volksschool alle weifelenden aan onze zijde bracht, trachtte hij wel van tactiek te veranderen, maar te laat; de liberale partij behaalde een schitterende overwinning; zal zij haar weten te gebruiken, zal zij wijzer geworden zijn en niet door tweedracht in eigen boezem, zich de vruchten der overwinning laten ontrooven?

20/9.

NOORMAN.

Het aanstaand concilie te Rome.

I.

Het zal zonder twijfel niemand van de lezers van ‘de Tijdspiegel’ verwonderen, dat het aanstaand oekumenisch concilie, dat op den 8sten December dezes jaars te Rome zal worden geopend, in dit tijdschrift ter sprake wordt gebracht. Geheel zelfs afgezien van de meerdere of mindere sympathie, die de redactie van dit maandschrift heeft voor de belangrijke gebeurtenissen des tijds, zou het voor het minst de grootste bevreemding opwekken, zoo de Spiegel des Tijds niet zijne volle aandacht schonk aan die groote kerkvergadering, waarin als het ware alle verschijnselen op het gebied van het Katholicisme van den tegenwoordigen tijd als in een brandpunt samenvallen. Uitgenoodigd door de Redaktie heb ik mij dan ook voorgenomen, nu en dan de lezers van ‘de Tijdspiegel’ over dat Concilie te onderhouden.

Reeds toch voor het geopend is, biedt het een reeks belangrijke gezichtspunten aan, en is het zoowel uit historisch als uit godsdienstig en politiek oogpunt een allermerkwaardigst teeken des tijds; terwijl het van het oogenblik af dat de Heilige Geest aan de verzamelde bisschoppen zijn bijstand verleenen zal, allerbelangrijkst zijn zal, die getuigenissen des geestes aan ons oordeel te onderwerpen.

Te rade gaande met het hoofdkenmerk dezer eeuw, de belangstelling namelijk, die men toont in zaken van staatkundigen aard, heb ik mij voorgenomen, dit eerste artikel te wijden aan het politiek gevaar, dat er aan het concilie verbonden zal zijn. Het is toch mijn vaste overtuiging, dat zulk een gevaar werkelijk bestaat, en dat het oneindig beter is, dat gevaar moedig onder de oogen te zien, dan het roekeloos te miskennen en lichtzinnig te verloochenen. Dat laatste geschiedt maar al te veel. Van vele zijden wordt die kerkvergadering te Rome te gemoet gegaan met een optimisme, dat slechts kan voortkomen uit een zeer oppervlakkige kennis der geschiedenis, zoowel als uit een zeer oppervlakkige wetenschap van den werkelijken toestand, dien wij beleven. Met hart en ziel gelooft men aan de waarheid van de in onze eeuw verworvene goederen; met blijde hope vestigt men zijn oog op den tegenstand, dien Rome ondervindt zelfs in de bij uitnemendheid katholieke staten; doch men vergeet daarbij maar al te veel, dat er in het oude Rome eene macht schuilt, die, al zal zij zonder twijfel ten laatste moeten bukken voor de macht van de vrijheid en de ontwikkeling, desniettemin in staat is, om den vooruitgang telkens voor een langen tijd in zijne vaart te stuiten. Neen waarlijk, noch de geschiedenis van Europa in de laatste 50 jaren, noch die van ons eigen vaderland gedurende de laatste 15 jaren zijn geschikt, om ons omtrent Rome zeer optimistisch te stemmen. Of is het dan geen waarheid, dat Rome na het jaar 1815 in Europa overwinningen behaald heeft, aan welker mogelijkheid men gedurende de dagen van de vernedering der Kerk tijdens Napoleon niet zou hebben kunnen gelooven? Is het dan geene waarheid, dat zelfs de nederlagen, die Rome in de verschillende landen leed, telkens op den juisten tijd door haar weêr in haar eigen voordeel zijn aangewend? Zijn de konkordaten, door Rome met de meeste landen van Europa gesloten, geen bewijs geweest harer macht? Is de ontzachelijke uitbreiding der Jezuïtenorde, telkens verjaagd, maar uit hare vervolging gedurig met grooter heerlijkheid opgestaan, geen ernstig teeken, dat ons tot steeds meerder waakzaamheid moet aansporen? En leert de jongste geschiedenis van ons eigen vaderland ons niet hetzelfde? Wat heeft het optimisme van de liberale partij van het jaar 1853 uitgewerkt? Alle grieven - zoo meende men toen - zouden zijn opgeheven, als Rome haar oude bisdommen in ons vaderland weder kon oprichten; de Katholiek zou dan ten volle verzoend zijn met zijn burgerschap van Nederland en, door enkel dankbaarheid gedreven, zou Rome voortaan met de liberalen eendrachtig

samenwerken, die hare rechten haar hadden teruggeschonken. Zij, die destijds de stem der waarschuwing deden vernemen en zich krachtiglijk verzetten tegen de aanmatiging van Rome, werden zonder onderscheid dweepzieke geloofsijveraars geheeten. En toch, de laatste jaren van het politieke leven onzes volks, waarin Rome zich heeft aangesloten aan hare grootste tegenvoeters, de orthodox gereformeerden, om in vereeniging met dezen van dag tot dag hare eischen hooger te stellen, hebben zonder twijfel, ik zeg niet alle middelen der April-bewegers, maar wel hun pessimisme omtrent Rome in 't gelijk gesteld. Waar dan zulk een kort tijdsverloop in den kleinen kring onzer vaderlandsche toestanden den ouden geest en de oude macht van Rome ons heeft geopenbaard, daar zou het immers de grootste verblinding verraden, zoo wij den invloed van het aanstaand concilie op de staatkundige toestanden van geheel Europa met al te optimistische gevoelens beschouwden. En waarin zou dan dat politiek gevaar van het concilie gelegen zijn? Waarin anders dan in de verheffing van de Syllabus van 1864 tot onfeilbaar dogma der Kerk? Waarin anders dan in de openlijke oorlogsverklaring van het concilie tegen alle instellingen der nieuwere samenleving, die in den Syllabus nog slechts als eene private opinie van Pius IX werden veroordeeld?

Dat dit werkelijk de bedoeling van het aanstaand concilie is, dat is, naar mijne meening, ten duidelijkste aangetoond door den anoniemen schrijver van eenige artikelen van de Augsburgsche Algemeene Zeitung van dit jaar, getiteld *Das Concil und die Civilta*, onlangs afzonderlijk uitgekomen en omgewerkt in een boekdeel van 450 paginas onder den titel van *Der Papst und das Concil*, *von Janus*(*). De schrijver daarvan toont aan, dat de sluijer, die langen tijd over de bedoelingen van het concilie is henengespreid geweest, opgeheven is door eenige correspondentie-artikelen in de Civilta Cattolica uit Frankrijk en uit België, waarin de wensch der ware Katholieken wordt uitgesproken, dat het concilie de onfeilbaarheid van den Paus proclameren en de stellingen van den Syllabus tot dogmen verheffen zou. De Civilta beschouwt hij als het officieel orgaan van de Curie, hetgeen ook moeijelijk kan worden in twijfel getrokken, daar de Paus voor weinige jaren officieel dat blad als het zuiverste orgaan van de echte kerkleer heeft geprezen; en hij vindt dientengevolge in die artikelen der Civilta het duidelijkste bewijs, dat het concilie geen andere bedoelingen heeft, dan de verwezenlijking dier beide wenschen van het Ultramontanisme.

Wel is het bekend, dat verscheidene woordvoerders der Roomsche Kerk die meening, als zou het concilie een oorlogsverklaring zijn tegen de nieuwe samenleving, als een vooroordeel en misverstand bestrijden. Wel zegt o.a. de bisschop van Orleans, Msgr. Dupanloup, in zijn *Lettre sur le future concile oecuménique au Clergé de son Dio-*

(*) Leipzig bij E.F. Steinacker. Dit werkje maakt in Duitschland zulk een opgang, dat zelfs de *Süddeutsche Presse* er van zegt, dat het een stoot zal geven tot hervorming van de Katholieke Kerk in Duitschland. En waarlijk! wij kunnen ons dat oordeel zeer goed begrijpen. Geschreven door een geloovig Katholiek, is het ten eenenmale vernietigend voor het Ultramontanisme. In een volgend artikel komen wij daarop terug.

cese, dat de ware vrijheid, de ware broederschap en de ware vooruitgang niets van dezen grooten Senaat der menschheid zal te vreezen hebben. Wel trekken de schrijvers van een Duitsch periodiek tijdschrift over het concilie(*) hevig tegen de schrijvers van die artikelen in de Augsb. Allgemeine Zeitung te velde. Wel trachten die schrijvers dier Blätter het telkens als een misverstand te bestrijden, als ware het concilie lijnrecht gericht tegen de nieuwere samenleving. Maar het ware van de zijde van Rome oneindig veel eerlijker en oprechter, zoo het niet langer achter algemeene uitdrukkingen zijne ware bedoelingen trachtte te verbergen en zoo het openlijk en ten volle instemde met de taal van den domkapitularis W. Cramer te Munster, die in een geschrift: *Kreuzzug und Rüstung* genaamd, zonder eenige achterhoudendheid de geheele nieuwere samenleving vergelijkt bij de Saracenen, tegen wie Paus Urbanus den eersten kruistocht uitschreef. Voor de hartstochtelijke taal, waarin dat geschriftje geschreven is, zal Rome zich wel wachten - maar hare beginselen zijn er zonder eenigen twijfel met juiste trekken in weêrgegeven. Wij behoeven daartoe niet eens met de geschiedenis te rade te gaan en u den vijftigjarigen invloed van het ultramontanisme te beschrijven; wij behoeven daartoe niet eens u het pausselijk *Non possumus* tegenover elke schrede op den weg van den vooruitgang te herinneren; wij behoeven daartoe niet eens een blik te werpen in de eerste organen van Rome uit den laatsten tijd; het schrijven van Pius IX zelf, waarmeê hij het concilie heeft zamengeroepen, kan ons daarvan volkomen overtuigen. De kwalen van den tegenwoordigen tijd worden daarin met de zwartste kleuren geteekend en haar oorsprong gezocht in de ontzaglijke dwalingen der wetenschap. Wel worden daarin de kerkelijke aangelegenheden, die moeten behartigd worden het eerst opgesomd, maar toch wordt er ook zoo duidelijk gesproken over de kwalen der maatschappij, dat een goed verstaander slechts dit halve woord noodig heeft, om de bedoelingen van Rome te raden.

Neen, Rome kan ons niet misleiden; zij kan geen vrede hebben met den tegenwoordigen staat van zaken, die in alle landen het gevolg is van het breken met haar gezag. En al geeft zij nog voor, dat het bovenal kerkelijke belangen zijn, die op die kerkvergadering zullen worden behandeld, de kerkelijke belangen zijn slechts de dekmantel, waarachter hare eigenlijke bedoelingen: ‘Strijd tegen den geest des tijds’ verborgen liggen.

Zullen wij dit inderdaad zien gebeuren, zal werkelijk het concilie, gelijk de Syllabus, de geheele moderne maatschappij vervloeken, dan zijn naar mijne meening de jammeren niet te overzien, die daaruit in

(*) Das Oekum. concil. Periodische Blätter, pag. 89.

den eersten tijd voor de verschillende Staten van Europa zullen voortvloeien. Men is in den tegenwoordigen tijd wel eens beducht voor eene sociale revolutie, die door den hedendaagschen strijd tusschen arbeid en kapitaal zou kunnen worden te voorschijn geroepen. En zonder twijfel, die beduchtheid is niet onverklaarbaar; want wat zijn de jammeren, die buitenlandsche oorlogen zoowel als staatkundige omwentelingen na zich slepen, in vergelijking met hetgeen een oorlog zou zijn in elken staat tusschen rijkdom en armoede, tusschen welvaart en gebrek? Nergens en nooit zou men dan meer in veiligheid wezen, zoodra de wetten der samenleving moesten wijken voor den geest van het algemeen verzet. Welnu, een dergelijke rampzalige toestand snelt de maatschappij met rassche schreden te gemoet, als het oekumenisch concilie den Syllabus tot norma der Kerk verheft. Wat toch zoudaar van voor elken tegenwoordigen staat van Europa het onvermijdelijk gevolg zijn? Wat anders dan dat de R.K. burgers van den staat in den grootsten tweestrijd zouden gebracht worden tusschen de plichten van hun burgerschap en de eischen hunner godsdienst. De Syllabus toch veroordeelt de vrijheid der godsdienstige overtuiging; hoe zal dan de onderdaan der R.K. Kerk vrede kunnen hebben met zijn vaderland, waarvan de eerste hoeksteen is de volkomen vrijheid van geloofsovertuiging? De Syllabus veroordeelt ten sterkste de scheiding tusschen Kerk en Staat; hoe zal dan de onderdaan der R.K. Kerk in een land kunnen leven, waar men dit hoofdbeginsel voor geen prijs ter wereld zou willen vaarwel zeggen? De Syllabus vooroordeelt de gemengde school; hoe zal dan de onderdaan der R.K. Kerk vrede kunnen hebben met zijn vaderland, waar de gemengde school als de éénig mogelijke oplossing is ingevoerd? De Syllabus veroordeelt het burgerlijk huwelijk; hoe zal dan de onderdaan der R.K. Kerk met een goed geweten zich kunnen onderwerpen aan die instelling, die een der hechtste grondzuilen is van het maatschappelijk leven? En zoo zouden wij kunnen voortgaan. Niet één beginsel der nieuwere samenleving wordt door den Syllabus goedgekeurd; allen zijn zij uit den booze. Welnu, dan kan geen onderdaan der R. Kerk rust hebben, voor hij al die beginselen den bodem heeft ingetrapt. Dit vordert dan van hem zijn geloof; dit eischt zijn godsdienst, en zou hij de eischen zijner godsdienst niet als heilige plichten moeten vervullen? Onder de burgers van één en denzelfden Staat zal het vertrouwen voor onderling wantrouwen moeten plaats maken; overal zal men de mogelijkheid moeten onderstellen, dat er verraad gepleegd zal worden aan de heiligste goederen der vrijheid. Op den wortel van dit onderling wantrouwen zal niet één enkele Staat kunnen groeien en bloeien; en de volken, die in den aanvang onzer eeuw door den milden geest van een Dalberg en Wessenberg gezegend waren met de weldaden der verdraagzaamheid, zullen tooneelen aanschouwen, die wij reeds lang onder de onmogelijkheden gerekend hadden.

Dunkt u deze schets van de naaste toekomst overdreven, een blik op de onmacht der Staten, om Romes plannen te beletten, en een blik op den nog zoo lagen ontwikkelingstrap van de groote menigte, zal u overtuigen, dat mijne vreeze niet ongegrond kan geacht worden.

In de maand Mei kwam te Florence eene anonieme brochure uit, getiteld: 'Le concile Oecuménique et les Droits de l'Etat'. Volgens een bericht in de 'Volksfreund' van Weenen zou de Italiaansche Minister Menabrea de schrijver dezer brochure zijn en zouden er op bevel van dien schrijver, drie duizend exemplaren van zijn gedrukt, terwijl aan alle gouvernementen van Europa dit werkje zou zijn toegezonden. De inhoud van die brochure wordt reeds door den titel duidelijk aangegeven. De schrijver, bevreesd voor den invloed van het concilie op de verschillende volken, verlangt daarom, dat de verschillende Staten van Europa hunne rechten op het concilie doen gelden, opdat de ware belangen der volken door hen tegenover de eischen der Kerk zouden worden behartigd. Wij nu kunnen zeer goed begrijpen, dat langs dien weg de Regering van Italië de gevaren van het concilie heeft trachten te voorkomen, even goed, als wij de maatregelen kunnen billijken die Beijerens eerste minister, de Vorst von Hohenlohe, in Duitschland heeft willen nemen. Of kunnen de Regeringen der verschillende staten lijdelijk afwachten, waar het concilie een zwaard van Damocles is, dat boven hunne hoofden hangt? Eischt hunne roeping niet, om ook hier voor het welzijn der hun toevertrouwde natiën zorg te dragen? Alles zouden de Regeringen moeten verrichten, om het heil der volken te verzekeren! Met de grootste zorg zouden zij de wetten moeten vervaardigen, waarop de binnenlandsche orde en rust moet gebouwd zijn! Machtige legers zouden zij moeten onderhouden, om bij den eersten aanval eener buitenlandsche mogendheid voor hun vaderland te strijden! En diezelfde Regeringen zouden moeten zwijgen, daar, waar onder den schijn van vriendschap, een geheime vijand onkruid onder de tarwe komt zaaien? Diezelfde Regeringen zouden een afwachtende houding moeten aannemen, nu de rust en de vrede, de orde en eendracht in hunne staten op zulk een spel worden gezet? Neen! eere zij toegebracht aan hen die hunne staatkundige roeping begrijpende op het waarachtig heil der volken bedacht zijn!

Doch dat verdedigen van de rechten van den Staat op het concilie schijnt gemakkelijker, dan het inderdaad wel is. Oppervlakkig zou men kunnen meenen, dat de Staten dan maar zorg moesten dragen, om zich op het concilie te doen vertegenwoordigen, ten einde daar alle besluiten te keeren, die de welvaart der volken zouden kunnen bedreigen. Maar zoowel de afwachtende houding, door de meeste Duitsche Staten op de circulaire van von Hohenlohe aangenomen, als ook het feit, dat Pius IX de katholieke vorsten niet heeft uitgenoodigd tot

bijwoning der vergadering te Rome, doen ons reeds van te voren vermoeden, dat er voor die vertegenwoordiging der Staten op het concilie groote moeielijkheden aanwezig zijn. En een weinig nadenken over den staatkundigen toestand der tegenwoordige tijden leert ons niet alleen de moeielijkheid, maar zelfs de onmogelijkheid kennen van een dergelijke vertegenwoordiging.

Dit is, naar mijne meening, onwederlegbaar aangewezen in eene brochure van Monsignor Francisco Nardi(*), die een antwoord behelst op het straks door mij genoemde geschrift: 'Le concile oecuménique et les Droits de l' Etat, en waarvan ik eene Duitsche vertaling van Theophil Landmesser heb voor mij liggen. Genoemde Nardi bespreekt achtereenvolgens alle staatsrechterlijke eischen, die in die Fransche brochure aan den Paus werden gesteld. Uit de geschiedenis der verschillende conciliën had de schrijver dier brochure trachten aan te toonen, dat de samenroeping van het oekumenisch concilie een recht is dat den vorsten toekomt; dat de Staat het recht heeft aan de voorbereidende akten deel te nemen en plaats en tijd der samenkomst te bepalen; dat de Staat, als representant der maatschappij, het recht heeft deel te nemen aan de beraadslagingen en zelfs het concilie te praesideren; dat de besluiten door de vorsten moeten worden goedgekeurd, en eindelijk, dat de Staten het recht hebben, om de bisschoppen te benoemen, die daar moeten tegenwoordig zijn en om ze door anderen te doen vervangen, zoo zij in verkeerden zin daar werkzaam bleken te zijn. Al deze rechten, dîe de anonieme schrijver uit de verschillende akten der vorige conciliën tracht te bewijzen, daagt Nardi één voor één voor zijn historisch oordeel en, gelijk wij begrijpen kunnen, is dit oordeel geheel tegenovergesteld aan het eerste. Wij willen ons niet wagen aan het uitspreken van een vonnis tusschen de beide strijders over het historisch recht van den Staat. Hier en daar is het onwedersprekelijk, dat keizers, zooals Konstantijn de Groote en Karel V, de eigenlijke agitateurs van de conciliën zijn geweest, gelijk het niet minder zeker is, dat de Regering van Frankrijk zich destijds verzette tegen de besluiten van het concilie van Trente. Maar aan den anderen kant moet het Nardi ook worden toegegeven, dat verschillende conciliën de Staten eenvoudig deden buigen voor hunne autoriteit. Ik acht evenwel in dezen eene uitspraak omtrent het historisch recht der Staten geheel overbodig, ja ik kan mij bijna niet begrijpen, waarom Nardi de historische bewijzen der Fransche brochure met zulk een grooten omhaal van woorden heeft trachten te ontzenuwen, daar hij in de 12de paragraaf van zijn strijdschrift het éénig afdoend argument bespreekt, *waarom de Paus de vorsten niet tot het concilie heeft geroepen.*

Dat argument luidt: *Er zijn geene katholieke staten meer.* Voor-

(*) Das Oec. Concil und die Rechte des Staates.

heen bestonden die. Toen waren Konstantijn de Groote, Gratianus en alle Oostersche keizers, toen waren Karel de Groote en de latere Duitsche keizers vertegenwoordigers van katholieke machten, en als zoodanig kon de Paus hen als vertegenwoordigers dier machten op de conciliën noodigen, omdat ook bij verschilpunten, kon worden ondersteld, dat al deze Keizers de ware belangen der Kerk zouden behartigen. Die toestand is geheel en al veranderd. Uit de Fransche omwenteling is een geheel nieuwe orde van zaken ontstaan. Katholieke vorsten heeft men nog in menigte, maar de katholieke Staten zijn dientengevolge ondergegaan. Dit feit is op zich zelf reeds voldoende, om de Staten geen recht toe te kennen bij de beraadslagingen van het concilie, en al sprak de geschiedenis nog zoo luide ten voordeele van die rechten, al kon het zonneklaar worden aangewezen, dat de besluiten van alle voorgaande conciliën van den Staat waren uitgegaan, de oplossing der katholieke machten in constitutionele, waar aan elke godsdienst dezelfde rechten worden toegekend, is op zich zelf in de handen van Pius IX een tweesnijdend zwaard, om den invloed der Staten op de te nemen besluiten te keer te gaan. De historie van lang vervlogen eeuwen behoeft hier niet te worden geraadpleegd; elke constitutionele staat heeft juist door zijne constitutie en door al zijn nieuwe wetten en beginselen, zich zelf van dat geschiedkundig recht beroofd en zijne ingrijping in de daden der Kerkvergadering onmogelijk gemaakt.

Het lijdt geen twijfel, of Nardi heeft deze waarheid in de 12de paragraaf van zijn brochure onwedersprekelijk tegenover den verdediger van de rechten des Staats bewezen. Het zij mij vergund, enkele zijner gezegden daaromtrent in onze taal hier in te lasschen.

Zal de Kerk - zoo vraagt hij - zulk een Staat bij hare beraadslagingen kunnen roepen? En waartoe zou zij hem roepen? Met welke hoop op vereeniging? Nemen wij aan, de levensvraag van het onderwijs moet bediscussieerd worden. Mij komt het toe, te onderwijzen, zegt de Staat; ik alleen heb daartoe het recht, en de Kerk mag daaraan alleen deelnemen zoover het den katechismus betreft!

Maar als gij nu de geschiedenis der wijsbegeerte op verkeerde wijze leert, zal de Kerk te recht antwoorden: Als gij de gemoederen en de harten der jongelingen door slechte leeraars en leeringen bederft, wat moet ik dan met mijn katechismus daarbij doen? Ik moet niet alleen onderwijzen, maar ook opvoeden, en mijn plicht en recht is niet slechts het onderwijs in de godsdienstige leer, maar ook de vorming van het hart en het verstand der christelijke jeugd.

Of wel de vraag komt op aangaande het huwelijk. De Staat zegt tot de Kerk: Dat is mijn aangelegenheid; gij hebt daarmeê niets te maken. En de Kerk antwoordt: Het huwelijk gaat u aan, voor zoover het de burgerlijke verhouding betreft; maar de heilige band, de

wortel van het christelijk huisgezin, die Christus als sacrament heeft ingesteld, die gaat mij aan en zal mij eeuwig aangaan.

Of de vraag over de kerkelijke goederen komt te pas. De Staat zegt tot de Kerk: Gij moogt maar zooveel bezitten, als ik u toesta, en als ik u niets toesta, dan kunt gij niets hebben. En de Kerk antwoordt: Ik heb het eigen, aangeboren recht, om eigendommen te bezitten, omdat ik in mij zelf een wettige maatschappij ben, en wel zonder uwe toestemming. Gij kunt mij de bezittingen, die een voorwaarde zijn van mijn onafhankelijkheid, niet zonder onrechtvaardigheid en misdaad ontrooven.

Ik heb het recht, uwe handelingen te bewaken, zegt de Staat. Ik heb het recht, mij zelf te regeren, antwoordt de Kerk, omdat God mij en niet u de zorg over de geloovigen heeft toevertrouwd; en ik kan uwe voogdijschap niet aannemen, zonder afstand te doen van het heiligste, van mijn recht en onafhankelijkheid.

Verder komt de vraag naar de onafhankelijkheid en het eigen leven der Kerk ter sprake, en de Staat zegt tot de Kerk: Ik ben het, die u een wettig bestaan gaf, ik alleen heb u als rechtspersoon geconstitueerd. De Kerk herneemt: Ik bestond lang voor u, burgerlijke Staat! want het eerste altaar werd zeker voor den eersten troon opgericht; en vóór U allen, Christelijke Staten, was ik geboren, want gij zijt allen uit mijnen schoot voortgekomen, al hebt gij uwe moeder ook vergeten en beleedigd.

Dat zij zoo - herneemt de moderne Staat - maar nadat de burgerlijke maatschappij eenmaal geconstitueerd is, mag van haar alleen alle autoriteit en alle macht uitgaan. Elke autoriteit en elke macht komt van God, hervat de Kerk, en Hij gaf u daarvan een deel en mij een ander deel, en geen van ons mag zijn grenzen overschrijden.

Na de opsomming van deze voorbeelden roept Nardi zegevierend uit: ‘Welke eenheid, welke gemeenschappelijke beraadslaging kan mogelijk zijn tusschen hen, die zulke lijnrecht tegenover elkander staande beginselen belijden? Welk aandeel zou de Staat, welk aandeel de Kerk op een concilie hebben bij de behandeling van die hoogste geschilpunten, die daar zullen aanhangig worden gemaakt?’

Tegen deze redenering is niets in te brengen. De bestaande toestand der verschillende Staten van Europa maakt hunne aanwezigheid op het concilie onmogelijk, en het zou van de zijde van Rome de grootste tegenstrijdigheid wezen, zoo het de medewerking van Staten begeerde, wier eerste levensbeginselen door haar worden gedoemd. Deze handelwijze zou van haren kant zijn een toegeven aan den geest des tijds, en het is juist die geest, dien zij geheel wil bestrijden. Door zulk eene noodiging aan de katholieke vorsten van Europa te richten, gelijk dat geschiedde in vroegere dagen, zou Rome zich zelf reeds door die noodiging alleen den pas zien afgesneden om hare wenschen te bereiken.

Alleen dan zou Rome de poorten van het Vaticaan voor de Staten openen, wanneer deze eerst weder katholieke machten werden en door dien vollen terugkeer in den boezem der Kerk alle autonomie afzwoeren en de nieuwere beginselen der samenleving geheel verloochenden. Tot de bereiking van dit doel wekt Nardi aan het eind zijns geschrifts de geloovigen op tot het gebed; maar al voldoet hij daarmede aan den eisch zijns harten, zijn verstand zegt zelf, dat deze begeerte een ijdele wensch, een vergeefsch verlangen is.

Waarin ligt derhalve het politiek gevaar van het aanstaand concilie te Rome? Zonder twijfel in de bittere gevolgen, die uit het concilie voor alle volken zullen voortkomen; maar om nog hooger op te klimmen en nog dieper in de zaak in te dringen, dat gevaar ligt bovenal in de onmogelijkheid, om van de zijde der Staten eenigen invloed uit te oefenen. Konden toch hier de beginselen van het algemeen volkerenrecht gelden, dan ware de wereld gered. Stel, dat een of ander vorst van Europa eens besluiten nam, die over gansch ons werelddeel ellende zouden brengen, zonder twijfel zou aanstonds een internationaal congres die gevolgen trachten te keeren en den overmoedigen vorst door overreding of geweld tot zijnen plicht terugbrengen. Maar geheel anders is de toestand hier. Niet de vorst van den Kerkelijken Staat treedt hier op in den persoon van Pius IX, maar de stedehouder van Christus op aarde. Deze acht zich geroepen, de schapen zijner kudde, onder alle volken verstrooid, terug te brengen op den goeden weg des levens; ik bid u, welke macht zou zich in Europa tegenover dat geestelijk doel kunnen plaatsen? Elke poging daartoe zou door Rome beschouwd worden als een inbreuk op hare heiligste rechten, en het konstitutioneel beginsel van de vrijheid der Kerk in den Staat zelf zou door Rome worden aangegrepen, om hare vrijheid in dezen tegenover dwang van buiten te handhaven. Doch ik onderstel, dat de regeringen der verschillende landen zich eens werkelijk vereenigden, om langs den weg van overreding het concilie tot matiging zijner eischen aan te sporen; dan zouden we ras getuigen zijn van woordenwisseling tusschen het congres en de kerkvergadering over zaken, die nimmer op den weg der verzoening zouden leiden. De Staat zoowel als de Kerk zouden de grenzen hunner macht geheel anders afbakenen en de vraag: ‘waar zijn die grenzen tusschen het wereldlijk en geestelijk belang?’ zou de twistappel worden, die de beide machten geen voetstap nader tot elkander bracht. De Staat zou het geestelijk belang beperken tot zaken van dogmatischen en rituelen aard; maar de Kerk zou, met dat bescheiden deel niet tevreden, het geheele geestelijk leven der natiën onder hare hoede willen geplaatst zien. De Staat zou het onderwijs, het huwelijk en andere zaken meer, die wel van geestelijk, maar tevens van het hoogste maatschappelijk belang zijn, niet aan zijn zorg willen zien ontroofd. En, waar aldus de beide partijen lijnrecht tegenover elkander bleven staan, waar elk

zijn vermeende rechten met denzelfden ijver bleef verdedigen, daar zou deze handelwijze geheel vruchteloos zijn. Het éénig middel, dat de Staten in handen zouden hebben, om het concilie tegen te gaan ja in zijn geboorte te verstikken, zou een middel van geweld zijn. Zij zouden de bisschoppen kunnen beletten om zich naar het concilie te begeven. Doch hiermede wordt door Nardi zeer terecht de spot gedreven, als hij o.a. zegt: 'O! dat de souvereinen door de politie en de gensdarmes de bisschoppen kunnen verhinderen uit den Staat, ja uit hun huis te gaan, dat te ontkennen is ons nimmer in den zin gekomen.' Welke Staat zou toch zich schuldig willen maken aan een dergelijke gewetenskrenking? Welke Staat zou door eene verkrachting van de vrijheid der bisschoppen met eigen beginselen dusdanig in strijd willen komen? Daarvan is dan ook in niet één land sprake; ja zelfs Frankrijk, dat door zijne Gallikaansche rechten altijd een zelfstandiger houding tegenover Rome kan aannemen, dan andere katholieke landen, verklaarde zich reeds in de maand April bij monde van den heer Baroche in het Wetgevend Lichaam over de volkomen vrijheid zijner bisschoppen.

Wel schijnt het, dat de gouvernementen van Europa, ook zonder rechtstreeksche noodiging van den Paus, er ernstig over gedacht hebben, zich op het concilie te laten vertegenwoordigen.

Dat zou men ten minste moeten opmaken uit de berichten, die we daaromtrent telkens in den laatsten tijd in de dagbladen aantroffen. Doch zelfs de inhoud dier berichten toonde de moeielijkheid aan, die de Regeeringen zelve van een dergelijke vertegenwoordiging gevoelden. Zoo lazen wij onlangs gedurig, dat de vertegenwoordiging der mogendheden slechts van passieven aard zou zijn. Mij dunkt, indien er werkelijk in dien zin is gedelibereerd, dat de mogendheden dan geen duidelijker bewijs konden leveren van hunne onmacht, om in de zaken van het concilie iets te verrichten. Mij kwamen echter die berichten altijd zeer verdacht voor, daar naar mijne meening zulk een openlijke bekentenis- van eigen onvermogen niet strookte met de waardigheid der Staten. Veel meer komt met die waardigheid overeen de houding, die thans de Europesche mogendheden tegenover het concilie hebben aangenomen. Overtuigd van den onoverkomelijken scheidsmuur, die hunne beginselen van die der Curie scheidt, zal er geene vertegenwoordiging van hunne zijde plaats hebben. Zij zullen een geheel afwachtende houding aannemen, om wellicht allen, gelijk de 'Zeidlersche Correspondenz' van de Duitsche Staten zeide, dan eerst handelend op te treden, als het concilie besluiten mocht nemen, in strijd met de bestaande verhouding tusschen Kerk en Staat. In hoever die handelingen dan zullen baten, zal de toekomst leeren.

Vooralsnog staat Rome dus alleen, alleen tegenover de gansche wereld; maar in de eenzaamheid vindt Rome, om met den wakkeren strijder der anti-revolutionairen hier te lande te spreken, hare kracht.

Die kracht ware gebroken, zoodra zij maar een duimbreed toegaf aan het recht van den nieuwen Staat. In het ontkennen van dat recht gevoelt zij zich sterk, sterk door de macht der Jezuitenorde, die haar steunt, sterk door de millioenen onbekende geloovigen, in alle landen der wereld verspreid.

Dat laatste is het tweede punt, waarover ik ook nog enkele gedachten wil in het midden brengen. De millioenen onbekende geloovigen zullen door den nog zoo lagen trap hunner geestelijke ontwikkeling de plannen van het concilie zeer in de hand werken. Over de wijze, waarop de Katholieken de besluiten van het concilie ontvangen zullen, wordt naar mijn meening dikwijls al te los geoordeeld. Met het oog op de anti-klericale richting in de Roomsch Katholieke Kerk zelve, meent men gerechtigd te zijn tot de uitspraak, dat men het met het concilie evenmin ernstig nemen zal als met den Syllabus van 1864. Ook wij vestigen van onze zijde met blijde hope den blik op die anti-klerikale richting in de Kerk zelve en wij komen daarop nog nader terug. Maar al denkt men zich die richting nog zoo uitgebreid als men wil, ik geloof toch dat eene statistieke opgave in de verschillende landen van klerikale en anti-klerikale Katholieken de weegschaal zonder eenigen twijfel ten gunste der eerste zou doen overslaan, en evenmin verwacht ik tegenspraak, wanneer ik zeg, dat de beginselen onzer tegenwoordige staatsinstellingen verre het godsdienstig bewustzijn van het gros des volks vooruit zijn. Dat gros des volks heeft vrede gehad met die staatsinstellingen, omdat zij oppervlakkig beschouwd en zonder af te dalen tot hare beginselen, de volken tot zegen verstrekten. Maar het kan niet anders of datzelfde volk zal die staatsinstellingen vijandig worden, zoodra het tot meerder bewustzijn ontwaakt van de beginselen en grondslagen, waarop die instellingen zijn gebouwd.

Welke toch zijn die beginselen? Het moge waar zijn, dat die staatsinstellingen in de praktijk zijn voortgekomen uit den afkeer van het volk van de willekeur der vorsten; het moge waar zijn, dat het schijnbaar onschuldig optreden voor de rechten van den mensch en den burger de drijfveer is geweest van de Fransche revolutie en hare gevolgen. Dit neemt niet weg, dat er aan die constitutionele regeringsvormen een beginsel ten grondslag ligt, geheel in strijd met hetgeen men al de eeuwen door voor godsdienst gehouden heeft. Voor godsdienst hield men het zich nederbuigen voor een goddelijk gezag, en toch tastte men dat goddelijk gezag daadwerkelijk aan, toen men koningen bij de gratie Gods wierp van hun troon, en men sprak het beginsel van de autonomie van den menschelijken geest werkelijk uit, toen men uit het volk zelf de nieuwe instellingen van den Staat het licht deed zien. Vorige geslachten nu hebben dit alles gedaan, zonder zich zelve klaar bewust te zijn van de grondslagen van hun arbeid; en gelukkig, dat zij zich zelve daarvan niet ten volle bewust

waren; want hadden zij de verre strekking van hun opstand duidelijk doorzien; hadden zij werkelijk ten diepste gevoeld, dat hun werk ook een noodzakelijke omkeering moest te weeg brengen in de beginselen hunner godsdienst, dan zouden ze waarschijnlijk uit vreeze halverwege zijn blijven staan. Thans geeft men zich rekenschap van die daden der vaderen. En terwijl nu aan de eene zijde de nieuwe richting op godsdienstig gebied, die de godsdienst uitsluitend waardeert als een zuiver psychologisch verschijnsel van het gemoedsleven des menschen, ook die beginselen van den nieuwen Staat, uit het volk voortgekomen, ten volle aanneemt en de menschheid daarmede juist uit kracht van de godsdienst tracht te verzoenen; moet elke supranaturalistische beschouwing der godsdienst principiëel tegen die Staatsinstellingen gericht zijn. Want volgens deze wordt God daardoor naar de kroon gestoken; volgens gene is het ook daarin, dat de menschheid zich meer tot de Godheid verheft. Van daar dan ook het verschijnsel, dat de meerdere of mindere orthodoxie de meerdere of mindere ingenomenheid met de Staatsinstellingen bepaalt. Maar van daar ook, dat Rome, de vertegenwoordigster der uiterste orthodoxie, het heftigst tegen die instellingen wezen moet(*). Dit laat Rome dan ook niet na. Leest b.v. eens wat de Civilta Cattolica o.a. van die instellingen zegt. In den jaargang 1868 zegt dat blad o.a. ergens: ‘De Christelijke Staten hebben opgehouden te bestaan, de menschelijke maatschappij is weder heidensch geworden en gelijkt op een van aarde gevormd lichaam, dat den goddelijken adem mist. Maar bij God is niets onmogelijk; Hij maakt volgens het profetisch gezicht van Ezechiël zelfs doodsbeenderen weder levend. *Ossa arida*, doodsbeenderen zijn de staatkundige machten, de parlementen, de verkiezingen, de burgerlijke huwelijken, enz. De universiteiten zijn niet alleen doode maar stinkende beenderen; zoo erg is de stank, die van deze in verderfelijke en pestaardige leeringen uitgaat. Maar deze beenderen kunnen weêr tot het leven worden terug geroepen, als zij naar Gods woord hooren enz.’ Doch waartoe vreemde organen geraadpleegd, waar wij in ons eigen vaderland dagbladen bezitten, die, hoewel met talent geschreven, niet ophouden, om in naam des geloofs, de gemoederen te ontvlammen tegen de goddelooze beginselen, waarop onze Staats-instellingen zijn gebouwd.

Gelooft maar vrij dat daardoor de argelooze menigte vreesselijk wordt

(*) De Schrijver van de Artikelen in de Augsburgsche Allgem. Zeitung geeft in zijne Umarbeitung p. 25 w. een niet onaardig geschiedkundig overzicht van de veroordeelingen van alle Europesche constituties. Na te hebben opgemerkt, dat van de Isidorische dekretaliën (9e eeuw) af de geest van het absolutisme Rome heeft beheerscht, deelt hij o.a. mede dat reeds in 1215 de Engelsche *magna charta*, de moeder van alle constituties, door Innocentius III werd vervloekt. Zoo bespreekt hij ook de veroordeelingen van de Fransche, Belgische en Oostenrijksche constituties. Dit alles nu is zeer konsekwent, want alle staatkundige toestanden op zelfregering gebouwd, staan lijnrecht over tegen het absolutisme der Kerk.

opgeruid. Gelooft maar vrij, dat er al een groote mate van zelfstandigheid vereischt wordt in den Roomsch Katholiek, wil deze op den duur die Staats-instellingen blijven liefhebben, wier grondslagen hem als volkomen atheïstisch worden voor oogen geschilderd. Waaraan heeft b.v. de orde der Jezuiten hare herleving te danken gehad in deze eeuw? Is het niet, omdat zij door hare prediking tegen den revolutiegeest van 1815 af zich zelf in de oogen des volks onmisbaar gemaakt heeft als steunpilaar voor troon en altaar beide? Welnu, denkt u dan een concilie, met al den glans en de majesteit aan zulk een kerkvergadering verbonden; denkt aan al de pogingen, die nu reeds worden in het werk gesteld, om de massa voor te bereiden op die allerheiligste akte der Kerk; en ik vraag het u: Wanneer dan binnen korten tijd uit het heilige Vatikaan het anathema weêrklinkt over de geheele nieuwere samenleving, zal dan de massa niet in stomme aanbidding nederknielen voor dat anathema als voor een woord uit den hemel en met dezelfde devotie zich nederbuigen voor dat Godswoord uit Rome, als waarmeê jaarlijks zich buigt eene geloovige schare voor den hoogepriesterlijken zegen des Pausen? Wie, die bekend is met de macht der godsdienstige dweepzucht, kan dan geheel onbezorgd die ure verbeiden, waarop uit het middelpunt der Kerk het teeken zal worden gegeven tot een nieuwen kruistocht tegen de van God vervreemde maatschappij?

Met het aanstaand concilie staan wij dus aan den vooravond van een geweldigen strijd. Het brandpunt van dien strijd zal gelegen zijn in de groote, allesomvattende vraag naar de verhouding tusschen Kerk en Staat; ja, die vraag treedt met het concilie eene geheel nieuwe fase in. De Staat heeft in beginsel de Kerk vrij verklaard op eigen terrein; maar met het uitspreken van die vrijheid is het wellicht den Staat nimmer in de gedachte gekomen, dat hij zich zelven daardoor geheel van het recht beroofde, om zulk een kolossale poging der Kerk als het concilie zal zijn, om de oude macht terug te erlangen, te bestrijden. Het oude woord van Jezus bevestigt zich: De kinderen dezer wereld zijn verstandiger omtrent hun geslacht, dan de kinderen des lichts. Neen, de wereldwijsheid der oude Jezuiten-orde heeft zich zelve ook hier weder niet verloochend. Van een der zwakke zijden van het noodzakelijk beginsel van scheiding tusschen Kerk en Staat heeft deze orde te rechter ure gebruik gemaakt, toen zij Pius IX tot het uitschrijven van een concilie bewoog. Zij weet wel, dat de Staat de Kerk in geen harer plannen kan verhinderen, zonder ontrouw te worden aan eigen beginsel, en in het volle bewustzijn van de vrijheid der Kerk, zal zij zonder twijfel den moed hebben, om, vertrouwende op het blinde geloof der millioenen, de Kerk het vonnis over den Staat te doen uitspreken. Waar aan een graaf von Reisach, den bekenden Jezuit, de leiding der politiek-kerkelijke commissie voor

de voorbereidende werkzaamheden van het concilie is opgedragen, laat zich niet anders verwachten, en het gevolg zal zijn, dat alle landen getuigen zullen wezen van tooneelen als het groothertogdom Baden in 1853 was, toen de aartsbisschop van Freiburg, Vikari, openlijk oproer liet prediken tegen de Regering van den Staat.

Wanneer ik met het schrijven dezer regelen er in geslaagd ware, mijne al te optimistische lezers tot het bewustzijn gebracht te hebben van het werkelijk gevaar, aan het aanstaand concilie verbonden, reeds dan zou ik mij genoegzaam beloond achten. Geen gemakkelijker overwinning toch kan een vijand behalen, dan wanneer de aangevallene, te veel vertrouwende op eigen kracht, de krachten van den vijand te gering schat. Doch ik wil den schijn niet op mij laden, als ware het mijne bedoeling, om dan nu maar, in zak en assche gehuld, die toekomst lijdelijk te verbeiden; en daarom wil ik met korte woorden onze verplichtingen nog bespreken, die juist met het oog op het werkelijk gevaar dat ons bedreigt, dubbel zwaar op onze schouders rusten.

Van den Staat - zoo hebben wij gezien - is geene tusschenkomst te verwachten, om de Kerkvergadering in hare eischen te matigen. Zal nu onze éénige hoop soms daarop gebouwd zijn, dat, wanneer eenmaal de besluiten van het concilie zijn uitgevaardigd, de afzonderlijke Regeringen hare maatregelen zullen nemen? Zonder twijfel - daar zal het wel heen moeten; de verschillende Staten zullen bij overtreding hunner constitutionele wetten wel krachtdadig moeten ingrijpen en de rechten van den burger tegenover de rechten der Kerk met kracht moeten handhaven. Doch nog daargelaten de bezwaren, daaraan verbonden, wat zal daarmede in den grond der zaak gewonnen zijn? De groote kwestie wordt daardoor slechts verschoven en niet opgelost, en wat het treurigste van dergelijke maatregelen van geweld is, de geesten worden er slechts des te meer verbitterd door en in plaats dat daardoor voor het bewustzijn der Katholieke onderdanen de klove tusschen Kerk en Staat zal worden gedempt, zal integendeel die klove door hun martelaarschap steeds dieper en dieper worden.

Zal dan wellicht onze hoop gebouwd moeten zijn op congressen, zooals men er een in Napels gelijktijdig met het concilie en wel onder den naam van vrijdenkers-concilie houden zal? Ik twijfel er aan, of deze demonstratie wel vruchten van zich zal afwerpen, daar er gegronde vrees bestaat, dat de geest der zelfbeheersching aldaar niet zal voorzitten. Dat er ook een fanatisme van het ongeloof bestaat, kan de geschiedenis genoegzaam bewijzen, en het kan niet missen, of dat fanatisme zal ook in Napels wel zijn werking doen, als daar duizenden mannen, gloeiende van geestdrift voor de vrijheid, op hetzelfde oogenblik samen zullen zijn, als binnen de muren van het Vatikaan te Rome het anathema over die vrijheid wordt voorbereid.

Wel zullen, gelijk hier, de pogingen tot tegenweer moeten uitgaan

van de individuën, wel is de onmacht van den Staat, om in dezen te handelen, een krachtige roepstem, om de ware beginselen der zelfregering te verlevendigen; maar alleen van kalme, van bezadigde en van gematigde pogingen van het volk wacht ik heil. Geen staatsburger kan in deze geweldige krisis genoeg doen aan de ernstige en waardige voorlichting van zijne katholieke medeburgers. Niet door gal en alsem uit te braken tegen Rome, maar door kalme uiteenzetting van de werkelijke gevaren die de maatschappij door het concilie bedreigen, moet de staatsburger invloed uitoefenen op zijnen kring. En deze invloed zal niet ongezegend blijven. Daarvoor rust ons oog te veel op heerlijke teekenen des tijds, in den boezem der R. Katholîeke Kerk zelve. Napoleons politiek moge meê brengen, de geestelijkheid niet afkeerig van zich te maken, het liberalisme in Frankrijk geboren, kan ook in Frankrijk niet sterven(*). De bisschoppen van Mainz en van St. Polten mogen geheel en al ultramontaansch gezind zijn, een blik op Baden, op Beijeren en Oostenrijk overtuigt ons, dat de geest van het Duitsch-katholicisme nog leeft en werkt in duizenden harten. In Baden werd reeds in 1860 het konkordaat met Rome verscheurd. In Beijeren werkt de katholieke theologische faculteit te Munchen met den edelen Dr. Döllinger aan het hoofd, samen met den Vorst von Hohenlohe, den grooten bestrijder van den Ultramontaanschen invloed. En welken gewichtigen ommekeer Oostenrijk heeft ondergaan na de nederlaag bij Sadowa, is een ieder bekend. Zoo gaat er uit alle volken van Europa een roepstem uit om die nieuwere staatsinstellingen te ontfangen, die door Rome als de pest der samenleving worden beschouwd. Brengt daarbij nog in rekening den strijd tegen de kloosters. die sinds het gebeurde te Krakau in verschillende landen aan de orde van den dag is. Overtuigt u, dat er ook in uw eigen vaderland genoegzame Katholieke elementen zijn, die zich onder den invloed van het Ultramontanisme niet willen plaatsen. En gaat dan met het oog op deze lichtpunten blijmoedig aan den arbeid; de zaadkorrels der verdraagzaamheid en der ontwikkeling zullen hier en daar in goede aarde vallen.

Wat daarmeê gewonnen zal zijn? Meent niet, dat het gevaar, waarvan wij gesproken hebben, plotseling daardoor zal verdwijnen. Want wat beteekenen onze kleine, verbrokkelde krachten tegenover de kracht van het machtige Rome? Doch er is tweeërlei soort van kracht. De sneeuwlawine, die met donderend geweld van de bergen valt en op één oogenblik gansche dorpen vernietigt, en de waterdroppels, die van diezelfde bergen stroomen en aan den voet daarvan kleine beekjens formeren, beiden zijn krachten. Wie deinst niet terug voor de alles vernietigende kracht van zulk een sneeuwmassa?

(*) Wij herinneren hierbij aan de prachtige oppositie, die dezer dagen het concilie van de zijde van Pater Hyacinthe heeft ondervonden.

Wie ziet niet met een soort van glimlach neder op de geringe kracht dier enkele waterdroppels, die daar siepelen door den grond! En toch, wanneer gij die massa sneeuw aan den voet der bergen na hare vernieling van menschenlevens en woningen ziet smelten voor de warmte der zon, en wanneer gij die trotsche rivieren aanschouwt, die onze landen met hare zegeningen doorkruisen en die toch alleen ontstaan zijn uit die enkele waterdruppels afvloeiende van de bergen, dan vragen wij: waar was nu de ware kracht? Zoo zij het met onze houding tegenover het aanstaand concilie. Wel bestaat er reden om terug te deinzen voor de sneeuwlawine die van de zeven heuvelen met donderend geweld zal afstorten op alle volken; wel zal die in haar onverbiddelijke vaart verwoestend en vernietigend werken; en met weemoed in het hart zullen wij die verwoestingen van vrede, van geluk, van welvaart en eendracht gadeslaan.

Maar wanneer van de hoogten van onzen geest slechts waterdruppelen afvloeien, verspreid en nauw merkbaar voor het oog, dan is het zeker, dat vroeger of later stroomen van levend water gevormd worden, die niet verwoestend maar zegenrijk zullen worden voor de de volken. Uit dat oogpunt kan zelfs door ons het concilie worden gezegend. Gelijk de natuur behoefte heeft aan verwoestende krachten, zoo is het ook met het menschdom. Om eene schrede verder te komen op de baan zijner ontwikkeling, heeft het menschdom behoefte aan dergelijke aardschuddingen als het concilie er een zijn zal op het gebied des geestelijken levens. Lang genoeg heeft Rome minder of meer geheuld met den geest des tijds. Die halfheid heeft thans een einde genomen. De reaktie onzer eeuw bereikt in het concilie haar toppunt. De strijd wordt daardoor door meerder zuiverheid gekenmerkt. En het kan niet anders, of de zuiverheid van den strijd zal meer karakters vormen. De overmoed der reaktie zal den moed der tegenpartij verdubbelen. De geest der onverschilligheid en beginselloosheid zal daardoor allengs wijken, en het gevolg zal zijn, dat ook bij al de worstelingen, die we tegengaan, de groote vraagstukken onzer eeuw, te midden van welker barensweeën wij nog leven, juist door het concilie hare oplossing zullen nader gebracht worden. Zoo zien wij in angstige spanning de gevaren te gemoet, aan den aanstaanden tijd verbonden, en toch vreezen wij niet - want ons nageslacht zal vruchten plukken van ons lijden en de waarheid zal zegevieren.

N.

Politieke litteratuur.

I. Zoo wordt men lid van de Tweede Kamer. Een Hollandsche verkiezings-roman door Henry van Meerbeke. Amsterdam, Gebr. Binger, 1869, 2 deelen.
II. Parlementaire portretten. De aftredende helft van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, door Sagittarius Amsterdam, Loman en Verster, 1869, en het supplement: Eene vergeten grootheid en slotwoord.

I.

Indien ook voor de 'boeken' geldt wat voor 'vrouwen' veelal waarheid is, dat namelijk zij de beste vrouw is van wie het minst gesproken wordt, dan is de roman van Meerbeke ongetwijfeld een voortreffelijk boek. In de letterkundige wereld is daarvan tot hiertoe al zeer weinig notitie genomen. Terwijl de 'Parlementaire portretten', die, als litterarisch produkt, toch waarlijk veel minder hoog staan, als om strijd, ook om hunne letterkundige waarde, werden geprezen, had men geen woord van lof over voor een boek, dat toch niemand onder de alledaagsche voortbrengselen der pers zal rangschikken en dat, naar ons inzien, tot de best geschreven romans behoort, die in de laatste jaren in ons vaderland zijn verschenen. Zou het dan waar zijn, dat er ook in ons land eene zekere *camaraderie littéraire* bestaat en dat een schrijver, om als zoodanig gewaardeerd te worden, tot de 'vrienden' moet behooren?

'Zoo wordt men lid van de Tweede Kamer' is niet de eersteling van den schrijver. Reeds voor ongeveer tien jaren gaf hij in zijne *Waarnemingen en Waarheden* eene eerste proeve van zijn opmerkenden, kritischen geest en van zijn talent om karakters te schetsen. Diezelfde eigenschappen worden in dezen roman teruggevonden, maar ze zijn meer tot volmaaktheid gekomen. Henry van Meerbeke heeft aan levenswijsheid en levenservaring gewonnen, maar blijkbaar is zijne ervaring niet van de aangenaamste of gelukkigste geweest. Men hoore slechts dit oordeel over de wijze, waarop het in de wereld toegaat: 'De menschen denken altijd gaarne het ergste. Wie beproeft het verhaal te wederleggen, zal aanstonds stuiten op zeer velen, die zeggen: er heet toch geen koe bont of er is een vlekje aan! Een kostelijk spreekwoord, dat bij zulke gelegenheden onschatbare diensten doet. En dan is er nog eene andere cathegorie van dupes, die zich zelven voor strikt onpartijdig en regtvaardig houden, dewijl zij als richtsnoer hebben om van alles wat hun ten nadeele van anderen wordt aangebragt, slechts de helft te gelooven. Welke winst als het geheel verzonnen is!' In dien toon is het geheele boek. De menschen worden er meest van de ongunstigste zijde in beschouwd, en Henry van Meerbeke schijnt

wel geneigd met de stelling van Heine in te stemmen: ‘als men de *menschen* heeft leeren kennen dan houdt men van de *honden.*’

Van al de personen, die ten tooneele worden gevoerd, is er schier geen enkele, die iets doet uit een goed beginsel. De karakters zijn allen meesterlijk geschetst en uitnemend volgehouden; het zijn bijna allen *types.* Maar de meeste personen zijn òf volkomen onbeduidende wezens en gedweeë werktuigen, òf slechte menschen, òf *sceptici*, die over alles de schouders ophalen en alle menschen verachten. Ziet die geringschatting, waarmede de hoofden der kiesvereenigingen over de kiezers spreken. Frits Molmer wordt te Dungermeer kandidaat gesteld, omdat ‘niemand hem kende en dus iedereen hem geschikt vond.’ Later oppert de advocaat een bescheiden twijfel of de kiezers van Dungermeer nu zoo eensklaps zullen meenen dat hij geschikt is om vertegenwoordiger uit hun district te zijn; maar de oom Molmer antwoordt: ‘dat zullen zij ook niet; zij zullen niets meenen, maar doen wat anderen hun zeggen; kiezers meenen in den regel niet.’ Louis Molmer, de held van het boek, is een man, die met alle partijen heult om zijne tijdelijke belangen te bevorderen, en die ‘ronde’, doctor Patters is een nog volleerder jezuit dan de advocaat. Dagbraker, een hoofdpersoon in Dungermeer, is een volmaakte *nonsens*; een politieke tinnegieter van 't minste allooi, die t' huis Tweede Kamertje speelt, alle kranten over de post krijgt; alle politieke brochures leest en zijn eenen hond gedoopt heeft *Motie*, den anderen *Amendement.* De brouwer van Ramen, de groote man in Wijkerdam, met zijne van buiten geleerde *speaches* en zijn tusschenzinnen, is al even onbeduidend. Overigens een uitnemend geschetste figuur, even als Dagbraker een *type*, zooals in menige kleine stad *in natura* gevonden wordt. In den Controleur Van Hoven, die bij het sterfbed van zijne vrouw de lijst van doodaanzegging opmaakt en haar zelf daartoe laat medewerken, wordt ons weder een van die menschen vertoond, die Heine's uitroep begrijpelijk maken. De jezuitische trek komt ook hier weder in de handelingen van Van Hoven sterk uit, zoowel in den omgang met zijne stervende vrouw als in de wijze, waarop hij zich in de verkiezingen mengt, steeds werkende, wroetende en knoeiende in 't geheim, opdat hij geen der beide partijen tegen zich inneme: ‘de een of andere minister van financiën - en gij weet de ministers wisselen elkander snel af - zou mij dit euvel kunnen duiden; voor welke partij ik ook in de bres spring, ik werk er òf mijn tegenwoordigen chef òf den een of anderen zijner opvolgers mede tegen.’ Oogenblikkelijk daarna gaat de controleur ‘in een zijvertrek den politieken brief schrijven, waartoe veel behoedzaamheid werd vereischt, want de bewoordingen moesten die wezen van iemand, welke er buiten wilde blijven en toch even goed zijn doel bereiken alsof hij er binnen was.’ Bravo, Loyola!

Enkele figuren maken uitzondering in zooverre dat zij noch onbeduidend, noch slecht zijn. Vaargast is een politieke drijver en misschien

wat al te behendig, maar toch een flinke vent. Het laatste kan ook van Klingeveer gezegd worden. De vrouwen-figuren zijn over 't algemeen uitstekend gelukt. Hoe keurig is het portret van die Mevrouw van Ramen, die zich verbeeldt iets heel bijzonders te zijn omdat zij de dochter is van een gepensioneerd officier en haar man maar een brouwer. Ook de meisjes Dagbraker en mevrouw Boomers, in haar karakter van *commère*, zijn goed geslaagd. En wie zou niet ingenomen zijn met dat lieve figuurtje van Clara van Ramen, die van de politiek niets weet en niets weten wil, wie het alleen om haar advocaat te doen is en die aan haar vader de kluchtig-naïve vraag durft doen of papa van Ramen en familie - als Molmer door de *gelen*, zijne tegenstanders, te Dungermeer gekozen wordt - ook niet *geel* zouden kunnen worden!

Als litterarisch product staat deze roman, naar onze meening, even hoog als de meest gevierde romans van de laatste jaren. Het plan van het geheele werk, de evenredigheid der deelen, de voorstelling der karakters, voor dit alles hebben wij niets dan lof; de schrijver doet dan eens aan onzen van Lennep, dan eens aan Thackeray denken; hij verstaat, als de eerste, de kunst om aangenaam te vertellen, en streeft, als satyricus, den tweede op zijde. Maar noch van Lennep, noch Thackeray zouden ooit op het denkbeeld gekomen zijn om tot den held van een hunner verhalen een man als Frits Molmer te kiezen, een man zonder eenig karakter en die door een onwaardig heulen met twee partijen eene betrekking en eene vrouw zoekt te bekomen. Van zulk een man het middenpunt der handeling te maken, dit strijdt tegen het zedelijk gevoel en tegen den artistieken smaak, en is alleen te verklaren wanneer het gerucht waarheid spreekt, dat onder den pseudoniem ‘Henry van Meerbeke’ een ultramontaan en een der medewerkers aan ‘de Tijd’ zijn waren naam verbergt.

Konden wij met grooten lof van de litterarische waarde van dezen roman spreken, de politieke strekking verdient daarentegen slechts afkeuring. De bedoeling schijnt toch wel geene andere te zijn dan om de Tweede Kamer en ons geheele vertegenwoordigend stelsel te discrediteeren. Wij erkennen dat in zeer enkele kiesdistricten de zaak zich, bij de verkiezingen, wel eens toedraagt als te Wijkerdam en Dungermeer, maar dergelijke gang van zaken is evenzeer uitzondering als de toestand van Lebak, door Multatuli geschetst, uitzondering was op Java. Het is dus geenszins eerlijk dergelijke geïsoleerde feiten voor te stellen als een maatstaf voor de waarde en beteekenis onzer verkiezingen. Ook is de smet van onbeduidendheid, die aan de leden der Tweede Kamer wordt aangewreven, en de verdere kritiek, hier en daar, op de handelingen van dat Staatslichaam uitgeoefend, naar 't ons voorkomt, niet verdiend. Er mogen gegronde aanmerkingen te maken zijn op de Tweede Kamer in haar geheel en op het gehalte van enkele leden; men moge recht hebben te wenschen, dat ons Par-

lement meerdere blijken gave van voortvarendheid en kordaatheid, - vergeleken bij de Vertegenwoordiging van andere landen, gelooven wij dat onze Tweede Kamer, door eerlijkheid en werkzaamheid, door oprechte behartiging van de publieke belangen, boven de meeste andere Vertegenwoordigende Lichamen staat. En dit mocht, gelooven wij, wel eens meer erkend worden dan gewoonlijk geschiedt. Iedereen is altijd gereed af te keuren, wat in de Tweede Kamer wordt gezegd of gedaan; de Kamer is de *algemeene zondenbok*, waarop een ieder het recht heeft iets te bedillen en waarop de vuilste courantier vrijelijk mag schimpen. Maar hoe zelden wordt van de zijde van het publiek eenig blijk gegeven van instemming of goedkeuring! De betrekking van lid der Tweede Kamer is in ons land eene slecht betaalde betrekking, waaraan geen enkel voordeel, maar veel last en veel onaangenaamheden verbonden zijn, terwijl daartegenover niets staat dan de genoegdoening dat men getracht heeft 's lands welzijn naar vermogen te bevorderen; een gevoel, dat bij *conscientieuse* mannen nog wel dikwijls vergald zal worden door den twijfel of men niet beter gedaan hadde anders te handelen. Natuurlijk is het onder zulke omstandigheden, gelijk bij elke verkiezing wordt ondervonden, zeer moeilijk de personen, die men het liefst naar 's lands raadzaal zou afvaardigen, te overreden om zich eene benoeming te laten welgevallen, en zoo verklaart de verkiezing van '*second hands*' zich van zelve.

De zedelijke en de politieke strekking van het boek komen vooral uit in de lange *diatribe* van doctor Patters tegen hen, die politieke beginselen hebben. Die bladzijden getuigen van zeer veel vernuft, maar bevatten tevens eene naar ons inzien zoo gevaarlijke leer, dat het nuttig kan zijn daarbij opzettelijk stil te staan. Toen aan Frits Molmer voor 't eerst uitzicht op eene benoeming tot lid der Kamer was gegeven, wist hij, weifelend als bij elke gelegenheid, eigenlijk niet of hij dien weg al dan niet zou opgaan.

'Gij kunt u niet verbeelden', zegt hij tegen zijn vriend Patters, 'hoe zonderling deze gedachte mij voorkomt..... nemen wij eens aan, dat ik benoemd werd, ik zou dan partij moeten trekken, een stelsel omhelzen, beginselen.....' 'Daar is het weder!' valt nu de doctor hem in de rede.'

'Als gij afgevaardigde waart, zoudt gij u niet door studie en nadenken spoedig op de hoogte kunnen stellen van de vraagstukken, die behandeld worden? Zou uw regtschapenheid u daarover niet doen oordeelen en beslissen naar uw beste weten? Welnu, dat is genoeg. Beginselen! ongelukkig woord! Ik heb van niets meer afschuw dan van beginselen! Alle politieke rampen komen in onzen tijd voort uit beginselen! Zien wij een bekwaam minister, berekend voor zijne taak, die met doorzigt, kennis en ijver zijn departement beheert, omverwerpen, en vraagt men naar de reden van die baldadigheid, dan heet het: zijn beginselen waren de onzen niet! Tracht men uit te vorschen, waarom twee vorsten hun onderdanen bij duizenden en tienduizenden naar het slagveld zenden, en meer millioenen aan den oorlog verspillen dan de voordeeligste overwinning hun kan teruggeven - het antwoord is: zij handelen uit beginsel, en daar vergt men nog

eerbied voor, op den koop toe. Waarom werd Klaassen verleden maand als wethouder benoemd, ofschoon ieder weet dat hij zijn eigen huishouding niet in orde kan houden, en Van Kroonen voorbijgegaan, wiens degelijkheid en kennis door niemand worden geloochend? Om hun beginselen! Geloof mij, het zijn ellendige dingen, die beginselen, en als men van iemand getuigt dat hij een man van vaste beginselen is, wees dan tegen hem op uwe hoede.'

'Wat draaft gij door!'

'Meent gij? Lees de verslagen der zittingen onzer Tweede Kamer. Elk lid heeft zijne beginselen. Hij is daar trotsch op, en brengt ze overal bij te pas; denk niet dat Everts laatst op de voltooijing van het kanaal naar Dorreheide aandrong om in een goed blaadje bij zijn kiezers te blijven, het was uit beginsel; ook niet dat hij voor het recès stemde, dewijl hij naar huis wilde omdat zijn vrouw bevallen moest; louter beginsel. Deze gehechtheid aan de beginselen veroorlooft hun ze bij anderen te vorderen, wat dan ook trouw gebeurt. Zoodra een nieuw ministerie optreedt, ziet gij de sprekers elkander verdringen, om te betoogen dat de minister van oorlog tien jaren geleden in een brochure bijvoorbeeld gezegd heeft: 'weelde heeft menig volk tot zijn verderf gebragt;' en de minister van binnenlandsche zaken, toen hij lid der kamer was: 'de heilzame ontwikkeling der volksbedrijvigheid verspreidt overal in den lande welvaart, hier en daar zelfs weelde.' Nu roepen zij zegevierend uit: 'Wat! de eene minister verwerpt de weelde als verderfelijk, de andere noemt de oorzaken, welke haar voortbrengen, heilzaam! Hoe is eenheid van rigting bij zulke tegenstrijdige beginselen van de raadslieden der kroon te verwachten!' De ministers, in plaats van hun schouders op te halen, gaan dan betoogen dat ook zij regt hebben op den naam van mannen van beginselen, en willen bewijzen dat de uitdrukking in de brochure en die in de redevoering eigenlijk juist hetzelfde beteekenen; hier pogen zij de woorden wat te verzachten, dáár ze wat te versterken: altijd met het onvermijdelijke gevolg dat al hun tegenstanders nu om wraak schreeuwen over zulke verloochening hunner antecedenten! Aan zulke nuttige beraadslagingen besteden onze Staten-Generaal twee derden van hun tijd, mijn vriend. Geen minister, geen lid voert het woord, of zes, zeven redenaars staan al gereed om, met het *Bijblad* in de hand, hem voor den voet te werpen dat hij geen beginsel heeft, want dat hij bij de beraadslaging over het batig slot, de calamiteuze polders of de armenzorg iets gewenscht of gezegd heeft, waarover hij bij de behandeling der naturalisatiën het stilzwijgen bewaart! Wat ik u bidden mag, Frits, wacht u voor beginselen!'

'Een schoone raad aan iemand, van wien gij verlangt dat hij de politieke loopbaan zal gaan betreden!'

'De beste, dien ik u kan geven! Het vaderland heeft tegenwoordig aan niets zoo zeer behoefte als aan beginsellooze vertegenwoordigers; aan staatslieden, die niet met een kant en klaar stelsel optreden, en daarnaar personen, zaken en toestanden willen inkrimpen en uittrekken als op een Procustes-bed; aan onbevangen mannen, die de feiten beoordeelen naar hun aard, en volgens hun beste overtuiging handelen met verstand, zonder zich er over te bekommeren of dit strookt met dit of dat stelsel of beginsel! Want wat zoo genoemd wordt is, op het veld der politiek, meestal niet meer dan een klank! Maar, hoe onschuldig klanken ook schijnen, hier doen ze kwaad! Zij verdeelen de burgers, en maken onze raadzalen, waar de volksbelangen beslist behoorden te worden, tot een oefenplaats in het haarkloven. En daarbij komt nog dat drie vierden der leden, die gij zoo aandoenlijk over hun beginselen hoort uitweiden,

en zoo vastberaden verklaren dat zij op grond daarvan het aangeboden voorstel zullen aannemen of verwerpen, des morgens aan de deur is ingefluisterd geworden, welke beginselen dien dag voor hen aan de orde waren, en of zij bij de stemming ja of neen

moesten zeggen. Duid het hun niet euvel. Het is niet aan elk gegeven naar Korinthe te gaan! Het is evenmin aan elk gegeven zijn weg te vinden in een doolhof van beginselen, die meerendeels niet eens omschreven zijn! Zie onze kiezers hier in Wijkerdam. Welligt zal Regt en Wet hun morgen voorstellen om dien zoetsappigen Van Breemsma naar de Kamer te zenden; kennen zij zijn beginselen? Volstrekt niet. Kent Regt en Wet ze? Alles behalve. Kent gij, ken ik of kent iemand, die met hem omgaat, ze? Neen. Kent hij ze zelf, of heeft hij beginselen? Ik zou durven wedden van neen. Met Sparrehout, van wien ook sprake is, staat het evenzoo gesteld. Toch zal een van beiden aan de kiesgeregtigden worden opgedrongen, voornamelijk of alleen omdat hij de welgezinde beginselen vertegenwoordigt; en de kiezers zullen voor hem stemmen, daar zij nu eenmaal hier welgezind zijn, niet omdat zij weten wat welgezind is, maar om den eensgezinden de zege te beletten, evenzeer zonder dat zij weten wat eensgezind eigenlijk is. Het is hetzelfde verschijnsel dat men in den oorlog bespeurt. Neemt die schans, zegt de generaal, en slaat haar verdedigers dood. Met geestdrift trekken de soldaten uit, en stormen op de schans in. Maar wat hindert hun die schans? Wat hebben de mannen, die haar verdedigen, hun misdaan? Die niet nadenken antwoorden: het wordt zoo bevolen; en die meenen dat zij nadenken: de vijanden staan er achter. Maar waarom noemen zij hen: de vijanden? Dat weet zeer zeker geen enkel soldaat, en de aanvoerder weet het misschien zelf ook niet. Het waarom is dan ook dikwijls een lastige vraag! Voor de welgezinden zijn de eensgezinden en voor de eensgezinden de welgezinden de vijanden, en ook hun aanvoerders weten meestal niet waarom! Maar wat deze wel weten is dat in dit woord ‘vijanden,’ of ‘politieke tegenstanders’ zoo als men bij verkiezingen zegt, een tooverkracht ligt, groot genoeg om lieden levenslang tegen elkander in het harnas te jagen, die, als zij in den beginne met elkander hadden gesproken, ontdekt zouden hebben dat zij hetzelfde verlangden.’

Niemand zal ontkennen dat in deze beschouwingen wel een grond van waarheid gelegen is. Menigeen maakt grooten ophef van zijne beginselen met geen ander doel dan om daarachter zijn eigenbaat of zijne onbeduidendheid te verbergen. Maar de geheele strekking van het betoog is toch zoo onjuist mogelijk. Wanneer men, kortzichtig, den blik slechts uitstrekt over een klein verloop van jaren, dan ontdekt men niet altijd tusschen de verschillende partijen en de verschillende politieke mannen een zoodanig verschil in streven, dat daardoor eene blijvende vijandschap en eindelooze wederzijdsche oppositie verklaard worden. Doch men ga de gangen der leiders eens na over een groot tijdsbestek; men volge de historische ontwikkeling van de partijen en van de beginselen, die zij trachten te doen zegevieren; men zie eens tot welke resultaten de werking en toepassing van de verschillende politieke beginselen, over een groot tijdvak genomen, in ons land en elders hebben geleid - zal men dan nòg beweeren, dat beginselen dwaasheid zijn en dat elke zaak op zich zelve beoordeeld moet worden, afgescheiden van de beginselen des persoons, die ze voordraagt? Er zijn natuurlijk zaken waarmede de politieke beginselen niets te maken hebben; bij de beoordeeling van de brug over den Moerdijk, de stoomvaart op Amerika of de aanhechting van Ameland, zal het wel tamelijk onverschillig zijn of men conservatieve, ultra-

montaansche dan wel liberale beginselen van politiek zij toegedaan. Maar bij honderden andere quaestiën, b.v. bij alle vraagpunten de koloniën en het onderwijs betreffende en dikwerf ook bij judicieele en financieele maatregelen, dringt zich als van zelve de vraag op den voorgrond, in welken geest het plan ontworpen is en uitgevoerd zal worden. Beginselen zijn daarbij vrij wat meer dan een klank. Ze zijn de grondslagen van een geheel stelsel van regeling en ontwikkeling. Die beginselen kan een ieder ook niet naar welgevallen aannemen of wegwerpen, daar ieder eerlijk en bekwaam man slechts ten gevolge van studie en nauwgezet onderzoek en nadenken voor zich zelven tot het resultaat kan komen, in welke richting hij zich in 's lands belang moet bewegen en welke politieke beginselen hem de meest juiste voorkomen. De bewering dat ‘drie vierden van de leden der Kamer, die gij zoo aandoenlijk over hun beginselen hoort uitweiden, des morgens aan de deur is ingefluisterd geworden welke beginselen dien dag voor hen aart de orde waren, en of zij bij de stemming ja of neen moeten zeggen,’ schijnt dan ook al te kras. Zulk stemmen op kommando, zulk eene totale verloochening van eigen oordeel en eigen wil, wordt alleen in het ultramontaansche kamp aangetroffen. De geheele voorstelling die hier gegeven wordt van de werkzaamheden der Kamer en van het ideaal, waarnaar een politiek man moet streven, getuigt, naar ons inzien, noch van liefde tot de waarheid, noch van politiek inzicht, en tegen deze nieuwe poging om de Vertegenwoordiging in discrediet te brengen - wat een bepaald *beginsel* is van de *Tijd*, van het *Haagsche Dagblad* en dergelijke bladen - moet, meenen wij, ernstig protest worden aangeteekend. Eerst discrediteeren, ten einde later te kunnen afbreken, dit is het stelsel der ultramontanen en reactionairen, die daarbij door sommige kortzichtige liberalen, uit een overdreven gevoel van eerlijkheid en rechtvaardigheid, soms wonderwel geholpen worden. Maar ons doet het leed, dat de schrijver zich op dit terrein begeven heeft. Zijn talent als letterkundige is te groot om het te misbruiken tot het bevorderen van politieke bedoelingen. Intusschen roepen wij hem een welgemeend ‘tot weêrzien’ toe, want het zou inderdaad te betreuren zijn wanneer hij zijne uitnemende gaven niet aanwendde om zich een eerste plaats onder onze vaderlandsche letterkundigen te verzekeren.

II.

Elk schrijver heeft recht te vorderen, dat zijne geschriften beoordeeld worden naar de strekking, welke hij zelf daaraan wenscht te zien toegekend. De schrijvers der ‘Parlementaire Portretten’ hebben er prijs op gesteld de redenen aan te geven, welke hen tot de openbaarmaking van die schetsen hebben doen besluiten. Wij vinden die redenen vermeld in hun ‘Voorwoord.’

‘Zij, die deze portretten schetsten, hebben zich de vraag gesteld, of de liefde voor de constitutioneele instellingen, waarmede zij bezield zijn, hen ook moest weerhouden van hunne toestemming te geven tot de openbaarmaking daarvan. Zij zouden immers niet gaarne wenschen mede te werken tot het geringste, dat zou kunnen strekken, den bestaanden regeeringsvorm te ondermijnen.

Zij hebben evenwel, na beraad, begrepen, dat niets meer den constitutioneelen regeeringsvorm benadeelt dan de vrees, om de waarheid te zeggen, al klinkt deze onaangenaam in de ooren van hen, wier eigenwaan wel eens hunne middelmatigheid evenaart.

De constitutioneele instellingen zullen er niet dan bij winnen, de eerbied voor de beslissingen van ons Parlement zal niet dan verhoogd kunnen worden, wanneer zij, die de eervolle loopbaan van volksvertegenwoordiger hebben nagejaagd of door de volkskeuze worden vereerd, in hunne handelingen en bedoelingen aan de natie naar waarheid, in luchtig gewaad gehuld, worden voorgesteld.

Om vertrouwen te wekken, moet men vertrouwen waardig zijn.

De afgevaardigden van den lande moeten hunne adelbrieven kunnen toonen van wetenschap, karakter en beginselen.’

De bedoeling schijnt dus te zijn geweest ‘den eerbied voor de beslissingen van ons Parlement te verhoogen’ door de ‘adelbrieven van wetenschap, karakter en beginselen van onze afgevaardigden te toonen.’ Eene edele, vaderlandlievende gedachte, die echter, zal het doel bereikt worden, volstrekt vordert dat de volksvertegenwoordigers in hunne handelingen en bedoelingen (sic), zij het dan ook in luchtig gewaad, *naar waarheid* worden voorgesteld. *Naar waarheid*: daarop komt het aan. Zijn dergelijke portretten kennelijk geschreven met de bedoeling om de leden van *deze* politieke kleur te verheffen, die van *gene* kleur te discrediteeren, dan missen zij alle waarde, dan doet men juist hetzelfde wat sedert jaar en dag door het *Haagsche Dagblad* wordt gedaan, dan misleidt men de natie. Wij zijn te weinig met al de leden der Tweede Kamer en vooral met hunne ‘bedoelingen’ bekend om te durven beweren, dat deze portretten zonder eenige waarheidsliefde en met de bepaalde bedoeling om de liberalen ten koste der conservatieven te verheffen, geschreven en publiek gemaakt zijn. Maar opmerkelijk is het toch, dat in deze schetsen *alle* liberale leden der Tweede Kamer, op ééne enkele uitzondering na (wat heeft die man misdreven?) een *accessit* van goed gedrag ontvangen, en sommigen, aan wier buitengewone voortreffelijkheid tot hiertoe niemand geloofde, zelfs tot in de wolken worden verheven, terwijl geen enkel conservatief lid genade heeft kunnen vinden in de oogen van dezen scherpschutter. Zijn dan werkelijk alle liberalen eerlijk, bekwaam en standvastig, alle conservatieven onoprecht, onkundig en zonder karakter? Tot hiertoe zijn wij niet gezind die stelling zoo maar voetstoots, op het gezag van Sagittarius, aan te nemen. Wij gelooven niet dat eenige partij uitsluitend in het bezit is van *de* waarheid, *de* eerlijkheid en *de* bekwaamheid, en wij onderstellen dat het in de Tweede Kamer wel zijn zal als in de geheele maatschappij, waar kunde en braafheid, onverstand

en onoprechtheid in alle kringen en bij alle kleuren worden aangetroffen.

Over de litterarische waarde dezer schetsen zullen wij weinig zeggen. Naar ons inzien is daarover reeds genoeg gezegd. Enkele schetsen zijn uitnemend goed bewerkt, maar velen kenmerken zich door valsch vernuft en door eene geestigheid, die niet altijd van het beste allooi is. Bij enkele is de schrijver of zijn de schrijvers zelfs geheel in den *Dagblad*-toon vervallen. Dat men desniettegenstaande de letterkundige waarde van deze portretten zoo hemelhoog heeft verheven, schijnt wel een nieuwe grond voor het vermoeden, dat de '*camaraderie littéraire*' ook ten onzent welig bloeit. Want zoo de schrijvers ook al onbekend zijn gebleven bij het groote publiek, aan de 'vrienden' in de pers zullen hunne namen wel bekend zijn. Ons zijn die namen onverschillig; wij willen ons niet eenmaal aan onderstellingen wagen, maar wij hopen dat de schrijvers, zoo zij de aangevangen taak voortzetten, zich vooral beijveren zullen zoo onpartijdig te zijn als bij dergelijke geschriften, altijd toch eenigszins *tendenz*-geschriften, mogelijk is. Zij zullen daardoor wellicht minder opgang maken in een zekeren kring van lezers; maar de indruk, dien zij bij het algemeen te weeg zullen brengen, zal ongetwijfeld grooter en meer blijvend zijn.

Letterkunde.

Wat de vrouw kan worden en doen. Agathe door J. Hoek. Arnhem, D.A. Thieme, 1869, 3 D.

Drie deelen! zal de verzuchting wezen van velen die dezen roman ter hand nemen of krijgen, en dan voelen dat ze, met hunne bijna of ruim vierhonderd pagina's ieder, wigtig zijn ook.

Maar, eilieve, hoe moet dan de gewaarwording wezen van iemand, die ze ook onder de oogen krijgt, doch op den omslag van het eerste deel het ‘ter aankondiging’ of ‘ter recensie’ leest? Wij willen bekennen dat ons, ondanks den goeden klank der namen van Auteur en Uitgever, een halve zucht ontglipte, waarin wij wat verluchting zochten bij den last, dien wij reeds bij voorraad op onze geestesschouderen voelden drukken.

Bij zulk een taak toch mag men niet genoeg nemen met doorbladeren, hier en daar overslaande wat soms minder bevalt, niet met een vlugtig doorlezen; daar moet nagegaan, aan elkander gepast, in één woord, meer in de puntjes bekeken worden. Legt een gewoon lezer het boek met een ‘'t is nog al wel’, een ‘allerliefst’ een ‘waarlijk mooi’ uit de handen, pinkt hij soms stillekens een traan weg uit het oog, voelt hij zich de borst doortintelen, of trilt hij van nobele verontwaardiging, brengt hij over het geheel of over enkele passages een oordeel uit in vertrouwelijk gesprek; de Recensent moet rekenschap geven van zulke impressiën, men vraagt hem, waarom hij goed- of afkeurt, lacht, schreit, driftig wordt, waarom dit of dat waar, fraai mag heeten - en dit alles op het gevaar af, dat zijne lezers hem op zijn beurt recenseren, de schrijver in de eerste plaats.

Intusschen, wij staan er voor, het ligt vóór ons. - Eerst ons algemeen oordeel over het werk. In een ‘paar woorden vooraf’ spreekt de auteur over een verschil van opinie tusschen hem en den Uitgever, die het werk in groot formaat in 't licht wilde zenden, terwijl de heer Hoek het in den bescheiden vorm der Guldens-editie wilde gekleed hebben. De heer Thieme had gelijk; Agatha verdiende dat waardiger uiterlijk.

Het moge tot den inhoud niet afdoen; vooral voor den eersten in-

druk, die ligt eenigen invloed behoudt, is het niet onverschillig, of iemand rijzig, goed en krachtig gebouwd en met vlugge, sierlijke houding voor den dag komt, dan of hij tot de kleintjes en minder oogelijken behoort, die zich eerst eenige opmerkzaamheid verschaffen, achting verwerven en des noods ontzag verzekeren moeten. 'Agatha' valt, ook in dat grooter formaat, bij nadere kennismaking, niet uit de hand. Integendeel! Wij wenschen onzer literatuur geluk, dat wij hier, na in de wat bedwelmende atmospheer van 'Klaasje Zevenster', na in Pierson's wat benaauwenden dampkring, in Huëts' vergiftigde stik- en stinklucht langer of korter te hebben geademd, in eene zuiverder mogen verkeeren, die van een zedelijk godsdienstigen zin doorbalsemd is, zij het ook geen orthodoxe kelder- of kerker-atmospheer.

Dus toch dierbaar zanikerig, zeurig vroom, honigzoet godzalig, om te.....? Er zijn er, die zoo over 'Agatha' zullen oordeelen; het is onze meening niet. Hoe gaarne zou ik Huët, met zijn 'Lidewijde' opengeslagen bij zich, menige bladzijde uit 'Agathe' zien lezen, om te ontwaren of hij nog voor schaamte en zedelijke ergernis, altoos over zijn eigen werk, vatbaar was! Hoe gaarne zou ik Pierson [*Et tu*, *mi Brute?* zullen velen van zijne vroegere vrienden blijven vragen] op menige bladzijde wijzen, om hen te overtuigen, dat men met en door het woord en de daad beter kan argumenteren vóór den waren christenzin, dan zijn doctor het daartegen deed, met flauwe objecties tegen nog flauwer argumenten! Hoe gaarne zou ik menig gemoedelijk bekrompen, ook geniepig orthodoxe bij zoo menigen trek vragen, of dat anti- of onchristelijke blinkende deugd des heidendoms moest heeten, of modern ongeloof, zij ook het boek van moderniteit doortrokken. Ontmoeten we daarin ook niet, wat zij geloof - veel wat zij ongeloof zouden willen noemen! - geloof leeft er in, ademt en bezielt er in, zooals het, in beproevingen geleerd, door beproevingen gelouterd, tegen beproevingen bestand maakt, de wereld met hare verzoekingen en bezwaren, de menschenwereld met haar verzet en tegenkanting overwint, en dit alles in de kracht der liefde.

Hierbij moge nu geïdealiseerd wezen; daar is geen overnatuur die tot onnatuur wordt, en Hoek had geen verontschuldiging in te brengen, dat hij, ons blad en bloesem en vrucht te beschouwen gevend, ook op den stam en zijne wortels, ja op de haarworteltjes wees, om te verklaren hoe een en ander werd en gevoed werd. Behoudens de individualiteiten en de bijzondere toestanden, zouden wij, op de hoofdtrekken in de karakters ziende, durven zeggen: zoo zijn er!

Als meisje, als dochter, later als gade en moeder, blijft Agathe zich zelve trouwens gelijk, zoodat men inderdaad van karakter mag spreken. En dit draagt den stempel van eene door christenzin veredelde humaniteit. Agathe is vroom, doch niet ziekelijk, zonder pietistisch uitwas of dogmatisch waterhoofd, zonder verzuchting of wereldverachting, niet zoo suprafijn en aetherisch. Men kan zich voorstel-

len, dat zulk eene vrouw den man harer keuze aanhangt en moeder wordt van flinke zonen. Zij boezemt hare stiefdochters, aan wie zij hare hoofdtaak heeft, zedigheid in zonder *pruderie*, en zonder emancipatie des vleesches komt het vleesch tot zijn regt, evenwel niet op zulk eene wijze, dat wij zouden schromen ‘Agathe’ aan onze dochters ter lezing te geven. Hoe zou Busken Huët zijne dochters wenschen (wij weten niet of hij er heeft), als die van zijne schepping, of als die naar het modèl van Hoek? Wij hebben de ‘Lidewijde’ maar gedeeltelijk gelezen, doch keuren dat boek eene vuile daad, die verdient gevonnisd, gegeeseld, gebrandmerkt en te pronk gesteld te worden, gelijk zij dit werd - of bedekt en weggedrongen door ‘Agathe.’ Die straf is billijk.

En dit mag het geval worden, ook wanneer wij een oogenblik afzien van de zedelijke strekking, en het werk louter als roman beschouwen. Men moge het gesprek tusschen moeder en dochter, waarmede het werk begint, niet de gelukkigst gegrepen *mise en scène* rekenen, gelijk die moeder ons over het geheel wat geknakt voorkomt, zonder sporen van vroegere energie; de schets van Elske met haar kind, dat instinctmatige en naïve, dat bij de naar ziel en lichaam verwaarloosde op een goeden ondergrond wijst, is meesterlijk; mogt het ons later bevreemden, dat Van der Meulen op zoo veel vuils, ook bij zoo veel fraais kon verlieven, al was het op zijn wijs. Menschkundig achten wij het, dat betere omgeving, zorgvuldige leiding, innige levensbetrekkingen, niet ook het laatste spoor der vroegere zedelijke verwaarloozing en van den wat zinnelijken aanleg bij jufvrouw Veldhuijzen uitwischten.

Bij de De Vooght's van Beerenstein ontmoeten we een familie-tafereel, of wel een galerij van tafereelen en portretten die naar het leven geteekend mogen heeten, zoomede in de familie Van der Meer, dien wij, in 't voorbijgaan, toezienden voogd zouden hebben gemaakt van Agathe. Vooral de vrouw en moeder daar is een lief beeldje op den tweeden grond. Ook het gezin van Ds. de Haan, of liever, de oude en jonge heer van dien naam, keuren wij welgelukt, vooral den ouderen prediker met zijn toenemenden schroom voor de moderne opiniën.

Het werk is er kennelijk op aangelegd, om die opiniën, maar nog meer de moderne moraliteit, als wij 't zoo noemen mogen, in gunstig, daarom nog niet onwaar licht voor te stellen. Dit wordt ook gezegd, als wij op bl. 192, en wel gespatiëerd lezen: ‘Sedert zij [Agathe] Elske met haar kind in huis nam, sedert zij in Eduard en Gijs had gezien, hoe weinig staat is te maken op de liefde van jonge mannen, sedert zij in boeken had gelezen en van anderen gehoord, dat er wezenlijk genot is te vinden in alles wat men doet tot heil van den evenmensch, had zij het besluit genomen geen ander geluk te zoeken, dan dat wat men anderen aanbrengt, en dit noemde zij haar godsdienst.’ Verhaalde de schrijver hier louter een feit, dan liet zich

daaruit nog weinig opmaken, althans geen tegenwerping trekken. Doch wij kunnen ons noode voorstellen dat iemand, bij een karakter als Agathe, daaraan genoeg zou hebben. Dit voldeed zelfs de Vooght en Van der Meer niet, ondanks zij als mannen het eigenlijk religieuze niet zoo na stonden. Trouwens reeds kort daarna wordt gesproken van ‘hare gedachte aan het thans zooveel betere lot der veelgeliefde vrouw [hare ontslapen moeder] en van haar kinderlijk geloof aan de vaderliefde Gods.’

Dus is het weder een werk uit den Braven-Hendriks-tijd, lammertjespap met stroop? Waarlijk niet! Men leest er ook, hoe het hoog en laag gemeen in allerlei maatschappelijke standen denkt en leeft, en menige trek en gesprek, waarin dit uitkomt, is als uit het leven gegrepen. Er is actuëels genoeg in en het ontbreekt niet aan drastische trekken. Voor het laatste beroepen we ons op het qualificeren van sommige over Kerk en rigtingen zich uitlatende jonge dames als ‘theologische meiden,’ op het onderscheid dat er wordt gemaakt tusschen ‘religie’ en het ‘gelooven om zalig te worden,’ op een enkelen *coup de patte* voor hooggeleerden en menigen zet met het adres: ‘Utrecht.’ Er worden woorden gesproken, die als een bom tusschen de strijders en in den strijd onzer dagen vallen. Een klein proefje! D. I. bl. 354: ‘Godsdiensthaat hangt van orthodoxie of heterodoxie niet af; zij is ligt ontbrandbaar overal waar, onder (bij) welke theologische begrippen ook, de godsdienst door Jezus in 't leven geroepen, de godsdienst der liefde, niet of nog te weinig werkt.’ Laat passeeren! Wij zouden toch zeggen, dat de orthodoxie daarvoor het ligtst vatbaar is en aan de hevigste paroxysmen bloot staat. Met zulk een seitenhieb en denzelfden tik worden hier liberalen en behouds-menschen geraakt. Dat komt op voorstanders van kerkelijk leerbegrip neder en op de anders onverschilligen, die van godsdienst niet weten noch weten willen, maar die toch op andersdenkenden smalen en om godsdienstige begrippen en rigtingen haten; doch die daarmede onwillekeurig verraden, dat zij het er voor houden, dat daarin te dwalen wel eene erge en treurige dwaling moet zijn. Met toespeling op een bekenden, gedeeltelijk verleden, gedeeltelijk nog gedragen militairen opschik, wordt er gesproken van een ‘vergulden komkommertijd.’

De dialoog is, vooral wanneer die door feiten wordt gedragen, over het geheel levendig en naar het standpunt der personen volgehouden. Wij wijzen op het gesprek tusschen den stuurman Veldhuijzen en diens ouders, en later met Huisberg en vrouw, die niet zoo kwaad is, tenzij ze in haar baatzucht wordt gekrenkt, doch die dan ook al de brutale lafheid kent van het gemeen. Soms is evenwel het gesprek niet slechts minder levendig, maar ook wat gerekt, vooral wanneer het meer abstracte onderwerpen betreft. Enkele tooneelen worden niet vlug genoeg afgespeeld, ook bij het gedrang, dat in het misschien wat drukke boek op sommige plekken heerscht, terwijl de schetsende hand hier en daar een beetje peuterig werkte.

De voorstelling van de onderscheidene karakters is goed volgehouden, en treffend is de invloed van het eene karakter op het andere, de heiligende kracht der liefde, die zich door plichtbesef en wijsheid laat leiden, voorgesteld, of ook nu en dan verraden. Men zie dit aan de leiding der drie zeer verschillende dochters van De Vooght, waar Agathe bij Adolphine het pietistisch-orthodoxe, bij Claire de aesthetisch-mystieke overhelling tot het Katholicismus, bij Constance de ijdelheid te keer gaat en overwint, zij alzoo hare plichten als stiefmoeder zoo waardig en met gewenscht gevolg vervult. Deze te schetsen was ook, volgens de voorrede, des schrijvers hoofdoogmerk.

Wij zouden hem, was deze verzekering daar niet, nog een ander hoofddoel hebben toegeschreven. Het werk mag ook eene verdediging heeten van de moderne zienswijs en rigting, zij het ook niet van de meest geïncarneerde en geavanceerde. De predikanten Plaatte en De Jongh met hunne redeneeringen daarover, Agathe met enkele woorden en haar doen, zijn wel als de voornaamste dragers en woordvoerders voor zijne opiniën te beschouwen. Men zie bl. 216 van het eerste deel en menige plaats later! Het praktische christendom, het christelijk leven wordt steeds en te regt als hoofdzaak beschouwd, heiliging des harten op den voorgrond geplaatst, de liefde die weldoet en vergeeft, die het hare niet zoekt, als het meeste en grootste beschouwd. Dit wordt voorgestaan, ingeboezemd, in zijn goeden invloed geschetst, tegenover eene uitsluitende en bekrompen orthodoxie, als tegenover wereldzin, doch naar ons inzien, wel eens wat weinig met argumenten gestaafd. Het werk is meer thetisch, in ons oog wat eenzijdig thetisch. Het zij zoo, dat men veel had moeten aanvoeren, wat dag aan dag wordt gezegd; dit kan op eene wijze worden gezegd, die het ingang doet vinden. Wij zouden gaarne leemte en zwakheid van menig leerstuk der orthodoxie aangewezen hebben willen zien, evenals dit geschiedt ten aanzien van hare zedelijke strekking op bl. 305 van het eerste deel. - Vooral hadden wij aangewezen willen hebben, hoe vele orthodoxen van onzen tijd de leer der vaderen aanvaarden onder beneficie van inventaris, en zij menige deugdelijke praetensie van weleer negeeren. Men denke aan de letterlijke, volle inspiratie van de Schrift, aan de krasse satisfactieleer, aan het leerstuk van den duivel en zijn magt en werken, aan heksen en bezetenen. Dan loopt er bij onze regtzinnigen nog al wat subjective willekeur onder en willen de handhavers van het geloof der vaderen gaarne vergeten en vergeten hebben, dat de partij voetstoots, zonder actie of refactie en in haar geheel moet worden genomen, wanneer zij aan hun beginsel getrouw en zich zelven gelijk willen blijven. Dat nu zouden welligt weinigen. Zij mogen neus en mond digt houden voor eene andere beschouwing van vele geloofspunten; het moderne dringt door de poriën heen. - Zoo zagen wij ook met eenigen spijt de gelegenheden verzuimd om het verband tusschen godsdienst en zedelijkheid te bespreken, waartoe het stand-

punt van De Vooght en Van der Meer zoo gereede aanleiding gaven. Wij beschouwen ze als twee te onderscheiden zaken, die beide uit elkander kunnen liggen; doch die beide er beter bij worden en meer dat wat zij inderdaad moesten wezen, naarmate zij elkander dekken. Hoewel er maar ééne zuivere moraal kan bestaan, zouden wij geneigd zijn om te zeggen: er is niet maar ééne moraliteit, tenzij men die als eene abstractie wil beschouwen; en dan meenen we, dat menschen en hunne daden in verschillende mate en graad en op onderscheiden trappen moreel kunnen wezen, terwijl zij het edelst en zuiverst worden, wanneer zedelijkheid uit liefde tot God en menschen voortkomt, waartoe het evangelie het meest uitlokkend en dringendst opleidt.

De roman is regt Hollandsch. Dit sluit van zelf in, dat de zaken vrij kalm afloopen, en den lezer minder verrassingen, minder spanning, minder emoties bereid zijn. Het excentrieke van betrekkelijk vele Engelschen, het dol ambitieuze, mundane, het levendige van den Franschman, het *überschwengliche* en *gemüthliche*, het kluchtig-ernstige en naïve van den Duitscher is onder ons niet of minder te ontmoeten. Wij schrijven het aan onzen volksaard en ontwikkeling toe. Het is voor een deel zedelijkheid, voor een ander deel schroom voor hetgeen de menschen er wel van zouden zeggen, voor een deel ook berekening. Wij hebben in ons karakter iets van alle drie dier natiën, staan elke van haar nader dan eene der beide anderen, doch blijven, met eenige uitzonderingen en ondanks de meerdere overhelling tot eene dier drie, ons zelven. Wij zijn in de eerste plaats praktisch; enkelen kunnen een doller zet doen, bij sommige gelegenheden een beetje dweepen, ook wel in vuur en vlam raken, doch wij zijn in den regel kalm en ons voegende in de vormen van het alledaagsche. Zelfs onze gedebaucheerden nemen die vormen voor de wereld nog meer in acht. Daarom is ook van den baron te regt geen bepaald en open *roué* gemaakt. Dat Agathe haar echtgenoot nu en dan met zachte hand drilt, is goed gegrepen. Zij was toch zijn zedelijk meerdere, naar ware wereld- en menschenkennis zijn mindere niet.

De schrijver heeft fransche woorden en zegswijzen een beetje uitgestald; niet enkel waar dit in den dialoog te pas kwam, maar ook nu en dan wat gezocht en buiten noodzaak.

Op bl. 112 van het eerste deel moet Elske blijkbaar Elise zijn. Op bl. 415 van het derde wordt een woord aan Jean Paul toegeschreven, dat, naar wij meenen, van Klopstock is. In dat deel zijn een paar bladzijden slecht gerevideerd.

Wij mogen ‘Agathe’ ruimschoots aanbevelen, al is het werk een beetje verrekijkerachtig, in zoo verre als wij soms haast een roman in een roman krijgen. - Het boek zal, bedriegen we ons niet, zijn weg wel maken.

C.

Een nieuwe bloem.

Lief en leed uit een kleine wereld, door Christine Muller. Bij P.N. van Kampen, te Amsterdam, 1869.

Opkomst, bloei, verval. Bevatten deze drie woorden de geschiedenis van alle rijken, ook op de litteratuur van een volk zijn ze van toepassing. In welke dier phasen verkeert de Nederlandsche litteratuur? 't Zou wat al te bar zijn om hier van volkomen verval te spreken, we zouden dan onbillijk zijn tegenover enkele lichtende starren aan Neêrlands letterkundigen hemel.

Toch is er eenige grond voor de verzuchting van zekeren uitgever, die bij den dood van den onvergetelijken van Lennep vroeg: ‘Maar wie moeten nu voortaan romans schrijven?’ Beets doet het niet. Mevrouw Toussaint geniet een welverdiende rust; Elize is verfröbelt; de laatste proeven van Pierson en Huet kan men niet welgeslaagd heeten en zijn waarlijk niet bemoedigend, al vindt men er schoone bladzijden in. Schimmel, Keller, van Rees, Cremer, ten Brink, enz. - zeker, de verdienstelijke schrijvers zijn nog niet uitgestorven, maar bijzonder helder ziet het er aan Neêrlands letterkundigen hemel niet uit, en wat 't opkomend geslacht aangaat, kan men slechts van verborgen talenten spreken. Verrees er maar eens een Wagner, op litterarisch gebied, om ons te doen gelooven aan de letterkunde der toekomst! Maar misschien maakt dat stormachtige weêr mij wat al te pessimistisch. Lichtende punten ontbreken toch niet? Zeker niet, en het doel van mijn schrijven was juist om op zulk een lichtpunt te wijzen.

Wij hebben het oog op den roman van Christine Muller, *Lief en leed uit eene kleine wereld.* Zoo'n frissche bloem op Hollandsch grond geteeld doet een Nederlander goed. We worden zoo vreesselijk overladen met de geuren van gewassen uit vreemden bodem overgebracht, de bloemen elders geplukt worden zoo kwistig rond gestrooid, dat een Hollander er wel eens van walgt, te meer omdat de grootste verdienste van sommige dier vreemde gewassen enkel in 't vreemde gelegen is, terwijl andere bepaald tot de giftige planten behooren, wier verderfelijken invloed men beter deed te weren.

In langen tijd hebben we geen Hollandsch boek gelezen dat ons meer aantrok dan *Christine's Lief en leed.* 't Is zuiver gedacht en geconcipieerd, de karakters zijn over 't geheel goed uitgewerkt en volgehouden. Het geheele boek ademt een ongekende frischheid, terwijl de stijl natuurlijk is en los. Men vindt hier geen zweem van die Engelsch-Amerikaansche ziekelijkheid, of Fransche overprikkeling, beide even verderfelijk voor een gezond zedelijk leven, maar een frisschen godsdienstigen geest, en een gezonde en reine fantasie. Geen realisme dat walging baart, en geen idealisme dat ons mannetjes in de maan teekent, treffen wij er aan, maar toestanden aan de werkelijkheid ontleend, perso-

nen genomen uit het leven, met hun gebrekkige deugden en hun deugden niettegenstaande hunne gebreken. Volkomen laat de schrijfster ons in den persoon van Otto Welters gevoelen, dat er voor den man slechts één weg bestaat, om den ongeoorloofden invloed eener vrouw te ontgaan, namelijk de vlucht, en, dat er voor die schijnbare lafhartigheid een moed en kracht vereischt wordt, slechts aan weinige mannen eigen. De voortgaande ontwikkeling van het kwade in den mensch, en de zelfmisleiding waaronder de slaaf van elke passie gebukt gaat, is uitnemend geschetst in Otto Welters en den ouden Eversberg, alsmede in Celine Arnold en haar gepraeoccupeerden vader. Van verkeerd geleide en onbeteugelde Oostersche heftigheid van karakter levert de schrijfster ons in genoemde Celine een tragische proeve.

Heerlijk komt de stille, krachtige, vrome geest van Marie van Stein uit, tegenover die Oostersche schoone, wier gloed alles verteert wat met haar in aanraking komt, maar van wie, bij al hare aantrekkelijkheid, geen gloed van koesterende liefde uitgaat. De waardigheid der vrouw en het ware karakter der liefde wordt in Mazos gedrag tegenover Otto Welters in het heerlijkste licht gesteld. De luchthartige Elizabeth wordt tegenover de stijve, koud berekenende en strenge mevrouw Welters een interessante figuur; de neteligheid van de teleurgestelde trouwlustige is in Mina de Graaf met meesterhand geteekend, terwijl het thema, dat teleurgestelde liefde en gloeiende haat verteren kan, op tragische wijze in Willem de Graaf wordt uitgewerkt.

Naast de edele vrouwenfiguren van Marie en Emy, staan de niet minder edele mannen Bruno Eversberg en Sjoerd Hiddema.

Met wezenlijk talent heeft de schrijfster haar thema ‘Lief en leed in een kleine wereld’ uitgewerkt; verwonderingbaar de het ons, dat de titel niet was omgekeerd, en 't leed, dat toch verreweg de bovenhand heeft, in den titel van 't boek niet voorop staat; te meer omdat bij 't openslaan van 't boek ons oog 't eerst viel op het motto der schrijfster, Mussets schoone woorden:

> ‘L'homme est un appranti, la douleur est son maître,
> ‘Et nul ne se connait, tant qu'il n'a pas souffert.
> ‘C'est une dure loi, mais une loi suprême,
> ‘Vièille comme le monde et la fatalité,
> ‘Qu'il nous faut du malheur reçevoir le baptême,
> ‘Et qu'à ce triste prix, tout doit être acheté.

Vele zijn de leerrijke bespiegelingen die de schrijfster door haar verhaal vlecht. Nooit hebben die bespiegelingen een meesterachtigen toon. Integendeel, ze zijn zeer los en laten een echt humoristischen geest doorschemeren, die u weenend lachen en lachend weenen doet. Wat dunkt u bij voorbeeld van de volgende schets:

‘De tante die haar (d. is. Emmy) tot zich nam was eene van die vrouwen, die men in bijna alle families aantreft - een van die familieleden, die in gewone dagen zoo weinig in tel zijn, waar in ge-

wone dagen zoo weinig om gedacht wordt; doch zoodra ziekte of droefheid, dood of nood uwe woning binnentreedt, dan staat zij als reddende engel op den drempel - aan haar is in zulk een geval steeds de brief gericht die met bevende handen wordt geschreven. 't Zij ze tante Mina, zuster Wim of nicht Keetje heet, zij is altijd eene oude jongejufvrouw, over wie men zich reeds om die reden gerechtigd voelt vrijelijk te beschikken. Men vindt het zoo natuurlijk dat zij hare comfortable woning verlaat om dat huishouden te besturen en die zeven lastige kinderen zoet te houden, terwijl de vrouw des huizes met de jonggeborene N°. 8 op de bovenkamer verblijf houdt (zij is immers ongehuwd en kan t'huis gemist worden?); men vindt het niet meer dan billijk, dat zij in dat huishouden, waar de man ziek ligt, dag en nacht aan zijn ziekbed waakt; 't mensch heeft immers niets beters te doen; het is geheel in den regel dat zij den man komt verzorgen, wiens vrouw naar het kerkhof gedragen is; ja, men vindt het zelfs niets ongewoons als zij gedurende drie warme zomermaanden in de stad op de kinderen en bonne komt passen, terwijl man en vrouw op de Zwitsersche bergen rond zwerven (altijd gezelliger voor haar dan alleen t'huis met hare kat en kanarie!)'

'Ten minste zoo denkt men, en voelt zich verantwoord, en zoo drukken op de ongehuwde vrouw niet zelden de lasten van alle gezinnen harer betrekkingen en vrienden, en is hare taak vrij wat zwaarder dan die der getrouwde vrouw, die van één gezin het lief en leed het hare noemen kan.'

Spreekt er geen geest uit de schets van den Burgemeester Welter, een aartslekkerbek van nature, uit wiens oog na een goed diné zielevrede en menschlievendheid sprak, bij wien de gedachte aan een tweede huwelijk met de Wed. de Graaf was opgekomen door een zeker soort van pasteitjes, waarvan zij 't recept geheim hield en waarvan hij door zijn huwelijk de natuurlijke eigenaar werd? Wat hiervan zij', vervolgt de schrijfster 'zooveel is zeker, dat door genoemde afgod (zijn maag) de gedachtenloop van burgemeester Welters eene eigenaardige wijziging onderging. Een kind b.v. dat geboren werd, stond voor zijn geest in den vorm van een doopmaal; een huwelijk als een dejeuner. Sprak men van Duitschland, dan dacht hij aan Beierschbier en Frankforter braadworst; Frankrijk herinnerde hem aan de weduwe Cliquot en Straatburger ganzenlevers; sprak men van de heerlijke zomermaanden, dan dacht hij aan jonge groenten en fruit... in één woord, het leven leverde voor burgemeester Welters een altijd jonge poëzie op, waar iemand met kleiner maag en grooter hart zich nauwelijks een denkbeeld van zou kunnen maken.'

Is het niet juist gezegd als zij de verblindheid van den hartstochtelijk verliefden Otto in 't licht stelt met de woorden:

'Welken minnaar zal men het echter ten kwade duiden als hij drift - warm gevoel noemt, koppigheid - karakter; insolentie - oprecht-

heid; prikkelbaarheid - fijn gevoel? Kon hij het helpen dat Amor hem dien rooskleurigen bril op den neus heeft gezet - den bril, welks aanwezigheid hij niet eens vermoedt en meent dat hij ziet met de oude, scherpe oogen, die misschien een balk in zijn eigen maar zeker geen splinter in zijns naasten oog onopgemerkt zouden gelaten hebben.

Op hoevele paginas en hoofdstukken zouden wij nog kunnen wijzen, b.v. de beschrijving van 't bal en der doctoren slachtoffer, den heer von Stein. In droefheid en vertroosting; Emy's strijd en Bruno's wanhoop. 't Eeuwig vaarwel en Celines sterven; doch wij hebben reeds te veel aangehaald.

Maar is 't boek dan zonder gebreken? Wie zou 't beweren? De stijl, hoe los ook, kan nog beschaafd worden.

De uitdrukking, die Otto in den mond wordt gelegd, als hij Emy opwekt om ten opzichte van haar huisgenooten haar plicht *aan hen te doen* is niet mooi, zoo min als dat Otto het *tegen zich zelven had ontkend*, dat hij Celine beminde. Fraai is hij zeker niet en duidelijk evenmin, die zin van veertien lange regels, deel II pag. 16. Die opeenstapeling van tusschenzinnen en omschrijvingen van zaken, die met de hoofdgedachte van den zin niet in betrekking staan, zooals daar geschiedt met betrekking tot de *grootvaders der trouwlustige heeren van de negentiende eeuw*, maken den zin onduidelijk en leelijk. Het aantal voorbeelden van diergelijke gebreken is te vermeerderen; toch herinneren wij ons niet een beter gestileerd boek, als eerste proeve van een vrouwenhand gelezen te hebben. Van overdrijving zijn sommige schetsen niet vrij te pleiten, getuige de geur der gestoofde oestertjes die den ouden Welters *een uur* na zijn dood nog overend doet rijzen, schoon hij niet meer eten kan, en 't gedrag van de jonge Mijnheer en Mevrouw Hiddema, in de eerste drie maanden van hun huwelijk. Zoo komt ons de verhouding van Emy tot haar vader en haar stiefmoeder zooals de schrijfster ons die schetst, volstrekt niet van dien aard voor, om te rechtvaardigen dat ze vier jaren bij haar tante was, zonder haar ouders gezien te hebben.

Met de gebreken van 't boek gaat het als met de deugden, de opgave er van is zeer voor uitbreiding vatbaar, maar ik mag geen misbruik maken van de mij toegestane ruimte.

Christine's eerstelinge heeft ons volkomen ingepakt. Zij worde door velen gevolgd. Zij heeft in hare eerste proeve grond gegeven om bij voortdurende studie en cultuur zeer veel van haar te verwachten. Moge die verwachting door ondoordachte overproductie van hare zijde nooit worden beschaamd!

't Zal wel overbodig zijn hier nog bij te voegen, dat wij de lezing van dat voortreffelijke boek niet genoeg kunnen aanbevelen.

Den heer van Kampen komt alle lof toe voor 't schoone gewaad waarin hij die eerstelinge bij het lezende publiek heeft ingeleid.

F - x.

Mengelwerk.

Onder de walrussen.
(Eene herinnering uit lang vervlogen tijden.)
door Dr. Jan ten Brink.

Toen Abraham Lincoln aan boord van een noordelijken stoomer met de afgevaardigden der Zuidelijke Staten eene bijeenkomst hield, om vredesvoorwaarden vast te stellen, riep hij eensklaps in een bui van opgeruimdheid uit: ‘Daar valt mij eene aardige geschiedenis te binnen uit Tenessee!’ Later, toen zijn opvolger Johnson zijne inwijdingstoespraak in het Kongres voordroeg, viel deze zich zelf glimlachend in de rede met de woorden: ‘Laat ik even vijftien minuten over Tenessee spreken!’ Oprecht de waarheid zeggende, zou ik heden gaarne het voorbeeld van deze min of meer voortreffelijke staatslieden willen volgen: - ik zou u willen toeroepen: ‘Laat mij even vijftien minuten of zoolang uw vriendelijk geduld het mij veroorlooft, spreken over....’ Neen, niet over Tenessee - die landstreek boezemt alleen belangstelling in bij onze transatlantische vrienden: de Yankees. Ik wilde over een ander gewest spreken, een ver verwijderd, weinig bekend land - het land der Walrussen. Ook heb ik in vroegere jaren de gelegenheid gehad de Walrussen en het walrussiesch leven vrij uitvoerig te leeren kennen. Vergun mij, dat ik mijne, deels smartelijke, deels onschatbare herinneringen u in den vorm van een beknopt reisverhaal meedeel. Ik zal u niet ophouden met eene beschrijving van mijn vertrek, van de stoomers en treinen en postpaarden, die mij naar Walrussia brachten. Ik zal bij mijn aankomst beginnen - en u terstond voeren naar de bloeyende, volkrijke en wijdberoemde hoofdstad:

I.
Nieuw-Novogorod.

't Was betrekkelijk vroeg in den ochtend, toen ik mij den eersten dag van mijn verblijf onder de Walrussen voor de vensters van mijne kamer plaatste. Mijn hotel verhief zijne drie verdiepingen in eene nauwe, drukke straat, en daar ik zeer nieuwsgierig was naar het nieuwe land, 't welk ik na maanden en dagen reizens eindelijk bereikt had, lette ik nauwkeurig op al wat daarbuiten mocht voorvallen. Verbeeld u eene enge, zeer goed geplaveide straat, eene rij woningen, meest van twee of drie verdiepingen tegenover mij, allen grootendeels aan handel gewijd, naar het scheen, want reusachtige opschriften in het Walrussiesch deden mij dit vermoeden voor zeer waarschijnlijk houden. Eene zeer groote menigte voorbijgangers trok bedaard langs de smalle voetpaden bij de huizen. Meest allen waren van den arbeidenden of lageren stand - 't was nog te vroeg voor de aanzienlijke Walrussen, dit kon ik bij analogie met andere gewesten vrij gemakkelijk vast stellen. De mannen, die ik zag voorbij gaan, leverden geen aangenaam tafereel op. Hunne gelaatstrekken waren breed, grof en vooruitpuilend, hunne aangezichtskleur dof geel, hun tred log en sleepend. Kostuum of kleeding was er niet veel te bespeuren - voor het gure, vochtige klimaat hadden allen zich in lange, nauwsluitende, donkerblauwe of zwarte gewaden gestoken - de Walrussinnen die ik in dit vroege uur opmerkte, deden zich weinig aantrekkelijker voor, sommigen droegen eene eigenaardige soort van witte muts, anderen sleepten zich voort op rood fluweelen schoenen - en dit waren - zoo als ik later vernam - bedienden van welgestelde walrussische familiën. Juist tegenover mij hield op dat oogenblik een rijtuig stil, zooals ik overal elders er vele gezien heb - maar om niets over te slaan, wil ik ook dit beschrijven. Laat mij eenigszins van toon veranderen. Dofzwart was zijn bok, dofzwart zijne rad'ren en rossen, dofzwart ook de wanden van 't voertuig, die wapperden als gordijnen van roet en vaalheid, dofzwart ook eindelijk was de mantel des mans, die den wagen bestierde. Dofzwart was zijn mantel, maar purperpaarsch vlamde 's mans anders eerwaardige neus - een dofzwarte hoed met randen als elefantsooren omhuifde zijn rimpelig voorhoofd - en wierp een deftige schaduw op 's voermans waat'rige oogen, die, half maar geopend, een koddigen blik slechts wijdden aan het tweetal droef magere paarden. Aanstonds zag ik walrussische jeugd zich groepen in 't ronde - jongens met houten schoenen en haveloos zwierende hairen - en ieder scheen brandend van lust, om te zien wat nu zoude volgen. Eensklaps echter deinsde die schare, want een ellenlange Walrus, in een plechtstatigen rok, met een stevigen stok in de vuist, sloeg al die kijkers op zij

en hield stand met een glimlach van diepe verachting. Duidelijk zag ik nu tevens een man met lange linten van krip of andere dofzwarte stof - twee helpers - een dofzwarte lijkkist - verder gewoel van 't publiek en de kalme verachting diens eenen, die met zijn statigen stok de geelhairige jeugd in bedwang hield.

Langzaam reed de dofzwarte koets nu henen, andere voertuigen volgden - toen ik driftig kloppen vernam op de deur mijner kamer.... ‘Goeyen morgen: goed geslapen in Nieuw-Novogorod?’ sprak eene zeer luide stem. Ik zag op en had het genoegen voor 't eerst van mijn leven een aanzienlijken Walrus te aanschouwen. Zijn voorkomen was als van een *gentleman* uit een beschaafd land van Europa, éene eigenschap miste hij zeer zeker: goeden smaak. Een enkel woord zal opheldering over zijne verschijning geven. Ik had den vorigen avond bij mijne aankomst een aanbevelingsbrief voor den heer Paul Janolof Couponski aan den wachter ter hand gesteld - en reeds kwam deze in eigen waardige persoon mij zijne vriendelijke hulde brengen. Eenige korte vragen en andwoorden brachten ons beide op de hoogte van onze wederzijdsche wenschen. Ik verlangde de neringrijke hoofdstad Nieuw-Novogorod zoo goed mogelijk te leeren kennen - de heer Couponski bood mij zijne vriendelijke hulp daarbij aan. ‘Eene zonderlinge groep, daar in de straat!’ - zei ik naar 't venster wijzend. - ‘Eene begrafenis!’ - andwoordde Couponski - ‘Merkwaardig misschien voor u om te weten. De doode was een walrussiesch kunstenaar.’ - ‘Een kunstenaar!’ - ‘Nu ja, een beeldhouwer! Menschen, die meestal naar brood zoeken, zooals al die kunstenaars hier! Ik heb hem gekend, dien man. Een ijzersterke, energieke kerel, was hij altijd aan 't werk, onvermoeid van den morgen tot den avond - maar het hielp hem niet veel, want twee dingen waren hem tegen, zijn talent en zijn karakter. Zijn werk was geniaal - en zelfs zijne kunstbroeders benijdden hem dit - zijn gemoed was rond, zijn tong snel en hij vertrouwde ieder. Zoo won hij slechts vijanden en zweeg men met opzet over wat hij schoons had gewrocht. Eindelijk dwong hem de nood, om zijne kunstenaarshand te doemen tot slaafsch fabriekwerk voor aanzienlijke industriëelen - ik zag hem dagelijks akeliger verbleeken - hij zwoegde voort zoolang hij kon - voor eenige dagen bezweek hij. Ziet gij daar boven op de tweede verdieping die neergezonken gordijnen - daar achter zwerft de troostlooze jonge weduwe rond met hare twee arme weezen! Ik denk, dat ze wel eene kleine affaire in cigagen zal moeten beginnen, om aan den kost te komen! Als u soms een paar duizend noodig heeft, beveel ik u die weduwe ten dringendste aan!’ De heer Paul Janolof Couponski nam zijne handschoenen op en knikte mij toe, alsof hij zeggen wilde: ‘Ik ben klaar!’ Zijn bericht had mij met de uiterste verbazing getroffen, ik schudde verbijsterd het hoofd. Mijne eerste kennismaking met Walrussia liet geen gunstigen indruk na. Zwijgend volgde ik mijn gids naar buiten.

Een luide lofzang rees toen op in mijn binnenste. Laat ik eenigszins van toon veranderen.

‘O! mijn schoon vaderland! o Nederland! jubelde ik stille, hoe ik u prijs in den vreemde, hoe ik u loof in dit kille, dit ijskoude land der barbaarschheid! Kunst en talent zijn u dierbaar, want waar zij verschijnen, rijkt gij den adelbrief fier met de kostbaarste goudene lauwren! Bij ons te huis zoekt geen kunstenaar om brood, aan onzen haard zit hij aan als de oudste zoon van den huize. Nederland moordt geen kunstenaarsziel met koud egoïsme, rooft hem noch kracht noch gezondheid door martelend loonwerk, slaat geene scheppende kunstenaarsvingeren met lamheid door laatdunkenden waan en stalknechtskritiek.... Nederland, kostelijk land voor wie schoonheid en idealen stille aanbidt uit de innigste diepte des harten! Zage ik uw blinkende duinen weêr rijzen aan 't heldere luchtruim, om te vergeten grofheid en wansmaak en onzin, barbaarschheid en wandalismen.’

De heer Couponski snelde met mij intusschen de goed aangelegde en ruime straten door. Ik nam de menigte om mij heen opmerkzaam waar. Het eerste, wat mij trof, was, dat de looppaden naast de huizen uiterst smal en volkomen onbruikbaar voor de voetgangers waren, terwijl voortdurend allerlei soort van rijtuig met de uiterste woestheid voortjagend, ons leven bedreigde. ‘Rijden alle koetsiers hier zoo wild en zoo slecht?’ - vroeg ik Couponski. - ‘Zonder onderscheid’ - andwoordde hij glimlachend - ‘Wij leven hier in Walrussia zoo vrij als vogels in 't luchtruim en ieder mag rijden zooals hij wil over de straten des heeren. Als er eens ongelukken voorkomen en onze politie is onverhoopt bij de hand, wat niet altijd het geval is, dan wordt er wat over en weer gepraat en de zaak loopt met eene kleine boete af. Een kind, eene vrouw, een werkman overreden, geeft drie zilveren roebels boete of subsidiaire gevangenis van een dag.’ - ‘In Nederland is dit geheel anders en naar mijne bescheiden meening beter ingericht, meneer Couponski! Daar zorgt de politie, die steeds op haren post is, voor de veiligheid der voetgangers. Breede voetpaden, stapvoets rijden, voorzorgsmaatregelen van allerlei aard beschermen ons leven op de openbare straat.’ - ‘'t Is mogelijk, mijn waarde heer! maar wij zijn hier maatschappelijk verder ontwikkeld, dan in uw vaderland. Alle bemoeyingen der politie zijn ons hatelijk, we dulden het nauwelijks dat zij bestaat!’ Gaarne had ik mijn geleider op de zonderlinge verwarring zijner begrippen gewezen, vooral daar ik in een engelsch mailblad: the Home-News omtrent allerlei ongeregeldheden in de hoofdplaatsen van Walrussia gelezen had, toen hij mij bij den arm nam en op een breed marktplein rondvoerde. Allerlei uitstallingen van den landbouwer en den winkelier traden wij voorbij, luide aanroepingen met vrij rauwe en onwelluidende klanken weergalmden alom, eensklaps hield Couponski mij op en wees voor zich uit.

Waar vind ik woorden, om thands te beschrijven, wat in die ure

mijn oogen aanschouwden! Onder een sierlijk afdak van fraai beschilderde planken, liefdrijk beschut voor regen, hagel en soortgelijk onheil, waren daar sofaas geplaatst, zacht-zoet-mollige sofaas van zwart trijpt! Op die bevallige rustkoets ontdekte mijn schemerend oog thands tal van withairige keffers, van poedels, van keezen en dassen, zachtkens bij zijdene linten gehecht aan een poot van de sofa. Drie schreden verder trof nieuwe verrassing mijn ziel, want onder dien hemel van planken rustte eene menigte aanminnige nuchteren kalveren, droomend zich wiegend in bergen van stroo en van bloemen, goudene halmen met rozen en tulpen bedekt. Nog een tred verder en weder verslonden mijn blikken een even treffend tafereel, zijnde in schaûw van het afdak wijsgeerige varkens gedoken in kussens van zoden en bindstroo! Walrussische handelaars in slachtvee, in ezels of honden stonden schuchter van ver, met een glimlach van blijde voldoening, en hoog aan het blauwe azuur lachte de statige zonne goedkeurend op d'eedle walrussische menschheid!

'Wat ge hier ziet, mijn waarde nederlandsche reiziger!' - sprak Couponski, is een onzer jongste schreden op den weg van den vooruitgang! Gij weet, dat de Walrussen vele volken van Europa in humaniteit en zachtheid van zeden op zijde komen, maar in dit opzicht zijn wij alle andere volkeren voorbij gestreefd. Dit gebouw is opgericht door de Walrussische vereeniging tot bescherming van slachtvee en honden; wij hebben uitdrukkelijk geboden in eene wet, dat geen dier in 't minste iets ontbreke! Van de wieg tot aan het graf begeleiden wij onze beesten met teedere zorgen!' - 'En de beeldhouwer van dezen morgen en zijne arme weduwe, die nu in cigaren gaat handelen, wat hebt gij daarvoor gedaan?' De edelmoedige Paul Janolof Couponski sloeg de handen ineen en zag mij met zekeren medelijdenden angst aan. Eindelijk sprak hij luid: 'En wat zoudt gij daarop willen aanmerken, mijn waarde? Is de handel in cigaren dan geen voortreffelijke tak van de algemeene menschelijke bedrijvigheid? Steekt er iets onmenschelijks in een cigarenwinkel? Mijn vader is met den tabakshandel rijk geworden!' - 'Ik vroeg wat gij voor den armen kunstenaar gedaan hadt, daar gij zoo liefderijk voor slachtvee en varkens zorgt?' - 'Wij hebben hem betaald, zoo dikwijls hij ons werk leverde!' Een oorverdoovend geraas van wielen smoorde hier den uitroep van toorn, die mij driftig van de lippen rolde. Een schitterend voertuig met fraai getuigde witte rossen, door een reusachtig koetsier in scharlaken roode liverei bestuurd, terwijl twee gebaarde bengels in rokken van bessenvlade met zilver op een achterbank balanceerden, stoof pijlsnel voorbij door uitstallingen, kooplieden en koopers. Niemand uitte een kreet van verontwaardiging. Allen maakten vliegensvlug uit den weg te komen. De scharlaken huurling op den bok vierde de paarden nog ruimer de teugels en verdween door eene zijstraat. In 't zelfde oogenblik steeg een woest en verward geschreeuw van die zijde op. Het gantsche wal-

russische publiek snelde het marktplein over naar de kleine zijstraat. Ik drong Couponski aanstonds derwaart. Met zekeren weerzin liet hij zich daarheen troonen. Op de plaats aangekomen, was het ons onmogelijk gewaar te worden, wat er geschiedde. In dichte drommen stond eene talrijke menigte voor eene woning, terwijl de meesten met heftige gebaarden naar het eind der zijstraat wezen.

Men scheen mijn geleider een bewijs van achting te willen schenken, want velen traden op zijde om hem doorgang te gunnen. Zoo kwamen wij voor de stoep van een winkelhuis en zagen wij een allertreurigst tafereel. Daar knielde eene vrouw uit den minderen stand naast een meisjen van acht of tien jaren neder. Het kind lag bewusteloos in den linkerarm der moeder, die met de rechterhand haar gelaat bedekte en wilde kreten van vertwijfeling uitstiet. De schitterende equipaadje en de witte rossen hadden de arme kleine overreden. Nooit vergeet ik de uitdrukking van smart en ontzetting, welke het bleeke gelaat dier vrouw ontstelde. Het kind lag met gesloten oogen, het bevallig gezichtjen van slijk overspat, de beide handen roerloos afhangend ter aarde. De moeder had in wanhoop zich het hair losgerukt en drukte de rechterhand tegen het voorhoofd, terwijl haar mond wijd geopend van tijd tot tijd een doffen, akeligen gil slaakte. Op de stoep waren eene menigte ruikers van rozen uitgestrooid, want beide, moeder en dochter, dreven handel in bloemen en hadden bij den ontzettenden schok heure koopwaar laten vallen. Met een enkelen oogopslag overzagen wij dit jammerlijk tooneel en wilden wij op het ongelukkige bloemenmeisjen toetreden, toen eene forsche gestalte voor ons verrees en ik de moeder zag oprichten door dezelfde hand, die het gekwetste kind met voorbeeldige zorg van den grond hief. 't Was een welgekleed jonkman, die de bewustelooze kleine naar binnen in den winkel droeg en aanstonds de deur sloot voor het nieuwsgierig walrussiesch gemeen. Couponski was met mij binnen getreden. In een enkelen oogwenk was de gekwetste op een rustbank eener kleine kamer naast den winkel gelegd - had de vrouw des huizes eenige fleschjens op bevel van onzen hulpvaardigen jonkman aangereikt en werd de nu bitter weenende moeder vriendelijk getroost door twee blonde, goedhartige meisjes, die verschrikt door onze komst waren opgesprongen. Mijn gids sprak een oogenblik met allen, daarna fluisterde hij mij toe, dat onze tegenwoordigheid tot niets nut was - en terwijl hij dit zeide, legde hij heimelijk een paar goudstukken in de hand van de snikkende bloemenverkoopster. Buiten op de straat, waar de menigte reeds verdwenen was, zeî hij mij: - ‘Belangrijke kneuzing van den rechterarm, anders geene wonden; 't kind is er gelukkig afgekomen en Radikofski, een knap chirurgijn, zal haar met een veertien dagen wel weer op de been helpen!’ - ‘Die chirurgijn beviel mij!’ - riep ik uit, mijn gids met achting aanziende, want zijne edelmoedigheid had mij getroffen. - ‘Ja!’ - andwoordde Couponski - ‘hij is de slechtste

niet, maar ongelukkig zal hij hier in Nieuw-Novogorod geen fortuin maken. Hij heeft gereisd in Europa en wil hier nieuwe methoden invoeren, nieuwe wetenschappelijke rezultaten toepassen - en daar is onze aanzienlijke waereld zeer tegen! Een dokter of wondarts moet om te bevallen aan het oude gehecht zijn - anti-revolutionair in leer en leven, en Radikofski zal met al zijne kennis en knapheid geen droog brood winnen!' - 'Maar dit is belachelijk!' - verstoutte ik mij te andwoorden. - 'Ik begrijp uwe walrussische waereld niet: Gij verstoot uwe verdienstelijke kunstenaren en vindt er geen bezwaar in, dat hunne weduwen cigaren verkoopen, gij spreidt kussens en bloemen voor schoothondjes en slachtvee, en laat uwe arme volkskinderen door purpergetabberde huurlingen overrijden, gij prijst den vooruitgang uwer samenleving en duldt geene geneesheeren, omdat zij door hunne ervaring genoodzaakt, eenige verouderde dwaasheden in den steek lieten. Dat zou in Nederland niet kunnen plaats grijpen!' Mijn geleider zweeg glimlachend. Eindelijk fluisterde hij, alsof hij orakeltaal verkondigde: 'Plaats geen licht op den kandelaar, als de schaduw u verbittert. Doch zoo gij wilt zegevieren over de duisternissen des nachts, brengt toortsen en lantaarnen, want het zal eenmaal dagen in het Oosten voor de Zonne der Gerechtigheid en der Verlichting!'

Zwijgende wandelden wij intusschen voort. Het was reeds wat later in den ochtend geworden, de straten van Nieuw-Novogorod waren met een op- en afstroomende menschenmenigte bedekt. Couponski wandelde met haastigen stap verder en bracht mij op een ruim, voortreffelijk bestraat plein, te midden van 't welk een kolossaal, indrukwekkend paleis stond. In welk een stijl het gebouwd was, kon ik ook na eene nauwkeurige waarneming niet beslissen, en mijn edelmoedige vriend verzekerde mij, dat hij er geen verstand van had. Het front werd door eene zonderlinge rij van zuilen gedragen, welke zuilen zonder kapiteelen zich in cirkelvormige bogen vereenigden. Ook de kleur van het gebouw was mij een raadsel, daar ik wel bepalen konde, dat deze vrij licht en opzichtig was, zonder uit te mogen maken of zij door een mengsel van vuil grijs met licht rood, dan wel door eene bijeenmenging van vuil rood met licht grijs gevormd was. Boven op het frontispies stond met gulden letteren geschreven: P a l e i s d e r w a l r u s s i s c h e N a t i e. Vele voorbijgangers snelden ons vooruit naar de breede trappen van het gebouw. 'Ik zal u een der zittingen van ons walrussiesch Wetgevend Lichaam doen bijwonen!' - sprak Couponski, terwijl wij langzaam op onze beurt die trappen beklommen. - 'Er is heden een zeer gewichtig voorstel van wet in beraadslaging!' Terwijl wij een met marmer bevloerd voorportaal, dat alleen door zijne uitgebreidheid opmerkelijk was, afliepen, verklaarde mijne gids mij, welk wetsvoorstel er op dien dag in beraadslaging kwam. Een beroemd Afgevaardigde had ter bestrijding van de Regeering het denkbeeld geopperd, om de in Walrussia zoo gunstig werkende Staatskommissie voor de

Koepok-Inënting af te schaffen. Na een soort van voorhof, van *salle des pas perdus* verlaten, en eenige breede trappen te hebben bestegen, stonden wij op eene ruime tribune, die ons een gemakkelijk overzicht over de reusachtige zaal gaf. Wanden, zolderingen en vensters waren wederom in den zonderlingen rondbogenstijl van den voorgevel opgetrokken, de zetels der afgevaardigden waren van schitterend rood fluweel en op den vloer lag een turksch tapijt van bizonder bonte en schitterende kleuren. Mijn hart klopte met een woest bonzen. Ik had nog nimmer in zulk eene aanzienlijke vergadering den voet gezet.

In het eerst konde ik niets opvangen van wat er in de zaal der afgevaardigden voorviel. Een verward gegons van stemmen en een luid kloppen met een hamer drongen alleen tot mij door. Ik wist mij echter een weinig meer naar voren te plaatsen, en allengs mocht ik vrij duidelijk de debatten volgen. Een Afgevaardigde met een blozend gelaat, die zich bizonder onderscheidde door eene luid klinkende, trillende stem en eene zoo helder blinkende witte das, dat ik mij onwillekeurig de gestalte van sommige nederlandsche kathechizeermeesters herinnerde, was aan het woord, terwijl hij beide armen gedurig heen en weer bewoog. ‘Mijnheer de Voorzitter, 't is mij onmogelijk te uiten’ - zoo sprak hij, ‘wat bij mij omgaat, nu heden het lot van ons land op het spel staat! Het waardige Lid uit Nieuw-Moskou heeft een standbeeld verdiend met zijn voorstel! Mijnheer de Voorzitter! kent gij een drukkender wet, dan die knoeiwet van 49, die de inënting beveelt van elk der walrussische kinderen! Tegen ons willen en weten, ja tegen ons innigst geweten strijdt deze dwang! Wij willen de inënting niet! Inënting leidt tot allerlei dwaasheid en zonde, praktische stofaanbidding is 't einddoel der Staatskommissie! Daarom men schaffe ze af! Schandelijk is 't monopolie, tot nog toe aan haar steeds gegund. Andere walrussische artsen kunnen nimmer met haar konkureeren, ook in 't geval, dat men inënting wil! Hart en gemoed en geweten, 't komt alles in opstand tegen de dwangwet van 49! 'k Stem dus voor 't edel ontwerp van het achtbare lid uit Nieuw-Moskou!’ Een oorverdoovend geraas in de vergaderzaal deed mij eene pooze lang niets meer verstaan. Couponski glimlachte en wenkte mij geduld te hebben. Na talrijke hamerslagen ontstond er een weinig stilte en klonk een doordringende, grove stem door het gebouw. De afgevaardigde, die sprak, had een grijs, houtkleurig gelaat en onbeweeglijke trekken. ‘Meneer de Voorzitter! Ik kan de woorden van den vorigen geachten spreker uit Nieuw-Azof niet zonder verzet laten voorbij gaan! Meer en meer komt er hier heftigheid in de beraadslagingen, onze toon wordt onfatsoenlijk, meneer de Voorzitter! De heilzame Staatskommissie voor inënting met koepokstof is reeds genoegzaam verdacht gemaakt, meneer de Voorzitter! door sprekers als de vorige. Deze heeren ontzien zich niet allerlei valsche inzichten en dwaalbegrippen bij onze ge-

duldige walrussische kiezers populair te maken, waaraan ik niet aarzel, meneer de Voorzitter! hunne tegenwoordigheid ter dezer plaatse toe te kennen!' Een geraas, heviger nog, dan het vorige deed de wanden der zittingzaal weêrgalmen. Nogmaals glimlachte mijn gids, terwijl ik met de uiterste verbazing in 't ronde zag. Eene plotselinge stilte, en eene mannelijke flinke stem deden mij wederom met gespannen aandacht luisteren. Ik zag eene fiere gestalte, een man in den vollen zin des woords opstaan, van wien elke klank met de meeste belangstelling werd aangehoord. 'Vertegenwoordigers van het walrussische volk! Ik heb verlangd te spreken, omdat ik daartoe tweeërlei voldoende reden bezit. Vooreerst wil ik waarschuwen tegen de zonderlinge gewoonte, die hier meer en meer gevolgd schijnt te worden, de gewoonte om den hooggeschatten Voorzitter dezer vergadering steeds in het debat te mengen met den plechtigen uitroep: Meneer de Voorzitter! In Europa is die verkeerde gewoonte bijna overal ingeslopen, doch heeft nergens recht van bestaan, dan in het engelsch Lager Huis, waar een S p e a k e r de beraadslagingen leidt. Na deze quaestie van vorm, kom ik op de hoofdzaak, die heden aan de orde is. Men valt de Staatskommissie voor Inënting met koepokstof hard, als zou zij aan monopolie en nog meer uitoefenen. Ik vraag de heeren tegenstanders dier Kommissie ernstig verschooning, maar deze beweering is volkomen uit de lucht gegrepen. De wet dwingt niemand tot inënting, men kan er zich van onthouden en met een geschonden gelaat rondwandelen of sterven aan de kinderpokken. Dit weten wij allen! Daarenboven zoo iemand niet van de Kommissie gediend is, hij kan zich wenden tot partikuliere artsen, en het baat niet of men beweert op gindsche banken, dat het tarief dezer geneesheeren te hoog is! De Staatskommissie doet een goed, een grootsch, een edel werk, en zoolang in onze walrussische natie nog een vonk zal gloren van onzen weleer hoog geprezen nationalen praktischen zin, zal zij, trots elken aanval, tot blijvenden zegen strekken van ons bloeyend vaderland.'

Couponski wenkte mij, om te vertrekken. Ik had gaarne de stemming over het voorstel bijgewoond, en toen wij op het plein teruggekomen waren, vroeg ik hem de oorzaak van ons haastig vertrek. 'Gij zoudt het er geen uur uithouden, mijn waarde nederlandsche reiziger!' sprak hij. - 'Zoo strijden en zoo spreken zij al jaren lang over de eenvoudigste quaestie ter waereld. Gij behoeft er u volstrekt niet bezorgd over te maken. Het meerendeel der afgevaardigden is verstandig, het voorstel zal na een paar maanden diskussie wel verworpen worden. En meen daarom niet, dat er in ons Walrussia een staatkundig m a l a i s e heerscht; wij wonen hier te afgezonderd, te ver van Europa, om eigentlijk ooit politieke vraagstukken van hoog gewicht te kunnen behandelen. Al wat ons belang inboezemt zijn onderwerpen van administratieven aard: verlichting met elektriesch licht, gas, petroleum of met vetkaarsen, koepok-inënting en dergelijke. Er zijn nog vele Wal-

russen, die een zwak voor vetkaarsen blijven koesteren, hoewel ik tot eer der groote meerderheid moet verklaren, dat zij betere verlichting huldigen. Geloof mij, wij zijn een gelukkig volk, ons staatswezen is zoo liberaal ingericht, als bij de meest ontwikkelde Europeesche natiën. Wij vereeren onzen Erfprins met eene historische trouw, en niets kan ons geluk verstoren, dan een mislukte mais- of aardappelen-oogst en een al te groote bloei der binnenlandsche vetkaars-makerijen!'

Thands was het mijne beurt te glimlachen, terwijl ik met heimwee aan mijn vaderland dacht.

II.
Een zondagavond in Nieuw-Novogorod.

De familie Couponski behoorde tot de zeer aanzienlijke der neringrijke walrussische hoofdstad. Ik werd buitengewoon gastvrij ontvangen door de vrouw des huizes, die alleen de kwade gewoonte had in den huiselijken kring Persiesch te spreken, hoewel ze zich overigens zeer goed in 't Walrussiesch verstaanbaar kon maken, als ik dikwerf merkte aan de rood beschreide oogen der kamenier, die ons soms in 't portaal voorbijholde. Mevrouw Couponski was echter zoo goed met mij hare nationale taal te spreken, daar ik nog te weinig van het Persiesch verstond, om haar te kunnen andwoorden. De beide jonge dames Couponski waren zoo beleefd hetzelfde te doen, zoodat ik van haar een aantal allerbelangrijkste inlichtingen omtrent het walrussische leven mocht opvangen. In de eerste plaats vingen de jonge dames aan mij zooveel mogelijk uit te vragen naar de europeesche klederdrachten. Of men hooge kapsels met poeder en veeren droeg, zooals zij deden, en nauwsluitende kleedjens, waarvan het grootste deel over het tapijt der zaal nederdaalde! Ik meende mij te herinneren, dat dit in 't laatste der vorige eeuw in Frankrijk geschiedde, maar omdat ik het niet zeker wist, haalden de freules Couponski al spoedig de spitse neusjens voor mij op. De familie gaf groote maaltijden en bevond zich iederen avond op de eene of andere groote soirée of in het gebouw der persische opera. Ik volgde ze daar niet, omdat ik geen Persiesch sprak, schoon Couponski mij meermalen aanmoedigde hem te vergezellen. Daardoor daalde ik zeer in de achting van de dames, die mij alleen nog maar als kurioziteit beschouwden en aan haars vaders gasten toefluisterden: 'Een Hollander!' zoo als wij b.v. zouden wijzen op: 'Een Laplander!' Aan een hunner maaltijden had ik het genoegen kennis te maken met den chirurgijn Radikofski, wiens kloekheid bij het ongeluk der bloemenverkoopsters mij zoo aangenaam had getroffen. In weinige uren was ik met den hupschen, voorkomenden man op vertrouwelijken voet geraakt en zaten wij in een hoek van Couponskies salon fluisterend te spreken. 'Gij zijt hier in de zeer aanzienlijke

waereld te recht gekomen, mijn waarde Nederlander!' - sprak hij glimlachend, - 'alleen de uitmuntende humaniteit van onzen gastheer verschaft mij het genoegen u te ontmoeten, daar ik hier eigentlijk slechts geduld word om zijnentwille. Mijne ambtgenooten zijn meestal uitgesloten van dit deel der waereld, zeer enkelen die den titel van Hospodar voeren, dringen hier door. Daarenboven heerscht hier een onbegrijpelijke eerbied voor oude tradities. Voor alle kwalen is men gehecht aan het gebruik van lancet en bloedzuigers, maar sints ik op wetenschappelijken grond daar tegen te velde trok, roept niemand mijne hulp meer dan de behoeftige klasse!' - 'Onze gastheer sprak er mij reeds van, en met de meeste verbazing zie ik hier in dit land zooveel bonte kontrasten naast elkaâr - in den Staat vrijheid, in de Maatschappij bekrompenheid - naar het uiterlijk welvaart en vrede, inwendig verdeeldheid en kastengeest - in het algemeen disharmonie tusschen het Geheel en de Deelen!' - 'Ik ben er niet verwonderd over, dat een vreemdeling ons dus beoordeelt, maar gij moet de walrussische natie niet alleen naar den maatstaf van Nieuw-Novogorod meten. In ons midden doen zich noodzakelijk de scherpste kontrasten voor. Ik hel min of meer over naar het optimisme van Couponski, die zegt, dat alles wel zal gaan, als men minder vrees heeft, dat alles verkeerd moet afloopen. Ik voor mij zie gaarne de uitersten van elke overtuiging openhartig op den voorgrond treden. De louter conciliante gemoederen boezemen mij geen belangstelling in.' - 'Meneer Radikofski! Gij zult mij als vreemdeling wel inlichting willen geven over eene quaestie, die ik met niemand heb durven overwegen, doch na uwe openhartige geloofsbelijdenis durf ik ze aan uw oordeel onderwerpen. Volgens al wat ik hier vernam, begon ik het vermoeden te koesteren, dat eene instelling die overal elders vrij en zonder eenig beletsel te voorschijn treedt, hier slechts in stilte en met zekere geheimzinnigheid een kwijnend leven leidt. Ik bedoel: het nationale walrussische tooneel, het tooneel voor het volk.' Radikofski zag mij doordringend aan. Na eene pooze van nadenken, zeî hij plotseling: 'Mag ik de eer hebben u met deze instelling nader bekend te maken? Het is Zondag avond, zes uren, wij kunnen ons ongemerkt verwijderen!'

Toestemmen en stil uit de eetzaal van Couponski weg te sluipen was het werk van een oogenblik.

Stilzwijgend voerde mijn vriend mij langs eene menigte kronkelende straten en grachten.

Nadat wij vrij wat weegs hadden afgelegd, stonden wij voor den ingang van een hoog paleis met een sterk verlicht voorportaal. 'De walrussische schouwburg!' sprak Radikofski. 'Zoolang ge lust hebt blijf ik met u!' Ik ijlde snel naar het bureel. Mijn vriend ried mij aan plaats te nemen in dat gedeelte der zaal, 't welk men naar oudhollandschen trant de Bak zou noemen in Amsterdam. Ik ontving bij den donkeren ingang een programma der voorstelling en volgde

Radikofski door duisternis, trappen, gangen en tochtdeuren naar de zaal. Een luid handklappen der toeschouwers ontving ons, terwijl de gordijn viel. - 'Er is reeds een bedrijf gespeeld, leergierige Hollander!' fluisterde mijn vriend glimlachende. - 'Laat ons hopen, dat wij de vertooning toch eenigszins kunnen volgen!' Ik raadpleegde mijn programma en las: 'Princelijke walrussische schouwburg. Zondag 11 December 1858. Zalaro, de schoorsteenveger, of Misdaad en Wraak. Tooneelspel in 4 bedrijven met een Voorspel, naar het Persiesch van Ali Khan Bychardou. Personen: Guidobaldo de Montefeltro, onder den naam van den Vreemdeling; Rafaël Salviati, onder den naam van Zalaro den Schoorsteenveger; Juliano Salviati, onder den naam van Sylvio den Rookverdrijver; Judaëlo de Montefeltro, onder den naam van Rodolfo den Hoofdcipier; Galeotto, vertrouweling van Judaëlo; De Hertogin Naïva de Pazzi Pitti enz. enz.!' - 'Ik begrijp het al' - zeî Radikofski, - 'men heeft het voorspel juist vertoond en dit verliest gij nu!' - 'Kent gij het?' - 'Wie zou zulk een beroemd stuk als Zalaro de Schoorsteenveger niet kennen? Het is een der pièces de resistance van ons walrussiesch tooneel, al mocht het ook uit het Persiesch vertaald zijn. In dat voorspel grijpen moorden, vergiftiging en verraad plaats. Twee adellijke geslachten uit het Toskane der XV eeuw verkeeren in openbare vijandschap - de Hertogen van Montefeltro en de Baronnen van Urbino. De laatsten delven het onderspit, de Montefeltroos triumfeeren vooral door hulp van hunne vrienden de Salviaties.

De Hertog Guidobaldo is schatrijk en wil een der Salviaties, die in het voorspel onder den pseudonieum van Sylvio den Rookverdrijver optreedt, met groote schenkingen begunstigen. Dit is echter zeer tegen de plannen van zijn neef Judaëlo, die in het voorspel door welberekend overleg al de Salviaties in een herberg lokt, ze deels in een schermutseling om hals brengt, deels vergiftigt, deels eindelijk den laatsten der Salviaties, in het voorspel Zalaro de schoorsteenveger, heimelijk in een kerker te Fiësole verbergt. Nu meent Judaëlo alleen erfgenaam te zullen worden van Guidobaldo de Montefeltro, doch deze huwt op zijn ouden dag met de Hertogin Naïva de Pazzi Pitti. Judaëlo komt met den schrik vrij - het huwelijk blijft kinderloos. Na dit alles verloopen vijftien jaren. Zoo straks zult gij de rest zien!' - 'Ik ben geheel op de hoogte, mijn waarde Radikofski! Het denkbeeld schijnt mij vrij armoedig!' - 'Wacht maar, mijn waarde reiziger! het mooiste moet nog komen!'

Ik zag intusschen de schouwburgzaal rond, en bemerkte, dat ik niemand van al de bezoekers kende. Radikofski verhaalde mij dat de opperfatsoenlijke, hoog aristokratische waereld van Couponskies klub er nooit kwam. Die gingen naar de persische balletten en tartaarsche tooverspelen - in den walrussischen schouwburg kwamen alleen de kleine burgers van Nieuw-Novogorod, die niet veel Persiesch verstaan en zich toch eens amuzeeren wilden. Ik wenschte nog meer te vragen,

toen een luid bellen de gordijn deed rijzen. Zie hier wat ik zag en hoorde.

Het tooneel stelt voor een zaal in het paleis van Hertog Guidobaldo. Drie stoelen met roode zittingen uit den tijd van Napoleon meubelen het vertrek van anno 1445. In den fond van het tooneel is een balkon, dat open staat, zeker voor de warmte. Rechts zit bij een schrijflessenaar, de heer Galeotto tusschen twee waskaarsen, op de allerongemakkelijkste manier te schrijven.

G a l e o t t o . ‘Wederom een deel van de Gedenkschriften des Hertogs voltooid. Ah! ha! Een oplettend oor geleend! Zijne Hoogheid komt!’

Hertog Guidobaldo verschijnt in een fluweelen kamerjapon met wit bont omzoomd, voor de kou waarschijnlijk - misschien ook voor den tocht, daar deuren en vensters tegen elkander open staan. Hij zet zich neer in een der stoelen uit den tijd van Napoleon en zegt:

‘Steeds aan den arbeid, Galeotto! Zulks verheugt mij te zien!’

G a l e o t t o . ‘Uwe Hoogheid is wel edelmoedig! Ik bezig mijn tijd om uwe Gedenkschriften te vervaardigen! Behaagt het Uwer Hoogheid mij een oogenblik gehoor te verleenen?’

D e H e r t o g . Voorzeker! Lees Galeotto!’

G a l e o t t o . ‘Den laatsten keer heb ik u voorgelezen van den kampstrijd met de Baronnen van Urbino. Ik ga voort: ‘na de worsteling om het gezach met de Urbinoos, zegepraalde Hertog Guidobaldo di Montefeltro op schitterende wijze. De strijd was krachtdadig geweest, de Hertog onderscheidde zich als een van de dapperste helden der oudheid!’

D e H e r t o g . ‘Schrap dit en schrijf: Hertog Guidobaldo di Montefeltro behaalde met moeite eene overwinning, die den zijnen stroomen bloeds kostte!’

G a l e o t t o . ‘Maar Uwe Hoogheid!’

D e H e r t o g . ‘Schrap, zeg ik u!’

E e n H a n d l a n g e r v a n 'tp a l e i s . ‘Mevrouw de Hertogin!’

D e H e r t o g . ‘Ha! daar is mijne Naïva!’

De Hertogin in wit satijn met versierselen van echt goud aan de sneeuwwitte armen, en een bizonder aangename, gezonde kleur op de wangen. Zij zet zich naast den Hertog op de meer vermelde stoelen. Galeotto toeft op den achtergrond.

D e H e r t o g . ‘Dierbare Naïva!’

D e H e r t o g i n . ‘Geliefde echtgenoot. Met welke teedere zorgen omringt gij mij steeds, met welke trouw waakt gij over mij! Gij, zoo edelmoedig, zoo dapper, zoo volmaakt! Hoe zal ik u danken voor dat alles. De gantsche kracht van mijne ziel zal ik bezigen om den avond van uw aanzijn te verhelderen!’

D e H e r t o g . ‘Gij overdrijft, dierbare Naïva! (met een blik naar den achtergrond.) Wacht gij nog, Galeotto?’

G a l e o t t o , (Langzaam naderend). ‘O, ja, Uwe Hoogheid! Ik wilde U.H. hoogstdeszelfs geslachtslijst aanbieden, welke ik heden eindigde! Ik heb uitgecijferd, dat de voorouders van U.H. van Karel den Groote afstammen’

D e H e r t o g . ‘Waarlijk! Zulks verheugt mij. Hoeveel dagen hebt gij aan dezen arbeid besteed?’

G a l e o t t o . ‘Zes lange dagen, U.H.’

D e H e r t o g . ‘Dat mijn rentmeester u daarvoor zes kroonen betale!’

G a l e o t t o . (ter zijde.) ‘Eene schoone belooning, bij voorbeeld. En ik, die geheel iets anders gedacht had! Die vrek!’ (af.)

H a n d l a n g e r . ‘De Vaandrager Juliano vraagt gehoor!’

D e H e r t o g . ‘Dat hij intrede!’

De Vaandrager is een schoon jongman, met dameslaarsjens en een gitzwarte pruik van lange, zwarte lokken. Zijn blos is schitterend, zijne hozen zilvergrijs, zijn gang statig. Hij buigt zeer hoffelijk, en zegt:

- ‘Ik ben gekomen, U.H., om U.H. verlof te vragen en tevens ontslag. Ik vertrek naar Rome!’

D e H e r t o g . ‘Gij hebt mijn hertogelijk verlof!’

De Vaandrager af.

D e H e r t o g . ‘En nu, vaarwel, mijne Naïva! Ik ben een weinig vermoeid. Ik heb dezen maaltijd spaanschen wijn gedronken! Ik begeef mij ter ruste! Vaarwel!’

De Hertogin begeleidt den Hertog onder vele liefelijke uitroepingen.

D e V a a n d r a g e r J u l i a n o terug. (Op de Hertogin losstormende.) ‘Moeder!’

D e H e r t o g i n . (in zijne armen schommelende): Mijn zoon! mijn Juliano! (zich terugtrekkend), ‘Van waar dit overhaast vertrek?’

J u l i a n o . ‘Ik verlaat deze plaatsen. 't Is om uwentwille, moeder! Onze geheime bijeenkomsten kunnen niet langer verborgen blijven! Men zoude ze slechts aanwenden, om u in het verderf te storten! En dit is onmogelijk, moeder! Dit zoude ik nimmer kunnen dragen. Liever de dood! o, laat mij vertrekken!’

D e H e r t o g i n . ‘Welnu, mijn zoon! ik zal kalm, ik zal bedaard zijn! Vaarwel - vaarwel Juliano! (zij doet twee schreden voorwaarts, een achteruit, en barst in snikken uit.) - ‘Gerechte hemel - ik zal het besterven! Vaarwel!’

Juliano (een grooten aanloop nemende naar de Hertogin.) - ‘Moeder! Ik ga u redden en mij in het verderf storten! Voor eeuwig vaarwel!’ (af.)

De Hertogin zet hem na.

Het tooneel blijft een minuut leeg.

Verschijnt rechts Judaëlo di Montefeltro, zeer wreed en moorddadig met bruin en zwart in 't gelaat geteekend. Zijn gewaad is groen en

rood, zijn dolk lang en blinkend. Op den voorgrond tot het walrussisch publiek:

- ‘Het oogenblik is gekomen! De Hertog slaapt. Ik weet waar zijn testament berust. Hier zijn de sleutels. Ik heb den gevangen Zalaro den Schoorsteenveger uit zijn kerker doen komen. De schrik heeft hem voor vijftien jaren de tong verlamd! Hij zal mij niet verraden! - Hei daar! Handlangers!’

De Handlangers brengen den gevangene.

Zalaro met marmerwit gelaat en zwarte kringen onder de oogen, vleeschkleurig t r i c o t om de beenen en verscheurde lompen aan 't lijf. Zalaro nadert met diepe onderwerping.

J u d a ë l o . ‘Voor vijftien jaren zijt gij mijn gevangene geworden, heden kunt gij uwe vrijheid terugbekomen.’

Z a l a r o kust met gebaarden de handen van Judaëlo.

J u d a ë l o . ‘Aan 't eind van gindschen gang is een vertrek. Gij zult daarin binnendringen, u van een kistjen meester maken in eene kast rechts - gij zult mij dit kistje brengen - en als zulks wel is gelukt - zijt gij vrij!’

Nieuwe gebaarden van Zalaro. Hij grijpt de sleutels en verdwijnt. Judaëlo volgt al zijn gangen met de uiterste nauwkeurigheid - links verschijnt de Hertogin Naïva.

Een oogenblik stilte - daarop een donderende knal van een revolver achter de schermen. Algemeene ontsteltenis. Judaëlo en de Hertogin schreeuwen tegen elkander zonder zin. De wacht brengt den Vaandrager Juliano, die bij zijn vertrek uit het kasteel is aangehouden. Hij wordt ontslagen door Judaëlo, die heimelijk beveelt hem gevangen te houden. De Hertogin verdwijnt - de wachten af. Judaëlo alleen. -

‘Ha, Hertogin Naïva de Pazzi Pitti. Uw geheim is ontdekt! Uw minnaar is bekend. Thands kent men u in uwe ware gedaante!’

De schoorsteenveger Zalaro nadert met veel gebaarden. Hij heeft het kistjen. Judaëlo opent het. Het testament is er niet in. Verwondering, schrik, vertwijfeling, dreigementen, tableau. Het gordijn valt.

Het walrussisch publiek juichte met luid handgeklap.

Radikofski zag mij doordringend aan. Ik stond op, want ik gevoelde, dat langer stilzitten mij hoofdpijn zou veroorzaken. Beide snelden wij naar den uitgang. Buiten was het vinnig koud, zoodat wij onze pelzen over de ooren sloegen en haastig voortstapten over de sneeuw, die buiten op straten en pleinen intusschen gevallen was. Daar mijn gids niet sprak, zweeg ik eveneens in gedachten verdiept. Ik noodigde hem bij den helder brandenden haard van mijn vertrek in het hotel, en toen wij eindelijk daar van onze aandoeningen wat bekomen waren, riep ik uit: - ‘Welk een avond! Welk eene taal! Welk

eene kunst!' - 'Met uw verlof, mijn vriendelijke reiziger!' - hernam Radikofski, een glas van die eigenaardige walrussische pons voor ons gereed makende, die mij zoo wel placht te smaken. - 'Gij oordeelt wat heel snel!'

- 'Maar ik vraag u enkel: zijn dat kunstenaars? Is dit uw nationaal tooneel?'

- 'Ja, amice! Dit zijn kunstenaars! Dit is ons nationaal tooneel. Ziet, wat ik u bidden mag, niet laag op deze kunstenaars neder! Het is een extra wonder, dat zij zijn zoo als zij zijn! Reeds den eersten morgen van uwe aankomst hier maaktet gij kennis met bizonderheden uit het kunstenaarsleven in het algemeen - en geen kunstenaars zoo ongelukkig, als de walrussische tooneel-kunstenaars. In niet éen enkel opzicht trekt men zich hun lot aan. Omdat de kleine burgerij zich amuzeeren wil, blijven zij bestaan, anders waren zij voorlang verdwenen. De fatsoenlijke, patricische waereld in Walrussia gaat naar de persische balletten - dit zeide ik u reeds. Onze schouwburg moet dus kwijnen. Geen schrijver leent zijn talent aan ons tooneel, want als hij het beproeven mocht, oogst hij alleen teleurstelling, daar ons schouwburgpubliek liever stukken uit het Persiesch vertolkt, zoo als: Z a l a r o d e S c h o o r s t e e n v e g e r ziet, dan een goed oorspronkelijk stuk. Als wij gebleven waren, hadt gij getuige kunnen zijn van de algemeene geestdrift bij de ontknooping, als Judaëlo, de verrader, behoorlijk gestraft, de Hertogin Naïva de Pazzi Pitti behoorlijk in eer en glorie hersteld en de Vaandrig Juliano een groot heer wordt! 't Is jammer, dat ge zoo'n haast maaktet!'

- 'Maar dan moest het Staatsbestuur, althands de stedelijke Overheid maatregelen nemen, om uw nationaal tooneel op te heffen!'

- 'Op te heffen! Inderdaad, gij zegt daar een waar woord. Weet gij wie hier verheven en verrijkt worden? Het zijn de persische dansers en danseressen, voor wie onze stedelijke magistraten jaarlijks aanzienlijke sommen op hunne begrootingen brengen! Poog gij maar eens ons nationaal tooneel te verheffen, als gij kunt!'

- 'Als ik alles wel overweeg, Radikofski!' - andwoordde ik, inde vlammen van den haard starende, - 'dan wordt het voor mij tijd, om naar mijn vaderland terug te keeren! Morgen vertrek ik naar Nieuw-Archangel!'

III.
Mijn uittocht naar Nieuw-Archangel.

De reize van Nieuw-Novogorod naar Nieuw-Archangel, van waar ik mij naar mijn vaderland zou inschepen, duurt eenige dagen. Twee dagen sporens, een dag op een nieuwerwetschen stoomer naar ameri-

kaanschen trant zouden mij brengen ter plaatse mijner bestemming. De familie Couponski had mij een zeer hartelijk vaarwel toegeroepen. Radikofski was aan de statie, om mij voor 't laatst de hand te drukken. Even voor dat ik mij in den waggon plaatste, trok hij mij ter zijde en sprak.

- 'Ziet gij die vrouw in 't zwart en dien jonkman met zijn matrozenbuis?'
- 'Daar ginds, juist gereed in den trein te stappen?'
- 'Dezelfde! Zet u in dien waggon! 't Is eene brave vrouw, die den verren tocht naar Nieuw-Archangel alleen onderneemt, om haar eenigsten schat, haar zoon, bij zijn vertrek naar zee te vergezellen. Ik heb haar in ziekte en lijden bijgestaan! Gij zult mij persoonlijk eene dienst doen, haar op deze reize zooveel mogelijk vriendelijk en troostvol toe te spreken. Zij is uwe belangstelling waardig.'

Ik had geen bezwaar, om Radikofskies verzoek in te willigen.

Onze laatste groeten waren gewisseld. De trein ving krijschend en gierend den langen loop aan. Ik had mij in denzelfden waggon met de weduwe Goumalof en haren zoon Iwan geplaatst. Radikofski had mij met een vriendelijken glimlach aan mijne nieuwe reisgenooten voorgesteld, en terwijl wij eenige gewone vragen en andwoorden wisselden, had ik gelegenheid ze beide eenigszins nader waar te nemen. Iwan Goumalof was een jongeling van zestien jaren. Een rond, gezond gelaat, flikkerende licht blauwe oogen, en een karakteristieke trek om den vast gesloten mond vielen mij het eerst in 't oog. Zijne houding en gebaarden duidden vaste wilskracht, onbesnoeiden levenslust aan; het krullende blonde hair onder den zwart gelakten zeemanshoed en de vroolijke glimlach temperden echter wat er al te strengs of te fiers in zijn uiterlijk mocht om den hoek gluren. Zijn stem klonk met eene veerkracht van toon, die soms wat al te hoog boven het dreunen, ratelen en stampen van den waggon uitsteeg. De gestalte zijner moeder vormde met de zijne eene volmaakte tegenstelling. De weduwe Goumalof was eene dame in rouwgewaad, wier grijzende, glad onder den hoed weggestreken hairen, wier dofbleek gelaat en starende, donkere oogen niet deden vermoeden, dat zij den leeftijd van veertig nog volle vier jaren verbeiden mocht. De trekken van dat dofbleek gelaat konden een zeer bevallig geheel vormen, wanneer er gloed uit hare oogen straalde, als haar mond vriendelijk glimlachte, indien somtijds hare stem door innemendheid van intonatie naar muziek zweemde, doch meestal bleven hare trekken onbeweeglijk en verspreidde zich over heel haar wezen een tint van lijdelijkheid en berusting. De jonge Iwan moest zeker het evenbeeld van zijn overleden vader zijn, daar was iets frisch, iets ronds, iets prettigs in heel zijne figuur, dat gelukkig uitkwam door den zwier van het losse zeemansbuis, het breede witte, blauw gestreepte halsboord, ver over den kraag van 't buis omgeslagen, de zwarte zijden matrozendas met cierlijken knoop en de aan-

gename gemakkelijkheid, waarmeê hij zich zonder vest en handschoenen wist te redden.

Gedurende onze geheele reize van drie dagen onderhield ik mij met Radikofskies vrienden en vernam ik van de weduwe Goumalof hare eenvoudige, maar treffende geschiedenis, eene geschiedenis, die tot de aangenaamste herinneringen van mijn verblijf in Walrussia blijft behooren. Ik vernam ze zeer fragmentariesch; de korte inhoud is deze: Louba Isgariëf was op vijftienjarigen leeftijd weeze. Hare ouders waren uit eene ambtenaarsfamilie gesproten, haar vader zelf was ambtenaar. Toen deze beide gestorven waren, bleef dier éenige dochter geen hulpbron om te leven, dan hare geringe taalkennis en hare huiselijke talenten. Eene aanzienlijke familie in Nieuw-Novogorod nam haar als kinderjufvrouw, of zoo als wij in 't Nederlandsch zeggen, als b o n n e in dienst. Het kind deed haar uiterste best. Toch mocht zij de goedkeuring van hare hooge beschermers maar gedeeltelijk verwerven. Zij kende het Persiesch niet genoeg, en oefende zij zich al voortdurend in stilte, hare meesteresse zag haar gedurig met verwondering en stil verwijt aan, als zij tot de kleinen niet in het allerzuiverste Persiesch sprak. Zoo worstelde zij drie jaren. 't Zwaar arbeiden, de veelsoortige inspanning, het gebrek aan levensgenot, niets had haar kunnen beletten, om intusschen tot eene krachtige, bevallige jonkvrouw op te groeyen, die echter voor haren leeftijd wat al te ernstig van stemming mocht heeten. Inmiddels naderde de tijd, waarop haar voor korte pooze een liefelijk levensgenot was bereid. Hare meesteres gaf groote maaltijden en soirées in Nieuw-Novogorod. Dikwijls had zij onder de gasten een jong officier van de walrussische marine opgemerkt. Zij wist, dat hij Iwan Goumalof heette.... omdat zij zekere onverklaarbare belangstelling in zijn komen en gaan koesterde, eene belangstelling, die zij zeer laakbaar vond, volkomen ongepast oordeelde, maar die zij bleef koesteren tegen wil en dank. De jonge Goumalof, welken zij steeds schilderde als een krachtig en edelmoedig officier, van wien haar zoon voorkomen, stem en blond krullend hair had geërfd, de jonge Goumalof had van zijne zijde de bevallige Louba met zekere onderscheiding gegroet en bejegend, die gelukkig niet door hare meesteres was opgemerkt. Louba wist wel, dat zij volstrekt niet van den stand was, dien de gasten des huizes bekleedden, en schoon haar vader tot de zeer fatsoenlijke ambtenaren behoord had, begreep zij, dat zij, als kinderjufvrouw, met niemand op gelijken voet stond, dan met de kamenier. En telkens legde zij in de eenzaamheid de hand op het wild kloppend harten fluisterde zij: ‘Stil!’ En telkens vaagde zij met de vlakke hand over het brandende voorhoofd en lispelde zij: ‘Weg!’

Daar was een namiddag gekomen van een schoonen herfst, waarop het huis van hare meesteres feest vierde, een maaltijd met avondvermakelijkheden geheel naar walrussischen trant. Zij had, als naar gewoonte, ver van het feestgedruisch met de jongste spruiten van het

aanzienlijk geslacht den avond doorgebracht. Nadat deze zich ter ruste hadden neêrgelegd, ging zij adem scheppen achter in den schoonen tuin des huizes. Daar stond plotseling Iwan Goumalof voor haar. ‘Verschoon mij, dat ik tot u spreek!’ - fluisterde hij - ‘maar zie mij rustig aan en oordeel of ik de waarheid zeg. Louba Isgariëf, ik heb u lief, sints langen tijd! Vergeef mij, dat ik u dit zoo kort en zoo ruw mededeel. Wij zeebonken hebben geen aanleg voor lange redeneeringen! Louba, wilt gij mijne lieve, mijne eigene vrouw worden?’ Louba scheen uit het oog van den jongen zeeofficier zooveel kloeke trouw en vurige teederheid te hebben gelezen, dat zij haar hart zonder schroom raadpleegde, en dit andwoordde: ‘Ja!’ Gelukkiger tijd had zij nooit gekend! Hare betrekking van b o n n e legde zij neder. Iwan bracht haar als bruid bij zijne moeder. Ieder eerde en waardeerde hare flinkheid en minzaamheid, ieder juichte met haar, dat het leven schoon, heerlijk schoon was!

Iwan had een paar jaren in den toestand geleefd, welken men in het Podding-Hollandsch der officieële bureelen ‘non-aktiviteit’ noemt. Zij huwden dus weldra. Voor het eerst was Louba geheel vrij, onafhankelijk, volkomen gelukkig, juist op hare plaats. Een donkere wolk zweefde echter boven haar liefderijk Eden. Iwan kon geroepen worden door den Staat, en als goed officier moest hij en wilde hij op zijn post zijn. De tijd snelde met ongekenden spoed voorbij, acht maanden van huwelijksheil, die als één schoone dag voorbijvlogen, en daar kwam het lang gevreesd bevel. Iwan moest naar zee, moest aan boord van zijn schip, kruistochten maken over den oceaan, de walrussische vlag vertoonen aan Vuurlanders en Brazilianen. Louba weende niet, Louba klaagde niet, Louba vleide het lijfgoed van haar lieven echtgenoot in koffer en valies en wees hem de plaats, welke zij voor ieder stuk bestemd had. Zij glimlachte zelfs, als Iwan haar die taak uit de handen wilde nemen, zij zouden elkander immers binnen anderhalf jaar wederzien; zij pinkte geen traan weg, de arme! als Iwan 't niet zag, neen, zij was zeer opgeruimd, dat kon Iwan wel merken. En toch, toen het oogenblik nader kwam, de koffers gepakt stonden, toen zij Iwans hand zoo krachtig in de hare gevoelde, toen trilde daar een stem in haar boezem, die sprak van angst en smart, van vreugde en verrukking beide. Iwan wist het, Louba zou na maanden en weken hem den heiligen naam van vader mogen schenken, en als hij eens ver was op de onherbergzame, groote wateren, wie zoude der eenzame gade dan ter zijde staan? Daarom vloeiden er tranen, bittere, hartverscheurende tranen bij het afscheid der echtgenooten, en daalde er eene zwarte nacht van kommer over het hoofd der verlaten Louba.

Het was juist in dit tijdvak van anderhalfjarige eenzaamheid, dat de brave, kloeke zeemansvrouw hare Voorzienigheid op aarde vond in Iwans moeder en in Radikofski. Zij schonk het leven aan een zoon, terwijl al de zielskracht, al de teederheid van haar jong, onversaagd harte aan

haar afwezigen echtgenoot gewijd was. Iwan behoorde tot den Etat-Major van het fregat H e s p e r u s , telkens kwamen er brieven vol blijmoedige kortswijl en hartelijke genegenheid. Louba leefde in haar kind in het voorledene en in de toekomst. Wat de maanden traag voorbij kropen en wat de kleine Iwan aardig opgroeide! Ieder dag, die voorbij was, rekende zij - de edelmoedig zelfzuchtige - tot winst. Spoedig zou de H e s p e r u s binnen vallen en dan zou Iwan zijn zoon en naamgenoot, zijne innig geliefde gade omhelzen. 't Was in dezen stand van zaken, dat zij op eenen schoonen Junimorgen alleen zat in de voorkamer der bovenwoning van Nieuw-Novogorod, welke zij om de eerste acht maanden van huwelijksliefde daar gesleten, in haar hart vereerde en voor heilig hield. Daar werd een kort briefjen van Iwans moeder gebracht en de eerste regel luidde: ‘Lieve! ontstel niet, de H e s p e r u s is in 't gezicht.’ Een luide, vroolijke kreet van aandoening klonk in die kamer, en de kleine Iwan, die in zijn wiegjen sluimerde, sloeg de dikke vuistjens om zich heen, als wilde hij zijn deel hebben in moeders vreugde en moeders smart. Louba knielde ijlings bij de wieg, terwijl hare vingeren sidderden onder 't wegslaan van 't groene kleed. Maar de kleine, dikke, gezonde jongen van elf maanden kraaide vroolijk zijne moeder tegen en greep naar de weelderige donkerbruine lokken, die hare vochtige wangen omhuifden. Eensklaps werpt Louba die lokken ter zijde, daar klinkt een zachte tred op den trap. Zou hij het reeds zijn? Haar vurig beminnend hart slaat met luiden klop. De deur wordt zeer voorzichtig geopend op een kier -'t is Iwans moeder, doch als deze de deur wijder opent, klinkt een luide schreeuw uit den mond der gelukkige moeder en gade, daar is haar Iwan. En aanstonds uit zijn wiegjen haar kind in de hoogte beurend, terwijl de kleine zijne armen driftig heen en weer beweegt, zegt ze: ‘Daar is uw kind, Iwan! Daar is uw naamgenoot! Daar is uw jongen!’

Liefelijk wederzien! Hoe schoon werd haar alle kommer en zorg vergoed! Wederom bleef haar man geruimen tijd bij haar en verheugden zij zich beide dagelijks in den kleinen Iwan. Het verlof van den wakkeren zeeman werd verlengd boven alle verwachting, zijne lieve Louba rekende ieder uur een kapitaal, waarvan zij de hoogste rente moest genieten. En spelende met het kind, dat nooit moe werd van grijpen in vaders blond krullende hairen of van dansen op vaders krachtigen arm, sloeg voor Iwan ten tweedenmale het uur van vertrek. 't Gold nu eene afwezigheid van langeren duur. Het walrussiesch gouvernement had na veel aarzelen besloten een expeditie van twee fregatten naar de Zuid-Pool te zenden voor wetenschappelijke en staatkundige belangen. Louba wilde zich weder kloek houden, maar thands scheen het zien van haar aanvallig frisch jongsken haar minder bestand te maken voor zorg en aandoening. Kort voor het vastgesteld vertrek van den H e s p e r u s , kwam een telegram Iwan uitnoodigen, om onmiddellijk aan boord te verschijnen. De krachtige zeeman verbeet zijn

spijt, overtuigde de sidderende Louba, dat plicht bij den officier boven alles moet gelden, en maakte zich gereed. Daar stonden zij beide een oogenblik stil voor de wieg van hun slapend kind. De kleine Iwan sluimerde rustig. Zijn vader boog het hoofd over zijn zoon en gaf hem den laatsten afscheidskus. ‘Louba!’ - fluisterde hij zacht terwijl een traan in zijn blonden knevel schuil ging, - ‘maak den jongen zoo braaf als je zelve bent, kind! Dan kunnen we pret van hem beleven, als ik over een paar jaar thuis kom!’ Iwan ging en kwam nimmer terug. Drie jaren wachtten moeder en gade den H e s p e r u s , eindelijk kwam het schip met noodlottige tijdingen: twee officieren, waaronder Goumalof en vijftien der beste matrozen waren van uitputting en ellende omgekomen.

Sints dien dag had de arme weduwe het hoofd gebogen en alleen geleefd voor haar éenigen zoon Iwan, die jaarlijks meer de gestalte van haar gestorven, wakkeren echtgenoot vertoonde. Doch wat haar verontrustte, was eene gelijkenis die verder ging, dan het uiterlijk. De jongen wilde van zijn twaalfde jaar naar zee. Zachte overreding, stille tranen, luid uitgesproken wenschen, niets mocht baten, de jonge Iwan wilde naar zee. Voor 't eerst was er verschil van meening tusschen moeder en zoon. Die strijd, schoon zonder een enkel bitter woord gevoerd, viel der arme weduwe bang. Iwan zag het, en met de grootmoedigheid zijns vaders besloot hij zijn lievelingswensch te onderdrukken, het mocht dan kosten wat het wilde. Hij wijdde zich ijverig aan het onderwijs, dat zijne moeder bekostigen konde, om daarna een koopmanskantoor te betrekken. Twee jaren dus gesleten, beroofden hem echter volkomen van zijn vroolijken levenslust, hij verborg zijn leed, maar het heimelijk lijden knaagde aan de frissche levenskiem als een worm in een rozenknop. De weduwe zag het maar al te wel, grootmoeder klaagde er over, zelfs hun vriend Radikofski merkte het op, alleen Iwan zelf poogde zijner moeder diets te maken, dat alles wel ging. Eene ernstige ongesteldheid kwam het tegendeel openbaren. Aan dat ziekbed smeekte thands de arme moeder haren zoon, om zijne lievelingsgedachte vrij uit te spreken, om naar zee te gaan, als 't anders niet mocht zijn. Iwan herstelde en bekwaamde zich met vreugde voor zijn eersten zeetocht. Stuurman, gezagvoerder worden, was zijn vurigst ideaal.

Gedurende onze gantsche reize naar Nieuw-Archangel bemerkte ik maar al te duidelijk, hoe fel de smart der scheiding de arme weduwe heimelijk aan het hart knaagde. Het doffe oog werd telkens vochtig, als Iwan met luiden ophef sprak van zijn fraai, heerlijk ingericht schip, dat moeder zien zou, waar moeder zich overtuigen kon, welk een princenleven hij leiden zou! De jonge zeeman zag slechts gouden bergen in 't verschiet, zijne moeder wist, dat de golven des Oceaans onmeedoogend zijn. Iwan haakte naar het bruisen en loeyen der baren, de weduwe Goumalof kon zich het gezicht van den zilten vloed slechts

met bloedend harte voorstellen. Iwan spekuleerde luide op gunstigen wind en tij, de weduwe hoopte heimelijk, dat er niets van mocht uitkomen. Zoo reden wij de drukke straten en kaden van Nieuw-Archangel door. Wij zouden elkaar zoolang mogelijk vergezellen. Ik moest mij dien voormiddag nog op de mailboot inschepen, de weduwe zou met haren zoon naar boord roeyen van de fraaye brik F o r t u n a , die zeilklaar lag en op goeden wind wachtte. De havenkade van Nieuw-Archangel leverde een alleraangenaamst en schilderachtig tafereel op. De volle zee, die hare krachtige stem en frissche bries zeer levendig deed gevoelen, was tot aan den horizon bezaaid met schepen van allerlei kaliber. Een reusachtig gepantserd fregat, wachtschip der walrussische marine, beurde zijne helder witte flanken en zwarte geschutpoorten hoog boven den vloed, schepen van alle zeevarende natiën dansten voor hunne ankers, en ontelbare stoomers sneden en snoven door de wolken van schuim welke hunne snelle vaart aan beide zijden deed opstuiven.

Ik toefde met de weduwe Goumalof en den jongen zeeman aan het havenhoofd, vanwaar tallooze booten heen en weder snelden. Iwan stond op den trap, om zijne moeder bij het instijgen van een dobberend vaartuig behulpzaam te zijn. De gade van den zeeofficier reikte de hand aan haar zoon, terwijl zij mijn heilwenschenden groet hartelijk beandwoordde. Hare oude, kloeke onversaagdheid woog in dat oogenblik tegen haren moederlijken weemoed op. Zij glimlachte bijna, toen Iwan, stralende van genoegen, terwijl de bries de linten van zijn hoed deed wapperen, haar tred voor tred den trap deed afklimmen en met een lichten zwaai in de boot deed plaats nemen. De twee roeyers hieven de riemen op, Iwan en zijne moeder zagen naar mij omhoog.

‘Daar ginds, bij het vuurschip ligt de F o r t u n a !’ - riep hij mij luidkeels toe: - ‘als moeder onze flinke schuit zal gezien hebben, gaat alle zorg aan een kant, meneer! reken daarop!’

De weduwe wuifde mij met hare hand toe. De roeyers zetten krachtig af, een luid hoezee van Iwan schalde over de baren.

Vaarwel! gij wakkere zeemansweduwe! Vaarwel, gij wakker zeemanskind! In de weinige oogenblikken te zaâm doorgebracht hebt gij mij overtuigd, dat er m e n s c h e n wonen in uw koud, ongenaakbaar vaderland. Ik geef u mijn liefsten groet en vurigsten wensch, mogt gij elkander telken reize door de grootmoedige golven van den Oceaan worden teruggeschonken.

Intusschen naderde het uur van mijn vertrek. De mailboot lag gereed het anker te winden. Ik haastte mij aan boord te komen. Mijn hart had behoefte aan de gedachte, dat ik binnen weinige weken den vaderlandschen bodem zou betreden. Wat zou mij het nederlandsch leven en samenleven, mijn h o m e ! de ongeneugten van deze barre walrussische kusten doen vergeten! Ik hield mij in dien tusschentijd met het stellen dezer regelen bezig en terwijl de vuurbaken van de vader-

landsche kust bij Brielle in 't gezicht is, eindig ik dit betoog. Ik heb menige droevige ervaring uit Walrussia meêgebracht, en mijne openhartige belijdenis daarvan deed mij reeds in de laatste dagen van mijn verblijf op 't ruimst ondervinden, dat Walrussen geene vrienden van openhartigheid zijn. In mijn vaderland teruggekeerd, zal het anders wezen! Rondheid van hart en handel zal mij verkwikken als van ouds, vrij zal ik er mijne denkbeelden uitspreken, en vrij zal ieder zijn, om ze mij tot lof of verwijt te rekenen. Maar nimmer, als onder de Walrussen, die gedwongenheid, dat op-zijn-hoede-wezen, dat heimelijk ondermijnen van des broeders huis met een flauwen handdruk en een officiëelen glimlach! Bah!

Godgeleerdheid en onderwijs.

De studie der classieke oudheid.

Het is allengs de gewoonte geworden, dat ieder, die de mate van populariteit, welke de studie der classieke letteren heden ten dage in Nederland ten deel valt, tot het voorwerp zijner beschouwingen maakt, begint met luide jammerklachten aan te heffen. Het zou even onbillijk zijn dit te misprijzen, als het onnatuurlijk zou wezen er zich over te verwonderen. Geen wonde kan geheeld worden, wanneer niet eerst haar diepte is gepeild en zij in haren geheelen omvang is bloot gelegd. Eerst dan is verbetering van een gebrekkigen toestand mogelijk, wanneer men van de overtuiging, die in eigen boezem leeft, dat verbetering noodzakelijk is, ook anderen heeft doordrongen. Wanneer men u let op de weinige ingenomenheid, die het publiek voor de classieke letteren aan den dag legt, dan zal men wel niet aarzelen te erkennen, dat er voor menig jammerklacht daarover gegronde redenen bestaan. Al wie toch een open oog heeft voor de onbedriegelijke teekenen des tijds, ziet, dat bij den dag afneemt het weleer zoo aanzienlijk getal van hen, die als 't ware doortrokken met den geest der classieke beschaving, in hun later leven dankbaar den gezegenden invloed erkennen, welken deze op hunne vorming heeft uitgeoefend. Het jongere geslacht beschouwt den tijd, dien het aan de beoefening der oude letteren heeft moeten besteden, bijna als verspild en verloren. Hoogst zelden ziet men het gebeuren, dat iemand, na den cursus op het Gymnasium afgeloopen of na het propaedeutisch examen afgelegd te hebben, nog een Griekschen of Latijnschen auteur in handen neemt. Het is al veel, wanneer men u wil toegeven, dat, evenals de kennis van het Latijn voor den aanstaanden jurist, zoo die van het Grieksch voor den toekomstigen theoloog een noodzakelijk kwaad is, omdat het allezins wenschelijk mag worden geacht, dat de een het Corpus Juris, de ander het Nieuwe Testament in den oorspronkelijken tekst kunne lezen en verstaan. Maar om een jurist nog met Grieksch lastig te vallen, dat vinden zelfs bezadigde en verlichte mannen tamelijk onnoodig en ongerijmd. De aanstaande medici en natuurphilosofen worden be-

paald beklaagd, omdat zij nog hun kostelijken tijd moeten verbeuzelen met het blokken op die doode letteren. Wie - zoo redeneert men - bekreunt zich tegenwoordig nog om Aristoteles, om Hippocrates en Galenus? En, zoo men die misschien eens zou willen lezen, is dan geen vertaling voldoende?

Inderdaad, de ingenomenheid met de studie der classieke letteren is tot een bedroevend laag peil gedaald.

De bekende kreet van Berchoux: 'qui me délivrera des Grecs et des Romains!' wordt tegenwoordig in Nederland met den meesten aandrang herhaald door jong en oud, in de school zoowel als daar buiten.

Maar daarbij ziet men het dan ook meestal blijven. Men kan niet zeggen, dat het nut van de classieke studiën, in den allerlaatsten tijd althans, op ernstige wijze is bestreden. Het schijnt wel, dat niemand het zelfs meer de moeite waard acht vijandig tegen haar op te treden.

Als van zelf doet zich de vraag op, wat wel als de oorzaak van dat alles moet beschouwd worden. Waaraan moet men het toeschrijven, dat die studiën, voorheen in ons vaderland zoo geëerd, in zoo korten tijd in de algemeene schatting zijn gedaald?

Om die vraag te beantwoorden behoort men de gebeurtenissen der laatste jaren na te gaan. Tot voor betrekkelijk korten tijd ging bijna ieder, die een beschaafde opvoeding wenschte te ontvangen, met het volste vertrouwen Grieksch en Latijn leeren. Men hield zich aan het door de traditie gevestigd geloof, dat niemand aanspraak kon maken op den naam van beschaafd en geletterd man, die niet kennis had gemaakt met de belangrijkste geschriften der classieke oudheid. Trachtte iemand dat geloof aan het wankelen te brengen, hij werd bijna voor een heiligschender uitgekreten. In de geschriften der Ouden, zoo werd meestal op hoogen toon beweerd, vond men alle goddelijke en menschelijke wetenschappen opgeteekend, daarin waren schatten van wijsheid nedergelegd, die hunne volle waarde behielden voor alle tijden en alle volken. Zoo bleven wij Nederlanders in eene ongestoorde bewondering der classici verdiept. Met de meeste gedweeheid gingen wij voort met het leeren van oude talen, zonder dat wij er aan dachten, haar ernstig om rekenschap te vragen aangaande haar nut en hare deugdelijkheid.

Maar intusschen hadden onze Duitsche buren, in het levendig besef, dat de hooge vlucht, die de natuurkundige wetenschappen in den laatsten tijd hadden genomen, eene splitsing der studiën noodzakelijk maakte, overal scholen opgericht, waar het onderwijs in die wetenschappen meer bepaald op den voorgrond stond. Geleidelijk hadden zij die reorganisatie tot stand gebracht. Wel had de studie der classieke letteren hier en daar een moeilijken strijd door te staan. Maar werd zij met kracht aangevallen, het ontbrak haar niet aan talentvolle verdedigers, die haar goed recht zegevierend wisten te handhaven.

Reeds twintig jaren lang mocht Duitschland zich verheugen in het

rustig bezit zijner Realschulen, reeds twintig jaren hadden de Gymnasia den tijd gehad om zich van den geleden schok te herstellen, toen men eindelijk in Nederland inzag, dat ook daar Burgerscholen in 't leven moesten geroepen worden. Met koortsachtige gejaagdheid toog men overal aan het werk. Het was alsof de twintig jaren, die men ten achter was, op eens moesten worden ingehaald. En wat zag men gebeuren? Eensklaps werden de Gymnasia als 't ware ontvolkt. Eenigen begonnen te zieltogen, velen bliezen dadelijk den laatsten adem uit.

Voorzeker wel een bewijs van inwendige zwakheid, van gebrek aan levenskracht.

Zwaar hebben toen de classieke studiën moeten boeten voor de overmatige hulde haar vroeger bewezen. Ze werden op onzachte wijze van het voetstuk gerukt, waarop de onberedeneerde, overdreven bewondering van vroegere geslachten haar geplaatst had.

Toen nu de voorstanders der classieke studiën zoo eensklaps uit hun dommel waren wakker geschud, had men redelijkerwijze mogen verwachten, dat zij naar de noodige wapenen zouden hebben omgezien, om zich in hunne zoo vinnig bestookte stelling krachtdadig staande te houden. Maar van een ernstigen strijd was bijna nergens sprake. Al waagde zich hier en daar een eenzaam strijder aan een wanhopige schermutseling, zijn schild bleek niet bestand te zijn tegen de met beleid aangebrachte slagen der tegenstanders. Bijna overal gaf men zich zonder slag of stoot over. Men was op den strijd niet voorbereid geweest en had daarom verzuimd, bij tijds naar bruikbare verdedigingsmiddelen om te zien.

Die houding van de voorstanders der classieke studiën was natuurlijk weinig geschikt om sympathie voor hunne zaak op te wekken. En toch zullen de minsten hunner geneigd zijn te erkennen, dat eigen achteloosheid hun nadeel heeft toegebracht. Mag men het meerendeel onder hen gelooven, dan dragen de Burgerscholen de schuld van de weinige belangstelling, die hun deel is geworden. De een zal beweren, dat de Burgerscholen, waar de jongelieden onderwezen worden in de kennis van die wetenschappen, wier onmiddellijk practische bruikbaarheid in het dagelijksch leven duidelijk in het oog springt, juist daarom de lievelingen zijn van het publiek, omdat zij in volkomen overeenstemming zijn met den geest van onzen tijd, die vooral daardoor wordt gekenmerkt, dat hij vóór alles het oog gericht heeft op stoffelijke belangen en dadelijk nut. Een ander, die wellicht wat kortzichtiger is uitgevallen, zal u in goeden ernst verzekeren, dat de oorzaak moet gezocht worden in de zucht van ons volk, om ingenomen te zijn met alles wat nieuw is. De Burgerscholen zijn iets nieuws en daarom vindt het publiek er behagen in.

Nu is het zeer natuurlijk en vergeeflijk ook, dat menig vereerder der classieke oudheid met leede oogen heeft aangezien, dat, terwijl

overal ruime en sierlijke gebouwen verrezen, voor het Middelbaar Onderwijs bestemd en die gebouwen in korten tijd bevolkt werden met goed bezoldigde leeraren en een talrijke schaar van leerlingen, menig Rector, eerwaardig door geleerdheid zoowel, als door ouderdom, voor een karig loon zijn wijsheid moest verkondigen in vunzige kotten aan een onbeduidend hoopje jongelieden. Begrijpelijk is het ook, dat daardoor een malaise ontstond, die hier en daar wel eens in afgunst ontaardde. Maar onjuist en onbillijk komt het mij voor, om het kwijnen van de studie der classieke oudheid aan den bloei der Burgerscholen te wijten.

Ik waag het de meening te uiten, dat de voorstanders der classieke studiën veeleer redenen hebben, om zich over de oprichting der Burgerscholen te verheugen. Vooreerst toch moet het als een voordeel worden beschouwd, dat de zoogenaamde tweede afdeeling aan onze Gymnasia voor goed is opgeheven. De leervakken, die daar werden gedoceerd, waren een heterogeen element in het Gymnasiaal onderwijs. De vermindering van het aantal leerlingen is niet dan een schijnbaar nadeel. Wel is waar moeten de classieke studiën haren ontwikkelenden invloed nu in een veel beperkter kring uitoefenen. Maar deze kan zich nu meer ongestoord dan vroeger aan haar wijden. Wanneer hij zich nu daarbij ook grondiger op haar toelegt, dan verkrijgt men een beteren toestand dan vroeger. De uitgestrektheid toch, waarover een invloed zich onmiddellijk laat gelden, doet niet zelden afbreuk aan de kracht, waarmede hij werkzaam is. Wanneer maar een kleine kern krachtig de heilzame werking der classieke studiën ondervindt, dan zal die werking des te eerder en beter in wijderen kring gevoeld worden. Maar de voornaamste reden, waarom de vrienden der classieke studiën met de oprichting der Burgerscholen behooren te zijn ingenomen is, dunkt mij, deze, dat die hun als van zelf de gelegenheid aanbiedt, om zich zelven en anderen rekenschap te geven van het doel van hun streven; om het onzekere bewustzijn van het nut hunner studiën tot klaarheid te brengen en nauwkeurig den weg af te bakenen, dien het Gymnasiaal onderwijs behoort op te leiden. Die gelegenheid evenwel hebben zij, gelijk wij zagen, zoo goed als ongebruikt laten voorbijgaan. Op de noodlottige gevolgen van die nalatigheid heb ik reeds kortelijk gewezen.

Maar wij hebben dingen zien gebeuren, erger dan nalatigheid. Meer dan één onzer philologen, wiens plicht het was geweest, om voor het goed recht zijner zaak te strijden, heeft zich aangesloten bij de beweging ter gunste der Burgerscholen. Een hunner, wiens antecedenten het recht gaven, om te verwachten, dat hij zich in de voorste gelederen der verdedigers zou hebben geschaard, gaf onbewimpeld als zijne overtuiging te kennen, dat de tijd is gekomen, waarop men de schoone studie der classieke oudheid, zij het dan ook met weemoed, moet vaarwel zeggen(*).

(*) ‘Ons onderwijs heeft geenen tijd, onze jongelingen geen gelegenheid meer voor Achilles en Andromache, voor Penelope en Kalypso; we moeten Sophokles en Thucydides vaarwel zeggen, Demosthenes en Horatius. Het zij zoo: elke tijd heeft zijn eischen, en we roepen dier schoone studie, zij 't dan met weemoed het □□τ□ανε □α□ Π□τρο□λος vastberaden toe.’ Dr. E.J. Kiehl in het Weekbl. voor L.M. en Gymn. O. 1868, N°. 20.

Dat zijn inderdaad bedenkelijke verschijnselen, te bedenkelijker, wanneer men in aanmerking neemt, dat wij allengs het tijdstip naderen, waarop de zoo lang gewenschte organisatie der Gymnasia in de wetgevende vergaderingen aan de orde zal worden gesteld. Wanneer toch onze philologen nu geen krachtige teekenen van leven geven, dan is het te vreezen, dat de reeds zoo verflauwde belangstelling in hunne studiën tegen dat tijdstip bij het volk en zijne vertegenwoordigers geheel zal zijn uitgebluscht.

Maar ik loop gevaar mij aan overdrijving schuldig te maken. Werkelijk heeft zich onlangs in den 'Nederlandschen Spectator' (3 April 1869 p. 108, 109) een stem doen hooren ter verdediging van de classieke studiën en dat wel naar aanleiding van het laatst ingediende wetsontwerp H.O. Laat ons zien, welke hoofdargumenten ten haren gunste worden aangevoerd.

Het Latijn en het Grieksch, zoo wordt ons verzekerd, zijn sterk flecteerende talen, die in buiging, woordvorming en syntaxis aanmerkelijk van de moderne talen verschillen. Het aanleeren van die talen is een gymnastiek voor de vermogens van den geest. Deze wordt daardoor geschikt gemaakt voor zelfstandige studie in het algemeen. Al trekt de leerling ook niet het minste nut uit den inhoud der oude schrijvers, al blijft hem daarvan ook niets bij, wat nood? Onbewust zijn zijne geestvermogens geoefend en dat is voldoende.

Bedrieg ik mij niet, dan vinden wij hier vrij juist de meening weergegeven, welke een groot aantal onzer philologen, vooral onder de jongere generatie, zijn toegedaan.

Nu meen ik hier met alle bescheidenheid de vraag te mogen doen, of zulk eene aanprijzing dan nu geschikt mag worden geacht, om den oningewijde en onbevooroordeelde liefde voor de classieke studiën en eerbied voor hare beoefenaars in te boezemen.

Menigeen moet het, dunkt mij, twijfelachtig voorkomen, of, zoo die beschouwing de ware is, het nog noodig mag worden geacht, om één classieken auteur te lezen. Men zou mogen vragen, of het niet voldoende zou wezen, wanneer een gymnasiast enkel zijn grammatica bestudeerde, vlijtig themata maakte en nu en dan eens een cacographie verbeterde.

Maar wat meer is, van meer dan ééne zijde zou men er op kunnen aandringen dat ernstig werd onderzocht, of het doel, dat men beoogt, het gymnastiseeren van de geestvermogens, niet beter, of althans even goed zou kunnen worden bereikt, indien men in plaats van Grieksch en Latijn, een andere sterk flecteerende taal, bijv. Sanskriet ging leeren.

Wanneer men nu kennis genomen heeft van argumenten, als de zooeven aangehaalde, dan zal men zich over het stilzwijgen onzer phi-

lologen waarschijnlijk niet zeer verwonderen. Zij zijn waarlijk weinig geschikt, om liefde en geestdrift voor de studie der oude letteren op te wekken, bij den beoefenaar zoo min, als bij den oningewijde. Maar wel zal menigeen de vraag doen, hoe het komt, dat de philologen geen andere verdedigingsmiddelen weten aan te voeren.

Die vraag zou niet zoo heel moeilijk te beantwoorden zijn.

De oorzaak daarvan moet voornamelijk gezocht worden in hunne hoogst gebrekkige, eenzijdige vorming.

De student in de letteren wordt aan onze academiën zoo stiefmoederlijk mogelijk met uitsluitend philologische colleges bedeeld. In het eerste studiejaar kan hij de propaedeutische colleges bijwonen in het Grieksch, het Latijn, de Romeinsche Antiquiteiten en de oude historie, zoo deze ten minste op het college voor algemeene geschiedenis mocht behandeld worden(*). Al spreekt het van zelf, dat, bij het geven van die colleges, in de eerste plaats gelet wordt op de behoeften van aanstaande juristen en theologanten, toch kan hij die in het eerste jaar met vrucht bijwonen. Ook in het tweede jaar gevoelt hij er zich nog tamelijk wel op zijn plaats, al komt ook nu en dan de wensch bij hem op, om wat verder te gaan dan de hoogleeraar, die nu echter gebonden is door de mate van ontwikkeling zijner toehoorders, waarvan de meerderheid nog in hun eerste studiejaar is. Maar nu komt het derde studiejaar, meestal het laatste voordat hij zijn candidaats-examen aflegt. Nu doet zich de behoefte, om dieper door te dringen, om meer te weten levendiger gevoelen. De hoogleeraren kunnen die behoefte niet dan hoogst onvolkomen bevredigen.

De propaedeutische colleges nemen zoo geheel hun tijd in beslag, dat zij onmogelijk meer kunnen doen, dan hoogstens een paar uur in de week voor colleges voor hen afzonderen. Op die afzonderlijke colleges hoort onze literator dan Grieksche Antiquiteiten behandelen, of de een of andere auteur wordt er, meer bepaald met het oog op zijne behoeften, verklaard.

Na het candidaats-examen wordt de zaak vooral niet beter. Hij heeft dan somtijds (te Leiden althans) het geluk eens een college over Grieksche of Romeinsche Historie te hooren. Hebben overigens de professoren lust en tijd, om hem nog een afzonderlijk college te geven, dan wordt daar weder, al is het dan ook op een eenigzins andere wijze dan vroeger, een classiek auteur behandeld.

Men ziet dus, dat alles er onzen literator toe leidt, om bij zijne studiën bijna uitsluitend zijn werk te maken van het lezen en bestudeeren van de geschriften der classieke oudheid. Niemand wijst hem den weg, dien hij moet inslaan om die oudheid in haren geheelen omvang, als een levend beeld te kunnen beschouwen. Hij leert haren geest bijna alleen kennen, voor zoover die zich in den vorm der geschriften openbaart.

(*) Iets, dat te Leiden, naar mijn beste weten, nooit het geval is.

De hoofdoorzaak zijner eenzijdige vorming ligt dus in de hoogst bekrompen, onvoldoende inrichting onzer Academiën. Waarlijk, men mag er zich nog over verwonderen, dat de literator nog zooveel philologische colleges kan bijwonen, wanneer men in aanmerking neemt, dat aan ieder onzer Academiën slechts twee hoogleeraren met het onderwijs in de classieke philologie in haren geheelen omvang belast zijn. Terwijl te Leiden de hoogleeraar in het Grieksch Romeinsche Antiquiteiten en somtijds oude historie en de hoogleeraar in het Latijn Grieksche Antiquiteiten behandelt, is te Utrecht en te Groningen slechts één leerstoel voor het onderwijs in het Grieksch en het Latijn beiden en wordt college in Antiquiteiten gegeven door den hoogleeraar, aan wien nog daarenboven het onderwijs in de algemeene geschiedenis is opgedragen, waarvoor te Leiden althans een afzonderlijke leerstoel bestaat.

Het spreekt evenwel bij dit alles van zelf, dat zeer in aanmerking moet worden genomen de wijze, waarop de classieke auteurs in den regel behandeld en bestudeerd worden. Gelijk algemeen bekend is, zijn verreweg de meesten onzer literatoren gevormd in de school, waarvan onze Cobet het eminente hoofd is. Zij trachten bijna allen de grammatisch-kritische richting te volgen van hunnen grooten meester. Waren zij nu bestemd, om binnen de wanden van het studeervertrek uitsluitend de wetenschap te dienen, de heilzame gevolgen zouden niet op zich laten wachten. Mocht iemand het wagen, om de groote waarde, welke de kritische methode, zooals die door de beoefenaars der classieke literatuur in 't leven is geroepen, voor de wetenschap heeft, in twijfel te trekken, laat hij dan een blik slaan op den alvermogenden invloed, dien zij, behalve op de taal- en letterkunde, vooral op het gebied der theologie en der historie heeft uitgeoefend. Maar wel mag het ernstig betwijfeld worden, of eene methode, zelfs al is zij, uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, de éénig ware, daarom genoegzame waarborgen aanbiedt voor hare bruikbaarheid en deugdelijkheid bij het onderwijs. Wanneer de leerlingen der Leidsche school - waaronder ook de steller dezer regelen het zich een eer rekent te behooren - in staat waren, om hunne wetenschap in even uitstekenden vorm mede te deelen, als hun meester, natuurlijk gewijzigd naar de behoeften van gymnasiasten, zij zouden voorzeker even goede docenten wezen, als zij nu dikwijls handige critici zijn. Maar om daartoe in staat te zijn, zouden zij zijn schitterende gaven, zijn genialen blik en vooral zijn grondige kennis der classieke oudheid moeten bezitten. Zonder nu iets te kort te willen doen aan de verdiensten, ook der uitstekendsten onder hen, meen ik het toch te mogen betwijfelen, of zij daarin den meester zelfs van verre evenaren.

Vandaar, dat de meesten bij hun onderwijs met te groote eenzijdigheid aan de beschouwing van den vorm blijven hangen en dat, al munten velen hunner uit door een nauwkeurige kennis der stof, hunne

krachten veelal te kort schieten, wanneer zij die stof leven en bezieling moeten schenken.

Aan dezelfde oorzaak moet, zoo ik mij niet vergis, het verschijnsel worden toegeschreven, dat onze literatoren geen ander doel voor de beoefening van de classieke letteren weten aan te geven, dan het boven vermelde: het ontwikkelen van de vermogens van den geest door het aanleeren van de vormen der Grieksche en Latijnsche taal.

Nu is het er zeer ver van af, dat ik op de groote voordeelen, die grammaticale oefeningen in dit opzicht opleveren, iets zou willen afdingen. Het denkvermogen van den knaap wordt ongetwijfeld gescherpt door het aanleeren eener menigte verbuigingsvormen; het geheugen wordt geoefend, wanneer de beteekenis der vormen en woorden moet worden van buiten geleerd; het oordeel wordt ontwikkeld, wanneer men moet beslissen, welke beteekenis van een woord in den bepaalden zamenhang de ware is. Ik twijfel er geen oogenblik aan, of al deze voordeelen worden zóó veel beter door het aanleeren van het Grieksch en het Latijn verkregen, als het Grieksch en het Latijn in ontwikkeling en organisme boven de moderne talen uitmunten. Maar ik meen de vraag te mogen doen, hoe het mogelijk is, om jongelieden vijf jaren lang met het aanleeren van Grieksch en Latijn bezig te houden, zonder dat hun ijver en belangstelling verslappen, wanneer men hun op hunne vraag, waartoe zij zich al die moeite en inspanning moeten getroosten, niets anders ten antwoord kan geven, dan dit, dat het alleen is om hun geest te ontwikkelen, hun verstand te scherpen en er dan bijvoegt, dat het eigenlijk niets afdoet, of zij later alles weêr vergeten.

Is dit bezwaar reeds nu niet licht te tellen, hoe zal het zijn, wanneer het denkbeeld, dat in de twee achtereenvolgens ingediende wetsontwerpen H.O. is nedergelegd, eenmaal verwezenlijkt mocht worden, om nl. den cursus op het Gymnasium met een jaar te verlengen?

Het bekende gezegde van Plato, dat de grondslag van alle kennis de bewondering is, moge in menig ander opzicht behartiging verdienen, vooral bij het onderwijs behoort het niet uit het oog te worden verloren. Niets is zoo geschikt, om den onderwijzer de vervulling zijner taak gemakkelijk te maken, als het opwekken van bewondering bij zijne leerlingen voor de leerstof, die hij met hen behandelt. Het is daarom wenschelijk, dat die leerstof van dien aard is dat zij bewondering kan doen ontstaan. Dit is niet wel mogelijk, indien bij het Gymnasiaal onderwijs het aanleeren van taalvormen zóózeer op den voorgrond geplaatst wordt, als tegenwoordig maar als te dikwijls het geval is. Wel kan men zich voorstellen, dat iemand, die door jarenlange studie grondig in de kennis eener taal is doorgedrongen, met be-

wondering kan vervuld worden voor haar kunstig organisme; maar van jongelieden, die het toch nooit verder brengen, dan de beginselen, is dit niet wel denkbaar.

Gelukkig evenwel is er nog een ander doel, aan welks bereiking het onderwijs in de classieke letteren dienstbaar kan worden gemaakt. De bereiking van dit doel zal, omdat het eenigzins hooger moet worden gezocht, wel is waar vrij wat meer moeite en inspanning kosten, maar ik meen toch ook te mogen verwachten, dat het streven daarnaar op den duur wel zooveel lust en belangstelling zal kunnen opwekken en onderhouden.

Het komt mij n.l. wenschelijk voor, dat men bij de studie van het Grieksch en het Latijn veel meer dan thans geschiedt, van het denkbeeld uitga, dat zij moet dienen als middel, om met het Grieksche en het Romeinsche volk bekend te worden en vooral met den geest, die in hen leefde en hen bezielde.

Het zij mij vergund, om eerst den weg aan te wijzen, die, naar mijn bescheiden meening, tot het aangegeven doel kan leiden, voordat ik de redenen uiteenzet, waarom het streven daarnaar wenschelijk mag worden geacht.

In de eerste plaats zal bij het lezen en behandelen der classieke auteurs, althans in de hoogste klasse van het Gymnasium, eene andere methode dienen te worden aangenomen, dan die, welke tegenwoordig meestal gevolgd wordt. Veel minder dan thans het geval is, moet daar het denkbeeld op den voorgrond worden geplaatst, dat niet de oude talen worden geleerd, om de oude schrijvers te kunnen verstaan, maar dat integendeel de oude schrijvers moeten worden gelezen, om de oude talen te leeren.

Ik geef dadelijk toe, dat deze methode de éénig ware is bij het onderwijs in de lagere klassen. Daar zal steeds het aanleeren van taalvormen hoofdzaak moeten blijven, zoowel om de vermogens van den geest der leerlingen den noodigen graad van ontwikkeling te doen verkrijgen, als om hen in staat te stellen, om later andere auteurs, als die welke behandeld worden, zonder al te groote moeite te lezen en te begrijpen.

Maar de hoogste klasse van een Gymnasium heeft andere behoeften, die den leermeester andere eischen stellen. Daar behoort men meer nadruk te leggen op den inhoud van de producten der classieke literatuur. Daar behoort ieder schrijver meer te worden voorgesteld in het licht van zijn tijd. Daar moeten de geschriften meer beschouwd worden als uitingen van den geest van het volk, waaronder - van den geest van het tijdperk, waarin zij zijn ontstaan.

Mocht wellicht de ervaring dezen en genen onder onze docenten geleerd hebben, dat eene methode van behandeling, als de door mij bedoelde, ook in het nu laatste studiejaar onuitvoerbaar is, ik neem dan al weder de vrijheid, op de waarschijnlijkheid te wijzen, dat bij eene

eventueele regeling de cursus van het Gymnasium met een jaar zal worden verlengd. Ik meen toch te mogen aannemen, dat het dan mogelijk zal wezen, om met de leerlingen der hoogste klasse de oude schrijvers zoo te behandelen, dat men bijna uitsluitend op den inhoud hun aandacht vestigt.

Het zou dan misschien aanbevelenswaardig zijn, indien de leeraar b.v. verscheidene auteurs, die in hetzelfde genre van literatuur op verschillende tijden, of in hetzelfde tijdvak in verschillende genres, zijn werkzaam geweest, te gelijk behandelde. Door deze methode zou de taal en de vorm van zelf meer op den achtergrond worden geplaatst en de lectuur veel meer een historisch karakter aannemen.

Maar het lezen en bestudeeren van de voortbrengelen der letterkunde, ook al blijft daarbij steeds het oog gericht op het groote doel: het doordringen in den volksgeest, zal toch altijd uit den aard der zaak tot niet dan zeer onvolledige resultaten kunnen leiden. Want het zal den onderwijzer onmogelijk wezen, om, naar aanleiding van het betrekkelijk gering aantal auteurs, die hij gedurende een geheelen cursus behandelt, zijnen leerlingen eene heldere voorstelling te geven van het leven der oude volken in al zijn deelen.

In die leemte behoort derhalve te worden voorzien.

Tegenwoordig worden op de lijst van werkzaamheden aan ieder welingericht Gymnasium eenige uren vermeld, die bestemd zijn voor het onderwijs in verschillende leervakken, die tot de kennis der classieke oudheid kunnen medewerken. Die leervakken bestaan in Aardrijkskunde en Geschiedenis der oude wereld, Mythologie, Antiquiteiten van Grieken en Romeinen en de Geschiedenis hunner Literatuur. Werd nu aan het onderwijs in die leervakken de noodige tijd besteed en werden zij dan eenigzins geleidelijk en systematisch behandeld, zoodat den gymnasiast gewezen werd op den samenhang en het onderling verband, dat tusschen het een en het ander bestaat, werd hem b.v. aangetoond, dat dezelfde geest, die de godsdienstige beschouwingen der Grieken en Romeinen kenmerkt, ook de vormen van hun staatkundig en maatschappelijk leven beheerscht, was dat het geval, dan zou er waarlijk weinig meer te wenschen over zijn. Maar ik durf het ieder vragen, die met den inwendigen toestand onzer Gymnasia eenigzins bekend is, hoe het gewoonlijk met het onderwijs in die vakken gesteld is.

Vooreerst is hun aantal zoo groot, dat wilde men ze allen, b.v. in het laatste studiejaar behandelen, zij, naar men meent, te veel uren in beslag zouden nemen. Daarom worden zij over den geheelen cursus zoo verdeeld, dat b.v. in de eerste jaren Oude Geographie en Mythologie, in de laatste Antiquiteiten en Historia Literaria worden behandeld. Hieraan nu is het niet geringe bezwaar verbonden, dat de meer gevorderde leerlingen, met wie de laatstgenoemde vakken eenigzins grondig behandeld worden, de eerstgenoemde, waarmede zij vroeger, naar de mate hunner toenmalige ontwikkeling, meer oppervlakkig zijn bekend

gemaakt, grotendeels weêr vergeten hebben. Daardoor kunnen zij den draad niet vatten, die door het geheel loopt, iets dat hun nog moeilijker gemaakt wordt door de omstandigheid, dat zij die verschillende vakken door verschillende docenten hooren behandelen. Daarbij komt nog, dat het aantal uren, dat in een geheelen cursus aan het onderwijs in die hulpwetenschappen, gelijk men ze gelieft te noemen, besteed wordt, zoo uiterst gering is, dat men mag vragen, of een geheele verwaarloozing niet te verkiezen zou zijn boven een zoo stiefmoederlijke bedeeling. Ik geloof niet, dat er veel Gymnasia zullen worden gevonden, waar aan de leerlingen der hoogste klasse meer dan twee uren in de week onderwijs in de Antiquiteiten en de Historia Literaria gegeven wordt.

Mag men zich nu vleien, dat wellicht eene nieuwe wettelijke regeling van ons gymnasiaal onderwijs in dit opzicht verbetering zal aanbrengen?

In het laatst ingediende ontwerp worden (Art. 5) de Grieksche en Romeinsche ‘Oudheden’ opgenoemd onder de leervakken, die op het Gymnasium zullen moeten worden behandeld. Alles hangt hier af van de vraag, welke beteekenis men aan het woord ‘Oudheden’ behoort te hechten. Mocht men het opvatten in den meest uitgebreiden zin, zoodat het onderwijs daarin alle wetenschappen omvat, die tot de kennis van den volksgeest der Grieken en Romeinen kunnen bijdragen, voor zoover die op het Gymnasium kunnen onderwezen worden, dan zou door de onveranderde aanneming van de voorgestelde bepaling eene groote schrede voorwaarts worden gedaan in de richting, die ik de goede durf noemen.

Het is evenwel vrij duidelijk, dat ‘Oudheden’ hier synoniem is met ‘Antiquiteiten’, vooral wanneer men let op de redactie van art. 117 c. en wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat aan het Ontwerp het denkbeeld ten grondslag ligt, dat de propaedeutische studiën van de Academiën naar de Gymnasia behooren te worden overbracht. Nu bestaat het onderwijs in de Romeinsche Antiquiteiten aan onze Academiën tot nog toe in het opsommen en verklaren van alle bekende gebruiken en inrichtingen, die betrekking hebben op de staatsregeling, het rechtswezen, de godsdienst, het krijgswezen en het huiselijk leven. Daarbij wordt vooral gelet op de behoeften van aanstaande juristen, die ook alleen met de literatoren tot het bijwonen dier lessen verplicht zijn. Ligt het nu in de bedoeling van den Minister om dit onderwijs, op dezelfde leest geschoeid, naar de Gymnasia over te brengen, dan hebben de vrienden der classieke vorming weinig redenen, om met de voorgestelde bepaling ingenomen te zijn. Het Gymnasium toch moet niet minder, maar ook niet meer zijn, dan de voorbereidingsschool, waar ieder, die eenmaal tot den geleerden stand wil behooren, tot zelfstandige studie, tot onbevangen onderzoek wordt opgeleid. Alles, wat naar vakstudie zweemt, moet daar zooveel mogelijk worden geweerd.

Men schijnt zich evenwel te mogen vleien, dat het den Minister niet wenschelijk voorkomt, om het onderwijs in de Romeinsche ‘Oudheden’ het juridische karakter te laten behouden, dat het tot nog toe draagt.

Zij worden toch in art. 10 tegelijk met de Grieksche ‘Oudheden’ vermeld onder de vakken, waarover het examen voor hen, die zich op de studie der rechten zullen toeleggen, zal moeten loopen(*). Bovendien, zou de minister, indien het in zijne bedoeling lag, dat bij het onderwijs in de Romeinsche ‘Oudheden’ de latere studiën van aanstaande juristen werden in aanmerking genomen, wel niet hebben verzuimd, om aan de toekomstige theologen gelegenheid te geven, om ook reeds op het Gymnasium met de Hebreeuwsche Oudheden kennis te maken.

Maar zelfs al wordt aan de Romeinsche Antiquiteiten de eenigzins juridische tint ontnomen en al worden de Grieksche Antiquiten daarbij gevoegd, dan is het er toch nog ver van af, dat het gewenschte doel zal worden bereikt. Want het onderwijs daarin zal allicht eene noodelooze uitgebreidheid verkrijgen, en toch zal het lang niet voldoende wezen, om den leerling eene duidelijke en volledige voorstelling te geven van alle uitingen van het geestelijk leven der Grieken en Romeinen.

Men mag het daarom betreuren, dat in art. 5 de boven vermelde leervakken gemist worden, welke daartoe kunnen bijdragen en die tot nog toe op de Gymnasia worden onderwezen.

De enkele bepaling evenwel, dat in die leervakken ook voortaan op de Gymnasia onderwijs zoude moeten worden gegeven, zou nog weinig baten, indien dat onderwijs niet op een anderen voet werd ingericht, als nu gewoonlijk het geval is.

Het is mogelijk, dat eenige Gymnasia eene uitzondering maken, maar ik geloof toch gerust te mogen beweren, dat, zoo er onderwijs gegeven wordt in Oude Geographie en Mythologie, in Antiquiteiten en Historia Literaria, het alleen geschiedt, om de leerlingen in staat te stellen, gemakkelijker de schrijvers te verstaan, bij wie passages voorkomen, die zonder eenige bekendheid met die wetenschappen niet kunnen worden begrepen. Hierin zou noodzakelijk verandering moeten komen. Het onderwijs in die leervakken zou in dien zin moeten worden gewijzigd, dat de leerlingen daardoor werden ingewijd in den geest der classieke oudheid. Het zou dienstbaar behooren te worden gemaakt aan hetzelfde doel, tot welks bereiking ook het lezen der classieke auteurs moest medewerken.

Maar gesteld eens, dat alle wenschen, die ik heb durven uiten, werden vervuld; dat de leervakken bij het gymnasiaal onderwijs uitgebreid werden en dat aan dat onderwijs een andere kleur werd gegeven, dan zou men toch nog stuiten op een allergewichtigst bezwaar.

(*) Ik ga natuurlijk uit van de voorzeker juiste vooronderstelling, dat in genoemd artikel in plaats van *c* (de Hebreeuwsche taal- en letterkunde) moet gelezen worden *d.*

Immers met het oog op de academische vorming onzer literatoren mag men het betwijfelen, of zij wel in allen deele berekend zouden zijn voor de volbrenging der zeker niet lichtere taak, die hun dan zoude worden opgelegd.

Het ligt, dunkt mij, voor de hand, dat vóór alles hunne opleiding eene belangrijke wijziging en hervorming zou moeten ondergaan.

Vraagt men nu, waarin die wijziging zou moeten bestaan, dan neem ik de vrijheid op Duitschland te wijzen.

In Duitschland heeft zich langzamerhand bij de classieke studiën eene historische richting ontwikkeld. Hare volgelingen streven naar een tweeledig doel.

In de eerste plaats trachten zij in de kennis der Grieksch-Romeinsche wereld in de meest verschillende richtingen door te dringen en haar in haren geheelen omvang te begrijpen. Vervolgens beijveren zij zich, om den geest, welke die wereld bezielde, in zijne vormende kracht voor het tegenwoordige en de toekomst levendig te houden. Omdat zij bij hun streven gesteund moeten worden door een critisch onderzoek der bronnen, kunnen zij een nauwkeurige kennis der taal niet ontberen. Taalstudie wordt derhalve door hen als middel, niet als doel beschouwd.

Tot deze richting is in het begin onzer eeuw de grondslag gelegd door F.A. Wolff, maar hare volle ontwikkeling heeft zij te danken aan den beroemden Boeckh. Deze mannen hebben de classieke philologie tot ‘classische Alterthumswissenschaft’ hervormd.

Twee oorzaken hebben tot het ontstaan dier nieuwe richting medegewerkt. De studie der wijsbegeerte, waaraan men zich in het laatst der achttiende eeuw in Duitschland met de grootste belangstelling wijdde, maakte, dat men de philosophie der Grieken en daardoor het geestelijk leven der classieke volken in 't algemeen, uit een geheel ander oogpunt dan vroeger beschouwde, terwijl de politieke gisting die in denzelfden tijd de gemoederen in beweging bracht, er het hare toe bijdroeg, dat meer in 't bijzonder de aandacht gevestigd werd op het politieke leven der Grieken en Romeinen, op de ontwikkeling hunner staatsregeling en hunne betrekkingen tot andere volken(*).

De philologie, op den breederen grondslag haar door Wolff gegeven, vond weldra in Duitschland talrijke beoefenaars en voorstanders. Niet weinig droeg daartoe bij de eenzijdige richting, die de volgelingen eener andere school insloegen, nl. die van G. Hermann.

Hermann, een geleerde met een helder verstand, een genialen blik en een fijn oordeel begaafd, wijdde inzonderheid zijn aandacht aan den vorm der classieke auteurs, evenwel zoo, dat hij tevens zijnen inhoud wist te waardeeren. Maar het grootste gedeelte zijner talrijke leerlin-

(*) Zie O. Jahn, Bedeutung u. Stellung der Alterthumsstudien in Deutschland in zijn: Aus der Alterthumswissenschaft (Bonn 1868) p. 30.

gen maakte een kloof tusschen vorm en inhoud. Met laakbare eenzijdigheid verdiepten zij zich in de beschouwing van den vorm, zoodat hunne wetenschap niet zelden in een dorre techniek ontaardde. Maar al te zeer gewoon aan een microscopisch ontleden der détails misten zij de gave, om een blik op het geheel te slaan.

Gelijk we hierboven gezien hebben, is juist dit een eigenschap, die, naar ik het waagde te beweren, bij al hunne verdiensten, ook velen onzer philologen kenmerkt. Het kan daarom wellicht zijn nuttige zijde hebben na te gaan, hoe tegenwoordig de 'Alterthumswissenschaft' in Duitschland opgevat en beoefend wordt.

Ik heb voor mij liggen de redevoering, waarmede de, als schrijver van een handboek voor Romeinsche Antiquiteiten, ook bij ons bekende prof. L. Lange in 1855 het hoogleeraarsambt in de Encyclopaedie en Methodologie der classieke philologie aan de Universiteit te Praag aanvaardde. Hij noemt daarin de onderdeelen der philologische wetenschap op en wijst zijnen toehoorders den weg, dien hij het raadzaam acht bij hare beoefening te volgen.

Een kort overzicht van den hoofdinhoud dier rede vinde hier zijne plaats.

Om zich een duidelijke voorstelling van den volksaard der Grieken en Romeinen te kunnen vormen, moet men in de eerste plaats georienteerd zijn in dat deel van de oppervlakte der aarde, waarop zij zich bewogen hebben, dat door zijne natuurlijke gesteldheid invloed uitoefende op hunne ontwikkeling en dat zij door landbouw en handel aan zich hebben dienstbaar gemaakt. In de tweede plaats behoort men bekend te wezen met de omstandigheden, waaronder zij op het tooneel der geschiedenis optraden en met de wijze, waarop zij op den loop der gebeurtenissen invloed uitoefenden, totdat zij, aan den eindpaal hunner ontwikkeling gekomen, voor nieuwe volken plaats maakten. Daarom zal men moeten beginnen met de Oude Geographie en de Oude Historie. Deze vormen als 't ware het geraamte van het lichaam, dat later vleesch en bloed moet verkrijgen.

Wil men dan verder gaan, dan vindt men drie wetenschappen, die in de eerste plaats de aandacht behooren bezig te houden nl. de Grammatica, de Mythologie en de Antiquiteiten. Zij moeten dienen om ons met de taal, de godsdienst en de maatschappelijke gebruiken der Grieken en Romeinen bekend te maken. Deze drie uitingen van den volksgeest hebben vooreerst dit gemeen, dat zij uitgaan van het volk als verzameling van individu's, niet van ieder individu als zoodanig; vervolgens dat men haar aantreft bij ieder volk, op welken trap van ontwikkeling het ook moge staan.

Het spreekt van zelf, dat de Grammatica, zoo opgevat, niet moet zijn een orgaan voor de kennis van de overige deelen der oudheid. Zij behoort de taal te beschouwen als den spiegel van den volksgeest; zij moet haren beoefenaar de meest algemeene omtrekken aan de hand

doen voor eene psychologie der classieke volken. Evenzoo moet de Mythologie er zich niet toe bepalen, om de mythen weêr over te vertellen, zonder hare beteekenis te verklaren. Eene oppervlakkige bekendheid met haar moge noodig zijn, om de dichters te kunnen begrijpen, die hun stof aan de Mythologie ontleenden of met mythen doorweefden, maar dit is niet genoeg. Men behoort in de beteekenis der mythen door te dringen, om daaruit op te maken, welke snaren het levendigst hebben getrild in het gemoed der natie in de periode harer kindsheid. De Antiquiteiten eindelijk moeten niet beschouwd worden als eene verzameling van toevallig bekende gebruiken en instellingen, die betrekking hebben op de staatsregeling, het rechtswezen, de godsdienst, den oorlog en het huiselijk leven en die men noodig heeft om de schrijvers te kunnen verstaan. Zij moeten veeleer aantoonen, dat de volken in denzelfden geest, die hun taal kenmerkt en die zich in hunne godsdienstige beschouwingen uit, ook hun staatkundig en maatschappelijk leven geregeld hebben.

Drie andere wetenschappen zijn er, welker beoefening moet dienen om het beeld te voltooien, nl. die, welke dienen om de literatuur, de kunst en de wetenschap der Grieken en Romeinen te leeren kennen.

Treft men taal, godsdienst en maatschappelijke gebruiken bij ieder volk aan, al staat het ook op den laagsten trap van ontwikkeling, met literatuur, kunst en wetenschap is het anders gesteld. Zij zijn uitsluitend het eigendom van meer begaafde volken, die, door hun aanleg en gesteldheid, enkele individu's in de gelegenheid stellen, om het ware en het schoone met bewustheid uit te drukken en weêr te geven. Men zou misschien kunnen beweren, dat de producten van literatuur, kunst en wetenschap niet uitgaan van het geheele volk, maar van enkele individu's en dat dus de kennismaking daarmede zou kunnen gemist worden, wanneer men den geest van een volk wil leeren kennen. Het is waar, dat bij het voortbrengen der volmaaktste producten op het gebied van literatuur, kunst en wetenschap één individu als scheppend genie werkzaam is, dat niet dan zeer in 't algemeen afhankelijk is van den invloed der geheele natie, de dichter bijv. voor zoover hij in de taal van zijn volk dicht. Maar bij de oudere en minder ontwikkelde genres van literatuur en kunst is het moeilijk te zeggen, of het geheele volk, dan wel één individu het meest tot de vorming er van heeft bijgedragen.

Aangaande de Homerische gedichten bijv. weet men, ondanks een ruim zeventigjarig onderzoek, nog altijd niet, wie bij hun ontstaan de hoofdrol heeft vervuld, de geheele stam der Aeoliërs en Ioniërs, die ongetwijfeld de mythische stof schiepen, of de persoonlijkheid van Homerus, die, bij de dichterlijke bearbeiding dier stof, deze stellig meer bewerkt vond, dan Virgilius de zijne. Evenzoo hangen de eerste proeven op het gebied der beeldende kunst zoo nauw te zamen met de godsdienst, dat de beteekenis als kunstenaar van iemand, die een go-

denbeeld beitelde, bijna van minder belang is, dan de voorstelling, die het volk van de afgebeelde godheid had en die de kunstenaar, om zoo te zeggen, alleen copieerde.

Tot zoover Lange.

Gelijk ik zeide, moet zijne rede beschouwd worden als inleiding voor een college over Encyclopaedie en Methodologie der classieke philologie. Het nut van zulk een college is voorzeker niet boven allen twijfel verheven. Omdat het dient ingericht te worden naar de behoeften van oningewijden, is het moeilijk bij het geven daarvan het juiste midden te houden tusschen oppervlakkigheid en te groote uitvoerigheid. Gelukkig evenwel vindt de Duitsche philoloog, dank zij het aanzienlijk aantal leeraren, aan bijna iedere Academie de gelegenheid, om een of meer colleges over een der opgenoemde wetenschappen bij te wonen(*).

Hoe het in Nederland gesteld is, heb ik hierboven getracht aan te toonen. We hebben gezien, dat van al die wetenschappen in den regel alleen de Grieksche Antiquiteiten uitsluitend voor literatoren op een college worden behandeld.

Daarentegen zijn zij verplicht colleges te houden over Physica en Astronomie, Logica en Metaphysica, Nederlandsche taal en geschiedenis. Heeft bij het voorschrijven der bepalingen dienaangaande in der tijd het denkbeeld voorgezeten, dat in het brein van den Nederlandschen philoloog het meest bonte mengelmoes van goddelijke en menschelijke wetenschappen moest worden opgenomen, dan heeft men dit denkbeeld inderdaad meesterlijk uitgewerkt. Maar het mag met den meesten ernst betwijfeld worden, of men daarbij eenigzins gelet heeft op zijne practische vorming als degelijk kenner der classieke oudheid en als bruikbaar onderwijzer.

Mag men nu verwachten, dat, indien de denkbeelden, in het laatst ingediende wetsontwerp H.O. nedergelegd, verwezenlijkt worden, in dezen toestand verbetering zal worden gebracht?

In art. 117 van genoemd ontwerp lezen wij:

‘Het meesterschap in de klassieke letterkunde wordt verkregen door een examen, hetwelk behelst:

a. de grieksche taal- en letterkunde;
b. de romeinsche taal- en letterkunde;
c. de grieksche en romeinsche oudheden en de oude geschiedenis;
d. de fabelleer;
e. de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen;
f. de algemeene en vaderlandsche geschiedenis;
g. de aardrijkskunde.’

Men ziet uit deze bepalingen, dat de minister den toekomstigen do-

(*) Aan de Bonnsche Academie bijv., niet eens eene van den eersten rang, zijn *tien* leeraren voor de onderdeelen der philologische wetenschap. Zie Lucian Muller in zijne Gesch. der Kl. Phil. i.d. Niederl. p. 170, aangehaald door dr. Naber in de Gids. Aug. '69 p. 349.

cent veel eenvoudiger en redelijker eischen wil gesteld hebben. Een verblijdend verschijnsel voorzeker. Maar toetsen wij haar nu aan de grondslagen, waarop de philologische wetenschap, in ruimeren zin opgevat, behoort te rusten, dan mag het ernstig betwijfeld worden, of bij het ontwerpen er van de noodige systematische samenhang is in acht genomen en of zij voldoende waarborgen opleveren, dat men door hare getrouwe naleving docenten zal verkrijgen, met genoegzame kennis der classieke oudheid toegerust, om hunne taak in alle opzichten naar wensch te vervullen.

Indien het voor wenschelijk mag worden gehouden, dat ook onze philologen hunne studiën op breeder grondslagen vestigen en indien daarbij het stelsel, dat hierboven is uiteengezet, eenige behartiging verdient, dan zoude een meesterschap behooren in het leven te worden geroepen niet in de classieke letterkunde alleen, maar in de classieke letteren en oudheidkunde.

Het examen, tengevolge waarvan dat meesterschap zou kunnen worden verkregen, zou dan moeten loopen over:

a.	Critiek en Hermeneutiek van Grieksche en Latijnsche auteurs;	
b.	Oude aardrijkskunde en oude geschiedenis;	
c.	Grammatica	} der Grieken en Romeinen.
d.	Mythologie	} der Grieken en Romeinen.
e.	Antiquiteiten	} der Grieken en Romeinen.
f.	Literatuurkunde	} der Grieken en Romeinen.
g.	Archaeologie	} der Grieken en Romeinen.
h.	Kennis der wetenschappen	} der Grieken en Romeinen.

Wenschelijk zou het dan wellicht wezen, om het meesterschap verkrijgbaar te stellen door twee examens, waarvan het eerste de vakken *a-e*, het tweede de vakken *f-h* omvatte.

De Critiek, de kunst om de echtheid der geschriften naar vorm en inhoud te beoordeelen, en de Hermeneutiek, de kunst om de moeilijkste plaatsen te verklaren, behooren in de eerste plaats vermeld te worden. Eene grondige bedrevenheid daarin behoort als een eerste vereischte gesteld te worden voor een meester in de classieke letteren, zal hij eenmaal met vrucht de geschriften der Grieken en Romeinen met zijne leerlingen kunnen behandelen. Daarenboven moeten zij als de onontbeerlijke hulpwetenschappen worden beschouwd voor de kennis van al de deelen der oudheidkunde.

De taal- en letterkunde, waaraan in het ontwerp de eerste plaats is toegewezen, vindt men, eenigzins nader bepaald, terug onder *c* en *f*: Grammatica en literatuurkunde.

De overige deelen der oudheidkunde en hunne volgorde behoeven, met het oog op het boven aangevoerde, geen nadere toelichting.

Het mag onnoodig worden geacht, om, zooals in het ontwerp geschiedt, de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen afzonderlijk te vermelden. Zij zoude toch een eerste plaats moeten innemen onder ru-

briek *h*: kennis der wetenschappen. Bovendien zou de vraag mogen worden gedaan, of, wanneer van de wijsbegeerte der Grieken en Romeinen melding wordt gemaakt, de Romeinsche rechtswetenschap billijkerwijze kan verzwegen worden.

Geheel overbodig schijnt het mij toe, om van den student in de classieke letteren te verlangen, dat hij een examen aflegge in de vakken, in het ontwerp sub. *f* en *g* vermeld: de algemeene en vaderlandsche geschiedenis en de aardrijkskunde. De beoefening dier wetenschappen moge voor hem wenschelijk wezen, voor zoover hij er prijs op stelt, om nog beter, dan door het bestudeeren van Oude Geographie en Historie alleen, de plaats te leeren kennen, die de Grieken en Romeinen op het wereldtooneel hebben ingenomen: met de studie der classieke oudheid staan zij te weinig in onmiddellijk verband, dan dat het noodig mag worden geacht, hem daarin een examen te doen afleggen.

Het is er ver van af, dat ik de bezwaren over het hoofd zou zien, verbonden aan eene regeling als die, waarvoor ik zoo onverholen mijne sympathie heb durven betuigen.

Het verkrijgen van het meesterschap in de classieke letteren en oudheidkunde zou vrij wat meer tijd en inspanning kosten, dan dat van het meesterschap in de classieke letterkunde, in het wetsontwerp bedoeld.

Het aantal hoogleeraren aan onze Academiën zou moeten worden uitgebreid. Naast de thans bestaande leerstoelen voor de classieke taal- en letterkunde zou meer dan één moeten worden opgericht voor de verschillende deelen der classieke oudheidkunde. Grootere offers zouden ten gevolge daarvan van de schatkist worden geeischt. Maar ik durf mij vleien, dat de voordeelen, die dan zouden verkregen worden, tegen die bezwaren ruimschoots zouden opwegen.

Het streven onzer philologen zou dan gericht worden op het leeren kennen van den geest der classieke oudheid. Als van zelf zou hun onderwijs daardoor een andere kleur aannemen. Aan hunne leerlingen zouden zij dan een doel kunnen voorhouden, dat wel is waar voor hen onbereikbaar is, maar het bewandelen van den weg, die tot dat doel moet leiden, zou allezins geschikt wezen, om hun ijver en opgewektheid te onderhouden. Allengs zouden dan de onverschilligheid en de tegenzin, die nu op onze Gymnasia niet zelden den boventoon hebben en die zich van daar in onze maatschappij verspreiden, in lust en belangstelling verkeeren.

Vraagt nu de lezer, die het geduld heeft gehad het bovenstaande te volgen, waarom zooveel heil mag worden verwacht van dat leeren

kennen van dien geest van het Grieksche en het Romeinsche volk, ik zoude dan het volgende wenschen te antwoorden(*):

De Grieken en de Romeinen vervullen op het tooneel van de geschiedenis der menschheid een rol zóó verheven, dat die van geen enkel ander volk daarmede zelfs van verre kan vergeleken worden.

In Griekenland zijn het eerst ontstaan die denkbeelden van waarachtige beschaving, die hunne waarde behouden voor alle tijden en alle volken. Aan de Grieken hebben wij te danken al onze begrippen van schoonheid, liefelijkheid, harmonie, verhevenheid en bevalligheid i.e.w. van alles wat ons adelt en verheft en tot mensch maakt in den edelsten en uitgebreidsten zin. De Grieken hebben het eerst het hoogste bereikt in het tot stand brengen van het schoone, in het streven naar het ware hebben zij naar het hoogste althans gezocht. De schoonheidszin heeft zich bij hen zonder invloed van buiten, zelfstandig ontwikkeld.

Op ieder gebied der kunst zien wij bij hen een geleidelijke opklimming van de eerste beginselen tot het meest volmaakte.

De grootsche scheppingen evenwel der Grieken zouden, tengevolge hunner staatkundige onmacht, voor het menschdom zijn verloren gegaan zonder de tusschenkomst der Romeinen. De Romeinen zijn groot geworden in het zweet van den landbouw en het bloed van den oorlog.

Zij zouden steeds barbaren zijn gebleven, indien zij niet vroegtijdig de zaden der Grieksche beschaving in zich hadden opgenomen. Na een langdurigen leertijd hebben zij die beschaving allengs zelfstandig gereproduceerd en, toen zij de wereld door wapengeweld aan hunne macht onderwierpen, traden zij, aanvankelijk onbewust, overal op als verbreiders van Grieksche denkbeelden, van Grieksche beschaving.

In één opzicht hebben de Romeinen hunne leermeesters verre overtroffen. Bij hen hebben zich begrippen ontwikkeld van orde, recht en wet, die de Grieken nooit gekend hebben. Daarmede hebben zij het erfdeel verrijkt, dat zij van hunne meesters in de kunsten des vredes hadden ontvangen.

Eindelijk is ook de staatkundige macht der Romeinen vernietigd, evenals weleer die der Grieken. En aanvankelijk was het alsof de indrukken, die hunne beschaving had nagelaten, voor goed waren uitgewischt. Waar zich in den nacht der middeleeuwen nog een heldere lichtstraal vertoonde, daar was wel is waar de Grieksch-Romeinsche geest werkzaam, maar het was een werkzaamheid, die zich zelden verder uitstrekte dan de wanden der enge kloostercel.

Na lange jaren van sluimering werd de geest der classieke oudheid weder opgewekt. Omstreeks den zelfden tijd, waarin Columbus de

(*) In de volgende regelen kan de lezer het een en ander aantreffen, dat ontleend is aan het geschrift van Karl Zell: ‘Betrachtungen über die Wichtigkeit des Studiums der classischen Literatur für die Bildung unsrer Zeit,’ te vinden in het derde deel zijner Ferienschriften.

nieuwe wereld ontdekte, werd ook de oude wereld teruggevonden, en dat terugvinden is een keerpunt geworden in de geschiedenis der beschaving.

Toen het verjongd Europa weêr met den zuurdeesem van de Grieksch-Romeinsche oudheid werd doortrokken, werden nieuwe levenskrachten opgewekt op ieder gebied van werkzaamheid van den menschelijken geest. De bewondering en de onverdeelde toewijding aan de schatten der oudheid, die eindelijk weder aan het licht waren gekomen, wekte in den beginne de zucht op tot slaafsche navolging. Men trachtte weêr Grieken en Romeinen te worden in leven en denken. Maar juist daardoor werd het bewijs geleverd, dat men den geest der oudheid niet kende en niet begreep. Die geest was voor geen slaafsche navolging geschikt. Hij moest vereerd en op prijs gesteld worden als het bevruchtend element, waardoor de nog sluimerende kiemen der nationale beschaving tot vollen wasdom en ontwikkeling konden worden gebracht. Evenals voorheen de Grieksche beschaving de taal, de literatuur, de kunst, de wetenschap, het maatschappelijk leven der Romeinen veranderd en vervormd en daardoor het karakter hunner nationaliteit gewijzigd had, zonder het te vernietigen, evenzoo moest ook de Grieksch-Romeinsche beschaving haren invloed doen gelden op de volken van het nieuwe Europa.

En die invloed is niet achterwege gebleven. Langzamerhand hebben de volken de voordeelen der antieke beschaving leeren waardeeren en die met de eigendommelijke bestanddeelen van hunnen aard en hun karakter vermengd.

Wel het meest hebben de volken van Germaanschen oorsprong hunnen aanleg getoond, om de elementen der Grieksch-Romeinsche beschaving in zich op te nemen en zelfstandig te verwerken. Vooral van hen kan met grond worden beweerd, dat hunne geheele beschaving als 't ware het product is van twee factoren: de classieke beschaving en hunne Germaansche individualiteit.

Inderdaad, zelfs al wilden wij het, wij zouden het element, dat uit het leven, uit de literatuur, uit de kunst en de wetenschap der classieke beschaving ook met onze beschaving is samengesmolten, daaruit zelfs niet met geweld kunnen verwijderen. Wanneer dus onze moderne beschaving tot zelfbewustzijn wil komen, dan kan zij de wetenschappelijke beschouwing en de kennis der classieke oudheid onmogelijk ontberen. Dat zelfbewustzijn behoort inzonderheid levendig te zijn bij de wetenschappelijk gevormde, bij de geleerde standen. Dezen past het niet, blindelings den tijdgeest te volgen. Men mag van hen vorderen, dat zij een blik slaan op de baan, die die tijdgeest heeft afgelegd en dat zij zoo doende zijn goede richting helpen bevorderen en, waar die verderfelijk dreigt te worden, haar bestrijden.

Welnu, het Gymnasium is de voorbereidingsschool voor hen, die eenmaal tot den geleerden stand wenschen te behooren. Het is daarom

noodig, dat daar een zoo volledig mogelijk inzicht wordt gegeven in den geest der classieke oudheid. Maar zal men met vrucht naar dat doel streven, dan moet ook met alle kracht het denkbeeld bestreden worden, dat het gymnasiaal onderwijs enkel dient, om Grieksch en Latijn te leeren en dat wel alleen, om de vermogens van den geest wat te laten gymnastiseeren. Niet kennis der classieke talen alleen, maar ook en niet het minst: de kennis der classieke oudheid. Dat denkbeeld moet veel meer dan thans op den voorgrond worden geplaatst. Het gymnasiaal onderwijs behoort een historisch karakter aan te nemen. Eene grondige kennismaking met al de uitingen van den geest der classieke volken moet ons de gelegenheid gegeven om ons de wereld, waarin zij zich bewogen, zoo levendig mogelijk voor te stellen. Dan zullen wij ons de voordeelen der antieke beschaving kunnen toeëigenen, gewijzigd naar de behoeften van onzen tijd en onze toestanden. Dan zullen wij beveiligd zijn tegen eenzijdige bewondering van alles wat de Grieken en Romeinen hebben gedaan en gedacht. Maar dan zal ook het nu bijna uitgedoofde bewustzijn herleven, dat de studie der classieke oudheid hare waarde, voor het werkdadige leven, voor onze maatschappij niet heeft verloren. De overtuiging zal weder veld winnen, dat, hoewel onze tijd zich mag verheugen in het genot van zegeningen, die de oudheid zelfs in verste verte niet gekend heeft, de antieke beschaving toch elementen in zich bevat, die als aanvulling kunnen dienen van veel, wat ons ontbreekt, als correctief tegen afdwalingen, waaraan wij zijn blootgesteld.

Maar niet alleen zal men dan de classieke studiën weder lief krijgen, omdat men hare onmiddellijke waarde beseft voor het leven, men zal ze ook op hoogeren prijs stellen, als vormingsmiddel voor het opkomend geslacht. Men zal het weten te waardeeren, dat, terwijl de Burgerschool de jongelieden vormt, door hen zoo vroeg mogelijk in te wijden in alles wat de hedendaagsche maatschappij drijft en beroert, het Gymnasium hen leert, om zich in den geest te bewegen op een tooneel, wel verwijderd van- maar niet vreemd aan het tegenwoordige. Men zal begrijpen, dat het den jongeling moet vormen op een als 't ware neutraal terrein, waar de verwarrende, verstorende invloed van den dag niet doordringt, opdat hij niet, door te vroeg in den maalstroom van het leven te geraken, daarin onderga. Dat hij op dat onzijdige terrein moet leeren, om later een onbevangen, zelfstandigen blik rondom zich te slaan en er door gestadige inspanning die mate van rijpheid en ontwikkeling moet verkrijgen, dat men hem met vertrouwen de wereld kan inzenden, om in den strijd des levens zijne krachten te beproeven.

Deventer, Sept. '69.

J.J. CORNELISSEN.

Nog eens de question brûlante.

Over Opvoeding en Emancipatie der Vrouw. Door A.J. Vitringa. (Gedrukt op verzoek van het Bestuur des Departements Deventer der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen). Deventer, C. Zwaardemaker. 1869.
Een vrouwenwoord naar aanleiding van Vitringa's brochure over opvoeding en emancipatie der Vrouw. Door Cornelia. Deventer, C. Zwaardemaker. 1869.

De vraag, hoe en waarheen de opvoeding der vrouwen moet worden geleid, is wel is waar niet nieuw, maar zij is nooit met zooveel ernst opgeworpen en besproken als thans, - nooit met zulk een ernst, gegrond op het bewustzijn dat het hier geldt eene der hoogste belangen van de maatschappij en der menschheid. Er is, ook in ons land, eene beweging ontstaan op het gebied der vrouwelijke paedagogiek, en, even als het in zulke gevallen altijd gaat, er hebben zich twee partijen gevormd, die vlak tegenover elkander staan: de partij van de beweging, van den vooruitgang, en de partij van het behoud, van den stilstand. Maar ook zij die tot de partij van den vooruitgang behooren, zijn 't onder elkander niet eens. Zij zijn 't dáárin eens, dat zij verbetering, uitbreiding en verheffing wenschen van het aan het vrouwelijk geslacht te geven onderwijs, en wel op grond vooral en ter laatster instantie van één gemeenschappelijk beginsel: het regt der vrouw op ontwikkeling van al hare vermogens, - een regt dat haar toekomt zoowel als aan den man, en dat, even als alles wat zijn grond heeft in de natuur, niet kan miskend en verwaarloosd worden, zonder dat het onfeilbaar de straf voor die miskenning en verwaarloozing na zich sleept. Maar zoodra het op de nadere en gedetailleerde uitwerking en de toepassing van het gemeenschappelijk beginsel aankomt, loopen de opiniën van de aanhangers der vooruitgangspartij vrij wat uiteen. Wie denkt hier niet, behalve aan de geringere verschillen over het kwantitatieve en kwalitatieve in het onderwijs, aan de veelbesprokene kwestie over de emancipatie der vrouw en aan al den zin en onzin die in dit opzigt is verkondigd? Wat de behoudende partij aangaat, de partij die van geene verandering en verbetering, althans van geene grondige en doortastende verandering en verbetering iets weten wil, - deze schijnt tamelijk homogeen te zijn, maar ook tamelijk beginselloos; want dat de vage en banale gezegden: ‘onze vrouwen zijn knap genoeg,’ - ‘eene vrouw behoeft zooveel niet te weten,’ - ‘door meer onderwijs worden de vrouwen aan hare bestemming ontrukt en daarvoor ongeschikt gemaakt,’ - ‘men onderdrukt door hooger opgevoerd en meer wetenschappelijk onderwijs het vrouwelijke in de vrouw’, - zonder nadere ontwikkeling en betoog, evenmin als uitdrukkingen van een beginsel kunnen gelden als het schimpen op ‘savantes’ en ‘bas-bleus’ en het spotten met de pogin-

gen van hen die zich voor een beter meisjes-onderwijs in de bres stellen, behoeft geene aanwijzing.

Het kan hier de plaats niet zijn de veranderingen, die de stelling der vrouw in de Europeesche maatschappij door de Middeneeuwen en den nieuweren tijd heen ondergaan heeft, uiteen te zetten, en de verbeteringen in 't licht te stellen, in welke die positie in den loop der tijden tot nu toe zich mogt verheugen. De vraag is hier alleen: ‘worden de vrouw als zoodanig en de werkkring die voor haar aangewezen is, inderdaad op hare regte waarde geschat, en is de opvoeding, die men haar geeft, overeenkomstig die schatting ingerigt?’

De heer Vitringa, wiens brochure boven dit opstel aangekondigd wordt, behoort tot de partij van hen die op deze vragen ontkennend antwoorden.

Hij erkent het goede dat de tegenwoordige toestand der vrouw aanbiedt boven dien in verloopen tijden. Hij erkent ook dat veel ellende, waaraan de vrouwen in de lagere en hoogere standen onderworpen zijn, berust op het in zwang zijn van misbruiken, die geen wet, geen zede zijn, en door de publieke opinie worden afgekeurd. Maar wat de opvoeding der vrouwen aangaat, die tot dusver wél algemeen gebruik is en niet door de publieke opinie wordt afgekeurd, - die opvoeding bestrijdt hij. Hij stelt in 't licht hoe, ja, in 't eerst dezelfde lagere school de broeders en zusters ontvangt en aan beiden de meest onmiskenbare kundigheden mededeelt, - hoe vervolgens de opvoeding tot aan het 14de jaar of daaromtrent ook nog tamelijk wel gelijken tred gaat, - maar hoe daarna de jongen op gymnasium of hoogere burgerschool zich gaat wijden aan de beoefening der wetenschappen, terwijl het meisje maar altijd in den ouden sleur blijft voortgaan en op hetzelfde instituut voor jonge dames blijft voortleeren wat zij leerde toen zij er kwam, - een paar moderne talen meer, soms wat natuurlijke historie, zelfs wat mythologie, veel muzijk, veel dansen en wat fijne handwerken. ‘En zoo gaat het met haar voort tot het zeventiende, achttiende jaar, totdat de belijdenis des geloofs en, met het heilig avondmaal, ook de intrede in de groote wereld gedaan wordt.’

Is die gang van het onderwijs goed?

‘Neen’, antwoordt de schrijver, ‘het meisje is op 't instituut, wat geestontwikkeling betreft, alleen zóó ver gebragt, dat zij romans, des noods in eene vreemde taal kan lezen. Zedekundige boeken en preêken zijn als lektuur uit de mode. Tot meer degelijke werken, die den geest kunnen bezig houden, gevoelt zij in den regel geene opgewektheid; en 't is haar niet kwalijk te nemen; want zij mist, op zeer geringe uitzonderingen na, de noodige ontwikkeling om meer degelijke lektuur met genoegen en met vrucht te kunnen genieten.’

De heer Vitringa klaagt het ‘brutale regt van den sterkste’ aan als oorzaak van die kleingeestige onderscheiding van het geslacht, die

aan de vrouw de ontwikkeling, waarop zij regt heeft, onthoudt. Dát regt is voor hem ook het regt der koningen, des adels, der slavernij. Ik moet hierin met den heer Vitringa verschillen; de grond van al die regten ligt dieper. Zij waren regten en hadden hun grond in de n a t u u r , - 't geen niet zeggen wil dat zij eeuwige, onvervreemdbare regten zijn. Het regt van den vader om gezag uit te oefenen over zijn jong kind is een onbetwistbaar en in de natuur gegrondvest regt; - dit wil evenwel niet zeggen dat hij dat regt nog steeds blijft bezitten over zijn volwassen zoon! - Ik ontken niet dat vaak van het regt van den sterkste een schromelijk misbruik is gemaakt, ook tot bestendiging van toestanden, die naar den loop der natuur als niet meer bestaande moesten worden beschouwd. Maar, gelijk ik zeide, al die regten hebben een anderen, dieper gelegen, natuurlijken grond, dien ik nu niet verder zal trachten aan te wijzen, te meer, omdat ik het met den schrijver volkomen eens ben, dat ‘in onze maatschappij niet datgene voor de opvoeding en geestelijke ontwikkeling der vrouw gedaan wordt, wat de man aan haar als evenmensch, als zuster verschuldigd is; terwijl al het streven der opvoedkunde er op gerigt is om den jongen man tot een toonbeeld van geestelijke beschaving te vormen, wordt er naar verhouding oneindig weinig ten koste gelegd om het vrouwelijke deel der menschheid in dat voorregt te doen deelen.’

De heer Vitringa toont nu aan wat het in heeft niet alleen eene goede huisv r o u w - dat is, naar de gewone opvatting, eene goede huish o u d s t e r , - maar ook en vooral eene goede huism o e d e r , eene goede opvoedster van hare kinderen te maken. En het besluit is, dat zij daarvoor meer en andere zaken, en beter moet leeren dan haar nu worden onderwezen. Moet zij dan geëmancipeerd worden? 't Komt er slechts op aan wat men onder emancipatie verstaat. Moet deze beteekenen: losmaking van de vrouw uit de natuurlijke verhouding waarin zij tot den man staat? Dan volstrekt niet! Man en vrouw vormen in hunne wederzijdsche tegenstelling de twee zijden van het ééne en geheele wezen der menschen, - zij ‘*ergänzen*’ elkander. En wat God vereent, mag de mensch niet scheiden. - Het verwondert mij dat de heer Vitringa bij zijne uiteenzetting van het verschil in aanleg en rigting tusschen man en vrouw, die hij aan de bekende schoone mythe uit Plato's Symposion laat voorafgaan, niet er aan gedacht heeft dat juist in den a a r d van dat verschil wel eens de natuurlijke oorzaak kon gelegen zijn van den ondergeschikten toestand der vrouw in primitieve eeuwen, even als daarin nog altijd de wettige grondslag ligt van het verzet tegen de krankzinnige eischen der in onzen tijd gepredikte vrouwen-emancipatie. Doch dit in 't voorbijgaan.

Keeren wij tot de mythe van Plato terug. In die mythe zie ik opgesloten vooreerst de gelijkwezenheid van de beide geslachten, maar, ten tweede, ook het verschil in aanleg en rigting tusschen die beiden,

welk verschil van dien aard is dat, ten derde, uit de vereeniging van beiden door de liefde de g e h e e l e mensch gevormd wordt. De meestal zonder bewustheid van haar wezen gevoelde, maar daarom even sterk gevoelde begeerte naar '*Selbstergänzung*' is de grond der liefde in den edelsten zin des woords. - Man en vrouw zijn ongelijk d.i. daargelaten nog het nooit door de emancipatiewoede weg te cijferen ligchamelijk verschil dat aan de vrouw in het leven eene eigene plaats aanwijst, - er is verschil tusschen hen in het intellectuele en morele leven, niet wat het wezen daarvan in het algemeen betreft, maar in het overwegen van deze en gene eigenschap, deze en gene neigingen en rigtingen, - waaruit volgt, dat de bestemming der vrouw in het aardsche leven, schoon in de grootste algemeenheid, als zijnde zij mensch even als de man, dezelfde, toch in het bijzondere verschillen moet van die des mans, m.a.w. dat de vrouw en de man geroepen zijn langs wegen, die hun uitgangspunt hebben in elks bijzondere natuur, dus op verschillende, maar naast elkander loopende wegen, aan te vullen wat aan elkander ontbreekt en in zich zelven en in den ander het ideaal van den volledigen mensch te verwezenlijken.

Derhalve, wij zeggen het Vitringa na, geene emancipatie in den zin, waarin de meesten thans dit woord opvatten!

Maar, wanneer wij aan het denkbeeld van Plato blijven vasthouden, wie der beide partijen brengt het belangrijkste deel bij tot dat ééne wezen der menschen?

'Een oud vooroordeel', zegt Vitringa, 'roept mij toe: wel, de man, die met zijn kritiesch verstand de diepste schuilhoeken der schepping naspoort, die de hierdoor verkregen kennis aanwendt om zijne kracht te verduizendvoudigen en als heer en meester dezer aarde aan zich te onderwerpen! - Daarentegen fluistert eene zachte stem mij toe: 'Is hij dan de meester, die op stoffelijk gebied de magtigste is? Zou 't misschien waar kunnen zijn, dat de vrouw door haar fijn gevoel en door hare zelfverloochenende liefde veeleer heerschte over die heeren der schepping dan dat zij aan hem onderworpen is? Zou 't ook kunnen zijn, dat zij door haar inniger gemoedsleven minder diep in het materialismus verzonken ware dan wij, mannen? Zou 't misschien kunnen zijn, dat zij, omdat nederigheid, liefde, zelfverloochening, de christelijke deugden bij uitnemendheid, minder tegenstand bij haar ontmoeten dan bij onzen trotschen, strengen en zelflievenden aard, - dat zij hierom nader staat bij de poort van Gods Koningrijk dan de man?'

'Ik weet het niet; maar dit weet ik wel, dat daar, waar het verstandelijke deel van 's menschen geest de overhand heeft, het gevaar groot is om geheel in het materialismus, in een leven alleen in en ten dienste der stof, te verzinken; en dat daar, waar 't gemoedsleven den boventoon voert, het den geest wel ligter valt om op te stijgen in het rijk der idealen, doch tevens het gevaar dreigt om zich zieke-

lijke denkbeelden te scheppen, die menige dwaasheid en ramp voortbrengen.'

'Nogmaals, ik wil niet beslissen, wie van beiden het betere deel bezit; maar dit staat vast, dat het pligt is met geschonken talenten te woekeren, dat is, ze op de doelmatigste wijze gezond te houden en zooveel mogelijk te ontwikkelen.'

Tot dusver was ik het met den heer Vitringa, enkele zaken van ondergeschikt belang en eenige uitingen die op het nu volgende betrekking hebben, daargelaten, vrij goed eens. Maar 't doet mij leed van nu af in meer belangrijke bijzonderheden van hem te moeten verschillen.

Het komt er nu op aan te weten *hoe* de verbeterde opvoeding van het meisje moet ingerigt zijn. Na zich nogmaals verklaard te hebben tegen de thans aangeprezene emancipatie der vrouw, waardoor men haar wil doen ontaarden in een karikatuur van den man, voegt de schrijver daarbij:

'Voor vrouwen geen physica en chemie en mechanica en staathuishoudkunde. - Waarom niet, vraagt gij, zijn die zaken dan niet nuttig om te weten?'

'Zeker zijn zij nuttig. Maar één mensch kan niet te gelijk alles weten en alles wezen, wat nuttig is. Natuurlijke aanleg en maatschappelijke orde hebben ieder onzer tot verschillende werkkringen geroepen.'

Wat nu volgt toont, dat de heer Vitringa geen 't minste denkbeeld heeft van het doel waartoe men de meisjes wiskunde en natuurwetenschappen wil onderwijzen. Nog steeds bij de, dwaasheden der emancipatiewoede blijvende stilstaan, kent hij geen ander doel daarvoor dan om de vrouwen voor den handel, de directie van fabrieken, tot de vertegenwoordiging in 's lands vergaderzaal (daar moet zeker de staathuishoudkunde toe dienen!) op te leiden. Dat doel nu, meent de schrijver, - en wij zijn 't dáárin met hem eens, - kan niet bereikt worden; maar dan bederve men de gansche vrouwelijke opvoeding ook niet ten wille van eenige enkele die van de bovengenoemde vakken in eene, toch steeds ondergeschikte betrekking, iets noodig hebben.

Dit is eene totale miskenning van het doel waartoe men aan de middelbare meisjesscholen wis-, natuur- en staathuishoudkunde (van *mechanica* heb ik in dit opzigt nooit gehoord) onderwezen wenscht te hebben. Er bestaat nog maar in ééne gemeente van ons land eene zoodanige school, - niet, zoo als de heer Vitringa meent, in zeer enkele gemeenten. En wanneer nu de heer Vitringa zegt: 'vergis ik mij niet, dan wordt dit onderwijs voor meisjes (op die school) op dezelfde leest geschoeid als dat voor jongens, en zoekt men heil in bijna uitsluitende oefening van 't verstand en in praktische wetenschappen: in wiskunde en natuurkundige vakken,' - dan zegt hij eene onwaarheid, die zóó, als 'onwaarheid', moet gekwalificeerd worden en niet

als ‘vergissing’, omdat er een programma van die school verkrijgbaar is en de heer Vitringa, als hij de moeite had genomen dat in te zien er zich ten overvloede wat nader te informeren, geweten zou hebben dat zijne ‘gissing’ van allen grond ontbloot was.

Men moet, zeide de heer Vitringa, de opvoeding der meisjes door het onderwijs in die leervakken niet bederven, want haar eigenlijke werkkring is de opvoeding der kinderen.

Het viel mij reeds in 't oog, dat Vitringa, waar hij de noodzakelijkheid van eene betere opleiding der vrouw betoogt, zoo geheel en al en uitsluitend de bestemming der vrouw tot o p v o e d s t e r op den voorgrond zet. Ja zelfs zegt hij op bladz. 24: ‘Het éénige ware beroep der vrouw is opvoedster te zijn in den verhevenen zin des woords, - opvoedster liefst van eigene kinderen, des noods ook van die van anderen.’ Ik neem de vrijheid dit te ontkennen, - niet dat ik zoude meenen dat de opvoeding niet tot het beroep der vrouw zoo behooren of daarvan slechts een klein gedeelte zou uitmaken. Integendeel, naar mijne opvatting is juist dit deel van haar beroep het allergewigtigste, ook omdat zij daarmede diep ingrijpen kan in de belangen van de maatschappij en den Staat. Maar de opvoeding is niet, zooals de heer Vitringa meent, haar éénig beroep. Vergeet hij dan zoo spoedig wat hij zoo goed en schoon over Plato's mythe heeft gezegd? Moet de vrouw alleen m o e d e r en opvoedster zijn, en ook niet huisvrouw, - de *ebenbürtige*, gelijkwaardige levensgezellin van den man, die op hem, even als hij op haar, invloed ten goede moet uitoefenen, hem moet helpen en bijstaan, op eene andere wijze, maar toch even goed en even krachtig als hij haar? En nog iets. Ziet de heer Vitringa dan zóó laag neêr op een derde onderdeel van het beroep der vrouw, het uitgezet h u i s b e s t i e r, dat hij alleen op bladz. 13, en dan ietwat verachtelijk, vermeldt. Voorwaar, dán staat de Heer Vitringa veel nader aan de emancipatiedrijvers dan ik! Want ik beschouw het beroep der vrouw, waartoe zij door God bestemd is, als drieledig: zij moet zijn huishoudster, huisvrouw, huismoeder; zij moet de inwendige aangelegenheden van het huisgezin besturen, terwijl de man zich in het maatschappelijk leven beweegt en gelijktijdig de belangen der maatschappij en die van zijn huisgezin behartigt, maar zonder die hulp, die hij aan haar verpligt is, niet zou kunnen behartigen. Zij moet - men vergunne mij hier over te schrijven wat ik reeds elders schreef[*] - ‘haren man bijstaan in alles, ook in die zaken die meer tot zijnen werkkring behooren, niet door een deel zijner taak op zich te nemen, maar door belangstelling te toonen in wat hem belangstelling inboezemt, hem te bemoedigen bij bezwaren, te troosten bij teleurstellingen, en niet minder door hem in velerlei omstandigheden bij te staan met dien raad, dien eene verstandige en liefhebbende vrouw vaak zoo uitmuntend weet te: geven, - eindelijk om hare kinderen, niet alleen hare doch-

(*) In de aankondiging van ‘Onze werkkring’ door Agatha, in dit Tijdschrift, I. 1869.

ters, maar ook hare zonen, op te voeden en te helpen opvoeden tot nuttige leden der maatschappij en waardige burgers van het rijk Gods.'

Het gaat niet aan naar willekeur een gedeelte van het beroep der vrouw uitsluitend op den voorgrond te plaatsen en voor te stellen als haar geheele, éénige beroep, en ik protesteer tegen die handelwijze, even als ik protesteer tegen des heeren Vitringa's veroordeeling van wis-, natuur- en staathuishoudkunde als onderwijsvakken voor meisjes.

Nu ik toch mijne aankondiging van Agatha's boekje, die de uiteenzetting bevat van mijne opinie over eene der *questions brûlantes* van den dag, heb geciteerd, mag ik, naar ik vertrouw, mij ontslagen rekenen van de uiteenzetting van wat de wis- en natuurkundige wetenschappen met het 'beroep' der vrouw te maken hebben. Het is nog zoo lang niet geleden dat die aankondiging in 't licht verscheen, en men behoeft, als men 't der moeite waard acht, er niet lang naar te zoeken.

Ik voeg er alleen nog dit bij. Men wil werkelijk goed ontwikkelde, inderdaad beschaafde vrouwen kweeken, die den tijd, waarin zij leven, en wat om haar heen geschiedt begrijpen. Anders zie ik ook waarlijk niet in, hoe zij in staat zullen zijn zulke goede opvoedsters, voor hare zonen vooral, te worden als de heer Vitringa verlangt. En hij zelf schijnt dit ook op 't oog te hebben, wanneer hij met volle regt op eene wijsgeerige ontwikkeling door middel der geschiedenis aandringt. Maar gelooft hij dan dat in een tijd, waarin de natuurwetenschappen meer dan ooit zulk een overwegenden invloed op de maatschappij en het maatschappelijk leven uitoefenen, - in een tijd waarin het voor den man, al heeft hij in zijn vak met die wetenschappen regtstreeks niets te doen, schande is er geheel vreemdeling in te wezen, - gelooft hij dat eene vrouw hare omgeving en haren tijd begrijpen kan, wanneer zij met diezelfde wetenschappen volslagen onbekend is?

Van de geschiedenis der beschaving sprekende zegt Vitringa: 'zoo vele rigtingen als er in 't menschelijk streven gevonden worden, zoo vele aangezigten geeft zij ons te zien', - en het is dáárom dat hij haar aan de vrouw aanprijst. Te regt. Maar bij de optelling der onderdeelen van de geschiedenis der beschaving spreekt hij wel van letterkunde, industrie, handel, muziek, schilderkunst, maar niet van wetenschap. Heeft die geene geschiedenis? Of is die geschiedenis van zóó ondergeschikt belang, oefent die wetenschap zelve zóó geringen invloed uit op den loop van de geschiedenis der menschheid, dat zij kan en mag geïgnoreerd worden, en dat men bij de opvoeding van meisjes het kapittel, dat van de geschiedenis der wetenschap, *in casu* der natuurwetenschap, handelt, gerust kan overslaan? Ik geloof niet dat een verstandig mensch daarop ja! antwoorden zal. Maar dan begrijp ik ook niet, hoe een meisje aan de uiteenzetting van den invloed, dien de wetenschap op het leven en streven der volken gehad heeft,

en in steeds klimmende mate nog heeft, iets ter wereld kan hebben, indien zij met den inhoud dier wetenschap volslagen onbekend is. Of zou de heer Vitringa meenen dat een meisje veel van het onderwijs in de geschiedenis der letterkunde profiteren zal, indien zij niet weet wat letterkunde is en haar alle letterkundige opleiding ontbreekt?

'Alle zuivere verstandsoefening, zooals wiskunde en de op haar gebouwde wetenschappen, die eene zoo groote plaats bekleeden in de opleiding der jongelingen, kunnen veilig worden buitengesloten. De rekenkunde, voor zoover zij strekt tot gebruik in het dagelijksch leven, is voldoende.'

Ik zal nu maar liefst niet uitweiden over die 'op de wiskunde gebouwde wetenschappen', waarmede Vitringa de natuurkundige wetenschappen schijnt te bedoelen. Maar ik ontken de stelling. Moet dan alleen het gemoedsleven in 't meisje ontwikkeld worden, *ergo* ten top gedreven? Neen; juist omdat een meisje eene v r o u w is, bij wie het gemoedsleven reeds van nature den boventoon voert en wel eens het verstand kon overschreeuwen, moet er bijzonder voor h a a r gezorgd worden voor zuivere verstandsoefening, waardoor zij minder gevaar zal loopen alleen te blijven hangen aan de gemoedelijke zijde van het onderwijs en de verstandelijke te verwaarloozen.

Was de stelling van den heer Vitringa waar, dan zou het bij de opvoeding der jongens regel moeten worden, alles wat zuiver gemoedelijk is, strengelijk te weren en zich uitsluitend tot verstandsoefening te bepalen.

Wil hij dat?

Hij zou wellicht kunnen zeggen: later moeten man en vrouw elkander maar *ergänzen.* Mijns inziens is 't toch beter voor die *Ergänzung* door de opvoeding reeds een vasten bodem te leggen. Ook omdat er mannen en vrouwen zijn wier lot 't zal wezen ongehuwd te blijven.

Men meene nu echter niet dat ik de wis- en natuurkundige vakken bij het vrouwelijk middelbaar onderwijs op den voorgrond zou wenschen te plaatsen. Het tegendeel is waar. Maar ik wensch dat zij aan de meisjes worden onderwezen, niet op de ellendige wijze waarop men er tot dusver mede omspringt op de meisjesscholen, waar men er, *pro forma*, onderwijs in heet te geven. Om den wil der goede zaak wenschte ik daarom wel, dat men niet sprak van 'Hoogere burgerscholen voor meisjes', omdat die benaming bij velen een verkeerd denkbeeld wekt en onkundigen en onnadenkenden tot tegenstand noopt. Waarom niet liever eenvoudig 'middelbare meisjesscholen,' des noods 'hoogere meisjesscholen' even als het Hoogduitsche *Höhere Töchterschulen?*

Gelijk ik zeide, ik wensch de wis- en natuurkunde op die scholen niet op den voorgrond geplaatst te zien, maar ernstig, als belangrijke leervakken, en goed onderwezen.

Van de wiskunde het gewone rekenen, maar zoo, dat de leerling het begrijpt en inzigt erlangt in de bewerkingen die zij verrigt, zoodat zij vraagstukken uit het dagelijksch leven oplossen kan zonder van buiten geleerde regels en loopjes. Voorts van meetkunst zoo veel als 1°. haar in het dagelijksch leven op de eene of andere wijze kan te pas komen, en 2°. voor haar noodig is om te leeren gevoelen wat de logica der mathesis en de kracht van een mathematisch bewijs is.

Van de natuurkundige wetenschappen noem ik de natuurlijke historie, de natuurkunde, de scheikunde en de kosmographie. Maar al wederom bedoel ik geen onderwijs in die vakken, zooals aan de jongens op de Hoogere burgerscholen gegeven wordt, maar het klaar en duidelijk bijbrengen, in het algemeen, van de meest elementaire en onmisbare notiën van die wetenschappen, en, meer in 't bijzonder, van die zaken, die, gelijk het Haarlemsch programma bedoelt, aan de meisjes eenmaal met het oog op huis, tuin, keuken en kelder zullen te pas komen, of wel haar eenig begrip kunnen geven van wat in de wereld al zoo omgaat.

Men vergunne mij hier eenige regelen over te nemen van eene schrijfster, die in de verte niet behoort tot diegenen, die de natuurlijke bestemming der vrouw miskennen of van de meisjes ‘savantes’ en ‘basbleus’ willen maken, ik bedoel Rosa Fischer. Zij zegt het volgende:

> ‘*Ich habe Naturwissenschaften* (als vrouwelijk opvoedingsmiddel) *genannt*, *doch kann ich unmöglich meinen*, *dass wir Frauen umfassende Kenntnisse von einer Wissenschaft erlangen sollen*, *von der jeder Zweig nicht durch die ernste Forschung eines ganzen Lebens zu erschöpfen ist. Aber unmittelbar aus der Natur hervorgegangen, von ihr genährt*, *ihren Wirkungen bewusst und unbewusst unterworfen, sollten wir doch wohl auch ein Auge und ein Ohr für sie haben. - Es giebt keinen Zweig des Wissens*, *der den Frauen und besonders den Deutschen Frauen so fern steht*, *wie Naturgeschichte oder vielmehr Naturwissenschaft. Sie haben*, *mit wenigen Ausnahmen*, *gar kein Interesse*, *gar keinen Sinn dafür. Der Mensch in allen seinen Beziehungen ist Gegenstand allgemeinen Interesses*, *aber die Natur*, *der Boden auf dem er ersteht*, *wird wie die Puppe*, *der der Schmetterling entflogen ist*, *bei Seite geworfen. So sollte es nicht sein; es ist ein Verkennen des Gegenstandes selbst: denn womit wäre es wohl zu erklären*, *dass wir*, *empfänglich für die Schöpfungen des menschlichen Geistes*, *keinen Sinn haben sollten für die Schöpfungen*, *unmittelbar hervorgegangen aus Gottes allmächtiger Hand? dass wir kein Interesse abgewinnen sollten dem stillen*, *geheimnissvollen Walten der Natur? dem Reichthum und der Gewalt ihrer Wirkungen? - Aber wenn der unermesslich reiche Stoff*, *den die Natur uns bietet*, *mit als ein Lehrgegenstand genannt wird*, *wo ist dan die Grenze*, *welche die Forderung*, *das Lehren zu vereinfachen*, *uns ziehen heisst? Nur in sehr beschränktem Masse ist ein Unterricht in Naturwissenschaften bei Mädchen möglich und noth-*

wendig; aber wie beschränkt es auch sein muss, er wird genügen, ein allgemeines Interesse dafür zu erwecken, vorausgesetzt, dass er nicht in geisttödtendem Schreiben und Auswendiglernen besteht. Aus der Natur selbst muss geschöpft werden, sie selbst ist die Lehrernin, zu der wir Kinder führen sollen. Noch in viel höheren Grade, wie dies bei Geographie der Fall sein kann, lernt das Kind hier aus eignen Anschauung. Die Ursachen und Wirkungen der sichtbaren Erscheinungen der Natur sprechen eine verständliche Sprache, wenn wir in liebender Betrachtung auf sie lauschen'(*).

Het onderwijs in de staathuishoudkunde wordt ook door den heer Vitringa afgekeurd. Eilieve, zou het dan zoo onnut of schadelijk zijn, indien men op de hoogste klasse eener meisjesschool (dus met meisjes van 17, 18, 19 jaren), om maar iets te noemen, de opstellen, verhalen en gesprekken, die in den tijd door Vissering, Boer, Buys en eenige andere in den praktischen volksalmanak geleverd zijn, vermeerderd met een paar uitgezochte stukjes van Bastiat, eens las en besprak en haar daardoor op de hoogte hielp van de wijze waarop de maatschappij in elkander zit, van het ware begrip van rijkdom, van verdeeling van den arbeid, van concurrentie en wat dies meer zij? En veel meer kan men met reden niet vorderen; maar dat weinige is reeds veel tot uitbreiding van den gezigtskring in zaken des gewonen levens.

De heer Vitringa spreekt op bladz. 25 van het o p d r i n g e n van die door hem veroordeelde t h e o r e t i s c h e kennis (op bladz. 29 heetten de wetenschappen, wier kennis hier bedoeld wordt, p r a k t i s c h e), en op bladz. 30 van ‘die drooge, verstandelijke zaken, waarvan de natuur van het meisje in den regel een afkeer heeft.’ Het doet mij leed, - neen, 't doet mij geen leed, maar genoegen - dat ik den heer Vitringa hier moet en kan tegenspreken. D e o n d e r v i n d i n g leert dat de meisjes daarvan g e e n afkeer hebben, mits de onderwijzer een goed onderwijzer is, die zijn zaken verstaat, - en dat er dan van opdringen geen spraak is. Worden die vakken onderwezen, zooals dat gewoonlijk op damesinstituten geschiedt, door personen die zelven niet weten van 't geen zij doceren, of door anderen die altijd meenen voor jongens te staan, - ja dan! Maar zóó wensch ik ook de wis- en natuurkunde niet onderwezen te hebben, en zóó behoeft het ook niet. Worden die vakken aan de meisjes maar goed onderwezen, dan kan de heer Vitringa verzekerd zijn dat zij de lessen met lust en belangstelling zullen bijwonen. 't Zou ook jammer zijn indien 't anders ware. Hadden de vrouwen zulk een afkeer van verstandelijke zaken, als de heer Vitringa beweert dat zij in den regel hebben, dan zoude daardoor de ouderwetsche stelregel van de intel-

(*) *Gedanken über weibliche Erziehung. Von Rosa Fischer. Mit einleitenden Worten von C.J. Braniss. Breslau*, 1852. *S.* 71.

lectuele minderheid der vrouw en de wettigheid van hare daarop berustende lagere sociale positie volkomen geregtvaardigd zijn.

De slotsom is, dat ik het met den heer Vitringa eens ben dat het onderwijs, dat aan de meisjes gegeven wordt, niet aan hare behoeften beantwoordt, dat het grondige verbetering noodig heeft, en dat er middelbare scholen voor meisjes moeten worden gesticht.

Voorts, dat ik het mede met hem eens ben, dat geschiedenis en letterkunde, mits goed onderwezen en niet zoo als thans, bij dat verbeterd onderwijs op den voorgrond moeten staan.

Eindelijk, dat ik het n i e t met hem eens ben en het nooit worden zal, wanneer hij de wis- en natuurkundige vakken, alsmede de staathuishoudkunde, van de meisjesscholen wil verbannen, - omdat ik in die vakken een onmisbaar element voor eene degelijke vrouwelijke opvoeding zie.

Sommigen zal bij het lezen van het programma van eene naar behooren ingerigte middelbare meisjesschool, bij de opsomming van al die leervakken eene koude rilling over 't lijf loopen, evenals dat raadslid te Delft, waarvan de couranten onlangs spraken. Maar dit doet niets af. De vraag is niet, of dat raadslid en zijnen geestverwanten, maar of aan de meisjes op zoodanige school eene rilling over 't lijf loopen zal. En dat zal *niet* geschieden. Ieder meet met zijn eigen maatstaf. Er zijn menschen, voor wie iemand, die goed lezen, schrijven en rekenen kan, reeds een groot geleerde is, en die er van huiveren zouden, indien men hun voorstelde het ook zoo ver te brengen.

Bij de behandeling van Cornelia's woord kan ik korter zijn. Het is, gelijk de titel te kennen geeft, geschreven naar aanleiding van Vitringa's brochure, en wel hoofdzakelijk dààrom, omdat zij 't met dezen niet eens is dat de vrouw moet worden opgevoed alléén met het oog op het huwelijk. Zij wil opleiding der vrouw tot mensch, tot zelfstandig wezen. Zij verlangt ‘dat men bij de opvoeding van het meisje niet langer bepaald en uitsluitend het huwelijk als het doel van haar leven bepale. Want voor man en vrouw beide is het wel een tijdelijk en zeer gewenscht middel tot hunne volkomene ontwikkeling, maar het is slechts middel en geen doel. Het doel is hooger.’

Ik geloof dat Cornelia, zonder het te bedoelen, hier te veel blijft hangen aan de ontwikkeling der vrouw om den wil van haar zelve en niet genoeg let op hetgeen de maatschappij regt heeft van haar te vorderen. Zoo als zij haren wensch daar geformuleerd heeft, is die niet vrij van de dwaling dier asceten, die al hunne krachten inspannen in het werken aan hunne e i g e n e zaligheid, maar vergeten dat de Christen ook voor anderen werken moet. Maar *dit* bedoelt Cornelia niet. Overigens moet zonder twijfel het doel der opvoeding tweeledig zijn, om 't even

of het mannen of vrouwen betreft. Beiden moeten worden opgevoed tot menschen in den hoogsten en edelsten zin des woords, en algemeene ontwikkeling en kennis, om voor 't oogenblik bij 't zuiver intellectuele te blijven, moet in de eerste plaats het doel der opvoeding zijn. Doch ook bij beiden moet men het oog vestigen op den werkkring, dien zij zullen moeten intreden, op het beroep, dat zij zullen aanvaarden. En, ik blijf het beweren, de natuurlijke werkkring der vrouw is het huisgezin, haar waar beroep is huisvrouw, echtgenoot en moeder te zijn. Niet dat de man niet ook voor het huisgezin, de vrouw niet ook voor de maatschappij zou moeten worden opgevoed. Hoofd van een huisgezin te zijn behoort ook tot de natuurlijke bestemming van den man; lid van de maatschappij, burgeres van den Staat te zijn, maakt ook een deel uit van de roeping der vrouw. Maar zoodra er spraak is van het opvoeden der vrouw voor haren werkkring, voor haar beroep, moet aan hare opvoeding tot huisvrouw, echtgenoot en moeder worden gedacht. Voedt men haar daartoe goed op, dan voedt men haar tevens op tot zelfstandig mensen, die ook, zoo dit wezen moet, buiten den kring van het huisgezin haren weg zal weten te vinden.

Cornelia zou, in de tweede plaats, ‘bovenal religieuse indrukken en christelijk onderwijs voor de meisjes begeeren. Ieder versta’, voegt zij er bij, ‘hierdoor de rigting die hij voor de beste houdt.’ Wat zij in haar geschrift hierover zegt, verdient alle behartiging.

Zij wenscht verder voor de meisjes ‘degelijk lager, uitgebreid [lees: uitgebreid lager] onderwijs reeds van het 8e tot het 15e jaar.’ Tot het 12de jaar wensch ik ook lager onderwijs; na het 12de of 13de moet het onderwijs, zal het degelijk zijn, middelbaar onderwijs wezen, al ware het dat men het om door mij nog niet te bevroeden reden lager onderwijs verkoos te blijven noemen. Uitgebreid lager onderwijs is mijns inziens een onding. Dat het onderrigt, zoo lang de dames daarvoor minder goed opgeleid blijken te zijn, onder mannelijk opperbestuur moet worden gegeven, ben ik met Cornelia eens, en dat eenige vakken vooralsnog niet door dames maar door onderwijzers moeten worden gedoceerd, lijdt geen twijfel.

Nu wenscht Cornelia nog dat er gelegenheden bestaan om de meisjes, onafhankelijk van elkander, en naar dat ieders aanleg en omstandigheden 't meêbrengen, in verschillende vakken te doen onderwijzen. Ik geloof ook dat het nut van zulke gelegenheden later blijken zal. Doch voor 't tegenwoordige meen ik dat de hoofdzaak blijven moet de verbetering van het algemeene meisjes-onderwijs.

Het algemeene meisjes-onderwijs, d.i. het onderwijs dat alle meisjes moeten genieten! Wij hebben tot dusverre steeds op het oog gehad de meisjes uit den zoogenaamden beschaafden stand. Is het onderwijs der meisjes uit den lageren stand, die de vrouwen van ambachtslieden zullen worden, die onze dienstboden zullen zijn, goed?

Beantwoordt het aan de eischen die men regt heeft te stellen? Ik voor mij antwoord: neen! Ook dáárin is verbetering noodig, en de behoefte daaraan zal zich te meer doen gevoelen voor ieder, die voor zulke dingen gevoel heeft, naarmate de pogingen, die men tot beschaving van de mannen uit dien stand aanwendt, met beter gevolg bekroond worden. Ja men zal, hoop ik, inzien, dat het te vergeefs is eene gansche klasse van menschen te willen beschaven, wanneer men ook niet de vrouwen in die beschaving doet deelen, en dat men daarentegen, wanneer men de vrouwen uit dien stand beter ontwikkelt, met de mannen half gewonnen werk heeft. Want ook dáár verloochent zich de magtige invloed der verstandige moeder op hare zonen niet. Maar al moge het geen kwaad doen ook over dit punt van gedachten te wisselen en het een en ander voor te bereiden, in de eerste plaats moet aan de verbetering van het onderwijs der meisjes uit den beschaafden stand de hand worden geslagen.

Cornelia besluit met den wensch naar ‘verbreiding der overtuiging dat de vrouw tot eene even verhevene bestemming is geroepen als de man, tot zedelijk en zelfstandig wezen, tot kind van God, tot burger eener eeuw, waarin niet meer ten huwelijk zal gegeven worden.’ Met 't oog op de evidente bedoeling van Cornelia's woorden zeg ik ja en amen hierop, alleen aanmerkende dat haar wensch theoretisch door de meesten, ook door de conservatieven in zake vrouwelijk onderwijs, gedeeld, maar helaas'! praktisch niet behartigd wordt.

Het doet mij zeer leed de voorlezing van den heer Vitringa niet onbepaald te mogen aanbevelen, en wel hoofdzakelijk om zijne miskenning van het belang der wis- en natuurkundige wetenschap als opvoedings-middel voor de vrouw. Al het goede, dat hij welligt had kunnen stichten door de uitgave van zijn boekje, wordt mijns inziens door die miskenning te niet gedaan, en de tegenstanders van het middelbaar onderwijs voor meisjes zullen gretig gebruik maken van de hun door den heer Vitringa aangeboden wapenen om de oprigting van zulke scholen zoo lang mogelijk tegen te houden. Want het zal hun zoo moeijelijk niet vallen de onkundige menigte - en daartoe behoort ook een tal gemeenteraadsleden, juist de menschen die hier moeten beslissen, - wijs te maken dat, als 't bij het onderwijs der vrouw toch uitsluitend om zoogenaamd letterkundig onderwijs te doen is, voor haar geen middelbaar onderwijs noodig is, en men met de dames-instituten, zoo noodig wat opgelapt, volkomen volstaan kan. Bedenkt men wel, dat in den regel twee derden, zoo niet drie vierden van de leden van een gemeenteraad volstrekt niet weten wat middelbaar onderwijs toch wel is?

Wat Cornelia's boekje betreft, zij verzet zich niet tegen het onder-

wijs in natuurwetenschap, getuige 't geen zij zegt op bladz. 27. Trouwens het is minder om den inhoud van het onderwijs, als wel om het doel en den geest er van, dat het haar te doen is. En moge dan ook hier en daar eenige eenzijdigheid worden bespeurd, of liever de subjectiviteit der schrijfster wat luid spreken, elders wat meer geleidelijkheid in het betoog wenschelijk zijn, toch moet ik dit overigens wel geschrevene woord van eene beschaafde, achtenswaardige huisvrouw en moeder aan ieder ter lezing en overweging aanbevelen.

Ik eindig met den wensch, dat de voorstanders van het middelbaar meisjes-onderwijs met kracht het begonnen werk mogen doorzetten. Met kracht, - maar tevens met verstand en kalmte. Laten zij vooral nooit aan hunne tegenstanders grond geven tot de beschuldiging dat zij de vrouw aan hare ware bestemming willen onttrekken, haar gemoedsleven pogen te onderdrukken, haren godsdienstzin in materialisme wenschen te doen ondergaan. Er zijn er onder de strijders voor 't middelbaar meisjes-onderwijs die tot die beschuldiging eenigen grond hebben gegeven en daardoor reeds kwaad hebben gedaan. *Non tali auxilio*, *non defensoribus istis!*

Zij houden de zaak tegen, en er is reeds te lang gewacht. Moge de dag spoedig aanbreken waarop men zeggen kan, dat het door Haarlem gegeven voorbeeld rijke vruchten heeft gedragen!

PHILODEMUS.

Natuurkunde.

Stiefkinderen.

De officier van gezondheid van het Nederlandsch Indische leger en zijne toekomst, door E.W.A. Ludeking, officier van gezondheid der 1ste klasse van het Nederlandsch Indische leger. Utrecht, bij W.F. Dannenfelser, 1868.

Langer dan het levende menschengeslacht oud is, duurt de klacht over gebrek aan genoegzame geneeskundige hulp in Neêrlandsch Indië; dáár zijn artsen te weinig, hier meer dan te veel, waaronder zoo menigeen bereid zou zijn derwaarts te gaan, indien de arts er niet verre stond beneden de meeste maatschappelijke betrekkingen, in bezoldiging en vooruitzigten.

De opleiding en vorming van den arts heeft niet minder tijd, inspanning en geld gekost, dan die van den regtsgeleerde en den theologant. Wanneer zij in Indië aankwamen, werden de laatstgenoemden bezoldigd met *f* 3000-*f* 6000 traktement, dat na eenige jaren tot 10 à *f* 18000 klimmen kon, en aanspraak op een pensioen van *f* 3000-*f* 6000. De arts daarentegen ontving bij zijne komst in Indië hoogstens *f* 3000, en daarbij bleef het, tot hij na twintig jaar dienst een pensioen kreeg van *f* 1000, tenzij hij het bijzonder geluk had eerste stads-geneesheer te Batavia te worden, dat natuurlijk maar aan één te beurt kan vallen.

Later (1850) schijnt men zulk een salaris en pensioen nog als te weelderig beschouwd te hebben, althans ging men toen geneeskundigen recruteren op een tractement van *f* 900 in het jaar zonder aanspraak op eenig pensioen. De ongelukkigen, die zich door allerlei voorspiegelingen van burgerpraktijk, enz. hadden laten verlokken, kwamen in Indië aan, sommigen met vrouw en kinderen, en zagen zich jammerlijk bedrogen: de meesten hadden te worstelen met kommer en gebrek. Zij schreven hun wedervaren naar Nederland en de werving was uit; men liet zich door de zielverkoopers niet meer vangen.

Het lot van de militaire artsen was nog treuriger. De officier van

gezondheid der derde klasse kreeg in den beginne slechts duizend gulden in het jaar, doch daarenboven een vrije gouvernementswoning, en dit werd hem hoog toegerekend; maar verwonder u niet, als gij het hospitaal bezoekt en er vijf in één kamer vindt gestopt. Ginds op Weltevreden woont (1835) een officier van gezondheid der *eerste* klasse, aan hem zal het Gouvernement toch wel een ruime woning geven, want hij heeft een gezin. Zijn huisje is 6 Ned. ellen breed en even zoo diep; als wij er binnen treden vinden we er één kamertje van 3½ Ned. el vierkant, waarin eene moeder zit bij het lijk van haar kind, dat ze in datzelfde vertrekje dag en nacht verpleegd had, waar ze zich nu met twee gezonde kinderen ter ruste moet leggen; ze had niet anders, de arme vrouw, die aan ruimte en comfort in het ouderlijke huis gewend was, zij had op iets beters in het rijke Oost-Indië gerekend. En toch had die man, voor wien ze vaderland, familie en vrienden verlaten had, nu reeds 18 jaar het land in Indië gediend; na twee moeijelijke examens verkreeg hij zijn tegenwoordigen rang en na aftrek der verschillende verplichte contributiën *f* 326 aan traktement per maand, doch dit werd hem uitbetaald voor twee derden *in eene bedriegelijke munt*, kopergeld, waarvan de gulden maar 35 centen intrinsieke waarde had, waarop hij bij de verwisseling 30 à 40% verloor en niets meer dan *f* 265 overhield voor het onderhoud van zich en zijn gezin. 't Gaf eene schrale menage, en dat noemt men carrière maken in Indië(*).

De officieren van gezondheid der tweede klasse ontvingen *f* 125 en die der derde klasse *f* 100 per maand (1818-1826). De meesten leden aan veel gebrek, van wat zich hier geen ambachtsman behoeft te ontzeggen. Dat zich in Nederland geen jonge geneesheeren meer lieten vinden voor zulke schitterende uitzigten is begrijpelijk. Daarop ging men naar de Duitsche Universiteiten en daar lieten eenigen zich paaijen met schoone beloften en vooruitzigten, waarvan ze de waarde niet kenden. De slimmen onder hen bedongen hoogere rangen en het Gouvernement beging de onregtvaardigheid, om dat aan vreemdelingen toe te staan, die nog niets ten nutte van het land hadden verrigt, ten koste van landskinderen, die den Staat reeds vele jaren en op een veel minder traktement hadden gediend, aan wie die vreemden nog het geringe avancement kwamen ontnemen, waardoor menigeen 10 en meer jaren in denzelfden rang heeft moeten dienen; als hun één avancement te beurt viel, dan hadden de officieren van andere wapens er veelal drie gemaakt in denzelfden tijd. Na een kommervol leven in Indië, waar al wat hem omringde weelde ademde, keerde de militaire arts dikwijls naar het vaderland terug met niet meer dan p.m. *f* 1000 pensioen, om ook dáár op zijn ouden dag met bekrompenheid te worstelen! Daarvoor had hij zijn vaderland verlaten, om in een

(*) In latere jaren is in een en ander wel eenige verbetering gebragt, maar niet voldoende aan billijke eischen.

tropisch klimaat een vreugdeloos leven te leiden; daarvoor had hij jeugdige kracht, gezondheid en bekwaamheid aan een *dubbele dienst* ten beste gegeven die het Gouvernement van hem vorderde, want had hij zijne militaire dienstpligten vervuld, dan moest hij ook nog de Vaccine, de gevangenen, de verwonden en zieken onder de inlandsche bevolking verzorgen, en dit alles zonder eenige belooning. Zelfs weigerde de regering in later tijd (1850) hem de reiskosten te vergoeden die hij had gemaakt om aan die eischen te voldoen, wanneer de afgelegde afstand niet meer dan 4 uren bedroeg van zijn garnizoen! 't Schijnt ongeloofelijk bij de kwistige verspilling van het Indische geld alhier. Daarom was en is er altijd gebrek aan geneeskundigen in Indië, er zijn duizenden inlanders, ook nog volgens de laatste berigten, aan koortsen enz. gestorven, zonder geneeskundige hulp. Het christelijke Nederland, dat roemt op zijne godsdienstigheid, kan van het batig slot niets missen om geneeskundigen behoorlijk te bezoldigen, ter redding van hen, die door hun arbeid in gezonde dagen de schatkist gevuld en ons in staat gesteld hebben schuld te delgen, en voor 140 millioen guldens spoorwegen aan te leggen.

Toen aan den Generaal van den Bosch deze regtmatige grieven werden voorgelegd, zeide hij: och, de geneeskundige dienst is maar een artikel van luxe, dat men nog aanhoudt ter bevrediging der luid schreeuwende philanthropie, en zijne formatie droeg maar al te zeer de blijken dezer geringschatting.

Zij bestond uit:

1 Kolonel,
1 Luitenant-Kolonel,
2 Majoors,
15 Kapiteins,
54 Eerste Luitenants,
56 Tweede Luitenants,

totaal 129, dat is 25 minder dan er noodig waren om overal behoorlijk in de behoefte te voorzien. De kans om hoofd-officier te worden stond als 1:32, dat is tweemaal ongunstiger dan bij andere korpsen. Wie zou lust hebben zulk een dienst te kiezen?

Geheele provinciën met 3 à 400,000 zielen bevolkt, hadden niet één geneesheer. Meermalen moesten militaire kolonnes tegen den vijand oprukken zonder een arts om de geblesseerden en stervenden bij te staan. Meermalen moest één officier van gezondheid in een hospitaaldienst voorzien, van 150-200 zieken, voor hen ook de geneesmiddelen gereed maken, en verder de gevangenen en inlandsche zieken behandelen. Bovendien moest hij eene administratie voeren onder strenge controle. Van 's morgens vroeg tot 's avonds waren zij onverpoosd in de weer. Hoevelen, onder die onmatige inspanning en zucht om de lijdenden te helpen, vroegtijdig uitgeput, zijn bezweken of voor altijd hunne gezondheid verloren, is niet bekend. Eere zij hun, die zooveel offers, ter wille der menschheid, blijmoedig hebben gebragt, voor

zulk een armoedig loon en zoo'n ellendig avancement. Nederland heeft Indië al heel stiefmoederlijk behandeld! Is het te verwonderen, dat wie maar kon zich onttrok aan die harde dienstbaarheid en dat de lust onder ons verging, om er zich aan toe te wijden? En de Duitschers wisten er ook genoeg van om zich niet meer te laten misleiden.

In plaats dat de oorzaak van dien weerzin door lotsverbetering werd weggeruimd, ging men een pepinière voor militaire artsen te Utrecht oprigten, waaraan in latere jaren zeer voordeelige voorwaarden voor de opleiding verbonden werden, die vele ouders bewogen er hunne zonen te zenden; maar zoodra dezen in Indië kwamen en met eigen oog zagen wat hen te wachten stond, werden zij ontevreden en pruttelaars, daar zij door hunne ouders voor tien jaar aan 's lands dienst verbonden waren, om in bekrompenheid en ontbering van wat anderen konden genieten, hun jeugdig leven te slijten.

Wat er van die kweekerij geworden is en welke vruchten zij heeft afgeworpen, is nu algemeen bekend, en hoe die kweekelingen er zelven over denken, ook na de verbeteringen die van tijd tot tijd, maar steeds met te bekrompen hand, in het lot der Indische officieren van gezondheid gebragt zijn, kunnen we vinden in de brochure van den officier van gezondheid der eerste klasse E.W.A. Ludeking, die we hier aankondigen.

Men heeft, zegt hij, bladz. 2, ‘geene verbetering in het getal en gehalte der opgeleide officieren van gezondheid te hopen, *zoo lang niet de verbetering van hunne toekomst op den voorgrond gesteld wordt*’.

Hoever zij bij andere diensten achterstaan bewijst hij uit de formatie van het Indische leger, bladz. 5.

De verhouding van hoofdofficieren tot de lagere rangen is:

Bij de genie = 1:5.
Bij de administratie en artillerie = 1:11.
Bij de geneeskundige dienst = 1:28.

De kapiteinsrang tot dien van luitenants:

Bij de genie = 1:3.
Bij de administratie = 1:2.
Bij de geneeskundige dienst = 1:5.

‘In iedere verhouding, zegt L., is de wetenschappelijke militaire geneesheer van Neêrlandsch Indië op eene krenkende wijze achter gesteld.

‘Dit is te meer krenkend voor den officier van gezondheid, omdat deze den hoogeren rang slechts langs den weg *van strenge examina bereiken kan*, terwijl ieder ander officier geleidelijk en alleen volgens de ranglijst promotie maakt. Billijkheid, regt en pligt eischen dat een einde kome aan dien onnatuurlijken toestand, waaruit gebrek aan personeel voortvloeit. In waarheid (bladz. 8) een veelhoofdig nadeel, dat zich zelven voedt en vergroot; een druk waaronder alles lijdt en achteruitgaat; een cirkelgang van schade en nadeel voor alles en allen, die altijd in zich zelven terug keert.’

‘Wat zal er worden van de behoorlijke vervulling der zoo hoog zedelijke roeping der regering om te voorzien in geneeskundige hulp?’

Deze vraag is sedert een halve eeuw aangaande dezelfde gebrekkige en ontoereikende hulp gedaan, en gedurende al dien tijd werden de middelen tot radicale verbetering herhaaldelijk voorgedragen, maar steeds afgewezen, en men bepaalde zich tot onvoldoend lapwerk. Met een bijzondere voorkeur geeft het gouvernement in de hoofdofficiersrangen 5½ maal méér avancement aan de genieofficieren dan aan die der geneeskundige dienst; waarom *hier* zoo karig en dáár zoo mild?

De genie heeft ontelbare millioenen verwerkt aan het stichten van luisterrijke vestingen en werken van verdediging, prachtige monumenten, doch waaraan het bloed en de tranen kleven van honderdduizenden inboorlingen, die aan vrouwen en kinderen ontrukt, gedwongen werden om daaraan te werken tegen een dagloon van 15 cents, waaronder duizenden zijn bezweken, die gade of kroost nimmer weder zagen.

En waartoe die énorme sommen gelds, die verspilling van menschenlevens en huisselijk geluk? De generaal Gagern, gezonden om die verdedigingswerken te beoordeelen, verklaarde openlijk dat sommige er van geheel onnut waren, en vele deskundigen hebben dit oordeel bevestigd.

De geneeskundige dienst, hoe ontoereikend ook, heeft daarentegen veel met lofwaardige zelfopoffering gedaan, om de slagen door oorlogsgeweld en klimaat aan gezondheid en leven toegebracht te lenigen en af te keeren.

Door hare zorg en inspanning, zijn de hospitalen er in waarheid monumenten van reinheid, menschlievende en zorgvuldige behandeling, waar duizenden hulp en redding vonden, die in den schoot hunner betrekkingen teruggekeerd, met tranen van dankbaarheid verhaalden en herdachten, wat ze daar ondervonden. De beroemde reizigster Ida Pheiffer zegt in een harer geschriften (1852), dat zij in alle landen de hospitalen heeft bezocht, maar nergens zulk eene voortreffelijke inrigting en verpleging heeft gevonden, als in Neêrlandsch Indië, en alle vreemdelingen beämen hare uitspraak, ons gouvernement zelfs niet uitgezonderd. We hebben reeds gezegd, dat aan de militaire artsen behalve te Batavia, Samarang en Soerabaija, *zonder eenige vergoeding*, de waarneming is opgelegd der geheele civiele geneeskundige dienst. Gedurende de jaren 1846-1850 heerschte er onder de bevolking eene boosaardige koortsepidemie in 7 provinciën, over eene oppervlakte grooter dan ons geheele koningrijk, en weder moesten de officieren van gezondheid in de bres springen. De gouverneur-generaal Rochussen zegt er van: ‘Eere zij hunnen onverflaauwden ijver toegebragt in de vervulling der moeijelijke taak die op hen rustte: vele van deze verdienstelijke mannen heb ik deswege hoogelijk hooren prijzen, *geen enkele hooren laken.*’ Drie hunner zijn benoemd tot ridders van den Nederlandschen Leeuw, aan drie anderen is de bijzondere tevredenheid van het gouvernement betuigd en aan vijftien is *f* 7600 uitbetaald als belooning.

In 1853 brak er eene cholera-epidemie uit, die *alle* provinciën van Java bezocht.

Bij het verschil van gevoelen, onder de wetenschappelijke notabiliteiten over de *al* of *niet* besmettelijkheid dier vreeselijke ziekte, had het gouvernement regt van de geneeskundige dienst te verlangen, dat zij zich *daaromtrent* verklaarde.

In 1821 en 1826 was Java op eene verschrikkelijke wijze door de cholera geteisterd geworden, en zij die haar toen hadden waargenomen, wisten niet één geval van *ontwijfelbare* besmetting aan te wijzen.

Op die ondervinding steunende, belastte zij zich met de ernstige verantwoordelijkheid aan de regering te verklaren: '*de cholera is niet besmettelijk*'; er behoeven geen quarantaine- of andere maatregelen van afzondering genomen te worden, maar alleen die door de hygiène zijn voorgeschreven.

Deze regelen werden allerwege in de dorpen bekend gemaakt en aanbevolen, de hoofden werden ruim voorzien van den z.g. choleradrank, die in de vroegere epidemiën zulke goede diensten had gedaan: het is dezelfde die *hier*, in de laatste epidemie, door dr. P. Bleeker is aanbevolen, die zooveel waardeering vond en wel eenige erkentelijkheid jegens de Indische geneeskundigen verdient.

De uitspraak der geneeskundige autoriteit: 'de cholera is *niet* besmettelijk', in de officieële Javasche courant gepubliceerd, heeft de heilzaamste gevolgen gehad, door geruststelling der gemoederen; vrees of angst voor de besmetting, die voor zoo velen verderfelijk is en de aanleidende oorzaak (praedispositie) bij velen is om door de ziekte aangetast te worden, werd nergens waargenomen; het onderling verkeer was overal vrij en onbelemmerd. De dorpen waar de ziekte heerschte werden door niemand vermeden, en nergens heeft de bevolking een voorbeeld gegeven van verhuizing of tijdelijke verwijdering uit hare woningen of dorpen, uit vrees voor de cholera, die er in meerdere of mindere mate heerschte. Dat de geneeskunde, door die onbewimpelde verklaring, een onschatbare dienst aan den Staat en de bevolking bewees, zal wel niet weêrsproken worden.

Het is hier de plaats niet om deze gewigtige en zoo veelzijdig besproken en wetenschappelijk behandelde quaestie grondig te onderzoeken, maar de belangrijke geschiedkundige feiten onder zoo'n digte bevolking in een tropisch klimaat, verdienen m.i. de geheele aandacht der contagionisten, wier bewijzen voor de besmettelijkheid ons voorkomen nog verre van ontwijfelbaar te zijn: wanneer in eene stad, eene straat, eene woning waar alle elementen vereenigd zijn, die de gezondheidsleer veroordeelt, velen door de cholera aangetast worden, is dat dan zoo vreemd? Als een gezonde in eene buurt of woning komt waar de atmosfeer door choleralijders en hunne uitwerpselen geheel bedorven is en hem aantast die zich daar waagt, dan kan men ja van besmetting in *dit bijzonder geval* spreken, maar mag men daaruit be-

sluiten tot de besmettelijkheid der ziekte onder alle omstandigheden? zijn er niet duizenden door cholera aangetast, die nooit met andere zieken of plaatsen waar zij heerschte in aanraking waren geweest? In onze hospitalen zijn honderden cholera-lijders behandeld in dezelfde zaal waar 30 of 40 andere zieken verpleegd werden, en van besmetting was er geen spoor onder hen, onder de geneeskundigen noch ziekenoppassers, dat toch wel ondenkbaar zou wezen indien de ziekte werkelijk besmettelijk was. Hiermeê is echter niet gezegd, dat er niet wel eens een geneesheer of ziekenoppasser de cholera kreeg, waarom zouden zij eene uitzondering maken op andere menschen, die in zulke tijden aangetast worden? Breng tien of méér gezonden in het vertrek van een choleralijder waar frischheid en reinheid, luchtverversching, verzorging en alle andere gezondheids-voorwaarden niet ontbreken, en wij zijn er zeker van, dat zij niet, of althans niet méér door de cholera zullen aangetast worden, dan even zooveel individuen daar buiten, die nooit in de nabijheid van zulke lijders geweest zijn.

Als men maar even ijverig was in het nasporen en publiceren van die cholera-gevallen, waar niet het geringste bewijs van besmetting te ontdekken is, zoo als de contagionisten eenzijdig doen, om *hun* gevoelen te staven, dan zouden die z.g. bewijzen weldra veel aan kracht verliezen. Bovendien welk nut of voordeel heeft dat aanjagen van angst gehad, veel onheil is er door gesticht, maar niets goeds; nergens is het nog mogen gelukken door quarantaine- of andere kostbare maatregelen van afzondering en belemmering de cholera af te weren. Regeringen en geneeskundigen, op wier aanbeveling die maatregelen genomen werden, hebben er de nietigheid van moeten erkennen. Bij dit besef van onmagt bewijst men m.i. der menschheid eene weldaad, door haar alle vrees voor cholera-besmetting te ontnemen. De ondervinding heeft het overal geleerd dat zij die er angst voor hebben, het eerst en gevaarlijkst aangetast worden, dat niets de verspreiding der ziekte meer bevordert dan zulk eene neergedrukte gemoedsstemming onder de bevolking, vooral onder de ligtgeloovige lagere klasse die steeds het eerst aangetast wordt.

Op Java was er geen denkbeeld van besmettelijkheid. Geen cholera-lijder zag zich uit angst er voor geschuwd of verlaten, dat toch een verschrikkelijk lot moet zijn. Buren, vrienden en magen waren ijverig in hulpbetoon waar het vereischt werd, en de geneeskundige dienst mogt de voldoening smaken, hare cordate uitspraak, zonder omwegen of dubbelzinnigheid, op hare eigen verantwoordelijkheid aan de regering gegeven, bij de uitkomst bewaarheid te zien. Tien millioen inboorlingen waren in gestadige aanraking met de overal verspreide cholera-lijders, en niet meer dan 35.000 werden er op het geheele eiland door aangetast, ⅓ procent van de bevolking (35 van 10.000), wat wel ondenkbaar zou wezen als de cholera op zich zelve besmettelijk was. Dit feit met nog zooveel anderen zal, zoo wij hopen, door Regeringen en hare raadslieden ter harte worden genomen, als de geduchte vijand zich weêr

vertoont. Ook in ons land wint het geloof aan de besmettelijkheid der cholera veld onder de artsen, waarbij velen zich geen denkbeeld schijnen te vormen van de schokken, van de verschrikkelijke gevolgen voor het welzijn der maatschappij en der ongelukkigen die aangetast worden, wanneer er eens in dien geest algemeene maatregelen door de Gouvernementen mogten genomen worden. Daarom zal men mij deze uitweiding ten goede willen houden.

Ook in de cholera-epidemie van 1853 moesten de officieren van gezondheid de inboorlingen ter hulp snellen, en zij deden het met hunne gewone bereidwilligheid en humaniteit; wederom moesten zij gedurende vele maanden al de ontberingen verduren, die van het verblijf in die armoedige Javasche dorpen onafscheidelijk zijn, waarvan men zich hier geen denkbeeld kan vormen. De resultaten waren allezins gunstig in vergelijking met die in andere cholera-epidemiën verkregen; van de 35000 aangetasten stierven 11.000 = 1:3,2.

In alle landen, voor zooveel wij weten niet één uitgezonderd, hebben de regeringen zich onder die omstandigheden beijverd, om door eervolle belooningen blijk te geven dat zij de diensten door de geneeskundigen bewezen, erkenden en waardeerden. Op Java waren zij het die onmiddellijk het gouvernement onthieven van alle verantwoordelijkheid voor de maatregelen die in het belang van gezondheid en leven eener zoo aanzienlijke bevolking genomen of verzuimd mogten worden, zij alleen stelden er zich aansprakelijk voor, de gevolgen kwamen voor hunne rekening, en de resultaten waren zoo gunstig als men maar wenschen kon. Dat de Indische regering, erkentelijk voor deze diensten, daarvan ook blijk zou willen geven, mogt men billijkerwijs verwachten. Twee der meest verdienstelijken werden door hun chef voorgedragen tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, doch het gouvernement weigerde die voordragt te honoreren.

Niet hooger dan de handwerker, wiens diensten met eenig geld worden beloond, werden zij geschat en waardig gekeurd! Zonder ontzag voor het eergevoel van den wetenschappelijken man, die voor dergelijke diensten aan de inboorlingen bewezen geëngageerd is noch betaald wordt, werden de buitengewone diensten van den militairen arts weder minder geteld dan die van andere landsdienaren.

Wij vragen met den heer Ludeking: wat zal er worden van de hoogzedelijke roeping en verpligting der regering, als zij zich een volgende maal, in zulke hachelijke oogenblikken, minder krachtig gesteund ziet en de geneeskundigen zich slechts bepalen tot de mededeeling der meenings-begrippen van de beste autoriteiten, met wat zij ter afwering of beteugeling aanbevelen; het overigens aan de regering overlatende eene keuze te doen en er aansprakelijk voor te blijven. Is dat niet bedenkelijk?

Waaraan moet die geringschatting en weinige toegenegenheid voor de geneeskundige dienst in Indië toegeschreven worden? Wij weten er

geen antwoord op te geven, als het niet is: aan vooroordeel en onkunde, aan de meening dat de geneesheer geen ander nut kan stichten dan aan het ziekbed waar zijn bijstand wordt ingeroepen. ‘Wie denkt aan de hoogst gewigtige en onvermoeide diensten door de geneeskunde aan de physieke en morele ontwikkeling der menschen, aan hun geluk en welvaart besteed? Waar staat de middellijke invloed opgeteekend, welken zij op den bloei der volken, op de verovering van landen en de onderwerping der bewoners, op de overwinning in zoo menigen veld- en zeeslag, op de uitbreiding van handel en scheepvaart heeft uitgeoefend. En toch wie kan het betwijfelen dat door hare bemoeijingen de leger-ziekten aanzienlijk zijn verminderd, de gewonden in den krijg minder gefolterd en met gelukkiger gevolg behandeld worden, de zoo vernielende scheurbuik van de kusten, handels- en oorlogsvloten, de pest en lepra uit Europa, de pokken-epidemiën uit die landen, waar de beschaving doordrong, zijn geweerd en verdwenen? Wie zal voor den verbazenden toewas der beschaafde natiën en dus voor den rijkdom en de genietingen des levens, ook niet der geneeskunde eene voorname plaats onder de hoofdbronnen aanwijzen, hare uitbreiding en toepassing niet een der groote motoren noemen? Als zoodanig smelt zij met de huishouding van den Staat ineen; want zonder eene gezonde, krachtvolle bevolking kan geen land bestaan, noch in bloei en welvaart, noch in geluk en beschaving met andere Staten wedijveren.’

‘Men zal gereedelijk moeten toestemmen, dat het meer dan tijd is, om aan de geneeskunde in de openbare schatting niet langer die plaats en dien invloed te betwisten welke haar daadwerkelijk in den Staat en onze zamenleving toekomen.’

Dit werd geschreven in 1846(*); sedert zijn bijna 25 jaren verstreken waarin het Indisch Gouvernement in de epidemiën van 1846-1853 ruimschoots gelegenheid had om de gewigtige diensten der militaire artsen en de gunstige gevolgen hunner bemoeijenis op te merken. Volgens de regeerings-verslagen zijn er van 1847-1849 ruim 80,000 menschen aan boosaardige koortsen overleden, de meesten zonder geneeskundige hulp; er stierven 2 van de 5 lijders, doch waar die hulp verleend kon worden stierf slechts 1 van 17, waarin naar ons inzien wel een drangreden ligt om beter in die hulp te voorzien, daar, afgescheiden van menschlievendheid, uit deze uitkomsten is af te leiden, welke belangrijke besparing der volkskrachten er door verkregen kan worden, welke voordeelen het gouvernement er van trok,

(*) Zie het Militair Summeer zieken-rapport over Java en Madura van het eerste halfjaar 1846.

Sedert heeft de Nederlandsche wetgever een ruimer kring voor de geneeskundigen geopend en hun een beteren invloed op het maatschappelijk leven toegekend. In Indië is het nogthans geheel bij het oude gebleven.

door de levering van grootere hoeveelheden koffie, suiker en indigo aan den Staat, door zooveel méér werkzame handen als de besparing bedroeg. En zij die met zooveel zelfopoffering daartoe hebben bijgedragen, mogen zich in geen beter lot verheugen en staan achter bij alle andere wapens van het Indische leger, om van de zooveel ruimer gesalarieerde ambtenaren niet te spreken. ‘Is het vreemd, vraagt de heer Ludeking op bladz. 9, dat zoo velen de dienst verlieten, voor goed of met verlof om zich aan den druk (te zware dienst) en al het onaangename van den werkkring te onttrekken?’ Van de 177 officieren van gezondheid gaan er 25 met verlof = 1 van 7, terwijl de verlofgangers bij de Genie en administratie maar 1 van 17 en 18 bedragen. Ligt er ook eenige beteekenis in, dat het aantal verlofgangers bij de geneeskundige dienst het *grootst* is en in het algemeen bijna volkomen gelijken tred houdt met de *ongunstige* kansen tot promotie?’

Het getal officieren van gezondheid is 10% te gering om overal in de dienst naar behooren te voorzien, 14% gaat met verlof, waardoor een te kort ontstaat van bijna ¼ van het benoodigde personeel. Wat daarvan de gevolgen moeten zijn behoeft niet uitvoerig betoogd te worden. Zou het nu niet verstandig en zelfs economisch wezen, om de helft van die verlofs-traktementen aan te wenden tot bezoldiging van twee hoofd-officieren en eenige kapiteinsrangen méér, en daardoor de avancements-verhouding in evenredigheid te brengen met die van andere wetenschappelijke wapens? Er is toch geen twijfel aan of daardoor zou ook het gaan met verlof in evenredigheid meer dan de helft verminderen, en de sommen, die daaraan geheel nutteloos voor de dienst besteed worden, zouden door besparing een groot deel der uitgaven dekken die tot deze noodzakelijke lotsverbetering vereischt worden, waardoor de regering het regtmatig verwijt zou ontgaan, dat zij in een harer eerste verpligtingen, de zorg voor het leven en de gezondheid der Indische ingezetenen, te kort schiet.

Dat wij hier niet te veel zeggen bewijst de moeijelijkheid om het korps voltallig te houden in weerwil van alle kunstmiddelen, van opleiding met zelfs ruime toelage uit 's lands kas, en verder het gebrek aan civiele geneeskundigen, wegens de ellendige bezoldiging die voor velen hunner nog minder bedraagt, dan die van den handwerksman bij den constructiewinkel te Sourabaya. Wij kennen niet één beschaafd land waar het met de geneeskundige verzorging (niet de qualiteit maar de quantiteit) der ingezetenen zoo treurig gesteld is. Dit heeft de heer Ludeking uit de formatie der officieren van gezondheid duidelijk aangetoond en met zijn geschrift een goed werk gedaan. Naar wij hopen zal het vele ouders en jeugdige geneeskundigen de oogen openen en behartiging vinden bij allen die de magt hebben om er naar behooren in te voorzien.

Arnhem, Maart 1869.

Dr. W. BOSCH.

Bij 't kinderziekbed.

De taak der moeder aan het ziekbed harer kinderen. Naar het Fransch, door Dr. C.P. ter Kuile, Praktiseerend Geneesheer te Enschedé. Arnhem, J. Heuvelink. 1869.

Gaarne voldoen wij aan het verzoek der Redactie van dit Tijdschrift, door het bovengenoemde werkje van den Franschen hoogleeraar Fonssagrives aan te kondigen.

Wij zeggen ‘gaarne’, omdat dit nuttige boekje een ruimere bekendheid, ook hier te lande, allezins verdient, en onze aankondiging wellicht hiertoe kan strekken.

De taak der moeder, als verzorgster harer kinderen bij ziekte, wordt daarin met juistheid omschreven, en verschillende zaken welke daarvoor te weten noodig zijn, worden hier met takt en degelijkheid besproken.

Aldus kan dit geschrift een plaats worden aangewezen naast dat van onzen landgenoot Dr. Allebé, die de opvoeding en ontwikkeling van ‘het kind’, bij den *gezonden toestand*, in zijn gevierd boek, op populaire wijze heeft behandeld.

Niet minder degelijk en aantrekkelijk tevens bespreekt Fonssagrives, in het bovengenoemde geschrift, al datgeen waarop de moeder heeft te letten bij de *ziektetoestanden* harer kinderen. Hij wil haar opheffen tot de waardige hoogte eener *verlichte ziekteverpleegster* ten bate eener beter vruchtdragende geneeskundige verzorging der kinderen door desbevoegden, aan wien zij in dit opzicht haar vertrouwen schenken. Ter bereiking van dit doel behandelt schrijver, in den vorm van ‘Entretiens familières’ velerlei onderwerpen in dit boek. Na eenige inleidende beschouwingen namelijk ‘over de waarde van de gezondheid en van eene goede verpleging der kinderen’ worden achtereenvolgende besproken: 1°. De moeder en de doctor. 2°. Kwakzalverij en oude wij ven-praatjes. 3°. Nuttelooze middelen, gevaarlijke middelen. 4°. De vier zuilen van de geneeskunde der vrouwen. 5°. Onpasselijkheid en ziekte. 6°. Dentitie en groei. 7°. De waarneming der moeder. 8°. De ziekenkamer van het kind. 9°. Over zindelijkheid en de inrichting van het bed. 10°. Helpen en bezoeken. 11°. Over de gewone zorgen en hulpmiddelen bij de behandeling. 12°. Over den leefregel van zieke kinderen. 13°. Verpleging in het herstellingstijdperk.

Deze Entretiens dragen het kenmerk van veelvormige eigene ervaring in de geneeskundige praktijk. De meeste beschouwingen toch van den schrijver zijn als uit het leven gegrepen. Dit praktisch karakter verhoogt zeer de waarde van zijn geschrift, dat daarbij door aangenamen en pikanten stijl, voor beschaafde lezers zich bijzonder aanbeveelt.

Met eenige ‘Spreuken en Stellingen’, toepasselijk op de gezondheid der

kinderen' - die beter waren weggelaten, omdat zij meerendeels bijzonder weinig te beteekenen hebben - wordt de tekst besloten, aan het einde waarvan een alphabetisch zaak-register ook nog het naslaan der verschillende onderwerpen gemakkelijk maakt.

Den vertaler mogen wij den lof niet onthouden die zijn arbeid verdient. Met veel oordeel, in vloeienden stijl en goed Nederlandsch heeft hij het geschrift van Fonssagrives overgebragt, en daarmede voorzeker een nuttig werk verrigt. Dat hij het hoofdstuk 'La Pharmacie Domestique', dat in het oorspronkelijke voorkomt, heeft weggelaten, en ook den tekst, met het oog op de vormen en toestanden hier te lande, nu en dan heeft gewijzigd, getuigt voor gezond verstand.

Wij mogen den heer Heuvelink geluk wenschen met de uitgave van dit lieve en nuttige boekje - 't welk wij in veler handen wenschen en dat zich ook door druk en vorm, niet minder dan door inhoud aanbeveelt.

Arnhem, October 1869.

Dr. J.J. KERBERT.

Staatkunde en geschiedenis.

Geschiedenis der beschaving.

Overzicht van Buckle's Geschiedenis der beschaving door M. Henriquez Pimentel. 's Gravenhage, Gebroeders Belinfante, 1869, 1e Deel.

Het verheven einddoel van de geschiedkundige wetenschap zal steeds zijn, het ontwikkelings-proces der beschaving van het geheele menschdom, door alle tijden heen, na te sporen en uiteen te zetten. Maar de eindpaal bevindt zich zóóver, dat men alle pogingen om dit doel te bereiken, slechts als een stap om tot die richting te naderen, kan beschouwen, want men zal anders allicht eenzijdig worden of de geschiedenis der afzonderlijke volkeren in verschillende perioden en onder verschillende omstandigheden, ter zijde stellen. Een tijd lang heeft men, vooral in Duitschland, den onuitputtelijken schat van leeringen die de geschiedenis oplevert, tot zeer weinige formules willen herleiden. Zelfs Herder hield zich daarvan niet vrij, terwijl men die fout nog sterker in de pogingen van de school van Schelling en Hegel opmerkt, die eene philosophie der geschiedenis aannamen.

In onzen tijd onderscheidt men meer en meer de staatkundige geschiedenis van die der beschaving van elk volk. Waar de geschiedenis van een volk begint, kan men dat onderscheid moeilijk in het oog houden, want het geheele streven der maatschappij wordt beheerscht door de verhuizingen, oorlogen of het optreden van enkele groote mannen, waardoor de richting van den geest der massa minder is na te gaan. Het overwicht, dat de geschiedenis der maatschappelijke toestanden en der betere waardering van de beschaving en van alle factoren van het volksleven in onzen tijd heeft verkregen, hangt te samen met de richting der eeuw, die niet enkel let op de werkzaamheid der kabinetten en diplomatie, maar daaraan eene onwederstaanbare impulsie geeft, gegrond op den invloed van het individu en zijne samenwerking met het geheel. Daarom was de geschiedenis eertijds alleen die van hoven en vorsten geweest en poogt men thans meer naast het

politieke element ook den toestand van de burgermaatschappij in vroeger en later tijd na te gaan.

Er zijn verschillende methodes om de geschiedenis te schrijven, of liever verschillende gezichtspunten waaruit men de gebeurtenissen, als deelen van een groot ontwikkelings-proces en van een organisch geheel, kan beschouwen. Men kan die methodes evenwel tot twee hoofdgroepen herleiden, de empirische en de speculatieve.

Volgens de eerste zienswijze is de geschiedenis der volkeren en al hetgeen de mensch doet, het gevolg van eene aaneenschakeling van oorzaken en invloeden, die naast elkander en menigmaal tegen elkander inwerken en op hunne beurt te weeg gebracht werden door eene menigte andere voorvallen, zoowel menschelijke handelingen als werkingen van de natuur. De geschiedvorscher zou alleen tot taak hebben, den samenhang der oorzaken na te gaan en zoodoende in de schijnbare verwarring een draad te vinden, die dus meer door de uitwendige verschijnselen en het toeval te voorschijn komt, dan wel het gevolg is van eene onvermijdelijke noodzakelijkheid, van eene wet.

Anderen daarentegen kleven het stelsel aan, dat de vrijheid van den mensch door noodzakelijkheid en voorbeschikking beheerscht wordt; elke gebeurtenis heeft daarom vooraf in het geheel eene aangewezen plaats. De geschiedenis der beschaving en der politieke gebeurtenissen zou slechts eene welgeordende reeks van trappen vormen, zoodat de geschiedschrijver alleen de wet, die alles regelt, na te vorschen heeft, hetgeen hem in staat zal stellen ook de onderdeelen te overzien en te ordenen.

Beide stelsels gaan mank en de waarheid ligt in het midden.

De een ziet allicht voorbij, dat men bij de verklaring van geschiedkundige feiten uit vroegere oorzaken oppervlakkig wordt en zich te veel laat medeslepen door den invloed, dien sommige vorsten, veldheeren, staatslieden en hervormers op het lot van landen en volken schijnen gehad te hebben, terwijl zij er niet genoeg acht op slaan, dat hetgeen toevallig of door den wil van een enkel voortreffelijk individu plaats heeft, veelal het gevolg is van eene reeks omstandigheden, zoodat willekeur in schijn toch niets anders is dan de drang der noodzakelijkheid.

Niet minder eenzijdig handelen de aanhangers van de philosophische geschiedenisbeoefening, wanneer zij den loop der gebeurtenissen uitsluitend naar zekere algemeene of afgetrokkene denkbeelden willen beoordeelen. Men meent door één algemeenen regel elk afzonderlijk feit, hoe gewichtig ook, te kunnen verklaren en rekt dan veelal elke gebeurtenis in of uit, om ze in zoodanig bed van Procustes te doen passen. Meestal vestigt men dan alleen den blik op ééne enkele zijde in een tijdperk en overziet de even belangrijke keerzijde.

Ongetwijfeld is de geschiedenis niet eene verward dooreenloopende reeks feiten of het gevolg van blind toeval. Ook dáár heerscht eene wet, en de geschiedvorscher moet zooveel mogelijk hare werking trach-

ten na te gaan. Maar die algemeene wet is uiterst moeilijk in een enkel begrip of woord samen te vatten. Men moet de wet, die elk tijdvak beheerscht, opsporen door een grondig, onbevangen, omzichtig en veelzijdig onderzoek, en door vergelijking en bijeenvoeging der feiten tot resultaten trachten te komen. Men kan de algemeene wet ook niet zoo absoluut toepassen, dat elke gebeurtenis daarvan een uitvloeisel moet zijn, alsof geene afwijking mogelijk ware, want dan cijfert men het gebrekkige in ons menschelijk doorzicht en onze wetenschap weg, die wel het meest zal uitkomen bij de schranderste nasporingen omtrent vroegere tijden en toestanden.

Wil men de geheele geschiedenis van het menschdom, van elk volk en van zijne beschaving aan ééne formule toetsen, dan ziet men in elken tijd en onder elk klimaat wonderlijke afwijkingen, achteruitgang of sprongen, die moeilijk te verklaren zijn. Alleen dàn kan de geschiedschrijver zich van grove dwalingen vrijwaren, wanneer men de algemeene wetten, die men meent te hebben ontdekt, met oordeel en voorzichtigheid aan de feiten toetst, daarbij op elke bijzondere gebeurtenis en afwijking let en niets als zeker vaststelt dan wat, met wijze voorzichtigheid, als ontwijfelbaar kan beschouwd worden.

De geschiedschrijver, vooral op het gebied der beschaving, moet tevens geschiedvorscher zijn, en hij kan alleen door vereeniging van de beide richtingen, zijn doel bereiken. Menig geschiedvorscher is intusschen niet altijd in staat het opgedolven erts te vermunten, of, in andere woorden, zijne geschiedkundige nasporingen in populairen vorm weder te geven. Hij behoort kalmte van geest, maar tevens eene levendige fantasie te hebben, die hij nogtans onder gestrenge contrôle houdt, en zich niet door partijbedoelingen te laten leiden.

Buckle, een Engelschman, die in 1862 overleed, heeft zijn leven gewijd aan het schrijven van eene geschiedenis der *moderne* beschaving. Dit werk, dat in Duitschland opgang maakte, was tot dusver in ons land niet zeer bekend. De heer Pimentel heeft, ook met het oog op de in Duitschland verschenen geschriften over Buckle en zijn werk, een *overzicht* aan den Nederlandschen lezer aangeboden, waarvan het 1^{e} deel voor ons ligt. De beroemde Engelsche geleerde heeft in eene algemeene inleiding het systeem uiteengezet, volgens hetwelk hij de geschiedenis van den nieuweren tijd beschouwt. Zijn stelsel komt in het kort hierop neder: de geschiedenis van het menschelijk geslacht wordt door onveranderlijke en algemeene wetten beheerscht. Zoodanige wetten bestaan even goed in de zedelijke als in de stoffelijke wereld. In de natuur zijn de schijnbaar meest onregelmatige zaken verklaard en is daarin eene zekere regelmatigheid aangewezen. Dat kan en zal in de zedelijke wereld evenzeer geschieden. Alle wisselvalligheden van het menschelijk geslacht zijn de vrucht òf van de werking van uitwendige verschijnselen op den menschelijken geest, òf van de werking van dien geest op uitwendige verschijnselen. Laatstgenoemde werking is echter van wei-

nig belang en brengt slechts geringe afwijkingen van de natuurlijke wetten te weeg. De handelingen der menschen zijn een gevolg van den toestand der maatschappij waarin zij verkeeren, en deze komt voort uit de natuur, die haar machtigen invloed voornamelijk door middel van het klimaat, de voeding, den bodem en de natuurverschijnselen doet gelden. De éenige juiste methode van geschiedvorsching is het onderzoeken naar de verschijnselen des geestes, niet zooals men die bij het individu waarneemt, maar zooals die over het algemeen in het doen der menschheid voorkomen. De vooruitgang op het gebied van den geest is tweeledig, een zedelijke en een verstandelijke. De verstandelijke vooruitgang is evenwel verreweg de gewichtigste. De daden van slechte menschen veroorzaken slechts tijdelijk kwaad, die van goede menschen slechts tijdelijk goed; maar de ontdekkingen van groote mannen verlaten ons niet, zij zijn onsterfelijk. De voorwaarden van den voortgang der nieuwere beschaving zijn dus te vinden in de geschiedenis van het toenemen en de verbreiding van intellectueele kennis. Godsdienst, letterkunde en regeering oefenen op de ontwikkeling van het menschelijk geslacht slechts geringen invloed uit; zij zijn geen oorzaken, maar gevolgen der beschaving; zelfs wanneer zij in de gunstigste omstandigheden verkeeren, is haar werking van ondergeschikten aard.

'Het toenemen der Europesche beschaving,' - zegt Buckle - 'is alléén te danken aan de vordering der wetenschappen, aan de menigte waarheden, die de menschelijke geest ontdekt, en aan den graad in welken zij verbreid zijn.

'Om ten aanzien van dit besluit tot zekerheid te geraken, zal het noodig wezen ons tot de geschiedenis in den ruimsten zin van het woord te wenden. Ook indien men aan het onderzoek van den voortgang der menschheid een onderzoek naar de vordering der geschiedenis zelve verbindt, kan men zich van de juistheid der hiervoren aangegeven beginselen overtuigen.

Zulk een onderzoek naar de vordering der geschiedenis zal twee hoofdzaken van groote beteekenis doen vast staan:

1o. dat de historici, als eene klasse, gedurende de drie laatste eeuwen blijk gaven van eene steeds toenemende waardeering van het menschelijk verstand en van een tegenzin in al datgeen waardoor het vroeger aan banden werd gelegd;

2o. dat zij gedurende dat tijdperk steeds meer en meer versterkt zijn geworden in de neiging om onderwerpen te verwaarloozen, die vroeger als hoogst gewichtig werden beschouwd, en zich liever hebben bezig gehouden met aangelegenheden, die den toestand van het volk en de uitbreiding van kennis betroffen.'

Een ruim veld van bespiegeling ligt open wanneer wij het systeem van Buckle aan de eischen, die wij aan een geschiedschrijver der beschaving stellen, gingen toetsen. Wij willen liever het oog vestigen

op de wijze, waarop Buckle zijn stelsel in toepassing brengt, want daarop komt het aan, vooral omdat de bewerker van het overzicht verklaart in vele opzichten niet met den oorspronkelijken schrijver in te stemmen en voor zijne denkbeelden ‘niet verantwoordelijk te zijn.’

Buckle toont in een hoofdstuk, dat hij *oorsprong der geschiedkundige letterkunde* noemt, de redenen aan, die eene juiste opvatting van de geschiedenis in vroeger tijd in den weg stonden. Hij doet vervolgens twee grepen: een blik op de geschiedenis van Engeland van het midden der 16de eeuw tot het einde der 18de eeuw, en die van Frankrijk, van het midden der 16de eeuw tot de troonsbestijging van Lodewijk XIV. Vermenging van godsdienstige begrippen met historische gegevens, zegt hij, was eene bron van de schromelijkste verwarring. De Kerk vervormde de historie, en de kennis om ze te schrijven was alleen in het bezit van enkelen. Hij brengt daarvan zeer opmerkelijke voorbeelden bij. Alleen toen *twijfel* ontstond, was onderzoek mogelijk. Zonder twijfel geen onderzoek; zonder onderzoek geen vooruitgang. ‘Kennis is geen inert en lijdelijk beginsel; iets dat tot ons komt, of wij het willen of niet. Kennis moet gezocht worden vóór dat zij kan verkregen worden. Zij is de uitkomst van veel arbeid en derhalve van veel opoffering. Zij die de duisternis nooit gevoelen, zullen ook nooit naar licht zoeken. Er moet twijfel ontstaan, eer onderzoek kan beginnen. Twijfel vinden wij dus hier als oorzaak van alle kennis, en staan wij dus voor de twijfelzucht, die in de oogen van den onwetende, trage van geest, een gruwel is. Hoe meer wij het groot beginsel van twijfelzucht onderzoeken, hoe meer wij bevinden zullen, dat zij in betrekking tot den voortgang der beschaving van Europa eene groote rol heeft gespeeld. Aan de twijfelzucht danken wij den geest van onderzoek die zich in de twee laatste eeuwen van alles meester maakte, elken tak van practische en bespiegelende kennis hervormde, het gezag der bevoorrechte klassen verzwakte, en de vrijheid alzoo op steviger grondslag vestigde, de willekeur der vorsten beteugelde, de trotschheid der edellieden beperkte, en zelfs de vooroordeelen der geestelijkheid verminderde. Kortom de twijfelzucht heeft de drie grondgebreken der oudheid verholpen; gebreken, die het volk in het staatkundige te vertrouwend, in het wetenschappelijke te lichtgeloovig, in het godsdienstige te onverdraagzaam maakten.’

De leidende gedachte van Buckle, die hij vervolgens ontvouwt, is, dat kennis en bijgevolg beschaving, steeds belemmerd werden waar autoriteitsgeloof heerschte, gegrond op autocratisch samengaan van wereldlijk en geestelijk gezag. Verdraagzaamheid werd de geestelijkheid toch door het politiek gezag afgedwongen, ten einde zich aan de suprematie der Kerk te onttrekken. Bij voorkeur vestigt Buckle de aandacht op den strijd tusschen Kerk en Staat, en op hen die daaraan den stoot gaven. In den blik op Engeland's geschiedenis worden voorts Pitt, Fox en Burke met krachtige trekken geschetst. In Frankrijk is

de beschaving, zegt hij, door godsdienst-oorlogen belemmerd en de beschaving tegengewerkt, die daar reeds vroeger ontwikkeld was dan in Engeland, omdat kerkelijk en wereldlijk gezag elkander verdrukking van het volk belet hadden. Richelieu vindt in den Engelschen schrijver een oprecht bewonderaar, niet alleen omdat hij de macht der rijksgrooten verminderde, maar omdat hij ook godsdienstvrijheid wilde en de opstanden van de Hugenooten bestreed, zonder hunne vrijheid van geweten te verkorten, terwijl de Hugenooten daarentegen onverdraagzaam waren en de suprematie van hunne geestelijkheid eischten. Naar Buckle's meening waren de Engelschen de Franschen eene eeuw vooruit; neemt men dat verschil niet in aanmerking, dan bestaat dezelfde verhouding tusschen Bacon en Descartes, Hooker en Pascal, Shakespeare en Corneille, Mansinger en Racine, Ben Jonson en Molière, Harvey en Picquet.

De wijze waarop Buckle het ontwikkelings-proces of den tijdelijken stilstand van den menschelijken geest en der politieke vrijheid uiteenzet, getuigt van groot talent. Men moge zijn werk ‘wonderlijk’ noemen, ontegenzeggelijk is zijne opvatting van de geschiedenis grootsch en schoon. Tal van bouwstoffen werden door hem verwerkt en geordend, en hij munt uit door helderheid van voorstelling. Waar wij aan de waarheid van zijne inzichten twijfelen, moeten wij toch zijn streven naar waarheid erkennen, en de bewerker zegt terecht, dat men sympathie gevoelt ‘voor dezen koenen, bescheiden twijfelaar.’ Buckle's werk is eene boeiende lectuur.

De heer Pimentel heeft onzen landgenooten een dienst bewezen met de bewerking van dit overzicht. Ongetwijfeld zal dit werk bijval vinden. Wij achten die bewerking eene hoogst moeilijke taak. Zij is dan ook niet vlekkeloos. Het moge eene drukfout zijn, dat de Arabieren Perzië in de 17de en Spanje in de 15de eeuw zouden veroverd hebben (bladz. 15) - leest: 7de en begin van de 8ste eeuw - de Engelsche titel van een Fransch werk had in de oorspronkelijke taal behooren te worden wedergegeven (bladz. 117). Maar in het algemeen waarderen wij dezen arbeid zeer, en verwachten wij dat de bewerker, langzamerhand meer vertrouwd geraakt met zijn onderwerp, ook aan zijn stijl in een volgend deel wat meer losheid zal weten te geven.

Volksweerbaarheid.

De toekomst onzer weerbaarheid, door Dr. A.H.A. Ekker. Kampen, K. van Hulst. 1869.

De gebeurtenissen van 1864 en '66 hebben voor ons land dit groote voordeel opgeleverd, dat de natie wakker is geschud en zich ernstig heeft afgevraagd, of wij in staat zijn het lot van ons af te wenden, dat Denemarken, Hannover, Hessen en andere Duitsche staten getroffen heeft. De belangstelling in al hetgeen ons krijgswezen betreft is toegenomen, en de zucht tot handhaving van ons onafhankelijk volksbestaan heeft tot de oprichting geleid van korpsen vrijwillige scherpschutters, bestemd om in geval van nood het leger bij de verdediging des vaderlands te steunen. Het getal dier korpsen of vereenigingen klom spoedig tot 60, maar daarna trad een tijdvak van stilstand in; in het laatste jaar werden meer vereenigingen ontbonden dan opgericht en het getal werkende leden verminderde met eenige honderden. Het is te vreezen dat deze dalende beweging in het cijfer der vrijwillige scherpschutters, wanneer geen maatregelen genomen worden om een nieuw leven aan de zaak te geven, zal aanhouden, en te bevreemden is het dus niet, dat zij die ingenomen zijn met deze vrijwillige wapening, zich de vraag stellen, wat er gedaan kan worden om de scherpschutters-vereenigingen voor verder verval te behoeden en de weerbaarheid der natie te verhoogen.

Eene poging tot beantwoording dier vraag wordt in het vlugschrift, dat wij hier aankondigen, door den heer Dr. Ekker gedaan, en wij kunnen al dadelijk verklaren dat er in zijne denkbeelden veel is wat ons voorkomt toejuiching te verdienen. Zoo zijn wij het volkomen met hem eens, dat de invoering van wapenoefeningen op *alle* scholen, ook op die voor het lager onderwijs, zeer wenschelijk is, en dat de inrichting onzer militie wijziging moet ondergaan in dien zin, dat zij werkelijk worde, wat ze thans niet is, eene *nationale* militie. Ook de meer gegoede standen moeten in de militie vertegenwoordigd worden, en dit doel is, naar ons inzien, het best te bereiken door de plaatsvervanging, niet af te schaffen, maar te *beperken.* Om tot die beperking te geraken moet eensdeels het stellen van een plaatsvervanger worden bemoeilijkt, waartoe verschillende middelen zijn aan te wenden, anderdeels het dienen bij de militie aangenamer en minder bezwaarlijk worden gemaakt. De bepaling van den minister van oorlog, dat een militien, die zekere bewijzen van bedrevenheid in militaire oefeningen kan afleggen, in plaats van 10 slechts 6 maanden behoeft te dienen, is een eerste stap op een goeden weg. Maar men moet verder gaan.

Aan den militien, die gezind is de kosten van zijn kleeding en uitrusting zelf te dragen, moet de vergunning worden gegeven om buiten de kazerne te wonen en met de onderofficieren het middagmaal te gebruiken; wie daarenboven, bij een examen, voldoende blijken geeft van zekere militaire kennis, moet *militie-sergeant* en *militie-officier* kunnen worden. Wellicht ware ook de bepaling doeltreffend, dat een militien, die, bij zijne inlijving, het bovenbedoelde examen op voldoende wijze heeft afgelegd, niet verplicht is dadelijk tot oefening onder de wapens te komen, maar vrijheid heeft te kiezen in welk dienstjaar en bij welk korps hij de oefeningsperiode wil doorloopen. Zoo zijn er nog meer bepalingen denkbaar, allen de strekking hebbende om den dienst bij de militie te verligten en minder onaangenaam te maken. Er moet in eene herziene militie-wet een geheel systeem worden neêrgelegd, waarvan de grondgedachte moet zijn de militie zoodanig in te richten en de oefeningen zoodanig te regelen, dat alleen zij, die zich inderdaad niet aan hun gewonen werkkring kunnen onttrekken, van de bevoegdheid om een plaatsvervanger te stellen, gebruik maken en dat onze militie naar waarheid, gelijk de Grondwet wil, eene nationale militie worde.

Afschaffing der plaatsvervanging komt ons noch wenschelijk noch uitvoerbaar voor. Het moge waar zijn, dat zich thans meer dan vroeger krachtige stemmen voor die afschaffing doen hooren, wij zijn toch wel overtuigd, dat een daartoe strekkend voorstel niet de minste kans op aanneming hebben zou. Het is zelfs de vraag, of velen, die thans voor de afschaffing ijveren, niet zeer in hun ijver bekoelen zouden, wanneer daartoe werkelijk werd overgegaan. Daarbij valt ook niet te ontkennen, dat er dan toch omstandigheden denkbaar zijn, waarin het voor jongelieden niet mogelijk is hun dienstplicht zelf te vervullen zonder dat hun geheele loopbaan verstoord worde, en dit is niet alleen tegen hun persoonlijk belang, maar kan ook nadeelig zijn voor het belang van het algemeen. Het doel der afschaffing, verbetering van het gehalte der militie, zal daarenboven door het stelsel van *beperking*, na zeker tijdsverloop, even goed worden bereikt. Wellicht kan men dan later tot de afschaffig overgaan, ofschoon daarbij toch aan de vrijstellingen zulk eene uitbreiding zal moeten gegeven worden, dat de ongelijkheid en onrechtvaardigheid, waarover men thans klaagt, toch bestendigd zullen worden.

Die ongelijkheid en onrechtvaardigheid zullen echter, ook al ware de plaatsvervanging afgeschaft, blijven bestaan, wanneer men niet tevens eene algemeene dienstplichtigheid invoert, dat wil zeggen, wanneer men niet jaarlijks alle jongelieden, die den leeftijd van twintig jaren bereikten, dienstplichtig verklaart. Maar wel verre, dat de Grondwet, zooals de heer Ekker en velen met hem meenen, iets dergelijks zou bedoelen, zijn hare bepalingen lijnrecht tegen dit denkbeeld gekant. Men wijst altijd op art. 177, maar men ziet de geschiedenis van dat

artikel voorbij, en let hoegenaamd niet op al de volgende artikels. Allen, die de Grondwet hebben verklaard of toegelicht, komen daarin overeen dat de bedoeling van art. 177 - ook in onze vroegere Grondwetten, onder eenigszins andere bewoordingen, voorkomende - geene andere heeft kunnen zijn dan eene herinnering aan de natuurlijke verplichting van alle burgers om het vaderland te helpen verdedigen. Art. 177 geeft een algemeen beginsel aan, maar bevat geen voorschrift voor de toepassing. Voorschriften voor de wijze, waarop door de burgers aan hunne natuurlijke verplichting tot 'handhaving der onafhankelijkheid van den Staat en tot beveiliging van zijn grondgebied' moet worden voldaan, geven de artikels 180-186. En dat die artikels, in hun onderling verband genomen, het denkbeeld van eene algemeene dienstplichtigheid ten eenenmale uitsluiten, behoeft, gelooven wij, geen betoog. Dat beroep op art. 177 is derhalve, naar 't ons voorkomt, wanneer men daarop den eisch tot invoering van algemeene dienstplichtigheid wil gronden, van nul en geener waarde. Hoogstens ware daaruit af te leiden, dat de Grondwet geene plaatsvervanging wil, maar het is genoeg bekend dat de grondwetgever er nimmer aan heeft gedacht in het VIIIe hoofdstuk een verbod tegen de vervanging op te nemen.

Maar zelfs indien de Grondwet de invoering der algemeene dienstplichtigheid toeliet, zouden daartegen uit een praktisch oogpunt onoverkomelijke bezwaren bestaan. Ons leger telt thans, aan militie, organiek 55.000 man. In 1870 zal het getal voor den dienst geschikte en voor de militie beschikbare jongelieden denkelijk 28.000 bedragen. Om een leger zamen te stellen van gelijke sterkte als wij thans hebben, en die sterkte is, naar ons inzien, voor de verdediging voldoende, zou men dus met 2 lichtingen miliciëns kunnen volstaan, en de geheele verdediging zou dan, wat het leger betreft, berusten op de jongelieden van 20 en 21 jaar, die in ons land nog geenszins tot hunne volle lichamelijke ontwikkeling gekomen zijn. Is dit een wenschelijke toestand? En wat zal er van de verdediging worden, wanneer de oorlog uitbreekt op een oogenblik, dat de *jongste* lichting nog niet voldoende geoefend is; dat men alzoo slechts kan beschikken over *ééne* bruikbare lichting? Om dit bezwaar te ontgaan, en tevens om te voorkomen dat het leger uit al te jonge menschen zij zamengesteld, dient men wel een drie- of vierjarigen diensttijd voor elk milicien, dus drie of vier lichtingen, aan te nemen. Maar dan wordt de sterkte van het leger 84.000 of 112.000 man, waarvan het onmiddellijk gevolg zou zijn eene verhooging van het budget van Oorlog met eenige millioenen. Of dit naar den smaak zou zijn der voorstanders van het beginsel van algemeene dienstplichtigheid?.... En men stelle zich niet voor, dat men die meerdere kosten door eene andere inrichting en oefeningswijze der militie zou kunnen ontgaan. Het is wel mogelijk de militie op eenvoudiger en minder kostbare wijze in

te richten, maar ook daarvan moet men zich geene overdreven verwachtingen maken. Bezuiniging op de kosten der militie is te verkrijgen, eensdeels door de invoering van *militie-kader*, maar dit zal, wil men niet alle kracht en militaire waarde aan het leger ontnemen, toch de minderheid moeten blijven uitmaken. Een tweede bezuinigingsmiddel is verkorting van oefeningstijd in verband met voorafgaande oefening op de scholen. Hieromtrent zou men zeer ver kunnen gaan en misschien eenmaal wel kunnen komen tot de twee maanden, die de heer Ekker wenscht - indien de vorming van den soldaat zich bepalen kon tot individueele oefeningen, tot de behandeling van het geweer als vuur- en stootwapen. Maar die oefeningen vormen slechts de inleiding tot de opvoeding van den soldaat. Zet 800 mannen bijeen, die allen uitmuntend kunnen exerceeren en schieten, dan heeft men nog geen bruikbaar bataillon infanterie. Die 800 menschen moeten een vrij geruimen tijd bijeen zijn en in dien tijd goed geoefend worden, zal men daarmede tegenover den vijand iets uitrichten. Zij moeten elkander, hunne onderofficieren en officieren kennen, en omgekeerd moeten deze weten wat zij van elk hunner manschappen kunnen verwachten; er moet onderlinge bekendheid en wederzijdsch vertrouwen, er moet zamenhang zijn. Vele oefeningen kunnen ook slechts plaats hebben wanneer er een vrij groot aantal troepen bijeen is, terwijl de voortdurende aanwezigheid in de gelederen van een betrekkelijk groot aantal militiens daarenboven volstrekt noodzakelijk is voor de oefening van het kader zelf. De verkorting van den oefeningstijd zal dus nooit algemeen kunnen worden; zij zal uitzondering moeten blijven, en daarom is het ook niet denkbaar dat men de militie aanmerkelijk uitbreide zonder tevens de kosten aanmerkelijk te verhoogen. Men moet daarenboven niet voorbijzien, dat eene uitbreiding der militie van 55.000 tot 84.000 of 112.000 man vermeerdering van staven, administratie, cavallerie, artillerie en veel grootere uitgaven voor wapens en legerbehoeften van allerlei aard medebrengt. Maar genoeg. Al deze punten zijn met de grootste uitvoerigheid en uit verschillende gezichtspunten behandeld in de vergaderingen van 22 Febr. en 29 Maart 1867 der *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap.* Wie de quaestie der algemeene dienstplichtigheid behandelen wil, zal, gelooven wij, wèl doen vooraf kennis te nemen van de beschouwingen, toen door voor- en tegenstanders in het midden gebracht. Het kan tot geen praktisch resultaat leiden wanneer men steeds in het wilde aandringt op afschaffing der plaatsvervanging en invoering van den algemeenen dienstplicht, zonder ooit de gronden te wegen en zoo noodig te bestrijden, die daartegen reeds herhaaldelijk zijn aangevoerd.

Verbetering van het gehalte der militie, door beperking der plaatsvervanging, is in het belang van 's lands verdediging volstrekt noodìg. Maar die verbetering vordert ook, dat de soldaten van het staande leger (art. 178) en de militiens, overeenkomstig de bepalingen der

Grondwet - bij de bestaande militiewet geheel miskend - van elkander worden gescheiden. Men kan geene in waarheid *nationale* militie verkrijgen, wanneer men de militiens dwingt om te dienen met vrijwilligers en plaatsvervangers, die toch in den regel niet tot de beste elementen der maatschappij behooren. De militie moet een afzonderlijk geheel uitmaken en alleen uit militiens zijn zamengesteld. De vrijwilligers moeten met de plaatsvervangers tot een afzonderlijk korps worden vereenigd, gelijk ook door Knoop en Stieltjes wordt verlangd, en om tal van redenen, meermalen reeds ontwikkeld, ook met het oog op Indië, volstrekt noodig is. Daardoor wordt dan ook de mogelijkheid geboren om meer verband te brengen tusschen de legers in Indië en Nederland en aan een deel onzer officieren en minderen de oorlogs-ondervinding te geven, die thans aan allen ontbreekt. Dit is een gemis dat men niet gering moet schatten, want daardoor en door de minder goede zamenstelling der militie - om van andere oorzaken niet te gewagen - staat ons leger ver ten achteren bij de legers, die ons kunnen aanvallen. Die minderheid is niet weg te redeneren met geestdriftvolle *tirades*, met opgeschroefde vertoogen over onzen heldenmoed en onzen krijgsmansaard. Soldaten, die, als in Pruisen en Frankrijk, jaren achtereen onder de wapens blijven, die, vooral in Pruisen, zeer goed geoefend worden en bijna allen een of meer veldtochten hebben medegemaakt, hebben natuurlijk een zeer groot overwicht boven militiens van eenige maanden oefening, die daarenboven, als de oorlog uitbreekt, eensklaps aan hun burgerlijk bedrijf ontrukt en in een geheel anderen toestand geplaatst worden. Voeg daarbij, dat in die legers, ook de aanvoerders mannen zijn, die de gewoonte hebben met groote troepenmassa's om te gaan en die den oorlog kennen, en stel daartegenover onze bevelhebbers, die zeer weinig gelegenheid hebben zich voor hunne taak te vormen en geen oorlogsondervinding bezitten. Zal dan een ieder niet moeten erkennen, dat er - de quaestie der grootere sterkte nog daargelaten - een groot overwicht aan de zijde des vijands zal zijn, en dat er, bij de tegenwoordige inrichting van ons leger, van eene verdediging weinig goeds is te verwachten? Onze officieren moeten oorlogsondervinding gaan opdoen in Indië en elders, onze militie moet beter zamengesteld en beter geoefend worden, eerst dan kunnen wij de toekomst met eenige gerustheid te gemoet gaan. En nog zal men, gelooven wij, altijd verstandig doen, lettende op het gehalte van onze troepen en van de troepen van onze vermoedelijke vijanden, zich in den aanvang nergens in het open veld te wagen, maar zich te bepalen tot de bescherming van onze hoofdliniën - een stelsel van verdediging, dat volstrekt niet belet, te gelegener tijd, op geschikte punten tot den aanval over te gaan.

Maar wat moet er nu, zal de heer Ekker vragen, bij al die krijgskundige geleerdheid, van de weerbaarheid worden? Onze meening

daaromtrent, herhaaldelijk reeds geuit, blijft onveranderd: de georganiseerde korpsen moeten verdwijnen en vervormd worden in *schietvereenigingen.* Die korpsen zijn het voorname beletsel tegen de uitbreiding der weerbaarheid. Wie inderdaad, met ons, eene volksweerbaarheid, eene nationale wapening, verlangen, moeten hunne pogingen richten tegen de militaire organisatie van de scherpschutters-vereenigingen. Die militaire organisatie is oorzaak, dat de zaak te veel geld en te veel tijd kost en houdt daardoor van algemeene deelneming terug. En in geval van oorlog staat het te vreezen, dat het gouvernement van die georganiseerde korpsen meer last dan nut zal hebben. Zulke korpsen slaan gewoonlijk nog al een hoogen toon aan; zij hebben - het is reeds meermalen gebleken - een onverdreven gevoel van eigenwaarde; zij stellen meestal hooge eischen, en geven op die wijze aanleiding tot bezwaren en onaangenaamheden, juist in een tijd, waarin het bestuur gewoonlijk al moeilijkheden genoeg heeft te overwinnen. Het doel der weerbaarheid moet zijn *schutters* te vormen, bestemd om, als de oorlog uitbreekt, de bezettingen van onze liniën en vestingen te versterken. Dit doel wordt bereikt door de oprichting van schietgezelschappen, hetgeen te gemakkelijker zal worden wanneer, bij eene nieuwe schutterij-wet, de oprichting van schietbanen in alle gemeenten zal worden verordend. En wij zijn het met den heer Ekker volkomen eens, dat het de plicht is van het gouvernement dergelijke vereenigingen, moreel en materieel, te ondersteunen.

Er schijnt inderdaad op al hetgeen onze verdediging betreft een noodlot te rusten, dat belet dat ooit iets goeds tot stand kome. In 1864 had men het in de hand ons krijgswezen in beteren toestand te brengen; de publieke geest was opgewekt; voorstellen tot verbetering zouden, onder den indruk der gebeurtenissen in Denemarken, een gunstig onthaal hebben gevonden. Maar de toenmalige Minister van Oorlog deed niets. Twee jaren later deed zich eene tweede, nog veel betere gelegenheid voor, maar het ministerie ontroofde zich, door zijne handelingen, den steun der Vertegenwoordiging, en de voorstellen van den generaal van den Bosch, wiens bedoelingen overigens uitstekend waren en wiens ijver allen lof verdient, waren niet altijd even goed doordacht, en, in de gegeven omstandigheden, niet de meest gepaste. Aan de weerbaarheids-beweging werd door het toenmalige Ministerie door het besluit van 12 Mei 1867 eene geheel verkeerde richting gegeven, en deze uitnemende zaak, onder zoo schoone voorteekenen begonnen, door zoo velen als de uiting van een edel nationaal gevoel met groote ingenomenheid begroet, dreigt gaandeweg den teringdood te sterven. Er zijn scherpschutters-korpsen, maar er is geen nationale weerbaarheid, en daartoe moet men toch trachten te komen. Maar om daartoe te geraken, schijnt de opheffing der tegenwoordige korpsen volstrekt noodzakelijk. Dit moet, bedriegen wij ons niet, het streven zijn van alle vaderlandlievende mannen, die met den heer

Ekker van oordeel zijn, dat in de vestiging eener waarachtige volksweerbaarheid de hechtste waarborg gelegen is voor het behoud van ons zelfstandig volksbestaan.

22 October 1869.

DE ROO VAN ALDERWERELT.

Geschiedenis van den dag.

De zomer is voorbij, en daarmeê de tijd om congressen te houden; indien wij ze allen wilden opnoemen, die in dat zoo vurig verwachte, maar zoo dikwerf teleurstellende jaargetijde zijn gevierd - want bij congressen denken we onwillekeurig aan feesten, men zegt zelfs, dat zonder feesten geen congressen zouden worden bezocht, - dan zouden wij ongeveer een bladzijde kunnen vullen. En zijn er die laag neêrzien op zoodanige vergaderingen, den draak steken met het nut, dat zij stichten moeten. En toch, hoe eenzijdig is die beschouwing; geleerd wordt er weinig, de wetenschap vooruitgebracht ook niet; een woelige vergadering is niet de plaats waar de denker het leven en zijne verschijnselen, oude of nieuwe, bespiedt; dat geschiedt op de stille studeerkamer, waar boeken worden gemaakt, veel geschikter voertuigen om denkbeelden mede te deelen dan programma's en korte toespraken van zooveel minuten. Maar wat zij voor hebben, is dat men daar kennis maakt met mannen van hetzelfde vak, praat en kout, en nieuwe indrukken ontvangt, die den geest verfrisschen en menigeen voor eenzijdigheid hoeden. Wij zien ze gaarne die vreemdelingen, die hun nationaliteit afleggen en slechts den mensch kennen en het belang der zaak, waaraan zij hun leven hebben gewijd. Wij zien ze komen als de profeten van een betere toekomst, waarin ook de staatkundige even goed als de wetenschappelijke belangen van de volken zullen besproken worden om elkander voor te lichten, tegenhangers van de diplomatieke conferenties, waar acten worden opgemaakt, aan spijkerschrift gelijk, vatbaar voor velerlei oplossing, raadselen om nieuw werk te verschaffen voor een volgende gelegenheid, wevers aan den gordiaanschen knoop, die straks door een omwenteling met één slag zal worden doorgehouwen. Wij zien ze gaarne die geleerden en letterkundigen, al werpen hunne vergaderingen zooveel nut niet af als het geld dat hunne feesten kosten, - zij zijn boden des vredes, die de scheidsmuren doen vergeten, welke de natiën tusschen elkander oprichten door hare reusachtige legers.

Maar niet allen waren zij vredelievend, die vergaderingen, enkelen zelfs het uitvloeisel van bitteren wrok en ontevredenheid; daar werden ruwe kreten vernomen, onheilspellend als het rommelend geluid van een vulkaan in het binnenste der aarde, gereed om met donderend geweld uit te barsten; daar werden stemmen gehoord als het loeien van den wind bij den naderenden storm. Wij bedoelen de arbeiderscongressen, die wij wat uitvoeriger willen bespreken, omdat zij samenhangen met de oplossing van een probleem, waaraan onze eeuw wel gaarne wil, maar zich niet kan onttrekken, het vraagstuk namelijk van den arbeider.

Niemand zal loochenen, dat de werkman, en daarmeê de talrijkste klasse in de maatschappij, in een zeer treurigen toestand verkeert; niets zoo traditioneel bijna als het loon, dat hij verdient, het loon dat meestal hetzelfde is gebleven, in weerwil dat de prijzen der levensmiddelen zijn gestegen, de woningen, ook de kelders en krotten, welke dien naam moeten dragen, duurder geworden, de levensbehoeften gestegen: want ook de arbeider kan zich niet onttrekken aan den algemeenen stroom, waarmeê de mensch wordt meêgesleept, de weelde, de overdreven zorg voor het uiterlijke, niet zelden ten koste van het innerlijke. Aan zijn armoede paart zich zijn geestelijke ellende, zijn geringe verstandelijke en godsdienstige ontwikkeling; het leven is bij hem een wanhopige strijd om te leven, het gebrek, de honger vaak dwingt hem al zijn kracht aan te wenden voor brood; ook de geringste kracht is welkom in die omstandigheden, en de zwakke kinderhand moet hulp bieden; bij den dagelijks wederkeerenden nijpenden kreet: brood, brood, is er geen tijd om te denken aan een ander leven voor den mensch, aan een leven, waarin de hoogere geestelijke vermogens worden ontwikkeld.

Die toestand, waarin de arbeider verkeert, is geen willekeurige; hij wordt niet veroorzaakt door een anderen stand, zooals hij zelf meent, door de kapitalisten, hij is veeleer een gevolg van een vaste wet, waaraan het stoffelijk leven gebonden is. Bij al het geroep over christendom en humaniteit wordt het loon niet verhoogd, *omdat* de behoeften vermeerderd zijn, ook niet waar dat kan zonder een of anderen tak van nijverheid te ruineeren, - de verhooging van loon wordt alleen gegeven, omdat men er toe gedwongen is, hetzij door bijzondere omstandigheden, hetzij door den prijs van de markt, door de verhouding van vraag en aanbod. Van zedelijke eischen, of hoe men dat ook noemen wil, is hier geen sprake, van weerszijden bestaat koele berekening, koude wetten; wie met zeker idealisme zich op die markt waagt, is morgen het slachtoffer. Het vraagstuk is zoo ingewikkeld, zoo moeilijk, dat wij tot heden te vergeefs uitzien naar den wijze, die ons een bevredigende, uitvoerbare oplossing geeft. De arbeider echter, die de lijdende partij is, hij is weinig gebaat met die onoplosbaarheid; hij staat als een gevangene voor een muur, dien de

traditie als onverzettelijk beschouwt, - welnu, hij wil trachten hem te verbreken al zou hij ook onder de puinhoopen begraven worden; daar zijn oogenblikken in zijn leven, dat hij als de zonneheld in de sage bidt om kracht om den Dagons-tempel te doen instorten, waar zij gezeten zijn, die dronken van vreugde, feestvierend spotten met zijn kommer en ellende.

Zien wij welke pogingen de arbeider aanwendt om zijn toestand te verbeteren. Allereerst greep hij naar het middel, dat onze eeuw eigenaardig kenmerkt en waardoor vele groote dingen zijn tot stand gebracht, - vereeniging, associatie, samenwerking van velen tot één doel, dat voor het individu zeker onbereikbaar is. Dikwijls is zijn lot daardoor verbeterd; door de zoogenaamde winkelvereenigingen verkreeg hij goedkooper en beter voedsel. Maar bovenal waren die vereenigingen vijandig gericht tegen de werkgevers, de fabriekanten, de kapitalisten. Een der machtigste is de Internationale Arbeiders-bond, in 1863 opgericht te Londen; daar zetelt het hoofdbestuur, van waar de bevelen uitgaan naar België, Frankrijk, Italië en Zwitserland. De arbeider, die op zich zelf weinig in tel is, vertegenwoordigt als lid van den Internationalen Bond een macht, grooter, indrukwekkender en zeker gevaarlijker dan die van den constitutioneelen vorst. De onlusten, in den voorzomer onder de arbeiders in België voorgevallen, worden voornamelijk aan den invloed van den Bond toegeschreven, en waar zulk feitelijk verzet tegen de bestaande orde der maatschappij niet meer voorkomt, is dit alleen omdat het hoofdbestuur de krachten wil sparen tot een meer geschikt oogenblik.

Afgescheiden van de ruwe, gewelddadige wijze, is het doel dier vereenigingen niet onbillijk; zij willen den werkgever dwingen hooger loon te betalen, een loon, waarmeê de arbeiders op een redelijke, en waarlijk niet weelderige wijze in hunne behoeften kunnen voorzien; wordt dat loon bepaald naar den marktprijs, welnu, zij staken het werk, kondigen een grève aan, om op die wijze de markt te dwingen door tijdelijke schaarschheid. Maar hoe weinig wij in beginsel tegen dit middel hebben, 't is altijd gevaarlijk, bij elke handelszaak; en het ongelukkigste is, dat de arbeider, hetzij in zijn onkunde, hetzij in zijn wrok tegen den werkgever, het middel zoo onhandig, zoo onredelijk bezigt, dat het een wapen wordt, waarmeê hij zich zelf kwetst. Een treffend voorbeeld hiervan geeft ons de werkstaking onder de arbeiders aan de fabriek van de heeren Lauenstein te Hamburg; die fabriek had in het afgeloopen jaar vele verliezen geleden en tengevolge van de vele concurrentie was de eigenaar verplicht òf de fabriek te sluiten, òf de arbeiders voor te stellen voor lager loon te werken; het vorige jaar wees een verlies aan van *f* 86.000. De arbeiders, schoon bekend met de reden, die aanleiding gaf tot de verlaging, weigerden het voorstel aan te nemen en den volgenden dag verlieten 14 à 15 honderd werklieden de fabriek; weken heeft die werkstaking geduurd; de arbeiders ont-

vingen eenige, ondersteuning van de sociaal-democratische arbeiders-verenigingen in Duitschland, maar lang niet genoeg om in hunne behoeften te voorzien. Waar vroeger hun bestaan sober was, trad nu het gebrek in, de ontevredenheid nam toe en, opgehitst door democratische drijvers, plunderden zij in een vlaag van woede de fabriek en mishandelden de Zweedsche arbeiders, die intusschen ontboden waren. De politie bracht de belhamels in verzekerde bewaring, de arbeiders zagen in, dat zij zóo hun doel niet bereiken konden, de democratische opruiers trokken af uit vrees van kennis te maken met de gewapende macht, en de arbeiders waren goedschiks kwaadschiks wel gedwongen hun diensten weder te gaan aanbieden, voor minder loon, en aan eenigen hunner werd de toegang tot de fabriek voor goed ontzegd.

Het is opmerkelijk, hoe weinig de arbeiders over het geheel met werkstakingen hun doel bereiken, ook daar waar zij alle omstandigheden voor zich hebben om te kunnen slagen.

Dit was het geval met de metselaars te Berlijn; met den zomer waren een aantal woningen in aanbouw, die zoo mogelijk vóor den herfst onder dak moesten zijn; de metselaars ten getale van 3000 eischten op één dag verhooging van loon, en zoo niet, dan weigerden zij langer te arbeiden. Waarschijnlijk zouden zij hun wensch vervuld hebben gezien en tegen 10 uren daags *f* 1.80 verkregen hebben, indien zij de dwaze bepaling er niet hadden bijgevoegd, dat het bedongen loon moest worden uitbetaald aan elken arbeider zonder onderscheid van bekwaamheden. Weken heeft deze werkstaking geduurd, zonder evenwel tot ongeregeldheden aanleiding te geven; zij eindigde met de bepaling van den werktijd op 11 uren en *f* 1.80 loon, maar alleen voor de knapste arbeiders. Te Hannover, te Leipzig, waar de werkstakingen eveneens van vrij grooten omvang waren, zijn de arbeiders nog minder geslaagd.

Onder de arbeiders-vereenigingen in Duitschland had verder dit jaar een gewichtige verandering plaats. Zij bemoeiden zich tot heden niet met de staatkunde en bleven zich beperken tot Duitschland; er bestond een zekere vrees om zich aan te sluiten bij den Internationalen Arbeiders-bond, die bekend is als de ruwste middelen niet te ontzien om het doel te bereiken. Onder den naam van sociaal-democratische vereenigingen sloten al de Duitsche afdeelingen zich bij elkander aan, terwijl de president Dr. Schweitzer een overmachtigen invloed uitoefende. Werkelijk schijnt die man alle eigenschappen te bezitten van een volksleider; zijn gezag onder de sociaal-democraten was langen tijd overwegend.

Toch gaven zijne handelingen meermalen aanleiding tot wantrouwen; de booze wereld vertelde, dat zijn leven alles behalve onberispelijk was, en wat nog erger was, dat hij op zeer goeden voet stond met de aristocraten te Berlijn. Veroordeeld tot gevangenisstraf wegens het uitgeven van een revolutionair geschrift, wilde het gerucht, dat van hoo-

ger hand een wenk was gegeven om het Dr. Schweitzer in zijn eenzame opsluiting zoo aangenaam mogelijk te maken.

Zeker is het dat Schweitzer als afgevaardigde van den Noord-Duitschen Rijksdag weinig beantwoordde aan de verwachting der sociaal-democraten en veel te veel Bismarckiaan was. Trouwens Schweitzer was niet de éenige onder de sociaal-democraten, die den Pruisischen autocraat ondersteunde, en de reden van dat zonderling verbond tusschen absolutisme en democratie is zeer goed verklaarbaar, zij ligt in den niet geheel ongegronden afkeer van den democraat van het parlementaire regeeringsstelsel. Wat heeft, vraagt hij, de parlementaire regeeringsvorm totnogtoe voor goeds gewrocht? verhindert hij niet dikwijls de wezenlijke ontwikkeling van het vaderland? wordt het landsbelang niet opgeofferd aan partij-twist en wedloop om op het ministeriëele kussen te zitten? Ha, zegt hij, ik ken u, eerzuchtigen, die in den spiegel des vaderlands slechts uw eigen beeld ziet, gekroond door de lauweren van uw gekunsteld, langgerekt, vervelend woordgekakel. Buitendien, is het geheele vertegenwoordigingsstelsel, gebaseerd op een aanslagbiljet, niet een hulde gebracht aan het kapitaal, is het geen organisatie, geen samenzwering tegen het andere kapitaal, vertegenwoordigd in den arbeid? De democraat wil dat stelsel ten val brengen; hij verbindt zich met een Napoleon en een Bismarck, steunt conservatieven en ultramontanen, in den waan, dat, is eenmaal het algemeen stemrecht ingevoerd, hij de verachtelijke kruk van zich kan werpen, waarvan hij zich eenmaal bediende om de keten der onmondigheid te verbreken. In Frankrijk, in Beieren, in Boheme, in Tirol, in Duitschland, overal hetzelfde verschijnsel. En toch schijnt het, dat de bloeitijd van dit onnatuurlijk verbond voorbij is; de volksstemming bij de laatste verkiezingen in Frankrijk is een waarschuwing voor Napoleon, dat de werkman het bedrog begint in te zien.

In Saksen ontwaakte het eerst de tegenstand onder de sociaal-democraten tegen het tot dusver gevolgde stelsel; overal daagden ontevredenen op; Liebknecht en Bebel stelden zich aan hun hoofd, en stichtten de Saksische of nieuwe sociaal-democratische vereeniging; zij brak met het tot dusver gevolgde beginsel, dat door Schweitzer steeds op den voorgrond werd gesteld: geen politiek; integendeel, hier werd de leuze: eerst een staatkundig programma, de rest volgt van zelf. En juist aan hun politiek programma hadden de nieuwsociaal-democraten hun spoedige opkomst te danken; dat programma was bepaald anti-Bismarcksch; afschaffing, luidde het, van het militair caesarisme, afkeuring van het resultaat van den veldtocht van 1866; de vrede van Praag werd verscheuring van het Duitsche vaderland genoemd, en hiermeê de Duitsch-Oostenrijksche arbeiders gewonnen.

Liebknecht, het hoofd van de nieuwe vereeniging, was echter niet tevreden zekeren aanhang te hebben, een fractie te vormen onder de Duitsch-sociaal-democraten; hij wilde de vereeniging in haar geheel hou-

den en op een groote vergadering Schweitzer doen vervallen verklaren van zijn president- en lidmaatschap. Met dat doel werd het congres uitgeschreven naar Eisenach; elke afdeeling zou een afgevaardigde benoemen, om mede de statuten te herzien en een nieuw programma vast te stellen. Dr. Schweitzer begreep terecht, dat het bovenal op hem gemunt was; in de *Social Demokrat,* zijn gewoon orgaan, plaatste hij een oproeping aan de hem getrouw gebleven arbeiders om eveneens te Eisenach te verschijnen en des noods met geweld de vergadering der scheurmakers bij te wonen en hun plannen te verijdelen. De nieuwe vereeniging bleek echter meer opgang te hebben gemaakt dan Schweitzer wel meende; de Liebknechtianen verschenen er met 162 afgevaardigden, vertegenwoordigende 149.000 stemmen, terwijl de Schweitzerianen - hun president hadden zij voorzichtigheidshalve thuis gelaten - 110 man sterk waren, vertegenwoordigende 103.000 stemmen. Die getallen reeds doen ons zien, welk een gevaarlijke macht de arbeiders vormen, wanneer zij goed aaneengesloten zijn en goed geleid worden.

Hoe stormachtig de voorteekenen van het congres ook waren, liep het toch beter af dan men verwacht had; de politie had in tijds maatregelen van voorzorg genomen en beide partijen verwittigd, dat geen geweld zou geduld worden.

De partijen vergaderden eerst ieder in een afzonderlijk lokaal om te beraden over 't geen haar te doen stond; juist terwijl de Liebknechtianen beraadslaagden, of de Schweitzerianen al dan niet zouden worden toegelaten, verscheen een Berlijnsch joodje, die verzocht te mogen binnenkomen; ‘hij was door de anderen afgeranseld, en wilde nu Schweitzer meê doodmaken.’ Dit komisch voorval is wellicht nog het best geschikt om te doen zien, hoe er over den geest dier vergadering, en niet ten onrechte, werd geoordeeld.

De Schweitzerianen werden evenwel op vertoon hunner geloofsbrieven toegelaten, maar de discussiën werden nu weldra zoo verward en de gemoederen zoo onstuimig, dat de president de vergadering moest verdagen, en het overleg met de Schweitzerianen voor goed worden opgegeven. Den volgenden dag werd door de Liebknechtianen een socialistisch programma vastgesteld, en wat van nog meer belang was, de aansluiting aan den Internationalen Arbeidersbond aan de leden der vereeniging dringend aangeraden; een commissie werd benoemd om de betrekking tot dien Bond te regelen en op het congres te Bazel daarover verslag uit te brengen; de arbeiders keerden huiswaarts en verspreidden overal in Duitschland de zaden van verdeeldheid; het congres van Eisenach werd overal in het klein herhaald, en de vergaderingen eindigden in den regel spoedig na de opening met het zingen van een arbeiderslied ter eere van Lasalle op de wijze van de Marseillaise en... een vechtpartij.

Van Eisenach naar Bazel dan, waar in September het congres gehouden werd door den Internationalen Arbeidersbond; het werd druk bezocht;

er verschenen afgevaardigden uit Engeland, Frankrijk, Italië, Spanje en Duitschland. De redevoeringen, die er werden gehouden, kwamen vrijwel op hetzelfde neder; de sprekers gingen uit van de beschouwing, dat ‘de Fransche omwenteling den adel, de geestelijkheid, het koningschap heeft vernietigd, maar dat op die puinhoopen de bourgeoisie omhoog is gerezen om alles weder in zijn oude gedaante te herstellen; een nieuwe omwenteling was daarom noodig, vooral tegen de bourgeoisie, die het kapitaal in handen heeft, tegen den grooten vijand van de arbeidende klasse.’ Op het congres verscheen ook de vertegenwoordiger van de nieuwe Duitsche sociaal-democratische vereeniging, de heer Liebknecht: de groote fout van den arbeider in zijn vaderland vormde het onderwerp van de redevoering, die luide werd toegejuicht; dat de arbeider met staatkunde zich niet mocht inlaten, was volgens hem een drogreden in het belang van het absolutisme. ‘De Fransche en de Pruisische Regeering’, betoogde Liebknecht, ‘begunstigen het socialisme, keuren zelfs de meest revolutionaire uitvallen tegen het kapitaal goed, maar onder éene voorwaarde, dat men met den Staat zich niet inlate; maar de politieke en de sociale quaestie zijn één; een sociale omwenteling prediken en de politiek onaangeroerd laten is de reactie in de hand werken.’ De rede van Liebknecht kwam der vergadering zoo merkwaardig voor, dat zij onmiddellijk besloot na het behandelen van de punten van het programma, eerst de staatkunde, die door den Bond werd voorgestaan, in behandeling te nemen; onder de punten die daarmeê beslist zouden worden, behoorde ook de vraag, in hoeverre het wenschelijk werd geacht, dat voortaan niet éene wet meer werd uitgevaardigd, die niet eerst aan de goedkeuring van het volk was onderworpen.

En het programma zelf, dat niet in een oogenblik van opgewondenheid, maar met bedaard overleg door het hoofdbestuur was vastgesteld, - wat behelsde 't? 1°. de quaestie van den grondeigendom, 2°. het erfrecht, 3°. in hoever het verleenen van krediet ten bate van den arbeider kan komen, 4°. de schoolquaestie, 5°. de invloed van de trade-unions op de emancipatie van de arbeidende klasse. Niet alle punten zijn door de vergadering behandeld; de bespreking van het eerste punt heeft daarvoor te veel tijd gevorderd; 't is juist ook het meest kenmerkende voor den geest van den Internationalen Bond, en van veel invloed op den aanhang, dien men vrij zeker voorspellen kan, dat hij overal zal vinden, en ook den tegenstand, waarop de propaganda onder de andere klassen der maatschappij zal afstuiten. Over die quaestie van den grondeigendom was namelijk door de daartoe benoemde commissie het volgende rapport uitgebracht: ‘de maatschappij bezit het recht het privaat eigendom van landerijen af te schaffen en den grond te maken tot gemeenschappelijk bezit; die verandering is tevens dringend noodzakelijk.’ Men zou de Internationalen hier van middeleeuwsche reactie kunnen beschuldigen; toen was het gemeene grondbezit algemeen; hier en daar hebben wij er nog een overblijfsel van, en overal tracht

men er een einde aan te maken door het individueel bezit in te stellen door een zoo mogelijk gelijkmatige verdeeling, omdat de ervaring leert, dat bij gemeen bezit het land verwaarloosd wordt en niet een derde opbrengt van 't geen het bij particulier bezit afwerpt. Maar met de ervaring gaan de Internationalen niet te rade; al hunne holle theoriën hebben slechts één beginsel: onteigening van elk eigendom waarover zij niet kunnen beschikken, of dat aan een ander meer oplevert dan aan hen zelven. Het is de toepassing van de leus van Proudhon: eigendom is diefstal; tegenover de industrieelen willen zij een gelijkmatige verdeeling van de winst, en zoo radicaal mogelijk door onteigening van het kapitaal; tegenover de landbezitters onteigening van den grond; bij dit punt van hun programma tasten zij den boerenstand aan, in wiens handen, op het vaste land van Europa althans, het grondbezit zich voor het grootste gedeelte bevindt. Bij voorbaat gingen de Internationalen de huid verkoopen vóor zij den beer gevangen hadden; de maatschappij, - de congres-leden hebben daarmeê waarschijnlijk zich zelf bedoeld - onteigent de landeigenaars en annexeert de gronden. De discussie werd nu geopend over de vraag, wat men met het land beginnen zou; hierover was men het evenwel niet eens. Sommigen beweerden dat de grond ten algemeenen nutte bebouwd moest worden door de gemeente, anderen meenden dat het beter was de gronden af te staan aan bepaalde arbeiders of aan landbouwgenootschappen tegen betaling van rente aan de gemeente.

Onder al deze dwaze theoriën hoorde men echter van tijd tot tijd een woord van gezond verstand; Langrois, Fransch afgevaardigde, verklaarde zich uit een politiek oogpunt tegen de onteigening van de kleine grondbezitters; gebeurde dit, dan kregen de democraten al de boeren tegen zich en men liep gevaar, evenals bij de omwenteling in 1848, dat die boeren uit vrees voor de democraten zich bij het militaire regeeringsstelsel aansloten. Een andere Franschman, Tartaret, gaf den raad om eerst het vraagstuk van den gemeenschappelijken eigendom meer praktisch na te gaan; op deze wijze zou men de bestaande maatschappij omverwerpen zonder eigenlijk te weten, wat men er voor in plaats zou stellen. Onteigening was echter zoo zeer het lievelingsdenkbeeld van de Internationalen, dat zij met de toekomst zich niet bezig konden houden; met groote meerderheid werd het rapport der commissie aangenomen; over de praktische uitvoerbaarheid kon men later wel spreken, als men het land eerst maar had.

Ziedaar de plannen van de groote arbeiders-associatie in ons werelddeel. Men zou kunnen beweren, dat - dank zij hunne openhartigheid - mannen met zulke plannen niet bijzonder gevaarlijk zijn; men kan zich er ook meê troosten, dat het slechts een congres is geweest, en woorden en vooral groote woorden zeer goedkoop zijn. Volkomen waar; maar laat ons niet vergeten, dat de oppervlakkigste denkbeelden het gemakkelijkst verspreid en geloofd worden. De maatschappij heeft geen

gevaar van de Internationalen binnen of buiten den Bond te duchten, omdat hun denkbeelden zooveel juister zijn, omdat hunne theoriën werkelijk de oplossing behelzen van de nu bestaande wanverhouding, van de tegenstrijdigheden, waarmeê wij te kampen hebben. Het tegendeel is waar; zij zouden, eenmaal aan het bestuur gekomen, veel grootere wanorde scheppen, een toestand, die met den eersten dag onhoudbaar bleek, en algemeene radeloosheid veroorzaken; maar hun kracht is gelegen in hun gegronde ontevredenheid, en wanneer de arbeiders in Europa gemeenschappelijk en eendrachtig besloten hebben om een einde te maken aan den treurigen toestand; wanneer die associatie-geest onder hen toeneemt, zooals dit in de laatste jaren het geval is geweest, dan vertegenwoordigen zij welhaast de kracht van een lawine, die met donderend geweld op onze maatschappelijke instellingen zal aanrollen, en misschien niet het vermogen bezit om ons te verpletteren, zeker onmachtig is om op te bouwen en een nieuwen, beteren toestand te scheppen, maar wel in staat om ontzettend veel te verwoesten, en aan de bestaande verhoudingen een wonde toe te brengen, waarvan die maatschappij misschien nooit meer geheel genezen zal. Elk kwaadaardig verloop van een werkstaking leert, dat er maar éen kracht tegen den verwoestenden en vernielenden arm van den arbeider is opgewassen, maar geheel ondenkbaar is het niet, dat die kracht ons voor een goed deel begaf. Is niet het staande leger, - want dat bedoelen wij - voor een groot deel samengesteld uit mannen van denzelfden stand als die arbeiders; het ontzag waarmeê zij gehoorzamen aan een gegeven bevel is zeer conventioneel, en valt gemakkelijk weg, wanneer de arbeiders-propaganda zich ook daar uitbreidt. Heeft men niet een dergelijk verschijnsel in Frankrijk bij de omwentelingen? Zoolang het leger getrouw blijft, is er zelfs voor Parijs geen gevaar te duchten, maar de eerste soldaat, die overloopt naar den vijand, is het teeken, dat de opstand zegeviert.

Maar wij vergeten dat wij de geschiedenis schrijven van den dag, en niet van de toekomst; en toch wat is het heden anders dan de toekomst in het klein; denkbeelden, toestanden, die ontkiemen, ontwikkelen en onmerkbaar opwassen, - het menschelijk oog ontdekt ze eerst, wanneer zij zijn groot geworden en onze verbazing, soms onze vrees opwekken.

Nauw verwant met het congres te Bazel is dat van den Vrede- en vrijheidsbond te Lausanne den 16^{den} September jl. geopend.

Het publiek was er fatsoenlijker, beschaafder; velen der afgevaardigden beter op de hoogte van de sociale quaestie. Victor Hugo, de wijsgeer-literator bekleedde er het eere-voorzitterschap; Edgar Quinet, Jacobi, Garibaldi, Jules Simon zonden hunne betuigingen van sympathie. Het hoofddenkbeeld van de sprekers was natuurlijk de vrede van Europa, niet de gewapende vrede van de bestaande monarchiën, die erger is en meer drukt dan eenige oorlog, maar de vrede die nog komen moet

met de hervorming van ons werelddeel in een aantal republieken, die gezamelijk den naam zullen dragen van: *de Bond der Vereenigde Staten van Europa.* Daar beriep men zich op Thiers' woorden: *l'Europe marche à la république.* daar draafde men door op het denkbeeld van Michel Chevalier, dat Europa zich Noord-Amerika ten voorbeeld moet stellen.

De sociale quaestie hoorde daar van zelf bij; Armand Gögg, afgevaardigde uit Duitschland, beweerde, dat het volk aan de vrijheid alleen niet veel had; het volk wilde bovenal verbetering van zijn stoffelijken toestand; zonder die was de vrijheid een holle klank; wie kon van de vrijheid eten; de staande legers waren 't die de Staten in Europa van de middelen beroofden om den treurigen toestand van den arbeider te verbeteren. Een uitzondering op al deze holle uitdrukkingen leverde de redevoering van den hoogleeraar Buisson uit Neuchatel. ‘Wanneer men republieken wil stichten,’ beweerde deze, ‘moet men eerst republikeinen maken, en het eerste middel daartoe is hervorming van onze dagbladen, die voor het volk niet geschikt zijn en door het volk ook niet gelezen worden. Het militaire regeeringsstelsel moet verder bestreden worden door te werken op de publieke opinie. Menschen, die den mond vol hebben van de republiek, geven hun kinderen geweertjes, sabeltjes en chako's om meê te spelen. Op de scholen worden mannen als Alexander, Caesar en Napoleon aangewezen als de groote helden uit de geschiedenis en met een stralenkrans omgeven. In plaats van zulke dwaasheden moet men de kinderen vroegtijdig opmerkzaam maken op het treurige van zulk een bestaan, men moet hen wijzen op het bespottelijke van het livreikleed, om 't even of het gedragen wordt door een knecht, een ambtenaar, een soldaat of een prins. Eerst dan’, eindigde de spreker ‘wanneer de republikeinsche denkbeelden gewijd zijn tot een wezenlijke, vaste overtuiging, is de tijd daar, dat de republiek ook zal komen.’ Deze redevoering vond evenveel bijval als de socialistische pathos en onmiddellijk werd besloten 100,000 exemplaren van deze redevoering te laten drukken.

Ook hier werden verschillende besluiten genomen, die van socialistische strekking getuigden; de vergadering verklaarde zich voor afschaffing van ieder industrieel monopolie en vooral van de vervoersmonopoliën; de spoorwegen, telegrafen, banken moesten overgaan aan den Staat, die ze, zonder inkomsten daarvan te trekken, zou exploiteeren ten bate van het groote publiek; verder werd het rapport der commissie aangenomen, waarbij het congres verklaarde, dat de sociale quaestie onafscheidelijk was van de politieke quaestie; de eene kon niet opgelost worden zonder de andere. Daarom was het de plicht der maatschappij om zich onverwijld bezig te houden met de verbetering van de algemeene omstandigheden, waaronder gearbeid en geruild wordt, ten einde de tallooze misbruiken te verbeteren, waaronder de tegenwoordige maatschappij gebukt gaat, hoewel steeds zonder ooit aan de vrijheid

van het individu te kort te doen. Eindelijk werd nog aangenomen het rapport der commissie over de afschaffing van de doodstraf, het verplicht en kosteloos onderwijs en de emancipatie der vrouw.

Victor Hugo sloot de vredevergadering met een vermaning tot eensgezindheid, want - misschien om het geheele congres te persiffleeren, bleken de republikeinen en socialisten het verre van eens te zijn; - vrijheid, gelijkheid en broederschap was zoowel de zinspreuk van de republikeinen als van socialisten, sprak de redenaar; het een was zonder het andere niet meer denkbaar, niet uitvoerbaar. Beide partijen zouden zonder twijfel aan de armoede in de vrijheid de voorkeur geven boven het gouden kalf in de slavernij. Men moest te velde trekken tegen den gemeenschappelijken vijand, het caesarisme. Die vijand lag reeds te zieltogen. De dag was niet meer verre, dat de geheele beschaafde wereld evenals het gastvrije Zwitserland de zon van vrijheid, gelijkheid en broederschap aan de kim zou zien verrijzen.

In dat vooruitzicht werd de gevierde schrijver luide toegejuicht; bij nader inzien dacht misschien een of ander lid van het congres aan de woorden van Mephisto:

> Der Philosoph, der tritt herein,
> Und beweist euch, es müsst' so seyn,
> Das Erst' wär' so, das Zweite so,
> Und drum das Dritt' und Vierte so;
> Und wenn das Erst' und Zweit' nicht wär',
> Das Dritt' und Viert' wär' nimmermehr.

Nog een verschijnsel op het congres te Lausanne mogen wij niet onopgemerkt laten; de Franschen, evenals vroeger talrijk vertegenwoordigd, kenmerkten zich ditmaal door hun eensgezindheid en hun in het oog loopende geestdrift; blijkbaar stelden zij zich veel voor van de naaste toekomst van hun vaderland; er moet een einde komen aan de komedie, - het regeeringsstelsel van Napoleon - was het telkens wederkeerende refrein hunner redevoeringen; en daarbij ontbrak het natuurlijk niet aan uitvallen, vol van den bitterste haat tegen het Napoleonisme; algemeen was men overtuigd, dat ‘het net van het algemeen stemrecht, waarin de keizer de Franschen gevangen had, begon te scheuren en men weldra andere dingen zou aanschouwen.’ Bestaat er grond voor die verwachting? Wie zal met zekerheid, met waarschijnlijkheid zelfs die vraag beantwoorden? Het persoonlijk regeeringsstelsel is een ramp, alleen door de onzekerheid, waarin het ons telkens brengt, en vooral wanneer die persoon zoo raadselachtig en geheimzinnig is als keizer Napoleon.

Al de vragen, die zich onwillekeurig aan ons voordoen, wanneer wij dat eens zoo woelige Frankrijk met eenige aandacht beschouwen, zijn nog dezelfde als vier weken geleden. Is het Napoleon ernst met zijn

liberale hervormingen, of is het Senaatsbesluit slechts een nieuw komediestuk geweest? Is de groote man werkelijk krank, niet naar het lichaam, - want van zijn rheumatiek hooren wij niets meer - maar naar den geest; vertoont hij in zijn besluiteloosheid de beginselen van den keizerswaanzin, dien Tacitus zoo tragisch geschilderd heeft en waarmeê het leven van elken tyran eindigt? Of heeft die geheimzinnige figuur den boog slechts ontspannen, om straks hem met ijzeren hand nog sterker te spannen dan te voren? Niemand weet het; voor elk van deze beschouwingen zou men een aantal feiten kunnen bijbrengen. Men kan den toestand, waarin Frankrijk tegenwoordig verkeert, misschien nog het best vergelijken - het beeld is gegeven door de *Times* - bij een schip, dat het roer heeft omgezet: de zeilen slaan heen en weder, de blokken en touwen slingeren en kletteren; iedere windvlaag kan het schip omverwerpen; het gaat niet voor- en niet achterwaarts, en met zekeren angst wordt het oogenblik verwacht, dat het weer recht voor den wind gebracht is en de zeilen gevuld zijn. Wij zouden er bij kunnen voegen, dat de kapitein zelf niet gerust is over de wending, die het schip zal nemen, en veel minder, welke bevelen hij moet geven, om er gang in te brengen; hij geeft verschillende seinen, maar òf het een òf het ander is een onhandigheid. De drukpers beschikt over een vrijheid van schrijven, zooals in de laatste jaren in Frankrijk niet is beleefd; de Regeering schijnt het rustig aan te zien; toch werden de meeste buitenlandsche bladen voortdurend op de post in beslag genomen; men mag in Frankrijk wel lezen, wat Frankrijk zegt, maar niet wat anderen in den vreemde van Frankrijk denken.

Publieke vergaderingen worden toegelaten, en de politie is geduldiger dan anders; straks evenwel wordt in de zaal Belleville een vergadering gehouden, die aanleiding geeft tot een gevecht met de politie, welke laatste beweerd wordt vooraf op een binnenplaats te zijn verscholen en het standje te hebben uitgelokt; een persoon, die door de politie zou gewond zijn, wordt daarop rondgedragen op den boulevard onder den kreet: ‘men vermoordt onze broeders’; juist een standje voor den Parijzenaar, indien hij durfde uiten, wat hij denkt. En zie, daar verschijnt plotseling in het officieële blad de verwijzing naar een wetsartikel van 1868, waarbij aan den prefect van politie de bevoegdheid is toegekend om elke openbare bijeenkomst te verdagen, die hem voorkomt de orde te kunnen storen of de openbare veiligheid te bedreigen. ‘Tengevolge der ongeregeldheden, die in verschillende openbare bijeenkomsten zijn voorgevallen, heeft de Regeering besloten, dat die bepaling der wet zal worden toegepast,’ zoo leest de verbaasde Parijzenaar. Moest de beweging der politie in de zaal Belleville dienen om een aanleiding te hebben voor die publicatie? Indien het Napoleon ernst was zich met zijn volk te verzoenen, waarom dan op dit oogenblik, nu de toestand reeds meer dan gespannen is, de herinnering aan een gehate en verfoeide wet?

Even vreemd ging het met den termijn van bijeenroeping van het Wetgevend Lichaam; men beweerde, dat volgens de wet die bijeenroeping niet later kon plaats hebben dan den 25sten October; de dag bladen maken die quaestie tot de vraag van den dag; reeds is er sprake, dat er Afgevaardigden zijn, die op dien dag vergaderen zullen, zij 't niet in de zaal dan voor de deur. Was het een nieuwe onhandigheid, of een tarten van de openbare meening dat, men zegt op persoonlijk verlangen van den keizer, de dag *eindelijk* bepaald werd op 29 November? of is het doel van de Regeering - waarlijk zulk een slechte taktiek niet, - nog wat tijd te hebben om den Franschen geest af te matten en van al wat politiek is te verzadigen, te doen walgen door de meest verschillende geruchten in omloop te brengen, geruchten die heden voor waar worden aangenomen, en waarvan morgen niemand zich meer begrijpen kan, dat hij er ooit aan heeft geloofd? Eerst was 't de abdicatie van den Keizer en, tijdens de minderjarigheid van den Kroonprins, daarmeê gepaard het regentschap van de Keizerin of Prins Napoleon, personen die geen van beiden in den smaak vallen van het Parijsche publiek, vooral niet de eerste, *la bonne Catholique.* Tusschen al de zwevende hervormingsplannen en wetten, die voor de opening van het Wetgevend Lichaam worden gereed gemaakt, de geruchten van een wijziging van het ministerie en de herstelling van den altijd spraakzamen Rouher, - en bij en onder dit alles - de herinnering van den 2den December, - een coup d'état en.... de wetgevende vergadering geopend met de aankondiging van een algemeene ontwapening van Europa. Waarlijk, het is afmattend; en de politiek schijnt geboren om de menschen te tergen.

Indien onvastheid, besluiteloosheid den sleutel geeft ter verklaring van de handelwijze der Keizerlijke Regeering, men zou hetzelfde kunnen verwijten aan de oppositie; blijkbaar weet zij niet, - of misschien nog juister, durft zij niet wat zij wil. Eerst maakte de heer Kératry plan om in den morgen van den 25sten October aan te schellen aan de deur van het gebouw bestemd voor de vergaderingen van het wetgevende lichaam: een echt Fransche oppositie-inval, maar die weinig bijval vond; men verwachtte een beter plan van de leden van de Linkerzijde, ten minste een vergadering, waarin een protest, een manifest of iets van dien aard zou worden opgemaakt; maar hiermeê wil het ook al niet. Maar zoo zij zich rustig houden voor 't oogenblik, geven zij metterdaad een bewijs van gezond verstand; een vergadering ietwat in den geest van het congres van Lausanne, - niets wordt misschien door Napoleon zoozeer gewenscht om terug te kunnen trekken; en dat weten, althans dat bevroeden de leden der oppositie; zij stemmen in met Jules Favre, die hoopt, ‘dat de Parijsche bevolking niet hals over kop in den val zal loopen.’

Het gevaarlijkst symptoom voor den mogelijken val van het Fransche Keizerrijk is echter gelegen in de veranderde stemming van de werk-

lieden; men weet, dat zij het geweest zijn, die den Keizer de overwinning hebben verschaft op de liberale, altijd parlementeerende bourgeoisie; huichelend optredend als de vriend der democraten verwierf de Keizer de bescherming van den arbeider; men zou kunnen zeggen, dat die huichelarij alleen de steen was, waarop het Keizerrijk langen tijd vaststond; en nu spreken de gouvernementeele bladen weder van wetsontwerpen, die meer ten doel zouden hebben de belangen van den werkman te bevorderen dan wel een liberale constitutie in te voeren in den geest der oppositie; de *Pays* hitst aan den anderen kant de boeren op tegen het revolutionaire gepeupel in de steden, die het op de onteigening van de boeren hebben toegelegd. Die tijden zijn evenwel voorbij; de arbeider begint in te zien, dat, zoo hij van het parlementaire regeeringsstelsel weinig heil heeft te wachten, dat nog veel minder het geval is met het caesarisme. Terwijl het *Journal officiel* zich verontschuldigt over de 14 dooden, die bij de onlusten te Aubin gevallen zijn, vergaderen te Parijs vijftig werklieden, vertegenwoordigende even zoovele arbeidersvereenigingen, en zij protesteeren tegen den moord te Aubin, en spreken de overtuiging uit, dat het volk alleen van zijn eigen kracht de zege der rechtvaardigheid heeft te wachten.

Terwijl Frankrijk als de golvende beweging vertoont van een ondermijnden grond, heeft in Spanje het zoeken naar een koning plaats gemaakt voor veel ernstiger dingen; de woelingen van de republikeinen brachten de altijd nog provisioneele regeering in gevaar, en de wet op de individueele vrijheid moest worden geschorst. Spoediger dus dan wij meenden, werden onze sombere gedachten omtrent Spanje vervuld. Het schijnt dat de republikeinsche opstand weder zoo goed als bedwongen is, schoon de berichten steeds zoo onzeker blijven, dat er geen dag staat op is te maken. Maar gedempt of niet, de toestand is treurig; Isabella werd verdreven om haar slechte regeering, maar onder de generaals die zich meester gemaakt hebben van den buit, is het niet beter geworden. De zoogenaamde voorloopige regeering is, zegt men, bijna zoo blind als pater Claret en zoo bijgeloovig als zuster Patrocinio, en zij is voor 't minst even wreed als de Bourbons; in de Cortes werd in vollen ernst gediscussieerd of de doodstraf zou worden afgeschaft, maar bij het fusilleeren van de republikeinen heeft men zooveel omhaal niet gebruikt. Wat is er vervuld van al de schoone beloften, waarmeê de nieuwe regeering voor het Spaansche volk optrad? Niets, letterlijk niets; de oude regeering kon men nog dulden als een noodzakelijk kwaad, deze kan niet eenig raison d'être opgeven.

En waar is op dit oogenblik in Europa het land, waarop ons oog met vrede kan rusten? Schier overal ontevredenheid, overal een toestand, waarvan iedereen overtuigd is, dat hij tijdelijk is, op den duur onhoudbaar. Italië moet evenals Spanje het bewijs nog leveren, dat een land, na eenmaal zijn bloei-tijdperk te hebben beleefd, na door

het despotisme te zijn vertreden en door den priester ontmenscht, zich nog kan verheffen tot zijn volle kracht. Zijn de volkeren dan als de enkele mensch, die onder lijden en strijden opwast en zich ontwikkelt om, na een korten tijd het zoete bewustzijn te hebben gesmaakt van een mensch te zijn, langzaam af te nemen en weg te sterven?

Wat is Oostenrijk anders dan een oud gebouw, uit verschillende bestanddeelen samengesteld, dat onder het kleed van het absolutisme eenig vertoon maakte, maar nauw is dit weggevallen, of overal worden de scheuren zichtbaar, die met elke beweging en met elken rukwind grooter worden!

Schijnt het niet, of Duitschland zijn bestemming heeft vervuld, zoo arm als het tegenwoordig is aan groote geesten; bestaat daar niet op staatkundig gebied hetzelfde caesarisme, dat Frankrijk na al zijn proefnemingen minder dan ooit bekwaam heeft gemaakt zich zelf te besturen, Bismarck de éenige staatsman!

Wat zou die Duitsche ziener zeggen, over wiens graf nog de weemoedige hymme ruischt:

Um Mitternacht
Hab' ich gewacht
Und aufgeblickt zum Himmel;
Kein Stern im Sterngewimmel
Hat mir gelacht
Um Mitternacht.

Um Mitternacht
Hab' ich gedacht
Hinaus in dunkle Schranken;
Es hat kein Lichtgedanken
Mir Trost gebracht
Um Mitternacht.

En onze sceptische eeuw, die al de behoefte maar niet de kracht in zich gevoelt, niet het vermogen om te gelooven, zij heeft den moed niet, om bij de stormen, die misschien over ons werelddeel aanbreken, zich te verheffen tot, althans zich te troosten met de gedachte:

Um Mitternacht
Hab' ich die Macht,
Herr über Tod und Leben,
In deine Hand gegeben;
Du hältst die Wacht
Um Mitternacht.

18 October '69.
NOORMAN.

Letterkunde.

Nog een literarische fantasie.

Litterarische Fantasiën, door Cd. Busken Huet. Arnhem, D.A. Thieme, 1868. 2 dln. Cd. Busken Huet, Lidewyde. Arnhem, D.A. Thieme, 1868. 2 dln.
Zangen des Tijds, door J.L.N. Wiegman Bzn. I. Aan Lidewijde enz. Leiden, Schreuder en Van Baak, 1868.
Trou-ringh voor 't Jonge Holland, door H. de Veer. Leiden, S.C. van Doesburgh. Nog een paar hoofdstukken voor den 'Trou-ringh' van H. de Veer. Los en Vast. 1869. I.

II.

Indien de heer Busken Huet aanklopt aan den tempel der critiek, zullen dan zijne Litterarische Fantasiën hem de deur van het heiligdom openen? Dat was de vraag, waarmede we ons vorig artikel besloten.

Een vraag, die weinige jaren geleden als heiligschennend uitgekreten zou zijn geworden. Te twijfelen aan de juistheid der critische vonnissen van den heer Huet, aan de diepte van zijn blik, aan de voortreffelijkheid zijner methode, hoe vermetel ware het geweest! Te beweren, dat de maatstaf, door hem aan de behandelde schrijvers aangelegd, niet altijd de ware was, welk een laatdunkendheid! Te gelooven, dat met zijn oordeel nog niet over allen het laatste woord was gesproken, welk een ketterij!

Toen voor ongeveer zes of zeven jaren, meestal in afleveringen van *de Gids*, die merkwaardige reeks van studiën over een aantal schrijvers, meest nederlandsche en onze tijdgenooten, het licht zag, die de auteur ten vorigen jare grootendeels in de Litterarische Fantasiën bijeenverzameld en als een eenigszins afgerond geheel op nieuw aan het publiek ter lezing aangeboden heeft, - toen was het enthousiasme algemeen, en, zoo er al een enkele stem protesteerde, ze werd gesmoord in den luiden lach en de onstuimige bijvalskreten der menigte. Schrijver dezer regelen erkent gaarne, met zeer jeugdig vuur dat enthousiasme gedeeld te hebben. Hij had dit vergrijp, - indien het

een vergrijp was, - gemeen met velen, in leeftijd, wetenschap en smaak hem verre overtreffende. De heer Huet was toen zeer populair.

Daaraan is spoedig een einde gekomen. Deels door de spreekwoordelijke onstandvastigheid der volksgunst. Deels - zelfs grootendeels, - omdat intusschen de heer Huet zich op meer dan één gebied veel onvergefelijks veroorloofd heeft. Ten slotte heeft Lidewyde, in April 1868 bijna tegelijk met de Litterarische Fantasiën verschenen, aan eene reeds wankelende populariteit den genadeslag toegebracht. Het was, alsof de gevierde schrijver er zich op had toegelegd, ook door zijn voorbeeld de waarheid te staven van Bentley's bekend gezegde; ‘dat niemand ooit is doodgeschreven, dan door zijn eigen pen.’

Doodgeschreven! dat is wel het echte woord, dat het eindvonnis over Lidewydes auteur, althans op romantisch gebied. Ter nauwernood dat de groote massa van lezers zich nog iets van den roman herinnert behalve den vreemden naamvorm en een flauw bewustzijn, dat na de eerste kennismaking die naam een onbestemd gevoel van walging en verontwaardiging, met leedvermaak en teleurstelling vermengd, had vertegenwoordigd. Walging over het cynisme, waarmede sommige der edelste aandoeningen van het menschelijk hart werden gepersiffleerd, aandoeningen, die edel zijn, tot in hare overdrijvingen en afwalingen toe. Verontwaardiging, dat dezelfde man, die in April 1864 den heer Koetsveld realistische neigingen verweten, die in diens novelle: *Schijn bedriegt*, een wel wat hooggekleurde plastische schildering afgekeurd had, zelf vier jaren later zijn naam plaatst onder een werk, waaruit een kennelijk welbehagen spreekt in het schilderen van nudité's, die voluptueus bedoeld, maar inderdaad walgelijk zijn. Teleurstelling met leedvermaak getint, dat het boek waarin van Neêrlands literatuur getuigd wordt: ‘dat bij eene natie, wier litterarische produkten de middelmatigheid niet te boven gaan, het middelmatige voor uitstekend geldt, en hetgeen zulk een natie meesterstukken noemt, in vergelijking van hetgeen beschaafder volken voortgebracht bebben, slechts knapenwerk is,’ - dat het boek, dat door eigen voortreffelijkheid het onbeduidende van alle vroegere voortreffelijkheden eerst recht helder zou doen uitkomen, in strekking, in opvatting en schildering der karakters, in intrigue, in vorm evenzeer beneden elks redelijke verwachting is gebleven. Zoozeer, dat het na de eerste lectuur door de meesten van dat toch geenszins verwende publiek beneden critiek geoordeeld, door de zachtmoedigsten als een onvoldragen vrucht beschouwd, door allen in een oogenblik vergeten is.

Na een nauwgezet onderzoek van Lidewyde te moeten getuigen en bewijzen, - tot onze spijt konden we het eerst thans, - dat ook hier de vox populi vox Dei is geweest, is een verdrietige taak. Wij voor ons verkneuteren ons niet in het zien der vernedering van een eens zoo beroemden naam. We zijn volstrekt geen liefhebbers van het

opgraven en ontleden van lijken. Maar, daar eenmaal een belofte ons bindt, welaan! plaatsen we getroost het lijk op de snijtafel, steken we er het mes der critiek in, en leggen we de zieke deelen bloot voor de oogen der belangstellende toeschouwers, opdat de aard en de reden der ziekte ten nutte der wetenschap blijke. Het onderzoek naar de waarde van Lidewyde heeft thans alleen nog maar een pathologisch belang.

En hoe kon er ook eenige levensvatbaarheid zijn in een roman als deze, waarvan de hoofdpersonen in gebreken noch deugden speciaal hollandsch zijn, waarvan de strekking, - voor zoover die blijkt, - op de aanstootelijkste wijze antinationaal is, die daarenboven wemelt van technische gebreken en psychologische onmogelijkheden? De held, een jongmensch dat in den beginne noch ten goede, noch ten kwade, maar in het laatste vooral niet, veel van zich deed verwachten, begaat zoo in eens, zonder dat het: ‘quelques crimes toujours précèdent les grands crimes’ ook maar eenigszins in acht genomen wordt, misdaden, waarvoor een Barère zich niet zou behoeven te schamen. André Kortenaer, - zoo is zijn naam, - is van adel, afstammeling van den beroemden admiraal Kortenaer uit onzen republikeinschen tijd, had voor ingenieur gestudeerd en was, op het oogenblik dat de roman begint, juist dertig jaren oud. Daar brengt hem het fatum zijns levens naar Duinendaal, om er een brug te bouwen voor een geprojecteerden spoorweg door die streek. Datzelfde fatum brengt hem in kennis met een mijnheer Aart Visscher, een ietwat fantastischen emeritus-schilder, - een oud charme van den heer Huet, - en op wel wat afgesleten melodramatische wijze, door een ongeluk gedurende een jachtpartij, in gezelschap van den ouden heer Visscher in de duinen ondernomen, voert het hem in diens woning en in de armen zijner toekomstige geliefde. Deze is, zooals elk scherpzinnig of geroutineerd romanlezer reeds vooruit weet, de dochter van zijn gastheer, Emma, een engelachtig meisje, innerlijk en uiterlijk, de éénige liefelijke figuur in den roman, en een beteren minnaar waardig, dan André later blijkt te zijn. In zulk bekoorlijk gezelschap is André spoedig tot over de ooren verliefd, en daar Emma die genegenheid deelt, verwerft hij gemakkelijk het jawoord, in tegenwoordigheid en door den krachtdadigen bijstand van - Jacob Cats, in de ‘oorspronkelijke kwarto-uitgaaf.’ We hebben namelijk vergeten te vermelden, dat de oude heer Visscher 't met den heer Huet eens is op het punt van de onnavolgbare voortreffelijkheid van Cats. Eindelijk is de brug bij Duinendaal voltooid, de dag, voor de feestelijke inwijding bestemd, aangebroken, André's papa mede aanwezig om kennis te maken met de toekomstige schoonouders van zijn zoon en om de groote gebeurtenis bijtewonen. De vertooning van dien dag miste haar doel niet, en toen Emma, op de tribune gezeten, omringd door hare ouders, van alle kanten omstuwd door het vlaggend en wuivend en juichend Duinendaal, ‘den trein stampend

en dreunend hoorde heenratelen over de brug, wier steenen pijlers en metalen bovenbouw de eeuwen schenen uit te dagen, was ze trotsch op haren bruidegom en schitterde in haar oog een traan van aandoening.' Laat in den avond eerst komt André, duizelig van al het rijden, drinken en toasten, op Belvedere, het 'optrekje' van den heer Visscher, aan, bij welke gelegenheid de geliefden wat kibbelen en de oude heer Kortenaer daarover zijn zoon wel wat schoolvossig de les leest. Gedurende de wandeling naar hun logement verneemt André van zijn vader, dat zijn oom Timmermans hem een paar dagen later bij zich wacht en dat hij dus voor eenigen tijd zijn bruid zou moeten verlaten. De dag van André's vertrek is weldra aangebroken, en met dezen eindigt Emma's geluk en tevens het, behoudens enkele vlekken en vlekjes, meest gelukte gedeelte van den roman.

Behoudens enkele vlekken en vlekjes, zeiden we. Daartoe zouden we wenschen te brengen het nachtelijk discours tusschen mijnheer en mevrouw Visscher na en naar aanleiding van de eerste kennismaking met André's vader, een discours, waarvan de stijfheid en slaperigheid bijna het vermoeden zouden wettigen, dat het geschreven is ongeveer om dien tijd, dat het verondersteld wordt gehouden te zijn. Even houterig, zooals we reeds in het voorbijgaan deden opmerken, is de wijze, waarop de oude heer Kortenaer een einde maakt aan den schertsenden redetwist tusschen André en Emma, even schoolmeesterachtig het daarop volgende gesprek tusschen vader en zoon over oom Timmermans' bedoelingen met het haastig ontbieden van André. Het gesprek is te lang om het ten bewijze geheel af te schrijven. Eén staaltje zij voldoende. 'Kinderen,' zoo valt de oude heer Kortenaer de kibbelende gelieven in de rede, 'laat ons den avond van dezen veelbewogen dag, zooals de couranten zich uitdrukken, niet in bespiegelingen vervallen, die een onrustigen nacht zouden geven. André, het is voor ons meer dan tijd, naar uw logement terug te keeren. Sluit vrede met Emma, en ga met mij mede.' Aan dien wenk, - zoo gaat de verhaler verder, - moest gehoorzaamd worden. Vergeet niet, waarde lezer, dat André dertig jaren oud is en dat dien dag zijn brug was ingewijd.

Laten we echter niet te streng zijn en dit onder de rubriek 'vlekjes' plaatsen, en 'vlekjes', - het is reeds door Horatius gezegd, - 'ontsieren ook het schoonste lichaam.' Zwaarder weegt bij mij een ander gebrek, een gebrek, dat zich reeds in het eerste en beste gedeelte van Lidewyde vertoont, om in de verdere deelen monsterachtige, ziekelijke proportiën aan te nemen. We bedoelen den omhaal, dien de verteller noodig heeft om op zijn dreef te komen, de te groote uitvoerigheid, waarmede enkele plaatsen, toestanden, personen worden geschilderd. Het werk opent met zulk een hors d'oeuvre. De eerste bladzijden stellen ons het tolhek van den Duinendaalschen straatweg voor op het oogenblik, dat een 'reusachtige tentwagen met zes ban-

ken, geladen met wel vijfentwintig oudere en jongere burgerheeren', er voor stil houdt. De vrouw van den tolgaarder wordt ons zoo nauwkeurig en uitvoerig mogelijk beschreven. Toilet, haar, oogen, kin, niets wordt ons gespaard. De belangstelling van den lezer is gewekt. Daar spreekt een der touristen haar aan, 'met oogen', heet het in den roman, 'vol onschadelijke bewondering, niet de streek, maar de 'welgemaakte boerin verslindend.' Een oogenblik later, nadat de tol betaald en de wagen op het punt van te vertrekken is, keert zich de vrager van daareven nog eens om, 'ten einde een laatsten blik uit de vriendelijke oogen der boerin op te vangen.' Maar tot straf voor zijne begeerlijkheid ziet hij haar slechts op den rug. 'Zij stond met het aangezigt naar hare woning gekeerd en breidde de handen uit naar een mollig en blozend kind, pas aan het loopen.' Die boerin en haar bewonderaar, denkt natuurlijk de lezer, zijn handelende personen, gewichtige misschien, in den pas aangevangen roman. Misgeraden, scherpzinnige lezer. Van geen van beiden wordt meer gerept. Het geheele breed uitgewerkte tooneel dient slechts tot wegbereider voor de mededeeling van het feit, dat in die streek Belvedere, het 'optrekje' van den ouden heer Visscher, gelegen was.

Hetzelfde geldt eenigszins van de uitvoerigheid, waarmede gesproken wordt over het verbazende talent van Reinier, den jong gestorven éénigen zoon van onzen schilder, van Reinier, wiens invloed op de handeling alleen daarin bestaat, dat zijn portret aan den wand, door zijne moeder aan den heer Kortenaer voorgesteld, ons het voorrecht geeft, dat ons in het verloop van den roman slechts met gepaste zuinigheid wordt geschonken, - mevrouw Lydia Visscher te hooren spreken. Toegegeven evenwel, dat Reinier moest vermeld worden, om meer scherpheid te geven aan de teekening van het karakter zijns vaders. Maar waartoe, - alweer met een accuratesse, waarvoor zich geen middeleeuwsche kroniekschrijver zou behoeven te schamen, - melding gemaakt van een ouderen broeder van André, jonkheer Lodewijk Kortenaer, een dief, een oplichter, een vagebond, volgens sommigen pikeur bij een Australisch paardenspel, volgens anderen kellner in een hotel in Californië? Op het vervolg van de handeling oefent die jonkheer Lodewijk niet den minsten invloed uit. Dient ook hij tot voltooiing der figuur van den ouden heer Kortenaer? Maar die oude heer is zelf slechts een bijfiguur, van wien men later ook zoo goed als niets bemerkt. Of moet de melding van de misdaden van dien broeder van André ons leeren dat ook de heer Huet van de theorie is, door enkele fransche novellisten voorgestaan, dat zielsgebreken, even als die van 't lichaam, in zekere families erfelijk zijn? Zoo ja, dan is de uitvoering van de idee gebrekkig, haast onmerkbaar. Het is waar, later, als André slecht is geworden, herinnert hij zich even, hoe hij nu aan zijn broeder Lodewijk gelijk is geworden, maar dit is alles; lang niet genoeg, voorzeker, om die theorie in beeld te brengen en ze bij den

lezer ingang te doen vinden. We spreken nu niet van de zedelijke waarde van die theorie, noch van hare psychologische waarheid. Maar met onvergelijkelijk talent, - het is niet tegen te spreken, - en met warme overtuiging is ze ontwikkeld in de 'Affaire Clémenceau' van den jongeren Dumas. De heer Huet legge eens diens roman naast den zijnen en late ons dan van den romanschrijver Huet op den criticus Huet appelleeren. Natuurlijk alleen in het geval dat werkelijk zijn bedoeling is geweest, in dien Lodewijk hetzelfde denkbeeld te dramatiseeren, dat in de 'Affaire Clemenceau' schering en inslag maakt, maar nergens blijkt ons dit.

De figuur van jonkheer Lodewijk kan dus een mislukte poging zijn om de leer van de erfelijkheid van misdaden aanschouwelijk te maken, maar even goed een gewoon hors d'oeuvre zonder diepere bedoeling. We hebben de keus. En eigenlijk doet het er weinig toe, tot welke categorie van fouten ze te brengen zij. In beide gevallen is het gevolg van het te breed uitwerken dier figuur, - en evenzeer geldt het van de anderen die we straks bespraken, - dat de lezer voor belangrijke onderdeelen van de handeling, voor belangrijke personen in de intrigue houdt, hetgeen dadelijk verdwijnt zonder eenig spoor na te laten. Is het, - om een door den heer Huet geliefkoosden term te gebruiken, - een 'bekentenis van beeldend onvermogen'? Of is het een kunstgreep, om meer belangstelling te wekken dan hij langs den natuurlijken weg vermocht te doen? We gelooven beide. Dit staat vast: een belangrijk verschijnsel is het, ook in nauw verband staande met een eigenaardigheid, die den stijl van Lidewijde en van de Fantasiën kenmerkt, en daarom zullen we er later op terugkomen.

Niettegenstaande die gebreken, die we zonder terughouding hebben aangewezen, zijn we niet blind voor het schoone, dat de Idylle van het eerste boek ons aanbiedt; te minder, omdat gaandeweg de, - zelfs relatieve, - schoonheden al schaarscher en schaarscher worden. Zoo dikwijls als we de enormiteiten der latere gedeelten doorgeworsteld hadden, was het ons een ware verkwikking die eerste bladzijden te herlezen, Visscher en Lydia, Emma en André terug te vinden in die periode, waarin, - 't zij me veroorloofd, de woorden waarmede eens Lidewyde's schrijver den heer Beets beoordeeld heeft, op hemzelven toe te passen, - waarin 'normale hartstogten en normale genegenheden hun natuurlijk spel spelen.' Maar laten we den draad van het verhaal weder opvatten en terugkeeren tot André, op het oogenblik dat zijn oom hem zoo ongelegen van zijn beminde af en tot zich roept.

Waarom had oom Timmermans André juist nú zoo categorisch bij zich ontboden, en wie en wat was die oom Timmermans, die André's cauchemar scheen te zijn? Oom Timmermans was een burgerman, - zijn naam trouwens duidt het reeds aan, - rijk koopman en vrijgezel, en, om niet de belangrijkste zijner qualiteiten te vergeten, hij was een blauwen maandag minister van buitenlandsche zaken geweest.

De groote maatschappij had deze zijne glansperiode reeds lang vergeten, maar in zijne familie bleef hij de Excellentie en hij was er op gesteld het te blijven. Hij was rijk en had zijne bloedverwanten welgedaan, maar onder conditie van hen te kunnen brusqueeren en een toon van gezag tegenover hen aan te nemen. Ook André had op zijn kosten gestudeerd, en toch had André een hekel aan hem. De heer Huet stelt André daarom voortdurend in 't ongelijk. Hij noemt hem ondankbaar jegens ‘een in zijn soort goed man; een man, die niets anders beoogde, als het geluk van zijnen neef.’ Toch vereischt het geen buitengewone mate van doorzicht en menschenkennis om te weten, dat zeer substantieele weldaden dikwijls al zeer weinig dankbaarheid wekken, waar van de zijde des weldoeners de hartelijkheid, het affectueuse ontbreekt, waar de beweldadigde geen stap kan doen, zonder aan al het gewicht zijner verplichtingen herinnerd te worden.

‘Vertel mij eens, vriendje,’ - zoo luidde de inleiding van oom Timmermans' wenschen, naar de mededeeling, door André later aan Emma van hun gesprek en de gevolgen daarvan gedaan. Het met die hartelijke woorden aangevangen onderhoud kwam hierop neer, dat André met een procuratie naar het stadje M. gezonden werd, om met een verren neef van hem, Adriaan Dijk, de noodige schikkingen te maken betreffende een kleine erfenis, die tusschen dien bloedverwant, oom Timmermans en André's moeder moest verdeeld worden. Dit alles vernemen we uit den brief van André aan Emma, waarvan zoo even is gewag gemaakt, en dien hij geschreven had te Soekabrenti, het vorstelijke buitenverblijf van den schatrijken Dijk. Hij had dus gehoorzaamd aan de bevelen van zijn oom, en voor een poosje Emma verlaten.

‘Wat een despoot!’ zegt misschien een lieve lezeres, - als lieve lezeressen critieken lezen. ‘En voor zoo'n kleinigheid moest André zoo overhaast van Emma scheiden?’ Zoo'n kleinigheid was het juist niet. Oom Timmermans was een diplomaat, en diplomaten gaan, - of gingen, - zelden of nooit den koninklijken weg. ‘André had hem van zijne verloving schriftelijk kennis gegeven, en oom's antwoord was geweest: ik dweep niet met dat huwelijk. André had opheldering gevraagd van die ongemotiveerde afkeuring en tot bescheid ontvangen: Mij dunkt, gij zoudt later een betere partij hebben kunnen doen.’ Oom Timmermans vond het derhalve geoorloofd, - het zijn alweer de woorden van den heer Huet, - ‘André's getrouwheid op de proef te stellen. Emma Visscher was een struikelblok, dat zoo mogelijk uit den weg behoorde geruimd te worden.’ Dat was het doel van die plotselinge oproeping; daarvoor werd André tot het regelen dier niets-beteekenende erfenis in persoon naar zijn neef Dijk gezonden, opdat de kennismaking met diens vrouw Lidewyde hem Emma zou doen vergeten. Daarvoor diende ook de quasi-waarschuwing, die natuurlijk eer berekend was om André's nieuwsgierigheid gaande te maken: na-

melijk, dat hij op zijn hoede moest zijn, daar ‘sommige getrouwde vrouwen voor een man in zijn positie gevaarlijk konden worden.’

Het was echt diplomatisch gehandeld, - ten minste als diplomatisch, zooals het trouwens in de schatting der meesten is, gelijk staat met slinksch en gluiperig. Dat, als alles naar berekening en wensch uitviel, een vrouwenleven vernietigd, een bloedverwant in zijn eigen huis schandelijk bedrogen, dat er overspel, adulterium, van beide kanten bedreven werd: dat waren geen zaken van eenige beteekenis, door zulke kleinigheden kon een diplomaat zich niet in zijne ver strekkende plannen laten belemmeren. Wel gevoelde zelfs de heer Huet, toen hij nog niet geheel en al gecharmeerd was op de schurken in zijn verhaal, dat 't moeilijk te zeggen zou zijn: ‘in hoever de handelwijze van den oud-minister van Buitenlandsche Zaken overeengebragt kan worden met de voorschriften der ideale zedewet.’ Maar hij troostte zich met de gedachte, dat ‘*die man niets anders beoogde als het geluk van zijnen neef.*’ Jawel! niets dan het *geluk* van zijn neef! En, zoo ja, wettigt dan het doel de middelen?

Later, als de bloedige catastrophe heeft plaats gehad, spreekt de schrijver nogmaals zijn oordeel uit over oom Timmermans' handelwijze, en wel bij monde van Sarah. ‘Zou hij zich verwijten,’ vraagt deze zich zelf af, als ze hem met gebogen hoofd en knikkende knieën de stoep ziet afgaan, ‘zou hij zich verwijten, André op den verkeerden weg te hebben gebracht? Een gewezen diplomaat, dunkt mij, moest minder aan het oordeel der wereld hechten. *Hoe kon hij van te voren weten, dat zijne aansporing nadeelige gevolgen zou hebben voor André?* Wordt, al naar de uitkomst, dezelfde handeling niet beurtelings boosaardig en weldadig genoemd?’ Dat is, in gewoon Hollandsch overgezet zijnde: als de verhouding tusschen André en Lidewyde niet den dood van André ten gevolge had gehad, dan had oom Timmermans zijn zin gekregen, zijn doel bereikt, en alles ware geweest ‘pour le mieux dans le meilleur des mondes.’

Na deze apologie van het niet te qualificeeren gedrag van dezen zijnen held, behoeven we niet lang in 't onzekere te zijn omtrent hetgeen de heer Huet slechts voer afkeurenswaardig houdt, indien het bezien wordt onder het licht ‘der ideale zedewet,’ of, zooals 't elders (II p. 303) heet: ‘eener verheven zedeleer.’ De echtbreuk van André en Lidewyde, de eedbreuk van André jegens Emma, zijn vergelden van Dijks gastvrijheid op de wijze, die we kennen, - dit alles is misschien misdadig bij de serafijnen en cherubijnen, maar op onze minder volmaakte aarde zijn 't maar peccadilles. Voorzeker, het geweten van den heer Huet, - als romanschrijver, - is nog al ruim!

Een enkele maal evenwel wordt dat geweten op eens nauw, verbazend nauw. Het geldt den verhaler als een groot bewijs van André's toenemend zedelijk verval, dat hij maar niet houden kon van zijn oom Timmermans, van ‘den man, die niets dan het geluk van zijn neef

beoogde,' zooals ons pas zonneklaar is gebleken. En niet minder strafwaardig vindt hij het feit, dat André in zijn brief aan Emma, aan zijn meisje, niet, - althans niet zoo precies, - melding maakte van de woorden, waarmede zijn oom hem voor Lidewyde had gewaarschuwd. Tegen zulke sprekende bewijzen van diepe verdorvenheid valt niet te redeneeren. Ja, waarde lezer, we beleven een droeven tijd, en van jongelieden van dertig jaren, die zich aan misdaden schuldig maken, gelijk aan die, welke we daar van André hebben geboekt, is weinig goeds te hopen!

Die arme André! Hij heeft nu eenmaal het niet zeer benijdenswaardig lot, de zondebok, de bête noire van den heer Huet te zijn. Hij moet, het koste wat het wil, gedurig dieper vallen. Dat eischte de gang van het verhaal. Op zichzelf hebben we tegen die opvatting geen bedenking. Het is een meermalen waargenomen psychologisch verschijnsel, dat buitengewone omstandigheden misdadige neigingen aan den dag brengen van menschen, bij wie men het bestaan daarvan niet eens had vermoed. Maar nogmaals herinneren we aan de daarbij geldende ware woorden van Racine:

> Quelques crimes toujours précèdent les grands crimes.

De aanleg bestond, maar verborgen voor de oppervlakkige beschouwers. Den lezer dat voelbaar te maken door het in beeld te brengen, is de plicht van den dichter, van den verhaler. De gebeurtenissen moeten zóó worden geschikt, de omstandigheden, die de sluimerende verkeerdheden langzamerhand in het licht doen treden, zóó worden gegroepeerd, dat, als eindelijk het groote keerpunt in 't karakter komt, de lezer overtuigd is, dat alles normaal gaat, dat er gehandeld wordt, zooals de psychologie en ondervinding leeren, dat met een gegeven inborst gehandeld *moet* worden. Ook de heer Huet heeft het noodzakelijke hiervan gevoeld. Ook hij heeft beproefd, ons getuigen te maken van de transformatie van André in een overspeler en bedrieger. Maar hij is te kort geschoten in de uitvoering. Hij verzekert ons telkens, dat 'André minder onbedorven was, dan hij er uitzag' (I p. 168), dat hij 'eensklaps bleef beneden hetgeen men van hem zou hebben mogen verwachten' (I p. 173), en dergelijke uitdrukkingen meer. Maar daar blijft het bij. Zoekt men naar de handelingen, die bij den lezer dezelfde opinie omtrent André's zedelijken achteruitgang moeten vestigen, men vindt niets dan het reeds vermelde; en niet gaarne zouden we terecht staan voor die rechtbank, welke ons op dergelijke gronden een brevet van verdorvenheid uitreikte. Kortom, - we hebben 't reeds opgemerkt, - van nu af is de roman een aaneenschakeling van onmogelijkheden, psychologische en materieele. We zeggen de wereld van onze natuurgenooten vaarwel, we leven niet meer te midden van Hollanders met hunne Hollandsche deugden en gebreken, maar van raadselachtige wezens, wier motieven tot handelen ten eenenmale van de onze verschillen, en die we voor in-

boorlingen van een andere planeet zouden houden, als ze zich niet, tot onze groote verbazing, van onze taal bedienden.

De eerste plaats onder die exoterische gewassen verdient de naamgeefster van het werk, Lidewyde zelf. Op het oogenblik dat André te Soekabrenti ingekwartierd wordt, was ze een beeldschoone vrouw van vijfentwintig jaar, het onechte kind van een Nederlandschen consul te Alexandrië, bij een 'soort van Grieksche slavin.' Ze was op zeer jeugdigen leeftijd met Adriaan Dijk getrouwd, minder uit liefde, dan 'om een toonbare positie te hebben.' 'Indien zij ooit van hem gecharmeerd geweest is, is zij eene even groote zottin als hij,' aldus luidt het decreet van den dictator, oom Timmermans. We zullen, uit eerbied voor die onweersprekelijke autoriteit, dit punt niet onderzoeken, en alleen constateeren, dat op 't oogenblik van ons verhaal, ze juist het omgekeerde van liefde voor Adriaan gevoelt. Ze leven gescheiden in hun groot huis, hebben elk hun bijzondere appartementen, en zien elkander bijna niet dan aan tafel. Aan wie de schuld? Lidewyde verklaart pathetisch, 'dat iemand zich haar man noemt, die dag aan dag haar leven verbittert.' Sarah, Lidewydes kamenier, denkt, - even pathetisch -, met weemoed 'aan den eindeloozen winter, dien hare meesteres aan de zijde van een man als den haren sleet.' En de verhaler zelf is het met meesteres en dienstmaagd op dit punt volkomen eens. Ook hij vertelt ons op tal van plaatsen, in alle tonen, dat Dijk een zot was, een groote zot, een vrouw als Lidewijde onwaardig. Maar nog meer dan André is Adriaan Dijk door den heer Huet ter wille zijner intrigue mishandeld. Uit geen zijner daden kan de onbevooroordeelde lezer denzelfden ongunstigen indruk krijgen, dien de verhaler ongemotiveerd van hem tracht te geven. Was het soms zijn huwelijk met Lidewyde, waarom hij een dwaas verdiende genoemd te worden? Een dwaasheid was het zeker, maar zulk eene, die zijn hart tot eer strekte. De verhaler heeft de moeite genomen, ons de motieven mede te deelen, die Adriaan Dijk tot dien stap hadden gebracht. Lidewydes 'ongemeene, uitheemsche schoonheid,' zegt hij, 'had hem (Dijk) eene wijl betooverd, en daarbij was het vragen van hare hand in zijne oogen eene daad van courtoisie, bijna een heldendaad geweest. Zijne moeder, tegen wie hij van jongs af zeer had opgezien, wier afkeuring hij nog nooit getrotseerd had, was eerst te elfder ure tot berusten gekomen, en het had hem vrij wat moeite gekost, haar eene vondeling, gelijk zij Lidewyde noemde, als schoondochter te doen erkennen' (II p. 226). Of was Adriaan Dijk een zot, omdat de man, dien hij vriendschap toedroeg, Ruardi, een monster zooals er slechts weinigen zijn, indien er zoo zijn, hem, zooals we weldra zullen zien, cocu maakte? Ook hier gooit de verhaler, om een triviaal gezegde te gebruiken, zijn eigen glazen in.

'Schranderder lieden dan hij,' lezen we op de 254e bladzijde van het tweede deel, 'zijn dwaas genoeg geweest, om ten einde toe aan de goede trouw van sommige personen te gelooven; en het

moet nog uitgemaakt worden, of het beter is, alle menschen zonder onderscheid te verdenken, dan enkelen hunner als het uitgedrukt beeld der welwillendheid aan te merken.' Zoo redeneerende komt de heer Huet tot de onzes inziens ware conclusie: 'Zal men weigeren te erkennen, dat die dwaling Dijk tot eer verstrekte, ook al was hij overigens die hij was?' We zouden zoo kunnen voortgaan, en met de eigen woorden van den heer Huet betreffende Adriaans houding bij de catastrophe (II p. 223), zijn ongunstig oordeel aanvallen en weêrleggen. Of, zouden we mogen vragen, heet Dijk een dwaas, omdat hij zich met de politiek wilde bemoeien, omdat hij lid van de Tweede Kamer wilde worden? De heer Huet geeft, bij monde van het orakel, oom Timmermans, te kennen, dat Adriaan van politiek niet af wist, en anderen herhalen die bewering. Maar alweer moeten we de opmerking maken, dat zulke beoordeelingen ons niet dien indruk geven, dien we gekregen hadden als we Dijk handelende hadden gezien, als we zelf hem politieken onzin hadden hooren uitkramen en onstaatkundige handelingen hadden zien verrichten. Nu ontdekken we van dat alles niets en hebben veeleer volle recht te twijfelen aan de waarheid van 's verhalers opvatting. Zoozeer dat, - als we niet vreesden een teer punt aan te raken, - we zouden kunnen beweren, dat de heer Huet, door een persoonlijke preoccupatie geleid, het streven naar politieke werkzaamheid, zonder meer, reeds als zotheid brandmerken wilde.

Doch keeren we tot het verhaal terug, dat we door deze uitweiding reeds vooruitgeloopen hebben. Lidewyde, haren man moede, - om geen enkele geldige reden, - zoekt troost bij een amant. Met opzet gebruiken we 't Fransche woord bij het geheel Fransche karakter van Lidewyde. Op de opvatting er van komen we later terug en zullen dan trachten aantetoonen, dat het overeenkomt met dat van Iza in den reeds aangehaalden roman van Alexandre Dumas fils. Ze is, evenals deze, eene courtisane, - zooals zelfs de heer Huet haar ergens noemt, - en haar echtbreuken spruiten slechts voort uit een sensualisme, zóó grof, dat we 't slechts durven aanduiden, niet uitwerken. Daarom verlaat ze Dijk voor Ruardi, daarom Ruardi weldra voor André. We herhalen 't: over de opvatting, over het psychologisch mogelijke van zulk een karakter spreken we eerst later. Hier zij 't voldoende op te merken, dat de uitvoering gebrekkig is. Nergens komt die drijfveer, de éénige sleutel van haar handelen, helder uit, - een los daarheen geworpen woord als we daareven citeerden kan moeilijk voor explicatie gelden, - en zoo kan men voor de handelwijze van een der hoofdpersonen, van haar naar wie 't geheele werk genoemd is, noch sympathie noch antipathie koesteren. Ze laat ons volkomen koud, evenzeer als bijv. een booze fee, of eenig ander mythologisch wezen, dat om geen reden hoegenaamd het geluk van de menschen verstoort.

Zooveel thans over Lidewyde. Niet meer denken we thans over Frederik Ruardi te zeggen, over Ruardi, dien we niet een slecht, een ver-

foeilijk mensch kunnen noemen, maar de slechtheid, de misdadigheid in persoon. Ook over de opvatting van zijn karakter behouden we ons een latere, uitvoeriger bespreking voor. We maken er dus nu geen aanmerking op, dat hij wordt voorgesteld als een wellusteling, zooals er niet velen zijn: een wellusteling uit principe, methodisch en soi-disant philosophisch te werk gaande. Thans wijzen we slechts op enkele, maar capitale fouten van waarschijnlijkheid, vergrijpen tegen de couleur locale. De heer Ruardi woont te M., een Nederlandsche stad niet van den eersten rang; hij woont daar boven een grooten manufacturenwinkel in een drukke buurt; hij heeft in die stad een drukke praktijk. Niettegenstaande die moeilijkheden heeft dat heer er kans toe gezien, er een harem op na te houden, dien de groote Turk hem zou kunnen benijden, en dat zóó geheimzinnig, dat niemand dan zijn huisknecht Jacob er iets van heeft bemerkt! Het aantal meisjes, die dat verblijf met haar tegenwoordigheid vereerd hebben, is vrij groot; toch blijft dokter Ruardi practiseeren bij de M....sche aristocratie. Geloove het wie wil: non ego!

Met dokter Ruardi dus, den huisvriend van Adriaan Dijk, heeft Lidewyde een tijd lang een connectie gehad, totdat, op het oogenblik dat André te Soekabrenti komt, die connectie haar begon te vervelen. Ze zoekt wat nieuwe bezigheid in het aanhalen en coquetteeren met André, en André daalt met verbazende snelheid tot een duizelingwekkende diepte, zoodat hij zich weldra een waardig leerling betoont van zijn leermeesteresse Lidewyde en zijn leermeester Ruardi. Want ook Ruardi, - niet bewust dat André bestemd was zijn lessen al te goed in praktijk te brengen, - heeft André en amitié genomen, en hem in een lange invective getracht te overtuigen, comme quoi ons nationaal gevoel geen recht van bestaan heeft, onze geschiedenis een verzameling van kleine misères, onze schilderschool triviaal, en onze literatuur een prulleboel is, en dat er maar één middel is om ons te 'ontdorperen,' namelijk, ons druk toe te leggen op de liefde, - ik meen op liefdesintrigues à la française. Met schrik, - het zij tusschen twee haakjes gezegd, - bemerken we alweder den vloed van Fransche woorden in onzen laatsten zin, maar hopen onze verontschuldiging te vinden in de onmogelijkheid om deze enkel Fransche denkbeelden in onze taal verstaanbaar terugtegeven.

André hoort en bewondert en brengt weldra de verheven theorie op verrassende wijze in praktijk. Laten we, om hem niet al te zeer te bezwaren, er bijvoegen, dat nog een andere booze geest, en ditmaal een in vrouwenkleeren, hem mede in den poel des verderfs stort. Die vrouwelijke Ruardi is Sarah, Lidewydes kamenier, en juist omdat zij Ruardi in feminino genere is, juist omdat ze met elkander, volgens de orphische leer, één geheel uitmaken, zullen we een bespreking van Sarah's karakter insgelijks tot later uitstellen. Thans nemen we het als bestaand en normaal aan, en merken alleen op, dat de be-

staanbaarheid toegegeven, er ook hier weder ernstige bezwaren tegen de uitvoering kunnen ingebracht worden. We gelooven op dit oogenblik met een volkomen geloof, dat 'het leven voor Sarah zoo onvriendelijk was geweest, dat het haar niet tegen de borst stuitte, maar, veeleer een verademing voor haar was, te doen te hebben met eene vrouw als Lidewyde.' We gelooven met hetzelfde volkomen geloof, dat, als Sarah 'werkelijk, gelijk men somwijlen in verzoeking kwam te denken, in staat en bereid was tot het plegen van iedere misdaad, *dit dan blijkbaar bij haar niet voortsproot uit lust in het kwade*, *maar uit zeker niet-inzien of niet-erkennen van eenig wezenlijk onderscheid tusschen goed en kwaad.*' We zijn het nu met den heer Huet eens, dat daaraan haar pogingen moeten toegeschreven worden, 'om André te gronde te rigten' (II p. 318). Maar wanneer herhaaldelijk de verklaring harer, aan gewone Nederlandsche lezers vreemd voorkomende, denk- en handelwijze, ontleend wordt aan haar levensloop; wanneer onze nieuwsgierigheid en tevens ons verlangen naar een psychologische opheldering geprikkeld wordt door een enkel woord, een enkele zinsnede, maar geprikkeld zonder zelfs maar eenigszins bevredigd te worden, dan heeft men daardoor reeds het recht de figuur van Sarah eene mislukte te noemen. Terwijl Lefebvre en Eduard Stephenson, die met de handeling in hoegenaamd geen verband staan, even uitvoerig worden geschilderd als in het eerste gedeelte Reinier Visscher en André's weggeloopen broeder, blijft onze kennismaking met Sarah en ons inzicht in haar karakter en de drijfveer harer handelingen beperkt tot haar kort gesprek met André en haar meesteres. Daarenboven vernemen we nog omtrent haar vroegere levensgeschiedenis het volgende: 'men ontving van haar den indruk, dat zij bij meer dan eene gelegenheid het gebrek onder de holle oogen had gezien' (I. p. 201), en verder: 'zij had zoo veel en zoo lang geleden door op de werkelijkheid te willen toepassen hetgeen zij van kindsbeen af onder braaf zijn had leeren verstaan' (p. 208); we zien uit dezelfde plaats, dat 'wettige instellingen en deugdzame menschen haar zoo ongelukkig gemaakt hadden,' en daarmede veronderstelt de verhaler ons voldoende te hebben ingelicht en aan onze nieuwsgierigheid en belangstelling tevens voldaan te hebben.

Vergenoegen we ons dus, noodgedrongen, met de wetenschap, dat Sarah, uit door ons niet te bepalen en niet te apprecieeren motieven, André op den verkeerden weg helpt. En André heeft, verzekert ons de verhaler, eigenlijk geen hulp noodig. Niettegenstaande dat Emma in zijn nabijheid is, niettegenstaande dat ze bij de lieve oude freule Bertha te M. logeert en hij haar dagelijks visites brengt, wordt hij dagelijks brandender verliefd op Lidewyde, - om welke harer gaven, blijkt niet; alleen omdat ze zijn zinnelijkheid opwekt. De arme Emma had spoedig, met al de scherpzinnigheid van eene vrouw die lief heeft, vermoedens gekoesterd dat Lidewyde haar kortstondig geluk den bodem insloeg, en André's toenemende koelheid bracht weldra die ver-

moedens tot zekerheid; zoozeer dat ze het wespennest trachtte te ontvlieden en een einde te maken aan den band met den trouweloozen man, die haar verried in hare tegenwoordigheid. Na een hevigen strijd in haar binnenste, heeft ze zich voorgenomen het aan André mede te deelen als hij haar weer zou bezoeken. En nu volgt een tooneel, zelfs bij André's tegenwoordige verdorvenheid onmogelijk en onverklaarbaar. Ze ontvangt hem koel, en spreekt zijn naam uit met een intonatie, die het André ontwijfelbaar maakt dat ze verstoord is, zoodat hij, schuldbewust, zichzelven afvraagt: 'zou zij iets weten? Maar dat is onmogelijk. Zij heeft niets kunnen zien, niets kunnen hooren.' En daarop laat hij, die onder de oogen zijner bruid, aan wie hij op zijn woord van eer trouw beloofd had, een overspelige liefde aan een getrouwde vrouw toedroeg, als in één adem de woorden volgen: 'Hoe onregtvaardig van haar (Emma), mij te verwijten dat ik haar niet liefheb' (II. p. 167 en 169). Eindelijk, als Emma's rechtmatige afschuw en verontwaardiging zich in woorden lucht heeft gegeven, als ze hem van 'zijne Lidewyde' spreekt, heeft de bedrieger en adspirant-echtbreker het hart en het voorhoofd, zich als ten onrechte verdacht, als verongelijkt, als miskend voor te doen. Hij durft bij zichzelven zeggen: 'dat, mogt hij zich al iets te verwijten hebben, er niet de minste evenredigheid bestond tusschen het door hem gepleegd misdrijf en Emma's vonnis.' Neen! niet de minste! Wat is dan ook een adulterium? C'est une affaire de canapé, zegt Balzac.

Zoo denkende en redeneerende neemt hij den toon der beleedigde onschuld aan, en Emma laat zich daardoor verleiden en verbidden. Opgeruimd en voldaan gaat André heen, komt met een verruimd hart op Soekabrenti aan, en - vraagt en erlangt *dienzelfden middag* van Lidewyde de hoogste gunst die een vrouw schenken kan! Zooveel huichelarij, zooveel dubbelhartigheid is in ieder, zelfs in het verdorvenste schepsel, ondenkbaar. Zoo iets is bijna onmogelijk. Dat iemand een lieve, bekoorlijke bruid voor een, om niets ergers te zeggen, haar in geen enkel opzicht overtreffende coquette verwaarloost en verlaat, dat ziet men vaak genoeg. Dat, als de ongelukkige zich beklaagt, de schuldige verongelijkt meent te zijn, en haar hare klacht kwalijk neemt; ook dit gebeurt, maar niet zoo dikwijls. Maar zijn er, en zoo ja, hoevelen zijn er, die hunne bruid bezweeren, dat ze zich heeft vergist, die de liefderijkste blijken van verzoening aannemen, en daarop onmiddellijk met nieuw, met vernieuwd verlangen naar hun boeleerster terugkeeren? De exemplaren van die soort zijn gelukkig, in Nederland ten minste, nog te tellen.

Kraaiende van pret over de behaalde overwinning gaat André uit en deelt ze Ruardi, dien hij tegenkomt, in overmoedige bewoordingen mede. 'Weinige leerlingen zijn meer dan hunne meestesr', zegt het Grieksche spreekwoord, en we kunnen er bijvoegen, dat in de meeste gevallen zij, die hun onderwijzer overtreffen, door dezen met geen

vriendelijk oog worden aangezien. Daarbij kwam nog het voor Ruardi's eigenliefde weinig vleiende gevoel, dat het zijn leerling in de kunst was die zijn plaats bij Lidewyde zou innemen, en dat die leerling toonde goed te weten, hoe hem met zijn vernedering te grieven. Zooals André met Ruardi, had Lidewyde met Emma gedaan. Maar Emma was onder den slag bezweken; ze was doodziek naar haar moeder en haar vriendelijk Belvedere teruggekeerd, om daar verder te kwijnen. Ruardi, de getergde adder, wreekt zich naar adderenaard. Hij geeft aan Dijk, wiens boezemvriend hij is en blijft, en die niets weet of vermoedt van zijn langdurige intrigue met Lidewyde, kennis van de verhouding tusschen haar en André. Adriaan, woedend over de ontdekking, vooral wat André betrof, brengt een plan ten uitvoer, reeds lang te voren overlegd voor het geval, dat Lidewyde hem in 't openbaar ontrouw mocht worden, een plan, dat bij hem tot een idée fixe geworden was. Hij zendt André een revolver, met bevel zich zelf daarmede voor den kop te schieten, en met bedreiging de straf der overspelers op hem te zullen laten toepassen, indien hij in gebreke bleef zich daarvan te bedienen. Met Lidewyde heeft hij een explicatie, die tot een gewelddadige scène overslaat, tot dat het schot, waarmede André, na vruchtelooze pogingen om te ontvluchten aangewend te hebben, zich van het leven berooft, een einde maakt aan het pijnlijke tooneel.

(*Wordt vervolgd.*)

H.J. POLAK.

Vertalingen en herdrukken.

Raadselachtige Karakters, door F. Spielhagen. Naar het Hoogduitsch. 2 D. Deventer, A. ter Gunne, 1867.
Door Nacht tot Licht, door F. Spielhagen. Uit het Hoogduitsch (tevens als Vervolg op 'Raadselachtige Karakters'). 2 D. Deventer, A. ter Gunne, 1868.

Wij kondigen twee werken aan van een schrijver, die onder de in Duitschland gevierden mag worden geteld, die er zijn werk van maakt om als een spiegel van onzen tijd op te hangen, waarin hij ons diens geest en denkwijs en rigting te aanschouwen wil geven. Of die spiegel evenwel helder, zuiver, trouw is, betwijfelen we. Wij zouden anders dien tijd beklagen, en vooral om wat de hoogere standen daarin zouden wezen, verafschuwen. Nog evenwel reizen we niet van Dan tot Berseba, om te zeggen: 'het is alles woest!' moge er ook veel en te veel gemeens bij het hooge graauw te ontmoeten wezen. Daar mag nog wel waarheid

heeten wat een dichter vóór eens menschen leeftijd met nog algemeener toepassing sprak:

> *Welche Stunde had wohl geschlagen im Reiche der Geister?*
> *Frage so albern doch nicht! Rund ist der Erde Gestalt.*
> *Nicht allenthalben erscheint im nämlichen Moment die Sonne;*
> *Mitternacht ist es noch hier*, *dort schon der helle Mittag.*

En tusschen beide laatstgenoemde uitersten liggen morgen- en avondschemering, terwijl er donkere dagen en heldere nachten met maanlicht en sterrenschijnsel zijn. Zóó is het ten aanzien van tijden, zóó ten aanzien van standen; en zoo zal het, hopen we, ook nog zijn dáár, werwaarts wij door Spielhagen in de bovengenoemde werken worden gevoerd, die altoos in Duitschland meer belangstelling moeten wekken dan bij ons.

Trouwens, de Schrijver heeft ons meer bepaald eene klasse van menschen daar voor oogen willen voeren, die er nog te ontmoeten zijn, hebben zij ook sommige trekken met andere soortgelijken elders gemeen. Dit reeds maakt, dat zijne romans ons inderdaad meer vreemd moeten blijven, hoe velen onder ons er zich ook aan mogen vergapen. - Eene hoofdvraag is evenwel: mag de voorstelling ons daarvan gegeven in het algemeen overeenkomstig de waarheid heeten? Zou dan het antwoord misschien luiden: - zoo zijn er! - wij hopen niettemin, dat men het werk zijne plaats mag aanwijzen onder de logen- en laster-romans. Zóó was het misschien zelfs vóór een paar honderd jaar, ook onder Duitschlands adel niet gesteld, hoeveel ruwheid en gemeenheid er toen ook mogten heerschen. Zulke slechtheid met zoo weinige uitzonderingen, onder de aanzienlijken, bedekken onze fijnere vormen niet. Het is onder dezen vooral dat de schrijver zich in beide werken beweegt. Menschen uit minderen stand mogen er in voorkomen; zij zijn er in betrekkelijk klein getal en vervullen de mindere rollen, sommige tooneelen uitgezonderd. Meest zijn het baronnen, graven, vorsten en het daaraan annexe vrouwelijk personeel. En dezen zijn bijna allen niet tot de problematische, raadselachtige naturen te rekenen; zij zijn gedecideerd gemeen, ook in de schatting van den schrijver, hoezeer om wat andere redenen nog dan welke deze aan het licht laat treden. Daardoor wordt zijn haat ongemotiveerd. Immers hij stelt dat gemeene zóó voor, dat zijn zedelijke maatstaf ons tamelijk gebrekkig moet voorkomen, zóó dat wij in dit opzigt Spielhagen zelf, voor zoo veel wij hem uit zijn werk leeren kennen, en hij in de teekening zijner phantasiekinderen zijne eigene persoonlijkheid laat doorschemeren, tot de problematische, de raadselachtige karakters zouden rekenen, meer bijna dan verscheidene die in den roman voorkomen, van wie zich gereedelijk laat verklaren waarom zij zoo zijn.

Vinden wij dan bij hem *Anklänge* van religieusiteit en sporen van zedelijken ernst; de eene en andere zijn zoo flaauw en er heerscht eene laxiteit van beginselen in zijn werk, hij toont zich zoo geacharneerd ook tegen wat met regt christendom mag heeten, dat men het spoor bij hem bijster wordt. Hij noemt het gebied van het religieuse ‘het paradijs van naïve gedachteloosheid (?) en van blind geloof’ - de Kerk ‘den stal, waarin de huichelaars, die kwaadaardige, bijtende honden in de schaapsvacht van den deemoed, zoo overdreven en schrikwekkend huilen.’ En toch zijn de enkele waarlijk edele karakters in zijn werk, Melitta's oude, trouwe dienaar Baumann en moeder Clausen b.v., de oude vrouw, maar die met een hart vol deelnemende,

opofferende liefde en heiligen moed haar weg gaat en in hope sterft, in eenvoud godsdienstig. Een predikant, die later zelfs professor wordt, is een ware karikatuur, en vaart zoo dom en onbehouwen uit tegen het ongeloof, als men het naauwelijks van den minste onder de broederen zou verwachten, terwijl hij later een zoo gemeene rol speelt, dat hij naar zijn karakter slechts nog verachtelijker wordt.

Trouwens het boek mag voor een groot deel eene aaneenschakeling en zamenweefsel heeten van dwaasheid, van gemeenheid, een tafereel van verdorvenheid, waarbij wij hopen dat zwartgalligheid of kwaadaardigheid het penseel te vaak heeft bestuurd, dan dat er van waarheid, ook slechts van zielkundige waarheid spraak kan zijn. Was het inderdaad zoo gesteld, wij zouden zulke lieden liever rottende karakters dan raadselachtige karakters noemen, waarover en waarvoor ook in 'Van Nacht tot Licht' geen licht opgaat. Echtbreuk, gemeen bedrog, slechts vuiger, waar het met den mantel der zedelijke huichelarij wordt bedekt, emancipatie van het vleesch, list en gewelddaad zijn er schering en inslag, een zedelijke vuilnishoop, waar hebzucht en wellust in wemelen en wroeten; en dit bij oud en jong, bij hoogeren en lageren, terwijl wat er van godsdienst in komt farizeïsme of lamzaligheid mag heeten, behalve bij het boven vermelde paar menschen uit den minderen stand. Het is, in één woord, een voorname, groote luî's beestenboel, walgelijk onder blinkende vormen, die ten blijk kon dienen hoe van alle kanten godsdienst en christelijke geest inderdaad het zout der aarde mag genoemd worden, zonder hetwelk smakeloosheid en bederf komt.

De hoofdpersoon is een onecht kind, die van zijn vader de adellijke ondeugden moet hebben geërfd, die opgevoed werd in haat tegen den adel door den man die eens zijne moeder beminde, aan wiens wetenschap en voortreffelijkheden men moet gelooven, doch wiens geleerdheid of adel van karakter weinig blijkt, tenzij men dien in het *boire et battre et être vert-galant* wilde zoeken. Met al zijn krachtigen aanleg is hij een zedelijke zwakkeling geworden, moge hij zich nog gunstig onderscheiden van de wereldlingen en *roués* in zijne omgeving. Overigens is hij zoo wegsleepend beminnelijk, dat jonkvrouwen en onbestorven weduwen en meerbedaagde dames zich hem als voor de voeten of om den hals werpen. Natuurlijk geeft dit aanleiding tot scènes, die scabreus en scabieus genoeg zijn, die door het gevoileerde en gemesureerde voor velen slechts gevaarlijker worden kunnen. De onbeschaamde, maat en perken verloochenende, banden afschuddende zedeloosheid is de verleidelijkste niet. Oswald had niet enkel in de bevoorregte kringen om zich heen, maar in zijn eigen zijn en leven de ondervinding kunnen opdoen dat, waar de mensch zich van het hoogere losrukt en vervreemdt 'subjectief gevoelen voor billijkheid (?) doorgaat en de dwaaste luimen van het oogenblik de rigtsnoer voor alle handelingen worden.' In het karakter van Melitta zijn nevens sommige nobeler beginselen elementen, waarbij zij alleen door haar rijkdom en hoogen stand wordt bewaard om tot de diepste maatschappelijke laagte te zinken en zedelijk verloren te gaan.

En op die wijze en met zulke beginselen moeten, volgens den schrijver, ontstaan wat Göthe in zijn Wahrheit und Dichtung noemt 'raadselachtige karakters, die ongeschikt zijn voor de betrekking waarin zij geplaatst zijn, en die er geene passende kunnen vinden, terwijl daaruit een vreeselijke worstelstrijd ontstaat, die het leven zonder genot doet voorbijgaan.' Eene wel zachte voorstelling van een verderf, waarin meer dan eenig genot van het leven te gronde gaat, waardoor over iets hoogers dan over de *süsse Gewohnheit des Daseins und Wirkens* het verderf komt. Er is anders meer van Göthes Wahlverwantschaften dan van zijn Wahrheit und Dichtung in Spielhagens geestesprodukt, dat inderdaad een doorloopend bewijs is, hoe de mensch, ook de rijkbegaafde en gunstig geplaatste, niet alleen voor het leven onder zijne betrekkingen, maar voor alle leven, voor alle degelijke werkzaamheid en echt genot verloren gaat, wanneer hij enkel doet wat de wereld genieten noemt. Bij zooveel moralische Zerfallenheit moet het aanzijn bedorven worden, of het 'wat de mensch

zaait dat zal hij ook oogsten' zou onwaarheid moeten worden tot de laatste letter toe.
- Van dien kant zou Spielha gen's werk eene moreele strekking kunnen krijgen, al was dit ook iets, waarom hij het minst of niet dacht. Er ademt een weerzin in van banden en betrekkin-

gen, die dure plichten opleggen, wij zien over de verpligtingen die daaruit worden geboren zoo los heengestapt en soms zoo höhnisch gesproken, dat wij èn aan de 'Raadselachtige Karakters' èn aan 'van Nacht tot Licht' zonder bedenking eene plaats toekennen onder de gemeene en zedenbedervende boeken. Moest bij liberale denkwijs het huiselijk en maatschappelijk leven dat worden wat daarvan hier wordt, dan gaven wij zonder bedenking de voorkeur aan de meest bekrompen kerkelijke orthodoxie.

Aan opgave van het beloop der geschiedenis is, bij zoo veel gedrang, en gewoel van menschen en gebeurtenissen, niet te denken. Men zou er hetzelfde van kunnen zeggen wat Göthe zegt van de Encyclopaedisten: '*Wenn wir das ungeheure Werk aufschlagen*, *wird es uns zu Muthe*, *als wenn man zwischen den unzähligen Spuhlen und Weberstuhlen hingeht*, *und vor lauter Schnarren und Rasseln des Sinnen betäubenden Mechanismus in Verwirrung geräth.* Toch is die verwarring vrij goed voorgekomen en de zamenhang wel bewaard, al is de *Deus ex machina* bij menige toevallige ontmoeting zeer gedienstig. Enkele tooneelen zijn met meesterhand afgewerkt. Zoowel van feest en bal der hoogaanzienlijken als van de kroeg, waar laag gemeen zamenschoolt en joelt, krijgen wij schetsen, die naar het leven geteekend mogen heeten. De beschrijvingen zijn klaar, soms uitvoerig, zonder charge, en onderscheiden tooneelen doen denken aan Göthe. Slechts nu en dan wordt de schrijver door zijne inspiratie verlaten, en zijn de gesprekken mat, de schetsen flaauw, en wordt een en ander deel van de overigens engelsch bewerkte machine lomp duitsch fabrikaat. Wij rekenen daaronder sommige tooneelen in den kelder of Kneipe, waar Schmenckel een hoofdrol speelt, vooral waar hij aan het liegen gaat, ook enkele trekken in de figuur van Timm, die anders, met zijne commis-voyageurs handigheid en zijn laag egoïsme, goed is geteekend.

Gewone romanlezers, het groote publiek alzoo, dat ook onder ons niet kieschkeurig is, zullen boeken als de hier aangekondigde verslinden. Wij kunnen, na er monsters van te hebben gestoken, de partij niet anders keuren dan E.S.B.S. (extra zwaar beschadigd) en duf. Wij staan in twijfel, of de vertaler iemand is die Hoogduitscher is en niet goed Hollandsch kent, dan of hij Hollander is, maar het Duitsch niet genoeg verstaat.

Nu hopen we, dat de uitgever loyaler zal handelen ten aanzien van deze aankondiging, dan hij in der tijd deed, toen hij uit eene billijk ongunstige recensie van de Gedenkschriften van nu wijlen Lola Montes eene wat verschoonende zinsnede uitkipte, waardoor schijn werd gegeven alsof wij een gunstiger oordeel over de onbeschaamdheid van die vorstelijke...., maar toch...., hadden geveld.

Lola Montes moet, volgens mij van geachte hand toegekomen mededeeling, in Noord-Amerika, met berouw over vele harer vroegere misstappen zijn gestorven, en heeft alzoo bewaarheid hetgeen wij toen van haar zeiden.

C.

Mengelwerk.

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
De verloren zoon.
Naar Paul Heyse.

In het midden der zeventiende eeuw woonde er te Bern eene achtenswaardige vrouw, Helena Amthor, de weduwe van een aanzienlijken burger, die haar, na een twaalfjarigen echt, in den bloei haars levens, met twee kinderen had achtergelaten. Zij had alle aanzoeken tot een tweede huwelijk van de hand gewezen, zeggende dat zij voortaan uitsluitend voor hare kinderen wilde leven. Zooals het meer gaat, dat een te ver gedreven ijver juist het tegenovergestelde van het beoogde doel tengevolge heeft, gebeurde ook hier. Voor het oudste kind, dat bij den dood zijns vaders elf jaren oud en een vlugge, doch zeer eigenzinnige knaap was, ware strenge mannelijke tucht beter geweest, dan de al te teedere toegevendheid zijner moeder, die haren zoon als het evenbeeld van haar vroeg gestorven echtgenoot, bijna vergoodde, en niet in staat was hem iets te weigeren. Het gevolg daarvan was dat Andreas zich hoe langer zoo slechter gedroeg en de liefde zijner moeder met ondank vergold. De beden en vermaningen zijner ooms, en zelfs de geldboeten, waartoe hij door de stedelijke autoriteiten, wegens zijne dolle baldadigheden veroordeeld werd, waren al even weinig in staat zijn woesten aard te beteugelen, als de tranen zijner bedroefde moeder. En zoo stemde mevrouw Amthor eindelijk toe in hetgeen haar na den dood van haren echtgenoot het hardste viel: in de scheiding van haren zoon, toen een neef van haar, een welvarend koopman te Lausanne, aanbood den jonkman bij zich te nemen, in de hoop dat eene andere omgeving en geregeld werk heilzaam op den verwaarloosden jonkman werken zouden.

Andreas, die nu omstreeks twintig jaren oud was, verlangde niets liever dan zijne geboortestad te verlaten en beloofde zich, ondanks de voogdij van zijn neef,

te Lausanne een veel vroolijker leven dan te Bern. Hij nam zonder de minste aandoening afscheid van zijne moeder en van zijne twaalfjarige zuster Elizabeth, en bewaarde zijn reisgeld zorgvuldiger in de borstzak van zijn wambuis dan de moederlijke vermaningen in zijn hart. Hij was dan ook nog geen half jaar te Lausanne geweest, toen het bericht te Bern kwam, dat Andreas heimelijk, met schulden beladen, gevlucht was, en eene vrij aanzienlijke som aan het kantoor ontvreemd had, waarvoor hij, in zijn lessenaar, een wissel op zijne moeder had achtergelaten.

Die schuld en al de overige werden zonder aarzelen door zijne moeder betaald. Zij sprak er met niemand een woord over en gaf op alle onbescheiden vragen naar haren zoon hetzelfde antwoord: dat het hem goed ging en dat hij van tijd tot tijd over zijne reizen schreef. Ook was dat laatste geen onwaarheid, wijl hij, telkens als zijn geld op was, hetgeen niet zelden gebeurde, zich tot zijne moeder wendde, die hem nooit te vergeefs liet bidden. Wat er meer in zijne brieven stond, werd niemand ooit gewaar. Mevrouw Amthor sprak den naam van haren zoon niet meer uit en begon nooit uit eigen beweging over hem te spreken, zoodat anderen het langzamerhand insgelijks begonnen te vermijden het verdriet van haar leven aan te roeren, en Andreas voor de geheele stad zoo goed als dood was. Hij zelf gaf nooit het geringste verlangen naar zijne geboorteplaats te kennen. Toen hij meerderjarig geworden was, en zijn voogd hem verantwoording van zijn erfdeel moest doen, schreef hij kort en goed dat hij op dien dag in ‘De Reebok’ te Straatsburg zou zijn, om zijn deel van zijn vaderlijk vermogen te ontvangen. De voogd, een bejaard man, kon zulk eene verre reis om den wil van zijn pupil niet ondernemen. Mevrouw Amthor besloot dus zelve den treurigen plicht te aanvaarden, misschien met eene geheime hoop in haar hart, dat het wederzien op het vervreemde gemoed van haren zoon een goeden indruk zou maken. Doch toen zij, na verloop van tien dagen, terug kwam, was de trek van strakke zwaarmoedigheid op haar gelaat donkerder dan ooit en niemand had haar na dien tijd zien lachen.

Toch had het lot dat haar zoo zwaar beproefde, haar een troost geschonken, die een minder diep gewond moederhart ten laatste genezen zou hebben. Haar andere kind namelijk, Elizabeth, acht jaren jonger dan haar verloren zoon, was even gehoorzaam, liefderijk, en de vreugde van iedereen, als haar broeder van dat alles het tegendeel was. Zij had die lieve en goede hoedanigheden die haar van nature eigen waren, niet met een ernstigen, volhardenden wil in zich behoeven aan te kweeken; wijl hare moeder, vooral in de eerste jaren, zoo lang Andreas nog bij haar was, de gestrengheid jegens haar dochtertje even sterk overdreef, als hare toegevendheid jegens haren zoon. Elizabeth was nog een klein kind, toen zij reeds hare tranen achter haar zakdoekje verborg en schreide omdat zij zich achteruit gezet gevoelde, en zich te vergeefs afpijnde om door onvermoeide plichtsbetrachting een enkel liefderijk woord of eene liefkozing van hare moeder te verkrijgen, waarop de strenge vrouw voor haren Andreas niet gierig was. Al het verdriet over de streken van haren zoon werd op Elizabeth verhaald, om wie haar broeder zich even weinig bekommerde alsof zij niet bestond. Ondanks dat alles bleef Elizabeth de zachte opgeruimdheid zelve, alsof zij met een vroeg ontwikkelden geest het geheele ongeluk doorzag dat hare moeder het evenwicht deed verliezen, en zij zich voorgenomen had de onrechtvaardigheid waaronder zij leed, als de luimen eener zieke geduldig te verdragen.

Later, na de vlucht van den jongeling uit Lausanne en toen hij meer en meer bij zijne medeburgers op den achtergrond raakte, verbeterde de verhouding tusschen Elizabeth en hare moeder, die nooit blind geweest was voor den zielenadel van haar kind. Haar doodelijk gekwetste moeder-trots weerhield haar wel is waar hare dochter, al ware het door een enkelen zucht, te doen zien hoeveel zij

leed om haren zoon; doch in alle andere opzichten gaf zij haar voortaan de eerste plaats in haar hart, en het was dikwijls alsof zij haar wilde vergoeden wat zij haar in hare eerste kindsheid had doen lijden of ontberen. Zij bleef nogtans spaarzaam met de betuigingen harer liefde jegens haar kind. Maar wanneer zij haar des avonds, eer zij zich ter ruste begaf, de fijne blanke hand op de bruine lokken legde, of haar op de oogen kuste of haar 'mijn *goed* kind' noemde, werd Elizabeth donker rood van blijdschap en kon een uur lang van hartklopping niet in slaap komen. Ook bezorgde de moeder, voor zoover het met hare ernstige levensbeschouwing strookte, haar kind alle genietingen der jeugd; noodigde des Zondags hare vriendinnetjes in hare stille woning met de fraaie terrassen en den tuin die er achter lag, en liet haar des zomers aan kleine uitstapjes en landelijke feesten van andere jongelieden deelnemen. Slechts dansen mocht Elizabeth niet, hoe eenvoudig dat bij de Bernsche zeden van dien tijd ook toeging. Het was alsof de moeder heimelijk beefde bij de voorstelling dat misschien de zuster dansen zou in hetzelfde oogenblik waarin haar broeder, door eene wanhopige daad een einde maakte aan zijn verloren leven. Want de gedachte dat het zoo ver komen zou, vervolgde haar nacht en dag.

Het huis, dat reeds vele geslachten achtereen aan de Amthor's had, lag in de bovenstad; het was een smal, oud gebouw van drie verdiepingen, van binnen met eikenhouten wanden, zijden tapijten en zware gordijnen voorzien. Beneden waren de kamers der dienstboden, de keuken enz.; en daar woonden de oude knecht en de trouwe dienstmaagd, die keukenmeid en werkmeid tevens was.

Dáar boven waren de vertrekken van moeder en dochter, die aan de achterzijde op den tuin uitkwamen; in de bovenste verdieping eindelijk had de heer Amthor zijne bibliotheek en zijne werkkamer gehad en daar had Andreas in lateren tijd huis gehouden. In de kamer waarin het ledikant van Andreas stond, had al dien tijd, sedert hij uit het ouderlijk huis vertrokken was, niemand een voet gezet, dan de oude dienstmaagd, en ook Elizabeth liep, als zij soms een boek van boven moest halen, met ingehouden adem die deur voorbij, alsof het daar binnen niet richtig was.

Het was op een Septemberavond, den avond van den dag dat Elizabeth haar negentienden verjaardag gevierd had. Hare moeder had dien dag zes van Elizabeth liefste vriendinnen genoodigd, en onder zang en scherts, waarbij de strenge vrouw de jeugd meest aan zich zelve overgelaten had, was het tien uren geworden. De meisjes die, na den zoelen dag, nog laat arm in arm, onder gewichtige, half fluisterende gesprekken, in den tuin gewandeld hadden, zouden het feest wel tot middernacht hebben willen rekken, indien zij niet door een onweder dat over de rivier opkwam, in huis gedreven geworden waren. Ook waren de dienstmeisjes, met hare lantarens, reeds gekomen om haar af te halen, en zoo werd er, met haastig gekus afscheid genomen, en in de groote huiskamer aan de terrassen heerschte weder de gewone stilte, toen het eerste gerommel van den donder naderbij kwam.

Mevrouw Amthor was naar hare dochter gekomen, die bij de open glazen deur stond en over de donkere trappen der terrassen heen, op de Aar nederzag, zoo peinzend en afgetrokken, als men na een drukken feestdag pleegt te zijn, en de ziel weder met zich zelve alleen is. De moeder legde zacht hare hand op het hoofd van haar kind, en Elizabeth leunde, zonder een woord te spreken, haar hoofd tegen den schouder harer moeder aan, als zocht zij bescherming tegen de felle bliksemschicht die nu door de donkere wolken heen brak.

'Kom binnen, kind,' zeide de moeder; 'het zal aanstonds gaan regenen.'

Elizabeth schudde zwijgend met haar hoofd. Zij keek met onafgewenden blik naar de heldere streep aan den horizon, waar ver weg, achter de onweerswolken,

de sneeuwtoppen van het Oberland opdoken; een prachtig gezicht in het schemerachtige maanlicht.

‘Moedertje,’ zeide zij eindelijk, ‘wat is de wereld groot. Daar in de hoogte hooren en zien zij er niets van hoe het onweer hier woedt. En nog verder, daar waar die ster even boven dien berg staat, zouden zij het niet merken, al viel de geheele aarde in puin.’

De moeder antwoordde niet; hare gedachten waren - zij wist niet waar, maar wel bij hem, aan wien zij in storm en onweder het eerste dacht, even als jaren geleden, als de lucht betrok en zij haren jongen niet onder dak wist.

‘Wat is het onweer merkbaar aan de rivier,’ begon Elizabeth weder. Het is alsof de golven kippevel krijgen, als er een bliksemschicht neerschiet. En toch zingen en dansen die menschen nog in de herberg op het eiland. Wat zijn dat toch goddelooze menschen.’

‘Zij houden juist op; het zal hun nu toch ook te erg geworden zijn,’ antwoordde de moeder. ‘Geen mensch is zoo verhard, of het uur komt waarin hij de stem van God hoort als Die hem wil waarschuwen. Maar kom nu in de kamer; er vallen al droppels zoo groot als hazelnoten.’

‘Zie toch eens, moeder,’ zeî Elizabeth, en hield hare moeder vast, ‘daar beneden is er iets niet richtig. De deur van de herberg wordt opengerukt, de menschen dringen naar buiten, er is een meisje onder; nu blinkt er een degen; hoor! Zij schelden elkander. O, wat woeste kerels!’

De donder zweeg voor het oogenblik en men kon, over de rivier heen, een hevigen twist hooren, het rinkelen van gebroken flesschen en glazen, terwijl eene enkele klarinet, onder al dat rumoer, als waanzinnige tonen hooren deed.

‘Ik gaf er honderd kroonen voor,’ zeî mevrouw Amthor, met gefronst voorhoofd, ‘als dat hol door de Regeering gesloten werd. Zij zouden mij waarachtig op mijn ouden dag kunnen doen besluiten om te verhuizen, enkel om dàt niet meer te zien en te hooren.’

‘En juist in onze liefste uren,’ voegde Elizabeth er bij, ‘als alles zoo rustig is en men nog eens zou kunnen nadenken en droomen. Zie, nu komt het van de herberg van daan, over de brug. Om Gods wil! Zij gaan met wapens op elkander los. Daar is er een bij de leuning gekomen, de vrouw komt er tusschen, hij heeft zijne armen weer vrij... als hij eens in de rivier gegooid werd!’

‘Nu is het genoeg,’ zeide hare moeder op bevelenden toon; ‘nu komt gij in huis. Dat is geen tooneel voor christenmenschen, als anderen als wilde beesten op elkander aanvallen. Lees mij den avondzang nog voor; dan gaan wij naar bed.’

Daar schitterde een bliksemschicht in de laagte, die eensklaps de huizen aan de Aar, de herberg op het eiland en de hooge golven hel verlichtte. Men zag een oogenblik de donkere menschengroep, die op de smalle brug door elkander verward was, de roode veder op de barret van een slanken jongeling die zich tegen de overmacht verdedigde, slechts door eene vrouw geholpen, wie een witte doek om het hoofd fladderde; de wapens blonken en het geschreeuw van de vrouw die om hulp riep, klonk door de stille straat aan den oever; daarop viel er, tegelijk met den donder, die als het instorten van een hemelhoog huis klonk, een hevige stortregen, en de donkere nacht verborg het woeste gevecht op de brug, slechts door het roode licht uit de vensters der herberg beschenen.

De dames waren ontsteld in huis gegaan en terwijl de moeder met langzame schreden op het tapijt heen en weder liep, zat Elizabeth aan de tafel, met de handen op het boek gevouwen dat voor haar opengeslagen lag en met de oogen op een ruiker turend die in een fraai venetiaansch glas stond, een geschenk van haren peetoom op haren verjaardag. Aan lezen kon zij niet denken, wijl het onweder hare stem verdoofd zou hebben; nog minder aan slapen; want het tooneel

van het woeste gevecht stond haar nog beangstigend voor den geest. Zij bleef luisteren. ‘Och God,’ bad zij, half werktuigelijk, ‘laat alles toch genadig afloopen!’

Daar drong weder een bliksemschicht door het venster en door de reten der deur, die nu op eene kier stond, om den frisschen adem van het onweer in het benauwde vertrek te laten.

Daar verbeeldde zij zich dat zij op het bovenste terras eene schaduw voorbij zag sluipen die een oogenblik voorbij de ruiten van het venster opdoemde en toen weder verdween.

‘Moeder,’ riep zij, half luid, ‘wij zullen de deur dicht doen, er is iemand over den muur geklommen, en....’

Zij kon niet uitspreken, de deur werd open gestooten en er kwam een man binnen stuiven. ‘Om den wil van Gods barmhartigheid,’ riep hij, terwijl hij, half door uitputting, half in de houding van een smeekeling, voor mevrouw Amthor op de knieën viel, ‘wie gij ook zijt, edele vrouw, red een onschuldig vervolgde; zij zijn mij op de hielen; waar -’ riep hij, terwijl hij zich weder oprichtte en zich de druipnatte haren met zijne bebloede hand uit de oogen streek, ‘waar berg ik mij, wat begin ik om uw hart te roeren? Als gij wist hoe alles gebeurd is, hoe volkomen buiten mijne schuld ik in dezen ontzettenden toestand gekomen ben, van als een moordenaar vervolgd te worden... o, edele jonkvrouw,’ en nu wendde hij zich tot het doodsbleeke meisje, dat sidderend de roode veder op de barret des vreemdelings had opgemerkt, ‘als gij een broeder hebt die u dierbaar is, die misschien nu, even als ik, in den vreemde om gastvrijheid smeeken moet, bid uwe gestrenge moeder mij niet te verstooten, niet naar buiten te zenden, waar wie weet welke schande mij wacht. Bij het hoofd van uwe eigene zonen, edele vrouw...’

‘Zwijg,’ viel mevrouw Amthor hem in de rede, met eene doffe, bevende stem die den smeekeling nog vreeselijker klonk dan het rommelen van den donder. Zij keek den vluchteling daarbij zoo akelig aan, dat hare dochter naar haar toe ijlde om haar te ondersteunen, indien zij flauw mocht vallen. Doch het ging voorbij.

‘Sluit de glazen deur,’ beval zij met haastige stem, terwijl zij zich aan de leuning van haren stoel vasthield, ‘en roep dan Valentijn. Zeg hem geen woord. Maar haast u! Mij dunkt ik hoor al stemmen op de terrassen naar boven dringen.’

Elizabeth had in een oogwenk de glazen deur gesloten, en was de kamer uitgesneld. De vreemdeling bleef een paar oogenblikken met mevrouw Amthor alleen.

‘Gij redt mijne eer en mijne vrijheid,’ zeide hij stamelend, ‘misschien mijn leven. Maar geloof, edele vrouw, wat gij doet, doet gij aan geen nietswaardige, en mijne eigen moeder, die het leven van haren zoon zou willen koopen voor alles wat zij bezit, indien hij onder roovers viel, zal uwe grootmoedigheid...’

‘Gij moogt geen woord meer spreken,’ viel mevrouw Amthor hem in de rede. ‘Wat ik doe, doe ik niet om u. Gij bloedt... zeide zij eensklaps, toen haar oog op eene plek van zijn schouder viel, waar groote bloeddroppels door het zwart zijden wambuis heen kwamen.

‘O, het is niets,’ antwoordde hij snel, terwijl hij zijn handschoen op de plek drukte. ‘Ik voel het nauwelijks. God gave dat wat ik er voor teruggegeven heb, niet gevaarlijker ware; maar ik vrees...’

Elizabeth trad binnen, en achter haar de knecht.

‘Valentijn,’ zeide mevrouw Amthor, ‘ga met dien heer naar boven en breng hem te bed, in de kamer... gij weet wel. Niemand mag weten dat hij hier in huis is; aan Donata zal ik dat zelve inprenten. Gij hebt immers een weinig ver-

stand van chirurgie? Zie naar de wond van mijnheer; boven in de kast ligt oud linnen... er liggen nog hemden in de lade... hij moet behandeld worden *alsof hij mijn eigen zoon ware.* Weg! Ik hoor voetstappen.'

Zij luisterden met kloppende harten. Inderdaad hoorden zij, ondanks den kletterenden regen, buiten stemmen in den tuin. In het volgende oogenblik had de oude knecht den vreemden jonkman de deur uitgeschoven en moeder en dochter stonden alleen tegenover elkander.

'Mijn kind,' begon de moeder met bevende stem, 'ga zoo lang naar beneden, naar Donata. Ik zal moeten liegen en ik zou niet gaarne willen dat uwe ooren het hoorden.'

'Moeder,' antwoordde Elizabeth, 'laat mij bij u. Ik zou beneden van angst vergaan. Meen toch niet dat iemand, en vooral ik niet, iets in u zou afkeuren wat gij doet om een menschenleven te redden.'

Te gelijkertijd werd er driemalen aan de gesloten deur geklopt. 'In naam van de wet,' riep er iemand, 'doe open!'

'Wie klopt daar, nog zoo laat?' vroeg mevrouw Amthor, en haar stem klonk zoo kalm als ware er niets gebeurd.

'De politie, met de wacht!' was het antwoord. 'Doe open, of wij dringen naar binnen.'

'Ga, Elizabeth,' zeide hare moeder, zoo luid dat men haar buiten woord voor woord verstaan kon. 'Ik moet zeggen dat dat iets nieuws is, in ons oude Bern, dat de wacht 's nachts bij rustige burgers in huis dringt. 'Ik hoop dat gij u, wegens de reden van dit bezoek zult kunnen verantwoorden, mijnheer,' riep zij den binnentredende hooghartig toe. 'Gij weet wie ik ben en dat ik geen gemeen volk in huis houd, wien de dienders achterna behoeven te zitten.'

De inspecteur, die aanstonds met een haastigen blik alle hoeken onderzocht had, bleef getroffen voor de hooge gestalte van mevrouw Amthor staan en sloeg zijne oogen neder voor haar vasten blik.

'Vergeef mij, mevrouw Amthor,' mompelde hij, terwijl hij de beide mannen beval buiten te blijven en verlegen met den knop van zijn dolk speelde, 'wij zijn een vermetelen kerel op het spoor, die ginds op het eiland moord en doodslag gesticht heeft. Toen ik er bij kwam, hebben de menschen uit de herberg hem hier heen zien vluchten, met groote stappen over muren en hekken en bloembedden zien heenspringen en wij hebben de sporen tot in uw tuin gevonden; er lag ook een handschoen van hem bij het venster, daarom heb ik het mijn plicht geacht...'

'Bij mij in te breken alsof mijn huis een toevluchtsoord voor moordenaars ware?' viel mevrouw Anthor hem in de rede, en keek hem daarbij met zulk een vasten blik aan, dat de man als een betrapte zondaar voor zich keek, verlegen met de natte voetstappen welke hij op het tapijt achter liet.

'Ga uws weegs en zie op een anderen keer beter toe bij wien gij aanklopt. Morgen zal ik eene klacht bij den raad indienen, dat de stad vechtpartijen en ontucht op het eiland toelaat en dat dan de vreedzaamste burger in de buurt niet zeker is van bij nacht en ontijd geen bezoek van de politie te krijgen en van heelerij beschuldigd te worden.'

De man wilde nog eene verontschuldiging bij brengen, doch een gebiedend handgebaar van mevrouw Anthor, waarmede zij hem de deur wees, belette hem een woord verder te spreken. Met gebogen hoofd ging hij heen. Hij was nauwelijks over den drempel, of Elizabeth sloot de deur achter hem dicht, doch zonk toen op een

stoel neder en haalde diep adem; de angst onder dat korte tooneel had haar geheel van streek gebracht.

‘Blijf gij hier,’ zeide hare moeder na een oogenblik zwijgens. ‘Steek eene kaars aan, ik wil naar boven gaan.’

‘Moedertje,’ waagde Elizabeth beschroomd in te brengen. ‘Wilt gij niet liever... gij zijt toch al zoo bleek; het doet u te sterk aan.’

Mevrouw Amthor antwoordde niet, nam hare dochter de kaars uit de hand en ging met een strak gelaat, alsof haar niet veel ergers meer overkomen kon, uit de kamer. Zij was eene strenge, eene trotsche vrouw, die het altijd beneden zich geacht had een leugen te zeggen. En nu had zij zich vernederd, in hare eigene oogen en in die van haar kind, om den wil van een vreemde, die geen ander recht op haar had, dan dat hij haar gesmeekt had in den naam van datgene wat haar bitterste hartzeer was.

De kamerdeur was half open gebleven; Elizabeth hoorde met welk een zwaren gang zij den trap op ging; hoe zij telkens rustte alsof zij adem en moed moest scheppen voor den moeielijken gang naar de kamer van haar verloren zoon, welke zij in geen jaren betreden had.

‘Hij ligt in onmacht,’ zeide de oude Valentijn, die haar bij den drempel te gemoet kwam. ‘Ik heb hem verbonden, maar toen ik hem een schoon hemd aantrok, bleef hij als dood onder mijne handen. Ik zal koud water halen; er is anders geen gevaar bij, maar het bloed dat uit zijne wond stroomde, heeft het hem gedaan.’

Hij haastte zich naar beneden en mevrouw Amthor trad de kamer in.

Daar lag de vreemde in bed; met gesloten oogen, den mond half open, als van pijn, zoodat zijne tanden zichtbaar waren. Het blonde haar was van zijn bleek voorhoofd weggestreken en droop van bloed en regenwater. De barret en het zijden wambuis lagen op den grond, met een hemd dat doorweekt was van bloed, en waarvoor de knecht hem een schoon had aangedaan. Mevrouw Amthor stond er bevende, met knikkende knieën bij, toen zij het fijne linnen zag dat zij zelve gesponnen had en de letters welke zij er in geborduurd had. Om niets anders in de kamer te moeten zien, hechtte zij hare oogen vast op het jonge gelaat des jonkmans, dat, ondanks de doodelijke bleekheid, eene onschuldige, jongensachtig goedhartige uitdrukking had. Dat hij een kind van goeden huize was, had zij aanstonds aan zijne kleederen gezien, en de toon waarop hij haar om redding gesmeekt had, klonk haar nog aandoenlijk in de ooren. Er kwam een moederlijk gevoel over haar en groote tranen rolden over haar verouderd gelaat. Toen kwam de oude Valentijn weder binnen met een kruik versch water en wilde beginnen den jonkman de slapen te wasschen. ‘Laat mij dat doen,’ zeide mevrouw Amthor, en nam hem de spons uit de hand. ‘Haal den goeden azijn uit de provisiekast en ook eene flesch van onzen ouden wijn. Als hij weder bij komt, zal hij naar eene versterking verlangen.’ Nu wiesch zij hem het bloed uit de haren en hield de ijskoude spons voor zijne lippen. Daarop keerde zijn bewustzijn terug, hij sloeg de oogen op en toen hij de edele vrouw, zijne redster, bij zijn bed zag, wilde hij overeind komen en beginnen te spreken. Zij dwong hem echter, met zacht geweld, te blijven liggen en haar te laten begaan. ‘Ik ben al veel beter,’ zuchtte hij, fluisterend, en greep naar hare hand om die aan zijne lippen te drukken. ‘O, wat doet gij veel aan mij! Als mijne moeder u eens zag! En gij kent mij niet eens en moet het ergste van mij denken. Laat mij u eerst vertellen hoe alles gekomen is.’

‘Van avond niets meer,’ zeide mevrouw Amthor en legde hem zacht hare hand op den mond. ‘Gij hebt te veel bloed verloren; dat moet gij eerst weer inwinnen. Ik laat u nu aan mijn ouden knecht over; die zal van nacht bij u waken. Ik hoop dat gij slapen zult, en morgen al half genezen zult zijn. Goeden nacht.’

Zij ging de kamer uit, zonder een blik op hare omgeving te slaan, die zooveel bittere herinneringen bij haar moest opwekken. Doch toen zij buiten, bij de leuning

van den trap kwam, leunde zij een oogenblik haar hoofd tegen den muur en snikte zacht. Het duurde slechts eenige oogenblikken, toen richtte zij haar

hoofd weder stijf op en ging naar beneden, naar hare dochter. ‘Valentijn gelooft niet dat er gevaar bij is,’ zeide zij; ‘laat ons naar bed gaan.’

‘Moeder,’ vroeg Elizabeth, ‘gelooft gij dat hij een moordenaar is? Hij heeft iets in zijn gezicht alsof hij geen dier kwaad zou kunnen doen, laat staan een' mensch.’

‘Maar hoe is hij dan in die herberg gekomen?’ zeide hare moeder, als bij zich zelve.

‘Omdat hij hier vreemd is,’ antwoordde de dochter met vuur. ‘Hij sprak geen zwitsersch duitsch, hebt ge wel gehoord, moedertje?’

‘Het dient nergens toe, of wij ons in gissingen verdiepen,’ antwoordde mevrouw Amthor kortaf. ‘Kom, naar bed, kind. Het onweer is ook voorbij.’

Daarmede gingen zij te bed, nadat Elizabeth nog eerst het avondgebed gelezen had. Het was evenwel reeds lang na middernacht, eer een van beiden nog een oog gesloten had. Elizabeth zag onophoudelijk de trouwhartige, door schrik ontstelde oogen van den vreemdeling; hoe hij hare hulp inriep om hare moeder zachter te stemmen, en het bloed aan zijn voorhoofd en de roode veder, en hoorde dan ook weder de stem dier vrouw, die zich op de brug tusschen de vechtenden geworpen had. Mevrouw Amthor daarentegen lag te luisteren of zij boven iets hoorde. Want het vertrek waar nu de gewonde lag, was juist boven hare slaapkamer, en zij bedacht hoe menigen nacht zij tot aan den morgen wakker gelegen had, om te wachten wanneer Andreas van zijne nachtelijke braspartijen naar huis zou komen, en als zij dan eindelijk zijne waggelende schreden gehoord had, had zij tranen gevonden in plaats van slaap. Nu was het boven stil genoeg. Slechts hoorde zij het kuchen van den ouden Valentijn. Mevrouw Amthor zat, door hare kussens ondersteund, overeind in bed en beproefde te bidden. ‘Heer mijn God,’ bad zij, ‘laat hem in den vreemde eene moeder vinden, die hem bijstaat in elken nood, en als niemand zich meer over hem ontfermt, laat hem dan den weg naar zijne eigene moeder terugvinden; laat mij niet sterven eer ik zijne hand in de mijne gehouden heb.’

Het daglicht scheen nog vaal en nevelig door de kleine ronde glazen in het vertrek, toen mevrouw Amthor reeds haar bed verliet en schielijk eenige kleederen aantrok.

‘Slaap nog een uurtje, kind,’ zeide zij tot Elizabeth, die zich insgelijks oprichtte. ‘Ik zal eens naar boven gaan en zien hoe onze gast het maakt.’

Elizabeth kon echter niet meer rusten. Zij stond stil op, kleedde zich en sloop hare moeder achterna. Op den trap kwam zij Donata tegen, die een schaaltje in de hand hield.

‘Hij heeft niet veel van de melk gegeten,’ zeide de trouwe oude. ‘Hij is vreeselijk zwak en zijne hand beefde zoo, toen hij den lepel vast hield! Maar anders een knap mensch, jufvrouw, en ik zou liever mijne tong afbijten dan dat ik hem verried’

Elizabeth antwoordde niet, maar sloop verder naar boven. Daar kon zij, wijl de deur, om het kraken te vermijden, op een kier gelaten was, den vreemdeling zien liggen; hij richtte zijn hoofd half op om hare moeder goeden morgen te wenschen, die voor hem stond en hem vroeg hoe hij geslapen had.

‘Ik weet het niet, edele vrouw,’ zeide de jongeling. ‘Mijn trouwe oppasser daar zal het beter weten of ik mij rustig gehouden, dan of ik onzin gepraat, en mij met handen en voeten geweerd heb. Maar gedroomd heb ik, de prettigste dingen, niets van bloed en wonden. En toen ik van morgen wakker werd, kreeg ik aanstonds weer een steek in mijn hart, dat ik u gisteren zulk een schrik heb aan-

gejaagd en dat gij in het geheel nog niet weet aan wien gij uwe ontsprekelijke goedheid bewijst. 'Neen,' hernam hij, dringend, hare hand grijpende toen hij zag dat zij hem weder het stilzwijgen wilde opleggen; 'nu laat ik u zoo niet heengaan, al ware het beter voor mijn koorts dat ik in vier-en-twintig uren geen woord sprak. Het maakt mij dol, daar zoo te liggen en den barmhartigen samaritaan, en vooral u zelve, in de meening te laten dat gij uwe moeite en zorg aan iemand besteedt die op stroo behoorde te liggen, onder dieven en gespuis, dat half dood door de politie op straat gevonden wordt. Dat het zoover met mij gekomen is, heb ik aan mijn groene waanwijsheid te danken, die altijd meent dat niemand nog ooit met fermen moed en een goed geweten in handen van den duivel gekomen is. Mijn vader heeft er dikwijls genoeg zijn hoofd om geschud en mij gewaarschuwd: 'Ga niet met pik om, als gij uwe vingers zuiver wilt houden, en als gij niet met de wolven in het bosch wilt huilen, moet gij hen op een afstand houden. En wat heeft mijne moeder mij gebeden toen ik Augsburg verliet, dat ik niet anders dan in fatsoenlijke huizen zou gaan en alle slecht gezelschap vermijden zou! Maar het ei was weêr wijzer dan de kip. Want ziet gij, edele vrouw, ik ben van natuur een vroolijke jongen en mijn geboortestad, al is zij nog zoo mooi, en hoe vroolijk het er somtijds wezen kan, en hoewel ik bij alle pretjes de voorste was, werd mij toch te klein en ik wilde de wereld zien; vooral lokte Zwitserland mij aan, waarvan mijn vader mij zoo dikwijls verteld heeft. Hij heeft hier in Bern zijne leerjaren doorgebracht, bij den rijken lakenfabrikant Aufdembühl, dien gij zeker wel kent. Daarna heeft hij zich in zijne vaderstad gevestigd en mijn moeder getrouwd en een groote zaak begonnen; maar hij heeft altijd met pleizier aan Bern gedacht, zoodat hij er niets tegen had, toen ik hem mijn wensch te kennen gaf. Ik geloof vast dat hij denkt dat er een dochter in huis is en dat ik daar heen wilde, wijl ik in Augsburg vijf en twintig jaren geworden ben en nog altijd ongestraft in blauwe en bruine oogen gekeken heb. Zoo reed ik, veertien dagen geleden heen, in de beste luim, altijd naar het zuiden, over het schoone meer van Genève. Gister avond, toen het al begon te schemeren, reed ik, blij te moede, Bern in, ik wilde bij den heer Aufdembühl niet, zooals men zegt, met de deur in huis vallen, maar bracht mijn paard in 'De Ooievaar' en begon toen door de stad te slenteren, zoo als ik altijd gaarne doe, als ik ergens vreemd aankom, om alles eens op te nemen. Gister avond evenwel bekwam het mij niet best, dat ik zoo uit de herberg wegliep, zonder iets te gebruiken. Want na den harden rit, en in de groote warmte wijl het onweer maar niet los wilde komen, kreeg ik eensklaps hevigen dorst en dacht van binnen te verbranden, als het mij niet spoedig gelukte een glas wijn aan de lippen te krijgen. Wijl ik juist in de benedenstad bij het eiland voorbij kwam, en de dansmuziek uit de herberg hoorde, vroeg ik aan een fatsoenlijk gekleeden burger of daar drinkbare wijn geschonken werd. De wijn was er goed, kreeg ik ten antwoord, maar het gezelschap zoo veel te slechter. Naar mijne kleederen te oordeelen, zou ik daar niet onder mijns gelijken zijn. Ik zou wel in een stal vol koeien en geiten gaan, gaf ik lachende ten antwoord, als daar in den een of anderen melkemmer wijn stroomde. En zoo liet ik den braven man staan, die mij bedenkelijk nakeek, en ging de brug over, de herberg binnen.

'Toen ik evenwel de deur opendeed, zag ik, dat mijn trouwe raadsman mij niet voor niets gewaarschuwd had en dat ik in een stal bij het redelooze vee meer goede zeden en manieren gevonden zou hebben dan daar. Of het eene dievenherberg is, weet ik niet, maar de meesten zagen er uit alsof zij de galg ontloopen waren, of er

uit al hunne macht naar toe liepen. Mannen en meiden, allen keken mij met scheele oogen aau en stietten elkander aan de ellebogen, alsof zij zeggen wilden: Wat is dat voor een haan, die zich onder de kraaien waagt? Maar ik schaamde mij het hazenpad te kiezen en vond ook dat een vreemde on-

gestraft veel doen kan, waarbij een burger leergeld betalen moet, en ik ging stoutmoedig in een hoek zitten, waar nog een punt van eene tafel vrij was, en liet mij een pint rooden wijn brengen. Wijl ik mij stil hield, scheen men ook spoedig aan mijn bijzijn te wennen, te meer wijl de meesten al half dronken en in hunne liederlijke gesprekken verdiept waren of met hunne meisjes liefkoosden. Onder die laatste was er een, de zindelijkste, althans het netste gekleed, met eene schoone muts op, maar anders ook eene liederlijke deern, zoowel als de rest. Die danste niet, zong ook niet, en de wijn scheen haar evenmin te smaken. Zij zat op den schoot van een grooten, forschen kerel, die kleederen aan had die eenmaal fatsoenlijk geweest waren, maar nu door regen- en wijnvlekken bedorven waren. Ook zijn gezicht moet vroeger niet kwaad geweest zijn, eer hij dat roode litteeken had, dwars over zijn voorhoofd, tot aan den wortel van zijn neus, en die roode leepoogen en zijn ruigen baard. Ik kon niet laten naar dat paar te kijken, zooals hij, met een onverschillig gezicht, alsof geluk of ongeluk hem al evenzeer walgden, de dobbelsteenen op de tafel liet rollen en, als hij gewonnen had, met zijn hoofd tegen den schouder van het meisje stiet, dat zij het geld naar zich toe moest strijken. Dan nam zij een langen dolk, die voor hen op de tafel lag, en veegde met het blanke wapen het geld weg, zooals men vuil met een bezem wegveegt. Daarbij spraken zij geen van beiden een woord, terwijl zijne twee metgezellen, ruwe jonge kerels, met roode gezichten en verglaasde oogen, onophoudelijk in het Fransch en het Spaansch vloekten en met de vuisten op de tafel sloegen. Dat scheen intusschen het meisje eindelijk te vervelen, en toen zij eens hartelijk gapende omkeek, vielen hare oogen op mij, dien zij eerst in het geheel niet opgemerkt had. Want toen ik binnen kwam, sliep zij juist, op den schouder van haren galant. Nu was haar zeker mijne kleeding in het oog gevallen, of de ring dien ik aan mijn vinger droeg; dat weet ik niet, maar zij begon mij oogjes te geven en gaf mij achter den rug van haar galant allerlei wenken, waaruit ik niet wijs kon worden, en wijl ik er niets van weten wilde, maar integendeel mijn wijn schielijk opdronk, om te maken dat ik weg kwam, sprong zij eindelijk, alsof het zitten haar te ongemakkelijk werd, van den schoot van haar galant af en ging zonder omslag naast mij op de bank zitten, met haar hoofd tegen den muur leunende, als om beter te slapen; maar in het geheim bleef zij met hare oogen werken en bracht haren voet vlak bij den mijne. De man met het litteeken scheen aanstonds onraad te vermoeden, hij riep haar op strengen toon, in het Fransch toe, dat zij maken moest dat zij daar van daan kwam, en toen zij zich hield alsof zij sliep, stoof hij woedend op en beval mij mij weg te scheren; hij had wel gezien hoe ik het meisje gewenkt, en haar van zijne knie gelokt had. Ik beefde inwendig van woede op den lompen kerel, maar bleef bedaard zitten, zeide dat niemand hier het recht had mij weg te zenden, wijl ik niemand hinderde en mijn wijn betaalde, zooals iedereen. Daarop werd hij woedend, rukte de meid met geweld van de bank af en riep den waard toe: waarom hij zijn huis niet vrij hield van verdachte lieden, die alleen kwamen om te spionneeren; hij schold mij voor spion en greep mij eindelijk, toen het meisje mijne partij trok en hem begon te schelden, bij mijn buis, waarbij hij mijn *jabot* scheurde. Nu zag ik wel in wat ik mij op den hals gehaald had, vooral toen zijne kameraads zijne partij kozen en de waard, die van zulk gespuis leeft, en geen vreedzame burgers behoeft te ontzien, mij norsch toevoegde dat ik in zijn eerbaar huis, waar niets dan fatsoenlijke lui kwamen, niets te maken had. ‘Goed,’ zei ik, ‘ik wil het pleizier van een ander niet bederven;’ ik smeet het geld voor den wijn op de tafel en wilde mij aan den twist onttrekken, waarbij volstrekt geen eer te

behalen viel. Maar toen ik de kruk van de deur al in de hand had, klemde het meisje zich eensklaps aan mij vast, en smeekte mij haar meê te nemen; zij was het gezelschap moede en wilde eens met mij gaan wandelen. ‘*Al-*

lez vous en,' zeî ik, '*je ne veux pas de vous*,' en wat ik nog meer Fransch bij elkander kon krijgen. Inmiddels was het onweer losgebarsten en in de herberg werd het geraas woester dan ooit, wijl de galant het meisje achterna kwam, en haar van mij afrukte; en de anderen er tusschen schreeuwden en vloekten, nog luider dan de donder daar buiten, en zij had zich aan mij vastgeklampt als eene wilde kat die zich aan een boom vast klemt, zoodat het mij midden in mijn drift bang om het hart werd, bij de gedachte: Als uwe moeder u zoo eens zag! Op eens kwam er zulk een vreeselijke bliksemstraal, dat zelfs het woeste volk een oogenblik terug week, de muziekanten ophielden en de waardin hardop begon te bidden. Daar maakte ik gebruik van om het aanhankelijke katje af te schudden en weg te komen. Maar toen ik al op de brug was, en God dankte dat ik er met een blauw oog was afgekomen, rende de woeste bende mij eensklaps achterna kreeg mij, midden op de brug in haar midden, en, hadden zij niet allen, door dronkenschap, onzeker op hunne beenen gestaan, dan ware mijn laatste uurtje toen geslagen. Daarbij kwam het Fransche schatje mij moedig te hulp, en toen zij zag, dat haar oude minnaar, die met het litteeken, mij met zijn dolk in den schouder stak, gilde zij als een waanzinnige, drong mij tegen de leuning van de brug aan, en dekte mij met haar lijf. Toen ik nu zag dat het om mijn leven te doen was, trok ik in een oogenblik mijn korten degen uit de schee en sloeg zoo woedend om mij heen, dat allen achteruitgingen, behalve mijn hoofdvijand, die door wijn en liefde verblind was. Hij liep op mij toe, en wijl hij niet bukte, juist in mijn degen, zoodat hij nog maar een schreeuw gaf, en toen als een verslagen stier, zonder geluid te geven, voorover viel. Onmiddellijk was alles doodstil; men hoorde nog slechts den donder en het stroomen van de rivier onder de brug. Maar toen er weder een bliksemstraal kwam, kon men duidelijk op de straat, aan den oever, de wacht zien, die op het eiland aan marcheerde. 'Maak dat hij in de boot komt,' hoorde ik een van de kerels roepen. 'Hij is dood,' riepen er andere. 'Het beste wat wij doen kunnen, is hem in het water te gooien. Inmiddels was het meisje toegesneld, en had den zacht kermenden man bij de schouders gepakt. '*Allons*', riep zij: '*Voila les gendarmes! On nous attrapera tous!* En toen ontstond er zulk een gestommel op de smalle brug om den gewonde weg te krijgen, dat niemand zich meer om mij bekreunde, en ik onder bescherming van de duisternis in den stortregen kon maken dat ik weg kwam. Het overige weet gij, edele vrouw. En oordeel nu zelve, wat er van mij geworden zou zijn, als de Hemel uw hart niet verzacht had en gij mij uwe bescherming geweigerd hadt. Onuitwischbare schande ware mijn lot geweest, als twistzoeker, misschien als moordenaar gevat in een slecht huis; geen eerlijk man die mijn onschuld getuigen kon, en de heer Aufdembühl, in plaats van aan mijn vader te schrijven dat het hem genoegen deed dat ik de oude vriendschap was komen hernieuwen, zou mij op zijn best in de gevangenis opgezocht, en ongeloovig zijn hoofd geschud hebben bij mijne verdediging, terwijl ik in uwe oogen zie dat gij mij niet voor een leugenaar houdt, maar medelijden hebt met mijne eigenwijze jeugd, en mij uwe hand niet onttrekken zult.'

Na dat lange, gejaagde verhaal, dat den jongeling blijkbaar zenuwachtig gemaakt had, wijl hem de mogelijk ergere afloop van zijn avontuur duidelijk voor den geest stond, zonk hij uitgeput op zijne kussens neder en zuchtte diep, met gesloten oogen.

'Houd goeden moed,' zeide mevrouw Amthor, en hare donkere oogen waren vochtig. 'Het zal u, onder mijn dak aan niets ontbreken, en wijl ik u eenmaal in huis genomen heb, zou ik u als mijn eigen zoon beschouwen, al had ik de overtuiging

niet dat ik u op uw woord gelooven kon, Valentijn denkt dat gij over eene week het bed weer zult kunnen verlaten. Tot zoo lang verg ik maar één ding van u: dat gij u onderwerpt aan alles wat wij goedvinden, en niet door on-

geduld of treurige gedachten uw toestand verergert. Als gij het goed vindt, wijl gij uw arm niet kunt gebruiken, zal ik aan uwe moeder schrijven waar gij zijt, en dat gij niet in gevaar verkeert'

'O, mijne goede redster!' riep de jongeling en greep de mouw van mevronw Amthor's kleed om er zijne lippen op te drukken. 'Gij behandelt mij waarlijk als eene moeder, wijl gij mij uit eigen beweging aanbiedt wat ik u nauwelijks durfde vragen. Ik weet welk eene weldaad gij er mijne moeder door bewijst. Want om u de waarheid te zeggen, zitten de oude lui te huis, als twee vogels in hun nest, wier jong voor het eerst is uitgevlogen, en ik had hun beloofd te schrijven, zoodra ik het doel mijner reis bereikt had. Als gij haar schrijft, aan mevrouw Martina Brucker, Zeuggasse, te Augsburg, doe het dan omzichtig en verzwijg haar nog de aanleiding tot mijn ongeluk, totdat ik zelf alles breedvoerig vertellen kan. Want zij is schrikachtig en wijl ik haar éénig kind ben, heeft zij mij even zorgvuldig opgekweekt als eene dochter, en ik heb daarom ook altijd mijn best gedaan, om haar zoo min mogelijk verdriet te doen. Als zij nu van haar Koert hoort, welk gelag hij den eersten avond van zijn verblijf in Bern heeft moeten betalen, heeft zij geen uur rust, eer zij mij aan die gevaarlijke stad onttrokken heeft. Maar gij zult zelve wel zien hoe gij het doen zult. Gij weet wat men aan eene moeder zeggen kan, om den troost grooter te maken dan den schrik.'

Na die laatste woorden werd hij doodsbleek en Valentijn kwam schielijk om hem met azijn te wasschen, terwijl hij mevrouw Amthor te kennen gaf dat zij zich al te lang had opgehouden. Zij gaf hem fluisterend de noodige wenken en sloop toen op de teenen de kamer uit. Buiten, op den drempel stond Elizabeth.

'Hebt gij geluisterd?' vroeg zij streng.

'Vergeef het mij, moedertje,' antwoordde Elizabeth. 'Ik kon het niet laten; ik moest hooren hoe alles gebeurd was. God zij gedankt en geprezen; ik heb gelijk gehad; hij is onschuldig.'

'Kom meê naar beneden, kind,' hernam hare moeder; 'gij hebt hier niets te maken. Als er iemand komt, heb ik belet. Ik moet aan zijne moeder schrijven.'

(*Slot volgt.*)

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een nieuweling, geen parvenu.

Studiën en bijdragen op 't gebied der historische theologie, verzameld door W. Moll en J.G. de Hoop Scheffer, hoogleeraren te Amsterdam. Eerste deel. Eerste stuk. Amsterdam, G.L. Funke, 1868.

Wie, die dezen eersteling van het nieuwe vervolgwerk, welks titel ik afschreef, niet met ingenomenheid begroet? Kon men met het berigt, door een der laatste stukken van het *Kerkhistorisch Archief* gebragt, dat het genoemde werk eerlang zou besloten worden, alleen vrede hebben door de bijgevoegde verzekering, dat het zijn zou om plaats te maken voor eene nieuwe wetenschappelijke onderneming van meer of min gelijksoortigen aard, men kan niet anders, dan zich verheugen, nu de gezegde verzekering blijkt meer dan eene ijdele geweest te zijn en bladzijden in het licht verschenen, waarop wel uitsluitend voorkomt wat, bij het voortbestaan van het *Kerkhistorisch Archief*, door de beoefenaars der kerkgeschiedenis daaraan ware toevertrouwd, maar waarvoor toch verklaard wordt, dat de redactie volgaarne haar nieuw tijdschrift mede openstelt voor bijdragen en verhandelingen, die tot andere deelen der historische theologie in betrekking staan. Te minder kan men dit, waar men, behalve in de namen der redacteuren, in die van een veertigtal vaste medewerkers meer dan voldoenden waarborg erlangt voor degelijken arbeid, ja! reeds aanstonds van degelijken arbeid de vruchten zich ziet aangeboden.

Met een eerste gedeelte van eene ‘Geschiedenis der Hervorming in Nederland, van haar ontstaan tot 1531,’ door prof. de Hoop Scheffer worden de *Studiën en Bijdragen* geopend.

In de inleiding tot dit opstel doet de opsteller opmerken, hoe door onze geschiedschrijvers slechts enkele bewijzen worden aangevoerd, waar zij met eenparigheid getuigen, dat de mare van Luthers verzet tegen den aflaathandel niet alleen tot deze gewesten doordrong, maar ook velen bewoog zich aan de zijde der Hervorming te scharen - hoe zij, gehandeld hebbende over keizer Karels plakkaat van 29 April 1522,

het twistgesprek te Groningen in het jaar 1523 en den marteldood van Jan de Bakker in 1525, zich haasten tot eene periode, die veertig jaren later begint en de invoering der ‘gereformeerde religie’ in ons vaderland bevat. Die leemte wil hij, schoon voor zijn werk geene aanspraak makende op volledigheid, trachten aan te vullen. Hij acht dit mogelijk wijl sinds het schrijven onzer vroegere historici zoovele bronnen geopend werden, waaruit zij niet putten konden, en aangenaam acht hij het van wege de nieuwheid der zaak ten deele, maar inzonderheid omdat zij geldt een tijdperk, waarin een geest van innige godsdienstigheid, heiligen ijver, volhardenden geloofsmoed, door geene inmenging van maatschappelijke of politieke belangen verontreinigd, over onze voorvaderen is vaardig geworden.

De drie gedeelten, waarin hij het resultaat van zijn pogen wil overleggen en waarvan het eerste wordt aangeboden, karakteriseert hij, als omvattende het *ontstaan* der Hervorming (15-29 April 1522), haren *strijd* (1522 - 15 Sept. 1525) en hare *onderdrukking* (1525 - einde 1530).

Op zijne inleiding laat hij in het eerste gedeelte eene breede studie volgen betrekkelijk den algemeenen godsdienstigen en kerkelijken toestand van ons volk omstreeks 1520 en vestigt daarbij terstond de aandacht op de geestelijkheid, als die de leiding en onderwijzing der burgerij op godsdienstig en kerkelijk gebied bijna uitsluitend aan zich gehouden had. Ten aanzien van hare veelzijdige kennis, voorbeeldigen levenswandel, liefdevolle belangstelling in het lot der haar toevertrouwde zielen benevens de achting en liefde, haar en der Kerk daarom geschonken, laat hij meer in het algemeen eenen bisschop, eenen kardinaal, eenen paus: Filips, Bellarminus, Leo, getuigenis geven. Dan zich bij het Utrechtsche bisdom bepalende, ons vaderland, doet hij, hulde brengende aan de reformatie der kloosters in de 15de eeuw, deze gestichten kennen als, even als vroeger, kweekhoven der ongeregtigheid, in geweldenarij, zedeloosheid en onkunde evenwel door de wereldlijke priesterschap overtroffen, zich beroepende op verklaringen van tijdgenooten, die zelven vermoedelijk tot den clerus behoorden, en voorts herinnerende aan tal van bijzonderheden uit het klooster- en uit het priesterlijke leven. Gunstiger toestand deed zich, bespreekt hij verder, op het wereldlijk gebied van den Utrechtschen bisschop niet voor, getuige de verklaring van bisschop Filips, naar welke de focaristen onder de geestelijken als multo puriores, dan de overigen te beschouwen waren, getuigen de bastaarden, van wie hier en daar is melding gemaakt. Dit en zooveel meer had ten gevolge, dat het volk met verontwaardiging van zulke voorgangers zich afwendde, ja, gedurig meer van de Kerk vervreemdde, zooals ook Margaretha, de landvoogdes in haar schrijven aan haren stadhouder in Holland heeft uitgesproken.

Er was, gaat de schrijver voort, eene lichtzijde in de beteren onder den clerus alsmede in de kloosters, de broederschap van Geert Groote

en de reguliere kanunniken. Hoe hebben niet mannen als Willem Frederiks, Grafeus, Rodius, Geldenhauer, enz. eenen wijdstrekkenden invloed op de ontwikkeling en beschaving van het algemeen uitgeoefend, eenen invloed, vaak in strijd met de wenschen van den clerus en met het overgeleverd kerkgeloof! Men bevroedt dit, als men hunnen werkkring zich voorstelt benevens hun onderling verkeer en hunne latere verhouding tot het Protestantisme, niet het minst als men de landvoogdes ten hunnen aanzien hare bevelen hoort geven. Zoo mogt de volksliteratuur over het geheel eenen geest ademen, waarmede de Kerk uit het oogpunt van regtzinnigheid, vrede hebben kon, zóó de bijbel niet, gelijk men wel gemeend heeft, een volksboek wezen, er waren, nog eer Luther optrad, hervormingsgezinden gevormd, die hunne betere inzigten *of* openlijk *of* meer bedekt aan anderen mededeelden, als: Gellius Faber in Friesland, Wouter, de Dominicaan, te Utrecht, Jarges, Timmerman, Pictoris, Spengerberg en anderen te Groningen.

Nadat Luther zijne stem had doen hooren, deelt de schrijver verder mede, bleek te Dordrecht allereerst, hoe zij hier te lande met sympathie gehoord werd, in de prediking van enkele Augustijners en den aanhang, dien deze, ten spijt van Floris Oem van Wijngaarden, Vincent Dirks van Beverwijk en anderen wonnen en behielden. 't Was elders niet anders. Te 's Gravenhage klaagden de Predikheeren bij Hendrik van Nassau er over, te Delft kwam door den reeds genoemden Dominicaan, Wouter, de oudste van alle protestantsche gemeenten in ons vaderland (zooveel bekend is) tot stand. In het Overmaassche predikten Dirk Fabricius en Johannes van Kempen met grooten bijval Luthers leer, gelijk dit door anderen in Utrecht en het Oversticht geschiedde.

Zóó ver kwam het, dat keizer Karel, schoon weifelende, meende eene poging in het werk te moeten stellen om den wassenden stroom te beteugelen en zijn plakkaat van 29 April 1522 uitvaardigde.

Ter verklaring van de sympathie, die velen voor de Hervorming koesterden, maar tevens om den geest, die in Nederland haar eigen was, wijst de schrijver nog op enkele merkwaardige bijzonderheden.

De eerste is het oudste theologisch vertoog, dat van eenen onzer protestantsche landgenooten bestaat en waaruit de Zwingliaansche avondmaalsleer haren oorsprong nam. De advocaat bij het Hof van Holland, Hoen, die zich aan broeder Wouter te Delft had aangesloten en zoowel te Delft, als te 's Hage, tot het verbreiden der nieuwe gevoelens medewerkte, was in het bezit geraakt van de briefwisseling tusschen Gansfort en Hoek, kanunnik en deken te Naaldwijk, pastoor te Wassenaar, over het vagevuur enz., andere geschriften van Wessel en eindelijk een opstel over het avondmaal. Wessels voorstelling, schoon eene geheel andere, dan de geestelijkheid voorstond, voldeed hem niet geheel. Nadenkende, kwam hij tot de overtuiging, dat de woorden der instelling: dat *is* mijn ligchaam, den zin hebben: dat *beteekent*

mijn ligchaam. Onder hen, die zijne opvatting tot de hunne maakten, was Rode, de overste van het Fraterhuis te Utrecht. Deze aanvaardde de taak naar Duitschland te reizen en Luther niet alleen tot de uitgave van de gevonden geschriften te bewegen, maar ook zijn oordeel te vernemen over Hoens meening ten aanzien van het avondmaal. Van wege het laatste voerde hij met zich eenen brief, waarin Hoen zijne zienswijze blootgelegd, ontwikkeld had, het vertoog, boven genoemd.

Luther mogt die zienswijze afkeuren, zelfs zijn gezag deed Rode en andere geestverwanten in hunne overtuiging niet wankelen. Twee jaren later te Bazel zich bevindende, smaakte de eerste het genot, dat Oecolampadius door den brief van Hoen zijne twijfelingen nopens het avondmaal zag weggenomen en weldra te Zurich het nieuwe, dat Zwingli de denkbeelden van Hoen tot de zijne maakte.

Men ziet uit het bovenstaande, hetgeen ook van elders blijkt, hoe onze voorvaderen, in weerwil van hunnen eerbied voor Luther en het gebruik zijner schriften, geene Lutheranen werden, maar Zwinglianen of Zwitsersche Hervormden.

Eene andere bijzonderheid, waarop de schrijver wijst, is de invloed van Emden en Antwerpen hier te lande in zake van godsdienstige overtuiging.

Ter eerstgenoemder plaatse, ja! door geheel Oost-Friesland was onder graaf Edzard de katholieke Kerk door de evangelische geheel verdrongen en werden Luthers werken openlijk te koop aangeboden. Te Antwerpen predikte de Augustijner-prior, Praepositus, een vriend van Luther, met zijne medekloosterlingen tegen den aflaat en de tusschenkomst der heiligen en ijverden met hen Grafeus en Buscoducensis, al dreigden kerker en dood, met telkens klimmenden bijval. Hoe in beide, door Nederlanders druk bezochte havensteden deze voor de wordende of reeds geworden zaak van het zuivere evangelie gewonnen werden en zij haar niet verlieten, zonder naar eigen haardstede niet slechts den indruk, dien zij ontvangen hadden, maar ook van de geschriften des Duitschen hervormers een meerder of minder aantal met zich te voeren!

Eene laatste bijzonderheid is een tweetal boekjes: *over de christelijke vrijheid* van Joannes van Goch en *Sermonen* van Nikolaas Peeters, in dien tijd in het licht verschenen. Uit de *Sermonen* geeft de schrijver breede uittreksels, wijl ‘het allerzeldzaamste boekje reeds daarom ieders aandacht verdient, omdat het proeven en wel voortreffelijke proeven van kanselprediking bevat uit een tijd, waarvan de geschiedenis der predikkunde hier te lande tot heden toe niets wist mede te deelen;’ ook om ‘den keurigen stijl, den volkstoon, nu en dan uitnemend getroffen, 't vernuftige van menige wending, het praktische van menigen wenk, het stoutmoedige in 't bestraffen van vooroordeel en dwaling;’ bovenal ‘om den geest, innig en vroom, diep godsdienstig en echt evangelisch.’ Een klein gedeelte van een dier uittreksels hebbe hier eene plaats. Naar aanleiding van het verhaal, Joh. V:1-15 voorkomende,

de vermaning: ‘dat wi sonder wtnemen der persoonen, sonder aensien van hooge oft leege vierdagen, onsen naesten helpen ende troosten, welc de geveynsde heyligen niet en willen toelaten. Ja, gelijc dese Joden desen armen mensche verboden sijn bedde opter Sabbath te dragen, die van God gheboden was te vieren, also roepen si nu ooc, als een arm mensche sijn broot met sinen arbeyt op feestdagen winnet, oft dat de rijcke arbeyden om den armen te geven, seggende: ja die en die vieren niet! Welc vieren nochtans niet van God gheboden en is int nieuwe testament. Ende al sit yemant op sulcke dagen al den dach ledich voor sijn dore en voedt sijn sinnen met al dat daer voorbi gaet oft gaet ijdelic clappen, ja al gaet men droncken drincken, spelen ende dobbelen, daer en roept men niet op. Al sulcken vieren mach God niet behagen! Ledich gaen is doch een gote, daer alle quaet wt coemt. Hierom so en werden nimmer meer sonden gedaen, dan op sulcken daghen; ende elck verciert hem dan met beter cleederen, recht oft God behaechde, dat men costelic op sulcke dagen gecleet ginc ende dattet God ooc alsoo gaerne saghe, als curiose menschen. Och neen! het is contrarie. Hierom en sijn wi, die dit niet en mercken, niet alleen blint, mer meer dan sot. God heeft ons alle dagen in den nieuwen testament vrij gelaten.’

In het bovenstaande is een overzigt gegeven van de hoogst belangrijke studie. Wie meenen mogt, dat het meer dan een overzigt ware, zou even goed bij het zien van een menschengeraamte kunnen denken aan eene bevallige schoone.

In de daad is de studie hoogst belangrijk. Er is gebruik gemaakt van menige bron, die voor den vroegeren geschiedschrijver niet vloeide; maar er is, even als van andere, die te voren ook reeds toegankelijk waren, gebruik van gemaakt met nauwgezette kritiek. Zóó is het mogelijk geworden, dat een vijftal jaren van het groote feit der Nederlandsche Hervorming zijn gegeven met eenen rijkdom van bijzonderheden, waarbij de voorstelling er van in vroeger tijd als zeer armelijk beschouwd mag worden. De geschiedenis der Nederlandsche Hervorming heeft gewonnen, en met verlangen mag ieder, die in haar belang stelt, de voortzetting van den aangevangen arbeid te gemoet zien.

Wil men eene enkele proeve van des schrijvers stijl? Gekozen zij daartoe het geschrevene na de zooeven genoemde uittreksels:

‘Zóó sprak Nikolaas Peters. Zóó bracht hij 't evangelie niet alleen tot den kleinen kring, waaronder hij als prediker optrad, maar ook tot de honderden en duizenden, in wier handen zijn uitgegeven bundel kwam. Welk een verschil met de ziekelijke mystiek, die sedert zestig, zeventig jaren, hier en daar, en dat nog wel door de uitnemendsten onder de geestelijkheid den volke was opgedischt als het krachtigst zielevoedsel! Welk een verschil met den hooghartigen schimp, de walgelijke lastertaal tegen al wat aan de kerkleer te kort scheen te doen, waarin predikers als Vincent Dirks zich op den kan-

sel verlustigden, of met de verheerlijking van de hierarchie, van blinde gehoorzaamheid aan den clerus, van een zinledig formalisme, alsof dit de triumf der godsvrucht ware, door Matthias Wenssen en zijne geestverwanten verkondigd - om niet eens te gewagen van de onbeschaamde sermoenen, die de begeerte der menigte moesten opwekken naar den anders onverkoopbaren aflaat! De oogen van duizenden werden geopend; de harten gingen uit, het woord te gemoet, dat zóó vollen weêrklank vond. Niet langer kon de menigte hare verontwaardiging bedwingen bij de gruwelen van ontucht en verdierlijking, zonder eenige schaamte door 't meerendeel der geestelijkheid gepleegd; niet langer was het gevoel van recht en billijkheid te onderdrukken tegenover de geweldenarij, de onverzadelijke hebzucht van den clerus; niet langer duldde het volksgeweten een leer, die de straf voor de zonden als een koopwaar behandelde, de vrije genade van God als een Hem afgedwongen loon en de eeuwige behoudenis als een goed, waarover een even bedorvene als heerschzuchtige geestelijkheid naar willekeur kon beschikken. Die leer kon geen waarheid zijn. 't Evangelie van den Zoon Gods moest iets anders bevatten. Maar zie! nauwelijks was de behoefte naar die eeuwige bron van waarheid en leven ontstaan, of ze vond ook bevrediging. Wat het volksgeweten zich van lieverlede bewust werd, verkondigde in krachtige taal een Nikolaas Peters - klonk van Antwerpen, ja zelfs van Wittenberg of van den Wartburg uit over geheel Nederland.'

Men zal ongetwijfeld aan deze wijze van voorstellen den lof niet onthouden, die haar regtmatig toekomt. Duidelijkheid, gepaard aan levendigheid, laat zich aan haar niet ontzeggen.

Zal men na het gezegde meenen, dat de schrijver de aanspraak op volledigheid niet hadde behooren op te geven, men zal daardoor toonen niet bekend te zijn met zooveel in de geschiedenis der Nederlandsche Hervorming wat nog toelichting behoeft. Men vraagt b.v. waarom was deze met de beginselen der Hervorming ingenomen, die er afkeerig van; men zou zoo niet meer behoeven te vragen, indien men des eersten of des laatsten familie- of huiselijke aangelegenheden kende.

Dit geldt van de geschiedenis in het algemeen. Wie aan hare behandeling zich wijdt, ontdekt wel eens, dat gewigtige gebeurtenissen het gevolg waren, niet van die grootere oorzaken, waaraan men gedacht heeft, maar somwijlen van zeer onbeduidende voorvallen. Meestal ontsnappen deze laatste aan de wetenschap van den nazaat en geeft dit aanleiding tot gemis aan de juiste waardeering van de feiten, die tot het verleden behooren.

Maar, afgezien van het besprokene, waardoor zich ieder geschiedschrijver, ook die van de Nederlandsche Hervorming belemmerd ziet, komt onder het lezen van des schrijvers studie de vraag bij den lezer op: hadde deze of die kleine trek niet bijgedragen tot de juistheid van

het geteekende tafereel? Dat het vergund zij, iets te noemen. De schrijver bespreekt in het breede den ongunstigen toestand der klooster- en wereldlijke geestelijkheid en zijnen invloed op de verhouding des volks tot zijne Kerk. Dit doende wijst hij op der geestelijken onverstand, schraapzucht, zedeloosheid. Waarom niet ook genoemd hunne nalatigheid in de waarneming der hun opgelegde kerkelijke diensten? In de door den schrijver niet veronachtzaamde *Informacie op den staet faculteyt ende gelegentheyt van de steden en dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaen in den jare MDXIV*, uitgegeven van wege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, komt bladz. 536 niet alleen eene getuigenis dienaangaande voor, maar eene getuigenis, die luidt als de klagt van ontstemde gemoederen. Zij is deze: ‘moet de pastoer doen alle dage 2 missen, te wetene eene in der kercke te Loon ende dander in der capelle tSprangen ende dit en behoert niet te missen nae der institutie, maer de pastoer mist somwijlen wel eens 2 of 3 mael ter weecke.’

Eene andere vraag, die onder het lezen der studie opkomt, is deze: is al, wat zij geeft, geheel in overeenstemming met de werkelijkheid?

Op bladz. 19 beweert de schrijver, ‘dat alle geestelijke grondbezittingen vrijdom van verponding genoten, waarop bij elken omslag van lasten moest gerekend worden tot groot bezwaar van de overige nietgeestelijke grondbezitters, die het daardoor ontstaande te kort moesten dekken.’ In de daad was dit met vele geestelijke grondbezittingen het geval. In genoemde *Informacie* komen er telkens proeven van voor. Te Wijk in het Land van Heusden b.v. had de abt van Middelburg 200 morgen, ‘die met hemluyden (de belastingschuldigen) niet en gelden noch en contribueren in eenigen ommeslag dan in mergengelt van sluysen, wateringen, dijckaetgen ende anders.’ In den ban van Herpt in hetzelfde Land van Heusden waren 530 morgen, waarvan aan den heer van Bern toebehoorden 250 met zijne uiterwaarden en aan het klooster van der Donk 54, voorts 130 aan de burgers van Heusden met de godshuizen en aan de binnen buren van Herpt ruim 90, ‘waeruyt zij,’ zeiden schout en gezworen, ‘hebben moeten gelden alle de beden ende verdinghen tot hueren last, alleene sonder hulp of bystand van den heere van Bern ofte tclooster van der Donck.’ Wat evenwel met velen was, was niet met allen. Bewijzen geeft de *Informacie.* De Weesper-getuigen verklaarden: ‘ende aengaende tlant dat de cloosters bruycken, dat gelt ende geeft mit hemluyden.’ Die van Kijfhoek: ‘ende die broertens tEemsteyn die gebruyekens 121 morgen, maer zy gelden mede als andere.’ Evenzoo was het met de accijnsen. Te Amsterdam legde men de verklaring af: ‘dese voors. cloosters brouwen ende backen sonder eenighen exchijs te geven tot prouffite van der stede,’ op de stadsrekening te Leiden daarentegen werd onder de ontvangsten gevonden: ‘dat hoeftgelt van den susterhyusen, te weten,

van elcke suster 4 st. tsjaers, voor heurluyder exchijs binnen Leyden tsjaers in elcke van de voors. 4 jaeren, 106 £13 B 11 d.'

In zijne Inleiding stelde de schrijver het volgende op het papier: 'Zij (de hervormingsgezinden) zijn te vreden, met het beleid der staatszaken, tevreden met de machten over hen gesteld, te vreden met den toestand, waarin handel en landbouw verkeeren en met de gunstige uitzichten, daaraan voor de toekomst geopend'.

Met welk regt af te dingen op het zuiver religieuse karakter van de rigting en het streven der gezegde individuën? Alleen wachte men zich hun tijdvak zich voor te stellen als een tijdvak van algemeene tevredenheid, voor zooveel het burgerlijke leven aanging. Men overzie het vierde gedeelte eener eeuw, dat daaraan voorafgegaan is, en men zal, om nu van Holland alleen te spreken, te over wat ontevredenheid bij den landzaat kon wekken, zien in de verlaging der geldswaarde door Maximiliaan; de duurte der levensmiddelen, die het kaas- en broodspel deed ontstaan; de invoering van nieuwe accijnsen; den oorlog met Gelderland; de weigering van Margaretha betrekkelijk 's lands voorregten; de onlusten met de Hanzesteden, enz. Laat ook hier de *Informacie* getuigenis afleggen. Als eene klaagstem komt den lezer daaruit tegen, wanneer hij Haarlems zetters hoort getuigen van de 150 brouwerijen hunner stad, tot de helft ingekrompen, de 2000 halve lakens, die voorheen 's jaarlijks door hunne medeburgers gemaakt werden, tot 8 of 900 verminderd enz.; of Bodegravens gezworenen 'dat zij driewerf verbrant zijn geweest, te weten int oorloge van Montfoort eens in den jaere 1507, anderwerf van den Gelderschen ende de 3de reyse werdden zij weder verbrant in den jaere 1512 bij den Gelderschen;' of burgemeesters en schepenen van Gorinchem, dat zij de penningen der door hen verkochte lijfrenten besteed hebben 'in de betalinge van heurl. portie in de beden ende andere ommeslagen ende voorts in de betalinge van den ruijteren ende knechten, die zij deze voorleden oorloge hebben moeten onderhouden.' Zelfs meer dan eene klaagstem doet de *Informacie* vernemen - in den handel van Dordrecht met de commissarissen geeft zij een doordacht en zoo lang mogelijk volgehouden verzet.

Bij het tweede opstel, geene studie, maar eene bijdrage: 'Noord-Holland in 't Geuzenjaar (naar de verhooren in 't Belgische Rijks-archief)', door J. v. Vloten, begint men onwillekeurig met vragen. De vervaardiger geeft daarin wat hij eenige jaren geleden te Brussel afschreef betrekkelijk hetgeen te Hoorn voorviel in de tweede helft van het jaar 1566. Hij leidt dat in met eenige woorden over de noodzakelijkheid van het Belgische archief te raadplegen, zoo vaak men over den Nederlandschen opstand iets op het papier wil zetten, opdat men niet door juist de hoofdbron niet te raadplegen te berde kome met slechts halfware en verwarde voorstellingen. Daarbij wijst hij op Dr. Snellebrandts *geschiedenis der kerkhervorming te Hoorn*, en zegt van

'het anders zoo lezenswaardig boekjen', dat het 'weinig volledigers en juisters mededeelde dan Velius en wie hem later bezigden,' ja! legt hij, verder gaande, bloot, hoe zijn schrijver in staat geweest ware, kleine misstellingen, waaraan hij zich schuldig maakte te verbeteren, indien hij zekere gedrukte bronnen gebruikt hadde. Op dezen toon geschiedt dat: 'het is zeker niet anders dan een leesfout van hem, wanneer hij tot tweemaal toe, den bekenden Geuzenjonker en Heer van Wilp, Renesse, - van Wely noemt. Hij had anders waarlijk gelegenheid genoeg, dien bedrijvigen edelman van meer nabij te kennen. Zoo spreekt hij van Willem Binga in plaats van Bonga. Op eene andere plaats wist hij blijkbaar met Velius' "Levedael", elders "Lewendael", geen weg, die toch niemand anders dan Kristoffel van Leefdaal, een der eerste twaalf Geuzenedelen is, en over wien hij in de Bijlagen van *Nederlands Opstand* (1564-1567) bl. 152 het noodige naricht had kunnen vinden.'

Deze zijn de vragen, die bij het lezen van het bovenstaande rijzen:

Is het bij het behandelen van geschiedkundige onderwerpen denkbaar, dit zoo te doen, dat niet, wie daarna komt, te verbeteren, althans aan te vullen vinde?

Zoo niet, is het dan heusch, aan Dr. Snellebrandt er een verwijt van te maken, dat hij geene uitzondering is op den algemeenen regel en zulks te doen in bewoordingen als die, welke boven afgeschreven zijn?

Wat den inhoud der mededeeling betreft, herinnere men zich de sententie, van wege den hertog van Alva over eenige voortvlugtige burgers van Hoorn uitgesproken op den 6^{den} October 1568, die - zij komt voor in J. Marcus, *Sententien en indagingen* enz. bladz. 142 - van den volgenden inhoud is:

Veu par Monseigneur le Ducq d'Alve etc. Demendeur d'une part Contre Pierre Florisz. Jehan Marcsse, Jehan Maertensz Visscher, Jehan Maertensz. alias Potboeve, Mre. Dierick Heyndrickz. Docteur en Medicine, Albert Janse Marchandt de Drap, Jehan Cornelisz. Spranger Marchandt, Trijn Reijers Dochter Vefve de Albert Thijsz., Mre. Jehan, Mre. d'Escolle, Abraham de Jonge, Zijvert Luytkens, Coen Gerrytsz., Jehan Stevensse Schipper sur le Danswijck et sa Femme et Pierre de Wevere, tous de la Ville de Hoirnes; Adjournez etc. d'aultre, chargez Asscavoir le dit Pierre Florysz, d'avoir este grand fauteur et adherent de ceulx de la Nouvelle Religion et collecte Ausmoisnes es Presches; les dite trois Jehan Martens, Mr. Dierick Hendricksz, Allert Jansse et Jehan Cornelisse, aussy este grands fauteurs et adherens de la dite Nouvelle Religion et eulx mesler des troubles passez; Trijne Reijers Dr., faict Prescher en sa Maison et le dit Jehan Cornelisse excite esmotion en le dite Eglise de Hoirnes sur le temps du bris. Albert Thijsz. voulu par force ouvrir, avecq certain Instrument, la dite Eglise. Abraham le Jeusne, assiste le dit Albert Thijsz. a faire la dite force.

Zijvert Lutykens collecte Ausmoisnes es dite Presches. Coen Gerrytsz. fauteur et conducteur de certain Predicant Sectaire et apostat. Mr. Jehan Mre. d'Escole, fort si mesle des dite Nouvelles Presches et annote es dite Presches les propos du Predicant; Jehan Stevens et sa Femme, souffert les dite Presches Nouvelles en leur Maison et la dite Femme preste les Instrumens, pour briser les Imaiges et saccager les Eglises et le dit Pierre de Wevere, excite troubles et esmotion en la dite Eglise.

Veues, etc. Bannyt, etc.

Verder herinnere men zich het door Velius in zijne *Chron. van Hoorn* medegedeelde, betrekkelijk Clement Maartensz.; de eerste openbare prediking bij Hoorn door Jan Arendsz.; de door Cornelis van Rijswijk, kastelein van Medemblik, beoogde apprehensie van Willem Pietersz. Enkhuizen, Burgemeester; Mr. Dirk Hogerbeets, Doet. in de Medicijnen, Vroedschap; Jan Maartensz. Visscher; Pieter Florisz.; Allert Jansz. Groot; Jan Cornelisz. Spranger; Sijvert Luytsz.; Jan Maartensz.; Koman Gerrit Jansz. enz., benevens het bij Hooft voorkomende - de bij Brandt *Hist. der Reformatie* D. I bl. 362 aangehaalde plaats in mijne uitgave der *Nederl. Hist.* die van Hecker, niet terugvindende, verlaat ik mij op den aanhaler - dat te Hoorn de beeldenstorm niet woedde ten gevolge van de voorzigtigheid der regering en de bescheidenheid van Clement Maartensz.

In de verklaringen nu, in het voorjaar van 1568 voor de Haagsche commissarissen afgelegd en door den heer v. Vloten medegedeeld - verklaringen van Jan Hukersloot, schout der stad, Jan de Gruere, deken van Westfriesland, Evert Geertsz., oliekuiper, Geraard Pietersz., pater van het klooster der H. Catharina, Mr. Jan Dirksz., oud burgemeester, later schepen, Klaas Jacobsz., burgemeester, Willem Gerritsz. al. Silverschoon, pater van het klooster der H. Cicilia, heer Dirk Cornelisz. van Amsterdam, pastoor van de Groote Kerk, Theodorus Andreae Cock, koster van de parochiekerk, Hilbrant Hilbrantsz., bakker, Dirk en Cornelis Evertsz. Verduin, gebroeders - komen bijzonderheden nopens vermelde personen en zaken voor, ten deele het reeds bekende slechts herhalende, ten deele dat vermeerderende, verbeterende of ook toelichtende. Van een en ander een voorbeeld mede te deelen, ware ligt; gewezen zij echter alleen op de gelegenheid, die zij geven, tot de juiste beantwoording van de vraag, die nopens het ‘briser des images et saccager des eglises’ te Hoorn gerezen is. Maar ook van andere personen en zaken ontmoet men in de verklaringen berigt. Onder anderen heeft de Westfriesche deken naar geestelijke en wereldlijke Geuzen onderzocht en als zoodanig bevonden twee gewezen kruisbroeders, den ouden pastoor van Eenigenburg, benevens diens koster; zekeren Claas, oud-pastoor van St. Maarten; de twee pastoren van Schagen, dien van Barsingerhorn, St. Pancras, Nieuwe-Niedorp met den koster en vicaris, Twisk en Sybecarspel ‘die allen heur priester-

schap verloochend hadden ende hen begeven tot den houwelijken staat ende continueerende de predic van Calvinus en de andere gereprobeerde leeringe.'

Men gevoelt na hetgeen gezegd werd, dat de bijdrage van den heer v. V. hare plaats in de *Studien* verdient en dat men niet zonder ingenomenheid daarin behoort te lezen: 'behalve de Hoornsche, heb ik die der overige Noord-Hollandsche plaatsen, met name Alkmaar, de Beverwijk en omstreken, de duinstreek en 't platte land afgeschreven en stel ik mij voor die hier achtervolgens meê te deelen.'

Het laatste gedeelte der aangekondigde bladzijden wordt ingenomen door 'de boodschap en de ridderorde van St. Hubert' van Prof. Moll. Dit opstel bespreekt eerst den heiligen Hubertus, alsmede de broeders die in de Ardennes voor hun klooster diens naam aannamen, nadat zij met verlof van Lodewijk den vrome zijne beenderen naar hunne kerk hadden overgebragt, van de laatstgenoemden verhalende, dat zij om in hunne toenemende behoeften te voorzien, en tot eenen gewonen maatregel: het uitzenden van zoogenaamde 'quaestores,' en tot eenen meer zeldzamen: de instelling eener ridderorde van St. Hubert, hunne toevlugt namen.

Verder toont het aan, hoe door beide maatregelen de kloosterlingen ook uit ons vaderland voordeel trokken, naar aanleiding van hetgeen een papieren copieboek, voormaals aan de fabriekkamer van den Dom te Utrecht behoorende en thans in het provinciaal archief aldaar berustende, dienaangaande behelst.

De aflaathandel was reeds drie eeuwen vóór Luther ten volle ontwikkeld. Wanneer de eerste aflaatkramers met hunne reliekenkassen op onzen vaderlandschen grond begonnen rond te zwerven, is niet bekend, wel dat hun zwerven in de 13^{e} eeuw tijdens de bisschoppen Jan van Nassau en Jan van Zyrik een alledaagsch verschijnsel was. Sedert werden de 'kwesten' gedurig talrijker. In den aanvang der 15$_{e}$ eeuw gingen er alleen van wege het kathedraal-kapittel te Utrecht 's jaarlijks minstens zes uit in de gemeenten van het Sticht, Holland, Gelderland enz. namelijk die van St. Maarten, St. Cornelis, St. Ewoud, St. Quiryn, onze L. Vrouw met de 12 apostelen en het H. Sacrament van Maarsen. Daarbeneven zwierven de kwestierders van sommige onzer kloosters, de huizen der Duitsche ridderschap enz. rond; ook vreemde aflaatkramers, als van het klooster van den H. Antonius bij Vienne, van St. Hubert in de Ardennen enz.

Van de eerste komst der Hubertus-mannen is geen berigt. In 1454 waren de domheeren niet meer tevreden met de uitkeeringen door hen hun gedaan, zoodat zij besloten van den abt en het convent de inzameling te pachten. Zij deden dit eenige jaren later op nieuw. Sedert hield het dom-kapittel ten eigen profijte de kweste, mannen uitzendende, voorzien van eenen aanbevelingsbrief aan vorsten, heeren, ridders enz. en een formulier-sermoen, hetwelk zij uitsluitend hadden voor te dragen.

Te gelijkertijd was het domkapittel gemagtigd geworden door de broeders, met wie het over de kweste een accoord getroffen had, de insigniën der Hubertus-orde, van goud of van zilver gemaakt, uit te reiken, onder voorwaarde dat deze na het overlijden van wien ze droeg, aan het klooster komen zouden, waartoe zich de drager bij eede te verbinden had. Geene ridderpligten legde deze orde op, maar orationes, devotiones et honores, waarop St. Hubertus aanspraak had. Bestemd was zij voor 'utriusque sexus personas nobiles et militares, zelum devotionis deferendi habentes'.

Niemand zal, het opstel, waarvan in de voorgaande regelen een zeer kort overzigt gegeven is, gelezen hebbende, den schrijver tegenspreken, waar deze 'meent een en ander geleverd te hebben, dat door de geschiedvorschers, die belangstelling voor het kerkelijk en godsdienstig leven onzer voorgeslachten koesteren, niet onbruikbaar zal bevonden worden.'

Geoorloofd zij wien nog deze en die bijzonderheid van het kwestenwezen in ons vaderland belang inboezemen kunnen, te verwijzen naar de *Fundationes et Fata Ecclesiarum* enz. van Matthaeus. Hij vindt in dat werk, pag. 8 vlg., een schrijven van het Utrechtsche domkapittel aan den kommandeur te Leiden, van het jaar 1473, waarbij gezegd kapittel verklaart verstaan te hebben, dat aan zijne 'questieres en dienres somwijlen - sekere letsel ende hinder (te Leiden) gedaen wert, als dat sy in ambone oft op den Predickstoel niet gaen mogen,' weshalve 't zijner 'Liefden' vriendelijk verzoekt 'den brenger des briefs die hun Dienre is, van der questie van sinte Hubert van hunnentwege in zijne kercken eerlijck te ontfangen ende sijne bootschap aldair in ambone oft op den Predickstoel te willen laten verkondigen, na uitwijsinge onser Heeren mandamenten ende brieven ende der ouder gewoonten' enz. Verder ontmoet hij er een vrijgeleide, aan de kwestierders van het domkapittel gegeven door Keizer Karel ten jare 1535, waarbij hij prelaten, abten, abdissen, proosten enz. gelast 'dat sy ende ygelic van hun de cassen, reliquien, heylichdommen ende bootscappen mit gewoonlicken solemniteyten in heuren kercken ende Godshuysen vruntlicken ontfangen ende heure bootscappen ende diensten so wel in der kercken ende opten predickstoel, als andersins, devotelicken laten doen naer ouder gewoonte', en zijnen stadhouders en overigen waardigheidbekleeders, zijnen onderdanen in het algemeen, dat zij de bezitters van zijn consent daarvan 'doen, laten ende gedoghen rustelic, vredelic ende volcomen genieten ende gebruycken sonder hem te doen noch te laten geschien enich hinder, letsel oft moeijenisse ter contrarie.'

Een dergelijk door Jan van Beijeren, ten jare 1424 gegeven aan de heeren van den H. Antonius, is er mede der vergetelheid ontrukt; gegeven werd dit op vertoon van de verleende pauselijke magtiging.

Genoeg intusschen om eenigermate te doen kennen het bundeltje, dat ons bezig hield. De eersteling regtvaardigt den wensch: dat het

aan volgelingen niet ontbreke en mogen zij te zamen een lang en in hunnen kring nuttig leven hebben.

F.A.E.P.R.E.

De zielkunde volgens de empirische wijsbegeerte.

Kort begrip der proefondervindelijke Zielkunde, gegrondvest op de wetenschappen welke aan de middelbare scholen onderwezen worden, door Dr. C.H. Thiebout C.H. Zn. Arnhem, J. Heuvelink, 1869.

Wij hebben in dit tijdschrift reeds de empirische wijsbegeerte in hare methode, hare betrekking tot de wetenschappen, en laatstelijk in hare zedelijke strekking beschouwd; de oordeelkundige analyse van het boven aangekondigde geschrift levert ons als van zelve de gelegenheid om hare zielkunde eenigzins meer van nabij te bezien.

Men kan niet ontkennen dat de zielkunde een der voornaamste wijsgeerige wetenschappen uitmaakt, en als de grondslag der wijsgeerige bespiegeling is aan te merken. Eene wijsbegeerte, die hare beoefening zoude verzuimen, die haar even als het ‘positivismus’ van Comte, uit de rei der wetenschappen zou schrappen, kan den naam van wijsbegeerte niet verdienen; want het eerste vereischte daarvan is: ‘Ken u zelven.’ Echter is hare beoefening in den laatsten tijd voor die van de wis- en natuurkundige wetenschappen merkbaar verzuimd. Vele oorzaken dragen daartoe bij. Zij is niet zooals de eersten van eene zoodanige onmiddellijk nut en voordeel gevende toepassing in de opvatting van hen die daarom alleen de wetenschappen willen aangeleerd hebben, en niet om haar zelven, om daardoor in de kennis der waarheid te vorderen.

Hoe zal men meer en meer tot deze kennis geraken als men het ‘ik’, het kennend wezen, niet zooveel mogelijk heeft doorgrond; want op welk standpunt in de wijsbegeerte men zich plaatst, hetzij empirisch, op dat der, al het overige uitsluitende, ondervinding, of op het meer spiritualistische der bespiegeling, men zal moeten erkennen, dat al hetgeen wij van de buitenwereld kunnen weten door den aard van den menschelijken geest subjectief gewijzigd wordt.

Fen ‘kort begrip der proefondervindelijke zielkunde gegrondvest op (in verband met) de wetenschappen welke aan de middelbare scholen onderwezen worden, moest dus wel aanstonds onze belangstellende aandacht trekken, voornamelijk omdat de titel reeds aanduidt dat het van eene empirische strekking is, hetgeen dadelijk nog meer door de vreemde

inleiding uitkomt. ‘Vruchtbaar was de natuurphilosophie vooral in het laatste vijftigtal jaren voor den mensch’, zoo begint de schrijver, ‘want door de kennis der natuur leerde de mensch haar aan zich dienstbaar maken met het oog op gerief en industrie.’ Vervolgens wordt er over de spankracht van den waterdamp, ‘het stoomwerktuig,’ ‘de telegraaf,’ ‘de photografie,’ ‘de gasfabriek’ gesproken; en men vraagt zich verwonderd af, wat heeft dit alles met de zielkunde te maken? ‘Alles wat ontleend is aan de empirie (waarneming en ondervinding) is kennis, en kennis is kapitaal. Die kennis kan benuttigd worden om anderen daarmede van dienst te zijn. De diensten hebben waarde, zijn waardig beloond te worden met geld.’ (!) Men zou meenen een staathoudkundig, in plaats van een proefondervindelijk zielkundig vertoog te lezen.

‘Maar wat is kennis? Kennis het welgeordend geheel van feiten, die waargenomen zijn door velen, en aan de beschouwing der natuur ontleend zijn. Natuurwetenschappen’. (?) Wij dachten in plaats van de ‘Natuurwetenschappen,’ in een werkje over de zielkunde, hier als antwoord de ‘zelfkennis’ te ontmoeten.

‘De leeraren in de natuurwetenschappen zijn als het ware de magazijnmeesters, aan wie het bestuur is toevertrouwd over de kostbaarste schatten, waardoor de som van het kapitaal in de wereld moet toenemen - Magazijnmeesters die dat voedsel aan het volk uit hunne pakhuizen op bepaalde tijden uitgeven, enz.’ Mij dunkt dat hier de schrijver de nuts- en voordeels-theorie, de natuurwetenschappen en hunne leeraren geen zeer kiesch compliment maakt, en zij zich weinig gestreeld zullen gevoelen door zich bij een ‘pakhuis’ en ‘magazijnmeesters’ te zien vergelijken. Wij zijn nog niet aan het einde met de ‘heterogene’ zaken die wij hier ontmoeten; men vindt hier gewag gemaakt van chemische preparaten als ‘benzol, uitrobenzine, aniline, waarvan vele menschen nooit iets gehoord hebben, terwijl wij vernemen dat de aniline-kleurstoffen hebben gevoerd tot: ‘eene nieuwe wijze van schilderen met olieverwen, tot een nieuwen olieverwendruk, tot het kleuren van photographiën, van geestrijke dranken, van lakvernissen, lampenschermen, brillenglazen, enz. enz.’ Wie zou gelooven dat al deze fraaije en nuttige uitvindingen, door den schrijver opgesomd, hem zouden leiden tot het besluit: ‘de hoofdtriumf van de meer naauwgezette beoefening der natuurwetenschappen is, dat zij ons bekend maakt met het wezen der menschelijke natuur.’ (?!)

De schrijver schijnt dus zelf gevoeld te hebben dat hij in deze inleiding te ver van zijn onderwerp was afgedwaald, hij komt eindelijk door dezen volzin tot zijn eigenlijk onderwerp, de zielkunde, terug.

‘De groote philosoof onzer dagen Schopenhauer ziet in de geheele natuur éénen wil als regerend hoofdprincipe. Deze wil komt in den wil van ieder individu tot openbaringen in den grond van al zijne handelingen.’ En toch is deze wil slechts het uitvloeisel van de om-

standigheden waarin de mensch geplaatst is, van de geërfde natuur zijner voorvaders, van de opvoeding, van het klimaat, van zijne levenswijs enz. enz.'

Alles waar en goed, slechts één ding, en het voornaamste ontbreekt er aan, de aard van den menschelijken geest zelven. Die 'philosophen, vooral van Duitschland welke ons hebben voortgedreven op de vleugelen der natuurwetenschappen,' die de volgende grondbegrippen van den menschelijken geest gegeven hebben: dat die geest geschikt is om van den aanvang zijns bestaans indrukken der buitenwereld in zich op te nemen, hebben toch hiermede niets nieuws gezegd, dit is eene waarheid zoo oud als de wijsbegeerte zelve. Dat het vermogen om die opgenomen indrukken zich later als een beeld weder te kunnen verlevendigen zijne terugroepende verbeeldingskracht (phantasie) uitmaakt; dat die indrukken voorstellingen in hem opwekken, hem gedachten en begrippen doen vormen, begeerten en den wil in hem doen ontstaan is onbetwistbaar, maar reeds door de oude en nieuwere wijsgeeren van Socrates, Plato, Aristoteles tot op Kant en Hegel, vóór Schopenhauer en Lindner in zijn 'Lehrbuch der Psychologie' voldingend aangetoond; dat het organisme van het ligchaam en voornamelijk van het zenuw- en hersengestel veel invloed heeft op den verschillenden toestand en de voortreffelijkheid van den menschelijken geest is zeker, maar hiermede is het zielkundig raadsel nog niet volkomen opgelost, en blijft men nog te veel op een eenzijdig empirisch standpunt staan.

Met Prof. Olawsky en Lauckhard, tot nog toe bij ons weinig bekend, neemt de schrijver vijf vermogens van de menschelijke ziel aan, namelijk: 1° de vatbaarheid voor indrukken; 2° de wil, 3° het verstand, 4° de phantasie, 5° de geest, intelligentie (Vernunft.) Wij kunnen ons hiermede wel vereenigen, alleen zouden wij voor 'intelligentie' dat wij 'synoniem' met verstand beschouwen, 'rede' plaatsen, volgens de opvatting van Kant, als het hoogste vermogen van den mensch, dat éénheid aan de uiteenloopende verstandsbegrippen geeft, dat den zetel van het schoonheids-, zedelijk en godsdienstig gevoel is, en dat den adel van den menschelijken geest uitmaakt. Hierover worden over het algemeen juiste en grondige aanmerkingen gemaakt waarmede wij meestal kunnen instemmen, hoewel wij die gaarne wat nader en uitvoeriger ontwikkeld hadden gezien, terwijl de stijl des schrijvers ons wat al te 'aphoristisch' voorkomt, en hij te veel aan eene stoffelijke opvatting der zielkundige vraagstukken blijft hangen, en meer waarde aan de natuurwetenschappen, dan aan de geschiedenis en aan de letterkunde, in zijne korte behandeling daarvan, schijnt te hechten.

Hoewel hij nog al wijsgeeren, zooals Descartes, Spinoza, Leibniz, Schelling, Hegel en vooral Schopenhauer aanhaalt, is dit slechts ter loops, zonder dat wij daardoor te weten komen hoe zij over de zielkunde dachten. Het is opmerkelijk, dat sommige empirische wijsgeeren zoo

weinig van de schriften van Kant gebruik maken, terwijl weder anderen, zooals Stuart Mill, in hem een bondgenoot van hun scepticismus zien! Onze schrijver zegt eindelijk ook niet hoe hij eigenlijk over de menschelijke ziel denkt, of hij die meer als een 'magazijn' van indrukken aanziet, zooals velen der empirische wijsgeeren haar beschouwen; wij zouden echter het tegendeel vermoeden, dat hij haar aanmerkt als den 'magazijnmeester' die den opgegaarden voorraad regelt en op verschillende zolders bergt, om die zoo noodig spoedig te kunnen vinden om er het vereischte gebruik tot haar 'nut en voordeel' van te kunnen maken. De grootste aanmerking die wij op zijn geschrift hebben, is juist die nuttigheids-theorie, welke de kennis en de wetenschappen niet om haar zelven, maar om hare heilzame en stoffelijke toepassing schijnt te waarderen, en die zich niet op het hoogere standpunt plaatst van ze als den weg tot de waarheid, als de veredeling van den menschelijken geest aan te zien; eene verkeerde en eenzijdige rigting des tijds, waardoor velen niet beseffen dat zij daardoor de wetenschappen verlagen en tot eene oppervlakkige beoefening daarvan aanleiding geven.

Wij zouden den schrijver in bedenking geven om de zielkunde eens nader meer uitvoerig uit een empirisch standpunt te behandelen, daarin alle toespelingen op de toegepaste natuurwetenschap weg te laten, welke hier eigenlijk niet op hare plaats zijn, en zich voornamelijk meer toe te leggen op het schoonheids-, zedelijk en godsdienstig gevoel in den mensch, waarover hij zoo weinig of niets gezegd heeft, en waarvan enkele geachte voorstanders der empirische methode de hooge waarde beginnen te beseffen. Want het behoeft in onzen tijd niet om de menschen aan te sporen, om dadelijk het oppervlakkig door hen aangeleerde tot hun nut en voordeel aan te wenden, maar een helderen, krachtigen, onderzoekenden en verheven geest aan te kweeken, die in de wetenschap niet slechts een middel maar een doel ziet; hetgeen alleen hem nader tot de kennis der waarheid brengen kan, hetwelk hem hier zijne bestemming kan doen bereiken, niet alleen om over de natuur te heerschen en hare krachten tot zijn stoffelijk nut aan te wenden, maar om de schoonheid, orde en onpeilbare grootheid daarvan te bewonderen, en de oneindige wijsheid van den almachtigen oorsprong daarvan te gevoelen en te aanbidden. Terwijl de wetenschap de wetten der natuur opspoort, moet zij den wetgever niet vergeten, en als men over de menschelijke ziel redeneert moet men hare edelste vermogens niet over het hoofd zien. Dit mogen ook altijd de leeraren der wetenschappen in het oog houden, zonder aan eene streng wetenschappelijke voordragt te kort te doen. Ik vertrouw dat de schrijver van dit werkje zulks met mij wel zal eens zijn.

November 1869.

J.A. BAKKER.

Licht, leven, liefde.

Godsdienstige Overdenkingen, door Johs. Dyserinck. 2 D. Haarlem, de Erven Loosjes. 1869.

'Het boekenmaken heeft geen einde' - is een woord van den Prediker, dat ons in het oor klinkt als eene naïveteit, wanneer wij de dagen waarin de man dit sprak, vergelijken met de onze. Moge dan de oudheid, getuigen dit slechts Cicero en Horatius, en de uitgebreide bibliotheken van wat later dagen, niet zóo verstoken zijn geweest van tal van geschreven werken, die grootendeels verloren gingen, en zei vóór honderd jaar, Lichtenberg: 'wat zullen wij branden als hout en turf en steenkolen verstookt zijn? - Boeken!'; die vloed dreigt een zondvloed te worden, waarbij vooral onze stichtelijke literatuur als een altijd wellende, overstelpende kolk wordt. Trouwens, die literatuur mag wel worden vergeleken bij een instrument, dat ieder aan zijn mond zetten, waarop ieder, al is het op zijn wijs, geluid geven kan, doch dat weinigen goed - enkelen slechts met virtuositeit weten te bespelen.

Welk een zee dan van Bespiegelingen, van Betrachtingen, van Been Overpeinzingen, waarvoor wij goeddeels in eenige bibliotheek, liefst niet in onze eigene, eene plaats zouden inruimen, onder de rubriek van 'vroom geleuter.' Wat armzaligheid, wat lamzaligheid al, onder de vlag van godzaligheid! Goed om er bij te dutten onder de thee voor eene oude vrijster, voor theologische meiden (wij danken Hoek voor 't woord) te flauw, walgelijk voor een mensch met een beetje gezonde hersens en een wat helder oog op dingen en menschen, met nog wat smaak en eerbied voor het hoogere en den Hoogste, met wat piëteit. Vrome phrasen, ook fratsen, would-be heilige onzin, laf gezeur in overvloed, zoo dat wij dikwerf gaarne onzen ouden Zschokke, diens *Stunden der Andacht* weder ter hand namen, mogt hij, bij de latere ontdekkingen en vorderingen der wetenschap, hier en daar wat verouderd wezen. Hij weet nu, hopen we, meer en beter dan wij. Voor zijn tijd wist hij veel en goed.

Wij zeggen dit natuurlijk niet zoo, alsof wij al wat later van dien aard het licht zag over één kam wilden scheren. Er is elders, en ook bij ons, in dat genre uitgekomen wat gunstige onderscheiding verdient, waarin klaarheid en kracht, licht en liefde in gelukkige zamenstemming zich vertoonen.

Waaronder zullen wij het werk van den heer Dyserinck, zijne 'Godsdienstige overdenkingen', scharen? Het zijn kennelijk Vertoogen, zoo als de oude luî ze noemden, niet altijd Betoogen, naar wij meenen te zien, met weinige uitzonderingen welligt, de quintessence van zoo vele

preeken. Wat den algemeenen indruk door het geheele werk op ons gemaakt betreft, dan zouden wij zeggen, dat het den stempel draagt van des Schrijvers persoonlijkheid. We zijn opregt genoeg om te vertellen, dat wij hem kennen, zoo veel dit uit een kort verkeer kan, - iets wat wij voor het recensséren altijd lastig genoeg rekenen. Toch beloven wij onzen lezers en den heer Dyserinck, dat wij dit zooveel mogelijk zullen vergeten en ons daardoor vooral niet laten influenceren, vooral niet in boozen zin.

En waarlijk, dit mogten wij ons voornemen. Immers, die bekendheid speelde ons terstond een part. Ik moest of mogt vóór zoo veel jaren, toen ik nog in Amsterdam woonde, soms naar Utrecht, en wel des Zaturdags-namiddags. Bij voorkeur maakte ik - het was nog niet de tijd der ijlende, donderende locomotieven - gebruik van den zoogenoemden Vlieger, een naam die het jonger geslacht als een paskwil zal voorkomen op een trekschuit, die den togt in vier of vijf uren aflegde. Omstreeks Loenen leidde de vaart door een streek, waar buitenplaats aan buitenplaats zich rijde. Elzen, statige beukenboomen, hier en daar wat eikenhout, vormden fraaije groepen, terwijl geurige en kleurige bloemperken deze afwisselden. Door het geboomte heen zag men menig statig en solide, minder weidsch en opgeschikt huis, terwijl comfortable koepels aan de vaart als uitnoodigden om zich een plaatsje te wenschen onder die dames en heeren, die daar, na de werkzaamheden van dag en week, en mogelijk van een leven, inderdaad rustten en genoten. De zachte glans van een dalende zomerzon, die met haar schuinsche stralen tusschen stam en lover heen, menig gestolen lichtje vormde, de effen vliet, die zoo onmerkbaar haar goede diensten deed, en niet dan een zacht gekabbel tegen boeg en boord van de trekschuit die haar kliefde, deed hooren, - de lieve natuur die als ware het door het forsche geboomte alleen haar kracht verried, in vruchten haar zegen, in de bloemen haar schoon ten toon spreidde, die blijkbaar welvarende, opgeruimde menschen, alles te zamen vormde een tafereel dat moest bekoren, waarvoor alleen de slechtheid, de hartstogt, de verdomde (niet verdoemde) ongevoeligheid blind konden blijven. Men hoorde wel ook nu en dan een '*wunderschön*', een '*vraiment*, *ç'est beau!*' een '*indeed beautiful*', terwijl soms een lief oog wat vochtig werd. De tempel der natuur kreeg daar iets huiselijks, al bleef die témpel; die natuur daar zong een lied, dat bij alle zachtheid een *hymne* was, dat dit werd voor gevoelige zielen. Men noemde die streek, met wat vreemde combinatie van hoofdwoord en epitheton, doch die elders wel haar reden en grond zal hebben gehad, 'den Mennisten-Hemel.'

Een vreemde uitweiding, zeggen enkele lezers welligt. Evenwel niet zoo geheel vreemd. De heer Dyserinck is, *passez moi le mot*, mennist. Voor onzen persoon zeggen we: 'doopsgezind', al weet hij, dat wij ook het andere woord niet als scheldnaam zouden bezigen en toepas-

sen. Het lag in de wording en den aard van dat genootschap, in de opleiding hunner predikers, dat daar bij voorkeur een praktische geest werd gevoed, die in het oog hield, dat in het christendom de toepassing op het leven hoofdzaak bleef, dat dit christendom mensch en maatschappij moest doordringen, het zuurdeesem worden dat het geheele deeg verzuurde. Bij alle bezadigdheid onderscheidde hen iets 'op den man af's', gelijk wij het zouden willen noemen. Zedelijke ernst en naauwgezetheid kenmerkten hen. Zij hadden meer innigheid dan verheffing, meer juistheid van blik dan ruimte. Klaarheid en kalmte zat hun als in het bloed, wel eens ten koste van stoutheid en kracht, konden zij ook soms zich vurige mannen des vredes betoonen, bedaarde strevers naar het ideale zijn.

Van een en ander vinden wij de sporen in de 'Godsdienstige overdenkingen'. Men zal niet vergen, dat wij het acht-en-veertigtal in de beide deelen, elk van zeven of acht bladzijden, stuk voor stuk laten voortreden en ze monsteren, als bij eene inspectie. Toch laten we ze voorbij ons defiléren, om er enkele nader in het oog te vatten. Is onze voorstelling wat bont; men zoeke de reden hierin, dat wij in de opvolging der onderscheiden stukken ook geen verband vinden, den draad niet vatten konden, - iets wat, trouwens, geenszins noodig was, daar men zich, bij de keuze voor lektuur of voordragt, met het register kan helpen.

En zoo ontmoeten wij al spoedig 'Paarlen voor de zwijnen', waarin de Schrijver met goede grepen over het misbruik en gebruik van dat woord handelt, zij het ook dat er eenige inlegkunde is op te merken. Bij het behandelen van 'Vijandschap om der waarheid wil' kon ook ter tegemoetkoming van het geheugen, zijn aangewezen, dat die waarheid, uit liefde en met liefde gehuldigd, ook meer dan nu tot liefde voeren zou. In den waren toon en degelijk is de 'Liefde tot vijanden' gesteld. Daar is een zachte gloed, licht en warmte, een der juweeltjes uit den bundel, terwijl 'over het misbruik der tong' verdient daarnevens te staan. Waar de heer Dyserinck daarbij natuurlijk over het vloeken spreekt, had hij tegen de voorgegeven magt der gewoonte in dezen kunnen aanvoeren, dat althans de meesten dier vloekers hunne godslasteringen en ruwe taal achterwege laten, zoo dra zij zich bevinden in de tegenwoordigheid van menschen, bij wie zij het uiten daarvan minder geraden of maar minder voegzaam achten. In VIII, het 'Bidden als vragen, zelfs voor Jezus behoefte' is goed bewerkt en eene getuigenis, dat de Schrijver niet tot de eenzijdigen, meest geavanceerden van zijne rigting behoort. God moge niet anders worden; de mensch wordt bij zulke godsgedachten anders, en daarmede lot en indrukken voor hem anders. Wat er dreige of treffe, wij zien dat in het licht van Gods wijsheid en trouw. Dan ligt er in het 'niet mijn, maar uw wil geschiede!' kracht en zegen. - Het leerstuk van den eed is met dat paar woorden op bl. 47 niet af te doen, al mogt het

zweren in eene ideale maatschappij en onder braven niet te pas komen. Het ‘gij zegt het, ik ben het!’ door Jezus tot Kajafas en voor den joodschen Raad gesproken, is van twijfelachtige beteekenis en strekking. Gal. II:20 ligt tamelijk op de grenzen, al spreekt Paulus die betuigenis niet voor de overheid uit. - Op de elfde overdenking ‘de onnutte dienstknecht’ hebben we eene en andere aanmerking. De Schrijver beschouwt daar zedelijkheid en godsdienst in haar onderling verband. Wanneer men op de afleiding van het eerste woord drukt en zedelijk als maatschappelijk ordelijk, maatschappelijk betamelijk beschouwt, kon de heer Dyserinck gelijk hebben. Met zulk een gedrag echter heeft het eigenlijk moreele, het deugdzame minder te maken; daar blijft zedelijk beginsel en doel eigenlijk buiten rekening. Vat men, volgens het gewone spraakgebruik zedelijk op als zedelijkgoed, dan erkennen we nog, dat het kan bestaan zonder godsdienst, zonder geloof aan een persoonlijk God, en bij menig godsdienstig dwaalbegrip; adres aan edele heidenen, aan Spinoza en *tutti quanti*, die zich door hun plichtbesef lieten leiden, ja zich helden betoonden der waarheid en opoflerende menschenmin. Wij houden dit niet, met Augustinus, voor blinkende ondeugden, maar spreken Hesiodus, zijn woord wat veranderend na: O□□ □*αρ*□ *μο*□*υνον* □□*ν* □*ριδ*□*ν* (□*ρετ*□*ν*) *γεν*□*ς*. Zij kenden zelfverloochening, en dit uit hooger beginsel; en deze is het wezen der goeden. De beantwoording der vraag, of godsdienst zonder zedelijkheid kan bestaan, hangt mede af van het begrip, dat men aan godsdienst hecht. Beschouwt men elke overtuiging van- en zelfs de verheffing tot hooger wezen als godsdienst, dan kan er gereedelijk menige *male suada religio* bestaan, - adres aan 't heidendom met zijn geheiligden zelfmoord, of menschen-eterij, ook hoererij, aan de *soi-disant* christelijke godsdienst, met hare gewelddaden en gruwelen *ad majorem Dei gloriam* en heerschappij over de gewetens, waarbij zooveel in den gemoede werd gedaan. Naarmate echter godsdienst en zedelijkheid beide meer zijn wat zij behooren te wezen, zullen zij elkander naderende en meer dekkende grootheden worden, zoodat men de zedelijkheid de tot werkelijkheid geworden, in het leven gebragte godsdienst, en die godsdienst de ziel van het zedelijke zou kunnen noemen. Het ‘onnutte dienstknecht’ blijft voor den religieuzen mensch waarheid, ook bij alle inspanning en ijver, en hij stemt in met Paulus' betuiging: niet ik, maar Gods genade die in mij is. Overigens rekenen wij het, gezien op den mensch in de werkelijkheid, iets wijs en weldadigs, dat het christendom voor menschen op onderscheiden verstandelijk en zedelijk standpunt heeft, wat tot zedelijkheid kan opleiden, van ‘de volle, geschudde, gedrukte maat’ af, tot het ‘opdat gij kinderen zijt uws Vaders in den hemel’, het ‘gij zijt mijne vrienden, zoo gij doet hetgeen ik u gebied’ en het ‘dit is de liefde tot God dat wij zijne geboden houden, en zijne geboden zijn niet zwaar’ toe.

Doch wij kunnen onzen gang door het werk op die wijze niet vervolgen, al was het geen misbruik van het geduld onzer lezers. En daarom met gezwinden pas! Kleine aanmerkingen laten we achterwege.

In het tweede deel kwam ‘de Liefde tot den naaste’ ons wel wat abrupt bewerkt, met sprongen en deviaties voor. In ‘Vergeven en vergeten’ en waar hij verder het bekende, heerlijke kruiswoord aanhaalt laat hij daaraan, onzes inziens, niet het volle regt wedervaren, noeme hij het ook treffend juist ‘de kroon op Jezus' leven.’ De Heer vraagt daar niet enkel om vergeving, maar hij pleit als ware het op den éénigen grond, waarop de ja Liefdevolle, maar ook Heilig-Algeregte zulken gruwel vergeven kon, dat ‘zij niet wisten wat zij deden’. Dat wisten dan ook krijgsknechten, volk, priesters, en zelfs Kajafas wel niet ten volle. Het ‘Heer, behoud hun deze zonde niet!’ van den edelen, moedigen, vrijzinnigen, als zoodanig vaak niet genoeg gewaardeerden Stefanus, het ‘heilige eenvoud!’ van Huss had er iets van, doch zonder het te bereiken. - Wij kunnen ons noode of niet los maken van onze overtuiging, dat God ja wil vergeven, maar zoo als de Heilig-Algeregte vergeven kan. Zijne genade is geen zwakheid, zijne zondaarsliefde geen vertroeteling; ook niet volgens het Evangelie, dat predikt: doet boete, opdat uwe zonden uitgedelgd worden! Jezus zelf had krachtige waarschuwing en bedreiging. Zelfs een Paulus leerde: Dwaalt niet, God laat zich niet bespotten; hetgeen de mensch zaait, dat zal hij ook oogsten!

Daarom hadden we bij de behandeling der gelijkenis van de twee zonen (te regt alzoo genoemd) gaarne aangeduid gezien, dat Jezus zelfs dáar geregtigheid en vergelding predikte, als hij den Vader tot den oudsten zoon laat spreken: ‘A1 het mijne is het uwe!’ Wat de jongste zoon had vergooid bleef voor hem verloren. In het verband der dingen en in de gevolgen mogen zonden ons zelfs ten zegen kunnen worden, als hij wien veel vergeven is leert veel lief te hebben; er is eene zijde aan het kwade, aan onze overtredingen en verzuim, van waar wij het wel nooit kunnen zegenen. Wij hopen op de □*πο*□*αταστασ*□*ς π*□*ντων*, maar rekenen dat daarmede de herinnering aan het kwade toch bron van ergernis over ons zelven zal blijven, een reden tot te grievender zelfverwijt, te inniger berouw, te dieper smart, naarmate wij tot helderder inzigt komen, en de liefde tot God en het goede in ons levendiger wordt.

In de overdenking die ten titel voert: ‘Één geloof en één Heer,’ waarmede wij ons wijzen op enkele punten besluiten, is veel goeds gezegd, al had daar ook aangewezen kunnen worden dat die éénheid niet zoo zeer te zoeken was in enkele geloofsmeeningen en bepaalde punten der leer, waaromtrent onder zoo velen er denken geen twee welligt worden gevonden, die ten volle en in alles overeenstemmen. Zulke eenvormigheid is niet eens bij soortgelijke voorwerpen in de

zigtbare natuur te ontmoeten; hoe veel minder op het rijker, veelzijdiger, vrijer gebied der geesten! Wij kipten deze overdenking evenwel nog om eene andere reden uit. Zij geeft ons aanleiding om te wijzen op iets, wat in onze schatting leemte - en op iets, wat onzes inziens eene wezenlijke verdienste van het werk is.

Wat de leemte betreft, dan vinden we op bl. 167 bijna de éénige opzettelijke herinnering, dat er nog eene godsopenbaring bestaat nevens die in ons binnenste en in het Woord. Het maakte op ons een wat vreemden indruk, al bestond er bij den Schrijver eenige reden voor, dat in een religieus boek, een werk ter stichting, in onze dagen, Gods schepping zoo als over het hoofd werd gezien. Dat mogt eeuwen lang in zwang en gang zijn bij de theologanten, het mogt aan een overmaat en overmagt van zekere eenzijdig bekrompen christendommigheid of christendommigheden, liever van de dogmatiek, toe te schrijven wezen; het was, op Jezus en zijn onderrigt, en zelfs op Paulus gezien, inderdaad minder christelijk. Jezus had voor de natuur zulk een open oog en hart.

En nu eene, helaas! in onze dagen ruim hoog getelde en getilde vraag: hoe is het gesteld met des Schrijvers dogmatiek en dogmatische rigting? Daarnaar te zoeken, daaromtrent te twijfelen behoeft men in geenen deele. Het is op vele plaatsen in het werk uitgesproken ook. En toch verdient de heer Dyserinck een lof, dien wij, om der goede zaak wille, wel hadden w llen zien verdienen door allen, die ooit in eenige levende taal en voor het algemeen over theologische zaken buiten de scholen der geleerden schreven. In hetgeen Rome's gezag verbiedt, en in wat zelfs Mahomed niet wil hebben ligt wijsheid, welke wij door de Protestanten, zoo veel bestaanbaar was, gaarne eigenwillig gehuldigd hadden willen zien. De Roomsche mag er over denken, maar zwijgen, en er althans niet anders over praten dan de Kerk er over praat. Als Turken met elkander over geloofspunten zouden gaan twisten, wil Mahomed, dat zij hunne gezinnen er bij roepen en een gemeenschappelijk gebed doen. Het dogmatische zit in het hier besproken werk, waar het behoort. Iets daarvan, sommige hoofd- en grondwaarheden, is bij de religie en christelijke moraal bepaald noodig. Dat dogmatische is als de fundamenten, zonder welke er geen gebouw opgerigt worden noch staan kan; máar - die zitten hier, gelijk wij zeiden, op hun plaats, - in den grond, zoodat er hoogstens in kluis of kelder iets van te zien blijft. Nu zijn er, die kelderachtig willen wonen, kelderachtig zich vermeijen, en dan *le plaisir à eux!* Doch laten zij het anderen niet euvel duiden, dat die hun minder gaarne willen nakruipen, en zij liever willen verkeeren waar licht, lucht en ruimte is. En die zijn er op religieus gebied. - Men werpe ons niet de apostelen of wel hunne brieven, en in de eerste plaats den dogmatisérenden Paulus tegen! Zelfs hij, der Farizeën leerling, begaf zich op de kronkelpaden der joodsche theologie, veelal

ten minste, gelijk een kommissaris of ander beambte der policie in knip en kroeg komt, ten einde die te - schrobben.

Wij hebben onze aan- en opmerkingen medegedeeld omtrent het werk, dat wij om zijn geest en inhoud volgaarne aanbevelen. Het is kalm, klaar, ook krachtig, vooral om zijn zedelijk wigt, en wel geschikt voor wie iets godsdienstigs lezen of voorlezen willen, moge eene vaak kribbige en geniepige orthodoxie, die is als de kinderen op de markt, er zich aan ergeren. Liefde ademt, leefde leeft er in, zonder weekheid.

Bijzonder stichtten en behaagden ons ‘Het volmaakte voorbeeld der zachtmoedigheid’, het ‘Oordeelt een regtvaardig oordeel’, ‘Toorn in edelen zin’, de overdenkingen op oudejaarsavond, en zoo vele anderen.

De uitvoering en correctie zijn uitnemend. Men zoekt te vergeefs naar drukfeilen. Toch, om ons recensenten-gemoed te koelen, D. I. bl. 25, moet I Cor. zijn II Cor. Dat is een scherpe doorn in 't vleesch. Op bl. 157 D. II, zou, dunkt ons, ‘vertroeteling’ in plaats van ‘liefdeloosheid’ juister zijn geweest.

C.

Een heerlijk werk in de october-maand. 27 oct. 1869. het schoolverbond.

I.

Al loeide de storm, al waren de velden op vele plaatsen reeds met een sneeuwkleed bedekt, als waren wij de December- of Januarij-maand reeds ingetreden; al kletterden de hagel- en regenvlagen en al joeg eene vochtige koude den sterkste eene huivering aan, zoodat de natuur den reizigers, als het ware, scheen toe te roepen dat zij hunne woningen maar niet moesten verlaten: toch snelden in ons vaderland, op den 26sten en 27sten October, velen, die anders bijna altijd door hun werk aan hunne woningen gebonden zijn, voortgestuwd door de groote beweegkracht van dezen tijd, den stoom, naar de grijze bisschopsstad, het statige Utrecht. Geen wonder, want er zou daar eene, naar men meende, hoogst belangrijke vergadering gehouden worden. Er was van daar toch eene stem uitgegaan van een broederpaar, met eere en lof in het gansche land bekend om kunde, degelijkheid, menschenmin en gematigdheid van beginselen. Die stem was in vele plaatsen opgevangen en had er weêrklank gevonden, en van daar als van zooveel middelpunten uitgegaan, had zij zich herhaald tot in de afgelegenste hoeken des lands, en, wat zeer beteekenisvol is, zij was bijna overal met belangstelling gehoord en welwillend opgenomen.

Het moest dus wel eene hoogst belangrijke zaak zijn, welke zoo algemeene oplettendheid wekken kon, en het moest wel een gewigtig plan wezen, dat allerwege aanleiding geven kon tot belangrijke wisseling van gedachten; het moest wel een meer dan alledaagsch onderwerp zijn, dat bij de vijfhonderd personen kon te zamen brengen, uit allerlei streek, uit allerlei stand, van allerlei rigting en geloofsbelijdenis.

Gold het ook mogelijk de eene of andere belangrijke winstgevende onderneming; was er ook van een plan sprake, waarbij de belanghebbenden bijna met zekerheid op groot geldelijk voordeel konden rekenen; was er misschien eene gejaagdheid om zich naar de oude stad te spoeden, dewijl ieder de eerste wilde zijn bij het stoffelijk voordeel, dat men zich met eenigen grond mogt voorspiegelen? Konden daarom storm noch sneeuw, hagel noch regen die reizigers terughouden van den voorgenomen togt?

Niets van dat alles was er thans in het spel. Die allen, welke naar Utrecht togen en zich met menigen bewoner der stad ten bestemden tijd naar de bepaalde vergaderplaats begaven, waren vreemd aan die meening; zij traden de zaal binnen in het besef dat op dien dag daar niet gesproken of gehandeld zou worden over koopmanschap of handelsweg, en hoewel gewis overtuigd dat de beschouwing dier onderwerpen ook tot de dringende eischen des levens behoort - zij waren daar te zamen gebragt en gekomen om te spreken en te handelen over het schijnbaar meest prozaïsch onderwerp: Het schoolbezoek der kinderen in Nederland. Gewis zal het dan wel eene vergadering geweest zijn uitsluitend van onderwijzers, schoolopzieners en inspecteurs, van mannen, die in de eene of andere officiëeie betrekking tot de school staan. Zij, die dit meenen, tasten ook hierin mis. De bovengenoemden mogten al in grooter getale tegenwoordig zijn, van de opgekomenen behoorden de meesten tot hen, die alleen door hunne warme en innige belangstelling in alles, wat onderwijs betreft, aan de school verbonden zijn, en uit den hoogsten en uit den middelstand, uit de mannen der wetenschap en den eenvoudigen handwerksstand zaten er daar neder; doch daarin kwamen zij allen met elkander overeen dat zij gevoelden dat de ontworpen vereeniging een loffelijk doel beoogde, al mogt men daarbij ook van geheel verschillende beschouwingen uitgaan.

De treurige waarheid dat duizenden kinderen in ons vaderland òf in het geheel niet, òf te afgebroken, òf te kortstondig van den zegen van het onderwijs genieten, had in al hare droeve gevolgen allen aangegrepen. Men was gewekt om op te gaan naar de plaats, waar een bond stond gesloten te worden dat men dien gruwel niet langer dulden en met gepaste middelen, zoo mogelijk, vereend zou bestrijden. Daartoe waren die mannen bijeen en het prozaïsch onderwerp werd door hen gewijd tot eene levensvraag voor ons volk, tot een punt, dat de naauwlet-

tendste zorgen en overweging waardig is. Zonder dat er nog een woord gesproken werd, was hunne tegenwoordigheid reeds de plegtige bevestiging dat zij het als den dringenden eisch dezes tijds erkennen dat het onderwijs zoo algemeen mogelijk gemaakt moet worden en geen enkele stand daarvan uitgesloten blijven mag.

Het was dan ook inderdaad een schoon en treffend gezigt, dat van die schare tegen één uur in het toen uiterst somber en donker gebouw voor Kunsten en Wetenschappen verzameld, en werd er menige handdruk en menige groet gegeven en gewisseld met vrienden en bekenden, van welke men sommigen in geen jaren gezien of gesproken had, het deed dubbel goed aan het hart dat men hen dààr zag en tot dàt doel ontmoette, omdat men gevoelde dat men te zamen kwam tot een schoon en edel werk.

Inderdaad die sombere mannen, die altijd door smalen op den geest dezes tijds, welke naar hun zeggen naar niets anders leert jagen dan naar hetgeen stoffelijk en tastbaar is, wij zouden hen hier wel eens hebben willen binnen leiden en eene poging wagen tot hunne bekeering door hen te laten zien en hooren dat er tegenwoordig ook wel degelijk, ja in ruime mate, gejaagd wordt naar nog andere dingen dan goud en schatten. Eene vereeniging van vijf honderd mannen, allen bijeengekomen om plechtig te getuigen dat alle kinderen des volks *moeten* en *zullen* onderwezen worden; die elkander hulp willen beloven in het streven dat allen, die den vijf- of zesjarigen leeftijd zullen bereiken, gelegenheid zullen vinden om tot kundige, bekwame en deugdzame menschen gevormd te worden, voor zoo verre dat tot het gebied der school behoort, zulk eene vereeniging is in ons oog reeds een krachtig protest tegen hen, die den staf over bijna alles breken, wat er door veler zorg in dezen tijd geschiedt. Zij, die met ons de opgewektheid en de belangstelling voor hetgeen er te doen was hebben kunnen zien, zullen niet zeggen dat het alleen het materiëele is dat de Nederlanders uit hun rust zou kunnen wekken - maar mogelijk tot de vraag gebragt worden, of dat jagen naar geld vroeger zelfs nog niet sterker was dan thans, en of de vragen, die ontwikkeling en onderwijs bedoelen, thans niet oneindig meer het algemeen aantrekken en bezielen, dan dit vroeger wel het geval was. Neen, voorzeker het zijn niet alléén de finantiëele onderwerpen, die den Nederlander van dezen tijd levendig en wakker maken; er leeft, wat men moge zeggen, een geest in ons volk, en gelukkig begint hij hoe langer hoe sterker te spreken, die nog van andere getuigt spreekt dan alleen van zucht naar eer, roem en geldelijk genot. Wij hebben daartoe thans op niets meer te wijzen dan op het doel dezer bijeenkomst, wier éénig streven het heil van allen in den lande bedoelt.

De 27ste October is dan ook een der belangrijkste dagen in de geschiedenis onzer beschaving, en het is niet mogelijk dat men op ééne vergadering, vroeger in ons land gehouden, wijzen kan, uitsluitend

gewijd aan het belang van het volksonderwijs, zoo talrijk bezocht als deze, en dan op zoo eenvoudige wijze door eene enkele oproeping te zamen gebragt. Men zegge ons ook niet langer, dat het onderwijs den Nederlanders niet algemeen zou dierbaar zijn, en men roepe niet langer dat de stof ons land alleen beheerscht. Krachtiger protest tegen onwetendheid en hare gevolgen kan er niet uitgebragt worden, dan geschied is, en eere den mannen, die er den stoot aan gegeven hebben. Gelukkig ook ons land dat er niets meer dan een enkele stoot noodig was om tot zulk eene belangrijke vergadering te komen.

Op den bepaalden tijd werd de vergadering geopend of liever toegesproken door Professor Harting, die door verscheiden leden der voorloopige commissie omgeven was Het was een hartelijk welkom, vol warmte, dat hij den aanwezigen toeriep, en ook tegelijk een woord des vredes. Inderdaad het was echter of uit die bezielde woorden reeds een zeker voorgevoel sprak, alsof de eenheid niet zou bewaard blijven en of van die allen, welke thans kalm naast elkander gezeten waren, mogelijk al zeer spoedig eenigen zich aan de schoone taak zouden onttrekken. Geheel onnatuurlijk was die bezorgdheid toch niet, bij alles, wat er in het laatste jaar gebeurd was, en bij de kennis, wie er opgekomen waren, en bij de geruchten, die mogelijk tot den spreker al konden doorgedrongen zijn van bijzondere voorstellen en eischen, die krachtig zouden ingrijpen in het beraamde plan. Hoe dit zijn moge, de aan vang was hartelijk en ernstig, en met duidelijke woorden werd het allen toegeroepen: Slaan wij allen trouw de handen in elkander tot hetzelfde doel, en laat daarbij geen twist onder ons zijn. Het waren woorden, die vertrouwen wekken en versterken moesten, en van te hooger gewigt - men merke dit ook wel op - daar zij gesproken werden door hem, die met zijn broeder de ontwerpers van den Bond waren; die zich zelf toch wel bewust zullen geweest zijn en nog waren, *wat* zij deden, *wat* zij spraken en *wat* zij bedoelden, en die, nu zij bij den aanvang op nieuw met zooveel klem op onderlinge medewerking aanhielden, toch wel niet verdacht zullen kunnen gehouden worden, alsof zij in het Schoolverbond eene vereeniging bedoelden, die eenig en alleen zou dienstbaar gemaakt worden aan de bevoorregting van het openbaar onderwijs en de achterstelling, zoo niet een moordaanslag, op het bijzonder. De heeren Harting hebben èn in de keuze van het tijdstip der oprigting, èn in hunne circulaires, al mogen deze ook al eenigermate verschillen, èn in de zamenstelling der voorloopige commissie, èn in het openingswoord, ja in alles, wat door hen gedaan en gesproken is bij gelegenheid der vergadering op 27 October, hun onzijdig standpunt met eere en eerlijkheid gehandhaafd, en verre van hen de smaad, dat zij de uitsluitende dienaars der openbare school en de belagers der bijzondere zouden zijn. Zij hebben een hooger en onpartijdig standpunt gekozen; zij hebben niet anders bedoeld, en bedoelen dit nog, dan het algemeen schoolbezoek van alle kinderen, en hebben dan

ook vollen vrede, als dit slechts plaats grijpt in inrigtingen, die een wettig regt van bestaan hebben. De vrienden der openbare school, die zich in grooten getale aan hen aangesloten hebben, bedoelen niets anders en zijn ook vrij van de zucht om de bijzondere school achter te stellen. Mogt men toch meer begrijpen dat vriend te wezen van de openbare school volstrekt niet synoniem is met vijand van de bijzondere; het eerste is volkomen bestaanbaar met de opregte begeerte om de laatste inrigting ook haar eigen weg te laten gaan, haar in niets te bemoeilijken en haar het volle genot der regten te verstrekken, welke haar volgens de wet toekomen. Geheel doordrongen van het gevoel van onpartijdigheid mogten de heeren Harting dan ook bij den aanvang bescheiden de vraag tot de vergadering rigten dat men onderling vertrouwen zou betoonen. Als zij onbewimpeld verklaarden dat alle rigtingen regt van bestaan hebben; dat het niet goed wezen zou, indien er slechts ééne bestond; als zij aantoonden hoe de een in zeker opzigt de andere nuttig is, dan maakten zij teregt billijke aanspraak op zóóveel vertrouwen, dat men zich toch den tijd en de gelegenheid gunnen zou om onbevooroordeeld het doel der vereeniging te onderzoeken en eensgezind na te gaan of er geen middelen zouden te vinden zijn om het gestelde doel te bereiken, die niemand, van welke rigting aanstoot of bedenking zouden kunnen geven. Er moest naar hun zeggen een algemeen verlangde boom geplant worden, maar *hoe* dit te doen, en *wat* daarbij in acht zou moeten genomen worden, om met vertrouwen een goeden wasdom te kunnen verwachten, daarover verlangden zij eerlijke en opregte gedachtenwisseling, waarbij ieder zonder partijzucht zijn gevoelen mogt en kon uitspreken. Kortom, zij eischten van de gansche vergadering vertrouwen, en drukten dit ook in de vergadering uit. Wij zullen gelegenheid hebben om te zien in hoe verre en op welke wijze aan dien billijken wensch gevolg is gegeven geworden.

Professor Harting droeg het eigentlijk presidium daarop over aan den heer L. Mulder, Inspecteur van het Lager Onderwijs in Utrecht, die, wij moeten het zeggen, zich met waardigheid en fiksch daarvan gekweten heeft. Niet altijd was toch was zijne positie even aangenaam, en al zou hij naar het gevoelen van sommigen in de morgen-vergadering van het hem toekomend regt, als praeses een wat krachtiger gebruik hebben kunnen maken, wij gevoelen dat het zeggen hier ook al weder minder moeijelijk is dan het doen, en er kan gewis niemand in eene der vergaderingen geweest zijn of hij zal moeten instemmen in den lof, hem des avonds gebragt, dat hij met waardigheid en eene stipte onpartijdigheid de beraadslagingen steeds geleid heeft. De wenken, die hij bij de aanvaarding zijner taak gaf, waren echt practisch, als dat men toch niet spreken zou over hetgeen, waarin men het allen eens was, eene les, die wezentlijk in alle vergaderingen wel wat meer in het oog gehouden mogt worden. Hij verzocht ook

dat men geen lange pleidooijen zou houden over punten, waarover men het toch thans ook niet bepaald eens zou worden, in welk verzoek volstrekt niet opgesloten lag, dat men zijne opvattingen en beschouwingen zou moeten achterhouden. Met het oog op het doel dezer vergadering, die geen andere strekking had dan om over de punten van beschrijving beschouwingen mede te deelen, licht te verspreiden, wenschen te uiten en eene commissie te benoemen, die geen ander mandaat hebben zou dan om bij het ontwerpen van een reglement van die beschouwingen en dat licht partij te trekken, was zijn wensch uiterst billijk. De vrijheid van discussie bestond evenwel in de hoogste mate; doch den leden werd de wijze raad gegeven: Laat ons toch heden zien of wij het allen eens zijn om de vereeniging te stichten; zoo ja, laat ons daarvan dan ook dadelijk den grondslag leggen; geeft daartoe aan of gij vrede hebt met de bedoelingen en de beginselen, zoo als zij u worden voorgedragen; mogt dit niet zoo zijn, licht dan de commissie voor met hetgeen gij goed en nuttig oordeelen zult.

De welwillende toon, waarop de heer Mulder sprak bij de zware taak, waarmede hij zich zoo bereidvaardig belast had, ondervond erkenning, daar kennelijke bijval betoond werd dat de leiding aan zijne hand was toevertrouwd.

Zeer natuurlijk kwam het doel van het schoolverbond het eerst ter sprake. Het was in de volgende bewoordingen uitgedrukt: ‘Het schoolverbond heeft ten doel: het bezoek der scholen, waar lager onderwijs gegeven wordt, door alle gepaste middelen te bevorderen.’ Op onze reis naar Utrecht en bij onze bijzondere gesprekken vóór de vergadering bleek het ons al spoedig, dat het woord *gepaste* gansch niet in den smaak viel. Velen oordeelden het al te rekbaar en te onbestemd; de voorstanders van schoolpligtigheid noemden bij voorbeeld deze een *gepast* middel; de tegenstander vond die evenwel uiterst *ongepast*, indien hij nog niet verder ging en haar *onzedelijk* noemde; wij hadden dan ook de zekere verwachting dat er een kruisvuur zou geopend worden over de *gepaste* of *ongepaste* keuze van het woord *gepast.* Maar die strijd werd niet gestreden. De man, die in Zeeland in den laatsten tijd zich de zaak van het schoolverzuim zoo krachtig heeft aangetrokken; die met lofwaardigen ijver dien vijand in het licht stelt; die lust en zin heeft om het kwaad te bestrijden, de heer O. Verhagen uit Goes was ook naar Utrecht opgekomen. Hij, die in de Junij-maand in de vergadering van Zeelands Staten zijne stem verheven had tegen eene der grootste kwalen van ons land en in het bijzonder van het gewest zijner inwoning; die de krankheid niet had zoeken te bedekken en de gapende wond aan het oog der zenuwachtigen onttrekken, maar die het als een pligt der Staten genoemd had zich de zaak aan te trekken, hoe kan het anders dan dat hij ook met welgevallen de oproeping der heeren Harting ontvangen had? Doch bij hem was eene zekere teleurstelling ontstaan na het

ontvangen der tweede circulaire, waarin geen de minste sprake was van schoolpligtigheid, in zijn oog het éénig afdoend middel om de ziekte tot den wortel uit te roeijen. Hij heeft geen vrede met die in zijn oog halve middelen, die tijdelijk herstelling beloven, doch vaak weder gevolgd worden door inzinking en terugkeer tot een toestand, die zoo al niet erger, dan toch ook niet beter is dan die van vroeger.

Met al het gevoel der overtuiging, dat er hier geen andere keus is dan de schoolpligtigheid is hij opgegaan tot de vergadering. Voor het openen der bijeenkomst doet hij onder de aanwezenden een gedrukt voorstel verspreiden, dat de hoop van hen, die gewenscht hadden dat de schoolpligtigheid in de eerste beraadslagingen niet zou geworpen worden, in rook deed verdwijnen. Het voorstel bevatte het volgende:

'Het Schoolverbond - in beginsel erkennende, dat zoo lang in ons vaderland niet iedereen voldoend lager onderwijs ontvangt, althans zoodanig dat het voornaamste daarvan voor het leven behouden blijft, - de hechtste waarborg ontbreekt voor het behoud en de ontwikkeling der vrijheid, de beschaving en de welvaart, en

Overtuigd dat *geene* algemeene verspreiding van het onderwijs in *alle* klassen der maatschappij mogelijk is zonder tusschenkomst der Wetgevende Magt, die aan de ouders de verpligting oplegt om hunne kinderen voldoend Lager Onderwijs te doen genieten; stelt zich ten doel:

1º de invoering eener zoodanige wet voor te bereiden en zooveel mogelijk te helpen bevorderen;

2º. enz. (zie het programma.)'

De heer Verhagen lichtte zijn voorstel toe en gaf de gronden aan, die naar zijn oordeel voor de noodzakelijkheid, billijkheid en nuttigheid van den maatregel pleitten. Na eene krachtige aanprijzing van het groote middel, werd door den Voorzitter ook naar onze meening, zeer teregt, aangevoerd, dat het hem niet te doen was om de discussie over dit punt te smoren, doch dat het hem voorkwam dat dit het gevoegelijkst, ook naar het programma, bij de middelen zou kunnen geschieden. Zeer natuurlijk was het dat hier verschil van gevoelen moest ontstaan. In zoo verre had de heer Verhagen gelijk dat het dadelijk zou kunnen geschieden, als hij ook op het oog gehad heeft dat zoo het Schoolverbond dit doel tot het zijne aannam al de andere middelen gerust op zijde zouden kunnen gesteld worden. Zijne beraadslaging over 't *doel* zou dus tegelijk eene over 't *middel* geworden zijn. Wij wenschten echter ook vurig dat de meening van den President door de vergadering mogt gedeeld worden, om de eenvoudige reden - wij zeggen het onverholen - dat het voorstel Verhagen ons veel te sterk was, en omdat er een twistappel geworpen werd, die de vereeniging wel eens zou hebben kunnen doen mislukken. Wij zijn echter verpligt rekenschap van ons gevoelen te geven en ons niet met eene bloote beschuldiging van de zaak af te maken.

Wat wij hier neerschrijven is vrij van alle persoonlijkheid en van alle bedoeling om iemand te kwetsen; wij werpen dit verre van ons, doch willen de waarheid.

Kan iemand dan wel ontkennen dat de blik eerst kortelings voor goed en algemeen op het schoolverzuim is gevestigd geworden, en dat het tot dusverre nog maar tientallen van gemeenten tegen de honderdtallen, die in ons land liggen, geweest zijn, waar men met ernst al iets aan de zaak gedaan heeft; gaan wij te ver, als wij stellen dat het aantal personen in ons land nog betrekkelijk zeer gering is, die de kwestiën ter bestrijding van het schoolverzuim met bedaardheid en zorg overwogen en nagegaan hebben? Mogen wij wat wij vroeger schreven niet herhalen: Vraagt hoofd aan hoofd, aan de mannen, die het konden en moesten weten, hetzij Gemeentebesturen, hetzij Schooltoezigt, dat zij de grootte van het kwaad in hunne gemeenten bij benadering maar opgeven - hoeveel rigtige antwoorden zullen wij ontvangen? Zullen het niet slechts weinige zijn, daar de gemeenten als Rotterdam, Nijmegen en Groningen, waar men het kwaad heeft opgezocht, klein in getal zijn? Men begint gelukkig echter meer uit den slaap te ontwaken; de werkeloosheid is veranderd in ijver; de schijnbare onverschilligheid in belangstelling, en wij wachten het met vertrouwen dat er in betrekkelijk korten tijd honderden zullen optreden, die zich in de gelederen willen scharen om den vijand met kracht te bestrijden. Maar velen hunner kennen hem nog niet; zij weten nog niet waar hij schuilt; zij zijn nog gedeeltelijk onbekend met zijne listen; zij hebben er nog te weinig over nagedacht of hij door overreding, uitputting of geweld moet geslagen worden. Zullen wij dan velen, die nog weinig aan de zaak gedaan hebben, omdat zij vroeger er niet toe gewekt zijn, nu in eens, zonder hun bedaard onderzoek te gunnen, waartoe toch tijd gevorderd wordt, meer dan eene vergadering dien aanbiedt, dringen dat zij zonder kennis van de middelen, die anderen ook met de beste bedoelingen en overtuiging willen aangewend zien, op het voorstel schoolpligtigheid, dat naar het oordeel van mannen, die ook hoofd en hart hebben zou ingrijpen in de vrijheid van de ouders, kort af ja en amen te zeggen? Wij achten dien sprong te gevaarlijk; hij zou mogelijk doodelijk voor de vereeniging geweest zijn. Wat moest het doel der eerste bijeenkomst op den 27sten toch zijn? In ons oog dit, om een genootschap te erlangen, welks leden zich zouden verbinden om het kwaad van het schoolverzuim te leeren kennen, ieder in zijn kring, en ook om met gepaste, onder het bereik vallende middelen vereend het te bestrijden, terwijl men onder de ijverige aanwending en het goed onderzoek van die middelen tot de stellige wetenschap moet komen of het kwaad bezworen kan worden *zonder* of *met* tusschenkomst der Wetgevende Magt. Wij stellen ons voor dat honderden op die voorwaarden gaarne hunne diensten tot dat doel zullen leenen, die dan ook, terwijl zij dit doen, daardoor inge-

wijd zullen worden in de kennis van de ziekte in haar aard en gevolgen, terwijl de meer of min gunstige werking der geneesmiddelen hun dan wel in het oog zal moeten vallen. Gaat men nu zoo den weg op, dan vormt men zich eene magt, die, zoo zij trouw de hand wil leenen, om bij aanvang het *tijdelijk* schoolverzuim krachtig te bestrijden, zonder die hand ook af te trekken van het *volstrekte* verzuim, verbazend veel kan doen in het belang der goede zaak. Het eerste kan onzes oordeels, zoo niet geheel, toch evenwel voor een belangrijk deel beperkt en ingekort worden door zedelijke middelen. Het wapen der overtuiging zal en kan hier gewis nog wonderen doen, vooral indien men het niet uitsluitend bij ouders en kinderen, maar ook bij velen aanwendt die vaak nog nadeeliger invloed uitoefenen bij het te kortstondig of afgebroken schoolbezoek dan ouders of kinderen zelf. Wij mogen het veilig aannemen dat het Schoolverbond op die wijze spoedig reeds genezing voor een gedeelte lijders zal aanbrengen, terwijl zijne leden alsdan binnen een betrekkelijk kort tijdperk ook gemakkelijk tot de ondervinding zullen kunnen komen, wat helpt en wat niet helpt, wie in de school te krijgen zijn en wie niet. Wij hadden om dit een en ander gewenscht dat de heer Verhagen, hoe belangstellend, hoe ijverig, zijn voorstel niet gedaan had, naardien de zaak hier nog in de ontwikkeling en in onderzoek is, zoodat, al ware de schoolpligtigheid het éénig middel, men de overtuiging daarvan niet zoo algemeen mag wachten als noodzakelijk is om haar tot Wet te zien verwerken en uitvoeren. Wij moeten zelfs billijk zijn, als wij zeggen dat die overtuiging nog niet bestaan kan, daar men het schoolverzuim in ons land tot heden kan beschouwen als een krachtigen doch onbedijkten stroom, dien men vrij heeft laten loopen, zoo men er van uitzondert dat hier en daar een stuk dijk tegen hem opgeworpen is, die plaatselijk een weinig schuttende, doch altijd nog maar bij zekeren waterstand, op andere plaatsen het water den vrijen loop liet. Van een goed en algemeen plan van beteugeling is er tot nog toe volstrekt geen sprake geweest; een ordelijk overleg heeft er tot nog toe niet plaats gegrepen; de diepten zijn nog niet behoorlijk gepeild, de bodem is nog niet eens nagegaan. Er bestaat tusschen degenen, die medearbeiden willen, ja zelfs bij de verstandige en bezadigde raadgevers nog te veel verschil over de middelen tot de uitvoering van het werk, om in een dag éénheid te verwachten. Zal men nu, indien 100 handen hulp tot het doel willen leenen en niemand een gansch onnut werk doen zal, negentig van dezen van zich afstooten, omdat zij volgens hunne overtuiging te werk gaan en nu nog maar van de andere verschillen over de hoogte van den dijk? Zult gij dat doen, als het werk, dat de negentig verrigten, ook gewenscht en nuttig is en zonder belangrijke schade hun leeren kan en zal, wie er gelijk hebben in de wijze van voltooijing van het werk, de negentig of de tien? Met de zaak van het Schoolverbond is het ook zoo; zij moet de zaak der

menigte worden, uit elken rang en stand. Moet men dan ook niet een weg inslaan, die niet afschrikt maar aantrekt; moet men de menschen, die er mede in aanraking komen niet doen zien, dat men niet anders wil dan overtuigen, raden, leiden en vriendelijk dringen; moet men niet dadelijk al vele arbeiders uitzenden op die akkers, welke wel geen honderdvoudigen oogst, doch ligt een tienvoudigen oogst aanbieden; moet men niet den ijver aanvuren door ieder de gelegenheid te bieden om er op te kunnen staren en wijzen wat de kracht der menschenliefde en zedelijke invloed vermogen, en zoo eene begeerte tot volkomene uitroeijing van het kwaad kweeken, die geen rust heeft, tot dat de volkomene overwinning behaald is? Om kort te gaan, wij wilden voor de eerste vergadering de vestiging eener vereeniging wier leden allen zullen uitgaan om met eigen oogen te gaan zien, of het kwaad door zedelijke middelen kan beteugeld worden. Maar, zeggen de tegenstanders der zedelijke middelen, of liever de mannen, die ze in hun oog en naar hunne ondervinding doelloos achten, wat lange en vervelende en droeve weg voor ons. Wij erkennen het openhartig dat er wel wat van aan is; doch geven den ernstigen raad, dat men die verveling op zijde zette en nog eens den togt van voren aan beginne, natuurlijk met volkomene vrijheid zijne meening te bewaren, zoo mogelijk te versterken en ook van tijd tot tijd te openbaren. In het belang der zaak moet men dien weg weder opgaan, en al staat men op een in het oog reeds flink bewerkten akker, men zal er gestaâg nog al wat op te doen vinden. Het personeel op de school wisselt toch gestadig af, ieder jaar heeft men weder met andere ouders en kinderen te doen en dus natuurlijk ook met andere meeningen en inzigten. Het schoolverzuim geeft dus onafgebroken werk en zorg; van daar dat niemand, hij zij voor- of tegenstander van schoolpligtigheid, een oogenblik behoeft stil te zitten. Daarbij is het tevens immers gansch natuurlijk dat nu men de aandacht op het kwaad gevestigd heeft en honderden niet alleen vurig genezing verlangen maar ook hunne krachten daaraan wijden willen, dat men toch eerst den weg der overtuiging en der zedelijke middelen op moet. Kan het dus wel gewraakt worden, dat er velen zijn, die nu men ze op groote schaal zal gaan aanwenden, eene verbazende werking daaraan toeschrijven; verdient het afkeuring dat men liever door zedelijke kracht het gebrek het land wil uitbannen dan door den arm der wet? Wie het onnatuurlijk vinden en wraken, wij doen zulks volstrektelijk niet en weêrstaan het ganschelijk niet. Wij voorspellen zelfs dat wij door de goede vruchten, die eene algemeene medewerking geven zal, een tijd te gemoet gaan waarin men wanen zal dat het verzuim door persoonlijken invloed en zedelijke middelen kan gedood worden. Van de duizenden, die te ongeregeld en te kortstondig schoolgaan, kunnen en zullen er gewis ook groote getalen gered worden; hoewel - wij houden dit voor zeker - toch niet allen. Zelfs de duizenden, die tot nog toe den voet in geen school zet-

ten, kunnen ook gedund worden, zonder dat men schoolpligtigheid behoeft aan te wenden. Wij willen er eenige klassen van noemen: zoo staan daar de twee duizend en mogelijk meer, die te Amsterdam te vergeefs aanvraag gedaan hebben om tot de armenscholen toegelaten te worden, is; voor zulken moet de volksstem spreken door hun, die zulk een toestand bestendigen, het vertrouwen als bestuurders te ontzeggen en de tusschenkomst der bevoegde magt in dezen toestand in te roepen opdat er spoedig toereikende lokalen gebouwd worden. Wie geen vreemdeling in de schoolwereld is, weet dat er ook nog bij honderden behooren tot de zulken, die niet betalen kunnen en van wie toch menige gemeente een geldelijk offer vraagt dat, nu men het niet geven kan, ten gevolge heeft dat de kinderen niet ter school gaan; voor hen het kosteloos onderwijs. Zoo kunnen wij ook nog wijzen op een onvoldoend aantal gemeenschappelijke scholen in rijk bevolkte polders, wier bewoners te ver verwijderd zijn van de plaatsen, waar de school gevonden wordt. Zoo zouden wij nog meer kunnen noemen; doch het aangevoerde zal gewis reeds genoegzaam zijn om zelfs den vriend der schoolpligtigheid te doen inzien dat hij, als hij het middel der overtuiging ook aanwendt vooreerst ook arbeid genoeg vinden zal, die uitzigt biedt op goed en glansrijk gevolg, en waarvoor men niet in de vaan behoeft te schrijven: ‘Alleen de schoolpligtigheid zij het middel.’

Maar hoe, wij, die u steeds voor een man der schoolpligtigheid gehouden hebben, wij vragen u of gij dan nu gansch veranderd zijt, of achterblijft, zoo wordt ons door verscheidenen toegevoegd na den raad, dien wij hier geven. Wij mogen, behoeven en willen het antwoord volstrekt hierop niet ontwijken. Ons geloof, dat zedelijke middelen op de meeste plaatsen nog veel, zeer veel vermogen, staat onwrikbaar vast, omdat wij de kracht en den zegen er persoonlijk van gezien en ondervonden hebben; doch evenzeer staat het bij ons vast, dat wij noch het te kortstondig en afgebroken schoolbezoek noch het volstrekt schoolverzuim geheel zullen overwinnen door den invloed der zedelijke middelen.

En toch willen wij bij de vele nieuwe strijders ze zien aanwenden opdat zij onbevangen over de zaak leeren oordeelen.

Onze overtuiging blijft nog vast staan, dat wij, hoe vlijtig en nuttig men arbeidt, het tijdperk te gemoet gaat, dat de meest vurige voorstander der zedelijke middelen bezorgd en verlegen vragen zal, wat moet ik bij de vele vrucht, die ik zie, met zoovelen beginnen, die ondanks alles niet te trekken of te bewegen zijn? Zulk eene uitspraak behoeven wij echter om tot den waren en natuurlijken toestand gebragt te worden, waarin men eerlijk, onbevangen en met kennis van zaken voor de beslissing der vraag zal staan, òf zij, die dan nog de school verzuimen aan hun droevig lot moeten worden overgelaten, òf dat zij door eene Wet, in wier bepalingen wij hier gansch niet treden, verpligt zullen worden om aan de roepstem ge-

hoor te geven. Zijn de duizenden dan ingekrompen, waarvan wij ons echter geen groote droombeelden scheppen, dan zullen de achterblijvers voor allen bekend staan van òf door onwil, òf door maatschappelijke oorzaken, òf wat ook, aan de school onttrokken te worden, en tien tegen één dat de meest verklaarde tegenstander der schoolpligtigheid, door het zien op die uitkomsten dan niet veranderd zal worden in den man, die den schoolpligt tot het punt zijner ernstige overweging maken zal. Wij gelooven vast dat het tot schoolpligtigheid onder den eenen of anderen vorm komen moet; wij gelooven dit nog even vast als toen wij in 1863 bij het Nut deel namen aan de commissie tot het onderzoek van dat belangrijk punt; doch wij willen, daar de zaak van het schoolverzuim eene andere phase in ons land is ingetreden, dat men zich nu algemeen afdoend vergewisse wat er door zedelijke kracht nog gedaan kan worden om na de meest eerlijke toepassing, die wij met al de kracht, welke in ons is, zullen ondersteunen, er toe te komen dat men met de onverbiddelijke feiten kunne aantoonen wie er gelijk of ongelijk heeft. Wij, die overtuigd zijn dat men het door geen zedelijken invloed alleen winnen zal; die daarvoor grond meenen te hebben in veeljarige ondervinding, zullen nogtans dankbaar zijn, zoo men ons door de uitkomsten bewijzen kan dat de schoolpligtigheid, of hoe men ze noemen mag, niet behoeft toegepast te worden en onze tegenwoordige overtuiging op die voorwaarden dan volgaarne prijs geven. Op al die gronden blijven wij nog altijd van meening dat de heer Verhagen zijn voorstel van schoolpligtigheid als doel niet had moeten doen, terwijl wij hun, die nu nog zouden willen zeggen, dat het ons te doen zou wezen om de schoolpligtigheid als middel binnen te smokkelen, te gemoet voeren dat dit volstrekt in onzen weg niet ligt al willen wij ze als laatste middel ook thans bepaald besproken zien.

Wij willen echter den weg der zedelijke middelen op, opdat overtuiging, op feiten gegrond, in welke rigting dan ook, gekweekt worde, eene overtuiging, die beter en vaster worden zal dan zij tot nog toe bij de meeste wezen kan. Bij zeer vele voor- en tegenstanders der schoolpligtigheid is het, men vergeve het ons dat wij het zeggen, nog eene te slaafsche navolging van de meening van anderen, en dat willen wij in zulk eene hoogst belangrijke zaak niet.

Wij gelooven en weten dat ons standpunt dat van menigeen is, die even eerlijk als wij op de vraag, of zij zonder wettelijke tusschenkomst volkomene stuiting van het schoolverzuim wachten ontkennend zullen antwoorden, maar die ook volstrekt niet willen dat de schoolpligtigheid als het bepaalde doel der vereeniging gesteld worde; omdat zij gaarne de mannen, die al hunne hoop op zedelijke middelen gronden, onbevangen daartoe de proef willen laten nemen. Wij houden het er dan ook voor dat velen van de eersten zich ook bij de stemming tegen het voorstel Verhagen verklaard hebben, en dat men dus op dien grond niet geregtigd is om de vóór- en tegenstemmenden te verdeelen in

even zooveel mannen vóór en tegen de schoolpligtigheid. Wij getuigen het den heer Verhagen en zijne medestanders dat wij ééns met hen zijn in het gevoelen dat het kwaad niet volkomen door de zedelijke middelen uit te roeijen is, doch dat ons verschil hierin ligt, dat zij met de schoolpligtigheid beginnen willen en wij er mede eindigen, omdat wij aan ieder de proef gunnen of zij te vermijden is, zoo als wij zelf, hoewel met ongunstigen uitslag, die reeds genomen hebben. Wij wenschen gaarne geleerd en overtuigd te worden hoe de zedelijke middelen afdoend kunnen aangewend worden. Wij weten wel dat zij tot ons zeggen zullen dat het al weder de weg van uitstellen en wikken en wegen is, dien wij willen betreden, en wij zouden hierop veel kunnen antwoorden. - Dit enkele zij thans genoeg. Indien men de hulp van duizend personen tot een werk noodig heeft om het te kunnen uitvoeren, en men staat slechts met honderd man gereed, wat baat u dan uw pogen; gij zult toch moeten wachten, of gij wilt of niet, tot dat de anderen zich bij u gevoegd hebben en met lust de handen uit de mouw steken.

Wij hebben vrede met dat uitstel, want het is de weg der oplossing van de kwestie, die dan nu ook niet uitblijven zal, en terwijl wij dat pad bewandelen, brengen wij toch dagelijks steenen aan het groote gebouw dat met bedaard overleg verrijzen zal.

Wij moeten echter tot de handelingen der vergaderingen terug komen. Onder degenen, die ook aan de uitnoodiging gevolg hadden gegeven, behoorde eene commissie, die benoemd was uit de Vereeniging voor Christelijk-nationaal onderwijs, bestaande uit de heeren Feringa, van Asch van Wijck, de Geer van Jutphaas, Brummelkamp, A. Meijer en Dr. Kuijper, wien in mandaat was gegeven eenige amendementen op het eerste nummer der agenda voor te dragen.

Nadat de heer Verhagen zijn voorstel gedaan had en beantwoord was door den President, vroeg de heer Dr. Kuijper uit Utrecht het woord en verklaarde dat hij optrad als vertegenwoordiger der Utrechtsche hulpvereeniging voor Christelijk-nationaal onderwijs. Met welsprekende woorden dankte hij voor de gegeven uitnoodiging en voor de gelegenheid aan de voorstanders zijner rigting gegeven om eens niet tegenover maar naast de mannen van andere rigting te staan. Onwillekeurig rees bij ons de bedenking op dat men ons eens zeggen zou waar die rigting dan met opzet uitgesloten wordt, dat zij zoo nadrukkelijk danken moest voor de gegeven gelegenheid; wij vroegen bij ons zelven of zij zich zelve niet uitsluit, en noemen daartoe slechts het Nut, het Nederlandsch Zendeling-genootschap, waar men hem en zijne rigting toch den toegang niet verboden heeft.

Voor ons lag er in die uitdrukkingen iets, alsof de spreker wilde zeggen dat hij als het ware tot eene door anderen steeds geïgnoreerde en gedrukte rigting behoorde. De heer Kuijper wilde daarop dadelijk namens zijne committenten weten wat men aan elkander zou hebben, ook

voor het vervolg, en zag in de agenda niets dan betuigingen voor het tegenwoordige, die niets gaven voor de toekomst, die men niet scheen te vertrouwen. Ofschoon onder zekere voorwaarden gansch niet ongeneigd tot schoolpligtigheid, gaf hij aan dat onder de tegenwoordige wetgeving, noch schoolpligtigheid, noch kosteloos onderwijs door zijne rigting zouden kunnen ondersteund worden en stelde hij diensvolgens voor om als amendement achter het eerste punt te laten volgen: 'Bevordering van schoolpligtigheid en kosteloos onderwijs blijven onder de tegenwoordige schoolwetgeving hierbij uitgesloten.' Mogt dit aangenomen worden, dan wilden hij en zijne vrienden gaarne mede gaan; werd het niet aangenomen, dan zouden zij niet kunnen toetreden en ook niet medewerken. Wij betreurden het dadelijk met velen dat de heer Kuijper en zijne vrienden eene bepaalde voorwaarde stelden, hoe volkomene vrijheid wij hun toekenden om voorstellen te doen, zoo als zij in het belang der zaak noodig oordeelden. De beslissende toon, waarop het besluit geuit werd, maakte onwillekeurig een indruk van *pressie*, welk gevoel zeker wel verflaauwd zou zijn, indien het later uit woorden en daden niet gebleken was dat men hier volstrekt niet te denken had aan eene uitdrukking, die in den gloed der rede ontvallen was. Wij vragen echter, waar moest het in vergaderingen heen als men zijne voorstellen zoo ging inkleeden, en hoe zou het geklonken hebben indien de heer Verhagen en anderen gesteld hadden: 'Mijne vrienden en ik doen ook niet mede, indien de schoolpligtigheid niet tot hoofddoel gesteld wordt.' Te minder gunstigen indruk kon het voorstel nog maken, omdat de toelichting een duidelijk wantrouwen in de aanstaande handelingen der vereeniging uitdrukt. Wat gaf evenwel regt tot kwaad vermoeden; want aangenomen dat de heer Kuijper en zijne vrienden nu eens de meerderheid in de vergadering uitgemaakt hadden, dat niet onmogelijk was, wie zou eene andere rigting het regt gegeven hebben om hen, zoo lang er niets gedaan en niets besloten was, dadelijk toe te voegen: dat men niet zoo eenvoudig, zoo naïef, zoo zorgeloos zou zijn om zich te laten medeslepen in de bevordering van iets waarover nog eerst gehandeld en gesproken zou moeten worden, als wanneer er gelegenheid te over zou zijn geweest om er zich vóór of tegen te verklaren. De heer Kuijper had eigentlijk bewijzen behooren te geven, waaruit blijken kon dat er hier reeds eene rigting was die er zich op toelegde om hem en de zijnen op bedriegelijke wijze dienstbaar te maken aan de bereiking van tegen hun belang strijdende bedoelingen. Hij had natuurlijk met de Vereeniging voor Christelijk-nationaal onderwijs het grootste regt en de meeste vrijheid amendementen voor te dragen en voorstellen te doen; doch hij had ze zuiver moeten stellen, vrij van alle verdenking. Had men ze dan met eenig teeken van afkeuring ontvangen, hij zou in zijn regt geweest zijn - wij drukken het onverholen uit - om zich te beklagen. Nu hadden velen in de vergadering

regt zich ontstemd te toonen, daar men de vereeniging al voor zij iets gedaan had bedoelingen toedichtte, waarvoor geen het minste bewijs bestond. Dat wij niet alleen staan in de opvatting van den onbehagelijken toon, waarin het voorstel van Dr. Kuijper gekleed was, bleek genoeg uit de stemming der vergadering, en ook nog in het bijzonder uit de beteekenisvolle woorden van Professor Harting, uitgesproken vóór dat het voorstel Kuijper in stemming gebragt werd. ‘Als men elkaâr niet vertrouwt, kan men nimmer zamen gaan.’ De heer Kuijper misduide het ons dus niet, als wij met velen onzer in zijne woorden de uitdrukking gelezen hebben: ‘Geeft ons vaste bepalingen, want wij vertrouwen u niet.’ Het eerste had hij mogen zeggen, het laatste niet, en nog wel het minste niet in eene nog niet geconstitueerde vereeniging, die nog niets gedaan had of had kunnen doen en die hij zelfs in haar werk kon helpen regelen.

De heer Mioulet, uit 's Hage, voerde dan ook zeer teregt aan dat conditiën maken niet te pas kwam, daar zulks bovenal nog streed tegen de autonomie der afdeelingen, terwijl er later beslissend over de middelen kon gesproken worden.

Door Professor Opzoomer werd echter als motie van orde gesteld, dat men zou terugkomen op het voorstel Verhagen, en dat men de schoolpligtigheid als doel zou behandelen, hetwelk hij ook aanbond met den eisch van Dr. Knijper, die met de zijnen weten wilde of men onder deze wet ook aan schoolpligtigheid denken zou, - welk voorstel bestreden werd door den Voorzitter, die naar de meening der stellers van de circulaire de zaak der schoolpligtigheid eerst bepaald onder de middelen wilde behandeld zien. Zeer juist werd daarop door den heer Bosscha opgemerkt dat, hoe waar het is, dat men volgens den heer Kuijper en den heer Opzoomer weten moet, wat men aan elkander heeft, men onmogelijk hier tot een einde zou kunnen komen met het stemmen over het amendement van den heer Kuijper, dat zijn karakter als voorstel geheel verloren had, daar het eene voorwaarde, een eisch geworden was, waarvan aanneming of verwerping *blijven* of *gaan* ten gevolge kon hebben, zoodat alle overleg dus geheel op zijde gesteld was.

Ook hij was der meening krachtig toegedaan, dat men eerst bij de middelen over schoolpligtigheid zou te beslissen hebben, en bij de mogelijkheid dat er andere middelen kunnen zijn, die het doel der vereeniging kunnen doen bereiken, zou hij punt 1 willen lezen: ‘Het Schoolverbond stelt zicht en doel eene wet op de schoolpligtigheid overbodig te maken.’ De heer Hartogh Heijs uit Delft, een vriend der schoolpligtigheid, die het aanbod van den heer Kuijper een soort van monsterverbond noemde, werd beantwoord door den heer Brummelkamp, die de motie van Professor Opzoomer ondersteunde om èn het voorstel Verhagen èn het voorstel Kuijper voor alles tot een einde te brengen. Deze liet ook niet na om al weder de schoolpligtigheid zoo

in het debat te voeren als of zij bepaald stond aangenomen en dadelijk ingevoerd te worden; uit zijne geheele redeneering kwan duidelijk uit dat de Christelijk-nationale rigting, ten minste zij, die hier het woord voerden, het voor zeker hielden, dat het onvermoeid streven steeds naar den schoolpligt gerigt zijn zou. Wij laten dit nu verder aan zijne plaats, doch zouden zeer gaarne van den heer Brummelkamp de beantwoording dezer vraag eens hooren, waaruit hij het gezegde bewijzen kan dat het schoolverzuim in 1852 belangrijk minder was dan thans, en dat dit zou komen, omdat de natie zich zoo min door scholen als schoolpligtigheid wil laten dwingen tot schoolbezoek onder de tegenwoordige wet. Indien onze aanteekeningen ons niet bedriegen, stelde de spreker het te kort van toen op 25,000, dat nu tot pl. m. 112,000 zou gestegen zijn. Wij moesten uit het gezegde dus opmaken dat de hoofdoorzaak van het schrikwekkend verzuim gelegen zou zijn in ontevredenheid met den geest van het tegenwoordige onderwijs. Gewis zullen velen met ons nog zeer verlangend uitzien dat dit punt door hem eens afdoend in het licht gesteld worde. Wij durven gerust te zeggen dat wij het er voor houden dat het verzuim na 1852 eer af- dan toegenomen is en dat het cijfer in 1852 bepaald grooter zal geweest zijn dan thans. Verre van ons dat wij de goede trouw des heeren Brummelkamp verdenken; wij zoeken dat groote door hem opgegeven verschil in de zeer gebrekkige statistiek van dien tijd, die hem zeker onwillens op het dwaalspoor gebragt heeft. Het blijft echter gevaarlijk om evenwel op losse gronden dergelijke gevolgtrekkingen te maken. Ons zijn de voorbeelden ten minste onbekend dat men in zulke groote getalen de scholen zou verlaten hebben uit haat tegen deze, dat het verzuim daardoor meer dan verdubbeld zou zijn, en alleszins belangrijk moet het geacht worden de plaatsen te weten, waar dit zoo erg is, opdat het Schooltoezigt eens met zorge naga welk een geest in de scholen dier gemeenten dan toch wel gevonden wordt. Wij houden ons hiervoor ten zeerste aanbevolen.

Na een vernieuwd debat, waaraan verschillende heeren deel namen, sprak Prof. Harting zich krachtig uit dat ook hij het punt schoolpligtigheid volstrekt niet wilde ecarteeren, doch dat hij het eene levenskwestie voor de vereeniging achtte de andere middelen voorop te stellen, en hoe men bij onvoldoenden uitslag eerst afdoend zal kunnen handelen over het groote en forsche middel, dat dan toch inderdaad zoo gemakkelijk niet zou in te voeren en aan te wenden zijn, vooral indien er niet zonneklaar gebleken was dat men er niet buiten kan. De woorden van mannelijken ernst; de krachtige overtuiging, die daarin uitgedrukt werd, dat het niet goed zijn zou om met de schoolpligtigheid te beginnen; het vertrouwen, dat dit ook wel het geval niet zou zijn, beletteden den heer Feringa volstrektelijk niet om ook een toon aan te slaan, die minder aangenaam was. Nadat hij aangegeven hoe het hoofdbestuur der Vereeniging voor Christelijk-nationaal on-

derwijs niet geaarzeld had om tot medewerking te besluiten, mits de gewetensvrijheid geen schade zou lijden, begaf hij zich op een terrein, dat nu volstrekt niet behoefde betreden te worden, en wel dat van het opsommen eener menigte bezwaren tegen de onderwijs-wet. De President bragt den spreker wijselijk onder het oog hoe daarvan thans geen sprake zijn kon, en het moet erkend worden dat de heer Feringa zich toen bepaalde met aan te toonen dat invoering der schoolpligtigheid onder de tegenwoordige wet schending van gewetensvrijheid wezen zou. Zoo als te wachten was, ondersteunde hij krachtig, en op zijn standpunt teregt, het voorstel van den heer Kuijper. Wij kunnen echter niet begrijpen waartoe het noodig was om hier eene opsomming der grieven tegen de onderwijswet te geven; was er eene bijeenkomst belegd om tegen elkander de vóór- en nadeelen dier wet in het licht te stellen, dan had men zulks alleszins gepast kunnen rekenen; nu kon het geen anderen indruk maken dan dat hij, het ging hoe het ging, te pas of te onpas, dat onderwerp wilde behandelen, en zijn overgang van het spreken over gewetensvrijheid tot dat over de bezwaren tegen de wet, wij, en velen met ons, vonden dien volstrekt niet onschuldig en niet ongezocht. Wij raden den heer Feringa, voor wiens bekwaamheden en werkzaamheid wij hoogachting hebben, opregtelijk aan dat hij op den koninklijken weg blijve met op flinke wijze zijne overtuiging uit te spreken dat zijne grieven billijk zijn. Dat zal ieder in hem billijken en op prijs stellen en beter achten, dan dat hij, zoo als hier in deze vergadering, het onderwerp er met geweld bij sleept. Wij betreuren het dat hij en de vorige sprekers zijner rigting den toon des vertrouwens niet hebben aangeslagen. Alle discussie is toch ten eenenmale onmogelijk, als de partijen, wat zij dan bedoelen en op welk gebied haar twist-geding ook valt, niet hiermede beginnen dat zij geen oogenblik er aan twijfelen dat men wil zich laten overtuigen. Wij zijn er verre van dat wij zouden willen zeggen dat het een kenmerkend gebrek van de rigting des heeren Feringa zijn zou van wantrouwen tegen de andere partij te koesteren; wij hebben juist het bewijs in de handeling van Ds. Nahuijs en hen, die met hem gebleven zijn, dat dit zelfs volstrekt hèt geval niet is; maar Ds. Nahuijs heeft zelf later verklaard dat hij bleef, omdat *hij* vertrouwen had in hetgeen de Heer Harting gezegd had! Men make nu zelf de slotsom op. Wij hebben den diepsten eerbied voor de gemoedelijke overtuiging van ieder, ook van hen, die voor het Christelijk-nationaal onderwijs strijden; wij gunnen het bijzonder onderwijs zijne wettige plaats; doch het doet ons leed voor elke rigting en alle personen, indien zij niet met vertrouwen voor de bedoelingen van anderen bezield zijn, vooral zoo als hier, waar er volstrekt nog niets voor de toekomst beslist was noch kon zijn. Er bestond nog geen reden tot wantrouwen.

Het ontbrak volstrekt niet aan bestrijding van de meening des vorigen sprekers, dat de schoolpligtigheid in strijd zijn zou met de ge-

wetensvrijheid. Het was de heer E. van Lier, die de schoolpligtigheid zeer krachtig verdedigde en die levendig het gevoelen voorstond dat de Staat wel degelijk bevoegd is om straf te bedreigen waar het kind het meerdere dan voedsel, het onderwijs onthouden werd.

Was de heer E. van Lier echter als kampioen opgetreden voor het voorstel van den heer Verhagen, de heer van der Heim, uit 's Gravenhage bestreed het ten sterkste. Vurig ingenomen met de vereeniging, hartelijk verlangend dat de mannen van goeden wille over alle geschillen heen elkander de hand zouden reiken, wilde hij echter dat de weg der overtuiging bij het bestrijden van het kwaad mogt ingeslagen worden en gaf hij ook nog aan dat hem in zijne achtjarige loopbaan als Inspecteur duidelijk geworden was, hoe wij nog niet eens een zuivere statistiek bezitten. Wilde men wijders schoolpligtigheid, dan had in zijn oog het Schoolverbond geen *raison d'être* meer, terwijl men, in dat geval, gansch niet vergeten moest eens aan de uitvoerbaarheid te denken, bij zooveel onverschilligheid voor het onderwijs als er bij vele gemeenten, vooral ten platten lande, nog bestaat, terwijl hij om de gewetensvrijheid ten slotte op warmen toon zich tegen de schoolpligtigheid zelve verzette.

De toon en de inkleeding dezer woorden waren waardig, en eene diepe, mannelijke overtuiging sprak er in, terwijl ongedwongen en open door den heer v.d. Heim zijne gevoelens werden ontwikkeld. Zijne toespraak werd dan ook algemeen met genoegen gehoord, en volstrekt ging het niet onopgemerkt voorbij hoe de man, die 8 jaren Inspecteur geweest en nu lid van Gedeputeerde Staten is, hier bevestigde dat wij nog niet eens een zuivere statistiek bezitten. Waarlijk, het doet ieder pijnlijk aan dat men, nu reeds 12 jaren onder de Wet van 1857 levende, nog niet eens zuiver bij de Regering weet, hoe groot het verzuim in de verschillende gemeenten van ons land is. Welke Staatsrigting dan ook aan het Bestuur moge geweest zijn, het is en blijft onverantwoordelijk dat men in eene vergadering als die te Utrecht met grond moet hooren zeggen, de Hooge Regering geeft en heeft niet anders dan een gebrekkige statistiek.

Wij gelooven vast dat de zuivere statistiek, zoo wij die eens krijgen, ons evenwel nog droever cijfers geven zal, dan die wij thans bezitten. Droeve waarheid is het ook wat er gezegd is over de onverschilligheid van vele gemeente-besturen. Maar hoe zou het anders kunnen zijn; zal men druiven van distelen lezen; zal men maaijen bij velen, bij wie zelf niet dan gebrekkig gezaaid is; zal men bevordering van onderwijs verwachten bij anderen die geen maatstaf voor menschelijke waarde kennen dan iemands gewigt aan geld en goed? Zoo zijn er, helaas! nog maar te veel. Moge het Schoolverbond hen wekken; wij gelooven het dat het in deze ook veel kan doen door de magt van het openbaar oordeel. Maar men stare toch niet uitsluitend naar het platte land als den zetel van bekrompenheid of onverschilligheid of laauwheid. Verrijze slechts het beeld

van Amsterdam met zijne tweeduizend kinderen, die twee jaren lang te vergeefs moeten vragen om onderwijs. Zij zijn de sprekende getuigen dat men zelfs in de hoofdstad des lands nog niet algemeen doordrongen is van de waarde en het onmisbare van algemeene volksverlichting. Het Schoolverbond trede daarom in steden en dorpen spoedig krachtig tegen alle flauwe, onverschillige of trage Besturen op en ontzie hen ganschelijk niet door de openbaring van de sterk sprekende cijfers.

Het voorstel Verhagen werd daarop na eenige nieuwe discussie, bepaald met overgroote meerderheid verworpen, en uitgemaakt dat het Schoolverbond zich *niet* ten doel zal stellen de invoering eener wet op de schoolpligtigheid voor te bereiden of zooveel mogelijk te bevorderen.

Wij vestigen hier evenwel bepaald de aandacht op de beteekenis van dit besluit. Nadat dit voorstel en later dat van den heer Kuijper gevallen was, werd de meening ook door Professor Opzoomer geopperd dat de meerderheid zich nu afdoend tegen de schoolpligtigheid verklaard had, welk gevoelen onmiddellijk door den heer Baumhauer onder kennelijken bijval ook van vele tegenstemmers bestreden werd. Deze heeft teregt geconstateerd dat, hoewel de schoolpligtigheid als het *doel* van den bond verworpen is, zij wel degelijk bij de *middelen* kon besproken worden. Toen des avonds om half elf uur door den President voorgesteld werd de discussiën te sluiten, waarvoor alleszins grond bestond, daar men met eene tusschenpoozing van anderhalf uur van des middags één uur bezig geweest was, is dan ook onder de goedkeuring van de vergadering door den heer E. van Lier geconstateerd dat om reden van *gebrek aan tijd* de schoolpligtigheid, en door den heer Cardinaal van Almelo, dat de arbeid der kinderen in de fabrieken om dezelfde reden niet behandeld was. De vergadering heeft daaraan ten volle hare goedkeuring gehecht, overtuigd als zij was dat èn schoolpligtigheid èn verbod op arbeid wel degelijk bij de middelen behooren besproken te worden. Wij drukken hierop zoo sterk daar het ons in de laatste dagen bij herhaling voorgekomen is, onder anderen in de belangrijke artikelen van de Nieuwe Rotterdamsche Courant over het rapport der Commissie voor den fabriekarbeid, alsof de overgroote meerderheid zich èn des morgens en des avonds te Utrecht tegen de schoolpligtigheid zou verklaard hebben. Des avonds hebben de heeren Sikkes en Verhagen er ter loops even over gesproken, doch de zaak is niet bepaald aan de orde gesteld. De beteekenis aan de stemming des morgens door ons gegeven is bepaald bevestigd door de verklaring van den president, dat het besluit ook zoo gemotiveerd in de notulen was opgenomen.

Wij voeren dit slechts aan, omdat wij geen verkeerde gevolgtrekkingen willen zien maken, en omdat wij weten dat menigeen tegen het voorstel Verhagen gestemd heeft, die bij de middelen zich tegen de schoolpligtigheid als laatste middel volstrekt niet verklaren zal.

Toen door den President na de stemming over het voorstel van

den heer Verhagen, den heer Kuijper gevraagd werd of hij zijn amendement handhaafde, werd dit bevestigend beantwoord, en daarop door den heer Rijsewijk van Harderwijk toelichting gevraagd van de woorden ‘kosteloos onderwijs’ en of men daardoor ook het onderwijs aan behoeftigen verstond.

De heer Kuijper gaf aan dat hij voor zich en zijne rigting zelfs met het verwerpen van de schoolpligtigheid als doel nog geen vrede had, maar bepaalde verzekering verlangde dat men die ook als middel niet zou willen. Hij stelde dat de bond tot schoolpligtigheid gedreven zou worden naardien het publiek eindelijk den bond zou overvleugelen. Maar, wij vragen den heer Kuijper, als hij dit zoo zeker hield, wat baat zouden de plegtigste geloften van allen dan hebben kunnen geven? Als aan het publiek zooveel magt wordt toegeschreven als hij aangeeft, zal het zijne vertegenwoordigers dan niet in den bond zien te krijgen en de plegtigste verbindtenis dan toch wel vernietigd worden? Of moest die verbindtenis, die in zijn oog toch zeker geschonden moest worden, mogelijk eens tegen de rigting, die de zijne niet is, getuigen van opzettelijke kwade trouw? Wij willen het van den Christen-leeraar niet gelooven, maar hem toch dit zeggen, dat wij geen verbindtenis tot iets zouden willen van iemand ter wereld, indien wij vooruit konden zeggen, zooals de heer Kuijper dat van deze scheen te kunnen doen, dat zij niet gehouden *kan* noch *zal* worden. En wat zullen wij van zijne slotwoorden zeggen, ‘dat als door de schoolpligtigheid de gevangenissen enkele misdadigers minder zullen bevatten, het Verbond ze alleen zal hebben leêg gemaakt, opdat hij en de zijnen er in gaan.’ Die woorden, ze hebben ons ten deele genoegen, ten deele diepe, zeer diepe smart gedaan.

Genoegen? zal men ons bedenkelijk vragen, Ja, als de heer Kuijper zegt dat door de schoolpligtigheid de gevangenissen enkele misdadigers minder zullen bevatten, dan ligt daarin toch immers de bevestiging dat de openbare school, die haar deel ook daaraan wel hebben zal, toch opleidt tot deugd, tot pligtsbetrachting en terug houdt van dat kwaad, dat ten kerker leidt.

Wij mogen deze ronde getuigenis van den bestrijder der openbare school niet ongewaardeerd laten, zij verheugt ons zeer. Maar smart, diepe smart heeft het ons gedaan en doet het ons nog, dat hij heeft durven zeggen, dat men den weg inslaat, om hem en de zijnen in de gevangenis te willen brengen. Neen, driewerf neen, Heer Kuijper, dat wil men niet; wij gunnen u, wat wij voor ons zelven eischen, volle vrijheid van spreken en handelen, maar dagen u toch uit om met bewijzen te staven dat er zulk een streven bij de door u bestreden rigting bestaat. Uwe woorden hebben dan ook ten volle de afkeuring verdiend, die zij dadelijk gevonden hebben, zelfs bij mannen van uwe eigene rigting. Laat ons eerlijk strijden met elkander; doch elkander niets toedichten, wat niet bestaat. Wij roepen u met

den diepsten ernst op: geef, zoo gij ze kent, de bereikbare middelen op, die alle kinderen in Nederland tot de school kunnen leiden, dat gij met ons verlangt - wij verzekeren u, al zijt gij van ons uitgegaan, wij zullen ze niet versmaden, wij zullen u toonen, dat wij uwe beleediging vergeten. Inquisiteurs willen en zullen we echter niet zijn.

Op het punt van het kosteloos onderwijs heeft de heer Kuijper niet geantwoord, hoewel twee sprekers na hem, de heer Koppenhagen van Lienden en de heer Pruijm van Leeuwarden de hooge voortreffelijkheid van dit midde ten zeerste roemden en dan ook om geen prijs daarvan afstand zouden willen doen.

Professor Harting sprak daarop nog weder een woord des vredes en vroeg ieder dat men de proef met de vereeniging nemen zou; doch toen het amendement van den heer Kuijper slechts eenige stemmen op zich vereenigde, stonden hij en eenige anderen op, en nadat hij de vereeniging geluk gewenscht had op haar pogen, verliet hij de zaal.

Voorwaar een droef besluit op het schoone pogen des heeren Harting.

De drie punten van de eerste afdeeling, waarvan het eerste zooveel strijd gekost had, werden daarop met acclamatie aangenomen. De middelen ter bestrijding van het kwaad onder nummer 2 wenschte men des avonds te bespreken, waarop de organieke hoofdbepalingen voor de latere zamenstelling van een reglement werden goedgekeurd. Op voorstel van den heer Verhagen werden de heeren onderteekenaars der circulaire benoemd tot leden der commissie tot het ontwerpen van een reglement, dat in zooverre door die heeren werd aangenomen dat zij vrijheid zullen hebben eenigen uit hun midden daartoe weder te benoemen - met vrijheid nog anderen daartoe uit te noodigen. Op voorstel van den heer Lindo viel den steller dezer beschouwing de eer te beurt daartoe door de vergadering uitgenoodigd te worden, waaraan hij gaarne om het hem dierbaar doel der vereeniging tijd en krachten wil wijden.

Zoo waren wij op het punt van tot des avonds zes ure te scheiden; doch had men veel gehoord, wat men wenschte dat niet gesproken mogt zijn, dubbel welkom was het toen Ds. Nahuijs, van Zeist, nog optrad. Belangrijk, ja hoogst gewigtig was hetgeen hij zeide. Hij verklaarde dat indien zoo straks vele voorstanders van het Christelijk-nationaal onderwijs de zaal verlaten hadden, er toch ook nog gebleven waren. Eerlijk openbaarde hij, dat ook hij in de schoolwet nadeel zag voor de rigting, die hij toegedaan was. Maar aan het Schoolverbond meende hij zich niet te mogen onttrekken, omdat hij geloof hechtte aan de woorden van Professor Harting - ‘dat er niets gedaan zal worden, dat afbreuk kan doen aan hunne belangen.’ - Dat was even flink gedacht als gehandeld. Eere daarvoor aan den heer Nahuijs, die, waar men vertrouwen gevraagd had, het wist te schenken. - Hij bezat, wat de andere heeren, die de zaal verlaten hadden, bij de beraadslaging schenen te missen, en wij hebben de vaste verwachting dat hij het

zich niet beklagen zal. Deze *finale* der morgen-zitting klonk allen liefelijk, welluidend, christelijk, en dat de harten van hen die achtergebleven waren, niet gansch gevoelloos en verstokt waren, bleek daaruit dat zij met gevoel gehoord en met luiden bijval begroet werd. En heeft de Commissie den heer Nahuijs nu ook uitgenoodigd om onder hare leden plaats te nemen, en is dit bereidvaardig door hem aangenomen, de goedkeuring allerwege in den lande daarover uitgesproken is eene hulde aan den heer Nahuijs, die, in de mannen, met welke hij in menig opzigt in belangrijke punten en rigting verschillen moge, toch gewis vinden zal eerlijkheid en goede trouw en geen listig bejagen om hem tot het werktuig te maken van zijner partij schadelijke bedoelingen.

Met het sluiten van de morgen-zitting mogt men zeggen dat het Schoolverbond bestond, eene stichting, die de liefelijke vrucht is des christendoms; die het jaar 1869 belangrijk maakt; die stroomen van zegen over ons vaderland kan uitstorten. De boom was geplant, die rijke takken over het gansche land moge uitspreiden, opdat men allerwege van zijne vruchten kunne plukken. Een der vurigste wenschen van ons leven was vervuld, dien wij reeds jaren lang gekoesterd hadden, nu het blijde verschiet geopend is dat de groote strijd tegen het schoolverzuim algemeen zal gestreden worden. Wij roepen het den heer Harting dan nu ook hier nog na, als hij des avonds zeide, ziende op hetgeen gedaan was: ‘Laat ons allen nu willen, ja, willen, en helpe ons God!’

Wij zullen de middelen, die des avonds besproken zijn, nog tot het onderwerp eener afzonderlijke beschouwing maken. Zij verdienen het zeer zeker en geven in verband met den uitslag in den morgen nog aanleiding tot opmerking te over.

Moordrecht, 16 November 1869.

G.B. LALLEMAN.

Staatkunde en geschiedenis.

Geschiedenis van den dag.

Een zeldzame drukte heerschte eenige dagen geleden aan de prachtige werf van de *Lloyd* te Triest; ginds verdrongen elkander de passagiers, die plaats wilden nemen naar Alexandrië om het geheel éénige feest bij te wonen, de opening van het Suez-kanaal, dat de wateren van de Middellandsche en de Roode zee reeds heeft vereenigd; wie weet, hoeveel gasten er weer onder zijn van den Onderkoning van Egypte, want die man heeft met zijn Oostersche gastvrijheid of Oosterschen bluf - wat zullen wij zeggen - bijna half Europa gevraagd; nu, zij hebben het er zeker goed, want geld is voor den Khedieve een betrekkelijk begrip en hij heeft meer verstand van Parijsche modes dan van staathuishoudkunde. De leveranciers konden er anders wel eens het slechtst bij varen, want zijn leenheer, de Sultan, houdt vol, dat hij niet verkiest, dat er voortaan door hem leeningen in het buitenland zullen worden aangegaan zonder zijn toestemming, en op een leening zal het toch weer uitloopen - en op den rug van de Egyptenaren. De laatste berichten over het geschil tusschen den Khedieve en den Sultan zijn intusschen verre van geruststellend; er schijnt een geest van stijfhoofdigheid in den ‘zieken man’ gevaren, dien wij zeer goed zouden kunnen verklaren, indien hij tevens de macht bezat om zijn wil vol te houden. Erger begoocheling toch kan hij moeilijk hebben dan de gedachte, dat hij nog een oorlog zou kunnen verduren met iemand, die zonder twijfel alles op het spel zou zetten om tot het laatste toe vol te houden, die misschien zelfs, - indien hij niet zoo vreesachtig van karakter was, - een gelegenheid zoekt om den strijd te wagen voor het toppunt van zijn eerzucht: zelfstandig vorst te zijn, en daarmeê een nieuwe vertooning te geven en te spelen voor den gemoderniseerden Sultan.

Wat de vreemde gezanten, wat zelfs de zich altijd veel inbeeldende Oostenrijksche Staats-kanselier Von Beust, wat misschien de Europeesche vorsten en vorstinnen te Konstantinopel ook gedaan hebben om den Sultan tot toegevendheid te bewegen, deze is voor ditmaal onbewegelijk; toch kunnen wij niet gelooven, dat het geschil een ernstiger wending zal nemen. De geheele manoeuvre is misschien slechts een Turksch ver

toon van macht over en recht op Egypte, geboren uit de vrees, dat deze wordende parel aan de kroon van Turkije wel eens door de verandering die zij ondergaan zal door het Suez-kanaal, aan haar legitiemen bezitter kon ontvallen. Wellicht dat een storting in de Turksche schatkist, die door de vorstelijke bezoeken heeft moeten geven wat er nooit in te vinden is, het slot zal wezen van het liedje van den boozen Sultan.

Maar wij bevinden ons nog te Triest; daar ginds ligt een andere boot onder stoom van de Lloyd-maatschappij; zij heeft een minder vredelievende bestemming; aan boord bevinden zich de Oostenrijksche troepen, die bestemd zijn voor Cattaro, het Zuidelijkste punt van Oostenrijks bezitting in Dalmatië; sedert vier weken verzet zich de bevolking in die streken met ongekende woede tegen het Oostenrijksche gezag. Is het bedrijf van den soldaat volgens onze begrippen altijd een treurig bestaan, des te meer is dit het geval, wanneer zijn wapen gebruikt moet worden tegen bewoners van hetzelfde land, - van stambroeders kunnen wij bij een samenraapsel van allerlei nationaliteiten zooals de Oostenrijk-Hongaarsche monarchie is, niet spreken.

Met een oppervlakkig oog gezien, wekken die opstandelingen onzen weerzin op; 't zijn woeste, ruwe gasten, bijna een soort van wilden; hun trouwste gezel is de karabijn, die zelfs 's nachts geladen naast hen staat en ook in de kerk niet ontbreekt, waar zij hun godsdienstplichten waarnemen. Het zijn meest Grieksche, voor een deel Katholieke Christenen, wat het kerkelijk en burgerlijk register betreft, maar van het christendom hebben zij zoo weinig begrip, dat hun eerste en laatste geloofsartikel is de heiligheid van de bloedwraak. Het spreekt van zelf dat de opstand tegen de Oostenrijkers spoedig het woeste karakter aannam, dat den Dalmatiër eigen is. De berichten, die de Oostenrijksche dagbladen van de mishandelingen, van de verminking van lijken der vermoorden opdisschen, zijn stellig overdreven, maar zeker geschiedt er genoeg om ons met afgrijzen te vervullen, en wij kunnen ons begrijpen, dat de Oostenrijksche soldaten, verbitterd over de mishandelingen hun kameraden aangedaan, weinig verschoonend te werk gaan.

Maar aan wie de schuld van den opstand? Zeker niet alleen aan de Morlakken - zoo wordt de Slavische volksstam genoemd, die zich tegen Oostenrijks heerschappij verzet. Niet éene reden is er waarom zij gehecht zouden zijn aan het bestuur, waaronder zij leven. In 1814 onder den scepter van Oostenrijk gekomen, bleven zij een tijd lang hun oude vrijheden en voorrechten behouden, betaalden geen belastingen en waren niet tot den krijgsdienst verplicht. De invoering van belastingen gaf eenige jaren geleden aanleiding tot ongeregeldheden, die evenwel werden bedwongen. Veel kunnen zij trouwens niet opbrengen, want het land is zeer arm; kale rotsen die landwaarts in stijgen tot hooge bergen, hier en daar een enkel dal, dit alles maakt, dat de grond nauwelijks genoeg oplevert om in de behoeften van de bewoners te kunnen voorzien. Nog meer dan de belastingen verbitterde hen echter

de invoering van de Landweer of schutterijdienst; de Morlak vormde zich daarvan allerlei schrikbeelden; de vrijheid der natuur beminnend, staat de uniform bij hem gelijk met het pak van den livrijknecht; straks meent hij verplicht te zullen worden om zijn woonplaats te verlaten en in den vreemde dienst te moeten doen. Had men zijn ijdelheid gestreeld door hem zijn nationaal kostuum te laten behouden en hem een nieuw geweer gegeven, waarmeê hij juister kon treffen dan met zijn oude karabijn, had men slag gehad met dat volkje om te gaan en op zijn tijd een vertoon van macht gedaan, dat indruk op hen maakte, de geheele opstand ware voorkomen. Maar hoe de Oostenrijksche bladen de oorzaak van den opstand ook in andere beweegredenen zoeken, onhandigheid van het bestuur is de eerste aanleiding geweest. En zelfs toen de opstand reeds was uitgebroken, was de weg der overreding nog het beste middel geweest om veel onheil te voorkomen; maar een tegenover zulk een onbeschaafde bende zeker zeer misplaatste hooghartigheid, die door de Oostenrijksche dagbladen op allerlei wijze werd geprikkeld, wees op het leger als het éénige middel om den Morlak tot zijn plicht te brengen.

Pogingen om de bevolking uit haar ruwen natuurstaat op te heffen, heeft men in Oostenrijk niet beproefd; onder het absolutisme deed men daar niet aan; het volk was daar om belastingen op te brengen en zich te oefenen om een bestuur te verdedigen, dat het volstrekt geen reden had om lief te hebben, en onder het nieuwe constitutioneele stelsel heeft men met zooveel moeilijkheden van het oude regeeringsstelsel te kampen, dat men aan de ontwikkeling van het volk, aan het scheppen van middelen om de welvaart mogelijk te maken, weinig denken kan. En toch had Oostenrijk, al ware 't alleen uit een oogpunt van eigenbelang, zich meer aan Dalmatië moeten laten gelegen liggen. De kust biedt voortreffelijke zeehavens aan; waren zij aan het Oostenrijksche spoorwegnet verbonden, van zelf zouden die kusten weldra een bron geworden zijn van welvaart en daardoor van beschaving, die een opstand als de tegenwoordige tot de onmogelijkheden zou hebben doen behooren. Waren de schatten, die nu het dempen van den opstand kost, in tijds beter besteed, de Morlak zou zijn meester zegenen in plaats van hem zooals nu te vloeken.

En wat de fout van Oostenrijk verzwaart, is dat van tijd tot tijd daar stemmen gehoord zijn, die op het volgen van andere regeeringsbeginselen aandrongen; in Mei van dit jaar, toen er van den opstand in Dalmatië nog niets te bespeuren was, verklaarde de Hongaarsche afgevaardigde F. Von Pulzsky in den Rijksraad: ‘Dalmatië zal zich vrijwillig aansluiten aan dat gedeelte onzer Monarchie, dat het eerst daar spoorwegen zal aanleggen en het handelsverkeer mogelijk maken; er is hier minder sprake van recht dan wel van de toepassing van de eerste regelen der staathuishoudkunde.’ Zulke stemmen roepen in Oostenrijk in de woestijn.

't Spreekt van zelf, dat de Oostenrijksche troepen door hun overmacht - hun aantal wordt op het oogenblik op 8000 man geschat tegenover eenige honderden opstandelingen, - den opstand meester zullen worden; toch komt de overwinning hun duur te staan; de Morlakken ontwijken elk hoofdtreffen, vallen telkens kleine afdeelingen aan, beschieten de troepen met hunne nooit missende karabijnen, verscholen op de bergen, waarover zij met de vlugheid van de gems zich bewegen, vertrouwd met elken schuilhoek; bovenal mikken zij op de officieren, van welken onder anderen bij het forceeren van den bergpas naar het fort Dragali verscheidenen gesneuveld zijn.

De voornaamste vijand van de Oostenrijksche troepen is het klimaat en het terrein; vroeg in het najaar reeds beginnen de Noorderstormen, gepaard met sneeuw- en hagelbuien; verscheidene dagen was het weer zoo ruw en bar, dat de troepen het onmogelijk lang op het open veld konden uithouden; daarbij waren zij althans voor zulk een tocht slecht uitgerust; hoe het van ouds met de legeradministratie in Oostenrijk gesteld is, weten we, en oude kwalen genezen langzaam. Daarbij komt, dat er nergens gelegenheid was om de troepen behoorlijk onder dak te brengen; gewone legertenten waren geheel onbruikbaar, zoodat men ijzeren barakken heeft moeten aanvoeren. Alles moet van Triest per scheepsgelegenheid worden aangevoerd, zelfs brandhout, dat er geheel ontbreekt; het vervoer in Dalmatië zelf geschiedt met ezels, want de wegen zijn er nog in hun primitieven toestand. Geen transport heeft er plaats, of er gebeuren ook ongelukken meê; de ezels worden afgedreven, de opstandelingen rollen steenen van de bergen of beschadigen de lading door hun kogels. Het meest nog zit men verlegen om een bergplaats voor de zieken; men telde de vorige week in het hospitaal, - of liever 't geen men dien naam heeft gegeven, - 300 zieken, tegenover 80 gewonden.

Acht of veertien dagen zullen nog verloopen en de officiëele berichten zullen luiden, dat de opstand geheel bedwongen is; het grootste bezwaar zal evenwel achteraan komen, en de Oostenrijksche bladen zullen dezen winter tijd genoeg hebben om na te denken, of zij den juisten weg hebben aangewezen aan de regeering. De ondervinding in het district Zuppa heeft reeds geleerd, dat men op de onderwerping van de Morlakken niets kan bouwen; daags na de overgave van de wapenen kwamen weder aanvallen voor op kleine afdeelingen troepen; de wapenen waren wel ingeleverd, maar allerlei oud tuig; de karabijnen en achternaalders, waarmeê de Morlakken reeds zooveel kwaad hadden gedaan, ontbraken. Dat volk is zoo onbegrijpelijk listig en leugenachtig, dat de Oostenrijksche officieren telkens het slachtoffer worden van bedrog. Het grootste gedeelte van de opstandelingen houdt zich nu verscholen in het gebergte of is gevlucht op Turksch of Montenegrijnsch grondgebied. De handelwijze der Oostenrijkers lokt hen ook volstrekt niet aan om terug te keeren; drie hunner kameraden, die ge-

grepen waren in het gevecht tegen de troepen, zijn opgehangen; en al waren zij niet bevreesd voor een gelijk lot, drijft de wraak hen aan om een soort van guillera-oorlog te voeren, waartoe het bergachtige land als gemaakt schijnt. Een vrij talrijke bezetting, voor 't minst gedurende den geheelen winter, en dat in het barre jaargetijde, ziedaar hetgeen vooruit was te voorzien en wat de Oostenrijksche regeering wel eens had mogen overwegen. De raad, dien men die regeering gegeven heeft, had merkwaardig veel overeenkomst met de opgewonden taal, die door sommigen hier werd gevoerd, toen het gerucht liep dat eenige manschappen van den *Amstel* op de kust van Guinea door de Fantijnen waren gevangen genomen. Gelukkig is onze regeering wijzer geweest en heeft zich door holle declamaties over de eer der Nederlandsche vlag, enz. niet laten verleiden tot een zoo gevaarlijke expeditie en de dwaze, onmenschelijke wraakoefening op halve en heele wilden.

En dan nog de financiëele quaestie; de onmacht van Oostenrijk op dit punt is bekend; bij de discussiën over de begrooting in Augustus ll. in de vergadering der Delegatiën gehouden, is gebleken, dat men, alles ten zuinigste berekend, - dat is de gewone formule van alle ministers van oorlog en van financiën, - voor 1870 een tekort zou hebben van 4 millioen: voor Oostenrijk zeker een kleinigheid, indien het daarbij bleef; maar men rekende den minister voor, dat indien men zuiver optelde, men een deficit verkreeg niet van 4 maar van 20 millioen; 16 millioen waren gemaskeerd en werden teruggevonden bij den post: overschotten (?) van vroegere diensten en verkoop van staatseigendommen. De afgevaardigde dr. Rechbauer sprak dan ook bij de discussiën over de oorlogsbegrooting van 75 millioen, naderhand verminderd tot 72, de merkwaardige woorden: ‘dat het alleszins *mogelijk* was, dat Oostenrijk te gronde ging, wanneer het leger verminderd werd, maar dat Oostenrijk *zeker* geruïneerd werd, wanneer de legerbegrooting zoo hoog moest blijven.’

En nu weer een nieuwe leening, want al wordt het gerucht daarvan in officiëele kringen tegengesproken, de financiers te Weenen houden zich overtuigd, dat de regeering wel gedwongen zal zijn er toe over te gaan. Van de staatsdomeinen is in de laatste jaren zooveel verkocht, dat er betrekkelijk weinig meer over is; wellicht dat Oostenrijk tot het laatste noodschot vóor het staatsbankroet moet overgaan en de kerkelijke goederen aantasten om de nadeelige voorwaarden goed te maken, waarop zij alleen een nieuwe leening zal kunnen aangaan; een verzoening met de clericale partij is dan evenwel voor goed onmogelijk, en die partij is in Oostenrijk nog te sterk om geheel met haar te breken. Goede raad is voor Oostenrijk niet alleen duur, maar niet te koop, omdat hij niet te krijgen is.

Men heeft achter den opstand in Dalmatië meer gezocht; de Oostenrijksche bladen bovenal, gedreven door de zucht om de feilen van de

Oostenrijksche regeering te bedekken, deden het voorkomen, of de uitvoering van de wet op de landweer slechts een voorwendsel geweest was en de opstand het uitvloeisel van een uitgebreide samenzwering, die haar vertakkingen had in Bosnië, Servië en Bulgarije, in één woord, de opstandelingen in Dalmatië waren de voorboden van de groote Zuid-Slavische beweging; de beruchte Slavische volksleider Luka Vukalovitch, bekend uit een vroegeren opstand tegen Turkije, zou de spil zijn der geheele beweging; Turksche vrees zette een premie van 1000 ducaten op zijn hoofd; men dook een proclamatie op, die weken te voren door hem zelven, blijkens een brief uit Odessa, voor onecht was verklaard. Vier weken heeft inmiddels de opstand geduurd, en in Bosnië en Herzogewina blijft het rustig; ook de vorst van Montenegro geeft alle bewijzen, dat hij voor 't oogenblik de Morlakken niet wenscht te ondersteunen; een enkele Montenegrijn onder de opstandelingen is evenwel genoeg om de Oostenrijkers te doen declameeren over de trouweloosheid van den ‘heer der zwarte bergen,’ het troetelkind der Oostenrijksche diplomatie. En toch is de deelneming der Montenegrijnen een zeer verklaarbaar verschijnsel, waarvoor men niet eens aan geheime Russische agenten en spionnen behoeft te denken. Vele Montenegrijnen hebben familie onder de Morlakken, en omgekeerd, en al ware dit niet zoo, een rooftochtje is hun altijd welkom, en het is hun vrij onverschillig op wien zij de buks richten, als er maar wat te plunderen valt.

Staat de opstand in Dalmatië geheel op zich zelf en vloeit hij alleen voort uit het wanbestuur en de onhandigheid der Oostenrijksche regeering, die opstand kan gevaarlijk worden zoowel voor Oostenrijk als voor Turkije. Jaren lang reeds bestaat er onder de Slavische bevolking in Turkije een sterke gisting; de zoogenaamde Christenen klagen even hard over hun wereldsche als over hun geestelijke bestuurders; afzetterij is den Turkschen ambtenaar ingeschapen, en de popen of Grieksche pastoors zijn om dezelfde reden even gehaat als de patriarch van Konstantinopel; de grieven van de Serven en Bulgaren worden in de, hetzij dan echte of onechte proclamatie van Luka Vukalovitch zeer juist weergegeven met de woorden: ‘Op ten strijde en voor geen opofferingen teruggedeinsd om een geestelijkheid te verkrijgen, die bezield door onzen nationalen geest, uit den boezem van ons volk voortgesproten, ons door haar vaderlandsliefde bezielt en bemoedigt.’ Dat zulk een volk, met recht over vele dingen ontevreden, zich naar buiten wendt en naar hulp uitziet, is zeer verklaarbaar; van aansluiting bij Rusland en bij de Russische geestelijkheid wacht het in zijn naïveteit zijn heil. Dat Rusland aan die ontevredenheid geen goed doet en heeft gedaan, is even natuurlijk; de sleutel van de Zwarte zee, het bezit van Turkije is een eeuwen oude traditie in Rusland. Maar voor 't oogenblik is Rusland aan de beweging waarschijnlijk onschuldig; het houdt zich bezig met de invoering van een andere legerorganisatie en met

het verkrijgen van vasten voet in Middel-Azië, met het spinnen, zoo men wil, van een web om bij voorkomende gelegenheid Engeland te vangen. Eerst moeten de Kirgisen onderworpen zijn, het geheele gebied tusschen de Caspische zee en de Aral-zee Russisch grondgebied geworden zijn, en de weg voor koopwaren en... legers naar Afghanistan geopend, vóor de oud Russische of Moscovietiesche partij den draad van haar Europesche politiek weer opvat. De tegenwoordige keizer is, zegt men, buitendien ongenegen om de panslavistische partij in de hand te werken; de Krim-oorlog ligt nog te versch in het geheugen.

Het wachten kan Rusland buitendien niet anders dan voordeelig zijn; langzaam breidt de Slavische beweging zich uit; de ontevredenheid, die vroeger alleen plaats had onder de Zuid-Slaven in Turkije, is ook in de Oostenrijksche grensprovinciën ontwaakt; de gisting in de Militaire Grenzen neemt met den dag toe; zoolang alles daar bij het oude bleef en het zonderlinge middeleeuwsche militaire bestuur in stand, hoorde men van niets; niet zoodra is er evenwel sprake van het invoeren van een burgerlijk bestuur, en willen de Oostenrijksche en Hongaarsche staatslieden beurtelings hun recht op de provinciën doen gelden, of de Slavische bevolking begint haar eigen wil te toonen, verlangt noch onder Hongarije noch onder Oostenrijk te staan, maar wil een zelfstandige provincie vormen met een eigen bestuur. Alweer het Russische spook, zegt de Oostenrijker, terwijl die wensch van de Slaven op zich zelf beschouwd, niets onredelijks bevat.

Geen regen zonder zonneschijn; dreigde straks de verstandhouding tusschen Oostenrijk en Hongarije op nieuw verstoord te worden, door dat beiden aanspraak maakten op Dalmatië, - Oostenrijk door verjaard bezit, Hongarije omdat in lang vervlogen eeuwen Dalmatië behoord had tot een Hongaarsch koningrijk, - een gemeenschappelijk belang brengt de mededingers tot elkander; Hongarije begint op eigen erf te gevoelen, dat er aan den scepter over de Slaven lastige doornen groeien; de Croaten en Bulgaren, vooral de eerste, beginnen ontevreden te worden onder het bestuur van de Hongaren, die recht trotsch zijn op hun adel, maar weinig toonen de gaven te bezitten naar verstand noch hart, om ook edel te zijn; het geheele dualisme van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie beantwoordt niet alleen in Oostenrijk maar ook in Hongarije niet aan de verwachting. De antipathie van de Croaten tegen de Magyaren is daarbij niet van jeugdigen datum; wie herinnert zich niet den oorlog in 1848 in Hongarije, toen Oostenrijk door de brandende fakkel der nationaliteiten de meest woeste hartstochten had ontketend en de Croaten een verdelgings-oorlog voerden tegen de Hongaren, ‘tegen de Asiatische horde, wier juk zij niet langer wilden dragen.’ Neemt men daarbij in aanmerking, dat de Hongaren in Hongarije de minderheid vormen tegenover de Slaven van verschillende volksstammen, evenals de Duitschers in Oostenrijk, dan begrijpt men waarom de Hongaren huiverig worden om nog meer Slaven aan

hun gebied te trekken, vooral van dat soort als in de Militaire Grenzen en in Dalmatië gevonden worden, die tot de ruwste en minst ontwikkelde behooren.

Eenmaal in Hongarije trekken wij de Karpathen over en bevinden ons in Galicië, Oostenrijksch roofdeel van het oude koningrijk Polen. Ook daar weer Slaven van verschillenden stam; de Ruthenen, die het meeste heil wachten van den Russischen Czaar en zooals men dat noemt, panslavistisch gezind zijn, en de Polen, ongeveer even sterk in aantal, die zich zelf niet kunnen regeeren en niet geregeerd worden en daarbij onder de Slaven den niet-Slavischen karaktertrek hebben van afkeerig te zijn van al wat pan-slavistisch is, omdat het panslavisme hun ouden erfvijand begunstigt, den grooten moordenaar van Polen, Rusland. Polen en Ruthenen hebben evenwel dit gemeen, dat zij beiden tegen Oostenrijk zijn, althans tegen het tegenwoordig bestuur. Zij willen Galicië verheven zien tot een afzonderlijke provincie, neen koninkrijk; de gematigde partij, waartoe de edele Ziemialskowski behoorde, die de autonomie van Galicië ten minste nog verlangde te verkrijgen langs den wettigen, langs constitutioneelen weg, heeft bij de laatste verkiezingen het onderspit gedolven en plaats moeten maken voor meer radicale leden. Men zegt, dat het Weener ministerie bij de wet op de directe verkiezingen van leden van den Rijksraad bereid is concessies toe te staan aan de Polen; 't is de vraag of zij van dien aard zullen zijn, dat de Polen tevreden zullen zijn. Wat ons niet veel daarop zou doen vertrouwen is de antipathie, die de Slaven bij elke gelegenheid toonen tegen de Oostenrijksche Regeering; Weenen is voor hen de vertegenwoordiger van het Duitsche element, en de haat tusschen Slaven en Duitschers is even oud als het tijdstip in de geschiedenis, toen zij met elkander in aanraking zijn gekomen. Het oordeel van de Polen en Ruthenen over den opstand in Dalmatië geeft een juisten maatstaf in de hand om hunne gezindheid te kennen; zij denken er niet aan hun sympathie voor de Morlakken, hun broeders, te verbergen, zij verheugen zich min of meer in den opstand en zien daarin het begin van de groote Zuid-Slavische beweging Brieven te Lemberg ontvangen melden bovendien, dat Mieroslawski, de Poolsche banneling te Parijs, werkzaam is ten behoeve van de Slaven in Dalmatië en reeds de ondersteuning van Garibaldi en zijn partij zou verworven hebben. Garibaldi zelf is echter lijdende aan rheumatiek, maar zijn invloed is nog machtig genoeg om de Oostenrijkers veel kwaads te kunnen doen.

Nog grooter is de sympathie voor de Morlakken bij de Slaven in Boheme, de Czechen. Ook daar heeft de oppositie tegen de Weener regeering in kracht gewonnen. Het ministerie had bij de laatste verkiezingen voor den Landdag alle pogingen in het werk gesteld om leden te doen verkiezen, die de constitutie genegen waren; de uitslag heeft evenwel bewezen, dat men zich te Weenen in de kracht der Czechische oppositie had vergist. De ontevredenheid van de Bohemers dag-

teekent van het oogenblik, dat het dualisme in Oostenrijk zegevierde; indien de rechten van de kroon van den H. Stephanus erkend worden, waarom dan ook niet die van Wenzel, zeggen zij, en indien de ontwikkeling der volken begrepen was in het reconstrueeren van eeuwen lang verleden toestanden, hebben zij volkomen gelijk. En wat de Zuid-Slaven missen, bezitten de Czechen: uitnemende woordvoerders of volksleiders, mannen die hun volk tot eere zijn en ons iets grootsch van de Slaven zou doen vermoeden, indien zij gelden mogen als de vertegenwoordigers van hun volk. Nooit zijn de rechten van een volk welsprekender bepleit dan die van de Czechen door den edelen Palacky.

Men heeft hem beschuldigd van in dienst te staan van Rusland en te heulen met het panslavisme, van de oud-Russische partij te Moscou; die beschuldiging is voor 't minst eenzijdig. Waar is het, dat hij het panslavistisch congres te Moscou heeft bijgewoond; maar dit is ook genoeg geweest om hem voor goed de illusie van het panslavisme te ontnemen. Buitendien, men vergete niet de stemming, waarin hij verkeerde, toen hij de reis naar Rusland aanvaardde Met al de kracht van liefde voor zijn volk en voor Oostenrijk had hij zijn stem verheven tegen het dualisme en gelijke rechten geëischt voor zijn landgenooten; zijn woorden stuitten af op de eigenwijsheid van den heer van Beust; het dualisme zegevierde, Boheme bleef een gewone Oostenrijksche provincie.

In hoeverre de herstelling van een Boheemsch koningrijk Oostenrijk aan kracht zou doen winnen, is moeilijk te zeggen. Het grootste bezwaar ligt in zijn gemengde bevolking; Boheme en Moravië tellen behalve de 4 millioen Czechen nog 2 millioen Duitschers; deze laatsten vormen op intellectueel en materieel gebied de meerderheid; behalve de Boheemsche adel, die weinig ontwikkeld is en aan den leiband loopt van de Katholieke geestelijkheid, behooren de Czechen voor 't grootste deel tot de mindere volksklasse; alle ondernemingen van eenig belang gaan uit van de Duitschers; maar juist die meerderheid maakt de Duitschers te meer gehaat; de geschiedenis wijst ons op het eigenaardig verschijnsel, dat daar waar de Slaven zich met de Duitschers vermengd hebben, de eersten geëindigd zijn met in de laatsten op te gaan; maar daarvoor zijn de Czechen in Boheme zich te veel van hun meerderheid in getalssterkte bewust; dieper gezien zijn dus de woelingen in Boheme een strijd tusschen het Duitsche en het Slavische ras, en men kan vele middelen aan de hand geven om een oplossing of een verzoening te beproeven, maar met zekerheid is niets van den uitslag te voorspellen; de natuur zal hier in 't eind blijken boven de leer te gaan.

Een Boheemsch koningrijk zou daarbij een gevaarlijk antecedent zijn voor de overige bevolking van Oostenrijk. De beroemde schrijver in de *Revue des Deux Mondes*, de heer Saint René Taillandier, wil Oostenrijk verdeelen in 4 koninkrijken: een Duitsch, gevormd uit de Oostenrijksche erflanden, een Hongaarsch, een Boheemsch en een

Poolsch of Galicisch. Maar eenmaal op dien weg zou de rij der koninkrijken daarmee niet gesloten zijn; reeds willen de Croaten niet langer samen gaan met de Hongaren, en de Slovenen in Stiermarken beginnen ook al van een afzonderlijk koninkrijk te droomen. Zij hebben geen historisch recht, zal Taillandier hun toeroepen, *le droit historique domine le droit de sang*, maar wat hun te antwoorden, wanneer zij zeggen: heb geduld, wij maken de historie.

Hoe weinig er ook voor het Foederalisme - zoo noemt men de aanhangers van de erkenning van de autonomie van de verschillende provinciën in Oostenrijk - valt te zeggen, hoe weinig het ook moge overeenstemmen met dien ontwikkelingsgang, dien wij andere staten zien volgen, die door verschillende volksstammen - minder verschillend evenwel dan de Slaven en Duitschers in Boheme - zijn bewoond, de aanhangers van het Foederalisme in Oostenrijk nemen toe; aan den éenen kant omdat men met de aanneming van het dualisme den voet gezet heeft op een weg, waarop men nu gedwongen is verder te gaan, en aan den anderen kant omdat men in de positie verkeert van iemand, die zich in onoverkomelijke moeilijkheden bevindt, die gevoelt dat het bestaande met elken dag meer onhoudbaar wordt, en daarom in de minst gewenschte oplossing heil begint te zien.

Het Weener ministerie wil echter eerst een andere proef nemen en de leden van den Rijksraad doen benoemen, niet meer door de Landdagen, maar door middel van directe verkiezingen; het advies van de Landdagen is echter zeer verschillend uitgevallen, en het zal onmogelijk zijn, als immer in Oostenrijk, om alle partijen tevreden te stellen. Trouwens, ook het ministerie is het oneens over het wetsontwerp; reeds vreesde men, dat bij al de rampen nog die zou komen van een ministerieele crisis; de laatste berichten melden ons evenwel dat het verschil is bijgelegd. Reeds is de troonrede gereed waarmede, waarschijnlijk in December, de Rijksraad door den Keizer zal geopend worden. Z.M. zal het genoegen hebben haar op reis te mogen lezen, en de heer von Beust zal wel voor de correctie zorgen. 't Is te hopen dat er ‘door een onverklaarbaar toeval’ niets wordt uitgelaten zooals ten onzent dit jaar gebeurde.

Werpen wij een blik op den weg, dien wij door Oostenrijk hebben gemaakt om de voornaamste verschijnselen op te nemen, dan kan de indruk van een en ander onmogelijk bemoedigend zijn. Indien Oostenrijk niet bestond, zou men het bestaan van zulk een rijk voor onmogelijk houden. Wonderlijker samenraapsel van volksstammen, grilliger verhoudingen zijn nooit voorgekomen; hier staan barbaarschheid en beschaving naast elkander, hier vertoont zich het nationaliteitsbeginsel in zijn ontbindende kracht; alleen de ijzeren hand van het absolutisme kon al die tegenstrijdige bestanddeelen bijeenhouden, zij 't ook door ze tegen elkander in strijd te brengen. Op zulk een staat het constitutioneele stelsel toe te passen schijnt voorloopig geen

anderen invloed uit te oefenen dan dien Staat te ontbinden. De staatsman kan Oostenrijk moeilijk wegdenken, omdat hij het noodig heeft bij zijn politieke combinaties; in de financiëele kringen kan men zich niet voorstellen, wat de wereld zou zijn zonder Oostenrijksche effecten; maar wie onbevooroordeeld den loop der zaken in dat rijk nagaat, komt tot de overtuiging, dat daarop meer en meer van toepassing wordt, wat eenmaal van Duitschland gezegd is: Oostenrijk is slechts ‘een geographisch begrip’. 't Kan zijn, dat de dagen van het huis van Habsburg zijn geteld. Men heeft in Europa dan ook al zeer weinig eerbied voor oude dynastiën.

Oostenrijk en Nederland zijn wat grootte betreft niet met elkander in éénen adem te noemen, en toch wat zwakheid daar, wat kracht vertoont zich hier waar het aankomt op nationaliteit. Dat bleek in de afgeloopen week, toen de Vorst zich onder zijn volk bevond om een nationaal feest te vieren, de verlossing van het Fransche juk. De gehechtheid van Nederland aan Oranje is sterk als de kracht der overlevering en in geen land van Europa is misschien minder noodig voor een Vorst om niet alleen de traditioneele maar ook de levende vereering en liefde te verwerven niet alleen van de groote menigte maar ook van het betere deel des volks. Vorst en volk, indien zij geëerbiedigd willen worden, beginnen met achting te hebben voor zich zelven. Nederlands toekomst is met die van zijn vorst nauw vereenigd, want hoe constitutioneel ook, het is en blijft monarchaal. In het oude Europa zal de republiek nooit diepe wortelen schieten En toch, hoe schoon zich onze nationaliteit ook bij het vieren van dit feest vertoonde, het is niet te ontkennen, al vertoont zich hier geen stammenhaat, dat onze nationaliteit ook sporen vertoont van ziekelijke verschijnselen. Geloofstwisten ondermijnen haar en partijtwisten op staatkundig gebied vormen maar al te dikwerf nevelen even dik en ondoordringbaar als die op den dag, toen het herinneringsteeken van onze vrijheid werd onthuld. En zulke nevelen verdwijnen niet door ietwat opgeschroefde volksfeesten, die op zijn hoogst de kracht bezitten van Nederlands volksdrank, de bedwelming van het oogenblik, waarbij het straatlied zou kunnen gezongen worden:

> En evenwel nogthans
> En desalniettemin,
> Het leven is er uit,
> En komt er zóo niet in!

Die kanker geneest alleen wanneer zulke feesten het uitvloeisel zijn van de overtuiging, dat verschil van staatkundige meening ondergeschikt is aan de eendrachtige samenwerking tot bevordering van de ontwikkeling en de welvaart van het vaderland en het geloof geen scheidsmuur mag oprichten tusschen Nederlanders. Zullen de nevelen van dien dag de voorboden zijn van een meer heldere toekomst?

22 Nov. '69.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Herinneringen aan 't zuiden.
van Celestine.

II.
Professor Pöllschner.

Te Nice vriest het zelden, maar 's namiddags als de zeewind opsteekt, wordt het frisch, en iedereen spoedt zich naar huis om zich te koesteren bij den helder vlammenden haard. Die koude belet echter niet, dat in de maanden December en Januarij de fijnste bloemheesters nog in vollen bloei staan, terwijl de chinaasappelen, oranje- en citroenboomen rijpe vruchten dragen. Zelfs gedurende die maanden tieren de palmboomen nog welig, vormen de eeuwig groene olijven en cipressen ontelbare kleurschakeeringen, ontluiken en bloeijen op nieuw de rozen, géraniums en héliantropen en ziet men de fijnste bloemsoorten, die bij ons in potten zorgvuldig in verwarmde oranjeries worden weggeborgen, als reusachtige lommerrijke heesters, in de fraaije en sierlijk aangelegde tuinen van het heerlijk Zuiden pronken.

Is er dan geen winter te Nice?

Eigenlijke winter niet. Tòch verduisteren graauwe wolkgevaarten nu en dan den helderen horizont, verbreiden zich verder en verder totdat de helder blaauwe lucht er geheel mede bedekt is, en ontlasten zich dan in zware regenbuijen, die meermalen een ganschen dag aanhouden. De modderige straten zijn dan verlaten, de levendige promenade der Anglais schijnt uitgestorven, de vreemdelingen zoeken hun troost in het casino of in de Engelsche restaurants. Ondankbaren zijn geneigd tot morren en klagen, maar verstommen, als den volgenden dag de zon

weder helder schijnt, de blaauwe lucht weêr zigtbaar is en de zee, prachtiger en treffender door haar onstuimigheid, met een tal van kleuren prijkt.

In het begin van Februarij werd dit bloeijend Eden op een jammerlijke wijze verstoord. Een wreede hand had de groene blaadjes omgekruld, de héliantropen en géraniums verwoest, de rozen verflenst, de bloesems verdorven. De uitzondering bevestigde den regel; het had te Nice gevroren. Wèl was het slechts een vluchtig oogenblik, wèl had het klimaat snel den vijand gekeerd, maar toch.... het kwaad was geschied, de verdelger had vernietigd en alleen de olijven en cipressen verhieven fier hunne kruinen, als verhoovaardigden zij zich op hun ongeschonden dos.

Teleurgesteld is de schaar van vreemdelingen, die heden met den trein naar Nice wordt vervoerd. Om de vorst te ontvlieden zijn ze gisteren avond in volle vaart met den sneltrein van Parijs vertrokken, maar ofschoon ze billijkerwijs konden verwachten, dat ieder minuut meer zuidwaarts hen aan de koude zou onttrekken, is de overweldiger met hun getogen.

De meesten verkeeren dan ook in een kwade luim. Één echter is er die zich deze zaak volstrekt niet aantrekt. 't Is een klein mannetje, met een tamelijk groot hoofd, waarop hij zich evenzeer verhoovaardigt als nu de olijven en cipressen op hun kruinen, omdat er zooals hijzelf getuigt, zooveel kennis in verzameld is. Professor Pöllschner een geboren Pruis, is een leeraar in de astronomie en te veel met de sterren vervuld om zich de koude aan te trekken, al ziet hij er ook blaauw van. Hij toch komt niet te Nice om er warmte te zoeken, dat laat hij aan het ongeleerd publiek over; neen, zijn roeping is een andere. Hij wil er de rijpe vruchten zijner kennis, waarmede zijn groot hoofd is opgevuld, ten toon spreiden. Hij wil de aandacht der Nicensche modewereld van de aarde aftrekken en op het planetenstelsel vestigen, daarom ook is er geen enkele straat, geen enkel plein te Nice waar niet in dit oogenblik de annonce staat aangeplakt van des professors Pöllschner's vijf lezingen over de astronomie. Als de professor dit bedenkt, wrijft hij behagelijk in zijne kleine handen en staart met een vergenoegden glimlach het reisgezelschap aan, dat echter noch voor des professors tevredenheid, noch voor zijn persoon eenige sympathie betoont. Wel liet de professor zijn reisgezelschap niet lang in onzekerheid aangaande zijn stand en geleerdheid; immers met de meeste welwillendheid heeft hij hun al dadelijk na het instijgen bekend gemaakt dat hij was de beroemde leeraar in de astronomie en géologie te Genève, en niet onduidelijk gezinspeeld op de hoop, dat ook zij, begeerig de handen zouden uitstrekken naar de schoone, veelkleurige bloemen der wetenschap, die hij hun daar ginds zou aanbieden. Maar daar er andere bloemen bloeijen, die iets lager te plukken zijn dan boven lucht en wolken, waar het nu vooral zeer

koud moet zijn, heeft het reisgezelschap den geleerde met geen antwoord verwaardigd. Waarschijnlijk was een vergelijk tusschen hun smaakvolle en rijke kleeding en zijn kaal zwart fluweelen pakje niet geschikt om hun een hoog denkbeeld te geven van zijne kunde. Het oog wil ook wat hebben, ja, vaak meer nog dan het oor. Had de professor een diepzinnig stilzwijgen bewaard en ware zijn kleeding aanzienlijker geweest, dan zou hij mogelijk meer eerbied hebben ingeboezemd dan nu het geval was.

Dáar klinkt het locomotief-fluitje schel door de lucht.

Een oogenblik later houdt de trein halt. Nice is bereikt. De Engelschen slaken een zucht van verligting omdat ze van hun spraakzamen reisgenoot worden ontslagen en stijgen ijlings uit. De professor volgt. Hij draagt een valiesje in de regter- en een eikenhouten kistje in de linkerhand. Een schaar van gedienstigen zoekt hem daarvan te bevrijden, maar te vergeefs! De professor glimlacht allen vergenoegd toe en vraagt den weg naar het hôtel de Chauvin.

- Dáar is de omnibus! - roept er een, - 't staat er op!

- Ik wandel liever, mijn goede vriend! - zegt de man vriendelijk.

- Weg wijzen? weg wijzen? - schreeuwen verscheidene jongens om het hardst.

De kleine geleerde heeft menigen stoot te verduren, maar laveert behendig tusschen menschen en rijtuigen door en geraakt eindelijk ademloos op een vrije plek.

- Dat zijn doornen! - zucht hij, - maar de bloemen.... - en hij werpt een teederen blik op het kistje, - de bloemen breng ik!

Voorzigtig zet hij het op den grond, plaatst er zijn valiesje naast en rust een oogenblik uit om weêr tot adem te komen. Op hetzelfde oogenblik rijdt de omnibus van het hôtel de Chauvin hem voorbij. De geleerde herkent daarin zijn reisgezelschap en groet beleefd. Geen hunner beantwoordt dien groet.

- Ze zullen er berouw over hebben! - denkt de professor en zonder zich in het minst deze beleediging aan te trekken, belast hij zich nogmaals goedsmoeds met zijn bagage en volgt de rigting die de omnibus neemt.

Onderweg houdt hij halt voor een aanplakbiljet waarop zijn eigen naam prijkt: ‘Professor Pöllschner van Genève!’ Een ander biljet daarneven gewaagt van een concert voor de armen te geven door de gravin de Vigier. Een oogenblik verdwijnt de glimlach van des professors gelaat. Hoe durft men twee zulke geheel verschillende aankondigingen naast elkander plaatsen? Is 't geen hoon aan de wetenschap? Wat wil hij, de geleerde? Gods grootheid en wijsheid aantoonen, zoowel door de verklaring van de plaats die onze aarde in het heelal inneemt en van de wetten die haar loop bepalen, als door de naauwkeurige beschouwing harer grondlagen.

Wat wil zij, zijn landgenoote? Haar fraai orgaan laten bewonde-

ren, het publiek betooveren door de elasticiteit harer stem. Kunnen die beide doeleinden den toets der vergelijking doorstaan?

Zal hij die *de groote zaak* voor staat op één lijn worden gesteld met haar die haar eigen eer, of hoogstens den roem der kunst beoogt?

De aankondigingsbiljetten staan daar zoo broederlijk naast elkander, alsof ze dit wilden aantoonen. Op beide prijkt de prijs met groote letters. Vijf-en-twintig francs voor des professors vijf lezingen. Vijf-en-twintig francs de plaats voor het concert der gravin.

- Wie betaalt er nu vijf francs om een lezing over de sterrekunde bij te wonen? - klinkt een stem naast den professor.

Verschrikt wendt hij het hoofd om. De aanplakbiljetten hebben de aandacht getrokken van twee dames en twee heeren, die zich daarover luidruchtig onderhouden.

- Hij had gerust te Genève kunnen blijven! Men komt niet te Nice om zich in ons planetenstelsel te verdiepen!

- Vijf francs! 't Is geen kleinigheid! Kunnen we niet de lezingen van den knappen docter L. en den professor B. kosteloos bijwonen?

- Wat mij betreft, ik vind het al erg genoeg dat men ze ten gerieve der dames *moet* bijwonen. Liever betaal ik vijf francs voor iedere lezing waarvan ik mag verschoond blijven! Goddank! mijn leerjaren zijn voorbij!

- Gij denkt zeker anders over het concert der gravin?

- Natuurlijk! daar ga ik heen.

- 't Zal een prachtige soirée zijn! Niets dan adel!

- Veel toilet?

- Schitterend, daaraan behoeft ge niet te twijfelen!

- Hoe heerlijk!

- Daarbij zingt de gravin, naar men zegt, nog altijd even mooi!

- Des te beter!

De professor staat verwezen, hij kan zijn ooren niet gelooven.

Het gezelschap wandelt langzaam verder.

- Wat zou die armzalige stakker hier te doen hebben? - hoort hij een der heeren vragen, die hem in 't voorbijgaan als ter loops door zijn lorgnet beschouwt.

- Een commis-voyageur, die ons spoedig genoeg zal weten te vinden.

- Daar ziet hij wel naar uit!

- Een commis-voyageur! - herhaalt de geleerde bitter.

Nog eenige minuten blijft hij geheel ter neêrgeslagen staan. Wat had hij zich gouden bergen van dit Nice voorgesteld! Hoe juichte zijn vrouw reeds in het vooruitzigt hem met roem beladen, en, waar haar hart nog meer door verteederd was, met een welgevulde beurs te zien wederkeeren. Want ontkennen kon de professor het niet, dat zijn groot hoofd onuitputtelijker in geleerdheid scheen, dan zijn kleine beurs in geld! 't Was wel jammer dat zijn materiëele welvaart ge-

bukt ging onder den last zijner kennis. Ware hij minder hoog gestegen dan tot de sterren, of minder diep afgedaald dan in de grondlagen der aarde, mogelijk zou zijn beurs er aan inhoud door gewonnen hebben.

Maar hij toefde er te lang voor zijn materieel belang, en te gaarne voor zijn eenvoud. De wetenschap is een schoon, maar ook al weer een gevaarlijk gebied voor de ijdelheid, en wat des professors geest had moeten verheffen boven het stof, hield hem juist met onverbreekbare ketenen daaraan gekluisterd. Omdat hij voor een groote zaak ijverde, scheen hij zich zelf een reus toe; omdat noch astronomie noch géologie hem verrijkten, beschouwde hij zich als een slagtoffer der geleerdheid en stelde zich met Keppler, die ook armoede leed, op één lijn. Er lag troost in die beschouwing bij de ondervonden teleurstellingen. Reeds heeft de man er de kracht van ervaren; moedig rigt hij het hoofd op, weder troont de glimlach op zijn gelaat, en vastberaden spoedt hij zich nu naar het groote en voornaamste hôtel der stad, waarin zijne lezingen zijn aangekondigd. Als hij daar aankomt is men nog bezig met het afladen der koffers, waarvan de eigenaars reeds de beste kamers van het hôtel in bezit hebben genomen.

- Kan ik hier een kamer krijgen? - vraagt de geleerde zoo vriendelijk mogelijk aan den hoofdbediende.

Deze heeft het veel te druk om den onaanzienlijken vreemdeling zoo maar bij het eerste appèl te woord te staan. Tevens wordt diens aandacht getrokken door een fraaije équipage die voor het hôtel stil houdt. Een livereiknecht springt van den bok voor het portier, en beneemt daardoor den eerbiedig buigenden hoofdbediende het voorregt, om onmiddellijk de bevelen te ontvangen uit den mond der jonge dame die in het rijtuig zit.

- Mevrouw de gravin vraagt of de prinses Ladredinsky te huis is, - dus brengt met gepaste waardigheid de livereiknecht de woorden zijner meesteres over. De professor treedt een stap naderbij. Tot aanzienlijken voelt hij zich bijzonder getrokken. Kunnen ze niet den geleerde tot steun strekken? Het is nu eenmaal zoo op de wereld, en het is treurig genoeg, dat kennis en magt zelden hand aan hand gaan.

Rang en fortuin zijn noodig om de magt der wetenschap te schragen. De professor is er op dit oogenblik, waarin zijne finantiën hem den oorlog verklaren, levendig van doordrongen, en ofschoon hij zich als geleerde, oneindig verheven gevoelt boven de rijkste en aanzienlijkste der menschen, toch is hun deelneming hem niet onverschillig.

Kunnen ze niet het te kort aanvullen in zijn geldkas? De professor wiens geest onophoudelijk in hooger sferen toeft, kan zich onmogelijk met dergelijke alledaagsche zaken ophouden. Kwistig wil hij de vruchten zijner kennis uitstorten, hij verlangt niet anders. Maar van hunne zijde verwacht hij dan ook krachtdadige hulp om hem de ergernis te

besparen van tot de bemoeijingen van het dagelijks leven terug te keeren, want daarvan heeft hij niet het minste begrip. Het belang der *groote zaak* vordert een dergelijke zamenwerking, hij hoopt dit te Nice iedereen duidelijk aan het verstand te brengen, en waagt daarom nog een schrede nader bij het rijtuig. De livereiknecht draait hem onbe schoft den rug toe, plaatst zich tusschen hem en de dame en legt de hand op den knop van het portier.

- Wie moet ik zeggen dat de prinses met een bezoek wil vereeren? - vraagt de hoofdbediende.

- De gravin de Vigier![*)]

Professor Pöllschner wijkt achteruit. Hij stond op het punt om zich als den geleerden astronoom aan haar bekend te maken, maar verandert plotseling van voornemen en ijlt naar binnen.

- Een kamer vroeg ik, hebt ge 't niet gehoord, mijnheer? Ik ben professor Pöllschner!

De professor heeft gerekend op den indrukwekkenden klank zijner naam, maar te vergeefs! Die zich te Nice laat betalen, voor wat dan ook, behoeft niet te rekenen op ontzag. Alléen voor hen die geld komen verteren buigt en vliegt men.

- Een oogenblik geduld, mijnheer! ons hôtel is vol. Misschien op de derde étage... Johan! is n°. 85 nog onbezet?

Voordat de hoofdbediende de zekerheid verkrijgt dat n°. 85 onbezet is, wordt het geduld van den geleerde op een zware proef gesteld. Hij heeft daardoor gelegenheid om de gravin de Vigier te zien uitstijgen, die onder behoorlijk geleide van een aantal buigende bedienden den trap beklimt. De glimlach is nu voor goed van zijn gelaat geweken. Hij houdt zijn geest ongaarne met wereldsche beslommeringen bezig, maar toch, als hij op de derde verdieping zijn onaanzienlijk vertrek in bezit heeft genomen, gaat hij er onder gebukt en is er geheel mede vervuld. Nog erger zou het met hem gesteld zijn, had hij geweten, dat er in het salon van de Russische prinses Ladredinsky, zoowel als in de meeste salons te Nice, volstrekt geen sprake was van des professors Pöllschner's lezingen in het Duitsch en Fransch.

Als de professor zich de moeite had getroost om te Nice de levenswijze der vreemdelingen, meestal Engelschen, gade te slaan, zou hem dit geenszins hebben verwonderd. Wetenschap en kunst liggen buiten de rubriek van hunne genoegens. De ex-koning Lodewijk van Beijeren had, toen hij het fraaije casino liet bouwen, de concertzaal gerust achterwege kunnen laten, 't zou geen invloed hebben uitgeoefend op den toevloed daarheen; maar slechte procenten zou het gebouw opbrengen, ware de spijszaal in plaats van de concertzaal daarin vergeten.

(*) Fräulein Cruel débuteerde onder den naam van Cruelli in de groote Fransche opera te Parijs, waar ze door haar schoone stem de menigte boeide en in verrukking bragt. Een jaar later huwde ze den Vicomte de Vigier en verliet het tooneel. Nu bewoont ze een fraaije villa in de nabijheid van Nice.

Een goede table d'hôtes is voor de Engelschen te Nice de voornaamste trekpleister en daarvoor is gezorgd. Menig bekwaam kunstenaar staart vaak teleurgesteld op de ledige zitplaatsen in de concertzaal, maar tot nog toe gebeurde het niet dat de table d'hôtes daar onbezet bleef.

Goed eten en drinken is de eerste behoefte der Engelschen, veel dansen het hoogste genot der Engelsche dames. Gelukkig voor haar wordt de concertzaal menigmaal in balzaal herschapen. Bij zulk een gelegenheid kan het den orchest-directeur niet twijfelachtig voorkomen welke kunst in de achting dier Engelsche dames het hoogste staat. 't Is dan ook zeker om deze reden, dat hij zich zoo weinig moeite geeft voor de goede uitvoering der orcheststukken. Benevens de genoegens van goed eten, drinken en dansen, zoeken de Engelschen te Nice verstrooijing in wandelen en rijden.

De Promenade des Anglais is daarvoor bij uitsluiting hun *rendez-vous.* De heerlijke omtrek lokt hen niet uit; die blijft eenzaam en verlaten, maar daarom niet minder schoon.

De professor wist hier niets van. Hoog, hemelhoog wilde hij de menschen opvoeren die niet gewoon waren om den geest van het ligchaam te abstraheren en steeds gezorgd hadden dat beide één en hetzelfde doel behartigden. Had hij het geweten, welligt zou hij de reis naar boven per luchtballon hebben voorgeslagen en dan Engelsche liefhebbers genoeg gevonden hebben.

Intusschen bleek het concert van de gravin de Vigier een uitzondering op den regel te zullen maken. Drie dagen voordat het zou plaats hebben, waren alle plaatsen genomen. Voor des professors lezingen was geen enkele kaart aangevraagd. De gravin had genoeg roem verworven om deze onderscheiding ten hare gunste uit te leggen, toch was het alleen haar titel en de kring harer hooge bekenden, die de menigte naar de concertzaal drongen. Zóoveel adel daar vereenigd te zien, zóovele schitterende toiletten, moest wel een vertooning zijn waarvoor men zich eenig kunstgenot kon getroosten. Want prees men ook het talent der concertgeefster hemelhoog, dit was slechts bijzaak; niemand zou er aan gedacht hebben het te bewonderen, ware de zangeres geen gravin geweest. De beroemde Altvirtuoos Scuderi, die eenige dagen geleden voor stoelen en banken speelde, spotte er over. Die spotternij zou den professor als welluidende muzijk in de ooren hebben geklonken, had hij ze kunnen hooren, nu het uur zijner eerste lezing is aangebroken en hij te vergeefs naar toehoorders uitziet. Onrustig wandelt hij de ledige zaal op en neder. Nu en dan werpt hij een droevigen blik op de medegebragte globe, dan weder houdt hij zich onledig met het teekenen van figuren op een groot zwart bord dat daarnevens is geplaatst. Maar de groote zaak lijdt al weder schipbreuk door de kleine, want bij ieder geritsel wendt de professor het hoofd naar de deur, om daarna weder diep teleurgesteld en wanhopiger dan

ooit tot de figuren op het zwarte bord terug te keeren. Bij den ingang der zaal zit een jongman, die het entréegeld zal ontvangen en daarvoor kosteloos de lezing mag bijwonen. Een spotachtig glimlachje speelt om zijne lippen. Naarmate de kans verloren gaat dat er gehoor zal opdagen, daalt de professor aanmerkelijk in zijn achting. De omvang van ieders verdienste wordt gewoonlijk afgemeten naar het mindere of meerdere opkomen van het publiek. Een predikant die leêge kerken heeft, wordt veelal gering geschat, terwijl zijn collega, die het geluk heeft de gemeente te boeijen, hemelhoog wordt geprezen. In de kunstwereld is het evenzoo gesteld en op wetenschappelijk gebied geldt 't wel allermeest: ‘eerst naam, dan gehoor.’ Nogtans draagt menig bewierookte den palmtak der overwinning weg, die den onberoemde beter zou gepast hebben. De jongman aan de deur had zich eerst zeer gestreeld gevoeld door de onderscheiding die hem te beurt viel; hij had zich reeds bij voorbaat een deel van des professors roem toegeëigend; maar nu de man geen menschen trok, wilde hij liever diens vernedering niet deelen en schaarde zich aan de zijde van het publiek. Wat deed die man te Nice? Had hij kunde genoeg om aanspraak te maken op gehoor? Neen; anders zou men wel gekomen zijn! Had hij ongekend, onberoemd, regt om zijn lezing zoo duur te stellen? Neen, 't was zeer verwaand en zijn verdiend loon dat er niemand verscheen.

Reeds maakt de jongman zich tot vertrekken gereed. Maar.... daar wordt de deur plotseling geopend en, o verrassing! twee dames treden binnen. Bedeesd werpen beiden haar vijffrancsstuk op het bord dat haar wordt voorgehouden. De professor ijlt ze met een van blijdschap stralend gelaat te gemoet. Ware het geen krenking van de vormen geweest, dan had hij ze gaarne aan zijn hart gedrukt; nu bepaalde hij zich tot tallooze buigingen en een oprecht gemeenden welkomstgroet. De beide, dames zeer gestreeld door de ongewone beleefdheid van een geleerde, plaatsen zich schuchter in de eerste stoelenrij, en daar het niet waarschijnlijk is dat die rij verder in beslag zal worden genomen, zoo vangt de professor aan:

- De sterrekunde, dames! is ongetwijfeld de grootste, nuttigste en belangwekkendste wetenschap die er bestaat. U zoo duidelijk mogelijk een begrip geven van den omvang dezer wetenschap, van de raadselen die door haar werden opgelost, van de groote ontdekkingen waartoe ze in staat stelde, en u daarvoor eenige belangstelling inboezemen, ziedaar mijn doel! Een enkele blik op het heelal en op de orde, die er heerscht in gindsche hoogten, is voldoende om den geleerde Gods grootheid zóo voor te stellen, dat hem alles wat op aarde groot wordt genoemd, nietig en klein voorkomt. Als ik u zeg dat onze aardbol - hier brengt des professors hand de globe in beweging - voortdrijft in een ledige ruimte; dat de zon - hier, deze kogel - minder warmte geeft, naarmate wij haar naderen, en dit honderden malen grootere lig-

chaam bijna twintig millioen mijlen van ons verwijderd is; dat het zich *schijnbaar* beweegt rondom de kleinere wereld waarop we wonen, maar in werkelijkheid deze aardbol in het onmetelijke ruim zich om de zon wentelt, gelijk de maan - de bewuste planeet ontvangt des professors vingerdruk - om de aarde en te gelijk met deze om dit groote gesternte, hier!.... - dan.... begrijpt ge er niets van, niet waar?

- Neen!.... - lispelen de dames kleurend over haar onkunde.

- Juist! zeer goed! zeer goed!! - herneemt de geleerde met een allerinnemendsten glimlach. Op dit oogenblik voelt hij zich reusachtig geleerd en vol ontferming bewogen over de groote klove die zijn ontwikkelden geest van den hare scheidt.

- Ik verzoek u vriendelijk, dames! om mij alles gerust te laten herhalen wat gij niet verstaat. Begrijpen is een eerst vereischte. Ik ga intusschen verder...

- Maar...

- Juist; zeer goed, zeer goed! Ik versta u volkomen. Straks kom ik er op terug. Dit is slechts een inleiding om u eenig denkbeeld te geven van de *grootte der zaak* die we behandelen. Nu verder. Als ik u zeg, dat de middellijn der zon 188,000 mijlen lang is en de omvang der zon 580,000 mijlen inhoudt; dat er tot het vormen van dat hemelligchaam 105 millioen jaren zijn noodig geweest; dat een reisje naar deze planeet die we het digst bij de zon zien, tien jaar tijds vereischt; dat al deze sterren zich om de zon bewegen en dit geheele planetenstelsel evenwel niet meer uitmaakt dan een stipje in 't heelal, dan.... dan begrijpt ge er niets van, niet waar?

Daar de dames blijkbaar stom van verbazing zijn, zoo vervolgt de professor met verheffing van stem en geheel in vuur over de zaden der wetenschap, die hij in beider bekrompen geesten uitstort.

- Nu verder. Als ik getuig, ja, om in gindsche hoogten door te dringen, heeft de geleerde zijn oogen zóo gewapend, dat hij er den omvang en den afstand kan bepalen van de ontelbare werelden, die gij, dames! 's avonds als ge bij toeval den blik naar den sterrenhemel opslaat, slechts als stippen beschouwt daar geplaatst om de aarde te verlichten; ja, zóo ver is de geleerde in dien hemel doorgedrongen, dat hij die stippen met namen onderscheidt en u b.v. weet te vertellen, ‘deze ster, die uit een verte van twaalf millioen mijlen vriendelijk op ons neêrziet, heet Mars! Lente en zomer, herfst en winter, dag en nacht, regenbuijen en sneeuwvlagen wisselen er zich af, zooals op onze aarde; de ster die het digtst bij de zon staat heet Mercurius en....

- Maar professor!....

- Juist, zeer goed, zeer goed! Ik weet wat ge vragen wilt, maar val mij liever niet in de rede, straks kom ik op alles terug. Nu verder. En die we Mercurius noemen....

Bij het openen der deur, rennen des professors gedachten spoorslags van Mercurius naar de aarde terug. De geest der dames, duizelend van de ongewone hoogten, waarop hij, zoo geheel onvoorbereid is gevoerd, volgt gewillig des professors reusachtigen geest naar beneden. De naauwkeurige beschouwing van twee nieuwe toehoorders brengt ze geheel tot de aarde terug. Een heer en een dame zijn binnen getreden; ze schijnen een der dames niet vreemd, daar ze haar groeten. De professor gaat hun eenige schreden te gemoet, buigt herhaaldelijk en wijst hun zoo vriendelijk mogelijk twee stoelen in de eerste rei aan. Op de nieuw aangekomenen schijnt zijn voorkomendheid zoowel als de leêge zaal een ongunstigen indruk te maken. Blijkbaar berouwt het hun dat ze zijn gekomen, maar daar ze hun entréegeld hebben betaald en zich moeijelijk weder kunnen verwijderen, wreken ze zich door toon en gebaar. De geleerde professor, ofschoon hij zich weinig om het aardsche bekommert, wist er toch genoeg van, om te begrijpen, dat er in de nieuw aangekomene dame voor het minst een barones schuilt. Hij wordt dus dubbel galant. Na een tweede inleiding, waarin de grootte, de diepte, het merkwaardige en verrassende der *groote zaak* geheel ten voordeele van zijn eigen geleerdheid wordt uitgelegd, vervolgt hij aldus:

- Het zonnestelsel dat ge hier ziet, mijne hoorders! is het onze...

- Natuurlijk! - zegt de barones met minachting haar schouders ophalend.

- Juist, mevrouw! zeer waar! zeer goed aangemerkt! Ik plaatste het daar om de grootte der zon en der planeten aan te toonen en hare afstanden in afmetingen voor te stellen. Hier deze kogel is....

- De zon natuurlijk! - zegt de baron geeuwend.

- Zeer goed; verrassend! En die kleine planeet, niet grooter dan een zaadkorreltje bij de zon vergeleken en die haar het meest nabij staat, noemen wij geleerden, Mercurius!....

- Om dit te weten behoeft men nog niet geleerd te zijn! - meent de barones. De schoolkinderen weten het ook!

- Er is ook geen wetenschap die de kinderen beter ontwikkelt en meer godsdienstig gevoel in hunne harten aankweekt.

- Mij dunkt, mijnheer! die taak is beter aan den bijbel toevertrouwd!

De blik der barones wordt dreigend.

- Zeer goed; uitmuntend geantwoord! De bijbel is onze regterhand. Sinds jaren spannen wij geleerden ons in, om de natuurwetenschap met het scheppingsverhaal in overeenstemming te brengen! De geologie is ons hierin tot krachtigen steun!

Daar de professor eenige belangstelling in den blik der barones meent op te merken en het hem voornamenlijk te doen is om *haar* te behagen, zoo verlaat hij plotseling de lucht voor de grondlagen der aarde en vervolgt:

- Gij weet *natuurlijk*, mevrouw! dat er een veertigtal aardlagen zijn ontdekt?

- Natuurlijk! - antwoordt de barones voor wie dit geheel nieuw is.

- Zeer goed; uitmuntend geantwoord! Welnu, millioenen jaren waren noodig om die te vormen. Hoe merkwaardig, niet waar?

- Mijnheer! de bijbel, leert dat de aarde in zes dagen werd geschapen!

- Juist, zeer goed!

- Een kindersprookje! - mompelt de baron. Moest ik dáárvoor hier komen?

- Met uw verlof; een oogenblik! - herneemt de professor, die duidelijk het bezwaar begint in te zien om het de echtgenooten naar den zin te maken.

- Als ik nu eens beweerde dat de wetenschap het bijbelsche scheppingsverhaal bevestigt, wat zult ge dan wel zeggen?

De toehoorders zijn het blijkbaar eens om niets te zeggen voordat des professors bewering door een grondige verklaring is gestaafd, en de geleerde gaat voort:

- Zóo staat er: 'In den beginne schiep God hemel en aarde!'

Dat verstaat ge, niet waar?

- Is dat een lezing over astronomie! - zegt de baron wrevelig.

Laat de predikanten daarover preeken!

- Juist, zeer goed! hm!.... - De professor is ten einde raad.

- Een predikant moet daarover preeken! Natuurlijk! ieder zijn roeping! Maar toch wierp ik uw predikant eenige wetenschappelijke bloemen toe, die hij gretig opving. De geleerde, wien het te doen is om bijbel en natuurwetenschap met elkander in overeenstemming te brengen.... -

- Kan op *mijn* sympathie rekenen! - dus valt hem de barones in de rede. De triomferende blik dien ze daarbij op haar echtgenoot werpt, geeft den professor de overtuiging, dat hij aan diens ongeloof deze plotselinge sympathie is verschuldigd.

- Om deze hoogst merkwaardige questie naar eisch te bespreken, zal het mij een groot genoegen zijn u heden avond een bezoek te brengen - zegt de geleerde.

Daar echter de barones het concert der gravin met haar tegenwoordigheid wil vereeren, wordt dit bezoek tot later uitgesteld. Het is wel geheel tegen haar principe om dergelijke ongodsdienstige vereenigingen te bezoeken, maar hare geestverwanten, de gravinnen Maise en Juillin, vinden er dezen keer ook geen bezwaar in omdat de opbrengst voor de armen is.

- Een andere avond dan! - herneemt de professor beleefd.

De barones nikt even met het hoofd ten teeken van goedkeuring.

Minder ingenomen schijnt ze echter met de komst van een vierde toehoorster. 't Is een vrouw, wier verschoten kleeding, hoe zinde-

lijk ook, haar geringen en behoeftigen stand verraadt. De professor, wiens gelaat de spiegel is geworden van de indrukken der barones, bekleedt zich eensklaps met die professorale waardigheid waarvan hij tot nog toe geen gebruik maakte.

- Wat verlangt gij, goede vrouw?

- Neem me niet kwalijk, professor! Ik las dat hier over de sterren zou gesproken worden.

- Mij dunkt, goede vrouw! dat het van zelf spreekt voor welk gehoor mijne lezing past.

- Wat bedoelt mijnheer?

- Ik kan onmogelijk *ieder* publiek voldoen. Uw tegenwoordigheid hier is misplaatst. Mij dunkt, gij doet beter om maar weêr naar uw werk te gaan. Ieder zijn roeping!

- Ja, dat heb ik mijzelve ook gezegd, maar toch moest ik hierheen. Ziet ge, mijnheer! Als ik 's avonds vermoeid van den arbeid, naar de lucht zit te turen, dan word ik draaijerig van al die werelden boven mijn hoofd, en dan denk ik, wat moet God toch groot en magtig zijn, die ze geschapen en daar geplaatst heeft, en dan verlang ik zoo onuitsprekelijk om er meer van te weten.

- Opmerkelijk! Verrassend!

Met ongehuichelde belangstelling staart de professor haar aan, en vergeet daarbij geheel en al de hooge waardigheid, waarmede hij haar in het belang der barones hoopte te verjagen.

- Hoe weet *gij* dat die sterren haar eigen loop hebben? - vraagt hij verbaasd.

De barones maakt een beweging van ongeduld. De overige toehoorders vinden dit intermezzo het belangwekkendste oogenblik der lezing.

- Wel, dat zal ik u zeggen, mijnheer! Toen ik een stuivertje had overgespaard kocht ik dit boek. Ik heb er veel uit geleerd, ofschoon er ook veel in staat dat ik niet begrijp.

De geleerde beschouwt het boek dat zij hem voorhoudt.

- Opmerkelijk! Verrassend!.... 't Zou Humboldt ook getroffen hebben!

- En nu las ik op straat - dus gaat de vrouw voort - dat er een professor uit Genève over de sterren zou spreken, en ik peinsde op middelen hoe ik het geld bij elkaâr zou kunnen krijgen om dat te hooren. Ik heb er hard voor gezwoegd, maar het is mij toch gelukt.

Ik heb zooals gij zaagt mijn entreégeld betaald.

Mag ik nu ook blijven? -

De geleerde schijnt aangedaan. Welk een verschil tusschen haar en de barones! De geringe vrouw die uit zuivere belangstelling en dorst naar kennis, met opoffering van al wat ze heeft verdiend, tot hem komt, en de aanzienlijke dame, die daar blijkbaar zit alsof ze is gekomen om hem een dienst te bewijzen!

- Hebt ge er tegen, mevrouw! dat ze blijft? vraagt hij op smeekenden toon.

- Ze heeft betaald! - antwoordt de barones stug.

Terwijl de geleerde zich naar het bord wendt om, met nieuwen ijver bezield, bij zichzelf te overleggen hoe hij verder zijn lezing zal inrigten naar het begrip dezer vrouw, staat de barones op en verlaat als een trotsche paauwin de zaal. Als de professor zich naar zijn publiek keert, heeft hij nog juist den tijd om benevens haar ook den jongman, die het entréegeld ontving, te zien verdwijnen. Een oogenblik staat hij verslagen. Werktuigelijk begint hij te spreken, ofschoon zijne gedachten de aanzienlijke dame volgen, waarop hij zijne hoop voor de toekomst vestigde. Maar de doordachte vragen zijner nieuwe toehoorster brengen spoedig een geheele omkeering bij hem te weeg. Waarachtige belangstelling in de groote zaak maakt hem van een kruipend en vleijend hoveling tot een bezielden astronoom. De twee dames hebben dus alle reden om zich geluk te wenschen met de verandering van het publiek, en de baron staakt het geeuwen.

Waarom zou ik het verzwijgen?

Ik zelve was een van de dames, die de eerste lezing van den professor bijwoonde. De indruk daarvan was zonderling genoeg.

Het uiterlijk der behoeftige vrouw had in hooge mate mijn belangstelling opgewekt Zonder schoon of jong te zijn - ze scheen tusschen de dertig en veertig jaar oud - was er toch iets in haar houding en blik dat mij trof.

't Was mij of ik dit gelaat meer had gezien. Ofschoon ze vloeijend Fransch sprak, verried haar tongval toch een buitenlandsche.

Des professor's verregaande verwaandheid daarentegen had mij geërgerd, zijn kruipende vriendelijkheid en zijn kennelijk verlangen om de barones te behagen, schenen wel een bespotting van zijn hooge roeping waarvan hij ons wilde doordringen. Bijzonder menschkundig behoefde men niet te zijn om al dadelijk te bemerken, dat de wetenschap het masker was, waarachter hij, mogelijk onbewust, zijn zucht naar bewondering en zijn verlangen naar materieele welvaart zocht te verbergen. Geheel onbevoegd om een oordeel te vellen over zijn astronomische geleerdheid, scheen mij zijn eigendunk toch wat al te hoog gespannen. Er zijn genoeg verdienstelijke astronomen en geologen die er toch niet aan denken om zich met Newton, Keppler of Humboldt gelijk te stellen, zooals onze professor deed. Leeraars zijn nog niet altijd geleerden, en daar de professor volgens zijn eigen getuigenis in Genève te vergeefs naar een vaste betrekking dong, kon ik gerust aannemen dat er daar ginds nog vele andere leeraars waren, aan wier

geleerdheid de groote zaak beter was toevertrouwd dan aan hem.

Al deze gedachten hadden mij bij den aanvang zijner lezing bestormd. Nu echter, nadat de barones vertrokken en de zonderlinge vrouw was toegetreden om haar dorst naar kennis te laven, nu verscheen mij de man in een geheel ander licht. Hij was eenzijdig ingenomen met zijn vak, dwaas ingenomen met het deel kennis dat hij had verkregen, niet zonder baatzucht, ja, zelfs kruipend en laag, maar ook, hij was met hart en ziel een ijveraar voor den sterrenhemel.

Ik zag hem ontroeren toen hij sprak over de wonderen der schepping, over de eenvoudige wet die het Heelal in werking houdt, over de almagt Gods! Daarom vergaf ik hem zijne zwakheden. Zag of voelde de man de omkeering die er ten zijnen voordeele bij mij plaats had? Waarschijnlijk. Schijnbaar kinderlijk naïf en eenvoudig, bleek hij toch benevens de astronomie en de geologie nog genoeg physionomische kennis te hebben opgedaan, om er zijn voordeel mede te doen.

Bij het afscheidnemen drukte hij den wensch uit, om door veelvuldige zamenkomsten mijn onkunde op wetenschappelijk gebied te gemoet te komen.

Op den avond van dezen dag had ik gelegenheid om op te merken dat het hoofdgebrek van professor Pöllschner door de gravin de Vigier werd gedeeld. De natuur had haar begiftigd boven velen. Het geluid harer stem trof de diepste snaren mijner ziel; maar haar jagen naar effect, het misbruik maken van haar schoon geluid, deden mij pijn. Onder het daverend handgeklap en bravo-geroep van het schitterend uitgedost hoogadellijk publiek, was het mij, alsof de miskende kunst zich beschaamd en teleurgesteld terug trok.

Hoe menigmaal wordt der wetenschap en kunst schade toegebragt door hen die haar beoefenen!

Hij, die den Parnassus beklimt wordt duizelig van de hoogte waarop hij zijn medemenschen beneden zich beschouwt; weet hij ook dat een onmetelijke afstand hem nog van den top des bergs verwijderd houdt, toch is hij reeds vele voeten boven die massa gestegen. Deze gedachte wint veld door de naijverige bewondering waarmede men hem nastaart, en.... de hoogmoed dringt het hart binnen.

Hij, die door abstracte wetenschap de natuurwetten weet uit te vorschen, dieper en dieper doordringt in de geheimen der schepping, de vorming onzer aardkorst raadt, den loop der sterren ontdekt en bij iedere schrede op de wetenschappelijke baan, meer en meer verbaasd staat over de magt en wijsheid die 't Heelal bestiert, - mogt hij ook al in de eenzaamheid zijn nietigheid erkennen en zich ootmoedig buigen voor den Alwetende, - straks, als men zijn verdienste op prijs stelt, wordt hij een reus in eigen oogen, in die van anderen een toonbeeld van verwaandheid, wiens taal en houding doen gelooven dat hij zelf de Schepper is van de wonderen die hij verklaart!

Zóo strandt de mensch gedurig op klippen, waarvan hij zich op zijn

verheven standpunt zeer ver verwijderd waande. Misplaatste eigenliefde, baatzucht, ijdelheid en hoogmoed, ze wijken voor talent noch genie, ze ontsieren zoowel den kunstenaar als den geleerde, dikwijls tot schade van kunst en wetenschap beide! Verwondering kan het dan ook niet baren, dat de nederige van harte, hoe eenvoudig ook van verstand, den hemel vaak meer nabij is, dan zij die er dagelijks op de wieken van hun genie in rondwaren om er groote gedachten te zoeken of geheimen te doorgronden.

Met dergelijke gedachten vervuld had ik het concert verlaten.

Mijn terugweg voerde langs de Promenade des Anglais; de wolkelooze lucht wemelde van sterren. Zij wees op het oneindige.

Plotseling wekte een welbekende stem mij uit mijn gepeins.

- Verrassend, merkwaardig, niet waar? Ik vind haar hier op die bank turende naar den hemel. Gretig ving ze de schoone bloemen op die ik haar toewierp. Verwonderlijk! Zulk een neiging in zulk een vrouw!

't Was de professor. Hij wees mij een bank in de verte aan. Daar zat de vrouw, die dezen morgen onze verbazing had gaande gemaakt.

Ze hield den blik onafgewend naar boven gerigt en was geheel verdiept in de beschouwing der sterren. Diepe ernst stond op haar gelaat uitgedrukt. Weder scheen het mij alsof ik dat gelaat niet voor de eerste maal zag. Ik voelde mij onwederstaanbaar tot haar getrokken, maar de spraakzaamheid van den professor belette mij haar toe te spreken.

Hij begeleidde mij naar huis en was onvermoeid in het aanwijzen van planeten, wier ligging en namen ik even spoedig vergat als hij ze uitsprak. Niet voordat ik hem onbewimpeld mijn verlangen te kennen gaf om mij ter ruste te begeven, verliet hij mij. Na dezen keer genoot ik iederen avond het voorregt van zijn geleerd gezelschap. Het eikenhouten kistje vergezelde hem trouw; daarin bevonden zich verschillende instrumenten om zoowel de kleuren der steenen als de bewerktuiging der insekten te bezigtigen. Hij had spoedig bemerkt dat mij de geologie meer aantrok dan de astronomie en veranderde dus van batterij. Hij kromde zich in alle bogten om het mij naar den zin te maken.

Wat bewoog hem daartoe?

Een soirée bij de barones, die ook mij een uitnoodiging had gezonden, klaarde dit op. Ik trof er benevens den professor een vriendin der barones aan, die zich reeds bij voorbaat verheugde over de belangrijke gesprekken die zij te gemoet zag. Met zijn eeuwigen glimlach en overdreven vriendelijkheid deed de professor zijn intrede in het salon der barones. Aan de boeken die hij meêbragt, aan de wijze waarop hij aanving te spreken, bleek het duidelijk, dat hij als leeraar in functie trad en er van een gedachtenwisseling tusschen den geleerde en ons leeken geen sprake kon zijn. Een bezorgde trek teekende zich op

het gelaat der barones. Ze vreesde dat de professor haar dezen avond als een les zou toerekenen.

Na een onbeduidende woordenwisseling over het weder, het aantal vreemdelingen te Nice, enz. enz., zegt de professor met zijn innemenden glimlach:

- Ik beloofde mevrouw de barones gerust te stellen omtrent de geloofwaardigheid van het bijbelverhaal en....

- Geruststelling op dit punt behoef ik niet, professor! Ik geloof er aan!

- Juist, zeer goed. Gij neemt het scheppingsverhaal aan omdat....

- Omdat het in den bijbel staat! - roept de vriendin der barones geërgerd.

Ik staarde den professor aan. Zijn kleine grijze oogen vestigden zich beurtelings op de beide dames, waarmede hij op een goeden voet wilde staan. Hij riep zijn gelaatkunde te hulp. Geen twijfel meer, hier moest hij voor de groote zaak zich het masker der orthodoxie getroosten.

- Zeer waar; omdat het in den bijbel staat! - spreekt hij op zalvenden toon.

- Maar hoe verrassend, hoe merkwaardig, dames! niet waar? dat de tegenwoordige wetenschap de waarheid van dit verhaal bevestigt en....

- Dat is geheel onnoodig, mijnheer! wij gelooven toch!

- Natuurlijk; zeer goed. Maar 't is toch aangenaam om den twijfelaar hiervan te kunnen overtuigen!

De barones denkt aan haar ongeloovigen echtgenoot en knikt goedkeurend.

- Het geloof is een gave! Een twijfelaar laat zich door geen enkel bewijs overtuigen! - zegt de vriendin der barones op somberen toon.

- Ga voort, professor! - herneemt de barones.

- Welnu, wij zullen den bijbel opslaan en daarin het 1ste hoofdstuk van Genesis, - zegt de geleerde op preektoon. Het verhaal vangt dus aan: ‘In den beginne schiep God hemel en aarde!’ Dat verstaat ge niet waar, dames? 't Is een axioma waarbij we niet behoeven stil te staan. Als ge dit kaartje wilt beschouwen, waarop de verschillende aardlagen gekleurd zijn aangegeven en waarin de scheikundigen duidelijk sporen hebben ontdekt van de opeenvolgende omwentelingen waarvan onze aarde het tooneel was, dan zult ge begrijpen dat er millioenen jaren noodig waren....

- God schiep de aarde in zes dagen, mijnheer!

Het is weder de vriendin der barones die den geleerde in de rede valt.

- Juist, voortreffelijk, zeer goed! Maar hoe dit nu overeen te brengen met de millioenen jaren waarvan de wetenschap getuigt, verstaat gij dit?

- Ik behoef niet te verstaan. Ik geloof!

- Natuurlijk; ik geloof ook. Ongeloovigen hebben dan ook te vergeefs getracht die zes dagen tot zes tijdperken te verlengen, daarmede was de geloovige geleerde niet tevreden. Immers de geringste onnaauwkeurigheid in het bijbelverhaal was een triomf voor den ongeloovige? dat wist, dat voelde men, en wat nu?

De geleerde staarde in 't rond, als daagde hij ieder tot een antwoord uit.

- Verder! - gebiedt de barones.

- Hier!.... hier! is ons wapen! - roept de professor met goed gespeelde geestdrift en hij geeft een duchtigen slag op den geopenden bijbel. Hier.... in dit tweede vers wordt de twistvraag beslist en het evenwigt tusschen bijbel en wetenschap hersteld. Geologen en theologen reiken elkander de hand, tusschen hen geen klove meer....

- Verder! ter zake! - gebiedt de barones.

- En wat staat er dan in dit vers? - vervolgt de geleerde als sprak hij de schooljeugd aan. - Hoort, dames! het luidt er aldus:

'Want de aarde nu was woest en ledig!....'

- Dat wil zeggen dat er niets op of in was! - zegt de vriendin der barones op doffen toon.

- Juist; zeer goed! In dezen kleinen zin, dames! komt echter een merkwaardig woordje voor. Het woordje *was.* Let nu goed op!

In de oorspronkelijke taal heet het *haïta* en heeft tweeërlei beteekenis; men kan het vertalen door *was*, maar men kan het ook overzetten in *werd*! Merkwaardig, verrassend, niet waar? Begrijpt ge het onderscheid, dames? Vat ge het onmetelijk gewigt dezer schijnbare kleinigheid? Is het niet alsof u op eenmaal de blinddoek van de oogen viel?

- Ja, - zegt de barones, - dàt had ik niet verwacht!

- Want de aarde nu.... niet *was*.... maar *werd* woest en ledig!

Dat wil zeggen: een geheele omwenteling had plaats, hiervan getuigen de aardlagen, en het groote scheppingswerk ving op nieuw aan.

Dit nu is het scheppingsverhaal waarvan de bijbel spreekt. Merkwaardig, verrassend, niet waar? Want de aarde nu *werd*, dames! niet *was*!.... *werd* woest en leêg!

Ontelbare malen herhaalt de geleerde dezen zin en staart daarbij afgetrokken naar het plafond als verdiepte hij zich geheel in deze gebeurtenis.

- Ik moet zeggen dat het zeer intéressant is! - zegt de barones. Voor het eerst voelt ze eenige achting voor des professors geleerdheid.

- Mijn lieve, ik wil dit niet ontkennen, ofschoon ik voor mij genoeg heb aan Gods woord.

- In onzen tijd wordt het noodzakelijk te weten wat men gelooft, Eugénie! Hoe kunnen we anders den vijand onzer eeuw, het ongeloof, bestrijden?

- Zeer waar! zeer juist! Eene belangrijke opmerking!

Aangemoedigd door dezen ongekunstelden bijval vervolgt de barones:

- Daar de waarheid van het bijbelverhaal op zulk een onomstootelijke wijze door de wetenschap wordt bevestigd, zou het ondankbaar zijn om zich daarin niet te verheugen. Gaarne paar ik bij mijn gelooven ook het weten.

- Voortreffelijk, verrassend! roept de professor opgetogen.

- Lieve, gij hebt het scheppingswerk niet bijgewoond, gij *weet* dus niets, gij moet *gelooven!* - antwoordt de vriendin met de halsstarrigheid aan een bekrompen orthodoxe eigen.

- Zie eens hier! - De professor houdt haar de kaart voor oogen.

- Als ik in deze laag sporen ontdek van boomen en beesten, en in deze volgende laag ook en zoo voort; als ik verder bemerk dat iedere nieuwe laag gevormd werd door een omwenteling van de vorige, dat er dus herhaaldelijk vernield en geschapen is...

- Gij *gelooft* het, mijnheer! *Weten* doet ge 't niet.

- Maar ik zie het! Ik lees het in de aardkorst, het boek der geologen!

- Mijnheer! gij waart niet bij het scheppen!

Ten hoogste verbaasd over dit onmetelijk geloofsvertrouwen, blijft nogtans de professor zich zelf gelijk.

- Zeer juist, zeer waar! Ik heb het niet bijgewoond!

- Zie hier! - en de vriendin toont hem hare manchetten. - Ik *geloof* dat dit geborduurd is.

- Gij *weet* het, lieve Eugénie! Hebt ge niet dikwijls zien borduren? Borduurt gij zelve niet?

- Zeer zeker, maar toch, het borduren dezer manchetten woonde ik niet bij, daarom kan ik niet *weten* maar *gelooven* dat ze geborduurd zijn!

Een zegevierende blik op den geleerde, die voor de eerste maal het antwoord schuldig blijft, eindigt dezen strijd. Hij schijnt bij zichzelf te overleggen hoe hij de zaak ten genoege van iedereen en in zijn belang kan schikken. Aangemoedigd door de goede gezindheid der barones, verklaart hij nu kort en bondig dat hij gaarne deze questie per brief met de dame wil vervolgen. Want zijn komst te Nice heeft een driedubbel doel. Vooreerst wil hij de *groote zaak* verkondigen; ten tweede zoekt hij drie families waarmede hij een geheel wetenschappelijke briefwisseling wil aanknoopen, en ten derde (hierbij rigt hij zich tot mij) zoekt hij iemand, die hem mede naar Jeruzalem wil nemen. Bij zulk een reis, zal men er eenig nut van trekken, moet men zich noodzakelijk een dokter, een scheikundige en een geoloog tot reisgezelschap aanschaffen.

- Wat bedoelt ge met die wetenschappelijke brieven? - vraagt de barones achteloos.

- Dat zal ik u klaar en duidelijk uitleggen, mevrouw! Ik koester

een groot plan. In navolging van Humboldt wil ik een wetenschappelijk werk schrijven. Een Kosmos, verstaat ge? maar meer omvattend en populairder dan de zijne. Ieder vak zal ik er in behandelen. Astronomie, Geologie, Psychologie, Physionomie, Chemie, Theologie, Spiritisme... in één woord, al het denkbare. Om daartoe echter goed gestemd te worden, moet ik veel vrijen tijd hebben. Ik moet van het onderwijs geven verschoond blijven. Dat gaat bezwaarlijk als men van het onderwijs geven leven moet. Ik bedacht dus om mijn werk bij wijze van brieven uit te geven. Men kan mij over alles ondervragen. Op alles wil ik antwoorden en des noods iedere maand een brief leveren. Van de opbrengst zou ik kunnen bestaan, zonder door ongelukkige broodschrijverij mijne gedachten van dit groote werk te laten afleiden...

- Gij spreekt van de opbrengst uwer brieven; hoe hoog schat ge ze dan?
- Als ieder correspondent mij *f* 2000 salaris toestaat, ben ik tevreden.
- Ei, ei!
- Hij behoudt dan daarenboven de vrijheid mijne brieven te laten drukken. De koningin van Pruissen heeft onlangs op deze wijze een geleerde voortgeholpen.
- Wel, dan zou ik mij in uwe plaats tot de koningin van Pruissen wenden. Andere correspondenten zullen uw eisch overdreven achten.
- De opbrengst mijner brieven...
- Is het voor het minst twijfelachtig.
- Ik bid u, dames! *mijn naam!* bedenkt eens, *mijn naam!*

Daar geen onzer des professors naam vroeger hoorde uitspreken, was het tamelijk zeker dat deze geen overwegenden invloed op ons besluit kon uitoefenen. De barones haalt bedenkelijk de schouders op, haar vriendin glimlacht en ik blijf zwijgen.

- Heb ik u al verteld dat de koningin der Nederlanden en de koningin der Sandwichs-eilanden mij hebben bezocht? Het ontbreekt mij dus niet aan vermaardheid; ik wierp ze met kwistige hand eenige wetenschappelijke bloemen toe, waarvoor ze zich zeer erkentelijk betoonden. Beiden schonken mij een allerliefst aandenken. Verrassend, merkwaardig, niet waar?

Het verrassende en merkwaardige van dit geval treft de barones bijzonder. Zij meent daarin een aanmoedigenden wenk te zien, om het voorbeeld harer vorstelijke zusteren na te volgen.

Intusschen wordt het middernacht en ik maak mij tot vertrekken gereed. De barones spoort mij fluisterend aan om het geleide van den professor te verzoeken, daar zij anders nog niet van zijn gezelschap bevrijd wordt. Ik voldoe aan haar verlangen. Onderweg maakt de geleerde mij deelgenoot van zijn vertrouwen op de barones. Hij is er zeker van dat zij een wetenschappelijke briefwisseling met hem wenscht.

Een oogenblik daarna geraakt hij geheel in vuur over den sterrenhemel en vergeet zijn baatzucht. Met de belofte dat hij den volgenden avond met zijn reusachtigen teleskoop bij mij zal komen, om van het terras de sterren te bestuderen, raak ik eindelijk van den astronoom ontslagen.

Intusschen spoedt mijn verblijf te Nice ten einde. Uit medelijden getroostte ik mij dagelijks de bezoeken van den nu eens hoopvollen dan weder diep teleurgestelden professor. Ik geloof dat hij mij daarvoor erkentelijk was, want ofschoon hij zijne kruiperige vriendelijkheid niet kon afleggen, scheen zijn meerdere hartelijkheid mij toch geen comédiespel toe. Zijn verblijf te Nice was een aaneenschakeling van onttooveringen; overal werd hij afgestooten; niemand gedacht zijne lezingen, en de schrale verdienste daarvan kon bezwaarlijk zijn verblijfkosten dekken. Toch verloor hij den moed niet. Hij was er te verwaand voor en daarbij... ik geloof niet dat hij veel te verliezen had, zoo slecht scheen mij de stand zijner finantiën.

Den dag vóór mijn vertrek, wandelde ik tusschen de menigte in den Jardin Publique. Voor het laatst luisterde ik met genoegen naar de muzijk van het 29ste regiment-infanterie. Weldra was de professor mij op zijde. Zijn gelaat straalde van vreugde.

- Verrassend, opmerkelijk, dat ik u nu juist hier aantref!

- Hoe gaat het?

- Uitmuntend. Het geluk keert zich naar mijne zijde. Ik zal een lezing in het casino houden.

- Waarlijk?

- Eerst kosteloos, begrijpt ge! Om menschen te trekken.

- Mij dunkt, hiertoe deedt ge reeds genoeg uw best!

- Zeer goed, zeer waar. Maar de bisschop raadde het mij. Gisteren was ik bij hem; ook hield ik een voordragt in de Duitsche kerk; een uitstekend man, die Duitsche predikant! 'k Heb hem eenige bloemen...

- Ja wel, dat begrijp ik, maar vertel mij liever eens hoe het met de vrouw gaat, die zich zoo zeer tot den sterrenhemel voelde aangetrokken!

- Verrassend, merkwaardig, niet waar? - Verbeeld u, ze heeft een beschermster gevonden!

- Och kom!

- In wereldsche bemoeijingen verdiept, verloor ik haar een tijdlang uit het oog. Dáár zie ik haar nogmaals onder mijn gehoor in de Duitsche kerk! Verrassend, niet waar? Zij luistert met gespannen aandacht. Ik werp haar bloemen toe, zij vangt ze gretig op en verbaast mij op nieuw door hare diepdenkende vragen, en niet alleen mij, maar ook een zeer schoone en aanzienlijke dame. Ik moet haar alles vertellen wat ik van de belangwekkende vrouw weet, en te zamen verlaten we de kerk.

Opmerkelijk, niet waar?

- En toen?

- Juist, zeer goed. Nu verder. 's Avonds bezocht ik de vrouw. Ze was opgetogen van vreugde. Een onbekende had haar verscheidene boeken gezonden. Ik begreep wie die onbekende was, maar verzweeg het, omdat ik niet wist hoe deze er over zou denken. Heden ochtend werd ik bij de dame ontboden, en nu zal ik de vrouw geregeld onderwijs geven.

- Aha!

- Allertreurigst dat wereldsche bemoeijingen...

- Natuurlijk; maar daar het onderwijs u waarschijnlijk vergoed wordt, zult ge haar wel niet meer uit het oog verliezen!

De professor vereert deze aanmerking niet met zijn aandacht, daar deze elders wordt getrokken.

- Daar is ze juist! - fluistert hij, beleefd groetend.

- Wie?

- Die dame!

Ik wend het hoofd om en aanschouw..... *Alice's moeder!*

- Verrassend, opmerkelijk, niet waar? Wat is ze schoon!

Ik knik toestemmend en staar haar na.

- Gaat ge nu waarlijk morgen heen?

- Ja.

- En de wetenschappelijke brieven?

- Gij kunt mij schrijven.

- Zeer goed; uitmuntend!

- Gij kunt mij schrijven over die arme vrouw en haar beschermster.

- Juist, zeer goed! Maar de wetenschap... *de groote zaak!*

- Daarvan heb ik vooreerst genoeg, vaarwel!

De professor staat verstomd. Ik maak van dit oogenblik gebruik om hem te ontkomen.

Is het wonder dat ik een parallel trok tusschen hem en het kind dat ik had zien sterven, en met wier moeder hij op zulk een zonderlinge wijze werd te zamen gebragt?

Het gevoelskind en de man van wetenschap.

Beiden hun oog rigtende naar den hemel, maar o! op welk een verschillende wijze!...

Uit den vreemde.
Medegedeeld door Mevr. van Westrheene.
De verloren zoon.
Naar Paul Heyse.
(*Slot van bladz.* 486.)

Er kwam nogtans iemand dien Donata niet kon afwijzen en die evenmin door Elizabeth kon afgewacht worden: het hoofd der politie zelf, een aanzienlijk man in de stad, en een verre neef van mevrouw Amthor. Hij kwam zijne verontschuldiging aanbieden wegens de stoornis welke zijne onderhoorigen den vorigen avond veroorzaakt hadden; alsook om haar mede te deelen dat de herberg op het eiland van nu al gesloten zou worden, die buitendien de regeering reeds lang een doorn in de oogen was. Over het bloedige drama van dien nacht lag een dichte sluier, dien men nog niet had kunnen opheffen. De beide partijen schenen als in den grond verzonken te zijn; hun bloedig spoor was door den stortregen weggewischt; hunne namen waren nergens te ontdekken. Slechts had men eene boot, die gewoonlijk bij de brug lag, een uur stroomafwaarts van de stad, ledig drijvende gevonden, en de waard uit ‘De Ooievaar’ had bericht dat er den vorigen avond een paard bij hem gebracht was, waarvan de ruiter niets meer van zich had laten hooren.

Bij dat onderhoud steeg het bloed mevrouw Amthor telkens naar de wangen; zij liet zich echter geen woord ontvallen waardoor zij verraden zou hebben dat zij van de zaak wist en wachtte zich even zorgvuldig een woord te zeggen dat met de waarheid in strijd zou zijn. Toen zij daarna alleen was, schreef zij een brief aan mevrouw Martina Brucker in Augsburg, verzweeg zorgvuldig wat haren zoon in verdenking kon brengen en beloofde, in hartelijke woorden, den jonkman als eene moeder te verplegen wijl zij, zooals zij er zuchtende bijschreef, door den Hemel niet waardig gekeurd was een eigen zoon onder haar dak te hebben.

Zij bracht des middags dien brief zelve op de post, vergezeld van hare dochter, zonder wie zij zelden haar huis verliet. Geen van beiden sprak een woord over haren geheimen gast, en toch dachten beiden aan niets anders dan aan hem. Zoo ging het ook des avonds, toen zij zwijgend aan haar spinnewiel zaten. Slechts toen het reeds zeer laat geworden was en Donata kwam zeggen dat de koorts zich verhief, dat de zieke niet slapen kon, aanhoudend om zijne moeder riep en wilde opstaan en zijn paard zadelen en naar huis rijden, overlegden zij samen of het wel te verantwoorden was, dat zij geen chirurgijn in haar vertrouwen namen, en of zij het wel op de ervaring konden laten aankomen van Valentijn, die veertig jaren geleden een halven leertijd bij een heelmeester had doorgebracht, eer de heer Amthor hem in dienst genomen had. Eindelijk ging mevrouw Amthor zelve naar boven en zag de wond. Er was niets verontrustends aan te zien; ook verzekerde de trouwe oppasser dat het ijlen, waarvan Donata zoo geschrikt was,

een gevolg van de volbloedigheid van den jonkman was; hij stond er voor in dat alle gevaar binnen vier en twintig uren geweken zou zijn. Mevrouw Amthor wist dat Valentijn zijne woorden altijd wikte en woog eer hij den mond nog half open had om ze uit te spreken. Zij bleef een poos voor het bed van den koortslijder staan, die haar niet herkende en haar slechts eens, toen hij zonder bewustzijn hare hand greep, moeder noemde, en plotseling met verhelderd gelaat vertrouwelijk begon te praten. Zij moest niet denken dat hij zijn hart op de dochter van den heer Aufdembühl gezet had; zij wist immers dat hij niet trouwen wilde, als hij geen meisje vond dat op zijne moeder geleek; daarop begon hij eensklaps driftig tegen het meisje in de herberg uit te varen, zij moest hem met rust laten, zij maakte dat hij zijn wijn over zijne kleederen morste; zij moest van hem af blijven; zij kon hem toch met hare oogjes en wenken den ring niet van zijn vinger tooveren, en dergelijke wartaal meer. Uit alles hoorde de verstandige vrouw, die de menschen wel kende, met stille aandoening slechts het bewijs van een goed, onbedorven hart, en zij voelde eene moederlijke genegenheid voor den jongen vreemdeling, dien de Hemel haar zoo wonderbaar ter bescherming had toegezonden; zoo sterk nam die genegenheid toe, dat zij zich verweet dat de jonkman de plaats in haar hart begon in te nemen die altijd aan de smart om haar verloren zoon had behoord.

De nacht bleef onrustig en de volgende dag insgelijks. Doch, zooals Valentijn voorspeld had, na dien dag kwam er een rustige nacht, en toen mevrouw Amthor haren gast op den morgen daarop kwam bezoeken, keek hij haar met volle bewustheid in zijne heldere oogen aan en bewoog zijn gewonden arm om haar de hand te reiken. Mevrouw Amthor knikte hem vriendelijk toe en vermaande hem geen dwaasheden te begaan en zich niet voorbarig voor hersteld te verklaren; en hoewel de nieuwe levensmoed reeds weder op zijn gelaat blonk, beloofde de jonkman ernstig zich als een kind te laten leiden. Doch toen moeder en dochter des avonds bij het kaarslicht bij elkander zaten, en Elizabeth piano speelde, werd er zacht op de deur getikt en op het ontstelde: ‘Binnen’ der beide dames, die zulk laat bezoek niet verwachtten, trad haar jonge gast de kamer in, leunend op den arm van Valentijn, die schouderophalende te kennen gaf dat hij zijn ongehoorzamen patient niet langer had kunnen bedwingen. Doch Koert, die een blos van blijdschap op de wangen had, wijl hij voor het eerst aan zijn heelmeester was ontsnapt, liet zijn oppasser los, boog vroolijk en bevallig éene knie voor zijne gestrenge gastvrouw en bad om genade, dat hij, ondanks haar verbod, weder op de been gekomen was. Hij wilde ook niets dan zijne redsters goeden nacht wenschen en de jufvrouw, wie hij na dien vreeselijken avond nog niet gezien had, bedanken voor het maken van het pluksel en het knippen van verbanden.

Het was niet mogelijk zijne vroolijke en hartelijke manieren weerstand te bieden, en zelfs Elizabeth, die zoo even nog erger van zijn binnentreden geschrikt was, dan op dien nacht van het onweder, vond spoedig hare gewone vrijmoedigheid weder en kon geestig en schertsend op zijn vertrouwelijken kout antwoorden. Op een wenk harer moeder zette zij eene schaal met vruchten en gebak gereed, en de gast, die dagen lang gevast had, liet zich, na dat hij Valentijn vergunning had gevraagd, niet lang bidden.

‘Mevrouw,’ zeide hij, ‘ik kan u niet zeggen hoe goed ik mij hier gevoel. Toen ik op dien avond uw licht over de terrassen heen zag, en hier heen vluchtte, droomde ik niet dat ik hier zoo vroolijk en wel geborgen zitten zou, en mij aan uwe tafel te goed zou doen. Gij moet weten dat ik een recht bedorven zoontje ben, en dat ik op

mijne reis, hoe ook mijne vrijheid en al het nieuwe dat ik zag, mij aanlachte, toch telkens in die armzalige herbergen, ook bij de lekkerste schotels en den besten wijn, het zindelijke tafellaken van mijne moeder

miste, waarop onze dienstmaagd ons eenvoudig maal gereed zette. Ik ben nergens te bed kunnen gaan, zonder mijn mantel over het linnen uit te spreiden. En nu vind ik het bij u bijna zooals bij mijne lieve moeder; alleen kostbaarder, en dáar moest ik zoon en dochter te gelijk zijn, terwijl ik hier maar zit als iemand dien gij duldt, wijl uw zoon, zooals mijn oude vriend daar mij gezegd heeft, op reis is; terwijl gij eene dochter over hebt, wat mijne moeder ook zoo dikwijls heeft gewenscht.'

Bij die woorden sloop de oude Valentijn, wien het spreken over den zoon des huizes verlegen maakte, stil de kamer uit, doch Elizabeth kwam hare moeder te hulp, door schertsend te antwoorden dat men dikwijls naar zijn eigen kruis verlangde, en dat hare moeder, als zij eerlijk wilde zijn, bekennen moest, dat zij dikwijls wel ander gezelschap wenschen zou, dan dat van een onverstandig dochtertje, dat aan niets dan opschik en pretjes dacht, den halven dag verbeuzelde, het vleesch te bruin en de soep te slap maakte en een macht van geld kostte aan kwikjes en strikjes. Waarop hare moeder glimlachende zeide dat het portret wel is waar eenigszins geleek, maar toch wel wat donker geschilderd was, en al was het gelijkend, dan moest zij zich toch onderwerpen aan alles wat de Hemel haar gaf om haar voor hare zonden te straffen. Doch terwijl zij dat zeide, betrok haar gelaat, bij de gedachte hoe veel waarheid er voor haar in die woorden lag. De jonge lieden merkten het echter nauwelijks op, maar maakten op den vroolijksten toon kennis met elkander, hoewel het hun beiden was alsof zij elkander reeds sedert jaren gekend hadden, en toen Elizabeth hare plaats voor de piano verliet, nadat zij den jonkman drie zwitsersche dansen had voorgespeeld, sloeg het middernacht, zonder dat een van beiden zich verbeelden kon dat zij langer dan een uur bij elkander geweest waren.

De volgende dagen viel er niet veel anders voor, dan dat de tijd de jongelieden, en ook wel mevrouw Amthor, dagelijks langer viel, voor dat de deur en de blinden gesloten waren en zij, zonder vrees voor stoornis, bij elkander komen en den halven nacht met elkander praten konden. Het was hun allen te moede alsof het altijd zoo geweest was, en dat zij er een geheim bij te bewaren en een gevaar bij af te wenden hadden, gaf hun samenzijn buitendien nog het genot van het verbodene. Mevrouw Amthor was te verstandig dan dat zij niet zou begrepen hebben dat er nog een ander gevaar bestond, dan dat haar geheime gast door den een of anderen buurman gezien, en de leugen, waarmede zij hem in hare bescherming genomen had, ontdekt zou worden. Elizabeth, die tot nog toe zelden, en dan nog slechts voor een paar uren, met jonge lieden had omgegaan, woonde nu met den vreemden jonkman reeds elf dagen onder één dak, en wijl reeds de moeder hem lief gekregen had, sedert zij zijn rechtschapen hart goed had leeren kennen, zou het van de dochter te veel gevergd geweest zijn, blind te blijven voor al zijne goede gaven en deugden.

Hij zelf scheen goed op zijn hart te passen, hoe vertrouwelijk hij ook was, en onder al den ongedwongen kout van een ganschen avond, ontglipte hem geen woord, dat meer dan broederlijk voor Elizabeth klonk. Indien dat inderdaad zoo was, en de vreemde vogel er niet aan dacht een eigen nestje te bouwen, was het zoo veel te erger voor het kind en was de moeder verplicht zoodra mogelijk een einde aan dien omgang te maken. Zij verweet zich hare zwakheid dat zij er niet toe komen kon haren gast, die nu toch geheel hersteld was, te herinneren dat het tijd voor hem werd om heen te gaan, wijl hij er zelf niet naar verlangde. Zij gevoelde hoeveel zij missen zou, als zij niet meer voor een zoon te zorgen had en niet meer hooren zou hoe de jonkman haar moeder, of ook wel, evenals Elizabeth, moedertje noemde. Zij had bovendien

voor zich zelve de uitvlucht dat men toch een gast niet kan wegjagen. En, zoo viel het haar hard en was het haar aangenaam te gelijk, toen er een brief uit Augsburg kwam, waarin de

ouders hem vermaanden geen misbruik te maken van de gastvrijheid van mevrouw Amthor, aan wie hij zijn leven te danken had, maar zoodra zijne wond genezen was, naar huis terug te keeren, en zijne moeder te toonen dat hij werkelijk buiten gevaar was en hij ditmaal genadig van de straf voor zijne eigenwijsheid was afgekomen.

Toen Koert dien brief aan de beide dames had voorgelezen, sprak geen van drieën in de eerste oogenblikken een woord, en later, eer zij elkander om twaalf uren goeden nacht wenschten, ook slechts over andere ernstige of onverschillige zaken. Zij wisten dat het de laatste avond was dien zij zoo met elkander doorbrachten, en toch wilden zij dat geen van drieën voor zich zelven bekennen. Moeder en dochter bleven nog lang op en zochten allerlei bezigheid, wijl zij geen van beiden naar slapen verlangden. Elizabeth ging nog even naar beneden om Donata iets te belasten, en toen zij terug kwam, had zij een brief in de hand, en was haar gelaat even wit als dat papier zelf.

'Moedertje,' zeide zij stotterend, 'dat heeft Donata mij daar gegeven; het is van *hem*, wilt gij het eerst lezen?'

'Lees het maar,' zeide de moeder; 'het kan niets kwaads zijn.'

'O, moeder,' fluisterde Elizabeth, 'ik kan niet lezen, het draait mij voor de oogen. Ik weet dat het een afscheid is.'

'Geef dan maar hier!' zeide mevrouw Amthor en vouwde den brief open. 'Hij vraagt u,' zeide zij na verloop van eenigen tijd, 'of gij er niet tegen zoudt hebben, dat hij bij mij aanzoek om u deed. Hij doet het schriftelijk; want als gij niet genoeg van hem hieldt, zooals hij, helaas, vreest, wijl gij hem nooit anders dan een vroolijk gezicht hebt laten zien, dan wilde hij u niet meer ontmoeten, maar zonder afscheid heengaan en zijn ongelukkig hart zoo ver mogelijk hier van daan brengen.'

Elizabeth antwoordde niet en ook hare moeder bleef langen tijd zwijgen. Eensklaps voelde mevrouw de armen van haar kind om haren hals en hare vochtige oogen tegen hare wang, en het zachte mondje stamelde dicht aan haar oor: 'Ik zou gestorven zijn, moedertje, als hij mij niet lief gehad had!' Toen trok de moeder haar op haren schoot, zooals zij Elizabeth sedert hare eerste kindsheid niet meer gedaan had drukte haar aan haar hart en zeide met bevende stem: 'God zegene u, mijne goede kinderen. Gij kunt mij veel weder goed maken!'

Dien nacht deden zij geen oog dicht: eerst tegen den morgen sliepen zij een paar uren, en Elizabeth, die het eerst bij de hand was, kon, hoe gaarne zij hare moeder rust gunde, toch nauwelijks wachten dat zij opstond om haren beminde het antwoord op zijn brief te geven. Toen mevrouw Amthor eindelijk boven kwam, in de kamer van haren gast, die niet minder laat, of liever vroeg, de oogen gesloten had, vond zij hem nog vast in slaap; zij zette zich naast het bed neder en sloeg zijn gelaat gade, dat zelfs in den slaap straalde van hoop en moed. Doch toen hij nog altijd niet wakker werd, riep zij hem bij zijn naam. Hij sprong verschrikt overeind, en kon geen woord uitbrengen, vooral wijl de gedachte hem kwelde dat mevrouw Amthor reeds kennis droeg van zijn schrijven, en wat zij er wel van zeggen zou.

Doch al bleef het gelaat van mevrouw Amthor ernstig, zoo gaven hare eerste woorden hem toch reeds moed. 'Lieve zoon,' zeide zij, 'gij kunt hier nu niet langer blijven. Na hetgeen gij aan mijne dochter geschreven hebt, zou het niet betamelijk zijn dat ik bij u aan drongom langer van onze eenvoudige doch welgemeende gastvrijheid gebruik te maken. Zoodra gij gereed zijt, scheiden wij van elkander; Valentijn laat u door de tuinpoort uit; gij kunt dan naar 'De Ooievaar' terug keeren

en uw paard opeischen, waarbij gij dan tot opheldering van uw lang wegblijven een verhaal bedenken kunt dat u het waarschijnlijkst

voorkomt. Ik wil ook dat gij, eer gij mijn huis verlaat, niet anders met mijn kind spreekt, dan of zij u vreemd gebleven ware. Zij heeft u hartelijk lief en ook ik wil u eerlijk zeggen, dat ik niets liever wensch dan een zoo flinken zoon te krijgen, daar mijn eigen zoon' - hier zuchtte zij uit het diepst van hare borst - 'voor mij verloren is, zooals ik u later eens vertellen zal. Maar ik wil niet dat uwe ouders denken dat wij u hier verpleegd hebben om uw dankbaar hart in onze netten te vangen en eene dochter aan den man te brengen; gij zelf zoudt mogelijk berouw hebben en, als gij weder de wereld door trekt, nauwelijks begrijpen wat voor bijzonders gij aan mijn eenvoudig kind hebt kunnen vinden, zoolang gij geen ander gezelschap hadt. Gij zult dus van hier gaan zonder dat er door een van u beiden een belofte wordt gedaan, of een woord wordt gegeven; dan zal ook mijn kind tijd hebben om haar jong hart ernstig te onderzoeken, of niet misschien medelijden en het aanlokkelijke van het avontuurlijke haar voorgespiegeld hebben dat gij de bruidegom zijt die haar door den Hemel gezonden werd. Als gij met uwe ouders gesproken hebt, en zij hunne goedkeuring schenken, en gij bij uwen wensch blijft, laat het ons dan weten, hetzij schriftelijk of mondeling; God zal er zijn zegen op geven, als dat huwelijk werkelijk in den hemel besloten is. En nu verlaat ik u, lieve zoon, en verwacht u aan het ontbijt; want gij moogt niet ongespijsd en ongelaafd uit mijn huis gaan, al veroordeel ik uw smachtend hart nog een wijle tot vasten.'

Zij stond op, nadat zij den jongeling, die onuitsprekelijk gelukkig naar haar geluisterd had, met moederlijke hartelijkheid op het voorhoofd had gekust. Maar als hij uit dat blijk harer genegenheid de hoop putte, dat zij ook in andere opzichten niet zoo streng zou zijn, en hem vergunnen zou vóor de scheiding het geliefde meisje aan zijn hart te drukken, kende hij het ernstige karakter der moeder niet, in wier ziel teerheid en strengheid wonderbaar dooreen geweven waren. Zooals zij hem had aangezegd, geschiedde het bij het afscheid, en had Elizabeth, toen zij hem de hand gaf, hem niet een blik geschonken die tegen eene lange bekentenis van liefde opwoog, hij zou, in plaats van met blijde hoop, in twijfel zijn heen gegaan, of hij daar wel een hart gevonden had dat hem toebehoorde in leven en dood. Zijn ring liet hij boven op de tafel achter, in een papier gewikkeld, dat slechts één regel aan mevrouw Amthor bevatte, het verzoek 'die gedachtenis zoo lang te bewaren, totdat zij hem vergunde hem aan hare dochter aan te bieden.' Valentijn en Donata had hij zoo rijkelijk voor hunne moeite bedacht, dat de goede zielen later ontsteld bij mevrouw Amthor kwamen, om te zeggen dat mijnheer Koert zich zeker vergist had! Maar toen zij zagen dat Elizabeth beschreide oogen had, gingen zij stil weder heen en begonnen alles wat zij gehoord en gezien hadden aan elkander te rijmen.

Dat alles geschiedde in het middaguur, wanneer de meeste menschen te huis bleven en Koert het best onopgemerkt uit den tuin van mevrouw Amthor op straat kon komen. Er verliepen eenige uren, zonder dat moeder of dochter den mond voor een onverschillig gesprek geopend hadden; zij waren beiden hartelijker dan ooit, door kleine bewijzen van liefde, op elkanders geluk bedacht, doch zij durfden elkander nauwelijks in de oogen zien, alsof zij beiden voor elkander een geheim hadden. Toen het tegen den avond koeler werd, wilde mevrouw Amthor hare dochter, die eenzaam in den tuin wandelde, juist zeggen dat zij hoed en doek moest halen om de stad eens met haar in te gaan, toen Valentijn met een ontsteld gelaat binnentrad en zeide dat de hoofd-commissaris van politie, van wien mevrouw Amthor twaalf dagen geleden insgelijks een bezoek had gehad, een oogenblik belet vroeg, wijl hij haar over eene

dringende zaak moest spreken. Mevrouw Amthor, wier eerste gedachte was dat Koert eene onvoorzichtigheid moest begaan hebben, had nog juist den tijd om Valentijn te waarschuwen dat hij Elizabeth niets van het bezoek zeide, toen de commissaris binnentrad, veel

deftiger en stijver dan bij de vorige gelegenheid, en om een onderhoud onder vier oogen verzocht. Nadat hij in de kleine spreekkamer, tegenover mevrouw Amthor gezeten was, schraapte hij zich herhaalde malen de keel en begon, blijkbaar verlegen, aldus:

'Ik behoef u niet te zeggen, lieve nicht, hoe geacht uwe familie hier altijd in de stad geweest is. Daarom trachten allen die u kennen u voor verdriet te bewaren, en u bij het verdriet dat u werd toebeschikt, zooveel in menschelijk vermogen staat, te troosten. Het zal u niet onbekend zijn dat allen als het ware overeen gekomen zijn, nooit de wond aan te raken die u door uwen zoon werd toegebracht, en ik, die door bloedverwantschap en vriendschap aan u verbonden ben, zou wel de laatste geweest zijn om den naam van uw verloren zoon in uw bijzijn uit te spreken, als mijn ambtsplicht het niet van mij eischte. Wil mij daarom dien plicht niet zwaarder maken door terughouding of ontwijkende antwoorden, maar mij openhartig bekennen wat gij in den laatsten tijd van uwen Andreas gehoord hebt en waar hij zich, volgens uw vermoeden, bevindt.'

'Wijl gij mij dat op die wijze vraagt,' antwoordde de moeder, die noch door haar gelaat, noch door den toon harer stem verried hoe hevig haar hart klopte, 'moet ik u, helaas, ten antwoord geven dat het met Allerheiligen vier jaren wordt dat ik mijn ongelukkigen zoon voor het laatst heb gezien; en dat ik in al dien tijd nooit meer iets van hem gehoord heb. Laat mij u nu op mijne beurt mogen vragen, wat u beweegt van mijn verlorene te spreken, die, wat hij zich ook te verwijten hebbe, sedert negen jaren althans zijne geboortestad geen reden tot klagen gegeven heeft.'

De commissaris schraapte zich nogmaals de keel en hernam, terwijl hij blijkbaar naar de geschiktste woorden zocht: 'Hoor mij bedaard aan, lieve nicht, en schrik niet, als mijne woorden u zonderling en avontuurlijk in de ooren klinken. Het is vooralsnog slechts een vermoeden dat misschien op niets zal uitloopen. Gij herinnert u den nacht waarin de wacht bij u binnendrong, en het woeste gevecht op het eiland, waarom ik u toenmaals een bezoek bracht om u mijne verontschuldiging aan te bieden. De herberg, die u zooveel ergernis berokkend heeft, is gesloten geworden, en daarmede de wijkplaats voor nachtelijke boosdoeners verdwenen. Ook hebben wij sedert dien nacht geen spoor van de booswichten en levenmakers ontdekt, zoodat wij reeds op de gedachte kwamen dat de wacht, door wijn beneveld, spoken moest gezien hebben. Maar nu werd er gister avond een jong vrouwspersoon voor mij gebracht, dat den doodgraver had willen omkoopen om in het geheim een lijk te begraven dat zij in hare kamer verborgen had, wijl zij, als het uitkwam dat hij in een gevecht eene doodelijke wond had ontvangen, als vreemdeling vreesde daarin betrokken te worden. De vrouw had den man het weinige geld aangeboden dat zij bezat, - zij schijnt niet veel beters te zijn dan eene fransche *courtisane*, die nauwelijks een woord duitsch kan radbraken. Maar toen hij haar dwingen wilde met hem naar de politie te gaan, toonde zij zich plotseling daartoe bereid en bleef onder het verhoor hare onschuld betuigen. Zij zeide dat de overledene, die haar minnaar geweest was en die haar, van Lyon af, hier heen met zich gevoerd had, in dien nacht twist gezocht had met een vreemden man, en dat die hem op de brug had doodgestoken. Bij het naderen van de wacht had zij nog juist tijd gehad, om, met behulp van twee harer metgezellen, den gewonde in de boot te dragen en stroomafwaarts te voeren; naar de herberg waarin zij daags te voren hun intrek genomen hadden. De beide anderen hadden zich uit de voeten gemaakt, toen zij gezien hadden dat er niet veel hoop was; maar zij

zelve had den gewonde nacht en dag opgepast, den herbergier wijs gemaakt dat hij met den dag in beterschap toenam, en hem beloofd hem rijkelijk te beloonen, als hij den mond hield. Eerst toen hij den laatsten adem had uitgeblazen, had zij angstig bedacht wat er van haar worden zou;

want het weinige geld, de opbrengst van zijne winst op dien avond, was verteerd en zij had hare weinige sieraden aan een jood moeten verkoopen, om een graf te kunnen betalen. Voor haar verder onderhoud, voegde zij er, met onverschilliger gezicht bij, was zij niet bang; zij was, goddank! niet leelijk, als zij hier maar eerst vrijgesproken was en naar haar land kon terugkeeren, waar men hare taal verstond. De overledene had haar wel is waar goed onderhouden, in kleederen en eten en geschenken, maar zij had toch weinig aan hem gehad, wijl hij een somber humeur had, en geen rechte franschman was, al droeg hij een franschen naam, maar een Elzasser. Hij heette Laporte, hij had veel gereisd, in alle landen, had in Holland als officier gediend en nooit gaarne over zijn verleden gesproken. Toen hij niet meer wist waar hij van leven moest, was hij op het denkbeeld gekomen naar Zwitserland te gaan. Zij had er evenwel niet achter kunnen komen of er hier een meisje van hem begraven lag, of dat hij hier goede vrienden had, die hem geld schuldig waren, en bij wie hij maar had aan te kloppen om er weer een tijd lang boven op te zijn. Dat alles was de zuivere waarheid en meer wist zij zelve niet, en zij kon, al ondervroeg men haar op de pijnbank, niets anders zeggen.'

Op die bekentenis van Fleurette, zooals de vrouw heette, werd het lijk uit de herberg gehaald, eer nog iemand wist dat er een lijk in was, en het werd op eene baar in de lijkenkamer van het hospitaal neder gezet, omdat er eerst proces verbaal moest opgemaakt worden, eer de doode, als iemand die niet in de gemeente te huis behoorde, bij den muur op het kerkhof begraven wierd. Het vreemde meisje werd inmiddels gevangen gehouden. Toen wij nu van morgen in de lijkenkamer kwamen, en de lijkschouwing had plaats gehad, werden ook zijne kleederen en het weinige dat hij bij zich droeg onderzocht, doch uit een en ander bleek niets wat tegen het beweren van de vrouw streed, of het bevestigde. In het officierspatent dat hij bij zich droeg, heette hij *Monsieur Laporte* of *De la Porte*, andere papieren had hij niet bij zich. En reeds waren alle formaliteiten afgeloopen, toen de chirurgijn ons op een ring opmerkzaam maakte, dien de doode aan zijne linkerhand droeg. Het was een dikke gouden ring, met een bloedrooden steen, en die onmogelijk van den vinger af te krijgen was; maar toen ik er toevallig, met eene kaars nader bij kwam, zag ik tot mijn schrik dat er een wapen in den steen was gesneden, geheel overeenkomende met het familiewapen van de Amthor's, twee balken die een kroonlijst dragen, daarboven eene geopende vleugeldeur en eene ster boven de kroonlijst. De kandelaar beefde in mijne hand, te meer nu ik in hetzelfde oogenblik op het bleeke, baardige gezicht, dat mij in het eerst volkomen vreemd was geweest, denzelfden trek opmerkte, - ik bid u, vergeef het mij, lieve nicht dat ik u zeer doe - als ik op het doode aangezicht van mijn overleden vriend, uwen echtgenoot gezien had, toen ik op den dag der begrafenis, voor het laatst bij zijn lijk stond.'

Toen de waardige man zoover in zijn verhaal gekomen was, bleef hij eenige oogenblikken zwijgen, doch durfde mevrouw Amthor niet aanzien, hoewel hij de volle uitgestrektheid van het ongeluk dat haar boven het hoofd hing, niet begrijpen kon. Hij toch wist niet, dat het lot harer *beide* kinderen er van afhing, of de vreemde doode haar zoon was of niet.

'Troost u, mijne lieve nicht,' zeide hij eindelijk en wischte zich het koude zweet van het voorhoofd; 'ik heb de verantwoordelijkheid op mij genomen, niemand iets van mijn vermoeden te zeggen dan den schout, dien gij kent als een eerlijk man die u hartelijk genegen is. Ik heb hem gevraagd, of wij mijn treurig vermoeden niet

geheim konden houden. Het was toch mogelijk, dat er in vroegeren tijd een tak van de Amthor's naar Frankrijk uitgeweken was en daar den naam van Laporte of De la Porte aangenomen had, om zijn familiewapen beter te kunnen behouden. Van dien trek op het, door een groot litteeken geschonden ge-

zicht, heb ik den schout niets gezegd, wijl hij zelf, toen hij met mij alleen zijnde, het lijkkleed nog eens oplichte, geen gelijkenis met Andreas ontdekt heeft, dien hij toch, negen jaren geleden, meermalen gezien had. Hij was niettemin van oordeel dat wij de bijzonderheden van deze zaak niet voor u geheim mochten houden. Indien het misschien uw arme zoon is, die hier zulk een ongelukkig einde heeft gevonden, mogen wij zijne moeder den bitteren troost niet ontzeggen, het hoofd dat zij eenmaal onder haar hart gedragen heeft, in zijn doodslaap nog eens te zegenen. Ook mochten wij ons niet met de getuigenis eener landloopster vergenoegen, waar wij eene wettige getuige zoo nabij vermoedden, en die, bij latere sterfgevallen, nalatenschappen en wat dies meer zij, alle reden had om iets met zekerheid te willen weten, om alle oneenigheden te voorkomen. De schout raadde u dus aan in de lijkkamer te komen, zoo onopgemerkt als gij zelve wilt, om onnoodig opzien te vermijden.'

Nadat de hoofdcommissaris dat gezegd had, stond hij op en ging bij het venster staan, om mevrouw Amthor den tijd te laten om zich te herstellen en een besluit te nemen. Wel een kwartier uurs verliep, eer er in het kleine vertrek een ander geluid gehoord werd dan het tikken der groote klok, op welker looden wijzerplaat het wapen der Amthor's gegraveerd was. Ook buiten was het stil; men hoorde slechts van tijd tot tijd het krassen van een raaf die over de terrassen vloog of een overrijpen appel, die met een doffen slag op den grond viel.

Eindelijk stond mevrouw Amthor op en naderde haren trouwen vriend, die haar met innig medelijden in de strakke oogen keek.

'Ik dank u,' zeide zij, 'dat gij uw moeielijken plicht met zoo veel kieschheid betracht hebt. Zeg den schout dat ik omstreeks negen uren komen zal, en verzoek hem mij door een vertrouwd persoon aan de zijdeur van het hospitaal te laten opwachten, zoodat ik door niemand op dien moeielijken gang gezien worde. Het verdere geef ik over in Gods hand; Hij zal het wèl maken.'

'Gij zult mij zelven aan de deur van het hospitaal vinden,' antwoordde de hoofdcommissaris; 'God sterke u naar ziel en lichaam en doe onze hoop vervuld worden dat hier slechts een toeval in het spel is.'

'Amen!' zeide mevrouw Amthor met eene doffe stem, die geheel hopeloos klonk.

Daarop ging de hoofdcommissaris heen. Zoodra mevrouw Amthor alleen was, zonk zij, waar zij stond, op de knieën en als een hooge vloed ging de wanhoop over haar moederhart heen.

Het was reeds geheel donker geworden, toen de stem harer dochter, die in den tuin met Donata praatte, haar uit hare verslagenheid opwekte. Eenige oogenblikken daarna trad Elizabeth binnen en vond hare moeder voor haren lessenaar, alsof de duisternis haar bij hare rekeningen en brieven overvallen had.

'Moedertje,' zeide zij, 'hij heeft mij nog een brief gezonden; een jongen kwam hem aan Donata brengen, hij Leeft hem eerst geschreven toen hij bij de poort was, wijl gij hem vergund hadt mij *uit de verte* te schrijven. Wilt gij hem lezen? Hij zegt dat ik zoo gerust moet zijn op zijne trouw, als op uwe liefde, dat niets ons scheiden zal dan de dood.'

Zij reikte den brief hare moeder toe, die hem evenwel niet aannam. 'Laat mij een oogenblik alleen, kind,' zeide zij; 'ik heb over iets na te denken.'

En Elizabeth ging, blijde dat zij haren schat voor haar zelve alleen behouden mocht. Mevrouw Amthor bleef nog wel een uur in het donkere kamertje alleen, met de

somberste gedachten, waarin geen enkele lichtstraal doordrong. Zij twijfelde geen oogenblik dat de ring aan den vinger van den doode dezelfde was

dien zij haren Andreas aan den vinger gestoken had, toen hij voor het eerst aan het nachtmaal was geweest. Aan een toeval, dat hem aan een ander in handen had gespeeld, geloofde zij niet. Hij die daar in de lijkenkamer lag, was niemand anders dan haar geliefde, diep betreurde zoon. En hem, die hem al ware het in zelfverdediging, gedood had, had zij hare dochter beloofd; hij zou misschien reeds over eenige weken als bruidegom in hare woning komen, en met een van blijdschap stralend gelaat haar ook van haar ander kind komen berooven. Zij haatte hem in die oogenblikken; zij verwenschte het uur waarin zij hem in huis genomen had; zij vervloekte hare tong die hem bescherming beloofd, en die belofte met een logen bezegeld had, toen zij hem voor de justitie verborg. Doch onmiddellijk daarop herriep zij in haar hart vloek en verwensching; want zij zag in hare verbeelding den onschuldig vervolgde, en hoorde zijne heldere stem, en zij dacht aan hare eigene woorden, waarmede zij hem beloofd had hem als eene moeder lief te hebben, en aan de stem harer dochter, toen deze in den laatsten nacht bij haar kwam en haar toefluisterde: 'Ik zou gestorven zijn, moedertje, als hij mij niet lief gehad had.' Zij kende haar kind, en wist dat dat gevoel niet in één dag ontstaan was. Zij voelde ook wat zij aan dat kind verschuldigd was, dat zoo veel jaren nauwelijks een deel van hare moederliefde genoten had. Zou zij niet vol bitterheid aan de nagedachtenis haars broeders denken, die na jaren zwervens slechts aan zijne geboorteplaats dacht, om nieuwen jammer over het hoofd zijner moeder te brengen en het levensgeluk zijner zuster te verwoesten? 'Neen,' zeide de moeder bij zich zelve, 'het mag niet; niemand heeft hier schuld dan ik, ik ben de ware oorzaak van zijn rampzaligen dood, ik, met mijne dwaze, zwakke toegevendheid en mijne overdreven liefde. Niemand zal boeten dan ik. Ik zal mij niet verheugen in den zoon dien God mij ter vergoeding heeft willen geven; ook mijn ander kind zal ik afstaan, en eenzaam overblijven met mijn door een dubbele leugen gekocht verdriet!'

Weder verzonk zij in somber peinzen, totdat de groote torenklok negen sloeg. Zij schrikte, herstelde zich echter met al de kracht harer eenzame ziel en riep Elizabeth om haar haren kap te brengen; zij moest nog uit. Hoewel Elizabeth zich over dat late uitgaan verwonderde, durfde zij niets te vragen; zij was toch, van hare vroege jeugd af, te zeer aan buitengewone dingen gewend, om er lang over te denken, te meer wijl hare eigene gedachten een geheel anderen weg gingen. De oude Valentijn kon echter de vraag niet inhouden, of hij de lantaarn niet zou aansteken en met mevrouw meêgaan? Mevrouw Amthor schudde zwijgend haar hoofd, trok haren sluier dubbel voor haar gelaat en ging heen.

Zij behoefde niet lang te loopen om aan het hospitaal te komen; doch meermalen dacht zij dat zij op weg bezwijken zou. 'Heer, mijn God,' bad zij, 'neem mij van de aarde weg! De beproeving valt uwe dienstmaagd te zwaar!' Maar toch ging zij voort, naar de plaats waar zij het lang gemiste gelaat van haren zoon voor het laatst zou zien.

Toen zij op de plek kwam, waar het oude ziekenhuis met de bouwvallige kapel stond, trad er een in het zwart gekleede man naar haar toe en noemde zacht haren naam. Zij herkende haren vriend, den commissaris, doch wisselde geen enkel woord met hem, en de wakkere man voerde haar door het zijpoortje dat hij met zijn sleutel opende, in het huis. Zij kwamen in eene zaal waar een oppasser bij eene enkele kaars op eene bank lag te knikkebollen. Hij ontwaakte bij het gedruis hunner voetstappen, doch de commissaris wenkte hem dat hij kon blijven liggen en hij keek slaapdronken

toe, toen deze eene tweede kaars aanstak en mevrouw Amthor voorlichtte. Zij gingen eenige trappen af en kwamen, door een langen gang voor eene soort van kelderdeur, die half open stond.

'Gij gaat er liever alleen heen,' zeide de man, 'neem de kaars mede. Ik wacht u in den gang.'

Zij knikte, zonder een woord te zeggen, nam hem den tinnen kandelaar uit de hand en trad de lijkenkamer in.

Het was een laag vertrek, met naakte muren, zonder eenig huisraad. In het midden stond de baar, van ruw hout, slechts met een weinig half vergaan stroo bedekt. Daar lag het lijk op, bedekt door een lijkkleed dat nauwelijks zijne leden geheel bedekte. Toen mevrouw Amthor met het licht nader trad, vluchtten een paar ratten, die aan de laarzen geknaagd hadden, uit het stroo naar hare holen. Mevrouw Amthor merkte het niet. Hare oogen richtten zich naar het hoofdeneinde der baar, waar het lijkkleed een hoog, blank voorhoofd bloot liet, waarover een donker litteeken liep. Zij zette den kandelaar in eene nis in den muur en trad, hare laatste krachten verzamelende, naderbij, om het kleed op te lichten. Slechts éen blik op het verstijfde gelaat, waarop de sporen van den strijd tusschen leven en dood nog niet verdwenen waren, en zij zeeg naast de baar neder.

Het was nogtans geene bezwijming, die hare ziel weldadig met een nevel bedekte; slechts hare voeten konden haar niet meer dragen; haar geest bleef helder en haar hart voelde duidelijk, hoe al zijne wonden weder open braken en begonnen te bloeden. Zij lag op hare knieën, met hare handen op haar schoot gevouwen en de oogen onafgewend op het bleeke gelaat haars dooden zoons gericht, dat vreemd en bijna toornig van haar afgewend, naar het donkere gewelf keek. Zij zou er haar leven voor gegeven hebben, indien die oogen zich nog eenmaal geopend hadden tot een afscheidsblik; indien die bloedelooze lippen haar nog eenmaal moeder hadden genoemd!

Het kwam den man die in den gang wachtte voor, dat hij hoorde steunen in die lijkenkamer. Hij wist niet hoe hij zou handelen; indien het haar zoon was mocht hij de klachten der moeder niet storen. Daar hoorde hij haar weder naar de deur komen en zag haar met het licht in den gang komen; met opgerichten hoofde, alsof haar geen slag getroffen had, met groote oogen die hem strak aankeken. Hij durfde niets te vragen.

‘Ik heb u laten wachten,’ zeide zij; ‘het was niet noodig geweest. Een enkele oogopslag is genoeg voor eene moeder, om de waarheid te weten. Maar het heeft mij aangegrepen; ik heb moeten rusten.’

‘Dus is hij het niet?’ riep haar trouwe vriend; ‘God zij geloofd!’

‘In eeuwigheid!’ zeide mevrouw Amthor. ‘Laat ons gaan. Het is akelig hier.’

Zij liep haastig, met den kandelaar in de hand, met vasten tred den trap weder op. In het vertrek waar de oppasser zat, zette zij de kaars weder neer en haar hand beefde niet langer.

‘Gij zult zorgen,’ zeide haar geleider, tot den slaapdronken man ‘dat de doodgraver morgen ochtend om vijf uren komt om het lijk weg te halen en te begraven.’

‘Het graf is al gegraven, mijnheer,’ zeide de man, ‘vlak naast dat van Hans Frichlin, die verleden jaar zijn vader vermoord heeft.’

‘Volstrekt niet!’ antwoordde de commissaris, ‘hij zal geen oneerlijke begrafenis hebben, maar als een vreemdeling bij den muur van het kerkhof liggen. Ook heeft die jonge vrouw aangeboden den doodgraver te betalen. Zorg dat alles behoorlijk gebeure, Kilian.’

Met die woorden voegde hij zich weder bij mevrouw Amthor, die hem reeds tot aan de deur van het vertrek vooruitgegaan was en daar, in de schaduw, tegen een deurpost leunde. Terwijl hij haar naar buiten bracht en haar naar huis geleidde, gaf

hij zijne ergernis lucht over het ontuchtige vrouwmensch, dat den volgenden morgen weder op vrije voeten gesteld zou worden; maar dat dien armen doode ook wel op haar geweten hebben zou, en zeker al weer haar lokaas naar andere slachtoffers uitwierp, eer de aarde zich boven den doode ge-

sloten had. Het was hem een steen van het hart, zeide hij, dat die Laporte geen Amthor was; hij hoopte dat de echte Andreas zijne moeder eenmaal nog het lijden vergoeden zou dat zij om hem zoo gelaten droeg. Intusschen was hij haar, voor hare moeite op den laten avond zeer verplicht.

Daarmede nam hij afscheid van de zwijgende vrouw, en wenschte haar goeden nacht.

Die wensch werd echter niet vervuld. Er kwam een storm op, die den geheelen nacht loeiend aanhield, zoodat de aarde op hare grondvesten scheen te schudden. Boven, in de kamer die van Andreas geweest was, had hij een blind opengerukt, dat nu onophoudelijk tegen venster en muur aansloeg. Elizabeth sprong verschrikt uit haar eersten slaap overeind. Zij zag hare moeder zonder licht de kamer uitgaan, hoorde haar den trap opklimmen en boven aan het geweld een einde maken, door het blind zoo goed mogelijk te sluiten. Elizabeth lag een poos op hare terugkomst te wachten, doch sliep al wachtende weder in; ook zou haar wachten te vergeefs geweest zijn; want mevrouw Amthor bleef boven in 't donker, alsof het haar gemakkelijker viel het loeien van den storm te hooren dan de ademhaling van haar kind, dat in den droom van haren Koert praatte en hem lieve namen gaf.

Tegen den morgen ging de wind liggen en er viel een fijne stofregen, die hoe langer zoo dichter viel en eindelijk oever en stroom in een grijzen nevel hulde. De doodgraver, die om vijf uren, met twee knechts, een graf bij den muur van het kerkhof gegraven had, en de kist van ruwe planken had neergelaten, was er zoo overhaast bij te werk gegaan, dat de kist scheef lag in het armoedige graf. Toen de geestelijke, die bij de begrafenis tegenwoordig zou zijn, om het noodweer zijn ambt vergat, bad de man met de spade zelf een Onze Vader bij het geopende graf, wierp eenige schoppen aarde op de kist en liet toen het werk over aan de beide knechts Hij wilde juist naar huis gaan, om in de warme kamer nog even in te slapen, toen er eene vrouw op het kerkhof kwam, die bij een kruis, vlak bij het nieuwe graf, neder knielde en haar door een dichten doek verborgen hoofd tegen het hout aanleunde. Dat graf was sinds lang voor ieder vreemd geweest; allen die er belang in stelden, waren buiten 's lands gegaan. Wat zou de vrouw daar willen? Wijl zij zich evenwel bedaard hield en, ondanks den regen, in het gebed verzonken scheen, wilde hij haar niet storen. Een oogenblik dacht hij nog dat het misschien het Fransche meisje was, die het graf van den vermoorden vreemdeling had betaald; doch later vernam hij dat die een gat in den dag geslapen had en eerst wakker geworden was, toen er een diender kwam, die haar over de grenzen moest brengen.

Eenige dagen daarna werd hem, door een onbekende, een aanzienlijke som gelds gezonden, ‘voor verzuimde begrafeniskosten,’ zooals het heette. Hij brak er zijn hoofd niet over, maar legde het geld, als uit den hemel gevallen, in zijne kast.

Wat nu volgde, is spoedig verteld. In het volgende jaar vierden Koert Brucker en Elizabeth Amthor hunne bruiloft, ten huize van de moeder der bruid. De familie uit Augsburg kwam over, om het geslacht der Amthor's alle eer te bewijzen. Het ontbrak aan niets, wat men bij zulke gelegenheid pleegt te vinden, en Elizabeth kon niet klagen dat er iets aan haar uitzet gespaard was, of dat de bruiloft niet rijk was geweest. Toch ontbrak er iets: de vroolijke lach op het gelaat der bruidsmoeder. Zij was vriendelijk en beleefd jegens allen en knikte ook toestemmend wanneer de gasten

haar zeiden dat het jonge paar als voor elkander geschapen was; doch te midden van het vroolijke feestgedruisch zat

zij daar, in hare rijke kleeding, stom en strak als een spook, en terwijl de bloedverwanten van den bruidegom, die haar voorheen niet gekend hadden, er langzamerhand aan gewenden en elkander toefluisterden dat het was uit verdriet over haar verloren zoon, had Koert toch zijne schoonmoeder anders gekend, en het viel hem vreemd, dat zij hem, in al die dagen noch de hand gaf, noch hem omhelsde, zooals zij toch gedaan had, toen hij als gast in haar huis verkeerde en, half genezen, om de hand harer dochter vroeg. Slechts toen de jonggehuwden vertrokken om naar hunne nieuwe woonplaats te gaan, kuste de moeder hare dochter, onder zoo hevig snikken, alsof het hart haar in den boezem smelten en uit hare oogen stroomen moest; zij legde haren schoonzoon, die hare handen aan zijne lippen drukte, de klamme, koude hand op het voorhoofd en mompelde woorden die niemand begreep. Toen keerde zij zich snel om en sloot zich in hare kamer op, nog eer hare kinderen het huis verlaten hadden.

Daar bracht zij de weinige jaren door, welke zij nog beleefde; zij vermeed allen omgang met menschen, zij las veel in stichtelijke boeken; en slechts voor armen en noodlijdenden stond hare deur altijd open. Toen er na verloop van een jaar brieven kwamen, die haar dringend te Augsburg noodigden bij gelegenheid van den doop van haar eersten kleinzoon, verontschuldigde zij zich, wegens haren gebrekkigen ouderdom, die haar het reizen belette. Men zag haar evenwel meermalen met vasten tred door de stad gaan, met den ouden Valentijn eenige schreden achter haar. Zij sprak nooit een woord met hem, en scheen het praten verleerd te hebben. Slechts op haar sterfbed, toen zij haar einde voelde naderen, liet zij den predikant bij zich komen en bleef eenigen tijd met hem alleen. Wat zij hem toen gebiecht heeft, heeft de predikant in later tijd in vertrouwen verteld aan een achterkleinzoon van mevrouw Amthor, die naar Bern gekomen was, om het graf zijner overgrootmoeder te bezoeken. Dat graf lag, volgens haren wensch, bij den muur van het kerkhof, naast den reeds plat gedrukten grafheuvel, waaronder haar verloren zoon zijn doodslaap sliep.

Suum cuique.

Ieder zijn smaak.

De schrijver van het artikel over ‘het Arnhemsche tuchthuis’ in de ‘Geldersche Volksalmanak’ voor 1870 schijnt een gevangenis al voor een heel aangenaam verblijf te houden. Immers, aan het slot van zijn opstel zegt hij: ‘De Hooge Regeering is er... ernstig op bedacht om... in Gelderlands hoofdstad, welke in de laatste jaren zoo menig lusthof zag verrijzen, op nieuw een gevangenis te doen aanbouwen.’ Een lusthof! Vraag het eens aan de bewoners. Van harte hopen wij, dat de schrijver zich altijd alleen zal mogen verlustigen in de aanschouwing van de *uitwendige* pracht van het zeer, zeer dure gebouw!

Is het al zoo'n *lust* om een gevangenis te zien, hoe prettig moet het dan wel in Arnhem geweest zijn den 10 December 1803, ‘toen daar 13 personen, behoorende tot een groote dievenbende, deels geradbraakt, deels opgehangen, deels gegeeseld werden (er wordt niet gemeld welk ligchaamsdeel werd geradbraakt en

welk opgehangen), terwijl een hunner (een der opgehangenen of wel der geradbraakten?) met roeden omhangen (?) aan de kaak werd gesteld?' Dit is een van de merkwaardige aanteekeningen in den *historischen* kalender van denzelfden Almanak. Moge de opsteller van dezen kalender een *waar* profeet geweest zijn, toen hij den 3 Maart aanteekende: '1840: Een doodvonnis voor de laatste maal te Arnhem voltrokken!'

Brievenbus.

IV.
Een antwoord, een vraag om excuus, eene eerherstelling, en nog een excuus, omdat we ons excuseren.

De uitgever der vertaling van Spielhagen's 'Raadselachtige Karakters' en 'Van Nacht tot Licht' plaatste in de Haarlemsche Courant van den 11 dezer een beklag wegens onze recensie van genoemde werken in 'de Tijdspiegel' der vorige maand, waarbij Z.E. ook protest aanteekende tegen onze aankondiging in 't algemeen, doch speciaal tegen een verzoek onzerzijds daarin, om uit onze over 't geheel niet gunstige recensie niet weder enkele goedkeurende woorden of zinnen te ligten, en ons zoodoende te laten zeggen wat wij inderdaad niet hadden gezegd. Wij allegeerden daarbij wat in der tijd ten aanzien der 'Gedenkschriften van Lola Montes' was gebeurd. Wij qualificeerden zulke handelwijs als illoyaal.

Hiertegen kwam genoemde uitgever, en dit met vol recht op, alzoo gezegde Gedenkschriften niet bij Z.E., maar bij een zijner confraters à costi het licht zagen. Het was van onze zijde eene misvatting, welke wij bij den minsten wenk, en zonder wenk daartoe, volgaarne zouden hebben hersteld zooveel in ons vermogen was. Wij erkennen, dat we een verkeerd adres hebben gegeven en vragen daarvoor verschooning, terwijl wij ons niet boos willen maken over insinuatiën en qualificatiën tegen ons gebezigd, wetende wat de toorn des menschen doet.

Op enkele punten moeten we evenwel terugkomen, en wel vooreerst, 'dat wij niet zouden weten wat kritiek is.' Waarschijnlijk grondt partij deze uitspraak op den eisch door velen gedaan, dat het bij de beoordeeling van eenig kunstwerk in geenen deele aankomt op de zedelijke strekking. Een te betwisten punt, dat met de aanvoering van voorbeelden van de Ouden niet is uit te maken, die kinderen waren van hun tijd, en die dikwerf naar hun standpunt veel meer moraliteit voedden en huldigden dan velen hun toekennen Wij zijn het met die bewering in geenen deele eens; maar achten, vooral op het gebied der litteratuur waar en goed en schoon wel degelijk verbonden, zulk verband wenschelijk.

Moge ook, naar den aard en strekking van eenig werk, nu het eene dan het andere meer op den voorgrond kunnen treden; de bevrediging en verheffing door de kunst teweeggebragt is niet de rechte, wanneer aan eene van deze zijden wordt te kort gedaan. Daar is niet de volle harmonie, daar is wanklank voor het fijner oor. Zelfs bij het schetsen van anders scabieuzer tooneelen zijn perken te ontzien,

vormen in acht te nemen. Waar de schrijver bij het voorstellen van toestanden en karakters, bij de meest objectieve behandeling, zijn persoon laat doorschemeren, zijn geest verraadt, mag men verlangen dat hij zich rein en aan reinheid houde, dat hij stille afkeuring late doorschemeren van hetgeen te laken is. Men is als mensch aan menschen schuldig, dat men zelfs de boosheid en den booze laat voorkomen als het naakte in de meesterstukken van beeldhouw- en schilderkunst, waar dit naakte zóo wordt uit gedrukt, dat het de zeden niet kwetst, terwijl men vermijdt om het zoo te behandelen, dat het indecent en ergerlijk wordt.

Bestaat er nu op deze punten *pruderie*, overdrijving, die meer ergernis aan de zaken neemt, dan dat deze die bepaald geven; er is ook *cynisme*, ook *lasciviteit.* Evenzoo is het met het moreele. Men behoeft het plichtmatige, het stichtelijke niet overal bepaald bij te halen; doch men mag vragen, dat het wordt ontzien. De precieze grenslijn in dezen te trekken matigen we ons niet aan; deze kan voor verscheidene menschen, ook naar den aard der onderwerpen, over verschillende punten loopen; doch er is immoreels, wat door alle weldenkenden daarvoor zal worden gehouden. Daaronder rangschikken wij het onware, voor naam en waardeering van menschen, standen en dingen nadeelige, het lascive en al water toe leidt om dure plichten te miskennen en te schenden.

Op die overtredingen hebben we in onze recensie gewezen, en dit met meer warmte, omdat die werden begaan door iemand, niet enkel van dat schrijversta lent als Spielhagen, maar ook met dat zuiver zedelijk gevoel, dat hij elders huldigde. Wij denken hierbij aan zijn '*auf der Düne*' en '*Clara Vere*' -. Aan wat er in beide bovengenoemde romans schoons en voortreffelijks was deed ik recht.

Een misgreep acht ik het, om den kleinen strijd in een dagblad voort te zetten. Dit is buiten het krijt. Wij weten dat aan partij, had deze zulks verlangd, de gelegenheid om tegen ons op te komen volgaarne zou zijn vergund. Wij kozen den weg waarop hij ons voorging te minder, wijl dit de attentie op, de belangstelling in - en de nieuwsgierigheid naar die werken van Spielhagen zou hebben gevestigd en gevoed. Wij zouden daarmede den uitgever in de hand - onze eigene bedoelingen tegengewerkt hebben, hem dienst en onzer zaak ondienst hebben gedaan.

Of toon en geest van zijn reclame, mogen we ons daarboven verheffen, waardig was, laten wij gaarne over aan wie haar onbevooroordeeld lazen. Wij gelooven daarvan niet te veel te zeggen, wanneer wij onze bisbille vergelijken met de ontmoeting van den een of ander uit lager stand, om niet heffe des volks te zeggen, wien wij ja, hoewel bij ongeluk een stoot toebragten; doch die nu het buis uitgooit, de vuisten balt en scheldt; doch dien wij daarom laten staan, stil onzen weg gaande. Onze vergissing was kennelijk genoeg en daarom meer verschoonlijk, geen *dolus malus*.

Zonder eenige toepassing van het hoofdwoord in het volgend kreupeldicht op onze partij, kunnen we niet een oplossing geven van eene vraag in den Navorscher of elders gedaan, aangaande een steen in een gevel op de Joden-Breestraat. Daar zag men twee menschen in niet vriendschappelijke houding, waaronder het raadselachtige 'die snijt hem af en laat hem gaan' stond. Het bovenste gedeelte van den steen is weggekapt, het geheel luidde:

> Wie met een böve [voor boeve, wij zeggen hier 'bóóze'] is begaan,
> Die snijdt hem af en laat hem gaan.

C.